International Congress on Turkish Geography Social Sciences Research II
April 20-22, 2018 – ALANYA / TURKEY

PROCEEDINGS BOOK

TAM METİN BİLDİRİLER KİTABI

Edited by Halil ADIYAMAN

978-605-4931-66-8

ISBN: 978-605-4931-66-8 (PDF)

http://turkdunyasi.biz/userfiles/files/alanya_proceedings.pdf

Cover design Hakan ARIDEMİR
Edited by Halil Adıyaman
This book first published 2018 KÜTAHYA
Academia Publishing
Servi Mah. Derbent Sok. No: 19-A
Merkez / Kütahya
Tel:+90 -274-224 41 41
academia.yayinevi@gmail.com
Certificate No: 28998
Copyright © 2018 by ICTGSSR

All rights for this book reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system, without written permission from the author, except for the inclusion of brief quotations in a review. Although the author and publisher have made every effort to ensure that the information contained in this book was correct at press time, the author and Publisher do not assume and hereby disclaim any liability to any party for any loss, damage, or disruption caused by errors or omissions, whether such errors or omissions result from negligence, accident, or any other cause. The editors have made every effort to include an exhaustive set of opinions on all the issues discussed in every part of this book. The views of the contributors of the chapters do not necessarily reflect the editor own.

Contact
URL: www.turkdunyasi.biz
E-ileti: info@turkdunyasi.biz

DISCLAIMER OF LIABILITY

The information and opinions contained in the book express only the views of the responsible author. Authors are responsible for references to sources and references and bibliographies. Editors and Academia Publishing can not be held responsible for any incomplete or inaccurate violations of rights of third parties.

International Congress on Turkish Geography Social Sciences Research is a "Social Sciences and Education Sciences" Congress.

The purpose of the Congress is to become a common center every year in order to share the work of academicians, their new findings and opinions on regional affairs and problems, and their methods and approaches to these issues. The Congress serves the discovery of trends in academic and intellectual circles. Our Congress will be organized with different themes that are relevant to the Turkish Geography each year. The first of the Congress was held in Tiran / Albania on 11-15 September 2017. The second of the Congress was held in Alanya / Turkey on 20-22 April 2018.

The organizing committee would like to invite you to the International Congress on Turkish Geography Social Sciences Research III which will be held between September, 03-11, 2018 in Almaty/Kazakhstan. The congress presentation languages are Turkish, Turkish dialects, English, French, Russian and Arabic.

We would like to thank all the stakeholders who contributed to us with their participation and presentations.

Organization Committee

***120 participant from 11 different (Turkey, Kazakhistan, Kırghizistan, Albania, Iran, Kenya, South Korea, Uzbekistan, Azarbaijan, Iraq, Macedonia) countries participated in the International Congress on Turkish Geography Social Sciences Research III (Alanya-Turkey). Total 234 oral presentations and virtual presentations were held in the Congress.

Committees

Coordinators of Congress

Assoc. Prof. Dr. Adriatik Derjaj Tiran University Albania

Assoc. Prof. Dr. Qalib Sayılov Azerbaycan Milli Bilimler Akademiyası Azarbaycan

Organization Committee

Asst. Prof. Dr. Halil Adıyaman Dumlupınar University Turkey

Assoc. Prof. Dr. Kemal Vatansever Alanya Alaaddin Keykubat University Turkey

Asst. Prof. Dr. Yavuz Uysal Alanya Alaaddin Keykubat University Turkey

SCIENTIFIC and REFEREE COMMITTEE

Prof. Dr. Akmatali ALIMBEKOV	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Prof. Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara University	Turkey
Prof.Dr. Mesut İDRİZ	Uluslararası Saraybosna University	Bosnia Herzegovia
Prof.Dr. Boraş Smailoviçti MIRZALIEV	Ahmet Yesevi University	Kazakhistan
Prof.Dr. Gulnar NADIROVA	Al-Farabi Kazak Ulusal University	Kazakhistan
Prof.Dr. Sheripzhan NADYROV	Al-Farabi Kazak Ulusal University	Kazakhistan
Prof. Dr. Sönmez KUTLU	Ankara University	Turkey
Prof.Dr. Gulnara NYUSSUPOVA	Al-Farabi Kazak Ulusal University	Kazakhistan
Prof.Dr. Kubatbek TABALDIYEV	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Prof.Dr. Fahri UNAN	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Prof.Dr. Anarkül URDALETOVA	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Prof.Dr. Bayan ZHUBATOVA	Al-Farabi Kazak Ulusal University	Kazakhistan
Prof. Dr. İsmail TAŞ	Necmettin Erbakan University	Turkey
Prof. Irina Chudoska BLAZHEVSKA	Fon University	Macedonia
Prof. Dr. Victor SHAW	California State University	USA
Prof. Dr. Galiimaa NYAMAA	Mongolian University of Scien. and Te	Mongolia
Prof. Dr. Elmira JAFAROVA	Baku State University	Azarbaycan
Assoc. Prof. Dr. Ulugbek KHASANOV	University of World Econ. and Dipl.	Uzbekistan
Assoc. Prof. Dr. Zhanar Baiteliyeva	Nazarbayev University	Kazakhistan
Assoc. Prof. Dr.Zubaida Shadkam	Al-Farabi Kazak Ulusal University	Kazakhistan
Assoc. Prof. Dr. Qalib Sayılov	Azerbaycan Milli Bilimler Akademiyası	Azerbaycan
Assoc. Prof. Dr. Adriatik Derjaj	Tiran University	Albania
Assoc. Prof. Dr. Elmira ADİLBEKOVA	Ahmet Yesevi University	Kazakhistan
Assoc. Prof. Dr. Ceenbek ALIMBAYEV	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Assoc. Prof. Dr. Tudora ARNAUT	Taras Sevcenko University	Ukraine
Assoc. Prof. Dr. Mehmet ARSLAN	Al-Farabi Kazak Ulusal University	Kazakhistan
Assoc. Prof. Dr. Nursaule AYTBAYEVA	Ahmet Yesevi University	Kazakhistan

Assoc. Prof. Dr. Nagy HENRIETTA	Szent István University	Hungary
Assoc. Prof. Dr. József KÁPOSZTA	Szent István University	Hungary
Assoc. Prof. Dr. Elena MIHAJLOVA	Ss. Cyriland Methodius University	Makedonia
Asst. Prof. Dr. Roza ABDIKULOVA	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Asst. Prof. Dr. Raziya ABDIYEVA	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Asst. Prof. Dr. Zuhra ALTIMIŞOVA	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Asst. Prof. Dr. Eftal Şükrü BATMAZ	Ahmet Yesevi University	Kazakhistan
Asst. Prof. Dr. Cengiz BUYAR	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Asst. Prof. Dr. Mariya Bagasheva-Koleva	South-West University of Neofit Rilski	Bulgaristan
Asst. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Asst. Prof. Dr. Seyil NAJIMUDINOVA	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Asst. Prof. Dr. Andela Jaksic STOJANOVIC	Mediterranean University	Montenegro
Asst. Prof. Dr. Nurdin USEEV	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Dr. Nazim CAFEROV	Azerbaycan Devlet İktisat University	Azarbaycan
Dr. Altınbek COLDOŞEV	Kyrgyzstan-Türkiye Manas Univ.	Kyrgyzstan
Dr. Ilaria BELLAVIA	University of Florence	İtaly

We would like to thank everyone working in the organization of the Congress...

Sponsors

LOJİSTİKTE ÇEVRECİ UYGULAMALAR: TÜRK ARAŞTIRMACILARIN YEŞİL LOJİSTİK VE YEŞİL TEDARİK ZİNCİRİ KONULARINA OLAN EĞİLİMLERİNİ BELİRLEMEYE YÖNELİK BİR İÇERİK ANALİZİ

Arş. Gör. Aslıhan Yaldız
Alanya Aladdin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal Vatansever
Alanya Aladdin Keykubat Üniversitesi

ÖZET

Değişen dünya düzeni firmaları yeşil uygulamalar yapmaya zorlamaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren dikkate alınmaya başlanılan yeşil lojistik ve yeşil tedarik zinciri uygulamaları dünyada olduğu gibi Türkiye için de oldukça yenidir ve Türkiye'de yapılan mevcut çalışmaların incelenmesi gelecek çalışmalar için bir alt yapı oluşturacaktır. Bu çalışmanın amacı Türk araştırmacıların yeşil lojistik ve yeşil tedarik zinciri ile ilgili eğilimlerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda 2008-2018 yılları arasında ULAKBİM ve diğer sosyal bilimler veri tabanında taranan 52 farklı dergiden 22 makale incelenmiştir. Her bir çalışma yayın sınıflama formu yardımıyla içerik analizine tabi tutulmuş ve çalışmalara ait veriler SPSS 23.0 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, ele alınan dergilerde yeşil lojistik ve yeşil tedarik zinciri ile ilgili sınırlı sayıda çalışma olduğu ve yeşil tedarik zincirinin daha çok çalışıldığı görülmüştür. Araştırmada nicel ve kavramsal çalışmaların eşit sayıda olduğu ve nicel çalışmalarda tek veri toplama aracının tercih edildiği saptanmıştır. Yapılan yayınların büyük kısmı iki yazarlıdır ve 2015 yılından itibaren çalışma sayısında büyük bir artış olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Lojistik, Yeşil Tedarik Zinciri, İçerik Analizi

LOGISTICS ENVIRONMENTAL APPLICATIONS: A CONTENT ANALYSIS OF TURKISH RESEARCHERS TO DETERMINE BENEFITS OF GREEN LOGISTIC AND GREEN SUPPLY CHAIN CONDITIONS

ABSTRACT

The changing world forces companies to make green practices. Since the 1990s began to be taken into consideration green logistics and green supply chain applications as well as in the world is fairly new to Turkey and examination of existing studies in Turkey will create an infrastructure for future studies. The aim of this study is to reveal the trends of Turkish researchers related to green logistics and green supply chain. In this direction, 22 articles from 52 different magazines scanned in the database of ULAKBİM and other social sciences between 2008 and 2018 have been examined. Each study was subjected to content analysis with the help of the publication classification form and the data of the studies were analyzed using the SPSS 23.0 program. As a result of the study, it is seen that there is a limited number of studies on the green logistics and green supply chain in the magazines and the green supply chain is being studied more. It was determined that quantitative and conceptual studies were equally in the study and that single data collection tool was preferred in quantitative studies. Most of the publications were made by two writers, and since 2015 there has been a large increase in the number of works.

Keywords: Green Logistics, Green Supply Chain, Content Analysis

GİRİŞ

Son yıllarda bilim ve teknolojide ki hızlı değişim rekabeti farklı bir boyuta taşımıştır. Bu rekabet ortamında firmalar piyasa liderliği için farklı uygulamalar yapmaya bu sayede de maliyetlerini düşürme yoluna gitmektedirler. Örneğin, maliyetleri düşürmek için tesislerin güvenliği ihmal etmekte ya da üretimde yasaklı maddeler kullanabilmektedirler. Bu uygulamaların çok sayıda olumsuz tarafı vardır ve bu sonuçlarından en çok etkilenen paydaşlardan biri çevredir. Sonuçların bir göstergesi olarak Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) son raporuna bakıldığında, insan faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonları sonucunda yeryüzünün

ortalama sıcaklığın 1880'den 2012'ye kadar 0,85°C artması sonucunda deniz seviyesinde yükselme, aşırı hava ve iklim olaylarında artış, kuraklık gibi doğa olaylarının tekerrürü ortaya çıkmıştır. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve NASA'nın verilerine göre, 2016 yılı en sıcak yıl rekorunu kırmıştır (http://www.mfa.gov.tr/i_-temel-cevre-sorunlari.tr.mfa, 2018). Eğer önlem alınmazsa bu durum geri dönüşü mümkün olmayan kötü sonuçlar doğurabilecektir.

Türkiye açısından durum değerlendirildiğinde 2018 çevresel performans indeksine göre e 180 ülke içinden Türkiye 108.sırada yer almaktadır. Bu değerlendirme, çevre sağlığı ve ekosistem canlılığını başlığı içerisinde hava kalitesi, su ve sanitasyon, ağır metaller, biyoçeşitlilik ve habitat, ormanlar, balıkçılık, iklim ve enerji, hava kirliliği, su kaynakları ve tarım olmak üzere 10 kategori ve bunların altında yer alan 24 performans göstergesine göre yapılmıştır (https://epi.envirocenter.yale.edu/,2018).

Çevreye verilen bu zaralar karşısında insanlar işletmelerden daha bilinçli ve duyarlı çalışmalar yapmalarını beklemektedirler. İşletmelerin çevreci uygulamalar yapma yoluna gitmelerinin en önemli nedenlerinden biri bu müşteri talepleridir. Artık müşteriler ürünlerin sadece kalite ve fiyatlarına değil çevreye duyarlılıklarını da önemsemektedirler. İlk bakışta ürün için gerekli çevreci uygulamalar sorumluluk gibi görülebilir. Ancak çevredeki olumsuz gelişmeler bu sorumluluğu keyfi olmaktan çok artık zorunluluk haline gelmiştir. Çevreci uygulamalar üretim, satın alma, lojistik gibi işletmenin hemen her alanında kendini göstermektedir. Bu çalışmada lojistik sektöründe yapılan yeşil çalışmalar incelenmiştir. Çalışmanın amacı Türk araştırmacıların yeşil lojistik ve yeşil tedarik zinciri ile ilgili eğilimlerini ortaya koymaktır. Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk kısımda konu ile ilgili yazın incelemesi yapılmış, ikinci kısımda ise uygulama bölümüne yer verilmiştir. Son olarak çalışmada sonuç ve öneriler kısmı yer almaktadır.

YAZIN İNCELEMESİ

Lojistik en genel tanımıyla müşteri talepleri doğrultusunda menşe noktaları ve tüketim noktaları arasında mal akışını ve ilgili bilgileri planlayan, kontrol eden ve uygulayan iş süreçlerini kapsayan faaliyetler bütünüdür. Bu aşamada firmalar mümkün olduğunca yerinde nakliye, depolama ve stoklama kararlarını vermeye çalışırlar. Lojistikte amaç müşteri istekilerini karşılayacak minimum maliyet maksimum kar ile kararlar verebilmektir. Şirketler bu amaçlarının yanında artık görmezden gelinemez olan ürünlerin çevre ile ilişkilerini de göz önünde bulundurarak lojistikte çevreci planlamalar yaparak yeşil lojistik uyulmalar yapma yoluna gitmişlerdir. Yeşil lojistik tanımlanmadan önce yeşil kavramına bakmak gerekir. Yeşil bir taraftan modern teknoloji, sosyal uygulamalar ve insan yaşamı ile ilgili küçük gelişmeler olarak tanımlanırken diğer yandan kişi ve toplum yaşamında meydana gelen sürdürülebilir değişimlerdir (Yanarella, Levine ve Lancaster, 2009).

Yeşil lojistik, lojistik faaliyetlerin tüm çevresel etkilerini hafifletmek için tüm lojistik uygulamalarında ölçüm ve analizler yapmaktır. Lojistiğin çevreye verdiği etkiler dört başlıkta incelenebilir. Bunlar, küresel iklim değişikliğinde sera gazı etkisi, hava ve suda kirlenmeler, insan sağlığını etkileyecek derecede gürültü ve ambalaj atıklarıdır. Lojistikte sera gazı salımı yadsınamayacak boyuttadır. Sera gazı salımının dünyada taşımacılıktan gelen değeri 2016 için %28'dir (https://www.epa.gov/ghgemissions/sources-greenhouse-gas emissions,2018). Taşımada hava kirliğine kamyonlarda, uçaklarda, gemilerde ve trenlerde içten yanmalı motorların kullanımı sebep olmaktadır. Lojistiğin sebep olduğu hava kirliliği parçacık kirliliği, zemin seviyesinde ozon, karbon monoksit, sülfür oksitler, azot oksitler ve kurşun olmak üzere altı kısımda değerlendirilir. Su kirliliği ise, petrol ve kimyasalların suya karışması, çöp ve atıkların suya boşaltılması, boyalardan çıkan zehirli kimyasalların suya karışması ve balast su nedeniyle istilacı su türlerinin transferi olmak üzere dört başlıkta incelenir.

Yazın incelendiğinde yeşil lojistik, sürdürülebilir kalkınma teorisi, ekolojik ekonomik teori ve ekolojik etnik teori olmak üzere üç başlık altında incelenmektedir. Sürdürülebilir kalkınma teorisi ağırlıklı olarak talep ve kısıtlamayı tartışır. Bu kapsamda lojistik sadece birincil talepleri karşılamamalı, insanın yaşam kalitesinin iyileştirilmeli ve küresel kaynaklarla sürdürülebilir olmayı sağlamalıdır. Ekolojiye dayanan ekoloji ekonomik teori, ekonominin dengeli gelişimini ekolojiye dayanmaktadır. Çalışma alanı, lojistik ekonomik kurallar ve ekolojik sistem ile lojistik ekonomik faydalar ve ekolojik faydalar arasındaki ilişkileri incelemektir. Ekolojik etnik teori esas olarak insanların, lojistik faaliyetler yürütürken faaliyetlerin çevreye etkilerini inceler ve ekolojik dengeyi korumaları gerektiğini savunur. Yeşil lojistik faaliyetler kendi içlerinde dörde ayrılmaktadır. Bunlar yeşil üretim, yeşil dağıtım, yeşil depolama ve yeşil paketlemedir (Wang, 2018).

Bir diğer tanımda yeşil lojistik, çevreye verilen zararı asgari düzeye indirerek, lojistik faaliyetleri çevre üzerindeki olumsuz etkilerini ölçerek gerçekleştirmektir. Yeşil lojistiğin amacı; yenilenmeyen doğal kaynakların tüketimi, gaz emisyonu, gürültü kirliliği, zehirli ve zehirli olmayan çöplerin imha edilmesi gibi konulara yoğunlaşarak katlanılabilir bir maliyetle tüketiciyi son ürünle buluşturmaktır (Bolat, Bayraktar, Öztürk ve Turan, 2011).

Tedarik zinciri müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için malların, üreticiden son tüketiciye ulaştırılması için gerekli faaliyetler bütünüdür. Yeşil tedarik zinciri ise, çevresel ihtiyaçlara ve kurallara bağlı kalarak sürecin ve ürünlerin performansını arttıran bir yaklaşımdır. Ayrıca, ürün ömrünün tüm adımlarını kapsamaktadır (Behdioğlu, ve Koca, 2018).

İçerik analizi; mata-analiz, meta-sentez ve betimsel içerik analizi olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Çalık ve sözbilir,2014). Meta- analiz, bir konu üzerinde farklı zamanlarda yapılmış bireysel çalışmaların birleştirilmesi, sentezlenmesi ve yorumlanması amacıyla kullanılan istatistiksel işlemleri içeren nicel bir uygulamadır (Wolf, 1986; Durlak, 1995'dan aktaran Çalık ve Sözbilir, 2014). Meta-sentez ikincil bir değerlendirme ya da değerlendirmenin değerlendirilmesi olarak açıklanmaktadır. Bir başka ifade ile meta-sentez, kuramsal olarak değerlendirme rolünün yöntemsel değerlendirmesi, uygulamada ise özel değerlendirme performanslarının değerlendirilmesidir (Scriven, 1969,39'dan aktaran Sağlam ve Yüksel, 2007). Betimsel içerik analizi, belirli bir konu üzerinde yapılan çalışmaların eğilim ve sonuçlarını açıklayıcı bir şekilde ifade eden sistemli çalışmalardır (Çalık vd., 2008). Bu çalışmada betimsel içerik analizine uygun olarak kavramsal ve uygulamalı çalışmalar incelenmiş ve genel eğilim ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece konu ile ilgili mevcut durumun çerçevesi çıkarılarak gelecekte yapılacak çalışmalara önemli katkılar sunulması hedeflenmektedir.

YÖNTEM

ARAŞTIRMA MODELİ

Bu çalışmanın amacı Türk araştırmacıların yeşil lojistik ve yeşil tedarik zinciri ile ilgili eğilimlerini belirlemektir. Bu yüzden çalışma makalelerin kavramsal ve uygulama boyutlarını inceleyen betimsel bir çalışmadır. Çalışmada dergiler ve sayıları incelenirken anahtar kelime olarak yeşil lojistik ve yeşil tedarik zinciri kavramları kullanılmıştır. Ayrıca çalışma 2008-2018 yılları zaman aralığında yayınlanan makaleler ile sınırlandırılmıştır. İçerik analiz formunun bir örneği Ek-1' de sunulmuştur.

Örneklem

Araştırmada 2008-2018 yılları arasında ULAKBİM ve diğer sosyal bilimler veri tabanında taranan 52 farklı dergi incelenmiştir. Bu kapsamda tam metin halinde ulaşılabilen 22 makale örneklem olarak alınmıştır. İncelenen dergilerin isimleri şöyledir: Academic Platform-Journal of Engineering and Science, Akademik Yaklaşımlar Dergisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri

Dergisi, Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Journal of Management Marketing and Logistics, Journal of Social and Humanities Sciences Research, Journal of Strategic Research in Social Science, Journal Of Yaşar University, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi, Lojistik Dergisi, Mukaddime, Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi, Research in Social and Administrative Pharmacy, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi, The International New Issuesın Social Sciences, Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi, Turkısh Journal of Marıtıme and Marıne Scıences, Ulakbilge, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Epokhé Sosyal Bilimler Dergisi, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, European Journal Of Managerial Research, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, International Anatolia Academic Online Journal, International Journal Of Cultural and Social Studies, İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi, İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Kapadokya Akademik Bakış, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kuram ve Uygulamada Sosyal Bilimler Dergisi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sosyal Güvence, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi, Söke İşletme Fakültesi Priene Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi, International Journal of Social And Humanities Sciences, Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Mavi Atlas, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sosyal Bilimler Dergisi.

Veri toplama aracı

Çalışmada kullanılan her bir makale Sözbilir ve Kutu (2008) tarafından geliştirilen 'makale sınıflama formu' üzerinden içerik analizine tabi tutulmuştur. Bu form temelde eğitim bilimleri ilişkin makaleleri tasnif etmek için kullanıldığından bu çalışmada form üzerinde bir takım değişiklikler yapılmıştır.

Verilerin analizi

Çalışmada elde edilen veriler, veri sınıflama formu ile içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi ile birbirine benzeyen veriler, belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirilerek yorumlanır ve okuyucuya organize bir şema sunulur (Yıldırım ve Şimşek, 2006). İçerik analizinin amacı metne ilişkin tarafsız ve sistematik bilgi sunmaktır (Koçak ve özgür, 2006). İçerik analizi ile elde edilen veriler SPSS 23.0 programına ile betimsel istatistiki yöntemler kullanılarak çözümlenmiştir.

Bulgular

Tablo1. Makalelerin yıllara göre dağılımı

Yıl	f	%
2008	2	9,2
2014	1	4,5
2015	2	9,2
2016	7	31,8
2017	9	40,8
2018*	1	4,5
Toplam	22	100

*01.02.2018 son tarih olarak dikkate alınmıştır.

Elde edilen sonuçlara göre en fazla makale yazılan yıl 2017 'dir (%40,8). 2015 ve sonraki yıllarda makale sayılarında büyük oranda artış olmuştur. Kümülatif değer %86,3'tür. 2009-2013 yılları arasında çalışma kapsamına alınan dergilerde yayımlanmış makale bulunamamıştır.
Yazar sayısına göre incelendiğinde makalelerin %13,6'sı tek yazarlı, %72,8'i iki yazarlı ve %13,6'sı üç yazarlıdır.
Makale sayıları yayınlandıkları dergilere göre şöyledir; Academic Platform-Journal of Engineering and Science (1), Akademik Yaklaşımlar Dergisi (1), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (1), Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi (1), Celal Bayar Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi (1), Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (1), Journal Of Management Marketing and Logistics (1), Journal Of Social and Humanities Sciences Research (1),Journal of Strategic Research in Social Science (1), Journal of Yaşar University (1), Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi (1), Lojistik Dergisi (1), Mukaddime (1), Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi (1), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Myo Dergisi (1), Sosyal Bilimler Dergisi (1), The International New Issuesın Social Sciences (1), Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi (1), Turkısh Journal Of Marıtıme And Marıne Scıences (1), Ulakbilge (1), Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi (1), Research in Social and Administrative Pharmacy (1). 22 derginin her birinde eşit sayıda olmak üzere sadece birer makale yayımlanmıştır.
Yayımlanan makale konularının yeşil lojistik ve yeşil tedarik zinciri olarak dağılımı Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Makalelerin yeşil lojistik ve yeşil tedarik zinciri olarak konu dağılımı

Makale konusu	f	%
Yeşil lojistik	9	41
Yeşil tedarik zinciri	13	59
Toplam	22	100

Makalelerin çoğunun (%59) yeşil tedarik zinciri konusunda yazıldığı tespit edilmiştir.
Makalelerin araştırma yöntemlerine ilişkin frekans ve yüzde dağılımları Tablo 3 'de verilmiştir.

Tablo 3. Makalelerin deseni

Araştırma deseni	f	%
Nicel	10	45,5
Nitel	10	45,5
Karma	2	9
Toplam	22	100

Çalışmada kullanılan makaleler, nicel ve nitel yöntemleri eşit sayıda tercih etmişlerdir (%45,5). İki yöntemi de bir arada kullanılan makale sayısı 2'dir.
Makalelerin veri toplama araçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Makalelerin veri toplama araçları

Kategori	Alt Kategori	f
Gözlem	Katılımcı	0
	Katılımcı Olmayan	0
	Toplam	0
Görüşme	Yapılandırılmış	3
	Yarı Yapılandırılmış	2
	Yapılandırılmamış	2
	Odak Grup	1
	Diğer	0
	Toplam	8
Anket/ölçek	Açık Uçlu	2
	Likert Tipi	5
	Diğer	5
	Toplam	12
Dokümanlar		7
Alternatif değerlendirme araçları (çıkmalı mı)		0
Diğer		2

Çalışmada incelenen makalelerde veri toplama aracı olarak en çok anket yöntemini kullanılmıştır. Anket yönteminde Likert tipi ve diğer tipte sorular 5 kez tercih edilmişken, açık uçlu sorular 2 kez tercih edilmiştir. İkinci olarak çalışmalarda görüşme tekniği 8 kez kullanılmıştır. Görüşme tekniğinde sorular 3 kez yapılandırılmış şekilde sorulmuştur. Çalışmalarda veri toplamak için kullanılan üçüncü yöntem doküman incelemesidir. Bu yöntemde 7 kez tercih edilmiştir. Diğer yöntemler ise sadece 2 kez kullanılmıştır.

Makalelerde kullanılan veri analiz teknikleri Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. Makalelerin veri analiz teknikleri

Kategori	Alt Kategori	f
BETİMSEL	Frekans/yüzde	7
	Ortalama/standart sapma	6
	Grafikle gösterim	3
	Toplam	16
KESTİRİMSEL	Korelasyon	4
	t-testi	1
	ANOVA	1
	ANCOVA	0
	MANOVA	0
	MANCOVA	0
	Faktör Analizi	4
	Regresyon	3
	Non-parametrik testler	0
	Yapısal Eşitlik Modeli	2
	Diğer	5
	Toplam	20
NİTEL	İçerik Analizi	2
	Betimsel Analiz	8
	Diğer	0
	Toplam	10

Tablo 5 incelendiğinde makalelerde analiz yöntemi olarak en çok kestirimsel yöntemler kullanıldığı görülmüştür. Bu yöntemler içinde diğer analizler 5 kez, faktör analizi ve korelasyon analizi 4 kez, regresyon analizi 3 kez ve yapısal eşitlik 2 kez, t-testi ve Anova ise 1 kez kullanılmıştır. Makalelerde betimsel analiz teknikleri frekans/yüzde 7,ortalama/standart sapma 6, grafikle gösterim 3 kez tercih edilmiştir. Nitel analiz teknikleri ise içerik analizi 2, betimsel analiz 8 olmak üzere 10 kez kullanılmıştır.

Makalelerin örneklem grupları incelendiğinde, örneklem grubu olarak kâğıt sektöründe çalışanlar bir, tüketiciler iki, PTT çalışanları bir, hastane çalışanları bir, ilaç sektöründe çalışan yöneticiler bir, yeşil yıldızlı otel çalışanları bir, imalat sektöründe yer alan firmalar iki, ambalaj sektöründe çalışan fabrika müdürleri bir, lojistik firmaları iki, otomotiv sektörü çalışanları bir, alüminyum sektörü çalışanları bir, tedarik zinciri uzmanları bir defa örneklem grubu olarak seçilmişlerdir. Araştırmada veri toplamak amacıyla kullanılan örneklem sayılarına ilişkin bulgular Tablo 6' da verilmiştir.

Tablo 6. Makalelerin örneklem sayılarına göre dağılımı

Örneklem sayısı	f	%
0*	7	31,6
1-50	9	41
51-100	1	4,6
101-200	1	4,6
201-400	3	13,6
401-600	1	4,6
601-1000	0	0
1001 ve üzeri	0	0
Toplam	22	100

*Kavramsal, derleme vb. örneklemi bulunmayan çalışmaları ifade etmektedir.

Tablo 6 incelendiğinde en yüksek orana sahip örneklem sayı aralığının 1-50 aralığı (%41) olduğu, bunu sırayla 201-400 aralığı (%13,6), 51-100 aralığı (%4,6), 101-200 aralığı (%4,6) ve 401-600 aralığının (%4,6) izlediği görülmektedir.

SONUÇ

Çalışma kapsamında değerlendirilen makalelerin 2015 yılı ve sonrasında önemli artış göstermesi, Türkiye'de yeşil lojistik ve yeşil tedarik zincirinin öneminin bu yıllardan sonra daha çok anlaşıldığını göstermektedir. Yeşil teadrik zinciri, yeşil lojistiğe göre daha çok çalışılmıştır. Yeşil lojistik konusunda yapılan çalışmalar artırılabilir. İncelenen makalelerde karma yöntem araştırma deseni olarak az sayıda kullanılmıştır. Karma yöntemle yapılan çalışmaların sayısı artırılabilir. Ayrıca iki yöntemin bir arada kullanılması, sadece nicel yöntemin ya da sadece nitel yöntemin kullanılması ile oluşan dezavantajlar da bertaraf edebilir. Veri toplama araçlarından gözlem yöntemi kullanan çalışmalar yapılabilir. Araştırmada incelenen makalelerin analiz tekniği olarak Ancova, Manova, Mancova analiz tekniklerini kullanmadıkları görülmüştür. Bu analiz tekniklerinin kullanıldığı çalışmalar yapılabilir. Makaleler örneklem sayılarına göre değerlendirildiğinde 600 ve üzeri örneklem alan makalenin olmadığı görülmüştür. Örneklem sayısının artırılması, örneklemin evreni temsil etme gücünü artıracağından çalışmaların örneklem sayıları artırılabilir.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmada da bazı kısıtlar vardır. Bu çalışmada zaman kısıtı nedeniyle 2008-2018 yılları arasında yayınlanan makaleler incelenmiştir. Ayrıca sadece Türk araştırmacıların çalışmaları değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada ULAKBİM ve diğer sosyal bilimler veri tabanında taranan dergiler incelenmiştir. Çalışmaya başka indekslerde yapılan araştırmalarında dâhil edilmesi ile araştırma zenginleştirilebilir. Türk ve yabancı uyruklu araştırmacıların konu ile ilgili çalışmalarının bir karşılaştırması yapılarak çalışma detaylandırılabilir.

KAYNAKÇA

Bolat, H. B., Bayraktar, D., Öztürk, M., & Turan, N. (2011). Yeşil Lojistik Zincirinde Araç Rotalama Problemi İçin Bir Model Önerisi. *XI. Üretim Araştırmaları Sempozyum,* ss. 536-548.

Çalık, M., Ünal, S., Çoştu, B., Karataş, F.Ö. (2008). Trends in Turkish Science Education. *Essay in Education,* Special Edition, ss. 23-45.

Durlak, J.A.(1995). *Reading and Understanding Multivariate Statistics*. Washington, DC: American Psychological Association.

http://www.mfa.gov.tr/i_-temel-cevre-sorunlari.tr.mfa, Erişim Tarihi: 20.01.2018.

https://epi.envirocenter.yale.edu/, Erişim Tarihi: 20.01.2018.

https://www.epa.gov/ghgemissions/sources-greenhouse-gas-emissions, Erişim Tarihi: 22.01.2018.

Koçak, A., ve Özgür, A. R. U. N. (2006). İçerik Analizi Çalışmalarında Örneklem Sorunu. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, cilt *4*,sayı 3, ss.21-28.

Sağlam, M., ve Yüksel, İ. (2007). Program Değerlendirmede Meta-Analiz ve Meta-Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 18.

Scriven, M. (1969). An Introduction to Meta-Evaluation. *Educational Product Report*. cilt 2, sayı 5, ss. 36–38.

Sözbilir, M., ve Kutu, H. (2008). Development and Current Status of Science Education Research in Turkey. *Essays in Education, (Special Issue),* ss.1-22.

Terzioğlu, M.K. ve Dal, S.(2018). *Ekonometride Güncel Konular*. In Behdioğlu, S. ve Koca, G., *Türk Otomotiv Ana Sanayi'de YTZY Kriterlerinin Ağırlıklandırılması*. Ankara: Gazi Kitapevi. ss. 67-80.

Wang, X. (2018). Study On Relationship Between Green Logistics Activity and Logistics Performance. *Cluster Computing*,ss. 1-10.

Wolf, F.M.M. (1986*). Meta-Analysis: Quantitative Methods for Research Synthesis.* London. Sage Publications.

Yanarella, E. J., Levine, R. S., & Lancaster, R. W. (2009). Research and Solutions:" Green" vs. Sustainability: From Semantics to Enlightenment. Sustainability: *The Journal of Record*, cilt 2, sayı 5, ss. 296-302.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006*). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* (5. Baskı), Ankara: Seçkin Yayıncılık.

EK-1 İÇERİK ANALİZ FORMU

İçerik Analizinde Kullanılan Standartlar	Kod	
Makalenin Adı		
Yazarlar		
Makalenin Yayımlandığı Dergi/Yıl/Cilt/Sayı		
Makalenin konusu		
Araştırma deseni	1. Nicel 2. Nitel 3. Karma	
Makalenin Veri toplama araçları	1.Gözlem 2.Görüşme	Katılımcı Katılımcı Olmayan Yapılandırılmış

		Yarı Yapılandırılmış Yapılandırılmamış Odak Grup Diğer
	3.Anket/ölçek	Açık Uçlu Likert Tipi Diğer
	4.Dokümanlar 5.Alternatif Değerlendirme Araçları 6. Diğer	
Makalenin veri analiz teknikleri	1.Betimsel	Frekans/yüzde Ortalama/standart sapma Grafikle gösterim
	2.Kestirimsel	Korelasyon t-testi ANOVA ANCOVA MANOVA MANCOVA Faktör Analizi Regresyon Non-parametrik testler Yapısal Eşitlik Modeli Diğer
	3.Nitel	İçerik Analizi Betimsel Analiz Diğer
Örneklem grupları	1. Çalışanlar (Sektör belirtilecek) 2. Firmalar (Sektör belirtilecek) 3. Tüketiciler 4. Üreticiler 5. Yöneticiler (Sektör belirtilecek) 6. Diğer	
Örneklem sayıları	1. 0 2. 1-50 3. 51-100 4. 101-200 5. 201-400 6. 401-600 7. 601-1000 8. 1001 ve üzeri	

TÜRK CUMHURİYETLERİ İLE AKRABA TOPLULUKLARINDAN GELEREK SAKARYA ÜNİVERSİTESİNDE ÖĞRENİM GÖREN ÖĞRENCİLERİN UYUM SÜRECİNDE YAŞADIKLARI SORUNLARA YÖNELİK BİR ÇALIŞMA

Gülbaşak Yerli
Sakarya Üniversitesi

ÖZET

Eğitim amacı ile Sakarya Üniversitesine Türk Cumhuriyetleri ile Akraba Topluluklarından gelen öğrencilerin yaşam tarzları, beklenti ve algıladıkları değerler arasında farklılıklar oluşabilmektedir. Her geçen yıl Sakarya Üniversitesi'ne Türk Cumhuriyetleri ile Akraba Topluluklarından eğitim görmek amacı ile gelen öğrencilerin sayısı artmaktadır. Farklı coğrafya, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıya sahip olan ülkelerden gelen bu öğrenciler uyum sürecinde problemler yaşayabilmektedir. Bu çalışmanın amacı Sakarya Üniversitesi'ne Türk Cumhuriyetleri ile Akraba Topluluklarından eğitim amaçlı gelen öğrencilere uyum sürecinde karşılaştıkları güçlükleri, ihtiyaçlarını ve beklentilerini tespitini gerçekleştirebilmek çözüme ilişkin önlemler alabilmektir. Betimsel ve değerlendirme niteliği ağır basan bir tarama araştırması olan bu araştırma Türk Cumhuriyetleri İle Akraba Topluluklarından gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören 65 öğrenci üzerinde gerçekleştirildi. Bu öğrencilerin nispeten azlığı ve evrenin tamamına ulaşılabilir olması nedeni ile ayrıca bir örneklem gurubu alınmamıştır. Veriler araştırmacı tarafından araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilen anket formu ile toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı aracılığı ile işlenmiş ve çözümlenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular bazıları şu şekildedir: Öğrencilerin uyum sürecinde sorun yaşadıkları görülmektedir. Uyum sürecinde sorun yaşayanların oranı erkeklere göre kızlarda daha fazladır. Uyum sürecinde sorun yaşayanların büyük kısmını lisans öğrencileri oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uyum Problemi, Türk Cumhuriyetleri, Akraba Toplulukları, Öğrenci,

ADAPTATION PROBLEM OF THE STUDENTS WHO CAME TO LEARN FROM TURKISH REPUBLICS AND RELATIVE GROUPS TO SAKARYA UNIVERSITY

ABSTRACT

Differences may occur between the lifestyles and expectations of the students who came to learn from turkish republics and relative groups to sakarya university. Every year, the number of students who come to Sakarya University to learn from Turkish Republics and Relative Communities is increasing. These students, who come from countries with different geography, socio-economic and cultural structures, can experience problems in the adaptation process. The aim of this study is to determine the adaptation problem of the students who came to learn from turkish republics and relative groups to sakarya university. This research, which is a research study which is a descriptive and evaluative study, was carried out on 65 students who came to learn from Turkish Republics and Relative Groups to Sakarya University. The reason for the relatively low number of these students and the fact that the entire universe is accessible no sample was taken. The data were collected by a questionnaire developed in accordance with the purpose of the research by the researcher. The obtained data were processed and analyzed by SPSS (10.0) program. Some of the findings obtained in the survey are as follows: It is seen that the students have problems in the adaptation process. Uyum sürecinde sorun yaşayanların oranı kızlarda erkeklerden daha yüksektir. The majority of those who have problems in the adaptation process are undergraduate students.

Keywords: Adaptation Problem, Turkish Republics, Relative Groups, Student

GİRİŞ

Uyum, doğal ve toplumsal koşulların neden olduğu iç ve dış ortamdan kaynaklanan, değişikliğe alışma süreci ve bireyin çevresiyle etkili bir ilişki kurup, geliştirebilmesi ve sürdürebilmesi olarak ifade edilmektedir (Köknel,1993). Uyum sorununun en çok yaşandığı durum olarak Bireyin yeni bir sosyal çevreye girmesiyle, birey yalnızlık ve sosyal bağların kopması şeklinde ciddi sorunlar yaşayabilmektedir. Bu doğrultuda, uyum bireyin ilk kez katıldığı sosyal ortamda, sahip olduğu psiko -sosyal özellikleriyle var olup herhangi bir güçlük yaşamaması şeklinde tanımlanabilir.

Yabancı öğrencilerin, sosyal, kültürel, politik, ekonomik ve eğitimsel geçmişleri ve deneyimleri farklılık gösterir ve bu öğrencilerden beklenen akademik başarının sağlanması için, öğrenciler sahip oldukları farklılıklarla, geldikleri ülkede psikolojik, sosyal, ekonomik, kültürel açılardan uyum sorunları yaşamamalarıdır (Gibson, 1990:2). Fakat farklı ülke, farklı inançlar, farklı değerler, farklı sistemleri ifade etmekte ve tüm bu farklılıklar iletişim güçlüklerine neden olmakta uyum sorununu kaçınılmaz kılmaktadır (Gibson, 1990:2). Öğrencilerin karşılaştıkları uyum problemleri psikolojik, sosyal, ekonomik ve akademik açıdan çok yönlülük göstermektedir (Sharma, 1971:1866).

Üniversite yıllarına gelen bireyin toplum içerisindeki rolü, statüsü tam anlamıyla verilmemektedir, birey ne çocuk olarak görülmekte ne de yetişkin olarak değerlendirilmektedir (Yörükoğlu,1990). Birey bu dönemde kendisiyle ilgili karmaşalar ve çelişkiler de yaşamaktadır (Özgüven, 1989:23-30). Kendisinden memnun olmayan, ideal benliğini aramakta ve bu arayış bireyde isyana, kararsızlığa ve bocalamaya neden olmaktadır (Özoğlu,1985) Üniversite yılları bireyin ergenlikten yetişkinliğe geçiş dönemi olarak değerlendirilen ve bireyin üstesinden gelmekte zorlandığı farklı sorunlardan oluşan bir dönem olarak görülmektedir (Aktaş, 1997: 107-110).

Üniversite öğrencilerinin, kimlik arayışı, yakın ilişki kurma, yaşam tarzı oluşturma, meslek edinme ve evlenme gibi gelişimsel çabaları onların akademik adaptasyonlarını da etkilemektedir (Koç, 2004: 483-498). Ailesinden ayrılan birey, yeni bir yaşam tarzıyla karşılaşmakta güvenlik, barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçlarını karşılama çabası içerisine girmektedir. Özellikle meslek edinme ve bir gurubun üyesi olma süreci uyum problemlerini yol açmaktadır (Şahin, 2008: 45- 50).

Üniversitenin ilk yılındaki öğrencilerin üniversite ve yurt yaşamına uyum sorunlarının öne çıktığını, son sınıf öğrencilerin de ise gelecek kaygısı, iş bulma endişesinin ön planda olduğunu ifade etmektedir (Dökmen,1989). Uyum sürecinin sorunlarla geçmesi, uyumun sağlanamaması birey de psikolojik, fiziksel ve psikosomatik hastalıklar kolayca gözlenmesine neden olmaktadır (Huang, 1977: 216-219).

Eğitim amaçlı olarak Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından gelen öğrencilerde farklı kültürler, farklı değerler, farklı sistemler ve farklı beklentilere sahip oldukları için ülkemize uyum sürecinde bazı problemler yaşamaları kaçınılmazdır.

3.YÖNTEM VE TEKNİK

3.1.Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı Sakarya Üniversitesi'ne Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından eğitim amaçlı gelen öğrencilere uyum sürecinde karşılaştıkları güçlükleri, ihtiyaçlarını ve beklentilerini tespit etmektir.

Her geçen yıl Sakarya Üniversitesi'ne Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından eğitim görmek amacı ile gelen öğrencilerin sayısı artmaktadır. Farklı coğrafya, sosyo- ekonomik ve kültürel yapıya sahip olan ülkelerden gelen bu öğrenciler uyum sürecinde problemler yaşabilmektedirler. Bu araştırma ile uyum sürecin de yaşana bilecek sorunların tespiti gerçekleştirilebilecek çözüme ilişkin önlemler alınabilecektir.

3.2.Araştırmanın Yöntemi ve Kapsamı

Betimsel ve değerlendirme niteliği ağır basan bir tarama araştırması olan bu araştırma Türk Cumhuriyetleri İle Akraba Topluluklarından gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören 65 öğrenci üzerinde gerçekleştirildi. Bu öğrencilerin nispeten azlığı ve evrenin tamamına ulaşılabilir olması nedeni ile ayrıca bir örneklem gurubu alınmamıştır. Veriler araştırmacı tarafından araştırmanın amacına uygun olarak geliştirilen anket formu ile toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı aracılığı ile işlenmiş ve çözümlenmiştir.

3.3.Soru Formunun Tanıtılması

Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan soru formu, üç gruptan oluşmaktadır. Bunlar Türk Cumhuriyetleri İle Akraba Topluluklarından gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilere ilişkin genel bilgiler, Türkiye'ye ilişkin görüşleriyle ülkeleriyle kıyaslamaları ve Türkiye'de uyum sürecinde yaşadıkları zorlukların tespitine ilişkin soruları içermektedir. Katılımcılara yöneltilen bu sorularda belli yargılara hangi derecede katıldıkları ya da katılmadıkları sorulmuştur.

4.BULGULAR

Sakarya Üniversitesin de Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarına mensup toplam yetmiş üç öğrenci öğrenimlerini sürdürmektedirler. Sakarya üniversitesinde öğrenimlerini sürdüren öğrencilerin yirmi sekiz tanesi "Büyük Öğrenci Projesi" aracılığı ile ;on sekiz tanesi Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı aracılığı ile yirmi yedi öğrenci ise kendi imkanları ile Sakarya Üniversitesi'nde öğrenimlerini sürdürmektedirler.

Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından gelerek Sakarya Üniversitesi'nde eğitim gören öğrencilerin ülkeleri ülkelere göre dağılımları şöyledir; Azerbaycan 11, Çin (Uygur) 11, Tataristan 2, Başkurdistan 1, Ukrayna 3, Afganistan 1, Kazakistan 13, Arnavutluk 4, Yunanistan 4, Moğolistan 7, Türkmenistan 1, İran 3, Bulgaristan 3, Kırgızistan 5, Özbekistan 1, Kosova 1

Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin kırk dört tanesi lisans, yirmi bir tanesi yüksek lisans, sekiz tanesi ise doktora eğitimi almaktadır.

Tablo 1: Uyum Sürecine Göre

Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
29,50	48,50	31,50	51,64	61,00	100,14

Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından Gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin % 48 'i uyum sürecinde sorun yaşadıklarını ifade ederken % 52 'si uyum sürecinde sorun yaşamadıkları görülmüştür.

Tablo 2: Cinsiyete Göre Dağılımı

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kız	12,50	59,52	8,50	40,48	21,00	100
Erkek	17,50	42,68	23,50	57,32	41,00	100

Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından Gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin cinsiyet dağılımlarına baktığımızda Uyum sürecinde sorun yaşadığını ifade edenlerin % 40'ı kız % 57'sı erkektir. Uyum sürecinde sorun yaşamadığını ifade edenlerin % 59'u kız % 42'si ise erkektir.

Tablo 3: Öğrenim Düzeyleri

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Lisans	19,50	54,17	16,50	45,83	36,00	100
Yüksek lisans	7,50	44,12	9,50	55,88	17,00	100
Doktora	3,50	38,89	5,50	6,11	9,00	100

Uyum sürecinde sorun yaşayan öğrencilerin %54'ü lisans , % 44'ü yüksek lisans, % 39'u doktora öğrencisidir. Uyum sürecinde sorun yaşamadığını ifade eden öğrencilerin öğrenim düzeylerine bakacak olursak % 46'sı lisans, %56'sı yüksek lisans, %6'sı ise doktora eğitimlerine devam etmektedirler.

Tablo 4: Öğrenim Programlarından Memnuniyet Dercesi

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Memnun Olanlar	24,50	49	5,50	45,83	30,00	94,83
Memnun Olmayanlar	25,50	51	6,50	54,17	32,00	105,17

Türkiye' de öğrenim programlarından memnuniyet derecelerine baktığımızda Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından Gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin uyum sürecinde sorun yaşayanların % 49'u memnun olduklarını ifade etmişler %51'i ise memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Uyum sürecinde sorun yaşamayanların memnuniyet durumlarına baktığımız da ise % 46'sı Türkiye'de devam ettikleri öğrenim programlarından memnun olduğu %54'ünün ise memnun olmadığını görülmüştür.

Tablo 5: Ülkeler Arası Sorunlar

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ekonomik	3,50	25	10,50	75	14,00	100
Sosyal	13,50	46,55	15,50	53,45	29,00	100
Siyasal	10,5	65,63	5,5	34,38	16,00	100

Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından Gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin geldikleri ülkeler ile Türkiye arasındaki yaşadıkları sorunlara baktığımızda uyum sürecinde sorun yaşayan öğrencilerin % 25'i ülkeleri ile Türkiye arasında yaşanan sorunun ekonomik olduğunu, % 47'si sosyal olduğunu, % 65'i ise siyasal olduğunu ifade etmiştir. Uyum sürecinde sorun yaşamayan öğrencilerin ülkeleri ile Türkiye arasında sorun yaşadıkları alanlara ilişkin görüşleri ise şöyledir öğrencilerin %75'i ekonomik, %53'ü sosyal, %34'ü ise siyasal olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 6: Türkiye'de kalmak istemelerine ilişkin görüşleri

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kalmak İsteyen	15,50	44,29	19,50	55,71	35,00	100
Kalmak İstemeyen	14,50	55,77	11,50	44,23	26,00	100

Uyum sürecinde sorun yaşadığını düşünen öğrencilerin %44'ü eğitimlerini tamamladıktan sonra Türkiye' de kalmak istediklerini ifade etmişlerdir. % 56 sı ise eğitimlerini tamamladıktan sonra Türkiye'de kalmak istememektedirler. uyum sürecinde sorun yaşamayan öğrencilerin % 56'sı Türkiye'de kalmak istemekte, % 44'ü ise kalmayı düşünmemektedirler.

Tablo 7: Ülkeleri ve Türkiye'nin yaşam tarzına ilişkin görüşleri

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Benzer	7,50	50	7,50	50	15,00	100
Benzemez	21,50	48,86	22,50	51,14	44,00	100

Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından Gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin ülkeleri ile Türkiye'nin yaşam tarzlarını karşılaştırdıklarında uyum sürecinde sorun yaşayanların % 50'si benzer olduğunu % 49'u ise benzemediğini düşündükleri görülmüştür. Uyum sürecinde sorun yaşamadıklarını ifade eden öğrencilerin % 50'si ülkeleri ile Türkiye'nin yaşam tarzlarının birbirine benzediğini belirtmiş % 51'i ise benzemediğini düşünmektedirler.

Tablo 8: Ülkeleri ve Türkiye'nin yaşam tarzına ilişkin görüşleri

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Memnun Olan	17,50	51,47	16,50	48,53	34,00	100
Memnun Olmayan	11,50	42,59	15,50	57,41	27,00	100

Yabancı uyruklu öğrencilerin yurt koşullarına ilişkin değerlendirmelerine baktığımızda uyum sürecinde memnun olan öğrencilerin % 51'inin memnun olduğu % 43'ünün memnun olmadığı görülmüştür. Uyum surecinde sorun yaşamayan öğrencilerin yurt koşullarına ilişkin değerlendirmelerine baktığımızda ise % 48'inin memnun olduğunu %57 sinin ise memnun olmadığını görmekteyiz.

Tablo 9: Harcama Durumları

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yardım Alan	16,50	55	13,50	45	30,00	100
Yardım Almayan	13,50	43,55	17,50	56,45	31,00	100

Katılımcıların ailelerinden yardım alıp almama durumlarına baktığımızda uyum sürecinde sorun yaşayan öğrencilerin % 55'inin ailelerinden yardım aldıkları % 44'ünün ise yardım almadıkları görülmüştür. Uyum sürecinde sorun yaşamayan öğrencilerin ise % 45'i ailelerinden yardım almakta % 56'sı yardım almamaktadır.

Tablo 10: Türkiye'de kendileri ile ilgilenen kurumlar hakkında bilgileri

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	14,50	58	10,50	42	25,00	100
Hayır	15,50	41,89	21,50	58,11	37,00	100

Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından Gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin Türkiye'de kendileri ile ilgilenen kurumlar hakkında bilgilerinin olup olmadığına baktığımızda uyum sürecinde sorun yaşayan öğrencilerin % 58'i kendileri ile ilgilenen kurumlar hakkında bilgilerinin olduğunu ifade ederken % 42 'sinin haberdar olmadıkları görülmüştür. Uyum sürecinde sorun yaşamayan öğrencilerin ise % 42'sinin kendileri ile ilgilenen kurumlardan haberdar oldukları % 58'inin ise haberdar olmadığı görülmüştür.

Tablo 11: Danışman

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Memnun Olan	20,50	48,81	21,50	51,19	42,00	100
Memnun Olmayan	9,50	47,50	10,50	52,50	20,00	100

Katılımcıların kendileri ile ilgilenen danışmanlarına ilişkin değerlendirmelerine baktığımızda uyum sürecinde sorun yaşayan katılımcıların % 49'u danışmanlarından memnunken % 47'sinin memnun olmadıkları görülmüştür. Uyum sürecinde sorun yaşamayan katılımcıların ise % 51'i memnun olduklarını ifade ederken % 52'si memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 12: Ülkelerine Gitme Sıklıkları

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yılda 1 kez	18,50	46,25	21,50	53,75	40,00	100
Yılda 2 kez	8,50	60,71	5,50	39,29	14,00	100
Daha Fazla	2,50	31,25	5,50	68,75	8,00	100

Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından Gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin ülkelerine gitme sıklıklarına baktığımızda uyum sürecinde sorun yaşayanların % 46'sı bir kez % 61'i iki kez % 31'i ise daha fazla sıklıkla gittikleri görülmektedir. Uyum sürecinde sorun yaşamayanlarda ise durum şöyledir: % 40'ı yılda bir kez % 14'ü iki kez % 8'i ise daha fazla sıklıkla gitmektedirler.

Tablo 13: Arkadaş Grupları

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Türkiye'den	2,50	50	2,50	50	5,00	100
Türk Cum. İle Türk ve Akraba Toplulukları	27,50	48,25	29,50	51,75	57,00	100

Katılımcıların arkadaş profillerine baktığımızda uyum sürecinde sorun yaşayanların % 50'si Türkiye'den % 48' i ise Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından gelenler ile arkadaşlık yaptıkları; uyum sürecinde sorun yaşamayanların ise % 50'si Türkiye'den % 52 si ise Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından gelenlerle arkadaşlık yaptıkları görülmüştür.

Tablo 14: Katılınan Sosyal Faaliyetler

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sinema	18,50	46,25	21,50	53,75	40,00	100
Tiyatro	2,50	35,71	4,50	64,29	7,00	100
Konferans	9,50	59,38	6,50	40,63	16,00	100

Katılımcılardan uyum sürecinde sorun yaşayanların % 46'sı sinemaya % 36'sı tiyatroya % 60 'ı ise konferanslara katıldıklarını ifade etmişlerdir. Uyum sürecinde sorun yaşamayan katılımcıların ise % 54'ü sinemaya % 64'ü tiyatroya % 40'ı ise konferanslara katılmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 15: TÖMER eğitimine ilişkin tercihleri

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Türkiye'de	22,50	62,5	13,50	37,5	36,00	100
Kendi Ülkemde	7,50	28,85	18,50	71,15	26,00	100

Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından Gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin TÖMER eğitimini almak istedikleri yerle ilişkin görüşleri ise şöyledir: uyum sürecinde sorun yaşayanların % 62'sı Türkiye 'de % 29'u ise kendi ülkelerinde almak istemektedirler. Uyum sürecinde sorun yaşamayanlar ise % 36'sı Türkiye'de % 26'sı ise kendi ülkelerinde almak istemektedirler.

Tablo 16: Türkiye'deki Eğitime İlişkin Görüşler

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Eğitim Faydalı	28,50	47,5	31,50	52,50	60,00	100
Eğitim Faydasız	1,50	75,00	0,50	25,00	2,00	100

Katılımcıların Türkiye'deki eğitimi değerlendirmeye ilişkin görüşleri şöyledir: uyum sürecinde sorun yaşayanların % 47'si Türkiye 'deki eğitimin faydalı olduğunu % 75'i ise Türkiye'deki eğitimi faydasız bulmaktadır. Uyum sürecinde sorun yaşamayanlar ise % 60'ı Türkiye'deki eğitimi faydalı bulurken % 2'sı faydalı bulmamaktadır.

Tablo 17: Uyum Sürecinde Sosyal Faaliyet Talepleri

	Uyum Sürecinde Sorun Yaşayanlar		Uyum Sürecinde Sorun Yaşamayanlar		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	29,50	49,17	30,50	50,83	60,00	100
Hayır	0,50	25,00	1,50	75,00	2,00	100

Katılımcıların uyum süreci çerisinde sosyal faaliyetlere ilişkin taleplerinin olup olmamasına baktığımızda ise uyum sürecinde sorun yaşayanların % 49'u uyum süreci içerisinde sosyal faaliyetlerin gerekli olduğunu % 25'i ise sosyal faaliyetleri gereksiz bulmaktadırlar. Uyum sürecinde sorun yaşamayanların ise % 51'i sosyal faaliyetleri gerekli görürken % 75'inin gereksiz bulduğu görülmektedir.

SONUÇ

Türk Cumhuriyetleri İle Türk ve Akraba Topluluklarından gelerek Sakarya Üniversitesi'nde öğrenim gören öğrencilerin uyum sürecinde sorun yaşadıkları görülmektedir. Uyum sürecinde sorun yaşayanların oranı erkeklere göre kızlarda daha fazladır. Uyum sürecinde sorun yaşayanların büyük kısmını lisans öğrencileri oluşturmaktadır. Bu durum lisans öğrencilerinin Sakarya Üniversitesine yeni gelmelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Öğrenim gördükleri programdan memnun olmadıklarını ifade eden katılımcıların oranı fazladır.

Öğrencilerin kendileri ile ilgilenen kurumlar hakkında bilgilere sahip olmamaları öğrencilerin uyum sürecini sıkıntısız atlatmalarına mani olabilir. Öğrencilerin genelde Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından gelen öğrencilerle arkadaşlık yapmış olmaları onların uyum sürecini başarı ile atlatamadıklarını göstermektedir. Öğrenciler için uyum sürecinde sosyal

faaliyetlerin düzenlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Fakat uyum sürecinde düzenlenmesi gereken sosyal faaliyetlerden önce bu öğrencilere geldikleri ülkeyi, şehri, üniversiteyi anlatan kendileri ile ilgilenecek olan kurumlar hakkında bilgi veren bir oryantasyon programı hazırlanması oldukça önemli olduğu görülmektedir.

KAYNAKLAR

Aktaş, Y., (1997) Üniversite öğrencilerinin uyum düzeylerinin incelenmesi: uzunlamasına bir çalışma, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 13, 107-110.

Dökmen, Ü., (1989) Ana-Baba gençleri ne ölçüde tanıyor?, Üniversite Gençliğinde Uyum Sorunları Sempozyumu , Bilimsel Çalışmaları, Bilkent Üniversitesi, Psikolojik
Danışma ve Araştırma Merkezi, Ankara.

Gibson, J. T. et aL.(1990). Youth and culture: A seventeen nation study of perceived problems and coping strategies O, 2). *Meeting of the International Round Table for the Advancement of Counse/ing,* Helsinki, Finland.

Huang, K. (1977). Campus mental health: The foreigner at your des k. *journal of the American College Health Association,* 25 (3), 216-219.

Koç, M., Avşaroğlu, S. ve Sezer A. (2004) Selçuk Üniversite öğrencilerinin akademik başarıları ile problem alanları arasındaki ilişki, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11, 483-498.

Köknel, Ö., (1993) İnsanı anlamak. İstanbul, Altın Kitaplar.

Özgüven, İ.E. (1989)Üniversite öğrencilerinin uyum sorunları ve baş etme yolları, Üniversite Gençliğinde Uyum Sorunları Sempozyumu Bilimsel Çalışmaları, Bilkent Üniversitesi, Meteksan, Ankara, 23-30.

Özoğlu, S.Ç., (1985) Gençliğin eğitimi ve sorunları. Bilim Dizisi: 9. Eğitim Toplantısı (20-22 Kasım), Türk Eğitim Derneği Yayınları, Ankara.

Sharma, S. (1971). A Study to identify and analyze adjustment problems experieneed by foreign non-European graduate students enrolled in seleeted universities in State of North Carolina. *Dissertation Abstmcts International, 32/04,* 1866A.

Şahin, C. ve Tunçel, M., (2008)Sınıf öğretmenliği ve beden eğitimi öğretmenliğinde öğrenim gören öğrencilerin psikososyal uyum düzeylerinin incelenmesi, Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 9,(2), 45- 50.

Yörükoğlu A., (1990) Gençlik çağı. Ankara, Özgür Yayın Dağıtım.

TÜRK CUMHURİYETLERİ VE AKRABA TOPLULUKLARINDAN GELEN ÖĞRENCİLERİN TÜRKİYE'DE ÖĞRENİM GÖRMESİ İLE İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER

Gülbaşak Yerli
Sakarya Üniversitesi

ÖZET

1990'lı yılların sonlarında Sovyetler Birliğinin ve Doğu Bloku'nun çözülmesi ve iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle ortaya çıkan yeni uluslararası sistemde Türkiye, dünyanın ilgi alanı haline gelen Avrasya bölgesinde önemli bir konuma gelmiştir. Bu süreçte Türkiye ile bağımsızlıklarını ilan eden Türk Cumhuriyetleri ve özerk yönetime kavuşan topluluklar arasında yoğun bir ilişki başlamıştır. Türkiye önüne çıkan bu tarihi fırsatı değerlendirmek amacıyla, özellikle eğitim alanında 1992-1993 eğitim öğretim yılından itibaren, eğitim öğretim alanında yeni kurulan devlet ve topluluklara destek olmak, ihtiyacı olan elamanları yetiştirmek, ortak değerlerimizi yenileyerek kaynaşmayı sağlamak amacıyla Türk Cumhuriyetleri ile Akraba Topluluklarından gelen öğrencilere yönelik çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış ve iki büyük uluslararası öğrenci hareketliliği projesi (Büyük Öğrenci Projesi ve Türkiye Bursları) hayata geçirilmiştir. Bu çalışmanın amacı Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Topluluklarından gelen öğrencilerin Türkiye'de öğrenim görmesi ile ilgili gerçekleştirilen yasal düzenlemeleri ele almaktır. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından Gelen Öğrencilerle İlgili Hizmet Veren Kurum ve Kuruluşlar hakkında bilgi verilmektedir. Çalışma, ilgili literatüre dayalı olarak süreç analizi ve betimsel bir yöntemle hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Cumhuriyetleri, Akraba Toplulukları, Yasal Düzenlemeler

LEGAL ARRANGEMENTS FOR STUDENTS WHO CAME TO LEARN FROM TURKISH REPUBLICS AND RELATIVE GROUPS

ABSTRACT

During the 1990s, in the bipolar world order changed and Turkey was an important country in Eurasia. İn this period Turkey established a close relation with Turkish Republics and relatives groups. Turkey made very significant legislation, especially in the field of education. The aim of the Turkey was to support these countries. In this process, the Great Student Project and Turkey scholarships are the most important works projects. The aim of this study is to investigate the legal arrangements for students who came to learn from turkish republics and relative groups. In addition, this research provides information about institutions and organizations that provide services to students. This study has been prepared by process analysis and descriptive method based on the related literature.

Keywords: Turkish Republics, Relative Groups, Legal Arrangements

GİRİŞ

Sovyetler Birliğinin ve Doğu Bloku'nun 1990'lı yılların sonlarında dağılmasıyla Türkiye ile bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetleri ve özerk yönetim hakkı edinen topluluklar arasında çok yönlü ilişki başlamıştır. Özellikle eğitim alanında önemli çalışmalar yapılmış Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından gelen öğrencilere burslu ve kendi olanakları ile öğrenim imkanı sağlanmıştır.

Türk Cumhuriyetleri ile Akraba Topluluklarından gelen öğrencilere yönelik olanaklar çeşitli yasal düzenlemelerle desteklenmiş ve iki büyük uluslararası öğrenci hareketliliği projesi (Büyük Öğrenci Projesi ve Türkiye Bursları) hayata geçirilmiştir. Bu tip projelerin esasına 1992-1993 yıllarından itibaren gerçekleştirilen kültürel ve bilimsel değişim anlaşmaları oluşturmaktadır. Bu araştırmaların ilki Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile 10 Ocak 1990 tarihinde Ankara'da imzalanan kültürel ve bilimsel değişim protokolüdür (Başbakanlık 1999). Bu anlaşma ile Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti öğretim kurumları arasında

bilimsel işbirliğinin teşvik edilmesi amacı ile yükseköğretim kurumları arasında ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesine yardımcı olunması belirtilmektedir (MEB,1993:1-162).

Bu süreçte 05 Aralık 1990 yılında Alma Ata'da Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile Kazakistan SSC hükümeti arasında imzalanan niyet protokolünde tarafların karşılıklı olarak genç nesillerin yetişmesine yardımcı olacakları ve yükseköğrenim sahasında işbirliği yapacakları, bu kapsamda Türkiye tarafının Türkiye eğitim ve bilim kurumlarında eğitilmek amacı ile Kazak öğrencileri kabul edecekleri belirtilmiş, tarafların karşılıklı olarak uzun vadeli bilimsel araştırmaların yapılmasının teşvik edeceklerinin belirtildiği protokolde araştırma konuları, eleman sayısı, mahiyeti ve ayrıntılarının karşılıklı görüşmelerle şekilleneceği ifade edilmiştir(MEB,1993:1-162)

Kırgız Cumhuriyeti ile ise 12 Temmuz 1991 yılında imzalanan kültürel, eğitsel ve bilimsel değişim protokolü 1989-1990 yılları kültürel ve bilimsel değişim programı hükümlerinin geliştirilmesi esasında şekillenmiştir. Bu protokolde tarafların karşılıklı olarak öğrenci değişim programı düzenleyecekleri ve bu programı bir proje çerçevesinde yürütecekleri ifade edilmişler ve protokolde, Türkiye'nin Kırgız Cumhuriyeti öğrencilerine imkânları ölçüsünde ve Kırgızistan'ın ihtiyaçları doğrultusunda lisansüstü, araştırma, master ve doktora bursu vereceğini ifade etmiş, bu protokolde yükseköğrenim için değişime tabi tutulacak öğrenci kontenjanı belirtilmemiştir (MEB,1993:1-162).

Türkiye ve Türkmenistan arasında, 1990-1992 yılları için kültürel değişim programı 16 Ekim 1990 yıllında Aşkabat'ta imzalanmış taraflar elemen yetiştirilmesi amacı ile kültür, sanat kuruluşları arasında karşılıklı olarak öğrenci, öğretmen, uzman değişimini destekleyeceklerini ifade etmişlerdir (MEB,1993:1-162).

Türkiye ile Özbekistan arasındaki 19 Aralık 1991 tarihli Ankara 'da imzalanan eğitim, sağlık, spor ve turizm işbirliği anlaşmasında iki ülke arasında bilimsel ve teknik işbirliğinin öneminin bilinci ile bilimsel proje ve programların değişimi, mühendis değişim konusunda anlaşmışlar, 1992-1993 eğitim öğretim yılında Özbekistan'a 2 bin adet burs kontenjanı ayrılmış ancak daha sonraki dönemlerde Özbekistan hükümeti ile ortaya çıkan sorunlar nedeni ile bir süre bu ülkeden eğitim için Türkiye'ye öğrenci gelmemiştir.

Ülkemize sadece Türk Cumhuriyetleri'nden değil akraba topluluklarından da öğrenciler Yükseköğrenimlerin yapmak için Türkiye'ye gelmektedirler.

1. Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politikaları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyetlerini ilk tanıyan ülke Türkiye olmuş, bölgede diplomatik temsilcilikleri ile ticaret ve ekonomi müşavirlikleri kurularak geniş çaplı bir kredi ve yardım programı başlatılmış ayrıca kültür ve sanat, din, eğitim, bilim ve teknik, sağlık, tarım ve kırsal altyapı, çevre, çalışma ve sosyal güvenlik alanlarında yoğun işbirliği içine girilmiştir (DPT, 2000:51).

Bu yeni dönemde, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarına yönelik çalışmaları dış politikasının önemli bir aracı olarak ele alınsa da Türkiye'nin bu konudaki dış politikasının temelleri Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllara dayanmaktadır (Kavak ve Baskan, 2000: 93-94).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yıllarından itibaren Mustafa Kemal Atatürk'ün Anadolu dışındaki Türk dünyasındaki gelişmelere ilgi duyduğu bilinmektedir. Türk dünyasının tarihinin, kültürünün, dilinin, bilimsel biçimde incelenmesi ve kurumların meydana getirilmesi, O'nun isteğiyle gerçekleştirilmiştir.

Bu amaçla Atatürk, aşağıda verilen sözleriyle konunun önemini vurgulamıştır.

"Ulusal bilincin ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz. Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır. Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, bütün Türk

çocukları kendileri için lazım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabilecektir." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II: 174)

Küreselleşme ve yeni oluşumlar sonucu 1991 yılında ortaya çıkan yeni durumlar karşısında, Hükümet Programında (25.11.1991) şu değerlendirme yapılmıştır:

Hükümetimiz, tarihsel bir yeniden yapılanma sürecinde bulunan Sovyetler Birliği ile dostluk ilişkilerine ve işbirliğine büyük önem vermekte Cumhuriyetlerle ilişkilerimizin geliştirilmesi de bu temel yaklaşımla uyumlu bir tutum izleyecektir ve aynı yaklaşım, Kafkasya'da komşumuz olan Cumhuriyetler ile dil ve kültür yakınlığımız bulunan Cumhuriyetlerle ilişkilerimize de egemen olacaktır (Başbakanlık, 1991).

Hükümetin Orta Asya Cumhuriyetleri'ne yönelik bu politikasına paralel olarak, söz konusu ülkelere götürülecek yardımların etkin bir biçimde yönlendirilebilmesi için, yeni bir örgütlenmeye gidilmiş ve "*Ekonomik, Kültürel, Eğitim ve Teknik İşbirliği*" Başkanlığı kurulmuştur.

Bu yeni ve hızlı gelişen durumlar ışığında, Türkiye bir taraftan kendi politika ve eylem planını yaparken, öte yandan bağımsızlığını yeni kazanan ülkeler arasındaki ilişkileri de geliştirmeye başlamış, 30-31.10.1992 tarihlerinde Ankara'da Birinci Türk Zirvesi toplanmıştır. Zirve sonucunda, ilgili ülkelerin devlet ve hükümet başkanları, ülkeleri arasında *ortak yarar* temelinde çeşitli alanlarda çok taraflı ve ikili işbirliğinin geliştirilmesi arzusunu vurgulamışlar ayrıca, eğitim ve kültür alanlarındaki işbirliği çabalarını memnuniyetle karşılamışlar, uluslarının, kültürlerinin ortak yönlerini canlandırma fikri desteklenmiştir (Birinci Türk Zirvesi, 1992).

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (ABYKP) dönemi içinde yer alan, 1992 Yılı Programı'nda (1992); bağımsızlığına yeni kavuşan ve ortak kültür bağlarımız olan toplumlarla teknik işbirliğinin geliştirilmesi gereği üzerinde durulmaktadır. 1994 Yılı Programında (1994) ise; Türk Cumhuriyetleri ile çeşitli alanlarca imzalanan anlaşma ve protokoller ile ekonomik ve ticari ilişkilerin çerçevesinin büyük ölçüde tamamlandığı, bu kapsamda çok yönlü ilişkilerin artarak devam ettiği, Türk Cumhuriyetlerine yapılan teknik yardım çalışmaları çerçevesinde tarım, ulaştırma, haberleşme, madencilik, istatistik, bankacılık, KOBİ'ler, savunma sanayi, eğitim (ortaöğretim ve yükseköğretim, turizm, sağlık, çevre, bilim, sendikacılık ve hukuk alanlarındaki çalışmaların sürdürüldüğü belirtilmektedir (DPT, 1992: 366, 1994: 48-49).

Yedinci BYKP'nda (1995); Türkiye'nin dışa açılması ve dünyaya entegrasyonu ve Türk Cumhuriyetleri ile ilişkileri çerçevesinde 1994 Yılı programında yer alan işbirliği alanlarındaki gelişmelere dikkat çekilmektedir (DPT, 1995: 69).

Sekizinci BYKP'nın "*Uzun Vadeli Gelişmenin Temel Amaçları ve Strateji 2001- 2023*" bölümünde; Türkiye'nin stratejik konumu ve bölge ülkelerine yönelik politikası çerçevesinde şu değerlendirme yapılmaktadır (DPT, 2000:24).

2001 – 2003 dönemini kapsayan uzun vadeli gelişme stratejimizin temel amacı; Atatürk'ün gösterdiği çağdaş uygarlık düzeyini aşma hedefi doğrultusunda, …. Küresel düzeyde etkin bir dünya devleti olmaktır. Bölgesel ve küresel düzeylerdeki kararlarda etkin söz sahipliği uzun dönemli gelişme stratejimizin nesnel amaçlarını oluşturmaktadır.

Sekizinci BYKP'nın "*Amaçlar, İlkeler ve Politikalar*" bölümünde; eğitim alanındaki işbirliği konuları da ele alınmakta ve *Büyük Öğrenci Projesi*'nin uygulanmasına devam edileceği ve bu ülkelerle diploma denkliği konusundaki sorunların giderilmesine çalışılacağı açıkça ortaya konmaktadır (DPT, 2000: 52).

2. Türk Cumhuriyetleri İle Türk Ve Akraba Topluluklarından Gelen Öğrencilerin Türkiye'de Öğrenim Görmesi İle İlgili Yasal Temeller

Son 10 yılda, üniversitelerimizde okuyan uluslararası öğrenci sayısında yüzde 75 oranında bir artış görülmekte ve güncel rakamlara, 25 bini burslu olmak üzere yaklaşık 110 bin uluslararası

öğrencisiyle, bu alanda dünyanın en fazla uluslararası öğrenci ağırlayan ülkelerinden biri olduğumuzu göstermektedir (https://www.ytb.gov.tr).

1991 yılından günümüze kadar olan dönemde, Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ortak eğitim uygulamaları; Türkiye ile söz konusu ülkeler arasında imzalanan eğitim, bilim ve kültür alanındaki işbirliği anlaşmaları, anlaşma tutanakları, protokoller, kültürel değişim programları ve şartnameler gibi uluslararası yasal temellere dayanmaktadır. Bu konu ile ilgili hukuksal düzenlemelere baktığımızda,

2.1. Türkiye'de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilere İlişkin Yasa

Türkiye'de Öğrenim Gören Yabancı Uyruklu Öğrencilere İlişkin Yasa; 14.10.1983 Tarih Ve 2922 Sayılı Resmi Gazete 'de yayımlanmıştır. Bu yasa; yabancı uyruklu öğrencilerin; öğrenim görmek üzere Türkiye'ye gelişleri, öğretim kurumlarına kabulleri, ilgili kurum ve kuruluşların ve yabancı uyruklu öğrencilerin yükümlülükleri ile ilgili esasları kapsamakta ayrıca diğer kurum ve kuruluşların yükümlülükleri, yabancı uyruklu öğrencilerin yükümlülükleri vb. konulara da bu yasada yer verilmektedir (MEB, 1998:3-433).

2.2. Türkiye Cumhuriyeti Tarafından Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından Gelen Öğrencilere Verilen Yükseköğrenim Bursları ile İlgili Şartname

Şartname 04.06.1999 tarih ve 4490 sayılı Makam Onayı ile kabul edilmiştir. Bu Şartname' ye göre burslar, Türkiye'de yükseköğrenim görecek Türk Cumhuriyetleri ortaöğretim kurumu mezunları ile Türkiye'de ortaöğrenimini bitiren öğrencilere verilmektedir. Öğrenci kabulü, Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları Sınavı (TCS) ile yapılmaktadır. Ayrıca Şartname 'de burslarla ilgili genel bilgiler, adaylarda aranan nitelikler, adaylardan istenen belgeler, bursların kesinleşmesi, bursların kesilme durumları gibi konular yer almaktadır(MEB, 1998:3-433).

3. Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Öğretim Hizmetleri

Milli Eğitim Bakanlığı ve bazı kurum ve kuruluşlar tarafından Türk Cumhuriyetlere ve Akraba Topluluklarından gelen öğrencilere yönelik sunulan hizmetler,

"Kazakistan Cumhuriyeti ile işbirliği yapılarak Kazakistan'da Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi kurulmuştur; Beş Türk Cumhuriyeti ile Tacikistan'da 12 okul ve 6 Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi açılmıştır, Kazakistan'ın Canbol şehrinde Türkiye Türkçesi Eğitim Öğretim Merkezi açılması çalışmalarına başlanmıştır; Her yıl, Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından gelen öğretmenlere "Türk Kültürü ve Milli Eğitim Sistemini Tanıtım Seminerleri" düzenlenmektedir; Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarının Türkçe kitap ve eğitim araç-gereç gereksinimleri belli ölçüde karşılanmaktadır; Latin Alfabesine geçme kararı alan Azerbaycan'a ders kitaplarının basımı konusunda yardımcı olunmaktadır. Azerbaycan'ın Latin Alfabesine geçmesi nedeni ile T. C. Ziraat Bankası Genel Müdürlüğü'nce 155.000 adet "Türk Dili 2, Milli Piyango İdaresi Genel Müdürlüğü'nce 150.000 adet "Türk Dili 3", 120.000 adet "Türk Dili 4" kitabı ile Milli Eğitim Bakanlığı'nca 10.000 takım Azerbaycan Türkçe Sözlüğü bastırılmıştır; Milli Eğitim Bakanlığı'nca bastırılan 120.000 adet Yeni Türkmen Alfabe kitabı Türkmenistan'a, 11.300 adet "Oku" kitabı ile ders kitaplarının basımında kullanılmak üzere 250 ton kâğıt da Azerbaycan'a gönderilmiştir; Türk Cumhuriyetleri ile ülkemizdeki aynı düzeydeki okullar, öğretmenler ve öğrenciler arasındaki bütünleşmeyi sağlamak, ülkelere kültürel, tarihi ve turistik değerleri tanıtmak, kitap, basılı yayın, araç-gereç konularında yardımlaşmak amacı ile "Kardeş Okul Projesi" uygulaması başlatılmıştır(MEB, 199:5-29).

4. Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından Gelen Öğrencilerle İlgili Hizmet Veren Kurum ve Kuruluşlar

1990'lı yıllardan günümüze kadar Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Toplulukları arasındaki ortak eğitim projelerini uygulamakla yükümlü kurum ve kuruluşlar T. C. Devlet Bakanlığı, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı, Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel

Müdürlüğü, Türkçe Öğretim Merkezi, Tika, Yurtdışı Türkler Ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, Yerel Kurullar şeklinde çeşitlilik göstermektedir.

4.1. T. C. Devlet Bakanlığı

Bakanlar Kurulunda görev alan Devlet Bakanlıklarından birisi, diğer görevleriyle birlikte, Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Toplulukları ile ilişkiler, bunlarla ilgili araştırma, planlama ve eşgüdümün sağlanmasından sorumludur (MEB, 199:5-29).

Milli Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü: 30 Nisan 1992 gün ve 3797 sayılı "Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun" ile kurulan Yurt Dışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğüne 1992/1 sayılı Bakan Emri ile Türk Dünyasına yönelik hizmetlerin eşgüdümleşmesi görevi verilmiş, 1995/1 sayılı Bakan Emri ile de bu görevleri yeniden düzenlenmiştir(MEB, 199:5-29).

Genel Müdürlük; ilgili diğer kurumlarla eşgüdüm içinde yürütülen Büyük Öğrenci Projesi çerçevesinde, Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından devlet burslusu olarak öğrenim görmek üzere Türkiye'ye gelen öğrencilere yönelik çok boyutlu hizmetler vermektedir, "Her yıl Ocak ayında o yıl gelecek öğrenci sayısının saptanmasıyla ilgli iş ve işlemleri yürütmek; Saptanan öğrenci sayısının ülke ve topluluklara dağılımı ile ilgili işlemleri eşgüdümlemek; Öğrencilerin seçimi ile ilgili TCS'yi düzenlemek ve sınav giderlerinin Genel Müdürlük bütçesinden karşılanmasını sağlamak; Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından gelecek öğrencilerin listelerini incelemek, barınacakları ve öğrenim görecekleri kurumları; Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı (YÖK), Ankara Üniversitesi Dil Öğretim Merkezi (TÖMER) ve Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü (YURTKUR) ile eşgüdüm içinde belirlemek ve Türkiye'de öğrenim görmeye hak kazananların isim listelerini ilgili ülkelere bildirmek; Türk Cumhuriyeti ile Türk ve Akraba Topluluklarından gelen ortaöğrenim, önlisans, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin bilgi formlarını kontrol etmek, bilgisayar ortamına aktarmak, YÖK'ün düzenlediği listelerle karşılaştırarak eksik bilgileri tamamlayıp onaylamak, kütük defterine işlemek ve öğrenci bilgi değişikliklerini izlemek; Yükseköğrenim ve ortaöğrenim öğrencilerinin burs, harçlık, öğrenim harcı, yurt, pansiyon gideri, giyim, kırtasiye, sağlık ve ikamet belgesi ödemeleri ile ilgili işlemleri yürütmek ve ödemeleri yapmak; Öğrencilerin devam-devamsızlıkları, başarı-başarısızlıkları ve disiplin işlemlerini izlemek, değerlendirmek ve sonuçları ilgili kurum ve kuruluşlara bildirmek; Öğrencilerin süreli (periyodik) olarak istatistiksel bilgilerine esas olan değişiklikleri hazırlamak; Öğrencilerin denklik ile ilgili işlemlerini yürütmek; Öğrenimleri süresince ülkelerine dönmeleri gereken öğrencilerin dönüşlerini planlamak; TÖMER'de verilecek derslerin öğretim programlarını önceden saptamak, TÖMER'e bildirmek ve bu programa göre öğrencilerin öğrenimlerini sürdürmelerini sağlamak; Eğitim temsilcilerinin pasaport, ikamet belgesi, şehir içi ulaşımları, yurtiçi gezileri, çalışma programları ve toplantıları ile ilgili işlemleri yürütmek, toplantı raporlarını değerlendirmek; Dışişleri Bakanlığı ve Başbakanlık kanalı ile yapılan burs başvurularını değerlendirmek. Öğrencilere, öğrenim gördükleri illerde toplu taşım kartı verilmesi ile ilgili çalışmaları yürütmek" (MEB, 1994:5-29).

4.2. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı

Yükseköğretim Kurulu (YÖK), Projenin başlangıç aşamasında, Türk Cumhuriyetleri'nden yükseköğrenim görmek üzere gelecek öğrencilerin üniversitelere yerleştirilmeleri ve sorunlarının çözülebilmesi amacıyla 1992 yılında 19.554 sayılı kurul kararıyla bir "Yabancı Uyruklu Öğrenci Merkezi" oluşturmuştur. Daha sonra, bu öğrenci projesiyle ilgilenmek üzere üç kurul üyesinden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu çerçevesinde Yükseköğretim Kurulu'nun yabancı öğrencilerle ilgili görevleri şunlardır,

"Başbakanlık Koordinasyon Kurulu ve Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı'nın Başkanlığındaki Değerlendirme Kurulu'nda karar vermek üzere, ülkelere ayrılacak toplam kontenjanı ve bu

kontenjanın önlisans, lisans ve lisansüstü düzeylere ve yükseköğretim kurumlarına göre dağılımlarını belirlemeye yönelik çalışmaları yapmak; Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı'nın Başkanlığında toplanan Değerlendirme Kurulu'nda Türk Cumhuriyetleri ile Asya ve Balkanlarda yaşayan Türk ve Akraba Topluluklarından gelecek öğrencilerin kontenjanlarının belirlenmesinden sonra kontenjanlara uygun olarak fakülte ve programların belirlenmesi için Dışişleri Bakanlığı aracılığı ile ülkelerin isteklerini saptamak; Başbakanlıkta yapılan Koordinasyon Kurulu kararı ile topluluklara ayrılan kontenjanların belirlenmesinden sonra fakülte ve eğitim programlarının belirlenmesi için Dışişleri Bakanlığı kanalıyla ilgililerden görüş almak; Ülkelerin gereksinimleri ve üniversitelerin olanakları göz önünde bulundurularak, kontenjanları üniversite, fakülte, enstitü, yüksekokul, meslek yüksekokulu ve konservatuarlara göre belirlemek ve Dışişleri Bakanlığı kanalıyla ülkelere bildirmek; Türk Cumhuriyetlerinden; Tacikistan, Kırım, Tataristan ve Moldova'da Türkiye'de yükseköğrenim görecek öğrencileri seçmek üzere Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı'nın teknik sorumluluğunda Milli Eğitim Bakanlığı ve Yükseköğrenim Kurulu elemanlarınca sınav yapılmaktadır; Sınavda kazanan öğrencileri durumlarına göre Türkçe öğrenimi görmek üzere Ankara Üniversitesi Dil Öğretim Merkezi'ne (TÖMER) yerleştirmek veya üniversitelere (fakülte, yüksekokul, meslek yüksekokulu) kayıtlarını yaptırmak; Türkiye'de devlet burslusu olarak ortaöğrenimini tamamlayanların üniversitelerdeki programlara yerleştirme sınavları, ülkelerinde TCS uygulanmadığından Türk ve Akraba Topluluklarından seçici kurullarca seçilerek gelen öğrencilerden bir yıl süreyle Türkçe eğitimlerini tamamlayanların Türkçe Düzey Belirleme Sınavları ile yerleştirme sınavlarını Türkiye'de yapmak; Öğrencilerin kayıt, devam, başarı, disiplin, sağlık durumlarını Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla ilgili ülkelere bildirmek; Bursu kesilme durumunda olan öğrencileri Milli Eğitim Bakanlığı'na bildirmek. Öğrencilerin sosyal etkinliklerinin artırılması, Türkiye'nin tarihi ve turistik yerlerinin gösterilmesi, toplumla bütünleşmelerinin sağlanması için alınması gereken önlemleri belirleyip üniversitelere duyurmak; Mezun olan öğrencilerin kendi ülkelerindeki adreslerini belirlemek, onlarla ilişkiyi devam ettirmeye çalışmak; Lisans programlarında bütün çabalarına karşın başarısız olan öğrencileri ikinci yıl sonunda kendi istekleri ve ülke temsilcilerinin uygun görüşü üzerine benzer ön lisans programlarına yerleştirmek; Türk Cumhuriyetleri ile Asya ve Balkanlarda yaşayan Türk ve Akraba Topluluklarından ülkemize eğitim görmek üzere burslu olarak gelen ve üniversitelerimizin meslek yüksekokullarında öğrenimlerini sürdüren öğrencilerin, "Meslek Yüksekokulları Mezunlarının Lisans Öğrenimlerine Devamları Hakkında Yönetmelik" hükümlerine göre geçişlerini yapmak" (YÖK, 2000:40-46).

4.3. Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü'nün türk dünyası ve akraba topluluklarından gelen öğrencilere yönelik temel görevi, yükseköğrenime veya TÖMER'e devam eden öğrencilerin barınmalarını sağlamaktır(YÖK, 2000:40-46).

4.4. Türkçe Öğretim Merkezi (TÖMER)

Burslu öğrencilerden yeterli düzeyde Türkçe bilmeyenler, Türkçe Öğretim Merkezlerinde bir yıl Türkçe öğrenimi görmektedirler.

4.5.TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı)

Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı, Başbakanlığa bağlı tüzel kişiliği haiz bir kuruluştur. 27 Ocak 1992 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 480 Sayılı KHK ile kurulmuştur. Kuruluş amacı; başta Türk dilinin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere, gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında işbirliğine yönelik proje ve programlar geliştirmektir. Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığının Kuruluş amacı; başta Türk dilinin konuşulduğu ülkeler ve

Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere, gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel ve eğitim alanlarında işbirliğine yönelik proje ve programlar geliştirmektir (Kavak ve Baskan, 2000:7).

4.6.Yurtdışı Türkler Ve Akraba Topluluklar Başkanlığı

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın 5978 sayılı 24/3/2010 tarihinde kabul edilen ve Tarih: 6/4/2010 Sayı: 27544 resmi gazete ile yayınlanan kanununda, soydaş ve akraba topluluklarla ekonomik, sosyal ve kültürel bağlar geliştirmek, bu vesileyle ilgili kişi, kurum ve sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte çalışmalara yön vermek ve destek olarak Başkanlığın ülkemizin yakın, orta ve uzun vadeli dış politika hedeflerine katkı sunacak ve 6 milyonluk diaspora gücünü kardeş ve akraba topluluk diasporalarıyla güçlendirecek şekilde, eğitimden kültüre, akademiden sanata, medyadan sivil topluma kadar bir dizi programlarla bu çalışmaları yürütmekte olarak ifade edilmiştir. Ayrıca kuruluşun 5978 sayılı kanunda kabul edilmiş amaçlarından bir tanesi de şöyle ifade edilmiştir: Soydaş ve akraba topluluklar ile sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla bu topluluklara yönelik faaliyetler yürütmek, başkanlık kapsamında Uluslararası Öğrenciler Dairesi kurulmuş

Uluslararası Öğrenciler Daire Başkanlığının görevleri şunlardır,

"a) Uluslararası Öğrenciler Değerlendirme Kurulunun sekretarya işlerini yürütmek; Öğrencilerin, öğrenimleri süresinde ve sonrasında, ülkemizi daha iyi tanımalarını ve ilişkilerin sürekliliğini sağlayıcı yurtiçinde ve yurtdışında çalışmalar yapmak veya benzeri çalışmalar yapan kamu kurum ve kuruluşları, özel kuruluş ile sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına katkıda bulunmak. c) Öğrencilere yönelik olarak Kurul tarafından alınan kararların uygulanmasını ve sonuçlarını takip etmek. ç) Kurula, kurum ve kuruluşların yaptıkları çalışmalarla ilgili değerlendirmeler ve analizler yapmak. d) Öğrencilerin mezuniyet sonrasında yaşadıkları ülkelerde ilişkilerimizin devamını sağlamak. e) Görev alanına giren konularda hizmetlerin etkililiğini ve yararlanıcı memnuniyetini analiz ederek araştırmak ve sonuçlarını ilgili kurumlarla paylaşarak gereken çalışmaların başlatılmasını sağlamak. f) İlgili kurum ve kuruluşların çalışmalarının değerlendirilebilmesi amacıyla veri bankası oluşturmak. g) (Ek: 8/8/2011-KHK-649/61 md.) Türkiye'ye çeşitli alanlarda eğitim, öğretim, seminer, kurs ve benzeri faaliyetler için gelecek yabancı uyruklu öğrencilere ihtiyaçları doğrultusunda destek vermek. ğ) (Ek: 24/10/2011-KHK-661/93 md.) Yurtdışından öğrenim görmek amacıyla ülkemize gelen öğrencilere burs, barınma, iaşe, sigorta, tedavi ve diğer giderlere ilişkin destek sağlamak. h) Başkan tarafından verilecek diğer görevleri yerine getirmek" (Yurtdışı Türkler Ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun,2010:10548)

4.7. Yerel Kurullar

İllerde yerel komisyonlar oluşturulmuştur. Bu komisyonların amacı; burslu öğrenci işlemlerini yürütmek ve onlara rehberlik yapmaktır. Yerel Komisyonlar şu üyelerden oluşmaktadır: Vali Yardımcısı (Başkan), Milli Eğitim Müdürü, TÖMER Müdürü, Üniversite Temsilcisi, İlgili Yurt Müdürü ve Okul Müdürleri (Ortaöğretim için). Komisyonlar, iki ayda bir toplanmakta ve Milli Eğitim Bakanlığı'na rapor vermektedirler.

5. Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından Gelen Öğrencilere yönelik Gerçekleştirilen Projeler

Ülkemiz, Özellikle 1960'lı yıllardan itibaren diğer devletlerle imzalanan ikili anlaşmalar çerçevesinde burslar sağlanmakla birlikte, uluslararası öğrenci politikası ilk kez 1992 yılında sistematize edilmiş ve "Büyük Öğrenci Projesi" adlı çalışma başlatılmıştır. 2010 yılında kurulan Yurtdışı Türkler Ve Akraba Topluluklar Başkanlığıyla birlikte bu uluslararası öğrencilere yönelik hizmetler standardize edilerek çok daha planlı ve programlı bir hal almış bu doğrultuda diğer

ilgili kurumların da işbirliğiyle 2012 yılında "Türkiye Bursları" programı hayata geçirilmiş ve ülkemizin uluslararası öğrencilere yönelik yükseköğretim bursları güncellenmiştir.

5.1. Büyük Öğrenci Projesi

Proje 1992-93 öğretim yılında başlamıştır. Başlangıç aşamasında sadece 5 Türk Cumhuriyeti ile sınırlı iken izleyen yıllarda diğer Türk ve Akraba topluluklarına da yaygınlaştırılmıştır. Yine, başlangıç aşamasında 10.000 bursun 7.000' i yükseköğrenim (ön lisans, lisans ve lisansüstü), 3.000'i de orta öğrenim için planlanmıştır. Yükseköğretim Kurulu kararı (92.19.554 sayılı karar) ile ilgili ülkelerde birer Öğrenci Gönderme Komisyonu oluşturulması, gelecek yıllarda sınav yapılabilmesi için ÖSYM tarafından hazırlıklara başlanması ve Türkçe öğretimi için Ankara Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi'nin (TÖMER) görevlendirilmesi hükme bağlanmıştır (T.C. Devlet Bakanlığı, 2000). Bu işbirliği alanlarına ek olarak, ilgili ülkelerle Türkiye arasında yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde; öğretim elemanı ve öğrenci değişimi, ortaöğretim ve yükseköğretim öğrencilerine staj olanakları sağlanması, eğitim donanımı desteği, kitap desteği, Latin alfabesine geçiş çalışmaları, Türkçe öğretim merkezleri açılması vb. konularda karşılıklı işbirliği yapılmaktadır (T.C. Devlet Bakanlığı, 2000). Projenin Amacı, Türk Cumhuriyetleri ve Topluluklarının eğitim düzeyini arttırmak, Yetişmiş insan gücü gereksinimini karşılamaya yardımcı olmak, Türkiye dostu genç bir nesil yetiştirmek, Türk dünyasıyla kalıcı bir kardeşlik ve dostluk köprüsü kurmak (T.C. Devlet Bakanlığı, 2000).

5.2. Türkiye Bursları

Kamu kaynaklı olup başarılı uluslararası öğrenciler için hazırlanmış bir burs programıdır. Türkiye Bursları, başladığı 2012 yılında, toplam 10 bin civarında başvuru almış 2017 yılında bu sayı 100 binin üzerine çıkmış bununla birlikte başvuru alınan ülke sayısı da yaklaşık iki katına ulaşmıştır (https://www.ytb.gov.tr).

Türkiye Bursları öğrencilere yalnızca burs sağlamamakta aynı zamanda üniversite yerleştirmesi de yapan bir program olma özelliğiyle dünyadaki diğer burs programlarından farklılaşmakta olup ayrıca aylık bursun dışında uçak bileti, üniversite katkı payı, genel sağlık sigortası, yurt ve Türkçe eğitimi de burs kapsamında temin edilmektedir (https://www.ytb.gov.tr).

SONUÇ

Doksanlı yıllardan günümüze kalkınma planları, hükümet programları, yıllık programlar vb. temel politika belgelerinin incelenmesi, Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri başta olmak üzere, diğer Türk ve Akraba Topluluklarına yönelik karşılıklı, işbirliğini geliştirme ve zenginleştirme çabası içinde olduğu görülmektedir. Bu süreçte çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış ve çeşitli kurumlar organize bir şekilde bu çalışmalar içerisinde sorumluluk almıştır. Özellikle son dönem 2010 da kurulan Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı tüm bu çalışmaların çok daha organize ve koordinasyon içerisinde yapılmasını sağlamış hizmetlerin daha etkili ve etkin bir biçimde sunulmasını gerçekleştirmiştir.

Yapılan bu yasal düzenlemeler ve çalışmalar bize Türkiye'nin yükseköğretimde uluslararasılaşma içerisinde olduğunu ve bu doğrultudaki uluslararasılaşma çalışmalarının, diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi, akademik gelişme, ekonomik kalkınma ve dayanışma, sosyal ve kültürel etkileşim gibi esaslar doğrultusunda gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Türk Cumhuriyetleri ile olan yakın tarihi ve kültürel bağlarımız içinde önemli fırsatlar barındıran en büyük avantajlarımızdan birisidir. Ve Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına yönelik her alanda olduğu gibi eğitimdeki işbirliği konusunda da yeni girişimlerin akılcı yaklaşımlarla hareket edilerek yapılması ayrıca bölgesel olarak bugüne kadar gerçekleştirilen işbirliğinde yeni aşamalara ulaşılması önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1997) Atatürk Araştırmaları Merkezi, Cilt II, ss.174, Ankara Üniversitesi Yayınları Kitaplar.

Birinci Türk Zirvesi, (1992).Ankara, 30-31 Ekim.

Büyük Öğrenci Projesinin değerlendirilmesi (2010) Çalıştay Kitabı, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Antalya.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1992), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1992 Yılı Programı), DPT Yayınları, Ankara.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (1995), Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000), DPT Yayınları, Ankara.

DPT (Devlet Planlama Teşkilatı), (2000), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005) , DPT Yayınları, Ankara.

Kavak, Y. ve Başkan. (2000) Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk Ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika Ve Uygulamaları. 2000 Yılında Türk Millî Eğitim Örgütü ve Yönetimi Ulusal Sempozyumu, SS.93-94.

Milli Eğitim Bakanlığı (1993), Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler I-II-III, Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı (1998), Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları ile Yapılan Anlaşmalar, Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı (1999), Türk Dünyasından Gelen Öğrenciler İçin Rehber, Ankara.

Milli Eğitim Bakanlığı (2001), Türk Dünyasından Ve Kardeş Topluluklarından Gelen Öğrencilerle İlgili Bir Araştırma, Ankara.

T.C. Başbakanlık (1991) "Hükümet Programı" 25 Kasım.

T.C. Başbakanlık (1999). 57. "Hükümet Programı" 4 Haziran.

T.C. Devlet Bakanlığı (2000) "Türk Cumhuriyetleri ile Türk ve Akraba Topluluklarından Öğrenci Getirme Projesi / 1992-2000." (Brifing Metni), Ankara.

YÖK (2000) ''Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarından Türkiye'de Öğrenim Görmek İsteyen Burslu Öğrenciler İçin Kılavuz." Ankara: YÖK, s. 40-46

Yurtdışı Türkler Ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun (2010), ss. 10548.

Yurtdışı Türkler Ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (2018) ,https://www.ytb.gov.tr/index.php/uluslararasi-ogrenciler/turkiye-burslari

TURİZM SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARINDA DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERİN ÖRGÜTSEL VATANDAŞLIK DAVRANIŞINA ETKİSİ: BİTLİS İLİ ÖRNEĞİ

Hacı GÜRKAN
Bitlis Eren Üniversitesi, hgurkan@beu.edu.tr
Cengizhan BARUT
Bitlis Eren Üniversitesi, cbarut@beu.edu.tr

ÖZET

Yapılan araştırma; örgütsel vatandaşlık düzeyleri ile tamamlayıcı faktörler arasındaki ilişkileri ölçme amacı taşımaktadır. Araştırma için uygulama alanı olarak, turizm sektörü seçilmiştir.

Araştırmada yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Ölçme aracı olarak Türkçe çevirisi ile geçerlilik güvenirlilik çalışması Polat tarafından yapılan Moorman (1991)' ın geliştirdiği örgütsel vatandaşlık ölçeği kullanılmıştır. Ölçek, Basım ve Şeşen tarafından da Türkçe'ye çevrilmiş, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılarak kullanılmıştır. Çalışanların örgütsel vatandaşlık düzeyleri, yardımlaşma ve nezaket, centilmenlik, vicdanlılık, sivil erdem alt boyutlarında incelenmiştir. Araştırmada 5'li likert ölçeği kullanılarak veriler SPSS 17.0 istatistik programı ile analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonucunda yaş, cinsiyet, medeni durum, öğrenim durumu, ücret, toplam hizmet süresi ve unvanda bulunulan süreler ile örgütsel vatandaşlık alt boyutları arasında ilişkiler belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Vatandaşlık, Yardımlaşma ve Nezaket, Centilmenlik, Vicdanlılık, Sivil Erdem

THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC VARIABLES ON ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR OF TOURISM SECTOR EMPLOYEES: THE CASE OF BITLIS PROVINCE

ABSTRACT

Research done aims to measure the relationship between levels of organizational citizenship and complementary factors. The tourism sector was chosen as the application area for the research.

Face-to-face survey technique was used in the research. The validity and reliability of study with Turkish translation as a measurement tool was performed by the organizational citizenship scale developed by Moorman (1991) by Polat. The Scale was also translated into Turkish by Basım and by Şesen. and used in validity and reliability studies. Organizational citizenship levels of employees are examined in terms of cooperation and courtesy, gentility, conscientiousness, civil virtue. The data were analyzed using the 5-point likert scale with the SPSS 17.0 statistical program.

As a result of the study, relations between age, gender, marital status, education status, salary, total service duration and duration of the stay and organizational citizenship sub-dimensions were determined.

Keywords: Organizational Citizenship, cooperation and courtesy, sportsmanship, scrupulousness, civil virtue

GİRİŞ

Günümüz şartlarında işletmelerin ayakta kalmaları kaynakların doğru kullanılması ile yakın ilişkilidir. İşletmenin mevcut kaynaklarının etkili ve verimli kullanılması çalışanların ortaya koyacağı davranışlara yakın bağlıdır.

Katz'a göre; çalışanların belirlenen saatlerde işe gelmeleri ve görevlerini eksiksiz yerine getirmeleri dışında, örgütün başarısı için sözleşmelerinde olmayan bir takım faaliyetleri de yerine getirmeleri örgütün başarılı olabilmesi için gereklidir (Çelik, 2007: 82).

Çalışanların iş tanımlarında belirtilmediği halde gönüllü olarak ortaya konulan davranışla olarak tanımlanan (İpek, 2012: 408) örgütsel vatandaşlık davranışı, hem çalışana hem örgüte olumlu katkılar sağlamaktadır (Karaaslan vd., 2009: 139). Örgütsel vatandaşlık davranışı, geleneksel iş davranışlarının ötesinde, örgütün uzun dönemdeki başarısına katkı yapan biçimsel görev ve davranışların dışında gerçekleşen davranışlar olarak ifade edilmektedir (Acar, 2006: 2).
Organ, genel uyum ve özgecilik olmak üzere iki boyuttan meydana geldiğini açıkladığı Örgütsel vatandaşlık davranışı kavramını 1988 yılında yazdığı eserinde yardımlaşma, nezaket, centilmenlik, vicdanlılık ve sivil erdem olmak üzere beş boyuttan oluştuğunu ifade etmiştir (Organ, 1988: 593).

Araştırmanın Amacı

Araştırma Turizm sektörü çalışanlarında demografik değişkenler ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkileri belirleme amacı taşımaktadır.

Araştırmanın Önemi

Turizm sektörü çalışanları ile ilgili yapılan benzer çalışmaların genellikle kıyı bölgelerine yönelik olması, uygulama yapılan bölgedeki benzer çalışmaların azlığı çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

Araştırma Yöntemi

Araştırmada yüz yüze anket tekniği kullanılmıştır. Podsakoff ve MacKenzie (1989) tarafından hazırlanıp, daha sonra Podsakoff ve ark. (1990) ve Moorman (1991) tarafından geliştirilen ve Türkçe'ye çevirisi, geçerlilik ve güvenirlik çalışması Polat (2007) tarafından yapılan, örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği Basım ve Şeşen (2006) tarafından Türkçe'ye çevirisi, geçerlilik ve güvenirlik çalışması yapılarak kullanılmıştır. güvenirlik katsayısı Polat (2007) tarafından. 89, Basım ve Şeşen (2006) tarafından ise 0.89 olarak tespit edilmiştir. Polat (2007)' ın yaptığı çalışmada 4 maddeden oluşan yardımlaşma ile yine 4 maddeden oluşan nezaket davranışı faktör analizi sonucunda aynı boyutta toplanmıştır. Her iki davranışın da diğerlerine yardımı içerdiği, aralarındaki tek farkın yardımlaşma davranışının olumsuzluk durumunda, nezaket davranışının ise olumsuzluk durumu meydana gelmeden gerçekleştiği ve iki davranışın birbirini içerdiği alan yazında belirtilmektedir. Belirlenen evren için %95 güven aralığında, ± %5 örnekleme hatası ile hesaplama yapılarak örneklem büyüklüğünün minimum n= 384 kişi olması gerektiği belirlenmiştir (www.surveysystem.com/sscalc.htm). Araştırmaya katılmayı kabul eden çalışanlara toplam 500 anket formu dağıtılmış, bunlardan 432 adet form doldurulmuş şekilde toplanmıştır. Bu formlardan bazıları araştırmada kullanılacak şekilde doğru doldurulmadığından (eksik veya birkaç şık bir arada işaretlenmesi) 396 adet form analizlerde kullanılmıştır. Verilerin analizi, SPSS 17.0 istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

HİPOTEZLER

H1= Genç ve ileri yaştakilerin örgütsel vatandaşlık düzeyleri arasında farklılık vardır.
H2= Kadın çalışanların ve erkek çalışanların örgütsel vatandaşlık düzeyleri farklılık göstermektedir.
H3= Evli çalışanlarla bekâr çalışanların örgütsel vatandaşlık düzeyleri farklılık göstermektedir.
H4= Çalışanların örgütsel vatandaşlık düzeylerinde eğitim durumlarına göre farklılık vardır.
H5= Çalışanların örgütsel vatandaşlık düzeylerinde ücret durumlarına göre farklılık vardır.
H6= Çalışanların örgütsel vatandaşlık düzeyleri çalışma sürelerine göre farklılık göstermektedir.
H7= Çalışanların örgütsel vatandaşlık düzeylerinde bulundukları unvanda geçen sürelere göre farklılık vardır

BULGULAR

Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Demografik özellikler	Sayı	(%)
Cinsiyet		
Kadın	55	13,9
Erkek	341	86,1
Yaş Grupları		
20 den küçük	48	12.1
20-25	184	46.5
26-30	67	16.9
31-35	32	8.1
36-40	43	10.9
41 ve üzeri	22	5.6
Medeni Durum		
Bekâr	208	52,5
Evli	188	47,5
Öğrenim Durumu		
İlköğretim	75	18.9
Lise ve dengi	139	35.1
Önlisans	109	27.5
Lisans	69	17.4
Lisansüstü	4	1
Ücret		
1-1500 TL	38	9,6
1501-2000 TL	189	47,7
2001-2500 TL	123	31.1
2501-3000 TL	38	9,6
3001 TL ve üzeri	8	2
Toplam Hizmet Süresi		
1 yıldan az	141	35.6
1-5 yıl	170	42.9
6-10 yıl	52	13.1
11-15 yıl	12	3
15 yıl üzeri	21	5.3
Bulunulan Unvandaki Hizmet Süresi		
1 yıldan az	172	43.4
1-5 yıl	181	45.7
6-10 yıl	22	5.6
11-15 yıl	4	1
15 yıl üzeri	17	4.3
Toplam	396	100

Araştırmaya katılanların %13,9'u kadın ve %86,1'i erkektir. Bu durum Doğu Anadolu Bölgesi'nde sosyo-kültürel yapı nedeniyle kadınların iş hayatına katılımının az olması ile açıklanabilir. Katılımcıların %46,5' i 20-25 yaş aralığındadır. Turizm sektöründe emek yoğun bir üretimin söz konusu olması ve işlerin mevsimlere göre yoğunlaşıp azalması genç yaştaki çalışanların sektörde daha fazla yer bulmasının nedeni olarak gösterilebilir. Çalışanların toplam hizmet süresi bakımından %42,9'unun 1-5 yıl aralığında ve %35,6'sının 1 yıldan az süredir sektörde çalıştığı görülmektedir. Katılımcıların %45,7'sinin bulundukları unvanda 1-5 yıl aralığında ve %43,4'ünün 1 yıldan az sürelerde çalıştıkları belirlenmiştir. Turizm sektörünün daha önce belirtilen yapısının, sektördeki çalışma sürelerini olumsuz etkilediği düşünülmektedir. Aynı şekilde sektördeki çalışma sürelerinin kısa olmasının sonucu olarak aynı unvanda çalışma süreleri de olumsuz etkilenmektedir. Çalışanların eğitim durumuna bakıldığında, lise ve dengi okul mezunlarının

katılımcıların %35,1'ini oluşturduğu ve daha üst seviye eğitim alanların sektörde azalan bir oranda yer aldıkları görülmektedir. Üniversite eğitimi almış işgücünün turizm seviyesi yüksek bölgelerde çalışmayı tercih ettikleri söylenebilir. Turizm sektöründe çalışanların aldıkları ücretler incelendiğinde 1501-2000 TL ücret alanların çalışanların %47,7'sini oluşturduğu ve daha yüksek ücret alanların azalan bir oran sergilediği tespit edilmiştir. Belirlenen bu oranların eğitim durumu oranlarına benzerlik göstermesi, eğitim durumu ile ücret arasında bağlantılı bir durumu işaret edebileceği gibi, toplam hizmet süresi ve bulunulan unvandaki çalışma sürelerinin de çalışanların ücret durumlarında etkili olabileceği düşünülebilecektir.

Örgütsel Vatandaşlık Ölçeğine Ait Güvenilirlik Analizi

	Madde Sayısı	Cronbach-α Katsayısı	KMO değeri	Bartlett Testi
Örgütsel Vatandaşlık	20	0,746	0,814	χ2=3095,321 p= .000

20 maddeden oluşan Örgütsel Vatandaşlık ölçeğinin iç tutarlılık analizi yapılmıştır Cronbach Alpha değeri 0,74 olarak bulunmuştur. Örgütsel Vatandaşlık ölçeğinin faktör analizi yapılmadan önce örneklem büyüklüğünün faktör analizine uygun olup olmadığını test etmek için KMO analizi yapılmış olup, KMO değeri 0,814 ve sigma p=0,000 bulunmuştur (örneklem büyüklüğü faktör analizi için uygundur).

Örgütsel Vatandaşlık Ölçeği Faktör Analizi

Faktörler	Öz Değer	Açıklanan Varyans%	Toplam Varyans
Yardımlaşma ve Nezaket	5,33	26,65	26,65
Centilmenlik	2,82	14,12	40,77
Vicdanlılık	2,04	10,21	50,98
Sivil Erdem	1,25	6,28	57,27

Yardımlaşma ve Nezaket alt boyutu 5,33'lük bir özdeğere sahip olup, toplam varyansın %26,65' ini açıklamaktadır. Centilmenlik alt boyutu 2,82'lik özdeğere sahip olup, toplam varyansın %14,12' sini açıklamaktadır. Vicdanlılık alt boyutu 2,04' lük özdeğere sahip olup, toplam varyansın % 10,21'ini açıklamaktadır. Sivil Erdem alt boyutu 1,25'lik özdeğere sahip olup, toplam varyansın %6,28' ini açıklamaktadır.

Örgütsel Vatandaşlık Ölçeği Puan Ortalamalarının Cinsiyet ve Medeni Durum Değişkenlerine Göre Karşılaştırılması

Ölçek alt boyutları	Cinsiyet	n	Ortalama	S.S	t-testi	P
Yardımlaşma ve Nezaket	Kadın	55	1,934	0,634	0,897	0,370
	Erkek	341	1,847	0,666		
Centilmenlik	Kadın	55	3,486	1,284	0,382	0,702
	Erkek	341	3,417	1,239		
Vicdanlılık	Kadın	55	1,768	0,587	0,293	0,770
	Erkek	341	1,739	0,699		
Sivil Erdem	Kadın	55	1,890	0,724	0,565	0,572
	Erkek	341	1,829	0,756		
Medeni Durum						
Yardımlaşma ve Nezaket	Bekâr	208	1,866	0,682	0,194	0,846
	Evli	188	1,853	0,639		
Centilmenlik	Bekâr	208	3,597	1,160	2,895	0,004
	Evli	188	3,238	1,309		
Vicdanlılık	Bekâr	208	1,705	0,687	-1,148	0,252
	Evli	188	1,784	0,680		
Sivil Erdem	Bekâr	208	1,824	0,800	-3,68	0,713
	Evli	188	1,852	0,694		

S.S: Standart sapma, p<0,05

Örgütsel vatandaşlık ölçeği cinsiyet bakımından incelendiğinde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir (p>0,05). Medeni durumu bakımından incelendiğinde ise centilmenlik alt boyutu ile evli ve bekâr çalışanlar arasında anlamlı bir fark olduğu, diğer gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı elde edilmiştir (p>0,05).

Örgütsel Vatandaşlık Ölçeği Varyans Analizi Sonuçları

Ölçek alt boyutları		n	Ortalama	S.S	F	p
Yaş Grupları						
Yardımlaşma ve Nezaket	20 den küçük	48	2,023	0,736	0,964	0,439
	20-25	184	1,866	0,647		
	26-30	67	1,845	0,671		
	31-35	32	1,820	0,723		
	36-40	43	1,767	0,542		
	41 ve üzeri	22	1,727	0,702		
Centilmenlik	20 den küçük	48	3,677	1,060	2,450	0,033
	20-25	184	3,508	1,176		
	26-30	67	3,231	1,318		
	31-35	32	2,937	1,493		
	36-40	43	3,273	1,466		
	41 ve üzeri	22	3,806	0,782		
Vicdanlılık	20 den küçük	48	2,005	,801	3,970	0,002
	20-25	184	1,680	,633		
	26-30	67	1,802	,631		
	31-35	32	1,476	,517		
	36-40	43	1,662	,834		
	41 ve üzeri	22	2,056	,635		
Sivil Erdem	20 den küçük	48	2,000	,978	2,153	0,059
	20-25	184	1,820	,732		
	26-30	67	2,003	,699		
	31-35	32	1,710	,754		
	36-40	43	1,697	,667		
	41 ve üzeri	22	1,579	,496		
Öğrenim Durumu						
Yardımlaşma ve Nezaket	ilköğretim	75	1,873	,694	3,705	0,006
	lise ve dengi	139	1,792	,553		
	önlisans	109	2,041	,726		
	lisans	69	1,719	,681		
	lisansüstü	4	1,437	,125		
Centilmenlik	ilköğretim	75	2,813	1,333	9,211	0,000
	lise ve dengi	139	3,384	1,261		
	önlisans	109	3,653	1,048		
	lisans	69	3,880	1,144		
	lisansüstü	4	2,375	,250		
Vicdanlılık	ilköğretim	75	1,896	,761	3,662	0,006
	lise ve dengi	139	1,647	,566		
	önlisans	109	1,805	,754		
	lisans	69	1,626	,652		
	lisansüstü	4	2,500	,500		
Sivil Erdem	ilköğretim	75	1,900	,724	1,898	0,110
	lise ve dengi	139	1,746	,709		
	önlisans	109	1,949	,876		
	lisans	69	1,750	,606		
	lisansüstü	4	2,312	,875		

Ücret						
Yardımlaşma ve Nezaket	1-1500 TL	38	2,088	,757	5,262	0,000
	1501-2000 TL	189	1,896	,614		
	2001-2500 TL	123	1,869	,651		
	2501-3000 TL	38	1,539	,704		
	3001 TL ve üzeri	8	1,281	,507		
Centilmenlik	1-1500 TL	38	3,440	1,080	0,370	0,830
	1501-2000 TL	189	3,415	1,246		
	2001-2500 TL	123	3,365	1,267		
	2501-3000 TL	38	3,618	1,344		
	3001 TL ve üzeri	8	3,656	1,295		
Vicdanlılık	1-1500 TL	38	1,855	,905	1,493	0,203
	1501-2000 TL	189	1,754	,668		
	2001-2500 TL	123	1,770	,661		
	2501-3000 TL	38	1,559	,596		
	3001 TL ve üzeri	8	1,406	,441		
Sivil Erdem	1-1500 TL	38	2,019	,974	2,884	0,022
	1501-2000 TL	189	1,883	,719		
	2001-2500 TL	123	1,829	,737		
	2501-3000 TL	38	1,546	,657		
	3001 TL ve üzeri	8	1,406	,498		
Toplam Hizmet Süresi						
Yardımlaşma ve Nezaket	1 yıldan az	141	1,977	,720	4,324	0,002
	1-5 yıl	170	1,789	,620		
	6-10 yıl	52	1,983	,672		
	11-15 yıl	12	1,437	,274		
	15 yıl üzeri	21	1,583	,440		
Centilmenlik	1 yıldan az	141	3,544	1,210	0,585	0,674
	1-5 yıl	170	3,385	1,275		
	6-10 yıl	52	3,351	1,213		
	11-15 yıl	12	3,166	1,431		
	15 yıl üzeri	21	3,309	1,242		
Vicdanlılık	1 yıldan az	141	1,648	,707	2,790	0,026
	1-5 yıl	170	1,736	,627		
	6-10 yıl	52	1,860	,738		
	11-15 yıl	12	1,750	,746		
	15 yıl üzeri	21	2,131	,687		
Sivil Erdem	1 yıldan az	141	1,895	,820	1,913	0,108
	1-5 yıl	170	1,742	,678		
	6-10 yıl	52	2,019	,757		
	11-15 yıl	12	1,958	,871		
	15 yıl üzeri	21	1,702	,673		
Bulunulan Unvandaki Hizmet Süresi						
Yardımlaşma ve Nezaket	1 yıldan az	172	1,900	,689	1,351	0,250
	1-5 yıl	181	1,828	,651		
	6-10 yıl	22	2,005	,702		
	11-15 yıl	4	1,343	,187		
	15 yıl üzeri	17	1,713	,384		
Centilmenlik	1 yıldan az	172	3,495	1,220	0,486	0,746
	1-5 yıl	181	3,404	1,243		
	6-10 yıl	22	3,340	1,406		
	11-15 yıl	4	3,375	1,689		
	15 yıl üzeri	17	3,088	1,268		

Vicdanlılık	1 yıldan az	172	1,665	,676	2,445	0,046
	1-5 yıl	181	1,795	,659		
	6-10 yıl	22	1,602	,818		
	11-15 yıl	4	2,312	1,087		
	15 yıl üzeri	17	2,014	,640		
Sivil Erdem	1 yıldan az	172	1,828	,773	0,394	0,813
	1-5 yıl	181	1,838	,722		
	6-10 yıl	22	2,000	,889		
	11-15 yıl	4	1,875	,250		
	15 yıl üzeri	17	1,705	,751		

S.S: Standart sapma, p<0,05

Yaş değişkenine göre centilmenlik ve vicdanlılık düzeyleri bakımından anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Centilmenlik düzeyi ortalamalarının 31-35 yaş aralığına kadar azaldığı daha sonra arttığı, en yüksek ortalamanın 41 ve üzeri yaş aralığında, en düşük ortalamanın ise 31-35 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Vicdanlılık düzeyi bakımından en yüksek ortalamanın 41 ve üzeri yaş aralığında en düşük ortalamanın ise 31-35 yaş aralığında olduğu bulunmuştur. Yardımlaşma ve nezaket ile sivil erdem düzeyleri bakımından anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Öğrenim durumuna göre sivil erdem dışındaki boyutlarda anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Yardımlaşma ve nezaket davranışı bakımından en yüksek ortalamanın önlisans mezunlarında, en düşük ortalamanın ise lisansüstü eğitime sahip olanlarda olduğu tespit edilmiştir. Centilmenlik düzeyinin ilköğretim seviyesinden lisans seviyesine kadar doğru orantılı olarak arttığı, lisansüstü seviyesinde azaldığı ve en yüksek ortalamanın lisans seviyesinde, en düşük ortalamanın ise lisansüstü seviyesi eğitime sahip olanlarda olduğu görülmüştür. Vicdanlılık düzeyine göre en yüksek ortalamanın lisansüstü eğitimi olanlarda en düşük ortalamanın ise lisans seviyesinde olduğu bulunmuştur.

Ücret bakımından incelendiğinde, centilmenlik ile vicdanlılık alt boyutları ile ücret arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Yardımlaşma ve nezaket ile sivil erdem alt boyutları ile ücret arasındaki farklar anlamlıdır. Yardımlaşma ve nezaket ile sivil erdem düzeylerinde en yüksek ortalama 1-1500 TL ücret alanlarda, en düşük ortalama ise 3001 TL ve üzeri ücret alanlarda gerçekleşmiştir. Ücret arttıkça Yardımlaşma ve nezaket ile sivil erdem düzeylerinde azalma gerçekleşmiştir.

Toplam hizmet süresinin yardımlaşma ve nezaket ile vicdanlılık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkisi bulunmuştur. Yardımlaşma ve nezaket boyutunda en yüksek ortalama 1 yıldan az sürede çalışanlarda, en düşük ortalama ise 11-15 yıl süre aralığında çalışanlarda tespit edilmiştir. Toplam hizmet süresi ile centilmenlik ve sivil erdem boyutları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Bulunulan unvandaki hizmet süresi ile vicdanlılık arasında anlamlı bir ilişki söz konusu olup diğer boyutlarla anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Bulunulan unvandaki hizmet süresine göre vicdanlılık düzeyinde en yüksek ortalama 11-15 yıl aralığında, en düşük ortalama ise 6-10 yıl aralığında belirlenmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaş ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkiler incelendiğinde ilişkinin iş tatmini için açıklanan sonuçlar ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Herzberg U şeklinde bir eğri ile genç yaşta tatmin düzeyinin yüksek olduğunu, 30' lu yaşlarda düştüğünü, ileri yaşlarda tekrar yükseldiğini ifade etmiştir (Uyargil, 1988:22). İş tatmininin örgütsel vatandaşlık davranışının destekleyicisi olduğu düşünüldüğünde sonucun kabul edilebilir olduğu düşünülmektedir.

Öğrenim durumu bakımından incelendiğinde tüm alt boyutlarda en yüksek ortalamanın önlisans, lisans ve lisansüstü eğitimler arasında değiştiği tespit edilmiştir. Bu durum üniversite

eğitimi alanların örgütsel vatandaşlık davranışı oranlarının yüksek olduğu şeklinde açıklanabilir. Bu durum bölge üniversitelerinin turizm ile ilgili alanlarda verilecek eğitimlere önem göstermeleri gerekliliğini ortaya koymaktadır. Yardımlaşma ve Nezaket ile centilmenlik alt boyutlarında en düşük ortalama lisansüstü eğitime sahip olanlarda görülmüştür. Bu durum lisansüstü eğitim seviyesine sahip olan bireylerin daha iyi yerleri hak ettiklerini düşünmeleri ile ilgili olabileceği şeklinde açıklanabilir.

Ücret arttıkça Yardımlaşma ve nezaket ile sivil erdem düzeylerinde azalma gerçekleşmiştir. Alınan ücretlere göre yüzdelere bakıldığında toplam çalışanların %88,4' ü 2500 TL ve altında ücret almaktadır. Kıyı bölgeleri ile karşılaştırıldığında alınan ücret ortalamalarının düşük olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumda çalışanların aldıkları ücretlerdeki artışın hak ettikleri oranda olmadığını düşünebilecekleri söylenebilir.

Toplam hizmet süresi ve bulunulan unvandaki hizmet süresi ile örgütsel vatandaşlık alt boyutları arasındaki ilişkilerin yaş, kıdem, ücret ve eğitim değişkenlerinden kaynaklanan sonuçlarla bağlantılı olabileceği düşünülebilir.

Araştırmanın yapıldığı bölgelerde farklı değişkenlerin incelendiği benzer çalışmaların sayısının artması, sonuçlar arasındaki ilişkilerin açıklanmasına katkı sağlayacaktır. Bu durumun işletmelere, eğitim kuruluşlarına ve yerel yöneticilere yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acar, Z.A. (2006). Örgütsel Yurttaşlık Davranışı: Kavramsal Gelişimi ile Kişisel ve Örgütsel Etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7(1), 1-14.

Bateman, T. S., & Organ, D. W. (1983). Job satisfaction and the good soldier: The relationship between affect and employee "citizenship". *Academy of management Journal*, *26*(4), 587-595.

Çelik, M. (2007). Örgüt Kültürü ve örgütsel vatandaşlık davranışı-bir uygulama. *Yayınlanmamış Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

İpek, C. (2012). Öğretmen algılarına göre ortaöğretim kurumlarında örgütsel kültür ve örgütsel vatandaşlık davranışı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, *3*(3), 399-434.

Karaaslan, A., Özler, D. E., & Kulaklıoğlu, A. S. (2015). Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ve Bilgi Paylaşımı Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *11*(2), 135-160.

Katz, D., & Kahn, R. L. (1978). *The social psychology of organizations* (Vol. 2, p. 528). New York: Wiley.

Moorman, R. H. (1991). Relationship between organizational justice and organizational citizenship behaviors: Do fairness perceptions influence employee citizenship?. *Journal of applied psychology*, *76*(6), 845.

Organ, D. W. (1988). Organizational Citizenship Behavior: The Good Soldier Syndrome, Lexington Ma: Lexington Books.

Polat S. (2007). Ortaöğretim Öğretmenlerinin Örgütsel Adalet Algıları, Örgütsel Güven Düzeyleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki. *Doktora Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

Uyargil, C. (1988). İş Tatmini ve Bireysel Özellikler, Türkiye'de Özel Sektörde Yapılmış Bir İş Tatmini Araştırması. *İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayıncılık*.

THE DEVELOPMENT OF INSURANCE RELATIONS IN AZERBAIJANI AGRARIAN SECTOR AND WORLD EXPERIENCE

Assistant J.F. Jafarov
Faculty of Agricultural economics Finance and economic theory chair
Azerbaijan State Agricultural University
jafarj@list.ru

ABSTRACT

There are own specific characteristics of the agricultural insurance in each country. Thus, agricultural insurance system is unable to operate in the field of inefficiencies production in none of these countries. This result shows that insurance protection develops in denial direction of subjective factors which affects the income of agricultural production and full accounting of objective risk cases.

Keywords: insurance relations, insurance system, reinsurance, compensation, insurance accident, agricultural insurance, insurance fund.

РАЗВИТИЕ СТРАХОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ АЗЕРБАЙДЖАНА И МИРОВОЙ ОПЫТ

АННОТАЦИЯ

Каждой стране присуши свои специфические особенности рынка сельскохозяйственного страхования. Так ни в одной из этих стран система сельскохозяйственного страхования неспособна функционировать в не эффективных производственных отраслях. Это указывает на то, что страховая защита развивается в направлении отказа от субъективных факторов, которые влияют на доходы от сельскохозяйственного производства и полный учет объективных случаев риска.

Ключевыеслова: страховые отношения, страховая система, перестрахование, компенсация, страховой случай, сельскохозяйственное страхование, страховой фонд.

Agriculture is a main source of income for rural communities in many developing countries, as well as in Azerbaijan. Agriculture is considered as a risky area for all countries. Steady rains, hail, frost are able to destroy the farmer's effort all the time. The farmer has the right to compensate for the damages only through insurance. In Azerbaijan, insurance activity in the agrarian sector can not become a functioning mechanism.

Amendments and additions were made to the law of Azerbaijan Republic "On stimulation of insurance in agriculture" in 2013, signed in 2003. [2, p.23] The main purpose of the law is to ensure the participation of the state in the insurance of agricultural producers' natural disaster, and to strengthen the economic basis of the guarantees for damages from insurance events. Property rights related to not genetically modified agricultural products, farm animals, bee families, as well as buildings, constructions, installations, and so on are considered as insurance objects. The law states that these facilities are insured against fire, hail, flood, storm, frost, lightning strikes, earthquakes, landslides and other cases. But it seems that insurance companies operating in Azerbaijan are not interested in farming insurance. [4, p.16]

Farmers, as well as insurance companies are unsatisfied with agrarian insurance. However, the insurance mechanism has not been developed yet. Therefore, the Strategic Road Map on the development and processing of agricultural products in the Republic of Azerbaijan provides comprehensive measures to develop agricultural insurance. [1, p.4] Two key mechanisms of radical development of agrarian insurance will be applied. Since the agricultural sector is a risky area, the Agricultural Insurance Fund will be established to cover the risks. Thus, the activities of market participants in this area will be encouraged.

In the modern world, there are various systems of agricultural insurance which are differentiated by state support in the world, differing in the degree of government involvement in the insurance system, which differ from one another to the state and other participants. Thus, in Greece the insurance system is mainly organized by the state. The government collects insurance premiums through its own insurance companies, manages the program and ensures the payment of damages. Private insurance companies are only engaged in insuring the non-insured crops in the state system. [3,p.18]

In France, agricultural crops are insured against all other natural disasters, except hail (all crops) and thunderstorm (creals, grape, sunflower, legumes). Although there is a insurance of frostbite in viticulture from the FNGCA state fund (Fonds National de Garantie des Calamités Agricoles), the subsidies also are guaranteed. To obtain financial assistance, it is necessary to submit an official document confirming the damage caused by the natural disaster. The farmer must have a presentation about his own buildings' fire insurance. Compensation is then paid to ensure that harvesting from a natural disaster is at least 27% of the planned level and a total loss of 14% on the farm. If the level of financial assistance is differentiated depending on the amount of damage and insured for hail risk, then aid can be increased by 5-10%.

However, the procedure for obtaining this subsidy is long and complicated. In many cases, farmers can receive assistance1-2 years later. The amount of assistance usually does not exceed 45% of the loss.

In Italy, for assistance from the National Agriculture Fund, the farm must settle in the area where the disaster occurred, and damage should not be less than 35% of the product.

Risks subsidized by the Italian government are as follows: hail, somewhat frost, wind and drought. It seems that in Italy, agrarian insurance is not so stimulated by the state. There is a need for further analysis as there is extensive information on the formation of agrarian insurance in Spain.

In Spain, the agricultural insurance system has developed much more than in other European countries. The agrarian sector is insured from all natural disasters and subsidized by the state. Subsidies are provided on more fully integrated segments, called transactions, which include cereals, legumes, rioja grape and lanzarote onion. Lanzarote is insured for hail, fire, flood, frost, rain, water flood, diseases and pests. [5, p.57]

The main purpose of agricultural insurance in Spain is to compensate the income of the agricultural producers in the regions where the natural and climatic conditions are negative. Therefore, insurance payment can not be considered an additional form of income. It guarantees only the stability of agrarian entrepreneurship when natural disasters occur. As in other countries, agrarian insurance is provided by the public and private agencies in Spain. That is why the agrarian insurances are called mixed insurance.

The base of the agrarian insurance system was based on legislative acts adopted in this area in 1978-1979. State functions of insurance are implemented by the State Agency for Agricultural Insurance under the Ministry of Agriculture, Fisheries and Food. The Agency cooperates with Spanish Association of Insurance Institutions - Agrosequro representing all insurance companies operating in the country. ı consider that creation of such an Agency needs to be established next to the Ministry of Agriculture in the country.

In Spain, the reinsurance association established by the Ministry of Economy and Finance operates outside the above-mentioned companies. As a compulsory reinsurance by the association, the state guarantees the solvency of the entire system in accordance with existing legislation. Despite the voluntary nature of the agrarian insurance system in Spain, the commitment of government regulation of agrarian complex insurance is essentially

compulsory. If producers in agrarian fields refuse to compulsory insurance, they are out of state aid in other areas of agriculture. In this case, agrarian producers are only able to get help from private companies in Agroseguro.

Research of Germany's experience in agrarian insurance is also of great interest. In Germany, annually 1 million euros is allocated for compensation of damage to agricultural property. Financial aid is paid to the damages caused by subsoil, strong flood and other natural disasters. In order to earn the right to receive assistance from agricultural producers, their personal funds and borrowings should be spent entirely. As a rule damage can not exceed 5850 Euros. Financing is either a loan aid (subsidy for lowering the cost of a bank loan) or a natural disaster form (which does not require a subsidy recovery). [6, p.71]

In Austria, a fund was formed to compensate for the damage caused by natural disasters. The fund repaid 25% of the insurance premium, and 25% - federal budget. The remaining 50% is paid to the insurance company by the farmer.

Hail for plants and frost including only for grapes and plants planted in desert conditions are taken as a subsidized risk in Austria. To get help, the farmer must submit a document certified by the expert on the insured accident. In this case damage to the agricultural enterprise should not exceed 1090 euros. There are no legal norms to get help, and it can only be issued if funds are available.

In the United States, large-scale legislative acts in the field of agriculture were adopted in the 1930s after the "great depression". There are more than 20 insurance systems in the US. Each year, $ 6 billion is allocated to the dotation of prices in agriculture. Revenue insurance system (Incomeprotection) to protect against price fluctuations in the United States has been introduced since 1996. The Ministry of Agriculture deals with these issues, and other types of insurance are carried out by private insurance companies. Research shows that the US currently has a subsidized agricultural product insurance program (MPCI-Multiple Peril Crop Incurance). The product insurance program is a good example of the successful collaboration between government agencies and private organizations. Insurance payments over the program are more than $ 30 million annually. Starting from 1981 all insurance transactions are conducted through the software. State subsidies on the program pay compensation to agents for the work of insurers and all expenses for the settlement of losses. All subsidies are covered by the Department of Agriculture's Risk Management Agency. The amount of agrarian products grown every year in the United States is over $ 100 billion. The annual insurance premium for the program is $ 2.5 billion, and the state subsidy program - $ 1.25 billion. In addition to the cost of implementing the program since 2001, some of the insurance premiums are also subsidized (from 38% to 67% depending on the level of insurance premiums). The majority of the program's participants are fully covered by insurance policies, both of which can be compensated for as a result of the loss. However, insurance payments for some agricultural products are only made for risks that are known earlier (frost for citrus fruits, hail for the grapes in the ripening phase etc.). During the contract, the risk assessment is carried out on the basis of the ten year individual statistics of the farmer. In this case, the insurance payment can be carried out within the range of 50-85% for average productivity for the period covered by the insurer's decision.

Analysis of the results in 2000 years program in the US showed that 39% of the insurance premiums involved were the insurance policies of the product itself: the cost of the product itself and the cost of the product or the income insurance.

The US has a comprehensive insurance system for agricultural risks. The role of the state here is as follows: 1) subsidizing insurance premiums; 2) payment of administrative expenses of

insurance companies to carry out insurance coverage; 3) payment of insurance policies by agents; 4) securing reinsurance risks. As a result, 2/3 part of the lands used for agriculture in the country are insured by this system.

In Canada, the state also provides assistance and help to farmers, not only actively participating in the implementation of insurance programs (for example, the collection of funds on special bank accounts for years of poor productivity, etc.). The Canadian federal government and provincial governance organizations subsidize 25% of insurance premiums and 50% of the administrative expenses of the insurers in the product insurance program.

Thus, the analysis shows that in each country the agrarian insurance market has its own specific features. Thus, in none of these countries, the agricultural insurance system can not operate in the field of inefficient production. This conclusion shows that insurance protection is developing in the direction of an objective deficiency of subjective factors that affect the full accounting of objective risk events and agricultural production revenues. [7]

First of all, Russia's experience is of greater interest in this field. In Russia, the process of insurance of agricultural risks in line with market mechanisms has begun to form since 1966. In these years a number of measures have been taken to develop the insurance market in Russian agricultural sector. Taking into account the experience of agrarian insurance in the US, France, Spain and Canada, the concept of the formation of a rural insurance system has been prepared. Based on this concept, the Federal project on state regulation of the Agrarian Industry Complex (AIC) was developed and the formation of the agrarian insurance market was reflected in a separate article. As the development of this law, the Russian Federation Government Decree on State Regulation of Insurance in Agrarian Industry was adopted in 1998. According to this decision, half of the risks to agricultural crops are covered by agricultural producers and 50% to the insurers through the state budget. The Russian government may differentiate the size of insurance premiums by plants and regions. Government insurance assistance to agricultural producers is put on the state agents appointed by the Government of the Russian Federation. The terms and conditions for the organization of insurance of agricultural producers' state insurance, the rules for assessing the insurance value of the products accepted for insurance, the term of the insurance contracts, the conditions for the formation of additional insurance reserves are regulated by the government. [8]

Taking into account the experience of foreign countries mentioned above, I would like to note the following suggestions. In our country, the agrarian sector must be insured against all natural disasters and subsidized by the state. The scope of the agrarian insurance should be expanded and the insurance fund should be created. Climate plays an important role here because agriculture is a high-risk area. For this purpose, the Ministry of Agriculture together with the Ministry of Ecology and Natural Resources should create a database of long-term information on climate data and natural disasters, animal and plant diseases and productivity indicators to effectively evaluate the insurance risks in the country. As in the practice of Spain, the union of insurance companies representing all insurance companies operating in the agrarian sector must be upheld. I think that such an agency should be established next to the Ministry of Agriculture.

REFERENCES

Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi, 6 dekabr 2016-cı il.

“Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı, 2013.

“Sığorta fəaliyyəti” haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, Bakı, 2007.

“Sığorta” Azərbaycan Respublikasının sığorta sahəsini tənzimləyən normativ hüquqi aktları Toplusu, Bakı, 2012.
Александров А.А. «Страхование», М.Приор, 2008, с.123
СербиновскийБ.Ю., ГарькушаВ.Н. «Страховое дело»Ростов-на- Дона, 2009, с.164
www.agroinsurance.com
www.sigorta.maliyye.gov.az

BİRLEŞİK KRALLIK, REFERANDUM VE OLASI SONUÇLARI

Prof. Dr. Ali AYATA
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Öğr. Gör. Büşra ÇELİKÖZ
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

ÖZET

Şüphesiz Avrupa Birline üye olduğu ilk andan itibaren İngiltere, AB'nin gerek siyasi gerekse ekonomik açıdan en önemli üyelerinden biridir. Avrupa bütünleşmesini sadece bölgesel ekonomik işbirliği hareketi olarak algılayan, topluluğa üye olduktan sonra kimi konularda çekinceler koyan ve Birlik politikalarında yer almayan Birleşik Krallık, uzun yıllar bu durumu lehine çevirmeyi başarmış, özellikle iş imkânlarının, Finans Kapitalinin, hizmet sektörünün ve turizmin merkezi olan Londra'da ve çevresinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Brexit, o kadar karmaşık bir süreçtir ki şu an net bir tanımını yapmak ve onun gelecekteki yörüngesini kestirmek güçtür. Önümüzdeki iki ya da üç yıl içerisinde tartışmalı, yeniden görüşmeye açık, belirsiz kurallara göre oynanan ve paydaşların sayısının daha da artacağı muhtemel olan bir satranç oyunu oynamaya benzer bir sürece şahitlik edeceğiz. İngiltere açısından bakıldığında referandum arkasında bölünmüş bir ülke bırakmıştır; özellikle İskoçya ve Kuzey İrlanda'da gençler ve kentsel nüfus AB'de kalmayı tercih ederken, büyük metropol alanlarının dışında yaşayan daha yaşlı ve az eğitimli nüfus İngiltere'nin AB'den ayrılması yönünde oy kullanmıştır. Referandum sonrasında Avrupa'nın geri kalanı şok içinde ve güvensiz bir durumda kalmıştır. Brexit referandumunun sonuçlarıyla siyasi durum ve siyasi iklim açıkça değişirken, siyasal konjonktür, İngiliz Devleti'nin yapısal sorunları ve aynı zamanda Avrupa Birliği'nin benzer olaylara karşı tutumunun şekillenmesinde önem arz etmektedir. Bu perspektiften bakıldığında ortaya çıkan sonuç hali hazırda AB entegrasyonunun içinde bulunduğu çelişkiyi de ortaya koymaktadır. Yani; Avrupa bütünleşmesine olan kuvvetli destek küreselleşmenin kaybedenleri nezdinde kuvvetli bir Avrupa-şüpheciliğe evirilmekte ve bu durum maalesef ırkçı ve yabancı düşmanı partilerin manipüle edebildikleri bir alana dönüşmektedir. Bu minvalde çalışma kapsamında; Avrupa Birliği üyeliğinin İngiltere açısından getirileri açıkça ortadayken Brexit nasıl ve neden gerçekleşmiştir? İngiltere'nin AB dışında alternatifleri var mıdır? AB'nin İngiltere ile yapacağı müzakerelerdeki tutumu nasıl olacaktır? sorularına cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Birleşik Krallık, Entegrasyon, Brexit

THE UNITED KINGDOM, THE REFERENDUM AND ITS POTENTIAL CONSEQUENCES

ABSTRACT

It is obvious that, the United Kingdom was the one of the most important members during its membership both politically and economically. The United Kingdom that has perceived European Integration as a movement of regional economic cooperation, that has put reservations about some issues after its membership to the union, and that has not participated the policies of the union; has succeeded to take advantage of that situation for many years. The United Kingdom has brought about an increase especially in business opportunities in and around London where is the center of finance capital, service sector and tourism. Brexit is such a complicated process that it is extremely difficult to either define it clearly or estimate its prospective trajectory. Following two or three years, we are going to witness a chess game like controversial process that is open to renegotiate, played with uncertain rules and in which the number of partners will probably increase. From the viewpoint of England, the referendum has left behind a divided country. While the youth and urban population especially in Scotland and North Ireland were preferring to stay in the EU, older and less educated population living

outside the metropolitan district have voted for the exit. After the referendum, the rest of the Europe was in shock and stayed in an insecure environment. While the political landscape and climate have changed evidently by the results of the referendum, political conjuncture has importance in shaping the Britain's structural problems and EU's attitude towards such developments. From this viewpoint, this result reveals the existing contradiction in EU integration. In other words, the strong support to European integration evolves to a European skepticism in the eyes of the losers of globalization and this situation creates an area that is manipulated by the ethnocentric and xenophobic parties. In this sense, this study tries to find the answers to these following three questions: How has the Brexit come true, while the economic benefits of EU membership for England are obvious? What are the alternatives of full EU membership for the United Kingdom? How will be the EU's attitude in the negotiations with England?

Keywords: European Union, United Kingdom, Integration, Brexit

GİRİŞ

Büyük oranda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) yönlendirmesi ile şekillenen Avrupa bütünleşmesi, bir yandan bölgesel ekonomik işbirliği hareketi, öte yandan Sovyet yayılmasına karşı hür Avrupa'nın bir araya gelme faaliyetidir. Sürecin başlangıcında esas faktör Almanya'nın kontrol altında tutulmasıydı dolayısıyla ilk anlaşma kömür ve çelik üretimi zemininde imzalanmıştır. Robert Schumann Almanya ve Fransa'nın kömür ve çelik endüstrilerini tek bir yetki altında birleştiren planını açıkladı. Bu planın amacı, barışın inşasına başlamak aynı zamanda da Avrupa'yı birleştirmek için bir adımdı. Diğer tarafta birleşik krallık için savaş sonrasından işler pek de iyi gitmedi. Savaş öncesinde gücü biraz kırılmış olsa da İngiltere hala dünyanın en güçlü ülkelerinden biriydi. Oysa savaş sonunda dünya yeni iki gücün etkisi altına girdi: Sovyetler Birliği ve ABD. İngiltere'nin ne ekonomik ne de askeri olarak bu iki güçle baş edebilecek kapasitesi kalmamıştı. Ekonomik olarak da izole olmuştu. AB güçlü bir ekonomi yaratmış ve üye ülkeler bunun faydalarından yararlanmaya başlamıştı. Almanya hızla kendini toparlıyor ve çok yakında yeniden Avrupa'nın en güçlü endüstrisi olacağının sinyallerini veriyordu. İngiltere buna karşılık kuzey Avrupa ülkeleriyle birlikte EFTA isimli bir ekonomik birlik kurdu ama EFTA hiçbir zaman AB kadar güçlü bir etki yaratamadı. Geriye tek bir seçenek kalıyordu. Ya o birliğe katılacak ya da yavaş yavaş sıradan bir ülke konumuna düşecekti (Klein, 2016, s. 112 – 113).

İngiltere'nin çekincelerini ortadan kaldırabilecek bir çözüm olarak siyasi bir birliktelik yerine 1957 Roma Anlaşması imzalanırken Birliğin serbest bir ticari bölge yaratmasını önermesi, İngiltere'nin en başından beri AB'ye yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. 1961'de yapılan üyelik başvurusu Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle tarafından İngiltere'nin içinde bulunduğu sıkıntılar ve ABD'ye bağımlılığı öne sürülerek geri çevrilmiştir. İngiltere'nin 1967 yılındaki ikinci başvurusu da yine aynı gerekçelerle reddedilince bu bekleyiş Fransa Cumhurbaşkanının değişmesine kadar sürmüş ve ancak 1973 tarihinde AB kapıları İngiltere'ye açılmıştır. İngiltere birliğe katıldıktan sonra bile birliğe olan şüpheci ve uzak tavrından hiçbir zaman taviz vermedi. Birliğin getirdiği ekonomik faydalardan yararlandı. Buna bir itirazı da yoktu hatta ekonomik bütünleşmenin daha ileri safhalara geçmesini de destekliyordu ama siyasi birlik ve egemenlik haklarının devri gibi konular İngilizlerin hiç hoşuna giden bir durum değildi (Felbermayr, 2016, s. 450–451).

Avrupa bütünleşmesini sadece bölgesel ekonomik işbirliği hareketi olarak algılayan İngiltere uzun yıllar bu durumu lehine çevirmeyi başarmış, özellikle iş imkânlarının, Finans Kapitalinin, hizmet sektörünün ve turizmin merkezi olan Londra'da ve çevresinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Tüm bunlara rağmen ne toplum nede iş başına gelen hükümetler Avrupa

bütünleşmesini içselleştirememiş, Avrupa Birliği'ndeki ulusal çıkarlarını her zaman için korumayı ve bunu kendi lehlerine çevirmeyi seçmişlerdir. 23 Haziran 2016'da yapılan "Brexit" referandumunda % 52 oy oranı ile ülkelerinin Avrupa Birliğinden ayrılması yönünde tercih bildiren İngiliz halkı hayati öneme sahip bir karar aldı. Bu karar sadece İngilizlerin yakın tarihlerinde verdikleri en önemli siyasi karar olmayıp aynı zamanda Avrupa Birliği'nin uluslararası sistemdeki yeri ve kurumsal geleceği açısından kapsamlı değişiklikleri beraberinde getirecek yoğun bir belirsizlik ve tartışma sürecini beraberinde getirmiştir (Kutluay, 2017, s. 8-9). Buradan yola çıkarak çalışma kapsamında; AB üyeliğinin devamının İngiltere açısından ekonomik getirileri açıkça ortadayken Brexit nasıl gerçekleşmiştir? Birleşik Krallık'ın AB'ye tam üyeliğine ilişkin alternatifleri nelerdir? Avrupa Birliği'nin İngiltere ile yapacağı müzakerelerdeki tutumu ne olacaktır? gibi soruların yanıtları aranmaya çalışılacaktır.

İNGİLİZ DEVLETİ'NİN ORGANİK KRİZİ VE 23 HAZİRAN REFERANDUMU

Referanduma dair bir takım istatiksel verilere bakmadan evvel yerel ve uluslararası bağlamda İngiltere'deki siyasi konjonktürün ötesine bakmak faydalı olacaktır. Ekonomik sorunlar, İngiltere'nin 2. Dünya savaşı sonrası kusurlu Fordist ekonomisinin uzun süren bir kriziydi ve bununla birlikte, 1960'ların ortalarından itibaren açıkça görülen Atlantik Fordizminin ve dünya pazarının devreye sokulmasıydı. Siyasi açıdan bu, devletin şekli ve devlet stratejilerindeki bir krizle bağlantılıydı. Bu kriz, devletin müdahale ya da etkin ortak ticaret koordinasyonu yapma kapasitesinden yoksun olduğundan ya da tutarlı biçimde özenle hazırlanmış serbest bırakılma şeklinden yoksun olduğundan kaynaklanıyordu. Bu nedenle farklı konjonktürlerde farklı şekillerde başarısız olduklarından ötürü farklı stratejiler arasında rahatsız edici bir şekilde sallanıp durmaktaydı (Slominski ve Pollak, 2012, s. 93). Atlantik Fordizm krizinden iki genel çıkış stratejisi öne sürülmüştür: 1990'ların ortalarından itibaren Avrupa'da ve farklı yerlerde hegemonik ekonominin hayali olan bilgi temelli ekonomi; Fordizm ve bilgi temelli ekonomi, kâr üreten sermaye gibi faiz getiren sermayeyi destekleyen, borcun tetikleyici olduğu bir dinamiğe oranla Fordist büyüme veya post-Fordist yenilikçilik ve bilgi güdümlü büyümeye daha az güvenen finansallaşma olarak tanımlanabilir. Bilgi temelli ekonomiye hükümet çevrelerinde söylemsel bazda bir destek olmasına rağmen, 1975'ten itibaren neoliberalizmin peşinde koşulması finans ekonomisini gittikçe yaygınlaştırdı. Devam eden hükümetler, neo-liberal küreselleşmenin kaçınılmazlığını, arzulanabilirliğini ve genel faydalarını vurgulayarak açık ekonomide emek üzerindeki sermayenin çıkarlarını teşvik etti (Grimm, 2015, s. 26).

Birleşik Krallık'ta izlenen neoliberalizm nispeten tutarlı ve çift yönlü olarak takviye edici bir politika grubudur-ki bununla başarılı olacaklarının garantisi yoktur. Bu politikalar, toplumsal ihtiyaçları karşılayan, insanın gelişmesini kolaylaştıran, çevrenin korunması ve çevrenin korunması için pozitif maddi değerlerin sağlanması karşılığında finansal kazanımlar için fırsatlar önermektedir. Özellikle faiz getiren sermaye ve ulus ötesi kâr üreten sermayeyi diğer sermaye grupları ve alt sınıflar, marjinal topluluklar ve ezilen toplumsal grupları egemenliklerinin menfaatleri üzerine prim yapar. İngiltere'de bu imtiyaz, City of London'ın ticari ve mali baskınlığı için, 1980'lerin ortalarındaki deregülasyona kadar devam etti. Londra, uluslararası finansal sermayenin önde gelen uluslararası merkezi olarak tanıtıldı. Bu politikalar, kimi düzenlemeler sayesinde 2007–2015 yılları arasında ülkeyi ilgilendiren finansal kurumların vatandaşı ya da oturduğu koltuğa bakılmaksızın en büyük mali skandalların çoğuna ev sahipliği yapmıştır. Zenginlik ve gelir eşitsizlikleriyle birlikte, finansal seçkinlere saygının kaybolmasının bir nedeni de şüphesiz budur (Felbermayr, 2016, s. 450–451). Daha genel olarak, gerçek ekonomi üzerindeki mali iddialar, endüstriyel üretkenlik ve üretim finansmana ayak uyduramadı; Hayali krediye dayanan sahte ve sürdürülemez bir borçla patlayan bir kriz yarattı. Bu, uluslararası

ticarete konu malları yaratan ve kâr eden sermayeyi kaybettirip, faiz ile kar getiren sermayenin yolunu açtı. Aynı kâr odaklı mantık, serveti ve geliri kutuplaştırmış, toplumsal bütünleşmeyi azaltmış ve de finansal krizler yaşatmıştır. Bu durum giderek artan bir şekilde büyük bir ekonomik, sosyal ve politik sorun olarak görülen kutuplaşmanın önünü açmıştır. Bazı çevreler bu durumu fırsata çevirip, ilgili kitleyi kontrol altına alabilmek için popüler hoşnutsuzluk ve karşıtlık söylemleri geliştirmiştir. Bu durum hükümeti halkın taleplerinden izole etti ve sonuç olarak sosyal adalet, bölünme ve yönetme taktikleri kullanılarak gerektiğinde muhalefet bastırıldı (Herchenröder, 2016, s. 67-71).

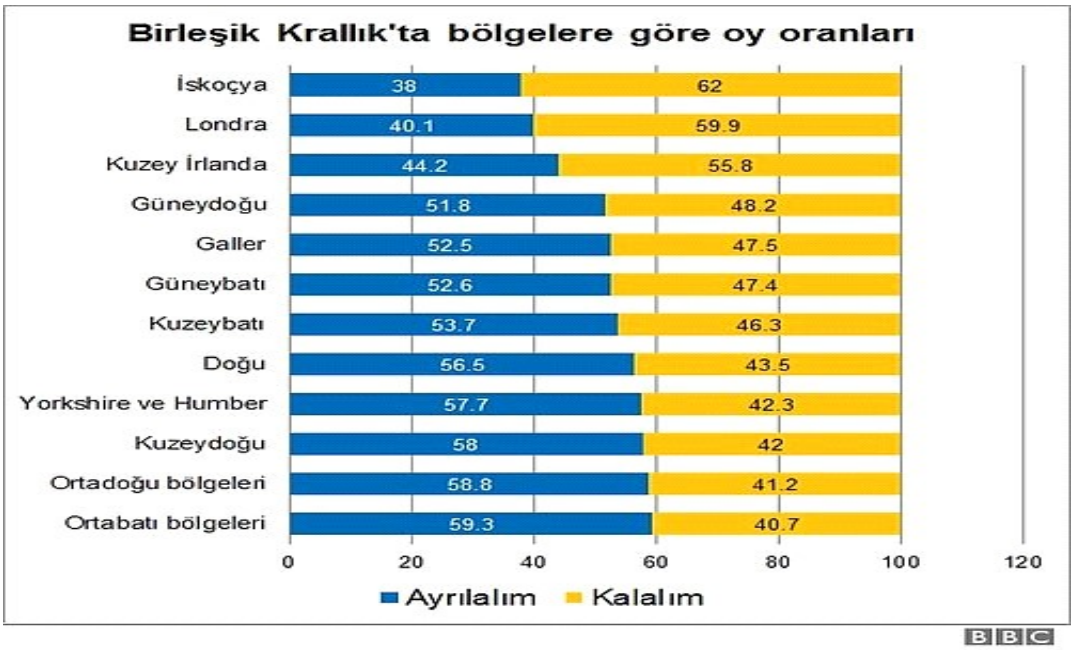
Thatcher hükümeti ve halefleri tarafından takip edilen neoliberal politikalar, sanayileşmeyi ve kalkınmayı güçlendirdi. Fakat ardılı olan hükümetler İngiltere'yi dünyanın gerisiyle entegre edebilmek için yabancı sermayeyle rekabet halinde ve koordinasyonsuz bağlar kurmaya yöneltti. Uyumlu bir ulusal ekonomik strateji için ekonomik, siyasi ve toplumsal temeller olmadan, İngiltere'nin ekonomik servetleri, finansman ağırlıklı birikim ve daha geniş dünya pazarının kaprislerine ve düşük yetenekli, düşük teknolojili ve düşük ücretli hizmet sektörü adeta neoliberal bir yarış halini aldı. Bu ekonomik konfigürasyon, İngiliz ekonomisinin geleceği üzerinde kontrolü ele geçirme çabalarında büyük bir yapısal kısıt olarak kalmaya devam etmektedir. Neoliberal politikalar ve kamu yatırımı kararları (altyapı projelerinin bölgesel dağılımı da dâhil olmak üzere), eşitsiz gelişimi Londra ve güneydoğu bölgelerinin geri kalan kısmına yoğunlaştırarak, referandum sonrası bilgeliğe karşın, Brexit'in oylarını Kuzey İngiltere'deki Labour Party'nin en güçlü olduğu yerlerde daha da arttırmasına sebep oldu (Miethe ve Pothier, 2016, s. 689). Thatcherizmin yükselişini sağlayan konjonktürle Brexit konjonktürü arasında önemli bir fark bulunmaktadır. Thatcherizm, birliğin tesisi, bütün sosyal sınıfların tek bir liderlik altında bütünleşmesidir. Bu yönelim orta sınıfın ve işçi sınıfının önemli kısımları tarafından desteklenmekteydi. Thatcher'ın Muhafazakâr partisi, savaş sonrası sosyal demokratik yapılanma ve sözde başarısızlıklarını destekleyenlere karşı sınıflar arası yeni bir birliği harekete geçirmişti. Öte yandan Brexit konjonktürü, var olan düzende uzun soluklu bir ayrılığı, parti sisteminde kötüye giden temsili bir krizi, politik elitler için bir otorite krizini, devletin meşruiyet krizini ve nüfus üzerindeki ulusal bir hegemonya krizini temsil etmektedir. AB'ye üyeliğin devam etmesi; emperyal nostaljistleri, milliyetçileri, Atlantikçileri, Avrupacıları ve 1950ler sonrasındaki küreselleşmecileri farklı şekillerde ve farklı zamanlarda bölerek İngiliz siyasetini nevraljik bir noktaya getirmiştir (Fahrmeir, 2016, s. 167).

Westminster'daki partiler arasındaki büyüyen kopukluk, parti üyeleri ve seçmenlerin son zamanlarda İskoç Ulusalcı ve Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi'ni (UKIP) desteklemesiyle sonuçlanmıştı. Yönetici sınıfların saygısını kaybetmesi (yozlaşma, kayırmacılık ve bayağılık) ve yine yönetici sınıfların aralarındaki güven kaybı, bu durumdan memnun olmayan kitlelerin pasiflikten kurtulup değişim için radikal taleplerde bulunmaya başlayarak özerk bir güç olarak siyasal hayata girmelerine neden olmuştur. Birbirini izleyen neoliberal projelerin yarattığı meşruiyet krizi ulus bazında refahın tesis edilememesine neden olmuş ve fisco finansal bir kriz için şartların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu ve diğer faktörler muhafazakâr parti lideri ve başbakan David Cameron'ı partisini ve ülkesini demagojik söylemlerle belirsiz bir geleceğe doğru sürükleyerek parti içi muhalefeti etkisizleştirme çabasında hatalar yapmasına ve UKIP'in (United Kingdom Independence Party) destekleyenleri azımsamasına neden olmuştur (Kutluay, 2017, s. 8-9). Cameron bu durumla karşılaşacağını ummuyordu çünkü parlamentoda çoğunluğun kazanacağını düşünmüyordu ve aynı zamanda korku politikasının İskoçya referandumunda olduğu gibi zaferle sonuçlanacağını zannediyordu. Bu taktikteki problem, güç bloğunun kamuoyuyla birlikte politik ve Avrupa birliğine ilişkin sivil toplum arasındaki dayanışma üzerindeki kontrolünü kaybetmesiydi. Bu durum yazılı basının %82 sini oluşturan ve çevrimiçi

okuyucuları olan ve kendini başka zamanlarda sağda konumlandırsa bile seçimlerde normal olarak muhafazakâr partiyi destekleyecek olan Brexit yanlısı basının on yıllar süren düşmanlığından kaynaklanmaktadır. Bu belirsiz zamanlarda kamuoyunun görüşlerinin değişmesinde diğer önemli bir faktör "kaderin karizmatik adamları" olarak bilinen Nigel Farage (UKIP'in lideri) ve Boris Johnson'ın (Londra'nın muhafazakâr belediye başkanı) ittifakıydı (Hummer, 2016, s. 145).

Katılımın yaklaşık % 72 civarında olduğu referandumun sonuçları gerek İngiliz gerekse de Avrupa açısından bir şok etkisi yaratmıştır. Ortaya çıkan sonucun şaşkınlık yaratmasının temel sebeplerinden birisi de referandum öncesi yapılan kamuoyu araştırmalarında AB'de kalma yanlılarının daha fazla oy alacağının tahmin ediliyor olmasından dolayıdır (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 16.05.2016). Çıkan sonuç masaya yatırıldığında iki önemli husus dikkatleri çekiyor. Bunlardan ilki; Referanduma katılan kitlenin içerisinde genç nüfusun net bir şekilde AB yanlısı bir tavır takındıklarını görüyoruz. Yaş gruplarına göre yapılan analizlerde görülmektedir ki 18–24 yaş aralığındaki kitle % 64 oranında AB yanlısı oy kullanmıştır. Buna mukabil 50 üstü yaş aralığındaki nüfusun ise büyük oranda AB'den ayrılma yönünde oy kullandıkları tespit edilmiştir. Yine aynı gurubun genç nüfusa oranla referanduma daha fazla ilgi gösterdiğini ve gençlere kıyasla daha fazla katılım sağladıkları görülmüştür. Referandum sonuçlarının analizine binaen ortaya çıkan ikinci önemli husus ise; Katılımın kent ve kırsal kesimlerde farklılık göstermesidir. Londra ve çevresi ile AB üyeliğini kuvvetli bir şekilde destekleyen Kuzey İrlanda ve İskoçya'da büyük oranda Birlik yanlısı sonuçlar ortaya çıkmışken, eğitim seviyesinin düşük olduğu kırsal kesimlerde tam tersi bir eğilim gerçekleşmiştir (Kutluay, 2017, s. 11).

Tablo 1 Oy oranları

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160625_brexit_gencler (Erişim Tarihi: 02.04.2018)

BU AYRILIK NE İFADE EDİYOR?

Brexit kararı ile ortaya çıkan sonuç hem İngiltere hem de Avrupa Birliği açısından belirsizliğin yoğun olduğu bir dönemi başlatmıştır diyebiliriz. Ortaya çıkan tablo AB tarihinin en önemli kırılma noktalarından biri olarak tanımlanabilir. Çünkü İngiltere AB açısından herhangi bir üye olmayıp aynı zamanda birliğin en büyük finans merkezine, en büyük askeri gücüne ve ikinci

büyük ekonomisine ve sahiptir. (Mayer ve Manz, http://www.fgvw.de/files/brexit_160725_bb.pdf). Dolayısıyla, bu ayrılık her iki tarafa açısında da büyük güç kaybı anlamına geleceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Tarafların birbirlerine olan siyasi ve ekonomik bağımlılığı düşünüldüğünde İngiltere-AB ilişkilerinin bundan sonra nasıl şekilleneceğini öngörebilmek ve buna bağlı olarak Avrupa bütünleşmesinin gelecekteki formatı hakkında analiz yapabilmekte oldukça zordur. Öte taraftan ayrılık kararını birtakım siyasi ve ekonomik sebeplerle açıklamak yeterli olmayacaktır. Zira bu durumun Avrupa bütünleşmesi üzerine önemli etkileri olacağı öngörülmektedir. AB tarihi incelendiğinde ortaya çıkan krizlerin Avrupa bütünleşmesini tetiklediğini görmekteyiz. Lakin böylesine bir kriz daha önce yaşanmadığı için daha önceki dönemlerin baskın teması olan bütünleşme ekseninden çıkıp dağılma eksenine kayma riski bulunmaktadır. Bu durumda birlik üyesi diğer ülkeler (başta Almanya) bir yandan İngiltere'nin çıkışını en az hasarla yönetmeye çalışacak, diğer taraftan da bu ayrılığın diğer ülkelere emsal teşkil ederek AB için çözülmelere neden olacak bir domino etkisi yaratmasının önüne geçmeyi hedefleyecektir (Röttgen, Sapir, Tucker ve Wolff, 2016, s. 7). İngiltere'nin AB'den ayrılmasının Avrupa bütünleşmesine etkisi Avrupalı liderlerin siyasi ufku ve Avrupa halklarının bütünleşme projesine gösterecekleri sadakatin derecesine göre şekillenecektir.

Bu durumda İngiltere'nin yapacağı şey farklı alternatifler bulmak olacaktır. Mesela ABD ile bir ticari birlik anlaşması olabilir. Ama burada İngilizler uzun uzun düşünürler. Çünkü ABD'nin ekonomik devasalığı ile eşit değiller. Çin Halk Cumhuriyeti gündeme gelebilir mi?. Pek mümkün değil; Ucuz Çin malları ülkeye sokulması değil kısıtlanması gereken bir konu. İngiliz ürünlerinin de fakir Çin halkı için bir seçenek olmayacağı aşikâr. Rusya! Rusya ile birliktelik belki de ABD ile işbirliğinden çok daha mantıklı. O Rusya'dan enerji alır; üstelik Rusya'nın İngiliz piyasalarını domine edecek bir sanayisi de yok. Ama İngiliz ürünleri tüm Rusya'da oldukça rahat bir şekilde hâkim olabilir. Çünkü Rusya'nın zaten AB ile de bir anlaşması yok ve anlaşmaya niyeti de yok. Siyasi güç elde etmek için Rusya pazarlarını İngilizlere açabilir. Ama bu da İngiltere'yi tamamen Avrupa dışına iter bunun da tüm dünyada inanılmaz bir değişimi getireceği kesindir (Petersen, Aichele ve Felbermayr, 2015, s. 5). Siyaset yapma konusunda uzmanlığını yüzyıllar boyunca dünyaya kanıtlamış olan İngilizler, artık yeni baştan bir dış politika üretecek ve büyük olasılıkla Rusya ve Türkiye gibi ülkeler üzerinde daha etkin bir politikayla taşları yerinden oynatacak.

Referandum sonuçları okunduğunda ekonomi ve dış politika haricinde iki önemli konu daha var: Demografik ve Coğrafi sonuçlar. Referandum sonuçları incelendiğinde orta yaş ve üstü İngilizler ayrılık derken genç nesil AB'yi savunduğunu görüyoruz. Yaşlı İngilizler, bunun tam aksi yönde karar vermiş olan genç neslin geleceğini belirlemiş oldular (Süddeutsche Zeitung, 24. Juni 2016). Oyalama da AB üyesi olarak hayatlarının geri kalan kısmını geçirmek isteyen gençler geriye kalan uzun yıllarda bu isteklerinden mahrum ve bu sonucun getireceği sonuçlarla yüzleşerek yaşayacaklardır. Bir diğer mesele coğrafi farklarda. İngiltere de iki sene önce İskoçya halkı bağımsızlık için referanduma gitti. Sonuç var olan durumu değiştirmedi, bugün hala İskoçya birleşik Krallık'ın bir üyesi ama bu sonuç tüm suları da dinginleştirmemişti. İskoç ayrılıkçılar bu referandumu sadece bir başlangıç olarak gördüklerini ifade ettiler çünkü çok büyük bir hezimet de ortada yoktu: İskoçların sadece %55'i hayır deyip ayrılığı desteklemediler. %45 ayrılıktan yanaydı. Bu kadar fark kısa sürede ve tek bir olaya bağlı olarak tam tersine şekilde değişebilir. Bağımsızlık referandumu öncesinde İskoçların aklındaki en önemli sorulardan birisi Avrupa birliğiydi. Bağımsızlık kararı veren İskoçya, AB üyesi olarak kalabilir miydi yoksa hayır en baştan başlamak ve üyeliğe başvurmak zorunda mı kalacaklardı? Müktesebat bunun tam bir yanıtını vermiyordu. İngiltere burada kartını iyi oynadı. Açık bir şekilde İskoçya'nın AB üyesi sayılamayacağını, resmi bir şekilde olmasa da aba altından sopayı gösterdi: Evet yeniden

başvurabilirsiniz ama bizi böyle terk ederseniz biz sizin üyeliğinizi veto etmez miyiz? AB'den kopmuş, İngiltere'den ayrılmış, yüzyıllardır milli egemenliği olmayan İskoçya tek başına ayakta kalamaz. İskoçlar en çok bundan korktular. Gelecek onlar için karanlıktı. Buna bir de AB'den darbe geldi. AB de resmi olmadan ama açık bir şekilde İskoçya'nın İngiltere'den ayrılırsa en baştan müzakerelere başlaması gerektiğini söyledi. O dönemde AB için İngiltere'yi savunmak daha önemliydi? İngiltere, AB'den ayrılma referandumu düzenleyeceğini o zaman zaten ilan etmişti ama kimse bunun ayrılık yönünde bir kararla sonuçlanacağını pek düşünmüyordu. Şimdi ise durum çok farklı. Haritaya baktığımızda Birleşik Krallık'ta tüm İskoçya ve kuzey İrlanda'nın AB lehine oy verdiği ortaya çıktı. Oysa İngiltere, birleşik krallık olarak yanında İskoçya ve Kuzey İrlanda'yı da alarak birlikten ayrılıyor (Asch, 2016, s. 19). İskoçya'nın bu durumda yeni bir referandum düzenlemek isteyeceği aşikâr. Buna bir de kuzey İrlanda'da da eklenebilir. Şu açıdan bakalım: İrlanda hala AB üyesi. Kuzey İrlanda AB üyesi olmak istedi ama İngiltere yüzünden artık değil. Bu oradaki ayrılıkçıların elini de kesinlikle güçlendirecektir. Tüm bunlara İngiltere'nin yaklaşımı nasıl olur? 2014 referandumu illegal değildi elbette; ayrılmak isteyen İskoçların talepleri bizzat birleşik krallık hükümeti ve westminster tarafından verildi (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 28. 04. 2016). Ama şimdi AB'den ayrılmış, tek kalmış İngiltere bir de muhtemel sonuçları ayrılık olacak yeni bir İskoç ve kuzey İrlanda bağımsızlık referandumlarına bu kadar kolay karar verebilecek mi? Üstelik AB referandumunda böyle bir sonuç çıktıktan sonra? Yoksa gözlerini ve kulaklarını bu taleplere eskiden yaptıkları gibi yeniden kapayacaklar mı? Şüphesiz yeni bir denge ve dış politika kuracak olan ülke öncelikle kendi iç politikasını bir düzene koymak zorunda.

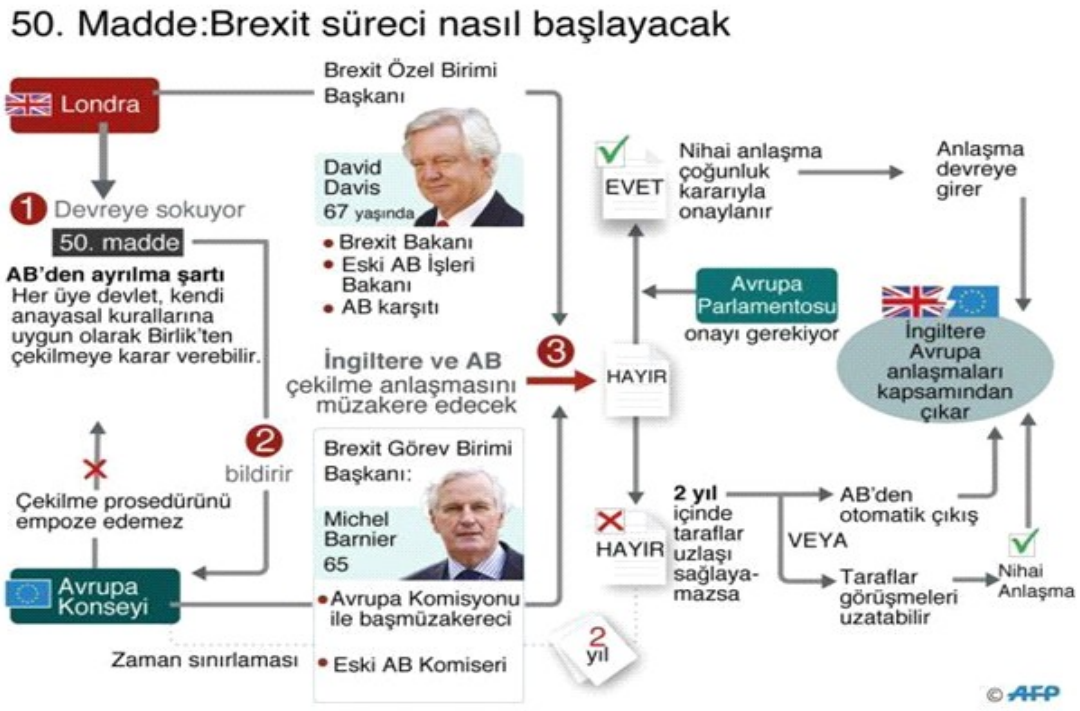
SÜREÇ NASIL İŞLEYECEK?

Lizbon Antlaşması ve 50. Madde

1. Her üye devlet, kendi anayasal kurallarına uygun olarak Birlik'ten çekilmeye karar verebilir.
2. Çekilme kararı alan üye devlet, niyetini Avrupa Birliği Zirvesi'ne bildirir. Birlik, söz konusu devletle, Avrupa Birliği Zirvesi tarafından belirlenen yönlendirici ilkeler ışığında, bu devletin Birlik ile gelecekteki ilişkisinin çerçevesini dikkate alarak, çekilmeye ilişkin kuralları belirleyen bir anlaşmayı müzakere eder ve akdeder. Bu anlaşma, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşmanın 218. maddesinin 3. Paragrafına uygun olarak müzakere edilir. Anlaşma, Birlik adına, Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra, nitelikli çoğunlukla hareket eden Konsey tarafından akdedilir.
3. Antlaşmaların ilgili üye devlete uygulanması, çekilme anlaşmasının yürürlüğe girdiği tarihte, bunun gerçekleşmemesi halinde, Avrupa Birliği Zirvesi oybirliğiyle ve ilgili üye devletle mutabık kalarak süreyi uzatmadığı takdirde, 2. paragrafta belirtilen bildirimden iki yıl sonra sona erer.
4. 2 ve 3. paragrafların amaçları doğrultusunda, çekilen üye devletin Avrupa Birliği Zirvesi'ndeki veya Konsey'deki temsilcisi, Avrupa Birliği Zirvesi veya Konsey'de kendisini ilgilendiren görüşmelere ve kararlara katılamaz. Nitelikli çoğunluk, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşmanın 238. maddesinin 3. paragrafının (b) bendine göre belirlenir.
5. Birlikten çekilen bir devlet Birliğe yeniden katılmak isterse, talebi 49. maddede belirtilen usule tabi olur. ***Madde 49*** *2. maddede belirtilen değerlere saygı gösteren ve bu değerleri desteklemeyi taahhüt eden her Avrupa devleti, Birliğe üye olmak için başvuruda bulunabilir. Bu başvuru Avrupa Parlamentosu'na ve ulusal parlamentolara bildirilir. Başvuruda bulunan devlet, başvurusunu, Komisyon'a danıştıktan ve üye tam sayısının çoğunluğuyla karar verecek olan Avrupa Parlamentosu'nun muvafakatini aldıktan sonra oybirliğiyle hareket edecek olan Konsey'e yapar. Avrupa Birliği Zirvesi tarafından kararlaştırılan yeterlilik kriterleri dikkate alınır. Katılımın şartları ve bu katılımın Birliğin üzerine kurulduğu Antlaşmalarda yapılmasını gerektirdiği uyarlamalar, üye devletlerle başvuran devlet arasında yapılacak bir anlaşma ile*

belirlenir. Bu anlaşma, kendi anayasal kurallarına uygun olarak onaylanmak üzere bütün âkit devletlere sunulur (https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf Erişim Tarihi: 31.01.2018). İngiltere, Lizbon Anlaşmasının 50. maddesini işleterek, Avrupa Birliği'nden ayrılma sürecini resmen başlattı. İngiltere Başbakanı Theresa May'in AB'den çıkış sürecini resmen başlatan mektubu Avrupa Konseyi Başkanı Donald Tusk'a ulaştı. Nisan 2017 - Avrupa Konseyi Başkanı Tusk, Komisyon'a müzakereleri yürütmesi için yetki vermeleri adına 27 üye ülkeyi acil zirveye çağıracak. Zirveden sonra, Avrupa Komisyonu, liderlerin verdiği yetkiye dayanarak müzakerelerin prensipleri üzerine bir rehber yayınlayacak. İngiltere'nin 50'inci maddeyi resmen işletmesinden sonra ayrılma koşulları ve gelecekteki ilişkilerin nasıl şekillendirileceği müzakere edilecek. Sonbahar 2017 - İngiltere hükümeti AB'den ayrılmak ve AB ile ilişkili bütün yasaların devreden kalkması yasasını oylayacak. Ekim 2018 - Müzakereler sona erecek. Müzakereler sonunda varılacak anlaşmanın AB tarafından kabul edilmesi için AB üyesi ülkelerin yüzde 72'sinin onayı gerekecek. Ekim 2018 - Mart 2019 arası - İngiltere Parlamentosu, Avrupa Konseyi ve Avrupa Parlamentosu yapılan herhangi bir anlaşma üzerinde oylama yapacak. Mart 2019 - İngiltere resmen AB'den ayrılacak (Ladurner, Zeit Online 30.03.2017).

Tablo 2 Brexit süreci nasıl işleyecek

http://www.milliyet.com.tr/ve-tarihi-imzayi-atti-brexit-dunya-2422416/ (Erişim Tarihi: 12.01.2018)

SONUÇ

Brexit kararı tek başına İngiliz sıra dışılığı olarak değerlendirilmemelidir. Bu, ekonomik ve politik gücün toplumsal temellerinin, popüler kapitalizmin ve otoriter popülist kültürün kırılgan temeller üzerinde durduğu anlamına gelmektedir. Özenilen tek uluslu Keynesyen Refah Milli Devleti, reel geliri düşürmesine rağmen tüketimi desteklemek için borçlanılmasını teşvik etti. Bundan zenginler yararlandı, orta sınıf biraz küçüldü ve de varlık sahibi olmayanların sayısı gittikçe arttı (Asch, 2016, s. 19). Kuzey-Güney gibi bölgesel ve yerel eşitsizlikleri (büyük şehirler de dâhil) yoğunlaştırdı. Temsili ve siyasi krizlerle birleşince, bu konjonktür hem bir tehdit hem de neo-liberal proje için bir fırsattı. "New Labour" tarafından alınan tedbirler, finans sektörünü kurtarmak içindi ve sonuç olarak bunlar finansal krizi, acımasızca sömürülmekte olan kamu sektörü açıklarının giderek artmasıyla birlikte ortaya çıkan, bir mali kriz haline getirdi. Sağcı

basın, Muhafazakâr Parti ve de Londra, New Labour'ın ekonomik yeterlilik için kazandığı ünü sekteye uğratmak için yoğun bir çaba sarfetti (Bertelsmann Stiftung, 2015, s. 3). Aynı zamanda, kemer sıkma politikasının ötesine geçme bahanesiyle kemer sıkıntısı çeken bir devlet haline geldi. Geçmişte uygulanmış olan politikaların ekonomik ve sosyal adaletsizliklerine ilişkin eleştirileri göz önüne alındığında, bu devlet biçiminin Theresa May'ın başbakanlığı altında hayatta kalıp kalmayacağını zaman gösterecek.

Brexit, o kadar karmaşık bir süreçtir ki şu an net bir tanımını yapmak ve onun gelecekteki yörüngesini kestirmek oldukça güçtür. Önümüzdeki iki ya da üç yıl içerisinde, pek çok katılımcının dâhil olduğu üç boyutlu bir satranç oyunu oynamaya benzer bir sürece şahitlik edeceğiz ve tartışmalı, yeniden görüşmeye açık, belirsiz kurallara göre oynayan paydaşların sayısı daha da artacaktır. Brexit referandumunun sonuçlarıyla siyasi durum ve siyasi iklim açıkça değişirken, siyasal konjonktür, İngiliz Devleti'nin ve toplumunun süregelen kalıtsal/yapısal sorunları ve organik krizleri ve aynı zamanda Avrupa Birliği'nin benzer olaylara karşı tutumunun şekillenmesinde önem arz etmektedir. Bu durum önümüzdeki yıllardaki yenilgiyi, kaderciliği veya alaycı oportünizmi meşrulaştırmasa da bu türden tepkiler kesinlikle bazı çevrelerde oluşacaktır. Bu stratejik yeniden yönlendirme, toplumsal hareketleri birleştiren popüler hareketlenmeler yoluyla güç dengesini değiştirmeyi tetikleyecektir. Bunun sonucunda Avrupa Birliği'nin temel reformu için bir saldırı stratejisi ve üçlü bir kriz tehdidi altındaki uluslararası toplumdaki yerini bulmak amacıyla farklı ve vazgeçilmez alanlar ve eylemler üzerinde yürütülen - ekonomik, enerjik ve çevresel koşulların - yanı sıra, jeopolitik rekabetler ve yerel baskıyla oluşturulan gerilim ve çatışmalar yürütülmesi muhtemeldir (Ayaz, 2015, s. 155). Bu perspektiften bakıldığında ortaya çıkan sonuç hali hazırda AB entegrasyonunun içinde bulunduğu çelişkiyi de ortaya koymaktadır. Yani; Avrupa bütünleşmesine olan kuvvetli destek küreselleşmenin kaybedenleri nezdinde kuvvetli bir Avrupa-şüpheciliğe dönüşmüş durumdadır. Bu durum maalesef ırkçı ve yabancı düşmanı partilerin manipüle edebildikleri bir alana dönüşmüştür. Dolayısıyla küreselleşme süreçlerinin etkin yönetilebilmesi ve Avrupa bütünleşmesinin kazanımlarının daha adil dağıtılabilmesi AB'yi daha derin bütünleşmeye götürmek isteyen elitlerin kafa yorması gereken temel konulara dönüşmüştür. Bir de şunun altını çizmek lazım: Hem İngiltere hem de AB oldukça güçlü iki aktör. Ben ne AB'nin tamamen bu ayrılıktan sarsılıp çok zayıflayacağını ya da çökeceğini ne de İngiltere gibi bir ülkenin sağlam yeni politikalar üretemeyip güçsüzleşeceğini ya da yalnız kalacağını düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Asch R. G. (2016). This realm of England is an empire: Die Krise der EU, das Brexit-Referendum und die europäische Rechtsgemeinschaft", *ZSE Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, Jahrgang 14, Heft 2, ss. 174 – 191.

Ayaz E. (2015). Küreselleşme Sürecinde Modern Devlet ve Avrupa Birliği Özelinde Ulus-Üstülük İle İmtihanı, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:15, Yıl: 15, S. 2, ss. 135-158.

Bertelsmann Stiftung (2015). Brexit – Mögliche wirtschaftliche Folgen eines britischen EU-Austritts, *Policy Brief*, 15/5, Gütersloh.

Brexit-Debatte belastet die Briten, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 28. April, 2016.

Budras C. EU-Referendum: Gibt es ein Leben nach dem Brexit?, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 16.05.2016.

Das sind die wirtschaftlichen Folgen des Brexit, *Süddeutsche Zeitung*, 24. Juni 2016.

Dünya Bülteni, *Referandumdan sonra süreç nasıl işleyecek?* Erişim Tarihi: 02.04.20017, http://www.dunyabulteni.net/haber/368318/referandumdan-sonra-surec-nasil-isleyecek

Fahrmeir A. (2016). Allmählicher Abschied von der europäischen Integration? Britische imperiale Erfahrungen, das Brexit-Votum und die Europäische Union, *ZSE Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften*, Jahrgang 14, Heft 2, Seite 166 – 173.
Felbermayr, G. (2016). Brexit: Was jetzt?. *Wirtschaftsdienst*, 96(7), 450–451.
Grimm D. (2015). Zum Stand der demokratischen Legitimation der Europäischen Union nach Lissabon, Nabila Abbas vd. (ed.), *Supranationalität und Demokratie*, Springer Fachmedien, Wiesbaden, ss. 17-36.
Herchenröder, J. H. (2016). Brexit: Rechtliche Unwägbarkeiten zwischen Völker-und Europarecht. In: *Brexit und die juristischen Folgen,* Nomos Verlagsgesellschaft, ss. 57-76.
Hummer W. (2016). Konsequenzen der Zusagen an das Vereinigte Königreich zur Abwehr eines Brexit, *Zeitschrift Integration*, Jahrgang 39, Heft 2, ss. 144 – 150.
Klein J. (2016). Brexit, Werner Weidenfeld, Wolfgang Wessels (ed.) *Europa von A bis Z,* Taschenbuch der europäischen Integration 14. Auflage, Nomos, ss. 112 – 113.
Kutluay M. (2017). Brexit Sonrası İngiltere ve AB Bütünleşmesinin Geleceği, *Liberal Perspektif Analiz* Sayı: 4, ss. 5-25.
Ladurner U. *Wie der Brexit Realität Wird*, Zeit Online 30.03.2017.
Mayer B. ve Manz G. Der Brexit und seine Folgen auf den Rechtsverkehr zwischen der EU und dem Vereinigten Königreich, http://www.fgvw.de/files/brexit_160725_bb.pdf
Miethe, J. ve Pothier D. (2016), Brexit: Was steht für den britischen Finanzsektor auf dem Spiel?, *DIW-Wochenbericht*, Vol. 83, Iss. 31, ss. 681-690.
Slominski P. ve Pollak J. (2002). *Das politische System der EU*, UTB Verlag.
Pisani-Ferry, J., Röttgen, N., Sapir, A., Tucker, P., & Wolff, G. B. (2016). Europe after Brexit: A proposal for a continental partnership. *Bruegel External Publication,* Brussels.
Schoof, U., Petersen, T., Aichele, R., & Felbermayr, G. (2015). Brexit–Mögliche wirtschaftliche Folgen eines britischen EU-Austritts. *Zukunft soziale Marktwirtschaft Policy Brief*, Jahrgang 5.
https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf
http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160625_brexit_gencler
http://www.milliyet.com.tr/ve-tarihi-imzayi-atti-brexit-dunya-2422416/

BALKANLARIN LINGUA FRANKASI OLARAK TÜRKÇE

Doç. Dr. Adriatik DERJAJ
Tiran Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Slav ve Balkan Dilleri Bölümü
adriatikderjaj@yahoo.com

Araştırmamızda ‘’Türkçe’nin Bir Lingua Franka’’ olduğunu, yani balkanlarda bir prestij dili olduğunu dilbilimsel verilerle ispatlamaya çalışacağız, Türkçenin Balkan Dillerine kazandırdığı dilsel değerlerde odaklanmaktayız. Ortaçağ Türkçesi Dönemi olarak adlandırmak istediğimiz Oğuzca-Osmanlıca dil unsurlarının, Balkan Dillerinin en eskisi olan Arnavutçadaki tazeliğini tıpkı ilk konuşanlarının ağızından çıktığı gibi koruduğunu dile getirmek: tespitlerimizi Türkiyat araştırmalarına armağan etmektir.

Günler geçtikçe daha da çok globalleşen dünyamızda dil araştırmalarının da 1990’lı yıllara dek izlediği rotadan tamamen vaz geçip, yepyeni bir rotaya girdiğini görmekteyiz. Dilimizi yabancı unsurlardan arındırma çabalarının yerini verendil-alandil tartışmalarının aldığına şahidiz. Kötü anne ve babalar gibi, zamanın belirli bir döneminde kaba bir nedenden dolayı dışladıkları evlatlarına yeniden kavuşma/kavuşturma çabalarına benzer bir heyecan ve atmosferde, neredeyse bütün diller, sahip çıkamadığı veya değer veremediği dilsel unsurlarına roket hızıyla yeniden sahiplenmek çabasındalar. Bunun da iki nedenden dolayı doğduğuna kanaatindeyiz: birinci nedeni, araştırmacıların artık dogmatik yorumları tamamen terk etmelerinde bulmaktayız. İkinci nedenini ise, ta iki asır önce, temelini Vılhelm Von Humbold’un görüşleriyle yoğuran Dil Felsefesinin icatlarında görmekteyiz. Dil mekanik veya matematiksel bir işlem olmadığı gibi salt nöröbiyolojik bir olgu da değildir. Dil kültürel bir yapı olduğundan dolayı ait olduğu toplumun tecrübe hafızası görevini üstlenmiştir. Toplumu eşi olmayan bir makine grubuna benzetecek olursak eğer, dil bu yapıyı asla terk etmeyen bir yazılımdır.

Araştırmamız Balkanoloji Alanında olup, Türkçenin Balkan Dilleriyle ilişkisini içermekte. Ancak hemen başta vurgulamamız gerekir ki, tespit ettiğimiz bir başka gerçek ise, en başarılı veya en profan çalışmalarda Balkan Dilleri sözcük öbeğinin apayrı bir anlamda kullanımıdır. Balkan Dilleri sözcük öbeği bir dilsel terim değildir. Bu dillerin tümü Hint Avrupa dil kolundalar ama farklı dil ailelerinde yer almakta; Arnavutça ve Yunanca gibi diller ise bu kolda tek başındalar. Araştırma konumuzun dilleri, yani, Arnavutça, Yunanca, Bulgarca, Sırpça, Hırvatça, Karadağca, Boşnakça, Makedonca ve Slovence aynı coğrafyayı paylaştıkları için Balkan Dilleri adını almışlar. Bu doğrultudayken ve Coğrafya Dilbilim ilkelerine dayanırsak eğer, Balkan Dilleri sözcük öbeği içerisinde Prizren Türkçesi, Trakya veya Batı Trakya Türkçesi, Gostivar Türkçesi ve sözkonusu coğrafyada yaşayan diğer Türkçeleri de içerilmeli.

Balkan ülkeleri ve hatta daha da doğru söylemek gerekirse Balkan Halkları, Türkler ile uzun bir süre içinde temasta olduklarından dolayı, sadece iktisadi ve siyasi ilişkilerde kalmamışlar: aralarındaki bütün beşeri ilişkiler, Dünyada eşi olamayan bir Kültürel İplik doğurmuş. Bu iplikle ise Balkan Dillerini örten Dünya Görüşü dikilmiştir. Sözcük ve dilbilgisel alış-verişleri yanısıra da, özellikle XIV y.y sonlarında ve XV. y.y başlarında, Türkler Balkan coğrafyasına yeni devlet idaresi, yeni kurumlar, yeni sosyal düzen ve yeni anlambilimsel değerleri taşıyan, balkan halklarının yeni tanıştığı bir din, İslam dinini de getirmişlerdir.

Gerçeği net ve apaçık söylemek gerekirse, Türkçe – Arnavutça, Yunanca, Sırpça, Makedonca, Romence, Bulgarca, Karadağca, Slovence dilsel çalışmaların çoğu sözcükbilimsel alanında kalıp, birbirinin kötü kopyası olan zayıf çalışmalardır. Özellikle, Balkan dillerini hiç bilmeyen araştırmacılar tarafından ortaya çıkan ‘’güzel çalışmalar’’ ise hiç iç açıcı değildir.

Araştırmamız ise, güncel verilere dayanarak, saha çalışmalara ve önceki salt incelemelere dayanarak, Türkçenin Balkan Dilleri için bir Lingua Franka olduğunu oratya çıkarıyor.

Araştırmamız, dilbilgisel tespitleri baz alarak morfo-sentaktik kriterlere başvurur, Türk Dili Tarihi, Türkoloji, Türk Dilbilgisi, ve Türk Ad Bilim alanına da katkı sağlamakta.

Ortaçağ Türkçesinin dil özelliklerini tespit ederek, bu dilsel özelliklerin en pak olarak canlılığını korudukları Arnavutçadaki işlevini dile getirmeye çalışacağız

.Yapılan bu araştırmanın evrenini Balkan Yarımadasında konuşulan 11 dil ve lehçeleri oluşturuyor. Bu dillerde yazılmış sözlükler ve dilbilgisi kitaplar incelenmiş ve bunun yanında bölgenin en eski dillerinden olan Arnavutçanın dilbilgisel veri tabanı taranmıştır.

Araştırma yüksek maliyet ve zaman gerektirdiğinden, farklı İç Balkanlar adlandırmak istediğimiz Bulgaristan, Romanya ve Slovenya'da basılan eserleri baz alan çalışmalara önem verilmiş, Güney-Batı Balkanlar diller ve Balkanlarda konuşulan Anadolu Ağızlar için ise asıl kaynağına başvurulmuş.

Balkan Dilleri Ortaçağ Türkçesinin dil özelliklerinin en iyi bir şeklinde saklandığı ve korunduğu yuvadır. Bu dilsel özellikler bölgedeki farklı halkların birbirlerini anlaşmaya birer kod'tur. Bu gerçek, Türkçenin Bir Lingua Franka olduğunu kanıtlayan en temel delildir.

Özellikle Arnavutçanın tabakalarında tespit ettiğimiz pambuk-pamuk, muşamba-mushama mb sesbirliğinin korunması, kusu-kusi, kuru-kumri ve ahenk-aheng, bey-bek-beg Ortaçağ Türkçesinde kullanılan türkçe kelimelerin asıl biçimin yaşaması, Hamza, Muhamet/Muhammed, Ahmet-Ahmed, Ramazan/Ramadan, islam isimleri olan kişi adlarının yayılması, U rrokullis tenxherja dhe gjeti kapakun - tencere yuvarlandı kapak'ını buldu vb, deyimlerin Ortaçağ Türkçesinden mo ta mo olarak alınıp Arnavutça olarak kullanımı tespit edilmiştir.

Araştırmamızda, Türk Dili Tarihi Gelişimi temalı tartışmalarına ve Tarihi Türk Dilbilgisi kitaplarına yer verilmeyen Türkçe – Balkan Dilleri ilişkileri incelemelerinin ehemmiyetini açığa çıkarmaya çalıştık. Arnavutça'da tespit ettiğimiz turkizmaların yani Türkçe kökenli dilbilgisel unsurların Türk Dili için tarihsel dilbilim çalışmalara katkı olmalarını sağladık.

Dünyanın en eski dillerinden biri - Türkçe'dir. Yazı dili olarak en eski dillerin başında da ilk Türkçe alfabesi olan 'Runik Alfabesi' gelir. M.Ö. 4. yüzyılda İskitler döneminde yapılan Isık Kurganı'nda bulunan bir vazoda, 'Altın Elbiseli Adam'ın hemen yanında Runik yazıları görülmüştür.

Göktürk âbidelerinin ve yazılarının dilbilimsel değerlerini ölçmeye kalksak ıse ''Anadolu insanı dediği gibi bir ömür yetmez''.

Türkçe ayrıca, Budizm, Manehizm ve en son İslâm Dininin terminolojisinin zenginleştikten sonra bin yıllık Türk – İslam kültürünü onlarca millete aktardı. Bundan 1000 yıl önce, Doğu Karahanlı Türk Devleti'nin hakanı Muhammed Buğra Han'ın torunu, veliaht Hüseyin Çağrı Tigin'in oğlu, Karahanlı hanedanının şehzadesi Kâşgarlı Mahmut, Türkçenin ilk sözlüğü olan 'Divanû Lugati't-Türk' isimli eşsiz eserini kaleme aldı.

Kâşgarlı Mahmut'un binlerce Türkçe kelimenin yer aldığı eserinde, halen kullanılan 'ütü', 'mendil' 'şami' 'baş' 'Zat'gibi kelimeler hem Asya'da hem de Doğu Avrupa'da yerini alacak sözcükler doğmamıştır.

Doğu Dillerinin Bitiştiği Türkçe Sözcük Ve Yapılar

Türkçeden Arnavutçaya ve diğer Balkan Dillerine giren birçok alıntıların kökeninin, Arapça, Farsça, Çince gibi, Doğunun diğer dillerinde olduğunu bildiğimize rağmen, Türkizm terimini (Türkçe kökenli sözcük-alıntı), Orientalizm (doğu kökenli sözcük-alıntı) terimine karşı kullanmayı tercih etmekteyiz: bunu iki nedene dayanmaktayız; a) Arnavutçadaki türkçe kökenli sözcüklerin sayısı, Türkçe üzerinden giren Arapça ve farsça sözcüklerin sayısından daha fazla olması, b) Orientalizm terimi, bizce, veren dili veya aracı olan dili belirlemesinde yardımcı olamadığı yanısıra, dilimizdeki alıntıların giriş yolunu aydınlatma çabasının vadisini de kapatan, başarılı olamamış bir kompromis çözümüdür.

Dilbilgisel İceleme

Türkçe alıntıların sağlam bir şekilde belirlemesinde ve Arapça alıntılarından ayırmasında, bu dillerin farklı özellikleri büyük bir destektir. Bilindiği gibi türkçenin sesbirimlerinde –th ث ve –dh ذ bulunmamaktadır, bu fanemlere karşın Türkçe –s س ve – z ز sesbirimlerini kullanır. Arapçada ise ذ ve - ث fonemlerini görmekteyiz; bunun için, doğu kökenkli sözcüklerde bu fonemlerin bulunması, alıntının orijinini belirlemesinde kesin-değer bir kriter olarak yardımcı olabilir. Arnavutçada, Muhammed a.s. Peygamberin sözü, emri veya tavsiyesi anlamına gelen hadith sözcüğünü, hadis şekilleriyle de bulmaktayız. Bu durumda –th'li şeklinin direk olarak Arapçadan, –s'li şeklini ise Türkçeden geldiği sonucuna varmak zor değil. Aynı şey bir başka ''arabizm'' olan ve Türkçe üzerinden Arnavutçaya giren sevap sözcüğü için se söylenebilir. Arnavutçada thevap olarak da geçmekte.

Aynı şekilde Türkçede ve Farsçada bulunan ç sesbirimin alıntılarda yer alması, bu dillerden alıntılarını Arap kökenlilerinden ayırmasında bize yardımcı olmakta. Çengel, çoban, çekiç, çarçaf, çati, kiç v.b,. Sözcüklerin Türkçeden geldiklerini inanmaktayız. İlgimizi çeken bir başka özellik de ç sesbiriminin, aslı Arapça olduğu bilinen sözcüklerde görülmesidir. Çorap ve ilaç sözcükleri bu grup alıntılarına ait olan ve Arnavutçaya Türkçe üzerinden giren sözcüklerdir. Arapçada bu sözcükler xhurab ve ilaxh olarak çıkmakta. Arapçada –p پ sesinin bulunmadığı doğrudur ama; -p sesbiriminin yeraldığı Türkçe sözcüklerde Arapça –b ب sesi ile karşılar. Bunun için pazar, patëllxhan, paha gibi sözcükler de kanatımızca Türkçeden girmiştir.

-gj گsesi ile (kafı farisi) durum daha da farklılaşır. Bu sesbirim Türkçe ve Arapçada bulunmayıp, Farsçada görmekteyiz. Bu sesbirimi taşıyan doğu kökenli sözcüklerimiz, az değildir. Alternatif olarak başka delilimiz olmadığı için bu sözcükleri ''persizm'' saymaktayız. Ama diğer doğu kökenli sözcüklerde gjergjef, gjol, gjemi, gjerdek, gjerdan, gibi, -gj sesini içeren ve türkizm olarak nitelendirilen alıntılarımızda, -g غsesinin –gj'ye dönüşmesi eylemini görmekteyiz. Bunu da Arnavutçanın iç gelişimi olarak değerlendiriyoruz. Bunun örneklerini, Arnavutçanın diğer komşu dillerinden alıntılarında da rastlamaktayız. Örnek olarak, yunanca gymnasio alıntısı, Arnavutçada gjimnaz olarak çıkıyor.

Ünlülerin sisteminde ise, -ü ünlüsünün Arapçada olmayışı, bize, bu sesbirimini taşıyan doğu kökenli sözcüklerimizin Türkçe kökenli veya Türkçe aracılığıyla giren sözcükler olduğuna kesin bir delildir. Yrysh, dyshek, hyqymet, bize göre turkizmdir, ve aynı zamanda myfti ve mysliman dolaysız alıntı olarak nitelediğimiz.

Alıntıların giriş yollarına gelince, onları iki büyük grupta toplandığını biliyoruz, dolaylı ve dolaysız. Türkçe birçok sözcük için jorgan, jastëk, çakmak, çekiç, çati, bosh, gibi veren dil olmuştur,: bazıları için, bunlardan: vakt, nur, selam, zaif, pazar, xhami, qafir, kaur, gibi sözcükler, taşıyıcı dil rolünü oynamıştır. Türkizmaların diğer komşu ülkelerimizden girmesine rastlamıştır. Arnavutçanın lehçelerindeki turkizmalarda görülen ezgi değişikliği bu konu üzerinde çalışan dilcilerin delili olmuştur; penxhére, káfe, - penxheré, kafé.

Arnavutçadaki Türk sözleri ve kalk-alıntılar ile ilgili, iki türlü olduklarını söyleyebiliriz:

--ilk ve en belirginleri direk olarak Türkçeden giren deyimlerdir, bunlardan: me të pyetur gjen Stambollin, (sora sora Bagdad bulunur), u rrokullis tenxherja dhe gjeti kapakun, (tencere yuvarlandı kapağını buldu) v.b., ve Türkçe alıntılı deyimler, ma bëj hall, (helal et), të qoftë haram (haram olsun) bëj sabër, (sabırlı ol),.

--İkincileri ise, Türkçe kökenli sözcüklerini Arnavutçasını ile değiştirme çabalarında ortaya çıkan sözcüklerdir, bunlardan; orëndreqës – saatçi, argjendar – kujumxhi, duqan –shitore, gibi sözcükler.

Türkçe kökenli sözcüklerimizin Balkan Dillerinde yerleşmesi konusu için, onların artık sözlükçemizin bir parçası olduğunu ve alıntı olarak hissedilmediklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Baba, gjerdan, tepsi, top, tenxhere, jastëk, jorgan, gibi sözcüklerine dayanarak :-

"Turkizmalar Arnavutçanın alyuvarları olmuştur artık..." vurguluyoruz (Derjaj 2008)

'Balkan Turkizmaları Bütün Balkan Dillerinde aynı semantik değerleri taşıyarak Türkçeyi geçtiğimiz binyılın ve girmiş olduğumuz binyılın bir Lingua Frankası seviyesine yükseltmiştir''

PHILOSOPHICAL ASPECT OF SOFT POWER OF PUBLIC DIPLOMACY OF KOREA ON THE BASIS OF FINE ARTS

Potapova N. Yu.
Associate Professor of Practical Diplomacy Chair (Ph.D.)
Researcher of Graduate School of International Studies (SNU),
Korea, Seoul.

ABSTRACT

The article is about public diplomacy of Korea on basis of fine art. The article defines the official policy of Korean culture in the field of art and, in particular, in the field of fine arts. The economic reasons for the special attention of Korean politicians to the development of fine arts are revealed.

It demonstrates the practical implementation of public diplomacy Korea through channels such as financing, promotion of Korean domestic artists through the organization of exhibitions artists through exhibitions, art galleries, construction of museums of modern art.

Particular attention is paid to the financing of the Korea Foundation. Particular attention is paid to the question of the influence of computerization on art and society, the philosophical aspect of this problem. On the basis of cybernetics, quantum theory, string theory, an attempt is made to shift these theories into a philosophical context. And also offers options to avoid the negative aspects of computerization.

Keywords: Public diplomacy, Biennale, Art Gallery, Fine Arts, Art Museum, Korea, cybernetic theory, quantum theory, hologram, computerization. Digital art, installation, Korea Foundation for Advantage Study, ICT Development Index, Telecommunication Union, Korea Telecom.

GÜZEL SANATLAR TEMELİNDE KORE'NİN KAMU DİPLOMASİSİNİN YUMUŞAK GÜCÜNÜN FELSEFİ YÖNÜ

ÖZET

Bu çalışma, güzel sanatlar alanında Kore'nin resmi politikasını tanımlamaktadır. Bu çalışmada Koreli kamu diplomasisinin, sanat sergileri, sanat galerileri, çağdaş sanat müzelerinin inşası ile finance edilmesi, Koreli yerli sanatçıların tanıtımı, bu kanallar aracılığıyla pratik uygulaması gösterilmektedir. Sibernetik, kuantum teorisi, dizgi kuramı temelinde felsefi yönüne özellikle dikkat edilmekte, bu teorileri felsefi bir paradigmaya dönüştürmek için bir girişimde bulunulmaktadır. Gösteriler, bilgisayarlaşmanın sanat ve toplum üzerindeki etkisi üzerine düşünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Diplomasisi, Iş Diplomasi, Bienal, Sanat Galerisi, Sanat Müzesi, Sibernetik Teori, Kuantum Teorisi, Hologram, Bilgisayarlaşma. Dijital Sanat, Kurulum

ФИЛОСОФСКИЙ АСПЕКТ МЯГКОЙ СИЛЫ ПУБЛИЧНОЙ ДИПЛОМАТИИ КОРЕИ НА ОСНОВЕ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА

Южная Корея сегодня является динамично развивающейся страной, которая опирается на экспортное производство, новейшие технологии и общественную дипломатию, одной из задач которой является популяризация его изобразительного искусства. Не случайно Корея была избрана членом Исполнительного совета ЮНЕСКО

на период 2015-2019 годов, Комитетом всемирного наследия с 2013 по 2017 год и Межправительственным комитетом по охране нематериального культурного наследия на период 2014- 2018.[1]

В этом отношении в 2015 году Корея приняла закон о публичной дипломатии. И нынешний министр иностранных дел Корейской Народной Республики Кюнг-кан Кан сказала, что Корейский комитет по общественной дипломатии завершил первый базовый план Республики для публичной дипломатии. Он будет действовать с настоящего момента до 2021 года. Предусматривается активное участие в общественной дипломатии частного сектора, которое будет способствовать укреплению сетей профессионалов в области искусства.[2]

Установление дружественных отношений между странами посредством публичной дипломатии находится на уровне государственной программы. И в аспекте изобразительного искусства события проводятся последовательно и систематически. «Распространение культуры - это инструмент экономической политики» Кореи.[3] Общественная дипломатия – дипломатия бизнеса. [4] И в этом контексте Корея реализует свои проекты в области искусства, представляя страну на международной арене, демонстрируя элементы своей национальной культуры.

До недавнего времени искусство Кореи в какой-то степени было изолировано, оно было более известно на Азиатском континенте, и считалось, что у корейского изобразительного искусства нет собственного лица, так как оно заимствовано от китайского и японского стилей. Но новая государственная программа дала импульс для более глубокого и подробного изучения специфики корейского изобразительного искусства.[5] В результате чего были подняты и восстановлены исследования прошлых лет, были проведены новые научные исследования. Были организованы выставки, биеннале, ярмарки, строительство музеев и других мероприятий при финансовой поддержке различных фондов, таких как Фонд Кореи, Корейский фонд изучения преимуществ и других фондов и частных лиц.[6] Можно сказать, что корейское искусство стало популярным.

Современные южнокорейские художники демонстрируют себя, используя сочетание идентичности национального стиля с новейшими технологиями, а также сочетание национального стиля и современных тенденций европейского искусства.

---

[1] http://www.mofa.go.kr/ENG/policy/culture/overview/index.jsp?menu=m_20_150_10

[2]http://www.ifa.de/en/culture-and-foreign-policy/news-press-review/detail/news/plan-for-public-diplomacy.html

[3] Judith H. Dobrzynski. All That Korean Art Is There for a Reason. // The New York Times. March 16. 2016. https://www.nytimes.com/2016/03/17/arts/design/all-that-korean-art-is-there-for-a-reason.html

[4] Michael B. Goodman, (2006) "The role of business in public diplomacy", Journal of Business Strategy, Vol. 27 Issue: 3, pp.5-7, https://doi.org/10.1108/02756660610663763/Pamela H. Smith Modern Diplomacy. 1998 https://www.diplomacy.edu/resources/general/public-diplomacy

[5] Cho Sun- Mie Great Korean Portraits. Immortal Images of the Noble and the Brave. Dolbagae Publishers. 2010. 352 p.; Henrik Hjort Sorensen. The Iconography of Korean Buddhist Painting. E.J.Brill.Leiden. New York. Kobenhavn. Koln. 1989.; Laurel Kendall, Jongsung Yang, and Yul Soo Yoon. Got Pictures in Korean Contexts. The Ownership and Meaning of Shaman Paintings. University of Hawai`I Pres. Holnolulu. 2015. 160 p.; Francis Mullany. Symbolism in Korean Ink Brush Painting. Global Oriental. UK. 2006.414 p.

[6] Judith H. Dobrzynski. All That Korean Art Is There for a Reason. // The New York Times. March 16, 2016. https://www.nytimes.com/2016/03/17/arts/design/all-that-korean-art-is-there-for-a-reason.html

Публичная дипломатия также выражается в выставках современного искусства «Kiaf», которая представляет собой разветвленную инфраструктуру с большим количеством частных галерей, художественных центров, общественных и частных музеев.
Корейские художники выставляются на зарубежных выставках в Майами, Нью-Йорке, Испании, Италии, пользуются спросом, и действительно, их работы продаются.[7]
Интернет проект «Корейский художественный проект с художественными музеями», представляет современных известных молодых художников с их выставками, там же представлены новости в области искусства, а также где проводятся выставки в Корее.[8]
Проект Space Sarubia - альтернативное пространство для экспериментального искусства в жанрах изобразительного искусства, архитектуры, музыки, танца и кино. Галерея посвящает себя инновациям в новых концепциях, практиках и инкубации талантов неизвестных художников, которые выбираются через открытый процесс на конкурсной основе подачи заявок.
В настоящее время Корея входит в тройку лидеров в области использования ИКТ, а также благодаря правительственным программам, таким как Национальная информационная система (NBIS), Национальная информационная суперхимия, Корейская информационная инфраструктура (KII), которые связывают всеобщую компьютеризацию и развитие информационных технологий с экономическим ростом страны. В результате реализации этих программ в 2000 году все школы в стране были подключены к Интернету. С 2001 года, доступ в Интернет для школ стал бесплатным.[9]
Согласно статистическим данным, Корея заняла первое место в Индексе развития ИКТ (IDI), опубликованном Международным союзом электросвязи в 2015 и 2016 годах. Статистика компьютеризации Кореи в этот период во внутреннем потреблении свидетельствует о, почти всеобщей компьютеризации этой страны.
Домашние хозяйства использующие компьютер.
[Уровень владения компьютером] (единица измерения:%)[10]

С компьютером		без компьютера
Всего домохозяйств	75,3	24,7
Возраст владельца дома		
20 с и менее	90,4	9,6
30 с	95,6	4,4
40 с	95,3	4,7
50 с	84,2	15,8
60 с +	38,9	61,1

[7] http://www.gwangjubiennale.org/www/vieweng/foundation/hostory.asp
[8] http://www.koreanartistproject.com/eng_main.art?method=main
[9] Н.В. Ткачева Сингапур и Южная Корея: социальные измерения информационного общества. http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/e4384e5b165bb127c3256efa003ef15b Информационное общество, 2003, вып. 5, сс. 55-60.
N.V. Tkacheva Singapore and South Korea: the social dimensions of the information society. http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/e4384e5b165bb127c3256efa003ef15b Information Society, 2003, no. 5, p. 55-60.
[10]http://www.kisa.or.kr/eng/usefulreport/surveyReport_View.jsp?cPage=1&p_No=262&b_No=262&d_No=80&ST=&SV=

Для корейского общества компьютерные и информационные технологии являются не только брендом, но и национальным достоянием.

Универсальная компьютеризация, на сегодняшний день заставляет нас задуматься о том, что это может привести не только в Корее, но и во всем мире. Есть много вопросов, связанных с тем, как изменить нашу жизнь в процессе развития компьютеризации. Вопрос о том, нужна ли он или не нужна, давно исчез, поскольку всеобщая компьютеризация, также как глобализация, является объективным процессом, который не вызывает сомнений. Компьютер резко меняет содержание жизни. Сейчас много споров и опасений, что компьютеризация может привести к негативным последствиям в моральном и физиологическом смысле развития человека. Но, по всей вероятности, медицина разработает методы, чтобы избежать негативных последствий компьютеризации для общества. Что касается научно-технической стороны проблемы, здесь ответ явно выступает за компьютеризацию и информационные технологии.

Компьютеризация в технологиях незаменима в науке, экономике, политике определенного государства, а также в медицине, сельском хозяйстве, образовании, космосе, бизнесе, то есть во всей жизни людей и даже в искусстве. Хотя многие художники отрицательно относятся к активному использованию компьютера в живописи, тем не менее, замена изобразительного искусства на компьютерный рисунок очевидна. Но важно знать, что искусственный интеллект, который полностью заменяет человека, приведет к катастрофе, о которой предупреждал сам Стивен Хокинг.[11]

Тот факт, что компьютеризация является объективным процессом, может быть объяснена с помощью физики и математики, кроме того, без компьютерной техники невозможно будет объяснить природу Вселенной.

Кибернетика сейчас является одной из самых востребованных отраслей науки. В одном аспекте этой теории заложено понятие системы. Действительно, все, что существует в природе и обществе, - это система, человеческое общество - это система, научное знание - это система, и все эти системы существуют объективно, но с некоторыми оговорками и субъективно. Все явления в природе и обществе уже рассматриваются через призму системного. Более того, общество может создавать и создает систему управления людьми и, таким образом, развивается. Другой вопрос - насколько эффективны или прогрессивны эти системы, созданные человеком или обществом, но их присутствие трудно отрицать. Машины, созданные человеком, также являются своего рода системой. Компьютеры - система, новейшие технологии, связь, все - система.

Очень важный момент в том, что происходит с современным искусством. Был такой термин, как **инсталяция**. [12]Это когда современные технологии используются, в частности, для обеспечения более эффективного восприятия изображения или композиции.[13] В Корее активно используется инсталяция на различных выставках и

[11] http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-5042991/Stephen-Hawking-warns-robots-replace-humans.html

[12] http://artukraine.com.ua/a/tatyana-mironova--tradicionnoe-iskusstvo-nuzhno-smeshivat-s-novymi-tendenciyami/#.Wr0dsn8h02x

[13] https://www.youtube.com/watch?v=MKdxXv4aCtA

биеннале.[14] На сегодняшний день концепция изобразительного искусства расширилась, поскольку искусство - это такое явление, что масштаб изобразительного искусства, скульптуры, архитектуры очень условный, и с появлением высоких технологий рамки стали еще более неопределенными. Настенная живопись, органично выполненная художником или скульптором, в прекрасном замке, модернистских и постмодернистских выставках, использующих в своих работах специальные эффекты в виде бликов, стендов или грудой мусора, олицетворяющих глобальную проблему загрязнения окружающей среды и др.

Инсталяции, которые так активно практикуются в искусстве, - это своего рода подготовка к восприятию будущего, переход от механического и электрического мира к электронному.[15] Существует также новое направление - цифровое искусство.[16] Есть много параллелей с традиционным искусством, и в арт-сообществе много споров. Есть представители, которые признают это направление и продвигают его, но есть и противники. На мой взгляд, рисование с помощью компьютера является обычной практикой. Компьютеризация в этом отношении превосходит холст и кисть, поскольку прогресс общества движется в этом направлении. Более того, это компьютеры, которые создадут возможность для правильного восприятия будущего.

Это вопрос времени. Это не означает, что традиционное искусство исчерпает себя, оно просто будет частично заменено компьютером. А само понятие искусства, безусловно, останется.

Компьютер или другие гаджеты, в этом случае не имеют значения, это своего рода руководство к будущему не только науки, но и всей жизни человеческого общества. Эти устройства, основанные на компьютерном программировании, радикально изменят наше понимание мира и жизни на Земле и существование даже Галактик. Искусство - это то, что будет длиться дольше, но в то же время это будет визуальная презентация этих изменений, благодаря чему человечество поймет, как этот мир меняется и ценит новые и старые достижения. [17] Потому что новые поколения будут восхищаться техникой рисования рукой через десятки лет. Разумеется, восприятие мира будет иным. Современные философские исследования физико-математических теорий начинают становиться известными. Не случайно, что сегодня эти программы и документальные фильмы, созданные на каналах Discovery, очень популярны (через пространство и время с Морганом), Великой в малом[18]. Кибернетика в фильмах на каналах BBC[19] и др.

[14] https://www.youtube.com/watch?v=SSTnwl4pWxI
[15] https://www.youtube.com/watch?v=ppbglg_FlKU
[16] https://www.youtube.com/watch?v=2RWop0Gln24
[17] https://www.youtube.com/watch?v=IuygOYZ1Ngo&list=PLmmzCSWIggxBbaCErWnMCEJProEXM9YUD
[18] https://www.youtube.com/watch?v=qZbrFB3u8Po
[19] https://www.youtube.com/watch?v=bKa3ZNgBxVs

Всем известно, что философия постоянно пытается дать ответ на вопрос о том, как произошел этот мир. Философия основана на достижениях естествознания. Квантовая теория, теория струн, теория существования черных дыр и, наконец, вывод о том, что весь мир является голограммой,[20] приводит к выводу, что компьютеризация неизбежна.

[20] Квантовая теория в сочетании с теорией относительности легла в основу развития физики на протяжении всего двадцатого века. В ней описывается связь между веществом и энергией на уровне элементарных или субатомных частиц, а также поведение этих частиц. Согласно этой теории, вся лучистая энергия изпускается и поглощается в виде множества крошечных «частиц» или квантов. Это нарушает старую традиционную идею о том, что существует непреодолимая разница между энергией (явление волны) и материей (имеющей фиксированный объем). В 1900 году Макс Планк предположил, что энергия излучается и поглощается не непрерывным потоком, а отдельными частями, квантами. Он вычислил энергию кванта. Используя эту формулу, Альберт Эйнштейн установил квантовую природу светового излучения и в 1905 году объяснил фотоэлектрический эффект в терминах этой теории. В 1913 году Нильс Бор использовал квантовую теорию для объяснения структуры атома и соотношения между уровнями энергии электронов в атоме и частотой излучения, испускаемого или поглощаемого атомом. Благодаря квантовой теории оказалось, что свет может вести себя как частица, и как волна. Если, например, световой поток пропустить через отверстия и, понаблюдать, будет ли он проникать как частица или как волна через препятствия. Выяснилось, что световой поток проходит через трещины и препятствия и, ведет сеья как волна. Явление, когда волны света обходят препятствия, называется дифракцией. Открытие, сделанное Юнгом, было названо корпускулярно волновым дуализмом, т.е. когда свет может вести себя как частица и как волна. Что в свою очередь привело к совершенно другому восприятию реальности. Оказалось, что все присуще волнам и частицам. При определенных обстоятельствах электрон ведет себя как частица. Но если вы поместите контрольное устройство, тогда свет будет вести себя как волна. Электрон - это спин. Он появляется только тогда, когда за ним наблюдают. Из чего сделан вывод, что наблюдатель влияет на процессы. И все в этом мире зависит от нашего восприятия. Существует принцип неопределенности Гейзенберга. Невозможно определить положение электрона. Говорят, что электрон имеет принцип неопределенности. Все, что происходит в квантовой физике, все это случайно. Как вы знаете, Эйнштейн был противником квантовой теории, Вся теория приходит к выводу, что Жизнь - это случайность. Принцип запутывания Эйнштейна Подольского и Розена, известный как парадокс ЭПР. Эйнштейн, Подольский и Розен утверждали, что случайность, которую мы наблюдаем в экспериментах, - наш разрыв с теории природы. В терминологии полевых теорий эта идея известна как Теория скрытых параметров. Квантовая механика объясняет поведение малых частиц и не вписывается в теорию относительности. Чтобы получить общую теорию физики, прибегнули к теории струн. Элементарные частицы во взаимодействии образуют полевые колебания, стоячие волны, очень похожие на колебания струны, состоящей из тахионов. Эта теория была получена с помощью только математической абстракции. Но ее недостаток - невозможно провести эксперимент и наблюдать. Масштабы очень маленькие, а мелкие частицы можно наблюдать в 11 мерном измерении скрученных струн внутри. Их практически невозможно раскрутить, по крайней мере, в четырех мерном измерении.
Теория о том, что Вселенная является голограммой, основывается на появившемся не так давно предположении, что пространство и время во Вселенной не являются непрерывными.Они якобы состоят из отдельных частей, точек — как будто из пикселей, из-за чего нельзя увеличивать «масштаб изображения» Вселенной бесконечно, проникая все глубже и глубже в суть вещей. По достижению какого-то значения масштаба Вселенная получается чем-то вроде цифрового изображения очень плохого качества — нечеткой, размытой.

Если весь мир является голограммой,[21] то миссия изобразительного искусства будет заключаться в том, что оно продемонстрирует человечеству генезис восприятия картины мира в цветах в буквальном смысле этого слова. Художники уже интуитивно или бессознательно начали эту деятельность.[22] Достаточно взглянуть на работы современных художников постмодернистского направления, тогда понимание голограммы появляется во всей красе.[23]

Голограмма имеет понятие физическое и техническое, в техническом смысле, которое мы можем рассматривать на банковских марках, связи, в музеях.

В этом смысле голограмма уже активно применяется на практике. В апреле 2017 года два крупнейших оператора Verizon (США) и Korea Telecom (Южная Корея) сделали первый международный голографический вызов с использованием технологии 5G. При вызове образуются голограммы собеседника, которые полностью передают эмоции и жесты пользователя. Во время теста голограмма собеседника была отражена на экране экспериментального устройства.

В мае 2017 года ученые из Мюнхенского технологического университета разработали метод получения трехмерных голограмм с использованием маршрутизатора Wi-Fi. Метод, описанный в исследовании, позволяет создавать копии помещений, отображая вокруг них объекты.

С помощью голографии вы можете транслировать лектора с другого конца света. Например, в 2015 году Нобелевский лауреат и профессор физики Стэнфордского университета Карл Виман выступил в Технологическом университете Наньянг (Сингапур), не покидая США.

В феврале 2017 года Барби представила голографическую куклу-боту, которая отвечает на голосовые команды. Игрушка может ответить на вопросы о погоде, повторить фразы и проснуться.

И в заключение, подводя итог вышеизложенному, можно выразить надежду, что философия художественного искусства не будет противоречить математическим и физическим теориям, которые все еще находятся на уровне теорий, но с помощью компьютера они станут практически осуществимыми , Страна, которая в качестве приоритетов ставит развитие компьютерных и информационных технологий, будет развиваться экономически и культурно, как мы видим на примере Кореи. Но есть еще один момент будущего развития, это не культивирование негативных последствий компьютеризации, общество должно развивать творческое мышление в будущих поколениях. В этой связи система образования должна радикально измениться. Чтобы овладеть навыками традиционного искусства, цифрового искусства, сейчас уже есть курсы и всевозможные проекты в этом направлении, но это необходимо ввести в общую политику системы образования. Процесс рисования, творческого мышления - это будущее не только искусства, но и науки в целом, поскольку это один из способов выжить в киберпространстве.

---

[21] https://www.youtube.com/watch?v=iNgIl-qIklU

[22] Freud S, Basic psychological theories in psychoanalysis. M.1923. Jung K., Selected Works on Analytical Psychology, Zurich, 1929, 1.

[23] https://www.youtube.com/watch?v=oMtSvJxmNUQ

REFERENCES

“Bohr, Niels Henrik David”, “Бор (Bohr), НильсХенрикДавид”, http://www.physchem.chimfak.rsu.ru/Source/History/Persones/Bohr.html, 24.04.2018.
“Buddha I installed on SeMA Warehouses”, https://www.youtube.com /watch?v=MKdxXv4aCtA, 30.03.2018.
“Buddhism and science, common ground”,“Буддизминаука, точкисоприкосновения”, https://www.youtube.com/watch?v=CsDwqE7Kh9A, 28.03.2018.
“Computer holography: 3D digital art based on high-definition CGH”, https://www.youtube.com/watch?v=oMtSvJxmNUQ, 30.03.2018.
“Dalai Lama about the nature of the mind”, “Далай-ламаоприродеума” https://www.youtube.com/watch?v=v1mFXv41OBc,28.03.2018.
“Discovery: Beyond Science: Cybernetic Reason, Discovery”,“За пределами науки: Кибернетический разум”, https://www.youtube.com/ watch?v=J34Y07rSUWU, 30.03.2018.
“Encyclopedia of Cybernetics”, (ed.) Glushkov, V.M. (1974). vol.1, 440, Kiev, «Энциклопедиякибернетики» (ред.)Глушкова, В. М. (1974). т.1, 440, Киев.
“Great in the small. Cybernetics in painting”, “Великое в малом. Кибернетика в живописи”, https://www.youtube.com/watch?v =qZbrFB3u8Po, 30.03.2018.
“Gwangju Biennale Foundation”, http://www.gwangjubiennale.org/www /vieweng/foundation/hostory.asp, 11.11.2017.
“History of the development of high-energy theoretical physics”,“Историяразвитиятеоретическойфизикивысокихэнергий”, http://www.modcos.com/articles.php?id=169, 24.04.2018.
“How consciousness creates matter. The quantum physics”,“Каксознаниетворитматерию. Квантовая физика” https://www.youtube.com/watch?v=aNv9VaFo3aM, 28.03.2018.
“Is The Universe A Hologram?”, https://www.youtube.com/watch?v=iNgIl-qIklU, 30.03.2018.
“Korea Internet & Security Agency”, http://www.kisa.or.kr /eng/usefulreport/surveyReport_View.jsp?cPage=1&p_No=262&b_No=262&d_No=80&ST=& SV=,30.03.2018.
“Korean Art”, https://www.youtube.com/watch?v=SSTnwI4pWxI, 30.03.2018.
“Korean Artist project with Korean Art Museums”, http://www.koreanartistproject.com/eng_main.art?method=main,11.11.2017.
“Quantum is simply about science scientific knowledge for humanities and office workers”, “Квантуз – простоонаукенаучныезнаниядлягу манитариевиофисныхработников”, https://quantuz.livejournal.com/4986.html, 28.04.2018.
“Quantum physics and human consciousness /Anthropic principle of participation”, “Квантоваяфизи каисознаниечело века /Антропныйп ринципучастия”, https://www.youtube.com/watch?v=5Wge_-lHI0A, 24.04.2018.
“Richard Feynman on Quantum Mechanics Part 1 - Photons Corpuscles of Light”, https://www.youtube.com/watch?v=xdZMXWmlp9g, 24.04.2018.
“The dispute between Albert and Niels”,“СпорАльбертаиНильса”, https://pikabu.ru/story/spor_alberta_i_nilsa_5859587, 24.04.2018.
“The Edward R. Murrow Center for Public Diplomacy - Definitions of Public Diplomacy”, http://fletcher.tufts.edu/murrow/pd/definitions.html, 27.03.2018.
“The Next Rembrandt”, https://www.youtube.com/watch?v =IuygOYZ1Ngo&list=PLmmzCSWIggxBbaCErWnMCEJProEXM9YUD, 30.03.2018.
“The Quantum Conspiracy: What Popularizers of QM Don't Want You to Know”, https://www.youtube.com/watch?v=dEaecUuEqfc, 24.04.2018.

“The Secrets of Quantum Physics 2of2 Let There be Life - Watch Documentary (BBC Four)”, https://www.youtube.com/watch?v= bKa3ZNgBxVs, 28.0302018.
“The Universe 6 Season HD God and the Universe”,“Вселенная 6 сезон HD Бог и Вселенная”, https://www.youtube.com/watch?v=XQZUNoO-cLA, 30.03.2018.
“What is Digital art?”, https://www.youtube.com/watch?v=2RWop0Gln24, 30.03.2018.
“When holograms enter everyday life”, “Когдаголог раммывойдутвпо вседневнуюжизнь”, https://vc.ru/26828-kogda-gologrammy-voydut-v-povsednevnuyu-zhizn, 13.12.2017.
Cho, Sun Mie (2010). Great Korean Portraits. Immortal Images of the Noble and the Brave, Dolbagae Publishers, 2010, 352.
Francis, Mullany (2006). Symbolism in Korean Ink Brush Painting. Global Oriental. (2006).414, UK.
Henrik, Hjort Sorensen (1989). The Iconography of Korean Buddhist Painting, 36, E.J.Bril, Leiden, New York, Kobenhavn, Koln.
http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-5042991/Stephen-Hawking-warns-robots-replace-humans.html, 30.03.2018.
http://www.mofa.go.kr/ENG/policy/culture/overview/index.jsp?menu=m_20_150_10, 28.03.2018
Judith, H. Dobrzynski (2016). All That Korean Art Is There for a Reason. “The New York Times”, March 16. 2016.,https://www.nytimes.com/2016/03/17/arts/design/all-that-korean-art-is-there-for-a-reason.html, 30.03.2018.
Laurel, Kendall, Jongsung, Yang, and Yul,Soo Yoon (2015). Got Pictures in Korean Contexts. The Ownership and Meaning of Shaman Paintings, University of Hawai`IPres, 160, Holnolulu.
Michael, B, Goodman (2006). The role of business in public diplomacy, “Journal of Business Strategy”, (27): 3, 5,https://doi.org/10.1108/02756660610663763/, 30.03.2018.
Nicholas, J. Cull (2006). “Public Diplomacy” Before Gullion: The Evolution of a Phrase,https://uscpublicdiplomacy.org/blog/public-diplomacy-gullion-evolution-phrase, 16.04.2018.
Our universe is a hologram. Is there a real reality? “LiveJornal”, 2018. Наша Вселенная – голограмма. Существует ли реальная действительность?, “Живой журнал”, https://digitall-angell.livejournal.com/735149.html, 28.03.2018.
Pamela, H. (1998).https://www.diplomacy.edu/resources/general/public-diplomacy, 27.03.2018.
Rachel, Lee. (2018). Gov't sets up public diplomacy plans, https://www.koreatimes.co.kr/www/nation/2017/12/356_241672.html,28.03.2018.
Stephen, Hawking. (2018). AI could 'replace humans altogether': Professor Stephen Hawking warns that robots will soon be a 'new form of life' that can outperform us,
Van, Ham P. (2008). Place Branding: The State of the Art, “Annals of the American Academy of Political and Social Science”, 2008, Vol. 616:128.
Yun, Young Cho (2012). Public Diplomacy and South Korea’s Strategies, “The Korean Journal of International Studies”, (10), 02. December 2012,http://kaisnet.or.kr/resource/down/10_2_05.pdf,15.04.2018.
Zaharna, R. S. (2009). Mapping: // Routledge Handbook of Public Diplomacy / ed. by N. Snow, Ph. M. Taylor, L. 2009, 86-100,16.04.2018.
Бобров А.Н. (2016). Теоретические подходы к исследованию социальных практик публичной диаломатии, Bobrov, A.N. Theoretical approaches to the study of social practices of public dialogue,https://cyberleninka.ru/article/n/teoreticheskie-podhody-k-issledovaniyu-sotsialnyh-praktik-publichnoy-diplomatii, 30.03.2018.

Джон Хокинс (2017). Искусственный интеллект будет иметь все большее влияние // Бизнес. №44-45, 2017 http://www.management.com.ua /interview/int511.html, (2017). John Howkins Artificial intelligence will have an increasing influence // Business. №44-45, 2017 http://www.management.com.ua/interview/int511.html (22.07.2018)

Липецкий, Н. Н. (2012). Квантоваяпа радигмавсистемено вогопсихологи ческогознания, “Молодойученый”, 2012, (3): 328-333, Lipetsky, N.N. Quantum paradigm in the system of new psychological knowledge, “Young scientist”, 2012. (3): 328-333, https://moluch.ru/archive/38/4478, 16.04.2018.

Миронова, Т. (2018). Традиционное искусство нужно смешивать с новыми тенденциями, Mironova, T. Traditional art should be confused with new trends, http://artukraine. com.ua/a/tatyana-mironova--tradicionnoe-iskusstvo-nuzhno-smeshivat-s-novymi-tendenciyami/#.Wr0dsn8h02x,28.03.2018.

Мкртумян, М. Г. (2016). Публичная дипломатия, “Молодой ученый”, 2016, (5): 576-578, Mkrtumyan, M.G. Public Diplomacy, “Young Scientist”, 2016, (5): 576-578, https://moluch.ru/archive/109/26539/,14.04.2018.Смирнов А.И. (2014). Глобальная безопасность в цифровую эпоху: стратагемы для России. С. 24. M. Smirnov A.I. (2014). Global Security in the Digital Epoch: Stratagems for Russia. p. 24. M.

Ткачева, Н.В. (2003). Сингапур и Южная Корея: социальные измерения информационного общества, “Информационное общество”, 2003, (5): 55-60, Tkacheva, N.V. Singapore and South Korea: the social dimensions of the information society, “Information Society”, 2003, (5): 55-60, http://emag.iis.ru/arc/infosoc/emag.nsf/BPA/ e4384e5b165bb127c3256efa003ef15b, 28.03.2018.

Фрейд, З. (2016). Психологиямассианализчеловеческогоя, 96, М., Freud, Z. Psychology of the masses and analysis of the human self, 96, M.

Юнг,К. (2018).Человекиегосимволы, Jung, K. The man and his characters, http://www.rulit.me/books/chelovek-i-ego-simvoly-read-1002-1.html, 16.04.2018.

KIRSALDA KADIN VE SAĞLIK

Funda ÖZPULAT
Selçuk Üniversitesi / Akşehir Kadir Yallagöz Sağlık Yüksekokulu

ÖZET

Kırsal alanlar, genellikle geçim olanaklarının sınırlı, gelir ve eğitim düzeyinin düşük, geleneksel anlayışın baskın olduğu yerlerdir. Kırsal alandaki bireylerin sağlık hizmetlerine erişim ve kullanımlarında kentte yaşayanlara göre büyük farklar bulunmaktadır.

Kadınların sağlığı olması, hem çocuk hem de aile sağlığını etkileyen önemli unsurlardan biridir. Kadın sağlığı, bazı yaş dönemlerinde olumsuz olarak etkilenmektedir. En fazla sağlık sorunları ise kadının üreme çağında ve üreme ile ilgili özelliklerine bağlı olarak gelişmektedir. Bu dönemde yaşanan jinekolojik sorunlar, kadınlarda morbitite ve mortalite oranlarını yükseltmektedir. Ayrıca, sağlık hizmetlerine yeterli düzeyde ulaşamamaya bağlı olarak; yüksek kolestrol, diyabet, hipertansiyon, sırt ve bel ağrıları gibi sağlık sorunlarının ve bulaşıcı hastalıkların tedavileri tam olarak yapılamamakta, tedavi uyumları sağlanamamakta, hastalıklar hakkında bilinçlenmeyi sağlayabilecek sağlık eğitim programları etkin olarak uygulanamamakta, aile planlaması ve ana-çocuk sağlığı hizmetlerine yeterince ulaşılamamaktadır.

Gezici sağlık hizmet uygulamalarında kırsal bölgelerin özellikleri, kadınların sağlık hizmeti ve sağlık eğitimi ihtiyaçları saptanarak **"yerinde hizmet "** anlayışı ile uygulanacak programlar, birçok problemin erken dönemde saptanmasına, kırsal alanlarda kadınların sağlıklarının yükselmesine ve geliştirilmesine önemli katkılar sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal Alan, Kadın, Sağlık Hizmetleri

WOMEN İN RURAL AREAS AND HEALTH

ABSTRACT

Rural areas are places where traditional opportunities are predominant, with limited livelihoods, low income and education.

Women's health is one of the important factors affecting both child and family health. Women's health is adversely affected at some age. The most common health problems are related to the reproductive and reproductive characteristics of women. The gynecological problems experienced during this period increase the rates of morbidity and mortality in women. In addition, depending on the lack of access to health services; the treatment of health problems such as high cholesterol, diabetes, hypertension, back and back pain and infectious diseases can not be done completely, health education programs that can provide awareness about diseases can not be implemented effectively, family planning and maternal and child health services are not sufficiently achieved.

In mobile health care applications, the characteristics of rural areas, the needs of women's health care and health education and the programs to be implemented with the concept of **"on-site service"** can provide important contributions to the early detection of many problems and to the promotion and improvement of the health of women in rural areas.

Keywords: Rural Area, Women, Health Services

GİRİŞ

Kır kavramı kasaba, köy, köy altı yerleşim birimleri gibi kent dışı yerleşim birimleri ve toplulukları kapsayan oldukça geniş kapsamlı bir kavramdır. Kır ya da kırsal kesim çok genel hatlarıyla, "kent dışı bir mekânda varlığını sürdüren ve kente oranla daha sınırlı sayıda nüfusu bünyesinde barındıran, sosyal-ekonomik ve kültürel yönleriyle de kentlerden farklılık gösteren sosyal ve fiziki çevrelerin oluşturduğu toplumsal yerleşmeler" şeklinde tanımlanabilir (Arslan ve Arslan, 2015:629). Kırsal yerleşimi kentsel yerleşimden ayıran en önemli kriter olarak da, nüfus yoğunluğu gösterilmektedir. Buna göre nüfus yoğunluğu kilometrekare basına 150 kişinin

altında olan yerler kırsal alan olarak tanımlanmaktadır (Esen, 2013:105). Özellikle 1950'li yıllardan sonra ülkemizde kentlere göç sayısı artmış, son yıllarda ise kent nüfusunun belirgin biçimde yükseldiği görülmüştür. TUİK 2017 verilerine göre İl ve ilçe merkezlerinde ikamet edenlerin oranı 2016 yılında %92,3 iken, bu oran 2017 yılında %92,5'e yükselmiş, belde ve köylerde yaşayanların oranı ise %7,5 olarak gerçekleşmiştir (TUİK, 2017).

Yaş grubu	İl ve ilçe merkezleri Province and district centers			Belde ve köyler Towns and villages		
	Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female	Toplam Total	Erkek Male	Kadın Female
Toplam-Total	74 761 132	37 470 193	37 290 939	6 049 393	3 064 942	2 984 451
0-4	6 070 658	3 115 464	2 955 194	411 191	211 127	200 064
5-9	5 915 531	3 036 519	2 879 012	425 238	217 658	207 580
10-14	5 740 508	2 947 388	2 793 120	470 362	240 945	229 417
15-19	6 004 522	3 079 605	2 924 917	522 065	271 438	250 627
20-24	6 000 925	3 042 428	2 958 497	455 585	251 908	203 677
25-29	5 875 285	2 964 599	2 910 686	356 257	199 290	156 967
30-34	5 970 971	3 012 348	2 958 623	325 953	176 727	149 226
35-39	6 203 736	3 122 360	3 081 376	356 960	186 053	170 907
40-44	5 402 181	2 719 246	2 682 935	338 638	172 553	166 085
45-49	4 715 015	2 382 051	2 332 964	340 139	174 313	165 826
50-54	4 305 294	2 162 794	2 142 500	370 161	186 345	183 816
55-59	3 603 769	1 796 537	1 807 232	362 958	180 791	182 167
60-64	3 006 096	1 475 027	1 531 069	365 142	176 188	188 954
65-69	2 200 059	1 042 957	1 157 102	311 845	146 029	165 816
70-74	1 499 407	677 737	821 670	237 860	106 877	130 983
75-79	1 063 203	453 138	610 065	185 982	80 619	105 363
80-84	679 094	276 479	402 615	122 582	53 761	68 821
85-89	367 155	126 778	240 377	67 678	25 539	42 139
90+	137 723	36 738	100 985	22 797	6 781	16 016

TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2017

TurkStat, The Results of Address Based Population Registration System, 2017

Hızlı demografik değişimin bir sonucu olarak hizmet yoğunluğu kentlere yönelebilmekte, kırsal alanlarda yaşayan bireyler eğitim, sağlık gibi en temel insani haklardan yoksun kalabilmekte ya da yeterince yararlanamamakta, kadınlar ve çocuklar ise ortaya çıkan olumsuz sonuçlardan etkilenen en hassas grubu oluşturmaktadır.

Kadın sağlığı, aile ve toplumdan kaynaklanan psiko-sosyal faktörler, kadının bireysel sağlık durumu, doğurganlık davranışı, sağlık hizmetlerinin kalitesi gibi pek çok faktörden etkilenmekte ve duygusal, sosyal ve fiziksel iyiliği kapsamaktadır. Kadınların sağlık sorunları ve hastalık riskleri erkeklerden farklı nitelik taşımakta, hemen hemen tüm toplumlarda kadınların erkeklere göre daha fazla hastalık ve stres yaşadıkları bilinmektedir. Ayrıca sağlıksız koşullarda çalışma ve şiddete maruz kalmanın yanında sağlıksız yaşam biçimi de kadınlar için çeşitli sağlık sorunlarını beraberinde getirmektedir (Akın vd., 2008:10).

Bu derlemenin amacı, kırsalda kadının sağlık durumunu ve sağlık hizmetlerine erişim düzeyini ortaya koymaktır.

KIRSALDA KADIN

Kırsal alanlarda genellikle geçim olanakları sınırlı, gelir durumu ve eğitim düzeyi düşük, geleneksel anlayış baskındır. Kadının yeri evidir ve asli görevi ev işi yaparak kocasına ve çocuklarına bakmaktır. Toplumun ve kadının kendisine biçtiği öncelikli rol **"eş ve anne"** ve bunun

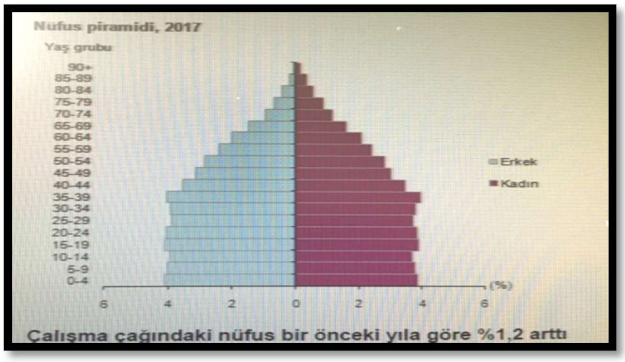
doğal sonucu olarak **"ev kadını"** olmaktadır (Kuzgun ve Sevim, 2004:14). Aile yapısı araştırması 2016 sonuçlarına göre; kadınların yemek pişirme, bulaşık yıkama, çamaşır yıkama, ev temizliği ve ütü yapmak gibi sürekliliği olan ev işlerini yaptığı, erkeklerin ise tamir, boya badana, fatura yatırma gibi başlangıcı ve sonu belli olup görünürlüğü fazla olan işleri yaptığı gözlenmiştir. Türkiye genelinde yemek yapma işini %91,2 oranında kadınlar yaparken, erkeklerin yemek yapma oranı %8,8 bulunmuştur. Evin boya badana işini %80,4 oranında erkekler yaparken, kadınlarda bu oran %19,6'dır (TUİK, 2017).

Hanedeki küçük çocukların gündüz bakımı, 2016

	(%)
Bakımın kim tarafından yapıldığı	
Toplam	100,0
Annesi	86,0
Anneannesi veya babaannesi	7,4
Kreş veya anaokulu	2,8
Bakıcısı	1,5
Diğer yakın akraba veya komşusu	1,3
Birden fazla gündüz bakımı olan	1,0

*TUİK. (2016). İstatistiklerle Kadın, 2016. http://www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=24643

Aynı zamanda kırsal kesimde ücretsiz aile işgücü statüsüyle tarımsal faal nüfusun büyük bir kısmının oluşturan kadınlar vasıfsız olmaları ve okur-yazar olmamaları nedeniyle iş piyasası dışına itilmekte ya da geleneksel tarımsal işlerde faaliyet göstermektedir (Kulak; 2011:97; Peker ve Kubar, 2012:173).

Türkiye nüfusu 31 Aralık 2017 tarihi itibarıyla 80 milyon 810 bin 525 kişi olmuş, Türkiye'de ikamet eden nüfus 2017 yılında, bir önceki yıla göre 995 bin 654 kişi artmıştır. Erkek nüfus40 milyon 535 bin 135 kişi olurken, kadın nüfus 40 milyon 275 bin 390 kişi olmuştur. Buna göre toplam nüfusun %50,2'sini erkekler, %49,8'ini ise kadınlar oluşturmaktadır (TÜİK,2017). İşgücü piyasalarında Dünya ülkelerinde cinsiyet açısından erkeklerin lehine dengesiz bir dağılım gözlenmektedir. Kadınlar, üretimin her aşamasına aktif bir biçimde katılmalarına rağmen Dünya da yoksulluktan en fazla etkilenenler arasında yerlerini almaktadırlar. Dünyanın önemli bir kısmını oluşturan kadınların, işgücü piyasaları dışında vazgeçilmez bir üretim unsuru olarak kabul edilirlerken, işgücü piyasalarındaki varlıkları gerek geçmişte, gerekse günümüzde erkeklerin gerisinde, **"ikincil işgücü"** statüsü ile sınırlı kalmaktadır (Peker ve Kubar, 2012:173). Hanehalkı işgücü araştırması sonuçlarına göre; 2015 yılında, Türkiye'de 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus içerisinde istihdam oranı %46 olup, bu oran erkeklerde %65, kadınlarda ise %27,5'dir (TUİK, 2017). İşgücü 2018 yılı Ocak döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre 780 bin kişi artarak 31 milyon 438 bin kişi, işgücüne katılma oranı ise 0,6 puan artarak %52,1

olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemler için yapılan kıyaslamalara göre; erkeklerde işgücüne katılma oranı 0,2 puanlık azalışla %71,3, kadınlarda ise 1,2 puanlık artışla %33,2 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2018).

Mevsim etkilerinden arındırılmamış temel işgücü göstergeleri, Ocak 2017, Ocak 2018

	Toplam		Erkek		Kadın	
	2017	2018	2017	2018	2017	2018
15 ve daha yukarı yaştakiler			(Bin)			
Nüfus	59 493	60 360	29 436	29 893	30 057	30 467
İşgücü	30 658	31 438	21 033	21 328	9 625	10 110
İstihdam	26 672	28 029	18 530	19 277	8 142	8 752
Tarım	4 893	4 963	2 791	2 848	2 102	2 115
Tarım dışı	21 780	23 066	15 739	16 429	6 040	6 637
İşsiz	3 985	3 409	2 503	2 051	1 483	1 357
İşgücüne dahil olmayanlar	28 835	28 922	8 403	8 565	20 432	20 357
			(%)			
İşgücüne katılma oranı	51,5	52,1	71,5	71,3	32,0	33,2
İstihdam oranı	44,8	46,4	63,0	64,5	27,1	28,7
İşsizlik oranı	13,0	10,8	11,9	9,6	15,4	13,4
Tarım dışı işsizlik oranı	15,2	12,7	13,4	10,9	19,6	16,9
15-64 yaş grubu						
İşgücüne katılma oranı	56,5	57,2	77,0	77,0	35,9	37,2
İstihdam oranı	49,0	50,9	67,7	69,4	30,2	32,1
İşsizlik oranı	13,3	11,1	12,2	9,8	15,7	13,7
Tarım dışı işsizlik oranı	15,3	12,8	13,4	10,9	19,8	17,0
Genç nüfus (15-24 yaş)						
İşsizlik oranı	24,5	19,9	22,6	17,4	28,1	24,5
Ne eğitimde ne istihdamda olanların oranı(1)	24,3	23,1	15,5	14,2	33,4	32,3

Tablodaki rakamlar yuvarlamadan dolayı toplamı vermeyebilir.
(1) Çalışmayan ve eğitimde (örgün ve yaygın) olmayan gençlerin, toplam genç nüfus içindeki oranıdır.

*TÜİK (2018). İşgücü İstatistikleri, Ocak 2018. http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML.do?id=27693.

Kırsal alanda ailelerin geçim koşulları ve gelir düzeyleri, iş gücüne duyulan gereksinme, çocukların ilköğretimden sonra öğrenim sürdürme şanslarını azaltan en önemli etkendir ve bunun yanında özellikle kırsal alanda ailelerin kız çocuklarını okutmama eğilimi daha yüksektir. Bunun nedenleri arasında da kız çocuklarına kayıp aile üyesi gözü ile bakılması, küçük yaşta evlendirilmesi, geleneksel anlayış gereği, bedenen gelişmiş olmaları nedeniyle okuldan geri alınmaları dikkat çekmektedir. Tüm bu nedenler doğrultusunda Kırsal toplum hiyerarşisinde en dezavantajlı olan kesimin kız çocuklarından oluştuğunu söylemek mümkündür (Peker ve Kubar, 2012:173). 2015 yılında, 25 ve daha yukarı yaşta olan ve okuma yazma bilmeyen toplam nüfus oranı %5,4 iken bu oran erkeklerde %1,8, kadınlarda %9'dur. Lise ve dengi okul mezunu olan 25 ve daha yukarı yaştakilerin toplam nüfus içindeki oranı %19,5 iken bu oran erkeklerde %23,5, kadınlarda %15,6'dır. Yüksekokul veya fakülte mezunu olan toplam nüfus oranı %15,5 olup bu oran erkeklerde %17,9 kadınlarda ise %13,1'dir (TUİK, 2017). 2009 yılında istihdam edilen kadınlar içerisinde ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların oranı %34,8'dir. Tarım sektöründe ise bu oran %75'e varmaktadır (Bulgular, 2017).

KIRSALDA KADININ SAĞLIĞI

Esasen kadınların erkeklerden daha fazla oranda hastalık ve sakatlık yaşadığı pek çok toplumda mevcut olan bir gerçektir ve bu sonuca katkısı olan üç faktör tanımlanmıştır. Bu faktörler şöyle açıklanabilir: Birincisi; kadınların daha uzun süre yaşamaları onların daha yüksek morbidite oranlarının bir nedenidir. Sağlığın bozulması her iki cinsiyet için de yaşlanma sürecinin bir parçasıdır. Kadınlar hemen hemen bütün ülkelerde yaşlı nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. İkincisi; kadınların üreme sağlığı ile ilgili sorunları yaşama olasılıkları erkeklerden daha yüksektir. Yaşam süreci boyunca hem kadın hem de erkekler cinsiyete özel hastalıklar açısından risk taşımaktadır. Örneğin; yalnızca kadınlar serviks ve meme kanseri için taramaya ihtiyaç duyarlar. Oysa prostat ve testis kanseri ise sadece erkeklerde gelişebilir. Ancak kadın ve erkeğin üreme

ile ilgili hastalık yükleri incelendiğinde, kadınlar üreme sağlığı sorunlarını erkeklerden çok daha fazla yaşarlar ve bu duyarlılık üreme çağında (15-49 yaş) daha da artar. Üçüncüsü ise; kadın ve erkeğin biyolojik cinsiyeti ve üremeye ilişkin fizyolojik fonksiyonlarının farklılığı ve getirdiği yüklerin yanı sıra, toplumun kendilerine biçtiği **"toplumsal cinsiyet"** rolünden kaynaklanan ve sağlıklarını etkileyen olumsuzluklar mevcuttur. Bu olumsuzlukların boyutu toplumdan topluma değişmekle birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde **"kadın"** cinsiyeti yönünden olumsuzlukların boyutu daha da büyüktür (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2009:9).

Kadın sağlığı, hem çocuk hem de aile sağlığını etkileyen önemli unsurlardan biridir. Kadınları yaş dönemlerine göre incelediğimizde, kadın sağlığını etkileyen olumsuzluklar aşağıda örneklendirilmiştir.

Çocukluk Dönemi: Cinsiyeti nedeni ile kız çocuğunun yaşadığı ve sağlığını etkileyen olumsuzluklar şunlardır: anne karnındayken fetüsün cinsiyetinin belirlenmesi ve erkek fetüs lehine cinsiyet seçimi, gebeliğin istenmemesi, isteyerek düşükler, kadın sünneti, malnütrisyon, enfeksiyonlar, ihmal ve hizmetten yararlanamama, özellikle 2-5 yaşta hastalık ve ölüm hızlarının artması

Ergenlik (Adolesan) Dönemi (10-19 yaş): Bu dönemde kız adolesanlar için daha fazla riskler söz konusudur, önemli sorunları şunlardır: menarş, toplumsal baskı, cinsel taciz/istismar, istenmeyen gebelikler, isteyerek düşükler, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, anemi, malnütrisyon, madde bağımlılığı (alkol, sigara, uyuşturucu), paralı seks, şiddet

Erişkinlik Dönemi (15-49 yaş): Üreme fonksiyonlarının en yoğun olarak yaşandığı bu dönemde kadınların karşılaştığı en önemli sağlık sorunları şunlardır: gebelik, doğum, doğum sonu komplikasyonlar, istenmeyen gebelikler/isteyerek düşükler, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, anemi/malnütrisyon, paralı seks, cinsel taciz–istismar, şiddet, anne ölümleri

Menopoz ve menopoz sonrası dönem (50+ yaş): Kadının sağlık sorunlarının en ihmal edildiği dönemdir. Bu dönemde karşılaşılan sorunlar çoğu kez kadının cinsiyeti ya da üreme fonksiyonları ile ilişkilendirilmez. Kadınların bu dönemde yaşadığı üreme sağlığı ile bağlantılı sorunlar şunlardır: menopozal semptomlar, malignensiler, kardiyo vasküler hastalıklar, osteoporoz, desensüs–prolapsus, şiddet.

Tüm dönemler kadınların sağlığı ve yaşam kalitesinde önemli olmasına karşın özellikle üreme çağı; kadınların jinekolojik problemleri en fazla yaşadığı dönem olarak gösterilebilir. Bu dönemde yaşanan jinekolojik sorunlar, kadınlarda morbitite ve mortalite oranlarını oldukça yükseltmektedir (Aktaş vd., 2012:37; Akın, 2012:210). Kırsalda yaşayan kadınlar bu sorunlarla kentlerde yaşayan kadınlara göre daha fazla karşılaşabilmekte, sağlık sorunları açısından önemli bir risk grubunu oluşturabilmektedir. Ayrıca, sağlık hizmetlerine yeterli düzeyde ulaşamamaya bağlı olarak; yüksek kolestrol, diyabet, hipertansiyon, sırt ve bel ağrıları gibi sağlık sorunlarının ve bulaşıcı hastalıkların tedavileri tam olarak yapılamamakta, tedavi uyumları sağlanamamakta, hastalıklar hakkında bilinçlenmeyi sağlayabilecek sağlık eğitim programları etkin olarak uygulanamamakta, aile planlaması ve ana-çocuk sağlığı hizmetlerine yeterince ulaşılamamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırsalda yaşayan kadın varlığını tam olarak ortaya koyamasa da, gerek maddi gerekse manevi emekleri çoğu zaman hiçe sayılsa da, aslında toplumun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Sağlık hizmetlerinden istediği zaman ve gereksinim duyduğu ölçüde yararlanabilmek tüm insanların hakkıdır. Kırsalda yaşayan kadınlar çoğu sağlık problemine açık bir grubu oluşturmaları ve sunulan sağlık hizmetlerinden etkin olarak yararlanamamaları nedeniyle önemli bir risk grubunu oluşturmaktadır. Sağlık personellerinin gezici sağlık hizmet uygulamalarında kırsal bölgelerin özelliklerini, kadınların sağlık hizmeti ve sağlık eğitimi

ihtiyaçlarını saptayarak **"yerinde hizmet "** anlayışı ile sunacakları sağlık hizmetleri ve uygulayacakları sağlık eğitim programları, birçok problemin erken dönemde saptanmasına, kırsal alanlarda yaşayan kadınların sağlıklarının yükselmesine ve geliştirilmesine önemli katkılar sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akın, A., Üner, S., Altan Arslan, Ş., Yıldırım, N., Aslan, D., Erdost, T., Paksoy Erbaydar, N., Esin, Ç., Coşkun, A. ve Karaca, Ö. (2008) Kadının Statüsü ve Sağlığı İle İlgili Gerçekler. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayınları. Afşaroğlu Matbaası. Ankara.

Akın, A. ve Bahar Özvarış, Ş. (2012) Kadın Sağlığı/Üreme Sağlığı ve Aile Planlaması, Halk Sağlığı Temel Bilgiler Kitabı içinde (Editörler: Ç. Güler, L. Akın), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1. Cilt, Bölüm 6, s: 210-367, Ankara.

Aktaş, D., Şahin, E. ve Gönenç, İ. M. (2012) Kadın Sağlığını Etkileyen, Sık Görülen Bazı Jinekolojik Problemler ve Hemşirelik Yaklaşımları. Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi, Cilt 1, Sayı 2, ss: 37-53.

Arslan, A. ve Arslan G. (2015) Kırsal Türkiye'de, Geçmişten Geleceğe Kadın, Evlilik ve Aile. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2015: Cilt 37, Sayı 1, ss: 629-684.

Bulgular, T. (2017) Türkiye'nin Kullanılmayan En Büyük Potansiyeli: Kadınlar Türkiye'de Kadın İşgücü Katılımı: Eğilimler, Belirleyici Etkenler ve Politika Çerçevesi. http://www3.kalkinma.gov.tr (24.12.2017).

Esen, E. (2013) Avrupa Birliği ve Türkiye'de Kırsal Kadının Durumu ve Almanya'dan Proje Uygulama Örnekleri. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, Cilt 12, Sayı 1, ss: 105-127.

Kulak, E. (2011) Tarımsal Üretim Süreçlerindeki Değişimin Kırsal Alanda Kadın İstihdamına Etkileri:1980 Sonrası Gelişmeler. T.C.Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü Uzmanlık tezi, ISBN:978-975-19-5053-6.

Kuzgun, Y., Sevim, S.A. (2004) Kadınların Çalışmasına Karşı Tutum ve Dini Yönelim Arasındaki İlişki. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt 37, Sayı 1, ss: 14-27.

Peker, E., Kubar, Y. (2012) Türkiye'de Kırsal Kesimde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış. Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, ss: 173-188.

T.C. Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü. Cinsel Sağlık / Üreme Sağlığı Üreme Sağlığına Giriş Katılımcı Kitabı. T.C.Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü Ankara, 2009 ISBN 975-590-132-9.

TUİK. (2017). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2017. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27587.

TUİK. (2017). İstatistiklerle Kadın, 2016. http://www.tuik.gov.tr/PdfGetir.do?id=24643 (16.12.2017).

TÜİK (2018). İşgücü İstatistikleri, Ocak 2018. http://www.tuik.gov.tr/HbGetirHTML .do?id=27693.

KÜRESEL TERÖRİZM NEDENİYLE HUKUK DEVLETİNİN KARŞI KARŞIYA KALDIĞI SORUNLAR

Öğr. Gör. Büşra ÇELİKÖZ
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, busracelikoz@kmu.edu.tr
Prof. Dr. Ali AYATA
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, aayata@kmu.edu.tr

ÖZET

Terörün anlamı konusunda uluslararası düzeyde bir görüş birliği bulunmamaktadır. Uluslararası düzlemde ortak bir tanımın yapılamaması da devletlerin kendi politik çıkarları doğrultusunda, farklı zaman dilimleri içerisinde, siyasi konjonktürlerine göre farklı terör tanımları yapmalarına ve terörizme karşı da farklı politik uygulamalar geliştirmelerine sebebiyet vermiştir. Terör kavramının çerçevesinin net olarak çizilmemesi, hukuk devletinin terörizmle mücadele etmesi noktasında sıkıntı teşkil etmektedir. Zira hukuk önlem alabilmek yahut mücadele edebilmek için somutluk/netlik istemektedir. Terörün küreselleşmesiyle birlikte, meydana gelen şiddet eylemleri devletlerarası boyut kazanmış ve terör küresel sistemde uluslararası, devlet dışı ve illegal bir aktör olarak yerini almıştır. Küreselleşmenin olgusal ve pratik temellerinden istifade eden terör, bu noktadan sonra uluslararası sistemi derinden etkileyecek ve dahi kırılmalar yaratacak yönde eylemler yapmaya başlamıştır. Bu durumun en somut örneği de 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen saldırılar olmuştur. Bu tarihten sonra terör ve terörle mücadele noktasında yeni bir dönem başlamıştır.

Toplumlar ve devletler terörün küreselleşmesiyle birlikte sürekli olarak bir tehlike ve tehdit altında yaşamaktadırlar. Bu durum sebebiyle izlenen politikalar da toplumların yaşam konforlarını düşürmektedir. Özellikle toplumların güvenlik mi demokrasi mi sorunsalıyla karşı karşıya bırakılması hukuk devletinin bizatihi yapısının aşınmasına neden olmaktadır. Çünkü insan hayatı söz konusu olduğundan terazinin ağır basan kısmı daha ziyade güvenlik olmaktadır. Görünüşte güvenliği sağlama adına uygulanan politikalar da birçok temel hak ve özgürlükten feragat edilmesi anlamına gelmektedir. Oysaki bu tür yöntemlerle, yani antidemokratik uygulamalarla, baskı ve şiddetle önlem almaya çalışan devletlerin, çok uzun yıllar terörle mücadele etmelerine karşın onu önleme noktasında başarı sağlayamamaları dikkat çekicidir. Terör kontrol altına alınamadığı gibi tam aksine yeni terör örgütlerinin de ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda temel hak ve özgürlükler noktasında titiz bir yaklaşım, hukuksal yönü ağır basan uygulamalar, demokratik ve özgürlükçü bir anayasal sistem terörle mücadele noktasında daha doğru ve etkili bir yol olacaktır. Bu bağlamda çalışmamızın amacı; terörün küresel hale gelmesiyle birlikte, hukuk devletlerinin mücadele etme ve teröre karşı önlem alma noktasında karşı karşıya kaldığı sorunların irdelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Küresel Terör, Hukuk Devleti.

PROBLEMS FACING THE STATE OF LAW DUE TO GLOBAL TERRORISM

ABSTRACT

There is no international consensus on the meaning of terrorism. The inability to make a common definition on the international level has also led to the development of different political practices against terrorism and the different definitions of terrorism according to their political conjunctures with in different time periods in the direction of their own political interests. The fact that the frame of the concept of terror is not drawn clearly shows that the state of law is struggling with terrorism. Because law requires concrete measures to be able to take measures or struggle. Along with the globalization of terrorism, acts of violence that have taken place have gained national dimension and terror has taken its place as an international, non-state and illegal actor in the global system. Having benefited from the factual and practical bases of globalization, terror has begun to act after this point, which will deeply influence the

international system and even break it. The most concrete example of this was the attacks on September 11, 2001 in the United States. After this date, a new era began at the point of combating terrorism and terrorism.
Societies and states are constantly living under threat and threat with the globalization of terrors. The policies followed by this situation also reduce the comforts of life of the societies. Particularly, the confrontation of societies with security or democracy is causing the erosion of the very nature of the rule of law. Because human life is a matter of concern, security is them or eprevalent part of the scale. Apparently, the policies applied to ensure security also mean that many fundamental rights and freedoms are waived. On the other hand, it is striking that states that are trying to take measures with such methods, namely anti-democratic practices, with pressure and violence, can not succeed at the point of preventing it despite fighting against terror for so many years. Terror has not been brought under control, but on the contrary it has caused new terrorist organizations to appear. In this context, a meticulous approach at the point of fundamental rights and freedoms will be a more accurate and effective way of combating terrorism with a legitimate practice, a democratic and liberal constitutional system. The purpose of our work in this context is; is the examination of the problems faced by the states of law in the fight against terrorism and counter measures against terrorism as terrorism be comes global.
Keywords: Globalization, Global Terror, State of Law.

GİRİŞ

Terör kavramının ihtiva ettiği alanı aktörüyle, eylemselliğiyle, pratiğiyle, metoduyla, motifiyle belirlemekte fayda vardır. Terör eylemlerinin çerçevesi çizilemezse, bu defa terörle anlamsal yönde benzeyen birçok olayın terörle karşılaştırılması durumu söz konusu olabilir. Bu neden önemlidir, hukuk devleti algısına baktığımız vakit, hukuk devletinin terörizmle mücadele edebilmesi için bu kavramın çizdiği çerçevenin net olmasına ihtiyacı vardır. Uluslararası hukuk yahut doktrinde terör kavramı noktasında bir mutabakat söz konusu değildir.

Terör: ideolojik, politik ve etnik/dini kimlikler (Erickson, 1989:28) üzerine şekillenen, geniş çapta sivilleri hedef alan, devletin yahut meşru egemenin otoritesini sarsmaya çalışan, devlete güven duygusunu tahrip etmeyi hedefleyen yani devletle vatandaş bağını koparmaya çalışan, bu bağı kurmaya çalışan aracı mekanizmaları işlevsiz hale getirmeyi hedefleyen, egemenlik yetkisini meşru yollardan elde etmiş hükümete yönelik halkın desteğini azaltmayı amaçlayan şiddet olaylarıdır (Bassiouni, 1999:777). Yani şiddet içeren hadiselerle terörist faaliyetlerin ayrımı çizilmiş olunan bu çerçeve üzerinden yapılmaktadır. Aslında bu çerçeve işin daha ziyade içeriğine yöneliktir. Terörün bu tarz hedeflere sahip olması tek başına anlamlı değildir. Terörizmin ortaya çıkabilmesi için terör yapılarının da ortaya çıkması gerekmektedir. Ve bu yapılar örgütlü olmak durumundadır (hiyerarşi, görev ve iş bölümü tanımı), sistemli olarak terörize olmak durumundadır ve bu durum süreklilik/daimilik içermelidir (Başeren, 1998:157).

Kavramsal Çerçeve: Tanım ve Kapsam

Terörizm, diğer suçlar gibi açık, kolay ve objektif bir tanıma sahip değildir. Bir insanın başka bir insanı öldürmesi onu adi bir suçlu yapabilir. Peki, hangi koşullarda, bir insanın bireysel ya da kitlesel olarak diğer insanları hedef alması meseleyi terör haline getirir. İşte, uluslararası toplumca kabul görmüş ortak bir tanımının yapılamaması sorunsalı, devletlerin kendi politik çıkarları doğrultusunda terörizme karşı farklı politik uygulamalar geliştirmesi gerçeğiyle karşı karşıya kalmamıza sebebiyet vermektedir. Aynı zamanda terörün tanımı ve kapsamı üzerine belirgin, kalın çizgilerin oluşmaması devletlerin farklı zaman dilimleri içerisinde, farklı siyasi konjonktürlere göre farklı davranışlarla farklı terör tanımlamaları yapmalarına da sebebiyet vermiştir. Uluslararası hukukun terör noktasında ortaya koyduğu net bir faaliyet kümesi,

kapsam kümesi olsaydı devletlerarası ilişkilerde ve uluslararası sistemde terörle mücadele daha meşru, daha hukuksal bir zemine oturabilirdi. Uluslararası doktrinde bu bağlamda iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır: Birinci görüş; biz terörün içeriğiyle, terörü oluşturan faktörlerle değil de terörü eylemlerle, faaliyetler merkezinde açıklamaya çalışalım demektedir (Başeren, 1998:156). Terör eylemlerinin nasıl önleneceği, nasıl kontrol altına alınacağıyla ilgili bir teamül ortaya koyalım (Bagdasarian, 1999:265-266). Bu uluslararası uzlaşı ve işbirliğini artırmak için terörizmi aynı zamanda eylem temelinde şekillendirmektedir. Hatta terörist eylemler ile milli mücadeleleri (meşru müdafaa hakkını) birbirinden ayırmak için kesin ve kalın çizgilerle belirlemek için terör tanımının eylem üzerinden yapılmasının doğru olacağını söylemektedirler. Yani hangi eylem biçiminin terör olduğunu saptayalımı, söylerler. İkinci görüş ise, teoride terör tanımının yapılmasının pratikte anlamsız olduğunu ifade eder ve aynı zamanda böyle bir tanıma ihtiyaç olmadığını söyler (Konstantinov, 1988:297). Bu gereksiz bir zaman kaybına sebebiyet verir ve terörizmin metodundan ziyade suçun içeriğiyle ilgilenilmesi gerektiğini ifade ederler (Zaid, 1996:665). Biri metot ve eylem üzerinden değerlendirme yapıyor, diğeri suçun içeriğiyle ilintilendirme yapıyor. Buradaki farklılık şuradan ileri geliyor: siz sadece eylemi tanımlarsanız, her zaman ve koşulda o eylemi terör kapsamı içine alamazsınız. Bir şeyin terör eylemi olabilmesi için diğer faktörlerin de devreye girmesi gerekmektedir. Örneğin; saik, hedef alınan kitle, ulaşılmak istenen sonuç gibi. Dolayısıyla ikinci görüş suç üzerinden bir terör tanımı ortaya çıkarsa, terörle mücadelede daha etkin bir yolun ortaya çıkacağını savunuyor. Fakat bu görüşün de şöyle bir problemi var: her devletin kendi iç hukukunda farklı terörist ve terörizm algısının oluşmasına sebebiyet vermektedir. Yani terörizmle ilgili bir mutabakat zemini uluslararası sistemde sağlanamamaktadır. Çünkü her devletin içerisinde kendi dinamikleri ile ortaya çıkmış terör faaliyetleri söz konusu olabilir ve bu terör faaliyetlerine karşı bir iç hukuk geliştirilebilir. Bu iç hukuk ortaya koyulurken, belirlenirken o üst çatıyı nasıl kuracağız, burası önem arz etmektedir. Bu sorun BM Genel Kurulu'nun 3034 sayılı kararıyla kurulan Terörizm Ad Hoc komitesinde (1996) de kendisini göstermiş ve terör tanımının ne olduğu hususunda bir mutabakat olmadığı sürece normatif bir düzenleme yapılamayacağı vurgulanmıştır.

Devletlerin farklı coğrafyalarda, farklı siyasal sistemlere sahip olması, hukuki ve politik egemenliğinin farklı ideolojik perspektiflere dayanması terör algısının değişmesine ve dolayısıyla terör tanımının farklılaşmasına neden olmaktadır (Başeren, 2002:184). Örneğin, Soğuk Savaş dönemi ideolojisi, bir tarafta hür bir dünya var Batı bloku, birde onun tam karşısında konumlanan Sovyetler Birliği var, baskıcı, insan haklarına riayet etmeyen sosyalist ve komünist ülkeler. Sovyetler Birliğine yönelik bir terör faaliyeti, Batı bloku tarafından bir kurtuluş mücadelesi olarak tanımlanabilir. Bu tamamıyla ideolojiye göre değişmektedir (Güzel, 2002:13-15). Bu noktada terörizm ile milli kurtuluş mücadelesini kesin olarak birbirinden ayırmamız lazım fakat maalesef bu yapılamıyor çünkü bir üst çatı yok. Veyahut da o üst çatının iç hukuka tesir edecek yolları açık değil. Buna rağmen bir konsensus sağlanamamış mı, tabi ki sağlanmış. Bunlar; bombalı saldırılar, diplomatik dokunulmazlığı olan kişi ve kurumlara saldırılar, sivillere yönelik saldırılar, demokratik düzeni yıkmaya yönelik saldırılar, meşru egemenliğe karşı yapılan saldırılar, temel hak ve özgürlüklere yapılan saldırılar terör konusunda bir mutabakat oluşturmuş. Bununla ilgili uluslararası örgütlerin ortaya koyduğu birtakım terör tanımları var. Örneğin, İslam Konferansı Örgütüne göre terör;

"Saik ve kastına bakılmaksızın halkı terörize etmek veya ona zarar verme tehdidinde bulunmak veya halkın yaşamını, onurunu, özgürlüğünü, güvenlik ve haklarını tehlikeye atmak veya çevreyi, kamu düzenini, kamu mülkiyetini, kamu hizmetini zarara maruz bırakmak veyahut işgal etmek, işler halini engellemek, ulusal bir kaynağı veya uluslararası hizmetleri tehlikeye atmak, bağımsız devletlerin istikrarını bozma, ülke bütünlüğüne zarar verme, siyasal birliği ve egemenliği tehdit

etme amacıyla bireysel ve toplu suç planları gerçekleştirmek ve bununla ilgili şiddet eylemlerinde bulunmak ile bu tür eylemler tehdidinde bulunmaktır." (Kaya, 2005:10)

Bu tanımda dikkat çeken unsur, eylem bağlamında bir tanımlama yapılmasıdır. Bağımsız Devletler topluluğunda ise terörizmin tanımı şu şekildedir:

"Kamu güvenliğine zarar veren, otoriteler tarafından karar alınmasını etkilemek ya da halkı terörize etmek amacıyla işlenen ceza hukukuna göre cezalandırılan ve şu şekillerde gerçekleşen hukuka aykırı filler: gerçek ya da tüzel kişilere karşı şiddet veya şiddet tehdidi, kişilerin hayatını tehlikeye atacak şekilde mülk ve diğer maddi nesneleri yok etme ve bunları yok etme tehdidinde bulunma, mülkiyete ciddi zarar verme ve topluma zararlı neticelere yol açma, bir devlet adamı veya kamu yetkilisine görevini sona erdirme amaçlı veya ondan öç almaya yönelik tehditte bulunma, bir yabancı devlet temsilcisine veya uluslararası örgütün uluslararası korunan personeline ve bunların işyerleri veya araçlarına saldırma, taraf devletlerin ulusal hukuklarında veya terörle mücadeleyi amaç edinmiş evrensel olarak tanınan hukuki enstrümanlarda terör olarak nitelenen diğer eylemler." (Kaya, 2005:11-13)

Bağımsız Devletler Topluluğu, Sovyet hinterlandında kurulan yeni devletlerdir. Ve bunların devlet başkanları da eski Sovyetler Birliği'ndeki bürokratlardır. Yani bu şekilde bir tanım yapmalarının sebebi tamamen kendi siyasi konjonktürleri ve coğrafyalarıyla ilgilidir.

Afrika Birliği Örgütü ise, Terörü Önleme ve Mücadele Sözleşmesi'nde halkların meşru self determinasyon ve bağımsızlık haklarından bahsederek, yabancı güçler tarafından gerçekleştirilen sömürgeciliğe, işgale, saldırıya ve baskıya karşı silahlı mücadeleyi içerecek şekilde halkların uluslararası hukuki ilkelerine uygun bağımsızlık veya self determinasyon mücadelelerini terörist eylem saymamaktadır (Çitlioğlu, 2006:82). Bu tanımlarda dikkat çeken husus genel çerçevenin olmaması ve ülkelerin coğrafyalarının sosyal ve siyasal dinamiklerine göre çerçeve çizilmesidir. Bu çerçevelerin de ortak paydaları olduğu kadar birbiriyle tezatlık içeren noktalarının da bulunmasıdır.

Tüm bu tanımlardan ortaya dört temel unsur çıkmaktadır yani terörün şemasının çizilmesi bağlamında bu dört unsur önem arz etmektedir (Bal, 2006:10): 1)Mağdur, terörden doğrudan zarar görendir, mağdurlar hedefe mesajın ulaşması noktasında bir araçtır. Genellikle mağdur ve hedef birbirinden farklıdır. Mağdur sivil halk olarak da tanımlanabilir. 2)Motif; saik, amaç demektir ve politiktir eğer amaç yoksa bir olayın terör kapsamında değerlendirilmesi zordur. Motif, ideolojik, dinsel, etnik, askeri tüm araçları kapsar yani bunlarla beslenir. 3)Kast, politik motifle terör eylemlerinin bile isteye işlenmesidir. 4)Yöntem, şiddet ve cebir kullanmak yahut bunları kullanma tehdidinde bulunmaktır.

Terörün Küreselleşmesi, Küresel Terör

Klasik terörizm, ülke içidir, coğrafi sınırlılığa dayanır ve tek bir devlet içerisinde yer alır. Yabancı bir unsurun, ilişki biçiminin veya katılımın söz konusu olmadığı sistematik bir şiddettir (Taşdemir, 2006:34). Hedef kitlesi ise o devletin vatandaşlarıdır. İçeriği ve tekrarı ulusal sonuç doğurmaktadır ve o ülkenin politikalarını etkilemek üzere ortaya çıkmıştır. Küresel terörizm de ise, bir ülkenin içerisindeki terör hadisesine diğer ülkelerinde iştirak etmesidir. 1960'lardan bu zamana artan şiddet eylemlerinin devletlerarası boyut kazanmasıdır. Küresel sistemi, aktörlerini ve bu aktörlerin politikalarını etkilemektedir. İçeriği ve tekrarı uluslararası sonuç doğurmaktadır. Küresel çapta yani uluslararası bağlamda siyasi, sosyal ve ekonomik çıkar sağlamak adına insan hayatını, iç sosyal dinamikleri, uluslararası barışı ve güvenlik ortamını bozmuş, devletlerarası ikili ilişkilerde olumsuz etki yaratarak çözülmesi uzun süren anlaşmazlıklar doğurmuştur Gün, 2000:80-81). Küresel terörizm; uluslararası, devlet dışı, illegal bir aktör olarak ortaya çıkmış ve sistemde kendisine müstakil bir yer edinmeye başlamıştır. Yani faaliyet alanı, lojistiği, insan kaynağı ve örgüt yapısı noktasında küreselleşme başlıyor. Her

devletin içerisinde farklı bir yapıya bürünme ve yine her devletin içerisinde terör faaliyeti yürütebilecek kabiliyete, imkâna ve hareket esnekliğine sahip olmuştur. Bu noktadan sonra makro çerçevede ses getirecek, uluslararası sistemi derinden etkileyecek, kırılmalar yaratacak ve uluslararası sistemdeki aktörlerin politik kararlarını etkileyebilecek yönde eylemler başlıyor. En somut örneği, 11 Eylül 2001 saldırılarıdır. 11 Eylül saldırıları hem Amerika Birleşik Devletleri'nin güvenlik sistemine yapılmış bir saldırıdır (Pentagon), hem de o sistemin yani küreselleşmenin değerlerinin sembolik merkezi olan İkiz Kulelere yapılmış bir saldırıdır (Huntington, 2001:358-359). Bu iki saldırının içerdiği mesaj; biz sizin temsil etmiş olduğunuz ekonomik, sosyal ve siyasal değerlere müdahale ediyoruz, ortaya konulan küresel sermaye sistemine, liberal sisteme, Batılı değerlere saldırıda bulunuyoruz hem de o değerlerin hamiliğini, koruyuculuğunu üstlenen askeri üssünüze saldırıda bulunuyoruz (Kongar, 2007:78). Yani ikili bir meydan okuma vardır hem sisteme, hem de sistemin muhafızlığını üstlenen ABD'nin savunma sistemine. Bu noktada şu söyleniyor: sen bu kadar güçlü güvenlik sistemine sahip olsan da, ben küresel çapta, küreselleşmenin bütün pratik araçlarını kullanarak senin güvenlik sistemini zafiyete uğratabiliyorum.

Hukuk devletinin karşılaştığı problemleri daha iyi anlamak adına sosyolojik ve siyasal temelleri incelemek önem arz etmektedir. Çünkü 11 Eylül saldırıları, bir değer sistemine yapılmıştı ve politik amaç bizzat küreselleşmenin kendisiydi. Küresel terörizm, daha makro düzeyde politik hedeflere amildir ve bu politik hedefin merkezini de küreselleşme olgusu oluşturmaktadır. Küreselleşmeyi, küresel terörü etkileme noktasında ikiye ayırmakta fayda vardır çünkü şöyle bir paradoks söz konusu; küreselleşme, küresel terörü hem destekliyor hem de karşısında duruyor.

Olgusal Temelde Küreselleşme; vurgulanması gereken en temel nokta, küreselleşme olgusunun zihin kodları ve ortaya koymuş olduğu değer ve inanç modelleri Batı dışı toplumlarda bir reaksiyonla karşılaşmıştır. Ve bu reaksiyonun ortaya koymuş olduğu yabancılaşma, sosyal/siyasal dışlanmışlık ve türevleri teröre tahvil edilmiştir (Öke, 2001:82-83). Küreselleşmenin ortaya koyduğu değerler kendini evvela müesses yapılarla ortaya koymuştur; liberal bir dünya ve onun kurumları, demokratik yapılar, demokratik yapı üzerine inşa edilmiş bir hukuk devleti, hükümet dışı yapılar, çok uluslu şirketler vs. Aynı zamanda iktisadi olarak Batı dışı toplumlar, Batı tarafından sömürüldüğü inancına sahiptir. Bu olguya ilişkin de bir reaksiyon gelişmiştir. Yani ülkenin kaynaklarını, Batı, kendi çıkarlarına matuf kılarak, kendi yerli işbirlikçilerini de ülkenin yönetimine getirmektedir. Dolayısıyla burada yönetici ve halk arasında bir kopukluk ortaya çıkmaktadır. Batı'nın yerli işbirlikçileri de bu küresel ekonomik sistemin kaymağını yemektedir. Halk tepkisini meşru yoldan dile getirecek ve bu yöneticileri değiştirecek hareket kabiliyetine, aracı kuruluşlara sahip değil ve bu durum umutsuzluğu da beraberinde getirmektedir (Aydın, 2003:35-40). Terörün Batı dışı toplumlarda ve hatta Ortadoğu merkezli (Watson ve George, 2002:189-208) ortaya çıkmasının en birincil sebebi de halkın bu hoşnutsuzluğu, sisteme ve değerlere yabancılaşmanın (Çeçen, 2000:19) teröre tahvil edilmesidir. Bu düzenin böyle gitmeyeceği, Batılıların yerli uşaklarının sizin ekonomik, sosyal veya gündeliğinize ilişkin hiçbir sorununuza çare bulamıyor, bulmakta istemiyor. Siz böyle mi devam edeceksiniz? –Hayır. İşte bu noktada alternatif yollar sunuluyor ve bu da küresel teröre çok ciddi bir eğilim olmasına sebebiyet veriyor. Terör bu noktada insan kaynağı sorununu aşıyor ve gizlenme imkânını elde ediyor. Halk desteğini almanın avantajı kullanılıyor. Bu durumun hukuk devleti açısından problemi nedir dersek; halk desteğini almış bir terör örgütüyle mücadele etmede hukuk sınırları içerisinde nasıl kalınacak? Diğer bir nokta ise; küreselleşme, geleneksel sistemleri tahrip edici, yıkıcı bir etkiye sahip ki bu gelenekselliğe dini boyutu da koyabiliriz. Özellikle Batı dışı toplumlarda ya da İslam toplumlarında küreselleşme, Hıristiyanlığın yeni bir yayılım aracı olarak görülmektedir. Dolayısıyla empoze ettiği şeyler aslında küresel,

evrensel değerler değil tamamıyla Hıristiyanlığın pratiklerinden, sosyal dinamiklerinden veyahut da zihin dünyasından süzülüp gelen pratiklerdir. Bu da bir reaksiyona sebep olmaktadır.

Pratik Temelde Küreselleşme; olgusal temelde bir reddediş olsa da pratik temelde bir sahiplenme söz konusudur. Küreselleşmenin getirdiği değişim ve yenilikler terörün küreselleşmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Altuğ, 1995:14). Sınırlı bir coğrafyada, sınırlı ve ilkel araçlarla gerçekleştirilen terör faaliyetleri, teknolojik ve lojistik hatta insan kaynağına erişme bağlamında, insan kaynağını yönlendirme, koordine etme, faaliyet alanlarını sınır aşan bir noktaya taşıma ve sahip olduğu ideolojiyi ve propagandasını yapma bağlamında küreselleşmenin bizzat teknolojik pratiklerini kullanmaya başlıyor (Kongar, 2007:31). Teknik anlamda gelişme, ilerlemeyi yani sınır aşan, ulus aşan küresel çapa yayılan bir örgüt yapısını aynı zamanda her ülkenin kendi güvenlik açığını yakalayacak ve o güvenlik açığına göre eylem yapabilecek hareket kabiliyetini ortaya çıkarıyor. Metoda ilişkin bir gelişme söz konusu oluyor ve eylemler çeşitlilik göstermeye başlıyor. Örneğin; siber terörizm; belirli bir politik ve sosyal amaca ulaşmak için, bilgisayar ve teknoloji ile hükümetin veya toplumun yıldırılması, baskı altında tutulmasıdır. İngiltere, Terörizm Yasası'nda (2000) siber terörizmi, hükümeti etkilemek ya da toplumu korkutmak amacıyla elektronik sistemlerin içine izinsiz girmek veya bu sistemleri bozmak olarak tanımlanmıştır (Özcan, 2012:5). Küresel terörün bu şekilde çok hızlı gelişmesi, uluslararası hukukun aynı hızda ilerleyememesinden ötürü geride kalmasına sebep olmaktadır.

HUKUK DEVLETLERİNİN KARŞILAŞTIĞI SORUNLAR

Uluslararası Sistemde Devlet Merkezliliğin/Uluslararasılık Bağlamında Aktör ve Egemenlik Sorunu

Devlet merkezlilik, 1648 Westfalya Anlaşması sürecinden gelen devletin egemen olduğu ve devletin başat aktör olduğu bir yapı içerisinde şekillenmiştir (Habermas, 2002:9). Burada devlet; iktisadi, sosyal, kültürel ve askeri faaliyetlerin tesis edilmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Bu noktada devletin iç egemenliği ile dış egemenliği arasında kesin bir had çizilmiştir. Yani devlet merkezlilikte, uluslararası bir problem, devletin iç egemenliğini, iç hukukunu etkileyecek bir mahiyete ulaşmamıştır. Küreselleşmeyle birlikte devletin egemenlik alanında daralmalar ortaya çıkmıştır. Devletlerin, özellikle 20. yüzyılda, egemenlik tahtlarının sarsılması söz konusu olmuştur. Devletler, küresel sistemde egemenliğini ulus üstü yapılarla paydaş kılmak zorunda kalmıştır. Devletlerarası ticaret, uluslararası hukukun çerçevesi içine girmiştir (Eşkinat, 1998:6). Ortak ticaret alanları oluşturulmaya başlanmış ve bu alanlar oluşturulurken devletlerin ekonomik egemenlikleri bir üst yapıya devrolacak şekilde kısıtlanmaya başlanmıştır. Devletlerin birbirleriyle ilişkilerini belirleyen bir kurallar manzumesi ortaya çıkmış ve eskiden olduğu gibi kafalarına göre hareket edememe durumu söz konusu olmuştur. Bu ekonomik kısıt, devletlerin mutlak egemenliğini delmiş ve sosyal, siyasal ve kültürel anlamda da devletlerin kendisini dünyadan soyutlama durumunu imkânsız hale getirmiştir. Çünkü sistemin iktisadi, sosyal, siyasal yönlerinden uzak kalmaya çalışan bir devlet, sistemde kendine yer bulamamaktadır. Küreselleşmenin, o etkileşim ağından, ulaşımından vs. etkilenmek durumunda kalacaktır. Böylelikle bir devletin içinde ortaya çıkan bir hadise, hadisenin boyutuna göre uluslararası kamuoyunun gündemini etkilemeye ve oluşturmaya başlamıştır. Bu da uluslararası aktörlerin harekete geçmesine sebebiyet vermiş ve o devlete karşı yaptırımların, hassasiyetlerin yahut yardımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Küresel terör bağlamında devletlerin egemenliğiyle ilgili sorunsal, aslında devletlerin bu noktada dış müdahaleye açık olması noktasında kendisini göstermektedir.Örneğin; devlet terörizmi; meşru bir devlet terörü araç olarak kullanırsa, kendi rejimini, iktidarını güçlendirmek adına, kendi kontrolünde olan aktörlerle kendi vatandaşına baskı ve şiddet uygularsa buna devlet terörizmi diyoruz. Devletin yapmış olduğu bu eylemlerin faili meçhuldür, esasında devlet faili biliyor fakat yargılamaları yapacak mekanizmaların ortaya çıkmasını engelliyor. Devlet yasal

sınırlar içinde yapamadıklarını kendi kontrolündeki yapılar aracılığıyla gerçekleştiriyor. Kendi halkı üzerinde baskı, korku ve yıldırma uygulayarak istediği sonucu, kendisi de temiz kalacak şekilde alıyor (Çınar, 1997:243-244). Devletle ilgili bu şekilde bir sorun ortaya çıktığında ise karşımıza "insani müdahale" kavramı çıkmaktadır. İnsani müdahale, bir devletin devlet terörizmi uygulayarak kendi vatandaşına zulmetmesi neticesinde uluslararası konsensusun sağlanarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararıyla bu devlete müdahale etmesidir (Başeren, 2003:174). Temel sebebi, o ülke vatandaşlarının temel hak ve özgürlüklerinin korunması ve o ülkedeki yaşamın "insani" yaşam konforuna çekilmesidir. Ve bu durum bir dış müdahale aracıdır. Devlet terörizmi kadar teröre destek veren devletler de dış müdahaleye maruz kalmaktadır. Misal; 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Afganistan ve Irak'a yapmış olduğu müdahale aslında bu durumla alakalıdır (Kaya, 2005:183). Bu ülkeler teröre destek veren, terör konusunda inisiyatif almayan, terörle mücadele noktasında askeri veya siyasal güce sahip olmayan ülkeler gerekçesi vardır. Müdahale edilmezse terör bu devletler tarafından desteklenmeye devam edecek ve bu yapılar daha da güç kazanacaktır. Böylelikle de küresel sistemdeki tehdit ve güvenlik buhranı artarak daha sıkıntılı bir hale dönüşecektir. Dış müdahale kavramı esasında hukuk devleti açısından sınırları çok da belli olmayan bir kavramdır. Bir devletin kendi vatandaşına yaptığı ezayı, terör faaliyetleri neticesinde uyguladığı zulmü belirleyici bir sistem var mıdır, varsa neye göre belirlenecektir? Bu belirsizlik örneğin şuna dönüşemez mi, Irak'ta aslında kitle imha silahları yoktu? Bir devletin, başka bir devlete "insani" vasıflarla böyle bir müdahalesinin sınırlarını kim, nasıl çizecektir? Dolayısıyla gerek devlet terörizminde gerekse devlet destekli terörde uluslararası aktörlerinde devreye girmesiyle bir uluslararasılık sorunu ortaya çıkmaktadır.

Demokrasi-Güvenlik Dengesi Sorunsalı (Demokrasi-Hukuk Devleti İlişkisi)

Demokrasiyle hukuk devleti arasındaki ilişki demokratik düzen ve kurumların ortaya çıkması ile kurulur. Buradaki amaç hukukun koymuş olduğu normlar çerçevesinde yasama, yürütme, yargı erklerinin bulunması, bunlar arasındaki koordinasyonun sağlanması, bunların görece birbirinden bağımsız olması aynı zamanda devletin hem adalet hem güvenlik hizmetini birbirinden farklı erkler aracılığıyla kullanması, tesir edecek mercilerin, itiraz mercilerinin yollarının açık olması, sivil toplumun taleplerini ifade etmesi, birtakım meslek kuruluşlarının ortaya çıkması, seçimlerin ve siyasal partilerin olması dolayısıyla keyfi, otoriter bir yapıdan ziyade toplumun taleplerini normlar çerçevesinde ortaya koyabilecek bir hukuk devletinin ortaya çıkmasıdır. Batılı değerler çerçevesinde çizilen demokratik sistemin uygulama sahaları, insan haklarına riayet, etnik, dini, siyasi farklılıkların muhafaza edilmesi, herkesin eğitim, siyasi ve sosyal haklarının korunması, çokkültürlülük bağlamında tüm bunların asimile edilmemesi, her insanın kendi kimliğini ve varlığını muhafaza edecek ortamların ortaya çıkmasıdır. Bu demokratik düzenin ortaya çıkması küresel terör odaklarının, bu özgürlük alanını güvenlik zafiyetine dönüştürecek birtakım imkânları elde etmesine sebebiyet vermekte midir? Örneğin; İngiltere'yi ele aldığımızda, sınırları içerisinde pek çok farklı kökenden insanı barındırmaktadır ve demokratik düzende bu insanların haklarının korunması esastır. Peki, küresel terör bu insanların gündeliğine saklanarak kendine bir mevzi elde edebilir mi? İşte bu noktada demokrasi ve özgürlüklere ilişkin sınırların genişlemesi aynı zamanda güvenlik zafiyetlerinin yakalanarak, o ülkede kaosun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çünkü küresel terörün en belirleyici hususu; adı var, eşgali yok. Terörist pekâlâ bir mühendis, öğretmen olabilir yani sosyal yaşam içerisinde kendine mutat roller edinerek halkın gündeliği içerisine intibak edebilir üstelik bu hem kılık kıyafet olarak hem davranış olarak bir intibaktır. Bunu da demokrasinin, o özgürlük alanının getirdiği genişleme alanı neticesinde sağlamaktadır (Arıboğan, 2007:140). Temel soru; demokrasinin ve demokratik uygulamaların genişlik kazanması, küresel çapta tehdit algısının

değişmesine sebebiyet verir mi? Bu durum sınır güvenliğinin sağlanması, iktisadi ve ticari ilişkiler bağlamında tehdidin ortaya çıkması, demografik ve sosyolojik bağlamda tehdidin ortaya çıkması gibi üçlü bir sorunu ortaya çıkarabilir. Çünkü özgürlük mü güvenlik mi sorusuna cevap verildiğinde, bir insanın hayatı söz konusu olduğundan genelde eğilim güvenlikten yana oluyor (Beşe, 2002:36-40). Yani güvenlik ve demokrasi/özgürlük terazisinde, terazinin ağır basan kısmı güvenlikten yana olmaktadır. Hatta ve hatta güvenlik politikalarının ülkelerin içerisinde yoğun bir şekilde uygulanmaya başlanması da birtakım temel hak ve özgürlüklerden feragat edilmesi anlamına gelmektedir. Örneğin; Olağanüstü hal düzenlemeleri.

Toplumlar ve devletler güvenlik açıkları sebebiyle sürekli tehlike ve tehdit altında yaşarken, bir taraftan da bu tehlike ve tehdidin giderilmesi için uygulanacak politikalar toplumların aslında yaşam konforlarını ve seviyelerini düşürmektedir (Arıboğan, 2007:129). Çünkü hak ve özgürlüklere kısıt gelmektedir. İktisadi ve ticari anlamda tehdit algısının değişmesinde ise küresel sistem içerisinde teröre lojistik sağlayacak birtakım aracı mekanizmalar devreye giriyor. Örneğin; uyuşturucu ticareti, kaçakçılık, uluslararası silah tüccarlığı gibi. Bunlar çok uluslu şirketlerden yahut küresel sistemin açıklarından istifade etmek suretiyle temin ediliyor. Bu noktada mücadelede de ortak bir konsensusun olması ve devletlerin bu konsensusa riayet etmesi gerekiyor. Demografik/sosyolojik bağlamda tehdit ise iki açıdan sıkıntı ortaya çıkarmaktadır: mülteciler sınır güvenliği bağlamında bir tehdit fakat bu sınırı aşanlarda bir tehdit oluşturmaktadır. Özellikle Ortadoğu'da ve İslam toplumlarında ortaya çıkan radikal ve fundamentalist hareketler, Batı'da terörün kaynağının bizzat "İslam(!)" olduğu algısını yaratmaktadır. Dolayısıyla Batılı devletler içinde yaşayan Müslüman topluluklar veya Batı dışı topluluklar, Batılı toplumların tepkisini çekmektedir. Yani terör faaliyetlerinin sorumlusu olarak addedilmeye ve hedef tahtası haline getirilmeye başlanıyorlar. Bu durum özellikle Batılı devletlerde, çok kültürlü sisteme riayet eden demokratik sistemin, Batılı toplumlarca sorgulanmasına sebebiyet veriyor. Ayrıca bu noktada şöyle bir soru da karşımıza çıkmaktadır; Batılı ülkelerde toplum güvenlik sorunsalını, demokrasiye inanmış partilerle değil de merkezkaç gücüyle daha rijit belki daha marjinal partilerle aşma eğilimine girebilir mi? Dolayısıyla bu aşırı sağın, popülist, ırkçı sağın yükselmesine sebebiyet verir mi? Peki, aşırı sağın gelmesi hukuk devleti açısından dolaylı da olsa bir tehdit değil midir? Zira dünya bunun emsallerini; Franco İspanyasında, Hitler'in Almanyasında, Mussolini'nin İtalyasında görmüştür.

İllegaliteyle Legal Mücadelenin Zorluğu

Küresel terörle mücadele etmede uluslararası metinlerin ve anlaşmaların üç temel çıkmazı vardır: Bunlardan birincisi, bu uluslararası metinler ve anlaşmalar pek çok konuyu kapsasa da terör faaliyetlerinin tümünü ele alamamaktadır, dolayısıyla kapsam dışı olaylar ortaya çıkmakta ve olası tehditlere ilişkin bir çerçeve çizilememektedir (Çitlioğlu, 2006:211-214). Bu çerçevenin çizilememiş olması, önleyici müdahalede bulunanın hukukiliğinin sorgulanmasına da neden olmakta ve önleyici müdahalenin meşruluğuna zarar vermektedir. Bu noktada önleyici müdahalede bulunmadan terörle nasıl mücadele edilecek sorusu karşımıza çıkacaktır. İkincisi, devletlere çeşitli yükümlülükler getirilmekte fakat bu yükümlülükler kullanılan dil itibarıyla yoruma açık hale gelmektedir. Dolayısıyla anlaşılmama riski taşımaktadır (Öktem, 2007:52-53). Esasen bu durum her ne kadar sorun olma potansiyeline sahip olsa da hukukun bizatihi yapısı itibarıyla da başka bir imkân bulunmamaktadır. Üçüncüsü ise, suçluların iadesi ile ilgilidir. Birçok anlaşma suçluların iadesi ile ilgili herhangi bir hüküm içermemektedir. Bu konuda sadece "Terörist Bombalamaların Önlenmesine İlişkin Sözleşme", "iade ya da adli yardımlaşma bakımından siyasi suç ya da siyasi bir suçla bağlantılı bir suç ya da siyasi nedenlerden esinlenmiş bir suç olarak kabul edilmeyeceklerini" hükme bağlamaktadır (Kaya, 2005:10). Bunun dışındaki tüm anlaşmalarda iadeden kaçınmak mümkündür denilebilir. İadeden kaçınma gerekçesi de

daha ziyade suçun siyasi olarak değerlendirilmesiyle alakalıdır. Peki, bu noktada suçun siyasi olup olmadığını kim belirleyecektir? Bunu belirleyen genellikle devletlerin iç hukuku olmaktadır. Bir devletin terör olarak gördüğü veya terörist ilan ettiği kişi, başka bir devlet tarafından siyasi suçlu olarak görülebiliyor. Dolayısıyla yine genel çerçeve yoksunluğu ve devletlerin iç hukuklarının birbiriyle çelişmesi sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Terörün tanımlanması noktasında mutabakatın sağlanamaması kavramın hukuksal olduğu kadar siyasal da olduğunun bir göstergesidir. Bu sebeple hukuksal açıdan bir tanım yapılırken de genel şablon çizilmeli ve içinin doldurulması kısmı siyasi iradeye bırakılmaktadır. Terörizmin özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra küresel bir boyut kazanması, dünya genelinde ağır bir tehdit biçimi olarak algılanmasına neden olmuştur. Zira terörizm, yapısı itibarıyla insanı, insan hak ve değerlerini hedef almaktadır. Dolayısıyla bu durum toplumların güvenlik duygusunu yitirmeye başlamasına sebep olmuş ve gerek devletlerin gerekse de uluslararası örgütlerin bu tehdit için yeni stratejiler ve politikalar belirlemesi zorunluluğunu beraberinde getirmiştir.

Demokrasiyi ve insan haklarını tehdit eden terörizm karşısında devletlerin gerekli tedbirleri alması bir hak olduğu kadar aynı zamanda bir görevdir. Fakat bu noktada dikkat edilmesi gereken husus, alınacak tedbirlerin hukuk devleti ilkesine ve evrensel hukuk ilkelerine uygun olmasıdır. Terörizmle mücadelede devlet, insan hakları ihlallerinden kaçınmalıdır. Zaten terörizmle mücadelede kalıcı başarının sağlanabilmesi için hukuk devleti sınırları içinde kalınması ve insan haklarına saygı gösterilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda 11 Eylül bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü o tarihe kadar temel hak ve özgürlükler noktasında insanoğlunun kat ettiği aşama, bir anda geriye dönüş tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Saldırılar sonrası terörle mücadele noktasında ülkelerin uygulamaları değerlendirildiğinde, oluşturulan dış politikalar, temel hak ve özgürlüklerin korunacağı ilkesine dayandırılmış fakat uygulamada daha ziyade temel hak ve özgürlüklere aykırı olduğu görülmüştür. Terörle mücadelede başarı sağlanabilmesinin ön koşulu, o ülkenin hukuk devleti ilkelerinden taviz vermemesidir. Ülkelerin demokratik ve özgürlükçü bir anayasal sisteme sahip olması, uygulayıcıların temel hak ve özgürlüklere duyarlı bir anlayışla hareket etmesi ve bu doğrultuda gerçekleştirilen denetim mekanizmalarının iyi çalıştırılması terörün önlenmesin ve terörle mücadelenin önemli bir aşamasıdır.

Terörle mücadele sırasında temel hak ve özgürlüklere ilişkin yapılan sınırlamalar hukukun içerisinde kabul edilmektedir. Fakat elbette bu sınırlamalar gereklilik arz etmeli ve geçici olmalıdır. Zaten bu şekilde bir yöntem izlenirse de terör örgütlerinin toplumu yıldırma hedefi de başarısız kalacaktır. Somut örneklere bakıldığında, bu durumun karşıtı olarak izlenen politikalar yani gereksiz ve ölçüsüz sınırlamalar, insanların terör örgütüne alternatif gözle bakmasına sebep olacak tehlikeli sonuçlar doğurmuştur.

KAYNAKÇA

Altuğ, Y. (1995). *Terörün Anatomisi*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, s. 14.

Arıboğan, Deniz Ü. (2007). *Terör Korku Hali*, Profil Yayıncılık, İstanbul, s. 140.

Aydın, Mehmet A. (2003). "*Terör ve Hukuk*", Türkiye'de Terörizm Dünü, Bugünü, Gelişimi ve Alınması Gereken Tedbirler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, s.35-40.

Bal, İ. (2006). "*Terör Nedir? Neden Terörist Olunur?",*(Der. İ. Bal, Terörizm: Terör, Terörizm ve Küresel Terörle Mücadelede Ulusal ve Bölgesel Deneyimler), USAK Yayınları, Ankara, s. 10.

Bassıounı, M. Cherif (1999). "*International Terrorism*", in International Criminal Law, Second Ed.,Vol. I Crimes, (Ed. M. Cherif Bassıounı, Transnational Publishers), Newyork, s. 777.

Başeren, Sertaç H. (1998). "*Terörizm, Kavramsal Bir Değerlendirme ve Hukuki Mücadele Yaklaşımları*", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 1, s. 157.

Başeren, Sertaç H. (2002). "*Uluslararası Hukuk Açısından Terörizm*", (Ed. A. Tarhan, Dünya'da ve Türkiye'de Terör), Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayınları, Ankara, s. 184.
Başeren, Sertaç H. (2003). *Uluslararası Hukukta Devletlerin Münferiden Kuvvet Kullanmalarının Sınırları*, Ankara, s. 174.
Beşe, E. (2002). *Terörizm, Avrupa Birliği ve İnsan Hakları*, Seçkin Yayınları, Ankara, s. 36-40.
Çeçen, A. (2000). *İnsan Hakları*, Savaş Yayınları, Ankara, s. 19.
Çınar, B. (1997). *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, Sam Yayınları, Ankara, s. 243-244.
Çitlioğlu, E. (2006). *Gri Tehdit Terörizm*, Ümit Yayıncılık, Ankara, s.82.
DER BAGDASARIAN, Sabrina R. (1999). "*The Need for International Cooperation to Suppress Terrorism: The United States and Germany as an Example*", N. Y. L. Sch. J. Int'l & Comp. L., Vol. 19, s. 265-266.
Erıckson, Richard J. (1989). Legitimate Use of Military Force Against State-Sponsored International Terrorism, Air University Press, s. 28.
Eşkinat, R. (1998). "*Küreselleşme ve Türkiye Ekonomisine Etkisi*", Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 6.
George, T. ve Watson, B. (2002). "*1992 Sonrası Terörizmle Uluslararası Mücadele*", (Çev. Başak Özger, Der.Cemal Güzel, Silinen Yüzler Karşısında Terör), Ayraç Yayınevi, Ankara, s. 189-208.
Gün, Ö. Rengin (2000). "*Uluslararası Terörizm: Dünya Savaşının Yeni Boyutu*", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı: 4, s. 80-81.
Güzel, C. (2002). "*Korkunun Korkusu Terörizm*", (Ed. Cemal Güzel, Silinen Yüzler Karşısında Terörizm), Ayraç Yayınevi, Ankara, s. 13-15.
Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, (Çev. Medeni Beyaztaş), Bakış Yayınları, İstanbul, s. 9.
Huntıngton, S. (2001). "*Koalisyon Kurulmalı*", (Der.Mehmet Ali Civelek, Küreselleşme ve Terör), Ütopya Yayınevi, Ankara, s. 358-359.
Kaya, İ. (2005). *"Terörle Mücadele ve Uluslararası Hukuk",* USAK Yayınları, Ankara, s. 10.
Kongar, E. (2007). *Küresel Terör ve Türkiye: Küreselleşme, Huntington, 11 Eylül*, Remzi Kitapevi, İstanbul, s. 78.
Konstantınov, E. (1998). "*International Terrorism and International Law*", G. Y. I. L.,Vol. 31, s. 297.
Öke, Mim K. (2001). *Küresel Toplum ve Türkiye*, Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, s. 82-83.
Öktem, E. (2007). *Terörizm, İnsancıl Hukuk ve İnsan Hakları*, Derin Yayınları, İstanbul, s. 52-53.
Özcan, M. (2012). "Siber Terörizm ve Ulusal Güvenliğe Tehdit Boyutu",www.turkishweekly.net, s. 5.
Taşdemir, F. (2006). "*Uluslararası Terörizme Karşı Devletlerin Kuvvete Başvurma Yetkisi"*, USAK Yayınları, Ankara, s. 34.
Zaid, Mark S. (1996). "*Combatting International Terrorism in the 21st Century*", ILSA J. Int'l & Comp. L., Vol. 2, s. 665.

TÜRKLÜK, İSLAMLIK VE İNSANLIK FELSEFESİ

Doç.Dr. Faik ELEKBERLİ
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Felsefe Enstitüsü bilim üyesi. Bakü,
faikalekperov@mail.ru

ÖZET

Geçtiğimiz yüzyılda Türk-İslam dünyasının insanlarının bilinçlerini değiştirmek, yani Batı'ya yöneltmek için en çok kullanılan Batı felsefesi öğretilerinden marksizm (sosyal-demokratizm) ve liberal-demokratizmten (pragmatizm veb.) geniş kullanılmıştır. Her iki Batı öğretisi Türk-İslam dünyasının insanlarının bilinçlerinin Türklük, İslamlık ve İnsanlık felsefesinden büyük ölçüde uzaklaşmasına müstesna rol oynamış, bu süreç halen devam etmektedir.

Kanaatimizce, Türk-İslam dünyasının toplumsal bilincinde ona yakın olan milli-dini ideyalarla (Türkçülük, İslamcılık, İnsanlık) Batı'nın "beynelmilel" fikirleri (komünizm, demokrasi, liberalizm, tolerans, multikulturalizm veb.) arasında mücadele gittiği bir dönemde toplumun hem ulusal özellikleri koruması, aynı zamanda Batı uygarlığına entegre olması meselesi çok tartışmalıdır. Özellikle, Batı'nın sözde komünizm, demokrasi dönemini yaşamış Türk halkların, yeniden Batı'nın "sivil toplum" veya "çok kültürlülük" dönemini yaşamasının ne anlamı var? Bugün demokrasi, küreselleşme, tolearans, çok kültürlülük gibi araçlarla Batı uygarlığı kendi isteklerini diğer medeniyetler de dahil olmak üzere İslam-Türk uygarlığına sırımağa çalışır.

Türk-Müslüman dünyasının 21. yüzyılda çözüm yolu böyle olmalıdırr: Türklük, İslâmlık ve İnsanlık! Türklük özünde İslam dinini ve İnsanlığı bütünleşdiren bir ülküdür. Aslında Türklük kendisi de bir dindir. Türklük bir din olmakla beraber kültürdür, kardeşliktir, sevgidir, insanlıktır, müslümanlıktır, iyiliktir, adalettir. Türklüyün gerçek mahiyetinden bizi çok uzaklaşdırıblar. Bizlerin borcu Türklüğün İslamlık gibi adalet, sevgi, birlik ve beraberlik olduğunu yeniden ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk-İslam Dünyası, Türklük, İslamlık, İnsanlık, Batı Düşüncesi, Çok Kültürlülük, Liberal-Demokratizm, Marksizm-Kömunizm

TURKISHNESS, İSLAMISM AND HUMANITY PHILOSOPHY

ABCTRACT

At the last century The Turkish-Islamic world for changing the minds of the people most commonly and widely used direct the West European philosophy teachings of Marxism (social-democracy, communism), and liberal democracy (pragmatism, ekzistenzializm and others.). Both of the Western trend changed the minds of the people in Turkish-Islamic world and played a crucial role in his philosophy to a large extent and this process is still ongoing.

In our opinion, the Turkish people close to him in the public consciousness, the national-religious ideas (Turkishness, Islamism, humanity) and the West "international" ideas (communism, democracy, liberalism, tolerance, civil society website.) At a time when the struggle between society and the protection of national identity at the same time the issue of the integration of the Western sivilization very controversial. It can only be expressed in words that people have the national-religious values, but also the West's "civil society" that. In particular, the West experienced a period of so-called communist nations, the West's so-called "civil society" or "democracy", "tolerance" period, what's the point of living?

In fact, Western civilization new manifestation of imperialism, these theories means to implement it. Western civilization from the outside of the new imperialism civilizations, cultures think and live in the light of Western civilization leads.

The Turkish-Islamic world in the 21st century should be the slogan: Turkishness, Islam and humanity!!! In fact, Turkishness is a religion in itself. In addition to being a religion of Turkishness culture, brotherhood, love, humanity, Islam, kindness, justice. We are very

distanced from the true essence of *Turkishness*. We are in debt to the Turkish humanity, justice, love, unity and re reveal.

Keywords: Turkish-Islamic World, Turkishness, Islam, Humanity , Western Thinking, Multiculturalism, The Liberal Democracy, Marxism-Communism

GİRİŞ

Zaman zaman yeni fikirlerin doğuluşu normaldir. Genellikle, yeni fikirler o zaman ortaya çıkıyor ki, demek o toplumlarda sorunlar var. İki asra yakındır Türk-İslam dünyasında da yeni çağırılar seslenmektedir. Bu çağırılara neden bir yandan İslamlık ve Türklüğün bütünlüğünü, aynı zamanda temel prensiplerini (laikliyi, milliliyi) korumayı olmamız, diğer yandan Batı'nın dini mezhepçilik (Hıristiyan sekulyarlığını ortaya koyan Protestanlık, lüteryançılık, kalvinçilik ves.) ve milliyetçilik (Hıristiyan milliyetçiliğini ortaya koyan Fransız milliyetçiliği, alman milliyetçiliği, İngiliz milliyetçiliği ves.) düşüncelerinin etkisi altına düşmeyimiz olmuştur.

Herhalde Orta çağ İslam dünyasının iki büyük Türk-İslam devleti olan Osmanlının İslam halifeliğini, Safevilerin ise şiiliyi kendi üzerine almasından sonra Müslüman halklarında, özellikle Müslüman Türkler arasında İslamlık ve Türklük kendi temel prensiplerinden uzaklaşmaya başlamış, bununla da İslam dünyasında ortaya çıkan sorunlar çağırıları kendisiyle beraber getirmişti. Artık 18. yüzyılın sonu, 19. başlarından itibaren İslam dünyasının, bütün olarak Müslüman devletlerinin "hasta" durumunda olması tam çıplaklığıyla ortaya çıkmıştı. Sadece, mevcut sorun "hasta"nın teşhisi ve tedavi yöntemleriyle ilgili idi. Bazıları düşünüyorlardı ki, burada önemli olan tedavi yöntemini bulmaktır, çünkü "hasta"nın teşhisi artık ortadadır, onun köküne inmek bir o kadar önemli değil. Ancak bazıları da olmuştur ki, "hasta"nın "hasta"liyinin köküne inmek yolunu temel alarak tedavi yöntemleri üzerinde düşünmüştür. Elbette, son düşünceyi savunanlar haklı idiler, çünkü "hasta" nin neden bu hale geldiğini derinden analiz etmeden herhangi tedavi yöntemi uygulamak onu yarım sağalda bilir.

Tüm durumlarda, İslam dünyasının "hasta" olması kabul edilerek "hasta" nin "hasta" liyinin kökeni ve tedavi yöntemleriyle ilgili çeşitli tezler sesleniyordu. Yaklaşık iki asra yakındır ki, "hasta" İslam dünyasının meselelerinin çözümüyle ilgili üç temel tez kalmaktadır: 1) Batıcılık-moderncilik (modernistler: osmancı modernistler, İslamcı modernstler, ittihadçı modernstler, atatürkçü modernstler); 2) islamlaşmak-tutuculuk (muhafazakarlar: osmancı hilafetçiler, kızılbaşcı Şiiler, İslamcı ittihadçılar); 3) Batıcılık + islamlaşmak ya da modernleşmek + tutuculuk (ortak yol- İslamcı-batıcı türkçüler).

Bizce, bu tezlerin her birinin mahiyetinde ister olumlu, ister olumsuz anlamda diğerleriyle öyle bagliliqlar var ki, derinden incelemeden körü körüne seçim doğru değildir. Örneğin, iki yüzyıl önce de, indinin özünde de ilk bakışta son çözüm daha mantıklı görünüyor. Ancak üçüncü-ortak çözüm yolyla bağlı daima dikkatte saklanan böyle bir mesele de var ki, neyi muhafaza etmek ya da etmemek, ya da ne de modernləşmək ya da modernləşməmək. Bizce, kesin şekilde tutuculuktan ya da laiklikten tutunmak ne kadar ugursuz görünse de, ama ortak yolu tutarken da neyi muhafaza edeceğini ya da etmeyeceğini, hangi halde milli ve dini anlamda modernleşeceyini (postmodernleşeceyini) ya da modernleşmeyeceyini ortaya koymak da çok başarılı olmamıştır. Bu nedenle, doğru seçim soyut inançlara ya da başkalarının geçtikleri yollara göre değil, milletin varlığının daima korunması gerçekliği anlamında belirlenmesi gerekmektedir.

Elbette, bir toplumda onun düşünen beyinleri arasında çelişkili fikirler ileri sürenler olmazsa, zaten o toplum çöker. Bu anlamda toplum içinde bir sorunla ilgili farklı düşünceler ileri süren aydınların olması normaldir. Biri daha çok dine, diğeri milliliğe, üçüncüsü modernleşmeye, dördüncüsü başka bir ideyaya meyil edebilir. Esas mesele odur ki, tüm bunların sonucunda toplum doğru seçim yaparak mevcut sorunlarını çözmek gücünde olsun. Yani her zamanın

kendisinin farklı çağrıları, bu çağrılara yüzden cevapları olabilir. Sadece, burada herhangi milletin aydınlarının üzerine düşen esas görev ulusu ayakta tutup saklamayı başarmaktır. Yani milletin aydınları için ne geçmişin anıları (tutuculuk) ve geleceğin hayalleri (ütopya) ile yaşamak, ne de zamanın gereklerine uyum (modernleşmək, pragmatizm) başarılı bir seçim olamaz. Aynı zamanda biraz kendi geçmişinden, biraz da başkasının geçmişinden, ya da onlarla başkalarına ait yeniliklerin sentezinden çıkış kurtuluş yolu değildir. Bu gibi durumlar daha çok çaresizliğin, ideyasızlığın kısacası yoksunluğun sonucudur.

O zaman haklı olarak soru edilebilir, eğer tutuculuk, modernleşmek, milliyetçilik hatta, onların sentezi (eklektizm) çıkış yolu değilse, peki kurtuluş yolu ya da çözüm yolu nedir? Aslında, her millet için çıkış yolu ele onların her birinin mahiyetinde gizlenip ki, sadece burada önemli olan körü körüne hareket etmemektir. Yani zamanın şartlarına uygun olarak modernleşmek-laiklik yolunu tutarken tutuculukla milliyyetçilikten, milliyetçilik yolunu tutarken tutuculukla dünyevîlikten, tutuculuk yolunu tutmak lazım geldiği anda ise laiklikle milliyyetçilikden faydalanabilmektir. Kısacası, aslında o milletler daima milli varlıklarını koruyup saklamışlar ki, onlar her zaman milli, dini ve dünyevi belirgin özellikleri doğru değerlendirmeyi başarmışlardır. Milli varlığın yaşatılması için ayrı ayrı dinlerle, siyasi ideyalarla, bu anlamda tutuculukla da, laiklikle de, milliyyetçililkle de "dil bulmak" en doğru, gerçekçi bir felsefedir.

Yeni, en yeni dönemde özellikle gerçekçi, hakikatçi felsefi yol izleyen Avrupa ya da Batı halkları olduğu için, onu olumlu anlamda Hıristiyan kültürü, Avrupacılık ya da Batı kültürü adlandırırlar. Bununla birlikte, söz konusu dönemde Doğu'nun tüm halkları, aynı zamanda İslam dünyası Avrupa halklarından farklı olarak genellikle skolastik, mistik, yetersiz felsefi yol izlemelerinin sonucudur ki, onu da olumsuz anlamda İslam kültürü, Şargçılık ya da Doğu kültürü olarak ifade ediyorlar. Orada en az iki asra yakındır ki, olumlu anlam taşıyan Batı kültürü ile, onun tam tersi olarak kaleme verilen Doğu kültürü yüz yüze bırakılmıştır. Kuşkusuz, böyle bir durumun oluşmasını başlıca nedeni bir yandan Avrupa milliyet, din ve laiklik konularında gerçekçi, hakikatçi felsefi yol izledikleri zaman bundan uzak kalmamız, diğer taraftan böyle bir felsefi yol izlemeye başlamak istediğimiz andan vaktiyle aynı yolu izlemiş Batı kültürünün, Batı felsefesinin etkisi altına düşmeyimiz olmuştur. Bizce, İslam dünyası sorunlarının çözümü yolu açısından her iki faktörün ele alınması önemlidir. Bu açıdan geri bilmeliyiz ki, 15-16-cı yüzyıllardan başlayarak milliyet, din ve laiklik konularında gerçekçi, hakikatçi bir felsefe izleyen Batı'nın Hıristiyan halklarıyla karşılaştırıldığında genellikle skolastik, mistik, yetersiz felsefi yolu izlemeye devam eden, ancak tenezzül mecburiyyetinden buna başlayan, başlarken Batı kültürünü örnek alan Doğu'nun İslam halkları bunda ne kadar başarlı ya da başarsız olmuşlardır.

Hiç kimseye sır değil ki, geçtiğimiz iki yüzyıl içinde de İslam dünyası sorunlarının çözümü yollarından biri, belki de birincisi gibi Yunan-Roma ve Hıristiyan kültürüne dayanan Avrupa modernleşmeyi-Batı kültürü görülmüştür. Elbette, "suda batan saman çöpünden yapışır" çaresizliğini düşünürsek, bunu neredeyse anlamak zor değildir. Ancak burada önemli olan Avrupa'nın eski milli ve dünyevi değerleriyle Hıristiyanlık dininin sentezinden oluşan Batı kültürünün ister içerik, gerekse form açısından İslam dünyasının sorunlarının çözümüne yardımcı olmakta ne derecede uygun olmuştur. Eğer biz desek ki, İslam dünyasına Batı kültürünün mahiyeti değil, ancak biçimi, yani teknolojisi, sanayiçiliyi gerekir, bu hiç de başarılı seçim değildir. Çünkü Batı kültürünün özü ona yeni imkân vermiştir.

Böylece, zamanında gerçekçi, doğru bir felsefi yol takip etmeyen İslam dünyasının aydınları, devlet adamları arasında Yunan-Roma ve Hıristiyan kaynaklı Batı kültürüne karşı çelişkili, antagonist görünümü ortaya çıkmış oldu. Kuşkusuz, Avrupa halklarının Doğu halkları, aynı zamanda İslam dünyasıyla karşılaştırıldığında doğru ve gerçekçi bir yol izlemesine rağmen Müslüman aydınları arasında ona karşı birbirine tamamen zıt bakışların ortaya çıkmasında iki

faktör, yani dini inanç farklılığı ve devlet düşmanlığının önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle, ilk günden itibaren Batı kültürüne, Batı değerlerine, Batı bilimine "iyi" ya da "kötü" olsun, ilişki kesin olmamıştır. Öyle ki, İslam dünyası aydınları arasında Batı kültürünü tamamen "olumsuz" görüp onun düşman da, ya da tam tersi onu "olumlu" anlamda beğenip radikal şekilde savunanlar da, aynı zamanda her ikisinin ortasında durup uzlaşdırcı-barıştırıcı ortak yol tutanlar da olmuşlardır. Düşünüyoruz ki, 19. yüzyılın Müslüman aydınları, özellikle yenileşme taraftarları atalarının İslam'a, İslam'ın başlangıç dönemindeki millilik, laiklik ve insanlık ideyalarından göre, habersiz oldukları için daha çok dışarıdan gelen Avrupa modernleşmeyinin etkisi altına düştüler. İslam dünyasının kenardan, dolayısıyla Avrupa'dan gelen ideyalarla modernleşmenin karşıtı olanlar ise genellikle "İslam kültürü" nden (Osmanlı'da İslam-Osmanlı kültürü - hilafetçilik, Kaçarlar İslam-Safevi kültürü - Şiilik-kızılbaşlık) yapışdılar. Ancak "İslam kültürü" nden çıkış yapanların kendileri de bazı durumlarda Batı kültürünün etkisi altına düştüler. Öyle ki, sırf Batı kültürüne eks olsun düşüncesiyle, her ne şekilde olursa olsun İslam kültürünü, aslında İslam skolastikasını savundular. Bu ise, Avrupa ideologlarının çıkarlarına cevap veren bir durum idi. Kısacası, İslam kültürünü güncellemede isteyenlerle, İslam kültürünü her türlü yenilikten qoruyanların bunu, Batı kültürünü gözleri önünde canladırmakla etmeleri baştan yanlış oldu. Çünkü her yeni kültür sadece kendi köküne bağlı olarak ortaya çıkabilir.

İslam skolastikasını gidermek için en uygun yol Batı kültürünü rakip, ya da dost olarak görmek yerine milli kültürü (milliliyi) ve dünyevi ilimleri (laikliği) ortaya koymak gerekiyordu. Çünkü Avrupa halklarının Hıristiyan sholastikasını yenerek yeni bir kültüre dahil olmalarının kökeninde dayananlarla (Yunan-Roma, Hıristiyan kültürler) Müslüman halklarının temel ilkeleri arasında dünya görüşce ciddi farklar vardı. Bu farkların mahiyetine varmadan Batı kültürünün vasıtasıyla İslam skolastikasını yenmek ne kadar yanlış idiyse, onu kendine rakip olarak görerek körükörüne İslam kültürü tutuculuğun tutunmak ondan da yanlışdı. Çünkü birinci düşünceden konuşan Müslüman modernistler İslam skolastikasını yenmekle esasen Batı tarzı yenilenmeye neden oldukları gibi, ikinciler-Müslüman muhafazakarlar da Batıcılık sloganı altında istenilen laikliği ve milliliyi yakına burakmamakla İslam skolastikasını bugüne kadar yaşata bildiler. Doğru, sonuncular için bu İslam skolastikası değil, değişmez, meşru ya da İslam kültürü idi. Ancak ne aşırı Batı tarzı modernləşmək, ne de İslam skolastikasına bağlı aşırı muhafazakarlık çıkış yolu olmadığı için, üçüncü bir yol ortaya çıktı. Üçüncü yolu tutanları şartı olarak Müslüman Türk eklektikleri adlandırabiliriz!

Türk-İslam dünyasının sorunlarının çözümü açısından ister Müslüman modernistleri, gerekse Müslüman muhafazakarları yanlışı doğrusuyla somut bir seçim yaptıkları için tuttukları hattı savunmaları, aralarında ortak yol tutmaya çalışan Müslüman eklektiklerinden daha kolay olmuştur! Herhalde Türk-İslam dünyasının sorunlarının çözümü için Türk-Müslüman modernistləri esas ağırlığı Batı kültürünü benimsemekte, Türk-Müslüman muhafazakarları esas ağırlığı eski İslam kültürünü dirçeltmekde gördükleri halde, Türk-Müslüman eklektikleri her ikisini bir arada tutmaya çalışmakla oldukça zor bir işin altına girmişlerdir. Çünkü Türk-Müslüman eklektikler azıcık İslamlığı öne çekdikde modernistlerin ya da eksine Batıcılığa önem verdiğinde ise muhafazakarların gazabına tuş geliyorlardı. Bu nedenle, modernistlerle muhafazakar kıyasla daha doğru tutmalarına rağmen, hem onlardan gelen bu baskılardan, hem de ortaya konulan fikirlerin içten-özden az kaynaklanmasından dolayı Türk-Müslüman eklektikləri de ciddi başarılar kazanmakta çok da başarlı olmadılar.

Görünür, bunu iyi bildiği için Ali Suavi, Ziya Gögalp, Ahmet bey Ağaoğlu düşünüyorlardı ki, İslam dünyası Batı kültürünün form dediğimiz sadece teknolojisini, sanayiçiliyini değil, içerik ve mahiyetini de kabul etmelidir. A. Ağaoğlu iddia ediyordu ki, Müslüman Türk maneviyatı o kadar güçlüdür ki, Batı kültürünü bir bütün olarak kabul etmemiz bile onu sarsa bilmeyecekdir. Ancak

bu meseleye Ağaoğlu ve onun gibi yaklaşanların başarılı bir tercih ettiğini de söyleyemeyiz. Çünkü Batı medeniyeti eski milli-dini değerleri dirçəldib Hıristiyan skolastikasını yenmek yoluyla oluştuğu halde, İslam-Türk dünyasında bu süreç içten değil, kenar etkiler sonucunda meydana geldiği için yarım olmuştur. Herhalde Ağaoğlu'nun umut ettiğinin aksine, Batı kültürünü yarım değil komple şekilde benimseyen Müslüman halkları da, İslam dünyası sorununun çözümü yolunda ciddi başarılar elde edememiştir. Üstelik, İslam dünyasına ait halklardan birçoğu Batı kültürünün "iyi" yanlarını alıp "kötü"den (radikal milliyetçilik, radikal dünyaçılık) uzak durmayı hedeflese de, bugün görünen odur ki, bekledikleri "iyi" den daha çok "kötü"ye yüz açtılar . Bu anlamda Batı kültürünün doğurduğu "iyi" ve "kötü" yönlerini kendilerine verdiği başarı ya da uğursuzluqlarını, tıpkı İslam dünyasıyla mukayese etmek de anlamsızdır. Çünkü, burada en azından dini, milli, ahlaki, felsefi, siyasi, coğrafi farklılıklar vardır. Bu tür farklılıklar "iyi" ve "kötü"yü de nisbiləşdirir, o zaman da milliyetçilik, madiyyatçılık, namusluluk, mutluluk, aileçlilik, laiklik ve bu gibi kavramlar Avrupa-Hıristiyan dünyasıyla Doğu-Asya-İslam dünyasında ayrı ayrı anlamları ifade etmiş olur.

Bu nedenle, bu gün bizim belirttiğimiz laikliğin, millet kimliğinin (milliyetçiliğin) Batı düşüncesindeki laiklikle, milliyetçilikle az ilgisi vardır. Bizim dediğimiz laik kimlikli, milli kimlikli toplum ne sadece bir kan birliğine dayanan avropasayağı şovenist, ne de çok fazla kan birliğine dayanan kozmopolit toplum değil. Türk-İslam dünyasının halkları genetik ve doğal faktörleri de dikkate alarak ortak düşünceyi, kültürü, edebiyatı, vatanı paylaşan uluslardı. Çünkü bir milletin hayatında kan ve dil birliği önemli olduğu kadar, düşünce birliği, ahlak birliği, inanç birliği de önemlidir. Bunlardan biri milli birliği, diğeri ise laik birliği hedefliyor. Nitekim, son yüzyıllarda Batı kültüründe bu Hıristiyan milliyetçiliği ve Hıristiyan laikliği olarak ortaya atılmıştır. Bütün bunlar Avrupa'da daha çok birbirine zıt değil, birbirini tamamlayan fikirler olarak kabul edilir. Çünkü Hıristiyan milliyetçiliği ve Hıristiyan laikliği Batı'nın mahiyetine uygundur, ancak Doğu-İslam dünyasının değil.

İslam dünyası ise dün olduğu gibi, bugün de İslam milliyetçiliği ve İslam laikliği arasında uzlaşmaya vara bilmir. Avrupa halkları Hıristiyan skolastikasını ortadan kaldırdıkları halde, Doğu'nun Müslüman halklarında İslam skolastikası donup kalmıştır. Görünür, İslam dünyasının mahiyetinde bu konuda geçmişe benzer, ama yeni koşullara uygun başarılı yol bulunamamıştır. Bu nedenle, İslam dünyası sorunlarının çözümü yolunda İslam milliyyetçiliyi ile (Milliyyetle İslamlığı uzlaştırma) İslam laikliğinin (İslamlıkla laikliği uzlaştırma) uzlaştırılması meselesi açık kalmaktadır. Bu anlamda bizi düşündüren esas mesele odur ki, Avrupa halklarının eski milli-dini değerleriyle Hıristiyanlık arasında izlediği yoldan farklı olarak neden İslam-Doğu halkları eski milli-dini değerleriyle İslamlık, dünyevlikle İslam skolastikası arasında çıkış yolu bulamadı ya da belki öyle "dil bulmamak" gibi “şer”in özünde de bizim bilmediğimiz herhangi bir "hayır" vardır. Bizce, "hasta" İslam dünyasına ait çağrılara cevap vermeye çalışan Müslüman aydınları İslâmlığın ve Milliyyetin temel ilkelerini yeniden değerlendirmek, onları zamanın şartlarına uygun hale getirmek yerine, İslam dünyasının zulüm ve kölelikten kurtulmak yolunu Batının teknolojisini, Batı'nın bilimsel yenilikleri benimsemekte görmesi meseleyi daha da zora sokmuştur. Bu ise o demek oldu ki, Türk Müslüman aydınları Osmanlı'nın İslam halifeliği ve Safevilerin şiiliyinden kaynaklanan İslam skolastikasına ait sorunları çözmek istediği bir zamanda, Batı'nın Hıristiyan ruhlu "laiklik" ve "milliyetçilik" düşüncelerinin etkisi altına düştü. Böylece, yeni dönemin Türk Müslüman aydınları ona ait olan çağrıları kendi düşüncelerinden daha çok Avrupa'nın bilim adamlarının teorileriyle cavablandırmağı mantıklı, isabetli gördüler. Kuşkusuz, geniş anlamda bu doğru değildi, doğru olmadığı için de Türk-İslam dünyası olarak sorunlarımızı çözmekte güçlük çekiyoruz. Çünkü "hasta"nın sorunlarını bilip teşhisi kendimiz koymuşuksa, "hasta" nin

tedavisini de kendimiz yapmalıyız. Aksi takdirde bu, başkalarının tedavi yönteminden kullanıyoruz, o zaman "hasta" daima ne sağlıklı gibi sağlıklı, ne de hasta olarak hasta olacaktır.
Türk xalqlarının (Türkiyə, Azərbaycan, Türkmənistan, Qazaxıstan, Tatarıstan, Başqırdıstan, Krım, İraq türkmənləri, Suriya türkmənləri, Uygurustan və b.) özləri üçün aydınlaşdırmalı olduğu ilk məsələ Türklüyün, Türkçülüyün İslam dini, İslam mədəniyyəti bir sözlə İslam dünyasıyla hansı anlamda, mahiyyətdə bütövlük təşkil etməsidir. Əslində bu gün Türk müsəlman xalqları özünü əsasən İslam dünyasında görürsə (hər halda xristian, buddizm, şamançı və digər dini inanclı türklər də vardır), o zaman bütün problemlərinə də ilk növbədə bu yöndən yanaşmaq, eyni zamanda İslam dünyasının bütün məsələlərini də öz məsələləri kimi dəyərləndirmək və həll etmək məcburiyyətindədir. Bu heç də göründüyü qədər sadə deyildir. Ona görə də, bütün Türk aydınları İslam dünyasının məsələlərinə mürəkkəbdən sadəyə doğru deyil, tam əksinə sadədən mürəkkəbə doğru cavab verməlidir. Türk aydınları ilk öncə, İslam dini inanclı Türk xalqlarının çağırışlarına cavab verməli, problemlərinə həll yolları göstərməli, amma müsəlman olmayan digər dini inanclı Türk-Turan xalqları (qaqauzlar, macarlar, bolqarlar, yakutlar, tuvalılar və b.) da unutmamalıdırlar. Ancaq bundan sonra İslam dünyası xalqlarının, dünya xalqlarının problemləri və həll yolları gündəmə gələ bilər. Atalarımız demişkən, “öncə evin içi, sonra çölü”.
Somut olarak Türkiye Cumhuriyeti örneğinde, burada yaşayan Türk aydınları, öncelikle "evin içi" olan Türk toplumunun ya da Türk-Müslüman toplumunun, daha sonra Türkiye dışındaki Türk-Müslüman toplumlarının (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, İran İslam Cumhuriyeti, Irak, Suriye ve b.) ve Müslüman olmayan toplumlarının sorunlarıyla ilgili araştırmalar aparmalı, bu Türk topluluklarının birlik ve eşitliğini engelleyen faktörleri ortadan kaldırarak onu güçlendirecek çözümler göstermelidir. Yani Türkiye'yi temsil eden bir Türk aydını ülkesinin sadece İslam dünyasının bir parçası değil, aynı zamanda Türk dünyasının da bir parçası olduğunu unutmamalıdır. Bu anlamda Türkiye'nin sorunlarını İslam dünyasının değil, en azından başlangıç olarak Türk dünyasının sorunları olarak görmeli, daha sonra İslam dünyası çerçevesinde Türk-İslam halkları ve onların sorunlarıyla ilgilenmesi. Ancak İslam dünyasının zihninde birçok Türki ve Türk olmayan Müslüman halkın sorunlarını çözmek için bir mucize yapmaya çalışmak yerine, o zaman çok yoğun olacaktır. [1]
Elbette, öncellikle Müslüman Türk halklarının sorunlarının ele alınması meselesini ortaya atmakla İslam dünyasını herhangi bölümlere ayrılabilir. Sadece, amacımız odur ki, İslam dünyasının ister istemez parçaları olanlar arasında mantığa ve isabetli olarak daha akıllı, soğukkanlı bütünleşme baş versin. Kuşkusuz, bugün İslam dünyasının önemli birisi olan, belki de merkezini təkşil eden bir kuvvet varsa o da Müslüman Türklerdir. Her halde Arapların, Farsların, Pakistanlıların ve diğer Müslüman halklarının İslam dünyasının merkezi olması isteği olsa da, aslında bu gün onların arzuları gerçekçi görünmüyor. Bazen bütün Müslüman ülkeleri sınayan Batılı kurumlar ve akademisyenler de bunu iyi biliyorlar. Aslında, son iki yüzyılda İslam dünyasına alternatif Avrupa'daki Batı-Hıristiyan dünyasında daima ilgi odağı olmuştur. Ancak Batı-Hıristiyan dünyasına alternatif olmak için İslam dünyasına ait devletlerden ya da milletlerden biri öncü rolünü oynamalıdır. Batı, geçmişten günümüze İslam dünyasında süper güç olacak bir devletin ortaya çıkmasını istemiyor. Biz bu gibi örnekleri biraz farklı şekilde 150-100 yıl önce İslam dünyasına ait Osmanlı'nın, Kaçarların çöküşü ve bu çöküşten sonra yeni oluşan devletlerin (Türkiye, "İran", Suriye, Irak ve b.) Batı düşüncelerine yoluxdurulmasında yaptık.
Bu açıdan son iki yüzyılda Batı'dan Müslüman Şerqine gelen fikirler geniş anlamda "mezhepçilik" ve "milliyetçilik" olmuştur. Böylece uzun süre Doğu, aynı zamanda İslam Doğu dünyasının lideri olmuş Müslüman Türkleri ve onların devletlerini-imperiyalarını çökdürdükdən sonra Batı

[1] Ələkbərli Faiq. Turan sivilizasiyasına giriş: Turan məfkurəsi və Tanrıçılıq. Bakı, Xan nəşriyyatı, 2017, s.457-458

politikasında herhangi Müslüman halkının İslam dünyasında yeni bir güce dönüşmemesi meselesinin çözümü de iki ana hatt yüzerinde kurulmuştur: 1) İslam dünyasını Batı'nın ihraç demokrasi, komünizm, hoşgörü, sivil toplum ve çok kültürlülük gibi zehirlenme düşünceleri; 2) milliyetçilik ve dini mezhepçilik duygularını en üst düzeye çıkarmaları için İslam dünyası halkaları arasında süper güç olmak isteyen diğer devletlere veya halklara karşı birbirlerini her zaman birbirlerine sokmak. Şüphesiz, Türkiye, Batı'nın "zehirlediği" isteyen Müslüman ülkeler arasında birinci sırada yer almaktadır.

Bizce, bugün Türkiye sözcüğünün gerçek anlamıyla dünyanın süper güçlerinden biri olmak istiyorsa, Türk Dünyası'nın dört aşamalı hedefini belirlemesi gerektiğini düşünüyoruz: 1) Türkiye'de İslamcılığın ve Türklüğün fikirleri açık olmalıdır; 2) Müslüman ve gayrimüslim Türk dünyası için belirlenen hedefler belirlenmelidir; 3) İslam dünyasında hedefleri; 4) Dünyanın hangi tür süper güçlerden biri olduğu düşünülmelidir. Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Azerbaycan hakkında da aynı sözleri söyleyebiliriz. Ancak, bugünün gerçeği, Türkiye üzerinde durduğumuzu daha çok ortaya koyuyor. Doğal olarak, bugün Kazakistan Orta Asya'da ve Kafkasya'da yarın güçlü bir devlet olursa, 20-30 yıllar sonra Türk dünyasının lideri ve İslam dünyası olabilir. Ya da iki yüzyıl önce (1828) bir kısmı Çarlık Rusyası tarafından işgal edilen ve yeni bağımsızlığını kazanan Kuzey Azerbaycan, diğer bölümü ise bir asır önce sözde "İran İslam Cumhuriyeti" denilen molla-Fars rejiminin hakimiyeti altında kalan Güney Azerbaycan bir - Azerbaycan lider olursa, Türk dünyası ve İslam dünyası lider devletler olabilir. Basitçe bugünün gerçekleri, Kazakistan, Azerbaycan veya diğer Müslüman Türk devletinin değil, aynı zamanda Türkiye'nin dünyada ve İslam dünyasında lider olmasıdır.

Fakat bugün Türkiye kendisi ve Müslüman Türkler, İslam dünyasının merkezi olmalı. Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti (1923), İslam dünyasında öyle bir Türk dünyası yol haritasına sahip değildi ya da çökmesine izin vermeyen iç ve dış güçlerdi. Geçen yüzyılda Türkiye, diğer Türk İslam ülkeleriyle herhangi bir ilişki kuramamış bir tesadüf değildir. Antitröst kuvvetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nu İslam dünyasından ve Türkiye'yi Türk dünyasından almaya çalıştı. Yine de, Türk karşıtı güçler, Türk türklerinin sadece 1920'lerde Cumhuriyet içinde Türkçülük ve İslamcılığa girmelerini açıkça belirttiler. Sonuç olarak, Atatürk, Ziya Gökalplar, Halid Adib Danışmanları Turancılık ideolojisini Türkçülükle sınırlamışlardı. Özellikle, 1923'te Ziya Gökalp'in "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabında Türkçülüğü (Türkler) ve Turan'ı yeniden değerlendirerek yazdı. Ziya Gökalp ütopik Türkçülüğün bir Turanic değil, Türkiye gerçekten önemli olduğunu yazdı. Bu nedenle, Türk Uygurculuğu ve Turancılık tüm Türklerin gelecekteki idealleri idi.[2] Gerçekten de, Gökalp Türk topluluğunun Turanlık fikrinin yanı sıra, doğru olmadığı sonucuna varmak tamamen doğru değildir. Turan ulusuna bütün ruhu ve varlığıyla bağlı olan Gökalp, Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsız bir devlet olarak var olması için Türk düşüncesinde bazı değişiklikler yapmıştır. Aşağıda, bu süreç 20. yüzyılın sonuna kadar Türkiye'nin devlet politikası olarak devam etti ve yakın zamana kadar Türkiye'den cumhurbaşkanları ve birçok akademisyen Türkiye'den kaçamadı. Yalnızca 1960'lı yıllarda Alparslan Turkes, Türk birliği fikri Türk-İslam felsefesine dayanan tüm Türkler için yine de Türkiye ittifakını önermişti.[3]

Bununla birlikte, 1990'larda yeni Türk devletleri ortaya çıktığında, Türkiye'de somut bir Türk-İslam anlayışı olmadığı açık bir şekilde ortaya çıktı. Her durumda, Türkiye'deki aydınlar, Türk liderler İslam ve Türk meseleleri konusundaki yol haritasını çeviriyor ve bunların hepsi açıklığa kavuşturulması önemli bir konudur. Peki, Türkiye, İslam dünyasının veya Türk Müslüman halklarının, tüm İslamcı güçlerin veya bölgenin ön planında süper bir güç olacak mı? Kanımızca,

[2] Gökalp Ziya. Türkçülüyün əsasları.Bakı, Maarif, 1991, səh.38

[3] Türkeş Alparslan. Bunalımdan çıkış yolu. İstanbul, “Emek Matbaacılık ve ilancılık”, 1980, s.30-31

Türkiye, Müslüman olmayan Türk halklarını görmezden gelmeksizin, Türk Müslüman halklar ile işbirliğinden her şeye başlamalı. Aynı zamanda, Türkiye, öncelikle Türkiye dışındaki Türk-Müslüman ülkelerle hedeflerini doğru bir şekilde tanımlayabilmek için öncelikle İslam ve Türklük ideolojisini veya Türk-İslam ideolojisini açıklığa kavuşturmalıdır. Başka bir deyişle, ülkenin diğer Türkçe konuşan Müslüman halklar ya da devletlerle olan ilişkilerinin, Türk siyaseti ya da İslamcılık ya da Türk-İslam ideolojisi olarak açıklığa kavuşturulmadan dostluklardan birliğe dönüşebileceğini beklemek anlamsızdır. Bu açıdan bakıldığında, Türk devletinin İslam ve Türklüğe ilişkin açık ve açık bir hedefi olmalıdır.

Demek istediğimiz odur ki, Türk-Turan halklarının Tanrı yolunda yürümələri (yani Türk ahlakı, estetiği, gelenekleri, töreleri, yaşam tarzı, devletçiliği vb.) İslamlıqla başlamadığı için, onu aşırı ideallaşdırıb Türk kimliğini arka plana geçirmek doğru değildir. Doğru, Türkler İslam'da Şamanizm, Hirstness, Budizm, Yahudilikten daha fazlasını bulmuşlardır. Türk, İslam'da çokça İslam'ı bulduğu için, Tanrı yolunda 13 yüz yıl boyunca İslam'la birlikte olmuştur. Bununla birlikte onu da idrak etmeliyiz ki, Türklerin İslam dinini kabul etmeyi sadece, Tanrı yolunda yürüməyin en başarılı devamıdır. Ancak bu hiç de İslam'dan dışında başka yollarla (Hıristiyanlık, Budizm, şamançılık, Yahudilik ve b.) Tanrı yolunda yürümeye devam eden Türk soydaşlarımızı inkar etmek anlamına gelmemelidir.

Bu nedenle, burada dikkat etmeli olduğumuz esas mesele sadece belli bir dinin taşıyıcısı olan milletin, aynı dine tapınmış olan diğer halklarla birlikte mevcut sorunları ve çözüm yollarını düşünmesi değil, aynı zamanda dini hassasiyetlerini korumakla birlikte diğer ideyalara (dini ya da siyasi-ideolojik) bu ya da diğer sorunların çözümünde kendi vatandaşlarıyla birlikte çalışmak. Bir toplum içindeki dini birlik güven ve inanç birliyidirsə, milli birlik ise milli kadar ve ulusal devlet kurmak, geliştirmek, yaşatmak yoludur. Bu soruna çok basit bir çözüm var. Dolayısıyla, Batı milliyetçiliği üzerine milliyetçiliğimizi ve Sami dinini İslamcılıktan vazgeçmeliyiz. Neyse, biz böyle düşünüyoruz ki, Batı (İngiliz, Fransız, Alman ve b.) Milliyetçiliği Türk milliyetçiliğini, Sami-Yəhidi dinçiliyi ise İslamcılığı olduğu gibi ifade etmiyor. Bu nedenle, her iki konuda da Türk-İslam dünyası adına ciddi açıklamalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Bizce, bu anlamda Türk halklarının hayatında önemli rol oynamış, bu rolü oynamaya devam eden ister İslamcılığa, gerekse türkçülüğe ilişki öncelikle bir Türk dini-felsefi bakış açısının ve Türk milliyetçiliğinin çerçevesinde olmalıdır. Tabii ki, bu, her ulus İslam dinine kendi kimliğinden yaklaşması ve onun gerçek özünü önlemesi gerektiği anlamına gelmez. Ancak aynı şekilde kendi milli değerlerini, geleneklerini, kültürünü tamamen dinin, somut İslam kültürünün içinde əritməyi de doğru görmüyoruz. Her şey boyut, şekil ve şekil olmalıdır. Bir din herhangi milletin değerleri içinde assimliyasiya olunanda zahiri karakter taşıdığı gibi, bir millet de her hangi dinin içinde eridiğinde milletin sadece adı kalır, kendisi ve temeli ise yok olur.

Bu nedenle, Türk-İslam birliğinden bahsedecek olursak, öncelikle Türk halkının çıkarları göz önüne alınmalıdır. Bugün dünyada 7 bağımsız Türk devleti varsa hepsi Müslüman ülkeler, o zaman Türk ve İslam'ın tamamlayıcı olduğunu hayal edebiliyoruz. Bununla birlikte, her durumda, yedi Türk devletinin birliği ilk Türklere, ikinci Müslüman'a dayanmalıdır. Çünkü ulusal birlik dini birliktelik seçimimizdir. Son iki yüzyılda "Batı kültürü", "Batı milliyetçiliği", "Batı demokrasisi" yeniden yapmak istediğimiz Türklük ruhumuzu zədələməklə, yaralamaqla kalmamış, onların yerine bizlere kendi düşüncelerini (pragmatizm, marksizm, “hayat” felsefesi, freydizm, “varoluş” web.) aşılamıştır. Bizler de bu yabancı ideyalara kapılarak her meseleye "Batı kültürü" nün, "Batı felsefesi" nin, "Batı demokrasisi" nın gözü ile görmeye, anlamaya ve yaşamaya başladık. Bizim şüurumuza zor-hoş yeridiblər ki, dünyayı sadece "demokratik ve sivil Batı" den yönetmek mümkündür, çünkü sadece onlar bunu başaramadı ve layıktırlar. İlginçtir

ki, Türk dünyasındaki insanlar, günümüzde bile bunu bilen ve bugün yapmaya devam edenler kadar sıradışıdır.

Ayrıca, kalkınma yolunu takip etmek isteyen herhangi bir toplumun, ilerleme sürecinde yaşayan ulusun kültüründünden fayda sağlayabileceğini düşünüyoruz. Avrupa, Asya, Amerika olabilir. Gelişmelerinde olumlu yönler varsa bu takdir edilmelidir. Bununla birlikte, burada yalnızca dış toplumların fikirlerini kullanmak, onları etkilemek değil, kullanmak önemlidir. Yani, toplumun gelişiminin çekirdeği kendi felsefesi olmalıdır. Dış fikirleri yalnızca "kendisini güçlendirmek" için kullanmalıdır. Örneğin, ağaç bir çekirdeğe sahiptir ve tabanında atar ve dallanır. Bununla birlikte, dış etkenler de gelişiminde (sulama, gübreleme, gübreleme, vb.) Önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla, herhangi bir toplum onun temelinde "ben" olmalıdır.

Örneğin Batılılar, 17.-18. Yüzyıllarda, 19. yüzyılda Japonlar, 20. yüzyılda Güney Kore ve Çin'de yeni bir döneme girmişlerdir. Türkler, Araplar, Persler bu konuda başarılı olamadılar. Araplar ve Persler yanı sıra "Batı" geleneksel yollarla dövüldüler. Yine de, aralarında oldu. Türkler ise Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın (zorla sovetləşdirmə dönemini dikkate almazsak) şahsında bir asırdır "Batı", Avrupa'ya entegrasyon yolunu tutmakla belirli başarılar elde etseler de, ama onlar da "öz" e əsaslanmadıqları için ciddi sorunlarla yüz üzədirlər. Çünkü başkasının "öz" bizim "kendi" olamayız. Asla Türk, Yunan, İngiliz, Amerikalı olamayız. Bu analizde, Toynbee, Fukuyama, Hantiqton, Türklerin çelişkili konumunu anlıyor ve mantıksız saymuyor. Ne hattı, yani "Batı" yolu veya geleneksel rota nedeniyle, Türkler için kaygısızdurlar.

Düşünüyoruz ki, "Batı kültürü", "Batı liberal-demokratizm" i ve "Batı milliyetçiliği" gerçek manada "Batılıların" boynuna biçilmişdirsə, o zaman "Batı uygarlığı" nın sivil qerblilere hiçbir ilgisi yoktur. "Batılı uygarlık" baskısı nedeniyle sadece Batılı olmayan insanlar onunla temas halinde. İki yüzyıl öncesinden bu temas, İslam dünyası için bir tehdit yarattı ve yeni bir medeniyetin ortaya çıkmasını hızlandırdı. Artık bizler "Batı" kültürü, "Batı" liberal-demokratizmi, "Batı milliyetçiliği" ne Ali Bey Hüseynzadələrdən, Ziya Gökalplardan, Ahmet Ağaoğlular daha farklı ve dikkatli yaklaşmak zorundayız. İslam-Türk kültürünün "Batı kültürü", "Batı liberal-demokratizmi", "Batı milliyetçiliği" ne kavuşması ile qurtulduğumuz düşünmek çok yanlıştır. Aksine, ulusal kültüre, millî kültüre, hürriyetine, özgürlüğüne, milliyetine dayalı olmayan hiçbir ulus tarih sahnesinde kalmıştır. Dolayısıyla, kendi kültürü, kendi kültürü, kendi vicdanı, kendi felsefesi, kendi aydınları, kendi özgürlükleri, kendi hürriyeti olmayan herhangi bir millet, toplum yok olmaya mahkumdur.

Özellikle Batılı entelektüellerin Türkiye hakkındaki görüşleri 1923'den sonra ilk bakışta Türk milleti için olumlu olsa da,[4] [5]aslında, onları "Batı" ya zorlamak ve her zaman Batı'nın ideal olmasını istemektedirler. Çünkü bir zamanlar dünyayı savunan Türklerin "Batı" yı almaktan başka çaresi kalmazsa, bu "Batılılar" büyük bir başarı elde etti. Bu anlamda, esasen savaş savaşlarında Türkler tarafından yenilgiye uğratılan Hıristiyan-Batı dünyasının yenilgisi, ancak Türklerin düşünce dünyasında yenilmesi, onlar için büyük bir zaferdi. Halbuki daha önce Ali Bey Hüseyin Zerdinden bir Türk Avrupalılaşmasının artık Türkçe'den uzaklaştığını belirtti: "Türkler Torna ve Tornalama, Perslerin veya Türklerin Perspektifleri, Türk veya Müslüman İlerleme anlamına geliyor!"[6]. Gökalp, "Türk Kültürünün Tarihi" başlıklı kitabında, daha önce Çin kültürünü benimsemiş olan Türklerin topraklarının yok olmasıyla yüzleşmek zorunda kaldığını ve ondan kurtulmak için diğer topraklara göç etmek zorunda kaldıklarını yazdı. "Türkler ulusal kültürün

[4] Toynbee Arnold J. Uygarlık yargılanıyor. İstanbul, Örgün, 2011, səh.62
[5] Fukuyama Frankis. Tarihin sonu ve son insan. İstanbul, Profil, 2014, səh.302
[6] Hüseynzadə Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Şərq-Qərb», 2007, səh. 35

önemini vurguladı ve kendi milliyetlerinden hoşlanmadığında, sadece taklit ve ince sevgiye dönüşmüş göçmen bir işçi. "[7].

Türklerin "Batılılaşma" yolundaki sonuçlarının Batılı entelektüellerin yanı sıra Türk entelijensiyallerinin de ilgisini çektiği bir noktaya katılıyorum. Nitekim Batı, bir zamanlar Marksizmi Rusya'da benimsemiş ve sonuçlarını beklemektedir. Aynı şey Türkiye'de biraz farklı oluyor. "Batı" Rusya için umut vermese de, en azından Marksizm'in ne yapacağı açıktı. Şimdi, Batılı Müslümanlar'ın Batı'nın liberal-demokrasi ve batılı kültürüyle ne yapacaklarına ve zaman zaman Türklerin nasıl titreyeceğine çok meraklı. Öyleyse, Türkler sonuna kadar "Batılılık" mı yapıyorlar? Devam ederse ne olacak? Yoksa Türkler "Batılı" yı "dur" diyeceksin mi? "Durdur" diyorsan ne olacak? Bunu iyi anlayabildikleri için, Batılılar Türklerin geleneksel ulusal-dini yola geri dönmesini istemiyor ve diğer taraftan "Batılılaşma" yolundaki her adımı kontrol ediyorlar.

Bize göre, "Batılıların" Türklere karşı böyle davranışları yerinde değildir. Batılılar Rusları ne kadar çok sevdiklerini bilmiyorlar, fakat en azından Hıristiyan oldukları için dünya egemenliklerini paylaşarak rahatsız edilmiyorlar. 20. yüzyılda gerçekleşen olaylar, bugün yapmaya devam edenlere açık bir şekilde gösteriyor. Belki de, bu kelimeler Budist Çinlilere uygulanabilir. Fakat Türkler, özellikle de Müslüman Türkler söz konusu olduğunda durum çok değişiyor. Batılılar dünyayı Türklerle paylaşmak istemiyorlar. İşte iki önemli faktör: 1) İslam; 2) Türkler. Her iki Hıristiyan-Batı dünyası kabul edilemez. Onlara göre İslam dünyası farklı bir uygarlıktır ve Türkler bu uygarlığın öncüleridir. Bu iki faktör birbirini tamamladığından, "Batılılar" onun yanına gitmek istemiyorlar. Ancak bu sadece işe yaramayan bir iş değil. "Batılılar" ayrıca onları tehlike kaynağı olan İslam ve Türk ideolojisinden ayırmaya çalışıyorlar.

Çünkü Batılı entelektüellerin çoğunluğuna göre, küresel sorunlar tüm dünya batıda çözülebilir, ancak bugün batılılaşma sürecinin en büyük engellerinden biri Müslüman Türk'tür. Başka bir deyişle, yalnızca İslam dini bir entelektüel ruhtur ve Türklük, insanlığa sahip bir güç olarak "Batı medeniyetine" bir alternatiftir. Bu açıdan, bir zamanlar Avrupa'yı defalarca fetheden Türkler, İslam-Türk medeniyetinin önderliğinde "Batı" nın canlanmasını bırakmadılar. Batı, son iki yüzyılın gölgesinde olan İslam-Türk medeniyetini yenmeye ve liderliğini sürdürmeye çalışıyor.

Batı'nın Orta Doğu'yla İslam'ı ayırma arzusu, son yüzyılların bir planı ve hızlanma ve ivme. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda Türklerin Batı'ya yöneltilmesi ciddiye alındı. Sonuç olarak, bugün Avrupa'da ve Azerbaycan'da Türkiye'de ve Türkiye'de demokratik bir devlet kurma konusundaki gururumuzu yazmaktan ve ifade etmekten gurur duyuyoruz. Başka bir deyişle, "Batılılaşma", İslam ve Türkler gibi temel idealimiz haline geldi. Aslında, son yüz yıl içinde, bazı entelektüeller İslam'ı bu ya da bu biçimde reddetti ve daha fazla Türklüğün ve Batılılaşmanın sentezi ile anlaşmaya vardı. Bu düşünceyi kandıranların ana tezi, Türklerin görevden alınmasının gerekçesi İslam'tır. Bu anlamda, İslam, "Batılılaşma" yolunda olan Türkler için bir engel teşkil etmektedir. Böyle düşünürler, yeryüzüne gelerek aynı hükmü destekleyen Fukuyama ve Tynbies'den örnekler getiriyorlar. Aslında burada şaşırtıcı bir şey yoktur, çünkü bu fikrin ilk kaynağı "Batılı" entelektüellerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Batılı entelektüellerin ana hedefleri Türkleri ve İslam'ı ortadan kaldırmaktır. Bu, İslami dinin Batı için zayıflatılması ve Türkçülüğün arka planda güçlendirilmesi ya da tam tersi bir süreç anlamına gelmiyor. Batı'nın, İslam'ı ilk aşamadan kaldırmak için yalnızca Türk milliyetçiliğini kaldırması önemlidir. Türkler, bir çok bakımdan İslam'dan uzaklaşırsa, Batı ikinci aşamada Türkleri parçalara ayıracaktır.

Bu açıdan, Batılı entelektüeller, Türkleri "muhafazakâr İslam" ve "İslami fundamentalizm" den ayırmaya çalışmaktadırlar. Bunu gerçekleştirmek için bugüne kadar çeşitli teoriler önerilmiş ve takip edilmeye devam edilmiştir. Toynbee, Fukuyama, Habermas, Hantingtones ve diğerleri.

[7] Gökalp Ziya. Türk medeniyeti tarihi. Istanbul, Bilgeoğuz, 2013, səh. 73

Batı entelektüelleri, Türkler ve İslam arasında ayrılma tohumları ekmek için azami gayret gösterirler. Kabul etmemiz gereken, yaptıkları bu ideolojinin bazı sonuçları vardır. Her halükarda, Batı tarafından 17. yy'dan 18. yüzyılda bu yönde sürdürülen politika, 20. yüzyılın başında sonuçlarını verdi. Birincisi, İslam dünyasının direği olan Osmanlı imparatorluğu çöktü ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkan Türkiye, İslami gelenekleri ve ulusal gelenekleri büyük oranda reddetti. Bunun yerine, Türkiye gelenekleriyle birlikte Yunan-Roma ve Hıristiyan kültüre dayalı "Batılılaşmayı" benimsedi.

Böylece, İslam-Türk uygarlığı bir yandan sözde tüm dinlerin karşıtı olan marksizmin, diğer taraftan Hıristiyan temelli liberal-demokratizmin büyük ölçüde maruz kaldı. Bütün bunlar Müslüman Türklerin şüurlarında hayli ölçüde etkiledi. Dinmi-islammı, yoksa milletmi-türklükmü önemlidir meselesi gündeme geldi. Bununla da, düne kadar milli ve dini kimliğini bütün bir şekilde idrak eden Türkler "Batı milliyetçiliği" ne yoluxdular. Dolayısıyla, düne kadar türklüyünü ve Müslümanlığını karşılaştırın ve tartışın aklına bile getirmeyen, Türklük ve İslam için canını aynı ölçüde feda etmeye hazır olan bizler "Batı milliyetçiliği" nin gelişinden sonra tüm birleştirici yönleri bir kenara bırakıp farkları aramaya başladık. "Batı milliyetçiliği" ne dayalı farklılıklar çoğaldıkça millet ve din bütünlüğünün bozulması daha da derinleşti.

Avrupa'da Marksizm biçiminde Marksizm biçimindeki Avrupalıların liberal demokrasi ve Marksizm ideolojisi ile Türkiye'ye koydıklarına dikkat edilmelidir. Her iki durumda da, asıl amaç ilk önce Türklük ve İslam arasındaki bağları kopartmaktı. Bunu gerçekleştirmek için bazı Marksist ve liberal ideologlar bile olsa, övgü ve sınırsızlıkla öyle yaparlardı. Batı milliyetçiliğinin Türkler tarafından gözden kaçırıldığı bir oyundur ve en ilginç şey, milliyetçiliğe gerçekten uyan bir oyun olmasıdır. Birçok Müslüman için, milliyetçiliğin sonucu, Batı dünyasının proleter zaferinde eriyecek "diye yazdılar. [8]

"Batılılaşma" çizgisinde Türklerin "batılı milliyetçiliğe" itirazları yanlıştı. Bu, Türk olmayan Müslümanlarla Türk Müslümanları arasındaki çelişkilere yol açtı. Bu çelişkiler zamanla daha da kötüleşti. Çünkü Batılı uluslar dinsel ve ulusal kimlik oluştururken buna hazırdı. Türkler, Batılı milliyetçiliğin bir kopyasını devletin üzerine uyguladığını varsayarak bir hata yaptı. Bunu iyi idrak eden prof. Erol Güngör, "Kültürel Değişim ve Milliyetçilik" konulu çalışmasında, tüm yabancı düşüncelere karşı koymak için, Türk milliyetçiliğini ulusal bir karaktere dönüştürmek gerektiğini yazdı. Aynı zamanda ulusal ve dini kimlik de ulusal karakter olmalıdır. [9] Hilmi Ziya Ülken, "Çağdaş Düşünce Tarihçiliği" nde bu konuları çokça kapsamış ve Türk düşüncesinin Batılı düşünceye dökülme tehlikesinden bahsetmiştir.[10]

NETİCE

Bu nedenle, bir zamanlar Türk kültürü İran kültürü, Arap kültürü tarafından yenilgiye uğradığımız bu sefer Batı kültürü tarafından yenildik. Çin kültürünün Türkler tarafından kurtarılıp İran kültürünün iktidarını ele geçirdiğimiz takdirde, Batı kültüründen sağ çıkamadık. Hala bunu yapmanın yollarını arıyoruz. Ancak şu ana kadar doğru bir tanımlama yok. Eğer öyleyse, bu kararlılık ciddiye alınmayacak veya kaybolma olarak kabul edilemeyecektir. Böyle bir durumda, "Batı" engelinin üstesinden gelmenin yollarını aramaya devam ediyoruz. Elbette, kurtuluşa gelince, "Batı uygarlığı" ve "Batı demokrasisi" nin bugünkü durumu büyük önem taşımaktadır. Batılı aydınların Batılı uygarlık, Batı demokrasisi ve Batılı milliyetçilik konusundaki görüşleri, bilincimiz tarafından çok meşgul edilir. Şüphesiz, olumlu taraf ile birlikte bir takım dezavantajlar vardır.

---

[8] Toynbee Arnold J. Uygarlık yarğılanıyor. İstanbul, Örgün, 2011, 178-179

[9] Güngör Erol. Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. İstanbul. Ötüken. 2007, səh.125-127

[10] Ülken Hilmi Ziya. Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul. Ülken. 2013, səh.728-730

Bize göre, yeni bir uygarlık içine girmek isteyen ulusların veya ulusların entelektüelleri her ikisine de dikkat etmelidir. Bir başka deyişle, bir taraftan Batılı entelektüellerin, özellikle de bizimle ilgilenenlerin düşüncelerini her zaman takip edeceğiz ve öte yandan kendi görüşlerimizi ileri süreceğiz. Aksi halde, "Batılı" ve entelektüellerinin arkasına sürüklenerek, onları taklit etmekle yetinsek hiçbir şey elde etmeyeceğiz. Örneğin, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Türkiye veb. Türk araştırmacıları, "Batı felsefesi", "Batı" filozoflarından etkilenerek doktora tezleri, kitaplar yazmaya devam etsek hiç bir gelişme olmayacak. Tahminen iki yüz yıl önce Batı düşüncesinin etkisine düşdük ve ondan kurtulmakta zorlanırız. Çünkü Batı düşüncesinden kurtulmaya çalışan düşünürlerin hiçbirini ciddiye almadık. Şu ana kadar, ciddi ve bilimsel değere sahip olanlar, esasen “Batı uygarlığını”" ve "Batı demokrasisini" savunan entelektüellerdir.

Bu anlamda, Türkçülüğü "İslamcı Türk" veya "Batı Türklüğü" olarak ifade etmek bize yakışmaz. Türk aydını, "İslamcı Türk" veya "Batılı Türk" ideallerine dayanmak yerine ulusal ve kendi merkezli bir Türk haline gelmelidir. Bu, Türklerin çoğunun Müslüman olduğunu ya da Batı kültürüne sadık olduklarını inkar etmediğimiz anlamına gelmiyor. Doğru olsun ya da olmasın, Türk düşüncesiyle ilgili gerçeği görmüyoruz. Günümüz İslamcılığının Türkçülük üzerinde de büyük etkisi vardır. Fakat biz Türklüğümüzü idrak ederken, Turan ülkümüz İslamcılığın ve Batının ekinin arkasında olmamalıdır. Aksine, Türkçülük yolunda, İslam dinimizden ve Batı kültürünüzden faydalanabileceğimize inanıyoruz. Yani bizim öncülüğümüz Türkçülük ve Turan olmalı ve özellikle İslamcılık bizim için en önemli destek noktalarından biri olmalıdır.

KAYNAKÇA

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (stenoqraifk hesabatlar). I c. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1998

Ələkbərli Faiq. Turan sivilizasiyasına giriş: Turan məfkurəsi və Tanrıçılıq. Bakı, Xan nəşriyyatı, 2017

Əfəndiyev S.M. Seçilmiş əsərləri. İki cilddə. 2-ci cild. Bakı, 1990

Fukuyama Frankis. Tarihin sonu ve son insan. İstanbul, Profil, 2014

Gökalp Ziya. Türkçülüyün əsasları.Bakı, Maarif, 1991

Gökalp Ziya. Türk medeniyeti tarihi. Istanbul, Bilgeoğuz, 2013

Güngör Erol. Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik. İstanbul. Ötüken. 2007

Hüseynzadə Ə. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Şərq-Qərb», 2007

Türkeş Alparslan. Bunalımdan çıkış yolu. İstanbul, “Emek Matbaacılık ve ilancılık”,1980

Toynbee Arnold J. Uygarlık yargılanıyor. İstanbul, Örgün, 2011

Xəlilov S.S. Elm adamları elm haqqında. Professor Səlahəddin Xəlilovun təqdimatında. Bakı, «Çaşışoğlu», 2010

Rəsulzadə M.Ə. Əsrimizin Siyavuşu, Çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatı, Çağdaş Azərbaycan tarixi. Bakı, Gənclik, 1990

Ülken Hilmi Ziya. Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi. İstanbul. Ülken. 2013

KÜMELEME ANALİZİ İLE SAĞLIK GÖSTERGELERİNE GÖRE TÜRKİYE VE AB ÜYESİ ÜLKELERİN SINIFLANDIRILMASI

Sibel ÖRK ÖZEL
Çukurova Üniversitesi/İİBF/Ekonometri Bölümü
Çiğdem KOŞAR TAŞ
Çukurova Üniversitesi/İİBF/Ekonometri Bölümü

ÖZET

Çalışmanın amacı, Türkiye ve AB'ye üye ülkelerin sağlık göstergelerine göre sınıflandırılmasıdır. Ülkelerin gelişmişlik düzeyine etki eden faktörlerden bir tanesi sağlıktır. Türkiye, son yıllarda sağlık alanında pek çok çalışma yapmıştır. Yapılan bu çalışmalar doğrultusunda, sağlık alanında geçmiş yıllara göre Türkiye'nin ilerleme kaydettiği ifade edilebilmektedir. Bu nedenle, çok değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden biri olan kümeleme analizi ile Türkiye'nin sağlık göstergeleri bakımından hangi AB ülkeleri ile benzerlik gösterdiği incelenmiştir. İlk olarak sağlık faktörünü en iyi şekilde temsil ettiği düşünülen 10 adet değişken ele alınmıştır. Ele alınan değişkenlerden ikisi anlamsız bulunduğundan 8 değişkenle analize devam edilmiştir. İkinci aşamada, gözlemlerin uzaklığını belirlemek amacıyla Kareli Öklit Uzaklığı kullanılmıştır. Daha sonra, küme sayısının belirlenebilmesi için hiyerarşik kümeleme analizi yöntemlerinden Ward yöntemine başvurulmuş ve ülkelerin sağlık göstergelerine göre 5 kümeye ayrılmasına karar verilmiştir. Küme sayısının belirlenmesinin ardından hiyerarşik olmayan kümeleme analizi yöntemlerinden K-ortalamalar kümesi yöntemi kullanılmış ve analiz sonucunda küme üyelikleri ve uzaklıkları belirlenmiştir. Üyelikler incelendiğinde, Türkiye'nin tek başına bir küme oluşturduğu tespit edilmiştir. Kümelerin birbirlerine olan uzaklıkları incelendiğinde Türkiye'nin diğer ülkelerin oluşturduğu kümelerden oldukça uzakta olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kümeleme Analizi, Avrupa Birliği, Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz, Sağlık Göstergeleri

CLASSIFYING THE TURKEY AND EUROPIAN UNION COUNTRIES IN TERMS OF HEALTH INDICATORS BY CLUSTER ANALYSIS

ABSTRACT

The aim of this study is to classify the Turkey and Europian Union countries in terms of health indicators. Health is one of the factors that effect the development level of countries. In recent years, Turkey has made many reforms in the health field so it is expected to be found in the same cluster with developed countries in the health field. For this reason it is examined which EU countries are similar to Turkey in terms of health indicators with cluster analysis. Firstly, 10 variables were identified. Since two of the variables are not significant, analysis was made with 8 variables. At the second step, Squared Euclidean Distance was used to determine the distance of observations. After that, Ward method was applied to identify cluster numbers and it was decided to be 5 clusters. After deciding the cluster numbers, the K-Means clustering method was used and at the end of the analysis, cluster members and distances were determined. It's seen that Turkey constitutes one cluster alone. When cluster distances were examined, it was determined that Turkey was at a considerable distance from other clusters.

Keywords: Cluster Analysis, Europian Union, Multivariate Statistical Analysis, Health Indicators

GİRİŞ

Sağlık, ülkelerin gelişmişlik düzeyini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Çalışmanın amacı, Türkiye ve AB'ye üye ülkelerin sağlık göstergelerine göre sınıflandırılmasıdır. Türkiye, son yıllarda sağlık alanında pek çok çalışma yapmıştır. Yapılan bu çalışmalar doğrultusunda, sağlık alanında geçmiş yıllara göre Türkiye'nin ilerleme kaydettiği ifade edilebilmektedir. Bu nedenle, çok

değişkenli istatistiksel analiz yöntemlerinden biri olan kümeleme analizi ile Türkiye'nin sağlık göstergeleri bakımından hangi AB ülkeleri ile benzerlik gösterdiği incelenmiştir.

Literatüre bakıldığında illerin ya da ülkelerin gelişmişlik düzeylerini sosyo-ekonomik göstergelere göre çok değişkenli istatistiksel yöntemlerle inceleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalardan farklı olarak sosyo-ekonomik göstergelerden biri olan sağlık göstergeleri üzerinde durulmuş, ülkelerin gelişmişlik düzeyi sağlık göstergeleri kapsamında incelenmiştir. Ersöz (2009) OECD'ye üye ülkelerin seçilmiş sağlık göstergelerini kümeleme ve ayırma analizi ile karşılaştırmıştır. Çelik (2013) Türkiye'deki illerin sağlık göstergelerine göre kümeleme analizi ile sınıflandırmıştır. Mut ve Akyürek (2017) OECD ülkelerini sağlık göstergelerine göre kümeleme analizi ile sınıflandırmışlardır.

MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden biri olan kümeleme analizi kullanılmıştır. Kümeleme analizinin temel amacı birey ya da nesnelerin temel özelliklerini dikkate alarak onları gruplandırmaktır (Kalaycı, 2009:352). Çalışmada kümeleme analizinin 4 temel uygulama aşaması sırasıyla uygulanmıştır. Birinci aşamada, araştırmada kullanılacak değişkenler seçilmiş ve veri matrisi oluşturulmuştur. Sağlık faktörünü en iyi şekilde temsil ettiği düşünülen Türkiye ve AB üyesi ülkelere ait 10 adet değişken belirlenmiştir. Yapılan ANOVA testi sonucunda 2 adet sağlık göstergesi anlamsız bulunmuş ($p>0.05$), bunun sonucunda 8 adet sağlık göstergesi ile analize devam edilmiştir. Değişkenlere ait değerler Eurostat (http://ec.europa.eu/eurostat), TÜİK (http://www.tuik.gov.tr), OECD (http://www.oecd.org/) veri tabanlarından derlenmiştir. Ölçek farklılıklarının giderilmesi için değişkenler, Z değerleri olarak ifade edilen standart değerlere dönüştürülmüştür. Araştırmada kullanılacak değişkenler Tablo 1'de ifade edilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Sağlık Göstergeleri ve Yılları

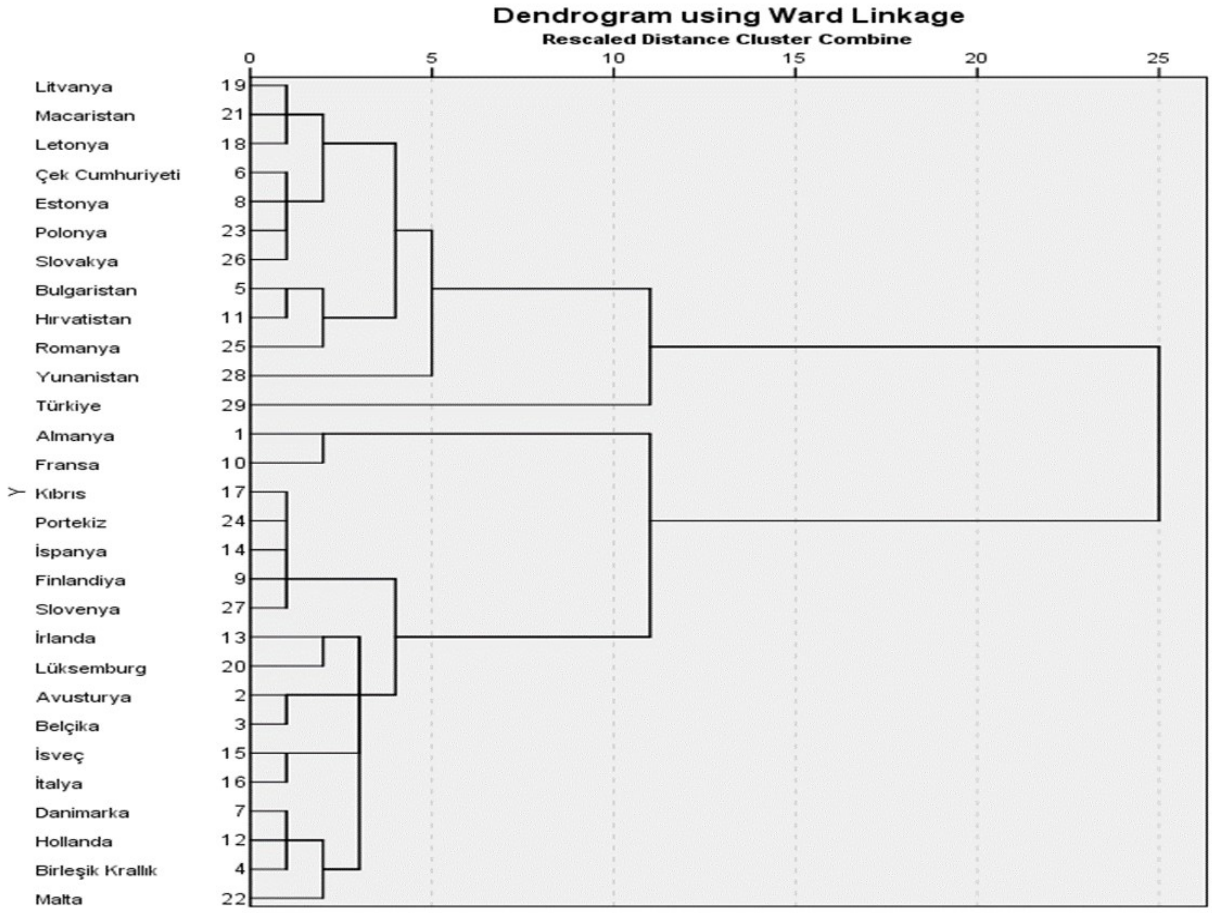
Değişken	Yıl
Doğumda yaşam beklentisi	2015
Bebek ölüm oranı	2015
100000 kişiye düşen uzman doktor sayısı	2015
100000 kişiye düşen hastane yatak sayısı	2015
Kişi başına düşen sağlık harcaması	2015
Hastanelerde çalışan sağlık personeli sayısı	2015
Hemşire, ebe ve hasta bakıcı başına düşen kişi sayısı	2015
Devlet sağlık harcamalarının GSYİH'deki payı	2015

Daha sonra, gözlemlerin uzaklığını belirlemek amacıyla Kareli Öklid Uzaklığı kullanılmıştır. Küme sayısının belirlenebilmesi için hiyerarşik kümeleme analizi yöntemlerinden Ward yöntemine başvurulmuş ve ülkelerin sağlık göstergelerine göre yaklaşık 4 kümeye ayrılmasına karar verilmiştir. Küme sayısının yaklaşık olarak belirlenmesinden sonra hiyerarşik olmayan kümeleme analizi yöntemlerinden K-ortalamalar kümesi yöntemi kullanılmış ve analiz sonucunda küme üyelikleri ve uzaklıkları belirlenmiştir. Değişkenlerin kümeler itibariyle farklılığının öğrenilmesi amacıyla Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) testi yapılmıştır.

BULGULAR

Ward yöntemine ilişkin ağaç grafiği Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Ward Metodu Kullanılarak Oluşturulan Ağaç Grafiği

Ağaç grafiği incelendiğinde en uygun küme sayısının yaklaşık dört olduğuna karar verilmiştir. Ward yöntemi kullanılarak elde edilen dörtlü kümeleme sonucuna göre Almanya ve Fransa birinci kümeyi; Türkiye tek başına ikinci kümeyi; Litvanya, Macaristan, Letonya, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Polonya, Slovakya, Bulgaristan, Hırvatistan, Romanya ve Yunanistan üçüncü kümeyi; Kıbrıs, Portekiz, İspanya, Finlandiya, Slovenya, İrlanda, Lüksemburg, Avusturya, Belçika, İsveç, İtalya, Danimarka, Hollanda, Birleşik Krallık ve Malta ise dördüncü kümeyi oluşturmaktadır.

K-ortalama kümeleme analizi sonuçları ise Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. K-ortalama Kümeleme Analizine Göre Küme Üyelikleri ve Uzaklıkları

AB Ülkeleri	Küme	Uzaklık	AB Ülkeleri	Küme	Uzaklık
Almanya	1	1,581	İtalya	2	1,947
Avusturya	2	2,176	Kıbrıs	2	1,142
Belçika	2	1,599	Letonya	3	1,619
Birleşik Krallık	2	1,877	Litvanya	5	1,531
Bulgaristan	5	2,169	Lüksemburg	2	2,682
Çek Cumhuriyeti	5	1,968	Macaristan	5	1,528
Danimarka	2	1,728	Malta	2	1,979
Estonya	5	2,158	Polonya	5	1,343
Finlandiya	2	0,878	Portekiz	2	1,297
Fransa	1	1,581	Romanya	5	2,292
Hırvatistan	5	1,514	Slovakya	5	1,049
Hollanda	2	1,466	Slovenya	2	2,127
İrlanda	2	1,752	Yunanistan	3	1,619
İspanya	2	1,335	Türkiye	4	0,000
İsveç	2	2,547			

Tablo 2 incelendiğinde Almanya ve Fransa'nın birinci kümede; Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs, Lüksemburg, Malta, Portekiz ve Slovenya'nın ikinci kümede; Letonya ve Yunanistan'ın üçüncü kümede; Türkiye'nin dördüncü kümede; Bulgaristan, Çek Cumhuryeti, Estonya, Hırvatistan, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Slovakya'nın ise beşinci kümede yer aldığı görülmektedir. Birinci küme 2, ikinci küme 15, üçüncü küme 2, dördüncü küme 1 ve beşinci küme ise 9 ülkeden oluşmaktadır. Ward yöntemi kullanılarak elde edilen dörtlü kümeleme sonucundan farklı olarak K-ortalama kümeleme yönteminde beş küme elde edilmiştir.

Kümelemede kullanılan sağlık göstergelerinin kümeler itibari ile ortalamaları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Son Küme Merkezleri

Son Küme Merkezleri					
	Kümeler				
Sağlık Göstergeleri	1	2	3	4	5
Doğumda Yaşam Beklentisi	,67869	,72343	-,62739	-,53669	-1,15748
Bebek Ölüm Oranı	-,21153	-,43395	,08443	3,66284	,34451
100000 Kişiye Düşen Uzman Doktor Sayısı	,03954	,11980	1,32399	-2,43279	-,23237
100000 Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı	1,23514	-,55538	-,00832	-1,32654	,80040
Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması	,94550	,54045	-1,16357	-1,65784	-,66808
Hastanelerde Çalışan Sağlık Personeli Sayısı	3,11547	-,18968	,00000	1,36905	-,52831
Hemşire, Ebe Ve Hasta Bakıcı Başına Düşen Kişi Sayısı	-,67924	-,37992	1,94788	2,26723	,09936
Devlet Sağlık Harcamalarının GSYİH'deki Payı	1,60841	,40952	-1,31507	-1,88186	-,53862

Bu tablo, 8 değişkenin 5 kümedeki ortalamalarını vermektedir. Doğumda yaşam beklentisi en yüksek olan küme 2. küme iken en düşük olan küme ise 5. kümedir. Bebek ölüm oranı en yüksek olan küme Türkiye'nin yer aldığı 4. küme iken en düşük olan küme ise 2. kümedir. Kişi başına düşen sağlık harcaması en yüksek olan küme 1. küme iken en düşük olan küme ise Türkiye'nin yer aldığı 4. kümedir.

Son küme merkezleri arasındaki uzaklıklara ait bilgiler Tablo 4'te görüldüğü gibidir.

Tablo 4. Son Küme Merkezleri Arasındaki Uzaklıklar

Son Küme Merkezleri Arasındaki Uzaklıklar					
Kümeler	1	2	3	4	5
1		3,985	5,882	7,737	5,004
2	3,985		3,896	6,708	2,968
3	5,882	3,896		5,586	2,823
4	7,737	6,708	5,586		5,643
5	5,004	2,968	2,823	5,643	

Son küme merkezleri arasındaki uzaklıklara ilişkin çizelge incelendiğinde üçüncü ve beşinci kümelerin birbirlerine en yakın kümeler, birinci ve dördüncü kümelerin ise birbirine en uzak kümeler olduğu görülmektedir.

K-ortalama kümeleme analizi sonucu oluşan ANOVA testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. K-Ortalamalar Kümeleme Analizi ile ANOVA Sonuçları

K-Ortalamalar Kümeleme Analizi ile ANOVA Sonuçları						
	Kümeler		Hata			
Sağlık Göstergeleri	Kare Ortalamaları	df	Kare Ortalamaları	df	F	Sig.
Doğumda Yaşam Beklentisi	5,476	4	,254	24	21,562	,000
Bebek Ölüm Oranı	4,353	4	,441	24	9,869	,000
100000 Kişiye Düşen Uzman Doktor Sayısı	2,532	4	,745	24	3,401	,024
100000 Kişiye Düşen Hastane Yatak Sayısı	3,801	4	,533	24	7,129	,001
Kişi Başına Düşen Sağlık Harcaması	3,911	4	,515	24	7,595	,000
Hastanelerde Çalışan Sağlık Personeli Sayısı	6,085	4	,153	24	39,880	,000
Hemşire, Ebe Ve Hasta Bakıcı Başına Düşen Kişi Sayısı	3,976	4	,504	24	7,891	,000
Devlet Sağlık Harcamalarının GSYİH'deki Payı	4,325	4	,446	24	9,702	,000

ANOVA sonuçlarının verildiği Tablo 5 incelendiğinde değişkenler kümeler itibariyle farklı çıkmıştır. Değişkenlerin kümeler itibariyle farklı çıkması doğaldır. Çünkü kümeleme analizi, bu farkı zaten kendisi yaratmış ve kümeler arasındaki farkı maksimum yapmıştır. Dolayısıyla kümelerdeki gözlemlerin dağılımı tesadüfi değildir (Kalaycı, 2009:376).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Çalışmada Türkiye ve AB'ye üye ülkeler sağlık göstergelerine göre sınıflandırılmıştır.

Bu amaçla Türkiye ve AB'ye üye 28 ülkeye ait 10 adet sağlık göstergesi ele alınmıştır.

Yapılan ANOVA testi sonucunda 2 adet sağlık göstergesi anlamsız bulunmuş ($p>0.05$), bunun sonucunda 8 adet sağlık göstergesi ile analize devam edilmiştir. Ülkeleri sağlık göstergelerine

göre sınıflandırmak amacıyla anlamlı kabul edilen 8 adet sağlık göstergesine çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden kümeleme analizi uygulanmıştır. Ülkeler K-ortalama kümeleme yöntemine göre kümelendirilmiştir. K-ortalama kümeleme yönteminde küme sayısının belirlenmesi için öncelikle hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden Ward yöntemi uygulanmış ve ülkelerin yaklaşık dört kümeye ayrılması uygun görülmüştür. Uygulanan K-ortalama kümeleme yöntemine göre Almanya ve Fransa birinci kümeyi; Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kıbrıs, Lüksemburg, Malta, Portekiz ve Slovenya ikinci kümeyi; Letonya ve Yunanistan üçüncü kümeyi; Türkiye tek başına dördüncü kümeyi; Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Slovakya ise beşinci kümeyi oluşturmaktadır. Kümelerin birbirlerine olan uzaklıkları incelendiğinde Türkiye'nin diğer ülkelerin oluşturduğu kümelerden oldukça uzakta olduğu tespit edilmiştir. Sonuçlardan anlaşılacağı üzere, Türkiye'nin sağlık göstergeleri açısından gelişmiş ülkelerle aynı kümede yer alabilmesi için sağlık alanında yaptığı reformları daha da arttırması gerektiği düşünülebilir.

KAYNAKÇA

Çelik, Ş. (2013). Kümeleme Analizi İle Sağlık Göstergelerine Göre Türkiye'deki İllerin Sınıflandırılması. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 14(2), ss. 175-194.

Ersöz, F. (2009). OECD'ye Üye Ülkelerin Seçilmiş Sağlık Göstergelerinin Kümeleme ve Ayırma Analizi ile Karşılaştırılması. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Sciences*, 29(6), ss.1650-1659.

Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım, Ankara.

Mut, S. ve Akyürek, Ç. E. (2017). OECD Ülkelerinin Sağlık Göstergelerine Göre Kümeleme Analizi İle Sınıflandırılması. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(12), ss. 411-422.

FİYAT KAZANÇ ORANINI ETKİLEYEN ve AÇIKLAYAN ÇALIŞMALARIN GELİŞİMİ

Öğr. Gör. Ekrem Meriç
Anadolu University, Açıköğretim Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Melik Kamışlı
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük Meslek Yüksekokulu
Doç. Dr. Fatih Temizel
Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

ÖZET

Pay senedini baz alarak yatırım yapan yatırımcılar için en önemli göstergelerden biri pay senedi fiyatı ve fiyatı etkileyen değişkenlerdir. Diğer yandan hangi varlıklara yatırım yapılacağı ile ilgili olarak yatırımcılara yön gösteren birçok temel yöntem ve gösterge bulunmaktadır. Tüm yatırımcıların ileri düzey analiz tekniklerini bilmediği düşünüldüğünde ise temel analiz ve finansal oranların yatırım sürecinde kullanılabilirliği ön plana çıkmaktadır. Özellikle fiyat kazanç oranı pay senedi performansını tahmin etmek için piyasa katılımcıları tarafından sıklıkla kullanılan geleneksel finansal orandır. Fiyat kazanç oranı sadeliği, hesaplama kolaylığı ve sağladığı anlamlı içerik nedeni ile yatırımcılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

Fiyat kazanç oranının ilk ortaya çıkışından günümüze dek, fiyat kazanç oranını açıklayan ve etkileyen değişkenlerin neler olduğunu belirlemek için makroekonomik göstergeler ile işletmeye ya da sektöre ilişkin mikroekonomik oran ya da değerlerin anlamlılığını test eden birçok çalışma yapılmıştır.

Bu çalışmada 1934 yılından günümüze dek Fiyat Kazanç oranını etkileyen ya da açıklayan değişkenleri temel alan çalışmalardaki gelişim ve değişim incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Oranlar, Fiyat Kazanç Oranı, Pay Senedi Değerlemesi, Sermaye Piyasaları.

THE EVOLUTION of STUDIES AFFECTING and EXPLAINING PRICE EARNINGS RATIO

ABSTRACT

One of the most important indicators for investors investing on the basis of share is the variables affecting the share price and price. On the other hand, there are many basic methods and indicators that guide investors as to which assets to invest. When it is thought that all investors do not know the advanced analysis techniques, the basic analysis and financial ratios can be used in the investment process. In particular, the price-to-earnings ratio is a traditional financial burden that is often used by market participants to predict stock performance. The price-earnings ratio is often used by investors for simplicity, ease of calculation and meaningful content.

A number of studies have been conducted to test the significance of macroeconomic indicators and the microeconomic ratios or values associated with the business or sector in order to determine what the variables that explain and affect the price earnings ratio are from the earliest appearance of the price-earnings ratio.

This study examines the evolution and change in studies based on variables that affect or explain the price earnings ratio from 1934 to the present day.

Keywords: Financial Ratios, Price Earnings Ratio, Stock Valuation, Capital Markets.

GİRİŞ

Pay senedini baz alarak yatırım yapan yatırımcılar için en önemli göstergelerden biri pay senedi fiyatı ve fiyatı etkileyen değişkenlerdir. Diğer yandan hangi varlıklara yatırım yapılacağı ile ilgili olarak yatırımcılara yön gösteren birçok temel yöntem ve gösterge bulunmaktadır.

Yatırımcıların ileri analiz tekniklerini bilmediği düşünüldüğünde; temel analiz ve finansal oranların yatırım sürecinde kullanılabilirliği ön plana çıkmaktadır. Özellikle fiyat kazanç oranı pay

senedi performansını tahmin etmek için piyasa katılımcıları tarafından sıklıkla kullanılan geleneksel finansal orandır. Fiyat kazanç oranı sadeliği, hesaplama kolaylığı ve sağladığı anlamlı içerik nedeni ile yatırımcılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır.

Fiyat kazanç oranının ilk ortaya çıkışından günümüze dek, fiyat kazanç oranını açıklayan ve etkileyen değişkenlerin neler olduğunu belirlemek için makroekonomik göstergeler ile işletmeye ya da sektöre ilişkin mikroekonomik oran ya da değerlerin anlamlılığını test eden birçok çalışma yapılmıştır.

Alanyazında fiyat - kazanç oranı temelli çalışmaları;

- Fiyat Kazanç Oranı ile pay senedi getirisi ilişkisini inceleyen çalışmalar,
- Fiyat Kazanç oranını etkileyen ya da açıklayan değişkenleri temel alan çalışmalar,
- Fiyat Kazanç oranını diğer yatırım yöntemleri ile kıyaslayan çalışmalar

olmak üzere üç bölümde guruplandırmak olasıdır.

Bu çalışmada 1934 yılından günümüze dek Fiyat/Kazanç oranını etkileyen ya da açıklayan değişkenleri temel alan çalışmalardaki gelişim ve değişim incelenmiştir.

ALANYAZIN

Alanyazında ilk olarak Graham ve Dodd tarafından 1934 tarihinde kullanılan Fiyat Kazanç Oranı yöntemi (Graham ve Dodd, 1934:496) basitliği, kolay erişilebilir ve hesaplanabilir olması nedeni ile küçük yatırımcılar tarafından tercih edilmiştir. Fiyat Kazanç Oranı yöntemi avantajları nedeni ile yaygın olarak kullanılmış ve zaman içerisinde birçok çalışmaya konu olmuştur. Yöntem üzerine yapılan çalışmalar günümüzde de önemini korumaktadır.

Fiyat Kazanç Oranı Üzerine Temel Çalışmalar

Alanyazında düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranlı pay senetlerine yatırım stratejisinin ilk olarak 1934 yılında Graham ve Dodd tarafından önerildiği görülmektedir. (Graham ve Dodd, 1934:496)

Bell 1958 yılında yaptığı çalışmada, (Bell, 1958:25) pay senedi değerlemesinde "Fiyat- Gelecek Getiriler Oranı" kullanmıştır. Nicholson 1960 tarihli (Nicholson, 1960:43) çalışmasında Fiyat / Kazanç (F/K) oranını incelemiş, yine 1960 tarihli çalışmasında Margoshes (Margoshes, 1960, 125) Fiyat / Kazanç (F/K) oranının finansal analizde kullanımını incelemiştir. Nicholson 1968 tarihli çalışmasında (Nicholson, 1968:105) fiyat oranlarının yatırım sonuçları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Molodovsky ise 1968 tarihli çalışmasında (Molodovsky, 1968:134) pay değerleri ve pay fiyatları arasındaki ilişkileri incelemiştir.

Robichek ve Bogue 1971 tarihli çalışmalarında Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve beklenen değeri incelemiş, bu kapsamda öncelikle standart pay senetleri ve büyüme beklentisi olan pay senetleri üzerindeki F/K oranı ve belirleyicilerini ortaya koymayı, daha sonra Fiyat / Kazanç (F/K) oranını etkileyen finansal değişkenleri belirlemeyi amaçlamışlardır. (Robichek ve Bogue, 1971:731)

Chung ise 1974 tarihli çalışmasında pay senetlerinin Fiyat / Kazanç (F/K) oranı analizinde firma etkisini araştırmıştır.(Chung, 1974:1009)

1977 yılına kadar Fiyat / Kazanç (F/K) oranı üzerine yapılan çalışmalarda risk ve getiri arasındaki ilişki dikkate alınmamıştır. F/K oranının sistematik etkisi ilk olarak Basu tarafından 1977 yılında ortaya konmuştur. (Basu, 1977:663)

Basu bu çalışmasında, düşük Fiyat / Kazanç (F/K)oranlı pay senetlerinden oluşan portföylerin yüksek Fiyat / Kazanç (F/K) oranlı pay senetlerinden oluşan portföylerden ortalamada daha yüksek mutlak ve riske göre düzeltilmiş getiri oranlarına sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Fiyat Kazanç Oranını Etkileyen ya da Açıklayan Değişkenleri Temel Alan çalışmalar

Fiyat / Kazanç (F/K) oranını açıklayan ve etkileyen değişkenlerin neler olduğunu belirlemek için makroekonomik göstergeler ile şirkete ya da sektöre ait mikroekonomik oran ya da değerlerin anlamlılığını test eden çalışmalar bu bölümde incelenmektedir.

Robichek ve Bogue 1971 tarihli çalışmalarında, "iskonto edilmiş temettü değerleme modeli" kullanarak Fiyat / Kazanç (F/K) oranının finansal değişken olarak yaygın kullanımını ortaya koymuşlardır. (Robichek ve Bogue, 1971:731)

Chung 1974 tarihli çalışmasında, seçilen işletme finansal verileri ile S&P endüstri pay senetleri endeksini kullanmış, üstel ağırlıklandırılmış getirilerin, ağırlıklandırılmış getiri oranının, özkaynak veriminin, fiyat gelişiminin, kar payı dağıtım oranının, getiri dengesi, fiyat dengesi, firma büyüklüğü, fiyat dağılımının çarpıklık derecesi, özkaynak fiyat uygunluğu firma etkisini dikkate alarak matematiksel modelleme ile belirtilen faktörlerin etkilerini araştırılmıştır. (Chung, 1974:1009)

Beaver ve Morse 1978 yılında yaptıkları çalışmada, Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarındaki belirgin farklılığın açıklamasının büyüme ve risk ile ilgili olmadığını, bu farklılığın muhasebe yöntemlerindeki farklılıklardan kaynaklandığını ortaya koymuşlardır. (Beaver ve Morse, 1978:65)

Cook ve Rozeff 1984 tarihli çalışmalarında hacim ve Fiyat / Kazanç (F/K) oranı arasındaki ilişkide oluşan anomalileri araştırmış özellikle Ocak ayı etkisi üzerinde durmuşlar, pay senetlerinde piyasa değeri ve Fiyat / Kazanç (F/K) oranı etkilerinin yılın tümü için geçerli olduğu ancak bu etkinin yarısının Ocak ayında oluştuğu ortaya koyulmuştur. (Cook ve Rozeff, 1984:449)

Ou ve Penman 1989 tarihli çalışmalarında, pay senetlerinin bilgi içeriği ve Fiyat / Kazanç (F/K) oranının, fiyat, cari getiriler ve gelecek getirilerin, bunlara ek olarak gelecekteki fiyat değişimlerini incelemiş ve gelecek getirilerin bilançodan elde edilen Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ile öngörülebileceğini ortaya koymuşlardır. (Ou ve Penman, 1989:111)

Zarowin 1990'de yaptığı çalışmada, Fiyat / Kazanç (F/K) oranının belirleyicilerinin neler olduğunu ortaya koymayı amaçlamış. Pay senedi fiyatlamasında beklentilerin, büyüme faktörünün önemini belirlediği, risk ölçüsü olan beta katsayısının dikkate alınmamasının ise önemli bir eksiklik olduğunu ortaya koymuştur. (Zarowin, 1990:439)

Freeman ve Tse 1992 tarihli çalışmalarında kazanç tepki katsayısı ile Fiyat / Kazanç oranı arasındaki farklılıkları ortaya koymayı amaçlamış ve kazanç değişiminde mutlak büyüklükler arttıkça, marjinal fiyat tepkilerinin sıfıra yakın düzeylere indiğini ortaya koymuşlardır. (Freeman ve Tse, 1992:185)

Alford 1992 tarihli çalışmasında, pay senedi fiyatları ile faiz ve vergi oranlarını kullanarak, ele alınan Fiyat / Kazanç oranı katsayılarındaki kesitsel değişimin önemli bir bölümünün risk ve kazançlardaki büyüme ve endüstri tarafından açıklanabildiğini belirtmiştir. (Alford, 1992:94)

İkeda 1992 tarihli çalışmasında, Japonya'da Fiyat / Kazanç (F/K) oranının diğer ülke piyasalarının aksine daha yüksek olduğunu belirterek, bunu açıklamada "karşılıklı sahiplik" ten, yani iki firmanın birbirlerinin pay senetlerine sahip olmasının etkisinden yararlanmaktadır. (İkeda, 1992:77)

Ramesh ve Thiagarajan 1993 yılında yaptıkları çalışmada, 277 firma arasından seçilen 193 firmanın 1952 – 1987 dönemi yılsonu verilerini kullanmış kazancın stokastik özelliklerini modellemede gözlemlenemeyen bileşenleri de dikkate alarak istatistiki ve kavramsal açıdan üstün bir model önermişlerdir. (Ramesh ve Thiagarajan, 1993:399)

Ryan ve Zarowin 1995 tarihli Fiyat / Kazanç oranı ve fiyat verilerini inceledikleri çalışmada, getiriler ve Fiyat / Kazanç oranı arasındaki ilişkinin fiyatlarla ilişkisiz olduğu varsayarak, aralarındaki ölçüm hataları ve değerleme ile ilişkili bileşenlerin pozitif ilişkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır. (Ryan ve Zarowin, 1995:767)

Penman 1996 tarihli çalışmasında, fiyat ve kar payı bilgilerinden hareketle, Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) oranlarını birlikte incelemiş, iki oranın birbiri üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. (Penman, 1996:235)

Dhaliwal, Guenther ve Trombley 1999 tarihli çalışmalarında ağırlıklı olarak LIFO stok değerleme yöntemini kullanan işletmeleri dikkate almış, LIFO kullanan işletmelerde, kullanmayanlara göre önemli farklılıklar bulmuşlardır. (Dhaliwal vd., 1999:419)

White 2000 yılında yaptığı çalışmasında, makroekonomik göstergeler ve borsa göstergelerinin Fiyat / Kazanç (F/K) oranını etkileyen değişkenler olduğu sonucuna varmıştır. (White, 2000:30)

Park 2000 tarihli çalışmasında, faiz oranı ve gelecek kazançlarının F/K oranını açıklayan değişkenler olduğu savunmuştur. (Park, 2000:27)

Claus ve Thomas 2001'de yaptıkları çalışmalarında 1985 – 1998 dönemi COMPUSTAT veritabanında yer alan pay senedi defter değerleri ve kar paylarını kullanarak Fiyat / Kazanç oranının karların büyümesinin tahmininde kullanılabileceğini ortaya koymuşlardır. (Claus ve Thomas, 2001:1629)

Thuraisingham ise 2001 tarihli çalışmasında, Fiyat / Kazanç (F/K) oranını etkileyen üç temel değişkeni; öz kaynak karlılığı, varlıkların defter değeri ve yedek akçeler olarak belirlemiştir. (Thuraisingham, 2001:58)

Bierman 2002'de yaptığı çalışmada, firmanın anormal bir kaynak yapısı veya anormal nakde sahip olması durumunda Fiyat / Kazanç (F/K) oranı üzerinde yapılması gereken düzeltmelere odaklanmıştır. (Bierman, 2002:57)

Arnott ve Bernstein 2002 tarihli çalışmalarında, 1802 – 2002 dönemi pay endeksi, reel pay getirileri ve enflasyon oranlarını kullanarak, varlık risk primlerinin ne kadarının kabul edilebileceğini açıklamada Fiyat / Kazanç (F/K) oranından yararlanmışlardır. (Arnott ve Bernstein, 2002:64)

Carlson, Pelz ve Wohar 2002 tarihli çalışmalarında, üçer aylık kar payı, fiyat ve kazanç verilerini kullanmışlar, üç aylık ve yıllık verilerle kar payı / fiyat oranının yapısal değişimine ilişkin güçlü kanıtlara ulaşmak amacıyla kırılma testleri uygulanmıştır. Benzer bir çalışma Fiyat / Kazanç (F/K) oranı için yapılarak yılık verilerin Fiyat / Kazanç (F/K) oranı kırılma testi için yetersiz olduğu ortaya konularak, 1945 sonrası dönemde üç aylık verilerle Fiyat / Kazanç (F/K) oranı üzerindeki yapısal değişikliklerin neler olduğu ortaya konmuştur. (Carlson vd. 2002:23)

Siegel 2002 tarihli çalışmasında, Fiyat / Kazanç (F/K) oranını; son 12 aylık kazançlar, 5 yıllık ortalama kazançlar ve 5 yıllık işletme kazançları ortalamasından yararlanarak hesaplamıştır. Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve gelecekteki pay senedi getirileri, aşırı değerlenmiş pay senetlerinin durumu, ekonomik büyüme dikkate alınarak Fiyat / Kazanç (F/K) oranı üzerinde düzeltme önerilmiştir. (Siegel, 2002:9)

Ramcharran'ın 2004 tarihli çalışmasında, GSYH'daki büyümenin Fiyat / Kazanç (F/K) oranını anlamlı şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. (Ramcharran, 2004:45)

Shamsuddina ve Hillier 2004 yılında yaptıkları çalışmalarında, Fiyat / Kazanç (F/K) oranını etkileyen faktörlerin anlamlı olup olmadıklarını test etmişlerdir. Buna göre kar payı ödeme oranı, GSYH'daki büyüme ve yerel para birimindeki artış Fiyat / Kazanç (F/K) oranını artırırken; piyasa oynaklığı ve faiz oranlarındaki artış Fiyat / Kazanç (F/K) oranını düşürdüğü sonucuna varmışlardır. (Shamsuddina ve Hillier, 2004:565)

Durtschi ve Easton 2005 tarihli çalışmalarında, kazanç ölçüt dağılımının (0) etrafında dağıldığını, deflasyon, örnek seçim kriteri ve sıfırın solu ve sağındaki (piyasa fiyatlaması, analistin iyimserliği veya kötümserliği) gözlem karakteristikleri arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymuşlardır. Analist beklentileri ışığında kazanç ölçütlerini frekans dağılımına tabi tutarak, Fiyat / Kazanç (F/K) oranını açıklamışlardır. (Durtschi ve Easton, 2005:557)

Anderson ve Brooks'un 2005 tarihli çalışmalarında, bir işletmenin Fiyat / Kazanç (F/K) oranına etki eden faktörler; Sektörün Fiyat / Kazanç (F/K) oranı, piyasa payı, işletme büyüklüğü ve işletmeye özgü etkiler olarak sıralanmıştır. (Anderson ve Brooks, 2005:456)

Öztürk 2007 tarihli çalışmasında, Türkiye'de BIST'te işlem gören ve temettü dağıtımı yapan firmaların tamamına ait verileri bütünleşik regresyon analiziyle incelemiştir. Araştırma sonucunda kar payı dağıtım oranının, pay senedi başına kazançtaki büyüme oranının ve risk artışının Fiyat / Kazanç (F/K) oranını arttırdığı; firma büyüklüğünün ise azalttığı belirlenmiştir. (Öztürk, 2007:275)

Weigand ve Irons'ın 2007 yılında, pay senedi fiyat endeksi, enflasyon, Fiyat / Kazanç (F/K) oranı verileri ve getiri verileri ile yaptıkları çalışmada, fiyat kazanç oranı ve gelecekteki pay senedi getirileri ile ABD'deki faiz oranları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmada 1 yıllık ve 10 yıllık Fiyat Kazanç oranları kullanılmış, her bir oran için getiri, bu getirilerin standart sapması, getirinin yıllık büyüme oranı ve yüzde değişimleri kullanılmıştır. Çalışmada, pay senedi getirileri ve kazançların büyümesinde belirtilen dönemler için nominal 10 yıllık hazine bonosu verimleri ortaya konularak, pay senedi getirilerinin volatilitesi değerlendirmeye alınmıştır. (Weigand ve Irons, 2007:87)

Jordan, Clark ve Donald 2009 tarihli çalışmalarında, 73 petrol ve gaz firmasının yılsonu bilançolarını inceleyerek, geleneksel finansal tablo analizinin Fiyat / Kazanç (F/K) oranındaki değişimleri büyük oranda açıkladığını ortaya koymuşlardır. (Jordan vd. 2009:91)

Kumar ve Warne 2009 yılında yaptıkları çalışmada, Fiyat / Kazanç (F/K) oranının parametrik belirleyicilerini analiz etmişlerdir. Bu amaçla Fiyat / Kazanç (F/K) oranı başta olmak üzere 7 değişken (Fiyat / Kazanç (F/K) oranı, şirket büyüklüğü, gelir değişkenliği, piyasa fiyatı değişkenliği, borç / özkaynak oranı, karpayı ödeme oranı, piyasa fiyatı artış oranı)kullanılmıştır. (Kumar ve Warne, 2009:63)

Dudney, Jirasakuldech ve Zorn 2009 yılında, S&P 500 getirileri, marjinal vergi oranı, AAA dereceli belediye tahvilleri ve 10 yıllık hazine bonosu faiz oranlarını veri olarak kullandıkları çalışmalarında belediye tahvil faizleri ve hazine bonosu faiz oranları arasındaki verimle Fiyat / Kazanç (F/K) oranı değişimini açıklamışlardır. (Dudney vd., 2009:358)

Alcock, Mollee ve Wood, 2011 tarihli çalışmalarında, fiyat ve kazanç arasındaki ilişkiyi araştırarak, büyüme üzerindeki etkisini ortaya koymuşlardır. (Alcock vd., 2011:805)

Tabara ve Vasiliu'nun 2011'de yaptıkları ve Bükreş borsasında işlem gören 40 şirketin verilerini dikkate aldıkları çalışmada pay senetleri için aritmetik ortalama, medyan ve harmonik ortalama bilgilerini içeren Fiyat / Kazanç (F/K) oranı kullanılmış, üç yöntemin ortalamasının iyi sonuç verdiği bulgusuna ulaşılmıştır. (Tabara ve Vasiliu, 2011:104)

Kasilingam ve Ramasundaram 2011 tarihli çalışmalarında, Hindistan piyasasında işlem gören 30 şirketin sermaye yapısı, kazançları, pay senedi fiyatları ve karpayı geçmişi verilerini kullanmışlardır. Çalışmada Hindistan piyasası için Fiyat / Kazanç (F/K) oranı belirleyicileri araştırılmış, Fiyat / Kazanç (F/K) oranının şirketten şirkete değiştiği, ekonomik koşullardan çok etkilenmediği, Fiyat / Kazanç (F/K) oranını en çok etkileyen faktörlerin ise beklenen getiri ve beklenen büyüme oranı olduğu ortaya konmuştur. (Kasilingam ve Ramasundaram, 2011:106)

Voss 2011 taraihli çalışmasında, incelenen 2 şirketin (Facebook ve ESA- Extended Stay America finansal verileri) büyüme faktörü ile düzenlenmiş Fiyat / Kazanç (F/K) oranındaki hatalara odaklanmış, veriler faiz ve vergiden önceki kazanç (FVÖK) ile ilişkilendirilerek incelenmiş ve Fiyat / Kazanç (F/K) oranının fiyat belirlemede yetersiz kaldığı ortaya konmuştur. (Voss, 2011:56)

Ang ve Zhang 2011 yılında yaptıkları çalışmada, S&P endeksi, kar payı verimi, sermaye kazancı getirileri, toplam getiriler (sermaye kazancı ve karpayı) ve hesaplanan iskonto oranlarını incelemişlerdir. (Ang ve Zhang, 2011:130)

Wisniewski, Lightfood ve Lilley 2012 tarihli çalışmalarında, seçim dönemlerinin Fiyat / Kazanç oranı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. (Wisniewski vd., 2012:106)

Fun ve Basana 2012 tarihli çalışmalarında, pay senedi Fiyat / Kazanç (F/K) oranı verilerini ve bilançoda yer alan Pay Senedi Başına Kar'ı (HBK) kullanmışlardır. Araştırmadaki bağımlı değişken; ortalama elde tutma dönemi iken, bağımsız değişken ise Fiyat Kazanç oranıdır. Pay senetleri Fiyak Kazanç oranına göre yüksekten düşüğe sıralanmış, yüksek, normal ve düşük Fiyat Kazanç oranlı pay senetleri belirlenerek, düşük Fiyat Kazanç oranlı pay senedi portföy getirisi ile yüksek Fiyat Kazanç oranlı pay senedi portföy getirisi arasında önemli ölçüde farklılık olmadığı ortaya konulmak istenmiştir. (Fun ve Basana, 2012:7)

Penman ve Reggiani 2012 yılında yaptıkları ve büyüme ve riskin değerlendirilmesinde defter değeri ve alım kazançlarının dikkate alındığı çalışmada, Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) oranlarını hem büyüme getirileri hem de büyümenin riskini tahmin etmede kullanılmışlardır. (Penman ve Reggiani, 2012:1021)

Goodell ve Bodey 2012 tarihli çalışmalarında, 1988 – 2008 dönemi Amerikan seçimleri sırasında Fiyat / Kazanç (F/K) oranındaki değişimlerin enflasyondaki değişikliklerin aksine ters yönde olduğu, getirilerdeki değişim ile Fiyat / Kazanç (F/K) oranı arasında pozitif bir korelasyon bulduğunu ortaya koymuşlardır. (Goodell ve Bodey, 2012:633)

Fiyat / Kazanç (F/K) oranını etkileyen değişkenleri araştıran diğer bir çalışma da Afza ve Tahir'in 2012 tarihli çalışmasıdır. Çalışmada Karachi Borsası'nda işlem gören ve kimya endüstrisinde faaliyet gösteren 25 firmanın verileri kullanılarak regresyon analizi yapılmış, kar payı ödeme oranı, pay senedi fiyatındaki değişiklikler, firma büyüklüğü ve Tobin'in Q rasyosu değişkenlerinin Fiyat / Kazanç (F/K) oranı üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi bulunmuştur. (Afza ve Tahir, 2012:331)

DeBoeuf, Lee ve Stanley 2013 yılında yaptıkları çalışmada, geleneksel oranlar (Fiyat kazanç oranı, piyasa değeri defter değeri ve beklenen HBK) yerine alternatif olarak (EY - HBK/Fiyat), (BP – Pay başına defter değeri / Fiyat) ve (EGY – Beklenen HBK – Gerçekleşen HBK / Fiyat) oranlarını kullanarak, alternatiflerin etkilerini ölçmeyi amaçlamışlardır. (DeBoeuf vd. 2013:1745)

Irons ve Wu 2013 tarihli çalışmalarında, 1871 – 2008 dönemi aylık endeks, Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve kazanç verilerini kullanmışlardır. Çalışmada Weigand ve Irons'ın (2007) çalışmasındaki bulgular temel alınarak fiyat ve kazanç arasındaki ilişki araştırılmıştır. (Irons ve Wu, 2013:130)

Khaledi 2013 tarihli pay senedi alımları yoluyla işletmelerin kazanç/fiyat yönetiminin belirleyicilerinin incelendiği çalışmada, pay senedi alımları ardındaki güdüleri inceleyen diğer çalışmaların aksine, pay senedi alımları ile kazanç/fiyatın yönetilip yönetilemeyeceğini araştırmış, belirleyiciler dikkate alınarak kazanç/fiyatın yönetilebileceği, yönetemeyen işletmelerin ise daha yüksek faiz oranları ile karşı karşıya kalacağı vurgulanmıştır. (Khaledi, 2013:83)

Mısra ve Mohapatra 2014 yılında yaptıkları çalışmalarında VAR (vector autoregression) kullanarak Fiyat / Kazanç (F/K) oranı, temettü verimi, sanayi üretimi endeksi ilişkilerini açıklamışlardır. (Mısra ve Mohapatra, 2014:86)

Vintila ve Gherghina 2014 tarihli çalışmalarında Avrupa'daki gelişmekte olan ülke piyasalarından 320 işletmeye ait, aralarında Fiyat / Kazanç (F/K) oranı da bulunan 10 farklı oran kullanmışlardır. Gelişmekte olan Avrupa piyasaları orta değerli, düşük değerli ve yüksek değerlenmiş işletmeler analiz edilerek piyasaların gelişimi incelenmiştir. (Vintila ve Gherghina, 2014:141)

Bunn vd. 2014 tarihli çalışmalarında, Fiyat / Kazanç (F/K) oranı yerine "Döngüsel Düzeltilmiş Fiyat / Kazanç oranı" (CAPE) kullanarak, sektör bazında göreceli varlık değerlemesi amaçlamışlardır. Bu amaçla CAPE oranı karşılaştırılabilir sektörler incelenmiş, CAPE'nin ürettiği sinyallerde önemli farklılıklar ortaya konmuştur. (Bunn vd., 2014:16)

Houmes ve Chira 2015 yılsonu kapanış fiyatlarını kullandıkları çalışmalarında, işletme sahiplik yapısının Fiyat / Kazanç oranı ve getiri anomalilerinin etkisini araştırmışlar, firmaların piyasa

getirisi ve kazancına göre finansal performans oluşturulup, finansal performans ile Fiyat / Kazanç (F/K) oranı üzerindeki sahiplik koşulları incelenmiştir. (Houmes ve Chira, 2015:140)
Muslich ve Arsitha 2016'da yaptıkları çalışmalarında, şirkete ait mikro ekonomik göstergelerin şirketin Fiyat / Kazanç (F/K) oranına etkisi olup olmadığını incelemişler, toplam varlıklar, borç-öz kaynak oranı ve kar payı oranının Fiyat / Kazanç (F/K) oranı üzerinde önemli etkilere sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Muslich ve Arsitha, 2016:55)
Sevil, Temizel ve Meriç 2017 tarihli çalışmalarında BIST Holding sektöründe yer alan pay senetlerinin F/K oranlarının ortalamaya dönüş özelliğini Kapetanios Çoklu Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi ile analiz etmişler, F/K oranı üzerine gelen şokların etkilerini araştırmışlar etkilerin genelde geçici olduğunu ortaya koymuşlardır. (Sevil vd. 2017:780)

SONUÇ

Yapılan alanyazın araştırmasında incelenen çalışmalardan 48 tanesinin "Fiyat Kazanç Oranını Etkileyen ve Açıklayan Değişkenlere" odaklandığı gözlemlenmiştir.
İncelenen çalışmaların ABD, İngiltere ve Avrupa, Japonya gibi gelişmiş ülkeler yanında Macaristan, Polonya, Rusya, Slovakya, Ukrayna, Hindistan, Endonezya, Romanya Pakistan ve Türkiye olmak üzere birçok ülkeyi kapsadığı gözlemlenmiştir.
İncelenen çalışmalarda; temel makroekonomik göstergeler, faiz ve vergi oranları, enflasyon Oranları, GSYH büyüme oranları, işletme büyüklüğü, karşılıklı sahiplik, işletme bilançosu, muhasebe yöntem farklılıkları, stok değerleme yöntemleri, işletme kaynak yapısı, finansal tablo analizi, özkaynak karlılığı ve verimi, varlıkların defter değeri, yedek akçeler, kar Payları, reel pay getirileri, iskonto edilmiş karpayı değerleme modeli, beta katsayıları, kazanç tepki katsayısı, PD/DD oranları, anomali etkileri gibi faktörlerin etkileri incelenmiştir.
Fiyat Kazanç Oranını Etkileyen ve Açıklayan Değişkenlere yönelik olarak Türkiye'de yapılan çalışma sayısının oldukça az olduğu söylenebilmektedir.

GELECEK ÇALIŞMALAR

Çalışmada F/K Oranını etkileyen ya da açıklayan değişkenleri temel alan çalışmalar incelenmiş olup;
F/K Oranı ile pay senedi getirisi ilişkisini inceleyen çalışmalar ve
F/K Oranını diğer yatırım yöntemleri ile kıyaslayan çalışmalar için de yapılması planlanmaktadır.
Ek olarak alanyazında incelenen çalışmalarda dikkate alınan değişkenlerin ülkemiz sermaye piyasalarında farklı dönemler ve sektörler bazında da yapılması olasıdır.

KAYNAKLAR

Afza, T. ve Tahir, S.(2012), "Determinants of price earnings ratio", International journal of academic research in business and social science, 2(8), pp.331-343.
Alcock, J., Mollee, T. ve Wood, J. (2011), "Volatile earnings growth, the price of earnings and the Value Premium", Quantitative Finance, 11(6), 805 – 815.
Alford, A. W. (1992), The Effect of the Set of Comparable Firms on the Accuracy of the Price-Earnings Valuation Method", Journal of Accounting Research, 30(1), 94 -108.
Anderson, K. ve Brooks, C. (2005), "Decomposing the price-earnings ratio", Journal of Asset Management, 6(6), 456 – 469.
Ang, A. ve Zhang, X. (2011), "Price Earnings Ratios Growth and Discount Rates Rethinking the Equity Risk Premium", Research Foundation of the CFA Institute, 130-142.
Arnott, R.D. ve Bernstein, P.L. (2002), "What Risk Premium Is "Normal?", Financial Analysts Journal, 58(2), 64 – 85.
Basu, S. (1977), "Investment Performance of Common Stocks in Relation to Their Price-Earnings Ratios: A Test of the Efficient Market Hypothesis", The Journal of Finance, 32(3), 663-682.

Beaver, W. ve Morse, D. (1978), "What Determines Price-Earnings Ratios?", Financial Analysts Journal, 34(4), 65 - 76.
Bell, W.E. (1958), "The Price-Future Earnings Ratio: A Practical Aid to Stock Valuation", The Analysts Journal, 14(4), 25-28.
Bierman, J. B. (2002), "The Price Earnings Ratio", The Journal of Portfolio Management, 28(4), 57 – 60.
Bunn, O., Staal, A., Zhuang, J., Lazanas,A., Ural, C., ve Shiller, R. (2014), "Es-cape-ing from Overvalued Sectors: Sector Selection Based on the Cyclically Adjusted Price-Earnings (CAPE) Ratio", The Journal of Portfolio Management, 41(1), 16 – 33.
Carlson, J.B. & E.A. Pelz & M.E.Wohar (2002), "Will Valuation Ratios Revert to Historical Means? Some evidence from break point tests", The Journal of Portfolio Management, 28(4), 23 – 35.
Chung, P.S. (1974), "An Investigation of the Firm Effects Influence in the Analysis of Earnings to Price Ratios of Industrial Common Stocks", The Journal of Financial and Quantitative Analysis, 9(6), 1009 - 1029.
Claus, J. ve Thomas, J. (2001), Equity Premia as Low as Three Percent? Evidence from Analysts' Earnings Forecasts for Domestic and International Stock Markets", The Journal of Finance, 56(5), 1629 – 1666.
Cook, T.J. ve Rozeff, M.S. (1984), "Size and Earnings/Price Ratio Anomalies: One Effect or Two?", Journal of Financial and Quantitative Analysis, 19(4), 449 – 466.
Dhaliwal, D.S., Guenther, D.A. ve Trombley, M.A. (1999), Inventory Accounting Method and Earnings-Price Ratios", Contemporary Accounting Research, 16(3), 419 - 436.
DeBoeuf, D., Lee, H., ve Stanley, A., (2013), "Improved alternatives to price multiple and earnings growth ratios used by bottom-up investors", Applied Financial Economics, 23(22), 1745–1754.
Dudney, D., Jirasakuldech, B. ve Zorn, T. (2009), "PE Movements Some New Results", Journal of Forecasting, 28(4), 358 – 370.
Durtschi, C. ve Easton, P. (2005), "Earnings Management? The Shapes of the Frequency Distributions of Earnings Metrics Are Not Evidence Ipso Facto", Journal of Accounting Research, 43(4), 557 – 592.
Freeman, R.N. ve Tse, S.Y. (1992), A Nonlinear Model of Security Price Responses to Unexpected Earnings", Journal of Accounting Research, 30(2), 185 – 209.
Fun, L.P. ve Basana, S.R. (2012), "Price Earnings Ratio and Stock Return Analysis (Evidence from Liquidity 45 Stocks Listed in Indonesia Stock Exchange)", Jurnal Manajemen Dan Kewirausahaan, 14(1), 7 – 12.
Graham, B. ve Dodd, D.L. (1934), Security Analysis, New York, N.Y.: Whittlesey House, McGraw-Hill Book Co.
Goodell, J.W. ve Bodey, R.A. (2012), "Price-earnings changes during US presidential election cycles: voter uncertainty and other determinants", Public Choice, 150(3-4), 633 – 650.
Houmes, R. ve Chira, I. (2015), "The effect of ownership structure on the price earnings ratio — returns anomal", International Review of Financial Analysis, (37:2015), 140 – 147.
Irons, R. ve Wu, T. (2013), "Will the market PE ratio revert to its mean", Investment Management and Financial Innovations, 10(4), 130 – 136.
İkeda, M. (1992), Price Earnings Ratios with Reciprocal Ownership", Financial Analysts Journal, 48(4), 77 – 82.
Jordan, C.E., Clark, S.J., ve Donald, M. (2009), "Using Financial Statement Analysis to Explain the Variation in Firms' Earnings-Price Ratios", Academy of Accounting and Financial Studies Journal, 13(1), 91 – 101.

Kasilingam, R. ve Ramasundaram, G. (2011), "Price Earnings Multiples: Actual Determinants", SCMS Journal of Indian Management, 8(3), 106 – 118.
Khaledi, N. (2013), "Determinants of Firms Managing EPS Through Share Repurchases", Academy of Accounting and Financial Studies Journal, 17(4), 83-95.
Kumar, S. ve Warne, D.P. (2009), "Parametric Determinants of Price-Earnings Ratio in Indian Capital Markets", The IUP Journal of Applied Finance, 15(9), 63 – 82.
Margoshes, S.L. (1960), "Price/Earnings Ratio in Financial Analysis: .... Its Use and Abuse", Financial Analysts Journal, 16(6), 125-130.
Mısra, A.K. ve Mohapatra, S. (2014), "Evidence and Sources of Momentum Profits. A Study on Indian Stock Market", Economics, Management, and Financial Markets, 9(3), 86 – 109.
Molodovsky, N. (1968), "Stock Values and Stock Prices", Financial Analysts Journal, 24(6), 134-148.
Muslich, L.ve Arsitha, J. (2016), "The Analysis of Factors Affecting Price Earnings Ratio on the Company Shares Registered in Jakarta Islamic Index", Academic Journal of Economic Studies, 2(3), 55-63.
Nicholson, S.F. (1960), "Price-Earning Ratios", Financial Analysts Journal, 16(4), 43-45.
Nicholson, S.F. (1968), "Price Ratios in Relation to Investment Results", Financial Analysts Journal, 24(1), 105-109.
Ou, J.A. ve Penman, S.H. (1989). "Accounting Measurement, Price-Earnings Ratio, and the Information Content of Security Prices", Journal of Accounting Research, Vol. 27, 111 – 144.
Öztürk, M.B. (2007), "Fiyat / Kazanç Oranını Etkileyen Değişkenler Üzerine İMKB'de Ampirik Bir Uygulama", Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23(2), 275 – 284.
Park, S. (2000), What Does the P-E Ratio Mean?", The Journal of Investing, 9 (3), 27-34.
Penman, S. H. (1996), The Articulation of Price-Earnings Ratios and Market-to-Book Ratios and the Evaluation of Growth", Journal of Accounting Research, 34(2), 235 – 259.
Penman, S.ve Reggiani, F. (2012), "Returns to Buying Earnings and Book Value: Accounting for Growth and Risk", Review of Accounting Studies. (2013, 18), 1021 – 1049.
Ramesh, K. ve Thiagarajan, S.R. (1993), Estimating the Permanent Component of Accounting Earnings Using the Unobservable Components Model: Implications for Price-Earnings Research", Journal of Accounting, Auditing & Finance, 8(4), 399-425.
Robichek, A.A. ve Bogue, M.C. (1971), "A Note on the Behavior of Expected Price/Earnings Ratios Over Time", The Journal of Finance, 26(3), 731 – 735.
Ramcharran, H. (2004), Returns and Pricing in Emerging Markets", The Journal of Investing, 13(1), 45 – 56.
Ryan, S.G. ve Zarowin, P.A. (1995), On the Ability of the Classical Errors in Variahies Approach to Explain Earnings Response Coefficients and R2s in Alternative Valuation Models", Journal of Accounting, Auditing, and Finance, (Fall), 767 - 786.
Sevil, G., Temizel, F., ve Meriç, E. (2017), "Fiyat Kazanç Oranı ve Ortalamaya Dönüş: BIST Holding Uygulaması", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICMEB17 Özel Sayısı.
Shamsuddina, A.F.M. ve Hillier, J. R. (2004), "Fundamental determinants of the Australian price–earnings multiple", Pacific- Basin Finance Journal, 12 (2004) 565-576
Siegel, J.J. (2002), "The Rise in Stock Valuations and Future Equity Returns", Journal of Investment Consulting, 5(1), 9-19.
Tabara, N. ve Vasiliu, A. (2011), "The Importance of Price Earnings Ratio in Equity Valuation on Stock Exchange Market", Acta Universitatis Danubius, 7(3), 104 – 120.
Thuraisingham, J. (2001), Determinants of Price-Earning Ratio of Listed Companies on the Kuala Lumpur Stock Exchange", Masters thesis, Universiti Putra Malaysia.

Vintila, G. ve Gherghina, Ş.C. (2014), "Pattern Recognition Techniques to Classify the European Emerging Markets Companies From the Valuation Perspective", Economic Computation & Economic Cybernetics Studies & Research, 48(1), 141 - 157.
Voss, J. A. (2011), "The Fallacy of Price/Earnings to Growth Ratios", The Journal of Private Equity, 14(4), 56 – 60.
Weigand, R.A. ve Irons, R. (2007), "The Market P/E Ratio, Earnings Trends, and Stock Return Forecasts: Be realistic about returns on equities to come", The Journal of Portfolio Management, 33(4), 87 – 101.
White, C.B. (2000), What PE Will the U.S. Stock Market Support", Financial Analysts Journal, 58(6), 30-38.
Wisniewski, T.P., Lightfoot, G., ve Lilley, S. (2012), "Speculating on presidential success: exploring the link between the price–earnings ratio and approval ratings", Journal of Economics and Finance, 36(1), 106 - 122.
Zarowin, P. (1990), What Determines Earnings-Price Ratios: Revisited", Journal of Accounting, Auditing & Finance, 5(3), 439 – 454.

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE BAZI ATASÖZLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Serpil SOYDAN
Niğde Ömer Halisdemir Üniv. / Fen-Edebiyat Fakültesi

ÖZET

Türk dilleri ailesinin Güney-batı grubuna mensup olan Türkmen Türkçesi, aynı zamanda Oğuz grubu Türk dillerinin doğu kolunu da teşkil eden Türkçedir. Çağatay Türkçesinin tesirinde gelişen bir yazı dili olan Türkmen Türkçesi, eski Oğuzcaya ait unsurlar yanında Türkçenin doğu ve kuzey kolunda yer alan lehçelere ait pek çok özellikleri de ihtiva etmektedir. Türkmenler yetmiş yıl kadar Rus egemenliği altında kalmalarına rağmen örf ve âdetlerini, inançlarını korumaya çalışmışlardır. İşte milleti ayakta tutan bu değerleri gelecek kuşağa aktaran en önemli söz varlıklarından biri atasözleridir. Halkın ürettiği atasözleri; milletin akıl ve ruh hazinesini, ortak değerlerini ortaya koyan, nesillerden nesillere aktarılan önemli kültürel değerlerdir. Türkmen atasözleri, Oğuz-Türkmen boylarının dışında, bütün Türk topluluklarının tarihini tespit etmeye yarayan birikmiş dil hazinesidir. Bu çalışmada tespit edilen atasözlerine ilişkin örnekler, Geldiyev ve Karayunusoğlu'nun *Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri* adlı eserinden alınmıştır. Makalede, insana ait sıfat ve değerler ile yaşamla ilgili değerler üzerine söylenmiş Türkmen Türkçesine ait atasözleri değerlendirilmiştir. Akıl, akılsızlık, güler yüz, gülmek, kanaat, cömertlik, ilim, sabır-sabırlı olma, iyi-kötü huylu olma, hakikât konusundaki kavramlara ilişkin toplam yüz otuz atasözü olumlu ve olumsuz anlamda değerlendirilmiştir. Olumlu ve olumsuz anlam değerlendirilirken kavramlara göre değil, sözdizimine göre değerlendirme yapılmıştır. Ayrıca tespit edilen atasözleri cümle türleri bakımından tasnif edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Atasözleri, Akıl, Kanaat, Hakikât

AN EVALUATION OF SOME PROVERBS IN TURKMEN TURKISH

ABSTRACT

Turkmen Turkish belonging to the South-western group of the Turkish language family and also the eastern branch of the Oguz group Turkish languages. Türkmen Turkish, which is a writing language developed under the influence of Chagatai Turkısh, contains many features belonging to the dialects located on the eastern and northern branches of Turkısh, as well as elements belonging to the former Oghuz. Although Turkmens remained under Russian sovereignty for seventy years, they tried to preserve their customs and beliefs. Here is one of the most important vocabulary that conveys these values that keep the nation alive to future generations. Proverbs produced by the people; are the important cultural values conveyed to generations from generation to generation, which reveal common values of the mind and spirit of the nation. Turkmen proverbs are the accumulation of accumulated language that helps to determine the history of all Turkic communities, except for Oghuz-Turkmen. Examples of proverbs found in this study are taken from Geldiyev and Karayunusoglu's Comparative Turkmen Proverbs. In the article, the proverbs of Turkmen Turkish which were told about the attributes and values related to human being and values related to life were evaluated. Total 130 proverbs about the concepts of reason wisdom, foolishness, favour, laughter, conviction, generosity, knowledge, patience ve long sufferance, ill-affected and jovialness, truth are evaluated in the positive and negative meaning. Positive and negative meanings were evaluated according to their syntactic rather than conceptual. Moreover, the proverbs that have been determined have been classified in terms of sentence types.

Keywords: Turkmen Turkısh, Proverbs, Wisdom, Conviction, Truth

GİRİŞ

Türkmenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, 27 Ekim 1991 yılında bağımsızlığına kavuşmuştur.

Türkmenistan'da Türkmenlerin dışında Azerîler, Karakalpaklar, Kazaklar, Özbekler, Tatarlar ve Ruslar yaşamaktadır. Türkmenler, Oğuz grubuna mensup Türk boylarındandır. Teke, Yomut, Ersarı, Sarık, Gökleñ, Çovdur, Nohur, Garadaşlı, Yemreli, Hasar, Çandır, Bucak, Olam, İğdir, Bayat gibi kollara ayrılmaktadır. Bu kolların her biri de Türkmen Türkçesinin ağızlarını oluşturmaktadır. Oğuzların-Türkmenlerin aktif bir şekilde tarih sahnesine çıkmaları, bazı Oğuz uruğlarının İslâmiyeti kabul ettiği zamana rastlamaktadır. Oğuz Yabgusu, Müslümanlığı benimseyen kardeşlerinin üzerine yürümüştür. Sonraları kendi adını taşıyan bir devlet kuracak olan Selçuk Bey, Yabguya karşı mücadele etmiş ve Türkmen adıyla anılmaya başlayan Müslüman Oğuzları korumuştur. Bu hadiseden sonra Selçuk Bey önderliğinde Batıya doğru hareket ederek önce Kıpçak, Peçenek Türkleriyle, daha sonra Gaznelilerle savaşarak Amuderya'nın doğusuyla Batı Akdeniz arasında bulunan geniş bir coğrafyaya yayılan Büyük Selçuklu Devletini kurarlar. Fakat sonra Moğol istilasının etkisiyle Türkmen uruğlarının bir kısmı Maveraünnehir, Horasan ve Mangışlak civarında kalmış; diğer uruğlar Azerbaycan'a ve Anadolu'ya yerleşmişlerdir. Bu olaydan sonra Hazar ötesi Türkmenleriyle Azerbaycan ve Anadolu Türkmenleri ayrı topraklarda yaşamış, kültürlerinde ve dillerinde farklı eğilimler ortaya çıkmıştır. Hazar ötesinde kalan Türkmenler, bir süre Moğol ve Timurluların idaresinde yaşamış, daha sonra Moğol asıllı Kalmuklar ve Hive Hanı Ebulgâzi Bahadır Han ile Türk asıllı İran Şahı Nadir Kulu Han'ın saldırılarına maruz kalmışlardır (Kara 2005: 1-2).

Türkmenler, İran Şahlığı ve Hive Hanlığı'nın yönetiminde yaşamamak için bağımsızlık mücadelesine girişmiş, 1860 yılından itibaren özgür bir yaşama başlamışlardır. Ancak bu durum çok uzun sürmemiş, 1879 yılında Türkmenistan Rus işgaliyle karşılaşmış ve Türkmenler yetmiş yıl kadar Rus egemenliği altında yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin 27 Ekim 1991 yılında dağılmasından sonra özgürlüklerine kavuşmuşlardır. Rus baskısı altında yaşadıkları süre boyunca örf ve âdetlerini korumaya çalışmışlardır. Bünyesinde eski Oğuzcaya ait unsurları barındıran Türkmence, Çağataycanın tesirinde gelişen bir yazı dili olduğu için Türkçenin doğu ve kuzey kolunda yer alan lehçelere ait özellikler de taşımaktadır. (Kara 2005: 2-5).

Türkmencenin kelime hazinesini, Türkçe kökenli kelimelerin yanı sıra Arapça, Farsça ve Rusça kelimeler oluşturmaktadır. Ekim devriminden sonra Arapça ve Farsça kelimelerin geçişi dururken Rusça kelimelerin sayısı hızlı bir şekilde artmıştır (Kara 2005: 6).

Türkmen Türkçesinin söz varlığını oluşturan unsurlardan biri de atasözleridir.

Büyük Türkçe Sözlüğe göre (TDK, 2017), atasözü, anonim özellik taşıyan, atalardan kaldığı kabul edilen ve toplumun yüzyıllar boyunca geçirdiği gözlem ve denemelerden, ortak düşünce, tutum ve davranışlarıyla dünya görüşünden oluşan, genel kural niteliğindeki kısa, özlü, kalıplaşmış söz, mesel, savdır.

Hengirmen (2007: 399), atasözlerini kalıplaşmış sözler başlığı altında değerlendirir. Atasözü dışında, ikilemeler ve deyimleri de kalıplaşmış sözler içerisinde yer verir. Kalıplaşmış sözleri, birden çok sözcüğün bir araya gelerek biçim ve anlam yönünden kalıplaşmasından oluşan sözler olarak ifade eder.

Atasözleri ve deyimler, sosyoloji, psikoloji, tarih, felsefe, folklor ve sosyal bilimlerin birçok alanında analiz edilerek, içinde yaşanılan toplumun geçmiş yaşantılarının neler olduğu, değerleri, değer yargıları, olumlanan ve reddedilen davranış ve düşünce kalıplarını görmek açısından önemli birer bilgi kaynağıdır (Okray 2015: 95).

Atasözü için Göktürk Âbidelerinde "sav" tâbiri, Kutadgu Bilig'de "mesel" tâbiri kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinde 20.yy'a kadar atasözü için "mesel, durûb-ı emsâl, darb-ı mesel, tâbir" kelimeleri de kullanılmıştır. Anadolu'da "atalar sözü" kullanımı daha yaygındır. Batı Türkçesi bünyesinde yer alan Anadolu, Bulgaristan, Batı Trakya, Yugoslavya, Kıbrıs, kısmen Azerbaycan, Kırım ve Irak Türkleri arasında da "atalar sözü" veya "atasözü" kullanılışı yaygındır. Azerbaycan

Türkçesi'nde "atalar sözü", Türkmen Türkçesinde "atalarsözi, makal" tabirleri yanında "nakıl" kelimesi de sıkça kullanılmaktadır, Özbek Türkçesinde "maqal" ve Uygur Türkçesinde "makal", Kazak Türkçesinde "mÊtel, maqal, naqıl" şeklinde üç ayrı tâbir, Kırgız Türkçesinde "makal, lakap" tabirleri kullanılmıştır (Biray 1999: 47).

Atasözleriyle ilgili pek çok çalışmalar yapılmıştır.[1] Bu çalışmalar içerisinde yer alan *Türkmen Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma* adlı makalesinde, Sis (2005: 266), Türkmen halkının kültürel özelliklerini kendine özgü bir şekilde yansıtan atasözleri sentaks bakımından Türkiye Türkçesi atasözlerinden farklı değildir. Türkmen Türkçesinde anlam bakımından Türkiye Türkçesine göre ters olan atasözlerinin sayısı sınırlıdır, şeklinde açıklar.

Aynı dile, fikre ve dünya algısına sahip olan bu iki Türk topluluğu, tarih içinde bir dönem farklı coğrafyalarda at koşturmuş olsa da bu toplulukların dünyaya bakışı ve düşünce yapısı hiçbir zaman farklı olmamıştır. Bu bağlamda Türkmenler ile Türkiye Türklerinin kullandığı atasözlerinde benzerlikler dikkat çekicidir (Çakmak 2015: 188).

Bu çalışmada tespit edilen atasözlerine ilişkin örnekler, Geldiyev ve Karayunusoğlu' nun *Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri* adlı eserinden alınmıştır. Bu kitapta sekiz bin civarındaki atasözlerini içerisinde barındıran Turkmen nakyllary ve Atalar Sözi (Ankara, 2002) kitabından seçilen örneklere ve edebî değeri olan, pek çok eserde karşılaşılan, halkın söylediği yeni, farklı atasözlerine yer verilmiştir. Makalede, insana ait sıfatlar ve değerler ile yaşamla ilgili değerler üzerine söylenmiş Türkmen Türkçesine ait atasözleri değerlendirilmiştir. Akıl, akılsızlık, güler yüz, gülmek, kanaat, cömertlik, ilim, sabır-sabırlı olma, iyi-kötü huylu olma, hakikât konusundaki kavramlara ilişkin atasözleri olumlu ve olumsuz anlamda ve cümle türlerine göre değerlendirilmiştir. Tespit edilen örnekler ve tasnifler şöyledir:

1. Akıl-akıllılık ile ilgili atasözleri

1.1. Olumlu anlamda kullanılanlar: Bir yargının, oluşun ya da durumun gerçekleştiğini anlatan cümlelerdir.

1.1.1. Cümle yapısı (sentaks)bakımından

1.1.1.1. Basit cümleler: Tek bir yargı bildiren cümlelerdir.

Akyl adam (ynsan) görki: Akıl, insanın güzelliğidir. (KTA 2017: 23)

Akyl akyla desmaya: Akıl, akıldan üstündür. (KTA 2017: 23)

Akyl aldagdan (ýalandan) güýçli: Akıl, yalandan güçlü. (KTA 2017: 23)

Akyl başly aýaldan, bakyr başly Êr artyk: Aklı başında kadından, bakır başlı erkek üstün. (KTA 2017: 23)

Akyl bazarda satylmaz: Akıl pazarda satılmaz. (KTA 2017: 23)

Akylly edebi edepsizden öwrener: Akıllı edebi edepsizden öğrenir. (KTA 2017: 24)

Akylly özüni öwmez: Akıllı kendini övmez.(KTA 2017: 25)

Akylly ýagşyny ýat saýma (bilme): Akıllı insanı yabancı sayma. (KTA 2017: 25)

---

[1] Ölmez, Mehmet. (2008).Divanü Lugati't-Türk'teki Atasözleri Üzerine, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C. CXCVI, S.683,s. 525-527, Akgül, Semra .(2017).Kadın ve Aile Hayatlı Konuları Bakımından Türkiye Türkçesi ve Gagavuz Türkçesi Atasözleri, Türkiyat Mecmuası, C. 27/2, 1-16,Oy, Aydın. (1972).Tarih Boyunca Türk Atasözleri, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Biray, Nergis. (1999).Türkmence Nakıllar (Atasözleri). Gazi Üniversitesi-Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, s.46- 91. (ISSN: 1301-9058), Ankara. Vural, Hanifi, (2013).Dede Korkut Destanlarında Geçen Atasözleri Üzerinde Bir İnceleme, I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi (Tam metin Bildiri)(Yayın No: 3257650), Eberdes, Evrim Dalyan.(2011).Tatar Türkçesi Atasözleri İle Türkiye Türkçesi Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi (Fonetik, Morfolojik, Leksik, Sentaks, Semantik), Doğu Akdeniz Üniv., Yüksek Lisans Tezi, Kuzey Kıbrıs, Oruç, Birsel. (2013). Türkiye Türkçesi ve Tatar Türkçesindeki Benzer Atasözleri, Türk Dünyası Araştırmaları, Sayı: 207,s.1-10, Tuğcu, Emine. (2005).Kısaltılmış Söz Anlatı Kalıpları: Atasözleri ve Deyimler, Millî Folklor, Yıl: 17,Sayı:67.

Akyllyñ gadyry akmak ýanynda belli: Akıllı insanın kıymeti aptalın yanında belli.(KTA 2017: 25)
Akyl ýigidi mejlis tanar: Akıllı genci meclis (bir konuşmasıyla) tanır. (KTA 2017: 26)
Iñ gymmat zat akyldyr: En değerli şey akıldır.(KTA 2017: 194)

1.1.1.2. Bağlı cümleler

1.1.1.2.1. Sıralı-bağımlı cümleler: Öge ortalığı olan virgülle bağlanmış cümlelerdir.

Adama akyl ýaraşar, güle bilbil: İnsana akıl yakışır, güle bülbül. (KTA 2017: 13)
Akyl başdan çykar, altyn daşdan: Akıl baştan çıkar, altın taştan. (KTA 2017: 23)
Akyldan artyk baýlyk ýok, saglykdan gymmat zat: Akıldan fazla zenginlik yok, sağlıktan kıymetli varlık. (KTA 2017: 24)
Akylla yşarat, akmaga kötek: Akıllıya işaret, aptala tokat. (KTA 2017: 24)
Akyl et, pikir et, pisindiñe syganyna ynan, sygmadygyna ynanma: Akıl et, iyi düşün, gönlüne sinene inan, sinmeyene inanma. (KTA 2017: 24)
Akyl günde gerek, owadan toyda: Akıl her gün gerek, güzellik düğünde. (KTA 2017: 24)
Akyl güyç berer, güyç ýürek: Akıl güç verir, güç cesaret. (KTA 2017: 24)
Akyl kellÊ gerek, akylly ile: Akıl başa lazım, akıllı millete. (KTA 2017: 24)
Akyl köpe ýeter, hünÊr göge (asmana): Akıl herkese yeter, hüner âsûmana. (KTA 2017: 24)
Akylly atyny öwer, akmak aýalyny: Akıllı atını över, ahmak karısını. (KTA 2017: 24)
Akylly ayal başa garar, akmak aýal ýaşa: Akıllı kadın başa (düşünceli olup olmadığına)bakar, akılsız kadın yaşa.(KTA 2017: 24)
Akylly görenin aýdar, akmak eşidenin: Akıllı gördüğünü konuşur, ahmak duyduğunu. (KTA 2017: 24)
Akylly işine ynanar, akmak düýşüne: Akıllı işine inanır, ahmak düşüne. (KTA 2017: 24)
Akyllynyñ önünden ýöre, akmagyñ sonundan: Akıllının önünden yürü, ahmağın arkasından. (KTA 2017: 25)
Akylly öýüni bezÊr, akmak boýuny: Akıllı evini süsler, ahmak kendini.(KTA 2017: 25)
Akyl tötek iýer, akmak kötek: Akıllı insan ekmek yer, akılsız kötek. (KTA 2017: 25)
Owadan toyda gerek, akylly günde: Güzellik düğünde gerek, akıl her gün. (KTA 2017: 243)

1.1.1.2.2. Sıralı-bağımsız cümleler: Öge ortaklığı olmayan, virgülle bağlanmış cümlelerdir.

Adam görki akyl, sözüñ görki nakyl: İnsanın güzelliği akıl, sözün güzelliği atasözü. (KTA 2017: 15)
Akyl akyldan sowaşyk, birinin bilmediğini biri biler: Akıl, akıldan farklıdır, birinin bilmediğini diğeri bilir. (KTA 2017: 23)
Akyl aýnymaz, altyn çüýrimez: Akıllı insan, şımarmaz, altın paslanmaz. (KTA 2017: 23)
Akyl başdan, edep ýaşdan: Akıl başta olur, edep genç yaşta verilir. (KTA 2017: 23)
Akyl başga, sakal başga: Akıl başka, sakal başga.(Her sakallıyı deden sanma.) (KTA 2017: 23)
Akyl dost, gahar düşman: Akıl dost, öfke düşman. (KTA 2017: 24)
Akyl ýaşda bolmaz, başda bolar: Akıl yaşta değil, başta.(KTA 2017: 26)
Akylla bir söz besdir, akmağa müñ söz hebesdir: Akıllıya bir söz yeter, ahmağa bin söz boştur. (Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az.) (KTA 2017: 24)
Akylly getir, akmak ýitir: Akıllı getirir (kazanır), ahmak kaybeder. (KTA 2017: 24)
Akylly ilçi il düzer, ýaman ilçi il bozar: Akıllı elçi barış sağlar, kötü elçi arayı açar. (KTA 2017: 24)
Akyllynyñ aty armaz, dony tozmaz: Akıllının atı yorulmaz, cübbesi yırtılmaz.(KTA 2017: 24)
Akyl ýigide desmaýa, akylsyzyñ ömri zaýa: Akıl yiğide maya, akılsızın ömrü ziyan.(KTA 2017: 26)
Akyllyñ işinden göwnüñ söýüner, akmagyñ işinden pÊhmiñ kÊýiner: Akıllı insanın yaptığı iş memnun edici olur, ahmak insanın yaptığı iş sinirini bozar. (KTA 2017: 25)
Akylly öwrener, akmak öwreder: Akıllı öğrenir, ahmak öğretir.(KTA 2017: 25)
Akyllynyñ sözi gysga, eger aýtsa bolar nusga: Akıllının konuşması kısa, konuşsa da vecize olur. (KTA 2017: 25)

Akyl öler, adalat ölmez: Akıl ölür, adalet ölmez.(KTA 2017: 25)
Akylly ýigit ýola elter, akmak ýigit ýoly ýitirer: Akıllı genç, yola getirir, akılsız genç, yolu kaybettirir.(KTA 2017: 25)
İş akyly tapar, akyl işi tapar: İş aklı bulur, akıl işi bulur.(KTA 2017: 196)
Akyl tozmaz don, ylym tükenmez kÊn: Akıl tozlanmaz kıyafet, ilim tükenmeyecek zenginlik. (KTA 2017: 25)

1.1.1.3. Bağlaçlarla Bağlı Cümle

Akyl Êr döwletden düşse de hormatdan düşmez: Akıllı insan her şeyini kaybetse de itibarını kaybetmez. (KTA 2017: 24)
Akylly garrasa da akyl garramaz: Akıllı yaşlansa da aklı yaşlanmaz. (KTA 2017: 24)

1.1.1.4. Birleşik cümleler

1.1.1.4.1. Şartlı birleşik cümle: Asıl yargıyı ifade eden temel cümlenin anlamı şart kipi taşıyan yardımcı cümle ya da cümlelerle tamamlanır. Eserde tespit edilen örnekler şöyledir:
Aklyñ bolsa, uzak ýola şöwür et, bilimin bolsa bilmedige öwret: Aklın varsa uzak yola yolculuk et, bilgin varsa bilmeyene öğret. (KTA 2017: 21)
Akylla aýtsan biler (alar), akmağa aýtsañ güler: Akıllıya bir şey söylesen anlar, aptala söylesen güler. (KTA 2017: 24)
Akylly bilen sözleşsen söz manysyny anlar: Akıllı ile konuşursan sözün anlamını iyi kavrar. (KTA 2017: 24)
Akyllynyñ sözi gysga, eger aýtsa bolar nusga: Akıllının konuşması kısa, konuşsa da vecize olur. (KTA 2017: 25)
Akyl nirede bolsa, döwlet hem şol ýerde: Akıl nerede ise devlet (rızık) de orada. (KTA 2017: 25)
Akylyñ bolsa, suwa çök: Aklın varsa suya çök.(KTA 2017: 26)
Akyiyñ bolsa, akyla eýer, akylyñ bolmasa nakyla: Aklın varsa aklına danış, aklın yoksa atasözüne.(KTA 2017: 25)

1.1.1.4.2. Girişik birleşik cümle: İçerisinde fiilimsi bulunduran cümlelerdir. Eserde tespit edilen örneği şöyledir:
Akylla diyen sözün gola gonan guş bolar: Akılla söylenen söz, yaylaya konan kuş olur. (KTA 2017: 24)

1.1.1.5. Eksiltili cümle: Genellikle sözlü dil kullanımında yer alan ve bazı ögeleri eksiltilerek söylenip anlamı dinleyenin anlayışına bırakılan veya yüklemi kullanılmadan yargı bildiren cümledir (Karaağaç 2011: 242).Tespit edilen örnekler şöyledir:
Akylly işi bilen, akmak dili bilen: Akıllı işi ile ahmak dili ile. (KTA 2017: 24)
Akyllylyk Êtiýaçlylyk: Akıllılık sigorta. (KTA 2017: 24)
Akyl sözde, mÊhir gözde: Akıl sözde, sevgi gözde (belli olur.)) (KTA 2017: 25)

1.2. Olumsuz anlamda kullanılanlar: Bir yargının, oluşun ya da durumun gerçekleşmediğini ifade eden cümlelerdir.

1.2.1. Cümle yapısı (sentaks)bakımından

1.2.1.1. Basit cümleler

Akyly ýalan ýadadar: Aklı yalan yorar.(KTA 2017: 26)
Akylly sözi arsyz bozar: Akıllının sözünü namussuz keser. (KTA 2017: 25)
Akylly oýlanýança, tentek işini bitirer: Akıllı düşünene kadar ahmak işini halleder. (Akıllı köprüyü arayıncaya dek deli dereyi geçer.)(KTA 2017: 25)
Akly keltÊñ dili uzyn: Aklı kısanın dili uzun. (KTA 2017: 21)

1.2.1.2. Bağlı cümleler

1.2.1.2.1. Sıralı- Bağımlı cümleler: Virgülle bağlanmış, öge ortalığı olan cümlelerdir. Örnekleri şöyledir:

Akylyñ bazary ýok, pÊhimiñ mizany: Aklın pazarı olmaz, anlayışın terazisi.(KTA 2017: 25)
Akylla gün ýok, biakyla ölüm: Akıllıya gün (rahat) yok, akılsıza ölüm. (KTA 2017: 24)

2. Akılsızlıkla ilgili atasözleri

2.1. Olumsuz anlamda kullanılanlar:

2.1.1. Cümle yapısı (sentaks)bakımından

2.1.1.1. Basit cümleler

Akylsyzyn işi köp: Ahmağın işi çok (bitmez.) (KTA 2017: 25)
Akyly azyñ görgüsi kÊn: Aklı az olanın çekeceği çok. (KTA 2017: 25)
Akyly ýoguñ ýakyny ýok: Aklı olmayanın yakını yok. (KTA 2017: 26)

2.1.1.2. Bağlı cümleler

2.1.1.2.1. Sıralı-bağımsız cümleler

Akylsyz düşmandan bir saklan (goran), akylsyz dostdan müñ saklan: Akılsız düşmandan bir kere saklan, akılsız dosttan bin kere saklan.(KTA 2017: 25)

2.1.1.2.2. Sıralı- bağımlı cümleler

Akylsyza rehnet ýok, ogulsyza döwlet: Akılsıza rahatlık yok, oğulsuza devlet (soy) yok. (KTA 2017: 25)
Akylsyz ýaş yok, bahasyz iş: Akılsız yaş olmaz, değersiz iş olmaz.(KTA 2017: 25)

2.1.1.3. Birleşik cümleler

2.1.1.3.1. Girişik birleşik cümleler

İçerisinde fiilimsi bulunduran cümledir. Örnekleri şöyledir:
Akylsyza akyl bermek hebesdir: Akılsıza akıl vermek abestir.(KTA 2017: 25)
Akylsyza baý bolandan, akylly gedaý bol: Akılsız zengin olmaktansa, akıllı dilenci ol.(KTA 2017: 25)
Akylsyza akyl berenden iñňe bilen guýy gazan ýagşy: Akılsıza akıl vermektense iğne ile kuyu kazmak daha kolaydır. (KTA 2017: 25)

3. Güler yüz- Gülmek

3.1. Olumlu anlamda kullanılanlar

3.1.1. Cümle yapısı (sentaks) bakımından

3.1.1.1. Basit cümle

Açyk yüz aşyñdan datly: Güler yüz aştan tatlı. (KTA 2017: 13)

3.1.1.2. Bağlı cümleler

3.1.1.2.1. Sıralı- bağımlı cümleler

Gülkii jana rahat, tene kuwwat: Gülmek, cana rahat, tene kuvvet. (KTA 2017: 168)
Gülki gülkini döreder, gaýgy gaýgyny: Gülmekten gülmek doğar, kaygıdan kaygı. (KTA 2017: 168)

3.1.1.2.2. Sıralı- bağımsız cümleler

Gülki ýaşardar, gam garradar: Gülmek gençleştirir, gam yaşlandırır. (KTA 2017: 168)
Güldüren de Êr, öldiren de Êr: Güldüren de koca, öldüren de koca. (KTA 2017: 167)
GülkÊ göwün böker, gam bilini büker: Gülmeye gönül açılır, gam belini büker. (KTA 2017: 168)

3.1.1.3. Birleşik cümle

3.1.1.3.1.Girişik birleşik cümle

Gülen agyz görkli: Gülen ağız güzeldir. (KTA 2017: 168)
Gülki göwün güli: Gülmek, gönül çiçeği. (KTA 2017: 168)

3.2. Olumsuz anlamda kullanılanlar
3.2.1. Cümle yapısı (sentaks) bakımından
3.2.1.1 Bağlı cümleler
3.2.1.1.1. Sıralı -bağımsız cümleler
Gülme maña, gülkim geler saña: Gülme bana, gülerim sana. (KTA 2017: 168)
Gülme goñşyña, geler başyña: Gülme komşuna, gelir başına. (KTA 2017: 168)
3.2.2. Birleşik cümle
3.2.2.1. Şartlı birleşik cümle
GülkÊ gülmesen, göwni galar: Gülünç şeye gülmesen kalbi kırılır. (KTA 2017: 168)
3.2.2.2. Girişik birleşik cümleler
Gülmez-yşmaz hatyn, otsuz-ýalynsyz odun: Gülmez gülümsemez hatun, ateşsiz alevsiz odun. (KTA 2017: 168)
Gülüp geplÊn Êrden görk, aglap geplÊn heleýden (aýaldan): Gülerek konuşan erkekten kork, ağlayarak konuşan kadından. (KTA 2017: 168)
Gülüp bakan handan görk, aglap geplÊn heleýden (aýaldan): Gülerek konuşan erkekten kork, sâkin akan sudan kork. (KTA 2017: 168)
4. İyi huylu olma
4.1. Olumlu anlamda kullanılanlar
4.1.1. Cümle yapısı (sentaks) bakımından
4.1.1.1. Basit Cümle
Gylykly Êr han görüner: İyi huylu insan han gibi gözükür. (KTA 2017: 171)
4.1.1.2. Bağlı cümle
4.1.1.2.1. Sıralı- bağımlı cümle
Gylykly özünden belli, gylyksyz gözünden: İyi huylu kendisinden belli, kötü huylu gözünden. (KTA 2017: 171)
5. Kötü huylu olma
5.1. Olumsuz anlamda kullanılanlar
5.1.1. Cümle yapısı (sentaks) bakımından
5.1.1.1. Basit cümle
Gylyksyz aýalyña myhman ýanynda lak atma: Kötü huylu karına misafir yanında laf atma. (KTA 2017: 171)
5.1.1.2. Birleşik cümle
5.1.1.2.1. Girişik birleşik cümle: İçerisinde fiilimsi bulunduran cümledir.
Gylygyny bilmeýÊn atyñ syrtyndan ötme: Huyunu bilmediğin atın arkasından geçme.(KTA 2017: 171)
Hasiýetini bilmeyÊn atyñ ardyndan geçme: Huyunu bilmediğin atın arkasından geçme.(KTA 2017: 185)
6. Kanaat
6.1. Olumlu anlamda kullanılanlar
6.1.1. Cümle yapısı (sentaks) bakımından
6.1.1.1. Basit cümle
Kanagat garyn doýurar: Kanaat karın doyurur. (KTA 2017: 209)
Kanagatymy alanyndan amanadymy al: Kanaatimi alacağına, emanetimi (canımı) al. (KTA 2017: 209)

7. Sabır ve sabırlı olma
7.1. Olumlu anlamda kullanılanlar
7.1.1.Cümle yapısı (sentaks) bakımından
7.1.1.1. Basit cümle
Sabyrlynyñ sandygy sap: Sabırlı kimsenin sandığı altından. (KTA 2017: 263)
7.1.1.2. Bağlı cümle
7.1.1.2.1. Sıralı- bağımsız cümle
Sabyr rahmandan, Êwmek şeytandan: Sabır Rahman'dan, evmek (acele etmek) şeytandan. (KTA 2017: 263)
Sabyr soñy sap altyn, Êwmek soñy sop sowuk: Sabır sonu saf altın, acelenin sonu sopsoğuk. (KTA 2017: 263)
Sabyr edenler, gara dagy ýer eder, bisabyrlar haýyr işi şer eder: Sabredenler, sert kayayı yer eder, sabırsızlar hayırlı işi şer eder. (KTA 2017: 263)
Sabyrly gul dura bara şat bolar, bisabyr gul dura bara mat bolar: Sabreden derviş muradına ermiş, sabretmeyen derviş gebermiş. (KTA 2017: 263)
Sabyrlylyk hayra getir, bisabyrlyk şere ýetir: Sabırlı olmak hayra götürür, sabırsızlık şerre ulaştırır. (KTA 2017: 263)
7.1.1.2.2. Bağlaçla bağlı cümle
Sabyr ajy bolsa da soñy süýji (datly): Sabır acı olsa da meyvesi tatlıdır. (KTA 2017: 263)
7.1.1.3. Birleşik cümle
7.1.1.3.1. Girişik Birleşik cümle
Sabyr eden bekli gapyny açar: Sabreden, kapalı kapıyı açar. (KTA 2017: 263)
Sabyr eden myrada ýeter: Sabreden derviş muradına ermiş. (KTA 2017: 263)
Sabyr eden salamat bolar: Sabredenin, sonu selamettir. (KTA 2017: 263)
7.1.1.4. Eksiltili cümle
Sabyr soñy sap: Sabır sonu saf. (KTA 2017: 263)
8. Cömertlik
8.1. Olumlu anlamda kullanılanlar
8.1.1. Cümle yapısı (sentaks) bakımından
8.1.1.1. Basit cümle
Sahy oda ýanmaz: Cömert ateşte yanmaz. (KTA 2017: 264)
8.1.1.2. Bağlı cümle
8.1.1.2.1. Sıralı- bağımlı cümle
Sahy malyndan geçer, mert janyndan: Cömert malından geçer, mert canından. (KTA 2017: 264)
Sahy öter nany bilen, şehit öter gany bilen: Cömert malıyla, şehit kanıyla geçer. (KTA 2017: 264)
Sahy ýoklugyn bildirmez, tulpar doklugyn: Cömert ihtiyacını sezdirmez, tulpar (at türü) tokluğunu. (KTA 2017: 264)
8.1.1.2.2. Sıralı-bağımsız cümle
Sahy hor bolmaz, bahyl Behişte barmaz: Cömert sıkıntıda kalmaz, kıskanç cennete varmaz. (KTA 2017: 264)
8.1.1.3. Birleşik cümle
8.1.1.3.1. Şartlı birleşik cümle: Asıl yargıyı ifade eden temel cümlenin anlamı, şart kipi taşıyan yardımcı cümle ya da cümlelerle tamamlanır.
Sahy tapsa, ortada, husyt tapsa haltada: Cömert bulursa ortada, kıskanç bulursa çuvalda. (KTA 2017: 264)
8.1.1.3.2. Girişik birleşik cümle
Sahy adam berenini aýtmaz: Cömert olan verdiğini söylemez. (KTA 2017: 264)

8.1.1.4. Eksiltili cümle

Sahynyñ bereni, bahylyñ öleni: Cömertin vermesi, kıskancın ölmesi. (KTA 2017: 264)

8.2. Olumsuz anlamda kullanılanlar

8.2.1. Cümle yapısı (sentaks) bakımından

8.2.1.1. Basit cümle

Sahynyñ işine (aşyna) bahylyñ dişi gamaşar: Cömertin işine (aşına) kıskancın dişi kamaşır. (KTA 2017: 264)

9. İlim

9.1. Olumlu anlamda kullanılanlar

9.1.1. Cümle yapısı (sentaks) bakımından

9.1.1.1. Basit cümle

Ylym akylyñ ýarysy: İlim aklın yarısı. (KTA 2017: 303)

Ylymy sallançakdan gabra çenli öwren: Beşikten mezara kadar ilim öğren. (KTA 2017: 303)

9.1.1.2. Bağlı cümle

9.1.1.2.1. Sıralı-bağımsız cümle

Ylym köp ömür az, geregin al daşa ýaz: İlim çok, hayat kısa; gerekeni al, taşa yaz. (KTA 2017:303)

Ylymly ölmez, ylymsyz gülmez: İlimli ölmez, ilimsiz gülmez. (KTA 2017:303)

9.1.1.2.2. Sıralı-bağımlı cümle

Ylymsyz bir ýaşar, ylymly ýüz: İlimsiz bir yaşar, ilimli yüz. (KTA 2017: 303)

9.1.1.3. Birleşik cümle

9.1.1.3.1. Girişik birleşik cümle

Ylym ogry kesmez hazyna, garakçy urmaz baýlyk: İlim çalınmaz hazine, hırsızı giremeyeceği zenginlik. (KTA 2017: 303)

Ylym almak iññe bilen guýy gazmak: İlim almak, iğne ile kuyu kazmak. (KTA 2017:303)

10. Hakikat

10.1. Olumlu anlamda kullanılanlar

10.1.1. Cümle yapısı (sentaks) bakımından

10.1.1.1. Basit cümle

Hakykat altyndan gymmat: Hakikat, altından değerli. (KTA 2017: 177)

Hakykat polady ýarar: Hakikât çeliği parçalar. (KTA 2017: 177)

Hakykaty tyg kesmez: Hakikâtı kılıç kesmez. (KTA 2017: 177)

Hakykat ýerinde karar tapar: Hakikât yerinde karar bulur. (KTA 2017: 177)

Hakykatyñ güwÊsi özünde: Hakikâtın kefili kendinde. (KTA 2017: 177)

10.1.1.2. Bağlı cümle

10.1.1.2.1. Sıralı- bağımsız cümle

Hakykat egiler, töhmet döwüler: Hakikât eğilir, iftira kırılır. (KTA 2017: 177)

10.1.1.2.2.Bağlaçla bağlı cümle

Hakykat egilse de döwülmez: Hakikât eğilse de kırılmaz. (KTA 2017: 177)

SONUÇ

1. a) Toplamda 131 atasözü değerlendirilmiştir.
   b) Akılla ilgili olumlu anlamda 61 atasözü, olumsuz anlamda 6 atasözü kullanılmıştır.
   c) Akılsızlıkla ilgili olumsuz anlamda 9 atasözü kullanılmıştır.
   d) Güler yüz ve gülmekle ilgili olumlu anlamda 8 atasözü, olumsuz anlamda 6 atasözü kullanılmıştır.
   e) İyi huylu olma konusunda olumlu anlamda 2, kötü huylu olma konusunda olumsuz anlamda 3 atasözü kullanılmıştır.
   f) Kanaatle ilgili olumlu anlamda 2 atasözü kullanılmıştır.

g) Sabır ve sabırlı olma konusunda olumlu anlamda 11 atasözü kullanılmıştır.
h) Cömertlik konusunda olumlu anlamda 8, olumsuz anlamda 1 atasözü kullanılmıştır.
ı) İlim konusunda olumlu anlamda 7 atasözü kullanılmıştır.
i) Hakikat konusunda olumlu anlamda 7 atasözü kullanılmıştır.

2. İyi huylu olma, kanaat, sabır ve sabırlı olma, cömertlik, ilim ve hakikat konusunda atasözlerinin olumlu anlamda; akıl, akılsızlık, gülmek, kötü huylu olma konusunda atasözlerinin hem olumlu hem de olumsuz anlamda kullanıldığı görülmektedir.

3. Makalede ele alınan insana ve yaşama dair değerleri ifade eden kavramların yer aldığı atasözleri cümle yapısı açısından değerlendirildiğinde; en fazla basit cümle (36), en az eksiltili cümle (5) kullanıldığı görülmektedir. Bağlı cümlelerden; sıralı-bağımlı cümle (23), sıralı-bağımsız cümle (38), bağlaçlarla bağlı cümle (4); birleşik cümlelerden şartlı birleşik cümle (9), girişik birleşik cümle (17), eksiltili cümle (5) nin kullanıldığı görülmektedir.

4. Türkmen Türkçesinde akılla ilgili atasözlerinin Türkiye Türkçesine benzer şekilde insana ait değerli ve üstün bir özellik olarak ifade edildiği, akılsızlığın değersiz ve aşağı bir vasıf olarak verildiği görülür. Akıllı (insan), yol gösterici, yorulmaz, şımarmaz, her işin sonunda memnuniyet sağlayıcı, kazançlı, değerli, üstün biri olarak belirtilir. Aklı, yalanın ve namussuz kişilerin engellediği açıklanır.

5. Güler yüz ve gülme Türk toplumunun vazgeçemediği, geçmişten günümüze taşıdığı kültürel değerlerdendir. Türkmen Türkçesi atasözlerine de konu olmuştur. Güler yüzün, aştan tatlı olan, cana rahatlık veren, kaygıdan uzaklaştıran bir davranış şekli olarak değerlendirilir. Gülmek, insanı gençleştiren, gönül açan, güzel bir davranış ve kültürel motif olarak ifade edilir. Ancak bu davranışın, insanın sıkıntılı anında ve zorluklar içerisindeki durumuna karşı yapıldığında olumsuz bir anlam yüklendiği görülür.

6. Sabır ve kanaatin insanı hayra götürdüğü, saf ve değerli altın olduğu, her işin çözüme ulaşmasını sağladığı ifade edilir.

7. İlimle ilgili atasözlerinde, ilmin, aklın yarısı olduğu ve ömür boyunca devam ettiğine ilişkin anlamlar vardır.

8. Türkmen Türkçesi atasözlerinde, hakikatin çelikten güçlü, altından değerli olduğundan bahsedilir.

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı gibi, Türkler hangi coğrafyalarda yaşarlarsa yaşasınlar, dünyaya bakışlarında ve düşünce yapısı ve davranış şekillerinde çok fazla farklılıklar olmamıştır. İncelenen Türkmen Türkçesi atasözlerinin Türkiye Türkçesindeki atasözleriyle sentaks bakımından da farklı olmadığı görülür. Ayrıca yetmiş yıl kadar Rus egemenliği altında kalan Türkmenlerin örf ve âdetlerini, inançlarını korumak ve geçmişten bugüne aktarmak için yaptıkları mücadelenin sonucunu, bu atasözlerindeki ele alınan millî ve ortak değerlere ilişkin kavramlardaki değişmeyen ve canlı kalan anlamlarda görmek mümkündür. Sözün kısası, bir milleti esaret altına alabilirsiniz ama o milletin düşüncelerini, değerlerini ve inançlarını asla esaret altına alamazsınız.

Tablo 1. Türkmen Türkçesinde İnsana Ait Sıfat Ve Değerler İle Yaşama Dair Değerleri İfâde Eden Kavramların Yer Aldığı Atasözlerine İlişkin Sayısal Tablo

İnsana ait sıfat ve değerler ile yaşama dair değerleri ifade eden kavramların yer aldığı atasözleri	Basit C.	Bağlı C.			Birleşik C.		Eksiltili C.
		Sıralı-Bağımlı C.	Sıralı-Bağımsız C.	Bağlaçlar la Bağlı C.	Şartlı Birleşik C.	Girişik Birleşik C.	
Akılla ilgili atasözleri	16	18	19	2	7	1	3
Akılsızlıkla ilgili atasözleri	3	1	3	-	-	3	-
Güler yüz-Gülmek konulu atasözleri	1	2	5	-	1	5	-
İyi huylu olma ile ilgili atasözleri	1	1	-	-	-	-	-
Kötü huylu olma ile ilgili atasözleri	1	-	-	-	-	2	-
Kanaat	2	-	-	-	-	-	-
Sabır ve sabırlı olma ile ilgili atasözleri	1	-	5	1	-	3	1
Cömertlik ile ilgili atasözleri	2	3	1	-	1	1	1
İlim ile ilgili atasözleri	2	1	2	-	-	2	-
Hakikat ile ilgili atasözleri	5	-	1	1	-	-	-
TOPLAM	36	23	38	4	9	17	5

KAYNAKÇA

Biray, N. (1999).Türkmence Nakıllar (Atasözleri). Gazi Üniversitesi-Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Dr. Himmet Biray Özel Sayısı, s.46- 91. (ISSN: 1301-9058), Ankara.

Çakmak, C.(2015).Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Bulunan Benzer Atasözleri. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences, Sayı:7, 177-189.

Geldiyev, G., Karayunusoğlu, Y.(2017). Deñeşdırmelı Türkmen Nakyllary We Atalar Sözı-Karşılaştırmalı Türkmen Atasözleri (Türkmence-Türkçe), Ankara: TDK Yay.

Hengirmen, M. (2007). Türkçe Dilbilgisi. Ankara: Engin Yayınevi.

Kara, M. (2005).Türkmen Türkçesi Grameri. Gazi Kitabevi.

Karaağaç, G. (2011).Türkçenin Söz Dizimi. İstanbul: Kesit Yay.

Okray, Z.(2015). Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadın İmgesi, EUL Journal of Social Sciences (VI-I) LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi Haziran, 94-102.

Sis, N. (2005). "Türkmen Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma", Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies, Cilt 5, Sayı: 2, 257-266. İzmir.

Tekin, T., Ceylan, E., Ölmez, Z., Eker, S. (1995).Türkmence Türkçe Sözlük, Ankara.

Büyük Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/ index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a85dd8d1ba0e4.60620545. Eriş.Tr.15.02.2018.

TÜRKİYE' DE EKONOMİK BÜYÜME İLE BAZI MAKRO DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİ: ÇOKLU DOĞRUSAL REGRESYON MODELİ ANALİZİ

Öğr. Gör. Gülhan DENİZ
Bozok Üniversitesi
Doç. Dr. Selahattin KOÇ
Cumhuriyet Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye' deki turizm, ihracat, enflasyon ve istihdam ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Bu amaçla teorik ve ampirik literatür incelendikten sonra bu değişkenlere ait 2005_{Q3}-2017_{Q2} dönemlerini kapsayan veriler Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; Türkiye' de 2005_{Q3}-2017_{Q2} dönemleri arasında, ekonomik büyüme ile turizm, enflasyon ve istihdam arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve turizm, enflasyon ve istihdamın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, ihracat ile ekonomik büyüme arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı, ihracatın ekonomik büyümeyi etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Büyüme, Enflasyon, Turizm, İhracat, İstihdam.
Jel Sınıflandırması: F43,C32,E20

THE RELATIONSHIP BETWEEN ECONOMIC GROWTH AND SOME MACRO VARIABLES IN TURKEY: MULTIPLE LINEAR REGRESSION MODEL ANALYSIS

ABSTRACT

It was analyzed that, the relationship between tourism revenues, exports, inflation, employment and economic growth, in Turkey, in this study. Dependent and independent variables were determined by investigate the previous theoretical and empirical literature. Data for the period of 2005Q3-2017Q2 were used. Multiple linear regression method was used for analysis. According to the result of analysis, there is a significant relation between economic growth and tourism revenue inflation and employment. Inflation, unemployment and tourism revenues were positive effect on economic growth, on the other hand, there was no significant relationship between exports and economic growth.

Keywords: Growth, Inflation, Tourism, Exports, Employment.
Jel Classification: F43, C32, E20

GİRİŞ

Ekonomik büyüme bir ülkenin gönencini gösteren önemli bir makro gösterge olduğundan, geçmişten günümüze kadar birçok çalışmaya konu olmuştur. Ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu düşünülen makro değişkenlerle ilgili çok sayıda araştırmalar ve analizler yapılmıştır. Bu araştırmalar yapılırken genelde büyümeyi etkilediği düşünülen bu değişkenler arasından bir ya da iki değişken alınarak farklı ekonometri modelleriyle analizler yapılmıştır. Bu çalışmanın amacı; Türkiye' de 2005_{Q3}-2017_{Q2} dönemleri için, enflasyon, ihracat, turizm ve istihdam gibi 4 bağımsız değişken ile bağımlı değişken olan ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını ve değişkenlerin ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini Çoklu Regresyon Modeli kullanarak analiz etmektir. Çalışmanın ilk bölümünde konuyla ilgili literatür araştırılarak, ekonomik büyüme ile enflasyon, ihracat, turizm ve istihdam arasındaki ilişkilerin teorik altyapısı ile ilgili kavramsal çerçeve oluşturulmuştur, İkinci bölümünde yine konuyla ilgili olan literatür taraması sunulmuş, üçüncü bölümünde veri toplama ve analiz yöntemi açıklanmıştır. Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli tanımlanarak, modelin varsayımları sıralanmıştır. Dördüncü bölümde analiz sonucunda elde edilen bulgular yorumlanmış ve sonuç bölümde ulaşılan bu bulgular değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.

KONUYLA İLGİLİ KAVRAMSAL/KURAMSAL ÇERÇEVE

Ekonomik büyüme, ölçülebilir bir kavram olarak, bir ülkenin üretim kapasitesindeki artış anlamına gelmektedir. Bir ekonomideki belli bir dönemde üretilen mal ve hizmet miktarındaki artış büyüme ile ifade edilmektedir. Bu yüzden refah artışı kavramı da büyümeyle açıklanır. Büyüme bir oran şeklinde ifade edilir ve bir ekonomide belli bir dönemde, kişi başına düşen reel milli gelir artışı da ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktadır (Düzgün, 2015:204).

Ekonomik Büyüme, reel GSYH'nin bir önceki yıla göre artması olarak ifade edilir. Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla, bir ülke sınırları içinde belirli bir dönemde üretilen bütün nihai mal ve hizmetlerin parasal değeridir. GSYİH mal ve hizmet akımını değer olarak ölçer. Büyüme Reel büyüme ve nominal büyüme olarak gerçekleşebilir. GSYİH cari fiyatlarla hesaplandığında nominal büyümeyi, sabit fiyatlarla hesaplandığında reel büyümeyi gösterir (Eğilmez ve Kumcu, 2011:113).

Reel GSYİH, farklı dönemlerde üretilen bütün malları sabit fiyatlarla değerlendirerek dönemler arasında, üretilen mal ve hizmet miktarındaki değişmeleri ölçer. Nominal GSYİH, belli bir dönemde üretilmiş olan nihai mal ve hizmetin değerini o dönemin cari fiyatlarıyla ölçer. Nominal GSYİH' da fiyat değişimlerinden dolayı ekonomide üretilen mal ve hizmet miktarındaki değişmeler anlaşılamaz. Bu yüzden farklı yıllarda üretilmiş olan nihai mal ve hizmetlerin miktarı karşılaştırılırken temel ölçü olarak reel GSYİH kullanılır(Dornbusch vd., 2007:41-42).

Mal ve hizmetlerin miktarındaki gerçek değişimleri belirleyebilmek için bu mal ve hizmetlerin fiyatını enflasyondan arındırmak gerekir. Bunun için sabit bir yılın fiyatları baz alınarak diğer yıllarda üretilen mal ve hizmetlerin miktarı bu fiyatlarla çarpılarak üretimde gerçekleşen değişim miktarları bulunur. Türkiye'de GSYİH Türkiye İstatistik Kurumu tarafından hem Nominal GSYİH hem de Reel GSYİH olarak dönemsel hesaplanmaktadır. Reel GSYİH hesaplanırken yeni bir yöntem olan zincirlenmiş hacim değeri kullanılmaktadır.

Enflasyon kavramı, bir ekonomideki mal ve hizmetlerin fiyatlarının genel düzeyinin sürekli olarak artması, paranın sürekli olarak değer kaybetmesinden dolayı, tüketicilerin satın alma gücündeki azalma olarak ifade edilmektedir. Enflasyon bir oran olarak ifade edilir. Enflasyon oranı, tüketiciler (TÜFE),üreticiler (ÜFE) ve ekonominin geneli için (Deflatör) ayrı bir şekilde ölçülmektedir (Düzgün,2015:239).

Ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişki iktisat literatüründe hep tartışma konusu olmuş ve enflasyonun büyümeyi olumlu mu yoksa olumsuz mu etkilediği konusunda bir görüş birliği sağlanamamıştır. 1980' li yıllara kadar İktisatçılar arasında enflasyonun büyümeyi olumlu etkilediği görüşü hakimken, son zamanlarda yapılan deneysel çalışmaların neticesinde enflasyonun büyümeyi olumsuz etkilediği görüşü çoğunluk kazanmıştır (Karaca, 2003:247).

GSYİH, Üretim, gelir ve harcama olmak üzere üç ayrı yöntemle hesaplanmaktadır. Hangi yöntemle hesaplama yapılırsa yapılsın aynı sonuçlara ulaşılır. Gelir yönteminde Üretim faktörlerinin elde etiği gelirler hesaplanırken, üretim yönteminde nihai mal ve hizmetlerin değeri esas alınır. Harcama yönteminde ise üretilmiş mal ve hizmetlere yapılan harcamalar esas alınır. Bunlar özel tüketim harcamaları(C), yatırım harcamaları(I), kamu harcamaları(G) ve dış ticaret olmak(X-M) üzere dörde ayrılır.

GSYİH şöyle formüle edilir: GSYİH= C+I+G+(X-M). Burada X İhracatı ve M' de İthalatı ifade eder. Günümüzde ülkeler üretmiş oldukları mal ve hizmetleri diğer ülkelere satarak gelir elde ederler. Buna ihracat denir. İhracat GSYİH' eklenir. Aynı mantıkla ithalata yapılan harcamalar GSYİH rakamlarından çıkartılır. İhracat ve İthalat arasındaki pozitif fark GSYİH' yi artırır (Çelik, 2008:9).

Dış ticaretin büyüme ile ilişkilendirildiği çalışmalarda, "ihracata ve ithalata dayalı büyüme hipotezleri" analiz edilmiştir. Türkiye' deki çalışmalarda her iki hipotezi de destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.

İhracat, dış ticaret çarpanı oranında üretim hacminde artışa dolayısı ile büyümede artışa neden olduğu için, büyümenin lokomotifi veya itici gücüdür. İhracat artışı iç talepte daralma olmaması koşuluyla üretim hacminde ve istihdam düzeyinde artış anlamına gelmektedir. (Ağayev, 2011:241).

İhracat ile ülkeye gelen döviz ile üretken ara malı ithalatı ve yurtiçinde üretilemeyen hammaddelerin ithalatı için ülkenin döviz ihtiyacı karşılanmaktadır. İhracat, talep edilen malları üretmek için yeni bilgi ve teknolojiler kullanarak üretim faktörlerinin verimliliğini artırarak üretim artışı sağlamaktadır (Yapraklı, 2007:99). Görünmez bir ihracat kalemi olan turizm, hizmet ihracatı ile döviz girdisi sağlar ve ulusal geliri artırır. Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ait fikirler, büyüme ile ihracat arasındaki literatürden kaynaklanmaktadır. Ödemeler bilânçosunun cari işlemler hesabındaki uluslararası hizmetler kısmında yer alan turizm, döviz geliri sağlar ve bu yüzden ihracat etkisi yapmaktadır. Turizm gelirlerinin bir ülkede artması döviz girişi artırarak, sektörün rekabet gücünü ve verimliliği artırmaktadır. Böylece ölçek ekonomilerinin etkisiyle istihdam ve üretim artmakta dolayısıyla büyüme sağlanmaktadır (Özcan, 2015:180).

Turizmin bir ülkede uzun dönemde ekonomik büyümeye neden olabilmesi için, döviz gelirlerinin, döviz giderlerinden fazla olması gerektiği kabul edilmektedir. Turizm hizmetlerinin gelişmesiyle uluslararası anlamda ve ulusal sektörde rekabet ile ekonomideki kaynak verimliliğinde artış olmaktadır. Turizm bölgelerine yapılan havaalanı, su, kanalizasyon, telefon, elektrik gibi altyapı yatırımları sayesinde, yerel halka da sosyo-ekonomik yararlar sağlamaktadır (Kara vd., 2012:80-81).

İstihdam ile GSYİH arasında yakın bir ilişki vardır. Bir ülkede Reel GSYİH' deki artış, mal ve hizmetlerin üretim miktarındaki artışı da beraberinde getirmektedir. Bu durum üretim faktörü ve dolayısıyla emek ihtiyacını doğurmaktadır. İstihdam oranı, bir ülkede çalışmakta olan insan sayısının çalışabilir (15-64 Yaş arası) insan sayısına bölümüyle bulunmaktadır. İstihdamdaki değişmeleri gözlemek milli gelirin yönünü anlamak için önemlidir (Eğilmez ve Kumcu, 2011:291).

İstihdam; çalışmakta olan ve çalışma isteğiyle iş arayan kişi sayısını ifade eder. İşgücü ise çalışanların ve işsizlerin toplamıdır. Tam istihdam geçerli ücret ile çalışmayı kabul eden herkesin iş bulabildiği istihdam durumudur. Bir ekonomide geçerli ücret düzeyinde, çalışmak isteyen herkes için iş imkânının olmaması önemli sorunlardan biridir. Tam İstihdam içinde friksiyonel işsizliği de barındırır (Parasız, 2010:207-208).

Ekonomide var olan kaynak miktarının değişmesi, GSYİH' deki değişmelerin ilk nedenidir. İşgücünün ve sermayenin artması üretim artışının dolayısıyla GSYİH' deki artışın bir kaynağını oluşturmaktadır. Değişmenin ikinci nedeni ise, üretim faktörlerinin verimliliğinin artmasıdır. Verimlilik artışlarının sebebi tecrübe kazanan insanların işleri daha iyi yapması ve uzmanlaşmasıyla açıklanır. İşsizliğin kendi başına en büyük maliyeti üretim kaybıdır. Çalışmayan kişiler üretemezler, çıktı kaybının maliyeti çok yüksektir. İşsizlik ve GSYİH arasındaki ilişkiyi gösteren Arthur Okun' un Okun Yasasına göre işsizlikteki % 1'lik bir artış GSYİH' da %2'lik bir azalışa neden olur (Dornbusch vd., 2007:12,160).

LİTERATÜR TARAMASI

Özpençe (2016)'nin Türkiye' de ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; 2003:1-2015:4 yılları arasındaki TÜFE verileri ve reel GSYİH verileri arasındaki ilişki, Vektör Otoregresif Model (VAR) ve Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme ve enflasyon arasında, ekonomik büyümeden enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Süleymanov ve Nadirov (2014)'un Türkiye' de ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye'nin 2003 ve 2013 yılları arasındaki çeyrek dönemlik GSYİH ve TÜFE verileri Granger Nedensellik testi uygulanarak analiz edilmiştir. Sonuç olarak, ekonomik büyümeden enflasyona doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Test sonucuna göre, ekonomik büyümedeki yüzde 1 artış, enflasyon oranında yüzde 7.78 artışa neden olmaktadır.

Saraç (2009)' ın Türkiye' de ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye'nin 1988:1-2007:4 dönemi arasındaki TÜFE, TEFE ve GSYİH verileri ile ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişki ARDL Modeli Eşbütünleşme Yaklaşımı (Sınır Testi) kullanılarak analiz edilmiştir. Büyüme ile TÜFE arasında hem kısa hem uzun dönemde, büyüme ile TEFE arasında kısa dönemde bir ilişki negatif yönlü olarak tespit edilmiştir.

Berber ve Seyfettin (2004)' in Türkiye' de ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye' nin 1987:1-2003:2 dönemine ait TÜFE, TEFE ve GSYİH verileri, EKK yöntemi ve Granger nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre; büyüme ile enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu, enflasyondaki %10'luk artışın büyümeyi %1,9 düşürdüğü ve nedensellik ilişkisinin enflasyondan büyümeye doğru negatif olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Karaca (2003) Türkiye' de ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye'nin 1987-2002 dönemi üçer aylık verileri zaman serisi analiziyle, analiz edilmiştir. Uygulanan regresyon ve Granger nedensellik analizi sonucunda, büyüme ile enflasyon arasında negatif ilişki olduğu ve ilişkinin enflasyondan büyümeye doğru olduğu tespit edilmiştir.

Khan ve Senhadji (2001)'nin, 140 tane gelişmekte olan ve gelişmiş ülke için, ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; incelenen ülkelerin, 1960-1998 yılları arasındaki verileri alınarak EKK yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz bulgularına göre, gelişmiş ülkeler için % 11-12, gelişmekte olanlar için % 1-3 bir eşik değer kaydıyla, ekonomik büyüme ile enflasyonun negatif bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sarel (1996)' in 87 ülke üzerinde ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; 1970-1990 dönemlerine ait 87 ülkenin verileri ile büyüme ve enflasyon arasındaki ilişki Panel Veri Analizi kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, enflasyon eşik değeri % 8'in üzerinde olan ülkelerde ekonomik büyüme ile enflasyon arasında ilişki olduğu ve bu ilişkinin negatif olduğu tespit edilmiştir.

Arvas ve Torusdağ(2016)' ın Türkiye' de İhracat ve ithalatın ekonomik büyümeye etkisini incelediği çalışmasında; Türkiye' nin 1987-2015 dönemine ait verileri EKK yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ithalat ve büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu, ihracat ile büyüme arasında ilişki olmadığı, tespit edilmiştir.

Korkmaz ve Aydın(2015)'ın Türkiye'de Ekonomik büyüme ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye' nin 2002_{Q1} ile 2014_{Q2} dönemine ait GSYİH, ihracat ve ithalat verileri Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucuna göre, ekonomik büyüme ile ithalat arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu ve ekonomik büyüme ile ihracat arasında ise bir nedensellik olmadığı tespit edilmiştir.

Saraç(2013)'ın Türkiye'de ithalat ve ihracatın ekonomik büyümeye etkisini incelediği araştırmasında; Türkiye'nin 1989_{Q2}-2011_{Q4} dönemlerine ait verileri, doğrusal olmayan ekonometrik yöntem ile analiz edilmiş ve ithalat ve ihracatın daralma ve genişleme dönemlerinde ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Takım(2010)' ın Türkiye'de ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye2nin 1975-2008 yıllarına ait GSYİH ve ihracat verileri Granger nedensellik

testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ile ihracat arasında bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Ullah vd. (2009)'nin Pakistan'da ekonomik büyüme ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Pakistan ekonomisindeki büyüme ve ihracat verilerine Granger nedensellik ve Johansen eştümleşme analizleri uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ile ihracat arasında eştümleşme ve nedensellik ilişkisi olduğu, nedensellik ilişkisinin çift taraflı olduğu tespit edilmiştir.

Yapraklı (2007)'nın Türkiye' de ekonomik büyüme ile ihracat arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye' nin 1970-2005 yıllarına ait büyüme ve ihracat verileri ve hata düzeltme-geliştirilmiş Granger nedensellik testi ve eş-bütünleşme testleri ile analiz edilmiştir. Analiz bulguları Türkiye' de tarım ve madencilik ihracatı ile büyüme arasında çift yönlü bir ilişki olduğu, sanayi ihracatı ve toplam ihracat ile büyüme arasında ise ekonomik büyümeye doğru tek yönlü pozitif bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Ahmed vd. (2007)'nin Afrika'daki 5 ülke için ekonomik büyüme ile ihracat ve direkt yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Afrika' nın sahra altı beş ülkesinin Sahra altı beş Afrika ülkesi için büyüme, ihracat ve direkt yabancı sermaye yatırımlarına ait veriler Johansen-Pedroni eşbütünleşme yöntemi ve Granger nedensellik yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; 5 ülke için, GSYİH ile İhracat artışı arasında uzun dönem bir ilişki tespit edilmiştir. Kısa dönemde Güney Afrika için tek yönlü(büyümeden ihracata), diğer ülkeler için ise çift yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Demirhan (2005)'ın Türkiye' deki ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliği incelediği çalışmasında; Türkiye'nin 1990_{Q1}-2004_{Q1} dönemlerine ait büyüme ve ihracat verileri, koentegrasyon ve vektör hata düzeltme modeli ile analiz edilmiştir. Uzun dönemde, koentegrasyon denklemine göre ihracatın büyümeyi artırdığı tespit edilmiştir. Ayrıca ihracat ve büyüme arasında tek yönlü bir ilişkinin bulunduğu ve bu tek yönlü ilişkinin ihracattan büyümeye doğru olduğu tespit edilmiştir.

Özcan (2015)'ın Türkiye'deki ekonomik büyüme ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye'nin 1963-2010 yılları arasındaki verileri, asimetrik ve simetrik nedensellik yöntemi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; turizm gelirleri ile ekonomik büyümeye arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu ve ilişkinin yönünün turizm gelirlerinden ekonomik büyümeye doğru olduğu tespit edilmiştir.

Bozkurt ve Topçuoğlu (2013)'nun Türkiye'deki büyüme ve turizm arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında Türkiye' nin 1970–2011 yıllarına ait veriler Engle-Granger Eşbütünleşme Testi ve Hata Düzeltme Modeli ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile turizm gelirleri(ihracat gelirleri içindeki payı) arasında kısa ve uzun dönemde çift yönlü nedensel bir ilişki tespit edilmiştir.

Lashkarızadeh vd. (2012)'nin İran'daki büyüme ve turizm gelirleri arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmasında; İran' ın 1980 ve 2009 yılları arasındaki verileri, Var, Granger Nedensellik Testi kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, uzun dönemde büyüme ile turizm gelirleri arasında çift taraflı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Samimi vd. (2011)'nin gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik büyüme ve turizm arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; gelişmekte olan ülkelerin 1995-2009 yılları arasındaki ekonomik büyümesi ve turizm gelirleri arasındaki ilişki VAR, Granger Nedensellik Testi kullanılarak incelenmiştir. Analiz sonuçlarına göre; Uzun dönemde ekonomik büyüme ile turizm gelirleri arasında çift yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Aslan (2008)' ın Türkiye'deki ekonomik büyüme ve turizm arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye'nin 1992_{Q1}-2007_{Q2} dönemlerine ait veriler Johansen Eşbütünleşme ve

Granger nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; Türkiye'nin 1992_{Q1}-2007_{Q2} dönemleri için, turizmin ekonomik büyümesini desteklediği tespit edilmiştir.

Altuntepe ve Güner (2013)' in Türkiye' deki istihdam ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye'nin 1988-2011 dönemlerine ait veriler EKK yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada istihdam ile büyüme ve büyüme ile istihdam olmak üzere iki ayrı model oluşturulup analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; İstihdamın toplamda büyümeyi etkilediği, sektör bazında ise sadece hizmet sektörünün büyümeyi etkilediği tespit edilmiştir.

Muratoğlu (2011)'nun Türkiye' deki istihdam ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye' nin 2000_{Q1}–2011_{Q4} dönemlerine ait GSYİH ve istihdam verileri Engle Granger eş bütünleşme yöntemi ve Granger nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonucunda Büyüme ile istihdam arasında hem uzun dönemde hem de kısa dönemde bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Akçoraoğlu (2010)'nun Türkiye' deki istihdam ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Türkiye'nin 1995_{Q1}-2007_{Q4} dönemlerine ait veriler Koentegrasyon testi, EKK yöntemi ve Granger nedensellik testi gibi modern zaman serisi teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; EKK yöntemiyle büyümenin istihdam esnekliği yaklaşık 0.20 bulunmuş, koentegrasyon testi ile Türkiye'nin 1995_{Q1}-2007_{Q4} dönemlerinde, istihdam ile büyüme arasında bir uzun-dönem ilişkisi tespit edilmiş ve Granger nedensellik testi ile istihdam ile büyüme arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Alhdiy vd. (2015)' nin Mısır'daki büyüme ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Mısır' ın 2006_{Q1}-2013_{Q2} dönemleri arasındaki büyüme ve istihdam verileri Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi ve Standart Granger Nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; büyüme ile istihdam arasında kısa vadede bir ilişki olmadığı fakat uzun vadede bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Al-Ghannam (2003)' ın Suudi özel firmalarında istihdam ve büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında; Suudi özel firmalarının 1973-2002 yılları arasındaki verileri Granger Nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; ekonomik büyüme ile istihdam arasında bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye'deki, Enflasyon, İhracat, Turizm ve İstihdamın Ekonomik Büyüme ile ilişkisi Çoklu Regresyon Modeli kullanılarak analiz edilmektedir. Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli tanımlanarak, modelin varsayımları belirtilmiştir. Analiz için Stata istatistik/ekonometri programından yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler 2005_{Q3}-20017_{Q2} dönemleri arasındaki 3 aylık veriler olup Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK)' ndan elde edilip düzenlenmiştir. Büyüme için dönemlik GSYİH Zincirlenmiş hacim değeri (2009 baz yılı), Turizm gelirleri için Amerikan doları bazında dönemlik veriler, Enflasyon oranı için TÜFE (2003 baz yılı) aylık verileri, İhracat Birim Değer Endeksleri (2010 yılı baz yılı) için aylık veriler ve İstihdam oranları için aylık veriler kullanılmıştır. İhracat birim değer endeksi, Tüfe ve İstihdam Oranları aylık veriler olduğu için bu veriler üç aylığa çevrilmiştir. Verilerin dönüştürülmesi için geometrik ortalama formülü kullanılmıştır. Bütün veriler TÜİK' in elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır ve hepsinin logaritması alınmıştır.

Regresyon Analizinin Tarihi:

Regresyon kavramı ilk olarak Francis Galton ismindeki bir İngiliz istatistikçisi tarafından 19. yüzyılda, bir biyolojik inceleme yapılırken ortaya atılmıştır. Francis Galton bu araştırmaları sırasında regresyonu kavram ve yöntem olarak geliştirmiştir. Karl Pearson, R.A. Fisher ve Udny Yüle bu yöntemi daha genel istatistiksel alanlara uyarlayarak geliştirmişlerdir. Adrien Marie Legendre tarafından 1805'te bulunan En Küçük Kareler Yöntemi regresyon yönteminin ilk

şeklidir. Daha sonra 1809'da C.F. Gauss aynı yöntemi açıklamıştır. Bu iki bilim adamı, Güneşin etrafındaki uyduların yörüngelerini tespit etmek için astronomi gözlemleri yaparken EKK yöntemini ortaya çıkartmışlardır (https://www.frmartuklu.org/, (Erişim Tarihi:22.11.2017).

Regresyon Analizi Nedir?

Regresyon Analizi; bağımlı(Dependent) ve bağımsız(independent) değişkenler arasındaki sayısal ilişkiyi incelemek amacıyla kullanılan bir yöntemdir. Bağımlı değişken (açıklanan değişken, yanıt değişkeni, sonuç değişkeni olarak ta adlandırılır) bağımsız değişkenden etkilendiği kabul edilen değişkendir. Bağımsız değişen(açıklayıcı değişken, etken değişken olarak ta adlandırılır) ise bağımlı değişkeni etkilediği düşünülen değişkendir. Regresyon modelinde bağımsız değişken y, bağımlı değişken x ile gösterilir(Gangam ve Altunkaynak, 2015:11).

Regresyon Analizinde; bir tane bağımlı ve bir tane de bağımsız değişken var ise Basit Regresyon Analizi, bir tane bağımlı değişken, birden fazla bağımsız değişken var ise Çoklu Regresyon Analizi, birden fazla bağımlı değişken var ise Çok Değişkenli Regresyon analizi yöntemleri uygulanır. Değişkenler arasındaki ilişki doğrusal ise Doğrusal Regresyon Analizi, değilse Eğrisel Regresyon Analizi olarak adlandırılır(Büyüköztürk, 2011:91).

Basit bir Regresyon Modeli;

$y= \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon$

Şeklinde kurulur. Denklemde;

Y; Bağımlı (açıklanan) değişkendir.

X; Bağımsız (açıklayıcı) değişkendir.

β_0; Sabit değerdir. X=0 olduğunda Y'nin aldığı değerdir.

β_1; Regresyon katsayısıdır. Bağımsız değişkendeki 1 birim değişime karşılık bağımlı değişkende meydana gelecek değişmeyi ifade eder.

ε; Rassal hata terimidir. Bağımlı değişkenin belli bir hata içerdiği varsayılır. Bağımsız değişkende hata yoktur.(http://www.ekonomianaliz.com/, Erişim Tarihi:22.11.2017).

Rassal hata ε normal dağılım gösterir, ortalama değeri sıfırdır ve sabit bir yayılıma sahiptir. Rassal hata modele dâhil edilir çünkü ekonomide iki değişken arasında fonksiyonel lineer ilişki genelde olasılıksaldır, zira veri setleri belli sayıdaki örneğin gözlemine dayanır ve ölçüm hatalarından etkilenir(Anghelance ve Anghel, 2014:55).

Bağımsız değişkenlerin sayısı birden fazla ise model çoklu doğrusal regresyon modeli olarak kurulur. Basit regresyon modelimize yeni bir terim Xi2 eklenirse, model çoklu doğrusal regresyon modeline çevrilmiş olur.

$y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i + \beta_2 X_{2i} + \varepsilon_i$

Burada üç tane parametre, yani β_0, β_1 ve β_2 ile çoklu değişkenli doğrusaldır (https://www.frmartuklu.org/, Erişim Tarihi:22.11.2017).

Bağımsız değişkenlerin sayısı bilinmiyor ise çoklu doğrusal regresyon modeli:

$y_i = \beta_0 + \beta_1 X_i + \beta_2 X_{2i} + \ldots + \beta_p X_{pi} + \varepsilon_i$

Olarak formüle edilmektedir. Denklemde yer alan yi, bağımlı değişkeni; β_0, sabit değeri; $X_{1i..pi,}$ bağımsız değişkenleri; ε_i ise hata terimini ve $\beta_{1..p}$ regresyon katsayılarını ifade etmektedir(Yılmaz ve Doğan, 2017:387).

Doğrusal regresyon yöntemi uygulanabilmesi için temelde kabul edilen varsayımlar şunlardır;

- Kullanılan örneklemin rastgele örneklem olduğu veya ana kütleyi büyük oranda temsil ettiği bilinmektedir.
- Bağımlı değişkenin rassal hata barındırdığı ve ortalama hatanın sıfır olduğu varsayılır. Regresyon analizi sistematik hatayı kapsamamaktadır.
- Sabit varyanslılık veya homosedastisite varsayımına göre, hatalar zaman içinde ve kendi aralarında birbirine bağımlı değildir.

- Otokorelasyon varsayımına göre, hata varyansı sabittir ve veriler arasında hiç değişmediği varsayılır.
- Hatalar normal dağılım gösterir.
- Çoklu doğrudaşlık (multicolliearity) olmaması varsayımına göre; bağımsız değişkenler arasında ilişki ilişki olmaması gereklidir. (https://www.frmartuklu.org/, (Erişim Tarihi:22.11.2017).

REGRESYON MODELİNİN UYGULANMASI VE ELDE EDİLEN BULGULAR

Çoklu doğrusal regresyon denklemimiz;

Büyüme = β_0 + β_1Enflasyon + β_2İhracat + β_3Turizm + β_4İstihdam + ε_i olarak kurulmuştur. Verilerin doğal logaritmaları alındığından denklemimiz;

LGSYİH= β_0 + β_1LENF + β_2LİHR + β_3LTRZ + β_4LİST + ε_i şeklinde gösterilmiştir.

Hipotezlerimiz;

H_0: Büyüme ile Enflasyon, İhracat, Turizm ve İstihdam arasında bir ilişki yoktur,

H_1: Büyüme ile Enflasyon, İhracat, Turizm ve İstihdam arasında bir ilişki vardır şeklinde kurulmuştur.

Modelimizi uygulayabilmek için temel varsayımlarımız için yapılan testler ve sonuçları aşağıdadır;

Çoklu Doğrudaşlık (multicolliearity) testi;

Bağımsız değişkenlerin birbirleri ile bağlantılı olmadığını ölçmek için Variance inflation factors for the independent variables(Wif) testi uygulanmıştır.

Variable	VIF	1/VIF
İstihdam	7.72	0.129541
TÜFE	5.80	0.172562
Turizm	2.40	0.416376
İhracat	1.30	0.766375
Mean VIF	4.31	

Test sonucuna göre değişkenlerin VIF değerleri 10'dan küçük ve ortalama VIF değeri 5'ten küçüktür. Modelimizde çoklu doğrusal bağlantı sorunu yok diyebiliriz.

Sabit Varyanslılık Testi

Modelimizin homosedastisite varsayımı koşulunu sağlayıp saplamadığını anlamak için Breusch-Pegan/Cook-Weisberg testi uygulanmıştır. Hipotezlerimiz;

H_0: Hata Terimleri arasında değişen varyans yoktur.

H_1: Hata Terimleri arasında değişen varyans vardır.

```
Breusch-Pagan / Cook-Weisberg test for heteroskedasticity
        Ho: Constant variance
        Variables: fitted values of GSYİH

        chi2(1)      =     0.88
        Prob > chi2  =   0.3469
```

Modelimizin olasılık değerine baktığımızda 0,05' ten büyük olduğu görülmektedir. H_0 Hipotezimiz kabul edilir. Modelimizde değişen varyans sorunu yoktur.

Otokorelasyon Testi;

Bu testte hata terimleri arasında otokorelasyon olup olmadığı incelemek için Breusch-Godfrey LM testi uygulanmıştır. Hipotezlerimiz;

H_0: Hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur
H_1:Hata Terimleri arasında otokorelasyon vardır

Breusch-Godfrey LM test for autocorrelation

lags(p)	chi2	df	Prob > chi2
1	2.589	1	0.1076

H0: no serial correlation

Yapılan testin sonuçları incelendiğinde olasılık değerimizin 0,05'ten büyük olduğu görülmektedir. Bu durum modelimizde otokorelasyonun bulunmadığını göstermektedir. H_0 hipotezimiz kabul edilir.

Normallik Testi

Hata terimleri normal dağılmaktadır varsayımının araştırılmasında Shapiro-Wilk W testi uygulanmıştır. Hipotezlerimiz;
H_0:Hata terimleri normal dağılmaktadır.
H_1:Hata terimleri normal dağılmamaktadır.

Shapiro-Wilk W test for normal data

Variable	Obs	W	V	z	Prob>z
hataterimi	50	0.98352	0.775	-0.544	0.70677

Testin sonucuna göre olasılık değerimiz 0,05'ten büyük olduğu için H_0 hipotezi kabul edilir. Modelimizde hata terimleri normal dağılım özelliği göstermektedir.
Görüldüğü gibi modelimizin uygulanabilmesi için temel varsayımlar test edilmiş ve modelin uygulanabilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Uygulamanın sonuçları aşağıdadır.

Source	SS	df	MS	Number of obs	=	48
				F(4, 43)	=	106.72
Model	.298672599	4	.07466815	Prob > F	=	0.0000
Residual	.030086462	43	.000699685	R-squared	=	0.9085
				Adj R-squared	=	0.9000
Total	.328759062	47	.006994874	Root MSE	=	.02645

GSYİH	Coef.	Std. Err.	t	P>|t|	[95% Conf.	Interval]
Turizm	.0707782	.029656	2.39	0.021	.0109713	.1305852
TÜFE	.3525353	.078092	4.51	0.000	.1950478	.5100228
İhracat	-.1172008	.1087202	-1.08	0.287	-.3364559	.1020543
İstihdam	1.28508	.3971019	3.24	0.002	.4842478	2.085912
_cons	5.336059	.4720218	11.30	0.000	4.384136	6.287981

Analiz sonuçlarına göre; Belirleme katsayısı R^2= 0,90852'tir. Yani modelimiz ekonomik büyümedeki değişkenliği 0,90852 oranında açıklama gücüne sahiptir. Modelimizde (p=0.000<0.05) p değeri α değerinden küçük olduğu için %95 güven düzeyinde modelin anlamlı

olduğu söylenebilir. Açıklayıcı değişkenlere baktığımızda, İhracat dışında diğer açıklayıcı değişkenler ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. İhracatın Olasılık değeri 0.05 ten büyük çıktığı için($p=0.287>0.05$), H_0 hipotezi kabul edilir. İhracat ile büyüme arasında %95 güven aralığında, 0.05 anlamlılık düzeyinde, anlamlı bir ilişki olmadığı görülmektedir. Enflasyon, turizm ve istihdam değişkenlerinin olasılık değeri ise 0.05 ten küçük çıktığından (Turizm $p=0.021<0.05$, TÜFE $p=0.000<0.05$,İstihdam $p=0.002<0.05$) H_0 hipotezleri reddedilerek H_1 Hipotezleri kabul edilir. Yani %95 güven aralığında, 0.05 anlamlılık düzeyinde, enflasyon, turizm ve istihdam ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye'de 2005_{Q3}-2017_{Q2} dönemleri arasında, ekonomik büyüme ile enflasyon, turizm, ihracat ve istihdam arasındaki ilişki Çoklu Doğrusal Regresyon Modeli ile analiz edilmiştir. Açıklanan değişken olarak GSYİH, açıklayıcı değişkenler olarak turizm gelirleri, TÜFE endeksi, İstihdam oranları ve ihracat birim değer endeksi alınmıştır. Veriler TÜİK elektronik veri dağıtım sisteminden alınmış ve aylık veriler geometrik ortalamaları alınarak çeyrek dönemlik yıllık verilere çevrilerek logaritmaları alınmıştır. Düzenlenen verilere, Çoklu Doğrudaşlık (multicolliearity) varsayımı için Variance inflation factors for the independent variables(Wif) testi, Sabit Varyanslılık varsayımı için Breusch-Pegan/Cook-Weisberg testi, Otokorelasyon varsayımı için Breusch-Godfrey LM testi ve Normallik varsayımı için Shapiro-Wilk W testi uygulanarak modelde çoklu doğrusal regresyonun uygulanabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Uygulama sonuçlarına göre; Enflasyon, turizm ve istihdam ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu, İhracat ile ekonomik büyüme arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular literatürde de değinildiği gibi; enflasyon için Özpençe (2016), Süleymanov ve Nadirov (2014), Saraç (2009), Berber ve Seyfettin (2004), Karaca (2004)' in bulgularını aralarında bir ilişki olduğu noktasında desteklemektedir. İhracat için, Arvas ve Torusdağ(2016), Korkmaz ve Aydın(2015) ve Takım(2010)' ın bulgularını desteklemekte, Saraç(2013), Yapraklı (2007) ve Demirhan (2005)' ın bulgularını desteklememektedir. Turizm için, Özcan (2015), Bozkurt ve Topçuoğlu (2013), ve Aslan (2008)' ın bulgularını desteklemektedir. İstihdam için, Muratoğlu (2011)' nun bulgularını desteklememekte, Altuntepe ve Güner (2013), Akçoraoğlu (2010)' nun bulgularını desteklemektedir.

Ekonomik büyüme ile enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların çoğu arada negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşsa da, bazı yazarlar bu çalışmalardaki verilerin ve kullanılan yöntemlerin sonucu etkilediğini söylemektedir. Zaman serileri analizi enflasyon ile büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmak için önerilir. Fakat zaman serilerinin kullanıldığı analizler de net bir sonuç ortaya koyamamıştır. (Karaca, 2003:254). Negatif yönde ilişki bulan çalışmalar, enflasyonun belirli bir eşik seviyeyi yani iki haneli rakamlara ulaştığı durumlarda ekonomik büyüme üzerinde negatif etkiler doğurduğu noktasında birleşmektedirler(Karaçor vd., 2011:42-43). Regresyon analizi sonuçlarına göre, Türkiye' de enflasyon ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Son yıllarda enflasyonun büyüme üzerinde etkisinin negatif olduğuna dair görüşlerin artmasına rağmen çalışmamızda bu etki pozitif olarak çıkmıştır. TÜİK' in yeni GSYİH hesaplama yöntemi olan, 2009 baz yıllı zincirlenmiş hacim endeksi yönteminin ve yıllarca çift haneli enflasyon oranlarına alışmış olan Türkiye' de enflasyon oranlarının tek hanelerde seyir etmesiyle birlikte, özel sektöre ve hane halkına sağlanan teşvik ve kredi imkânıyla iç talebin artırılmasının büyüme rakamları üzerinde olumlu bir etkiye neden olduğu düşünülmektedir. Büyüme ile enflasyon ilişkisini ortaya koymak için aynı zamanda Evievs istatistik/ekonometri programı kullanılarak Granger nedensellik analizi uygulanmış ve

büyümeden enflasyona ve enflasyondan büyümeye doğru çift yönlü nedensellik olduğu görülmüştür.

AR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests
Date: 11/30/17 Time: 19:35
Sample: 2005Q3 2017Q2
Included observations: 43

Dependent variable: GSYIH				Dependent variable: TUFE			
Excluded	Chi-sq	df	Prob.	Excluded	Chi-sq	df	Prob.
TUFE	13.77791	5	0.0171	GSYIH	40.31511	5	0.0000
All	13.77791	5	0.0171	All	40.31511	5	0.0000

Türkiye' de ihracata dayalı büyüme modelinin geçerli olmadığı, ihracattaki artışın GSYİH' da artışa neden olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Türkiye döviz sıkıntısı çeken bir ülke olduğu halde, yeteri kadar AR-GE faaliyeti yapmadığından üretim için hammadde ve ara malını ithal eden ihracat sektörleri, ekonomik büyümeye direkt katkı sağlayamamaktadır.(Korkmaz, 2015:68). İhraç edilecek malların üretiminde iç piyasalara olan bağımlılığın azalmasının iç rekabetin ve ekonomik dinamizmin sağlanamamasının, üretim faktörlerinin verimliliğini azalttığı ve büyümeye olumlu katkı sağlayamadığı düşünülmektedir. Ayrıca ihracat ile ülkeye giren dövizin hammadde ve ara malı ithalatı için kullanılması sebebiyle dış ticaret açığı üzerine de olumsuz etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve ihracatın ekonomik büyümeyi destekleyen bir yapıya kavuşturulması için yurtiçinde AR-GE faaliyetlerinin artırılması ve ihracat için gerekli olan hammadde ve ara malı üretimini teşvik edecek politikaların uygulanması gerektiği düşünülmektedir.

Türkiye de turizmin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği görülmektedir. Bu sonuçlar Türkiye' nin turizm sektörünü baz alarak büyüyebileceğini göstermektedir. Fakat Turizm katsayısına baktığımızda turizmdeki 1 birimlik artışın Büyümeyi 0,07 birim artırdığı görülmektedir. Bu oranın artırılması ve ekonomik büyümenin desteklenmesi amacı ile turizm sektöründe alternatif turizm tiplerinin canlandırılması, turizm bölgelerine teşviklerin artırılması vb. politikaların geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde işsizlik konusu en çok tartışılan konulardan biridir. Türkiye' de istihdamın büyüme üzerindeki etkisine bakıldığında İstihdam oranındaki 1 birimlik artışın ekonomik büyümeyi 1,285 birim artırdığı görülmektedir. Bu yüzden İstihdam oranlarının artmasına yönelik politikaların geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, sermaye yoğun üretim emek yoğun üretimin yerini almaya başladığı için işsizlik oranları da artmıştır. Günümüzde niteliksiz işgücüne olan talep azalmıştır. Tarımdan sanayiye geçişle artan kırsal işsizlik oranlarını azaltmak için üretim teknolojisine uygun nitelikli işgücünün yetiştirilmesine yönelik politikaların geliştirilebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Ağayev, S. (2011). İhracat ve Ekonomik Büyüme İlişkisi:12 Geçiş Ekonomisi Örneğinde Panel Eştümleşme ve Panel Nedensellik Analizleri, Ege Akademik Bakış, Cilt: 11, Sayı: 2, ss. 241 – 254.

Ahmed, A., Cheng, E., Messinis, G. (2007). Causal Links between Export, FDI and Output: Evidence from Sub-Saharan African Countries, Center for Strategic Economic Studies, Working Paper No. 35.

Akçoraoğlu, A. (2010). Employment, Economıc Growth and Labor Market Performance: The Case of Turkey , Ekonomik Yaklaşım, Cilt : 21, Sayı : 77, ss. 101-114.

Al-Ghannam, H.A. (2003). The Relation Between Economic Growth and Employment in Saudi Private Firms, King Saud University, Economic Studies, Volume (5,9). No.9.
Alhdiy, F. M., Johari, F., Daud, S. N., Rahman, A. A. (2015). Short and Long Term Relationship between Economic Growth and Unemployment in Egypt: An Empirical Analysis, Mediterranean Journal of Social Sciences MCSER Publishing, Vol 6. No 4, Rome-Italy.
Altuntepe, N. ve Güner, T. (2013). Türkiye'de İstihdam-Büyüme İlişkisinin Analizi (1988-2011), Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, C:5, S:1, ss. 73-84.
Alper, A. (2008). Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Turizm İlişkisi Üzerine Ekonometrik Analiz, MPRA Paper No. 10611, posted 19.
https://www.researchgate.net/publication/23543013_Turkiye'de_Ekonomik_Buyume_ve_Turizm_Iliskisi_Uzerine_Ekonometrik_Analiz [ET: 03.11. 2017].
Anghelance, C. ve Anghel, M. G. (2014). Using The Regression Model For The Portfolios Analysis And Management, Theoretical and Applied Economics, Volume XXI, No. 4(593), pp. 53-66.
Arvas, M. A. ve Torusdağ, M. (2016). İthalat Ve İhracatın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği, Iujeas, Vol. 1, Issue 2. (http://iibfdergi.igdir.edu.tr/, ET:18.01.2018).
Berber, M. ve Artan, S. (2004). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi : Türkiye Örneği, Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metinleri, 2004/21,(http://www.tek.org.tr/, ET: 18.01.2018).
Bozkurt, E. ve Topçuoğlu, Ö. (2013). Türkiye'de Ekonomik Büyüme Ve Turizm İlişkisi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı 7, ss.91-105.
Büyüköztürk. Ş. (2011). Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı, Pegem Akademi, Ankara, s.91.
Çelik, K. (2008). Makro İktisada Giriş, Murathan Yayınevi, Birinci baskı, Trabzon, s.9.
Demirhan, E. (2005). Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:60, Sayı:4, ss:75-88.
Dornbusch, R., Fıscher, S., Startz, R. (2007). Makro Ekonomi, Çeviren: Dr. Salih Ak, Gazi Kitabevi, Dokuzuncu Baskı, Ankara, ss:41-42, s.12, s.160.
Düzgün, R. (2015). Genel Ekonomi, Seçkin, Birinci Baskı, Ankara, ss.204-239.
Eğilmez, M. ve Kumcu, E. (2011). Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, 16. Basım, İstanbul, ss.112-291.
Gamgam, H. ve Altunkaynak, B. (2015). Regresyon Analizi, Seçkin, Ankara, s-11.
Kara, O., Çömlekçi, İ., Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makroekonomik Göstergelerle İlişkisi: Türkiye Örneği(1992-2011) , Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:8, Yıl:8, Sayı:1, 8:75-100.
Karaca, O. (2003). Türkiye' de Enflasyon-Büyüme İlişkisi: Zaman Serisi Analizi, Doğuş Üniversitesi Dergisi, ss 247-255.
Karaçor, Z., Özer, H., Saraç, T.B. (2011). Enflasyon Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007), Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, ss. 29-44.
Khan, M.S. ve Senhadji, A.S. (2001). Threshold Effects in the Relationship Between Inflation and Growth, IMF Staff Papers, Vol. 48, No. 1, pp. 1-21.
Korkmaz, S. ve Aydın, A. (2015). Türkiye'de Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 10(3), ss.47- 76.
Lashkarızadeh, M., Keshmır, Z., Gashtı, H. P., Shahrıvar, R. B. (2012). Evaluation of the Relationship between Tourism Industry and Economic Growth in Iran, Asian Journal of Business and Management Sciences, 1(9), pp. 88-97.
Muratoğlu, Y. (2011). Büyüme ve İstihdam Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, Internatıonal Conference On Eurasıan Economıes,

https://www.researchgate.net/publication/307445583_Buyume_ve_Istihdam_Arasindaki_Ilisiki_Turkiye_Ornegi [Erişim Tarihi: 22.11.2017].
Özcan, C. C. (2015). Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Simetrik Ve Asimetrik Nedensellik Yaklaşımı İle Analizi: Türkiye Örneği, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 46, ss. 177-199.
Özpençe, A. I. (2016). Analysıs of The Relatıonshıp Between Inflatıon and Economıc Growth in Turkey, Journal of Economics, Finance and Accounting , Volume: 3, Issue: 3, ss.180-191.
Parasız, İ. (2010). İktisadın ABC' si, Ezgi Kitabevi,11. Baskı, İstanbul, ss.207-208.
Regresyon Analizi Nedir - Regresyon Analizi Hakkında Bilgi, (https://www.frmartuklu.org/konu/regresyon-analizi-nedir-regresyon-analizi-hakk%C4%B1nda-bilgi.227479/ ,Erişim Tarihi:22.11.2017.).
Samımı, A. J., Sadeghı, S., Sadeghı, S. (2011). Tourism and Economic Growth in Developing Countries: P-VAR Approach, Middle-East Journal of Scientific Research, 10(1), pp. 28-32.
Saraç, T. B. (2009). Enflasyon ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama (1988-2007), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya.
Saraç, T. B. (2013). İhracat Ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği, Ege Akademik Bakış, Ege Academıc Revıew, Cilt: 13, Sayı: 2, ss. 181-194.
Sarel, M. (1994). Nonlinear Effects of Inflation on Economic Growth, IMF Staff Papers, Vol. 43, No. 1.
Süleymanov, E. ve Nadirov, O. (2014). Türkiye Örneğinde Enflasyonla Ekonomik Büyüme Arasında İlişki, Journal of Qafqaz University Economics and Administration, Vol. 2, No. 2, pp. 119-125.
Takım, A. (2010). Türkiye'de GSYİH ile İhracat Arasındaki İlişki: Granger Nedensellik Testi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14 (2): 1-16.
Ullah, S., Zaman, B., Farooq, M., Javid, A. (2009). Cointegration and Causality between Exports and Economic Growth in Pakistan, European Journal of Social Sciences, 10(2): 264-272.
Yapraklı, S. (2007). İhracat İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Analiz, ODTÜ Gelişme Dergisi, 34 (Haziran), ss. 97-112.
Yılmaz, C., Doğan, V. (2017). Yönetim Bilimleri ve Pazarlama Alanında Bağımsız Değişkenlerin Karşılaştırılması ve Bastırıcı Etki Tespiti, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 13, Sayı 2, ss.385-406.
http://www.ekonomianaliz.com/basit_regresyon_analizi/ , (ET:22.11.2017).

MAKEDONYA TÜRKLERİNİN/MÜSLÜMANLARININ EĞİTİM EKSİKLİKLERİNİN/ZORLUKLARININ ORTADOĞU KAYNAKLI AŞIRI DİNİ GRUPLARA ZEMİN HAZIRLAMASI

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı

ÖZET

Balkanların bağımsızlığını yeni kazanmış en önemli ülkelerinden biri Makedonya'dır. Tarih boyunca pek çok millet, din ve devlet tarafından yönetilen bölge günümüzde bu kültür, din ve medeniyetlerin eserlerini birlikte barındırmaktadır. Makedonya'nın önemini hem sosyo-kültürel hem de jeopolitik nedenlerle bulunduğu coğrafi konumundan almaktadır. Yeni devlette Müslümanların karşılaştıkları başta eğitim alanında olmak üzere birçok sorun bulunmaktadır. Söz konusu sorunlar kuruluşundan itibaren iç ve dış nedenlerle artarak devam etmiş ve sonunda Müslümanlarla Makedonları karşı karşıya getirmiştir. Çatışma 2001 yılında "Ohri Çerçeve Anlaşması" imzalanmak suretiyle çok fazla kan dökülmeden sonlandırılmıştır. Söz konusu anlaşmada Müslümanlar birçok yeni hak kazanmalarına rağmen uygulamalarda haksızlık ve ayrımcılıklar giderilememiştir. Bu makalede Makedonya'daki Müslümanların eğitim eksikliği nedeniyle Ortadoğu kökenli aşırı dini gruplarla ilişkisi ortaya konulacaktır. Bu arada yeri geldikçe Türkiye'nin çözüme yönelik proje ve faaliyetleri söz konusu edilecektir. Bu bağlamda öncelikle Makedonya'da dil ve din eğitimi değerlendirilecek, sonra da Arnavut, Türk ve Türkbaşalar başta olmak üzere Müslümanların eğitim sorunları işlenecektir. Ayrıca diğer Müslüman etnik gruplardan Türkbaş, Boşnak ve Esmerlerin eğitim sorunları da söz konusu edilecektir.

Makalede tarihsel süreç değerlendirilmekle birlikte modern araştırma teknikleri kullanılmak suretiyle elde edilen bilgilere de yer verilecektir. İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Proje Birimi'nin desteği ile yapılan bir alan araştırmasına dayanmaktadır.** Günümüzde Makedonya vatandaşı Müslümanların sorunlarını tespite yönelik sorulardan bir kısmı eğitim ile ilgili bulunmaktadır. Bu sorunları bizzat yaşayanların görüşlerinin tespit edilmesi çözüme yönelik faaliyetlerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca makalede yer alan istatistiksel bilgiler gelecekte konuyla ilgili yapılacak çalışmalara ışık tutacak, sorunun çözümü için yapılanların yeterli olup olmadığını ortaya koyacaktır.

Anahtar Kelimeler: Makedonya, Arnavut, Türk, Eğitim, Din Eğitimi, Türkbaş/Torbeş.

EDUCATIONAL DIFFICULTIES OF THE MACEDONIAN TURKS TO PREPARE A SUITABLE ENVIRONMENT FOR EXTREMIST GROUPS ORIGINATING FROM THE MIDDLE EAST

ABSTRACT

Macedonia is one of the most important countries among the nations that have gained independence of the Balkans. Throughout history, many nations, religions and the state-ruled region nowadays contain the works of these cultures, religions and civilizations. The importance of Macedonia is taken from its geographical location, both for socio-cultural and geopolitical reasons. In the new state there are many problems that Muslims encounter, especially in the field of education. These problems continued to increase with internal and external reasons since its establishment and eventually faced Macedonians with Muslims. The conflict was terminated in 2001 without much bloodshed by signing the Ohrid Framework Agreement. In

** Bu makale, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen araştırma projesine (No:29636, yıl, 2016) dayanmaktadır. Alan araştırması projesine desteklerinden dolayı İstanbul Üniversitesi BAP Birimi'ne teşekkür ederiz. Mehmet Dalkılıç-R. Biçer, *Balkanların Geleceği Açısından Makedonya'da Dini Aşırılıklar ve Etnik Barış*, (Extreme Religious Groups and Ethnic Peace in Macedonia for the Future of the Balkans), İstanbul Üniversitesi BAP Birimi, 2016.

spite of the fact that Muslims have many new rights, the injustices and discrimination cannot be solved in practice. In this article, the educational problems of the Muslims in Macedonia and the projects and activities for the solution of Turkey will be discussed. In this context, firstly religious and language education in Macedonia will be evaluated, then Muslims' education problems will be processed especially Albanian, Turkish and Turkbash. In this context, the educational problems of Turkbash, Bosniaks and Swans from other Muslim ethnic groups will also be discussed.

In this article, the historical process will be evaluated and the information obtained by using modern research techniques will be given. It is based on a field study with the support of Istanbul University Scientific Research Project Unit. Today, some of the questions regarding the problem of Muslims who are citizens of Macedonia are related to education. Identifying the opinions of those who have experienced these problems will contribute to the development of solutions for resolution. In addition, the statistical information contained in the article will reveal whether the constructions for solving the problem that will shed light on the future work related to the topic are sufficient.

Keywords: Macedonia, Albanian, Turks, Education, Religious Education, Turkbash/Torbesh

GİRİŞ: MAKEDONYA'DA TÜRKLERİN/MÜSLÜMANLARIN EĞİTİM SÜREÇLERİ

Bu makalede en temel insan haklarından biri olan eğitim konusunda Makedonya Müslümanlarının çabaları söz konusu edilecektir. Bu çerçevede özellikle eğitimde karşılaşılan zorluklar ve bu zorlukların ortaya çıkardığı sorunlar tespit edilip çözüm önerileri araştırılacaktır. Özellikle din eğitimi konusundaki yetersizliklerin aşırı dini grupların zemin bulması ve faaliyetlerini kolaylaştırması konusu irdelenip, sebep ve sonuçları tartışılacaktır. Bağımsızlık sonrası birçok sözde dini grup veya akım Balkanlara ilgi duymaya başlamış ve kısa sürede iç ve dış nedenlerle yerleşme zemini bulabilmiştir. Bunların tümünün söz konusu edilmesi araştırmanın boyutlarını aşacağından özellikle dışlamacı ve savaşçı zihniyetli Vehhabi/Selefi ve İŞID üzerinde durulacaktır. Makalede günümüz Makedonya Müslümanlarının eğitim hususunda özellikle din eğitimi ve din adamlarının eğitimi konusundaki görüş ve istekleri 1496 kişi üzerinde yapılan bir anketteki tablolar ile ortaya konulacaktır. Bu arada Türkçe eğitimi konusu da yeri geldikçe söz konusu edilecektir.

Müslümanların Makedonya'da örgün ve yaygın *din eğitimi süreçlerini* -Osmanlı öncesi bir kenara bırakılacak olursa- dört ana başlıkta incelemek mümkündür. Bunlardan

- İlki Osmanlı dönemidir: Osmanlı döneminde devletin tamamında olduğu gibi Makedonya'daki Müslümanların din işlerinden İstanbul'daki Şeyhülislam'a bağlı olan bölge müftülükleri sorumlu tutulmuştur. Makedonya'da örgün din eğitimi Meddah Medresesi, İsa Bey Medresesi, Daru'l-Kurra ve Daru'l-Hadis bölümlerine ayrılan Mesleki Medreseler tarafından verilmiştir. Bunlara ilave olarak tasavvuf, tarikat ve benzeri sivil toplum örgütlerinin kontrolünde yaygın din eğitimine müsaade edilmiştir.
- İkincisi Krallık Yugoslavya'sı dönemidir: Bu süreç Krallıklar (Sırp-Hırvat-Sloven) dönemini içermektedir. Bu dönemde Makedonya Müslümanları Belgrad'daki Müftülük kurumuna bağlanmış ve merkezi Saraybosna'da bulunan İslam Birliği Kurumu ile temsil edilmiştir. Bu süreçte örgün din eğitimi sadece Üsküp'teki Krallık Medresesi ve Meddah Medresesi ile verilmeye çalışılmıştır.
- Üçüncüsü 1945-1991 yılları arasındaki Yugoslavya dönemidir: Yugoslavya Krallığı kurulduktan sonra 1991'e kadar Makedonya'daki Müslümanlar Üsküp'te bulunan Ulema Meclisi'ne tabi olmuş, bu kurum ise yine Saraybosna'ya bağlı kalmıştır. Bu süreçte Makedonya'da örgün ve yaygın din eğitimi Yugoslavya İslam Birliği tarafından yönetilmiştir. Yugoslavya dönemi Makedonya'sında örgün din eğitimi İsa Bey Medresesi

ile gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Yugoslavya döneminde Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, kişisel çabalarla kısıtlı da olsa, yaygın din eğitimi verilmiştir.

- Dördüncüsü ise bağımsızlık sonra dönemde din eğitimidir: Bu dönemde bütün grupların din eğitimi anayasa tarafından garanti altına alınmış, din ve vicdan hürriyeti benimsenmiştir. Makedonya İslam Birliği Meşihatı (MİB) bağımsız bir dinî kuruluş olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Kurumun merkezi Üsküp'te olmakla birlikte Makedonya'daki Müslüman nüfusun demografik dağılımının ağırlık merkezi ülkenin kuzey ve batısıdır. Başkent Üsküp'te Müslümanlar azınlıkta iken Kalkandelen, Gostivar, Debre, Kırçova ve Struga'da çoğunluktadır.[1]

Makedonya'da Müslümanların eğitim süreçleri inişli çıkışlı olduğu belirtilmelidir. Ancak Osmanlı sonrası çoğu zaman olumsuz eğitim şartlarından etkilenmişlerdir. Nitekim Yugoslavya döneminde Üsküp'te 1918-1945 yılları arasında Osmanlı usulü ile faaliyet gösteren İsa Bey, Meddah ve Kral Aleksandır adlarıyla ün yapan sadece üç medrese mevcuttu. Yugoslavya İslam Birliği tarafından denetlenen bu okullardaki 1980'li yıllarda öğrenci sayısı, 120.000 civarındaydı. İlkokul düzeyindekilerin ders müfredatı, temel dini bilgiler, Kur'an Elifbası ve siyer öğretiminden oluşmuştur. Ayrıca hafızlık eğitimi de verilmekteydi. Temel din eğitimi ve hafızlığı tamamlayan öğrenciler, bir komisyon tarafından sınava tabi tutularak kendilerine hafızlık diploması verilmiştir. Bu öğrencilerin bir kısmı, daha sonra camii hizmetleri yanında muallim, müftü ve benzeri kadrolarda istihdam edilmişlerdir.[2]

DİN EĞİTİMİNİN YETERSİZLİĞİNİN AŞIRI DİNİ GRUPLARA ZEMİN HAZIRLAMASI

Temel eğitim konusunda büyük zorluklarla mücadele eden Müslümanlar, eğitimin bir parçası hatta önemli bir parçası konumunda bulunan din eğitimini de doğru kaynaklardan ve örgün eğitim müesseselerinden alamamaktadır. Ohri Çerçeve Anlaşması sonrası hürriyet ortamından ve din eğitimindeki bu boşluktan yararlanan Ortadoğu kökenli aşırı dini gruplar özellikle Makedonyalı Müslüman gençler arasında taraftar bulabilmektedir. Özellikle Arnavut gençler arasında yayılma eğiliminde olan aşırı görüşlü dini akımlar Diğer Balkan ülkelerinde olduğu Makedonya'yı da Ortadoğu'ya savaşçı temin etme bölgesi olarak kullanmaktadırlar. Bu bağlamda Balkanlar'ın Arap olmayan ülkeler dışında Ortadoğu'ya en fazla savaşçı sağlayan bölge olduğu belirtilmelidir. Bunların başında aklı kullanma ve nassı yorumlama konusunda herhangi bir varlık gösteremeyen[3] ötekileştirici, tekfirci harici zihniyete sahip Vehhabii/Selefi gruplar gelmektedir. Bu çerçevede Irak-Şam İslam Devleti örgütü (IŞİD) örgütü her geçen gün Makedonya Müslümanlarının gündemini biraz daha fazla meşgul etmektedir. IŞİD saflarına katılan yabancı savaşçılar tüm dünya ülkelerini tedirgin ettiği gibi Müslüman nüfusa sahip olan Balkan ülkelerini de tedirgin etmektedir.[4]

Bağımsızlık sonrası Balkanlarda Müslümanların toparlanma ve yükselişe geçme fırsatını yakalandığı bir dönemde özellikle emperyalist ülkelerin isteklerin doğrultusunda aşırı görüşlü grupların terör faaliyetleri Müslümanları zor durumda bırakmaktadır. Öncelikle İslamofobiyayı tetiklemek suretiyle diğerlerinin Müslümanlara güveni azaltmakta ve İslam'a mesafeli yaklaşılmasına neden olmaktadır. İkinci olarak Müslümanların hareket alanını kısıtlamakta ve

---

[1] N. Emin, *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, SETA Yay., İstanbul, 2014, s. 91; M. Hacısalihoğlu, "Makedonya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (TDV), Ankara 2003, c. 27, s. 437-444; M. İnbaşı, "Üsküp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2012, c. 42, s. 377-381.

[2] Muhammed Aruçi, "Eski Yugoslavya II" Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar, III. Kutlu Doğum İlmi Toplantısı, İstanbul. 1998, s. 185-190.

[3] Mehmet Zeki İşcan, *Selefilik İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006; Muhyeddin İğde, "Selefiliğin Tarihi Arka Planı", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VIII/2 (Güz 2015), s. 152.

[4] Marko Babic, "Muslims and Islamic Fundamentalism in Macedonia", *Politeja*, sy. 11, yıl, 2014, s. 387-398.

Makedon idarecilerine fırsat vermektedir. Nitekim kısa bir süre önce Makedonya polisi, ülkenin Arnavut nüfus yoğunluklu şehri Kumanovo'da uzun süredir örgütlendiğini açıkladığı silahlı militanlar üzerine geniş çaplı bir operasyon başlatmış ve sayısı 40 kadar olduğu tahmin edilen militan grubun karşılık vermesi üzerine büyük bir silahlı çatışma meydana gelmiştir. Aşırı görüşlülerden ve Suriye-Irak'ta IŞİD saflarında savaşmış ve ülkelerine dönmüş savaşçılardan oluşan grupla yaşanan çatışmalarda sekizi polis olmak üzere toplam 22 Makedonya vatandaşı ölmüş ve birçoğu da yaralanmıştır.

Tüm kesimler yaşanan çatışmanın bir Makedon-Arnavut çatışması olmadığını ısrarla belirtseler ve 2001 yılında yaşanan ve Ohri Çerçeve Antlaşması ile son bulan iç savaşın tekrarlanmasını istemediklerini duyursalar bile Müslümanlar aleyhine mevcut olumsuz şartların devam etmesi durumunda bunun her an tekrarlanacağını düşündürmektedir. Zira söz konusu olumsuzluklar başta Arnavutlar olmak üzere bütün Müslümanların kolayca provoke edilebileceğini göstermiştir. Bu durumun farkında olan Makedonya'nın başta en büyük Arnavut Partisi ve aynı zamanda hükümetin küçük ortağı Entegrasyon için Demokratik Birlik Partisi (DUI) olmak üzere tüm Arnavut partiler, vakit geçirmeden yaşananları kınamışlar ve Müslümanların ve Arnavutların provokasyonların dışında kalması gerektiğini açıklamışlardır.

Makedonya'da gerek komünizm döneminde zayıflayan dini eğitim nedeniyle bilgi eksikliği gerekse demokrasi sonrası Makedon yetkililerin resmi kurumlarda doğru kaynaklara dayalı İslam dini eğitimine mesafeli davranmaları, sözde dini akımların özellikle de İŞID ve Vehhabi/Selefi zihniyetin durumu fırsata çevirmesine neden olmaktadır. Müslümanların din eğitimi alma konusunda yetkililerin suni engeller çıkarması bir takım kişi veya grupların aşırı görüşlerini yayma imkanı sağlamaktadır. Görünüşte dini hayatta bir canlılık meydana getirdiği söylense bile harici zihniyetli tekfirci grupların esas ve ilk hedefi Müslümanlardır. Bunlar bir Müslümanı tekfir etmek gibi tehlikeli bir meselede ün salmışlardır.[5] Bu yüzden Müslümanlar arasında büyük sorunlara neden olmakta, her geçen gün Osmanlıdan kalan "birlikte yaşama kültürü" biraz daha yıpratılmaktadır. Zira bu zihniyette din bir dışlama aracıdır.[6] Gümünüzde hemen bütün Makedonya'daki özellikle Üsküp'teki Osmanlı dönemi tarihi camilerinin bir kısmı da dahil olmak üzere Ortadoğu ülkelerince yapılan camilerde Vehhabiler yerleşmiş durumdadır. Hanefi-Matüridi İslam anlayışı yerine tekfirci ve şavaşçı bir zihniyeti yaymayı hedefleyen Vehhabi sempatizanları özellikle camileri kontrol altına alma gayreti içindedirler. Müftülük çalışanları arasında her geçen gün Vehhabi/Selefi zihniyeti benimseyenlerin arttığı görülmektedir. Sayıları o derecede artmıştır ki artık isteklerini kaba güce başvurmak suretiyle Başmüftülük kurumuna kabul ettirebilmektedirler. Üsküp'teki Başmüftülük, Makedonya İslam Dini Birliği temsilcileri arasında silahlı mücadeleye varan çatışmalara sahne olmaktadır. Söz konusu dini kurumlar maalesef Vahhabi-Selefi grupların etkisi altına hızla girmektedir. İsa Bey Camii'nin imamı görevi esnasında Vehhabilik propagandası yaptığı gerekçesiyle görevden alınmasına rağmen Vehhabilerin şimdi Üsküp'teki beş camiyi kontrol altında tuttuğu ve kendisinin namaz kıldırmasının yasaklanmış olmasına rağmen toplantılar düzenlemeye devam ettiği belirtilmektedir.[7] Bugün Üsküp'teki Tütünsüz ve Dükkancik camileri tamamen Selefilerin

[5] Osman Oral, "Hayderizade İbrahim Efendi'nin Vehhâbîlik Adlı Makalesi", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VII/2 (Güz 2014), s. 99.

[6] Hanifi Şahin, "İhya Islah Hareketleri Ve Selefîlik İrtibatı", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, IX/1 (Bahar 2016), s. 24.

[7] Veselin Toshkov, Sabina Niksic, Dusan Stojanovic, Llazar Semini, Nebi Qena and Elena Becatoros, "Radical Islam on rise in Balkans, raising fears of security threat to Europe", http://www.foxnews.com (Erişim:05.08.2017).

kontrolüne geçmiş, Mustafa Paşa, İshak Bey, Yahya Paşa, Balaban, İsa Bey ve Kösekadı gibi daha birçok tarihi ve yeni cami ise büyük oranda Selefilerin gözetiminde bulunmaktadır.[8]

Tito devrinde din eğitimi almak isteyen Müslüman gençler birçok nedenle özellikle Türkiye'ye gönderilmemiş, başta "Arabistan olmak üzere Arap ülkeleri tercih edilmiştir. Günümüzde Ortadoğu ülkelerinde tekfirci, dışlamacı ve savaşçı bir eğitimden sonra Makedonya'ya tekrar dönmüş ve resmi olarak görevlendirilmiş yüzlerce din adamı bulunmaktadır. Vehhabi zihniyeti benimseyen veya sempatizanı olarak yetiştirilen din adamlarının son yüz yıl içerisinde ortaya koydukları Osmanlı karşıtı faaliyetleri, tarihi eserleri tahrip etmeleri, tekfirci ve savaşçı görüşleri benimsemeleri, sosyalist Tito yönetiminin gerçek maksadı hakkında bir takım ipuçları vermektedir. Bütün bunlar öncelikle Balkan Müslümanlarının anavatanla olan irtibatlarını koparmak; eserleri ve halkı ile canlı bulunan Osmanlı ruhunu, Vehhabî anlayışı ile çatışır hale getirmek olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca son yıllarda bölgede bulunan Bektaşi Müslümanlar İran'ın ilgi alanına girmesi ve özellikle Harabati Tekkesi çevresinde Selefilerle çatışmalar gerçekleştirmiş olması Emperyalist ülkelerin Müslümanları çatıştırma üzerine kurulu gizli gündemini düşündürmektedir. Yine ülkedeki sufi dini hayatı eleştiren Selefiler sufi kimlikli kişi ve grupları hedef almaktadır.[9] Müslümanlar arasında meydana getirilecek suni çatışmalar ile bölgede İslamofobiyanın tetiklenmesi hedeflenmiştir. Böylelikle genelde Balkanlarda özelde ise Makedonya'da her geçen gün artan İslam'a olan ilginin zayıflatılması planlanmıştır. Bu yüzden Türkiye kaynaklı başta resmi kurum ve kuruluşlar olmak üzere bütün STK'lar bölge Müslümanlarından gerek kendi ülkesinde gerekse Türkiye'de din eğitimi almak isteyenlere bütün imkanlarını seferber etmesi gerekmektedir.

Son yıllarda Makedonya gündeminden düşmeyen İslamcı savaşçılar konusu ve hükümetin sert politikaları bu çatışmalar sonrasında uzun süre ülke ve bölge gündeminde kalması beklenmektedir. Makedonya İslam toplumu din eğitimi sorumlusu Jakub Selimovski, Vehhabilerin daha önce Makedonya'da hiç bulunmadığını ancak son yıllarda kalıcı bir varlık tesis ettiğini hatta "Makedonya, Balkanlar ve Avrupa'daki Vehhabiğin son 10 yılda daha saldırgan hale geldiğini" ifade etmiştir. Bu arada önemli bir noktaya dikkatleri çekilmektedir. O da şudur: Suudi Arabistan da dahil olmak üzere Ortadoğu'daki üniversitelerde yüzlerce Arnavut genç din eğitimi gördükten sonra ülkelerine geri dönmüşler ve şu anda birçok camiye resmi imam olarak görevlendirilmişlerdir. Ancak Vehhabi zihniyetin takipçileri olan bu imamlar şimdilik ülkedeki Müslümanlarla ve Müftülerle çok fazla tartışmaya girmemektedirler. Ilımlı davranmakta veya bir nevi takiyye yapmaktadırlar. Bütün bunlara rağmen Makedonya'da, radikal İslam'ın gittikçe artan nüfuzu, ılımlı ana akım ile ortaya çıkan Vahhabi kanadı arasında ülkenin resmi İslam Dini Cemaati'nde gelişen bir iktidar mücadelesiyle ülkenin Müslüman toplumunda bir çatlak oluşturmaya başladığı da gözlenmektedir.[10] Nitekim Müftülük meşihatını ele geçirme konusundaki girişimleri büyük çekişmelere sahne olmaktadır. Makedonya yetkilileri konunun hassasiyetinden dolayı açıktan bilgi verme konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Bu yüzden Makedonya parlamentosundaki tüm grupların desteği ile söz konusu terör gruplarının araştırılması ve soruşturulmasına yönelik yeni bir yasa kabul edilmiştir. Bu durum aşırı görüşlü gruplar üzerinde olan baskıda ciddi bir artış meydana getirecektir. Böylelikle radikal savaşçıların ve militanların birçoğunun dâhil olduğu ülkedeki Selefi-Vahhabi hareketler, bu baskıdan ciddi

[8] Marko Babic, *a.g.m.*, Politeja, sy. 11, yıl, 2014, s. 387-398.

[9] Marko Babic, "Muslims and Islamic Fundamentalism in Macedonia", *Politeja*, sy. 11, yıl, 2014, s. 387-398; Stephen Suleyman Schwartz, *The Two Faces of Islam: Saudi Fundamentalism and Its Role in Terrorism*, 2002; a.mlf., *The Other Islam: Sufism and the Road to Global Harmony*, 2008.

[10] Veselin Toshkov ve dğr., "Radical Islam on rise in Balkans, raising fears of security threat to Europe", http://www.foxnews.com (Erişim:05.08.2017).

bir şekilde etkilenecektir. Bu sorunun çözümü Müslümanların sağlam ve doğru kaynaklardan din eğitimi almasını sağlamaktan geçmektedir. Merdivenaltı din eğitimi ile sorunların üstesinden gelinemez. Ayrıca tüm bölge ülkelerin bu yaşananları ortak bir sorun olarak algılaması ve işbirliği içinde tedbir alması benzer olaylar yaşanmaması konusunda oldukça önemlidir. Başta Bosna olmak üzere Balkanlarda meydana gelen olaylar dini aşırıcı Vehhabi/Selefi görüşlü kişi veya grupların artık bölgede şiddet olaylarına sebep olduğunu ortaya koymuştur.[11] Başka bir ifade ile Balkanlarda meydana gelen son olaylar dışlamacı, radikal gruplar tarafından devşirilen kişilerin neler yapabileceklerini göstermiştir. Emperyalistler bir taraftan Ortadoğu'yu radikal savaşçılar için bir eğitim kampı haline getirdiği diğer taraftan da Selefi-Vahhabi hareketlerin Balkanlar'da giderek taban kazanmasına zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Nitekim Noam Chomsky, Amerika'nın bölgedeki varlığının gerçek amacının Balkan halklarını NATO'nun paralı askerlerine çevirmek olduğunu savunmakta ve Amerika için onların Hıristiyan yahut Selefi/Vehhabi olmasının bir öneminin bulunmadığını belirtmektedir. Ona göre dinin araçsallaştırılmak suretiyle Balkanlı gençlerin gerektiği yerde savaşmaya hazır olmaları yeterlidir.[12]

Mevcut radikalleşme sorunun sadece bir güvenlik sorunu olduğunu kabul etmek büyük bir yanılgı ve çözüm üretmenin önündeki en büyük engel olacaktır. Bu yüzden başta Makedonya olmak üzere bütün bölge ülkeleri güvenlik önlemleri ile birlikte sosyal bir çözüm üzerinde çalışması gerekmektedir. Söz konusu sosyal çözümün başında eğitim gelmektedir. Özellikle din eğitiminin Osmanlı dönemi tasavvufi bir anlayış ve Hanefi-Maturidi çizgiye tekrar dönülmesi sağlanmalıdır. Bu yüzden öncelikle Müslümanların din eğitimini resmi kurum ve kuruluşlardan alması temin edilmeli, merdivenaltı veya kontrol dışı din eğitimi verilmesi engellenmelidir. Bu konuda geç kalınması sorunun daha da büyümesine ve çözümünün güçleşmesine neden olacaktır. Nitekim Balkanlardaki yönetimlerin göz yummasıyla palazlanan ve bir tehdit unsuru haline gelen Vehhabi/Selefi zihniyetli gruplar artık tüm Balkanlar'ı sarmıştır. Müslüman nüfusa sahip olan bütün Balkan ülkelerini tedirgin etmektedir. Bu yüzden başta Makedonya olmak üzere Balkan ülkeleri söz konusu örgütlere katılan kendi vatandaşları ile mücadele etmek zorunda kalmış ve yasal altyapıyı oluşturma gayreti içine düşmüştür. Günümüzde Bosna, Sırbistan, Arnavutluk, Kosova ve Makedonya başta olmak üzere hemen tüm Balkan ülkeleri örgüte adam devşirme ve finansal kaynak oluşturma suçuyla tutuklamalar gerçekleştirmektedirler.

Aşırı görüşlü, dışlamacı ve savaşçı gruplara katılım oranları birbirinden farklı olmakla birlikte Müslüman nüfusu barındıran bütün Balkan ülkelerini ilgilendirmektedir. Bu arada belli etnik grup ve bölgelerden daha fazla katılım sağlandığı da belirtilmelidir. Mesela Makedonya'da katılımlar büyük oranda ülkenin kuzey ve batı bölgelerinde yaşayan Müslüman Arnavut nüfustan sağlanmaktadır. Ülkede yaşayan Türklerin ise harici zihniyetli Vehhabi/Selefi gruplara pek iltifat etmediği belirtilmelidir.

Bütün bunlardan sonra Balkanlar'dan aşırı görüşlü gruplara katılımın öne çıkan sebepleri üzerinde durulmalıdır. Öncelikli olarak bu katılımın ardındaki nedenlerin tarihi, sosyolojik, dini ve siyasal köklerinin bulunduğu belirtilmelidir. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

- Ülkedeki zor şartlardan kurtulma çaresi olarak İslamcı savaşçılara olan sempati: Özellikle Afganistan ve Çeçenistan'da savaşan radikal gruplardan seyyar bir savaşçı grup oluşturulmuştur. Dünyanın neresinde olursa olsun söz konusu savaşçı grup derhal oraya intikal etmiş ve sözde bölge Müslümanlarına yardım etmek için onlarla birlikte

[11] Marko Babic, "Muslims and Islamic Fundamentalism in Macedonia", *Politeja*, sy. 11, yıl, 2014, s. 387-398.

[12] Gürkan Biçen, "Papa ve tekfirciler arasında zavallı Arnavutlar", www.muslumanarnavutluk.com (Erişim: 11.07.2017).

savaşmıştır. Bu savaşçılar ayrı bir örgütlenme ve komuta kademesi olmaksızın Müslüman Boşnak ve Kosovalı Müslüman Arnavutlar ile yan yana savaşmakla kalmamış aynı zamanda en zorlu görevlere talip olmuş ve daima ön saflarda bulunmuşlardır. Sakallı, beyaz kıyafetli ve yeşil bayrak taşıyanlardan oluşan askeri birlikler çaresiz bölge Müslümanlarının zihinlerine kazınmıştır. Bu yüzden savaş yılları boyunca ülke dışından transfer edilen savaşçılara olan sempati ve minnet bölgenin her köşesine sinmiştir. Savaş sonrasında ise bölgeye yerleşen sözde mücahitler bölgede oluşturulan bu sempatiyi kullanarak ve manipüle ederek, savaşçı devşiren ve çeşitli yollarla örgüte finansal destek sağlamaya çalışan kişiler haline dönüşmüştür.

- Osmanlı sonrası Balkan Müslümanlarına uygulanan zulüm ve baskılara karşı koyma çabası: Osmanlı millet sistemi içerisinde devletin asli unsuru olmanın tüm avantajlarını kullanan Müslüman Arnavut, Boşnak, Pomak, Torbeş, Mısırlı, Türk ve daha birçok halk, 1. Dünya Savaşı'ndan sonra konumunu kaybetmiştir. Artan baskı rejimleri, zorunlu göç politikaları, siyasal ve ekonomik izolasyon ve çatışmalar bölge Müslümanları arasında karşı koyma refleksini geliştirmiştir. Nitekim 2000'li yılların başında yaşanan Makedonya iç savaşı, bu karşı koyma veya eski statüsünü geri alma konusundaki duruşun bir tezahürü olarak cereyan etmiştir. Bu durum aslında tüm bölge Müslümanlarında genel anlamda mücadeleci bir duruş oluşturmuştur. Balkan Müslümanları örgütlü olarak intikal eden aşırıcı grupları kendilerine daha yakın görmüş, çaresiz ve olacaklardan habersiz onlarla birlikte çalışmak zorunda kalmıştır. Burada çok önemli bir husus hatırlatılmalıdır. O da şudur: Makedonya Hükümeti son zamanlarda hakkını arayan masum Müslümanları aşırı görüşlü gruplarla veya IŞİD ile bağlantılı olduğu gerekçesiyle tutuklamaya başlamıştır. Nitekim Temmuz ayında Makedonya'da yapılan operasyonda çok sayıda kişinin IŞİD'le bağlantılı olduğu gerekçesiyle hukukun dışına çıkılarak tutuklanması üzerine Arnavut nüfusun çoğunluğu oluşturduğu şehirlerde ve başkent Üsküp'te uzun süren protestolar gerçekleşmiş ve üç Arnavut'un hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Ayrıca radikal örgütlerin radikalleşmeye başlayan Balkan halklarına kurduklarını iddia ettikleri İslam Devleti'nde refah ve huzur içinde yaşamayı, savaş esnasında ölmesi durumunda cenneti, yaralanması durumunda ise gaziliği vaat etmeleri popülaritesini artırmaktadır. Ekonomik vaatler, yüksek maaş ve ganimet paylaşımı fakir ve eğitimden yoksun bırakılmış Müslüman gençlerin ilgisini çekmesine neden olmaktadır. Başka bir ifade ile mantıki temellerden yoksun olmasına rağmen iyice ötekileştirilmiş, baskı altında olan ve din okumasını Selefi-Vahhabi akımlar üzerinden yapan Balkan Müslümanları için bu örgütler önemli bir seçenek olarak görülmektedir.
- Komünist-Sosyalist rejimlerden sonra Müslümanların yeniden dine yönelme çabası ve Selefi-Vahhabi akımların etkisi: Balkan halklarında dine verilen önemin devlet politikaları eliyle azaltılması neticesinde Balkan Müslümanları tüm diğer Balkan halkları gibi dine ve dini değerlere bir uzaklaşma yaşamıştır. Ancak bağımsızlık ve demokrasi sonrası Balkan Müslümanları arasında din konusunda ciddi bir değişim yaşandı ve dine karşı ilgisizlik yerini inançların yeniden güçlenmeye başladığı bir sürece bıraktı. Dine yönelen halk bu değişim sırasında iç ve dış nedenlerden dolayı büyük bir şansızlık yaşamıştır. O da şudur: Makedonya'da tarih boyunca Sufi gelenekle yoğrulmuş olan Türk Müslümanlığından teşekkül eden "mutedil Balkan Müslümanlığı" hakim durumda bulunmaktaydı. Gerek son yıllarda söz konusu dini anlayışla yeterince din adamının yetiştirilmemesi, gerek din eğitimi veren müesseselerin kapatılması Ehl-i Sünnet anlayışlı dini söylemlerin zayıflamasına neden olmuştur. Makedonya Müslümanları savaş sırasında kısa süre içerisinde tarihi birikimlerin oluşturduğu dini anlayış yerine bölgede yayılan ve Suudi

Arabistan ve Körfez ülkeleri gibi ülkelerin desteklediği Selefi-Vahhabi akımlarla karşılaşmıştır. Daha önce devlet eliyle Arap ülkelerine din eğitimi için gönderilen öğrenciler Selefi-Vahhabi aşırı görüşlerin etkisi altında kalmıştır. Selefi görüşlü ve dışlamacı bir zihniyete sahip söz konusu din adamları, çeşitli baskılarla bölgedeki hem Osmanlı camilerine hâkim olmaya hem de Suudi Arabistan ve Körfez ülkelerinin inşa ettiği yeni cami ve diğer dini müesseseleri kontrol altına almaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Makedonya'da onlarca cami Selefi-Vahhabi imamların kontrolünde bulunmakta ve Selefi-Vahhabi imamlar özel vaazlarla taraftar toplamaktadır. Savaşçı devşiren ve finansal destek sağlayan kişilerin neredeyse tamamının bu akımlar içerisinde bulunan kişilerden oluşması önemlidir. Nitekim son zamanlarda bölge de yapılan tutuklamaların büyük çoğunluğunu ülke Selefi-Vahhabi hareketlerine dâhil olan kişilerden oluşmaktadır. Doğru kaynaklardan ve resmi eğitim kurumlarında din eğitimi verilmesine müsaade edilmedikçe Makedonya'da aşırı görüşlü gruplar yayılma imkanı bulacaktır. Ayrıca Balkanlarda her geçen gün artan radikalleşme ve gergin siyasi konjonktür ile beraber Selefi-Vahhabi akımların etkisi büyüyecektir.

- Müslüman Balkanlı göçmenlerin Selefi-Vahhabi gruplarla temasa geçmesi: Tarih boyunca bölgede yaşanan baskı, zulüm ve göçe zorlamalar nedeniyle Balkan Müslüman diasporalarında da güçlü ve hızlı bir şekilde yeniden dine yönelim yaşanmıştır. Balkanlı nüfusun buradaki Selefi-Vahhabi akımlarla temasa geçmesi Selefi akımların taraftar edinmesine neden olmuştur. Bugün Suriye ve Irak'taki savaşçıların bir çoğunun diaspora üyesi olduğu bilinmektedir. Örgüt, Avrupa'da Balkanlar'dan daha fazla mensubu olmasının avantajını kullanarak her geçen gün diasporalar üzerindeki etkisini arttırmaya devam etmektedir.[13]

Bütün bunlar aslında Vehhabi mezhebinin ortaya çıktığı günlerdeki şartları hatırlatmaktadır. Hayderizade İbrahim Efendi Vehhabî mezhebinin ortaya çıkmasını ve Necd civarında kısa bir sürede kuvvet kazanmasının sebeplerini şöyle sıralamıştır. "*İslâm dininin ahlakı kavimler arasında kaybolmuş, şekavet, fısku fücür kabilelerde genişlemiş, dini emir ve hükümler bu civarlarda unutulmuş, Arapların zalimleri de ortalıktaydı.*" Ayrıca İbrahim Efendi Vehhabilik'in bölgede hızla yayılmasını zulüm ve dinsizliğin yayılma hissiyle gafil ve me'yus bir halde bulunmuş olan kabilelere bağlamaktadır.[14]

DİN ADAMLARININ VEYA HOCALARIN EĞİTİMİ

Günümüzde Balkanlar üzerine yapılan çalışmalarda önemli bir artış yaşansa da, bölgedeki din eğitimi uygulamalarına ilişkin dilimizde kısıtlı sayıda çalışma bulunduğu belirtilmelidir. Makedonya 1991 Anayasası, dini özgürlükler konusunda garanti (m. 9) vermektedir. Ayrıca Makedonya Ortodoks Kilisesi ve diğer dini grupların devletten ayrı ve kanunlar önünde eşit oldukları vurgulamakta, dini grupların kanunlara uygun şekilde okul ve hayır amaçlı kurumlar açmakta özgür olduklarını da belirtmektedir (m. 19). 2001 anayasasında ise Makedonya İslam Birliği tanınmaktadır. kilise, dini topluluklar ve dini grupların hukuki statülerine ilişkin kanun, din eğitimine ilişkin hususları da açıklığa kavuşturmaktadır. Grupların din eğitimi kurumları açabilecekleri ve din eğitimi faaliyetlerini sürdürebilecekleri bildirilmektedir. Devlet okullarında seçmeli bir ders olarak din eğitiminin verilebileceğini öngörse de anayasa mahkemesinin kararı ile bir sene içerisinde devlet okullarındaki din dersleri yasaklanmıştır. Daha sonra Eğitim

---

[13] Hamdi Fırat Büyük, "Balkanların Yeni Kabusu: IŞİD", http://panorama.khas.edu.tr/uploads/pdf/ balkanlarin-yeni-kabusu-isid.pdf (Erişim: 03.08.2017).

[14] Osman Oral, "Hayderizade İbrahim Efendi'nin Vehhâbîlik Adlı Makalesi", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VII/2 (Güz 2014), s. 92-93.

Bakanlığı, Dinlere Giriş, Dinde Ahlak ve Avrupa Medeniyetinde Klasik Kültür isimli üç seçmeli dersi 5. sınıf öğrencileri için okul programlarına eklese bile uygulanma oranı çok kısıtlanmıştır.[15] Balkanlar'a İslamiyet'i bizim atalarımız götürmüştür ve Balkanlardaki İslami yapı çok homojendir. Bölgenin İslamiyet'le tanışmasının 13. yüzyıla dayandığı bilinmektedir. Bir yandan Bizans idarecilerinin kendilerini Slavlara ve Latinlere karşı korumak maksadıyla Anadolu'dan getirip Balkanlara yerleştirdikleri Konya yöresinden getirildikleri için kendilerine Konyar Türkleri denilen Türk topluluğu, öte yandan Dobruca bölgesine gelip yerleşen Sarı Saltuk ve arkadaşları, Balkanlara Müslümanlığı getirdiği kaynaklarda yer almaktadır. Bununla beraber büyük kitleler halinde Anadolu'dan Balkanlar'a Müslüman Türklerin getirilmesi Osmanlılar döneminde başladığı da bildirilmektedir.[16] Birkaç köyden oluşan Alevi nüfusun dışında, nüfusun tamamı Sünni'dir ve Anadolu'nun herhangi bir kasabasındaki İslami anlayıştan hiçbir biçimde farklı değildir. Yani Sünni Hanefi-Matüridi inanç esaslarını benimsemişlerdir. Din eğitimi sadece Türklerin değil, Makedonya Müslüman toplumu oluşturan Boşnakları, Arnavutları, Türkbaşları/Torbeşler ve Esmerlerin/Çingenelerin ortak sorunudur. Bu yüzden Balkanlardaki Türk politikası sadece Türkler üzerine kurulmamalı aksine bütün Müslümanları esas alan politikalar olmalıdır. Makedonya Cumhuriyeti bağımsızlığını ilanından bu güne kadar din eğitimi konusunda gözle görülür bir ilerleme kaydetmiştir. Ama yine de bu alanda birçok problemin bulunduğu yadsınamaz bir gerçektir. Hala din eğitim problemi halledilmiş değil, hala birtakım sıkıntılarla karşı karşıya olmakla birlikte, imam-hatip okulu ve İlahiyat eğitimi veren bir fakülte/medrese açılmıştır. Bu konuda Türkiye Diyanet Vakfı'nın büyük destekleri olmuştur ve olmaya da devam etmektedir. Makedonya'da Müslümanlar toplam nüfusun en az yarısını teşkil etmesine rağmen devlet yönetimindeki kadroların neredeyse tamamı anayasaya aykırı olarak Makedonlara tahsis edilmiştir. Makedonya Anayasası'nın dini özgürlüklerle ilgili kısmı ve buna dayanarak hazırlanan dini birliklerin örgütlenmesi ile ilgili kanunun her maddesi "Makedon Ortodoks Kilisesi ve diğer dini birlik ve cemaatler"den bahsetmektedir. Burada telaffuz edilmemekle birlikte "Ortodoks Hıristiyanlık" devletin resmi dini gibi sunulmaktadır. Uygulamaların da buna göre gerçekleştiği görülmektedir. Makedonya'daki Müslümanların dini teşkilatının ismi Makedonya İslam Birliği'dir (MİB) ve merkezi Üsküp'tedir. Ancak Yugoslavya dönemi başkanı Yakup Selimaski MİB'ne bir alternatif olarak Makedonya Müslüman Dini Birliği (MMDB) ismi ile bir teşkilat kurmuştur. Söz konusu kuruluş sadece Müslümanların dini birliğine zarar vermekle kalmayıp aynı zamanda Makedonya hükümetinin lehine fırsatlara neden olmaktadır. Makedonya'da zor şartlarda da olsa bir takım tekke ve tarikatlar varlıklarını sürdürmektedir. Bunları birlik içinde tutabilmek amacıyla MİB bünyesinde Makedonya Tarikatlar Meşihatı kurulmuştur. Ayrıca Müslüman Çingeneler de Makedonya Tarikatlar Birliği adı altında bir teşkilat kurmuşlardır. Bunlara ilaveten Makedonya'daki Bektaşilerin Makedonya Bektaşileri İslam Birliği ismiyle bir teşkilatları vardır.

Eski Yugoslavya döneminde Makedonya Müslümanlarının dini kadroları Saraybosna ve Priştine'deki medreselerde (İmam-Hatip liselerinde) yetişmiştir. 1970'li yıllarda Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün ve Mısır gibi Arap ülkelerine dini eğitim görmek maksadıyla gençler gitmeye başlamışlardır. Bugün MİB ve onun yan kuruluşlarında çalışan din adamlarının %90'ı Arap ülkelerinde eğitim görmüş kişilerdir. 1984 yılında Üsküp'te öğretim dilinin resmi olarak Arnavutça, Türkçe ve Makedonca fiilen ise Arnavutça olduğu Gazi İsa Bey Medresesi (İmam-Hatip Lisesi) açılmıştır. Bugünlerde Üsküp'te bir ilahiyat Fakültesi'nin açılması için faaliyetler sonuç vermiştir. MİB'nin yayın organı olarak Arnavutça ve Türkçe/Makedonca iki ayrı basımı yapılan Hilal gazetesi 1985 yılında yayınlanmaya başlamıştır. Mart 2003 yılında Türk

[15] Furat, "Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri", s. 82-84.
[16] Turan, *a.g.e.*, s. 197-216.

Derneklerinin ortak bir çatı altında toplanmasını sağlayan bir oluşum ile "MATÜSİTEB" (Makedonya Türk Sivil Toplum Teşkilatları Birliği) kurulmuştur.[17]

Bugün Makedonya'da Müslümanlar batıda yoğunlaşmışlardır. Doğu Makedonya'da 1950'li yıllara kadar Türkler çoğunluğu teşkil ederken, o yıllarda başlayan Türkiye'ye göçler sebebiyle şimdi Türk nüfusu yok denecek kadar az kalmıştır. Toplumun önderi durumundaki varlıklı, aydın kesim ve din adamları Türkiye'ye göçmüşlerdir. Kalanlar ise düzenli gelirden mahrum ve genellikle eğitimsizdir. Bu yüzden Doğu Makedonya'daki Türkler dinini, dilini ve milli kimliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bölgede Türklerden yetişmiş din adamı yok denecek kadar azdır ve dini görevler genellikle Arnavutlar tarafından yürütülmektedir. Müslümanlar İslam'la ilgili bilgisi oldukça zayıf dini hayat canlılığını yitirmiştir. Bölgedeki tarikatlar iyi yetişmemiş kimselerin elindedir. Ayrıca Suudi Arabistan kaynaklı Vahhabilik ve Selefilik ve İran kaynaklı Şiilik propagandaları mevcuttur. Ancak bunların pek taraftar bulabildiği söylenemez. Müslümanlara yönelik misyonerlik faaliyetleri 1990'lı yıllarda artarak sürmektedir. Bilhassa Katolikler ve Yehova Şahitleri başta Türk Çingeneleri olmak üzere Müslümanlara yönelik faaliyetler göstermektedirler. Misyonerler son yıllarda bu insanların yaşadıkları ekonomik zorluklardan istifade ederek çeşitli vaadler ve bazen de açıktan para vererek kendilerine taraftar kazanmaktadırlar. Diğer küçük Hıristiyan misyoner teşkilatları da özellikle Doğu Makedonya'yı hedef seçmişlerdir. Bunun yanında Makedonya'da Müslüman Torbeş Türklerini Hıristiyanlaştırarak Makedonlaştırma faaliyetleri de son yıllarda hız kazanmıştır. Bu bağlamda Müslüman ailelerin çocuklarının İslam din dersi eğitimi görebilmeleri sağlanmalı, İsa Bey Medresesi'nin kapasitesi arttırılmalı, Türkçe ve Makedonca konuşanlar için de sınıflar açılmalıdır. Doğu Makedonya'daki Türk ve Türkbaşlar için bölgenin gençlerinden din adamları yetiştirilmelidir.[18]

Makedonya'da 2016 yılında üç yıl süren ve 1469 kişinin iştirak ettiği bir ankette Makedonya vatandaşı Arnavut, Türk, Türkbaş/Torbeş, Boşnak, Esmer/Rom ve değişik etnik gruplara ait Müslümanların dini eğitimlerini nerede almak istedikleri sorulmuştur. Tüm Orta Asya Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Balkanlarda da özellikle Haricilik zihniyetine dayalı Selefilik adı altında Vehhabi din anlayışının yayıldığı bilinmektedir. Bunun dışında gizli ve ana kitle olan Ehl-i Sünneti tekfire dayalı bazı grupların da Balkanlarda faaliyet içinde olduğu ile ilgili birçok yayın yapıldığı bilinmektedir. Bu durum aslında siyasi iradenin özellikle ırkçı kesiminin de işine gelmektedir. Böylelikle onlar amaçlarını daha kolay gerçekleştireceklerini düşünmektedirler. Zira söz konusu aşırıcılar aracılığı ile bir taraftan fitne çıkararak Müslümanları birbirlerine düşürmeyi, diğer taraftan da Osmanlı/Türk düşmanlığını yaygınlaştırmayı hedeflemektedirler. Böylelikle bir taraftan Türkiye ile yani tarihi gelenek ve göreneklerle bağları koparmak diğer taraftan Müslümanları başkalarının nazarında kötü göstermek kolaylaşacaktır. Bu bağlamda Makedonya'daki Müslümanların din adamlarının eğitimi oldukça önemlidir. Dolayısıyla Makedonya Müslümanlarının din eğitimlerini hangi ülkede almak veya kendi din adamlarının nerede din eğitimi alma düşüncesi taşıdıklarını tespite yönelik sorular sorulmuştur. Bununla amaç Müslümanların, özellikle de gençlerin çeşitli vesilelerle aşırı dini grupların eline düşmemesi için geliştirilecek fikirlere katkı sağlamaktır. Din adamlarının (hocalarının) hangi ülkede eğitim almasını istedikleri sorulmuş ve "Türkiye, Makedonya, Suudi Arabistan ve Diğer" gibi ucu açık cevap seçenekleri sunulmuştur.

Aşağıdaki tabloda (Tablo:1) bu soruya verilen cevapların frekans ve yüzde oranları görülmektedir. Söz konusu tablodaki verilere göre kendi din adamlarının (hocalarının) Türkiye'de eğitim almasını isteyenler 1100 kişi olup, bunların geçerli oranı %74,9'dur. Suudi

---

[17] İdriz, *a.g.m.*, s. 591-608.

[18] Turan, *a.g.e.*, s. 197-216; İdriz, *a.g.m.*, s. 591-608.

Arabistan diyenler 248 kişi olup, oranları %16,9'dur. Makedonya'da faaliyet gösteren ve yayılma eğiliminde olan dini aşırı gruplar genellikle Ortadoğu kaynaklıdır. Bu durum aslında bütün Balkanlar için geçerlidir. Bu nedenle anketteki, özellikle Suudi Arabistan'da din eğitimi almak isteyen veya din adamlarının söz konusu ülkede eğitim almasını isteyen kesim oldukça önemlidir. Zira söz konusu aşırı grupların gerek akide gerek siyasi gerekse ekonomik cihadi anlamda Ortadoğu ülkelerinden özellikle de Suudi Arabistan'dan beslendiği söz konusu edilmektedir.

Tablo 1: Din adamlarınızın (hocalarınızın) hangi ülkede eğitim almasını istersiniz? Sorusuna verilen cevapların frekans ve yüzde oranları

		Katılımcı Sayısı	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
ÜLKELER	Türkiye	**1100**	**74,9**	74,9	74,9
	Makedonya	98	6,7	6,7	81,6
	Suudi Arabistan	**248**	**16,9**	16,9	98,4
	Diğer	23	1,6	1,6	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Genelde balkanlarda özelde ise Makedonya, Kosova ve Bosna-Hersek'te dinî aşırıcılığın yükselişte olduğu yapılan araştırmalarda sıkça ifade edilmektedir.[19] Bu durumu, söz konusu ülkelerden başta Suriye'dekiler olmak üzere diğer ülkelerdeki aşırı gruplara katılımların her geçen gün artışına dikkatleri çeken basın ve yayındaki haberler doğrular niteliktedir. 1990'lı yıllarda yaşanan savaş ve çatışmalar ile bölgeye gelen yabancı savaşçılar dolayısıyla dinî aşırıcılıkla tanışan Balkan Müslümanları o yıllarda kendi sorunlarını çözme konusundaki desteklerinden dolayı bu tarz hareketlere çok fazla eğilim göstermemiştir. Bölgeye ve dinamiklerine yabancı olmasına rağmen bölge dışından gelen ve bölgedeki mevcut İslami öğretilere -Sünni ve Sufi- aykırı olan bu yeni aşırıcılık Körfez ve Suud finansmanı ile bölgede yoğun faaliyet gösteren Selefi ve Vehhabi hareketlerle kendisine yakın geçmişte bir taban kazanmıştır.

Söz konusu aşırı gruplar Balkanlara yerleştikten sonra ikinci bir faaliyeti uygulamaya koymuştur. Yabancı savaşçılar Balkan kökenli gençlerden kendileri gibi düşünen yandaşlar üretmiş ve aşırı örgütlerin saflarında savaşmak amacıyla Ortadoğu'ya göndermeye başlamışlardır. Bu durum artık Balkan ülkelerini tedirgin etmeye başlamıştır ama asıl dikkat çekici olanın buralarda savaşanların ülkelerine geri dönmesiyle beraber sebep olabilecekleri güvenlik sorunlarıdır. Günümüzde bölge siyasi elitlerini en fazla düşündüren konuların başında gelmektedir. Nitekim 2015 yılı içerisinde yaşanan olaylar, dönen savaşçıların ve dinî aşırıcıların bölgeye şiddet eylemlerini taşıyabileceklerini gösterdi. İlk olarak Bosna'nın Zvornik şehrinde Bosna Selefi hareketine dâhil olduğu bilinen bir dinî aşırıcı, polis karakoluna saldırarak bir Bosnalı Sırp polisi öldürmüştür. Bu eylemin şoku atlatılamadan Makedonya'nın Arnavut nüfusunun yoğun olduğu şehri Kumanova'da ülkeye Kosova'dan sızdığı söylenen Arnavutlarla ve Makedon polisi arasında şiddetli bir çatışma yaşanmıştır. Yaşanan çatışmalar, gerisinde 8'i polis olmak üzere toplam 22 ölü ve çok sayıda yaralı bırakmıştır. Bunun yanı sıra, şehrin belirli kısımları harabeye dönüştü ve halk bir anda şehri boşaltarak korku içerisinde Sırbistan'ın Arnavut Bölgesi Preşevo'ya geçebilmek için sınırda uzun kuyruklar oluşturmuştur.

[19] Sinan Azimov, "Balkanlarda Selefilik Hareketleri", *Uluslararası Lisansüstü Balkan Çalışmaları Sempozyumu*, İstanbul 2016; Mehmet Ali Büyükkara, "11 Eylül'le IJerinleşen Ayrılık: Suudi Selefiyye ve Cihadi Selefiyye", *Dini Araştırmalar*, Cilt:7, sy: 20, 2004, s. 205-234.

Makedon polisi ve İçişleri Bakanlığı'nın açıklamalarına göre Arnavutluk, Kosova ve Makedonya Arnavutlarından oluşan aşırıcı militan grup bir süredir Kumanova'da örgütsel faaliyet yürütmekteydi. Örgüt mensubu kişiler hakkında daha ayrıntılı bilgi veren Makedon İçişleri Bakanı Gordana Jankulovska'ya göre militanlar Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) eski üyelerinden, İslamiyet adına hareket ettiğini iddia eden aşırıcılardan ve Suriye-Irak'ta IŞİD saflarında savaşmış ve ülkelerine dönmüş savaşçılardan oluşuyordu. Yaşanan bu çatışmalar sonrası ise Makedonya'nın İçişleri Bakanı, Ulaştırma Bakanı ve İstihbarat Ofisi Başkanı istifa etmiştir.[20]

Aynı tabloya göre Makedonya'da din eğitimini tercih edenlerin sayısı sadece 98 kişi olup, bunların oranı %6,7'dir. 23 kişi de bunların dışındaki ülkelerde din eğitimi alınmasını benimsemişlerdir. Buna göre iki önemli husus dikkatleri çekmektedir. Bunlardan birincisi: 1469 denekten büyük bir çoğunluğu din adamlarının Türkiye'de eğitim alması taraftarıdır. İkinci dikkat çekici husus ise Müslümanlardan çok az bir grup din adamlarının Makedonya'da din eğitimi almasını istemektedir. Bu görüşü benimseyenlerin oranı sadece %6,7'dır. Oranın böylesine düşük olması aslında Makedonya adına çok büyük bir sorunun göstergesidir. Şöyle ki, hangi din mensubu olursa olsun kendi ülkesinde dinin gereklerini öğrenme imkanı bulamayanlar iki seçenekten birini tercih etmek zorunda kalacaktır. Bunların her ikisi de toplum adına zararlar içermektedir.

Bu bağlamda özellikle Trakya Üniversitelerine bağlı İlahiyat Fakültelerinde özel kontenjanlar açılmak suretiyle Makedonya'dan gelen bütün öğrenciler kabul edilmelidir. Sadece bununla yetinmemeli Edirne Trakya Üniversitesi, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi ve Kırklareli Üniversiteleri özel ekipler kurmak suretiyle Makedonya'dan öğrencileri fakültelerine kabulü kolaylaştırmalıdırlar. Zira Makedonya'dan bir öğrencinin kara yoluyla yukarıda adı geçen üniversitelere ulaşması hem ucuz hem de çok kolaydır. Toplam 6 saat gibi kısa bir sürede söz konusu şehirlere yolculuk etmek mümkündür. Bu süre İstanbul, Bursa Ankara, Sakarya ve diğer şehirler düşünüldüğünde üç-dört katı kadar uzamaktadır. Bu, aynı zamanda söz konusu üniversitelerin "**bölgesel kalkınma odaklı misyon farklılaşmasını**" sağlayacaktır. Böylelikle fakültelerin hangi alanlarda ve nerelerde ihtisaslaşacaklarının en büyük göstergesi olacaktır.

Makedonya'da üç yıl boyunca yaptığımız yüz yüze görüşmelerde üniversite çağındaki birçok genç Türkiye'de okumak istediklerini ancak buna imkan bulamadıklarını ifade etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı, eğitimdeki ayrımcılık nedeniyle yeteri kadar puanlarının olmadığını, bir kısmı da burs kazanamadıklarını ifade etmişlerdir. Not yetersizliği nedeniyle kaydını yaptıramayan öğrencileri kabulde özel teklifimiz şudur: YTB yurtdışındaki ailelerin çocuklarına uyguladığı metot benimsenmelidir. Türkiye'de okumak isteyen Balkan kökenli öğrenciler aynı statü ile kabul edilmelidir. Buna göre her fakültede Balkanlardan gelen öğrencilere kontenjanlar belirlenmelidir. Kabul edilecek öğrenciler bir uzman ekip tarafından seçilmeli ve STK'larla ortak çalışılarak kalacakları yer belirlenmelidir. Tıpkı yurtdışı Türk çocuklarında olduğu gibi Diyanet Vakfı tarafından imkanı olmayanlara burs verilmelidir. Üniversiteler STK'lar ile temasa geçmek suretiyle Makedonya'dan gelecek öğrencilere burs ve barınma imkanı sağlayacak sistemleri oluşturmalıdır. Türkiye'nin Balkan Ülkelerine gösterdiği ilgiyi Trakya Üniversiteleri üstlenmeli ve bu misyonu en güzel bir şekilde icra etme yollarını oluşturmalıdır. Öğrenci hareketliliği esas alınarak Trakya Üniversiteleri Balkanlı öğrencileri kabule zorlanmalıdır.

Burada Trakya Üniversiteler Birliği'ne de (TÜB) çok büyük görevler düşmektedir. Son yıllarda Türkiye eğitimde tercih edilen ülke konumuna gelmiştir. Bu bağlamda özellikle bizimle kendilerini aynı gören veya yakın hisseden ülkelerden uluslararası öğrencilerin Türkiye'ye yoğun ilgi gösterdiği belirtilmelidir. Bu başarıda Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Başkanı Sayın Prof. Dr.

[20] İlhan Uzgel- Hamdi Fırat Büyük, "Balkanlarda Yükselen Etnik, Siyasi ve Dini Aşırıcılık", *Analist Dergisi*, sy. VI, 2015.

M. A. Yekta SARAÇ'ın çok büyük katkıları bulunduğunun altı çizilmelidir. Her fırsatta uluslararası öğrencinin önemine dikkatleri çekmiş ve onları misafir öğrenciler, kültür elçileri olarak nitelendirmiştir. Bu sayede Türkiye'de eğitim alan uluslararası öğrencilerin "başarı hikayeleri" her geçen gün artarak sınırlarını aşmıştır. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı, Yurt Dışı Türkler, Yunus Emre ve Mevlana gibi ülkenin resmi kurumlarının da eski düşüncelerini biraz esnetip söz konusu Üniversitelerde Balkan ülkelerinden gelen öğrencilere burs ve barınma imkanları için kontenjanlar ayırmalıdır. YÖK başkanımızın büyük bir vukufiyetle belirttiği üzere Trakya Üniversitelerinin "misyon farklılaşması ve ihtisaslaşması"nın yurt dışına yönelik faaliyetlerini Balkan Ülkelerine yöneltmekle ve Balkanlı öğrencileri kabul etmekle mümkün olabileceği göz ardı edilmemelidir.

Bu araştırma esnasında bize yüzlerce öğrenci müracaat etmiş ve Türkiye'de okumak istediklerini kendilerine yardımcı olmalarını istemişlerdir. Bunlardan bir kısmını kendi imkanlarımız ölçüsünde üniversitelere yerleştirdik. Bunlardan bir kısmı Makedonya'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Öz imkânlarla ancak birkaç kişinin fakültelerine devam etmesini sağlanabilmiştir. Pomak ve Torbeş öğrencilerin Trakya Üniversiteleri bünyesinde bulunan TÖMER dil merkezinden davetli olarak yararlanabilmesi çok önemlidir. Zira söz konusu iki etnik grup da Türkçe bilmeyen Balkan Müslümanlarıdır ve kendilerini genellikle Türk olarak tanımladıkları için Türkçe öğrenmek istemektedirler. Trakya'daki dört ilde bulunan üst düzey mülki amirlerimize, KYK müdürlerine, Gençlik Merkezi Müdürlerine, Halk Eğitim Merkezi idarecilerine, Memur sendikalarına, Siyasi Partilerin başkanlarına ve STK'ların her birine ayrı ayrı görevler düşmektedir. Trakya'ya eğitime gelen her bir öğrencide "Balkan bilinci" oluşturulması için çaba sarf edilmelidir. Bu bağlamda en azından sınır komşusu ülkelerin üniversitelerini, tarihi mekânlarını ve sosyo-kültürel benzerliği olan insanları ziyaret etme imkanı sağlanmalı, sosyo-kültürel iletişim konusunda tüm yetkililer kendi sorumluluğu kadar katkı sağlamalıdır. Trakya'da üniversite eğitimi alan bir gencin Balkan bilincine ulaşmadan mezun olup tekrar memleketine dönmesi kadar üzüntü verici bir durum olamaz.

SONUÇ ve ÖNERİLER

İslam medeniyeti asırlar boyu dünyayı, hayatı ve eşyayı yorumlamada kendi çağının en ilerisinde yer almış ve hiç şüphesiz orijinal bakış açılarıyla bütün dünyayı kendi arkasından sürüklemiştir. Müslümanlar uzun bir süreden beri bir kültürel soğuma hadisesi yaşasa bile kurtuluşun reçetesi bellidir ve o da yeni bir medeniyet hamlesini yakalamaktır. Unutulmamalıdır ki Türkiye'nin yeni bir medeniyet hedefi vardır ve bu bir şekilde işlemektedir. Bu yüzden yaşanılan tecrübelerden de yararlanmak suretiyle yeni bir medeniyet hamlesi ve bir öncü güç haline dönüşme gayreti içinde olma zorunluluğu bulunmaktadır. Türkiye artık büyük oranda suni gündemlerinden kurtulmanın çarelerini üretmiş gözünü kendi içinden dışarıya doğru açmayı başarmıştır. En yakın komşumuz olan Balkanlar gerçeğini gündemine almış ve Türkiye'nin imkanlarını her alanda seferber etmiştir. Bu bağlamda Balkanlar tıpkı geçmişte olduğu gibi günümüzde de adeta bir nefes borusu niteliğini taşımaktadır ve hayati öneme haizdir. Balkanların huzuru, saadeti ve Osmanlı dönemindeki gibi "barış adası" olması yeni bir medeniyeti inşa sürecinde olan Türkiye ve Müslümanlar için oldukça önemlidir. Buradaki temel prensip başta eğitim olmak üzere bütün alanlarda adaletli bir yönetimi sağlamak ve bütün grupları kendi devletinde olduğunu hissettirmektir. Bu durumu bozan ve toplum yapısını derinden zedeleyecek olan uygulama ise ayrımcılıktır.

Makedonya'daki İmam-Hatip Lisesi veya ilahiyat Fakültesi ders programları hazırlanırken, asırlara dayanan tarihi birikim göz ardı edilmemelidir. Müslüman din adamlarının söz konusu şartlara göre eğitim alması bunu kolaylaştıracaktır. Müslümanları daha da parçalamak isteyenlere karşı birleştirici, din felsefesi, dinler tarihi, Balkan tarihi vs. gibi dersleri alarak, iç içe

yaşadığı diğer dinleri ve Osmanlı Türk tarihini iyi öğrenmiş, Hanefi-Maturidi geleneğini sürdürebilecek, kendine güvenen, diğer din adamları ile rahat diyalog kurabilecek, taassuptan uzak, açık fikirli ve pratik elemanlar yetiştirilmelidir. Dini yönetimlerin, dini eğitimin, camilerin ve diğer dini hizmetlerin yürütülebilmesinin kaynağı olan Türk-İslam vakıfları tekrar sahiplerine verilmelidir. Türklerin/Müslümanların okullarda kendi dinlerini öğrenebilmeleri imkanı verilmelidir. Müslümanlara özellikle de Doğu Makedonya ve Esmerlere yönelik misyonerlik faaliyetleri geniş ve köklü bir çalışma ile önlenmelidir.

Makedonya'da yaşanan siyasi krizin önlenmesi Müslümanların eşit ve saygın vatandaşlar olduğunu sadece sözle değil uygulamalarla ortaya koymaktan geçtiği göz ardı edilmemelidir. Böylelikle Makedonya halkının huzura kavuşturması ve ülkede birlik ve beraberliği sağlayarak istikrarın temin etmesi sağlanacaktır. Makedonya toplumunun bütün kesimlerinin ortak temennisi kurumların işlevselliğinin artırılması ve Makedonya'nın en önemli değerlerinden olan çok etnikli, çok kültürlü, çok dinli yapısının birlikte yaşamı daha sağlam temellere oturtarak korumasıdır. Bu yüzden başta insan hakları olmak üzere, azınlık, sosyal, ticari ve toplumsal haklar konusunda adalet prensibinden taviz verilmemelidir. Bu çerçevede ülkedeki Müslümanların özellikle de Türklerin, Türkbaşların, Esmerlerin ve Boşnakların anayasal haklarının verilmesi, eğitim haklarında eşitlik ilkesine uyulması ve vatandaşlık hak ve hukukundan mahrum bırakılmaması, hürriyetlerinin korunması amacıyla yetkili kurum ve kuruluşlar ivedilikle harekete geçirilmelidir

Makedonya'da yaşayan Türkler ve Arnavutlar için anayasal hukukun tanıdığı ve evrensel insan hakkı olan anadilde eğitim başta olmak üzere, genel anlamda eğitim, kültürel, ekonomik, sosyal, dini, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel alanlarda eşitlik ilkesi esas alınmalı, engellemelerden vaz geçilmelidir. Makedonya Türkleri siyasal ve yönetimsel bağlamda hakça temsil ilkesine uyulmalı, kendilerini temsil edecekleri seçme imkanı verilmelidir. Bu nedenle başta Makedonya vatandaşı Türkler olmak üzere bütün Müslüman etnik gruplar adil nüfus sayımlarının yapılması ve Makedonya'nın tek seçim birimi modeline geçmesi beklentisi içerisindedirler. Toplumun tüm kesimlerinin huzuru için Türkçe eğitim, okullarda öğretmen kadroları, ihtiyaç duyulan yerlerde Türkçe sınıflarının açılmalı, kitap ve diğer okul araçlarının temini ile temel eğitim sorunlarının giderilip ülkede yaşayan Türklerin diğer milletlerle eşit eğitim haklarına sahip olmasını sağlayacak adımlar ivedilikle atılmalıdır. Bölgede yaşanan problemleri asgari seviyeye indirmek ve kültürel canlanmaya katkı amacıyla Türkiye bütün kurum, kuruluş ve STK'ları ile Makedonya'ya katkı sağlamaya devam etmektedir. Makedonya'nın bağımsızlığını ilan ettiği ilk günden itibaren özellikle eğitim konusunda gerek ülkedeki okullara gerekse Makedonyalı öğrencilerin Türkiye'de eğitim görmesi hususunda başta YÖK, MEB ve Diyanet İşleri olmak üzere birçok kuruluşlar destek vermiş ve her geçen gün bu desteklerini artırarak sürdürmektedirler. Aşırı dini grupların etkisinin azaltılması ancak doğru kaynaklara dayalı olarak verilecek yaygın ve örgün eğitime bağlıdır. Bu nedenle öncelikle Makedonya'daki örgün din eğitimi kurumları tekfirci, dışlamacı aşırı görüşlü vehhabi/selefi zihniyetli kişilerden temizlenmelidir. Söz konusu örgün eğitim veren Müslüman okullarının sayıları hızla artırılmalıdır. İkinci olarak da Türkiye başlangıçta Makedonyalı öğrencilere kontenjan artırımına gitmeli ama vakit kaybetmeden alt yapısını oluşturmak suretiyle Türkiye'de eğitim görmek isteyen Makedonyalı öğrencilerin tamamını kabul etmelidir.

KAYNAKÇA

Akalın, Şükrü Halûk, "Makedonya'da Eğitim Dili Olarak Türkçe", *I. Balkan Türkologları Sempozyumu*, Prizren, Kosova 27-30 Eylül 2001.

Akın, Hatice-Hatice Çetin, "Osmanlı Millet Sisteminin Balkanlar'da Etnik Kimliklerin Oluşmasındaki Rolü", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozvum Tebligleri*, İstanbul, 2011.
Arif, Kadr, *Bağımsızlıktan Günümüze Kadar Makedonya'da Din Eğitimi* (1991-2010), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı, Bursa, 2010.
Aruçi, Muhammed "Eski Yugoslavya II" *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar, III. Kutlu Doğum İlmi Toplantısı*, İstanbul, 1998.
Azimov, Sinan Balkanlarda Selefilik Hareketleri, Uluslararası Lisansüstü Balkan Çalışmaları Sempozyumu, İstanbul 2016.
Biçen, G., (2014). "Papa ve tekfirciler arasında zavallı Arnavutlar", http://www.muslumanarnavutluk.com/haber/2858/papa-ve-tekfirciler-arasinda-zavalli-arnavutlar (Erişim: 11.07.2017).
Büyükkara, Mehmet Ali "11 Eylül'le IJerinleşen Ayrılık: .Suudi Se1efiyye ve Cihadi Selefiyye", *Dini Araştırmalar,* yıl: 2004, Cilt:7, sy: 20, s. 205-234.
Çayırlı, Necati, "Makedonya'daki Türk Kimliğinin/Kültürünün Korunmasında Etkin Olan Türk STK'LAR",[http://www.turksam.org/tr/a1526.html], (Erişim Tarihi: 02.06.2015).
Ekrem, Mehmet Ali, *İslami Değerlerin Geleceği (Balkanlar)*, Ankara 1997.
Emin, N., (2014). *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, SETA Yay., İstanbul.
Emin, Nedim, (2014). *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, (SETA Yay.), İstanbul.
Furat, A. Z., "Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri", *Journal of Intercultural and Religious Studies*, yıl: 2012, (2), s. 67-109.
Gjorgiev, Dragi, *Osmanlı mirası Makedon Torbeşleri* (Bazı tarihi ikilemler ve çağdaş uyuşmazlıklar üzerine), Објављено y: Balkan Milletleri Arasında Etkileşim, ed, Caner Sancaktar, TASAM, Istanbul, 2009.
Hacısalihoğlu, M., (2003). "Makedonya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (TDV), Ankara, c. 27, s. 437-444.
Hamzaoğlu, Yusuf, (2000). *Balkan Türklüğü* (Araştırma, İncelemeler, Makedonya, Sırbistan, Hırvatistan), T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Türk Dünyası Edebiyatı, Ankara.
Hoca, Fadil (2003). "Makedonya Eğitim sisteminde Türkler ve Diğer Etnik Toplulukların Katılım Oranları", *Hikmet Dergisi*. Sayı:1, Yıl:1, Mayıs 2003/1.
İdriz, Enes, 2009. "Üsküp'te Müslümanlar: Dînî ve Etnik Kimlik Bağlamında Sosyolojik Bir İnceleme", *Uludağ Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 18, Sayı: 1, s. 591-608.
İğde, Muhyeddin, "Selefiliğin Tarihi Arka Planı", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VIII/2 (Güz 2015), s. 151-181.
İnbaşı, M., (2012). "Üsküp", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, c. 42, s. 377-381.
İsen, M. (1998). Din ve Gençlik. (Türkiye Açısından Balkanlardaki Yeni Gelişmeler), Ankara.
İsen, Mustafa, (1998). *Din ve Gençlik*. (Türkiye Açısından Balkanlardaki Yeni Gelişmeler), Ankara.
İşcan, Mehmet Zeki, *Selefilik İslami Köktenciliğin Tarihi Temelleri*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
Karamahmut, Rifat, (2006). *Makedonya Müslüman Azınlıkları Dini Kurumları ve Çağdaş Sorunları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.
Neziri, Reyhan, *Kalkandelen ve Civarında Dînî Ve Sosyal Hayat*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2002.

Oral, Osman, "Hayderizade İbrahim Efendi'nin Vehhâbîlik Adlı Makalesi", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, VII/2 (Güz 2014), ss. 71-102.
Oran, Baskın, (1992). *Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler* (Bulgaristan, Makedonya, Kosova).
Rahman, Reyhan (2012). *Makedonya'da Türk Azınlık ve Türkiye-Makedonya İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Schwartz, Stephen Suleyman, *The Other Islam: Sufism and the Road to Global Harmony*, 2008.
Schwartz, Stephen Suleyman, *The Two Faces of Islam: Saudi Fundamentalism and Its Role in Terrorism*, 2002.
Şahin, Hanifi, "İhya Islah Hareketleri Ve Selefîlik İrtibatı", e-makâlât Mezhep Araştırmaları, IX/1 (Bahar 2016), s. 1-37.
Toshkov, Veselin, Sabina Niksic, Dusan Stojanovic, Llazar Semini, Nebi Qena and Elena Becatoros, "Radical Islam on rise in Balkans, raising fears of security threat to Europe", http://www.foxnews.com (Erişim:05.08.2017).
Turan, Ömer, (1996). "Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü", Bilig, sy. 3, Güz-, s. 21-31.
Turan, Ömer, (1998). *Türk Dünyasının Dini Meseleleri (Balkan Türklerinin Dini Meseleleri)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
Turan, Ömer, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", https://www.tarihtarih.com/ ?Syf=26& Syz=358489. (Erişim 02.08.2017).
Uzgel, İlhan-Büyük, Hamdi Fırat, (2015). "Balkanlarda Yükselen Etnik, Siyasi ve Dini Aşırıcılık", *Analist Dergisi*, sy. VI.
www.istesob.org.tr (Erişim: 15 Ocak 2016).
www.turkiyegazetesi.com.tr (Erişim: 16 Şubat 2016).

BALKAN TÜRKLÜĞÜ BAĞLAMINDA MAKEDONYA'DA TÜRKLERE YÖNELİK ASİMİLASYON FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Mehmet DALKILIÇ
İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı Başkanı.

ÖZET

Balkan Türkleri tarih boyunca Anadolu'nun asli unsuru ve ayrılmaz bir parçası olagelmiştir. Bölgedeki Türkler bir taraftan anavatan arzusunu korumuş diğer taraftan da Balkanları yurt edinmişlerdir. Anadolu ise Balkanların kendine hayat veren iki nefes borusundan biri olduğunu unutmamıştır. Bunlardan birincisinin Trakya'dan Balkanlara, diğerinin ise Artvin'den Gürcistan, Kırım ve Orta Asya'ya açıldığının bilincindedir. Balkan kelimesi Türkçedir ve günümüzde Türkiye topraklarının yüzde 5'i Balkan coğrafyası içinde yer almaktadır. Osmanlı yaklaşık beş asır Balkanlar'da hüküm sürmüştür. Osmanlı'nın mirasını taşıyan Türkiye Cumhuriyeti ise Balkanlı kimliğini unutmamıştır. Bu bağlamda Balkanlar ve Türkiye gerek coğrafi konum gerekse siyasi, tarihsel ve kültürel yönden kopmaz bağlarla birbirine bağlıdır. Makedonya Osmanlı mirası olan çok etnikli, çok dilli ve çok kültürlü yapısını sürdürülebilir etnik barışın ve politik bütüncüllüğün çok önemli olduğu ülkelerden biridir. Bağımsızlık sonrası yeni devlette çeşitli oyunlarla Türkler hep göz ardı edilmiştir. Makedonya Cumhuriyeti vatandaşı Türk çocukları asimilasyon faaliyetlerine maruz kalmaktadır. Ohri Çerçeve Anlaşması'nın (2001) üzerinden 17 yıl geçmesine rağmen ayrımcılık ve asimilasyon girişimleri önlenememiştir. Türkiye'nin Balkanlarda kamu-kültürel diplomasi aracılığıyla toplumsal-kültürel etkinliğini artırma politikası ilişkileri her geçen gün olumlu yönde gelişmeler sağlasa da gizli asimilasyon sorunu her geçen gün biraz daha derinleşmektedir. Bu tebliğde demokrasi sonrası baskıların kalktığı zehabına kapılan Makedonyalı Müslüman gençleri bekleyen tehlikeli sürece dikkatler çekilecektir. O da gizli asimilasyondur. Tebliğde Makedonya'da özellikle Türklere yapılan çeşitli asimilasyon politikaları söz konusu edilecektir. Ayrıca Makedonya'daki ayrımcılık ve asimilasyon konusunda sorunların çözümünde Türkiye'nin rolü söz konusu edilerek öneriler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Asimilasyon, Balkan, Makedonya, Demokrasi

IN THE CONTEXT OF BALKAN TURKS ASSIMILATION ACTIVITIES FOR THE TURKS IN MACEDONIA

ABSTRACT

The Balkan Turks have become an essential and integral part of Anatolia. The Turks in the region protected the desire of the motherland from one side and the other side they managed to make the Balkans homeland. Anatolia has not forgotten that the Balkans are one of the two breathing pipes that give life to themselves. It is aware that the first of these has been opened from Thrace to the Balkans and the other from Artvin to Georgia, Crimea and Central Asia. The word of Balkan is Turkish and today five percent of Turkey's territory is located in the Balkans. The Ottomans ruled for about five centuries in the Balkans. Turkey has not forgotten his identity carries the heritage of the Ottoman Balkans. In this context, the Balkans and Turkey are inseparably connected with bonds with its geographic location and the political, historical and cultural aspects. Macedonia is a very ethnical, multilingual and multi-cultural structure of the Ottoman heritage, one of the countries where sustainable ethnic peace and political coherence are very important. After independence, the Turks were always ignored by the various plays in the new state. Turkish children of the Republic of Macedonia are exposed to assimilation activities. Despite 17 years after the 2001 Ohrid Framework Agreement, it did not prevent discrimination and assimilation attempts. Turkey's public and cultural diplomacy through social-cultural activities to improve relations policy developments in a positive way every day in the Balkans although the hidden problem of assimilation is deepening with each passing day. In this

paper, attention will be paid to the dangerous process awaiting the Macedonian Muslim youth who are trapped in the post-democracy pressures. He's a hidden assimilation. In the paper, the cultural assimilation policy of the Turks, especially in Macedonia, will be discussed. Finally, in this paper discrimination and Turkey's role in solving problems in the assimilation will be discussed and recommendations will be presented.

Keywords: Turks, Assimilation, Balkan, Macedonia, Democracy.

GİRİŞ

Balkanlar, sadece Türkiye'nin değil tüm dünyanın gündeminde olan önemli bir bölgedir. Oysa Balkanlara yönelik bilgilerimizle, bilmemiz gerekenler arasında çok büyük farklar bulunmaktadır ve asıl bilinmesi gereken bu bilgiler çok daha önemlidir.[1] Emperyalist ülkelerde sürekli gündemde tutulan belli bölgeler vardır. Bunlar arasında Kafkaslar, Balkanlar ve Ortadoğu en üst noktada yer almaktadırlar. Bu üç bölgeye bakıldığında belli özelliklerde birleştikleri derhal dikkatleri çekecektir. Öncelikle buraların Osmanlının durdurulan medeniyet havzasında yer aldığı ve küçük bir çaba ile yeniden dünyaya önderlik yapacak yeni medeniyette aktör rol alabilecek kültürel bir geçmişe sahip olduğu belirtilmelidir. Bu yüzden söz konusu bölge ülkelerinde sıkıntı, savaş ve gözyaşı eksik olmamaktadır. Burada bir başka hususa daha dikkatler çekilmelidir. O da şudur: Balkanlar'da yaşananları bilmeden-anlamadan Türk tarihinin tam manasıyla anlaşılamayacaktır. Zira Türkler Balkan topraklarında milyonlarca askerini, soydaşını veya Müslümanı şehit vermiştir. Bu bağlamda Türkler için Balkanlar adeta kanla sulanmış vatan toprakları mesabesindedir. Ancak günümüzde ne acıdır ki Balkanlı en üst seviyedeki yetkililer tarafından "Balkanlar'da asimile oluyoruz çığlığı"[2] atılmaktadır. Komünist-sosyalist sistemden demokrasi dönemine geçiş ve sonrası sorunlar Müslümanlar için her geçen gün derinleşmektedir. Bunlar özellikle gençler üzerinde telafisi zor etkiler bırakmaktadır.

Balkanlar farklı diller, dinler ve ırklar açısından eşine ender rastlanan bir mozaik yansıtmadır. Bu yüzden ister ırk veya dil isterse din esas alısın bölgenin kendi içinden tek başına bir gücün bölgeye hakim olması ve huzur, sükûn ve istikrar sağlaması pek mümkün olmaz. Bölgenin demografik yapısı buna asla uygun değildir. Dolayısıyla etnik, dini ve benzeri çatışmalar eksik olmamış ve ancak kendi dışından bir gücün müdahil olmasıyla bölgede sükûn sağlanabilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin Makedonya Müslümanları ve özellikle de Türklerle yakından ilgilenmesi hayati önem taşımaktadır. Makedonya'nın Balkanların küçük bir numunesi durumunda olması da ayrıca dikkate değer bir durumdur. Makedonya'nın sorunlarını çözmeye yönelik üretilecek fikirler büyük bir oranda diğer Balkan ülkeleri için de geçerli olacaktır. Ancak çalışmamızın temel amacı öncelikle Makedonya Türklerinin sorunlarının bir kısmına çözüm üretme amacına yöneliktir.

Asimilasyon genel olarak etnik farklılığı bulunan bir grubun zorla benliğinin değiştirilmesi ile ilgilidir. Bu bağlamda asimilasyon en genel anlamda "bir topluluğun, birlikte yaşadığı başka toplulukların dil, din ve kültürlerini değiştirmek suretiyle benliklerini yok etme ve yerine kendi benliklerini zorla kabul ettirme hareketidir" diye tanımlanmaktadır. Sosyolojide ise, "çoğunluk veya erk sahibinin baskısıyla, farklılık gösteren grupların, kültür birikimleri ve kimliklerinin baskın yapı içinde eriyerek yok olması"dır. Başka bir tanıma göre ise "iki veya daha fazla sayıda toplum ya da grubun kültürlerinin giderek bütünleşmesi veya kültürlerin erimek suretiyle kaybolmasıdır"dir. Bütün bu tanımların ortak özelliği "kültürel yok oluş"tur.[3] Osmanlının Balkan coğrafyasından çekilmesinden sonra asimilasyon oranları değişik olmakla birlikte hemen bütün Balkanları ilgilendiren bir sorun olagelmiştir.

---

[1] Mustafa İsen, *Din ve Gençlik*, (Türkiye Açısından Balkanlardaki Yeni Gelişmeler), Ankara, 1998.

[2] https://www.haberler.com/balkanlardan-asimile-oluyoruz-cigligi-5154115-haberi/ (Erişim: 12/04/2018).

[3] http://e-tarih.org/sozluk (Erişim: 11 Eylül 2016).

Bölgede oluşan devletler geride kalan Müslümanları asimile etmek amacıyla başlangıçta zora baş vurmak da dahil olmak üzere birçok şekilde faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu durum gerek resmi siyasi idarelerde gerekse hakim Hıristiyan toplum içinde yer alan ırkçılar tarafından genellikle Müslümanların yasal haklarını engelleme ve ikinci sınıf insan muamelesi göstermek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Eğitim başta olmak üzere ticarette, din, dil ve kültürünü icra konusunda ve resmi işlerde asimile çabaları kendisini hissettirmiştir. Bu durum Balkanlardaki bütün Müslümanları ilgilendirmektedir. Ancak sadece Balkan Türklerini ilgilendiren bir başka asimilasyon şekli daha bulunmaktadır. Tarih boyunca Müslüman etnik grupları birbirlerine karşı kışkırtmak ve özellikle de tarih yapabilmiş Türkleri bir başka Müslüman etnik grup içinde asimile etme girişimleri olagelmiştir. Makedonya söz konusu olduğunda bunun özellikle Arnavutlar ile Türkler arasında yapay olarak oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Yugoslavya döneminde özellikle Arnavutların Türklere karşı desteklenmek suretiyle sahneye konulduğunu belirtmeliyiz.[4]

Günümüzde de Müslüman etnik gruplar bağlamında Makedonya'da çoğunluğu elinde bulunduran ve siyasi idarelerde ortak olarak yönetimlerde yer alan en azından ırkçı Arnavutlar bunu devam ettirme eğilimdedir. Bunlar diğer Müslümanların kendi dil, kültür ve etnik durumlarına saygı duymamakta, Arnavut toplumu içinde asimile olmasını istemektedirler. Buna göre Makedonya'daki Türkler iki yönden asimilasyon tehlikesi ile karşı karşıyadır. Başka bir ifade ile Türklerin maruz kaldığı asimilasyonun biri dışarıdan diğeri ise içeriden denilebilir. İlki, yani dışarıdan olanı, Hıristiyanların uygulamaya çalıştığı ve bütün Müslümanları ilgilendiren asimilasyondur. İkincisi yani içeriden olanı ise Arnavutların Makedonya vatandaşı diğer Müslümanları kendi toplumu içinde eritme çabalarıdır.

MAKEDONYA VATANDAŞI TÜRKLER VE ASİMİLASYON

Asimilasyon/Din, Dil ve Kültürünü kaybetme (Assimilation/Losing Somebody's Religion, Language and Culture etc.): Müslümanlara özellikle de Türklere dil, din, eğitim, kültür, sosyo-ekonomik ve siyasi baskılar İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda da Yugoslavya idarecileri tarafından devam ettirilmiştir. Günümüzde Türklerin çoğunun Üsküp'te ve Makedonya'nın doğu kesiminde yaşadığı belirtilse bile bu asla doğru değildir. Çünkü tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi günümüzde de Makedonya'nın batı kesimindeki birçok şehir, kasaba ve köylerin nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu açıktır.[5] Ancak 1953 yılında, Makedonya'da 203.000 Türk yaşarken bu nüfus son yıllarda 120.000'e kadar inmiştir.[6]

Makedonya Eski Yugoslavya Sosyalist Federatif Cumhuriyeti'nin altı cumhuriyetinden biri idi ve dağılma sürecinde bağımsızlığını en son alan ülkelerdendir. 1990 yılında başlayan değişim rüzgarları Yugoslavya'yı dağılma noktasına getirince, bölgede yeni devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Makedonya, Yugoslavya'nın çöküşünden sonra 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Toplam nüfusu 2002 nüfus sayımlarına göre -kesin olmamakla birlikte- 2.022.547 olan ülkede işsizlik oranı yüzde 37.7'dir. Ülkede yüzde 66.6 Makedon, yüzde 22.7 Arnavut, yüzde 4 Türk, yüzde 2.2 Roman, yüzde 2.1 Sırp, yüzde 2.4 diğer etnik nüfus bulunmaktadır. Resmi kaynaklara göre en büyük iki dini grup, toplam nüfusun yaklaşık yüzde 67'si ile Ortodoks Hıristiyanlardan ve yüzde 30'undan fazlası ise Müslümanlardan oluşmaktadır. Bu arada Müslümanlar söz konusu resmi rakamlara ciddi itirazlarda bulunmakta ve nüfus oranlarının bundan çok daha fazla olduğunu ifade etmektedirler. Bunun nedeni ülkede, uzun yıllardan beri

[4] Enes İbrahim, "Türklere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası", www.balturk.org.tr/ (Erişim:13/04/2018).
[5] Nesrin Kenar, *Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu*, Ankara, Palme Yayını, 2005.
[6] Abdülmecit Nuredin, *agm.*, 2008; Enes İbrahim, *agm.*, http://www.balturk.org.tr (Erişim: 07 Ekim 2016).

tarafsız bir nüfus sayımının yapılamamasıdır.[7] Anayasa, toplumu oluşturan gruplardan mensubu en yüksek olanı devlet idaresinde yetkili kılması nedeniyle Makedonya'da nüfus oranı ülkeyi yönetme bağlamında oldukça önemlidir. Müslüman kamuoyuna göre Makedonya'da toplam nüfusun yarısından çok daha fazlasını Müslümanlar oluşturmaktadır. Ancak Makedonların çeşitli oyunlarıyla Müslümanlar olması gerekenden az gösterilmiş ve anayasal hakları ellerinden alınmıştır. Zira nüfus sayımlarında Müslüman topluluklar Türk, Pomak, Arnavut ve Roman olarak birbirinden ayrı sayılmış, sonuçta bu topluluklar içerisinde yüzde 31 ile Makedonların en büyük gurubu oluşturduğu açıklanmıştır. Müslüman topluluklar arasındaki ırkçı-milliyetçi tutumlar Müslümanların birlikte hareket etmelerini engellemiştir ve engellemeye devam etmektedir.[8]
Komünist ve sosyalist bir geçmişi olan bu yeni cumhuriyetin -Balkanlardaki diğer devletler gibi- her alanda bir geçiş dönemi yaşaması olağan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Komünist yönetimin hakim olduğu dönemde dil ve din eğitimi konusunda Müslümanlar görmezlikten gelinmiş, özellikle kendi dil ve din eğitiminden sistemli olarak mahrum bırakılmışlardır. Diğer etnik grupların Müslümanlara oranla çok daha fazla eğitim görmesi bunu ispatlamaktadır. Müslümanlar sosyalist dönemde takipten kurtulabildiği oranda kendi aralarında gelenek, görenek ve dillerini muhafaza etmeye çalışmışlardır. İçinden geçtiğimiz süreçte ise Makedonya eğitim sisteminin bir geçiş dönemi yaşadığı gözlenmekle birlikte Müslümanlar başta eğitim olmak üzere hemen her alanda hala zorluklarla karşılaşmaktadır. Ülke komünist ve sosyalist sistemin uzun bir geçmişinden sonra Batı tarzı eğitim sistemine geçme gayreti içerisinde olsa da ayrımcılık, üstesinden gelinemeyen bir sorun olarak ortada durmaktadır.[9] Bu çerçevede plan, program ve müfredat değişiklikleri yapılmaktadır. Toplumu oluşturan gruplardan bir kısmının anayasal hakları konusunda haksız uygulamalarla karşılaşması yönetim, siyaset, ticaret ve eğitim başta olmak üzere her alanda aksamalara neden olmaktadır.[10] Bu yüzden Makedonya yeni bağımsızlığını almış olmasına rağmen uzun süreler hükümetsiz kalabilmekte ve yönetim boşluğu ilave sorunlar üretmektedir.
Müslümanların özellikle de Türklerin eğitim konusunda geçmişteki konumunu muhafaza etmesi birçok zorluklar barındırmaktadır. Bir taraftan ırkçı ayrımcı Makedonlar diğer taraftan Arnavut milliyetçiler özellikle dil eğitimi konusunda her geçen gün yeni bir sûni engel üretmektedirler. Günümüzde **eğitim** konusu sadece Türkleri değil -oranı farklı olmakla birlikte- ülkedeki bütün Müslümanları ilgilendirmektedir ve ortak sorundur. Başta Arnavutlar ve Türkler olmak üzere Boşnaklar, Türkbaşlar, Esmerler ve diğer Müslümanlar gerek temel eğitim gerekse yükseköğretim konusundaki olumsuz uygulamalardan ciddi bir şekilde etkilenmektedir.[11] Hem merkezi hem de yerel idareciler akla hayale gelmedik hile ve siyasal oyunları uygulamaya koymak suretiyle Müslümanların eğitimini her geçen gün zorlaştırmışlar ve zorlaştırmaya da devam etmektedirler. Nitekim bir bölgede nüfus bakımından yüzde yirmilik bir oranı elde

[7] Baskın Oran, Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova), 1992; Rifat Karamahmut, Makedonya Müslüman Azınlıkları Dini Kurumları ve Çağdaş Sorunları, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2006; Dragi Gjorgiev, "Osmanlı mirası Makedon Torbeşleri (Bazı tarihi ikilemler ve çağdaş uyuşmazlıklar üzerine)", Објављено у: Balkan Milletleri Arasında Etkileşim, ed, Caner Sancaktar, TASAM, Istanbul 2009; Nedim Emin, Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, (SETA Yay.), İstanbul 2014.
[8] Ömer Turan, "Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü", *Bilig*, sy. 3, Güz, 1996, s. 21-31; Mehmet Ali Ekrem, *İslami Değerlerin Geleceği (Balkanlar)*, Ankara 1997, s. 210.
[9] İdriz, *a.g.m.*, s. 591-608.
[10] Ayşe Zişan Furat, "Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri", *Journal of Intercultural and Religious Studies*, (2), 2012, s. 67-109.
[11] Hatice Akın-Hatice Çetin, "Osmanlı Millet Sisteminin Balkanlar'da Etnik Kimliklerin Oluşmasındaki Rolü", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul, 2011; Enes İdriz, "Üsküp'te Müslümanlar: Dînî ve Etnik Kimlik Bağlamında Sosyolojik Bir İnceleme", s. 591-608.

edemeyen etnik gruplar kendi dillerinde eğitim alamamaktadırlar -ki bundan en çok etkilenen Türkler olmuştur. Müslümanlar çoğunlukta olduğu yerlerde bile çeşitli nüfus oyunları ile az gösterilip eğitim zorlukları çıkartılmaktadır. Arnavutlar ve Türkler bu zorlukların üstesinden gelmek amacıyla büyük çaba sarf etmekle birlikte ırkçı yaklaşımlar ve birbirinden kopuk siyaset anlayışı sorunu çözmeyi engellemektedir.[12]

Makedonya'da Ohri Çerçeve anlaşmasıyla (2001) zorunlu olarak anayasa değişikliğine gidilmiştir. Beşinci bölümde yer alan eğitim dilini ilgilendiren 7. madde değiştirilmiştir. Buna göre Makedonca ve Kiril alfabesi Makedonya genelinde resmi dil olarak kabul edilmiştir. Ahalinin en az yüzde 20'sinin konuştuğu her hangi bir başka dil ve alfabesi de, resmi dil olarak sayılmaktadır. Farklı topluluklardan olan vatandaşların, kimlik belgeleri Makedonca ile birlikte kendi ana dillerinde olma imkanı da mevcuttur. Kişilerin kimlik kartları, pasaportları ve tüm kişisel belgeleri o kişinin mensubu olduğu dilde ve onun alfabesiyle yazılmaktadır. Bu değiştirgelerden sonra Makedonya'da 83 belediyeden 4'ünde Türkçe resmi dil olarak kullanılma imkanı sağlanmıştır. Türkçe resmi dil olarak Plasniça (%97,2), Merkez Jupa (%80,2), Vraneştiça (%20,9) ve Mavrova-Rostuşe (%31,1) belediyelerinde kullanılmaktadır. Bu doğrultuda ve Anayasa dayanağından doğan haklar doğrultusunda, Türklerin Makedonya'da birçok belediyelerde %20'den daha az bir oranda yaşadıkları belediyelerde, Yerel idarelerde değişik temaslarla ve baskı gruplarıyla (T.D.P öncülüğünde) Türkçe'nin de bu Belediyelerde resmi dil olmasını sağlanmıştır. Bunlar arasında Gostivar (%9,9), Vrapçişte (%12,3), Çair (%6,9), Studeniçani (%19,0) ve birkaç diğer belediyelerdir.

Mevcut 2001 sayımlarının oranlarına bakıldığında Türkler %10 oranının üzerinde toplam olarak 11 Belediyede yaşamaktadırlar. Bu Belediyeler içerisinde Konçe (%14,7) Radoviş (%14,4) Doyran (%11,7) Valandova (%11,7) Vasilovo (%17,3) Karbinçi (%18,1) Dolneni (%19,1) Resne (%10,7) Debre (%13,7) Vrapçişte (%12,3) ve Studeniçani (%19,0) Belediyeleri yer almaktadırlar. Diğer yandan yine Anayasa'ya ve söz ettiğimiz konvansiyonun 10 Maddesine dayanarak 'Dillerin geleneksel kullanım' ilkesinden hareket ederek ve Belediye meclislerinin alacakları kararlar doğrultusunda, Türklerin %5 üzerinde yaşadıkları 10 Belediyede Türkçe'nin resmileşmesi için hukuki dayanak ve imkân vardır. Bununla, Pehçevo (%6,5) Lozovo (%5,5) Demir Kapı (%7,6) Usturumca (%6,9) Çaşka (5,1) Ustruga (%5,7) Drugovo (9,0) Kırçova (%8,1) Gostivar (%9.99) ve Çair (%6,9) Belediyelerinde Türkçe'nin resmi dil olmasını mümkündür. (Gostivar ve Çair'da bu hak kazanılmıştır).[13] Bu bağlamda Türkiye'den çeşitli yollarla gelen yardımların oldukça önemli olduğu belirtilmelidir. Bütün ayrımcı ve adaletsiz uygulamalara rağmen Balkanlar esas alındığında Makedonya, dil ve din eğitimi, televizyon, radyo, gazete ve dergi yayını bakımından en iyiler arasında yer aldığı söylenebilir.[14]

Makedonya'da Müslümanların eğitim sorunlarının başında kendi dili ile eğitim geldiği belirtilmelidir. Özellikle Arnavut ve Türkler bu hususta ciddi zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Arnavutlar sadece Makedon idarecilere karşı mücadele verirken Türkler hem Makedon hem de ırkçı Arnavut idarecilere karşı mücadele yürütmektedirler. Bu yüzden Türkçe eğitim almak isteyen Müslümanların karşılaştıkları sorunlar çok daha zor ve karışıktır. 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması sonrasında Türkçe eğitim alma uğurunda Türkbaş, Esmer/Çingene ve Boşnakların verdiği mücadele her türlü takdirin üzerindedir. Turan'a göre Balkanlar'da Türkler deyince

---

[12] Enes İbrahim, "Türklere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası", www.balturk.org.tr/(Erişim:13/04/2018).

[13]http://www.yenibalkan.com/kose-yazilari/makedonyada-turkcenin-zorlu-yolculugu-h4446.html(Erişim: 19/03/2018).

[14] İdriz, *a.g.m.*, s. 591-608; Reyhan Neziri, *Kalkandelen ve Civarında Dînî Ve Sosyal Hayat*, (Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2002.

Anadolu kökenli Müslüman Türkler anlaşılır.[15] Ancak Osmanlılar döneminde Müslümanlaşan ve bir manada Türkleşen ve bugün kendilerini Türklerden ayrı görmeyen önemli miktarda bir kitlenin yarımadada varlığı da bir vakıadır. Turan bu konuda şöyle demektedir:

Belki de Türki olarak adlandırılması gereken Pomaklar, Boşnaklar ve bir kısım Arnavutlar bu gruba girerler. Bunların en azından bir kısmının yukarıda Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a geldiklerinden bahsettiğimiz Türk toplulukları ile olan bağları yeterince araştırılmamış bir konudur. Türkler Balkanlara sadece nüfusları ile gelmediler. Balkanlarda yaşayan insanlar Türkler sayesinde veya Türklerle birlikte yeni bir kültür, din, medeniyet, insan anlayışı, dünya görüşü ve hayat felsefesi ile tanıştılar.[16]

Makedonya'da Müslümanların kendi dilinde eğitimi söz konusu edilince bunu Arnavutça ve Türkçe olarak değerlenme zorunluluğu bulunmaktadır. Makedonya'da Türkçe eğitimi, uzun ve zor bir süreçten geçmiş ve hala da geçmektedir.[17] Makedonya eğitim sistemi 2005 yılına kadar merkezi kontrol altında idi. Söz konusu tarihten itibaren, yeni Yerel Yönetim Yasası doğrultusunda ilk ve ortaöğretim yerel yönetimlere devredilmiştir. Makedonya Türklerinin bu zorlukları aşmaları kolay olmamıştır ve bunların bir kısmı hala devam etmektedir. Makedonya Cumhuriyeti Anayasası'nın 44. Maddesine göre, "Makedonya vatandaşlarının ilköğretim ve lisede ana dilleriyle eğitim görme hakları vardır" kanunu bulunmaktadır. Buna rağmen özellikle 1991-1999 yılları arasında bu karar geçersiz nedenlerden dolayı uygulanmamıştır. Hatta Türklerin yoğun olarak yaşadığı Güneydoğu Makedonya'da Koliçani, Prilepe, Batı Makedonya'da Kırçova, Plasnica, Merkez Jupa ve Debre köylerinde Türkçe eğitimi yasaklanmıştır. Radoviş, Debre: Jupa, Kırçova: Plasnica'da Türkçe öğretim veren okullar kapatılmıştır. Bu duruma tepki gösterip bu kararı protesto eden ve tamamen Türkçe eğitim veren Türk okulları da kapatılmaktan kurtulamamıştır. Buna gerekçe olarak da, bu yörede yaşayan ve kendilerini Türk olarak adlandıran halkın, Türk olmadığı yönündeki hükümet kanaat ve iddialarıdır.

Doğu Makedonya'da yaşayan Türklerin bulundukları yerlerde öğrenciler, dördüncü sınıfa kadar Türkçe eğitim görmektedirler. Bu civardaki 78 yerleşim merkezinde yaşayan Türk öğrenciler, beşten sekizinci sınıfa kadar Makedonca eğitim görmektedir. Söz gelimi Radoviş'e bağlı Ali Koç, Kocaali ve Kılavuz, Prilepe'ye bağlı Kanatlar, Valandova'ya ait Çalıklı, Karbintsi Belediyesi'ne bağlı Radanya, Hocalı, Pırnalı, Kutsa köylerinde ve Ustrumca kentinde, 1-4 sınıflar arasında Türkçe öğretim verilmektedir. Bu köylerin bir kısmında, yeterli öğrenci olmadığı gerekçesiyle okullar kapatılmış ve öğrenciler yan köylerdeki okullara kaydedilmiştir.[18] Kesintili eğitim veren okullarda okuyan öğrencileri ileriki dönemlerde farklı zorluklar beklemektedir. Öncelikler bu tür sınıflar veya okullar ayrımcılığa maruz kalmakta ve Makedon okulları kadar desteklenmemekte veya gerekli yardımları alamamaktadır. İkinci olarak 4, 5 veya 8 yıl Türkçe ağırlıklı eğitim alan öğrenciler, lise eğitimini zorunlu olarak ya Makedonca veya Arnavutça eğitim veren bir lisede sürdürmek zorunda kalmaktadır. Birinci sınıftan itibaren Makedonca veya Arnavutça eğitim alan öğrencilerle birlikte ve aynı seviyede ders almaya başlayan Türk öğrenciler doğal olarak başarılı olamamaktadır. Bu nedenle Türkler kendi çocuklarını Türkçe eğitim veren sınıflara kaydettirmeme konusunu ciddi bir şekilde tartışır duruma gelmişlerdir. Bu durum kısmen Arnavutlar için de geçerlidir. Böylece Müslümanların üst düzey bir lise veya Üniversite eğitimi

---

[15] Ömer Turan, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358489. (Erişim 02.08.2017).

[16] Ömer Turan, Türk Dünyasının Dini Meseleleri (Balkan Türklerinin Dini Meseleleri), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 197-216.

[17] Şükrü Halûk Akalın, "Makedonya'da Eğitim Dili Olarak Türkçe", *I. Balkan Türkologları Sempozyumu*, Prizren, Kosova 27-30 Eylül 2001.

[18] Necati Çayırlı, "Makedonya'daki Türk Kimliğinin/Kültürünün Korunmasında Etkin Olan Türk STK'LAR",[http://www.turksam.org/tr/a1526.html], (Erişim Tarihi: 02.06.2015).

almaları engellenmiş olmaktadır. Bu durum Müslümanların eğitim görmüş ve devlet kademelerinde yer alacak nüfus oranının Makedonlara göre oldukça düşük olmasına neden olmaktadır.

Türkçe eğitim veren ilkokullarda görev yapan öğretmenler konusunda da ciddi sıkıntılar vardır. Gerek yeterince öğretmen bulunmaması gerekse bunlardan bir kısmının Arnavut olması Türkçe eğitimi veren okulların kalitesini etkilemektedir. Hatta Türk öğretmenlere yeterince kadro verilmeyen bölgelerde durum tersine dönmekte ve siyasal açıdan daha güçlü olan Arnavut idareciler tarafından çoğunlukla Arnavut öğretmenler görevlendirilmektedir. Makedonca dersi için de Makedon öğretmenler görev almaktadırlar. Makedonya Cumhuriyeti'nde çocukların eğitim alanında aynı şartlara sahip olma hakkı tam olarak yürürlüğe geçirilememiştir. Bunun sebebi ise Makedon Devleti'nin duyarsız davranarak bu durumu düzletmek için ciddi girişimde bulunmamasıdır.[19]

2001 olaylarından sonra gerçekleşen Ohri Çerçeve Anlaşması doğrultusunda, Türkler anadilde eğitim hakkı kazandı. Makedonya'nın birçok yerinde, Makedonca, Arnavutça, Türkçe eğitim veren okullar olduğu gibi, sadece Makedonca ve Arnavutça, ya da Arnavutça ve Türkçe eğitim yapan okullar da mevcuttur.[20] Bu durum nüfus oranları doğrultusunda şekillenmiştir. Büyük göç öncesi on binden fazla olan ilkokul öğrenci sayısı, 2000 yılı istatistik verilerine göre Makedonya'da ilkokul eğitimi gören Türk öğrenci sayısı yüzde 2,2'ye düşmüştür. Bu düşüsün nedenleri şöyledir:

- Başta Doğu Makedonya olmak üzere, Debar ve çevresi gibi Batı Makedonya'da ilkokul sınıfları açılmamıştır.
- Gostivar, Ohri, Tetova, Üsküp ve Merkez Jupa, Kırçova, Planica gibi yerlerde yaşayan kanaat önderlerinden olan bazı Türklerin çocuklarını Türk okulları yerine Makedon okullarına göndermeleri bir başka etkendir.
- Gostivar, Tetova, Üsküp, Debar, Struga gibi bazı bölgelerde yaşayan Türk halkının bir bölümünün çocuklarını Türk okulları yerine Arnavut okullarını tercih etmişlerdir. Bunların yanında Makedonya hükümetinin ilgili kanunları uygulamamaları, Arnavut yurttaşların da, ırkçılık yapmaları yine söz konusu sonuçları doğuran etkenler arasındadır.[21]

Türkçe eğitim veren ilkokullar doğrultusunda Makedonya'da Türkçe liseleri de açılmaya başlamıştır. Günümüz Makedonya'sında yaklaşık 8 adet müfredatı Türkçe olan lise bulunmaktadır.

MÜSLÜMANLARA AİT OKULLARIN YETERSİZLİĞİ

Balkanların geleceği açısından Makedonya'da toplumsal barış veya etnik barışın sağlanması ve devam ettirilmesinin öneminin farkındalığını ve eşitlik durumunu ölçmek amacıyla etnik gruplardan bir kısmının eğitim kurumları veya düzeyleri sorgulanmıştır. Toplumun bir kesimi rahatsız iken toplumsal düzen ve barış ortamından söz etmek en azından sosyoloji kuralları açısından mümkün değildir. Türkler Makedonya'da ikinci en büyük Müslüman etnik grubu oluşturmaktadır. Buna rağmen yaptığımız gözlem ve araştırmalarımızda, eğitim durumundan en çok şikayetçi olan grup olduğu dikkatlerden kaçmamıştır. Onlar, sıklıkla "anayasal hakları olmasına rağmen Türkçe eğitim veren okulların son derece az ve eğitim-öğretiminin düşük

[19] Reyhan Rahman, *Makedonya'da Türk Azınlık ve Türkiye-Makedonya İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012, s. 60; Enes İdriz, "Üsküp'te Müslümanlar: Dînî ve Etnik Kimlik Bağlamında Sosyolojik Bir İnceleme", s. 591-608.

[20] Hoca, Fadil "Makedonya Eğitim sisteminde Türkler ve Diğer Etnik Toplulukların Katılım Oranları", *Hikmet Dergisi*, sy. 1, Yıl: 1, Mayıs 2003/1, s. 120-122.

[21] A.y.

kalitede olduğunu" ifade etmişlerdir. Bu durumun geçerliliğini test etmek amacıyla Türkçe eğitimin yeterliliği ve kalitesi sorgulanmıştır. Yapılan gözlem ve yüz yüze görüşmeler bu durumu doğrular niteliktedir. Burada eğitim seviyesinin düşük olmasının başka birçok nedeni üzerinde durmak da mümkündür. Ekonomik durum, fiziksel şartlar, eğitim-öğretim için araç gereç eksikliği, aile ortamlarının kültür seviyesi vb. Ancak önemli bir husus daha dikkatlerimizden kaçmamıştır. O da şudur: Özellikle köylerde bulunan Türk okulları dışlanmışlık ve kontrolsüzlük neticesinde başıboş ve plansız bir şekilde eğitim-öğretimi sürdürmektedirler. Genellikle öğretmenin insaf veya becerisi okulun eğitim kalitesini ortaya koymaktadır. Siyasal açıdan Türklere göre daha güçlü olmalarına ve yönetimde bulunmalarına rağmen bu durum aslında Arnavutlar için de geçerlidir. Eğitim haklarını biraz daha genişletmiş olmalarına rağmen hiçbir zaman Makedonlarla aynı şartlarda eğitim hakkı elde edememişlerdir.

İmkânları kısıtlı olan ve Türkçe eğitim veren bir okuldan mezun bir genci, 2015 Trakya Üniversitesine kayıt için göndermiştik. Notları yetersiz olduğu için kaydını yaptıramamış ve tekrar Makedonya'ya dönmüştü. Çok zeki, girişken ve istekli olan bu genç durum değerlendirmesi yaparken iç geçirerek "hocam, biz hiç doğru-dürüst okuyamadık ki" dedikten sonra hemen her dönemde ya üzüm budadıklarını ya da üzüm topladıklarını ifade etmiş ve "Bizim hocamızın üzüm bağı vardı. Bütün öğrenciler bağda çalışırdık", demişti. Bu yüzden hemen her etnik gruptan ve her bölgeden deneklere Türkçe eğitim veren okullar hakkındaki görüşleri sorulmuştur. Bu bağlamda 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması'na göre anayasal hak olmasına rağmen Türkçe eğitim veren okulların son derece az ve öğretimi düşük kalitede olup olmadığı sorulmuştur.

Aşağıdaki tabloda (Tablo:1) bu soruya verilen cevapların frekans ve yüzde oranları görülmektedir. Buna göre 1469 denekten 958 kişi, yani yüzde 65,2 oranında bir katılımcı anayasal hak olmasına rağmen Makedonya'da Türkçe eğitim veren okulların son derece az olduğunu ve bunların öğretim düzeylerinin son derece düşük kalitede olduğunu ifade etmişlerdir. 420 kişi (%28,6) ise bu konuda kararsız olduğunu belirtmiştir. "Hayır" diyenler ise sadece 91 kişi olup, bunların geçerli oranı yüzde 6,2'dir. Kararsız olanlardan bir kısmının da "evet" diyenlere katılması durumunda, Müslümanların kahir ekseriyetinin Makedonya'da Türkçe eğitim veren okulların nüfusa oranla son derece az ve bunların öğretim düzeylerinin ise Makedonca eğitim-öğretim yapan okullarla boy ölçüşemeyecek derecede düşük kalitede olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 1: Anayasal hak olmasına rağmen Türkçe eğitim veren okullar son derece az ve öğretimi düşük kalitededir, sorusuna verilen cevapların frekans ve yüzde oranları

		Katılımcı Sayısı	Yüzde	Geçerli%	Kümülatif%
CEVAPLAR	Evet	958	65,2	65,2	65,2
	Kararsızım	420	28,6	28,6	93,8
	Hayır	91	6,2	6,2	100,0
	Toplam	1469	100,0	100,0	

Bugün de Makedonya Cumhuriyeti'nde Türkler için eğitim söz konusu olduğunda iki önemli sorundan söz etmek gereklidir: Bunlardan birincisi Makedonya'nın hemen her tarafına yayılmış bulunan Türklerin eşit şartlarda ve asimilasyona uğratılmadan eğitimi sorunudur. Türklerin Arnavutlaştırılması veya kendi gelenek, görenek ve kültüründen uzaklaştırılması sorunu

bulunmaktadır. Tarihte bunun birçok uygulamaları bulunmaktadır. Mesela komünist bir Balkan federasyonu kurma hayaline kapılan Tito ve yandaşları, Arnavutluk'u yanlarına çekmek için Makedonya'nın Batı kesiminde yaşayan Türkleri Arnavutların ellerine teslim etmişlerdir. Arnavut idarecileri derhal bu fırsatı değerlendirmiş, Türkleri tamamen eritme politikasını devreye sokmuşlardır. Bütün bu baskı ve haksızlıklara maruz kalan Türklerin bir kısmı 1948 nüfus sayımında kendini Arnavut göstermek mecburiyetinde kalmıştır. Söz konusu nüfus sayımında verilen bilgiler tam olarak gerçeği yansıtmamakla birlikte Makedonya'da toplam 95.940 Türkün bulunduğu ve bunların çoğunun Üsküp'te ve Makedonya'nın Doğu kesiminde yaşadığı belirtilmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu bilgiler asla gerçeği yansıtmamakta idi. Zira Makedonya'nın batı kesimindeki birçok şehir, kasaba ve köy nüfusunu ekseriyetle Türklerden oluşmakta idi.[22]

İkinci sorun ise Türkçe öğretimidir. Ne yazık ki Türkçe öğretimi yapan okullar gün geçtikçe yardımlardan mahrum bırakılmış, kendi kaderine terk edilmiş ve kalite düzeyleri düşmüştür. Bütün bunlara rağmen günümüzde Makedonya'da yetkin bir Türk edebiyatçıları topluluğu bu geleneği sürdürmekte ve bu yazı dilinde Türkiye Türkçesi en belirgin özellikleriyle kendisini hissettirmektedir.[23]

Yugoslavya'nın dağılmasından sonra yaşanan olaylar, dikkatleri Balkanlar üzerine çekince Türkiye'de Balkan Türklüğüne karşı büyük bir ilgi uyanmıştır. Son yıllarda konunun uzmanlarından bir kısmı Balkanlardaki Türkçe üzerinde çalışmalar yürütmekte ve özellikle de Makedonya'daki Türklerin dili araştırılmaktadır. Söz konusu çalışmalardan ağız veya bir dil bilgisi hazırlama şeklinde olanlar da bulunmakla birlikte, asıl konumuzu ilgilendiren Makedonya'daki Türkçenin güncel sorunları üzerinde yapılan çalışmalardır. Günümüz Makedonya'sındaki Türkçenin kullanımını, eğitim dili olarak durumu yakından incelenmektedir. Bu bağlamda Makedonya'da sosyal, kültürel ve politik açıdan Türkçe üzerinde durulmaktadır.

Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölge Doğu Makedonya'dır. Bu yüzden söz konusu bölge araştırmacıların uğrak yeri haline gelmiştir ve bugün Doğu Makedonya Türklüğünün en önemli sorununun Türkçe eğitim alamama sorunu olduğunda fikir birliği oluşmuştur. Aslında bu sorun, yukarıda ifade edildiği üzere bütün Makedonya genelinde değişik boyutlarla karşımıza çıkmaktadır. Makedonya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyetinden 1912 yılında çıkışından sonra Türklerin eğitim sorunları da başlamıştır. Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı döneminde okullarda Türkçe eğitimin engellenmeye başlanmasıyla Türk nüfusunun eğitimsiz kalınası gibi bir sorun ortaya çıkmıştır. Krallık dönemi Eğitim Bakanlığı, Türklerin Sırp okullarında okumaları durumunda Sırp halkını ve devletini daha yakından tanıyıp seveceklerini ileri sürmüşlerdir. Türk aileler de çocuklarını Sırp okullarına göndermemişlerdir. Bunun sonucunda da Türk çocukları uzun süre mahalle ve sübyan mekteplerinde eski yazı ile öğrenim görmüşler, plânsız ve programsız okutulmuşlardır. Bu durum 1944 yılında, ASNOM toplantısında kabul edilen ulusal halkların eşitliği ilkesi gereği, Türklerin ana dillerinde ve Lâtin harfleriyle okuma hakkını kazanmasıyla son bulmuştur. Böylelikle Krallık döneminde bir ara adı değiştirilen "Tefeyyüz Okulu" yeniden kendi adıyla faaliyete geçmiştir. Yine aynı gerekçe ile "İrfan Okulu" da savaş sonrasında eski adıyla Türkçe öğretime yeniden başlamıştır. Üsküp'teki bu okulların yanı sıra Manastır, Ohri, Köprülü, Resne, Doyuran, Ustrumca, Koçana, Cumalı, Durfulu, Kumanova, Berova, Gevgeli, Kiliseli, Negotin, İştip ve Radoviş'te Türk okulları bu dönemle birlikte yeniden açılmıştır. O dönemde hızla Türkçe eğitim-öğretime açılan bu okulların elbette sorunları

[22] Mesela bk. İbrahim, Enes, "Türklere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası", www.balturk.org.tr/ (Erişim:13/04/2018).

[23] Akalın, Makedonya'da Eğitim Dili Olarak Türkçe, *I. Balkan Türkologları Sempozyumu*, Prizren, Kosova 27-30 Eylül 2001.

bulunmaktadır. Bu okullara öğretmen sağlanamaması en büyük sorunların başında gelmektedir. Ancak en büyük sorun l950'li yıllarda başlayan ve hâlen süren Türkiye'ye kitleler hâlinde göçtür.[24]

Araştırmamız boyunca yaptığımız inceleme, gözlem ve yüz yüze görüşmelerde bugün Makedonya'da Türkçe ile eğitim konusuna baktığımızda sorunların hâlâ değişmemiş olduğu düşüncesine sevk etti. Büyük sorun olarak Türkçe ders kitaplarının yetersizliği, Türkçe okuma ve ders kitaplarının bulunmaması öğretim kalitesini düşürmesi, Türkçenin öğretim dili olarak gelişmesine zarar vermektedir. Bu sorunlara birçok somut örnek verilebilir. Mesela Üsküp'te Türkçe öğretim yapılan okullarda bu sıkıntıların had safhada olduğunu gözlemledik. Bir kısım materyallerin TİKA aracılığı ile giderilmemesi durumunda söz konusu okullarda en temel ihtiyaçlar bile giderilemeyecek derecede ilgisizdir. Bunun en bariz örneğini Aşağı Koliçani'de bulunan ve Eğitim dili 9. sınıfa kadar Türkçe olan ilköğretim okuludur. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı ders kitapları, binanın ısınması ve öğretmenlerin okula taşınması TİKA tarafından temin edilmektedir. Buna Türk öğretmen sayısındaki yetersizliğin de ilave edilmesi durumunda Türkçe eğitim veren okulların diğerleri ile aynı seviyede olması mümkün değildir.

Türk nüfusunun Üsküp, Kalkandelen, Gostivar, Ohri gibi kentlerin dışında dağınık olması ülke çapında Türkçe öğretimi zorlaştırmaktadır. 2001 Ohri Çerçeve Anlaşması'ndaki ilgili madde gereği temel öğretimin ana dil ile yapılabilmesi için belirli sayıda öğrencinin bulunması gerekmektedir. Bu sayı, geçmişte de birçok sebeplerle sağlanamamış veya sağlanmasına dolaylı olarak engel olunmuştur. Başkent Üsküp, Kalkandelen, Gostivar dışındaki yerleşim merkezlerinde de Türkçe ders verecek öğretmen olmadığı ve yeteri kadar öğrenci bulunmadığı gerekçeleriyle üst sınıflar açılamamaktadır. Bu nedenle mesela Usturumca'daki ilköğretimin 4. sınıfını bitiren Türk çocuklarının son dört yılı ana dillerinde tamamlayıp tamamlayamayacağı sorun olmaktadır. Bu yüzden veliler arasında büyük tartışmalar yapılmaktadır. Bir kısmı çocuklarının 4. sınıftan sonra Makedonca eğitime ayak uyduramayacağı gerekçesiyle Türkçe eğitim yapan sınıflara göndermek istememektedir. Çocuklarını Türkçe sınıfına gönderenler ise bu eğitimi zorunlu görmekte ve diğerlerini hainlikle suçlamaktadır. Sekiz yıllık öğretimin Türkçe yapıldığı Ohri'de de aynı sorunlar yaşanmakta ve Türkçe eğitim alan çocuklar daha üst okullarda Türkçe öğrenim yapılamamaktadır.

Türk ilkokullarını bitiren çocuklarının ana dillerinde öğrenim görebilmeleri için kayıt yaptırabilecekleri okullar sınırlıdır. Üsküp (Yosip Broz Tito), Kalkandelen (Nikola Şteyn) ve Gostivar"da (Pançe Popovski, Zlate Malakovski) Türkçe lise öğrenimi için az sayıda sınıf bulunmaktadır. Bu şehirler dışında Ohri, Resne kentlerinde ve Kocacık, Çalıklı gibi diğer köylerde ilkokulu bitiren öğrencilerin öğrenimlerini ana dillerinde devam ettirmeleri konusunda büyük sıkıntılar vardır. Bazı yörelerde ise yukarıda değindiğimiz gibi sekiz yıllık ilkokullar olmadığı için dört yıllık öğrenimden sonra Türkçe öğretim verecek beşinci ve sekizinci sınıflar arası okullar da bulunmamaktadır. Bu sorunlar karşısında ailelere fazla seçenek bulunmamaktadır ve bunların tamamı zor seçeneklerdir. Çocuklarını ya büyük şehirlerdeki az sayıdaki okullara, ya bulundukları bölgedeki Makedonca öğretim veren okullara göndermek zorundadırlar. Üçüncü seçenek ise çocukları hiçbir okula göndermemektir. Ohri'de Türkçe öğretim veren bir lise sınıfı açılması için çeşitli girişimlerde bulunulmuş, öğrenci sayısının yetersizliği karşısında Struga ve Resne'de yaşayan Türk çocukları da bu sınıfa kayıt yaptırmak istediklerini belirtmişlerdir. Aradaki mesafeye rağmen Struga ve Resne'deki Türk aileler bir sınıf açacak sayıyı sağlayabilmek amacıyla çocuklarını her gün Ohri'ye göndermeye razı olmuşlardır. Ohri'de Türkçe lise sınıfının açılması isteği Makedonya'daki Türk siyaset adamları tarafından Makedonya Cumhurbaşkanına

[24] A.y.

da iletilmiştir. Radoviş ve Debre'de de lise sınıfları açılması isteğinde bulunulmuştur. Eğitim Bakanlığı bünyesinde Türk eğitiminden sorumlu özel bir birimin de kurulması istekler arasındadır. Ancak, bütün bu çalışmalar olumsuz sonuçlanmış ve Ohri'de Türkçe lise sınıfı 2001 yılında da açılamamıştır.[25]

Bütün bu sorunlar aslında Balkanların tamamında oranı farklı olmakla birlikte Türkler için çözüm bekleyen problemlerdir. Makedonya Türk Hareket Partisi Genel Başkanı Adnan Kahil, Bursa'da yaptığı bir konuşmada Makedonya'daki Türklerin durumunun her geçen gün kötüye gittiğini belirterek, "Eğer bunu önlemezsek Türk varlığının sönmesine şahitlik yapacağız. Son zamanlarda böyle bir konjonktür var. Unutmayın, orada Türk var. Savaşlardan sonra Türkiye ile bağlar kopmuş, Makedonya Türk eğitimi ve kültür alanında hiçbir yardım görmemiştir. Bu yüzden Türkçe bilinmeden eğitim yapılmıştır. 1950-51 yılında Makedonya'da Türkçe eğitim veren ilköğretim okul sayısı 100, öğrenci sayısı 12 bin 493 iken, anavatana başlayan göç ve Türklere yapılan siyasi komplolar yüzünden bu sayısı 2000-2001 yılına kadar 55 okul ve 6 bin 950 öğrenciye düşmüştür. Bu sebeple okullarımızda kadro ve kitap sıkıntısı mevcuttur. Çeviriler uzman kadro tarafından yapılmadığından çok büyük sıkıntılar meydana gelmiştir. Bu da çocukların başarısını olumsuz etkilemiştir. Eğitimsiz milletin istikbali iyi değildir" şeklinde sorunu en açık bir şekilde kamuoyu ve yetkililerle paylaşmıştır.[26] Kahil, söz konusu konuşmasında bir başka soruna dikkatleri çekerek şöyle demiştir:

"Son 5-6 yıldır Makedonya'dan Türkiye'ye giren öğrencilerin sayısı yüzlercedir. Ama aralarında ya 1 ya 2 Türk vardır. Tedbir alınmazsa Makedonya'da Türkler asimile olacaktır, Arnavutlaşacaktır. Çünkü din bakımından yakınız. Bulgaristan'da ve diğerlerinde asimilasyon olmazsa göç olacaktır. Tarihi olan bir varlık kaybolacaktır. Kırılma noktasındayız. Kaybolma durumuna gelinmiştir".[27]

Balkanlarda yaklaşık iki bin yıldan beri varlığını sürdüren Türkler, burada kendi gelenek, görenek ve kültürlerini koruyup ana dillerini kullanmak suretiyle asimile olmama konusunda ciddi çaba sarf etmektedirler. En üst seviyede yetkililer çeşitli vesilelerle, Türklerin Balkanlardan atılması, asimilasyonu veya Balkanlar'ın Türklerin elinden alınması amacıyla birçok Batılı ülkenin, hatta gizli örgütlerin yoğun bir çalışma yaptığının farkında olduklarını ifade etmektedirler.

Türklerin bilinç seviyesi yükseltilmek suretiyle Türkçe eğitim sorunun çözme konusunda gayret göstermesi gerekmektedir. Balkanlarda Türkçenin yaşaması için etkili bir eğitim kampanyası başlatılması zarureti vardır. Ders kitaplarının sağlanması, okullarda kitaplıklar kurulması öğretmen yetiştiren fakültelerde Makedonya Türklerine daha fazla kontenjan ayrılması gibi çeşitli çalışmaların yürütülmesi gerekmektedir. Aslında bunlar sadece Makedonya için değil, Türk varlığının korunduğu bütün Balkan ülkeleri için geçerlidir. Balkanlarda Türkçenin varlığını sürdürmesi için bütün kurumlar olarak Balkan ülkelerinde Türkçe eğitimine önem vermeliyiz.[28]

SONUÇ

Günümüzde Makedonya'daki Türkler iki tür asimilasyon tehlikesi ile karşı karşıyadır. İlki siyasi idarelerin anayasal hakları engellemek ve çeşitli oyunlara başvurmak suretiyle Türk çocuklarının Makedonca eğitim almaya zorlaması şeklinde uygulanmaktadır. Kendi bölgelerinde hiçbir şekilde Türkçe eğitim veren okul bulamayan Türkler zorunlu olarak ya Arnavut okuluna veya Makedon okuluna girmek zorunda kalmaktadır. Her iki okulda da ırkçı milliyetçi tutumlarla karşılaşan Türk çocukları zamanla kendi kültürlerinden uzaklaşmaktadır. Bu durum ileriki

[25] Akalın, a.y.
[26] https://www.haberler.com/balkanlardan-asimile-oluyoruz-cigligi-5154115-haberi/ (Erişim: 12/04/2018).
[27] https://www.haberler.com/balkanlardan-asimile-oluyoruz-cigligi-5154115-haberi/ (Erişim: 12/04/2018).
[28] Akalın, a.y.

dönemlerde özellikle Türk kızlarının Arnavutlarla evlenmesi neticesinde milli kimliklerini kaybetmesine neden olmaktadır.

İkinci önemli asimilasyon çeşidi ise gizli olanıdır. Gizli asimilasyon bir nevi yeni şekillenen ve Türk gençlerinin farkında olamadığı bir durumdur. Demokrasi sonrası her şeyin normale döndüğünü düşünen gençler kendi geleceklerini şekillendirme ve kültürlerine sahip çıkma yerine kendilerini gündelik hayatın akışına bırakmıştır. Kendi toplumunun kültürü doğrultusunda şekillendirilmesi konusundaki hassasiyetlerini kaybetmişlerdir. Görünürde hürriyet içinde olduğunu düşünen gençler Hıristiyan Makedonlarla her alanda yarışmayı, kendi anayasal haklarını talep etmeyi unutmaya yüz tutmuştur.

Makedonya Türklerinin maruz kaldığı asimilasyon politikalarını engellemek veya en azından en aza indirme yolunda yoğun çaba sarf edilmelidir. Aksi halde ilerleyen süreçlerde bunu yapabilecek imkanlar ortadan kaldırılacaktır. Asimilasyonu önlemenin en kestirme yolu yalın bir ifade ile Türk gençliğinin eğitimine önem verilmesinden geçmektedir. Türkiye'deki Üniversiteler Makedonyalı Türklere kapılarını koşulsuz açmalı, barınma imkanları sağlanmalıdır. Kendi ülkelerinde görev üstlenecek idealist gençler yetiştirmeli ve bunlar her alanda öncülük yapabilmelidir. Genç nesilden başlayarak asimilasyon politikalarının durulması, Makedonya Türklüğünün bekası anlamına gelmektedir. Aksi halde Makedonya Türklerinin çok kısa bir süre sonra beka sorunu yaşaması kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Akalın, "Makedonya'da Eğitim Dili Olarak Türkçe", *I. Balkan Türkologları Sempozyumu*, Prizren, Kosova 27-30 Eylül 2001.

Akalın, Şükrü Halûk, "Makedonya'da Eğitim Dili Olarak Türkçe", *I. Balkan Türkologları Sempozyumu*, Prizren, Kosova 27-30 Eylül 2001.

Akın, Hatice -Hatice Çetin, "Osmanlı Millet Sisteminin Balkanlar'da Etnik Kimliklerin Oluşmasındaki Rolü", *Balkanlar'da İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul, 2011.

Çayırlı, Necati, "Makedonya'daki Türk Kimliğinin/Kültürünün Korunmasında Etkin Olan Türk STK'LAR",[http://www.turksam.org/tr/a1526.html], (Erişim Tarihi: 02.06.2015).

Ekrem, Mehmet Ali, *İslami Değerlerin Geleceği (Balkanlar)*, Ankara 1997.

Emin, Nedim, *Makedonya Siyasetini Anlama Kılavuzu, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı*, (SETA Yay.), İstanbul 2014.

Furat, Ayşe Zişan, "Balkan Ülkelerindeki Devlet Okullarında Din Dersleri", *Journal of Intercultural and Religious Studies*, (2), 2012, s. 67-109.

Gjorgiev, Dragi, "Osmanlı mirası Makedon Torbeşleri (Bazı tarihi ikilemler ve çağdaş uyuşmazlıklar üzerine)", Објављено у: *Balkan Milletleri Arasında Etkileşim*, ed, Caner Sancaktar, TASAM, Istanbul 2009.

Hoca, Fadil "Makedonya Eğitim sisteminde Türkler ve Diğer Etnik Toplulukların Katılım Oranları", *Hikmet Dergisi*, sy. 1, Yıl: 1, Mayıs 2003/1, s. 120-122.

http://e-tarih.org/sozluk (Erişim: 11 Eylül 2016).

http://www.balturk.org.tr (Erişim: 07 Ekim 2016).

http://www.yenibalkan.com/kose-yazilari/makedonyada-turkcenin-zorlu-yolculugu-h4446.html (Erişim: 19/03/2018).

https://www.haberler.com/balkanlardan-asimile-oluyoruz-cigligi-5154115-haberi/ (Erişim: 12/04/2018).

İbrahim, Enes, "Türklere Yapılan Kültürel Asimilasyon Politikası", www.balturk.org.tr/(Erişim:13/04/2018).

İdriz, Enes, "Üsküp'te Müslümanlar: Dînî ve Etnik Kimlik Bağlamında Sosyolojik Bir İnceleme", s. 591-608.
İsen, Mustafa, Din ve Gençlik, (Türkiye Açısından Balkanlardaki Yeni Gelişmeler), Ankara, 1998.
Karamahmut, Rifat, *Makedonya Müslüman Azınlıkları Dini Kurumları ve Çağdaş Sorunları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, 2006.
Kenar, Nesrin, Yugoslavya Sorununun Ulusal ve Uluslararası Boyutu, Ankara, Palme Yayını, 2005.
Neziri, Reyhan, *Kalkandelen ve Civarında Dînî Ve Sosyal Hayat*, (Yüksek Lisans Tezi), U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2002.
Oran, Baskın, *Balkan Türkleri Üzerine İncelemeler (Bulgaristan, Makedonya, Kosova)*, 1992.
Rahman, Reyhan, *Makedonya'da Türk Azınlık ve Türkiye-Makedonya İlişkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.
Turan, Ömer, "Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü", *Bilig*, sy. 3, Güz, 1996, s. 21-31;
Turan, Ömer, "XX. Yüzyılda Türk Toplulukları", https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=358489. (Erişim 02.08.2017).
Turan, Ömer, *Türk Dünyasının Dini Meseleleri (Balkan Türklerinin Dini Meseleleri)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, s. 197-216.

YAŞAM DOYUMUNA ETKİ EDEN SOSYO-EKONOMİK GÖSTERGELER: EKONOMETRİK BİR ANALİZ

Çiğdem KOŞAR TAŞ
Çukurova Üniversitesi/İİBF/Ekonometri Bölümü
Sibel ÖRK ÖZEL
Çukurova Üniversitesi/İİBF/Ekonometri Bölümü

ÖZET

Yaşam doyumu, kişinin seçtiği kriterlere göre yaşamının niteliği hakkındaki genel değerlendirmesidir (Shin ve Johnson, 1978). Literatürdeki yaşam doyumu ile ilgili çalışmaların pek çoğu, örneklem grubuna yöneltilen sorularla yaşam doyumu düzeyini ölçmeyi ve bu düzeyin meslek, cinsiyet, yaş, eğitim ve sağlık gibi değişkenlerle ilişkisini bireysel boyutta incelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışmada, yaşam doyumu global olarak ele alınmış, yaşam doyumuna etki eden göstergeler ortaya konulmuştur. Bu amaçla, OECD'nin yayınladığı ''bölgesel iyi oluş endeksi'' ve ''daha iyi yaşam endeksi'' göstergelerinden hangilerinin yaşam doyumu üzerine etkili olduğu, seçilen Avrupa ülkelerine ait veriler yardımıyla regresyon analizi yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir. Çalışmada birden fazla regresyon modeli kurulmuş olup bu modeller arasından EKK yöntemi uygulamak için gerekli varsayımları sağlayan ve açıklayıcı değişkenlerin her birinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu model ele alınmıştır. Yaşam doyumuna etki eden açıklayıcı değişkenler; doğumda yaşam beklentisi, yolsuzluk oranı, sosyal iletişim gücü, uzun dönemli işsizlik oranı ve kendini sağlıklı hissetme olarak belirlenmiş ve tüm değişkenler anlamlı bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin katsayıları incelendiğinde, yolsuzluk oranı ve uzun dönemli işsizlik oranı değişkenlerinin yaşam doyumu üzerine etkisi negatif iken doğumda yaşam beklentisi, sosyal iletişim gücü ve kendini sağlıklı hissetme değişkenlerinin ise yaşam doyumu üzerine etkisi pozitif olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Doyumu, Regresyon Analizi, Sosyo-Ekonomik Göstergeler

SOCIO-ECONOMIC INDICATORS THAT EFFECT THE LIFE SATISFACTION: AN ECONOMETRIC ANALYSIS

ABSTRACT

Life satisfaction is a global assessment of a person's quality of life according to his chosen criteria (Shin and Johnson, 1978). In the literature, most of the studies about life satisfaction measure the level of life satisfaction with questions asked to a sample and investigate relationship between the level of life satisfaction and job, sex, education, health, age etc individually. In this study, life satisfaction was treated as global and the indicators effect the life satisfaction were identified. So, it was used ''regional well being index'' and "better life index" indicators obtained from OECD and it was examined which indicators are effective on life satisfaction for selected countries with regression analysis. More than one regression models were created and one model was selected. This model provided the OLS assumptions and each independent variable was significant. Independent variables that effect the life satisfaction were determined as life expectancy at birth, perception of corruption, perceived social network support, long term unemployment rate and self reported health. Effects of perception of corruption and long term unemployment rate variables on life satisfaction were negative, on the other hand effects of life expectancy at birth, perceived social network support and self reported health variables were positive.

Keywords: Life Satisfaction, Regression Analysis, Socio-Economic Indicators

GİRİŞ

Yaşam doyumu, kişinin seçtiği kriterlere göre yaşamının niteliği hakkındaki genel değerlendirmesidir (Shin ve Johnson, 1978). Yaşam doyumunu gösterirken hem objektif (gelir, eğitim, sağlık vs) hem de sübjektif göstergeler (mutluluk, memnuniyet, vs) kullanılmaktadır.

Sübjektif göstergeler bireylerin yaşadıkları deneyimler sonucu ortaya çıkan duygular olurken, objektif göstergeler ise sübjektif göstergeleri yaşatan etmenleri içermektedir (Gökdemir ve Veenhoven, 2014:342). Literatür incelendiğinde yaşam doyumu ile ilgili çalışmaların pek çoğunda, sübjektif göstergelerin kullanıldığı görülmektedir. Sübjektif göstergeler anket çalışmalarına dayanmaktadır. Bu çalışmaların, kısıtlı bir örneklem grubuna yöneltilen sorularla yaşam doyumu düzeyini ölçmeyi ve bu düzeyin meslek, cinsiyet, yaş, sosyal ilişkiler, eğitim ve sağlık gibi değişkenlerle ilişkisini bireysel boyutta incelemeyi amaçladığı görülmektedir. Bu çalışmada, yaşam doyumu global olarak ele alınmış, yaşam doyumuna etki eden objektif göstergeler ortaya konulmuştur. Bu amaçla, seçilen 25 adet Avrupa ülkesi için OECD'nin yayınladığı ''bölgesel iyi oluş endeksi'' ve ''daha iyi yaşam endeksi'' göstergelerine ait veriler ele alınarak, bunlardan hangilerinin yaşam doyumu üzerine etkili olduğu incelenmiştir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Daha iyi yaşam endeksi'ne ait 24 adet değişkenden yaşam memnuniyeti değişkeni, bağımlı değişken olarak; geri kalan 23 adet değişkenden 12 adet değişken bağımsız değişken olarak seçilmiştir. Bölgesel iyi oluş endeksi'ne ait 14 adet değişkenden ise 9 tanesi bağımsız değişken olarak alınmıştır. Değişkenlere ait veriler OECD veri tabanından (http://www.oecd.org/) elde edilmiştir. Bu değişkenler ve ait oldukları yıllar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Değişkenler ve Ait Oldukları Yıllar

Değişkenler ve Ait Oldukları Yıllar			
Daha İyi Yaşam Endeksi Değişkenleri	**Yıl**	**Bölgesel İyi Oluş Endeksi Değişkenleri**	**Yıl**
Yaşam memnuniyeti (ortalama skor)- bağımlı değişken - X6	2017	Kişi başına düşen harcanabilir gelir ($) - X1	2014
Kişi başına düşen oda (oran) - X7	2017	İşsizlik oranı (%) - X2	2014
Hava kirliliği (metreküp başına mikrogram) - X8	2017	Lise mezunlarının işgücüne katılımı (oran) - X3	2014
Cinayet oranı (oran) - X9	2017	Doğumda yaşam beklentisi (yıl) - X4	2014
Temel donanımlardan yoksun konutlar (%)- X16	2017	Yolsuzluk oranı (%) - X5	2014
Hanehalkı mali zenginliği ($) - X17	2017	İstihdam oranı (%) - X22	2014
Uzun dönemli işsizlik oranı (%) - X13	2017	Sosyal iletişim ağı (oran) - X10	2014
Kişisel kazanç ($) - X14	2017	Ölüm oranı (%) - X11	2014
Sağlık beyanı (%) - X15	2017	İnternet erişimi sağlayan konutlar (%) - X12	2014
Gece yalnız yürürken güvende hissetme (%)- X18	2017		
Boş vakit ve kişisel bakıma ayrılan zaman (saat) - X19	2017		
Eğitime katılım (%) - X20	2017		
Çok uzun saat çalışanlar (%) - X21	2017		

Çalışmada birden fazla regresyon modeli kurulmuş olup bu modeller arasından EKK (en küçük kareler) yöntemi uygulamak için gerekli varsayımları sağlayan ve açıklayıcı (bağımsız) değişkenlerin her birinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu model ele alınmıştır.

BULGULAR

EKK varsayımlarından çoklu iç ilişki, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının olup olmadığını incelemek amacıyla sırasıyla VIF, Durbin Watson ve Spearman sıra korelasyon testi değerlerine bakılmış ve EKK varsayımlarını sağlayan model eşitlik (1) ile ifade edilmiştir.

$$Y = \beta_1 + \beta_2 X4 + \beta_3 X5 + \beta_4 X10 + \beta_5 X13 + \beta_6 X15 + u \quad (1)$$

Y: Yaşam memnuniyeti
X4: Doğumda yaşam beklentisi
X5: Yolsuzluk oranı
X10: Sosyal iletişim ağı
X13: Uzun dönemli işsizlik oranı
X15: Sağlık beyanı

Yukarıdaki regresyon modeline ait katsayı değerleri ve modelde çoklu iç ilişkinin olup olmadığını incelemek amacıyla bulunan VIF değerleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Katsayılar Tablosu

Model	β	Standart Hata	t	Sig.	İçilişki İstatistikleri	
					Hata Payı	VIF
1 Sabit	-8,262	2,736	-3,020	,007		
X4	,111	,039	2,839	,010	,475	2,104
X5	-,009	,004	-2,106	,049	,371	2,693
X10	,048	,016	2,932	,009	,532	1,881
X13	-,048	,026	-1,832	,083	,397	2,522
X15	,033	,010	3,454	,003	,455	2,196

Tablo 1'de değişkenlerin her birinin %90 güven düzeyinde anlamlı bulunduğu görülmektedir. Bağımsız değişkenlerin katsayıları incelendiğinde, yolsuzluk oranı ve uzun dönemli işsizlik oranı değişkenlerinin yaşam doyumu üzerine etkisi negatif iken doğumda yaşam beklentisi, sosyal iletişim gücü ve kendini sağlıklı hissetme değişkenlerinin ise yaşam doyumu üzerine etkisi pozitif olarak bulunmuştur.

Varyans şişirme faktörü (VIF) değeri çoklu iç ilişkinin bir ölçüsü olarak kullanılmaktadır. VIF>5 olması, çoklu iç ilişkinin varlığını gösterir (Tarı, 2010:162). Tüm açıklayıcı değişkenler için VIF değerleri 5'ten küçük bulunduğundan çoklu iç ilişki sorununa rastlanmamıştır.

Modelin belirlilik katsayısı ve modelde otokorelasyon olup olmadığını incelemek amacıyla bulunan Durbin Watson değeri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Model Özeti

Model	R	R Kare	Düzeltilmiş R Kare	Tahminin Standart Hatası	Durbin-Watson
1	,955	,912	,889	,28279	1,453

Belirlilik katsayısına bakıldığında bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişimi yüksek oranda açıkladığı görülmektedir (R^2=0,912). Geriye kalan % 8,8'lik kısım ise hata terimi vasıtasıyla modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından açıklanır.

Durbin Watson değerinin 0'a yakın çıkması pozitif otokorelasyonun olduğunu, 4'e yakın çıkması negatif otokorelasyonun olduğunu, 2'ye yakın çıkması ise otokorelasyonun olmadığını ifade etmektedir (Gujarati, 2004:469-470). Tablo 2'den anlaşılacağı üzere Durbin Watson değeri 2'ye yakın bulunduğundan (d=1,453) otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Spearman sıra korelasyon testi ise değişen varyans olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan bir testtir. Sıra korelasyon katsayısı (2) numaralı eşitlik yardımıyla hesaplanır.

$$r_s = 1 - 6\frac{\sum D_i^2}{n(n^2-1)} \quad (2)$$

Burada;

D_i: X ve $|e|$ 'lerin sıra sayıları arasındaki fark

n : Örnekteki gözlem sayısı

dır.

Test istatistiği değeri ise

$$t_{hes} = \frac{r_s\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r_s^2}} \quad (3)$$

şeklinde bulunur (Tarı, 2010:175-176). Eğer hesaplanan t değeri belli bir anlamlılık seviyesi ve serbestlik derecesine göre bulunan tablo t değerini aşarsa değişen varyans olduğuna karar verilir. Spearman sıra korelasyon testi ile hesaplanan t değeri (t=0,80), anlamlılık seviyesi ve serbestlik derecesine göre bulanan tablo t değerinden ($t_{tab} = 1.31$) küçük olduğundan değişen varyans olmadığına karar verilmiştir.

Modele ait varyans analizi sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Varyans Analizi Sonuçları

ANOVA

Model		Kareler Toplam	sd	Ortalama Kare	F	Sig.
1	Regresyon	15,761	5	3,152	39,415	,000
	Rezidü	1,519	19	,080		
	Toplam	17,280	24			

ANOVA tablosu incelendiğinde ise modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Sig=0,000).

TARTIŞMA VE SONUÇ

OECD'nin yayınladığı ''bölgesel iyi oluş endeksi'' ve ''daha iyi yaşam endeksi'' göstergelerinden hangilerinin yaşam doyumu üzerine etkili olduğu, seçilen 25 adet Avrupa ülkesine ait veriler yardımıyla regresyon analizi yöntemi kullanılarak tespit edilmiştir. Çalışmada birden fazla regresyon modeli kurulmuş olup bu modeller arasından EKK yöntemini uygulamak için gerekli varsayımları sağlayan ve açıklayıcı (bağımsız) değişkenlerin her birinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu model ele alınmıştır.

EKK varsayımlarından çoklu iç ilişki, otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının olup olmadığını incelemek amacıyla sırasıyla VIF, Durbin Watson ve Spearman sıra korelasyon testi değerlerine bakılmıştır. Tüm açıklayıcı değişkenler için VIF değerleri 5'ten küçük bulunduğundan çoklu iç ilişki sorununa rastlanmamıştır. Durbin Watson değeri ise 2'ye yakın bulunduğundan (d=1,453) otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Spearman sıra korelasyon testi ile hesaplanan t değeri (t=0,80), anlamlılık seviyesi ve serbestlik derecesine göre bulanan tablo t değerinden küçük olduğundan değişen varyans olmadığına karar verilmiştir. Yaşam doyumuna etki eden açıklayıcı değişkenler; doğumda yaşam beklentisi, yolsuzluk oranı, sosyal iletişim gücü, uzun dönemli işsizlik oranı ve kendini sağlıklı hissetme olarak belirlenmiş ve değişkenlerin her biri % 90 güven düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bağımsız değişkenlerin katsayıları incelendiğinde, yolsuzluk oranı ve uzun dönemli işsizlik oranı değişkenlerinin yaşam doyumu üzerine etkisi negatif; doğumda yaşam beklentisi, sosyal iletişim gücü ve kendini sağlıklı hissetme değişkenlerinin ise yaşam doyumu üzerine etkisi pozitif bulunmuştur. Belirlilik katsayısına bakıldığında bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkendeki değişimi yüksek oranda açıkladığı görülmektedir (R^2=0,912). Geriye kalan % 8,8'lik kısım ise hata terimi vasıtasıyla modele dahil edilmeyen değişkenler tarafından açıklanmaktadır. ANOVA tablosu incelendiğinde ise modelin bir bütün olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Sig=0,000).

KAYNAKÇA

Gökdemir, Ö. ve Veenhoven, R. (2014). *Kalkınmaya Farklı Bir Bakış: İyi Oluş*. In A. Aysan, ve D. Dumludağ, Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar, ss. 338-358. Ankara: İmge Kitabevi.
Gujarati, D. N. (2004). *Basic econometrics*. Boston: McGraw-Hill.
Shin, D. C. ve Johnson, D. M. (1978). Avowed Happiness as an Overall Assessment of the Quality of Life. *Social Indicators Research,* 5(4), ss. 475-492.
Tarı, R. (2010). *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

FİYAT KAZANÇ ORANI ile PAY SENEDİ GETİRİSİ ve FİYATI ARASINDAKİ İLİŞKİLERİ İNCELEYEN ÇALIŞMALARIN EVRİMİ

Prof. Dr. Güven Sevil
Anadolu University, Açıköğretim Fakültesi
Doç. Dr. Fatih Temizel
Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi Melik Kamışlı
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük Meslek Yüksekokulu
Öğr. Gör. Ekrem Meriç
Anadolu University, Açıköğretim Fakültesi

ÖZET

Pay senedi fiyatlarının ve fiyata etki eden faktörlerin belirlenmesi üzerindeki çalışmalar önemini koruyarak devam etmiştir. Etkin piyasa hipotezini savunan araştırmacılar pay senedi fiyatlarındaki değişimleri öngörmenin imkânsız olduğunu söylemişler, etkin piyasalar hipotezinin geçersizliğini savunan araştırmacılar ise işletme finansal verileri ve makroekonomik göstergeler yardımıyla fiyat değişimlerinin tahmin edilebileceğini söylemişlerdir.

Pay senedi piyasa fiyatlarının gerçeği yansıtıp yansıtmadığının belirlenmesi temel analiz kapsamında incelenir. Temel analizle pay senetlerinin gerçek değerlerinin hesaplanmasında kullanılan çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler arasında en yaygın kullanımı olan Fiyat / Kazanç (F/K)oranı yöntemidir.

Fiyat - kazanç oranı temelli çalışmaları; Fiyat Kazanç Oranı ile pay senedi getirisi ilişkisini inceleyen çalışmalar, Fiyat Kazanç oranını etkileyen ya da açıklayan değişkenleri temel alan çalışmalar ve Fiyat Kazanç oranını diğer yatırım yöntemleri ile karşılaştıran çalışmalar olarak üç bölümde inceleyebiliriz. Bu çalışmada Fiyat Kazanç oranı ile pay senedi getirisi ve fiyatları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların gelişimi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Oranlar, Fiyat Kazanç Oranı, Pay Senedi Değerlemesi

THE EVOLUTION OF STUDIES ON THE EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN PRICE EARNING RATIO, SHARE YIELD AND SHARE PRICES

ABSTRACT

The studies on the determination of the share price and the factors affecting the share price have continued to be important. Researchers advocating an effective market hypothesis have said that it is impossible to predict changes in share price. On the other hand, researchers who advocate the ineffectiveness of the effective market hypothesis say that price changes can be estimated with the aid of business financial data and macroeconomic indicators.

Determination of whether the prices of the shares in the market reflect the facts are analyzed within the scope of the basic analysis. There are various methods used in the calculation of the actual values of the share by basic analysis. Among these methods, the most common use is the Price / Earnings (P/E) ratio method.

Price - earnings based work; it is possible to group studies in three parts, firstly studies that examine the relation between the price earnings ratio and the yield of share certificates, followed by studies based on variables that affect or explain the price earnings ratio, and finally studies that compare price earnings ratio to other investment methods. In this study, it is aimed to present the development of the studies which examine the relationship between the price earnings ratio and the share price yield and the share prices.

Keywords: Financial Ratios, Price Earnings Ratio, Stock Valuation

GİRİŞ

Pay senedi fiyatlarının belirlenmesi birçok araştırmacı tarafından incelenmiş ve pay senedi fiyatına etki eden faktörlerin belirlenmesi üzerindeki çalışmalar önemini koruyarak devam etmiştir.

Etkin Piyasalar Hipotezi ve Pay Senedi Fiyatları

Etkin piyasa hipotezinin geçerli olduğunu ve her türlü bilginin pay senedi fiyatını etkilediği görüşünü savunan araştırmacılar pay senedi fiyatlarında meydana gelen değişimleri önceden tahmin etmenin imkânsız olduğunu söylemişlerdir. Buna karşılık, etkin piyasalar hipotezinin geçersiz olduğunu ya da bilgilerin pay senedi fiyatlarına geç yansıdığını savunan araştırmacılar ise işletmelerin finansal verileri ve makroekonomik göstergeleri yorumlayarak pay senedi fiyatlarındaki değişimlerin önceden tahmin edilebileceğini söylemişlerdir.

Temel Analiz ve Fiyat Kazanç Oranı

Piyasada oluşan pay senetlerinin fiyatlarının gerçeği yansıtıp yansıtmadığının belirlenmesi temel analiz kapsamında incelenmektedir. Temel analiz, herhangi bir pay senedinin ya da tüm piyasanın gerçek değerinin tahmin edilmesi esasına dayanmaktadır. Temel analizle pay senetlerinin gerçek değerlerinin hesaplanmasında kullanılan çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Fiyat / Kazanç (F/K) oranı yöntemi, bu yöntemler arasında en sık kullanılan yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fiyat Kazanç Oranı Temelli Çalışmaların Guruplandırılması

Fiyat Kazanç Oranı üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde; alanyazında yer alan çalışmaları;

- Fiyat Kazanç Oranı ile pay senedi getirisi ilişkisini inceleyen çalışmalar,
- Fiyat Kazanç Oranını etkileyen ya da açıklayan değişkenleri temel alan çalışmalar,
- Fiyat Kazanç Oranını diğer yatırım yöntemleri ile kıyaslayan çalışmalar

olmak üzere üç gurupta sınıflandırmak olasıdır.

Bu çalışmada ilk ortaya çıkışından bugüne Fiyat Kazanç oranı ile pay senedi getirisi ve pay senedi fiyatları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların gelişiminin ortaya konulması amaçlanmıştır.

ALANYAZIN

1934 yılında ilk olarak Graham ve Dodd tarafından önerilen Fiyat/Kazanç Oranı (Graham ve Dodd, 1934:496) basitliği, kullanım kolaylığı ile bireysel yatırımcılar başta olmak üzere tüm yatırımcılar tarafından tercih edilmiştir. Fiyat/Kazanç oranının yaygın kullanımına bağlı olarak alanyazında bir çok çalışmaya konu olmuş, Fiyat/Kazanç oranı temelli çalışmalar günümüzde de artan oranda devam etmektedir.

Çalışma kapsamında 146 makale, 27 Doktora tezi 4 Yüksek Lisans Tezi olmak üzere 177 çalışma incelenmiştir. Bu çalışmalardan Fiyat Kazanç Oranı ile pay senedi getirisini inceleyen çalışmalar filtre edilerek özgünlüğü, kullanılan yöntem, incelenen piyasa ve veri yapıları da dikkate alınarak 45 çalışma detaylı olarak incelenmiştir.

F/K Oranının Ortaya Çıkışı ve İlk Çalışmalar

Alanyazında düşük Fiyat / Kazanç oranlı pay senetlerine yatırım stratejisinin ilk olarak Graham ve Dodd tarafından 1934 tarihinde önerildiği görülmektedir. (Graham ve Dodd, 1934:496)

Bell 1958'de yaptığı çalışmada, pay senedi değerlemesinde "Fiyat- Gelecek Getiriler Oranı" kullanmıştır. (Bell, 1958:25)

Nicholson 1960 tarihli çalışmasında Fiyat / Kazanç (F/K) oranını incelemiş, (Nicholson, 1960:43) Margoshes 1960 tarihli çalışmasında (Margoshes, 1960, 125) Fiyat/Kazanç oranının finansal analizde kullanımını incelemiştir.

Nicholson 1968'de yaptığı çalışmasında fiyat oranlarının yatırım sonuçları üzerindeki etkilerini incelemiştir. (Nicholson, 1968:105) Molodovsky ise aynı tarihli çalışmasında pay değerleri ve pay fiyatları arasındaki ilişkileri incelemiştir. (Molodovsky, 1968:134)

Robichec ve Bogue 1971'de yaptıkları çalışmalarında Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve beklenen değeri incelemiş, bu kapsamda öncelikle standart pay senetleri ve büyüme beklentisi olan pay senetleri üzerindeki Fiyat / Kazanç oranı ve belirleyicilerini ortaya koymayı, daha sonra Fiyat / Kazanç oranını etkileyen finansal değişkenleri belirlemeyi amaçlamışlardır. (Robichek ve Bogue, 1971:731)

Chung ise 1974 tarihli çalışmasında pay senetlerinin Fiyat / Kazanç (F/K) oranı analizinde firma etkisini araştırmıştır. (Chung, 1974:1009)

1977 yılına kadar Fiyat / Kazanç (F/K) oranı üzerine yapılan çalışmalarda risk ve getiri arasındaki ilişki dikkate alınmamış, Fiyat / Kazanç (F/K) oranının sistematik etkisi ilk olarak Basu tarafından 1977 yılında ortaya konmuştur. (Basu, 1977:663)

Basu bu çalışmasında, Fiyat / Kazanç (F/K) oranları ile pay senetlerinin yatırım performansları arasındaki ilişkiyi incelemiş, veri seti olarak NYSE (New York Pay Senetleri Borsası)'de işlem gören endüstri şirketlerinden 1.400 şirkete ilişkin bir veri tabanı kullanılmıştır. Basu Nisan 1957 – Mart 1971 dönemini incelediği bu çalışmada, Sermaye Varlıklarını Fiyatlama Modeline (SVFM) dayanarak riske göre düzeltilmiş pay senedi ve piyasa getirisi verilerini kullanmıştır.

Basu çalışmasında sonuç olarak; incelenen dönemde düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranına sahip pay senetlerinden oluşturulan portföylerin yüksek Fiyat / Kazanç (F/K) oranına sahip pay senetlerinden oluşturulan portföylerden ortalamada daha yüksek mutlak ve riske göre düzeltilmiş getiri oranlarına sahip olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada bu bulgulara ek olarak Sermaye Piyasası Teorisi'ne aykırı bir şekilde, düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranlı portföylerin yüksek getirilerine karşılık daha düşük düzeyde risk taşıdıkları ortaya konmuştur.

Fiyat Kazanç Oranı ile Pay Senedi Getirisi İlişkisini İnceleyen Çalışmalar:

Bu konuda yapılmış ilk çalışmalar arasında McWilliams'ın 1966'da yaptığı çalışması yer almaktadır. McWilliams 390 şirkete ait pay senetlerinin 1953-1964 yılları arasındaki verilerini baz alarak oluşturduğu portföylerin getiri performanslarını Fiyat / Kazanç (F/K) oranı derecesine göre gözlemlemiştir. Çalışmada düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranına sahip işletmelerin paylarından oluşan portföylerin yatırımcısına daha yüksek getiri sağladığı sonucuna varılmıştır. (McWilliams, 1966:137)

Breen 1968 tarihli çalışmasında 1953-1966 yıllarına ait veriler kullanarak düşük ve yüksek Fiyat / Kazanç (F/K) oranına sahip iki portföy oluşturarak McWilliams'ı destekleyen bir sonuca ulaşmıştır. (Breen, 1968:125)

Robichek ve Bogue 1971 tarihli çalışmalarında McWilliams ve Breen'in aksine Fiyat / Kazanç (F/K) oranına göre yatırım yapmanın her zaman kazançlı sonuçlar vermediğini savunmuşlardır. Çalışma kapsamında yapılan bazı pay senedi yatırımlarında getirilerin, faiz oranı getirisinin altında kaldığını ve her zaman düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranlı pay senetlerine yatırım yapmanın yüksek getiri sağlamadığı sonucuna varmışlardır. (Robichek ve Bogue, 1971:731)

Basu 1977'de yaptığı çalışmasında NSYE'de işlem gören sanayi sektöründe yer alan 1400 firmanın Eylül 1956 ve Ağustos 1971 dönemine ait verilerini regresyon yöntemi ile analiz etmiş, Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ile ilgili bilgilerin pay fiyatlarına yavaş yansıdığını gözlemlemiş, düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranına sahip portföylerin daha çok getiri sağladığı sonucuna varmıştır. Basu'nun bu çalışması pay senedi fiyatları ve Fiyat / Kazanç oranı ilişkisini "Etkin piyasalar hipotezi" açısından inceleyen ilk çalışma olması açısından alanyazında önemli bir yere sahiptir.

Basu 1983 yılında yaptığı bir diğer çalışmada 1963 ve 1983 yılları arası NSYE'de işlem gören firmalara ait pay senedi verileriyle Fiyat / Kazanç (F/K) oranı derecesine ve firma büyüklüğüne göre farklı portföyler oluşturmuştur. Çalışma sonuçlarına göre düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranına sahip paylardan oluşturulan portföylerin aşırı bir getiri sağladığı ve Fiyat / Kazanç (F/K)

oranının beklenen pay senedi getirisi üzerinde etkili olan birçok faktörü kapsayan önemli bir oran olduğunu belirtmiştir. (Basu, 1977:663)

Peavy ve Goodman, 1983 tarihli çalışmasında Basu'nun bulgularını destekler şekilde düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranına göre yapılan yatırımların yatırımcısına daha çok getiri sağladığı sonucuna varmışlardır. (Peavy ve Goodman, 1983:43)

Keown, Pinkerton ve Chen 1987 tarihli çalışmalarında Fiyat / Kazanç (F/K) oranı düzeyine göre seçilmiş pay senedi guruplarından oluşturulan ve beta katsayılarına göre yapılandırılan portföylerin verimini araştırdıkları çalışmalarında 1971 – 1980 dönemi Compustat veritabanı ve S&P 500 pay senedi fiyat endeksi verilerini incelemişlerdir. Çalışmada Fiyat / Kazanç (F/K) oranı düzeyine göre seçilmiş pay senetlerinden oluşturulan ve beta katsayıları yardımı ile risk düzeyine göre yapılandırılan portföylerin verimi araştırılmış, düşük veya yüksek Fiyat / Kazanç (F/K) oranına göre yapılan pay senedi yatırımlarında sistematik olmayan risk düzeyine etki edilebileceği ortaya konmuştur. Çalışma Fiyat / Kazanç (F/K) oranı tabanlı portföy performansı ölçen çalışmaların temelini oluşturmaktadır. (Keown vd., 1987:187)

Larcker'in 1989 tarihli çalışmasında 1973 – 1983 dönemine ilişkin veriler Cross-sectional korelasyon ve regresyon analizi yardımı ile incelenmiştir. Çalışmada pay senedi fiyatları ve Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ile bilanço rakamları arasındaki ilişki bir olasılık endeksi yardımı ile incelenmiş, piyasa tarafından fiyatlanan gelir bileşenlerinin uygun değer bilgisi veya ölçüm hatası olup olmadığının belli olmadığı ortaya konulmuştur. Çalışmada ilginç bir sonuç olarak; pay senedi getirilerinin bilançoda yer alan bilgilerin gecikmeli de olsa yansıması olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Larcker, 1989:145)

Düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranına göre yatırım yapma stratejisinin aksine, Johnson vd. 1989 tarihli çalışmalarında NSYE'de işlem gören pay senetlerine ait Ocak 1979 ve Ocak 1985 verilerini analiz etmiş ve orta dereceli Fiyat / Kazanç (F/K) oranına sahip pay senetleri düşük derecelilere göre daha yüksek kazanç getirdiği sonucuna ulaşmışlardır. (Johnson vd., 1989:499)

Bierman 1991'de yaptığı çalışmasında pay senedi fiyatlarının normalde şirket varlıklarının çok küçük bir kısmını temsil ettiğini, bunun Japon piyasası için geçerli olmadığını, Fiyat / Kazanç (F/K) oranının abartıldığını ve Japon pay senetlerinin düşük fiyatlandığını ortaya koymuştur. Bu nedenle Fiyat / Kazanç (F/K) oranının hesaplanmasında farklı bir yol izlenerek, kar paylarını dikkate almayan, ya da kamu sahipliğini dikkate alan bir model önerilmiştir. (Bierman, 1991:91)

Lakonishok, Shleifer ve Vishny 1994 yılında yaptıkları çalışmalarında Fiyat / Kazanç (F/K) oranı yöntemine göre düşük oranlı pay senetlerine yapılan yatırımların yüksek getiri sağladığını savunmuşlardır. (Lakonishok vd., 1994:1541)

Karan 1996 tarihli çalışmasında Türkiye'de düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarına sahip portföylere yatırım yapıldığında uzun vadede yüksek getiri elde edilebildiği görüşünü savunmuştur. (Karan, 1996:26)

Aydoğan ve Güney 1997 tarihli çalışmalarında Türkiye'de pay senedi getirilerini açıklamada Fiyat / Kazanç (F/K) oranının etkili bir yöntem olduğu sonucuna varmışlardır. (Aydoğan ve Güney, 1997:83)

Shen 2000 tarihli çalışmasında S&P 500 endeksi ve hazine bonosu faizlerinden yararlandığı, 1872 – 1998 dönemini kapsayan çalışmasında öncelikle Fiyat / Kazanç (F/K) oranları ve uzun dönemli pay senedi piyasası performansını, devamında kısa dönemli piyasa performansını incelemiştir. Çalışmada kar payı verimi ile hazine bonosu faiz oranları arasındaki ilişkiler değerlendirilerek Fiyat / Kazanç (F/K) oranı varsayımları kanıtlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada Fiyat / Kazanç (F/K) oranları yüksek olduğunda, izleyen 10 yıldaki pay senedi fiyatlarının yavaş arttığı gözlenmiştir. (Shen, 2000:23)

Hawawini ve Keim 2000 tarihli çalışmalarında Fiyat / Kazanç (F/K) oranı yöntemine göre düşük oranlı pay senetlerine yapılan yatırımların yüksek getiri sağladığı bulgusuna ulaşmıştır. (Hawawini ve Keim, 2000:11)

Tilley 2015 tarihli çalışmasında, (Tilley, 2015:8) Modares, Abedi ve Mirshams 2008 tarihli çalışmalarında, (Modares vd., 2008:11) ve Truong 2009 tarihli çalışmasında (Truong, 2009:1) Fiyat / Kazanç (F/K) oranı yöntemine göre düşük oranlı pay senetlerine yapılan yatırımların yüksek getiri sağladığını savunmuşlardır.

Trevino ve Robertson 2002 yılında yaptıkları çalışmalarında Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve piyasa getirileri arasındaki korelasyonun kısa dönemde çok düşük olduğunu, buna karşılık uzun dönemde daha anlamlı olduğunu ortaya koymuşlardır. (Trevino ve Robertson, 2002:76)

Kusuma 2005 tarihli çalışmasında 1991 – 1995 dönemi Compustat Global Vantage veritabanında yer alan Japon ve Amerikan işletmelerinin verilerini kullanmış, Japon işletmelerinin Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarının Amerikan işletmelerine kıyasla daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuçlar Bierman'ın (1991) bulgularını destekler niteliktedir. (Kusuma, 2005:69)

Kalaycı ve Karataş 2005 yılında yaptıkları çalışmada, Türkiye piyasası için oluşturdukları çalışmalarında Fiyat / Kazanç (F/K) oranının genel olarak pay senedi fiyatlarını anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucuna varmışlardır. (Kalaycı ve Karataş, 2005:146)

Bhargava ve Malhotra'nın 2006 tarihli çalışmalarında S&P 500, MSCI World, MSCI Europe ve EAFE endekslerine ait 1980 -2000 dönemine ilişkin Fiyat / Kazanç (F/K) oranları, endeks değerleri ve aylık getirilerini kullanarak; otokorelasyon, VECM ve VAR analizlerinden yararlanmışlardır. Çalışma izleyen dönem fiyat ve getirileri üzerinde Fiyat / Kazanç (F/K) oranının etkisi olup olmadığını belirlemek amacı ile endeks fiyatları ve endeks getirisi üzerinde Fiyat / Kazanç (F/K) oranı etkisini araştırmaktadır. Çalışmada Fiyat / Kazanç (F/K) oranı etkisini belirlemek için VAR (Vector Autoregression) ve VECM (vector error correction) analizleri ile yüksek veya düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarının getiri veya fiyat düzeylerinde yükselme veya düşmeye neden olup olmadığını belirlemek amacı ile Granger nedensellik testinden yararlanılmıştır. Yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak ABD piyasaları yanında dünya piyasaları da değerlendirmeye alınmıştır. (Bhargava ve Malhotra, 2006:86)

Anderson ve Brooks 2006 tarihli çalışmalarında 1975 – 2003 dönemi Londra Pay Senedi Fiyat Veritabanı (LSPD)'na ilişkin veriler üzerinden getiriler açısından uzun dönemli 28 yıllık Fiyat / Kazanç (F/K) oranını incelemişlerdir. Çalışmada ortalama yıllık getiriler kullanılarak öncelikle 1 yıllık, sonrasında 1-8 yıl elde tutma dönemleri için elde edilen getiriler karşılaştırılmıştır. Çalışmada kısa dönemli analizlerin olumlu sonuçlar vermemesine karşılık, geçmiş getiriler üzerinden 5 – 8 yıllık analizlerin daha isabetli sonuçlar verdiği ortaya konulmuştur. (Anderson ve Brooks, 2006:1063)

Aras ve Yılmaz 2008'de yaptıkları çalışmada 1997 – 2003 döneminde gelişmekte olan 12 ülke piyasasına ilişkin toplam getiri. Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) oranları, kar payı verimi ve Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarını inceleyerek, gelişmekte olan ülke piyasaları için Fiyat / Kazanç (F/K) oranı, kar payı verimi ve Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) oranları ile pay senedi getirilerini tahmin etmeyi amaçlamış, ülkeler arası farklılıkları ortaya koymuşlardır. (Aras ve Yılmaz, 2008:18)

Truong 2009 tarihli çalışmasında, 1997 – 2007 dönemi için, Yeni Zelanda Borsası'nda (NZX) negatif Fiyat / Kazanç (F/K) oranına sahip pay senetlerini dikkate almaksızın tüm işletmeleri 5'e bölerek, en düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranına sahip pay senetlerinden oluşturulan portföylerin getirilerini incelemiştir. Çalışmada düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranlı pay senetlerinin yüksek Fiyat

/ Kazanç (F/K) oranlı pay senetlerinden daha iyi performans sağladığı ortaya konmuştur. (Truong, 2009:1)

Horasan 2009 tarihli çalışmasında, 2000 – 2009 dönemi BIST 30 Fiyat / Kazanç (F/K) oranları, yıllık getiri değişimleri ve yılsonu kapanış fiyatlarını kullandığı çalışmasında, bağımsız değişken olarak bir sonraki yılın kapanış fiyatı ve getiri oranlarını, bağımlı değişken olarak Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarını kullanmıştır. Çalışmada BIST 30 kapsamında yer alan işletmelerin Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarının bir sonraki dönem fiyat ve getirilerine olan etkisi test edilmiş, Fiyat / Kazanç (F/K) ve kapanış fiyatları arasında anlamlı ve pozitif, Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve getiri arasında anlamlı fakat negatif yönlü bir etki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Horasan, 2009:181)

Ege ve Bayrakdaroğlu 2009 tarihli çalışmalarında, Türkiye piyasasını incelemiş, Fiyat / Kazanç (F/K) oranının genel olarak pay senedi fiyatlarını anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucuna varmışlardır. (Ege ve Bayrakdaroğlu, 2009:139)

Ikoku, Hosseini ve Okany 2010'da yaptıkları çalışmada, Nijerya Borsası'nda 2000 – 2009 dönemi tüm endeks verileri (ASI) ve Fiyat / Kazanç (F/K) oranı verilerinden yararlanarak, Granger nedensellik testi, ARIMA ve VEC modellerine karşılık kullandıkları SARIMA modeli ile pay senedi fiyatını tahminde diğer üç modelden daha iyi bir performans elde etmişlerdir. (Ikoku vd., 2010:6581)

Eun ve Lee 2010 tarihli çalışmalarında, 1980 – 2008 dönemine ilişkin 17 ülke (Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, Hong Kong, İrlanda, Japonya, Hollanda, Norveç, Singapur, Güney Afrika, İsviçre, İngiltere, ABD) piyasasına ilişkin aylık Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarını kullanmış, 1980'lerin başlarında ortaya çıkan finansal entegrasyon nedeni ile ülkeler arası önemli bir yakınlaşma olduğunu, incelenen dönemde oransal farklılığın %70 oranında düştüğünü ortaya koymuşlardır. Bu 17 piyasa arasında muhasebe farklılıkları olmasına rağmen Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarında yakınlaşma olması dikkat çekicidir. (Eun ve Lee, 2010:125)

Ong, Yichen ve Teh 2010'da yaptıkları çalışmada, 1994 – 2010 dönemi Malezya Kuala Lumpur Borsası KLCI 100 endeksi kapsamındaki işletmelerde; Malezya pay senedi piyasasında gelecekteki getirileri tahminde ortalama Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarını test etmişler, olumlu sonuç almışlardır. Yüksek Fiyat / Kazanç (F/K) oranlarının Kuala Lumpur Borsası (KLCI) piyasa performansında ileride ortaya çıkabilecek düşüşleri tahmin etme yeteneği olup olmadığını test etmişler, olumlu sonuç almışlar, yüksek Fiyat / Kazanç (F/K) oranlı dönemleri izleyen kısa ve uzun dönemlerde piyasa performansında düşüş olduğunu ortaya koymuşlardır.

Fiyat / Kazanç (F/K) oranının pay senedi piyasasında gelecekte beklenen ayı piyasasını ortaya koymada bir parametre olarak kullanılıp, kullanılamayacağını test etmeyi amaçlamışlar, Fiyat / Kazanç (F/K) oranındaki artışın, pozitif korelasyon nedeni ile endekste de artışa neden olması, Fiyat / Kazanç (F/K) oranındaki düşüşün endekste düşüşe neden olabileceği ve bu nedenle beklenen ayı piyasasının göstergesi olabileceği ortaya konmuştur. (Ong vd. 2010:194)

Nargeleçekenler 2011 tarihli Türkiye sermaye piyasasını incelediği çalışmasında, 2000 – 2008 dönemi BIST'te işlem gören 24 alt sektöre ait Fiyat / Kazanç (F/K) oranları, kapanış fiyatlarını incelemiş, altışar aylık dönemde incelenen 24 sektörün 6'sı, üçer aylık dönemde sadece 5'i için anlamlı sonuç bulmuştur. (Nargeleçekenler, 2011:165)

İçke ve Aytürk 2011'de yaptıkları, Türkiye sermaye piyasasının incelendiği çalışmada, Nisan 2001 – Mart 2009 döneminde BIST'te işlem gören banka, sigorta, yatırım, finansal kiralama ve faktöring şirketleri, holdingler, yatırım ortaklıkları ve gayrimenkul yatırım ortaklıkları dışındaki şirketlerin pay senetlerini kullanmışlar, çalışmada incelenen dönemde Fiyat / Kazanç (F/K) oranı etkisinin geçerli olmadığını belirlemişlerdir. Bu sonuç BIST'in zayıf formda etkinliğini ortaya koymaktadır. (İçke ve Aytürk, 2011:103)

Pereda 2012 tarihli çalışmasında Lima borsasında 1995 – 2011 döneminde Borsa genel endeksi (IGBVL)'nin Fiyat / Kazanç (F/K) oranının hesaplanması yolu ile oluşturulması amaçlanmış, 2008 finansal krizinin etkileri de ölçülerek, pay senedi fiyatlarının arttığı yüksek Fiyat / Kazanç (F/K) oranı dönemlerinde özkaynak kazançlarının da arttığı bulgusuna ulaşmıştır. (Pereda, 2012:41)
I'Ons ve Ward 2012'de yaptıkları çalışmada Ekim 2005 – Haziran 2010 döneminde Johannesburg Borsası'nda (JSE) işlem gören pay senetlerinin tarihi fiyat verileri, tarihi pay başına kazanç verileri ile pay başına kazanç ve Fiyat / Kazanç (F/K) verilerini kullanarak, Fiyat / Kazanç (F/K) oranına "G" ile ifade ettikleri büyüme oranını dahil etmişler, bulunan oran için Lynch'in (1989) değerleme kriterlerini kanıtlamışlardır. Araştırmada büyüme oranı ile birlikte kullanılan Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve benchmark portföy ile oluşturulan portföyün yıllık bazda %3,1 fazla getiriye sahip olduğu ortaya konulmuştur. (I'Ons ve Ward, 2012: 1)
Bagheri, Geigal ve Lari 2013 yılında, Tahran borsasında 2004 – 2008 dönemindeki düzeltilmiş pay senedi getirileri ile Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ilişkisini araştırmışlar, Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve pay senedi getirisi arasında belirgin bir ilişki olmadığını ortaya koymuşlardır. (Bagheri vd., 2013:4411) Ulaşılan sonuçlar Basu ve Aydoğan'ın bulgularıyla çelişmiştir.
Uluyol ve Türk 2013'de Türkiye piyasası için oluşturdukları çalışmalarında Fiyat / Kazanç (F/K) oranının genel olarak pay senedi fiyatlarını anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır. (Uluyol ve Türk, 2013:365)
Chen, Ye ve Huang 2014 tarihli çalışmalarında Mayıs 2007 – Nisan 2011 dönemi Shanghai Composite endeksi günlük verilerini kullanarak Fiyat / Kazanç (F/K) oranı ve Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) oranlarının Çin sermaye piyasasında risk ölçümü ve erken uyarı göstergesi olarak kullanımını araştırmışlardır. Sonuç olarak VAR (Vector Autoregression) ile birleştirilmiş Fiyat / Kazanç (F/K) ve Piyasa Değeri / Defter Değeri (PD/DD) oranlarının kullanıldığı yöntemin, büyük düşüşler öncesinde erken uyarı verdiği bulgusuna ulaşmışlardır. (Chen vd., 2014:1)
Kurtaran 2014'de Türkiye piyasası için yaptığı çalışmada, Fiyat / Kazanç (F/K) oranının genel olarak pay senedi fiyatlarını anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. (Kurtaran, 2014:155)
Chhaya ve Nigam 2015 tarihli çalışmalarında, düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranı yatırım stratejisi kullanılmasının daha çok getiri sağladığını savunmuşlardır. (Chhaya ve Nigam, 2015:34)
Güngör ve Yerdelen Kaygın 2015 tarihli, Baraz ve Daşbaşı 2016 tarihli, Güriş ve Pala 2016 tarihli çalışmalarında Türkiye'de pay senedi getirilerini açıklamada Fiyat / Kazanç (F/K) oranı rasyosunun etkili bir yöntem olduğu sonucuna varmışlardır. (Güngör ve Yerdelen Kaygın, 2015:149) (Baraz ve Daşbaşı, 2016:478) (Güriş ve Pala, 2016:413)
Tilley 2015 tarihli, Fiyat / Kazanç (F/K) oranı yöntemini kullandığı çalışmasında, düşük Fiyat / Kazanç (F/K) oranlı pay senetlerine yapılan yatırımların yüksek getiri sağladığını savunmuştur. (Tilley, 2015:8)
Şişman, Çömlekçi ve Şahin 2017'de yaptıkları, Türkiye piyasası için oluşturdukları çalışmalarında Fiyat / Kazanç (F/K) oranının genel olarak pay senedi fiyatlarını anlamlı bir şekilde etkilemediği sonucuna varmışlardır. (Şişman vd., 2017:88)
Meriç, Temizel ve Kamışlı tarafından 2017'de yapılan çalışmada, BIST bankacılık sektöründe yer alan 5 banka için pay senedi fiyatı, FK oranı ve kar payı verim oranı oranı arasındaki ilişkiler araştırılmış, menkul kıymet analistleri ve bireysel yatırımcılar açısından Fiyat Kazanç oranının kullanışlı olacağı sonucuna ulaşılmıştır. (Meriç vd., 2017:107)

SONUÇ

Yapılan alanyazın araştırmasında incelenen 177 çalışmadan 44 tanesinin "Fiyat Kazanç Oranı ile Pay Senedi Getirisi ve Fiyatı Arasındaki İlişkiler"e odaklandığı gözlemlenmiştir.

İncelenen çalışmaların ABD, Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, Almanya, Hong Kong, İrlanda, Japonya, Hollanda, Norveç, Endonezya, Güney Afrika, İsviçre, İngiltere, Çekya, Nijerya, Malezya, Hindistan, Çin, İran, G. Afrika, Peru, İran ve Türkiye olmak üzere 27 ülkeyi kapsadığı gözlemlenmiştir.

İncelenen çalışmalar genelde F/K oranına odaklanırken, F/K Oranı yanında beta katsayılarının, bilanço rakamlarının, büyüme oranları gibi değişkenlerin de analizlerde kullanıldığı, cross-sectional korelasyon, regresyon analizi, VECM (Vector Error Correction), VAR (Vector Autoregression) ve Granger nedensellik testi gibi yöntemlerin kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Türkiye üzerine yapılan çalışmaların bazılarında düşük F/K oranlı pay senetlerine yatırım yapmanın getiriler üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı sonucu ortaya çıkarken, özellikle uzun dönemli çalışmalar, farklı sektörler ve farklı dönemler üzerine yapılan çalışmalarda F/K oranının etkileri gözlenmiştir.

Bu sonucu Türkiye sermaye piyasasının zayıf formda etkin olması ile de açıklamak olasıdır.

Yapılan çalışmalarda genel olarak;

- Düşük F/K Oranına sahip payların ve portöylerin izleyen dönemlerde yüksek getiri sağladığı,
- F/K oranının büyük düşüşler öncesinde erken uyarı verdiği,
- Uzun dönemde daha başarılı sonuçlar verdiği,
- Aynı çalışmada incelenen farklı piyasalarda, benzer sonuçlara ulaşıldığı,

Piyasa etkinliğinin ölçümünde kullanışlı olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

GELECEK ÇALIŞMALAR

Çalışmada F/K Oranı ile pay senedi getirisi ilişkisini inceleyen çalışmalar incelenmiş olup; F/K Oranını etkileyen ya da açıklayan değişkenleri temel alan çalışmalar ve F/K Oranını diğer yatırım yöntemleri ile kıyaslayan çalışmalar için de yapılması planlanmaktadır.

Bunlara ek olarak araştırma kapsamında incelenen çalışmaların ülkemiz sermaye piyasasında farklı sektörler ve periyotlarda yapılması da olumlu olacaktır.

KAYNAKÇA

Anderson, K. ve Brooks, C. (2006), “The Long-Term Price-Earnings Ratio”, Journal of Business Finance & Accounting, (33(7) & (8), 1063 – 1086.

Aras, G. ve Yilmaz, M.K. (2008), “Price-Earnings Ratio, Divident Yield, and Market-To-Book Ratio to Predict Return on Stock Market: Evidence From The Emerging Markets”, Journal of Global Business and Technology, 4(1), 18 – 30.

Aydoğan, K. ve Güney, A. (1997), “Hisse senedi Fiyatlarının Tahmininde F/K Oranı ve Temettü Verimi”, İMKB Dergisi, 1 (1), 83-96.

Bagheri, A., Geigal, O.B. ve Lari, M. (2013), “Investigating the Relationship between the Price to Earnings Ratio with the Return of Adjusted Stock in Capital Market of Iran”, Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology, (5:17), 4411 – 4414.

Baraz, E.H. ve Daşbaşı, B. (2016), “F/K Oranı ile Endeks Getirileri Arasındaki İlişki Üzerine Ampirik Bir Çalışma: BIST100 Örneği”, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 4(34), 478-486.

Basu, S. (1977), “Investment Performance of Common Stocks in Relation to Their Price-Earnings Ratios: A Test of the Efficient Market Hypothesis”, The Journal of Finance, 32(3), 663-682.

Basu, S. (1983), “The Relationship between Earnings Yield, Market Value, and Return for NYSE Common Stocks: Further Evidence”, Journal of Financial Economics, 12(1), 129-156.

Bell, W.E. (1958), “The Price-Future Earnings Ratio: A Practical Aid to Stock Valuation”, The Analysts Journal, 14(4), 25-28.

Bhargava, V. ve Malhotra, D.K. (2006), ”Do Price-Earnings Ratios Drive Stock Values?”, The Journal of Portfolio Management, 33(1), 86 – 92.

Bierman, J.B. (1991), "Price Earning Ratios Restructured for Japan", Financial Analysts Journal, 47(2), 91 – 92.
Breen W. (1968), "Low Price-Earnings Ratios and Industry Relatives", Financial Analysts Journal, 24(4), 125-127.
Chen, R., Ye, S. ve Huang, X. (2014), "Risk Measure and Early-Warning System of China's Stock Market Based on Price-Earnings Ratio and Price-to-Book", Ratio Hindawi Publishing Corporation Mathematical Problems in Engineering, Vol:2014, 1 – 8.
Chhaya, G. ve Prashant, N. (2015), "Value Investing with Price-Earnings Ratio in India", Journal of Applied Finance, 21(2), 34-48.
Chung, P.S. (1974), "An Investigation of the Firm Effects Influence in the Analysis of Earnings to Price Ratios of Industrial Common Stocks", The Journal of Financial and Quantitative Analysis, 9(6), 1009 - 1029.
Ege, İ. ve Bayrakdaroğlu, A. (2009), "İMKB Şirketlerinin Hisse Senedi Getiri Başarılarının Lojistik Regresyon Tekniği İle Analizi", ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 5(10), 139–158.
Eun, C.S. ve Lee, J. (2010), "Evolution of earnings-to-price ratios: International evidence", Global Finance Journal, 21(2), 125 – 137.
Graham, B. ve Dodd, D.L. (1934), Security Analysis, New York, N.Y.: Whittlesey House, McGraw-Hill Book Co.
Güngör, B. ve Yerdelen Kaygın, C. (2015), "Dinamik Panel Veri Analizi ile Hisse Senedi Fiyatını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi", Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi, 6(9), 149-168.
Güriş, S. ve Pala, A. (2016), "Hisse Senedi Getirisi ve Firma Karakteristikleri Arasındaki İlişkinin Borsa İstanbul Üzerinde Test Edilmesi: Panel Veri Modeli Uygulaması", Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 8(15), 413-421.
Hawawini, G. ve Keim, D.B. (2000), "The Cross Section of Common Stock Return A Rewiev of the Evidence and Some New Findigs", Rodney L. White Center Working Paper No. 08-99, 1-41.
Horasan, M. (2009), "Fiyat / Kazanç Oranının Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: İMKB 30 Endeksi Üzerine Bir Uygulama", Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23(1), 181 – 192.
Ikoku, A.E., Hosseini, A. ve Okany, C.T. (2010), "Can Price-Earnings Ratios Predict Stock Pices? Evidence from the Nigerian Equity Market", The International Journal of Finance, 22(4), 6581 – 6611.
İçke, B.T. ve Aytürk, Y. (2011), "Fiyat – Kazanç Oranı Etkisinin Değer Yatırım Stratejileri Kapsamında Analizi: İMKB için Ampirik Bir Uygulama", Marmara Üniversitesi, Öneri Dergisi, 9(35(17)), 103 - 115.
I'Ons, T. ve Ward, M. (2012), "The use of price-to-earnings-to-growth (PEG) ratios to predict share performance on the JSE", Afr.J.Bus.Manage, 43(2), 1 – 10.
Johnson, R.S. ve Fiore, L.C. ve Zuber, R. (1989), "The Investment Performance of Common Stocks in Relation on Their Price Earnings Ratios An Update of the Basu Study", The Financial Review, 24(3), 499-505.
Kalaycı, Ş. ve Karataş, A. (2005), "Hisse Senedi Getirileri ve Finansal Oranlar İlişkisi İMKB'de bir temel analiz araştırması", Mufad Journal (27),146-157.
Karan, M.B. (1996), "Hisse Senetlerine Yapılan Yatırımların Performanslarının Fiyat/Kazanç Oranına Göre Değerlendirilmesi: İMKB Üzerine Ampirik Bir Çalışma", İktisat, İşletme ve Finans, 11(119), 26-35.
Keown, A.J., Pinkerton, J.M. ve Chen, S.N. (1987), "Portfolio Selection Based Upon Pe Ratios: Diversification, Risk Decomposition and Implications", Journal of Business Finance & Accounting, 14(2), 187 – 198.

Kurtaran, A. (2014), "Hisse Senedi Değerlendirme Yöntemlerinin Yatırım Kararlarındaki Başarısının Değerlendirilmesi", International Journal of Economic and Administrative Studies, 7(13), 155 – 168.
Kusuma, I.W. (2005), "Do Income Smoothing Practices Explain the Lower Earnings-Price Ratio of Japanese Firms Compared to those of the U.S. Firms?", Gadjah Mada International Journal of Business, 7(1), 69 – 94.
Lakonishok, J., Shleifer, A. ve Vishny, R.W. (1994), "Contrarian Investment, Extrapolation, and Risk", Journal of Finance, 49 (5), 1541-1578.
Larcker, D.F. (1989), "Discussion of Accounting Measurement, Price-Earnings Ratios, and the Information Content of Security Prices", Journal of Accounting Research, Vol:27, 145 – 152.
Margoshes, S.L. (1960), "Price/Earnings Ratio in Financial Analysis: .... Its Use and Abuse", Financial Analysts Journal, 16(6), 125-130.
McWilliams, J.D. (1966), "Prices, Earnings and PE Ratios", Financial Analysts Journal, 22(3), 137-142.
Meriç, E., Kamışlı, M. ve Temizel, F. (2017), "Interactions among Stock Price and Financial Ratios: The Case of Turkish Banking Sector", Applied Economics and Finance, 4(6), 107-115.
Modares, A., Abedi, S. ve Mirshams M. (2008), "Testing Linear Relationships between Excess Rate of Return and Financial Ratios" (September 8, 2008). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1264912 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1264912
Molodovsky, N. (1968), "Stock Values and Stock Prices", Financial Analysts Journal, 24(6), 134-148.
Nargelecekenler, M. (2011), "Hisse Senedi Fiyatları ve Fiyat/Kazanç Oranı İliskisi: Panel Verilerle Sektorel Bir Analiz", Business and Economics Research Journal, 2(2), 165 – 184.
Nicholson, S.F. (1960), "Price-Earning Ratios", Financial Analysts Journal, 16(4), 43-45.
Nicholson, S.F. (1968), "Price Ratios in Relation to Investment Results", Financial Analysts Journal, 24(1), 105-109.
Ong, T.S., Yichen, Y.N. ve Teh, B.H. (2010), "Can High PE Ratio Act as an Indicator of the Coming Bear Market in the Malaysia", International Journal of Business and Social Science, 1(1), 194 – 213.
Peavy III, J.W. ve Goodman, D.A. (1983), "The significance of PE's for portfolio returns" Journal of Portfolio Management 1983, 9 (2), 43-47.
Pereda, J. (2012), "Consideraciones para calcular el ratio precio-utilidad de Bolsa de Valores de Lima: metodología y aplicaciones (Price - Earnings Ratio for the Lima Stock Exchange: Issues and Applications)", Journal of Economics, Finance and Administrative Science, 17(32), 41 – 52.
Robichek, A.A. ve Bogue, M.C. (1971), "A Note on the Behavior of Expected Price/Earnings Ratios Over Time", The Journal of Finance, 26(3), 731 – 735.
Shen, P. (2000), "The PE Ratio and Stock Market Performance", Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review, (Fourth Quarter 2000), 23 – 36.
Şişman, M.E., Çömlekçi, İ. ve Şahin, Ö. (2017), "Hisse Senedi Fiyatını Etkileyen İşletme Düzeyindeki Faktörler: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama", BJSS Balkan Journal of Social Sciences /Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 6(11), 88-107.
Tilley, J.R. (2015), "Investment Performance of Common Stock in Relation to their Price-Earnings Ratios: BASU 1977 Extended Analysis" (Unpublished Master Thesis), Utah State University, Utah.
Trevino, R. ve Robertson, F. (2002), "PE Ratios and Stock Market Returns", Journal of Financial Planning, (Feb.2002), 76 – 84.

Truong, C. (2009), "Value investing using price earnings ratio in New Zealand", University of Auckland Business Review, 11(1), 1 – 7.
Uluyol, O. ve Türk, V. (2015), "Finansal Rasyoların Firma Değerine Etkisi: Borsa İstanbul (BİST)'ba Bir Uygulama", Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15 (2), 365-384.

EXCEL PROGRAMINDA GELİŞTİRİLEN BİR UYGULAMANIN FONKSİYONLARDA LİMİT TANIMININ KAVRANILMASINA ETKİSİ

Alattin Ural
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, epsilon tekniğiyle fonksiyonlarda limit tanımının kavranılmasına yönelik Excel'de geliştirilen bir uygulamanın etkililiğini belirlemektir. Araştırma tek gruplu öntest-sontest desenli yarı deneysel bir çalışmadır. Araştırmaya son sınıf 46 matematik öğretmen adayı katılmıştır. Geliştirilen program ile yaklaşma noktası (a), limit değeri (L) ve epsilon girildiğinde; δ, a'nın δ komşuluğundaki sayılar ve görüntüleri bulunabilmekte ayrıca bu görüntülerin L' nin ϵ komşuluğunda olup olmadığı kontrol edilebilmektedir.

Öntest' de limit tanımı, tanımdan ne anladıkları ve tanımı kullanarak ispat yapmaya yönelik iki soru bulunmaktadır. Sontest' de ise bu sorulara ilaveten katılımcılardan, uygulamanın kendilerinde ne tür bir değişim yarattığını belirtmeleri istenmiştir.

Deney öncesi, limit tanımı ve örnekleri düz anlatım yöntemiyle verilip ardından öntest yapılmıştır. Sonraki derste aynı konu geliştirilen uygulama ile anlatılmış ve sontest uygulanmıştır. Uygulamanın "ϵ ve δ arasındaki bağıntının x' den bağımsız olduğunun", "∀ϵ>0 için ve ∀x için ifadelerinin" ve "ϵ, δ ve L arasındaki değişimlerin" kavranılmasında etkili olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Matematik Öğretmen Adayları, Bilgisayar Destekli Matematik Eğitimi, Limit

THE EFFECT OF AN EXCEL-BASED APPLICATION ON UNDERSTANDING THE DEFINITION OF LIMIT OF A FUNCTION

ABSTRACT

The aim of the research is to examine an Excel-based application developed by the researcher on understanding the epsilon-delta definition of limit of a function. The sample included 46 mathematics teacher candidates. Pre-test and post-test with one group quasi-experimental design was used in the study. When entered limit point (a), limit (L) and epsilon; the application gives delta (δ), the numbers within a δ-radius interval of "a" and their images and also checks if these images are within ϵ-radius interval of "L".

Pre-test contains the definition of limit, what they understand from the definition, and two questions regarding proving using the definition. In addition to these questions in pre-test, in post-test the participants were asked to express the changes that the application made on themselves.

The definition of limit and typical examples were given with direct instruction technique before experiment, and after pre-test was conducted. In the next course, the same content were given based on the application, and post-test was conducted. The results revealed that the application developed considerably the students' understandings about the definition of the limit of a function, especially in understanding "that the relation between ϵ and δ is free from "x"", the symbols of "for ∀ϵ>0 and ∀x", and "the functional changes among ϵ, δ and L".

Keywords: Mathematics Teacher Candidates, Computer Assisted Mathematics Education, Limit

GİRİŞ

Limit önemli bir matematiksel kavram olmasına rağmen literatür öğrencilerin bu kavramın mantığını anlayamadıklarını ve bazı kavram yanılgılarının olduğunu göstermektedir (Barnes, 1991; Cornu, 1991; 1992; Davis & Vinner, 1986; Ferrini- Mundy & Graham, 1991; 1994; Monaghan, 1991; Sierpińska, 1987; Tall & Schwarzenberger, 1978; Tall & Vinner, 1981; White, 1993; Williams, 199). Huillet (2005) yağtığı araştırmada, matematik öğretmenlerinin limit kavramı konusundaki mesleki bilgilerinin ve anlamalarının oldukça zayıf olduğunu açıklamıştır.

Cebirsel bir anlayışları olduğu ve grafiksel temsille bağnlatı kurmada zorluk çektikleri ayrıca nümerik ve farmal ortamlarda da çeşitli zorluklar yaşadıkları gözlemlenmiştir.

Cornu (1991), öğrencilerin limit kavramı konusundaki bilişsel zorluklarının, limit kavramının tarihsel gelişimi sürecindeki zorlukları yansıttığını düşünmektedir. Matematik öğretmen adaylarının limit tanımını kavramsal olarak anlamalarının gerekliğine rağmen, araştırmalar öğretmen adaylarının informal limit notasyon bilgilerini formal limit kavramına ve sembolizmine dönüştürmekte zorluk yaşadıklarını göstermektedir (Pinto & Tall, 1999). Çok özenli bir öğretimden sonra bile, limit tanımı konusunda başarılı öğrencilerin yine de informal limit tanımlarına ve verimli olmayan limit fikirlerine sadık kalabildiklerini göstermiştir (Davis & Vinner, 1986; Monaghan, 1991; Tall & Vinner, 1981; Williams, 1991). Bunun nedeni öğrencilerin formal tanımın karmaşasına karşın informal tanımlarla daha rahat hissetmeleri olabileceği belirtilmektedir. Üstelik bazı matematik öğretmen adayları formal tanımı bilmenin yararlılığını görmemektedir (Moore, 1994). Szydlik (2000) tarafından yapılan çalışmada; matematik öğretmen adaylarının matematik inançları ile limit kavramı anlayışları arasında bir ilişki olduğu ortaya konmuştur. Matematiksel bilgilerin geçerliği ve güvenirliğine ilişkin bir otoriteye ya da kaynaklara bağımlı olanların limit tanımlarının, mantık ve ispata göre karar verenlere nazaran daha tutarsız ve uygun olmadığı, daha çok kavram yanılgılarına sahip oldukları (limitin erişilemez, sınır gibi düşünmeleri) ve limit işlemlerinde daha başarısız oldukları belirlenmiştir.

Van de Wella (1989) matematiğin yapısına uygun bir öğretimin amacının; öğrencilerin kavramları ve işlemleri anlamalarına, arasındaki bağları kurmalarına yardımcı olmaya yönelik olması gerektiğini belirtmiştir. Bilgisayar destekli eğitimin, öğretmenin konuyu öğretirken görselleştirme, dikkat çekme, güdüleme, buluş yoluyla öğrenme, daha kalıcı öğrenme, kavramsal öğrenme, öğrencilerin problem çözme ve düşünme becerilerini geliştirme, kavram yanılgılarını giderme gibi noktalarda bir destek elemanı olarak kullanılabileceği kabul gören bir görüştür (Baldin, 2002; Başaran, 2005; Can, 2010; Gündüz, Emlek ve Bozkurt, 2008; Hohenwarter ve Fuchs, 2004; Kokol-Voljc, 2007; Konyalıoğlu ve Işık, 2005; Köse-Yavuzsoy, 2008; Tutkun, Öztürk ve Demirtaş, 2011). Cory ve Garofalo (2011) tarafından yapılan çalışmada; dinamik geometri yazılımlarının görsellikle sembolizmi somutlaştırdığı için matematik öğretmen adaylarının formal limit tanımı anlamaları artırdığını ortaya koymuştur. Teknoloji destekli öğretimin öğrencilerin kavramları çoklu temsilleri açısından daha iyi kavramalarına yardımcı olduğunu göstermektedir (Cooley, 1997; Porzio, 1994).

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, epsilon tekniğiyle fonksiyonlarda limit tanımının kavranılmasına yönelik Excel'de geliştirilen bir uygulamanın etkililiğini belirlemektir. Araştırma tek gruplu öntest-sontest desenli yarı deneysel bir çalışmadır. Araştırmaya son sınıf 46 matematik öğretmen adayı katılmıştır. Geliştirilen program ile yaklaşma noktası (a), limit değeri (L) ve epsilon girildiğinde; δ, a'nın δ komşuluğundaki sayılar ve görüntüleri bulunabilmekte ayrıca bu görüntülerin L' nin ϵ komşuluğunda olup olmadığı kontrol edilebilmektedir.

Öntest' de limit tanımı, tanımdan ne anladıkları ve tanımı kullanarak ispat yapmaya yönelik iki soru bulunmaktadır. Sontest' de ise bu sorulara ilaveten katılımcılardan, uygulamanın kendilerinde ne tür bir değişim yarattığını belirtmeleri istenmiştir.

Deney öncesi, limit tanımı ve örnekleri düz anlatım yöntemiyle verilip ardından öntest yapılmıştır. Sonraki derste aynı konu geliştirilen uygulama ile anlatılmış ve sontest uygulanmıştır.

Katılımcılara uygulama öncesinde şu sorular yöneltilmiştir:

1) f: A→R, $\lim_{x\to a} f(x) = L$ ifadesinin epsilon tekniği temelinde tanımını ve ne anladığınızı yazınız.

2) f: R→R, $\lim_{x\to 2} x^2 = 4$ olduğunu epsilon tekniği tanımı ile ispatlayın.

3) f: R→R, $\lim_{x\to 2}(5x+1)=10$ olmadığını epsilon tekniği tanımı ile ispatlayın. Grafiksel gösterim yaparak neden doğru olamayacağını tanımı kullanarak açıklayınız.

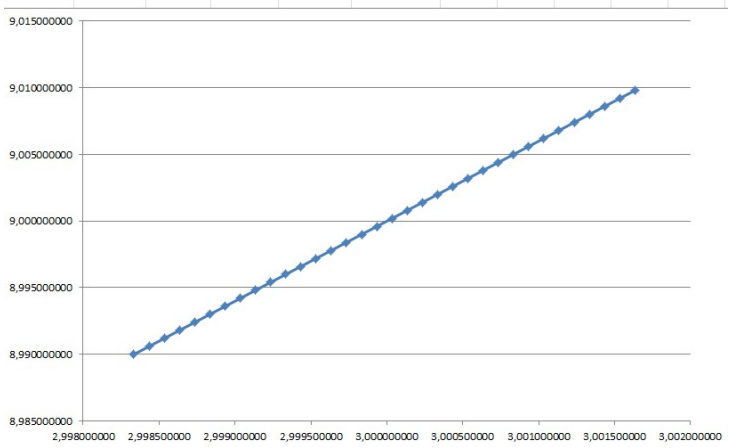
Uygulama sonucunda ise bu soruların yanında ayrıca katılımcılardan, yapılan uygulamanın kendilerinde ne tür bir değişim yarattığını da belirtmeleri istenmiştir.

Uygulama Süreci

Fonksiyonlarda epsilon-delta limit kavramının anlaşılması açısından MS Excel Programında araştırmacı tarafından nümerik bir uygulama geliştirilmiştir. Öğrencilerden anlamaları istenen şudur: "Bir fonksiyonun a noktasındaki limiti L ise verilen her epsilon pozitif sayısı için öyle bir delta pozitif sayısı olmalı ki a' nın delta komşuluğunda a' dan farklı tanım kümesindeki her elemanın görüntüsü L' nin epsilon komşuluğunda olsun. Geliştirilen uygulamanın ekran görüntüsü aşağıdadır.

	A	B	C	D	E	F	G
1		$\lim_{x\to a} f(x)=L$ veya $x\to a$ iken $f(x)\to L$					
2							
3	L limit noktası ise, her ϵ>0 için öyle bir δ>0 olmalı ki,						
4	|x-a|<δ eşitsizliğini sağlayan her xϵA\{a} için,				|f(x)-L|<ϵ olsun.		
5							
6	f(x)=x^2	alalım.	a=3 noktasındaki limitinin 9 olduğunu gösterelim				
7	x ler 3 ün kaç komşuluğunda olmalı ki f(x) ler 9 un ϵ=0,01 komşuluğunda olsun.						
8							
9	a	L	ϵ	δ	Artış	(a-δ,a+δ)	
10	3	9	0,01	0,0016662	0,0001	2,998333796	3,001666
11							
12	x	|f(x)-L|	Kontrol		f(x)		
13	2,998333796	0,009994448	OK		8,990005552		
14	2,998433796	0,009394771	OK		8,990605229		
15	2,998533796	0,008795074	OK		8,991204926		
16	2,998633796	0,008195357	OK		8,991804643		
17	2,998733796	0,007595620	OK		8,992404380		
18	2,998833796	0,006995864	OK		8,993004136		
19	2,998933796	0,006396087	OK		8,993603913		
20	2,999033796	0,005796290	OK		8,994203710		
21	2,999133796	0,005196473	OK		8,994803527		
22	2,999233796	0,004596637	OK		8,995403363		
23	2,999333796	0,003996780	OK		8,996003220		
24	2,999433796	0,003396903	OK		8,996603097		
25	2,999533796	0,002797006	OK		8,997202994		
26	2,999633796	0,002197090	OK		8,997802910		
27	2,999733796	0,001597153	OK		8,998402847		

Öncelikle bir fonksiyon belirlenir. Daha sonra a, L, Ɛ ve x sayılarının artış miktarı ilgili hücrelere girilir. Program δ değerini ve a' nın δ komşuluğunu verir. Ayrıca f(x) değerlerinin L' nin Ɛ komşuluğunda olup olmadığını da verir. Eğer L doğru limit noktası değilse her Ɛ sayısı için tanımın gerçekleşmediği de sayısal olarak görülür. Ayrıca program aşağıda olduğu gibi bu verilere uyan grafiği de otomatik olarak verir.

BULGULAR

Araştırmanın sonucunda, 23 öğretmen adayının çözümlerinde bir değişiklik olmadığı ve uygulamanın bir değişim yaratıp yaratmadığına ilişkin soruya yanıt vermedikleri görülmüştür. Diğer 23 öğretmen adayının çözümlerinden ve ifadelerinden şu değişimlerin olduğu belirlenmiştir:

- ϵ ve δ arasındaki bağıntının x' den bağımsız olduğunun anlaşılması
- Tanımdaki "$\forall\epsilon>0$ için" ve "$\forall x$ için" ifadelerinin anlaşılması
- Tanımdaki ϵ, δ ve L arasındaki değişimlerin anlaşılması. Örneğin, L yerine L' ye yakın bir sayı yazıldığında ϵ' un daha büyük alınması gerektiğini ancak bu durumun tanımdaki "Her $\epsilon>0$ için" ifadesiyle çeliştiğinin belirtilmesi.

SONUÇ

Matematik öğretmen adaylarının Excel' de geliştirilen uygulama sayesinde, fonksiyonlarda limit tanımında geçen x, f(x), a, L, ε, δ sembollerinin işleyişini ve limit kavramını anlamaları gelişmiştir.

KAYNAKÇA

Baldin, Y. Y. (2002, July). Some considerations about the preparation of teachers to use dynamic geometry software as didactical tool in spatial geometry. Paper presented at the *2nd International Conference on the teaching of Mathematics at the Undergraduate Level*, Greece.

Barnes, M. (1991). Investigating Change. Melbourne: Curriculum Corporation.

Başaran, B. (2005). Bilgisayar Destekli Öğretimin Fizik Eğitiminde Öğrenci Başarısı ve Tutumuna Etkisi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Can, R. (2010). Cabri Geometri İle Hazırlanan Bir Ders Tasarımının Öğretmen Adaylarının Gelişmelerine Etkisinin İncelenmesi (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Cooley, L. A. (1997). Evaluating student understanding in a calculus course enhanced by a computer algebra system. Primus: Problems, Resources, and Issues in Mathematics Undergraduate Studies, 7, 308–316.

Cornu, B. (1991). Epistemological Obstacles in Historical Development. In Advanced Mathematical Thinking,(In Ed. David Tall). pp. 159–62. Dordrecht, The Netherlands: Kluwer.

Cornu, B. (1992). Limits. In D. Tall (Ed.), *Advanced Mathematical Thinking* (pp. 153-166). Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Cory, B. L. & Garofalo, J. (2011). Using Dynamic Sketches to Enhance Preservice Secondary Mathematics Teachers' Understanding of Limits of Sequences. *Journal for Research in Mathematics Education, 42(*1), 65-97.

Davis, R. B., & Vinner, S. (1986). The notion of limit: Some seemingly unavoidable misconception stages. *Journal of Mathematical Behavior, 5*, 281–303.

Ferrini-Mundy, J., & Graham, K. G. (1991). An overview of the calculus curriculum reform effort: Issues for learning, teaching, and curriculum development. *The American Mathematical Monthly, 98(7),* 627-635.

Ferrini-Mundy, J., & Graham, K. (1994). Research in calculus learning: Understanding of limits, de-rivatives, and integrals. In J. Kaput & E. Dubinsky (Eds.), Research issues in undergraduate math-ematics learning: Preliminary analyses and results (MAA Notes, No. 33, pp. 31–45). Washington, DC: Mathematical Association of America.

Gündüz, Ş., Emlek, B., & Bozkurt, A. (2008, May). Computer aided teaching trigonometry using dynamic modelling in high school. *Paper presented at the 8th International Educational Technology Conference*, Eskişehir.

Hohenwarter, M., & Fuchs, K. (2004). Combination of dynamic geometry, algebra and calculus in the software system GeoGebra. Paper presented at the Computer Algebra Systems and Dynamic Geometry Systems in Mathematics Teaching Conference. P´ecs, Hungary.
Huillet, D. (2005). Mozambican Teachers' Professional Knowledge about Limits of Functions. Proceedings of the 29th Conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education. (In Eds. Helen L. Chick, Jill L. Vincent). Melbourne, Australia.
Kokol-Voljc, V. (2007). Use Of Mathematical Software In Pre-Service Teacher Training: The Case Of Dgs. Faculty of Education, University Of Maribor, Slovenia, 55-60.
Konyalıoğlu, A.C. , & Işık, A. (2005). Matematik eğitiminde görselleştirme yaklaşımı. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 11.*
Köse-Yavuzsoy, N. (2008). İlköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Dinamik Geometri Yazılımı Cabri Geometriyle Simetriyi Anlamlandırmalarının Belirlenmesi: Bir Eylem Araştırması (Yayınlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
Monaghan, J. (1991). Problems with the language of limits. *For the Learning of Mathematics, 11*(3), 20–24.
Moore, R. C. (1994). Making the transition to formal proof. *Educational Studies in Mathematics, 27*, 249–266.
Pinto, M. M. F., & Tall, D. O. (1999). Student constructions of formal theory: Giving and extracting meaning. In O. Zaslavsky (Ed.), Proceedings of the 23rd conference of the International Group for the Psychology of Mathematics Education (Vol. 4, pp. 65–73). Haifa, Israel: Technion Printing Center.
Porzio, D. T. (1994). The effects of differing technological approaches to calculus on students' use and understanding of multiple representations when solving problems (Doctoral dissertation). Disserta-tion Abstracts International, 55(10), 3128A.
Sierpińska, A. (1987). Humanities students and epistemological obstacles related to limits. *Educational Studies in Mathematics, 18*, 371–397.
Szydlik, J. E. (2000). Mathematical Beliefs and Conceptual Understanding of the Limit of a Function. *Journal for Research in Mathematics Education, 31*(3), 258-276.
Tall, D. O. & Schwarzenberger, R. L. E. (1978). Conflicts in the learning of real numbers and limits. *Mathematics Teaching, 82*, 44–49.
Tall, D., & Vinner, S. (1981). Concept image and concept definition in mathematics with particular reference to limits ad continuity. *Educational Studies in Mathematics, 12,* 151–169.
Tutkun, Ö. F., Öztürk, B., & Demirtaş, Z. (2011). Matematik öğretiminde bilgisayar yazılımları ve etkililiği. *Journal of Educational Instructional Studies In The World, 1(1),* 133-139.
White, P. (1993). Differential calculus. *Reflections, 18*(4), 31-34.
Williams, S. R. (1991). Models of limit held by college calculus students. *Journal for Research in Mathematics Education, 22*, 219–236.

TÜRKİYE'DE EĞİTİM GÖREN AZERBAYCAN'LI ÖĞRENCİLERİN TÜKETİM TERCİHLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ

Semih Açıkgözoğlu
Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü Arş. Grv.
Merve Coşkun
Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE İşletme Y.L. Öğrencisi
Elif Çeliktaş
Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE İşletme Y.L. Öğrencisi

ÖZET

İnsanlığın ortaya çıkışından beri varolan tüketim olgusu, günümüzde hem tüketicilerin artması, hem de tüketilecek ürün ve hizmetlerin çoğalmasından dolayı işletmeler için incelenmesi ve araştırılması gereken bir olgu olmuştur. Bundan dolayı işletmeler tüketici davranışlarını inceleyerek gelecek kararlarına ve hedeflerine yön vermeye çalışmaktadırlar. Tüketici davranışlarını etkileyen pek çok değişken bulunmaktadır. Bundan dolayı farklı kültürlerden olan insanlar farklı tüketim davranışları gösterebilmektedir. Çalışmada Türkiye'de öğrenim gören yabancı uyruklu öğrenciler arasında ilk sırada yer alan Azerbaycanlı öğrencilerin tüketim davranışları ele alınmıştır. Azeri öğrencilerin tüketim davranışlarının belirlenmesi, öncelikle hem öğrencilerin tüketim harcaması yaparken nelere dikkat ettiklerini, hem de hangi faktörlerden etkilendiklerini ortaya çıkaracak yüz yüze anket uygulanmıştır. Bunların yanında ayrıca öğrenciler demografik özelliklerine göre analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Azeri Öğrenciler, Satınalma davranışı

DETERMINATION OF FACTORS AFFECTING CONSUMPTION PREFERENCES OF AZERBAIJAN STUDENTS IN TURKEY

ABSTRACT

The existence of consumption since the emergence of mankind, nowadays due to the increase of the consumers as well as the proliferation of the products and services to be consumed it has become a phenomenon that needs to be investigated for businesses. Therefore, businesses try to direct their future decisions and goals by examining consumer behaviors. There are many variables that affect consumer behavior. Therefore, people from different cultures can show different consumption behaviors. Azerbaijani students' who are first place among in foreign students studying in Turkey, consumer behavior are discussed in this study. A face-to-face questionnaire was implemented to determine the consumption behaviors of Azerbaijanis, primarily to determine what they are paying attention to when they spend on consumption and how they are influenced by what factors. Besides these, students was analyzed according to their demographic characteristics.

Keywords: Azeri students, Buying Behavior

Mevcut gereksinimlerin karşılanması amacına yönelik olarak insanlar tüketim davranışında bulunmaktadırlar. Ekonomi biliminin tanımında yer alan şekliyle tüketim, yararlı ürün ve hizmetlerin insan ihtiyaçlarının giderilmesine yönelik kullanılmasıdır (Demir ve Kozak, 2013: 4). İnsanlığın ortaya çıktığı ilk anlarda tüketim süreci hayatın sürekliliği için gerekli bir durumken şimdilerde hayatın temel gayesi haline gelmiştir. Genel bir bakış açısıyla tüketici; talepler ile çevrilmiş, beğenileri olan ve bunlar arasında seçimler yapan, ürün ve hizmetleri satan alan ve bu doğrultuda yarar elde ederek kişisel tatmin sağlayan kişidir (Bilge ve Göksu, 2010: 54).

Tüketicilerin sergilediği tavırlar birçok tercihi içinde barındırır. Tüketicinin satın alma esnasında sergiledikleri tavırlarda önemli birtakım soruların cevabı yer almaktadır. Tüketiciler bir ürün ya da hizmete yönelik karşılaştıkları teklifleri değerlendirirken ne için ne şekilde, ne sebeple, hangi zamanda, ne oranda ve ne ölçüde bir ürünü tercih etmesi veya etmemesi gerektiği konusunda

bir karar vermektedirler. Tüketicilerin ihtiyaçlarının olduğunu fark ettikleri noktada psikolojik faktörler devreye girerek onları satın alma kararı vermeye yönlendirmektedir. Bu noktada tüketiciler isteklerine ve beklentilerine en uygun olan seçeneği tespit etmeye yönelirler. Tüketiciler bu seçenekleri belirlerken birtakım fikirler, hisler ve davranışlar üzerinden hareket ederler. Tüm bu kompleks yapı tüketici davranışının konusunu oluşturmaktadır (Okumuş, 2013; 16). Tüketiciler satın alacakları ürünü nereden ve nasıl aldıkları, seçim yaparken nelere dikkat ettikleri, tercih faktörleri gibi pek çok unsurla satın alma kararı verirlerken yüzyüze kalmaktadırlar. Tüketicilerin verdikleri bu kararlar hem tüketici hem de işletmeler için sonuçlar doğurmaktadır (İnal, 2009: 111).

Tüketicilerin bir ürün veya hizmeti satın almak adına sergiledikleri tavırlar incelendiğinde bireysel, sosyo-kültürel ve psikolojik unsurların tesiri altında kaldıkları görülmektedir (Özdemir ve Yaman, 2007: 82). Bunların yanı sıra kültür unsuru kişinin sosyal bir statü elde etme gayesi, aile yapısı da sergilediği tavır üzerinde etkilidir. Bu unsurlar daha yakından incelendiğinde kişisel unsurları tüketicinin hangi yaş aralığında olduğu, çalıştığı iş, maddi durumu ve benimsediği yaşam şekli ve karakteri oluştururken; kişinin algı düzeyi, durumlar karşısındaki davranışları ve inançları, motive olma şekli gibi unsurlar ise psikolojik unsurları oluşturmaktadır. (Çakır vd., 2010: 89).

Tüketici davranışı tüm bu boyutlarıyla ele alındığında çok yönlü ve aktif bir süreçtir. Tüm satın alma kararları içinde tüketici davranışlarının yer aldığı çeşitli tahminleri barındırmaktadır (Okumuş, 2013: 16).

Tüketicilerin sergilediği birtakım hareketleri algılayabilmek için tüketicilere has birtakım unsurların net anlaşılmasında fayda vardır. Bu unsurları şöyle açıklayabiliriz:

1- Tüketici hareketlerinin özünde insan dürtülerinin yer aldığı görülmektedir.

2- Tüketici hareketleri birçok akademik alanın inceleme konusu olup, teoriğe yöneliktir.

3- Tüketicilerin sergiledikleri hareketler belirli bir konu ya da durumun açıklanmasından ziyade süreci tüm aşamalarıyla ele almayı amaçlar.

4- Tüketicinin satın alma tavrındaki yaklaşımı tam olarak maksada yöneliktir.

5-Tüketicin genel tavrına bakıldığında, ürün ya da hizmete sahip olma durumu ve söz konusu ürün veya hizmet hakkında tecrübelerine hitap eden unsurlar önem kazanmaktadır. Öyle ki bir ürün veya hizmeti satın alma davranışı sergileyen tüketiciler arasında birtakım bireysel farklılıklar olduğu gibi, satın alma faaliyetini gerçekleştirdikten sonraki tutumlar ve tatmin konusu da kişiden kişiye değişmektedir (Demir ve Kozak, 2013: 6-7).

Tüketicinin satın alma konusunda gösterdiği tavrın bir seçim yapma durumunu yarattığını savunan düşünce, tüketicileri bireysel şekilde inceleyerek, farklı bir problemle karşı karşıya kalan tüketicinin nihai sonuca ne şekilde vardığına odaklanmaktadır. Tüketicinin yapmış olduğu seçimde pazarlamanın çeşitli unsurları, sosyal ve kültürel unsurlar ile dürtüsel bir takım unsurların etkili olduğu görülmektedir. İşte tüm bu unsurlar tüketicinin bir ürün yada hizmeti satın alma eylemine geçerken adım adım değerlendirdikleri ve eyleme geçmelerine yardımcı olan unsurlardır (Karabulut M., 1989: 15).

Bireylerin bir sosyal sınıfa dahil olması durumu veya bulundukları mevkiler ürüne ait bir markanın fark yaratmasına sebep olabilir. Yine benzer bir şekilde kültür unsuru ürüne ait renk, paketleme görseli, paket şekli ve ürünün tasarımına etki edebilmektedir. Tüketicilerin satın alma davranışı sergilerken bilinçli bir şekilde hareket etmelerine yardımcı diğer unsurlar arasında ise ürünün fiyatı, dayanıklılığı, üretim yeri, saklama şartları, garanti koşulları ve satın alma sonrası hizmetler, kurum bilinirliği gibi başlıklar sıralanabilir.

Ürüne ait görsellerde, ürünün tanıtım faaliyetlerinde ve tüm pazarlama bileşenlerinde önemli bir unsur olan renk tüketicinin satın alma kararında da etkili bir faktördür. Bunun yanı sıra tüketicinin davranışsal olarak bir ürüne yönelmesinin altında anlık kararlarının yattığı durumlar da olmaktadır. Bu anlık kararların etkili olmasında satın alınan ürün ile ilgili zamanlama, ürünün bulunduğu ortamın dizaynı yada tüketicinin o an içinde bulunduğu psikolojik faktörler oldukça önemlidir. Ancak bu kalıcı olmayan ve anlık değerlendirmelere sebebiyet veren unsurların tüketiciye etkisi ürün veya markaya bir bağlılık söz konusu ise oldukça azalmaktadır. Birçok çalışmada da yer alan haliyle tüketicinin markaya ait bağlılığı tüketicinin sahip olduğu birtakım özellikler ile eşleşmektedir. Yapılan çalışmaların sonucunda maddi geliri iyi olan tüketici sınıfında markaya ait sadakatin yüksek düzeyde olduğu ve yine bir ürüne sahip olma riskini yüksek düzeyde gören tüketici sınıfında markaya ait sadakatin fazla olduğu görülmektedir. (Çakır, Çakır ve Usta, 2010: 88).

Tüketicilerin hayatını sürdürebilmeleri için en önemli unsur olan besinlerin sağlıklı bir şekilde üretim noktasından tüketicilere ulaştırılmasına kadar geçen süreçte; ürünlerin uygun koşullarda saklanması, ısı ve gün ışığına maruz kalmasının önlenmesi, hijyenik paketlenmesi, ürüne ait bilgilerin ambalaj üzerinde doğru yer alması, ürünün son kullanma tarihi vb. birtakım unsurlar oldukça önem taşımaktadır

Günümüzde tüm dünyada ortaya çıkan farklı dinamikler tüketime ait tercihleri de etkilemiş ve bireylerin bilgiye daha kolay ulaşması sayesinde istek ve beklentileri de farklı boyutlara ulaşmıştır. Birçok alanda olduğu gibi tüketimde de belirgin şekilde kendini gösteren bu değişim sürecinden en yoğun etkilenen kesim olarak öğrenciler karşımıza çıkmaktadır. Özellikle üniversite öğrencileri ailelerinden uzaklaştıkları süreçte kendilerine ait yeni bir beslenme şekline geçiş yapmaktadırlar. (Işkın ve Sarıışık, 2005: 180). Yapılan birtakım çalışmalarda öğrencilerin beslenme şekillerinin değiştiği ve buna bağlı olarak faydalı olan gıdalardan çok doyurucu unsurlara yöneldikleri, öğün atladıkları, maddi koşullara bağlı olarak gerekli besinlerin bir kısmını tüketemedikleri sonuçları ortaya çıkmıştır. (Yılmaz ve Özkan,2)

Tüketici davranışlarının karmaşık bir yapısı vardır ve bu karmaşık yapıyı etkileyen birçok değişken mevcuttur. Bundan dolayı işletmeler eğer piyasada etkin olabilmek, rakiplerinden üst konuma geçebilmek ve en önemlisi tüketicinin ihtiyaç ve isteklerinden yola çıkarak hareket edebilmek istiyorlarsa yapmaları gereken şey tüketici satın alma sürecinin dinamik yapısını çözmektir. Çünkü bu süreç tüketicinin normal hayatında ne tür davranışlar sergilediğini açıklamaktadır. Tüketiciler her satın alma davranışında aynı evrelerden geçmektedirler. Satın alma sorununu çözerken tüketicinin hissettiği ya da yaşadığı duygusal süreç yeniden türetilmektedir. Bundan dolayı tüketici satın alma karar sürecine bir eylem olarak bakılması en doğrusu olacaktır (Bilge ve Göksu, 2010:106).

Tüketiciler satın alacakları ürünün düşük ve yüksek ilgilenim olmak üzere ilgilenim düzeylerine göre (Laurent ve Kapferer, 1985; 52), satın alacakları ürünün belirli ve genel özelliklerine (Ko, Jung, Kim ve Shim, 2004;26), hizmet ürünlerinin soyutluk düzeyine, bulundukları toplumun kültürel yapısına, demografik özelliklerine, etrafındaki kişilerce dikkate alınma ihtiyacına ve işletmelerin tüketicileri etkilemek için kullandığı pazarlama faaliyetlerine de bağlı olarakpek çok alternatif arasından seçim yapmak zorunda kalmaktadırlar (Mitchell, Davies, Mouthino, Vassos, 1999: 167).

Tüketici satın alma karar süreci temelde beş ana gruba ayrılmaktadır;

1. Problem Tanıma: Giderilmesi gereken bir ihtiyacın olduğunu keşfetmek,
2. Bilgi Arama: Ortaya çıkan ihtiyacın giderilmesi için seçenekleri araştırmak,
3. Alternatifleri Değerlendirme: En iyi seçeneğin belirlenmesi,

4. Karar-Ürün Seçimi: Satın alma işlemini gerçekleştirmek ya da gerçekleştirmemek, eğer gerçekleştirilecekse seçilen alternatife yönelmek,
5. Satın Alma Sonrası Çıktılar: Tüketicilerin ürünleri satın aldıktan ve kullandıktan sonraki tutum ve davranışları hakkında geribildirim sağlamak (Okumuş, 2013:28).

İnsan, doğası gereği ihtiyaçları olan bir varlıktır ve tüketici satın alma karar süreci tüm bu ihtiyaçların giderilmesi gerektiği noktalarda ortaya çıkmaktadır (Hoyer ve Maclnnis, 1997). Problemin ortaya çıkması, gerçek ve arzulanan durum arasındaki farklılığın ortaya çıkmasıdır. İhtiyaç olarak karşımıza çıkan bu durum, kimi zaman biyolojik unsurlardan kimi zaman da reklam veya tanıtımlar gibi dışarıdan gelen uyarıcıların etkisiyle meydana gelmektedir (Festervand vd., 1986; 30-32).

Sürecin bir sonraki evresi ise tüketicilerin satın alacak oldukları mal ve hizmet seçeneklerini değerlendirmesidir. Tüketici zihninde ihtiyaç belirdikten sonra artık yapılması gereken şey seçeneklerin değerlendirilmesi için harekete geçilmesi ya da geçilmemesidir. Eğer ihtiyacın şiddeti çok yüksekse ve ihtiyacı karşılayacak olan tüketici yeteri kadar vakte ve nakte sahipse seçenekleri değerlendirmeye başlar (Shao, 2002:43). Sürecin en zor aşaması belirlenen seçeneklerin değerlendirilme aşamasıdır. Bunun sebebi pazarda çok çeşitli markaların olması ve mevcut bir markanın da farklı çeşitlerinin olmasıdır. Ve pazara hakim olmak isteyenlerin tüketicilerin dikkatini çekmek amacıyla çok çeşitli reklamlar yapması da tüketicilerin işini daha da zor bir hale getirmektedir (Solomon, 1996: 279). Tüketicilerin yaptıkları pek çok satın alma, rutin bir satın alma olan üstünde araştırma yapılmamış bir satın alma şeklindedir. Bu tür satın almalarda tüketici satın alma kararı hakkında çok çaba sarf etmemektedir çünkü tüketici satın almak istediği ürünü daha önceleri birkaç kez almış ve hakkında bilgi sahibi olmuştur(Micheal, 1995:220; Kotler ve Armstrong, 1996:160).

Tüketici karar sürecinin ilk aşaması bir ihtiyacın ortaya çıkmasıdır. İhtiyaç, kısaca bir şeyin eksikliğini hissetmektir (Altunışık, Özdemir ve Torlak, 2012:62). Sürecin bir sonraki evresi ise tüketicilerin satın alacak oldukları mal ve hizmet seçeneklerini değerlendirmesidir. Tüketici zihninde ihtiyaç belirdikten sonra artık yapılması gereken şey seçeneklerin değerlendirilmesi için harekete geçilmesi ya da geçilmemesidir. Sürecin en zor aşaması belirlenen seçeneklerin değerlendirilme aşamasıdır. Bunun sebebi pazarda çok çeşitli markaların olması ve mevcut bir markanın da farklı çeşitlerinin olmasıdır. Tüketiciler tüm bu evrelerden geçerken alternatifleri değerlendirme aşamasında aslında kendine uygun olan ürünü değil de çok başka bir ürünü de satın alabilirler (Can, Erciş ve Ünal, 2007:284).

Tüketicilerin satın alma karar sürecinin son evresi satın alma sonrasındaki değerlendirmelerdir. Tüketiciler satın alma işlemini gerçekleştirdikten sonra iki türlü davranış sergilerler. Birincisi durumdan memnun olma yani tatmin, ikincisi ise durumdan memnun olmama yani tatminsizliktir. Tatmin olmayan tüketicide geleceğe yönelik tekrar satın almama gibi olumsuz düşünceler oluşurken tatmin olan tüketicide söz konusu marka veya ürüne dair sadakat oluşması, yeniden satın alma veya satın alınan şey hakkında olumlu ağızdan ağıza iletişim gibi olumlu düşünceler oluşmaktadır (Okumuş, 2013:186,187).

Bireyler birbirleri ile benzer kültürlerde yetişmiş veya benzer eğitim ve gelir seviyelerine sahip olabilirler fakat bu şartlar altında bile kişilerin yaşam tarzları farklı olabilir. Bundan dolayı grup özelliklerinin belirlenmesi ile yaşam tarzı arasında bir bağ vardır. Bunun sebebi aynı yaşam tarzı grubunda yer alan kişilerin inanışları, hayat tarzları, davranışları, görüşleri, istek ve ihtiyaçları birbirine çok benzemektedir (Can, Erciş, Ünal, 2007:282). Tüketici davranışlarının tüketicinin bağlı bulunduğu etnik kökenle de ilgisi olduğu yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır. Tüketici

etnosentrizmi denilen bu kavramın gelir ve eğitim düzeyi arttıkça azaldığı, evli ve yaşı yüksek olanlar arasında daha güçlü olduğu belirlenmiştir (Altunışık vd., 2017;135).

Ürünü satın alan kişinin hangi yaşta ve hangi yaş grubunda olduğu, işi, gelir seviyesi, yaşayış biçimi ve kişilik yapısı bireysel faktörleri oluşturmaktadır (Çakır, Çakır, Usta, 2010:88)

Tüketiciler satın alma işlemine karar verirken edinecekleri mal veya hizmeti alıp almamaya, nereden ve nasıl alacağına da dikkat ederler. Bundan dolayı işletmelerin neredeyse tamamı tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemek adına fiyatları düşürür veya promosyonlar uygularlar (Lattin ve Bucklin, 1989:299). Satın alma sıklığı toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Bazı toplumlar alım gücünün yüksek olmasından dolayı aşırı tüketim yapmakta yani daha sık aralıklarla satın alma eğilimi göstermektedirler (Khan, 2006:5).

Tüketici davranışını etkileyen faktörleri incelerken menşe ülke etkisi önemle dikkat çekmektedir. Tüketiciler ürün bilgisine erişemedikleri durumlarda öncelikli olarak ürünün menşe ülkesini baz almaktadırlar. Al,Sulaiti ve Baker gibi bazı araştırmacılara göre menşe ülke etkisi pazarlama karması elemanları kadar önemlidir ve literatürde ürün, fiyat, dağıtım, tutundurmadan sonra beşinci eleman olarak yer almalıdır. Tüketiciler üzerindeki menşe ülke etkisi, parfüm denince herkesin aklına Fransa'nın gelmesi veya Mercedes'in Alman otomobil markası olduğunun herkes tarafından bilinmesi gibi belirli markalarda gerçekleşmektedir (Arı ve Madran, 2011:17).

Araştırmanın Hakkında Genel Bilgiler

2016-2017 yılı YÖK verilerine göre ülkemizde toplam 108.076 yabancı uyruklu öğrenci öğrenim görmektedir(YÖK internet sayfası[1]). Bu öğrenciler arasında en fazla öğrenci sayısına sahip ülke 14.878 öğrenci ile Azerbaycan'dır. Çalışmanın amacı, günlük hayatta, ülkemizde öğrenim gören Azeri öğrencilerin genel satın alma davranışlarında kendilerini etkileyen faktörlerin ve tüketim tercihlerini nasıl yaptıklarını belirlemektir. Çalışmada Türkiye'de öğrenim gören Azeri öğrencilerinin tüketim tercihlerini etkileyen faktörleri belirlemek için anket yoluyla veriler toplanmıştır. Yapılan anket çalışmasında ülkemizin farklı illerinde öğrenim gören 424 öğrenciye internet ortamında ulaşılmış, bir anket hatalı kodlamadan dolayı elenmiş, bulgular 423 anket üzerinden değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler SPSS 20 istatistik programı ile değerlendirilmiştir.

Bulgular ve Genel Değerlendirme

Araştırma farklı cinsiyet, gelir düzeylerine sahip Azeri öğrenciler üzerinde yapılmıştır. Öğrencilerin burs/kredi alma, ailelerinden maddi destek alma durumları ve ülkemizde çalışma durumları hakkında veriler toplanmıştır.

Tablo 1:Cinsiyet, Aylık Gelir, Burs/Kredi, Aile Maddi Desteği ve Çalışma

Cinsiyet	Sayı	%	Burs/Kredi Alma	Sayı	%
Kadın	172	40,7	Evet	116	27,4
Erkek	251	59,3	Hayır	307	72,6
Toplam	423	100,0	Toplam	423	100,0
			Aile Maddi Desteği	Sayı	%
Aylık Gelir	Sayı	%	Evet	251	59,3
0-500 TL arası	110	26,0	Hayır	172	40,7
501-1000 TL arası	165	39,0	Toplam	423	100,0
1001-1500 TL arası	131	31,0			
1500 TL üzeri	17	4,0	Çalışma	Sayı	%
Toplam	423	100,0	Evet	191	45,2
			Hayır	232	54,8
			Toplam	423	100,0

[1] Yükseköğretim Kurumu internet sayfası, https://istatistik.yok.gov.tr/ , erişim tarihi 19.02.2018

Toplam katılımcı sayısının 423 olduğu araştırmada Azeri öğrencilerin tüketim alışkanlıkları konusu incelenmiştir. Araştırmaya katılanların % 40.7'sini bayan öğrenciler, %59.3'ünü erkek öğrenciler oluşturmaktadır. Katılımcıların aylık gelirleri incelendiğinde %26'sının 0-500 TL arası, %39'unun 500-1000 TL arası, %31'inin 1001-1500 TL arası ve %4'ünün 1500 TL ve üzeri gelire sahip oldukları görülmektedir. Aile maddi desteği konusunda ise katılımcıların %59.3'ünün ailesinden maddi destek aldığı, %40.7'sinin ise ailesinden maddi destek almadıkları tespit edilmiştir. Burs/kredi alma açısından bakıldığında ise katılımcıların %27.4'ünün burs/kredi aldıkları, katılımcıların %72.6'sının ise burs/kredi desteği almadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların çalışma durumu incelendiğinde ise katılımcıların % 45.2'sinin çalıştığı, % 54.8'inin ise çalışmadıkları görülmektedir.

Tablo 2: Yemek, Gıda ve Giyim Alışveriş Tercihleri

Genellikle yemek yerilen yer	**Sayı**	**%**
Yurt Yemekhanesi	62	14,7
Ev	311	73,5
Restoran	50	11,8
Toplam	423	100,0
Genellikle giyim alışverişi yapılan yer	**Sayı**	**%**
AVM	166	39,2
Mağazalar	215	50,8
Semt Pazarı	42	9,9
Toplam	423	100,0
Genellikle gıda alışverişi yapılan yer	**Sayı**	**%**
Bakkal-Market-Manav	84	19,9
Süpermarket	122	28,8
Semt Pazarı	217	51,3
Toplam	423	100,0
Barınma	**Sayı**	**%**
KYK Yurdu	42	9,9
Özel Yurt	29	6,9
Ev	352	83,2
Toplam	423	100,0

Katılımcıların yemek yeri tercihlerine bakıldığında %14.7'sinin yurt yemekhanesinde, %73.5'inin evlerinde, %11.8'inin restoranlarda yemek yedikleri görülmektedir. Giyim alışverişi yapılan yer tercihlerine bakıldığında %39.2'sinin giyim tercihinde AVM'leri seçtikleri %50.8'inin mağazalardan alışveriş yaptıkları ve %9.9'unun semt pazarını tercih ettikleri sonucuna varılmıştır. Gıda alışverişi yeri tercihi incelendiğinde ise katılımcıların %19.9'unun bakkal-market-manavdan, %28.8'inin süpermarketlerden %51.3'ünün ise semt pazarından alışveriş yaptığı bulgusu elde edilmiştir. Katılımcıların ülkemizde barınma ihtiyacını giderdikleri yerler de ise evler %83.2 ile ilk sırada gelmektedir. İkinci sırada % 9.9 ile KYK Yurtları, üçüncü sırada ise %6.9 ile özel yurtlar gelmektedir.

Tablo 3: En Çok Harcama Yapılan Alan

En çok harcama yapılan alan	Sayı	%
Barınma	227	53,7
Gıda	92	21,7
Giyim	30	7,1
Sağlık	8	1,9
Ulaşım	8	1,9
Sigara-Alkol Tüketimi	16	3,8
Sosyal ve Kültürel Harcamalar	42	9,9
Toplam	423	100,0

Katılımcıların en çok harcaman yaptıkları alanlar incelendiğinde ise harcamaların %53.7'sinin barınma ihtiyacına, %21.7'sinin gıda harcamalarına, %7.1'inin giyim alışverişlerine, %1.9'unun sağlık harcamalarına, %1.9'unun ulaşım giderlerine, %3.8'inin sigara-alkol tüketimine ve son olarak da %9.9'unun sosyal ve kültürel harcamalara ayrıldığı görülmektedir.

Tablo 4: Burs ve Kredi Alma ile Harcama Kalemlerinin Çapraz Tablosu

En çok harcama yapılan alan															
Burs/Kredi	Barınma		Gıda		Giyim		Sağlık		Ulaşım		Sigara-Alkol Tüketimi		Sosyal ve Kültürel Harcamalar		**Toplam**
	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	Sayı	Yüzde	
Evet	63	**54,3**	18	**15,5**	6	**5,2**	4	**3,4**	3	**2,6**	12	**10,3**	10	**8,6**	116
Hayır	164	**53,4**	74	**24,1**	24	**7,8**	4	**1,3**	5	**1,6**	4	**1,3**	32	**10,4**	307
Toplam	227	**53,7**	92	**21,7**	30	**7,1**	8	**1,9**	8	**1,9**	16	**3,8**	42	**9,9**	423

Burs ve kredilerin kullanım alanlarına bakıldığında ise 423 katılımcının 116'sının burs/kredi aldığı, 307 katılımcının ise burs/krediden faydalanmadığı görülmektedir. Burs/kredi alanların en çok harcama yaptığı alanlara bakıldığında katılımcıların %54,3'ünün en çok harcama yaptığı kalemin barınma olduğu, %15,5'inin burs ve kredisini gıda alışverişleri için kullandığı, %5,2'sinin giyim alışverişleri için kullandığı, %3,4'ünün sağlık harcamaları için kullandığı, %2,6'sının ulaşım için kullandığı, % 10,3'ünün sigara-alkol tüketimi için kullandığı ve son olarak %8,6'sının ise burs/kredisini sosyal ve kültürel harcamalar için kullandığı sonucuna varılmıştır. Bu tablo da dikkat çeken bir nokta burs/kredi almayan öğrencilerin gıda ve sosyal-kültürel harcamalara burs/kredi akan öğrencilere göre daha fazla harcama yaptıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca burs/kredi alan öğrencilerin sigara-alkol tüketimlerinin daha fazla olduğu görülmektedir.

Ki-Kare Analizi

Tablo 5: Cinsiyet ve İfadelerin Ki-kare Tablosu

İfadeler	Value	Df	Sig.
Ürünün Ambalaj Rengi	307,931	4	,042
Ürünün Markası	211,217	4	.124
Ürünün Fiyatı	120,822	4	,074
Ürünün Kalitesi	26,810	4	,040
Ürünün Modaya Uygunluğu	172,072	4	,001
Ürün Reklamları	249,027	4	,005
Etrafımdaki Kişilerin Tavsiyeleri	177,104	4	,042
Ürünün Garantisi	46,017	4	,024
Ürünün Bulunabilirliği	21,229	4	,090
Ürünün Üretildiği Şehir/Ülke Tercihimi Etkilemez	54,950	4	,050
Ürünü Üreten Firmanın Tanınırlığı	364,281	4	,075
Mağaza Çalışanlarının İlgisi	58,023	4	,001
Ürün ile İlgili İndirim ve Promosyonlar	56,487	4	,024
Satış sonrası Hizmetler	44,725	4	,012
Arkadaş Görüşleri	35,106	4	,090
Taksit Uygulamaları	31,389	4	,060
Kültürel Özelliklere Göre Tercihler	35,521	4	,041

Azeri öğrencilerin tüketim tercihlerini etkileyen faktörler ile katılımcıların cinsiyetleri arasındaki ilişkiye bakıldığında p<0,05 anlamlılık düzeyinde ürünün markası, ürünün fiyatı, ürünün bulunabilirliği, ürünü üreten firmanın tanınırlığı, arkadaş görüşleri, taksit uygulamaları ile katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Diğer faktörler ve katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Erkek katılımcılar ürünün garantisi, promosyonlar, ve taksit uygulamalarına daha çok dikkat ederlerken, kadın katılımcılar, ürünün ambalaj rengi, kalitesi, modaya uygunluğu, reklamlar, etraftaki kişilerin tavsiyeleri satış sonrası hizmetler, ve kültürel özelliklere göre tercihlere daha fazla dikkat etmektedirler.
Katılımcıların çalışması ile mağaza çalışanlarının ilgisinin alışveriş tercihini etkilemesi arasında anlamlı bir farklılık vardır (Sig. 000<P.005). Ortaya çıkan farklılığın nedeni çalışmayan katılımcıların mağaza çalışanlarının ilgisinden etkilendiklerini belirtmeleridir.

Varyans Analizi

Tablo 6: Gelir Durumu ve İfadelerin ANOVA Tablosu

İfadeler	Df	F	Sig.
Ürünün Ambalaj Rengi	3	1,161	,324
Ürünün Markası	3	2,958	,032
Ürünün Fiyatı	3	1,911	,127
Ürünün Kalitesi	3	3,633	,013
Ürünün Modaya Uygunluğu	3	,532	,450
Ürün Reklamları	3	18,590	,020
Etrafımdaki Kişilerin Tavsiyeleri	3	2,790	,040
Ürünün Garantisi	3	1,431	,233
Ürünün Bulunabilirliği	3	,935	,050
Ürünün Üretildiği Şehir/Ülke Tercihimi Etkilemez	3	1,138	,324
Ürünü Üreten Firmanın Tanınırlığı	3	1,600	,189
Mağaza Çalışanlarının İlgisi	3	4,863	,002
Ürün ile İlgili İndirim ve Promosyonlar	3	4,301	,005
Satış sonrası Hizmetler	3	3,979	,008
Arkadaş Görüşleri	3	3,506	,015
Taksit Uygulamaları	3	2,786	,040
Kültürel Özelliklere Göre Tercihler	3	2,304	,076

Araştırmaya katılanların, alışveriş tercihlerini etkileyen faktörler ile gelirleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, ürünün markası (F:2,958, Sig: 0,032), ürünün kalitesi (F:3,633, Sig: 0,013),ürün reklamları (F:18,590, Sig: 0,020), etraftaki kişilerin tavsiyeleri (F:2,790, Sig:0,040), ürünün bulunabilirliği (F:0,935, Sig: 0,050), mağaza çalışanlarının ilgisi (F: 4,863 Sig: 0,002), ürün ile ilgili indirim ve promosyonlar (F: 4,301 Sig: 0,005), satış sonrası hizmetler (F: 3,979 Sig: 0,008), arkadaş görüşleri (F: 3,506 Sig: 0,015), taksit uygulamaları (F:2,786 Sig: 0,040) , ile katılımcıların gelirleri arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Yapılan LSD testi sonucu farklılığın 0-500 TL gelire sahip olan katılımcıların diğer gelir gruplarındaki katılımcıların satınalma davranışları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7: Alışveriş Yapılan Yer ile İfadelerin ANOVA Tablosu

İfadeler	Df	F	Sig.
Ürünün Ambalaj Rengi	3	1,161	,421
Ürünün Markası	3	2,958	,046
Ürünün Fiyatı	3	1,911	,024
Ürünün Kalitesi	3	3,633	,462
Ürünün Modaya Uygunluğu	3	4,642	,016
Ürün Reklamları	3	8,365	,020
Etrafımdaki Kişilerin Tavsiyeleri	3	2,850	,040
Ürünün Garantisi	3	1,431	,145
Ürünün Bulunabilirliği	3	,976	,056
Ürünün Üretildiği Şehir/Ülke Tercihimi Etkilemez	3	2,338	,421
Ürünü Üreten Firmanın Tanınırlığı	3	1,925	,096
Mağaza Çalışanlarının İlgisi	3	4,964	,084
Ürün ile İlgili İndirim ve Promosyonlar	3	4,704	,042
Satış sonrası Hizmetler	3	3,006	,022
Arkadaş Görüşleri	3	8,974	,064
Taksit Uygulamaları	3	6,486	,028
Kültürel Özelliklere Göre Tercihler	3	2,247	,084

Araştırmaya katılanların, alışveriş tercihlerini etkileyen faktörler ile alışveriş yaptıkları yer arasındaki ilişkiye bakıldığında, ürünün markası (F:2,958, Sig: 0,046), ürünün fiyatı (F:1,911, Sig: 0,024) ürünün modaya uygunluğu (F:4,642, Sig: 0,016), ürün reklamları (F:8,365, Sig: 0,020), etraftaki kişilerin tavsiyeleri (F:2,850, Sig:0,040), ürün ile ilgili indirim ve promosyonlar (F: 4,704 Sig: 0,042), satış sonrası hizmetler (F: 3,006 Sig: 0,022), taksit uygulamaları (F:6,486 Sig: 0,028) , ile katılımcıların alışveriş yaptıkları yer arasında 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Yapılan LSD testi sonucu farklılığın alışveriş merkezlerinden alışveriş yapan katılımcılar ile diğer yerlerden alışveriş yapan katılımcıların satınalma davranışları arasında anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya katılanların, reklamların alışveriş tercihini etkilemesi ile en çok yapılan harcama yapılan kalem arasındaki ilişkiye bakıldığında 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı bir farklılık belirlenmiştir. Yapılan LSD testi sonucu farklılığın en çok sosyal-kültürel harcamalar yapanlar ile en çok gıda ve giyim harcamaları yapanlar arasında olduğu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Tüketici davranışları farklı nedenlerden değişebilmektedir. Kültür, gelir, demografik veya psikolojik nedenler gibi nedenler tüketicinin satın alacağı ürünler hakkında birbirlerinden farklı kararlar almasına neden olmaktadır. Bu nedenlerden dolayı da işletmeler farklı pazarlama unsurları kullanarak tüketicileri etkilemeye çalışmaktadırlar. İşletmelerin kullandığı bu unsurlar farklı kültürlerden olan tüketicileri farklı yönlerden etkileyebilmektedir.

Türkiye'de eğitim gören Azeri öğrencilerin tüketim tercihlerine baktığımızda şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Türkiye'de öğrenim gören Azeri öğrencilerin %40,7'si ailesinden maddi destek almazken, %45,2'si de ülkemizde bir yerde çalışmaktadır. Bu da katılımcıların büyük bir kesiminin kendi geçimlerini kendileri kazanarak sürdürdüklerini göstermektedir.

Katılımcıların %83,2'si ülkemizde bir evde yaşarlarken, %73,5', yemeklerini evlerinde yemektedirler. %51.3'ü gıda alışverişlerini semt pazarlarından yapmaktadırlar. Katılımcılar en çok harcama yaptıkları alanı %53,7 ile barınma olarak belirtmektedirler.

Katılımcıların alışveriş tercihlerini etkileyen faktörlere baktığımızda cinsiyete göre bir farklılık olduğu gözlemlenmiştir. Erkek katılımcılar ürünün fiyatı, garantisi, promosyonlar ve taksit uygulamalarına dikkat ederlerken, kadın katılımcılar ürünün ambalaj rengi, modaya uygunluğu, reklamlar ve kültürel özelliklere göre tercihlere dikkat etmektedirler.

Araştırmada katılımcıların farklı gelir gruplarında farklı satın alma davranışları gösterdikleri tespit edilmiştir. Gelir düzeyi düşük katılımcılar ile gelir düzeyi yüksek katılımcılar arasında, marka, kalite, reklam, tavsiye, bulunabilirlik, çalışan ilgisi gibi faktörlere karşı anlamlı bir farklılık bulunmaktadır. Gelir gruplarına göre bakıldığında fiyat her gelir grubu için önemli iken taksit uygulamaları gelir grubu yüksek olan tüketiciler için önem kazanmaktadır. Bu da gelir durumu iyileştikçe taksitli harcamaların arttığını göstermektedir.

Sonuç olarak, ülkemizde eğitimlerine devam eden Azeri öğrenciler, ülkemizde bulunan yabancı uyruklu öğrenciler arasında ilk sırada gelmektedir. İşletmelerin Azeri öğrencilere yönelik uygulayabilecekleri pazarlama stratejilerini ortaya çıkarabilmek için bu öğrencilerin tüketim tercihlerini etkileyen faktörlere dikkat etmeleri gerekmektedir. Yapılan çalışmanın sonucunda öğrenciler gelir gruplarına ve cinsiyetlerine göre farklı satınalma davranışları gösterdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle işletmeler pazarlama stratejileri belirlerken, cinsiyet ve gelir gruplarına göre farklılaştırma yapmaları faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

Altunışık, R., Özdemir, Ş., Torlak, Ö. (2012). Modern Pazarlama. Sakarya: Değişim Yayınları.

Altunışık R., Özdemir Ş., Torlak Ö. (2017). Pazarlama İlkeleri ve Yönetimi. İstanbul: Beta, 3. Baskı.

Arı, E.S. ve Madran, C. (2011). Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi ve Menşe Ülke Etkisinin Rolü. Oneri.C.9.S.35.

Bilge F. ve Göksu N. (2013). Tüketici Davranışları. Ankara : Gazi Kitabevi.

Çakır, M., Çakır, F., Usta, G. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Tüketim Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi. Cilt 2, Sayı

Demir Ş.Ş. ve Kozak M. (2013). Tüketici Davranışları. Ankara: Detay yayıncılık.

Engel J., Blackwell R., Mınıard P. (1990). Consumer Behavior. USA : The Dryden Press.

Erciş, A., Ünal, S., Can, P. (2007). Yaşam Tarzlarının Satın Alma Karar Süreci Üzerindeki Rolü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 21 Sayı: 2.

Festervand, A.T., Snyder D.R., Tsalikis J.D.(1986). Influence of Catolog vs. Store Shopping and Prior Satisfaction on Perceived Risk. Journal of the Academy of Marketing Science, V.14, Issue 4.

İnal M. E. (2009). Müşteri Analizi, Pazarlama Stratejileri Yönetsel bir Yaklaşım. 107-136, İstanbul, Beta.

Karabulut M. (1989). Tüketici Davranışı. İstanbul : Jön ajans.

KAVAS A., KATRİNLİ A., ÖZMEN Ö. (1995), Tüketici Davranışları, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları Web-Ofset, Eskişehir.

Ko, H., Jung, J., Kim, J. Y. ve Shim S. W. (2004). "Cross-Cultural Differences in Perceived Risk of Online Shopping", Journal of Interactive Advertising, 4(2), 20-29.

Kotler ,P. ve Armstrong, G. (1996). Principles of Marketing. Prentice Hall Inc.

Laurent, G. ve Kapferer J. N. (1985). "Measuring Consumer Involvement Profiles", Journal of Marketing Research, 22(1), 41-53.

Micheal, S. (1995). Consumer Behavior. Allyn and Bacon Co, 2. Editions.

Mitchell, V. W., Davies, F., Moutinho, L. ve Vassos V. (1999). "Using Neural Networks to Understand Service Risk in The Holiday Product", Journal of Business Research, 46(_), 167-180.
Okumuş, A. (2013). Tüketici Davranışı. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
Okumuş, A. (2013) Tüketici Davranışı: Teorik ve Uygulamalı Bir Yaklaşım. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
Özdemir Ş., Karaca Y., Sandıkçı M., Yaman F., Avan A. (2016). Afyonkarahisar İli Hane Halkı Tüketim Analizi Tüketici Davranışları ve Eğilimleri. Nobel 1. Baskı.
Özdemir Ş., Yaman F. (2007). Hedonik Alışverişin Cinsiyete Göre Farklılaşması Üzerine Bir Araştırma. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, 2(2), 81-91.
Yılmaz, E. ve Özkan, S. (2007). Üniversite Öğrencilerinin Beslenme Alışkanlıklarının İncelenmesi. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi, Cilt:2, Sayı:6.

ÜRETİM VE DIŞ TİCARET EKSENİNDE TÜRKİYE TARIMININ YETKİNLİĞİ (2002-2017)

Alper Yalçın
Kafkas Üniversitesi/Kağızman MYO
Sevda Yalçın
Kafkas Üniversitesi/Kağızman MYO

ÖZET

Sanayileşmenin neden olduğu iklim değişikliği, küresel ekonomiye ve finans sektörüne hakim olan az sayıdaki güçlerin bütün üretim piyasalarını kontrol etme isteği, tüketim alışkanlıklarının ve ihtiyaçlarının çeşitli propaganda araçlarıyla değişime uğratılarak yönlendirilmesi, verimi artırma gayesi altında genetiği değiştirilmiş organizmaların farklı ürünlerle hayatımızın her alanına nüfus etmesi, insanların yeterli ve dengeli beslenmesi için kaliteli tarım ürünlerine olan ihtiyaç ve bununla alakalı üretim/arz güvenliği sorunu ve son olarak da kalkınma ve ekolojik dengeyi koruyan politikalar gibi konular nedeniyle, üretim ve dış ticaret ekseninde tarım ve tarım sektörü, günümüzde ülkeler açısından daha da önemli hale gelmiştir. Tarımın, sanayi ve hizmetler sektörüne göre milli gelir ve istihdama etkisi gerilese de, son 40 yılda tarım dış ticareti, dünya ölçeğinde 25 kat artış göstermiştir. Benzer gelişmeler Türkiye'de de yaşanmıştır. 2002 yılında 5 milyar dolar olan tarım ve gıda ürünleri dış ticaretimiz, 2017 yılına gelindiğinde 25 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır. Bu çalışma Türkiye tarımının özellikle 2002-2017 dönemini dikkate alarak üretim ve dış ticaret ekseninde geçirdiği gelişmeleri ortaya koyma iddiası ile hazırlanmıştır. Tespit edilen mevcut gelişmeler ışığında özellikle sorun olarak karşımıza çıkan durumlara yönelik çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmada TUİK, Dünya Bankası, FAO ve WTO'nun verilerinden yararlanma yoluna gidilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, Tarımsal üretim, Türkiye tarımı

TURKEY'S COMPETENCE OF AGRICULTURE WITH REGARD TO PRODUCTION AND FOREIGN TRADE (2002-2017)

ABSTRACT

Because of the climate change caused by industrialization, the desire to control all the production markets of the few powers that dominate the global economy and the finance sector, directing consumption habits and needs through various propaganda tools, penetrating very area of our lives with different products to increase the efficiency of genetically modified organisms, the need for quality agricultural products for people in order to have adequate and balanced nutrition and related production security problem and finally, policies such as development and ecological balance, agriculture and agriculture sector in the axis of production and foreign trade have become more important in terms of countries to day. Despite the decline in national income and employment effects by agriculture, industry and services sector, agricultural trade in the last 40 years has increased 25 times in world scale. Similar developments were also experienced in Turkey. Our agricultural and food products foreign trade, which was 5 billion dollars in 2002, has reached 25 billion dollars by the year 2017. This study is specifically prepared with the assumption that the developments in the axis of foreign trade considering the period 2002-2017. It has been tried to present proposals for the cases which is a certain problem in the identified current developments. In the study, the beneficiaries of the Turkstat, World Bank, FAO and WTO were used.

Keywords: Foreign trade, Agricultural production, Turkey's agriculture

GİRİŞ

Tarım beslenme açısından ihtiyaç duyulan besin maddelerini üretmede hammadde kaynağıdır (Kızılaslan, 2004:23). Bir başka tanıma göre tarım, topluma besin maddeleri ile hammadde sağlamak amacıyla, bitkisel ve hayvansal varlıkların, biyolojik olarak üretim yeteneklerini planlı

ve yönlendirilmiş bir şekilde kullanmaktır (Gürler, 2008:1). 5488 sayılı ve 2006 tarihli Tarım Kanunu'na göre ise tarım; "doğal kaynakları uygun girdilerle birlikte kullanarak yapılan her türlü üretim, yetiştirme, işleme ve pazarlama faaliyetleri"dir. Yine aynı kanuna göre tarımsal ürün ise; "bitkisel, hayvansal ve su ürünleri alanında elde edilen her türlü işlenmemiş ham ürünler ile bunların birinci derece işlenmesi ile elde edilmiş ürünleri" olarak ifade edilmiştir. Tarım denildiği zaman genellikle ilk akla gelen kavram bitkisel üretimdir. Oysa tarım çok daha kapsamlı bir kavramdır. Tarım, bitkisel üretimin yanı sıra hayvancılık, ormancılık ve su ürünlerini de kapsamaktadır (Olalı ve Duymaz, 1987:3).

Tarımın tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanın hayatta kalmak için beslenme ve biriktirme amacıyla yaptığı ilk tarımsal faaliyet toplayıcılık ve avcılık olmuştur. Basit araç gereçlerin, makinaların ve nihayetinde endüstriyel üretimin devreye girmesiyle insan ve tarım arasındaki ilişki zaman içerisinde sürekli değişim göstererek günümüze kadar gelmiştir. Tarihsel süreçte tarım sektörü, Klasik İktisat biliminin öncülüğünü de yaptığı kabul edilen ve 18.yy Fransa'sın da ortaya çıkan Fizyokrasi Okulu'nun, ekonomik anlamda tarımsal üretimin önemini savunan görüşleri ile altın dönemini yaşamıştır. Tarım sektörü sanayileşmenin ve ekonomide yapısal değişimin kaynağı olarak 20.yy ikinci yarısına kadar önemini korumuş, istihdam ve üretim noktasında ekonominin merkezinde yer almıştır. Küresel bazda yaşanan teknolojik, ekonomik ve sosyal değişimler tarım sektörünü de yakından etkilemiş ve paradigma değişikliği nedeniyle tarımın istihdam, üretim ve kalkınma içindeki rolü başka iktisadi yaklaşımlar lehine terk edilmiştir. Ancak özellikle dünya ölçeğinde insan nüfusunun sürekli artıyor olması, buna karşılık tarım arazilerinin ise azalıyor olması -özellikle şehirleşmenin etkisi başta olmak üzere iklim değişikliği vb. nedenlerden- ülkeler nezdinde tarım sektörü gerek üretim gerekse dış ticaret ekseninde önemli hale gelmiştir.

Bazı doğal kaynaklar (örneğin toprak, su, hava, ormanlar, balıklar dahil her türlü biyolojik çeşitlilik), tarımsal ekosistemler ile ilgili olanlar da dahil olmak üzere, insan yaşamının dayandığı temel mal ve hizmetlerin üretimi için vazgeçilmez bir temel oluşturur. Son 50 yılda doğal kaynakların fiziksel ve fonksiyonel mevcudiyeti, küresel düzeyde artan talep ve/veya bozulma nedeniyle tarihin hiçbir döneminde görülmediği kadarıyla çok hızlı azalmıştır. Bu, insan popülasyonunun büyümesi dahil olmak üzere bir dizi faktörle birleşerek, biyoçeşitliliğin azalmasına, ormansızlaşmaya, toprak sağlığının yitirilmesine ve su ve hava kalitesinin daha önce görülmemiş kadar kaybına/bozulmasına neden olmuştur. Yapılan bilimsel çalışmalarda iklim değişikliğine yol açan küresel emisyonların yaklaşık %30'u tarımsal faaliyetlere atfedilmektedir. İklim değişikliği de, her türlü tarımsal üretim sistemini etkilemektedir.

Dünya Bankası ve FAO raporlarına göre; dünyadaki yoksulların yaklaşık %70'i kırsalda yaşamakta olup çoğu da çiftçilikle uğraşmaktadır. Bu gerçeklikten hareketle küçük ölçekli çiftçileri yoksulluğun azaltılması ve onların gelişiminin teşvik edilmesi için destekleyecek pazar ve ticaret politikasının hedeflenmesi önemli hale gelmektedir. Dolayısıyla tarım, sürdürülebilir kalkınma için temel bir araç olma potansiyeli içermektedir. Ulusal tarım politikalarının, üreticilere fayda sağlayabilecek ve daha canlı bir kırsal ekonominin gelişmesine katkı sağlayacak stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Ancak aşırı üretimden kaynaklı emtia fiyatlarındaki düşüş, yerleşik üreticilere göre daha düşük getirileri kabul etmeye istekli yeni üreticilerin ortaya çıkması, tarım temelli ekonomilere yönelik ticaret kısıtlamaları vb. faktörler özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki milyonlarca küçük ölçekli yoksul tarım üreticilerini olumsuz etkilemektedir (FAO).

Tarım sadece aile fertlerinin geçimlerini sağlamak amacıyla yapılan geçimlik faaliyet olmanın ötesinde ulusal ekonomi ile dış ticaretin ilgi alanına giren önemli bir sektör konumundadır. Ticari ya da endüstriyel açıdan tarımın ekonomiye, ekonomik kalkınmaya etkisi son derece önemlidir. Barrett, Carter ve Timmer'e göre tarımın ülkeler için ekonomik kalkınmaya olan etkileri dört

aşamalı bir süreçten geçerek gerçekleşmektedir (Barrett ve diğ., 2010, s.451): İlk aşama Mosher sürecidir: Bu dönemde tarımın harekete geçmesi söz konusudur. İkinci aşama Johnston-Mellor sürecidir: Bu dönemde tarımın ekonomik büyümeye katkısı kurulan bağlantılar vasıtasıyla gerçekleşmektedir. Üçüncü aşama Schultz sürecidir: Tarımda gelir artışı yaşansa da bunun tarım dışı ekonominin hızlı büyümesi sonrasında ortaya çıkan artışa yetişmesi mümkün değildir. Son aşama ise Johnson sürecidir: tarımsal ekonomi işgücü ve finansal piyasalar vasıtasıyla ekonominin geri kalanına tamamen entegre olmaktadır.

Günümüzde tarım, tarımsal üretim ve gıda sektörü tam bir paradoksal gelişme yaşamaktadır. Nedenini Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) raporlarında görmek mümkündür. Raporlara göre 2016 yılında gezegenimizde 815 milyon insan açlıktan acı ve ıstırap çekerken, 1.9 milyar kişi ise aşırı kilo ve şişmanlığın neden olduğu hastalıklarından acı ve ıstırap çekmektedir. Aynı gezegendeki insan türünün bir kısmı açlıktan, bir kısmı ise aşırı beslenmekten muzdarip. Bir başka paradoksa yine örnek verecek olursak; 2016 yılında daha önce hiç olmadığı kadar fazla hububat hasat edildi: Dünya çapında 2.5 milyar ton. Bu rekor kıran hasata rağmen, insanları beslemek için sadece %43'ü kullanıldı. Geri kalanlar hayvan beslemek, petrol tanklarını doldurmak, endüstriyel üretim süreçlerini desteklemek veya sadece boşa harcanmak için kullanıldı.

Küresel tarım politikaları (özellikle endüstriyel tarım) ve gıda sistemleri; iklim değişikliğine, biyolojik çeşitliliğin kaybına, çevre kirliliğine, su kıtlığına, hastalıklara, yoksulluğa ve adaletsizliğe en çok katkı yapan faktörlerden biri olmaktadır. Tarım ve gıda sektörü aynı zamanda bazı ülkeler ve tarımsal ürün/gıda/ilaç alanında global ölçekte faaliyet yürüten endüstri şirketleri tarafından farklı amaçlara ulaşmada kullanılan stratejik bir saha olarak da karşımıza çıkmaktadır. Türkiye tarımı da bu gelişmelerden üzerine düşen payı her yönüyle almaktadır.

BİTKİSEL ÜRETİM

Bitkisel üretim öncelikle toprak üzerinde herhangi bir örtü altı olmaksızın üretilen tahıllar, meyveler, içecek ve baharat bitkileri, sebzeler ve süs bitkileri ile bunların aynı zamanda örtü altına alınarak da yapılan tarım türüdür.

Bitkisel Üretim Yapılan Arazi

Türkiye'de 2004 yılında kullanılan tarım arazisi yaklaşık 265.9 milyon dekardır. Bunun 49.5 milyon dekarı "nadas" için ayrılarak geri kalan 179.6 milyon dekarında "tahıl ve diğer bitkisel ürünler", 27.8 milyon dekarında "meyve, içecek ve baharat" ve 8.9 milyon dekarında ise "sebze" üretimi gerçekleştirilmiştir. Aşağıdaki tablo, 14 yıllık süreçte Türkiye'de mera ve çayırlar dışındaki tarım yapılan arazi miktarının kullanım türleri hakkında detaylı bilgi vermektedir.

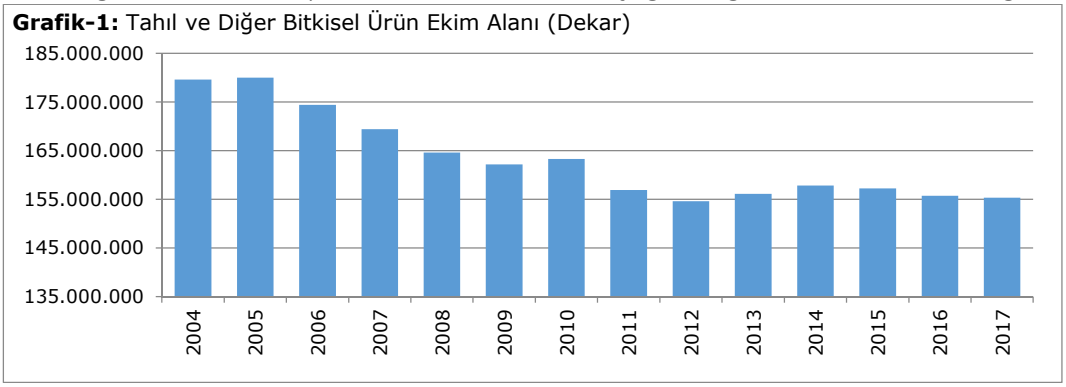
Tablo-1: Tarım Yapılan Arazi Alanı (Dekar)

Yıl	Tahıllar Ve Diğer Bitkisel Ürünler	Meyveler, İçecek Ve Baharat Bitkileri	Sebze Alanı	Süs Bitkileri	Nadas Alanı	Toplam
2004	179.616.500	27.801.860	8.949.640	0	49.563.780	265.931.780
2005	180.053.190	28.312.560	8.939.760	0	48.761.640	266.067.150
2006	174.396.988	28.952.512	8.504.804	0	46.908.406	258.762.710
2007	169.449.599	29.087.004	8.147.859	0	42.189.473	248.873.935
2008	164.602.571	29.499.804	8.357.953	0	42.591.897	245.052.225
2009	162.174.208	29.429.844	8.113.128	0	43.229.628	242.946.808
2010	163.330.020	30.105.797	8.015.980	0	42.490.255	243.942.052
2011	156.915.671	30.911.356	8.096.419	42.198	40.171.970	236.137.614
2012	154.633.765	32.009.607	8.267.360	47.895	42.861.366	237.819.993
2013	156.128.995	32.320.346	8.084.876	45.037	41.475.865	238.055.119
2014	157.818.172	32.428.112	8.035.763	48.909	41.076.182	239.407.138
2015	157.230.212	32.838.481	8.081.714	45.972	41.139.762	239.336.141
2016	155.746.391	33.292.166	8.041.419	48.659	40.499.984	237.628.619
2017	155.317.343	33.433.816	7.982.650	49.935	36.974.137	233.757.881

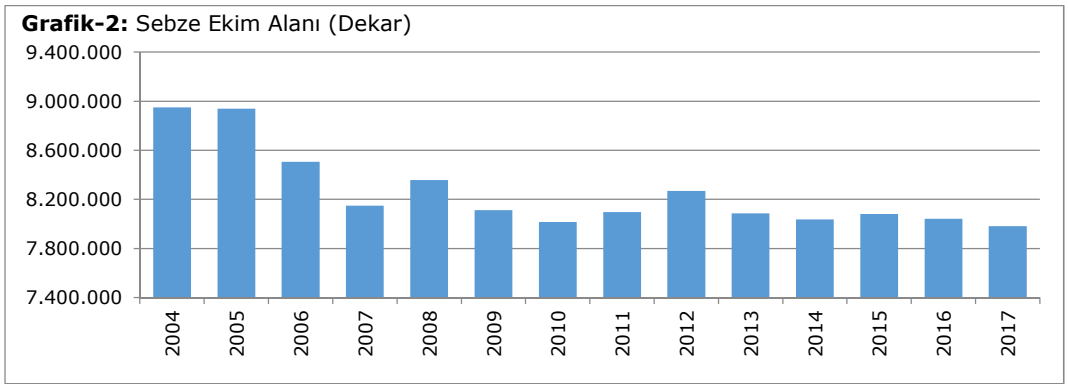
Tarım yapılan arazi miktarının her yıl azalması incelenen dönem içerisinde adım adım gerçekleşmiştir. 2017 yılına gelindiğinde 233.7 milyon dekarlık tarım arazisinin; %66.4'ü (155.3 milyon dekar) "tahıl ve diğer bitkisel ürünler", %15.8'i (36.9 milyon dekar) "nadasa bırakılan arazi", %14.3'ü (33.4 milyon dekar) "meyve, içecek ve baharat", %3.4'ü (7.9 milyon dekar) "sebze" ve %0.2'si (49.9 bin dekar) "süs bitkileri" yetiştirmek için kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'deki arazi miktarının incelenen dönem itibariyle (2004-2017) en fazla azaldığı alan; **tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretiminin yapıldığı tarım alanları** olmuştur. 2004 yılında bu grupta üretim yapılan arazi büyüklüğü 179.6 milyon dekar iken 2017 yılına gelindiğinde 24.3 milyon dekar azalarak 155.3 milyon dekara gerilemiştir (bahse konu olan durum gerek yukarıdaki tabloda gerekse bu tabloya istinaden hazırlanan aşağıdaki grafikte de net olarak görülmektedir).

Grafik-1: Tahıl ve Diğer Bitkisel Ürün Ekim Alanı (Dekar)

Tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretiminin yapıldığı tarım alanlarındaki yaşanan gelişmenin bir benzeri de **sebze üretimi yapılan alanlar** içinde geçerli olmuştur. 2004 itibariyle 8.9 milyon dekarlık bir alanda sebze üretimi yapılıyorken 2017 yılına gelindiğinde 1 milyon dekarlık bir azalma sonucunda 7.9 milyon dekara gerilemiştir.

Tahıl ve diğer bitkisel ürünlerin üretiminin yapıldığı tarım alanları ile sebze üretimi yapılan alanlarda azalmaya karşılık; **meyve, içecek ve baharat ürünlerinin üretimi yapılan arazi** ile **süs bitkileri üretimi yapılan arazi** miktarında ise bir artış yaşanmıştır.

Son olarak örtü altı (cam sera, plastik sera, yüksek tünel ve alçak tünel olmak üzere dört farklı alanda) üretim yapılan arazi miktarı ise 2004 yılında 477.739 dekardan 2017 yılına geldiğimizde 752.168 dekara çıkmıştır.

Bitkisel Üretim Miktarı

Yukarıda ifade edildiği üzere bitkisel üretim öncelikle toprak üzerinde herhangi bir örtü altı olmaksızın üretilen tahıllar ve bitkisel ürünler, meyveler, içecek ve baharat bitkileri, sebzeler ve süs bitkileri ile bu ürünlerin aynı zamanda örtü altına alınarak da yapılan tarım türüdür. Çalışmanın bu kısmında 2004-2017 döneminde Türkiye'de örtü altı dışındaki diğer bitkisel üretim istatistikleri sunulmaya çalışılmıştır (Yalnızca sebze üretiminde örtü altı üretim potansiyeli verilmiştir).

Tahıl ve Bitkisel Ürünlerinin Üretim Miktarı

Tahıl ve bitkisel ürünler kategorisinde Türkiye'de; buğday, mısır, arpa, yulaf, çavdar, burçak, sorgum, darı, mahlut, kuru bakla, bezelye, börülce, kuru fasulye, kuru nohut, mercimek, pamuk, ayçiçeği, çeltik, soya fasulyesi, yerfıstığı, şeker pancarı, çeşitli tohumlar (ayçiçeği, susam, kolza, kenevir, haşhaş, aspir), patates, yer elması, şeker kamışı, keten (lif), kenevir (lif), fiğ (yeşil ot), yonca, korunga vb. ürünler yetiştirilmektedir.

Tablo-2: Bazı Seçilmiş Tahıl ve Bitkisel Ürünlerin Üretim Miktarı (Bin-Ton), 2004-2017

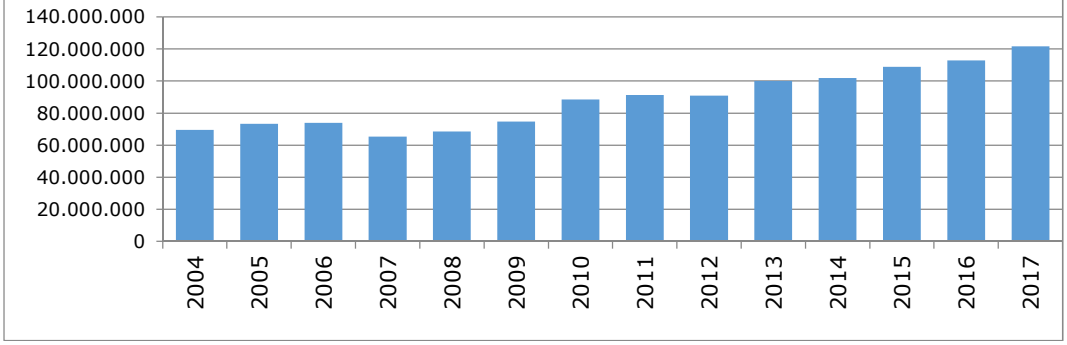
Yıl	Buğday	Durum Buğ.	Mısır	Arpa (Bira. ve Diğer)	Çavd.	Kuru Fas.	Kuru Nohut	Kuru Kırmızı Mer.	Kuru Yeşil Mer.	Pamuk (Çiğit)	Ayçiç. Yağlık	Çeltik	Ş. Pancarı	Top.	GENEL TOP.
2004	16.000	5.000	3.000	9.000	270	250	620	480	60	1.426	800	490	13.517	50.913	69.509
2005	17.000	4.500	4.200	9.500	270	210	600	520	50	1.291	865	600	15.181	54.787	73.433
2006	16.510	3.500	3.811	9.551	271	196	552	580	42	1.477	1.010	696	14.452	52.648	73.978
2007	14.525	2.709	3.535	7.307	241	154	505	508	27	1.321	770	648	12.415	44.665	65.457
2008	15.000	2.782	4.274	5.923	247	155	518	106	25	1.077	900	753	15.488	47.249	68.467
2009	16.860	3.740	4.250	7.300	343	181	563	275	27	1.021	960	750	17.275	53.545	74.744
2010	16.224	3.450	4.310	7.250	366	213	531	422	25	1.273	1.170	860	17.942	54.035	88.589
2011	17.950	3.850	4.200	7.600	366	201	487	380	26	1.527	1.170	900	16.126	54.784	91.323
2012	16.800	3.300	4.600	7.100	370	200	518	410	28	1.373	1.200	880	14.920	51.699	90.892
2013	17.975	4.075	5.900	7.900	365	195	506	395	22	1.287	1.380	900	16.489	57.389	100.058
2014	15.700	3.300	5.950	6.300	300	215	450	325	20	1.391	1.480	830	16.743	53.004	101.793
2015	18.500	4.100	6.400	8.000	330	235	460	340	20	1.214	1.500	920	16.023	58.041	108.950
2016	16.980	3.620	6.400	6.700	300	235	455	345	20	1.260	1.500	920	19.593	58.328	112.886
2017	17.600	3.900	5.900	7.100	320	239	470	400	30	1.470	1.800	900	20.828	60.957	121.581

Kaynak: TUİK

Yukarıdaki tabloda tahıl ve bitkisel ürünler kategorisinde seçilmiş bazı ürünlere ait 2004-2017 dönemini kapsayan üretim istatistikleri bulunmaktadır (Burada tüm ürünlerin üretim miktarını

almamız mümkün olmadığından önemli bazı ürünler tabloya yansıtılmıştır). En sağda yer alan "Toplam" sütunu seçili ürünler toplamını, "Genel Toplam" sütunu ise yıl içerisinde yetiştirilen bütün sebzelere ait miktarları (Bin, Ton cinsinden) vermektedir. Seçilmiş olan ürünler, ilgili kategorideki tüm ürünlerin üretiminin yaklaşık %70'ini oluşturmaktadır. Tahıl ve bitkisel kategorisindeki bütün ürünlerden 2004 yılında yaklaşık 69.5 milyon tonluk bir üretim gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında ise toplam üretim 121.6 milyon tona ulaşmıştır. Seçili ürünleri dikkate aldığımızda ise on dört yıllık süreç içerisinde durum buğdayı, kuru fasulye, kuru nohut, kuru kırmızı ve yeşil mercimek üretiminde azalma; diğer ürünlerin üretiminde ise artma vardır. Üretim miktarı açısından en fazla artış şeker pancarında yaşanmış olup 2004 yılında 13.5 milyon ton olan üretim 2017'de 20.9 milyon tona çıkmıştır.

Grafik-3: Tahıl ve Bitkisel Ürün. Toplam Üretim Miktarı (Ton), 2004-2017

Sebze Ürünlerinin Üretim Miktarı

Türkiye'de yetiştirilmekte olan sebzeler; taze fasulye, taze barbunya, taze bezelye, taze börülce, taze bakla, beyaz ve kırmızı lahana, karnabahar, brokoli, marul, maydanoz, ıspanak, enginar, kereviz, pazı, semizotu, roka, tere, nane, dereotu, karpuz, kavun, salçalık ve sofralık domates ile biber, patlıcan, bamya, kabak, balkabağı, havuç, kuşkonmaz vb. ürünlerden oluşmaktadır. Aşağıdaki tabloda üretim miktarları (Bin, Ton cinsinden) verilmiştir. En sağda yer alan "Toplam" sütunu seçili ürünler toplamını, "Genel Toplam" sütunu ise yıl içerisinde yetiştirilen bütün sebzelere ait miktarları (Bin, Ton cinsinden) vermektedir.

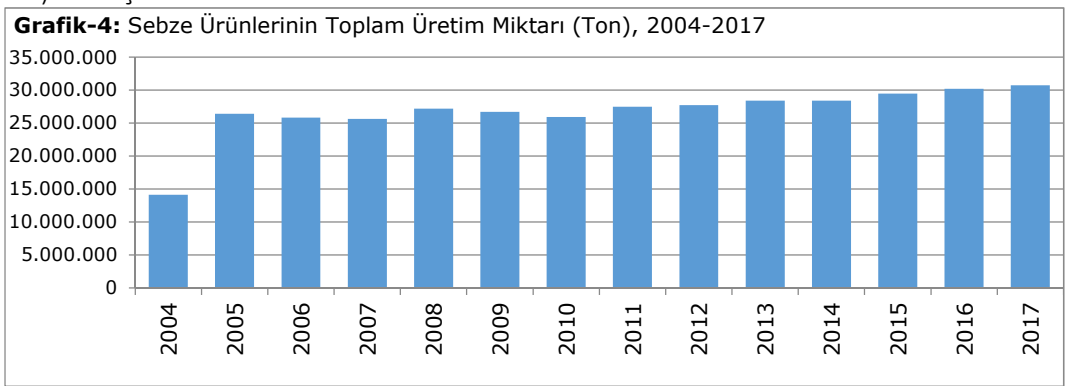
Tablo-3: Bazı Seçilmiş Sebze Ürünlerinin Üretim Miktarı (Bin-Ton), 2004-2017

Yıl	Taze Fasul.	Taze Barbu.	Taze Beze.	Lahana (Beyaz)	Lahana (Kırm.)	Karnı.	Brok.	May.	Karpuz	Kavun	Dom. (Salç)	Dom. (Sof.)	Havuç	Toplam	GEN. TOP
2004	582	54	58	500	105	110	7	47	3.825	1.750			438	7.476	14.121
2005	555	54	122	492	91	117	9	57	3.970	1.825	2.983	7.067	388	17.730	26.418
2006	564	56	90	502	103	136	16	53	3.805	1.766	2.942	6.913	395	17.340	25.796
2007	520	59	88	465	101	135	17	49	3.797	1.661	2.973	6.963	642	17.470	25.602
2008	563	59	89	488	105	151	20	52	4.002	1.750	3.566	7.420	592	18.856	27.159
2009	604	69	95	508	114	157	21	58	3.810	1.679	3.540	7.206	594	18.454	26.711
2010	588	71	90	491	118	159	26	56	3.683	1.612	2.879	7.173	533	17.480	25.927
2011	615	79	104	498	122	162	29	55	3.864	1.648	3.430	7.573	602	18.782	27.469
2012	621	84	102	482	133	169	31	57	4.022	1.689	3.652	7.698	714	19.454	27.736
2013	632	77	108	497	138	159	35	58	3.887	1.700	3.878	7.942	570	19.680	28.371
2014	638	77	105	493	164	161	41	58	3.886	1.707	3.915	7.935	558	19.739	28.410
2015	641	80	113	514	179	182	46	58	3.919	1.720	4.445	8.170	535	20.601	29.473
2016	639	88	113	525	187	195	55	58	3.929	1.854	4.019	8.581	555	20.798	30.179
2017	630	92	107	521	188	200	66	80	4.011	1.813	3.960	8.790	570	21.029	30.733

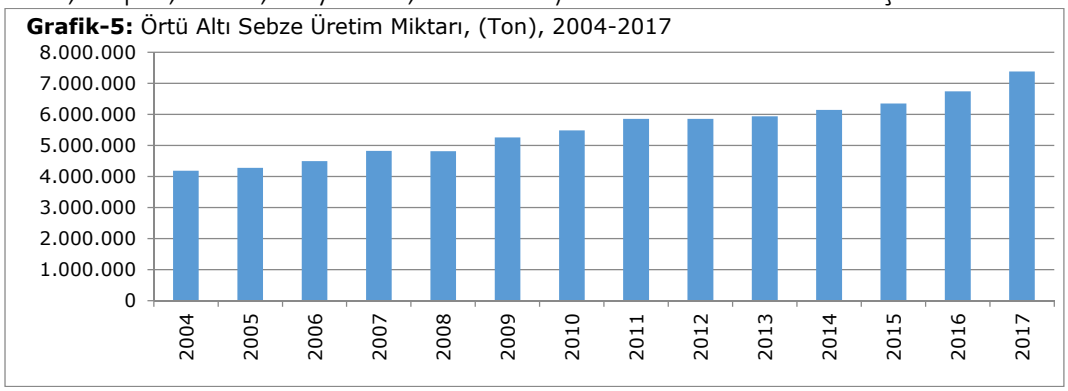
Kaynak: TUİK

Yukarıdaki tabloda Genel Toplam Sütunu yılları karşılaştırma açısından yanıltıcı olabilir. Çünkü TUİK'in veritabanında belirli ürünlere ait veriler bazı yıllar itibariyle bulunmamaktadır. Örneğin seçilmiş ürünler arasında yer almayan sebzelerden "çarliston biber" ve "beyaz turpa" ait 2004-

2013 dönemi ile yukarıdaki seçili ürünlerden biri olan "domatesin (sofralık)" 2004 dönemine ait verileri TUİK veritabanında yoktur. Tabloya göre 2017 yılını 2004 yılı ile karşılaştırdığımızda hem seçili ürünler kategorisinde (yaklaşık üç kat) hem de tüm sebze üretiminde bir artış (yaklaşık iki kat) olmuştur.

Yukarıda sebze ile ilgili verilen üretim miktarlarında örtü altı üretim bulunmamaktadır. Aşağıda grafikte örtü altı türleri olan cam sera, plastik sera, yüksek tünel ve alçak tünel olmak üzere dört farklı alanda yetiştirilen örtü altı sebze (taze fasulye, domates, ıspanak, marul, farklı türlerde biber, karpuz, kavun, maydanoz, lahana vb.) üretim miktarları verilmiştir.

Örtü altı sebze üretim miktarı 2004 yılında toplamda 4.181.065 ton iken 2017 yılında %76 oranında artarak (3.202.815 ton) 7.383.880 tona ulaşmıştır. Mevcut durum yukarıdaki grafikte verilmiştir.

Meyveler, İçecek ve Baharat Bitkilerinin Üretim Miktarı

Türkiye'de meyveler, içecek ve baharat bitkileri kategorisinde; üzüm (sofralık, kurutmalık, şaraplık olmak üzere çekirdekli ve çekirdeksiz çeşitleri vardır), avakado, muz, incir, greyfurt, limon, portakal (Washington, yafa ve diğer çeşitleri), mandalina (farklı türlerde), turunç, elma (farklı türlerde), armut, ayva, kayısı, zerdali, kiraz, vişne, şeftali, nektarin, erik, yenidünya, kızılcık, iğde, hünnap, kivi, ahududu, çilek, böğürtlen, dut, badem, kestane, fındık, şam fıstığı, ceviz, keçiboynuzu, muşmula, nar, zeytin vb. ürünler yetiştirilmektedir.

Tablo-4: Bazı Seçilmiş Meyveler İçecek ve Baharat Bit. Üretim Miktarı (Bin-Ton), 2004-2017

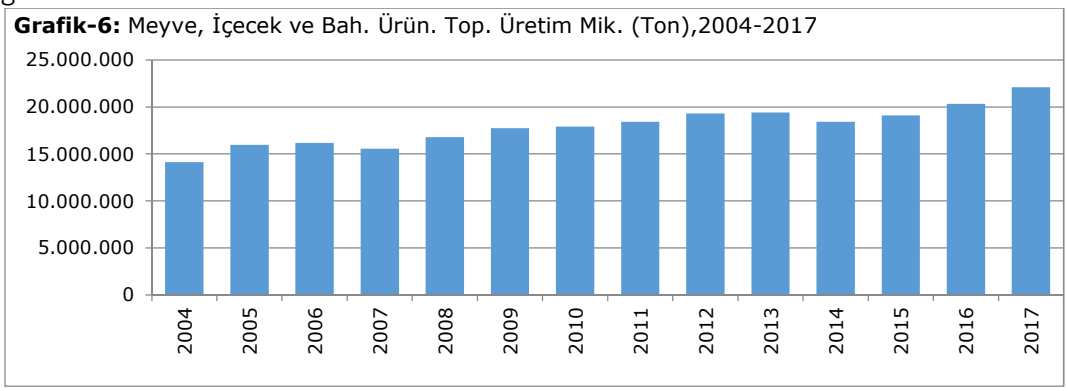
Yıl	Sof. Üzüm	Şarap. Üzüm	Kur. Üzüm	Muz ve Plant.	İncir (Yaş)	Limon	Porta. (Tüm)	Mand. (Tüm)	Elma (Tüm)	Kayısı	Kiraz	Şeft.	Fın.	Zey. (Tüm)	Top.	GEN. TOP.
2004	1.900	370	880	130	275	600	1.300	670	2.100	320	245	335	350	1.600	9.475	14.133
2005	2.000	450	1.000	150	285	600	1.445	715	2.570	860	280	465	530	1.200	11.350	15.983
2006	2.060	444	1.125	178	290	710	1.536	791	2.002	460	310	507	661	1.767	11.076	16.186
2007	1.913	482	884	189	210	652	1.427	744	2.458	558	398	486	530	1.076	10.931	15.556
2008	1.971	470	1.157	201	205	672	1.427	756	2.504	716	338	503	801	1.464	11.723	16.782
2009	2.257	476	1.131	205	244	784	1.690	846	2.782	661	418	502	500	1.291	12.496	17.725
2010	2.250	462	1.114	210	255	787	1.711	859	2.600	450	418	490	600	1.415	12.204	17.915
2011	2.269	465	1.128	207	261	790	1.730	872	2.680	650	439	493	430	1.750	12.413	18.426
2012	2.220	401	1.198	208	275	710	1.661	875	2.889	760	471	544	660	1.820	12.871	19.319
2013	2.133	455	959	215	299	726	1.781	942	3.128	780	494	564	549	1.676	13.026	19.419
2014	2.167	445	1.138	252	300	725	1.780	1.047	2.480	270	446	532	450	1.768	12.032	18.408
2015	1.892	424	957	271	301	751	1.817	1.156	2.570	680	536	561	646	1.700	12.560	19.100
2016	1.991	473	1.143	306	305	851	1.850	1.337	2.926	730	600	585	420	1.730	13.516	20.322
2017	2.109	488	1.243	369	306	1.007	1.950	1.550	3.032	985	627	665	675	2.100	15.006	22.109

Sof. Üzüm: çekirdekli ve çekirdeksiz sofralık Üzüm, Şarap. Üzüm: şaraplık üzüm, Kur. Üzüm: çekirdekli ve çekirdeksiz kurutmalık üzüm, Muz ve Plant: Muz ve Plantain vb., Porta. (Tüm): Washington, Yafa ve diğer, Mand. (Tüm): satsuma, klemantin, king ve diğer., Fın: Fındık, Zey(Tüm): Sofralık ve yağlık zeytin

Kaynak: TUİK

Yukarıdaki tablolarda olduğu gibi meyvelerle ilgili tabloda da seçilmiş bazı ürünlere ait 2004-2017 dönemini kapsayan üretim istatistikleri bulunmaktadır. En sağda yer alan "Toplam" sütunu seçili ürünler toplamını, "Genel Toplam" sütunu ise yıl içerisinde yetiştirilen bütün meyve, içecek ve baharat bitkilerine ait miktarları (Bin, Ton cinsinden) vermektedir. Bu gruptaki ürünlerin üretim miktarında incelenen dönem aralığında geneli itibariyle bir artış olmuştur. 2004 yılı itibariyle toplam üretim 14.1 milyon tondan 2017 yılında 22.1 milyon tona ulaşmıştır. En fazla üretilen ürünlerin başında (ton olarak) elma, üzüm, zeytin, portakal ve mandalina gelmektedir.

Grafik-6: Meyve, İçecek ve Bah. Ürün. Top. Üretim Mik. (Ton),2004-2017

Süs Bitkilerinin Üretim Miktarı

Türkiye'de süs bitkileri ile ilgili üretim miktarlarına ait veriler TUİK'in veritabanında 2011-2017 dönemini kapsayacak şekilde bulunmaktadır. Türkiye'de üretimi yapılan süs bitkilerinin üretim miktarı (kesme adet sayısı olarak); karanfil, glayöl, gerbera, gypsohilla, kasımpatı, anemon, zambak, orkide, lale, gül, lisianthus, fresia, şebboy, iris, statice, altınbaşak, nergis ve diğer kesme çiçeklerden oluşmaktadır. TUİK'in veritabanında kesme çiçeklerin dışında ayrıca çiçek soğanları ile oda ve dış mekan süs bitkilerine ait istatistiki bilgilerde bulunmakta olup bunlara ait veriler çalışmada sunulmamıştır.

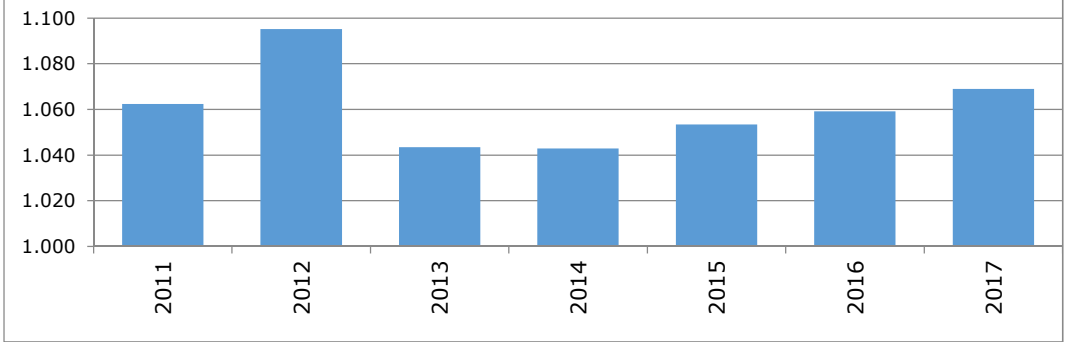
Tablo-5: Süs Bitkileri Üretim Miktarı, Kesme Adet Sayısı (Bin), 2011-2017

Yıl	Karanfil	Glayöl	Gerbera	Kasımpatı	Anemon	Zambak	Orkide	Lale	Gül	Diğer	TOPLAM
2011	588.456	13.654	136.012	38.438	2.361	12.614	328	23.732	105.364	105.105	1.062.328
2012	622.581	17.308	124.723	36.323	1.512	14.007	323	23.703	111.764	106.978	1.095.179
2013	594.445	10.214	123.266	42.182	1.451	10.228	270	55.640	83.405	87.409	1.043.455
2014	600.307	10.558	128.967	42.295	1.488	8.574	272	36.527	87.199	91.950	1.042.844
2015	591.076	14.766	129.690	42.196	1.338	11.993	272	41.324	93.396	92.783	1.053.461
2016	593.261	15.068	128.064	44.916	1.188	13.310	269	40.601	92.592	93.924	1.059.153
2017	593.097	7.270	127.206	44.477	1.188	9.552	1.625	44.505	107.943	95.368	1.068.940

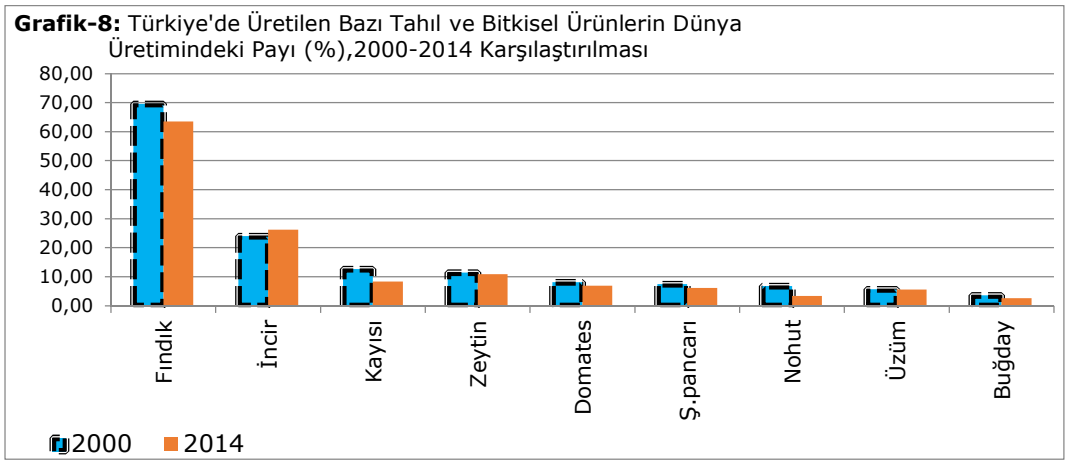
Diğer: Lisianthus, Gypsohilla, Fresia, Şebboy, Sümbül, İris, Statice, Altınbaşak, Nergis ve diğ.
Kaynak: TUİK

Süs bitkilerinin üretim miktarında (kesme sayısı) incelenen yedi yıllık dönem içerisinde fazla bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 2011 yılında 1.062 milyon adet olan sayı 2017 itibariyle 1.068 milyon olarak değişmiştir. Üretimi yapılan süs bitkileri içerisinde 2017 yılı açısından en fazla (kesme sayısı); karanfil (593.097), gerbera (127.206), gül (107.943) ve lale (44.505) olduğu görülmektedir.

Grafik-7: Süs Bit. Top. Ür. Mik. Kesme Adet Sayısı (Milyon), 2011-2017

Ele alınması gereken konulardan biri de Türkiye'nin Dünya üretimindeki payıdır. Aşağıdaki grafik Türkiye'de üretilen bazı tahıl ve bitkisel ürünlerin 2000 ve 2014 yılları itibariyle dünya üretiminden aldığı payı yüzde cinsinden karşılaştırmasını vermektedir (FAO). Buna göre Türkiye, Dünya'da 2000 yılında; fındığın %69.53'ünü, incirin %24.07'sini, kayısının %12.69'unu, zeytinin %11.5'ini, domatesin (salçalık ve sofralık) %8.14'ünü, şeker pancarının %7.52'sini, nohutun %6.81'ini, üzümün (tüm çeşitleri) %5.66'nı ve buğdayın da %3.59'unu üretmektedir. 2014 yılında sahip olduğu üretim potansiyeli ise; fındığın %63.56'sı, incirin %26.18'ni, kayısının %8.33'ü, zeytinin %10.91'i, domatesin (salçalık ve sofralık) %6.87'si, şeker pancarının %6.2'si, nohutun %3.36'sı, üzümün (tüm çeşitleri) %5.64'ü ve buğdayın da %2.59'u olarak değişmiştir. Buna göre on dört yıllık sürede Türk tarımında incelenen ürünler dikkate alındığında tahıl ve sebze kategorisinde ciddi üretim düşüşleri görülmektedir. Grafiğe göre yalnızca bir miktar incir üretimi artışı dışında (%2.11) diğer ürünlerin tamamında dünyadaki üretim payları açısından gerileme söz konusudur.

Grafik-8: Türkiye'de Üretilen Bazı Tahıl ve Bitkisel Ürünlerin Dünya Üretimindeki Payı (%),2000-2014 Karşılaştırılması

Türkiye'nin tarım konusunda dünya üretimindeki yerini ve konumunu karşılaştırmak için üretim miktarları araştırıldığında yalnızca Türkiye'nin resmi veritabanı olan TUİK'in verileri dikkate alınmamıştır. Aynı zamanda FAO'nun da verileri ile de teyit edilme yoluna gidilmiştir. Ancak bazı verilerde örneğin hayvancılık konusunda tutarsızlıklar söz konusu olduğundan Türkiye'nin bu konuda dünya üretiminden aldığı pay ile ilgili bazı bilgilere çalışmada özellikle yer verilmemiştir.

HAYVANSAL ÜRETİM

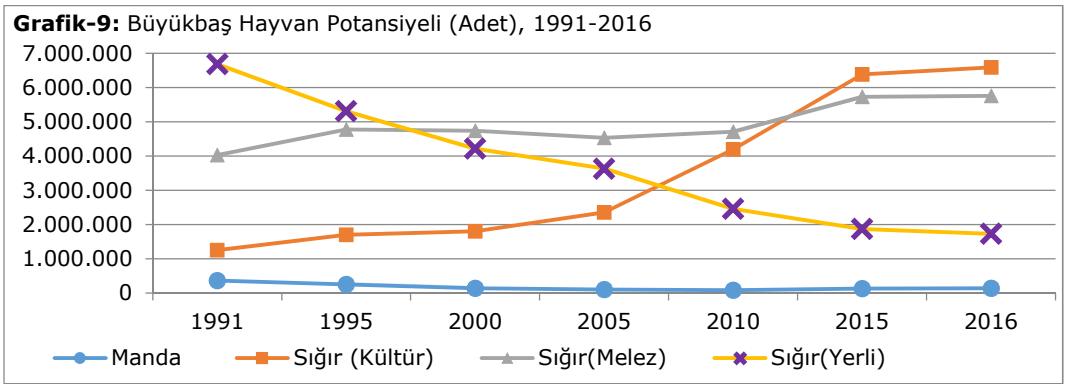
Hayvancılıkla ilgili öncelikle büyükbaş ve küçükbaş hayvan mevcudu ve her iki gruptan elde edilen kırmızı et üretim miktarı verildikten sonra kümes hayvanları ile ilgili üretim potansiyeli aktarılacaktır.

Büyükbaş Hayvan Üretim Potansiyeli

Türkiye'deki büyükbaş hayvan popülasyonu (manda ve sığır) Grafik-9'da 1991-2016 yıllarını kapsayacak şekilde detaylı olarak aşağıda verilmiştir. Hayvan sayıları yetişkin ile genç ve yavruların toplamından oluşmaktadır. Buna göre:

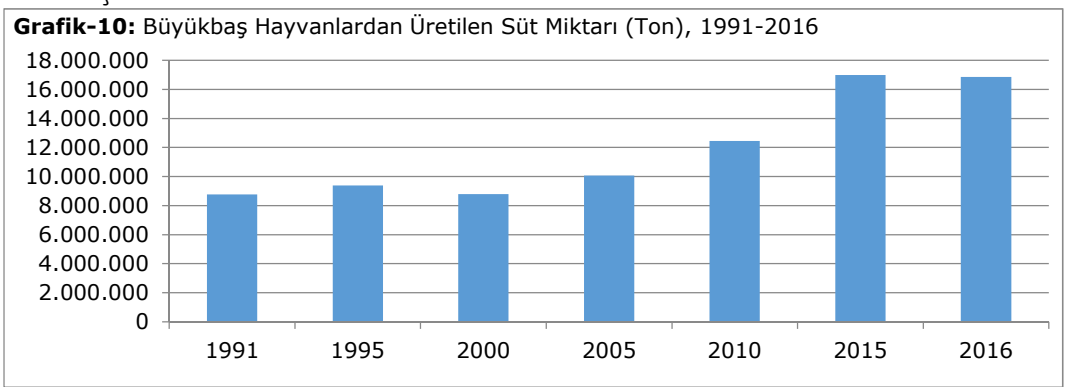
1-1991 yılında 260.604'ü yetişkin, 105.546'sı genç-yavru olmak üzere toplamda 366.150 adet "manda"; 829.924'ü yetişkin, 423.941'i genç-yavru olmak üzere toplamda 1.253.865 adet "sığır (kültür)"; 2.689.295'i yetişkin, 1.344.080'i genç-yavru olmak üzere toplamda 4.3033.375 adet "sığır (melez)"; 4.675.608'i yetişkin, 2.010.075'i genç-yavru olmak üzere toplamda 6.685.683 adet "sığır (yerli)" cinsi büyükbaş popülasyonu bulunmaktadır. Genel toplamda ise 8.455.431'i "yetişkin", 3.883.642'si de "genç-yavru" olmak üzere toplamda 12.339.073 adet büyükbaş vardır.

2-2016 yılında 110.700'ü yetişkin, 31.373'ü genç-yavru olmak üzere toplamda 142.073 adet "manda"; 4.882.373'ü yetişkin, 1.706.154'ü genç-yavru olmak üzere toplamda 6.588.527 adet "sığır (kültür)"; 4.352.477'si yetişkin, 1.405.859'u genç-yavru olmak üzere toplamda 5.758.336 adet "sığır (melez)"; 1.337.438'i yetişkin, 395.854'ü genç-yavru olmak üzere toplamda 1.733.292 adet "sığır (yerli)" cinsi büyükbaş popülasyonu bulunmaktadır. Genel toplamda ise 10.682.988'i "yetişkin", 3.539.240'ı da "genç-yavru" olmak üzere toplamda 14.222.228 adet büyükbaş vardır.

3-2016 yılını 1991 yılı ile kıyasladığımızda; toplamda "manda" ile "sığır (yerli)" sayısında azalma, buna karşılık "sığır (kültür)" ile "sığır (melez)" sayısında ise artma, genel toplamda ise bir artış olmuştur. Şöyle ki; "manda" sayısında 224.077 adet azalma (%61), "sığır (yerli)" sayısında 4.952.391 azalma (%74), "sığır (kültür)" sayısında 5.334.662 artma (%425), "sığır (melez)" sayısında 1.724.961 artma (%43) olmuştur. Toplam hayvan sayısını dikkate aldığımızda ise 1991'de 12.339.073 olan sayı, 2016 yılına geldiğinde 1.883.155 artarak (%15.2) 14.222.228'e ulaşmıştır.

Türkiye'de büyükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarını aşağıdaki grafik vermektedir. 1991 yılında toplamda 8.7 milyon ton süt elde edilmiştir. Bunun 4.2 milyon tonu melez sığırlardan, 2.5 milyon tonu yerli sığırlardan, 2 milyon tonu kültür cinsi sığırlardan ve 162 bin tonu da mandalardan elde edilmiştir. 2016 yılında ise büyükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarı yaklaşık iki kat artarak 16.9 milyon tona ulaşmıştır. Bunun 9.8 milyon tonu kültür sığırlarından, 6.1 milyon tonu melez sığırlardan, 860 bin tonu yerli sığırlardan ve 63 bin tonu da mandalardan üretilmiştir.

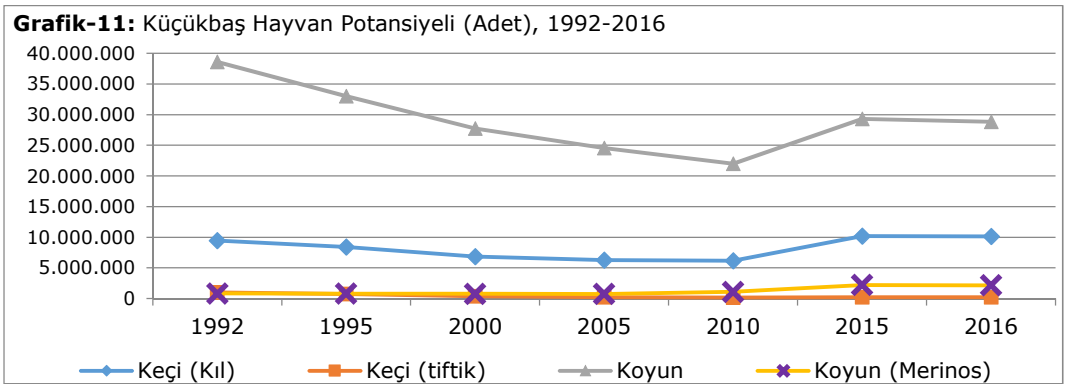

Küçükbaş Hayvan Üretim Potansiyeli

Türkiye'deki küçükbaş hayvan popülasyonunu gösteren grafik 1992-2016 yıllarını kapsayacak şekilde detaylı olarak aşağıda verilmiştir. Küçükbaş hayvan sayıları yetişkin ile genç ve yavruların tamamından oluşmaktadır. Buna göre:

1-1991 yılında 9.439.600 adet "kıl keçisi"; 1.014.340 adet "tiftik keçisi"; 38.575.828 adet "yerli koyun" ve 840.110 adet de "merinos koyun" cinsi küçükbaş popülasyonu bulunmaktadır. Genel toplamda ise 36.613.808'i "yetişkin", 13.256.070'i de "genç-yavru" olmak üzere toplamda 49.869.878 adet küçükbaş hayvan mevcudu vardır.

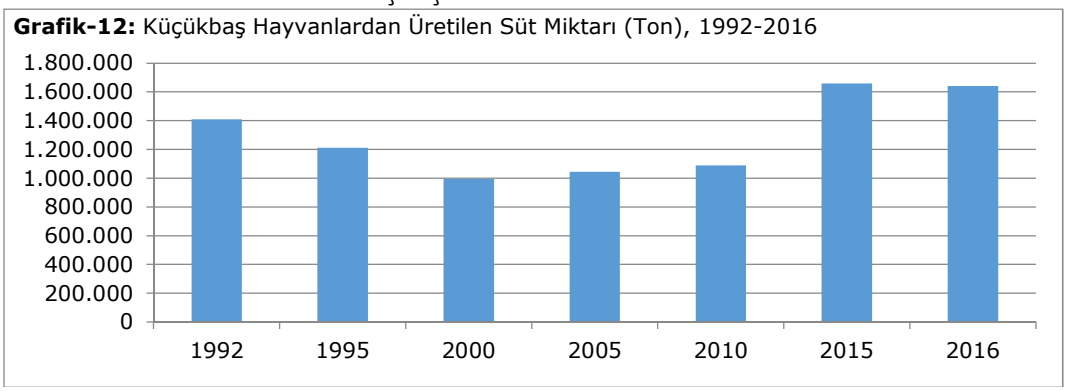
2-2016 yılında ise: 10.137.534 adet "kıl keçisi"; 207.765 adet "tiftik keçisi"; 28.832.669 adet "yerli koyun" ve 2.151.264 adet "merinos koyun" cinsi küçükbaş popülasyonu bulunmaktadır. Genel toplamda ise 31.772.673'ü "yetişkin" ve 9.556.559'u da "genç-yavru" olmak üzere toplamda 41.329.232 adet küçükbaş vardır.

3-2016 yılını 1991 yılı ile kıyasladığımızda; toplamda "tiftik keçisi" ile "yerli koyun" sayısında azalma, buna karşılık "kıl keçisi" ile "merinos koyun" sayısında ise artma, genel toplamda ise bir azalma olmuştur. Şöyle ki; "kıl keçisi" sayısında 697.934 adet artma (%7.4), "merinos koyun" sayısında 1.311.154 adet artma (%156), "tiftik keçisi" sayısında 806.575 adet azalma (%80), "yerli koyun" sayısında 9.743.159 adet ciddi bir azalma (%25) olmuştur. Toplam hayvan sayısını dikkate aldığımızda ise 1991'de 49.869.878 olan sayı, 2016 yılına geldiğinde 8.540.646 adet azalarak (%17.2) 41.329.232'ye gerilemiştir.

Ayrıca ilginç olan bir nokta ise; küçükbaş hayvan sayısı 1991'den 2010 yılına kadar sürekli olarak azalarak toplam sayı 29.382.924'e gerilemiştir. Bu tarihten sonra ise altı yıllık sürede genel toplamda ciddi bir artış olduğunu ve 2016 yılına geldiğimizde yaklaşık 12.5 milyon arttığını görmekteyiz.

Türkiye'de küçükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarını aşağıdaki grafik vermektedir. 1992 yılında toplamda 1.408.522 ton süt elde edilmiştir. Bunun yaklaşık 1.1 milyon tonu yerli koyunlardan elde edilmiştir. Aradan geçen yaklaşık çeyrek asırlık sürede süt miktarındaki artış ancak %16.4 olarak (231.000 ton) gerçekleşmiş ve 2016 yılında küçükbaş hayvanlardan üretilen süt miktarı 1.639.813 tona ulaşmıştır.

Kırmızı Et Üretim Miktarı

Türkiye'deki büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan elde edilen taze veya soğutulmuş kırmızı et üretim miktarı 2002 yılında 420.541 ton olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılına geldiğimizde et üretim miktarı 2002 yılına göre %168 oranında artarak 1.126.403 tona çıkmıştır. 2017 yılı itibariyle üretilen kırmızı et miktarının %87.7'si "sığır veya dana karkastan", %8.9'u "koyundan", %3.3'ü "keçiden", %,012'si ise "manda ve malaktan" elde edilmiştir.

Kümes Hayvancılığı Üretim Potansiyeli

Türkiye'de 2012-2017 dönemindeki kümes hayvanları ve bunlardan elde edilen ürünlerin üretim miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir. İncelenen altı yıllık süreçte kümes hayvancılığını bütün türlerinin üretim sayısında (et ve yumurta tavuğun, hindi, kaz ve ördek) bir artış olmuştur.

Tablo-6: Kümes Hayvanları Üretim Potansiyeli (Adet), 2012-2017

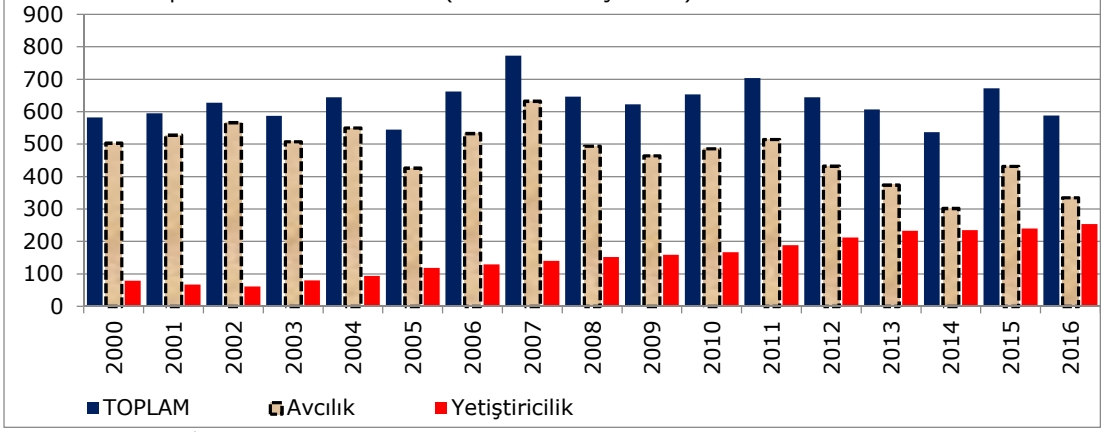
Yıllar	Et Tavuğu	Yumurta Tavuğu	Hindi	Kaz	Ördek
2012	169.034.283	84.677.290	2.760.859	676.179	356.730
2013	177.432.745	88.720.709	2.925.473	755.286	367.821
2014	199.976.150	93.751.470	2.990.305	911.990	399.820
2015	213.658.294	98.597.340	2.827.731	850.694	398.387
2016	220.322.081	108.689.236	3.182.751	933.353	413.841
2017	221.245.322	121.556.027	3.872.460	978.384	491.561

2017 yılı itibariyle Türkiye'de yaklaşık 221.2 milyon "et tavuğu", 121.6 milyon "yumurta tavuğu", 3.9 milyon "hindi", 978 bin "kaz" ve 492 bin de "ördek" olmak üzere toplamda 348.2 milyon adet kümes popülasyonu bulunmaktadır.

SU ÜRÜNLERİ ÜRETİM POTANSİYELİ (AVCILIK VE YETİŞTİRİCİLİK)

Türkiye'de denizlerde ve iç sulardaki su ürünleri üretiminin toplamına (avcılık ve yetiştiricilik) baktığımızda: 2000 yılında 503.546 tonu avcılık (%86.4) ve 79.031 tonu da yetiştiricilik (%13.6) olmak üzere toplamda 582.577 tonluk bir üretim gerçekleşmiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise 335.269 tonu avcılık (%57) ve 253.395 tonu da yetiştiricilik (%43) olmak üzere toplamda 588.664 tonluk bir su ürünleri üretimi gerçekleşmiştir. 2016 yılını 2000 yılı ile kıyasladığımızda; avcılık yoluyla su ürünleri üretimi 503.546 tondan %33.4'lük bir azalma ile 335.269 tona gerilerken, su ürünleri yetiştiriciliği ise 79.031 tondan %221'lik bir artışla 253.395 tona ulaşmıştır. Genel toplamda ise (avcılık ve yetiştiricilik) 2000 yılındaki toplam üretim 582.577 tondan 2016 yılında yaklaşık %1'lik küçük bir artışla 588.664 tona yükselmiştir. Su ürünleri üretimindeki mevcut gelişme aşağıdaki grafikte ayrıntılı olarak verilmiştir.

Grafik-13: Toplam Su Ürünleri Üretimi (Avcılık ve Yetiştiricilik) Bin-Ton

TARIM ve DIŞ TİCARET

Global bir köy haline gelen yerkürede dünya ekonomisi de çok hızlı büyümektedir. Bu büyüme uluslararası ticaret (dış ticaret) ile daha da hızlanmaktadır. Makro ekonomik istikrar açısından dış ticaret dengesinin sağlanması, mali disiplini gerektiren zorlu görevlerden birini oluşturur. Türkiye, 2002-2017 döneminde toplam 1.8 trilyon dolar ihracat, 2.78 trilyon dolar ithalat yapmıştır. Uygulanan ekonomi politikalarının sonucu olarak on beş yıllık süreçte dış ticaret açığı yaklaşık 1 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin tarım, tarım sektörü açısından üretim potansiyeli dışında ekonomik görünümünü yansıtacak göstergelerden bir diğeri de dış ticaret ile ilgili gösterdiği performansı olacaktır.

2017 yılını 2000 yılı ile kıyasladığımızda on yedi yıllık süre içerisinde dış ticaretteki değişim oranları şu şekilde gerçekleşmiştir: İthalat %329 artarak 54.5 milyar dolardan 234 milyar dolara,

ihracat %465 artarak 27.8 milyar dolardan 157 milyar dolara ve dış ticaret hacmi de %330 artarak 82.3 milyar dolardan 391 milyar dolara yükselmiştir.

Dış ticaretin yapısı incelenirken 1950 yılında Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanmış bir uluslararası mal tasnif sistemi türü olan Standart Uluslararası Ticaret Sınıflandırması (SITC) kullanılmıştır. Uluslararası standart ticaret sınıflandırması günümüze kadar dört farklı revizyona uğramış olup bu çalışmada SITC Rev.4 dikkate alınmıştır. SITC Rev. 4'e göre beş farklı düzey bulunmakta ve her bir düzey ülkelerin dış ticaretini yaptığı malları; ürün grupları ve ürünler olarak detaylı sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Örnek olarak SITC, Rev.4, Düzey-1'e göre dış ticarete konu olan malların ürün grupları on ana başlık altında sınıflandırılmakta olup kodları aşağıdaki Tablo-7'de verilmiştir.

Tablo-7: Dış ticareti yapılan malların SITC Rev. 4, Düzey-1 sınıflandırılması

Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri	0
İçkiler ve tütün	1
Akaryakıt hariç yenilmeyen hammaddeler	2
Mineral yakıtlar, yağlar ve alkali ürünler	3
Hayvansal, bitkisel katı ve sıvı yağlar, mumlar	4
Başka yerde belirtilmeyen kimya sanayi ve san. ürünleri	5
Başlıca sınıflara ayrılan işlenmiş mallar	6
Makinalar ve ulaştırma araçları	7
Çeşitli mamül eşya	8
Sitc'da Sınıflandırılmamış Eşyalar (Tedavülde Olmayan, Paralar vb.)	9

Kaynak: UNCTADSTAT

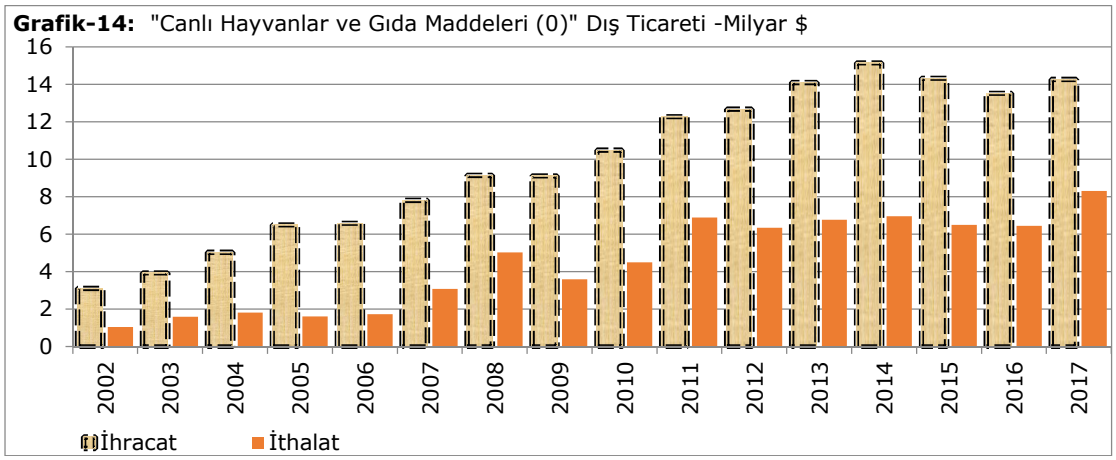
Türkiye'nin SITC, Rev.4, Düzey-1'de bulunan ve "0" kodu ile belirtilen "Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri" kategorisi konumuz olan tarım ürünlerinin büyük bir bölümünü kapsamaktadır. Buradaki "Canlı hayvanlar ve gıda maddeleri" kategorisinde yer alan alt ürün grupları toplamda 10 alt ürün grubunu içermekte olup söz konusu bu ürünler (SITC, Rev.4, **Düzey-2**): 00-Canlı hayvanlar, 01-Et ve et ürünleri, 02-Süt, süt ürünleri ve yumurtalar, 03-Balıklar ve diğer deniz ürünleri, 04-Hububat, hububat ürünleri, 05-Meyve ve sebzeler, 06-Şeker, şeker ürünleri ve bal, 07-Kahve, çay, kakao, baharat ve ürünleri, 08-Hayvanlar için gıda maddeleri, 09-Çeşitli yenilebilir ürünler (yağ, homojenize ürünler, sos, maya vb.)

Türkiye'nin **"Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" dış ticaretinde 2002-2017 dönemi** incelendiğinde elde edilen sonuçlar:

1-Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0) kapsamında Türkiye, dönem toplamında yaklaşık 158.2 milyar dolar ihracat ve 72.3 milyar dolar ithalat gerçekleşmiştir.

2-Ülkenin bu dönem toplam ihracatının 1.801 trilyon dolar ithalatının ise 2.784 trilyon dolar olduğunu dikkate aldığımızda bu grupta yapılan ihracat, toplam ihracatın %8.8'ine, ithalat ise toplam ithalatının %2.6'sına tekabül etmektedir.

3-Türkiye'nin "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" kategorisinde 2002 yılında yaptığı toplam ihracat 3.118 milyar dolardan 2017 yılına gelindiğinde **4.6 kat** artarak 14.273 milyar dolara yükselmiştir. Toplam İthalat ise 1.056 milyar dolardan **7.9 kat** artarak 8.316 milyar dolara çıkmıştır. Mevcut durum aşağıdaki grafikte verilmiştir.

2017 yılını 2002 yılı ile kıyaslayarak 16 yıllık süreçte artış oranı ihracatta 4.6 kat ithalatta da 7.9 kat olduğunu ve mevcut bu durumun aynı şekilde devam edeceği varsayımı altında, yaklaşık 10-11 yıl sonra "Canlı Hayvanlar ve Gıda Maddeleri (0)" dış ticaretinde **ithalat miktarının ihracat miktarını yakalayacağı** sonucu ortaya çıkmaktadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Genel olarak küresel ekonomiye ve finans sektörüne hakim olan az sayıdaki güçlerin dünya ölçeğinde tarım sektörünü de kontrol etmek için takip ettikleri dolayısıyla insanlar başta olmak üzere tüm canlıların sağlığını ve geleceğini tehlikeye atan sorunlu strateji (bu konuda detaylı bilgi için Erhan Ünal'ın Toprak Biterken ve Ekmek Biterken isimli kitaplarına bakabilirler), ve özel olarak da (Türkiye merkezli düşündüğümüzde) ekonomik büyüme, istihdam, sektördeki üretim/arz güvenliği ve dış ticaret vb. konular bakımından:

1-Günübirlik uygulanan yanlış tarım politikalarından derhal vazgeçilmeli.

2-Her yıl gereksiz yere nadas uygulanan arazi uygulaması terk edilerek (2017 yılında nadasa bırakılan arazi miktarı, tarım yapılan toplam arazi miktarının %15.8'i kadardır) bu arazilerin öncelikli olarak üretime açılarak tahıl ve yem ekimi başta olmak üzere uygun ürünlerin üretimi devreye sokulmalı (Türkiye 2002-2017 döneminde 13.2 milyar dolarlık hayvanlar için gıda maddeleri ithalatı gerçekleştirmiştir).

3-Üretimdeki bilgi yetersizliklerinin, eksikliklerinin önüne geçilerek tarım sektöründe mevcut potansiyellerimiz dikkate alınarak yüksek gelir ve yüksek rekabet sağlayacak uzun soluklu stratejik bir planlamaya gidilmeli.

4-Tarım ve sanayi sektörlerinin ortak çalışması ile tarımsal faaliyetlerinin artırılabilmesi için tarımda yüksek teknolojilerin kullanılması sağlanabilmeli.

5-Rasyonel bir bakış açısıyla belirlenmiş makro amaçlara uygun hareket edecek üretici birliklerinin ve çağdaş kooperatiflerin kurulması/örgütlenmesi devlet eliyle teşvik edilmeli (bu konuda küresel anlamda etrafta ne olup bittiğine de baktığımızda dünyadaki en iyi örneklerden birinin İsrail tarafından uygulandığını görmekteyiz -Kibbutz ve Moshav'lar-).

6-Yukarıdaki üçüncü madde ile bağlantılı olarak ülkenin yüksek rekabetçiliğine ve maksimum geliri elde etmesine imkan verecek "mukayeseli üstünlüğünü" ortaya çıkaracak olan bilimsel kalkınma stratejileri iyice tahlil edilerek buna uygun hareket edilmeli (Bu stratejilerden en önemlilerden birini de Harvard Üniversitesi akademisyenleri Ricardo Hausmann ve César Hidalgo'nun 2000'lerin sonlarında geliştirdikleri metodoloji (Ekonomik Karmaşıklığın Atlası, The Atlas of Economic Complexity) oluşturmaktadır. Yöntem ile ülkelerin ekonomik üretim yapılarının içerdiği yetkinlik ve bilgi doğrudan ölçülerek, ülkelerin ekonomik karmaşıklık düzeyi ile ürünlerin karmaşıklık düzeyi sonuçlarına geliştirilen bir endeksle ulaşılabilmektedir. Buradan elde edilen ekonomik karmaşıklık düzeyleri ile ilgili sonuçlar; ülkelerin yüksek rekabetçilik,

gelişmişlik ve yüksek gelir düzeylerine doğru ilerlemesi için gereken kalkınma stratejisinin ne olması gerektiği konusunda karar vericilere ışık tutmaktadır).

Son söz olarak evren ve onun içindeki küçük bir unsur olan dünyamız da dinamik bir yapıdadır ve sürekli değişmektedir. Dünyadaki ekonomi, üretim, istihdam ve diğer unsurlar gibi konumuz olan tarımda (dolayısıyla bu çalışmanın konusu olan Türk tarım sektörü de) her açıdan bu değişimden payını almaktadır. Türk tarımını üretim ve dış ticaret ekseninde geleceğe, gelecek kuşaklara sağlıklı taşıyabilmek adına geliştirilecek politikalar siyaset üstü anlayışla bir devlet politikası olarak ele alınmalı ve Atatürk'ün yaklaşık bir asır önce tespit ettiği (bazı şeyler değişse de değişmeyen bir strateji ile) şu ifadeleri; "Milli ekonominin temeli ziraattır. Bunun içindir ki, ziraatta kalkınmaya büyük önem vermekteyiz. Köylere kadar yayılacak programlı ve pratik çalışmalar, bu maksada erişmeyi kolaylaştıracaktır. Fakat bu hayati işi, isabetle amacına ulaştırabilmek için, ilk önce ciddi etütlere dayalı bir ziraat siyaseti tespit etmek ve onun için de, her köylünün ve bütün vatandaşların, kolayca kavrayabileceği ve severek tatbik edebileceği bir ziraat rejimi kurmak lâzımdır" doğrultusunda geleceğimizi inşa edebilmeliyiz.

KAYNAKÇA

Gürler, A. Z. (2008). Tarım Ekonomisi, Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.

Karakuş M.Ü. (2014). 12. Uluslararası Yem Kongresi Açılış Konuşması. Ankara: Türkiye Yem Sanayicileri Birliği Dergisi. Sayı.70: ss.29-40.

Kızılaslan, H. (2014). Dünya'da ve Türkiye'de Buğday Üretimi ve Uygulanan Politikaların Karşılaştırılması. GOÜ. Ziraat Fakültesi Dergisi, 2004, 21 (2), ss.23-38.

Olalı, H. ve Duymaz, İ. (1987). Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik Gelişmeye Katkısı, İzmir: İzmir Ticaret Borsası Yayınları, Yayın No: 28.

Ünal, E. (2017). Ekmek Biterken: Küresel Oligarşi ve Yeni Küresel Besle(n)me Sistemi, İstanbul: Asi Kitap.

Ünal, E. (2017). Toprak Biterken: Küresel Oligarşi ve Yaşamın Gaspı, İstanbul: Asi Kitap.

Yalçın, A., ve Yalçın, S. (2017). Dünya Bankası ve IMF Verileri Işığında Türkiye'nin Ekonomik Görünümü (2000-2015). Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, Cilt 9, Sayı 1, ISSN: 2146-0817, s:63-88.

FAO: http://www.fao.org/faostat/en/#compare, (Erişim Tarihi:26.03.2018).

OECD: www.oecd.org, (Erişim Tarihi:08.01.2018).

Tarım Kanunu: http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/04/20060425-1.htm, (Erişim Tarihi:22.03.2018).

The Atlas of Economic Complexity: http://atlas.cid.harvard.edu, (Erişim Tarihi:08.01.2018).

TUİK: http://www.tuik.gov.tr, (Erişim Tarihi:10.03.2018).

Unctadstat: http://unctadstat.unctad.org/EN/Classifications/UnctadStat.EconomicGroupings.Criterias_EN.pdf, (Erişim Tarihi:15.01.2018).

World Bank: www.worldbank.org, (Erişim Tarihi:22.03.2018).

TÜRKİYE CUMHURİYETİ VATANDAŞLARININ GÖZÜNDEN TÜRK DÜNYASI VE DEĞERLERİ

Dr. Öğretim Üyesi Fikret YAMAN
Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F,Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü

ÖZET

Türk Dünyası, birbirine dil, din, örf, adet ve diğer birçok özellikle bağlı olan büyük birlikteliğin adıdır. Türk dünyası ülkeleri denildiğinde Türkiye başta olmak üzere; Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan, Kazakistan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkmenistan gibi ülkeler akla gelmektedir. Bu ülkeler geçmişten günümüze bir bağla bağlıdırlar. Türk Dünyası ülkelerinin birçok ortak değeri vardır. Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları açısından, Türk Dünyasının diğer ülkelerinin imajı ve Türk Dünyası değerlerinin demografik özelliklere göre değişkenlik gösterip göstermediği, Türkiye'nin 81 ilinde yüzyüze yapılan anketlerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Türkiye, Ülke imajı, Türk Cumhuriyetleri

WITH VIEWS OF CITIZENS OF REPUBLIC OF TURKEY TURKISH WORLD AND VALUES

ABSTRACT

The Turkish World is the name of a great union that is connected to each other by language, religion, customs, customs and many other specialties. The statement said the Turkish world countries, especially Turkey; countries like Azerbaijan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Kazakhstan, Turkish Republic of Northern Cyprus and Turkmenistan come to mind. These countries are connected by a great deal from past to today. The Turkish world has many common values. In this study in terms of the citizens of the Republic of Turkey, whether the image of the other countries of the Turkish World and the Turkish World values vary according to their demographic characteristics, has tried to put forward the survey to face Turkey's 81 provinces.

Keywords: Turkish World, Turkey, Country Image, Turkish Republics

GİRİŞ

SSCB'nin yıkılması ile bölgede jeopolitik olarak bir değişim meydana gelmiştir. Resmi çevrelerde Türk Birliği olarak yalnızca ekonomik ve kültürel ilişkilerde iyileşmeler söz konusu iken, o yıllarda aynı tarih, aynı dil ve aynı dine mensup olan halkların yakın ilişkilerde olmaları bölgesel ekonomik entegrasyon için de önemli bir ortam oluşturmuştur. Çünkü bin yıllık tarihi gelişiminde bütünlük ve birlik içinde olan Türk Dünyası ülkelerinin birbirini tamamlaması söz konusudur (Veliyev, 2009: 106).

Günümüzde Türk Cumhuriyetlerinin ilişkileri kültürel ağırlıklı olarak ilerlemektedir. Bu işin öncülüğünü Türkiye Cumhuriyeti üstlenmiştir (Gömeç, 2007: 119). Diğer Türk Cumhuriyetleri arasında bir ağabey görevi üstlenen Türkiye Cumhuriyeti büyük güçlerin hayaller kurduğu bu coğrafyada birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla tüm güçlerini seferber etmelidir.

Türkiye Cumhuriyeti son yıllarda Türk Cumhuriyetleri ve topluluklarına yönelik yeni politikalar belirleyerek yeni girişimlerde bulunmuştur. Burada amaç, Türkiye Cumhuriyeti'nin Türk Dünyası ülkeleri ile olan ilişkilerini canlandırmak ve ilişkileri sağlam temellere oturtmaktır (Kavak ve Başkan, 2001:92).

Sovyetlerin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanan Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye ile ilişkileri incelendiğinde 1991-1993 yılları arasında ilişkilerde duygusallık ve heyecanların ağır bastığı, fakat Türkiye Cumhuriyeti'nin bu ülkelere gerçekleşmeyen vaatlerde bulunulduğu, Türk Cumhuriyetlerinin ise gerçekleşmesi güç taleplerde bulunduğu aşikârdır. Daha sonraki yıllarda ise daha gerçekçi politikalar izlenmiş ve bu doğrultuda anlaşmalar yapılmıştır (Geybullayev ve Kurubaş, 2002: 23).

Türk Cumhuriyetlerinin üretim olanakları incelendiğinde petrol, doğalgaz, endüstriyel maddeler yanında sanayi ürünlerini de ihraç edebilecek durumda oldukları görülmektedir. İthal ettikleri

ürünler ise, temel besin maddeleri başta olmak üzere genel olarak tüketim mallarıdır (Alagöz v.d., 2004: 61).

Tablo 1. Türk Dünyası ülkelerine ait bilgiler

ÜLKE İSMİ	Nüfusu	Yüzölçümü/km	En çok sattığı Ürünler
Azerbaycan	7.908.224	86.600	Petrol ve petrol ürünleri, pamuk, pamuk ipliği, elektronik aletler önemli ticari ürünlerdir.
Kazakistan	16.824.825	2.717.000	Tarım ürünleri, madeni kaynaklar ve hayvansal ürünler ticaretin içinde önemli bir yer tutar.
Kırgızistan	4.769.877	198.500	Çok çeşitli madenler elektrik dış ticarette önemli yer tutar.
K.K.T.C.	210.188	3.355	Tarım en önemli ekonomik faaliyettir. Son yıllarda turizmde gelişme göstermektedir.
Özbekistan	24.102.473	447.000	Tekstil petrol ve ürünleri, pamuk, elektronik aletler, meyve konserveleri ticari ürünlerdir.
Türkmenistan	4.521.000	448.100	Türkmenistan bir tarım ülkesidir. En önemli ürün pamuktur. Madenler, petrol ve petrol ürünleri de önemlidir. Türkmenistan'ın doğalgaz kaynağı da zengindir

Kaynak: https://ulkemiz.wordpress.com/turk-dunyasi/

Tablo 1'de Türk Dünyası ülkelerine ait bilgiler yer almaktadır. Tabloda görüldüğü gibi Türk Dünyası ülkelerinden en fazla nüfusa sahip olan ülke; 24.102.473 kişi ile Özbekistan'dır. Özbekistan'ı 16.824.825 kişi ile Kazakistan takip etmektedir. Türk Dünyası ülkelerinden en az nüfusa sahip olan ülke ise; 210.188 kişi ile KKTC'dir. Türk Dünyası ülkelerinden Kazakistan 2.717.000 km² yüzölçümü ile en büyük alana sahiptir. Kazakistan'ı 448.100 km² yüzölçümü ile Türkmenistan takip etmektedir. 3.355 km² yüzölçümü ile KKTC Türk Dünyası ülkeleri arasında en düşük yüzölçümüne sahip ülkedir.

Her ulusun olduğu gibi Türklerin de yaşamlarına yön veren değerleri bulunmaktadır. Prof. Dr. Mahmut Tezcan Türk değerlerini altı kategoride değerlendirmiştir. Bu kategoriler; aile, eğitsel, ekonomik, dinsel, siyasal ve boş zamanlar değerleridir. Tezcan aynı zamanda kahramanlığın, mertliğin, yiğitliğin, konukseverliğin Türkleri yansıtan olumlu, hurafecilik, bencillik, ihmalcilik gibi de Türkleri yansıtan olumsuz değerleri olduğundan bahsetmektedir (Arslanoğlu, 2005: 68).

ÜLKE İMAJI

Günümüzde imaj önemli bir kavram haline gelmiştir. İnsanları değerlendirmede kişinin vermiş olduğu imaj karşısındaki kişiye ipuçları sağlamaktadır. İnsanlar kadar kentlerin, ülkelerin de imajı son yıllarda sıklıkla gündeme gelmektedir. Bu nedenle ülkeler değerlendirilirken "teröre destek veren ülke", "kardeş ülke", "dost ülke" gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Ülke imajını makro ve mikro olarak tanımlamak gerekir. Makro anlamda ülke imajı; kişinin herhangi bir ülke ile ilgili sahip olduğu betimsel, çıkarımsal ve enformasyonel düşüncelerin tümüdür. Mikro olarak ülke imajı ise; kişilerin herhangi bir ülkenin ürünleri hakkındaki düşüncelerinin tümüdür şeklinde tanımlanabilir (Bayraktar ve Kurtoğlu, 2014: 104).

Ülke imajlarının ortaya çıkmasında ülke orijinlerinin önemli bir etkisi vardır. Bu satış konumlandırmada kullanılabilmekte ve birçok akademik çalışma için konu oluşturmaktadır (Onay, 2008: 102).

Tatile giderken, belli bir ülkeye ait olan bir şeyi satın alırken, ülkeler arası ilişkilerde bulunurken, herhangi bir film tercihi yaparken ülke ile olan algılamalar satın alma kararı ve tercihlerimizde belirleyici olur (Kurtuluş, 2008: 287).

Bir ülkenin güçlü markası, kurumsal markayı uluslararası pazarlarda destekleyecek değerler sağlar (Demir, 2007: 48). Bu nedenle ülkeler güçlü marka arayışındadırlar. Çünkü güçlü bir markaya sahip olan ülkeler dünya ekonomisinde söz sahibi olabilirler.

Ülkelerin edinmiş oldukları imajlar, yıllar boyunca o ülkelere bir etiket gibi yapışmakta, bu imajı olumlu sağlayan ülkeler yıllarca insanların gözünde farklı bir yere konumlanırken, olumsuz imajı olan ülkeler ise insanların gözünde bu imajı nasıl değiştirebileceğinin yollarını aramaktadırlar.

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Araştırma 2018 yılı şubat ayında Türkiye'nin 81 il merkezinde yapılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Veri toplamada kullanılan anket formu 6'sı demografik soru, Türk Dünyası Ülkelerinin isimleri verilerek karşılarında o ülkeyle ilgili akla gelen ilk üç kelimenin olduğu sıralama sorusu ve kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, fikrim yok/kararsızım, katılıyorum, tamamen katılıyorum şeklinde beşli ölçekte hazırlanmış toplam 23 ifadeden oluşmaktadır. Ölçek; literatür taraması yapıldıktan sonra literatürde Türk dünyası ile ilgili olan ifadeler dikkate alınarak oluşturulmuştur. Öncelikle 35 kişiden oluşan bir gruba bir pilot uygulama yapılmış ve anket formunda gerekli düzeltmeler yapılarak araştırmaya başlanmıştır. Araştırma evreni Türkiye nüfusunun tamamıdır. Bu tüketiciler içinde kolayda örnekleme yöntemi ile seçilmiş 1000 kişiden toplanan veriler analize tabi tutulmuştur. Araştırma sonuçlarını tüm nüfus için genellemek doğru olmayacaktır. Ancak genel hakkında bir fikir vermesi açısından ve bundan sonraki araştırmalara bir örnek teşkil etmesinin de önemli olduğu vurgulanmalıdır. Araştırmada kullanılan soru formunun güvenilirliği test edilmiş ve güvenilir (Cronbach Alpha=0,82) bulunmuştur. Analizde, katılımcıların tutumlarını ölçmede t testi ve varyans analizinden yararlanılmıştır.

BULGULAR VE DEĞERLENDİRME

Araştırma farklı yaş, cinsiyet, eğitim, gelir, meslek ve bölgelerde yaşayan Türkiye Cumhuriyet'i vatandaşları üzerinde yapılmıştır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özellikleri

YAŞ	SAYI	%	CİNSİYET	SAYI	%
19 yaş ve altı	97	9,7	Kadın	497	49,7
20-29 yaş arası	212	21,2	Erkek	503	50,3
30-39 yaş arası	192	19,2	EĞİTİM DURUMU	SAYI	%
40-49 yaş arası	261	26,1	İlkokul	114	11,4
50-59 yaş arası	158	15,8	Ortaokul	168	16,8
60 yaş ve üzeri	80	8,0	Lise	389	38,9
GELİR	SAYI	%	Önlisans	160	16,0
1603 TL ve altı	38	3,8	Lisans	96	9,6
1604-2500 TL arası	426	42,6	Lisansüstü	73	7,3
2501-3500 TL arası	265	26,5	MESLEK	SAYI	%
3501-4500 TL arası	174	17,4	Memur	261	26,1
4501 TL ve üzeri	97	9,7	İşçi	168	16,8
BÖLGE	SAYI	%	Öğrenci	139	13,9
Marmara Bölgesi	306	30,6	Serbest Meslek	83	8,3
Ege Bölgesi	129	12,9	Özel sektör	103	10,3
Karadeniz Bölgesi	97	9,7	Emekli	59	5,9
Akdeniz Bölgesi	128	12,8	İşsiz	55	5,5
İç Anadolu Bölgesi	159	15,9	Çiftçi	43	4,3
Doğu Anadolu Bölgesi	74	7,4	Ev Hanımı	89	8,9
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	107	10,7			
Toplam	100	100,0	Toplam	100	100,0

Tablo 2'de katılımcıların demografik özelliklerine yer verilmiştir. Bu tür araştırmalarda cinsiyet önemli bir değişkendir. Çalışmaya katılanların %49,7'sini kadınlar, %50,3'ünü erkekler oluşturmaktadır. Bu tür araştırmalarda diğer önemli bir değişken ise yaştır. Çalışmaya katılanların 26,1'ini 40-49 yaş aralığında olan katılımcılar, çalışmaya katılanların %21,2'si 20-29

yaş aralığındadır. Eğitim düzeyleri de kişinin düşüncelerini etkileyen önemli bir değişkendir. Çalışmaya katılanların %38,9'u lise, %16,8'i ise ortaokul mezunudur. Düşünceleri etkileyen değişkenlerden biri de kişinin meslek durumudur. Çalışmaya katılanların %26,1'ini memurlar, %16,8'ini ise işçiler oluşturmaktadır. Araştırmalarda gelir düşünceleri etkileyen diğer bir faktördür. Araştırmaya katılanların %42,6'sı 1604-2500 TL arası gelir elde ettiğini, %26,5'i ise 2501-3500 TL arası gelir elde ettiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların bulunduğu coğrafik bölgeler 2016 nüfus sayımı verilerine göre oranlanmış ve anakütleyi yansıtan bir örneklem seçilmiştir. Buna göre katılımcıların %30,6'sı Marmara Bölgesi'nde, %15,9'u İç Anadolu Bölgesi'nde, %12,9'u Ege Bölgesi'nde, %12,8'i Akdeniz Bölgesi'nde, %10,7'si Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, % 9,7'si Karadeniz Bölgesi'nde ve %7,4'ü Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır.

Tablo 3. Türk Dünyası Ülkeleri ve Değerleri

ÜLKE	1.DEĞER		2.DEĞER		3.DEĞER	
	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%
Türkiye	Vatan		Bayrak		Atatürk	
	776	77,6	463	46,3	315	31,5
Azerbaycan	Kardeşlik		Bakü		Aliyev	
	554	55,4	491	49,1	324	32,4
Kazakistan	Dombra		Almata		Petrol	
	301	30,1	117	11,7	84	8,4
Kırgızistan	Kımız		Cengiz Aytmatov		Manas Destanı	
	311	31,1	236	23,6	114	11,4
KKTC	Yavru Vatan		Harekat		Denktaş	
	812	81,2	540	54,0	333	33,3
Özbekistan	Özbek Pilavı		Semerkand		Yulduz Usmanova	
	447	44,7	114	11,4	73	7,3
Türkmenistan	Türkmenler		Türkmenbaşı		At	
	388	38,8	177	17,7	54	5,4

Değerler, hayatımızda neyin doğru, neyin yanlış olduğu konusundaki inanışlarımız, hayatı daha saygın kılmak için oluşturduğumuz yargılardır (Arslanoğlu; 2005: 66).

Bir ülke için değer kimi zaman bir yöneticisi, kimi zaman tarihi ve doğal güzelliğiyle ön plana çıkan bir şehri, kimi zaman destanı, kimi zaman sanatçısı, kimi zaman da bunların haricinde farklı öğeleri olabilmektedir. Araştırmaya katılanlara, Türk Dünyası ülkelerinin çağrıştırdığı ilk üç değer sorulmuş ve tablo 3'deki cevaplar elde edilmiştir. Katılımcılar, Türkiye denilince akıllarına ilk gelen değerin %77,6 ile ***vatan*** olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılanların % 46,3'ü akıllarına Türkiye ile ilgili ikinci gelen değerin ***bayrak***, %31,5'i ise akıllarına gelen üçüncü değerin ***Atatürk*** olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılanların %55,4'ü Azerbaycan denildiğinde akıllarına ilk olarak ***kardeşlik*** değerinin geldiğini, %49,1'inin aklına ikinci değer olarak başkent ***Bakü***'nün, üçüncü değer olarak ise %32,4 ile ***Aliyev*** isminin geldiğini ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılanlara Kazakistan denildiğinde akıllarına gelen ilk üç değer sorulmuş ve katılımcıların %30,1'i son dönemlerde bilinirliği daha da artan ***dombra*** şarkısının ilk değer olarak akıllarına geldiğini ifade etmişlerdir. Katılımcıların 11,7'si Kazakistan denildiğinde ikinci değer olarak ***Almata***, %8,4'ü ise üçüncü değer olarak ***petrol***ün geldiğini ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılanların Kırgızistan denildiğinde akıllarına ilk değer olarak %31,1 ile ***kımız*** gelmektedir. Kırgızistan denildiğinde akla gelen ikinci değer %23,6 ile ünlü yazar ***Cengiz Aytmatov*** olurken, üçüncü değer ise %11,4 ile ***Manas Destanı*** olmuştur. KKTC denildiğinde ilk akla gelen değer %81,2 ile ***yavruvatan*** olmuştur. Araştırmaya katılanların %54'ü KKTC denildiğinde ikinci değer

olarak ***harekat*** kelimesinin akıllarına geldiğini ifade etmişlerdir. KKTC denildiğinde katılımcıların %33,3'ünün aklına gelen üçüncü değer ise eski Cumhurbaşkanı ***Rauf Denktaş*** olmuştur. Bir diğer Türk Dünyası ülkesi olan Özbekistan denildiğinde katılımcıların aklına ilk gelen değer %44,7 ile ***Özbek pilavı*** olmuştur. Bir Özbek kenti olan ***Semerkand*** %11,4 ile katılımcıların aklına gelen ikinci değer olmuştur. Özbekistan denilince akla gelen üçüncü değer ise %7,3 ile ülkemizde de bir müzik albümü çıkaran sanatçı ***Yulduz Usmanova*** olmuştur. Katılımcılar bir diğer Türk Dünyası ülkesi olan Türkmenistan denildiğinde akıllarına ilk olarak % 38,8 ile ***Türkmen***lerin, ikinci değer olarak %17,7 ile ***Türkmenbaşı***nın, üçüncü değer olarak ise %5,4 ile ***at***ların geldiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 4'de yapılan varyans analizi sonucunda yaş, eğitim, gelirin p≤ ,005 anlamlılık düzeyinde ifadelerle karşılaştırması yer almaktadır. Bu ifadelerle yaş, eğitim ve gelir arasındaki anlamlı farklılıklar şu şekildedir.

Yaş İle İfadeler Arası Anlamlı Farklılıklar

İfadeler ve katılımcıların yaşları arasında anlamlı farklılıklara bakıldığında tabloda da görüldüğü gibi tüm ifadeler arasında anlamlı farklar görülmektedir. 19 yaş ve altındaki katılımcılar 50-59 yaşa aralığındaki katılımcılara göre Türk Dünyası ile her zaman gurur duyduklarını, Türk Dünyası ülkelerinin ürünlerini kullanmaya çalıştıklarını, Türk Dünyası ülkelerinin bir gün bir araya geleceğini, Türk Dünyası ülkeleri ile ilgili okullarda dersler olması gerektiğini, ekonomik anlamda Türk Dünyası ülkeleri ile işbirliğinin arttırılması gerektiğini, Türk Dünyası ülkelerinin insanlarının çalışkan, ekonomilerinin ise geri kalmış olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılardan 19 yaş ve altında olanlar, 30-39 yaş aralığında olanlara göre Türk Dünyasında ortak değerin millet olduğunu, Türk Dünyası ülkelerinin ortak değerlere sahip olduğunu, Türk Dünyası ile ilgili düzenlenen etkinliklere katıldığını Türk Dünyası ülkelerinin insanlarını güvenilir bulduklarını ifade etmişlerdir. 19 yaş ve altındaki katılımcılar, 40-49 yaş aralığındaki katılımcılara göre Türk Dünyası ile ilgili bilgileri medyadan öğrendiğini, Türk Dünyası ülkelerinin örf, adet, geleneklerine bağlı olduklarını ve işletmeleri olmaları halinde çalışanlarını Türk Dünyası ülkelerinden seçmek istediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca 20-29 yaş aralığındakiler, 30-39 yaş aralığındakilere göre Türk Dünyası ülkelerinin kazandıkları başarıların kendilerini mutlu ettiğini, Türk Dünyası ülkelerinin insanlarını misafirperver bulduklarını ve Türk Dünyası ülkelerinin dışa kapalı bir politika izlediklerini ifade etmişlerdir. 19 yaş ve altındaki katılımcılar, 60 yaş ve üzerindeki katılımcılara göre Türk Dünyası ülkelerinden arkadaşları olduğunu ve Türk Dünyası ülkelerinin tarihsel zenginliklere sahip olduklarını belirtmişlerdir. 19 yaş ve altındaki katılımcılar 60 yaş ve üzerindeki katılımcılara göre Türk Dünyası ülkelerinin yeteri kadar yakın olduklarını düşünmektedirler. 30-39 yaş aralığındaki katılımcılar, 20-29 yaş aralığındaki katılımcılara göre daha fazla Türk Dünyası ülkelerine gitmek istemektedirler. 20-29 yaş aralığında olan katılımcıların 50-59 yaş aralığındaki katılımcılara göre Türk Dünyası ülkeleri ile sorunlu olan ülkelere bakışları daha negatiftir.

Eğitim ile ifadeler arası anlamlı farklılıklar

İfadeler ve katılımcıların eğitimleri arasında anlamlı farklılıklara bakıldığında tabloda da görüldüğü gibi tüm ifadeler arasında anlamlı farklar görülmektedir. Katılımcılardan ilkokul mezunu olanlar, lisansüstü mezunlarına göre Türk Dünyası ile ilgili bilgileri medyadan öğrendiklerini, Türk Dünyası ile her zaman gurur duyduklarını, Türk Dünyası ile ilgili düzenlenen etkinliklere katıldıklarını, Türk dünyası ülkelerinin insanlarını güvenilir bulduklarını ifade etmişlerdir. İlkokul mezunu katılımcılar lise mezunu katılımcılara göre Türk Dünyası ülkelerinin yeteri kadar yakın olmadığını düşündüklerini, Türk Dünyası ile ilgili haberleri yakından takip ettiklerini belirtmişlerdir. Ortaokul mezunları lisansüstü mezunlarına göre Türk Dünyasında ortak değerin millet olduğunu, Türk Dünyası ülkelerinin bir gün bir araya geleceğine inandıklarını, Türk Dünyası ülkeleri insanlarını misafirperver bulduklarını ifade etmişlerdir. Ön

lisans mezunları lisansüstü mezunlarına göre, Türk Dünyası ülkelerinin kazandıkları başarılardan mutluluk duyduklarını, Türk Dünyası ülkelerinin insanlarını çalışkan bulduklarını ve ekonomik olarak Türk Dünyası ülkeleri ile işbirliğinin arttırılması gerektiğini belirtmişlerdir. İlkokul mezunları önlisans mezunlarına göre Türk Dünyası ülkelerine daha fazla gitmek istediklerini ve buralarda arkadaşları olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılardan ilkokul mezunları ortaokul mezunlarına göre daha çok Türk Dünyası ülkelerinin ürünlerini kullanmaktadırlar. Ortaokul mezunları ön lisans mezunlarına göre Türk Dünyası ülkelerinin ortak değerlere sahip olduklarını daha çok düşündüklerini ifade etmişleridir. Lise mezunları lisansüstü mezunlarına göre Türk Dünyası ile ilgili okullardan dersler olması gerektiğini ve Türk dünyası ülkelerinin örf, adet ve geleneklerine bağlı olduklarını ifade etmişlerdir. Ön lisans mezunları ortaokul mezunlarına göre Türk Dünyası ile ilgili sorunlu olan ülkelere bakış açılarının negatif olduğunu ifade etmişlerdir. Ön lisans mezunları, lisans mezunlarına göre işletmeleri olmaları halinde Türk Dünyası ülkelerinden çalışan seçmek istediklerini belirtmişlerdir. Lisans mezunları lisansüstü mezunlarına göre Türk Dünyası ülkelerini ekonomik olarak geri kalmış bulmaktadır. Lise mezunları ortaokul mezunlarına göre Türk Dünyası ülkelerinin dışa kapalı bir politika izlediklerini belirtmişlerdir. Lisansüstü mezunları lisans mezunlarına göre Türk Dünyası ülkelerinin tarihsel zenginliklerinin fazla olduğunu düşünmektedirler.

Tablo 4. Yaş, eğitim ve gelire göre algılar

İFADELER	YAŞ			EĞİTİM			GELİR		
	df	F	Sig.	df	F	Sig.	df	F	Sig.
Türk dünyası ile ilgili bilgileri medyadan öğreniyorum.	5	13,635	,000	5	54,333	,000	4	37,548	,000
Türk dünyası ile her zaman gurur duymuşumdur.	5	18,949	,000	5	36,434	,000	4	34,826	,000
Türk dünyası ülkelerinin yeteri kadar yakın olduğunu düşünmüyorum.	5	53,394	,000	5	18,950	,000	4	16,728	,000
Türk dünyasında ortak değer millettir.	5	22,909	,000	5	57,213	,000	4	34,915	,000
Türk dünyası ülkelerinin kazandığı başarılar beni mutlu eder.	5	19,765	,000	5	57,869	,000	4	43,207	,000
Türk dünyası ülkelerine gitmek isterim.	5	46,044	,000	5	52,770	,000	4	3,868	,004
Türk dünyası ülkelerinin ürünlerini kullanmaya çalışıyorum.	5	27,884	,000	5	78,161	,000	4	123,371	,000
Türk dünyası ülkelerinin bir gün bir araya geleceğine inanıyorum.	5	134,208	,000	5	42,148	,000	4	71,296	,000
Türk dünyası ülkelerinden arkadaşlarım var.	5	63,307	,000	5	71,657	,000	4	10,874	,000
Türk dünyası ülkeleri ortak değerlere sahiptir.	5	18,734	,000	5	53,624	,000	4	43,360	,000
Türk dünyası ülkeleri ile ilgili haberleri yakından takip ederim.	5	70,404	,000	5	209,653	,000	4	317,081	,000
Türk dünyası ülkeleriyle ilgili okullarda dersler olmalıdır.	5	10,777	,000	5	25,893	,000	4	32,820	,000
Türk dünyası ülkelerinin insanları misafirperverdir.	5	55,931	,000	5	77,683	,000	4	113,400	,000
Türk dünyası ülkeleriyle sorunlu olan ülkelere bakış açım negatiftir.	5	14,798	,000	5	83,810	,000	4	64,524	,000
Türk dünyası ile ilgili düzenlenen etkinliklere katılırım.	5	36,465	,000	5	30,720	,000	4	40,643	,000
Türk dünyası ülkeleri örf, adet ve geleneklerine bağlıdır.	5	11,900	,000	5	52,056	,000	4	47,144	,000

Türk dünyası ülkelerinin insanlarını güvenilir bulurum.	5	45,069	,000	5	90,305	,000	4	97,832	,000
Ekonomik olarak Türk dünyası ülkeleri arasında işbirliğinin arttırılması gerekir.	5	11,383	,000	5	30,252	,000	4	37,519	,000
Türk Dünyası ülkelerinin insanları çalışkandır.	5	11,550	,000	5	29,709	,000	4	37,862	,000
Türk dünyası ülkeleri ekonomik olarak geri kalmıştır.	5	20,890	,000	5	7,939	,000	4	14,502	,000
Türk dünyası ülkeleri dışa kapalı bir politika izlemektedirler.	5	26,699	,000	5	39,748	,000	4	50,993	,000
Bir işletmem olsa Türk dünyası ülkelerinden çalışan seçmek isterim.	5	78,448	,000	5	139,206	,000	4	221,774	,000
Türk dünyası ülkeleri tarihsel zenginliklere sahiptir.	5	22,142	,000	5	9,208	,000	4	20,478	,000

Gelir ile ifadeler arası anlamlı farklılıklar

İfadeler ve katılımcıların gelirleri arasında anlamlı farklılıklara bakıldığında tabloda da görüldüğü gibi tüm ifadeler arasında anlamlı farklar görülmektedir. Günümüzde asgari ücret 1603 Türk Lirasıdır. Gelir düzeyi asgari ücret ve altında olanlar, 4501 TL ve üzerinde gelire sahip olanlara göre Türk Dünyası ile her zaman gurur duyduklarını, ekonomik olarak Türk Dünyası ülkeleri arasında işbirliğinin arttırılması gerekliliğini, Türk Dünyasında ortak değerin millet olduğunu, Türk dünyası ülkelerinin insanlarının çalışkan olduğunu belirtmişlerdir. Asgari ücret ve altında gelir elde edenler, gelir düzeyi 2501-3500 TL aralığında olanlara göre Türk dünyası ülkelerinin kazandıkları başarıların kendilerini mutlu ettiğini, Türk Dünyası ülkelerinin ortak değerlere sahip olduklarını, Türk Dünyası ülkeleri ile ilgili okullarda dersler olması gerektiğini, Türk Dünyası ülkeleriyle sorunlu olan ülkelere karşı bakış açılarının negatif olduğunu, Türk Dünyası ülkelerinin örf, adet ve geleneklerine bağlı olduklarını, Türk Dünyası ülkelerinin ekonomik olarak geri kalmış olduklarını, Türk Dünyası ülkelerinin dışa kapalı bir politika izlediklerini ve Türk dünyası ülkelerinin tarihi zenginliklere sahip olduklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca asgari ücret ve altında gelire sahip olan katılımcılar, gelir düzeyi 3501-4500 TL aralığında olanlara göre Türk Dünyası ülkelerinin insanlarını güvenilir bulduklarını ve bir işletmesi olması halinde çalışanlarını Türk Dünyası ülkeleri insanlarından seçmek istediklerini ifade etmişlerdir. Asgari ücret ve altında gelire sahip olan katılımcılar gelir aralığı 2501-3500 TL arasında olan katılımcılara göre Türk Dünyası ülkelerinin bir gün bir araya gelebileceğine inanmadıklarını ifade etmişlerdir. Gelir düzeyi 1604-2500 TL aralığında olanlar gelir düzeyi 3501-4500 TL aralığında olanlara göre Türk Dünyası ile ilgili bilgileri medyadan öğrendiklerini, Türk Dünyası ile ilgili haberleri yakından takip ettiklerini, Türk Dünyası ülkelerinin yeteri kadar yakın olduklarını, Türk Dünyası ülkelerine gitmek istediklerini, Türk Dünyası ülkelerinin ürünlerini kullanmaya çalıştıklarını, Türk Dünyası ülkelerinin insanlarını misafirperver bulduklarını belirtmişlerdir. Gelir düzeyi asgari ücret ve altında olanlar, gelir düzeyi 2501-3500 TL aralığında olanlara göre Türk Dünyası ülkelerinde arkadaşlarının olduklarını ifade etmişlerdir. Gelir Düzeyi 2501-3500 TL arasında olanlar gelir düzeyi 4501TL ve üzerinde olanlara göre Türk Dünyası ile ilgili düzenlenen etkinliklere katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 5. Meslek, bölge ve cinsiyete göre algılar

İFADELER	MESLEK			BÖLGE			CİNSİYET	
	df	F	Sig.	df	F	Sig.	F	Sig.
Türk dünyası ile ilgili bilgileri medyadan öğreniyorum.	8	35,513	,000	6	38,148	,000	51,427	,000
Türk dünyası ile her zaman gurur duymuşumdur.	8	35,088	,000	6	47,694	,000	36,618	,000
Türk dünyası ülkelerinin yeteri kadar yakın olduğunu düşünmüyorum.	8	16,725	,000	6	67,539	,000	51,464	,000
Türk dünyasında ortak değer millettir.	8	48,158	,000	6	49,280	,000	34,161	,000
Türk dünyası ülkelerinin kazandığı başarılar beni mutlu eder.	8	56,377	,000	6	46,083	,000	62,750	,000
Türk dünyası ülkelerine gitmek isterim.	8	28,104	,003	6	56,023	,000	,685	,408
Türk dünyası ülkelerinin ürünlerini kullanmaya çalışıyorum.	8	107,949	,000	6	43,423	,000	16,695	,000
Türk dünyası ülkelerinin bir gün bir araya geleceğine inanıyorum.	8	58,536	,000	6	103,237	,000	1,686	,194
Türk dünyası ülkelerinden arkadaşlarım var.	8	374,370	,000	6	200,087	,000	23,641	,000
Türk dünyası ülkeleri ortak değerlere sahiptir.	8	51,067	,000	6	46,117	,000	62,156	,000
Türk dünyası ülkeleri ile ilgili haberleri yakından takip ederim.	8	74,265	,000	6	336,482	,000	3,357	,067
Türk dünyası ülkeleriyle ilgili okullarda dersler olmalıdır.	8	31,360	,000	6	36,431	,000	18,739	,000
Türk dünyası ülkelerinin insanları misafirperverdir.	8	84,048	,000	6	114,250	,000	128,272	,000
Türk dünyası ülkeleriyle sorunlu olan ülkelere bakış açım negatiftir.	8	54,818	,000	6	48,108	,000	78,839	,000
Türk dünyası ile ilgili düzenlenen etkinliklere katılırım.	8	53,881	,000	6	21,829	,000	16,879	,000
Türk dünyası ülkeleri örf, adet ve geleneklerine bağlıdır.	8	47,418	,000	6	38,736	,000	45,884	,000
Türk dünyası ülkelerinin insanlarını güvenilir bulurum.	8	115,044	,000	6	248,257	,000	91,254	,000
Ekonomik olarak Türk dünyası ülkeleri arasında işbirliğinin arttırılması gerekir.	8	55,302	,000	6	66,976	,000	228,280	,000
Türk Dünyası ülkelerinin insanları çalışkandır.	8	55,707	,000	6	67,956	,000	216,426	,000
Türk dünyası ülkeleri ekonomik olarak geri kalmıştır.	8	17,709	,000	6	20,218	,000	471,628	,000
Türk dünyası ülkeleri dışa kapalı bir politika izlemektedirler.	8	40,496	,000	6	58,464	,000	8,836	,003
Bir işletmem olsa Türk dünyası ülkelerinden çalışan seçmek isterim.	8	44,870	,000	6	246,265	,000	4,021	,045
Türk dünyası ülkeleri tarihsel zenginliklere sahiptir.	8	22,414	,000	6	32,613	,000	1,893	,169

Tablo 5'de yapılan varyans analizi sonucunda meslek ve bölge, t testi sonucuna göre ise cinsiyet değişkenin p≤ ,005 anlamlılık düzeyinde ifadelerle karşılaştırması yer almaktadır. Bu ifadelerle meslek, bölge ve cinsiyet arasındaki anlamlı farklılıklar şu şekildedir.

Meslek ile ifadeler arası anlamlı farklılıklar

İfadeler ve katılımcıların meslekleri arasında anlamlı farklılıklara bakıldığında tabloda da görüldüğü gibi tüm ifadeler arasında anlamlı farklar görülmektedir. Memurlar işçilere göre, Türk Dünyası ile ilgili bilgileri medyadan öğrendiklerini, Türk Dünyası ülkelerinin yeteri kadar yakın

olduğunu düşünmediklerini, Türk Dünyasında ortak değerin millet olduğunu, Türk Dünyası ülkelerinin kazanmış oldukları başarıların kendilerini mutlu ettiğini, Türk Dünyası ülkelerine gitmek istediklerini, Türk Dünyası ülkelerinin ortak değerlere sahip olduğunu, Türk Dünyası ülkeleri ile ilgili okullarda dersler olması gerektiğini, Türk ülkeleriyle sorunlu olan ülkelere karşı bakış açılarının negatif olduğunu, Türk Dünyası ülkelerinin insanlarının misafirperver olduklarını, Türk Dünyası ülkelerinin örf, adet ve geleneklerine bağlı olduklarını, Türk Dünyası ülkelerinin ekonomik olarak geri kaldıklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca memurlar, serbest meslek mensuplarına göre Türk Dünyası ile her zaman gurur duyduklarını, Türk Dünyası ile ilgili haberleri yakından takip ettiklerini belirtmişlerdir. Memurlar emeklilere göre Türk Dünyası ülkelerinin bir gün bir araya gelebileceğini ve ekonomik olarak Türk Dünyası ülkelerinde işbirliğinin arttırılması gerekliliğini belirtmişlerdir. Memurlar ev hanımlarına göre Türk Dünyası ülkelerinin tarihsel zenginliklere sahip olduklarını daha fazla düşünmektedirler. Memurların özel sektör çalışanlarına göre daha fazla Türk Dünyası ülkelerinden arkadaşları olduğu ve memurların öğrencilere göre Türk Dünyası ülkelerinin insanlarını daha güvenilir bulduklarını ve bir işletmeleri olması halinde Türk Dünyası çalışanlarına işletmelerinde yer vermek istedikleri ifade edilmiştir. Öğrenciler ev hanımlarına göre Türk Dünyası ülkesi insanlarını daha çalışkan bulduklarını ve Türk Dünyası ülkelerinin dışa kapalı bir politika izlediklerini ifade etmişlerdir. İşçiler serbest meslek mensuplarına göre daha fazla Türk Dünyası ülkelerinin ürünlerini kullandıklarını ve öğrencilere göre de Türk Dünyası ile ilgili etkinliklere daha fazla katıldıklarını ifade etmişlerdir.

Bölge ile ifadeler arası anlamlı farklılıklar

İfadeler ve katılımcıların yaşadıkları bölge arasında anlamlı farklılıklara bakıldığında tabloda da görüldüğü gibi tüm ifadeler arasında anlamlı farklar görülmektedir. Katılımcılardan Ege Bölgesi'nde olanlar Karadeniz Bölgesi'ndeki katılımcılara göre daha çok Türk Dünyası ile ilgili bilgileri medyadan öğrendiklerini, Türk Dünyası ile her zaman gurur duyduklarını, Türk Dünyası ülkeleri ile ilgili haberleri yakından takip ettiklerini, Türk Dünyasında ortak değerin millet olduğunu, Türk Dünyası ülkelerinin ürünlerini kullanmaya çalıştıklarını ve Türk Dünyası ile ilgili düzenlenen etkinliklere katıldıklarını ifade etmişlerdir. Ege Bölgesi insanları Güneydoğu Anadolu Bölgesi insanlarına göre Türk Dünyası ülkelerinin insanlarını misafirperver bulduklarını ve Türk Dünyası insanlarının örf, adet, geleneklerine bağlı olduklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Ege Bölgesi'nde yaşayanlar İç Anadolu Bölgesi'nde yaşayanlara göre Türk Dünyası ülkelerinin insanlarını çalışkan bulduklarını ve ekonomik olarak Türk Dünyası ülkeleri ile işbirliğinin arttırılması gerekliliğini düşünmektedirler. Ege Bölgesi'nde yaşayanlar Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayanlara göre Türk Dünyası ülkesi insanlarını daha güvenilir bulmaktadırlar. Akdeniz Bölgesi'nde yaşayanlar İç Anadolu Bölgesi'nde yaşayanlara göre Türk Dünyası ülkelerini ekonomik olarak geri kalmış ve Türk Dünyası ülkelerinin ortak değerlere sahip olduklarını düşünmektedirler. Marmara Bölgesi insanları Doğu Anadolu Bölgesi insanlarına göre daha çok Türk Dünyası ülkelerine gitmek istemektedirler ve Türk Dünyası ülkelerinin bir gün bir araya geleceğini düşünmektedirler. Marmara Bölgesi'nde yaşayanlar Ege Bölgesi'nde yaşayanlara göre Türk Dünyası ülkelerinin yeteri kadar yakın olduklarını düşünmemektedirler. Marmara Bölgesi'ndekiler Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndekilere göre Türk Dünyası ile ilgili derslerin okullarda okutulması gerektiğini düşünmektedirler. Karadeniz Bölgesi insanları Güneydoğu Anadolu Bölgesi insanlarına göre Türk Dünyası ülkelerinin başarılarından daha çok mutlu olmaktadırlar. Akdeniz Bölgesi'nde yaşayanlar Karadeniz Bölgesi'nde yaşayanlara göre Türk Dünyası ülkelerinin dışa kapalı bir politika izlediklerini ve Türk Dünyası ülkeleriyle sorunlu olan ülkelere bakış açılarının negatif olduğunu ifade etmişlerdir. Akdeniz Bölgesi'nde yaşayanlar iş yeri olması halinde Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki insanlara göre çalışanlarını daha çok Türk

Dünyası Ülkelerinden seçmek istediklerini belirtmişlerdir. Akdeniz Bölgesi'nde yaşayanlar Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayanlara göre Türk Dünyası ülkelerinin tarihsel zenginliklere sahip olduğunu daha çok düşünmektedirler. İç Anadolu Bölgesi'nde yaşayanların Marmara Bölgesi'nde yaşayanlara göre daha çok Türk Dünyasından arkadaşlarının olduğu ifade edilmiştir.

Cinsiyet ile ifadeler arası anlamlı farklılıklar

İfadeler ve katılımcıların cinsiyetleri arasında anlamlı ilişki olup olmadığına bakıldığında tabloda da görüldüğü gibi çoğu ifadeler arasında anlamlı ilişkiler görülmektedir. Kadınlar erkeklere göre; Türk Dünyası ile ilgili bilgileri medyadan öğrendiklerini, Türk Dünyası ile her zaman gurur duyduklarını, Türk Dünyasında ortak değerin millet olduğunu, Türk Dünyası ülkelerinin kazandıkları başarıların kendilerini mutlu ettiğini, Türk Dünyası ülkelerinin ortak değerlere sahip olduğunu, Türk Dünyası ülkeleriyle ilgili ortak derslerin okullarda okutulması gerektiğini, Türk Dünyası ülkeleriyle sorunlu olan ülkelere bakış açılarının negatif olduğunu, Türk Dünyası ülkelerinin örf, adet ve geleneklerine bağlı olduklarını, Türk Dünyası ülkelerinin insanlarını güvenilir bulduklarını, Türk Dünyası ülkeleri arasında ekonomik işbirliğinin arttırılması gerektiğini, Türk Dünyası ülkelerinin insanlarının çalışkan olduklarını, Türk Dünyası ülkelerinin ekonomik olarak geri kalmış olduğunu, Türk Dünyası Ülkelerinin dışa kapalı bir politika izlediklerini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Erkek katılımcılar ise kadınlara göre, Türk Dünyası ülkelerinin yeteri kadar yakın olmadıklarını düşündüklerini, Türk Dünyası ülkelerinin ürünlerini kullanmaya çalıştıklarını, Türk Dünyası ülkelerinden arkadaşları olduklarını, Türk Dünyası ülkeleri insanlarının misafirperver olduklarını, Türk Dünyası ile ilgili etkinliklere katıldıklarını, bir işletmesi olması durumunda çalışanlarını Türk Dünyası ülkelerinin insanlarından seçmek istediklerini belirtmişlerdir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türk Dünyası birbirlerine birçok ortak değerle bağlı olan birlikteliğin adıdır. Türk Dünyası ülkeleri denildiğinde, Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, KKTC, Özbekistan, Türkmenistan akla gelen ülkelerdir. Bu ülkeler birbiriyle yakın ilişkilerde bulunmaktadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti bu ülkelerin bir nevi ağabeyi konumunda olmakla birlikte Türk Dünyası ülkeleriyle yakın ilişkileri son yıllarda daha da arttırma gayretindedir. Çalışmada Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ile ilgili akıllarına gelen ilk üç değer sorulmuştur. Türkiye Cumhuriyetleri vatandaşlarının bu ülkelerle ilgili akıllarına gelen değerlerin üç başlık altında toplanabilmesi araştırmada ulaşılan sonuçlardan biridir. Buna göre; araştırmaya katılanlar Türk Dünyası ile ilgili ülkeleri bir kişi ile özdeşleştirmişlerdir. Türk Dünyası'nda her ülke için bir kişi akla gelen ilk üç değerden biridir. Türkiye için Mustafa Kemal Atatürk, Azerbaycan için Aliyev, Kırgızistan için Cengiz Aytmatov, KKTC için Denktaş, Özbekistan için Yıldız Usmanova ve Türkmenistan için Türkmenbaşı akla gelen ilk üç değerden biridir. Araştırmada ülkelerle ilgili değerlerin tespitinde katılımcıların ülke ve değer ilişkisinde ülkelere mal olmuş kişileri değer olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. İkinci olarak ülkelerin değerlerinde vatan, bayrak, kardeşlik, Dombra, Manas Destanı, yavru vatan, harekat gibi tarihi ve kültürel değerlerin ön planda olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların cevapları doğrultusunda üçüncü olarak ise ülke ve değer ilişkisinde yerler ön planda yer almıştır. Katılımcılar Azerbaycan için Bakü, Kazakistan için Almata ve Özbekistan için Semerkand'ı bir değer olarak ifade etmişlerdir.

Demografik özelliklere göre algılar değerlendirildiğinde ise anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Cinsiyete göre kadın katılımcılar erkek katılımcılara göre Türk Dünyası ülkeleri ile ilgili daha olumlu görüşlere sahiptirler. Meslek gruplarında memurlar diğer meslek gruplarına göre Türk Dünyası ülkelerine daha olumlu bakmaktadırlar. Gelir düzeyi değerlendirildiğinde ise, asgari

ücretli katılımcılar Türk Dünyası ile ilgili olarak diğer katılımcılara göre biraz daha pozitif düşünmektedirler.

Çalışmayla ilgili olarak ulaşılan dikkat çekici sonuçlardan bir tanesi eğitim düzeyi ile ilgilidir. Eğitim düzeyindeki artış kişilerin Türk Dünyası ülkelerine bakış açısında olumsuz gerilemeye neden olmaktadır. İlkokul mezunları ve lisansüstü mezunları arasında çoğu ifadede farklılıklar tespit edilmiş ve ilkokul mezunlarının lisansüstü mezunlarına göre Türk Dünyası'na bakış açısının daha olumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Diğer bir dikkat çeken sonuç ise genç nüfusun yaşlı nüfusa göre Türk Dünyası'na daha olumlu bakış açısının bulunmasıdır. 19 yaş ve altında olan katılımcılar diğer yaş gruplarına göre Türk Dünyası ile ilgili pozitif düşünce yapısına sahiptirler. Bu da ilerleyen yıllarda güçlü bir Türk Dünyası görmek isteyenler için sevindirici bir gelişmedir.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının Türk Dünyası'ndaki diğer ülkelere bakış açıları olumludur. Türk Dünyası ülkelerinin daha iyi bir biçimde kaynaşabilmesi için bu ülkeler arasında ortak faaliyetlerin desteklenmesi ve bu faaliyetlere katılımın desteklenmesi ile birlikte bu ülkelerle Türkiye Cumhuriyeti arasındaki bağların daha da kuvvetlendirilmesi amaçlanmalıdır.

Bundan sonraki araştırmalarda araştırmacılara; geneli temsil edecek, nitel yöntemlerle desteklenmiş, karşılaştırma yapabilmek için de farklı Türk Dünyası ülkelerindeki kişilerin algılarının araştırılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Alagöz, M., Yapar, S., ve Uçtu, R. (2004). Türk Cumhuriyetleri ile İlişkilerimize ekonomik açıdan bir yaklaşım, S.12, s:59-74.

Arslanoğlu, İ. (2005). Türk Değerleri Üzerine Bir Değerlendirme, Küreselleşme Karşısında Değerlerimiz Sempozyumu, Felsefe Dünyası Dergisi, S.41, s:64-77.

Bayraktar, A.ve Kurtoğlu, R. (2014). Ülke İmajı Tüketicilerin Kalite Algılamalarını Nasıl Etkiler?, C.Ü. İİBF Dergisi, Cilt 15, S: 2, s:101-116.

Demir, F.O., (2007). Ülke Orijinin Marka Kimliğine Yansıması: İkea Örneği, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, S.28, s:45-57.

Geybullayev, G. ve Kurubaş, E., (2002). Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyonu: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, C.7, S 1., s:19-45.

Gömeç, S. (2007). Türkiye- Türk Cumhuriyeti ilişkileri üzerine bir değerlendirme, Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi, V.1/1, s.114-131.

Kavak,Y. ve Başkan, G.A., (2001). Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi S.20, s:92-103.

Kurtuluş, S.D. (2008). Ülkelerin marka kişiliği üzerine bir araştırma, C.22, S:2, s.285-300.

Onay, A. (2008). Ülke Orijini Kavramı ve Ülke İmajı, Selçuk İletişim, 5/2, s. 102-112.

Veliyev, D. (2009). Küreselleşme Sürecinde Türk Dünyası, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.19, s:103-110.

https://ulkemiz.wordpress.com/turk-dunyasi/

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER PENCERESİNDEN TÜRK DEVLETLERİNİN EKONOMİSİ (2010-2018)

Alper Yalçın
Kafkas Üniversitesi/Kağızman MYO
Sevda Yalçın
Kafkas Üniversitesi/Kağızman MYO
Kubilay Aras
Ardahan Üniversitesi/Sosyal Bilimler MYO

ÖZET

Ekonomik özgürlük, kişilerin kendi emek ve mülkünü kontrol etmesi için temel bir insan hakkıdır. Ekonomik açıdan özgür bir toplumda bireyler, istedikleri şekilde çalışma, üretme, tüketim ve yatırım yapma konusunda özgürdürler. Ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme, kişi başına gelir, insan gelişimi, yoksulluğun ortadan kaldırılması, doğrudan yabancı yatırımlar, demokrasi ve adil gelir dağılımı arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Önemi son yıllarda artan ekonomik özgürlüklerin ölçülebilmesi ve ülkeler arasında karşılaştırma yapılabilmesi için global ölçekte çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmalardan birini de 1995 yılından günümüze kadar Wall Street Journal ve Heritage Foundation tarafından ortaklaşa hazırlanan "Ekonomik Özgürlük Endeksi" (Index of Economic Freedom) oluşturmaktadır. En sonuncusu 2018 yılında yayımlanan araştırmada ülkelerin "ekonomik özgürlük" düzeyi dört ana başlık altında toplamda on iki kriter çerçevesinde tespit edilmektedir. Bu çalışmanın temel amacı Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşan Türk Devletleri'nin "Ekonomik Özgürlük Endeksi" bağlamında 2010-2018 yılları arasında gösterdiği performanslarını ortaya koyabilmektir. 2010 yılında açıklanan rapora göre en iyi puanı Türkiye almıştır (63.8 puanla 67'inci sırada). Kırgızistan 61.3 puanla 80'inci, Kazakistan ise 61 puanla 82'inci sırada bulunmaktadır. 2018 yılında açıklanan en son raporda Kazakistan 69.1 puanla 41'inci sırada yer almıştır. Türkiye 65.4 puanla 58'inci sırada ve Azerbaycan 64.3 puanla 67'inci sırada bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik özgürlükler endeksi, Türk Devletleri

ECONOMY OF THE TURKISH STATES FROM THE PERSPECTIVE OF ECONOMIC FREEDOMS (2010-2018)

ABSTRACT

Economic freedom is a fundamental human right for people to control their own labor and property. In an economically free society people are free to produce, consume and invest in the way they want. There is a strong relationship between economic freedoms and economic growth, per capita income, human development, the abolition of poverty, foreign direct investment, democracy and fair income distribution. In recent years, various researches have been carried out on a global scale so that increasing economic freedoms can be measured and compared between countries. One of these surveys is the "Index of Economic Freedom" which was jointly prepared by the Wall Street Journal and the Heritage Foundation from 1995 to the present day. Last research published in 2018, the level of "economic freedom" of countries is determined under a total of twelve criteria under four main headings. The main purpose of this study is to reveal performances of Turkish states consisting of the Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan and Uzbekistan in the context of "Economic Freedom Index" between the years 2010-2018. According to report released in 2010, Turkey has taken the best score (ranked 67th with 63.8 points). Kyrgyzstan ranked 80th with 61.3 points and Kazakhstan ranked 82nd with 61 points. In the latest report released in 2018, Kazakhstan ranked 41st with 69.1 points. Turkey ranked 58th with 65.4 points and Azerbaijan ranked 67nd with 64.3 points.

Keywords: Economic freedom index, Turkish states

GİRİŞ

Uluslararası kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen endeksler konularına göre ülkelerin tüm finansal, ekonomik, mali, sosyal, beşeri, askeri vb. kapasitelerini saptama ve bu mevcut potansiyelleri ile ilgili analizler gerçekleştirmek amacıyla yapılmaktadır. Endekslerin her biri alanında uzmanlaşmış kuruluşlar tarafından yapılır. Değerlendirmeyi yapan kuruluşlar ele aldıkları konulara göre değişen yöntemler/kriterler kullanırlar. Yayımlanan endeksler ülkelerin ekonomisi, büyüme potansiyeli, iş yapma olanakları, rekabet edebilirliği, siyasi ve ekonomik riskleri, dış politikadaki gelişmeleri, özgürlükleri gibi çeşitli konularda ülke içi ve ülke dışındaki bütün ilgili taraflara veriler sunarak onların hareket tarzını belirlemede önemli bir görevi yerine getirmektedir. Araştırılan konuya göre endekslerden elde edilen sonuçlar öngörülebilir gelecekle ilgili ipuçları vermektedir (Yalçın ve Yalçın, 2016: 699). Uluslararası kuruluşlar global ölçekte ekonomik özgürlüklerin ölçülmesi noktasında da özellikle son çeyrek asırdır ciddi çalışmalar yapmaktadırlar.

Ekonomik özgürlük kavramı liberalizmin özgürlük anlayışının en önemli odak noktalarından biridir. Bu kavram, iktisadi açıdan, ekonomik faaliyetlerde bulunmak veya ekonomik girişimcilik hakkına sahip olmaktır. Bu noktada girişimcilikten kasıt yalnızca iş adamlarının yürüttüğü faaliyetleri değil emeğini satarak geçinen bireylerin davranışını da kapsamaktadır (Yayla, 1992:163-164). Ekonomik özgürlükler, bireyin serbestçe iktisadi faaliyetlerde bulunma ve bu faaliyetler sonucunda elde ettikleri değerleri dışarıdan herhangi bir zorlama olmaksızın serbestçe kullanabilmelerini ve sahiplenmelerini ifade eder. Teşebbüs, mübadele, sözleşme, mülkiyet, tercih ve uluslararası ticaret özgürlükleri ekonomik özgürlüklerin başlıca unsurları olarak belirlenir (Aktan, 1999:76).

Ekonomik özgürlükleri ölçülebilir kriterler ekseninde tanımlayan, ölçmeye çalışan ve ülkeleri karşılaştırabilme fırsatı veren önemli endekslerden birini de 1995 yılından günümüze kadar Wall Street Journal ve Heritage Foundation tarafından ortaklaşa hazırlanan "Ekonomik Özgürlük Endeksi" (Index of Economic Freedom) oluşturmaktadır.

Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi aracılığıyla, farklı ekonomilerin ne ölçüde piyasa odaklı olduklarına dair verilere ulaşılmaktadır (Berggren, 2013:2). Yani özgür bir ekonomi, küçük boyutta bir devlet, hukukun üstünlüğü, özel mülkiyet hakları, parasal istikrar, serbest ticaret, serbest sermaye akımları ve düşük derecede regülasyonla tanımlanabilmektedir (Berggren ve Nilsson, 2012:2).

Bu endekste, ekonomik özgürlük bir negatif özgürlük olarak tasavvur edilmektedir; yani, ekonomik özgürlük, bireylerin, erişebilir olduğu kaynaklarla girişebileceği faaliyetlerde bulunmasını engelleyen dışsal engellerin yokluğu olarak tanımlanmaktadır (Hall vd., 2008:261). Endeks kapsamında ülkelerin ekonomik özgürlüğü, dört ana kategori kapsamında 12 nicel ve nitel faktöre dayanılarak ölçüm yapılmaktadır. Bunlar: **Hukukun üstünlüğü** (mülkiyet hakları, devletin bütünlüğü, adli etkinlik), **Hükümet boyutu** (hükümet harcamaları, vergi yükü, mali sağlık), **Regülasyonların etkinliği/Düzenleyici verimlilik** (iş yapma özgürlüğü, emek özgürlüğü, parasal özgürlük) ve **Açık piyasalar/Pazarlar** 'dan (ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, finansal/maddi özgürlük) oluşmaktadır. Bu kategorilerdeki on iki ekonomik özgürlüğün her biri "0-100" skalası kullanılarak derecelendirilir. Ekonomik Özgürlük Endeksi, ekonomik özgürlüğün olumlu yararlar sağlanmasında her bileşeni eşit derecede önemli görür. Her özgürlük, ülke skorlarının belirlenmesinde eşit derecede ağırlıklandırılır. Bir ülkenin toplam puanı, her biri için eşit ağırlığa sahip olan bu on iki ekonomik özgürlüğünün ortalaması alınarak elde edilir. Yüksek skorlar yüksek özgürlük seviyesini temsil etmektedir. Dolayısıyla endeks puanı yükseldikçe, ülkelerin ekonomik özgürlük derecelerinin arttığı ifade edilmektedir. Endeks 80 puan ve üzerini **"özgür",** 70-80 puan arasını **"büyük ölçüde özgür"**, 60-70 puan arasını **"makul derecede özgür"**,

50-60 puan arasını **"çok az özgür"** ve 50 puan altını ise **"baskı altında"** olan ülkeler olarak kabul etmektedir.

Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi'nin oluşturulması, üç önemli metodolojik ilkeye dayanmaktadır. Birincisi, objektif bileşenler her zaman için anketlere ve değer yargılarına tercih edilmektedir. İkincisi, endeks sıralaması oluşturulurken Dünya Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, CIA, IMF, DTÖ, OECD ve Uluslararası Şeffaflık Örgütü gibi kuruluşların verileri kullanılmaktadır. Ülkelerin yayımladıkları veriler, yalnızca uluslararası kaynaklardan veri elde edilemediği zamanlarda kullanılmaktadır. Üçüncüsü, endeksin tüm aşamalarında şeffaflık söz konusudur (Lawson, 2011:69-70).

Ekonomik reformları düşünen ülkeler en düşük puan alan faktörleri dikkate alarak ekonomik performanslarını artırmak için önemli fırsatlar bulabilirler. Endeks, dünyadaki 186 ekonomiyi analiz etmek için bir objektif araç olma özelliği taşıyarak her ülkenin politik ve ekonomik gelişmelerinin derinlemesine analizi için bir kaynak durumundadır. 12 alt kriter kapsamında ekonomik özgürlük ve bunlara eşlik eden tarihsel verilerle, ekonomik büyüme ve refahın temellerini anlamak isteyen kesimler için kapsamlı bir rapor sunmaktadır.

Endeks en son raporunu 2018 yılında yayımlamıştır. 2018 endeksi verileri 2016 yılının ikinci yarısından 2017 yılının ilk yarısı olan bir yıllık dönemi kapsamaktadır. 2018 yılında 186 ülkenin 180'i değerlendirilmeye alınmış olup Irak, Libya, Lihtenştayn, Somali, Suriye ve Yemen ise kapsam dışı tutulmuştur. Listenin ilk üç sırasında Hong Kong (90.2 puan), Singapur (88.8 puan) ve Yeni Zelanda (84.2 puan) yer almıştır. Son üç sırada ise Küba (31.9 puan), Venezuela (25.2 puan) ve Kuzey Kore (5.8 puan) bulunmaktadır. Sonuçlar itibariyle dünyada refah seviyesinin en üstte olduğu ülkelerde ekonomik özgürlüğün de daha yüksek olduğunu görmekteyiz. Bir ülkenin ekonomik özgürlükler alanında ilerlemesi aynı zamanda o ülkede yaşayan en alt gelir grubunun da iyileşmesi anlamına gelmektedir.

EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE TÜRK DEVLETLERİ

Türk Devletleri Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkiye, Türkmenistan ve Özbekistan'dan oluşmaktadır. Türk Devletleri 2018 yılı itibariyle yaklaşık 150.2 milyonluk bir nüfus, 3 trilyon dolarlık GSYH'ya sahip büyük bir ekonomik yapı, 15.8 bin dolarlık kişi başı gelir, % 5.3'lük bir ekonomik büyüme (altı devletin son 5 yıllık büyüme ortalaması) ve toplamda 30.6 milyar dolarlık bir yabancı sermaye girişi olan (2018 yılı itibariyle) bir ülkeler coğrafyasından meydana gelen bir yapıdır. Dolayısıyla altı ülkenin ekonomik özgürlükler penceresinden incelenmesi Türkiye'nin de içerisinde olduğu Türk Devletleri açısından önemli sonuçlara götürecektir.

2010 Ekonomik Özgürlükler Endeksi'nde Azerbaycan, 100 üzerinden 58.8 özgürlük derecesi ile 183 ülke arasında 96. sırada ve 59,4 olan dünya ortalamasının biraz altında yer almıştır. Kazakistan, 100 üzerinden 61.0 özgürlük derecesi ile 183 ülke arasında 82. sırada ve 59.4 olan dünya ortalamasının biraz üstünde yer almıştır. Kırgızistan, 100 üzerinden 61.3 özgürlük derecesi ile 183 ülke arasında 80. sırada ve 59,4 olan dünya ortalamasının biraz üstünde yer almıştır. Türkiye, 100 üzerinden 63.8 özgürlük derecesi ile 183 ülke arasında 67. sırada ve 59.4 olan dünya ortalamasının üstünde yer almıştır. Türkmenistan 100 üzerinden 42.5 özgürlük derecesi ile 183 ülke arasında 171. sırada ve 59.4 olan dünya ortalamasının oldukça gerisinde listenin son sıralarında yer almıştır. Özbekistan, 100 üzerinden 47.5 özgürlük derecesi ile 183 ülke arasında 158. sırada ve 59.4 olan dünya ortalamasının oldukça gerisinde ve Türkmenistan gibi listenin son sıralarında yer almıştır. 2010 yılı itibariyle ülkelerin aldıkları puanları dikkate aldığımızda ekonomik özgürlükler bakımından; Türkiye, Kazakistan ve Kırgızistan **"makul derecede özgür"**, Azerbaycan **"çok az özgür",** Türkmenistan ve Özbekistan'ın ise **"baskı altında"** oldukları sonucu çıkmaktadır.

Tablo-1: Ekonomik Özgür. Endeksine Göre Ülkelerin Dünya Sıralaması ve Genel Puanı (2010-2018)

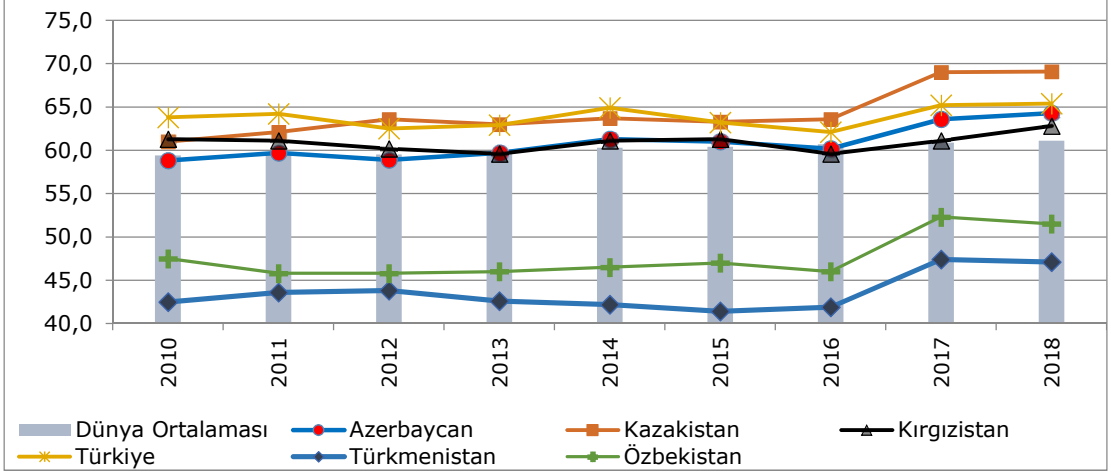
Yıl	Azerbaycan		Kazakistan		Kırgızistan		Türkiye		Türkmenistan		Özbekistan		Dünya Ort.
	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	Sıra	Puan	
2018	67	64.3	41	69,1	78	62,8	58	65,4	169	47,1	152	51,5	61,1
2017	68	63.6	42	69,0	89	61,1	60	65,2	170	47,4	148	52,3	60,9
2016	91	60.2	68	63,6	96	59,6	79	62,1	174	41,9	166	46,0	60,7
2015	85	61.0	69	63,3	82	61,3	70	63,2	172	41,4	160	47,0	60,4
2014	81	61.3	67	63,7	85	61,1	64	64,9	171	42,2	163	46,5	60,3
2013	88	59.7	68	63,0	89	59,6	69	62,9	169	42,6	162	46,0	59,6
2012	91	58.9	65	63,6	88	60,2	73	62,5	168	43,8	164	45,8	59,5
2011	92	59.7	78	62,1	83	61,1	67	64,2	169	43,6	163	45,8	59,7
2010	96	58.8	82	61,0	80	61,3	67	63,8	171	42,5	158	47,5	59,4

Kaynak: www.heritage.org

En son açıklanan 2018 Ekonomik Özgürlükler Endeksi'nde Azerbaycan, 100 üzerinden 64.3 özgürlük derecesi ile 186 ülke arasında 67. sırada ve 61.1 olan dünya ortalamasının üstünde yer almıştır. Kazakistan, 100 üzerinden 69.1 özgürlük derecesi ile 186 ülke arasında 41. sırada ve 61.1 olan dünya ortalamasının oldukça üstünde yer almıştır. Kırgızistan, 100 üzerinden 62.8 özgürlük derecesi ile 186 ülke arasında 78. sırada ve 61.1 olan dünya ortalamasının biraz üstünde yer almıştır. Türkiye, 100 üzerinden 65.4 özgürlük derecesi ile 186 ülke arasında 58. sırada ve 61.1 olan dünya ortalamasının üstünde yer almıştır. Türkmenistan 100 üzerinden 47.1 özgürlük derecesi ile 186 ülke arasında 169. sırada ve 61.1 olan dünya ortalamasının oldukça gerisinde listenin son sıralarında yer almıştır. Özbekistan, 100 üzerinden 51.5 özgürlük derecesi ile 186 ülke arasında 152. sırada ve 61.1 olan dünya ortalamasının oldukça gerisinde yer almıştır. 2018 yılı itibariyle ülkelerin aldıkları puanları dikkate aldığımızda ekonomik özgürlükler bakımından; Kazakistan Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan **"makul derecede özgür"**, Türkmenistan ve Özbekistan'ın ise **"baskı altında"** oldukları sonucu çıkmaktadır. Azerbaycan'ın sınıf atladığı, Kazakistan'ın ise çok az bir puan ile **"büyük ölçüde özgür"** statüsündeki ülkeler grubuna dahil olamadığı görülmektedir. 2018 yılını 2010 yılı ile kıyasladığımızda Türk Devletleri'nin hepsinde ekonomik özgürlükler noktasında iyileşme olduğu görülmektedir. Nitekim Kazakistan (41 sıra), Azerbaycan (29 sıra), Türkiye (9 sıra), Özbekistan (6 sıra) ve Kırgızistan ile Türkmenistan (2 sıra) ilerleme göstermiştir.

Devletler dokuz yıllık zaman içinde bazı alanlarda birtakım ilerlemeler kaydetmiş olmalarına rağmen, dünya ortalaması göz önüne alındığında, bu ülkelerin ekonomik özgürlükler noktasında genel olarak başarısız olduklarını söyleyebiliriz. Türk Devletleri'nin göstermiş olduğu performanslar aşağıdaki Grafik:1'de daha net görülmektedir.

Grafik-1: Özgürlükler Endeksine göre ülkelerin genel puanı (2010-2018)

2010-2018 dönemini kapsayan dokuz yıllık süreçte Grafik:1'de görüleceği üzere en kötü performansı Türkmenistan ve Özbekistan göstermektedir. İki ülke incelen dönem içerisinde 2016 ve sonrasında kısmen bir iyileşme göstermiş olsalar dahi ekonomik özgürlükler konusunda aldıkları puan bakımından dünya ortalamasının çok altındadırlar.

Azerbaycan Ekonomisi ve Ekonomik Özgürlüğü

Azerbaycan 2010 yılı itibariyle; 8.7 milyonluk bir nüfusun yaşadığı, 76.1 milyar dolarlık GSYH'nın gerçekleştiği, bir önceki yıla göre %10.8'lik bir ekonomik büyümenin yakalandığı, son beş yıllık %22.3'lük bir büyüme ortalamasının olduğu, 8.765 dolarlık kişi başı milli gelirin elde edildiği, %6.1'lik bir işsizliğin yaşandığı, %20.8'lik enflasyonun gerçekleştiği ve 11 milyon dolarlık bir yabancı yatırımın yapıldığı bir Türk devletidir.

Tablo-2: Ekonomik Özgürlükler Endeksine Göre Azerbaycan Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Nüfus (Milyon)	GSYİH (Milyar, $)	GSYİH Büyüme Hızı (%)	5 Yıllık GSYİH Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına GSYİH ($)	İşsizlik (%)	Enflasyon (%)	DYY Girişi (Milyon $)	Kamu Borçları (GSYİH'ya Oran,%)
2018	64.3	67	9,492	165,5	1,1	1,6	17.439	5,1	12,4	4.500	37,7
2017	63.6	68	9,500	169,4	1,1	2,4	17.993	4,7	4,0	4.048	36,1
2016	60.2	91	9,383	165,3	2,8	3,2	17.618	5,2	1,4	4.430	16,4
2015	61.0	85	9,309	102,8	5,8	4,4	11.044	5,5	2,4	2.632	13,8
2014	61.3	81	9,235	96,8	2,2	5,4	10.478	6,0	1,1	2.005	11,6
2013	59.7	88	9,122	93,1	0,1	9,7	10.202	1,0	7,9	1.465	10,2
2012	58.9	91	9,000	90,8	5,0	16,4	10.033	0,9	5,7	563	10,8
2011	59.7	92	9,000	85,8	9,3	19,5	9.564	6,0	1,5	473	
2010	58.8	96	8,700	76,1	10,8	22,3	8.765	6,1	20,8	11	

2010 yılında açıklanan Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Azerbaycan'ın ekonomik özgürlük puanı 58.8 ile ekonomik özgürlükler noktasında dünyada 96. sırada yer almaktadır. Toplam puanı 2009 yılına göre 0.8 puan daha yüksek olup, diğer birkaç faktör birlikte yatırım özgürlüğünde kayda değer bir iyileşme göstermiştir. Azerbaycan, Asya-Pasifik bölgesindeki 41 ülkeden 16. sırada olup bölge ortalamasının üzerinde, ancak dünya ortalamasının hemen altında yer almıştır. Azerbaycan'ın etkileyici ekonomik büyümesi, esas olarak petrol ve doğal gazdan kaynaklanmaktadır. Azerbaycan'ın hem iyi eğitimli işgücünü hem de girişimcilik geleneğini ve üretimini çeşitlendirmesi için sürekli dönüşüm ve yeniden yapılanması gerekmektedir. Hükümet, ekonomik özgürlüğü geliştirmek için geniş kapsamlı reformlar gerçekleştirmiştir. Küresel ticarete açıklık, nispeten ılımlı vergilendirme, modern iş süreçleri ve gelişmiş kamu sektörü yönetimi, piyasaya dayalı bir sisteme geçişi desteklemiştir. 2010'lu yıllarda düzenleyici reformlarla ve hizmet sektörlerinin öncülüğünde ekonomik çeşitlilikte önemli kazanımlara rağmen, özellikle daha kurumsal ve sistemli reformların uygulanmasında önemli zorluklar devam etmiştir. Ülkede mülkiyet haklarının korunması ve yolsuzlukla mücadele zayıf kalmaktadır ve hükümetin ekonomiye müdahalesi ve kontrolü genel olarak parasal istikrarı ve yabancı yatırımı olumsuz etkilemiştir.

Tablo-3: Ekonomik Özgürlükler Endeksi Alt Kriterlerine Göre Azerbaycan Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Mülkiyet hakları	Devletin büyüklüğü	Adli etkinlik	Vergi yükü	Hükümet harcamaları	Mali sağlık	İş Yapma özgürlüğü	Emek özgürlüğü	Parasal özgürlük	Ticaret özgürlüğü	Yatırım özgürlüğü	Finansal özgürlük
2018	64.3	67	53.6	39.9	36.8	87.5	59.4	95.5	72.3	71.9	65.6	74.6	55.0	60.0
2017	63.6	68	50.5	37.6	33.0	87.7	57.5	97.4	71.5	75.0	73.6	74.4	55.0	50.0
2016	60.2	91	20.0	29.0	N/A	88.0	56.7	N/A	70.3	75.2	77.0	75.8	60.0	50.0
2015	61.0	85	20.0	28.0	N/A	88.1	59.7	N/A	74.5	79.1	79.8	76.0	55.0	50.0
2014	61.3	81	20.0	22,7	N/A	88.1	64.8	N/A	73.5	77.9	78.8	77.2	60.0	50.0
2013	59.7	88	25.0	24.0	N/A	85.5	67.8	N/A	69.2	79.4	73.5	77.2	55.0	40.0
2012	58.9	91	20.0	24.0	N/A	84.9	63.7	N/A	68.6	81.6	74.5	77.2	55.0	40.0
2011	59.7	92	20.0	23.0	N/A	83.9	71.0	N/A	72.9	81.1	72.6	77.1	55.0	40.0
2010	58.8	96	20.0	19.0	N/A	79.5	77.5	N/A	74.6	82.5	62.7	77.1	55.0	40.0

N/A: Kullanılamaz (Değer yok)

Azerbaycan 2018 yılında 9.5 milyonluk bir nüfusa, 165.5 milyar dolarlık bir GSYH'ya, 17.439 dolarlık kişi başı milli gelire ve 4.5 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırıma sahip bir ülke konumuna gelmiştir.

2010 yılından 2018'e gelindiğinde Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Azerbaycan'ın ekonomik özgürlük puanı 5.5 artarak, 64.3 puan ile ekonomik özgürlükler noktasında 29 sıra yükselerek dünyada 67. sırada yer almıştır. Azerbaycan incelenen dokuz yıllık süreçte kayda değer bir iyileşme göstererek toplam puanı bölge ve dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. 2018 yılı itibariyle Ekonomik Özgürlükler Endeksi'nin alt kriterleri olan mali sağlık, vergi yükünün adaletli dağılımı, ticari özgürlük, iş yapma ve emek özgürlüğü Azerbaycan'ın en iyi olduğu alanlar iken adli etkinlik, devletin büyüklüğü, mülkiyet hakları ve yatırım özgürlüğü ise zayıf olduğu alanların başında gelmektedir.

Ekonomiyi düzenleyici bazı iyileştirmeler yapması, enerji odaklı izlediği ekonomik politikalar ve bunun neden olduğu küresel ticaret ülkenin piyasa tabanlı özgür bir ekonomik sisteme geçişini desteklemiştir. Ermenistan Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ dahil yedi bölgesi ile birlikte topraklarının %20'sini işgale devam ediyor olması ve bununla alakalı 2016'da şiddetin artması bölgesel istikrarsızlığı artırmaktadır. Petrol ihracatı ülkenin ana ekonomik itici güç olmaya devam ediyor. Artan doğalgaz ihracatının, düşen petrol üretimini kısmen telafi etmesi beklenmektedir.

Kazakistan Ekonomisi ve Ekonomik Özgürlüğü

Kazakistan 2010 yılı itibariyle; 15.7 milyonluk bir nüfusun yaşadığı, 177.4 milyar dolarlık GSYH'nın gerçekleştiği, bir önceki yıla göre %3.2'lik bir ekonomik büyümenin yakalandığı, son beş yıllık %8.1'lik bir büyüme ortalamasının olduğu, 11.315 dolarlık kişi başı milli gelirin elde edildiği, %6.6'lık bir işsizliğin yaşandığı, %17.2'lik enflasyonun gerçekleştiği ve 14.5 milyar dolarlık bir yabancı yatırımın yapıldığı bir Türk devletidir.

Tablo-4: Ekonomik Özgürlükler Endeksine Göre Kazakistan Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Nüfus (Milyon)	GSYİH (Milyar, $)	GSYİH Büyüme Hızı (%)	5 Yıllık GSYİH Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına GSYİH ($)	İşsizlik (%)	Enflasyon (%)	DYY Girişi (Milyon $)	Kamu Borçları (GSYİH'ya Oran,%)
2018	69.1	41	17,947	451,3	1,2	3,5	25.145	5,2	14,6	9.069	21,1
2017	69.0	42	17,700	429,1	1,2	4,8	24.268	5,6	6,5	4.021	23,3
2016	63.6	68	17,422	418,5	4,3	6,0	24.020	4,1	6,7	9.562	15,1
2015	63.3	69	17,157	246,9	6,0	5,4	14.391	5,2	5,8	9.739	13,5
2014	63.7	67	16,684	231,8	5,0	4,8	13.893	5,4	5,1	14.022	12,3
2013	63.0	68	16,674	216,8	7,5	5,6	13.001	5,4	8,3	12.910	10,9
2012	63.6	65	15,600	196,4	7,0	6,1	12.603	5,5	7,4	9.900	10,7
2011	62.1	78	15,600	182,0	1,2	5,9	11.693	6,3	7,3	12.600	
2010	61.0	82	15,700	177,4	3,2	8,1	11.315	6,6	17,2	14.500	

2010 yılında açıklanan Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Kazakistan'ın ekonomik özgürlük puanı 61 ile ekonomik özgürlükler noktasında dünyada 82. sırada yer almaktadır. Kazakistan, Asya-Pasifik bölgesinde 41 ülkeden 12'nci sırada yer almakta olup toplam puanı dünya ve bölge ortalamasının üzerindedir. Yüksek petrol fiyatları ile birlikte bir dizi ekonomik reformlar yapması, Kazakistan'ın son beş yılda (2005-2010) yıllık yüzde 8'in üzerinde ekonomik büyüme elde etmesini sağlamıştır. Bununla birlikte, küresel kriz ve ekonomik yavaşlama ekonomiye ciddi bir zarar vermiştir. Kazakistan'ın mali özgürlüğü azalmıştır, ancak 2009 yılı başında kurumlar vergisi oranının yüzde 20'ye düşürülmesi sonucunda mali özgürlüğü kısmen de olsa artmıştır. 2010 yılı itibariyle ekonomik özgürlüğe yönelik zorlukların büyük ölçüde devam ettiğini görmekteyiz. Ekonomi üç alanda önemli eksiklikler göstermektedir: Yatırım özgürlüğü, mülkiyet hakları ve yolsuzluktan kurtulma. Yabancı yatırımlar, yerel firmaların korunmasına yönelik bazı korumacı politikalar nedenle engellenmektedir. Bürokrasi ve aşırı külfetli kısıtlamalar iş yapma özgürlüğünü 2010'lu yıllar itibariyle olumsuz etkilemiştir. Bütün bunlara rağmen Kazakistan Orta Asya'da önemli bir enerji ve emtia üreticisi ve bölgede bir ekonomik kalkınma lideri olmuştur. Ancak emtia ihracatına aşırı bağımlılık, ekonomiyi küresel fiyat değişikliklerine açık hale getirmiş ve 2009 küresel krizi inşaat, bankacılık ve emtialarda zayıflık ve daralmaya neden olmuştur. Kazakistan, dünyadaki uranyum rezervlerinin tahmini yüzde 20'sine sahiptir, ancak yerel üreticileri korumaya yönelik muhafazakâr politikalar ve yolsuzluklar, yabancı yatırımcılar noktasında belirsizliğe neden olmuştur.

Tablo-5: Ekonomik Özgürlükler Endeksi Alt Kriterlerine Göre Kazakistan Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Mülkiyet hakları	Devletin büyüklüğü	Adli etkinlik	Vergi yükü	Hükümet harcamaları	Mali sağlık	İş Yapma Özgürlüğü	Emek Özgürlüğü	Parasal özgürlük	Ticaret özgürlüğü	Yatırım özgürlüğü	Finansal özgürlük
2018	69.1	41	56.0	44.6	58.1	92.6	85.3	87.3	74.3	86.8	68.2	75.6	50.0	50.0
2017	69.0	42	56.1	38.0	56.5	93.3	85.7	98.9	74.5	82.5	73.9	78.5	40.0	50.0
2016	63.6	68	30.0	29.0	N/A	93.0	87.7	N/A	72.3	82.7	74.0	77.4	40.0	50.0
2015	63.3	69	25.0	26.0	N/A	93.2	85.0	N/A	73.7	87.0	74.6	79.0	40.0	50.0
2014	63.7	67	30.0	25.7	N/A	92.9	85.0	N/A	74.4	86.7	74.4	78.2	40.0	50.0
2013	63.0	68	35.0	27.0	N/A	93.2	84.5	N/A	71.8	88.4	72.2	78.2	30.0	50.0
2012	63.6	65	40.0	29.0	N/A	90.4	83.4	N/A	72.9	88.7	71.8	79.6	30.0	50.0
2011	62.1	78	35.0	27.0	N/A	87.3	78.5	N/A	74.3	88.4	69.9	80.9	30.0	50.0
2010	61.0	82	30.0	22.0	N/A	87.9	82.1	N/A	73.5	83.1	65.6	85.9	30.0	50.0

Kazakistan 2018 yılında 18 milyonluk bir nüfusa, 451.3 milyar dolarlık bir GSYH'ya, 25.145 dolarlık kişi başı milli gelire ve 9 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırıma sahip bir ülke konumuna gelmiştir.

2010 yılından 2018'e gelindiğinde Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Kazakistan'ın ekonomik özgürlük puanı 8.1 artarak, 69.1 puan ile ekonomik özgürlükler noktasında 41 sıra yükselerek dünyada 41. sırada yer almıştır. Kazakistan incelenen dokuz yıllık süreçte Türk Devletleri içerisinde en iyi performansı göstererek toplam puanı bölge ve dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmiştir. 2018 yılı itibariyle Ekonomik Özgürlükler Endeksi'nin alt kriterleri olan vergi yükünün adaletli dağılımı, mali sağlık, emek özgürlüğü ve hükümet harcamaları Kazakistan'ın en iyi olduğu alanlar iken devletin büyüklüğü, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlük ve adli etkinlik ise zayıf olduğu alanların başında gelmektedir.

Kazakistan ekonomisi büyük ölçüde petrol ve maden sanayilerine bağımlı olmakla birlikte ulaştırma, ilaç, telekomünikasyon, petrokimyasallar ve gıda işleme gibi sektörlerde gelişme göstermeye başlamıştır. Bazı olumlu değişimlere rağmen yatırımcılar; yolsuzluk, bürokrasi ve keyfi yasa uygulamaları konularında endişe duymaktadır. Ayrıca bankacılık sektöründeki düşük likidite ve şeffaflık eksikliği diğer bir endişe kaynağıdır. Kazakistan, 2015 yılında Rusya ve Beyaz Rusya'yı da içeren Avrasya Ekonomik Birliği'ne katıldı. 2017'de hükümet, bazı yetkileri cumhurbaşkanından başbakan ve parlamentoya kaydırmak suretiyle demokratik reform ve anayasa değişikliğine doğru ciddi adımlar atmıştır. Hazar Havzası'ndaki geniş hidrokarbon ve mineral rezervleri ekonominin bel kemiği konumundadır. Aynı zamanda hayvancılık ve tahıl üretimi açısından büyük bir tarım sektörüne sahiptir. Kazakistan dünyanın en büyük uranyum üreticisi olmaya devam etmektedir.

Kırgızistan Ekonomisi ve Ekonomik Özgürlüğü

Kırgızistan 2010 yılı itibariyle; 5.3 milyonluk bir nüfusun yaşadığı, 11.5 milyar dolarlık GSYH'nın gerçekleştiği, bir önceki yıla göre %7.7'lik bir ekonomik büyümenin yakalandığı, son beş yıllık %4.7'lik bir büyüme ortalamasının olduğu, 2.188 dolarlık kişi başı milli gelirin elde edildiği, %8.1'lik bir işsizliğin yaşandığı, %24.5'lik enflasyonun gerçekleştiği ve 233 milyon dolarlık bir yabancı yatırımın yapıldığı bir Türk devletidir.

Tablo-6: Ekonomik Özgürlükler Endeksine Göre Kırgızistan Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Nüfus (Milyon)	GSYİH (Milyar, $)	GSYİH Büyüme Hızı (%)	5 Yıllık GSYİH Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına GSYİH ($)	İşsizlik (%)	Enflasyon (%)	DYY Girişi (Milyon $)	Kamu Borçları (GSYİH'ya Oran,%)
2018	62.8	78	6,107	21,5	3,5	4,4	3.521	7,7	0,4	467	58,5
2017	61.1	89	5,800	20,1	3,5	4,5	3.363	8,2	6,5	405	68,8
2016	59.6	96	5,700	19,2	3,6	3,7	3.361	8,1	7,5	211	53,0
2015	61.3	82	5,644	14,7	10,5	3,5	2.611	7,9	6,6	758	47,7
2014	61.1	85	5,588	13,3	-0,9	3,0	2.376	7,7	2,8	372	48,9
2013	59.6	89	5,532	13,1	5,7	4,8	2.372	8,6	16,6	694	52,4
2012	60.2	88	5,300	12,0	-1,4	4,1	2.248	18,0	7,8	234	62,6
2011	61.1	83	5,400	12,1	2,3	5,5	2.253	n/a	6,8	60	
2010	61.3	80	5,300	11,5	7,7	4,7	2.188	8,1	24,5	233	

2010 yılında açıklanan Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Kırgızistan'ın ekonomik özgürlük puanı 61.3 ile ekonomik özgürlükler noktasında dünyada 80. sırada yer almaktadır. Kırgızistan, Asya-Pasifik bölgesinde 41 ülkeden 11'nci sırada yer almakta olup toplam puanı dünya ve bölge ortalamasının biraz üzerindedir. Kırgız Cumhuriyeti'nin daha büyük ekonomik özgürlüğe geçişi 2010'lu yıllar itibariyle yavaş ilerlemiştir. Bazı reformlar uygulamasına rağmen genel ilerlemesi düzensiz olmuştur. Ülke, vergi yükü, emek özgürlüğü, ticaret özgürlüğü, ve hükümet harcamalarında nispeten iyi oranlara sahiptir. İş piyasası esnektir; bazı kısıtlamalara rağmen, yeni bir iş kanununun uygulanması, istihdamın serbest piyasa koşullarına uyarlanmasına yardımcı olmuştur. Hükümet harcamalarının da makul düzeyde olması, devlet kurumlarının iç denetimlerini düzenleyen yeni bir yasanın özellikle de uluslararası en iyi uygulamalar

doğrultusunda denetimlerin yürütülmesi açısından iyi bir çerçeve oluşturmuştur. Kırgızistan'da 2010'lu yıllar itibariyle mülkiyet haklarının zayıflığı ve yolsuzluk mücadele uzun vadeli ekonomik büyüme ve kalkınma umutlarını tehlikeye atan konular olmuştur. Ülkenin karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlar; büyük bir dış borç, dış yardımlara ağır bağımlılık, kayıt dışı ekonomi faaliyeti, uyuşturucu kaçakçılığı ve dinsel çatışmalar nedeniyle ortaya çıkan siyasi istikrarsızlıklar sayılabilir. Özellikle altın üretiminde güçlü bir toparlanmanın etkisiyle 2010 yılında GSYİH % 7.7 oranında büyümüştür. Rusya'dan alınan mali yardımlarda Kırgızistan ekonomisi açısından önemli olmuştur.

Tablo-7: Ekonomik Özgürlükler Endeksi Alt Kriterlerine Göre Kırgızistan Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Mülkiyet hakları	Devletin büyüklüğü	Adli etkinlik	Vergi yükü	Hükümet harcamaları	Mali sağlık	İş Yapma Özgürlüğü	Emek Özgürlüğü	Parasal özgürlük	Ticaret özgürlüğü	Yatırım özgürlüğü	Finansal özgürlük
2018	62.8	78	50.2	29.4	22	93.8	58.2	89.2	73.3	77.9	74.9	74.5	60.0	50.0
2017	61.1	89	50.9	30.3	17.2	93.7	55.2	78.9	73.7	79.8	68.5	75.3	60.0	50.0
2016	59.6	96	20.0	27.0	N/A	93.7	56.3	N/A	65.3	80.4	68.4	75.0	60.0	50.0
2015	61.3	82	20.0	24.0	N/A	93.6	53.2	N/A	73.7	85.0	73.8	80.2	60.0	50.0
2014	61.1	85	20.0	19.2	N/A	94.6	60.2	N/A	74.2	83.8	73.7	75.2	60.0	50.0
2013	59.6	89	20.0	21.0	N/A	94.8	56.4	N/A	73.2	88.6	66.7	75.4	50.0	50.0
2012	60.2	88	20.0	20.0	N/A	93.1	66.5	N/A	74.1	88.9	71.0	63.2	55.0	50.0
2011	61.1	83	25.0	19.0	N/A	92.6	74.2	N/A	75.4	88.1	68.6	63.2	55.0	50.0
2010	61.3	80	25.0	18.0	N/A	92.9	80.2	N/A	76.6	82.6	62.2	75.9	50.0	50.0

Kırgızistan 2018 yılında 6.1 milyonluk bir nüfusa, 21.5 milyar dolarlık bir GSYH'ya, 3.521 dolarlık kişi başı milli gelire ve 467 milyon dolarlık doğrudan yabancı yatırıma sahip bir ülke konumuna gelmiştir.

2010 yılından 2018'e gelindiğinde Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Kırgızistan'ın ekonomik özgürlük puanı 1.5 artarak, 62.8 puan ile ekonomik özgürlükler noktasında 2 sıra yükselerek dünyada 78. sırada yer almıştır. Kırgızistan incelenen dokuz yıllık süreçte Türk Devletleri içerisinde çok iyi bir performans gösterememiş, yalnızca mevcut statüsünü devam ettirmiştir. Ancak toplam puanı, incelenen dokuz yıllık süreçte 2016 yılı hariç, bölge ve dünya ortalamasının üzerinde gerçekleşmeye devam etmiştir. 2018 yılı itibariyle Ekonomik Özgürlükler Endeksi'nin alt kriterleri olan vergi yükünün adaletli dağılımı, mali sağlık, emek özgürlüğü, parasal özgürlük ve ticaret özgürlüğü Kırgızistan'ın en iyi olduğu alanlar iken adli etkinlik, devletin büyüklüğü, finansal özgürlük ve mülkiyet hakları ise zayıf olduğu alanların başında gelmektedir.

Bazı reformlara rağmen, Kırgız Cumhuriyeti'nin girişimcilik ortamındaki genel iyileşme çabaları yavaş ve düzensiz olmuştur. Siyasi kargaşa ve politik belirsizlikler ekonomik kalkınmayı engellemektedir. Birçok alanda belirgin olan eski Komünist sistemin kalıntıları, ülkeyi daha büyük ekonomik özgürlüğün kurumsal temellerinden yoksun bırakmaktadır. Zayıf hukuki yapı, radikal dini akımlar, etnik bölünmeler, yolsuzluklar ve mülkiyet güvensizliği özel sektör yatırımlarını ve ekonomik büyümeyi engellemektedirler. Orta Asya'nın en fakir ülkelerinden biri olan Kırgız Cumhuriyeti, Avrasya Ekonomik Birliği üyesi olup, ekonomisi ağırlıklı olarak Rusya'ya bağımlıdır. Ekonomisi başta Rusya'da çalışan göçmen işçilerin ülkeye gönderdikleri dövizlere ve altın ihracatına bağlıdır. Ayrıca tütün ve pamuk da bir diğer önemli ihraç kalemidir. Özellikle Rusya'dan gelen az ancak sürekli değişen yabancı yatırımlar, ülke ekonomisi için önemli olmaya devam etmektedir.

Türkiye Ekonomisi ve Ekonomik Özgürlüğü

Türkiye 2010 yılı itibariyle; 73.9 milyonluk bir nüfusun yaşadığı, 1 trilyon dolarlık GSYH'nın gerçekleştiği, bir önceki yıla göre %3.8'lik bir ekonomik büyümenin yakalandığı, son beş yıllık

%5.2'lik bir büyüme ortalamasının olduğu, 13.920 dolarlık kişi başı milli gelirin elde edildiği, %9.4'lük bir işsizliğin yaşandığı, %10.4'lük enflasyonun gerçekleştiği ve 18.2 milyar dolarlık bir yabancı yatırımın yapıldığı bir Türk devletidir.

Tablo-8: Ekonomik Özgürlükler Endeksine Göre Türkiye Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Nüfus (Milyon)	GSYİH (Milyar, $)	GSYİH Büyüme Hızı (%)	5 Yıllık GSYİH Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına GSYİH ($)	İşsizlik (%)	Enflasyon (%)	DYY Girişi (Milyon $)	Kamu Borçları (GSYİH'ya Oran,%)
2018	65.4	58	79,815	1988,3	3,8	5,5	24.912	10,3	7,8	11.987	29,1
2017	65.2	60	77,700	1588,8	3,8	4,4	20.438	10,3	7,7	16.508	32,6
2016	62.1	79	76,903	1508,1	2,9	5,4	19.610	9,2	8,9	12.146	33,5
2015	63.2	70	76,484	1174,2	4,3	3,8	15.353	9,9	7,5	12.866	35,8
2014	64.9	64	74,885	1123,4	2,6	3,1	15.001	9,2	8,9	12.419	36,4
2013	62.9	69	73,950	1073,6	8,5	3,5	14.517	11,7	6,5	15.876	39,4
2012	62.5	73	71,300	960,5	8,2	3,0	13.464	11,7	8,6	9.000	42,2
2011	64.2	67	70,500	880,1	-4,7	1,8	12.476	12,5	6,3	7.600	
2010	63.8	67	73,900	1000,0	3,8	5,2	13.920	9,4	10,4	18.200	

2010 yılında açıklanan Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Türkiye'nin ekonomik özgürlük puanı 63.8 ile ekonomik özgürlükler noktasında dünyada 67. sırada yer almaktadır. Türkiye, Avrupa bölgesinde 43 ülkeden 31'nci sırada yer almakta olup toplam puanı bölge ortalamasının altında dünya ortalamasının ise biraz üzerindedir.

Türkiye 2010'lu yıllar itibariyle bir dizi reform gerçekleştirmiş ve ekonomik yapılanmasını hızlandırmıştır. Ekonomi, son beş yılda (2005-2010) yıllık yüzde 5 civarında bir büyüme kaydetmiştir. Devletin ekonomiye katılımı büyük ölçüde devam etmektedir, ancak özel sektör daha canlı hale gelmiştir ve ekonomik kalkınmadaki rolü artmaktadır. İş ortamı, yavaş bir tempoda olsa da, daha akıcı ve verimli hale gelmiştir. Türkiye'nin genel ekonomik özgürlüğü, kurumsal zayıflıkların devam etmesiyle azalmaya devam etmiştir. Yasal düzenlemeler ve vergilendirme, bazı iyileştirmelere rağmen, külfetli olmaya devam ediyor ve daha dinamik girişimcilik faaliyetlerini caydırıyor. Mülkiyet hakları genellikle uygulanmaktadır, ancak yargı aşırı yüklenmiştir ve yavaş çalışmaktadır. Yolsuzluk sorunu önemli olarak algılanmaktadır. Avrupa Birliği, Ekim 2005'te katılım müzakerelerini kabul etmiş, ancak Fransa, Almanya ve Avusturya'dan gelen güçlü muhalefet, Türkiye'nin katılımını sorunlu hale getirmiştir. Ülkenin başlıca ihracat kalemleri arasında gıda maddeleri, tekstil, giyim, demir ve çelik gelmektedir.

Tablo-9: Ekonomik Özgürlükler Endeksi Alt Kriterlerine Göre Türkiye Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Mülkiyet hakları	Devletin büyüklüğü	Adli etkinlik	Vergi yükü	Hükümet harcamaları	Mali sağlık	İş Yapma Özgürlüğü	Emek Özgürlüğü	Parasal özgürlük	Ticaret özgürlüğü	Yatırım özgürlüğü	Finansal özgürlük
2018	65.4	58	54.7	42.0	54.5	74.7	68.1	93.6	63.3	47.6	72.3	78.6	75.0	60.0
2017	65.2	60	61.3	40.7	52.5	75.5	57.7	95.7	64.3	48.5	72.2	79.4	75.0	60.0
2016	62.1	79	40.0	45.0	N/A	75.2	55.6	N/A	65.4	48.6	71.5	84.4	75.0	60.0
2015	63.2	70	45.0	50.0	N/A	76.1	57.6	N/A	61.0	50.2	72.4	84.6	75.0	60.0
2014	64.9	64	50.0	44.0	N/A	77.5	63.5	N/A	67.6	59.7	71.8	84.5	70.0	60.0
2013	62.9	69	50.0	42.0	N/A	77.0	64.9	N/A	68.2	43.1	73.3	85.2	65.0	60.0
2012	62.5	73	50.0	44.0	N/A	77.7	58.5	N/A	67.1	40.0	71.9	85.4	70.0	60.0
2011	64.2	67	50.0	44.0	N/A	78.2	83.6	N/A	68.7	39.6	72.7	85.4	70.0	50.0
2010	63.8	67	50.0	46.0	N/A	78.1	82.9	N/A	68.9	41.1	70.0	86.4	65.0	50.0

Türkiye 2018 yılında 79.8 milyonluk bir nüfusa, 2 trilyon dolarlık bir GSYH'ya, 24.912 dolarlık kişi başı milli gelire ve 12 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırıma sahip bir ülke konumuna gelmiştir.

2010 yılından 2018'e gelindiğinde Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Türkiye'nin ekonomik özgürlük puanı 1.6 artarak, 65.4 puan ile ekonomik özgürlükler noktasında 9 sıra yükselerek dünyada 58. sırada yer almıştır. Türkiye incelenen dokuz yıllık süreçte puan açısından kayda değer bir iyileşme gösterememiştir. Toplam puanı incelenen dokuz yıllık süreçte, dahil olduğu Avrupa bölgesinin altında, dünya ortalamasının ise üzerinde gerçekleşmiştir. 2018 yılı itibariyle Ekonomik Özgürlükler Endeksi'nin alt kriterleri olan mali sağlık, ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü ve vergi yükünün adaletli dağılımı Türkiye'nin en iyi olduğu alanlar iken devletin büyüklüğü, adli etkinlik, mülkiyet hakları ve finansal özgürlük ise zayıf olduğu alanların başında gelmektedir.

Siyasi istikrarsızlık dönemlerinde, ülke ekonomisi, güçlü kamu maliyesi, sağlam sermayeli ve iyi düzenlenmiş bankacılık sektörü ve güçlü çeşitlendirilmiş özel sektörü sayesinde dayanıklılığını korumuştur. Hukukun üstünlüğünü bozan unsurlar, ülke içi belirsizlikler, popülist harcama tedbirleri, hükümetin müdahaleci politikaları, 2016'da başarısız bir askeri darbe girişimi ve güvenlik endişeleri gibi unsurlar finansal piyasalarda dalgalanmalara neden olmakta, yabancı sermaye girişini olumsuz etkilemekte ve Türkiye'nin ekonomik görünümünü tehdit etmektedir.

Türkmenistan Ekonomisi ve Ekonomik Özgürlüğü

Türkmenistan 2010 yılı itibariyle; 5 milyonluk bir nüfusun yaşadığı, 33.4 milyar dolarlık GSYH'nın gerçekleştiği, bir önceki yıla göre %9.8'lik bir ekonomik büyümenin yakalandığı, son beş yıllık %11.5'lik bir büyüme ortalamasının olduğu, 6.641 dolarlık kişi başı milli gelirin elde edildiği, %20'lik bir işsizliğin yaşandığı, %15'lik enflasyonun gerçekleştiği ve 820 milyon dolarlık bir yabancı yatırımın yapıldığı bir Türk devletidir.

Tablo-10: Ekonomik Özgürlükler Endeksine Göre Türkmenistan Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Nüfus (Milyon)	GSYİH (Milyar, $)	GSYİH Büyüme Hızı (%)	5 Yıllık GSYİH Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına GSYİH ($)	İşsizlik (%)	Enflasyon (%)	DYY Girişi (Milyon $)	Kamu Borçları (GSYİH'ya Oran,%)
2018	47.1	169	5,463	95,5	6,5	8,8	17.485	8,6	3,5	4.522	23,9
2017	47.4	170	5,900	88,6	6,5	10,6	16.445	10,0	5,5	4.259	23,3
2016	41.9	174	5,796	82,1	10,3	11,1	14.165	10,5	6,0	3.164	16,8
2015	41.4	172	5,704	54,2	10,2	10,2	9.510	10,7	6,6	3.061	20,6
2014	42.2	171	5,614	48,9	11,0	11,1	8.718	60,0	4,9	3.159	15,8
2013	42.6	169	5,526	43,4	14,7	11,1	7.846	N/A	5,8	3.186	15,4
2012	43.8	168	5,400	36,9	9,2	10,4	6.785	60,0	4,4	2.000	11,8
2011	43.6	169	5,400	32,0	4,2	9,4	5.971	60,0	-2,7	1.400	
2010	42.5	171	5,000	33,4	9,8	11,5	6.641	20,0	15,0	820	

2010 yılında açıklanan Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Türkmenistan'ın ekonomik özgürlük puanı 42.5 ile ekonomik özgürlükler noktasında dünyada 171. sırada yer almaktadır. Türkmenistan, Asya-Pasifik bölgesinde 41 ülkeden 39'uncu sırada yer almakta, toplam puanı dünya ve bölge ortalamalarından önemli ölçüde düşük olup son sıralarda yer almaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan devletlerden biri olan Türkmenistan'ın küresel ekonomiye entegrasyonu yavaş olmuştur. Türkmenistan'ın ekonomisi 2010'lu yıllar itibariyle büyük oranda enerjiye dayanmakta olup hükümet de ekonominin çoğunu kontrol etmektedir. Bu durum da ülkenin daha büyük ekonomik özgürlüğe geçişi marjinal ve istikrarsız hale getirmiştir. Dar ekonomik yapı, hükümetin verimsizliği ve müdahalesi sağlam bir özel sektörün gelişmesini engellemiş ekonominin büyümesini yavaşlatmıştır. Yasal çerçevenin yetersizlikleri, politik ve yozlaşmış bir siyasal sistem, ekonominin büyük ölçüde hükümetin kontrolünde olması, mülkiyet haklarının yeterince olmayışı ve yolsuzlukların yaygınlığı Türkmenistan ekonomisinin en önemli sorunları olmuştur. 2010'lu yılların Türkmenistan'ı; doğalgaz, petrol ve petrokimyasal ihracatı yapan, enerji ihracatının büyük

kısmını Rusya üzerinden gerçekleştiren, enerji yatırımlarında yabancı yatırımları teşvik etmeye çalışan, internet erişimine izin veren, Azerbaycan ile yakınlaşma peşinde koşan, ana tarım ürünü pamuk olan, özellikle Avrupa ile ulaşım yollarını çeşitlendirmek için çaba gösteren ve aynı zamanda da Çin ile yakınlaşan bir ülke görünümü vermektedir.

Tablo-11: Ekonomik Özgürlükler Endeksi Alt Kriterlerine Göre Türkmenistan Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Mülkiyet hakları	Devletin büyüklüğü	Adli etkinlik	Vergi yükü	Hükümet harcamaları	Mali sağlık	İş Yapma Özgürlüğü	Emek Özgürlüğü	Parasal özgürlük	Ticaret özgürlüğü	Yatırım özgürlüğü	Finansal özgürlük
2018	47.1	169	30.0	27.3	5.0	95.9	92.2	98.6	30.0	20.0	76.3	80.0	0.0	10.0
2017	47.4	170	32.4	29.6	5.0	95.3	92.3	98.9	30.0	20.0	74.8	80.0	0.0	10.0
2016	41.9	174	5.0	17.0	N/A	95.3	92.2	N/A	30.0	20.0	69.4	80.0	0.0	10.0
2015	41.4	172	5.0	17.0	N/A	94.0	93.5	N/A	30.0	20.0	64.2	80.0	0.0	10.0
2014	42.2	171	5.0	13.4	N/A	95.2	93.0	N/A	30.0	30.0	65.9	79.2	0.0	10.0
2013	42.6	169	5.0	16.0	N/A	94.0	91.7	N/A	30.0	30.0	70.6	79.2	0.0	10.0
2012	43.8	168	10.0	16.0	N/A	98.4	93.5	N/A	30.0	30.0	71.0	79.2	0.0	10.0
2011	43.6	169	10.0	18.0	N/A	93.6	95.5	N/A	30.0	30.0	69.6	79.2	0.0	10.0
2010	42.5	171	10.0	18.0	N/A	90.2	94.7	N/A	30.0	30.0	62.8	79.2	0.0	10.0

Türkmenistan 2018 yılında 5.4 milyonluk bir nüfusa, 95.5 milyar dolarlık bir GSYH'ya, 17.485 dolarlık kişi başı milli gelire ve 4.5 milyar dolarlık doğrudan yabancı yatırıma sahip bir ülke konumuna gelmiştir.

2010 yılından 2018'e gelindiğinde Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Türkmenistan'ın ekonomik özgürlük puanı 4.6 artarak, 47.1 puan ile ekonomik özgürlükler noktasında 2 sıra yükselmesine rağmen, Asya-Pasifik bölgesinde 43 ülke arasında 42. sırada dünyada ise 169. sırada yer almıştır. Türkmenistan incelenen dokuz yıllık süreçte Türk Devletleri içerisinde en kötü performans gösteren ülkedir. Toplam puanı, incelenen dokuz yıllık süreçte bölge ve dünya ortalamasının çok altında gerçekleşerek her yıl açıklanan listenin sonlarında yer almıştır. Ekonomik Özgürlükler Endeksi'nin alt kriterleri olan mali sağlık, hükümet harcamaları, ticaret özgürlüğü ve parasal özgürlük Türkmenistan'ın en iyi olduğu alanlar iken yatırım özgürlüğü, adli etkinlik, finansal özgürlük, emek özgürlüğü, devletin büyüklüğü ve mülkiyet hakları ise zayıf olduğu alanların başında gelmektedir.

Türkmenistan'ın bağımsızlığından bu yana iktidardaki otokratik hükümetler, iş ortamını iyileştirme, sanayileşmiş endüstrileri özelleştirme ve yaygın yolsuzlukla mücadele etmek için çok az şey yaptılar. Düşük petrol fiyatları neden olduğu mali koşullardaki bozulma kapsamlı devlet destekli kalkınma ve sosyal harcamaları azaltmıştır. Dolayısıyla kamu hizmetlerine yapılan sınırlı harcamalar ekonomik durgunluğa yol açmıştır. Katı iş yönetmelikleri ve mülkiyet haklarının neredeyse tamamen yokluğu özel sektör faaliyetlerini daha da sınırlandırmaktadır. Türkmenistan sulanan ovalarda yoğun tarım faaliyetlerine, büyük petrol kaynaklarına ve dünyanın altıncı en büyük doğalgaz rezervlerine sahiptir. Başta Rusya, Çin ve İran olmak üzere enerji sektöründe bazı yabancı yatırımlar son dönemlerde artmıştır.

Özbekistan Ekonomisi ve Ekonomik Özgürlüğü

Özbekistan 2010 yılı itibariyle; 27.3 milyonluk bir nüfusun yaşadığı, 72.5 milyar dolarlık GSYH'nın gerçekleştiği, bir önceki yıla göre %9'luk bir ekonomik büyümenin yakalandığı, son beş yıllık %8.2'lik bir büyüme ortalamasının olduğu, 2.656 dolarlık kişi başı milli gelirin elde edildiği, %1.1'lik bir işsizliğin yaşandığı (2011), %12.3'lük enflasyonun gerçekleştiği ve 918 milyon dolarlık bir yabancı yatırımın yapıldığı bir Türk devletidir.

Tablo-12: Ekonomik Özgürlükler Endeksine Göre Özbekistan Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Nüfus (Milyon)	GSYİH (Milyar, $)	GSYİH Büyüme Hızı (%)	5 Yıllık GSYİH Büyüme Hızı (%)	Kişi Başına GSYİH ($)	İşsizlik (%)	Enflasyon (%)	DYY Girişi (Milyon $)	Kamu Borçları (GSYİH'ya Oran,%)
2018	51.5	152	31,343	205,7	8,0	8,0	6.563	8,9	8,0	67	11,6
2017	52.3	148	31,000	187,9	8,0	8,1	6.068	10,1	8,5	1.068	10,7
2016	46.0	166	30,604	171,7	8,1	8,2	5.609	10,6	8,4	751	8,5
2015	47.0	160	30,241	113,8	8,0	8,2	3.762	10,8	11,2	1.077	8,6
2014	46.5	163	29,449	104,7	8,0	8,4	3.555	0,2	12,1	1.094	8,6
2013	46.0	162	28,842	95,2	8,3	8,7	3.302	1,0	12,8	1.403	9,1
2012	45.8	164	28,200	85,8	8,5	8,5	3.039	1,1	9,4	822	10,0
2011	45.8	163	27,900	78,3	8,1	8,5	2.807	1,1	14,1	750	
2010	47.5	158	27,300	72,5	9,0	8,2	2.656	n/a	12,3	918	

2010 yılında açıklanan Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Özbekistan'ın ekonomik özgürlük puanı 47.5 ile ekonomik özgürlükler noktasında dünyada 158. sırada yer almaktadır. Türkmenistan, Asya-Pasifik bölgesinde 41 ülkeden 35'inci sırada yer almakta, toplam puanı dünya ve bölge ortalamalarından gerisinde yer almaktadır. 2010'lu yılların Özbekistan'ın da ekonomik reformlar tamamlanmamış ve ekonomik özgürlüklerin çoğu alanında yetersizlikler bulunmaktadır. Ancak, Özbekistan'ın ılımlı bir gelir vergisi ile düşük bir kurumlar vergisi oranına sahip olması, onu mali özgürlükler noktasında iyimser bir konumda olmasına yol açmıştır. Buna rağmen genel girişimcilik ortamı verimsiz ve külfetlidir. Devletin ekonomiye yoğun müdahalesi, mahkemelerin siyasi müdahalelere açık oluşu, yolsuzluklar ve zayıf bir yasal çerçeve gibi etkenler güçlü bir özel sektörün gelişimini engellemiştir.

2010'lu yılların Özbekistan ekonomisi; ağırlıklı olarak doğal gaz, petrol, altın ve uranyum ihracatına dayanmakta olup bununla birlikte pamuk ihracatı gelirlerinin ana kaynağı olmaya devam etmiştir. Rus yatırımları birçok sektörde kendini hissettirmiştir. GSYİH büyümesi, resmi istatistiklere göre 2008 yılında yüzde 9 olarak gerçekleşmiş, ancak 2009 yılında hem döviz kurlarındaki düşüşler hem de Özbekistan'ın ana ihracat mallarına olan talep ve fiyat düşüşleri nedeniyle ekonomi olumsuz etkilenmiştir.

Tablo-13: Ekonomik Özgürlükler Endeksi Alt Kriterlerine Göre Özbekistan Ekonomisi (2010-2018)

Endeks yılı	Genel puanı	Genel Sıra	Mülkiyet hakları	Devletin büyüklüğü	Adli etkinlik	Vergi yükü	Hükümet harcamaları	Mali sağlık	İş Yapma Özgürlüğü	Emek Özgürlüğü	Parasal özgürlük	Ticaret özgürlüğü	Yatırım özgürlüğü	Finansal özgürlük
2018	51.5	152	48.7	24.0	35.3	91.0	65.5	99.7	66.9	52.0	61.9	62.5	0.0	10.0
2017	52.3	148	48.0	27.3	41.9	90.7	66.2	99.8	64.8	50.4	61.1	66.8	0.0	10.0
2016	46.0	166	15.0	18.0	N/A	90.4	66.6	N/A	67.1	61.9	65.6	65.6	0.0	10.0
2015	47.0	160	15.0	17.0	N/A	90.2	67.3	N/A	73.1	64.2	63.5	69.8	0.0	10.0
2014	46.5	163	15.0	13.4	N/A	90.3	70.4	N/A	75.7	60.8	63.1	66.1	0.0	10.0
2013	46.0	162	15.0	16.0	N/A	90.2	67.8	N/A	71.2	61.0	63.0	66.1	0.0	10.0
2012	45.8	164	15.0	16.0	N/A	94.4	64.9	N/A	67.6	60.1	64.2	66.1	0.0	10.0
2011	45.8	163	15.0	17.0	N/A	90.5	71.0	N/A	66.8	60.2	61.7	66.2	0.0	10.0
2010	47.5	158	20.0	18.0	N/A	88.4	72.6	N/A	67.8	61.1	62.4	65.1	10.0	10.0

Özbekistan 2018 yılında 31.3 milyonluk bir nüfusa, 205.7 milyar dolarlık bir GSYH'ya, 6.563 dolarlık kişi başı milli gelire ve 67 milyon dolarlık doğrudan yabancı yatırıma sahip bir ülke konumuna gelmiştir.

2010 yılından 2018'e gelindiğinde Ekonomik Özgürlükler Endeksi'ne göre Özbekistan'ın ekonomik özgürlük puanı 3 artarak, 51.5 puan ile ekonomik özgürlükler noktasında 6 sıra yükselmesine rağmen, Asya-Pasifik bölgesinde 43 ülke arasında 37. sırada dünyada ise 152.

sırada yer almıştır. Özbekistan incelenen dokuz yıllık süreçte Türk Devletleri içerisinde en kötü ikinci performans gösteren ülkedir. Toplam puanı genelde, incelenen dokuz yıllık süreçte bölge ve dünya ortalamasının çok altında gerçekleşerek her yıl açıklanan listenin sonlarında yer almıştır. Ekonomik Özgürlükler Endeksi'nin alt kriterleri olan mali sağlık, vergi yükü, iş yapma özgürlüğü ve hükümet harcamaları Özbekistan'ın en iyi olduğu alanlar iken yatırım özgürlüğü, finansal özgürlük, devletin büyüklüğü ve adli etkinlik ise zayıf olduğu alanların başında gelmektedir.

Kazakistan ve Türkmenistan arasında kalan ve denizle bağlantısı olmayan Özbekistan ekonomisinin çeşitli açılardan büyümeyi engelleyen uzun bir yolsuzluk, korumacılık ve hükümet müdahalesi geçmişi vardır. İş başındaki yeni hükümet, yatırım ortamını iyileştirme ihtiyacının farkındadır ve iş sektörünü reforme etmek, döviz kurunu dalgalandırmak, potansiyel yabancı yatırımcılara finansman ve vergi avantajları sunmak ve bazı sermaye kontrollerini kaldırmak için adım atmaktadır. Ancak ülkenin, özellikle hukukun üstünlüğü konusunda çok ciddi zafiyetleri vardır.

Orta Asya'nın en yoğun kırsal nüfuslu ülkesi olan Özbekistan'ın doğu sınırlarındaki zengin Fergana Vadisi'nde nehirlerin suladığı arazinin sadece yüzde 11'inde tarımsal faaliyetler yapılabilmektedir. Özbekistan dünyanın en büyük altıncı pamuk üreticisidir ancak, profesyonel olmayan tarım uygulamaları kullanılabilir araziyi bozmuş ve su kaynaklarını tüketmiştir. Ekonominin önemli ihraç kalemleri arasında doğal gaz, altın, pamuk ve bakır bulunmaktadır.

SONUÇ

2018 yılını 2010 yılı ile kıyasladığımızda Türk Devletleri'nin hepsinde ekonomik özgürlükler noktasında iyileşme olduğu görülmektedir. Endekslerde incelenen yaklaşık 180 ülke içerisinde Kazakistan (41 sıra), Azerbaycan (29 sıra), Türkiye (9 sıra), Özbekistan (6 sıra) ve Kırgızistan ile Türkmenistan (2 sıra) ilerleme göstermiştir. Bütün bu ilerlemelere rağmen Türk Devletleri arasında en yüksek puana 69.1 ile Kazakistan'ın (180 ülke içerisinde 41. sırada) ve ikinci en iyi puana sahip ülkenin ise 65.4 ile Türkiye (180 ülke içerisinde 58. sırada) olduğunu göz önüne aldığımızda ekonomik özgürlükler noktasında ülkelerin karnelerinin zayıf olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Devletler dokuz yıllık zaman içinde bazı alanlarda birtakım ilerlemeler kaydetmiş olmalarına rağmen, dünya ortalaması göz önüne alındığında, bu ülkelerin ekonomik özgürlükler noktasında genel olarak başarısız olduklarını söyleyebiliriz. Nitekim 2018 yılı itibariyle ekonomik özgürlükler konusunda Kazakistan Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan **"makul derecede özgür"**, Türkmenistan ve Özbekistan'ın ise **"baskı altında"** olan ülkeler grubundadır.

On iki alt kriter açısından altı Türk Devleti, "vergi yükünün adil dağılımı" ve "mali yapının sağlıklı olması" konularında çok iyi performans göstermişlerdir. Ancak başta "adli etkinlik" ve "devletin büyüklüğü" olmak üzere, "yatırım özgürlüğü", "finansal özgürlük" ve "mülkiyet hakları" konusunda çok kötü bir tablo ile karşı karşıya kalmışlardır.

Ekonomik faaliyetlerin işleyişinin önündeki engelleri ortadan kaldıracak, serbest piyasanın işleyişini mümkün kılacak kurumları ve bununla alakalı yasal çerçeveyi gerçekleştirebilmek için öncelikle sorunlu alt kriterler başta olmak üzere her on iki alt başlıkta çok ciddi radikal reformlara ihtiyaç duyulmaktadır. İhtiyaç duyulan alanlarda gerekli adımlar atılabildiği takdirde ülkelerin milli geliri ile birlikte kişisel refah artabilecek, yoksulluklar ve yolsuzluklar azalacak, demokratik yaşam güçlenecektir.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. (1999). Müdahaleci Devletten Sınırlı Devlete. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Berggren, N. (2013). The Soft Side of Economic Freedom. Paper for the panel session, The Ideas and Influnces of James Gwartney at The 2013 Wealth and Well-Being of

Berggren, N. ve Nilsson, T. (2012). Does Economic Freedom Foster Tolerance?. IFN Working Papers, No: 918.
Hall, Joshua C., Lawson, R. ve Luther, W. (2008). Economic Freedom is Negative Liberty: A Comment on Legum (2007) and Stanford (2007). Real-World Economics Review, Issue No: 47, ss. 261-262.
Lawson, R. (2011). Economic Freedom and the Wealth and Well-Being of Nations. The Annual Proceedings of the Wealth and Well-Being of Nations at Beloit College, ss. 65-80, http://ssrn.com/abstract=1940199, (Erişim Tarihi: 01/02/2018)
Yalçın, A. ve Yalçın, S. (2016). Global Endeksler Işığında Ermenistan'ın Ekonomik ve Sosyal Durumu, 14. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi, s:698-708, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
Yayla, A. (1992). Liberalizm. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
2018 Index of Economic Freedom:(Erişim Tarihi: 10/02/2018)
https://www.heritage.org/index/pdf/2018/book/index_2018.pdf
2017 Index of Economic Freedom: (Erişim Tarihi: 10/02/2018)
https://www.heritage.org/index/pdf/2017/book/index_2017.pdf
2016 Index of Economic Freedom: (Erişim Tarihi: 10/02/2018)
https://www.heritage.org/index/pdf/2016/book/index_2068.pdf
2015 Index of Economic Freedom: (Erişim Tarihi: 10/02/2018)
https://www.heritage.org/index/pdf/2015/book/index_2015.pdf
2014 Index of Economic Freedom: (Erişim Tarihi: 10/02/2018)
https://www.heritage.org/index/pdf/2014/book/index_2014.pdf
2013 Index of Economic Freedom: (Erişim Tarihi: 10/02/2018)
https://www.heritage.org/index/pdf/2013/book/index_2013.pdf
2012 Index of Economic Freedom: (Erişim Tarihi: 10/02/2018)
https://www.heritage.org/index/pdf/2012/book/index_2012.pdf
2011 Index of Economic Freedom: (Erişim Tarihi: 10/02/2018)
https://www.heritage.org/index/download
2010 Index of Economic Freedom: (Erişim Tarihi: 10/02/2018)
https://www.heritage.org/index/download

BORSA İSTANBUL TAŞ-TOPRAK (XTAST) ENDEKSİ İLE SEÇİLMİŞ BAZI MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Doç. Dr. Fatih Temizel
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
Yrd. Doç. Dr. Melik Kamışlı
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Halil İbrahim Şahin
Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Çalışmanın temel amacı; BIST Sınai sektörünün alt endekslerinden olan, TAŞ-TOPRAK (XTAST) Endeks getirisi ile Tüketici Güven Endeksi, Dış Ticaret Dengesi, Enflasyon, Büyüme Endeksi arasındaki ilişkilerin analiz edilmesidir. Yapılan analizde; 2007Q1-2017Q4 dönemine ait veriler kullanılmıştır. Çalışmada; endeks getiri ile seçilen makroekonomik faktörler arasındaki ilişki VAR Modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonuçları TAŞ-TOPRAK (XTAST) endeks getirisi ile Tüketici Güven Endeksi, Dış Ticaret Dengesi, Enflasyon, Büyüme Endeksi arasındaki ilişkilerinin farklı boyutlarda olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: BIST XTAST endeksi, Taş Toprak Endeksi, makroekonomik değişkenler, VAR Analizi

THE RELATIONSHIP BETWEEN MACROECONOMIC VARIABLES AND BIST SUB-SECTOR INDEX RETURN: THE CASE OF NON-METAL MINERAL PRODUCTS INDEX

ABSTRACT

The main purpose of the study is; the analysis of the relationship between the TAST-TOPRAK (XTAST)Index which is sub-indices of the BIST Industrial sector, and the Consumer Confidence Index, Foreign Trade Balance, Inflation and Growth Index. The data, for the period of 2007Q1-2017Q4 were used in the analysis. In the study, the relationship between index returns and selected macroeconomic factors were analyzed using the VAR Model. The results of the study reveal that the relations between the TAŞ-TOPRAK (XTAST) index and the Consumer Confidence Index, Foreign Trade Balance, Inflation and Growth Index are in different dimensions.

Keywords: XTAST Index, Non-Metal Mineral Products Index, Macroecenomic Variable, VARs

GİRİŞ

Finansal sistemi oluşturan unsurlardan biri olarak sermaye piyasaları aynı zamanda ülke ekonomileri açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilir. Sermaye piyasaları içerisinde menkul kıymet borsaları, yatırımcıların ellerindeki fonların, reel sektöre kaynak olarak aktarılması yönüyle önemli bir işleve sahiptir.

Türkiye'de bir menkul kıymet borsası olarak faaliyet gösteren Borsa İstanbul'da (BİST); halk açık pek çok işletmenin hisse senedi işlem görmektedir. İşlem gören bu hisse senetlerinden, farklı ağırlıklandırma ve gruplandırmalar ile oluşturulmuş endeksler bulunmaktadır. BIST Taş-Toprak (XTAST) endeksi; imalat sanayi içerisinde bulunan alt endekslerden bir tanesi olup; taş ve topraktan mamul ürünleri üreten ve ağırlıklı olarak; çimento, cam, seramik ve porselen sektörü işletmelerinin hisse senetlerinden oluşmaktadır.

Menkul kıymet borsalarında tasarruflarını, belirli bir getiri beklentisi ile değerlendirmek isteyen yatırımcıların, karar verme süreçlerini etkileyen pek çok kriter bulunmaktadır. Hisse senetleri fiyatlarını etkileyen unsurların neler olduğu, ne yönde etkilediği bilgisi; yatırımcılar açısından son derece önemlidir. Bu yönüyle de; makroekonomik faktörlerin hisse senedi getirileri ile olan ilişkisi pek çok araştırmaya konu olmuştur.

Literatür incelendiğinde; hisse senedi getirileri ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiyi inceleyen gerek dünyada gerekse Türkiye'de çok sayıda çalışma mevcuttur. Yapılan

araştırmalarda; birbirinden çok farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Her makroekonomik faktörün; hisse getirileri ile olan ilişkisinin yönü ve boyutu; ülkeye, sektöre, endekse, zamana hatta firmaya göre farklılık gösterebilmektedir.

Yapılan bu çalışma ile, Türkiye ekonomisi için lokomotif kabul edilen inşaat-konut sektörünün temel girdi malzemelerinin ağırlıklı olduğu, imalat sanayinin önemli alt endekslerinden XTAST endeksi ile bazı makroekonomik faktörler arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Ulaşılan sonuçlar ile; yatırımcılar başta olmak üzere, sektör içerisinde yer alan tüm paydaşların karar verme süreçlerine katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

LİTERATÜR

Hisse senedi getirileri ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkiye yönelik; Türkiye'de ve diğer ülkelerde yapılmış çalışmalar incelendiğinde; farklı makroekonomik faktörlerin yine pek çok farklı ekonometrik yöntemler kullanılarak analiz edildiği görülmektedir. Yapılan araştırma ve analizlerde; sırası ile Döviz, Faiz, Enflasyon, Para Arzı, Sanayi Üretim Endeksi, Altın, Petrol Fiyatları en çok kullanılan makroekonomik faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmalarda ulaşılan bulgular; ülkeye, endekse, kullanılan yönteme, zamana göre farklılıklar göstermekle birlikte, genel olarak makroekonomik faktörler ile hisse senedi getirileri arasında etkileşimin olduğu görülmektedir.

YAZAR	ÜLKE	VERİ	SEÇİLEN MAKROEKONOMİK FAKTÖRLER	BULGULAR
Wongbangpo ve Sharma (2002)	Singapur Tayland Filipinler Malezya	1985 1996	GSMH Para Arzı Enflasyon Faiz Döviz	Filipinler, Singapur ve Tayland da hisse senedi getirileri faizler arasında negatif ve uzun dönemli bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak; Endonezya ve Malezya da ise pozitif bir ilişkinin varlığı sonucuna ulaşılmıştır. Yine çalışma neticesinde; Endonezya, Filipinler ve Malezya da hisse getirileri ile döviz kuru arasında pozitif bir ilişki, Tayland ve Singapur piyasalarında ise negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Humpe ve Macmillan (2009)	ABD Japonya	1965 2005	Sanayi Ü. E. Para Arzı Tüketici F. E. Faiz	ABD'de hisse senedi fiyatları ile sanayi endeksi arasında pozitif; tüketici fiyat endeksi ve faiz oranları ile negatif bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.. Japonya'da ise, hisse senedi fiyatlarının sanayi üretiminden olumlu, para arzından olumsuz şekilde etkilendiği ortaya konmuştur
Abdalla ve Murinde (1997)	HindistanKore Filipinler Pakistan	Döviz	1985 1994	Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, Hindistan, Kore ve Pakistan da döviz kuru ile hisse senedi getirisi arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Ratanapakorn ve Sharma (2007)	ABD	1975 1999	Faiz Para Arzı Sanayi Ü. Enflasyon Döviz	Çalışma bulgularına göre; AB de uzun vadeli faiz oranları ile hisse senedi getirisi arasında ilişkinin yönü negatifdir. Para arzı, sanayi üretimi, enflasyon, döviz kuru ve kısa vadeli faiz oranı arasındaki ilişkinin yön ise pozitifidir. Aynı zamanda; makroekonomik değişkenler ile hisse senedi fiyatları arasında kısa vadede nedensellik bulunmamakla birlikte, tüm değişkenlerin uzun vadede hisse senedi fiyatını etkilediği sonucuna varılmıştır.
Zügül ve Şahin (2009)	TÜRKİYE	2004-2008	Faiz Döviz M1 Para Arzı Enflasyon	Çalışma neticesinde; M1 para arzı, döviz ve faiz ile getiri ile endeks arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Enflasyon ile endeks arasında ise pozitif ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Cihangir ve Kandemir (2010)	Türkiye	1998 2002	Döviz Kapasite K.O. Hazine Bonosu Altın Para Arzı Faiz Tüketici F. E.	Arbitraj fiyatlama modeli ile analizin yapıldığı araştırma neticesinde; tüketici fiyat endeksi ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu, diğer makroekonomik faktörler ile hisse senedi getirileri arasında bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Zhu 2012	Çin	2005 2011	Enflasyon Para Arzı Döviz Sanayi Üretimi Tahvil İhracat İthalat Dış Rezerv İşsizlik	Araştırma sonuçlarına göre; döviz kuru, ihracat, yabancı rezerv ve işsizlik oranının Şangay borsasında işlem gören enerji sektörü hisselerinin getirisini etkilediğini ortaya koymaktadır. Söz konusu hisselerin getirilerinin döviz kuru ile pozitif, ihracat oranları ile negatif, işsizlik oranı ile ise pozitif ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yurttançıkmaz (2012)	Türkiye	1994 2010	Enflasyon Döviz	Granger Nedensellik kullanılarak yapılan analiz sonuçlarına göre; BIST endeks getirisi ile enflasyon arasında yüksek düzeyde ve pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yine çalışma bulgularına göre, döviz kurunun ise endeks getirisi üzerinde düşük düzeyde ve negatif yönlü etkisinin olduğu tespit edilmiştir.
Aksoy ve Topçu (2013)	Türkiye	2003 2011	Altın DİBS TÜFE ÜFE	Çalışmada altın getirisi ile hisse senedi getirileri arasında negatif, ÜFE temelli hesaplanmış enflasyon ile pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Inci ve Lee (2014)	İtalya, İsviçre İngiltere ABD Kanada Japonya	1984 2009	Döviz	Gecikmeli döviz kurlarının söz konusu ülkelerde hisse senedi getirileri üzerinde önemli düzeyde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Granger nedensellik testi ile bu etkinin etkileşimin ters yönde olduğu
Güngör ve Kaygın (2015)	Türkiye	2005 2011	Döviz Sanayi Ü. E. Petrol F. Enflasyon GSYİH Altın Faiz Dış Ticaret D.	Çalışma bulgularına göre; döviz, sanayi üretim endeksi ve petrol fiyatları hisse senedi fiyatları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu, enflasyon, GSYİH, altın, faiz ve dış ticaret dengesinin ise hisse senedi fiyatları üzerinden negatif yönlü etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Çetin ve Bıtırak (2015)	Türkiye	2000 2009	Para Arzı, Cari İşlemler D. Faiz Altın Kapasite K.O. Sanayi Ü. E.	M1 para arzı, imalat sanayi üretim endeksi, cari işlemler dengesi, endeks değerini etkilemekle birlikte istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Faiz oranlarının ve altın fiyatlarının endeksi negatif yönlü etkilediği tespit edilmiştir. Kapasite kullanım oranı ve geniş tanımlı para arzının ise endeks üzerinde pozitif yönlü etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır
Linck ve Decourt (2016)	Brezilya	2000 2010	GSYİH Faiz Enflasyon	Çoklu regresyon yardımı ile yapılan analiz neticesinde faiz oranı ve gayri safi yurtiçi hasılanın hisse senedi getirilerini etkilediğini, enflasyonun ise hisse senedi verilerini yok denecek kadar az ölçüde etkilediğini göstermiştir
Belen ve Karamelikli (2016)	Türkiye	2006 2014	Döviz	Çalışma sonucunda ABD dolar kuru ile BIST 100 endeksi arasında bir eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aynı zamanda çalışma neticesinde; hisse senedi getirisi ile döviz kuru arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir.
Kotha ve Sahu (2016)	Hindistan	1998 2012	Döviz Fiyat Endeksi, Hazine Bonosu, Para arzı	BSE Sensex endeksi getirileri arasında uzun ve kısa dönemli bir ilişkinin varlığını incelemişlerdir. Yapılan analiz sonucunda, BSE Sensex endeksi ile döviz kuru, toptan eşya fiyat endeksi, hazine bonosu oranları ve M3 para arzı arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Alper ve Kara (2017)	Türkiye	2003 2017	Döviz Altın Dış Ticaret D. Sanayi Ü. E. Faiz Enflasyon Para Arzı Reel Petrol F.	Yapılan çalışma neticesinde döviz kurunun hisse senetleri getirisi üzerinden yüksek düzeyde etkisi olduğu sonucuna varılmıştır. Daha düşük seviyede olmakla birlikte; etki güzü sırası ile sırasıyla altın fiyatları, dış ticaret dengesi, sanayi üretim endeksi ve faiz oranı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Enflasyon oranı, para arzı, reel petrol fiyatlarının hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

VERİ SETİ

Araştırmanın temel amacı; BIST Taş-Toprak sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin detaylı olarak analiz edilmesidir. Çalışmada belirlenen temel amaç doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişkiler, durağan değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde anlamlı sonuçlar vermesi nedeni ile VAR modeli ile analiz edilmiştir.

Araştırmada 2007Q1 –2017Q4 tarihleri kapsamında XTAST alt sektör endeks getirisi ile seçilen makroekonomik göstergelere ilişkin çeyreklik verileri kullanılmıştır. Çalışmada XTAST alt sektör endeks getirisi ile ilişkileri nedeniyle baz alınan makroekonomik değişkenler şu şekilde açıklanmıştır;

Enflasyon: Genel olarak fiyatlar genel düzeyindeki artış olarak ifade eden enflasyon kavramı nihai satış aşamasındaki tüketici fiyatları üzerinde hesaplanması durumunda Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) olarak tanımlanır. Araştırma konusu Borsa İstanbul – XTAST endeksi içerisinde ki işletmelerin pek çok sektöre girdi malzeme veriyor olması, maliyet yönü ile enflasyon ile ilişkisi olabileceğini göstermektedir.

Tüketici Güven Endeksi: "Aylık Tüketici Eğilim Anketi" ile tüketicilerin kişisel mali durumları ve genel ekonomiye ilişkin mevcut durum değerlendirmeleri ve gelecek dönem beklentileri ile yakın gelecekteki harcama ve tasarruf eğilimlerinin ölçülmesi amaçlanmaktadır (Tuik.gov.tr). Ekonomide karar alıcıların açısından tüketicilerin ekonomiye ilişkin algı ve beklentilerini bilmek son derece önemlidir. Tüketici güven endeksi özellikle ekonomik verilerin tahmini konusunda önemli bir öncü gösterge olarak kabul edilmektedir.

Dış Ticaret Dengesi: Bir ülkenin dış ticareti açısından mal alımı-satımı arasındaki dengeyi ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle ülkenin mal ihracatı ile ithalatı arasındaki fark olarak tanımlanır. Endeks içerisinde yer alan işletmelerin ithalata bağımlılığının düşük olması ve ihracat yönü ile güçlü olması, dış ticaret dengesine sağladığı katkı açısından önemlidir.

Büyüme: Bir ülkenin üretim hacmindeki değişimi ifade eden büyüme kavramı, ülke ekonomisi açısından en önemli göstergelerden birisi olarak kabul edilmektedir. Bir ülkenin üretim hacmindeki değişimin genel olarak; Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ile ifade edilmektedir (GSYH). Endeks içerisinde yer alan alt sektörler; özellikle İnşaat-Konut-Yapı sektörü ile yüksek korelasyon göstermektedir. Bu açıdan Türkiye ekonomisine büyüme yönüyle sağladıkları katkı son derece önemlidir.

Analizlerde kullanılan Thomson&Reuters Datastream veri terminalinden temin edilmiştir. Araştırmanın temel hipotezi ise şu şekilde ifade edilebilir;

H_0: BIST Taş-Toprak sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasında ilişki bulunmamaktadır.

H_1: BIST Taş-Toprak sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasında ilişki bulunmaktadır.

BULGULAR

Portföy yönetimi açısından finansal varlıklar ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi oldukça önemlidir. Ancak bununla birlikte söz konusu değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, yatırımcılara önemli bilgiler sunmaktadır. Bu nedenle sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinden önce BİST Taş-Toprak sektör getirisi ile tüketici güven endeksi, dış ticaret dengesi, enflasyon ve büyüme göstergelerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo.1 Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Med.	Max.	Min.	S.D.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	ADF
XTAST	0.01	0.03	0.28	-0.43	0.12	-0.90	5.40	16.03*	-4.6178*
LCCF	4.28	4.27	4.43	4.06	0.09	-0.44	2.67	1.65	-2.4283
LFTB	9.77	9.81	10.29	8.39	0.35	-1.42	6.73	40.36*	-2.892***
LCPI	5.33	5.33	5.78	4.92	0.25	0.05	1.87	2.35	2.4995
GDP	5.07	5.50	11.70	-14.40	5.10	-1.68	6.84	46.71*	-2.2191

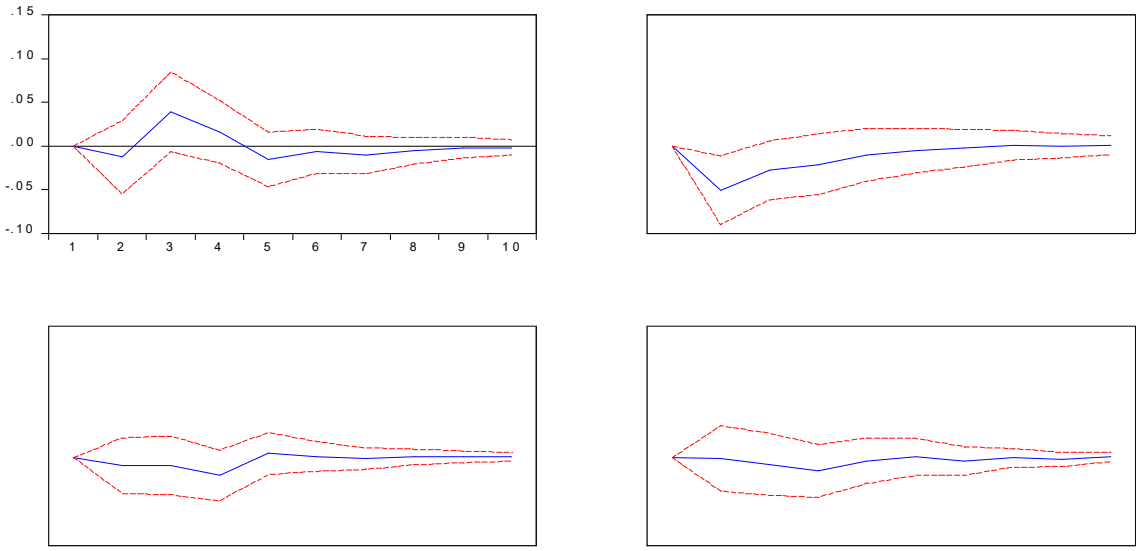
Tablo 1 incelendiğinde yüksek volatilite ile birlikte yüksek çarpıklık ve basıklık değerleri, büyük şokların olası olduğunu ve buna bağlı olarak serilerin normal dağılımından uzaklaştığını göstermektedir. Jargue Bera testine göre XTAST alt sektör endeks getirisi, dış ticaret dengesi ve büyüme serileri normal dağılımlı değildir. Diğer yandan zaman serilerin analizinde öncelikle serilerin durağanlığı test edilmelidir. Durağan olmayan seriler kullanılarak yapılan analizler, seriler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde yanıltıcı sonuçlara neden olmaktadır. Bu bağlamda ele alınan serilerin durağanlığı ADF birim kök testi ile sınanmış ve tüketici güven endeksi, enflasyon ve büyüme serilerinin durağan olmadığı, BİST Taş-Toprak sektör getirisi ile dış ticaret dengesinin ise durağan olduğu belirlenmiştir. VAR analizinin ön koşulu olarak durağan olmayan değişkenler farkları alınarak durağanlaştırmıştır. İlerleyen aşamada ise BİST Taş-Toprak alt sektör endeksi ile söz konusu makroekonomik değişkenlerin karşılıklı etkileşim halinde olup olmadıklarını belirlemek ve ilişkilerin yönünü tespit edebilmek amacıyla Granger nedensellik testleri uygulanmıştır.

Tablo.2 Granger Test Sonuçları

LCCF≠>XTAST	0.0805***
FTB≠>XTAST	0.0074*
CPI≠>XTAST	0.7991
GDP≠>XTAST	0.9541

Granger test sonuçlarına göre tüketici güven endeksi ile dış ticaret dengesi, Taş-Toprak sektör getirisinin nedenidir. İlerleyen adımda modelde yer alan değişkenlerin hata terimlerinde meydana gelecek şokların, diğer değişkenler üzerindeki etkisini belirlemek üzere etki-tepki fonksiyonları hesaplanmış ve sonuç grafiği Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil.1 XTAST Etki Tepki Grafiği

Ortalama 10 çeyreklik periyot için ise BİST Taş-Toprak alt sektör endeksi ile seçilen makroekonomik değişkenler arasında anlamlı bir etki-tepki fonksiyonu elde edilememiştir. Son aşamada ise modelde yer alan değişkenlerde meydana gelecek bir değişimin yüzde kaçının kendisinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden kaynaklandığı belirlemek üzere yapılan varyans ayrıştırması sonuçları verilmiştir.

Tablo.3 Varyans Ayrıştırması

Variance Decomposition of XTAST				
DLXTAST	D(LCCF)	LFTB	D(LCPI)	D(GDP)
72.80521	8.276531	15.7494	2.112981	1.05588

Tablo 3'ten görülebileceği gibi ortalama 10 çeyreklik periyot için; BİST Taş-Toprak sektör getirisinde meydana gelen değişimlerin yaklaşık %73'ü kendisinden, %8'i tüketici güven endeksinden, %15'sı dış ticaret dengesinden, %2'si enflasyondan, %1'i ise büyümeden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmada; BIST – XTAST endeks getirisi ile Tüketici Güven Endeksi, Enflasyon, Dış Ticaret Dengesi ve büyüme endeksi arasındaki ilişk, VAR modeli ile analiz edilmiştir. Araştırma bulgularında; seçilen makroekonomik faktörler ile; XTAST endeks getirisi arasındaki ilişkinin farklı boyutlarda olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Granger nedensellik sonuçlarına göre;

- Tüketici güven endeksi ve dış ticaret dengesi, XTAST endeks getirisinin nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak diğer yandan anlamlı etki tepki fonksiyonu elde edilememiştir.

Varyans Ayrıştırması sonuçlarına göre;

- BIST Taş-Toprak endeks getirisindeki artış ve azalışların yüksek ölçüde sektör dinamiklerinden kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma da ulaşılan bulgular ve bu alanda gerek Türkiye de gerekse dünyada yapılan araştırmalar karşılaştırıldığında, birbirine benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar olduğu gibi, çok farklı sonuçlara ulaşıldığı da görülmektedir. Her bir makroekonomik faktörün, ülkeden ülkeye öneminin ve etkisinin farklı olduğu söylenebilir. Aynı zamanda; makroekonomik faktörlerin; hisse senedi getirileri ile olan ilişkisi ve etkisi; ülkeye, sektöre, zamana göre farklılık gösterebilmektedir.

KAYNAKÇA

Abdalla, I. S. A., & Murinde, V. (1997). Exchange rate and stock price interactions in emerging financial markets: Evidence on India, Korea, Pakistan and the Philippines. *Applied Financial Economics*, *7*(1), 25–35. https://doi.org/10.1080/096031097333826

Aksoy, M., & Topçu, N. (2013). ALTIN İLE HİSSE SENEDİ VE ENFLASYON ARASINDAKİ İLİŞKİ. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *27*(1), 59–77.

Alper, K., & Kara, E. (2017). Borsa İstanbul'da Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Faktörler:Bıst Sınai Endeksi Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *22*(3), 713–730.

Belen, M., & Karamelikli, H. (2016). Türkiye'de Hisse Senedi Getirileri ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme F. Dergisi*, *45*-1, 34–42.

Cihangir, M., & Kandemir, T. (2010). Finansal Kriz Dönemlerinde Hisse Senetleri Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Faktörlerin Arbitraj Fiyatlandırma Modeli Aracılığıyla Saptanmasına Yönelik Bir Çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *15*(1), 257–296.

Çetin, A. C., & Bıtırak, İ. A. (2015). Türkiye Ekonomisinde Makroekonomik Değişkenlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: Arbitraj Fiyatlama Modeli Ekseninde Bir Analiz. *Süleyman Demirel Ünibersitesi Vizyoner Dergisi*, *6*(12), 1–19.

Güngör, B., & Kaygın, Y. C. (2015). Dinamik panel veri analizi ile hisse senedi fiyatini etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *KAÜ İİBF Dergisi*, *6*(9), 149–168.

Humpe, A., & Macmillan, P. (2009). Can Macroeconomic Variables Explain Long-term Stock Market Movements ? A Comparison Of The US And Japan. *Applied Financial Economics*, *19*(2), 111–119. https://doi.org/10.1080/09603100701748956

Inci, A. C., & Lee, B. S. (2014). Dynamic relations between stock returns and exchange rate changes. *European Financial Management*, *20*(1), 71–106. https://doi.org/10.1111/j.1468-036X.2011.00621.x

Kotha, K. K., & Sahu, B. (2016). Macroeconomic factors and the Indian stock market: Exploring long and short run relationships. *International Journal of Economics and Financial Issues*, *6*(3), 1081–1091.

Linck, L., & Decourt, R. F. (2016). Stock returns, macroeconomic variables and expectations: Evidence from Brazil. *Pensamiento & Gestión*, *40*, 91–112.

Ratanapakorn, O., & Sharma, S. C. (2007). Dynamic Analysis Between The US Stock Returns And Macroeconomic Variables. *Applied Financial Economics*, *17*(5), 369–377. https://doi.org/10.1080/09603100600638944

Wongbangpo, P., & Sharma, S. C. (2002). Stock market and macroeconomic fundamental dynamic interactions: ASEAN-5 countries. *Journal of Asian Economics*, *13*(1), 27–51. https://doi.org/10.1016/S1049-0078(01)00111-7

Yurttançıkmaz, Z. Ç. (2012). Döviz Kuru ve Enflasyonun Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi. *Ekev Akademi DErgisi*, *16*(51), 393–407.

Zhu, B. (2012). The Effects of Macroeconomic Factors on Stock Return of Energy Sector in Shanghai Stock Market. *International Journal of Scientific and Research Publications*, *2*(11), 2250–3153. Retrieved from www.ijsrp.org

Zügül, M., & Şahin, C. (2009). İmkb 100 Endeksi ile bazı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik bir uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, *Nisan*(16), 1–16.

http://www.mahfiegilmez.com/2013/12/turkiyenin-dsticareti.html

http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27861

SEÇİLMİŞ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLERİN BORSA İSTANBUL METAL ANA ENDEKSİ (XMANA) GETİRİLERİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN BELİRLENMESİ

Doç. Dr. Fatih Temizel
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
Gürkan Peker
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doç. Dr. Ethem Esen
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Dr. Öğr. Üyesi S. Fatih Kostakoğlu
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, BIST Sınai sektörü endeksi içerisinde yer alan XMANA (Metal Ana) alt sektör endeks getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesidir. Bu kapsamda analize dâhil edilen veriler 2007:Q1-2017:Q3 dönemine aittir. İlgili dönemde XMANA (Metal Ana) alt sektör endeks getirisi seçilmiş makroekonomik değişkenler olan büyüme, para arzı, faiz oranı, enflasyon, işsizlik, sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranı, ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi, döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomik belirsizlik endeksi arasındaki ilişkiler VAR modeli ile analiz edilmiştir. Çalışma sonuçları XMANA (Metal Ana) alt sektör endeks getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin farklı yön ve boyutta olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: BIST XMANA Endeksi, Metal Ana Endeksi, Makroekonomik Değişkenler, VAR Analizi

DETERMINATION OF THE EFFECTS OF SELECTED MACROECONOMIC VARIABILIES ON BIST BASIC METAL INDEX

ABSTRACT

The main purpose of the study is; the analysis of the relationship between macroeconomic variables and XMANA (Metal Main) index which is sub-sector index included in industrial sector index. In this context, the relationship between the XMANA (Metal Main) sub sector index return and growth rate, money supply, interest rate, inflation, unemployment, industrial production index, capacity utilization rate, import, export, foreign trade balance, exchange rate, consumer confidence index and economic uncertainty index were analyzed with the VAR model for 2007:Q1–2017:Q3. The study results show that the relationship between macroeconomic variables and XMANA (Metal Main) subsector indices is in different directions and dimension.

Keywords: BIST XMANA Index, Metal Main Index, Macroeconomic Variables, VAR Analysis

GİRİŞ

Metal ana (XMANA) sanayi sektörü Türkiye'nin kalkınmasında en büyük katkıyı sağlayan alt sektörlerden biridir. İnşaat, otomotiv, kimya, enerji gibi birçok sektörde kullanım alanı olması nedeniyle daha da önem kazanmaktadır. Metal ana sanayi sektörü, demir-çelik ve demir-çelik dışındaki alt sektörlerden oluşmaktadır. Demir-çelik dışındaki ana metal sanayi; kurşun, kalay, bakır, çinko, alüminyum ve demir dışındaki diğer metallerin üretildiği sektördür. Sektörün kulanım alanlarının geniş olması ve büyük bir pazara sahip olması yatırımcıların da dikkatini çekmektedir. Yatırımcılar kârlarını maksimize etmek için makroekonomik değişkenleri de dikkate alarak çeşitli analizlerden yararlanırlar.

Makroekonomik değişkenlerin sektörlere etkisi büyük önem arz etmektedir. Bunun sebebi, makroekonomik değişkenlerin sektörlere yön vermesi, hisse senedi getirilerini etkilemesi ve gelecek fiyatlarına ışık tutmasıdır. Metal ana sanayi sektörüne etki eden makroekonomik değişkenlerden bazıları; büyüme oranı, para arzı, faiz oranı, enflasyon, işsizlik, sanayi üretim

endeksi, ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi, kapasite kullanım oranı, döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomik belirsizlik endeksidir.

Bu çalışma, metal ana sanayi sektörünün makroekonomik değişkenlerle olan ilişkilerin hangi yön ve boyutta olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışma, konuya ilgi duyanlar ve yatırımcılar için sektör hakkında öngörülerde bulunma, yorum yapmayı kolaylaştırma ve yatırım kararı verme konularında yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bundan sonraki kısımlarında ilgili literatürden bahsedilecek, sektör hakkında bilgi verilecek ve son kısımda ise ampirik analize ve bulgulara yer verilecektir.

LİTERATÜR TARAMASI

Karamustafa ve Karakaya (2004) çalışmalarında, enflasyonun İMKB'ye olan etkilerini araştırmışlardır. Enflasyon oranı için TÜFE'nin kullanıldığı çalışmada, 1995:01-2003:06 dönemini kapsayan borsa performansını etkileyen kısa dönemli veriler dikkate alınarak, uzun döneme olan etkileriyle ilgili bazı ampirik sonuçlar ortaya konulmuştur. Elde edilen sonuçlarda kısa ve uzun dönemde enflasyonun pozitif yönlü ilişkisi tespit edilmiştir.

Albeni ve Demir (2005) çalışmalarında, İMKB'de işleme alınan mali sektör hisse senetlerinin fiyatlarına etki eden makroekonomik değişkenleri çoklu regresyon analizi yöntemi kullanarak test etmişlerdir. Çalışma sonucunda döviz kuru ve faiz oranının negatif etki ettiği, altın fiyatlarının ise pozitif etkisi olduğu görülmüştür.

Ratanepakorn ve Sharma (2007) çalışmalarında, Granger nedensellik testi yardımıyla ABD hisse senedi endeksi ile enflasyon oranı, döviz kuru, para arzı, sanayi üretim endeksi kısa ve uzun dönemli faiz oranı arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamıştır. Çalışmada 1975:01-1999:04 dönemi hisse senedi verileri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre hisse senedi fiyatlarının uzun dönemli faiz oranları ile arasında negatif ilişki olmasına karşılık para arzı, sanayi üretim endeksi, enflasyon oranı, döviz kuru ve kısa dönem faiz oranları ile arasında pozitif ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Yapraklı ve Güngör (2007) çalışmalarında, hisse senedi fiyatlarını etkileyen politik, finansal ve ekonomik risklerin etkilerini tespit etmek istemişlerdir. 1986:1-2006:12 dönemine ilişkin veriler ile gerçekleştirilen çalışmada, eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik, politik ve finansal risklerin olumsuz ilişkileri tespit edilmiştir.

Sevil, Kamışlı ve Kamışlı (2015) da çalışmalarında BİST sınai alt sektörleri getiri oynaklığında kırılmalara neden olan olayların niteliğini belirlemek üzere Inclan ve Tiao'nun (1994) ICSS yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada ayrıca sınai alt sektör getiri oynaklıkları TARCH modeli ile analiz edilmiştir. Çalışma ile politik risklerin XMANA, XKAGT, XTAST ve XMESY sınai alt sektör getiri oynaklıklarında kırılmalara neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Horasan (2008) çalışmasında, enflasyon ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 1990–2007 dönemini kapsayan çalışmada, enflasyon ve hisse senedi getirileri arasındaki pozitif ilişki zaman serileri analizi ile saptanmıştır.

Humpe ve Macmillan (2009) çalışmalarında, Johansen eşbütünleşme testi yardımıyla ABD ve Japonya'da sanayi üretimi, tüketici fiyat endeksi, uzun vadeli faiz oranı ve para arzı ile hisse senedi fiyatları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. 1965:01-2005:06 dönemini kapsayan çalışmada aylık veriler kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; ABD'de hisse senedi fiyatlarının, sanayi üretimi ile pozitif; tüketici fiyat endeksi ve uzun vadeli faiz oranları ile negatif bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Japonya'da ise hisse senedi fiyatlarının sanayi üretiminden olumlu, para arzından olumsuz şekilde etkilendiği ortaya konulmuştur.

İşcan (2010) çalışmasında, hisse senedi fiyatları ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi İMKB 100 endeksi günlük verileriyle araştırmaktadır. Çalışmada eşbütünleşme testi, VAR ve Granger

nedensellik testi yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgulara göre hisse senedi fiyatları ile petrol fiyatları arasında bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Yurttançıkmaz (2012) çalışmasında, hisse senedi getirilerinde enflasyon ve döviz kurunun etkilerini araştırmıştır. Çalışma Ocak 1994- Aralık 2010 dönemini kapsamaktadır. Granger nedensellik testi ve zaman serisi analizi kullanılan çalışmada, enflasyonun ve döviz kurunun İMKB'ye etkileri saptanmıştır. Enflasyonun pozitif yönlü, döviz kurunun ise negatif yönlü etkileri tespit edilmiştir.

Kaya, Çömlekçi ve Kara (2013) çalışmalarında, para arzı, döviz kuru, sanayi üretim endeksi ve faiz oranının İMKB 100 endeksiyle olan ilişkisini incelemişlerdir. 2002:01-2012:06 dönemini kapsayan çalışmada, en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda hisse senedi getirileri ile para arzı arasında pozitif, döviz kuru ile negatif ilişki tespit edilmiştir.

Balı, Cinel ve Günday (2014), makroekonomik değişkenlerin BİST 100 Endeksine etkisini, etkilerin yönünü ve derecesini ölçmeyi amaçlamıştır. 2003:01-2013:05 dönemini kapsayan çalışmada Çoklu Doğrusal Regresyon Yöntemi kullanılmıştır. Aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, BİST100 Endeksinin döviz kurundan etkilenmediği tespit edilmiştir.

Kaya ve Binici (2014), Türkiye'de faaliyet gösteren, ana üretim faktörü petrol olan Borsa İstanbul (BİST) Kimya, Petrol, Plastik endeksinde yer alan işletmelerin hisse senetleri fiyatları ile petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, petrol fiyatları ile BİST Kimya, Petrol, Plastik endeksi arasında ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca petrol fiyatlarından, BİST Kimya, Petrol, Plastik endeksine doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Sevinç (2014) çalışmasında, arbitraj fiyatlama modeli ile hisse senedi getirilerini etkileyen makroekonomik değişkenlerin etkilerini belirlemeyi amaçlamıştır. 2003:01-2013:03 dönemini kapsayan bu çalışmada BİST100 Endeksi ve bazı makroekonomik değişkenlerin verileri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda hisse senedi getirileri üzerinde BİST100 Endeksi, altın fiyatı, ihracatın ithalatı karşılama oranı, cari işlemler dengesi, mevduat faiz oranı ve kapasite kullanım oranının pozitif yönlü; döviz kuru, para arzı ve enflasyon oranının negatif yönlü ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, hisse senedi getirilerinin sanayi üretim endeksi ile bir ilişkisine ise rastlanmamıştır. Çetin ve Bıtırak (2015) da çalışmalarında, arbitraj fiyatlama modeli ile 2000:01-2009:12 arasındaki döneme ilişkin verileri kullanarak, hangi makroekonomik değişkenlerin İMKB'de işlem gören hisse senedi getirilerini etkilediğini incelemiştir. Çalışmada İMKB100 endeksi, sanayi üretim endeksi, iç borç stoku, altın fiyatları, TÜFE, cari işlemler dengesi, para arzı, imalat üretim endeksi, faiz oranı, ihracatın ithalatı karşılama oranı ve imalat sanayi kapasite kullanım oranı değişkenleri kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre; faiz oranı ve altın fiyatları hisse senedi getirilerini negatif yönde etkilerken, imalat sanayi kapasite kullanım oranı ve para arzı pozitif yönde etkilemektedir. Diğer değişkenler ile hisse senedi getirileri arasında anlamlı bir ilişki mevcut değildir.

Fowowe (2015), döviz kurunun Nijerya ve Güney Afrika borsasındaki hisse senedi fiyatlarına etkisini çok değişkenli nedensellik testi ile analiz etmiştir. Nijerya borsasında hisse senedi ve döviz kuru fiyatları arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu, Güney Afrika borsasında ise söz konusu değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmadığını belirtmiştir.

Güngör ve Yerdelen Kaygın (2015), çeşitli makroekonomik değişkenlerin hisse senedi fiyatlarına etkilerini 2005-2011 dönemini ele alarak dinamik panel veri analizi yöntemi ile incelemiştir. Makroekonomik değişkenlerden döviz kuru, petrol fiyatları, para arzı ve sanayi üretim endeksi hisse senedi fiyatlarını pozitif yönde etkilerken; GSYH, enflasyon oranı, altın fiyatları, faiz oranı ve dış ticaret dengesi hisse senedi fiyatlarını negatif yönde etkilemektedir.

Linck ve Decourt (2016) çalışmalarında, 2000-2010 döneminde Brezilya ekonomisindeki makroekonomik değişkenler ile reel hisse senedi getirileri, arasındaki ilişki çoklu regresyon

yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Sonuçlar, faiz oranları ve GSYH'nin hisse senedi getirileri üzerinde etkili olduğunu yönünde bulgular göstermiştir.

Peiro (2016), çalışmasında Avrupa'nın en büyük üç ekonomisi olan Fransa, Almanya ve İngiltere'de hisse senedi fiyatlarının makroekonomik değişkenlerle olan ilişkilerini tespit etmeyi amaçlamıştır. 1969:01-2012:12 dönemini kapsayan çalışmada, sanayi üretim endeksi ve uzun dönem faiz oranı değişkenlerinin üç ülkenin de hisse senedi fiyatlarında önemli bir etkiye sahip oldukları sonucu ortaya konulmuştur.

Alper ve Kara (2017), para arzı, döviz kuru, faiz oranı, dış ticaret dengesi, enflasyon oranı, altın fiyatları, petrol fiyatları ve sanayi üretim endeksi değişkenlerinin hisse senedi getirilerine olan etkilerini BİST Sınai Endeksi (XUSIN) bağlamında 2003:01-2017:02 dönemi için etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırma analizi yardımıyla incelemişlerdir. Analiz bulguları; reel hisse senedi getirilerinin çoğunlukla kendi gecikmeli değerlerinin etkisi altında kaldığına, bununla birlikte reel hisse senedi getirilerini etkileyen değişkenlerin başında döviz kuru, sanayi üretim endeksi, faiz oranı, altın fiyatları ve dış ticaret dengesi olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, enflasyon oranı, para arzı, reel petrol fiyatları değişkenlerinin reel hisse senedi getirilerine etki etmediği gözlemlenmiştir.

METAL ANA SEKTÖRÜ

2017 yılı dikkate alındığında Metal Ana Sanayi pozitif bir gelişim süreci sergilemiştir. Kapasite kullanım oranı, üretim ve ciro endeksi gibi öncü göstergelerin 2017 yılında yükselişe geçtiği görülmektedir. Büyümeye ilişkin öncü göstergelerin pozitif sinyaller vermesi, sanayi üretimi ve sanayi ciro endeksi gibi ekonomik aktivitenin gelişimini ölçmek adına kullanılan göstergelerin yükseliş eğiliminde olması, metal ana sanayi sektörü açısından önem arz etmektedir.

Tablo 1'de 2014-2017 Temmuz dönemine ilişkin metal ana sanayi ihracatı değerleri ABD doları cinsinden verilmiştir. 2017 yılı Ocak-Temmuz döneminde metal ana sanayi sektörü ihracatı bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla %7,4 artışla, 11,9 milyar ABD doları olmuştur. Aynı dönemde demir-çelik dışındaki metal ana sanayi ihracatı %10,5 azalmıştır. Bununla birlikte, demir-çelik ana sanayi ihracatındaki %39'luk artış dikkat çekicidir.

Tablo 1. Metal Ana Sanayi İhracatı (ABD Doları)

Ürün Açıklaması	2014	2015	2016	2016 Ocak-Temmuz	2017 Ocak-Temmuz
Demir-çelik Ana sanayi	10.768.566.997	7.890.122.863	7.250.787.343	4.001.220.002	5.575.622.009
Demir-çelik dışı Ana metal sanayi	5.867.784.990	9.819.871.727	10.628.882.158	7.104.217.054	6.355.952.891
TOPLAM	16.636.351.987	17.709.994.590	17.879.669.501	11.105.437.056	11.931.574.900

Kaynak: A&T Bank

Tablo 2'de 2015, 2016 ve 2017 Ocak-Temmuz dönemine ilişkin metal ana sanayi sektörü ihracatının ülkelere göre sıralamasına gösterilmiştir. Tablodaki sıralamaya bakıldığında, 2016 yılında İngiltere, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İsviçre ilk üç içerisinde yer alırken, 2017 yılının ilk yedi ayında sıralamanın BAE, ABD ve Irak olarak değişmiştir.

Tablo 2. Metal Ana Sanayi İhracatı Ülkelere Göre (ABD Doları) (İlk 10 Ülke)

2015		2016		2017 (Ocak-Temmuz)	
Ülke	Değer (Dolar)	Ülke	Değer (Dolar)	Ülke	Değer (Dolar)
İsviçre	4.954.780.916	İngiltere	3.463.804.667	BAE	4.247.132.463
İngiltere	1.595.786.283	BAE	2.090.277.189	ABD	822.843.921
BAE	1.472.413.060	İsviçre	1.970.812.723	Irak	680.059.790
ABD	1.206.544.273	İran	1.436.215.861	İtalya	506.606.989
Irak	720.114.665	ABD	1.124.886.188	Almanya	386.951.829
Almanya	601.578.480	Almanya	617.193.792	İngiltere	348.043.468
Mısır	566.740.822	Irak	562.236.849	İsrail	343.957.759
İtalya	447.029.932	Mısır	545.086.719	İspanya	313.271.059
İsrail	403.793.674	İsrail	492.430.832	Romanya	275.644.148
Romanya	317.269.909	İtalya	450.849.441	Yemen	182.430.582
TOPLAM	**17.709.994.590**	**TOPLAM**	**17.879.669.501**	**TOPLAM**	**11.931.574.900**

Kaynak: A&T Bank

VERİ SETİ VE BULGULAR

Çalışmada VAR Modeli yöntemi kullanılarak BIST Sınai sektörü endeksi içerisinde yer alan XMANA (Metal Ana) alt sektör endeks getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Veri seti olarak; Thomson&Reuters veri terminalinden elde edilen BİST metal ana sektör getirisi, sanayi üretimi, işsizlik, kısa vadeli faiz oranı ve büyüme verileri kullanılmıştır. Çalışmada ele alınan veriler 2007:Q1 ile 2017:Q4 dönemini kapsayan üçer aylık verilerdir.

BİST metal ana sektör getirisi ile sanayi üretimi, işsizlik, kısa vadeli faiz oranı ve büyüme göstergelerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'de verilmiştir. Tablo 3 incelendiğinde yüksek volatilite ile birlikte yüksek çarpıklık ve basıklık değerleri, büyük şokların olası olduğunu ve buna bağlı olarak serilerin normal dağılımından uzaklaştığını göstermektedir.

Tablo 3. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Med.	Max.	Min.	S.D.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	ADF
XMANA	0.04	0.03	0.30	-0.74	0.17	-1.91	10.36	123.28*	0.00*
LINDPRO	4.71	4.73	4.99	4.34	0.14	-0.36	2.87	1.00	0.89
UNEMP	10.16	10.00	13.70	8.20	1.36	0.76	2.94	4.12	0.06***
REPO	6.90	7.50	10.00	4.50	1.37	-0.08	2.41	0.46	0.21
GDP	5.07	5.50	11.70	-14.40	5.10	-1.68	6.84	46.71*	0.20

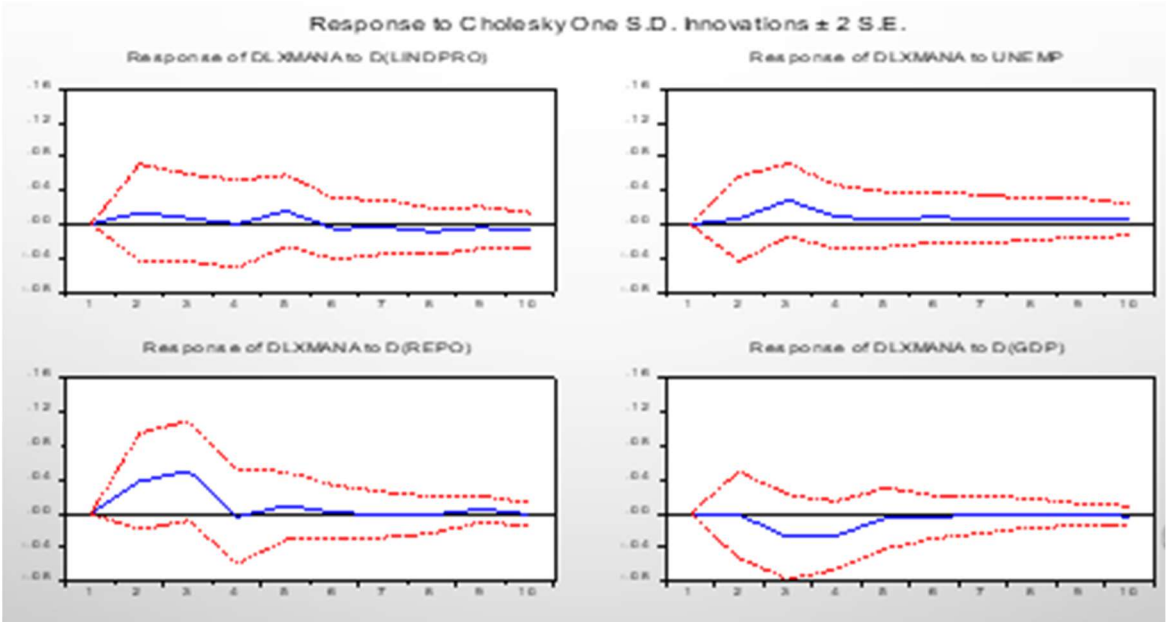
Çalışmada ele alınan serilerin durağanlığı öncelikle ADF birim kök testi ile sınanmış ve sanayi üretimi, kısa vadeli faiz oranı ve büyüme serilerinin durağan olmadığı, BİST metal ana sektör getirisi ile işsizlik serilerinin ise durağan olduğu belirlenmiştir. İlerleyen aşamada ise BİST metal ana sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler VAR Modeli ile analiz edilmiştir.

Tablo 4'de sunulan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, sadece kısa vadeli faiz oranı ile BİST metal ana sektör getirisi arasında nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Şekil 1'de de XMANA'ya ilişkin etki-tepki grafikleri gösterilmiştir. Analiz sonucunda anlamlı etki tepki fonksiyonu elde edilememiştir.

Tablo 4 Granger Nedensellik Test Sonuçları

D(LINDPRO) ≠ > XMANA	0.6677
UNEMP ≠ > XMANA	0.771
D(REPO) ≠ > XMANA	**0.0313**
D(GDP) ≠ > XMANA	0.8649

Şekil 1. XMANA Etki Tepki Grafiği

Tablo 5'de varyans ayrıştırması sonuçları gösterilmiştir. Bu değerlere göre, ortalama 10 adet üçer aylık periyot için; BİST metal ana sektör getirisinde meydana gelen değişimlerin yaklaşık %72'si kendisinden, %2'si sanayi üretiminden, %4'ü işsizlikten, %16'sı kısa vadeli faiz oranından, %5'i ise büyümeden kaynaklanmaktadır.

Tablo 5. Varyans Ayrıştırması

Variance Decomposition of XMANA

XMANA	D(LINDPRO)	UNEMP	D(REPO)	D(GDP)
72.36658	1.993428	3.954128	16.49487	5.190985

SONUÇ

Günümüzde Dünyada ve Türkiye'de giderek büyüyen sermaye piyasalarını dikkate alarak, endeksleri etkileyen değişkenler ile ilgili birçok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmada, BIST sınai sektörü endeksi içerisinde yer alan XMANA alt sektör endeks getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Çalışma için seçilen dört değişken; sanayi üretimi, kısa vadeli faiz oranı, işsizlik ve büyümedir. VAR modeli analizinden elde edilen bulgular doğrultusunda değişkenler ile endeks getirisi arasında farklı boyutlarda ilişkiye rastlanmamıştır. Granger nedensellik sonuçlarına göre kısa vade faiz oranı ve endeks getirisi arasında nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre ise meydana gelen değişimlerin çoğunluğu sektör dinamiklerinden ve ardından kısa vadeli faiz oranından kaynaklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Varyans ayrıştırmasından elde edilen sonuçlara göre, Alper ve Kara (2017) tarafından elde edilen sonuçlarla paralellik arz eden sonuçlara ulaşılmıştır. Granger nedensellik testinden elde edilen sonuçlara göre ise, Ratanepakorn ve Sharma (2007) tarafından elde edilen sonuçlarla paralellik arz eden sonuçlar elde edilmiştir.

KAYNAKÇA

Albeni, M., & Demir, Y. (2005). Makro Ekonomik Göstergelerin Mali Sektör Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi (İMKB Uygulamalı). *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 1–18.

Alper, D., & Kara, E. (2017). Borsa İstanbul'da Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Faktörler: BİST Sınai Endeksi Üzerine Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *22*(3), 713–730.

A&T Bank, https://www.atbank.com.tr/documents/ANA%20METAL%20SANAYI%20SEKTORU_EYLUL%202017.PDF Erişim Tarihi: 02.03.2018

Balı, S., Cinel, M. O., & Günday, A. H. (2014). Hisse Senedi Fiyatlarını Etkileyen Temel Makroekonomik Faktörlerin BİST 100 Endeksi'ne Etkisinin Ölçümlenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, *4*(9), 46–51.

Çetin, A. C., & Bıtırak, İ. A. (2015). Türkiye Ekonomisinde Makro Ekonomik Değişkenlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: Arbitraj Fiyatlama Modeli Ekseninde Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *6*(12), 1–19.

Fowowe, B. (2015). The Relationship Between Stock Prices and Exchange Rates in South Africa and Nigeria: Structural Breaks Analysis. *International Review of Applied Economics*, *29*(1), 1–14. https://doi.org/10.1080/02692171.2014.933786

Güngör, B., & Yerdelen Kaygın, C. (2015). Dinamik Panel Veri Analizi İle Hisse Senedi Fiyatini Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6*(9), 149–168.

Horasan, M. (2008). Enflasyonun Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: İMKB 100 Endeksi Üzerine Bir Uygulama. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *12*(2), 427–435.

Humpe, A., & Macmillan, P. (2009). Can Macroeconomic Variables Explain Long Term Stock Market Movements? A Comparison of the US and Japan. *Applied Financial Economics*, *19*(2), 111–119. https://doi.org/10.1080/09603100701748956

İşcan, E. (2010). Petrol Fiyatının Hisse Senedi Piyasası Üzerindeki Etkisi. *Maliye Dergisi*, (158), 607–617.

Karamustafa, O., & Karakaya, A. (2004). Enflasyonun Borsa Performansı Üzerindeki Etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 23–35.

Kaya, A., & Binici, Ö. (2014). BİST Kimya, Petrol, Plastik Endeksi Hisse Senedi Fiyatları ile Petrol

Fiyatlarının Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *15*(1), 383–396.
Kaya, V., Çömlekçi, İ., & Kara, O. (2013). Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler 2002-2012 Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (35), 167–176.
Linck, L., & Decourt, R. F. (2016). Stock Returns , Macroeconomic Variables and Expectations : Evidence from Brazil. *Pensamiento & Gestión*, *40*, 91–112.
Peiró, A. (2016). Stock prices and macroeconomic factors: Some European evidence. *International Review of Economics and Finance*, *41*, 287–294. https://doi.org/10.1016/j.iref.2015.08.004
Ratanapakorn, O., & Sharma, S. C. (2007). Dynamic Analysis Between the US Stock Returns and the Macroeconomic Variables. *Applied Financial Economics*, *17*(5), 369–377. https://doi.org/10.1080/09603100600638944
Sevil, G., Kamışlı, M., & Kamışlı, S. (2015). Asymmetry and Leverage Effect of Political Risk on Volatility: The Case of BIST Sub-sector. *Journal of Applied Finance & Banking*, 5(6), 37-50.
Sevinç, E. (2014). Makroekonomik Değişkenlerin, BİST-30 Endeksinde İşlem Gören Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkilerinin Arbitraj Fiyatlama Modeli Kullanarak Belirlenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, *43*(2), 271–292.
Yapraklı, S., & Güngör, B. (2007). Ülke Riskinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi : İMKB 100 Endeksi Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, *62*(2), 199–218.
Yurttançıkmaz, Z. Ç. (2012). Döviz Kuru ve Enflasyonun Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi. *Ekev Akademi Dergisi*, *16*(51), 393–411.

BORSA İSTANBUL GIDA İÇECEK ENDEKSİ (XGIDA) GETİRİSİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Prof. Dr. Kemal Yıldırım
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Yiğit Han Gazel
Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doç. Dr. Fatih Temizel
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
Doç. Dr. Ethem Esen
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, BIST Sınai sektör endeksi içerisinde yer alan XGIDA (Gıda, İçecek) alt sektör endeks getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesidir. Bu bağlamda, 2007:Q1- 2017:Q3 dönemine ilişkin verilerle, XGIDA (Gıda, İçecek) alt sektör endeks getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler olan büyüme, para arzı, faiz oranı, enflasyon, işsizlik, sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranı, ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi, döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomik belirsizlik endeksi arasındaki ilişkiler VAR modeli ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, XGIDA (Gıda, İçecek) alt sektör endeks getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin farklı yön ve boyutta olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: BIST XGIDA Endeksi, Gıda, İçecek Endeksi, Makroekonomik Değişkenler, VAR Analizi

THE FACTORS AFFECTING BIST XGIDA INDEX RETURN

ABSTRACT

The main purpose of this study is to analyze the relationship between macroeconomic variables and XGIDA (Food & Beverages) index which is sub-sector index included in industrial sector index. In this context, analyzed data belong to the period 2007Q1- 2017Q3. During this period, XGIDA (Food & Beverages) sub-sector indexes and selected macroeconomic variables such as growth, money supply, interest rate, inflation, unemployment, industrial production index, capacity utilization rate, import, export, foreign trade balance, exchange rate, consumer confidence index and economic uncertainty index were analyzed with VARs. The results of the study show that the relationship between the macroeconomic factors and XGIDA (Food & Beverages) sub-sector index is in different directions and dimension.

Keywords: BIST XGIDA Index, Food & Beverages Index, Macroeconomic Variables, VARs

GİRİŞ

Hisse senedi getirileri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki birçok çalışmada alınmıştır. Yapılan çalışmalarda, farklı bölgelerin ya da farklı yöntemlerin ele alınmasından dolayı birbiriyle zıt sonuçlar elde edilmiştir. Öyle ki sonuçlar, aynı değişkenlerin getirileri farklı yönlerde etkilediği yönünde bulgular ortaya koymuştur. Bu çalışmada Borsa İstanbul Gıda ve İçecek Endeksi (XGIDA) getirileri ile belirli makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir.

Gıda, içecek sektörü bir ülke ekonomisi için en temel, en önemli sektörlerden biridir. Yaşamsal bir gereklilik ifade eden sektörde kesintisiz bir arz durumu söz konusu olup, arzdaki aksamanın önemli sonuçları olabilmektedir. Bu nedenledir ki çalışmanın ortaya koyacağı bulgular birçok grup için; gerek makro gerek mikro seviyede önem arz etmektedir. Gıda ve içecek endeksi ile büyüme, enflasyon, kapasite kullanım oranı, döviz kuru gibi makroekonomik değişkenlerin analizi, bu konuda düzenlemeler yapan kurumlar açısından önemlidir. Bu noktada çalışma sonucunda ortaya çıkacak bulgular sektör açısından faydalı olabilecektir. Öte yandan gıda ve içecek sektörü diğer sektörlerle hem girdileri hem de çıktıları açısından son derece bağımlı

haldedir. Gıda emtia fiyatları girdiler tarafında sektörde bulunan firmaları etkilemektedir. Çıktılar açısından ise, üretilen malların gerek ihracat gerekse iç talebi karşılaması aşamasında uygulanacak politikalar firmalar için önem arz etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde çalışma, sektörde faaliyet gösteren ya da faaliyet göstermek isteyen kişi ve kurumlar açısından önemlidir. Tüm bunların yanında, endeks getirisi ya da firma bazında hisse senedi getirileri ile makroekonomik değişkenler arasındaki bu dinamik ilişkinin ortaya konması literatür açısından da bir katkı niteliğindedir.

Çalışmanın bundan sonraki ilk bölümünde konuyla ilgili daha önce yapılmış literatürdeki çalışmalar ele alınacak, daha sonra ise gıda içecek sektörünün temel dinamiklerinden bahsedilecektir. Çalışmanın geri kalan bölümlerinde ise ampirik analiz ve bulgulara yer verilecektir.

LİTERATÜR

Hisse senetleri, ekonomik dalgalanmalara çabuk tepki veren varlıklardan biridir. Hisse senetlerindeki değişimler ilgili sektör, bölge ya da ülke ekonomisi için son derece önemli bir gösterge olarak kabul edilir. Bu nedenle hisse senedi ile çeşitli makroekonomik değişkenlerin arasındaki ilişki literatürde birçok kez incelenmiştir.

Literatüre göre, enflasyon ve hisse senedi fiyatları arasındaki ilişki genellikle negatiftir. Alagidede (2009), Fisher hipotezini altı Afrika ülkesi için test ederken enflasyon ve hisse senedi arasındaki ilişkiyi konu almıştır. Çalışmada altı Afrika ülkesinden aylık hisse senedi fiyat endeksleri ve tüketici fiyatları endekslerinden oluşan veri seti ele alınmıştır. OLS tahmin edicileri kullanılarak, Kenya ve Nijerya'daki enflasyon ve hisse senedi getirileri arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur. Fisher hipotezi çalışma içerisinde teyit edilmiş olup, yatırımcıların hisse senetlerini enflasyonun zararlı etkilerine karşı iyi bir korunma önlemi olarak düşünmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Ayaydın ve Dağlı (2012), 1994-2009 arasındaki 16 yıllık dönem için Türkiye'nin de dâhil olduğu 22 gelişen piyasa ekonomisini ele aldıkları çalışmalarında, hisse senedi getirisini etkileyen makroekonomik değişkenleri ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmada ele alınan makroekonomik değişkenler; enflasyon oranı, faiz oranı, döviz kuru, sanayi üretim endeksi ve para arzı ile uluslararası hisse senedi piyasası göstergesi olan S&P 500 endeksinin hisse senedi getirisini etkileme gücüdür. Hisse senedi getirileri üzerinde; S&P 500 endeksinin pozitif, para arzının üst orta gelir ve yüksek gelir düzeyi piyasa örneklemlerinde pozitif, enflasyonun alt orta gelir düzeyindeki piyasalarda pozitif, sanayi üretim endeksinin alt orta gelir düzeyindeki piyasalarda pozitif ve döviz kurunun ise negatif anlamda etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Chen vd. (2012), 2006:6 – 2011:1 arası dönem için makroekonomik değişkenlerin Japonya'daki otel hisse senedi getirileri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışmada; iskonto oranındaki değişiklikler, para arzı artış hızı, işsizlik oranı, tüketici fiyat endeksinin büyüme hızı gibi makroekonomik değişkenlerin yanında, Yen-Dolar döviz kuru, petrol fiyatındaki değişimin yüzdesi ve toplam ticaretin büyüme oranı gibi değişkenler ele alınmıştır. Çalışmada makroekonomik değişkenlerin, özellikle para politikası değişkenlerinin, otel hisse senedi getirilerinin belirleyici unsurları olabileceği teyit edilmiştir

Zhu (2012), 2005:1 - Aralık 2011:12 dönemine ilişkin olarak, Şangay borsasında bulunan enerji sektörü getirileri üzerinde makroekonomik değişkenlerin etkisini incelemiştir. Çalışmada ele alınan değişkenler; enflasyon oranı, para arzı, döviz kuru, sanayi üretimi, tahvil, ihracat, ithalat, dış rezerv ve işsizlik oranıdır. Çalışmadan elde edilen bulgular; döviz kuru, ihracat, yabancı rezerv ve işsizlik oranının enerji sektörünün hisse senedi getirisini etkilediğini ortaya koymaktadır. Çalışmada, Şangay borsasında işlem gören enerji sektörünün getirilerinin; CNY/USD döviz kuru ile pozitif, ihracat oranları ile negatif, işsizlik oranı ile pozitif bir ilişki içinde olduğu gösterilmiştir.

İnci ve Lee (2014), beş Avrupa ülkesi (Fransa, Almanya, İtalya, İsviçre ve İngiltere), ABD, Kanada ve Japonya için yapmış oldukları çalışmalarında, döviz kuru hareketleri ile hisse senedi getirileri arasındaki nedensellik ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan örneklemin periyodu 1984 ve 2009 yılları olmakla beraber, elde edilen veriler için ABD, Japonya, İngiltere, Kanada, Almanya, İsviçre, İtalya ve Fransa gibi ülkelerden çok uluslu işletmelerin yıllık hisse senedi getirileri kullanılmıştır. Bu ülkeler kapsamında dokuz büyük sektör incelenmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda, gecikmeli döviz kurlarının getiriler üzerinde önemli bir etkisinin olduğu gözlenmiştir. Bu etkinin, ters yönde olduğu Granger nedensellik testi ile kanıtlanmıştır. Bununla birlikte bu güçlü etkinin son yıllarda ve resesyon dönemlerinde geçmiş dönemlere ve genişleme dönemlerine nazaran daha güçlü olduğu gösterilmiştir.

Khan vd. (2015) çalışmalarında yerel (ekonomik faaliyetler, reel faiz oranları, reel döviz kurları ve ticaret dengesi), bölgesel (bölgeler arası ticaret ve bölgesel ekonomik faaliyetler) ve küresel (dünya finansal varlık getirileri ve dünya ekonomik faaliyeti) makroekonomik değişkenlerin Bangladeş, Hindistan, Pakistan ve Sri Lanka'daki hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada 4 Ocak 1998 ile 6 Aralık 2012 arasındaki 15 yıllık dönem ele alınmıştır. Hem yerel hem de bölgesel değişkenler doğrudan ve dolaylı olarak Bangladeş, Pakistan ve Sri Lanka hisse senedi getirilerini açıklarken, Pakistan borsasındaki gecikmeli getiriler ve dünya ekonomi aktivitesi Hint hisse senedi getirilerini açıklayabilmiştir.

Akıncı ve Küçükçaylı (2016), döviz kurlarının borsa endeksi üzerindeki etkilerini 1997:07-2013:12 dönemi için 12 ülkeyi dikkate alarak dengesiz panel veri analizi yardımıyla incelemiştir. Enflasyon ve faiz oranlarını değişkenleri de kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Çalışmada, döviz kurunun cari değeri, faiz oranının cari ve bir dönem gecikmeli değeri ile enflasyon oranının cari değerinin borsa endeksi üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Kamışlı vd. (2017) çalışmalarında, Avrupa borç krizine bağlı olarak petrol fiyatları ve Avrupa ülkeleri sınai sektör endeks getirileri arasındaki ilişkileri yapısal kırılmaları dikkate alarak analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda petrol fiyatı ile Türkiye, İsviçre, Almanya, İspanya, Yunanistan, İtalya, Norveç, Portekiz ve İsveç sınai sektör getirileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca petrol fiyatı ile Avusturya, Belçika ve Hollanda sınai sektör getirileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığı belirlenmiştir.

Türkiye'ye ilişkin yapılan çalışmalardan Erdem vd. (2005), 1991:1–2004:1 dönemine ilişkin verileri kullanarak, enflasyon ve diğer makroekonomik değişkenlerin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası endekslerine olan etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada. enflasyon, faiz oranı, döviz kuru, M1 para arzı ve sanayi üretimine ilişkin aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular; makroekonomik değişkenlerden hisse senedi fiyat endekslerine doğru tek yönlü yayılımın olduğu yönündedir. Çalışmada, hisse senedi fiyatı ile enflasyon arasındaki negatif bir ilişkinin varlığı ortaya konulmuştur.

Kandir (2008), Türkiye'de hisse senetleri getirileri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Borsa İstanbul'da yer alan finans dışı kurumlar ele alınmıştır. Çalışmada 1997-2005 yılları arasında dönem için; sanayi üretim endeksinin büyüme oranı, tüketici fiyat endeksindeki değişim, dar tanımlanmış para arzındaki büyüme oranı, döviz kuru, faiz oranı, uluslararası ham petrol fiyat artış hızı gibi makroekonomik değişkenler kullanılmıştır. Tek bir hisse senedi getirisi yerine değişkenlerin portföyler ile olan ilişkilerinin konu edildiği makale, on iki portföyü belirli kriterlere göre dört grup şeklinde oluşturmuştur. Çoklu regresyon yönteminin kullanıldığı çalışmanın bulguları, döviz kuru ve faiz oranının doğrudan tüm portföylere etki ettiği sonucunu ortaya koymaktadır. Diğer değişkenler ise farklı portföyleri farklı açılardan etkilemektedir.

Aksoy ve Topçu (2013) çalışmalarında, altın ile hisse senedi, devlet iç borçlanma senetleri (DİBS), tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ve üretici fiyat endeksi (ÜFE) arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri incelemişlerdir. Çalışmada kullanılan veriler aylık olup 2003:01-2011:12 dönemini kapsamaktadır. Çalışmada; altın getirisi ile hisse senedi getirileri arasında negatif, ÜFE temelli hesaplanmış enflasyon arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Çetin ve Bıtırak (2015), Ocak 2000-Aralık 2009 dönemi için İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören hisse senetlerinin getirileri üzerinde hangi makroekonomik değişkenlerin belirleyici olduğunu incelemişlerdir. Çalışmada bağımlı değişken olarak İMKB-100 hisse senedi endeksi kullanılmıştır. Bu bağımlı değişken ile tüketici fiyat endeksi, ihracatın ithalatı karşılama oranı, sanayi üretim endeksi, imalat sanayi üretim endeksi, imalat sanayi kapasite kullanım oranı, altın fiyatları, dolar kuru, tasarruf mevduatı faiz oranı, cari işlemler dengesi, iç borç stoku, dar ve geniş tanımlı para arzı (M1, M2) gibi bağımsız değişkenlerin ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada, hisse senedi getirilerinin altın fiyatlarından ve tasarruf mevduatı faiz oranından negatif yönde etkilendiği ortaya konulmuştur. Geniş tanımlı para arzı ile imalat sanayi kapasite kullanım oranı ise, hisse senetlerini pozitif yönde etkilemektedir. Cari işlemler dengesinin, dar tanımlı para arzının ve imalat sanayi üretim endeksinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisi ise istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Belen ve Karamelikli (2016) tarafından yapılan çalışmada, Türkiye'de hisse senedi getirileri ile döviz kurları arasındaki ilişki araştırılmıştır. Ocak 2006 – Aralık 2014 dönemine ilişkin aylık verilen kullanıldığı çalışmada; BİST-100 endeksi, reel döviz kuru (ABD doları), sanayi üretim endeksi, M1 para arzı ve tüketici fiyat endeksi değişken olarak kullanılmıştır. ARDL eş bütünleşme yaklaşımı kullanılarak Türkiye'de BİST 100 Endeksi ile ABD dolar kuru arasında eş bütünleşme olduğu bulunmuştur. Ampirik sonuçlar döviz kurunun hisse senedi fiyatlarını beklentilere paralel olarak negatif yönde etkilediğini göstermektedir. Sonuçlar ayrıca para arzının da beklentilere uygun olarak hisse senedi fiyatlarını pozitif yönde etkilediğini göstermektedir.

Dinçergök (2016), makroekonomik değişkenler ile Borsa İstanbul'da bulunan dört adet endeksin ilişkisini incelemiştir. Çalışmada 2000-2008 yılları arası dönem için petrol fiyatları, faiz oranları, döviz kurları ve sanayi üretim endeksi ile dört ana sektör getiri endeksi (BİST Ulusal Sanayi Sektörü Getiri Endeksi, BİST Ulusal Hizmet Sektörü Getiri Endeksi, BİST Ulusal Finansal Sektör Endeksi ve BİST Ulusal Teknoloji Endeksi) ele alınmıştır. Faiz oranları ve döviz kurlarının dört sektörde de negatif bir etki yarattığı ortaya konmuştur. Sanayi üretim endeksi, Sanayi ve Teknoloji Sektörü Getiri Endeksleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmamakla birlikte, BİST Ulusal Hizmet Sektörü Getiri Endeksi ve BİST Ulusal Teknoloji Sektörü Endeksini olumsuz etkilemektedir. Petrol fiyatlarının ise getiri endeksleri üzerinde önemli bir etkisinin bulunamamıştır.

Yeşildağ (2016), makroekonomik değişkenlerin Borsa İstanbul endeks getirileri üzerindeki etkisini arbitraj fiyatlama modeli ile incelemiştir. Çalışmada, Ocak 2003 ile Haziran 2016 arasındaki dönemde Borsa İstanbul'daki endeks getirileri ile M2 para arzı, cari işlemler dengesi, döviz kuru sepeti, enflasyon oranı, piyasa faiz oranı, altın fiyatı, ihracatın ithalatı karşılama oranı, sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanım oranı gibi makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre, piyasa faiz oranları ve döviz kuru incelenen bütün endeksler ile negatif ve anlamlı bir ilişki içindedir. M2 para arzı, cari işlemler dengesi, enflasyon oranı, altın fiyatları, ihracatın ithalatı karşılama oranı, sanayi üretim endeksi ve kapasite kullanım oranları değişkenlerinin ise endeksler üzerinde yer yer anlamlı olmayan etkilere sahip olduğu ulaşılan diğer bir sonuçtur.

Gökalp (2017), para politikası faiz kararlarını, beklenen ve beklenmeyen para politikası kararları şeklinde ayrıştırarak, hisse senetleri fiyatları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ocak 2005 ile Aralık 2015 dönemini kapsayan çalışmada, hisse senetlerine ilişkin olarak Borsa İstanbul (BİST) Tüm Endeksi, BİST 100 Endeksi ve alt sektörlerden; hizmet endeksi, mali endeks, sınai endeks, teknoloji endeksi ele alınmış olup, örneklem dönemi olarak toplam 132 adet faiz kararı dönemi çalışmanın kapsamındadır. En küçük kareler yöntemi ile gerçekleştirilen analizden elde edilen bulgular, hem beklenen hem de beklenmeyen faiz kararlarının hisse senetlerinin getirisi ile yakın bir ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymuştur. Bunun yanında beklenmeyen faiz kararlarının etkisinin, beklenene kıyasla daha yüksek olduğu yönündedir.

TÜRKİYE'DE GIDA VE İÇECEK SEKTÖRÜ

Gıda sanayii, önemli sosyoekonomik etkiye sahip sanayilerden biridir. Günümüzde gıda sanayii gerek Dünya'da gerekse Türkiye'de ciddi değişimlere uğramaktadır. Bu değişimlerin etkisi ise üretim ve tüketim yapılarından ihracat ve ithalata, işletmelerin yönetim sistemlerinden uyguladıkları stratejilere kadar varmaktadır. Gıda sanayii emek yoğun bir üretim sistemine dayalıdır. Gıda sanayii; tarımsal ürünlerin kullanılması, sanayi üretimi için hammadde sağlanması, istihdama olan katkısı ve direkt toplumların dengeli beslenmesiyle ilişkili olduğundan önemli bir sektör konumundadır.

Türkiye'nin gıda ve içecek sektörü, yabancı yatırımcıların dikkatini çeken bir alandır. Sektör zaman zaman uluslararası krizlerden etkilense de 2008 ile 2015 yılları arasında 75,3 milyar ABD doları doğrudan yabancı yatırım çekmiştir. Tablo 1'de 2009-2015 dönemi için, yurtdışında yerleşik kişilerin Türkiye'de yaptığı doğrudan yatırımların bazı sektörlere göre dağılımı gösterilmiştir. Tablodan görüleceği üzere yurtdışında yerleşik kişilerin Türkiye'nin gıda, içecek ve tütün sektörüne yaptığı doğrudan yatırımların düzeyi, 2015 yılı itibarıyla 10,7 milyar ABD dolarıdır.

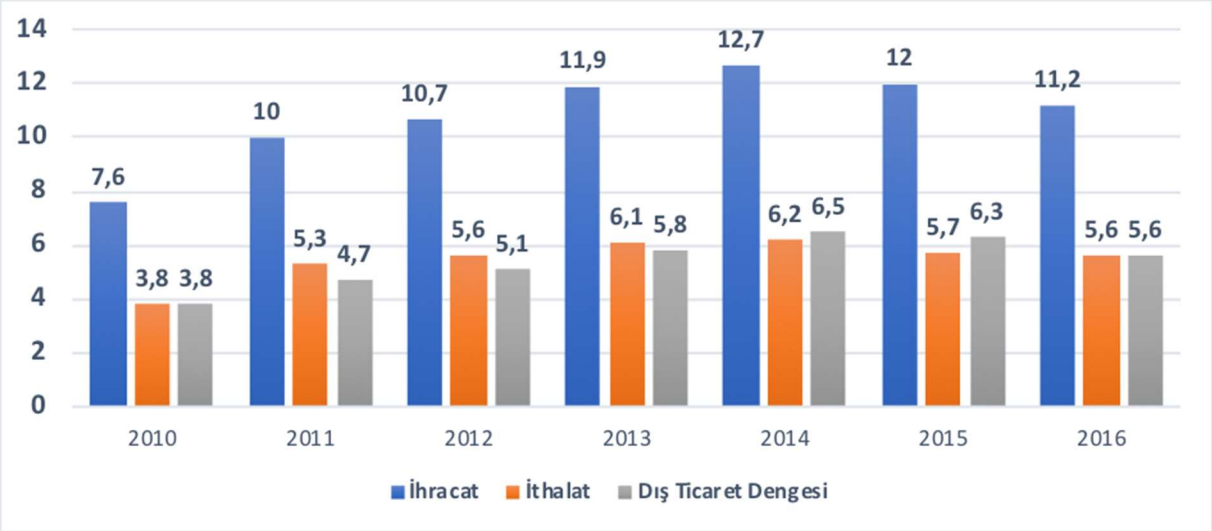
Tablo 1. Yurtdışında Yerleşik Kişilerin Türkiye'de Yaptığı Doğrudan Yatırımların Bazı Sektörlere Göre Dağılımı (Milyon ABD Doları)

Sektörler	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Tarım,Avcılık ve Ormancılık	299	524	523	769	807	1067	726
Madencilik ve Taş Ocakçılığı	2059	3433	2575	5292	3498	3620	2663
İmalat	34.873	46.953	34.311	51.953	46.525	5.7813	47.484
Gıda, İçecek ve Tütün	7.193	11.500	7.881	14.505	11.160	12.309	10.751
Hizmetler	90.170	114535	75121	102008	79.614	95.153	75.840
Toplam	138.010	181.171	130.912	183.767	143.475	174.802	141.491

Kaynak: Merkez Bankası (NaceRev 2)

Şekil 1'de 2010-2016 yılları için gıda ve içecek sektörünün dış ticaret verileri gösterilmiştir. Sektörün dış ticaret verilerine bakıldığında, Türkiye'nin ihracat değerinin ithalat değerinden daha büyük olduğu görünmektedir. Zira sektör itibarıyla Türkiye dünyanın ilk 20 ihracatçısı arasındadır. 2010 yılında 7,6 milyar dolar seviyesinde olan gıda ve içecek sanayi ihracatı 2016 yılında 11,2 milyar dolar seviyelerine yükselmiştir. Sektör, dış ticaret açığına pozitif yönde etki etmesi bakımından da Türkiye için önemli bir sektör konumundadır. Sektörün 2016 yılında toplam ihracat içerisindeki payı ise %7,9 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 1. 2010-2016 Gıda ve İçecek Sektörü Dış Ticareti (Milyar Dolar)

Kaynak: TÜİK (ISIC Rev, 4)

Borsa İstanbul Gıda Endeksi (XGIDA) altında Kamu Aydınlatma Platformuna kayıtlı 28 adet işletme bulunmaktadır. BİST sanayi alt sektörü olan XGIDA alt sektörü temelde üç sektöre ayrılmış olup bunlar; gıda, içki ve tütün olarak sınıflanmıştır.

VERİ SETİ VE ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmada BİST XGIDA alt sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler VAR analizi ile incelenecektir. Bu amaçla çalışmanın temel hipotezi şu şekilde ifade edilebilir:

H_0: BİST XGIDA alt sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasında ilişki bulunmamaktadır.

H_1: BİST XGIDA alt sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasında ilişki bulunmaktadır.

Çalışmaya sektörle daha çok ilişkili olduğu düşünülen değişkenler dâhil edilmiştir. Kullanılan değişkenler sırasıyla BİST XGIDA alt sektör getirisi (XGIDA), Dolar kuru (LDOLAR), Enflasyon (LCPI), Kapasite kullanım (CAPUT) ve Büyüme (GDP) olarak belirlenmiştir. Kullanılan veriler 2007:Q1 –2017:Q4 tarihlerini kapsayan üçer aylık verilerdir.

Tablo 2'de BİST XGIDA alt sektör getirisi ile dolar kuru, enflasyon, kapasite kullanım ve büyüme göstergelerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler verilmiştir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Med.	Max.	Min.	S.D.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	ADF
XGIDA	0.02	0.04	0.25	-0.27	0.10	-0.31	3.70	1.54	-5.7048*
LDOLAR	0.67	0.59	1.33	0.15	0.34	0.43	2.06	2.95	0.4334
LCPI	5.33	5.33	5.78	4.92	0.25	0.05	1.87	2.35	2.4995
CAPUT	76.27	77.07	82.93	61.87	4.13	-1.36	5.66	26.48*	-4.1827*
GDP	5.07	5.50	11.70	-14.40	5.10	-1.68	6.84	46.71*	-2.2191

Çalışmada ele alınan serilerin durağanlığı öncelikle ADF birim kök testi ile sınanmış ve dolar kuru, enflasyon ve büyüme serilerinin durağan olmadığı, BİST XGIDA alt sektör getirisi ile kapasite kullanım serilerinin ise durağan olduğu belirlenmiştir. Durağan olmayan seriler farklar alınarak durağanlaştırılmış, böylece VAR analizine uygun hale getirilmiştir. İlerleyen aşamada ise BİST XGIDA alt sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler VAR Modeli ile analiz edilmiştir.

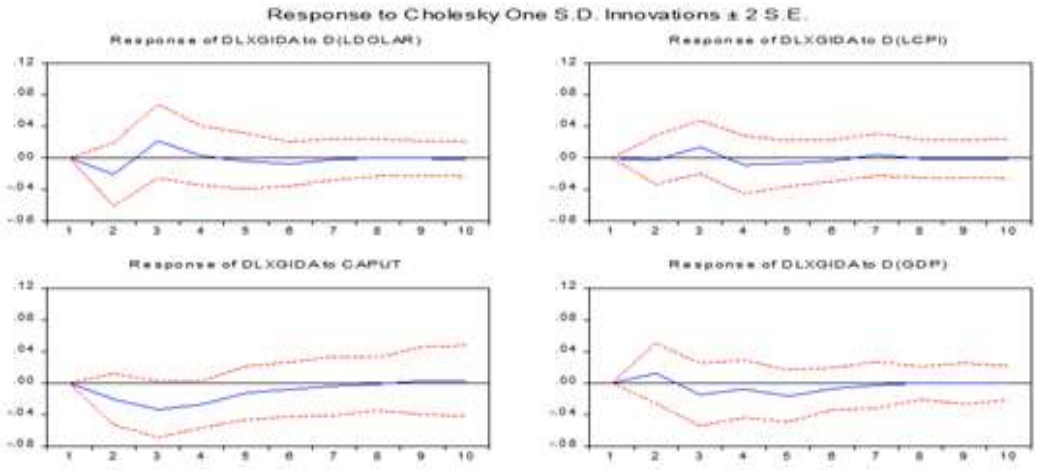
Tablo 3'de sunulan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, sadece kapasite kullanımı XGIDA alt sektör getirisinin nedenidir. Diğer bir ifadeyle, kapasite kullanım oranından gıda sektör getirisine nedensellik ilişkisi vardır. Ancak dolar kuru, enflasyon ve büyümeden sektör getirisine bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

Tablo 3. Granger Nedensellik Testi

D(LDOLAR) ≠ > XGIDA	0.2424
LCPI ≠ > XGIDA	0.6688
CAPUT ≠ > XGIDA	**0.0013***
D(GDP) ≠ > XGIDA	0.7452

Analiz sonucunda anlamlı etki tepki fonksiyonu elde edilememiştir (bkz. Şekil 2).

Şekil 2. XGIDA Etki Tepki Grafiği

Değişkenlerin açıklama gücünü ifade eden varyans ayrıştırması sonuçları ise Tablo.4'de gösterilmiştir. Değişkenlerdeki hareketlerin nereden kaynaklandığının ortaya konulduğu varyans ayrıştırması, yüzde üzerinden aralarındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Ortalama 10 adet üçer aylık dönem için; BİST XGIDA alt sektör getirisinde meydana gelen değişimlerin yaklaşık %72'si kendi içindeki dinamiklerden, %6'sı dolar kurundan, %2'si enflasyondan, %15'i kapasite kullanımdan, %4'ü ise büyümeden kaynaklanmaktadır.

Tablo 4. Varyans Ayrıştırması

Variance Decomposition of XGIDA

DLXGIDA	D(LDOLAR)	D(LCPI)	CAPUT	D(GDP)
72.46593	6.385284	1.980541	14.96831	4.199932

SONUÇ

Bu çalışma, BİST Sınai sektör endeksi içerisinde yer alan XGIDA (Gıda, İçecek) alt sektör endeks getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi amacıyla yapılmıştır. Çalışmada BİST XGIDA alt sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler VAR Modeli ile analiz edilmiş ve söz konusu değişkenler arasında farklı boyutlarda ilişkiler tespit edilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, sadece kapasite kullanım oranından gıda sektör getirisine bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle, sadece kapasite kullanımı XGIDA alt sektör getirisinin nedenidir. Etki-Tepki fonksiyonundan anlamlı bir sonuç elde edilememiştir. Yapılan varyans ayrıştırmasından ise, BİST XGIDA alt sektör getirisinde meydana gelen değişimlerin yaklaşık %72'sinin sektörün kendi iç dinamiklerinden meydana geldiği sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak bu çalışmada, enflasyon ile gıda, içecek sektör getirileri arasında ve yine döviz kuru ile gıda, içecek sektör endeksi arasında bir ilişki bulunamamıştır.

KAYNAKÇA

Akıncı, G. Y., & Küçükçaylı, F. (2016). Hisse Senedi Piyasası ve Döviz Kuru Mekanizmaları Üzerine Bir Panel Veri Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 127–149.

Aksoy, M., & Topçu, N. (2013). Altın ile Hisse Senedi ve Enflasyon Arasındaki İlişki. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *27*(1), 59–77.

Alagidede, P. (2009). Relationship between stock returns and inflation. *Applied Economics Letters*, *16*(14), 1403–1408. https://doi.org/10.1080/13504850701537682

Ayaydın, H., & Dağlı, H. (2012). Gelişen Piyasalarda Hisse Senedi Getirisini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler Üzerine Bir İnceleme: Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *26*(3–4), 45–65.

Belen, M., & Karamelikli, H. (2016). Türkiye'de Hisse Senedi Getirileri ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımı. *Istanbul University Journal of the School of Business*, *45*(1), 34–42.

Chen, M. H., Agrusa, J., Krumwiede, D., & Lu, H. J. (2012). Macroeconomic Influences on Japanese Hotel Stock Returns. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, *21*(1), 81–99. https://doi.org/10.1080/19368623.2011.611731

Çetin, A. C., & Bıtırak, İ. A. (2015). Türkiye Ekonomisinde Makroekonomik Değişkenlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: Arbitraj Fiyatlama Modeli Ekseninde Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *6*(12), 1–19.

Dinçergök, B. (2016). Stock Return Indices and Macroeconomic Factors: Evidence from Borsa Istanbul. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, *2*(3), 307–322.

Erdem, C., Arslan, C. K., & Erdem, M. S. (2005). Effects Of Macroeconomic Variables on Istanbul Stock Exchange Indexes. *Applied Financial Economics*, *15*(14), 987–994. https://doi.org/10.1080/09603100500120365

Gökalp, B. T. (2017). Beklenen ve Beklenmeyen Para Politikası Kararlarının Hisse Senetleri Fiyatları Üzerindeki Etkileri. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, *35*, 1–15.

Hafner C., M., Herwartz, H. (2006), A Lagrange Multiplier Test for Casuallity in Variance, Economic Letters, 93 (2006) pp. 137-141.

Inci, A. C., & Lee, B. S. (2014). Dynamic Relations Between Stock Returns and Exchange Rate Changes. *European Financial Management*, *20*(1), 71–106. https://doi.org/10.1111/j.1468-036X.2011.00621.x

Kamışlı, M., Kamışlı. S., & Sevil, G. (2016). The Effects of Crises on Volatility Spillovers Between Borsa Istanbul Sector Indexes. *Advances in Economics and Business, 4*(7), 339-344. https://doi.org/10.13189/aeb.2016.040703

Kamışlı, M., Kamışlı, S., Temizel, F., & Esen, E. (2017). What Affects the Relationships Between Oil and Industrial Sector? Case of Eurozone. *International Journal of Economics and Finance, 9*(9), 52-59. https://doi.org/doi:10.5539/ijef.v9n9p52

Kandir, S. Y. (2008). Macroeconomic Variables, Firm Characteristics and Stock Returns: Evidence from Turkey. *International Research Journal of Finance and Economics*, *16*(16),35-45.

Khan, M. N., Tantisantiwong, N., Fifield, S. G. M., & Power, D. M. (2015). The Relationship Between South Asian Stock Returns and Macroeconomic Variables. *Applied Economics*, *47*(13), 1298–1313. https://doi.org/10.1080/00036846.2014.995360

T.C. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Gıda ve İçecek Sektörü Raporu (2017).

Yeşildağ, E. (2016). Makroekonomik Faktörlerin Borsa İstanbul'daki Endeks Getirilerine Etkisinin Arbitraj Fiyatlama Modeli İle Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (January 2003).

Zhu, B. (2012). The Effects of Macroeconomic Factors on Stock Return of Energy Sector in Shanghai Stock Market. *International Journal of Scientific and Research Publications*, *2*(11), 2250–3153. Retrieved from www.ijsrp.org

www.tcmb.gov.tr Erişim Tarihi: 02.03.2018

http://risk.gtb.gov.tr/data/52c53691487c8eca94a7c66a/GIDA%20SEKT%C3%96R%C3%9C%20RAPORU%20-%2010.06.2016.pdf Erişim Tarihi: 02.03.2018

VAR ANALİZİ İLE (XKAGT) ALT SEKTÖR GETİRİSİ VE SEÇİLMİŞ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİ

Doç. Dr. Fatih Temizel
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
Hasan Hüseyin Sakarya
Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doç. Dr. Ethem Esen
Anadolu Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü

ÖZET

Çalışmanın temel amacı, BIST Sınai sektör endeksi içerisinde yer alan XKAGT (Orman-Kâğıt-Basım) alt sektör endeks getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesidir. Bu kapsamda analize dâhil edilen veriler 2007:Q1- 2017:Q3 dönemini kapsamaktadır. Anılan dönemde XKAGT (Orman-Kâğıt-Basım) alt sektör endeks getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler olan büyüme, para arzı, faiz oranı, enflasyon, işsizlik, sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranı, ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi, döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomik belirsizlik endeksi arasındaki ilişkiler VAR modeli ile analiz edilmiştir. Çalışma sonuçları XKAGT (Orman-Kâğıt-Basım) alt sektör endeks getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin farklı yön ve boyutta olduğunu göstermektedir.

Anahtar Sözcükler: BIST XKAGT Endeksi, Orman-Kâğıt-Basım Endeksi, Makroekonomik Değişkenler, VAR Analizi

DETERMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN XKAGT SUB-SECTOR RETURN AND SELECTED MACROECONOMIC VARIABLES BY VAR ANALYSIS

ABSTRACT

The main purpose of the study is; the analysis of the relationship between macroeconomic variables and XKAGT (*Wood-Paper-Printing*) index which is sub-sector index included in industrial sector index. In this context, the relationship between the XKAGT (*Wood-Paper-Printing*) sub sector index return and growth rate, money supply, interest rate, inflation, unemployment, industrial production index, capacity utilization rate, import, export, foreign trade balance, exchange rate, consumer confidence index and economic uncertainty index were analyzed with the VAR model for 2007Q1-2017Q3. The study results show that the relationship between macroeconomic variables and XKAGT (*Wood-Paper-Printing*) subsector indices is in different directions and dimension

Keywords: XKAGT Index, Wood-Paper-Printing Index, Macroecenomic Variable, VARs

GİRİŞ

Küreselleşme ile ekonomilerin, sektörlerin ve işletmelerin birbirleri ile olan ilişkisi artmıştır. Bölgesel olarak başlayan ekonomik krizler küresel boyutlara ulaşırken, gelişmiş ekonomilerde yaşanan iyimser beklentilerin etkileri de gelişmekte olan ülkelere yansımaktadır. Makroekonomik değişkenlerin hisse senedi getirilerine olan etkisinin bilinmesi getirilerini en üst düzeye çıkarmak isteyen yatırımcılara yardımcı olacaktır.

Türkiye'de kâğıt tüketimi gelişmiş ülkelerin gerisinde yer almaktadır. Nüfus artışı, ekonomik gelişme ve refah seviyesinin yükselmesi kâğıt tüketimini artıracak unsurlardandır. Gelişmekte olan Türkiye Ekonomisinde kâğıt talebinde meydana gelecek artışa bağlı olarak kâğıt tüketiminin artması ve kâğıt sektörünün büyümesi beklenmektedir. Bu yüzden sektör getirisini etkileyen makroekonomik değişkenlerin bilinmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada BİST XKAGT alt sektör endeks getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki VAR analizi kullanılarak araştırılmıştır. Türkiye'de yapılan çalışmaların genellikle imalat

sanayi hisse senedi getirilerini incelemesinden dolayı bu çalışmanın alt sektör baz alınarak yapılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmada alt sektör endeks getirisi ile para arzı, beklenti anketi, işsizlik oranı, büyüme arasında ilişki olup olmadığı VAR analizi ile incelenmiştir. Bu bağlamda birinci bölümde literatürde yer alan çalışmalar; ikinci bölümde kâğıt, orman ve basım sektörlerine ait sektör bilgileri paylaşılacaktır. Sonraki kısımda çalışmanın yöntem ve veri seti ile elde edilen bulgular paylaşılacaktır. Çalışmanın sonuç kısmında ise, çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda yapılan değerlendirmeye ve önerilere yer verilmiştir.

LİTERATÜR

Literatürde hisse senedi getirileri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiye ilişkin farklı ülke ya da ülke grupları için farklı yöntemler kullanan birçok çalışma olmasına rağmen, kâğıt sektörü özelinde yapılan çalışmalar oldukça yetersizdir.

Hisse senedi getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan Kwon ve Shin (1999)'in çalışması, makroekonomik değişkenler ve Kore Borsası hisse senedi getirisi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Ocak 1980-Aralık 1992 dönemine ait veriler eşbütünleşme ve nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular; para arzı, üretim endeksi, ticaret dengesi döviz kuru ile hisse senedi getirileri arasında uzun dönemli ilişki olduğunu göstermektedir.

Ratanapakorn ve Sharma (2007), S&P500 hisse senedi getirisini etkileyen makroekonomik değişkenleri incelemişlerdir. Çalışmada Ocak 1975 – Nisan 1999 dönemine ait aylık veriler Granger nedensellik testi ve varyans ayrıştırma yöntemi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgularda, hisse senedi getirisi ile uzun dönemli faiz oranı arasında negatif ilişki saptanmıştır. Hisse senedi getirisi ile döviz kuru, kısa vadeli faiz oranı, para arzı, sanayi üretimi ve enflasyon arasında ise pozitif ilişki bulunmuştur.

Zügül ve Şahin (2009), en küçük kareler yöntemi ile İMKB100 endeksini etkileyen değişkenleri incelemiştir. 2004:01-2008:12 dönemini kapsayan çalışmanın sonucuna göre; M1 para arzı, faiz ve döviz kuru ile hisse senedi getirisi arasında negatif ilişki bulunurken; enflasyon ile hisse senedi getirisi arasında pozitif ilişki bulunmuştur.

Özer vd. (2011), hisse senedi fiyatlarını etkileyen makroekonomik değişkenleri araştırmak için, Ocak 1996-Aralık 2009 dönemini kapsayan aylık verileri Granger nedensellik testi ve VEC modelleri ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgularda, hisse senedi fiyatları ile TÜFE, dış ticaret dengesi, altın, para arzı ve sanayi üretim endeksi arasında tek yönlü nedensellik olduğu saptanmıştır. Döviz kuru ile hisse senedi fiyatları arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Sayılgan ve Süslü (2011), makroekonomik değişkenlerin gelişmekte olan ülke hisse senedi getirileri ile ilişkisini araştırmıştır. 1999-2006 dönemine ait çeyreklik veriler dengeli panel veri analizi ile incelenmiştir. Çalışmanın sonucuna göre, döviz kuru, enflasyon, S&P500 endeksi hisse senedi getirisini etkilemektedir. Faiz, büyüme, para arzı ve petrol ile hisse senedi getirisi arasında ise herhangi bir ilişki saptanmamıştır.

Kaya vd. (2013), makroekonomik değişkenler ile İMKB100 endeksi arasındaki ilişkiyi çoklu regresyon modeli kullanarak incelemiştir. Ocak 2002-Haziran 2012 dönemindeki hisse senedi getirileri; döviz kuru, faiz oranı, para arzı, sanayi üretim endeksi değişkenleri ile açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, endeks getirisi döviz kurundan negatif etkilenirken, para arzından pozitif etkilenmektedir.

Balı vd. (2014), makroekonomik değişkenlerin BİST100 endeksi üzerine etkilerini araştırmıştır. 2003:01-2013:05 dönemindeki aylık veriler çoklu doğrusal regresyon modeli ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, BİST100 endeksi faiz oranı ve enflasyondan negatif etkilenirken;

gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH) ve sanayi üretim endeksinden pozitif etkilenmektedir. Para arzı ve BİST100 arasında ise anlamlı bir ilişki yoktur.

Güngör ve Kaygın (2015), İMKB'de işlem gören imalat sektörü işletmelerinin hisse senedi fiyatlarını etkileyen değişkenleri araştırmışlardır. 2005-2011 dönemine ait veriler dinamik panel veri analizi ile incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, döviz kuru, sanayi üretim endeksi ve petrol hisse senedi fiyatını pozitif etkilemektedir. Enflasyon, GSYH, altın, faiz ve dış ticaret dengesi ise hisse senedi fiyatını negatif etkilemektedir. Ayrıca finansal oranlar ile hisse senedi fiyatı arasında anlamlı ilişki vardır.

Khan vd. (2015), Güney Asya (Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka, Hindistan) hisse senedi getirileri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1998-2012 arası veriler VAR yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma sonucunda dış ticaret dengesi, döviz kuru ve faiz oranı ile hisse senedi getirisi arasında ilişki saptanmıştır.

Linck ve Decourt (2016), makroekonomik değişkenlerin Brezilya hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemiştir. 2000-2010 dönemindeki veriler çoklu regresyon ile incelenmiştir. Araştırma sonucuna göre, faiz ve GSYH ile hisse senedi getirisi arasında ilişki vardır. Bununla birlikte, enflasyon ile ilişki bulunamamıştır.

Belen ve Karamelikli (2016), çalışmasında döviz kuru (dolar) ile BİST100 endeksi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada Ocak 2006-Aralık 2014 dönemindeki aylık endeks getirileri ARDL eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. Çalışmada para arzının hisse senedi getirilerini olumlu etkilediği görülmüştür. Döviz kurunun hisse senedi getirisi ile ilişkisi ise negatif çıkmıştır. Kamışlı vd. (2016), BİST sınai (XUSIN), hizmet (XUHIZ) ve mali (XUMAL) sektör getirileri arasındaki oynaklık yayılımlarını Hafner ve Herwartz (2006) varyansta nedensellik testi ile analiz etmiştir. Çalışmada oynaklık yayılımları 2008 Küresel Krizi ve Yunanistan Krizine bağlı olarak 3 ayrı dönemde incelenmiştir. Çalışmada, 2008 Küresel Krizi öncesi BİST sınai ve mali sektör getirileri arasında oynaklık yayılımı olduğu, ancak yaşanan krizlere bağlı olarak yayılım ilişkilerinin değiştiği sonucuna ulaşılmıştır.

Alper ve Kara (2017), makroekonomik değişkenlerin Borsa İstanbul Sınai Endeksi üzerine etkilerini incelemiştir. 2003:1-2017:2 dönemini kapsayan veriler varyans ayrıştırma ve etki tepki analizi ile incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, hisse senedi getirilerini etkileyen en önemli değişken döviz kurudur. Altın fiyatları, dış ticaret dengesi, sanayi üretim endeksi ve faiz oranında meydana gelen değişimler hisse senedi getirisini etkilemektedir. Enflasyon oranı, para arzı, reel petrol fiyatları değişkenlerinin ise hisse senedi getirileri ile anlamlı ilişkisi saptanmamıştır.

Kâğıt sektörüne ilişkin yapılan çalışmalardan Sandalcılar (2012), Türkiye'de büyüme ve kâğıt tüketimi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. 1969-2009 dönemini kapsayan yıllık büyüme verileri Granger nedensellik testi ile incelenmiştir. Türkiye'de kâğıt tüketimi ekonomide yaşanan gelişmelerden etkilenmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, büyüme ve kâğıt tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Çabuk vd. (2014), Türkiye'de 1982-2006 döneminde kâğıt-karton sektörüne ait ithalat, ihracat ve üretim miktarlarını kullanarak 2007-2021 döneminde meydana gelecek ithalat, ihracat ve üretim miktarını tahmin etmeye çalışmıştır. İlgili döneme ait veriler regresyon analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, 2006-2021 döneminde kâğıt-karton sektörüne ait ithalatın %17, ihracatın %49, üretimin ise %56 artış göstermesi beklenmektedir.

Sevil vd. (2015), BİST sınai alt sektör getiri oynaklıklarını, varyansta kırılmaları belirleyerek TARCH modeli ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda özellikle politik risklerin XKAGT, XTAST, XMANA ve XMESY alt sektörlerinin getiri oynaklığında kırılmalara neden olduğu vurgulanmıştır.

Johnston (2016), internet kullanımındaki yaygınlaşmanın kâğıt sektörü üzerini etkilerini "Küresel Orman Ürünleri Modeli" ile incelemiştir. Küresel ölçekte internet kullanımının 2050 yılı için

yaygın kullanıma ulaşacağına, 2100 yılı için ise tam kullanıma ulaşacağına dair iki tahminde bulunulmuştur. Tahmin bulgularına göre internet kullanımı yaygınlaştıkça baskı ve yazı kâğıdı tüketimi düşmektedir. 2030 yılında ABD'de baskı ve yazı kâğıdı tüketimi 10,9-12,2 milyon ton (%59-66) civarında azalacaktır. Çalışma internet kullanımının yaygınlaşması ile baskı ve yazım kâğıtlarının tüketiminin azalacağını ortaya koymaktadır.

Eyüboğlu ve Eyüboğlu (2018), BİST100 endeksi ve BİST alt sektör endeksleri ile dolar ve avro arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 03.01.2011-26.05.2016 tarihleri arasındaki dönem için ilgili sektör endeksleri ile ilgili döviz kurlarının günlük verileri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ARDL modelinden elde edilen bulgulara göre, BİST Tekstil Deri endeksi ile avro arasında uzun dönemli negatif bir ilişki vardır. Dolar ile BİST Tekstil Deri, BİST Ticaret, BİST Teknoloji arasında uzun dönemli negatif ilişki vardır. BİST Orman-Kâğıt-Basım endeksi ile ilgili kurlar arasında ise kısa dönemli negatif ilişki tespit edilmiştir.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE KÂĞIT SEKTÖRÜ

Kâğıt üretimi 2013 yılında küresel ölçekte 274 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Bu üretimde en yüksek payı ambalaj ve etiket kâğıdı oluşturmuştur. En yüksek ikinci paya sahip yazı ve baskı kâğıdını (%27), gazete (%9) ve temizlik kâğıdı (%8) takip etmiştir (Çevik, 2016). İnternet ve teknolojik cihaz kullanımının yaygınlaşması baskı ve gazete kâğıdı tüketiminde düşüşe neden olmaktadır.

Euler Hermes araştırma raporuna göre 2017 yılında küresel ölçekte kâğıt ve selüloz üretimi 410 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Çin başta olmak üzere Asya ülkeleri üretimin ve tüketimin %50'sini gerçekleştirmiştir (Euler Hermes economic research, 2018).

Türkiye'de kişi başına düşen kâğıt tüketimi ise 75 kg civarında gerçekleşmektedir. Türkiye'deki tüketim miktarı ABD (216 kg) ve Almanya (246 kg) gibi gelişmiş ülkelerin gerisindedir (Çevik, 2016).

Dünyada kâğıt ürünlerinin ithalat ve ihracatı 2013-2016 yılları arasındaki dönemde yaklaşık %11'lik bir azalma göstermiştir. 2013-2016 yılları arası Dünya kâğıt ürünleri ithalatı ve ihracatına ilişkin veriler Tablo 1'de sunulmuştur. Tabloya göre, 2016 yılında Dünya kâğıt ürünleri ithalatı 155,8 milyar dolar iken ihracatı ise 153,5 milyar dolardır.

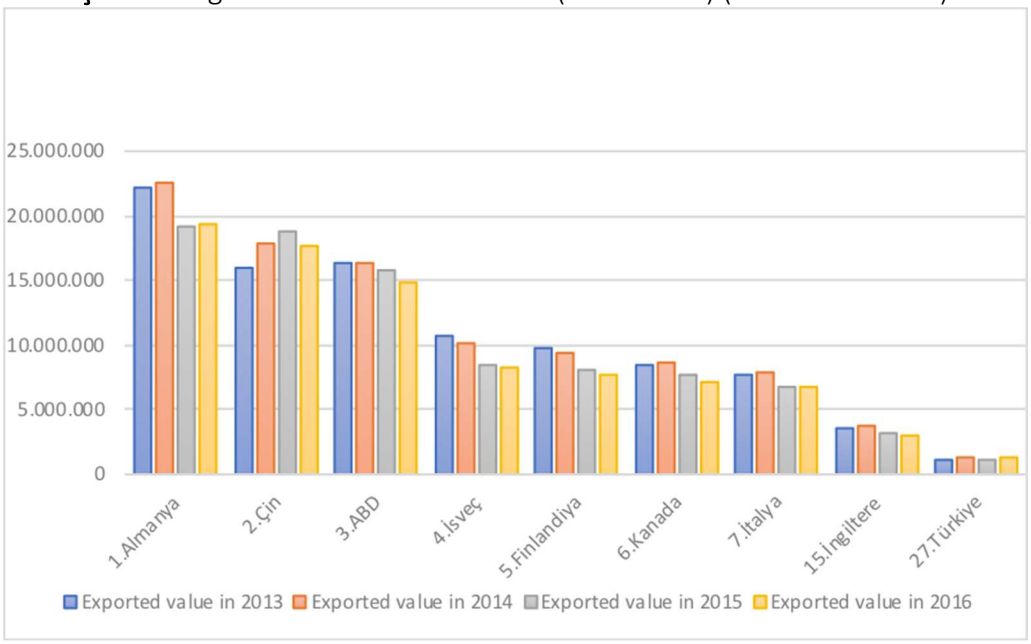
Tablo 1. Dünyada Kâğıt Ürünleri İthalatı-İhracatı (Milyar Dolar)

DÜNYADA KÂĞIT ÜRÜNLERİ İTHALATI-İHRACATI					
	2013	2014	2015	2016	% DEĞİŞİM
İTHALAT	175	177	157,8	155,8	-10,97%
İHRACAT	172,5	174,3	156,5	153,5	-11,01%

Kaynak: Trademap

2013-2016 yılları arası dönemde Dünya kâğıt ürünleri ihracatına ilişkin değerler ve ülke sıralaması Şekil 1'de gösterilmiştir. 2013-2016 yılları arasındaki Dünya kâğıt ürünleri ihracat miktarı değerlerinde Almanya, Çin ve ABD başı çekmektedir. Türkiye ihracatta 27. sırada yer almaktadır. Türkiye'nin Dünya kâğıt ihracatındaki payı ise %0,88'dır. Türkiye'nin en yüksek ihracat yaptığı ülkeler; İngiltere, Irak, İsrail, Yunanistan, İran ve Mısır olmuştur.

Şekil 1. Kâğıt Ürünleri İhracat Miktarı (2013-2016) (1000 ABD doları)

Kaynak: Trademap

Kâğıt ürünleri sektörü birçok sanayi kolunun tedarikçisi konumunda olduğu için sanayi üretimi ile kâğıt ürünleri sektörünün üretimi yakından ilişkilidir. 2006-2013 yılları arasında sanayi üretimi %32,4 artarken kâğıt ve karton ürünlerinin üretimi %45,9 oranında artmıştır (Türkiye İş Bankası, 2017).

VERİ SETİ VE BULGULAR

Bu çalışmanın amacı, BİST XKAGT alt sektör endeks getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Borsa İstanbul XKAGT alt sektör endeksi 14 işletmeden oluşmaktadır. Çalışmada endeks getirisi ile para arzı, beklenti anketi, işsizlik ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. İlgili değişkenlere ait 2007:1-2017:4 dönemine ait çeyreklik veriler VAR analizi kullanılarak incelenmiştir. Araştırmada kullanılan veriler Thomson Reuters veri terminali ile elde edilmiştir.

BİST XKAGT alt sektör getirisi ile para arzı, beklenti anketi, işsizlik ve büyüme göstergelerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Med.	Max.	Min.	S.D.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	ADF
XKAGT	0.01	0.01	0.22	-0.39	0.12	-0.95	4.42	10.06*	-4.0197*
LM1	18.94	18.86	19.92	18.00	0.58	0.08	1.75	2.91	-0.0445
SURVEY	8.00	7.65	11.70	5.60	1.40	0.93	3.38	6.57**	-3.0419**
UNEMP	10.16	10.00	13.70	8.20	1.36	0.76	2.94	4.12	-2.8595***
GDP	5.07	5.50	11.70	-14.40	5.10	-1.68	6.84	46.71*	-2.2191

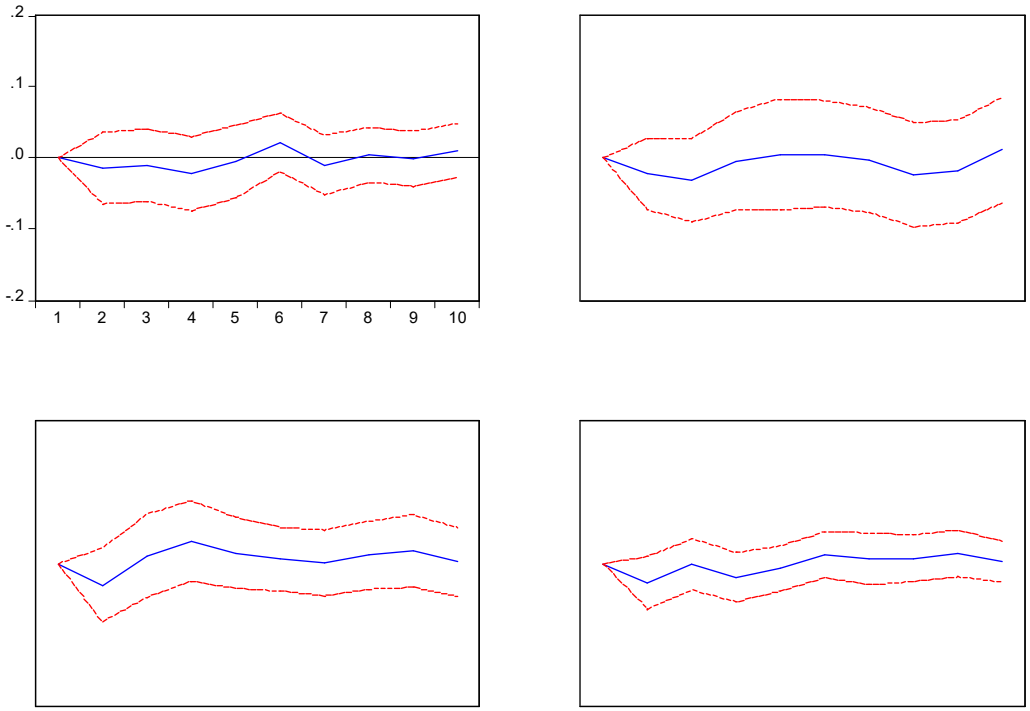
Zaman serileri arasındaki ilişki analiz edilirken, serilerden doğru sonuçlar almak için analizde durağan olan seriler kullanılmalıdır. Araştırmada kullanılan serilerin durağanlığı ADF birim kök testi ile test edilmiştir. Büyüme ve para arzı serilerinin durağan olmadığı, BİST XKAGT alt sektör endeks getirisi, işsizlik oranı ve beklenti anketi serilerinin durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Durağan olmayan seriler durağanlaştırıldıktan sonra BİST XKAGT alt sektör endeks getirisi ile ilgili makroekonomik değişkenler arasındaki ilişki VAR yaklaşımı ile analiz edilmiştir.
Tablo 3'de gösterilen Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, alt sektör getirisi ile incelenen makroekonomik değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişki saptanamamıştır.

Tablo 3. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

D(LM1) ≠ > XKAGT	0.8705
SURVEY ≠ > XKAGT	0.563
UNEMP ≠ > XKAGT	0.2769
D(GDP) ≠ > XKAGT	0.5612

Ortalama 10 çeyreklik periyot için etki-tepki analizi sonuçlarına Şekil 2'de yer verilmiştir. Analiz sonucundan elde edilen bulgulara göre anlamlı bir etki-tepki analizi elde edilememiştir.

Şekil 2. XKAGT Etki Tepki Grafiği

Tablo 4'de ise varyans ayrıştırması sonuçları gösterilmiştir. Elde edilen bulgulara göre BİST XKAGT alt sektör endeksinde meydana gelen değişikliklerin %78'i sektörün kendi dinamiklerinden, %4'ü para arzından, %6'sı beklenti anketinden, %8'i işsizlik oranından ve %4'ü ise büyümeden kaynaklanmaktadır.

Tablo 4. Varyans Ayrıştırması

Variance Decomposition of XKAGT

DLXKAGT	D(LM1)	SURVEY	UNEMP	D(GDP)
78.01369	3.684084	6.188391	7.627861	4.485971

SONUÇ

Çalışmada BİST XKAGT alt sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler VAR Modeli ile analiz edilmiştir. Yapılan analiz sonucunda ilgili değişkenler arasında farklı boyutlarda ilişkiler tespit edilememiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ilgili makroekonomik değişkenler ve BİST XKAGT alt sektör getirisi arasında nedensellik ilişkisi saptanamamıştır. Varyans ayrıştırması sonuçlarına göre alt sektör endeks getirisinde meydana gelen değişimler büyük oranda sektör dinamiklerinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; para arzı ile getiri arasında ilişki bulunmaması Sayılgan ve Süslü (2011), Balı (2014), Alper ve Kara (2017) çalışmaları ile benzer sonuç göstermektedir. Büyüme ile hisse senedi getirisi arasında ilişki tespit edilememesi Sayılgan ve Süslü'nün (2011) çalışması ile benzer sonucu ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

Alper, D., & Kara, E. (2017). Borsa İstanbul'da hisse senedi getirilerini etkileyen makroekonomik faktörler: BİST Sınai Endeksi üzerine bir inceleme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *22*(3), 713–730.

Balı, S., Cinel, M. O., & Günday, A. H. (2014). Hisse senedi fiyatlarını etkileyen temel makroekonomik faktörlerin BİST100 Endeksi'ne etkisinin ölçümlenmesi. *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, *4*(9), 46–50.

Belen, M., & Karamelikli, H. (2016). Türkiye'de hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasındaki ilişkinin incelenmesi : ARDL yaklaşımı. *Istanbul University Journal of the School of Business*, *45*(1), 34–42.

Çabuk, Y., Karayılmazlar, S., Aytekin, A., Onat, S. M., & Kurt, R. (2014). The Turkish paper and paperboard industry: A study of the statistical assessment, analysis and forecast. *Journal of the Faculty of Forestry Istanbul University*, *64*(1), 67–79. https://doi.org/10.17099/jffiu.55245

Çevik, B. (2016). *Kağıt ve kağıt ürünleri sektörü*, İş Bankası, İktisadi Araştırmalar Bölümü.

Euler Hermes economic research. (2018). *Global sector report paper*. http://www.eulerhermes.com/economic-research/blog/EconomicPublications/Paper-global-sector-report-feb18.pdf (erişim tarihi: 30.05.2018)

Eyüboğlu, S., & Eyüboğlu, K. (2018). Borsa İstanbul Sektör Endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişkilerin incelenmesi: ARDL modeli. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *11*(1), 8–28. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/doi/10.25287/ohuiibf.332352

Güngör, B., & Kaygın, Y. C. (2015). Dinamik panel veri analizi ile hisse senedi fiyatini etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *KAÜ İİBF Dergisi*, *6*(9), 149–168.

İstanbul Sanayi Odası. (2015). *Kagıt, Kagıt Ürünleri ve Basım Sanayi. http://www.iso.org.tr/projeler/arastirmalar/sektorel-arastirmalar/sektor-raporlari/*

Johnston, C. M. T. (2016). Global paper market forecasts to 2030 under future internet demand scenarios. *Journal of Forest Economics*, *25*, 14–28. https://doi.org/10.1016/J.JFE.2016.07.003

Kamışlı, M., Kamışlı, S., & Sevil, G. (2016). The Effects of Crises on Volatility Spillovers between Borsa Istanbul Sector Indexes. *Advances in Economics and Business, 4*(7), 339-344.

https://doi.org/10.13189/aeb.2016.040703
Kaya, V., Çömlekçi, İ., & Kara, O. (2013). Hisse Senedi Getirilerini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler 2002-2012 Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *35*(35), 167–175.
Khan, M. N., Tantisantiwong, N., Fifield, S. G. M., & Power, D. M. (2015). The relationship between South Asian stock returns and macroeconomic variables. *Applied Economics*, *47*(13), 1298–1313. https://doi.org/10.1080/00036846.2014.995360
Kwon, C. S., & Shin, T. S. (1999). Cointegration and causality between macroeconomic variables and stock market returns. *Global Finance Journal*, *10*(1), 71–81. https://doi.org/10.1016/S1044-0283(99)00006-X
Linck, L., & Decourt, R. F. (2016). Stock returns, macroeconomic variables and expectations: evidence from Brazil. *Pensamiento Y Gestión*, (40), 91–112.
Özer, A., Kaya, A., & Özer, N. (2011). Hisse senedi fiyatları ile makroekonomik değişkenlerin etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *26*(1), 163–182.
Ratanapakorn, O., & Sharma, S. C. (2007). Dynamic analysis between the US stock returns and the macroeconomic variables. *Applied Financial Economics*, *17*(5), 369–377. https://doi.org/10.1080/09603100600638944
Sandalcılar, A. R. (2012). Türkiye'de kağıt tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: eşbütünleşme ve nedensellik analizi. *C:Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *13*(2).
Sayılgan, G., & Süslü, C. (2011). Makroekonomik fatörlerin hisse senedi getirilerine etkisi: Türkiye ve gelişmekte olan piyasalar üzerine bir inceleme. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, *5*(1), 73–97.
Sevil, G., Kamışlı, M., & Kamışlı, S. (2015). Asymmetry and Leverage Effect of Political Risk on Volatility: The Case of BIST Sub-sector. *Journal of Applied Finance & Banking*, 5(6), 37-50.
T.C. Bilim Teknoloji ve Sanayi Bakanlığı. (2017). *Mobİlya sektörü raporu (2017)*.
Türkiye İş Bankası. (2017). *Sektörlerle ilgili 2017 beklentileri*.
Zaimoğlu, S. (2012). *Türkiye kağıt ve kağıt ürünleri sektörü raporu (TOBB)*.
Zügül, M., & Şahin, C. (2009). İMKB 100 Endeksi ile bazı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeye yönelik bir uygulama. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, *Nisan*(16), 1–16.
www.trademap.org Erişim tarihi: 02.03.2018
www.kap.gov.tr Erişim tarihi: 02.03.2018
www.unece.org Erişim tarihi: 02.03.2018
www.fao.org Erişim tarihi: 02.03.2018
www.tcmb.gov.tr Erişim tarihi: 02.03.2018

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANININ ŞEYH ŞAMİL'E VE MÜCADELESİNE YAKLAŞIMI

Berna Akyüz Sizgen
Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Sosyal bilimler içinde yolu en çok kesişen bilim dalları tarih ve edebiyattır. Tarih yazıcıları bu ilişkiyi, edebî ürünlere tarihsel belge muamelesi yaparak kurarlar. Edebiyatçılar ise tarih biliminden, onun kendilerine sunduğu malzemeyi kurgusal boyuta taşıyarak faydalanırlar.

Özellikle Cumhuriyet döneminde halka tarih sevgisi ve bilinci aşılamayı misyonunun bir parçası olarak gören Türk romanı, Şeyh Şamil ismine duyarsız kalmamıştır. Bu çalışmanın merkezinde de tarihsel bir veri olarak Şeyh Şamil ve liderlik yaptığı Kafkasya özgürlük mücadelesi vardır.

Çalışma, Kafkasya özgürlük mücadelesinin tarihsel süreci hakkında verilen bilgilerle başlamaktadır. Ardından Şeyh Şamil'in söz konusu mücadeledeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ana metinde ise önce tarihsel olgu kavramı ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir. Sonrasında, çalışmaya esas teşkil eden romanların, Şeyh Şamil ile ilgili tarihsel verileri işleme yöntemleri tahlil edilmiştir. Yazarların; Kafkasya, Kafkasya halkı ve haklı mücadelesi, bu mücadele içinde Şeyh Şamil'e öncü olan isimler, kişisel özellikleri ve lider kimliği ile Şeyh Şamil hakkındaki tahlilleri, bu bölümün temel konusudur. Ulaşılan sonuçlar, Şeyh Şamil vak'ası özelinde, Cumhuriyet dönemi romancımızın tarihe yaklaşım biçimi hakkında da önemli veriler sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Şeyh Şamil, tarihsel olgu, Türk romanı.

THE APPROACH OF THE TURKISH NOVEL OF THE REPUBLICAN ERA TO SHEIKH SHAMIL AND HIS STRUGGLE

ABSTRACT

The Turkish novel of the Republican era, which had as part of its mission to instill love of history and awareness into the public, did not remain insensitive to the name Sheikh Shamil. This study is centered on Sheikh Shamil and the Caucasian liberation struggle that he led.

The study starts with an overview of the historical process of the Caucasian liberation struggle. It then attempts to identify the position of Sheikh Shamil in the struggle. The body of the study first presents definitions of the concept of historical fact. It then includes an analysis of the method by which the novels composing the corpus of the study processed the historical data about Sheikh Shamil. The body mainly focuses on how the authors treat, in their novels, the people of the Caucasus and their struggle, the pioneers leading Sheikh Shamil, and Sheikh Shamil's personality traits and leader identity.

Keywords: Sheikh Shamil, Caucasus, historical fact, Turkish novel.

GİRİŞ

Şeyh Şamil, Kafkasya özgürlük hareketinin tarihinde bir devamlılığa işaret eder. Bu nedenle, onu yalnızca tarihsel süreç, içine doğduğu şartlar ve toplum üçgeninden ele alarak tahlil etmeye çalışmak, eksik bir yaklaşımdır. Aynı şekilde Şeyh Şamil'in Cumhuriyet Dönemi Türk romanında nasıl ve hangi gerekçelerle tahlil edildiğini anlamak için de önce Şeyh Şamil'in, söz konusu özgürlük hareketinin liderliğini üstlendiği zamana kadar Kafkasya'da neler yaşandığına bakmak gerekmektedir.

ŞEYH ŞAMİL'İN LİDERLİK YAPTIĞI DÖNEME KADAR KAFKASYA TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Rusların tarih sahnesine çıkışı, Altınordu devletinin çökme sürecine denk gelir. Yaklaşık üç yüz yıl Müslüman Türklerin hâkimiyetinde kalan Ruslar, devletlerini kurduktan sonra, Müslümanlara yönelik emperyalist faaliyetlere ve katliamlara başlarlar. (Tavkul, 2002: 21, Barlas, 1999: 34) Korkunç İvan'ın 1552'de Kazan, 1556'da Astrahan hanlıklarını istila etmesiyle başlatılabilecek bu

süreç, Deli Petro döneminde millî bir hedef ve siyaset olarak benimsenir: Ruslar sıcak denizlere inebilmek için Kafkasya halklarına ve coğrafyasına hâkim olmak zorundadır. (Tavkul, 2002: 23, Barlas, 1999: 35)

Çariçe II. Katarina döneminde Ruslar, Kırım'ı istila eder ve bölgedeki Kazakları güçlendirerek Kafkasya'nın iç kısımlarına doğru yayılma çabası güderler. 1785 yılı ise Kafkas-Rus savaşlarının karakterinin değiştiği yıldır. (Tavkul, 2002: 28) Çünkü İmam Mansur Ruslara karşı gazavat ilan etmiş ve çağrısı Kafkas halkları arasında büyük bir yankı bulmuştur. Mansur'un liderliğindeki Çerkezler, Çeçenler ve diğer kabileler Ruslarla kıran kırana mücadele etse de İmam Mansur 1791'de Osmanlı Devleti ile Rusları karşı karşıya getiren Anapa Kalesi kuşatmasında ele geçirilir ve birkaç yıl sonra ölür. (Baddaley, 1989: 77-79) İmam Mansur, Kafkasya dağlılarının ulusal önderi ve doğu halkları arasında müridizm fikrini yayan ilk imam ve liderdir. (Barlas, 1999: 43) Müridizm ise "uzun süren savaşlar boyunca Ruslara karşı koyan Dağlıların, özgürlük aşkının dinî inanç ve ruhla kaynaşmasıyla ortaya çıkan yeni bir dünya görüşü ve yaşam felsefesi"dir. (Baddaley, 1989: 229)

İmam Mansur'un esir düşmesi ile kesintiye uğrayan müridizm hareketi ve gazavat ruhu, kırk yıl kadar sonra Kafkasya'nın doğusunda yeniden canlanır ve ikinci müridizm hareketi olarak anılır. (Tavkul, 2002: 35) Bu dönemde müridizm dinî karakterine politik özelliklerini de ekleyerek, hatta zaman içinde daha da politikleşerek, özgürlük mücadelesine dönüşür. (Baddaley, 1989: 232-234) Gazi Muhammed'in liderliğinde büyüyen ikinci müridizm hareketi, Dağıstan'ın hanlar ve beyler tarafından ezilen insanlarını, zengin-fakir, bey-köle diye ayırmayan, "dinî bir uyanış(ı) ve Ruslara karşı özgürlük hareketinin esasını" oluşturur. (Tavkul, 2002: 35)

1820-1828 yılları arasında Gazi Muhammed öncü olarak çalışmalara başladığında "Kafkasya ve bilhassa Dağıstan paramparça edilmiş; halk, Hanlıklar, Beylikler arasında bölünmüş, topluluklar birbirinden koparılmış ve parçalanmıştır". (Barlas, 1999: 58) Kısacası Kafkasya bir yıkım içindedir. Gazi Muhammed 1830 yılına kadar Kafkasya, bilhassa Dağıstan halkını, İslam'ın özgürlük dini olduğuna, "hukuk ve ülke olarak özgür olunmadan" dinin gereklerinin yerine getirilemeyeceğine dair örgütler. (Barlas, 1999: 59) Onun ünü Rus ordularıyla giriştiği mücadeleler esnasında kazandığı başarılarla iyice yayılır. Fakat 1832 yılında Rus orduları Çeçenistan'ı işgal eder ve Dağıstan sınırına dayanır. Gazi Muhammed yakın arkadaşı Şamil ile birlikte Gimri'ye sığınır. Ruslar Gimri'yi de kuşatır ve Gazi Muhammed'i şehit eder. Şamil ise yaralı olarak kurtulmayı başarır. (Tavkul, 2002: 38)

Bu arada Ruslar müridizm hareketinin son bulduğuna inanıp geri çekilirken Kafkas halkı Hamzat Bek'i İmam olarak seçer. İmam Hamzat, Avar bölgesinde otoritesini kabul ettirir ve liderliğini devraldığı müridizm hareketi güç kazanır. Fakat İmam Hamzat bu görevde fazla kalamadan bir suikaste kurban gider. Aşilta'da toplanan müritler, Şamil'i imam seçerler ve böylece Ruslara karşı yıllarca sürecek olan direnişin lideri İmam Şamil olur. (Tavkul, 2002: 39, Barlas, 1999: 90-91) Şamil, bu görevi, "Gaazi Muhammed öldü deyü, men Şerî'ati, za'îf olmaka koymanam. Ondan Büyük Peygamber 'Aleyhisselâm da gitdi. Mû'min olan kesler(kimseler), çıksun. Şerî'at'e razı olmıyana, kılınç uracağum" diyerek kabul eder ve sözünü tutar. (Kırzıoğlu, 2000: 12)

ŞEYH ŞAMİL VE KAFKASYA ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİNE KATKISI

26 Haziran 1797'de Gimri'de, Dengav Muhammed ile Bahu Mesedu'nun ilk çocuğu olarak dünyaya gelen Şamil'in gerçek ismi Ali'dir. Ali, 6 yaşına kadar zayıf ve ince yapılıdır, sık sık hastalanır. Bunun üzerine ailesi tarafından geleneklere uygun biçimde, adı değiştirilir ve Şamil ismi ile anılmaya başlar.[1] Şamil, "isim değişmesinin mi buna tesiri olmuştu, bilemem" (Aktaran:

[1]Fahrettin Kırzıoğlu, bu ismin aslının "*Şamil değil, (bir İsmail/İbrani Peygamberi'nden gelen) Şamûil*," olduğunu ifade eder ve Dağıstan zafer tarihini Latinceye aktardığı eserinde ismi, Şamûil olarak kullanır. Kırzıoğlu kanıt olarak, "*Hazret'in Elyazısıyla imzası ve kullandığı (Altı Kollu-Yayvan Yıldızlı ve 'Ashab'i Kefh' denen Dağ Mağarasında yıllarca*

Barlas, 1999: 94) şeklindeki sözleriyle işaret ettiği üzere, bu vak'adan sonra hızlı bir değişim yaşar. Serpilir, büyük güç ve enerji sahibi bir genç olarak çeşitli spor dallarında kendisini geliştirir. Öyle ki yirmili yaşlarında rakibi bulunmayacak kadar güçlüdür. Dayanıklılığı, gözüpekliği Kafkasya halkı arasında hakkında efsanevî söylentilere yol açmaya başlamıştır. Bu arada Şamil sadece bedenini eğitmemiştir. O küçük yaşlardan itibaren önemli muallimlerden dersler de almış ve böylece kişiliğini de manevi ve dini değerlerle donatmıştır. (Baddaley, 1989: 235-236)

Süreç, Şamil'i Kafkasya'daki ikinci müridizm hareketinin liderliğine taşıdığında ise o, hedef ve yöntemini belirlemiştir. Buna göre, Hazar Denizi ile Karadeniz arasında kalan Kafkasya, çok başlılığa son verilerek tek devlet haline getirilmelidir. Bu nedenle yerleşik düzen, yani hanlık sistemi, kabile, soy-sop, gelenek yasaları ortadan kaldırılmalı, yöneten ile yönetilen ayrımı yok edilmelidir. Bu, ancak, ilahi adaleti ve İslam hukukunu gözeterek ulaşılabilecek bir nihaî hedeftir. (Barlas, 1999: 101)

Şamil, onun hedef ve yöntemlerini benimseyen naipleri ve Kafkasya halkı, bu nihaî hedef uğruna uzun yıllar sürecek mücadeleler içine girerler. Bu sürecin, Ahulgoh, Dargo, Gergebil, Şamhal, Temirhan Şura, Veden gibi çok önemli durak ve aşamaları vardır. Bütün bu süreçte birçok kez yaralanan, birçok kez geri çekilmek zorunda kalan, kişisel yaşamından ve ailesinden ödün veren Şamil, nihaî hedefini asla unutmaz. Onun savaşlardaki kahramanlıkları, Ruslara karşı direnç ve kararlılığı, askere ve halka karşı sergilediği adalet merkezli tutumu dilden dile yayılmış, 1849 yılına gelindiğinde Çeçenistan ve Dağıstan kabileleri üzerindeki hâkimiyeti en üst düzeye ulaşmıştır. (Tavkul, 2002: 45) Onun, General Grabe, General Feze, Prens Vorontsov gibi önemli Rus komutanlara yaşattığı yenilgilerle artan ünü zamanla tüm Kafkasya halkını etkiler. Örneğin Kumuklar ve Kabardeyler da Şamil'in örgütleme çabaları sonunda Ruslara karşı hareketlenirler. (Tavkul, 2002: 41)

Şamil'in süreç içindeki kararlılığında naiplerinin ve yoldaşlarının etkisi çok büyüktür. Onlardan biri de Hacı Murat'tır. Hacı Murat, Hamzat Bek suikastindeki rolü nedeniyle Ruslar tarafından ödüllendirilir. Fakat Rusların Kafkas halkına yaptığı zulüm artınca Şeyh Şamil'e bir mektup yazar, af diler. Şamil, bu isteği geri çevirmez ve Hacı Murat'ı çok önemli bölgelerde, önemli görevlere gönderir. Zaman içinde Hacı Murat ile Şamil arasındaki ilişkinin seyri değişir ve Hacı Murat yine Ruslara iltica eder. Ailesi Şamil'in elinde tutsak olduğu için kaçmayı denerse de Ruslar tarafından öldürülür. (Güngör, 2017: 162)

Şamil ise yaklaşık otuz beş yıldır fiilen içinde bulunduğu ve yaklaşık yirmi beş yıldır da liderlik yaptığı özgürlük mücadelesinin sonuna yaklaşmıştır. Şamil 1859 Eylül'ünde uzun yıllardır süren savaşlardan bıkan Kafkas halkları arasında bölünmeler olduğunu görür, Gunip dağına çekilir. Hatta çok güvendiği adamları, naipleri de Şamil'e ihanet etmektedir. (Barlas, 1999: 241-242) Gunip dağında ancak yüz müridi ile Ruslara karşı direnmeye çalışan Şamil, oğlu ve naipleri tarafından teslim olma konusunda ikna edilir. Osmanlı topraklarına gidebilme sözü karşılığında teslim olan Şamil, ne yazık ki 1870 yılına kadar Rusların esiridir.[2] Bu süreçte Ruslardan kötü

---

hiç uyanmadan uyuyan İmânlı Yedi-Genç ismiyle süslü, Gümüş,) mührü"nü gösterir. Gerçekten de Kırzıoğlu'nun eserinde, mühürdeki imza Şamûil şeklinde geçmektedir. Bknz. Kırzıoğlu, (2000: 71)

[2]Türk dünyasına yönelik araştırmaları ile bilinen Fahrettin Kırzıoğlu, Şamil'in teslim oluşu ile ilgili bir vak'ayı çok önemser. Şöyle ki bugün Azerbaycan'da ve Azerbaycan'a yakın Türk şehirlerinde Şeyh Şamil isimli bir folklor gösterisi söz konusudur. Bu oyunda akardiyon eşliğinde, özellikle erkek oyuncular sert hareketler sergilerler. Kırzıoğlu, bu oyunun Türk folklorüyle hiçbir ilişkisi olmadığını savunur ve bu yönde kanıtlar sunar. Kırzıoğlu'na göre bu oyun, 1909 yılında Rus kökenli bir Yahudi tarafından bestelenen ve Şamil'in esir edilişini canlandıran bir operettir. Kırzıoğlu bu bilgiyi, "*Dağıstan ve Dağıstanlılar*" başlıklı eserin yazarı Şerafettin Erel'den öğrendikleri ile pekiştirerek işler. Böylece amacı, Şeyh Şamil adlı oyunun Kars ve Azerbaycan halk oyunu olarak tanıtılmasına karşı çıkmak ve yasaklanmasını sağlamaktır. (2000. XI) Aynı şekilde *Türk Kültürü* dergisinin 1973 yılı Nisan sayısında da

muamele görmeyen Şamil, Çar İkinci Aleksandr'a arzusunu tekrarlar. Arzusu kabul görür ve Şamil 1870'te Dolmabahçe'de Sultan Abdülaziz tarafından sevinçle karşılanır. Şamil, Sultan'dan kutsal toprakları ziyaret izni alır. Mekke ve Medine'yi ziyaret eder. 1871 yılında 74 yaşında iken kutsal topraklarda vefat eder, naaşı Peygamber hanımlarının defnedildiği yere yakın bir tepe üzerindedir. (Barlas, 1999: 268)

Yaklaşık 270 yıl aralıksız süren Kafkasya-Rus savaşları Rusya'nın Kafkasya'yı işgali ile biter. Fakat Şeyh Şamil'in de önemli bir halkasını oluşturduğu bu süreç, Rusya'nın Kafkasları aşarak sıcak denizlere inme politikalarını engeller. (Tavkul, 2002: 53)

İNCELENEN ROMANLARDA ŞEYH ŞAMİL VE KAFKASYA ÖZGÜRLÜK MÜCADELESİNE YAKLAŞIM

Roman ve Tarihsel Olgu

Roman ve tarih arasındaki etkileşim, her ikisinin de "*cemiyetin bir müessesi*" olmaları nedeniyle kurulan zorunlu bir etkileşimdir. (Köprülü, 1986: 1) Bu etkileşimin, çalışmanın özü gereği, bizi ilgilendiren konumdaki öznesi, romancıdır. Romancı, tarihin kendisine sunduğu "hazır öyküler yumağı"nı çözerken tesadüfî olmayan bir merak güdüsünün tetiklediği ipuçlarını yakalamaya çalışır. (Karakışla, 2000: 4) Bahsi geçen "hazır öykü yumağı" kavramı, tarih biliminde "tarihsel olgu" kavramı ile karşılanır. Tarihsel olgu, geçmişin kapsadığı hammaddeye işaret eden bir kavramdır. Buna göre kişiden kişiye değişmeyen ve tarihin iskeletini oluşturan bu hammaddeler, tarih ilgilileri tarafından iki farklı tercihle işlenir. Tarih ilgilileri ya bu hammaddeleri tarihin vazgeçilmez olguları olarak tahlil edip insanlığın hizmetine sunacak ya da tarihî olmadığı inancı ile bunların üstünü örtme yaklaşımı güdecektir. Bu tercihin, yaşam ve insanın "hal"deki konumunu nasıl kazandığını ortaya koyacak hammaddelere yönelik olması, elbette ki tarih biliminden beklenen en önemli hizmettir. Çünkü insanoğlu "varlık olarak kimliğini tarihsel süreçten kaçarak gerçekleştiremeyeceğini" fark etmiştir. (Durmuş, 2017: 39) Kişiler, tarihsel bilginin önce insanın hem kendi yazgısını hem toplumsal paradigmaları anlamlandırmasına; ardından bugün ve gelecek adına çıkarımlarda bulunmasına yardım eden önemli bir unsur olduğunu görmüştür. (Aysevener, Barutca 2003: 13)

Cumhuriyet dönemi romancımızın tarihsel olgulara yönelik dikkati bir boyutuyla, bahsi geçen çıkarımlarla ilişkilidir. Diğer boyutta ise Eric Hobsbawm'ın işaret ettiği tehlikeli bir durum bulunmaktadır. Hobsbawm'a göre "yüzyılın sonunda çoğu genç erkek ve kadın, içinde yaşadıkları zamanın geçmişiyle her türlü organik ilişkiden yoksun bir tür sürekli şimdiki zaman içinde" (Hobsbawm, t.y. : 15) yetişmiştir. 20. yüzyılda gelinen bu sonuç, "tarihsel ve toplumsal belleğin yok edilme" çabasının ürünüdür. (Durmuş, 2017: 42) Evreni ve evren içinde insanın devamlılığını sorgulayan her âkil kişi gibi romancı da bu sonucu tehlikeli bulur ve "yüzünü tarihe kolayca dönebilme şansına sahip olan" (Durmuş, 2017: 42) romanını, bu uğurda vasıta kılar. Romancımızın, tüm Türk dünyasının yakın geçmişinde önemli bir tarihsel olgu durumunda bulunan Şeyh Şamil ve mücadelesine yönelik yaklaşımı, bahsi geçen tehlikeye bağlıdır. Şeyh Şamil'i konu edinen yazarlar, belli ki yirminci yüzyılın geçmişe yabancılığı konusunda rahatsızlık duymaktadırlar.

Yazarların Tarihe Bağlılık Konusundaki Tavırları

Kafkas-Rus mücadele tarihini ve bu süreç içinde Şeyh Şamil'in rolünü konu alan romanlarda, tarihe bağlılık konusunda farklı tavırlar söz konusudur. Yazarlar, bağlılık oran ve yöntemleri ile ilgili tercihlerini, ya metin dışı unsurlar yardımıyla yansıtırlar ya da bu tarz bilgileri metin içinde işlerler.

Murat Yeşil, *Kafkas Kartalı* başlıklı romanına; "Sunuş", "Bağımsızlık Mücadelesi Nasıl Başladı?", "Bu Eser Nasıl Yazıldı?" gibi bölümlerle başlar. Dolayısıyla yazarın; Kafkasya coğrafyası, jeopolitik

İsmail Kayabalı ile Cemender Arslanoğlu, bu oyunun Azerbaycan ve Türkiye menşeli olmadığını ispat gayesi güderler. (1973: 397-398)

konumu, Rusların Kafkas politikası, Müridizm hareketi, Kafkasya bölgesine yaptığı gezintiler, araştırma ve röportajları ile ilgili bilgi verme yöntemi, metin dışı unsurlar olur. Ayrıca yazar romanın sonunda faydalanılan kaynaklar başlığında verdiği eser listesi ile bu yöntemi devam ettirir.

Oğuz Özdeş, *Şeyh Şamil* başlıklı romanına Giriş bölümü ile başlar. Romandan farklı olarak bold yazılan bu bölüm kısa olmakla birlikte, Kafkasya coğrafyasından Türklerin bu bölgeye göç etme sürecine kadar, pek çok bilgi barındırır.

Bazı yazarlar ise tarihsel, coğrafî, dinî bilgileri, romana başlamadan önce değil, roman içinde akışı keserek verirler. Bu noktada, yazarlar içinde, tarihe bağlılığının okur nazarında değer görmesi için en fazla çaba sarf eden isim, Murat Sertoğlu'dur. Yazar, *Şeyh Şamil* başlıklı romanında, kendi araştırma, okuma süreçleri ile ilgili bilgi vermekten de geri durmaz. "Bakın, Sarıkamış'a kadar giderek kendisiyle konuştuğum Avar göçmenlerinden Süleyman Özer babasından ve dedesinden Şamil'in çocukluğu hakkında dinlediklerini nasıl aktarıyor." (s. 7) cümlesi, kişi adı da belirtilerek, şüpheye yer bırakmayacak şekilde yazarın araştırma sürecini yansıtma çabasıdır. Aynı şekilde yazar, Şamil'in Arabistan yaşamını takip için Medine'ye de gitmiştir ve bunu "Medine'ye gittiğim zaman" (s. 301) şeklinde başlayan bir cümle ile aktarmakta sakınca görmez. Yine yazar Ahulgoh muharebesini, bu savaşta bulunan bir Rus generalinin hatıratından okuduğunu da saklamamış ve bu hatıraları tırnak işareti içinde vererek aynen aktardığına dikkat çekmiştir. (s. 120) Bütün bunlar, Sertoğlu'nun, eserini "yazı" sıfatıyla nitelemesi kaynaklı bir tavırdır. (s. 302) Her ne kadar eser "Büyük Tarihi Roman" üst başlığı taşıyorsa da roman türünün çizgisi dışına çıktığı, yazarın bu kabulünden de anlaşılabilmektedir. Yine Sertoğlu'nun "yazılarıma son verirken" şeklindeki (s. 302) sözlerinden sonra, Hacı Murat hakkında, M. Rasih Savaş'tan aldığı mektubu aynen yayımlaması ve eserini bu mektupla bitirmesi de söz konusu tavrın bir diğer yansımasıdır.

Aynı şekilde Samih Nafiz Tansu da *Çarlara Başeğmeyen Türk Şeyh Şamil* başlıklı eseri için "roman" yerine "hatıra" nitelemesini yapar. (s. 278) Yazar, bu nitelemeyi Şeyh Şamil'in torunu Sait Şamil Bey'e, hatıraların hazırlanması konusundaki yardımları için teşekkür ederken kullanır. Böylelikle Tansu da eserini hazırlarken geçirdiği aşamalara işaret etmiş olur.

Şelçuk Kuleli de *Kartal Yuvası* başlıklı romanında aynı yöntemle hareket eder. Temirhan Şurâ'da Şamil'in uyguladığı savaş taktiğini, bir Rus tarihçinin kaleminden aktarır. (s. 173) Ardından bu tarihçinin, Rusların zayiatı ile ilgili verdiği bilginin yanlış olduğunu, bir başka Rus tarihçinin itiraflarını aktararak belirtir. (s. 174) Dolayısıyla yazar, yalnızca Osmanlı, Dağıstan tarihçilerini değil Rus tarihçilerini de titizlikle etüt ettiğini ispata çalışır.

Yavuz Bahadıroğlu'nun, *Dağlı*, Sadullah Aydın'ın *Özgürlüğe Çağrı* başlıklı romanlarında ise yazarlar, kendi okuma ve araştırma süreçlerinin romana eklenti olmasını istemez, farklı yöntemler uygularlar. Her iki romanda da süreç Ahulgoh mücadelesi ile başlar. Şamil'in ve mücadelenin önceki dönemleri, geri dönüş tekniği ile işlenir. Geriye dönüşler ise, vak'a ve kişilerle ilgili araştırma yapıldığını ispata yeter niteliktedir.

Yazarların –Bahadıroğlu ve Aydın dahil- tarihe bağlılık konusundaki ortak tavırlarından biri de vak'aların yer ve zamanını belirtmektir. Yer bilgisi tüm yazarlar tarafından açıkça belirtilirken zaman bilgisi aynı yazarda dahi farklı tavırlarla işlenebilmektedir. Örneğin Selçuk Kuleli tarihi yer yer parantez içinde verirken (s.18), yer yer de "1843 yılı Mayıs Ayının otuzuncu günü" şeklinde ifadeler kullanır. (s. 52)

Kafkasya Halkı ve Ruslarla Mücadelesindeki Haklılığı

Çalışmaya konu olan romanlarda yazarlar, Çeçen, İnguş, Çerkez ayrımı gözetmeden, Kafkas halklarına yönelik müspet tahliller yaparlar. Bu tahlillerin merkezinde Kafkas halkının hürriyet sevdası yer almaktadır. Tansu bu sevdayı bizzat yorumlar: "… bu insanlar, başka hiç bir şeye

hürriyet ve istiklallerine verdikleri kıymet üstünde yer vermemişlerdi." (s.11) Sertoğlu ise Kafkas halklarının söz konusu sevdasını iki anekdot aracılığıyla ispat çabası güttükten sonra, kendi yorumunu yapar. Yazara göre, "Bu iki misâl Avarların hürriyetlerine ne derece bağlı olduklarını apaçık göstermektedir." (s. 168)

Murat Sertoğlu, metnin kurgusu dışına çıkma tutumunu bu konuda da sürdürerek Kafkas halkları arasında bir ayrım gözetilemeyeceğini ve Şamil'in de böyle bir tavrı olmadığını belirtir. Yazar, "bu satırları yazmaktan bir maksadım da bazı kişilerin her nedense çok yanlış olarak beni Çerkezlere düşman gibi tanımalarıdır." (s. 74) diyerek, kendisine yöneltilen bazı suçlamalara yanıt vermiş olduğunu belirtir.

Yazarların attığı bir sonraki adımda ise hürriyet sevdasının Kafkas halkının direnişteki haklılığına dayanak olduğu savı işlenir. Buna göre Kafkasya halkı zalim değil, mazlumdur; saldıran değil, savunandır. Bahadıroğlu bu tezi Toy Cafer'in anasına söyletir: "Bu muharebe bizim muharebemiz oğul, bizim kurtuluş muharebemiz; kimseyi esir etmeye çarpışmıyoruz, esir olmamak için çarpışıyoruz." (s. 39) Yeşil'de ise Aşilta'da bir Rus kurşunu sonucu ölmek üzere olan Ahmed konuşur. "Zafer, er geç, biz Müslümanların olacak. Çünkü biz, vatanımızı savunuyoruz." (s. 136) Aynı romanda, Şamil'in, müritlerine yaptığı konuşmadaki sözleri ise daha kapsayıcı, daha etkileyicidir. Bağımsızlık için kan dökmek, can vermek gerektiğini vurgulayan Şamil, sözlerine şöyle devam eder: "… Bu dağlar, bu ovalar, bu güzel yurt, bağımsız bir ülke haline gelene dek bu meşale yanacak… Bu mücadele, belki nesiller boyu sürecek. Ama neticede hak yerini bulacak ve aziz vatanımızda, sadece kendi bayrağımız dalgalanacak." (s. 163)

Ruslar ve Mücadeleye Bakışları

Kafkasya'da Rus varlığı inkâr edilemeyeceğine göre, yazarların Ruslarla ilgili tahlillerini işlemekte de fayda söz konusudur. Yazarlar bu tahlilleri bizzat Rus kahramanları aracılığıyla verirken de ortak tavır sergilerler. Bu ortak tavrın çıkış noktası, Rusların mücadeleye yönelik inançsızlığıdır. Bu amaçla önce Şamil'le mücadeleye girişen Rus generallerin durumu işlenir. Kuleli, General Grabe, Klug Von Klugenov, General Petrovski gibi isimleri, madalya düşkünü ve bu uğurda "dünyayı ateşe vermekten çekinmeyecek" kişiler olarak çizer. (s. 63) Bahadıroğlu'nda ise bu isimler arasına Çar da eklenir, iki Rus askeri niçin savaştıklarını tartışırken şöyle bir sonuca varırlar: "Galiba biraz Çar'ın gönlü olsun için; birkaç yüzbaşı binbaşılığa terfi etsin, birkaç albay generalliğe yükselsin, birkaç general madalya alsın için…" (s. 26) Bu generaller arasında Gurko, Yeşil'de itirafı bizzat kendi yapar. Bölüğünde yirmi dört şehit, otuz yaralı vardır ama bunlar savaşta olağandır; "Kendi kurtulmuştu ya… İşte işin en önemli tarafı" budur. (s. 327)

Mücadeleye yönelik inançsızlık Rus ordusunun alt kademelerinde de yaygındır. Nitekim Kuleli'de, Rus askeri Panov, Müslüman olur, Ali adını alır ve Şamil ordularına katılır. (s. 186) Aynı romanda Mustrof ve Puşkin Kafkasya'ya gönderilen Rus cephanesini Ruslardan kaçırıp Kafkasyalılara satarlar. (s. 160-164) Bahadıroğlu'nda Çavuş Mihalov cephede birlikte savaştığı oğlu ölünce Şamil'in kuvvetlerine katılır. (s. 88-89) Yeşil'in *Kafkas Kartalı* adlı romanında Er Anatoli ve Çavuş Pavlov, para uğruna kendi ordularına ihanet ederler. (s. 290)

Bütün bu ihanetlerin nedeni, Rusların bir hiç uğruna savaştıklarını düşünmeleridir. *Kafkas Kartalı*'nda bu tespiti, "Ben, bir hiç uğruna ölmek istemiyorum. Bana ne bu dağlardan" (s.136) diyen Yavlinski "kirişi kırmadan" az önce yapar. (s. 135) Bahadıroğlu ise adeta romanını bu tez üzerine kurduğu için, öne çıkarılması gereken isimdir. Yazar, mekân olarak Rus mevzilerini seçtiği romanında Çavuş Mihalov ile oğlu Nikola'yı bu amaç için kullanır. Baba-oğul ile çevrelerindeki askerler sık sık, giriştikleri mücadelenin anlamsızlığına vurgu yaparlar. Savaşı ölümle eş tutan bu Ruslar (s. 26) savaşmaktan bıkmış (s. 17) eve dönme hülyasıyla yaşayan kişilerdir: " Rusya'nın sade askerleri… Onlar sadece savaşın bir an önce bitmesini ve bir an evvel evlerine, aile yuvalarına dönmeyi bekliyorlardı." (s. 58) Bahadıroğlu Ruslardaki bu inançsızlığı,

isteksizliği doğru ipuçlarıyla yakaladığı için derinleştirmekten kaçınmaz. Bu uğurda da Mihalov-Nikola ikilisinin karşısına Toy Cafer-Anne ikilisini çıkarır. Toy Cafer on altı yaşına kadar mücadele hırsıyla yanmış, fakat annesi çocuk olduğu bahanesiyle engellediği için cepheye gidememiştir. Durum canına tak edince annesinin karşına çıkar ve artık askerlik zamanının geldiğini haykırır. Anne ise ikna olunca tam bir dönüşüm geçirir ve romanda Kafkas askeri ile Rus askeri arasındaki fark, Nikola'nın annesi karşısında Toy Cafer'in annesi aracılığı ile işlenmeye başlar. Örneğin Nikola'nın annesi oğluna, cephede iken kendisini korumasını öğütler. Toy Cafer'in annesi ise "vatan kurtulmadıkça geri döneyim deme" şeklinde uyarılarda bulunur. (s. 39)

Rus cephesi ile ilgili bu tahliller, Şamil'in Rusya yaşamı söz konusu olduğunda değişiklik gösterir. Fakat öncelikle Bahadıroğlu, Aydın, Kuleli gibi yazarların bu süreci işlemediğini söylemek gerekir. Bu isimler, romanlarını, Şamil'in teslim olduğu sahne ile bitirir. Özdeş, Yeşil, Sertoğlu ise Şamil ve ailesinin Rusya'daki yaşamı, Çar sarayında gördükleri itibar, gibi konuları çabuk geçer, ana hatlarıyla tahlil eder. Samih Nafiz Tansu ise bu süreci adım adım takip etmesi, her ayrıntıyı, her bilgiyi işlemesi bakımından diğer yazarlardan farklıdır. Farklılık, Tansu'nun, Kafkasya halkı ile Rusların pekâlâ dost da olabileceği tezini savunması kaynaklıdır. Yazar bu uğurda önce Şeyh Şamil ve ailesinin Çar ve diğer Rus yöneticilerden saygı gördüğünü işaret eden birçok sahne kurgular. Ardından Şeyh Şamil'e hac ziyareti için izin veren Çar Aleksandr'ı över: "Tarih ikinci Aleksandr'ı bu âlicenap hareketinden dolayı elbette ki takdir edecektir."[3] (s. 311) Tarihsel kişiliklere yönelik tarafsızlık açısından doğru olan bu tavrını Tansu, Rus halkı için de sürdürür. Bu uğurda tarihsel kaynakların ve incelemeye konu olan romanların işlediği bir teze, Şamil'in oğlu Cemaleddin'in bizzat Çar tarafından yetiştirildiği tezine aykırı davranmayı da göze alır. Tansu, Cemaleddin'in bir Rus aile tarafından büyütülüp yetiştirildiği, bu ailenin üyelerinin Cemaleddin'i kendi çocukları Mişa ve Lena'dan ayırmadığı yolunda birçok mesaj verir. Meral Demiryürek, Tansu'nun bu tavrını, "hürriyet uğruna verilen bir mücadelede insan ve hislerini yok saymama" tavrı olarak görür. (2017: 103) Bir arada büyüyen Mişa ve Cemaleddin ise durumu "zaman, tesadüf, talih" kısacası "ilahi bir kader" olarak görürler. (s. 160) Bu nedenle savaştan duydukları rahatsızlığı dile getirir, mensup oldukları dinlerin de savaşı tasvip etmediğini söylerler: "Bu kısa ömürde, paylaşamadığımız şeyler ne ?... Hazreti İsa ve Hazreti Muhammed, her ikisi tek Allah fikrini yayan insanlar değil mi?... her ikisi bizleri kardeş saymıyor mu?..." (s. 172) Nitekim insan ve din kardeşliğini savunan bu iki kahramanın yolu birçok defa daha kesişir ve birbirlerinin hayatını kurtarmaya kadar varır.

Tarihsel Olgu Bağlamında Kafkasya Direnişinde Öncüler, Şeyh Şamil ve Dava Arkadaşları

Daha önce belirtildiği gibi, Şeyh Şamil Kafkasya'nın özgürlük ve bağımsızlığı için direniş ruhunu, öncülerinden devralır. Yazarlar bu tarihsel olguyu bilmekle birlikte, tahlil ederken farklı tavırlar sergilerler. Örneğin Kuleli, Bahadıroğlu eserlerinde sadece Şamil'e odaklıdırlar. Aynı durum Aydın için de geçerli olmakla beraber, Aydın, "Şu konuyu hatırlamakta yarar var" şeklinde başlayan cümlesinde, Hamzat Bek'ten, Gazi Muhammed'den, Kafkasya mücadele ateşini yakmış olduklarına dair kısa göndermelerle bahseder, ancak, İmam Mansur'u anmaz. (s. 24)

Tansu, Şamil öncesinden bahsederken sadece Gazi Muhammed'in adını anar, fakat derin tahlillere gitmez. "Mücadeleyi devraldığı insan" (s. 12) cümlesinde yazarın dikkat çektiği nokta, Gazi Muhammed'in Şamil'in liderliği ile ilgili ön görüsüdür.

Yeşil ise İmam Mansur, Gazi Muhammed, Hamzat Bek başlıklarını taşıyan bölümlerde süreci takip eder. Fakat estetik bir tabaka kurmaktan ziyade, tarihsel bilgi verme amacı güder.

---

[3] Şamil de Çar ve Çariçe'den gördüğü ilgi ve muameleden memnundur. Bunu kendisini esir alan Rus kumandan Knez Baryatinskiy'e yazdığı bir mektupla, şöyle ifade eder: "*O (Çar) bana Rusya'ya teslim olduğum için pişman olmayacağımı söyleyerek beni tamamen rahatlattı. Çariçe, bütün çarlık ailesi ve bütün komutanlar da bana büyük bir alaka gösterdiler…*"(Aktaran Doğan, 2015: 131)

Özdeş ve Sertoğlu ise Şamil'in öncüsü üç isimden de bahsetmekle birlikte, Gazi Muhammed'i daha derin tahlil ederler. Bu konuyu işlerken her iki yazar da Gazi Muhammed ve Şamil'in arkadaşlıkları, Gazi Muhammed'in yararlılıkları, rüyası gibi mevzuları, estetik boyutu ön planda tutarak işlerler. Şöyle ki tarihsel kaynaklarda, Gazi Muhammed'in bir düş gördüğü ve bu düşte kendisinden sonra kalıcı lider olarak Şamil'i işaret eden simgeler olduğu yazılıdır. (Göztepe, 1991: 12; Kırzıoğlu, 2000: 9) Sertoğlu'nun eserinde Gazi Muhammed rüyasında su içinde üç direk görür, bu direklerin ikisi sulara kapılır, üçüncü direk –Şeyh Şamil'e ait olanı- uzun süre sulara dayanır. (s. 21) Özdeş'te ise direğin yerini kılıçlar alır, üç kılıç içinde sulara yine Şamil'in kılıcı dayanır. (s. 34) Rüyanın her iki yazarda da işlenme nedeni ise ortaktır. Gazi Muhammed, rüyasını Hamzat Bek'in liderliğinin kısa süreceğine, yerine geçecek Şamil'in ise uzun yıllar mücadelenin lideri olarak görev yapacağına yormuştur.

Çalışmaya esas teşkil eden romanlarda yazarların Şeyh Şamil'e yönelik yaklaşımları ise ortaktır. Öncelikle yazarlar Şamil'e duydukları şahsî hayranlığı gizlemezler. En güzel tanım, Bahadıroğlu'ndan gelir. Buna göre Şamil, "Işık Adam"dır. (s. 78) Yeşil ise Şeyh Şamil'i, "kültür mirası" (s. 426) olarak kabul eder. Yazarlar bu kabulü önemsedikleri için de Şamil'in anne-babası, isim değişikliği meselesi, fizikî yapısı, çocukluğu, küçük yaşlardan beri bilenen cesaret ve kararlılığı gibi meselelere duyarsız kalmazlar. Bunları bazen yazar anlatıcı olarak kendileri işler, bazen aracılar kullanırlar. *Kafkas Kartalı*'nda (2016) Şamil bir gün annesine hayırlı evlat olup olmadığını sorar. Anne bu soruyu çıkış noktası kabul eder ve Şamil'in isminin niçin değiştirildiğinden, Gazi Muhammed'le olan arkadaşlığına kadar, aklında olan her şeyi nakleder. Böylece anne, Yeşil'in, Şamil'in liderliğine kadar olan yaşamını aktarmak için görev verdiği kahraman olur. (s. 83-85) Tansu ise söz konusu süreci anlatma görevini kendisi üstlenir ve uzun tahliller yapar. Aydın'ın uzun tahlillerinde ise konu Şamil'in fizikî yapısıdır ve buna göre Şamil dış görünümü açısından da etkileyicidir: "Geniş omuzları, heybetli ve uzun boyu, vücudunu geliştirmek için çalışan bir atletinki kadar sağlıklı ve güçlüydü. Güneşten ve rüzgârdan kavrulmuş esmer bir çehresi, gözkapaklarını yay gibi çevreleyen simsiyah kaşları vardı. Alnını kabarıklaştıran ince çizgiler, sempatik yüzünü daha da tatlılaştırmıştı. Ağlayacak gibi duran sulu gözlerinde insanı iliklerine kadar titreten korkusuz, cesur, vakur, inatçı bir ifade vardı." (s.43)

Yazarlar, mücadele lideri olduğu süreçte ise Şamil'i üç boyutta tahlil ederler. Bunlar; Şamil'in din adamlığı, asker kimliği ve insanî özellikleridir. Yazarlar bu üç boyut arasında kesin çizgiler kullanmamakla birlikte, seçtikleri bir boyutu daha ön planda tutarlar. Örneğin Aydın, Şamil'in "İmam" sıfatını çıkış noktası kabul eder ve Şamil'in "Müslüman bir alim ve din önderi" (s. 36, s. 9) olduğunu sıkça vurgular. Yazara göre Şamil'de nihaî hedef; "Kur'an'a göre yaşamak, İslam'ın gölgesinden başka herhangi bir gölge tanımamak"tır. (s. 35)

Şamil'in asker kimliğini yazarlar ya seçme ayıklama yöntemiyle ya da bütüncül bir yaklaşımla ele alırlar. Şöyle ki Bahadıroğlu, Özdeş ve Kuleli süreci Ahulgoh muharebeleri ile başlatırlar. Bunlardan Bahadıroğlu ve Kuleli'de son sahne Şamil'in Ruslara teslim olduğu sahnedir. Aydın ise roman sonunda teslimiyet sürecine dahi gelmez, romanını çok daha önceki vak'alarla bitirir.

Süreci bütüncül yaklaşımla ele alan romanlarda ise Şamil'in Kafkas direnişindeki her hareketi izlenir. Buna, Şamil'in Ruslara teslim oluşundan ölümüne kadar geçen süredeki Rusya, İstanbul, Mısır, Arabistan günleri de dâhildir. Tabiî bu nokta da kimi vak'alar ayrıntılı biçimde ele alınırken kimi önemli olaylar kısaca değerlendirilir. Örneğin Murat Sertoğlu, Şamil'in teslimiyet sonrası hayatını ana hatlarıyla verir. Tansu ise romanını daha çok bu süreç üzerine inşa etmiş gibidir. Aradaki dengeyi Yeşil kurar. Mücadele sürecinde olduğu gibi teslimiyet sonrasında da Şamil'in yaşadığı her şeyi adım adım takip eder, bu iki süreç arasında tavır farkı gözetmez.

Sertoğlu, Özdeş, Yeşil, Şamil'in savaşçı kimliğini ve bu kimliğin teşkilatçılık, ön görü sahibi olma gibi bileşenlerini ön planda tutarlar. Sertoğlu, Şamil'in bu yönlerini "teşkilatçı ve uzağı görür"

(s.95) şeklinde sıkça karşılaşılan sloganımsı ifadelerle işler. Özdeş'in de tutumu aynıdır, onda da bu tarz sloganlar sıklıkla tekrar edilir: "Büyük teşkilatçı, sevkülceyş ve tabya dâhisi… Şeyh Şamil" (s. 51)

Yeşil ise Şamil'in askerî dehasını ve ileri görüşlülüğünü tarihsel kaynaklarda da sıkça yer bulan savaş sahneleri ile ispata çalışır. Bunlardan birinde Rus topları Gimri kalesini dövmekte, fakat dağlılardan bir karşılık görmemektedir. Rus subaylarının tüm dağlıları "tavuk gibi" öldürdüklerini düşündüğü sırada, Şeyh Şamil'in kumanda ettiği dağlı askerler Rus kuvvetlerini arkadan sarar ve onları hareket edemez hale getirir. (s. 228-229)

Şamil'in askerî kimliği söz konusu olduğunda yazarların üzerinde tam olarak uyuştuğu mesele, Kafkasya-Osmanlı ilişkileridir. Tahlil edilen tüm romanlarda Osmanlı Devleti, Kafkasya halkına yeterli destek vermediği için suçlanır. Tansu, önce Şeyh Şamil'in "Ne olurdu Osmanlı İmparatorluğu biraz bizimle ilgilense idi" (s. 255) şeklindeki sitem dolu cümlelerini kullanır. Ardından, "Evet, doğrusunu söylemek lâzım gelirse, Şeyh Şamil, bu iç geçirmede haklı idi, ne olurdu Osmanlı Padişahları, Kafkasya'daki mücahitlerin ne yaptığını bir bilse ve anlasa idi…" (s. 255) şeklindeki cümle ile kendi sitemlerini dile getirir. Yukarıda belirttiğimiz gibi sitem etmek ortak tavır olmakla birlikte, Sertoğlu ve Yeşil bu ilgisizliğin nedenini de tahlil eder. Sertoğlu'na göre temel neden, Osmanlı Devleti'nin Ruslarla iyi ilişki kurma çabasıdır. Yazar, "Kim bilir, belki de mezhep farkı, İmam Şamil'in tıpkı Osmanlı Halifesi gibi mü'minler emiri ünvanını taşıması, onları bu yiğitlere maddi ve manevi yardım isteğinden alıkoymuştur." (s. 259) diyerek bu çabanın nedenine dair de tahminde bulunur. Yeşil ise bu ilgisizliği, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü yitirmesine ve çıkar kavgası içindeki devlet adamlarına bağlar. (s. 400)[4]

Şamil'in insanî boyutta ele alındığı tahlillerde ise eş, baba, evlat olarak üstlendiği roller ön plandadır. Dolayısıyla romanların kurgusal tabakasını oluşturan tahliller, bu boyutta daha belirgindir. Daha doğrusu yazarlar, tarihsel olguların edebî metinler içinde eğilip bükülebileceği, "erozyona uğratabileceği" gerçeğini bu boyutta ortaya koymuş olurlar. (Çelik, 2002: 53) Söz konusu kurgusal erozyonlardan biri, Şamil'in oğlu Cemalettin'i Ruslara rehin vermesi olayı ile ilgili olarak karşımıza çıkar. Şeyh Şamil, tüm romanlarda oğlu Cemalettin'i Ruslara rehin olarak verirken kederli, fakat kararlı bir babadır. Cemalettin'in Rusya yaşamı ve babasına geri verilmesine neden olan süreç ise yazarların farklı yaklaşımlar sergilediği vak'alardır. Tansu hariç tüm yazarlarda Cemalettin, Rus Çarı tarafından eğitilir ve Rus ordusuna kazandırılır. Bu nedenle de yine tüm yazarlar Cemalettin'in Çar'a bir yakınlık duyduğunda birleşirler. Fakat Cemalettin'in kadınlarla ilişkisi farklı işlenir. Örneğin Sertoğlu, Cemalettin'i Rusya'ya bağlayan nedenlerden birinin, Çariçenin bir nedimesi ile kurduğu gönül ilişkisi olduğuna dair iddiayı dile getirir. Sonrasında ise bu iddianın doğruluğunu kestirmeye imkân olmadığını belirtir. (s. 239)

Özdeş ise Cemalettin'in İlena adlı genç bir kontesle yaşadığı aşkın şiddetini birçok sahnede işler. Öyle ki bu aşk, Cemalettin'in babasına teslim edildikten sonraki yaşamında duyduğu üzüntünün de temel nedenidir. (s. 112-127)

Tansu ise Şeyh Şamil'in aile reisi, baba olarak nasıl fedakârlıklar, vicdanî mücadeleler verdiğini sergileyen birçok sahne kurgular. Bunları bir kenara koyup Cemalettin'in gönül hadisesini ele aldığımızda ise yazarın diğer yazarlardan çok farklı bir tavır sergilediği görülür. Buna göre Cemalettin, Çar sarayında değil, kendisini Şamil'den teslim alan Albay Zarubin'in evinde büyür. Evin kızı Lena ile aralarında asla söze dökülmeyen bir aşk söz konusudur. Cemalettin, Şamil

[4] Tarihsel kaynaklar Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki mücadeleye ilgisizliğini onaylar. Süleyman Nazif ise Şeyh Şamil'in akrabalarından Mehmet Fazıl Paşa'nın, Şeyh Şamil'den aktardığı bir anekdot ile bugünün insanını dahi üzüntüye boğmaktadır. Buna göre Şeyh Şamil'e göre "*Kafkasya Osmanlı padişahınındır*." Şamil ve müritleri Kafkasya'yı "*Moskoflardan Kurtarır kurtarmaz; mülkü sahibine*" teslim etme amacındadır. (Aktaran, Demiryürek, 2017: 49)

cephesinde yani öz yurdunda yaşamaya başladığında ise Şamil'in naiplerinden birinin kızı olan Zulma ile evlendirilir. Zulma, Cemalettin'in, babası tarafından gönderildiği sürgünde onu yalnız bırakmaz, ölümünden sonra da ona bağlılığını ve sevgisini sık sık tekrar eder.

Görüldüğü gibi bu tek vak'a dahi, tarihi romanlarda tarihsel olgunun yeniden yapılandırılabileceğine örnek teşkil etmektedir. Bu yapılandırma olayında yazarların tercihleri etken olmuştur. Ancak, Şamil'in ismi ile anılan ve efsanevî karakter kazanan bir başka vak'ada yazarların tümü tarihsel olguya sadık kalır ve yeniden kurgulama taktiği uygulamazlar. Bu tavır, Yeşil'in söz konusu vak'a için "dünya tarihine geçecek bir olay" şeklindeki tespiti ile ilgili olup, yazarların metinlerinde tarihsel boyutu göz ardı edemediklerine de delildir. (s.400) Tarihsel kaynaklara göre, Şamil'in müritlerinin dahi Rusların tarafına geçtiği, Kafkas halkının bölündüğü, yıllardır süren savaşların genel anlamda bıkkınlık yarattığı bir dönemde, seçilen sözcüler Şamil'in annesini ziyaret ederler. Ondan Şamil ile konuşmasını ve onu Ruslarla barış yapmak için masaya oturmaya ikna etmesini isterler. Anne bu amaçla elçi olur ve Kafkas halkının dileğini Şamil'e iletir. (Barlas, 1999: 205-207) Şamil bu elçilik görevinden hiç hoşlanmaz, annesine kırılır, hatta kızar ve düşmanla iş birliği önerdiği için cezalandırılması gerektiğine karar verir. Uzun bir iç muhasebeden sonra annesine yüz kırbaç cezası verir. Fakat annesi yaşlıdır, bu cezaya dayanması mümkün değildir. Şamil gömleğini çıkarır ve müritlerine annesi yerine kendi sırtına kırbaç vurmalarını emreder. (Baddaley, 1989: 354-355) Bu vak'ayı yazarlar ancak Şamil'in iç muhasebesi veya annesi ile Şamil arasında söylenen sözler konusunda küçük değişiklikler yaparak işler, vak'anın aslına sadık kalırlar. Özdeş'in eserinde, Şamil duruma en uygun cezanın kırbaç cezası olduğuna karar verdikten sonra, çekingen bir tavırla müritlerine şöyle seslenir: "Anam cezasını çekmelidir… Yalnız o benim anamdır! Üzerimde hudutsuz hakkı vardır. Kendisi masum ve pâktır. Onun cezasını her şeyine varis olan oğlu Şamil çekecektir!" (s. 110) Bu sözlerden sonra Şamil gömleğini çıkarıp yere koyar ve kendisinin kırbaçlanmasını emreder. Ama müritleri tereddüt içinde kaldıkları için ağır davranırlar, Şamil sinirlenir ve bağırmaya başlar: "Haydi ne duruyorsunuz?... Allah'ın emrini yerine getirmekte tereddüt ediyorsanız, üzerinize lanet yağar! Emrediyorum sizlere, olanca kuvvetinizle hükmü yerine getirin!" (s. 111)

Şamil'in insanî boyuttaki özellikleri, müritleri ve naipleri konusunda gösterdiği hassasiyet dikkate alınarak da tahlil edilmeye çalışılır. Hemen her romanda, oğlu Gazi Mahama, önemli naipleri Ahverdili Muhammed, Kabed Muhammed, Taşof Hacı, Şuayıp Molla gibi dava arkadaşlarının ismi geçmektedir. Bunlarla olan ilişkilerinde Şamil'in, bir arkadaş olarak çevresine nasıl değer verdiği ispata çalışılır. *Kartal Yuvası* romanında Şuayıp Molla'nın Rus kurşunuyla öldüğü sahnede, Şamil çok üzgündür. "Önünde diz çöktü. Hâlâ açık duran gözlerini elleriyle kapattı. Büyük fakat muvakkat ayrılığın ateşiyle kavrulmuş dudaklarını saygı ve ihtiramla alnına değdirdi. Bembeyaz sarığının sağ omzuna sarkmış ucunu şehidin yüzüne örttü. Mübarek naaşı elleriyle sardı. Göğsüne bastırdı. Bacaklarının sert bir gerilişiyle doğruldu. Bir müddet kımıldamadan olduğu yere çakılı kaldı…" Şamil naaşı taşıma işini de üstlenir ve dostunu sedyeye kimseyi yaklaştırmadan kendisi taşır. (s. 193)

Aynı şekilde Şamil'in yakın çevresinde de kendisine karşı büyük bir sevgi ve güven söz konusudur. Yazarlar bu tezi ispat için birbirinin türevi sayılabilecek birçok vak'a naklederler. Hatta Murat Yeşil, Şamil'in yakın çevresinden olmadığı halde ona büyük bir bağlılık duyan bir Kafkas beyini de bu tez için kullanır. Karaçay beylerinden birisi olan Umar Canıbek, Şamil'in kendisine gönderdiği elçiye herhangi bir sorgulama yapmadan cevap verir. Şamil, Umar Ağa'dan destek istemiştir. Umar Ağa Rus işgali altında olduklarına aldırmadan Şamil'in kuvvetlerine katılacak gençleri ve uygulayacakları taktikleri belirler. Elçi, evinden ayrılırken de belinden çıkardığı altın dolu keseyi Şamil'e gönderir. (s. 36)

Hacı Murat

Yukarıda Şamil'in naipleri sayılırken adı verilmeyen Hacı Murat ise yazarların -Sadullah Aydın hariç- farklı tavırlarla, ama muhakkak değindikleri bir kişidir. Bunda Hacı Murat'ın, diğer naiplerden daha çok tanınıp bilinmesinin ve "tarihsel kişilik" unvanı kazanmasının payı olsa gerektir. Bu unvanda Hacı Murat–Şeyh Şamil ilişkisi konusunda tam bir fikir birliği sağlanamamış olmasının da payı söz konusudur. Şöyle ki bu ilişkiyi tahlil eden tüm tarihçiler, Hacı Murat'ın İmam Hamzat'ı öldüren kişi olduğu ve ardından Ruslara sığındığı konusunda hem fikirdirler. (Baddaley, 1989: 334, Barlas, 1999: 146, Güngör, 2017: 161) Hacı Murat, Rus saflarında geçirdiği süre içinde, Şamil kuvvetlerine katılmaya karar verir. Büyük bir tehlikeye atılarak kaçar ve Şamil tarafından affedilir. Bundan sonra Hacı Murat, Şamil'in önemli naiplerinden biri olur ve mücadelede önemli yararlılıklar sergiler. Yine bu son nakledilen gelişmeler konusunda da tarihçiler hemfikirdirler. Fakat bundan sonraki gelişmeler konusunda bugün de tam olarak aydınlatılamamış soru işaretleri söz konusudur. Çünkü Hacı Murat ikinci kez Ruslara sığınır ve yine kaçmaya çalıştığı an Ruslar tarafından öldürülür. Bu gelişme tarihçiler tarafından farklı nedenlere bağlanarak tahlil edilir. Örneğin Şamil'in "sır kâtibi" unvanıyla anılan ve mücadele sürecinde yaşananları kaydetme görevi üstlenen M. Tâhir El- Karâhî'nin savaş günlüğünde Hacı Murat'ın Şamil'e itaatsizlik ettiği ve bu nedenle Ruslara sığındığı yazılıdır. (2000: 161) Baddaley de Hacı Murat'ın itaatsizliklerini bahane eden diğer müritlerin, Şeyh Şamil ile Hacı Murat'ın arasını açtıklarını ve Hacı Murat'ın Ruslara kaçtığını ifade eder. (1989: 415) Güngör de Hacı Murat'ın hakkındaki kışkırtmalar nedeniyle Ruslara sığındığını belirtir. (2017: 162) Göztepe ise *Dağıstan Aslanı Şamil* başlıklı eserinde, eserin Şeyh Şamil'in oğlu Kâmil Paşa'nın övgüsüne mazhar olduğunu belirtir ve Kâmil Paşa'nın bu konudaki mektubunu verir. Dolayısıyla Şeyh Şamil'in aile fertlerinden birinin de Göztepe'nin Hacı Murat ile ilgili tespitini okuduğu ortadadır. Bu tespit, Hacı Murat'ın Şamil'e itaatsizlik etmediğine ya da en azından bu nedenle Ruslara sığınmadığına yöneliktir. Buna göre Şeyh Şamil, Hacı Murat'a bir görev verir. Hacı Murat, isyan edecek, Şamil, Hacı Murat'ı idama mahkûm edecek ve Hacı Murat hayatını kurtarmak için Ruslara sığınacaktır. Amaç, Hacı Murat'ın Rus güvenini tekrar kazanıp Rus silahlarıyla donatılmış bir ordu ile Şamil kuvvetleri üzerine yürümesi ve tam bu anda saf değiştirerek elindeki Rus cephanesini Şamil'e ulaştırmasıdır. (2000: 352-355)

Şeyh Şamil'i konu alan roman yazarları, Hacı Murat'ın özetlenen hayat hikâyesine sadık kalırlar. Fakat Hacı Murat'ın ikinci kez Ruslara sığınma mücadelesinde farklı tavır sergilerler. İçlerinde Hacı Murat ve Şeyh Şamil'i iki ayrı ark kabul ederek ilerleyen, yani Şamil ile birlikte Hacı Murat'ı da adım adım takip edenler, Murat Sertoğlu ile Murat Yeşil'dir. Diğer yazarlar Hacı Murat'ın, Şamil'in kendisi hakkında verdiği ölüm kararı ile Ruslara sığındığını belirtirken bu iki yazar farklı düşünür. Hatta Sertoğlu da roman içinde Hacı Murat'ın Şamil'e karşı geldiğini ve bu nedenle cezalandırıldığını yazar. (s. 189) Roman sonunda ise bu bilgiyi işlediğini unutmuş gibi, kendisiyle çelişir ve Hacı Murat'ın İmam Şamil'in direktifi ile Ruslara sığındığını belirtir. Yazar buna kanıt olarak Kafkasya tarihi araştırmacısı Rasih Savaş'ın mektubunu da yayımlar. (s. 302-304)

Yeşil ise tavrını hiç değiştirmeden, Hacı Murat ile Şeyh Şamil'in iktidar kavgası yaşamadığını ispata çalışır. Buna göre Hacı Murat Ruslardan ilk kaçışından sonra Şamil'e daima sadıktır. Öyle ki Şamil onu zor bir göreve atadığında "bu görevi verdiğimi kimse bilmeyeceği için tarihler seni bir hain olarak yazabilecek" cümlesiyle uyarmasına rağmen, görevi kabul eder. (s. 352) Nitekim kendisi de "harp hiledir" (s. 361) anlayışıyla hareket eder ve önemli adamlarıyla Ruslara yeniden sığınır. Yazar ise Hacı Murat'ın taktik gereği bunu yaptığını ispat için, sık sık Hacı Murat'ı kendisiyle ve adamlarıyla konu hakkında konuşurken yakalar. Örneğin Hacı Murat bu karara karşı çıkan adamlarına "Allahû Teâla bizim, Rusları kandırmak için Şamil'e isyan eder görünüp Rus komutanlığından sığınma isteyeceğimizi biliyor." der. (s. 361) Dolayısıyla Yeşil, Hacı Murat

ile ilgili tahlillerinde, tarihe yanlış kaydedildiğine inandığı bu vak'ayı, kendince aydınlatma görevi de üstlenmiş olur.

SONUÇ

Kafkasya, tarih boyunca ilgi odağı olmuş bir bölgedir. Ruslar için, coğrafi açıdan sıcak denizlere inmenin ve dolayısıyla ekonomik açıdan da emperyalist nitelikli bir büyümenin önünde önemli bir engeldir. Kafkas toplulukları için ise öz yurtları ve tarihin uzun soluklu bağımsızlık mücadelelerinden birinin mekânıdır. Söz konusu mücadele, dinî bir boyut da taşır. Bu nedenle, Kafkas halklarının mücadelesi gazavat ruhunu da barındırmaktadır. Bununla birlikte, mücadelenin nihai hedefi tüm Kafkas halklarını tek bir bağımsız ve Müslüman devlet çatısı altında toplamaktır. Bu uzun soluklu mücadelenin tarihe kaydedilen önemli liderlerinden biri de Şeyh Şamil'dir. Şeyh Şamil, Kafkasya halklarının bağımsızlığı için mücadele ruhunu İmam Mansur, Gazi Muhammed, Hamzat Bek gibi öncülerden devralmıştır. Sonrasında ise Kafkas halklarının hür ve tek vücut olmaları yolunda, uzun yıllar Ruslarla yapılan savaşların lideri olmuştur.

Cumhuriyet Dönemi Türk romancısı, Şeyh Şamil'in devraldığı ve yürüttüğü bu mücadeleyi önemsemiştir. Bu nedenle Kafkas coğrafyasının güzelliğinden Kafkas halkının yüceliğine; İmam Mansur'dan Şeyh Şamil'e; Şamil'in asker kimliğinden esaret yıllarına kadar, tarihin kaydettiği her olguya titizlikle yaklaşmış ve bunları güncele aktarmaya çalışmıştır. Çalışmada bu titiz yaklaşımın ölçü ve yöntemleri tahlil edilmiştir. Bu nedenle yazarların tarih biliminin verilerinden yararlanma konusundaki yöntemleri, çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu konuda yazarların uzun inceleme, araştırma ve okuma süreçleri geçirdiği ve bu süreçleri eserlerine yansıttıkları görülmüştür. Bazı yazarlar, tüm bu süreçleri metnin bütünlüğünü bozmayacak biçimde romanın dokusuna eklerken, bazıları akışı bölerek bu süreçleri yansıtmışlardır. Hatta bazı yazarlar, kendi araştırma süreçlerini gerçek kaynak kişi ve belge ya da eser adı belirterek romana yerleştirmiştir. Yazarlar, Rus-Kafkas mücadelesinde Kafkas halkının haklılığına inanmakta olup bu savı ispatlamak için daha çok Rus cephelerinde dolaşmıştır. Çünkü bu mekânlar Rusların haksız biçimde giriştikleri mücadele ile ilgili inançsızlıklarının en iyi biçimde tahlil edilmesi için elverişlidir. Rus ve Kafkas halklarının düşman olmak yerine dost olmayı seçebilecekleri düşüncesi ise, *Çarlara Baş Eğmeyen Türk Şeyh Şamil* romanında, İslam ve Hristiyanlık dinlerinin de tek Allah inancına sahip olduğu gerekçesiyle desteklenerek ileri sürülür.

Yazarlar Şeyh Şamil'e yönelik tahlillerinde ise kişisel tercihlerine göre hareket etmişlerdir. Şamil'in Kafkasya Özgürlük Mücadelesinin lideri oluşuna kadarki süreç, onun yaşamından derilen sahnelerle ve tarihe bağlı kalma çabasıyla yansıtılmıştır. Yazarlar, bu süreci genellikle aynı olayları ele alarak yansıtmışlardır. Şamil'in mücadele lideri olarak görev aldığı süreçte de yine kişisel yaklaşımlar söz konusudur. Bazı yazarlar, Özgürlük Mücadelesini bütüncül bir yaklaşımla ele alırken, bazı yazarlar belli cepheler üzerinde durmuştur. Şamil'in Kafkas coğrafyasında ve tüm dünyada şöhret sahibi olmasında önemli paya sahip olan kişiliği ise yazarların tarihsel boyuta kurgusal derinlik kazandırdıkları en önemli alandır. Bu boyutta yazarlar, roman sanatının kendilerine sunduğu yardımcı ögeleri, kişisel yaklaşımlarını, hayal güçlerini kullanmışlardır.

ÇALIŞMAYA ESAS TEŞKİL EDEN ROMANLAR

Aydın, Sadullah (2015). *Özgürlüğe Çağrı*. İstanbul: Dua Yayıncılık.
Bahadıroğlu, Yavuz (2012). *Dağlı*. İstanbul: Nesil Yayınları.
Kuleli, Selçuk (1970). *Kartal Yuvası*. İstanbul: Türdav Basım Yayın.
Özdeş, Oğuz (1977). *Şeyh Şamil*. İstanbul: Tekin Yayınevi
Sertoğlu, Murat (t.y.). *Şeyh Şamil*. İstanbul: Sağlam Kitabevi.
Tansu, Samih Nafiz (t.y.). *Çarlara Başeğmeyen Türk Şeyh Şamil*. Ankara: Kılıç Kitabevi.

Yeşil, Murat (2016). *Kafkas Kartalı*. İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.

KAYNAKÇA

Aysevener, Kubilay; Barutca, Müge (2003). *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Baddaley, John F (1989). *Rusların Kafkasya'yı İstilası Ve Şeyh Şamil*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.

Barlas, Cafer (1999). *Dünü Ve Bugünü İle Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*. İstanbul: İnsan Yayınları.

Çelik, Yakup (2002). "Tarih Ve Tarihî Roman Arasındaki İlişki Tarihî Romanda Kişiler". *Bilig*,S. 22, S. 49-65.

Demiryürek, Meral (2017). "Kurgu Dünyasının Şeyh Şamil'i". *Şeyh Şamil Ve Kafkasya İçinde*. İstanbul: Kitabevi Yayınları S. 85-121

Demiryürek, Mehmet (2017). "Erken Dönem Biyografilerine Göre Şeyh Şamil". *Şeyh Şamil Ve Kafkasya İçinde*. İstanbul: Kitabevi Yayınları S. 27-63

Doğan, Şahin (2015). *Şeyh Şamil Ve Aile Fertlerinin Knez A.İ. Baryatinskiy'e Yazdıkları Bazı Mektuplar*. Avid, Iv/1, S. 121-145.

Durmuş, Gökay (2017). *1960-1980 Dönemi Türk Romanında Tarihsel Algı Ve Türk Tarihinin Önemli Aşamaları.* Bursa: Ekin Yayınevi.

Göztepe, Tarık Mümtaz (2000). *Dağıstan Aslanı İmam Şamil*. İstanbul:Sebil Yayınları.

Hobsbawm, Eric (T.Y.) *Kısa 20. Yüzyıl*. (Çev. Yavuz Alagon). İstanbul: Sarmal Yayıncılık.

Güngör, Fethi (2017). "Kafkasya İmamı Şamil İle Naiplerinin Destansı Mücadelesi". *Şeyh Şamil Ve Kafkasya İçinde*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, S. 153-164.

Kafkasya Mücahidi Şeyh Şamil'in Hatıraları (M. Tahir El-Karâhî'nin Savaş Günlüğü) (2000). (Hzl. Ahmet Özdemir) Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Karakışla, Yavuz Selim (2000). "Tarih Ve Roman İlişkisi Üzerine Açık Oturum". *Tarih Ve Toplum*, S. 198, S.4.

Kayabalı, İsmail; Arslanoğlu Cemender (1973). "Kuzey Doğu Anadolu'nun Sınırlarının Tarihini Hazırlayanlar - Kafkasya'da Türk Folkloru Ve Şeyh Şamil Oyunu". *Türk Kültürü*. S. 126. S. 397-398.

Köprülü, Fuat (1986). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Şeyh Şamil Ve Kafkasya. (2017). (Ed: Mehmet Ali Bozkuş, Hakan Yazar) İstanbul: Kitabevi Yayınları

Tarihçe-İ (Gazavât-İ) Dağıstân (2000). (Yayına Hzl. Fahrettin Kırzıoğlu). İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Tavkul, Ufuk (2002). *Etnik Çatışmaların Gölgesinde Kafkasya*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

KERKÜK' ÜN SOSYAL – EKONOMİK TARİHİ OSMANLI DÖNEMİ (1520-1566)

İsam Albayaty
Ms.A. Öğretim Görevlisi ve Tarihsel Araştırmacı, Kuzey teknik üniversitesi, Kerkük / Irak
isam975@yahoo.com

ÖZET

Bu araştırma, Kerkük'ün Kanunî Sultan Süleyman (H. 926 – 974 , M. 1520 – 1566) bölümde konunun daha iyi anlaşılabilmesi için genel bilgilere yer verilmiştir. Araştırmanın konu içerisinde Kerkük'ün; coğrafi özellikleri, adının nereden geldiği, tarihi, idari ve nüfus durumu, iktisadi, vakıf ve bölgede hangi devletlerin hüküm sürdüğü ve Osmanlı dönemindeki gelişmeler ile demgrafik yapısı ayrıntılı olarak okuyuculara sunulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oln ve Irak toprakları içerisinde kalan Musul vilayetine bağlı Kerkük'ün kaderinin şekillenmesinde; stratejik bir noktada oluşunun yanı sıra bölgede bulunan zengin petrol yatakları etkilidir. Kerkük orta Doğu'nun önemli bir noktasında yer almaktadır. Bu konumundan dolayı çok çeşitli kültür ve medeniyetlerin buluştuğu bir yer olmuştuyr. Bu araştırma, Kerkük'ün Kanunî Sultan Süleyman (H. 926 – 974 , M. 1520 – 1566) devrinden siyasi, idari, nüfus, iktisadi ve vakıf durumu bir bütün halinde incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kerkük, Osmanlı Devleti, Dakuûk, Sosyal, Ekonomik .

SOCIAL-ECONOMICAL HISTORY OF KIRRKUK OTTOMAN PERIOD 1520-1566

ABSTRACT

This research gives general information about Kirkuk in order to understand better what is being done in Sultan Süleyman the Magnificent (H. 926 - 974, M. 1520 - 1566). The theme of the work is Kirkuk; The geographical characteristics of the name is that emerged in the Ottoman period, the history, administrative and population status, economics, foundations and governments in the region and the developments and demographic structure during the Ottoman period are presented in details. In the formation of the fate of Kirkuk, a part of the Ottoman Empire is belonging to Mosul province in Iraq, it is a strategic point besides the rich oil deposits in the region. Kirkuk is an important part of the Middle East. Due to this position, it has become a place where many cultures and civilizations meet. This research attempted to analyze the political, administrative, population, economic and foundation status of Kirkuk as a whole from the period of Kanuni Sultan Süleyman (H. 926-974, M. 1520-1566).

Keywords: Kirkuk, Ottoman Empire, Dakuûk, social, economic .

GİRİŞ

Kerkük, Kuzey Irak şehirlerinden biri ve aynı adı taşıyan idarî bölgenin de merkezidir. Deniz seviyesinden 310 metre yüksekliktedir. Kuzeybatı'da Küçükzâb Vadisi, Günaybatı'da Cebel-i Hamrin, Güneydoğu'da Diyala Vadisi ve Kuzeydoğu'da da Zağrıs Dağları ile çevrilmiştir. Türklerin yoğun olduğu bölge ve Irak'ın büyük şehirlerinden birisidir(El-Hasani.1958:217). Araplar Kerkük'ü "Karkük" diye adlandırırlar. Batılılar buna "Kirkük" diye telafuz etmektedir. Kerkük'ün yüzölçümü 19873 km dir. Kerkük ile Bağdat arasındaki demiryolunun mesafesi 388 km, karayolunun mesafesi ise 283 km dir. Kerkük Kalesi'nin tarihi çok eski çağlara uzanır ve eski Kerkük halkı surla çevrilmiş olan bu tarihi kalede ikamet etmişlerdi. Bölge 34 – 36 K.G. paralelleri ve 44 – 45 boylamları arasındadır (Yıldız,2004:51) . Tavuk (Dakuk) Çayı, Aksu, Hor Çayı, Leylan Suyu, Küçük Dere, Kazar Çayı, Hassa Suyu, Meyardere, Kuru Çay, Edhem Suyu ve Küçük Zap Suyu bu bölgede bulunan akarsulardır. Kerkük Bölgesi'nin demografik yapısı incelenirse, Türk, Arap ve Kürt gibi Müslüman halkların yanında, Süryanî, Keldani ve Musevi gibi gayrimüslim halkların da olduğu görülür (Saatçi vd.,2007:20-22).

KERKÜK'ÜN TARİHİ

Kerkük bölgesi eski Bâbil İmparatoruğu ve daha sonraki Aşûrî İmparatorluğu devirlerinde sık sık Kuzeydoğu'dan gelen dağ kavimlerinin akınlarına mâruz kalan Kerkük'e, Sâsaniler zamanında Garmakân ve Sûryanî kaynaklarda Beth Garme denilirdi. Bu kaynaklarda Karha de Beth Selokh olarak adı geçen şehrin Kerkük olduğuna dair delilleri G. Hoffman tarafından ortaya konulmuştur. Bütün coğrafi ve tarihi araştırmalar ispat etmiştir ki, Sasanîler ve İslam zamanında Kerkük'e, Karhinyâ denmiştir. O devirde bu şehir sağlam bir kale idi(El-Hasani,1958:217-218).Yakut Hamavî'nin kaydında Kerkük'e tekâbül eden Karhini, Erbil ile Tavuk (Dakuk) arasında bulunan düzlükte bir tepe üzerinde sağlam kale olarak gösterilmiştir. Kerkük kelimesinin Gır Gır kelimesiyle ilişkisi olduğu zannedilmektedir. Zira Gır Gır Kerkük'e yakın bir bölgede bulunmakta ve bu bölgede sönmemek üzere devamlı ateş yanmaktadır. Irak Türkleri bu bölgeye "Gürgür Baba" derler. Eski Kerkük şehri sadece bir kaleden ibaret kalmıştır. Tarihi Kerkük kalesinin bulunduğu bu tepeden arkeolojik kazılar sonucunda pek çok eser çıkarılmıştı. Bu eserlerde Ârabha adı geçmektedir(Saatçi, 2007:21-22). Asurî hükümdarı Serdanâ tarafından Medyalılara karşı koyacak bir kale hizmetini görmek üzere kurulduğu kaydedilmektedir. Daha sonra Kral Seleuos (Selokh) ismini almıştı. Hâlbuki hisara Sarbuy yahut Sarbug deniliyordu(Gündüz vd.,2002:291).Yavuz Sultan Selim (H. 918 – 926,M. 1512 – 1520) devrinde, Osmanlı Devleti'nin siyasetinde kesin bir değişiklik görülmektedir. Osmanlı Devleti şimdiye kadar esaslı olarak bir Balkan ve Avrupa kuvveti idi. Yavuz ilk defa ciddi bir şekilde doğuya yönelerek Asya ve Afrika kıtalarında geniş topraklar ele geçirmiştir. Devletin siyasetindeki bu değişikliği kısmen yeni hükümdarın İslam dünyasının birliği düşüncesi ve kısmen de o zamanki siyasî durum gerektirmiştir (BOA,D.,111:1).Yavuz Sultan Selim'in bölgenin fethi için görevlendirdiği Bıyıklı Mehmed Paşa Mayıs 1516'da Mardin Koçhisarı yakınlarında Safevileri yenilgiye uğratıp Kerkük de dahil Mardin, Musul. Fakat bölge üzerindeki Osmanlı-İran mücadelesi sırasında sık sık el değiştiren şehir, Kanuni Sultan Süleyman'ın (H. 926 – 974 , M. 1520 – 1566) 1534 tarihinde düzenlediği Irakeyn Seferi'nin ardından tam olarak Osmanlı idaresine girdi.Osmanlı fethinden sonra Kerkük, Musul ve Şehr-i Zür sancak beyliklerinin başkenti idi. Bu arada Kanuni Kerkük yakınlarında bulunan Gökyurt/Kızıl Köşk menzilinde 28 gün dinlenmiştir (BOA,D.,111:2-3).

Katip Çelebi Kerkük'ü şöyle anlatıyor: "Musul'dan iki merhale doğu tarafında, bazı tepeler içinde, düz bir yere düşer. Topraktan bir kaledir. Şehir sur içindedir. Arasından nehir geçer, hâlâ bu kale içinde şehr-i zûr beyleri otururlar (Çelebi,1145:447)[1]. İlk defter 111 no'lu (H. 955 – M. 1548) yılına ait olan Kerkük'ün mufassal defteri ve ikincisi 285 no'lu (H. 968 – M. 1560) yılına ait icmâl defteri idi; bu defter timara ve zamete mahsus bir defter idi. Her iki defterde Kerkük vilayeti iki nahiyeden ibaretti ve bu nahiyeler Kerkük ve Tavuk (Dakuk) nihayetleridir (BOA,D.,111:3-5).

KERKÜK'ÜN, OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİMDEKİ İDARİ VE NÜFUS DURUMU

Irakeyn Seferi sonunda Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine giren bölge, Bağdat eyaleti ve özel statüsüyle Basra bölgesi olmak üzere iki şekilde örgütlenmiştir. Fetihten sonra bölge Bağdat eyaletine bağlı Kerkük ve Tavuk (Dakuk) sancakları olmak üzere iki, daha sonraki tarihlerde ise tek sancak olarak idarî sistemde yerini almıştır. Daha önce iki liva olarak teşkilatlanan bölge defterin tutulduğu tarihte Kerkük, Tavuk (Dakuk) ve Mevazi nihayetlerinden meydana gelen bir sancak olarak Kerkük Livası başlığı altında yer almıştır (BOA,D.,111:6).

111 numaralı defter 1b vargının başında yer alan "Defter-i Mufassal-ı Liva-i Dukuk ve Kerkük" ibaresi bu bölgede daha önceden iki ayrı liva olmasından kaynaklanmıştır. Bu defter cildininüzerinde Kerkük Livası Mufassal Defteri olduğu yazılmıştır. Kerkük bu tarihte liva merkezidir. Dakuk ve Kerkük nahiyeleri başlıklarıyla verilmiştir. Ayrıca Taife-i Nilkaz'a bağlı köy ve mezraların bulunması, burasının da nahiye statüsünde bulunduğunu göstermektedir.Hicri

968 tarihinde Dakuk, Kerkük ve Nilkaz nahiyelerinden meydana gelen Kerkük, sancağının hangi eyalete bağlı olduğu belli değildir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında (H. 954 – 961) yıllarında bölge Tavuk (Dakuk) ve Kerkük olarak ve Kerkük Livası olarak da 964 tarihlerinde Ruus defterlerinden yararlanılarak (BOA,D.,111:6). Musul vilayetine bağlı olduğu gösterilmiştir.
111 no'lu Kerkük mufassal defterinin kayıtlarına göre Kerkük köylerini şöyle sıralayabiliriz:

A – Tavuk (Dakuk) Nâhiyesi:

Tavuk (Dakuk)'un adı eskiden, Romalıların fermanlarında geçmektedir (BOA,D.,111:25).İslam devrinde bu köye Tavuk veya Dakuk denirdi. Bugün Tavuk (Dakuk) diye de adlandırılmaktadır. İslam devrinde bir nahiye olarak bütün Kerkük bölgesi Tavuk tabi idi. Dakuk büyüklük bakımından Erbil şehrinden sonra gelirdi. Köyde tarihi eser olarak bir minare bulunmaktadır; kaidesi sekizgen, yüksekliği 17.80 metredir; bu minare bir tepe üzerinde yapılmıştır (El-Bağdadî vd.,1948:56). Erbil hakimi Gök-Börü tarafından yaptırıldığı zannedilmektedir; Çünkü bu minare Erbil'de yaptırıldığı minareye benzemektedir (Bakır,1965:5).
H. 955 – M. 1548 yılında Tavuk (Dakuk)'da 249 – 248 hâne ve 102 mücerred vardı. Hıristiyan ise 18 hâne ve 4 mücerred ibarettir. Tavuk (Dakuk) merkezde toplam 278 -277 hane, 109 mücerred bulunmaktadır. Bunların içerisinde 1 imam ve hatib, 1 müezzin, 3 bevvab, 2 hallaç, 1 ayakkabıcı (Kefş-duz), 5 terzi, 1 çırpıcı (Kassar), 3 kör, 1 meşaledar, 1 marangoz (Neccar), 1 kazancı, 2 bıçakçı, 1 derviş ve 1 demirci (Haddad) bulunmakta idi. Ayrıca şehir merkezinde 2 Arap ve 3 Kürt (Kişi) vardır. Mahsûlü hınta (Buğday), şa'ir (Arpa), piyaz (Soğan), muhazzarat (Sebze) (BOA,D.,111:26), zeytin, küncüt (Susam) ve uzka (Pamuk kozası)'dan ibaretti. Ayrıca değirmen, bostan ve bahçe ürünleri ve hallâc kaydedilmiştir (BOA,D.,111:26). Burada yaşayan ahali gayrimüslimlerin dışında Türklerden oluşmaktadır. Dakuk Nahiyesi defterdeki zikir olan bkz.

Tablo – 1.

No	Yer Adı	Hane	Mücerred	Kethuda	Mahsulü	Maliknesiyle (akça)
1	Matık köyü	34	2	1	Dakuk	16.909
2	Batmanlu köyü	157	34	2		101.221
3	Kilise köyü	40	-	1		11.215
4	İkiz-depe köyü	11	-	-		8.748
5	Kuştan köyü	100	40	4		71.103
6	İftihar köyü	51	25	1		41.755
7	Şeyh kendi	38	11	-		15.322
8	Lasun köyü	74	9	-		41.250
9	Arab-kendi	34	30	1		21.840
10	Süfla köyü	34	18	1		25.919
11	Ali sarayı köyü	82	34	-		31.180
12	Cedide-i Babilan köyü	54	5	-		19.910
13	Tuzhurmatı	229	43	-		119.745
14	Babilan köyü	119	11	1		28.389
15	Bassas köyü	57	10	1		48.240
16	Çubgan köyü	32	7	1		20.356
17	Cedide köyü	16	7	1		13.227

B – Kerkük Nahiyesi:

Kerkük Kasabası

Kasabanın ismi Kerkük ve Kirkük şeklinde söylenmektedir. Meşayih-i Hasan-ı Mekki, Han (BOA,D.,111:27).Ahmad Zaviyesi ve İmam Kasım Zaviyesi cemaatleriyle beraber 183 hane ve 24 mücerredden meydana gelen bu kasabanın Müslüman ahalisi Türk'tür, gayrimüslim nüfus 53 hane, 1 mücerred, Yahudiler ise 104 haneden ibarettir. Kerkük merkezde toplam 365 yetişkin

erkek nüfus bulunmaktadır. Kasabada bir kethvela, bir kör, bir kassap, bir çoban, bir kuşcu ve bir demirci vardır. Ayrıca Yahudi cemaati içinde üç kürt, bir muallim ve bir hallac vardır. İmam Kasım Zaviyesi cemaatinde ise bir müezzin vardır. Kasabada sebze, soğan, üzüm, bakla, buğday, arpa, pamuk kozası ve susam yetiştirilmektedir. Zikredilen ürünlerle birlikte ser-tagar, dokumacı, terzi, kovan, bağ, medbağa, meyve, boyahane, nalbant, büyük ve küçük baş hayvanlar (BOA,D.,111:27). ispençe, bad-ı heva, arus, değirmen, kazancı, marangoz, ayakkabıcı, demirci, bağğali (Katırcılık), dışarıdan gelen cemaatlerin otlaklarından alınan otlak vergileri ve hanelerden malikanesiyle birlikte 89.157 akçe vergi alınmaktadır (BOA,D.,111:27).Kerkük Nahiyesi zikirolan bkz.

Tablo – 2

NO	Yer Adı	Hane	Mücerred	Kethuda	Mahsûlü	Malikanesiyle Akçe
1	Çerbeklü Köyü	30	3	1	Soğan, sebze, buğday, arpa ve pamuk	18.245
2	Meraga Köyü	57	16	-	“	49.204
3	Ramazaniye Köyü	33	6	1	“	19.577
4	Beşir Köyü	89	9	-	“	43.620
5	Cemaliye Köyü	52	14	-	“	18.520
6	Yenice Köyü	-	-	-	“	8.905
7	Hurmatı-yı Tezek Köyü	104	20	2	“	72.575
8	Şemsiye Köyü	56	4	1	“	31.380
9	Tis’in Köyü	93	7	-	“	71.989
10	Üç-Kubbe Köyü	24	3	-	“	8.949
11	Pulava Köyü	71	18	1	“	21.938
12	Hacı Yunus Köyü	30	1	-	“	11.913
13	Tercil Köyü	242	12	3	“	104.090
14	Karalar Köyü	18	-	-	“	9.100
15	Laylan Köyü	218	30	1	“	114.520
16	Yahya-Abad Köyü	67	1	2	“	35.015
17	Depelü Köyü	127	18	-	“	50.987
18	Furkan Köyü	60	6	-	“	21.751
19	Bad-Abad Köyü	45	5	-	“	31.196
20	Yarımca Köyü	26	2	-	“	10.123
21	Gökdan Köyü	101	1	15	“	47.830
22	Telkeşkan Köyü	77	-		“	37.310
23	Duhala Köyü	23	-		“	8.181
24	Kara-Hasan-Yaylağı Köyü	34	-		“	28.535
25	Neft-ab-ı Barik Köyü	-	-		“	23.10

Kerkük Bögesi’nde ilk resmi nüfus Kanuni Sultan Süleyman Dönemi’nde yapılmış ve 1560’lı yıllarda Kerkük, Dakuk ve Nilkaz nahiyelerinde meydana gelen Kerkük Sancağı halkının %90’ı Türklerden oluşmaktadır (BOA,D.,111:7-12-14).İsimlerinin hemen hemen tamamı Türk olan kişilerin hepsinin Türk olduğu belirtilmemiş sadece farklı etnik gruba mensup olanlar belirtilmiştir (BOA,D.,111:9).Süleyman dönemine (1520 – 1566) ait 111 numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kerkük Sancağı Ayrıntılı Kayıt Defteri)’ne göre Kerkük Sancağı’nın Nüfusu(BOA,D.,11:14).Bkz. Tablo-3

Tablo 3

Milliyeti/Dini	Mevcudu	%
Türkler	6.558	90
Yahudiler	150	2
Hristiyanlar	180	2,2
Kürtler	54	0,7
Araplar	33	0,4
Diğer Müslümanlar	121	1,6
Kimliği Belirtilmeyen	204	2,8
Aile Büyüklerinin İsimleri	20	0,3
TOPLAM	**7.320**	**100**

Kerkük şehrinde ise çok az miktarda Musevi ve Keldani yaşamakla birlikte, çoğunlukla Müslüman Türklerden oluşmakta ve en fazla Türkçe konuşulmaktadır. Az sayıda Arap ve Kürt de görülmektedir (Yıldız vd.,2004:52).

KERKÜK'ÜN EKONOMİSİ

Kerkük'ün ekonomik meyve ve sebze çeşitlerinin yanında patates, pirinç, nohut, buğday, arpa, darı, bakla, fasulye, pamuk, susam, mercimek ve böğrülce Kerkük'te yetişmektedir. Bölgede bulunan neft (Petrol) eskiden beri bilinmekte ve çıkarılan ham petrol bölge halkı tarafından ibtidaî şekilde kullanılmaktaydı. Ayrıca Kerkük'te beyaz mermer ve tuz da çıkarılmaktadır. Tahrir defterinin yazımında sancak esas alınmaktaydı. Her sancakta uygulanan vergi rejimi farklı olabildiği için genellikle defterin başında dibaceden hemen sonra bu uygulamaları anlatan bir kanunname bulunur burada sancağın ekonomisine ait temel bilgiler verilir ve reaya ile diğer vergi kaynaklarının ne şekilde vergilendirildiği açıklanırdı (BOA,D.,111:14)[]. 111 numaralı tahrir defterinde sancak Dakuk, Kerkük ve Nilkaz nahiyeleri altında teşkilatlanmıştır. Dakuk nahiyesinde 18 yerleşim birimi ve 28 başlık altında 51 mezraa; Kerkük nahiyesinde Abbas Gölü ve Ali-Karaca ve Şurceh-Kulu mezraasında reaya kaydedilmişir. Ayrıca Yenice ve Neft-ab-ı Barik köyleri meskum olmayıp deftere köy olarak kaydedilmişlerdir. 28 reaya yazılan yerleşim birimi ve 56 başlık altında 71 mezraa; Nilkas nahiyesinde 24 yerleşim birimi ve 38 başlık altında 55 mezraa kaydedilmiştir (BOA,D.,111:25). Kerkük Sancağı'ndan elde edilen toplam gelir miktarı bu deftere göre 2.101.953 akçedir. Kerkük nahiyesinde her haneden 5 akçe alınmaktadır (BOA,D.,111:15-16).

KERKÜK'ÜN VAKIFLARI

Osmanlı şehirlerinin fizik yapısını oluşturan câmi, mescit, zaviye, medrese gibi dinî ve ictimai yapıların inşası ve muhafazası vakıflar vasıtasıyla olmaktadır (Yediyıldız,1986:153).Osmanlılar Kerkük'ü aldıktan sonra, Memluklar tarafından her sene Hatameyn'e (Mekke-Medine) gönderilen sürre vakıflarını devam ettirdikleri gibi buna pek çok ilaveler de yapmışlardır.

Kerkük Sancağı'nda 10 ayrı yere bazı gelirler vakfedilmiştir. Bunlar Mekke-i Şerif Vakfı'yla birlikte 1 mezar, 1 makam (Mezar yerine yapılan yapı) ve 7 zaviyedir. Zaviye tekkenin küçüğüne verilen addır. Zaviyeler han, kervansaray ve derbent olmayan yerlerde yolcuların konaklama ihtiyaçlarını karşılamak için kurulmuşlardır. Buralara vakfedilen gelirler genellikle yolcu ve misafirlerin konaklama ve yiyecek ihtiyaçları için harcanmaktadır. 111 numaralı defterde vakıf müesseseleri için ayrılan vakıf gelirleri toplam 134.024 akça dır.Bkz. Tablo – 4

Tablo 4

NO	Vakfın Adı	Gelir Tutarı
1	Evcüş Köyü	79.075 akça
2	Hazret-i Hızır Nebi Makamı	1000 akça
3	Şeyh Kavvas Zaviyesi	978 akça
4	Şeyh Hacı	784 akça
5	İmam Muhammed Seydi Battah Zaviyesi	3.374 akça
6	Salbartu Zaviyesi	1.354 akça
7	İmam Zeynü'l Abidin Mezarı	10.243 akça
8	Şeyh Mekki (Alemdar-ı Hazret-i Resul)	1000 akçe
9	Nure Zaviyesi	6.208 akça
10	Baba Zünnun Zaviyesi	5.005 akça
11	Şeyh Mescid-i Kürevî Asitânesi	1.431 akça
12	Han Ahmet ve İmam Kasım	-

Bundan dolayı zaviyeleri sadece birer dinî kurum olarak değil, aynı zamanda sosyal boyutu olan kurumlar olarak da değerlendirmek doğru olur.

KERKÜK KALESİ

Çok eski tarihi bir tepe üzerinde yapılan bu kalede herhangi bir tarihi araştırma yapılmamıştır. Kerkük Kalesi'nin tarihi milattan önceye bağlanır. Kalenin yüksekliği 1160 kademdir. Engebeli yerler arasındadır. Batısında Hasa Irmağı vardır. Bu ırmağın suyu yalnız kış mevsimlerinde mevcuttur. Bu tarihi kale eskiden Kerkük şehrinden ibaretti. Kerkük Kalesi'nin eskiden bir kapısı mevcut idi. Sonradan dört kapı yaptırıldı. Bunlar; Şehitler Köprüsü tarafında, Yedi Kızlar, Çift Kahve, Top ve Helvacılar Çarşısı tarafından ve Tapakçali köprüsüne nâzır olan kapılardır (Kuşcuoğlu,1973:7).

Münşiu'l-Bağdadi, Kerkük Kalesi'ni şöyle anlatıyordu: "Kale bir tepe üzerinde, şehir ise etrafında idi. Kale halkının çoğu Türktür. Şafîlî ve Hanefî mezhebinde idiler (El-Bağdadî,1948:64). Ayrıca 10 köy vardı (H.947 – M. 1540) yılında Kerkük'ün kale dizdarı Sinan Bey idi. Kale mevâcibi günde 23 akçe alıyor ve ayda 2480 akçe oluyordu (BOA,MAD.,127:24).

SONUÇ

Araştırma bir dizi çıkarıma ulaşmıştır. Başlıca çıkarımlar şunlardır:

Sancağa ait tek mufassal defter budur. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi'nde bulunan defter 83 varak ilave edilen eklerden oluşmaktadır.

Defterde hangi tarihte tutulduğuna dair bir ibare yoktur. Defterin başlangıcında yer alan tuğradaki Süleyman Şah bin Selim Şah Han el-Muzaffer daima ifadesinden Kanunî Sultan Süleyman dönemine ait olduğunu anlıyoruz. 111 numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri'ne göre Kerkük'e bağlı yerleşim birimlerinin ahalisinin tamamına yakınına da Türklerden oluşmaktadır. Kerkük'e bağlı Çerbeklü Meraga, Ramazaniye, Beşir, Cemaliye, Hurmatı-yı Tezek, Şemsiye, Tis'in, Üç Kubbe, Pulava, Hacı Yüsen, Tercil, Karalar, Leylan, Yahyaabad, Depelü, Durkan, Badabad, Yarımca, Gökdan, Telkeşkan, Duhala, Helmin, Kuşçu köylerinin ve Kara Hasan Yaylağı'nın ahalisi Türktür.

Köylerde yaşayan Arap aşiretleri göçebedir. Irak vilayetlerinde nüfus sayımı meselesi, Osmanlı Devleti için her zaman bir sorun olmuştur. Osmanlı Devleti'nde yapılan nüfus sayımlarında, Osmanlı tebaası dinî mensubiyet esası üzerine Müslüman, gayrimüslim ve diğer dinî azınlıklar şeklinde kaydedilmiştir. Defterde Dakuk ve Kerkük nahiyelerine ait iki kanunname bulunmaktadır. Bunun sebebi bu iki nahiyenin daha önce iki ayrı liva olmasından kaynaklanmaktadır.

Defter Dakuk, Kerkük ve Nilkaz nahiyelerine ait tahir sonuçlarının icmalini muhtevidir. Ancak bütün bunlara rağmen Kerkük vilayetinde tarihinin hiç bir döneminde ne Araplar ne de Kürtler çoğunluğu sağlayabilmişlerdir. Tarihi gelişimi içerisinde ifade edildiği gibi Kerkük bir Türk şehridir ve Türk şehri olarak kalacaktır.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 111 numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kanunî Devri), Ankara, 2003.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maliye Defteri (BOA,MAD) No. 127.
El-Bağdadî, Münşiu(1948) Rihletu'l Münşi'u'l-Bağdadî, Bağdat.
Bakır, Taha-Safar(1965) Fu'ad, El-Mürşid ilâ Mavâtınu'l-Asâr ve l-Hazare, 4 Sefer, Bağdat.
Bayatlı, Nilüfer (1999) XVI. yüzyılda Musul Eyâleti, Ankara.
El-Hasanî, Abdürrezzak (1958) Tarihu'l-Irak Kadimen ve Hadisen, Bağdat.
Gündüz, Ahmet(2002) Kerkük-Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. XXV, Ankara.
Kuşcuoğlu, Ahmed (1973) Kal'at Kerkük, Bağdat.
Katip, Çelebi (1145) Cihannüma, Bayezid Kütüphanesi, No. 4678, İstanbul.
Saatçi, Suphi (2007) The Urban Fabric and Traditional Houses of Kirkuk, İstanbul.
Yediyıldız, Bahaeddin (1986) Vakıf-İslam Ansiklopedisi, c. 13, İstanbul.
Yıldız, Hakan (2004) Irak-Musul-Kerkük Üçgeni ve Büyük Oyun, İstanbul.

EKLER :

EK 1

Kerkük'ün XVI.yüzyıldaki durumunu gösteren bir minyatür (Matrakçı Nasuh, Beyan-ı Menzil-ı sefer-i Irakeyn iükip.,nr.9664,vr.73)

EK 2

1919'da hukuken Osmanlı idaresinde olan Kerkük'ten genel görünüm.

GÖNÜLLÜ BEKÂRLIK EĞİLİMLERİNDE ARTIŞ: AİLE SOSYOLOJİSİ AÇISINDAN BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Yelda SEVİM
Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
ysevim@firat.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Burcu GEZER ŞEN
Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
burcugezersen@firat.edu.tr

ÖZET

Aile kurumu evlilikle başlamaktadır. Evlilik, her çağda ve her kültürde var olmuş bir müessesedir. Evlilik sağlıklı her bireyin yaşaması gereken bir süreçtir. Kültürümüzde evlilik birey için yaşamın en önemli dönüm noktalarından biridir, bireyin ailesine ve topluma karşı görevi olarak görülür ve herkesin evlenmesi gerektiğine yönelik yaygın bir görüş hâkimdir. 2017 TUİK verilerine göre evlenen çiftlerin sayısı 2016 yılında 594 bin 493 iken 2017 yılında %4,2 azalarak 569 bin 459 olmuştur. Boşanan çiftlerin sayısı 2016 yılında 126 bin 164 iken 2017 yılında %1,8 artarak 128 bin 411 ulaşmıştır. Yapılan araştırmalarda, Türkiye'de, tek başına ikamet eden kişilerin oranının artması dikkati çekmektedir. Tek başına yaşayanlar arasında ise hiç evlenmemiş erkek nüfus oranının arttığı ifade edilmektedir. Günümüzde gönüllü bekârlık eğilimlerinde de artış gözlemlenmektedir. Bu durum aile kurumuna karşı bir tehdit olarak algılanabilir. Bu durumu sosyal yapıdaki değişimler çerçevesinde tüm yönleriyle değerlendirmek gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Aile, Evlilik, Bekârlık, Gönüllü bekârlık, Evlilikten kaçış.

INCREASING TREND IN VOLUNTARY CELIBACY: EVALUATION BY FAMILY SOCIOLOGY

ABSTRACT

The family establishment starts with marriage. Marriage is an institution that existed in every age and culture. Marriage is process in which every health individual needs to experience. In our culture, marriage is one of the most important turning points of life for an individual, it is seen as the duty of the individual towards his/her family and society and there is a common view that everyone needs to get married. According to 2017 TUIK data, number of married couples was 594143 in 2016 but decreased by 4.2% in 2017 to 569459. Number of divorced couples was 126164 but increased by 1.8% to 128411. According to studies, it received attention that number of people in Turkey living alone has increased. It is stated that ratio of unmarried male population is increased among those living alone. Today there is also an increase tendency in voluntary celibacy. This situation can be perceived as a thread to the family institution. It is necessary to evaluate this situation in all aspects within the framework of the changes in the social structure.

Keywords: Family, Marriage, Celibacy, Voluntary celibacy, Running away from marriage.

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Günümüz toplumları çok hızlı bir değişme sürecinden geçmektedir. Bu hızlı değişim yeni gelişmelere ayak uydurmayı güçleştirmiştir. Aile de bu hızlı değişimden nasibini almıştır. Aile kurumu evlilikle başlamaktadır. Evlilik, her çağda ve her kültürde var olmuş bir müessesedir. Evlilik sağlıklı her bireyin yaşaması gereken bir süreçtir. Kültürümüzde evlilik birey için yaşamın en önemli dönüm noktalarından biridir. Bireyin ailesine ve topluma karşı görevi olarak görülür ve herkesin evlenmesi gerektiğine yönelik yaygın bir görüş hâkimdir.

Günümüzde bireylerde tek yaşamak, hiç evlenmemek veya evliliği sürekli arka plana atıp, ötelemek gibi eğilimler görülmektedir. Evlenme olgunluğuna erişmiş, evlilik yaşına gelmiş ve tüm imkânları sahip yetişkin bireyler, tercihini ya evlenmemekten yana ya da evliliği ellerinden geldiğince ertelemekten yana kullanmaktadır. Evliliklerin geciktirilme sebepleri

arasında birçok toplumsal sebep yer almaktadır. Öncelikle bir üniversite bitirmek, ardından bir işe yerleşmek, evlenilecek doğru insanı bulabilmek, evlilik masrafları bireyleri evlilikten uzaklaştırabilmektedir.

Evliliğin ertelenmesine ilişkin gerçekçi rakamlar, ömründe hiç evlenmemiş ve yasal olarak nikâhlanmamış kadın sayısında net olarak gözükmektedir. 1970 senesinde Amerikalı evlenme olgunluğuna erişmiş kadınların %36'sı evlenmemişken bu oran, 1980'de %51'e yükselmiştir. Bu durum Endonezya, Kenya, Pakistan, Meksika, Avusturya, Mısır gibi ülkelerde de benzerlik göstermektedir (ASPB, 2018). 2017 TÜİK verilerine göre evlenen çiftlerin sayısı 2016 yılında 594 bin 493 iken 2017 yılında %4,2 azalarak 569 bin 459 olmuştur. Boşanan çiftlerin sayısı 2016 yılında 126 bin 164 iken 2017 yılında %1,8 artarak 128 bin 411 ulaşmıştır. Yapılan araştırmalarda, Türkiye'de tek başına ikamet eden kişilerin oranının artması dikkati çekmektedir.

Peter Stein (1980), 25-45 yaş arasındaki atmış bekârla görüşmüş ve bekârların çoğunun çelişik duygular içerisinde olduğunu belirlemiştir. Bu bireyler genellikle bekâr olmanın kendi kariyerleri üzerinde olumlu etki yarattığını, işlerine yoğunlaşabildiklerini, özgürlük olduklarını düşünmektedirler. Bu bireyler bekâr kalmanın yaratacağı güçlüklerin farkındadırlar ve yalıtılmışlık ile yalnızlıktan rahatsız olmaktadırlar (Giddens,2000:177).

Bu çalışmada, aile için bir tehdit unsuru olarak görülebilecek olan, gönüllü bekârların sayısındaki artış nedenlerinin neler olabileceği kuramsal temelde araştırılmıştır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

AİLE

Aile çağımızda büyük bir değişim geçirmektedir. Değişim sadece ailenin yapısı ile ilgili değil, kültürel etkenlerle de ilgilidir. Sosyal bilimcilerin bir kısmı ailenin biçimsel değişimler içinde olduğunu ve özünde olanı aynen koruduğunu savunurken bazıları da ailenin hem biçiminin hem de içeriğinin değiştiğini ifade etmektedir. Aile tek toplumsal kurum olmadığından, başka kurumlarla birlikte ele alınıp incelenmelidir. Aile ilk insan toplumlarından bu yana var olan en temel kurumdur. Ailenin bireyler üzerinde biyolojik ve kalıtsal etkilerinin yanı sıra insan davranışlarının biçimlenmesindeki rolü de küçümsenemeyecek kadar büyüktür.

Batıda ailede meydana gelen değişmeler, siyasal akımlar tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır. Muhafazakârlar ailedeki değişmeyi "bozulma" olarak değerlendirmişlerdir. Liberaller ve sosyalistler ise ailedeki değişimi "kaçınılmaz" ve çağdaş bir gelişme olarak belirtmişlerdir. Sosyalistler, devlet ve özel mülkiyetle birlikte ailenin var olamayacağını ve ileriki aşamalarda tamamen ortadan kalkacağını savunmaktaydılar(Canatan-Yıldırım,2013:17).

Aile, evlendirme memurunun önünde ve iki şahit huzurunda gerçekleştirilen bir evlilik sözleşmesi ile kurulmakta ve bu sözleşme ile karşı cinsten iki insan özgür iradeleriyle hayatlarını birleştirmektedir. Bir başka tanımlamada ise aile, birbirleri ile biyolojik, psikolojik ve sosyal ilişkiler ve duygusal etkileşim içinde olan bir gruptur(Özgüven,2017:1). Aile ve evlilik kurumu, işleyişi, boyutları ve içeriği ile geçmişten günümüze kadar değişikliğe uğramakla beraber insanlık tarihi boyunca evrenselliğini ve toplumun temel taşı olma özelliğini korumuştur. İçinde bulunduğu toplumun sosyal yapısına göre, aile ve evlilik kurumunun özellikleri farklılıklar göstermektedir. Tüm toplumlarda büyük benzerlik gösteren, aileye ait bazı temel işlevler vardır. Bunlar "biyolojik", "sosyal", "psikolojik" ve "ekonomik" olmak üzere dört genel başlıkta toplanabilir ve içeriğinde bireyler için güven ortamı sağlamak, neslin devamını sağlamak, ekonomik dayanışma ortamı sağlamak, kültürleme ve eğitim olanağı sağlamak gibi pek çok işlev yer almaktadır.

EVLİLİK ve BEKÂRLIK

Aile, nesillerdir bütün toplumların temeli olmakla birlikte, bireylerin ilk sosyalleştiği ortam olması dolayısıyla oldukça önemli bir role sahiptir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de tüm toplumlarda aile birliğinin oluşturulması karşı cins olan kadın ve erkeğin meşru bir yol olan evlilik (nikâh) bağıyla geleceklerini birleştirmeleri yoluyla sağlanmaktadır (Cemal, 1999: 74). Evlilik kurumunun üstlendiği birçok rol mevcuttur. Evlilik, insan soyunun devam ettirilmesini, toplumsal düzenin koruyuculuğunu ve kültürün kuşaktan kuşağa aktarılması görevini üstlenen, yasal, sosyal ve duygusal temellere dayalı güçlü bir kurumdur. Aile birliğinin kurulması için gerekli görülen evlilik aslında kadın ve erkek arasında kurallara bağlı olan bir sözleşmedir. Evliliğin yapısı ve işleyişi kurallarla düzenlendiği gibi, bireylerin görevleri belirlenmiş ve taraflarca kabul edilmiş sayılan, yasal ve toplumsal kurallara göre gerçekleşen bir sözleşmedir (Ünlü, 2004: 57).

İnsanoğlunun, en temel ihtiyaçlarından biri de bir yere ait olma isteğidir. Kendini güvende hissedebilmesi için buna ihtiyacı vardır. İnsan, başka insanlarla karşılıklı ilişki içinde yaşamını idame ettirmek ihtiyacında olan sosyal bir varlıktır. Evlilik birliğinin başarılı olabilmesinin şartları, karşı cinsten insanları tanıma olanağına sahip olmaya, eş seçiminin iyi yapılmış olmasına bağlıdır. Evlenme olgunluğuna ulaşmış iki bireyin ortak etkileşimine ve paylaşımına bağlı olan evlilik yaşantısıyla ilişkili değerler, geçmişten günümüze kadar taşınmış olan kültüre, coğrafi konumun etkilerine ve evlenen bireylerin kişilik özelliklerine göre şekillenir. Evliliğin başarılı olabilmesi, söz konusu evliliğin istenilen kriterlere uygun olup olmamasıyla belirlenir. Her iki tarafın da iyi bir eşte olması gereken özellikler yönünden önce birbirlerini değerlendirmesi ve tanıması gerekmektedir. Eş seçerken başarılı olabilmek için evlenecek kişilerin bireysel özelliklerini, gelecek planlamalarını, amaçlarını ve beklentilerini açık bir şekilde ortaya koymuş olması, özelliklerde ortaklık ve uyuma dikkat etmeleri gerekmektedir (Çaplı, 1992; Bilen, 1996, akt: Yavuzer, 2004: 40, 51).

Evlilik toplumsal olarak bireylere önerilen bir yaşantıdır. Toplum evlilik kurumunu değerli görmekte ve evlenmiş bireylere daha avantajlı bir statü sağlamaktadır. Evlilik hayatının olumlu pek çok özelliği bulunmaktadır. Evliliğin bireylere önerilmesinde toplum bu olumlu özellikleri öne çıkarmaktadır. Yalnız kalmayı önlemesi, dayanışma yoluyla hayatın kolaylaşmasını sağlaması, bireylere huzur ortamı sağlaması ve bireyleri üretkenliğe yönlendirmesi, bireylerin sosyal, psikolojik ve ekonomik açıdan doyumuna imkân tanıması gibi pek çok olumlu özelliği sebebiyle evlilik toplumsal hayatta değerli görülmektedir.

Toplum tarafından önerilen ve bireylerin çoğunluğunun benimsemiş olduğu evlilik hayatı birçok avantajının yanı sıra bir takım sorunları ve olumsuzlukları bünyesinde barındırmaktadır. Bireylerin bu sorunlardan uzak durma isteği de kendilerini bekârlığa yönlendiren sebeplerdendir. Evlilikte yaşanan sorunlar şu başlıklar altında özetlenebilir:

- Evlilik öncesinde bireylerin birbirlerini iyi tanıyamamaları: Aşk ve sevgi her şeyi çözümleyememektedir. Ortak bir çatı altında yaşamaya başlayınca ve sorumluluklar başlayınca güçlükler, çatışmalar da başlamaktadır.
- Tahammülün azalması ve sabırsızlık: Bireylerin birbirlerine tahammül etmemesi en ufak bir sorunda çatışmalar yaşamalarına neden olabilmektedir.
- Bekârlık döneminden kopamamak: Eski alışkanlıkları devam ettirmek, sorumluluk almamak, sorunlardan kaçmak evlilikte birçok problemi de beraberinde getirmektedir.
- Evlenen bireylerin yeni kurdukları aileyle, önceki kendi ailesi arasında dengeyi kuramaması: Aile mahremiyetinin korunamaması, ev sırlarının dışarı çıkması, eşler arasındaki çatışmaların daha da büyümesine neden olmaktadır.

Evliliğin olumlu özelliklerine ve toplumsal olarak bireylere önerilen bir yaşantı olmasına rağmen, bireyler evliliğin olumsuzluklarını ve yaşam koşullarındaki zorlukları daha çok öne çıkararak bekârlığı tercih edebilmektedir. Bekâr erkek ve kadınlarla yapılan 20 derinlemesine görüşmede bekâr kalma kararını belirleyen çeşitli sebepler gözler önüne serilmiştir. Katılımcılar evliliğe yönelik kültürel ve psikolojik baskılara rağmen, kişisel gelişimini desteklediği, sosyalleşme imkânlarını zenginleştirdiği ve bağımsızlık duygusunu geliştirdiği gerekçesiyle bekârlığı tercih ettiğini belirtmiştir. Bu yaşam tarzını bir ideoloji olarak benimsedikleri de belirlenmiştir (Stein, 1975: 489).

Tarih boyunca bireyler her zaman evlilik bağı olmadan evliliğin psikolojik işlevlerini yerine getirmenin alternatif yollarını bulmuştur. "Bekârlık", evlenmemiş olma halini ifade etmektedir (Spreitzer & Riley, 1974: 533). Günümüzde var olan pek çok bekârlık türü vardır ve sosyologlar için bu bekârlık türlerini ayırt etmek gün geçtikte daha önemli ve zor hale gelmektedir. Bu alandaki sosyal bilim literatürünün kısıtlılığı, evlenmemiş bireylerin statüsünün kavramsallaştırılmasının önünde engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu toplumsal gerçekliğin çok yönlü biçimde araştırılması önemlidir.

BULGULAR

- Evlilik yaşına gelmelerine ve gerekli şartları sağlamalarına rağmen bireyler evliliği erteleme yoluna gitmektedirler "Tek haneli aile tipi" olarak isimlendirilen ve bilerek, isteyerek eşi olmadan, yani yalnız başına yaşamayı tercihen kabul eden 20-35 yaş grubuna dâhil olan ve "single" olarak isimlendirilen kişilerin sayısındaki artış durumu açıklar niteliktedir.
- Günümüzde, kadın ve erkeğin, evlenmeksizin ya da başka bir deyişle resmi bir nikâh olmaksızın "birlikte yaşama"sı da yaygınlaşmıştır. Bu grubun çoğunluğunu gençler, hiç evlenmeyen ve boşanan kişiler oluşturmaktadır. Bu oran kadınlarda daha yüksektir. Çoğunlukla birlikte yaşama ilişkileri kısa sürmektedir. Evlilik için gerekli olgunluğa erişmiş bireylerin önemli sayılacak bir kısmı, yasal olarak yapılan evlilikten yana tercihlerini kullanmak yerine, nikâhsız birlikte olmayı tercih etmektedirler. Nikâh yoluyla yasallaştırılmayan ama bireyler tarafından evlilik olarak ifade edilen bu birliktelikten dünyaya gelen çocuklar bulunmaktadır. Bu tür bir ortam çocuğun sosyalleşmesi açısından pek çok olumsuzluğu bünyesinde barındırmaktadır. Bu beraberlikler çok uzun soluklu olmamakla birlikte her yönüyle toplumun işleyişini zedelemektedir.
- Tek başına yaşayanlar arasında ise hiç evlenmemiş erkek nüfus oranının arttığı ifade edilmektedir. Bu durumun eğitim ve çalışma hayatının sürdürülmesi vb. nedenlerden kaynaklı olduğu düşünülmekte, ayrıca yalnız yaşamanın bir yaşam tarzı olarak benimsendiği düşünülmektedir. Bu tercihin nedenlerinin sosyal yapı ve değerlerdeki değişimler çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.
- Günümüzde gönüllü bekârlık eğilimlerinde artış gözlemlenmektedir. Gönüllü bekârlık eğilimlerinin artışını, ekonominin ve toplumsal hayatın yeniden yapılanması ve boşanma oranlarındaki artışın bireyleri evlilikten kaçışa yönlendirmesi ile ilişkilendirmek mümkündür. Ayrıca günümüzde erkekler ve kadınlar için gerekli eğitim süresinin artması ve eğitimin yaygınlaşması, evlilik yaşının ilerlemesi ve bekâr kalma süresinin uzaması gösterilebilir. Eğitim hayatının uzaması, evlilik hayatına geçişi geciktirmekte, hem de evliliği özendirici olmaktan çıkartmaktadır. Dünyanın çeşitli yerlerindeki toplumlarda boşanmaların kayda değer bir yükseliş göstermesi, evlenme olgunluğuna erişmiş yetişkin bireylerin evlilik kararı alma konusunda çekimser kalmalarına, karar verme süreçlerinin olumsuz olarak etkilenmesine bağlı olarak gönüllü bekâr kalmalarına neden olmaktadır.

- Büyük şehirlerdeki çalışma koşullarının insanların hayatlarında yaptığı değişiklikler, örneğin uzun süreli çalışma, düşük ücret, zorunlu askerlik, hizmet içi eğitim gibi zorunluluklar ve maddi imkânsızlıklar evliliği bireyler için bir alternatif olmaktan çıkarmaktadır. Günümüzde özellikle gençlerin evliliğe bakış açısının çok da pozitif olmadığını söylemek mümkündür. Gençler evliliği maddi zorluklar, aile içi anlaşmazlıklar ve kısıtlayıcı bir hayat tarzı olarak görmektedir.

SONUÇ

Toplumsal pek çok etken evlenme oranlarında düşüşe neden olmaktadır. Evlenme oranlarındaki düşüşler ise aile kurumuna karşı bir tehdit olarak algılanabilir. Evlilik sayılarındaki düşüş özellikle seyrek nüfusa ve yaşlı nüfusa sahip olan ülkeler için sorun teşkil etmektedir. Bireylerin ilerleyen yaşla birlikte beklentilerinin yükseldiği görülmektedir. İlerleyen yaşlarda yapılan evliliklerde bireylerde fiziksel ve ruhsal çöküntülere rastlanabilmektedir. Evlilik yaşının ilerlemesi ve evliliğin ertelenmesi, üreme sorunu, çocuk-ebeveyn arasındaki yaş farkından dolayı kuşak çatışması sorunu vb. pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu durum aile içi etkileşimi ve çocuğa model oluşturma, çocuğu eğitme ve hayata hazırlama fonksiyonunu olumsuz etkilemektedir.

Günümüzde özellikle gençler arasında evliliğe bakış açısının çok da pozitif olmadığını söylemek mümkündür. Evlenmek ve aile sahibi olmak aile içi huzursuzluk ve şiddet, maddi zorluklar, sorumluluk yüklü bir kısıtlayıcı yaşama geçiş olarak görülmektedir. Kitle iletişim araçları tarafından topluma sunulan, evlenmeden de çocuk sahibi olunabileceğini ifade eden, farklı birliktelikler yaşamayı normal bir durum olarak yansıtan, evlenme ve boşanmayı sıradanlaştıran magazin programlarının gençliğe rol model kaynağı olması engellenmelidir. Evlenme olgunluğuna erişmiş gençlerin ve yetişkinlerin doğru kültürel kanallardan beslenmesi ve sosyal-psikolojik destek politikalarıyla evliliğin önündeki zorlukların aşılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

ASPB (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı) (2018). Aile ve Toplum. (Erişim tarihi: 05.06.2018) https://www.aile.gov.tr/files/AILE_VE_TOPLUM_14_AILE_VE_TOPLUM_14.PDF

Canatan, K ve Yıldırım, E.(2013),Aile Sosyolojisi. İstanbul: Açılım Kitap, Pınar Yayınları.

Cemal, A., (1999). Sosyal Bilimlerde Temel Kavramlar. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Giddens, A.(2000), Sosyoloji. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Özgüven, E.İ, (2017). Evlilik ve Aile Terapisi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Spreitzer, E., & Riley, L. E. (1974). Factors associated with singlehood. *Journal of Marriage and the Family*, 533-542.

Stein, P. J. (1975). Singlehood: An alternative to marriage. *Family Coordinator*, 489-503.

TÜİK, (2017). Evlenme ve Boşanma İstatistikleri. (Erişim tarihi: 05.06.2018) (http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27593).

Ünlü, S. (2004). Aile Yapısı ve İlişkileri . Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Yavuzer, H. (2004). Evlilik Okulu. İstanbul: Remzi Kitabevi.

EVLİLİKTE ALDATMAK VE ALDATILMAK: SOSYOLOJİK BAKIŞ

Dr. Öğr. Üyesi Yelda SEVİM
Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi
ysevim@firat.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Burcu GEZER ŞEN
Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi
burcugezersen@firat.edu.tr

ÖZET

Aldatma, günümüz toplumunda aile birliği açısından en önemli tehditlerden biridir. Bu çalışmada aldatma sorunu sosyolojik bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Küreselleşen dünyanın, tüketim toplumunun, sosyal medyanın bu sorun üzerindeki etkisi etraflıca tartışılmaya çalışılmıştır. Aldatma, eşler arasındaki anlaşma ve güvenin, başka bir bireyin duygusal, cinsel ya da romantik biçimde ilişkiye dâhil olmasıyla bozulması olarak tanımlanabilir (Hall ve Fincham, 2006). Aldatmak, cinsiyete bağlı bir özellik değildir. Bireyin yetiştirilme tarzı, çocukluğunun nasıl geçtiği, içinde bulunduğu sosyal yapının özelliği, evlilikle ilgili hayalleri veya ilişkiden beklentileri bunu belirler. Günümüzde aile birliğini tehdit eden en önemli toplumsal sorunlardan birisidir aldatma. Bu yüzden aldatmanın nedenleri ve etkileri sosyolojik boyutta tartışılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Aldatma, Evlilik, Boşanma, Aile danışmanlığı.

CHEATING AND BEING CHEATED IN MARRIAGE: SOCIOLOGICAL PERSPECTIVE

ABSTRACT

Cheating is one the biggest threads in today's society in terms of family unity. In this study, cheating problem has been evaluated from sociological perspective. Effects of globalized world, consumer society, and social media on this issue have been tried to be discussed thoroughly. Cheating can be defined as deformation of the agreement and trust between couples with emotional, sexual or romantic involvement of another individual to the relationship (Hall and Finchamm, 2006). Cheating is not a feature based on gender. The way the individual grows up, how his/her childhood passed, the social structure he/she lives in, dreams about marriage or expectations from marriage decides about this. Today, cheating is one of the most important social problems which threatens family unity. Therefore, reasons for cheating, its effects must be discussed on sociological dimension.

Keywords: Cheating, Marriage, Divorce, Family consultation.

GİRİŞ

ARAŞTIRMANIN PROBLEMİ

Aldatma, günümüz toplumunda aile birliği açısından en önemli tehditlerden biridir. Bu çalışmada aldatma sorunu sosyolojik bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Toplumsal değişimlerin bu sorun üzerindeki etkisi etraflıca tartışılmaya çalışılmıştır. Aldatma, çiftler arasındaki duygusal yoğunluk, uyum ve güvenin dışardan başka birinin cinsellik anlamında ya da romantik bir biçimde ilişkiye dâhil olmasıyla bozulması olarak tanımlanabilir (Hall ve Fincham, 2006). Aldatmak, cinsiyete bağlı bir özellik değildir. Bireyin yetiştirilme tarzı, çocukluğunun nasıl geçtiği, içinde bulunduğu sosyal yapının özelliği, evlilikle ilgili hayalleri veya ilişkiden beklentileri bunu belirler.

Günümüzde psikologlar, sosyologlar, ilişki ve terapi uzmanları aldatma üzerine çeşitli yorumlar yapmaktadır. Sosyologlara göre, tüketim toplumunda olduğu gibi her şeyi düşünmeksizin savurgan bir şekilde harcamamız, ikili ilişkilere de yansımış durumdadır. Birden fazla kişiyle beraber olmak, yeni arayışlar peşinde koşmak örneğinde olduğu gibi ilişkilerin de kolayca tüketildiği görülmektedir. Psikologlar ise kişilerin kendine olan güvensizliğini, doyurulamayan

duygusal tatminsizliklerini bastırmak amaçlı yeni ilişkilere yöneldiklerini ifade etmektedirler. Hatta son yıllarda aldatmanın genetik, ailesel faktörleri üzerinde de konuşulmaktadır.

Modernleşme ile birlikte bütün kurumlarda meydana gelen değişmeler, ailenin mahremiyetini de olumsuz yönde etkilemiştir. Kamusal alanda, aileyle ilgili mahrem konular açık bir şekilde konuşulabilmektedir. Son yıllarda aile ile ilgili "mahrem" konuların televizyon, sosyal medya ve gazetelerde yer alması örnek olarak verilebilir. Aile içinde kalması gereken mahrem konuların yanında, aile içi şiddet, boşanma durumları hakkındaki gizli bilgiler, aşk ilişkileri vb. konular kamuoyu önünde tartışılarak açık bir şekilde, alenen ifade edilmektedir. Evlilik programları adı altında milyonlarca izleyici karşısında bireyler eşlerini seçmektedir. Kişiler ilk flörtlerini gözler önünde sergilemektedirler. Daha sonraları medyatik olmak, ünlü olmak amacıyla bu programa katılanların sayısında artışlar olmuştur. Bu programların Türk toplum ve aile yapısına verdiği zararlardan ötürü yayından kaldırılması uygun görülmüştür.

Anthony Giddens'ın "Mahremiyetin Dönüşümü" olarak tanımladığı olgu, küreselleşmeyle birlikte "mahremiyet patlamasına" dönüşmüştür. Geleneksel yapıdaki sıkı mahremiyet kuralları, modernleşmenin getirdikleriyle beraber yerini rahatlığın ve gevşemenin olduğu ilişkilere devrederken, küreselleşen dönemde kuralsızlıklara dönüşmektedir. Küreselleşen dünyanın, tüketim toplumunun ve sosyal medyanın aldatma sorunu üzerindeki etkisinin tüm yönleriyle tartışılması önem taşımaktadır.

KURAMSAL ÇERÇEVE

EVLİLİK

Aile kan bağı, evlilik ve diğer yasal yollardan aralarında akrabalık ilişkisi oluşan, aynı evi paylaşan bireylerin, psikolojik, sosyal, ekonomik ve biyolojik ihtiyaçlarının karşılandığı, topluma uyum ve katılımın sağlandığı ve düzenlendiği temel bir birimdir (Nazlı, 2016.17-18). Evlilik evrensel bir olgudur. Zamandan zamana, kültürden kültüre bazı farklı özelliklere sahip olmakla birlikte, evlilik pek çok kültürde rastlanılan bir yaşam biçimidir. Bütün toplumlarda evlenmek, yaşamda yeni bir dönem demektir. Evlilik pek çok toplumsal işlevi yerine getiren önemli bir toplumsal kurumdur.

Evlilik insan yaşamındaki en önemli ilişkilerden biri olarak kabul edilir. Mutlu evliliklerin yaşamdan duyulan memnuniyeti arttırdığı, strese ve sağlık sorunlarına karşı koruyucu bir etkisinin olduğu, diğer yandan mutsuz bir evlilikte kalmanın ise psikolojik ve fiziksel iyilik hali üzerinde zedeleyici etkilerinin olduğu bilinmektedir (Solmuş, 2010:65).

Birçok insan için, yaşamları süresince verilebilecek en önemli kararlardan birisi kiminle evleneceğidir. Evlilik ilişkilerinde mutlu olabilmek doğru seçilen eşle ve yakalanan uyumla mümkündür. Ailede eşler arasındaki duygusal, fiziksel, ruhsal ve sosyal ilişkileri de içine alan uyumun sağlanmamış olması evli bireylerin ve hanedeki diğer bireylerin ruhsal ve fiziksel sağlıklarını olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla evlenirken sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik kriterler açısından uyum aramak gerekir.

EVLİLİK DIŞI İLİŞKİLER

Günümüzde boşanma oranlarındaki hızlı artış, tek ebeveynli ailelerdeki artış, evliliğe karşı çıkış veya evliliği erteleme eğilimlerindeki artış, çocuk yapmama eğilimindeki artış, eşcinsel evlilikler ve nikâhsız birlikteliklerdeki artış aile dışı ve evlilik dışı pek çok yaşantıyı gözler önüne sermektedir.

Evlilik dışı ilişkiler, normal dışı yaşantılar olarak kabul edilmektedir. Kendisine saygı ve güveni olmayan ya da eşi tarafından sevilmediğini düşünen eşler kendisinin de sevilebilir bir birey olduğunu ispat etmek için evlilik dışı ilişkilere yönelebilmektedir. Gerek aldatan eş, gerekse aldatılan eş, çocuklar, birinci derece yakınlar bu süreçten olumsuz etkilenmektedir. Aldatılan kişi, değersizlik, pişmanlık, suçluluk, umutsuzluk, öfke, güçsüzlük ve güvensizlik hisseder. Tekrar toparlanması uzun zaman ister (Özgüven,2017:90).

Kişiye özgü iç eğilimler aldatmaya neden olabilir. Bunlar; merak, özseverlik, kendini beğenmişlik, yeni keşifler, çapkınlıkta kendini ispatlama anlayışı olarak ifade edilebilir. Kişiye özgü bu gibi nedenlerin dışında; işe ve hobilere ayrılan zaman, stresli ve zor yaşantılar, ekonomik güçlük, iş kaybı, anne ve baba kaybı, herhangi bir kaza, yeni bir bebeğin dünyaya gelmesi gibi dış etkenler de aldatma sebebi olarak sayılabilir.

Günümüz toplumlarında insanların sorun çözme becerileri konusunda gösterdikleri performans düşüklüğü, aksaklık gördükleri bozulan bir şeyi iyileştirmek yerine yenisini almak ya da başkasıyla değiştirme eğilimi, ataerkil toplum yapısı ve erkeğe atfedilen değerlerin üstünlük sağlaması ve bireyin çok eşlilik hakkını kendinde görmesinden kaynaklanan sosyal nedenler aldatmayı beraberinde getirebilmektedir. Eşlerin birbirlerine bazı şeyleri koz olarak kullanmaları, psikolojik faktörler, kompleksler aldatmaya neden olabilmektedir.

Bazı bireyler yalnız yaşamaktan korktukları halde evlilikte sapkın davranışlarda bulunmaktan kendilerini alıkoyamazlar. İlişkide çeşitli nedenlerden dolayı eşinden ayrılamayan bireyler bir bağlanma sorunu yaşamaktadır. Aldatan birey hep yakalanma korkusu yaşar. Fakat kendini bu eylemi yapmaktan alıkoyamaz. Heyecan ve korku duygusunu bir arada yaşamaktadır. Aldatma sonrası vicdani rahatsızlık oluşumu kaçınılmazdır. Arkasından da suçluluk duygusu gelişir. Aldatan bireyler genellikle bağımlı olan kişilerdir. İkili ilişkilerde sorun çözme becerisi olmayan, eşinden kopamayan bireyler bir yandan içinde yaşadığı sorunlardan dolayı aldatmaya sürüklenirken, öte yandan da özgüven eksikliği ve tek başına kalma korkularından dolayı ilişki veya evliliğini bitirememektedirler.

Aldatmanın tam olarak tanımlanamaması, aldatmanın ve aldatılmanın çok farklı şekillerde algılanmasından kaynaklanmaktadır. Aldatma sanal aldatma, duygusal aldatma, cinsel aldatma, flörtözlük gibi davranış şekilleriyle açıklanmaya çalışılmaktadır:

Sanal Aldatma:

Kitle iletişim araçlarının hızla artması sonucunda, gelişen teknoloji ile yaygınlaşan bilgisayar ve cep telefonu kullanımındaki artışlar sonucunda ortaya çıkan aldatma türüdür. Sanal ortamlardaki gönderiler, beğeniler insanların farklı beklentiler içine girmesine neden olabilmektedir. Hayat arkadaşı dışındaki kişilerden beğeni almak, takdir edilmek sanal ortamda duygusal aldatmalara yol açabilmektedir. Eğer evliyseniz ve sanal ortamda siz başkası ile özel paylaşımlarda bulunuyor iseniz bu aldatma sayılır. Sanal yaşam, ortam itibariyle sanal, yaşattığı ve hissettirdikleri ile ise gerçektir. Sanal aldatmanın tanımlanması zordur ve sınırları çizilememiştir.

Duygusal Aldatma:

Çatışma içindeki bireylerin psikolojisi bu tür aldatmalara müsaittir. Daha çok kadınlarda görülür. İlişkisinde mutsuz olan, hayatında değişiklikler ve heyecanlar arayan meraklı tipler bu tip ilişkileri tercih etmektedirler. Birey için ortam önemli değildir. Sergilenen davranışlar heyecanı yaşamak amaçlıdır. Kişiler arasındaki uzaklık güvende olduğunu hissettirmektedir. Yanlış yapılan evlilikler sonucunda yaşanan boşluk duygusunu kapatmak için de bireyler bu tür aldatmalara yönelebilmektedir.

Cinsel Aldatma:

Mutsuz evliliklerin yanı sıra, mutlu ve sorunsuz bir cinsel birlikteliğin yaşandığı evliliklerde de cinsel aldatma olabilir. Toplumda birini elde etmek bireyler için güç gösterisi ve kendini kanıtlamak olarak algılanabilmektedir. Bazı bireyler için özellikle en güzeli, en zoru elde etmek prestij göstergesidir. Toplumsal ve kültürel kodlar ve yetiştirilme tarzı da bireylerin bu tür davranışlara yönelmesinde etkilidir.

Flörtözlük:

Görünürde sosyal ilişki gibi görünmesine rağmen tam olarak isimlendirilemeyen, karşılıklı beğeni ve ilgiye dayalı ilişki türüdür. Bu tür ilişkinin sonucunda evlilik olacağı garanti değildir. Bireyler bu tür bir ilişkide özgürdür. İsterse sonlandırabilir. Günümüz gençliğinde bu tür ilişkiler yoğundur. Evlilik öncesi bu tür ilişkilerin süresi tartışılmaktadır. Uzun soluklu bu tür ilişkilerin sonucunda yapılan evliliklerin ömrünün kısa olduğu söylenmektedir. Paylaşımlar, sözel veya davranışsal olarak somut olmadığı sürece aldatmadan sayılmamaktadır.

Aldatmanın sonuçları gerek aldatan eş, gerekse aldatılan eş, çocuklar, birinci derece yakınlar için oldukça yıpratıcıdır. Aldatılan kişi, değersizlik, pişmanlık, suçluluk, umutsuzluk, öfke, güçsüzlük, güvensizlik hisseder. Bireylerin tekrar toparlanması uzun zaman alır. Yapılan araştırmalarda erkekler cinsel aldatmayı kadınlara göre daha zor bağışlamakta ve ilişkiyi sonlandırmaktadır (Taysi,2010:48). Aldatılan eş öncelikle kendini büyük bir hayal kırıklığına uğramış hisseder. Bu durumla baş etmekte çok zorlandığı için aldatıldığı gerçeğini inkâr edebilir ya da yok sayabilir. Aldatma olayının üzerinden biraz zaman geçince, durumla yüzleşmeye hazır olduğunda eşine çok yoğun öfke ve kendine yönelik suçluluk hisleri beraberinde gelebilir. Olayın nedeni olarak kendini görmeye başlar. Oysa aldatma, aldatılan ile değil, aldatan ile ilgili bir durumdur. Genellikle aldatılan eş, eşinin ihaneti ile ilgili tüm detayları merak edip öğrenmeye çalışır, ancak bu durum her iki eşe de zarar verir.

Aldatılan bireyler değersizlik hissi (kendini işe yaramaz, beğenilmeyen, kıymetsiz görme), pişmanlık hissi (evliliğinden dolayı yaşanan üzüntü), suçluluk (nerede hata yaptığını sorgulama), umutsuzluk (hayata olumsuz bakma), öfke (aldatana, kimle aldatıldıysa o şahsa, kendine ve çevresindekilere yönelik öfke), güçsüzlük (yenilmiş hissetme) gibi hisler yaşayabilmektedir.

Aldatan kişi kendisini rahatlatmak, yaptığı eylemi haklı göstermek için eşinin ve sevgilisinin kusurlarını arar. Eşinin hata yapması, onu haklı çıkarmış gibi rahatlatır. Eşinin mükemmel olması, aldatan kişinin vicdanen rahatsız olmasına yol açar. Eşi kendisine iyi davrandıkça aldatan kişi moral olarak daha kötü hissedebilir. Bu durumdan duyduğu rahatsızlıkla ayrılmayı düşünebilir.

Her iki taraf için de sadakatsizliğin izlerini silmek zordur. Bu tür durumlarda profesyonel bir yardım bireyler için daha faydalıdır. Evlilik dışı ilişki ve sadakatsizlik probleminde, eşin dış ilişkide seçtiği kişinin ne çeşit gereksinimi karşıladığını araştırması sorunun anlaşılmasında önemli ipuçları verebilir. Aile ilişkilerinde önemli bir sorun olan sadakatsizlik konusunda, tarafların, aileyi yeniden yapılandırıp, kurmayı gerçekten isteyip istemedikleri önemli bir noktadır. Uzmanlar bu faktörlerin eşler tarafından keşfedilip anlaşılmasında her iki eşe de doğru karar vermeleri yönünde yardım etmelidir(Özgüven, 2017: 91).

SONUÇ

Aldatma evliliklerde psikolojik ve sosyal çeşitli nedenlerle ortaya çıkan normal dışı bir davranış tarzıdır. Evlilik yaşamında ortaya çıkan sorunlar ve eşlerin ilişkideki sorumsuz davranışları aldatmaya götüren nedenlerin bir kısmını oluşturur. İlişkide kontrolü ele almak ve eşine baskı uygulamaya çalışarak her dediğini yaptırmak, ilgisiz ve sorumsuz bir eş olmak, cinsel tepki geliştirmek ve eşi reddetmek, pasif olmak ve devamlı alttan alan kişi olmak, narsist kişiliğe sahip olan bağımlı bir kişi olmak ve aileyi kurarken sevmeden evlenmek aldatma nedenleri arasında sayılabilir.

Aldatma ve aldatılma her iki taraf içinde yıpratıcı ve aşılması zor bir süreçtir. Eşler arasındaki evlilik sürdürülecekse ailenin ve yakın çevrenin, en önemlisi uzman kişilerin sorunun çözülmesinde eşlere yardımcı olması gerekmektedir.

Toplumsal yapıya ve aile sistemine bu derece zarar veren bir davranış tarzı olan aldatmanın önüne geçilmesi için çeşitli önlemler alınmalıdır. Bu tür sorunların yaşanmaması için evlenebilecek olgunluğa ulaşmadan evlilik kararı alınmamalıdır. Evlenecek bireylerin evlilik öncesinde birbirlerini iyi tanımaları sağlanmalıdır. Evlenilecek bireyin psikolojisi iyi

çözümlenmelidir. Bireyler empati kurmalı ve aileye yönelik beklentilerini anlamaya çalışmalıdır. Bireylere çocuk yaştan itibaren ailenin kutsallığı anlatılmalı ve ahlaki değerler öğretilmelidir.

KAYNAKÇA

Hall, J. H. ve Fincham, F. D. (2006). Relationship dissolution following infi delity: The roles of attributions and forgiveness. Journal of Social and Clinical Psychology, 25, 508- 522.

Solmuş, T.(2010). Romantik İlişkiler, Evlilik ve Ana-Baba-Çocuk İlişkileri. Ankara: Nobel Yayınevi.

Nazlı, S.(2016).Aile Danışmanlığı. Ankara: Anı Yayıncılık.

Taysi, E.(2010). Evlilikte Bağışlama: Evlilik Uyumu ve Yüklemelerin Rolü. Türk Psikoloji Dergisi, Haziran 2010, 25 (65), 40-52

Özgüven, İ.E.(2017).Evlilik ve Aile Terapisi. Ankara:Nobel Yayınevi.

VII-128.2 SAYILI GAYRİMENKUL SERTİFİKALARI TEBLİĞİ BAKIMINDAN GAYRİMENKUL SERTİFİKALARI

Mehmet Murat AKTAŞ
Dumlupınar Üniversity, Faculty of Economics & Administrative Science, Economics
mmurat.aktas@dpu.edu.tr

ÖZET

Gayrimenkul sertifikası, ihraççıların inşa edilecek veya edilmekte olan gayrimenkul projelerinin finansmanında kullanılmak üzere ihraç ettikleri, gayrimenkul projesinin belirli bağımsız bölümlerini veya bağımsız bölümlerin belirli bir alan birimini temsil eden nominal değeri eşit menkul kıymettir. Gayrimenkul sertifikaları, gayrimenkul projelerini küçük paylara bölerek onlara yatırım imkânı vermek üzere yapılandırılmış yatırım araçlarıdır.

Gayrimenkul sertifikaları, 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu m. 61/A ve VII-128.2 sayılı Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği ile düzenlenmiştir.

VII-128.2 sayılı Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği, 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu m. 128 birinci fıkra (e) bendi ile m. 130 üçüncü fıkrasına dayanılarak hazırlanmıştır.

Bu bildirinin amacı, VII-128.2 sayılı Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği hukuki esasların genel olarak değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Finans, Sermaye Piyasası Hukuku, Menkul kıymetler, Gayrimenkul Sertifikaları

REAL ESTATE CERTIFICATES UNDER THE COMMUNIQUÉ ON REAL ESTATE CERTIFICATES (VII-128.2)

ABSTRACT

Real estate certificates are the securities that are issued by issuers for use in financing of real estate projects to be built or being built and that have a nominal value representing certain particular individual sections or a certain area unit of individual sections of a real estate project. Real estate certificate is an investment instrument structured to divide real estate projects into small shares.

Real estate certificates are regulated under the article 61/A of the Capital Markets Law no. 6362 and the Communıqué On Real Estate Certıfıcates (VII-128.2).

The Communıqué On Real Estate Certıfıcates is prepared in reliance upon sub-paragraph (e) of first paragraph of article 128 and third paragraph of article 130 of the Capital Markets Law no. 6362.

The purpose and scope of this paper is to explain general legal aspects of Real Estate Certificates under the Communıqué on Real Estate Certıfıcates (VII-128.2).

Keywords: Law, Capital Market Law, Securities, Real Estate Certificates

JEL Classification codes: K220 Business and Securities Law.

GİRİŞ

Gayrimenkul sertifikaları (GS), 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu m. 61/A[1] ve VII-128.2 sayılı Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği (Tebliğ) ile düzenlenmiştir. Bu bildirinin amacı, VII-128.2 sayılı Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği[2] hukuki esasların genel olarak değerlendirilmesidir.

Tebliğ'den önceki dönemde GS, SPK'nın Gayrimenkul Sertifikalarının Kurul Kaydına Alınmasına İlişkin Esaslar Tebliği (Seri: III, No: 19)[3] yürürlükten kaldırılmıştır.

TANIM ve HUKUKİ NİTELİĞİ

Gayrimenkul sertifikası, ihraççıların inşa edilecek veya edilmekte olan gayrimenkul projelerinin finansmanında kullanılmak üzere ihraç ettikleri, gayrimenkul projesinin belirli bağımsız bölümlerini[4] veya bağımsız bölümlerin belirli bir alan birimini temsil eden nominal değeri eşit sermaye piyasası aracıdır (SerPK m. 61/A;Tebliğ m. 3).

---

[1] "Gayrimenkul sertifikası" başlıklı SerPK m. 61/A anayasa mah. Kararı ile iptal edilip 01.02.2018 tarihli 7077 sayılı Kanun m. 56 ile tekrar aynen kabul edilmiştir. "MADDE 61/A – (Ek:17/4/2017-KHK/690-66 md.; Aynen kabul: 1/2/2018-7077/56 md.)

(1) Gayrimenkul sertifikası, ihraççıların inşa edilecek veya edilmekte olan gayrimenkul projelerinin finansmanında kullanılmak üzere ihraç ettikleri, gayrimenkul projesinin belirli bağımsız bölümlerini veya bağımsız bölümlerin belirli bir alan birimini temsil eden nominal değeri eşit sermaye piyasası aracıdır. Gayrimenkul sertifikası ihracına ilişkin usul ve esaslar Kurulca belirlenir. Kurulca belirlenen esaslara ihraççı bazında muafiyet verilebilir veya bu maddede öngörülen esaslardan farklı esaslar belirlenebilir.

(2) Gayrimenkul sertifikası itfa edilinceye kadar gayrimenkul sertifikası ihracı karşılığında elde edilen fon ile gayrimenkul sertifikasına konu bağımsız bölümler, ihraççının yönetiminin veya denetiminin kamu kurumlarına devredilmesi halinde dahi amacı dışında tasarruf edilemez, rehnedilemez, teminat gösterilemez, kamu alacaklarının tahsili amacı da dahil olmak üzere haczedilemez, iflas masasına dahil edilemez ve bunlar hakkında ihtiyati tedbir kararı verilemez.

(3) Gayrimenkul sertifikasının vadesi sonunda edimlerin yerine getirilememesi veya getirilemeyeceğinin anlaşılması durumunda, ihraççının gayrimenkul sertifikalarına ilişkin yükümlülükleri saklı kalmak kaydıyla, konuyu görüşmek üzere gayrimenkul sertifikası sahipleri toplantısı yapılır. Bu toplantıya ilişkin esaslar Kurulca belirlenir. Kurulca belirlenen esasların dışında kalan konularda 6102 sayılı Kanunun anonim şirketlerin genel kurul toplantılarına ilişkin hükümleri uygulanır."

[2] 05.07.2013 tarihli ve 28698 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır

[3] 20.07.1995 tarih ve 22349 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

[4] Tebliğ bakımından "Bağımsız bölüm": 23.06.1965 tarihli ve 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanununda (KMK) tanımlanan ana gayrimenkulün ayrı ayrı ve başlı başına kullanılmaya elverişli ve Kat Mülkiyeti Kanunu hükümlerine göre bağımsız mülkiyete konu olan bölümleridir.

KMK'nın "Kat mülkiyeti ve kat irtifakı" başlıklı kısmı m.1 ile buradaki "Genel kural" şu şekilde düzenlenmiştir: "Madde 1 – Tamamlanmış bir yapının kat, daire, iş bürosu, dükkan, mağaza, mahzen, depo gibi bölümlerinden ayrı ayrı ve başlı başına kullanılmaya elverişli olanları üzerinde, o gayrimenkulün maliki veya ortak malikleri tarafından, bu Kanun hükümlerine göre, *bağımsız mülkiyet*
hakları kurulabilir.

Yapılmakta veya ileride yapılacak olan bir yapının, birinci fıkrada yazılı nitelikteki bölümleri üzerinde, *yapı tamamlandıktan sonra geçilecek kat mülkiyetine esas olmak üzere*, arsa maliki veya arsanın ortak malikleri tarafından, bu Kanun hükümlerine göre *irtifak* hakları kurulabilir".

KMK m. 2'ye göre kat mülkiyetine konu olan gayrimenkulün bütününe (Anagayrimenkul); yalnız esas yapı kısmına (Anayapı) *anagayrimenkulün ayrı ayrı ve başlı başına kullanılmaya elverişli olup, bu Kanun hükümlerine göre bağımsız mülkiyete konu olan bölümlerine* (Bağımsız bölüm); bir bağımsız bölümün dışında olup, doğrudan doğruya o bölüme tahsis edilmiş olan yerlere (Eklenti); bağımsız bölümler üzerinde kurulan mülkiyet hakkına (Kat mülkiyeti) ve bu hakka sahip olanlara (Kat maliki) denilecektir.

KMK m. 2'ye göre "kat irtifakı" konusu ise şu şekilde tanımlanmıştır: "Bir arsa üzerinde ileride kat mülkiyetine konu olmak üzere yapılacak veya yapılmakta olan bir veya birden çok yapının bağımsız bölümleri için o arsanın maliki veya ortak malikleri tarafından bu Kanun hükümlerine göre kurulan irtifak hakkına (kat irtifakı); bu hakka sahip olanlara da (kat irtifak sahibi)" denilmektedir.

" Kat mülkiyetinin ve kat irtifakının niteliği" ise KMK m. 3 ile şu şekilde düzenlenmiştir:
"Madde 3 – Kat mülkiyeti, arsa payı ve anagayrimenkuldeki ortak yerlerle bağlantılı özel bir mülkiyettir.

GS, burada hukuki nitelilk olarak menkul kıymetler ve diğer sermaye piyasası araçları olarak iki alt kategoriyi içinde barındıran sermaye piyasası aracı üst kavramı dahilinde nitelendirilmiştir.
Tanımdan da anlaşılacağı üzere, halihazırda tamamlanmış gayrimenkul projelerinin finansmanı için GS ihraç edilemeyecek, sadece inşa edilecek veya inşasına başlanmış gayrimenkul projelerinin finansmanı için GS ihraç edilebilecektir.
GS, bir başka tanımda ise gayrimenkul projesi başlayacak ya da devam eden şirketlerin, bağımsız bölümleri küçük birimlere yani sertifikalara bölerek satmasına, yeterli sayıda sertifika satın alanların tapu devri yoluyla bağımsız bölümün sahibi olmasına, yeterli sertifikaya sahip olmayan sertifika sahiplerinin ise muhtemel değer artışından faydalanmasına imkân veren ve Borsa İstanbul'da işlem gören bir sermaye piyasası aracı olarak tanımlanmıştır[5].
GS, bir nev'i kar-zarar ortaklığı esasına dayanan, faizsiz bir varlığa dayalı bir yatırım aracıdır. Bir diğer ifadeyle sabit getirili bir yatırım aracı değildir. Buradaki kar-zarar ortaklığı ifadesi ile borsada oluşan güncel fiyatlar (pirim veya zarar) ve reel piyasada ilgili projenin kazanacağı veya kaybedeceği değer farkı kastedilmektedir.
Her bir sertifika belirli bir alan birimini (m2, dm2, cm2 vb.) veya parasal bir birimi (1 TL, 10 TL, 100 TL vb.) temsil etmektedir.
GS, vadesi olan bir yatırım aracıdır, proje bittiğinde ya tapuya (mülkiyete) çevrilir ya da önceden ilan edilen yönteme göre hesaplanan değerinden nakde dönüştürülür.
Tebliğ bakımından "gayrimenkul projesi", GS ihracı ile finansmanı planlanan konut veya ticari alan projesidir.

İHRAÇÇILAR ve İHRAÇ USULÜ

İHRAÇÇILAR

GS ihracı yapabilecek kuruluşlar, GS ihraç eden veya ihraç etmek üzere Sermaye Piyasası Kurulu'na (SPK) başvuruda bulunan anonim ortaklıklar ile kendi mevzuatları uyarınca sermaye piyasası aracı ihraç etmeye yetkili kamu kurum ve kuruluşları şeklinde geniş bir kapsamı haiz şekilde belirlenmiştir (Tebliğ m. 3). Buna göre, SPK'dan GS ihracı için izin alan anonim ortaklıklar ile kendi mevzuatı uyarınca yetkili olan kamu kurum-kuruluşları GS ihraç edebilecektir. Kentsel dönüşüm projeleri bakımından ise ihraççılar farklı şekilde düzenlenmiştir (Tebliğ m. 12 vd.).
İhraççıya ilişkin olarak ayrıca "Arsa sahibi ve ihraççıya ilişkin esaslar" başlıklı Tebliğ m. 5 ile de düzenleme yapılmıştır. Burada örneğin, ihraççıların "gayrimenkul projesinin gerçekleştirileceği arsanın mülkiyetine münferiden sahip olması ve arsa tapusunun kat irtifakı tapusuna çevrilmesi veya arsa üzerinde ihraççı lehine kat irtifakı tesis edilmiş olması" ve "SPK'ya başvuru tarihinden

---

(Değişik ikinci fıkra: 14/11/2007-5711/1 md.) Kat mülkiyeti ve kat irtifakı, bu mülkiyete konu olan anagayrimenkulün bağımsız bölümlerinden her birinin konum ve büyüklüklerine göre hesaplanan değerleri ile oranlı olarak projesinde tahsis edilen arsa payının ortak mülkiyet esaslarına göre açıkça gösterilmesi suretiyle kurulur. Arsa paylarının bağımsız bölümlerin payları ile oranlı olarak tahsis edilmediği hallerde, her kat maliki veya kat irtifakı sahibi, arsa paylarının yeniden düzenlenmesi için mahkemeye başvurabilir. Bağımsız bölümlerden her birine bu fıkra uyarınca tahsis edilen arsa payı, o bölümlerin değerinde sonradan meydana gelen çoğalma veya azalma sebebiyle değiştirilemez. 44 üncü madde hükmü saklıdır.

(Değişik üçüncü fıkra: 23/6/2009-5912/1 md.) Kat irtifakı arsa payına bağlı bir irtifak çeşidi olup, yapının tamamı için düzenlenecek yapı kullanma izin belgesine dayalı olarak, bu Kanunda gösterilen şartlar uyarınca kat mülkiyetine resen çevrilir. Bu işlem, arsa malikinin veya kat irtifakına sahip ortak maliklerden birinin istemi ile dahi gerçekleştirilebilir".

"Kat Mülkiyetinin ve Kat İrtifakının Kurulması", KMK m. 10-14 ile düzenlenmiştir. Burada genel kural olarak kat mülkiyeti ve kat irtifakı resmi senetle ve tapu siciline tescil ile doğacağı, anagayrimenkulün tümünün mülkiyeti (Kat mülkiyeti) ne çevrilmeden o gayrimenkulün yalnız bir veya birkaç bölümü üzerinde kat mülkiyeti kurulamayacağı düzenlenmiştir, (KMK m. 10)

[5]http://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/duyuru-dosyalari/gayrimenkul-sertifikalari-brosuru.pdf?sfvrsn=5

önceki 5 sene içinde proje satış değerinin en az yarısı[6] büyüklüğünde bir başka projeyi tamamlamış olması" gibi şartlar düzenlenmiştir.

TOKİ, İller Bankası Anonim Şirketi veya bunların bağlı ortaklıkları ve iştiraklerinin, sermayelerinin veya toplam oy haklarının % 51 veya daha fazlası doğrudan veya dolaylı olarak kamuya ait olan ihraççılarca gerçekleştirilecek GS ihraçlarında Tebliğ m. 5'teki belirli şartlardan muaf olacaklardır. SPK, bu muafiyetleri talep halinde genişletebilecektir.

Kentsel dönüşüm projeleri bakımından ise ihaççılar farklı şekilde düzenlenmiştir (Tebliğ m. 12 vd.).

İHRAÇ YÖNTEMİ

GS ihracı, ihraççılar tarafından çıkarılıp, **halka arz**[7] edilerek veya **halka arz edilmeksizin (tahsisli satış)** satış suretiyle gerçekleştirilebilecektir (Tebliğ m. 3). Bununla birlikte, GS yurt içinde halka arz edilerek veya halka arz edilmeksizin nitelikli yatırımcıya satış suretiyle veya yurt dışında ihraç edilebilir (Tebliğ m. 4).

GS, halka arzları için izahname, diğer ihraçlar için ise ihraç belgesi düzenlenecektir. GS, ihraç belgeleri (izahname ve ihraç belgesi), SerPK m. 4-12, Tebliğ hükümleri ve özellikle Tebliğ Ek/1 ve EK/2'deki[8] belgeler ve II.5.2 sayılı Sermaye Araçlarının Satışı Tebliği kapsamındaki içeriği haiz şekilde hazırlanacaktır.

"Kurula başvuru ve gerekli belgeler" başlıklı Tebliğ m. 11 gereğince GS ihracında Ek/1'de belirtilen belgelerle birlikte onay almak için SPK'ya başvurulur. İhraç edilecek GS, Tebliğin 4 üncü maddesinin ikinci fıkrası çerçevesinde belirlenen ihraç tutarını aşmamak kaydıyla SPK'ca onay verilen ihraç tavanı içinde, tertipler halinde satılabilir. İzahnamenin geçerlilik süresi boyunca yapılacak halka arzlarda, her tertibin satışından önce EK/2'de yer alan belgelerle birlikte SPK'dan onay almak amacıyla başvurulur.

Halka arz edilmeksizin yapılacak satışlarda ise, ihraç limitine SPK'ca onay verilen tarihten itibaren bir yıllık süre içerisinde her tertibin satışından önce tertip ihraç belgesinin onaylanması amacıyla SPK'ya başvurulur.

Gayrimenkul sertifikaları fiziken basılmayıp Tebliğ m. 19 hükümleri çerçevesinde kayden ihraç edileceklerdir.

GS nominal değerinden aşağı olmamak üzere, ihraç değerinin binde ikisi tutarında SPK'ya ücret yatırılması zorunludur, (SeRPK m. 130,Tebliğ m. 18). Kamusal ihraçlarda ise bu ücret belirli bir sure için "sıfır" olarak belirlenmiştir[9]. Kanımızca, kamusal ihraçlar ile özel sector ihraçları arasında fark yaratılması yerinde değildir.

İhraç edilecek gayrimenkul sertifikalarının borsada işlem görmesi ve ihraççıların Kurula yapılacak onay başvurusunun yanı sıra eş zamanlı olarak bu amaçla borsaya[10] başvurmaları

---

[6] İhraççının gayrimenkul yatırım ortaklığı olması durumunda aynı şartlardaki bir projeyi tamamlatmış olması şartı aranmaktadır.

[7] SerPK m. 3'e göre, "Halka arz", sermaye piyasası araçlarının satın alınması için her türlü yoldan yapılan genel bir çağrıyı ve bu çağrı devamında gerçekleştirilen satıştır. "İhraç" ise sermaye piyasası araçlarının ihraççılar tarafından çıkarılıp, halka arz edilerek veya halka arz edilmeksizin satışıdır.

Halka arz kavramı ile ilgili olarak bkz. **AYOĞLU, T:** Sermaye Piyasası Hukukunda Halka Arz Kavramı ve Halka Arza Aracılık Sözleşmeleri, İstanbul 2008, s. 15.

[8] İzahnamenin geçerlilik süresi içinde her ihraçtan önce Spk'ya gönderilecek bilgi ve belgelerdir.

[9] Sermayelerinin veya toplam oy haklarının % 51 veya daha fazlası doğrudan veya dolaylı olarak kamuya ait olan ihraççılar için, 29.11.2017 tibaren iki yıl süreyle binde sıfır olarak uygulanır (Tebliğ Geçici m. 1).

[10] SerPK m. 3(1)(ç) bendinde tanımlanan "Borsa" yı ifade eder. Buna göre Tebliğ anlamında "Borsa", Anonim şirket şeklinde kurulan, sermaye piyasası araçları, kambiyo ve kıymetli madenler ile kıymetli taşların ve Kurulca uygun görülen diğer sözleşmelerin, belgelerin ve kıymetlerin serbest rekabet şartları altında kolay ve güvenli bir şekilde alınıp satılabilmesini sağlamak ve oluşan fiyatları tespit ve ilan etmek üzere kendisi veya piyasa işleticisi tarafından işletilen ve/veya yönetilen, alım satım emirlerini sonuçlandıracak şekilde bir araya getiren veya bu emirlerin bir

zorunludur (Tebliğ m. 4). Belirtilen düzenleme nedeniyle ihraç edilen GS'nin borsa'da işlem görmesi şarttır. GS'nin BİST'te işlem görmesi bir nev'i hisse senedi gibi değerinin güncel arz ve talep beraberinden ihraç değerinin üstüne veya altına gelebilmesine neden olacaktır. Borsa'da oluşacak piyasa fiyatı, reel piyasadaki gayrimenkul değerleri ve özelliklede GS'nin dayabağı olan projenin değerlenmesi ile doğrudan ilişkilidir.

Edimleri yerine getirilen veya itfa bedeli yatırımcıya ödenen veya yatırımcılardan talep halinde piyasada yeniden satılmamak şartıyla geri alınan gayrimenkul sertifikaları, MKK tarafından belirlenen ve SPK'ca uygun görülen esaslar çerçevesinde iptal edilir (SerPK m. 4(14)).

Tebliğ'de sayılmamakla birlikte, SPK'nın diğer düzenlemelerinin kapsamı içinde yer almayan ve niteliği itibarıyla gayrimenkul sertifikası olduğu SPK'ca kabul edilecek sermaye piyasası araçlarına ait izahname ve ihraç belgesinin onaylanmasına ilişkin başvurular, Tebliğ hükümlerinin kıyasen uygulanması suretiyle sonuçlandırılır (Tebliğ m. 20).

GS'NIN GENEL İŞLEYIŞI

Dayanak Projede GS çıkarılacak bağımsız bölümler seçilir[11]. Hangi bağımsız bölüm için kaç adet sertifika toplanması gerektiği belirlenir. Sertifikalar halka arz edilerek (halka arz dışında da ihraç yapılabilir) fon toplanır ve fonun yetkili kurumda blokajı yapılır. Halka arz sonrası sertifikalar borsada işlem görmeye başlar ve aynı zamanda inşaat ilerlemesine göre fon parça parça inşaatçıya aktarılır. İnşaata ilişkin satışlar ve gelişmeler düzenli şekilde KAP (Kamuoyunu Aydınlatma Platformu) aracılığıyla yatırımcılara duyurulur. Yatırımcılar ihraçta ve/veya borsadan yeterli sayıda sertifika toplayarak bağımsız bölüm edinme (Asli edim) talebinde bulunur. Yeterli sertifikası olmayan veya bağımsız bölüm almak istemeyen yatırımcılara sertifikalarının karşılığı, ilgili bağımsız bölümlerin açık artırmalar ile satılmasıyla ödenir (Tali edim).

İHRACA İLİŞKİN ESASLAR

GS ihracına yönelik ihraççı ve ihraç yöntemi dışındaki esaslar Tebliğ m. 4-11 Ile düzenlenmiştir. GS, ihracına yönelik genel esaslar Tebliğ m. 4 ile düzenlenmiş olup, burada bu esaslardan bazılarına değinilecektir.

a. GS gayrimenkul projesinin belirli bağımız bölümleri veya bağımsız bölümlere ilişkin belirli bir alan birimini temsil eder

GS, bir veya birden fazla gayrimenkul projesinin belirli bağımsız bölümlerini *veya* bağımsız bölümlere ilişkin belirli bir alan birimini temsil ederler. Buna göre GS iki farklı şekilde ihraç edilebilecektir: belirli bağımsız bölümleri veya bağımsız bölümlere ilişkin belirli bir alan birimini temsilen.

Gayrimenkul projesinin *belirli bağımsız bölümlerini temsilen* gerçekleştirilen ihraçlarda, her bir bağımsız bölüme karşılık gelen GS adedinin ihraç öncesinde belirlenmesi zorunludur.

Gayrimenkul projesinin bağımsız bölümlerine ilişkin *belirli bir alan birimini temsilen* gerçekleştirilecek ihraçlarda ise, ihraççı tarafından asli edimin yerine getirilmesi sırasında aynı alan birimine sahip bağımsız bölümler arasında blok, kat, cephe ve malzeme farklılıkları gibi nedenlerle şerefiye talep edilebilir. Şerefiye talep edilmesi durumunda, asli edim sırasında yatırımcılardan talep edilecek şerefiye tutarlarının veya ihraç anında belirlenmiş şerefiyenin asli edim yerine getirilirken hangi esaslara göre düzeltilerek uygulanacağının, bağımsız bölümlerle ilişkilendirilerek izahname veya ihraç belgesinde açıklanması zorunludur.

---

araya gelmesini kolaylaştıran, SerPK'ya uygun olarak yetkilendirilen ve düzenli faaliyet gösteren sistemleri ve pazar yerleridir. Bu konuda ülkemizde yetkili yer, SerPK m. 138 ile düzenlenen Borsa İstanbul AŞ (BİST)'tir.

[11]TOKİ tarafından burada halka arza dayalı işleyiş yapısı anlatılmıştır, (https://www.toki.gov.tr/gayrimenkul-sertifikasinin-isleyisi).

b. GS konusu bağımsız bölümler üzerinde edimleri kısıtlayıcı ayni-şahsi veya benzeri bir hak-ihtilaf bulunmamalıdır

GS ihracına konu edilen bağımsız bölümler üzerinde edimlerin yerine getirilmesini engelleyecek nitelikte ayni veya şahsi bir hak, haciz kaydı ile gayrimenkul projesinin esaslı unsurlarına yönelik herhangi bir ihtilafın bulunmaması gerekmektedir.

c. Bir bina veya blok gibi ancak bütünü tamamlandığında kullanılabilecek yapılarda yer alan bağımsız bölümlerin bir kısmı değil tamamı ihraca konu edilmek zorundadır

Tebliğ m. 5 üçüncü ve dördüncü fıkraları kapsamında yapılan ihraçlarda bu şart aranmaz.

d. GS ihraç tutarı ihraç tutarı, ihraca konu bağımsız bölümler için Tebliğin çerçevesinde hazırlanan değerleme raporunda takdir edilen değer referans alınmak suretiyle ihraççı tarafından belirlenir

İzahnamede ihraç edilecek gayrimenkul sertifikalarının ek satış dahil toplam tutarının (üst ihraç limiti) belirtilmesi zorunludur. Değerleme raporu, Tebliğ m. 6 çerçevesinde hazırlanacaktır.

e. itfa

Gayrimenkul sertifikaları ihraççı tarafından asli veya tali edimin yerine getirilmesi ve cezai şartın ödenmesini gerektiren hallerde cezai şartın da ödenmesi suretiyle itfa edilir. İtfa bedeli, SPK'ya başvuru sırasında projeye ilişkin olarak hazırlanan değerleme raporuna göre belirlenen gayrimenkul sertifikası bedelini ifade eder.

Projenin gerçekleşmemesi sebebiyle edimlerin yerine getirilememesi durumunda ise gayrimenkul sertifikalarının itfa bedeli ve oluşabilecek cezai şartın ödenmesi suretiyle itfa edilmesi esastır (Tebliğ m. 4(8)[12] ve Tebliğ m. 9 (3)[13] hükmü saklıdır).

f. Geri alım öngörülebilecektir

İhraççı tarafından öngörülmesi halinde GS, talep eden yatırımcılardan, proje bitiş tarihinden önce, izahname veya ihraç belgesinde belirtilen esaslar çerçevesinde ihraççının belirleyeceği tutar veya borsada oluşan fiyat üzerinden, piyasada yeniden satılmamak şartıyla geri alınabilir (Tebliğ m. 4).

g. Edimlerin İfa Edilmemesi Halinde Cezai Şart Ödenir

Edimlerin izahname veya ihraç belgesinde belirtilen esaslar çerçevesinde yerine getirilmemesi durumunda, yatırımcılara ihraç aşamasında belirlenen ve izahname veya ihraç belgesinde yer verilen cezai şartın ödenmesi zorunludur. Edimlerin ifasındaki esksikiğin tespiti, Tebliğ m. 4(9) çerçevesinde yapacağı inceleme sonunda edim sorumlusu[14] yapacaktır.

j. GS Yatırımcısını Koruyucu itfaya kadar İflas-Talep Bağışıklığı Sağlayan Düzenleme

Varlığa dayanan menkul kıymetlerin temel unsuru varlığın üçüncü kişi taleplerinden korunaklı olmasıdır. Tebliğ m. 4'e gore gayrimenkul projesinin tamamlanması amacıyla diğer finansman imkanlarının kullanılması durumunda, yalnızca gayrimenkul sertifikası *ihracına konu edilmeyen* bağımsız bölümler teminat verilebilir. GS ihracına konu bağımsız bölümler, ihraççının yönetiminin veya denetiminin kamu kurumlarına devredilmesi hâlinde dahi amacı dışında tasarruf edilemez, rehnedilemez, teminat gösterilemez, kamu alacaklarının tahsili amacı da

---

[12] İhraççı tarafından öngörülmesi halinde gayrimenkul sertifikaları, talep eden yatırımcılardan, proje bitiş tarihinden önce, izahname veya ihraç belgesinde belirtilen esaslar çerçevesinde ihraççının belirleyeceği tutar veya borsada oluşan fiyat üzerinden, piyasada yeniden satılmamak şartıyla geri alınabilir.

[13] İhraççının SPK tarafından verilen ek süre sonunda veya ek süre talebinde bulunulmaması halinde vade sonunda edimlerin yerine getirilememesi veya getirilemeyeceğinin anlaşılması projenin gerçekleşmemesi durumunda yapılacaklara ilişkin Tebliğ düzenlemesidir.

[14] "Edim sorumlusu", edimlerin Tebliğ ile belirtilen esaslar çerçevesinde ve izahname veya ihraç belgesinde belirtilen hususlara uygun olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğini kontrol etmekle yükümlü ve sermaye piyasasında bağımsız denetim faaliyetinde bulunmaya *yetkili bağımsız denetim kuruluşudur* (Tebliğ m. 3). İhraç esnasında SPK'ya başvuru öncesinde ihraççı ile "edim sorumlusu" kuruluş arasında Tebliğ m. 4(9) çerçevesinde sözleşme imzalanması şarttır.

dâhil olmak üzere haczedilemez, iflas masasına dâhil edilemez, ayrıca bunlar hakkında ihtiyati tedbir kararı verilemez (Tebliğ m. 4).

GS sahiplerinin alacak haklarını ve teminatlarını koruyucu düzenleme SerPK m. 61/A(2)'de şu şekilde yer almıştır: "Gayrimenkul sertifikası *itfa edilinceye kadar* gayrimenkul sertifikası ihracı karşılığında elde edilen *fon ile gayrimenkul sertifikasına konu bağımsız bölümler*, ihraççının yönetiminin veya denetiminin kamu kurumlarına devredilmesi halinde dahi amacı dışında tasarruf edilemez, rehnedilemez, teminat gösterilemez, kamu alacaklarının tahsili amacı da dâhil olmak üzere haczedilemez, iflas masasına dahil edilemez ve bunlar hakkında ihtiyati tedbir kararı verilemez". Tebliğ m. 4 ile SerPK m. 61/A metni arasında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Normlar hyerarşisi gereğince burada Kanun metni esas alınmalıdır.

GS ihracı ile elde edilen fonun nasıl kullanılacağını düzenleyen Tebliğ m. 10'da da GS ihracı karşılığında elde edilen fon, ihraççının yönetiminin veya denetiminin kamu kurumlarına devredilmesi hâlinde dahi amacı dışında tasarruf edilemez, rehnedilemez, teminat gösterilemez, kamu alacaklarının tahsili amacı da dâhil olmak üzere haczedilemez, iflas masasına dâhil edilemez, ayrıca bunlar hakkında ihtiyati tedbir kararı verileyeceği düzenlenmiştir (Tebliğ m. 10(2)).

k. SPK tarafından banka cezai şart garantisi, yurt içi tahsisli satış, derecelendirme notu getirilebilir (Tebliğ m. 4(12))

Gayrimenkul projesinin tamamlanması için sigorta yaptırılması mümkündür. Bu durumda, SPK tarafından Tebliğ m. 4(1)'deki ek yükümlülükler aranmaz (Tebliğ m. 4(13)).

l. Değerleme, fizibilite ve inşaat ilerleme raporları

SPK'ya başvuru ve proje bitiş tarihleri ile Tebliğde belirtilen durumlarda veya SPK'ca uygun görülecek diğer aşamalarda, değerleme kuruluşlarınca gayrimenkul projesine ilişkin olarak bir değerleme raporu hazırlanır (Tebliğ m. 6).

ASLİ EDİMLERİN KULLANILMASI

GS ihraççısının edim veya yükümlülükleri, Tebliğ m. 3'te asli ve tali edimlerolarak iki kategoride sınıflanmıştır[15]. Asli ve tali edimler genel olarak proje bitimi[16] ile talep edilmektedir. GS yatırımcısının üçüncü seçeneği ise GS'yi Borsa'da satmaktır.

"Asli edim", asli edim ifa süresi içerisinde izahname veya ihraç belgesinde belirlenen esaslar çerçevesinde, ihraççı tarafından GS sahipleri adına kat mülkiyetinin tesis edilmesi ve bağımsız bölümün teslim edilmesidir. Buna gore yeterli[17] sertifika toplayan yatırımcı belirli bir bağımsız bölümün mülkiyetini edinebilecektir. Bir diğer ifadeyle asli edim, sertifika karşılığında bir veya daha çok bağımsız bölümün[18] tapu (mülkiyet hakkının) alınmasıdır.

Asli edimlerin kullanılması hususu ise Tebliğ m. 7 ile düzenlenmiştir. Asli edim kullanım süresi içerisinde yatırımcıların asli edim talepleri, MKK tarafından belirlenen ve SPK'ca uygun görülen esaslar çerçevesinde ihraççıya iletilir ve Tebliğ m. 7 hükümleri çerçevesinde bu talepler karşılanır.

---

[15] **ADIGÜZEL, B. :** Sermaye Piyasası Hukuku, Ankara 2017, s. 167.

[16] Proje bitimi öncesinde asli edim hakkını kullanmak isteyenler bakımından taşınmaz satım vaadi süreci işletilmektedir. Buna göre, proje bitmeden başvuran GS yatırımcılarının sertifikaları bloke edilip karşılığında talep ettikleri daire için satış vaadi sözleşmesi imzalanır. Proje bitiş tarihinden sonra, satış vaadi sözleşmesi bulunanlar veya asli edim başvurusunu bu tarihten sonra yapanların GS'si itfa edilir ve karşılığında gayrimenkulün mülkiyeti (tapu) devredilir.

[17] TOKİ tarafından yapılan GS ihracında, bağımsız bölümlere ilişkin gerekli olan asli edim miktarları ile ilgili olarak bkz.
https://www.toki.gov.tr/AppResources/UserFiles/files/Asli%20Edim%20Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z%20B%C3%B6l%C3%BCm%20Listesi%2020_06_2017.pdf .

[18] İlgili bölümün şererefiyesine göre farklılık arz etmektedir.

Asli edim kullanım süresi[19], ilk günü gayrimenkul sertifikasının borsada işlem görme tarihinden önce olmamak üzere ihraççı tarafından belirlenir ve izahname veya ihraç belgesinde açıklanır.
Asli edim talep eden yatırımcılar, asli edim ifa süresi içerisinde almak istedikleri bağımsız bölümlerin gerektirdiği sayıda GS'yi ihraççının hesaplarına aktarmak ve gerekli olması durumunda şerefiyeyi ödemek; ihraççı ise izahname veya ihraç belgesinde belirlenen esaslar çerçevesinde yatırımcı adına bağımsız bölümlerin mülkiyetinin devrine ilişkin hukuki işlemleri tamamlamak zorundadır.
İhraççı, birden fazla yatırımcının aynı bağımsız bölümü talep etmesi durumunda hangi yatırımcıya öncelik verileceğini izahname veya ihraç belgesinde belirler. Böyle bir belirlemenin yapılmamış olması durumunda zaman önceliği esas alınır.

TALİ EDİMLERİN KULLANILMASI

Tebliğ anlamında "Tali edim", tali edim ifa süresi içerisinde izahname veya ihraç belgesinde belirlenen esaslar çerçevesinde ihraççı tarafından tali edime konu GS'ye karşılık gelen bağımsız bölümlerin satılması ve elde edilen satış tutarının GS sahiplerine, sahip oldukları GS oranında (katılım/pay oranında) dağıtılmasıdır. Bir diğer ifadeyle tali edim, GS karşılığında tapu (mülkiyet hakkı) yerine para ödenmesidir.
"Tali edim ifa süresi" ise ana edim ifa süresi gibi izahname veya ihraç belgesinde tali edimin yerine getirilmesi için öngörülen süredir (Tebliğ m. 3). Tali edim ifa süresi, ihraççı tarafından belirlenir ve izahname veya ihraç belgesinde açıklanır (Tebliğ m. 8)
Tali edimlerin kullanılması ise Tebliğ m. 8 ile düzenlenmiştir. Asli edim kullanım sürelerinin bitimini takiben asli edim talebiyle başvurmayan veya başvurmasına rağmen izahname veya ihraç belgesinde asli edimin yerine getirilmesi için öngörülen şartları yerine getirmeyen yatırımcıların, tali edimi talep ettikleri kabul edilir. Tali edime konu gayrimenkul sertifikalarına karşılık gelen bağımsız bölümler ihraççı tarafından, edimlere ilişkin taleplerin alındığı tarihten vadeye[20] kadar olan sürede satılabilir.
İhraççının tali edime konu gayrimenkul sertifikalarına karşılık gelen bağımsız bölümleri satmak ve satış tutarını yatırımcılara sahip oldukları gayrimenkul sertifikaları ile orantılı olarak dağıtmak suretiyle tali edimi yerine getirmesi zorunludur.
Tali edime konu bağımsız bölümlerin satışından elde edilen satış tutarı, tali edim ifa süresi boyunca *tali edime konu bağımsız bölümlerin tamamı satılıncaya kadar* (öncesinde kısmi itfa da mümkündür[21]) *vekilin özen borcu* çerçevesinde yetkili kuruluş tarafından devlet tahvili, hazine bonosu, Hazine Müsteşarlığınca ihraç edilen kira sertifikaları, mevduat veya katılma hesabı olarak veya SPK'ca uygun görülecek diğer sermaye piyasası araçlarına yatırılmak suretiyle yatırımcılar adına değerlendirilir ve bağımsız bölümlerin tümünün satışının tamamlanmasını takip eden 2 iş günü içerisinde yatırımcıların hesaplarına sahip oldukları GS oranında aktarılır.
Tali edim ifa süresi bitiş tarihi itibarıyla satılamayan bağımsız bölümlerin olması durumunda, bu bağımsız bölümlere karşılık gelen gayrimenkul sertifikalarının itfasına ilişkin olarak ihraççı tarafından yatırımcılara yapılacak ödemelerde, gayrimenkul sertifikalarının vade tarihinden

---

[19] "Asli edim ifa süresi" ise izahname veya ihraç belgesinde asli edimin yerine getirilmesi için öngörülen süredir. "Asli edim kullanım süresi", izahname veya ihraç belgesinde gayrimenkul sertifikası sahiplerinin asli edim talebini bildirmesi için öngörülen süredir (Tebliğ m. 3).
[20] Vade, izahname veya ihraç belgesinde GS'nin ihraç tarihinden, bu gayrimenkul sertifikalarına ilişkin ifa sürelerinin bitimine kadar geçmesi öngörülen süredir.
[21] Tali edime konu bağımsız bölümlerin satışından elde edilen satış tutarı, tali edim ifa süresinin bitmesi beklenmeden gayrimenkul sertifikalarının kısımlar halinde itfasında da kullanılabilir. *Kısmi itfa* işlemi, elde edilen satış tutarının tali edimi talep eden tüm yatırımcılara sahip oldukları gayrimenkul sertifikaları oranında aktarılması suretiyle gerçekleştirilir. Kısmi itfa işleminin hangi periyotlarla gerçekleştirileceği, nakdin yatırımcılara aktarım süresi gibi esaslar izahname veya ihraç belgesinde belirtilir (Tebliğ m. 8).

önceki üç aylık dönemde borsada oluşan ağırlıklı ortalama fiyatların ortalaması esas alınır (Tebliğ m. 8)[22].

PROJENİN GECİKMESİ VE GERÇEKLEŞMEMESİ DURUMLARI

GS ihracında kullanılan gayrimenkul projesi ile ilgili yaşanacak sorunlar ile ilgili düzenleme Tebliğ m. 9 ile yapılmışıtr.

Edimlerin (asli-tali), izahname veya ihraç belgesinde belirtilen ifa sürelerinde ve esaslar çerçevesinde yerine getirilemeyeceğinin anlaşılması "projenin gecikmesi" durumudur.

Projenin gecikmesi durumunda yapılacaklar Tebliğ m. 9(2)(a),(b),(c) ile düzenlenmiştir. Burada genel olarak Tebliğin 6 ncı maddesi uyarınca bir fizibilite raporu hazırlanarak SPK'dan en fazla 180 gün daha ek sure alınabileceği ve gecikme nedeniyle cezai şart ödeneceği düzenlenmiştir.

En fazla 180 gün olabilecek bu ek süre sonunda veya ek süre talebinde bulunulmaması halinde vade sonunda edimlerin yerine getirilememesi veya getirilemeyeceğinin anlaşılması ise "projenin gerçekleşmemesi" durumudur. Bu durumda ihraççı, GS'nin itfa bedelini ve cezai şartı yatırımcılara ödemekle yükümlüdür. Projenin gerçekleşmemesi halinde yapılacaklar ise Tebliğ m. 9(2) ile düzenlenmiştir. Bu halde, "yetkili kuruluş"[23] tarafından SerPK m. 61/A(3) ve Tebliğ m. 6 uyarınca güncel fizibilite raporu ile GS sahipleri toplantısı düzenlenecektir.

"Gayrimenkul sertifikası sahipleri toplantısı" en geç 30 gün içerisinde, projenin tamamlatılması veya yetkili kuruluş nezdinde *bloke edilen fonun ve gayrimenkul projesinde ihraca konu olan ancak tamamlanmayan kısmın satılarak* bedelinin sahip olunan gayrimenkul sertifikaları nispetinde yatırımcılara iadesi hususlarını gündeme alarak toplanacaktır.

GS sahipleri toplantısında toplantı nisabı aranmaksızın toplantıya katılanların çoğunluğunun alacağı karara göre hareket edilir. Toplantı ile ilgili olarak mahiyetine uygun oılduğu ölçüde 6102 sayılı Türk Ticaret Kanununun anonim şirketlerin genel kurul toplantılarına ilişkin hükümleri uygulanacaktır.

Gayrimenkul sertifikası sahipleri toplantısında başka yönde bir karar alınmadıkça Tebliğ'e gore farklı yönde hükümler içeren iki "model karar" seçenekli olarak düzenlenmiştir.

Buna gore gayrimenkul sertifikası sahipleri toplantısında başka yönde bir karar alınmadıkça ilk model karar olarak projenin tamamlatılması yönünde karar çıkması halinde, yatırımcılar tarafından anlaşma sağlanacak üçüncü kişilerce proje tamamlatılarak edimler bu kişi tarafından yerine getirilecektir.

Burada GS sahipleri toplantısında başka yönde bir karar alınmadıkça alınmış sayılacağı düzenlenen ikinci model karar ise "yetkili kuruluş" nezdinde bloke edilen fonun ve gayrimenkul projesinde ihraca konu olan ancak tamamlanmayan kısmın satılarak bedelinin sahip olunan GS nispetinde yatırımcılara iadesi yönünde karar çıkması halinde, kalan fon ile tamamlanmayan kısmın satışından elde edilen tutar, yatırımcılara sahip oldukları GS nispetinde dağıtılarak GS'nin itfa edilecek olmasıdır.

İHRAÇTAN ELDE EDILEN FONLARIN KULLANIM ŞEKLI

GS ihracı ile elde edilen fonun nasıl kullanılabileceği Tebliğ m. 10 ile düzenlenmiştir. Buna gore GS ihracı karşılığında elde edilen fon "yetkili kuruluş" tarafından, bir banka nezdinde açılan özel

---

[22] Bu fiyatların hesaplanamaması veya hesaplanan fiyatların sağlıklı oluşmadığının Borsa veya Kurulca tespiti halinde söz konusu bağımsız bölümlerin değerinin tespiti için bir değerleme raporu hazırlanır ve yatırımcılara yapılacak ödemelerde bu değerleme raporunda tespit edilen değer esas alınır. Ayrıca söz konusu bağımsız bölümler, hazırlanacak değerleme raporunda tespit edilen değerden aşağı olmamak şartıyla ihraççının ilişkili taraflarına satılabilir. Bu bent kapsamında yatırımcılara yapılacak ödemeler, tali edim ifa süresinin bitimini takip eden 10 iş günü içerisinde gerçekleştirilir.

[23] Tebliğ m. 4(7) ile belirlenmiş olan yatırım kuruluşlarıdır. Bu kuruluşlar SerPK m. 37(1)(e) belirtilen yatırım hizmet ve faaliyetinde bulunabilecek *bankalar* ile portföy aracılığı, genel saklama hizmeti veya aracılık yüklenimi faaliyetinden herhangi birini yürütecek olan *aracı kurum*lardır.

bir hesapta toplanır ve vekilin özen borcu çerçevesinde devlet tahvili, hazine bonosu, Hazine Müsteşarlığınca ihraç edilen kira sertifikaları, vadeli mevduat veya katılma hesabı olarak veya Kurulca uygun görülecek diğer sermaye piyasası araçlarına yatırılmak suretiyle ihraççı adına değerlendirilir (Tebliğ m. 10(1)).

GS ihracından elde edilen fonlar, ihraççı tarafından öncelikli olarak ihraç edilen GS'ye konu *bağımsız bölümlerin tamamlanmasında* ve *yalnızca söz konusu gayrimenkul projesinde veya bu projenin tamamlanması için başvuru tarihi itibarıyla kullanılmış finansman kaynaklarının geri ödenmesinde* kullanılır. İhraçtan elde edilen fonun %25'lik kısmı inşaat başlamadan once kalanı ise Tebliğ m. 10(4) çerçevesinde inşaatın belirli seviyelere gelmesi ile ihraççıya yetkili kuruluş tarafından aktarılabilecektir.

Projenin gerçekleşmemesi veya gerçekleşmeyeceğinin kesinleşmesi durumunda ihraçtan elde edilen fon hesabında kalan tutarlar ihraççıya aktarılmaz, bu tutar 9 uncu maddenin üçüncü fıkrası çerçevesinde tasarruf edilir.

GS itfa edildikten sonra, ihraçtan elde edilen fon hesabında kalan (bakiye) tutarlar ihraççıya aktarılır.

İtfa bedelinin ve oluşabilecek cezai şartın yatırımcılara ödenmesinin bir banka tarafından garanti altına alınması, bu ödemelere ilişkin olarak banka teminat mektubu alınması veya gayrimenkul projesinin tamamlanması için sigorta yaptırılması durumlarında, *ihraçtan elde edilen fonun tamamının doğrudan ihraççıya aktarılması mümkündür*. Bu durumda fon, Tebliğ m. 10(1) belirtilen esaslar çerçevesinde ihraççı tarafından değerlendirilir ve fondan yapılan harcamalar projeye özgülenerek ihraççının muhasebe kayıtlarında ayrı bir şekilde izlenir.

TOKİ, İller Bankası Anonim Şirketi veya bunların bağlı ortaklıkları ve iştiraklerinin ihraççı olması durumunda ve TOKİ, İller Bankası Anonim Şirketi ve bunların bağlı ortaklıkları ve iştiraklerinin ihraççı olmadığı ancak tamamen veya kısmen sahip olduğu arsa ve arazilerin gayrimenkul projesine konu edildiği ihraçlarda Tebliğ m. 10 hükmü uygulanmaz. Bu nedenle kanımızca belirtilen GS ihraçlarında elde edilen fonun tamamen ihraççıya aktarılmasının mümkündür.

KENTSEL DÖNÜŞÜM AMAÇLI PROJELER KAPSAMINDA İHRAÇ EDILECEK GAYRIMENKUL SERTIFIKALARINA İLİŞKİN ÖZEL HÜKÜMLER BULUNMAKTADIR

Kentsel dönüşüm amaçlı projeler kapsaminda ihraç edilecek GS'ye ilişkin özel hükümler (ihraççılar ve ihraç edilecek G'ye ilişkin) Tebliğ'de ayrı bir bölümde (m. 12-14) yer almıştır. Bir diğer ifadeyle kentsel dönüşüm projeleri için bir nev'i Tebliğ içinde özel hükümler içeren bir başka Tebliğ düzenlemesi yapıldığı da söylenebilecektir.

Kentsel dönüşüm amaçlı projeler kapsamında GS ihraççısı olabilecek kuruluşlar Tebliğ m. 12'de sınırlı bir kapsam ile belirlenmiştir. Tebliğ m. 13 ile Kentsel dönüşüm amaçli projeler kapsaminda ihraç edilecek GS'ye ilişkin özel esaslar belirlenmiştir. Burada genel olarak TOKİ ve İller Bankası'nın odağında olduğu bir ihraç yapısının kurulmuş olduğu söylenebilecektir.

YATIRIMCI RAPORU VE KAMUYU AYDINLATMA

Yurt içinde satılan GS'ya konu *bağımsız bölümlerin tamamlanma düzeyi* ile ilgili dönem içerisinde *talep edilen ve gerçekleştirilen asli edimlere* ilişkin bilgileri içeren yatırımcı raporu, söz konusu GS itfa edilene kadar en fazla her bir 6 aylık hesap dönemleri itibarıyla ihraççının internet sitesinde ve KAP'ta raporun imzalandığı gün ilan edilir.

Yurt *dışında* satılmak üzere ihraç edilen GS'ye konu bağımsız bölümlerin tamamlanma düzeyi ile ilgili dönem içerisinde talep edilen ve gerçekleştirilen asli edimlere ilişkin bilgiler, söz konusu gayrimenkul sertifikası itfa edilene kadar 6 aylık hesap dönemleri itibarıyla Kurula ve yatırımcılara iletilir. İhraççı, yatırımcılara daha kısa dönemler itibarıyla raporlama yapabilir (Tebliğ m. 15).

GS bakımından "Kamuyu aydınlatma" ile ilgili Tebliğ düzenlemesi ise Tebliğ m. 16 ile yapılmıştır. Buna gore ihraççı tarafından internet sitesinde ve Kamuyu Aydınlatma Platformu-KAP'ta SPK'nın genel kamuyu aydınlatma düzenlemelerinde belirtilen hususlara ek olarak ayrıca bir takım özel bildirimler yapılmalıdır.

SONUÇ

Gayrimenkul sertifikası, ihraççıların inşa edilecek veya edilmekte olan gayrimenkul projelerinin finansmanında kullanılmak üzere ihraç ettikleri, gayrimenkul projesinin belirli bağımsız bölümlerini veya bağımsız bölümlerin belirli bir alan birimini temsil eden nominal değeri eşit sermaye piyasası aracıdır. Gayrimenkul sertifikaları, 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu m. 61/A ve VII-128.2 sayılı Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği ile düzenlenmiştir.

GS düzenlemesinin temel amacı, gayrimenkul projelerine sermaye piyasasından doğrudan finansman sağlanması ve özellikle de kentsel dönüşüm projelerinin hızlandırılmasıdır. Tebliğ içerisinde kentsel dönüşüm ile ilgili kamusal katılımı esas alan bir özel düzenleme yapılmıştır.

GS yatırımcısına iki farklı mecrada getiri imkanı sunmaktadır: GS'nin dayanağı olan projedeki gayrimenkulü parça parça satın alabilme imkanı ve/veya GS'nin dayanağı projenin reel piyasada değerlenmesi nedeniyle Borsa'da oluşacak pirimden kar elde etme olanağı. Bir diğer ifadeyle, GS yatırımcılara sertifika biriktirerek konut sahibi olma veya gayrimenkul değerlemesine katılma imkanı sağlar. GS dayanak projeye katılım oranında ortak olmaya yarayan faizsiz bir yatırım aracıdır. GS yatırımcısı reel piyasada dayanak projeden kaynaklı değerleme risklerini Tebliğ'deki koruma araçları beraberinde üzerine almaktadır. Bu nedenle GS'nin bir nev'i kar-zarar ortaklığı esasına dayanan, varlığa dayalı bir araç olduğu da söylenebilecektir.

GS ihraççısının edimleri veya yükümlülükleri, Tebliğ m. 3'te asli ve tali edimler olarak iki kategoride sınıflanmıştır. GS yatırımcısı bu iki seçenek dışında GS'yi Borsa'da satma olanağına da sahipltir.

"Asli edim", asli edim ifa süresi içerisinde izahname veya ihraç belgesinde belirlenen esaslar çerçevesinde, ihraççı tarafından GS sahipleri adına kat mülkiyetinin tesis edilmesi ve bağımsız bölümün teslim edilmesidir. Buna gore, yeterli sayıda GS toplanması halinde GS sahibi talep ettiği bağımsız bölümün mlkiyetini Tebliğ hükümleri dairesinde edinebilecektir.

Tebliğ anlamında "Tali edim" ise tali edim ifa süresi içerisinde izahname veya ihraç belgesinde belirlenen esaslar çerçevesinde ihraççı tarafından tali edime konu GS'ye karşılık gelen bağımsız bölümlerin satılması ve elde edilen satış tutarının GS sahiplerine, sahip oldukları GS oranında (katılım/pay oranında) dağıtılmasıdır. Asli edim kullanım sürelerinin bitimini takiben asli edim talebiyle başvurmayan veya başvurmasına rağmen izahname veya ihraç belgesinde asli edimin yerine getirilmesi için öngörülen şartları yerine getirmeyen yatırımcıların, tali edimi talep ettikleri kabul edilir.

GS sahiplerinin hakları hem SerPK m. 61/A/2) hem de çeşitli Tebliğ hükümleri ile korunmuştur. Buradaki temel Kanun hükmü olan SerPK m. 61/A(2)'ye göre GS itfa edilinceye kadar gayrimenkul sertifikası ihracı karşılığında elde edilen fon ile gayrimenkul sertifikasına konu bağımsız bölümler, ihraççının yönetiminin veya denetiminin kamu kurumlarına devredilmesi halinde dahi amacı dışında tasarruf edilemez, rehnedilemez, teminat gösterilemez, kamu alacaklarının tahsili amacı da dahil olmak üzere haczedilemez, iflas masasına dahil edilemez ve bunlar hakkında ihtiyati tedbir kararı verilemez.

Tebliğ düzenlemesinde kamusal ve özel sector ihraçları bakımından ortaya konulan farklılıklar ve özellikle de kentsel dönüşüm projeleri bakımından düzenlenen kamu odaklı ihraç yapısı kanımızca yerinde olmamıştır.

GS, BİST'te işlem görmesi zorunlu olan bir araç olması nedeniyle genel gayrimenkul sektörü ve ayrıca GS'nin ihracına dayanak olan proje ile ilgili güncel gelişmeler, GS'nin piyasa değerini ve

ona olan talebi doğrudan etkileyecektir. Bu nedenle, son dönemde gayrimenkul sektöründe yaşanan sıkıntılar, GS ihraçlarının önündeki en büyük engel niteliğindedir.

GAYRİMENKUL SERTİFİKALARININ İHRACI VE BORSA İSTANBUL PAY PİYASASINDA İŞLEM GÖRME ESASLARI

Mehmet Murat AKTAŞ
Dumlupınar University, Faculty of Economics & Administrative Science, Economics
mmurat.aktas@dpu.edu.tr

ÖZET

Gayrimenkul sertifikaları, 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu m. 61/A ve VII-128.2 sayılı Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği ile düzenlenmiştir. Gayrimenkul sertifikalarının ihracı ve işlem görmesi ile ilgili diğer esaslar ise Borsa İstanbul tarafından belirlenmiştir.

Gayrimenkul sertifikaları, ihraççılar tarafından çıkarılıp, halka arz edilerek veya halka arz edilmeksizin satılırlar. Gayrimenkul sertifikası, ihraç eden veya ihraç etmek üzere Sermaye Piyasası Kurulu'na başvuruda bulunan anonim ortaklıklar ile kendi mevzuatları uyarınca sermaye piyasası aracı ihraç etmeye yetkili kamu kurum ve kuruluşlar tarafından ihraç edilebilecektir.

Gayrimenkul sertifikaları, BİST Kolektif Yatırım Ürünleri Ve Yapılandırılmış Ürünler Pazarında (KYÜYÜP), zorunlu olarak "Piyasa Yapıcılı Sürekli İşlem Yöntemi" ile işlem görür.

Bu bildirinin amacı, gayrimenkul sertifikalarının ihracı ve işlem görmesi ile ilgili esasları açıklamaktır.

Anahtar Kelimeler: Hukuk, Finans, Sermaye Piyasası Hukuku, Menkul kıymetler, Gayrimenkul Sertifikaları

ISSUANCE AND PRINCIPLES FOR TRADING OF THE REAL ESTATE CERTIFICATES AT BORSA ISTANBUL EQUITY MARKET

ABSTRACT

Real estate certificates are regulated under the article 61/A of the Capital Markets Law no.

The issueance of real estate certificates can be made by the sale of certificates by public or non-public offering. Real estate certificates can be issued by a joint-stock company that issues real estate certificates or files an application to the Capital Market Board for issuance, and the public entities and institutions authorized to issue securities pursuant to their own laws and regulations.

Real estate certificates traded on the BİST Collective and Structured Products Market are required to be traded with "Continuous Auction with Market Making Method".

The purpose and scope of this paper is to explain issuance and trading principles of real estate certificates.

Keywords: Law, Capital Market Law, Securities, Real Estate Certificates
JEL Classification codes: K220 Business and Securities Law.

GİRİŞ

Gayrimenkul sertifikaları (GS), 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu m. 61/A ve Sermaye Piyasası Kurulu'nun (SPK) VII-128.2 sayılı Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği (Tebliğ) ile düzenlenmiştir. Gayrimenkul sertifikalarının ihracı ve işlem görmesi ile ilgili diğer esaslar ise Borsa İstanbul tarafından belirlenmiştir.

GS, ihraççılar tarafından çıkarılıp, halka arz edilerek veya halka arz edilmeksizin satılırlar. GS, ihraç eden veya ihraç etmek üzere Sermaye Piyasası Kurulu'na (SPK) başvuruda bulunan anonim ortaklıklar ile kendi mevzuatları uyarınca sermaye piyasası aracı ihraç etmeye yetkili kamu kurum ve kuruluşlar tarafından ihraç edilebilecektir.

Gayrimenkul sertifikaları, BİST Kolektif Yatırım Ürünleri Ve Yapılandırılmış Ürünler Pazarında (KYÜYÜP), zorunlu olarak "Piyasa Yapıcılı Sürekli İşlem Yöntemi" ile işlem görür.

Bu bildirinin amacı, gayrimenkul sertifikalarının ihracı ve işlem görmesi ile ilgili genel esasları açıklamaktır.

İHRAÇ HALKA ARZ VEYA HALKA ARZ EDİLMEKSİZİN YAPILIR

GS ihracı, ihraççılar tarafından çıkarılıp, **halka arz**[1] edilerek veya **halka arz edilmeksizin (tahsisli satış)** satış suretiyle gerçekleştirilebilecektir (Tebliğ m. 3). Bununla birlikte, GS yurt içinde halka arz edilerek veya halka arz edilmeksizin nitelikli yatırımcıya satış suretiyle veya yurt dışında ihraç edilebilir (Tebliğ m. 4).

İHRAÇTA KULLANILCAK BELGELER ve İHRAÇ İÇİN BAŞVURU

Genel Olarak

GS, halka arzları için izahname, diğer ihraçlar için ise ihraç belgesi düzenlenecektir. GS, ihraç belgeleri (izahname ve ihraç belgesi), SerPK m. 4-12, Tebliğ hükümleri ve özellikle Tebliğ Ek/1 ve EK/2'deki[2] belgeler ve II.5.2 sayılı Sermaye Araçlarının Satışı Tebliği kapsamındaki içeriği haiz şekilde hazırlanacaktır.

"Kurula başvuru ve gerekli belgeler" başlıklı Tebliğ m. 11 gereğince GS ihracında Ek/1'de belirtilen belgelerle birlikte onay almak için SPK'ya başvurulur. İhraç edilecek GS, Tebliğin 4 üncü maddesinin ikinci fıkrası çerçevesinde belirlenen ihraç tutarını aşmamak kaydıyla SPK'ca onay verilen ihraç tavanı içinde, tertipler halinde satılabilir.

İzahnamenin geçerlilik süresi boyunca yapılacak halka arzlarda, her tertibin satışından önce EK/2'de yer alan belgelerle birlikte SPK'dan onay almak amacıyla başvurulur.

Tebliğ Ek/1 ve Ek/2'de yer alan bilgi ve belgelerin, KAP'ta ilan edilmiş olması ve bunların güncel olduğunun ihraççı tarafından beyan edilmesi durumunda Kurula ayrıca gönderilmesi gerekmez.

Halka arz edilmeksizin yapılacak satışlarda ise, ihraç limitine SPK'ca onay verilen tarihten itibaren bir yıllık süre içerisinde her tertibin satışından önce tertip ihraç belgesinin onaylanması amacıyla SPK'ya başvurulur.

Gayrimenkul Sertifikalarına İlişkin İzahname Veya İhraç Belgesinin Onaylanması İçin Gerekli Belgeler

GS, izahnamesi ve ihraç belgesinin onaylanması için Tebliğ EK/1'de belirtilen belgeler şunlardır:

"1) İhraççıyı ve ihraççının ortaklarını tanıtıcı bilgiler,

2) İhraççının yürürlükte bulunan tüm değişiklikleri içeren ve tek bir metin haline getirilmiş, ihraççıyı temsile yetkili kişilerce imzalı esas sözleşmesi,

3) İhraççının ihraca ilişkin yetkili organ kararının noter onaylı örneği,

---

[1] SerPK m. 3'e göre, "Halka arz", sermaye piyasası araçlarının satın alınması için her türlü yoldan yapılan genel bir çağrıyı ve bu çağrı devamında gerçekleştirilen satıştır. "İhraç" ise sermaye piyasası araçlarının ihraççılar tarafından çıkarılıp, halka arz edilerek veya halka arz edilmeksizin satışıdır.

Halka arz kavramı ile ilgili olarak bkz. **AYOĞLU, T:** Sermaye Piyasası Hukukunda Halka Arz Kavramı ve Halka Arza Aracılık Sözleşmeleri, İstanbul 2008, s. 15.

[2] İzahnamenin geçerlilik süresi içinde her ihraçtan önce Spk'ya gönderilecek bilgi ve belgelerdir.

4) İhraççının sermayesinin ödenmiş kısmının tespitine ilişkin mali müşavir raporu ile mevcut sermayenin tesciline ilişkin Türkiye Ticaret Sicili Gazetesi,
5) Yetkili kuruluş ile imzalanan aracılık sözleşmesi,
6) Halka arz edilerek yapılacak ihraçlar için ihraççının yönetim kurulu üyeleri ile yönetimde yetkili olan personelden alınan, ilgili kişiler hakkında sermaye piyasası mevzuatı, 19/10/2005 tarihli ve 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ve/veya 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 53 üncü maddesinde belirtilen süreler geçmiş olsa bile kasten işlenen bir suçtan dolayı beş yıl veya daha fazla süreyle hapis cezasına ya da zimmet, irtikâp, rüşvet, hırsızlık, dolandırıcılık, sahtecilik, güveni kötüye kullanma, hileli iflas, ihaleye fesat karıştırma, verileri yok etme veya değiştirme, banka veya kredi kartlarının kötüye kullanılması, kaçakçılık, vergi kaçakçılığı veya haksız mal edinme suçlarından dolayı alınmış cezai kovuşturma ve/veya hükümlülüğünün ve ortaklık işleri ile ilgili olarak taraf olunan dava konusu hukuki uyuşmazlık ve/veya kesinleşmiş hüküm bulunup bulunmadığına dair güncel tarihli beyanlar,
7) Halka arz edilerek yapılacak ihraçlar için, izahnamede yer alacak finansal tablolar ile başvuru tarihine en yakın ara dönem finansal tablolar,
8) Halka arz edilmeksizin yapılacak ihraçlar için Kurulun ilgili düzenlemeleri uyarınca hazırlanmış ve bağımsız denetimden geçirilmiş son iki yıllık ve başvuru tarihine en yakın ara dönem finansal tablolar,
9) Halka arz edilerek yapılacak ihraçlar için Kurul düzenlemeleri çerçevesinde hazırlanmış izahname,
10) Halka arz edilmeksizin yapılacak ihraçlar için Kurul düzenlemeleri çerçevesinde ihraç belgesi,
11) İhraç edilecek gayrimenkul sertifikalarına ilişkin vade, getiri ve risk faktörleri hakkında bilgi,
12) İhraççının noter onaylı imza sirküleri,
13) Gayrimenkul projesine ilişkin ruhsat ve izinlerin usulüne uygun alındığının, arsa üzerinde ihraca engel olabilecek hukuki bir ihtilaf bulunmadığını gösteren hukukçu görüşü,(kentsel dönüşüm ihraçlarında aranmaz)
14) Banka garantisi verilmesi durumunda garantör banka tarafından Kurul ve ihraççıya hitaben yazılacak yazı ile garantiyi veren bankanın konuya ilişkin yetkili organ kararının noter onaylı örneği,
15) Gayrimenkul sertifikasına konu olan gayrimenkul projesi hakkında bilgi,
16) Gayrimenkul sertifikasına konu olan gayrimenkul projesinin inşa edileceği alanın tapu senedi örneği, (kenstsel dönüşüm ihraçlarında aranmaz)
17) Tebliğin 5 inci maddesinde belirtilen hususlara ilişkin olarak ihraççının yeterliliğini tevsik edici belgeler,
18) Bağımsız bölümlerin listesi ve asli edimi talep edecek yatırımcılara dağıtım esasları,
19) Gayrimenkul sertifikasının fiyatının belirlenmesinde kullanılan yöntem ve varsayımlara ilişkin detaylı bilgi,
20) Arsa sahibi ile ihraççının farklı olması durumunda, TOKİ, İller Bankası Anonim Şirketi veya bunların bağlı ortaklıkları ile ihraççı arasında imzalanan ve Tebliğin 5 inci maddesinde belirtilen şartları taşıyan sözleşme(ler), (kentsel dönüşüm ihraçlarında aranmaz)
21) İhraççının gayrimenkul sertifikası ihraç etmek amacıyla kurulmuş bir anonim ortaklık olması durumunda ihraççının ortaklarının ihraçtan kaynaklanan yükümlülüklerden müteselsil sorumlu olduklarına dair taahhütname,
22) Gayrimenkul projesine konu bağımsız bölümlerin, konut ve ticari alan olarak hesaplanmış toplam satış değerleri,
23) İhraçtan elde edilen fonun ihraççıya aktarılmasında kullanılacak inşaat ilerleme pursantaj tablosu,

24) İhraçtan elde edilen fonun yatırılacağı yetkili kuruluş tarafından açılan hesaba ilişkin bilgi,
25) Gayrimenkul sertifikası ihracı için yapılmış olan sözleşmelerin ve hazırlanan değerleme raporu ile varsa diğer raporların birer örneği,
26) Başvuru tarihi itibarıyla mevcut olması veya Tebliğ çerçevesinde zorunlu tutulması durumunda ihraççıya veya ihraç edilecek gayrimenkul sertifikalarına ilişkin derecelendirme raporu ve derecelendirme kuruluşunun derecelendirme ölçeğine ilişkin bilgi,
27) Tebliğin üçüncü bölümü kapsamında (kentsel dönüşüm) yapılacak başvurularda ayrıca;
a) 6306 sayılı Kanun kapsamında Bakanlık tarafından yetki devri yapılması ve projenin uygun görülmesi durumunda söz konusu yetki devrini ve projenin uygun görüldüğünü tevsik edici belge,
b) 6306 sayılı Kanun kapsamında yapılacak tüm ihraçlar için Bakanlık görüşü,
c) 12 nci maddenin birinci fıkrasının (b) bendi kapsamında yapılacak ihraçlarda, Hazine Müsteşarlığı'nın izin yazısı,
ç) 12 nci maddenin birinci fıkrası çerçevesinde ihraççının ilgili kurum ve kuruluşlarla anlaşma yapılması suretiyle belirlendiği durumlarda, yapılan anlaşmaların birer örneği,
d) Kentsel dönüşüm amaçlı projelerin gerçekleştirilmesine engel olabilecek nitelikteki mevcut ve olası tüm hukuki ihtilafları belirten hukukçu görüşü,
28) Kurulca gerekli görülen diğer bilgi ve belgeler.

İzahnamenin Geçerlilik Süresi İçinde Her İhraçtan Önce SPK'ya Gönderilecek Bilgi Ve Belgeler

Tebliğ EK/2 ile düzenlenmiş olan belgeler şunlardır: "1) Kurul düzenlemeleri çerçevesinde hazırlanmış arz programı sirküleri veya sermaye piyasası aracı notu ile özet.
2) İhraççı bilgi dokümanı veya arz programı izahnamesinde açıklanan hususlarda değişiklik gerekmesi durumunda buna ilişkin değişiklik metinleri, değişiklik gerekmiyorsa bu hususa ilişkin olarak ihraççı tarafından verilecek beyan.
3) Satışı yürütecek yetkili kuruluşlarla yapılan halka arza aracılık sözleşmesinin bir örneği (Daha önce Kurula gönderilen aracılık sözleşmesi halen geçerli ve bu sözleşmede herhangi bir değişiklik yapılmadıysa tekrar gönderilmesine gerek bulunmamaktadır. Bu durumda ihraççı beyanı yeterlidir)
4) Kurulca gerekli görülmesi halinde verilen bilgileri teyit eden belgeler ile Kurulca istenebilecek diğer belgeler".
Tebliğ Ek/1 ve Ek/2'de yer alan bilgi ve belgelerin, KAP'ta ilan edilmiş olması ve bunların güncel olduğunun ihraççı tarafından beyan edilmesi durumunda SPK'ya ayrıca gönderilmesi gerekmez.

İhraçta Banka veya Araci Kuruluş Kullanimi Zorunludur

İhraççılar tarafından GS *ihracının ve itfasının* SerPK m. 37 (1)(e) bendinde belirtilen yatırım hizmet ve faaliyetinde[3] bulunabilecek bankalar ile portföy aracılığı, genel saklama hizmeti veya aracılık yüklenimi faaliyetinden herhangi birini yürütecek olan aracı kurumlar *vasıtasıyla yerine getirilmesi zorunludur* (Tebliğ m. 4).

İhraç Başvurusu Öncesinde Edimlerin Kontrolü için Edim Sorumlusu Belirlenmiş Olmalıdır

İhraç esnasında SPK'ya başvuru öncesinde edimlerin (asli-tali edimler) Tebliğ ve izahname veya ihraç belgesinde belirtilen esaslara uygun olarak gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin kontrolü için ihraççı ile "edim sorumlusu" kuruluş arasında Tebliğ m. 4(9) çerçevesinde sözleşme imzalanması şarttır.

KAYDİ İHRAÇ YAPILIR

Gayrimenkul sertifikaları fiziken basılmayıp Tebliğ m. 19 hükümleri çerçevesinde kayden ihraç edileceklerdir.

[3] "Sermaye piyasası araçlarının halka arzında yüklenimde bulunularak satışa aracılık edilmesi"dir.

Buna göre ihraççı tarafından yurt içinde ihraç edilecek gayrimenkul sertifikalarının MKK nezdinde elektronik ortamda kayden ihracı ve bunlara ilişkin hakların hak sahipleri bazında izlenmesi zorunludur.

Yurt dışında ihraç edilecek gayrimenkul sertifikalarına ilişkin olarak ihraç tutarı, ihraç tarihi, ISIN kodu, vade başlangıç tarihi, vadesi, saklamacı kuruluş, ihracın gerçekleştirildiği döviz cinsi ve ülkeye ilişkin bilgiler ihracın gerçekleştirilmesini takip eden üç iş günü içinde Merkezi Kayıt Kuruluşu-MKK'ya iletilir. MKK'ya iletilen bu bilgilerde erken itfa dahil değişiklik olması halinde, değişikliğin yapıldığı tarihi takip eden üç iş günü içinde MKK'ya bilgi verilir.

SPK ÜCRETİ

GS nominal değerinden aşağı olmamak üzere, ihraç değerinin binde ikisi tutarında SPK'ya ücret yatırılması zorunludur, (SeRPK m. 130,Tebliğ m. 18). Kamusal ihraçlarda ise bu ücret belirli bir sure için "sıfır" olarak belirlenmiştir[4]. Kanımızca, kamusal ihraçlar ile özel sektör ihraçları arasında fark yaratılması yerinde değildir.

BORSAYA BAŞVURU

İhraç edilecek gayrimenkul sertifikalarının borsada işlem görmesi ve ihraççıların SPK'ya yapılacak onay başvurusunun yanı sıra eş zamanlı olarak bu amaçla borsaya[5] başvurmaları zorunludur (Tebliğ m. 4). Belirtilen düzenleme nedeniyle ihraç edilen GS'nin borsa'da işlem görmesi şarttır.

GS'nin BİST'te işlem görmesi bir nev'i hisse senedi gibi değerinin güncel arz ve talep beraberinden ihraç değerinin üstüne veya altına gelebilmesine neden olacaktır. Borsa'da oluşacak piyasa fiyatı, reel piyasadaki gayrimenkul değerleri ve özelliklede GS'nin dayabağı olan projenin değerlenmesi ile doğrudan ilişkilidir.

Edimleri yerine getirilen veya itfa bedeli yatırımcıya ödenen veya yatırımcılardan talep halinde piyasada yeniden satılmamak şartıyla geri alınan gayrimenkul sertifikaları, MKK tarafından belirlenen ve SPK'ca uygun görülen esaslar çerçevesinde iptal edilir (SerPK m. 4(14)).

Tebliğ'de sayılmamakla birlikte, SPK'nın diğer düzenlemelerinin kapsamı içinde yer almayan ve niteliği itibarıyla gayrimenkul sertifikası olduğu SPK'ca kabul edilecek sermaye piyasası araçlarına ait izahname ve ihraç belgesinin onaylanmasına ilişkin başvurular, Tebliğ hükümlerinin kıyasen uygulanması suretiyle sonuçlandırılır (Tebliğ m. 20).

BİST'TE İŞLEM GÖRME ESASLARI

Gayrimenkul sertifikaları, Tebliğ m. 4 ve 5 gereğince Borsa'da işlem görmesi zorunlu araçlardır.

İşlem Göreceği Pazar

GS, BİAŞ Pay PiyasasıYönergesi'nin "İşlem görecek Sermaye Piyasası Araçları" başlıklı m. 11 gereğince BİST "Kolektif Yatırım Ürünleri Ve Yapılandırılmış Ürünler Pazarı"nda (KYÜYÜP), zorunlu olarak "Piyasa Yapıcılı Sürekli İşlem Yöntemi" ile işlem görür[6].

KYÜYÜP pazarında menkul kıymet yatırım ortaklıkları, gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve girişim sermayesi yatırım ortaklıkları payları ile borsa yatırım fonları katılma belgeleri, aracı kuruluş

---

[4] Sermayelerinin veya toplam oy haklarının % 51 veya daha fazlası doğrudan veya dolaylı olarak kamuya ait olan ihraççılar için, 29.11.2017 tibaren iki yıl süreyle binde sıfır olarak uygulanır (Tebliğ Geçici m. 1).

[5] SerPK m. 3(1)(ç) bendinde tanımlanan "Borsa" yı ifade eder. Buna göre Tebliğ anlamında "Borsa", Anonim şirket şeklinde kurulan, sermaye piyasası araçları, kambiyo ve kıymetli madenler ile kıymetli taşların ve Kurulca uygun görülen diğer sözleşmelerin, belgelerin ve kıymetlerin serbest rekabet şartları altında kolay ve güvenli bir şekilde alınıp satılabilmesini sağlamak ve oluşan fiyatları tespit ve ilan etmek üzere kendisi veya piyasa işleticisi tarafından işletilen ve/veya yönetilen, alım satım emirlerini sonuçlandıracak şekilde bir araya getiren veya bu emirlerin bir araya gelmesini kolaylaştıran, SerPK'ya uygun olarak yetkilendirilen ve düzenli faaliyet gösteren sistemleri ve pazar yerleridir. Bu konuda ülkemizde yetkili yer, SerPK m. 138 ile düzenlenen Borsa İstanbul AŞ (BİST)'tir.

[6] Bu konuda BİST tarafından 03.02.2017 tarihinde alınan karar için bkz. http://www.borsaistanbul.com/docs/default-source/duyuru-dosyalari/gayrimenkul-sertifikalarinin-borsa-istanbul-pay-piyasasinda-islem-gorme-esaslari.pdf?sfvrsn=4 .

varantları ve *sertifikalar* kot içi pazar niteliğindeki Kurumsal Ürünler Pazarı'nda işlem görmektedir.

Piyasa Yapıcılı Sürekli İşlem Yöntemi

a. Genel Olarak

Kolektif Yatırım Ürünleri Ve Yapılandırılmış Ürünler Pazarında (KYÜYÜP) işlem gören borsa yatırım fonları, aracı kuruluş varantları ve sertifikalar zorunlu olarak "Piyasa Yapıcılı Sürekli İşlem Yöntemi" ile işlem görür.

Piyasa yapıcısı olarak atanan bir borsa üyesi kuruluşun[7] sürekli müzayede ile işlem gören menkul kıymetlerde çift taraflı, yani alım ve satım yönünde fiyat ve miktar vermesi ile oluşan işlem yöntemidir.

Sürekli işlem yöntemiyle işlem gören menkul kıymetlerde, piyasa yapıcısı olarak atanmış bir üye tarafından bu amaçla tanımlanmış hesap veya hesaplar kullanılarak çift taraflı sürekli kotasyon (fiyat ve miktar) verilmek suretiyle o menkul kıymette likiditenin (nakide döndürülebilme koyalığı) hedeflendiği işlem yöntemidir.

Piyasa yapıcılı sürekli işlem yöntemi, KYÜYÜP kapsamında işlem gören borsa yatırım fonları, aracı kuruluş varantları ve sertifikalar ve fiili dolaşımdaki payların piyasa değeri 10 milyon TL'nin altında kalan şirket paylarında uygulanır.

Piyasa yapıcılık temel kriterlerini sağlayan üyelerden bir menkul kıymette piyasa yapıcılık faaliyetinde bulunmak amacıyla yaptığı başvuru, Borsa İstanbul Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen ve "Borsa İstanbul Pay Piyasası Piyasa Yapıcılık Taahhütnamesi"ni imzalayarak faaliyete başlayan üyedir.

Piyasa yapıcıdan beklenen görev; sürekli işlem için yeterli derinliği olmayan, halka açık piyasa değeri düşük olan menkul kıymetlerde oluşabilecek kısa süreli arz-talep dengesizlikleri sonucu meydana gelebilecek aşırı fiyat hareketlerini önlemek, piyasaya sürekli likidite sağlamak, böylelikle sürekli müzayede ortamının etkin bir şekilde gelişmesine katkıda bulunmak olarak özetlenebilir.

b.Kotasyon

Piyasa yapıcı üye tarafından iletilen, söz konusu menkul kıymette seans anındaki değerleri itibarıyla işlem gerçekleşebilecek fiyat aralığını belirleyen, alış ve satış emri şeklindeki fiyat ve miktar bildirimidir. Piyasa yapıcı olarak tanımlanan bir üye tüm sermaye piyasası araçlarında kotasyon girebilmektedir.

Bir sermaye piyasası aracında birden fazla piyasa yapıcı ve birden fazla (farklı piyasa yapıcı kurumlara ait) kotasyon mümkündür. Kotasyon fiyatları, ayrı bir fiyat limiti oluşturmamaktadır ve kotasyonun fiyatını geçen seviyelerden de (%20 limitlerin içerisinde kalmak kaydıyla) işlem yapılabilmektedir. Sistem tarafından gerçekleştirilen otomatik ilk kotasyon atama ve otomatik kotasyon yenileme fonksiyonları bulunmamaktadır ve kotasyonlar tamamen iptal edilebilmektedir. Sistemde kotasyonlar da normal emirler gibidir ve kotasyon girilmeden emir girilebilmekte ve işlem gerçekleşebilmektedir. Seans akışında sadece kotasyon girişine ve değiştirilmesine izin verilen bir zaman aralığı bulunmamaktadır. Açılış, kapanış seansı gibi tek fiyat yönteminin uygulandığı bölümlerde de kotasyon girilebilmektedir.

c. Piyasa Yapıcılı Sürekli İşlem Yönteminin Piyasaya Sağladığı Yararlar

BİST Pay Piyasasının temel çalışma yöntemi sürekli müzayededir. Bu yöntem açılışta tek fiyat yöntemi ile desteklenmiştir. Sürekli müzayede yöntemi için uygun olmayan menkul kıymetler

[7] Piyasa yapıcı olmak için mevcut iki temel kriter bulunmaktadır. Buna ek olarak, SPK'nın 2014 senesinde yürürlüğe giren III-37.1 sayılı Yatırım Hizmetleri ve Faaliyetleri ile Yan Hizmetlere İlişkin Esaslar Hakkında Tebliğ ile yeni kriterler belirlenmiştir.

için alış ve satış yönünde kotasyon girerek ilgili menkul kıymetlerde likiditeyi ve fiyat istikrarını sağlamak için piyasa yapıcılı sürekli işlem yöntemi kullanılır.

Dünyada gelişmiş menkul kıymet piyasalarında da en etkin yöntem olarak kullanılan sürekli müzayede yönteminin likidite yönünden zayıf, sermayenin halka açık kısmının piyasa değeri düşük olan, işlem hacmi yetersiz menkul kıymetlerde piyasa yapıcının desteklediği karma bir yapıda sürdürüldüğü bilinmektedir.

Piyasa yapıcılı sürekli işlem yöntemi, işlem yöntemi olarak hem piyasa yapıcının kotasyonlarına hem de kamuya açık emir dosyasına gönderilen diğer emirlerin fiyat ve zaman önceliğine göre eşleşmek suretiyle işleme dönüşmesini sağlayan karma bir yapı oluşturmaktadır.

Bu yöntemle, piyasa yapıcının verdiği alım ve satım kotasyonları ile ilgili menkul kıymetteki fiyat istikrarının sağlanması, piyasa gereği oluşan fiyat hareketleri dışında gerçekleşecek aşırı fiyat oynaklığının doğal olarak engellenmesi hedeflenmektedir. Böylelikle piyasa yapıcısıyla işlem görmekte olan menkul kıymetlerin yatırımcıları tedirgin eden suni fiyat hareketlerinden korunabilmesi öngörülmektedir. Piyasa yapıcı üyenin seans boyunca sistemde yer alacak olan kotasyonları, menkul kıymetin likiditesine yönelik olarak önemli bir güvence oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, piyasa yapıcılı sürekli müzayede sistemi, aşırı volatiliteye ve olası manipülatif işlemlere karşı güvenli bir yapı oluşturmaktadır. Atandığı menkul kıymeti kontrol altında tutabilmesi amacıyla piyasa yapıcı üyeye önemli haklar tanınmakta, bu sayede piyasa yapıcılı sürekli müzayede yöntemiyle işlem gören menkul kıymetlerde piyasa yapıcı üyenin iradesi dışında menkul kıymetin fiyatını yönlendirici işlem yapılması zorlaştırılmaktadır.

d. İşlem saatleri

GS, BİST'te tüm gün işlem gören araçlar değildir[8]. BİST, KYÜYÜP piyasasında GS işlemleri, saat 10:00-13:00 ve 14:00-18:00 arasında yapılabilecektir.

BİST'te İşlem Gören İlk Gayrimenkul Sertifikaları olarak TOKİ Gayrimenkul Sertifikaları Örneği

TOKİ tarafından 42,50TL halka arz fiyatı üzerinden ihraç tavanı 239.238.705 TL olarak belirlenenerek yapılan ve PMVR3 BİST'te koduyla işlem gören Türkiye'nin ilk GS ihracı yapılmıştır. Halka arzda ihraç tavanına kadar olan bütün GS'ler satılmıştır.

TOKİ GS, ilk işlem gününde (07.04.2017), 42,40 TL'den yaptığı açılışın ardından günün ilk işlemlerinde 42,48 TL ve 42,06 TL aralığında fiyatlanmıştır[9].

GS yatırımcıları ile ilgili istatistikler ise şu şekildedir: 5.244 bireysel yatırımcı 2.141.506 adet, 41 kurumsal yatırımcı ise 2.064.568 adet talepte bulundu. 5.038 yatırımcının talebi karşılanarak 1.775.842 adet sertifika satıldı. 41 kurumsal yatırımcının da 39'unun talebi karşılandı ve 1.594.568 adet satış gerçekleştirilmiştir. Bireysel yatırımcıda ortalama talep büyüklüğü 17 bin TL olmuştur. Bireysel taleplerin en büyüğü ise 1,5 milyon TL'dir. Taleplerin medyan büyüklüğü 4.250 TL, bu da 5.244 yatırımcının yarısının talep büyüklüğünün 4.250 TL'den daha az olduğu anlamına gelmesi küçük yatırımcı ilgisine işaret etmektedir. Konsorsiyum lideri Vakıf Yatırım ve Vakıfbank'ta açılan hesap sayısının 1.400'ü aşması, sertifika ihracının amaçlarından biri olan yeni yatırımcı oluşumunu gerçekleştirdiğine işaret etmektedir[10].

TOKi GS'nin güncel piyasa değeri ise 33,480 TL'dir[11]. Buna göre, halka arzda GS alan yatırımcının, aldığı GS'yi borsadaki cari değerinden satması halinde ciddi zararı ortaya çıkacaktır. Diğer taraftan ucuzlayan fiyatlardan GS toplayan bir yatırımcının asli edimi daha uygun fiyatlardan tamamlayarak konut sahibi olması imkânı da ortaya çıkmıştır.

---

[8] http://www.borsaistanbul.com/urunler-ve-piyasalar/piyasalar/pay-piyasasi/islem-saatleri .

[9] TOKİ izahname seti için bkz. https://www.toki.gov.tr/izahname-seti .

[10] http://www.businessht.com.tr/piyasalar/haber/1453692-gayrimenkul-sertifikasi-almadan-once-bilmeniz-gerekenler.

[11] https://tr.investing.com/equities/toki-park-mavera-project-reit.

SONUÇ

Gayrimenkul sertifikaları, halka arz veya halka arz edilmeksizin ihraç edilebilen, ihraçta kullanılacak belgelerin ihracın kentsel dönüşüm hükümlerine tabi olup olmamasına göre farklı kapsamı haiz olduğu, kaydi sistem dahilinde ihraç edilebilmesi ve BİST'te işlem görmesi zorunlu olan, BİST BİAŞ Pay PiyasasıYönergesi'nin "İşlem görecek Sermaye Piyasası Araçları" başlıklı m. 11 gereğince BİST "Kolektif Yatırım Ürünleri Ve Yapılandırılmış Ürünler Pazarı"nda (KYÜYÜP) işlem gören ve aşırı volatiliteden korunması için zorunlu olarak "Piyasa Yapıcılı Sürekli İşlem Yöntemi" ile işlem gören sermaye piyasası araçlarıdır.

TÜRK BOYLARININ ORTAK HAYAT TASAVVURUNUN YANSIMASI: KIRGIZ VE TÜRKİYE SAHASI ORTAK ATASÖZLERİ

Dr. Şule GEZER
Cumhuriyet Üniversitesi

ÖZET

Atasözleri; ataların deneyim ve gözlemlerine dayanan, hayata dair öğütleri içeren, kalıplaşmış özlü sözlerdir. Atasözleri, bir ulusun oluşturduğu kültürel değerleri gelecek kuşaklara aktarma adına adeta bir kalıp veya kap hükmündedir. Hammaddesi dil olan bu kap sayesinde atalar, atilere miras bıraktıkları kültürü aktarırlar. Türk dünyası, kökleri Orta Asya'da bulunan ve dalları dünyanın çeşitli coğrafyalarına uzanan büyük bir ağaç gibidir. Aynı kültürün farklı coğrafyalardaki çiçeklenmeleri hükmünde olan ortak kültür ve inanç dünyası, atasözlerinde de ortak anlam değerleriyle yansımasını bulur. Bu çalışmada ortak geçmişi olan ve aynı kültüre, Türk kültürüne, sahip bulunan Türkiye Türkleri ve Kırgız Türklerine ait ortak atasözleri yansıttıkları anlam değerleri açısından ele alınacaktır.

Ortak atasözlerinin modern hayatta eğitim, kültür, sanat gibi farklı sahalarda yeniden canlandırılması modern Türk dünyasını oluşturan boyların duygu ve düşünce ortaklığını arttırması açısından önemlidir. Bu sayede; temel değerler asırlar öncesinden günümüze taşınacak ve böylece kökü mazide olan atiler yetişecek, aynı köke bağlı bulunan kardeş boylar arasındaki duygu ve düşünce birliği pekişecektir.

Anahtar Sözcükler: Kırgız Türkleri, Türkiye Türkleri, atasözü, ortak kültür

ABSTRACT

A REFLECTION OF COMMON LIFE THOUGHT OF TURKIC PEOPLE: COMMON PROVERBS OF KIRGHIZ AND TURK

Proverbs are stereotyped wise sayings that include advices based on experiences and observations of ancestors. Proverbs are of great importance in passing cultural values of a nation to following generations. By means of language ancestors pass the cultural heritage to future generations. Turkic world is like a big tree rooting from Middle Asia branches of which are reaching out to many parts of the world. Common cultural and spiritual atmosphere which can be regarded as blossom the same culture in different parts of the world, makes its way into proverbs with common meaning. In this study, common proverbs of Turks and Kirghiz, which have common past and culture, will be evaluated in the sense of meaning they have. Examining common proverbs of these two Turkic nations, it could be seen that the common proverbs have meanings about feelings and ideas on human.

Utilization of common proverbs in education, culture and art in modern life, is of great importance in sense of having greater unity in Turkic nations. Thus, basic values will be revived and generations who have the cultural values of ancestors will be created, and the connection between nations of common past will be strengthened.

Keywords: Kirghiz, Turkish, Proverbs, Common Culture

GİRİŞ

Atasözleri; ataların deneyim ve gözlemlerine dayanan, hayata dair öğütleri içeren, kalıplaşmış özlü sözlerdir. Nazım veya nesir şeklinde olan atasözleri toplumsal iletişimin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesinde, toplumun ahlaki ve kültürel değerlerinin oluşmasında, milli tasavvurun teşekkülünde önemli rol oynamaktadır. Atasözleri, bir ulusun oluşturduğu kültürel değerleri gelecek kuşaklara aktarma adına adeta bir kalıp veya kap hükmündedir. Hammaddesi dil olan bu kap sayesinde atalar, atilere miras bıraktıkları kültürü aktarırlar.

Türk dünyası, kökleri Orta Asya'da bulunan ve dalları dünyanın çeşitli coğrafyalarına uzanan büyük bir ağaç gibidir. Aynı kültürün farklı coğrafyalardaki çiçeklenmeleri hükmünde olan ortak

kültür ve inanç dünyası, atasözlerinde de ortak anlam değerleriyle yansımasını bulur. Bu çalışmada ortak geçmişi olan ve aynı kültüre, Türk kültürüne, sahip bulunan Türkiye Türkleri ve Kırgız Türklerine ait ortak atasözleri yansıttıkları anlam değerleri açısından ele alınacaktır. Bu iki Türk boyunun atasözleri incelendiğinde insana değgin pek çok konuda ortak duygu ve düşünceleri yansıtan ifadelerin yer aldığı tespit edilmektedir. Ortak atasözlerini hem anlam hem söylem bakımından ortak atasözleri, sadece anlam bakımından ortak atasözleri şeklinde iki sınıfa ayırmak mümkündür.

Burada kapsamı sınırlandırmak amacıyla sadece belli konular hakkındaki ortak atasözleri değerlendirilecektir. Her iki sahada da öne çıkan ve burada ele alınacak ortak konu başlıkları şunlardır: sözün önemi, eş seçimi, akraba ilişkileri, birlik ve beraberlik, edep, kanaat, çalışkanlık, bahadırlık, ana-baba hakkı.

Türk boylarının düşünce dünyasında sözün önemli bir yeri vardır. İnsanların birbiri ile anlaşmasını sağlayan ve böylece toplumsal düzeni kuran sözdür: At kişeneşip tabışat, adam süylöşüp tabışat. (At kişneyerek insan konuşarak anlaşır.)= Hayvanlar koklaşa koklaşa, insanlar konuşa konuşa.

Sözün de doğru olanına itibar edilmektedir. Kırgız Türklerine ait olan :

- Ak söz ak colgo çıkat, kara söz batkakka akat. (Ak söz ak yola çıkar, kara söz batağa akar.)
- Ak söz arıbayt, ak cürgön kişi karıbayt.(Doğru söz eskimez, iyi adam yaşlanmaz.)
- Ak söz akıl söz. (Doğru söz akıl sözüdür.)

Şeklindeki atasözleri doğru sözlü olmanın önemini vurgular. Benzer bir şekilde Türkiye sahasında yer alan:

- Eğri otur doğru konuş.
- Doğru söz yemin istemez.
- Doğru söz katarından belli olur.
- Doğruluk dost kapısı.
- Doğrunun yardımcısı Allah'tır.

Yalan sözün kişiye ve topluma olan zararları da atasözlerinde işlenmiştir. Kırgız sahasında yalanın zararlarını anlatan pek çok atasözü mevcuttur.

- Kalp adamdın sözün iritet, kaygı adamdın özün çiritet. (Yalan, insanın sözünü çürütür, kaygı insanın özünü çürütür.)
- Kalp aytkan kişi carıbayt. (Yalan söyleyen kişi onmaz.)
- Kalp ırıs keset, kaygı ömür keset. (Yalan rızkı keser, kaygı ömrü keser.)
- Kalp söz canga coo, ötkür bıçak kınga coo. (Yalan söz cana düşman, keskin bıçak kına düşman.)
- Kalpçının ömürü koyondun kuyrugundan kıska. (Yalancının ömrü tavşanın kuyruğundan kısa.)
- Kalptın kazanı kaynabayt. (Yalan söyleyenin kazanı kaynamaz.)
- Kalptın sözü suu keçpeyt. (Yalancının sözü sudan geçmez.)
- Adam alasınan söz alası caman, ot çalasınan söz çalası caman.(İnsanın namusundan sözün namusu kötü, ateşin yangınından sözün yalanı kötü.)

Benzer bir şekilde Türkiye sahasında da yalan söylemenin bir ahlak düşüklüğü olduğunu ifade eden atasözleri yer almaktadır:

- Yalancının evi yanmış, kimse inanmamış.
- Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.
- Ardıcın közü olmaz, yalancının sözü olmaz.

Bir kişinin kimliğini ortaya koyan, toplumsal ilişkilerini belirleyen sözdür. Kişi sözüyle özünü tanıtır, o halde söylenen söz kişinin değerini ortaya koymaktadır. Söz söylemeyi bilmek, sözün gücüne vakıf olmak kişiyi üstün kılmaktadır. Kırgız Türklerinin:

- Adam sözgö baylanat, ayban çöpkö baylanat. (İnsan söze bağlanır, hayvan ota bağlanır.)
- Adam süylöşkönçö cılkı kişeneşkençe. (İnsanın iyi-kötüsü konuştuğunda yılkının iyi-kötüsü kişnediğinde belli olur.)
- Adamdı sözünön taanıyt. (İnsan sözüyle tanınır.)
- Adamdı közünön tüşünböy, sözünön tüşün. Akmaktı özünön tüşünböy elden tüşün. (İnsanı gözünden anlama sözünden anla, ahmağı özünden anlama halkından anla.)
- Aybandı öñünön taanı, adamdı sözünön taanı. (Hayvanı önünden tanı, adamı sözünden tanı.)
- Söz eldin kençi, çöp cerdin kençi. (Söz milletin serveti, ot yerin servetidir.)
- Teginen emes kebinen. (Soyundan değil konuşmasından öğren kim olduğunu.)
- Atasözlerine benzer bir şekilde Türkiye sahasında:
- Hayvan yularından, insan sözünden tutulur.
- İnsan sözünden tanınır.
- Baş dille tartılır.

Güzel söz gönül açarken kötü söz fitne saçar. Kişinin toplumsal hayat içerisindeki konumunu belirleyen sözdür. Söze büyük önem atfeden Türklerin sözün önemi, güzel sözün değeri, kötü sözün zararları üzerine söylemiş pek çok atasözü vardır. Kırgız sahasında:

- Aalamdın körkün köz açat, adamdın köönün söz açat. (Evrenin güzelliğini göz açar, insanın gönlünü söz açar.)
- Açuu til tattuu turmuştu buzat. (Acı dil tatlı hayatı bozar.)
- Açuu til alandın zaarı tattuu til cürökkö darı. (Acı dil namusuna zararlı, tatlı dil yüreğe ilaç.)
- Adamzaadanı cakşı söz atınan tüşüröt. (İnsanoğlunun tatlı dili atından indirir.)=Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.
- Cakşı kep candın azığı caman kep candın kazığı. (İyi konuşma can gıdası kötü konuşma can kazığı.)
- Cakşı söz candın eşigi.(İyi konuşma canın kapısıdır.)
- Cakşı söz taş eritet caman söz baş çiritet. (İyi söz taş eritir, kötü söz baş çürütür.)
- Cakşı söz suu, caman söz uu. (İyi söz su kötü söz zehirdir.)
- Cakşı sözdü ayban da tüşünöt. (İyi sözü hayvan da anlar.)
- Cakşı sözü menen soorotot, caman tokmogu menen ıylatat. (İyi kimse sözüyle derdine derman olur, kötü kimse dayağı ile ağlatır.)
- Cakşı süylösöñ beker beret. (İyi konuşsan bedava verir.)
- Cıluu söz cılıtat, suuk söz muzdatat. (Sıcak söz ısıtır, soğuk söz soğutur.)
- Cumuşak aytkan mesel söz, muz cüröktü eritet. (Yumuşak söylenen örnek söz, soğuk yüreği yumuşatır.)
- Çöp şiresi mal semirtet, kep şiresi can semirtet. (Ot iyisi mal şişmanlatır, söz iyisi can şişmanlatır.)
- Adam kursagınan arıktabayt kulagınan arıktayt. (İnsan karnından zayıflamaz kulağından zayıflar.)
- Oor işten korkpo, oor sözdön kork. (Ağır işten korkma, ağır sözden kork.)
- Pil kötörbögöndü til kötöröt. (Filin götüremediğini dil götürür.)

- Süygüzgön da til, küygüzgön da til. (Sevdiren de dil, yaktıran da dil.)

Türkiye sahasında:

- Kötü söz insanı dinden çıkarır, tatlı söz insanı inden çıkarır.
- Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.
- Tatlı söz can azığı acı söz baş kazığı.
- Tatlı söz dinletir, tatsız söz esnetir.
- İnsanın eti yenmez, derisi giyilmez; tatlı dilinden başka nesi var.
- Buğday ekmeğin yoksa, buğday dilin de mi yok.
- Tatlı ye, tatlı söyle.
- Söz var, iş bitirir; söz var baş yitirir.
- Bıçak yarası geçer, dil yarası geçmez.
- Dilin cismi küçük, cürmü büyük.

şeklindeki atasözleri de güzel sözün değerini, kötü sözün kişiye ve topluma zararlarını vurgular. Sözün kısa ve özlü olanı makbuldür. Bu düşünceyi yansıtan atasözlerini her iki sahada da görmek mümkündür. Kırgız sahasında yer alan:

- Adamzattın cakşısı azırak süylöp köp tıñşayt, argımaktın cakşısı azırak ottop köp cuuşayt. (İnsanın iyisi az konuşur, çok dinler, argımağın iyisi az otlayıp çok dinlenir.)
- Arkandın uzunu cetet, sözdün kıskası ötöt. (Urganın uzun olması yeterli, sözün kısası geçerli.)
- Azamattın belgisi köbüröök oylop, az süylöyt. (Yiğitliğin belgesi çok düşünüp az söylemektir.)
- Az söylösöň saz söylö. (Az konuş tam konuş.)
- Azırak cutup köp çayna, azırak süylöp köp tıňşa, azırak aytıp köp işte.(Az yutup çok çiğne, az söyleyip çok dinle, az konuşup çok çalış.)
- Cipti kesseň uzun kes, kepti salsaň kıska sal. (İpi keseceksen uzun kes, konuşacaksan kısa konuş.)

Türkiye sahasında da az ve öz konuşmanın önemine dair atasözleri yer almaktadır:

- Az konuş öz konuş.
- Az söyle çok dinle.
- Az laf, çok iş.
- İnsan şişirilmiş bir tulum gibidir, ağzı açılınca söner.

Verilen sözü tutmak, sözünün eri olmak Türk kültüründe önem verilen bir haslettir. Kırgız Türklerinin:

- Adamdın özü kartaysa da sözü kartaybayt. (İnsanın kendi ihtiyarlasa da sözü ihtiyarlamaz.)
- At cakşısı boz bolot, er cakşısı aytkan sözgö bek bolot. (At, iyisi boz olur, er iyisi sözüne sadık olur.)
- Cigittin sözü ölgönçö özü ölsün. (Yiğidin sözü ölmektense kendisi ölsün.)
- Colbors izinen kaytpay, cigit sözünön kaytpay. (Kaplan izinden dönmez, yiğit sözünden dönmez.)

şeklindeki atasözlerinde sözünde sadık olmanın toplumsal yaşamdaki önemine vurgu yapılır. Benzer bir şekilde Türkiye Türklerinin şu atasözlerinde verilen sözü tutmanın önemi üzerinde durulur:

- Er olan sözünde durur.
- Allah bir, söz bir.
- Söz namustur.

- Söz verme, verdinse dönme!
- Söz ağızdan çıkar.
- Sözünün eri ol!
- Tükürdüğünü yalamak [verdiği sözden dönmek] yiğide yakışmaz.

Türk boylarının sosyo-kültürel yapısında aile büyük önem taşımaktadır. Aile içi ilişkilerin sağlıklı olması, sağlıklı bir toplum yapısını meydana getireceğinden aileyi oluşturan fertlerin eş seçimi konusunda çok dikkatli davranması gerekmektedir. Bu düşünde atasözlerinde de öne çıkar. Huzurlu ve mutlu bir evlilik için özellikle kadının güzel hasletlere sahip olması gerektiği aksi takdirde huzursuz bir evlilik gerçekleşeceğine yönelik düşünce atasözlerinde vurgulanmaktadır.

- Algan eri caraşsa kara katın ak bolot. (Alan eri yakışsa kara kadın ak olur.)
- Alganıň cakşı bolso cakaň agarat, alganıň caman bolso sakalıň agarat. (Evlendiğin iyi olursa yakan ağarır, evlendiğin kötü olursa sakalın ağarır.)
- Alganıňa süyünbö, ardagıňa süyün. (Evlendiğin kişiye sevinme, hürmetine sevgisine sevin.)
- Alganıň suluu bolgon soň arkırap betten algan soň suluulugu ne payda. (Aldığın güzel olup seni mahcup ettikten sonra onun güzelliğinden ne fayda.)
- Ayaldı aşınan taanı, balanı başınan tanı. (Kadını yemeğinden tanı, çocuğu başından tanı.)
- Ayalıň mıktı bolso baktıň, ayalıň kıydı bolso kattıň. (Kadının iyi olursa bahtın/mutluluğun, kadının yalancı olursa felaketindir.)
- Acarluu ayal adamdın periştesi, akılduu ayal erkektiň şerikteşi. (Sevimli kadın adamın meleği, akıllı kadın erkeğin sırdaşı.)
- Cakşı ayal caman erdi er kılat. (iyi hanım kötü eri er yapar.)
- Cakşı ayal üy eesi, caman ayal col eesi. (İyi kadın ev sahibi, kötü kadın yol sahibi.)
- Cakşı katın kapkaluu şar, caman katın içi tolgon zaar. (İyi kadın şehir dolusu servet, kötü kadın içi zehir zemberek.)
- Cakşı katın katın, caman katın otun.(İyi kadın kadın, kötü kadın odun.)
- Cakşıga barsaň caraşıp caraysıň camanga barsaň ubayım menen karıysıň. (İyi biriyle evlenirsen gençleşirsin, kötü biriyle evlenirsen yavaş yavaş ihtiyarlarsın.)
- Caman ayal belgisi kazanı kalat cuulbay, kabı kalat buulbay. (Kötü kadının işareti tenceresi kalır yıkanmadan, torbası kalır bağlanmadan.)
- Caman ayal ketem dep korkutat, caman erkek ölöm dep korkutat. (Kötü kadın giderim diye korkutur, kötü erkek ölürüm diye korkutur.)
- Caman erkek tuugançıl, caman katın törkünçül. (Kötü erkek akrabasına daha yakın, Kötü kadın akrabasına daha yakın.)
- Çokoy kiygen but kuurayt, çogoolgo tiygen kız kuurayt. (Ayakkabı giyen ayak kurur, kavgacı adamla evlenen kız kurur.)
- Eki cakşı baş koşso ırıs, bir caman menen bir cakşı baş koşso durus, eki caman baş koşso kün sayın uruş. (İki iyi insan evlense rızık, kötü ile iyi evlense münasip, iki kötü evlense her gün kavga.)
- Kadırman bolso zayıbıň, kartaysa da kızga teň. (Saygılı olursa kadının, yaşlansa da kız gibi)
- Katın albay kayın al. (Kadın değil kayın al.)

Huzurlu ve sağlıklı bir aile ortamı oluşmasının kadına bağlı olduğuna yönelik bu ifadeler Türk düşünce sisteminde, sosyal yaşamında kadının ne kadar değerli ve önemli olduğunu göstermektedir. Benzer atasözleri Türkiye sahasında da mevcuttur.

- Suyu çaydan kızı soydan al.
- Tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden alma.

- Kenarına bak bezini al, anasına bak kızını al.
- Kız anadan öğrenir sofra düzmeyi, oğul babadan öğrenir sohbet gezmeyi.
- Kadın vardır eti taş eder, kadın vardır arpayı aş eder.
- Kadın adamı rezil de eder, vezir de eder.
- Karın iyiyse düğüne ne gerek var; gir oyna, çık oyna. Karın kötüsüyle ölüme ne gerek var; gir ağla, çık ağla.
- Yuvayı yapan dişi kuştur.

Türk kültüründe kanaatkâr olmak takdir edilen ve övülen bir tutumdur. Tarihsel süreç içerisinde savaş, göç gibi pek çok sıkıntı yaşayan Türk boyları aza kanaat etmenin onurlu bir yaşam için önemli olduğunu düşünmüşlerdir. Bu düşünce dünyasını yansıtan pek çok atasözü mevcuttur. Kırgız sahasında kanaat ile ilgili öne çıkan atasözleri:

- Az aşka casool bolbo. (Az yemeğe düşman olma.)
- Az bolso da saz bolsun. (Az olsa da öz olsun.)= Az olsun öz olsun.
- Az düynögö arzıbay, köptü kaydan tabasıň, carma çaydı caman dep etti kaydan tabasıň. (Az dünyalığı beğenmeyip çoğu nereden bulursun, yarma çay kötü deyip eti nereden bulursun.)
- Azdı ayagan köptön kuru kalat. (Azı beğenmeyen çoktan mahrum kalır.)
- Azdı bilbegen köptü da bilbeyt. (Azı bilmeyen çoğu da bilmez.)
- Azdı cok debe, bardı köp debe. (Aza yok deme vara çok deme.)
- Azga alkış aytpagandın köpkö köňül toyboyt. (Aza kanaat etmeyenin çoğa gözü doymaz.)

Türkiye sahasında kanaatkâr olmayı öğütleyen atasözleri:

- Kanâatta izzet, tamah da zillet vardır.
- Azıcık aşım, kaygısız başım.
- Kanaat, tükenmez hazinedir.
- Çoğu zarar, azı karar.
- Aza kanaat etmeyen çoğu hiç bulamaz.
- Kanaat gibi devlet olmaz.

Türkler büyüklerine hürmet etmişler, onlara saygısızca davranmanın maddi manevi kötülüklere neden olacağına inanmışlardır. Eski Türk inancında bulunan atalar kültüne bağlı inanışlar ve bu inanışlar doğrultusunda gerçekleştirilen uygulamalar Türk boylarının inanç dünyasının derinliklerinde ata-anaya saygının yer aldığını göstermektedir. Türklerin bu yaklaşımının akislerini atasözlerinde de görmek mümkündür. Hem Kırgız sahasında hem de Anadolu sahasında ana babaya hürmet ile ilgili pek çok atasözü yer almaktadır. Kırgız sahasında:

- Altı kün açka kalsaň bile ataňdı sıyla. (Altı gün aç kalsan bile atana hürmet et.)
- Ata eneňdi sıylasaň öz balaňdan apaa körösüň. (Anne babana saygı gösterirsen öz çocuğundan saygı görürsün.)
- Ataň karısa kul kılba, eneň karısa küň kılba. (Baban ihtiyarlarsa kul etme, annen ihtiyarlarsa köle etme.)
- Ataňa emne kılsaň, balaňdan oşonu körösüň. (Babana ne edersen çocuğundan onu görürsün)

Türkiye sahasında:

- Ana kucağı,cennet bucağı.
- Ana hakkı ödenmez.
- Kahraman, anadan doğar; at kısraktan.
- Ananın hayır duası, babanın bedduası tutar.
- Anamın ekmeğine kuru, ayranına duru demem,

- Ana gibi yâr, vatan gibi diyar olmaz.

Türk kültüründe birlik ve beraberliğe önem verilmektedir. Sosyal yaşam içerisinde bireyin pek çok sorunun üstesinden gelmesini kolaylaştıran birlik ve beraberlik dış güçlere karşı sağlam bir duruş sergilenmesini sağlar. Birlik ve beraberliği yakalamış olan milletler tarih sahnesinde kalmayı başarır. Türk boylarının kültürel hazinesi içinde birlik ve beraberliğin bu gücünü yansıtan pek çok atasözü yer almaktadır. Kırgız sahasında:

- Ayılı bütün aman cüröt. (Köyü birlik olan sağlam yürür.)= Nerede birlik orada dirlik.
- Bölüngendi börü ceyt, carılgandı coo alat. (Ayrılanı kurt yer, yalnız kalanı düşman yener.)
- El mazar, üydön bezgen azar.(Halk anne evden kaçan kaybolur.)
- Tobunan acıragan torgo tüşöt. (Topluluğundan ayrılan tuzağa düşer.)= Sürüden ayrılanı kurt kapar.
- Calgız attın çañı çıkpayt, çañı çıksa da daňkı çıkpayt. Calgız erdin ünü çıkpayt, ünü çıksa da daňkı çıkpayt. (Yalnız atın tozu çıkmaz, tozu çıksa da ünü çıkmaz. Yalnız yiğidin sesi çıkmaz, Sesi çıksa da namı duyulmaz.)= Yalnız elin avazı çıkmaz. / Yalnız taş duvar olmaz./ Ağaç yaprağıyla gürler.
- Calgız darak tokoy bolboyt. (Yalnız ağaç orman olmaz.)= Yalnız taş duvar olmaz./ Tek koyundan sürü olmaz./ Tek kanatla kuş uçmaz.
- Ölsök bir kördö, tirüü bolsok bir döbödö. (Ölsek bir mezarda yaşasak bir tepede.)= Anca beraber, kanca beraber.
- Öön birik ton bolboyt, ıntımak bolboy el bolboyt. (Kırpıntılardan kürk dikilmez, birlik olmadan halk olmaz.)= El el ile değirmen yel ile.
- Küç birdikte. (Güç birlikte.)= Birlikten kuvvet doğar / Baş başa vermeyince taş yerinden kalkmaz.
- Tiriliktin küçü birdikte. (Yaşamın gücü birlikte.)= Bir elin nesi var iki elin sesi var.
- Ayrılgan azat, koşulgan ozot. (Ayrılan azalır birleşen çoğalır.)
- Uruş ırıstı kaçırat, ıntımak ırıstı aşırat. (Kavga rızkı kaçırır, birlik rızkı çoğaltır.)= Bölünürsek yok oluruz, bölüşürsek tok oluruz.

Türkiye sahasında:

- Birlikten kuvvet doğar.
- Bir elin nesi var, iki elin sesi var.
- Yalnız taş duvar olmaz.
- Ağaç yaprağıyla gürler.
- Nerede birlik, orada dirlik.
- Anca beraber, kanca beraber.
- Değirmen iki taştan, muhabbet iki baştan.
- Yalnız öküz çifte koşulmaz.

Çalışmak, emek sarf ederek elde etmek gerektiğine yönelik hayat tasavvurunun yansımalarını Türk boylarının sosyal yaşamlarında ve inanç dünyalarında görmek mümkündür. Türklerin ongonlarına baktığımızda asalak, leş yiyen hayvan ya da kuş görmek imkânsızdır. Ongonlarda avcı hayvan ve kuşları görürüz. Çünkü Türk'ün düşünce sisteminde minnet etmek yoktur. Emek vermeden elde edilen kazancın boş olduğu, çalışmayan kişinin minnet etmek zorunda kalacağına yönelik düşünce atasözlerinde de kendisini göstermektedir. Kırgız ve Türkiye sahasında ortak atasözleri şunlardır:

- Araket kılsa bereket bolot. (Hareket etse bereketli olur.)= Nerede hareket, orada bereket.
- Azamat bolsoň ak işte, azdır köptür mal bolot. Bekerinen malı tapsan, berekesi cok bolot. (Babayiğit isen tam çalış; azın, çoğun mal olur. Bedavadan mal bulsan bereketi hiç olmaz.) = Haydan gelen huya gider.
- Cardılık caman emes calkooluk caman. (Yoksulluk kötü değil, tembellik kötü.)= Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp.
- Döölöttön artık meenet bar. (Servetten iyisi çabadır.)/ Döölötüňö işenbe meenetiňe işen (Servetine güvenme, gayretine güven.)= Servetine güvenme.
- Eç önörüň bolboso; kömür öçür, tal aarçı. (Hiç mesleğin olmazsa kömür söndür, dal çubuğunu temizle.)= Er ekmeğini taştan çıkarır.
- Emgek kılsaň caşıňdan döölöt ketpey başıňdan. (Gayret edersen gençliğinde kazanç gitmez başından.)= Çalışan kazanır.
- Erte turgan erkektin ırısı artık. Erte turgan katından bir işi artık. (Erken kalkan erkeğin rızkı fazla, erken kalkan kadının bir işi tamam.)= Erken kalkan yol alır.
- İştebegen tiştebeyt. (İşlemeyen dişleyemez.)= Emek olmadan yemek olmaz.
- Meenet bolboy döölöt bolboyt. (Çalışma olmadan servet olmaz.)= Zahmet olmadan rahmet olmaz.
- İştegi temir çiribeyt. (İşleyen demir çürümez.)= İşleyen demir pas tutmaz./ İşleyen demir ışıldar.

Türklerin sosyal yaşamında aile ve akrabalık bağları çok güçlüdür. Küresel kültürün etkisiyle bireyselleşmenin öne çıktığı günümüzde bile akrabalık ilişkileri Türk boyları arasında canlıdır. Sağlam bir toplum yapısı için aile ve akrabalık ilişkilerinin sağlam olması gerektiğini bilen Türklerin bu düşünce yapısı atasözlerine de yansımıştır. Kırgız sahasında akrabalık ilişkilerini ele alan pek çok atasözü vardır. Bunlardan bazıları:

- Agayıňdın kadırın calaalu bolsoň bileersiň, ata-enenin kadırın balaluu bolsoň bilersiň. (Akrabanın kıymetini iftiraya uğradığında bilirsin, anne babanın kıymetini çocuk sahibi olduğunda bilirsin.
- Caman agayın künçül, cakşı agayın sınçıl. (Kötü akraba eleştirici, iyi akraba denetçi.)
- Sıylaşarga cat cakşı, ıylaşarga öz cakşı. (Hürmet yabancıyla iyidir, ağlamak akrabanla iyidir.)
- Tuugan küydürüp aytat, duşman süydürüp aytat. (Akraba yandırıp söyler, düşman sevindirip söyler.)
- Tuugan adam caman emes, turmuştan orun tappagan caman. (Akraba olan kötü değildir, hayatta yerini bulmayan kötüdür.)
- Tuugandan ötöm deseň koy bak, düşmandan ötöm deseň aştık bak. (Akrabadan öte olmaktansa koyun bak, düşmandan öte olmaktansa aşçılık yap.)
- Tuugandın özü taarınsa da, booru taarınbayt. (Akrabanın kendi küsse de bağrı küsmez.)
- Tuuganga duşman bolbo, duşmanga tuugan bolbo. (Akrabana düşman olma, düşmana akraba olma.)

Türkiye sahasında akrabalık bağları ile ilgili atasözleri:

- Akrabaya taş atan onmaz.
- Et tırnaktan ayrılmaz.
- Ağaç yaprağıyla gürler.
- Kardeş kardeşi bıçaklamış, dönmüş yine kucaklamış

Akrabalığın esası yardımlaşma ve dayanışmadır. Yardım etmeyen, arka çıkmayan akraba toplum tarafından eleştirilmiştir. Kırgız sahasında:

- Caman tuugandan cakşı koňşu artık. (Kötü akrabadan iyi komşu yeğdir.)
- Iraktagı tuugandan cakındagı dos öödö. (Uzaktaki akrabadan yakındaki dost iyidir.)
- Sıylaşpagan tuuganıň, sır aytpagan duşmanday. (Hürmet göstermeyen akraban, sır vermeyen düşman gibidir.)

Türkiye sahasında akrabayı eleştiren atasözleri:

- Akraba gelmeye gelmeye yad olur, yad gele gele akraba…
- Akraba ile ye iç, alışveriş etme.
- Düşmanın yoksa, kardeşin de mi yok?
- Faydasız hısımdan, faydalı hasım yeğdir.
- Hısım hısımın ne öldüğünü ister, ne onduğunu.
- Akraba akreptir.
- Sadık dost akrabadan yeğdir.

Türkiye ve Kırgızistan sahasındaki ortak atasözleri esasen diğer Türk boylarının atasözü varlığında da aynılık veya benzerlik göstermektedir. Bu ortaklığın sebebi iki Türk boyunun toplumsal düzen, aile yapısı, yaşayış tarzı, düşünce ve inanç dünyası, hayata bakış açısı noktasında aynılık göstermesidir.

Türk Dünyasında atasözlerinin ortak konuları, benzer hatta aynı söylemle ifade edilmesi bugün geniş bir alana yayılmış olan Türk boylarının ortak tarihini ve kültürünü yansıtmaktadır. Türklerin ortak düşünce ve inanç dünyasının bir aynası hükmünde olan bu atasözlerine bakıldığında büyük Türk dünyasının düşünce gücü ve kültür zenginliği görülecektir.

Ortak atasözlerinin eğitim, kültür, sanat gibi farklı sahalarda canlandırılması modern Türk dünyasını oluşturan boyların duygu ve düşünce ortaklığını arttırması açısından önemlidir. Bu bağlamda:

1. Ders kitaplarında, edebi eserlerde atasözlerine daha fazla yer verilmelidir.
2. Çizgi filmlerde, dizilerde, sinema filmlerinde, şarkılarda atasözlerine yer vermek suretiyle kültürel aktarım gerçekleştirilmelidir.
3. Kullanım eşyalarının üzerine atasözleri yazılabilir. Örneğin üzerinde İngilizce bir ifade bulunan bir giysi yerine öz değerlerimizi bize hatırlatan atasözü bulunan bir giysi olabilir.
4. Türk boylarının ortak atasözlerini tespit eden çalışmalara daha kapsamlı ve derinlikli çalışmalar eklenmelidir.

Bu sayede; temel ve ortak değerleri içeren atasözleri canlılığını koruyacaktır. Böylece kökü mazide olan atiler yetişecek, aynı köke bağlı bulunan kardeş boylar arasındaki duygu ve düşünce birliği pekişecektir.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ö. A. (2013). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, Cilt 1, İstanbul: İnkılâp Yayınları.

Güngör Cailova a. ve Güngör A. (1998). Kırgız Atasözleri, Ankara: Engin Yayınevi.

Çelik Şavk, Ülkü (2002). *Kırgız Atasözleri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Gökdağ, B. A. (1998). "Kırgız Atasözleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 61, sayfa:

Yıldız, H. (2003). "Kırgız Atasözleri", *Milli Folklor Dergisi*, Yıl 15, Sayı:58

YEREL VERGİLER İLE EKONOMİK FAKTÖRLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ARAŞTIRILMASI: İL BAZLI BİR ANALİZ

Arş. Gör. Sercan YAVAN
Adnan Menderes Üniversitesi

ÖZET

Neo-liberal politikaların gelişimiyle birlikte piyasa ekonomisin yükselişi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yerelleşme uygulamasına hız verilmesine neden olmuştur. Kamu sektörünün küçültülmesi ve yetkilerin merkezden yerel yönetimlere kaydırılması yoluyla daha etkin çalışan kamu sektörünün oluşturulmasının amaçlandığı söylemi yaygın hale gelmiştir. Merkezi yönetimin elinde bulundurmuş olduğu tekel gücün etkinsizliğinden yola çıkarak gerek siyasi gücü sağlayan yetkilerin gerekse iktisadi gücü sağlayan kaynakların yerel birimlere devredilmesi için yasal ve yönetsel düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca yerel yönetimlerin etkinliğinden faydalanılmasının yanı sıra halka yakın olmaları açısından vatandaşlara birçok imkân sunmaları nedeniyle de konunun önemi daha da artmaktadır. Dünyada yaşanan yerelleşme hareketlerinin, tüm ülkelerde aynı hızda ilerlediğini söylemek güç bir durumdur. Her ülkenin kendi içerisinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal durumlar nedeniyle yerelleşme hareketinden aynı derecede etkilenmemiştir. Türkiye'de yerelleşmeyi amaçlayan yasal düzenlemeler yapılmasına rağmen yerel yönetimlerin gerek gelir kaynaklarının düzeyi ve öz gelirlerinin payı gerekse yerel harcamaların toplamının kamu kesimi içerisindeki payı oldukça düşük kalmıştır. Çalışma, Türkiye'de yerel yönetimlerin gelir kaynaklarından olan yerel vergileri iktisadi boyutuyla incelemektedir. Türkiye'de ki mahalli idari birimler kapsamında toplanan yerel vergilerin, hangi iktisadi faktörlerden etkilendiğinin araştırılması çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Bu kapsamda, Türkiye'de ki 81 il düzeyindeki yerel vergi gelirleri ile 81 ile ait ekonomik gelişmişlik faktörleri arasında nasıl bir ilişki olduğu araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yerelleşme, Yerel Vergiler, Türkiye

INVESTIGATION OF RELATIONSHIP BETWEEN LOCAL TAXES AND ECONOMIC FACTORS: A PROVINCIAL-BASED ANALYSIS

ABTRACT

The rise of the market economy along with the development of neoliberal policies has led to the accelerated implementation of localization in developed and developing countries. The efforts to make more effective public sector by downsizing of public sector and shifting of powers from the center to local governments have become widespread. Based upon the ineffectiveness of the monopoly power held by the central government, legal and managerial arrangements have been started to transfer the powers that provide the political power or the resources that provide the economic power to the local units. In addition to benefiting from the effectiveness of local governments, the importance of the issue is increasing because they offer many possibilities to citizens in terms of being close to the public. It is difficult to say that the localization movements in the world are progressing at the same speed in all countries. Each country is not equally influenced by the localization movement due to its political, economic and social situation. Despite the legal regulations aimed at localization in Turkey, the share of the level of income sources of local governments and the share of revenues and total amount of local expenditures in the public sector has remained relatively low. The study examines local tax revenue sources of local governments in Turkey in terms of economic dimensions. Local taxes collected within the scope of regional administrative units in Turkey and investigation of economic factors that affect local taxes have been the subject of the study. In this context, the relationship between economic development factor of 81 provinces in Turkey and local tax revenues of these provinces were investigated.

Keywords: Localization, Local Taxes, Turkey

GİRİŞ

Günümüzde ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel yaşamın tüm alanlarında olduğu üzere, genel olarak yönetim alanında ve özel olarak da kamu yönetimi alanında hızlı bir değişim ve dönüşüm yaşanmaktadır. Küreselleşme süreci ve bilgi toplumunda yaşanan ilerlemelerin bu değişim ve dönüşümde önemli belirleyici rolleri bulunmaktadır. Küreselleşme süreci ulus devlet anlayışında değişimlere neden olarak, ulus devletin yetkilerinin bir kısmını ulus üstü ve ulus altı birimlere devretmeye zorlamıştır (Yücel, Atalay, & Korkmaz, 2016, s. 15).

Küreselleşme yanında artan nüfusla birlikte tarım gibi geleneksel sektörlerin ağırlıklarının azalması, şehirleşme oranında artışa ve kentsel yerlerde başta alt-üst yapı olmak üzere kamusal mal ve hizmetlerinin de artmasına neden olmuştur. Bu durum yerel yönetimlerin harcamalarda ve gelir elde etmede aldıkları rol ve sorumluluklarda artışa neden olmuştur. Kentleşme dışında artan demokratikleşme eğilimleri, görev yetkilerin merkezde belirlenmesi yerine katılımcılığı ve temsil kabiliyetini arttırma gerekçesine dayanarak yerel yönetimlerin daha fazla rol ve sorumluluk almasını gerektirmektedir. İç ve dış dinamiklerin harekete geçirmiş olduğu yerelleşme eğilimleri modern kamu yönetiminin ilgi odağı olduğu kadar mali yönetimin de ilgi alanlarının başında gelmektedir (Bağlı, 2014, s. 28).

Literatürde yapılan çalışmalar, yerel yönetimlerin ortaya çıkış nedenleri ile merkezi yönetim arasındaki farklılıkları üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak bu çalışma yerel yönetimlerin elde etmiş oldukları vergiler ile ekonomik faktörler arasındaki ilişkiye yoğunlaşmıştır. Ekonometrik model kurularak yerel vergileri ekonomik faktörlerin hangi yönde ve hangi düzeyde etkilediği araştırma konusu olmuştur. Söz konusu bu çalışma ekonometrik model kurularak Türkiye'deki yerel vergiler üzerindeki ekonomik faktörlerin etkileri konusunda daha önce araştırma yapılmamış bir konudur.

YEREL YÖNETİM KAVRAMI

Yerel yönetimler tarihsel olarak devletten önce gelmektedirler. Kabile ve kavimler yerelde kendi sistemlerini oluşturarak bu sistem içerisinde kendi kurallarını belirleyerek gelişimlerini ve refahlarını arttırmışlardır. Elbette ki, yerel yönetimlerin kendiliğinden ortaya çıkması gibi bir durum söz konusu değildir. İnsanlığın ve toplumun geçirmiş olduğu gelişim süreci yönetsel yapılanmalara şekil vererek giderek belirginleşen ihtiyaç ve gelişmeler nezdinde örgütlenmeler meydana gelmiş ve bunlardan biri de yerel yönetimler olmuştur. Yönetsel düzenlemeler özellikle 1980 ve sonrasında kamu yönetiminde köklü değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Gelişen teknoloji ve değişen toplumsal yapı yönetim mekanizmalarında köklü bir değişim ve gelişimi zorunlu kılmıştır. Özellikle birey ve toplum bilinçlenmeye başlamasıyla birlikte kamu yönetimi ekseninde yeni kavramları ortaya çıkarmış ve bu bağlamda kamu yönetim içerisinde yer alan yerel yönetimler merkezinde bu kavramların geliştirilmesi ihtiyacı oluşmuştur. Bu karşılıklı meydana gelen etkileşim yerel yönetimlerde bazı düzenlemeleri kaçınılmaz kılmıştır. Küreselleşmenin iyice belirginleştiği 1980'lerin başından bu zaman kadar dünyada desantralizyon(yerelleşme), sürdürülebilirlik, sivil toplum, şeffaflık, paydaşlar, iyi yönetişim, dezavantajlı gruplar gibi konularda büyük tartışmalar yaşanmakta ve bunun sonucunda yerel yönetimlerde yeni düzenlemeler yapılmaktadır (Yücel vd., 2016, ss. 1-2).

Yerel yönetim, kamu hizmetlerinin etkili ve verimli bir şekilde sağlanması ve yerel düzeyde demokratik değerlerin gerçekleştirilmesini sağlamayı amaçlayan tüm modern toplumların yönetim sistemlerinin ayrılmaz bir parçasıdır. Yerel yönetimin toplumda demokrasiye ulaşmadaki değer ve kamu hizmeti sunumunda etkinliği vurgulayan geleneksel "liberal perspektif" olarak adlandırıldığı iyi bilinmektedir.

Küreselleşme, özellikle son on yılda ekonomik, politik ve sosyo-kültürel açıdan bakıldığında, tüm ülkelerde yerel yönetim için önemli etkiler doğurdu. Küreselleşme sürecinde, ulus devletlerin

sınırları ötesinde uluslararası düzeylerde tartışılan ve tüm yerel toplumlara uluslararası kurumlar tarafından yayılan yerel yönetimin evrensel ilkeleri, yerel yönetimin özerkliğini ve statüsünü artıran ve katılımcı doğayı iyileştiren cesaret verici sonuçlar ortaya koymaktadır. Uluslararası sermaye ya da çok uluslu şirketlerin yatırımlarının yanı sıra, uluslararası ağlar ya da işbirliğinin ortak projeleri tarafından yaratılan diğer yatırımlar, yerel hükümet için yeni finansal ve istihdam olanakları yaratmakta ve diğer ülkelerden borçlanma politikası için yararlı bağlantılar sağlamaktadır. Yine de küreselleşme süreci yerel makamlar üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Genel olarak, uluslararası sermayenin, yerel hükümet kurumlarını, kendi altyapılarına yatırım yapmak için önemli miktarda paraya ihtiyaç duyduklarından kendi kredilerini hazır alıcılar olarak gördükleri tartışılmaktadır.

Uluslararası sermaye ayrıca, özel sektördeki şirketlere daha fazla krediyi transfer etmek için yerel hizmetlerin daha fazla özelleştirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Birçok ülkede yerelleşme ve özelleştirme, yerel kamu hizmetlerinin sağlanması, ücret seviyelerinde ve çalışma koşullarında bozulma, istihdam fırsatlarında azalma, kamu sektörünün çöküşünde ticarileştirme ve fiyat artışlarına neden olarak uluslararası sermayenin küreselleşmesi aracı olarak işlev görmektedir (Kosecik & Sagbas, 2004).

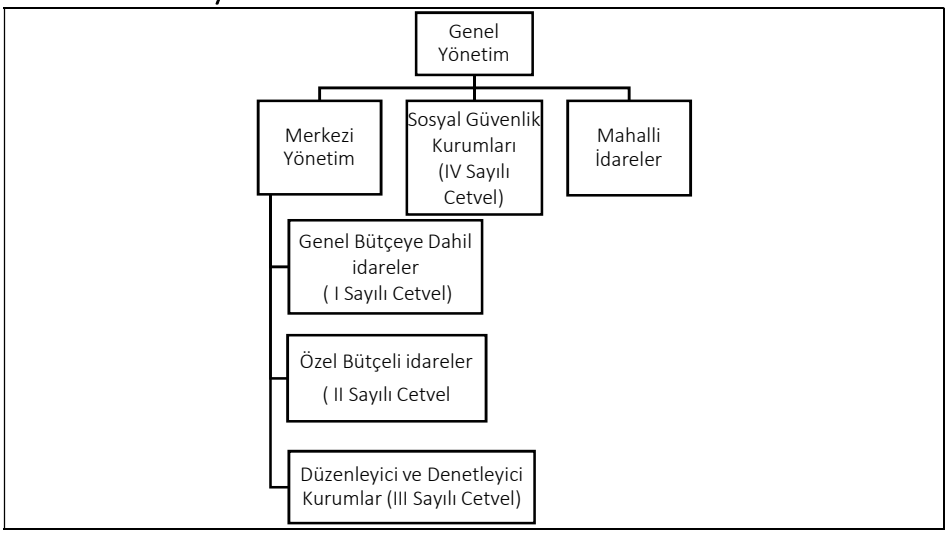
Özetle, küreselleşme süreci, tüm toplumlarda yerel yönetime ve diğer alanlara yönelik fırsatları ve zorlukları açıkça ortaya koymaktadır.

TÜRKİYE'DE İDARİ YÖNETİM YAPISI VE YEREL YÖNETİMLER

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu'na göre kamu idarelerin bütçeleri merkezi yönetim bütçesi sosyal güvenlik kurumları bütçeleri ve mahalli idari bütçeleri olarak ayrılmaktadır. Merkezi yönetim bütçesi kapsamına giren bütçesine giren bütçeler söz konusu Kanuna ekli (I), (II), (III) sayılı cetvellerde yer alan kamu idareleri olarak belirtilmiştir. Ayrıca yine aynı Kanunu'na ekli (IV) sayılı cetvelde sosyal güvenlik kurumları belirtilmekte olup, bu kuruluşların bütçeleri merkezi yönetim bütçesi kapsamında tutulmuştur. Mahalli idari bütçeleri, 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu'nda "Mahalli idari bütçesi, mahalli idari kapsamındaki kamu idarelerin bütçesidir" olarak tanımlanmıştır (Bülbül, 2005, s. 41).

5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nda yerel yönetim birimlerinin, yetkileri belirli bir coğrafi alan ve hizmetlerle sınırlı olarak kamusal faaliyet gösteren belediye, il özel idaresi ile bunların kurdukları birlik ve idareyi kapsadığı hüküm altına alınmıştır. Tablo 1'de 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim Ve Kontrol Kanunu'na Göre kamu idarelerin bütçelerinin tablo haline getirilmiş şekli gösterilmektedir.

Tablo 1: 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetim Ve Kontrol Kanunu'na Göre Kamu İdarelerin Bütçeleri

*Tablo tarafımca hazırlanmıştır.

Türkiye'deki yerel yönetim sistemine Anayasa'nın verdiği yetki çerçevesinde bakıldığında, belediyelerin kuruluş ve sınırları, görev yetki ve sorumlulukları, organları, teşkilatı, gelir ve giderleri, bütçesi, borçlanma ve ekonomik faaliyetleri, 2005 yılında yasalaşan 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda yer almaktadır. Büyükşehir belediyelerinin kuruluş ve sınırları, organları, teşkilatı ve personeli, gelir ve giderleri, bütçesi, 2004 yılında yasalaşan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda düzenlenmiştir. Anayasa'nın 127'nci maddesinde hükmü çerçevesinde yerel yönetim birliklerinin kuruluşu, tüzüğü, görev ve yetkileri, organları, gelirleri, giderleri 2005 tarihli 5355 sayılı Mahalli İdare Birlikleri Kanunu'nda düzenlenmiştir. İl özel idarelerinin kuruluşu, sınırları, görev, yetki ve sorumlulukları, organları, teşkilatı, denetimi, gelirleri, giderleri, bütçesi, borçlanması ve ekonomik girişimleri 2005 yılında çıkan 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nda düzenlenmiştir ("Türkiye'de Yerel Yönetimler", t.y.).

Türkiye'de yerel yönetimler hakkında yapılan en güncel değişiklik 6360 sayılı kanunla yerel yönetimler yapısında ciddi farklılaşmalara neden olmuştur. Türkiye'de büyükşehir belediye sisteminin yeniden şekillenmesini sağlayan 6360 sayılı "On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" 12.11.2012 tarihinde kabul edilmiş ve 06.12.2012 tarihinde resmi gazetede yayınlanmıştır. Bu kanunun uygulanmasına 30 Mart 2014 tarihli yerel seçimler sonrasında başlanmıştır. Bu yasayla birlikte büyükşehir belediye sayısı 16'dan 30'a çıkarılmıştır. Bununla birlikte, büyükşehirde belediyesine sahip illerde köyler, belde belediyeleri ile il özel idareleri kapatılmıştır (Arslaner & Yavan, 2016, s. 284)

TÜRKİYE'DE YEREL VERGİLER

Türkiye'de geniş tabanlı ve daha büyük gelirler elde edilen kaynaklar merkezi yönetime verilmiştir. Yerel yönetimlerin vergi gelirleri ise genellikle daha dar tabanlı ve daha küçük gelirler elde edilen kaynaklardan oluşmaktadır. Belediyelerin tahsil etmekle yükümlü oldukları vergi gelirleri 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ve 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanuna göre Emlak Vergisi, Çevre Temizlik Vergisi, İlan ve Reklam Vergisi, Eğlence Vergisi, Yangın Sigorta Vergisi, Haberleşme Vergisi, Elektrik Havagazı ve Tüketim Vergisi belediyelerin vergi gelirlerini oluşturmaktadır.

Yerel vergilere ilişkin mevzuat incelendiğinde verginin konusu, mükellefi, matrahı, nispet ve tarifesi, istisna ve muafiyetler 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu ve 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu ile düzenlenmiştir. Fakat bu iki kanunda da yerel vergilere ilişkin vergi denetim, ceza, tahakkuk ve tahsilatına ilişkin hükümler yer almamaktadır. Bu konularda merkezin topladığı vergiler ile yerelin topladığı vergiler genel olarak aynı yasal düzenlemelere tabidirler. Vergilere ilişkin tarh ve tahakkuk işlemleri ile denetim ve ceza gibi hususlar 213 sayılı Vergi Usul Kanununda düzenlenmişken, tahsilat usullerine ilişkin hususlar 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Mevzuattaki böyle bir uygulamayla vergi tahsilat ve denetimi konusundaki yasal düzenlemeler açısından merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin aynı kanunlara tabi olması, ülke çapında farklı vergi yönetim otoritelerinin mükelleflere karşı benzer standart ve kuralları uygulamasıyla birlikte mükelleflerin vergiye olan uyumları açısından önemlidir(Arıkboğa, 2015, s. 7).

6360 sayılı kanunun sonucunda büyükşehir belediyeleri ile büyükşehirde bulunan ilçe belediyelerinin yerel kamusal hizmet sunumunda artışlar meydana gelmekle beraber bazı belediyelere ait vergi, harç, ücret gelirleri ile genel bütçe vergi gelirden elde edilen gelirlerdeki paylarda bir artış söz konusu olmuştur (Arslaner & Yavan, 2016, s. 284). Tablo 2'de Eski ve Yeni Yerel Yönetim Sisteminde Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Ayrılan Payların Karşılaştırılması gösterilmiştir.

Tablo 2: Eski ve Yeni Yerel Yönetim Sisteminde Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Ayrılan Payların Karşılaştırılması

Birim	2008 öncesi	2008 sonrası	Yeni Kanun*
Büyükşehir Belediyeleri	• GBVG'nin %5'ininin %75'i doğrudan %25'i büyükşehir belediyeleri arasında nüfuslarına göre • Büyükşehir ilçe belediyelerinin GBVG'den aldığı payın %35'i	• Sınırları içinde toplanan GBVG'nin %5'i %70'i doğrudan, %30'u büyükşehir belediyeleri arasında nüfuslarına göre • Büyükşehir ilçe belediye paylarının %30'u	• Sınırları içinde toplanan GBVG'nin**%6'sı** %60'ı doğrudan **%40** ise büyükşehir belediyeleri arasında **%70'lik kısmı nüfus, %30'luk kısmı ise büyükşehirin yüzölçümüne** göre • İlçe belediye paylarının yüzde 30'u
Büyükşehir İlçe Belediyeleri	• GBVG'nin %2,47'si belediye nüfusuna göre	• GBVG'nin %2,50'si belediye nüfusuna göre	GBVG'nin**%4,50'si %90'ı belediye nüfusuna %10'u belediyenin yüzölçümüne** göre
Diğer Belediyeler	• GBVG'nin %2,50'i nüfusa göre	• GBVG'nin %2,85'inin %80'i belediye nüfusuna, %20'si ilçe gelişmişlik endeksine göre eşit sayıda ilçe içeren 5 grupta gelişmişlik payının gruplara sırasıyla %23, %21, %20, %19, %17 olarak dağıtılmasına göre • GBVG'nin %0,1'i nüfusu 10.000'e kadar belediyeler için %60'ı 0-5 bin; %40'ı 5-10 bin arası nüfusa sahip belediyelere eşit olarak	• GBVG'nin**%1,50'sinin** %80'i belediye nüfusuna, %20'si ilçe gelişmişlik endeksine göre **eşit sayıda nüfus** içeren 5 grupta gelişmişlik payının gruplara sırasıyla %23, %21, %20, %19, %17 olarak dağıtılmasına göre • GBVG'nin %0,1'i nüfusu 10.000'e kadar belediyeler için **%65'i eşit**, **%35'i nüfuslarına** göre
İl Özel İdareleri	• GBVG'nin %1,12'si nüfusa göre	• GBVG'nin %1,15'inin %50'si nüfus, %10'u ilin yüzölçümü, %10'u ilin köy sayısı, %15'i ilin kırsal alan nüfusu, %15'i ilin gelişmişlik endeks değerine göre	• GBVG'nin**%0,05'inin** %50'si nüfus, %10'u ilin yüzölçümü, %10'u ilin köy sayısı, %15'i ilin kırsal alan nüfusu, %15'i ilin gelişmişlik endeks değerine göre

Kaynak: (Koyuncu, 2012, s. 4).

YEREL GELİRLER VE YEREL ÖZERKLİK

Yerel birimlerin kendi harcamalarını belirleyebilme yetki derecesi mali yerelleşme şeklini tanımlamanın en önemli faktörüdür. Yerel düzeyde harcamaların belirlenmesi ile merkezde harcamaların belirlenip yerelin gerçekleştirilme ayrımının yapılması gerekmektedir. Harcamaların merkezde belirlenip yerelde uygulanması yerel özerkliği arttırmamaktadır (Litvack & Seddon, 2000, s. 19).

Yerelleşmenin özerkliği sağlayabilmesi ancak yerel yönetimlerin harcama bileşimleri üzerinde söz sahibi olması ile mümkün olacağından, yerel yönetimlerin harcama payları tek başlarına mali yerelleşme ve özerklik düzeyini göstermeye yetmemektedir. Bunun için mali özerkliği değerlendirme ve karşılaştırmada geleneksel olarak kullanılan gösterge yerel ve bölgesel yönetimlerin gelir paylarıdır. Yerel yönetimlerin vergi ve harcama göstergeleri, mali yerelleşmeyi ayarlama ve zamanlar arası karşılaştırmaya yardımcı olmaktadır. Genel yönetim geliri içindeki yerel yönetim gelirlerinin payları, yerel yönetimlerin vergi gücünü yani mali özerklik derecesini değerlendirmede sınırlı bir göstergedir. Yerel yönetimler, merkeze bağlı olmadan belirli vergiler için matrah ve oran belirleyebiliyorsa bu durum mali özerkliği düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Vergi paylaşımında ise, eğer yerel yönetimlerin onayı ile paylaşım sistemi belirlenip buna göre bir paylaşım oluyorsa yerel düzeyde mali özerklik

derecesinin yüksek olduğundan bahsedebiliriz (Bağlı, 2014, s. 35). Görüleceği üzere vergiler üzerindeki merkezi yönetim ve yerel yönetimin etkinliği mali özerkliğin belirleyici olarak kabul görmektedir.

Tablo 3: Gelir Yapısına Bağlı Yerel Yönetim Özerklik Düzeyleri

Artan Özerklik			Azalan Özerklik
	Yerel vergiler	Yerel vergiler Yerel yönetimler vergi oran ve matrahını belirlemektedir.	
	Ek vergi ve ek oran belirleme yoluyla sağlanan gelirler	Vergi matrahını merkezi yönetim belirlemekle birlikte, yerel yönetimlerin oran belirleme yetkisi vardır.	
	Vergi dışı gelirler	Yerel hizmetler karşılığı alınacak ücret tutarlarını yerel yönetimler belirlemektedir.	
	Paylaşılan gelirler	Vergi matrahı ve oranını merkezi yönetim belirlemekle birlikte, paylaşımda uygulanan yöntemlere bağlı olarak yerel yönetimler mali kapasitelerini artırarak paylaşım sonrası alacakları payları etkileyebilmektedirler.	
	Genel amaçlı yardımlar	Merkezi yönetimin yaptığı yardımlar herhangi bir koşula bağlı olmadığından, yerel yönetimler bu yardımları serbestçe kullanabilirler.	
	Özel amaçlı yardımlar	Merkezi yönetim ya yerel yönetimlerin yaptıkları belirli harcamalarla orantılı olarak yada belirli amaçlarla yerel yönetimlere yardımda bulunduğu için aktarılan kaynağın nerede kullanılacağına yerel yönetimler değil merkezi yönetim karar vermektedir.	

Kaynak: (Bağlı, 2014, s. 37)

Tablo 3'de gelir yapısına bağlı yerel yönetim özerklik düzeylerini göstermektedir. Yerel yönetimlerde yerel vergilerin yerel özerkliğin en üst noktası olduğu görülmektedir. Vergiler, bir devletin egemenlik gücünü ifade ediyorken, yerel düzeyde ise vergiler yerel özerkliğin bir temsili niteliğindedir.

VERGİLERİN EKONOMİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ VE YEREL VERGİLER

Makroekonomik politikanın temel kolları vergi politikası ve para politikasıdır. Vergi politikası toplumsal olarak kabul edilebilir amaç ve hedeflere uygun olarak kamu gelirlerinin toplanmasının ve dağıtımını ile tüketim ve üretim üzerindeki etkisinin uyumlu hale getirilmesidir (Aničić, Jelić, & Đurović, 2016, s. 265).

Rekabetçiliğin inşasının teşvik edilmesinde mali sistemin ve maliye politikasının rolü önemlidir. Maliye politikası tedbirleri ekonomik ve yapısal politikalar ile korelasyon halindeyse ve güçlü bir sinerjik etkiye sahipse, bu politikalardan en yüksek verimlilik derecesi elde edilir. Açık ve tutarlı

bir yapısal politika ile devlet en iyi ve en etkili şekilde ekonominin gelişimini ve rekabet gücünü etkileyebilir (Aničić vd., 2016, s. 267).

Ekonomik faktörlerin merkezi yönetimin toplamış olduğu vergiler üzerinde nasıl etkileri olduğu çalışılmış bir alandır. Ancak yerel düzeyde toplanan vergileri üzerinde ekonomik faktörler nasıl etki etmektedir. Bu konu dar bir vergi toplama yetkisiyle toplanan yerel vergilerinde genel vergiler gibi ekonomik faktörlerden benzer şekilde etkilendiği yönündedir. Bu sonuçlara söz konusu çalışmada da ulaşılmıştır.

MODEL VE KULLANILAN VERİLER

Ekonomik faktörlerin yerel vergi gelirleri üzerindeki etkisi il düzeyinde kişi başı milli gelir, illerin gayrisafi yurtiçi hasıladan tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin aldıkları paylar, illerin gayrisafi milli hasıladan vergi sübvansiyon paylarının bir fonksiyonu olarak modellenmiştir. Yüzdelik yorumunu kolaylaştırmak adına tüm değişkenlerin logaritması alınmıştır.

$$\boldsymbol{Yerel\,Vergi\,Gelirilogaritma} = \boldsymbol{\beta_0} + \boldsymbol{\beta_1 gsyhilbazlıl}_{it} + \boldsymbol{\beta_2 gsyhtarımsektörül}_{it} + \boldsymbol{\beta_3 gsyhsanayisektörül}_{it} + \boldsymbol{\beta_4 gsyhhizmetsektörül}_{it} + \boldsymbol{\beta_5 gsyhilbazlıvergisübvansiyonul}_{it} + \boldsymbol{\varepsilon}_{it}$$

2007-2014 yılları arası Türkiye'deki 81 ile ait çeşitli veriler kullanılmıştır. Bu veriler bağımlı değişken olarak yerel vergi gelirleri, bağımsız değişkenler ise illerin kişibaşı milli gelirleri, il tarım, sanayi, hizmetler sektörünün gsyh aldıkları paylar ve illere yapılan vergi sübvansiyonlarını kapsamaktadır.

Tablo 4: Kurulan Modele Uygulanan Testler Sonuçlar

Testler	Test Uygulan Yöntem	Olasılık Değeri
Yatay Kesit Bağımlılığı	Pesaran	0.0907
Değişen varyans	Greene Test	0.0000
Otokorelasyon	Wooldridge	0.0046
Hausman Testi	Hausman	0.0007

Pesaran Testi:

Panelin zaman boyutunun, yatay kesit boyutundan küçük olması durumunda Pesaran testi kullanılmaktadır.

H_0: Yatay Kesit Bağımlılığı Yoktur.

H_1: Yatay Kesit Bağımlılığı Vardır.

P-olasılık değeri 0.0907 olup, 0.05'den büyük olduğundan yatay kesit bağımlılığı yoktur.

Greene Test:

Çalışmada kurulan modelde değişen varyans sorununun bulunup bulunmadığı, (Greene, 2003) tarafından geliştirilen heteroskedasite (değişen varyans) testi ile sınanacaktır. Bu testte sıfır hipotezi değişen varyansın olmadığını belirtmekte, alternatif hipotez ise değişen varyansın olduğunu belirtir yöndedir.

H_0: Değişen varyans yoktur. (Panel Homoscedasticity)

H_1: Değişen varyans vardır. (Panel Heteroscedasticity)

P-olasılık değeri 0.000 olup, 0.05'den küçük olduğundan modelde değişen varyans problemi bulunmaktadır

Otokorelasyon Testi

Panel veri modellerinde otokorelasyon daha çok birim etki nedeniyle meydana gelmektedir. Eğer modelde birim etki yoksa birleşik hatadaki otokorelasyon azalacaktır, ancak artık hatadaki

(hata terimi) otokorelasyon etkilenmeyecektir. Dolayısıyla modelde hata teriminin otokorelasyonunun sınanması gerekmektedir.

H_0: Birinci mertebeden otokorelasyon yoktur.

H_1: Birinci mertebeden otokorelasyon vardır.

P-olasılık değeri 0.0046 olup, 0.05'den küçük olduğundan modelde otokorelasyon problemi bulunmaktadır.

Hausman Testi

Bu teste kurulacak modelin sabit(fixed) ya da tesadüfi(random) mi olacağına karar verilecektir (Hausman, 1978). Bunun içinde hausman testi uygulanacaktır.

Hausman testi sonucunda olasılık değerinin %5'den küçük çıkması(0.0007), kurulacak modelin sabit etkiler modeli olduğunu göstermektedir.

Modelde hem değişen varyans hem de otokorelasyon bulunmaktadır. Modelin daha tutarlı sonuçlar vermesi için bu iki problemin olduğu durumda daha doğru sonuçlar veren (Driscoll & Kraay, 1998) Cluster kümeleme yöntemiyle model tahmin edilmiştir.

Tablo 5: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerden Elde Edilen Sonuçlar

Bağlımlı Değişken: *Yerel vergi gelirleri*				
Bağımsız Değişkenler	**Katsayı**	**Robust Std. Err.**	**t-istatistik**	**Olasılık Değeri**
İl bazlı kişi başı gsyhl	1.303141	0.2190989	5.95	0.000***
gsyh tarım payıl	0.3645638	0.0987591	3.69	0.000***
gsyh sanayil	0.501696	0.1494486	3.36	0.001***
gsyhizmetsektörl	2.472261	0.437861	5.65	0.000***
İl bazlı vergi sübvansiyonl	-2.831603	0.5527315	-5.12	0.000***
c	-13.15368	2.313351	-5.69	0.000 ***
Gözlem sayısı	648			
R^2	0.3205			
***% 1, ** %5, * %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.				

SONUÇ

Bu çalışmada 2007-2014 yılları arası Türkiye'deki 81 ile ait çeşitli veriler kullanılmıştır. Kurulan model ve elde edilen sonuçlara göre, incelenen yıllarda yerel vergi gelirleri ile il bazlı kişi başı milli gelir, il bazlı tarım, sanayi, hizmet sektörlerinin gayrisafi yurtiçi hasıladan aldıkları paylar arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Yerel yönetim vergi gelirleri ile illerin gayrisafi yurtiçi hasıladan vergi sübvansiyon payları arasında anlamı ve negatif ilişki söz konusudur.

Elde edilen sonuçlar literatürde yer alan Türkiye'deki yerel yönetim ve merkezi yönetim ilişkileri konusunda çelişmemektedir. Yerel vergi gelirleri ilde yer alan ekonomik faaliyetlerden ve bireylerin milli gelirden aldıkları paydan olumlu etkilenmektedir. Yerel yönetimlerin ekonomik faaliyetleri vergilendirme yetkisi merkezi yönetim kadar geniş olmasa da vergilendirebildikleri yetkiler doğrusunda ekonomi üzerinde literatüre uygun sonuçlar vermektedir.

Kişi başı milli gelir ile yerel vergi gelirleri üzerindeki pozitif etkiyi ise bireysel gelir artışı belediyelerin vergilendirdikleri faaliyetlere oluşan talep artışı(eğlence vergisi ve benzeri) gelirlerde artışlara neden olduğu şeklinde açıklanabilir.

Vergi sübvansiyonun yerel vergi gelirleri arasındaki negatif ilişki ise, vergi sübvansiyonu yapmakla yetkili merkezi yönetimin o ile yapmış olduğu sübvansiyonun, yerel yönetim vergi kaynaklarında azalmaya neden olduğu şeklindedir. Merkezi yönetim bu sübvansiyonları yaparak, yerel yönetimlere aktardıkları paylarda azalmaya neden olmaktadır.

Türkiye'de iller bazında yayınlanan verilerin kısıtlılığı nedeniyle çalışma elde edilebilen veriler üzerinden yürütülmüştür. İlerleyen yıllarda iller bazında daha çeşitli veri tabanlarının tutulması bu tür çalışmaların detaylandırılması açısında önem kazanmaktadır.

KAYNAKÇA

Aničić, J., Jelić, M., & Đurović, J. M. (2016). Local Tax Policy in the Function of Development of Municipalities in Serbia. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, *221*, 262-269. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.114

Arıkboğa, Ü. (2015). Türkiye'de Yerel Vergi Yönetimi, 19.

Arslaner, H., & Yavan, A. G. S. (2016). 6360 Sayılı Kanunun Getirmiş Olduğu Yerel Kamusal Hizmet Sunum Farklılıkları. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(5 (Özel Sayı)), 277–290.

Bağlı, M. S. (2014). Mali Yerelleşme Düzeyinin Ölçümü (Mali Özerklik Derecesi), *23*(2), 27-47.

Bülbül, D. (2005). *Devlet Bütçesi*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of economics and statistics*, *80*(4), 549–560.

Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis* (5. bs). New Jersey: Prentice Hall.

Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 1251–1271.

Kosecik, M., & Sagbas, I. (2004). Public Attitudes to Local Government in Turkey: Research on Knowledge, Satisfaction and Complaints. *Local Government Studies*, *30*(3), 360-383. https://doi.org/10.1080/0300393042000310444

Koyuncu, E. (2012). *Yenilenen yerel yönetim sisteminde belediye ve il özel idarelerinin genel bütçe vergi gelirlerinden alacakları payların karşılaştırmalı analizi* (ss. 1-10). Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı. Geliş tarihi gönderen http://www.tepav.org.tr/upload/files/1352878676-4.Yenilenen_Yerel_Yonetim_Sistemi_Karsilastirmali_Analizi.pdf

Litvack, J., & Seddon, J. (Ed.). (2000). *Decentralization Briefing Notes*. World Bank Institute. Geliş tarihi gönderen https://siteresources.worldbank.org/WBI/Resources/wbi37142.pdf

Türkiye'de Yerel Yönetimler. (t.y.). Geliş tarihi gönderen https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/53403/mod_resource/content/0/ders6-7%28turkiye%29.pdf

Yücel, A. S., Atalay, A., & Korkmaz, M. (2016). *Türkiye'de Yerel Yönetimler ve Spor Hizmetleri*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.

SANATTA DİNE DAYANDIRILAN KAVRAM PROBLEMLERİ: İSLAM SANATI KAVRAMI

Doç. Dr. Lütfü Kaplanoğlu
YTÜ Sanat ve Tasarım Fakültesi
lkaplanoglu@gmail.com

ÖZET

Türk sanat tarihinin özellikle plastik sanatlar kısmı tarihsel olarak incelendiğinde İslam sonrası döneme atfedilen İslam'ın resim sanatını yasaklamasına dair söylemlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu söylem üzerine yazılan makale ve kitapların yanlış algıları ortadan kaldırmadığı anlaşılmaktadır.

Kuram ve eylem ilişkisinde problem olarak görülmemiş ama hem Kuran'a hem de sanatın ruhuna aykırı olarak kullanılan "İslam Sanatı" kavramı ise " dinin emrettiği bir sanat" varmış gibi ortaya koyulmaktadır. Bu durum "İslam Sanatı" kavramına göre daha az kullanılsa da "Hristiyanlık Sanatı" kavramı için de geçerli bir durumdur.

Her iki düşünce birlikte ele alındığında Türk sanatı ve genel sanat kuramları için çelişkili ve düşündürücü sonuçlar gözlemlenmektedir.

"Dinde resim veya suret yasağı vardır" ile başlayan cümlelerin İslam kitabı olan Kuran'a dayanmadığı bilinmekte iken; "İslam Sanatı"ndan bahsetmenin İslam kitabında sanata dair emirler, yasaklar veya önerilerilerin bulunduğunu iddia etmektir. İslam hukuku, ahlakı, sosyolojisi, felsefesi, iktisatı ve ekonomisiyle ilgili birçok ayet bulunmasına rağmen Kuran'da sanata dair bir emir, yasak veya öneri bulunmamaktadır.

Bu çalışmada başta "Hristiyan Sanatı" ve "İslam Sanatı" kavramlarından örnekler dil bilimsel olarak irdelenecek "din sanatı" kavramı üzerinden inceleme ve karşılaştırmalar yapılarak bu sanat kavramının ortaya çıkışı, sonuçları ve olması gereken kullanım biçimleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, İslam Sanatı, Hristiyanlık Sanatı, Resim Yasağı, Din, Minyatür, Resim

PROBLEMS OF CONCEPT BASED ON RELIGION IN ART: THE CONCEPT OF ISLAM ART

ABSTRACT

When the history of Turkish art history, especially the plastic arts section, is examined historically, it is seen that the discourses about the prohibition of Islamic art of painting attributed to the post-Islam turnaround appear to be the foreground. It is understood that the articles and books on this discourse do not remove the false perceptions.

It is not seen as a problem in relation to theory and action, but the concept of "Islamic art", which is used contrary to both the Qur'an and the spirit of art, appears to have existed as an "art of religion." This situation is also valid for the concept of "Christianity art", although it is used less than the concept of "Islamic art".

Controversial and thoughtful results are observed for the theories of Turkish art and general art when both thoughts are taken together.

It is known that the "Painting or representation in religion is prohibited" clause is not based on the Qur'an, but talking about "Islam art" means to claim that in the Islam book there are orders, bans or suggestions on art.

Despite the existence of many verses related to Islam law, morality, sociology, philosophy and economics, there is no order, prohibition or suggestion on art in the Qur'an.

In this study, first of all, examples from the concepts of "Christian Art" and "Islam Art" will be examined linguistically, the concept of "art of religion" will be examined and compared, the emergence of this art concept, its consequences and usage patterns to be emphasized.

Keywords: Art, İslam Art, Christian Art, Prohibition on Painting, Religion, Miniature, Painting

GİRİŞ

Sanat tarihinin bilimsel bir alan olarak kabul edilmesiyle başlayan süreçin tarihsel bir krolojide; sosyal, siyasal, sanatsal ve dinsel problemlere sebep olduğu görülmektedir. Kültür, coğrafya, teknik, yüzey, hacim, mekân, dil, ses, hareket ve dramatik sanatlar biçiminde şekillenip çeşitlenen sanat, çağlara, kıtalara ve milliyetlere göre sınıflandırılır.

Din, bir kültür olarak varlığını sanat tarihinde gösterse de; sanat tarihinin barındırdığı kavramlar içinde "Din sanatı" kavramının doğru bir şekilde tanımlanmaması, din ile sanat kavramlarının birlikte anılıp siyasal malzeme haline gelmesi problem olarak görülmektedir.

Din ve sanatın tarihsel süreçlerde birbirlerinin alanına girdiklerinin görülmektedir. Fakat bu iki kavram birbirlerinin alanlarını işgal ettikçe içinden çıkılmaz sorunlara, kültürel ve toplumsal kargaşalara neden olmaktadır.

Konumuz her ne kadar "İslam Sanatı Kavramı"nın yanlış kullanılmasına dönük gibi görülse de ilahi dinler olarak kabul edilen Hristiyanlık ve Museviliği de içine alır. Problemin sadece "İslam Sanatı"nı kapsamadığı, ilahi olarak kabul edilen bu üç dinin inananlarının aynı problemler üzerinde durduğu ve tartıştığı anlaşılmaktadır.

Sanatta dine dayandırılan kavram problemleri olarak "İslam Sanatı" (din sanatı) kavramı dini boyutu, sanat boyutu ve siyasi boyutu olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

DİN SANATI KAVRAMININ DİNİ BOYUTU

Din; "akıl sahibi insanların kendi istekleri ile dünya ve ahirette iyiliğe ve mutluluğa ulaştırmak amacıyla Allah tarafından peygamberleri aracılığı ile gönderilen esaslar bütünüdür." (Din Görevlileri, [29.3.2018]) Bir başka tanıma göre "Din; İnsanların yaratıcılarına olan imanlarını, ona yapacakları ibadetlerin bütününü ve bu imana göre davranışlarının nasıl olması gerektiğini düzenleyen inanış yoludur. Allah ile kul arasındaki irtibattır. İnsanın kişisel ve toplumsal hayatını düzenleyen Cenab-ı Hakk'ın ilahi kanunlarıdır. (Soru Sor Cevap Bul, [29.3.2018]) Bu ilahi kanunları içinde barındıran İncil, Tevrat ve Kur'an, dünyanın birçok nüfusunun inandığı üç kutsal kitaptır.

Sanat ve din tanımlarına bakıldığında; kendine özgü kuralları olan her iki olgunun da dünyayı daha kaliteli bir yer haline getirmek amacıyla var oldukları açıktır. Ancak sanatın kul yapımı bir eylem, dinlerin ise bir tanrı buyruğu olması birbirlerinden ayrıldıkları en dikkate değer konudur. İlahi dinler olarak kabul edilen Musevilik, Hıristiyanlık ve İslam'da sanatın emredilmesi seklinde bir buyruk bulunmamaktadır. Her üç dinin din-sanat eksenindeki tartışma biçimleri aynıdır. Özellikle Hıristiyanlıkta ikona, ikonofil, ikonoklazma ekseninde olurken, İslam'da sanat, suret yasağı kapsamındaki zayıf olduğu düşünülen ve aralarında çelişkiler bulunan tartışmalı hadisler çerçevesinde dönmektedir.

Musevilik'te on emrin ikincisinde "kendin için oyma put, yukarda göklerde olanın hiç suretini yapmayacaksın, onlara eğilmeyeceksin ve onlara ibadet etmeyeceksin" (Salom, [31.03.2018]) emri vardır. Musevilerin bu konuya acık bir şekilde itaat ettikleri görülmektedir. Putun ne olduğu veya neleri kapsadığı konusunda bütün dinlerin bir hassasiyetinin olduğu gerçektir. Buna karşılık Bland, "yahudi tarihinde birçok resim, heykel ve mimari örneklerine rastlanabileceğini savunur." (Bland, 2001: 3'den aktaran Yılmaz, 2017: 60) Bu savunma anikon tartışmaları konusunda öteki olma olasılıkları içinde ele alınması gereken bir konu olarak siyaset konusu içinde irdelenecektir. Sanat tarihinde dinsel sanat konusunda yerleşik olarak kabul gören ve tarihsel süreçte Hıristiyanlık tarihinde olup olmaması tartışılan imge, ikonalardır.

Yılmaz'ın (2017:60-68) kitabından tarihsel bir özetle açıklanacak olursa;

> "Hıristiyanlığın ikinci Roma imparatorluğu döneminde özelikle 2. yy.'da Hıristiyanlar, diğer din ve milletlerin çoktanrılı geleneklerine karşı çıkmış, onları bu tavırları nedeniyle ateist, hatta putperest olarak adlandırarak tanrıların resimlerinin yapılmasını aptalca karşılamışlardır. Ancak, 3. yüzyıldan sonra Hıristiyan kültüründe figüratif çalışmaların başladığı 4. yüzyıldan sonra imgelerin ibadetlerde kullanılmasının sıklaştığı ve özellikle 8. yüzyılda ikonoklazma hareketleri ile dini imgelerin kaldırılma istekleri islenmiştir. 8. ve 9. yüzyıllarda tartışma devam etmiş; mezhep, dönem ve farklı yerlerde zaman zaman kaldırılan dini imgelerin müşriklerde olduğu gibi tapınma öğesi olarak değil, orjinaline yani imgesi yapılana karşı bir kutsiyet atfetme şeklinde olduğu kabul edilmiştir."

Bu bakış açıları Hristiyanlık içindeki mezhep ve bölgelere göre tartışılmaya devam etmektedir.

Belting'e (1997: 78-101'den aktaran Yılmaz, 2017:33) göre ikonlar, "önünde ibadet edilen ve hatta önünde ibadet amacıyla mum yakınlan" imgeler olarak kabul edilmektedir. İkon, ikonoklazma, ikonofil kavramları Hıristiyanlikta özellikle çok tartışılmış bir kavramdır. İkonoklastlar dini temsil eden imgelere karşı savaş açarken, ikonofiller dinin daha iyi kavranılması için dini betimlemelere ihtiyaç olduğunu savunmuştur.

"İslam Sanat Tarihi ortaya çıkış itibariyle ne İslam'la ne de Müslümanların ürettiği sanatla alakalıdır; o Avrupa'nın kendi kendisini evrensel bir proje olarak kurmasıyla alakalıdır." (Rabbat, 2012: 3'den aktaran Yılmaz, 2017: 120) Bir diğer değişle bir disiplin olarak sanat tarihini önceleyen bir "İslam Sanat tarihi" söz konusu değildir. Yani İslam toplumlarında İslam sanatını bütünsel bir tarzda inceleyen yerli bir gelenek mevcut değildir. (Necipoğlu, 2012: 11'den aktaran Yılmaz, 2017: 120) Dolayısıyla İslam sanatı tarihi doğal olarak batı modeline uygun, bu modelin normlarına göre şekillenmiştir. (Rabbat, 2012: 2'den aktaran Yılmaz, 2017: 120)

İslam Sanatı kavramının 19. yüzyılda oryantalistlerin "İslamic Art" olarak ortaya attığı bir kavram olduğu bilinmektedir. Aslında "İslamic" kelimesi "islam'dan kaynaklanan, referans alan, beslenen" anlamına gelen bir terimdir ve Türkçeye çevirisinde "İslam Art" yani İslam Sanatı olarak kullanılmaya başlamıştır. Oysa yabancı yazarların birçoğunun İslamic Arts olarak kullanmayı tercih ettikleri görülmektedir. İki kullanım arasında çok fark yok gibi görülse de "İslamic Art" teriminde din, sanata kaynaklık ederken; "İslam Art" teriminde sanatın kendisi, tanrının emri ya da onun gönderdiği bir din gibi algılanmaktadır.

İslam kitabı Kuran'ı Kerim'de ne sanat lehinde önerme ne de aleyhinde bir yasaklama bulunmamaktadır. Buna karşılık Hz. Muhammed'e atfedilen bazı hadisler vardır ki bu hadislerde resim ve heykelin yasak olduğu fikri; tüm İslam dünyasının ve hatta bu konuda araştırma yapan gayrimüslimlerin araştırmalarında yer almıştır.

İslam dininin sanat konusunda belirli bir teşviki olmasa da iki kelimenin ya da kavramın bir araya getirilmesiyle sanata kaynaklık eden din, dini göstergelere dönüştüren sanat konusunda da olumsuz bir yargıya varılamaz. "Sanatla İslam kelimeleri bir arada kullanıldığında, kendisini dindar olarak kabul etmeyen kesim, İslam'ı sanata tahammül edemeyecek kadar "geri" görmekte, kendisini dindar olarak kabul eden kesim ise sanatın İslam'la bağdaşmayacak kadar "kötü" ve lüzumsuz olduğunu düşünmektedir." (Çam, 2016: 13)

Platon'un "kutsalın doğası kutsalın imgesinin varlığını imkansız kılar." (Yılmaz, 2017: 58) söylemi kutsalın tanımından yola çıkılarak soyut varlık ya da düşüncelerin somut göstergelere dönüştürülemeyeceği veya somutlaştırılan imgenin kutsalın karşılığı olmayacağı düşüncesini ortaya koyar.

Burckhardt, "Sanat tarihçileri "kutsal" terimini dini konusu olan herhangi bir eser hakkında kullandıklarında, sanatın esasen "biçim" olduğunu görmezden gelmektedirler. Oysaki bir sanat, sırf konularının kaynağını manevi hakikatlere dayandırdığı için "kutsal" olarak nitelendirilemez;

onun biçimsel dili de aynı kaynaktan neşet etmelidir." (Burckhardt, 2017: 7) der. Kutsal olan, kutsal kitaplardaki emirlerin içeriğinin yaşamlara yansımasıdır. Sanat, bir estetik unsur ve kutsala göndermelerde bulunan bir biçim olarak yerini alırken kutsallığı ön planda olan bir nesne olduğunu iddia etmez. Nesnenin dünyeviliği, iç dünyanın tinsel etkisi özünde kutsal olanı kapsama konusundaki ilahilik kavramı dışında kalarak varlık nedenindeki sınırları aşmaz.

Dinlerde kutsal olarak kabul edilen emirler kutsal kitaplardadır. Müslümanlar için ikinci kaynak ise hadislerdir. Dinde kutsallığı ilahi olarak kabul edilmemiş nitelikteki şeylere Nahl 16'da "Dilleriniz yalana alışageldiğinden dolayı, Allah'a karşı yalan uydurmak için, "Şu helâldir", "Şu haramdır" demeyin" (Kuran Meali, [4.4.2018]) ayetinden hareketle Kuran'ın kutsal ya da yasak olarak görmediği sanat için yapılacak bir yorum, dini açıdan problem olarak kabul edilebilir. Ayrıca dinin anlatım için sembollere ihtiyacı yoktur.

Nisa 50'de "Bak, nasıl Allah'a karşı yalan uyduruyorlar! Hâlbuki apaçık bir günah olarak bu (onlara) yeter!" (Risale Haber, [4.4.2018]) Dolayısıyla sanatı kutsama adına kutsi olmayan bir şeyi kutsal olarak kabul edip ikonlaştırmak hem sanatın hem de dinin kurallarını öznelliğinden yoksun bırakmaktan başka bir şey değildir.

Nasr'a göre "İslam Sanatı, Müslümanlar yarattığı için değil, İslam vahyinden neş'et ettiğinden dolayı İslam sanatıdır. (Nasr, 2017: 16) Sanatçı dini anlamda bir ruhban değildir. Sanatçının dini bir özelliğinin olması ya da eserin din kaynaklı olması, ortaya çıkan eserin kutsal bir tanıma girmesini gerektirmeyeceği gibi bunu vahiy ile açıklamak sanatçıyı peygamberleştirmektir.

Burckhardt' a (2017: 12) göre ise "Sanatçı bilir ki kendisini sanatçının eseri aracılığıyla ifade eden Tanrı'dır." Bu bakış açısı, insanın iradesini ve sorumluluklarını yok sayma açısından tehlikeli bir durumdur. Çünkü bu sadece sanatçı için değil bütün dünyevi eylemler için geçerli bir durum olarak iyilik ve kötülüğün sorumluluğunu reddeden kaderiyeci anlayıştır.

Sanatta tema olarak birçok imgeden yararlanan sanatçı, özümsediği, belleğinde yer eden ve düşünce boyutunda harmanladığı bir imgeyi sanat diline göre dışa vururken ontolojik bir mantık içinde sınırsız deneyimler yaşar. Bu deneyim veya materyaller ister kültürel, ister dini, ister ekonomik olsun her imgenin dışa vurumu; tinsel derinliği ölçeğinde biçim ve içerik ilişkisine dayalı, sanatsal olarak anlamlandırılır.

Bu konunun içeriğine göre dini imgeler kullanılan bir sanat eserinin dinsel olarak adlandırılma zorunluluğu yoktur. Sanatçı dini imgeleri tema olarak seçebilir ve etkileşimini dinden alması onun din sanatı yaptığı anlamını gerektirmez. Bir ressam resim türleri olarak manzara, natürmort, figür, portre, soyut, interiyor ya da janr türü gibi bir ana çerçeve kullanır. Peyzaj resmine hiçbir zaman coğrafya sanatı denmediği gibi, teması hukuk olan bir esere de asla hukuk sanatı denmemiştir. Buna bakış acısına göre sanatçının üzerinde çalıştığı her konunun o esere tema olarak verilmesi ya da tema olarak dinlere bağlanması absürd bir durumu ortaya çıkarmaktadır.

Sanatçının dini görüşü veya salt bir din kimliği, sanatçının yaptığı eserlerin "din sanatı" olarak nitelendirilmesini gerektirmeyeceği gibi, sadece sanatçı kimliği ya da o kültüre ait diye "dini sanat" olarak nitelendirilmesi sanata din zırhı giydirmek veya dinselleştirmektir.

Din, kutsal olan ve tanrı buyruğu olandır. Bu tanıma göre resim, minyatür, tezhip, ebru tanrı buyruğu mudur? Bu sanatları ortaya koyanlar Tanrı'nın temsilcileri midir? Bu sanatları yapan sanatçılar dinin soyut kavramlarını duyu organlarına ulaştırmakla görevli kimseler midir? "Allah'ın yeryüzüne halife olarak gönderdiği cüz-i iradeli insanın yaptığı sanatsal eserlerin yaratımı devam etmektedir ve Allah bunu bir insan eliyle yapmaktadır" gibi bir söylem, insanın yaptığı şeylerin inkârı anlamına gelmektedir. Dinlerde sanat yasağına dayandırılan ve sonuç olarak yaratmak "Tanrı'ya aittir" söylemleri sanatçıyı tanrılaştırılmış olmaz mı? Neden sanatçı ile Tanrı'yı yarıştırma, eş kabul etme gibi durumlar ortaya konmaktadır?

Bu durumda "İslam Sanatı" ya da "Din Sanatı" dendiğinde bundan fayda sağlayan ve eserini kutsayan kitlelerin elde ettiği fayda durumu ciddi bir şekilde sorgulanmalıdır. Sanat tinsel bir dışavurum olmasına rağmen dünyevidir. Tokat , (2016: 13) "Bir kültürel alan olarak bütün sanatlar dinidir. Dolayısıyla topyekün sanat aktivitesi, içerik, form ve tarzı ister prafan olsun, ister başka türlü olsun, son noktada dini bir aktivite olmaktadır" derken sanatın dini olan ve olmayan diye ayrımının yersizliğinden bahsettikten sonra din sanatından kastin dini formlar olduğunu açıklar.

Eroğlu'nun (2016: 37-39) İslam Sanatı kitabında "İslam uygarlığının yol açtığı ve İslam Sanatı'nı olası kılan değişikliklerin belirlenmesi, 'Müslüman kullanıcının ve izleyicinin zihin yapısı; sanatçının yaratılana verdiği anlamlar' ve sanatçının kullandığı formlar" olarak Grabar'dan naklettiği sınıflandırma tartışmaya açıktır. Dini öğeler taşıdığı için İncil'den ilham alınarak yapılan Batı sanatının dinsel imgeleri "Hıristiyanlık Sanatı" gibi gösterilmesi sanat tarihinde çok az rastlanan bir değerlendirme biçimidir.

DİN SANATI KAVRAMININ SANAT BOYUTU

Sanat, bir duygunun, düşüncenin, tasarımın, güzelliğin çeşitli ifade biçimleriyle dışavurumudur.

> Bozkurt'un (2004: 11) ifadesiyle "Sanat, insanın kendisine karşın yarattığı ikinci bir doğadır; her şeyden önce insanın var olana bir karşı çıkışı, varlığa bir meydan okumasınıdır. Başka türlü değişle sanat, insanın gerçekliği aşması ya da kendine özgü başka bir gerçeklik yaratmasıdır. Düşle gerçek arasında kurulan bir köprü olarak sanatsal etkinlik, ussal ile usdışı, düşlem ile gerçek, imgeler ile nesneler arasında bir bağ kurma eylemidir. Kısaca sanat, insanın kendisini tanımasının, dönüştürmesinin ve yaratmasının bir dışavurumu ya da bir serüvenidir."

Buna göre sanatçı ruhsal şekillenme neticesi ve yaşam sürelerinde edindiği tecrübelerle, hayata bakış açıları, algıları ve düşünme beceriyle özgür ve özgün bir şekilde eser ortaya koyan, yeni bir bakış açısı sunan kişidir.

> "Sanatçı duyuların katılımıyla imgeleri düşüncede oluşturur. Bu oluşum süreci psikolojik bir süreçtir ve yansıtma biçimi kişiye özgüdür. Düşüncede gelişen imgeyi çeşitli aletlerle yüzeye aktarır. Her aletin resim yüzeyinde yaşayan kendine ait bir hâkimiyeti olduğundan sanatçının da kendine ait verileri, şekillere ve imgelere dönüştüren bir stili oluşmuştur. Sonuçta oluşturulan şekiller, imgeler kendisini görmek istediği şeylerdir." (Kara, 2011: 2)

Bir hat, tezhip, minyatür sanatçısı eser yaratımı aşamasında düşünce potasında yoğurduğu kompozisyonlarını bir "özne" olarak ortaya koyar. Temsil noktasında imzasını atıp sanat alımlayıcısının karşısına çıkardığı nesne sanatsal bir nesnedir. Kendine has bakış açıları, görme biçimleri ve yansıtma biçimleri ile diğer öznelerden farkını ortaya koyan bu bakış açısı ve eylem sonucunu görmezden gelerek dinsel bir metin olarak gösterme çabaları sanatçıya karşı gösterilen bir yok sayma eylemidir.

İslam Sanatları olarak kabul edilen tezhip, minyatür hat vb. gibi sanatların kendine has kimlikleri ve sanatsal nitelikleri inkâr edilmemektedir. Ancak bunların din çatısı altına alınıp, aynı dine inanan farklı kültür ve milletlere ait sanat eserlerini ayrım yapmaksızın değerlendirmek; sanat tarihi metodunun bilimsel ilkelerine uymamaktadır. Türk İslam düşüncesindeki bir sanatçının soyut biçimlere kayması onun ruhsal gelişimini göstermektedir. Dış doğa ile yetinip sanatın şekillendirilmesi ya da iç dünyaya dönük eserler verilmesi sanatçıların iç dünya ile ilintiledikleri bir derinlik algılaması ve bu tinsel derinliğin sanatsal bir dille dışa vurumudur. Sanatçılara din sanatçısı ya da eserlerine dini sanat nitelendirilmesinin yapıştırılması onların bağımsız yargılarını yok etmek içindir. Dolayısıyla İslam Sanatı ya da geleneksel sanat gibi terimleri ile sanatçıları açmaza sürükleme amacı taşıdığını düşündürmektedir.

Sanatın dini; sanat eserindeki dil, bicim ve içeriğinin sağlamlığı nispetinde, sanat alımlayıcılarında bıraktığı tinsel etkidir. Dinin sanatı ise dinin emri ve görüşü olmadığı halde sanatçının dinsel öğeleri öznel olarak yorumlaması, sanat alımlayıcılarının da içselleştirip kabul etmesidir.

DİN SANATI KAVRAMININ SİYASİ BOYUTU

Kutsal sanat tanımı; ikonoklazm, ikonofil ve anikon kavramları içerisinde tartışılmaya başlamasıyla ortaya çıkan sonuçlar üzerinden Avrupa merkezcilik kapsamında geliştirilen Oryantalizm kapsamında değerlendirilecektir. "Oryantalizm, estetik, bilimsel, ekonomik, sosyolojik, tarihe ait ve filolojik metinler aracılığıyla "aktarılmaya çalışan" bir cins jeo-ekonomik görüşler bütünüdür." (Edward, 1998: 26) Terbiye edici, yönetici ve sınıflandırmacı, biz ve öteki şeklinde kümelendirilip ayrıştırıcı nitelikler ortaya konan bu anlayış; Doğu- Batı ayrımıyla önceleri semitik ayrımla Yahudilik ve İslam'ı, Yahudilerin kendilerini bu durumdan kurtarmasıyla İslam'ı ve doğu coğrafyasını ele almıştır.

Oryantalizm bütün disiplinler üzerinde çalışırken sanatın bütün disiplinlerini silah olarak kullanmıştır. Osmanlı coğrafyasında henüz şekillenmemiş bazı bilimsel disiplinlerin tanımlanması ve kurulmasında söz sahibi olmak için hem kuramsal hem eylemsel pratiklerde bulunulmuştur. İslam Sanatı kavramı da bu tanımlanan ve disiplin olarak kabul edilen bilim dallarındandır.

Batılılar İslam Sanatı olarak nitelendirip küçümsedikleri öğeleri tartışırken önce kaynak olarak İslam sanatının Bizans, Helenistik ya da Hıristiyan sanatından etkilendiğini tartışmış, kaynakları inceledikçe sınıflandırmayı Oryantalist mantıkla çözümleme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda İslam Sanatı "Ettinghausen ve İpşiroğlu'na göre Platon'dan, T,W.Arnold'a göre Hellenistik – Bizans'tan ve Sasani'lerden gelmiştir. İnal'a göre Greko-Budist, Yurtaydın'a göre ise Orta Asya Türk etkileri ve geleneğinde ortaya konmuş eserlerdir. (Sivrioğlu, 2013: 1-26) Yabancı bilim adamlarının çoğunluğu Türklerin kendilerine has bir sanatının olmadığını ve eğer yapmışlarsa da başka kültürlerin etkisinde eserler ortaya koyduklarını ifade etmişlerdir.

Kültürler bir toplumun dünyaya bakış açılarını gösteren, yaşanan yerde tapu özelliği ortaya koyan sözlü, görsel somut-soyut değerler olarak sanatı oluştururlar. Türklerin Orta Asya'daki kültürünü Budistlere, Anadolu'daki yaşamını Hellenistik, Sasani, Bizans ya da Arap kültürüne bağlamak planlı bir politikadır. Kültürlerararası iletişim ve etkileşimin olmadığını varsaymak ne kadar geçersiz bir durum ise, kendine has çizgileri, bakış açıları ve belgeli eserleri olan bir milleti yok saymak o kadar geçersizdir. İslam'ı kabul etmiş toplulukları tek çatı altında görüp millet ayrımı yapmaksızın kültürel eksende yargılanmalarda bulunmak etik ve bilimsel değildir.

"Sanat tarihinin bir alt kolu olarak İslam Sanatı tarihi ilk olarak 'egzotik bir batı-dışı gelenek olarak' ortaya çıkmıştır." (Necipoğlu, 2012: 2'den aktaran Yılmaz, 2017: 119) "Buna göre "İslami Sanat" İslam sanat tarihinin daha ilk oluşum dönemlerinden başlayarak Ortaçağlılaştırılarak zamansal olarak geriye itildi. (Necipoğlu, 2012: 4'den aktaran Yılmaz, 2017: 119)

"1893'e kadar Müslüman toplumların sanatı, tek bir İslam sanatı adı altında değil, bu sanatların icra edildiği bölgelere göre sınıflandırılıyordu. Ne var ki Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve siyasi müdahaleleri sonucunda İslami Sanat tek tanımlayıcı ifade olarak bir anda Avrupa sanat çevrelerinde rüzgar gibi esti." (Shaw, 2012: 174'den aktaran Yılmaz, 2017: 120) "İstanbul'da kurulan Müze-i Hümayun 1889'da "Muhammedi Sanat" ifadesini düzeltmek için "İslami Sanat tarihi" ifadesini ortaya attı." (Shaw, 2012: 13'den aktaran Yılmaz, 2017: 120) Her ne kadar adını koymuş olsalar da Osmanlılar o dönemde "İslami Sanat" kavramını pek anlamlı bulmadılar. "İslami Sanat" ifadesini Arap milliyetçiliğini dengelemek üzere merkeziyetçiliğe yeniden ağırlık veren imparatorluğun yeni kimliği olarak Osmanlıcılığın propagandasını yapmak için kullandılar". (Shaw, 2012: 174'den aktaran Yılmaz, 2017: 120) Türkiye Cumhuriyetinde kuramsal

olarak ilk sanat tarihi kitabının 1954'lerde yazıldığı gerçeği düşünüldüğünde toplum olarak bu konunun neresinde olduğumuz açığa çıkmaktadır.

"İslam Sanat Tarihi'ne dair tartışmalar her zaman sömürge söyleminin bir parçası olarak sürmüştür." (Keshani, 2012: 22'den aktaran Yılmaz: 2017: 122) Pratikte ortaya konan eserlerin kuramsal olarak belgelendirilmemesi sonucunda ortaya çıkan durum, sahip olunan varlıkların önce keşfini sonra tanımlamasını, sonra da bu eserler üzerinden yargılama ve nitelendirilmesini sağlamıştır.

Tarihsel olarak düşman kabul edilen Müslümanlar; Hıristiyanlarca kafir olarak nitelenirken özellikle 8. yüzyılda yaşanan ikonoklast dönemdeki Hristiyanlık resim imgeleri yasağı kapsamında ortaya çıkan mezhepsel tartışmaların cezası da İslam'a kesilmiştir. Kendi dinsel problemlerinin dine bakış açılarından kaynaklandığını açıklamak yerine suçlu olarak bu olaylara sebep olduğunu düşündükleri İslam'a ve Müslümanlara yüklemeyi tercih etmişlerdir.

> "Protestanların, özellikle Luthercilerin Katolikler tarafından Müslümanlara benzetilmesi, ibadethanede dini imge bulundurmaya karşı çıkmalarından dolayı Muhammedî olarak adlandırılmıştır. Bu iddiayi seslendiren Katolikler, Protestanları Türk'e benzetmiş, bu benzerliğe Calvinoturcismus adı verilerek "Barbar Türk imajı" Protestanlarla eşleştirmeye çalışılmıştır. Osmanlının yükseliş döneminde gerileyen Batı'nın, kendi içindeki birliğini bozanvatikan'ın Hıristiyan dünyasındaki mutlak hakimiyetini sarsan Protestanların Müslüman ya da Türk diyerek düşmanlaştırması Protestanların ikonoklazma hareketlerini de Türklere benzetmesi bu nedenle oldukça siyasidir. Batı'da ikonoklazma kelimesi ile Müslümanlığın ya da İslam'ın beraber kullanılması da ilk defa bu dönemde, yani 16. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. (Yılmaz: 2017: 69-70)

Önceleri kendilerinden olmayan Doğu toplumları nezdinde İslam'ı imge düşmanı gibi gösterme çabaları evrilerek Doğu toplumunun küçük düşürülmesi maksadıyla sanatını içeriksiz, düşünce üretmekten yoksun ve kimliksiz gösterme arzusuyla enstitüler kurup yayınlar yapılmıştır. Bu bağlamda "Alman Oryantalizmi Şark'ı ya da "İslami Sanat'ı bir süsleme sanatı ya da dekoratif bir sanat olarak, yani yüksek romantik sanatın yanına ikincil, küçük çaplı bir sanat uğraşısı olarak görür." (Marchand, 2009: 388'den aktaran Yılmaz, 2017: 125) Örnek olarak sanatsal alanda kuramsal geleneği olmayan, bu alanda kendini geliştirmemiş olan Türk sanatında son yıllarda çıkan yayınlar birbirinin kopyası ve yalan yanlış bilgilerden oluşmaktadır.

"Şark'ın dini olarak İslam, kavramsal/zihinsel amacı/gayeyi sanat alanından söküp atmıştır." (Riegl, 1992: 150'den aktaran Yılmaz, 2017: 132) Sözüne hizmet eden ve onaylayan, sanat tarihçilerinin uygulama alanlarından habersiz oluşu; uygulamacı sanatçıların kuramsal alandan uzak durmaları, başvurulan bilgi kaynakların hemen hemen hepsinin oryantalistlerden oluşması sayesinde ya Türk kültür ve sanatının küçümsenmesi şeklinde bilgilere başvurulmuş ya da Türk sanatının engellenmesi için değiştirilemez kurallarla özgürlüğü elinden alınmıştır.

SONUÇ

"Suud Kemal Yetkin İslam Sanatı kavramı yerine tercih ettiği İslam ülkelerinde sanat ya da devletlerinde sanat değimi oldukça sağlıklı bir tanımlama olarak görülmektedir. (Gün ve Can 2017: 13) İslam sanatı olarak nitelendirilen disiplinlerden her birinin kendine has özellikleri ve isimleri bulunmaktadır. Dini bir kavram eklentisi yapmaksızın milliyete göre "Türk Sanatı" ya da "Türk Tezhip Sanatı" mantığında kullanılması, genel bir coğrafyanın din kisvesi altında toptancı bir anlayışla isimlendirilmesi özgün nitelik ve milliyetlere has özellikleri ortadan kaldırmak için yapılmış bir eylem gibi durmaktadır. Tinsel niteliği ne kadar yüce olursa olsun kul yapımı bir sanatı dinselleştirerek onun kutsallığı üzerinden "İslam Sanatı" kavramı çıkmaz. Bu iki kavramın

iki ayrı sistem olması bir yana illa yan yana kullanma isteği varsa "İslam Sanatı" değil "İslamcı Sanat" olur ki bu tanım sanatın özünü zedeleyecek bir durumu ortaya çıkarabilir.
Din sanatı ya da kutsal sanat bağlamında "İslam Sanatı" kavramının tercih edilme nedenleri;

1. Geleneksel sanatlar diye tanımlanan sanatlara oryantalist düşünceli yabancı yazarlarca yazılmış olan İslamic Arts kavramının İslam sanatları olarak çevrilmiş olmasıdır.
2. Geleneksel sanatlar diye tanımlanan sanatlarla uğraşan sanatçıların kendilerine "İslam Sanatı" kavramı üzerinden "aura" oluşturmak ve yarattıkları eserlere dokunulmazlık kazandırma isteğinden kaynaklanmaktadır.
3. "İslam Sanatı" kavramıyla yapılan eserlerin kutsallığına inanmaktan gelmektedir.

Oryantalizmin plan ve projeleri içinde var olan İslam'ın dönüştürülmesi ve İslam'da reform düşüncesi çerçevesinde ırksal, terbiye edici bir iktidar söylemiyle oluşturulan "İslam Sanatı" kavramı idealini batılıların benimsemesinin yanında Müslümanlar da kendi üzerlerine oynanan post kolonyan düşünceleri bilerek ya da bilmeyerek çoğunlukla kabul edip bir şekilde benimsemiş Oryantalistlerin sözcüsü olmuşlardır. Bunu yapan Müslümanlar Doğu ya da İslam'a hizmet ediyormuş ve savunuyormuş gibi bir İslami pozisyon alarak yapmışlardır.
İslam sanatı kavramı, İslami sanatlar ya da geleneksel sanatlar kavramının genel bir kavram olması sebebiyle kültürlere has sanatların özel alanlarına, özelliklerine, gelişmelerine tecavüz edilmektedir. Bu tanımlamalar oryantalist mantıkla ele alınan planlı, programlı gelişmeyi durdurucu, mutaassıp yani koruyucu hatta kutsayıcı bir hale getirilerek hareket kabiliyetlerini yok edici bir hale dönüştürülmüştür. Müzehhip, hattat, minyatürcü vb sanatçıların yabancı yazarlar tarafından birer evliya, ruhban gibi lanse edilmesi ise korumacılığın, sanatçı ve sanatın durdurulması için ortaya atılmış uydurma söylemlerdir.
Din sanatı kavramı sanatı sınırladığından sanatın özgünlüğü ve özgürlüğüyle uyuşmamaktadır. Sanatçının özgünlüğü ve özgürlüğü, ona sınırsız imgelerin açık olması ile yeni bir söz söyleme olanağını sağlar. Bu bağlamda sanatçı belli bir düşüncenin esiri olamaz veya olmamalıdır.
Sanatı sadece din kullanmaz. Sanat ekonomisi itibariyle ekonominin, prestij yönüyle modanın, dikkat ve estetik değerleriyle reklam sektörünün vazgeçilmez önemli bir alanıdır. Bu arada sloganların en dikkat çekici, akılda kalıcı halini yakalamak sanatın diliyle mümkündür. Bu sebeple din, sanatı kullanırken, sanat nesne olarak soyut ve somut her şeyi kullanır ve özgürlüğünden de asla taviz vermez. Sanat aklı temsil ederken; din, vahiyi temsil eder. Sanatçının ilham ve düşünce sistemi, vahiy sistemi olmadığından dolayı yaptıkları kutsal değildir.
Sanatçı, yaratıcıya muhtaç bir yaratıcı olduğundan dolayı Tanrı değildir. Oysa Tanrı her şeyi yaratan ama yaratıcıya ihtiyaç duymadığı için en büyük yaratıcıdır. Bu sebeple iki yaratıcı arasındaki farkı tartışmak gereksizdir. Çünkü yaratıcıya muhtaç hiçbir bir sanatçı en büyük yaratıcı olduğunu iddia etmez.
Sanatın dünyeviliği tinsellik açısından estetikle bağdaştırılırken, dinin tinselliği dünyevilikten uzaklaşarak estetikle bağdaştırılır. Sanat, insanı hayvanlardan ayıran özellikleri göstergelere dönüştüren bir bicim dili; ifade biçimidir. Din ya da dini içerikleri olan sanat ne kadar sanatsa; sanat ta içeriklerinden dolayı o kadar dindir.
İslam Sanatı, İslam Sanatları, Geleneksel Sanatlar kavramları yeniden ele alınmalı ve bütün İslam coğrafyasını kapsayan bu tanımlamalar yerine; özellikle bu tanımlamalar içine giren alanların kendi öznel isimleriyle anılması gerekir. İlla coğrafi olarak ele alınacak ise mutlaka "Türk Sanatları" üst kimliği altında alanlar tanımlanmalıdır. Yani Batı İslam Sanatı kavramını öylesine tanımlamamıştır. Öyleyse Türk sanat tarihçileri de kullanılan bu terimi öylesine kabul etmemeli ve kendi tanımlamasını yapmalıdır.

KAYNAKÇA

Bozkurt N. (2004). Sanat ve Estetik Kuramları, Bursa: Asa Kitapevi,
Burckhardt, T. (2017). Doğu'da Batı'da Kutsal Sanat, İstanbul: İnsan Yayınları
Can, Y. ve Gün, R. (2017) Ana hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği, İstanbul: Kayıhan Yayınları
Çam, N. (2016) İslam'da Sanat, Sanatta İslam, Ankara: Akçağ Yayınları
Edward, S. (1998). Oryantalizm, İstanbul: İrfan Yayıncılık
Eroğlu Ö. (2016). İslam Sanatı, İstanbul: Tekhne Yayınları
Kara D. (2011). Sanat Yapıtının Oluşum Süreci, Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi, ART-E
Nasr, H. S. (2017). İslam Sanatı ve Maneviyatı, İstanbul: İnsan Yayınları
Sivrioğlu, U. T. (2013). İslâm Kitap Resmi ve Minyatür Sanatında Hellenistik-Bizans Etkisi. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, c.1, s.1
Tokat, L. (2016). Kutsal ve Sanat, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, c. 16 s.2
Yılmaz N. (2017) İslam'da Resim Yasağı Söylemi, İstanbul: Doğan Kitap
Din Görevlileri, http://dingorevlileri.blogcu.com/diyanet-temel-dini-bilgiler/163335 [Erişim Tarihi: 29.03.2018]
Hikmet, http://hikmet.net/hz-omerin-hacerul-esvede-hitaben-soyledigi-sozu-nasil anlamaliyiz/[Erişim Tarihi: 04.04.2018]
Kuran Meali, http://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=16&ayet=116 [Erişim Tarihi: 04.04.2018]
Risale Haber, http://www.risalehaber.com/bak-nasil-allaha-karsi-yalan-uyduruyorlar-275441h.htm. [Erişim Tarihi: 04.04.2018]
Salom, http://www.salom.com.tr/haber-78241-yahudilikte_temel_kavramlar_on_emIr.html [Erişim Tarihi: 31.03.2018]
Soru Sor Cevap Bul, https://www.sorusorcevapbul.com/soru-cevap/muhtelif/din-nedir [Erişim Tarihi: 29.03.2018]

ÇEVRE KİRLİLİĞİ İLE ISO 14001 STANDARDI İLİŞKİSİ: TÜRK CUMHURİYETLERİ ÜZERİNE BİR PANEL VERİ ANALİZİ

Arş. Gör. Sercan YAVAN
Adnan Menderes Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşme ve sanayileşme, lüks yaşam standartları gibi nedenler sonucunda aşırı hava kirliliği, toprak kirliliği, su kirliliği, gürültü kirliliği, görüntü kirliliği gibi bir takım çevresel sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır. Devlet ellinde bulundurduğu çevre yönetmelikleri, bilgilendirme programları, inovasyon programları, çevresel sübvansiyonlar ve çevresel vergiler gibi araçlarla çevreyi koruma faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Ancak çevreyi korumaya yönelik olarak devlet yetkisi dışında da uluslararası çevre organizasyonları tarafından oluşturulan çevre yönetim sistemleri ortaya çıkmıştır. Bu çevre yönetim sistemleri doğayı idare etmeye yönelik olmayıp, faaliyetlerin planlama ve uygulama safhasında, ekonomi ile çevre koruma gayretlerinin entegre edilmesi üzerine çalışmaktadır. İşletmelerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak, kendi çevre yönetim sistemlerini ve performans ölçümlerini oluşturmalarına yardımcı olmak için 1996 yılında ISO 14001 standardı geliştirilmiştir. Artan çevre bilinci tüketicilerin işletme faaliyetlerini daha yakından takip etmesine neden olduğundan, işletmeler çevre konusunda daha duyarlı hareket etmek zorunda kalmaktadırlar. Özellikle işletme faaliyetlerinin ve ürünlerinin çevreye duyarlı olması tüketiciler tarafından önemsenen bir durum haline gelmiştir. Çalışma kamusal bir niteliği olmayan ISO 14001 standardının çevreyi ve tüketiciyi önemseyen işletmeler tarafından benimsenip alınmasının çevre kirliliği üzerinde nasıl etki edeceği araştırması yapılmıştır. Çalışmada çeşitli ekonomik ve sosyal göstergeler kullanılarak Türk Cumhuriyetlerdeki çevre kirliliği ile bu ülkelerdeki 14001 standardı belgesinin ilişkisi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre Kirliliği, ISO 14001, Kamu Ekonomisi, Türk Cumhuriyetleri

ISO 14001 STANDARD RELATIONSHIPS WITH ENVIRONMENTAL POLLUTION: A PANEL DATA ANALYSIS ON TURKİSH REPUBLİCS

ABSTRACT

Today, as a result of rapid population growth, irregular urbanization and industrialization, luxurious living standards, we face a number of environmental problems such as extreme air pollution, soil pollution, water pollution, noise pollution and visual pollution. The state carries out environmental protection activities by means of vehicles such as environment regulations, information programs, innovation programs, environmental subsidies and environmental taxes. However, environmental management systems created by international environmental organizations have emerged outside the state authority to protect the environment. These environmental management systems are not intended to manage nature, but are working on the integration of the economy and environmental protection efforts in the planning and implementation phase of the activities. The ISO 14001 standard was developed in 1996 to help businesses reduce their adverse impact on the environment and to create their own environmental management systems and performance measures. Since increased environmental awareness causes consumers to follow their business activities more closely, businesses have to behave more responsive to the environment. Especially, the environmental sensitivity of business activities and products has become an important issue by consumers. In the study, it was investigated how the adoption and use non-public quality ISO 14001 standard by businesses that care about the environment and consumer have an impact on environmental pollution. In the study, the relationship between the environmental pollution of

Turkish Republics and the ISO 14001 standard document in these countries was investigated using various economic and social indicators.

Keywords: Environmental Pollution, ISO 14001, Public Economics, Turkish Republics

GİRİŞ

İnsanoğlu var olduğundan bu zamana kadar doğa ile iç içe olmuştur. İnsan ve doğa arasındaki bu ilişki zaman içerisinde insanın gelişimine, bilgisinin ve yeteneklerinin artmasına bağlı olarak değişime uğramıştır. Doğaya boyun eğmeden, ona hükmetmeye ve karşılıklı bağımlılığının bilincine varılmasına kadar uzanan bu süreçte insan, kendindeki değişim sürecini doğaya da uygulama çalışarak doğayı da kendisine uyarlama çabasına girmiştir. Doğanın özüne ve yapısına ters olan bu değişim sürecine bir tepki verebileceği ancak 20.yüzyılın sonlarında net şekilde anlaşılmıştır. Küresel iklim değişikliği, tüm dünya coğrafyasını ve coğrafi özellikleri değiştirmekte, biyolojik çeşitliliğin azalışı ekolojik dengeyi bozmakta, kuraklık, çölleşme, tropikal ormanların kaybı gibi sorunlar sonucunda, ekosistemleri ve yaşamı tehdit etmekte, doğal kaynakların tükenmesi dünya genelinde yoksulluk, açlık ve beslenme gibi sorunları arttırmaktadır. Sonuç olarak, dünyada insan ve diğer ve tüm canlıların varlığına temel oluşturan yaşam destek sistemleri ciddi tehdit altındadır (Kaya, 2012, s. 1). Bu yüzdendir ki, insan, doğa ve diğer tüm canlıların geleceği için uluslararası kuruluşlar, devlet, sivil toplum kuruluşları bu sorunun çözümüne yönelik uygulamalar getirmekte zorunda kalmaktadırlar.

Günümüzde hızlı nüfus artışı, düzensiz kentleşme ve sanayileşme, lüks yaşam standartları gibi nedenler sonucunda aşırı hava kirliliği, toprak kirliliği, su kirliliği, gürültü kirliliği, görüntü kirliliği gibi bir takım çevresel sorunlarla karşı karşıya kalınmaktadır.

Artan çevre bilinci tüketicilerin işletme faaliyetlerini daha yakından takip etmesine neden olduğundan, işletmeler çevre konusunda daha duyarlı hareket etmek zorunda kalmaktadırlar. Özellikle işletme faaliyetlerinin ve ürünlerinin çevreye duyarlı olması tüketiciler tarafından önemsenen bir durum haline gelmiştir. Artan küresel rekabet, kendilerini rakiplerinden teknik olarak ve yönetsel olarak farklılaştırmak için organizasyonları sürekli olarak güncellemeye zorlamakta ve böylece mevcut belirsiz ve rekabetçi senaryoda rekabet güçlerini korumayı hedeflemektedirler. Her bir şirketin ana hedefi kâr olmakla birlikte, tüketici bilincindeki artış, ürün ve hizmetlerin nasıl üretildiği, kullanıldığı, atıldığı ve çevreyi nasıl etkilediği konusundaki artan ilginin bir sonucu olarak çevresel konular göz ardı edilemez olmuştur.

Devlet elinde bulundurduğu çevre yönetmelikleri, bilgilendirme programları, inovasyon programları, çevresel sübvansiyonlar ve çevresel vergiler gibi araçlarla çevreyi koruma faaliyetleri gerçekleştirmektedir. Ancak çevreyi korumaya yönelik olarak devlet yetkisi dışında da uluslararası çevre organizasyonları tarafından oluşturulan çevre yönetim sistemleri ortaya çıkmıştır.

Çalışma kamusal bir niteliği olmayan ISO 14001 standardının çevreyi ve tüketiciyi önemseyen işletmeler tarafından benimsenip alınmasının çevre kirliliği üzerinde nasıl etki edeceği araştırması yapılmıştır.

ÇEVRE VE KARDONDİOKSİT SALINIMI

Genel bir tanımıyla çevre, insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen ya da zaman içerisinde dolaylı ya da dolaysız bir etkiye sahip olabilecek, fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zaman dilimi içerisindeki toplamıdır. Başka bir tanıma göre ise, fiziksel, kimyasal, biyolojik ve sosyal-ekonomik kaynak ve değerlerin oluşturmuş olduğu karmaşık bir sistemdir. Çevre kirliliği, doğal dengenin dışarıdan insan müdahalesi sonucu bozulması seklinde tanımlanır. Doğanın temel fiziksel, kimyasal ve biyolojik unsurlarını oluşturan hava, su, toprak üzerinde olumsuz etkilerin meydana gelmesi ve canlı öğelerin hayati fonksiyonlarını, aktivitelerini, eylemlerini olumsuz yönde etkileyerek ekosistemin dengesini

bozmaktadır. Çevre kirliliği genel olarak hava, su ve toprak kirliliği olarak sınıflandırılmasına rağmen gürültü kirliliği ve görüntü kirliliği de yine doğaya insanlar tarafından verilen kirlilik çeşitleri içerisinde yer almaktadır (Gürler, Erdal, Bal, & Ayyıldız, 2017, ss. 245-246). Çalışmada kurulan modelde kullanılan bağımlı değişken veri karbondioksit salınıma ilişkin olduğundan hava kirliliğinin etkileri üzerinde durmakta fayda bulunmaktadır.

İklim değişikliği tehdidi, toplumumuz için en büyük çevresel sorunlardan biri olarak kabul edilir. Karbondioksit (CO_2), başlıca sera gazı gazlarından biridir. Küresel ısınma, azot birikimi, atmosferik karbondioksit (CO_2) konsantrasyonlarının artması, çeşitlilik ve toplum kompozisyonundaki değişimlerle birlikte ortaya çıkan hızlı çevresel değişimler göz önüne alındığında çevrenin hem ekolojik hem de evrimsel sonuçları nasıl etkilediğini anlamak giderek daha önemli hale gelmektedir (Lau, Shaw, Reich, & Tiffin, t.y., s. 436).Atmosfere CO2 emisyonlarının iklim değişikliğine katkıda bulunabileceği iyi bilinmektedir (Haugan & Drange, 1996, s. 1019).

Karbondioksit (CO_2) emisyonları, insan kaynaklı olarak ortaya çıkan sera gazı etkisinin yaklaşık yarısından sorumlu olduğu kabul edilir. CO2 emisyonları, büyük bir kısmı elektrik enerjisi üretiminde kullanılan fosil yakıtların yakılmasından kaynaklanmaktadır (Vlachou, Vassos, & Andrikopoulos, 1996, ss. 343-344).

Atmosferik CO_2 konsantrasyonunun artması ve küresel ısınmaya olan etkisinden duyulan endişe, CO_2 azaltmasını içeren yeni gelişmiş çevre politikalarının geliştirilmesi için güçlü bir itici güçtür. Bu itici güç kapsamında geliştirilen ve çevre kirliliğinin azaltıcı zorunlu veya gönüllü politikalar olabilmektedir. Zorunlu politikalar çerçevesinde devletin vergi koyma yetkisiyle çevre kirleticileri üzerine vergiler getirilebilmektedir. Bununla birlikte zorunlu olmayan gönüllülük esasına dayalı uluslararası organizasyonların yarı otorite olduğu politikalar da çevre kirliliğini önleyici tedbirler geliştirebilmektedirler. Bu gönüllü politikaların bir tanesi de Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) tarafından geliştirilen Çevre Yönetim Sistemleri ailesidir. Bu sistem içerisinde yer alan ISO 14001 belgesi bu çalışmanın temel konusunu oluşturmuştur.

ÇEVRE YÖNETİM SİSTEMLERİ VE ISO 14001

Bir Çevre Yönetim Sistemi kurumsal çevre duyarlılığını teşvik etmesi beklenir, çünkü buna uygun organizasyon yapıları oluşturur. Çevre Yönetim Sistemleri firmalar arasında önemli ölçüde değişiklik gösterirken, bazı ortak unsurlar da vardır. Çevre Yönetim Sistemi, bir firmanın genel çevresel hedefleri tanımlamasını ve bir çevre politikası geliştirmesini gerektirir. Firma, çevresel etkileri ile çeşitli düzeydeki hükümetlerin ve diğer yerel otoritelerin getirdiği ilgili çevresel düzenlemeleri de tanımlamalıdır. Ayrıca, çevresel etkileri için yönetim ve operasyonel kontrol, izleme ve ölçüm prosedürleri ve programları oluşturmalıdır. Bu arada, çalışan eğitim programları yoluyla çalışanların kendi faaliyetlerinin çevresel yönlerinin yanı sıra belirlenmiş çevresel politika ve hedeflerden haberdar olmalarını sağlamak için de gereklidir. Ayrıca, tüm süreç, hem yönetimin gözden geçirilmesini hem de denetimini kolaylaştırmak için bir prosedür şeklinde yapılandırılmış dokümantasyon sistemi gerektirmektedir. Son olarak, bir Çevre Yönetim Sistemi genellikle sistemden ya da firmanın çevresel performansından denetlenmeyi içerir. Birçok firma iç denetimde yer alsa da, bazı firmalar iç kapasiteye sahip olmadıkları veya dış doğrulama talep ettikleri için dış denetimi tercih etmektedirler (Jiang & Bansal, 2003).

ISO 14000 standartlar ailesi, çevresel sorumluluklarını yönetmek isteyen her türlü şirket ve kuruluş için pratik araçlar sağlar. ISO 14001: 2015 ve ISO 14006: 2011 gibi destekleyici standartları, bunu başarmak için çevre sistemlerine odaklanmaktadır. Aile içindeki diğer standartlar, denetimler, iletişim, etiketleme, yaşam döngüsü analizi, iklim değişikliği gibi çevresel zorluklar gibi belirli yaklaşımlara odaklanmaktadır. ISO 14000 standartlar ailesi ISO Teknik Komitesi ISO / TC 207 ve çeşitli alt komiteleri tarafından geliştirilmiştir.

ISO 14001: 2015, bir kuruluşun çevresel performansını artırmak için kullanabileceği bir çevre yönetim sistemi için gereklilikleri belirtir. ISO 14001: 2015, çevresel sorumluluklarını, sürdürülebilirliğin çevresel ayağına katkıda bulunan sistematik bir şekilde yönetmek isteyen bir kuruluş tarafından kullanılmak üzere tasarlanmıştır. ISO 14001: 2015, bir organizasyonun çevre, sistem ve ilgili taraflara değer sağlayan çevre yönetim sisteminin amaçlanan sonuçlarına ulaşmasına yardımcı olur. Kuruluşun çevre politikasına uygun olarak, bir çevre yönetim sisteminin amaçlanan sonuçları aşağıdakileri içerir:

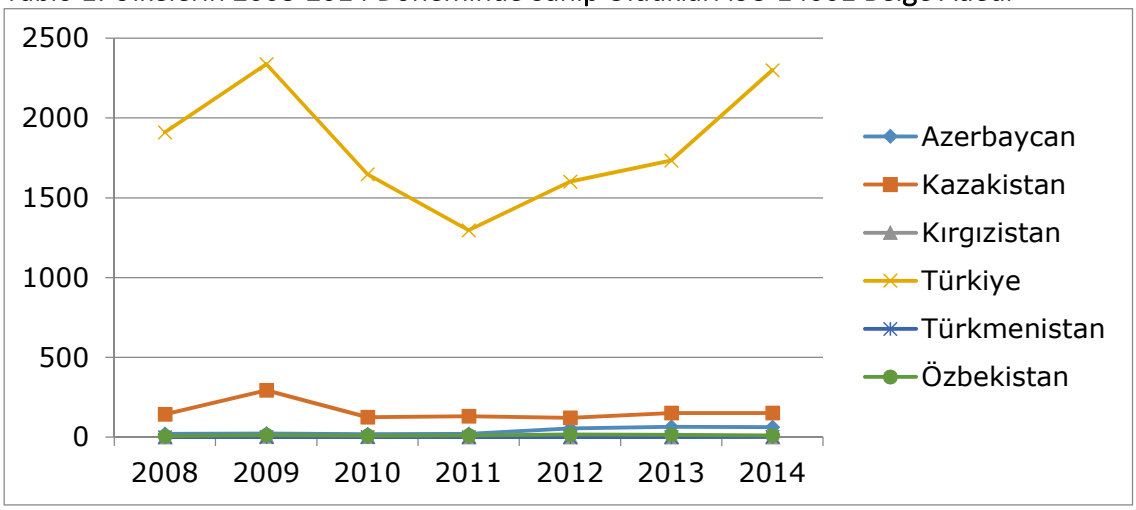
- Çevresel performansın iyileştirilmesi;
- Uyum yükümlülüklerinin yerine getirilmesi;
- Çevresel hedeflere ulaşılmasıdır.

ISO 14001: 2015, boyut, tür ve doğadan bağımsız olarak herhangi bir kuruluş için geçerlidir ve kuruluşun belirlediği faaliyetlerin, ürünlerin ve hizmetlerin çevresel yönleri için geçerli olup yaşam döngüsü perspektifini göz önünde bulundurarak kontrol edebilir veya etkileyebilir. ISO 14001: 2015, belirli çevresel performans kriterlerini belirtmemektedir.

ISO 14001: 2015, çevre yönetimini sistematik olarak geliştirmek için kısmen veya tamamen kullanılabilir. Bununla birlikte, ISO 14001: 2015'e uygunluğuna dair kriterler, tüm gereksinimleri bir kuruluşun çevre yönetim sistemine dahil edilmedikçe ve hariç tutulmaksızın yerine getirilmedikçe kabul edilemez ("ISO 14001:2015 - Environmental management systems -- Requirements with guidance for use", t.y.).

Tablo 1'de Eski Sovyetlerden ayrılmış 6 Türki Cumhuriyet ile Türkiye'nin yer aldığı tabloda bu ülkelere ait ISO 14001 belge adetini göstermektedir. Görüleceği üzere 1990'larda bağımsızlıklarını kazanmış olan bu ülkelerin ISO 14001 belge adetlerinde Türkiye ile karşılaştırılmaz bir fark bulunmaktadır. Bu durum geniş devlet geleneğine sahip olan Türkiye'nin bu uluslararası entegrasyona daha erken dahil olması ve diğer ülkelere göre daha fazla sanayileşmiş ülke olmasından kaynaklanmaktadır.

Tablo 1: Ülkelerin 2008-2014 Döneminde Sahip Oldukları ISO 14001 Belge Adedi

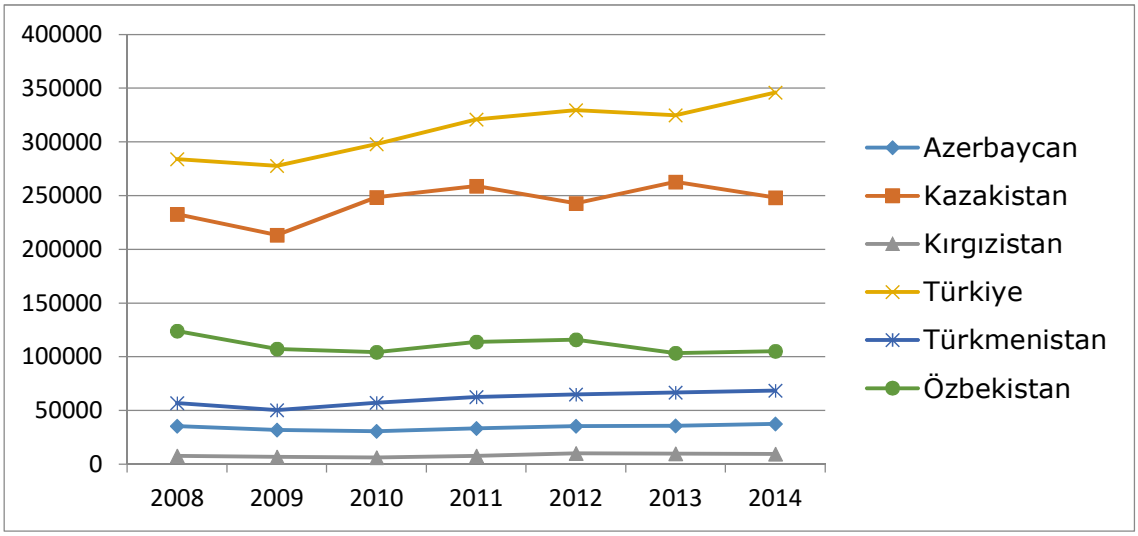

Kaynakça: ("The ISO Survey", 2018)

Tablo 2'de 2008-2014 döneminde söz konusu çalışmada yer alan ülkelere göre karbondioksit salınım miktarı verilmiştir. Bu tabloda da Tablo1 olduğu üzere Türkiye'nin diğer ülkelere göre bariz üstünlüğü görülmektedir. Bu durumun Türkiye'nin uzun süredir varlığını bağımsız şekilde sürdüren bir ülke olarak birçok alanda diğer ülkelere göre daha uzun yol kat etmiş olan bir

ülkedir. Bu tabloda da karbondioksit salınımı sanayileşme ile ilişkilendirdiğimizde Türkiye'nin daha fazla karbondioksit salınımına sahip olduğunu görmekteyiz.

Tablo2: Ülkelerin 2008-2014 Döneminde Karbondioksit Salınım Miktarı

Kaynakça: ("The ISO Survey", 2018)

Gönüllü programlar hızlı büyüyen ve gittikçe artan bir politika aracıdır. Gönüllü programların sorumluluğu hükümetler, iş grupları ve sivil toplum kuruluşlarına (STK'lara) aittir. Merkezi Cenevre olan Uluslararası Standardizasyon Örgütü tarafından 1996'da ISO 14001 uygulamasını başlatmıştır. 1947'de kurulan ISO, uluslararası ticareti kolaylaştırmak için 12.000'den fazla uluslararası teknik standart belirledi. 1980'lerde başlatılan kalite yönetimi için başarılı gönüllü kod olan IS0 9000'in ardından Ekim 1996'da ISO, ISO 14000 serisini piyasaya sürdü. IS0 14000 kılavuzunun içeriğinde, 14001, 14020, 14021, 14031 gibi çeşitli standartlar bulunmaktadır. ISO 14001 sertifikası almak için, bir tesisin çevre uygulamaları ve sistemlerini ilişkin kapsamlı bir inceleme yapılması gerekmektedir. Ardından, bu tesise ilişkin çevre yönetimi için bir eylem planı oluşturulup uygulanmalı, çevresel konular için ise yönetimin sorumluluklarını belirlemek ve çevresel sorunları düzeltmek için bir plan yapılmalıdır. Firmalar kendi kendini denetlemelerine ve kendilerini uygun bulduklarına dair beyanda bulunmalarına rağmen, ISO, firmaların üçüncü taraf denetimlerini ve belgelendirmelerini almaları için güçlü bir şekilde özendirmektedir (Potoski & Prakash, 2005, s. 237).

Çevre yönetimi için bir eylem planı hazırlamalı ve uygulamalı, çevresel konular için iç yönetimin sorumluluklarını belirlemeli ve çevresel sorunları düzeltmek için bir plana sahip olmalıdır.

LİTERATÜR

Çevre Yönetim Sistemi üzerine yapılan araştırmalar geniş bir literatüre sahip olsa da, çevre yönetim sisteminin içeriğini oluşturan standartlarından olan ISO 14001 çevre yönetim sisteminin derinlemesine araştırılması konusunda hala eksiklikler vardır.

ISO 14001'in çevresel performansa uyumunun olumlu etkilerini gözlemleye odaklanan çalışmalar çoğunun çevre yönetim uygulamaları (ISO 14001'in benimsenmesi dahil) ile firma (çevre) performansı arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Başka bir örnek (Melnyk, Sroufe, & Calantone, 2002), ABD'nin 1510 imalat firması örneğini kullanarak atık göstergelerine ilişkin önemli gelişmeler göstermektedir.

Çevresel performansı ölçmek için toksit salınımının kullanıldığı benzer bir yaklaşım

(Anton, Deltas, & Khanna, 2004), "daha kapsamlı bir Çevre Yönetim Sistemi'nin benimsenmesinin, toksik salınım yoğunluğunun azaltılması açısından önemli bir etkiye sahip

olduğunu ve bu alınan önlemlerin öneminin, ilk olarak kirli çevre koşullarına sahip şirketlerde özellikle ilgili olduğunu gösterdiğine kanaat getirmiştir.

(Nishitani, Kaneko, Fujii, & Komatsu, 2012), ampirik araştırmalarında, 500 Japon imalat firmasının verileri içeren bir panel veri analiziyle yaptıkları çalışmada, 2002-2008 dönemine ait Japonya'nın kirlilik çıktıları ile bunların transfer verileri kullanılmıştır. Bu örnekte, firmaların yaklaşık% 60'ı, 4 yıldan fazla bir süredir ISO 14001'i kabul etmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Çevre Yönetim Sistemine sahip olan firmaların kullanmayanlara göre kirlilik emisyonlarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

ISO 14001'in benimsenmesinin hava emisyonlarında olumlu bir etkisi olduğu sonucuna (Iwata, Arimura, & Hibiki, 2010) yapılan çalışmada ulaşılmıştır. Japonya'ya yönelik olan bu çalışmada, 2002 yılında faaliyet gösteren 216 üretim tesisini incelenmiştir. ISO 14001 ile kirlilik emisyonlarının azaltılması arasında pozitif bir ilişki olduğunu buldular.

(Russo, 2009), 1996'dan 2001'e kadar geniş bir elektronik üretim tesisi ve veri örneği kullanmış ve ISO 14001'in benimsenmesinin daha düşük emisyonlar ile ilişkili olduğunu ve uzun süre ISO 14001 belgesine sahip olan tesisin faaliyet göstermesi durumunda, emisyonlarının ne kadar düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

(Comoglio & Botta, 2012), ISO 14001'in İtalyan otomotiv sektörüne ait şirketlerin çevresel performansı üzerindeki etkisini gözlemleyerek en az üç yıl sertifikalı Çevre Yönetim Sertifikasına sahip olan firmaların, özellikle hava emisyonları, atık yönetimi ve kaynak kullanımı açısından çevresel performans üzerindeki olumlu etkileri belirlediğini tespit etmiştir.

(Franchetti, 2011), 121 firmadan kendinden bildirilen verileri toplayarak, birkaç imalat sektörüne ait ABD firmaları hakkında bir anket gerçekleştirdi ve katı atık üretimi üzerine ISO 14001 sertifikasyonunun pozitif etkilerini ortaya çıkardı.

ISO 14001'in çevre performansına uyumunun olumlu etkilerine işaret eden söz konusu çalışmalara rağmen, bazı çalışmalarda ise ISO 14001 ile çevreye yönelik performans arasında belirli olmayan ilişki sonuçlarına ulaşılmıştır.

(Hertin, Berkhout, Wagner, & Tyteca, 2008) Avrupa'daki sanayi şirketleri ve farklı Çevre Yönetim Sistemi uygulamalarına sahip üretim sahalarındaki regresyon ve zaman serisi analizlerine dayanmaktadır. Ana bulguları, şirketin Çevre Yönetim Sistemi ve çevresel performansı arasındaki bağlantının zayıf ve belirsiz olduğudur: resmi bir Çevre Yönetim Sistemine sahip şirketler bir dizi göstergede daha iyi performans gösterirler, ancak bazılarında daha da kötüdür. Ayrıca, sadece az sayıda korelasyon istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar bulunmuştur.

(Lam, Chan, Chau, Poon, & Chun, 2011), inşaat sektöründe bir Çevre Yönetim Sistemi uygulamış olan firmaların performansını gözlemlemiş, Gomez ve Rodriguez (2011), çevre yönetim sertikası onaylanmış 56 sertifikalı firma ile sertifika onayı olmamış 70 firmayı karşılaştırılarak ISO14001 belgesi ile çevre performansı arasında pozitif bir ilişki bulmamışlardır.

1994-2000 döneminde 66 sertifikalı ve 50 sertifikasız İsveç firması arasında çevresel performans farkını araştırmak için bir t-testi analizi gerçekleştiren (Zobel, 2013) aşağıdaki çevresel yönler için: hava emisyonları, su emisyonları, kaynak kullanımı, enerji kullanımı ve atık için, sertifikalı ve sertifikasız firmaların çevresel performansı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulamadı.

(Qi, Zeng, Li, & Tam, 2011), Çin inşaat sektörünün 246 sertifikalı kuruluşu hakkında bir anket gerçekleştirdi. Anket, altı çevresel konuyla ilgili performansın izlenmesi amacıyla belirli bir ankette yer alan kendinden bildirilen verilerle gerçekleştirilmiştir: katı atık, toz emisyonları, şikayetler, gürültü emisyonları, hammadde tüketimi ve enerji tüketimi. ISO 14001 ve çevresel performans arasında net bir korelasyon olmadığını, ancak yazarların "ISO standartlarının altında

yatan içselleştirme uygulamalarının kurumsal çevresel gelişmelere yol açabileceğini" sonucuna ulaşılmıştır.

MODEL VE KULLANILAN VERİLER

Model hem zaman boyutu hem de yatay kesit boyutunun her ikisini de dikkate alan panel veri analiziyle tahmin edilmiştir. Panel veri analizinde hangi yöntemin kullanılacağı ilgili testlerle ölçülerek çıkan sonuçlara uygun yöntem kullanılmıştır. Bununla ilgili olarak testlerin ayrıntılarına alt başlıklarda yer verilmiştir. Çıkan sonuçlara göre tahmin edilen model panel veri tesadüfi etkiler yöntemi kullanılmıştır.

ISO14001(ISO) belgesinin çevre kirliliğinin bir göstergesi olarak kullanılan karbondioksit(CO2l) salınımın üzerindeki etkisi nüfus(nüfusl), ISO14001 belge adedi ve gayrisafi yurtiçi hasılanın büyüme oranlarının(gsyhbüyüme) fonksiyonu olarak model kullanılmıştır.

$$\boldsymbol{CO2l\ Salınımı = \beta_0 + \beta_1 nüfusl_{it} + \beta_2 ISO14001_{it} + \beta_3 gsyhbüyüme_{it} + \varepsilon_{it}}$$

2008-2014 yılları arası Sovyetler Birliğinden ayrılan ülkelerden olan 6 (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan) Türk Cumhuriyeti ile Türkiye'nin verileri yıllık olarak kullanılmıştır. Bu veriler bağımlı değişken olarak karbondioksit salınımı, bağımsız değişkenler ise ISO14001 belge adedi kontrol değişkenler olarak ise ülke nüfusları ile gayrisafi yurtiçi hasılanın büyüme oranları oluşturmaktadır. Tablo 3'de modele ilişkin yapılan testlerin sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 3: Kurulan Modele Uygulanan Testler Sonuçlar

Testler	Test Uygulanacak Yöntem	Olasılık Değeri
Havuzlanmış ve Tesadüfi etki ayrımı testi	Breush-Pegan Lagrangian Testi	0.0000
Tesadüfi etkiler ile sabit etkiler ayrımı testi	Hausman	0.8671
Değişen varyasnlık testi	Greene Test	0.01984
Otokorelasyon testi	Wooldridge	0.0031

Breush-Pegan LM Testi

Breush-Pegan LM testi Havuzlanmış yöntem ile tesadüfi etkiler yöntemi arasında seçim konusunda yapılan testir. Bu testte H_0 hipotezi havuzlanmış yöntemi temsil ediyorken H_1 hipotezi ise tesadüfi etkileri ifade etmektedir. Kurulan modelde p-olasılık değerimizin sonucu p=0.0000 olduğundan ve bu teste göre olasılık değerinin 0.05'den küçük olması durumunda H_0 hipotezi reddedilerek H_1 hipotezi olan tesadüfi etkiler modeli kabul edilir.

H_0: Havuzlanmış yöntemi

H_1: Tesadüfi etkiler yöntemi

Hausman Testi

Bu teste kurulacak modelin sabit(fixed) ya da tesadüfi(random) mi olacağına karar verilecektir. Bu yöntemlerden hangisinin kullanılacağına (Hausman, 1978) tarafından geliştirilen Hausman testi yapılarak karar verilecektir. Hausman testi sonucunda olasılık değerinin 0.8671 sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumda olasılık değerimiz %5'den büyük çıktığından, kurulacak modelin tesadüfi etkiler modeli olduğunu göstermektedir.

Değişen Varyans Testi

Regresyon modelinde hataların varyansı sabit kalmayıp artan, azalan ya da hem artan hem de azalan bir dağılım göstermekte ve bu durum sonuçlarda sapmalara neden olabilmektedir.

Değişen varyans (heteroscedasticity) kurulan modellerde istenmeyen bir durumdur. Çalışmada kurulan modelde değişen varyans sorununun bulunup bulunmadığı, (Greene, 2003), tarafından geliştirilen heteroskedasite (değişen varyans) testi ile sınanacaktır. Bu testte sıfır hipotezi değişen varyansın olmadığını belirtmekte, alternatif hipotez ise değişen varyansın olduğunu belirtir yöndedir.

H_0: Değişen varyans yoktur. (Panel Homoscedasticity)

H_1: Değişen varyans vardır. (Panel Heteroscedasticity)

p-olasılık değeri 0.01984 olup, 0.05'den küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedilerek modelde değişen varyans problemi bulunduğu tespit edilmiştir.

Otokorelasyon Testi

Panel veri modellerinde otokorelasyon daha çok birim etki nedeniyle meydana gelmektedir. Eğer modelde birim etki yoksa birleşik hatadaki otokorelasyon azalacaktır, ancak artık hatadaki (hata terimi) otokorelasyon etkilenmeyecektir. Dolayısıyla modelde hata teriminin otokorelasyonunun sınanması gerekmektedir.

H_0: Birinci mertebeden otokorelasyon yoktur.

H_1: Birinci mertebeden otokorelasyon vardır.

p-olasılık değeri 0.0031 olup, 0.05'den küçük olduğundan H_0 hipotezi reddedildğinden modelde otokorelasyon problemi bulunmaktadır.

Test sonuçları sonrası; Modelde hem değişen varyans hem de otokorelasyon bulunmaktadır. Modelin daha tutarlı sonuçlar vermesi için bu iki problemin olduğu durumda daha doğru sonuçlar veren (Driscoll & Kraay, 1998) Cluster kümeleme yöntemiyle model tahmin edilmiştir. Tablo4'de kurulan modele uygulanan testler sonrası elde edilen sonuçları göstermektedir.

Tablo 4: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlerden Elde Edilen Sonuçlar

Bağımlı Değişken: Karbonsalınımılogaritma				
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Robust Standart Hatalar	z-İstatistik	Olasık Değeri
Nüfuslogaritma	1.356351	0.5632062	2.41	0.016**
ISO14001belgeadet	0.0000446	0.0000269	1.66	0.097*
Gayrisafiyurtiçihasıla büyümeoranı	0.0100856	0.0024516	4.11	0.000***
C	-11.25881	0.0024516	-1.21	0.225
Gözlem Sayısı	42			
R^2	0.6145			

SONUÇ

Küresel kamusal mallar olan çevrenin korunmasına yönelik klasik yollarla sunumunda ve finansmanında en iyi ve kesin bir yöntem bulunmamaktadır. Klasik yöntemlerde finansman sağlanması ekonomik açıdan değerlendirilmiş sosyal boyutları göz ardı edilmiştir. Bu yüzden klasik yöntemlerde küresel kamusal mal olan çevrenin doğrudan korunması söz konusu olmayıp kirletme kotaları, kirletme vergileri(karbon vergisi gibi) uygulamaların olması çevreyi doğrudan koruyan yöntemlerden değildir.

Dolayısıyla buna karşılık olarak geliştirilebilecek gönüllü faaliyetlerin Türk Cumhuriyetler için alternatif bir yöntem olup olamayacağı konusunda bu çalışma yol gösterebilir. Edilen sonuçlara göre;

Karbondioksit salınımı ile ISO 14001 belgesi ile pozitif ve anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuç söz konusu 7 ülke için yapılan analizde belge sayısındaki artışın karbondioksit salınımı

azaltıcı bir etki yapmadığı sonuca ulaşılmıştır. Diğer kontrol değişkenlerde ise literatürle örtüşen sonuçlara ulaşılmıştır. Nüfus artışları sonucunda karbondioksit salınımı artmakta, gayrisafi yurtiçi hasılada büyüme oranlarının artması da karbondioksit salınımı arttırmaktadır. Bu iki kontrol değişkenin sonucu nüfustan dolayı tüketimin artmasına büyüme oranın artışı ise üretimi arttırdığından karbondioksit salınımını arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

Anton, W. R. Q., Deltas, G., & Khanna, M. (2004). Incentives for environmental self-regulation and implications for environmental performance. *Journal of Environmental Economics and Management*, *48*(1), 632-654. https://doi.org/10.1016/j.jeem.2003.06.003

Comoglio, C., & Botta, S. (2012). The use of indicators and the role of environmental management systems for environmental performances improvement: a survey on ISO 14001 certified companies in the automotive sector. *Journal of Cleaner Production*, *20*(1), 92-102. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.08.022

Driscoll, J. C., & Kraay, A. C. (1998). Consistent covariance matrix estimation with spatially dependent panel data. *Review of economics and statistics*, *80*(4), 549–560.

Franchetti, M. (2011). ISO 14001 and solid waste generation rates in US manufacturing organizations: an analysis of relationship. *Journal of Cleaner Production*, *19*(9), 1104-1109. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.01.004

Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis* (5. bs). New Jersey: Prentice Hall.

Gürler, A. Z., Erdal, G., Bal, H. S. G., & Ayyıldız, B. (2017). *Ekolojik Ekonomi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Haugan, P. M., & Drange, H. (1996). Effects of CO2 on the ocean environment. *Energy Conversion and Management*, *37*(6), 1019-1022. https://doi.org/10.1016/0196-8904(95)00292-8

Hausman, J. A. (1978). Specification tests in econometrics. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 1251–1271.

Hertin, J., Berkhout, F., Wagner, M., & Tyteca, D. (2008). Are EMS environmentally effective? The link between environmental management systems and environmental performance in European companies. *Journal of Environmental Planning and Management*, *51*(2), 259-283. https://doi.org/10.1080/09640560701865040

ISO 14001:2015 - Environmental management systems -- Requirements with guidance for use. (t.y.). Geliş tarihi 25 Temmuz 2018, gönderen https://www.iso.org/standard/60857.html

Iwata, K., Arimura, T., & Hibiki, S. (2010). An empirical analysis of determinants of ISO 14001 adoption and its influence on toluene emission reduction (in Japanese). *Nihon Keizai Kenkyuu*, *62*, 16-38.

Jiang, R. J., & Bansal, P. (2003). Seeing the Need for ISO 14001. *Journal of Management Studies*, *40*(4), 1047-1067. https://doi.org/10.1111/1467-6486.00370

Kaya, Y. (2012). *Uluslararası Çevre Anlaşmalarına Uyum Sorunu*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Lam, P. T. I., Chan, E. H. W., Chau, C. K., Poon, C. S., & Chun, K. P. (2011). Environmental management system vs green specifications: How do they complement each other in the construction industry? *Journal of Environmental Management*, *92*(3), 788-795. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2010.10.030

Lau, J. A., Shaw, R. G., Reich, P. B., & Tiffin, P. (t.y.). Species interactions in a changing environment: elevated CO2 alters the ecological and potential evolutionary consequences of competition, 22.

Melnyk, S. A., Sroufe, R. P., & Calantone, R. L. (2002). Assessing the effectiveness of US voluntary environmental programmes: An empirical study. *International Journal of Production Research*, *40*(8), 1853-1878. https://doi.org/10.1080/00207540110118398

Nishitani, K., Kaneko, S., Fujii, H., & Komatsu, S. (2012). Are firms' voluntary environmental management activities beneficial for the environment and business? An empirical study focusing on Japanese manufacturing firms. *Journal of Environmental Management*, *105*, 121-130. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2012.03.054

Potoski, M., & Prakash, A. (2005). Green Clubs and Voluntary Governance: ISO 14001 and Firms' Regulatory Compliance. *American Journal of Political Science*, *49*(2), 235-248. https://doi.org/10.1111/j.0092-5853.2005.00120.x

Qi, G., Zeng, S., Li, X., & Tam, C. (2011). Role of Internalization Process in Defining the Relationship between ISO 14001 Certification and Corporate Environmental Performance. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, *19*(3), 129-140. https://doi.org/10.1002/csr.258

Russo, M. V. (2009). Explaining the impact of ISO 14001 on emission performance: a dynamic capabilities perspective on process and learning. *Business Strategy and the Environment*, *18*(5), 307-319. https://doi.org/10.1002/bse.587

The ISO Survey. (2018). Geliş tarihi gönderen https://isotc.iso.org/livelink/livelink?func=ll&objId=18808772&objAction=browse&viewType=1

Vlachou, A., Vassos, S., & Andrikopoulos, A. (1996). Energy and environment: Reducing CO2 emissions from the electric power industry. *Journal of Policy Modeling*, *18*(4), 343-376. https://doi.org/10.1016/0161-8938(95)00065-8

Zobel, T. (2013). ISO 14001 certification in manufacturing firms: a tool for those in need or an indication of greenness? *Journal of Cleaner Production*, *43*, 37-44. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.12.014

TÜRK SİNEMASINDA TARİHİN SUNUMU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Filiz ERDEMİR GÖZE
Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi
Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

ÖZET

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de sinema ile tarih arasındaki ilişki ilgi çekmeye devam etmekte ve çeşitli açılardan tartışılmaktadır. Tarihi öğretmede, sinema filmlerinin kullanılıp kullanılamayacağı ya da sinema filmleri aracılığıyla yansıtılan tarihin ne kadar gerçekliğe yaklaşabileceği tartışma konularından sadece birkaçıdır. Sinemada tarihin temsili konusuyla yoğun olarak ilgilenilmesinin altında, sinemanın kitleleri etkileme gücü yatmaktadır. Ayrıca tarihi filmlerin, tarih bilincinin ve siyasi bilincin oluşumunda önemli etkisinin olması sinema – tarih ilişkisine olan ilgiyi artırmıştır. Nitekim yapılan çeşitli araştırmalar, tarih öğretiminde ve öğreniminde sinemanın etkin bir biçimde kullanıldığını göstermektedir. Türkiye'de de tarihi filmler, her zaman seyircinin ilgi gösterdiği türlerden birisi olmuştur. Tarihi film denilince akla ilk olarak, Türklerin düşmanlarıyla mücadelesini konu alan ve bireysel kahramanlıkların ön plana çıktığı filmler gelmektedir. Buradan hareketle araştırmada, başlangıcından günümüze dek tarihi filmler vasıtasıyla nasıl bir tarih bilinci oluşturulmaya çalışıldığı, kamuoyuna hangi mesajların verildiği, Türk milletinin ve karşısındaki düşmanların iç - dış gelişmeler ışığında nasıl kurgulandıklarının açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde, Türk tarihinin çeşitli dönemlerini ele alan filmler seçilerek analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, sinemanın tarihle ilişkisinde, siyasetin temel belirleyicilerden biri olduğu ve bu filmlerin kurgusunda, Türkiye'nin iç ya da dış politikasındaki dinamiklerin etkin olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Tarih, Siyaset.

AN EVALUATION OF THE PRESENTATION OF HISTORY ON TURKISH CINEMA

ABSTRACT

As in the past, the relationship between history and cinema continues to attract attention and this relationship is being discussed at many levels. Whether movies could be used in teaching history or how close the history reflected through movies is to the reality are only some of the discussion topics. There is influencing the masses power of cinema underneath the intense interest of cinema in the representation of history. Moreover, the fact that historical movies have an important impact on forming a historical and political awareness increased the interest in the cinema-history relationship. Thus, various researches show that cinema has been used effectively in teaching and learning history. Historical films have been one of the genres that the viewers have always shown interest in Turkey as well. When historical films are mentioned, the films about the fight of Turks with their enemies and the films in which individual heroisms come into prominence are the ones that first come to mind. From this point of view, in this study, it is aimed to reveal what kind of a historical awareness is tried to be created, which messages are sent to the public, how Turkish nation and its enemies are fictionalised in the light of internal-foreign politics developments. In the framework of this aim, various films that address different periods of Turkish history are chosen and analysed. As a result of the analysis, it is concluded that in the relationship of the cinema with history, politics is one of the basic determinants, and Turkey's internal or foreign politics dynamics have been effective in the fictionalising of these films.

Keywords: Turkish Cinema, History, Politics.

GİRİŞ

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de sinema ile tarih arasındaki ilişki çeşitli açılardan sürekli tartışılmakta ve bu tartışmalarda sinemanın tarihi olayları veya kişilikleri kullanma biçimlerine olumlu ya da olumsuz anlamlar atfedilmektedir. Tarihi öğretmede sinema filmlerinin kullanılıp kullanılamayacağı ya da sinema filmleri aracılığıyla yansıtılan tarihin ne kadar gerçekliğe yaklaşabileceği tartışma konularından sadece birkaçıdır. Bu tartışmaların dönem dönem yoğunlaşmasının altında sinemanın tarihi, popüler bir malzeme olarak ele alıp tür filmi mantığı içinde ticari amaçlarla kullanması yatmaktadır. Bu konudaki tartışmalara katılarak görüş bildirenler, filmlerin tarihi konuları ele alırken resmi tarihe ne oranda sadık kaldığı ve tarihi gerçekliğe ne kadar uyulduğu soruları üzerinde durmaktadırlar.

Tarihin ve filmin bir alan olarak doğuşu, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında Avrupalı ve Amerikalı tarihçilerin çeşitli üniversitelerde katıldığı konferanslara dayandırılabilir. Bu toplantılarda özellikle tarihi belgeselin üretilmesi, alımı ve değeri, aktüel filmin tarihsel bir kaynak olarak nasıl değerlendirileceği ve filmlerin sınıflarda eğitim amaçlı kullanımı olmak üzere üç konu üzerinde yoğunlaşılmıştır. Böylece 1960'lardan itibaren yüksek kültür ile popüler kültür arasında yükselen duvarın yıkılmasıyla birlikte sinema ilgi çekmeye, değerlendirilmeye başlanmış ve geçmişin sinematik sunumlarına bilimsel olarak odaklanmak mümkün hale gelmiştir (Rosenstone ve Parvulescu, 2013: 2). Sinema – tarih ilişkisine odaklanılan araştırmalarda, birbirinden çok farklı değerlendirmeler dikkati çekmektedir. Sinemanın neden tarihe başvurduğu, tarihçilerin bu konudaki görüşleri, sinemanın tarih eğitiminde kullanımı ve tarih bilincini oluşturmaktaki rolü ele alınan konulardan sadece birkaçıdır.

20. yüzyılda tarihin yeniden sunumu üzerine yürütülen tartışmalarda, özellikle tarihselleştirmenin şekillerinin, bilgi ve iktidar ile olan ilişkilerinin incelenmesi açısından Nietzsche'nin çalışmaları son derece etkili olmuştur. Nietzsche, bu çalışmalarında geçmişi hatırlamanın gerekliliğini savunmuş ancak geçmişe aşırı bağlanmayı da eleştirerek tarihin inşa edilmesinde "Anıtsal", "Antikacı" ve "Eleştirel" olmak üzere 3 baskın şeklin olduğunu ifade etmiştir. Buna göre sinemada gösterilen anıtsal tarihin belirleyici özelliği, tarihin görünümünde geçmişin büyüklüğü ile günümüzün çöküşü arasında sık sık ima edilen bir karşıtlığın bulunmasıdır. Antikacı tarih tipindeki tarihsellik, atasal malların korunmasına ve saygı duyulmasına olumlu katkılar yükler. Geçmişe dönük tasvirinde, geçmişin ufak ya da önemsiz ayrıntılarına odaklanır ve muhtemelen anıtsal tarihten daha nesnel olduğunu iddia eder. Son olarak eleştirel tarih anlayışı ise geçmişin bir bölümünü parçalayıp çözmeye çalışır. Ancak tarihin bu formu da aşırı olabilir (Landy, 2001: 2-3).

Ferro, Sorlin ve Rosenstone da tarihin sinemadaki temsillerini inceleyen önemli araştırmacılar olarak öne çıkmışlardır. Ferro'ya göre (1988), sinema ve tarih arasındaki kesişim noktaları çoktur ve günümüzde sinema, tarihin anlatımı için yeni bir biçim oluşturmaktadır. Film, tarihi yazılı arşivlerden bir ölçüde kurtararak gayrı resmi bir karşı tarihin oluşturulmasına hizmet etmektedir. Böylece film, resmi tarihin karşısında etkin bir denge rolü oynayarak bir bilinçlenme faaliyetine yardımcı olmakta ve bu yönüyle de tarihin bir edimcisi haline gelmektedir.

Sorlin (2001: 38), tarihsel filmlerin tümünün kurgusal olduğunu, bundan dolayı kayıtlara dayansa bile, gösterdikleri şeyin büyük kısmını hayali bir şekilde yeniden inşa ettiklerini ifade eder. Bu yüzden Sorlin'e göre çoğu tarihi film, gerçek olayları ve hayali bireysel bölümleri birleştirir. Kurgu ve tarih sürekli birbirine tepki verir ve ilki göz ardı edilirse ikincisini incelemek imkânsız hale gelir. Carrier'a göre de geçmiş, sinemanın kendi alanı içindedir ve sinema geçmişi yeniden ortaya çıkararak insanların giysilerinden, jestlerinden, dillerine kadar her şeyi yeniden yaratır (Makal, 2014: 15).

Tarihsel filmleri drama, deneysel ve belgesel olmak üzere 3 kategoriye ayıran Rosenstone (2001: 52-53), en yaygın kullanılan formun drama olduğunu ve tarihsel film denildiğinde de ilk akla gelenin muhtemelen tarihsel drama olacağını ifade eder. Rosenstone'a göre tarihçiler, belgesel türe drama türünden daha çok inanırlar. Çünkü belgesel sinema, yazılı tarihe diğerlerinden daha yakındır. Rosenstone için tarih filmlerini geçmiş tartışmalarında yok saymak, geçmiş olayları anlamak için önemli bir faktörü devre dışı bırakmaktır. Bu yüzden kurmaca da olsa "tarih yapımının" geçerli bir yolu olarak konulu/dramatik filmi savunur, bilinçli olarak tarihi anlatan filmlerin tarih yaptığını vurgular ve sinemaya katı yaklaşan tarihçileri eleştirir (Genç, 2010: 73).

Tarihsel filmlerin "gerçek" olayları temsil ettiği, kurmaca dramatik filmlerden daha farklı beklentilerle okunduğu ve izleyicilerin filmdeki anlatılara kendilerini daha fazla açmaya yatkın oldukları da dile getirilen görüşlerden biridir. Tarihsel filmleri değerlendirirken çeşitli açılardan olumlu taraflarını ortaya koyan Landsberg (2013: 12,27), geçmişe karşı yükümlülük veya sorumluluklarını ciddiye alan tarihi filmlerin, betimlenen olayların gerçekliğe sadakatini büyük oranda sürdürdükleri ve bu yüzden kolay kolay propagandaya indirgenemeyeceklerini söylemektedir.

Sinemanın, geçmişi şimdiki zaman gibi gösterme ve yüzeyler ile mekânlar aracılığıyla mazide kalan bir çağın ruhunu hissettirme potansiyelini yeterince açık gören Burke (2003: 173-176), sinemanın tarihsel bir kaynak olarak taşıdığı potansiyel üzerine odaklanmıştır. Ona göre her şartta sinemacıların olaylara kendilerine göre bir yaklaşımları vardır ama sinemanın tanıklığını da unutmamak gerekir.

Bu değerlendirmelerden sonra sinemanın, tarihte hazır bulunan ve kendi yapısına da uyan birtakım hazır materyaller için tarihe başvurduğu söylenebilir. Nitekim tarihi olaylar, kahramanlar, ele alınan dönemin kostümleri, dekorları tarihi filmler için zengin ve hazır bir altyapı ve görsel bir malzeme ile gişe garantisi sağlamaktadır. Ayrıca sinema açısından tarih, hedef kitlenin yönlendirilmesinde ve güncel birtakım mesajların verilmesinde de önemli bir kaynaktır. Örneğin Soğuk Savaş döneminde, 1950-1959 yılları arasında Hollywood'da, tarihle ilgili olan 1200'den fazla film çevrilmiştir ve bu durum sektörde eşi benzeri görülmemiş bir tarihsel ilgi düzeyini göstermektedir (Eldridge, 2006: 1).

Bu bilgilerden hareketle Türk sinemasının tarihe yaklaşımı ele alındığında benzer sonuçlarla karşılaşılmaktadır. Türkiye'de de tarihi filmler, her zaman seyircinin ilgi gösterdiği türlerden birisi olmuştur. Tarihi film denilince akla ilk olarak, Türklerin düşmanlarıyla mücadelesini konu alan ve bireysel kahramanlıkların ön plana çıktığı filmler gelmektedir. Bu araştırmada, başlangıcından günümüze dek tarihi filmler vasıtasıyla nasıl bir tarih bilinci oluşturulmaya çalışıldığı, kamuoyuna hangi mesajların verildiği, Türk milletinin ve karşısındaki düşmanların iç - dış gelişmeler ışığında nasıl kurgulandıklarının açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu amaç çerçevesinde, Türk tarihinin çeşitli dönemlerini ele alan filmler seçilerek analiz edilmiştir. Araştırmada analiz edilen filmler vasıtasıyla nasıl bir tarih bilinci oluşturulmaya çalışıldığı, kamuoyuna hangi mesajların verildiği ve Türk milletinin ve karşısındaki düşmanların iç - dış gelişmeler ışığında nasıl kurgulandıkları ortaya konulmaktadır. Bu bilgiler ışığında çalışmada öncelikle sinema-tarih ilişkisi üzerine yürütülen tartışmalar üzerinde durulacak, sonrasında Türk sinemasının başlangıcından günümüze kadarki gelişim süreci içerisinde tarihi filmlerin analizi belli başlıklar altında gerçekleştirilecektir.

TÜRK SİNEMASI ve TARİH

Türk sinemasının başlangıcından itibaren aile olarak sinemaya giden seyircilerin gözdesi olan iki tür; tarihsel filmlerle salon filmleridir. Bilindiği üzere tarihi film, genel anlamda tarihsel olayları konu alan ve gerçeği doğruya en yakın biçimde aktaran bir tür olarak tanımlanmaktadır. Tarihi

film denilince akla ilk olarak, Türklerin düşmanlarıyla mücadelesini konu alan ve bireysel kahramanlıkların ön plana çıktığı filmler gelmektedir. Tarihi konulu filmlerin yapımında, birbirlerinden çok keskin çizgilerle ayrılmasa da başlıca üç eğilimin varlığından söz edilebilir:

1- Tarihe yaklaşımda tamamıyla fantastik öğelerin öne çıktığı filmler: Bunlar tarihin belli bir kesitini ele alırken kesin bir zamandan, mekândan, olaydan veya kişiden yola çıkmazlar. Belli bir tarihi olayın ve tarihi kişiliğin varlığı söz konusu olsa bile hem kişilerin içinde bulunduğu durumlar hem de ana olay ve kişilerin çevresindeki diğer karakterler ile oluşumlar bütünüyle kurmacadır. Tarihi fon üzerine oturtulan bu filmlerde, ana temalar aşk, macera ve kahramanlık öyküleridir. *Malkoçoğlu, Kara Murat* serileri bu kategoriye örnek olarak gösterilebilir.

2- Tarihi gerçeklerden yola çıkılarak çekilen filmler: Zaman ve mekân içinde geçen olay, durum ve çatışma belirgindir. Yine de gerçek ve kurmaca iç içe geçmiştir. Fakat fantastik konulu filmlerden ayrılan yanı, kurmacanın, tarihi gerçekler üzerine inşa edilmiş olmasıdır. *Vurun Kahpeye, İstanbul'un Fethi* gibi filmler bu kategori altında değerlendirilebilir.

3- Tarihe belli bir savla yaklaşan filmler: Bu filmler tarihin belli bir kesitindeki gerçek olayları, durumları ve çatışmaları yorumlarken tarih üzerine önermeler getiren; yani tarihin seçilen dönemine belli bir savla bakan filmlerdir. Bu yapımlar sınırlı olmakla birlikte ağırlıklı olarak roman uyarlamalarıdır. *Haremde Dört Kadın* filmini bu kategori altında değerlendirebiliriz (Duruel Erkılıç, 2014: 83-84).

Her üç kategoriye de bakıldığında ele alınan tarihi dönem ya da karakter gerçek olsa da, sinemanın özelliklerinden dolayı kurmaca öğesini gözardı etmemek gerekmektedir. Sinema-gerçeklik ya da sinema- kurmaca tartışmaları altında Türk sineması, Türk tarihinin çeşitli dönemlerini yukarıda belirtilen üç eğilim çerçevesinde ele almıştır. Osmanlı öncesi Türk tarihi, Osmanlının çeşitli dönemleri, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yılları bu tür filmlerin başlıca konularını oluşturmuştur.

Türk Sinemasında Kurtuluş Savaşı

Kurtuluş Savaşı gibi bir olayın sinema açısından zengin bir kaynak olduğu yadsınamaz. Nitekim Türk sineması dönem dönem bu önemli olayı perdeye taşımıştır. Kurtuluş mücadelesini ele alan filmlerin konuyu ele alış biçimi, kurgusu, olay örgüsü, karakterleri vs. sıkça tartışılsa da bu tür filmler Türk sinema tarihi açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir konu ve kaynak olarak karşımızda durmaktadır.

Tarihsel olarak bakıldığında Avrupa'da modern, ulusal devletlerin kurulması savaşlar sonucunda gerçekleşmiştir. Bu yüzdendir ki belirli savaşlar ve savaş meydanları ulus-devletlerin simgeleri haline gelmiştir. Türkiye için bu savaş Sakarya Savaşı'dır; daha geniş anlamıyla Milli Mücadele'dir (Altınay ve Bora, 2003:140). Cumhuriyet, askeri ve milli bir ayağa kalkış sayesinde kurulduğu için, o tarihten itibaren resmi tarihi oluşturacak olan kahramanca eylemler hep 1921-1922 savaşıyla doğrudan ilgili olmuştur (Copeaux, 2003: 48-49). Dolayısıyla sinemamızda da bu önemli olay bazı dönemlerde beyazperdeye taşınarak, milli kimlik ve tarih bilincinin oluşturulmasında ya da tarih öğretiminde kullanılmıştır. Genel olarak değerlendirdiğimizde, tarihsel filmlerin Demokrat Parti iktidarıyla ve bu dönemin dış politikasında yaşanan birtakım gelişmelerle birlikte yaygınlık kazandığını söyleyebiliriz. Bu noktada sinema-tarih ilişkisine döndüğümüzde, Türk sinemasında Kurtuluş Savaşı'nı ana öykü ya da yan öykü olarak ele alan filmler, geçmişten günümüze şöyle bir seyir izlemiştir:

1923 – 1960 yılları arası dönemde Kurtuluş Savaşı'nı ele alan başlıca filmler olarak; *Ateşten Gömlek* (1923, Muhsin Ertuğrul), *Ankara Postası* (1928, Muhsin Ertuğrul), *Bir Millet Uyanıyor* (1932, Muhsin Ertuğrul), *İstiklal Madalyası* (1948, Ferdi Tayfur), *Vurun Kahpeye* (1949, Lütfi Ö. Akad), *Ateşten Gömlek* (1950, Vedat Örfi Bengü), *Yüzbaşı Tahsin* (1951, Orhon M. Arıburnu), *Kendini Kurtara Şehir/Şanlı Maraş* (1951, Faruk Kenç), *Allahaısmarladık* (1951, Sami Ayanoğlu),

Vatan İçin (1951, Aydın G. Arakon), *Ege Kahramanları* (1951, Nuri Akıncı), *Hürriyet İçin Şahlanan Belde* (1952, Mümtaz Ener – Nuri Önal), *Destan Destan İçinde* (1952, Seyfi Havaeri), *Meçhul Kahramanlar* (1958, Agâh Hün), *İstiklal Uğrunda* (1958, Rahmi Kafadar), *O'nun Süvarisi* (1959, Nusret Eraslan), *Bu Vatanın Çocukları* (1959, Atıf Yılmaz), *Kalpaklılar* (1959, Nejat Saydam), *Düşman Yolları Kesti* (1959, Osman F. Seden) karşımıza çıkmaktadır (Özön, 1995: 165-166).

Film yapım tarihlerine ilk bakıldığında Kurtuluş Savaşı filmlerinin belirli yıllarda yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. *Ateşten Gömlek* filminin ilk çevriminden ikinci çevrimine dek geçen 27 yıllık süre zarfında 6 film çevrilmesine karşılık, 1951 – 52'de 8, 1958-59'da 5 film çevrilmiştir. Baştaki bu film azlığı ile sondaki film yoğunluğu sebepsiz değildir. Henüz barış imzalanmadan, Kurtuluş Savaşı'nın bütün coşkunluğu sürerken çevrilen *Ateşten Gömlek* (1923) bir yana bırakılırsa, 1923'ten 1950'ye dek uzanan dönem içinde Kurtuluş Savaşı'nın beyazperdede çok az yer alması, yeni kurulan cumhuriyetin Yunanistan ile dost geçinme politikasıyla bire bir bağlantılı olarak görülmektedir. Lozan Barışı'ndan sonra Yunanistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi ve dostluğun tesisi için çeşitli çalışmalar yapılmış, 1930'da Ankara Antlaşması, 1934'te ilk Balkan Paktı imzalanmıştır. Dolayısıyla geniş halk kitlelerini etki altında bırakacak olan beyazperdede, iki komşu arasındaki bu savaşın gündeme getirilmesi istenmemiş (Özön, 1995: 166) ve bu nedenle Türk-Yunan ilişkileri için "mükemmel" nitelendirmesinin (Copeaux, 2003: 49) yapıldığı 1930-1955 yılları arasında Kurtuluş Savaşı filmleri sayıca az olduğu gibi, çekilen bu az sayıdaki filmde de Türkiye ile Yunanistan arasında geçen savaşın ancak belirli yönleri ortaya konabilmiştir. Bu dostluk ilişkisine zarar vermemek adına, filmlerde birtakım gerçekler üstü kapalı bir biçimde yer almıştır.

Türk sineması Cumhuriyetin ilanına *Ateşten Gömlek* (1923, Muhsin Ertuğrul) filmi ile girmiştir. 29 Ekimden altı ay kadar önce, TBMM'nin kuruluşunun tam üçüncü yıldönümünde, henüz işgal altında bulunan İstanbul'da *Ateşten Gömlek*'in ilk gösterimi yapılmıştır. Halide Edip Adıvar'ın Kurtuluş Savaşı sürerken bu savaşı konu alan romanından Muhsin Ertuğrul'un perdeye aktardığı film, ulusal duyguların doruk noktasına ulaştığı bir anda izleyicinin karşısına çıkmıştır (Özön, 1995: 241). Ertuğrul'un Kemal film adına çevirdiği filmler arasında en önemlisi olarak görülen bu film, savaştan ve düşman boyunduruğu altından zaferle çıkmanın coşkusuyla gösterime girdiği her bölgede gişe rekorları kırmıştır.

1932 yılı yapımı *Bir Millet Uyanıyor*[1], Ertuğrul'un Kurtuluş Savaşı merkezli bir diğer filmidir. Kurtuluş Savaşı destanının henüz sinemada verilmediğine inanan Ertuğrul, Nizamettin Nazif'in hazırladığı bir sinopsisten yola çıkarak bu filmi çekmiştir (Onaran, 1994: 29). Atatürk'ün Nutuk'unun ilk sayfalarındaki birçok olay ve kişiyi ele alan *Bir Millet Uyanıyor*'un üç ayrı koldan gelişen bir yapısı vardır. Aynı zamanda bu film, kendisinden sonra çekilen Kurtuluş Savaşı odaklı çok sayıda filme kaynaklık etmiştir ve bu filmde yer alan çok sayıda öğe tekrar edilmiştir (Özön, 2010: 105). Filmin bir diğer özelliği de Atatürk'ün Çankaya Köşkü'nde kamera karşısına geçip Nutuk'u kendi sesiyle okumasıdır. Bu tarihsel sahne sonradan filme eklenmiştir (Özgüç, 1993: 90).

Filmin konusunu ve verdiği mesajları özetleyecek olursak; öncelikle bu filmde milli mücadele tarafında olanlar ile olmayanların hikâyesi anlatılmaktadır. Kurtuluş Savaşı'nın merkezine bir Türk – Yunan çatışmasından çok, hilafetçiler ile ulusal güçler arasındaki çatışma konulmuştur. Filmin başkahramanı Yüzbaşı Davut ve milli mücadeleyi destekleyenler, kendi milletinden kişilerce kurşuna dizilecekken Yüzbaşı Davut "Yaşasın İstiklal" diye bağırır. Bunun üzerine ateş emri verilmesine rağmen, askerler ateş etmekten vazgeçerler. Bu sahne sonrasında dış ses "Çarığını ayağına geçiren herkes, Ankara'dan yapılan mukaddes davete koşmak için

[1] Yönetmen: Muhsin Ertuğrul. Yapım yılı: 1932. Oyuncular: Ercüment Behzat Lav (Yüzbaşı Davut), Emel Rıza (Öğretmen Nesrin).

hazırlanıyordu" der. Film her ne kadar kurmaca bir anlatı gibi dursa da kullanılan malzeme ve olayların aktarım biçimi nedeniyle filmde belgesel yapının ağır bastığını söyleyebiliriz. Burada filme belgesel havası katan özellik, hem arşiv görüntülerine uzunca yer verilmesi hem de dış sesin filme sıklıkla dahil edilmesidir. Filmin büyük bir bölümü bu tür sahnelerden oluşmaktadır ve çoğunlukla dış ses uzunca bir şekilde arşiv görüntüleri eşliğinde Türk milletini ve Kurtuluş Savaşını öven bir metni okumaktadır.

Filmde Türklüğe, Büyük Kumandan Atatürk'e, vatan toprağının kutsallığına, düşmanın korkaklığına ve Türk askerinin cesaretine vurgu yapılmaktadır. Böylece İstanbul'u asıl sahiplerine bırakarak kaçan düşmanlara da bir daha bu topraklara göz dikmemeleri konusunda gözdağı verilmektedir. Bu filmde Kurtuluş Savaşı'nı konu edinen filmlerin çoğunda görebildiğimiz bir sahne de dalgalanan Türk bayrağının üstüne Mustafa Kemal Atatürk'ün resminin gelmesi ve bayrağın üzerinde kalmasıdır. Filmer (1984: 112-114), anılarında İzmir'de sinema işletmeciliği yaptığı dönemde Refet Paşa'nın İstanbul'a giriş filmini gösterdiği zaman, halkın daha filmin ilk sahnesinde ay yıldızlı bayrağı görünce çılgın bir tezahürata başladığı söyler. "O yıllarda Türk bayrağının böyle semalarda dalgalanması büyük bir gurur ve heyecan kaynağıydı" der. Dolayısıyla bu gururun ve heyecanın tekrar tekrar yaşanması için bu filmde ve diğer filmlerde bu sahne sıklıkla tekrarlanmaktadır. Filmin finalinde hem Türk ordusu büyük başarı kazanmış ve ülke kurtulmuş hem de âşıklar birbirine kavuşmuştur. M. Kemal Atatürk'ün resmigeçit törenlerindeki görüntüleri üzerine dış ses "Yurtta sulh cihanda sulh. İşte Türk milletinin yeni parolası. Bu gaye için hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan bir milletin evladıyız biz. Her şeyden evvel hürriyet" demektedir. Burada da Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikada takip edeceği barışçı yol vurgulanarak, Türk milletinin hürriyet için her şeyi göze alabileceğinin altı çizilmektedir. Böylece iç kamuoyuna henüz yakın bir geçmişte gerçekleşen bu önemli olay tekrar hatırlatılırken, diğer ülkelere yeni Türk dış politikası üzerinden mesaj verilmektedir. Filmde verilen mesajlardan yola çıkarak *Bir Millet Uyanıyor*'la; yeni zafer kazanmış ve yokluk içinde olan bir milletin tarihiyle gurur duyması ve heyecanlarının ayakta tutulmaya çalışıldığı, bunların yanı sıra mukaddes topraklara düşmanca ayak basmayı düşünenlere ise gözdağı verme amacının taşındığı söylenebilir.

1932'den sonra 16 yıl boyunca Kurtuluş Savaşı eksenli bir film çekilmemiştir. Bu yıllardan sonra ilk olarak 1948 yılında Ferdi Tayfur'un çektiği *İstiklal Madalyası* filmi, sonrasında da Lütfi Akad'ın 1949 yılında çektiği *Vurun Kahpeye* filmi karşımıza çıkmaktadır. Ferdi Tayfur, *İstiklal Madalyası* (1948) ile 1932'deki *Bir Millet Uyanıyor* filminden sonra ilk defa beyazperdede Kurtuluş Savaşı temasının yeniden yer almasını sağlamıştır. 1950'ler öncesi Türk sinemasının en başarılı Kurtuluş Savaşı filmi olarak kabul edilen *Vurun Kahpe*'ye filminde yine Türk –Yunan çatışması değil, daha çok düşmanla işbirliği yapan din adamları ele alınmıştır. Buna göre, 1923'te İlk *Ateşten Gömlek*'ten 1950'deki ikinci *Ateşten Gömlek*'e dek sürüp gelen ilk dönem sırasında, daha önce de ifade edildiği üzere Kurtuluş Savaşı, yeni Türkiye'nin dış politikasını Türk-Yunan dostluğu üzerine kurmak istediğinden dolayı ele alınamamıştır. Ele alındığı vakit de konunun daha çok iç düşmanlarla (padişahçılar, halifeciler, işbirlikçiler, gericiler) ilgili yönleri işlenmiştir. Örneğin *Bir Millet Uyanıyor*'da da vurgulandığı üzere belirgin bir dış düşman ya da düşmanlar yerine, yabancılarla işbirliği içinde olan paragöz din adamı gösterilmektedir.

Bu birkaç örnek dışında tarihsel filmler furyası asıl 1950'lerde başlamıştır. 1951-52 arasında Kurtuluş Savaşı filmlerinin birdenbire artması, Kıbrıs sorununun yavaş yavaş ortaya çıkmasıyla alakalı olmakla birlikte, başka nedenler de söz konusudur. Bu nedenlerin başında 1950'deki iktidar değişikliği, bu değişikliği izleyen yıllardaki rahatlama, birçok alanda olduğu gibi sansürde de yeni düzenin henüz ne olduğunun iyice bilinmemesi gelmektedir. Daha önemli bir neden, Türkiye'nin 1950 Eylülünde Kore'ye asker göndermesidir. Sayıca az da olsa bir bölük askerin

binlerce kilometre ötedeki bir ülkeye savaş için gönderilmeleri, bu savaşta yaşanan kayıplar ve kahramanlıklar, sinemada ister istemez bir "savaş filmi" eğilimine yol açmıştır (Özön, 1995: 168). Söz konusu dönemde Kurtuluş Savaşı filmlerinin moda olması üzerine Çetin Karamanbey, Refik Halit Karay'ın romanından *Çete* (1950), Turgut Demirağ *Fato, Ya İstiklal Ya Ölüm* (1951), Aydın Arakon *Vatan İçin* (1951), Orhon M. Arıburnu, *Yüzbaşı Tahsin* (1951) ve *Sürgün* (1952) filmlerini çekmişlerdir (Özön, 2010: 168). 1959 yılına gelindiğinde ise Kurtuluş Savaşını konu edinen *Kalpaklılar* (1959, Nejat Saydam) ve *Düşman Yolları Kesti* (1959, Osman F. Seden) filmleri gösterime girmiştir.

Dönem dönem çeşitli etkenlerle bu tür filmler çekilirken, sıklıkla bu filmlere ara verildiği zamanlar da olmuştur. Son dönem Türk sinemasında ise Kurtuluş Savaşı filmlerinin tekrar çevrilmeye başlandığını söylemek mümkündür. Cumhuriyetin 75. yıldönümü sebebiyle TRT tarafından yaptırılan *Cumhuriyet* (1998, Ziya Öztan) filmi ve daha önce televizyon dizisi olarak çekilen *Kurtuluş* (1994, Ziya Öztan), devlet-ordu-sinema işbirliğinin Türkiye'deki en çarpıcı örneklerindendir. Çekimler boyunca askeri teçhizatını ve binlerce askerini seferber eden Türk Silahlı Kuvvetleri'nin verdiği destek öylesine büyüktür ki, bu çapta bir tarihi filmin Türk sinemasında ordunun desteği olmaksızın çekilmesinin neredeyse imkânı yoktur. Mustafa Kemal önderliğindeki Türk ordusunu anlatan bu yapımlar okullardan, askeriyeye "görüntülü tarih dersi" olarak müfredatın bir parçası olmuşlardır (Maktav, 2013: 29). 2000'li yıllara geldiğimizde ise Mustafa Şevki Doğan'ın *Son Osmanlı Yandım Ali*'si (2007), Murat Saraçoğlu ve Özhan Eren'in *120*'si (2008), Zülfü Livaneli'nin *Veda*'sı (2010) gibi Cumhuriyet'in kuruluş dönemini ve Milli Mücadele'yi ana veya yan hikâye içinde anlatan tarihsel filmler gösterime girmiştir.

Netice itibariyle, Kurtuluş Savaşı filmlerinde genellikle aynı çizginin takip edildiğini net bir biçimde söyleyebiliriz. Türk ulusal kimliğinin inşasında öne çıkan etkenleri içinde barındıran Kurtuluş Savaşı hakkındaki filmler, belirli kavramlar, simgeler vasıtasıyla kolektif belleğin yeniden oluşumuna da hizmet etmektedirler. Son dönem filmleri örneğinde baktığımızda, bu tür filmlerin tarih dersi işlevi gördüğüne tanık olmaktayız.

Türk Sinemasının Osmanlı Dönemine Bakışı

1950'li yıllarda Demokrat Parti'nin iktidarı ve Kore Savaşı, Türk tarihine olan ilgiyi artırmış ve üst üste tarihi kişilikleri veya olayları konu alan filmler çekilmeye başlanmıştır. Milli duyguların ön plana çıkarıldığı bu tarihsel filmlerde, sadece Kurtuluş Savaşı değil Osmanlının çeşitli dönemleri ve kişilikleri ele alınmış, çeşitli kahramanlık öyküleri Türk sinema seyircisine sunulmuştur. Ancak bazı dönemlerde Osmanlı ile ilgili filmlerin yapılmadığına ya da bu konuda bir tereddüt yaşandığına tanık oluyoruz. Kafadar (Gürata, 2009:116), bunun nedenlerini Türk sinemacılarının bu döneme nasıl yaklaşacaklarını kestirememeleri, ticari kaygılar güden ve halk sanatı olmaya çalışan bir sinema için bu alanın riskli görülmesi şeklinde sıralamaktadır.

Dönem dönem riskli görülen bu konudaki çalışmalar, 1950'lerin başında bir furya şekline dönüşerek üç yıl kadar sürmüştür. Böylece tarihsel filmler dönemi, Türk tarihinin en büyük başarılarından biri olan İstanbul'un fethinin ilk defa beyazperdeye taşınması ile başlamıştır. Aydın G. Arakon'un yönetmenliğini yaptığı 1951 yapımı *İstanbul'un Fethi*[2], önemli sayılacak bir sermaye ile çekilmiştir. Nitekim Türk sinema tarihinin ilk en yüksek bütçeli filmlerinden biri de olan *İstanbul'un Fethi* için normal bir filmin maliyetinin 25-30 bin lira arasında değiştiği dönemde 95 bin lira harcanmıştır. Filmin iş bakımından başarısı hem Arakon için hem de Atlas Film için bir dönüm noktası olmuş ve tarihsel filmler çığırının birdenbire hızlanmasına yol açmıştır. 1953 yılının 500. Fetih yılı olması sebebiyle Türk Silahlı Kuvvetleri ve devlet de filme katkı sağlamışlardır. Bu desteği vurgulamak amacıyla filmin başında "Bu filmde mevzunun

[2] Yönetmen: Aydın Arakon. Yapım yılı: 1951. Oyuncular: Sami Ayanoğlu (Fatih Sultan Mehmet), Turan Seyfioğlu (Ulubatlı Hasan), Filiz Tekin (Fatma).

gerçeğe uygun olabilmesi için harp sahnelerini hayatlarını tehlikeye atarak meydana getiren şanlı ordumuzun değerli komutan ve erlerimize, büyük yardımlarını esirgemeyen ilim adamlarımız ve idarecilerimize teşekkürü borç biliriz" yazısı görülmektedir. Türk ordusu ve devlet tarihsel filmlerden desteklerini esirgememektedir. Böylece milli kahramanlıkların anlatıldığı bu filmlerde gerçek aktörlerin yer alması, filmin kurmaca yapısının seyirci belleğinde gerçeklik algısına dönüşmesine yardım etmektedir.

Film, İstanbul'un fethine giden süreçte yapılan zorlu çalışmaları anlatmaktadır. Bunun yanı sıra filmin merkezinde kahramanlık, aşk, casusluk, ihanet gibi klasik öğeler bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet, en yakınındaki isim olan lalasının ihanetine rağmen İstanbul'u güvendiği adamlarının yanı sıra ordusuyla fethedecektir. Filmin bazı sahnelerinde düşman olan Bizanslılar kadın düşkünü, işkenceci, ahlâksız vs. gibi kötü özelliklerle gösterilseler de hepsi kötü olarak sunulmamaktadır. Örneğin filmin bazı sahnelerinde padişahın en yakın adamları olan Hızır, Mustafa ve Hasan'a bir papaz yardım etmektedir, Bizanslı karı koca onları işkence görmelerine rağmen kollamaktadırlar. Ayrıca Bizans komutanı da cesur ve dürüst bir komutan olarak gösterilmektedir.

Filmin genelinde Türk'ün dürüstlüğü, korkusuzluğu, imkânsızlıklarla savaşmada ne kadar başarılı olduğu vurgulanırken, kimseye inancından dolayı zarar verilmeyeceği, amacın ahlâk ve adaletin olmadığı Bizans'a taze bir ruh ve şaşmaz bir adalet getirmek olduğu vs. gibi mesajlar Fatih Sultan Mehmet'in ağzından verilmektedir. Tehlikelerle dolu uğraşların sonucunda İstanbul fethedilmiş, Hızır Bizanslıların kaçırdığı Fatma'sına kavuşmuştur. Böylece Bizanslıların elindeki emanetler gerçek sahiplerine geri dönmüştür. Türk askeri Bizanslıların alkışları özellikle de Bizanslı kadınların sevinç gösterileri eşliğinde yürümektedir. Çünkü İstanbul gibi onlar da Bizanslıların elinden kurtarılmışlardır. Filmin final sahnesinde Fatih Sultan Mehmet'in tarih kitaplarından bildiğimiz meşhur portresi belirir ve bu sırada dış ses "Bir çağı kapadın bir çağı açtın. Milletine yıkılmaz bir ülke kazandırdın. Sana Fatih diyecekler. Fatih evlatların sana layık olsun" der ve film bu mesajla biter.

1950'lerle birlikte yerlerini sinemacı kuşağa bırakacak olan tiyatrocular dönemi yönetmenleri için 1951 yılı ticari anlamda başarılarla dolu bir yıl olmuştur. Çünkü *İstanbul'un Fethi*'nin yoğun ilgi görmesi, sonrasında tarihsel filmler furyasını başlatmış ve böylece dönemin yönetmenleri bu alanda ilgi çeken filmler yapabilmişlerdir. Mesela *Vatan ve Namık Kemal* (1951, Talat Artemel, Sami Ayanoğlu ve Cahide Sonku), *Barbaros Hayrettin Paşa* (1951, Baha Gelenbevi), *Üçüncü Selim'in Gözdesi* (*Mihriban ile Sadullah Ağa*) ve *Lale Devri* (1951, Vedat Ar), *Cem Sultan* (1951, Münir Hayrettin Egeli) bu filmlerin başında gelmektedir (Özön, 2010: 157).

Türk sinemasında Osmanlı tarihinin belki de en tartışmalı padişahlarından biri olan Abdülhamit veya dönemi hakkında filmler de çekilmiştir. Örneğin 1950 yılı yapımı *Allah Kerim* (1950, Semih Evin), 1965 yılı yapımı *Haremde Dört Kadın* (1965, Halit Refiğ) filmleri Abdülhamit döneminde geçmektedir. Son dönemde de hem II. Abdülhamit'i hem de dönemini ele alan filmler çekilmiştir. *Abdülhamit Düşerken* (2002, Ziya Öztan) ve *Sultanın Sırrı* (2010, Hakan Şahin) bu filmler arasındadır. Bunların dışında yine İstanbul'un fethinin ele alındığı *Fetih 1453* (2012, Fatih Aksoy) filmi de 2012 yılında seyirciyle buluşmuştur.

Özetleyecek olursak, bu filmlerin genelinde yapılan Türklük, kahramanlık ve hürriyet vurgusunun önemli olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Kurtuluş Savaşı filmlerinde olduğu gibi bu başlık altında ele aldığımız filmlerde de Türklerin cesareti ve kahramanlıkları anlatılmaktadır. Ancak bazı padişahlar ve dönemleri hakkında fikir birliğinin, bazı padişahlar ve dönemleri hakkında ise zıt fikirlerin bulunması Türk sinemasını da etkilemiştir. Bu nedenle Türk sinemasında Osmanlı dönemini ele alan filmler bazı dönemlerde ya çekilmemiş ya da bu konuda bir tereddüt yaşanmıştır. Türk yönetmenlerin Osmanlı dönemini ve padişahlarını ele alırken

yaşadıkları tereddüdün nedeni olarak dönemin siyasi koşulları gösterilmektedir. Örneğin Fatih Sultan Mehmet gibi bir padişahı ve dönemini ele almakta herhangi bir sıkıntı yokken, özellikle Abdülhamit dönemini ele alan filmlerde yönetmen nasıl bir Abdülhamit imgesinden hareket edeceğini düşünmek zorunda kalmıştır.

Türk Sinemasının Yenilmez Tarihi Kahramanları

Sinemamızda tarihi filmler içinde değerlendirdiğimiz bir başka furyayı da Tarkan, Malkoçoğlu, Karaoğlan, Kara Murat, Battal Gazi gibi isimlerle seri halde çekilen filmler oluşturmaktadır. Özellikle 1960'lı yılların sonu ile 1970'li yıllar boyunca tarihi çizgi romanlardan uyarlanma ve konusu ortaçağ diyebileceğimiz bir dönemde geçen çok sayıda film çekilmiştir. Çünkü söz konusu dönem "Türk ulusal bilincinin, Türk tarih bilincinin çok önemsediği ve gururlandığı bir dönemi" (Gürata, 2009: 114) ifade etmektedir. Bu dönem kahramanlıklarla, destansı ve bizi gururlandıran örneklerle dolu için Türk sinemasında sıklıkla yer bulabilmiştir. Bu nedenle Türk sinema seyircisinin tarihi film denilince de aklına günümüzde televizyon ekranlarında sıkça karşılaştığımız *Malkoçoğlu*, *Kara Murat*, *Battal Gazi*, *Karaoğlan* ve *Tarkan* filmleri gelmektedir. "Tarihsel fanteziler" (Maktav, 2013: 4) olarak nitelendirilen bu tarz filmlerde kahramanların ismi değişse de hep aynı olay örgüsü işlemektedir. Filmler genellikle dış sesin olayları özetlediği bir açılışla başlamakta ve verilmek istenen çarpıcı mesajlar, kahramanların yanı sıra çoğunlukla bu dış ses tarafından dile getirilmektedir.

Aynı çizgide ilerleyen bu filmlerde, özellikle Fatih Sultan Mehmet dönemine bir övgü söz konusudur. *Malkoçoğlu Akıncılar Geliyor*[3] filminde "Denizler ve karalar hakanı, iki cihan padişahı, Fatih Sultan Mehmet Han" ifadesi kullanılmaktadır. Bizanslıların isteği, Fatih Sultan'ın ayaklarına kapanmasıdır. Ancak bu hiçbir zaman mümkün olmayacak ve filmin sonunda cezalarını bulacaklardır. Bu övgüde İstanbul'un fethine, müslümanlığa, Türklerin kahramanlıklarına ve Türklerin Avrupa'ya boyun eğdirmesine özellikle vurgu yapılmaktadır.

Kara Murat Fatih'in Fedaisi[4] filminde de Türk tarihindeki kahramanlıklar tasvir edilerek, Türk milletinin tarihiyle gurur duyması sağlanmaya çalışılmıştır. Nitekim İstanbul'un ebediyete kadar Türklerin elinde kalacağı, "Kahpe Bizans"ın yıkılarak, yeni bir çağın Türkler tarafından açıldığı, hiçbir düşmanın Türkler karşısında duramayacağı ve bir dönem Avrupa'nın da sahibinin Türkler olduğu mesajları hedef kitleye iletilmektedir. Böylece eski güçlü günlere duyulan hayranlık ve özlem bu şekilde giderilmeye çalışılmaktadır. Aynı zamanda, Türkiye'nin dış politikada sorunlar yaşadığı ve özellikle Avrupa ülkeleri tarafında yalnız bırakıldığı bir dönemde Avrupalı devletlere Türklerin kahramanlıkları üzerinden mesajlar verilmektedir.

Bu filmlerdeki Türk kahramanlarının hepsi cesurdur, tek başlarına Bizans ordularını dize getirirler, asla yenilmezler ve ölmezler, Hak yolundan ayrılmaz ve yalan söylemezler. Vatan sevgisi ve namus kavramı Türklerin en hassas noktalarından biridir. Kendilerini adadıkları davanın yanında hayatlarının bir önemi yoktur. Kahramanlar hem ailelerine hem de milletlerine yapılan zulümleri unutmazlar, zamanı gelince mutlaka intikamlarını alırlar. Kara Murat, filmin finalinde ağabeyini öldürten Kazıklı Voyvodayı öldürerek, ona cezasını verir. *Battal Gazi Destanı*'nda[5] Battal Gazi 17 okla öldürülen babasının intikamını, 17 darbeyle düşmanını öldürerek alır. *Malkoçoğlu Akıncılar Geliyor*'da bir keşiş "Türkler kimsede acılarını bırakmazlar.

---

[3] Yönetmen: Süreyya Duru, Remzi Jöntürk. Yapım yılı: 1969. Oyuncular: Cüneyt Arkın (Malkoçoğlu), Esen Püsküllü (Beatris).

[4] Yönetmen: Natuk Baytan. Yapım yılı: 1972. Oyuncular: Cüneyt Arkın (Kara Murat), Hale Soygazi (Angela/Zeynep), Turgut Özatay (Kazıklı Voyvoda).

[5] Yönetmen: Atıf Yılmaz. Yapım yılı: 1971. Oyuncular: Cüneyt Arkın (Hüseyin Gazi/Battal Gazi), Kerim Afşar (Kahpe Leon), Fikret Hakan (Ahmet Turani).

Bazı şeyleri affetmezler" diyerek bunu vurgular. Böylece zeki ve yenilmez olan bu kahramanlar vasıtasıyla milli bir intikam da alınır.

Bir avuç Türk, Bizans ordusunu yener. Çünkü Türk milleti güçlüdür. Dolayısıyla yenilmez ve ölmez Türk imgesini bu filmlerde görürüz. Kahraman, vücuduna onlarca ok saplanmasına ya da defalarca kılıç darbesi almasına rağmen ölmez. Bu kural, ne Kara Murat'ta ne Malkoçoğlu'nda ne de diğer kahramanlarda değişmez. *Malkoçoğlu Akıncılar Geliyor* filminde, Malkoçoğlu'nun peşinde çok sayıda Bizanslı vardır ama o alay ederek hepsine haddini bildirir. Burada tek bir Türk'e karşı, Bizanslıların becerisizlikleri ve aptallıkları vurgulanmaktadır. Nitekim Malkoçoğlu "Bir avuç Türk çok şeye bedeldir" der.

Müslüman Türklerin hepsi olumlu özelliklerle donatılmışlardır. Onlar da tıpkı padişahları ve kahramanları gibi merhametlidirler, cesurdurlar, ahlâklıdırlar ve namusludurlar. Sadece kahramanlar değil, Türk milletinin her üyesi de çocuk, kadın ya da yaşlı farketmez birer kahramandırlar. İşkence altında da olsa yollarından asla dönmezler. Örneğin *Kara Murat Fatih'in Fedaisi* filminde Kara Murat'ın sevgilisi Zeynep, hayatta sevdiği tek erkeğin Kara Murat olduğunu söyleyerek, işkencelere rağmen "Ben bir Türk kızıyım. Ne yapsanız konuşmam" der. Verilen bu mesajlarla hedef kitlenin hem özdeşleşmesi hem de tatmini sağlanmaktadır. Türk olarak doğanlar ne olursa olsun hangi şartlarda yaşarlarsa yaşasınlar Türk kimliğini asla kaybetmezler. Örneğin *Kara Murat Fatih'in Fedaisi*'nde Zeynep'in anne babası Kazıklı voyvoda tarafından öldürülmüş, kendisine de Angela ismi verilmiştir. Ama Zeynep, ismi değişse de hep Türk olarak kalmıştır.

Buna karşılık düşman tarafı yani "Kahpe Bizanslılar" hiçbir zaman dürüstçe savaşmazlar, hep bir oyun ve kahpelik peşindedirler. Hristiyan Bizanslılar katildirler, işkencecidirler, ahlâksızdırlar, kadınlara düşkündürler, korkaktırlar. Ancak istisnai durumlar da söz konusudur. Filmlerde olumlu özelliklerle donatılanlar, Müslümanlığa geçen Hristiyanlardır. Türk kahramanlara gönül veren ve Müslüman olan prensesler de iyi özelliklerle seyirciye sunulur. Çünkü onlar "Kahpe Bizans'ın yiğit güzelleri"dir ve onlar yeri geldiğinde gönül verdikleri Türk kahramanları kurtarmak için çeşitli fedakârlıklar yaparlar.

Bu filmlerde güçlü bir milliyetçi dil kullanılmaktadır. Müslüman Türk milletine övgü söz konusudur. "Bir Türk verdiği sözü yerine getirir", "Türk eşiğine düşen başı kaldırır ve o başın derdini giderir", "Saklanmak, düşmandan kaçmak töremizde yok bizim" gibi sözler filmlerde sıklıkla tekrarlanmaktadır. Bu filmlerde milliyetçiliğin yanı sıra din vurgusu da çok önemlidir. Bizanslıların Hristiyanlığına vurgu yapmak için özellikle gaddar Bizanslıların boyunlarında çok büyük haçlar kullanılmıştır. Müslümanlığı seçen Hristiyanlar vardır ama bu durumun aksine Hristiyan olmamak için işkencelere maruz kalan Müslüman Türkler bulunmaktadır.

Sonuç olarak, Kurtuluş Savaşı filmlerinde Yunanlılardan ya da diğer ülkelerden bahsedilmezken, burada ele aldığımız filmlerden tarih sahnesinden silinmiş olan Bizans İmparatorluğuna ve dönemin Avrupa devletlerine en ağır eleştiriler yöneltilebilmektedir. Neticede dünya kamuoyunda Türklere haksızlık yapanlara hadleri bu filmlerde verilen mesajlar vasıtasıyla bildirilmektedir.

SONUÇ

Sinema – tarih ilişkisi ele alındığında, bu iki alan arasındaki bağın şekillenmesinde çok sayıda faktörün etkin olduğu görülmektedir. Sinema- tarih birlikteliği çeşitli açılardan eleştirilse ya da övülse de bu birlikteliğin birçok açıdan önemli olduğuna dair güçlü bir kanı bulunmaktadır. Bu tartışmalarda çoğu zaman sinemanın dramatik – kurgusal yapısı gözden kaçırılmış ve gerçeklikle kurduğu bağ yanlış değerlendirilmiş olabilir ancak iki alan arasındaki güçlü ilişki günümüzde de devam etmektedir. Araştırmaların da net bir biçimde ortaya koyduğu üzere tarihi filmlerin eğitme potansiyelinin yüksek olması, sinemada tarihin görünümünü değiştirmiş ve tarihe

yönelik ilgiyi artırmıştır. Sinemanın bu alandaki gücünün farkına varılmasıyla birlikte tarihi filmler, tarih bilinci oluşturulmasının başlıca aracısı haline gelmişlerdir. Dolayısıyla sinema filmleri sayesinde, ulus-devletlerin tarihlerindeki birtakım önemli olayların toplumsal bellekten silinip gitmesi engellenmiştir. Ayrıca bu tür filmler daha önce de vurgulandığı üzere, resmi tarihin karşısında etkin bir denge rolü oynayarak bir bilinçlenme faaliyetine yardımcı olmakta ve bu yönüyle de tarihin bir edimcisi haline gelmektedirler.

Bu bilgiler ışığında Türk sinemasının tarihle imtihanına geldiğimizde, bu ilişkinin birçok yönü karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle Cumhuriyetin ilanı ve yeni bir ulusun inşa edilmesi süreci ve sonrasında bu filmler çevrilmiştir. Ancak bu tür filmlerin tarih bilincinden ziyade bir moda akımı çerçevesinde çevrildiği, bir tarihi film iş yaptığında bu alanda bir furyanın oluştuğu ve dolayısıyla bu filmlerin oluşturulma sürecinde endüstri mantığı ile hareket edildiğini söyleyebiliriz. Bu filmlerin birden çoğalmasında ya da birden yok olmasında dönemin siyasi koşullarının da çok etkili olduğu görülmektedir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, sonrasında Kore Savaşı ve çeşitli dönemlerde Kıbrıs ile ilgili sorunlar vs. tarihi filmlerinin sayıca artmasında etkili olmuşlardır. İster Kurtuluş Savaşı'nı isterse Osmanlının herhangi bir dönemini ele alsın, bu filmlerin klasik bir anlatı yapısını kullandıkları ve klişe öğeleri barındırdıkları dikkati çekmektedir. Bu filmlerde ana tema Milli Mücadele, İstanbul'un Fethi ya da diğer önemli tarihi olaylar gibi görünse de, gerçekte bütün bunlar aşk, casusluk, intikam vs. gibi öğelerin arka planında kullanılmışlardır.

Filmlerde verilen mesajları, günün politik gelişmeleri çerçevesinde değerlendirdiğimizde önemli veriler elde edilebilmektedir. Örneğin bu filmler geçmişte yaşananları ele alsalar da aslında bugüne dair bir şeyler söylemektedirler. İncelediğimiz filmler, ulusal bilinci artırmak ve bugüne dair söylenmek istenilenleri geçmiş üzerinden iletmek hedefini gözetmektedirler. Kurtuluş Savaşı döneminde "vatanın düşmandan kurtarılması" amacıyla hem içteki hem de dıştaki düşmanlara karşı verilen mücadele, filmlerin çekildiği dönemlerde vatanı "içine düştüğü durumdan" kurtarmak ve "devleti ve milleti korumak" adına sarfedilen çabaya destek sağlamak için temel alınmaktadır. Bunların yanı sıra özellikle son dönemde tarihi filmlerin yoğunluk kazanması, bu filmlerin tarih öğretiminde kullanılmasını da sağlamıştır. Tarih bilincinin inşa edilmesi amacıyla bu filmler okullarda, yurtlarda, askeriyede vs. sıklıkla gösterilmeye başlanmış ve çeşitli etkinlikler kapsamında öğrenciler sinemaya götürülmüşlerdir. Sonuç itibariyle tarihi filmler, tarih öğretiminde önemli bir kaynak olarak kullanılmakta ve ulusal tarih bilincinin oluşturulmasında temel bir araç olarak görülmektedirler.

KAYNAKÇA

Altınay, A. G. ve Bora, T. (2003). Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 140-154.

Arakon, A. (Yönetmen). (1951). *İstanbul'un Fethi* [Film]. Türkiye.

Baytan, N. (Yönetmen). (1972). *Kara Murat Fatih'in Fedaisi* [Film]. Türkiye.

Burke, P. (2003). *Afişten Heykele Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları*. Çev. Zeynep Yelçe. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Copeaux, E. (2003). Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler. Çev. Görkem Doğan, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik*, Cilt 4, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 44-52.

Duru, S. ve Jöntürk, R. (Yönetmen). (1969). *Malkoçoğlu Akıncılar Geliyor* [Film]. Türkiye.

Duruel Erkılıç, S. (2014). *Türk Sinemasında Tarih ve Bellek*. Ankara: De Ki.

Eldridge, D. (2006). *Hollywood's History Films*. London - New York: I.B. Tauris.

Ertuğrul, M. (Yönetmen). (1932). *Bir Millet Uyanıyor* [Film]. Türkiye.

Ferro, M. (1988). *Cinema and History*, Trans. Naomi Greene, Detroit: Wayne State University Press.

Filmer, C. (1984). *Hatıralar Türk Sinemasında 65 Yıl*. İstanbul: Emek Matbaacılık.
Genç, S. (2010). *Toplumsal Tarih Anlatımı ve Sinema*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul.
Gürata, A. (2009). Tarih Aynı Zamanda İnsanların Eğlendiği Bir Alan Olmalı Cemal Kafadar ile Söyleşi, *Kebikeç*, 27, ss. 109-130.
Landsberg, A. (2013). Politics and the Historical Film: Hotel Rwanda and the Form of Engagement, (Edit.) Robert Rosenstone and Constantin Parvulescu, *A Companion to the Historical Film*, USA, UK: Wiley-Blackwell, ss. 11- 29.
Landy, M. (2001). *The Historical Film History and Memory in Media*, New Jersey: Rutgers University Press.
Makal, O. (2014). *Sinemada Tarihin Görüntüsü*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2014.
Maktav, H. (2013). *Türkiye Sinemasında Tarih ve Siyaset*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
Onaran, Â. Ş. (1994). *Türk Sineması 1. Cilt*. Ankara: Kitle Yayıncılık.
Özgüç, A. (1993). *100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
Özön, N. (1995). *Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları 1. Cilt*. Ankara: Kitle Yayınları.
Özön, N. (2010). *Türk Sinema Tarihi 1896- 1960*. İstanbul: Doruk Yayınları.
Rosenstone, R. (2001). The Historical Film: Looking at the Past in a Postliterate Age. (Edit.) Marcia Landy, *The Historical Film History and Memory in Media*, New Jersey: Rutgers University Press, ss.50-66.
Rosenstone, R. ve Parvulescu, C. (2013). *A Companion to the Historical Film*. USA, UK: Wiley-Blackwell.
Sorlin, P. (2001). How to Look at an "Historical" Film. *The Historical Film History and Memory in Media*, (Edit.) Marcia Landy, New Jersey: Rutgers University Press, ss.25-49.
Yılmaz, A. (Yönetmen). (1971). *Battal Gazi Destanı* [Film]. Türkiye.

KADINA YÖNELİK ŞİDDET HABERLERİNDE FARKINDALIK YARATMA ve CİNSİYETÇİ SÖYLEM

Doç. Dr. Filiz ERDEMİR GÖZE
Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi
Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü

ÖZET

Türkiye'de kadına yönelik şiddet, çeşitli tartışmalar altında medya tarafından sürekli gündemde tutulan bir konudur. Medyanın bu önemli sorunu haber yaparken, konuyu ele alış biçimi, haberlerde kullandığı dil ve kamuoyunda yarattığı etki vb. üzerine birbirine karşıt düşünceler öne sürülmektedir. Buna göre medya, bir yandan haberleriyle şiddeti doğuran, teşvik eden, yeniden üreten yayınlar yaparak, şiddeti ve şiddet ortamını beslemektedir. Diğer taraftan ise şiddetin açığa çıkmasını, önlenmesi için bir şeyler yapılmasını ve bu konuda farkındalık oluşmasını sağlamaktadır. Bu bilgiler ışığında çalışmada, medyanın kadına yönelik her türlü şiddete karşı çeşitli toplum kesimleri nezdinde farkındalık yaratmada ve bu soruna çözüm arayışlarında önemli roller üstlendiği, ancak bu olayları haberleştirirken cinsiyetçi söylemi yeniden ürettiği varsayımlarından hareket edilmektedir. Bu varsayımlardan hareketle araştırma, şiddete uğrayan kadınların ve şiddeti gerçekleştiren erkeklerin haberlerde ne şekilde sunuldukları ve bu haberlerin nasıl kurgulandığı sorularına cevap bulmayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde internet medyasında yer alan kadına yönelik şiddet haberleri ele alınarak çeşitli kategoriler oluşturulmuş ve haberler nitel olarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucunda Türk medyasının bu sorunu kamuoyunun, siyasilerin vb. gündemine taşıyarak çözüm arayışlarında olumlu bir rol üstlendiği ancak haberlerde cinsiyetçi söylemi pekiştirdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Medya, Kadın, Şiddet, Cinsiyetçi Söylem

RAISING AWARENESS IN THE VIOLENCE AGAINST WOMEN NEWS STORIES AND GENDERED DISCOURSE

ABSTRACT

In Turkey, under various discussions, violence against women is a topic that is always kept on the agenda by the media. There are various opposing views on the approach of media, the language it uses in news stories and the effects it creates on the public while reporting this important problem as news. Accordingly, on the one hand, media fosters violence and the violent environment by broadcasting news stories that produce, encourage and reproduce violence. On the other hand, however, it enables the violence to become known, something to be done in order to stop violence and to raise awareness on this issue. In the light of this information, in this study, the assumption that media has had important roles in raising awareness and finding solutions for violence against women in different layers of the society, but while broadcasting these news stories it reproduces gendered discourse is used as a base. Based on these assumptions, the study aims to find answers to the questions of how women subjected to violence and men who inflict violence are presented in the news stories and how these news stories are manufactured. In the scope of this aim, news stories of violence against women in the Internet media are studied, categorised and these news stories are analysed qualitatively. As a result of the study, it is concluded that Turkish media has played a positive role by bringing this issue to the public's and politicians' agenda, but it has also reinforced gendered discourse in its news stories.

Keywords: Media, Woman, Violence, Gendered Discourse

GİRİŞ

Aile içi şiddet kısaca, aile bireylerinden birisinin, ailenin diğer bireyinin ya da bireylerinin saldırısına uğraması olarak tanımlanmaktadır. Aile içi şiddetin en yaygın biçimini ise eşe (kadına)

yönelik şiddet oluşturmaktadır. Günümüzde bu tür şiddetin genel olarak toplumların erkek egemen yapısından kaynaklandığı kabul gören bir anlayıştır. Bununla birlikte kadının aile içinde maruz kaldığı şiddet, 1950'li yıllara kadar hem kayda değer bir olay olarak görülmemiş hem de bilimsel incelemelere konu edilmemiştir. Ancak 1970'li yıllarla birlikte, kadına yönelik şiddetin dikkate alınması ve incelenmesi gerektiğine yönelik bir bilinç ve merak oluşmuştur. 1990'lı yıllardan itibaren de aile içi şiddet uluslararası gündemdeki yerini almıştır. Türkiye'de ise kadına yönelik şiddet, 1980'lerden önce kadın hareketinin, daha sonra da bu hareketin oluşturduğu kamuoyu ile gündeme gelmiştir.

Kadının aynı çatı altında ya da ayrı evlerde yaşadığı ister eşi isterse boşandığı eşi tarafından olsun, uğradığı her türlü fiziksel, cinsel, ekonomik veya psikolojik zarar içerikli davranışlar aile içi şiddet olarak kabul edilmektedir. Son dönemde Türkiye gündemine bakıldığında, kadına yönelik aile içi şiddetin sıklıkla basında yer aldığı görülmektedir. Bu şiddetin en görünen yüzünü de eşi ile boşanma sürecinde olan ya da boşanan kadınların, eşleri ya da eski eşleri tarafından öldürülme olayları oluşturmaktadır. Basına yansıyan birtakım veriler, kadın cinayetlerinin çok ciddi boyutlara ulaştığını gözler önüne sermektedir. Nitekim kadın cinayetlerinin son yıllarda inanılmaz derecede artması hem istatistiki verilerle ortaya konulmakta hem de gazete manşetlerine sıklıkla yansımaktadır. Bu olayların gazetelerde haber konusu edilmesi ve böylelikle gündeme taşınması, hem kamuoyunun hem de siyasilerin ilgisini bu ciddi soruna çekmiştir.

Buradan hareketle çalışmanın konusu, aile içi şiddet, aile içi şiddet içerisinde meydana gelen kadın cinayetleri ve bu kadın cinayetlerinin yazılı basın tarafından ele alınış biçimleridir. Dolayısıyla çalışma kadın cinayetleri ile sınırlandırılmıştır. Aile içi şiddet içerisinde yer alan kadının dövülmesi, yaralanması, sakatlanması, cinsel saldırıya uğraması, zihinsel, psikolojik, sözel baskıya maruz kalması gibi başlıklar çalışma kapsamı dışında bırakılmış ve gazetelerde bu yönde yer alan haberler incelenmemiştir. Araştırmanın başlangıç noktası olarak ise "Ayşe Paşalı Cinayeti" alınmıştır. Çünkü 7 Aralık 2010 tarihinde boşandığı eşi tarafından bıçakla öldürülen Ayşe Paşalı, kadına yönelik şiddetin simgesi haline gelmiş ve bu cinayet sonrası, kadına yönelik her şiddet olayı medyada sistematik olarak yer almaya başlamıştır. Aynı zamanda haber yapılan her kadın cinayetinde Ayşe Paşalı cinayetine atıfta bulunulmuştur. Gerek siyasi iktidar gerekse diğer kurum ve kuruluşlar bu cinayet sonrası şiddete uğrayan kadınları korumaya yönelik tedbirleri oluşturmaya başlamıştır.

Bu araştırma, Türk basınının bu olaylara nasıl yaklaştığı, nasıl bir dil kullandığı, olayların hangi yönünü vurguladığı ya da geri plana ittiği ve cinsiyetçi söylemi yeniden üretip üretmediği sorularına cevap bulmayı amaçlamaktadır. Bu amaçtan hareketle çalışmada internet medyasında Ayşe Paşalı cinayeti ile başlayan ve sonrasında günümüze kadar devam eden kadın cinayetleri hakkında yapılmış haberler taranmıştır. Haberlerin hem manşetleri hem de içerikleri incelenmiş ve bu haberlerde medyanın bu olaylara ilişkin yaklaşımları çeşitli açılardan değerlendirilmiştir.

KADINA YÖNELİK ŞİDDET: AİLE İÇİ ŞİDDETİN FAİLLERİ ve MAĞDURLARI

Kadınların şiddet ve saldırganlık öğesi içeren davranışlara hedef olmaları sorunu, kadın hareketleri ile gündeme getirilmiş olmakla birlikte, aslında bu sorunun tarih boyunca süregeldiği görülmektedir (İçli, 1995: 1). Günümüzde küresel düzeyde bir sorun olarak kabul edilen kadına yönelik aile içi şiddet, 1950'li yıllara kadar kayda değer bir durum olarak görülmemiş ve bilimsel incelemelere konu olmamıştır. Ancak bu konunun ele alınmasında 1970'li yıllar dönüm noktasını oluşturmuştur. 1970'li yıllarla birlikte kadına yönelik şiddet dikkati çekmiş ve bilimsel araştırmalara konu olmaya başlamıştır. Bu alandaki ilk bilimsel çalışmalar da feminist yazarlar tarafından yürütülmüştür.

İlk kurumsal çözüm arayışları da yine 1970'li yıllarda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda ilk olarak 1973 yılında Londra yakınlarında bir sığınma evi açılarak, bugün dünyanın her bir yanında mevcut olan binlerce kadın sığınma evlerinin ilk örneği oluşturulmuştur (Vatandaş, 2003: 22). Ancak kadına yönelik şiddet konusu, 20. yüzyılın son çeyreğine girerken uluslararası kamuoyu tarafından sadece aile bağlamında ele alınmış ve şiddete özel bir vurgu yapılmamıştır. Kadına yönelik şiddet konusu, ilk defa 1985 yılında Nairobi'de düzenlenen "3. Kadın Konferansı"nda kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır. Kadın hareketinin ve kadın sorunları üzerinde çalışan uluslararası örgütlerin sürekli çabaları sonucunda ise aile içi şiddet, 1990'lı yıllardan itibaren uluslararası gündemdeki yerini almıştır. Bundan sonraki aşamada kadına yönelik şiddet konusunda yapılan araştırma ve incelemeler, özellikle 20. yüzyılın son on yılında hız kazanarak devam etmiştir (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009: 19).

Kadına yönelik şiddetin Türkiye gündemine girmesi ve tartışılması ise 1980'li yıllarla birlikte gerçekleşmiştir. Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren kadın hareketinin çabaları sonucunda cinsiyete dayalı aile içi şiddet, kamuoyunun ve devletin gündeminde önemli bir sorun alanı olarak ele alınmaya başlanmıştır. Bu konuda özellikle ulusal mevzuata ilişkin birçok çalışma yürütülmüş ve kadına yönelik şiddetle mücadele için şiddet mağduru kadınların korunması, desteklenmesi ve faillerin cezalandırılmaları konularında gerekli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra uluslararası kamuoyunun kadına yönelik şiddeti insan hakları ihlali olarak ele almış olması, ulusal düzeyde bu konunun devletlerin sorumluluğuna verilmesini sağlamıştır. Dolayısıyla kadına yönelik şiddetle mücadele, Türkiye'nin imzalamış olduğu uluslararası sözleşmeler ve Birleşmiş Milletler kararlarıyla devletin öncelikli sorumlulukları arasında yer almıştır (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009: 21).

Devlet içi kurumsallaşma ise 1987 yılında Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü bünyesinde kurulan "Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu" ile başlamış ve 1990 yılında kadınlarla ilgili politikaları geliştirmek için ulusal bir mekanizma olarak "Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü" kurulmuştur (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009: 21 - 22). 1995 yılında Pekin'de gerçekleştirilen "IV. Dünya Kadın Konferansı" sonuçlarının uygulanması ve izlenmesine ilişkin "Ulusal Eylem Planı"nda aile içi şiddeti önlemek için kampanyalar düzenlenmesi, eğitim programlarında kadınlara karşı şiddet konusuna yer verilmesi, sığınma evlerinin sayısının artırılması vs. taahhüt edilmiştir. Bununla birlikte gerçekleştirilmesi planlanan hedeflerde hükümetin, yerel yönetimlerin ve sivil toplum örgütlerinin üstleneceği görevler de sıralanmıştır (Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 1998: 38 - 45).

İnsan hakları açısından, toplumsal cinsiyet temelinde bir insan hakkı ve özgürlük ihlali olan kadına yönelik aile içi şiddet, kadınların toplumsal ve ekonomik yaşamda yerlerini alma haklarından çeşitli biçimlerde yoksun kalmalarına, bunun da ötesinde fiziksel ve ruhsal sağlık sorunları yaşamalarına, sakat kalmalarına ve yaşamlarını yitirmelerine neden olmaktadır. Uluslararası araştırmalar fiziksel şiddetin özellikle kadının eşi ya da birlikte olduğu kişi tarafından gerçekleştirildiğini ortaya koymuştur (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009: 19). Yapılan araştırmalar göstermektedir ki aile içi şiddeti diğer şiddetlerden ayıran önemli özelliklerden birisi, bu şiddet türünde devamlılık eğiliminin son derece yüksek olmasıdır. Öncelikle aile içi şiddetin failleri ve mağdurları, evlilik veya evlilik yoluyla oluşan bir akrabalık ilişkisine sahiptirler. Bu nedenle sorunlar ve özellikle de şiddet dışarıya duyurulmaz, bu konuda gizliliğe büyük önem verilir. Aile içi şiddetin fail ve mağdurları genellikle aynı evi paylaşırlar. Ancak ayrı yaşayan eski eşler arasında varolan şiddet de, bir zamanlar aynı evi paylaşıyor olmanın verdiği anlayış üzerinden gerçekleşir (Vatandaş, 2003: 19-20).

Bu noktada kadına yönelik şiddetin failleri olan erkeklerin eşlerine ya da eski eşlerine öldürme de dâhil neden şiddet uyguladıkları sorusu araştırmacıların üzerinde durdukları önemli konular arasındadır. Bu alanda çalışanlar, kadına yönelik şiddette erkeğin kişisel özelliklerinin yanı sıra, hem erkeğe hem de kadına toplum tarafından yüklenen rollerin etkili olduğunu vurgulamaktadırlar. Örneğin kadına yönelik şiddetin genel olarak toplumların erkek egemen yapısından kaynaklandığı sık dile getirilen görüşlerdendir. Bu görüşe göre kadın, çeşitli alanlarda ayrımcılığa uğramakta ve erkeğe bağımlı kılınmaktadır. Erkeğin ataerkil geleneklerden kaynaklanan üstün konumunu doğal görmesi ise şiddeti beslemektedir.

İnsanların doğuştan getirdikleri cins farklılıklarını doğal/kültürel ayrımlarına oturtan ataerkil yapı sayesinde erkek, üstünlüğünü doğadan kendisine bahşedilen bir özellik olarak görmektedir. Böylece erkeğin ev içindeki üstün konumu ve kadının bağımlı zayıf bir varlık olarak anlaşılması yaşanan şiddetin "normal" ve "doğal" karşılanmasına neden olmaktadır. Hem ailede hem de okulda cinsiyet rolleri öğretilirken, kadının erkeğe bağımlı, korunması gereken, zayıf bir birey olarak anlatılması sonucunda da bu roller pekiştirilmektedir. Gerçekte kadınlar bu modellerden uzaklaştıkça kendilerinden beklenenlere cevap verememekte ve sözü edilen modellere aykırı özellikler şiddetle bastırılmaktadır (Kümbetoğlu, 2010: 42-43). Bunun yanı sıra boşanmış olmak veya eşinden ayrı yaşamak kadının şiddet görme riskini artırmaktadır (Subaşı ve Akın, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr, Erişim 14 Aralık 2011).

Erkeklerin şiddet uygulaması konusunda bir diğer yaygın görüş de, erkeklerin kişilik özelliklerinin şiddette etkili olduğudur. Kümbetoğlu (2010: 42) bu yaygın kanıya karşı çıkmakta, şiddetin sadece öğrenilen bir davranış olduğunun ve öfkenin kontrol edilememesi sonucu ortaya çıktığının altını çizmektedir. Kümbetoğlu'na göre, şiddet uygulayanın bu davranışını "hastalık", "sinirli bir yapısı olması", "gözünün bir an dönmesi" gibi nedenlerle açıklamak şiddeti uygulayanı haklı çıkarmaya yarayan bir yaklaşımdır.

Şiddet olayında mağdur konumda olan ve şiddet gören kadın ise duygusal açıdan katı bir aile ortamında pasif olmaya yöneltilmiştir, sosyal açıdan yalnızdır, şiddetin bütün ailelerde olduğuna inanır, saldırganın davranışlarından kendini sorumlu tutar, onun bir gün değişeceğine dair inancını hiç kaybetmez ve bu nedenle itaatkârdır. Özbenlik saygısı az ve bağımlı kişilik özelliği taşıyan bu kadınlar, oldukça ciddi fizyolojik ve psikolojik sorunlar yaşamalarına rağmen, gördükleri şiddeti inkâr etme eğilimindedirler, aynı zamanda aile içinde ve çevrelerindeki rolleri de gelenekselcidir (Subaşı ve Akın, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr, Erişim 14 Aralık 2011). Bunların yanı sıra kadının ilk şiddet olayından sonra evliliğini sürdürmeye çalışması, kronik şiddet kullanımına zemin hazırlayan bir faktördür. Nitekim kadına yönelik ilk şiddet uygulamasının ardından pişman olduğunu ve bunu tekrarlamayacağını söyleyen erkeğe karşılık kadın evliliğini sürdürmek adına kocasını affetmektedir. Ancak erkek, bütün bu yaşananlara rağmen kendisini terk etmeyeceğini öğrendiği karısına yönelik şiddeti sürdürmektedir (Akt. İçli, 1995: 20).

Şiddet mağduru bu kadınlar, çoğunlukla kendilerine toplum tarafından biçilen rolleri oynamakta ve çeşitli sebeplerden dolayı şiddete karşı seslerini yükseltememektedirler. Örneğin 2008 yılında 51 ilde gerçekleştirilen "Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması"nın sonuçlarına göre; şiddete maruz kalan kadınların yarısı yaşadıkları şiddeti kimse ile paylaşamadığını belirtmiştir. Kadınların şiddeti paylaşmamalarında, şiddet yaşayan kadınların, şiddete bir kez değil birçok kez maruz kalmaları, kadınların yaşadıkları şiddet konusunda destek alacaklarına inanmamaları, çocuklarını düşünmeleri ve toplum içinde şiddetin "aileye özel bir sorun" olarak değerlendirilmesi önemli bir rol oynamaktadır. Şiddete maruz kalan kadınların çok az bir kısmı, yaşadıkları şiddeti kurumsal düzeyde şikâyet konusu yapmaktadır. Şikâyetçi olan bu kadınların dayanamayacakları son noktaya gelmelerinde etkili olan en önemli nedenler arasında

kendilerinin ve çocuklarının can güvenliğinden korkmaları ve çocuklarının kendilerini desteklemesi gelmektedir. Ancak bu noktada, kadınların maruz kaldıkları şiddetle mücadele etme konusunda kendileri ve çocukları için yeterli koşulları sağlayacak ekonomik ve sosyal olanaklardan yoksun olmaları da önemli bir sorundur. Tüm bu koşullar, kadınların içinde yaşadıkları şiddet döngüsünü kırmalarını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla araştırma sonuçları, hem kadınlar hem de toplum tarafından en güvenli ortam olarak düşünülen ailenin aslında kadınlar için güvenli bir ortam olmadığını göstermektedir (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2009: 188-189).

Kadına Yönelik Şiddet ve Medya: Haberlerde Cinsiyetçi Söylemin Kuruluşu

Şiddet olgusu ile kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiye dikkati çekmek isteyen araştırmacılar, genellikle bu ilişkide medyaya merkezi bir rol atfetmişlerdir. Örneğin anaakım medya araştırmalarında şiddet olaylarına medyada sıklıkla yer verilmesinin kişi ve toplum açısından pek çok olumsuz sonuçları olduğunu sergileyen sayısız araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda medyada şiddetin yoğun olarak temsil edilmesinin saldırganlığa karşı hoşgörüyü artırdığı, şiddetin sorunları çözmede bir araç gibi algılanmasını güçlendirdiği ifade edilmiştir

Şiddet ile medya arasındaki ilişkiden hareketle, kadına yönelik şiddetin medya tarafından kışkırtıldığı ya da körüklendiği meselesine odaklanılması ise görece daha yenidir. 1980'lerle birlikte kadına yönelik şiddetle beraber aile içi şiddete karşı uluslararası ve ulusal bir mücadelenin gelişmeye başlaması, bu meselede medyanın payını gündeme getirmiştir. Böylece bu sorunun üstesinden gelinmesinde medyanın yapabileceği katkılar, hem devletlerin hem de sivil toplum kuruluşlarının gündemine geri dönülemez biçimde yerleşmiştir (Dursun, 2008: 13). Medyanın kadınlık durumuna ilişkin kurgularının ne şekilde işlediği ve bu kurgular aracılığıyla başat tanımlamaların yani kadınların eşitsiz konumlarının nasıl yeniden üretildiği bilinen bir gerçektir. Medya kadınları öncelikle bedene indirgemekte ve kadınları bedenleri üzerinden sömürmektedir. Farklı kadınlık durumu ve yaşamları medya metinlerinde temsil edilmemekte, toplumsal dinamiklere koşut olarak kadının yaşamındaki değişmeler ve yeni sorunlar medya metinlerinde ihmal edilmektedir. Medya kadına yönelik her türlü şiddeti dayaktan cinsel tacize ve tecavüze değin, genellikle ya kadınlara atfedilen "kışkırtma" ya da erkeklere atfedilen "cinsel dürtülerini gemleyememe" açıklamaları ile sunarak, cinsiyetçi bakış açısını meşrulaştırmaktadır (Binark ve Gencel Bek, 2010: 158).

Genel olarak bakıldığında, kadına yönelik aile içi şiddet haberleri, bir haber kategorisi olarak 1980'lerden itibaren Türk basınında belirmeye başlamış ve 1990'lardan itibaren de artış göstermiştir. Bu haberlerde genel eğilim, seyirlik olması ve fotoğrafla kanıtlanabilir olması nedeniyle daha çok açık fiziksel şiddetin haberleştirilmesidir. Ekonomik ve psikolojik şiddet ile ilgili haberler ise basında daha az yer almaktadır. Kadına yönelik şiddet ve basın konusunda yapılan birkaç araştırmanın sonuçları, hem cinsiyetçi söyleme dair temsilleri hem de şiddetin meşrulaştırılmasına ve doğallaştırılmasına yarayan temsilleri açıkça gözler önüne sermektedir. Buna göre, bu tür haberlerde çoğunlukla kadınların olay öncesindeki yaşamlarına ve cinsel kimliklerine dair "tuhaf"lıkların altı çizilmektedir ve erkeklerin ancak psikolojik sorunları nedeniyle ya da kadınlar tarafından kışkırtıldığında şiddet eylemine yöneldikleri izlenimi sunulmaktadır. Haberlerde kadına yönelik şiddetin nedenleri arasında ilk sırada, kadının toplumda genel kabul gören ahlak ve namus anlayışına ilişkin değerlere uymayışı almaktadır. İkinci sırayı, erkeğin toplumsal yaşamda karşılaştığı işsizlik ve geçim derdi gibi sorunlar oluşturmaktadır. Böylelikle erkeğin mesleki ve iş anlamında güçlü bir konuma sahip olamayışı işaret edilerek güç konumu tersten üretilmektedir (Dursun, 2008: 73).

1990'lı yıllarla birlikte kadına yönelik aile içi şiddet haberleri ile ilgili araştırmalar da yapılmaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Örneğin 1994 yılında Türk basınının aile içi şiddete nasıl

yaklaştığını belirlemek amacıyla bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre, aile içi şiddet haberleri büyük çoğunlukla okuyucuların dikkatini çekmesi açısından ilk üç sayfada yer almaktadır. Haberlerde suçluların şiddet uygulamasına mazeret olarak çeşitli sebepler ileri sürülmektedir. Bunların başında namusunu temizleme, ailevi ve ekonomik bunalımlar, iftiraya uğrama, kendini savunma, hakarete uğrama, küçük düşürülme konuları gelmektedir. Diğer nedenler, kıskançlık, zina, kurbanın dik başlı olması, eşin ilgisizliği, suçlunun alkollü olması vs gelmektedir. Araştırmanın diğer sonuçları ise şu şekilde özetlenebilir: Gazeteler genel olarak aile içi şiddet olaylarına karşı son derece duyarsız bir yaklaşım sergilemektedirler. Kendilerini zaman zaman hâkim yerine koyarak peşin hükümler vermekte, zaman zamansa alaycı bir üslupla olayları hafife almaktadırlar. Araştırma sonucunda gazetelerin büyük çoğunluğunun suçluyu hoşgören ya da kurbanı suçlayan bir yorumu olmasa da, şiddet haberlerinin neredeyse hava raporlarının sunuluş rahatlığıyla verilip kanlı görüntüleri de içererek resimlendirilmesi, medyanın aile içi şiddet olaylarına duyarsız kaldığını göstermektedir. Medya tarafsız bir görünüm sunmakla beraber, bu tür haberleri yayınlama sıklığı düşünülürse, adeta insanlara şiddeti kanıksatır bir rol üstlenmiştir. Basın, yorum yapmamakla ya da tarafsız kalmakla, şiddet haberlerini gerçeğe yakın olarak sunmak arasında bir bağlantı kurmakta ve bunu da bir misyon olarak göstermektedir. Oysa gözardı edilen, kanlı görüntüler, "namusunu temizledi", "eve geç gelen kızını dövdü" ya da "kendisini aldatan karısını bıçakladı" haberleri, zaten gazetenin bir yorum yapmasına meydan vermeyen ama toplumsal değer yargılarının, manşete çıkarttığı başlıkla yeniden üretilmesini sağladığı haberlerdir (Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1995:261-269).

Kadının medyada görmezden gelinmesi, eksik temsili ya da belirli roller içinde sunulması küresel bir sorun olarak da varlığını sürdürmektedir. Nitekim 76 ülkede, yaklaşık 13 bin televizyon, radyo ve gazete haberinin incelendiği ve kadın/ erkeğin hangi oranlarda haberlerde yer aldığını inceleyen Küresel Medya İzleme Projesi'nin 2005 yılında yinelenen "Haberi Kim Yapıyor?" başlıklı araştırma sonuçları da dünya nüfusunun yüzde 52'sini oluşturan kadınların medyadaki eksik temsilini ya da görmezden gelinmesini doğrular nitelikte sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Araştırma kadınların ancak yüzde 21'lik bir temsille var olabildiklerini ortaya koymaktadır. Bu düşük temsil oranları en yoğun, görselliğin devreye giremediği radyo yayınlarında kendini göstermekte, televizyonda yüzde 22, gazetelerde yüzde 21 oranında konu edilen kadın, yüzde 17 ile en az radyoda kendine yer bulabilmektedir. Yani medya aracılığıyla, göreceli olarak kadının "görünmez" kılındığı bir dünya yaratılmakta, kadınların yer aldığı haberlerde ise kadının yansıtılış şekli cinsiyet kalıplarını daha da güçlendirmektedir (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 8).

Araştırmada, kadının medyada yer alamaması ya da görmezden gelinmesi sorunu yanında, kadına medyada yer verilmesi durumunda da erkek egemenliğinin pekiştirildiği, kadına şiddet gören, ihanete uğrayan, "mağdur" bireyler olarak yer verildiği görülmüştür. Söz konusu araştırmaya göre haberlerde kadınlar, erkeklere oranla iki kat daha fazla mağdur olarak gösterilmektedir. Nitekim haberlerde yüzde 19 oranında mağdur kadın portrelerine yer verilirken, erkek mağdur portreleri yüzde 9 oranında yer almaktadır (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 9).

Ülkemizde yapılan araştırmalar da dünya genelinde yapılan araştırma sonuçlarıyla oldukça benzer sonuçlar ortaya koymaktadır. British Council desteğiyle yapılan "Medya ve Toplumsal Katılım Araştırması"nda 4 gazetenin (Hürriyet, Sabah, Akşam ve Vatan gazeteleri) Ocak-Ekim 2005 tarihleri arasındaki 16.060 haber yayını incelenmiş, incelenen haberlerin 13.776'sının kadınlarla ilgili olduğu, kadınlarla ilgili haberlerin yüzde 32.3'ünün eğlence ve magazin, yüzde 17.4'ünün suç ve şiddet içerikli olduğu, erkeklerle ilgili haberlerde ise suç ve şiddet içerikli

haberlerin yüzde 22.2 ile ilk sırada yer aldığı, bunu yüzde 21.6 ile eğlence ve magazin, yüzde 18 ile ilgili otoritelerin etkinlikleri ve politikalarını içeren haberlerin takip ettiği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarından da görüldüğü gibi, kadınlarla ilgili haber sayısı fazla olmasına karşın "ağır konular"da kadınlar kendilerine yer bulamamaktadır. Aynı araştırmaya göre cinsel içerikli haberlerin diğer tüm haberlerden 15 kat daha fazla olduğu, cinsel içerikli haberlerin 126'sı kadınlarla ilgili iken erkeklerle ilgili cinsel içerikli haber sayısının sadece 29 olduğu, kadınların kimlikleriyle değil bedenleriyle öne çıkarken, çocukların ise çoğunlukla "suç" ile anıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, kadınların teşhir edildiği haber sayısının 1620 adet olmasına karşın, bu oranın erkeklerde 101 adet olduğu, kadının teşhirinin ise çoğunlukla cinsel içerikli olduğu (cinsel 1580, diğer 95) ortaya çıkmıştır (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 9).

Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından, Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu'nun teknik desteğiyle yürütülmekte olan "Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadele Projesi" kapsamında, dört günlük gazetenin (Posta, Hürriyet, Zaman ve Sabah) aile içi şiddet haberlerinin incelendiği bir araştırma yapılmıştır. Araştırmaya göre, Eylül 2006-2007 tarihleri arasında çıkan 1400 haberde, medyanın kadına karşı aile içi şiddeti toplumsal bir sorundan ziyade bireysel bir mesele ve adli bir vaka olarak yansıttığı tespit edilmiştir. Kadına yönelik aile içi şiddet haberlerinin sadece yüzde 9,1'i gazetelerin birinci sayfasında, büyük bir kısmı ise 3. sayfada yer almaktadır. Aile içi şiddetin önlenmesine yönelik politikalar/eylemler üzerine kurulan haber oranı çok düşük düzeydedir. Şiddete uğrayan kadınların fotoğraflarına saldırganların görüntülerinden yüzde 16 oranında daha fazla yer verilerek, kadın teşhir edilmekte, özellikle saldırganın davranışını meşrulaştıracak ifadeler kullanılarak kadın hak ihlali medya vasıtasıyla arttırılmaktadır. Medya tarafından "şiddet" olarak daha çok fiziksel şiddet anlaşılmaktadır. Örnek haberler üzerine yapılan içerik analizleri sonucuna göre medya şiddet haberlerini sansasyonelleştirerek, mizah malzemesi haline getirerek, pornografik anlatılara dönüştürerek ele alma eğilimindedir. Kadına yönelik şiddet haberlerine yer verilirken cinsiyetçi bakış açısının yeniden üretilmesi yanında televizyon programlarının genelinde de kadına yönelik şiddet yer almakta, programlar aracılığıyla şiddet meşrulaştırılmakta, haklı bir nedene dayandırılmakta ve toplum şiddet karşısında tepkisizleştirilmektedir (Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008: 10-11).

Bu araştırmaların yanı sıra başka bir çalışmada da kadına yönelik şiddet eylemlerinin Hürriyet, Sabah ve Posta gazetelerinde 2005-2008 yılları arasında ne şekilde haber yapıldığı incelenmiştir. Bu araştırmadan elde edilen verilere göre, gazetelerde genellikle cinayet, tecavüz ve dayak haberlerinin ilk sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca basının son derece şiddet dolu bir dil kullandığı ve kadına yönelik şiddeti 'sansasyonel' bir üslupla haber yaptığı belirlenmiştir. Gazeteler kadına yönelik şiddet haberlerinde, işlenen suçu ayrıntılı bir biçimde betimlemiş ve kullandığı duygusal ve şiddet içeren dil ile okuyucuların dikkatini çekmeye çalışmıştır. Kadına yönelik şiddet haberlerinin sunumunda ilgi çeken bir diğer unsur ise, basının şiddete maruz kalan kadınları kimi zaman masum ve savunmasız, kimi zaman da şiddete neden olabilecek yapıda göstermesidir. Bu haberlerde kadınlar genellikle meslekleri, evli olup olmadıkları ve yaş durumuna göre tanımlanmaktadırlar. "Bir çocuk annesi kadın" ,"Liseli genç kız", "Maddi sıkıntı içerisindeki kadın", "Ayrılmak isteyen genç kız" bütün bu kullanımlara örnek teşkil edecek ifadeleri oluşturmaktadır. Basın kimi zaman, kadına yönelik şiddet haberlerini sunarken kadının cinsiyetini ön plana çıkararak olayı haber yapmakta ve eyleme bir anlamda gizli meşruiyet kazandırmaktadır. "Kot pantolon giyip cilveli şekilde yürüyen kadın", "Tek başına yaşayan kadın", "Konsomatris kadın", "Sevgilisiyle birlikte yaşayan kız", "Pavyonda çalışırken evlenilen eş" gibi tanımlamalar, kadınlara yönelik gerçekleştirilen şiddet eylemini kültürel açıdan gizli ve dolaylı olarak onaylayan ifadeler olarak değerlendirilebilir (Gökulu ve Hosta, 2013: 1843-1846).

Medyada kadının temsili üzerinden cinsiyetçiliğin üretimi, bunları üretenlerin çoğunun erkek olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle araştırmalar göstermektedir ki, medyada kadına yönelik erkek şiddetinin temsili de, genel olarak kadının temsili de son derece sorunludur. Genelde medyada kadın temsilinin, özelde kadına yönelik erkek şiddetinin temsilinin bu kadar sorunlu olmasında şüphesiz medyanın erkek egemen yapısının da rolü bulunmaktadır. TÜİK verilerine göre, Türkiye'de medya çalışanlarının üçte ikisi erkeklerden oluşmakta, kadınlar ise medya kuruluşlarının karar mekanizmalarında neredeyse hiç yer almamaktadırlar (http://www.milliyet.com.tr/, Erişim Tarihi: 10.07.2018).

Nitekim kadına yönelik şiddet haberlerini yapan medya profesyonelleri ile derinlemesine mülakata dayanan bir araştırma sonuçları da aynı saptamaları ortaya koymaktadır. Büyük çoğunluğunu erkeklerin oluşturduğu bu medya profesyonellerinin kadına yönelik şiddete nasıl yaklaştıkları ve bu olayları nasıl haber haline getirdikleri araştırma ile ortaya konulmuştur. Araştırmadan çıkan sonuçlara göre, bu tip olayların haber olabilmesi için fiziksel şiddetin bile 'ağır olması', 'sansasyonel', 'trajik', 'ilgi çekici' olması gerekmektedir. Ancak bu özellikleri barındıran aile içi şiddet olayları haber değerine sahip olma şansına erişerek kamusal olarak görünür olabilmektedir. Çünkü editörlere göre, yaralama 'alelade bir şey, olağan ve sıradan' iken ölüm 'daha sıra dışı ve sarsıcı'dır: 'Ölümün haber değeri vardır', 'ölüm daha önemli bir sonuçtur', 'sonu daha vahim olan' ister istemez haber olmaktadır (Altun vd., 2007:53).

Kadına yönelik aile içi şiddet haberlerinin birinci sayfada pek fazla yer bulmaması ile ilgili olarak görüşülen medya profesyonelleri, 'birinci sayfa bizim için önemli…daha önemli olay varsa yer bulmaz', birinci sayfada 'daha başka büyük haberler olmalı' diyerek bu olayların birinci sayfada yer almasının koşullarını 'ilginç olmalı', 'sıradışı olmalı', 'fotoğraf güzelliği önemli' şeklinde açıklamaktadırlar. Buradaki anılan 'güzellik', aslında güzellik sözcüğüyle tam bir tezat oluşturacak biçimde, bir muhabirin aktarımıyla şu koşullara bağlıdır: "Gözü morarmış, ağzından kan akan bir fotoğraf olursa". Aksi takdirde, aile içi şiddet haberlerinin birinci sayfaya girmesi mümkün görülmemektedir. Üstelik burada şiddetin düzeyinin, akan kanın büyüklüğünün de 'haber değeri' açısından büyük önemi vardır. Dolayısıyla 'sıradan' insanlar ancak çok büyük şiddet olayları olduğunda, 'öldüklerinde' haber olmaktadırlar. Diğer görece 'hafif' şiddet olayları ise, kişiler 'popüler' olduğunda birinci sayfada yer alabilmektedir. Gazetelerde var olan çeşitli konuların farklı sayfalarda verilme anlayışı ve aile içi şiddet olaylarının bir polis-adliye vakası olarak üçüncü sayfa haberi olarak görülmesi şeklindeki gazetecilik pratiği de bu olayların birinci sayfada yer almayışının nedenlerindendir (Altun vd., 2007:54).

Netice itibariyle, çeşitli dönemlerde yapılan araştırmalar göstermektedir ki, medya organları, genellikle yaptıkları haberlerle "tecavüzü meşrulaştırıp", şiddetin yaygınlaşmasını sağlayarak kadın kimliğine daha fazla zarar vermektedirler. Medyada cinsel taciz ve tecavüz kurbanı kadınlara ilişkin yayınlananlar, tecavüze dair hatalı düşünceler oluşmasına neden olmaktadır. 'Kadın baştan çıkarmaktadır', 'Kadının hatasıdır', 'Kadın tecavüze uğradığına dair yalan söylemektedir', 'Tecavüzcünün psikolojik ya da biyolojik olarak dürtülerini kontrol altına alamamasına yol açan bir hastalığı vardır' gibi gerçek dışı düşüncelerin yerleşmesine neden olan bu tür yayınlar, şiddetin yaygınlaşmasına zemin hazırlamaktadır" (https://www.haberler.com/, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2018). Nitekim öldürmeyle sonuçlanan olaylarda da medyanın yaklaşımı aynı şekildedir.

Basının Sorumluluğu: Kadına Yönelik Şiddete Farkındalık Yaratma

Kadın cinayetlerinin kamuoyunun ve siyasilerin gündemine taşınması ve bu konuda farkındalık yaratılması Ayşe Paşalı cinayeti sonrasında gerçekleşmiştir. Kadına yönelik aile içi şiddetin simgesi haline gelen Ayşe Paşalı, öldürülmeden önce adliyede gözleri morarmış bir şekilde çekilen fotoğrafıyla ilk defa gazete sayfalarında yer almıştır. Ayşe Paşalı'nın öldürülmesinden

sonra bu fotoğraf simge haline gelmiş ve kadın cinayetleri söz konusu olduğunda gazeteler hep bu fotoğrafı kullanmıştır. Ayşe Paşalı'nın öldürülmesiyle de kadın cinayetleri kamuoyunun gündemine girmiştir. Ayşe Paşalı'nın öldürülmesine kadar giden ve basına yansıyan süreç şu şekildedir: Üç çocuk annesi 42 yaşındaki Ayşe Paşalı şiddet gördüğü eşi İstikbal Yetkin'den boşanmak için 2006 yılında dava açmış, araya aile büyükleri girince davadan vazgeçmiştir. Şiddetin devam etmesi üzerine çift 2010 yılında boşanmış ancak eski eşin tehditleri sona ermemiştir. Bunun üzerine Ayşe Paşalı önce savcılığa başvurmuş, buradan bir sonuç çıkmayınca da mahkemeye giderek koruma talep etmiş ve mahkeme bu talebi geri çevirmiştir. Yaşanan bu gelişmelerin ardından Ayşe Paşalı, 7 Aralık 2010'da eski eşi tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür.

Bu olay üzerine Türk basını kadına yönelik şiddeti kamuoyunun dikkatine sunmuş ve dava sürecini ayrıntılı olarak sayfalarına taşımıştır. Bunun yanı sıra eşleri ya da eski eşleri tarafından herhangi bir kadın öldürüldüğünde Ayşe Paşalı cinayeti gündeme getirilmiş ve bu olaya göndermede bulunulmuştur. Gazetelerde Ayşe Paşalı'yı ölüme götüren sürecin gerek manşetlerde gerekse haberin içeriğinde eleştirildiği ve dava sonucu çıkan kararın ise desteklendiği görülmüştür[1]. Karar duruşmasında Ayşe Paşalı'yı öldüren eski eşin ağırlaştırılmış ömür boyu hapis cezasına mahkûm edilmesi de "örnek karar", "alkışlatan karar" ifadeleriyle manşete taşınmıştır[2]. Örnek haberlerden de görüldüğü gibi, yazılı basın olayın başlangıcından karar aşamasına kadar işleyen süreci ayrıntılı bir şekilde haber konusu yapmıştır. Ayşe Paşalı'nın öldürülüşü "vahşice", "hunharca" olarak nitelendirilmiş, devlet tarafından öldürülmeden önce korunamaması eleştirilmiş ve eski eşin dava sürecindeki savunması alaycı manşetlerle verilmiştir. Dava sonucunda eski eşe verilen ceza ise memnuniyetle karşılanmış ve bu durum manşetlere yansıtılmıştır.

Ayşe Paşalı cinayeti sonrasında, gazete sayfalarında hemen her gün eşleri ya da eski eşleri tarafından öldürülen kadınların haberleri yer almaya başlamıştır. Bu haberlerin çoğunluğunda Ayşe Paşalı olayına atıfta bulunma ve öldürülen bu kadınların devlet tarafından korunamadığı vurgusu vardır. Öldürülen bu kadınlar ya boşanmışlar ya da boşanma aşamasındadırlar. Haber manşetlerinde hem bu durum hem de kadınların göz göre göre ölüme itildikleri vurgusu yapılmaktadır. Haberlerin içeriğinde ise *"Ardı arkası kesilmeyen kadın cinayetlerine bir yenisi eklendi"*, "*Toplumda kangren haline gelen kadın cinayetleri…", "Bir kadın daha koca vahşetinin kurbanı oldu", "Türkiye, boşanma aşamasında yaşanan eş cinayetlerinin şokunda"* şeklindeki ifadeler dikkat çekicidir. Bu ifadelerin de ortaya koyduğu gibi kadın cinayetlerinin sıklıkla yaşanması bu olayların artık ciddi bir sorun olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bunların

[1] Örneğin dava sürecini ele alan çeşitli haberlerde *"Eski kocasının tüm şiddetine ve tehditlerine rağmen korumaya alınmayan ve sonuçta hunharca öldürülen Ayşe Paşalı'yla ilgili davaya avukat ordusu katıldı…"* (*"Dirisine değil ama anısına sahip çıkıldı"*, Hürriyet. 21 Ocak 2011), *"Devletin koruma vermeyerek ölüme sürüklediği Ayşe Paşalı'yı öldüren bıçak 'yasaya uygun' çıktı"* (*"Katilin bıçağı yasaya uygun!"*, Radikal, 21 Ocak 2011), *"Türkiye'de kadına karşı şiddetin sembolü haline gelen ve koruma talebi "Kanunda yeri yok" diye reddedilince eski kocası tarafından sokak ortasında boğazı kesilerek öldürülen Ayşe Paşalı'nın…"* (*İki kızı dayısını istedi"*, Hürriyet, 23 Ocak 2011) şeklindeki ifadelerle olay aktarılmıştır. Yine dava sürecini ele alan diğer haberlerde eski eşin savunması *"Ayşe Paşalı'nın katil zanlısı koca yeni pişman oldu!"*(Radikal, 14 Nisan 2011), şeklindeki alaycı manşetle verilmiştir.

[2] Örneğin söz konusu haberlerde "*Ayşe Paşalı davasında örnek karar çıktı: Katil koca İstikbal Yetkin'e ağırlaştırılmış ömür boyu hapis cezası verildi. Karar, Paşalı'nın kızları ve kadın hakları savunucuları tarafından alkışlarla karşılandı…"* (*"Alkışlatan karar"*, Hürriyet, 13 Mayıs 2011). *"Ankara 1. Ağır Ceza Mahkemesi, örnek bir karara imza atarak, devlet tarafından korunma altına alınmayan Ayşe Paşalı'yı öldüren eski kocası İstikbal Yetkin'i ağırlaştırılmış müebbet hapse mahkûm etti"* (*"Seviyorum dedi ama indirim yapılmadı"*, Milliyet, 12 Mayıs 2011) ifadeleri kullanılmıştır.

yanı sıra haberlerde özellikle bu kadınların öldürülmeden önce koruma talep ettiklerinin de altı çizilmektedir[3].

Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün yayınladığı *"Aile İçi Şiddetle Mücadele El Kitabı"*nda (2008: 9), kadınların şiddete maruz kaldıklarında veya risk altındayken başvurabilecekleri kurum ve kuruluşlar sıralanmakla birlikte, şiddet mağduru kadınlar çeşitli nedenlerden dolayı ya bu kurum ve kuruluşlara başvurmamakta ya da bu yerler yetersiz kalmaktadır. Bu kurum ve kuruluşların yetersiz kalması neticesinde kadın cinayetleri artarak devam etmektedir. Bu noktada yazılı basın, Ayşe Paşalı ile başlayan ve birbirini takip eden kadın cinayetleri konusunda "devletin bu kadınları neden koruyamadığı" sorusunun cevabını aramakta ve tedbirlerin yetersizliği konusunu gündeme getirmektedir. Hemen her haberde devletin bu kadınlara sahip çıkamadığı ve böylece ölüme gönderdiği belirtilmektedir[4]. Devletin kadınları korumakta yetersiz kaldığı ve hatta kendisine sığınanları bile koruyamadığı yazılı basın tarafından özellikle dile getirilmektedir. Yazılı basın yaptığı haberlerde, bu konuda hukuki/yapısal sorunların olduğunu ve kadınların göz göre göre ölüme gönderildiklerini söylemekte ve devletin söz konusu olaylarda yetersiz kalmasını eleştirmektedir.

Eleştiriler sonrası siyasi iktidar bu konuda çözüm arayışlarına girişmiş ve "Devlet neden koruyamadı?" sorusunu masaya yatırmıştır. Soruna yönelik önerilen çözümler yazılı basın tarafından sürekli haber konusu yapılmıştır. Nitekim gazete sayfalarında kadın ve aileden sorumlu bakanların uygulamaya koyacakları çözümler manşete taşınmıştır[5]. Siyasi iktidarın ve sivil toplum kuruluşlarının bu konudaki önlem arayışlarını çok sayıda haberde görmek

---

[3] *"Ankara'da, korunma talep etmesine karşın eski eşi tarafından öldürülen ve kadına karşı şiddetin simgesi olan Ayşe Paşalı cinayeti sıcaklığını korurken, benzer bir olay daha yaşandı… Selime Bölükbaş…eski eşi Hasan Çetin tarafından silahla vuruldu…"* (*"Ölüm yine göz göre göre geldi"*, Milliyet, 20 Mart 2011). *"Bir kadın daha koca vahşetinin kurbanı oldu. Ayrılmak istenen dayakçı kocanın sokak ortasında ateşlediği silahından çıkan kurşunlar Hülya Tazegül'ün hayatını soldurdu… Hülya Tazegül'ün ağabeyi İmran Çiftçi, eniştesi Turgay Tazegül'ün boşanma istemediğini ve ölüm tehditlerinden dolayı koruma talep ettiklerini, ancak verilmediğini söyledi"* (*"İsimleri farklı kahreden sonları aynı"*, Hürriyet, 19 Mayıs 2011).

[4] *"Bir genç kızın isyanı"* (Hürriyet**,** 25 Aralık 2010) manşetiyle verilen haberde *"Devlet yine koruyamadı ve kadın cinayetlerine bir yenisi eklendi… Ayşe Paşalı polise, savcılığa hatta mahkemeye gitti ama sonuç alamadı. Göz göre göre öldürüldü"* denilmektedir. Ayşe Paşalı örneğinden hareket ederek kadın cinayetlerinde devletin rolünü sorgulayan bir habere *"Bu kadını da mı öldürteceksiniz!"* (Milliyet, 27 Nisan 2011) manşeti atılmıştır. Bu haberin içeriği şu şekildedir: *"Yine ölümün kıyısında bir kadın... Ayşe Paşalı gibi sanki ölümü bekliyor. Daha önce birçok kez tehdit edildiği eski eşinin saldırısına uğrayan Filiz Akdoğan, "Devlet beni koruyamadı" diyor…"*. (*"Sığındığı devlet Fatma'yı koruyamadı",* Hürriyet, 19 Haziran 2011) manşetiyle verilen bir diğer haberde şu ifadeler dikkati çekmektedir: *"Denizli'de Fatma Bağcı sığınma evinden çıkıp işe giderken, iki kez şikâyetçi olduğu fakat her seferinde serbest bırakılan kocası Mustafa Bağcı tarafından öldürüldü… Bu kaçıncı… Fatma Bağcı, son yıllarda savcılığa suç duyurusunda bulunduğu halde öldürülen ilk kadın değil".* Haberin devamında ise öldürülen kadınların isimleri sıralanmıştır. Bir diğer olay *"Aile içi şiddet nedeniyle açtığı boşanma davası sürerken kocası tarafından 23 yerinden bıçaklanarak öldürülen Selma Civek'in davası, "Babama ömür boyu verilsin" diyen kızı tarafından AİHM'e taşındı. Selma Civek, daha önceki yaralama olayı üzerine verilen korunma kararına rağmen kocasınca katledilmişti"* (*"Koca bıçağıyla ölüm AİHM'de"*, Hürriyet, 19 Temmuz 2011) şeklinde haber yapılmıştır.

[5] Bu çözüm önerileri *"Türkiye'de kadınlara yönelik şiddet eylemlerinin artış göstermesi üzerine harekete geçen İçişleri Bakanlığı, şiddet mağduru kadınların, yaşadıkları yerin en büyük mülki amirinin kararıyla derhal korunmaya alınması için düzenleme yaptı"* (*"Dayak yiyen kadına 'koruma' verilecek"*, Milliyet, 1 Ağustos 2011) şeklinde haber yapılmıştır. Haberlerin içeriğine bakıldığında ise kamu otoritelerinin bu sorunla ilgilenmelerinin başlangıcı olarak yine Ayşe Paşalı olayı gösterilmektedir. Örneğin *"Koruma yasasına 'Ayşe Paşalı' ayarı"* (Hürriyet, 6 Ocak 2011) başlıklı haberde *"Mahkemenin, Ayşe Paşalı'nın şiddet uygulayan eski eşine karşı koruma kararı almaması ve ardından bıçaklanarak öldürülmesi üzerene Adalet Bakanlığı harekete geçti…"*, *"Aile içi şiddette 1 günde 15 olay"* (Milliyet, 21 Temmuz 2011) manşetli haberde *"… Ankara'da Ayşe Paşalı adlı kadının eşi tarafından öldürülmesi üzerine kamu otoriteleri de konuyla ilgilenmeye başladı…"*denilmektedir.

mümkündür[6]. Bu olayların basın tarafından sık sık gündeme getirilmesi, çeşitli kurum ve kuruluşların soruna çözüm bulmak amacıyla aktif olarak rol almalarını da sağlamıştır[7]. Bu konunun gündemde tutulmasının yargı kararlarına da yansıdığı haberlerde dile getirilen bir diğer konudur. Bu haberlere göre Ayşe Paşalı olayından ders alan yargı, şiddet mağduru kadınları koruma altına almak amacıyla tedbir kararları vermeye başlamıştır[8].

Özetle yazılı basının Ayşe Paşalı cinayetini sık sık haber konusu yapması ve böylece kamuoyunun gündeminde tutması, kadın cinayetlerinin büyük bir sorun olarak algılanmasını sağlamış ve çeşitli kesimleri önlem arayışlarına itmiştir. Böylece bu soruna yönelik uygulamaya konulması amaçlanan çok sayıda tedbirin haberlerde yer aldığı görülmektedir. Hem bu tedbirlerin dikkat çekici maddeleri manşetlere taşınmış hem de bu maddelerin ayrıntıları üzerinde durulmuştur. Gerek siyasi iktidarın bu yöndeki çalışmaları gerekse çeşitli sivil toplum kuruluşlarının çabaları haberlerde yer almıştır. Nitekim bu çabaların ve çalışmaların yargı kararlarına da yansıdığı haberlerde ortaya konulmuştur. Konunun bu şekilde gündeme taşınması kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik çalışmaları daha da hızlandırmıştır.

Ayşe Paşalı cinayeti ile başlayan ve çok sayıda kadının öldürülmesiyle devam eden kadına yönelik şiddet olaylarını sona erdirebilmek amacıyla yapılan çalışmalar *"Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Tasarısı"*nın mecliste kabul edilmesiyle sonuca ulaştırılmıştır. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi yazılı basın kadınları korumaya yönelik tedbirleri sürekli haber konusu yapmıştır. Bu yasanın 8 Martta mecliste kabul edilmesi sonucunda da yasanın içeriği gazeteler tarafından haber yapılmıştır. İncelenen haberlerin çoğunluğunda, çıkarılan bu yasanın kadınlar günü hediyesi olduğu ifade edilmekte ve yasa maddelerinin ayrıntıları verilmektedir[9].

İstatistiklere de yansıdığı gibi kadına yönelik şiddetin her geçen gün artması, çeşitli kesimlerin bu konu üzerinde daha ciddi bir biçimde düşünmelerini ve çalışmalarını sağlamıştır. Bunun neticesinde kadına yönelik şiddeti önlemeye yönelik tedbirler "Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Tasarısı"nın mecliste oybirliği ile kabul edilmenin ardından yasalaşmıştır. Bu tasarının 8 Martta yasalaşması ise yazılı basın tarafından kadınlar günü hediyesi olarak nitelendirilmiştir. Örneklerde de ortaya konulduğu gibi bazı haberlerde bu yasanın Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı düzenlemesi olduğu ifade edilmiş ve yasanın oybirliği

---

[6] Basına yansıyan çözüm yollarından birkaçı şöyledir: Öncelikle şiddete uğrayan kadınlara polis koruması verilmesi gündeme gelmiş ve bu uygulamaya yoğun talebin olduğu *"Aile içi şiddet emniyeti kilitledi"* (Milliyet, 1 Eylül 2011) manşetiyle verilmiştir. Eşine şiddet uygulayan ve evden uzaklaştırma cezası alan erkeğin 'elektronik kelepçeli teknik izleme sistemi' ile takip edileceği diğer bir önlem olarak sunulmuştur (*"Kadına şiddete elektronik kelepçe"*, Radikal, 19 Temmuz 2011; *"Kadına şiddete elektronik takip"*, Milliyet, 19 Temmuz 2011**;** *"Dayağa elektronik kelepçe"*, Hürriyet, 20 Temmuz 2011).

[7] Örneğin cumhurbaşkanı şiddet olaylarının araştırılması için Devlet Denetleme Kurulu'nu (DDK) görevlendirmiş (*"Şiddete karşı DDK'ya görev"*, Hürriyet, 20 Temmuz 2011), Ankara Barosu mağdur kadınlara ücretsiz olarak hukuki destek sağlamak ve Ayşe Paşalı cinayeti gibi olayların bir daha yaşanmaması için kadın davalarını gündemde tutmak amacıyla "gelincik projesi"ni başlatmış ve buna rekor düzeyde başvuru yapılmıştır *("Kocandır evine dön dönemi bitecek"*, Hürriyet, 16 Temmuz 2011; *"Aile içi şiddet emniyeti kilitledi"*, Milliyet, 1 Eylül 2011).

[8] Örneğin *"Nikâhsız eşe tedbir kararı"* (Milliyet, 9 Aralık 2011) manşetiyle verilen haberde *"Birlikte yaşadığı Zafer Y.'den şiddet gören kadın mahkemeye başvurdu. Mahkeme Zafer Y. hakkında tedbir kararı alınmasına hükmetti… Karar uyarınca 6 ay süreyle uygulanacak tedbir şöyle: Çiftin beraber kaldığı ev kadına tahsis edilecek, Zafer Y., eve ve kadının iş yerine yaklaşamayacak, iletişim araçlarıyla rahatsız edemeyecek, Zafer Y. kadına aylık 300 lira tedbir nafakası ödeyecek"* denilmektedir.

[9] *"Meclis'ten 8 Mart hediyesi"* manşetiyle verilen haberde (Hürriyet, 9 Mart 2012) *"Meclis, şiddete uğrayan, tehdit alan ve baskı gören kadınları korumaya dönük Cumhuriyet tarihinin en kapsamlı düzenlemesini 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde kabul etti. Meclis Genel Kurulu'nda hazır bulunan 208 milletvekilinin tamamının kabul oyuyla geçen yasayla şiddet, "Psikolojik, sözlü veya ekonomik" baskıyı da kapsayacak şekilde tanımlandı ve tehdit gören kadının tanık koruma programına benzer haklarla koruma altına alınması öngörüldü"* ifadeleri kullanılmaktadır.

ile kabul edilmesi vurgulanmıştır. Kanun maddelerinin ilgi çekici maddeleri manşete taşınmış ve bu maddeler ayrıntılı bir şekilde gazete sayfalarında yer almıştır. Ele alınan örneklerden yola çıkılarak yazı basının genellikle bu yasayı olumlu bir şekilde haber konusu yaptığı söylenebilir.

SONUÇ

Son dönemde kadına yönelik aile içi şiddetin arttığına ve yazılı basının da bu konuyu sürekli gündeme taşıdığına tanık olunmaktadır. Özellikle eşleri ya da eski eşleri tarafından öldürülen kadınların hikâyeleri ayrıntılı bir biçimde gazetelerce haber konusu yapılmıştır. Ayşe Paşalı cinayeti ile başlayan ve bugüne kadar devam eden söz konusu olaylar gündemde tutularak, hem bu sorundan kamuoyunun haberdar olması hem de çeşitli kurum ve kuruluşların çözüm yolları aramaları sağlanmıştır.

Kadınlara yönelik bu şiddet türü Türk basını tarafından "vahşice", "hunharca" gibi nitelendirmelerle okuyuculara sunulmuş ve bütün yaşananlara rağmen şiddet mağduru kadınlara devletin sahip çıkamadığı ve bu kadınları koruyamadığı sıklıkla dile getirilmiştir. Nitekim gazete manşetlerinde ve haber içeriklerinde de görüldüğü üzere kadını koruyamayanlara ve tedbirlerin yetersizliğine yönelik ciddi eleştiriler söz konusudur. Basının bu konuyu sıradan bir üçüncü sayfa haberi olarak değil de ciddi bir sorun olarak görmesi ve olaylara sorumluluk bilinciyle yaklaşması, siyasi iktidarı ve sivil toplum kuruluşlarını da harekete geçirmiştir. Bu çabaların sonucu olarak da 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde "Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun Tasarısı" mecliste oybirliği ile kabul edilerek yasalaşmıştır. Böylece kadına yönelik aile içi şiddetle mücadelede yeni bir döneme girilmiştir.

Aile içi şiddetle ilgili haberlerin değerlendirildiği bu çalışma sonucunda, şiddete uğrayan kadınlara öncelikle Türk basının olaylara olan ilgisi, olaylara sorumluluk bilinciyle yaklaşarak bu sorunu gündemde tutması, sorunun çözümü için yetkilileri harekete geçirmesi ve konu ile ilgili haberlerde kullandığı dil vs ile sahip çıktığını söyleyebilmek mümkündür. Bu yönüyle basın, toplumda sıklıkla yaşanan bu şiddet olaylarına karşı kamuoyu ve siyasiler nezdinde bir farkındalık yaratmış ve çözüm arayışlarının tetikleyicisi olmuştur. Bu durum, Türk basınının olaylara yaklaşımında olumlu tarafı temsil etmektedir. Araştırmanın bir diğer sonucu da Türk basınının kadına yönelik şiddet olaylarını haberleştirirken cinsiyetçi yaklaşımı pekiştirdiğini ortaya koymaktadır. Buna göre, bu tip haberler ancak sansasyonel olduğunda basının gündeminde yer almakta, kurban kadının bedeni nesneleştirilmekte ve şiddete uğrayan kadınlar fotoğraflarla teşhir edilmektedir. Bunların yanı sıra basın, haberlerde kullandığı dil ile de şiddete uğrayan kadınların mağduriyetini artırmaktadır. Buna göre haberlerde kadına yönelik kullanılan tanımlamalar, kadınlara yönelik gerçekleştirilen şiddet eylemini kültürel açıdan gizli ve dolaylı olarak onaylayan ifadeler olarak değerlendirilebilmektedir. Sonuçta Türk basınının, kadına yönelik şiddet sorununu kamuoyunun, siyasilerin vb. gündemine taşıyarak çözüm arayışlarında olumlu bir rol üstlendiği, buna karşın haberlerde cinsiyetçi söylemi ise pekiştirdiği tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Altun, A., Gencel Bek, M. ve Altun, E. E. (2007). Aile İçi Şiddet Haberlerinin Üretim Süreci ve Medya Profesyonelleri, *iletişim: araştırmaları*, 5(2), s. 9-61.

Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1995). Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları. Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.

Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (1998). *Ulusal Eylem Planı.* Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2008). Kadın ve Medya. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2009). *Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet.* Ankara: Elma Teknik Basım Matbaacılık.
Binark, Mutlu ve Gencel Bek, Mine (2010). *Eleştirel Medya Okuryazarlığı Kuramsal Yaklaşımlar ve Uygulamalar*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
Dursun, Çiler (2008). *Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet ve Haber Medyası: Alternatif Bir Habercilik.* Ankara: T. C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.
Gökulu, G. ve Hosta, N.(2013). Basında Kadına Yönelik Şiddet Haberlerinin Analizi: Hürriyet, Sabah ve Posta Gazeteleri Örneği (2005-2008). *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6 Issue 2, p. 1829-1850.
İçli, T.G. (1995). *Ailede Kadına Karşı Şiddet ve Kadın Suçluluğu*. Ankara: T.C. Devlet Bakanlığı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.
Kümbetoğlu, B. (2010). Değersizleştirme: Kadın Bedeninin Maruz Kaldığı Şiddet. *Dişillik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında Kadın Bedeni.* Yasemin İnceoğlu ve Altan Kar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları. s. 39 – 61.
Subaşı, N. & Akın, A. (2003). Kadına Yönelik Şiddet; Nedenleri ve Sonuçları, http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/kadina_yon_siddet.pdf, Erişim 14 Aralık 2011.
Vatandaş, C. (2003). *Aile ve Şiddet Türkiye'de Eşler Arası Şiddet*. Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları.
http://www.milliyet.com.tr/kadina-yonelik-siddet-ve-erkek/ombudsman/haberdetay/02.12.2013/1800968/default.htm, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2018.
https://www.haberler.com/kadina-siddette-medyanin-rolu-5389431-haberi/, Erişim Tarihi: 10 Temmuz 2018.
http://www.hurriyet.com.tr/ (Erişim 10 Temmuz 2018)
http://www.milliyet.com.tr/ (Erişim 10 Temmuz 2018)
http://www.radikal.com.tr/ (Erişim 10 Temmuz 2018)

EBEVEYN GÖZÜYLE ÇOCUK VE OKUL

Dr. Öğr. Üyesi Burcu GEZER ŞEN
Fırat Üniversitesi
burcugezersen@firat.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Yelda SEVİM
Fırat Üniversitesi
ysevim@firat.edu.tr

ÖZET

Bu araştırmada, okul hayatının çocuğun sosyal hayatı içerisinde büyük bir yer kapladığı düşüncesinden hareketle, ebeveyn gözüyle çocuğun okul hayatı hakkında bilgi toplanılması ve öğrenim süreci içerisinde ebeveyn – çocuk etkileşiminin değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, veri toplama aracı olarak anket formu uygulanmıştır. Çocuklarının okul hayatı hakkında bilgi sahibi olabilmek amacıyla ebeveynlere bazı sorular sorulmuştur. Elazığ il merkezindeki ilkokulların son sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin ebeveynlerinden 300'ü araştırmaya dâhil edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, ebeveynlerin %94'ünün çocuğun başarılı bir öğrenci olduğunu ifade ettiği, %78,3'ünün okulda neler öğrendiğini ve ödevlerini yapıp yapmadığını günlük olarak takip ettiğini belirttiği, %89'unun derslerden aldığı notları sürekli olarak takip ettiğini ifade ettiği, %12,7'sinin ise çocuğuyla her gün düzenli olarak ders çalıştığını ifade ettiği, %88,3'ünün çocuğun okulundan memnun olduğunu belirttiği, %86'sının okul yönetiminden memnun olduğunu ifade ettiği, %96,3'ünün öğretmenlerinden memnun olduğunu belirttiği, %89,7'sinin okuldaki veli toplantılarına katıldığını belirttiği, %48,3'ünün okulun fiziki ortamını yeterli bulduğunu ifade ettiği, %47,3'ünün okuldaki sosyal etkinlikleri yeterli bulduğunu belirttiği, %64,7'sinin okuldaki sosyal etkinlikleri izlemeye gittiğini belirttiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk, Okul, Ebeveyn Görüşleri.

SCHOOL AND CHILD THROUGH THE EYES OF PARENTS

ABSTRACT

In this study, from the fact that school life occupies a large area in a child's social life, it is aimed to collect information about the child's school life through the eyes of parents, and evaluate parent-child interaction in learning process. For this purpose, a questionnaire was applied as a means of data collection. 300 of the parents of the students who were educated in the last classes of the primary schools in Elazığ province were included in the survey. Parents were asked some questions in order to have information about the school life of their children. According to the findings, the following results have been obtained about parents:

- 94% says that their child is successful.
- 78% checks daily what their child learn at school and do his homework.
- 89% always follows their child's grades.
- 13% helps their child in doing his homework everyday.
- 88% is satisfied with his child's school.
- 86% is satisfied with school administrators.
- 96% is satisfied with his child's teachers.
- 90% participates in parent-teacher meetings at his child's school.
- 48% finds school's physical environment adequate.
- 47% finds social activities at school adequate.
- 65% goes to watch social events at his child's school.

Keywords: Child, School, Parents' Opinions.

GİRİŞ

Temel eğitimin amacı, her Türk çocuğun iyi bir vatandaş olmak için temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlıkları edinmesini, ahlak ilkeleri doğrultusunda yetiştirilmesini ve ilgi alanları, yetenekleri doğrultusunda bir sonraki eğitim seviyesine ve hayata hazırlanmasını sağlamaktır (OECD, 2005: 24).

Okuldaki eğitimin çocukların akademik başarısı ve bilimsel bilgi edinme sürecine doğrudan etkileri vardır. Okulda edinilen beceriler, ilerideki aşamalar için temel oluşturur. Örgün eğitimin niteliği bireyin yükseköğrenime girmesinin ve sonrasında istihdamının belirleyici unsurlarından biridir. Sınıf içi öğrenme ortamının özel bilgi ve becerilerin öğrenilmesine katkısı büyüktür. Okul ortamı aynı zamanda çocuğun sosyal-duygusal gelişimini de etkiler (Sylva, 1994: 135).

Öğrenme her yerde olabilir, ancak genellikle eğitim sistemlerinde beklenen olumlu öğrenme sonuçları, kaliteli öğrenme ortamlarında gerçekleşir. Bir sistem olarak okul, sistemin önemli parçalarından biri olan öğrencilerle işler hale gelir. Öğrencilerin örgün eğitime başlamadan önceki yaşamlarının kalitesi, öğrenebilecekleri şeyleri büyük ölçüde etkilemektedir. Erken çocukluk deneyimleri ve ev desteği de dâhil olmak üzere birçok öğe öğrencilerin kaliteli bir öğrenen haline gelmesi üzerinde etkiye sahiptir (UNICEF, 2000: 5-7).

Aile içi uyum, ailenin okuldaki etkinliklere katılımı ve ailenin çocuğun okul hayatını destekleyici tutumu, çocuğun okul başarısını önemli ölçüde etkilemektedir. Okul başarısını katkıda bulunan etkenlere ilişkin araştırmalar, okul-aile işbirliğinin çocuğun okul başarısını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Okula başlamak çocuk için sosyal çevresinin zenginleşmesi anlamı taşımaktadır. Gerek çocuğun sosyalleşmesi üzerinde gerekse okul başarısı üzerinde bu sosyal çevre bütünsel bir etkiye sahiptir. Okul döneminde pek çok etken çocuğun hayatını etkilese de yine ailenin çocuğun hayatı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Okul saatleri dikkate alındığında çocuğun günlük yaşamının yine büyük bir bölümünü ailesiyle birlikte geçirdiği ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, çocuğun okul hayatında da aile önemli bir role sahiptir (Çelenk, 2003: 28-29).

Okul hayatı çocuğun sosyal hayatının önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Çocuğun okul ortamındaki sosyalleşmesinde ve başarısında aile önemli bir etkiye sahiptir. Bu çalışmada ebeveyn görüşleri doğrultusunda çocuğun okul hayatına ilişkin bilgi elde edilmesi ve öğrenim sürecindeki ebeveyn-çocuk etkileşiminin incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma deseni kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemleri olayları sistemli bir şekilde inceleyen, olaylar arası ilişkileri sayısal ve ölçülebilir hale getirmeyi amaçlayan araştırma yöntemleridir. Bir olguyu açıklamak, tahmin etmek ve kontrol etmek amacıyla ölçülebilir değişkenler içindeki ilişkilere dair soruları yanıtlamak için kullanılır (Leedy, Ormrod ve Ellis, 2005: 146). Araştırma betimsel tarama modelinde gerçekleştirilmiştir. Betimsel araştırma yöntemleri, eğitim, psikoloji ve sosyal bilimler de dâhil olmak üzere birçok disiplinde araştırma yürütmek için yaygın olarak kullanılmaktadır (Nassaji, 2015: 129). Araştırmada veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan anket formu ile toplanmıştır. Anket araştırmasında araştırmacı tipik olarak örneklemdeki kişilere soru sormak için yapılandırılmış sorular kullanır (Goodwin and Goodwin, 1996: 34). Araştırmada ebeveynlere çocuklarının okul hayatına ilişkin bazı sorular sorulmuştur. Araştırmada, Elazığ il merkezinde Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı resmi ve özel ilkokulların son sınıflarında öğrenim gören öğrencilerin ebeveynlerinden 300'ünün görüşlerine başvurulmuştur.

BULGULAR

Bu başlık altında ebeveynlerin çocuğun başarı durumuna ilişkin görüşleri ile okulda neler öğrendiğini günlük olarak takip etme, derslerden aldığı notları sürekli olarak takip etme, çocuğu

yardım istediğinde birlikte ders çalışma, her gün düzenli olarak ders çalışma, çocuğun okulundan, okul yönetiminden ve öğretmenlerinden memnun olma durumu, çocuğun okuldaki durumunu öğrenmek için öğretmenleriyle görüşme ve okuldaki veli toplantılarına katılma sıklığı, okulun fiziki ortamını ve okuldaki sosyal etkinlikleri yeterli bulma durumu, çocuğunun okuldaki sosyal etkinliklere katılma durumu ve okuldaki sosyal etkinlikleri izlemeye gitme durumu incelenmiştir.

Tablo1. Ebeveynlerin çocuğun başarı durumuna ilişkin görüşleri

Çocuğun başarı durumu	f	%
Başarılı	282	94
Başarılı değil	18	6
Toplam	300	100

Tablo1'e göre, ebeveynlerin büyük çoğunluğu (%94) çocuğun başarılı bir öğrenci olduğunu ifade etmiştir.

Tablo2. Ebeveynlerin okul hayatı ile ilgili ebeveyn-çocuk etkileşimine ilişkin görüşleri

Ebeveyn-çocuk etkileşimi	Evet		Hayır	
	f	%	f	%
Çocuğun ödevlerini günlük olarak takip etme	235	78	65	22
Derslerden aldığı notları takip etme	267	89	33	11
Çocuğuyla her gün düzenli olarak ders çalışma	38	13	262	87

Tablo2'ye göre, ebeveynlerin çoğunluğunun düzenli olarak çocuğun ödevlerini ve derslerden aldığı notları takip ettiği görülmektedir. Ebeveynlerin çok azının (%13) çocuğuyla her gün düzenli olarak ders çalıştığı belirlenmiştir.

Tablo3. Ebeveynlerin okul ortamına katılımına ilişkin görüşleri

Okul ortamına katılım	Evet		Hayır	
	f	%	f	%
Okuldaki veli toplantılarına katılma	269	90	31	10
Çocuğunun okuldaki sosyal etkinliklerine katılma	195	65	105	35

Tablo3'e göre, ebeveynlerin çoğunluğunun veli toplantılarına ve okuldaki sosyal etkinliklere katıldığı görülmektedir.

Tablo4. Ebeveynlerin okul ortamına ilişkin görüşleri

Okul ortamı	Evet		Hayır	
	f	%	f	%
Çocuğun okulundan memnun olma	265	88	35	12
Okul yönetiminden memnun olma	258	86	42	14
Öğretmenlerinden memnun olma	288	96	12	4
Okulun fiziki ortamını yeterli bulma	144	48	156	52
Okuldaki sosyal etkinlikleri yeterli bulma	141	47	159	53

Tablo4'e göre, ebeveynlerin çoğunluğunun çocuğun okulundan, okul yönetiminden ve öğretmenlerinden memnun olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin yarısına yakını okuldaki fiziki ortamı ve sosyal etkinlikleri yeterli bulmaktadır.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Çocuğun başarı durumu, ebeveyn-çocuk etkileşimi, ebeveynlerin okula katılımı ve okul ortamının değerlendirilmesine ilişkin ebeveyn görüşlerinin tespit edildiği bu araştırmada elde edilen bulgulardan yola çıkılarak, ebeveynlerin büyük çoğunluğunun çocuğunu başarılı bulduğu tespit edilmiştir. Ebeveynlerin çoğunlukla düzenli olarak çocuğun ödevlerini ve derslerden aldığı notları takip ettiği belirlenmiştir. Veli toplantılarına ve okuldaki sosyal etkinliklere katıldığını belirten ebeveynler çoğunluktadır. Yine ebeveynlerin çoğunun çocuğun okulundan, okul yönetiminden ve öğretmenlerinden memnun olduğu belirlenmiştir. Ebeveynlerin yarısına yakını okulun fiziki koşullarını ve okulda gerçekleştirilen sosyal etkinlikleri yeterli bulmaktadır. Ebeveynlerin çok az bir bölümünün çocuğuyla her gün düzenli olarak ders çalıştığı belirlenmiştir. Ulusoy, Demir ve Baran (2005: s.382) yaptıkları çalışmada, ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının, ailenin sosyo-ekonomik durumunun ve aile içi ilişkilerin çocuğun sosyalleşmesinde ve okul hayatında önemli etkileri olduğu sonucuna ulaşmıştır (Ulusoy, Demir ve Baran, 2005: s.382). Çelenk (2003: s.28), ailenin öğrencinin okul başarısına etkilerini araştırdığı çalışmasında, çocuğun öğrenim hayatını destekleyici bir tutum sergileyen, çocuğun ihtiyaçlarına duyarlı davranan, okulla işbirliği içinde olan ve okulla düzenli iletişim kuran ailelerin çocuklarının akademik başarılarının daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Elde edilen sonuçlar ışığında, ebeveynlerin çocuğun okul hayatında etkin bir role sahip olduğu söylenebilir. Çocuğun sağlıklı bir biçimde sosyalleşmesi ve okulda başarılı olabilmesinde ailenin etkisi büyüktür. Dolayısıyla ailenin çocuğun okul ortamına dâhil olması bir gerekliliktir. Ailenin okul ortamına katılımının artırılması ve okul-aile işbirliğinin güçlendirilmesine yönelik eğilimin artması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Çelenk, S. (2003). Okul başarısının ön koşulu: Okul aile dayanışması. İlköğretim online, 2(2). s.28-34. (Erişim tarihi:03.07.2018) http://ilkogretim-online.org.tr/index.php/io/article /download /2046/1882

Goodwin, W. L., & Goodwin, L. D. (1996). Understanding quantitative and qualitative research in early childhood education. Teachers College Press.

Leedy, P. D., Ormrod, J. Ellis. Practical research. Pearson Custom, 2005.

Nassaji, H. (2015). Qualitative and descriptive research: Data type versus data analysis. Language Teaching Research. Volume: 19 issue: 2, page(s): 129-132. (Erişim tarihi:08.07.2018)http://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1362168815572747

OECD (2005). Basic Education in Turkey. (Erişim tarihi:03.07.2018) https://www.oecd.org/education/school/39642601.pdf

Sylva, K. (1994). School Influences on Children's Development. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 35(1), 135-170.

UNICEF (2000), Defining Quality in Education. (Erişim tarihi:05.07.2018) https://www.unicef.org/education/files/QualityEducation.PDF

Ulusoy, M. D., Demir, N. Ö., & Baran, A. G. (2005). Ebeveynin çocuk yetiştirme biçimi ve ergen problemleri: Ankara ili örneği. Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 3(3), 367-386. (Erişim tarihi:08.07.2018) http://dergipark.gov.tr/tebd/issue/26123/275189

AİLE İÇİ ŞİDDET KONUSUNDAKİ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Burcu GEZER ŞEN
Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü
burcugezersen@firat.edu.tr
Dr. Öğr. Üyesi Yelda SEVİM
Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Sosyoloji Bölümü
ysevim@firat.edu.tr

ÖZET

Dünyanın her yerinde olduğu gibi, ülkemizde de suç ve şiddet olayları sosyal sorunlar içinde büyük bir yer işgal etmektedir. Şiddet olgusu, temel sosyal sorunlardan biri olmakla birlikte, pek çok sosyal soruna da kaynaklık etmektedir. Aile içi şiddet, mağdurları çoğunlukla kadınlar ve çocuklardan oluşan büyük bir küresel sorundur (Naylor, 2017: 59). Kadınlar ve çocuklar, en güvende olmaları gereken yer olan aile ortamında büyük tehlike altındadırlar. Aile ortamı onlar için aile üyelerinden birinin şiddeti ile karşı karşıya kaldıkları yer anlamı taşır (Unicef, 2000: 1). Aile içi şiddet, fiziksel (vurma, tokatlama, tekmeleme), duygusal veya zihinsel (alay etmek için isim takma, suçlama, tehdit etme) istismar, cinsel saldırı ve taciz şeklinde tanımlanmaktadır (Wolf, 2015: 1). Aile içi şiddet konusuyla ilgili yapılan araştırmalar, mevcut durumun tespiti ve çözüm önerilerinin üretilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu araştırmanın temel amacı; Türkiye'de aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerin değerlendirilmesidir. Araştırmada aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezler incelenerek belirlenen ölçütler açısından betimlenmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında, Türkiye'de son 10 yıl içinde aile içi şiddet konusunda tamamlanmış sosyolojik içerikli lisansüstü tezler incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şiddet, Aile içi şiddet, Lisansüstü tez.

INVESTIGATION ON GRADUATE THESIS ON DOMESTIC VIOLENCE

ABSTRACT

Just like everywhere in the world, crime and violence in our country occupy a great place in social problems. The fact of violence is one of the main social problems and it is also a source of many social problems. Domestic violence is a major global problem with victims, mostly women and children (Naylor, 2017: 59). Women and children are at greatest risk in the family environment, where they must be most secure. The family environment means that for them, one of the members of the family is exposed to the violence (Unicef, 2000: 1). Domestic violence is defined as physical (hitting, slapping, kicking), emotional or mental (naming, mocking, threatening) abuse, sexual assault and harassment (Wolf, 2015: 1). Investigations on domestic violence issue are important for the determination of current situation and proposals for solutions. The main purpose of this research is; to evaluate graduate theses on the subject of domestic violence in Turkey. In this research the postgraduate dissertations on domestic violence have been analyzed and tried to be described in terms of the determined criteria. This survey was completed postgraduate sociological content about domestic violence in the last 10 years in Turkey thesis were examined.

Keywords: Violence, Domestic violence, Graduate thesis.

GİRİŞ

Şiddet bütün toplumlarda görülen bir olgudur. Günlük yaşantı içinde farklı alanlarda, farklı şekillerde ve farklı yoğunluklarda karşımıza çıkabilmektedir. Şiddetin temel amacı karşı tarafı baskı altına alarak davranışlarını kontrol etmektir (Genç, 2017: 89). Şiddet, bireyin çok yönlü zarar görmesine sebep olan bireysel ve toplumsal hareketlerin tamamını kapsar. Aile içi şiddet ise, bu zarar veren davranışların aile bireyleri tarafından yapılmasıdır. Aile içi şiddet, çoğunlukla kadınlara ve çocuklara kısmen de yaşlılara yönelik gerçekleşmektedir (Aktaş, 2006: 13).

Aile içi şiddet çocuğa yönelik, eşe yönelik ya da aile büyüğüne yönelik gerçekleşebilir. Aile içi şiddet kurbanı bir erkek ya da kadın olabilir. Aile içi şiddetin, geleneksel evliliklerde ilişki kötüye gittiğinde, çift ayrılırken ya da ilişki sona erdikten sonra gerçekleştiği görülmektedir. Eşler arasındaki aile içi şiddet, evlilik hayatı içinde bireyin eşini kontrol etmeye çalışmasıyla söz konusu olur. Fail, korkutma, tehdit ya da fiziksel şiddet kullanabilir. Aile içinde birey fiziksel, cinsel, ekonomik, duygusal şiddete maruz kalabilmektedir (De Benedictus ve Jaffe, 2004: 2).
Aile içi şiddet, diğer aile üyeleri tarafından işlenen şiddeti içerir. Aile içi şiddetin içeriğinde fiziksel, cinsel, ekonomik, duygusal şiddet yer almaktadır. Aile içinde fiziksel şiddetin içeriğinde dayak, tokatlama, tekmeleme, kol bükme, bıçaklama, boğma, yakma, nesneyle tehdit etme gibi fiziksel istismar veya silahla yaralama ve cinayet yer almaktadır. Cinsel şiddet içinde taciz ve tehditler, sindirme ya da fiziksel güç yoluyla zorla cinsel ilişkiye girme, istenmeyen cinsel eylemlere zorlama ya da başkalarıyla cinsel ilişkiye zorlama yer almaktadır. Ekonomik şiddet içinde ekonomik suistimal, aile bireyinin ekonomik haklarını reddetme, maddi olarak aileye katkıda bulunmayı reddetme, gıda ve temel haklardan bireyleri mahrum bırakma yer almaktadır. Duygusal şiddet içinde ise göz korkutma ve zulme yönelik davranışlar içeren psikolojik kötüye kullanım, terk etme veya istismar tehdidi, eve hapsetme, kontrol altında tutma, çocukların velayetini alma tehdidi, sözel saldırganlık, aşağılama ve ihtiyaçların reddedilmesi yer almaktadır (Unicef, 2000: 2).
Kadına karşı evrensel olarak kabul edilen bir şiddet tanımı yoktur. Bazı insan hakları savunucuları, yoksulluk, sağlık ve eğitime eşit olmayan erişim gibi "yapısal şiddet" içeren geniş tabanlı bir tanımı tercih etmektedir. Birleşmiş Milletler Kadına Yönelik Şiddetin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Deklarasyon, kadına yönelik şiddeti, "toplumsal, cinsel veya psikolojik zarara neden olan ya da sonuçta ortaya çıkması muhtemel, cinsiyete dayalı herhangi bir şiddet eylemi, bu tür eylemlerin tehditleri, kamuoyunda ya da özel yaşamda olsun ya da olmasın özgürlükten keyfi olarak mahrumiyet" olarak tanımlamaktadır (Unicef, 2000: 2).
Aile içi şiddetin toplumsal bir olgu olarak benimsenmesi onun önlenebilmesi için ön koşuldur. Bütün toplumsal kuruluşların bu konuda duyarlılık göstermesi önem taşımaktadır. Bireylerin yaşam hakkının korunması için toplumun her kesimi tarafında şiddete yönelik davranışların suç olarak benimsenmesi, şiddet faillerinin cezalandırılması ve şiddet mağdurlarının sosyal hayatta karşılaştıkları zorlukları aşabilmeleri adına desteklenmesi gerekmektedir (Page ve İnce, 2008: 91). Aile içi şiddet konusuyla ilgili yapılan araştırmalar, mevcut durumun tespiti ve çözüm önerilerinin üretilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmalar sosyal yapının daha sağlıklı bir hale getirilmesinde rehberlik etmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmanın temel amacı; Türkiye'de aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerin değerlendirilmesidir. Araştırma betimsel tarama modelinde desenlenmiştir. Aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezler incelenerek belirlenen ölçütler açısından betimlenmeye çalışılmıştır. Veriler doküman analizi tekniğiyle; Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında arşivlenmesine ve internet üzerinden tam metin erişime açılmasına izin verilen lisansüstü tezlerin incelenmesiyle elde edilmiştir. Araştırma kapsamında, Türkiye'de son 10 yıl içinde aile içi şiddet konusunda tamamlanmış sosyolojik içerikli lisansüstü tezler incelenmiştir.

BULGULAR VE YORUM

Bu başlık altında aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerin türüne, hazırlandığı yıla, örneklem grubuna, kullanılan yönteme ve konusuna ilişkin bulgular yer almaktadır.

Tablo1. Aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerin türe göre dağılımı

Tez türü	f	%
Doktora	2	33,3
Yüksek Lisans	4	66,7
Toplam	6	100

Tablo1'e göre son 10 yılda sosyoloji alanında aile içi şiddet konusunda hazırlanmış lisansüstü tezlerin çoğunun yüksek lisans tezi olduğu görülmektedir.

Tablo2. Aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerin hazırlandığı yıla göre dağılımı

Tezin yılı	f	%
2010	1	16,7
2013	2	33,3
2014	1	16,7
2015	2	33,3
Toplam	6	100

Tablo2'ye göre aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerin ağırlıklı olarak 2013 ve 2015 yıllarında hazırlanmış olduğu belirlenmiştir.

Tablo3. Aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerin örneklem grubuna göre dağılımı

Örneklem grubu	f	%
Kadın	5	83,3
Erkek	1	16,7
Uzman	1	16,7
Çocuk	0	0

Tablo3'e göre aile içi şiddet konusunda hazırlanmış lisansüstü tezlerin örneklem grubunda çoğunlukla kadınlar yer almaktadır. Çocuklar örneklem grubuna dahil edilmemiştir. Tezlerden birinde hem kadınlar hem de erkekler örneklem grubuna dahil edilmiştir. Tezlerden bir diğerinde hem ŞÖNİM'lerde görev yapan uzmanlar hem de kadınlar örneklem grubuna dahil edilmiştir. Tezlerden biri ise teorik temelli hazırlanmıştır.

Tablo4. Aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerin kullanılan yöntemlere göre dağılımı

Kullanılan yöntem	f	%
Anket	3	50
Görüşme	3	50
Doküman analizi	1	16,7

Tablo4'e göre aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerde çoğunlukla anket ve görüşme yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Tezlerden birinde hem anket hem de görüşme yöntemi kullanılmıştır.

Tablo5. Aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerin konusuna göre dağılımı

Tezin konusu	f	%
Kadına yönelik aile içi şiddet	3	50
Kadın sığınma evleri-ŞÖNİM'ler	3	50
Kadınların aile içi şiddete ilişkin görüşleri	1	16,7
Üniversite öğrencilerinin aile içi şiddete ilişkin görüşleri	1	16,7

Tablo5'e göre aile içi şiddet konusundaki lisansüstü tezlerde konu olarak çoğunlukla kadına yönelik aile içi şiddetin ve kadın sığınma evleri-ŞÖNİM'lerin ele alındığı belirlenmiştir. Tezlerden ikisinde hem kadına yönelik aile içi şiddet hem de kadın sığınma evleri-ŞÖNİM'ler incelenmiştir.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Aile içi şiddete ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde genel olarak kadına yönelik aile içi şiddet konusunun incelendiği görülmektedir. Efe ve Ayaz (2010: 28) kadına yönelik aile içi şiddet ve kadınların aile içi şiddete ilişkin görüşlerini incelediği çalışmasında, kadınların tamamının şiddet mağduru olduğunu, kadınların şiddete maruz kalma düzeyinin öğrenim durumuna göre farklılaştığını ve kadınların demografik özelliklerinin şiddete maruz kalma durumları üzerinde etkili olduğu saptanmıştır. Güler, Tel ve Tuncay (2005: 55) ise yaptığı çalışmada, kadınların yarısına yakınının aile içi şiddet mağduru olduğu, kadınların büyük çoğunluğunun eşlerinden şiddet gördüğü belirlenmiştir. Bu çalışmada kadınlar ekonomik yetersizliğin aile içi şiddeti artıran temel unsur olduğunu ifade etmişlerdir. Çalışmalardan elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak aile içi şiddete çoğunlukla kadınların maruz kaldığı, yapılan çalışmalarda bu sebeple daha çok kadına yönelik aile içi şiddet konusuna odaklanıldığı düşünülmektedir.

Son 10 yılda sosyoloji alanında aile içi şiddet konusunda hazırlanmış lisansüstü tezlerin incelenmesiyle elde edilen bulgulara bakıldığında, tezlerin çoğunun yüksek lisans tezi olduğu, çoğunlukla olarak 2013 ve 2015 yıllarında hazırlanmış olduğu görülmektedir. Tezlerin örneklem grubunda çoğunlukla kadınlar yer almaktadır. Tezlerde çoğunlukla anket ve görüşme yöntemleri kullanılmıştır. Tezlerde konu olarak çoğunlukla kadına yönelik aile içi şiddetin ve kadın sığınma evleri-ŞÖNİM'lerin ele alınmıştır. Bu bulgular ışığında aile içi şiddet konusunun belirli konulara yoğunlaşarak incelendiği söylenebilir. Sosyolojik açıdan aile içi şiddetin farklı yönleriyle ve farklı örneklem gruplarına yönelik olarak incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aktaş, A. M. (2006). Aile içi şiddet. Kadının ve Çocuğun Korunması, Elma Yayıncılık.

Altıparmak, İ.B. (2015). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddetle Mücadelede Bir Sosyal Politika Örneği Olarak Şönim'ler Üzerine Nitel Bir Araştırma: Ankara Örneği. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Ataş, S. (2013). Üniversite Gençlerinde Şiddet Eğilimliliği ve Öğrencilerin Aile İçi Şiddete Bakış Açıları (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Örneği). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Aydın, A. (2014). Ailenin Korunmasını Sağlayan Dayanışma Örüntüleri ile Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Arasındaki İlişki: Çankaya Belediyesi Kadın Sığınmaevi'nde Kalan Kadınlar Örneği. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

Çiftçi, F. (2013). Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Ve Kadın Sığınmaevleri. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

De Benedictus, T., & Jaffe, J. (2004). Domestic Violence and Abuse: Types, Signs, Symptoms, Causes, And Effects. Helpguide: Mental Health Issues. (Erişim tarihi:03.06.2018)https://www.researchgate.net/publication/265155866_Domestic_Violence_and_Abuse_Types_Signs_Symptoms_Causes_and_Effects

Dinçer, G. (2010). Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet (Düzce Örneği). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Efe, Ş. Y., & Ayaz, S. (2010). Kadına yönelik aile içi şiddet ve kadınların aile içi şiddete bakışı. Anadolu Psikiyatri Dergisi, 11(1), 23-29.

Genç, F. (2017). Aile içi şiddet. Kadın ve Aile Hayatı (Ed.:Nazım Elmas). (ss.89-109). Pegem Akademi.

Güler, N., Tel, H., & Tuncay, F. Ö. (2005). Kadının aile içinde yaşanan şiddete bakışı. *CÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, *27*(2), 51-56.

Gürer, G.A. (2015). Sosyo-Ekonomik Düzeyi Düşük Ailelerde Kadınların Aile İçi Şiddet Algısı "Kayseri Örneği". Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Naylor, R. (2017). Gender Rights And Sustainable Development Education: The Case of Domestic Violence with Particular Reference to Africa. Policy & Practice: A Development Education Review, (25).
Page, A. Z., & İnce, M. (2008). Aile içi şiddet konusunda bir derleme. Türk Psikoloji Yazıları, 11(22), 81-94.
Unicef, (2000). Domestic Violence Against Women And Girls. https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/digest6e.pdf
Wolf, M. (2015). Barriers to Adequate Services for Rural Victims of Domestic Violence.

EKONOMİK SU KULLANIM VERİMLİLİĞİNİ DEĞERLENDİRMEDE SU AYAK İZİ

Dr.Öğr.Üyesi Metin ÇALIK
Dumlupınar Üniversitesi/Kütahya SBMYO/Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü

ÖZET

Ekonomik ve çevresel politikalar ve stratejiler büyük ölçüde uluslararası, ulusal veya bölgesel düzeyde tasarlanırken, bu önlemlerin çevresel etkileri genellikle coğrafi olarak daha yerel bir düzeyde hissedilmektedir. Özellikle su kaynakları, su kirliliği ve su stresi ile ilgili etkiler genellikle çok özel noktalarda lokalize olmaktadır. Ekonomik Su Verimliliği (EWP), birim subaşına birim ürünün ekonomik değerini (TL/ m3), temsil eder. Su Ayak İzi, ürünlerde ve/veya hizmetlerde suyun sanal içeriğini ölçmek amacıyla yeni geliştirilmiş bir göstergedir. Bu çalışmada ekonomik su kullanım verimliliğinde su ayak izi sorunu ele alınmıştır. Öncelikle tatlı su tüketimi ve kirliliği ile ilgili su ayak izi değerlendirmesine yönelik bir literatür sentezin oluşturulmuştur. Çalışmanın sonunda; su sıkıntısının azaltılması ve üretiminin sürdürülebilirliği için sulama ve fertilizasyon verimliliği, üreticilere yönelik teknik tavsiyeler ve yer altı suyunda çeşitli stratejiler ve tavsiyeler ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Su ayak izi, su tüketimi, Gri su

WATER FOOTPRINT IN EVALUATING WATER USE PRODUCTIVITY

ABSTRACT

When economic and environmental policies and strategies are designed widely at global, national or regional level, the environmental effects of these measures generally felt geographically at local level. Especially the impacts related to water resources, water contamination and water stress are located in specific points. Economic Water Productivity (EWP) represents economic value of unit product water per unit (TL/ m3). Water Foot Print is a newly developed indicator to calculate virtual content of water for goods or services. In this study, water foot print problem in economic water productivity is handled. At first, literature review oriented to water footprint related to freshwater consumption and contamination is composed. Some advises reveals in the conclusion of the study; irrigation and fertilisation productivity for sustainable production and to reduce water shortage, technical advices for producers, strategies and advices on ground water.

Keywords: Water Footprint; Water Consumption, Gray Water

GİRİŞ

Tüm çevresel ayak izlerinin ortak noktası, doğal sermayenin insan kaynağını bir kaynak veya bir lavabo olarak ölçülebilir kılmasıdır. İlk olarak ortaya çıkarılan ayak izi olan ekolojik ayak izi, toprağın bir kaynak olarak elden çıkarılmasını ve atıkların alınması için gereken araziyi (CO^2 emilimi) ölçer. (Volumetrik) WF, hem kaynak olarak taze su tüketimini (yeşil ve mavi WF) hem de atığı asimile etmek için temiz su kullanımını (gri WF) ölçer. Karbon ayakizi CF, sera gazlarının atmosfere emisyonunu ölçer. Malzeme ayak izi hammadde çekimini ölçer. Her halükarda, ayak izleri kaynak kullanım hacmini ve/veya emisyon hacmini ölçer ve bu nedenle insanlar tarafından çevreye uygulanan belirli bir baskıyı temsil eder (Hoekstra, 2016:570). Ekolojik ayak izi, tükettiği doğal kaynakları üretmek için belirli bir nüfusun ihtiyaç duyduğu ekolojik varlıkları (bitki temelli gıda ve lif ürünleri, hayvancılık ve balık ürünleri, kereste ve diğer orman ürünleri, kentsel altyapı alanı vb.) Anlamına gelir (Kourgialas vd. 2018:382). Ayak izleri, çevrenin taşıma veya asimilasyon kapasitesi ile ilgili olan maksimum sürdürülebilir seviyelere göre değerlendirildiğinde anlamlı hale gelir (Hoekstra, 2016:570).

Bu çalışmada üretime dönük su ayak izi hesaplanırken daha önce hesaplanmış veriler Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu (FAO) CROPWAT2'den ve Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) temin edilmiştir. Üretim için gri su ayak izi verileri ise WFN'den alınmıştır.

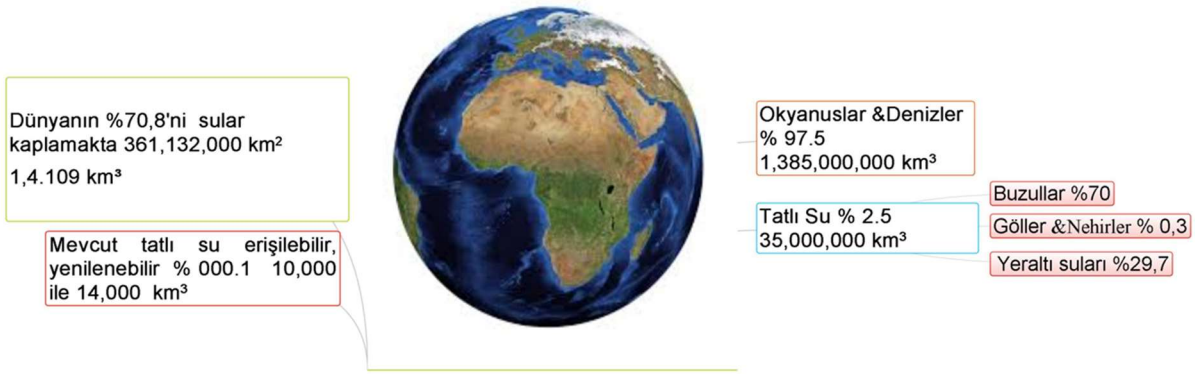
METODOLOJİ

Hoekstra ve Hung (2002) tarafından tanıtılan "Su Ayakizi" (WF) metodolojisi ile ilgili hem tarim arazisi üretimini hem de islem basamaklarini tüketicilere ve atiklarin elden çikarilmasina kadar çesitli çalismalar yapilmistir. Hatta suyun korunması için mevzuatlar, yakın zamanda ISO Standardı 14.046 (ISO, 2014) ile standartlaştırılmış ve AB Üye Devletler arasında su kalitesini, kıtlığı ve verimliliği artırmak için Su Çerçeve Direktifi'ni (WFD) (Avrupa Komisyonu, 2010) tanımlamıştır (Lovarelli vd., 2016:237).

Su ayak izi konusunda yapılan akademik çalışmaların yüzde yetmiş sekizi Su Ayak İzi miktarını ölçmeyi hedeflerken, geriye kalan% 22'si ise metodoloji, belirsizlik, gelecekteki eğilimler ve diğer ayak izleriyle karşılaştırılmıştır. Su Ayak İzi miktarını belirleyen çalışmaların çoğunun (% 33) mısır ve buğdayın en çok araştırılan ürünler olduğu görülmüştür.

SU

Su, Dünya yüzeyinin yaklaşık dörtte üçünü kapsayan her yerde bulunan bir doğal kaynaktır, ancak gezegendeki suyun % 97.5'i tuzlu sudur. Küresel su stokunun sadece yüzde 2,5'i tatlı sudur, ancak bunun üçte ikisinden fazlası Antarktika, Grönland, kutup adaları ve dağlık bölgelerdeki buz ve kar şeklinde kilitlenmiştir. Tatlı su, Gezegenin suyunun %70'i buz şeklinde kutupsal ve buzullarda, %29,7'si yeraltında ve sadece %0.3'ü nehirler, göller ve rezervuarlar olarak mevcut olan tatlı sudur. Bu, küresel su kaynaklarının yüzde birinden daha azını insani ihtiyaçların karşılanması için tatlı su olarak erişilebilir hale getirmektedir. Neyse ki, tatlı su, yenilenebilir bir kaynaktır, yani toprak üzerinde çökeltme yoluyla sürekli olarak yenilenir. Yenilenebilir olsa da, arzın sınırsız olduğu anlamına gelmez. Küresel olarak ve yıllık bazda insan ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli tatlı su vardır, ancak sorun mekansal ve zamansal dağılımının eşitsiz olmasıdır. Tatlı su mevcudiyetinin mekânsal ve zamansal değişimi genellikle su kıtlığı için önemli bir belirleyici faktördür (Hoekstra ve Mekonnen, 2011:9).

Şekil 1. Gezegenimizde suyun dağılımı (Kaynak: (Hoekstra ve Mekonnen, 2011'den geliştirilmiştir.)

Su Ayak İzi

İlk kez 1990'larda Allan tarafından tanıtılan su ayak izi yalnızca doğrudan ürünlerde bulunan hacmi değil üretim süreçleri boyunca ürün veya hizmet üretmek için gereken su hacmi ("sanal" bir içeriktir) olarak tanımlanmıştır (Lovarelli vd., 2016:237).

İlk kez 2002'de Hollanda'da sanal su ticareti ile ilgili uluslararası bir uzman toplantısında sunulan (Hoekstra, 2016:564) ayak izi ailesine son eklemeyi temsil eden su ayak izi (WF-water footprint) kavramı (Zoumides vd. 2014:205) tatlı su tahsisatının bir hacimsel (volümetrik) ölçüsü olarak geliştirilmiştir. Su ayak izi kavramı, tedarik zincirleri boyunca su kullanımını, nehir havzalarındaki su kullanımının sürdürülebilirliğini, su kullanımının etkinliğini, su tahsisinin eşitliğini ve tedarik zincirindeki suya bağımlılığı değerlendirme amaçlı kullanılmaktadır (Hoekstra, 2016:564).

Yapılan çalışmalara baktığımızda su ayak izinin dört türü olduğu görülmektedir. Bunlar: i-Kişisel su ayak izi, ii-İşletme su ayak izi, iii- Üretim su ayak izi, iv- Ulusal su ayak izi dir. Kullandığımız suyun çoğu, musluktan aldığımızdan çok daha fazla "görünmez" sudur. Su ayak izimiz; günlük yaşamınızda kullandığınız su miktarı, yediğiniz yiyeceği büyütmek için kullandığınız su, kullandığınız enerjiyi ve günlük hayatınızdaki tüm ürünleri - kitaplarımızı, müziğimizi, evimizi, arabamızı, mobilya ve giydiğiniz kıyafetleri üretmek için kullanılan su miktarıdır.

Su ayak izi (water footprint WF) ve sanal su (virtual water VW) kavramları, su yönetiminde tüketim kalıplarının ve küresel boyutlarının önemini göstermek için su yönetimine bilimine getirilerek su kaynaklarının kullanımını malların tüketimiyle ilişkilendirmek için bir fırsat sunmaktadırlar. Küresel bir su ayak izi değerlendirmesi (Hoekstra ve Mekonnen, 2012) tarafından gerçekleştirilmiştir (Vanhama vd., 2013:1).

Su Ayak İzi Bileşenleri

Su ayak izi bileşenleri, su ayak izi şebekesine ve son ISO 14046'ya uygun olarak değerlendirme yapmayı sağlayan üç ana göstergeden (yeşil, mavi ve gri sular) oluşur (Lovarelli vd., 2016: 236). Bu üç ana gösterge olarak; mavi su, mavi su kaynaklarının tüketimli kullanımının bir ölçüsüdür; yeşil su, yeşil su kaynaklarının ilgili tüketimi (toprak nemi olarak toprakta depolanan yağmur suyu) ve mevcut su kalitesi standartlarına göre kirleticilerin yükünü asimile etmek için gerekli olan tatlı su hacmi olarak tanımlanan gri su olarak ifade edilmektedir (Manzardo vd., 2014: 168). Yeşil su ayak izi, üretim süreci boyunca tüketilen toprak nemi olarak toprakta depolanan yağmur suyu hacmi olarak tanımlanmaktadır. Tarımsal ürünler söz konusu olduğunda, toplam yağmur suyu, bitki su tüketimi artı hasat edilen ürüne dahil edilen suya atıfta bulunur (Rodriguez vd. 2015: 92).

Mavi su ayak izi, ürünün üretilmesi için tüketilen (buharlaşma veya ürüne dahil edilmek suretiyle) tüketilen taze yüzey ve yeraltı sularının (nehirler, göller ve akiferlerden alınan su) suyunun tüketimini ifade eder. Hatta yüzeyden veya yeraltı suyundan bir başka havzaya gönderilerek su toplama deposunda depolanan suyuda içermektedir (Skouteris vd. 2018:787). .Mavi suyun ana bileşeni buharlaşmaktadır. Ürüne veya prosese bağlı olarak, ürüne dahil edilen suyun yanı sıra, aynı havza alanına geri dönmeyen veya aynı dönemde geri gelmeyen suyu da kapsayabilir (Rodriguez vd. 2015: 92).

Gri su izi, su kirliliğinin (su kirliliği ayak izi) bir göstergesidir ve özellikle, bir ürünün tam tedarik zinciri üzerinde üretimi ile ilişkilendirilebilen tatlısu kirliliğinin bir göstergesidir. Bu kavram, atıksuyun içindeki kirleticilerin, alıcı su gövdesi için belirlenmiş su kalite standartlarına uygun bir konsantrasyona kadar seyreltilmesi için gereken teorik su hacmini ifade eder (Rodriguez vd. 2015: 92). Gri su izi, üretim sırasında kullanılan gerçek su hacmi değil, üretim sürecinde kirletildikten sonra su kalitesini düzeltmek için gereken su hacmini ifade etmektedir (Lovarelli vd., 2016:238).

Yukarıdakilere dayanarak, su ayak izinin (WF), bir ürünün üretiminin tüm aşamalarında kirlenen suyun hacmini içeren bir endeks olduğu açıktır. Dahası, sadece tüketilen toplam su hacmini değil, suyun kaynağını ve tüketildiği zaman dilimini de hesaplamaktadır. WF, su kaynaklarının, özellikle sınırlı su kaynaklarına sahip tarım ve turizm bölgelerinde optimal yönetim için güçlü bir araçtır (Kourgialas vd. 2018:382).

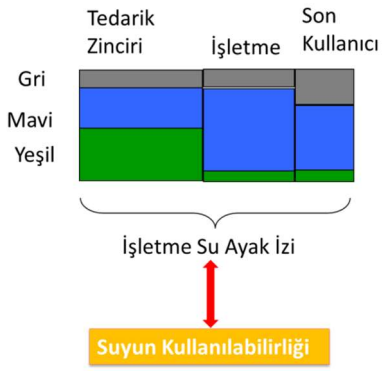
Su Ayak İzi Muhasebesi

Tatlı suyun sürdürülebilir kullanımı ve korunması için sorumlu bir yaklaşımı uygulamak için en sık kullanılan araçlardan biri, 2002 yılında Hoekstra tarafından getirilen ve daha yakın bir zamanda yaşam döngüsü değerlendirme çerçevesinde geliştirilen bir kavram olan su ayak izi muhasebesidir. Su ayak izi muhasebesi, tatlı su kaynaklarının insan sahipliğini belirlemek için kullanılan ve bir tüketici ya da üreticinin doğrudan ve dolaylı su kullanımını birleştiren bir

süreçtir (Manzardo vd., 2014: 167). Avustralya su muhasebesi standartlarında su muhasebesi şu şekilde tanımlanmaktadır: Su muhasebesi, su, suyla ilgili haklar veya diğer iddialar ve o suya karşı yükümlülükler hakkındaki bilgileri belirleyen, tanımlayan, ölçen, raporlayan, güvence altına alan ve yayınlayan sistematik bir süreçtir (Hanley, 2011: 10). Su muhasebesi, suyun ne kadar saptırıldığını, uygulandığını ve nakledildiğini, ne kadar suyun kaybedildiğini ve sulama ve diğer kullanımlar için ne kadar yüzey akıntısı ve derin sızmanın mevcut olduğunu tahmin etmeyi içerir (FAO, 2015: 14).

Su ayak izinin temeli, yaşam döngüsü boyunca bir ürün, hizmet veya başka bir aktivite yaratmada kullanılan suyun (veya kirli) hesaplanmasıdır. Bu, birden fazla yeri veya zaman dilimini gerektirebilir. İşletmelerin su ayak izi şunları içerir: (Kuiper, 2018:34).

- Tedarik zinciri (Upstream): hammadde ve ürün bileşenlerini üretmek için kullanılan su
- Operasyonel (Midstream): Ürün üretmek için gerekli su
- Son kullanım (aşağı akış): ürünün tüketicisi tarafından kullanılan su veya bertarafı

Şekil 2. İşletmeler için su ayak izi muhasebesi (Kaynak:Kuiper,2018:34)

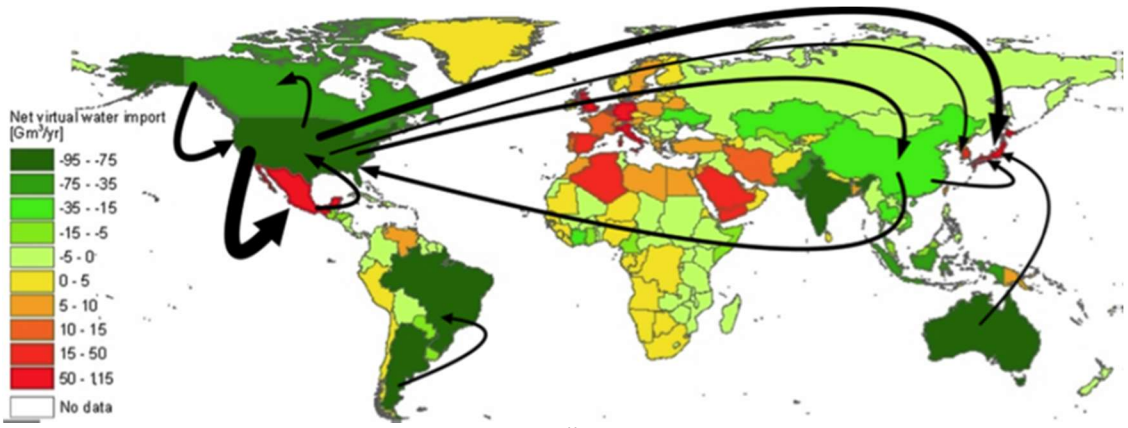
Su izi, kullanılan toplam su hacmi için bir rakamdan daha fazladır; özellikle su kullanımının türüne ve suyun kullanıldığı yerlere atıfta bulunur. Eğer bu etkiyi belirlerse ayak izinin nerede uygulandığını bilmek daha önemli değildir. Örneğin, bir su kıt bölgesindeki su yoğun bir mahsulün, bir su bol bol bölgesinde büyütüldüğünden daha büyük bir etkisi vardır.

Sanal Su Kavramı

Sanal su, bir üründe (yani, yiyecek veya cep telefonu), gerçek anlamda değil, sanal anlamda "su" olarak tanımlanmaktadır. Ürünün üretimi için gereken her aşamada gerekli suya atıfta bulunur. Sistem ekolojisinin uygulama şekli kaynaklı sanal su kavramı, Allan (1993, 1994) tarafından tanıtıldı ve daha sonra Hoekstra ve Chapagain (2007) tarafından bir ürün yada hizmet üretmek için gerekli su girişini belirtmek üzere değiştirildi. Üretim ve tüketim ayrımı (Davis ve Caldeira, 2010), gıda dışı ürünlerle ilgili sanal su da Hoekstra ve Chapagain (2007) tarafından analiz edildi ve 1997-2001 döneminde farklı ülkelerin su ayak izleri Chapagain ve Hoekstra'ya (2003) ve Hoekstra ve Hung (2002, 2005) göre hesaplanmıştır. Mekonnen ve Hoekstra'nın küresel su kaynaklarını yeşil, mavi ve gri su olarak sınıflandırmasıyla, tarım ve sanayi ürünlerinin ticaretiyle ilgili uluslararası sanal su akışlarının, 1996 yılında yıllık 2320 milyar metreküp (Gm^3) olduğunu ortaya koymuşlardır (Ming ve Chen, 2013:142). Son olarak, doğal sermayenin, insan tüketimi için gerekli olan su hacimleri bakımından ödenmesini açıklamak, insan tüketimi ve su kullanımı (hem doğrudan hem de dolaylı olarak ürün ve hizmetlere gömülü olarak) ile küresel ticaret ve su kaynakları yönetimi arasındaki tüm bağlantıları analiz etmek için ortaya konmuştur (Lovarelli vd., 2016:237).

Su senaryosu çalışmalarında gelecekteki su mevcudiyetindeki ve/veya su talebi mevcudiyetindeki değişiklikler ele almaktadır. Bazı senaryo çalışmalarında iklim değişikliğinin ve sosyo-ekonomik değişimlerin su mevcudiyeti üzerindeki potansiyel etkileri üzerine etkileri ele

alınırken; bazılarında ise su talebindeki değişiklikler ele alınmıştır (Ercin ve. Hoekstra, 2014:71). Sınırlı su kaynakları ile tarımsal üretkenliği arttırmaya yönelik en uygun müdahaleleri belirlemek için birçok alanda doğru su muhasebesi ve su dengesi çalışmaları gerekmektedir (FAO, 2015: 24).

Şekil 3. Sanal suların ticaret yoluyla aktarılması Ülke başına sanal su dengesi (milyar metreküp) (Kaynak: Mekonnen ve Hoekstra 2011; Codur, 2015, ss.13)

Şekil 3. ülke başına sanal su dengesini ve en büyük uluslararası brüt sanal su akışlarını göstermektedir. Ülke başına sanal su dengesi ve 1996-2005 döneminde tarım ve sanayi ürünlerindeki ticaretle ilgili brüt sanal su akışları. Sadece en büyük brüt akış (> 15 Gm^3 / yıl) gösterilmektedir(Mekonnen ve Hoekstra 2011:23). Yeşil renkte gösterilen ülkeler net sanal su ihracatına sahiptir. Bunlar genellikle Kanada gibi en fazla su olan ülkelerdir. En büyük net sanal su ihracatçıları Kuzey ve Güney Amerika (ABD, Kanada, Brezilya ve Arjantin), Güney Asya (Hindistan, Pakistan, Endonezya, Tayland) ve Avustralya'da bulunur. Sarıdan kırmızıya gösterilen ülkelerin net sanal su ithalatı vardır. Kırmızı ülkeler net sanal su ithalatçıları olup en büyük net sanal su ithalatçıları Kuzey Afrika, Orta Doğu, Meksika, Avrupa, Japonya ve Güney Kore'dir. Ancak, kendi sularını kendi ihracatıyla ihraç eden bu ülkelerin bir kısmı sudan bile su sıkıntısı çekmektedirler (Codur, 2015, ss.13).

Gelecekte, sektörler arasında su için artan rekabet göz önüne alındığında, birçok ortamda su hakları, tahsis ve yönetim sistemlerini ele almak için yenilikler gerekecektir. Yeni yönetişim yapıları, su geliştirme, tahsis ve yönetim kararlarına daha fazla dahil olan daha geniş su kullanıcı grupları sağlayacaktır. 2050 yılında dünya çapında yeterli su ve yiyecek muhtemelen mevcut olacaktır. Önemle vurgulanması gereken ulusal politika yapıcıların 2050 yılında mevcut su ve yiyeceklerin herkes için erişilebilir ve uygun fiyatlı olmasını sağlamak için çaba sarf etmeleridir (FAO, 2015:39).

Tatlısu, dünyanın dört bir yanındaki insanın refah ve ekonomik ve sosyal gelişimini garanti eden temel bir kaynaktır (Manzardo vd., 167). Küresel su kaynaklarının geleceğini etkileyen temel faktörler; nüfus artışı, ekonomik büyüme, üretim ve ticaretteki değişim ve büyüme, evsel, endüstriyel ve tarımsal amaçlar için artan talepler nedeniyle su kıtlığı ve kirliliği artmaktadır (Ercin ve. Hoekstra, 2014:71).

UNESCO ve Birleşmiş Milletler Dünya Su Değerlendirme Programı tarafından gelecek nesil su senaryolarının nasıl oluşturulacağına ilişkin hazırlık çalışması olan Global Water Futures 2050'de küresel su kaynaklarının geleceğini etkileyen değerlendirmede on farklı değişim sürücüsü kritik faktörler olarak belirlenmiştir. Bu temel faktörler: demografi, ekonomi, teknoloji, su depoları, su altyapısı, iklim, sosyal davranış, politika, çevre ve yönetişimdir (Ercin ve. Hoekstra, 2014:71). Su sektörü ile ilgili olarak ekonomik araçların kullanımı, belirli hizmetler için kullanıcı ücretleri ve dış maliyetlerin içselleştirilmesini amaçlayan çevresel vergiler veya maliyetler şeklinde

olabilir. Atık su toplama ve arıtma ile ilgili kullanıcı ücretleri, maliyet etkinliğinin bir göstergesi olarak kullanılabilir. Örneğin atık sudaki kullanıcı ücretlerini karşılaştırarak, atık su arıtma tesislerinin işletme verimliliğinin değerlendirmesi sağlanabilir Kaynak: (COWI, 2009: 35).
İngiltere ve Galler'deki özel su endüstrisinde düzenleyici kurum olan Ofwat'ın bazı ülkelerde kullanıcı ücretlerini karşılaştıran ayrıntılı bir kıyaslama çalışması aşağıdaki gibidir.

Kişi/ M^3	İngiltere ve Galler	İskoçya	İskandinav şehirler grubu	Avustralya
İşletme maliyeti	35	36	21	35
Sermaye bakım maliyeti	30	29	15	35
Sermayeye dönüş	33	88	16	7
Toplam	98	153	52	77

Tablo1. m^3 başına atık su arıtma ünitesi maliyetleri Kaynak: (COWI, 2009: 36).

Kullanıcı ücretleri veya fiyatlarının, ülkelerarası karşılaştırmalarda çok faktörlü (fiyat seviyeleri, muhasebe ilkeleri, vb.) ayarlanması gerektiğine dikkat edilmelidir. Nüfus yoğunluğu, dağıtım ağının yaşı ve burada da su kalitesi açısından benzer farklılıklar vardır. Ucuz hidroelektrik enerji nedeniyle Norveç ve İsveç'te elektrik fiyatları düşüktür ve bu da özellikle İskandinav Şehirler Grubundaki işletme maliyetlerini düşürmektedir.

	İngiltere ve Galler	İskoçya	İskandinav şehirler grubu	Hollanda	Avustralya	ABD
İşletme maliyeti	33	29	16	51	33	31
Sermaye bakım maliyeti	23	33	10	20	15	7
Sermayeye dönüş	20	18	7	18	9	22
Toplam	77	80	33	89	58	61

Tablo 2. Su temini birim maliyeti m^3 Kaynak: (COWI, 2009: 36).

Su ayak izi muhasebesi bir ürüne uygulanabilir ve ürün yaşam döngüsü veya tedarik zincirinin çeşitli aşamaları üzerinde toplanan bir ürünü üretmek için kullanılan tatlı su hacminin coğrafi ve mekansal olarak belirtilen çok boyutlu bir göstergesini temsil etmektedir (Manzardo vd., 2014: 167). Su hesaplarının uygulanması ve genel ekonomik kalkınma; veri toplama, depolama ve analiz için iyi bir çerçeve, kapsamlı, güncellenmiş ve kaliteli veriler gerektirir (Setlhogile, 2016:9).

Doğal Sermaye Olarak Su

Klasik ekonomi, farklı sermaye stokları olarak toprak, emek ve insan yapımı sermayeyi tanımlarken modern bağlamda Ekins ve arkadaşları dört çeşit sermaye tanımlamaktadırlar: (i) üretim süreçlerine katkıda bulunan makineler veya altyapı gibi maddi mallardan oluşan, üretilen sermayeye, (ii) insan sermayesi, bireylerden oluşma ve çalışma kapasiteleri, iii) sosyal ve girdilerin bireylerden hareketlenmesini sağlayan ağlardan oluşan örgütsel sermaye ve (iv) üretim için kaynak sağlayan, atıkları emen, üretimi sağlayan altta yatan koşulları sağlayan doğal sermaye olarak da adlandırılan ekolojik sermaye. Birleşik Krallık'ın Doğal Sermaye Komitesi (2017b, p1), doğal sermayeyi "temiz hava, temiz su, yiyecek ve eğlence gibi insanlara değerli mal ve hizmet sağlayan doğal çevrenin unsurları" olarak tanımlamaktadır (Chenoweth vd., 2018:137).
Doğal sermaye, gelişmekte olan ülkelerin zenginliğinin insan yapımı sermayeden çok daha büyük bir payını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, doğal sermaye gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını ve refahını sürdürmede önemli bir unsuru temsil etmektedir (Combes vd., 2018:306).
Su küresel, kolektif bir kaynaktır. Bir ülkenin su ayak izi iki açıdan görülebilir: üretim ve tüketim. Üretimin su ayak izi, ülke içinde mal ve hizmet üretmek için kullanılan yerel su kaynaklarının miktarıdır. Tüketimin su ayak izi, bir ülkede yaşayan insanlar tarafından tüketilen tüm mal ve

hizmetlere bakar. Avrupa'da; su ayak izinizin yaklaşık % 3'ü evde, 26 litre/gün (%32 mavi, %68 gri) su ayak izinizin yaklaşık %97'si "görünmez", bu ise süpermarkette satın alınan ürünlerle ilgilidir. Tarım ürünleri için 3400 litre/gün Endüstriyel ürünler için 1100 litre/gün Su ayak izinizin yaklaşık %60 ila %65'i dışarıdandır (Hoekstra, 2011:40).

1996-2005 yılları verilerine göre, Türkiye'nin kişi başına düşen su ayak izi 1.642 m^3/yıl olup, dünya ortalaması olan 1.385 m^3/yıl'ın yaklaşık %20 üzerindedir. 2006-2011 verileri kullanılarak Türkiye'nin kişi başına düşen su ayak izi 1.977 m^3/yıl'a çıkmıştır. Kişi başına düşen su ayak izindeki artış, değişen tüketim alışkanlıklarına ve artan üretim hacmine bağlıdır. Türkiye'de içme ve kullanma amacıyla günlük kişi başına düşen su miktarı 216 litredir (TÜİK, 2014).

Ürünlerde Su Ayak İzinin Ekonomik Yönü

Su ayakizi, üretim, ticaret ve tüketim kalıpları arasındaki bağlantıları ortaya koyan (Zoumides vd., 2014:205) bileşenleri coğrafi olarak ve zamansal olarak belirtilen tatlı su kullanımının bir göstergesidir. Mekonnen ve Hoekstra (2011) 'e göre "tatlı su ödeneği" terimi, tüketim suyu kullanımını (yeşil ve mavi su ayak izi) ve kirliliği asimile etmek için gereken suyu (gri su ayak izi) kapsar (Rodriguez vd. 2015: 92).

Üretim su ayak izi ve tüketim su ayak izi arasında önemli bir ayrım yapılması gerekmektedir. Üretim su ayak izi, evsel su kaynaklarının su kullanımının toplamıdır. Tüketim su ayak izi ise, tüketilen ürünleri üretmek için kullanılan toplam tatlı su hacmi olarak tanımlanmaktadır. Su ayak izi, üç (yeşil, mavi ve gri su) bileşenlerden oluşmakta iken geleneksel su kullanım istatistikleri sadece mavi suyu göz önünde bulundurmaktadır (Vanhama vd., 2013:2).

Su ayak izi, yaygın olarak ürünün birimi (m^3/süre) veya çizilen bir alanın (Ulus, şehir, su toplama merkezi) yılda su hacminin üretilmesi için kullanılan su hacmi, bireysel veya topluluk (m^3/yıl) olarak ifade edilir. Bir ülkenin su ayak izini değerlendirirken, ülkede üretilen ve tüketilen ürünler / hizmetler, artı değerler (su ihracı) ve açıklar (su ithalatı) dahil olmak üzere pazar ticareti göz önüne alınmalıdır. İç ve / veya dış ulusal su ayak izi, pazarı, su ürünlerinin hareketini ve üretim ve su kullanımının sürdürülebilirliğini değerlendirmek için kullanılabilir (Lovarelli vd., 2016:238).

Bir ürünün (emtia, mal veya hizmet) su ayak izi, bu ürünü üretmek için tüketilen / kirlenen toplam tatlı suyun toplam hacmi olup üretim zincirinin çeşitli kademeleri üzerinden toplanan ve ürünün tatlı suya ne kadar basınç uyguladığını gösterir. Basit bir üretim sisteminde, ürünün üretilmesi için alınan süreç adımlarının su ayak izlerinin toplamına eşittir. Bir ürünün su ayak izini ölçmek için, su ayak izini içeren üç bağımsız bileşenin: mavi, yeşil ve gri su ayak izi su hacminin bilinmesi gerekir (Skouteris vd. 2018:787).

1996-2005 döneminde tarımsal ve endüstriyel üretim ile evsel su temini ile ilgili küresel su ayakizi 9087 Gm3/yr (% 74 yeşil,% 11 mavi,% 15 gri; bkz. Tablo 3). Tarımsal üretim en büyük payı alır ve küresel su ayak izinin %92'sini oluşturur. Sanayi üretimi, toplam su ayak izi ve %3.6 ile ev suyuna katkıda bulunuyor. İhracat için mal üretmekle ilgili küresel su ayak izi 1762 Gm3/yr'dır. Tarım sektöründe, toplam su ayak izinin %19'u ihracata yöneliktir; sanayi sektöründe bu oran% 41'dir. Evde su temini ile ilgili su izi hiç ihracatla ilgili değildir. Üç su kullanan sektörde ortalama olarak alındığında, küresel su ayak izinin% 19'unun iç tüketim değil ihracat için olduğu görülmektedir (Mekonnen ve Koekstra, 2011:22).

	Tarımsal üretim					
	Ekin üretimi	Otlak	Hayvancılıkta su temini	Endüstriyel üretim	Evde su temini	Toplam
Üretimdeki küresel su ayakizi (Gm^3 / yr)						
Yeşil	5771	913	---	---	---	6684
Mavi	899	---	46	38	42	1025
Gri	733	---	---	363	282	1378
Toplam	7404	913	46	400	324	9087
İhracat için su ayak izi (Gm^3 / yr)	1597			165	0	1762
Toplam suya kıyasla suya ayak izi (%)	19			41	0	19

Tablo 3. Üretimin küresel su ayak izi (1996-2005).(Kaynak: Mekonnen ve Koekstra, 2011:22).

Tarım sektörüne odaklanan su ayakizi muhasebe çalışmaları, son yıllarda geniş bir yelpazede yayınlarda karşımıza çıkmaktadır (Zoumides, 2014: 206). Bunlardan Yeni Zelanda'nın Manawatu bölgesindeki yağmurla beslenen patateslerin su ayakizi, hidrolojik su dengesi yöntemini kullanarak tahmin etmiştir. Bu yönteme göre; yeşil su ayakizi, toprak nem depolama alanındaki net değişim ve mavi su ayakizini, yeraltı suları depolamasındaki net değişim olarak kabul etmektedir. Her iki parametre, alan koşullarında toprak rutubetinin ve drenajın günlük değişimini ölçerek sayısallaştırılmaktadır. Gri bileşeni, yerel hidrolojik sistemdeki su kaynağının asimilasyon kapasitesinin kullanım fraksiyonu olarak tanımlanarak, alan koşulları altında kök bölgesinin altında nitrojenin sızıntısı ölçülerek tahmin edilmiştir (Rodriguez vd. 2015: 92).

Tarımsal kökenli bir ürünün üretilmesi için yağış topraklardan buharlaştırılır, köklerden absorbe edilir ve mahsul ile transpire edilir ve hasat edilen ürüne dahil edilen su dikkate alınmalıdır. Bu bileşen, "yeşil su" dur ve tarımsal üretim aşamalarında sıkça kullanılan suyun büyük bir bölümünü temsil etmektedir (Lovarelli vd., 2016:238).

Dünyada tarım sektörünün toplam su ayak izinin % 29'u hayvansal ürünlerin üretimi ile ilgilidir. Hayvan üretiminin küresel su ayak izinin üçte biri, sığır eti ile ilgilidir. Hayvansal üretim ve tüketim, dünyadaki az sayıdaki tatlı su kaynaklarının tüketilmesinde ve kirletilmesinde önemli bir rol oynadığından, hayvansal ürünlerin su ayak izi hakkındaki bilgiler, kısıtlı tatlı su kaynaklarını nasıl koruyabileceğini anlamamıza yardımcı olabilecektir (Mekonnen ve Koekstra, 2010:41).

Sanal Su Ticareti

Sanal Su: Her bir suyun üretim süreci boyunca kullanılan tüm sular (yeşil, mavi, gri) Ulusal ölçekte, Hindistan en büyük sanal su tüketicisidir ve bunu Birleşik Devletler ve Çin izlemektedir. Uluslararası sanal su ticaretinin %80'inden fazlası Çin, Amerika Birleşik Devletleri, Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği ve Avrupa Birliği ile ilişkilidir (Ming ve Chen, 2013:145).

Ürün	Sanal su içeriği (litre)
1 kağıt yaprağı (80 g / m^2)	10
1 domates (70 g)	13
1 ekmek dilimi (30 g)	40
1 portakal (100 g)	50
1 elma (100 g)	70
1 bir bardak bira	75
1 bir bardak şarap	120
1 yumurta (40 g)	135
1 bir bardak portakal suyu (200 ml)	170
1torba patates cipsi (200 g)	185
1 bardak süt (200 ml)	200
1 hamburger (150 g)	2,400
1 pamuklu t-shirt	2,700
1 bir çift ayakkabı (sığır derisi)	8,000

Tablo.3: Her bir malın üretimi boyunca gerekli olan toplam su (yeşil, mavi, gri) = sanal su (Kaynak: Codur, 2015, ss.9)

Hem gıda kaybı hem de gıda atığı, mahsulü ve hayvancılık ürünlerini üretmek için kullanılan arazi, su ve enerji dahil olmak üzere girdilerin israfı olarak görülebilir. Tedarik zincirinin tüm aşamalarında, çiftlikteki üretimden ev tüketimine kadar kayıplar ve atıklar meydana gelir. Meydana gelen kayıpların çoğu, daha düşük gelirli ülkelerde tedarik zincirinin erken ve orta safhalarında meydana gelirken, yüksek gelirli ülkelerde atıkların çoğu tüketici düzeyinde gerçekleşmektedir (FAO, 2015:25). Tarım, dünyanın en büyük su tüketicisi sebzeler gibi çeşitli yiyecek türleri çok yüksek su içeriğine sahiptir (bazı durumlarda% 90'ın üstünde). Yılda 1.3 milyar ton gıda boşa atıldığından, dünya genelindeki gıda atıkları (bozulmuş gıdalarla birlikte piyasa fiyatlarının düşük olması nedeniyle hasat edilmeyen mahsulleri de içerebilir) nedeniyle kaybolan su ayak izi yılda 250 km3 dür (Uhlenbrook, (2017: 28).

	Ton başına su ayak izi (m^3 / ton)				Besin içeriği			Besin değeri birimi başına su ayak izi		
Gıda Maddesi	Yeşil	Mavi	Gri	Toplam	Kalori (kcal/kg)	Protein (g/kg)	Yağ (g/kg)	Kalori (litre/kcal)	Protein (litre/g)	Yağ (litre/g)
Şeker mahsul.	130	52	15	197	285	0.0	0.0	0.69	0.0	0.0
Sebzeler	194	43	85	322	240	12	2.1	1.34	26	154
Nişasta kök	327	16	43	387	827	13	1.7	0.47	31	226
Meyveler	726	147	89	962	460	5.3	2.8	2.09	180	348
Tahıllar	1232	228	184	1644	3208	80	15	0.51	21	112
Yağ bitkisi	2023	220	121	2364	2908	146	209	0.81	16	11
Bakliyat	3180	141	734	4055	3412	215	23	1.19	19	180
Fındık	7016	1367	680	9063	2500	65	193	3.63	139	47
Süt	863	86	72	1020	560	33	31	1.82	31	33
Yumurta	2592	244	429	3265	1425	111	100	2.29	29	33
Tavuk eti	3545	313	467	4325	1440	127	100	3.00	34	43
Tereyağı	4695	465	393	5553	7692	0.0	872	0.72	0.0	6.4
Koyun/keçi et	8253	457	53	8763	2059	139	163	4.25	63	54
Sığır eti	14414	550	451	15415	1513	138	101	10.19	112	153

Tablo.4: Sebze ve hayvansal kökenli bazı seçilmiş gıda ürünlerinin su ayak izi. (Kaynak: Hoekstra & Hung, Value of Water Research Report Series No. 11, 2002)

Su ayak izi bileşenleri sığır eti örneğinde olduğu gibi tüm hayvan ürünleri için, hayvan yemi ile ilgili su ayak izi, toplam su ayak izindeki en büyük payı almaktadır. Dahası, yeşil su ayak izinin daima mavi ve gri su ayak izlerinden daha büyük olduğu söylenebilir (Tablo 4). Su ayak izi baskın olarak yeşil sudır (% 94) ve en büyük pay sığırların beslediği yemden gelmektedir (% 99). İçme ve kullanma suyu toplam su ayak izine sadece% 1 oranında katkıda bulunurken, mavi su ayak izine% 30 oranında katkıda bulunur. Bir sığır ineğinin su ayak izinin büyük bölümü (% 83) türetilmiş sığır etine atfedilir, ancak daha küçük parçalar diğer ürünlere; sakatat, deri vd.ne uygulanır (Mekonnen ve Koekstra, 2010:30).

Süt ürünleri hariç tüm çiftlik hayvanı ürünleri için, ürün birimi başına toplam su ayak izi, otlatmadan karma üretim sistemine ve daha sonra karışıktan endüstriyel üretim sistemine gittikçe düşer. Bunun nedeni, otlatmadan endüstriyel üretim sistemlerine geçilirken, yem dönüşüm verimliliğinin daha iyi hale gelmesidir. Ürün birimi başına, endüstriyel sistemlere kıyasla otlatma sistemleri için yaklaşık üç ila dört kat daha fazla besleme gerektirmesidir. Bu bize daha fazla besleme, beslemeyi üretmek için daha fazla suya ihtiyaç duyulduğunu ima eder (Mekonnen ve Koekstra, 2010:25).

İşletmeler ve büyüyen su krizi

Tatlı su, yalnızca insan ve sağlık endişeleri için değil, aynı zamanda üretimler ve endüstriyel süreçler için de gerekli olan bir kaynaktır (Lovarelli vd., 2016:237). Ambec ve Lanoie, daha iyi bir çevresel performansın firmalarda daha yüksek bir ciroya yol açabileceği farklı kanalları inceleyerek spesifik olarak, daha iyi bir çevresel performansın dört kategoride: i-risklerin ve dış paydaşlarla ilişkilerin yönetimi, ii-malzeme, enerji ve hizmetlerin maliyeti, iii-sermayenin maliyeti iv-ve işgücü maliyeti, daha düşük maliyetlere yol açabileceğini düşünmektedirler (Lannelongue vd., 2017:161).

Kurumsal veya organizasyonel su ayak izi olarak da adlandırılabilecek bir işletmenin su ayak izi, bir işletmenin işletilmesi ve desteklenmesi için doğrudan ve dolaylı olarak kullanılan toplam tatlı su hacmi olarak tanımlanır. Bir işletmenin su ayak izi iki bileşenden oluşur: üreticinin doğrudan su kullanımı (üretim / üretim veya destekleme faaliyetleri için) ve dolaylı su kullanımı (üreticinin tedarik zincirindeki su kullanımı). Bir işletmenin “su ayak izi”, iş çıktı ürünlerinin toplam ‘su ayak izi ile aynıdır (Turco, 2018:31).

Genel olarak, su kıtlığı arz ve talep arasında bir dengesizlik olarak tanımlanabilir. Talep edilen su miktarı mevcut fiyattan veya mevcut erişim koşullarından daha fazla olduğunda, su esas olarak azdır (FAO, 2015: 21). Greenpeace tarafından (Greenpeace, 2005) endişe verici, genel niteliksel bir değerlendirme sağlanmış olup, yüzey suyunun sadece %11'ini ve yeraltı suyunun %16'sının Avrupa Su Çerçeve Direktifi'nin (AB, 2000) çevresel hedeflerinin kabul edilebilir koşullarını karşıladığını iddia etmiştir (Cazcarro vd., 2016:172). Su kullanılabilirliği, kullanımı karmaşıklığını ve birbirine bağımlılığını kabul eden Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi, iş ile ilgili su riskini, su muhasebesi ve daha temiz bir üretim ile azaltılabilecek beş kategoriye ayırmıştır (Christ ve Burrit, 2017:380):

- Finansal risk (sermayeye kısıtlama, yüksek kredi oranları ve sigorta primleri)
- Operasyonel risk (artan üretim maliyetleri ve aksamalar)
- Ürün riski (artan tüketici kaygısı ve müşteri tercihi nedeniyle pazar payı kaybı)
- İtibar riski (topluluk çatışması ve çalışma lisansının kaybolması için potansiyel) ve
- Düzenleyici risk (şirket faaliyetleri kamu yararına aykırı görülürse yeni ücret, düzenleme, para cezası ve hatta dava olasılığı).

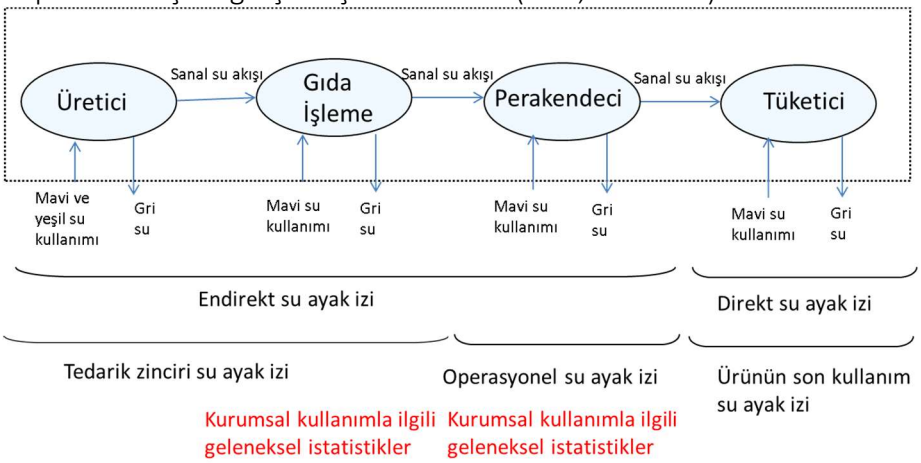
Bunun yanında su krizinin işletmelere fırsatlarda sunacağı tartışılmaktadır. Düşük gelirli ülkelerin kırsal alanlarındaki atıksuların toplanması ve işlenmesi için teknolojik ilerlemeler, kırsal köylerde su kalitesini artıracak ve özellikle küçük çiftliklerinde atıksu sulamalarının güvenliğini ve

etkinliğini artıracaktır. Atık su ürünlerinin toplanması, arıtılması ve satışı yoluyla gelir elde edilmesi için iş modellerinin araştırılması, özel şirketlerin kamu toplama ve işleme programlarına dâhil olmayan alanlarda atıksu hizmeti sağlamaya teşvik edecektir. Atık su geri kazanımı ve yeniden kullanım ekonomisinin, özel firmaların kar faaliyetinde bulunabilmeleri için, atık su yönetimi, hane halkları, topluluklar ve çiftçiler için sürdürülebilir faydalar sağlayan yaygın kabul görmüş bir ticari işletme haline gelecektir. Çiftçiler, haneler ve tüketiciler için sağlık riskleri uygun politika müdahaleleri ile yönetilebilir (FAO, 2015: 10-25)

Gıda için Su Görünümü

Artan talepler ve daha yüksek gelirle birlikte değişen gıda tercihleri nedeniyle, 2050'ye kadar birçok ülkede hane halkı ve kişi başına düşen gıda tüketimi artacak ve birçok bölge daha fazla et ve sebze tüketecektir. Bu mallar, özellikle sığır eti, tüketilen gıda kalorisi başına daha fazla su ve tahıl dışındaki diğer girdiler gerektirdiği için artan et talebi sınırlı su kaynaklarına ilave baskı sağlayacaktır. Küresel ekin alanlarının yüzde 80'ini ve küresel gıda üretiminin yüzde 60'ını oluşturan yağmur suyu üretimi, özellikle kurak ve yarı kurak alanlarda iklim değişikliğinden önemli ölçüde etkilenebilir. Küresel olarak, 2050'de ihtiyaç duyulan yiyecekleri üretmek için su kaynakları yeterli olacaktır, ancak birçok bölge ciddi su kıtlığı ile karşı karşıya kalacaktır (FAO, 2015: 7-16).

Birçok çiftçi, su tasarrufu yapmaya çalışmak yerine, daha yüksek verim elde etmek ve üretimi arttırmak için damlama veya sprinkler sistemine yatırım yapmakta bu durum ise geleneksel, yüzey sulama yöntemlerini kullanırken gerekli olanların üzerinde yatırım, işletme ve bakım maliyetlerini gerektirmektedir. Daha yüksek yatırım maliyetleri, bazı çiftçileri daha büyük mali risklere maruz bırakabilir ve iklim değişikliğiyle veya tarım ve diğer sektörlerde su için artan rekabet ile meydana gelebilecek, sulama suyu kaynaklarının miktar veya zamanlama değişikliklerine cevap vermelerini sınırlayabilir. Bu nedenler, genellikle daha yüksek teknolojili sulama sistemlerinin kullanımını teşvik eden programların beklenen çiftlik seviyesi kabul oranları ve toplam sonuçları gerçekleşmemektedir (FAO, 2015: 13).

Şekil.4:Tüketicinin su ayak izi, (Kaynak: Turco, 2018:31)

Tüketim ile ilgili dünya çapında ortalama WF, 1996-2005 döneminde kişi başına 1385 m^3/yıl olmuştur. Tarım ürünlerinin tüketimi büyük ölçüde tüketim ile ilgili küresel WF'yi belirler ve toplam WF'ye %92 katkıda bulunur. Sanayi ürünleri tüketimi ve evsel su kullanımı sırasıyla %4,7 ve %3,8'dir. Ürün kategorileri düzeyinde hububat tüketimi küresel WF'ye en büyük payı (%27), bunu et (%22) ve süt ürünlerini (%7) izlemektedir (Turco, 2018:31).

Yıllık kuraklık ve kalıcı su kıtlığına maruz kalan alanlarda yaklaşık iki milyar insan yaşıyor. Dünyanın kuru alanları olarak bilinen bu bölgeler, Dünya'nın toprak yüzeyinin yaklaşık yüzde 41'ini temsil etmektedir (FAO, 2015:25). Yılda 1.3 milyar ton gıda boşa atılmakta (WWF, 2015),

dünya genelindeki gıda atıkları (hasat edilmeyen mahsulleri de içerebilir örneğin; piyasa fiyatlarının düşük olması nedeniyle) nedeniyle yılda kaybolan su ayak izi 250 km3 'dür (FAO, 2013a).

Sanayileşmiş ülkelerde bugün ortalama kalori tüketimi günde 3400 kcal'dir; Bunun kabaca % 30'u hayvansal ürünlerden gelmektedir. Hayvansal ürünlerin ortalama günlük kısmının, sığır eti, domuz eti, kümes hayvanları, balık, yumurta ve süt ürünlerinin makul bir karışımı olduğunu varsayarsak, 1 kcal hayvan ürününün ortalama olarak yaklaşık 2,5 litre su gerektirdiğini tahmin edebilebilir. Diğer yandan, bitkisel kökenli ürünler, kcal başına yaklaşık 0,5 litre suya ihtiyaç duyarlar, bu sefer makul bir hububat, bakliyat, kök, meyve ve sebze karışımı varsayılabilir. Bu şartlar altında, bir gün boyunca yiyecek üretmek 3600 litre suya mal olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde, ortalama tüketim daha düşüktür: kişi başına günde yaklaşık 2700 kcal, sadece % 13'ü hayvansal kökenlidir. Bu diyet günlük 2050 litre suya mal olmaktadır (FAO, 2013a).

Sulama

Ulusal ve yerel yönetimler, dünya çapında, çoğu zaman sistem performansı ve finansal açıdan uygulanabilirlik açısından karışık sonuçlarla birçok sulama şeması inşa etmiş ve işletmiştir. Çiftçi yönetimli sistemler, son yıllarda, ulusal yönetimlerin sulama planlarının işletilmesi ve sürdürülmesine yönelik mali sorumluluğu yükleme sorumluluğunun bir sonucu olarak popülerlik kazanmıştır. Su kullanıcı dernekleri birçok ülkede popülerdir, ancak finansal performans ve çiftçilere sağlanan hizmet kalitesi, kurumsal ortamlardaki farklılıklar, çiftçi temsiline ilişkin kurallar ve tarımsal ve hidrolojik ortamlarla büyük ölçüde farklılık göstermektedir. Çiftçi tarafından yönetilen sistemlerin başarıya ulaşma derecesi, kısmen, programın faaliyet gösterdiği kurumsal ortamla ilgilidir. Çiftçi yönetimli planlar, arazi ve suya mülkiyet haklarının verilmesini destekleyen ve bu haklarla ilgili ihtilaflar için yasal başvuruda bulunan iyi tanımlanmış kurumlara sahip ülkelerde ılımlı bir başarı elde etmiştir (FAO, 2015:39). Politika yapıcılar, daha fazla su mevcudiyeti ve seyreltme kapasitesi ve daha temiz üretim, daha geniş çevresel rezervler ve benzer potansiyel su yönetimi seçenekleri için kirlilik yoğun malların üretimini teşvik etme yollarına odaklanmalıdır (Cazcarro vd., 2016:182).

SONUÇ

Ulusal su ayak izi kompozisyonu, ülkelerin ticaret yapısının düzenlenmesine rehberlik etmek için, özellikle de su kıtlığı olan ülkelerde su kaynaklarının korunması, su yoğun ithalatın yaygınlaştırılması için uygulanabilir. Ayrıca, sanal su bağımlılığının yeni gelişmiş göstergesi, su güvenliğini artırmayı amaçlayan politika yapıcılar tarafından düşünülebilir. Politika yapıcıların, planlamacıların, şirketlerin ve bireylerin tahmini su izlerini ve sanal su akışlarını temel alarak, kararlarını değerlendirmeleri ve eylemlerini değiştirmeleri gerekmektedir.

Su ekonomik bir mal olarak uygun bir şekilde ele alınırsa, su kıtlığı, su aşırılığı ve su kalitesinin bozulması sorunlarının çözüleceği görüşü öne sürülmektedir. Su kıtlığı olan bölgelerde yer alan ülkelerin giderek artan oranda gıda fiyatlarındaki oynaklıktan korunmak için yapısal gıda arz açığı ve ticaret düzenlemelerini açıkça göz önünde bulunduran gıda güvenliği stratejileri geliştirmeleri gerekecektir.

Endüstri sistemlerinde konsantre yemlere daha büyük bağımlılık nedeniyle, hayvansal üretim sistemlerinin yoğunlaşması, hayvansal ürün biriminde mavi ve gri su ayak izlerinin gelecekte artmasına neden olabilecektir. Hem artan et tüketimi hem de tüketilen et birimi başına artan mavi ve gri su ayak izi nedeniyle küresel tatlı su kaynakları üzerindeki baskı artacaktır. Ülkemiz gibi hayvansal ürünlerin tüketiminin hızla arttığı ülkelerde yem bileşimi, yem suyu gereksinimleri ve yem kaynağına dikkat çeken hayvansal tarım politikalarının geliştirilmesinde tatlı su etkilerinin yer alması akıllıca olacaktır.

Karbon ve su ayak izleri arasındaki belki de en farksızlık, her bir indikatörün potansiyel olarak önemli etkileşimler dizisinde sadece bir değişkeni tanımlamasıdır. Bu yüzden ne eylemciyi harekete geçirecek ne de tam olarak politika yapıcıları bilgilendirecek yeterli bilgi sağlamaz. Tek başına alındığında, su ayak izleri tıpkı bir ülkenin araba ithal etmesi, otel kurması veya daha fazla film üretmesi gibi ücret oranları tek başına belirleyemediği gibi politika seçeneklerinin seçimi için yeterli göstergeler olmayabilir. Politika yapıcılar, su kullanımının sosyal, politik ve ekonomik yönlerini herhangi bir ortamda düşünmelidir. Ancak su ayak izleri, tek başına, politika kararlarına rehberlik edecek çok az ilgili bilgiyi içermektedir. Kıtlık (veya bolluk), politik analizlerin önemli bir bileşenidir, ancak bu yeterli değildir.

Su ayak izi analizi, karmaşık sorunların ortadan kaldırılmasını basitleştiren, bütüncül bir yaklaşımdır. Su ayak izi çalışmaları bir ülke için yapılabildiği gibi bir sektör, iş kolu, fabrika, birey, ürün veya nehir havzası ölçeğinde de hesaplanarak gerek ekonomik gerekse su tasarrufu amaçlı da kullanılabilir. Ülkemizde çok eleştirilen hayvan ithalatına yönelik hayvancılık sektöründe, önemli bir döviz girdisi sağlayan turizm sektöründe, atık deşarjı nedeniyle su kalitesinin olumsuz etkilendiği nehir havzaları için ve gıda israfını önlemede bireysel su ayak izi çalışmalarının yapılması yararlı bir araç olacaktır.

KAYNAKÇA

Cazcarro, I., Duarte, R., Sanchez-Choliz, J., (2016) Downscaling the grey water footprints of production andconsumption, Journal of Cleaner Production S:132, ss:171-183.

Chenowetha, J., Andersonb, A.R., Kumarc, P., Huntb, W.F., Chimbwandira, S.J., Mooref, T.L.C. (2018) The interrelationship of green infrastructure and natural capital, Land Use Policy s.75, ss.137–144.

Christ, K.L., Burritt, R.L. (2017) Water management accounting: A framework for corporate practice, Journal of Cleaner Production, S.152, ss 379-386.

Codur, A.M., (2015), Ecological Economics of Water:Water Systems, Water Footprints, and the Real Price of Water, CANUSSEE, Vancouver, October, Teaching Ecological Economics II. Tufts University.

Combes, J.L., Delacote, P., Motela P.C., Yogo, T.U. (2018) Public spending, credit and natural capital: Does access to capital foster deforestation?, Economic Modelling s.73, ss.306–316.

COWI, (2009) Scoping study on costeffectiveness of EU environmental policy Final Report, European Commission Directorate-General Environment, Kongens Lyngby Denmark.

Ercin, A. E. and Hoekstra, A.Y. (2014) Water footprint scenarios for 2050: A global analysis, Environment International s.64, ss. 71–82.

FAO, (2015) Towards A Water And Food Secure Future Critical Perspectives for Policy-makers, Food And Agriculture Organization Of The United Nations, Rome, World Water Council Marseille.

Hanley, S. (2011) Australian Water Accounting Standards, RMIT: Accounting for Sustainability, Australian Goverment Bureau of Meteorology.

Hoekstra, A.Y. , Hung, P.Q., (2002) A Quantification Of Virtual Water Flows Between Nations In Ralation To International Crop Trade, Value of Water Research Report Series No.

Hoekstra, A.Y. (2011) A Comprehensive Introduction to Water Footprints, University of Twente–the Netherlands.

Hoekstra, A.Y. ve Mekonnen, M.M., (2011) Global Water Scarcity: The Monthly Blue Water Fooprint Compared To Blue Water Avaibility For The World's Major River Basins, Value Of Water Research Report Series No.53, UNESCO-IHE Institute for Water Education, The Netherlands

Hoekstra, A.Y., (2016) A critique on the water-scarcity weighted water footprint in LCA, Ecological Indicators 66, ss.564–573.
Kourgialas, N.N. Karatzas, G.P., Dokou, Z., Kokorogiannis, A. (2018) Groundwater footprint methodology as policy tool for balancing water needs (agriculture & tourism) in water scarce islands - The case of Crete, Greece, Science of the Total Environment s.615, ss.381–389.
Kuiper, D. (2018) Globalization of water, www.waterfootprint.org (son erişim 10.02.2018)
Lannelongue, G., Benito J.G., Quiroz, I. (2017) Environmental management and labour productivity: The moderating role of capital intensity, Journal of Environmental Management s.190, ss.158-169.
Lovarelli, D., Bacenetti, J., Fiala, M., (2016) Water Footprint of crop productions: A review, Science of the Total Environment, s.548–549, ss. 236–251.
Manzardo, A. Ren, J. Piantella, A. Mazzi, A. Fedele, A. Scipioni, A. (2014) Integration of water footprint accounting and costs for optimal chemical pulp supply mix in paper industry, Journal of Cleaner Production 72 ss.167-173.
Mekonnen, M.M. and Hoekstra, A.Y. (2010) The green, blue and grey water footprint of farm animals and animal products, Value of Water Research Report Series No. 48, UNESCO-IHE, Delft, the Netherlands.
Mekonnen, M.M. and Hoekstra, A.Y. (2011) National water footprint accounts: the green, blue and grey water footprint of production and consumption, Value of Water Research Report Series No.50, UNESCO-IHE, Delft, the Netherlands.
Minga, C.Z. Chen, G.Q. (2013) Virtual water accounting for the globalized world economy: National water footprint and international virtual water trade, Ecological Indicators S.28, ss.142–149.
Rodriguez, C.I., Ruiz de Galarreta, V.A., Kruse, E.E. (2015) Analysis of water footprint of potato production in the pampean region of Argentina, Journal of Cleaner Production, S: 90, ss. 91-96.
Setlhogile, T. Arntzen, J. Pule, O.B. (2016) Economic accounting of water: The Botswana experience. Physics and Chemistry of the Earth xxx, ss.1-9.
Skouteris, G., Ouki, S., Foo, D., Saroj, D., Altini, M., Melidis, P., Cowley, B., Ells, G., Palmer, S., O'Dell, S., (2018) Water footprint and water pinch analysis techniques for sustainable water management in the brick-manufacturing industry, Journal of Cleaner Production S:172, ss: 786-794.
Turco, R. (2018) Global Perspectives On Sustainibility, General Bulletion, 2018-2019, Miami University.http://bulletin.miamioh.edu/arts-science/global-perspectives-sustainability-minor/, (son erişim 10.03.2018).
Uhlenbrook, S. (2017) Wastewater The Untapped Resource, The United Nations World Water Development Report 2017, Paris, UNESCO.
Vanhama, D. Mekonnenb, M.M. ve Hoekstrab A.Y., (2013) The water footprint of the EU for different diets, Ecological Indicators, s.32, ss.1– 8.
Zoumidesa, C.C., Bruggemanb, A., Hadjikakouc, M., Zachariadis, T. (2014) Policy-relevant indicators for semi-arid nations: The water footprintof crop production and supply utilization of Cyprus, Ecological Indicators S.43, ss.205–214.

KKTC'DE SÜRDÜRÜLEBİLİR SU YÖNETİMİ İÇİN SU MUHASEBESİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ

Dr.Öğr. Üyesi Metin ÇALIK
Dumlupınar Üniversitesi/SBMYO/Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü

ÖZET

Su yönetimi konusunda artan su talebindeki artışa cevap verebilmek için tedbirlerin uygulanması ile ilgili olumsuz etkilerin mümkün olan en aza indirildiği, daha dengeli ve entegre bir yaklaşıma doğru yol alınmasını gerekli kılmaktadır. Su hesapları, su kaynaklarının değerini ve ekonomideki kullanımlarını yakalamayı amaçlamaktadır. Su muhasebesi, su kaynakları bilgisini tanımlamak, ölçmek ve raporlamak için tutarlı ve yapılandırılmış bir yaklaşımın uygulanmasıdır. Entegre Su Kaynakları Yönetimi (IWRM) ile ilgili olarak Su Muhasebesi (WA), ekosistemlerin sürdürülebilirliğinden ödün vermeksizin ekonomik ve sosyal refahı en üst düzeye çıkarmak için koordine edilmiş su gelişim ve yönetimi ile ilgilenmektedir. KKTC'de artan nüfus, artan yaşam standartları ve hızla büyüyen turizm ve sanayi sektörleri artan enerji ve su taleplerine yol açmıştır. Kıbrıs, yarı-iklimli bir iklime sahip bir ada olup, hâlihazırda yoğun olarak kullanılan su kaynakları ile yapısal ve geçici su sıkıntısı çekmektedir. Aşırı su çekmeleri kıyı akiferlerinin tuzlu sulara kadar tuzlanmasına ve dolayısıyla iç akiferlerin tükenmesine neden olmuştur. Böyle bir durum, entegre su kaynakları yönetimi (IWRM) aracılığıyla su kaynaklarının hassas kontrolünü gerektirmektedir. Bunu başarmak için, KKTC'nin su kaynaklarındaki eğilimleri, iklim değişikliğinin bölgeye etkisini de içeren GCM senaryolarını kullanan radyasyon transfer modellerinin sentezi göz önünde bulundurulmuştur. Bu çalışmanın odak noktası, KKTC'nin mevcut ve gelecekteki su kaynakları eğilimlerinin değerlendirilerek su yönetiminin, KKTC'deki ekonomik kalkınma ve insan refahı için hayati öneme sahipliğini ortaya koymaktır. Bu çalışma, adanın temiz su kaynaklarının sürdürülebilir ve hakkaniyete uygun şekilde kullanılması için, ulusal ve uluslararası düzeyde düzeltici politikalara rehberlik etmeye ve önümüzdeki yıllar için öncelikler belirlemeye yardımcı olabilir.

Anahtar Kelimeler: Su muhasebesi, Sürdürülebilir su yönetimi, Kıbrıs

APPLICABILITY OF WATER ACCOUNTING FOR SUSTAINABLE WATER MANAGEMENT IN TURKISH REPUBLIC OF NORTHERN CYPRUS

ABSTRACT

It makes it essential to proceed to a more balancing and integrated approach which minimises the negative effects and meets the ever increasing demand for water about water management. Water accounts aim to catch the value of water resources and their usage in economy. Water accounting is a consistent and structured approach's implementation to define, account and report water resources information. Water Accounting (WA) related to Integrated Water Resources Management (IWRM) is interested in water development and management coordinated to maximize economic and social welfare without sacrificing sustainability of ecosystem. Increasing population, increasing life standarts and rapidly developing economy and industrial sectors in Turkish Republic of Northern Cyprus caused for increasing energy and water demands. Cyprus has a semi-arid climate island and suffering structural and temporarily water shortage due to intensively used water resources. Intensive water pumping causes salinisation of coastal aquifers to salt water and internal aquifer depletion. It requires sensitive control of water resources via integrated water resources management (IWRM). Turkish Republic of Northern Cyprus's tendencies in water resources, synthesis of radiation transfer models using GSM scenarios which also include the effect of climate change to the region taken into consideration. Focus of this study is to reveal vital importance of water management for economic development and human welfare in Turkish Republic of Northern Cyprus. This study could help to guide regulatory policies at national and

international level and specify priorities for coming years for the usage of fresh water resources in sustainable and equitable way.

Keywords: Water Accounting, Sustainable Water Management, Water Resources

GİRİŞ

Kaliteli tatlı su kaynakları söz konusu olduğunda, dünya şu an artan talebin ve azalan ve/veya tutarsız arzın 'mükemmel bir fırtınası' ile karşı karşıyadır. Denklemin bir tarafında, UN DESA'nın "Dünya Nüfus Beklentileri: 2015 Revizyonu" raporuna göre, bugün dünyada 7.3 milyar olan nüfusun 2030 yılında 8.5 milyar, 2050 yılında 9.7 milyar, 2100 yılında 11.2 milyar sayısına ulaşması öngören artan küresel nüfus bulunmaktadır (United Nations, 2015).

Dünya nüfusunun üçte ikisi şu anda yılda en az bir ay su kıtlığı yaşayan bölgelerde yaşıyor. Su tüketiminin yerel olarak yenilenebilir su kaynaklarını iki kat arttırdığı yaklaşık 500 milyon kişi yaşıyor (UN Water Development Report 2017, 3). Dünya Bankası su talebinin, 2007-2030 arasında % 50'den fazla büyüyebileceğini, Birleşmiş Milletler (BM) tahminlerinde arzın çok önüne geçeceği %40'lık arz boşluğu doğacağını, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ise 2050 yılına kadar küresel çapta %55 oranında artacağını öngörmektedirler. Bu uçurum, BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG'ler) ve su ve sanitasyon (SDG 6) 'nın "herkes için su ve sanitasyonun mevcudiyetini ve sürekliliğini sağlama" hedefine ulaşılması için gerçek bir tehdit oluşturuyor (EPA, 2016:17).

Doğu Akdeniz'deki bir ada olan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), tamamen yağışa bağlı olarak yarı kurak bir iklime ve sınırlı su kaynaklarına sahiptir. Su talebindeki artışla birlikte son on yılların sık görülen kuraklıklarının su kaynaklarını önemli ölçüde azalttığı ve KKTC'de ciddi su sıkıntısı sorunları ile karşı karşıya kalındığı görülmektedir İklim değişikliğinin etkileri, su kaynaklarının entegre değerlendirmesi için önemli bir husus olarak görülmektedir (Cleridou vd.2014:202).

Bu çalışmada su tresi yaşayan KKTC'de sürdürülebilir su yönetiminde; altyapı çalışmaları, politika planları ve stratejileri, yasama eylemleri, piyasa temelli araçlar (fiyatlandırma mekanizmaları ve sübvansiyonlar), teknolojiler ve uygulamalar, araştırma ve farkındalık ve yaygınlaştırma faaliyetleri gözden geçirilmiş ve iklim değişikliği belirsizliği altındaki çevresel, ekonomik ve sosyal açıdan sürdürülebilirliği değerlendirilmiştir.

SU MUHASEBESİ TERMİNOLOJİSİ

Su temel bir haktır ve bu hak sadece insanlar için değil, tüm canlı ve cansız varlıkları da kapsamaktadır. Bu hak hukuken kabul edilen insan hakkı için de geçerlidir (Özbay, 2014:1). Su sorunu: ormancılar, balıkçılar, eğlence amaçlı kullanıcılar, belediye ve kırsal su tesisleri, endüstriler, çiftçiler ve çevreciler, suların kendi başlarına ve rakip sektörlerde nasıl tahsis edildiği ve kullanıldığıyla ilgili meşru çıkarları bulunanlar arasında süregelmektedir. Ancak suya bağımlı sektörlerin tüketim ve tüketim dışı kullanımları veya geri kazanılabilir ve geri kazanılmayan dönüş akışlarını ayırt etmek için tutarlı bir terminolojisi bulunmamaktadır (Pery, 2011:1840).

Avrupa'nın su kaynaklarını (2012) koruma amaçlı su politikasını ortaya koyan Blueprint Direktifi; su yönetiminin sadece çevre koruma ile ilgili olmadığı, ekonomik ve rekabet edebilir bir sorun olduğunu ve suyun mevcudiyetine ve kalitesine bağlı olan tüm ekonomik sektörlerin başarılı olabilmesi için maliyet ve fiyatlandırma konularına değinilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (EPA, 2016:10).

Su muhasebesi, su kaynakları bilgisini tanımlamak, ölçmek ve raporlamak için tutarlı ve yapılandırılmış bir yaklaşımın uygulanması (Garstone vd., 2017:1), çevre ve ekonomideki suyun fiziksel hacimleri ile suyun sağlanması ve kullanılmasının ekonomik yönleri ile ilgili bilgileri organize etmenin ve sunmanın bir yöntemidir (Vardona vd., 2007: 650–659). Su muhasebesinin su verilerine uygulanması, hesap verilebilirliğinin belirlenmesine bağlı olarak çeşitli şekillerde

oluşmuştur. Tipik olarak bu rolü bir hidroloji uzmanı yapar ve su hesapları hidrolojistlerin bildikleri bir konsept olan geleneksel bir su dengesine benzer bir süreçte geliştirilir (Garstone vd., 2017: 52).

Su muhasebesi bilgisi, birçok kurumun geçici ve eksik verilerle veya hatta bazen tahminlerle ilgili suyla ilgili iş kararlarına dayandığını gösteren kurumsal su yönetimi alanındaki mevcut araştırmalar göz önüne alındığında daha da önem kazanmaktadır (Christ ve Burritt, 2017:380).

Su Muhasebesinde Veriler

Su hesapları, i-suyun kullanılabilirliği, ii-insan suyunun kullanımı ve tüketimi, iii-su verimliliği ve iv-su maliyeti ve fiyatlandırma olmak üzere dört grup göstergeye yol açmıştır (Etlhogile vd., 2016:7).

Su muhasebesinde veri seçenekleri iki alt gruplara ayrılmaktadır (ESCAP, 2017:28):

- Su veri türleri: i-stok, ii-arz, iii-kullanım
- Ulusal ve küresel su verilerinin kaynakları
- Su muhasebesinde veri kaynakları iki alt gruplara ayrılmaktadır (ESCAP, 2017:29-30):
- Türüne göre veri kaynakları: i-Anket verileri (örn. Tarımsal anket), ii-Yönetim verileri (örn. Su tüketimi), iii-Hidrolojik / meteorolojik veriler (ör., Yağışlar), iv-Araştırma verileri (örnek vaka çalışmaları), v-Arazi örtüsü verileri, vi-Su kalitesi verileri
- Ajansa göre veri kaynakları: i-Bunlardan sorumlu devlet kurumları: Su, meteoroloji, hidroloji, istatistik, tarım, çevre, enerji (özellikle hidro-güç), planlama, finans, jeoloji, ii-Ulusal, eyalet / il veya yerel yönetim, iii-Su tedarikçileri ve atıksu arıtma, iv-Su araştırma kuruluşları (örn. devlet kurumları, üniversiteler), v-Hükümet dışı kuruluşlar (örn. su endüstrisi dernekleri, çiftçi dernekleri, koruma grupları, vb.)

Su Politikası ve Stratejisi

Su kaynakları geçmiş için olduğu gibi gelecek için de en önemli kaynaklardan biri olarak kabul edildiğinde, su temininin sürdürülebilirliği ancak küresel ölçekte su kullanımına bakılarak elde edilebilir. Bu açıdan su muhasebesi, önemli su kaynaklarının korunması, ülkelerin su güvenliğini arttırmak ve dünyanın su kaynaklarının sürdürülebilirliğini sağlamak da dahil olmak üzere farklı perspektiflerden yansıtmaya yöneliktir (Minga, C.Z. ve Chen, G.O., 2013: 142).

XXI. Yüzyıldaki en önemli zorluklardan biri suyun sürdürülebilir kullanımı ile ilgilidir. Bunun nedeni, suyun gezegenimizde yaşayan herkesin yaşamı için vazgeçilmez bir element olduğu gerçeğidir. Çoğu durumda, rasyonel bir su kullanımının olmaması, su kaynaklarının ekonomik değerlenmesinin olmamasından kaynaklanmaktadır (Monzonís vd., 2016:1).

FAO (Birleşmiş milletlerin gıda ve tarım organizasyonu), su muhasebesini ve denetimini karşılıklı destekleyici süreçler olarak desteklemektedir. Su muhasebesi, belirtilen alanlarda su temini, talep, erişilebilirlik ve kullanım durumlarının ve eğilimlerinin sistematik olarak incelenmesidir. Su denetimi, su temini, talep, erişilebilirlik ve yönetişim, kurumlar, kamu ve özel harcamalar, yasalar ve belirlenen alanlarda su politikasının daha geniş bir politik ekonomisi bağlamında kullanım eğilimleri yerleştirerek su muhasebesinden bir adım daha ileri götürmektedir (FAO, 2018)

Suyun fiziksel hacimleri ve su kaynaklarının nasıl kullanıldığı ile ilgili su bilgisinin düzenlenmesi ve sunumuna yönelik sistematik bir yaklaşım olan su muhasebesi, su kaynaklarının ekonomik analizi için olduğu kadar, entegre su kaynakları yönetimi için de çok uygun bir araçtır (Dutta vd., 2017: 124). Su kaynaklarının planlanmasında başvurulması gereken hususlar şunlardır (Gedik, 2014:1):

- Yeni su kaynaklar ile mevcut su rezervlerinin artırılması.
- Yer altı ve yerüstü su kaynaklarının kirlenmesinin önlenmesi.
- Arıtma metot ve tekniklerinin geliştirilmesi

- Deniz suyundan tatlı su elde etme metotlarının geliştirilmesi.
- Su kayıp ve kaçakları ile aşırı su kullanımının önlenmesi.
- Atık suyun arıtılıp tekrar kullanılması.

Çağdaş toplumlarda kurumsal tatlı su çekiminin %70'i sulu tarımda kullanılmakta bunun yanı sıra madencilik, elektrik petrol, gaz ve gıda üretim faaliyetlerini desteklemek için su gerekmektedir (Christ ve Burritt, 2017:379).

Avrupa Su İdaresi Standardı'nda (The Blueprint to safeguard Europe's water resources (2012)); su yönetiminin sadece çevre koruma ile ilgili olmadığı, ekonomik ve rekabet edebilir bir mesele olduğunu ve suyun bulunabilirliği ve kalitesine bağlı olan tüm ekonomik sektörlerin büyümesi, yeni iş fırsatları yaratmasının sağlaması için maliyet ve fiyatlandırma konularına değinilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Stockil, 2016:10).

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hakkında Genel Bilgiler

Kıbrıs, Avrupa'ya ve Akdeniz'e açılan bir kapı; büyük doğalgaz yataklarına yakınlığı ve petrol rotasında bulunması; bir hava üssü ve stratejik askeri bölge olma potansiyeline sahip olması; askeri donanımların tedarik hattının ve bu alanın içinde ve çevresinde lojistik geçişi üzerinde bulunma gibi jeopolitik bölgesindeki birden fazla sebepten dolayı stratejik bir adadır (Ghosh ve Aker, 2006:2093).

KKTC'nin de üzerinde yer aldığı Kıbrıs, 9.251 kilometre kare (3.572 mil kare) alana sahip olup Sicilya ve Sardunya'dan sonra Akdeniz'in üçüncü büyük adasıdır. Kıbrıs adası 1571'den 1878'e kadar Osmanlı egemenliğinde kalmıştır (Türkiye'nin Anamur kıyısının 65 Km güneyinde, Yunanistan'ın 360 Km kuzeybatısında, Mısır'ın 300 km kuzeyinde ve Suriye'nin 90 km batısında yer almaktadır) (Paris, 2016: 12). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti 35.126413 kuzey enlemi ve 33.429859 doğu boylamı dereceleri arasında yer alan Kıbrıs adasının kuzey kısmında De Facto bağımsız bir devlettir.

Kıbrıs adasının %36,5'sini (3,355 km^2) KKTC (Anadolu Ajansı 2018), %57'sini Güney Kıbrıs Rum Kesimi, %3'ü Birleşmiş Milletler Kıbrıs Barış Gücü (UNFICYP) tarafından kontrol edilen tampon bölgesi, %2,8'nde ise iki Egemen İngiliz Üsler Bölgesi yer almaktadır (Paris, 2016: 12).

13 şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin, 15 Kasım 1983 tarihinde oy birliği ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, bir devletin varlığından söz edebilmek için gerekli olan, "ülke", "insan topluluğu" ve "egemen-üstün otorite" unsurlarını bünyesinde taşıyan ve bu yapısıyla uluslararası camiada yer alan bir devlettir (Erdal, 2005:196). Devlet Planlama Örgütü'nün 2011 yılı resmi verilerine göre KKTC'de sürekli ikamet eden (de-jure) nüfus 286,257 kişi olup bunun 190,494'ü KKTC vatandaşıdır. KKTC'de sürekli ikamet eden Türkiye doğumlu kişilerin sayısı 104,641 ve 3,691 kişi ise Birleşik Krallık vatandaşıdır (Devlet Planlama Örgütü, 2013:7). Kıbrıs'ın AB'ye Katılım Anlaşması'na eklenen protokollerden biri ile, Kıbrıs'ın Birliğe bütün olarak kabul edilmesine rağmen, KKTC bölgesine müktesebatın uygulanması nedeni ile Kıbrıs sorunu bulunmaktadır (Paris, 2016: 12).

Resim: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

KKTC ekonomisinin temelini, tarım, turizm (16.000 yatak kapasiteli) ve yükseköğrenim gibi sektörler oluşturmaktadır (Yıldız ve Çakmak, 2014:7). Ülke ekonomisinin omurgası özellikle narenciye üretimi gibi yüksek ihracat değerine sahip küçük çaplı tarımsal faaliyetlerdir (Elkıran ve Ergil, 2006:1672). Hizmet sektörlerinin GSYİH'ya katkısı 2007'de yaklaşık %69'dur. KKTC, genelde ticaret açığı bulunan küçük ada ekonomilerinden biri olup ticaret açığının temel finansal aracı, Türkiye'den gelen dış yardımlardır. On bir özel üniversite 65 ülkeden 50 binin üzerinde yükseköğrenim öğrencisi KKTC'nin nüfusunun yaklaşık %20'sini (Çavuşoğlu, 2016: 721), yükseköğrenimden elde edilen gelirler 2014 yılında 500 milyon $'la Gayrı Safi Yurtiçi Hasılanın %13"üne ulaşmıştır (Yıldız ve Çakmak, 2014:27).

KKTC'de sıcak kuru yazlarla tipik bir Akdeniz iklimi hüküm sürmekte, ocak ayında ortalama sıcaklık 5-15C arasında ve temmuz ayında 40 C üzerinde bir sıcaklığa ulaşmaktadır. Yağışlar çoğunlukla Kasım ve Mart ayları arasında görülmekte ve genel olarak yıllık yağış miktarı 500 mm, orta düzlükte ortalama 300-400 mm, Trodos Dağları'nın en yüksek noktasında yaklaşık 1200 mm'dir (Elkıran ve Ergil, 2006:1671). Ada genelinde yıllık yağış ortalaması 500 mm2ye yakın iken, KKTC'de yıllık yağış ortalaması 373,3 mm.dir. Su aktif pasifinin önemli bir unsuru olan buharlaşma miktarları ise yıllık bazda ortalama yağışların %80"ine karşı gelmektedir (Yıldız ve Çakmak, 2014:8).

KKTC'NİN SU kAYNAKLARI

KKTC'de 24,65 milyon m^3'ü içme-kullanma suyu, 101,33 milyon m^3'ü sulama suyu olmak üzere toplam 125,98 milyon m^3/yıl su kullanılmaktadır. Yapılan talep tahminlerinde 2035 yılındaki içme-kullanma, turizm ve sanayi su ihtiyacının 54 milyon m^3/yıl olacağı tahmin edilmektedir. KKTC'de sulanabilir arazi miktarı 129.000 ha olup bu sahanın tamamının modern sulama teknolojileri ile sulanması durumunda 649 milyon m^3 su ihtiyacına gereksinim duyulacaktır (Yıldız ve Çakmak, 2014:5).

Geçmiş bilgiler ve tahminler ışığında akiferlerin emniyetli verimi 74,1 milyon m^3/yıl, akiferlerden çekilen su miktarı 103 milyon m^3/yıl, fazla çekilen su miktarı ise 28,9 milyon m^3/yıl olarak belirlenmiştir. Diğer bir yaklaşımda ise adaya düşen yağış miktarına göre nehirlerin 13 milyon m^3/yıl ve barajların 7 milyon m^3/yıl su ihtiva ettiği kabul edilirse; Kuzey Kıbrıs'ın toplam su sağlanımı 94,1 milyon m^3 (74,1+13+7) olarak belirlenebilir. Toplam su ihtiyacı 106,6 milyon m^3 olan Kuzey Kıbrıs'ta 12,5 milyon m^3'lük (106,6-94,1) su farkı akiferlerden fazla su çekilerek karşılanmaktadır (Maden, 2013:105).

KKTC'de su kaynakları; yeraltı suları, yüzey suları olmak üzere iki ana bölüme yanında denizsuyu arıtılması ve havzalarası su transferi olmak üzere dört başlık altında ele alınabilir.

Yeraltı Suları

Kıbrıs'ın iklimini kontrol eden, ana nehirleri besleyen, yeraltı su kaynaklarında önemli bir rol oynayan Troodos masifi, Yunanistan'dan, Kıbrıs'tan ve Türkiye'den Himalayalara kadar uzanan ofiyolit (tektonik kırılma ve hidrotermal alterasyon sonrası orta okyanusal sırtlarda oluşan sert kayalardan (bazalt, dolerit, gabro ve peridotit) oluşmaktadır) dizisinin bir parçasıdır ve dünyadaki en iyi açığa çıkan ofiyolit olarak kabul edilmektedir (Dewandel ve ark., 2005).

KKTC'de buharlaşma potansiyelinin yüksek olması nedeniyle potansiyel su kaynağı olarak yeraltı suyu önem kazanmaktadır. Ülkenin su ihtiyacının %70'ni sağlayan Gazimağusa ve Batı Meserya (Lefke-Güzelyurt) akiferleri ile Orta-Doğu Meserya (Girne) Beşparmak akiferi başlıca yeraltı su kaynaklarıdır (Günyaktı vd.,2008:281). Bu havzaların yıllık yüzey ve yeraltısuyu toplam potansiyeli 173,18 milyon m^3'dür (Yıldız ve Çakmak, 2014:10). Ancak Güzelyurt ve Gazimağusa akiferleri kıyıyla irtibatlı oldukları için deniz suyu girişi yüzünden su kalitesinde bozulmalar meydana gelmektedir (Günyaktı vd.,2008:281)

KKTC içme suyunun önemli bir bölümünün karşılandığı Girne (Beşparmak) Dağları Akiferi, ikinci sınıf akifer sınıfından olup değişken geçirimli tabakalardan oluşmakta, çatlaklı, kırıklı ve karst adı verilen boşluklar içeren mermer ve dolomitic kireçtaşı formasyonlarından oluşmaktadır. Kuyu derinlikleri ortalama 260 m. civarındadır (Özverel, 2015:42). Trodos dağlarından beslenmekte olan Güzelyurt akiferine ve barajlara, Trodos dağlarının kuzeyinde Güney Kıbrıs Rum kesiminde yapılmış olan barajlar nedeniyle yeterli miktarda su ulaşamamaktadır (Maden, 2013:104).

1960'lardan itibaren sulama, evsel kullanım, endüstri ve turizm amaçlı su kullanım talebinin hızla artmasıyla aşırı su çekim sonucunda Güzelyurt akiferinde 1989 yılında su tablası normal deniz seviyesinin 50 m altına düşmüştür (Maden, 2013:105).

Yüzey Suları

KKTC sınırları içerisinde yıl boyunca devamlı akışta olan akarsu bulunmamakta, kış aylarında ise akan derelerin debisi genel ihtiyacın altında kalmakta (Özverel, 2015:43) ve akiferler nehir vadilerinde ve ovalarda bulunmaktadır (Tsiourtis, 2001:140).

KKTC toplam 38 dereye sahip olup, bunlardan 10 dere Güney Kıbrıs Rum kesiminde bulunan ve Kıbrıs'ta yüksek debili nehirlerin doğduğu Trodos dağlarında doğmaktadır (Maden, 2013: 104). Büyük nehirler bulunmamakta ve derelerin birçoğu Girne Beşparmak Dağlarından beslenmektedir (Özverel, 2015:43).

Arz:	
Trodos dağlarından beslenen dereler su hacmi	43 milyon m^3
Girne dağlarından beslenen derelerin su hacmi	27 milyon m^3
TOPLAM	70 milyon m^3
Talep	
Akiferlerin beslemesi	39 milyon m^3
Akiferlerin beslenmesinde derivasyon katkısı	8 milyon m^3
Sulama	13 milyon m^3
Denetimsiz alan	10 milyon m^3
TOPLAM	70 milyon m^3

Tablo 1- Kuzey Kıbrıs Yüzey suyu arz ve talep bütçesi (Maden, 2013:104).

Adanın coğrafi yapısı ve düzensiz yağış sistemi nedeniyle Aralık ve Ocak aylarında yağışla birlikte yüzey suyuna karışan sular yüzey suları yeraltına süzülmeye fırsat bulamadan akışa geçerek denize akmaktadır. Buharlaşmanın fazla olması nedeniyle dereler üzerinde yapılan barajlarda depolanan su buharlaşmakta, beklenen hacimde su depolanması gerçekleşmemektedir (Maden, 2013:103). Akarsular genellikle denize varmadan yeraltı suyunu beslemekte, taşkın akımları ise akifere sızarak denize ulaşmaktadır (Yıldız ve Çakmak, 2014:8). Girne Sahil Şeridi ve

Girne Beşparmak Akiferi jeolojik yönden karstik bir yapıya sahip olduğundan akiferlerde pek çok çatlak nedeniyle yağıştan kaynaklanan suyun çok az bir bölümü akışa dönüşmektedir (Özverel, 2015:43).

Deniz Suyu Arıtma

Deniz suyunun tuzdan arındırılmasında kullanılan süreçler, membran ayrımı ve termal tuz giderme olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Ters ozmoz (RO) ve elektrodiyaliz tersine çevirme (EDR), membranların içinden suyun geçmesine izin veren, ancak tuz iyonlarının çoğunun geçişini reddeden membran ayırma işlemidir. Suyun termal olarak tuzdan arındırılması, yoğuşuk su oluştuğunda buharlaşan tuzlu suyun kaynatılmasıdır. Kullanılan bir başka yöntem, suyun sabit bir ısı girdisi altında ısıtıldığı, bir basınç altında tutulduğu ve daha sonra birden fazla aşamayı ardışık olarak daha düşük basınçlara bağlayan bir vakumu açığa çıkaracak şekilde bir vakumun sokulduğu çok aşamalı flaş desalinasyonudur (MSF) (Tsiourtis, 2001:144).

KKTC"deki düşük kapasiteli mevcut birkaç deniz suyu arıtma tesis bulunmaktadır. Bunlar Bafra da 730.000 m^3/yıl, Doğu Akdeniz Üniversitesinde 365.000 m^3/yıl, Girne"de ise 545.000 m^3/yıl kapasiteli özel deniz suyu arıtma tesisleri bulunmaktadır. Güney Kıbrıs'ta ise Dikelya, Larnaka, Lini ve Limasol'da toplam yılda 80 milyon m^3 kapasiteli beş arıtma tesisi işletmede olup Vasilikos, Paphos'da toplam kapasitesi yaklaşık 35 milyon m^3/yıl olan 2 tesis daha yapılması planlanmıştır (Yıldız ve Çakmak, 2014:5).

Deniz suyu arıtılmasında; kullanılacak deniz suyunun en az 15 m derinlikten alınması ve salamuranın kıyıdan en bir km uzağa tahliye edilmesi, ön arıtma işlemi sırasında kullanılan kimyasallar ve mebranların kimyasal temizliği gibi çevresel olumsuz etkileri bulunmaktadır. Tuzdan arındırılmış su konvansiyonel suya göre daha pahalı ve yüksek maliyetli olsa da çevresel ve tarımsal su taleplerini karşılayamamanın ekonomik maliyeti çok daha yüksektir (Tsiourtis, 2001:139).

Su sorununa bir çözüm yolu olan desalinasyon kapsamında 40.000 mg/l tuzluluk oranına sahip Akdeniz suyunu arıtmak, maliyeti ve yaşanan enerji sorunu nedeniyle KKTC için uygun olmayan bir yol olarak görülmektedir. (Maden, 2013:106).

Havzalararası Su Transferi

Havzalar arası su transferi, su yönetimi ve tahsisinde önemli esneklik sağlar (Katsou vd. 2015: 98). Kurak bir iklime ve sınırlı su kaynaklarına sahip olan KKTC'de hemen hemen tüm akiferler tükenme eğilimi göstermekte ve kıyı akiferleri deniz suyu girişimi ile bozulmuş, yüzey suyu da düşüş eğilimi göstermektedir. Su açığı sorununu erken yaşamaya başlamış olan ülkede, su kaynaklarını artırmak için Türkiye'den havzalarası su temini yoluna girişmiştir.

Su mevcudiyetini artırıcı önlemlerin başında asrın projesi KKTC Su Temin Projesi gelmektedir. KKTC Su Temin Projesi; Türkiye tarafında Anamur Dragon Çayı üzerinde inşa edilen Alaköprü Barajında depolanan suyun Türkiye tarafı 23 km, deniz geçişi 80 km (66,5 km askılı borulu sistem) ve KKTC tarafı 3 km olmak üzere toplam 106 km uzunluğundaki hat ile KKTC'de inşa edilen Geçitköy Barajı'na aktarılmaktadır. Proje ile KKTC'ye yılda 75 milyon m^3 suyun iletilmesi bu suyun 37,76 milyon m^3'ünün (%50,3) içme-kullanma ve sanayi suyuna, geriye kalan 37,24 hm^3'ü (%49,7) sulama suyuna tahsis edilmektedir.. Su sıkıntısı çekilen ülkede hem içme-kullanma ve sanayi suyu temin edilerek 2045 yılına kadar su ihtiyacını karşılanacak; yapılacak sulu tarım ile yüksek gelir artışları sağlanacaktır (DSİ, 2014).

Kaynak: DSİ, 2014.

Stoklama

Su dengesi, tüketim ve su kayıplarının oranlarını bir mevsim içinde ve zaman içinde mevcut olan su miktarıyla eşleştirmeyi içerir. Yağışların değişkenliğinin artması, yüzey sistemlerinde suyun akışını ve akiferlerden yeniden dolum ve deşarj oranlarını etkileyebilir. Halihazırda, küresel sulanan alanın tahmini yüzde 38'i yeraltı sularına bağlıdır (FAO, 2015: 14-16).

DSİ verilerine göre Kuzey Kıbrıs'taki yaz kuraklığına karşın oluşturulan 34 sulak alan mevcuttur Birçoğu sadece kış mevsiminde yağan yağmurlarla su tutmaktadır.

KKTC'DE SU KULLANIMI

KKTC'de İçme ve kullanma suyunun tamamı yeraltı su kaynaklarından karşılanmaktadır. İçme ve kullanma suyunun temin edildiği ana kaynak, Güzelyurt akiferidir (Yıldız ve Çakmak, 2014:9). İçme suyu çoğunlukla 128 yerel kuyu ve sondaj kuyusunun yanı sıra küçük yarı sürekli kaynaklardan elde edilmiştir. Bazı özel şirketler, su ihtiyaçlarını karşılamak için ters osmoz yöntemiyle çalışan küçük ölçekli tuz arındırma tesislerini kullanma girişiminde bulunmuş olsalar da tuzdan arınmış deniz suyunun miktarı, istenilen seviyeye hiçbir zaman ulaşamamıştır (Elkiran ve Ergil, 2006:1672).

Belediye su sisteminin tedarik ettiği suyun, %80 konut sakinlerine ve üniversitelere, %12 küçük sanayi, %8 oteller ve tatil köylerine sağlanmaktadır. Taşıma sistemindeki su sızıntısından kaynaklanan su kayıp oranı da yaklaşık %30 olarak hesaplanmıştır. Tarımsal sulamada, sulama barajları, tüketicilerle aynı bölgede bulunan akiferler ve küçük mevsimsel kaynaklar bulunmaktadır. Sulama alanları olarak yoğunlukla Güzelyurt bölgesinde yer alan narenciye ekimi için yaklaşık 515.053 m^2 arazi kullanılmaktadır. Yaygın olarak verimsiz bir yüzey sulama yöntemi olan salma sulama yönteminin kullanılması nedeniyle nakil kayıplarının %40'ın üzerinde olduğu ve akiferlerin tükenmesinin ana nedenlerinden biri olduğu iddia edilmektedir (Elkiran ve Ergil, 2006:1674).

Damla sulama, aksine atmosfere minimum maruz kalma ve toprağın sınırlı bir ıslak alanı ile doğrudan bitki tabanına su uygular. Bu teknolojiler, analize karmaşıklık katarken, suyun fayda olmayan buharlaşmasını en aza indirmektedir (Perry, 2011:1843). KKTC'de damla sulama gibi iyileştirmeler üretim için gerekli olan suyu azaltmamadan genel su tüketimini azaltabilecektir.

Tablo 2.2- Kıbrıs'ta sektör başına su kullanımı

Su kullanım kategorisi	Su kullanımının% 'si
Evsel su kullanımı	% 29,6
Turizm su kullanımı	% 4.9
Endüstriyel su kullanım	% 3,0
Tarımsal su kullanımı	% 59.1
Hayvancılık su kullanımı	% 3,3

Kaynak: Kıbrıs Cumhuriyeti, Tarım Bakanlığı, Doğal Kaynaklar ve Çevre, 2010.

Suyun Fiyatlandırılması

Su muhasebesini genel olarak, su kullanılabilirliğini tanımlayan ve paydaşların ve kullanıcıların su kullanımını, yararlarını ve kullanımından kaynaklanan maliyetleri anlamalarına yardımcı olan bir araç olarak tanımlamak mümkündür (Vicente vd., 2016:564).

Çevresel Avrupa politikasının genel bir ilkesi olarak WFD'nin 9. Maddesi su kaynaklarının etkin kullanımı, su hizmetlerinden elde edilen maliyetin geri kazanılması ve "kirleten öder" ilkesi için uygun motiflerle su fiyatlandırması ilkelerini ortaya koymaktadır. Maliyetin geri kazanımı, su hizmetleri için katlanılan maliyetin parasal toplamı ile ilgilidir; "Su için ne harcanır?" sorusunu ele alır. ". "Kirleten öder" prensibi, suyun çeşitli kullanımlarından toplam maliyete kadar olan katkıların yeterli olup olmadığını konusunu ele alır (Oannidis vd., 2006:124).

Maliyetin kurtarılması ilkesi, su hizmetlerinin ekonomik maliyetinin yanında (su hizmetlerinin mevcut, aynı zamanda gelecekteki finansmanını sağlamak, su altyapısının oluşturulması, işletilmesi, bakımı ve yenilenmesi için), su hizmetleri (çevresel maliyet) ile ilgili olumsuz çevresel etkilerin maliyetini ve bunların dahil edilmesi gereken alternatif su kullanımları (doğal kaynakların maliyeti) için öncelikleri de kapsar. **Kirleten öder ilkesi ise**, sadece kirliliğin neden olduğu maliyete ve bunun için ödeme yapan maliyete değil, aynı zamanda suyun diğer kullanımlarından (örneğin, suyun pompalanması) ve bu maliyeti kimin karşıladığı maliyetine de bağlıdır. Maliyet geri kazanma ilkesi, su hizmetleri için kullanıcı tarafından ödenen toplam tutarı tanımlarken, "kirleten öder" ilkesi, bu ödemelerin kullanıcılar arasında nasıl dağıtılacağını belirler (Oannidis vd., 2006:128).

Suyun fiyatlandırılmasında maliyete ilişkin temel özellikler şunlardır (Oannidis vd., 2006:130): i-Finansal Maliyetler; su tedariki hizmetlerine ilişkin yatırım, bakım, işletme ve sermayenin maliyeti ile ilgili maliyetler, ii-Çevre maliyeti; çevrede ve ekosistemlerde ve çevreyi kullananlarda su kullanıcılarının neden olan hasarın maliyeti, iii- Doğal kaynakların maliyeti; belirli bir yer ve zamanda, belirli bir yolla (örneğin, pompalama ya da atık bertaraf yoluyla) su kaynaklarının kullanımının neden olduğu potansiyelin, maliyet olarak kullanılmasıdır. Doğal kaynak maliyeti suyun gelecekteki alternatif (fırsat) maliyetini ifade etmektedir.

Su fiyatlandırmasında, su kullanımından sağlanacak katma değerin (tarımsal kullanımda yada turizmde olduğu gibi) dikkate alınması halinde gelecekteki teşvik uygulamalarının değerlendirilmesi için ekonomik katma değerle ilgili veriler elde edilebilecektir.

Tablo 18: Fiyat belirleme özeti

Modül	Modüle atfedilen fiyat unsuru
Su kaynakları	Kişi/m^3 yerel muhasebe maliyeti
İşlem	Kişi/m^3 yerel muhasebe maliyeti
Dağıtım	Kişi/m^3 yerel muhasebe maliyeti
M & G varlıkları	Kişi/m^3 ortalama muhasebe maliyeti
Perakende	Kişi/m^3 ortalama muhasebe maliyeti
Son fiyat	Kişi/m^3

Kaynak: Ofwat, 2016: 89

Endüstriyel" tarifesi, tek bir alanda büyük miktarda su kullanan müşteriler için geçerlidir. Tarifenin kendisi "içilebilir" ve "içilemez" olarak ikiye bölünmüştür ve tedarik edilen suyun kısmen işlenmiş veya "işlenmemiş" olup olmadığına bağlı olarak değişecektir. Böylece belirli bir tarifenin belirli bir bandında yer alan tüm müşteriler, belirli bir su kaynağı için aynı fiyatı ödeyeceklerdir; Dolayısıyla, bireysel kullanıcılara su sağlamanın kesin maliyetlerini hesaplama girişimi yoktur (Kaynak: Ofwat, 2016: 15)

Çeşit	Kişi/m3 ortalama muhasebe maliyeti
Müşteri iletişimi, sayaç okuma, faturalandırma, ödeme işlemleri, kredi yönetimi ve oranları	
Bilimsel hizmetler	
Düzenleme maliyeti	
Şüpheli borçlar	
Su Sermayesinin geri dönüşüm	
Toplam perakende satış maliyetleri ve M & G varlıklarının sermaye maliyeti	

Kaynak: Ofwat, 2016: 89

KKTC'de Birim Su Sarfiyatı

$q_{ort.} = \frac{\sum_{i=1}^{365} Q_{gi}}{365 \times N} L/N.G$	Lt : litre, N : nüfus, G : gün QT bir yıllık kullanılan toplam su miktarını, $q_{ort.}$ Ortalama birim su sarfiyatı Q_{gi} bir günde sarfedilen su miktarını göstermektedir $Q_{\max.} = 1.5\, q_{ort.}$ İller Bankası yönetmeliklerine göre

Atıksu yönetimi

Atık su kabaca %99 su ve %1 koloidal ve çözünmüş katı maddelerden oluşur. İşlenmemiş veya yetersiz şekilde arıtılmış atık suyun salıverilmesinin sonuçları şunlardır: i-İnsan sağlığına zararlı etkileri, ii-olumsuz çevresel etkiler, iii-ekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz etkileridir (Uhlenbrook, 2017: 18).

Küresel eğilimler ortalama olarak, yüksek gelirli ülkeler ürettikleri belediye ve endüstriyel atık suyun yaklaşık %70'ini arıtmaktadırlar. Bu oran üst orta gelirli ülkelerde %38'e ve düşük gelirli ülkelerde %28'e düşmektedir. Alt düşük gelirli ülkelerde sadece %8'lik bir arıtma uygulanmaktadır (UN Water Development Report 2017, 4).

Atık su arıtma politikaları, yüzey sularının su kalitesini iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Avrupa Birliği'nin 1991 tarihli Kentsel Atık Su Arıtma Direktifi (UWWTD) doğrultusunda yapılan harcamaların kişi başına eşdeğer birim maliyeti Danimarka'da 127 € ve Hollanda'da ise 132 € dur (COWI, 2009: 29).

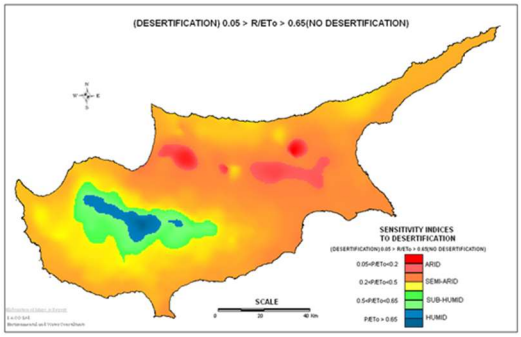
Küresel eğilimler ortalaması olarak belediyeler ve endüstriyel atık suyun, yüksek gelirli ülkelerde %70i, üst orta gelirli ülkelerde %38'i ve düşük gelirli ülkelerde %28'i (hatta bu ülkelerde bu oran %8'e kadar düşmekte) geri dönüşümü sağlanmaktadır. Küresel olarak bu tahminlerde, tüm atık suyun% 80'inden fazlasının arıtılmadan tahliye edildiğine dair sıklıkla atıf yapılan yaklaşımı desteklemektedir. Atık su arıtımının motivasyonu ya çevresel kaliteyi korumak ya da su kıtlığı ile mücadele verirken alternatif bir su kaynağı da sağlamaktır. Arıtılmamış atık suyun salınması, özellikle altyapı, teknik ve kurumsal kapasite ve finansman eksikliği nedeniyle gelişmekte olan ülkelerde yaygın olarak devam etmektedir (UN Water Development Report 2017, 4).

Bitkiler, karbon asimilasyon sürecinde uygulanan besin maddelerinin çoğunu kullanır, ancak besinlerin bir kısmı atmosfere girer, akarsulara akar veya yeraltı sularına sızar. Bitkiler tarafından alınan kısım, işleme tesislerine ve yediğimiz yiyeceklere ve en sonunda da hane, köy ve şehirlerden çıkan atık su akışına aktarılır (FAO, 2015: 24). Atık suyun biyokimyasal oksijen ihtiyaç değeri (azot ve fosfor açısından bileşimi), atık suyun arıtılması için önemlidir. Atık sulardaki BOİ eksikliği, örneğin, yüksek nitrojen içerikli atık su arıtma maliyetlerini arttırmaktadır (COWI, 2009: 30).

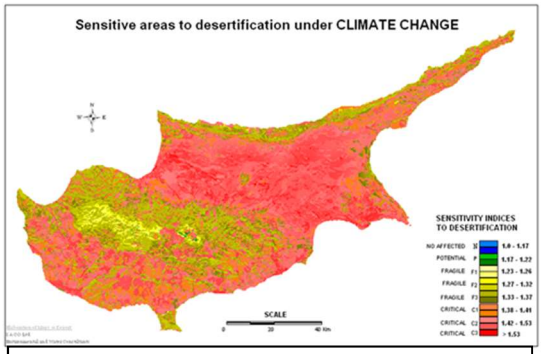
Atıksu yönetim döngüsü, birbirine bağlı dört temel aşamaya ayrılabilir (Uhlenbrook, 2017: 18): Kaynakta kirliliğin önlenmesi veya azaltılması, atık su toplama ve işleme, atık suyun alternatif bir su kaynağı olarak kullanılması, yararlı yan ürünlerin geri kazanımı. KKTC'de atık suyun tekrar kullanımı ve faydalı yan ürünlerin geri kazanımı gelişmiş kentsel atıksu yönetiminde fırsatlar sağlayacaktır.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE GELECEK İÇİN SU SENARYOSU

İklim değişikliği, daha sık ve aşırı hava olayları ile daha fazla çeşitlilik getirecektir. Küresel olarak, bazı bölgelerin daha sıcak ve daha kuru hale geleceği, diğerlerinin ise daha serin ve ıslak hale geleceği ve büyük hava olaylarının sıklığı ve yoğunluğunun değişeceği görülmektedir. Ancak, belirli bölgeler üzerindeki potansiyel etkiler belirsizdir. Yeni zorluklar, özellikle su ve tarımla ilgili olarak adaptasyon gerektirecektir (FAO, 2015: 14).

UNESCO / FAO sınıflandırmasına göre Kıbrıs'ta çölleşme koşulları

Senaryo:% 15 daha az yağış ve sıcaklık artışı 1.3 ° C

Şekil : UNESCO / FAO sınıflandırmasına göre Kıbrıs'ta çölleşme koşulları (Kaynak: FAO,2015:14-20)

İklim Değişikliği senaryoları gerçekleşirse (Şekil) koşullar daha da kötüleşecektir. İklim değişikliği çölleşmesi altında% 23,5 oranında artış. Talep zaten talep arzdan çok daha yüksektir ve yükselmektedir. Yeni su kaynakları kıt veya çok pahalıdır. Elde edilen yaşam standardını korumak ve çölleşmeyle mücadele etmek için uygun su fiyatlandırması ve tarımın azaltılması yoluyla su talebi yönetiminin ciddi bir şekilde dikkate alınması gerekir (FAO,2015:14-20)

İklim değişikliğinin etkileri, su kaynaklarının entegre değerlendirmesi için önemli bir hususdur (Cleridou vd., 2014:202; Cyprus, 2010: 202). Su senaryosu çalışmaları gelecekteki su mevcudiyetindeki ve/veya gelecekteki su talebindeki oluşabilecek değişiklikleri ele almaktadır. İklim değişikliğinin Kıbrıs'ta su kaynakları üzerindeki potansiyel etkisini tanımlamak için yağış ve sıcaklık gibi belirli iklimsel parametrelerin gelecekteki eğilimlerine odaklanılarak araştırılmıştır (Cyprus, 2010: 202). Son senaryo çalışmalarından bazılarında iklim değişikliğinin ve sosyo-ekonomik değişimlerin su mevcudiyeti üzerindeki potansiyel etkileri üzerine odaklanmıştır (Ercin ve. Hoekstra, 2014:71).

Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi'nin yapmış olduğu bir çalışmada mevsimsel yağış düzenindeki sıcaklıkların ve değişimlerin artması, gelecekte bazı su kaynaklı, gıda kaynaklı ve vektör kaynaklı (Campylobacteriosis, salmonelloz, vibrio, kriptosporidiosis ve Kampilobakteriyoz) hastalıkların yayılmasına yönelik daha olumlu koşullara neden olabileceği belirtilmiştir (Paris, 2016:70). Sürekli yüksek sıcaklıklar, hayvan sağlığını ve üretkenliğini doğrudan bozabilirken, atmosferdeki su kıtlığı ve daha yüksek ozon seviyeleri, hayvan yemlerinin verimini azaltabilir

KKTC'de Çevre Yasası kapsamında "Su Ortamlarının ve Sulak Alanların Korunması" Tüzüğünün başlıca ilkelerinden biri kıta içi yüzeysel suların, yeraltı sularının ve deniz sularının çeşitli kullanım amaçlarına göre sınıflandırılmasını sağlayacak su kalitesi kriterleri çerçevesinde su kirliliğinin en

yoğın olduğu bölgelerin belirlenerek öncelikli tedbirlerin alınmalısı oluşturmaktadır (Özverel, 2015:44).

Ülkenin tarım politikasının da; tarımın geliştirilmesinin ana hedefleri arasında, doğal çevrenin ve kırsal alanların sosyo-ekonomikliğini korumak, sürdürmek, doğal kaynakların korunması, geliştirilmesi ve sürdürülebilir yönetimi ve tarımsal ekosistemlerin korunmasını (biyolojik çeşitlilik) içerecek şekilde su politikası ile uyumlaştırılması sağlanmasıdır (Cyprus, 2010:41).

KKTC'de İklim Değişikliğine Karşı Alınabilecek Önlemler:

KKTC, mevcut su kaynaklarını artırıcı aşağıdaki önlemleri alması halinde kuraklığa ilişkin su stresini azaltacak ve su kaynaklarını da güvence altına almış olacaktır.

1.Tatlı Su Arzını Artırma İle İlgili Önlemler

i-Depolama kapasitesinin artırılması,
ii-Havza arası su transferi,
iii-Yağmur suyu toplama

2. Tatlısu dışındaki kaynakların kullanılmasına İlişkin önlemleri

i-Tuzdan arındırma, i
i- Atık su ıslahı,
iii-Gri suyun tekrar kullanılması,

Atık suların ele geçirilmesi, arıtılması ve yeniden kullanımında önemli kamu ve özel yatırımlar kentsel alanlardaki halk sağlığını korumak ve atık sulardaki hem su hem de besin maddelerini kullanmak için gerekli olacaktır. Kentler genişledikçe ve kentsel nüfus arttıkça, tarımda kullanılmak üzere atık sudaki azot, fosfor ve diğer bitki besin maddelerini yakalamak giderek daha önemli hale gelecektir. Özellikle atık suların toplanması ve arıtılması söz konusu olduğunda, peri-kentsel alanlardaki çiftçilerin sulama için suya erişimini sağlamak için çabalar gerekecektir (FAO, 2015: 10).

Su talebini azaltma önlemleri

i-Su dağıtım şebekelerinin değiştirilmesi,
ii-Su sayaçlarının kullanımı,
iii-Yeraltı sularının sömürülmesinin kontrol edilmesi,
iv-Arazi toplulaştırması,
v-Su fiyatlandırması,
vi-Su tasarrufu için sübvansiyon sağlanması,
vii-Bilinçlendirme.

Arıtılmış atık suların ortak alanlar (bahçeler, parklar vb.), otel birimleri (süs yeşili, bahçeler vb.) ve tarım alanlarında (daimi veya mevsimsel tarlalar) yeniden kullanımı halinde hem birimler su maliyetlerini düşürerek hem de ülkenin su kaynaklarının tüketilmesinin önüne geçilebilecektir.

SONUÇ

Suyun fiyatlandırılması ve geri kazanımı, suyun bir petrol yada doğalgaz gibi sadece ekonomik bir doğal kaynak olmasından dolayı değil, aynı zamanda önemli çevresel, sosyal ve kültürel işlevlere sahip olduğu için, doğası gereği politik bir konudur ve yalnızca piyasa güçleri tarafından belirlenmez.

Su yönetimi sadece su kaynaklarını, kirleticileri ve sahadaki riskleri haritalama yanında, sürekli iyileştirme süreçleri, su kullanımı, maliyet, enerji, riskler, yasal gereklilikleri karşılama, sahadaki atık suları ve işletim alanlarının çevresindeki korunan ekosistemleri ele alma gibi su sorunlarının ele alınması için bir yol haritası sunmalıdır.

Gerek su fiyatlandırmalarında gerekse su arzında sosyal tepkilerin önüne geçmekte önemlidir. Bu nedenle yüksek koruma değerli su döngüsünü sağlayıcı, su risklerini hafifletici ve gelecek için

su mevcudiyetini güvence altına alacak adil ve şeffaf su yönetimi ve fiyatlandırmasına geçilmelidir.

1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği (AB), kendi adalet ve insanlık ilkelerini ihlal ederek KKTC'ye ambargo uygulayıp bir başka ülkeyle doğrudan ticaret yapmasını yasaklarken, Kıbrıs Rum Kesimi'nin adanın tüm haklarından etkin bir şekilde yararlandırmasını sağlayan Avrupa Birliği Üyeliğini Üyeliği'ni onaylamıştır (Hali, 2017).

Suların korunması ve fiyatlandırmasında, tarımla uğraşanların Çevresel Kalite Standartlarına yaklaşmaları için verilmesi gereken güdülere göre çeşitli yardım türleri arasında ayrım yapılması şarttır. Bu nedenle, su hizmetlerinin ekonomik giderleri, su hizmetlerinin sübvansiyonu için kullanılan Tarımsal Kalkınma yardımları (veya başkaları) tarafından kısmen karşılanabilir. Suların fiyatlandırılması ve su kullanıcılarının maliyetin geri kazanılmasındaki katkısını takdir etmek için, bu yardımların sular için ayrı ayrı hizmet bedeline katkısı takdir edilmelidir.

Su kaynakları yönetim politikalarının nihai sorumluluk organı KKTC Bakanlar Kurulu'dur. Su fiyatlandırılması ve fiyat seviyelerine ilişkin politikaların oluşturulmasında, su kullanımı ile ilgili özel (uluslararası, bölgesel ve yerel) koşullar (çevresel, aynı zamanda sosyal ve ekonomik) dikkate alınmalıdır. Su tahsisi, su verimliliği, su altyapısı ve geleneksel olmayan su kaynaklarının genişletilmesi ve su maliyetleri ve tasarruf imkânları gibi su muhasebesi çıktılarının karar vericileri bilgilendirmek için ulusal kalkınma planlama çerçevesinde entegre edilmesi gerekmektedir.

KKTC'nin gelecek su vizyonunu Birleşmiş Milletlerin su direktiflerine uygun olacak şekilde, tuzdan arındırma, su verimliliği, atık su arıtma, geri dönüşüm ve yeniden kullanım teknolojileri dâhil olmak üzere su ve sanitasyonla ilgili kapasite geliştirici faaliyet ve programlarını hazırlamalıdır.

KKTC'de su muhasebesi uygulaması ile içme suyu ve sıhhi hizmetlere erişimin iyileştirilmesi, ilgili Su arzını ve talebinin yönetilmesi, su ekosistemi tarafından sağlanan durum ve hizmetlerin iyileştirilmesi, sel ve kuraklık olaylarına adaptasyon, çeşitli politikalar ele alınabilir. Tarımda suyun daha verimli kullanılmasını sağlamak için, hem sulamada hem de yağmurla beslenen sularda su yönetimine yönelik eğitim ve teknolojiye yönelik teknolojideki yenilikler ve yatırımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Su muhasebesi ve su dengesi analizi, tarımsal yoğunlaşma ve genişleme fırsatlarını değerlendirmede temel araçlar olacaktır.

Kurumsal su muhasebesine fiziki-odaklı su muhasebe tekniklerine parasal unsurlarda dâhil edilerek, parasal bilgiler içeren su muhasebesi araçlarını içeren tam maliyet sisteminin kullanılacağı bir su yönetim muhasebesinin çevresel ve sosyal gereksinimleri de karşılayacak şekilde kullanımı teşvik edilebilir.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı (2017) Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), 05.07.2017 https://f.aa.com.tr/tr/ulke-profilleri/kuzey-kibris-turk-cumhuriyeti-kktc/901503?amp=1, son erişim 10.04.2018.

Christ, K.L.ve Burritt, R.L. (2017) Water management accounting: A framework for corporate practice, Journal of Cleaner Production 152, ss.379-386.

Devlet Planlama Örgütü (2013) KKTC Nüfus Sayımı 2011 Bülten Kesin Sonuçlar İkinci Aşama, http://www.devplan.org/nufus-2011/nufus%20ikinci_.pdf, son erişim 10.04.2018.

Hali, S. M. (2017) Cyprus's current situation, Published in Daily Times, November 18th 2017. Erişim 30 Mart 2018.

Cleridou, N., Benas, C., Matsoukas, C., Croke, B., Vardavas, I. (2014) Water resources of Cyprus under changing climatic conditions: Modelling approach, validation and limitations. Environmental Modelling & Software 60, ss.202-218

Çavuşoğlu, B. (2016) Knowledge Economy and North Cyprus, Procedia Economics and Finance 39, ss.720 – 724
COWI, (2009) Scoping study on costeffectiveness of EU environmental policy Final Report, European Commission Directorate-General Environment, Kongens Lyngby Denmark.
Cyprus (2010) Fourth National Report to the United Nations Convention on Biological Diversity, Department Of Environment Ministry Of Agriculture, Natural Rescources and Environment, Nicosia, September.
DSİ, (2014) KKTC'ye Su Temin Projesi, http://www.dsi.gov.tr/projeler/kktc-su-temin-projesi, son erişim 13.04.2018.
Dutta,D., Vaze, J. Kim, S. Hughesa, J. Yanga, A. Teng, J. Lerat, L. (2017) Development and application of a large scale river system model for National Water Accounting in Australia, Journal of Hydrology S.547, ss.124–142.
Elkiran, G. ve Ergil, M. (2006) The assessment of a water budget of North Cyprus, Building and Environment 41, ss.1671–1677.
EPA Research Programme 2014-2020 (2016) European Water Stewardship Standards. An Investigation into the Opportunities for Ireland, 2015-W-SS-19, Environmental Protection Agency.
Ercin, A. E. ve Hoekstra, A.Y. (2014) Water footprint scenarios for 2050: A global analysis, Environment International s.64, ss. 71–82.
ESCAP United Nations (2017) Water Account, http://www.unescap.org/resources/water-account-0, son erişim 18.04.2018.
FAO, (2015) Towards A Water And Food Secure Future Critical Perspectives for Policy-makers, Food And Agriculture Organization Of The United Nations, Rome, World Water Council Marseille.
FAO (2018) Water Accounting and Auditing, http://www.fao.org/land-water/water/water-management/ water-accounting/en/, son erişim 18.04.2018.
Garstone, R.A., Gill,C., Moliere, D., Ulrike D.Y., Michl, B., Fiddes, P., (2017), Accounting for water in the minerals industry: capitalising on regulatory reporting, Water Resources and Industry, V:18, ss. 51-59.
Gedik, N. (2014) Su Temini ve Çevre Sağlığı Ders Notları, Balıkesir Üniversitesi Mühendislik–Mimarlık Fakültesi, İnşaat Mühendisliği Bölümü.
Ghosh, B.N., Aker, Sule L., (2006) Future of North Cyprus: An economic-strategic appraisal, Futures 38, ss.1089–1102.
Günyaktı, A., Ergil, M. ve Çelik B. (2008) KKTC Su Sorunları ve Su kaynaklarının Geliştirilmesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi Gazimağusa, KKTC.ss.273-292.
Katsoub, E., Valtaa, K. Moustakasa, K., Malamisa, D., DodouaaUnit M. (2015) Review and assessment of the adaptive capacity of the water sector inCyprus against climate change impacts on water availability, Resources, Conservation and Recycling S.105, ss. 95–112.
Maden, T.E., (2013) Havzalararası Su Transferinde Büyük Adım: KKTC İçme Suyu Temin Projesi, Ortadoğu Analiz, C:5, S:50, ss.102-111.
Minga,C.Z. ve Chen, G.Q. (2013) Virtual water accounting for the globalized world economy: National water footprint and international virtual water trade, Ecological Indicators 28, ss. 142–149.
Monzonís, M.P., Fernández, P.J., Solera, A., Gavilán, P.J. (2016) The use of AQUATOOL DSS applied to the System of Environmental-Economic Accounting for Water (SEEAW), Journal of Hydrology S.533, ss.1–14.

Ofwat, (2016) Final Determination of Terms and Conditions of the Supply of Non-Potable Water from Dŵr Cymru Cyfyngedig to Tata Steel UK Limited at Llanwern under section 56 of the Water Industry Act 1991,
Paris, N. (2016) 2nd Report On The National Risk Assesssment Of The Republic Of Cyprus, Ministry of Interior, Cyprus Civil Defence, Nicosia, Cyprus.
Pery, C. (2011) Accounting for water use: Terminology and implications for saving water and increasing production, Agricultural Water Management 98 ss.1840– 1846.
Selcan, E. (2005), Uluslararası Hukukta Tanıma Kurumu ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Örneği, Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 13, Sayı 1, ss.157-196.
Stockil, K. (2016) European Water Stewardship Standards. An Investigation into the Opportunities for Ireland, Environmental Protection Agency (EPA) Research Programme 2014 – 2020, Ireland.
Oannidis, S. vd. (2006) Final Report 2. Analysis of User Needs, Water Development Department of Cyprus (WDD).
Özbay, Ö. (2014), 21. Yüzyılda Uluslararası Su Hukuku, http://www.hidropolitikakademi.org/tr/21-yuzyilda-uluslararasi-su-hukuku.html (son erişim 14.02.2018).
Özverel, C. (2015) Fark Yatırım Araştırma ve Geliştirme Şti. Ltd.'e Ait Toplu Konut Projesi ÇED Raporu, Girne.
Setlhogile, T. Arntzen, J. Pule, O.B. (2016) Economic accounting of water: The Botswana experience. Physics and Chemistry of the Earth xxx, ss.1-9.
The United Nations World Water Development Report, 2017, Wastewater The Untapped Resource, Wastewater:, Paris, UNESCO.
The United Nations World Water Development Report, 2017, Wastewater The Untapped Resource, Wastewater:, Paris, UNESCO.
Tsiourtis,N.X. (2001) Seawater desalination projects. The Cyprus experience, Desalination s.139, ss.139-147.
Uhlenbrook, S. (2017) Wastewater The Untapped Resource, The United Nations World Water Development Report 2017, Paris, UNESCO.
The United Nations World Water Development Report, 2017, Wastewater The Untapped Resource, Wastewater:, Paris, UNESCO.
United Nations, 2015. World population projected to reach 9.7 billion by 2050 (erişim 26.01.2018). http://www.un.org/en/development/desa/news/ population/2015-report.html.
Vardona, M., Lenzenb, M., Peevora, .S, Creasera, M. (2007), Water accounting in Australia, Ecological Economics, 61, ss: 650–659.
Vicente, D.J., Rodríguez-Sinobas, L., Garrote, L., Sánchez, R. (2016), Application of the system of environmental economic accounting for water SEEAW to the Spanish part of the Duero basin: Lessons learned, Science of the Total Environmen, s.563–564, ss. 611–622.
Yıldız, D., Çakmak, C. (2014) Ülkelerarası Su Transferi Türkiye'den Kıbrıs'a Barış Nehri, Hidropolitik Akademi, Rapor No:6,

KONYA VİLAYETİNDE MEYDANA GELEN SITMA HASTALIĞI VAKALARI (1868-1922)

Dr. Ali Rıza Gönüllü
Alanya Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
argonullu@hotmail.com

ÖZET

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerleşim birimlerinde sıtma hastalığı vakalarına rastlanmıştır. Mesela; Tuna, İskodra, Aydın, Adana, Trabzon gibi vilayetlerde görülen sıtma hastalığı vakaları bunlar arasında bulunmaktadır. Aynı dönem içinde Konya Vilayetinin merkez sancağı ile Antalya, Isparta ve Niğde Sancaklarında da sıtma hastalığı vakaları görülmüştür. Ülkemizde Osmanlı Döneminde ve Millî Mücadele yıllarında koruyucu hekimlik tam manası ile gelişmemişti. Bu nedenle bir bölgede sıtma hastalığı meydana geldiği zaman, mahalli yönetim tarafından hastaların tedavi edilmesi için gerekli müdahale yapılıyordu. Ancak hastalık mahallinde yeterli doktor ve ilaç yoksa mahalli yönetimin talebi üzerine, merkezi yönetim tarafından ilgili mahalle doktor, ilaç ve tıbbi malzeme gönderilmiştir. Bunun yanında tedavi giderlerinde kullanılmak üzere, mahalli yönetimin ödenek talepleri de karşılanmıştır. İncelenen dönemde sıtma hastalığının tedavisinde, yaygın olarak kinin (sulfata) denilen bir ilaç kullanılmıştır. Sıtma hastalığı neticesinde adı geçen vilayette önemli can kayıpları meydana gelmiştir. Sıtma hastalığı genellikle deniz kıyılarında göl ve bataklıklar ile sazlık yerlerde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca su kanallarının bulunduğu bölgelerde de sıtma hastalığına tesadüf edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Millî Mücadele Dönemi, Sıtma Hastalığı, İlaç, Tedavi.

THE MALARIA INCIDENTS OCCURED IN KONYA PROVINCE (1868 – 1922)

ABSTRACT

Incidents of malaria had been faced in numerous settlements of Ottoman State with the beginning of the second half of the 19th century. For example; the malaria incidents in Tuna, Iskodra, Aydın, Adana, Trabzon provinces are some of these. In the same period of time malaria incidents had been seen in central flag of Konya province as well as the flags of Antalya, Isparta and Niğde, too. Preventive medicine was not totally developed in our country during the Ottoman State and the National Warfare periods. That's why; when a malaria incident occurred in these places, necessary interventions were held to cure the patients by the local government. But when there were not enough doctors and medicine in the area of illness, with the demands of the local governments, doctors, medicine and other medical supplies were sent by the central government. Besides, appropriation requests demanded by the local governments to use for the treatment were also met. During the period of search, "kinin" (sulfata) was commonly used to cure the malaria incidents. Because of malaria, great amount of people lost their lives in the province mentioned. Malaria usually appears in locations near seas, lakes, swamps and rashly places. Besides, malaria can be seen in the places with drains.

Keywords: Ottoman State, National Warfare Period, Malaria, Medicine, Treatment.

GİRİŞ

Sıtma; Anofel türü sivrisineğin sokmasıyla insandan insana bulaşan, titreme, ateş ve ter nöbetleriyle kendini gösteren bir hastalıktır (malarya)[1]. Osmanlı Coğrafyasının muhtelif yerleşim birimlerinde, 19 yüzyılın ikinci yarısından itibaren sıtma hastalığı vakalarına bolca rastlanmaktadır. Buna dair örneklerden bazıları şunlardır: İskodra vilayetinde bulunan askerler arasında sıtma hastalığı baş göstermişti. Bunun üzerine askerlerden bir tabur hava değişimi için memleketlerine gönderilmişti. İki tabur asker de istirahatlarını temin etmek için tamir edilen

[1] Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005, s.1760; Ayrıca bu konuda bakınız. Mehmet Temel, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, İstanbul 2008, s.65

koğuşlar ile paşa dairesine ikame ettirilmiştir. Konu hakkında İskodra Mutasarrıfı Agâh Paşa tarafından Sadarete bilgi verilmiştir. Konu hakkında Sadaret tarafından Ser Askerlik haberdar edilmiştir. Ser Askerlik de yapılan uygulamayı uygun bulmuştur. Bunun üzerine Sadaret tarafından 5 Kasım 1850 tarihinde İskodra Mutasarrıflığına bilgi verilmiştir[2].

Kıbrıs Adası'nda bulunan Tuzla ve İskele kasabalarında da sıtma hastalığı meydana gelmişti. Mahalli yönetim tarafından bu hastalığın ortadan kaldırılması için gerekli çalışmalar yapılmıştı. Konu hakkında Kıbrıs Mutasarrıflığı tarafından Sadarete bilgi verilmiştir. Sadaret de konunun Sıhhiye Meclisi'nde görüşülmesini istemiş ve bununla ilgili olarak 8 Eylül 1858 tarihinde Ser Askerlik makamına bir tahrirat göndermiştir[3].

Bunun yanında 1861 yılının ilkbahar mevsiminde Tuna Nehri, fevkalade bir şekilde taşmıştı. Bu nedenle etrafa yayılan sulardan dolayı, Tuna vilayetinin Tulça sancağı havalisinde sıtma, humma ve ishal gibi hastalıklar çoğalmıştı. Ayrıca adı geçen sancak içinde çok sayıda muhacir mevcuttu. Bunun yanında bu sancak da karantina tabibinden başka bir tabip bulunmuyordu. Adı geçen mutasarrıflık bu tabibin asli görevinden başka, işlerle ilgilenmesini uygun görmüyordu. Bu yüzden burada hasta insanlara ve muhacirlere bakacak bir tabibe ihtiyaç bulunuyordu. Bu nedenden dolayı, Tulça Sancağı Mutasarrıflığı tarafından 15 Ağustos 1861 tarihinde Sadaretten; iki ay kadar köylerde gezerek, hasta ahali ile muhacirleri tedavi etmek üzere, bir tabibin acele olarak gönderilmesi veya ücret ile adı geçen sancak tarafından bir tabibin tedarik olunarak kazalarda çalıştırılması istenmiştir. Ayrıca fakir muhacirler için bir miktar ilaç alınmasına izin verilmesi talep edilmiştir. Sadaret de adı geçen mutasarrıflığın talebini kabul etmiştir[4].

Trabzon sancağına bağlı Vakfı Kebir nahiyesinde de mahalli adı "Hava çalmış" olan sıtma hastalığı meydana gelmişti. Halkın büyük bir çoğunluğu bu hastalığa yakalanmıştı. Hatta İstanbul'dan gelen ve o mahalde memuriyet icra etmekte olan köyler memuru ile hanımı da bu hastalığa yakalanmıştı. Bu bilgiler Vakfı Kebir Nahiyesi Müdürü Ayni Efendi tarafından Trabzon Mutasarrıfına sözlü olarak verilmişti. Bunun üzerine Trabzon Mutasarrıflığı tarafından, Trabzon karantina tabibi ile gardiyan başı gerekli sıhhi tedbirleri alarak, hasta kişileri muayene etmek ve tedavilerini yapmak üzere, adı geçen nahiyeye gönderilmişti. Karantina tabibi ve gardiyan başı hastalık mahalline giderek, hasta olan insanları muayene ederek, tedavilerini yapmıştı. Ayrıca sıtma hastalığına yakalananlardan bir kısmını havası güzel bir mahalle nakletmişlerdi. Karantina tabibi ve gardiyan başı Vakfı Kebir'den sonra, Tirebolu ve Giresun kazalarına da gitmişlerdi. Ancak adı geçen yerlerde sıtma hastalığa tesadüf etmemişlerdi. Yapılan çalışmalarla ile ilgili olarak Trabzon Mutasarrıflığı tarafından 27 Ekim 1868 tarihinde Sadarete bilgi verilmiştir[5].

XIX. Yüzyılın ikinci yarısında sıtma hastalığı görülen yerlerden birisi de Aydın vilayetidir. Vilayet dâhilinde sıtma hastalığı zuhur etmiş ve hastalığa yakalanan ahali tedavi edilmişti. Bunun için Mal Sandığı tarafından, meydana gelen sıtma hastalığının tedavisi için tayin edilen tabipler ile kullanılan ilaçlara bir yük elli dokuz bin sekiz yüz on beş buçuk kuruş para sarf edilmişti. Bu nedenle Aydın Vilayeti tarafından adı geçen paranın gönderilmesi Sadaretten talep edilmişti. Bu talep üzerine Sadaret tarafından bir irade tasarısı hazırlanmış ve padişaha sunulmuştur. Sadaretin talebi Padişah tarafından uygun görülmüş ve adı geçen paranın Aydın Vilayetine gönderilmesi yönündeki bu irade tasarısı onaylanmıştır. Ayrıca konu ile ilgili padişah iradesinin onaylanması hakkında Aydın Vilayetine bilgi verilmiştir. (27 Şubat 1869)[6].

---

[2]Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Umum Vilayet Evrakı (BOA. A. MKT. UM.) Nr.36/95

[3]Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (BOA. A. MKT. MHM.) Nr.139/50

[4] BOA. A. MKT. UM. Nr.500/3

[5] BOA. A.MKT. MHM. Nr.425/92.

[6] BOA. A. MKT. MHM. Nr.436/87

Aynı yüzyılın sonlarına doğru Adana'ya bağlı köylerin halkı arasında da yoğun bir şekilde sıtma ve saire hastalıklar zuhur etmişti. Ayrıca hastalar arasında fakirlerin önemli bir yekûn tuttuğu biliniyordu. Ancak Adana'nın merkezinde dahi, bu gibi hastalıklar meydana geldiği zaman, maaşlı tabipler göndermek mümkün olmuyordu. Bundan dolayı, mahalli yönetimin talebi üzerine, Dâhiliye Nezareti tarafından dışarıdan yevmiye ile tabipler görevlendirilerek hastalık mahalline gönderilmesi için, Mal Sandığından 10.000 kuruş miktarında bir meblağın harcanması için Sadaretten izin istenmiştir. Sadaret tarafından 29 Ağustos 1896 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nin bu talebine uygun olarak bir irade tasarısı hazırlanmıştır. Bu irade tasarısı, 14 Eylül 1896 tarihinde Padişah tarafından onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir[7].

Burada üzerinde fazla durulmamış olan XIX. Yüzyılın ikinci yarısı ile Millî Mücadele Dönemi arasında, Konya Vilayetinde meydana gelen sıtma vakaları hakkında bilgi verilecektir.

KONYA VİLAYETİNDE MEYDANA GELEN SITMA VAKALARI

Konya vilayetinin sancakları arasında olan Konya merkez sancağı, Antalya (Teke), Isparta (Hamidabad) ve Niğde Sancaklarında meydana gelen sıtma vakalarından bazıları şunlardır.

Konya'da Meydana Gelen Sıtma Vakaları

1868 yılının son aylarında Konya ve mülhakatında sıtma hastalığı meydan gelmişti. Bu nedenle Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yarım kıyye kininin Konya vilayetine gönderilmesi, Sadaretten talep edilmişti. Bu talep üzerine Sadaret tarafından 23 Kasım 1868'de Tıbbiye Nezareti'ne gönderilen tezkirede, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin talebinin acele olarak yerine getirilmesi istenmiştir[8]. Tıbbiye Nezareti de Konya ve mülhakatında zuhur etmiş olan sıtma hastalığı için talep edilen yarım kıyye kinini, mahalline göndermiş ve konu ile ilgili olarak Sadarete bilgi vermiştir. Sadaret de konu hakkında 30 Kasım 1868'de Ticaret ve Ziraat Nezareti'ni haberdar etmiştir[9].

1878 yılının sonlarına doğru, Konya vilayetinin ekseri mahallerinde sıtma ile bir çeşit tifo hastalığı zuhur etmişti. Ancak adı geçen vilayette bu hastalıkları tedavi edecek tabip bulunmuyordu. Bu sebepten dolayı Konya Vilayeti tarafından 17 Aralık 1878'de Tıbbiye Nezareti'nden, maaş ve diğer masrafları geçici olarak belediye daireleri gelirlerinden karşılanmak üzere, Maltepe Hastanesi'nde görevli olan Kaymakam Hacı Mehmet Bey ve diğer bir tabip ile kâfi miktarda eczacının gönderilmesi talep edilmişti. Ancak Ser Askerlik makamı tarafından, ülkenin içinde bulunduğu askeri hareketlilik sebebiyle tabibe olan ihtiyaçtan dolayı, askeri tabiplerden, tabip verilemeyeceği bildirilmişti. Bununla birlikte Mektepçe; aylık kırk beş yüzlük kaime[10] maaş ile Doktor Ali Rıza Efendi ve yirmi yüzlük kaime ile Eczacı Çulalanyan Efendi tedarik edilmişti. Ayrıca adı geçen sağlık görevlilerinin götürecekleri ilaç bedeli ise, sim[11] mecidiye yirmi kuruş hesabıyla 8.157, 5 kuruş olarak tespit edilmişti. Adı geçen ilaçların merkez eczaneden verilmesi, ayrıca hastalık mahalline gidebilmesi için Doktor Ali Rıza Efendi'ye 4.815 kuruş ve eczacıya 2.140 kuruş olan harcırahlarının yarısının Maliye Hazinesi'nden ödenmesine karar verilmişti. Ayrıca Mektep tarafından adı geçen personeller, hastalık mahalline vardıklarında, bir kazadan, diğer kazaya gitmeleri icap ettiği takdirde, nakil ve sefer masraflarının Konya Vilayeti tarafından ödenmesi uygun görülmüştür[12].

Bunun üzerine Tıbbiye Nezareti tarafından Konya vilayetinin tezkeresini ile birlikte, bu konuda Mektebin almış olduğu kararlar hakkında 18 Aralık 1878'de Şura'yı Devlete bir tezkere

[7]Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Ali Evrak Odası (BOA. BEO.) Nr.838/62846
[8] BOA. A.MKT. MHM. Nr.427/37
[9] BOA. A. MKT. MHM. Nr.428/16
[10]Kaime; Kağıt para. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara 1998, s.482
[11] Sim: gümüş para. F. Devellioğlu, age, s.953
[12] Başbakanlık Osmanlı Arşivi İrade. Şura-yı Devlet (BOA. İ.ŞD.) Nr.43/2292. Lef.1.

gönderilmiştir. Konya vilayetinin ve Tıbbiye Nezareti'nin tezkireleri Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesinde görüşülmüştür. Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi tarafından konu ile ilgili olarak şu kararlar alınmıştır. Adı geçen mahaller halkının sağlıklarını muhafaza etmeleri ve hastalıkların yayılmasının önlenmesi için, gerekli olan tabip, eczacı ve ilaç yapılan nesnelerin tedarik edilmesi ve gönderilmesi gereklidir. Hastalıkların ortadan kaldırılmasına kadar istihdam olunmak üzere, maaş ve harcırahları verilmek üzere seçilmiş olan tabip ve eczacı hemen tayin edilmeli ve hastalık mahalline gönderilmelidir. Bu konularla birlikte ilaç yapılacak nesnelerin adı geçen sağlık görevlilerine verilmesi için Tıbbiye Nezareti'ne bilgi verilmelidir. Adı geçen maaş ve harcırahlar ile ilaç yapılacak nesnelerin bedelinin, belediye dairelerinin gelirlerinden ödenmesi hususu Konya vilayetine bildirilmelidir. Bunun yanında ilaç yapılacak nesnelerinin bedeli ile harcırahların yarısının adı geçen daireler gelirlerinden ileride kesilmek üzere, Hazine'den ödenmesi hususu da Maliye Nezareti'ne bildirilmelidir (6 Ocak 1879)[13].

Bunun üzerine Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nin almış olduğu bu kararlar doğrultusunda Sadaret tarafından 9 Ocak 1879 tarihinde bir irade tasarısı hazırlanmış ve Padişah'a sunulmuştur. Padişah tarafından 11 Ocak 1879 tarihinde konu ile ilgili olan irade tasarısı onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir[14].

Bir önceki kış mevsiminde çok miktarda yağmur ve kar yağmasından dolayı, Konya vilayetinin ekseri ova köylerini sular istila etmiş ve uzun süre sular çekilmemişti. Ancak meydana gelen su baskını can kayıplarına sebep olmamıştı. Buna rağmen adı geçen köylerde çoğunlukla sıtma ve bazen de tifo hastalığı meydana gelmişti. Bununla birlikte mahalli belediyelerin geliri tabip maaşlarının ödenmesine kâfi gelmemekteydi. Ayrıca mevcut olan tabip de bu hastaların tedavisine yetişemiyordu. Bu nedenlerden dolayı Konya Vilayeti tarafından; harcırah ve ilaç bedelleri mahalli belediyeler tarafından ödenmek üzere, Konya köyleri için iki, Ilgın, Beyşehir ve Aksaray Kazaları için birer ve toplam beş adet tabibin 1.000'er kuruş maaşla ve icap eden ilaçlarla birlikte geçici olarak acele biçimde gönderilmesi 21 Ağustos 1893 tarihinde Sıhhiye Nezareti'nden talep edilmiştir[15].

Konya vilayetinin bu talebi, Umur-ı Sıhhiye Nezareti tarafından 22 Ağustos 1893 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir[16].

Dâhiliye Nezareti de 24 Ağustos 1893 tarihinde Umum Mekâtib-i Askeriye-yi Şahane Nezareti'nden; Konya vilayetine bağlı köylerin çoğunluğunda sıtma ve tifo hastalıklarının meydana gelmesinden dolayı, harcırahlarıyla beraber ilaç bedellerinin belediye tarafından verilmek üzere, aylık 1.000'er kuruş maaşla geçici olarak beş adet tabibin tayin edilmesi istenmiştir. Ayrıca adı geçen tabiplerin icap eden ilaçlarla birlikte acele olarak gönderilmesi için gerekli işlemin yapılarak, neticenin bildirilmesi talep edilmiştir[17].

Konya vilayetinin bu talebi adı geçen nezaret tarafından, Cemiyet-i Mülkiye-yi Tıbbiyeye havale edilmiştir. Bu talebe 1.000'er kuruş maaşla Garabet Serkas Tomasyan ve Bihor Efendiler olumlu cevap vermişler ve bunların memuriyetleri kabul edilmiştir. Bunun üzerine Mekatib-i Askeriye-yi Şahane Nezareti tarafından 26 Eylül 1893 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen yazıda; adı geçen tabiplerin mahalli görevlerine vardıkları zaman harcırah ve maaşları hakkında özel nizamnamesine uygun olarak işlem yapılması istenmiştir[18]. Dâhiliye Nezareti de 4 Ekim 1893

[13]Aynı Belge. Lef.1.
[14] Aynı Belge. Lef.2.
[15]Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (BOA. DH. MKT.) Nr.119/5. Lef.1.
[16] Aynı Belge. Lef.2.
[17] Aynı Belge. Lef.3.
[18] Aynı Belge. Lef.4.

tarihinde Konya vilayetine gönderdiği yazıda konu hakkında bilgi vererek, gerekli işlemin yapılmasını tebliğ etmiştir[19].

Konya'nın Ereğli kazasında bulunan 200 Ermeni'den 50'nin ağır ve 150'nin hafif surette hasta oldukları tespit edilmişti. Bu kişilerin çoğunluğu dizanteri ve sıtma hastalığına yakalanmıştı. Ancak bu insanların toprak üzerine bırakıldıkları haber alınmıştı. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti'nden 7 Kasım 1915 tarihinde Konya vilayetine gönderilen şifrede; adı geçen hasta insanların, boş olan Ermeni hanelerinde tecrit edilmeleri istenmiştir[20].

1916 yılında Konya'da yaygın bir şekilde sıtma hastalığı meydana gelmişti. Bununla birlikte başka salgın hastalıkların da bulunması yüzünden, bir yıl zarfında verilen 600 kuruş miktarındaki Edviye Tahsisatı yeterli olmamıştı. Bununla birlikte 400 kuruş miktarında da bir borç yapılmıştı. Bu nedenle Konya Vilayeti Polis Müdüriyeti tarafından, adı geçen borç miktarı tutarında gerekli havalenamenin gönderilmesi 26 Şubat 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü'nden talep edilmiştir[21]. Bu talep üzerine Muhasebe Müdürlüğü tarafından 10 Mart 1916 tarihinde 400 kuruşa ait havalenamenin içinde bulunulan sene bütçesinin 5. Faslının 4. Maddesine mahsuben Konya vilayetine gönderilmesine karar verilmiştir[22].

Muhasebe Müdürlüğü tarafından hazırlanmış olan 13 Mart 1916 tarihli ve 1915 senesi Edviye Tahsisatından 400 kuruşluk havalename, Dâhiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğü tarafından 19 Mart 1916 tarihinde Konya Vilayeti Polis Müdürlüğü'ne gönderilmiştir. Bunun yanında Emniyet Umum Müdürlüğü'nce Konya Polis Müdürlüğü'ne elde tahsisat bakiyesi olmadan hükümet adına borç altına girmenin uygun olmadığı, evvel emirde tahsisat talep edilip, havalename geldikten sonra sarfiyat yapılmasının lazım geleceği tebliğ edilmiştir[23].

Millî Mücadele Döneminde Konya'nın merkez kazasında sıtma hastalığı varlığını devam ettirmiştir[24]. Bunun yanında Konya'nın Akşehir kazasının kuzey yönünde bulunan Akşehir gölü ile köyler genellikle düz ve çukur arazide bulunuyordu. Bu nedenle Akşehir kazası sıtma mıntıkası olarak kabul edilmiştir[25]. Bozkır kazasının Karaviran gölü civarındaki köyleri ile merkez kazasında da sıtma hastalığı tahribat yapmıştır[26]. Ilgın kazası halkı da umumiyetle denecek derecede sıtma hastalığından ıstırap çekmiştir[27]. Bu kazada sıtma hastalığının yayılmasında Çavuşçu ve Nane gölü önemli bir rol oynamıştır. Saidili kazası da sıtma hastalığını yoğun olarak görüldüğü yerlerden birisidir[28]. Karaman kazasının merkez kazası ile civar köylerinde de sıtma hastalığı vardır[29]. Ereğli kazasında ise yılın dört mevsiminde sıtma hastalığı görülmüştür[30]. Bununla birlikte sıtma hastalığı Sultaniye kazasında nadir olarak[31], Ermenek kazasında ise hiç görülmemiştir[32].Sıtma hastalığının görüldüğü yerlerden birisi de Seydişehir kazasıdır. Adı geçen kazanın güneybatı ve doğusunda Kisecik, Taşağıl, Suyerli ve Karayulak köyleri, Karabeli

---

[19] Aynı Belge. Lef.5
[20]Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (BOA. DH. ŞFR.) Nr.57/337.
[21]Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti Muhasebe Kalemi (BOA. DH. EUM. MH.) Nr.122/57. Lef.1.
[22] Aynı Belge. Lef.1.
[23] Aynı Belge Lef.2.
[24]Niyazi, *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, Ankara 1338 (1922), s.28.
[25]age, s.50
[26]age, s.125
[27]age, s.68
[28]age, s. 73
[29]age, s.84
[30]age, s.97
[31]age, s.106
[32]age, s. 114

bataklığına yakın olmalarından dolayı sıtma hastalığı mıntıkasıdır[33]. Beyşehir kazası da sıtma hastalığının görüldüğü yerlerden birisidir. Bilhassa Beyşehir gölünün civarında olan köylerde sıtma hastalığı önemli tahribat yapmıştır. Bu arada adı geçen kazada sıtma hastalığından vefat eden çocuk sayısı da çok fazla olmuştur[34].

Isparta'da Meydana Gelen Sıtma Vakaları

Konya vilayetine bağlı olan Isparta (Hamit) sancağında da sıtma hastalığı meydana gelmişti. Bu nedenle sıtma hastalığına yakalanan kişilerin tedavi edilmesi için bir tabibin tayin edilmesi Konya vilayeti tarafından Sadaretten talep edilmişti. Bu talep Sadaret tarafından 1 Haziran 1868'de Tıbbiye Nezareti'nde iletilmişti. Ancak Konya vilayetinin bu talebinin Tıbbiye Nezareti tarafından yerine getirilmediği görülmektedir. Çünkü bu konu hakkında Sadaret tarafından Tıbbiye Nezareti'ne bir talep daha iletilmiş ve gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir(2 Aralık 1868)[35].

Isparta sancağının Keçiborlu nahiyesinde bir hastalık ortaya çıkmış ve bundan dolayı pek çok ölüm hadisesi meydana gelmişti. Konunun haber alınması üzerine liva belediye tabibi hastalık mahalline gönderilmiştir. Tabip tarafından hastalık mahallinde çok sayıda sıtma ve humma hastalığına yakalanmış kimse olduğu tespit edilmiştir. Bunun üzerine gerekli sıhhi tedbirler alınarak, hastalığın önüne geçilmiştir. Konu hakkında Konya Vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmiştir. Adı geçen nezaret de konu hakkında 15 Kasım 1888 tarihinde Sıhhiye Nezareti'ni haberdar etmiştir[36].

1892 yılında Isparta'nın Eğridir kazasında sıtma, mide ve bit hastalığı meydana gelmişti. Adı geçen kazaya hastaların tedavi edilmesi için tabip gönderilmiştir. Konu hakkında Konya Vilayeti tarafından telgrafla Dâhiliye Nezareti haberdar edilmiştir. Dâhiliye Nezareti de konu hakkında 14 Ekim 1892 tarihinde Sıhhiye-yi Mekâtib-i Askeriye-yi Şahane Nezareti'ne bilgi vermiştir[37].

Isparta'nın Bozanönü civarındaki gölden yayılan pis koku o havalide bulunan köylerin ahalisinin sağlıklarını tehdit ediyordu. Bunun için bu bölgedeki halk genellikle sıtma hastalığına müptela oluyordu. Hatta bu hastalıktan ölüm olayları da meydana gelmeye başlamıştı. Isparta Sancağı tarafından hastalığın tedavisi için çalışma başlatılmış, ayrıca bir miktar da ilaç gönderilmişti. Ancak hastane ve belediye eczanesinin geliri yeterli değildi. Bu nedenle Isparta Sancağı Mutasarrıflığı tarafından hastaları tedavi etmek ve seyyar bulundurmak üzere geçici olarak 800 kuruş maaşla bir tabip tayin edilmesi ve kudreti olanların tedavi masrafları bilahare kendilerinden alınmak şartıyla, ilaç bedellerinin şimdilik hükümet tarafından verilmek üzere 5.000 kuruşun harcanması için, Konya vilayetinden talepte bulunulmuştu. Konya Vilayeti de gereğinin yapılması için bu talebi Dâhiliye Nezareti'ne bildirmiştir. Ancak Muhasebe, muvazene haricinde karşılıksız para sarfı yasak olduğundan ve adı geçen masraflara vilayetçe bir karşılık bulunmadığından dolayı, bahse konu meblağın özellikle Zuhurat Tertibine zam edilerek ödenmesi görüşündeydi. Dâhiliye Nezareti bu talebi 16 Kasım 1907 tarihinde Sadarete iletmiştir[38].

Dâhiliye Nezareti'nin bu talebi Sadaret tarafından Şura-yı Devlet'e havale edilmişti. Adı geçen konu Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nde görüşülmüştür. Burada yapılan görüşme sonunda; Dâhiliye Nezareti'nin talebi uygun görülerek, 800 kuruş maaşla geçici olarak seyyar bir tabibin vilayete tayin edilmesine, varlıklı olan hastaların masrafı kendilerinden alınmak üzere, ilaç masraflarının şimdilik hükümet tarafından ödenmesine karar verilmiştir. Bununla birlikte

[33]age, s. 140
[34]age, s.154.
[35] BOA. A. MKT. MHM. Nr.428/35
[36] BOA. DH. MKT. Nr.1564/109
[37] BOA. DH. MKT. Nr.2012/44
[38] BOA. DH. MKT. Nr.1210/76. Lef.1.

yapılacak olan masraflara münhasıran Zuhurat Tertibine 5.000 kuruş zam yapılarak işlem yapılmasına ve bu paranın harcanması için Konya vilayetine izin verilmesine karar verilmiştir. Bu konu hakkında Sadaret tarafından 4 Şubat 1908 tarihinde bir irade tasarısı hazırlanmıştır. Bunun üzerine padişah tarafından 6 Şubat 1908 tarihinde bu irade tasarısı onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir[39].

Sadaret tarafından 10 Şubat 1908 tarihinde padişah iradesinin onaylanması ve muhtevası hakkında Dâhiliye Nezareti'ne bilgi verilmiştir. Dâhiliye Nezareti de 17 Şubat 1908 tarihinde Konya vilayetine gönderdiği tezkerede konu hakkında padişah iradesinin onaylandığı bildirilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir[40].

Millî Mücadele döneminde de Isparta Sancağında sıtma hastalığının varlığı devam etmiştir. Bilhassa 1920 ve 1921 yıllarında muhacirlerinin Isparta Sancağına yerleştirilmesiyle, sıtma hastalığında önemli bir yoğunluk yaşanmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Isparta'nın merkez kazasında önemsiz derecede sıtma hastalığına tesadüf edilmektedir. Ancak Kaleönü Bataklığının çevresindeki köylerde yaşayan halkta, sıtma hastalığına çokça rastlanmıştır. Bu köyler; Kuleönü, Bozanönü, Fenik, Bayat, Sekerce, Gölbaşı, Gönen, Fandaş, Baladız, Seker ve Hamidiye köyleridir. Isparta'nın Eğirdir kazasında da merkez kasabanın bataklıklarla çevrili olması ve Eğirdir gölünün şehrin mahallelerine yakın olması ile sazlıkların mevcut olması nedeniyle sıtma hastalığı fazladır. Eğirdir kazasının; Sığırlık, Selimler, Melikler, Çavdır, Aşağı Gökdere, Akça Şar, Pazarköy, Çay, Bıkancak, Tepeli ve Cire köylerinde sıtma hastalığı mevcuttur. Şarkîkaraağaç kazası ve bu kazanın Beyşehir gölüne yakın olan köylerinde de sıtma hastalığı görülmüştür. Yalvaç kazası ve bilhassa bu kazanın Eğirdir gölünün bölümlerinden olan Hoyran Gölüne yakın olan köylerinde, sıtma hastalığı fazla tahribat yapmıştır. Bu kazadaki sıtmalı köyler; Genç Ali, Gölçeli, Akça Şar, Hevenkli, Tartar, Kaşı Kara, Eyüpler, Çetince, Tokmacık, Yağcılar ve Hoyran köyleridir. Uluborlu kazasında ise Hoyran Gölünün çevresindeki köylerde sıtmaya tesadüf edilmiştir[41].

Antalya'da Meydana Gelen Sıtma Vakaları

I. Dünya Savaşı sırasında Antalya'da toplanan ve sahil kazalarına gönderilen askerler arasında sıtma hastalığı zuhur etmişti. Bunun üzerine Konya Vilayeti tarafından 27 Haziran 1915 tarihinde Dâhiliye Nezareti'nden; bu hastaların tedavi edilmesi için 50 kilo kininin ilk posta ile gönderilmesi talep edilmiştir[42].

Antalya (Teke) Mutasarrıflığı tarafından hazırlanan ve Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 13 Temmuz 1915 tarihli raporda; Teke Livasının havasının en ağır ve sıtmalı olan mahallerinin Antalya ve Finike olduğu tespiti yapılmıştır. Ayrıca bu bölgenin asker toplama bölgesi olduğu üzerinde durulmuştur. Bu nedenle asker ve bu bölge halkı ile Korkuteli kazasına bu yıl ilkbahardan beri muntazam bir surette kinin dağıtıldığı ifade edilmiştir. Bunun neticesi olarak, bu şehirlerde her sene meydana gelen sıtma hastalığı, adı geçen yıl %80 azalmıştır[43].

Millî Mücadele döneminde Antalya'da sıtma hastalığı önemli ölçüde yaygındı: Antalya'nın Kaş kazasının Kalkan nahiyesine bağlı Fenik, Kurnaz ve Adaköy köylerinde muayene edilen 216 kişiden 151'i ileri derecede sıtma hastası idi. Bu üç köyde bulunan sıtma hastasının toplam köy nüfusuna oranı %70'dir. Antalya'nın Finike kazasının Kumluca, Kavak Perili, Hasköy, Çavdır, Bağ Yakası, İskele ve Kale köy ve mahallelerinde de muayene edilen 798 kişiden 561'inin ileri derecede sıtma hastası olduğu tespit edilmişti. Bununla birlikte adı geçen kazanın Çavdır ve Arifler köyünde Sıtma Mezarlığı diye anılan bir mahal bulunuyordu. Aynı dönemde Antalya'nın

[39] Aynı Belge. Lef.2.
[40] Aynı Belge. Lef.3.
[41] Besim Zühdü, *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Hamidabad (Isparta) Sancağı*, Ankara 1338 (1922), s.43-44
[42] BOA. DH. ŞFR. Nr.477/67
[43] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (BOA. DH. İ. UM.) Nr.72/9

Elmalı kazasının Düden, Yaka Çiftlik, Pir Hasanlar, Tavullu ve Mürselli köylerinde ise muayene edilen 400 kişiden 254'nün ileri derecede sıtma hastası olduğu görülmüştür[44].

Bunun yanında Antalya Hilal-i Ahmer Dispanserine Mayıs 1921 ile Kasım 1921 tarihleri arasında başvuran 9.044 hastanın 3.295'ni sıtma hastası teşkil etmiştir. Yine Antalya Memleket Hastanesine 1920 yılında kabul edilen 7.753 hastadan 3.252 hastanın, 1921 yılı zarfında müracaat eden 6.244 hastadan da 2.266 hastanın sıtma hastası olduğu görülmüştür. Buna göre adı geçen hastaneye başvuran hastalardan 1920 yılında %41,9'u, 1921 yılında da% 36, 2'inin sıtmalı olduğu ortaya çıkmaktadır[45].

Niğde'de Meydana Gelen Sıtma Vakaları

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında Niğde Sancağının merkez ve Bor kasabalarıyla, bunların çevresinde olan köyler ve ovaların ahalisi doğrudan doğruya sıtma hastalığına maruz kalmışlardır[46]. Niğde'de sıtma hastalığı "sağ hastalık" ismiyle anılmaktadır. Ancak sıtma hastalığı halk arasında kâh gizli, kâh aşikâr olarak, fakat kolera ve vebadan daha müthiş tahribat yapmıştır[47].

1877-1778 Osmanlı Rus Savaşından sonra Niğde'nin Eğri köy ismi ile bilinen mevkiine 70-80 hane Çerkez Muhaciri iskân edilmişti. Ancak zaman içinde sıtma hastalığından dolayı bunlardan 2 hane kalmıştır[48].

I. Dünya Savaşı'ndan sonra da Niğde'nin Musa Hacılı Köyüne Doğu Vilayetleri mültecilerinden insanlar iskân edilmişti. Ancak iki sene zarfında bu insanlardan resmi kayıtlara göre %13'ü, hakikatte ise %50'i sıtma hastalığından dolayı ölmüştür[49].

SITMA HASTALIĞINI ÖNLEME ÇALIŞMALARI

Osmanlı Devleti'nde birçok hastalıkta olduğu gibi sıtma hastalığının yok edilmesinde koruyucu hekimlikten faydalanılamamıştır. Ancak sivrisineklerin üreme ortamı sayılan bataklıkların ve durgun suların kurutulması, ayrıca su kanallarının temizlenmesi yolunda bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu konu ile ilgili çalışmalardan birisi İzmit'te yapılmıştır. 1859 yılında İzmit'te sıtma ve tifüs hastalıkları meydana gelmişti. Bu hastalıklardan dolayı çok sayıda insan ölümü vuku bulmuştu. Bundan dolayı İzmit'in havasının tehlikeli olmasının sebeplerini tahkik etmek üzere, adı geçen yere tabipler gönderilmişti. Tabiplere göre adı geçen hastalıkların ortaya çıkmasının sebepleri arasında İzmit'in havasının tehlikeli olması da bulunuyordu. Bunun için tabipler tarafından İzmit'in havasının iyileştirilmesi için bazı tedbirler alınmasını gerekli görmüşlerdir. Bunlar arasında şunlar bulunuyordu. "Deniz kıyılarında meydana gelen sazlıklar ortadan kaldırılmalıdır. Su taşımak için deniz kenarına rıhtım yaptırılmalıdır. Sabanca Gölünden İzmit Körfezi arasında bulunan bazı küçük göller, kiremit ocakları, Tuzla çukuru ve Kumla çiftliği bataklığı toprakla doldurulup kurutulmalıdır. Buralarda bulunan sazlık, pirenelik ve baldıranlık gibi otlar temizlenmelidir. Bahçe ve bostanların mahsul artıkları açıkta çürütülmemeli ve bunlar yakılmalı veya bir çukur mahalle doldurulup üzeri toprakla doldurulmalı veya yarım saat mesafede denizin açığına dökülmelidir. Evlerin çöpleri sokaklara, iskele ve limanlara dökülmemeli, ancak denizin açığına dökülmelidir. Memleket için en az beş adet büyük pis suyolu yapılmalıdır. Kuyu şeklinde ve meydanda olan pis sular, debbağhaneler ile sokaklarda olan hayvan ölüleri kaldırılmalıdır. Kasap dükkânlarında koyun kestirilmemeli, deniz kenarında

[44]Hasan Ferid, "Anadolu'yu Kasıp Kavuran Bir Müthiş Hastalık: Sıtma", *Resimli Ay*, Cilt:1, Sayı:10, İstanbul 31 Teşrin-i Evvel 1340, s.17

[45]agm, s.17

[46]Mehmet Hayri, *Türkiye'nin Sıhhî ve İçtimai Coğrafyası Niğde Sancağı*, Ankara 1338, s.175

[47]age, s.176

[48]age, s.177.

[49]age, s.177.

müstakil bir salhane yaptırılmalıdır. Ermeni mahallesi önünde bulunan İslam mezarlığının lazım gelen mahalline duvar çektirilmeli ve mezarlığın içinde bulunan batak mahallerdeki sular akıtılmalıdır. Halkın sağlığını korumak ve hastaların tedavi edilmesini sağlamak üzere bir adet tabip tayin edilmelidir. Bu tedbirlerin uygulanmasını kontrol etmek üzere, adı geçen tabiple birlikte memleket meclisinin gözetimi altında Osmanlı tebaasına mensup İzmit'te yaşayan şehrin ileri gelen kişilerinden meydana gelen bir komisyon kurulmalıdır". Bu tedbirler Mekatib-i Tıbbiye Nezareti tarafından da uygun görülmüştür. Ancak Meclis-i Vala bu konuda şu tespitleri yapmıştır. "Deniz kıyısına rıhtım inşasının büyük masraflar gerektirdiğinden dolayı, bunun ne devletçe ne de halk tarafından yapılmasına imkân yoktur. Sabanca gölünden İzmit Körfezine kadar mahallerde bulunan küçük göller ile çukurların doldurulması mümkün değildir. Ancak gelecek yıllarda gölün denize birleştirilmesiyle bu fenalıklardan kurtulmak mümkün olacaktır. Bununla birlikte Pirenelik ve baldıranlık gibi otlar ile bahçe ve bostan artıklarının yaktırılması, kasaba içinde bulunan pis suyollarının ve birikinti suların temizlenmesi, debbağhane ve kasaphanelerin uygun olan bir yere ve İslam mahallelerine kaldırılması, kasaba içine cenaze defnedilmemesi gibi hususlar yerine getirilebilir. Zaten bu hususlar belediye işleri arasında bulunduğundan dolayı, mahalli memurların görevleri arasındadır. Ancak bu ve benzeri işlerin masraflarının mahalli halk tarafından ödenmesi gerekmektedir. Pis suyolunun masrafları, o yola komşu olan han, hane, dükkân sahibi tarafından, vakıf ise vakıf tarafından ödenmelidir. Tayin olacak tabip maaşının da halk tarafından verilmesi gerekmektedir"[50].

XX. Yüzyılın ilk yıllarında da devlet tarafından bataklıkların, göllerin çevresinin ve su kanallarının temizlenmesi konusunda bazı çalışmalar yapılmıştır. Mesela; 20 Ocak 1910 tarihinde Meclis-i Tıbbiye-i ve Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti tarafından Dâhiliye Nezaretine bir yazı gönderilmiştir. Adı geçen nezaret de bu yazıyı gereğinin yapılması talebiyle vilayet ve livalara iletmiştir. Bu yazıda "Vilayet-i Osmaniye'de mevcut bataklıklar hakkında tetkikat icrasıyla bunlardaki tesis-i mecari ve suver-i saire ile ref ve izalesi imkânının teminine kadar tedabir-i tahaffuziye-i şahsiye ve umumiye tevessül edilmek için mahallince vilayet sıhhiye müfettişleri ve nafıa müdürleri ile mühendislerinden birer komisyon teşkiliyle muamelat-ı matlubanın bir an evvel istihsal ve inbası" talep edilmiştir. Bunun üzerine İstanbul Vilayeti tarafından Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne gönderilen yazıda, Küçükçekmece gölünün etrafının temizlenmesiyle, o civar ahalisi ve çocuklarında görülen sıtma hastalığının bir an evvel ortadan kaldırılması için gerekli işlemin yapılması istenmişti. Ancak bu konuda adı geçen nezaret tarafından bir çalışma yapılmamıştı. Bunun üzerine konu İstanbul vilayeti tarafından Dâhiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Dâhiliye Nezareti de 29 Ocak 1911 tarihinde Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne ve Meclis-i Tıbbiye-i Sıhhiye-i Umumiye Riyaseti'ne bir yazı göndermiş ve bu yazıda İstanbul vilayetinin talebinin yerine getirilmesi istenmiştir[51].

Konya'da da Konya ovasının sulanması sebebiyle meydana gelen sıtma hastalığının ortadan kaldırılması için bazı tedbirlerin alınması düşünülmüştür. Bunlardan birisi Mütehassıs Doktor İsmail Hakkı Bey tarafından hazırlanmış olan rapor da gösterilen tedbirlerdir. Bu raporda şu hususlar yer almıştır. "Sulama idaresince fennen yapılması lazım gelen kanalların tamamen yapılması ve mevcut kanalları temizlenmesi. Ahalinin tarlalarında yapmaları lazım gelen küçük kanalları yapmaları. Karacaviran gölünden mümkün mertebe su alınmaması ve bunun için su idaresince lüzum icrası tasdik edilmiş olan fenni işlemin bir an evvel yaptırılması. Her taraftaki su birikintilerinin yerine göre akıtılması veya kurutulması. Sulama sahasında ağaçların tamamen yok denecek kadar az olduğundan, bu sahaya kâfi miktarda ağaç diktirilmesi. Hotamış köylerinde su seviyesinin yükselmesine sebep olan Taşağıl'daki gölün önünü açarak, Ereğli

[50]Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Meclisi Vala Evrakı (BOA. A.MKT. MVL.), Nr.118/65.
[51]Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdare (BOA. DH.İD.) Nr.44/3.

kazası dâhilindeki düdene akıtılması. Su seviyeleri beş metreden yukarıda olan köylerin civardaki yüksek mahallere nakledilmesi. Bu sahada bütün manasıyla sıtma mücadelesi yapılması ve özellikle bedelsiz devlet kininleri dağıtılması".

SONUÇ

XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı coğrafyasının muhtelif yerlerinde sıtma hastalığı vakalarına rastlanmıştır. Bunlar arasında Tuna, İskodra, Aydın, Trabzon ve Adana gibi vilayetler bulunmaktadır. Bunların yanında Konya vilayeti de adı geçen hastalığın yoğun olarak görüldüğü yerlerden birisidir. Bilhassa Konya'nın merkez sancağı ile birlikte, Antalya, Isparta ve Niğde sancakları sıtma hastalığı vakalarının yoğun olduğu bölgelerdir. Sıtma hastalığı incelenen dönemde halk arasında önemli tahribat yapmıştır. Nüfusun önemli bir kısmı bu hastalığa yakalanmış ve birçok insan bu hastalıktan dolayı hayatını kayıp etmiştir.

Bir mahalde hastalık meydana geldiği zaman, mahalli imkânlarla hastalığını tedavi edilmesine çalışılmaktadır. İncelenen dönemde sıtma hastalığının tedavisinde kinin (sulfata) ismindeki ilaç kullanılmıştır. Bunun yanında bir yerleşim biriminde tabip ve ilaç gibi unsurların olmaması durumunda mahalli yönetim tarafından merkezi yönetimden talepte bulunulmaktadır. Merkezi yönetimde imkânlar ölçüsünde bu talebi yerine getirmeye çalışmaktadır. Ayrıca merkezi yönetim tarafından mahalli yönetimin ödenek talebi de yerine getirilmektedir.

Osmanlı Döneminde ve Millî Mücadele sırasında sıtma hastalığı ile ilgili koruyucu hekimlik uygulaması görülmemektedir. Ancak bataklıkların kurutulması, durgun suların ve su kanallarının ıslah edilmesi yönünde bazı çalışmalar yapılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son döneminde ve Millî Mücadele yıllarında sıtma hastalığı, Konya vilayetinde meydana gelen önemli hastalıklardan birisidir.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO.)
Sadaret Mektubi Kalemi(A.MKT)
Sadaret Mühimme Kalemi (A.MKT. MHM.)
Sadaret Umum Vilayet Evrakı (A.MKT. UM.)
Sadaret Meclis-i Vala Evrakı (A.MKT. MVL.)
İrade. Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)
Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdürüyeti Muhasebe Kalemi (DH. EUM.MH.)
Dâhiliye Nezareti İdare (DH. İ.)
Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye (DH. İ.UM.)
Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR.)
Besim Zühdü, *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Hamidabad (Isparta) Sancağı*, Öğüt Matbaası, Ankara 1338 (1922).
Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi, Ankara 1998
Hasan Ferid, "Anadolu'yu Kasıp Kavuran Bir Müthiş Hastalık: Sıtma", *Resimli Ay*, Cilt:1, Sayı:10, İstanbul 31 Teşrin-i Evvel 1340
Mehmet Hayri, *Türkiye'nin Sıhhi ve İçtimai Coğrafyası Niğde Sancağı*, Öğüt Matbaası, Ankara 1338 (1922),
Niyazi, *Türkiye'nin Sıhhi İçtimai Coğrafyası Konya Vilayeti*, Öğüt Matbaası, Ankara 1338 (1922)
Temel, Mehmet, *Atatürk Döneminde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele*, İstanbul 2008, Nehir Yayınları.
Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005

KAMU YÖNETİMİ ALANINDA "YENİ" YAKLAŞIMLAR VE TÜRK KAMU YÖNETİMİ ÜZERİNE ETKİLERİ: GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Süleyman SÖZEN
Anadolu Üniversitesi

ÖZET

Kamu yönetimi, 1980'li yıllardan itibaren birbiriyle bağlantılı birçok faktörün etkisiyle, teori ve uygulama alanında, "paradigma değişimi" olarak da nitelendirilen çok kapsamlı değişim ve dönüşüm yaşamaktadır. Bu süreçte 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen reformlarla başlayan, 1920'li yıllarda biçimsel şeklini alan ve 20. yüzyılın son çeyreğine kadar da ciddi bir değişikliğe uğramadan devam eden geleneksel kamu yönetimi anlayışı, günümüz şartlarında yetersiz kaldığı ve ihtiyaçlara cevap veremediği gerekçesiyle çeşitli çevreler tarafından eleştirilmiştir. Bunun sonucunda da "yeni" olarak adlandırılan bazı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bunlar sırasıyla Yeni kamu Yönetimi (New Public Management), Yeni Kamu Hizmeti (New Public Service) ve Yeni Kamu Yönetişimi (New Public Governance) yaklaşımlarıdır.

Bu bildirinin temel amacı geleneksel kamu yönetimi anlayışından farklılık gösteren bu yeni yaklaşımları ortaya çıkış nedenleri, dayandığı temel değerler ve unsurları, birbirleriyle farklılık ve benzerlikleri açısından ele almaktır. Sonrasında da bu yeni yaklaşımların Türk kamu yönetimine etkileri üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Kamu Yönetimi, Yeni Kamu Hizmeti, Yeni Kamu Yönetimi, Yeni Kamu Yönetişimi

"NEW" APPROACHES TO PUBLIC ADMINISTRATION AND THEIR EFFECTS ON TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION: A GENERAL ASSESSMENT

ABSTRACT

Since 1980s, public administration has been experiencing comprehensive change and transformation in terms of theory and practice because of various factors affecting each other. This is also called "paradigm change" and "global revolution". In the last quarter of the 20th century, traditional public administration, which emerged from the reforms in the second half of the 19th century and firmly established in the 1920s was fiercely criticized on the grounds that it failed to meet the needs of today's world. As a result, some approaches called "new" have emerged. These are New Public Management, New Public Service and New Public Governance approaches, respectively.

The main purpose of this study is to examine the reasons for the emergence of these new approaches, their differences and similarities with each other. Then a general assessment will be made on the effects of these new approaches on Turkish public administration.

Keywords: Traditional public administration, new public management, new public service, new public governance

GİRİŞ

Kamu yönetimi dünya genelinde köklü bir değişim yaşamaktadır. Her ne kadar "kamu yönetimi reformu" veya "idari reform" uygulamaları her zaman hükümetlerin gündeminde önemli bir konu olsa da 1980'li yıllardan itibaren kamu sektöründe yaşanan değişim önceki reform uygulamalarından daha kapsayıcı, radikal ve dönüştürücü olmuştur. Bazıları tarafından paradigma değişimi olarak da nitelenen bu reformlarla Devlet-toplum, idare-vatandaş ilişkilerinde, örgütsel yapılarda, kamu hizmetlerinin sunumu, politika oluşturma ve uygulama biçimlerinde önemli yenilikler ortaya çıkmıştır. Literatürde bu değişimi açıklamaya yönelik "yeni" yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Geleneksel kamu yönetimi anlayışından kopuşu ifade eden bu yaklaşımlar ortaya çıkışlarına göre sırasıyla Yeni kamu Yönetimi (New Public Management), Yeni Kamu Hizmeti (New Public Service) ve Yeni Kamu Yönetişimi (New Public Governance)

olarak sıralanabilirler. Bu yaklaşımların dayandığı temel değerler ve varsayımlar birbirinden farklılık göstermektedir.

Bu bildirinin temel amacı geleneksel kamu yönetimi anlayışından farklılık gösteren bu yeni yaklaşımları ortaya çıkış nedenleri, dayandığı temel değerler ve unsurları, birbirleriyle farklılık ve benzerlikleri açısından ele almaktır. Sonrasında da bu yeni yaklaşımların Türk kamu yönetimine etkileri üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır.

GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİ

Geleneksel kamu yönetimi yaklaşımı 19. Yüzyıl sonları ile 1970'li yılların sonlarına kadar uzunca bir süre, yaklaşık yüzyıl, egemen bir anlayış oldu.

Geleneksel kamu yönetiminin temel unsurları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Kamu hizmetlerinin Devletin kendi örgütleri tarafından doğrudan yürütülmesi gerektiğini düşünür.
- Bürokrasi modeline göre örgütlenmeyi esas alır.
- Kamu programları, idarenin takdir yetkisini olabildiğince sınırlandırmak için yukarıdan aşağıya işleyen kontrol ve denetim mekanizmaları yoluyla yürütülür.
- Siyasi ve idari konuların birbirinden ayrılabileceğini kabul eder.
- Kamu yöneticileri politika yapımında merkezi rol oynamazlar; daha çok kamu politikalarının etkin bir biçimde uygulanmasından sorumludurlar.
- Kamu yönetiminin işletme yönetiminden oldukça farklı olduğunu kabul eder.

YENİ KAMU YÖNETİMİ

Yeni kamu yönetimi, 1980'li yıllarda geleneksel kamu yönetiminin sorunlarına, özellikle de bürokratik örgütlenmenin yetersizliklerine çözüm önerileri sunan alternatif bir yaklaşım olarak ortaya çıktı. Başka bir ifadeyle, geleneksel bürokratik yapı ve aşırı büyümüş hantal devlete yönelik bir tepkiyi ifade eder.

Bu yaklaşımın temel iddiası piyasa benzeri mekanizmalar ve işletme yönetimi tekniklerini kullanarak kamu idaresini daha ekonomik, verimli ve etkin işler hale getirmek mümkündür. Çünkü kamu politikası uygulaması ve kamu hizmeti sunumunda yeni bir söylem olan yeni kamu yönetimi özel sektör yönetim tekniklerinin geleneksel kamu yönetimi tekniklerinden daha üstün olduğunu ve bu tekniklerin uygulanmasıyla kamu hizmetlerinin sunumunda verimlilik ve etkinliğin artacağını öne sürer (Osborne, 2010:3). Yeni kamu yönetimi anlayışında bu durum 3Es, yani tutumluluk (economy), verimlilik (efficiency) ve etkinlik (effectiveness) ilkeleri ile ifade edilir. Bu yeni yaklaşımın bir diğer iddiası da kamu örgütlerinin müşteri (kamu hizmeti kullanıcıları) beklentilerine daha duyarlı olmasını sağlamaktır.

Yeni kamu yönetiminin temel unsurları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Kamu sektöründe rekabetin artırılması
- Kamu sektöründe yöneticiye geniş yönetme serbestliğinin tanınması
- Performans ölçümü yapılması
- Sonuçlara, prosedürlerden daha çok önem verilmesi
- Büyük yapılı bürokratik kurumların, optimal büyüklükte yarı-özerk kurumlara dönüştürülmesi ve kamu hizmetlerinin işletilmesi sorumluluğunun bu kurumlara bırakılması.

Yeni kamu yönetiminin bir diğer önemli özelliği, rekabetçi serbest piyasanın kaynakların kullanımında devlet müdahalesinden daha verimli olduğuna inanmasından dolayı minimal devlet anlayışını benimsemesidir. Bu nedenle özelleştirme ve serbestleşme politikaları ile kamu hizmetlerinin hizmet satın alma yoluyla özel sektöre gördürülmesi reformların önemli bir parçası olmuştur.

Yukarıdaki unsurlara bakıldığında yeni kamu yönetiminde "müşteri odaklılık", "girişimcilik", "sonuç odaklılık", "sonuçlara dayalı hesap verebilirlik", "çalışanları yetkilendirme", "performans ölçümü", "özelleştirme" ve "piyasa mekanizmaları" gibi ilkelerin öne çıktığı görülmektedir.

Yeni kamu yönetimi 1980'li ve 90'lı yıllarda kamu yönetimi reformlarına dünya genelinde yön veren bir yaklaşım olmuştur. Özellikle, Anglo-Sakson ülkelerde bu reformlar çok daha güçlü şekilde uygulanmıştır (Ferlie vd. 2008). Ayrıca, Dünya Bankası, IMF ve OECD gibi uluslararası kuruluşların etkisiyle gelişmekte olan ülkelerde de geniş bir uygulama alanı bulmuştur ve pek çoklarınca küresel bir paradigma olarak nitelendirilmiştir.

Ancak, 1990'lı yılların sonlarından itibaren yeni kamu yönetimi reformları ve sonuçları çeşitli kesimler tarafından eleştiri konusu olmuştur. Bunlardan Janet Denhardt ve Robert Denhardt yazdıkları makale ve kitap çalışmalarında yeni kamu yönetimi yaklaşımını eleştirerek "Yeni Kamu Hizmeti" (New Public Service) olarak isimlendirdikleri alternatif bir yaklaşım önermişlerdir (Denhardt ve Denhardt, 2000).

YENİ KAMU HİZMETİ

Yukarıda da söz edildiği gibi yeni kamu hizmeti yaklaşımı Janet Denhardt ve Robert Denhardt tarafından hem geleneksel yönetim hem de yeni kamu yönetimi yaklaşımının eleştirisi üzerine inşa edilmiştir. Geleneksel kamu yönetiminin aşırı bürokratik yapısı ve bunun neden olduğu olumsuzluklar eleştiri konusu olmuş ve kamu politikalarına karar verilmesi ve uygulanmasında demokratik değerlere ve vatandaş katılımına vurgu yapılmaya başlanmıştır (Ferlie vd. 2008). Temsili demokrasinin sınırlılıklarının görülmesi ve müzakereci demokrasi düşüncesinin gündeme gelmesiyle ilişkilendirilebilir.

Yeni kamu hizmeti yaklaşımının temel unsurlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Kamu görevlisinin rolü toplumun hizmetinde olmaktır.
- Kamu yöneticileri ortak bir kamu yararı düşüncesi inşa etmeye katkı sağlamalıdır.
- Kamusal ihtiyaçları karşılayan politikalar ve programlar en etkili ve duyarlı bir şekilde ortak çaba ve işbirliği süreçleri yoluyla başarılabilir.
- Kamu kurumlarının uzun dönemde başarılı olmaları insana saygı duyan bir anlayış, paylaşılan liderlik ve işbirliği süreçleri geliştirilmesi ile mümkündür.

Yukarıdaki unsurlara bakıldığında yeni kamu hizmeti yaklaşımının bürokrasi, hiyerarşi, kontrol ve denetime vurgu yapan geleneksel kamu yönetiminden farklı olduğu gibi, vatandaşı müşteri konumuna dönüştüren, kamu yöneticisine girişimci rol öngören yeni kamu yönetiminden de ayrılmaktadır. Dayandığı temel değerlere bakıldığında merkezine vatandaşı ve kamu hizmeti anlayışını yerleştiren, demokratik değerleri, katılımcı yönetimi, aktif vatandaşlığı ve kamu yararını ön plana çıkaran bir yaklaşım olduğu söylenebilir.

Denhardt'lar tarafından 2000'li yılların başında ortaya konulan bu yaklaşımın genel kabul görmediği, etkisinin dar bir akademik çevre ile sınırlı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunun bir nedeni de yine aynı yıllarda "yönetişim" (governance) kavramının literatürde daha sık kullanılması ve genel kabul görmesi olabilir. Yeni kamu hizmeti yaklaşımı dayandığı değerler ve ilkeler açısından "Yeni Kamu Yönetişimi" (New Public Governance) yaklaşımı ile benzerlikler gösterdiğini söyleyebiliriz.

YENİ KAMU YÖNETİŞİMİ

Yeni kamu yönetişimi, 21. yüzyılda çoğulcu devlet karmaşıklığında kamu politikası uygulaması ve kamu hizmeti sunumunun anlaşılmasında geleneksel kamu yönetimi ve yeni kamu yönetiminden farklı bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Yeni kamu yönetişimi, her iki yaklaşımın yerini alan, kendine özgü ilkeleri olan alternatif bir yönetim modelidir. Yeni kamu yönetişimi, kuramsal olarak çoğul devlet (plural state) ve çoğulcu devletin (plüralist state) varlığı üzerine kuruludur (Osborne, 2010).

Osborne, yeni kamu yönetiminin devletçi ve bürokratik geleneksel yönetim ile çoğulcu yeni kamu yönetişimi arasında kısa ömürlü ve geçici bir model olduğunu ifade eder. Dolayısıyla, yeni kamu yönetimi, geleneksel kamu yönetiminden yeni kamu yönetişime geçişte ara dönemi oluşturmaktadır (2010:1).

Burada yeni kamu yönetişimini ele almadan önce "yönetişim" (governance) kavramını açıklamanın, bir diğer deyişle yönetimden yönetişime geçiş sürecine değinmenin yararlı olduğu düşünülmektedir. Yönetişim kavramı, 1990'lı yılların ortalarından itibaren çok yaygın olarak kullanılmaya başladı. Kavram tek başına kullanıldığında çok farklı anlamlara gelebilme esnekliğine sahip olduğundan genelde başka sözcüklerle birlikte kullanıldığını söyleyebiliriz. Örnek olarak iyi yönetişim (good governance), ağ yönetişimi (network governance), kurumsal yönetişim (corporate governance), işbirliği yönetişimi (collaborative governance), küresel yönetişim (global governance) ve yeni kamu yönetişimi (new public governance) gösterilebilir.

Yönetişim, elastiki bir kavram olduğundan çok farklı anlamlarda kullanılmaya uygundur (Klijn, 2012). Örneğin, Rhodes (1996) kavramın altı farklı kullanımından bahsetmiştir.

Yönetişim kavramını açıklamaya yönelik tanımlar aşağıda özetlenmiştir:

- Yönetimden (government) daha geniş, daha kapsayıcı bir kavramdır.
- Genel olarak özünde toplumu yönlendirme veya politika yapımında devlet kurumları yanında diğer birçok aktörün aktif katılımına vurgu yapar.
- Devleti (hükümeti) toplumdaki birçok kurumdan sadece birisi olarak görür.
- Toplum-devlet ilişkilerinde karşılıklı etkileşime dayalı, çok aktörlü bir yönetim anlayışıdır.
- Politika yapımı ve uygulama süreçlerine çeşitli aktörlerin dahil edilmesini ifade eder.
- Kamu yönetimi, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında ortaklık ve işbirliğine dayalı bir yönetimdir.
- Geleneksel hiyerarşik örgütten uzaklaşılması ve ağ yapıların benimsenmesidir.
- Devlet ve sivil toplum arasındaki ilişkinin daha fazla katılımcı olması anlamını içerir (Rhodes, 1996; Pollitt Bouckaret, 2011; Klijn, 2012, Sözen, 2014).

Yönetişim kavramı esnek olduğu ve farklı anlamlarda kullanıldığı için dar kapsamlı bir tanıma ihtiyaç duyulmaktadır. Klijn, dar anlamda yönetişimi ağ (network) olarak kullanır. Çünkü bu kavramın özünde etkileşim süreci ve bu sürecin yönetilmesi, yönlendirilmesi vardır. Ayrıca, kamu politikası ve kamu hizmeti sorunlarının ağ içinde yer alan aktörlerle birlikte çözüldüğü için de olgusal bir yöne de işaret etmektedir (Klijn, 2012).

1990'lı yıllarda ağlar ile ilgili çalışmaların arttığını görüyoruz. Yeni kamu yönetişimi ağlarla yakından ilişkilidir. Ağ yapılar esnektirler ve gittikçe karmaşık hale gelen modern dünyaya iyi uyum sağladıkları için günümüzde rağbet görmektedirler. Yeni Kamu yönetişimi ağ yönetişimi düşüncesi temeline dayanır (Koppenjan ve Koliba, 2013:1)

Ağ yönetişimi yaklaşımını ortaya çıkaran nedenleri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür.

- Küreselleşme olgusu
- Toplumun giderek ağ toplumuna dönüşmesi
- Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin etkileşimli ortamlar sunması
- Toplumsal sorunların giderek karmaşıklaşması ve çözümlerinin kurumların tek başına üstesinden gelebileceği türden olmaması (wicked problems)
- Sorunların çözümünün kamu, özel ve sivil sektörün iş birliği ve ortaklığını gerekli kılması
- Hükümetlerin (devletler), karşılaştıkları sorunların çözümünde kendisi dışında toplumsal aktörlere daha fazla bağımlı hale gelmesi (maddi ve beşeri kaynak bağımlılığı)
- Bir koordinasyon ve kontrol aracı olarak hiyerarşinin anlamını büyük ölçüde yitirmesi, buna karşılık ağ yapıların karmaşık sorunlar için daha uygun çözümler üretebilmesi

- Yatay ağların hiyerarşik yapıların yerini alması (Koppenjan ve Klijn, 2004; Pollitt ve Bouckaret, 2011; Klijn, 2012).

Kısaca, günümüzde toplumsal sorunların giderek karmaşık bir hal alması ve çözümünün birçok kurumun (kamu, özel ve sivil toplum) ortak işbirliğini gerektirmesi geleneksel kamu yönetiminin bürokratik ve hiyerarşik yapısını büyük ölçüde anlamsızlaştırmıştır. Bu tür sorunların hiyerarşik bir yapı ile çözülmesi mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle ağ yapılar ortaya çıkmıştır. Ağlarla ilgili literatürde farklı tanımlar olmasına karşın birçok yorumcu ağların "yatay" olduğunu ve bürokratik hiyerarşilerle zıtlık içinde olduğu görüşündedir (Pollitt ve Bouckaret, 2011:20).

Yeni kamu yönetimi yaklaşımı ise kamu örgütlerinin kendi kurumsal amaç ve hedeflerini piyasa benzeri ortamlarda gerçekleştirmeye odaklandıklarını, kendi iç örgütsel yapılarına yoğunlaştıklarını, dolayısıyla bütüncül yaklaşımdan ziyade parçalı ve dağılmış bir yapı sergiledikleri yönünde eleştirilere muhatap olmuştur. Bu parçalı yapının tek bir kurumun kapasitesini aşan, çok boyutlu, karmaşık ve çözümü zor olan toplumsal sorunların çözümü için gerekli olan çok aktörlü, çok düzlemli ve bütüncül yaklaşımı sağlamada yetersiz kaldığı ifade edilmektedir.

Özetleyecek olursak, yeni kamu yönetimi geleneksel bürokratik, aşırı büyümüş ve hantal işleyen devlete yönelik bir tepkiden doğmuştur. Yeni kamu yönetiminin dayandığı model işletmeciliktir ve bu modelde yönetim (management) en önemli beceri olarak kabul görmektedir. Piyasa ve özendiriciler ise temel mekanizmalardır. Buna karşılık yeni kamu yönetişimi karmaşık modern toplumları etkin bir şekilde yönetmenin (hükümet etmenin) devlet, özel sektör ve sivil toplumdan oluşan karmaşık ağlarla mümkün olacağını ifade eder. Bu yaklaşım, ağlar, ortaklıklar ve müzakereye dayalı gönüllü işbirliğine vurgu yapar (Pollitt ve Bouckaret, 2011:23). Ağlar, hiyerarşi ve piyasalara alternatif, hatta onlardan üstün olabilecek örgütsel form olarak görülmeye başlanmıştır.

TÜRKIYE'DE KAMU YÖNETİMİ REFORMU

Yukarıda temel özellikleri özetlenen yeni yaklaşımlarla ilişkili reformlar dünyanın birçok ülkesinde etkisini hissettirmiştir. Özellikle yeni kamu yönetimi reformları dünya genelinde yaygın bir biçimde uygulanmıştır. Yeni kamu yönetimi yaklaşımının küresel bir olgu haline gelmesinde ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde etkili olmasında IMF, OECD ve Dünya Bankasının rolü büyüktür.

Türkiye, özellikle 2000'li yıllarda, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle, yoğun bir değişim sürecine girmiştir. Bu süreçte Türk kamu yönetiminde çok kapsamlı reformlar gerçekleştirilmiştir. Reformların içeriğine bakıldığında yeni kamu yönetimi, yeni kamu hizmeti ve yeni kamu yönetişimi yaklaşımlarının etkileri olduğu görülür.

Yeni kamu yönetimi yaklaşımı ile ilişkilendirilebilecek reform politikaları arasında özelleştirme programları ve sözleşme yoluyla hizmet satın almalar (dış tedarik) önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, 10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu kurumlarına stratejik plan hazırlama yükümlüğü getirilmiştir. Böylece, kamuda verimliliği ve etkinliği sağlamak için stratejik plan, performansa dayalı bütçeleme, performans programı, faaliyet raporu hazırlama gibi özel sektör yönetim tekniklerinin kamuya transfer edildiği görülmektedir. İnsan kaynakları alanında, kamu personel rejiminde değişikliğe gidilerek memurluk güvencelerini azaltma, sözleşmeli personel çalıştırmayı yaygınlaştırma ve kamu personeline performans değerlendirme sistemi getirme çalışmaları söz konusudur. Örneğin, 25.02.2011 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 6111 sayılı Kanun ile Devlet Memurları Kanunu'nda yer alan sicil uygulaması kaldırılmıştır. Kaldırılan memur sicil uygulaması yerine performans değerlendirme sistemi getirilmektedir. Performans ölçümünün bir ayağı da akademik teşvik uygulaması örneğinde olduğu gibi ücretin performansa dayalı olarak

değişmesidir. Kamu-Özel İşbirliği (KÖİ) (Public Private Partnerships, PPP) uygulamaları ise hem yeni kamu yönetimi hem de yönetişim yaklaşımı içinde yer almaktadır. Bu uygulamayla Türkiye'de havaalanı, köprü ve otoyol gibi büyük altyapı yatırımları ile şehir hastaneleri projesi hayata geçirilmektedir.

Bunlardan başka, Türk kamu yönetiminde yerelleşmeyi, katılımı, şeffaflığı ve hesap verebilirliği güçlendirmeye yönelik çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir. Bunlardan bazıları aşağıda sıralanmıştır:

- Vatandaşı idare karşısında güçlendirmek için 2003 yılında 4882 Sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu çıkarılmıştır.
- Kamu kesimi, özel kesim ve STK'lar arasında işbirliğini geliştirmek, bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla 5449 sayılı Kanunla bölgesel düzeyde Kalkınma Ajansları kurulmuştur.
- 03.07.2005 tarih ve 5393 sayılı Belediye Kanunu ile kent yaşamında; kent vizyonunun ve hemşehrilik bilincinin geliştirilmesi, kentin hak ve hukukunun korunması, sürdürülebilir kalkınma, çevreye duyarlılık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma, saydamlık, hesap sorma ve hesap verme, katılım ve yerinden yönetim ilkelerini hayata geçirmek amacıyla kent konseyleri kurulmuştur.
- 14.6.2012 tarih ve 6328 sayılı Kanunla Kamu Denetçiliği Kurumu (Ombudsman) kurulmuştur.
- 5176 sayılı Kanunla 2004 yılında Kamu Görevlileri Etik Kurulu oluşturulmuştur.
- 6.04.2016 tarihli ve 6701 sayılı Kanunla Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu kurulmuştur.

Türkiye'de kamu yönetimi alanında uygulamaya konulan reformları açıklamada ve anlamada yukarıda özetlenen yeni yaklaşımların önemli katkısı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Denhardt, R. B. ve Denhardt, J. V. (2000). 'The New Public Service: Serving Rather than Steering', Public Administrative Review. C. 60 (6), ss. 549-559.

Ferlie, E., Musselin, C., & Andresani, G. (2008). The Steering of Higher Education Systems: A Public Management Perspective. HIGHER EDUCATION, 53(6)(3), 325 - 348.

Klijn, E.H. (2012), Public Management and Governance: a comparison of two paradigms to deal with modern complex problems in D. Levi Faur (ed) The handbook of governance, Oxford: Oxford University Press: 201-214

Koppenjan, J. ve C. Koliba (2013), "Transformatıons Towards New Public Governance: Can the New Paradıgm Handle Complexıty?" International Review of Public Administration 2013, Vol. 18, No. 2.

Koppenjan, J.M.F., E.H. Klijn (2004), Managing uncertainties in networks; a network approach to problem solving and decision-making, London: Routledge.

Osborne, S. P. (Ed). (2010). The New Public Governance?: Emerging Perspectives on the Theory and Practice of Public Governance. Routledge.

Pollitt, C. and Bouckaert, G. (2011) Public management reform: a comparative analvsis, (3rd ed.) Oxford, Oxford University

Rose-Ackerman, S. (2017). What does "governance" mean? Governance, 30(1), 23–27

Sözen, S. (2005). Teori ve Uygulamada Yeni Kamu Yönetimi. Ankara: Seçkin.

Sözen, S. (2014), Demokratik Yönetişim ve Poliste Hesap Verebilirlik, Ankara: Adalet.

KAMU YÖNETİMİ REFORMU VE HESAP VEREBİLİRLİK ANLAYIŞINDAKİ DEĞİŞİM

Süleyman SÖZEN
Anadolu Üniversitesi

ÖZET

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren devlet-toplum ve idare-vatandaş arasındaki ilişkilerde önemli değişimler yaşanmaktadır. Bugün, idarenin daha şeffaf ve hesap verebilir olması yönünde ciddi talep ve baskılar söz konusudur. Kamu yönetimi alanında 1980'li ve 1990'lı yıllardan itibaren gerçekleştirilen reformlar hesap verebilirlik anlayışı ve ilişkilerinde değişime neden olmuştur.

Bu bildirinin temel amacı kamu yönetiminde yaşanan değişimin hesap verebilirlik ilişkilerinde ortaya çıkardığı yeni dinamikleri ele almaktır. Çalışmanın ilk bölümünde hesap verebilirlik kavramı açıklanacak ve son yıllarda önem kazanmasının nedenleri üzerinde durulacaktır. Sonrasında da geleneksel kamu yönetiminde hesap verebilirliği sağlamaya yönelik var olan mekanizmalar açıklanacaktır. Geleneksel yönetimdeki hesap verebilirlik mekanizmaların yetersizliklerine değinilecektir. Yeni kamu yönetimi reformları ve yönetişim reformları çerçevesinde hesap verebilirlik anlayışında ortaya çıkan değişiklikler bu çalışmanın özünü oluşturmaktır. Hesap verebilirlik ilişkisinde ortaya çıkan yeni dinamiklerin Türk kamu yönetiminde ne tür yansımaları olmuştur sorusunun cevabı aranacak ve bu bağlamda oluşturulan yeni mekanizmalar üzerinde durularak genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi Reformu, Hesap Verebilirlik, Yeni Kamu Yönetimi Reformları, Yönetişim

PUBLIC ADMINISTRATION REFORM AND CHANGES IN ACCOUNTABILITY RELATIONS

ABSTRACT

Since the last quarter of the 20th century, important changes have taken place in the relations between state-society and administration-citizen. Today, there are serious demands and pressures to make public administration more transparent and accountable. Reforms in the field of public administration since the 1980s and 1990s have led to a change in accountability conception and relationships.

The main purpose of this study is to address the new dynamics regarding accountability that emerged from the changes occurred in public administration. In the first part of the study, the concept of accountability will be explained. Later, the existing mechanisms for ensuring accountability in traditional public administration will be explored. Changes in accountability relationships within the context of new public management reforms and governance reforms constitutes the essence of this study. Finally, the implications of these changes for Turkish public administration will be discussed.

Keywords: Public administration reform, Accountability, New public management reforms, Governance

GİRİŞ

Uzunca bir süredir, kamu yönetimi alanında dünya genelinde kapsamlı reformlar gerçekleştirilmektedir. Bu reformlarla kamu yönetimi yapı ve işleyiş açısından büyük değişim ve dönüşüm içine girmiştir. Yaşanan bu değişim ve dönüşümü açıklamaya yönelik çeşitli yaklaşımlar ileri sürülmüştür. 1980'li yıllardan itibaren uygulanan ve neo-liberal kesimler tarafından desteklenen "yeni kamu yönetimi" (new public management) reformları piyasa mekanizmaları ve işletme yönetimi tekniklerinin kamu sektörüne transfer edilmesine yönelik girişimlerdir. 1990'lı yılların ortalarından itibaren uygulanan reformlar ise kamu hizmeti nosyonu ile karmaşık toplumsal sorunları çözmeye yönelik ortak ağlar oluşturmaya ve onları

yönetmeye yönelik girişimlerdir ve genellikle "yeni kamu yönetişimi" (new public governance) yaklaşımı olarak nitelendirilmektedir (Sözen, 2014; Osborne, 2010).

Kamu yönetimi alanında yaşanan bu köklü değişim ve dönüşümler hesap verebilirlik anlayışı ve ilişkilerinde de değişimi beraberinde getirmiştir. Ancak şunu hemen belirtmek gerekir ki demokratik rejimlerde kamu yönetiminin denetlenmesi ve hesap verebilir olması her zaman önemini koruyan bir konu olagelmiştir. Demokratik yönetimlerde kamu gücünü kullananlar hesap vermek durumundadır. Özetle, hesap verebilirlik, demokratik toplumları demokratik olmayanlardan ayıran en temel unsurlardan birisidir. Burada söz konusu olan toplumsal değişim, yönetim anlayışındaki dönüşüm ve kamu yönetimi reformları ile mevcut hesap verebilirlik ilişkilerinde yeni dinamiklerin ortaya çıktığı olgusudur. Bu bağlamda, geleneksel yönetim anlayışındaki hesap verebilirlik mekanizmaları yetersiz kaldığı gerekçesiyle eleştirilmiş, kamu yönetiminde hesap verebilirliği güçlendirmek amacıyla yeni hesap verebilirlik mekanizmaları ortaya çıkmış ve sonuç itibariyle hesap verebilirlik ilişkisi daha karmaşık bir görünüm kazanmıştır. Ayrıca, günümüzde idarenin daha şeffaf ve hesap verebilir olması yönünde ciddi talep ve baskılar söz konusudur.

Bu bildirinin temel amacı kamu yönetiminde yaşanan değişimin hesap verebilirlik ilişkilerinde ortaya çıkardığı yeni dinamikleri ele almaktır. Çalışmanın ilk bölümünde hesap verebilirlik kavramı açıklanacak ve son yıllarda önem kazanmasının nedenleri üzerinde durulacaktır. Sonrasında da geleneksel kamu yönetiminde hesap verebilirliği sağlamaya yönelik var olan mekanizmalar açıklanacaktır. Geleneksel yönetimdeki hesap verebilirlik mekanizmaların yetersizliklerine değinilecektir. Yeni kamu yönetimi reformları ve yönetişim reformları çerçevesinde hesap verebilirlik anlayışında ortaya çıkan değişiklikler bu çalışmanın özünü oluşturmaktır. Hesap verebilirlik ilişkisinde ortaya çıkan yeni dinamiklerin Türk kamu yönetiminde ne tür yansımaları olmuştur sorusunun cevabı aranacak ve bu bağlamda oluşturulan yeni mekanizmalar üzerinde durularak genel bir değerlendirme yapılacaktır.

HESAP VEREBİLİRLİK KAVRAMI

Hesap verebilirlik (accountability) kavramı orijin olarak Anglo-Norman kaynaklıdır. "Defter tutmak" anlamında muhasebe ile yakından ilgilidir. Ancak, muhasebe ile etimolojik bağlılığından zamanla koptuğu görülmektedir. Kavramın kullanımı yüzyıllar öncesine dayanmasına rağmen yönetişim tartışmalarında anahtar kavram olarak ortaya çıkması 1990'lı yıllarda olmuştur. Bu yıllardan itibaren kamu yönetiminde yaşanan değişim ve ortaya çıkan yeni yaklaşımlarla beraber şeffaflık gibi hesap verebilirlik kavramı da sıkça kullanılan moda bir kavram haline geldi (Bovens, 2007).

Şeffaflığı ve güveni çağrıştırdığı için politik ve yönetsel söylem ve belgelerde sıkça kullanılan bu kavramla ilgili çeşitli tanımlar yapılmaktadır. Bunlardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

- Hesap verebilirlik, birini performansından dolayı cevap verebilir kılma sürecidir.
- Bir kimsenin eylem ve davranışları için açıklamada bulunmasıdır. Yöneticiler ve kurumların hesap verme sorumluluğu eylem ve davranışları için açıklamada bulunma zorunluluğu kadardır.
- İki taraf arasında var olan, bir tarafın eylemlerini açıklama ve gerekçelendirme, haklılığını ortaya koyma yükümlülüğünün bulunduğu, buna karşılık diğer tarafın da soru sorabildiği, yargıda bulunabildiği ve sonuçları olan bir ilişkidir.
- Bir kimsenin faaliyetlerinden dolayı bir başka otoriteye açıklama yapmasıdır (Romzek, 2000; Bovens, 2007, .

Kamu yönetiminde hesap verebilirlik mekanizmalarından beklenen üç temel amaç vardır. Bunlar; kamu otoritesinin kötüye kullanılmasının önüne geçmek, kamu kaynaklarının

kullanımında hukuk kurallarına ve kamu hizmeti değerlerine uyulmasını güvence altına almak ve kamu yönetiminde sürekli iyileştirmeyi sağlamaktır (Aucoin ve Heintzman, 2000).

Hesap verebilirlik ilişkisinde hesap soran ve hesap veren olmak üzere iki taraf vardır. Hesap veren (kişi veya kurum) ile hesap soran (kişi veya kurum) arasında bir hesap verebilirlik ilişkisinin var olabilmesi için en az üç unsurun bir arada olması gerekir. Bunlardan birincisi, aktörün hesap soran konumunda olana bilgi verme yükümlülüğünün bulunmasıdır. İkincisi, hesap soran tarafın aktörü sorguya çekebilmesi, açıklanan bilginin yeterliliği ve eylemin meşruiyetini sorgulayabilmesidir. Üçüncü unsur da hesap soran tarafın aktörün davranışı hakkında olumlu veya olumsuz bir hüküm verebilmesi, bir yargıya varması ve bunun sonuçlarının olmasıdır (Bovens, 2007).

Hesap verebilirliği, kavram ve ilişki yönüyle kısaca açıkladıktan sonra kamu yönetimi reformları ile ortaya çıkan hesap verebilirlik anlayışındaki değişim kamu yönetimi yaklaşımları bağlamında aşağıda ele alınmaktadır.

GELENEKSEL KAMU YÖNETİMİ VE HESAP VEREBİLİRLİK

Geleneksel (eski ya da klasik) kamu yönetimi anlayışı dediğimizde bugün genellikle 19. yüzyıl sonları ile 1970'lerin sonlarına kadar uzunca bir süre devam eden dönem anlaşılır. Bu kavram, 1980'li yıllarda uygulamaya konulan yeni kamu yönetimi reformlarından önceki dönemi ifade etmek için kullanılmaya başladı.

Geleneksel kamu yönetiminde hesap verebilirlik ilişkisi siyasi sorumluluk (ministerial responsibility) temelinde gerçekleşir. Bu demokratik hesap verebilirlik olarak da ifade edilir. Demokrasilerde egemenlik halka aittir. Temsili demokrasilerde halk, yönetme/hükümet etme yetkisini kendi temsilcilerini (vekillerini) seçerek onlara devreder. Yasama organının çıkardığı kanunları ve yürütme organının belirlediği politikaları ise kamu yönetimi uygular. Demokrasilerde kamu yönetimi siyasi organların kararlarını yürüten bir aygıttır ve bu süreçte kullandığı yetkiler kendisine ait değildir. Bu yetkiler onlara yasalarla ve siyasi organlarca verilmiştir. Dolayısıyla, seçilmişlerin atanmışlar üzerinde hesap sorma yetkisi vardır. Bu demokrasinin asli unsurlarındandır. Buna karşılık, hükümet etme yetkisinin asıl sahibi olan halkın kendi adına karar veren temsilcilerinden hesap sorma yetkisi vardır. Temsili demokrasilerde vatandaşların siyasi temsilcilerinden hesap sormasını sağlayan en temel araç belli aralıklarla yapılan seçimlerdir. Vatandaşlar, seçtikleri temsilcilerinin uyguladıkları politikalar ve icraatlarından memnun olmaları durumunda onları yeniden seçmekte, memnun olmadıklarında da yenilerine hükümet etme yetkisi vermektedir. Demokratik kuramda "asil-vekil ilişkisi" (principal-agent relationship) olarak tanımlanan bu hesap verebilirlik zinciri geleneksel yönetimin özünü oluşturmaktadır.

Geleneksel yönetim anlayışında kamu kurumlarının kendi içindeki hesap verebilirliği ise bürokratik ve hiyerarşik yapı temelinde gerçekleşmektedir (Joshi ve Houtzager, 2012). Bürokratik yapı içinde üstlerin astlarını denetleme yetkisi vardır. Geleneksel kamu yönetiminde kurum içi hesap verebilirlik ilişkisi girdi ve prosedür odaklı ve örgüt içi süreçlere odaklanmıştır. İdarenin aldığı kararlar, yaptığı faaliyetler ve harcamaların mevzuata, kurallara ve bütçeye uygunluğu büyük önem taşır. Bir başka deyişle, ex ante hesap verebilirlik anlayışı önem kazanmıştır.

YENİ KAMU YÖNETİMİ VE HESAP VEREBİLİRLİK

Yeni kamu yönetimi, geleneksel kamu yönetimine yöneltilen eleştiriler üzerine inşa edilmiştir. 1980'li yıllardan itibaren uygulamaya konulan kamu yönetimi reformları beraberinde hesap verebilirlik ilişkilerinde önemli değişiklikler getirmiştir. Her şeyden önce yeni kamu yönetimi anlayışı, yukarıda açıklanan geleneksel kamu yönetimi anlayışındaki demokratik hesap verebilirlik anlayışının yetersiz ve etkisiz olduğunu ileri sürer. Çünkü geleneksel kamu yönetimi,

örgütlenme modeli olarak Max Weber'in bürokrasi kuramını temel almıştır. Bürokrasinin kamu hizmetlerini sunan bir yapı olarak zamanla büyümesi, giderek karmaşık bir yapıya kavuşması ve ileri düzeyde uzmanlaşması neticesinde bürokratların yönetim sistemi içindeki gücü artmış ve dolayısıyla bürokratlar üzerinde siyasi hesap verebilirliği sağlamak uygulamada güçleşmiştir. Ayrıca, geleneksel kamu yönetimindeki hesap verebilirlik ilişkisinde vatandaş ile kamu görevlileri arasında doğrudan bir hesap verebilirlik ilişkisi bulunmamaktadır. Bu durumu düzeltmek için yeni kamu yönetimi yaklaşımı kamu hizmeti kullanıcıları ile kamu yönetimi arasında doğrudan bir hesap verebilirlik ilişkisi kurulması gerektiğini vurgular (Müşteriye hesap verebilirlik).

Bu bağlamda, hizmet kullanıcıların müşteri olarak algılanması ve hizmetlere ilişkin onlara haklar tanınması (Yurttaş Şartı gibi), tercihler sunulması ve yetkilendirilmeleri söz konusudur. Bundan başka, vatandaşların bilgi edinme yollarını kolaylaştırma gibi yönetimde açıklık ve şeffaflığı sağlamaya ilişkin düzenlemeler yapılması önerilmektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanarak vatandaşın doğrudan kamu yönetimini denetlemesi yolları özendirilmektedir. Burada vatandaşlara, hizmet kullanıcıları olarak hizmet sağlayıcı kurumlar üzerinde oluşturulan yeni mekanizmalarla hesap soran rolü verilmiştir.

Yeni kamu yönetimi verimlilik ve etkinliğe vurgu yaptığı, çıktı ve sonuç odaklı bir anlayışa sahip olduğu için performansa dayalı hesap verebilirlik öne çıkmıştır. Geleneksel yaklaşımdaki hesap verebilirlik anlayışına getirilen en önemli eleştirilerden birisi kamu örgütlerinin performans boyutunun ihmal edildiğidir. Bunun nedeni de kurallara uymanın bizzat amaç haline gelmesi; alınan kararlar, yapılan faaliyetler ve harcamaların sonuçları ve etkileri üzerinde çok fazla durulmamasıdır. Böyle bir ortamda kamu görevlilerinin birincil önceliği yanlış yapmamak olmaktadır. Çünkü sistem yanlışı cezalandırmakta ancak başarıyı görmezden gelmekte, ödüllendirmemektedir. Yöneticiler yanlış yapmamaya odaklandıkları için böyle bir ortamda girişimci ve yenilikçi yönetim anlayışı gelişmemektedir. Geleneksel yaklaşımı bu yönlerle eleştiren yeni kamu yönetimi anlayışı kamu yöneticilerinin yalnız kurallara ve prosedürlere uymakla sorumluluklarını yerine getirmiş sayılmadıklarını, sonuçlardan da sorumlu tutulmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Dolayısıyla, geleneksel kamu yönetiminde denetim girdi ve prosedür odaklı (ex ante) iken yeni kamu yönetiminde sonuçlara dayalı, performans hedefleri üzerinden (ex post) denetim öne çıkmıştır (Hodge, 2009). Yeni kamu yönetimi yaklaşımı, hesap verebilirlik hedeflerin açıkça belirtilmesini gerektirir. Bunun için performans göstergelerinin belirlenmesi önem arz eder.

Geleneksel yaklaşımdaki risk almama eğilimi yerini, kamu yöneticilerinin sonuç alıcı, hedefleri gerçekleştirmeyi amaç edinmesini sağlayacak özendiricilere bırakmaktadır. Bu çerçevede, yeni kamu yönetimi reformları ile önceden bakanlıkların merkez örgütü içinde yer alan birimler özerk veya yarı özerk (executive agencies) yapılar haline getirildi. Bu kurumların başına atanan yöneticilere yetkilerinin artırılarak özel sektör işletmelerindeki CEO'lar gibi yönetme serbestliği sağlanması, buna karşılık bireysel başarılarının performansa bağlı olarak değerlendirilmesi önem kazanmıştır. Yönetsel hesap verme (managerial accountability), yeni kamu yönetiminde öne çıkan bir başka unsurdur.

Yeni kamu yönetimi piyasa mekanizmalarının kullanımına ağırlık vermiştir. Kamu kesiminde rekabetçi bir ortam yaratmak için uygulamaya konulan piyasa temelli reformlar kamu yönetiminde var olan geleneksel hesap verme sorumluluğunun sorgulanmasına yol açmıştır. Bu yeni anlayışta, kamu hizmetlerinin rekabete dayalı sözleşmeler (contract) yoluyla özel sektör kuruluşları tarafından yürütülmesinin daha verimli ve etkin olacağı kabul ediliyordu. Bu da geleneksel hesap verebilirlik (bakanların siyasi sorumluluğu ve hiyerarşik hesap verebilirlik) mekanizmaları yerine kamu ve özel sektör arasında sözleşmeye dayalı bir hesap verebilirlik ilişkisini ortaya çıkarmıştır (Hodge, 2009:10-11). Ayrıca, serbestleşme ve özelleştirme politikaları

yeni kamu yönetimi reformlarının önemli unsurlarındandır. Bu reform uygulamalar beraberinde yeni hesap verebilirlik rejimi olarak bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Kurulları getirmiştir (Hodge, 2009:11).

Özetle, yeni kamu yönetiminin hesap verme sorumluluğu vatandaş temelli ve piyasa odaklı olup, müşteri memnuniyeti üzerine kuruludur. Girdi ve süreç odaklılıktan sonuç temelli hesap verebilirliğe geçilmesi söz konusudur.

YENİ KAMU YÖNETİŞİMİ VE HESAP VEREBİLİRLİK

1990'lı yılların ortalarından itibaren kamu yönetiminde yaşanan değişimi ifade etmek için "yönetim" (government) kavramı yerine "yönetişim" (governance) kavramının daha sıklıkla kullanılmaya başladığı görülmektedir. Bu iki kavramın her ne kadar aynı kökten (to govern) gelse de farklı anlamlar taşıdığı konusunda literatürde bir fikir birliği söz konusudur. Yönetişim kavramı, kamusal işlerle ilgili demokratik karar verme yetkisinin tek başına seçilmiş siyasi iktidara ait olmadığı, demokratik karar verme sınırlarının genişleyerek, ulus devletin yanında ulusaltı ve ulusüstü; kamu ve özel aktörleri de kapsadığını ifade etmek için kullanılmaya başlamıştır. Bu çerçevede, kamu politikası belirleme ve kamu hizmetlerinin sunumunda devletin tek belirleyici egemen bir aktör olmaktan çıktığı, kamu ve özel sektör ile sivil toplum kuruluşları arasında karşılıklı etkileşimin giderek güçlendiği yeni bir yönetim biçiminin (yönetişim) ortaya çıktığı ileri sürülmektedir.

Yeni kamu yönetişimi yaklaşımı geleneksel kamu yönetimi ve yeni kamu yönetiminden birçok açıdan farklılıklar içerdiği için hesap verebilirlik anlayışında da değişime yol açmıştır. Başka bir deyişle, yönetimden yönetişime geçiş hesap verebilirlik ilişkilerinde değişime neden olmuştur. Her şeyden önce, yeni kamu yönetişimini karakterize eden temel unsur kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları gibi farklı düzeylerde ve düzlemlerdeki aktörlerin sahip oldukları maddi ve beşeri kaynakları ortak amaçları gerçekleştirmek için işbirliği ve ortaklık anlayışı içinde harekete geçirmeleridir. Burada çok aktörlü ağlar ve bu aktörler arasında işbirliğine, ortaklıklara dayalı bir ilişki söz konusu olduğu için geleneksel yönetimin hiyerarşiye dayalı dikey hesap verebilirlik anlayışı yerine yatay hesap verebilirlik mekanizmaları önem kazanmıştır. Çünkü ağ içinde yer alan aktörler arasında her zaman hiyerarşik bir ilişki yoktur. Ağ aktörleri arasında ortak amaçları gerçekleştirmeye yönelik güven ve işbirliğine dayalı bir ilişki söz konusudur. Bu yeni dinamikler yeni hesap verebilirlik ilişkilerini gerekli kılmıştır. Aktörler (paydaşlar) arasında hiyerarşik ilişki olmadığı için dikey hesap verebilirlik yerine yatay hesap verebilirlik mekanizmaları oluşturulmuştur.

Yeni kamu yönetişimi yaklaşımında, geleneksel hesap verebilirlik mekanizmaları yanında yeni mekanizmalar oluşturulmuştur. Bunlardan birisi de vatandaşlar, medya ve sivil toplum kuruluşları gibi devlet dışı aktörlerin kamu hizmeti sağlayıcılarından hesap sorması anlamında sosyal hesap verebilirlik anlayışıdır. Sosyal hesap verebilirlik, geleneksel siyasi hesap verebilirlik mekanizmalarının yetersiz hatta büyük ölçüde başarısız olduğu durumlarda vatandaşların kamu otoritelerini denetleme yollarını ifade eder. Özellikle 2000'li yıllardan sonra daha bir önem kazanmıştır (Sözen, 2014).

TÜRKİYE'DE KAMU YÖNETİMİ REFORMU VE HESAP VEREBİLİRLİK

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kamu yönetimi son dönemde önemli değişime uğramıştır. Türkiye'deki kamu yönetimi reformlarını hesap verebilirlik bağlamında değerlendirdiğimizde yeni kamu yönetimi ve yeni kamu yönetişimi yaklaşımların paralelinde değişimlerin olduğunu, bu yönde yeni hesap verebilirlik mekanizmaları oluşturulduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren neo-liberal ekonomi anlayışının bir ürünü olarak uygulamaya konulan özelleştirme ve serbestleşme politikalarının önemli bir sonucu olarak

Düzenleyici ve Denetleyici Kurulların oluşturulduğu görülmektedir. Bu kurumlar, esas itibarıyla ilgili oldukları sektörün serbest piyasa ekonomisinin kurallarına göre işlemesini sağlamak için kurulmuşlardır. Geleneksel kamu yönetiminde vatandaşlar idare karşısında edilgen ve güçsüz konumdadırlar. Yeni kamu yönetimi ve yönetişim yaklaşımları vatandaşı idare karşısında güçlendiren, idarenin vatandaşlara hesap vermesini sağlayacak bazı mekanizmalar getirmiştir. Türkiye'de bunun örneklerini görmek mümkündür. 10.12.2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile kamu kurumlarına faaliyet sonuçlarını gösteren yıllık faaliyet raporu düzenleme ve bunu kamuoyuna açıklama yükümlülüğü getirilmesi gibi mali hesap verebilirliği gerçekleştirmeye yönelik çeşitli hükümler yer almaktadır. 09.10.2003 tarihinde kabul edilen ve 24.04.2004'te yürürlüğe giren 4982 sayılı Bilgi Edinme Hakkı Kanunu (BEHK) ile vatandaşlara bilgi edinme hakkı tanınmış, idareye de talep edilen bilgi ve belgeyi verme yükümlülüğü getirilmiştir. Kamu personelinin performansı değerlendirilirken sadece hiyerarşik amirlerinin değil, hizmet kullanıcısı olan vatandaşların ve diğer paydaşların da değerlendirmede bulunmasına yönelik çalışmalar yürütülmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan performans değerlendirme sisteminde öğretmenlerin performansını belirlemede öğrenciler ve velilerin de değerlendirmede bulunabilmesi buna bir örnek oluşturur.

Kamu yönetiminde vatandaşı idare karşısında güçlendirme, hak sahibi yapma yönünde atılan bir diğer adım da kamu kurumlarına hizmet standartlarını belirleme yükümlülüğü getirilmesidir. 31.7.2009 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Uyulacak Usul ve Esaslara İlişkin Yönetmelik ile kamu idarelerinin sundukları kamu hizmetlerinin envanterini ve "Kamu Hizmet Standartları Tablosunu" hazırlayarak vatandaşların kolayca görebileceği panolarda, kurumsal internet sayfalarında ve e-Devlet Kapısında duyurmaları öngörülmüştür.

Türkiye'de kamu yönetiminin hesap verebilirliğini güçlendirmeye yönelik bir diğer adım da 14.6.2012 tarih ve 6328 sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu ile TBMM Başkanlığına bağlı, kamu tüzel kişiliğine sahip, özel bütçeli Kamu Denetçiliği Kurumu oluşturulmasıdır. Kamu denetçisi (Ombudsman), kişilerin kamu yönetimine ilişkin şikâyetlerini ele alır, inceleme ve araştırma sonucunda yönetimin olaydaki tutumunu ve uygulamasını değerlendirir. Yönetimin aksayan, iyi işlemeyen yanlarını, yetersizliklerini ortaya çıkarır ve işin çözümü için önerilerde bulunur. Böylece, kamu denetçisi idareyi denetlemekte, vatandaş ile idare arasında çıkan uyuşmazlıkların çözümünü kolaylaştırmaktadır. Bu yönüyle kamu denetçiliği kurumu, önemli bir hesap verme mekanizması olarak değerlendirilmektedir. Bundan başka, kamu yönetiminde etik ihlallerini incelemek amacıyla 5176 sayılı Kanunla 2004 yılında Başbakanlık bünyesinde Kamu Görevlileri Etik Kurulu kurulmuştur.

Bunlara ilave olarak, Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER), Başbakanlık İletişim Merkezi "ALO 150 BİMER" başta olmak üzere, Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi "ALO 184 SABİM", Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı "ALO 174 Gıda", Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı İletişim Merkezi "ALO 183 Sosyal Destek" ile "ALO 144 Sosyal Yardım", Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı "ALO 130 Ürün Güvenliği İhbar ve Şikâyet Bildirimi", Gümrük ve Ticaret Bakanlığı "ALO 175 Tüketici Şikâyet" hatları ile yurttaşların talep, şikayet, görüş, öneri, ihbar ve sorularını bilişim ve iletişim teknolojilerini kullanarak iletebileceği kanalların oluşturulduğu görülmektedir. Bu tür kanallarla kamu yönetiminin hesap verebilirliğini sağlamak için vatandaşlara önemli imkânlar sunulmaktadır.

Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere dünyadaki gelişmelere paralel olarak son dönemde Türkiye'deki mevcut yapılara ilave olarak kamu yönetiminin hesap verebilirliğini güçlendirmeye yönelik yeni kurumsal mekanizmalar oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

Bovens, M. (2007), 'Analysing and Assessing Accountability: A Conceptual Framework', European Law Journal, C. 13 (4), s. 447– 468.
Hodge, A. G. (2009), "Accountability", International Encyclopedia of Public Policy, Vol. 3, Public Policy and Political Economy, Edited by Phillip Anthony O'hara, Gperu Perth, Australia.
Joshi A. ve Houtzager, P. P. (2012), "Widgets or Watchdogs? Conceptual Explorations in Social Accountability" Public Management Review, Cilt: 14 (2), 145-162.
Osborne, S. P. (Ed). (2010). The New Public Governance?: Emerging Perspectives on the Theory and Practice of Public Governance. Routledge.
Romzek, B. S. (2000), 'Dynamics of Public Sector Accountability in an Era of Reform', International Review of Administrative Sciences, 66:19-42.
Sözen, S. (2014), Demokratik Yönetişim ve Poliste Hesap Verebilirlik, Ankara: Adalet.

İŞLETMELERİN WEB SİTESİ TASARIM KALİTESİNİN MARKA DEĞERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Pınar YÜRÜK KAYAPINAR
Trakya Üniversitesi/Uzunköprü Uygulamalı Yüksekokulu/Halkla İlişkiler ve Reklamcılık
Dr. Öğr. Üyesi Özgür KAYAPINAR
Trakya Üniversitesi/Uzunköprü Uygulamalı Yüksekokulu/İşletme Bilgi Yönetimi
Dr. Öğr. Üyesi H. Selçuk ETİ
Namık Kemal Üniversitesi/Çorlu Meslek Yüksekokulu/Kooperatifçilik Programı

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki artış ile küreselleşmenin etkisi, işletmelerin faaliyetlerinde teknolojinin kullanım düzeyini arttırmıştır. İşletmelerin ürettiği mal ve hizmetler teknoloji üzerinden müşterilere ulaşmaya başlamıştır. Özellikle zaman tasarrufu sağlamak isteyen müşteriler, işletmelerin sunduğu mal ya da hizmetleri kendi web siteleri üzerinden satın alma çabası içerisine girmişlerdir. Bu nedenle işletmelerin web site tasarımlarının kalitesi ön plana çıkmış, bu durum da müşterilere büyük kolaylıklar sağlamıştır. Web sitesi tasarımının kullanışlılığı, kolay olması, müşterinin her istediğinin hemen bulunabilmesi ve satın alınabilmesi, müşterilerin işletmelere kendilerini daha yakın hissettirmiş ve değer oluşturmuştur. Çalışmanın amacı, işletmelerin web sitesi tasarım kalitesinin marka değeri üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda web sitesi tasarım kalitesi ile marka değeri değişkenlerinden oluşan modele ait anket sonuçları kullanılarak modeldeki değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı araştırılacaktır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçebilmek amacıyla regresyon analizi ile fark analizleri uygulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Web Sitesi Tasarımı, Kalite, Marka Değeri, Regresyon Analizi, Fark Analizi.

THE EFFECTS ON THE BRAND VALUE OF DESIGN QUALITY OF THE WEB SITES

ABSTRACT

With the increase in information and communication technologies and the impact of globalization has increased the level of use of technology in its operations. The products and services produced by the businesses have started to reach the customers through technology. Particularly, customers who want to save time, have been struggling to purchase products or services provided by their businesses through their websites. For this reason, the quality of the website designs of the businesses has come to the forefront, which has provided great convenience to the customers. The usefulness of the website design, to be ease, customer can immediately find whatever he wants and can buy, made the customers feel closer to the businesses and created value. The aim of the study is to determine the impact of the website design quality of the businesses on brand value. For this purpose, the existence of a meaningful relationship between the model variables will be investigated by using the survey results of the models consisting of website design quality and brand value variables. Regression analysis and difference analysis will be applied in order to determine the relationship between variables.

Keywords: Website Design, Quality, Brand Value, Regression Analysis, Difference Analysis.

GİRİŞ

Günümüzde küreselleşme ve internetinin yaygınlaşmasıyla birlikte işletmelerin tüketicilerine ulaşım yollarında ve tüketicilerin tercihlerinde ciddi değişiklikler yaşanmıştır. Ürün sayısının artması ve tüketiciye ulaşımın kolaylaşması, tüketicilerin de işletmelere ve ürünlerine ulaşımlarını değiştirmiştir. Ürünlerini internet üzerinden satışa sunan işletmeler, daha fazla tüketici sayısına ulaşmak ve daha fazla sadakat yaratmanın kolaylıklarından yararlanmaktadırlar. Bu nedenle her işletme kendi web siteleri üzerinden ürünlerini tüketicilere sunmakta ve ürün satışı ile ilgili her türlü hizmeti buradan gerçekleştirmektedirler. Web sitesinin kaliteli olup olmadığı, kullanım kolaylığı, tüketicilerin her türlü bilgiye anında ulaşabilmeleri, güvenli bir

alışveriş gerçekleştirip gerçekleştiremedikleri tüketicilerin sadakat yaratmalarını, işletmeye, işletmenin ürettiği o ürünlere veya ürünlerin satıldığı web sitesine bağlılığın artmasına ve değer oluşturmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla web sitesinin kaliteli olması daha fazla tüketici sayısına ulaşmayı sağlamaktadır.

Web Sitesi Kalitesi

Web sitesi hizmet kalitesi, web sitesinin verimli ve etkili alışverişe, ödemeye ve teslim sürecine ne ölçüde olanak sağladığı ile açıklanmaktadır. Web sitesi hizmet kalitesi kavramı, ön ödemeden (kullanım kolaylığı, ürün bilgisi, sipariş bilgisi ve kişisel bilgi güvenliği gibi) satış sonrası evreye (teslimat, müşteri destek, vaatlerin yerine getirilmesi ve iade politikası gibi) kadar olan tüm süreci kapsadığına açıklık getirmektedir. Web sitesi hizmet kalitesinin ölçümüne yönelik önceki çalışmaların bir kısmı geleneksel hizmet kalitesi ölçüm modellerini uyarlarken diğer bir kısmı web sitesi hizmet kalitesine yönelik ölçüm modelleri geliştirmiştir (Kocabulut ve Albayrak, 2017, 293-303). Web siteleri, ürünler hakkında bilgi toplanması, alternatifler arasında karşılaştırma yapılması, satın alma işleminin gerçekleşmesi ve satış sonrası hizmetlere ulaşılmasından markalaşmaya kadar geniş bir çerçevede kullanılmaktadır (Karaosmanoğlu, Acar ve Uray, 2016:159-174).

Marka Değeri

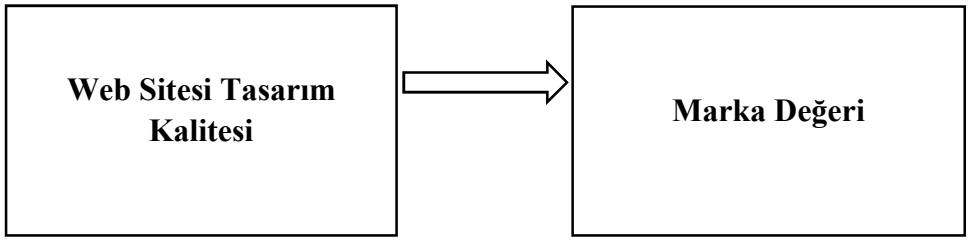
Boone ve Kurtz (2002) markayı; "bir isim, terim, işaret, sembol, tasarım ya da bunların kombinasyonu olarak tanımlamakta", ve markanın ürün ve hizmetlerin rakiplerinden ayrılmasını sağladığını ifade etmektedir. Buna benzer bir tanım da Kotler (2000) tarafından yapılmıştır. Buna göre marka, bir satıcının sattığı mal veya hizmetin, rakiplerinden ayırt edilmesine yarayan bir isim, bir deyim, bir işaret, bir simge veya bütün bunların bileşimi olarak tanımlanmıştır. Marka, ürün, hizmet ya da işin rekabet ortamında ayrışmasını, ayrıca bunlara kimlik kazandırılmasını sağlamaktadır. Markalar, ürün ya da hizmetin sunduğu değeri ve faydaları duyurmanın etkili ve ilgi uyandıran yollarıdır. Onlar kalitenin, kaynağın ve verimliliğin garantisidir. Bu sayede, müşterilerin alım kararlarındaki risk ve karmaşıklığı azaltarak algılanan değeri arttırmaktadırlar (Kotler, 2007: 19).

Marka bağlılığı ya da sadakati, alınacak ya da satılacak bir markaya değer biçmede önemli bir kriterdir (Aaker, 2009:35). Marka sadakati, tüketicilerin daha önceden satın alıp denedikleri bir markayı satın almayı sürdürme eğilimi ya da tüketicinin belirli bir süre içerisinde bir ürün sınıfı içinde yer alan bir ya da daha çok markaya karşı takındığı olumlu tutum ve davranışsal tepkidir (Yılmaz, 2005:260). Marka sadakatinin işletmeye pazarda sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayacağı da söylenebilmektedir (Özdemir ve Koçak, 2012:127-156). Çünkü marka sadakati ya da bağlılığı oluşan tüketiciler, farklı markaları tercih etme yoluna gitmeyecekler, ihtiyaçlarını karşılayabilmek için memnun kaldıkları marka, ürün veya hizmetleri tercih edeceklerdir. Bu durum da işletmeye pazarda rekabet avantajı sunacak ve bir marka değeri yaratacaktır.

Metodoloji

Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Araştırmanın amacı, işletmelerin sahip olduğu web sitelerinin tasarımının kaliteli olup olmamasının marka değeri üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda web sitesi kalitesi ile marka değeri arasında anlamlı bir ilişkinin varlığı araştırılacaktır. Elde edilen verilere ilk olarak frekans analizi uygulanacak, daha sonra modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkiyi ölçebilmek amacıyla regresyon analizi ve fark analizleri yapılacaktır. Araştırmanın amacına uygun olarak oluşturulan model ve modele ilişkin hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_1: İşletmelerin web sitesi tasarım kalitesi ve marka değeri arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki vardır.

H_2: İşletmelerin web sitesi tasarım kalitesi ile tüketicilerin demografik özellikleri arasında fark vardır.

H_{2a}: İşletmelerin web sitesi tasarım kalitesi ile tüketicilerin cinsiyetleri arasında fark vardır.

H_{2b}: İşletmelerin web sitesi tasarım kalitesi ile tüketicilerin medeni durumları arasında fark vardır.

H_{2c}: İşletmelerin web sitesi tasarım kalitesi ile tüketicilerin yaşları arasında fark vardır.

H_{2d}: İşletmelerin web sitesi tasarım kalitesi ile tüketicilerin eğitim durumları arasında fark vardır.

H_{2e}: İşletmelerin web sitesi tasarım kalitesi ile tüketicilerin gelirleri arasında fark vardır.

H_3: Marka değeri ile tüketicilerin demografik özellikleri arasında fark vardır.

H_{3a}: Marka değeri ile tüketicilerin cinsiyetleri arasında fark vardır.

H_{3b}: Marka değeri ile tüketicilerin medeni durumları arasında fark vardır.

H_{3c}: Marka değeri ile tüketicilerin yaşları arasında fark vardır.

H_{3d}: Marka değeri ile tüketicilerin eğitim durumları arasında fark vardır.

H_{3e}: Marka değeri ile tüketicilerin gelirleri arasında fark vardır.

Verilerin Toplanması ve Ölçeği

Araştırma ölçeğinde yer alan değişkenler farklı kişiler tarafından farklı makalelerde kullanılan, orijinali İngilizce olan ölçeklerdir. Web sitesi tasarım kalitesi ve marka değeri ölçeklerinde yer alan ifadeler, bilimsel yöntemler temel alınarak geliştirilmiş, geçerlilik ve güvenilirlikleri yapılan araştırmalar ile ölçülmüş ve kullanılabilir olduğu tespit edilmiş olup Türkçe'ye çevrilerek araştırma örneklemine göre uyarlanmış ifadelerdir. Web sitesi tasarım kalitesi ölçeği, Cyr, Kindra ve Dash (2008) tarafından, marka değeri ölçeği ise Yasin ve Zahari (2011) tarafından yapılan çalışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Oluşturulan anket formundaki ifadeler 1'den 5'e kadar 1: Kesinlikle Katılmıyorum, 5: Kesinlikle Katılıyorum şeklinde Likert ölçeğine göre hazırlanmıştır. Kolayda örneklem yönteminden yararlanılarak yüz yüze anket tekniği ile Tekirdağ ilinde, işletmelerin web sitesi üzerinden alışveriş yapan ve web sitelerini aktif bir şekilde kullanan tüketiciler üzerinde uygulanmıştır. 3-17 Mart 2018 tarihleri arasında toplanan 330 anketten eksik verilerin bulunduğu anketler çıkarılarak, analize hazır 301 anket elde edilmiştir.

Verilerin Analizi ve Sonuçlar

Anket uygulamasından elde edilen veriler, SPSS 25.0 istatistik paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda ilk olarak araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla frekans analizi, daha sonra oluşturulan hipotezlere doğrultusunda, faktör analizi, regresyon analizi, T-testi ve ANOVA analizleri yapılarak incelenecektir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	140	46,5
	Erkek	161	53,5
Medeni Durum	Bekar	163	54,2
	Evli	138	45,8
Yaş	18 ve daha az	41	13,6
	19-27 yaş arası	51	16,9
	28-36 yaş arası	95	31,6
	37-44 yaş arası	64	21,3
	45-53 yaş arası	37	12,3
	54 ve üzeri	13	4,3
Eğitim Durumu	İlköğretim	13	4,3
	Lise	50	16,6
	Ön Lisans	92	30,6
	Lisans	84	27,9
	Yüksek Lisans	40	13,3
	Doktora	22	7,3
Aylık Gelir	1700 TL ve Altı	23	7,6
	1701-3200 TL	63	20,9
	3201-4700 TL	104	34,6
	4701-6200 TL	90	29,9
	6201 TL ve Üstü	21	7

Tablo 1 incelendiğinde, ankete cevap veren katılımcıların, cinsiyetlerine göre %53,5 ile erkek katılımcıların, medeni durumlarına göre %54,2'sinin bekar, yaşlarına göre %31,6'sının 28-36 yaş arasında olduğu, eğitim durumlarına göre %30,6'sının ön lisans mezunu ve %34,6'sının 3201-4700 TL arası gelire sahip olduğu tespit edilmiştir.

Ölçekte elde edilen verilere faktörleşmelerini sağlamak amacıyla ilk olarak faktör analizi uygulanmış, iki faktör arasındaki ilişkiyi ölçmek amacıyla regresyon analizi yapılmış ve son olaralk skorları aritmetik ortalama kullanılarak hesaplanmıştır. Elde edilen skorların demografik özellikler ile yeşil ürün satın alma ilişkilerinin ve bir farklılık yaratıp yaratmadığının değerlendirilmesi için verilerin normal dağılımı da göz önüne alınarak T-testi ve Anova testi uygulanmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda web sitesi tasarım kalitesi ve marka değeri değişkenlerinin KMO değerlerinin sırasıyla 0.918 ve 0.830 olduğu, Bartletts' Küresellik testi p değerlerinin ise her ikisi için de 0.000 olduğu ortaya çıkmıştır. Bu verilere bakıldığında KMO değerlerinin faktör analizi yapabilmek için çok iyi düzeyde yeterli olduğu ve Bartletts' Küresellik Testinde de tüm değişkenlerin 0.05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 2: Ölçeklerin Faktör Yükleri, Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Ölçek	Faktör Yükleri	Varyans Açıklama Oranı (%)	Eigen-Value	Cronbach Alfa (α)
Web Sitesi Tasarımı		81,517	7,337	0,971
Web5	0,934			
Web7	0,919			
Web9	0,917			
Web8	0,908			
Web3	0,902			
Web1	0,895			
Web6	0,895			
Web4	0,891			
Web2	0,863			
Marka Değeri		81,650	5,716	0,962
MD6	0,934			
MD4	0,913			
MD5	0,908			
MD3	0,901			
MD2	0,899			
MD7	0,897			
MD1	0,872			

Tablo 2'ye bakıldığında, web sitesi tasarım kalitesi faktörünün faktör yüklerinin 0.934 ile 0.863 değerleri arasında olduğu, marka değeri faktörünün faktör yüklerine bakıldığında 0.934 ile 0.872 değerleri arasında olduğu ortaya çıkmıştır. Bu faktörler için varyans açıklama oranlarının sırasıyla 81.517 ve 81.650 olduğu, Eigen Value değerlerinin 7.337 ile 5.716 olduğu ve güvenilirliklerinin ise 0.971 ile 0.962 olduğu tespit edilmiştir. Bu değerlere göre her iki faktör içinde faktör yüklerinin 0.50'den büyük ve güvenilirliklerinin de yüksek düzeyde güvenilirlikte olduğu görülmektedir. Faktör analizi ile birlikte ortaya çıkan faktörlerin arasındaki ilişkiyi ölçebilmek amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır.

Tablo 3: Regresyon Analizi Sonuçları

	Model	Kareler Toplamı	SD	Kare Ortalamaları	F	p Değeri
1	Regresyon	151,198	1	151,198	837,754	0,000[b]
	Artıklar	53,964	299	0,180		
	Toplam	205,162	300			

a. Bağımlı Değişken: Marka Değeri
b. Belirleyiciler: (Sabit), Web Tasarım

Tablo 3'e bakıldığında bağımsız değişken olan web sitesi tasarım kalitesi ile bağımlı değişken olan marka değeri p=0.000 olduğu için anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 4: Regresyon Analizi Değişim İstatistikleri

Model	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Std. Hata Tahmini	Değişim İstatistikleri					Durbin-Watson
					R^2 Değişimi	F Değişimi	SD1	SD2	F Anlamlılık Düzeyi Değişimi	
1	0,858[a]	0,737	0,736	0,425	**0,737**	837,754	1,000	299,00	**0,000**	1,743

a. Belirleyiciler: (Sabit), Web Tasarım

b. Bağımlı Değişken: Marka Değeri

Tablo 4'e bakıldığında marka değeri değişkeninin %73.7'sinin bağımsız değişken olan web sitesi tasarım kalitesi ile açıklandığı görülmektedir.

Tablo 5: T Testi Sonuçları

	Cinsiyet-Medeni Durum	N	Ortalama	Std. Sapma	t	Anlamlılık Seviyesi
Web Sitesi Tasarım Kalitesi	Kadın	140	3,785	0,847	-1,596	0,113
	Erkek	161	3,936	0,805		
Marka Değeri	Kadın	140	3,812	0,985	-0,986	0,325
	Erkek	161	3,921	0,938		
Web Sitesi Tasarım Kalitesi	Evli	138	3,993	2,774	2,474	**0,014**
	Bekar	163	3,758	0,857		
Marka Değeri	Evli	138	3,986	0,882	1,922	0,056
	Bekar	163	3,773	1,014		

Tablo 5'te katılımcıların cinsiyetlerine ve medeni durumlarına göre t testi sonuçlarına bakıldığında, katılımcıların cinsiyetleri ile web sitesi tasarım kalitesi ve marka değeri değişkenleri arasına herhangi bir farklılık görülmemektedir. Medeni durumlarına göre yapılan farklılık testlerinde ise, katılımcıların medeni durumları ile marka değeri arasında da herhangi bir farklılık söz konusu olmazken, web sitesi tasarım kalitesi arasına (0.014) bir farklılık gözlenmiştir.

Tablo 6: ANOVA Testi Sonuçları

YAŞ		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P Değeri
Web Sitesi Tasarım Kalitesi	Gruplar Arası	4,187	5	0,837	1,229	0,295
	Gruplar İçi	200,975	295	0,681		
	Toplam	205,162	300			
Marka Değeri	Gruplar Arası	4,382	5	0,876	0,950	0,449
	Gruplar içi	272,232	295	0,923		
	Toplam	276,614	300			
EĞİTİM DURUMLARI		**Kareler Toplamı**	**sd**	**Kareler Ortalaması**	**F**	**P Değeri**
Web Sitesi Tasarım Kalitesi	Gruplar Arası	0,898	5	0,180	0,259	0,935
	Gruplar İçi	204,264	295	0,692		
	Toplam	205,162	300			
Marka Değeri	Gruplar Arası	1,411	5	0,282	0,302	0,911
	Gruplar İçi	275,203	295	0,933		
	Toplam	276,614	300			
GELİR DURUMLARI		**Kareler Toplamı**	**sd**	**Kareler Ortalaması**	**F**	**P Değeri**
Web Sitesi Tasarım Kalitesi	Gruplar Arası	3,291	4	0,823	1,206	0,308
	Gruplar İçi	201,871	296	0,682		
	Toplam	205,162	300			
Marka Değeri	Gruplar Arası	4,924	4	1,231	1,341	0,255
	Gruplar İçi	271,690	296	0,918		
	Toplam	276,614	300			

Tablo 6'daki ANOVA testi sonuçlarına bakıldığında, web sitesi tasarım kalitesi ve marka değeri değişkenlerinin katılımcıların yaşlarına, eğitim durumlarına ve gelir durumlarına göre herhangi bir farklılık yaratmadığı tespit edilmiştir.

SONUÇ

İşletmelerin web site tasarımlarının kaliteli olup olmaması, tüketicilerin hem o işletmeye hem de o işletmenin ürettiği ürünlere yönelik bakış açılarını değiştirmektedir. Tüketiciler ürünle ya da işletmeyle ilgili istedikleri tüm bilgileri web sitesi üzerinden elde etmekte, elde edemediklerinde de işletme ile olan bağlarını gözden geçirmektedirler. Bu nedenle işletmenin

web sitesinin tasarımının kullanım kolaylığına sahip olması, istenilen her şeye anında erişim sağlanabilmesi tüketicinin gözünde marka değerini de etkilemektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar da bu durumu destekler niteliktedir. Web sitesi tasarım kalitesi ile marka değeri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Bu ilişkide marka değeri değişkeninin %73.7'si web sitesi tasarım kalitesi ile açıklanmaktadır. Ayrıca araştırmaya katılan katılımcıların evli ya da bekâr olması ile web sitesi tasarım kalitesi arasında da fark tespit edilmiştir. Fakat araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyetleri, yaş, eğitim durumları ve gelir durumları ile web sitesi tasarım kalitesi ve marka değeri arasında yapılan fark analizleri sonucunda herhangi bir fark tespit edilememiştir.

KAYNAKÇA

Aaker, D. A. (2009). Güçlü Markalar Yaratmak, İstanbul: MediaCat Yayınları.

Boone, L. E. ve Kurtz, D.L. (2002). Contemporary Marketing (10th ed.) Hinsdale, IL: The Dryden Press.

Cyr, D., Kindra, G. S., ve Dash, S. (2008). Web site design, trust, satisfaction and e-loyalty: the Indian experience. Online Information Review, Cilt:32, Sayı: 6, ss:773-790.

Karaosmanoğlu, E., Acar, R. ve Uray, N. (2016). Websiteleri Firmalara ne Kazandırabilir? Websitesi Kalitesi, Tüketici-Odaklı Marka Değeri ve Satınalma Eğilimi Arasındaki İlişki, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:16, Sayı: 1, ss:159-174.

Kocabulut, Ö. ve Albayrak, T. (2017). Web Sitesi Hizmet Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi. Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, Cilt: 28, Sayı: 2, ss:29-303.

Kotler, P. (2000). Marketing Management. Prentice Hall International, Inc., New Jersey: The Millenium Ed.

Kotler, P. (2007). B2B Marka Yönetimi, Firmadan Firmaya Satışta (B2B) Marka Nasıl Yaatılır?, İstanbul: MediaCat Yayınları.

Özdemir, K. ve Koçak, A. (2012). İlişkisel Pazarlama Çerçevesinde Marka Sadakatinin Oluşumu ve Bir Model Önerisi. Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi, Cilt: 67, Sayı: 2, ss:127-156.

Yasin, N. M. ve Zahari, A. R. (2011). Does Family and Viral Marketing Have any Effect on Brand Equity?. Contemporary Marketin Review, Cilt:1, Sayı: 9, ss:19-31.

Yılmaz, V. (2005). Tüketici Memnuniyeti ve İhtiyaçlarının Marka Sadakatine Etkisi: Sigara Markasına Uygulanması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1, ss:257-271.

İTTİHATCI BİR DEVLET ADAMI OLARAK İSLAMCI BİR SİYASET ADAMI: SAİT HALİM PAŞA

Doç. Dr. Ferihan Polat
Pamukkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Özlem Özdeşim Subay
Pamukkale Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET

Meşrutiyet dönemi aydın ve devlat adamlarından biri olarak bilinen Sait Halim Paşa, Jöntürk hareketi içinde muhafazakâr kanada yakın isimlerden biri olmuştur. Bu çalışma II. Abdülhamit'in devlet adamlığından İttihat ve Terakki'nin devlet adamlığına kadar uzanan siyasal hayatı içinde Sait Halim Paşanın fikri serüveni üzerine odaklanmaktadır. Yaşamı boyunca siyasal hayat içinde bir görev adamı olarak var olan Sait Halim Paşa'nın İttihat ve Terakki gibi Batı yanlısı bir kadronun içinde İslamcılığa nasıl sarıldığını ve fikri hayattaki düşüncelerini siyaset adamlığına ne kadar yansıtabildiği bu çalışmanın ana konularından birini oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, Jöntürkler, Sait Halim Paşa, Buhranlarımız.

A UNIONIST STATE MAN AS AN ISLAMIST POLITICAL MAN: SAIT HALIM PASHA

ABSTRACT

Sait Halim Pasha, who was known as one of the intellectuals and state men of constitutional era, was one of the closest names in the conservative ideology in the movement of Young Turk. This study focuses on Sait Halim Pasha's intellectual adventure in the political life of Abdulhamit from the state government to the statesman of the Union and Progress. How Sait Halim Pasha, who exists as a duty man in political life throughout his life, embraces Islamism within a pro-Western team such as the Union and Progress and reflects his ideas in politics to politicians constituted one of the main points of this work.

Keywords: II. Constitutionalism, Young Turks, Sait Halim Pasha, Our Crisis.

GİRİŞ

II. Meşrutiyet döneminin önemli siyaset adamlarından olan Sait Halim Paşa, hem II. Abdülhamit döneminde hem de İttihat ve Terakki Partisinin iktidarı döneminde önemli devlet görevlerini icra etmiştir. İttihat ve Terakki kadroları ile ilişkisi zaman zaman gelgitler yaşayan Sait Halim Paşa, döneminin aydınlarına hakim olan ruh içinde fikir adamlığından daha çok devlet adamı olarak bilinen bir şahsiyet olmuştur. Ancak, her ne kadar yaşadığı dönem içinde siyaset adamlığı ağır basmışsa da İslamcı bir düşünce adamı olarak anılmaya başlaması 2000'li yıllara denk gelmiştir. Aralık 2013 yılında Üsküdar Belediyesi'nin düzenlediği "Buhranlar Döneminde Bir Siyasetçi ve Mütefekkir Said Halim Paşa" adlı sempozyum ile düşünce dünyası resmedilmiş; Sait Halim Paşa'nın fikri dünyasında İslamcı çizgiye yakın durduğu vurgulanmıştır. Bu çalışma, Sait halim Paşa'nın düşünce dünyasını betimlemek amacı ile ele alınmış; çeşitli yazılarından derlenen bir mozaik ile İslamcılığa bakışı ve İslamcı fikirleri ortaya konmaya çalışılmıştır.

SAİT HALİM PAŞA'NIN SOSYOLOJİK VE SİYASİ DÜŞÜNCELERİ

Said Halim Paşa'nın yazılarında Batının oryantalizmini sıklıkla eleştirdiği, İslam dünyasının geri kalmışlığının nedenini batı yayılmacılığından kaynaklandığını, Batı'nın kurumlarının taklidinin ülkeyi felakete sürüklediğine ilişkin görüşlerini dile getirmiştir. İslam Dünyası'nın içinde bulunduğu durumu sosyolojik analizlere tabi tutmuş ve Osmanlı'nın son dönem yenilik adı altında gelişen batı tipi devlet kurumlarını eleştirmiştir. İlk olarak **Taassup (1910)** ile başlayan yazı serüveni **Taklitçiliğimiz (1910-1911), Meşrutiyet (1911), Fikir Buhranımız (1917), İslamlaşmak (1918) ve İslam Devleti'nin Siyasi Yapısı (1922) gibi önemli fikir yazıları** ile devam etmiş; nihayet tüm eserleri **"Buhranlarımız"** adlı kitapta derlenerek 2016 yılında basılmıştır

Sait Halim Paşa, Osmanlı toplumunun çöküşünü, kendine özgü yapısı ve reform hareketlerinde görülen temel hatalar olarak iki ana sebebe bağladıktan sonra kendi çözüm yollarını

belirtmektedir. Buna göre, Osmanlı devletinin zayıflamasındaki ilk sebep, Batı'nın özellikle Fransa ve İngiltere'nin siyasi ve iktisadi nüfuzunu memleketin iç meselelerine müdahale etmek için kullanması olarak görülmektedir (Halim Paşa, 2015: 110). Buna ek olarak, Frenkleşen ve dinsizleşen aydın kesim giderek halktan kopmuş, halk ile aydın arasında bir uçurum oluşmuştur. Yeni zihniyetin fen ve maddecilik üzerine inşası ve manevi değerlerin göz ardı edilmesi sebebiyle aile hayatı ve sonucunda toplum yapısı bozulmuştur (Halim Paşa, 2015: 111-112). Buna ek olarak Said Halim Paşa'ya göre, Osmanlı cemiyetine son darbeyi vuran etken maddecilik fikri olmuş ve selamet ve kurtuluşu maddiyatta arayarak dinin ve maneviyatın ihmal edilmesi sosyal yapımızı altüst ederek toplumu anarşiye sevk etmiştir (Halim Paşa, 2015: 118, 120). Paşa kadın hakları konusunda 19. Yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Osmanlı feminizmine ait düşünceleri de eleştirmektedir. Osmanlı kadınlarının Batılı kadınlara özenerek örtünmeyi terk etmek, erkeklerle bir arada bulunmak ve hürriyet ve serbestlik istemelerini İslam toplumuna uygun bulmamaktadır. Ona göre, Osmanlı toplumunda erkeklerin hürriyetine denk olan kadın hürriyeti hiçbir vakit hiçbir kimse tarafında talep edilmemektedir; oysa ki daha fazla hürriyete ihtiyaç duyanlar, bu serbestliğe kimseye saldırmadan sahip olabilirler. Bu eşitsizlik işe ve muhite göre değişmekte, örneğin aile ihtiyaçlarına yardımcı olan köylü kadınlarda, kadın erkek arasındaki fark azalırken; kadınların işsiz kaldığı kibar tabakalarda bu farklılık gittikçe derinleşmektedir (Halim Paşa, 2015: 125- 128).

BİR İSLAMCI DÜŞÜNÜR OLARAK SAİT HALİM PAŞA

Sait Halim Paşa'nın İslamcılık fikir hareketi içinde farklı bir yeri ve ağırlığı bulunmaktadır. Fikirleri, günlük olayların getirdiği kavgacı yaklaşımdan uzak, derin bir bakış ve analitik bir düşüncenin ürünüdür. Devlet adamlığı tecrübesi, yurtdışında eğitim görmüş olması ve olaylara belli bir perspektiften bakabilmesi yeteneği onu diğer İslamcılardan ayırmaktadır. Bostan, Paşa'yı kendine özgü bir düşünce tarzının olmasından dolayı, "düşünen bir kafa" olarak nitelendirmektedir. Buna ek olarak, sosyolojik bir bakış açısıyla, olayların sebebine ve nasıl ortaya çıktığına ilişkin yaklaşımı ve ortaya koyduğu çözüm önerileri diğer İslamcılara nazaran daha genel bir nitelik ve evrensellik taşımaktadır. Nitekim İslamlaşmak kavramını en açık ve anlaşılır bir şekilde açıklayan ve analiz eden odur (Bostan, 2011: 96).

Osmanlı toplumundaki İslamcıların büyük bir çoğunluğu II. Meşrutiyet, Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan'ın kurulması ve diğer kanunlaştırma hareketlerini desteklemiş ve bunlara şer'i dayanaklar bulmaya çalışmışlardır. Said Halim Paşa belirtilen kurum ve kavramların Osmanlı toplumuna yabancı olduğunu ve Müslüman milletlerin Batı'dan alacağı bir şey olmadığını taklitçiliği sert bir şekilde eleştirerek vurgulamış ve bu görüşünü sosyolojik tahlillerle savunmuştur. Son dönem fikir hareketleri üzerinde çalışanlar, Said Halim Paşa'nın da içinde olduğu ve başını çektiği, İslam dünyasının sorunlarını felsefi ve sosyolojik açıdan irdeleyip fikir geliştiren İslamcıların meseleye daha gerçekçi ve çözüm getirici olarak yaklaştıklarını belirtmektedir. Paşa'nın diğer önemli özelliği ise, İslami yönetim şeklini çağdaş terimlerle ifade eden ilk başarılı çalışmayı İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye eseriyle ortaya koymuş olmasıdır (Bostan, 2011: 96-97).

Sait Halim Paşa, aynı zamanda ilk Türk sosyologlarından birisidir. İslamcı bir bakış açısıyla, kendi toplumunun özgün yanlarını tespit etmeye ve yaşadığı meselelere çözüm üretmeye çalışmıştır. Bu sebepten Akın'a göre, "*onun düşüncesinde yerlilik, değişimin sabit zemini; başka bir deyişle pergelin sabit ayağıdır.*" (Akın, 2011: 144).

Sait Halim Paşa düşüncelerini Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında geliştirmesinden dolayı bu dönem gelişen İslam ideolojisi açısından merkezi bir rol oynamıştır. Her ne kadar Paşa, kendi siyasi kuramında saf ve temiz bir Müslüman toplum ideali kurgulasa da, fikirlerinde Avrupalı Aydınlanma düşünürlerinin izlerine rastlanmaktadır. Bu durum özellikle Montesquieu ve

Rousseau için geçerlidir. Paşa'nın Montesquieu'dan etkilendiği en önemli kavramlardan birisi güçler ayrılığı ilkesidir (Şeyhun, 2011: 73). Bunun örneklerini Paşa'nın son kitabı olan İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye'de açık bir biçimde görülmektedir.

Sait Halim Paşa'nın görüşlerine göre, Batı dünyasında her yol Roma'ya çıksa da, Müslüman dünyasında tüm yollar Mekke'ye çıkıyordu. Bu sebepten, bu iki dünyanın kendi yollarına gitmeleri gerektiğini, bu iki dünyadaki toplumların birbirlerinden farklı misyonları olduğunu savunmakta ve Montesquieu ve Rousseau gibi her toplumun kendine ait özgül kurumlarının olması gerektiğini iddia etmektedir. Ona göre, Doğu ile Batı arasındaki temel fark; Avrupa'nın kendine özgü kurumlarını korumuş ve geliştirmiş olması, Doğu'nun ise Müslüman inancına geçişten sonra İslam öncesi siyasi kurumları terk etmesi ve sonrasında ise Avrupa'daki kurumları taklit etmesidir (Şeyhun, 2011: 74).

İslamcı düşünür olarak bilinen Mehmed Akif'le Said Halim'in, görüşleri birbirine çok yakındır. Birbirleri üzerinde fikrî etkileri olduğu düşünülmektedir. Mehmet Akif de ilmin ve teknolojinin milliyeti olmadığını, bu nedenle ilmi ilerlemelerin görüldüğü anda alınması gerektiğini belirtmiş ve Said Halim Paşa gibi taklitçiliği eleştirmiş ve bu tür bir yenilikten hayır gelmeyeceğini ileri sürmüştür. Mehmed Akif, bir yerde, Said Halim Paşa gibi kültürle medeniyeti bir tutmuştur. Japonları örnek vererek; Japonların; medeniyetin yalnız fenle, ilimle ilgili olan taraflarını aldıklarını, ancak Batı'nın bozulmuş değerlerini almadıklarını ifade eder (Yıldız, 2011: 56).

Sait Halim Paşa'nın kendisinin çağdaşı sayılabilecek iki İslamcı düşünürle fikirleri benzerlik ve devamlılık göstermektedir. Bu isimler Tunuslu Hayrettin Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa'dır. Bu isimlerin üçü de Osmanlı İmparatorluğunda önemli ve üst düzey görevler yapmış İslamcı devlet adamlarıdır. Tespitleri ve çözüm önerileri benzeyen bu iki isim karşısında, Sait Halim Paşa'nın fikirleri gelişmiş ve sistemleşmiş bir şekil arz etmektedir. Berkes ise Paşa'nın Osmanlı Devleti'ndeki bozulmanın önlemenin yolunun İslamlaşma olduğu şeklindeki düşüncesinin Efgani, Abduh, Reşid Rıza gibi Mısır'da etkili olan görüşlerden ileri geldiğini iddia etmektedir. Ancak Paşa'da görülen her düşüncenin, benzer düşünceleri söyleyen önceki düşünürlerden kaynaklandığını söylemek yanıltıcı olabilmektedir (Bülbül, 2006: 142- 144).

Sait Halim Paşa'nın düşünceleri Cumhuriyet'in kurulum aşamasında etkili olmamıştır. Ayrıca, "İslam'da Teşkilat-ı Siyasiye" gibi bazı eserlerinin bir kaç dili çevrildikten sonra ancak 1971 yılında Latin alfabesiyle Türkçe'ye çevrildiği söylenebilir; ki bu tarih Türkiye'de İslamcılığın tekrardan canlanmaya başladığı tarih olarak gösterilebilir. Paşa'nın düşüncelerinin Türkiye dışında, bir ölçüde daha fazla etkili olduğu söylenebilir. Son eserinin İngilizce'ye çeviren Pickthall, Paşa'nın İslam dünyasına akıl hocalığı yapabilecek niteliklere sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak Paşa, hiç bir zaman Müslümanlar arasında gerekli revaç ve rağbeti bulmamıştır (Bülbül, 2006: 252).

SONUÇ

Said Halim Paşa'nın yazılarında Batının oryantalizmini sıklıkla eleştirdiği, İslam dünyasının geri kalmışlığının nedenini batı yayılmacılığından kaynaklandığını, Batı'nın kurumlarının taklidinin ülkeyi felakete sürüklediğine ilişkin görüşlerini dile getirmiştir. İslam Dünyası'nın içinde bulunduğu durumu sosyolojik analizlere tabi tutmuş ve Osmanlı'nın son dönem yenilik adı altında gelişen batı tipi devlet kurumlarını eleştirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne tanıklık eden Sait halim Paşa, entelektüel hayatındaki fikirleri yeni kurulacak Türk devletine tatbik etmek istemiş; fakat emeline ulaşamadan bir suikaste kurban gitmiştir.

KAYNAKÇA

Akın, M. (2011). "Sait Paşa'da Yerlilik Düşüncesi", *TYB Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 141- 150.

Bostan, M. H. (2011). "Said Halim Paşa'da "İslâmlaşmak" Düşüncesi", *TYB Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 81-99.
Said Halim Paşa. (2015). *Buhranlarımız ve Son Eserleri*, (Haz. M. E. Düzdağ). (On Birinci Baskı), İz Yayıncılık, İstanbul
Şeyhun, A. (2010). "Said Halim Paşa Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür", *TYB Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 67-80.
Yıldız, C. (2011). "Sait Paşa'da Üç Tarz-ı Siyaset: Batılılaşma, İslamcılık, Milliyetçilik", *TYB Akademi Dil, Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(3), 45-66.

TÜRKİYE, ŞANGHAY İŞBİRLİĞİ ÖRGÜTÜ'NE KATILMALI MI? İKTİSADİ DİNAMİKLER, ÇEKİNCELER VE BİR SENTEZ

İrfan Kalaycı
Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF İktisat Bl.

ÖZET

"Demirperde" Sovyet blokunun yıkılmasıyla ideolojik kutuplaşmanın yerini iktisadi-ticari kutuplaşma aldı. 1996'da kurulan ve şimdi 8 üye devletten (Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Hindistan ve Pakistan) oluşan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) de dâhil birçok bölgesel bütünleşme hareketi liberal-kapitalist eksende gelişti. Bu çalışmanın konusu ve amacı, Diyalog Ortağı olan Türkiye'nin ŞİÖ'ye olası katılımını tartışmaktır. Bunun için Türkiye'nin ŞİÖ bünyesinde gördüğü ekonomi-politik dinamikleri (büyük pazar, Çin merkezli yüksek iktisadi büyüme, güvenlik esaslı ekonomi, dost ülkeler, Yeni İpek Yolu, vs.) ve çekinceleri (istikrarsız bölge, Rusya ile ambargo, ekonomiyi tehdit eden demokrasi eksikliği, vs.) ortaya koyma ihtiyacı var. Sözkonusu dinamikler orta vadede Türkiye'nin katılımını özendirirken, çekinceler ise ŞİÖ'den uzak durması ve AB üyelik sürecini tamamlaması gerektiğine işaret etmektedir. Entegrasyon çağında bir Doğulu örgüt olan ŞİÖ, bir Batılı örgüt olan AB'nin seçeneği değil, fakat Doğu-Batı arasında bir köprü olan Türkiye için ikincil plan olarak düşünülmelidir. Yine de eğer Türkiye, küresel konjonktürün zorlamasıyla, ŞİÖ'ye tam üye olursa, kralın eksik tacını tamamlamış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: ŞİÖ, Türkiye'nin olası üyeliği, ekonomi-politik dinamikler ve çekinceler

SHOULD TURKEY PARTICIPATE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION? ECONOMIC DYNAMICS, DISCLAIMER AND A SYNTHESIS

ABSTRACT

With the fall of the Soviet bloc ("Ironcurtain"), economic-commercial polarization took its place of ideological polarization. Many regional integration movements, including the Shanghai Cooperation Organization (SCO), which was formed in 1996 and is now composed of 8 member states (China, Russia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Uzbekistan, India and Pakistan) have developed liberal-capitalist axis. The subject and purpose of this study is to discuss the possible participation of Turkey, the Dialogue Partner in the SCO. For this, it should be set economic-political dynamics (large market, high economic growth based on China, security-based economy, friendly countries, new Silk Road, etc.) and disclaimers (unstable region, embargo with Russia, lack democracy threatening the economy, etc.) what Turkey sees in SCO. The drawbacks point out that she should stay away from the SCO and complete the EU membership process while this dynamics encourage Turkey's participation in the medium term. In the era of integration SCO a Oriental organization, not the EU's option as a Western organization, should be considered as a secondary plan for Turkey, which is a bridge between the East and the West. Nevertheless with the challenge of global conjuncture, if Turkey is a full member of the SCO, she will have completed the king's missing crown.

Keywords: SCO, Turkey's possible membership, economic-political dynamics and drawbacks

GİRİŞ

Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), Çin'in Şanghay şehrinde öncelikle *"güvenlik güdüsü"* ile kuruldu (26 Nisan 1996), fakat örgüte ismini veren bu şehrin kozmopolit–metropol yapısından kaynaklı "zenginlerin cenneti-yoksulların cehennemi" sıfatıyla ne kadar "güvenli" olduğu tartışılsa da,

dünyanın en küresel şehirlerinden biri olduğu gözden kaçmamaktadır. Şanghay,[1] Çince yazılı tabelalar kaldırılıp yerine İngilizce olanlar konulsa, karşımıza başka bir New York olarak çıkabilir. Dünyanın post-modern güç merkezlerinden biri olmaya aday bir örgütün bu küresel şehirde, Şanghay'da kurulup entegrasyonlar tarihine sokulması bir rastlantı değil, akılcı ve ileriye dönük bir tercihin sonucu olsa gerektir. ŞİÖ'nün liderleri, kuruluş bildirgesini imzaladıkları Şanghay'ın yüksek özellikleri üzerinden ne kadar güçlü ve çekici bir örgüte sahip oldukları yönünde bir ileti ve izlenim vermek istemiş olabilirler.

Bir Çin atasözü der ki; *"Bin kilometrelik bir yolculuk ilk adımla başlar."* ŞİÖ de, bölgesel güvenlik ve iktisadi işbirliği için Şanghay'da böyle bir ilk adımla başladı. ŞİÖ'nun kurucu üyeleri Çin, Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'dır. O yüzden örgütün ilk kullanışlı popüler adı *"Şanghay Beşlisi"* şeklindedir. Daha sonra ilk genişleme (2001) ile Özbekistan'ın; ikinci genişleme ile de Hindistan ve Pakistan'ın katıldığı ŞİÖ, şimdi 8 üyeli bir bölgesel örgüt olarak hedeflerine ulaşmak ve kurumsal planda gelişmek anlamında derinleşmek istemektedir.

ŞİÖ'nün başlangıcı, *"yapıcı bir ortaklık"* adına 1994'te Çin-Rusya (bilateral Sino-Russian) arasında ikili güvenlik işbirliği düzenlemesine dayanmaktadır. Aslında bu, Batı'ya karşı, adı konulmamış *"yeni bir soğuk savaş"*ın başladığına işaret etmektedir (Hu, 2013). ŞİÖ, Batılı entegrasyonlar karşısında cesur girişimlerden biri olduğu ve Orta Asya'da güvenilir bir liman olma niyeti taşıdığı izlenimini vermektedir. Sovyet sisteminin çökmesiyle ideolojik blokların yerini iktisadi-ticari bloklar aldığının kanıtlarından biri olarak ŞİÖ, liberal-kapitalist eksende faaliyetlerini sürdüren ve hiçbir Avrupa ülkesini arasına almayan Asya merkezli bir bölgesel işbirliği zeminidir. Avrupa Birliği'nin (AB) aday ülkesi olan Türkiye ile ŞİÖ arasında coğrafi değil fakat teknik bir mesafe bulunmaktadır. Birbirlerine karşı nitelikli pazar oluşturan bu iki tarafın birbirini benimsemesinde *"AB etmeni"*nin temel belirleyici olacağı varsayılabilir.

Bu çalışmanın temel amacı; ŞİÖ'nün entegrasyon kimliği ve ŞİÖ ülkelerinin özellikleri ışığında Türkiye'nin orta ve uzun vadede (5-10 yıl) ŞİÖ'ye katılımını gerektiren ya da sağlayan *"dinamikler"* ile, bu örgüte katılmasını desteklemeyen ya da yanlışlayan *"çekinceleri"* ortaya koyarken; uzun vadeli bölgesel-iktisadi çıkarları hesaplandığında ve AB üyelik sürecinin fiilen tıkandığı bir konjonktürde, ŞİÖ'nün Türkiye için canlı bir *"B planı"* türünden bir bütünleşme modeli olabileceğine dair bir "sentez" görüşü tartışmaktır.

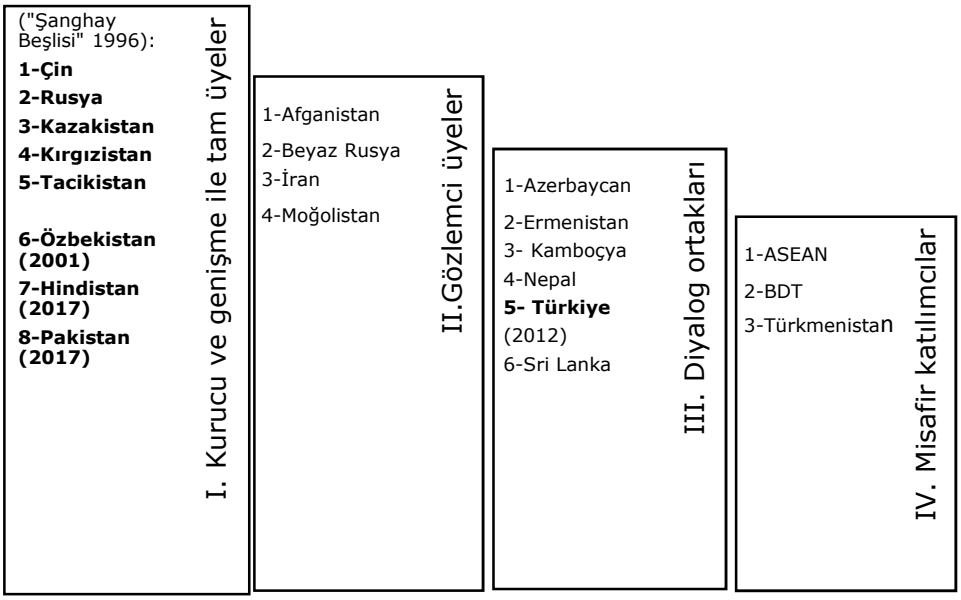
ŞİÖ'NÜN ENTEGRASYON KİMLİĞİ

ŞİÖ'nün kurulmasında ve yakın zamanlı dünya entegrasyonlar tarihinde ilgi odağı olmasında iki *"as oyuncu"* ve *"emperyal güç"* olduğu bilinen hem Çin'in ve hem de Rusya'nın özel yapısal ve devresel özellikleri başat rol oynamıştır. Sosyalist Doğu blokunun ve SSCB'nin dağılmasından ve Çin'de Komünist Parti'nin kumanda ekonomisini gevşetmesinden sonra, kapitalist eksene kayan Rusya ve Çin, en az onun kadar güçlü oldukları ABD'nin tasarımı olan "Yeni Dünya Düzeni" ve "tek kutuplu dünya" algısının doğal bir parçası haline geldiler. Bu iki koca devletin ABD tarafından bir yenilmişlik psikolojisine sürüklenmeleri oldukça rahatsız edici bir durum olmalıydı. Ayrıca ABD'nin, hem Rusya'nın "arka bahçesi" olan Orta Asya ülkelerinde ve hem de Çin'in de yanı başındaki Tayvan'da askeri / lojistik üsler kurması, öteden beri Çin ve Rusya için hazımsızlık kaynağıydı. ŞİÖ, biraz da bu rahatsızlığa ve hazımsızlığa karşı örgütsel bir duruş ve

[1] Şanghay, *"Küresel Şehirler 2017"* raporuna göre (Grubb ve Frank, 2016), Haziran 2015-2016 döneminde (yıllık) ticari yatırım hacmi 11.2 milyar $'a ulaşmış ve dünyada (Hong Kong ile Seattle arasında) 11.büyük şehir unvanını kazanmıştır. Ayrıca Şanghay, orta ölçekli bir ülke kadar kalabalık ve yüksek milli gelire sahip; iyi altyapısı ve ileri finans yapısı ile Moskova, Seul ve Singapur ile yarıştığı için *"Asya çıpaları"* grubunda yer alan (Trujillo ve Parilla, 2016); emlak yatırımı ve turizm alanında Paris ayarında çekim merkezlerinden biri olan; küreselleşme endeksi yüksek ve ulus-ötesi bir *"alfa +"* şehridir (GaWC, 2017).

dünyanın tek ABD'nin yönetim sahası olmadığını kanıtlama adına yeniden fakat bu kez sadece küresel kapitalizm ekseninde *"çok kutuplu dünya"*yı yaratma girişimi olarak görülmelidir. Çin tek başına değil ancak Rusya ile birlikte ve bölgesel güvenliğe ve iktisadi işbirliğine özel bir önem veren ŞİÖ gibi bir örgüt üzerinden küresel kapitalizmin ABD'nin egemenliğinden olmadığını kanıtlayabilirdi.

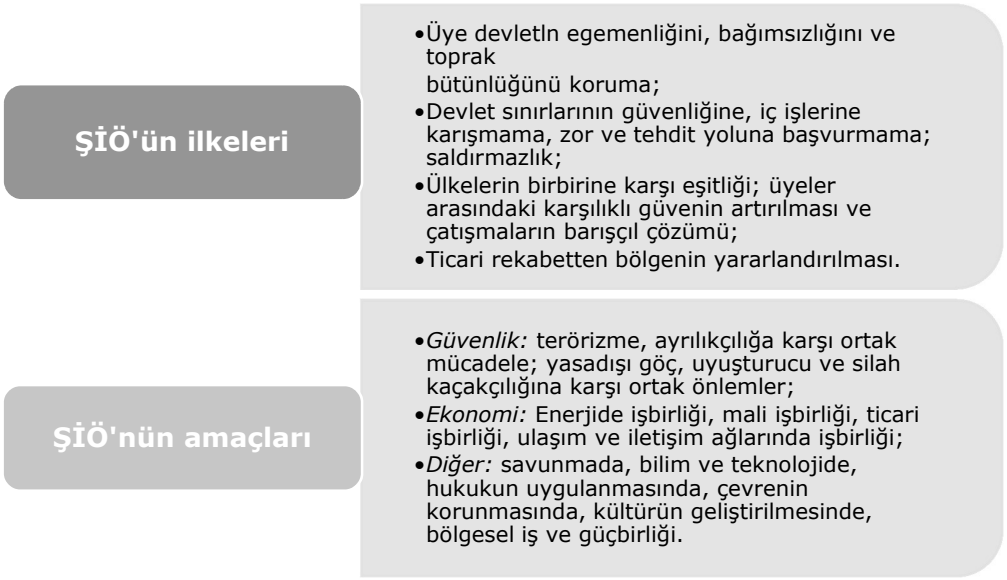
ŞİÖ; kurucu üyeler, gözlemci devletler, diyalog ortakları ve misafir katılımcılardan oluşan *"dörtlü üyelik mekanizması"*[2] ile çalışmaktadır (Şema 1). Bu mekanizmaların tabi olduğu temel (toprak egemenliği, bağımsızlık, saldırmazlık, vb.) ve tamamlayıcı (eşitlik, barış, işbirliği) ilkeler sözkonusudur. Bu ilkeler doğrultusunda ŞİÖ terörizm, ayrılıkçılık, kaçakçılıkla mücadele başta olmak üzere mali, ticari, kültürel ve askeri işbirliğini amaçlamaktadır (Şema 2). Güvenlik, ekonomi ve kültür alanlarında işbirliği öngören ŞİÖ'de 12 ana organ faaliyet göstermekte ve örgütün işleyişini sağlamaktadır.[3] Bunlar, sıralı-düzende; Devlet Başkanları Konseyi, Hükümet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Bakanlıklar ve/ya Ajans Başkanları Toplantıları, Ulusal Koordinatörler Konseyi, Bölgesel Terörle Mücadele Birimi, SCO Sekreteryası, Karar Alma Prosedürü, Kararların Uygulanması, Sivil toplum kuruluşları, ŞİÖ İş Konseyi, ŞİÖ Interbank Konsorsiyumu olarak sıralanabilir. (ŞİÖ'nün örgütsel ve üyelik yapısı yapısının ayrıntısı için bkz. InfoSCO, 2017.)

Şema 1: *ŞİÖ'nün Dörtlü Mekanizması*

[2] Daha önce Hindistan ve Pakistan 2015'te *"katılımcı devletler"* sıfatına sahip iken ŞİÖ beşli mekanizmadan oluşmaktaydı.

[3] ŞİÖ'nün iki sürekli organı var: Pekin'de SCO Sekreteryası ve Taşkent'teki Bölgesel Terörle Mücadele Yapısı (RATS) Yürütme Komitesi. ŞİÖ Genel Sekreteri ve ŞİÖ RATS İcra Komitesi Direktörü, Devlet Başkanları Konseyi tarafından üç yıllık bir süre için atanır. R. (Tacikistan) ve Y. Sysoyev (Rusya) 1/1/2016'dan bu yana sırasıyla bu görevlerini üstlenmişlerdir.

Şema 2: *ŞİÖ'nün İlkeleri ve Amaçları*

TÜRKİYE İÇİN ŞİÖ'NÜN DİNAMİKLERİ (D)

ŞİÖ, küresel ve bölgesel planda birçok çekici özelliği bünyesinde taşımaktadır. Örneğin; ŞİÖ'nün kurucularından Çin ve sonra katılan Hindistan dünyadaki en büyük uygarlıklardan ikisini temsil etmektedir. İpek Yolu'nun başladığı yer olan Çin, Kafkasya merkezli *'Yeni İpek Demiryolu'* projeleri için de Türkiye'ye ilham kaynağı olmuştur. ŞİÖ üyesi ülkelerin her biri kendine özgüdür, ancak bir takım dünya göstergelerine göre bazı birincilikleri sözkonusudur: Örneğin, Çin nüfus, GSYH ve ihracatta dünya 1.si; Rusya toprak büyüklüğünde 1.dir. Fakat kişi başına gelir bakımından Çin ve diğer küçük üyeler 110-180 arası çok düşük sıralarda yer almaktadırlar. Türkiye ise, ŞİÖ'ye üye olma potansiyeli taşıyan dünyanın tek Afro-Avrasya ülkesidir. Ayrıca, Çin ve Rusya, dünyanın en büyük *'gelişen piyasaları'* temsil eden *"BRICS"*[4] grubunun da iki dev ekonomisidir. Türkiye de bu grubu izleyen *"MIST"*[5] grubunda gösterilmektedir.

ŞİÖ'nün, -üyeliği düşünmesi halinde- Türkiye açısından şu tür dinamiklere sahip olduğu ileri sürülebilir:

***D1**-ŞİÖ bölgesinin üstünlükleri:* ŞİÖ'nün ekonomi-politik bağlamda geçmişten günümüze taşınan ve geleceğe de yansıması beklenen bazı üstünlükleri vardır. Örneğin; ŞİÖ'nün genişlemesiyle birlikte örgütün coğrafi kapsama alanı D. Asya, O. Asya, B. Asya ve G. Asya'ya açılmış olup Asya bölgesini geniş ölçüde temsil etme özelliğini taşımaktadır. Örgütün yayıldığı alan Avrasya'nın ¾'ünü, nüfusu da dünyanın yaklaşık yarısına eşittir. BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesinden 2'si (Çin ve Rusya); stratejik nükleer silaha sahip olan ülkelerin[6] yarısı ve dünyanın en büyük ordusu (NATO'yu geride bırakarak) ŞİÖ'de yer almaktadır. Ayrıca, ŞİÖ ülkeleri zengin yer altı ve üstü kaynaklarına, belli düzeyde yüksek teknolojiye ve nitelikli insan kaynağına, ayrıca ikili-çoklu ilişkilere bakılırsa ekonomide ve petrol-doğalgaz ağırlıklı enerjide birbirini tamamlamaktadırlar.

***D2**-Önce güvenlik!* ŞİÖ ülkelerinin oluşturduğu bölge büyük ve canlı bir pazardır; iktisadi-ticari faaliyetler ve ilişkiler çeşitlilik ve süreklilik arzetmektedir. Bölgenin zenginlik üretmesi ve ürettiği zenginliği koruması için güvenliğe ihtiyaç vardır. ŞİÖ'nin bölgesel güvenlik amacıyla kurulması ve hatta iktisadi gelişme için de güvenlik politikasını araçsallaştırması boşuna değildir. Güvenliğin olmadığı yerde zenginleşme olmaz.

---

[4] *BRICS:* Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, G. Afrika.

[5] *MIST:* Meksika, Endonezya, G. Kore, Türkiye.

[6] ABD, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan, K. Kore, İran.

D3-*Dostlar pazarda var!* ŞİÖ bölgesi Türkiye için ağırlıklı dost ve kardeş ülkeleri kapsamaktadır. Türk, Kazak, Kırgız, Özbek ve Pakistanlı şirketler birbirlerine karşı büyük ve hareketli bir pazar oluşturmaktadır. Dünyaya karşı dış ticaret fazlası veren Çin'in ihraç ürünleri ("made in China") Türkiye'de tüketici kitlesi için çekiciliğini sürdürmektedir. Çin denilince 'ithalat markası' akla gelmektedir. Ayrıca Çin, Türkiye'nin de bir parçası olduğu, bir başka deyişle, Avrupa'ya açılan kapısını temsil ettiği "Yeni İpek Yolu" üzerinde –dünyanın en kalabalık nüfusuna ve en büyük GSMH'sine sahip olmasından kaynaklı- 'renkli jeoekonomik hayalleri' gerçeğe dönüştürme peşindedir.

D4- *Ortak üyelikler:* ŞİÖ ülkeleri BM'nin yanısıra IMF, Dünya bankası, Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi birçok uluslararası mali örgüte üyedir. Bu üyelikler, ŞİÖ ülkelerinin dünya ekonomisinden bağımsız hareket etmediklerini ve içine kapalı değil dışa açık bir iktisadi model benimsediklerini göstermektedir.

D5-*Enerji deposu:* ŞİÖ'nün bir önemi de, bazı üyeleri nezdinde Avrupa'nın gereksindiği gaz ve petrolü karşılayan bir bölgeyi temsil etmesidir. ŞİÖ'nün kurucu üyesi Rusya ve diyalog ortaklarından Azerbaycan ve Türkiye ile "Güney Gaz Koridoru – Yeni İpek Yolu" bağlamında İtalya ve Yunanistan merkezli "Trans Avrupa Enerji Ağları" ve "Nabucco" gibi çeşitli boru hatları anlaşmaları / projeleri yapılmıştır (Cutler, 2014).

D6- *Kalkınma kutupları:* İktisadi kalkınmada en iyi göstergeler Rusya'nın Batı, Çin'in ise Doğu bölgelerinde var olması ise, "kalkınma kutupları" tezine uygun olduğu kadar, ŞİÖ'nün dinamiklerinden sayılan "Batılılaşma" ve onun zıddı olan "Doğululaşma" düzeyi konusunda da bir başka fikir vermektedir. ŞİÖ'nün mevcut (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan) üyeleri ve gizilgüç diğer (Afganistan, Azerbaycan, Ermenistan ve hatta Türkiye gibi) aday üyeler, çoğunlukla üyelik hukukundan dolayı ABD'nin ve Avrupa'nın etki alanından çıkıp Çin ve Rusya'nın diplomatik dostları ve iktisadi ortakları olmaktadırlar.[7]

D7- *Güvenlikte adım adım bütünleşme:* ŞİÖ, dünden bugüne, kabaca üç gelişme evresinden geçmiştir: "1.evre", güven ve güvenliğin inşası ile ilgili önlemlerin alındığı 1996-2001 dönemi. (Şangay 5'lisi 1992'de güvenlik anlaşmalarını imzalamaya başladı.) "2.evre", ilan edilen 'üç düşman'a (terörizm, ayrılıkçılık ve aşırıcılık) karşı 'üçlü konvansiyon'a yani geleneklere (karşılıklı güven, dostluk ve işbirliği) dayalı bölgesel güvenlik (2001-4) dönemi. "3.evre", kapsamlı uluslararası örgütlenmeler (2004'ten günümüze). BM Güvenlik Kurulu, ASEAN, BDT ile dirsek temaslarının arttırılmasının yanı sıra ŞİÖ'nün İran ve Hindistan'la ilişkilerini geliştirerek 2006'dan itibaren bir tür *"Enerji Kulübü"* olarak faaliyetlerini hızlandırması sağlanmaktadır (Haas, 2007).

TÜRKİYE'NİN ŞİÖ'YE KARŞI ÇEKİNCELERİ (Ç)

ŞİÖ Türkiye açısından bir dinamikler entegrasyonu olduğu kadar, çeşitli zayıflık ve bölgesel sorunlarla iç içe olmasından dolayı da bir çelişkiler yumağıdır. Bu nedenle olası üyelik konusunda acele edilmemesini ve hatta dengeler oturuncaya dek uzun bir zaman beklenmesini gerektiren çekincelerle dolu bir örgütsel yapıya da sahiptir.

Ç1- *İstikrarsız denge!* ŞİÖ bölgesinin de yaşadığı küreselleşme olgusu, II. küreselleşme dalgası olarak, Kazgan'ın (1999: 480) deyimiyle, *"istikrarsız denge"* durumunu çağrıştırmakta ve

[7] Bu çerçevede, 2003'ten bu yana ŞİÖ tarafından, kuruluşunun hareket noktalarını oluşturan güvenlik ve ekonomi alanlarında –kendi bünyesinde ya da uluslararası kuruluşlarla birlikte- çeşitli etkinlik ve anlaşmalar gerçekleştirildi; örneğin: i-*Güvenlikte işbirliği:* "Bölgesel Antiterörizm Yapısı"nın kurulması (Taşkent, 2004); ortak askeri tatbikatlar (2003'te Kazakistan, Çin; 2005'te Çin- Rusya ile "Barış Görevi"; 2007'de Ural Dağları' ve Tacikistan'da); Asya'daki Etkileşim ve Güven Artırıcı Önlemler Konferansı'nda uzlaşı memorandumu (Şanghay, 2014); Uluslararası Kızılhaç Komitesi (ICRC) ile uzlaşı memorandumu (Astana, 2017). ii *İktisadi işbirliği:* Serbest ticaret bölgesi hedefi (çerçeve anlaşması, 2003); 100 maddelik plan (2004); ortak enerji projeleri (Moskova, 2005); İnterbank kuruluşunun kabulü (Pekin, 2006); Enerji Kulübü planı (Almatı, 2006); Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO) ile anlaşma (Aşkabat, 2007); Birleşmiş Milletler ile işbirliği ortak bildirgesi (Taşkent, 2010). (Bkz. infoSCO.)

bölgede sorunlu bir dinamizm yaratmaktadır: yani iktisadi göstergelerde en küçük bir değişme, dengeyi bozabilecek en küçük bir etki bu dengeyi alt üst edebilmekte ve denge kurulmadan istikrarsızlık sürebilmektedir. Küresel sermayenin yoğun olarak girip çıktığı ŞİÖ ülkelerinde krizler çıkarsa rastlantısal olmayacaktır.

Ç2- *Dampingciler:* ŞİÖ'nün kuruluşuna ev sahipliği yapan Çin, tarihte ya Moğol ve Mançuryalılar ya da Japonlar tarafından nasıl işgal edildiği anlatılır. Şimdi ise Çin, küreselleşmenin uğradığı tüm dünyayı "iktisadi" açıdan ("Çin malı" ile) istila ederken, 2000'li yıllarda zaman zaman modern istila yöntemi olarak da "damping"e[8] başvurmuştur. Gerçekten de sistematik ve devlet desteği altında yapılan damping bir tür ticari emperyalizmdir ve WTO tarafından yasaklanmış olup yasağı çiğneyenler ağır yaptırımlara çarptırılmaktadır. ŞİÖ'nün ikinci büyük gücü Rusya'dır ve tüm bölge için olduğu kadar Çin için de özeldir: Eski Soğuk Savaş döneminde ve ondan sonra dışa açılma sürecinde Rusya ABD'ye karşı ve kapitalist hayatla ilgili büyük deneyimler edinmişti ve bu deneyimler yeni Soğuk Savaş döneminde Çin'in reformist küresel ekonomi-politik tasarımına ışık tutacaktır. Ayrıca, Çin'in büyüyen enerji ihtiyacını ŞİÖ bağlamında stratejik ortağı ve enerji arz fazlasına sahip Rusya'dan daha güvenli bir şekilde karşılayacaktır.

Ç3- *Aksak demokrasi ve yolsuzluk ekonomisi:* ŞİÖ, birçok açıdan AB'nin zıt şeklidir. Zira AB'nin genellikle benzer bir tarihsel, kültürel, iktisadi ve politik bünyeye ve sağlam ve kurumsal bir demokrasiye, gelişmiş / sanayileşmiş bir ekonomiye, ayrıca eşgüdümle özellikle çevresel ağırlıklı küresel-sorunlara tepki veren "çevreci" bir kültüre sahip olmasına karşın; ŞİÖ ise farklı uygarlıkların bir benzeri ve bireşimi olarak üyelerinin hepsinde demokrasi birikimi ve kurumsallaşma yenidir ve buna bağlı olarak sosyal ve hukuk devleti eksikliği, yoksulluk ve yolsuzluk gibi yapısal sorunları bulunan ülkelerden oluşmaktadır. ŞİÖ'nün liderleri Çin ve Rusya'nın dünyayla rekabet etmek adına aşırı kapasiteyle çalışan sanayi fabrikaları ile çevreyi kirletmeleri ve küresel ısınmaya katkıda bulunmaları ise "sürdürülebilir büyüme" açısından ciddi bir sakınca oluşturmaktadır.

Ç4- *Sürekli büyüyen ve negatif büyüleyen Çin:* Bilimsel ve teknolojik ilerlemesi ABD ve AB düzeyinde olmayan ŞİÖ'de Çin merkezli yüksek büyüme olabilir; teknolojide yaratıcı değil kopyacı olan ve doktoralı mühendislerini Batı'da yetiştiren Çin "sürekli" büyümektedir, ancak AB'nin temel bin yıl (milenyum) hedefi arasına koyduğu *"sürdürülebilir büyüme"*den yoksundur. Sanayi üretimi havayı kirlettiği ve doğa dostu teknolojiler kullanılamadığı için insanların Şanghay ve Pekin'de maskeyle dolaştıkları görülmektedir. Ayrıca "Çin malı" denilince, Batılı (Japonya da dâhil) olanın aksine, ucuz ve kalitesiz mallar akla gelmekte ve dünyada hafife alınmaktadır. Bütün bu olumsuz unsurlar, Setser'in (2008: 36) vurguladığı gibi, küresel kapitalist düzende "net alacaklı" Çin'in 21.yy. içinde ABD'nin yerine kesinlikle dünyanın en büyük ekonomisi olacağına dair dünya kamuoyunun genel kanaatini değiştirmemektedir.

Ç5- *Çin'in gölge dünya düzeninde Türkiye'nin yeri belirsiz!* Yeni Dünya Düzeni ABD öncülüğünde "Demirperde"nin yırtılması (Sovyet blokunun çökmesi) ile, Yeni İktisadi Düzen de kapitalist küreselleşme ile kuruldu. Çin'i ve Rusya'yı etkisizleştiren bu yeni düzenler daha doğrusu düzensizlikler, ŞİÖ ile yeniden düzeltilmek istenmiştir. Bölgeci güvenlik politikası ve devlet kapitalizmi yoluyla ve Rusya yedeğinde olmak üzere ŞİÖ, -Rudolf'un (2016: 87) deyimiyle-, *"Çin'in gölge dünya düzeni"*nin başlamasına zemin hazırlamıştır. Güvenlik konusunda duyarlı olan ve güvenliğin ekonomiyi çok etkilediğini bilen Rusya ve Çin'in ortak bir derdi de, kendi topraklarında (Rusya'da Çeçenya, Çin'de Sincan Uygur gibi) özerk bölgelerin bulunması ve bu bölgelerde zaman zaman milliyetçi isyanların cereyan etmesidir. Çeçenler ve Uygurlar ile tarihsel ve kültürel bağları bulunan Türkiye'nin, bölge içi çatışma ve uzlaşmazlıklarda kimin

[8] *Damping,* aynı tür mallarda fiyat kırarak dış pazarlarda ticari egemenlik ya da rekabet üstünlüğü elde etmektir.

yanında yer alacağını, kültürel bağların mı yoksa iktisadi çıkarların mı belirleyeceği net değildir. Özellikle Türkiye'nin kıyı komşusu ve enerji yönünden bağımlı olduğu Rusya ile vize ambargosu ve Suriye'deki despot yönetimi konusundaki zıt yaklaşımlar göstermektedir ki, Türkiye ŞİÖ'ye üyelik niyetini bildirdiğinde Rusya'nın vetosu ile karşılaşabilir; yani AB'den umudunu kestiği zaman seçenek olarak yöneleceği ŞİÖ üyeliğini 'çantada keklik' olarak görmemelidir.

Ç6- Belirsiz gelecek: ŞİÖ'nün geleceği KEİB gibi "engelli" (mahsurlu) olabilir. Öyleyse Türkiye'nin buraya da girmek için enerji, zaman ve para harcamasına gerek olmadığı ileri sürülebilir. ŞİÖ, AB'den farklı olarak ulusal egemenliğe müdahale etmemektedir; üyeler şimdilik egemendir. Kimine göre, 'el yordamı' ile yapılan entegrasyon görüntüsü devam etmektedir.

SONUÇ YERİNE: BİR SENTEZ

Burada Türkiye'nin orta ve uzun vadede olası üyeliği bağlamında tartışılan ŞİÖ için şimdilik "dinamik" sayılan bazı unsurlar, konjonktür ve bölgesel çıkar dengesi değiştiğinde "çekince" haline gelebilir. (Tersi de geçerlidir.)

Buna göre, şu soru sorulabilir: ŞİÖ'nün kurulması dünya ekonomisi açısından "hayırlı" olmuş mudur? İyimser cepheden bakılırsa, denilebilir ki, eğer ŞİÖ olmasaydı, *'zehirli elma'* olarak nitelenen ve Rusya ile Çin arasında çatışma gizilgücünü oluşturan Orta Asya bölgesi bir barış ve işbirliği havzasına dönüşemeyecekti. Bu bölge, yakın komşularının ve dünyanın büyük devletlerinin faydacı (pragmatik) politikalarının etkisi altına girmiştir ki örgütün özellikle bu devletlerin etkisi ile Batı karşıtı bir kurum olarak araçsallaştırıldığını gösteren üç önemli tez bulunmaktadır (Turgut, 2010):

> "1.tez: Çin ve Rusya Orta Asya'yı ŞİÖ aracılığıyla Batılı güçlerden ve onların müdahalesinden arındırmayı ve ŞİÖ'yü Batı-karşıtı olmaktan çok Amerikan-karşıtı bir örgüt olarak kullanmayı istemektedir.
>
> 2.tez: ŞİÖ, bölgedeki –Amerikancı oldukları ve seçkinci çevrelerce ithal edildiği savlanan renkli devrimlere karşı olan- otoriter rejimleri sürdürmekte kullanılmaktadır.
>
> 3.tez: ŞİÖ, ABD'nin tek süper güç olmasına karşı çıkan Çin ve Rusya, bir blok olarak, 'ideolojisiz' fakat kendilerinin de bir kutup olarak tanınması bağlamında ŞİÖ'yü *"çok kutuplu"* bir uluslararası düzen yaratma noktasında araçsallaştırmıştır."

Dünyanın 7 tane süpergücü yani 'patronu' var ve bunlardan ikisi, Rusya ve Çin ŞİÖ'de yer almaktadır. Bu iki ülke hem GSYH büyüklüklerine göre sıralanan *"geleneksel G7"*[9] ve hem de –Leonard'ın (2016: 22) tanımlamasıyla- 21. yüzyılda dünyanın jeoekonomik oyuncularına göre sıralanan *"yeni G7"* içinde de yer almaktadır. Ona göre; Çin *"inşaat süpergücü"* ve Rusya *"silah süpergücü"* iken bu portrede Türkiye de *"göç süpergücü"* olarak tanımlanmaktadır.[10]

ŞİÖ, üye devletlerin birbirlerinin gücünü dengelemek, güvenlik ve iktisadi işleri *"empati"* ile yürütmek istedikleri bir örgüt görünümündedir. Rusya, 'patronu' olduğu SSCB'nin çöküşünden sonra ortaya çıkan boşluğu doldurmak ve Çin'in yıkıcı potansiyel taşıyan rekabet gücünü disipline etmek amacıyla ŞİÖ'ye ihtiyaç duymuştur. Çin de ABD ve AB piyasalarına meydan okuyuşunu ve bölgesel güvenliğini Rusya ile birlikte garantiye alışını ŞİÖ üzerinden gerçekleştirmeyi planlamıştır. Diğer küçük devletler de Çin ve Rusya'nın gölgesinde ekonomi-politik ilişkilerini küresel yapı içinde sürdürmek amacıyla ŞİÖ'yü bir *"üst şemsiye"* olarak görmüşlerdir (Bailes, vd., 2007).

Hint Okyanusu'ndan Büyük Okyanus'a doğru sular daha da ısınmaktadır. Üye sayısı bakımından şu anda bir elin parmaklarını geçen ŞİÖ; iki elin parmak sayısına ulaşıp yumruk haline gelmesi

---

[9] G7 (Group of Seven) ekonomisi en büyük yedi ülkenin (Almanya, ABD, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya ve Kanada) arasında bir birlik olup AB'yi de içermektedir.

[10] Diğerleri ise, "mali süpergüç ABD", "düzenleyici süpergüç AB", "enerji süpergücü S. Arabistan" ve sivil toplum örgütlerinden oluşan "halkın gücü" şeklinde sıralanmaktadır.

için Türkiye'ye ya da eşdeğerinde başka ülkeye / ülkelere ihtiyaç duyabilir. Ancak böyle bir Türkiye, öncelikle AB ile ilgili üyelik sürecini netleştirmelidir. Sisli iken yola çıkılmamalıdır! İpek Yolu'nun geçmişteki izlerini de taşıdığı için ŞİÖ halen Türkiye'ye çekici gelebilir. Zaten AB tam üyeliğini bir tür 'saplantı' haline getirip Doğu'nun önemini yadsımak yanlıştır. Güneş hep Doğu'dan doğar ve AB ayarında olmasa da AB'yi kısmen ikame edebilecek bazı bütünleşme modelleri de… Gerçek böyle iken Türkiye'nin Avrasya Birliği ve ŞİÖ gibi Doğu'dan doğan oluşumları tümüyle reddetmesi stratejik anlamda risklidir.

Geleneksel fakat zevkli bir tartışma konusudur ki, "Türkiye Avrupalı mı, yoksa Asyalı mıdır; kökleri daha çok nereye dayanmaktadır?" Bu soruya verilecek cevap, aynı zamanda Türkiye'nin geleceğini AB'de mi yoksa ŞİÖ'de mi araması gerektiğine de ışık tutabilir. Türkler, eğer Orta Asya'da mutlu olsaydı ya da orayı dar görüp terk etmeseydi Avrupa'ya komşu olan Anadolu'yu fethetmezdi? O fetihten neredeyse 700 yıl aradan sonra Türkiye'nin "Hıristiyan" Avrupa kulübüne girmek istemesi ekonomi-politik bir zorunluluk olsa da gerçekte kültürel bir ironidir. Öte yandan aynı Türkiye, ancak şimdi AB'nin kendisini asla kabul etmeyeceğini anladıktan sonra rotayı, köklerini geride bıraktığı Orta Asya'nın bir örgütüne yani ŞİÖ'ye çevirmek arzusundadır. Sorun şu ki, orası da otoban değil, yokuşlu bir yoldur ve AB'nin aksine ileri düzeyde demokratik ve yenilikçi dinamikleri yoktur. Ayrıca, ŞİÖ üyesi ülkelerde yetersiz demokrasi dışında gittikçe artan bir mafyalaşma ve vahşi kapitalizm sorunu var.

Türkiye bir yol ayrımında gözükmektedir: AB kapısı kapalı ve onun önünde beklerken, ŞİÖ kapısı yarım açık olup taraflardan resmi talep ve davet beklenmektedir. Türkiye açısından AB tam üyeliği dışında olası başka herhangi bir bütünleşme senaryosu kendi içinde *"heteredoks"* yani yerleşik geleneksel- genel görüşe aykırı bir özellik taşımaktadır. Heteredoksi sözcüğüyle, burada, ana-akım AB tam üyeliği (ortodoksi) dışında farklı, türev ya da seçenek modellerle Türkiye'nin dünya ekonomisiyle bütünleşebileceği anlatılmak istenmiştir. Bu bağlamda heterodoks bütünleşme senaryoları iki grupta toplanabilir: Birinci gruptakiler, AB içinde ya da AB türevleri olan modellerle ilgili iken; ikinci gruptakiler ise AB dışında Avrasya Birliği, ŞİÖ ya da Orta Doğu uzantılı modelleri kapsamaktadır (Kalaycı, 2013).

ŞİO'ye bakış açısı ile ilgili iç kamuoyunda (siyaset + medya + halk tabanında) yapılan (doğru bilinen) bazı yanlışlar ya da ortaya konulan eksiklikler sözkonusudur:

1. Türkiye sanki AB defterini kapatmış ŞİÖ'ye giriş defterini açmış sanılmaktadır. Oysa bu defterlerden ne biri tam olarak kapanmış, ne de diğeri açılmıştır.
2. ŞİÖ ile AB aynı ayarda entegrasyonlar sanılmaktadır. Oysa bu iki örgüt arasında hiçbir eşitlik ve benzerlik yoktur. ŞİÖ bir Batılı örgüt değildir ve salt bu yüzden politik tercihini Batı-yönlü yapan ("diyalog ortağı") Türkiye için –olsa olsa- bir tür *"romantik flört"*e benzemektedir. ŞİÖ üyelerinin, bir ülkenin çağdaş dünyadaki gerçek (reel) yerini belirleyen küresel endekslere göre oluşturulan rekabet, özgürlük, insani gelişme gibi karneleri "kırıklar" (zayıf notlar) ile doludur. Bu kırıklar, Türkiye gibi entegrasyon faaliyetlerinde eski ve deneyimli bir aday ülke için "kırgınlık" ve üyelik girişimi konusunda "çekince" yaratabilir.
3. İleride ŞİÖ'nün AB gibi bir şekil alacağı sanılmaktadır. Oysa ŞİÖ'nün kuruluş şemasında AB'nin oluşum çizgisine benzer planlar ya da proğramlar henüz pek gözükmemektedir.
4. AB Türkiye'yi içine almıyorsa, Türkiye'nin AB ile ilişkileri keseceği ve hemen ona seçenek olarak düşündüğü örgütlerden tam üyelik için teklif alacağını ya da o örgütlere teklif vereceği sanılmaktadır. Oysa ne AB ve ne de Türkiye, müzakere devam ediyorken seçenek arayışlara başvurmamaktadır. Buna göre, Türkiye'nin ŞİÖ'ye üye olmasının ya da olmamasının bazı olası ekonomi-politik gerekçelerinden sözedilebilir.

AB, 28 parmaktan oluştuğu halde, beş parmaklı ABD karşısında henüz yumruk olamadı ve onun ne mali gücünü ne de bilim-teknolojik gücünü yıkamadı; sadece biraz sarsmış olabilir. Benzeri gözlem ŞİÖ için de geçerlidir. Gelecekte Çin'in büyüyen ekonomisi ve modern ordusu ile ABD'nin tahtına oturabileceği iddia edilmektedir. Ancak bu iddianın hayalden gerçeğe dönüşebilmesi için Çin parası Yuan'ın ABD Doları'ndan daha fazla uluslararası rezerv para özelliğini kazanması gerekir. Yoksa ŞİÖ'nün kurulduğu Şanghay'daki gökdelenlerin New York'takilerle yarışması önemsiz bir ayrıntı olarak kalacaktır.

ŞİO, kendine özgü ekonomi-politik bir yapılanmadır. Avrasya'nın geleceği salt ona bağlı değildir. Ona, gereğinden fazla, "mucizevi" bir işlev de yüklenmemelidir. Kendi içinde (üye ülkeler nezdinde) ve kendi dışında (diğer ülkeler ve entegrasyonlar nezdinde) bir denge ve istikrar unsuru sayılabilir. Örneğin; ŞİÖ kurulduğundan itibaren, Avrasya'nın *"AvrRusya"* haline gelmesini önlemiş olmalıdır. Ayrıca, ABD ve AB'ye, dünyada başkalarının da var olduğunu hissettirmiştir. Türkiye'nin tam üyeliğine karşı ŞİÖ içinde direnç gösteren ve genel olarak genişleme istemeyen statükocu devletler olabilir. Türkiye'nin o direnci kırıp ŞİÖ'ye katılması halinde AB üyelik sürecinin tıkanması ya da sona ermesi başta olmak üzere bir takım *"fırsat maliyetleri"* (diğer amaçlardan vazgeçmenin bedelini) göze alması gerekir.

ŞİÖ gelecekte "genişleme" ve "derinleşme" şeklinde iki başat açılım ihtiyacı duyabilir. i-*Genişleme,* mevcut üyelerin kapılarını yeni üyelere açması demektir. Son genişlemeyle üye olanlar (Kafkaslar ile Çin'in komşuları) Hindistan ve Pakistan'dır; gizilgüç üye de Rusya'nın komşusu olan Türkiye'dir. Hepsinin bölgesel güvenlik ve iktisadi rekabet sorunları var ve o yüzden ŞİÖ'nün bu yüksek sorunlu ülkelerle nasıl bir görünüm alacağı merak konusudur. ii-*Derinleşme* ise daha ileri bir entegrasyon aşamasına geçmekle olabilir. Orta Asya merkezli "Gümrük Birliği" (GB), "Ortak Pazar" (OP) ya da "Parasal ve Ekonomi Birlik" (PEB) gibi daha ileri entegrasyon modeline dönüşebilir mi? Bugünkü ABD Doları egemenliğinde olan küresel konvertibilite düzeninde zor olsa da, Türkiye uzantılı ŞİÖ bölgesinde yerel paralar (Yuan, Ruble, Lira, vs.) ile ihracat ve ithalat yapılırsa dış ticaret hacmi daha da genişlemez mi? Böylece bu bölgede, $ ve € ağırlıklı döviz kurlarında oynaklık (volatilite) fazla olmayabilecektir.

Bütün bu entegrasyon aşamalarının gerçekleşmesi kısa ve orta vadede (5-10 yıl) zor gözükmektedir. Kısa vadede ŞİÖ, güvenlik boyutu sayılmazsa EFTA / NAFTA[11] türünde serbest ticaret alanına dönüşebilir. ŞİÖ ileride, güvenlik ayağını sağlamlaştırmak adına, ayrı bir birim olarak, NATO'ya karşı -eski Varşova Paktı'na benzer- yeni bir askeri örgütlenmeye gidebilir. Olası bir *"Şanghay Paktı",* bölgesel ve küresel güvenliği sağladığı ölçüde üye ülkelere daha fazla iktisadi kaynak ve yabancı yatırım akışı sağlanabilecektir. Güvenlik zenginleşmenin ve istikrarın ön koşuludur!

Türkiye, tam üyelik umudu biterse, bu durumda AB'yi ŞİÖ ile daha hızlı ikame etmek isteyebilir ve mevcut "eksileri"ne (-) karşı "artıları" (+) ile kendini kabul ettirebilir.

Şöyle ki:

1. Türkiye, ihracattan daha fazla ithalat yaptığı Çin ve Rusya'ya karşı hep "dış ticaret açığı" vermektedir (-/+).
2. Türkiye'nin katılması halinde ŞİÖ içinden G-20'de yer alan ülke sayısı (Çin ve Rusya ile birlikte) 3'e çıkacaktır. Türkiye, kendisine verilen her türlü örgütsel görevi yerine getirebilecek bir kapasiteye ve özveriye sahiptir[12] (+).

[11] EFTA, Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi; NAFTA, K. Amerika Serbest Ticaret Bölgesi.

[12] Bunun bir kanıtı da, Şanghay Enerji Kulübü'nün 2017 dönem başkanlığını Türkiye'nin üstlenmesidir. İlk kez üyeler dışında bir ülkeye başkanlık verilmesi (Milliyet, 23.11.16) ŞİÖ'den Türkiye'ye *"üyeliğe davet"* iletisi içeren hoş bir davranış (jest) sayılabilir.

3. Öte yandan, ŞİÖ açısından birer handikap olarak; Türkiye'de ciddi bölgesel kalkınma ikilemleri var (-);
4. tarım dışı genç işsiz stoku hızla artmakta (-);
5. gelir bölüşümü adaletsiz (-);
6. en önemlisi, topraklarında gördüğü iç-dış terör olaylarından dolayı çok kayıp verilmekte ve buna bağlı terörle mücadele için yüksek fatura ödenmektedir (-).

Buna göre, ne ŞİÖ'nün kapısını çalması beklenen Türkiye İşviçre gibi sorunsuz ve "model" bir ülkedir, ne de ŞİÖ Türkiye'nin AB ayarında ekonomi-politik beklentilerine uyan "ideal" bir örgüttür. ŞİÖ-Türkiye, gizilgüç ilişkisi bağlamında mevcut yapısal özellikleriyle "kapak-tencere"ye benzetilebilir. Zamanla "kapak-tencere" uyumu ya da uyumsuzluğu halinde, birer bölgesel ve küresel oyuncu olan tarafların çeşitli olası kazançları ve kayıpları ortaya çıkabilir.

AB tarafından başından beri "istenir gibi" olan aslında hiç istenmeyen, ŞİÖ liderleri tarafından da "çekinceli" yaklaşılan Türkiye, bir ayağı AB topraklarında diğer ayağı da ŞİÖ topraklarında olmasına rağmen, adeta, hiç de hak etmediği halde -hiçbir arzu ve çabası takdir edilmeyen anlamında- "ne İsa'ya ne de Musa'ya yaranmayan" bir devlet konumunda gözükmektedir. Tarih hafızası, değişen konjonktürel çıkarlar, yeni liderlerin gerçekçi tutumları, halkların gelecek kuşaklarının göstereceği ilgi, vb. etmenler bir araya geldiğinde, toplamda ya da sonuçta; bir zamanlar hem İsa'nın hem de Musa'nın yolunda gidenlere iyi ev sahipliği yaptığının hatırına Türkiye'yi istediği yere taşıyacaklardır. ŞİÖ'nün geleceğini, en iyi, yine ŞİÖ'nün kurulduğu Çin'in bir atasözü ifade etmektedir: *"Dükkân açmak kolaydır; açık tutmak sanattır."*

ŞİÖ, Avrasya bölgesini 'Asya' ağırlıklı olarak büyük ölçüde temsil etmektedir. Bu bölge bir tür okyanus ve burada *büyük balıklar* ile *küçük balıklar* bir arada yüzmektedir. Üyelerden Çin, özellikle nüfus ve üretim büyüklüğüne göre, "balina köpek balığı"na (boyu 20 m.), Rusya "kaplan köpek balığı"na (boyu 7-8 m.); diğerleri ise boyu birkaç santim arasında değişen alabalık ya da istavrit türünden balıklara benzemektedir. Hindistan gibi bir büyük balık daha ŞİÖ okyanusunda yüzmeye başladı ki, örgütteki ve Batı dünyasının algıladığı şekliyle tüm dinamikler ve güç dengesi değişebilir. Türkiye'siz bir ŞİÖ'nün, güç dengesini Batı'ya karşı lehine çevirmesi olası mı; tartışılabilir. Yeni küreselleşme çağında ŞİÖ'nün, ABD'nin liderliğindeki Batı'ya karşı postmodern krallığını ilan edecekse, -orta vadede- Türkiye'yi başına taç etmek dışında başka bir tercihinin de olmayabileceği bir ekonomi-politik gündem oluşabilir.

KAYNAKÇA

Bailes, A. J. K., Dunay, P.,vd. (2007). "The Shanghai Cooperation Organization", *SIPRI Policy Paper,* No. 17, May.

Cutler, R. M. (2014). "The Role of the Southern Gas Corridor in Prospects for European Energy Security", *Caspian Report,* Winter.

GAWC-the Globalization and World Cities Research Network (2017), The World According to GaWC 2012, Geography Department at Loughborough University, http://www.lboro.ac.uk/gawc/world2012t.html (31/10/2017)

Grubb, N. ve Frank, K. (2017). "Global Cities: The 2017 Report: The Future of Real Estate In the World's Leading Cities", http://content.knightfrank.com/research/708/ documents/ en/globalcities- 2017-4078.pdf (11/10/2017)

Haas, M. (Ed.) (2007). "The Shanghai Cooperation Organisation: towards a full-grown security alliance?", *Netherlands Institute of International Relations,* Nov. 2007.

Hu, F. Y. (2013). "The Shanghai Cooperation Organization (SCO): Prospects and Problems in Russia - China Relations", *Journalism and Mass Communication,* Feb. 2013, Vol. 3, No. 2, 101-113.

INFO-SCO (The Central Web Portal of Shanghai Cooperation Organization), http://infoshos.ru/en/; http://eng.sectsco.org/about_sco/ (28/10/2017)

Kalaycı, İ. (2013). "AB Ekonomisinde FransAlmanya Lokomotifi ve Türkiye Vagonu: Heterodoks Bütünleşme Senaryoları (2014-2020)", iç. *Türkiye ve Almanya, c.2: Toplum, Sağlık ve Eğitimde Araştırma, Öğretim ve İşbirliği,* E. Esen ve T. Borde (Ed.), Ankara: Siyasal Kitabevi, 113-130.

Leonard, M. (2016). "Introduction: Connectivity Wars", iç. M. Leonard (Ed.), *Connectivity Wars: Why Migration, Finance and Trade are the Geo-economic Battlegrounds of the Future,* ECFR-European Council on Foreign Relations, Jan., *13-30.*

Milliyet Gazetesi (2016). "Şanghay 5'lisinde Türkiye'ye ilk görev!", 23 Kasım.

Moritz, R. (2016). "China's Shadow World Order", iç.M. Leonard (Ed.), *Connectivity Wars: Why Migration, Finance and Trade are the Geo-economic Battlegrounds of the Future,* ECFR-European Council on Foreign Relations, Jan., 87-8

Setser, B. W. (2008). "Sovereign Wealth and Sovereign Power: The Strategic Consequences of American Indebtedness", The Council on Foreign Relations (CFR): Center for Geoeconomic Center, *CSR*, No. 37, Sept.

Trujillo, J. L. ve Parilla, J. (2016). "Redefining Global Cities: The Seven Types of Global Metro Economies", *Global Cities Initiative, A Joint Project of Brookings and JP Morgan Chase.*

Turgut, A. (2010). "Şanghay İşbirliği Örgütü: Jeopolitik Blöf? Örgütün Araçsallaştırılması ve Bölgeselleşme Arasında Bir İkilem", *USAK Gündem,* 3 Ocak, http://www.usakgundem.com/makale/57 (12/10/2017)

KLASİK DOĞU TÜRK ŞİİRİNDE İKİLEMELERİN AHENK UNSURU OLARAK KULLANILMASI

Prof. Dr. Selahittin TOLKUN
Anadolu Üniversitesi

ÖZET

Türkçenin gerek tarihî sürecinde gerekse günümüzdeki bütün şubelerinde müstakil kelimelerle kurulan ikilemeler değişik amaçlarla kullanılmaktadır:

i) Yaygın işlevi anlatımdaki ifadeyi güçlendirmektir: *Valla bilmem ki benim kimim kimsem yok.*. (Mustafa Kutlu, *Rüzgârlı Pazar*, s. 137).

ii) Dilimizde bir kelime kullanımdan düşerken veya yeni giren kavramları karşılamak için dildeki mevcut kelime ile ödünçlenen yeni kelimenin birlikte kullanımıyla oluşan ikilemeler sıklıkla görülür: *inançlı imanlı, akıllı uslu, yazık günah vb*.

iii) Çeşitli işlevlerde yeni kelime veya kelime grupları oluşturmada kullanılır: *aşağı yukarı* "takriben", *atıp tutmak* "boş konuşmak" vb.

iv) Süreklilik belirtmede kullanılır: *Gönül yarası onmaz denilmiş. Kahır kahır. Üstüne bir de açlık, yoksulluk.* (Mustafa Kutlu, *Rüzgârlı Pazar:* 119).

Anadolu ve Türkistan'da gelişen klasik edebiyatta da ikilemeler yukarıdaki işlevler doğrultusunda ahenk unsuru olarak sıklıkla kullanılmışlardır.

Lahza lahza gönlüm ivinden şererlerdir çıkan
Katre katre göz töken sanman sirişkim kanıdır (Fuzûlî)

Klasik Doğu Türk şairleri de ikilemelerden beyitlerin içi yanında kafiyede de yararlanmışlardır.

Ey müselsel zülfidin cânımda yüz miŋ pîç-pîç
Sormasaŋ bir dem bu kulnı bâri sorgıl kiç-kiç (Atâyî)

Klasik Türk şiirinin en çok etkilendiği Farsçada da *şeb-tâ-seher, ser-â-pâ, dem-be-dem güft ü gû* vb. ikileme denebilecek yapılar bulunmaktadır; ancak bunlar, Türkçeye nispetle sınırlı sayıdadır. Türk şairleri, ana dillerinin bu imkânını şiirlerinde âhenk unsuru olarak kullanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: İkilemeler, Klasik Doğu Türk Şiiri, Klasik Doğu Türk Şiirinde İkilemeler

USE OF REDUPLICATIONS IN THE POETRY OF CLASSICAL EASTERN TURKIC

ABSTRACT

The reduplications which consist of independent words in both historical Turkic and modern Turkic languages have been using for different purposes:

i) The common function of reduplications is to strenghten the expression in question.

ii) When a word goes astray of use or loan words are to be met in our language, the use of combination of existing word with loan word to form reduplication are seen very often: *yazık günah*.

iii) Reduplications are used to form new words or phrases in various functions: *aşağı yukarı "about"*.

iv) Reduplications are used to indicate the durative aspect.

The reduplications were often used in the classical literatures developed both in Anadolu and Turkistan as well with the various functions mentioned above.

The poets of Classical Eastern Turkic also used the reduplications in beyits as well as to form rhyme.

There are reduplication-like constructions as *şeb-tâ-seher, ser-â-pâ, dem-be-dem güft ü gû* etc. also in Persian which the classical Turkish poetry mostly influenced of. But these reduplications are limited with respect to Turkish. Turkic Poets have used this opportunity of their language as a harmony element.

Keywords: Reduplications, Classical Eastern Turkic Poetry, Reduplications in Classical Eastern Turkic Poetry

GİRİŞ

Dilimizde çok defa iki, bazı durumlarda ise birden çok kelime, kelime grubu bazen de cümlelerin başta pekiştirme olmak üzere değişik amaçlarla yinelenmesi sonucu oluşan yapılara ikilemeler adı verilmektedir. Türkçedeki ikilemeler üzerine alanda *Vecihe Hatipoğlu, Osman Nedim Tuna, Hasan Eren, Mehmet Ali Akay, Fatma Akerson, Şahbender Çoraklı, Yeşim Aksan, Necmi Akyalçın* gibi araştırmacıların yayınları bulunmaktadır. Bunlara ilaveten *Saadet Çağatay, Bilal Aktan, Mehmet Dursun Erdem, Ercan Alkaya, Zuhal Kargı Ölmez, Erhan Aydın, Emine Atmaca, Hüseyin Durgut, Mustafa Gökçeoğlu* gibi Türkçenin belirli dönem veya lehçesindeki *ikilemeler* üzerine inceleme yapan akademisyenler mevcuttur.

İkilemeler, Türkçenin gerek tarihî gerekse günümüzdeki bütün şubelerinde görülmektedir. Bunlar; kelimeleri aynen tekrarlamak veya kelimeler arasındaki eş anlamlılık, yakın anlamlılık, zıt anlamlılık ilişkilerinden yararlanmak, ses veya hece ilave etmek gibi farklı türden ilişkiler dâhilinde meydana getirilir. Bu yapılar için dilcilerin *tekrar grupları, ikilemeler, yinelemeler, koşma takımları, ikilemeli ad, kelime koşması, ikiz kelime, ikizleme* gibi kavramları kullanmaktadırlar (Tolkun, 2017:35). İkilemelerin işlevleri kabaca şöyle sıralanabilir:

i) Yaygın işlevi ifadeyi güçlendirmektir: *Valla bilmem ki benim kimim kimsem yok, işte bu oğlan var sade.* (Mustafa Kutlu, *Rüzgârlı Pazar*, s. 137).

ii) Bir kelime düşerken veya dilimize yeni bir kelime girerken, mevcut ve yeni iki kelime birlikte kullanılarak yeni olan tanımlanır. Dilimizde Eski Uygur Türkçesinden itibaren yabancı kültürlerden etkilenmemizden dolayı bu tür ikilemeler çok kullanılmıştır: *nom törü* "töre, kanun", *peygamber elçi*, *inanç itikat sahibi, inançlı imanlı, akıllı uslu, yazık günah, hayırlı uğurlu olsun, doğru dürüst* vb. yapılar muhtemelen bu şekilde meydana gelmiştir. Günümüz konuşma dilinde İngilizce *full* kelimesinin *ful dolu* biçiminde "büsbütün, tamamen" anlamlarında; Fransızca *intéressant* kelimesi Türkçe *ilginç* ile birlikte *enteresan ilginç* şeklinde kullanılması bu yapının hâlen yaygın biçimde devam ettiğini göstermektedir. Genel ağ tarandığında *aktif faal, free ücretsiz, memory bellek, normal olağan, gösteri show, toplantı miting, doktor tabip* gibi örneklere rastlanmaktadır.

Yeni kavramlar oluşturmada kullanılır: *aşağı yukarı* "takriben, tahminen"; *atıp tutmak* "boş konuşmak", *yedi yirmi dört* "bütün hafta" *fısfısla*ş*mak* "fısıldaşmak", *didik didik etmek* "didiklemek, parçalamak; iyice araştırmak", büyüklü küçüklü "hepsi", kadın erkek "herkes" vb.

iii) Tekrar grubu bazı durumlarda süreklilik belirtmek için de kullanılmaktadır: *Gönül yarası onmaz denilmiş. Kahır kahır. Üstüne bir de açlık, yoksulluk.* (Mustafa Kutlu, *Rüzgârlı Pazar,* s. 119).

İkilemeler konusunda Doğan Aksan şu tespitlerde bulunur:

> Türkçenin her döneminde, her lehçesinde belirgin bir biçimde karşımıza çıkan ve dilin gerek yapı, gerek sözdizimi, gerekse anlambilim açısından en önemli niteliklerinden birini oluşturan özellik, ikileme'lerin sık kullanılmasıdır. Yunanca hendiadyoin terimiyle adlandırılan bu kuruluşlara koca Latin yazınında yalnızca birkaç örnek gösterilebilmekte, dünya dillerinin pek azında, Türkçedekine yaklaşan oranda görülen ikilemeler bugün ancak – Türkçeye yakın oranda – Korecede ve bir ölçüde Japoncada kullanılmaktadır. Yunancada hen dia dyoin ('İki ile, iki aracıyla bir') sözcüklerinden kurulan terimle anlatım bulan bu dilbilim kavramı Türkiye Türkçesinde gerek yapı, gerekse sözcük türlerinin kullanımı bakımından çok zengin örneklere ortaya çıkmakta, çok güçlü bir anlatım sağlamaktadır." (Aksan, 2000:60)

Anadolu ve Türkistan'da gelişen klasik edebiyatta da bu ikilemeler yaygın biçimde kullanılmıştır. Şairler, ikilemelere hem redif hem de beyit içinde yukarıda belirtilen işlevler doğrultusunda başvurmuşlardır. Keza bu yapılarda hem Türkçe hem de alıntı kelimelerden yararlanmışlardır.

Ahmed Yesevî

Tevbesizler bu dünyâdın kiçmes bilür
Ölüp barsa gûr 'azâbın körmes bilür
Kıyâmet kün taŋ 'arasât atmas bilür
Heyhat heyhat nevha feryâd künleri bar. (Eraslan, 1983:152)

Kadı Burhaneddin

Ay ile güneş devr ü teselsül gice gündüz,
Gel devr-i Kamer hâline gör, bah bu muhâle (Alpaslan, 1977:19)

Necatî Bey

Çıkalı göklere âhum şereri döne döne
Yandı kandîl-i sipihrün ciğeri döne döne (Çavuşoğlu, 1973:214)

Lutfî

Lutfîga boldı belâ ol saçı 'anber firkatı
Ârî ârî irür 'âşıklara hicrân belâ (Karaağaç, 1997:17)

Vefâsız yâr ilindin dâd u feryâd
Ni yâr agyâr ilindin dâd u feryâd (Karaağaç, 1997:33)

Nevâî

Allah Allah ni letâfetdür ki kirdim bâğ ara
Serv miŋdin köp turur lîkin bir andak azdur (Kaya, 1996:164)

Min eger yığlar isem telh çüçüg la'li üçün
Közlerim dagı töker eşkni aççığ-aççığ (Kaya, 1996:292)

Fuzûlî

Gün değil her gün bir ay mihriyle göğsün çâk edip
Tâze tâze dağlardır kim kılar ızhâr subh (Akyüz vd., 1990:157)

Lahza lahza gönlüm ivinden şererlerdir çıkan
Katre katre göz töken sanman sirişkim kanıdır (Akyüz vd., 1990:86)

Babür

Âşık olgaç kördüm ol şimşâd kaddin yüz belâ
Allah Allah ışk ara mundak belâlar bar imiş (Yücel, 1995:153)

Yunus Emre

Tamâm olsa işün yir-gök senündür
Ne kim dilerisen dilek senündür (Tatçı, 1991:75)

Bazen ikilemeler diğer kelimelerle kafiye de yapılmıştır.

Nevâî

Ni bilgey ol ki kılur hodı üzre cilve yalav
Mining otumnı ki başım üzre yanar lav lav (Türkay, 2002:378)

Bâbür

Kiltürse yüz belānı uşal bī-vefā maŋa
Kilsün eger yüzümni ivürsem belā maŋa

Bābür bolup turur iki közüm yolıda tört
Kilse ni boldı ḳaşıma bir bir maŋa maŋa (Yücel, 1995:130-131)

Hüseyin Baykara

Niçe bu kadgunı yir sen içe kör imdi mey
Çü ömr kadgu bile kiçdi dem-be-dem hey hey (Eraslan, 1994:272)

İkilemeleri Redif Olarak Kullanan Şairler

Klasik Doğu Türk şairleri de ikilemelere sıkça başvurmuşlardır. Şairler kafiye için ikilemelerden yararlanmış; bunu yaparken de ikilemelerle nadiren de olsa Farsça tamlamalar kurmuş, Türkçe sıfat tamlamalarıyla ikilemeli kafiye yapmış yahut yalnızca tabiat taklidi kelimelerden oluşan ikilemeli kafiyeyle gazeller yazmışlardır.

Not: Kiril veya Latin kökenli Özbek alfabesiyle yayımlanmış olan metinler, Türkiye'deki yayımlarda kullanılan 34 Harfli Türk Dünyası Ortak Alfabesine uyarlanarak verilmiştir.

Lutfî (XV. yüzyıl)

Doğum ve ölüm tarihleri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler bulunan Mevlânâ Lutfî'nin[1] de kafiyeleri ikilemelerden oluşan bir gazeli bulunmaktadır. Lutfî'nin bu gazelindeki ikilemeler Farsça kelimelerden oluşmaktadır.

İy melek-sīmā perī 'ışḳın ilindin āh āh
Bir naẓar ḳılsaŋ ni bolġay ādemīlik gāh gāh

Yaḫşı irdi künde bir dem ay yüzüŋ neẕẕāresi
Ni yaman künler durur kim imdi körmen māh māh

Çün öler min ol elif tig ḳadd u ṣıfr aġzıŋ üçün
Sin öterde türbetimdin ḳopḳusıdur āh āh

Tüşti köŋlüm ol zeḳanġa aŋlamay medhūş üçün
Her niçe kim 'aḳl-ı dūr-endīş ayıttı çāh çāh

Kildi dil-berniŋ ḫayālı cān ivige kirgeli
Ay köŋülniŋ ḫanı közge kirme bir dem rāh rāh

İtleriniŋ ḫaylıda ḥayrān u ser-gerdān idim
Yüzüme baḳtı dağı çarlap ayıttı gāh gāh

Lutf-ı eş'ārıŋnı luṭfī bay sunġur ḫan bilür
Kim 'arūs-ı mülk körmeydür anıŋ tig şāh şāh (Karaağaç, 1997:175)

Gedâî (XV. yüzyıl)

Hakkında fazla bir malumat olmayan XV. yüzyıl şairi Gedâî'nin *aceb* ve *şûh* kelimelerini ikilemelerini redif olarak kullandığı gazelleri bulunmaktadır. Bu gazellerin ilk ve son beyitleri aşağıda verilmiştir.

Särv qätımızğä bir güzär ettiŋ, äcäb-äcäb,
Nägäh köz uçıdın näzär ettiŋ, äcäb-äcäb.

[1] Özbek Millî Ensiklopediyası'nda şairin doğum ve ölüm tarihleri 1366-1465 olarak gösterilmiştir. Ancak Kemal Eraslan şair hakkında doğum yeri ve yılının belli olmadığını, ölüm yılı olarak verilen 1482 veya 1492 bilgisinin ise kesin olmadığını söylemektedir (Eraslan, 1986:585).

Munçä täkäbburuŋ bilä, ey hüsn elinä şåh,
Bir gün Gädå bilä bäsär ettiŋ, äcäb-äcäb (Ähmädxocäyev, 1973:29)

Körmädim heç kim cähåndä åfät-i cån şox-şox
Özi kåfir, sözi şäkkär, közi fättån şox-şox.

Tå tirikdür sendin özgä qılmağäy härgiz Gädå,
Ey yüzi gül, qåmäti särv-i xıråmån şox-şox (Ähmädxocäyev, 1973:30)

Sekkâkî (öl. 1460?)

Tam adı, doğum ve ölüm yılları olmak üzere hayatı hakkında pek fazla bir bilgimiz olmayan 15. asır şairi Sekkâkî, aşağıdaki ilk ve son beyitlerini verdiğimiz gazelinde Farsça *pâre* kelimesini ikilemeli redif olarak kullanmıştır.

Körüp gül tig yüzüŋ cān pāre pāre
Ciger hem ḳıldı ol cān pāre pāre

Köŋül Sekkākī tig cān birle rāżī
Cigerni ḳılsa ol cān pāre pāre (Eraslan, 1999:224)

Atâyî (XV. yüzyıl)

Bir başka hakkında bilgimiz pek bulunmayan ve kaynaklarda yalnızca XV. yüzyılda yaşadığına dair bilgi bulunan Atâyî de aşağıdaki gazelinde kimisinde Türkçe kimisinde Farsça kelimeleri ikilemeli redif olarak kullanmıştır.

Äy müsälsäl zülfidin cånımdä yüz miŋ pîç-pîç
Sormäsäŋ bir däm bu qulnı bâri sorgıl kéç-kéç

Bähs étär érdi münäccim sıfr äğzıŋ nuqtäsın,
Håsıl-ı mäbhäsnı sordum, érsä äytur hîç-hîç

Külbä-i köŋül särı kélsä ğämıŋ tä'zim étib,
Dérmän: "Äy yår-i qädîmî, xäyrä mäqdäm kéç-kéç!"

Gär tilärsäŋ hüsn mülkin älsäŋ ikki dünyädä
Åşıq-ı tähqîqini täqlîdlärdin séç-séç.

Bu Ätåyî értä ki muxlis qärı quldur säŋä
Né yigitlikdür ki ändın yåd étärsén kéç-kéç (Säyfullåh, 2008:47)

Babarahim Meşreb (1640- 1711)

Etkisi günümüze kadar süren Babarahim Meşreb (Özbek Latin alfabesiyle Boborahim Mashrab "Båbårähim Mäşräb") de ikilemelerden ahenk unsuru olarak yararlanmıştır. Aşağıda şairin kimisi Türkçe kimisi Farsça kelimelerden oluşan ikilemeli redif olarak yararlandığı gazeli verilmiştir.

Bä-någåh uçrädı dilbär külüb mästånä-mästånä
Tävåzu' birlä täklif äylädi ul sû-yi mäy-xånä

Közi xun-xår läbi lä'li ki mäydin lålä-gûn erdi,
Kim men qånlär yutärmän ölgünçä päymånä-päymånä

Häyål-i qåmäti birlä ki men ümrümni ötkärdim,
Meni bärçä xälåyıq deydilär: "Devånä-devånä".

Bihämdullåh, köŋülni måsuvådın men suvå qıldım,
Ånıŋ mehrini sevdim, özgädin begånä-begånä.

Qılıb årzu şu dilbärni tilärmän keçä-yu kündüz,
Ånıŋ yådını äylärmän yürüb här yånä – här yånä

Köŋüldä ğussä köp, häm-därd birlä häm-dämim yoqdur,
Räqiblär ortäsıdä telbämän cävlånä-cävlånä

Båşım ketsä yolıdän emdi, Mäşräb, qäytärım yoqdur,
Bu cånımnı nisår äyläy änä märdånä-märdånä (Yusupov, 1990:8)

Meşreb'in ayrıca âhiste kelimesiyle oluşturulan ikilemeyi redif olarak kullandığı gazeli de vardır:

Bårurmän åstånigä sähär åhistä-åhistä,
Sürärmän közlärimgä xåk-i där åhistä-åhistä,

Bårur miskin bu Mäşräb gül yüzüŋni körgäli, ämmå
Körålmäy gül yüzüŋ yığläb turär åhistä-åhistä (Yusupov, 1990:20)

Hüveydâ (1704 -1780/81)

Hâce Nazar Hüveydâ'nın *elbette ve âhiste* kelimeleriyle oluşturulmuş aynen tekrar tarzındaki ikilemeyi redif olarak kullandığı gazellerinin ilk ve son beyti aşağıda verilmiştir:

Oquŋlär bu näsihätlär müdåm älbättä älbättä,
Xudånı yåd etiŋlär subh u şåm älbättä älbättä.

Hüväydå ötti dünyådın hämişä be-xäbärlikdin,
Änıŋdek bolmäŋız, sizgä sälåm älbättä älbättä (Äbdullåh vd. 2007:212)

Qädäm mäqsädgä qoysäŋ, bol rävån åhistä-åhistä,
Yıråq yolgä yürärmiş kårvån åhistä-åhistä

Tiriklikkä işånmä, ey Hüväydå, qıl ibådät kim,
Bolursän bir kün tufråq hämån åhistä-åhistä (Äbdullåh vd. 2007:215)

Mûnis (1778-1829)

Asıl adı Şîr Muhammed olan Mûnis (Özbek Latin alfabesine göre Shermuhammad Munis) aslen Harezmlidir. Munis de şiirinde ikilemeleri sıkça kullanmıştır. Aşağıda şairin bazı gazellerinden örnekler verilmiştir.

Ålur yüz cånnı här båqqändä né közlär durur väh-väh,
Miŋ ölük tirgüzür här sözdä né läblär durur päh-päh

Firåqıŋ şiddätidin közlärimdin qån åqär, tim-tim,
Körib ånı räqib-i kinävär här däm külär qäh-qäh

Çékär zävq-i sih-i qäddiŋ bilä qumrı fiğån kü-kü,
Tüzär şävq-i gül-i royiŋ bilä bülbül nävå çäh-çäh.

Yétär båşımğä häcriŋ tiği-yu ğäm tåşları båt-båt,
Nä boldı väsldın märhäm yétürsäŋ zähmimä gäh-gäh. (Äbdulläyev, 1967:263-264)

Yığlä sähärlär ün çékib äşk-i nädåmätni töküb,
Béhudä külmägiŋ nédür tıfl kibi şåqur-şuqur,

Dost xäyåli birlä sén äylä xåmuşlığ şiår,
Sözlämäk usru ziştdürür qurbäqä dék väqur-vuqur. (Äbdulläyev, 1967:264)

Åçılıb båğ-ı cämåliŋ güli gülşän-gülşän
Såldı ot rävzä-i rızvån ärå xırmän-xırmän.

Qåmätiŋ kördi müäzzin dédi qåmät-qåmät,
Åräziŋ kördi bärähmän dédi ähsän-ähsän.

Gäh yüziŋ åçdı lätåfät güli älvån-älvån,
Gäh söziŋ såçdı bälåğät düri dåmån-dåmån.

Tökülib xäyli bälå båşımä läşkär-läşkär,
Såldılär xästä tänimgä yärå cävşän-cävşän. (Äbdulläyev, 1967:264)

Üveysî / Veysî (1779 – 1845)

Üveysî (Özbek Latin yazımıyla Uvaysiy "Uväysiy") mahlaslı Cihân hanım da (Özbek Latin yazımıyla Jahon "Cähån") aşağıdaki gazelinde kafiye olarak ikilemelerden yararlanmıştır. Hüsn-i makta beytinde şair, ilginç biçimde ikilemeyi Farsça tamlamaya dâhil etmiştir.

Xıråm äylär gülistån içrä ul mästånä-mästånä
Täbässumdän nämåyån äyläbån durdånä-durdånä

Tämåşå çåğıdä måné'durur közdin yüräk qånı
Bu häsrätdin tökär märdumlärim, märcånä-märcånä

Mäy-i gül-räŋ ärådur cilvä-gär ruxsårı, éy såqiy
Täväqquf äylämäy suŋil yänä päymånä-päymånä

Oşäl şôx-i sitäm-gärni bolur mu åşnå déb héç?
Räqib-lä ittifåq äylär, méŋä bégånä-bégånä.

Méŋä tå bål u pär érdi xädäng-i tiyr-i päykånıŋ
Yétålmäm åşyånıŋgä ki bål äfşånä-äfşånä

Qäyu bir tün ärå ruxsår-ı cånånä näzär sålğåç,
Bu köz åyinäsi hüsniğä hur häyrånä-häyrånä.

Xät-ı Xizr ilä åräz dävridä zulf-i zär-äfşånı,
Gül ätråfidä göyå sünbül ü räyhånä-räyhånä.

Mén-i dévånäniŋ bu xırqä fäqr-åludäsidur béh,
Änı bérmäm **härir-i kisvät-i sultånä-sultånä**

Uväysiydur räfiq-i därd, hicrånädurur munis,
Ğäm-ı dildår birlän dåimä hämxånä-hämxånä. (Qåsımov ve Välixånov, 1983:27)

Anber Âtın (1870-1906)

Son dönemin kadın şairlerinden Anber Âtın (1870-1906) aşağıdaki gazelinde ikilemeleri kafiye olarak kullanmıştır. Ancak bu gazelin ikinci beytinde *çarâğ* kelimesi kafiye olarak kullanılmıştır.

Bårurmän deb nigårım,bu dilimni çåğ-çåğ etdi,
Ädäm däştiğä yüzlänğån tänimnä båğ-båğ etdi.

Bu söz birlän täsälli berdi köŋlümni yårutmåqqä
Qärå zulmätdä qålğån mäskänımğä bir çäråğ etdi,

Şu bolbı, kelmägidin mährum oldım şor bäxtımğä
Visålin läzzäti köksüm ärå yüz dåğ-dåğ etdi,

Xäbär kelgändä yäşnäb gülşänim, bülbül edi xûş-xån,
Bu båğımnı ümîdsizlikdä kån-ı zåğ-zåğ etdi.

Nigåränlikdä Şîrîn ışqıdın tåğlär kezib Färhåd
Mäni yolımdä yüz türli älämni tåğ-tåğ etdi.

Cüdålik, xästälik kündin-kün åşdı näyläsün Änbär?
Öziçä ul ğäzäl yåzmåqqä här däm çåğ-çåğ etdi. (Hüsäinova, 1970:28)

Evez Öter (1884-1919)

Hive edebî muhitinin önde gelen şairlerinden olan Evez Öter'den (Özbek Latin alfabesi yazımına göre Avaz O'tar "Äväz O'tar") Eckmann, İvaz Otar diye bahsetmektedir (Eckmann, 1996: 229). Evez de şiirlerinde ikilemelere sıkça yer verir. Şairin ayrıca *deste deste, âhiste âhiste, kadem kadem* gibi ikilemelerin redif olarak kullandığı gazelleri vardır. Aşağıdaki örnekte ise görüldüğü üzere sıfat tamlaması ikileme hâline getirilerek redif yapılmıştır.

Yoq sän kibi äy siymbär şôx gözäl şôx gözäl
Såhib-ädå vü işvä-gär şôx gözäl şôx gözäl

Mähväşlär içrä qäysı bir nå-mihribån sändék erür,
Nåzük-miyån u läb-şäkär, şôx gözäl, şôx gözäl

Bî-säbr u bî-tåqät bolur åläm ärå ändåğ ki män,
Kimni esä yåri ägär şôx gözäl şôx gözäl

Ähl-i cihån köŋlin säŋä bänd äylämişlär sär-bä-sär,
Dähr içrä yoq sändek mäğär şôx gözäl şôx gözäl

Ğåfıllığ etmä, ey köŋül kim tårtıb åzår-ı cäfå,
Qılmäs väfå ü mihr här şôx gözäl şôx gözäl

Dävrån årûsı zişt erür mä'nidä, surätdä välî
Bårdur bäsî qılsäm näzär şôx gözäl şôx gözäl

Qätl etgüsidür, ey Äväz, şämşîr-i hicrånı bilä
Uşşåqıdın ålmäy xäbär şôx gözäl şôx gözäl (Yusupov ve Rähmånov, 1984:109)

Hamza Hekimzâde Niyâzî (1889-1929)

Nihânî mahlaslı hem klasik dönemin son; hem de günümüz - bilhassa da komünist propagandist-şiirinin temsilcilerinden olan Hamza Hekimzâde Niyâzî aşağıdaki ilk gazelinde kafiye olarak ikileme hâlinde yansımalardan yararlanmıştır. Bu şiirde Niyâzî ilginç biçimde Doğu Türkçesinin zengin yansıma kelimelerini ikileme hâlinde kafiye olarak kullanmıştır.

Keldi päri åt oynätıb, tår köçädin täpur-täpur,
Qähr ilä üst-üstigä qämçı sålıb täsur-tusur.

Dästår-ı qırmızın öräb çåmä-färängi üstidin
Tillå kämärdä xäncäri selpünübån şäqur-şuqur

Väqt-i ğänimätin körib, täşlädım özni köndäläŋ,
Qorqdı cilåvın tårtubån, toxtädı tåy täpur-tupur.

Tur, dedi, yåtmä yol üze, kimsän åtımnı hürkütüb,
Båsdı mı, deb yüräklärim urdı, dedi däpur-dupur.

Turdım äŋä sälåm etib, tutdım üzängini öpüb,
Qåç, dedi çäynäb ålmäsun båş u közіŋ ğäsur-ğusur.

Dedim: Ey päri, meŋä boldı müyässär uşbu däm,
Birginä ärz-i hål etäy, urmäsäŋız qäsur-qusur.

Ästä köz uçıdä külib tezginä äyğıl olmäsä,
Väqt keçikmäsün qılıb sözni uzun bäcur-bucur.

Turmädum åstånädä şäyhx-i cämåliŋiz bolub,
Bår mı, dedim, bäşårät-i väfq vä yä näzur-puzur.

Kim dedi, säŋä bårgäh-i sältänätimni mädräsä
Mu'cib-i şäyx väfq emäs, qılmä dedi väcur-vucur.

Heç bolur mu men, dedim, yä'ni yüziŋni mährämi
Tå ki ölär yürüb tämåq täşnä bolub täqur-tuqur.

Dedi quläğımä kelüb: Bolmäsä päytini täpub,
Tün-keçä tur yöläkçädä, uxlämäyın päşur-puşur.

Tut qulåğıŋ, dedim, sänäm, müşkilimi soräy mänäm,
Dedi: Nädür yänä söziŋ, köp qıläsän bädur-budur

Eğdi båşını boynigä qolnı girex sålıb sıqıb,
Åstki läbini tişlädim bir şåşılıb şäpur-şupur.

Såldı kämål-i qähr ilä oŋ yüzüm üzrä tärsäki,
İkki qulåq cäğımğäçä ketdi qılıb çäsur-çusur.

Oŋläb özimni turğuçä åğz ilä boğzımä sökib,
Qämçı berib çåpub qäçub boldı Nihån şätur-şutur. (Erkinov vd., 1988:72-73)

Aşağıda ilk ve son beyitleri verilen gazelde ise Niyâzî'nin *dükür-dükür* yansıma kelimeleri ikileme hâlinde redif olarak kullanmıştır.

Oyläsäm ul väfåsı yoq, oynäsä gär dükür-dükür,
Xıyrä diliŋ säfå qılur, oynäsä gär dükür-dükür.

Qäyğä bäzmgä bårsälär, şükr, Nihånnı yoxlätur,
Güståh etüb äkå qılur, oynäsä gär dükür-dükür. (Erkinov vd., 1988:74)

SONUÇ

Türkçenin başlangıcından beri yaygın yeni kelime yapmak, anlamı pekiştirmek, anlama süreklilik katmak gibi amaçlarla kullanılan ikilemelere, Klasik Doğu Türk şairleri eserlerinde sıkça yer vermişlerdir. Bilindiği üzere Klasik Türk Edebiyatı şairleri en fazla Farsça ve Arapçadan etkilenmişlerdir. Ancak bu iki dilde Türkçedeki ikileme tarzında yapılar pek yoktur. Türkçenin bu imkânını şairler zaman zaman şiirde ya doğrudan redif olarak yahut da kafiyelerini ikileme yaparak kullanmışlardır. Bu da bize klasik şairlerin ana dillerinin bu imkânına klasik edebiyatta bir ahenk unsuru olarak başvurduklarını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Äbdullåh, İ., Rozmätzådä Q. ve Toxtäsinov M. M. (2007). *Xåcänäzär Huväydå Devån*. Taşkent: Yängi Äsr Ävlådı.

Äbdulläyev, V. Ä. (1967). *Özbek Ädäbiyåtı Tärixi İkkinçi Kitåb* (*XVII Äsrdän XIX Äsrning İkkinçi Yärmigäçä*). Taşkent: Oqıtuvçı.

Ähmädxocäyev, E. (1973*) Gädåiy Devån*. Taşkent: Ğäfur Ğulåm.

Aksan, D. (2000). *Türkçenin Sözvarlığı*. Ankara: Engin Yayınevi.

Akyüz, K., Beken S., Yüksel S. ve Cunbur M. (1990). *Fuzûlî Divanı.* Ankara: Akçağ.

Alpaslan, A. (1977). *Kadı Burhaneddin Divanından Seçmeler.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Çavuşoğlu, M. (1973) *Necati Bey Divanı (Seçmeler).* İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

Eckmann, J. (1996). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Hazırlayan: O. F. Sertkaya. Ankara: TDK.

Eraslan, K. (1983). *Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Eraslan, K. (1986). *Çağatay Şiiri. Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı II (Divan Şiiri). Sayı 415-416-417. Temmuz-Ağustos-Eylül 1986.* s. 564-717.

Eraslan, K. (1994). *Harezmli Hafız Divanı'ndan Seçmeler.* Ankara: Kültür Bakanlığı.

Eraslan, K. (1999). *Mevlânâ Sekkâkî Divanı.* Ankara: TDK.

Erkinov, S., Munirov, Q. ve Eşånxocäyev Ş. (1988). *Xämzä Häkimzådä Niyåziy Tolä Äsärlär Toplämi Birinçi Tom Devån.* Taşkent: Fän.

Hüsäinova, F. (1970). *Änbär Åtın Şe'rlär Risålä*. Taşkent: Ğäfur Ğulåm.

Karaağaç, G. (1997). *Lutfî Divanı.* Ankara: TDK.

Kaya, Ö. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî Fevâyidü'l-Kiber*. Ankara: TDK.

Türkay, K. (2002). *'Alî-Şîr Nevâyî Bedâyü'l-Vasat Üçünçi Dîvân*. Ankara: TDK.

Qåsımov, İ. ve Välixånov Ä. (1983). *Uväysiy Köŋül Gülzåri.* Taşkent: Ğäfur Ğulåm.
Säyfullåh, S. (2008). *Devåni Şäyhzådä Ätåyi*. Taşkent: Fän Näşriyåtı.
Tatçı, M. (199). *Yunus Emre Dîvânı Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin.* Ankara: Kültür Bakanlığı.
Tolkun, S. (2017) *Tekrar Grubu*. *Türkçe Cümle Bilgisi I*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s 35-57.
Yücel, B. (1995). *Bâbür Dîvânı.* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
Yusupov, C. (1990). *Båbårähim Mäşräb Mehribånım Qäydäsän.* Täşkent: Ğäfur Ğulåm.
Yusupov, Y. ve Rähmånov V. (1984). *Äväz Säylänmä*. Taşkent: Ğäfur Ğulåm.

ŞEYBÂNÎ-NÂME'DE KÜLTÜR UNSURLARI

Yıldız KOCASAVAŞ
İstanbul Üniversitesi

ÖZET

"Milletler, gelişigüzel insan yığınlarından ibaret değildir. İnsan yığınlarını 'millet' haline getiren 'kültür'leridir… Sosyologlar milletleri millet yapan maddî, manevî ortak değer ve müesseselerin hepsine 'kültür' adını veriyorlar." (Kaplan, Kültür ve Dil: 24) Kültür, o halde, millî olup dışarıdan zorla müdahaleye açık değildir. Şeybânî-nâme, 15. yy. sonu ve 16. yy. başlarındaki tarihî vak'aları, Şeybânî Han ve Timurlular arasındaki kanlı savaşları aksettiren, mesnevî şeklinde, manzum bir kronik olup Çağatay edebî dilini, tarihini, kültürünü, etnografyasını öğrenmede en değerli kaynaklardan biri kabul edilmektedir. Şeybânîlerin 1499-1500 yıllarından 1506'ya kadar olan yılları zarfında, maddî (her türlü araç-gereç, giysiler, yaşanılan mekânlar, vb.) ve manevî (inanç, gelenek-görenek, düşünce biçimi, tavırlar, vb.) kültür unsurlarının bazılarına da değinerek günümüze taşımaktadır.

Şeybânî-nâme, o dönemde yaşayan halkın hayatını ve göçebe beylerin askerlerinin davranışlarını, savaş öncesi ve sonrasında yaşananları, kullanılan savaş araç-gereçlerini, olaylar karşısındaki tutum ve davranışları, duygu ve düşünceleri gerçekçi olarak yansıttığı için değerlidir. İşte, bu sebeple, çalışmada, dönemi ve insanlarını daha iyi tanımamıza vesile olacağını düşündüğümüz kültür unsurlarına dair bilgiler derlenecek, kültür unsurlarının hangi başlıklar altında toplanabileceğine dair bir sınıflandırma denemesine gidilecektir.

Çalışma, tarama yöntemiyle elde edilecek konuya ilişkin bilgilerin değerlendirilmesi suretiyle ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeybânî-Nâme, Maddî Kültür Unsurları, Manevî Kültür Unsurları, 16. Yüzyıl.

CULTURAL ELEMENTS IN ŞEYBÂNÎ-NÂME

ABSTRACT

Nations is not just a bunch of different people. It is the culture that makes the people a nation. Sociologists says that all the material and spiritual elements that makes us a nation, they call these culture. So, we can say that culture is a national thing for us and closed to an intervention. Şeybânî-nâme is a resourceful work for us to learn the important situations and events in lately fifteenth century and early sixteenth century, and also it is telling us a lot of things about bloody wars and fights between Şeybânî Han and Timur. And It is a chronicle work written in prose, and it can help us to learn the literary language, history,culture and ethnography of the language of Çagatay. At the same time, It shows us all the different material things about people of Şeybânî, like tools, clothes, places etc… And spiritual things like faith, traditions, mentality of people and some more things like that. This unique work can also help us to see the daily life of people, the behaviours of soldiers of nomad warlords, tools and weapons that used in battles. It is a valuable work because it is telling us everything on this subject very realisticly. Because of that, we think that it can us for our investigation to learn cultural elements about this period of time and it's people, so we are going to collect different informations and we will be trying to decide which headings that we can classify these cultural elements under. These informations on the subject will be investigated by examination and scanning.

Keywords: Seybani-Name, Material Cultural Elements, Spiritual Elements Of Culture, Sixteenth Century.

"Milletler gelişigüzel insan yığınlarından ibaret değildir. İnsan yığınlarını 'millet' haline getiren 'kültür'leridir. Aynı dili konuşan insanlar başkalarından 'ayrı' bir topluluk teşkil ediyorlar. Dilin yanı sıra din, örf ve âdet, yardımlaşma ve korunma teşkilâtları da, önemli bir rol oynuyor. Sosyologlar milletleri millet yapan maddî, manevî ortak değer ve müesseselerin hepsine 'kültür' adını veriyorlar." (Kaplan, 2006:24) Sayılı (1990:VIII) kültür için, "bir milletin duygu, düşünce ve davranış kalıplarını, belirli dönemlerde bilgi, sanat ve beceri birikimlerini, kendi varlığı hakkındaki tarih bilincini ve milletin belirginleşen objektif sosyal yapısına sahip olan sistemler bütününü, din, ahlâk, hukuk, dil, bilim, sanat ve edebiyat gibi ögelere ait ekonomik ve teknolojik kurumların biçim ve içeriklerini kapsayan hayat tarzı" tanımını yaparak kültürün anlamını ve alanını en iyi şekilde unsurların belirlediğine, her unsurun kültürün anlamına birşeyler katıp dikkate alınmayacak her unsurun da yine kültürün alanını daralttığına işaret eder. Baykara'nın (2001:11) ifadesiyle kültür "bir halkın hayat tarzı, yaşama biçimidir". Dolayısıyla Baykara'ya göre toplumun kültürü, doğrudan hayatı, günün çeşitli zamanlarındaki eylem ve tasavvurlarıdır. Unesco, kültürün tanımını geniş bir alanı kapsayacak bir şekilde yapmaktadır: Bir insan topluluğunun kendi tarihsel gelişimi konusunda sahip olduğu bilinç. (Sayılı, 1990:VIII) Milletleri millet yapan maddî manevî kültür unsurları bulunduğu gibi bütün insanlığın evrensel bazı kültür unsurlarının (İnsanın temel yapısı ortaktır. Yangında her toplumun korkması, acıma duyması gibi. Başarıya sevinme yine insan olunduğu içindir.) olduğunu da eklemek gerekmektedir.

Şeybânî-nâme, 15. yy. sonu ve 16. yy. başlarındaki tarihî vak'aları, Şeybânî Han ve Timurlular arasındaki kanlı savaşları aksettiren mesnevî şeklinde manzum bir kroniktir; Çağatay edebî dilini, tarihini, kültürünü, etnografyasını öğrenmede en değerli kaynaklardan biri kabul edilmektedir. Şeybânîlerin 1499-1500 yıllarından 1506'ya kadar olan yılları zarfında, maddî (her türlü araç-gereç, giysiler, yaşanılan mekânlar, vb.) ve manevî (inanç, gelenek-görenek, düşünce biçimi, tavırlar, vb.) kültür unsurlarının bazılarına da değinerek günümüze taşımaktadır.

Şeybânî-nâme, o dönemde yaşayan halkın hayatını ve göçebe beylerin askerlerinin davranışlarını, savaş öncesi ve sonrasında yaşananları, kullanılan savaş araç-gereçlerini, olaylar karşısındaki tutum ve davranışları, duygu ve düşünceleri gerçekçi olarak yansıttığı için değerlidir. Çalışmada, dönemi ve insanlarını daha iyi tanımamıza vesile olacağını düşündüğümüz düşünce ve kültür unsurlarına dair bilgiler *Muhammed Sâlih. (2003). Şeybânî-nâme (Giriş-Tıpkıbasım-Metin-Tercüme) (Haz. Yıldız Kocasavaş). İstanbul: Çantay Kitabevi* künyeli çalışmamızın 1b-100b arası beyitlerinden tarama yöntemiyle derlenen örneklerin değerlendirilmesi yoluna gidilecektir.

Şeybânî-nâme, sadece ferdî duygu ve düşünceleri yansıtan bir eser değildir. Aynı zamanda toplum hayatı ve kültürünü de tanıtan, adeta topluma ve devrine ayna tutan bir tarih hazinesidir. O bakımdan orijinal, incelemeye değer bir eserdir. Muhammed Sâlih burada, Şeybânî Han ve etrafında teşekkül eden olayları, olaylarla ilgili kişileri, devrini tanıtıyor, değerlendiriyor. Muhammed Sâlih, bunda başarılıdır çünkü Şeybânî Han'ın yakınında bulunup olaylara bizzat tanıklık etmektedir.

Muhammed Sâlih gibi şahsiyetler güneş, ay, yıldız gibi dünyayı aydınlatmakta yani kendi kabiliyet ve yetkilerine göre dünyaya ışık tutmaktadırlar. Yıldız tek başına dünyayı aydınlatmıyor diye küçümsenemez. Şairler, yazarlar da toplumun belli bir kesimini ele alır, inceler ve aydınlatır; kimi topluma, kimi insana, kimi kendi duygu ve düşüncelerine ağırlık verir. Ancak, hepsi de bir bütünü oluşturur. Yunus Emre'nin "Sular hep aktı geçti,/Kurudu vakti geçti,/Nice han, nice sultan,/ Tahtı bıraktı geçti,/Dünya bir penceredir,/Her gelen

baktı geçti" dizeleri gibi. (http://iyisozler.blogcu.com/yunus-emre-den-guzel-bir-siir/) dizelerinden ilhamla denilebilir ki her şair, topluma bir pencereden bakar. Muhammed Sâlih de işte bu şekilde, kendi penceresinden topluma ve dönemine ışık tutmaktadır.

Sosyologların yukarıda yer alan "milletleri millet yapan maddî, manevî ortak değer ve müesseselerin hepsine 'kültür' denir." açıklamasından hareketle, Şeybânî-nâme'de yer alan kültür unsurlarını, maddî kültür unsurları ve manevî kültür unsurları diye ikiye ayırabiliriz. Ancak, unutulmamalıdır ki bu iki grup arasında devamlı bir etkileşim bulunmakta olup birini diğerinden ayırt etmek bazen zorlaşmaktadır:

A. MADDÎ KÜLTÜR UNSURLARI

Şeybânî-nâme'de, bazı maddî kültür unsurlarına yer verildiği görülür;

Savaşa Gidenlerin Donanım Ve Giysileri:

"Giyim, Türk hayatında, kişinin malî durumuna ve görevine göre değişiyordu… İşlev giyimi, mesleğe veya görülen işe göre değişir ki özellikle askerler için son derece gereklidir; onların hem hafif hem de hareket kabiliyeti veren giysiler giymeleri olağandır. Ayrıca gerektiğinde başı ve vücudu koruyacak zırhları da olmalıdır." (Baykara, 2001:92) Kafesoğlu (1988:306), bozkır Türk giyim eşyasının başlıca malzemesinin koyun, kuzu, sığır, tilki ve az miktarda ayı derisi ile koyun, keçi, deve yünü olduğunu, eski Türklerin bez dokuyup giyecek için kendir yetiştirdiklerini belirtir. Şeybânî-nâme'de bazı beyitlerde konuya ilişkin ayrıntılara yer verilmektedir. Muhammed Sâlih, savaşa gidenlerin donanım ve giysilerini, nelerden yapıldıklarını canlı tasvirlerle anlatır:

Barça koş atlık u barça cerrâr/Barçanıng barça yaragı tayyâr
***Cibe**din atları barça yüklük/**İç ü taş tonları** barça tüglük*
*Kaysınıng **ton**ı idi **altâyî**/ Ol kızır irdi yörügen sayı*
*Kaysı **süser** kılıp irdi **libâ**s/ Vaktga lâyık itip irdi esâs*
*Kaysı **tülki** bile horsend irdi/**Tülki**ge tâlib-i peyvend irdi*
***Könglek** ornıda idi **âs** u **tiyin**/Bu arada men alardın niteyin* (Şeybânî-nâme, 88a/5-10)

"Hepsi çift atlı ve hepsi donanımlı; hepsinin bütün hazırlığı tamam idi./Hepsinin atları cephaneyle yüklüydü; iç ve dış elbiseleri hep kürklü idi./Bazısının elbisesi altâyî idi ve o her yürüdüğünde ısınırdı./Bazısı samurdan elbise örtünmüş idi ve duruma uygun hâle getirmişti./Bazısı tilkiye kanaat etmişti ve tilki peşindeydi./Gömlek olarak as ve kakım kürkü giymişlerdi, bu arada ben ne yapayım?

Ol savukdın tapayın digen emân/Zahmıdın kutkarayın digen cân
*Tartıp idi tizige tüglük **işim**/Aytur irdi bu irür yahşı işim*
*İçidin **tülki**ge çolganıp idi/Teni **tülki** ara tolganıp idi*
Taşdın hem kiyip irdi yene bir/Tapmayın dip bu havâdın tagyîr
*Başıda bar idi **kîşlik kalpak**/Çomuruban yapurup irdi kulak*
Ol kış asru savuk irdi ammâ/Yok idi hîç alarga pervâ
***Kîş**ke batıp idiler sultânlar/Ma'delet cismi içinde cânlar*
*Şem' yanglıg idi Sultân Mahmûd/Başıda **kîş** ni yanglıg kim dûd* (Şeybânî-nâme, 88b/4-11)

"O soğuktan kurtulayım diyen ve can yarasından kurtarayım diyen,/dizine kürklü elbise çekmiş idi ve yaptığım iyi iş budur, derdi./İçinden tilki kürküne bürünmüş idi ve teni tilki kürküyle sarınmış idi./Bu havadan etkilenmeyeyim diye dıştan da ayrıca bir başka şey giymişti./Başında samurdan kalpak vardı ve kulaklarına kadar çekmişti./O kış çok soğuk olmasına rağmen, onların bu soğuktan korkuları yoktu./Sultanlar da samura batmış idiler ve canlar asil cisimleri içinde idi. /Sultan Mahmud mum gibi idi; başında sanki samur değil, duman vardı."

*Şâh Timür **kîş** içinde heyhat/Bar idi zulmet ara âb-ı hayât*

Karaçılar takı ***kîş ton*** *ara gark/Barça âsûde kademdin tâ-fark* (Şeybânî-nâme, 89a/1-2) "Şah Timur da samur içinde idi; karanlık içinde âb-ı hayatı andırıyordu./Gözcüler de samurla donanmışlardı; hepsi baştan ayağa rahatlık içindeydiler."

Savaş Araş-Gereçleri:

Eserde, kimi zaman savaş-araç gereçlerinin adları ve kimi zaman da bunların özelliklerine yer verilmektedir:

balar "balta": *Özge süngü bile sançar boldı/İlni balar ile yançar boldı* (Şeybânî-nâme, 47b/10) "Ayrıca süngü saplamaya başladılar ve halkı balta ile yaralamaya kalktılar." **başak** "temren" (?): *Yagdı ok başlarıga yamgur dik/Kildi sîr-âb başaklar dür dik* (Şeybânî-nâme, 47b/3) "Başlarına yağmur gibi ok yağdı ve temrenler inci gibi suya kandı." **cevşen** "zırh": *Cevşenin kiydi vü kıldı cevlân/ Boldı hurşîd-sıfatlık tâbân* (Şeybânî-nâme, 45b/5) "Zırhını giydi ve dolaştı; güneş gibi parladı." **cîbe** "kalkan": *Cîbesidür zırıh-ı Dâvûdî/ Anga lâyık başı üzre hûdî* (Şeybânî-nâme, 14b/6) "Kalkanı Hz. Davud'un zırhı gibidir ve başının üzerinde ona lâyık bir miğfer vardır." **hancer** "hançer": *Hanceri kökrek ara kirgüçidür/Kaba kökrekke sezâ birgüçidür* (Şeybânî-nâme, 15a/3) **hûd** "miğfer": *İgnide bir zırıh-ı Dâvûdî/Zırıhıga yaraşa hem hûdı* "Sırtında Dâvûdî bir zırh ve başında o zırha uygun bir miğfer vardı." **kalkan** "kalkan": *Kimde kim cibe vü cevşen yok idi/Hûd u kalkan bile köngli tok (idi)* (Şeybânî-nâme, 58b/7) "Kalkanı ve zırhı olmayan halkın miğfer ve kalkan ile gönlü tok idi (onu umursamıyordu)." **kamış** "kamış": *Neft yagı vü kamış cem' iteli/ Bir kamış bağını yüz şem' iteli* (Şeybânî-nâme, 55a/2) "Neft yağı ve kamış toplayalım ve bir kamışın bağını yüz mum edelim." **kılıç** "kılıç": *Kılıçı kahr otıdın bir şu'le/Her kişi körse anı dir şu'le* (Şeybânî-nâme, 14a/9) "Kılıcı kahır ateşinden bir alevdir; herkes onu gördüğünde ona 'alev' der." **kisten** "sopa": *Kaysı ok uçıda cân tapşurdı/Kaysı kistenge közin aldurdı* (Şeybânî-nâme, 52a/4) "Bazısı ok ucunda can verdi; bazısı da sopayla gözünü kör etti." **miğfer** "miğfer": *Hükm kıldı ki yasansun leşker/Yaşnasun cevşen ü tîg ü* miğfer (Şeybânî-nâme, 58a/8) **mulcâr** "siper": *Kal'a devriga alıp mulcârlar/Şâh u ney birle salıp mulcârlar* (Şeybânî-nâme, 42b/9) "Kale etrafına siperler kazsınlar, dal ve kamışlarla siper yapsınlar." **nâvek** "ok": *Süngüsi serv-i gülistân-ı zafer/Nâveki şem'-i şebistân-ı zafer* (Şeybânî-nâme, 15a/1) "Süngüsü zafer gülistanının servisidir; oku zafer gecesinin mumudur." **neft yagı** "neft yağı": *Neft yagı vü kamış cem' iteli/Bir kamış bağını yüz şem' iteli* (Şeybânî-nâme, 55a/2) "Neft yağı ve kamış toplayalım ve bir kamışın bağını yüz mum edelim." **nerdübân** "merdiven": *Nerdübân ü töre bisyâr irdi/Yasanıp barçası tayyâr irdi* (Şeybânî-nâme, 70a/3) "Merdiven ve kanca pek çoktu; hepsi yapılıp hazırlandı." **ney** "kamış": *Kal'a devriga alıp mulcârlar/Şâh u ney birle salıp mulcârlar* (Şeybânî-nâme, 42b/9) "Kale etrafına siperler kazsınlar, dal ve kamışlarla siper yapsınlar." **ok** "ok": *Hergiz oknı özige yavutmas/Yavusa hem anga hergiz ötmes* (Şeybânî-nâme, 14b/7) "Aslâ oku kendisine yaklaştırmaz; yaklaşsa da ona aslâ işlemez." **ot** "ateş*": Bolmadı işi taş atmak bile hem/Ot yakıp taşladı özge her dem* (Şeybânî-nâme, 47b/7) "İşleri taş atmak ile de hallolmayınca (netice vermeyince) ateş yakıp onlara attılar." **sadag** "yay": *Mingçe atlık bile üç mingçe yayag/Çıktılar barçasıda ok u sadag* (Şeybânî-nâme, 37a/5) "Bin kadar atlı ile üç bin kadar yaya hepsinde ok ve yay olduğu hâlde karşılamaya çıktılar." **sâr** "kaleden atacak şeyler": *Tahş-endâzlarımız köpdür/Harb üçün sârlarımız köpdür* (Şeybânî-nâme, 55a/3) "Ateş atıcılarımız çoktur ve savaşmak için kaleden atacağımız şeyler çoktur." **süngü** "süngü": *Süngüsi cismni vîrân eyler/Nâveki cân ara cevlân eyler* (Şeybânî-nâme, 15a/2) "Süngüsü cismi viran eder; oku can arasında dolaşır." **şâh** "dal": *Kal'a devriga alıp mulcârlar/Şâh u ney birle salıp mulcârlar* (Şeybânî-nâme, 42b/9) "Kale etrafına siperler kazsınlar, dal ve kamışlarla siper yapsınlar." **şâtû** "merdiven; mancınık (?)": *Yügürüşüp kal'a sarı*

yavuştı/Şâtû vü töre alıp yapuştı (Şeybânî-nâme, 45b/10) "Koşuşup kale tarafına yaklaştı; merdiven ve kanca alıp kale duvarına yapıştı." **şemşîr** "kılıç": *İttifâk anda vü dîn ü îmân/Darb-ı şemşîr ü namâz u Kur'ân* (Şeybânî-nâme, 17b/9) "Din ve iman; kılıç darbı, namaz ve Kur'an ittifaktadır (birleşmededir)." **taş** "taş": *Taş ata başladı ilning başıga/Lîk kim baktı anıng ol taşıga* (Şeybânî-nâme, 47b/5) "Halkın başına taş atmaya başladılar, lâkin onların attığı taşa kimse bakmaz oldu (umursamaz oldu)." **tîg** "kılıç": *Hükm kıldı ki yasansun leşker/Yaşnasun cevşen ü tîg ü* miğfer (Şeybânî-nâme, 58a/8) **töre** "kanca; mancınık": *Bolmadı şâtû vü töre hâcet/Çikmediler anıng üçün zahmet* (Şeybânî-nâme, 42a/7) "Merdiven ve kancaya gerek olmadı ve bu sebeple zahmet çekmediler." **tüfek** "tüfek": *Şeyhü'lislâm ü yaman u yahşı/Tüfek ü nâvek ü ra'd u tahşî* (Şeybânî-nâme, 60a/3) "Şeyhülislâm, iyi kötü tüfek ve mızrak atan, gürleyen herkes," **ya** "yay": *Kim idi oksız u yasız ol ara/Bar idiler barısı ser-gavgâ* (Şeybânî-nâme, 58b/8) "Orada oksuz ve yaysız olan kimselerin hepsi kavganın ön saflarında idiler." **zırh** "zırh": *Zırh işlerde irür ol Dâvûd/Rûh-ı Dâvûd'nı eyler hoşnûd* (Şeybânî-nâme, 15b/1) "Zırh işlemede o Hz. Dâvûd'dur; Hz. Dâvûd'un ruhunu hoşnud eder."

Mekân Ve Mekâna Dair Unsurlar, Araç-Gereçler:

R'asonyı'nin eski Çin kaynaklarından aktarımıyla, "Türkler, her ne kadar göçebe hayatı sürmekte ve yurtlarını değiştirmekte iseler de, hemen hepsinin kendi toprağı vardır." (R'asonyı, 1988:50) Bu da bize, Türklerde toprağın ve dolayısıyla mekân ve ona bağlı unsurların önem arz ettiğini göstermektedir. Kafesoğlu (1988:309) da eski Türklerin, yaz ayları için zarurî olan yaylak hayatının dışında, kışın barınmak üzere evler inşa ettiklerini; Asya Hunlarının kurban sunmak üzere binalar da yaptıklarını kaydeden Çin kaynaklarına göre, Gök-Türk hakanlarının sağlam meskenlerden kurulu merkezlerinin olduğunu nakleder. Şeybânî-nâme'de mekân olarak çoğu zaman kurganlar, şehirler (isimleriyle birlikte), kale, kale içleri ve dışları, burç ve siperler, hendekler, bağlar, ev, çadır, kasır, eyvan, konuş "konaklanan yer", mahfil, menzil geçmekte, bazen de mekânın içinde yer alan eşyalara değinilmektedir. Bunlara, aşağıda alfabetik olarak yer verilmiştir:

bag "bağ, bahçe": *Bâglarda yasagan menziller/Kim uluska bar idi mahfiller* (Şeybânî-nâme, 60b/7) "Bağlarda yapılmış menziller, ulus için mahfiller vardı." **bârû** "siper": *Kal'ası bar idi asru muhkem/Burc u bârûları besî müstahkem* (Şeybânî-nâme, 91a/11) "Kalesi çok sağlam idi; burç ve siperleri de pek müstahkem idi." **bisât** "döşek": *Bâglar içre kılıp 'ayş u neşât/Töşüben sebzesidin sebz bisât* (Şeybânî-nâme, 63b/7) "Bağlar içinde yiyip içip neşelendiler ve yeşilliğinden yeşil bir döşek yaydılar." **bostân** "bostan": *Sâhibi cilvede bostân içide/Kan yutup sâhibi kurgan içide* (Şeybânî-nâme, 62a/1) "Sahibi, bostan içinde dolaşmaktaydı ve kurgan içinde kan yutmaktaydı (üzülmekteydi)." **burç** "burç*": Kal'ası bar idi asru muhkem/Burc u bârûları besî müstahkem* (Şeybânî-nâme, 91a/11) "Kalesi çok sağlam idi; burç ve siperleri de pek müstahkem idi." **çâder** "çadır": *Sebze üstide yayıldı leşker/Ak çiçek yanglıg açıldı çâder* (Şeybânî-nâme, 90b/4) "Asker, yeşillik üzerinde yayıldı ve çadırlar beyaz çiçekler gibi açıldı." **evreng** "taht": *Kaysı Kermîne'ge tüzdi âheng/Kıldı şâhâne bisât u evreng* (Şeybânî-nâme, 65b/2) "Bazısı Kermine'ye koyuldu; şahane döşek ve taht kurdu." **eyvân** "eyvan":*Yene bir cânibide sîbistân/Yene bir cânibi kasr u eyvân* (Şeybânî-nâme, 62a/11) "Yine bir tarafında elmalık vardı ve bir tarafında da köşk ve eyvan vardı." **hamam** "hamam*": Kalgan erbâb-ı Semerkand tamâm/Boldılar sâkin-i künc-i hamâm* (Şeybânî-nâme, 86b/9) "Semerkand halkından (hayatta) kalanların hepsi hamam köşelerine yerleştirler." **havz** "havuz": *Kasrının allıda havz-ı dil-ber/Nâzenîn eyle ki havz-ı kevser* (Şeybânî-nâme, 62b/1) "Köşkünün önünde güzel bir havuz vardı; o kadar zarif idi ki kevser havuzunu andırırdı." **içkeri** "içeride": *İçkeri gayr min dîvâne/Kimde kim bar idi bir*

vîrâne (Şeybânî-nâme, 62a/7) "İçeride deliden başka (Ebu'l-mekârim) kimse yoktu ve o bir viranede oturmaya mecburdu." **işik** "kapı": *Barçasınıng işikini alıban/Tam ile taşlarıga ot salıban* (Şeybânî-nâme, 60b/8) "Hepsinin kapısını zapt ederek ve dam ile taşlarına ateş salarak" **iv** "ev": *Kim kapap kal'anı oltursunlar/İvlik il ivini kiltürsünler* (Şeybânî-nâme, 61b/2) "Ki kaleyi muhasara edip otursunlar ve evli olan halk evini (herkesi) getirsinler!" **kal'a** "kale*": Kal'anıng devrini birkitsünler/Uruş esbâbını cem' itsünler* (Şeybânî-nâme, 60b/2) "Kalenin etrafını sağlamlaştırsınlar ve savaş hazırlığını yapsınlar!" **kapu** "kapı": *Koydılar tamıga şâtûlarnı/Taptılar ol sarı kapularnı* (Şeybânî-nâme, 70b/7) "Merdivenleri dama koyup o taraftaki kapılara ulaştılar." **kasr** "kasır, köşk": *Yene bir cânibide sîbistân/Yene bir cânibi kasr u eyvân* (Şeybânî-nâme, 62a/11) "Yine bir tarafında elmalık vardı ve bir tarafında da köşk ve eyvan vardı." **kışlak** "kışlak": *Fasl-ı dey ötküçe il tındılar/Barça kışlaklarıga indiler* (Şeybânî-nâme, 90a/11) "Kış mevsimi geçene kadar halk dinlendi ve hepsi kışlaklarına indiler." **konuş** "konaklanan yer": *Asru zîbâ töreler kıldılar/Han konuşıga alıp kildiler* (Şeybânî-nâme, 60b/9) "Pek güzel mancınıklar yaptılar ve Han'ın konakladığı yere alıp geldiler." **kurgan** "kurgan": *Didi könglide ki uşbu kurgan/Çarhnıng kal'asın eyler pinhân* (Şeybânî-nâme, 61a/4) "Gönlünde dedi ki: Bu kurgan feleğin kalesini gizler." **külhan** "külhan": *Boldı ma'mûr besî külhanlar/Tîre külhanlar idi gülşenler* (Şeybânî-nâme, 86b/8) "Pek çok külhan insanla şenlendi ve karanlık külhanlar halk nazarında gül bahçesi hâline geldi." **küp** "küp": *Küp yarımını çağır koyar idi/Çagırıdın it ü kuş toyar idi (*Şeybânî-nâme, 62b/6) "Küpü yarısına kadar şarap doldurur idi ve şarabından köpek ve kuşlar doyar idi." **mahfil** "mahfil": *Bâglarda yasagan menziller/Kim uluska bar idi mahfiller* (Şeybânî-nâme, 60b/7) "Bağlarda yapılmış menziller, ulus için mahfiller vardı." **makar** "karargâh": *Bu yarak birle yitişti leşker/Sır boyın eylediler tünle makar* (Şeybânî-nâme, 89a/3) "Asker bu hazırlıktayken geceleyin Sır boyunu kendilerine karargâh edindiler." **menzil** "menzil": *Bâglarda yasagan menziller/Kim uluska bar idi mahfiller* (Şeybânî-nâme, 60b/7) "Bağlarda yapılmış menziller, ulus için mahfiller vardı." **mülk** "memleket": *Kahr bu mülk ilige körgüzdüng/Kahr ile mundak alarnı bozdung* (Şeybânî-nâme, 68a/6) "Bu memleket halkına kahır gösterdin ve kahırla onları bu şekilde bozguna uğrattın." **nâristân** "narlık": *Bir sarı bar idi nâristânî/Bir sarı bâg u bahâristânî* (Şeybânî-nâme, 62a/10) "Bir tarafı narlıktı, bir tarafı da bağ ve yeşillikti." **oçak allı** "ocağın önü": *Ol dagı min kibi bar idi usup/Oçak allıda savukdın buruşup* (Şeybânî-nâme, 87a/3) "Ocağın önünde soğuktan büzüşüp o da benim gibi erimiş idi." **saklav** "dehliz": *Taşda saklav yörüte başladılar/Angdıp ol ilni tuta başladılar* (Şeybânî-nâme, 64a/4) "Dışarıya doğru dehliz kazmaya başladılar ve o halkı pusuya yatıp yakalamaya başladılar." **şâmiyâne** "otağ": *Şâmiyâne körüp andak sahrâ/Yazılıp eyledi köp kesb-i havâ* (Şeybânî-nâme, 90b/5) "Sahra o kadar çok otağ görünce yayılıp neşelendi." **sîbistân** "elmalık": *Yene bir cânibide sîbistân/Yene bir cânibi kasr u eyvân* (Şeybânî-nâme, 62a/11) "Yine bir tarafında elmalık vardı ve bir tarafında da köşk ve eyvan vardı." **şehr** "şehir": *Şâtû vü töre firâvân boldı/Şehr ehliga nümâyân boldı* (Şeybânî-nâme, 60b/10) "Merdiven ve mancınık pek çok oldu ve bunu şehir halkı gördü." **şehr dervâzesi** "şehir kapısı": *Tuttı mîrzâ bile şeyhü'l-islâm/Şehr dervâzesi üstide makâm* (Şeybânî-nâme, 66b/1) "Mirza ile Şeyhülislâm şehrin kapısı üstünde yerleşti." **şehr işiki** "şehir kapısı": *Vehm kıldı ki yörüp hazret-i han/Kilse şehr işikige uşbu zamân* (Şeybânî-nâme, 67b/7) "Han Hazretlerinin bu sırada yürüyüp şehir kapısına gelmesinden endişelendi." **tam** "ev; duvar": *Tamları bar idi şehr allıda/Her sarı yar idi şehr allıda* (Şeybânî-nâme, 59a/3) "Şehirin ön (giriş) kısmında evleri vardı ve şehrin her tarafı yar idi." "**taşkarı** "dışarı, kale dışı": *Taşkarı mîve vü aşlık bisyâr/Her ni leşkerge kirek bar tayyâr* (Şeybânî-nâme, 61a/10) "Dışarıda meyve ve erzak

pek çoktur ve asker için ne gerekse hazırdır.” **vilâyet** “vilayet, il”: *Asru ma’mûr vilâyet irdi/Açlık anda ni hikâyet irdi* (Şeybânî-nâme, 62a/6) “Pek mamur vilayet idi ve açlık orada ne hikaye idi (açlıktan bahis edilemezdi.) **vîrâne** “viran yer”: *İçkeri gayr min dîvâne/Kimde kim bar idi bir vîrâne* (Şeybânî-nâme, 62a/7) “İçeride deliden başka (Ebu’l-mekârim) kimse yoktu ve o, bir viranede oturmaya mecburdu.” **yurt** “çadır”: *Yançıp aşlıgnı alur boldı çirig/Yurt ol yirge salur boldı çirig* (Şeybânî-nâme, 92a/11) “Asker yağmalayarak erzağı aldı ve çadırlarını oraya kurdu.” **zindân** “zindan”: *Barça zindân ara yatkan kişi dik/Belki zâr ölgen ü katkan kişi dik* (Şeybânî-nâme,69a/5) “Hepsi zindanda yatan insanlar gibi, belki inleyerek ölen ve ıztırap çeken kişi gibi.”

Yiyecek-İçecekler

Yiyecekler

Meyve, türleri ve bunlardan elde edilen ürünler: Eserde bahsi geçen yerlerde meyvenin bol ve türleri bakımından zengin olduğu göze çarpmaktadır. Metinde meyveden yapılan mezeden (kezek) bahsedilmektedir. Özellikle Semerkand bölgesinde meyve bakımından bolluk ve bereket (ki bugün de öyledir) dikkatten kaçmıyor. Meyvelerin bolluğunun yanı sıra özellikle üzümde tür çeşitliliğine, bazılarının adlarına, üzümden elde edilen ürünlere (pekmeze, sirkeye, şaraba, hatta bir üzüm türünün suyunun hekimlerce kullanıldığına dair bilgilere) rastlanmaktadır. O yüzden üzüme, burada, ayrı bir paragrafta yer verilmiştir:

kezek “meze”: *Mîvelerni kezek eyler irdi/Özge her ni kirek eyler irdi* (Şeybânî-nâme, 62b/8) “Meyveleri meze yapar ve başkaca ne gerekli olsa yapar idi.”

mîve “meyve”: *At bile tivemiz asru köptür/Koy bile mîvemiz asru köptür* (Şeybânî-nâme, 55b/1) “At ile devemiz pek çoktur; koyun ile meyvemiz pek çoktur.” **âbî** “ayva”: *Taşkarı âbîler olgaç hoş-bûy/Boldılar şehr ili âb-ı rûy* (Şeybânî-nâme, 62a/4) “Dışarıda ayvalar hoş kokulu olunca şehir halkının yüz suyu (övüncü) oldu.” **alma** “elma”: *Tevekidin tüşse idi bir alma/Kulıga dir idi anı salma* (Şeybânî-nâme, 63b/1) “Dalından bir elma düşseydi, kölesine onu bırakma, derdi.” **kavun** “kavun”: *Boldı bisyâr üzüm birle kavun/Her biri dip ki mining birle avun* (Şeybânî-nâme, 61b/8) “Pek çok üzümle kavun vardı ve her biri benimle avun demekteydi.” **nâr** “nar”: *Nâr reng algaç nâristânga/ Tüşti ot gussasıdın kurganga* (Şeybânî-nâme, 62a/3) “Nar bahçesi ateş renkli olunca kurgana kederden ateş düştü.” **örük** “kayısı”: *Tut bisyâr nümâyân boldı/Örük ü alma firâvân boldı* (Şeybânî-nâme, 61b/7) “Pek çok dut vardı, kayısı ve elma bol idi.” **tut** “dut”: *Tut bisyâr nümâyân boldı/Örük ü alma firâvân boldı* (Şeybânî-nâme, 61b/7) “Pek çok dut vardı, kayısı ve elma bol idi.”

üzüm “üzüm”: *Üzümidin hem olay nükte-güzâr/Ki anı hem dimek irür nâ-çâr* (Şeybânî-nâme, 61b/10) “Üzümünden de nükte söylendi; onu söylemekten başka çare yoktu.” .”

bahâu’d-dîn “üzüm türü”: *Boldı âsûde bahâu’d-dînî/Barça agzıda anıng tahsîni* (Şeybânî-nâme, 61b/9) “Bahâuddîn denilen üzüm cinsi rahatlıkla elde edildi; Herkesin ağzında onun medhi vardı.” **çagır** “şarap”: *Küp yarımını çağır koyar idi/Çagırıdın it ü kuş toyar idi* (Şeybânî-nâme, 62b/6) “Küpü yarısına kadar şarap doldurur idi ve şarabından köpek ve kuşlar doyar idi.” **dûşâb** “pekmez”; **sirke** “sirke”: *Kalganın sirke vü dûşâb kılıp/İvining ‘ayşıga esbâb kılıp* (Şeybânî-nâme, 62b/7) “Kalanını sirke ve pekmez yapıp evinin geçimi için kullanırdı.” **surhek** “üzüm türü”: *Surhek atlık üzümi dil-keş idi/La’l yek-dânesi asru hoş idi* (Şeybânî-nâme, 61b/11) “Surhek adlı üzümü ve lâl taneleri gibi olan taneleri çok hoş idi.” **şarâb** “şarap”: *Uşbu bâg içre içer irdi şarâb/Kaz ile turna kılur irdi kebâb* (Şeybânî-nâme, 62b/4) “Bu bağ içinde şarap içer ve kazla turnadan kebap yapardı.” **üzüm suyı** “üzüm suyu”: *Yene bir üzümi bî-dâne idi/Suyı bisyâr hekîmâne idi* (Şeybânî-nâme, 62a/2) “Yine bir üzümü çekirdeksiz idi ve suyu hekimlerce pek makbul idi.”

Et Ve Et Ürünleri:

Kafesoğlu (1988:305) bozkırlı Türklerin başlıca gıda maddesinin et olduğuna, en çok at ve koyun eti yendiğine, sebzeye karşı fazla istek duyulmadığına, daha geç devirlerde Türk bozkırlarında (at ve koyun sürüleri yanında) sığır, katır, deve, vb. sürülerinin de bulunduğuna işaret eder. R'asonyı'nin (1988:51) aktarımıyla eski Türklerde "at ile birlikte koyun, iktisadî hayatın temelini teşkil ediyordu." Yine, R'asonyı'ye (1988:54) göre, "bu derece eski bitki adlarına, dolayısıyla bitkilere rağmen Türk kavimlerinde çoğunluğun ve bu arada göçebelerin gıdasında bitkiler tâli önemi haiz idi. Yemekleri aşağı yukarı bugünkü Kırgızlarınkine benzemiş olmalıdır." Bugün de Türk dünyasının esas besin kaynağı et ve et ürünleri olarak gösterilebilir. Şeybânî-nâme'de yer yer **at, tive, koy** "at, deve, koyun" başta olmak üzere turna, kaz gibi hayvanların et ve et ürünlerinden, etin bol olduğundan bahisler geçmektedir: *At bile tivemiz asru köptür/Koy bile mîvemiz asru köptür* (Şeybânî-nâme, 55b/1) "At ile devemiz pek çoktur; koyun ile meyvemiz pek çoktur." **kaz** "kaz", **turna** "turna": *Uşbu bâg içre içer irdi şarâb/Kaz ile turna kılur irdi kebâb* (Şeybânî-nâme, 62b/4) "Bu bağ içinde şarap içer ve kazla turnadan kebap yapardı."

Şeybânî Han ve askerleri tarafından altı ay süren kuşatma sonucunda şehirde (Semerkand) çekilen mahrumiyetin geldiği noktayı işaret eden bir beyitte, **it** (köpek) etinin bile yendiği söylenmektedir: *İt etini yedük imdi niteli/Biz bu kurgannı nitip birkiteli* (Şeybânî-nâme, 72a/7) "Köpek etini bile yedik, şimdi ne yapalım? Biz bu kurganı ne yapıp koruyalım?"

Kand "şeker"**:**

Özellikle Semerkand civarının kand "şeker" bakımından zenginliğinden bahsediliyor. **kand** "şeker": *Kand yise ulusımız bir yıl/Bu Semerkand ara bolur hâsıl* (Şeybânî-nâme, 55b/2) "Şeker yese (de) Semerkand içinde (şeker) eksik olmaz."

Tuz:

Hâliyâ aşlıgımızga ni hasîb/Tuzımızga ni hasîb ü (ni) ketîb (Şeybânî-nâme, 55a/11) "Şimdiki hâlde levazımımız hesapsız ve tuzumuzun da hesabı yoktur."

Erzak, azık:

aşlık "erzak, levazım": *Taşkarı, mive vü aşlık bisyâr/Her ni leşkerge kirek bar tayyâr* (Şeybânî-nâme, 61a/10) "Dışarıda meyve ve erzak pek çoktur ve asker için ne gerekse hazırdır." **azuk** "azık, tedarik": *Söz bu kim yıllık azuksız çıksun/Müflis ü 'âciz ü yoksız çıksun* (Şeybânî-nâme, 68b/6) "Söz, şu şekilde kararlaştırıldı ki bir yıllık azığı olmayan müflis, âciz ve hiçbir şeyi olmayanlar kaleden çıksın."

za'ferân "safran" (renkçe benzetme unsuru olarak kullanılmıştır):

Za'ferânî boluban çehreleri/Kuruk ot dik boluban sebzeleri (Şeybânî-nâme, 69a/6) "Çehreleri safran gibi olup yeşillikleri de kurumuş ota döndüler."

İçecekler:

İçecek olarak eserde su, âb-ı hayâta benzer akar sular ve şarap geçmektedir;

âb-ı hayât "hayat suyu": *Kim irür taşkarı hurrem bâgât/Cârî bâgât ara âb-ı hayât* (Şeybânî-nâme, 63b/2) "Dışarıda mutlu bağlar ve bağlar içinde akan hayat suları vardı." **çağır** "şarap": *Küp yarımını çağır koyar idi/Çagırıdın it ü kuş toyar idi* (Şeybânî-nâme, 62b/6) "Küpü yarısına kadar şarap doldurur idi ve şarabından köpek ve kuşlar doyar idi." **su** "su": *Taşkarı bâglar içre enhâr/İçkeri susız ulus yıglap zâr* (Şeybânî-nâme, 62a/5) "Dışarıda bahçeler içinde ırmaklar (var idi); içeride susuz millet inleyerek ağlamaktaydı." **suy** "su": *Ol cemâ'at kapalıp kurganda/Bir havuç suyga muhtâc anda* (Şeybânî-nâme, 63b/4) "O cemaat kurganda muhasara altında kalınca bir avuç suya muhtaç oldu." **şarâb** "şarap": *Uşbu bâg içre içer irdi şarâb/Kaz ile turna kılur irdi kebâb* (Şeybânî-nâme, 62b/4) "Bu bağ içinde şarap içer ve kazla turnadan kebap yapardı."

B. MANEVÎ KÜLTÜR UNSURLARI

İnanç Ve İnanca Dair Unsurlar

Takdir Allah'tandır, hayatın her kademesinde inancın izleri bulunur:

R'asonyı (1988:30) "tek Tanrı hakkında, İbn Fadlan'ın Oğuzlarla ilgili bir haberi dikkate şayandır. Ona göre Oğuzlar bir haksızlığa uğradıklarını sezdikleri zaman, başlarını göğe kaldırarak: bir Tengri!.. derler. VI. yüzyıl yazarı Menander ise, Türklerden bahsederken "her ne kadar toprağa, suya ve ateşe saygı göstermekle beraber, yine de kainatın yaratıcısı tek Tanrıya inandılar." der. XIII. yüzyıl büyük hakanları, meselâ bunlar içinde Möngke açık olarak şu şekilde hitap eder: "Ancak tek Tanrı vardır. Onun takdirine göre yaşar ve ölürüz." bilgilerini aktarır. "W. Schmidt'e göre, 'daha Hunlarda tek tanrılığa doğru açık bir gelişme' müşahade edilen Bozkır dininde Tanrı, Gök-Türkler devrinde manevî büyük tek kudret hâline yükselmiş bulunmakta idi. 7. asır Bizans tarihçisi Th. Simokattes, Gök-Türklerin, kutsal saydıkları ateşe, suya, toprağa tâzim ettiklerini, fakat yalnız, yerin, göğün yaratıcısı bildikleri Tanrı'ya taptıklarını belirtmiştir." (Kafesoğlu, 1988:298) Bu açıklamalar da göstermektedir ki Türklerde inanca ilişkin pek çok hususiyet için eski Türk inanış ve felsefesinde konuyla ilgili bilgilerimizi yoklamamız gerekmektedir.

Şeybânî-nâme, İslâmiyete dair pek çok unsura işaret etmektedir. Öyle ki savaşın kazanılması bile **Tanrı nusret ver**diği içindir: *Az kişi birle kalın cavga kirip/Tingri nusret birip ol cavnı kırıp* (Şeybânî-nâme, 12a/a) "Az kişi ile çok düşman içine girip Tanrı Nusret verdiğinden o düşman askerini kırar." **Takdir Allah'tandır**, olaylara ve kişilere yön veren Allah'tır: *Mundak aytur ki Hudâ'dın takdir/Çün atam işige birdi tagyîr* (Şeybânî-nâme, 16a/7) Kılıç, **din kılıcı** olunca hasmı engeller: *Hasm anga kasd okını şibelep/Ol yörüp dîn kılıcını yibelep* (Şeybânî-nâme, 12a/2) "Hasım ona kasd okunu doğrultunca, o, din kılıcını ona yönelterek engeller." Han'ın düşman üzerine saldırmada maksadı dîni yaymaktır: *Garazı bu ki yörüp **dîn aç**kay/Düşmen ölgey kaşıda, yâ kaçkay* (Şeybânî-nâme, 12a/3) Han, **dîn padişahı** olup seher vaktine kadar uyanıktır ve **tövbe et**mektedir: *Bolur ol pâdişeh-i dîn bîdâr/Tâ seher vaktı kılur istigfâr* (Şeybânî-nâme, 13a/6) Adaleti lütufla gösteren Han, Tanrı emrine candan bağlıdır: *Körsetip 'adlnı ihsân birle/**Tingri emr**in eşitür cân birle* (Şeybânî-nâme, 12a/5)

Han'ın niyeti:

Han, şeriati süslemek, Müslümanlara kuvvet vermek gayretindedir: *Niyyeti **şer'ga ziynet birmek/Ehl-i İslâmga kuvvet birmek*** (Şeybânî-nâme, 12a) Han'ın niyeti, yürüyüp Kâbe'ye kadar almaktır: ***Ol yörüp Ka'begeçe al**gusıdur/**Ehl-i inkâr bakıp kal**gusıdır* (Şeybânî-nâme, 12a/10)

Allah'ı zikretmek:

Allahı zikreden kimse makbul kimsedir: *Könglide zikr ile meşgûltur ol/Kim ki **zâkir anga makbûl**tur ol* (Şeybânî-nâme, 13a/2)

Dîni yerine getirmeyenlerin akıbeti:

Eserde, dîni yerine getirmeyenlerin âkıbetine dair satırlara da rastlanmaktadır;

Mıyıgı ağzını yapıp irdi/Uşbu yanglıg nazarımga kirdi; Ayagıga takı közni saldım/Ayagın körgeç 'ibret aldım; Tabanıda bar idi kürre besî/ Tirig olsa yir idi dırre besî; Bildim andın ki namâzı yok imiş/Tingrisi birle niyâzı yok imiş. Yok imiş tâbi'-i sünnet hergiz/Bilmes irmiş basa millet hergiz. Niçe kün kizdim uşol hâl bile/Ol ölüglerni teftîş kıla; Barçasın uşbu sıfatlık kördüm/Barıban ivime tınç olturdum. Bu kırılgan kişiler el-hâsıl/Bar idiler barı Hak'dın gâfil; Barça dünyâ ara ma'mûr idiler/Mâl-ı dünyâ bile mağrur idiler. İltip irdi barını hırs u hevâ/Dînlerini bozup irdi dünyâ; Her sebeb birle Hudâ-yı Cabbâr/Ayırıp mâlların eyledi zâr (Şeybânî-nâme, 85b/1-11) "Bıyığı ağzını örtmüş idi; bu şekilde onu gördüm.

Ayağına da göz attım ve görüp ibret aldım. Tabanında pek çok topak var idi, eğer diri olsaydı çok kırbaç yer idi. Ondan anladım ki namaz kılmazmış ve Tanrı'ya yalvarması da yokmuş. Aslâ sünnete bağlı değilmiş ve dini aslâ bilmezmiş. O ölüleri teftiş ederek nice gün o hâlde gezdim. Hepsini bu şekilde gördüm; evime vararak huzurla oturdum. Kısacası bu kırılan kimselerin hepsi Allah'tan gâfil idiler. Hepsi dünyada refah içinde ve dünya malı ile mağrur idiler. Hırs ve geçici arzular onları sürüklemişti ve dünya, onların dinlerini bozmuş idi. Cebbar Tanrı bu sebeplerle onları mallarından ayırıp perişan etti."

Dört Halifeden bahis ve onları medih:

Eserde, dört halifeden bahisle sıklıkla medhedildikleri görülmektedir;

Sini bilir kişi ashâbıngdur/Âl ile 'izzet ahbâbıngdur "Seni bilen kişi ashâbındır; âl ile izzet (yücelik) ahbabındır." *Biri Bû Bekr'dür ü biri 'Ömer/Biri 'Osmân'dur u biri Hayder* "Biri Hz. Ebûbekir, biri Hz. Ömer; biri Hz. Osman ve biri de Hz. Haydar (Hz. Ali)'dır." *Sini bilgen üçün ol tört 'azîz/Boldılar pâdişeh-i ehl-i temîz* "O dört aziz seni bildikleri için temyiz ehlinin padişahı oldular." *Sening atıng biledür atları/Kâbil-i medh ü senâ zâtları* "Adları senin adınladır (adınla birlikte anılır) ve zâtları medih ve senâya kabiliyetlidir." *Kayda kim bar sening atıng mestur/Bolur ol törtning atı mezkûr* "Senin adının yazıldığı her yerde o dördünün adı da anılır." *Birisi sıdk u safânıng kânı/Birisi 'adl ü sehânıng kânı* "Birisi sadakat ve safânın madenidir; birisi adâlet ve cömertliğin madenidir." Birisi 'ilm ü hayâ gül-zârı/Birisi mihr ü vefâ gül-zârı "Birisi ilim ve hayânın gül bahçesidir; birisi sevgi ve vefanın gül bahçesidir."… (Şeybânî-nâme, 9b/1-11)

Kur'ân'dan bahis:

Şeybânî Han'ın işi Kur'ân iledir*: Bardur anıng işi Kur'ân birle/Olturuptur niçe sultân birle* (Şeybânî-nâme, 17a/4) *İttifâk anda vü dîn ü îmân/Darb-ı şemşîr ü namâz u Kur'ân (*Şeybânî-nâme, 17b/7) "Din ve iman; kılıç darbı, namaz ve Kur'an ittifaktadır (birleşmededir)."

Evliyâ ve takvâ sahiplerinden bahisle Han'ın sıfatları:

Evliyâ sohbetiga yitkendür/Etkıyâ hıdmetiga yitkendür (Şeybânî-nâme, 13a/1) "(Han) Evliya sohbetine erişmiştir ve etkıya (takva sahiplerinin) hizmetine ulaşmıştır.

Kadercilik:

Muhammed Sâlih, takdirin Allah'tan olduğunu söyler:

Mundak aytur ki Hudâ'dın takdir/Çün atam işige birdi tagyîr (Şeybânî-nâme, 16a/7) "Şöyle der ki takdir Hudâ'dandır; çünkü babamın işini (hayatını, faaliyetini) O değiştirdi."

Şehâdet:

Muhammed Sâlih kendisinden bahsettiği dizelerde babasının şehâdet kadehini içtiğini ve saadet kadehinin ona tatlı geldiğini ifade eder: *Eyledi nûş şehâdet câmı/ Anga nûş oldı sa'âdet câmı* (Şeybânî-nâme, 16a/10)

Allah'a yakarma:

Muhammed Sâlih, eserde Allah'a yakarmaktadır:

Key hudâvend-i kerîm-i gaffâr/Mâlikü'l-mülk-sin ü hem kahhâr "Ey kerîm ve gaffar olan Tanrı'm! Sen hem mülkün sahibisin, hem de kahredicisin." *Mülknüng mâliki yok sindin öğün/Uşbu mülk içre niler boldı bu kün* "Mülkün senden bayka sahibi yoktur ve bu mülkte bu gün neler oldu?" *Manga lutf u kerem itting zâhir/Barça lutfunga kıldıng nâzır* "Bana lütuf ve cömertlik gösterdin ve bütün lütfuna beni ulaştırdın."… (Şeybânî-nâme, 68a/3-10)

Gelenek Ve Görenekler

Savaşta Yenilip Aman Dileyen Halka Dokunulmaması

Eserde, Sultan, savaşta kaybeden, yenilen ve aman dileyen halka "hiç kimseden onlara zahmet değmesin, çünkü onlara şefkat münasiptir" demektedir:

Körüp ol kavmnı andak nâlân / Eyledi lutf u 'inâyet sultân; Eyledi hükm ki ol kurganga/Ya'nî kalgan ulus-ı hayrânga; Tigmesün hîç kişidin zahmet / Kim münâsibdür alarga şefkat (Şeybânî-nâme, 41a/9)

Savaş sonucunda ganimet elde edilmesi, ganimetin paylaşılması

Savaş sonucu ganimet iki gün boyunca askerlerce paylaşılır: *Deşt ü vâdîga yayıldı leşker / Mâl tahsilini kıldı leşker; Şehr-i Hayye Mogolın çaptılar / Şehr-i Hay asru kalın taptılar; Aldılar mâl-ı firâvân anda / Boldı köp mâl nümâyân anda; Kırdı la hayl-ı Mogol'nı bisyâr / Cânlarıga tigürüben âzâr; İkki kün çaptılar ol kişverni / Rencga saptılar ol kişverni* (Şeybânî-nâme, 89a/9-10-11; 89b/1-2) "Asker, çöle ve vadiye yayıldı ve mal elde etmeye koyuldu. Hayye şehri Moğollarını bozguna uğrattılar; Hayye şehrinde pek çok ganimet elde ettiler. Orada sayısız derecede mal aldılar ve çok mal da orada ortaya çıktı. Pek çok Moğol sürüsünü kırdılar, canlarına ıztırap verdiler. İki gün o ülkeye akın ettiler ve ülkeyi sıkıntıya soktular."

Eserde, (Hezâr şehrinin alınması esnasında, Han'ın adamlarının) "orada pek çok mal ve eşya almaları ve aldıklarının sevinç sebebi olması; nâzenîn kızları esir etmeleri ve (en güzellerini) seçmeleri; Han'ın, bu hâdiseyi öğrenince; onları kızlardan mahrum etmesi" anlatılmaktadır:

Aldılar anda besî mâl u yarag / Boldı peydâ besî esbâb-ı ferâg; Nâzenîn kızlar esîr eylediler / Ol aradın yene hem sıyladılar; / Hanga ol hâdise bolgaç ma'lûm / Kıldı kızlardın alarnı mahrum (Şeybânî-nâme, 42a/9-10-11)

Han, ordusuyla hücum etmeden önce Allah'tan yardım diler, dua eder:

Didi Karşı'gadur imdi nevbet / Tileli Hazret-i Hak'dın nusret (Şeybânî-nâme,41b/2) "Şimdi sıra Karşı'dadır; Allah'tan yardım dileyelim, dedi."

Han'ın yanına varıldığında kişinin başını onun ayağına koyması (Eğilmesi, diz çökmesi) beklenir:

Özni ol han kademiga yitkür/Başnı sultân kademiga yitkür (Şeybânî-nâme, 18a/1) "Kendini o Han'ın (Şeybânî Han) ayağına ulaştır; başını sultanın ayağına koy (Ona tâbi ol)." *Korka korka kademiga yittim / Baş koyup allıda şükri ittim* (Şeybânî-nâme, 19a/6) "Korka korka huzuruna vardım; baş koyup önünde şükr ettim."

Han'ın huzuruna varan kişiye Han'ın elini uzatması:

*Kolını lutf bile kıldı dirâz / Min tüzüp cân ara âheng-i niyâz (*Şeybânî-nâme, 19a/5) "Elini lütufla uzattı; ben candan niyaza başladım."

Geleneğimizde cömertlikte bulunmanın bile yeri ve zamanı vardır, aksi davranış şekli görgüsüzlük olarak kabul edilir. Ayrıca, cömertliğin de kimlere gösterileceği bilinmelidir:

Kerem ü cûd mahal birle kılur /Kerem ü cûd mahallini bilür (Şeybânî-nâme, 15a/7) "Kerem ve cömertliği yerinde yapar; nerede kerem ve cömertlik gösterileceğini bilir." Bî-nevâlarga birür sîm ü direm / Müstehaklarga kılur cûd u kerem (Şeybânî-nâme, 15a/8) "Zavallılara gümüş ve akçe verir; hak edenlere cömertlik gösterir."

Alınan şehirlerde Han'ın halka yardımlarda bulunması:

Türkler ele geçirdikleri yerlerdeki halka yardımlarda bulunurlar: *Ol alur uşbu vilâyetlerni / Körsetür ilge 'inâyetlerni* (Şeybânî-nâme, 17a/3) "O, bu vilâyetleri alır ve halka inayetler gösterir."

Âlime verilen önem:

Eserde, bilgi ve ilimde bilgin kişiye önem atfedilir, onun hayat ağacının solması, ölmesi durumunda ilim âleminin perişan olacağından bahsedilir: *Ger anıng nahl-ı hayâtı solgay / ʻÂlem-i ʻilm perişân bolgay* (Şeybânî-nâme, 20a/9)

Muhammed Sâlih, eserde, bütün mirzalara hizmet ettiğini ama bilginlere kulluk ettiğini söyler: *Hıdmet ittim barı mîrzâlarga / Bendelik andagı dânâlarga* (Şeybânî-nâme, 16b/6) "Bütün mirzalara hizmet ettim; oradaki bilginlere kulluk ettim."

Sultânın vefatı hâlinde devletinin babadan oğula geçmesi:

Eserde, Bâkî Tarhan'ın tanıtılmasında, babası Abdü'l-Alî Bey'in ölümü üzerine, pek çok askerinin ve beylik vasıtaları ile Buhara mülkünün ona kaldığı bilgisi yer almaktadır yani Sultan'ın vefat etmesi hâlinde devletin babadan oğula devrinin gerçekleştiği bilgisine ulaşılmaktadır*: Atanıng nökeri kaldı bisyâr / Biglik esbâbı bile mülk-i Buhâr* (Şeybânî-nâme, 22a/11) *Boldı bu hâlet ara çikmey cân / Barınıng iyesi Bâkî Tarhan* (Şeybânî-nâme, 22b/1) "Bu hâlde sıkıntı çekmedi; çünkü kalan herşeyin sahibi Bâkî Tarhan idi."

Birinin vefatı hâlinde mâtem tutulması:

Ölüm hâlinde geride kalanlar ölenin mâtemini tutarlar, aksi durum pek de hoş karşılanmaz: *Atası kiçti ise ʻâlemdin / Anga yok irdi haber mâtemdin* (Şeybânî-nâme, 22a/5) "Babası bu âlemden göçtüğünde o, matemden bile habersizdi." *Bu cihetdin anga mâtem yok idi / Atası ölgenidin gam yok idi* (Şeybânî-nâme, 22a/10) "Bu sebeple ona matem yoktu ve babasının ölmesinden gamsızdı."

Yemin ve söz verme:

Türklerde yemin ve söz verme önemlidir, yeminden ve verilen sözden geri dönülmez. Eserde, Han'ın Bâkî Tarhan'dan şehri terk edeceğine dair yemin etmesini istediği görülmektedir: *Şart kılsun kiterige mundın / ʻAhd kılsun yiterige mundın* (Şeybânî-nâme, 43b/10) "Buradan gitmeye ve buradan uzaklaşmaya ahd etsin."

Haremi üstüne yemin etme:

Eserde, Bâkî Tarhan'ın Han'ın muhasarası sonrası kendisinin gitmesine izin vermesi için elçisiyle Han'a haber yollaması ve haremi üstüne şart koşması görülmektedir ki bugün de Türklerde eş üzerine yemin edilir: *Haremi üstide şart eyledi ol / Kim kaçan han manga lutf eylese yol* (Şeybânî-nâme, 44a/2) "O (Bâkî Tarhan), hareminin üstüne şart koştu."

Buhara'nın muhasarası sonucu şehrin ileri gelenleri halkın dileğini iletirler. Buna göre Han ve sultanları şehrin yakılıp yıkılmaması, viran edilmemesine dair söz verecek, bu sözlerinde duracaklardır: *Şehr ilige takı rahm itsün han /Bolmasun uşbu vilâyet vîrân* (Şeybânî-nâme, 76b/10-11) "Han, şehir halkına da acısın ve bu vilâyet viran olmasın. Han ve sultanları sözleşsinler ve sözlerinde dursunlar."

Düşünce Biçimleri

Barış:

Türk düşüncesinde barış çok önemlidir:

Kayda kim çâderini tikti nifâk / Kalmas ol tigrede âsâr-ı vifâk; Mülk iligdin çıkar u taht ile tâc / Taht u tâc ehlin iterler ihrâc (Şeybânî-nâme, 17b/3-4) "Münâfıklık çadırının dikildiği yerde uyuşma (barış)nın izi kalmaz. Taht ile tac ve memleket elden çıkar ve taht ile tac sahiplerini uzaklaştırırlar (tahtından tacından ederler)."

Dünyayı ele geçirme düşüncesi:

Türk düşüncesinde fetih ve fâtih önemlidir. Eserde, Han Buhara'da iken bir Özbek gelip "Harezm halkı seni istemekte." demesi üzerine Han, orayı ele geçirdiği takdirde "Askerim ölçüsüz derecede çok olacaktır ve böylelikle dünyayı da ele geçirmem mümkün olacaktır." der. Burada, Han'ın büyük ideali görülüyor: *Leşkerim bolgusı bî-hadd ü kıyâs/Dünyînin alurıga bolgum esâs.*(Şeybânî-nâme, 95a/7)

Şeybânî Han, Şam ve Irak'ı alıp Mısır halkına komşu olmak düşüncesindedir:
Han, idealize ettiği Mısır'a komşu olma düşüncesi taşımaktadır: *Fikrim oldur ki alıp Şâm u 'Irak / Bolga-min Mısır ulusıga* konak (Şeybânî-nâme, 77b/10)

Bazı atasözleri veya atasözü mahiyetinde sözlerle düşünce biçiminin örneklenmesi (Örneklemede beyitlerin Türkiye Türkçesiyle açıklamaları kullanılmıştır):
Köpeksiz çoban olmadığı gibi tebasız sultan da olmaz (Şeybânî-nâme, 82b/4); *Kurttan koyunları korumayan sultan, hepsini kurdun zulmüne bırakmış olur.* (Şeybânî-nâme, 82b/); *Hırsızın elini kesmeyen sultan, hırsızların gönlünü hoş eder* (Şeybânî-nâme, 82b/7); *Nefsi ile şeytanı mutlu eden, din ve dünyasını berbad etmiş olur.* (Şeybânî-nâme, 82b/9); *Halkın üzüntüsünü gidermeyen (sultan), halkı düşnanın elinde âciz bırakır.* (Şeybânî-nâme, 82b/10); *Halkı korumaya gücü yetmeyen sultanın savaşmaya da hâli yok demektir.* (Şeybânî-nâme, 82b/11); *Tanrı, kendisine nusret verdiği kimseye kuvvet ve devlet de verir.* (Şeybânî-nâme, 83a/3)

Görülüyor ki Şeybânî-nâme, o dönemde yaşayan halkın yaşamını ve göçebe beyler ile askerlerin davranışlarını, şehirleri ve durumlarını, savaş öncesi ve sonrasında yaşananları, kullanılan savaş araç-gereçlerini, olaylar karşısındaki tutum ve davranışları, duygu ve düşünceleri, idealleri, yiyecek içeceğe kadar gerçekçi bir dille yansıttığı için değerlidir. Kültür unsurlarına dair bilgilerin derlenerek ortaya konması, dönemi ve insanlarını daha iyi tanımamıza vesile olacaktır düşüncesiyle ele aldığımız bu çalışmada, elbette Şeybânî-nâme'nin tamamının değerlendirilmesi mümkün olmamıştır. Ancak, çalışma, 100 varakla sınırlı tutulsa bile kültür unsurlarının zenginliği göze çarpmaktadır. Gömeç'in (2006:8) ifadesiyle "Dünya üzerinde Türk denen bir millet vardır ve onun geliştirdiği zengin kültür, dünya medeniyetlerinin oluşmasında mühim bir temel taşı vazifesi görmüştür. Dolayısıyla insanlık tarihinin her açıdan şekillenmesinde en önde gelen faktörlerden birisi, Türklerdir."

KAYNAKÇA

Baykara, T. (2001). Türk Kültür Tarihine Bakışlar. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
Gömeç, S. (2006). Türk Kültürünün Ana Hatları. Ankara: Akçağ Yayınları.
Kafesoğlu, İ. (1988). Türk Milli Kültürü. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
Kaplan, M. (2006). Kültür ve Dil. İstanbul: Dergâh Yayınları.
Muhammed Sâlih (2003). Şeybânî-nâme (Giriş-Tıpkıbasım-Metin-Tercüme) (Haz. Y. Kocasavaş). İstanbul: Çantay Kitabevi.
R'asonyı, L. (1988). Tarihte Türklük. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
Sayılı, A. (1990) Önsöz. Millî Kültür Unsurlarımız Üzerine Genel Görüşler, Ankara, ss. VII-IX, Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
Elektronik kaynak
(http://iyisozler.blogcu.com/yunus-emre-den-guzel-bir-siir/)

SERGİLERDE SANAL GERÇEKLİK OLGUSU

Derya Aydoğan
Yıldız Teknik Üniversitesi - Sanat ve Tasarım Fakültesi – Doktora Öğrencisi
derya_aydgn@hotmail.com
Doç. Dr. Lütfü Kaplanoğlu
Yıldız Teknik Üniversitesi - Sanat ve Tasarım Fakültesi
lkaplanoglu@gmail.com

ÖZET

Günümüz teknolojisi ve bu sayede hemen hemen tüm alanlarda meydana gelen açılımlar; yeni araştırma/tartışma konularını doğurmaktadır. Çağımızın en önemli buluşlarından biri olan "Sanal Gerçeklik" (Virtual Reality - VR) uygulamaları, disiplinlerarası yapısıyla çeşitli alanları aynı ortam içinde buluşturmaktadır.

"Burada olmak" ve "orada olmak" arasında bir ayrım (neredeyse) kalmamıştır. Dijital bir köye dönüşen dünyada görünür olmanın en dikkate değer yolu ona uygun olan araç/ortam/kanallarla hareket etmektir. İnternet ile birlikte zaman/mekan kavramları birer sorunsal olmaktan çıktı. Sanal ortam gerçek dünyaya dair neredeyse tüm olgulara/kavramlara/durumlara ev sahipliği yaparak yeni bir dünya yarattı. Ancak yaratılan dünyanın (ortamın) gerçek(miş) gibi algılanması için en önemli eksik; insanın hislerini etkileyerek bulunduğu ortamın farkındalığından çıkması ve sanal dünyanın gerçekliğine kapılmasıdır. Günümüzde VR uygulamaları ile bu eksiklik giderilmeye çalışılmaktadır.

Gerçek dünyadaki algıyı hissettiren sanal gerçeklik uygulamaları, günümüzde birçok alanda ana veya destekleyici unsur olarak kullanılmaktadır. Sergiler de sanal gerçeklik uygulamalarından etkilenmeye başlamıştır. Bu uygulama ile ziyaretçi, gerçekten bir sergide geziyor"muş", eserleri gerçekten inceliyor"muş" gibi hissedebilmektedir. Sergiler için sonsuza kadar açık kalabilmenin ve dünyanın her yerinden, her an ziyaretçi ağırlayabilmenin yolu açılmıştır. Ancak gelecekte dünyada her şeyin birer simülasyonu olabileceği varsayılırsa; olumlu/olumsuz birçok konu gündeme gelebilir.

Bu çalışmada, VR olgusu üzerinden günümüz sergileri; durum, kapsam ve nitelik açısından incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Sanal Gerçeklik, Sergi, Yeni Medya, Teknoloji, Sanal, Gerçek

VIRTUAL REALITY PHENOMENON IN EXHIBITIONS

ABSTRACT

Today's technology and the developments that take place in almost all fields in this respect; arise new research / discussion issues. The "Virtual Reality" (VR) applications, which are one of the most important inventions of our era, combine various fields in the same environment with its interdisciplinary structure.

There is (almost) no distinction between "being here" and "being there". The most remarkable way to be visible in world turning into a digital village is to move with the devices/environments/ channels that fit it. The concept of time/space together with the internet has become a problematic one. The virtual environment created a new world by hosting almost all phenomenons/ concepts / situations related to the real world. But the greatest deficieny for percepting the world (environment) like it is real is that getting out of the environments where humans' perceptions are, by affecting feelings and sink into the artifical world's reality. Nowadays, VR applications are trying to eliminate this deficiency.

Virtual reality applications, which feel felt in the real world, are now being used as main or supporting elements in many areas. The exhibitions have also begun to be influenced by virtual reality applications. With this application, the visitor really feels like visiting an exhibition and

really viewing works. There is a way to stay open forever for the exhibitions and to be able to welcome visitors from all over the world at any moment. However, if it is assumed in the future that everything in the world can be a simulation, many positive/negative issues may arise.
In this study, present-day exhibitions based on the VR phenomenon; will be examined in terms of status, scope and quality.
Keywords: Virtual Reality, Exhibition, New Media, Technology, Virtual, Real

GİRİŞ

Ortaya çıkan her yeni teknoloji, kullanım kolaylığı ve uygulanabilirliği doğrultusunda toplumda hızla yayılmakta ve gereksinimler doğrultusunda geliştirilmektedir. Teknoloji ve iletişim arasında belirgin bir bağ vardır. Teknolojik araçlar iletişimin güçlenmesinde, teknolojik ortamlar da çeşitlenmesinde etkilidir.

Örneğin; bilgisayar ilk ortaya çıktığında kullanım açısından hem zor hem de karmaşık bir yapıya sahipti ve boyutu oldukça büyüktü. Öte yandan; "İnternet, askeri bir proje olarak geliştirilmiştir: başlangıcı, Amerika Birleşik Devletleri Savunma Bakanlığı'nın oluşturduğu ARPANET[1] projesine dayanmaktadır." (Karaduman, 2005: 142 [Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya]) Yani başlarda askeriye için bir haberleşme aracı olarak kullanılıyordu, zamanla üniversitelerde de bilgi alışverişi için bilgisayar kullanılmaya başlandı. "Bundan sonra, internetin gelişme ve sivilleşme süreci başlıyor. Önce akademisyenler ve üniversiteler benimsiyor interneti. Ve aralarında konuşan ilk bilgisayarlar, farklı kentlerdeki üniversitelerin bilgisayarları oluyor. Sonra farklı ülkelerin üniversiteleri bu yapıya katılıyor. (...) O yıllarda internet, halka tanıtılarak, sivilleşme süreci hızlandırılıyor." (Yeding ve Akman, 2002: 13-14) Daha sonra uygulama ve donanım bakımından geliştirildi, evlerde kullanılabilir boyuta indirgendi ve herkesin rahatça kullanabileceği bir biçime dönüştürüldü. Ardından akıllı telefonlar, tablet bilgisayarlar gibi cihazlarla insanın her an yanında taşıyabileceği bir boyuta ulaştı. Böylece iletişim için zaman ve mekan kavramları bir sorunsal olmaktan çıktı. İnternet ile birlikte her an her yerden iletişim kurmak, veri alışverişinde bulunmak saniyelik bir zaman diliminde yapılabilecek kadar kolaylaştı. İletişim öğesi insan hayatının en önemli ve ayrılmaz parçalarından biridir. Bilgisayar teknolojisi, internet ile birlikte iletişim ortamları ve biçimlerinde daha önceki sistemlerin çok ötesinde bir araç haline geldi. Özellikle ses, görüntü, metin, video gibi verileri aynı ortam içinde verebilme özelliği olan çoklu medya anlamına gelen multimedya, yeni iletişim sisteminin önemli bir yönünü oluşturur. Bilgisayar ortamına aktarılan veriler, dijital olarak adlandırılmaktadır ve bir kez dijitalleştirilen veri; sonsuza kadar saklanabilir, sınırsız şekilde çoğaltılabilir.

Her yeni teknolojik ortam, araç ve kanallar; kullanım kolaylığı, uygulanabilirliği ve sürdürülebilirliği doğrultusunda sektörlere yön verici olurlar. Teknolojik yenilikleri takip etmek ve uyum sağlamak; dünya standartlarında var oluşu sürdürme konusunda en büyük paydayı almaktadır.

Günümüzde hemen hemen tüm alanlar dijital teknoloji ile harmanlanabilir durumdadır. Bir anlamda iletişim biçimi olarak düşünülebilecek sanat da teknolojik gelişmelerden oldukça etkilenmiştir. Sanatsal üretimdeki geleneksel anlayışların yenilikçi teknolojik uygulamalarla

[1]Amerika Birleşik Devletleri askeri iletişimin korunabilmesi amacıyla çalışmalar yapmak üzere Savunma Bakanlığı bünyesinde ARPA (Advanced Research Projects Agency- İleri Araştırma Projeleri Ajansı) adlı bir birim oluşturulmuştur. ARPA, soğuk savaş döneminde güdümlü füzelere karşı sistemler geliştirilebilmesi için DARPA (The Defense Advanced Research Project Agency- İleri Savunma Projeleri Ajansı) olarak yapılandırıldı. Bu birim, askeri projelerin birbirinden uzakta olan bilgisayarların birbirine bağlanması yoluyla desteklenmesi üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalar kapsamında ilk olarak 1969 yılında California'daki üç ayrı merkez (Los Angeles-Santa Barnara-Stanford) ile Utah'daki bir merkezde (Salt Lake City) bulunan dört bilgisayar arasında bilgi transferi gerçekleştirilmiştir. Bir sonraki aşamada ise bu dört bilgisayar arasında kurulan ağ sistemi geliştirilerek, ilk bilgisayar ağı denebilecek olan askeri bilgisayar ağı ARPANET kurulmuştur. Bknz. İletişim ve Teknoloji S.28-29

desteklenebilir olmasıyla birlikte teknolojik yaratım ve üretim biçimleri sanatçılara yeni kapılar açmaktadır. Bulundukları yerden ayrılmadan dünyayla bağ kurmalarını, etkileşimde bulunarak bilgi, birikim ve yaratıcılıklarını geliştirmelerini sağlamıştır. Aynı zamanda bu durum; teknoloji konusunda yeni uzmanlık alanlarının ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Sanat, kolektif ve disiplinlerarası üretim süreçlerinin yaşandığı yeni bir açılıma girmiştir.

Bilgisayar uygulamaları ile internet ortamı "yeni medya" kavramını ortaya çıkarmıştır. "Yeni medya çeşitli içeriklerin yüklendiği farklı donanımlara da aktarılabilecek bir yapıdaki yapay belleklerin bileşimi olarak düşünülebilir." (Aydın, 2011: 105 [İletişim ve Teknoloji]) Yeni medya ile birlikte kişisel kullanım kolaylığı sağlayan çeşitli donanımlar ve uygulamalar üretilmiştir. Bunlarla birlikte sanatsal üretim pratikleri ve sunumunda çeşitlilikler oluşmuştur. Günümüzün yeni medya bağlamında en yeni ve en gündemde yer edinen uygulamalarından biri ise dijital ortamın sanallığını ve gerçek dünyanın hissini bir arada sunan sanal gerçekliktir. Bu uygulama birçok alanda olduğu gibi sanat dünyasında da farklı açılımlar oluşturmaktadır. Henüz çok yeni ve hala gelişim aşamasında olan sistem, böyle olmasına rağmen dünyada büyük bir yer edinmiştir.

Dünyanın gelişmiş bölgeleri uygulanabilir olan her alanda bu yeniliklerden yararlanmakta ve öncü rol üstlenmektedir. Günümüzde erişim ve üretim bakımından sanat, dünyayla daha yakın ve hızlı iletişime geçebilmektedir. Bu yönden sanatsal faaliyetlerin önünü açabilmek, dünyayla hızlı bir şekilde temasa geçebilmek, görünür olabilmek için teknolojiden destek almak, teknolojik uygulamalardan faydalanmak gereklidir.

YENİ MEDYA TOPLUMU VE SANAL GERÇEKLİK

İçinde bulunduğumuz çağın toplumu, yeni teknolojik oluşumların neredeyse tüm alanları saran etkisiyle "Yeni Medya Toplumu" olarak adlandırılmaktadır. Yeni medya, bilgisayar ve internet ile ortaya çıkmış bir terimdir. "Yeni" kelimesinden kasıt aslında "eski"yi silmesi değil; "eski medya"nın "yeni medya" ile yeni iletişim ortamı içinde geliştirilerek sunulmasıdır.

Yeni medya, çok büyük bir uzmanlığa ihtiyaç duyulmadan sağladığı bireysel kullanım kolaylığı ile dünyada hızla yayılmıştır. Günümüzde bilgisayar ve internet erişimine sahip her bölgede iletişimin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. "Marshal McLuhan'ın sözündeki olduğu gibi 2000 sonrası doğan çocuklar teknolojiyi yeni bir şey olarak görmüyorlar; onlar için teknoloji hava ya da su gibi. Onlar için teknoloji eşsiz, yıkıcı olmaktan uzak ve farklı değil. İşte teknoloji onlar için bu." (King, 2016: 68) Bu açıdan bakıldığında tahmin edilebilir ki; yakın geleceği oluşturacak insanlar 2000 sonrası doğanlar olacağına göre bilgisayar, internet ve dijital ortam -dünyanın gelişmiş bölgeleri için- yaşamın kendisi olacak. Günümüzde bu yaş grubu; erken yaşlardan itibaren bu araçları kullanmaya başlamakta, bu ortam içerisinde yer almaktadır. Onlardan bir önceki kuşak geleneksel medyanın kullanıldığı bir dönemde doğmuş ve büyümüş olsa da çoğunluğu yeni medyayı ve sistemleri öğrenmiş, hayatlarına dahil etmiştir.

Oyun oynamak, film izlemek, müzik dinlemek, alışveriş yapmak, ticaret yapmak, kitap-gazete okumak, yayın yapmak, araştırma yapmak, etkinlik biletleri satın almak, spor yapmak gibi daha birçok şey dijital ortamın sağladığı avantajlardır. Daha ötesi; sosyal medyalarda hesaplar açılarak ikincil kimlikler ve ikincil alanlar oluşturulabilmektedir. "Yirminci yüzyıl medyası, ulusal ve uluslararası geniş bir izlerkitleye hitap eden kamu yararı enformasyon ve eğlence yayıncılığı modelini benimsemiştir." (Laughey: 2010, 157) Dijital ortamda insan; gündelik yaşamda yapabildiği birçok şeyi; zaman tasarrufu yaparak, yol masrafı yapmadan, satın alımları çoğunlukla daha indirimli fiyatlarla yapabilmektedir. Dijital ortamın sunduğu avantajlar ve uygulama kolaylıkları insanlara cazip geldiği için yoğunlukla kullanılmaktadır. Böylece yeni iletişim ortamında "Yeni Medya Toplumu" olarak adlandırılan yeni bir toplum düzenin ortaya çıktığı söylenebilir.

Teknolojik gelişmeler, ihtiyaçlar ve tüketici taleplerine yönelik gelişmektedir. Yeni iletişim ortamına hızlı ve kolay bir şekilde uyum sağlayan günümüz toplumu; hızla aldığı yeniliği, hızla tüketmektedir. Bu nedenle dijital ortamda tüketiciye sunulmak üzere daima daha ileri ve gelişmiş sistemler, uygulamalar üretilmektedir. Sanal gerçeklik uygulaması da birçok alanı etkisi altına alan son gelişmelerden biridir. Dijital ortamda vakit geçirmek; gündelik işlerin, eğlence ve bilgi edinme faaliyetlerinin birçoğunun orada yapılması artık alışık olunan bir durumdur. Ancak bu işlemleri yaparken kullanıcının gerçeklik algısında çok büyük bir fark yoktur. Kullanıcı hala bulunduğu ortam ve dijital ortam arasındaki farkın bilincindedir. Sanal gerçeklik uygulaması, denemelerinin ilk dönemlerinde, 1996 yılında yayımlanan bir makalede şöyle bir öngörüde bulunulmuştur:

> "Sanal gerçeklik teknolojisi insan-makine etkileşiminde günümüz bilgisayarlarında hâlâ var olan bilgisayar ekranı, klavye veya fare gibi, insanların kendilerini doğal ortamda hissetmelerini engelleyen unsurları ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Eğer bilgisayarlar günün birinde günlük yaşamın bir parçası haline gelecekse kullanıcıların bilgiyi aşina oldukları biçimde görmelerini sağlamak zorunda kalacaklardır. İşte sanal gerçeklik teknolojisi bunu sağlayacaktır." (Kurbanoğlu, 1996: 21)

Üzerinden çok uzun bir zaman geçmeden hızla yayılmaya başlayan sanal gerçeklik uygulamaları için günümüzde bu durum doğrulanmıştır. Sanal gerçeklik uygulamaları, algıda gerçeklik hissi yaşatmakta ve kullanıcıyı ortama daha çok dahil etmektedir.

> Sanal gerçeklik (VR) teknolojisi kullanıcı bireylerin interaktif, tam katılımlı, duyurularının tamamına hitap eden deneyimler yaşamasını sağlamaktadır. Bu teknoloji sayesinde kullanıcı birey görsel algısı vasıtasıyla farklı bir ortamda olduğu izlenimine kapılmaktadır. VR teknolojisi, kullanıcı bireyin duyularını kandırarak bireyi içinde bulunduğu sanal gerçek dünyanın aslında gerçek dünyanın bir parçası olduğuna inandırmayı amaçlayan bir dizi teknolojiden oluşmaktadır. (Yengin ve Bayrak, 2017: 105)

Ancak uygulama için bir sanal gerçeklik gözlüğüne (ve destekleyici olarak başlıklar, eldivenler, konsollar gibi çeşitli donanımlara) ihtiyaç duyulması ekipmanın hala tamamen ortadan kaldırılamadığını gösterir. Her yeni çıkan teknoloji gibi VR donanımlarının maliyetleri de günümüzde pahalıdır. Ancak zamanla tıpkı diğer araçlarda olduğu gibi bireysel kullanımlar için maliyetlerin hafifleyeceği öngörülebilir. Teknolojik bir araç, uygulama veya donanım bireysel kullanım yoğunluğuna göre sürekliliği sağlanır ve geliştirilir. Yakın geçmişte televizyonun, bilgisayarların bireysel kullanıma dönerek evlere girmesi, kablolu telefondan sonra cep telefonlarının iletişim ağının en güçlü yönünü sağlaması çok uzun bir zaman almamıştı. "İnternet tarihin en hızlı yayılma gösteren iletişim aracı olmuştur: ABD'de radyonun 60 milyon insana ulaşması 30 yılı aldı, TV bu yayılma seviyesine 15 yılda ulaştı. İnternet ise dünya çapında bilgisayar ağının gelişmesini izleyen üç yıl içinde bunu başardı." (Castells, 2008:471) Çağımızdaki hız olgusuna bakılırsa sanal gerçeklik sistemlerinin tüm bunlardan daha hızlı şekilde insanların bireysel kullanımlarına döneceği açıktır.

Sanal gerçeklik uygulaması teknolojinin son yeniliklerinden ve oldukça yüksek ivmeye sahip alanlarından biridir. "Sanal gerçeklik ortamı, gerçek dünyaya ilişkin bir durumu veya hayali bir durumu, üç boyutlu bir simülasyon içinde, gözlemcinin de bu simülasyon ortamını özel araçlar yardımıyla kendi varlığını hissederek ve etkileşime girerek algıladığı ortamlardır." (Kayapa ve Tong, 2011: 350) Sanal gerçeklik, kullanıcıya yapay bir şekilde yaratılmış olan ama gerçeğinde yaşanan tüm deneyimleri ve daha fazlasını yaşatan alandır. Bu kavram günümüzde tıp, uçuş simülatörlüğü, ordu, eğitim, reklam, eğlence, iletişim, sanat, mühendislik, mimari gibi birçok

alanda kullanılmaktadır. "Gerçek yaşamdaki her nesnenin bir tekno-kopyasının tasarlanarak yer aldığı sanal gerçeklik ortamları sanal gözlükler vasıtasıyla tekno-sosyal toplum algısını derinleştirmektedir. Sadece gözleri vasıtasıyla insan içinde bulunduğu gerçeklik algısını tamamen yenileyerek teknik ile simülasyon ilişkisinin bütünleştiği sanal ortamı deneyimlemeye başlamıştır." (Yengin ve Bayrak, 2018: 23) VR uygulamasında teknik olarak üretilen yapay ortamın deneyimleyen bireyde gerçeklik algısı oluşturması, gerçek bir ortamda olduğunu hissettirmesi ve yaşatması doğrudan bir öğrenme modeline işaret eder. Bilgi, gerçekte ortamda yaşıyormuş hissi ile edinilir. Bunun da normal bir şekilde dijital ortamda veri elde etmekten daha etkili bir yöntem olduğu düşünülebilir. Çünkü, örneğin; Mısır piramitleri ile ilgili yazıları okumak videoları izlemek, fotoğraflara göz atmak yerine VR deneyiminde sanki gerçekten oradaymış, o ortamda geziyormuş gibi tecrübe edinilebilir.

Sanatın yaratıcılığı ve teknolojinin sınırları zorlayıcı olanakları; tıp, eğitim, mühendislik, mimari gibi birçok alanda ilham kaynağı olmaktadır. Sanal gerçeklik uygulamaları, alanı geliştirmek, yardımcı fonksiyonel süreçler oluşturmak, dünyada görünür olmak, daha yaratıcı-üretken işler ortaya çıkarmak, sektörel gelişim, işbirlikleri gibi birçok konuda (daha önceki teknolojilerle ulaşılamadığı kadar) büyük etkiye sahiptir.

Zaman ve mekan sınırı tanımayan internet erişiminin olduğu her yerde ve anda varlık gösterilebilen dijital ortam, sanal gerçeklikle birlikte boyut atlamıştır. Teknik ekipmanla birlikte dünyanın bir yerinde yapılan iş, başka bir yerinde sanki oradaymış algısı ve hissi ile izlenebilmektedir. Bu durum sanatçı için dünya sanat ortamında yer almasında, diğerlerini takip edebilmesinde, etkileşime geçebilmesinde en hızlı, en kolay, (dijital ortam için) en "gerçekçi" yol olmuştur.

Sanal gerçeklik sistemi, disiplinlerarası çalışma, araştırma ve üretme biçimlerini barındırır. Bu nedenle farklı alanlardan uzmanların kolektif çalışması gereklidir. Bu durum mesleki bilgilerin karşılıklı fayda sağlayarak aktarılması, çok yönlülük, iletişim ağının güçlenmesi gibi sonuçları yaratır. Sanal gerçeklik sistemlerinin etkin kullanımı yaratıcı endüstrilerin ve sektörlerin gelişimine hız kazandırır.

SERGİLERDE SANAL GERÇEKLİK OLGUSU

Sanat eserlerinin sergilenmesi konusunda yıllar boyu çok çeşitli yöntemler denenmiştir. Çünkü eser kadar sergileme biçimi de önemlidir. Sergileme tekniği; sergiye ziyaretçi çekmek, medyada (basında) yer alma boyutu, daha geniş kitlelere yayılabilmek gibi konular için önemlidir. Nitekim; oldukça değerli bir eser de sergide yer alsa izleyici çekilemediyse eğer; gereken ilgiyi göremeyecektir. Bu nedenle daha çok izleyici çekmek için dünyada yaratıcı ve farklı sergileme yöntemleri denenmiştir ve denenmektedir.

Dünyanın herhangi bir yerindeki sergiye gitmek hem zaman ve coğrafi uzaklık açısından zordur hem de maliyetlidir. Ek olarak önemli sergileri gezmek; uzun kuyruklarda kalmayı ya da çok önceden giriş bileti alınmasını gerektirebilir. Aynı zaman diliminde dünyadaki farklı sergileri gezmek ise imkansızdır. Ancak sanal gerçeklik uygulamaları; tüm bu zorlukları ve sınırlılıkları ortadan kaldıracak oldukça büyük bir açılım yaratmıştır.

Sergiler, galeriler öncelikle dijital ortamda; web siteleri aracılığı ile var oldular. Web sitelerinde eserlerin görsellerini paylaşarak dünya izleyicisine ulaşmaya çalıştılar. Ancak bu yöntem eserin orijinal görüntüsü hakkında detaylı olmaktan uzak, eserin sadece fotoğrafik bir görünümüydü. Daha sonra geliştirilen 360° sanal gezinti uygulaması sergilerde (sanal sergi) denendi. Bu yöntemle mekanın 360° görüntüsü çekildi ve dijital ortama aktarıldı. İzleyici, oklar ve klavye yardımıyla sergiyi gezebildi. Ancak bu yöntem gerçek bir deneyime benzer değildi. Yine de zaman ve mekan sorunundan uzak internet bağlantısı sayesinde sergi hakkında genel bir bilgi edinmek için ideal bir yöntem olduğu söylenebilir.

Yoğunlukla teknoloji odaklı olan çağımız toplumuna uygun sistemler geliştirmek; insanları alana çekmek için önemlidir. Zaten sektörlerin gelişimi de tüketici talebine odaklı olmaktadır. Gerçek bir deneyime oldukça benzer bir uygulamanın daha geniş bir kitleye ulaşacağı açıktır. Sanal gerçeklik uygulamalarında insan, gözlük aracılığı ile kurgulanmış dünyanın içindeymiş gibi hissetmektedir. Gözlerin beyne gönderdiği sinyal, gerçeklik algısı taşımaktadır. Gerçek dünya boyutlarında, gerçek görünümlerde kurgulanmış bir ortam vardır. (İsteğe ve amaca bağlı olarak fantastik kurgular da yapılmaktadır ve yine gözler beyne gerçeklik hissi vermektedir.)

Sanal gerçekliği fiziksel gerçekliğin bir simülasyonu (s.10) olarak açıklayan Sherman ve Craig (2003), bir galerideki orijinal bir tabloyu masaüstü bilgisayarda dijital bir kopya olarak izlemekten çok farklı bir deneyime sahip olduğumuzu ifade etmişlerdir. (s.47) Aynı zamanda sanal dünyanın fiziksel dünyada var olan veya olmayan gerçek bir dünya temsili olduğunu söylemişlerdir ama fiziksel dünyada bile karşılaşılan bir şeyin gerçek mi yoksa temsili mi olduğunun daima açık olmadığını vurgulamışlardır. (s.41) Onlar, sanal gerçekliği yaşamadaki kilit unsurları; sanal bir dünya, daldırma (içine girme), duyusal geribildirim ve etkileşim (s.6) olarak dörde ayırmışlardır.

> Bunlara göre sanal dünya, bir boşluktaki nesnelerin bir koleksiyonunun tanımı ile bu nesneleri yöneten kurallar ve ilişkilerdir. İçine girme, sadece dışarıdan bir çevreden gözlemlemek yerine o ortamda gerçekten var olma hissidir. Duyusal geri bildirim, kullanıcının çevresi eylemleri ve konumu hakkındaki duyusal verilerinin açıkça sağlanmasıdır. Etkileşim ise sanal dünyanın kullanıcının gezme, nesneler, karakterler ile ilgili eylemlerine karşı olan etkileşim kurma becerisidir. Sanal ortamda yaratılan bir şeyin sanal gerçeklik terimi ile açıklanabilmesi, değerlendirilmesi için bu unsurlara uygunluğu ilk dikkate değer kısımdır. (Sherman ve Craig, 2003, akt. Aydoğan, 2017: 140 [Virtual Museums in...])

Dolayısıyla tüm bu açıklamalardan hareketle; sanal gerçeklik uygulamalarının kurgulanmış sanal bir dünya yaratarak kullanıcıyı içine aldığı, bulunduğu ortamdan algısal olarak çıkarıp yaratılan ortama dahil ettiği ve ortamda gördükleriyle etkileşime girmesini sağladığı sonucu çıkarılabilir.

Sanal gerçeklik uygulaması kapsamında sergiler ise dört farklı şekilde düzenlenmektedir. İlki "fiziksel bir sergide sanal gerçeklik kapsamında deneyimler sunulması"dır. Bunlar tanıtım amaçlı çeşitli fuarlarda, festivallerde de yer almıştır. Örneğin 12-14 Nisan 2018 tarihleri arasında 3. kez düzenlenen "Heritage İstanbul Restorasyon, Arkeoloji, Müzecilik Teknolojileri Fuarı&Konferansı"nda farklı bölümlerin yanı sıra müzecilik ve galericilik bağlamında sanal gerçeklik teknolojisinin yer aldığı bölümler oluşturuldu. Bu bölümlerde çeşitli müzeler ve sergiler, katılımcı deneyimine açık olarak çalışmalarını sergilediler. Katılımcılar ekran ve gözlük yardımıyla doğrudan deneyime dahil oldular. Aynı yöntem; 2-6 Mayıs 2018'de düzenlenen "İstanbul Gençlik Festivali"nde uygulandı. Sanal gerçeklik kapsamındaki ayrı bir bölümde yine katılımcı deneyimine açık uygulamalar yer aldı. İkincisi; "iziksel bir sergide sanal gerçeklik kapsamında üretilmiş işlerin sergilenmesi"dir. Buna örnek olarak 17-26 Şubat 2017'de "!f İstanbul Bağımsız Filmler Festivali" kapsamında "Sanal Gerçeklik ve İnteraktif Hikâyeler Sergisi" düzenlendi. Sergide sanal gerçeklik kapsamında çekilmiş çok sayıda film yer aldı. Ziyaretçiler, her filmi sanki gerçekten filmin içindeymiş gibi izleme deneyimine sahip oldular. Üçüncüsü; "fiziksel bir serginin sanal gerçeklik uyumlu kameralarla çekilip online ortama aktarılması"dır. Bu uygulama ile dünyanın herhangi bir yerindeki bir sergi dünyanın herhangi bir yerindeki izleyici tarafından -VR donanımları ile ve teknik başarıya göre - sanki gerçekten oradaymış, gerçekten o sergide geziyormuş eserleri gerçekten inceliyormuş algısı ile tecrübe edilmektedir. Dördüncüsü ise; "sadece online ortamda sanal gerçeklik kapsamında bir sergi düzenlenmesi"dir. Bunda ise sergi/galeri fiziksel ortamda, gerçek dünyada yoktur. Eserlerin sergilenmesi için VR

uygulamaları ile bir sergi alanı kurgulanır. Eserler yine VR uygulamaları ile bu kurgulanmış alana yerleştirilir. Yine üçüncü yöntemde anlatıldığı gibi sergi gezilebilir. Bunun sanatçı(lar) için avantajı şudur ki; eğer teknik donanımı kullanabilecek ve uygulayabilecek bilgiye veya çevreye sahipse galerilerin tekellerinden, alanın bir takım dayatmalarından sıyrılabilir. Çünkü gerçek bir sergi alanına ihtiyaç duymadan eserlerini gerçek deneyime oldukça yakın bir şekilde dünya izleyicisine sunabilir.

Görüldüğü gibi ilk ikisi sanal gerçeklik deneyiminin tanıtılmasına, kullanıcıya farklı deneyimler sunmaya, dünyada yapılmış örnekleri sergilemeye yöneliktir. Diğer ikisi ise fiziksel sergi deneyiminin doğrudan sanal gerçeklik sistemine uygulanmış halidir. Ek olarak VR uygulamasındaki deneyimde kullanıcı (yapay) ellerini, ayaklarını görebilir. Nesneleri hareket ettirebilir. Ancak bu uzuvlar, standart olarak kurgulanmıştır ve kullanıcı kendisine ait olmadığının farkındadır. Tüm bunların gerçekten ayırt edilemeyecek bir deneyim haline gelmesinin ise teknolojinin ilerleme hızına bakıldığında çok uzun zaman almayacağı açıktır.

Aslında "Artırılmış Gerçeklik" (Augmented Reality AR) ve "Artırılmış Sanallık" (Augmented Virtuality AV) sanalda daha gerçek bir deneyime yaklaşılmasını sağlayan uygulamalardır. AR, "cihazların cisim tanıma özelliği kullanılarak, sanal nesnelerin gerçek görüntülerin üzerine bindirilmesine denir" (Teknolo, [Erişim tarihi: 16.05.2018]) "AV ise sanal bir dünyayı gerçek dünya yapaylıklarıyla artırır; gerçek dünyanın VR içine karıştırılmasıdır." (King, 2016: 218) AR uygulamasında bilgisayar, tablet pc veya akıllı telefon gibi cihazların taradığı görüntü gerçek ortama aktarılmış gibi görülür. AV uygulamasında ise gerçek dünyaya ait bir nesne sanal dünyanın içine aktarılır.

VR uygulaması ile düzenlenmiş bir sergiyi gezerken AV uygulamasının da dahil edilmesi gerçeklik algısını daha yukarıya taşır. Kullanıcının bedeni gerçek ortamdadır ancak takip sensörleri aracılığı ile sanal ortama aktarılabilir. "Takip sistemi ya bedeninizi gerçek zamanda tarayacak ya da muhtemelen sizi yüksek çözünürlükle ortam düzeninin parçası olarak tarayacaktır; sonra da gerçek-zamanlı taramalara dayanan sanal bir beden modeli yapacaktır." (King, 2016: 218) King, (2016) aynı zamanda geliştirilecek bir takım cihazlar ve uygulamalarla; giysi, cilt pigmenti gibi unsurların da taranıp sanal ortama aktarılabileceğini ifade etmiştir. Bu durumda sanal gerçeklik uygulamasında bir sergiyi gezerken; gerçek görüntümüzün birebir aynısı olan sanal bedenin de ortama aktarılması ile gerçeklik deneyiminin katlanacağı düşünülebilir.

Gerçek deneyime çok yakın veya daha ileri teknolojilerle gerçeğinden ayırt edilemeyecek uygulamalar konusunda çeşitli açılardan yaklaşımlarda bulunulabilir. Sergiler için bu uygulamalar; dünyaya açılımın en etkili yolunu oluşturmaktadır. İzleyici için dünya sanat ortamını doğrudan deneyimleyebilme fırsatı sunmaktadır. Böylece dünyada sanatsal açıdan daha yoğun bir etkileşimin oluşacağı düşünülebilir. Yerelin evrenselleşmesine, ve etkileşimle zenginleşmesine katkı sağlayacağı açıktır. Öte yandan sergilerin süreli yapılar olduğu düşünüldüğünde; dijital ortamın sonsuza kadar depolama olanağı sergilerin de ömrünü uzatacaktır. Bu anlamda eğitime, araştırmacılara da birincil kaynak olarak katkı sağlayacaktır. Çünkü fiziksel bir yapıdaki geçmiş dönem sergileri için araştırma yapmak veya bilgi edinmek için o sergi artık var olmadığından ikincil kaynaklardan yararlanılmak zorunda kalınır.

Gerçek deneyimden ayırt edilemeyecek bir uygulama için simülasyon olgusundan söz edilebilir. "Simülasyon: bir araç bir makine bir sistem bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesi" (Baudrillard, 2014) anlamına gelmektedir. Baudrillard'ın (2014: 34) kuramı olan "simülasyonun en belirgin özelliği en önemsiz olguları bile kapsayan *gerçeğin yerini almış modellerden* oluşmasıdır." Gerçek deneyimden ayırt edilemeyecek kadar başarılı işlenmiş VR sergilerin de birer simülasyona dönüşebileceği varsayılabilir. Gerçeğin yerini alan

taklit artık öyle bir taklit haline gelir ki gerçeğin kendisi olur. Baudrillard, (2014: 40) bunun için "Simülasyon çok daha tehlikeli bir şeydir, çünkü hep nesnenin ötesine geçmeye ve yasal düzenin aslında simülasyondan başka bir şey olamayacağını anlatmaya çalışmaktadır" demektedir. Aynı zamanda VR serginin getirdiği kolaylıklar ile gerçek sergilerin sanalda ziyaretçi çekse bile gerçek mekanda ziyaretçi yoksunluğuna uğrayabileceği düşünülebilir. Ziyaretçisiz varlığını sürdüremeyeceği için de kapanmaya doğru gidebilir. Böylece daha önce bahsedilen VR sergi yöntemlerinden dördüncüsü yani "fiziksel bir mekan olmaksızın doğrudan dijital ortamda düzenlenen sergiler" onların yerini alacaktır. Dolayısıyla "simülasyon (VR sergi) gerçeğini (fizikseli) yok edip gerçeğin yerine geçecektir" gibi bir varsayımda bulunulabilir. Bu durum da insanların yalnızlaşması, ekran (dijital ortam) bağımlılığı, gerçeğin yerini almış simülasyonlarla yaşaması, sosyalliğe olumsuz etki gibi sonuçları ortaya çıkarabilir.

SONUÇ

Bilgisayar tabanlı uygulamaların kullanım kolaylığının artması, internet erişiminin dünyada yaygınlaşması, avantajları ve iletişim kolaylığı ile birlikte internet erişimine sahip dijital cihazlar yeni bir toplum düzeni getirmiştir. Artık insanlar bulunduğu yerden ayrılmadan gündelik hayatında yapabildiği birçok şeyi ve ötesini bu ortamda yapabilmektedir.

Daha çok alanın, uygulamanın, sistemin dijital ortama uyumlanması ve yenilerinin de ortaya çıkması; "Yeni Medya Toplumu" denilen bir olguyu yaşama katmıştır. Teknolojik gelişmelerin talepler doğrultusunda ilerlediği düşünülürse ve artık teknolojinin gelişim hızının da eskiye oranla oldukça arttığı göz önünde bulundurulursa; gerçek yaşamın bir kopyası olabilecek dijital bir yaşamın ortaya çıkacağı öngörülebilir. Bunun bir örneği henüz çok yeni ve gelişim aşamasında olan ancak birçok alanın destekleyici olarak kullandığı sanal gerçeklik uygulamalarıdır. VR gözlüğü aracılığı ile insanın gördüğünde gerçeklik algısı yaratan sanal gerçeklik uygulamalarından yararlanan alanlardan biri de sergilerdir.

Sergiler; sanal gerçeklik uygulamasından yararlanarak dünya sanat ortamına gerçekte var olduğu şekle en yakın biçimde açılmanın yolunu bulmuşlardır. Böylece zaman, mekan, maliyet gibi kısıtlamalardan uzak olarak kullanıcı; sergi gezme, eser inceleme deneyimini yaşayabilmektedir.

Henüz gerçeğin birebir versiyonu olmasa da geliştirilmekte olan bu uygulama ve bunun yanında "Artırılmış Gerçeklik", "Artırılmış Sanallık" uygulamaları ile birlikte gerçek serginin bir simülasyonu elde edilebilir. Bu durum sanat ve sanatçı için görünür olmanın, daha geniş kapsamda izleyiciye ulaşmanın dikkate değer bir yoludur. Ayrıca dijital ortama aktarılan verilerin kaybolmadığı, silinmediği düşünüldüğünde ise; sergiler de sonsuza kadar var olabilirler.

Ancak sanal gerçeklik deneyimi bir simülasyona dönüşebildiği zaman -belki de- olumsuz olabilecek birkaç durumdan söz edilebilir. Bunlar; simülasyonun gerçeğini yok etme durumu, kullanıcının bağımlılığı ile gerçeklikten kopma, asosyalleşme olasılığı gibi sıralanabilir. Yine de uygulamacı ve kullanıcı bilinci ile bu durumun üstesinden gelinebilir.

Sanal gerçeklik sistemi; gerçek deneyimden neredeyse ayırt edilemeyecek uygulamalar ile bilginin hızla dünyanın her yerine aynı anda yayılmasını sağlar. İletişim ağında çağımızın en güçlü ivmesini oluşturur, bağ kurmayı ve kaynaşmayı kolaylaştırır, Sanal gerçeklik sisteminin olanaklarının verimli ve etkili kullanılması; sanatı, sanatçıyı, bireyi, toplumu dünyanın dört bir yanına tanıtmak, dünyayla etkileşime geçmek konusunda çağımızın en büyük buluşudur. Yeni bir teknolojik devrimin sanal gerçeklikle yaşanabileceği söylenebilir. Dolayısıyla tüm bu alanların gelişimi için sanat/teknoloji olgularını (son gelişmeler doğrultusunda) mümkün olduğunca etkin kullanmak, öncü rol üstlenmek için gereklidir.

KAYNAKÇA

Aydın, O. Ş. (2011). Teknoloji, Haber, Nesnellik -Yeni Medya Tartışma Notları-. İletişim ve Teknoloji. Ed. Zeliha Hepkon. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi: 103-120

Aydoğan, D. (2017). Virtual Museums in the Context of Virtual Reality and Simulation. e-journal of New Media. c.1 s.2

Baudrillard, J. (2014). Simülakrlar ve Simülasyon, çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğubatı Yayınları

Castells, M. (2008). Ağ Toplumunun Yükselişi. çev: Ebru Kılıç. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

Karaduman, M. (2005). "İnternet ve Gazetecilik." Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya, der. Sevda Alankuş. İstanbul: Bia Yayıncılık: 141-152

Kayapa, N. Tong, T. (2011) Sanal Gerçeklik Ortamında Algı. Sigma Yıldız Teknik Üniversitesi Mühendistik ve Fen Bilimleri Dergisi. s. 3: 348-354

King, B. (2016). Augmented (Artırılmış Gerçeklik). İstanbul: Mediacat Kitapları

Kurbanoğlu, S. (1996). Sanal Gerçeklik: Gerçek Mi, Değil Mi?. Türk Kütüphaneciliği. c.10. s. 1: 21-31

Laughey, D. (2010). Medya Çalışmaları. çev: Ali Toprak. İstanbul: Kalkedon

Sherman, W. R. and Craig, A. B. (2003). "Understanding Virtual Reality: Interface, Application, and Design" University of California, Berkeley, Morgan Kaufmann Publishers, San Francisco

Teknolo, <http://www.teknolo.com/augmented-reality-nedir-hangi-alanlarda-kullanilabilir/> (Erişim tarihi: 166.05.2018)

Yeding, S. ve Akman, H. (2002). İnternet Çağında Gazetecilik. İstanbul: Metis Siyah Beyaz yayınları

Yengin, D. ve Bayrak, T. (2017). Sanal Gerçeklik VR. İstanbul: Der Yayınları

Yengin, D. ve Bayrak, T. (2018). Yeni Medya ve Sanal Gerçeklik. İstanbul: Aydın Üniversitesi Yayınları

DİVÂN-I HİKMET'İN METİNDİLBİLİMSEL OLARAK BAĞDAŞIKLIK VE TUTARLILIK AÇISINDAN GÖRÜNÜMLERİ

Prof. Dr. Hülya AŞKIN BALCI
İstanbul Üniversitesi/Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi/ Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü/ Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı

ÖZET

İnsanların karşılıklı ilişkilerine ve ürettikleri varsayılan metin üzerindeki çalışmalara ağırlık veren metindilbilim, tek tek tümcelerle değil metnin bütünüyle ilişkili bağlantıları inceleyen bir dilbilim alanıdır. Metindilbilimde her türlü dilsel olguyu metin yapan ölçütleri bulmanın yanı sıra metinler ve gönderme yaptıkları olgular/gerçekler arasındaki ilişkileri de araştırmak söz konusudur. Bu şekilde yapılan araştırmalar sayesinde bağımsız ve en üst dilsel birimin tümce değil de metin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Metinsellik metin içi ve metin dışı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Metinlerdeki iletişimsel işlevler metin dışı, tutarlılığın esasları ise metin içi görünümlere dayanmaktadır. Beaugrande ve Dressler (1981, 3) kitaplarında metinselliğin ölçütlerini " Metin Merkezli: Bağdaşıklık, tutarlılık" olarak "Kullanıcı Merkezli: Durumsallık, bilgesellik, kabuledilebilirlik, amaçlılık, metinlerarasılık" şeklinde sınıflandırmaktadır. Biz de bu bildiri de metin merkezli "bağdaşıklık ve tutarlılık" ölçütlerine göre çözümleme yaparak Divân-ı Hikmet'i açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Divân-ı Hikmet, metin, metindilbilim, bağdaşıklık, tutarlılık.

THE VIEWS OF DIVAN-I HIKMET IN TERMS OF COHERENCE AND COHESION IN TEXT LINGUISTICS

ABSTRACT

Textual linguistics, which weighs on the reciprocal relations of humans and the works on the text that they are supposed to produce, is a field of linguistics that ignores all the related links of text, not individual ones. In addition to finding the criteria that make all kinds of linguistic texts in texts, it is also investigated the relationship between the texts and the facts / truths they refer to. Thanks to the researches made like this way, the independent and top linguistic unit reveals that it is not the sentence but the text.

Textuality is divided into text and non-text. The communicative functions in texts are based on non-textual, while the principles of coherence are based on textual features. The criteria of the text in the books of Beaugrande/Dressler (1981, 3) is classified as a) Text Based: Cohesiveness, Consistency, b) User-centered: Contingency, intelligence, acceptability, purposefulness, intertextuality. We will try to classify this text as follows in order to analyze the texts more easily in terms of cohesion by analyzing according to text-centred "cohesion and consistency" criteria.

Keywords: Divân-ı Hikmet, text, textlinguistics, cohesion, coherence.

GİRİŞ

Metni, metin olmayandan ayırarak anlamlı bir bütün oluşturan metinlerin sınıflandırılması ve metinlerin farklı şekillerde incelenmesine olanak tanıyan metindilbilim farklı konuları ele alarak farklı yaklaşımlarda bulunulmaya özen göstermektedir. Bu dilbilim dalının en önemli inceleme alanı olan "metin" kavramının etimolojik kökenine bakıldığında batı dillerindeki karşılığı olan "text" sözcüğünün Latince olduğu ve *"textus, textere*" (Schwarz-Friesel ve Consten 2014, 13) kökeninden gelerek "örmek, dokumak" anlamına geldiği birçok kaynakta belirtilmektedir. Türkçe sözlükte (2011,1667) ise metin sözcüğünün Arapça "metn" sözcüğünden geldiği ve "*bir yazıyı biçim, anlatım ve noktalama özellikleriyle oluşturan sözcüklerin bütünü, tekst"* olarak açıklandığı görülmektedir.

Bir yapının metin olabilmesi için belli özellikleri içinde barındırması gerekmektedir. Eğer bu özellikler kendini bir düzen içinde belli ediyorsa bunları metin olarak nitelendirebiliriz. Ancak metin olma ölçütleri "bağdaşıklık, tutarlılık, durumsallık, bilgesellik, kabuledilebilirlik, amaçlılık,

metinlerarasılık" eksikse bu yapılara dilbilimsel ve dil bilgisel düzeylerde başka terim (örneğin: anlamsız tümce vs.) vererek nitelendirmemiz gerekmektedir. Çünkü sözcüklerin anlam tabakaları, durgun bir suya düşen bir taşın sebep olduğu harekete benzeyerek oluş yerinden kıyılara doğru genişleyen halkalar şeklinde metinlere dönüşerek ya anlamlı halkalar oluşturmakta ya da birbirinden kopuk halkalar şeklinde anlamsız, kopuk halkalara dönüşmektedir.

Biz de bu bildirimizde Ahmed Yesevî'nin bir tasavvuf klasiği olan eseri *Dîvân-ı Hikmet-i* bağdaşıklık ve tutarlılık açısından incelemeye çalışacağız. *Dîvân-ı Hikmet*'in dil bakımından önemli farklılıklar göstermesi ve öğretici bir özellik taşıması sebebiyle bu tür bir inceleme yapma gerekliliği doğmuştur[1]. Eser halka İslam'ın esaslarını öğretmek amacıyla oluşturulduğu için genel anlamda İslâm düşüncesinin ana konularına yer verilmektedir.

BAĞDAŞIKLIK

Her tümce dizisi kendini metin olarak tanımlamaz. Metin olabilmesi için Beaugrande ve Dressler'in (1981, 11) belirttiği gibi belli ölçütleri içermesi gerekmektedir. Bu ölçütlerden biri olan bağdaşıklık, bir metni oluşturan yapılar arasındaki anlam bağlantısıyla birlikte dil bilgisel ilişkilerin nasıl bulunduğunu göstermektedir. Bu bağlantıların metindeki görünümleri arka arkaya gelen tümcelerde görülen sözcüklerin yinelenmesi, şekil ve içerik açısından da sözcüklerin tek ve aynı dil dışı gerçeğe gönderme yapmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Bununla bağlantılı olarak anlatı türüne ve zamanına uygun zaman ekleri de tümceler arası bağlantıların kurulmasını sağlayan yapılardır. Bağdaşıklık da yüzeysel yapı bağımlılığı olarak açıklanabilen sebep-sonuç ilişkilerini, zıtlık belirten, şart bildiren, izleksel bütünlüğü gösteren ve bazı diğer unsurlarla kendini hissettirmektedir. Ayrıca metindeki bilgileri birleştirmeyi, bilgilerin nasıl birbirine kenetleneceğini ve düşünceler arasındaki ilişkiyi mantıklı bağlantılarla ya da bir düşüncenin diğer bir düşünceye nasıl aktarılacağını açıklar.

Metinlerde "bağdaşıklık" ile ilgili çalışmalar Halliday ve Hasan'la (1976, 324) başlamıştır. İlk olarak bağdaşıklık ölçütlerini "bağlaç, gönderge, sözlüksel bağdaşıklık ve değiştirim" şeklinde ifade eden dilbilimciler "tümceler gelişigüzel arka arkaya sıralanmaz" düşüncesinden yola çıkarak metinlerin anlam bütünlüğü ve mantıksal bağlamda doğru olması gerektiğini ön plana çıkarmışlardır. Anlam bütünlüğü ve mantıksal bağlamda, bağlantılar ya aynen ya da yerini anlamsal veya dil bilgisel ortaklığa sahip başka bir birime bırakmasıyla gerçekleşmektedir. Halliday ve Hasan'dan sonra bilimsel çalışmalarda bu birimleri açıklamaya çalışan birbirinden farklı anlayışlar ve çeşitli inceleme yöntemleri görülmektedir. Biz de bu düşünceden yola çıkarak metinleri bağdaşıklık açısından daha kolay çözümleyebilmek için aşağıdaki gibi bir sınıflandırma yapmayı uygun bulduk:[2]

A) Sözlüksel Açıdan Çözümleme (= Eşgönderimle[3])
   a) Göndergelerle
      - Bağımsız Gönderim (Sözcük türlerine göre zamir, sıfat vs.)
      - Bağımlı Gönderim (örneğin: Belirtme hal eki)
   b) Yineleme
      - Aynı Sözcüğün veya Sözcük Grubunun Tekrarıyla
      - Değiştirimle

[1] Ayrıntılı ilgi için bk Eraslan, 1983.

[2] İncelenecek olan metnin özelliğine göre sınıflandırma içinde eklemeler ve çıkarmalar yapılarak metnin bağdaşıklık yapısı çözümlenebilir.

[3] Eşgönderim: Chomsky'nin evrensel dil bilgisi kuramı içerisinde oluşturduğu "eşgönderge" kavramı birden fazla göstergenin bir tek göndergeyi belirtmesi olarak gösterilmektedir. Bir başka deyişle, eğer iki gönderimsel ad öbeği aynı dizine sahiplerse, aynı şeye gönderimde bulunuyorlarsa eşgöndergede bulunuyorlardır. Eşgönderge ilişkisi içinde olan her sözcük ya da dil bilgisel öge, başka bir deyişle göndergeleri aynı olan her gösterge birer artgönderimdir. Biçimsel olarak eşgöndergeler ya rakamla ya da harfle gösterilmektedir (Aşkın Balcı 2009, 103).

- Eş, Yakın veya Zıt Anlamlı Sözcük Kullanma
- Sözcüğün Alt veya Üst Anlamlısını Kullanma
- Açımlamayla

B) Söz Dizimsel Açıdan Çözümleme

a) Eksiltili Yapılarla

b) Bağlayıcılarla

- Bağlaçlarla
- Zarflarla
- Diğer Bağıntı Ögeleriyle

1.1.1 Sözlüksel Açıdan Çözümleme (= Eşgönderimle)

Bilindiği gibi "dil" herhangi bir dil bilgisini kapsayan genel ilke ya da kısıtlamalardan oluşan bir yapı bütünüdür ve edinilen dil sayesinde metinlerde ve konuşmalarda birtakım değişik veya aynı birimler seçilerek kullanılmaktadır. Bu birimler metinlerde sözlüksel olarak eşgöndergeler sayesinde açığa çıkarılmaktadır.

Metin içinde söz dizimi açısından belli yapılar farklı göstergeler kullanılarak ifade edilmektedir. Bunlardaki gösterilenler metin veya tümce içindeki farklı sözcüklere işaret etmektedir. Bu sözcükler metin içinde yine kendi aralarında birden fazla göstergenin bir tek göndergeyi belirtmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

> "Altın (1), *bir ejder* (2) tarafından korunuyordu. *Bu hayvan* (2), hazineyi (1) çalmak isteyen herkesi öldürüyordu".

Örnekten de anlaşıldığı gibi metin içinde bir tek göndergeyi birden fazla gösterge ifade edilebilmektedir. Bunlarda metin içinde sözlüksel olarak eşgöndergeler yardımıyla yapılmaktadır.

Gönderge

İletişim esnasında kişiler dil-dışı gerçekliğe göndermede bulunarak bu gerçekliği biçimlendiren sözcüklerden yararlanırlar. Bu sözcükler soyut, somut, nesne, durum, nicelik vs. gibi dil göstergesinin dil dışında gösterdiği her şeyi kapsamaktadır. Bu dil-dışı gerçekliklere "gönderge" adı verilir ve dış dünyada yer alan, bir göstergenin belirttiği nesne veya varlığa işaret eder.

Göndergeler, bağımsız gönderim ve bağımlı gönderim olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bir metinde bütünlük içinde, daha önce ve daha sonra aynı sözcük, izlek, kavram ya da düşünce aynı biçimde ya da farklı biçimde yeniden kullanılabilir. Her metinde başka ögelere göre yorumlanabilecek birimler bulunur. Bu tür yapılar bağlamsal bir durumu ilgilendirir ve sıralı tümcelerde dil ekonomisi adına yapılır. Genel metin içinde bir şey önce veya sonra söylenip aynı hususa gönderimde bulunulursa buna metindilbilimde **gönderim** adı verilmektedir. Böylece ögeler, metnin konusunu oluşturan bilgilerin yeniden ele alınmasını sağlayarak, onun çizgiselliğini ve sürekliliğini oluşturmaktadır. Halliday ve Hasan (1976) "Cohesion in English" isimli çalışmalarıyla metin bağdaşıklığını sağlayan araçlara ilişkin olarak yaptıkları sınıflandırmayla dünyada ve Türkiye'de birçok bilimsel çalışmaya örnek olmuştur. Gönderimler sayesinde metin içindeki olayların zinciri önce veya sonra verilen bilgiler ışığında sağlanabilmektedir.

Bilimsel çalışmalarda gönderimler farklı biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Ancak gönderim incelemelerini daha anlaşılır hale getirmek için "bağımsız gönderim ve bağımlı gönderim" şeklinde ikiye ayırmak yerinde olacaktır. Türkçede "bağımsız gönderim" şahıs adılları, işaret adılları, dönüşlülük adılları, ilgi adılları ve işaret sıfatları ile oluşturulurken "bağımlı gönderim" iyelik ekleri, belirtme ekleri, ilgi ekleri ve şahıs ekleri ile yapılmaktadır.

İncelemeye konu olan *Dîvân-ı Hikmet* eserindeki bağımsız gönderimlere ilişkin kullanımlar şu şekildedir:

a) Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol **sen**
öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol **sen**;
mahşer günü dergahına mahrem ol **sen;**
(Eraslan, 1983: 55)[4]

b) Ümmet olsan, gariplere tâbi ol **sen;**
âyet, hâdis her kim dese, sâmi ol **sen**;
rızık, nasip her ne verse, kani ol sen; (s. 55)

c) Hiç bilmedim nasıl geçti ömrüm benim;
Sorar olsa, **ben** kul orda ne kılarım. (s. 253)

d) **Allah** der ki: Âşıklarım Burak'a biner;
Hak zikrini diyenlere rahmet yağar;
çok ağlayan didarımı şüphesiz görür;
mahşer günü didarımı bağışladım.
Vâde kıldı âşıklara yüz bin Burak;
âlem halkı melâmeti O'na ırak;
bu âlemde el gözüne yanan çerak;
ukba içinde yüz bin köşkler bina kıldım. (s.133)

Çok fazla "sen" (yaklaşık 310 kez) adılıyla yapılan gönderime rastlanmaktadır. Bu türü içeren birçok örnekte aynı tümce içinde gönderim değeri eylemden çok "eylemi gerçekleştirenin" ön plana geçmesi ile ilgilidir. İlk örnekte görüldüğü gibi tümce içindeki adıl sayesinde eyleme, kişinin odaklaması istenmektedir. Eserde gönderme yapılan kişinin kimliğine ilişkin daha önce yapılmış bir açıklama varsa bütünlüğü korumak için kişiye gönderiminde adıl kullanılmıştır. İkinci örnekte ise "ben" adılıyla oluşan kullanımda aktarımın birinci kişi odaklı oluşundan dolayı gönderim değeri tümce içi ilişkiyi belirginleştirmek için yapılmaktadır. Zaten bu eserde tümce içi ilişkileri belirginleştirmek hep ön plandadır. Bu yüzden "sen" adılından sonra "ben" adılının (yaklaşık 185 kez) tercih edildiği görülmektedir. *Dîvân-ı Hikmet'in* derin ve şiir niteliği taşıyan bir tasavvuf eseri olmasının yanı sıra dinî ve ahlâkî unsurların öğretici ve didaktik bir nitelikle gösterilmesi ve yapılması istendiğinde özellikle "sen" adılının, bunun yanı sıra insana özgü bilgilerin ve tecrübelerin verilmesinde ise "ben" adılının gönderim şeklinde kullanılmasına yol açmaktadır. Eserde nadir de olsa "o" adılıyla yapılan gönderimlere de rastlanmıştır. Genel olarak metin içinde bir öge önce söylenip sonra aynı ögeye adılla gönderimde bulunuluyorsa, bu gönderim bir metni oluşturan birimler arasındaki bağları ortaya çıkararak anlamsal veya dil bilgisel ortaklığa sahip birimleri belirlemektedir. Adıllar, adın tümcedeki öge görevlerini üstlenerek anlamdan çok görev yönünün ağır bastığını göstermektedir. Daha önce belirtildiği gibi Türkçede şahıs adılları dışında işaret adılları, ilgi adılları ve dönüşlülük adıllarıyla da bağımsız gönderimler oluşturmak mümkündür.

e) Altmış üçe yaşım yetti, geçtim gafil;
Hak emrini muhkem tutmadım, **kendim** cahil; (s. 57)

f) **Kul Hâce Ahmet**, kırda girdin kır nefsini;
Burada ağlayıp ahirette temizle **kendini** (s. 87)

Dîvân-ı Hikmet'in içindeki bağımsız gönderimlere bakıldığında "kendi" dönüşlülük adılının(58 kez) özellikle **fiildeki işin yapana dönüşünü göstererek** belli konuları daha görsel hale getirmek için kullanıldığı görülmektedir. Eserde ilgi adılı olarak hem işaret ederek onu göstermek hem de ismin yerini tutmak isteyen gönderimlerde işaret etmek için "bunlar (yaklaşık 8 kez)" adılının kullanıldığı görülmektedir.

[4] Çözümleme için Eraslan'ın (1983) "Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler" adlı kitabı temel alınmıştır.

g) Kul Hâce Ahmed, kırka girdin kır nefsini;
burada ağlayıp âhirette temizle kendini;
iman postu şeriattir, tarikat bil esasım;
tarikate giren Hak'tan nasip aldı dostlar.(s. 87)

h) **Burada** cefa çekenlere didarı taht;
mahşer günü bağışlar hem taht, hem baht;
yarattığında âşıka kendisi kıldı ahd;
lâ-mekânda Hak'tan dersler aldım işte. (s. 107)

i) Âşık değil, sevdiğine can vermese,
köylü değil, çapa yapıp nân vermese,
burada ağlayıp âhirette can vermese,
yolda kalır, Hüda lutfunu alanı yok. (s. 119)

Bu tür gönderimlerde "bunlar" özellikle "yaşadığımız yer, bu dünya" anlamında kullanılmıştır. Bağımsız gönderim olarak ilgi adılına rastlanmazken sıfatla yapılan birçok gönderim tespit edilmiştir.

j) **On birimde rahmet denizi dolup taştı;**
«Allah!» dedim, şeytan benden uzaklaştı;
geçici heves, bensen fikri durmayıp göçtü;
on ikide **bu sırları** gördüm işte. (s. 73)

k) Kul Hâce Ahmed, candan geçip **yola** gir sen;
ondan sonra erenlerin yolunu sor sen;
Allah diyip, Hak yolunda canını ver sen;
bu yollarda can vermesen, imkânı yok. (s. 121)

l) **Zekeriyyâ gibi başıma bıçkı koysam,**
Eyyub gibi hem tenime kurtlar salsam,
Mûsâ gibi Tûr dağında tâat kılsam,
bu iş ile yâ Rab, seni bulur muyum? (s.143)

m) Bu dünyada yaratılan mahluklara
şimdi bildim, **dirilik hem olmaz imiş**.
Bu ölümün şerbetidir acı şerbet,
hep insanlar içmeden ondan kalmaz imiş. (s.235)

Görüldüğü gibi özellikle "bu" sözcüğü tercih edilerek sıfat şeklinde gönderimlere yer verilmiştir. Bir önceki tümcelerdeki düşünceleri daha iyi pekiştirmek ve açıklamak için kullanılan sıfatların aynı zamanda gönderimin metin içi bağlamıyla da değerlendirilmesi ve algılanmasının ön planda olması gönderimin varlığı açısından dikkat çekicidir. Ayrıca tekrardan kaçınmak için başvurulan bu gönderim türü, metinde yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Türkçede bağımsız gönderimlerin yanı sıra bazı gönderim türleri bağımlı olarak isimlerin ve isim soylu sözcüklerin sonuna gelerek onların diğer isimlere, edatlara, eylemlere vs. gönderimde bulunmasını sağlar. "Şahıs ekleri, iyelik ekleri, ilgi ekleri, belirtme hal eki" şeklinde karşılaşılan bu ekler metin içinde sözcüklerin diğer sözcüklerle bağ kurmasını; sözcüklerinin tümcede görev almasını; hâlini, sayısını, zamanını, şahsını belirterek sözcüklerin metin kuruluşunu gerçekleştirmesine yardımcı olur.

a) Hiç bilmedim nasıl geçti ömrüm **benim**;
sorar olsa, ben kul orda ne kılarım?
Nasıl olacak, yola salsan **ben** âcizi;
sorar olsa, ben kul orda ne kılarım? (s. 253)

b) Günahım çok Allah'ım, bağışla sen günahım;
bütün kullar içinde âsi kuldur **Hâce Ahmed**. (s.309)

c) Gâfillikte yürüdün **sen** it gibi **gezip**; (Sen)
tenin yatar dar lahidde pek çok **şişip**;
iş kılmadın sen Tanrı'ya göğsünü **deşip**;
sorar olsa, ben kul orda ne kılarım? (s. 253)

d) Aksâ'ya varıp indi görün oraya server;
yığıldılar bütün **ruhlar**, O peygamber;
«mübârek bâd» kıldı ruhlar orda yekser;
gerçek ümmet**seniz**, işitip selâm verin dostlar. (Siz) (s.263)

e) Elli yaşı verdim sana, yâ Mustafa;
tekrar dile, **ben** olurum hâcet-revâ;
çokça dile, her ne desen, vereyim sana.
Gerçek ümmetseniz, işitip selâm verin dostlar. (s. 269)

f) Kırk beşinde senden hâcet dileyip geldim; **(Ben)**
yaptığım hatalı işler için tevde kıldım;
yâ ilâhim, rahmetini sonsuz bildim;
zâtı ulu hâcem, sığınıp geldim sana. (s. 91)

Sondan eklemeli bir dil olan Türkçede şahıs ekleri eylemin hangi kişiler tarafından yapıldığını gösterdiği için gönderim esnasından belli eklerle sözcükler arası ilişkiler açıkça gösterilir. Okuyucu, metinden anlam çıkarmak için tümceler arasındaki bu ilişkiyi çoğu zaman önce verilen bilgiler veya ekler sayesinde zihninden tamamlamaktadır. Metinde bağımlı gönderim olarak örneklerde de görüldüğü gibi fazlaca birinci tekil kişi şahıs ekiyle yapılan gönderimler göze çarpmaktadır. *Dîvân-ı Hikmet'te "ben"* adılıyla karşımıza çıkan birçok kullanım birinci kişi odaklı anlatıma işaret etmektedir. Eserin didaktik olması sebebiyle bu tür kullanımlar metin bağdaşıklığını daha güzel ifade etmektedir. Burada ilgi çeken bir husus "sen" adılının b örneğinde "Tanrı", c örneğinde "kul" anlamında kullanılması ve ona göre şahıs eklerinin çekimlenmesidir.

Gönderim açısından bağımlı bir ek olan şahıs eklerinin yanı sıra iyelik ekleri de bağdaşıklık açısından fazla göze çarpmaktadır. İsim ve isim soylu sözcüklere eklenerek varlığın/kavramın kime veya neye ait olduğunu ifade etmek için kullanılan bu tür gönderimleri içeren örnekler şu şekildedir:

g) Hurma verip, başım okşayıp nazar kıldı;
bir fırsatta âhirete sefer kıldı… (s. 61)

h) Adım, sanım hiç kalmadı, lâ lâ oldum;
Allah yâdını diye diye illâ oldum… (s. 63)

i) Hak zikrim gece gündüz vird[5] etmeden ey
dostlarım, öz canıma cefa kıldım. (s. 133)

j) Düşüm uzar, Burak tozar, gitse pazar;
dünya pazar, içine girip kullar azar;
başım bîzar, yaşım sızar, kanım tozar; adım Ahmed Türkistan'dır ilim.(s. 141)

Gönderim değeri açısından iyelik ekleri bir metnin bütünü içinde çeşitli görevler üstlenmektedir. Anlatıma kısalık sağlaması bakımından tümcenin öznesinin veya herhangi bir ögesinin adıl olması söz konusu olduğunda eylemdeki kişi eki sebebiyle adıl veya özne gizli olabilir. Bu bağımlı gönderim sayesinde belirli bir isme bağlanabilme özelliğiyle biçimsel olarak bağdaşıklık

[5] Kuruntu

sağlanarak metnin bütünlüğü sayesinde belirlenmektedir. Eserde metin bütünlüğünün sağlanması için özneyi bulmanın iyelik eki ile yapıldığı görülmektedir.

Bir sözcüğe bağımlı bir şekilde gönderim ifade edebilen diğer ekimizin adı ilgi ekidir. Türkiye Türkçesinde ilgi eki[6] veya tamlayan eki, dil bilgisinde bir varlığın kime ait olduğunu bildiren "-in, - ın, -un, -ün" eklerinin genellikle ismi isme bağlayan esas görevinin yanı sıra ismi fiile veya ismi bazı zamirlere bağlama işlevi de bulunmaktadır. Metinlerin oluşumunda önemli katkısı olan bu bağımlı ekin eserdeki kullanımları şu şekildedir:

k) Âşıkların kıyamet günü halini sorar;
gerçek âşıkın göğsünü yarıp dâğını görür…(s. 217)

l) Dünya benim diyen sultanlara,
âlem malını sayısız yığıp alanlara,
yeme içme ile meşgul olanlara,
ölüm gelse, biri vefa kılmaz imiş.(s. 233)

m) Kimi görsen; bu yollarda sahte âşık;
dışta sûfî, içte ise değil sâdık;
onun için sevdiğine olmaz lâyık;
yalancıyı mahşer günü sersan kılar. (s. 213)

n) Kırılmışlık ile kılsa namazı,
kabul olur onun Hakk'a niyazı. (s. 277)

o) Çarşamba günü işidip ansızın Hazret vardılar;
Arslan Bâb'ın evine o gün misafir oldular;
yattığı yeri perişan görüp hayran kaldılar;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. (s. 127)

Genel olarak ilgi eklerinin ismi isme bağlayan temel işlevinin yanında ismi fiile veya zamirlere bağlama görevi de bulunmaktadır. Bu biçimbirimler metin içindeki bağlantıların sağlanmasında "olmazsa olmaz" konumunda yerlerinin almaktadır. İlgi ekinin daha önce verilen bilgilerle bağlantı kurarak ilgili ögeler arasında gönderim yapma özelliği sağladığı açık bir şekilde ortadadır. Örneklerdeki gönderimlere bakıldığında hem tümce içinde hem de diğer tümceler arasındaki bağlantıları belirginleştirmek için bu gönderimler tercih edilmiştir. Bu şekilde gönderim, metnin daha önce bahsedilen ögeleri arasındaki bağlantılara dayandırılarak hem bir ismi başka isme bağlamış hem de bir ismi edata bağlayarak tümceler arası tamlamalar oluşmuştur. Eserde özellikle zamirlere getirilen ilgi adılları dikkat çekicidir.

Belirtme hal ekleri de diğer bağımlı ekler gibi metin oluşumunda önce veya sonra verilen bilgilere gönderimde bulunabilir. Belirtme hali, geçişli bir fiil taşıyan bir tümcede, fiilin etkisi altında kalan ismin içinde bulunduğu durumu gösterir. Yani isimden fiile değil, fiilden isme doğru bir etki, bir belirtme ve bir bağlantı söz konusudur (Korkmaz 2014, 290). Bu şekilde isim, yüklem tarafından ifade edilen ve öznenin gerçekleştirdiği işten etkilendiği için belirtme eki sayesinde metin içinde gönderimde bulunur. Metinler oluşturulurken tümcelerin örgüsünü oluşturan bağlantıları kurabilmek için adların adlarla veya fiillerle olan ilişkisi önem taşımaktadır. Hal ekleri sayesinde tümce ögeleri arasında çeşitli yönlerden anlam ilişkisi ve anlam bağlantıları oluşturulmaktadır. Bu gönderimsel bağlantılarla hem tümce içi hem de tümceler arasındaki bağdaşıklık özellikleri daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

p) İmanını yitirip, ölmem diye gülüşen,
ölmem diyip dünyada Mevlâ'm ile vuruşan,
gâfillik ile her an ömrünü boşa geçiren;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. (s. 129)

[6] Bazı çalışmalarda "genitif eki" adıyla da görülmektedir.

q) Tevbe kılsa, tevbesini Mevlâ'm kabul kılmayacak:
Allah dese, hâcesi elinden tutup almayacak;
cürüm ve isyan düğümlerini pîre varıp çözmeyecek;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük.. (s. 129)

r) Erenlerin kıldığını kılamasan, pîrsiz gezip vird ve evrad bilemesen, yardım dileyip iyi dua alamasan, seçkin ulular sana ne diye dua kılsın? (s. 147)

s) Gerçek âşıklar geçer imiş canını atıp,
Edhem gibi yağmaya verip malını atıp,
Hû Hû diye Hak zikrini diyip, hoşlanıp,
iman tasdik kılıp bağrım kebap etti. (s. 257)

Örneklerde de görüldüğü gibi belirtme hal eki, tümce içerisinde ve tümceler arası ilişkilerin kurulmasına açısından metin içinde bağdaşıklığa yardımcı olmaktadır. Özellikle metnin içeriği açısından metin üreticinin metni üretme amacına yönelik gönderimlerin oluşmasında doğrudan etkili olduğu açıktır.

Yinelemeler

Metindilbilimde bağdaşıklık ilkesinin en önemli safhasını oluşturan **yineleme** metindeki tümce ve tümce grupları arasındaki ilişkileri inceleyen aynı zamanda metinde daha önce değinilen bir sözcüğe tekrar değinilmeyi de içeren bir kavramdır. Yinelemeyle bir metni oluşturan birimler (tümceler) arasındaki çeşitli bağlar ortaya çıkarılmaktadır. Bir metinde tümceler arasındaki bağlar, metin oluşumunda tümcede kullanılan herhangi bir birimin daha sonraki tümcelerde ya aynen karşımıza çıkması ya da yerini kendisiyle anlamsal veya dil bilgisel ortaklığa sahip başka bir birime bırakmasıyla gerçekleşmektedir. Bu bağların, metindeki görünümleri, art arda gelen tümcelerde görülen sözcük birimlerin yinelenmesi, biçim ve içerik açısından da bu sözcük birimlerin tek ve aynı dil dışı gerçeğe gönderme yapmaları sonucu ortaya çıkmaktadır.

Aynı Sözcüğün veya Sözcük Grubunun Tekrarıyla

Metin içinde sözün etkisini artırmak ve güçlendirmek amacıyla, anlamın yoğunlaştığı sözcük veya sözcük grupları art arda sıralanarak aynen tekrar edilebilir. Metinde bütünlük sağlayan unsurların başarıyla kullanılmasıyla ilgili olarak kullanılan bu bağdaşıklık türüyle metinde daha önce verilmiş bir sözcüksel ögenin değişikliğe uğramadan metnin diğer tümcelerinde tekrar edilmesiyle oluşmaktadır. Yineleme yoluyla yapılan bağdaşıklıkla metin içindeki bilgiler daha iyi anlaşılmaktadır. Bu çerçevede tümceler arasında tekrar edilen ögelerdeki bilginin yeni olup olmadığının veya daha önce verilip verilmediğinin algılanması kolaylaşmaktadır. Metin içindeki bağlantıları gösteren bu bilgi paketleri, bilgi akışının sürdürülmesi ve metnin konusunun daha belirleyici olması görevlerini de üstlenmektedir.

a) Eyâ dostlar, kulak verin dediğime, ne sebepten altmış üçte girdim yere? Mirâc üstünde **hak Mustafa** ruhumu gördü, o sebepten altmış üçte girdim yere. **Hak Mustafa** Cebrâil'den kıldı sual; Bu nasıl ruh, tene girmeden buldu kemal? Gözü yaşlı, halka yaralı, boyu hilâl; o sebepten altmış üçte girdim yere. (s. 65)

b) Yedi yaşta **Arslan Baba'm** arayıp buldu; gördüğü her sırrı perde ile sarıp örttü; «Allah'a hamd olsun, gördüm» dedi, izim öptü; o sebepten altmış üçte girdim yere. Azrâil gelip **Arslan Baba'mın** canını aldı... (s. 69)

c) **Allah Allah**, yer altında vatan kıldı... (s. 71)

d) ... bîdar olup derdsizlere olmaz tabip; bu dünyayı **mü'minlere** zindan kılar. Ey **mü'minler**, tâat kılıp dayanmayın... (s. 211)

e) On yaşında oğul oldun Kul **Hâce** Ahmed; **hâceliğe** bina koydun,
kılmadan tâat; **hâceyim**, diyip yolda kalsan, vay ne hasret... (s. 71)

Metin açısından her tür eserin yapı özelliklerine bakıldığı zaman her birinin biçimsel olarak bir düzen içinde verilmesi gerektiği görülecektir. Bu metinde aynı sözcüğün veya sözcük grubunun tekrarıyla yapılan yineleme türünde biçimsel olarak sözcüklerle bir düzen verilerek anlam daha da pekiştirilmeye çalışılmıştır. Anlamı kuvvetlendirerek ilginin o sözcük üzerine çekilmesi hedeflenmektedir. Böylece sözcükler ve tümceler bağıntısız bir şekilde değil de metin biçiminde tümceden tümceye paralel bir şekilde yinelenerek verilmek istenen mesaj açıkça belli edilmektedir. Bu metinde özellikle isim tekrarları ve dine yönelik sözcükler bağdaşıklığı sağlama açısından önem arz etmektedir. Ayrıca metinde art arda gelen birimlerin birbirine bağlı olduğu ve daha önceki bilgilere bir katkıda bulunduğu gösterilmektedir. Zaten metin oluşturulurken tümceler içindeki gönderimleri belirli dönüşümler sayesinde sadeleştirmek, karmaşık tümceleri basitleştirmek için birbiri ardından gelen eşdeğerlilerin birbirinin boşluğunu doldurması, sınıflandırması, metnin anlaşılması için gerekli yapısal özelliğin bir şartıdır.

Değiştirim

Metin içinde bir metin unsurunun, metnin ilerleyen bölümlerinde içeriğe bağlı olarak tekrar ortaya çıkmasına metindilbilimde "değiştirim" adı verilmektedir. Uzun'a (1995, 63) göre değiştirim ögesinin işleyişi, metinde kimi kez bir adın, kimi kez bir eylemin, kimi kez de bir ya da birden fazla tümcenin tamamının yerini tutuşuna göre farklılık göstermektedir. Bu nedenle ada bağlı (nominal), eyleme bağlı (verbal) ve tümceye bağlı (clausal) türleri ortaya çıkarmaktadır. Bilimsel çalışmalarda dizimsel değiştirim ve dizisel değiştirim başlıkları altında incelenen bu tür, metinlerde sıkça kullanılmaktadır.

Bu çalışmada değiştirim sadece a) eş, yakın veya zıt anlamlı sözcük kullanma, b) sözcüğün alt veya üst anlamlısını kullanma ve c) açımlama kavramlarına göre incelenecektir. Şimdi bu sınıflandırmaları daha derinlemesine inceleyelim.

A) Eş, Yakın veya Zıt Anlamlı Sözcük Kullanma

Dillerin zenginliği söz varlığındaki sözcüklerle ölçülür. Bu sözcüklerin bir kısmı aynı anlamı taşıyan eş anlamlı, yakın ve zıt anlamlı sözcüklerden oluşur. İlgili sözcüklerin bir kısmı, aynı dil içerisindeki söyleyiş zenginliğinden kaynaklanırken, bir kısmı da diller arası sözcük alışverişinden kaynaklanmaktadır. Metin oluşturulurken sıkça başvurulan bu değiştirim şekli sayesinde sözcükler, tümce içindeki kullanımlarına göre anlam bağlantılarını oluşturmaktadır.

a) Nerde görsen **gönlü kırık**, merhem ol sen; öyle **mazlum** yolda kalsa, hemdem ol sen; mahşer günü dergâhına mahrem ol sen; ben - sen diyen kimselerden geçtim işte. (s. 55)

b) **Garip, fakir, yetimleri** Resûl sordu; hem o gece Mirâc'a çıkıp didar gördü; geri inip garip, yetim izleyip yürüdü; gariplerin izini izleyip indim işte. (s. 55)

c) … dîs her kim dese, sâmi ol sen; **rızık, nasip** her ne verse, kani ol sen; kani olup şevk şarabını içtim işte. (s. 56)

d) Vah ne yazık, sevgi kadehinden içmeden,
çoluk - çocuk, ev - barktan tam geçmeden,
suç ve isyan düğümünü burada çözmeden,
şeytan galip, can verende şaştım işte. (s. 59)

e) Göz yumup tâ açınca erişti altmış; bel bağlayıp kılmadım ben iyi bir iş; **gece gündüz** gamsız gezdim, **hem yaz hem kış**; Bir ve Var'ım, didarını görür müyüm? (s. 99)

f) Altmış üçe yaşım yetti, geçtim gafil; Hak emrini muhkem tutmadım, kendim cahil; oruç, namaz kazâ kılıp oldum kâhil; **kötüyü** izleyip **iyi**lerden geçtim işte. (s. 57)

Metnin oluşturulması, kullanılması ve iletişim sistemindeki temel rolü gündeme geldiğinde sözcük kullanımları ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu bağlamda söylem ve sözcüklerin kullanım alanlarını tespit etmek zorunlu hale gelmektedir. Bu kavramları birbiriyle kıyaslamak ve onların farklı-benzer anlamlarını belirlemek için metindilbilimde ve anlambilimde eserden yola çıkılarak verilen örneklerde de görüldüğü gibi önce veya sonra gelen bağlantılar eş, yakın ve zıt anlamlı sözcüklerle oluşturabilmektedir. Özellikle yakın anlamlı sözcükler sıkça göze çarpmaktadır. Bunun yanı sıra Hak (250 kez) yerine Tanrı (7 kez), Allah (91 kez), Rabb (55 kez), Hüda (33 kez) ve Perverdigâr (14 kez) sözcükleri kullanılarak eşanlamlı sözcüklerle bağdaşıklık sağlanmıştır.

B) Kelimenin Alt Anlamlısı veya Üst Anlamlısını Kullanma

"Alt anlamlılık ve üst anlamlılık" kavramları metin oluşturmada en temel yapısal ilişkileri gösteren bağlantıları ifade etmek için kullanılarak anlam özelliklerindeki benzerlikler ve farklılıkları tanımlamaya yardımcı olur. Aslında alt anlamlılık, sözcüklerin kapsama ilişkilerini içerir. Yani bir sözcüğün alt anlamını gösteren ögedir. Bu kavram sayesinde dil aracılığıyla insan düşüncesi birbiriyle ilgili varlıkları sınıflandırmakta ve bunları genelleyerek adlandırma eğilimine gitmektedir. Alt anlamlılık, "kavram alanı kuramı" içerisinde ele alınmaktadır. İlgili kuram, 1931 yılında Alman dilcisi Trier tarafından ortaya atılmıştır. Trier'e göre kavramlar yapboz oyunundaki parçalar gibi hiçbir boşluk bırakmadan ve üst üste binmeden gerçek alanını kapsamaktadır (Guiraud 1984, 89). Kuram, *"kavramların zihinde birbirinden soyutlanmış olarak ayrı ayrı bulunmadıkları, bir mozaik gibi birbirleriyle sınırlandıkları, içinde birbirlerini etkiledikleri alanlar oluşturduklarına"* dikkat çekmektedir (Aksan 2009, 42).

Dilde nesnelerin tek tek adları olduğu gibi, bunları genel olarak kapsayan adları da bulunmaktadır. Alt anlamları kapsayan genel sözcük ise üst anlamlılık terimiyle ifade edilir. Metindilbilim çalışmaları içinde yapılan bu türden sınıflandırmalar, metindeki bağlantıları sıraya göre göstermesi ve metnin anlamını kolaylaştırması bakımından çok yararlıdır.

a) Otuz sekiz yaşa girdim, ömrüm geçti; ağlamayım mı, ölüm (üst anlam) vaktim yakınlaştı; ecel gelip kadehini bana tuttu; bilmeden kaldım, ömrüm sona erdi dostlar (s. 85). Baba'm dedi : Ey yavrum, melekler (alt anlam) toplanacak; Cebrâil (alt anlam) imam olup, diğerleri tâbi olacak; Mikâil ve İsrâfil (alt anlam) kaldırıp mezara koyacak; Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. (S. 131)

b) Kul Hâce Ahmed, âşık olsan, canın yansın; sıdkın ile Allah de ki Tanrı (üst anlam) bilsin; dua kıl ki mü'min kullar (alt anlam) dünya koysun; dünya koyan ahirete (alt anlam) yeter dostlar. (s. 173)

c) Ümmet (alt anlam) için Resûl (alt anlam) daim kaygılandı; dileyip ümmet günahını Hak'tan aldı; gece gündüz namaz kıldı, Tanrı'm (üst anlam) bildi; dilde ümmetim der, gönülde yalan olur. (s. 221)

Bir metnin bağlantılarını oluşturan sözcükler -örneklerdeki gibi- alt anlamlı ve üst anlamlı olarak oluşturulabilmektedir. Böylece metin hem anlam bakımından hem de düzen açısından bağdaşık olma özelliği kazanarak ilerleyen aşamalarda aynı sözcüğü içeren genel bir sözcük kullanılmış olur. Bu şekilde öncelikle sözcüklerin anlamsal ortaklıklarıyla tümceler arasında bağlantı kurularak metnin kurgusu meydana gelmekte diğer taraftan da metin örgüsü içinde kullanılan alt anlamlı ve üst anlamlı sözcükler içinde metne mahsus bir anlamsal ortaklık oluşmaktadır. Bu durumla birlikte metnin iletişimsel yönüne uygun olarak anlamsal bağların kurulmasını daha da

kolay hale gelmektedir. İlgili metinde bağdaşıklığı sağlayan bu gönderimlerden çok fazla bulunmaktadır. Özellikle dini inanç gereği alt ve üst anlamlılıkla gönderim yapılan metinde "Tanrı" ve "kul" arasındaki ilişkinin daha belirginleşmesine odaklanmaktadır. Metindeki anlamsal ilişki bu şekilde metnin bütünüyle pekiştirilmektedir.

C) Açımlama

Metindilbilim çalışmalarında sözcüklerin metin içinde nasıl kullanıldığı, yerli yerinde kullanılıp kullanılmadığı ve verilmek istenen düşüncenin doğru aktarılması önemli rol oynamaktadır. Açımlama da bağdaşıklığı destekleyen bu konuların arasında yer almaktadır. *"Bir tümce ya da metnin anlamını değiştirmeden yeni bir biçimde söyleme, yazma işlemi*" (İmer, Kocaman ve Özsoy 2013, 11) olarak tanımlanan bu kavram, farklı gruplara ayrılarak sınıflandırılmaktadır. "Sözcüksel açımlama, söz dizimsel açımlama ve metin düzeyi açımlama," olarak adlandırılan bu sınıflandırmalarda temel amaç, aynı düşüncenin farklı biçimlerde aktarılmasıdır.

Sözcük düzeyi açımlama, metin ve tümce düzeyinde sözcüklerin aynı anlama gelen farklı sözcüklerle ifade edilmesi söz konusudur. Bu sözcükler özellikle eşanlamlı, yakın anlamlı sözcük değişimiyle gerçekleşmektedir.

a) Tarikate siyasetli **mürşit** gerek; o mürşide itikatli **mürit** gerek; hizmet kılıp **pîr** rızasını bulmak gerek; böyle âşık **Hak'tan** nasip alır imiş. (s. 223)

b) Sünnet imiş, **kâfir** de olsa, incitme sen; Hüda bîzardır **katı yürekli gönül incitenden**; Allah şahit, öyle kula hazırdır Siccîn; bilginlerden duyup bu sözü söyledim işte. (s. 63)

Sözcük düzeyi açımlamada ilgili sözcüğü daha iyi aktarabilmek için daha açıklayıcısı ya da daha uzun anlatımı dikkat çekmektedir. Böylece metin içindeki sözcük önce veya sonra gelen aktarımlarda yeniden biçimlendirilerek verilmektedir. Örneklerde de görüldüğü gibi metindeki bağdaşıklık yapısının açıklanmasında dilbilgisine ait düzenlemelerle sözvarlığına ait düzenlemeler de ön plana çıkmaktadır. Sözcük ilişkileri ve sözlüksel bağdaşıklık çoğunlukla aynı kavram alanına ait sözcüklerin kullanımıyla yapı yinelemeleri olarak yeniden oluşturulmuştur.

Söz dizimsel açımlamada bir metin içindeki bir yapının eşişlevli olarak ya da açıklama yapılarak başka şekilde aktarılması söz konusudur. Bu kullanımlar sözlü aktarımlarda daha çok kullanılmaktadır. "Hasan ödevi tamamladı. Ödev Hasan tarafından tamamlandı" veya "Harcamalarımıza dikkat etmeliyiz. Yani paramızın değerini bilmeliyiz" gibi ifadelerde görüldüğü gibi tümcelerde anlatılmak istenen hususlar başka bir şekilde dile dökülmektedir. Bu düşüncenin yanıtlanabilmesi için öncelikle eleştirel düşünmenin neyi içerdiğinin, ya da bir başka deyişle eleştirel düşünmenin ne tür becerileri içeren bir düşünme türü olduğunun belirlenmesi gerekmektedir. Ancak bu açımlama türü örneklerine *Dîvân-ı Hikmet* eserinde rastlanmamıştır.

Metin düzeyi açımlamada ise bilgi verici ve açıklama metinleri ön plana çıkmaktadır. Bu sınıflandırmadaki bilgi işlevinde yazar, alıcıya bilgi aktarmaya çalışır. Bu tür metinler haberler, bildiri, rapor, tasvir, betimleme gibi işlevleri olan metinlerdir. Bilgi işlevi olan metinlerdeki açımlamalar "Ben (yazar) seni (alıcı) X olayı hakkında bilgilendiriyorum." şekilde ifade edilmektedir. *Dîvân-ı Hikmet* eserinde bu açımlama türüne göre yapılmış birçok örnek görmek mümkündür:

a) Zikrini tama edip döndüm divaneye;
Hak'tan başka bir şey demedim bigâneye;
mumunu izleyip çırak girdim pervaneye;
kor ateş olup, kavrulup yanıp söndüm işte. (s. 61)

b) Zahmet çekip Kul Hâce Ahmed, yola gir sen;
bir kul görsen, kulu olup mâna sor sen:
yâ ilâhim, nasip kılsa, mâna al sen;
mâna sorup mâna alan gerçek kul olur.

Bu örnekte metnin işlevi bilgi vererek açımlama yapmaktır. Bu açımlama sayesinde metindilbilim sadece sözcük ve tümce bütününü değil aynı zamanda metnin bütününün de önemli olduğunu, kısaca dilin kural sistemine dayalı olarak yönetilip açıklanabilir kurallar çerçevesinde kurulduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Bağlantılar ve sıralanışlarla bir metindeki sözcelerin çizgisel olarak eklemlenmiş biçimlerinin araştırılması ortaya çıkmaktadır. Tümcelere anlam yüklemek için metin içindeki dilsel ilişkileri iyi anlamak gerekir, çünkü bu ilişkiler metnin anlaşılabilirliğini açığa çıkarmaktadır.

Bilgi işlevi dışında bazı metinlerin çağrı işlevleri de vardır. Bu tür metinlerde yazar, alıcıya bir olay ya da konu için hareket etmesi veya eylem göstermesini istemektedir. Çağrı işlevi olan metinlerin açımlamaları şöyledir; "Ben (yazar) senin (alıcı) X davranışını/ X eylemini yapmanı istiyorum." . İnceleme sırasında bilgi vererek açımlama yapma ve bu tür işlevi üstlenen açımlamayla bağdaşıklığın sıkça sağlandığı görülmüştür.

a) Nerde görsen gönlü kırık, merhem ol sen;
öyle mazlum yolda kalsa, hemdem ol sen;
mahşer günü dergâhına mahrem ol sen;
ben - sen diyen kimselerden geçtim işte.

b) Didar için canı kurban kılmayınca
İsmâil gibi didar arzu kılmayın dostlar.
Candan geçip tarikate girmeyince .
âşıkım diyip yalan dâva kılmayın dostlar. (s. 179)

c) Ey mü'minler, tâat kılıp dayanmayın;
emanettir, aziz cana inanmayın;
haram mekruh yığılmış mala güvenmeyin;
mallarını karış adlı yılan kılar. (s. 211)

Örneklerde de görüldüğü gibi bu türlerin işlevi, alıcıyı harekete geçirerek bir eylemin gerçekleşmesini sağlamaktır. Nitekim örneklerde gerçek kul olabilmek için neler yapılması gerektiği açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu tür kullanımlarda anlaşılırlık, sözcük seçimi, tümce yapısı, özetleme, akıcılık, üslup ve farklılık çok önemlidir. Çünkü Yesevi canlı, kesin ifadeli ve kolay algılanabilen sözcükler seçerek bunları insanların hatırlayabileceği bir üslupla aktarmaya çalışmıştır. Bazen yapılması gereken direkt ifade edilirken (a örneği) bazen de olumsuzluğu belirtilerek (b ve c örneği) olumlusunun yapılması gerektiği verilmeye çalışılmıştır. Gerçekçi metinler hayal gücünü sınırladığı için vermek istediği mesajı aslında hem yazılı hem de sözlü ögelerle (ey, vay gibi) vermiştir. Bu şekilde aktarılmak istenen sadece sözcüklerden oluşan bir bütün olmayıp aynı zamanda hareketliliği içeren bir bütün olarak algılanmalıdır.

Çağrı işlevinin yanı sıra Brinker'in (1992, 120) de ifade ettiği diğer işlev yükümlülük işlevidir. Bu işlevde yazar, alıcının bir eylemi gerçekleştirmek için görevlendirildiğini veya yükümlülük aldığını anlamasına yardımcı olmaktadır. Bunlarla ilgili şu örneklere rastlanmıştır:

a) Âşık değil, sevdiğine can verme**se**,
köylü değil, çapa yapıp nârı verme**se**, .
burada ağlayıp âhirette can verme**se**,
yolda kalır, Hüda lütfunu alanı yok.

b) Aşkı değ**se**, kavurup yandırır canı, teni;
Aşkı değ**se**, viran kılar "ben" fikrini;
Aşk olmasa, tanımak olmaz Mevlâ'm seni,
Her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr. (s. 161)

Bu tür örneklerde eserde özellikle "-se" şart ekiyle yükümlülük işlevi belirtilmeye çalışılmıştır. Amaç yargının gerçekleşmesini şarta bağlayarak yükümlülüğü ifade etmektir.

Brinker'in yükümlülük işlevi olan metinlerden sonra ifade ettiği beyan etme işlevi olan metinlerin açımlama özelliğinde ise yazarın bu metinlerle alıcıya yeni bir olgunun, yeni bir gerçeğin olduğunu göstermek ön plana çıkmaktadır. Bunları şu örneklerle pekiştirmek mümkündür:

a) Muhammed'in bilin zâtı arap**tır**;
tarikatin yolu bütün edep**tir**.(s. 285)

b) Sırdan mâna duymayanlar bigâne**dir**;
o âşıkım mekânları virane**dir**;
aşk yolunda can verenler canane**dir**... (s. 181)

c) Tavsif etsem, Alî şîr-i Hüda'dır;
kılıç ile kâfiri kırmakta**dır**.

Görüldüğü gibi "-tır, -tir, -dır, -dir" ekeylemi fiillere gelerek kesinlik; adlara gelerek de bir durumu veya olayı açıkça göstermektedir. Bu şekilde açımlama sayesinde metinlerin belli başlı işlevleri de açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu işlevler aynı zamanda metin türlerinin oluşması için de gerekli bir unsurdur. Metindilbilimde metin işlevi; bir sözcüğün veya bir tümce sırasının metin olarak algılanmasını sağlamaktadır.

Söz Dizimsel Açıdan Çözümleme

Bütün dilsel birimleri ve bu birimlerin sistem içindeki ilişkilerini inceleyen söz dizimi, metindilbilimin bağdaşıklık ilkeleri açısından da önemli bir yere sahiptir. Kapsamlı bir tümce kurma, seçme ve birleştirme etkinliği sırasında ögelerin dizimsel boyuta aktarılma sürecini belirleyen bu alan, tümceyi oluşturan biçimbirimsel ögelerin de bir düzene göre sıralanmasını belirlemektedir. Bu yönüyle aktarma ve anlatma süreçlerinin odak noktası olan metinlerin inceleme sahasına girmektedir.

Eksiltili Yapılar

Tümcenin anlamını yitirmeden bir ya da birçok ögesinin eksiltilmesi sonucu ortaya çıkan duruma eksiltili yapılar adı verilmektedir. Eksik fakat anlaşılır tümce kullanımı olarak da tanımlanmaktadır. Ancak bu eksiltmenin anlam belirsizliğine yol açmaması gerekir. Bu durumda "eksilti" sözü, kısaltma ile söze kuvvet verme fonksiyonunu üstlenmektedir. Daha önce yapılan bilimsel çalışmalar ışığında eksiltili yapıları metindilbilim incelemelerinde **"a) tümce düzeyinde eksiltili yapılar; b) anlatım düzeyinde eksiltili yapılar"** şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

A) Tümce Düzeyinde Eksiltili Yapılar

Metinler oluşturulurken tümce içinde ögelerin dizilişlerine göre herhangi bir anlam karışıklığına yol açmayacak şekilde eksiltili yapılar ortaya çıkabilir. Bunlar en az çaba kuralına dayanarak **a) tümce ögelerinde eksilti** (örneğin özne, nesne, tümleç vs.), **b) yapı açısından eksilti** şeklinde metinlerde yerlerini almaktadır. Eksiltili yapılar konusunda Türk dilinde çeşitli tartışmalar ve farklı farklı görüşler ve sınıflandırmalar olsa da metindilbilim açısından incelenmesi gereken önemli bir konudur.

Tümce düzeyindeki eksiltili yapıların ilk grubunu oluşturan **"tümce ögelerindeki eksilti"** tam bir tümce oluşturulabilmesi için gereken ana unsurlarından bazılarının yer almaması sebebiyle ortaya çıkan eksiltilerdir.

a) "Eyâ cahil, mâna ol!" diye söyledi, bildi**m**;
ondan sonra çöller gezip Hakk'ı sordum;
nasip etti, Azâzil'i tutup yendi**m**;.
kararlı olup, belini basıp ezdi**m** işte. (s. 61)

b) Şeriati, tarikati bileyim dese**n**,
tarikati hakikate ekleyim dese**n**,
bu dünyadan inci, cevher alayım dese**n**,
candan geçen seçkin kulları alır imiş. (s. 225)

Bilindiği gibi söz dizimi açısından Türkçe tümcelerde bulunması gereken ögeler yüklem ile öznedir. Tümcenin temel ögeleri olan bu sözcüklerin yanı sıra nesne ve tümleçler tümcenin anlamını tamamlayan diğer yardımcı ögelerdir. Bağlama göre metin içinde tümcenin tamamlanması için gerekli olan bu ögelerin bazılarının söylenmemesi sonucunda eksiltili yapılar ortaya çıkmaktadır. Esere bu açıdan bakıldığında söz dizimsel çözümleme açısından özne eksiltisi fazlaca göze çarpmaktadır.

Tümce düzeyinde eksiltili yapıların ikinci inceleme şekli **"yapı açısından eksiltidir"**. Metinlerde bu tür eksiltiler belli bir yapıya bağlı olarak ortaya çıkan eksiltiyi göstermek için kullanılmaktadır. Böylece metin içinde sözün kısalması, anlatıma kıvraklık ve türlü değerler kazandırılması hedeflenmektedir.

a) Muhammed'in yaşı on yedi oldu;
ki o vakit Hadîce O'nu gördü.(s. 287)

b) Muhammed'i bilin **ki** tıpkı şunkar; .
Hadîce O'nu görüp olmakta zâr. .(s. 287)

Türkçede metin içindeki "ki"[7] bağlacından sonraki tümcelerde eksik olan birimin tamamlanması okuyucunun ya da dinleyicinin düşüncesine bırakılır. Okuyucu ya da dinleyici ki'den önceki ve sonraki bilgiler ışığında bu boşlukları doldurmaktadır. Merak uyandırarak metnin akıcılığına ve bağdaşıklığına yardımcı olan bu eksilti şekliyle daha önce geçen olaylar anımsatılmaktadır. Aslında ki'nin iki tümce arasında doğrudan ilişki kurduğu durumlarda yardımcı tümcenin ana tümceye özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf ve yüklem ögesi gibi fiile bağlı birim göreviyle katıldığı görülmektedir. Ki'nin bir tümce ile sözcük arasında ilişki kurduğu durumlarda da metin içinde yardımcı tümcenin bir sıfatı ve ana tümcenin çeşitli unsurlarının niteleyicisi olduğunu görmek mümkündür. Her ne kadar ki'li tümcelerde bir öge eksikliği görülse de bu eksikliğin ki'nin yapı özelliğine bağlı olarak tekrardan kaçınmak ve eski bilgileri okuyucuya bırakarak anımsatmak için kullanıldığı açıktır. Görülüyor ki eksiltili yapılar diye adlandırılan bu dil olayı doğru kullanıldığında etkili ve nitelikli bir anlatım biçimi oluşturacak şekilde metinlerin bağdaşıklık özellikleri içinde incelenmesi gereken konuların içinde yerini almaktadır. Ayrıca metin içinde deyimli yapılar göze çarpmaktadır. Bu şekilde okuyucu ya da dinleyiciye tümcelerin yüzey yapısında bulunmayan yapıları, tümcenin derin yapısında bularak ifadelere anlam yüklemeleri beklenerek bu tür ifadeler yardımıyla anlatımlar daha etkili ve çekici bir şekilde hem kısa hem de zengin bir anlam kazanmaktadır. Bu şekilde okuyucunun yorumuna dayalı olarak anlatılmak istenilene kolayca ulaşılmaktadır.

B) Anlatım Düzeyinde Eksiltili Yapılar

Konuşma ve yazı dilini etkili kullanmak için duygu ve düşüncelerin daha etkili ve dikkat çekici bir şekilde verilmesi gerekir. Anlam bulanıklılığı ve çok anlamlılığı ortadan kaldırmak için tümcelerin yüzey yapısında bulunmayan ögeler, anlamlarını örtük bir biçimde tümcenin derin yapısında hissettirir. "**Tümce düzeyindeki eksiltili yapılarda**" da görüldüğü gibi anlatımda tekrardan kaçınmak, yeni bilgileri daha etkili bir biçimde metinlerde sunmak için eksiltiden istifade edilir.

a) **Kudret** ile her ine kılsa, kadir özü;
kudretinden mâlum olur kış ve yazı;
ey insafsız, Allah ile kılma bâzî; .
kahhar Rabb'im canlıları bî-can kılar. (s. 217)

[7] Uygur Türkçesi döneminde kullanılan "kim", Türkçe soru zamiri olan kim'dir ve Uygurlardan beri kullanılan kim'li birleşik tümceler, zamanla artmıştır. Eski Türkçedeki "kimile" Farsçadaki ki benzerlik kurmuştur ve dilimizde "kim", "ki" yerine kullanılmaya başlamıştır (Ergin 2000, 405). Günümüze çeviri metinlerin de etkisiyle "ki" şekliyle girmiştir. Türkçeye Farsçadan geçen bu tümce yapısı, Farsçadan Türkçeye çevirilerin yapıldığı Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde de kullanılmıştır (Tekin 1966, 62).

b) Cennet der ki : Ben üstün, didar görmek bende var
didarım göstermeğe **Rahîm** adlı **Rahman** var. (s. 335)

Eserde Allah'a, kişilere ve olgulara özgü somutlaştırma örnekleri fazlaca yer bulmaktadır. Allah için kullanılan somutlaştırmaların çoğu aynı zamanda Allah'ın adlarını ya da sıfatlarını içermektedir. Bu somutlaştırmalar aynı zamanda ad aktarması olarak görülmektedir. Bu tür kullanımların büyük bir kısmı tasavvufî içeriklidir. Anlatımda tekrara düşmemek, ektili anlatımda bulunmak ve sözcük tasarrufu yapmak isteği doğrultusunda kullanılan eksiltili yapılar metin içinde eksik olanı tamlama unsuru olarak kendisinden önce veya sonra gelen sözcükler sayesinde rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Bağlayıcılar

Bildirinin başında da belirtildiği gibi metindilbilimde bir metni oluşturan bilgilerin, çağrışımların, yorumların, örneklerin, fikirlerin ve sonuçların anlatıldığı dilsel birimler arasındaki bağlantıları sağlayan küçük yapı unsurlarına "bağdaşıklık" adı verilmektedir. Halliday ve Hasan'a (1976,4) göre bağdaşıklık farklı ölçütlerden oluşmaktadır. Bunlar gönderim, değiştirim, eksiltili yapı, bağlama ögeleri vs. gibi unsurlardır. Metindilbilim çalışmalarında genelde bu unsurlar temel alınmıştır. Halliday ve Hasan'ın incelediği bağdaşıklık unsurları içerisinde "bağlama ögelerinin" yani bağlaçların[8] önemli bir yeri vardır. Metinlerde yer alan sözcükler, tümceler, kavramlar ve fikirler arasındaki bağdaşıklığın sağlanmasında bağlama ögelerinin doğru ve etkin bir şekilde kullanımı çok önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü belirli bir konu çerçevesinde oluşturulan metinlerde bağlama ögelerinin etkin ve doğru kullanımı; sözcükler, tümceler, kavramlar ve fikirler arasındaki bağdaşıklığı kolaylaştırmaktadır.

A) Bağlaçlarla

Tümceleri veya aynı görevdeki sözcükleri birbirine bağlayarak aralarında anlam ilgisi kuran sözcüklere bağlaç denir. Metin içinde büyük görevler üstlenen bu ögeler, sözcük, tümce, paragraf ve metin oluşumunda farklı önermeleri dilsel olarak birbirine bağlamanın yanı sıra tümcelerde verilmek istenen anlamsal özellikleri de belirginleştirmektedir.

Metin yapılarının irdelendiği metindilbilim çalışmalarında bağdaşıklık unsurlarını en açık şekilde ortaya koyan dilsel ögelerin başında bağlaçlar gelmektedir. Hem ileriye hem de geriye doğru göndermeler yapabilen bu birimler *"tümce üstü en büyük dil birimi olarak kabul edilen metnin, en önemli yapı ve anlam örgüsünü"* (Aktaş 1994, 54) teşkil ederek ifadelerin bir bağlam içinde verilmesi ve oluşmasını zorunlu hale getirir. Bu işlevsel özellikleri yüzünden birçok araştırmaya konu olan bağlaçlar, bilimsel çalışmalarda farklı farklı sınıflandırılmaktadır. Bu çalışmada metin içindeki bağlaçlar[9] her ne kadar tümcelerde durum ve anlamlarına göre farklı görevler üstlense de kullanım özelliğine göre"sıralama, karşılaştırma, gerekçe, sonuç, zaman, pekiştirme" bağlaçları şekilde sınıflandırılarak açıklanacaktır.

1) Sıralama

Eşit ve görevdeş ögeleri birbirine bağladığı için metin içinde bu tür bağlaçlar sıralama görevi üstlenerek art arda gelen sözcükleri, sözcük gruplarını ve tümceleri birbirine bağlamaktadır. *"Ve (113 kez), ile (106 kez)"* gibi bağlaçlar sıralama görevinde metinde yerlerini almaktadır.

a) Dokuz ay **ve** dokuz günde yere düştüm;
dokuz saat duramadım, göğe uçtum;
Arş **ve** Kürsü pâyesini varıp kucakladım;
o sebepten altmış üçte girdim yere. (s. 67)

[8] Halliday ve Hasan 226-271 sayfaları arasında bu konuya değinmektedir.
[9] Metin çözümlemelerinde bağlaçların tümce içindeki anlamlarına dikkat edilmesi gerekmektedir.

b) İmanını yitirip, ölmem diye gülüşen,
ölmem diyip dünyada Mevlâ'm **ile** vuruşan,
gâfillik **ile** her an ömrünü boşa geçiren;
Arslan Baba'm sözlerini işitiniz teberrük. (s. 129)

2) Karşılaştırma

Metin içinde bazı ögelerin seçenekler arasından tercih edilmesini ifade eden ", ne… ne, hem… hem (de) vs." gibi bağlaçlar bu görevi üstlenmektedir.

a) Kul Hâce Ahmed, gaflet ile ömrüm geçti;
vah **ne** hasret, gözden, dizden kuvvet gitti;
vah **ne** yazık, pişmanlığın vakti yetti;
iyi amel kılmadan kervan olup göçtüm işte. (s. 65)

b) Aşksızların **hem** cam yok, **hem** imanı;
Resûlu'llah sözünü dedim, mâna kâm;
nice desem, işitici, bilen hani?
Habersize desem, gönlü karışır dostlar. (s. 169)

3) Gerekçe

Genellikle açıklama yapmak ve sebep göstermek için metinde kullanılan "çünkü" metin içinde birlikte oluşan bütünlüğün açıkça belirlenmesine katkı sağlamaya çalışan bağlaç olarak yer almaktadır.

a) **Çünkü** düştüm meydana, meydanı dolu gördüm,
yüz bin ârifi gördüm, hepsi cevlan içinde. (s. 311)

4) Sonuç

Bu bağlaçlar, tümceler arasındaki sonuç ilişkilerini ifade eden bağlaçlardır. Bir önceki tümcede söz konusu olan olayların sonucunu açıklayarak onlarla anlamlı ilişkiler kuran " ki" gibi bağlaçlar bu görevde kullanılmıştır.

a) Merkep yağır, yüküm ağır, gamlı kendim;
hasret ile akıl, idrâkim, gitti temkin;
geçip kervan gözden gâip oldu mu **ki**;
varır yerim bilemem ben ne yan şimdi. (s. 259)

5) Zaman

"Evvel, önce, sonra, yine, daima, aynı zamanda, bir daha" gibi bağlaçlar metin içinde zaman belirtme göreviyle tümceleri bağlamaktadır.

a) **Evvel** "Elest birabbikum?dedi" Hüda;
"Kalû belâ" diyerek ruhlar kıldı şada;
ağlayıp geldik eşiğine cümle geda;
lütf eylesen, yüz bin âsi handan olur. (s. 219)

b) Başın gider bu yollarda, hazır ol sen;
aşk yolunda ölmeden **önce** muhakkak öl sen;
pîr eteğini sıkı tutup hizmet kıl sen;
hizmet kılanlardan aslâ yolda kalanı yok. (s. 119)

c) Dörtyüz yıldan **sonra** çıkıp ümmet olacak;
nice yıllar dolaşıp halka yol gösterecek;
yüz on dört bin müctehit hizmet kılacak;
o sebepten altmış üçte girdim yere. (s. 67)

d) Gariplikte yüz yıl dursa, yine mihman;
tahtı, bahtı, bostanları yine zindan;
gariplikte kul oldu o Mahmut Sultan;
ey yârenler, gurbet içinde yandım işte. (s. 101)

e) Âşıkları çok yandıran Hak didarı;
onun için **daima** ağlayıp kılar zâri;
vâde kıldığı âşıkları görür âri…(s. 243)

B) Zarflarla

Bağlaçlar tümceler içerisinde eşgörevli, eşdeğerli veya birbirleriyle ilgili ögeleri birbirine bağlarken zarflar, sıfatların, eylemlerin ya da görevce kendine benzeyen sözcüklerin anlamlarını açıklayan veya sınırlayan sözcüklerdir. Bu bağlamda eserde bağlaçların yanı sıra bazı zarflar da metin içinde bağlantıları oluşturma görevi üstlenerek tümceleri birbirine bağlamaktadır.

a) Hak yolunun şevki çoktur bilenlere;
korku ile sen de ulaş ölenlere;
kolay görünür yolu daim yürüyenlere;
böyle kullar kabir azabım bilmez olur. (s. 203)

b) Kervan eğer göçer olsa, azık alır;
azıksızın yola giren yolda kalır;
kâr ve zarar olduğunu **o zaman** bilir;
yükünü yükleyip yola giren kalmaz imiş. (s. 235)

c) Kâfirleri kılar imana dâvet;
vermekte **her zaman** İslâm'a kuvvet. (s. 291)

d) Eyâ dostlar, haraplıkta karıştı başım;
kılayım ben halimi hesapla, beyan **şimdi**.
Kervan gitti aceleyle menzil aşıp;
istekli Olup kaldım âh ve efgan **şimdi**. (s. 259)

f) Nefsini sen öz reyine koyma zinhar;
yemeyip içmeyip tâat ile ol sen bîdar;
âhir bir gün gösterecek sana didar;
bîdar olan orda didar görür dostlar. (s. 175)

e) Mürşidlerin hizmetini kıl ihtiyar;
kendiliğimden yola girdim, deme **zinhar**;
iyi bilsen, tarikatin tehlikesi var;
kılavuzsuz işbu yola girmeyin dostlar. (s. 179)

Görüldüğü gibi zarflar da metin içinde gönderimsel olarak tümceler arası bağlantıları oluşturmaya yardımcı olmaktadır.

C) Diğer Tümce Bağıntı Ögeleriyle

Özellikle bağlama görevinde kullanılan zarf fiil ekleri metin içinde fazlaca yer bulmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle bazı edatlar (için, işte gibi) da tümceler arası bağlantıyı oluşturmakta yardımcı olmaktadır.

a) Medîne'ye Resûl var**ıp** oldu garip;
gariplikte mihnet çek**ip** oldu habip;
cefa çek**ip** Yaradan'a oldu karip
garip olup engellerden aştım işte. (s. 57)

b) Yaşım yirmiye ulaştı, makamlar aştım;
Allah'a hamd olsun, pir hizmetini tamamladım;
dünyadaki kurt ve kuşlarla selâmlaştım;
o sebepten Hakk'a yakın oldum **işte**. (s. 75)

c) Âşıklara verdi aşkını yandırmak **için**;
Zeliha gibi boyunu iki kat kıldırmak **için**;
riyâzette yüzünün rengini soldurmak **için**;
gerçek âşıkın yüzünün rengini saman kılar. (s. 215)

Eser görüldüğü gibi zarf fiil ekleri gibi bazı edatlar da hem anlamsal hem de yapı olarak tümceler arası bağlantıyı sağlamaktadır.

Tutarlılık

Tutarlılık, dilsel ögelerin konuyla bağlantılı olarak metin oluşturma sürecinde belli bir şekilde metinde yer almasıdır. Metindeki mantıksal, anlamsal uyumu ve bütünlüğü ifade ederek dilsel, dil bilgisel uyum, anlamsal-mantıksal uyumun ortaya konuluşunda metin alıcısına ipuçları vererek önermeler arasındaki düşünce ilişkilerini açığa çıkarmaktadır. Metin içinde birlikte bulunma, ögelerin bir bütün oluşturması değil, metnin alıcı tarafından izlenebilir olması, bir başka ifadeyle konu bütünlüğü sergilemesi anlamına gelmektedir. Hedef metinlerin yapılandırılışını da ortaya koyan bu kavram metinselliğin değişmeyecek tek ölçütü olarak görülmektedir.

Tutarlılık, metin içindeki anlam parçalarının akla uygun bir yapı olarak ortaya çıkışındaki kavramların kabul edilebilirliğini de ortaya koyarak metindeki tümceler arası ve metin yapı bileşenlerindeki önermelerin yapısal ilişkileri olarak gösterilmektedir. Aslında kastedilen metnin derin yapısında yer alan “kavramlar” arasındaki ilişkilerdir.

Bağdaşıklık metnin yüzeyinde, dilsel ögeler aracılığıyla görülebildiği halde, tutarlılık derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantılar ve tutarlılığı gösteren belirli dilsel ögelerle oluşmaktadır. Bunun nedeni tutarlılığın sadece metinle sınırlı bir özellik değil de okurların anlama süreçlerinin bir neticesi olmasındandır.

Tutarlılık aynı zamanda, tümcelerin birbirlerine göre yorumlanabilmesiyle oluşur. Metnin hem kendisini üreten özne, hem de alıcısı tarafından aynı ölçüde tutarlı olması için, dış dünya bilgilerinin her ikisi tarafından da paylaşılması gerekmektedir. Bu yüzden metinlerde mantıksal ve anlamsal açıdan bir bütünlük yoksa tutarlılıktan söz etmek mümkün değildir.

Bu işlevlerinin yanı sıra tutarlılık, kesin süreç ve olayları belli bir işlem olarak yorumlamamızı sağlayan ve hatta bize izin veren dil dışı etkileşim bilgileriyle metinde gerçekleştirilen yazılı metnin değerinin yanı sıra yazarın ve konuşucunun amacını doğru anlamamızı da sağlamaktadır. Daha doğrusu tutarlılık, metin içindeki belli olayların ve eylemlerin nasıl devam edeceğinin anlamsal ve dizinsel bir göstergesidir.

Metindilbilimde bir metnin dilsel ve dil dışı unsurlarıyla metin sınırları çizilmektedir. Metnin başlangıcından itibaren içerik ve içeriğin gidişatı hakkında okuyucuya verilen mesajlarla (gönderim vs.) sinyaller aktarılmaktadır. Bu sinyallerle bağlam, dil bilgisel göstergeler, dil dışı göstergeler sayesinde tutarlılık oluşmaktadır. Bunun yanı sıra metnin üretilme amacına uygun olması ve kendisi aracılığıyla aktarılmak istenen iletinin doğru bir biçimde kavranabilmesi için anlam parçalarının bütünlük ve süreklilik oluşturacak biçimde gelişerek birbirlerine eklenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle tutarlılık metindeki anlatımın mantık kurallarına uymasını, duygu ve düşüncelerin birbiriyle çelişmemesini ve verilen konudan uzaklaşılmamasını içermektedir.

Yerdeşlik

Tutarlılığın en önemli kavramı yerdeşliktir. Bu kavram, Algirdas Julien Greimas tarafından dilbilime uyarlanmıştır. Herhangi bir anlatının toplu olarak okunmasına imkân veren anlamsal kategorilerin bir araya yerleştirilmesidir. Yerdeşlik belirli bir metinde hiyerarşik bir şekilde anlam birimciklerin sürekliliğine bağlıdır. Metnin hem anlam hem de ses yapısıyla ilişkilidir. Bağdaşıklığı sağlayan dilsel ögeler metnin bir anlam bütünlüğü olarak algılanmasını, yani metin içinde bir yerdeşlik oluşturmasını sağlar. Metnin birliğini sağlayan, destekleyen ve bağlamsal sürekliliği ifade eden bu kavram, metin boyunca tekrarlanarak metin tutarlılığının yorumlanmasına da yardımcı olmaktadır.

Bir metin içinde benzer veya farklı bir şekilde tekrarlanan anlam kategorilerileri aslında bir metnin temel çatısını oluşturan en önemli ögedir. Yüzeysel yapıda metnin niteliğini, derin yapıda ise anlamsal bağlamı bulmaya yardımcı olmaktadır. Bu sayede metni oluşturan tümcelerin anlamsal bağlantıları yerdeşliği, yerdeşlikte metin tutarlılığını tamamlayan birim olarak kendini göstermektedir.

Yerdeşlik, bir anlamda sözcüklerin anlamlı bir bütün oluşturmasıdır. Bir metinde "doktor, ateş, iğne ve vizite" sözcükleri kendi aralarında bir bütünlük sağladıkları için yerdeştir. Bu şekilde yerdeşlik, doğal dillerin iletişimini sağlayan ve dil üretiminde birbirlerini izleyen ögeler arasında anlam bütünlüğü ve anlam tutarlılığı oluşturmak için belli bir düzen sergileme niteliği taşımalıdır. Sergilenen düzen ilişkisi çerçevesinde ögelerden her biri bir anlamsal olasılık unsuru olarak metinde yerini alır ve birbirlerinin belirleyiciliğinde dengeye kavuşarak belirginleşir. Bu şekilde dilsel ögeler, metnin bir anlam bütünlüğü olarak algılanmasını ve metin içinde bir yerdeşlik oluşturulmasını sağlar. *Dîvân-ı Hikmet* içindeki şu örnekler de konuya açıklık getirmesi açısından ilgi çekicidir:

a) Arş üstünde namaz kılıp dizimı büktüm;
derdimi diyip, Hakk'a bakıp yaşımı döktüm;
sahte âşık, sahte sofu görünce söğdüm;
o sebepten altmış üçte girdim yere. (s. 67)

b) Cilve kıl sen, deli kıl sen, Şeyda kıl sen;
Mecnun kıl sen, insanlara rüsva kıl sen;
mum gösterip pervane gibi kor ateş kıl sen;
her ne kılsan, âşık kıl sen Perverdigâr. (s. 163)

c) Dört yaşımda hak Mustafa hurma verdi;
yol gösterdim, nice şaşkın yola girdi;
nere varsam Hızır Baba'm yoldaş oldu;
o sebepten altmış üçte girdim yere. (s. 69)

İki örneği tutarlılığın en önemli kavramı olan yerdeşlik açısından incelediğimizde karşımıza tutarlı ve yerdeş sözcükler çıkmaktadır. Hem anlamsal açıdan hem de yerdeşlik açısından sözcükler arasındaki tutarlılıklar yapılarda hemen göze çarpmaktadır. Özellikle eserde sayılar (c örneği) ile yapılan yerdeşlik göze çarpmaktadır. Sayılara sık sık yer verilerek ömrün zamana bağlı olduğu aktarılamaya çalışılmıştır. Metin içindeki yapılar birbirlerine anlamsal olduğu kadar metinsel bağlam açısından da tutarlı ve yerdeşlik özellikleri barındırarak metinsellik ölçütleri açısından zengin bir eser olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Dîvân-ı Hikmet adlı eserde insanın gücü oranında gerçekliği olduğu gibi bilerek ve telkin edilerek ona göre hareket etmesinden bahsedilmektedir. Doğru yolu göstermek amacıyla tavsiye edilenler insanları düşünmeye, duymaya ve özellikle kendi kendilerinin farkına varmalarına yol açmaktadır. *Dîvân-ı Hikmet* öğretici, didaktik bir eser olması sebebiyle samimi ve coşkulu duygularla öğretmeyi hedeflemektedir. Dini inançlarla ilgili toplumsal sorunlar, ahlâkî ögeler, İlâhî aşk, cennet-cehennem, İslâm ahlâkı, âhiret hayatı, kıyamet gibi genel konulardan oluşmaktadır. Eserin metindilbilimsel açıdan incelenmesi sonucu -verilen örneklerden de anlaşıldığı gibi- anlaşılır, bağdaşık ve tutarlı bir eser olduğu görülmüştür. Bağdaşıklık açısından eserde bağımsız gönderim olarak "sen ve ben" adılının çok kullanılmasının yanı sıra bağımlı gönderim olarak 1. Tekil kişi ekinin sıkça tercih edildiği görülmüştür. Eserin didaktik özellik taşıması ve tasavvufa duyulan bağlılığın samimi ve içten duygularla dile getirilmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak bu kullanımlarda ilgi çeken anlamsal özellik "sen" adılının hem Tanrı hem de kul anlamında kullanılmasıdır. Eksiltili yapılar bakımından özne ve yüklem eksikliği göze çarpmaktadır. Zarf-fiil kullanımları da eksiltili yapılar olarak bağdaşıklığı sağlamaktadır. Bu

bağdaşıklık ölçütlerinin yanı sıra yakın anlamın fazlalığı ve sözcük düzeyi ve metin düzeyi açımlamaların varlığı ilgi çekicidir. Eserde Allah'a, kişilere ve olgulara özgü somutlaştırma örneklerinin fazlalığı ve Allah için kullanılan somutlaştırmaların çoğunun aynı zamanda Allah'ın adları ya da sıfatlarını içermesi açısından bu somutlaştırmaların aynı zamanda ad aktarması olarak görülmesi de bağdaşıklığı desteklemektedir. Sıralama ve zaman bağlaçlarının sıklığı, zarf olarak "öyle, şimdi" gibi sözcüklerin kullanımının yanında bazı edatların da hem anlamsal hem de yapı olarak tümceler arası bağlantıyı sağladığı görülmüştür. *Dîvân-ı Hikmet* adlı eserde bağdaşıklık metnin yüzeyinde, dilsel ögeler aracılığıyla görülebildiği halde, tutarlılık açısından derin yapıda oluşan anlamlar arasındaki mantıksal bağlantılar ve tutarlılığı gösteren belirli dilsel ögelerin varlığı dikkat çekicidir. Bilhassa sözcüklerin anlamlı bir bütün oluşturarak düzen ilişkisi çerçevesinde ögelerden her birinin anlamsal olasılık unsuru olarak metinde yerini alması ve birbirlerinin belirleyiciliğinde dengeye kavuşarak belirginleştirilmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

Aksan, D. (2009). Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi. Ankara: Engin Yayınevi.

Aktaş, T. (1994). "Metin Oluşumunda Bağlaçların Yeri". Türk Dili, S. 505, Ocak.

Aşkın Balcı, Hülya (2009). Metindilbilime Kavramsal Açıdan Bir Bakış. Ankara: Bizbize.

Beaugrande, R. A. ve Dressler, W. U. (1981). Einführung in die Textlinguistik. Tübingen: Niemeyer.

Brinker, K. (1992). Linguistische Textanalyse, Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden. Berlin: Erich Schmitt.

Eraslan, K. (1983). Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Ergin, M. (2000). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları.

Guiraud, P. (1984). Anlambilim (çev. Berke Vardar). Ankara: Gelişim Yayınları.

Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). Cohesion in English. London: Longman.

İmer, K. ve Kocaman, A. ve A. Özsoy, S. (2013). Dilbilim Sözlüğü. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Korkmaz, Z. (2014). Türkiye Türkçesi Grameri – Şekil Bilgisi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Rickheit, G. ve Sachade, U. (2000). Kohärenz und Kohäsion. Klaus Brinker (ed.), Text- und Gesprächslinguistik, Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung, Volume 1.

Schwarz-Friesel, M. ve Consten, M. (2014). Einführung in die Textlinguistik. Darmstadt: WBG.

Tekin, Ş. (1966). "Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme". TDAYB 1965. Ankara: TDK.

Türkçe Sözlük (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Uzun, L. S. (1995). Orhon Yazıtları'nın Metindilbilimsel Yapısı. Ankara: Simurg.

SÜNNİLİĞİN TARİHSELLİĞİ VE SİYASİ KARAKTERİ

Ar. Gör. Mehmet Talha Paşaoğlu
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

ÖZET

Sünnîliğin, Anadolu'da yaşayan Türklerin kahiri ekseriyeti tarafından benimsenen bir İslam mezhebi olarak devlet politikalarına olası etkileri önemli bir sorudur. Bu bağlamda, Türk-İslam devlet geleneği içinde Sünnîliğin hep başat bir unsur olageldiği, Sünnîliğin tarihselliği içinde de Türklüğün Abbâsî devrinden beri belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Bu çalışma Sünnîliğin tarihinin nasıl analiz edilmesi gerektiğineve siyasi karakterine yönelik bir değerlendirmedir. Sünnîliğin tarihselliği açıklandıktan sonra, Dört Halife devrinden Osmanlı İmparatorluğu'na devlet politikasına etkileri özetlenmeye çalışılacaktır. Girişte tarih ve tarihsellik kavramları arasındaki ilişki kısaca açıklanacaktır, ikinci bölümde Sünnî ve Şiî ekollerinin tarihi ele alınacaktır. Üçüncü bölümdeEmevi ve Abbâsî yönetimlerinde Sünnîlik olgusunun tarihsel yönü izah edilecektir. Son bölümde ise,Sünnîliğin devlet politikası haline gelişini Türk devletleri açısından örneklendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sünnî, Tarihsellik, Emevi, Hâşimî, Abbâsî

THE HISTORICALITY AND THE POLITICAL CHARACTER OF SUNNI ISLAM

ABSTRACT

Sunni Islam as a sect adopted by majority of Turkish people living in Anatolia has an influence on state policies and this is an important question. In this context, Sunni Islam has always been a principal component and Turkishness has been determinative since Abbasi era. This study is a consideration aimed at how to analyze the history of Sunni Islam and its political character. After the historicality of Sunni Islam is clarified, its effects from the Four Caliphs to the Ottoman Empire will be tried to summarize. In the Introduction the concepts of history and historicality will be shortly explained; in the second chapter, the histories of Sunni and Shii ecoles will be approached. In the third chapter, historical fact of Sunni Islam in Emevi and Abbasid era will be explained and in the fourth one Sunni Islam as a state policy in the context of Turkish States will be exemplified.

Keywords: Sunni, Historicality, Emevi, Hashimite, Abbasid

GİRİŞ

Tarih ilk başta geçmiş mefhumunu akla getirir ki bu, zaman içinde tecrübe edilenin anlamlandırılmasıyla yakından ilişkilidir. Yani geçmiş, geçip gitmemiştir, etkileriyle ve anlam dünyaları içinde varoluşunu sürdürmektedir. Tarih bu anlamıyla geçmişten ibaret değil, ancak ve ancak geçmişle beraberdir; onun bugün ve geleceği içeren istikametindedir. Bu istikamet, dünya tarihinin lineer seyrine karşılık gelmez fakat dünya tarihinin zaman içinde anlamlar doğurmasıyla kazanılır. Öyleyse insanların veya toplumların anlam dünyalarını kuran kültür ve mezhep gibi unsurlar onların tarihinde başat birer aktör olabilirler. Türklerin tarihinde başat rolü olan aktörler arasında da şüphesiz Türklerin dini ve kültürü gelir. Bu çalışmada, yalnızca dinî bir mezhep değil aynı zamanda bir kültür olan Sünnîliğin, geçmişi içeren ancak ondan ibaret olmayan istikametine bir göz atmaya çalışılacaktır ve onun Türk siyasi tarihindeki yerini anlamlandırmaya yönelik bir değerlendirme yapılacaktır.

Karl Marx (1987: 56) Alman İdeolojisi'ni yazarken aldığı bir kenar notunda şöyle demektedir: "İnsanların bir tarihi vardır, çünkü insanlar yaşamlarını üretmek zorundadırlar; bu, onların fiziksel yapılarının ve aynı şekilde bilinçlerinin içerdiği bir şeydir." Burada o, tarihi yapan şeyin fiziksel koşullar ve üretim ilişkileri olduğu tezini anımsatırken, tarih kavramını yaşamın zorunluluğunda ve sürdürülebilirliğinde arar. Bu zorunlu ve sürdürülebilir süreç bizi ister istemez anlamlandırma çabalarına götürür. Bu anlamlandırma çabalarının bir parçası olan

bütün dinler ve mezhepler, ister hakikati vaaz etsinler (İslam dini gibi), isterse bir hakikat söyleminden ibaret olsunlar zorunlu ve sürdürülebilir bir tarihsel üretim süreci olan hayatın içinde kurumsallaşırlar ve her dinin kurumsallaşma süreci, onu tarihsel bağlamiile birlikte düşünmemizi zorunlu kılar. Din ve mezhep gibi unsurları kurumsallaşma süreçleriyle birlikte incelediğimizde, toplumsal hayat ve siyasi tarih arasındaki bağı yorumlamamız mümkün olur. Bu bağlamda, dinin ve din anlayışlarınıntarihselliğini değerlendirebilmemiz için devlet politikalarına etkilerini araştırmak zaruridir.

Sünnîliğin tarihselliğini, dinlerin ve toplumların zaman içinde ifade ettikleri anlamlar hasebiyle zamansal olmalarıyla açıklayabiliriz: "Tarih içinde yer aldığı için değil," varolanlar, Martin Heidegger'e göre, "kendi varlığının temeli zamansal olduğu için, tarihsel bir varoluşa sahiptir" (2006: 376). Toplumların doğurduğu zamansal bir değer olan kültür de, bu anlamda tarihseldir. Tarihsellik, kültürü doğuran/yaşatan etkenlerin, örneğin devletlerin ve mezheplerin tarihinden ibaret değildir ama apayrı da olamaz. Bu durumda, Sünnîliğin tarihselliği neleri içerip neleri içermemektedir? Tarihyazımının konusuna giren bu soruları ancak Sünnîliği nasıl anlamak gerektiğine ilişkin bir değerlendirme ile tartışabiliriz. Bu çalışma sözünü ettiğimiz değerlendirme için bir başlangıç olmak niyetindedir.

SÜNNÎ VE ŞÎÎ EKOLLERİN KURUMSALLAŞMASI

Sünnî ve Şiî mezhepleri arasındaki ayrımlar oluşmadan ve kurumsallaşmadan önce, "mezhep" kavramı, "kavl" kelimesiyle eş anlamlı olarak "görüş" anlamı taşımaktaydı (Aybakan, 2011). Buradan hareketle, Sünnîliğin ve Şiîliğin öncelikle bir görüş ve yorum farkı olarak nasıl ortaya çıktıklarına değinmek gerekmektedir. Sünnîler ve Şiîler arasındaki ayrımların tarihsel kökeninin Hz. Muhammed'in soyu olan Kureyş kabilesinin Emevi ve Hâşimî aileleri arasındaki kadim rekabete dayandığı (Kılıç, 2005: 36) iddia edilebilir; bununla birlikte, bugün bu ayrımdan çok daha geniş boyutlu bir ihtilafın söz konusu olduğu açıktır.

Hz. Peygamber'in vefatıyla birlikte hilafet meselesi, Müslüman Arapların ilk ve en acil gündemi olmuştur (Cabiri, 1997: 270). 634 yılında büyük kabileler, Hz. Ebû Bekir isminde uzlaşmışlar; ancak Kureyş kabilesinin elde ettiği devlet başkanlığı, Cahiliyye dönemi olarak adlandırılan İslam öncesi Arap siyasi hayatının belirleyici unsuru olan kabilecilik anlayışını ortadan kaldıramamıştır; Hz. Osman devrine kadar görünürde sağlanabilen Müslümanların birliği, Kureyş içerisinde Emevi-Hâşimî aileleri arasındaki kadim çatışmanın alevlenmesiyle bozulmuştur (Aydınlı, 2013). Hâşimoğulları ve Ümeyyeoğulları arasındaki düşmanlığın Hz. Muhammed'in büyük dedesi Hâşim'in zamanında ortaya çıktığı söylenmiştir. Hâşim, yeğeni Ümeyye'den daha saygın olmasına karşın Ümeyye'nin çok çocuğu olduğu, zengin ve cömert olduğu aktarılır; Ümeyye kabile liderliğinde hak iddia ettiğinde taraflar bir kahinin hakemliğine başvurmuşlar, kahin, Hâşim'in Ümeyye'den daha erdemli olduğunu söyleyince Ümeyye elli deve boğazlayarak halka dağıtmış ve Şam'a sürgüne gitmiştir (Canan, 1977: 180-181). Yıllar sonra, Ümeyye'nin oğlu Harb'ın Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalip'in koruması altındaki bir Yahudi'yi öldürmesi olayında Ümeyyeoğulları yine haksız bulunmuştur; ne var ki, Hâşim'in vefatından Hz. Muhammed'in peygamberliğine kadar, Hâşimoğulları güç kaybetmişler ve Ümeyyeoğulları siyasi hayatta daha etkin olmuşlardır (Demircan, 2015).

Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ ettiği yıllarda patlak veren Bedir Savaşı, iki ailenin arasındaki çatışmanın düşmanlığa dönüştüğü olay olarak görünmektedir (Demircan, 2015)fakat Mekke'nin kansız bir şekilde fethinden sonra Ümeyyeoğullarının ileri gelenleri Müslüman olmuş ve muhtelif boylar arasında barış tesis edilmiştir. Hz. Muhammed, Lapidus'un (2013: 23) ifadesiyle "ailelere, kabilelere ve aşiretlere dayalı geleneksel toplumsal yapıyı aşan ve dağınık grupları yeni bir Arap toplumu altında birleştiren bir cemaat" kurmayı başarmıştır. Böylece, daha sonra merkezî devletin ana unsurunu oluşturacak olan Sünnîliğin temellerinin de atılmış olduğu

söylenebilir. Kurumsal bir yapılanma anlamında Sünnîlik, kendi ana söylemini bu cemaat birliği üstündenkuracaktır.

Hz. Peygamber'den sonra farklı yollardan (kabileler arasında uzlaşma, vekil tayin etme ve şura meclisince seçim) halifeliği üstlenen üç sahabe (Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman) döneminde de yönetim mekanizması Ümeyyeoğulları lehine gelişmiştir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde Hâşimoğulları'nın özellikle yönetimin dışına itildiklerine dair bir bilgi yoktur, ancak Hz. Ali'nin bu dönemlerde kendisine danışılmadığı müddetçe siyasi ve askeri yönetime karışmadığı bilinmektedir.

Hz. Ömer'den sonra başa geçecek kişiyi seçmek üzere Hz. Ömer tarafından Hz. Ali'nin de aralarında bulunduğu altı sahabenin göreve getirilmesi Hz. Osman'a biat edilmesini sağlamıştı. Halifeliğinin ilk altı yılında fetihlerin devam etmesi nedeniyle (Söylemez, 2003: 64) meşruiyet sorunu yaşamayan Hz. Osman, son altı yılında bu otoritesini yitirmiş (Akyüzoğlu, 2012: 149) ve yönetimi kendi ailesinden insanlarla doldurmuştur. Hz. Osman'ın yönetime getirdiği isimler, yanında bulundurduğu ve güvendiği katip Mervan başta olmak üzere halkta memnuniyetsizlik yaratmışlardır (Apak, 1998: 505). Hz. Ömer zamanında Şam valisi olan Muaviye başta olmak üzere Ümeyyeoğulları ailesinin ileri gelenleri, Hz. Osman'ın halifeliği sırasında güç kazanan konumlarını korumak için bütün araçları kullanmışlardır. Halife Osman'ın artan kin ve düşmanlık ortamında şehit edilmesi sonrası, Arapların kahiri ekseriyeti Hz. Ali'ye biat etmiştir; ne var ki Şam valisi Muaviye ile Hz. Osman'ın intikamını isteyen Hz. Ayşe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr ayaklanmışlar, Cemel Vakası olarak bilinen iç savaşta taraflar çok sayıda şehit vermişlerdir. Halifenin meşruiyeti Ümeyyeoğulları-Hâşimoğulları arasındaki rekabeti aşıp toplumsal bir kriz haline gelmiştir. Cemel Vakası, Müslümanların gündemini yıllarca işgal edip bundan sonraki mezhep/fikir ayrılıklarının temelini oluşturmuştur: "Bu siyasi hadise ister istemez itikadî alana taşınarak bu savaşa katılanların durumu ile ilgili hüküm inanç haline getirildi" (Lapidus, 2013: 64-65).

Yine fikir ayrılıklarına sebep olan kader problemi ise Hz. Ali'nin hilafetinden sonra Emevi yönetiminde ortaya çıkmıştır: Emevilerin (Ümeyyeoğlu ailesinin) saraylar inşa ederek güce ve şaşaya önem vermesi (Aksu, 2006), Arap üstünlüğünü esas alması (Lewis, 2005), halifeliği babadan oğula geçen bir hanedanlık haline getirmesi, muhalif hareketlere yol açmıştır. Ulemanın desteğiyle muhalefeti bastırmak için zora dayalı tedbirlere ağırlık veren Emevi yöneticileri yaşananların Allah'ın takdiri olduğu görüşüne yaslanmışlardır. Bu da, başta kader tartışmaları olmak üzere mezhep ve görüş ayrılıklarının dinamosunu oluşturmuştur.

EMEVİLERİN VE ABBASÎLERİN SÜNNÎLİĞİN TARİHSELLİĞİNE KATKILARI

Emevi Hanedanlığı (661-750) ve ilk dönem Abbâsî İmparatorluğu (833-945) muhtelif ittifaklarla bir araya gelmiş kabilelerin geniş ittifakına muhtaçtı ve her iki yönetim de bunu bir ölçüde ve bir asrı aşkın bir süre boyunca sürdürmeyi başarmıştı. Emeviler, iç savaş ve gruplar arasındaki çatışmalar sonunda Arapların yaşadığı topraklara egemen olmuştu olmasına ama bu uğurda Hz. Hüseyin başta olmak üzere çok sayıda muhalifi katletmiş olmaları, Şia mezhebi dahil muhtelif görüşlerin kurumsallaşmasına sebep oldu. Şia taraftar anlamına gelip, Kuran'da Hz. Nuh'un takipçileri için zikredilir. Hz. Ali'nin ölümünden sonra onun önderliğine *(imam*) inanan, pratiğini takip ettiğini iddia eden, hatta onun koruyucu ruhuna sığınan Müslümanlar, özellikle Muaviye ve oğlu Yezid'e lanet okuyarak, Hz. Ali ve Hz. Hüseyin'in şehitliklerini anıp icat edilmiş bu geleneği yaşatarak Şiî kültürünü oluşturdular. Anmalar ve yas törenleri sayesinde ve yer yer siyasi mücadeleyle manevi bir ekol olmanın ötesine geçerek materyal bir hakikat söylemi geliştiren Şiîler, giderek özgün bir kültür inşa ettiler. Öte yandan Sünnîliğin kurumsallaşması daha karmaşık bir tarihselliğe dayanır, çünkü o, hem devlet eliyle, hem de tebanın gündelik hayatında yaşatılmış ve farklı devirlerde muhtelif devletlerin resmi politikası haline getirilmiştir.

Emevilerin, adını Sünnîlik koymamız için erken olsa da, çünkü Sünnîliğin tam tamına bir kültür olarak kurumsallaşması daha sonraki yüzyıllara dayanır, kendi anlayışını ve devlet politikalarını nasıl tesis ettikleri İslam tarihçilerinin anlatılarında görülebilir: "(Muaviye'nin kendisinden sonraki halife olarak atadığı oğlu) Yezid'in ölümü üzerine Mekke'de Abdullah b. Zubeyr'e biat edildi. Daha sonra kendisine biat edenlerin sayısı çoğaldı. Hicaz, Yemen, Irak ve Horasan da yeni halifeye biat ettiler. Abdullah b. Zubeyr'in Mekke'deki hilafeti sürerken (…) biat etmemiş olan Şam'daki Ümeyye ailesi bile biat edecekken Mervan ortaya atıldı ve kendisine biat toplamaya başladı… Başka bölgelere sözünü geçirmeden ve uğrunda binlerce Müslümanın ölümüne sebep olan saltanatında bir sene dahi kalmadan arkasındaki fitneyi oğlu Abdulmelik'e bırakarak öldü gitti Mervan" (Sırma, 2015: 78). "Halife Abdulmelik (685-705) Suriye-Yemen ordularınca desteklenerek sayısız muhalifini ezdi. Onun ardından gelen Velid (705-715), hem Şiîler hem de Hariciler tarafından gelen yerel, mesihçi muhalefetle ve garnizon şehirlerindeki toplumsal değişimin kışkırttığı kabile hizipçiliğiyle karşı karşıya kaldıklarından, yönetmek için alternatif bir strateji tasarlamak zorunda kaldılar. Onların cevabı devletin merkezîliğini artırmak ama halifenin şahsından ziyade rejimi siyasal ve ideolojik sadakatin odağı haline getirmek şeklinde oldu" (Lapidus, 2013: 106). Emevilerin bundan sonraki halifeleri, genellikle baskıyı artırmakla birlikte Arap devletini kalkındırma ve sınırlarını genişletme hususunda mahir oldular. Emevi yönetiminin babadan oğula geçişine tek istisna, Mekke valiliği yapmış olan Ömer b. Abdulaziz'in dönemin halifesi Süleyman b. Abdulmelik tarafından kendisinden sonra yönetimi devralacak kişi olarak atanmasıydı. O, devletin haksız yere el koyduğu mal varlıklarını sahiplerine geri dağıtmış olmasının yanısıra, toplumda zekat verecek kimsenin bulunamadığı bir refah ve adalet ortamını sağlamasıyla ünlü olmuştur. Veliahtlık sistemini kaldırıp şura sistemini getirmeyi düşündüğü sırada, devletin azılı muhalifleri olan ve bir devlet başkanlığının gerekli olmadığı fikrini savunan Hariciler ile dahi istişarede bulunan Ömer b. Abdulaziz bu fikrini hayata geçiremeden vefat etmiş ve yine hilafet Emevi ailesinde kaldığı yerden devam etmiştir. Sünnîliğin tarihselliği içinde böyle örnekler varken Emevi yönetimini Sünnîlikle eş tutmak hatalıdır. Benzer şekilde Emevilerden sonra Hâşimoğulları soyundan gelen Abbâsîlerin yönetimi devralması sebebiyle onları Şiîlikle özdeşleştirmemiz mümkün değildir.

Abbâsîler, bir inkılapla Emevilerden yönetimi devraldıktan sonra uzun zamandır süren baskı ve şiddet ortamının sona ereceği sanılmış fakat öyle olmamıştır. Arapların üstünlüğü anlayışı terk edilmekle birlikte, önceki yönetimin hâkimi olan Emevi mensupları katledilmiş ve saltanat iktidarının devamı her şeyin önünde tutulmuştur (Sırma, 2000). Halife Ebû'l Abbas ve Halife Mansur gibi devlet adamlarının sarayların inşasına ve fetih hareketlerine devam ettiği görülür. Bu sırada, yeni bir başkent olarak kurulan Bağdat şehrinde de fıkıh ilminin gelişmesine ve bir ekol doğurmasına rastlarız. Sünnîliğin tarihselliği içinde *İmâm-ı Âzam* diye bilinen Ebû Hanîfe ve öğrencisi Ebû Yusuf (Halife Harun Reşid'in baş kadılığını yapmıştır) bu ekolün atalarıdır. Daha sonra Hanefî Mezhebi olarak isimlendirilen ekol, onlarla çağdaş olan İmam Şafiî'nin görüşleriyle kurumsallaşan Şafiî Mezhebiyle birlikte Sünnîliğin ana damarlarını oluşturur. Bu dönemde, kardeşi Harın Reşid'i öldürüp tahtına oturan Halife Memun ise önce Şiîliğe, sonra Mutezile mezhebinin görüşlerine ilgi duymuş, Mutezile mezhebinin temel iddiası olan Kuran-ı Kerim'in yaratılmış olduğu fikrini devletin resmî görüşü haline getirmiştir. İslam âlimlerini bu görüşü benimsemeye zorlayan Halife Memun'a göre, Kuran'ın mahluk olmadığına inanan kâfirdir. Bu örnekte de görülebileceği üzere mezheplerin ve kültürlerin tarihi devletlerin lineer tarihleri ile anlaşılamayacak bir karmaşıklık taşır. Sünnîliğin tarihselliğini tartışırken tüm bu siyasi vakaları göz önünde bulundurmak ama onların hiçbirini Sünnî anlayışa mâl etmemek gerekir. Sünnîliği, bu tarihsel birikimin katkı yaptığı bir kültür olarak kabul etmemiz ve devlet politikası olarak resmileştiği momentlere odaklanmamız yeterlidir.

SÜNNîLİĞİN DEVLET POLİTİKASI HALİNE GELİŞİ

Mehmet Evkuran (2015), Sünnîliğin hâkim bir kültür haline gelmeden önce diğer düşünce ekolleriyle zaman zaman uzlaşıp birlikte yaşadığını, kendine özgü sorunlarıyla dinî ve tarihsel bir olgu olarak güçlü bir akım haline geldiğinde ise Arap devletlerinin ana bünyesine nüfuz ettiğini vurgular. Bu çerçevede yazıya geçirilmiş her aktarımın Sünnî söyleme sindiğini ve kültürel mirasın her aktarımında devletin denetleyici mekanizmasına tabi tutulduğunu belirten Evkuran (2015: 27) "hatırlamanın ve unutmanın kriterlerini içeren bir ilişkiler ağından" söz etmektedir. Bu ilişkiler ağı, bize Sünnîliği dinî ve kültürel olduğu kadar siyasi bir olgu olarak düşünmemiz gerektiğini hatırlatır. Böylece Sünnîliğin siyasi işlevi, kendini tek hakikat olarak vaaz eden bir Ehl-i Sünnet söylemi doğurmuştur. Sünnî alimlerin çoğunun savundukları ekolü *Sünnet Ehli* olarak isimlendirmeleri bile İslam'ın en doğru yorumunu sundukları iddiasıyla paralellik taşır.

Sünnî ve Şiî anlayışların her ikisi de tarihsel olarak iddialarını İslam fıkhındaki iki tür gerçekliğe dayandırırlar: Naklî delillerle bilinen gerçeklikler ve aklî delillerle bilinen gerçeklikler. Örneğin, Hz. Ali ve Hz. Ebû Bekir'den hangisinin hilafete layık olduğu hususunda Şiîler, naklî delillere ağırlıklı olarak dayanırlar ve gerek Kuran ayetlerinin gerek Hz. Peygamber'in sözlerinin halife olarak Hz. Ali'yi ve onun soyundan gelenleri işaret ettiğini iddia ederler. Aklî delil olarak Allah'ın ve O'nun peygamberinin hilafet gibi çok önemli bir meselede bir yol göstermemiş olmasını mümkün görmemektedirler. Buna karşılık benzer naklî kaynakların yanısıra aklî delilleri öne sürerek Hz. Peygamber'in yerine bir halife bırakmadığını, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halife seçilmelerinde uygulanan farklı metotların bu konuda bir esneklik sunduğunu savunan âlimlerin, zamanla Ehl-i Sünnet söylemini olgunlaştırdıkları söylenebilir. Zira itikadî mezhepler yoluyla farklı görüşlerin yeşermesinde belirleyici olan kelam ilmi, Hz.Peygamber zamanında henüz ortada yoktur. Kelam ilminin ve tartışmalarının ortaya çıkışı Kuran-ı Kerim'in yaratılmış (*mahluk*) olup olmadığı tartışmasıyla başladığı için Allah'ın kelamına (*kelamullah*) vurguyla bu ismi alan kelam (Uludağ, 2004), tevil geleneğinin yayılmasına ve içtihat kapısının genişçe açılmasına vesile olmuştur. Görüş ayrılıklarının mezhepleşmeleri ve de birer gelenekhalinde kurumsallaşmaları böylelikle hız kazanmıştır.

Süleyman Uludağ'ın (2014) ifadesiyle Şiîlerin devlet anlayışı teokrasidir, seçim sistemine izin vermez; çünkü peygamberin görevini ifa edecek olan yöneticiler, kişinin kendi çabasıyla veya şura usulüyle başa gelemez, bu makama ancak ve ancak Hz. Peygamber'in ehlibeyti layıktır. Sünnîler içinse halife ilahî değil beşeridir, Allah değil insanlar tarafından belirlenir, "vahye değil akla, deneye ve dayanışmaya dayanır" (Uludağ, 2014: 57). Dolayısıyla Sünnî halife, hata yapmaya açıktır; oysa Şiîler için Hz. Peygamber'den sonra onun görevini üstlenen 12 İmam da günahsızdır ve Hz. Ali'den sonra pratikte halife olamasa da Hz. Hüseyin ve onun soyundan gelen diğer İmamlar, yer yer gizlenme mecburiyeti duysalar da Müslümanların manevi liderliğini üstlenmişlerdir; on ikinci ve son İmam olan Hz. Mehdi'nin ortadan kaybolmasıyla ise bu görev bir anlamda – fiiliyatta – askıya alınmıştır. Kıyamete yakın bir zamanda dünyadaki görevine döneceğine ve yeryüzüne adaletle hükmedeceğine inanılan Hz. Mehdi'yi beklemek, *intizar* kavramıyla Şiîlerin varoluş biçimi haline gelmiştir. Oysa, Sünnî kültürde, evrildiği bütün merhalelerde halifelik itikadî değil talî bir mesele (Uludağ, 2014) olarak anlaşılmıştır; zalim iktidarlar– şayet varsa – dünyanın faniliğiyle ilişkilendirilmiş ve isyan yerine itaat, Sünnîliğin tarihselliğinde ağır basmıştır.

Türklerin İslam'a girişleri bu bağlamda önemlidir ve Sünnîliği resmî devlet politikası haline getirmeleri onun bu karakteriyle birlikte okunabilir. Türklerin İslamlaşma süreci bugün Maveraünnehir diye bilinen bölgede Sünnîlikten bağımsız olmayan Arap merkezîliğinin etkisi altında, Karahanlılar döneminde gelişir. Kaşgarlı Mahmut'a göre İranlılar Türklerden sonra bölgeye yerleşmiş ve kendi kimliklerini yitirmişlerdir. Orta Asya'daki Türklerin İslam'a dahil

olduktan sonra eski inançlarından miras kalan atalar kültünü, tabiat kültlerini ve Gök Tanrı anlayışını nispeten sürdürmesi (Şeker, 2012) giderek İslam'ın bu topraklarda kurumsallaşmasında birçok etkiyi de beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce, İslam bölgeye İpek Yolu konaklarından geçen tacirlerle yayılmaya başlamış, Karahanlılar Devleti'nin resmî dini olmuş ve (henüz Şiîliği dinî düsturu haline getirmemiş olan) İranlıların komşuluğunda ve nüfuzuyla yerleşmiştir. Bölgeye İran üzerinden giren Müslüman Araplar bozkırın derinliklerine inmek yerine hâkimiyeti yeni İslamlaşmış unsurlara bırakmıştır. Böylece Türklerin İslam tasavvurunda hem önceki devrin şifahî ve metafizik unsurları, hem de Ahmet Yesevi'de sembolleşen züht anlayışı ve tasavvufî yorumlar halka yayılırken, Yusuf Has Hacip'in eserlerinde görülen rasyonel-kitabî İslam da (yani bu dünyadan el etek çekmenin değil, Allah'ın rızasını kazanmak için bu dünyaya hizmet etmenin gerekliliği) yönetimde belirleyici olmuştur.

Hilmi Ziya Ülken'e göre, Orta Asya'da "devletin fıkıh esaslarına göre hâkimiyetini tesis ettiği yerlerde Türkler Sünnî oluyorlar, onun haricinde ve bilhassa Maveraünnehir kasaba ve köylerinde Alevilik hüküm sürüyordu" (Ülken'den aktaran Şeker, 2015: 62). Devletleşme ve Müslümanlaşma süreçleri at başı giden Selçuklu Türkleri, önce hilafet merkeziyle uyumlu, daha sonra da bizzat hilafetin merkezi olarak Sünnî İslam'ı devlet politikası olarak sahipleniyordu. "Türkistan ve Anadolu Sünnîdir" diyen Fatih Şeker (2012: 521) için "Türkistan coğrafyasında Sünnîlik bu yapının ne olmadığı üzerine kurulan bir mantıkla tanımlanır"ve şifahî, kitabî ve mistik kaynaklardan beslenen Selçuklu İslam tasavvuru da Anadolu'da gelişen İslam anlayışıyla birbirini tamamlayıcı bir rol oynamıştır.

Türk-İslam devletlerinde Sünnîliğin devlet politikası olarak inşasında Hanefi yorumun esas alındığı düşünülürse, onun Hicaz-Arap toplumunun baskın kabilecilik eğilimlerini ve katı örfünü aşmaya yardımcı olduğu (Şeker, 2012) söylenebilir. Bununla birlikte Semerkand'da, EbûHanîfe ekolünün kurumsallaştığı medreselerde ilim tahsil eden Ebû Mansur el Maturidî, Türklerin İslam anlayışı içerisinde hem Ehl-i Sünnet'in yerleşmesinde, hem de özgün bir kültür niteliği kazanmasında etkili bir figür olarak öne çıkar. Fatih Şeker (2012: 488) bu durumu, "Türklerin Müslümanlığının kitabi boyutunu Hanefi İslam tasavvuru zemininde teşekkül ve Maturidî'nin şahsında en ileri merhaleye varan bir akılcılıkla" açıklar. Dolayısıyla Türk-İslam devlet geleneği bağlamında Sünnîliğin tarihselliğini akılcılığın hâkim fakat şifahî ve mistik/tasavvufî yorumların da bir ölçüde etkili oluşuyla tarif edebiliriz.

SONUÇ

Sünniliğin yukarıda ifade edilen tarihselliğiyle birlikte Osmanlı toplumunda hangi formlarda süregeldiği ve özellikle hangi momentlerde devlet politikası olarak somutlaştığı – bu çalışmanın ana kapsamına girmese de – mercek altına alınmalıdır. Elbette Osmanlı tarihindeki Sünnilik olgusunu bütünüyle resmetmek mümkün değildir, ancak onun hem kültür hem de devletin resmî politikası olarak somutlaştığı bazı *anları* hatırlatmanın Cumhuriyet devrindeki din ve devlet ilişkilerini anlamlandırmada yol gösterici olacağına inanıyorum. Türk-İslam sentezinin niçin devlet elitlerince tercih edildiği ve hangi tarihsel gerçekliklere dayandırıldığı da böylelikle izah edilebilir. Örneğin, Osmanlı Devleti'nin din politikası, tarikatlar ve cemaatler gibi diğer dinî kurumları nasıl etkiledi? Sünniliğin devlet politikası olarak göründüğü dönemlerde tarikatlar ve cemaatler bu politikanın neresinde durdular, ondan olumlu ve olumsuz olarak ne denli etkilendiler? Zekeriya Işık, bu sorumuza Osmanlı Devleti'nde devlet-tarikat ilişkilerini üç döneme bölerek yanıt vermiştir: 1) *Uzlaşma Dönemi* ki 14. yüzyıl beyliklerinden 15. yüzyıldaki devletleşmeye kadar tarikatların işleyişlerinin özerk, ekonomilerinin bağımsız ve merkezî yönetimle ilişkilerinin karşılıklı çıkara dayalı olduğu yılları ifade eder; 2) *Devlet Olma Dönemi* ki 15.-16. yüzyıldaki merkezîleşme ve ideolojikleşme politikaları çerçevesinde tarikatlara verilen daraltılmış bir özerkliği, zengin vakıflarla büyüyen ekonomiyi ve resmî ideoloji karşıtlarıyla

çatışmayı içerir; 3) *Tasfiye Dönemi* ki modernleşme ve merkezîleşmenin at başı gittiği 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren tarikatların özerkliğini yitirmesini, devlete bağlı zayıf ekonomiler haline gelmelerini ve genel anlamda Sünnilik temelinde bir uzlaşmayı ifade eder (2015: 354). Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'ndeki genel din politikasının kendisiyle uzlaşan toplulukların önünü açıp devletin resmî politikasına aykırı duran cemaatleri dışlayan ve tasfiye eden bir çizgi takip etmesi şaşırtıcı değildir.

Sonuç olarak, Sünnîlik gibi bir olguyu toplumsal kültürün ta kendisi olabildiği ölçüde kendi tarihselliği ile ele almak, onun devlet politikalarına olası etkilerini analiz edebilmek için gereklidir. Günümüzde Sünnîliğin doğrudan işaret edilemeyecek kadar toplumsal yaşayışımıza nüfuz etmiş olmasının izlerini onun tarihselliğini inşa eden koşullar ve olaylar çerçevesinde okuyabiliriz. Böylece bu olgunun, devletin resmî politikası haline geldiği momentleri analiz edebilmemiz mümkün olacaktır. Bu çalışmada, siyasi tarih literatürü açısından bu imkanın varlığına işaret etmekle yetinildi. Türk devletlerinin siyasi tarihlerine ayrı ayrı ve devletlerin din ve kültür politikalarını belirleyen olaylara tek tek bakıldığında, Sünnîliğin tarihselliğini daha açık bir şekilde ortaya çıkarmak mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

Aksu, A. (2006). "Emeviler Döneminde Sosyal Tabakalar". İstem, Yıl: 4 Sayı: 8, ss.63-81.

Akyüzoğlu, İ. (2012). Hz. Muhammed ve Dört Halife Döneminde İktidarın Meşruiyet Kaynakları. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Apak, A. (1998). "Hz. Osman'ın Hilafeti Döneminde Ümeyyeoğulları'nın Devlet İdaresindeki Yeri". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı:7 Cilt:7 ss.487-521.

Aybakan, B. (2011). İmam Şafii ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi. İstanbul: İz Yayınları.

Aydınlı, O. (2013). İslam Düşüncesinde Aklileşme Süreci. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Cabiri, M. (1997). İslam'da Siyasal Akıl. Çeviren: Vecdi Akyüz, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Canan, M. (1977). İslam Tarihi 1. Cilt: Cahiliyye Devri, Siyer-i Nebî, Halifeler Devri. İstanbul: Yelken Matbaası.

Demircan, A. (2015). Ali-Muaviye Kavgası. İstanbul: Beyan Yayınları.

Evkuran, M. (2015). Sünni Paradigmayı Anlamak: Bir Ekolün Politik ve Teolojik Yapılanması. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

Heidegger, M. (2006). Varlık ve Zaman. İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kılıç, R. (2005). Osmanlı'da Seyyidler ve Şerifler. İstanbul: Kitap Yayınevi.

Lapidus, I. (2013). İslam Toplumları Tarihi Cilt 1: Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla. İstanbul: İletişim Yayınları.

Lewis, B. (2005). Ortadoğu. Çeviri: Selen Kölay. Ankara: Arkadaş Yayınevi.

Marx, K. ve Engels, F. (1987) Alman İdeolojisi (Feuerbach). Ankara: Sol Yayınları.

Sırma, İ. (2015). Hilafetten Saltanata Emeviler Dönemi. İstanbul: Beyan Yayınları.

Sırma, İ. (2000). Abbasiler Dönemi. İstanbul: Beyan Yayınları.

Söylemez, M. (2003). "Hz. Osman Dönemindeki Ekonomik Krizin Garnizon Kentlere Etkisi: Kufe Örneği". Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2003/1 ss.63-86.

Şeker, F. (2012). İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslam Tasavvuru. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Şeker, F. (2015). Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Uludağ, S. (2004). İslam'da İnanç Konuları ve İtikadi Mezhepler. İstanbul: Dergah Yayınları.

Uludağ, S. (2014). İslam-Siyaset İlişkileri. İstanbul: Dergah Yayınları.

Işık, Z. (2015). Şeyhler ve Şahlar: Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkilerinin Gelişim ve Değişim Süreçleri. Konya: Çizgi Kitabevi.

TÜRKİYE'DE VERGİ DENETİMİNİN YAPISI VE 2011-2015 DÖNEMİ VERGİ İNCELEME SONUÇLARININ ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Fazlı YILDIZ
Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü
Erkan DURU
Gelir Uzmanı, Aksaray Vergi Dairesi Müdürlüğü

ÖZET

Vergi, devletin birincil gelir kaynağıdır. Vergi, devletlerin hem gelir kaynağı hem de ekonomik politikasının önemli bir aracıdır ve ekonomik birimlerin karar alma davranışlarında önemli bir rol oynar. Vergi denetimi, beyan usulüne dayalı vergilendirme sistemlerinde vergi kayıp kaçağını önlemede etkili bir maliye politikası aracıdır. Bu çalışma Türkiye'de vergi denetimi özelde de vergi incelemesinin sonuçlarının toplu bir analizi amacıyla yapılmıştır. Bu maksatla, vergi denetiminin amacı, işlevleri, özellikleri, ilkeleri ve türlerinin teorik çerçevesi çizilmiş, uygulamaya yönelik sorunlar yer verilmiş ve çözüm önerileri ortaya konulmuştur. Daha sonrasında, Türkiye'de vergi denetim görevinde yer alan birimlerin tarihsel gelişimine yer verilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise, Türkiye'de 2011-2015 dönemi arası vergi inceleme sonuçları analiz edilmiştir. Gelir İdaresi Başkanlığı'nın ve Vergi Denetim Kurulu'nun faaliyet raporlarının ana kaynak olarak kullanıldığı çalışmada vergi incelemesinin düşük oranlarda kaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Denetimi, Vergi İncelemesi, Yoklama, Yaygın Yoğun Vergi Denetimi.

THE STRUCTURE OF THE TAX AUDITING IN TURKEY AND THE ANALYSIS OF THE TAX INVESTIGATION RESULTS IN THE PERIOD 2011-2015

ABSTRACT

Taxes the primary source of income for the government. Tax is both a source of revenue and a major tool of economic policy for the states and has an important role in decision-making behaviour of the economic units. Tax auditing is an effective finance policy tool for prevention tax evasion and loss in taxation systems that are based on declaration procedure. This study was conducted to examine the tax auditing in Turkey and more specifically for the meta-analysis of tax investigation results. Ad hoc, for the purpose, functions, properties, principals and the types of the tax auditing the theoretical framework was established, problems with tax application were included and solution proposals were set forth Afterwards the historical development of the units that involved in tax auditing duty in Turkey was delivered. In the last part of the study, the tax investigation results of the period from 2011 to 2015 were analysed. The study in which the activity reports of Presidency of Revenue Administration and the Tax Inspection Board were used as main sources concluded that the tax investigation was remained at low rates.

Keywords: Tax Audit, Tax Inspection, Tax Investigation, Widespread and Intensive Tax Audit

GİRİŞ

Vergi Denetimi, mükelleflerin vergi ile ilgili yükümlülüklerini zamanında, doğru ve eksiksiz bir şekilde vergi mevzuatına uygun bir tutumda yerine getirip getirmediğini, vergi denetimi ilke ve standartlarına ters düşmeyecek biçimde vergi idaresi tarafından defter, kayıt ve belgeler üzerinden çeşitli teknikleri uygulayarak denetlenmesi bu denetimin bir rapora ya da tutanağa bağlanması işlemlerinin bütününe verilen addır.

Denetimin ana amacı mükellefleri kanunlara aykırı davranmamaya yönlendirmektir. Mükelleflerin denetimle her an karşı karşıya kalma düşüncesi onları kanunlara uygun davranmaya meylettirecektir (Oral vd., 2015: 129). Vergi denetimi, vergi kayıp ve kaçağını önlemek için var ise, devletin kayıp ve kaçak sonucu yeterince vergi toplayamaması ve bunun

sonucunda oluşan veya daha da artan bütçe açığı vergi denetimi yoluyla giderilebilir. Serbest piyasanın hâkim olduğu ekonomilerde müteşebbisler vergiden kaçınabilir. Ancak vergi kaçakçılığının kapsamı genişlediği zaman iş insanları yatırım yapmaktan vazgeçebilirler. Vergilendirme, risk alma, kaynakların araştırma ve geliştirme alanlarına tahsis edilmesi ve ekonominin uzun vadeli büyüme oranını etkiler (Stiglitz, 2000: 459).

Vergi denetimi, devletin vergi toplama usulünün beyan esasına dayandırdığı sistemin getirdiği bir zorunluluktur. Vergi denetimi, sadece mükellefleri denetlemekle kalmayıp, vergi idaresinin kendi işleyişiyle ilgili sorunları da tespit etmekte, belirlenen sorunlar vergi politikalarının ve vergi kanunlarının oluşumunda karar alıcılara önerilerde bulunmaktadır.

Türkiye'de vergi denetimin yapısı Vergi Usul Kanunu'nda çizilmiştir. Vergi denetiminin en nitelik gerektiren türü vergi incelemesidir. Çalışmada vergi incelemesinin seyri 2011 yılından itibaren analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, vergi denetimi teorik olarak incelenmiştir. İkinci bölümünde Türkiye'de vergi denetiminin yapısı, 2011 yılından sonra yapılan köklü değişiklikler dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise; Türkiye'de 2011-2015 dönemi arası vergi inceleme sonuçları analiz edilmeye çalışılmıştır. İncelenen mükellef sayısı, incelenen vergi türleri, denetimi yapan birimlerin inceleme sayıları, Bulunan Matrah Farkı/İncelenen Matrah Farkı oranı, tarhı istenen vergi tutarı, 2011 yılından itibaren incelenen vergi türleri vb. bilgileri sayısal veriler üzerinden analiz edilmiştir.

VERGİ DENETİMİNİN ÖZELLİKLERİ VE VERGİ DENETİM TÜRLERİ

Vergi Denetiminin Özellikleri

Vergi denetiminin temel özelliklerinden birisi tarafsızlıktır. Vergi denetiminin tarafsız olması kanunların uygulanabilirliliğini arttırmak ilkesiyle de ilişkili bir kavramdır. Vergi idaresinin mükellefleri denetimleri sırasında özen yükümlülüğüne ve tarafsızlık ilkesine bağlı kalması önemlidir (Erol, 2010: 34). Çünkü mükellefin denetimin tarafsızlığına inanma duygusu kanunlara bağlılığını arttıracaktır ve adalete olan güveni zedelemeyecektir. Tarafsızlık sadece mükellefin aleyhine işleyen bir durum olarak algılanmamalı şayet denetim mükellefin lehine bir durum öngörüyorsa bunun da gereği yapılmalıdır.

Vergi denetiminin bir diğer özelliği yaptırım gücünün olmasıdır. Denetim aracılığıyla mükelleflerin sürekli denetim altında bulundurulması, kesilen cezaların affa uğramaması vergiye karşı direnci azaltacaktır. Vergi denetiminin yaptırım gücüne sahip olmasının vergi kanunları ile sıkı bir ilişkisi vardır. Özellikle vergi kaçakçılığı, vergi kanunlarının yasadışı faaliyetleri nasıl şekillendirdiğine bağlıdır. Vergi kaçakçılığını yeterince denetlemeyen ve cezalandırmayan bir vergi ve ceza hukuku sistemi kayıt dışılığın ve ülkenin mali kaynaklarının sömürülmesine neden olacaktır (Sarılı, 2002: 47).

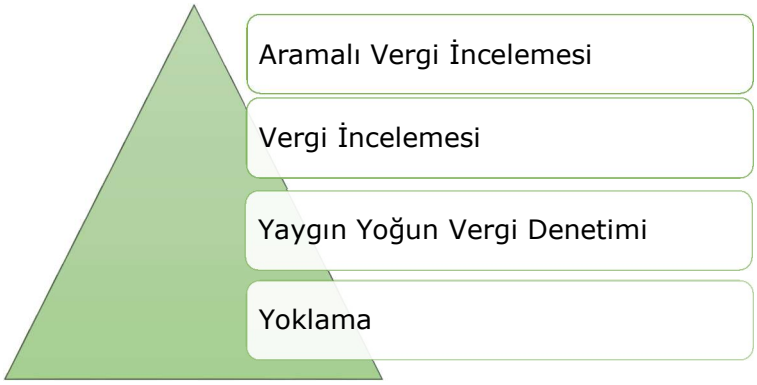
Vergi denetiminin sahip olması gereken özelliklerden birisi de geniş kapsamlı olmasıdır. Nitelik açısından değerlendirildiğinde denetim türüne göre değişen bir kapsam karşımıza çıkmaktadır. Örneğin yoklamanın kapsadığı vergi denetim türü daha az geniş kapsamlı olurken, aramalı vergi inceleme denetimleri daha geniş kapsamlıdır. Çünkü yoklamalar da herhangi bir defter belge incelemesi söz konusu olmaz iken aramalı vergi incelemesinde mükellefin işyerinde her türlü belge ve deftere el konulabilir ve incelenebilir. Özellikle büyük mükelleflerin karmaşık işletmecilik yapısı, uluslararası ticareti, içinde bulunduğu sektör, ülkenin ticari teamülleri vb. dikkate alındığında denetimin kapsayıcı olması kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında vergi denetimi, mükellefin sevk irsaliyesi taşıyıp taşımadığına ya da hesap denetiminin ilerisinde, hesapların dayanağını içeren olayların yanıltıcı olup olmadıklarının araştırılması açısından çok daha geniş kapsamlıdır (Tekin ve Çelikkaya, 2014: 52).

Vergi denetiminin ekonomi politikaları ile uyumlu olması da bir diğer özelliğidir. Ekonomi politikasının iki alt bileşeni vardır. Bunlar para politikası ve maliye politikasıdır. Maliye politikası da kendi içerisinde 4 (dört) alt başlıklara ayrılır. Kamu gelirleri politikası (Vergi politikası), kamu harcamaları politikası, bütçe politikası ve borçlanma politikasıdır. Kamunun gelir (vergi) politikası vergi denetimiyle ilişkili bir kavramdır ve vergi denetimini de içerir. 2016 yılı Bümko (Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü) verilerine göre Merkezi Yönetim Bütçe Gelirlerinin yaklaşık %84'ünü vergi gelirleri oluşturmaktadır. Zira hükümet her yıl Eylül ayının ilk haftasında açıkladığı Orta Vadeli Programlar (OVP) ile yıllık kamu gelir tahmininde bulunur. Gelir tahminlerinin artırılması için vergi denetim yoluyla kayıt dışı ekonominin azaltılması sağlanarak kamu gelirlerinde artış hedeflenmektedir.

Vergi Denetim Türleri

Vergi denetim türleri, yoklama, yaygın yoğun vergi denetimi, vergi incelemesi ve aramalı vergi incelemesinden oluşmaktadır.

Şekil 1: Vergi Denetim Piramidi

Vergi Denetim Piramidine göre; Yoklama ve Yaygın Yoğun Vergi Denetimi *Gelir İdaresi Başkanlığı* tarafından ifa edilirken, Vergi İncelemesi ile Aramalı Vergi İncelemesi *Vergi Denetim Kurulu* tarafından yerine getirilmektedir.

Uygulamada yoklama başlığı adı altında yapılan Yaygın Yoğun Vergi Denetimi, vergi denetim piramidine göre, yoklama başlığı altından çıkarılmış yoklamadan ayrı ve daha kapsamlı bir vergi denetim türü olarak yerini bulmuştur. Bunun nedeni iki nedeni vardır. Birincisi, Yaygın Yoğun Vergi Denetimi başlığı altından icra edilen denetimlerin gerçekten uzmanlık, nitelik gerektiren işlerden biri olmasıdır. Örneğin, toplam vergi gelirlerimizin yaklaşık %13'ünü oluşturan akaryakıt ve akaryakıt benzeri ürünlerin denetimi; ticarette haksız rekabetin önüne geçilmesi ve kamu gelirlerinin sağlıklı bir şekilde toplanması açısından öneme sahiptir (GİB, 2017). Bu ve benzeri birçok Yaygın Yoğun Vergi Denetimi başlığı altında yapılan denetim türleri uzmanlık gerektirir. Kısacası yapılan işin önemi artmıştır. İkincisi, işi yapan meslek mensuplarının gerek bilgi anlamında gerekse imaj bağlamında kalitesi artmıştır. Bu nedenlerden dolayı Yaygın Yoğun Vergi Denetimi, yoklamadan ayrı daha kapsamlı ve nitelikli, güçlü bir vergi incelemesine imkan verecek doneleri oluşturacak şekilde denetim piramidinde yerini almıştır.

Yoklama

213 sayılı Vergi Usul Kanunun 127 ve 134. maddeleri yoklama müessesesine yer vermiştir. Mükelleflerle ilgili işe başlama, işyeri adres değişikliği, şube açılışı, işi bırakma, gibi maddi olayları bir bildirimle vergi dairesine bildirmek zorundadırlar. Vergi dairesinin bu bildirimleri yerinde tespit etme olayına verilen isim ise yoklamadır (Tosuner ve Arıkan, 2011: 165). VUK' un 127. maddesinde yoklamanın amacı, mükellefleri ve mükellefiyetle ilgili maddi olayları, kayıtları ve konuları araştırmak ve tespit etmek olarak belirtilmiştir. Yoklamaya yetkili olanlar VUK' un 128.

maddesinde sayılmıştır. Bu kişiler; vergi dairesi müdürleri, yoklama memurları, yetkili makamlar tarafından yoklama işiyle görevlendirilenler, vergi incelemesine yetkili olanlar ve gelir uzmanlarıdır.

Yoklama, kayıt dışı ekonomiyi azaltmanın en etkin araçlarındandır (Gürboğa, 2004: 11). Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte 1 Eylül 2015'den itibaren yürürlüğe giren e-yoklama ile yoklama müessesi daha ciddi, daha kapsamlı, daha verimli ve ispat açısından daha güçlü bir duruma geldi. İdarenin elini mahkemede güçlendirecek en büyük kanıt olacak fotoğraf çekimi gibi birtakım uygulamalar yoklamanın önem derecesini bir kat daha attırmıştır. Vergi Usul Kanunun 3. maddesinde vergisel işlemlerin ispatının tayininde yemin hariç her türlü kanıtın kullanılabileceği açıklanmıştır. Buna göre e-yoklama ile çekilen resimlerin vergilendirme de "delil" olarak kullanılabileceği açıkça anlaşılmaktadır.

Yoklamaların defter belge incelemesi yapan inceleme elemanının yazacağı rapora ciddi bir delil/done oluşturacak şekilde tutulacağı ve niteliğinin artacağından şüphe edilmemelidir. Yoklama tutanaklarına mükellefin faaliyet niteliğine göre yeterli organizasyonu sağlayıp sağlamadığı denetim yapacak memurun objektif değerlendirilmesi yazılmalıdır. Vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeyen, yasal olmayan işler yapan mükelleflerin çoğunda "bir şey olmaz" ve "cezalardan korkmama" psikolojisi olduğunu biliyoruz. Vergi psikolojisi yadsınamaz bir gerçektir. Yoklama memurunun mesleki donanımı, insan ve toplum psikolojisinden anlayışı, insanlarla olan diyalogları vatandaşın vergiye karşı direncini kırabilir, kamu yönetimine bakışını yumuşatabilir onların bilinçli bir vatandaş durumuna gelmesine katkıda bulunabilir. Karyağdı (2015)'e göre "Vergi Satan Yoklama Memurları" ibaresini kullanırken durumun psikolojik boyutunun ciddiyetinin farkındadır. Yoklama memurlarının yaptığı görev vergiyi satmaktır. Karyağdı, yoklama memurlarını idarenin piyasada vatandaşa bakan önemli bir yüzü olarak görmektedir (Karyağdı, 2015:130).

Yaygın Yoğun Vergi Denetimi

Yaygın Yoğun Vergi Denetimi türü 2365 sayılı Kanuna dayanmaktadır. 2365 sayılı Kanunla; VUK' un 127'nci maddesi şimdiki şeklini almıştır (Somuncu, 2014: 133-173). Buna bağlı olarak Yaygın yoğun vergi denetimleri yoklama müessesesinin başlığı altında yapılmaktadır (Yurteri, 2012:255- 270).

Yaygın Yoğun vergi denetimleri*; vergi suçu veya vergi ziyaı oluşturabilecek uygulamaların zamanında belirlenmesine dayanan maddi bir denetim türüdür. Bu tür denetimler; Vergilendirmeyle alakalı olayların anında incelenmesi, belge düzeninin yasalara uygun biçimde işlemesi, vergide kayıt dışılığın önüne geçilmesi, mükellefleri vergi denetiminin işlevleri arasında olan eğitici işlevine uygun şekilde eğitmek ve bilgilendirmek* amaçlarıyla yapılmaktadır.

Bu amaçla kısa vade de katma değer vergisi, uzun vade de ise gelir ve kurumlar vergisi başta gelmek üzere ilgilisine göre tüm vergilerde meydana gelebilecek kayıp ve kaçak önlenmiş olacaktır (GİB, 2016: 2).

Yaygın yoğun vergi denetimi, nakit ve kredi kartı satışlarının durumunu tespit için işletmenin ay başından itibaren veya son beş günün "Z" raporlarının incelenmesi, son düzenlediği fatura, gider pusulası, yazarkasa fişi, sevk irsaliyesi vb. belgelerin incelenmesi, Yeni Nesil Ödeme Kaydedici Cihaz (YNÖKC) bilgilerinin alınması, günlük hasılat tespiti, nakil vasıtalarının durdurularak taşıma irsaliyesi, yolcu listesi vb. belgelerin kontrolünü yapmak, ticari aracının olup olmadığı, ticaret yaptıkları mükellef bilgileri gibi uygulamaları içeren bir denetim uygulamasıdır. Uygulamada yaygın yoğun vergi denetimi sektör bazında yapılabilir. Örneğin sahteciliğin, kaçakçılığın ve kayıt dışının yoğun olduğu emlak, içki, akaryakıt vb. faaliyet alanlarına yoğunlaşılmaktadır. Yaygın yoğun vergi denetimi yoklamadan daha ayrıntılı bir vergi denetim türüdür. Yaygın yoğun vergi

denetim türünde ödeme kaydedici cihaz denetimi, defter belge kontrolü ve nakil vasıtalarını denetimi biçiminde uygulanmaktadır.

Vergi İncelemesi

Yoklama ve Yaygın-Yoğun vergi denetimine göre geniş kapsamlı olan ve nitelik gerektiren denetim türü vergi incelemesidir (Aydın ve Çaşkurlu, 2013:319). VUK md 134'e göre vergi incelemesinin amacı, mükellefin ödemesi gereken vergilerin doğruluğu araştırmak, tespit etmek ve sağlamaktır. Vergi incelemesini diğer denetleme yollarından ayıran en önemli özelliği mükelleflerin nezdinde yapılan derinlemesine bir araştırma faaliyeti olmasıdır. Vergi incelemesi, mükelleften tahsil edilen verginin ticari vesikalara dayanarak doğru olup olmadığının tespit edilmesi ve eksik tahsil edildiği ispatlanan verginin ilave tarhiyatla ödenmesini sağlayan vergi denetim türüne verilen addır (HUK, 2015: 45).

Vergi incelemesi kapsamı itibariyle tam inceleme, kısa inceleme ve sınırlı inceleme olarak sınıflandırılmıştır.

Tam İnceleme: 2011 yılında çıkarılmış olan Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin 3. maddesi tam incelemeyi şöyle tanımlamıştır: Mükellefin, en az bir vergi türüne ait yine en az bir vergilendirme dönemine ilişkin bütün işlemlerinin vergi matrahının bütün unsurlarını kapsayacak biçimde incelenmesidir (www.resmigazete.gov.tr, 2017). Tam inceleme sonucunda, yeterli araştırmalar yapılmış olsa dahi, ödevliye, incelenen vergi türü haricinde vergi tarhiyatı önerme durumu meydana gelmemektedir. Buna göre tam inceleme de bu sınırlamanın kaldırılması önemlidir (Batun, 2010:116-120). Bu inceleme türünde altı çizilmesi gereken temel nokta, incelenecek mükelleflerin bütün vergisel kayıtlarının matrah unsurlarını hepsini kapsayacak şekilde incelenmesidir.

Kısa İnceleme: İncelemesi yapılan vergi türünün matrahını meydana getiren kazançlardan sadece bir tanesinin incelemeye tabi tutulmasını ifade eder (GİB, 2007). Serbest Meslek Kazancı yanında Gayrimenkul Sermaye İradı da elde eden mükellefin sadece Serbest Meslek Kazancının incelemeye tabi tutulması kısa incelemeye örnektir.

Sınırlı İnceleme: Vergi incelemelerin de matrah unsurlarının yalnızca belli bir kısmına ilişkin yapılan ve tam inceleme dışında kalan vergi incelemelerini kapsar. Mükellefin ticari kazancın incelenmesi esnasında sadece amortisman uygulamasının incelemeye alınması sınırlı incelemeye örnektir (Hesap Uzmanları Kurulu, 2015:46).

Aramalı Vergi İncelemesi

Arama, esas itibariyle vergi hukuku açısından başlı başına bir denetim müessesesi olmayıp, vergi incelemesine delil oluşturmak üzere belirli şartlar dahilinde başvurulan bir denetim türüdür (Şenyüz vd., 2013). Bu yüzden vergi denetim türleri arasında aramalı vergi incelemesi en kapsamlı ve en hassas olanıdır. VUK'ta 142 ve 147'nci maddeleri arasında düzenlenmiştir. Buna göre nezdinde arama yapılacak kişinin vergi kaçırdığına dair belirtiler bulunuyorsa, ilgili kişi ya da gerekli görülen diğer kişiler üzerinde arama yapılabilir. İlk olarak aramanın alınan bir ihbar sonucu veya yapılan bir inceleme neticesinde mükellefin vergi kaçırdığına dair emarelere dayanıyor olması gerekir. Ancak aramanın yapılabilmesi için vergi kaçırıldığına dair ihbarın olması yeterli değildir, inceleme elamanının da aramayı istemesi gerekir (Yerci, 2009: 38-48). Kanunun ikinci fıkrasında "arama izni" yetkisine değinilmiştir. Buna göre ilk öncelikle inceleme yapacak olan inceleme elemanının bunu gerek görmesi ve gerekçesini yazı ile Sulh Hakiminden istemesi gerekir. Daha sonra inceleme elemanından gelen arama talebine Sulh Hakiminin onay vermesi şarttır.

VUK' un 145. maddesi aramalı incelemenin nasıl sonlandıracağını açıklamıştır. Buna göre, arama sırasında el konulan her türlü defter, vesika ve benzeri belgelerin incelemeleri en geç üç ay içinde sonuçlandırılarak ilgilisine bir tutanakla verilir. Eğer inceleme üç ay içinde

sonuçlandırılamıyorsa Sulh Hakiminin kararına göre bu süre uzatılabilir. İnceleme esnasında hukuka aykırı görülen durumlar tutanağa geçirilir. Şayet mükellef bu tutanaklara imzadan imtina ederse, aramalı inceleme sonuçlanıncaya kadar kendisine verilmez. Defter ve belgesine el konulan mükellef tutanaklara istedikleri şerhi koydurup evrakları alabilirler. Ancak verilmesi talep edilen evrakların suç delili içermemesi zorunludur.

TÜRKİYE'DE VERGİ DENETİMİNİN YAPISI

Türkiye'de 2011 Yılına Kadar Vergi Denetiminin Yapısı

Ülkemizde 2011 yılına kadar vergi incelemesi 4 (Dört) ayrı birim tarafından yapılmaktaydı. Bunlar; Maliye Teftiş Kurulu, Hesap Uzmanları Kurulu, Gelirler Kontrolörleri ve Vergi Denetmenleri idi. Vergi Dairesi müdürlerinin ise vergi incelemesine yönelik kendi kuruluş kanunu olmayıp Vergi Usul Kanunun 135. maddesinde ifadesini bulduğu üzere direk kanunla verilmiş inceleme yetkisine sahiptirler.

Maliye Teftiş Kurulu: Maliye Bakanlığının kronolojik olarak en eski denetim birimi olan Maliye teftiş kurulu devletin tüm mali muamelelerinin teftiş etmek maksadıyla 1879 tarihinde kurulmuştur (Altınok, 2015). Temel amacı merkezi yönetim bütçe içerisinde yer alan kurumların yanında mahalli idareler ve Kamu İktisadi Teşebbüslerini teftiş etmektir. Ayrıca vergi inceleme yetkisine sahiptir. Ancak Maliye Teftiş Kurulu Başkanlığı vergi inceleme yetkisini en az kullanan denetim birimidir.

Hesap Uzmanları Kurulu: 1945 yılında 4709 sayılı kanunla kurulan Hesap Uzmanları Kurulu, vergi inceleme yetkisine sahip olmanın yanında, diğer denetim birimlerinden farklı olarak uzmanlık gerektiren olaylarda görevlendirilmesi de söz konusu olmuştur. Örneğin, kara para aklama olaylarının önlenmesi ve anayasal kurumlar olan yasama, yürütme ve yargı erklerinden gelen inceleme taleplerinin sonuçlandırılması görevinde de bulunmuşlardır.

Gelirler Kontrolörleri: Esas itibariyle Gelirler Kontrolörleri Gelirler Genel Müdürlüğünün teftiş elemanı gibi çalışmışlardır. Bunun yanında yoklama, inceleme yetkilerine de sahiptirler.

Vergi Denetmenleri: Vergi Denetmenleri Gelirler Genel Müdürlüğünün taşra teşkilatı denetim birimi içinde yer alırken, 2005 yılında Gelir İdaresi Başkanlığının kurulması ile bu kurumun denetim birimi içinde yerini bulmuştur. Genel itibariyle teftiş, inceleme, soruşturma ve yetkili birimler tarafından verilen işleri mevzuata uygun olarak yapmakla sorumlu ve görevlidirler.

Türkiye'de 2011 Yılı Sonrası Vergi Denetiminin Yapısı

2011 öncesi dönemde yer alan ve yukarıda belirtilen Vergi Denetim Birimleri 2011 yılı 646 sayılı KHK ile kaldırılmış, bunun yerine Vergi Denetim Kurulu VDK) Başkanlığı kurulmuştur. 10.07.2011 tarihli ve 27990 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 646 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile vergi denetiminin tek çatı altında gerçekleştirilmesi amacıyla Maliye Bakanlığı bünyesinde Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı kurulmuştur. VDK bünyesinde vergi denetimi görevinde bulunacak olan kişilere ise, Vergi Başmüfettişi, Vergi Müfettişi ve Vergi Müfettiş Yardımcısı ünvanı verilerek 2011 öncesi dönemdeki farklı ünvanlar kaldırılmıştır.

Vergi Denetim Kurulu'nun vergi incelemelerini yerine getirilmesi amacıyla Türkiye genelinde toplam 32 adet Küçük ve Orta Ölçekli Mükellefler Grup Başkanlıkları (A Grubu), toplam 3 adet Büyük Ölçekli Mükellefler Grup Başkanlıkları (B Grubu), toplam 2 adet Organize Vergi Kaçakçılığı ile Mücadele Grup Başkanlıkları (C Grubu), üzere toplam 3 adet Örtülü Sermaye, Transfer Fiyatlandırması ve Yurtdışı Kazançlar Grup Başkanlıkları (Ç Grubu), kurulmuştur (VDK, 2012).

Vergi Denetim Kurulu Başkanlığının 4 adet amaç ve hedefi vardır. Bunlar; Vergi Denetiminde Etkinlik ve Verimlilik, Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadele, Yolsuzlukla Mücadele ve Teftişlerde Etkinliğin Artırılması şeklinde sıralanmıştır. Vergi Denetim Kurulunun en başta gelen görevi vergi incelemesi yapmaktır. Vergi incelemesine yönelik her türlü mali istatistiği toplamak, toplanan verileri analiz etmek, incelemeye yönelik ilke ve standartlar geliştirmek, çalışanlarının

performans ölçümünü yapmak, diğer kurumlarla özellikle vergi toplayıcı kurum olan Gelir İdaresi Başkanlığı ile uyumlu çalışmak, vergi incelemesine yönelik kaynaklar hazırlamak, mevzuata ilişkin önerilerde bulunmak, mali alan keşfi yapmak, elemanlarının istihdam edilecekleri Grup Başkanlıklarını tespit etmek, mesleki niteliği özen göstermek gibi vergi incelemesine dair her aşamayı planlamak ve sonuçlarını takip etme görev, yetki ve sorumlulukları vardır.

TÜRKİYE'DE 2011-2015 DÖNEMİ VERGİ İNCELEME SONUÇLARI ANALİZİ

Resmi Gazetenin 10 Temmuz 2011 tarihli ve 27990 no'lu sayısında yayımlanan 646 sayılı KHK ile Maliye Teftiş Kurulu, Hesap Uzmanları Kurulu, Gelirler Kontrolörleri ve Vergi Denetmenleri Büro başkanlıkları kaldırılmış yerine Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı kurularak Vergi Denetim Birimleri tek çatı altından toplanmıştır. Bu bağlamda VDK uhdesinde istihdam edilen Vergi Başmüfettişleri, Vergi Müfettişleri ve Vergi Müfettiş Yardımcıları aracılığıyla vergi incelemeleri yapılır olmuştur.

Vergi Dairesi Müdürleri Tarafından Yapılan Vergi İnceleme Sonuçları

Tablo 1: 2011 Yılı Vergi Dairesi Müdürleri Tarafından Yapılan İnceleme Sonuçları (2011-2015)

	2011	2012	2013	2014	2015
Bulunan Matrah Farkı (TL)	755.055.542	541.132.281	1.080.420.972	712.101.457	892.151.922
İncelenen Matrah (TL)	16.422.146.359	4.374.024.432	1.234.224.622	2.959.296.235	1.535.689.146
Bulunan Matrah Farkı/İncelenen Matrah (%)	**5**	**12**	**88**	**24**	**58**

Kaynak: GİB, 2011

2011 yılında vergi dairesi müdürleri tarafından yapılan incelemelerde BMF/İM oranı %5'dir. 2011 yılında vergi dairesi müdürleri tarafından yapılan incelemelerde bulunan BMF/İM oranı diğer yıllara göre oldukça düşük çıkmıştır. 2009 yılında vergi dairesi müdürleri tarafından yapılan incelemelerde BMF/İM oranı %21'tir. Vergi Dairesi müdürlerinin inceleme sonuçlarının açıklanmaya başlandığı 2001 yılından 2009 yılına kadar ortalama BMF/İM oranı %40'dır. 2011 yılında bulunan BMF/İM oranı 2001 yılından itibaren tüm yıllar içinde en düşük orandır.

2011 yılına göre 2012 yılında Bildirilen Matrah Farkı / Bulunan Matrah Farkı oranı %200 oranında artmıştır. Ancak 2012 yılında ortaya çıkan Bildirilen Matrah Farkı / Bulunan Matrah Farkı oranı 2012 yılında %12'dir.

2013 yılında bulunan matrah farkı/bildirilen matrah oranı %88'dir. 2013 yılında hesaplanan bulunan matrah farkı/bildirilen matrah oranı 2001 yılından itibaren tüm yıllar itibariyle en yüksek orandır. Son üç yılın bulunan matrah farkı/bildirilen matrah oranı ortalaması (2011, 2012, 2013) %35'dir. Ortalamayı yükselten yıl, 2013 yılıdır.

2014 yılında bulunan bildirilen matrah farkı/bulunan matrah farkı oranı %24'dür. 2013 yılına göre 2014 yılında hesaplanan bildirilen matrah farkı/bulunan matrah farkı oranı %72 oranında azalmıştır. Son dört yılın bildirilen matrah farkı/bulunan matrah farkı oranı ortalaması %32 olduğuna göre 2014 yılı ortalamanın üstünde çıkmıştır.

2015 yılında hesaplanan bulunan matrah farkı/bildirilen matrah farkı oranı %58'dir. 2014 yılına göre 2015 yılında hesaplanan bulunan matrah farkı/bildirilen matrah farkı oranı %142 oranında artış göstermiştir. 2011-2015 yılları arası bulunan matrah farkı/bildirilen matrah farkı oranı ortalaması %37 hesaplandığına göre 2015 yılı bulunan matrah farkı/bildirilen matrah farkı oranı ortalamanın üzerindedir. Ayrıca 2001-2009 yılları arası İncelenen Matrah/Bulunan Matrah farkı oranı ortalaması %40 iken, 2011-2015 yılları arası bildirilen matrah/bulunan matrah farkı oranı %37 hesaplanmıştır.

Tablo 2: Vergi Dairesi Müdürleri Tarafından Öngörülen Ceza Miktarları (TL) (2012-2015)

Yıllar	Usulsüzlük	Özel Usulsüzlük	Vergi Ziyaı
2012	752.872	59.325.046	**261.497.431**
2013	**802.513**	**297.376.328**	186.543.551
2014	685.221	49.384.732	60.292.111
2015	312.874	66.367.605	155.942.634

Kaynak: GİB, 2015

Son dört yıla ait (2012-2013-2014-2015) Vergi Dairesi Müdürleri tarafından öngörülen toplam ceza miktarları yukarıdaki tabloda sunulmuştur. Buna göre usulsüzlükte en yüksek ceza kesilmesi istenilen yıl 2013 yılıdır. Özel usulsüzlükte son dört yılda en yüksek ceza kesilmesi istenilen yıl yine 2013'dür. Vergi Ziyaın cezasında en yüksek ceza kesilmesi istenilen yıl ise 2012'dir. Son dört yılın ortalama kesilmesi istenilen usulsüzlük ceza tutarı 638.370 TL'dir. Özel Usulsüzlükte bu tutar 118.113.428 TL'dir. Vergi Ziyaın da ise son dört yıla ait kesilmesi istenilen ortalama tutar 166.068.932 TL'dir

Vergi Denetim Kurulu Tarafından Yapılan Vergi İnceleme Sonuçları

Tablo 3:VDK Başkanlığınca Yapılan Vergi İncelemelerine İlişkin Sonuçlar (2011-2015) (TL)

Yıllar	İncelenen Mükellef Sayısı	Tarhı Önerilen Vergi Tutarı	Kesilmesi Önerilen Ceza*
2011	16.267	3.926.153.961	6.540.331.412
2012	46.845	4.535.523.091	8.776.095.415
2013	**71.352**	8.561.313.250	**19.086.884.477**
2014	55.284	7.939.389.423	16.582.633.968
2015	58.676	**9.803.999.983**	18.843.082.627

***Bu tutarlar, VUK uyarınca kesilmesi istenilen vergi ziyaı cezası, usulsüzlük cezası ve özel usulsüzlük cezalarının toplamından oluşmaktadır.

Kaynak: VDK, 2015

2010 yılının verilerine ulaşılmadığı için 2011 yılı incelemelerinin analizini 2009 yılı verileriyle karşılaştırarak yapacağız. Vergi dairesi müdürlerini analizimizin dışında tutacağız. VDK tarafından yayımlanan 2012 yılı Faaliyet Raporunda 2011 yılı verilerine sınırlı sayıda değinilmiştir. 2011 yılında İncelenen mükellef sayısı 2009 yılına göre yaklaşık olarak %44 oranında azalmıştır. Bu azalmanın nedenini denetim birimlerinin tek çatı altında birleştirilmesinde geçiş dönemine bağlayabiliriz.

2012 yılında incelenen mükellef sayısı 2011 yılına göre yaklaşık olarak %188'lik olağanüstü bir artış göstererek 46.845 olmuştur. Buna karşılık Tarhı Önerilen Vergi tutarı 2012 yılında bir önceki yıla göre %15 oranında artış göstermiştir. Kesilmesi önerilen ceza tutarı ise yaklaşık olarak %34'lük bir artış göstererek 8.776.095.415,00 TL olmuştur.

01.01.2013-31.12.2013 tarihleri arasında Vergi Denetim Kurulu Başkanlığınca 71.352 adet mükellef incelenmiştir. 8.561.313.250 TL Vergi Tarhı öngörülmüş buna karşılık 19.086.884.477 TL ceza kesilmesi istenmiştir.

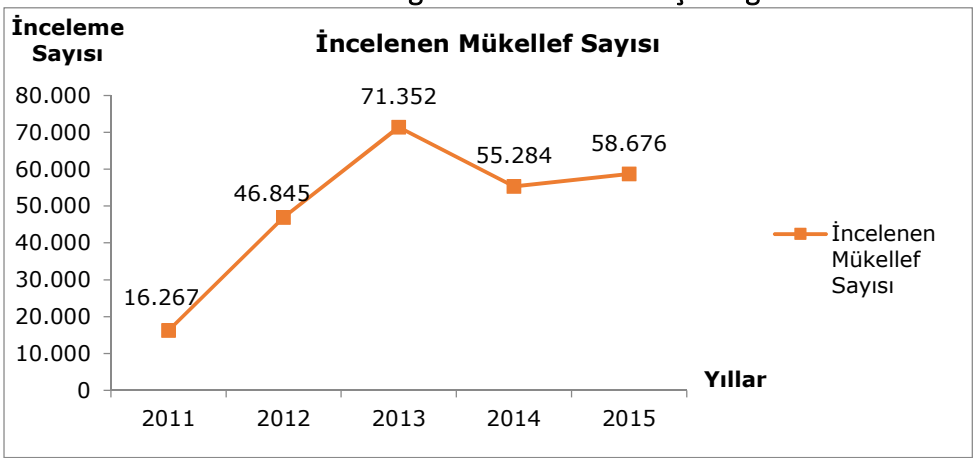
2013 yılında incelenen mükellef sayısı 2012 yılına göre %52 oranında artmış, 2011 yılına göre ise %339 oranında artarak olağanüstü bir artış göstermiştir. Buna karşılık tarhı önerilen vergi tutarı 2012 yılına göre %53 oranında artarak 8.561.313.250 TL'ye yükselmiştir.2011 yılına göre ise %46 oranında artarak 8.561.313.250 TL'ye yükselmiştir. Kesilmesi önerilen ceza tutarı 2013 yılında 2012 yılına göre %46 oranında artmış, 2011 yılına göre ise %34 oranında artarak 19.086.884.477 TL ceza kesilmesi istenilmiştir.

VDK tarafından 2014 yılında incelenen mükellef sayısı bir önceki yıla göre %23 oranında azalma göstermiştir. VDK çalışmamızın ana kaynağı olan faaliyet raporunda bu azalmanın nedenini mesleğe yeni başlayan vergi müfettiş yardımcılarının eğitimi nedeniyle 2013 yılına oranla eğitici

görevi olan vergi müfettişlerinin eğitmen olarak görevlendirilmesine bağlamıştır. Gerçekten de VDK 2013 yılında denetim kapasitesinin güçlendirilmesi amacıyla diğer yıllara nazaran oldukça fazla eleman alımı yapmıştır. VDK' ya müfettiş yardımcısı olarak geçen elemanların büyük bir kısmının Gelir İdaresi Başkanlığında Gelir Uzmanı kadrosunda görev yapması Türkiye'de vergi denetiminin yeniden yapılandırmaya ihtiyaç duyduğunun önemli bir göstergesidir. Diğer taraftan incelenen mükellef sayısında ki azalmanın yanında diğer inceleme kalemlerinde de bir düşüş yaşanmıştır. Kesilmesi önerilen ceza tutarı 2013 yılına göre %13 oranında azalmıştır.

Yukarıda ki tablo da VDK kurulduğu yılın başından başlamak üzere 2015 yılına kadar inceleme sonuçları birlikte verilmiştir. Buna göre 2011-2015 yılları arasında incelenen mükellef sayısının ortalaması 49.685'dir. 2011 yılından itibaren ortalamanın üstünde kalan yıllar 2013, 2014 ve 2015 yıllarıdır. 2011 ve 2012 yılları ortalamanın altında kalan yıllar olarak kayda geçmiştir. Tarhı önerilen vergi tutarının ortalaması ilgili yıllar için 6.953.275.942 TL'dir. Kesilmesi önerilen ceza tutarında ortalama ise 13.965.805.580 TL'dir. 2015 yılında incelenen mükellef sayısı bir önceki yıla göre %6 oranında artarak 58.676 olmuştur. İlave vergi tarhı önerilen tutar ise %23 oranında artmıştır. Kesilmesi önerilen ceza tutarı ise %14 oranında artmıştır.

Grafik 1: 2011-2015 Dönemi Vergi Denetim Kurulu Başkanlığınca İncelenen Mükellef Sayısı

Tablo 4: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığınca Mükelleflerin İnceleme Oranları (2012-2015)

Yıllar	Mükellef Sayısı*	İncelenen Mükellef Sayısı	İnceleme Oranı (%)
2012	2.422.975	46.845	1,93
2013	2.460.281	71.352	2,9
2014	2.472.658	55.284	2,24
2015	2.527.084	58.676	2,32
Ortalama (2012-2015)	2.470.750	58.040	2,34

* Gelir İdaresi Başkanlığının Resmi İnternet Sayfasından alınmıştır. Faal Gelir Vergisi Mükellef Sayıları ile Faal Kurumlar Vergisi Mükellef Sayıları toplamından oluşmaktadır.

Kaynak: VDK, 2015

Genel itibariyle incelenme oranlarının Türkiye'de yeterli olmadığı söylenebilir. Gerek teoride gerekse uygulamada incelenme oranlarının artırılması ve farklı denetim tekniklerinin uygulanması suretiyle inceleme kapasitesinin artırılması için birçok çalışmalar yapılmaktadır. Bu yöntemlerden en önemlilerinde bir tanesi birinci bölümünde yer verdiğimiz "İncelemenin Kaynağı" başlığı altında incelenen Risk Analiz odaklı incelemedir. Diğer kamu kurum ve kuruluşlarının, bankaların veri merkezlerinden alınan bilgilerle belirli kıstaslar dahilinde incelenecek mükellefin seçiminin yapılmasına imkan veren bu inceleme türü denetimde etkinliği ve verimliliği artıran ve daha da geliştirilmesi gereken önemli bir veri kaynağıdır. 2012 yılından itibaren VDK'nın açıkladığı verilere göre son dört yılın (2012-2015) Türkiye'de inceleme oranın ortalaması %2,34'dür.

Tablo 5: VDK Başkanlığı Vergi İncelemelerinin Kapsamına Göre Dağılımı (2012-2015)

Yıllar	Sınırlı İnceleme	Tam İnceleme	Toplam İnceleme Sayısı*
2012	88.737	17.024	105.761
2013	130.546	32.821	**163.367**
2014	111.692	37.355	149.047
2015	129.209	30.291	159.500
TOPLAM	**460.184**	**117.491**	**577.675**

*Toplam inceleme sayısı bulunurken bir mükellefin birden fazla dönemi incelenmişse her bir dönem ayrı bir inceleme olarak dikkate alınmıştır.

Kaynak: VDK, 2015

2015 yılında VDK tarafından toplam 159.500 adet inceleme yapılmıştır. Bu dönemde yapılan incelemelerin %80'i sınırlı inceleme iken %20'si tam incelemedir. Ayrıca 2015 yılında yapılan inceleme sayısı 2014 yılına göre %7 oranında artmıştır. Son dört yılda en çok incelemenin 2013 yılında gerçekleşmiştir. Diğer yıllarda sınırlı incelemenin toplam inceleme içindeki oranları sırasıyla %84, %80 ve %75'dir. İlgili yıllarda genel toplam itibariyle sınırlı incelemenin toplam inceleme sayısına oranı %80 iken, tam incelemenin toplam inceleme sayısına oranı %20'dir.

Vergi denetiminden sorumlu VDK tarafından yapılan vergi incelemelerinde vergi müfettişlerinin düzenlediği dört temel rapor vardır. *Vergi inceleme raporu;* mükellef, vergi sorumlusu, vergi türü ve vergilendirme dönemleri itibariyle vergi mükellef ve vergi sorumluları için vergi incelemesi sonucunda ayrı ayrı düzenlenen rapordur. *Vergi suçu raporu;* VUK 359. Madde kapsamındaki (kaçakçılık suçları ve cezaları) fiillerin tespiti durumunda VUK 367. Madde gereğince düzenlenen rapordur. *Görüş ve öneri raporu;* VDK tarafından incelenen konular hakkında, kanunların uygulanmasında karşılaşılan güçlüklerle ilgili ve görev yerine getirilirken tespit edilen konularla ilgili görüşler doğrultusunda düzenlene raporlardır. *Vergi tekniği raporu* ise; yürütülmekte olan vergi incelemelerinde vergi inceleme raporlarının ekini oluşturacak nitelikte, tarhiyat önerisi getirmeyen, ancak mükellefle ilgili tarhiyat önerisi içeren vergi inceleme raporlarına dayanak teşkil eden bir rapordur.

Tablo 6: VDK Başkanlığınca Düzenlenen Raporların Türleri İtibarıyla Dağılımı (2012-2015)

Rapor Türü	2012	2013	2014	2015
Vergi İnceleme Raporu* (VİR)	101.080	144.547	131.587	151.065
Vergi Tekniği Raporu** (VTR)	12.386	16.228	18.879	18.563
Vergi Suçu Raporu (VSR)	9.542	12.421	10.675	9.118
Görüş ve Öneri Raporu	1.499	11.413	6.948	6.185
Diğer Raporlar	-	427	278	343
TOPLAM	**124.507**	**185.036**	**168.367**	**185.274**

* İade ve Kabul Raporları Dahil

** Sahte Belge İncelemesi Dahil

Kaynak: VDK, 2012

2012 yılında VDK tarafından toplam 124.507 adet rapor yazılmıştır. Tablodan görüleceği üzere vergi müfettişleri tarafından 2012 yılında en çok yazılan rapor türü Vergi İnceleme Raporudur. VİR' in toplam rapor sayısı içindeki oranı %81'dir. Ardına %10 ile VTR gelmektedir. VSR ile Görüş ve Öneri raporlarının oranları ise sırasıyla %8 ve %1'dir.

VDK tarafından 2013 yılında toplam 185.036 adet rapor yazılmıştır. 2013 yılında yazılan rapor sayısı 2012 yılına göre yaklaşık olarak %49 oranında artmıştır. 2013 yılında yazılan raporların %78'i VİR' den oluşmaktadır. Ardına %9 ile VTR, %7 ile VSR, % 6 ile Görüş ve Öneri Raporu son olarak diğer raporlar gelmektedir.

2014 yılında Vergi müfettişleri tarafından yazılan rapor sayısı 2013 yılına göre %9 oranında azalmıştır. 2014 yılında yazılan raporların %78'i VİR' ler den oluşmaktadır.
2015 yılında Vergi Müfettişlerince toplam 185.274 adet rapor yazılmıştır. Yazılan raporların %82'si Vergi İnceleme raporudur. Vergi Tekniği raporların toplam raporlar içindeki oranı %10'dur. Son dört yılda (2012, 2013, 2014, 2015) Vergi Müfettişlerince en çok rapor yazılan yıl 2015'dir. Son dört yılın ortalaması ise 165.796'dır.

Tablo 7: 2014-2015 Yıllarında VDK Tarafından Yapılan İnceleme Sonuç. Karşılaştırması (TL)

Yıllar	Bulunan Matrah Farkı	Tarhı İstenilen Vergi Tutarı	Kesilmesi Önerilen Ceza
2014	39.378.004.491	7.939.389.423	16.582.633.968
2015	46.749.981.122	9.803.999.983	18.843.082.627
%Δ	**19**	**23**	**14**

Kaynak: VDK, 2015

2015 yılında yapılan vergi incelemelerinde bulunan matrah farkının toplamı 2014 yılına göre %19 oranında artarak 46.749.981.122 TL olmuştur. Tarhı istenilen vergi tutarı bir önceki yıla göre %23 oranında artmıştır. Kesilmesi istenilen ceza tutarındaki değişim ise 2015 yılı lehine %14 olmuştur.

SONUÇ

Türkiye'de vergi denetim yapısındaki değişim sonrası dönem olan 2011 sonrası döneme ilişkin vergi inceleme sonuçlarının değerlendirildiği çalışmada elde edilen bulgular ışığında şu sonuçlara ulaşılmıştır:

✓2011-2015 dönemi arasında ise en çok inceleme yapılan yıl 2013 yılı olmuştur.

✓2000-2007 dönemlerinde incelenen mükellef sayısı ortalaması 101.858 iken, Vergi Denetim Kurulu Başkanlığının kurulduğu yıl olan 2011 'den 2015 yılına kadar ki dönemde incelenen mükellef sayısı ortalaması 60.713' de kalmıştır.

✓2012-2015 döneminde, Vergi İnceleme Raporu VDK tarafından yazılan raporlarda diğer rapor türlerine göre açık ara birinci olmuştur.

✓2012-2015 dönemi inceleme oranlarına bakıldığında Türkiye'de incelenen mükellef inceleme oranlarının %3' ü geçmediği görülmektedir. Bu oran kayıt dışılığın az olduğu ülkelerle kıyaslandığında oldukça düşüktür. 2013 yılı %2,9 ile 2012-2015 döneminde en çok inceleme oranına sahip yıl olarak kayıtlara geçmiştir.

✓İncelemenin kapsamı bakımından ilgili yıllarda genel toplam itibariyle sınırlı incelemenin toplam inceleme sayısına oranı %80 iken, tam incelemenin toplam inceleme sayısına oranı %20'dir.

Bu sonuçlar ışığında Türkiye'de daha etkin bir vergi denetimi için şu önerilerde bulunulabilir: Yaygın Yoğun Vergi denetimine önem verilmeli ve Orta Vadeli Denetim Planı hazırlanmalıdır. Gelir İdaresi Başkanlığı ana hizmet birimleri arasında yer alan Denetim ve Uyum Yönetimi Daire Başkanlığının görevlerinden olan Sektör Bilgi Sistemi Projesine önem verilmelidir. Yaygın Yoğun Vergi Denetimi yoklama çatısı altından çıkarılmalı ve ayrı bir vergi denetim türü olarak mevzuatta ki yerini almalıdır. Vergi incelemesi oranı 2015 yılı itibariyle %2,32 iken, yaygın yoğun vergi denetiminde mükellefler nezdinde yapılan denetim sayısının oranı %34,5'dir. Bu oran yaygın yoğun denetimin ne denli önemli olduğunun ayrı bir kanıtıdır.

KAYNAKLAR

Altınok, T. (2015), Maliye Teftiş Kurulu Ve Kamu Mali Denetimi, Maliye Finans Yazıları, Cilt 1, Sayı 80.

Aydın, S. ve Çaşkurlu, E. (2013), Kamu Maliyesi, 2. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi

Batun, M. (2010), Tam ve Sınırlı İncelemenin Tanımlanması Üzerine, Yaklaşım Dergisi, Sayı 215, s. 116-120.
Erol, A. (2010), Vergi İncelemesi ve Mükellef Hakları, İSMMMO Yayınları, Yayın No 133, İstanbul, ss.33-34.
Gelir İdaresi Başkanlığı (2007), Tüm Yönüyle Vergi İncelemesi, Ankara.
Gelir İdaresi Başkanlığı (2017), Denetim Planı 2017, Ankara.
Gelir İdaresi Başkanlığı GİB , (2011), 2011 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari, (Erişim Tarihi: 13.12.2017).
Gelir İdaresi Başkanlığı GİB , (2012), 2012 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari, (Erişim Tarihi: 13.12.2017).
Gelir İdaresi Başkanlığı GİB , (2013), 2013 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari, (Erişim Tarihi: 13.12.2017).
Gelir İdaresi Başkanlığı GİB , (2014), 2014 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari, (Erişim Tarihi: 13.12.2017).
Gelir İdaresi Başkanlığı GİB , (2015), 2015 Yılı Faaliyet Raporu, http://www.gib.gov.tr/kurumsal/stratejik-yonetim/faaliyet-raporlari, (Erişim Tarihi: 13.12.2017).
Gelir İdaresi Başkanlığı, (2016), Yoklama Yoluyla Vergi Denetim Rehberi, Ankara, ss.2.
Gürboğa, E. (2004), Kayıt Dışı Ekonomi İle Mücadelede Yoklamanın Önemi, Vergi Sorunlar Dergisi, Sayı 191, ss.11.
Hesap Uzmanları Kurulu, (2015), Denetim İlke ve Esasları, Cilt 1, 6.Baskı, İstanbul: HUD Yayınları, ss.45,46.
Karyağdı, N. (2015), Vergi Satan Adamlar, Maliye Hesap Uzmanları Derneği, Aralık, İstanbul.
Oral, B.G. Fazlılar, T.A. ve Koç, E.Ö. (2015),"Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Bir Öneri: Vergi Denetim Üst Kurulu, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 20, Sayı 2, Isparta, ss.129.
Sarılı, M.A. (2002), 'Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler, Türkiye Bankalar Birliği Bankacılar Dergisi, Yıl:13, Sayı 41, Haziran, sf.47.
Somuncu, A. (2014), Yaygın ve Yoğun Vergi Denetimi: Hukuki Yapı ve Uygulamanın Değerlendirilmesi, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 43, Ocak-Haziran, Kayseri, ss. 133-173.
Stiglitz, J.E. (2000), Economics of the Public Sector, W.W. Norton &Company, New York, 3rd ed. pp.459.
Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2013), Vergi Hukuku, Bursa: Ekin Yayınevi
Tekin, F. ve Çelikkaya, A. (2014), Vergi Denetimi, Altıncı Baskı, Ankara: Seçkin Kitabevi.
Tosuner, M. ve Arıkan, Z. (2011) Vergi Usul Hukuku. İzmir: Kanyılmaz Matbaacılık.
Vergi Denetim Kurulu Başkanlığının Kurulması Amacıyla Bazı Kanun Ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair 646 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (2011), 27990 Sayılı Resmi Gazete, (Erişim Tarihi: 12.12.2017).
Vergi Denetim Kurulu VDK, (2012), 2012 Yılı Faaliyet Raporu, https://www.vdk.gov.tr/tr-TR/Dosya-Listesi/Faaliyet-Raporlari?nm=1048&dt=0, (Erişim Tarihi: 13.12.2017).
Vergi Denetim Kurulu VDK, (2013), 2013 Yılı Faaliyet Raporu, https://www.vdk.gov.tr/tr-TR/Dosya-Listesi/Faaliyet-Raporlari?nm=1048&dt=0, (Erişim Tarihi: 13.12.2017).

Vergi Denetim Kurulu VDK, (2014), 2014 Yılı Faaliyet Raporu, https://www.vdk.gov.tr/tr-TR/Dosya-Listesi/Faaliyet-Raporlari?nm=1048&dt=0, (Erişim Tarihi: 13.12.2017).
Vergi Denetim Kurulu VDK, (2015), 2015 Yılı Faaliyet Raporu, https://www.vdk.gov.tr/tr-TR/Dosya-Listesi/Faaliyet-Raporlari?nm=1048&dt=0, (Erişim Tarihi: 13.12.2017).
Vergi İncelemelerinde Uyulacak Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, 31/10/2011 tarih ve 28101 sayılı Resmi Gazete, http://www.resmigazete.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 13.12.2017).
Vergi Usul Kanunu, www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf, (Erişim Tarihi: 10.12.2017).
Yerci, C. (2009), Aramalı Vergi İncelemesi, Vergi Sorunları Dergisi, Sayı 250, ss. 38-48.
Yurteri, İ. (2012), Türk Vergi Sisteminde Yoklama ve Yaygın ve Yoğun Vergi Denetimi, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 100, ss. 255- 270.

TÜRKİYE'DE MERKEZİ YÖNETİM FAİZ DIŞI KAMU HARCAMALARI, EKONOMİK BÜYÜME VE İŞSİZLİK İLİŞKİSİ: 2006-2017 DÖNEMİ ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Fazlı YILDIZ
Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü
Mine Çiçek
Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye'de 2006Q1-2017Q3 dönemleri arasında merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamalarının, ekonomik büyümeye ve işsizlik oranlarına ne tür bir etkide bulunduğu ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Araştırmada; özellikle merkezi yönetim kapsamındaki faiz dışı kamu harcamalarının işsizlik oranları üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Çalışmamızda serilerin durağan hale getirilmesi için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi çok yönlü görmemizi sağlayan eşbütünleşme analizi ve VAR analizi uygulanmıştır. Granger nedensellik testi Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki analizi ile desteklenmiştir. Araştırmanın ampirik sonuçlarında; Türkiye'de 2006Q1-2017Q3 dönemlerinde merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamaları ve gayrı safi yurtiçi hasıladaki artışların işsizlik oranları üzerinde azaltıcı etkide bulunduğu, ayrıca kamu harcamaları ve GSYH' dan işsizlik oranına; kamu harcamalarından GSYH' ya doğru gerçekleşen nedenselliğin tek yönlü olduğu sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlara ilaveten; nedenselliğin sonuçları kamu harcamalarından GSYH' ya doğru tek yönlü ilişki ortaya çıkardığından Keynesyen Yaklaşımı, varyans ayrıştırması analizi sonuçları ise kamu harcama türlerinin ekonomik büyümeye etkisini inceleyen Wagner'in ve Keynes'in görüşlerinin her ikisini de destekleyici nitelikte bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı, Kamu Harcaması, Nedensellik

THE RELATIONSHIP CENTRAL GOVERNMENT NON-INTEREST PUBLIC EXPENDITURE, ECONOMIC GROWTH AND UNEMPLOYMENT IN TURKEY: AN ANALYSIS OF 2006-2017 PERIOD

ABSTRACT

In this study, 2006Q1-2017Q3 Turkey in the period between central government non-interest public expenditures, which were analyzed econometric economic growth and what kind of an impact on the unemployment rate. In the study; especially the unemployment rate of central government non-interest public expenditures within the scope of central government. Augmented Dickey Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) unit root tests were applied to stabilize the series in our study. A cointegration analysis and a VAR analysis were applied to ensure that we did not see the relationship between variables too versatile. Granger causality test was supported by Variance Decomposition and Impact-Response analysis. In the empirical results of the study; Turkey 2006Q1-2017Q3 period in which the central government primary impact on reducing public spending and unemployment rate of increase in gross domestic product, as well as public spending and GDP than the unemployment rate; the result of public spending towards GDP is one-sided. In addition to these results; The results of the Keynesian Approach result in a one-way relationship between public spending and GDP, while the results of analysis of variance analysis provide support for both Wagner and Keynes's views on the effects of public spending on economic growth.

Keywords: Economic Growth, Unemployment Rate, Public Expenditure, Causality Analysis.

GİRİŞ

Devletler, sorumlulukları gereği bazı harcamalara katlanmak zorundadır. Harcamaların gerçekleşme nedeni toplumsal ihtiyaçların karşılanmasıdır. Her devlet vatandaşlarının ihtiyaçlarını giderirken, sorumluluk alanlarını kendisi belirler. Geçmiş dönemlerde kamu

harcamaları, merkezi yönetim harcamaları ile güvenlik ve savunma harcamalarını kapsamaktaydı. Gelişen ekonomi ile devletin fonksiyonları da artmıştır. Bu dönüşüm kamu harcamalarının çeşitliliğini ve miktarını arttırmıştır ve kamu sektörünün hacmini genişletmiştir. Devam eden süreçlerde yaşanan krizler devletin başarısının sorgulanmasına yol açmıştır. İktisadi görüşlerin ortak noktası, refah devleti anlayışının kamu hacmini arttırdığı ve kamu ekonomisinin küçültülmesi gerektiği yönündedir. Devlet aynı zamanda ekonomik istikrar, gelir dağılımında adalet, sürdürülebilir kalkınma gibi pek çok kamu yararı hedefini barındıran kamu hizmeti sunmalıdır.

Bu çalışmanın amacı, 5018 sayılı KMYKK uygulamasının başladığı dönemden itibaren 2006-2017 yılları arasındaki dönemi kapsayan aralıkta Türkiye'de merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamaları, gayrı safi yurtiçi hasıla ve işsizlik ilişkisini incelemek ve yapılacak ekonometrik analiz neticesinde değerlendirmede bulunabilmektir.

Çalışmada, Türkiye ekonomisinin ilgili yıllara ait rakamları kullanılmıştır. Analiz 2006Q1 ile 2007Q3 dönemleri arasındaki verileri içermektedir. Çalışmada kullanılan Augmented Dickey Fuller (ADF) ile Phillips-Perron (PP) birim kök testleri serilerin durağan hale getirilmesi için uygulanmıştır. Eşbütünleşme analizi ile VAR Analiziyle değişkenler arasındaki ilişki çok yönlü görülmeye çalışılmıştır. Granger Nedensellik Testi nedenselliğin yönünün belirlenmesinde kullanılmış, sonuçlar Varyans Araştırması ve Etki Tepki Analizi ile desteklenmiştir.

KAMU HARCAMALARI, EKONOMİK BÜYÜME VE İŞSİZLİK İLİŞKİSİNE İLİŞKİN LİTERATÜR İNCELEMESİ

Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Literatür

Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi üzerine incelenmiş literatürdeki çalışmaların özetleri aşağıda sunulmuştur:

Işık ve Alagöz (2005), 1985-2003 yıllar arası rakamlardan yola çıkarak Türkiye'nin Wagner yasasının geçerliği üzerine üzerinde durmuşlardır. Johansen eş bütünleşme analizinin kullanıldığı çalışmada, kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır (Işık, Alagöz, 2005: 72).

Arısoy (2005), 1950-2003 dönemini Wagner'in ve Keynes'in görüşleri baz alınarak Türkiye için eşbütünleşme testi ile nedensellik testleri uygulamıştır. Bu çalışmada kamu harcama alt kalemlerine ek olarak "Transfer Dışı Toplam kamu Harcamaları" değişkeni de kullanılmıştır. Analiz sonucunda kamu harcamaları Wagner'in de dediği gibi, kalkınma ile birlikte harcamaların da artış gösterdiği, ekonomik büyümenin kamu harcamalarını arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak kamunun reel olan cari, transfer, transfer dışı ve yatırım harcamalarının ekonomik büyümeye etki etmediği sonucuna varılmıştır (Arısoy, 2005: 76).

Taban ve Kara (2006), 1968-2003 yılları arası Türkiye için sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde nasıl etki oluşturduğuna dair bir çalışma yapmışlardır. Sağlık harcamalarının belirleyicileri olarak hastane sayısı, doktor başına düşen hasta sayısı, yataklı hastanelerin kapasitelerine ait rakamlar analize dahil edilmiştir. Nedensellik testinin kullanıldığı çalışmada hastane sayısının hariç tutulduğu verilerin ekonominin büyümesini sağladığı ve iki değişkenin karşılıklı olarak birbirini pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Anlaşılmaktadır ki, sağlık sektöründeki iyileşmeler ekonomik büyümeyi de arttıracaktır (Taban ve Kara, 2006: 43).

Erdoğan (2007), 1987-2006 yıllarında Türkiye'de genişletici mali daralma konusunu ele almıştır. Çalışmasında genişletici mali daralma politikalarının sorgusu VAR analizi ile yapılmıştır. Türkiye'de mali daralmanın genişletici olmadığı sonucuna Vektör Hata Düzeltme modelinin de uygulanmasıyla ulaşılmıştır. Çünkü tüketimdeki artışlar mali daralma dışındaki faktörlerden kaynaklanmaktadır. Türkiye'de kamu harcamalarını azaltabilmek için ulusal gelirin artışını sağlayıcı politikaların gündeme alınması gerekmektedir. İhracat gelirleri arttırılmalı, üretimin nitelikli hale gelmesi sağlanmalıdır. Erdoğan'ın görüşleri arasında büyümenin finansmanı için

yapısal reformların ve sermayenin istihdam yaratacak alanlara kanalize olması gerektiği de yer almaktadır (Erdoğan, 2007: 129).

Yılmaz ve Kaya (2008), çalışmalarında 1990-2001 yılları arası 7 coğrafi bölgedeki rakamlardan yola çıkarak yine o bölgedeki kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi araştırılmıştır. Panel veri analizini uygulayan, Yılmaz ve Kaya beş farklı panel veri birim kök testini uygulanmıştır. Sonuçta kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkileri açısından tutarlı bir sonuca varılamamıştır (Yılmaz ve Kaya, 2008: 413).

Altay ve Altın (2008), 1980-2005 dönemli çalışması Ram'ın "iki sektörlü üretim fonksiyonu"ndan esinlenerek geliştirdiği analizini esas almışlardır. Uygulanan model sonucu kamu harcamalarındaki değişimin incelenen dönemde büyümeyi olumsuz etkilediği görülmüştür. Yani kamu sektörü, özel sektör üzerinde negatif dışsallığa neden olmuştur. Fakat cari, transfer ve yatırım harcamalarındaki artışın etkisi olumlu çıkmıştır. Kamu ekonomiye pozitif etkide bulunmaktadır. Fakat uzun dönemde kamu harcamaları arttığında ekonomideki kamu büyüklüğü artacak ve optimal alandan uzaklaşacaktır. Uzun dönemde kamu harcamalarının dışlama etkisi vardır (Altay ve Altın, 2008: 279).

Demir ve Sever'in (2008), ülkemiz için 1987-2007 yıları arasını kapsayan çalışmasında Johansen eşbütünleşme testi uygulanmış ve imalat sanayi, turizm ve ulaştırma sektörlerine yapılan alt yapı harcamalarının geliri olumlu etkilerken tarım ve hizmetler kesiminde yapılan alt yapı harcamaları ise gelir seviyesini düşürdüğü sonucuna varılmıştır (Demir ve Sever, 2008: 114).

Başar vd. (2009), 1975-2005 yılları arasını kapsayan dönem için ülkemizdeki kamu harcamalarının, ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğine dair çalışmasında Sınır Testi Yaklaşım ile Eş bütünleşme Testini uygulamıştır. Sonuçta kamu harcamaları toplam olarak uzun dönemli bir ilişkinin olduğu fakat hem Wagner'in hem Keynes'in görüşlerinin ülkemizde söz konusu olmadığı görülmektedir. Kısa dönemli analiz sonuçlarından hareketle hasıla artışının toplam kamu harcamalarının etkili olduğu söylenebilir. Telafi edici maliye politikası uygulanarak kamu harcamaları düşürülebilir (Başar vd., 2009: 311).

AbuBader ve Abu-Qarn (2003), çalışmalarını İsrail, Mısır ve Suriye ülkeleri baz alınarak kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini incelemek amacıyla yapmışlardır. Granger nedensellik testleri, eş bütünleşme ve hata düzeltme testleriyle birlikte kullanılmıştır. Tek bir sonucun elde edilemediği çalışmada, Suriye ve İsrail'de kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu görülmüştür. Mısır'da ise askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerinde bir etkisi olmadığı ancak sivillere yapılan kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ilişkinin var olduğu tespit edilmiştir (Güran vd., 2010: 137).

Güran vd. (2010), tarafından 1987-2005 dönemi arası veriler kullanılarak kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi analiz edilmiştir. Kamu harcama türlerinden olan yatırım harcaması ile transfer harcamalarının ekonomik büyümeyi etkilemediği, fakat ekonomik büyüme gerçekleştiğinde ise beraberinde kamu harcamalarının ve cari harcamalarının da artacağı yani tek yönlü kullanılan VAR analizlerinin de bu sonucu pekiştirdiği öne sürülmüştür (Güran vd., 2010: 148).

Korkmaz (2010), 1990-2008 tarihleri arasındaki veriler kullanılarak Ar-Ge harcamalarının ekonominin büyümesini ne şekilde birbirlerini etkilediği Johansen Eş Bütünleşme yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Elde edilen sonuç; hem Ar-Ge harcamalarının hem de ekonomik büyümenin uzun vadede karşılıklı olarak artmakta olduğudur. Granger Nedensellliği ise, Ar-Ge harcamalarının ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu sonucunu vermektedir ve faaliyetlerine ağırlık verilmelidir (Korkmaz, 2010: 3328).

Nişancı vd. (2011), 1950-2010 yılları arası verilerden yola çıkılarak genel kamu harcamaları ile ulusal gelirin arasında nasıl bir ilişki olduğu saptanmaya çalışmıştır. Birim kök ve eş bütünleşme gibi özelliklere rastlanmıştır. Granger analizi uygulanmış ve söz konusu unsurlar arasında eş bütünleşmenin geçerli olduğu görülmüştür. Granger nedenselliğinin de uygulandığı çalışmada uzun vadede ulusal gelirden kamu harcamalarına tek yönlü nedenselliğe rastlanmıştır. Türkiye'de Wagner hipotezinin geçerli olduğu söylenebilir (Nişancı vd., 2011: 5).

Altunç (2011), kamu harcamaları ekonomik istikrarı sağlayabilmek için önemli bir araç mıdır? sorusuna cevap aramak üzere 1996-2009 dönemini kapsayan yıllarda Türkiye için analiz gerçekleştirilmiştir. Analizde ARDL sınır testi yaklaşımı ile VAR Granger nedensellik/Blok Dışsallık Testi kullanılmıştır. Analiz neticesinde, ekonomik büyümeden toplam kamu harcamalarının payına doğru tek yönlü nedensellik şeklinde elde edilmiştir. Wagner'in görüşünü desteklemektedir ve kamu harcama bileşenlerinin maliye politikası aracı olarak kullanıldığı takdirde değişkenleri etkilemeyeceğini ifade etmektedir. Fakat kamu harcama bileşenleri arasında yer alan yatırım harcamalarının çift yönlü nedenselliğinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Altunç'un çalışmasında hem Wagner'in hem de Keynes'in görüşlerinin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Altunç, kamunun gerçekleştirdiği yatırım harcamalarının, piyasa yatırımları üzerinde olumlu yönde etkilediği sonucuna varılmıştır (Altunç, 2011: 156).

Yıldız ve Sarısoy (2012), OECD ülkelerinde gerçekleşen devlet harcamalarının iktisadi büyümeye etkisini incelemek amacıyla 1990-2010 dönemini panel veri analizini kullanarak Wagner'in ve Keynes'in görüşleri doğrultusunda analiz gerçekleştirmişlerdir. Analiz neticesinde Wagner'in görüşlerinin de, Keynes'in görüşlerinin de geçerli olduğunu destekleyici sonuçlar elde edilmiştir (Yıldız ve Sarısoy, 2012: 536).

Kolçak vd. (2017), çalışmanın yapılış amacı kamu harcama bileşenlerinin ekonomik büyümeyi hedef edinmiş bir ekonomi tarafından uygulanmasının uygunluğunu tartışmaktır.1984-2014 yılları arasına ait veriler için birim kök ve eşbütünleşme testleri kullanılmıştır. Eşbütünleşme ve nedenselliğin söz konusu olduğu analizde VECM analizde uygulanmıştır. Cari harcamaların ve yatırım harcamalarının büyümeyi sağladığı fakat transfer harcamaları için böyle bir durumun geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır. Uygulanmış olan Wald testi de, transfer harcamalarının ekonomik büyümeyi sağlayamadığı sonucunu ortaya koymuştur. Sonuçta elde bulgular, kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyümenin gidişatını olumsuz etkileyeceği ve bu amaçla kullanılabilecek araçlar olamayacağını göstermiştir (Kolçak vd., 2017: 484).

Kamu Harcamaları İşsizlik İlişkisi Üzerine Ampirik Literatür

Kamu harcamaları ile işsizlik ilişkisi üzerine incelenmiş literatürdeki çalışmaların özetleri aşağıda sunulmuştur:

Yüceol (2006), çalışmasında ülkemizde gerçekleşen büyümenin işsizliğe etkisini incelemek amacıyla 1950-2004 dönemine ait verilerden yola çıkarak eş bütünleşme testi ile VEC modelini kullanmıştır. Analiz neticesinde nedenselliğin bulunmadığı fakat beklenen bir gecikmeyle uzun vadede büyüme işsizliği arttırmaktadır. Sanayiye dayalı üretimin artması, emek arzını ilgilendiren uygulamaların tekrar planlanması gerekmektedir (Yüceol, 2006: 1).

Faulodi (2010), İran'da kamu harcamalarının GSMH üzerine etkisini, istihdam ve özel yatırım modelleri ile birlikte analiz etmiştir. Bu yazıda kamu harcamalarının GSYİH ve istihdam üzerindeki etkilerini Hesaplanabilir Genel Denge (HGD) Modeli yaklaşımı bağlamında incelenmiştir. Kamu harcamalarını yatırım ve tüketim olarak ikiye ayırmıştır. Yatırım harcamaları ise tarım, gaz ve petrol, inşaat, maden, imalat ve hizmetten oluşmaktadır. Nihai netice; kamu harcamalarının ekonomi üzerindeki farklı etkileri, yatırım harcaması olup olmamasına ve yatırım yapılan sektöre göre değişmektedir. Hükümetin tüketim harcamalarını arttırması ülke genelinde üretim, istihdam ve yatırımda azalmaya neden olur iken yatırım harcamalarını arttırması,

yatırımın kapsamına, türüne göre ekonomi üzerinde farklı etkiler oluşturmaktadır. Yatırım sahaları tek tek ele alındığında; her sahada yapılan kamu yatırımları, istihdamı bir miktar arttırmakla birlikte; enerji ve hizmet sektöründe yapılacak kamu yatırımları istihdamı belirgin olarak arttırmakta, özel yatırımları tamamlayıcı ve yatırımcıları teşvik edici olmakta, ekonomiyi büyütmektedir. Aksine; tarım, sanayi-madencilik ve inşaat alanında yapılan kamu yatırımları ise ülke genelinde özel sektör yatırımlarını, üretimi azaltmakta, ekonomiye negatif yönde etkilemektedir. Bu sonuçlara Hesaplanabilir Genel Denge (HGD) Modeli kullanılarak ulaşılmıştır (Fouladi, 2010: 2122).

Aslan ve Kula (2010), Abrams'ın ilk kez ortaya attığı kamunun büyüklüğünün işsizliğe etkisinin dolaysız olarak gerçekleşebileceği görüşünü 2000-2007 dönemi için Türkiye ekonomisi verilerini kullanarak analiz etmişlerdir. Hata düzeltme analizi baz alınarak Granger nedensellik testinin uygulandığı çalışmada, kamu sektör büyüklüğünün işsizliği azalttığı sonucuna varmışlardır (Aslan ve Kula, 2010: 155).

Sancar vd. (2016), kamu harcamaları ve istihdam ilişkisini Karadeniz Bölgesinde yer alan hem Batı Karadeniz hem Doğu Karadeniz bölümlerini kapsayan bir araştırma yapılmıştır. 2008-2013 yılları arası verilerine panel veri analizi uygulanmıştır. Batı Karadeniz bölümü ile Doğu Karadeniz bölümünün istihdamı ve bu bölgelerde tarım, sanayi, hizmet alanlarına ait kamunun gerçekleştirdiği yatırım harcamaları analize dahil olmuştur. Analiz sonucu, kamu yatırımlarının, hem Batı Karadeniz bölümünde hem de Doğu Karadeniz bölümünde istihdama yönelik ciddi bir artışa neden olmadığı saptanmıştır. Ayrıca Doğu Karadeniz Bölümünde gerçekleştirilen sanayiye yönelik yatırımların hizmet sektöründeki yatırımlara kıyasla istihdamda artışa yol açtığı bilgisi elde edilmiştir (Sancar vd., 2016: 2122).

N'Guessan (2017), tarafından kamu harcamaları ve istihdam arasındaki ilişkiyi 1980-2014 dönemi arası 41 Afrika ülkesinde panel veri analizi kullanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgular, optimal kamu harcama oranın %20,43 düzeyinde olması gerektiğini dile getirmiştir. Kamusal tüketim harcamaları, gayri safi yurtiçi hasılanın % 20,43'ünden düşük olduğu zaman istihdam üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Bu oranın üzerinde olduğu zaman ise istihdam üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Verilerin elde edildiği zaman periyodu ikiye bölündüğünde ülkelerin çoğunda 1981-97 arasında kamu tüketiminin bu eşik değerin üzerinde olduğu, daha sonraki periyotta ise eşik değerin altına indiği görülmektedir. Bu çalışma, maliye politikası hedeflerinin işgücü piyasası performansıyla bağlantılı olarak belirlenmesi yönünde bilgi sağlamakta ve doğrusal yaklaşımlara dayanan politika önerilerinin yanıltıcı olabileceğini göstermektedir (N'Guessan, 2017: 20).

YÖNTEM VE BULGULAR

Veri Seti

Çalışmada, Türkiye ekonomisine ait üçer aylık (çeyrek dönem) veriler kullanılmıştır. Yapılan analiz 2006 Q1- 2017 Q3 dönemleri arasındaki verileri içermektedir. Analizde kullanılan değişkenler logaritmik değerleri (Ln) dikkate alınarak analize dahil edilmiştir. Araştırma kapsamındaki değişkenlere ilişkin çeyrek dönemlik verilere Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi'nden (EVDS) elektronik ortamda ulaşılmıştır. Değişkenler öncelikle birim kök testi uygulanarak trend etkisini ortadan kaldırmak amacıyla birinci farklarında durağan hale getirildikten sonra ekonometrik analiz yapılmıştır. Analizler Eviews 9.0 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Program sonucunda elde edilen tablolar özet hale getirilerek raporlanmıştır.

Tablo 1: Veri Seti ile İlgili Açıklamalar ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Değişken Açıklamaları	Veri Kaynağı
Ln **GSYH**	Logaritması alınmış Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
Ln **KHRC**	Logaritması alınmış Merkezi Yönetim Faiz Dışı Kamu Harcamaları	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
Ln **ISZLK**	Logaritması alınmış İşsizlik Oranı	TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sistemi

Ekonometrik Yöntem

Çalışmada öncelikle değişkenlere ait tanımlayıcı istatistiklere ve değişkenlerin trendlerini gösteren grafiklere yer verilerek, serilerin durağan hale getirilmesi için Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi çok yönlü öngörmemize olanak sağlaması açısından eşbütünleşme analizi ve VAR Analizi tercih edilmiştir. Daha sonra değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünün belirlenmesi için Granger Nedensellik Testi kullanılmış, sonuçlar Varyans Ayrıştırması ve Etki-Tepki analizi ile desteklenmiştir.

Durağanlık Analizi (Birim Kök Testleri)

Zaman serilerinde durağan ve durağan olmayan seriler arasında önemli farklılıklar vardır. Bir serinin durağan olup olmadığını anlamak amacıyla geliştirilmiş oldukça sık uygulanan testlerden birisi birim kök testidir. Eğer bir seride I(0) ise, süreç durağan bir zaman serisini tanımlar. Serinin bir kere farkı alındığında seri durağan ise I(1), iki kere farkı alındığında seri durağan hale geliyorsa I(2)'dir. Durağan olmayan bir zaman serisi farkları alınarak durağan hale getirilmelidir. Bu işlem seride kalıcı şokların etkisinin ortadan kaldırılmasını, belli bir değere yaklaşan geçici şokların kalmasını ve serinin durağan hale gelmesini sağlayacaktır (Dikmen, 2009: 289-290).

Bu çalışmada, Augmented (Genişletilmiş) Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri yardımıyla, Eviews 9.0 paket programı kullanılarak serilerin durağanlığı analiz edilmiştir. Aşağıda, ADF için geliştirilmiş denklemler bulunmaktadır:

$$\Delta Y_t = \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \beta 1 \Delta Y^{t-1} + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \beta 1 \Delta Y + \varepsilon_t$$

$$\Delta Y_t = a_0 + \alpha_2 trend + \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \beta 1 \Delta Y + \varepsilon_t$$

Denklemlerdeki, Y_t, durağanlık işleminin uygulandığı değişkeni, Δ, fark işlemcisini, a_0, sabit terimi, α ve β katsayıları, ε_t hata terimini, i=1,2,3,.....k ise optimal gecikme uzunluğunu göstermektedir. ADF birim kök testi uygulanırken önce hipotezler kurulmaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 154-155). Buna göre,

H_0; $\alpha \geq 0$, seri birim kök içermektedir (durağan değildir).

H_1; $\alpha < 0$, seri birim kök içermemektedir (durağandır).

Serinin durağan olup olmadığını anlamak için, t istatistik değeri, T kritik değeri ile karşılaştırılır; T_{ist} değeri, %1, %5 veya %10 anlamlılık düzeyleri için T kritik değerden mutlak değerce küçük ise H_0 kabul edilir, yani seri durağan değildir. Birim kök testlerinde geleneksel yolla hesaplanan t istatistiği yerine τ (tau) istatistiği kullanılmaktadır. Hesaplanan τ (tau) istatistiğinin mutlak değeri MacKinnon kritik değerinin mutlak değerinden küçük ise serinin durağan olmadığı, büyükse serinin durağan olduğu sonucuna ulaşılır (Gujarati, 2004, s.815;Dikmen, 2009, s.290). Ayrıca, çalışmada durağanlık testi için ayrıca Phillips-Perron (PP) testi de ADF testinin tamamlayıcısı olarak kullanılmıştır.

Tablo 2: Değişkenlere Ait Durağanlık Testi (Birim Kök Testi) Sonuçları

	Düzey Seviyesi		Birinci Fark	
DEĞİŞKENLER	ADF Test İstatistiği	PP Test İstatistiği	ADF Test İstatistiği	PP Test İstatistiği
LnGSYH	-0.463030 P= 0.5082	-0.450684 P=0.8915	-5.767017 P= 0.0000***	-15.67200 P=0.0000***
LnISZLK	-4.000538 P=0.0036***	-3.020053 P=0.0402**	-3.236017 P=0.0018***	-14.35067 P=0.0000***
LnKHRC	-0.690384 P= 0.8386	-2.135247 P=0.2323	-22.83514 P= 0.0001***	-39.42266 P=0.0001***
***, **, * sırasıyla %1, %5, %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.				

Modelde kullanılan serilerin durağanlık sınaması sonucunda, serilerin düzey seviyesinde durağan olmadıkları, ancak birinci farkları alındıktan sonra serilerin durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Modeldeki değişkenlerin birincil farklarının birim kök içermemesi değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin analiz edilmesine olanak tanımıştır. Değişkenlerin ADF ve PP birim kök test sonuçlarına göre I(1) seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi test etmek için Johansen (1988) Eşbütünleşme (Koentegrasyon) testi kullanılmaktadır. Ancak bu testi kullanmadan önce modelde en uygun gecikme uzunluğunun tespiti gerekmektedir.

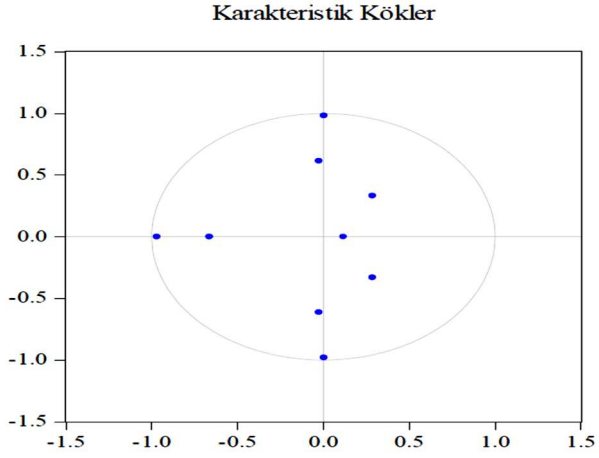
Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

VAR modeli tahmininde öncelikle uygun gecikme uzunluğu tahmin edilmelidir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde, Log L, olabilirlik oranı testi (LR), son öngörü hatası (FPE), Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz bilgi kriteri (SC) ve Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQ) kullanılmaktadır. Modelde kullanılacak gecikme uzunluğunun belirlenmesi amacıyla yapılan test sonucu aşağıdaki tabloda verilmiştir. Analiz sonuçlarına göre; üçüncü gecikmenin olduğu modelde LR, FPE, AIC, SC ve HQ istatistik değerleri minimum değerde olduğundan uygun gecikme uzunluğu olarak 3 (üç) belirlenmelidir ve sonraki analizlerde gecikme uzunluğu üç olarak kullanılacaktır.

Tablo 3: Gecikme Uzunlukları Tablosu

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	182.3696	NA	4.78e-08	-8.342774	-8.219900	-8.297462
1	254.8598	131.4938	2.50e-09	-11.29581	-10.80431	-11.11456
2	289.4228	57.87293	7.66e-10	-12.48478	-11.62466	-12.16760
3	311.5762	**34.00286***	**4.23e-10***	**-13.09657***	**-11.86782***	**-12.64345***
4	317.4787	8.236055	5.04e-10	-12.95250	-11.35513	-12.36344

Grafik 1:Karakteristik Kökler Grafiği

Üç gecikmeli modelin durağanlığını kontrol etmek için, Grafik 1'de Karakteristik Kökler grafiği verilmiştir. Bütün noktaların grafik içinde yer alması modelin bütün olarak durağan olduğunu göstermektedir.

Eşbütünleşme Analizi ve Sonuçları

Johansen eşbütünleşme analizi yöntemi, maximal eigenvalue ve trace istatistikleri aracılığıyla yapılmıştır. Eşbütünleşme analizinde gösterilen modellerden hangisinin seçileceğine yönelik yapılan Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerine göre; analiz sonuçları (None Intercept & NoTrend) olan üçüncü modeli işaret etmektedir.

Tablo 4: Johansen Eşbütünleşme Model Seçimi Analiz Sonuçları

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Test Type	No Intercept	Intercept	Intercept	Intercept	Intercept
	No Trend	No Trend	No Trend	Trend	Trend
Trace	1	1	3	1	2
Max-Eig	1	1	1	1	1
Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-12.48220	-12.48220	-12.34874	-12.34874	-12.22150
1	-12.66997	**-12.78816***	-12.69889	-12.67235	-12.59125
2	-12.49181	-12.76639	-12.72322	-12.72530	-12.69064
Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)					
0	-11.37633	-11.37633	-11.11999	-11.11999	-10.86988
1	-11.31835	**-11.39558***	-11.22440	-11.15690	-10.99389
2	-10.89444	-11.08710	-11.00297	-10.92315	-10.84753

Tablo 5: Eşbütünleşme Testi (Trace ve Max-Eigen İstatistikleri)

Hipotezler	Özdeğer	Trace İstatistiği	Kritik Değer (%5)	Prob.
Yok	0.468229	**44.22304**	35.19275	**0.0041**
En Fazla 1	0.262002	17.06672	20.26184	0.1300
Hipotezler	**Özdeğer**	**Max-Eigen İstatistiği**	**Kritik Değer (%5)**	**Prob.**
Yok	0.468229	**27.15631**	22.29962	**0.0097**
En Fazla 1	0.262002	13.06400	15.89210	0.1323

Eşbütünleşme analizi, oluşturulan modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığının araştırıldığı bir analizdir. Eşbütünleşme analizi iz (trace) istatistiği ve en yüksek (max eigen) özdeğer istatistiği yöntemleriyle tahmin edilmektedir (Dikmen, 2009: 312). Trace istatistikve Max-Eigen değerlerinde %1 anlamlılık seviyesindeki değerlerin üzerinde değerlere sahip olduğumuzdan "H_0: Eşbütünleşme yoktur" hipotezi reddedilmektedir. Buna göre modelde kullandığımız işsizlik oranı, merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri arasında 2006Q1-2017Q3 dönemlerinde uzun dönemli bir ilişkinin olduğu test edilmiştir.

Modeldeki değişkenler arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin varlığı, değişkenlerin kısa dönemde dengeden sapma eğilimi gösterdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla kısa dönemde dengeden sapma eğiliminin vektör hata düzeltme modeli ile incelenmesi gerekmektedir.

Tablo 6: Vectör Hata Düzeltme Modeli (VECM) Tahmin Sonuçları

	Katsayı	Std. Hata	t-istatistic	Prob.
VECM $_{t-1}$	-0.567372	0.216901	-2.615815	0.0101
D(LnISZLK(-1))	3.596137	0.789109	4.557210	0.0000
D(LnISZLK(-2))	2.235812	0.883479	2.530690	0.0127
D(LnISZLK(-3))	0.374703	0.421123	0.889771	0.3754
D(LnKHRC(-1))	-0.666653	0.130414	-5.111830	0.0000
D(LnKHRC(-2))	-0.596629	0.151258	-3.944439	0.0004
D(LnKHRC(-3))	-0.255776	0.329650	-0.775901	0.4435
D(LnGSYH(-1))	-0.549039	0.241714	-2.271439	0.0300
D(LnGSYH(-2))	-0.418711	0.232323	-1.802282	0.0809
D(LnGSYH(-3))	-0.004659	0.004425	-1.053007	0.3002
Sabit				
R^2: 0.894793; Adjusted **R^2:** 0.861916; **F-Statistic:**27.21631 (0.0000) **Durbin Watson stat**:1.779459				

Vektör hata düzeltme modelleri, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkideki kalıntıları içermektedir. Bu kalıntıları içeren katsayı, negatif işarete sahip olmalıdır. Belirli bir anlamlılık düzeyinde uzun dönem tahmindeki sapmaların kısa dönemde ne kadar düzeltileceğini göstermektedir. Düzeltmeyi içeren (CointEq1), "0" ile "-1" arasında ise anlamlıdır (Yıldırım, Belen ve Kütük, 2014: 126-127). Değerin negatif olması, her bir dönem sonunda ortaya çıkan dengesizliğin bir kısmının giderilerek, uzun dönemde dengeye yaklaşılmakta olduğunu göstermektedir.

Vektör hata düzeltme modeli sonuçlarına göre; hata düzeltme katsayısı -0.56, olasılık değeri ise 0.0101 olduğundan hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır ve bir dönemde meydana gelen dengesizlik sonraki dönemde düzelebilecektir. İlgili dönem için kurulan modelde uzun dönem ilişkisi tutarlıdır ve bu durum, dengeden sapma olduğunda uzun dönemde tekrar dengeye gelineceğini göstermektedir. Sisteme giren bir şokun etkisi 1/0.56=1.78 dönem sonra ortadan kalkacaktır. Kısa vadeli sonuçlar ile ilgili olarak, merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hasıla değişkenleri işsizlik oranını negatif etkilemektedir. Bu sonuçlar %1 ve %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Yapılan testler sonucunda Hata Düzeltme Modelinin kararlı bir yapıda olduğu görülmektedir.

Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik testi, değişkenler arasındaki sebep-sonuç ilişkisinin var olup olmadığını kontrol eder. Ayrıca eğer değişkenler arasında gecikmeli bir ilişki varsa, bu iki değişken arasındaki neden olma ilişkisi Granger Nedensellik Testi ile belirlenebilir. Değişkenler arasındaki ilişki; "H_0:Değişkenler arasında nedensellik ilişkisi yoktur" hipotezinin sınanmasıyla ölçülür (Sevüktekin ve Nargeleçekenler, 2007: 79). Değişkenler arasındaki ilişki, X⇨Y, Y⇨X, X⇔Y'ye doğru tek yönlü veya çift yönlü olabilir.

Aralarında uzun dönem ilişki tespit edilen değişkenlerin, aralarındaki kısa dönemli ilişki ise VECM Granger nedensellik analizi ile incelenmektedir. VECM Granger nedenselliği; değişkenlerin önündeki katsayıların istatistiksel olarak anlamlılığına ve hata teriminin önündeki parametrelerin anlamlılığına bakılarak değerlendirilmektedir (Demir, 2015:164). VECM'de nedenselliğin kaynağı; uygulanan Wald testi sonucunda açıklayıcı değişkenlerin katsayı değerlerinin F istatistik değerine göre anlamlı olması kısa dönem, hata düzeltme terimlerinin katsayılarının ise t istatistiğine göre anlamlılığı uzun dönemli nedensellik ilişkisini

göstermektedir. Bu durum her bir denklemde, bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin bağımlı değişkenin "Granger nedeni" olduğu sonucu olarak değerlendirilir (Demir, 2015: 165).

Tablo 7: Hata Düzeltme Modeli Granger Nedensellik / Block Dışsallık Wald Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken:D(LnISZLK)				
Bağımsız Değişkenler	**Ki-Kare**	**Serbestlik Derecesi**	**Olasılık**	**Nedensellik**
D(LnKHRC)	6.915684	3	**0.0419**	**+**
D(LnGSYH)	88.48947	3	**0.0000**	**+**
All	399.6956	4	0.0000	
Bağımlı Değişken:D(LnKHRC)				
D(LnISZLK)	1.898578	3	0.3870	-
D(LnGSYH)	3.212891	3	0.2006	-
All	7.146645	4	0.1283	
Bağımlı Değişken: D(LnGSYH)				
D(LnISZLK)	2.852597	3	0.2402	-
D(LnKHRC)	31.76930	3	**0.0000**	**+**
All	35.05849	4	0.0000	

Vectör hata düzeltme modeline dayalı Granger Nedensellik analizi Wald Testi sonuçlarına göre; %5 anlamlılık seviyesinde merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamalarından (LnKHRC) ve %1 anlamlılık seviyesinde ise gayrisafi yurt içi hasıladan (LnGSYH)işsizlik oranına (LnISZLK) doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca, VECM Granger nedensellik analizi sonuçlarında; %1 anlamlılık seviyesinde merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamalarından (LnKHRC) gayrisafi yurt içi hasılaya (LnGSYH) doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu da test edilmiştir. Diğer değişkenler arasında ise nedensellik ilişkisi yoktur. Bu bulgular, kamu harcamaları ve GSYH'nin işsizlik üzerinde; yine kamu harcamalarının da GSYH üzerinde etkisinin varlığını tek yönlü nedensellik ilişkisi ile göstermiştir.

Varyans Ayrıştırma Analizi Sonuçları

Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere dayalı oluşturulacak Var modeli ile; Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayrıştırma analizi yapılarak yapısal analiz yapılabilmektedir. Nedensellik analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığını ve yönünü test etmesine rağmen, değişkenin etkili bir araç olarak kullanılma düzeyi etki tepki analizi ile etkinin düzeyi ise varyans ayrıştırma analizi ile ölçülür. Varyans ayrıştırma analizi sonucunda elde edilecek tablolar yardımıyla modelde kullanılan her bir değişkende oluşacak değişimin yüzde kaçının diğer değişkenler ve değişkenin kendisi tarafından meydana geldiği açıklanmaktadır (Yıldız, 2017: 58-59).

Tablo 8: LnISZLK Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi

Dönem	Std Hata	LnISZLK	LnGSYH	LnKHRC
1	0.027349	100.0000	0.000000	0.000000
2	0.031999	86.32165	12.97457	0.703776
3	0.033668	79.82207	13.46105	6.716884
4	0.033866	80.02751	13.30760	6.664882
5	0.034196	80.18496	13.06155	6.753490
6	0.035518	74.32619	14.21065	11.46317
7	0.036427	70.82197	16.31048	12.86755
8	0.036510	70.91831	16.26851	12.81318
9	0.036772	70.74993	16.08257	13.16751
10	0.037789	66.99444	16.56070	16.44486

VAR analizi ile değişkenlerin içsel mi, yoksa dışsal mı olduklarına karar verilebilmektedir. ISZLK değişkeninin varyans ayrıştırma tablosu incelendiğinde; işsizlik oranında (LnISZLK) meydana gelen değişimin büyük oranda kendisinden kaynaklandığı görülmektedir. Bunun varyans ayrıştırması analizine göre yorumu, LnISZLK değişkeninin dışsal bir değişken olduğu yönündedir. Ancak LnISZLK sadece kendi gecikmeli değerlerinden etkilenmemekte, LnKHRC ve LnGSYH'nin gecikmeli değerleri de LnISZLK nin açıklanmasında rol oynamaktadır. Kamu harcamalarının ve gayrı safi yurt içi hasılanın işsizlik oranı üzerindeki etkisi 5. Dönemde sırasıyla yaklaşık %13 ve %6.7 civarındayken, bu etki 10. Döneme doğru artış göstermektedir.

VECM'ne dayalıGranger Nedensellik analizi Wald Testi sonuçlarına göre; merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamalarından (LnKHRC) ve gaysrısafi yurt içi hasıladan (LnGSYH) işsizlik oranına (LnISZLK) doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucu elde edilmişti. Varyans ayrıştırma analizi sonuçları da, LnKHRC ve LnGSYH değişkenlerinin ayrı ayrı LNISZLK değişkeni üzerinde 10. Dönemde %16 düzeyinde etkili olduğunu göstermektedir. Her iki test sonucu birbirini destekleyici niteliktedir.

Tablo 9: LnGSYH Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi

Dönem	Std Hata	LnISZLK	LnGSYH	LnKHRC
1	0.040457	3.375324	96.62468	0.000000
2	0.050090	3.920035	95.81525	0.264715
3	0.050382	3.899153	95.67740	0.423449
4	0.054594	4.084347	84.06323	11.85242
5	0.065611	2.846201	72.60286	24.55094
6	0.069803	2.594575	72.40291	25.00252
7	0.070902	4.312720	70.48169	25.20559
8	0.074882	5.019407	64.18774	30.79285
9	0.082545	4.143468	59.53355	36.32298
10	0.085297	4.023868	59.59090	36.38523

LnGSYH'nin varyans ayrışması analizi, Granger Nedensellik testini destekler niteliktedir. VECM Granger nedensellik analizi sonuçlarında; %1 anlamlılık seviyesinde merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamalarından (LnKHRC), gayrisafi yurt içi hasılaya (LnGSYH) doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Birinci dönemde GSYH' deki değişimin yaklaşık %96'sı kendi gecikmeli değerleri tarafından açıklanırken, beşinci dönemden itibaren LnKHRC'nin gecikmeli değerlerinin, LnGSYH'deki değişimi açıklama gücünün oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Beşinci dönemde LnKHRC' nin gecikmeli değerlerinin, LnGSYH' yi açıklama gücü yaklaşık %25 civarındadır. Bu açıklama gücü, dokuzuncu ve dönemde ise yaklaşık %36düzeyindedir.

Tablo 10: LnKHRC Değişkeninin Varyans Ayrıştırma Analizi

Dönem	Std Hata	LnISZLK	LnGSYH	LnKHRC
1	0.015817	18.26618	0.298017	91.43580
2	0.019779	15.80436	05.77550	72.42014
3	0.020030	18.82397	10.24004	70.93599
4	0.020957	12.95574	18.63479	68.40947
5	0.022329	20.70157	16.87290	62.42553
6	0.024616	17.40091	22.18139	60.41770
7	0.024755	17.37504	22.83930	59.78567
8	0.025241	18.93869	23.46133	57.59998
9	0.026126	17.87281	22.19273	59.93446
10	0.027709	16.23188	25.27798	58.49014

LnKHRC'nin varyans ayrışması analizi; özellikle ilk dört dönemde LnKHRC'de meydana gelen değişimin kendi gecikmeli değerleri tarafından açıklandığını göstermiştir. Ayrıca, LnGSYH'de LnKHRC'deki değişimin açıklanmasında rol almaktadır. Altıncı dönemde LnKHRC'deki değişimin yaklaşık %22' si LnGSYH' nin gecikmeli değerleri tarafından açıklanırken, onuncu dönemde açıklama gücü %25düzeyindedir.

Etki-Tepki Analizi Sonuçları

VAR analizi sonuçlarını varyans ayrıştırma tablosu sonuçlarına göre yorumlamak için etki-tepki analizi kullanılmaktadır. Etki-tepki analizi sonucunda, etki-tepki fonksiyonu tabloları ve bu fonksiyonlara ait grafikler oluşturulmaktadır. Bu çalışmada etki-tepki fonksiyonu tablosu tercih edilmiştir.

Tablo 11: Değişkenlerin Etki-Tepki Fonksiyonu Tablosu

LnISZLK Değişkeni İçin Etki-Tepki Fonksiyonu			
Dönem	**LnISZLK**	**LnGSYH**	**LnKHRC**
1	0.027349	0.000000	0.000000
2	0.011658	-0.011526	-0.002684
3	-0.004578	-0.004443	-0.008303
4	-0.003604	-0.000183	-0.000546
5	0.004453	-0.000338	-0.001592
6	1.44E-05	-0.005151	-0.008102
7	-0.001450	-0.006095	-0.005112
8	-0.002362	-0.000656	-0.000237
9	0.003366	-0.000779	-0.002692
10	-0.000158	-0.004362	-0.007536
LnKHRC Değişkeni İçin Etki-Tepki Fonksiyonu			
Dönem	**LnISZLK**	**LnGSYH**	**LnKHRC**
1	0.007433	0.039768	0.000000
2	-0.006566	-0.028679	-0.002577
3	-0.000788	0.004964	0.002027
4	0.004771	-0.008767	-0.018507
5	-0.000890	0.024899	0.026526
6	0.001974	-0.020060	-0.012703
7	-0.009507	0.003910	0.006989
8	-0.008041	-0.007490	-0.021438
9	-0.000931	0.021382	0.027355
10	-0.003231	-0.016709	-0.013127
LnGSYH Değişkeni İçin Etki-Tepki Fonksiyonu			
Dönem	**LnISZLK**	**LnGSYH**	**LnKHRC**
1	-0.008409	-0.000863	0.013369
2	-0.001689	-0.007808	-0.008788
3	-0.001399	0.002730	0.000760
4	0.005030	0.003560	0.000106
5	-0.001548	0.001511	0.007397
6	-0.001491	-0.007091	0.007406
7	-0.001018	0.002357	0.000523
8	-0.003766	0.003083	0.000767
9	-0.001159	0.001420	0.006492
10	-0.001622	0.006527	0.006323

Etki-tepki fonksiyonu tablosu incelendiğinde; LnISZLK değişkenine verilen rassal şok değişkenin kendisi üzerinde öncelikle artan devamında azalarak tepki göstermiştir. LnKHRC değişkeni ve LnGSYH değişkenin ise LNISZLK değişkenine verdiği tepki genel olarak azalan bir tepkidir. LnKHRC değişkenine verilen rassal şok değişkenin kendisi üzerinde azalarak, devamında artarak/azalarak tepki göstermiştir. LnGSYH değişkeninin LNKHRC değişkenine verdiği tepki ise artış/azalış yönlü dalgalı istikrarsız bir tepkidir. LnISZLK değişkeninin LNKHRC değişkenine verdiği tepki ise genel olarak azalan bir tepkidir. LnGSYH değişkenine verilen rassal şok değişkenin kendisi üzerinde önce azalarak, devamında artarak bir tepki göstermiştir. LnKHRC değişkeninin LNGSYH değişkenine verdiği tepki ise artış yönlü istikrarlı bir tepkidir. LnISZLK değişkeninin LNGSYH değişkenine verdiği tepki ise genel olarak azalan bir tepkidir. Etki-tepki fonksiyonu tablosu sonuçları; kamu harcamaları ve gayrisafi yurt içi hasıladaki değişimlere işsizlik oranı düzeyinin verdiği tepkinin azalan bir tepki olduğunu, ayrıca kamu harcamalarındaki bir artışa GSYH'nin de artış yönlü tepki verdiğini ortaya çıkarmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Türkiye'de 2006Q1-2017Q3 dönemleri arasında merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamalarının, ekonomik büyümeye ve işsizlik oranlarına etkisi ekonometrik olarak incelenmiştir. Araştırmada; özellikle merkezi yönetim kapsamındaki faiz dışı kamu harcamalarının işsizlik oranları üzerindeki etkisinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan veriler çeyrek dönemlik verilerdir ve verilerin elde edildiği dönemde herhangi bir veri kaybı ile karşılaşılmadan analizler yapılmıştır.

Ekonometrik analiz sonucunda elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde; Türkiye'de 2006Q1-2017Q3 dönemlerinde merkezi yönetim faiz dışı kamu harcamaları ve gayrisafi yurtiçi hasıladaki artışların işsizlik oranları üzerinde azaltıcı etkide bulunduğu, ayrıca kamu harcamaları ve GSYH'dan işsizlik oranına; kamu harcamalarından GSYH'ya doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Bu sonuçlara ilaveten; nedensellik analizi sonuçları kamu harcamalarından GSYH'ya doğru tek yönlü ilişki ortaya çıkardığından Keynesyen Yaklaşımı, varyans ayrıştırması analizi sonuçları ise kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini literatürde inceleyen Wagner'in Yasasını ve Keynes'in Yaklaşımını her ikisini de destekleyici nitelikte bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu durum, Türkiye'de istihdam politikalarında işsizlik oranlarının düşürülmesinde kamu harcamaları aracılığıyla ekonomik büyümenin arttırılması yönlü ekonomi politikalarının önemini koruduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Altay, O. ve Altın, O. (2008), Türkiye'de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme ve Yatırımlar Üzerine Etkilerinin Analizi (1980-2005), Ege Akademik Bakış Dergisi, Sayı:8(1), ss:267-285

Altunç, Ö.F. (2011), Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye'ye İlişkin Ampirik Kanıtlar, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Sayı:2, s.145-157.

Arısoy, İ. (2005), Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (1950-2003), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:2, s.1-17

Aslan, A. ve Kula, F. (2010), Kamu Sektör Büyüklüğü İşsizlik İlişkisi: Abrams Eğrisinin Türkiye Ekonomisi İçin Testi, Maliye Dergisi, Sayı:159, s.155-166.

Başar, S., Aksu, H., Temurlenk, M.S. ve Özgür, P. (2009), Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Sınır Testi Yaklaşımı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:13(1), s.301-314.

Demir, M. ve Sever, E. (2008), Kamu İç Borçlanmasının Büyüme, Faiz ve Enflasyon Oranı Üzerindeki Etkileri, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:25, s.171-196.

Demir, S. (2015), Bireysel Kredilerin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dikmen, N. (2009), Ekonometri Teme Kavramlar ve Uygulamalar, Baskı 1, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
Erdoğan, L. (2007), Genişletici Mali Daralma Hipotezi: Türkiye Uygulaması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:2, s.117-132.
Fouladi, M. (2010), The Impact of Government on GDP, Employment and Private Investment a CGE Model Approach, Iranian Economic Review, No.27.
Gujarati, D.N. (2004), Basic Econometrics, Fourth Edition, The McGraw− Hill Compaines, New York, *www.hse.ru/data...../Gujarati..., %201995.pdf,* (21.02.2018).
Güran, M.C. ve Aytaç, D. (2010), Kamu Harcamalarının Bileşimi Ekonomik Büyümeyi Etkiler mi? Türkiye Ekonomisi İçin Bir Analiz, Sosyo Ekonomi Dergisi, Sayı:2, s.131-149
Işık, N. ve Alagöz, M. (2005), Kamu Harcamaları ve Büyüme Arasındaki İlişki, Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı:24, s.63-75.
Kolçak, M., Kalabak, A.Y. ve Boran, H. (2017), Kamu Harcamaları Büyüme Üzerinde Bir Politika Aracı Olarak Kullanılmalı mı? Vecm Analizi ve Yapısal Kırılma Testleri İle Ampirik Bir Analiz: 1984: 2014 Türkiye Örneği, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, No:2, s.467-486.
Korkmaz, S. (2010), Türkiye'de AR-GE Yatırımları ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Var Modeli ile Analizi, Yaşar Üniversitesi Dergisi, Sayı:20 (5), s.3320-3330.
N'guessan C.F.(2017), Threshold Effect of Government Consumption on Employment: Evidence from African Countries, Journal of Economics and Development Studies, No:2, p.13-22.
Nişancı, M, Uçar, M. ve Karabıyık, İ. (2011), İktisadi Büyüme ve kamu Harcamaları Arasındaki Nedensellik İlişkisi, Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, Sayı:111.
Sancar, C., Sancar, C. ve Atay Polat, M. (2016), Kamu Yatırım Harcamaları İstihdam Düzeyini Etkiler mi? (TR8 ve TR9 Düzey1 Bölgeleri İçin Bir Uygulama), Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı:43, s.2123-2133.
Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler M. (2007), Ekonometrik Zaman Serileri Analizi, 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
Taban, S. ve Kara, A. (2006), Türkiye'de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı:1(2), s.11-26.
Yaraşır Tümlüce, S. ve Buyrukoğlu, S. (2013), Türkiye'de Kamu ve Özel Yatırımlar Arasındaki İlişkinin Ampirik Analizi: Dışlama Etkisi (1980-2010), Mali Çözüm İki Aylık Meslek Dergi, Sayı:119, s.7-269.
Yıldız, F. ve Sarısoy, S. (2012), OECD Ülkelerinde Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma, Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi, Sayı:2, s.517-540.
Yıldız, F. (2017), Türkiye'de Merkezi Yönetim Bütçesinden Yapılan Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Tarımsal Üretim Üzerindeki Etkisi: 2006–2016 Dönemi, Sayıştay Dergisi, 104, s.45-63.
Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2008), Bölgesel Kamu Harcamaları ve Bölgesel Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Panel Veri Analizi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:12 (2), s.413-426.
Yüceol, H.M. (2006), Türkiye Ekonomisinde Büyüme ve İşsizlik İlişkisinin Dinamikleri, İktisat, İşletme ve Finans, Sayı:21, s.81-95.

ÇALIŞANLARIN BÜTÜNLEŞİK PAZARLAMA İLETİŞİMİ'NE YÖNELİK DÜŞÜNCELERİNİN İNCELENMESİ: BANKACILIK SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

Dr. Öğr. Üyesi Özgür KAYAPINAR
Trakya Üniversitesi/Uzunköprü Uygulamalı Yüksekokulu/İşletme Bilgi Yönetimi
Öğr. Gör. Dr. Senem ERGAN
Namık Kemal Üniversitesi/Çorlu Meslek Yüksekokulu/Pazarlama Programı
Öğr. Gör. Dr. Neslihan CAVLAK
Namık Kemal Üniversitesi/Malkara Meslek Yüksekokulu/Turizm Programı

ÖZET

Değişimin en fazla etkisini gösterdiği nokta insanların ihtiyaçlarıdır. İşletmeler bu ihtiyaçları anlayarak üretimlerini ve faaliyetlerini bu yönde değiştirmek ve adaptasyon sağlamak zorundadırlar. Rekabetin de aktif olarak kendini hissettirmeye başlamasıyla müşterilerin değişen ihtiyaçlarını karşılamak isteyen birçok firma kendini göstermeye başlamıştır. İşletmelerin bilgi sistemleri çerçevesinde müşteri beklentilerini anlamaları onlara sunmak istedikleri değerleri aktarabilmeleri, pazarlama fonksiyonuna bağlıdır. İşletmelerde olmazsa olmaz bir fonksiyon olan pazarlama da değişim konusunda nasibini almıştır. Artık tek bir pazarlama daha önemlisi tutundurma faaliyeti müşterilerin işletmeleri tercih etmesinde etkin rol oynayamamaktadır. Müşteriler bütünsel olarak kendilerine sunulan değeri algılama eğilimindedir, dolayısıyla işletmeler de mümkün olduğunca bütünleşik ve entegre tutundurma faaliyetleri ile tek bir ses şeklinde müşterilerine değer sunma gayesi içindedirler. Müşterilere sunulan mesajların tutarlı ve açık bir şekilde birçok tutundurma aracı ile müşterilere ulaştırılmasını konu alan bütünleşik pazarlama iletişimi (BPİ) işletmelerin değişime, rekabete ve müşteri beklentilerine adaptasyonu açısından önemli bir konuyu oluşturmaktadır.

Çalışmada, bankacılık sektöründe faaliyette bulunan üst düzey yöneticilerin BPİ algılarının sektörel ve kişisel özellikler ile ilişkisi fark analizleri ile ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda bankacılık sektöründe faaliyette bulunan üst düzey yöneticilere basit rastgele örnekleme ile yüz yüze anket yöntemi kullanılarak veriler toplanacaktır. Verilerin toplanması için daha önce geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmış ancak Türkiye'de daha önce uygulanmadığı tespit edilen dört boyut ve 18 ifadeden oluşan ölçek kullanılmıştır. Ayrıca yöneticilerin ve kurumun sektördeki yerinin belirlenmesi için demografik sorular yöneltilmiştir. Elde edilen verilere öncelikle SPSS 25.0 istatistik paket programı ile faktör analizi uygulanacak ve faktörleşmeleri incelenecektir. Daha sonra elde edilen faktörler yardımı ile yöneticilerin BPİ algılarının anketi cevaplayanların demografik özelliklerine göre farklılık gösterip göstermedikleri fark analizleri yardımı ile tespit edilip yorumlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama iletişimi, Tutundurma, Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Bankacılık Sektörü.

INVESTIGATION of EMPLOYEES' THINKING about INTEGRATED MARKETING COMMUNICATION: An APPLICATION in THE BANKING SECTOR

ABSTRACT

The point where change is most affected is the needs of people.. Businesses have to understand these needs and change their production and activities in this way and adapt them. Many companies that want to meet the changing needs of their customers by starting to feel actively in the competition have started to show themselves. It is up to the marketing function that businesses understand customer expectations within the framework of information systems and transfer the values they want to present to them. Marketing, an indispensable function in businesses, is also about how to make this change. Now, a single promotional activity can not play an active role in customers' preference for business. Customers tend to perceive the value

holistically offered to them. Therefore, businesses are in a position to offer value to their customers in a single voice with integrated promotion activities as much as possible. Integrated marketing communications (IMC), which addresses the delivery of messages to customers through a consistent and clear means, is an important issue in terms of adaptation of businesses to change, recruitment and customer expectations.

In the study, it is aimed to reveal the BPI perceptions of senior executives operating in the banking sector by means of analysis of differences in relation to sectoral and personal characteristics. Within this framework, data will be collected from senior managers operating in the banking sector using simple random sampling and face-to-face surveys. Four dimensions and an 18-item scale, which the validity and credibility of the previously validated, were used for the collection of the data. In addition, demographic questions were asked to determine the location of the executives and the institution. Firstly, factor analysis will be applied with the SPSS 25.0 statistical package program and the factors will be examined. Then, with the help of the obtained factors, the BPI perceptions of the managers will be determined and interpreted with the help of the difference analysis which they differ according to the demographics of the respondents.

Keywords: Marketing communication, Promotion, Integrated Marketing Communication, Banking Sector.

GİRİŞ

Bankacılık sektörünün üretim sektörlerinden ayrı olarak hizmet sektörü üzerinde yoğunlaşması müşterilerinin ihtiyaçlarını tespit etme ve tespit edilen ihtiyaçların karşılanmasında hıza ihtiyaç duyulması sektörün dinamik bir yapıda olduğunu gösteren göstergelerden birisidir. Dolayısıyla birden fazla pazarlama iletişim aracının aynı anda kullanılması gereği ön plana çıkmaktadır. Pazarlama iletişim araçları sayesinde müşterilerini daha iyi tanıyarak onların ihtiyacı olan hizmetin etkin sunumunun yapılması daha olasıdır. İşletmelerin özellikle bankacılık sektöründe faaliyette bulunan işletmelerin sundukları hizmetlerin müşteriler açısından algılanması ve müşterilerin karar mekanizmaları üzerinde etkili olması müşterilerin işletmelere güven teşkil etmesi adına da fayda gösterebilmektedir.

Rekabet yoğun piyasaların gelişmesi, teknolojinin gerek ihtiyaçlar gerekse fırsatlar konusunda etkisini giderek arttırması ve insan ihtiyaçlarının artması işletmelerin ister istemez yoğun bir süreçsel değişime girmelerini gerekli kılmaktadır. İşletmelerin bu değişimleri, yapısal olabildiği gibi fonksiyonel olarak da kendini göstermekte ve müşterilerinin beklentilerini karşılarken, yeni müşteriler bulmanın yanı sıra elde olan müşteri portföyünü de sağlamlaştırma eğilimi içine girmesini gerektirmektedir. Dolayısıyla işletmelerin müşterileri çözümlemelerinde hem onlara ulaşmak hem de onları ellerinde tutmak için müşterilerine özel ve değerli hissettirebilecek uygulamalar yapmaları beklenmektedir. Müşterilerin, işletmeler ile ilgili algılarını şekillendirmek ve beklentilerini etkin bir şekilde karşılanacağını belirtebilmek için pazarlama iletişimi süreçlerinin yoğun bir şekilde ve bütünsel olarak ele alınması günümüz teknolojik gelişmeleri ışığında işletmeler için zorunludur. Bu çalışmada öncelikle bütünleşik pazarlama iletişimi kavramı ve alt boyutları kavramsal açıdan incelenmiş ve oluşturulan anket formu bankacılık sektörü üzerinde uygulanmıştır.

BÜTÜNLEŞİK PAZARLAMA İLETİŞİMİ

İletişim nedir?, pazarlama nedir?, bütünleşik pazarlama iletişimi nedir?, müşteri ve bu müşterinin kim olduğu? soruları işletmelerin sürekli olarak çözüm bulmak istediği sorulardandır. Bütünleşik bir pazarlama iletişiminden bahsetmeden önce pazarlama iletişimi kavramının üzerinde durulması ve bu pazarlama iletişimi kavramının müşterileri tanıma üzerinde etkileri tartışılmalıdır. İletişim bir çok konu ve şekilde tanımlanmaktadır bunlardan iletişim; bilginin,

fikirlerin, duyguların, becerilerin vb'nin simgeler kullanılarak iletilmesidir şeklinde tanımlanabilirken (Tutar, 2003: 41), diğer bir tanımda ise iletişim; insanları birbirine bağlayan ve onların sosyal grup halinde denge ve ahenk içerisinde anlaşmalarını sağlayan bir etkileşim olayıdır şeklindedir (Eroğlu, 2000: 206). İletişim kavramı genel anlamıyla iki ya da daha fazla bireyin, toplumun veya örgütün herhangi bir konu açısından bir birlerine bilgi veya mesaj aktarımları olarak tanımlanabilir. İletişimde birinden diğerine bir aktarım söz konusudur. Bu aktarım belirli bir anlam ve amaç taşımalıdır. İletişim, işletmelerin en dinamik fonksiyonu olan pazarlama fonksiyonunun vazgeçilmez bir parçasıdır. İşletmelerin iç ilişkilerinde olduğu gibi müşterileri ve piyasa ile doğrudan ve dolaylı iletişimleri açısından pazarlama fonksiyonu işletmelere değer katabilmeleri adına önemli bir fonksiyondur.

İşletmeler, müşterilerini tanımaları ve müşterilerine gerekli bilgileri ulaştırabilmeleri için iletişim kavramının etkinliğinden her zaman faydalanmaktadırlar. İşletmeler ile müşteriler arasındaki iletişim çift yönlü bir iletişim olarak ortaya çıkmaktadır. Bütünleşik Pazarlama İletişimi (BPİ) iletişim faaliyetlerini örgütsel amaçlar ile bağdaştırarak ve kurumun kaynaklarını maksimize ederek iletişimde etkinlik ve verimliliği sağlamak üzere tek bir planlama sistemi ile iletişim işlevlerini bütünleştiren bir süreçtir. BPİ, hem güçlü bir iletişim felsefesi hem de güçlü markaların gelişimini oluşturmak ve yönetmek için stratejik bir yönetim süreci olarak ele alınmaktadır (Reid, 2002: 37). BPİ, koordinasyon ve tutarlılığa dayalı "tek sesli" yaklaşımdan daha stratejik, tüketici odaklı bir yaklaşıma dönüşen sürekli gelişen bir kavramdır (Šerić, 2017: 646). Dolayısıyla işletmeler, müşterilerine kendilerini ifade edebilmek adına güçlü bir süreç kurmak ve bu süreçte stratejik yollar izlemek zorundadır. Böylelikle marka stratejilerinde iletişim araçlarının etkin uygulamaları görülebilecektir. Petek ve Konecnik Ruzzier'e (2012: 66) göre tüm marka etkinliklerinin bir iletişim boyutuna sahip olduğuna inanılmaktadır. Marka yaratılabilmesi bütünleşik pazarlama iletişiminin oluşturulmasında önemli bir süreç ve konuyu oluşturmaktadır. Holt'a (2006: 19) göre; isimler, logolar ve tasarımlar markanın dolayısıyla işletmenin maddesel damgalarıdır, bu damgaların altınının müşteri deneyimleri ile doldurulmuş olması gerekmektedir. Özellikle bankacılık sektörü gibi sürekli müşteri odaklı olarak çalışmak zorunda olan hizmet temelli işletmelerde BPİ'nin iyi yönetilebilmesi müşterilerin sunulan hizmetlerden ve müşteri deneyimleri ile oluşan markaları algılamalarını pekiştirebilecektir.

Amerikan Reklam Ajansları Birliği BPİ'yi reklamcılık, hakla ilişkiler, satış geliştirme ve doğrudan pazarlama gibi çeşitli iletişim yöntemlerinin stratejik rollerini değerlendiren ve geniş kapsamlı bir plana dayanan bir kavram olarak ele almaktadır (Nakip, Varinli, & Gülmez, 2012: 220). Diğer taraftan Kotler (2002: 271); iletişim sadece bu beş pazarlama iletişim karmasının ötesine geçtiğini, ürünün tarzı, fiyatı, paketi, şekli, satış ekibinin tarzı, elbisesi, mekanın dekoru gibi konularında alıcılara bir şey ifade ettiği belirtmektedir. Dolayısıyla pazarlama karması elemanlarının her birinin entegre bir şekilde hareket etmesi için BPİ koordineli ve entegre çalışmalıdır. BPİ bir işletmenin, çoklu mesajlarını ve birçok iletişim kanalını, sistematik olarak koordine ettiği ve bunları tutarlı bir pazarlama iletişimi karmasına entegre ettiği bir kavramdır (Lee & Park, 2007: 223). Dolayısıyla günümüzde BPİ, farklı pazarlama iletişimi araçları ve kanallarının koordinasyonu ve sinerjileriyle güçlü bir marka hakkını yaratmayı ve sürdürmeyi amaçlayan teknoloji ilerlemeleri ile artan tüketici odaklı bir süreç olarak kabul edilmektedir (Šerić, 2017: 646).

Nakip v.d.'e (2012: 221) göre; BPİ'nin temel birkaç özelliği bulunmaktadır. Bunlar;

- Geliştirilen en son teknolojiyi kullanır.
- Pazardan çok müşteriye odaklanır.
- Ölçülebilir olmalıdır.
- Enteraktif bir süreçtir.

- Bir veri tabanı esasına dayanmalıdır.
- İçeriden dışarıya değil dışarıdan içeriye doğru planlanmalıdır.

BPİ'nin etkinliğinin ve algılanmasının ölçülebilmesi için gerek müşteriler gerekse çalışanlar üzerinde birçok alt boyut literatürde dikkat çekmektedir. Lee & Park (2007) çalışmalarında, BPİ'nin dört alt boyuttan oluştuğunu ifade etmektedir. Bu boyutlar (Lee & Park, 2007: 226); tutarlı mesaj ve görüntü için *bütünleşik iletişim*, birden çok müşteri grubu için *farklılaştırılmış iletişim*, somut sonuçlar için *veri tabanı merkezli iletişim* ve mevcut müşteriler ile olan ilişkiyi geliştiren *teşvik edici iletişimdir*.

- *Bütünleşik İletişim;* İşletmelerin bütününde hem harici hem de dahili iletişim kanallarında bütünsel bir yaklaşım benimsemesini ve bütün tutundurma kanallarında aynı tema, konu ve yaklaşımla müşterilerine ulaşmayı ifade etmektedir. Bu boyut, eşitli iletişim kanallarına tutarlı bir mesaj vererek, bir markanın hedef pazarında tek bir kimlik (veya konumlandırma) yaratmayı amaçlayan pazarlama iletişimi faaliyetlerini belirtmektedir.
- *Farklılaştırılmış İletişim;* İşletmelerin hedeflerinde bulunan müşteri gruplarını tanıyarak, tutundurma faaliyetlerini müşterilerin ve bu grupların özelliklerine göre farklılaştırarak iletişim kanallarını ve mesajlarını çeşitlendirmek zorundadır. Bu boyut, farklı pazarlama iletişimi kampanyalarının, satın alma sürecinin farklı aşamalarında olan hedef pazarda birden çok müşteri grubu için geliştirilmesinin ve uygulanmasının gerekli olduğunu ifade etmektedir.
- *Veri Tabanı Merkezli İletişim;* Müşterileri tanımak için işletmenin, veri tabanları oluşturması, bu veri tabanlarındaki bilgilerden analitik sonuçlar elde ederek uygulamalarında kullanması, işletmelerin bilgi yönetiminde ve pazarı anlamasında etkin rol oynamaktadır. Bu boyut, veri tabanlarını kullanarak ve veri tabanları ile doğrudan iletişim kurarak hedef pazardan davranışsal tepkilerin üretilmesinin önemini vurgulamaktadır.
- *Teşvik Edici İletişim;* Müşteriler ile işletme arasında sadakatin oluşturulabilmesi, iletişimin gelişmişliğine bağlıdır. İşletmeler hali hazırda ellerinde olan müşterilerini tutmak istemektedirler. Dolayısıyla müşterilerini tanımaları bu konuda yardımcı olmaktadır. Bu boyut, pazarlama iletişimi programı ile mevcut müşterilerle uzun vadeli bir ilişki kurmanın önemini vurgulamaktadır.

METODOLOJİ

Araştırmanın Amacı, Modeli ve Hipotezleri

Araştırmada, daha önce geçerlilik ve güvenilirliği sağlanmış olan bütünleşik pazarlama iletişimi ölçeğinin yardımıyla, yöneticilerin çalıştıkları bankalarındaki bütünleşik pazarlama iletişimi algısının, demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadıklarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda bütünleşik pazarlama iletişimi algısının olup olmadığı toplanacak olan anket verileri yardımı ile incelenecektir. Verilere ilk olarak frekans analizi uygulanacak, toplanan veriler ile banka çalışanlarının demografik özelliklerine göre farklılık olup olmadığının tespiti için fark analizleri yapılacaktır. Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_1: Bütünleşik pazarlama iletişimi algıları ve alt boyutları, yöneticilerin cinsiyetlerine göre farklılık göstermektedir.

H_2: Bütünleşik pazarlama iletişimi algıları ve alt boyutları,, yöneticilerin yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

H_3: Bütünleşik pazarlama iletişimi algıları ve alt boyutları, yöneticilerin yöneticilik düzeylerine göre farklılık göstermektedir.

H_4: Bütünleşik pazarlama iletişimi algıları ve alt boyutları, yöneticilerin çalıştıkları birime göre farklılık göstermektedir.

H_5: Bütünleşik pazarlama iletişimi algıları ve alt boyutları, yöneticilerin çalışma yılına göre farklılık göstermektedir.

H_6: Bütünleşik pazarlama iletişimi algıları ve alt boyutları, yöneticilerin eğitim seviyelerine göre farklılık göstermektedir.

Verilerin Toplanması ve Ölçeği

Araştırmanın ölçülebilmesi için kullanılan ölçek literatürde farklı makalelerde kullanılmış, daha önce geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış ve aslı İngilizce olan bir ölçektir. Araştırmada ilk olarak ölçeğin dil geçerliliğini sağlaması için, İngilizceden Türkçeye çevirisi yapılmış ve dil konusunda uzman kişilerden yardım alarak araştırma son halini almıştır. Anket formu hazırlanırken Lee ve Park (2007) tarafından geliştirilen BPİ ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin orjinali dört alt boyut ve 18 ifadeden oluşmaktadır. Anket formunda 18 ifade 1-Kesinlikle Katılmıyorum ve 5 Kesinlikle Katılıyorum şeklinde likert ölçeğine göre hazırlanmış ve ölçülmüştür. Diğer taraftan anket formunun ikinci kısmında demografik özelliklerin ölçülebilmesi için 11 bilgi ifadesi kullanılmıştır. Araştırma Trakya Bölgesi'nde yer alan Tekirdağ, Kırklareli, Çanakkale ve İstanbul'un Avrupa yakasında kalan özel ve kamu bankalarının şubelerinde yapılmıştır. Hazırlanan 150 anket formu bankalara mail yolu ile gönderilmiş ve orta düzey ile üst düzey yöneticilerden cevaplandırmaları istenmiştir. Anket formları incelendiğinde 138 anketin analizlerde kullanılabileceği tespit edilmiş. Diğer anketler ise eksik bilgi girilmesi, tutarsızlık olmasından dolayı iptal edilmiş ve analizlere dâhil edilmemiştir. Veri toplama süreci 5.Mart.2018 tarihinde başlayarak bir ay sürmüştür.

Verilerin Analizi ve Sonuçlar

Elde edilen veriler, SPSS 25.0 istatistik paket programı yardımıyla analiz edilmiştir. eldeki verilerin normal dağılım sağlayıp sağlamadıklarının incelenmesi için, Skewness-Kurtosis (çarpıklık ve basıklık) testleri yapılmış, Histogram grafikleri incelenmiştir (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2016: 273). Verilerin normal dağılım sağladıkları ve skewness ve kurtosis değerlerinin 0-2 değerleri arasında yer aldığı gözlenmiştir. Diğer taraftan histogram grafiğinde normal dağılımdan sapmayı gerektirecek çarpıklıklar veya basıklıklar gözlenememiştir. Ayrıca verilerin modları, ortalamaları ve medyanlarının birbirlerine oldukça yakın olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla verilerin normal dağılım gösterdikleri tespit edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda ilk olarak araştırmaya katılan katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla frekans analizi, daha sonra oluşturulan hipotezlere doğrultusunda, faktör analizi, T-testi ve ANOVA analizleri yapılarak incelenmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımı

		Frekans (f)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Kadın	76	55,1
	Erkek	62	44,9
Yaş	18-25	29	21,0
	26-33	35	25,4
	34-41	38	27,5
	42-49	28	20,3
	50 Yaş ve Üzeri	8	5,8
Yöneticilik Düzeyi	Üst Düzey Yönetici	54	39,1
	Orta Düzey Yönetici (Şef)	84	60,9
Çalıştığı Birim	Operasyon	26	18,8
	Bireysel	60	43,5
	Ticari	52	37,7
Çalıştığı Süre	1 Yıldan Az	24	17,4
	1-5 Yıl	76	55,1
	6-10 Yıl	24	17,4
	11-15 Yıl	8	5,8
	16 Yıl ve Üzeri	6	4,3
Eğitim Durumu	Ön Lisans	14	10,1
	Lisans	85	61,6
	Yüksek Lisans	24	17,4
	Doktora	15	10,9

Tablo 1 incelendiğinde, Ankete katkıda bulunan 138 banka yöneticisinin frekans dağılımlarına göre %55,1'inin (76) kadın, %44,9'unun (62) erkek olduğu ve katılımcıların %27,5'inin (38) 34-41 yaş aralığında olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılardan %60,9'u (84) orta düzey yönetici-şef pozisyonunda görev yaptığı belirlenmiştir. Anketi cevaplayan yöneticilerin %43,5'i (60) bankalarda bireysel bankacılık üzerine çalıştığı görülmüştür. Katılımcıların %55,2'i (76) 1-5 yıldır banka personeli olarak faaliyette bulunduğu gözlenmiştir. Yine katılımcıların eğitim seviyeleri incelendiğinde %61,6'sının (85) lisans düzeyinde eğitime sahip oldukları belirlenmiştir.

Anket formunda kullanılan ölçeğin doğru faktörleşip faktörleşmediğinin belirlenebilmesi için elde edilen verilere açıklayıcı faktör analizi yapılmış böylelikle verilerin yapısal geçerliliğinin sağlanması amaçlanmıştır. AFA için "Varimax Döndürme, "Temel Bileşenler Yöntemi (Principal Component Analysis) ve Korelasyon Matrisi" yöntemleri tercih edilmiştir.

Tablo 2: Ölçeklerin Faktör Yükleri, Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Ölçek	Faktör Yükleri	Varyans Açıklama oranı (%)	Eigen-Value	Cronbach Alfa (α)	AVE	Birleşik Güvenilirlik
Bütünleşik Pazarlama İletişimi (KMO=0,791)		75,012		0.786		
Tutarlı Mesaj ve Görüntü için Bütünleşik İletişim		25,280	4,550	0.962	0.865	0.970
B3	0,955					
B2	0,931					
B1	0,931					
B4	0,917					
B5	0,916					
Somut Sonuçlar için Veri Tabanı Merkezli İletişim		18,904	3,403	0.922	0.808	0.944
VT4	0,916					
VT2	0,906					
VT3	0,891					
VT1	0,883					
Birden Çok Müşteri Grubu İçin Farklılaştırılmış İletişim		16,143	2,906	0.819	0.592	0.878
F3	0,841					
F5	0,815					
F4	0,772					
F2	0,735					
F1	0,673					
Mevcut Müşteriler ile Olan İlişkiyi Geliştiren İletişim		14,485	2,643	0.854	0.692	0.900
TE3	0,891					
TE4	0,835					
TE2	0,809					
TE1	0,790					

Tablo 2 incelendiğinde döndürme sonucunda, faktörleşmenin orijinal ölçekte olduğu gibi gerçekleştiği görülmektedir. Diğer taraftan analiz sonucunda KMO değerinin bütünleşik pazarlama iletişimi ölçeğinde 0,791 "iyi" seviyede olduğu ve Bartlett'in küresellik testinin ise 0,05 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu tespit edilmiştir (Kaiser & Rice, 1974: 112). Tablo 2'de de görüldüğü gibi faktör yüklerinin: Bütünleşik iletişim boyutunda; 0,955 (B3) ve 0,916 (B5) arasında, Veri tabanı merkezli iletişim boyutunda; 0,916 (VT4) ve 0,883 (VT1) arasında, Farklılaştırılmış iletişim boyutunda; 0,841 (F3) ve 0,673 (F1) arasında ve Teşvik edici İletişim boyutunda ise; 0,891 (TE3) ve 0,790 (TE1) arasında olduğu gözlenmiştir. Dört faktörün kümülatif olarak varyansın %75,012'sini açıkladığı görülmektedir.

Faktör analizi sonucunda elde edilen alt boyutların güvenilirliklerini ölçmek için Cronbach's Alpha, AVE (Avarage Variance Extracted)ve birleşik güvenilirlikleri incelenmiştir. Geçerlilik

analizi sonuçlarına göre ölçeğin Cronbach's Alfa sonucu 0,786 olarak tespit edilmiştir. diğer taraftan alt boyutların alfa sonuçlarına Tablo ve birleşik güvenilirlik değerlerine bakıldığında ise bütünleşik iletişimin: 0,962, Veri tabanı merkezli iletişimin: 0,922, Farklılaştırılmış iletişimin: 0,819 ve Teşvik edici İletişimin 0,854 Alfa değerleri aldıkları görülmüştür (Cronbach, 1951). Birleşik güvenilirlik incelendiğinde geçerli güven sınırlarında oldukları ve AVE değerleri incelendiğinde ise 0,50 değerinden yüksek değerler aldıkları gözlenmiştir.

Faktörlerin ankete katılan katılımcıların demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadıklarını incelemek için öncelikle faktörleşen ifadelerin aritmetik ortalamaları alınarak her bir faktör için faktör skorları elde edilerek verilere T-Testi ve Anova Testi uygulanmıştır.

Tablo 3: Yaş T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Bütünleşik	Kadın	76	3,471	1,153	-0,319	0,750
	Erkek	62	3,532	1,083		
Farklılaştırılmış	Kadın	76	4,063	0,574	-1,625	0,107
	Erkek	62	4,213	0,491		
Veri Tabanlı	Kadın	76	3,303	1,008	-1,493	0,138
	Erkek	62	3,565	1,046		
Teşvik Edici	Kadın	76	3,372	0,940	-1,083	0,281
	Erkek	62	3,548	0,969		

Tablo 3 incelendiğinde p değerleri incelendiğinde banka sektöründe faaliyette bulunan yöneticilerin bütünleşik pazarlama iletişimi algıları ve alt boyutlarında cinsiyetlerine göre bir farklılığa rastlanmamıştır. Dolayısıyla H_1 reddedilmiştir.

Tablo 4: Yaş Düzeyleri ANOVA Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Bütünleşik	Gruplar Arası	1,179	4	0,295	0,230	0,921
	Gruplar İçi	170,200	133	1,280		
	Toplam	171,380	137			
Farklılaştırılmış	Gruplar Arası	1,017	4	0,254	0,862	0,488
	Gruplar İçi	39,196	133	0,295		
	Toplam	40,212	137			
Veri Tabanlı	Gruplar Arası	4,413	4	1,103	1,042	0,388
	Gruplar İçi	140,835	133	1,059		
	Toplam	145,248	137			
Teşvik Edici	Gruplar Arası	5,816	4	1,454	1,628	0,171
	Gruplar İçi	118,792	133	0,893		
	Toplam	124,607	137			

Tablo 4'te yer alan ANOVA testi sonuçlarına bakıldığında, p değerlerinde banka sektöründe faaliyette bulunan yöneticilerin bütünleşik pazarlama iletişimi algıları ve alt boyutlarında yaş aralıklarına göre bir farklılığa rastlanmamış dolayısıyla H_2 reddedilmiştir.

Tablo 5: Yöneticilik Düzeyi T-Testi Sonuçları

	Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	t	p
Bütünleşik	Üst Düzey	54	3,319	1,235	-1,523	0,130
	Orta Düzey (Şef)	84	3,614	1,028		
Farklılaştırılmış	Üst Düzey	54	4,196	0,546	1,146	0,254
	Orta Düzey (Şef)	84	4,088	0,538		
Veri Tabanlı	Üst Düzey	54	3,157	1,033	-2,448	***0,016***
	Orta Düzey (Şef)	84	3,589	0,997		
Teşvik Edici	Üst Düzey	54	3,421	0,917	-0,293	0,770
	Orta Düzey (Şef)	84	3,470	0,981		

Katılımcıların yöneticilik düzeyine göre T-Testi sonuçlarının gösterildiği Tablo 5'te yer alan p değerleri incelendiğinde banka sektöründe faaliyette bulunan yöneticilerin bütünleşik pazarlama iletişimi algıları ve alt boyutlarında yöneticilik düzeyine göre sadece veri tabanlı iletişim boyutunda farklılığa rastlanmıştır. Dolayısıyla H_3 sadece veri tabanlı iletişim boyutunda orta düzey yöneticilerin ortalamalarının üst düzey yöneticilerden fazla olmasından dolayı orta düzey yöneticiler açısından kabul edilmektedir.

Tablo 6: Çalışılan Birim ANOVA Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Bütünleşik	Gruplar Arası	5,668	2	2,834	2,309	0,103
	Gruplar İçi	165,712	135	1,227		
	Toplam	171,380	137			
Farklılaştırılmış	Gruplar Arası	0,635	2	0,318	1,083	0,341
	Gruplar İçi	39,577	135	0,293		
	Toplam	40,212	137			
Veri Tabanlı	Gruplar Arası	3,622	2	1,811	1,726	0,182
	Gruplar İçi	141,626	135	1,049		
	Toplam	145,248	137			
Teşvik Edici	Gruplar Arası	2,078	2	1,039	1,145	0,321
	Gruplar İçi	122,529	135	0,908		
	Toplam	124,607	137			

Tablo 6'da yer alan Anova testi sonuçlarında yer alan p değerleri incelendiğinde banka sektöründe faaliyette bulunan yöneticilerin bütünleşik pazarlama iletişimi algıları ve alt boyutlarında çalıştıkları birime göre bir farklılığa rastlanmamış dolayısıyla H_4 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 7: Çalışılan Süreye Göre ANOVA Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Bütünleşik	Gruplar Arası	6,062	4	1,515	1,219	0,306
	Gruplar İçi	165,318	133	1,243		
	Toplam	171,380	137			
Farklılaştırılmış	Gruplar Arası	0,582	4	0,145	0,488	0,744
	Gruplar İçi	39,630	133	0,298		
	Toplam	40,212	137			
Veri Tabanlı	Gruplar Arası	4,373	4	1,093	1,032	0,393
	Gruplar İçi	140,875	133	1,059		
	Toplam	145,248	137			
Teşvik Edici	Gruplar Arası	1,178	4	0,295	0,317	0,866
	Gruplar İçi	123,429	133	0,928		
	Toplam	124,607	137			

Katılımcıların bankacılık sektöründe çalıştıkları toplam süreye göre bütünleşik pazarlama iletişimi faktörlerinin farklılık gösterip göstermediklerinin incelendiği Tablo 7'de yer alan Anova Testi sonuçlarına göre herhangi bir farklılık gözlenmemiş ve H_5 hipotezi reddedilmiştir.

Tablo 8: Eğitim Seviyesi ANOVA Testi Sonuçları

		Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Bütünleşik	Gruplar Arası	0,627	3	0,209	0,164	0,920
	Gruplar İçi	170,753	134	1,274		
	Toplam	171,380	137			
Farklılaştırılmış	Gruplar Arası	0,127	3	0,042	0,141	0,935
	Gruplar İçi	40,085	134	0,299		
	Toplam	40,212	137			
Veri Tabanlı	Gruplar Arası	2,411	3	0,804	0,754	0,522
	Gruplar İçi	142,837	134	1,066		
	Toplam	145,248	137			
Teşvik Edici	Gruplar Arası	5,863	3	1,954	2,205	0,090
	Gruplar İçi	118,745	134	0,886		
	Toplam	124,607	137			

Tablo 8'de yer alan eğitim seviyesine göre bütünleşik pazarlama iletişimi algılarının farklılaşıp farklılaşmadığını gösteren Anova Testi sonuçlarına göre herhangi bir farklılık gözlenmemiştir. Dolayısıyla H_6 hipotezi reddedilmiştir.

SONUÇ

Bankacılık sektörü genel olarak bütünleşik pazarlama iletişimi konusuna önem veren bir sektör olarak dikkat çekmektedir. Bankacılık sektöründe faaliyette bulunan yöneticilerin bütünleşik pazarlama iletişimi algılarının demografik özelliklere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilen çalışmada, daha önce geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş olan bütünleşik pazarlama iletişimi ölçeği ele alınmış ve Türkiye'de özellikle Tekirdağ, Kırklareli, Çanakkale ve İstanbul'un Avrupa yakasında veri toplanarak test edilmiştir. Öncelikle

açıklayıcı faktör analizi yardımı ile verilerin faktörleşip faktörleşmedikleri belirlenmiştir. Faktör analizi sonucunda bütünleşik iletişim, farklılaştırılmış iletişim, veri tabanlı iletişim ve teşvik edici iletişim şeklinde faktörleşen bütünleşik pazarlama iletişimi boyutlarının bankacılık sektöründe faaliyette bulunan orta ve üst düzey yöneticilerin demografik özelliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadıkları doğrultusunda oluşturulan hipotezler, T-Testi ve Anova Testi yardımı ile test edilmiştir. Verilerin normal dağılım gösterdikleri belirlenmiştir.

Yapılan analiz sonucunda bankacılık sektöründe faaliyette bulunan orta ve üst düzey yöneticilerin cinsiyetlerine, yaşlarına, çalışmakta oldukları birime, çalışma sürelerin ve eğitim seviyelerine göre farklılık göstermedikleri gözlenmiştir. Yapılan analizler sonucunda bütünleşik pazarlama iletişimi algısının yalnızca yöneticilerin yöneticilik düzeyine göre farklılık gösterdiği ve orta düzey yöneticiler üzerinde bütünleşik pazarlama iletişiminin daha fazla algı oluşturduğu gözlenmektedir.

KAYNAKÇA

Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, *16*(3), 297–334.

Eroğlu, F. (2000). *Davranış Bilimleri*. İstanbul: Beta Yayın.

Holt, B. D. (2006). *İkon Markalar*. (S. Kaçamak, Trans.). İstanbul: Mediacat Kitaplari.

İslamoğlu, A. H., & Alnıaçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: Beta Yayın.

Kaiser, H. F., & Rice, J. (1974). Little Jiffy, Mark IV. *Educational and Psychological Measurement*.

Kotler, P. (2002). *Marketing Management: The Millennium Edition* (10th ed.). USA: Pearson Custom Publishing.

Lee, D. H., & Park, C. W. (2007). Conceptualization and measurement of multidimensionality of integrated marketing communications. *Journal of Advertising Research*, *47*(3), 222–236.

Nakip, M., Varinli, İ., & Gülmez, M. (2012). *Güncel Pazarlama Yönetimi*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Petek, N., & Konecnik Ruzzier, M. (2012). Brand identity development and the role of marketing communications: brand experts' view.

Reid, M. (2002). Building strong brands through the management of integrated marketing communications. *International Journal of Wine Marketing*, *14*(3), 37–52.

Šerić, M. (2017). Relationships between social Web, IMC and overall brand equity: An empirical examination from the cross-cultural perspective. *European Journal of Marketing*, *51*(3), 646–667.

Tutar, H. (2003). *Örgütsel İletişim*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

FİZİKSEL ŞİDDETTEN FİNANSAL ŞİDDETE: KADINA KARŞI UYGULANAN 17 ŞİDDET TÜRÜNÜN BİR TANISI

Prof. Dr.İrfan Kalaycı
İnönü Üniversitesi İİBF İktisat Bl., Malatya
irfan.kalayci@inonu.edu.tr
Öğr. Grv. Hatice Özkurt Çokgüngör
İstanbul Üniversitesi SBMYO Dış Ticaret Bölümü, İstanbul.
hozkurt@istanbul.edu.tr

ÖZET
Bu çalışmanın konusu ve amacı, kadının karşılaştığı şiddet türlerini tanımlamaktır. Dünyada ve Türkiye'de, nedenleri ve sonuçları farklı olan, 17 yedi şiddet türünden sözedilebilir. Aile içinde ve aile dışında kadınlar en çok fiziksel ve finansal türden şiddet yaşamaktadır. Ayrıca manevi, kültürel, cinsel, etnik, sınıfsal, yaşlılık, sportif, hukuksal, teknolojik, medyatik, militarist, kozmetik/estetik, alternatif tıp, doğal ve ayrımcılık şiddeti şeklinde başka şiddet türleri de bulunmaktadır. Hepsinin ortak tarafı, kadının, egemen erkek düzen tarafından toplumda öteki ve zayıf olarak görülmesidir.

Anahtar Kelimeler: Kadına Karşı Şiddet, Erkek Düzeni, Şiddet Türleri

FROM PHYSICAL VIOLENCE TO FINANCIAL VIOLENCE: 17 TYPES OF VIOLENCE APPLIED AGAINST WOMEN A WORLD

ABSTRACT
The subject and purpose of this study is to describe the types of violence that women are exposed to. In the world and Turkey, 17 types of violence which are different reasons and results can be mentioned. Women in and out of the family live mostly in physical and financial violences. There are also other types of violence in the form of spiritual, cultural, sexual, ethnic, class, old, sportive, legal, technological, mediatic, militarist, cosmetic / aesthetic, alternative medicine, natural and discriminatory violence. The common side of all is that women are seen as other and weak in society by the ruling male order.

Keywords: Violence Against Women, Patriarchal Order, Types of Violence

GİRİŞ: 'ŞİDDETİN ADI VAR!'
Kadınlar, dünyada ve Türkiye'de genellikle, "2F" denilen fiziksel ve finansal şiddetin kurbanıdırlar.

Şiddetin, her şeyden önce kuramsal boyutuyla, araçsal ve amaçsal yönü vardır ki, şiddeti araç olarak kullanan kişiler ve/ya örgütler tasarladıkları amaca ya da tatmine ulaşırlar. Şiddet türlerini –belirli ölçüde- sayısallaştırmak olanaklıdır. Ancak unutmayalım ki, şiddete maruz kalan kadın ve kızları saymak son derece zordur ve tutulan şiddet istatistiklerini de kuşkuyla karşılamak gerektir. Zira şiddet gördüğü halde gururuna yedirmediği ve ailesel / toplumsal yeni baskılar altına girmek istemediği için şikâyetçi olmayan ve bu yüzden resmi kayıtlara geçmeyen o kadar çok kadın var ki!

Şiddetin tanımı gibi, çeşitleri de zamana, topluma ve bakış açısına göre değişmektedir. Şiddet tanımının farklı olmasına yol açan, bir şiddet biçimini haklı kılmak, ötekileri eleştirmek üzere tasarlanması olabilir.

Kadına Karşı Şiddet Türleri
1. Fiziksel şiddet: Dar anlamda, insanın (kadının) bedensel bütünlüğüne yönelik olarak dışarıdan (ya da kendi kendine) yapılan (yaptığı) sert ve acı verici edim. Tokat / tekme atmak, hırpalamak, boğazını sıkmak, saçını çekmek, kesici / vurucu aletlerle yaralamak, kezzap / kaynar suyla yaralamak, vücudunda sigara söndürmek, el / ayaklarını bağlayarak işkence etmek, sakat

bırakmak, sağlıksız koşullarda yaşamaya zorlamak, sağlık / sosyal hizmetlerden mahrum bırakmak, vb…

2. Manevi (ruhsal) şiddet: Hakaret, küfür, tehdit, korku salmak, şantaj, akraba -komşu-arkadaş çevresiyle konuşup görüşmesini engellemek, çocuklarından uzaklaştırmak, eve kapatmak, kıskançlık adına sürekli denetim altında tutmak, başka kadınlarla karşılaştırmak, kadının giyimine müdahale etmek, kadının kendini geliştirmesine engel olmak, hatta alay etmek, vb. sözel ve eylemli davranışlar ruhsal şiddet kapsamına girer.

3. Kültürel – dinsel şiddet: Erkeğin, kadına, bir robotmuş gibi davranması; toplumda, evde, sokakta, işyerinde nasıl oturup kalkacağına, nasıl giyinip kuşanacağına, yeme içmesine nasıl dikkat edeceğine karışıyor olması, feodalitenin etkisindeki ya da erkeklerin sınırını çizdiği geleneklere, dinsel yapıya ve benmerkezci anlayışa dayalı kültürün egemen olduğu yerlerde sıkça gözlemlenir.

4. Cinsel şiddet: Evli olduğu kişi dâhil, herhangi birinin kadını istemediği yer, zaman, biçim ve koşulda cinsel temasa ve ilişkiye zorlamak (tecavüz), başkalarıyla cinsel ilişkiye zorlamak (fuhuş yaptırmak), onun cinsel organlarına zarar vermek, onu evlenmeye, kürtaja, çocuk doğurmaya zorlamak, ona sözlü ya da bilgi ve iletişim araçları yoluyla rahatsız edici cinsel içerikli mesajlar yollamak, vb davranışlar cinsel şiddete girer.

5. Etnik şiddet: Kadınlar, kimileyin farklı etnik kökeninden dolayı dışlanmakta, küfür, hakaret, baskı ve işkenceye maruz kalabilmektedir.

6.Sınıfsal şiddet: Üretim araçlarını elinde bulunduran burjuvazi, erkeklerin iktidar tutkusu yoluyla kendi sınıfının kadınlarını ezerken, bu kadınlar da, doğrudan / dolaylı olarak proleter kadınları ezmektedir. Böylece kadınlar, iki türlü 'iktidar-muhalefet' ikilemi, dolayısıyla iklimi içine girmiş olmaktadırlar; ilki erkeklere karşı, ikincisi sınıfsal çatışmadan dolayı kendi cinsine karşı.

7. 'Yaş'lılık şiddeti: Yaşa bağlı şiddetten söz edilecekse, gençlik ve ihtiyarlık döneminde yaşanan şiddet akla gelir. Örneğin; genç ve güzel olduğu için taciz, kıskançlık dayağı, vb. şekillerde şiddete maruz kalan kızlar-kadınlar, yaşlandıklarında ise çocukları tarafından ortak evde dışlanan, huzur evlerine muhtaç bırakılarak adeta huzursuz edilen insanlar haline getirilebiliyorlar.

8.Sportif şiddet: Boks, karate, tekvando gibi şiddet görüntüsü veren sporlar, toplumsal yaşamda şiddet teknikleri için kötü birer örnek oluşturabilmektedir. Sıradan bir çarşı ya da trafik kavgasında 'uçan tekmeler'in kaynağını bu sporlara dayandırma eğilimi pek az değildir.

9. Hukuksal şiddet: Hukuk, adalettir; fakat hukuk yoluyla kadınlar şiddetle karşılaşabilir. Hak arama yeri ve 'adalet dağıtıcı' olan mahkemelerin, geç karar almaları bir yana, bazen haksız erkeklerin lehine bu kararları aldıkları algısı / görüntüsü yaratılması kadınların vicdanını sızlatmaktadır. Buna göre, özü ve amacı gereği şiddete karşı olan hukuk, mahkemelerin bazan yanlış-hatalı-eksik kararları yüzünden şiddete dönüşebilmektedir. Hukuk sistemi, o toplumun aynasıdır ve o toplum eril egemen bir toplumsa, hukuk mekanizmasının çoğunlukla erkeklerin lehine çalışması sürpriz olmayacaktır. Çünkü tarih boyunca, kimileyin kadının lehine kimileyin aleyhine yasaları yapanlar hep erkekler olmuştur.

10. Teknolojik - silahlı şiddet: Bu, terör ve savaş ortamında, otomatik-elektronik silahlarla insan (kadın) bedenini yaralama ve ortadan kaldırma olayıdır. Parasal anlamda en maliyetli olan, yüksek teknolojiye dayanan silahlı şiddettir ve bu tür şiddetin finansmanının, şiddet uygulayıcıları için başka suçlar (uyuşturucu ve seks ticareti, vb.) işlemeyi gerektirdiği bilinmektedir.

11. Medyatik şiddet: Kadın-medya ilişkisi, medya araçları (tv, radyo, gazete, dergi, internet) üzerinden de kadına, özel yaşamının didiklenmesi dâhil, şiddet ve ayırımcılık yapılması açısından önem taşımaktadır. Zira şiddet ve ayrımcılığın arttırılmasında olduğu kadar azaltılmasında da, medyanın haber, film, reklam, yorum, vb. şeklindeki yayınlarıyla yaratacağı toplumsal yargılar

belirleyici olabilmektedir. Medya kadın-erkek eşitliği çizgisinde ve doğru yayın yaptıkça kadının sorunlarının azaltılmasına ve kadının ilerlemesine potansiyel bir katkı sağlayabilir.

12. Militarist şiddet: Askeri örgütlenme ve askeri yaşam tarzı, güvenliğe ve barışa hizmet amaçlı olduğu kadar, doğası itibariyle şiddet ile en fazla anılan olgulardır da. Ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, kadınlara, ordusunda eşit yer veren ülke çok azdır; çünkü ordu zaten *'patriyarkal (eril) bir örgüt'*tür. Böyle olunca, homofobinin de zorlamasıyla, askeriyeye sivil kesimden hizmet edenlerin bir bölümü kadın fahişeler olmaktadır. Ayrıca, militarist şiddetin en ucunda yer alan bir savaşta askerlerin en çok zarar verdiği kişiler yine kadınlardır.

13. Kozmetik-estetik (cerrahi) şiddet: Kadınların erkek dünyasına daha güzel görünmek ve bir bakıma onların egosunu tatmin etmek adına, çoğu kanserojen madde içeren kozmetik ürünleri kullanmaları, yine aynı kaygıyla –bazıları oldukça riskli olan- estetik operasyonlarını göze almaları; zorlama da olsa –kendi kendilerine yönelttikleri- bir tür şiddet çeşidi sayılabilir.

14. Alternatif tıp şiddeti: Modern tıp ve onunla sıkı işbirliği içinde olan ilaç ve tıbbi malzeme kartelleri hastaları ve daha karmaşık fizyolojik yapı arzeden kadın hastaları sömürmektedir. Modern tıptan çareyi bulamayanlar, doğal-bitkisel ilaçlarla tedaviyi seçenek haline getiren şarlatan hekim ve eczaların eline düşmektedirler. Bunların yanı sıra, 'kırıkçı-çıkıkçı' yan branşları da unutmamak gerekir.

15. Doğal –öğrenilmiş- şiddet: Doğanın, içinde yaşayan insanlara / canlılara nimetlerini bedava sunduğu düşünülse de, aslında birçoğunu belirli bir çaba gösterenlere verir. 'Vahşi doğa' nitelemesi, kitlesel şiddetin en uçlarında yer alan deprem ve sel felaketleri düşünülünce kısmen doğrudur; ama doğayı ehlileştiren ya da ona karşı kendini ehlileştiren insanlar ondan azami yarar sağlarlar. Ayrıca, kadına doğurma yetisi veren doğa (Tanrı), bir nimet (çocuk) karşılığında bunun külfetini (zahmetini) verdirir. Kadın doğururken (eğer özel ilaç ve yöntemler kullanmazsa) acı çeker, sonrasında güler; bebek ise doğduğunda gülmek yerine ağlar. Bu tür doğanın yarattığı *'öğrenilmiş şiddet'*e karşı yapacak pek bir şey yoktur.

16. Ayrımcılık şiddeti: Ayrımcılık kadına karşı sistematik 'can yakmak' için uygulandığında şiddet şeklini alır. Ayrımcılığın, şiddetin edilgen şekli düşünülebilir. Sonuçta ikisi arasında bir iç içelik, bir geçişgenlik durumu vardır: Ayrımcılık, en genel anlamıyla bir ayrımlılık, ayrımlaşma ya da ayrıma dayalı bir davranış anlayışı iken; ahlaki açıdan yansız anlamıyla, ayrımlı durumlarda ayrımlı davranmamızı (örneğin, iyi öğrenci ile kötü olanı arasında ayrım gözetmeyen bir öğretmenin, her ikisine haksız davrandığını) söyleyen *'Aristogil adalet'* tarafından kullanılabilir.

17. Maddi –iktisadi - finansal şiddet: İktisadi şiddetin yelpazesi geniştir; evden başlayıp işyerinde ve pazarda devam eder: Evin günlük, kısa ve uzun vadeli gereksinimlerini karşılamamak, ailesel gelir, tüketim ve tasarrufu konularında hiç bilgilendirmemek ya da eksik ve yanlış bilgilendirmek, hanehalkı finansal (parasal) yönetimde tek taraflı ve bencilce davranmak, kadının çalışmasına izin vermemek ya da çalışıyorsa bir takım kısıtlara tabi tutmak, aile bireylerine gerekli harçlıktan mahrum bırakmak, kadının mal-mülkünü elinden almak ya da onu denetim altına almak, vb. *İktisadi şiddet,* aynı zamanda, kadının ve ailesinin mal ve para varlığına, kırsal yörelerde de bahçesine, ekinine, hayvanına zarar vermek şeklinde olabileceği gibi; yoksulluk, işsizlik, adaletsiz gelir bölüşümü, enflasyon, hayat pahalılığı gibi makroekonomik sorunlar şeklinde de; *'yuvayı yapan dişi kuş'* mantığından hareket edilirse, öncelikle ve daha derinden kadınları etkilemektedir.

SONUÇ YERİNE

Kadına karşı şiddetin türünü ve dozunu kadının medeni, yaş, eğitim, yaşadığı bölge, iktisadi, vd. özellikleri belirleyebilmektedir.

Kişisel-vicdani olarak bazıları da, şiddeti haklı kılmak amacıyla, biz insanların biyolojik ve beyinsel olarak şiddete programlandığımızı iddia ederler ki, bu iddia bilimsel olmaktan uzaktır. Uzmanların da vurguladığı gibi, *'şiddeti kabullenmek, şiddetin artmasına yol açar.'*

Kadınlara karşı şiddet dünyadaki en yaygın ancak en az cezalandırılan suçtur. Bir BM raporunda her 3 kadından en azından 1'i ömrü boyunca dayak yediği ya da tecavüze uğradığı ve aile içi şiddetin bölge, kültür, ırk, eğitim, sınıf ve din farkı gözetmeksizin dünyada kadın istismarının en yaygın biçimi olduğu belirtilmiştir.

Kadınlar açısından şiddetin bir kaynağı ayrımcılıktır. Onlar, cinsiyeti nedeniyle ve evrensel planda hiçbir meşru amaca hizmet etmemek üzere 'ikinci sınıf' davranış ve fırsatlar için seçilmiş olanlardır. Siyasette temsiliyet ve mecliste kota, bunun en popüler örneğidir. Ayrımcılığa uğrayanlar, bunlar kadınlarsa, daha kolay şiddet tehlikesiyle karşılaşırlar.

MATEMATİK ÖĞRETMEN ADAYLARININ MATEMATİK ÖĞRETİMİNE YÖNELİK ÖZYETERLİK İNANÇLARI İLE BİLGİSAYAR DESTEKLİ EĞİTİME YÖNELİK TUTUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

Alattin Ural
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

ÖZET

Araştırmaya son sınıf 40 matematik öğretmen adayı katılmıştır. Katılımcıların iki ölçekten aldıkları puanlar arasındaki ilişkiyi incelemek için Pearson korelasyon katsayısı ve anlamlılık düzeyi bulunmuştur. Araştırmanın sonucunda şu bulgulara erişilmiştir:

1. Matematik öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz-yeterlik inançlarının ve bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumlarının iyi düzeyde olduğu söylenebilir (sırasıyla 5 üzerinden ortalama 4 ve 3,75).
2. Matematik öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz-yeterlik inançları ile bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumları arasında negatif ve düşük düzeyde bir ilişki bulunmaktadır (r=-.18).
3. Bilgisayar destekli eğitime yönelik tutum puanları, matematik öğretimine yönelik öz-yeterlik inanç puanlarından yüksek olan 16 kişiye bakıldığında; bu kişilerin bu iki değişkenden aldıkları puanlar arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (r=.63, p=.01). Diğer taraftan; bu kişilerin BDE ortalaması (85) genel BDE ortalamasından (75) yüksek, MÖÖ ortalaması (77) ise genel MÖÖ ortalamasına (80) oldukça yakındır.

Anahtar Kelimeler: Matematik Öğretmen Adayları, Matematik Öğretimine Yönelik Özyeterlik İnancı, Bilgisayar Destekli Eğitime Yönelik Tutum

THE RELATIONSHIP BETWEEN MATHEMATICS TEACHER CANDIDATES' SELF EFFICACY BELIEFS TOWARDS TEACHING MATHEMATICS AND ATTITUDES TOWARDS COMPUTER ASSISTED EDUCATION

ABSTRACT

40 mathematics teacher candidates participated in the research. Pearson correlation coefficient was used to determine the relation. The findings revealed that

1. The mathematics teacher candidates' self-efficacy beliefs towards teaching mathematics and attitudes towards computer assisted education were at a good level (respectively averagely 4 and 3,75 over 5).
2. There was a negative and low relation between participants' beliefs regarding teaching mathematics and attitudes towards computer assisted education (r=-.18).
3. When looked at the 16 participants who had higher score of attitudes towards computer assisted education than the score of self-efficacy beliefs towards teaching mathematics; it was seen that there was a significant relation between these scores (r=.63, p=.01). On the other hand, these participants' average score of CAE (85) was higher than the general average score (75), and also average score of SEBTM (77) was close to general average score of SEBTM (80).

Keywords: Mathematics teacher candidates, self-efficacy beliefs towards teaching mathematics, attitudes towards computer assisted education.

GİRİŞ

Ashton (1985) öğretmen yeterlik algısını; "öğretmenlerin, öğrencilerin öğrenmeleri üzerinde olumlu bir etki sağlayabilme konusundaki kendi yeteneklerine olan inancı" olarak tanımlamıştır. Öğretime yönelik algıları yüksek olan öğretmenler iyi bir öğretim için hedefler belirleyip, bunu gerçekleştirebilmek için çaba göstermektedir. Yeterlik algısı yüksek olan öğretmenler, öğrenciler başarısız oldukları zaman ise kendilerini sorgulayabilmektedir (Akt. Işıksal ve

Çakıroğlu, 2006). Öğretmen yeterlik algısı, öğretimi dolayısıyla da öğrenci başarısını etkilemektedir. Matematik öğretmeye yönelik öz-yeterlik algısının Güloğlu-Demir (2011) tarafından yapılan çalışmada şu 3 boyuttan oluştuğu belirtilmektedir: Çabaya dayalı öz-yeterlik inancı, akademik birikim yeterliği ve akademik birikimi kullanma becerisi inancı. Bıkmaz (2004) öğretmenlerin öğretimle ilgili görevlerini yerine getirme konusundaki öz-yeterlik inançlarının, öğretim yöntem tercihleri, öğretim için ayrılan zaman, sınıf yönetimi becerileri, öğrencilerin başarılı olmaları için harcanan çabanın düzeyiyle ilişkili olduğunu belirtmektedir.
Yenilmez (2016) tarafından yapılan çalışmada; akademik başarısı yüksek olan öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz-yeterliklerinin daha yüksek olduğu ve öğretmen adaylarının akademik öz-yeterlik ve matematik öğretimine yönelik öz-yeterlikleri arasında pozitif anlamlı orta düzeyde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Güloğlu-Demir (2011) tarafından yapılan çalışmada, ilköğretim matematik öğretmen adaylarından matematik öğretimine yönelik tutumu olumlu olan öğrencilerin matematik öğretimi öz-yeterlik inançları puanlarının da yüksek olduğu belirlenmiştir.
BDE' in öğrencilerin matematik başarılarını ve matematiğe karşı tutumlarını artırdığı yönünde çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Örn. Aslan, 2005; Egelioğlu, 2008; Çubuk, 2004; Golezani, 2012; Sulak, 2002; Tabuk, 2003). BDE uygun bir şekilde yapıldığında;

- Öğrencilerin derse etkin katılımlarını sağlar
- Öğretimsel etkinliklerin niteliğini ve niceliğini artırır
- Öğrenciler performanslarını izleme olanağı bulurlar
- Öğrencilere ders saatlerinin dışında uygulama ve tekrar imkanı sağlar
- Öğrencinin motivasyonunu artırır
- Öğrencinin bilimsel düşünme yeteneğini geliştirir
- Öğretmen yöntemlerini destekler
- Öğrencide ileri düzeyde düşünme becerisinin geliştirilmesini destekler
- Mantık yolu ile problemlere çözüm bulmayı destekler
- Hipotez kurmaya ve test etmeyi destekler
- Örencinin bilgiye erişimini ciddi oranda artırır
- Öğrencinin kişisel algısını artırır ve bireysel kabiliyetlerine göre uyarlanabilir
- Öğrenci kendi başına bireysel bir öğrenim çevresi edinir
- Öğrenmeye motive eder (Demirel, Seferoğlu ve Yağcı, 2003; Yanpar ve Yıldırım, 1999)

Kutluca ve Ekici (2010) tarafından yapılan çalışmanın sonucunda; BDE'ye ilişkin tutumun; cinsiyete ve bilgisayar kullanım sıklığına, bilgisayara sahip olma durumuna ve bilgisayar kullanım yılına göre farklılık gösterdiği belirtilmiştir.

YÖNTEM

Araştırmaya bir devlet üniversitesinin eğitim fakültesi matematik eğitimi anabilim dalında öğrenim gören son sınıf 40 matematik öğretmen adayı katılmıştır. Katılımcıların matematik öğretimine yönelik özyeterlik inançları ile bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumları arasındaki ilişkiyi incelemek için SPSS programı kullanılarak Pearson korelasyon katsayısı ve anlamlılık düzeyi bulunmuştur.

Matematik Öğretimine Yönelik Öz-Yeterlik Algısı Ölçeği

Bu araştırmada, Enochs, Smith ve Huinker'in (2000) tarafından geliştirilen Matematik Öğretimine Yönelik Yeterlik Algısı Ölçeği'nin Türkçe formu kullanılmıştır. Bu ölçeğin Türkçe uyarlaması ve Türkçe formuyla ilgili geçerlik güvenirlik çalışmaları Çakıroğlu (2000) tarafından yapılmıştır. Ölçek iki alt boyuttan oluşmaktadır. Kişisel yeterlik (etkin bir öğretim yapabilme yeteneğine olan inanç) ve sonuç beklentileri (etkin öğretimin öğrencinin öğrenmesi üzerinde

olumlu bir etki yaratabileceği inancı). Ölçek, 5'li Likert tipi ölçek formunda hazırlanmıştır. Ölçekte toplam 21 madde yer almaktadır. Ölçeğin maddeleri 'Kesinlikle Katılıyorum-5', ve 'Kesinlikle Katılmıyorum-1' şeklinde puanlanmaktadır. Yapılan güvenilirlik çalışması sonucunda kişisel yeterlilik boyutu (13 madde) için alpha güvenilirlik katsayısının 0.83, dışsal beklentiler boyutu için ise (8 madde) 0.77 olduğu belirtilmiştir.

Bilgisayar Destekli Eğitime Yönelik Tutum Ölçeği

Ölçek Arslan (2006) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte toplam 20 madde yer almaktadır. Ölçek, 5'li Likert tipi ölçek formunda hazırlanmıştır. Ölçeğin maddeleri 'Kesinlikle Katılıyorum-5', ve 'Kesinlikle Katılmıyorum-1' şeklinde puanlanmaktadır. Yapılan güvenilirlik çalışması sonucunda Cronbach- alpha değeri .93 olarak bulunmuştur.

BULGULAR

Tablo 1. Katılımcıların Ölçekten Aldıkları Puanların Ortalaması

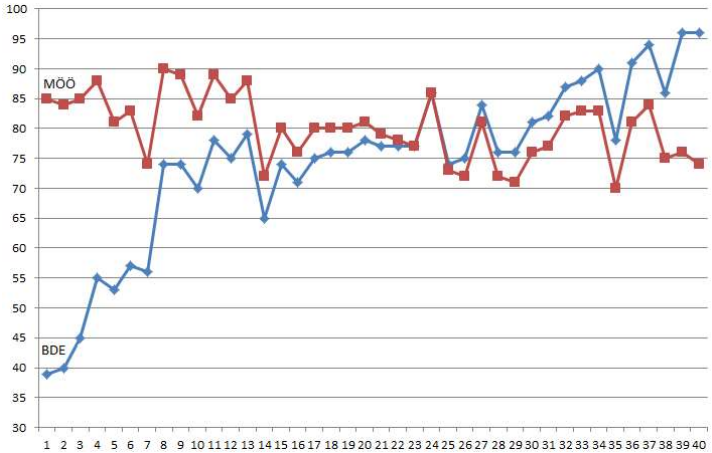
	Ort.	SS	N
BDE	74,52	13,99	40
MÖÖ	80,05	5,46	40

Matematik öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz-yeterlik inanç ölçeğinden aldıkları puanların ortalamasının 80 olduğu görülmektedir. Bu değer de 5 üzerinden 3,8' e karşılık gelmektedir. Diğer taraftan, bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumlarının ortalamasının da 74,5 olduğu belirlenmiştir. Bu değer de 5 üzerinden 3,7' ye karşılık gelmektedir.

İki ölçekten aldıkları ortalama puanlar arasındaki ilişkiyi belirlemek için Pearson korelasyon katsayısı ve anlamlılık düzeyi bulunmuştur. Aralarında anlamlı bir ilişki olmadığı (.13) ve aralarındaki ilişkinin büyüklüğünün -0,18 olduğu tespit edilmiştir.

Diğer taraftan, bilgisayar destekli eğitime yönelik tutum puanları, matematik öğretimine yönelik öz-yeterlik inanç puanlarından yüksek olan 16 kişiye bakıldığında; bu kişilerin bu iki değişkenden aldıkları puanlar arasında orta düzeyde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (r=.63, p=.01). Diğer taraftan; bu kişilerin BDE ortalaması (85) genel BDE ortalamasından (75) yüksek, MÖÖ ortalaması (77) ise genel MÖÖ ortalamasına (80) oldukça yakındır.

Katılımcıların kişi bazında ölçekten aldıkları puanları gösteren grafik aşağıda verilmiştir.

SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgular neticesinde şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Matematik öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz-yeterlik inançları ve bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumları ortalama olarak iyi düzeydedir.
2. Matematik öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz-yeterlik inançları ile bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumları arasında kayda değer bir ilişki bulunmamaktadır.

3. Bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumları, matematik öğretimine yönelik öz-yeterlik inançlarından daha yüksek olan matematik öğretmen adayları açısından şu söylenebilir: Bilgisayar destekli eğitime yönelik tutumları arttıkça, matematik öğretimine yönelik öz-yeterlik inançları da artmaktadır.

Bu bulgu Güloğlu-Demir (2011), Şahin, Gökkurt & Soylu (2014) tarafından yapılan çalışmalarda da öğretmen adaylarının matematik öğretmeye yönelik öz-yeterliklerinin iyi düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Bununla beraber, Yenilmez (2016) tarafından yapılan çalışmada; öğretmen adaylarının matematik öğretimine yönelik öz-yeterliklerinin genel olarak "orta" düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Kutluca ve Ekici (2010) tarafından yapılan çalışmanın sonucunda; öğretmen adaylarının BDE'ye ilişkin tutumlarının iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

Arslan, A. (2006). Bilgisayar destekli eğitim yapmaya ilişkin tutum ölçeği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 3*(2), 24-33

Aslan, A. (2005). İlköğretim 6.sınıf Matematik Dersinin Ondalık Kesirler Ünitesinin Öğretiminde Bilgisayar Destekli Öğretimin Rolü. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi: Ankara.

Bıkmaz, F. (2004). Öz Yeterlik İnançları (In Eds. Kuzgun, Y. ve Deryakulu, D.). Eğitimde Bireysel Farklılıklar. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım. ss. 289-315.

Çakıroğlu, E. (2000). Preservice Elementary Teachers' Sense of Efficacy in Reform Oriented Mathematics. (Unpublished PhD Thesis), Indiana University.

Çubuk, S.(2004). Matematik Öğretiminde Permütasyon ve Olasılık Konusunun Bilgisayar Destekli Öğretim Materyalleri ile Öğretilmesinin Öğrenci Başarısına Etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi: İstanbul

Demirel,Ö. ,Seferoglu,S. ve Yağcı, E. (2003).Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme (3.baskı). Ankara: Pegem-A Yayıncılık

Egelioğlu, H. C. (2008). Dönüşüm Geometrisi ve Dörtgensel Bölgelerin Alanlarının Bilgisayar Destekli Öğretilmesinin Başarıya ve Epistemolojik İnanca Etkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi: İstanbul.

Golezani, A. B. (2012). Bilgisayar Destekli Matematik Öğretiminin Lisans Öğrencilerinin Matematik Algısına Etkisi (K.K. Eğitim Fakültesi İlköğretim Matematik Bölümü Örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi: Erzurum.

Güloğlu-Demir, C. (2011). İlköğretim Matematik Öğretmenliği Programında Öğrenim Gören Öğrencilerin Matematik Öğretimine Yönelik Öz-Yeterlik İnançları ve Tutumlarının İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi: Ankara

Işıksal, M. ve Çakıroğlu, E. (2006). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının matematiğe ve matematik öğretimine yönelik yeterlik algıları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 31, 74–84.

Kutluca, T. ve Ekici, G. (2010). Öğretmen adaylarının bilgisayar destekli eğitime ilişkin tutum ve öz-yeterlik algılarının incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38*, 177-188.

Sulak, S. A. (2002). Matematik Dersinde Bilgisayar Destekli Öğretimin Öğrenci Başarı ve Tutumuna Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi: Konya.

Şahin, Ö., Gökkurt, B., & Soylu, Y. (2014). Öğretmenlerin ve öğretmen adaylarının matematik öğretimi öz-yeterlik inançlarının karşılaştırılması. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 22*, 120-133.

Tabuk, M. (2003). İlkögretim 7. Sınıflarda Çember Daire Silindir Konusunun Öğretiminde Bilgisayar Destekli Öğretimin Başarıya Olan Etkisi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi: İstanbul.

Yanpar, T., Yıldırım, S. (1999). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme. Ankara: Anı Yayıncılık

Yenilmez, K. (2016) Öğretmen adaylarının akademik öz-yeterlikleri ve matematik öğretimine yönelik öz-yeterliklerinin bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, 29*, 324-332.

MÜYESİRETÜ'L-ULÛM'DAN CUMHURİYET DÖNEMİNE TÜRK GRAMERCİLİĞİNDE "CÜMLE DIŞI UNSUR" SORUNU[1]

Öğr. Gör. Dr. Halilibrahim ERTÜRK
Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türk Dili Bölüm Başkanlığı
halil.erturk@bilecik.edu.tr

ÖZET

Müyessiretü'l-Ulûm'dan bu yana Anadolu sahasında gelişen Türk gramerciliğinin seyri dikkate alındığında, "cümle dışı unsur" (Bundan sonra CDU olarak kısaltılacaktır.) olarak adlandırılan bazı unsurların hemen her dönemde birbirinden farklı biçimlerde tanımlandığı görülür. Bunların durumuyla ilgili belirsizliğin bugün de tam anlamıyla giderilemediği söylenebilir. CDU hakkındaki sorulara mantıklı birer cevap bularak bu sorunları bir sonuca bağlayabilmenin bu unsurların işlevlerinin tespitiyle mümkün olacağı kanaatindeyiz. Bunun yanında Türkçenin grameri üzerine çalışan çağdaş dil bilimi uzmanlarının bu hususta ki yaklaşımlarına da yer vermek, CDU'nun tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi noktasında yararlı ve yol gösterici olacaktır. Çalışma kapsamında, Müyessiretü'l-Ulûm'dan bu yana Anadolu sahasında yazılmış başlıca Türkçe gramerler incelenmiş, bunların bugün CDU olarak tanımlanan unsurlara yönelik yaklaşımları tespit edilmeye çalışılmıştır. İncelemenin sonucunda, bu unsurların adlandırılması, tanımlanması ve kapsamının belirlenmesi noktasında bazı sorun ve düzensizliklerin olduğu görülmüştür. Sonrasında bugünkü dilcilerin görüşleri de dikkate alınarak CDU ile ilgili sorunlara yönelik çözüm önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cümle dışı unsur, gramer sorunları, Türk gramerciliği, Müyessiretü'l-Ulûm.

THE PROBLEM OF "NON-SENTENCE ELEMENTS" IN TURKISH GRAMMAR WRITING FROM MUYESSIRETU'L-ULÛM TO REPUBLICAN PERIOD

ABSTRACT

When the course of Turkish grammar developed in Anatolia from Muyessiretu'l-Ulûm to present is considered, it is seen that some elements called "non-sentence element" are defined in different forms in almost every period. It can be said that the uncertainty about their situation can not be eliminated today. We think that it is possible to solve these problems by finding a logical answer to the questions about "non-sentence elements" and hence by determining the functions of these elements. Within the scope of the study, the main Turkish grammars written in the field of Anatolia since Muyessiretu'l-Ulûm were examined and their approaches to the elements defined as "non-sentence elements" today were tried to be determined. As a result of the examination, it was seen that there are some problems and irregularities at the point of naming, defining and determinig the scope of these elements. Afterwards, solutions to the problems about "non-sentence elements" were introduced by the opinions of the present linguists into consideration.

Keywords: Non-sentence elements, grammatical problems, Turkish grammar writing, Muyessiretu'l-Ulûm.

INTRODUCTION

Most of the major grammatical books used as sources today have some words or phrases called "non-sentence elements". The issues such as defining, naming, scoping and including these elements in sentences have been a topic of debate among Turkish linguists since long. Elements such as exclamations, exclamation phrases, conjunctions,

[1] In creating this text, we have benefited from the doctorat thesis titled "A Critical Looking to Turkish Grammar Writing Based on Muyessiretu'l-Ulûm" which we completed on 08.12.2017.

and interjections; in many of the textbooks taught at the secondary level and in some of the works used as a source in higher education are called "non-sentence elements". These elements are; with the assumption that there is no connection with the predicate which constitutes the basis of the sentence, it is kept completely out of the sentence during the syntactic analysis.

This study aims to focus on naming, definition and scoping problems that are thought to be related to “non-sentence elements” in Turkish grammar. Within the scope of the study, major Turkish grammar books written in the Anatolian domain since Muyessiretu’l-Ulûm will be examined and attempts will be made to determine the approaches of these sources to the elements defined as “non-sentence elements” today. In this context, the history of Turkish grammar which developed in Anatolia from Muyessiretu’l-Ulûm period, the period covering between Tanzimat and the Republic, and the period after the Republic, will be compared with each other in terms of their approaches towards “non-sentence elements”. Thus, the problems and irregularities seen in the approaches towards “non-sentence elements” will be tried to be determined in three different periods which constitute the stages of Turkish grammar in Anatolia. Following the identification of the major problems and irregularities in this issue, solutions to the major problems related to the “non-sentence elements” will be set up, taking into account the opinions of the present languists.

Part-1: Approaches to the “Non-Sentence Elements” in the Main Sources Identified From Muyessiretu’l-Ulûm to the Republican Period

Because of the first known Turkish grammar book written in Anatolia, the point of movement of our study will be Muyessiretu’l-Ulûm about the definition, naming and determining the scope of “non-sentence elements”.

There is no description of the “non-sentence elements” when sentence items are transferred in Muyessiretu’l-Ulûm. Elements such as 'ya, ey, hey, dirîğ' which are addressed by yelling and tale and other words such as 'yes, no, beli' are mentioned in the word types. These words which are called “non-sentence elements” today, are defined as prepositions in the book (M.U. p.134-143). In the work, it has not been explained which elements should be included in the sentence, and no information is given in this matter.

The first source that we will emphasize within the scope of the study is Kavâid-i Osmâniyye which was written by A. Cevdet Pasha and Fuad Pasha between the Tanzimat and Republican period. As a result of the examination made in Kavâid-i Osmâniyye, no information about the “non-sentence elements” could be found. The elements which are expressing call, appeal, answer, acknowledge, reject and that are described today “non-sentence element”; were named by the terms *‘edât-ı nidâ, êdât-ı tasdik’* in the part of prepositions (Özkan, 2000: p.120). In this regard, Muyessiretu’l-Ulûm have been taken as example. No information on the “non-sentence element” could be found in the section entitled *‘Cümleler ve Cümlelerin Mütemmimâtı Beyânındadır’* which gives information about sentences and elements of sentence. The same path was followed in this matter in Medhâl-i Kavâid, which was a summary of this work. In the work, some of the calling elements have been described as 'edât-ı nidâ' and there is no mention of the role of these elements in the sentence (Özkan, 2000: p.59). No description of the “non-sentence element” has been found in any part of the work.

There is no difference in the Mufassal Yeni Sarf-ı Osmânî, another work that is among the main sources of the period, with the sources examined before regarding the “non-sentence element”. Sheikh Vasfi Efendi, under the heading of 'Edevât' in his work, has

given place to the elements of notifying, acknowledging, refusing, addressing. The author has named these elements in terms of their meanings within themselves, such as 'edât-ı tahassür, edât-ı taaccüb, edât-ı te'kid' but did not make any comments about their role in the sentence (Toparlı, 2003: p.94).

In Selim Sabit Efendi's Nahv-i Osmânî, the sentence items are arranged in the direction of grammatical understanding which is a judge in the current period. But there is no explanation about “non-sentence element” in this order. In the work, information has been transmitted at several different points about the elements considered as “non-sentence element” today. Expressions that mean 'call, exclamation, address' are expressed by the term '' inşâ-i tenbihî'' in the Nahv-i Osmânî (Dağdelen, 2013: p.34). In addition to this, the intermediate phrases that are not included in the sentence items but are used to make a statement are also covered by the phrase 'cümle-i mu'tarıza' (Dağdelen, 2013: p.36).

In the work of A. Cevat Emre named Eski Lisan-i Osmani Sarf ve Nahiv, a method overlapping with other works received in the period on the subject of “non-sentence element” is adopted. Emre dealt with the exclamations and intermediate phrases, which are defined as “non-sentence element” in a large part of today's grammar books, under separate titles and he used Arabic terms to name these elements. Within the chapter entitled 'Tahlîl-i Sarfî and Nahvî', the title of 'nidânın tahlili' is given in the work. There is no detailed explanation about the position of the exclamations in the sentence here and an express is given as 'only it is declared to be nidâ' (Sağol et al 2004: p.237). Among the elements identified as “non-sentence element” today, there is another intermediate phrase which is explained in the work. Emre explains the intermediate phrases with the phrase 'cümle-i mu'terize' in Arabic grammatical terms. Emre defines the intermediate phrase like this:

“Sometimes we can see in the sentence some phrases that they don’t disrupt the meaning of the sentence when we remove them. According to the order of this prayer, cümle-i mu'terize, cümle-i istitrâdiyye or cümle-i izahiyye name given.” (Sağol et al 2004: p. 248).

A. Cevat Emre did not give any explanation except for the above information about “non-sentence element” in his book named Eski Lisan-i Osmani Sarf ve Nahiv.

In order to identify approaches to the identification of the “non-sentence element”, the major sources of funding between the Tanzimat and the Republic have been examined; the approaches of these sources to the “non-sentence element” are given above. As a result of the review, it is understood that the works belonging to this period do not make a definition according to the present understanding of “non-sentence element”. It is seen that some terms such as *“edât-ı tahassür, edât-ı taaccüb, edât-ı te’kid, cümle-i mu’tarıza* (Dağdelen, 2013: p.36); *cümle-i mu’terize* (Sağol et al 2004: p.248); *edât-ı nidâ, êdât-ı tasdik* (Özkan, 2000: p.120)” are used in the naming these elements. In defining these elements, Arabic grammar rules are followed. It is understood that the elements that are met with terms such as 'non-sentence element' today are not evaluated in terms of the state of sentence items in their works in this period, but they are understood in terms of what they carry and the word categories they are in.

Part-2: Approaches to “Non-Sentence Element” in Major Sources Which Were Written From the Foundation of the Republic to Present

Compared to the previous period, it is seen that the identification and naming methods adopted in the works belonging to this period are different. The methods used by the

main sources of this transition to identify and name the “non-sentence element”, and the terms they use, are given below.

Among the works of this period is the first work that needs to be emphasized, the work of A. Cevat Emre named “Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha”. This work is placed first among the works examined in this period as of the date of writing. Emre dealt with the elements called as “non-sentence element” in a large part of today's grammar books, under the heading "I. Nidâlar-Onomatopeler-Presentatifler".

Emre did not mention which names the interjections would be grouped during the analysis of sentence items. The author explains the contributions and functions of these elements to the meaning of sentence as follows:

“Interjections are the simplest and most natural of the language signs. Some of them are nothing but true cries. But these simple screams also have meanings, so each one is used to express a particular feeling or specialty. And the hearers understand what it is used for.” (Emre, 1931: p.77)

The other two elements that are included in the same title in Emre's work are 'onomatope' and 'presentative'. In the work, onomatope (onomatopoeia) reflects the mimetic words. Some of them are elements that contribute to the meaning of sentence together with not being connected to predicate as a sentence item. According to Emre, onomatopoeias and the words used for the purpose of pointing also contribute to the meaning of the sentence even if they take a role between sentence items. In fact, they sometimes take the form of a sentence in terms of meaning. He also emphasizes that these elements, which the author calls ‘onomatope’ and ‘presentative’, are as natural and meaningful as the exclamations.

Jean Deny did not make a comprehensive statement about the linkages of sentence items and other elements such as “exclamations, phrases of exclamation, mimetic words” in the book named Grammaire de la Langue Turque (Türk Dil Bilgisi). Instead, Deny focuses on the contribution these elements have made to the sentence in terms of meaning. The author explains what contributes to the sentence in terms of semantics by the elements defined as “non-sentence element” by many linguists today (Deny, 1941: p.630). The words "yes, no, wish, vain", which are defined by the grammer writers as “non-sentence element” in the sentence analysis, are transmitted in the adverbs in Deny's work (Deny, 1941: p.234, 277, 278).

In M. Kaya Bilgegil's work Türkçe Dilbilgisi, a title on “non-sentence element” could not be determined. The author has considered some words and phrases that are exclamation and exclamation group as subjects in the section titled 'items of sentence' (Bilgegil, 2014: p. 29). In the work, words such as 'yes, no, never', which express approval and denial, are included in the envelope complement (p. 46). Some of the word groups that contributed to the sentence in terms of semantics but could not be linked to predicate were given within the scope of 'sentence of orders'. But it does not specify whether they are “non-sentence element” (p.65). Bilgegil finally includes a short description of the “non-sentence element” under the heading 'intermediate clause'. The author opposes the use of intermediate terms as “non-sentence element” in some sources. He states that these elements should be combined under the name of the element, which constitutes an explanation (p. 92).

T. Nejat Gencan has not included an independent topic on “non-sentence element” in his work named Dilbilgisi. In addition, the author conveys information about the “non-sentence element” in examining the types of words in his work and the tasks of the

species in general. Gencan first deals with the functions of the exclamations under the heading 'Exclamation Phrases'. The author explains in this section the task of the exclamations in the sentence:

"Exclamations, command and display words are stimuli in the sentence. Their task is to warn the second person, to attract attention. So they are not one of the items of the sentence; so words that are only exclamatory and command words can not be subject, object, complement, and predicate in the sentence." (Gencan, 2007: p.123).

In Gencan's work, the second part, which conveys information about the "non-sentence element", carries the title of 'intermediate proposition-interjection'. Gencan also defines the intermediate word as "non-sentence element", which undertakes the explanatory task in sentence. The information that the author transfers about the functions of the intermediate phrases is as follows:

"Names are 'addressed', every enthusiastic appeal is considered 'exclamation'. The task of the addressees is take the attention of second person, and remind that the word is directed to him. So yellings and exclamations:

a) Can not be the element of the sentence,

b) Separated by comma or exclamation mark" (Gencan, 2007: p.195).

Haydar Ediskun, in his work Yeni Türk Dilbilgisi, did not give an independent title on the "non-sentence element" or any explanation on this subject.

Ediskun includes many example sentences in which are about vocabulary and vocabulary groups while addressing the elements of sentence. In the work, the interjections in these sentences are explained only in terms of the meaning (Ediskun, 1993: p.374). There is no explanation about the role of these elements in terms of sentence items.

In a later section of the work, the intermediate phrases that are defined as "non-sentence element" in some of today's grammar sources are discussed. In this section, "phrases compressed into sentences, with little or no relation to the basic idea or feeling" are defined as intermediate words. It is emphasized that the intermediate words are used to remind another sentiment or feel and to compress it into a sentence. (Ediskun, 1993: p.387).

Yüksel Göknel, in his work titled Modern Türkçe Dilbilgisi, did not make any description and give a title about "non-sentence element". Göknel has studied the grammatical subjects in his work with the approach of transformational-generative grammar , and examined the sentence items with this point of view. The author treats the elements of the confirmation-rejection such as 'yes, no' and the exclamations, defined as "non-sentence element" in a part of the present grammatical resources, within the title of 'directors'. Göknel, also explains the exclamations in terms of the semantic function (Göknel, 1974: p.145). In the work, no explanation can be found about the place of these elements in sentence items.

In the work of Tahsin Banguoğlu that named Türkçenin Grameri, the subject of "non-sentence element" was not included in the processing of sentence items. In this work, he briefly focuses on the syntactic functions of the elements that can be counted as "non-sentence element", within the examination of word types. Banguoğlu emphasizes that exclamations and other words used in exclamation are not included in sentence items. Accordingly, exclamations and other words used in the functioning of exclamation are not included in sentence items by loading the predicate. But in terms of semantic functions of them, they are not out of the sentence completely. The author expresses that although the interjections are not defined as a sentence item, they provide

emotional contributions to the meaning of the sentence, and they participates in the sentence in semantic (Banguoğlu, 2007: p.396).

In Banguoğlu's work, another element which is defined as 'the elements that affect the meaning without going into the actual structure of the sentence' is 'stub-sentence'. The author states that these elements can not be included in the sentence items, but in terms of meaning they are not completely outside the sentence. He states his opinion as:

"The stub-sentences, like the other stub elements, participate in the actual meaning of sentence without taking part in syntactic structure. However, because they constitute a complete group of provision, they need to be analyzed on their own in terms of syntax." (Banguoğlu, 2007: p.537).

Muharrem Ergin briefly refers to the elements that can be defined as 'non-sentence element' after describing the elements of the sentence in the book Türk Dil Bilgisi. In the section that takes the heading 'non-sentence elements', the author states that some elements, such as exclamations and exclamation groups, are added to the sentence without directly regard to the predicate. The author includes the words as 'evet, hayır, peki, acaba, acep, hani, işte, aha, daha' which are meaning question, answer and presentation, in to the content of 'non-sentence element' (Ergin, 2009: p.401).

Explanations of 'non-sentence element' in Ergin's work contains the exclamations such as calling, addressing; exclamation groups; conjunctions and intermediate phrases that make any statement or comment. It is stated that these elements, which are defined as 'non-sentence element' in the work, are not directly connected to the predicate and they are not a component of the sentence.

In the work of Fuat Bozkurt named by Türkiye Türkçesi, an independent headline was not given about 'non-sentence element'. The author explains the functions of the sentence elements, including the subject, object and complement, which are directly linked to the predicate. However, apart from these elements, he does not refer to the elements which contribute to the meaning of sentence without regarding to predicate, within the scope of the sentence elements.

In Bozkurt's work, the elements defined as 'non-sentence element' by some of the grammar writers today are handled under the headings 'Exclamation Sentence' and 'Interpretation'. In the work, the position of exclamations in terms of sentence elements was not defined. But the elements that add a separate semantic value to the sentence are transferred as examples under the heading 'Exclamation Sentence' (Bozkurt, 2004: p.171).

Above, the main Turkish grammar books written after the Republic were reviewed in terms of approaches to naming and defining the 'non-sentence element'. The approach of these sources in the 'non-sentence element' context was tried to be determined. Among the main works selected from the sources of the Republican period, it is seen that there are some irregularities in the naming, defining and determining the place of the 'non-sentence elements' between the sentence items. Among the works belonging to the mentioned period, only M. Ergin's book has included an independent title as 'Non-sentence Elements'.

At this point it is thought that it will be useful to refer to the descriptions and definitions given in foreign sources and in the current studies on the naming and identification of the 'non-sentence element'. It is noteworthy that there is no consensus in foreign sources about the definition of such elements as 'exclamation, conjunctions, interjections'.

Some of the definitions of the elements called 'discourse markers' in foreign sources and the function of contributing to the sentence in terms of meaning are as follows:

"A word or phrase whose primary function is to bring the attention of the listener to a particular point in the approaching discourse in the context of discourse; for example, conjunction, adverb, exclamation, comment clauses. " (Redeker, 1991: p.1168)

"Discourse markers are a group of linguistic elements that function in the discourse of various styles or records." (Feng, 2010: p.1)

"Dependent elements that literally support speech units" (Castro, 2009: p.59).

As can be seen in the above definitions, each of the researchers states that these elements are 'linguistic, semantic' binding functions, but a complete description of these elements could not been made. It is not clear exactly what the scope of these elements should be.

Fraser, who has done a detailed study on this subject, expresses the following opinions about these semantic function elements:

"Most researchers acknowledge that they are the associates of the discourse sections, but there is not a consensus about how they will be defined or how they work." (Fraser, 1999: p.1)

It is thought that it would be beneficial to briefly mention the opinions of Turkish linquists related to the naming and scoping points of ‘non-sentence element’.

It is seen that the number of different opinions in the recent period has increased in terms of naming and defining elements such as 'exclamations, conjunctions, intermediate words' which are called ‘non-sentence element’ in a part of Turkish grammar books taken after the Republic. Particularly in some of the studies carried out in 1975 and later, it is noteworthy that these elements, previously collected under the ‘non-sentence elements’ framework, have begun to be separated and examined under different headings (Özmen, 1995: p.1-2). In addition, the objections to call these elements as ‘non-sentence element’ in recent studies are noteworthy. In one of these studies, Gedizli states that elements that are not functioning structurally are defined as ‘non-sentence element’ because of the structural analysis of the sentence and the neglect of meaning (Gedizli, 2015: p.132). In his work on ‘non-sentence elements’, Özmen argues that these elements are separated from each other and classified under separate headings, and that they are called as ‘non-sentence element’ (Özmen, 1995: p.2-3).

Part-3. Conclusion and Recommendations

Within the scope of our study, major grammatical books written in Anatolia on the grammar of Turkish were examined to start from Muyessiretu’l-Ulûm and as a result of this examination some findings have been reached. Findings which were identified at the end of the study can be collected under a few items as follows:

A. In the Muyessiretu’l-Ulûm, first Turkish grammar book written in Anatolia, an independent title or explanation was not given about ‘non-sentence element’ when the sentence items were transferred. Elements defined as ‘non-sentence element’ by some of today's linquists are considered in word types. These elements are called 'harf' by the influence of Arabic grammar tradition (M.U. p.134-143). In the work, it has not been specified which subject should be included in the sentence analysis of these elements.

B. Among the main sources written during the period covering the Tanzimat and the Republic, Muyessiretu’l-Ulûm sampled. In this way, the tradition of creating works in accordance with Arabic grammar rules was followed. In the main sources that have been written in this period, the elements defined as ‘non-sentence element’ today are called

'edât-ı tahassür, edât-ı taaccüb, edât-ı tek'id', 'cümle-i mu'tarıza' (Dağdelen, 2013: p.36), *cümle-i mu'terize* (Sağol et al 2004: p.248), *'edât-ı nidâ, êdât-ı tasdik'* (Özkan, 2000: p.120) under the influence of Arabic grammar. In the works of this period, no description is given about the state of these elements between sentence items that are defined as 'non-sentence element' by present grammatical understanding.

C. It is understood that the ambiguity that existed in the previous periods at the point of naming and defining the 'non-sentence element' continues in the main Turkish grammar books taken after the Republic. In only one of the sources belonging to this period, the subject of the 'non-sentence element' could be included as a separate topic title (Ergin, 2009: p.401). Some of the other sources that reviewed, include some explanation about 'non-sentence element'. But an independent topic covering this issue has not been included. Some of the sources of this period have not been mentioned at all in the context of 'non-sentence element'.

As a result of comparison of the three periods, it is seen that there is no consistency about 'non-sentence element' in our grammatical sources. When the works written in these periods are compared with each other, it is understood that there is also an irregularity and incoordination among themselves.

It is understood that the objections to the naming of these elements as 'non-sentence element', in large extent, are justified when the semantic contribution of elements such as 'exclamations, exclamation phrases, expressing words, conjunctions, intermediate phrases'. Because these elements are the elements that contribute to the whole of the sentence semantically, without regarding to syntactic structure as well as the other elements of the sentence. Therefore, if they are completely deregistered and named as 'non-sentence element', it will mean that their semantic functions are ignored. The first thing to be corrected about elements such as 'exclamations, appeals, interjections, conjunctions' is that these elements are misnamed as 'non-sentence element'. However, it would also be confusing to specify a separate name for each of them by taking into account the functions of these elements.

The second issue to be addressed with regard to these elements is to determine their scope. As mentioned above, the scope of these elements varies from almost every aspect to every researcher. In some of the works on the grammar of Turkic, these elements are grouped according to their function and defined as different complements. In the other part, all are combined and named with the 'non-sentence element' term. Our recommendation for naming, defining and determining the scope of these elements is as follows:

Elements that are outside the scope of the five essential elements (subject, predicate, object, indirect complement, envelope complement) that are allied on a large part of the Turkish grammar resources written after the declaration of the Republic, should be evaluated under a single topic. These elements should not be entitled by the term 'non-sentence element', since contribute to the sentence semantically, in the sense of the term, even if they are connected to the predicate. Instead, it would be more appropriate to use a new term such as 'independent complement' (Özmen, 1995: p.3) or 'semantic complement/non-predicate complement' which better describes their function and scope.

BIBLIOGRAPHY

Adjectives And Adverbs (Syntax, Semantics And Discourse), Edited By Louis Mc Nally-Christopher Kennedy, *Oxford Studies In Theoretical Linguistics,* Oxford Press, New York, 2008.

Ahmet Cevdet Paşa, Medhal-İ Kavâ'id (Hzl. Nevzat Özkan), TDK Yay. 772, Ankara, 2000.

Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, Kavâid-İ Osmâniyye (Hzl. Nevzat Özkan), TDK Yay. 760, Ankara, 2000.

Altun, M. (2013). Akademik Tartışmalar-1/Cümle Dışı Unsur, Hazırlayan: M.Altun.

Banguoğlu, T. (2007). Türkçenin Grameri, Tdk Yay. Ankara.

Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-Ulûm (Hzl. Esra Karabacak), Tdk Yay. Ankara, 2002.

Bilgegil, M. K. (2014). Türkçe Dilbilgisi, Salkımsöğüt Yay. Ankara.

Bozkurt, F. (2004). Türkiye Türkçesi (Türkçe Öğretiminde Yeni Bir Yöntem), Kapı Yay. İstanbul.

Castro, C. M. (2009). The Use And Functions Of Discourse Markers İn Efl Classroom Interaction, *Profile 11*, 2009. Issn 1657-0790. Bogota, Colombia. P. 57-77.

Dağdelen, S. (2013). Selim Sabit Efendi, Nahv-İ Osmânî, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, S.B.E. Türkçe Öğretmenliği A.B.D. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kilis.

Deny, J. (1941). Türk Dil Bilgisi (Hzl. Ahmet Benzer), Kabalcı Yay. İstanbul.

Ediskun, H. (1993). Yeni Türk Dilbilgisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Emre, A. C. (1931). Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Lâyiha, İstanbul Devlet Matbaası.

Emre, A. C. (2004). Eski Lisân-I Osmânî Sarf Ve Nahiv (Hzl. Gülden Sağol, Erdal Şahin, Nurgül Yıldız), Tdk Yay. Ankara.

Ergin, M. (2009). Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yay. İstanbul.

Ertürk, H. (2015). Müyessiretü'l-Ulûm Üzerine Bir İnceleme Ve Değerlendirme Çalışması, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic, Volume 10/8* Spring 2015, P.1059-1086.

Feng, L. (2010). Discourse Markers İn English Writing, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal Of International Social Research) Volume 3/11,* Spring, 2010.

Fraser, B. (1999). What Are Discourse Markers?, *Journal Of Pragmatics*, School Of Education Boston University, 605 Commonwealth Avenue Boston, Usa.

Gedizli, M. (2015). Türkçede Ünlemler Ve Temel İşlevi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi C.8 Sy: 36*, Şubat 2015.

Gencan, T. N. (2007). Dilbilgisi, Tek Ağaç Eylül Yay. Ankara.

Göknel, Y. (1974). Modern Türkçe Dilbilgisi, Esen Ktb. Hür Efe Matbaası, İzmir.

Mufassal Yeni Sarf-I Osmânî (Hzl. Recep Toparlı), Tdk Yay. Ankara, 2003.

Özmen, M. (1995). Cümlenin Altıncı Öğesi Ve Bir Terim Önerisi, *Türk Dili Dergisi Sy: 519*, P.224-227, Tdk Yay. Ankara.

Redeker, G. (1991). Review Article: Linguistics Markers Of Discourse Structure, *Linguistics Vol. 29, No. 6*, P.1139-1172.

ALEVİ-BEKTAŞİ FELSEFESİNDE KADININ YERİ

Hacı YILMAZ
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Din, bir kurum olarak her zaman insanlığı çok yönlü etkilemiştir. Uygarlık tarihi boyunca din kurumunun kadın üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Dinlerin kadın algıları her zaman aynı olmamakla beraber, zaman içinde benzer nitelikler de sergilemişlerdir.

İslam dinini tam anlamıyla özümsemiş olan Hacı Bektaş Veli düşüncesi, asırlarca Anadolu toplumu tarafından kucaklanmış ve yaşatılmıştır. Bu düşünce sistemi, beslendiği ve kaynak olarak benimsediği İslam'ın kadına verdiği hakları en iyi şekilde kendisine iade etmiştir. İslam'ın kadına tanıdığı hakların Hacı Bektaş Veli felsefesinde en üst seviyede uygulandığı görülmektedir. Eski Türk inançlarından olan ''Ata Erkil'' düşüncesi Alevi-Bektaşilikte ''Ana Erkil'' olarak yerini almakla kadının yüceliği vurgulanmış ve kadının yeri cemlerde de ayrıcalık kazanmıştır. Elbette, Türk dünyasında bu düşünce yeni değildir. Bu düşünce İslamiyet'ten de önceki zaman diliminde görülmektedir. Kadın, 2000 yıldan bu yana Alevi Bektaşi düşüncesinde kutsallaştırılmıştır.

Bu çalışma, kısaca genelde İslam'ın kadına verdiği hakları ve bunların İslam topluluklarınca nasıl uygulandığı özelde ise Alevi-Bektaşi felsefesinin kadına bakış açısını farklı yönleriyle ele almaya amaçlamaktadır. Çalışmadaki veriler nitel araştırma yöntemi kullanılarak toplanmış ve analize tabi tutularak elde edilmiştir. Araştırma sonunda İslam'ın kadına verdiği değerin Alevi-Bektaşi felsefesinde büyük ölçüde uygulandığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelime*:* Alevi, Bektaşi, Kadın, Alevi-Bektaşi Felsefesi, İslam.

THE PLACE OF WOMEN IN ALEVİS-BEKASHI PHILOSOPHY

ABSTRACT

Religion has always influenced humanity as an institution. Throughout the history of civilization, religion has been an important influence on women. Women's perceptions of religions are not always the same, but they have exhibited similar qualities over time.

Hacı Bektaş Veli thought, which has fully absorbed Islamic religion, has been embraced and kept alive by Anatolian society for centuries. This idea has bestowed on the system the best of the rights given to the woman of Islam, which she feeds and sources. It is seen that the rights granted to the woman of Islam are applied at the highest level in the philosophy of Hacı Bektaş Veli. Ancient Turkish beliefs such as '' Ata Erkil '' Alawi Bektaşilik'de '' Ana Erkil '' as the place of women's glory emphasized and the woman's place has gained special privileges. Of course, this idea is not new in the Turkish world. This idea is seen in the previous time period from Islam. The woman has been sanctified in the mind of Alevis Bektashi since 2000 years.

This study aims to address the rights of Islam in general and the ways in which they are applied by Islamic societies, in particular the different aspects of Alevism-Bektashi philosophy. The data in the study were collected using qualitative research method and analyzed. At the end of the research, the value given to the woman by Islam has reached to a great extent applied to the philosophy of Alevis-Bektashi.

Keywords: Alevis, Bektashi, Woman, Alevism-Bektashi Philosophy, Islam.

GİRİŞ

Yeryüzünde yaşayan canlıların en gelişmiş, üstün vasıflı olanı insandır. Elbette bu üstünlüğü onun düşünebilmesinden ileri gelmektedir. Düşüncenin temelinde de akıl ve irade yatar. Tüm yaratılmışların (bitki, hayvan ve diğer varlıklara hükmettiğinden) en üstünü insandır. Semavi dinlere göre insan, Hz. Adem (a.s.) neslinden gelmiştir ve Allah'ın yeryüzündeki halifesi konumundadır.

Kadın, aile ve toplum arasında bir köprü görevini görür. Kadının toplumlarda yerine getirdiği görevleri itibariyle, sosyal sistemin işleyişine katkısı büyüktür.

Din, bir kurum olarak her zaman insanlığı çok yönlü etkilemiştir. İnsan varlığının diğer yarısı olan kadın Uygarlık tarihi boyunca din kurumundan çoğu zaman olumsuz etkilenmiştir. Dinlerin ve toplumların kadın algıları her zaman aynı olmamakla beraber zaman içinde benzer nitelikler de sergilemiştir. Özellikle semavi dinlerin kadın anlayışı temelinde daha ılımlı ve kadınların lehine bir ortaklık görülmektedir. Ayrıca semavi olmayan bazı dinlerde de bu olumlu yaklaşımları görmek mümkündür. Ne olursa olsun kadın toplumun temel taşı ailenin direğidir. Bunu göz ardı etmek mümkün değildir. Bu gerçeği göz ardı eden toplumların içine düştükleri durumu ve sonlarının nasıl hüsranla bittiğini çok iyi biliyoruz. Ancak şunu da söylemek lazım ki kadınlara haklarını ve özgürlüklerini verelim derken bir yandan da onları bayağılaştırmak, asıl misyonundan uzaklaştırmak ve aşağılamak eğiliminde olan zihniyetler ve sinsi fikir sahipleri ne yazık ki günümüzde amaçlarına büyük oranda ulaşmışlardır. Bu durumun önüne ancak sağlam bir inanç ve kültürle geçilebileceği muhakkaktır. Burada konuya ışık tutması ve bir fikir vermesi açısından öncelikle Türk toplumunun ve İslam dininin kadına bakış açısını kısaca ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyim.

TÜRK TÖRESİNDE KADININ YERİ

Türklerde kadına büyük önem verilmiş onu kültür ayrı ve özel bir yere yerleştirmiştir. Bu yer kadını yüceltmiş onu bir ana bir eş olmaktan öte bir pozisyona getirmiştir. Eski Türk metinlerinde kadın yerine daha çok *hatun kişi* tabiri kullanılmıştır. Tarihi sürece bakıldığında bu tabirin 16. yüzyıla kadar Türk toplumlarında kullanıldığı görülmektedir.

İlk çağda Türk kadını, toplumsal faaliyet ve hareket bakımından erkekten pek farklı olmamıştır. O, savaş oyunlarına katılmış, ata binmiş, kılıç kuşanmış ve ava çıkmıştır. Bu töre sonraki yüzyıllarda uzun süre devam edip gitmiştir. Orta Çağın en büyük seyyahı ve *Rıhlet-ü İbn Battûta* diye bilinen seyahatnamenin yazarı olan İbn-i Batuta, 14. yy' da Anadolu'da Konya ve Alanya gibi birçok şehirde konuk olarak bulunduğunu, kendisini Türklerin eşleri ve çocuklarıyla birlikte ağırladıklarını kaydetmiştir. İbn Batuta, kadınların bu sosyal durumunu başka İslam ülkelerinde görmediğini de yazmıştır.

Türkler İslam'a girdikten sonra Selçuklular döneminde kadına saygılı olma geleneğini sürdürmüşlerdir. Daha sonra Arap İran ve Bizans adetleri kentlerde oluşmuş ancak kırsalda Türk töresi canlılığını koruyabilmiştir. (Çubukçu, 1987:51)

Dede Korkut'ta eski Türklerde kadına verilen önemi gösteren önemli bilgilere ulaşıyoruz. Dede Korkut destanlarından itibaren çizilen kadın portresi güzel, zeki, becerikli, cesur ve mükemmel vasıflara sahip bir eştir (Duran, 2004:81). Dede Korkut'un kadınları tasnifi "Yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidirür, içirür, ağırlar, azizler gönderir. Ol Ayişe Fatıma soyudur hanum. Anun bebekleri yetsün ocağına buncılayın avrat gelsün" şeklindedir (Ergin, 1989:76).Burada Anadolu Türk geleneğinde de gördüğümüz evin erkeği evde yokken gelen misafirin geri çevrilmeyeceği evin hanımının onu kocasının şeref ve haysiyetine yaraşır bir şekilde ağırlamasının töreden olduğu olgusunu görmekteyiz. Zira gerek Türk töresinde gerekse İslam inancında misafir kutsaldır ve ona ikram etmek bir vecibedir.

Edebiyatımızın önemli eserleri arasında yer alan destanlardaki destan kahramanları, milletlerin insan tipi özelliklerini, ülkülerini, hayat felsefelerini ve tarzlarını, inançlarını, faziletlerini üzerlerinde taşıyan üstün vasıflarla donatılmış örnek kişilerdir. Bu özelliklerinden hareketle, aynı dönem ve sosyal statüleri göz önüne alınarak, Dede Korkut destanlarındaki kadın tipi ile tarihî kaynaklardaki kadın karşılaştırılmıştır. Dede Korkut destanlarından yola çıkarak, aynı dönem tarihî kaynaklarda izlediğimiz kadın, ister sarayda, ister sarayın dışındaki halk arasında olsun, sosyal statüsü bakımından fevkalâde üstün görünmektedir. Güzellik, asalet, zeka, akıl, iyi

yetişmiş ve eğitimli olma, devletin en üst makamlarını temsil edebilme, muktedir olma, iyi ata binme, silah kullanma, savaşabilme gibi özelliklerinin yanı sıra yardımseverlik, cömertlik, sadık ve eşine yardımcı bir hayat arkadaşlığı, Türk kadınının ortak özellikleri olarak görülmektedir. Ayrıca Türk destanlarının tarihle paralellik gösterdiği müşahede edilmiştir.

Eski Türk inançlarında yer alan "Atam gök, anam yer." inancı, eril ve dişilin eşdeğerdeki beraberliklerini ve oluşumun özünde bu ilkenin bulunmasını simgeler. Bu inanç İslam dinini kabul etmiş olan Türklerin uygulamalarını etkilemiştir. Bunun en etkin örnekleri Bektaşi ve Alevi inançları ve yaşam tarzlarında görülür.

Türk halk inançlarında ulu can olmak itibarıyla er ve kadın kişi farkı yoktur. Keramet gösterme veya yararlı olabilme durumunda da cinsiyet farkı bir faktör değildir. Bu özellik Türklerin İslâm evveli ve sonrası inançlarında aynıdır. Bu özellik İslâm inanç çevrelerinin hepsinde aynıdır. Ulu canların hikmetlerinden ve ruhaniyetlerinden nasip alabilmek için 72 millet aynı şansa sahiptirler.

İnanç, değer ve öğretiler; içlerine doğdukları veya benimsendikleri toplumun kültürü ile etkileşime girerler. İnsan topluluklarının temel davranışlarında o toplumun kültürünün şartladığı davranışlar vardır. Böylece farklı kültürlerde, aynı öğretilerin veya inançların farklılaşmış uygulamalarına şahit olunabilir. İslam inancı da içine doğduğu Arap kültürünü etkilemiş ve kendisi de etkilenmiştir. Aynı şekilde, Türkler İslam dinini benimserken kendi kültür motifleriyle bezeyerek uygulamışlardır. Karahanlılar dönemi İslâmî Türk Edebiyatı'nın önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig, insana her iki dünyada, tam manası ile kutlu olmak için gereken yolu göstermek maksadı ile kaleme alınmıştır. Kutadgu Bilig, özellikle dil bakımından milliyetçi davranışlar ihtiva etmesiyle de dikkati çekecek mahiyettedir. Devrinin ileri gelen âlimlerinden olduğunu bu eseriyle ortaya koyan Yusuf Has Hâcib, İslâm ahlâkını, İslâm imanını, kısaca İslâm kültürünü kuvvetle benimsemesine rağmen yerli ve millî değerleri de ihmal etmemiştir. Kutadgu Bilig, İslâmiyet'in Türkler arasında kabul edildiği ilk asırlarda yazıldığı için eserde yeni kabul edilen dinin verdiği heyecanla İran ve Arap kültürünün ve bunlarla ilgili diğer kültürlerin de tesirini görmek mümkündür.Türk kültür tarihinde en eski devirlerden itibaren hep adıyla geçen kadın, Kutadgu Bilig' de, eserin alegorik yapısı itibarıyla belirli bir şahıs olarak geçmez. Diyebiliriz ki eserde ismiyle ve çeşitli özellikleriyle tanımlanan bir kadın tipi yoktur. Fakat genel anlamda bir bakış açısıyla kadın kavramına yer verilmiştir. Fakat eseri kendi devrindeki ve kendi devrinden önceki eserlerle karşılaştırdığımız zaman eski anlayışla tamamen örtüşmediğini görüyoruz. F. Köprülü, eserin kendi devrinden önceki eserlerle, meselâ Orhun Kitabeleri ile mukayese edince, Kutadgu Bilig'de hâkim olan ideolojinin asla eski Türk ideolojisi olmadığını söylemektedir. Eski Türk ananelerinde ve halk destanlarında kadın hakkında beslenen yüksek ve özgür anlayışa göre kadın, çocuğunun ilk ve başlıca mürebbisi, kocasının en fedakâr yoldaşı, ocağın temeli ve bütün faziletlerin kaynağıdır. Bu anlayış ile onu bütün fenalıkların sebebi, vefa ve fazilet hislerinden hemen hemen tamamıyla mahrum, ancak evde hapsedilmeğe lâyık bir mahluk olarak gören Kutadgu Bilig'in ideolojisi ile arasındaki tezat, ne kadar keskin ve belirlidir (Köprülü, 1981:168).

İSLAM'DA KADININ YERİ VE ÖNEMİ

İslam'da kadının oldukça önemli bir yeri ve konumu vardır. Kadın bir bütünün ayrılmaz parçasıdır. Hatta kadın ümmetin yarısıdır. İslam'da kadın temel eğitimi veren ilk öğretmendir. Bundan dolayı ümmetin geleceği hususunda kadın çok önemli bir etkendir. Kadın bozulduğunda toplumun bozulacağını çok iyi bilen İslam düşmanları kadını hedef almışlar kadını ifsad etmek üzere çalışmalar yapmışlardır. Bunu da onu erkeklerin arasına karıştırmak kadın erkek eşitliği sahte hürriyet gibi batıya ait fikirleri yayma suretiyle yaparken her çeşit yolu ve aldatma unsurlarını da kullanmışlardır. Allah ve İslam'ın düşmanları bir toplumu yıkmak için daima kadını

silah olarak kullanmışlar kadını özgürleştirmek adı altında onu eğlence mevzuu ve reklam malzemesi durumuna düşürerek fıtri yapısından ve asli sorumluluğundan uzaklaştırmışlardır.
İslâmiyetin yayıldığı yıllarda, kadına önemli haklar verilmiş ise de insanlığın karanlık çağlarında cahiliye devrinin alışkanlıklarının ağır bastığını ve kadınlara verilen hakların uygulanmadığını görüyoruz. Örneğin Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.) bir hadislerinde, *"Cennet (saliha) annelerin ayağı altındadır."* buyurmuştur. Bu ne yüce bir iltifattır. Çünkü anne de bir kadındır. Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de, kadınla ilgili 102 ayet yer almasına rağmen İslâm ülkelerinde kadın hakkettiği konuma ne yazık ki gelememiştir. Ehl-i Sünnet'in iki önemli hadis kaynağı olan Buhari ve Müslim'de geçen bir hadiste Peygamber Efendimiz (s.a.v) şöyle buyuruyor:
"Hepiniz çobansınız güttüğünüzden sorumlusunuz." Devlet reisi çobandır ve yönettiği kimselerden sorumludur, erkek ailesi içinde emri altındaki kimselerden sorumludur. Kadın eşinin evinde çobandır, emri altındaki kimselerden sorumludur. İslam kadına bedenini açmasını mahremi olmayan kimselerle yalnız kalmasını ve erkeklere karışmasını yasaklamıştır ve ona esas bir vazife vermiştir. Buda evin iç idaresi ve çocuk terbiyesidir. İslam'dan önce kadın, çarşıdaki bir mal gibi alınıp sonra da bırakılıyordu. Hiçbir değeri yoktu. Kimse de; "Niye böyle yapıyorsun?" diyemezdi. Alışveriş eşyasıydı tamamen. Hiçbir hakkı yoktu. Üstünlüğü yoktu. Fakat İslâm, kadın ve erkek ayırmadan; إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقٰيكُمْ (Allah katında en üstününüz ondan en çok korkanınızdır.) (el-Hucurât, 13) buyurdu.
Yine Bakara Sûresi'nde **"…**Erkeklerin kadınlar üzerinde hakları olduğu gibi **kadınların da erkekler üzerinde hakları vardır. Yalnız erkeklerin kadınlar üzerinde bir derece farkı vardır."** (Bakara, 228) buyuruluyor. Müfessirler bu ayette geçen bir derece ifadesini, "o bir derece de kadının himâye edilmesi, zor işleri erkeğin îfâ etmesi, hanımların daha kendi güçlerine ve maharetlerine uygun işlerde bulunmasıdır" şeklinde yorumlamışlardır. Başka bir ayette; "Zira erkekler ve hanımların, Allah katında, fazilette bir farkı yoktur." (Ahzâb Sûresi 35)
İslam'dan önceki dönem olan câhiliye devrinde câriyeler, insanlık dışı muamelelere tabi tutuluyorken İslâm'la şereflendikten sonra bir kısmı sâlihât-ı nisvandan(temiz kadınlar, örnek kadınlar) olmuşlardır. İslâm ile kadın, toplumda iffet ve fazîlet timsâli görülmüş, yani evin baş tâcı olarak gerçek yerini almıştır. Bunun için de yukarıda belirtildiği gibi **efendimiz** buyuruyor ki: *"Cennet (sâliha) annelerin ayakları altındadır."* (Ahmed, III, 429; Nesâî, Cihâd, 6). Başka bir ayette kadınlarla ilişkile konusunda şöyle buyurulmaktadır: "**Kadınlarla iyi geçinin, onlara güzel davranın…"** (Nisâ, 19). Vedâ Hutbesi'nde **Efendimiz** şöyle bir îkazda bulunuyor:
"Ey insanlar! Kadınların haklarına riâyet ediniz. Onlara şefkat ve merhametle muâmele ediniz. Onlar hakkında Allah'tan korkmanızı tavsiye ederim. Siz, kadınları Allâh'ın emâneti olarak aldınız. Onların namuslarını ve iffetlerini, Allah adına söz vererek helâl edindiniz."
(Akın,2008:156)
Kur'an, kadının erkekle eşit bir varlık olarak yaratıldığını ve birbiriyle huzur bulacaklarını haber vermektedir. "Sizi tek bir candan (Adem'den) yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşini (Havva'yı) yaratan O'dur (A'raf, 7). İslamiyet'te geçim yükü erkek ve kadın arasında paylaşılmıştır. Bir erkek hanımını tarlada, fabrikada veya herhangi bir iş yerinde çalışmaya zorlayamaz. Kadın kendisi isterse ve erkek de çalışmasına razı olursa, kadın kendisine uygun bir işte çalışabilir.

ALEVİ-BEKTAŞİ KÜLTÜRÜNDE KADINI YERİ

Alevilik; Anadolu'da farklı dinlere, inançlara ait motiflerin İslam Dini'ne ait bazı motiflerin etkileşimi ile şekillenmiş, İslam'ın alt formlarından biridir(Yazıcı, 2011: 414). Alevi, Ehl-i Beyt ve Hz. Ali taraftarı demektir. Bektaşi ve Alevi kültürü, öğretisinin de yaşam tarzının da odağına cins ayrımı gözetmeksizin insanı koymuştur. Bu felsefe her ne kadar yeni olarak yansıtılıyor gibi görünse de Bektaşi kültürü için kadın olgusunun geçmişi eskidir. Batı dünyası, yakın zamanda

evrensel insan modeli üzerinde konuşmaya başlamışken Bektaşi kültürü, bu bakış açısına 700 yılı aşkın bir zamandır ulaşmıştır. Alevilere göre insan, Allah'ın en üstün, en mükemmel, en eksiksiz yaratış gücünün bir sembolüdür. Alevi meclisinde "kadın-erkek" kavramı yerine "insan" kavramı vardır. Bu yüzden Alevilikte daha çok "can" ifadesi tercih edilir. "can", "canlar", "erenler" ifadesi sadece kadın veya erkek için kullanılmamaktadır. Bunlar her iki cins için ortak olarak kullanılan bir deyimdir (Özcan, 2005: 123).

Kadın, genel olarak baktığımızda güçlü yapısı ve liderlik vasfıyla her dönemde toplumda kendine bir misyon ve yer edinmeyi başarmıştır. Kimi toplumlarda kadına hak ettiği değer verilmemiş olsa da Alevî-Bektaşî toplumlarında kadın her zaman ön planda tutulmuştur. Bu da Alevi-Bektaşi toplumlarını diğerlerinden ayıran bir özellik olmuştur. Bu anlayış neticesinde kadınlar toplumda önemli görevler üstlenmişler, yaptıkları hizmetlere ve sahip oldukları meziyetlere göre erkeklerden daha üstün bir konuma gelebilmişlerdir. Ancak Alevilik inancında karar verme yetkisinin dedelere ait olması toplumda kadına verilen değer ile uygulamadaki çelişkiyi de ortaya koymaktadır(Uyanık, 2004:31). Günümüzde kadın hak ve özgürlükleri konusunda sadece Sünni toplumlarda değil Alevî-Bektaşî toplumlarında da sorunlar yaşanmaktadır. Ancak kültür hayatı boyunca Alevî-Bektaşî kadınların karşı cinsle iletişim, toplumda var olma gibi konularda daha özgür oldukları muhakkaktır.

İslam dinini tam anlamıyla özümsemiş olan Hacı Bektaş Veli düşüncesi, asırlarca Anadolu toplumu tarafından kucaklanmış ve yaşatılmıştır. Bu düşünce sistemi, beslendiği ve kaynak olarak benimsediği İslam'ın kadına verdiği hakları en iyi şekilde kendisine iade etmiştir. İslam'ın kadına tanıdığı hakların Hacı Bektaş Veli felsefesinde en üst seviyede uygulandığı görülmektedir. Eski Türk inançlarından olan ''Ata Erkil'' düşüncesi Alevi Bektaşilikte ''Ana Erkil'' olarak yerini almakla kadının yüceliği vurgulanmış ve kadının yeri cemlerde de ayrıcalık kazanmıştır. Elbette, Türk dünyasında bu düşünce yeni değildir. Bu düşünce İslamiyetten de önceki zaman diliminde görülmektedir. Kadın, 2000 yıldan bu yana Alevi-Bektaşi düşüncesinde kutsallaştırılmıştır.

Hacı Bektaş Velî, kadınların erkeklere kıyasla eksik varlıklar olarak değerlendirilmesini eleştirmiş ve inancın özüne insanı yerleştirmiştir. Alevilikte önemli bir yere sahip olan kadın, erkekten ayrılmaz. Her birey, yaptığı hizmetlerle ve bilgisine göre değerlendirilir. Bu nedenle, kadın hizmetlerine göre erkekten daha üstün bir konumda olabilir. Ailenin sembolü olan ocağın devamının sağlanması ve korunması görevi kadına verilmiştir. Eski Türklerde otağın sahibi, Alevilikte ise ocağın sahibi kadındır. Eski Türk kültüründe kadına verilen değer, birçok kültür izlerini barındıran Alevi-Bektaşi inancında aynen devam etmiştir. Eski Türklerde Şaman törenlerinde kadınlar, erkeklerin yanında daire şeklinde yere oturarak dinî törenlere katılırdı. İslam coğrafyasında ortaya çıkan dinî inanç ve yaşayışlar, Alevilik-Bektaşilik üzerinde de etkisini sürdürürken İslam öncesi uygulamaların da devam ettiği görülmüştür. Köprülü, Şamanizmdeki bu uygulamanın İslamiyet'ten sonra da aynı şekilde devam ettiğini, Yesevilîkte kadın ve erkeğin bir arada ibadet ettiğini belirtmektedir(Köprülü, 1984:34). Tekkede kadınların da yer alması, cem törenlerinde kadınlarla erkeklerin bir arada bulunmaları, semah dönmeleri gibi uygulamalar İslâm öncesi inanç ve uygulamaların devamı niteliğindedir(Baş, 2011: 34). Alevilik öğretisinde kadın ve erkek aynı saygınlığa sahip bireylerdir. Aleviliğin temelinde "can" vardır. Cemlerde belli bir cinsiyet ayrımının yapılmaması bu anlayışının bir sonucudur. Alevilikte kadın *"Hz. Fatıma'nın yaşayan temsilcileri"* olarak görülmektedir (Bahadır, 2004:13).

Alevilik öğretisindeki uygulamalara baktığımızda kadının hepsinde bir yeri olduğunu görürüz. Örneğin *"yol kardeşliği"* anlamına gelen musahiplik töreni sırasında iki musahip ve eşleri vardır. Rehberin eşliğinde halkaya götürülen talibin arkasında eşi vardır. İkrar getiren talip hayır duasını aldıktan sonra eşi ile musahibine niyaz eder (Eröz, 1990:139). Musahiplik aynı zamanda bir dayanışma olduğu için evli olmak şarttır(Bahadır, 2004:20). Alevi inancında manevi olarak en

üst makamdakilerden meydana gelen Kırklar arasında kadınlar yer almakta, bunların 23 erkek ve 17 kadın olduğuna inanılmaktadır (Bahadır, 2005:156). Ana rahmindeki çocuğun ilk kırk gün aşamasındaki cenin gelişim süreci ile gelişen kırkıncı güne kırklar denir. Kırk gününü tamamlamayan çocuğun cinsiyeti henüz ana rahminde belli olmamıştır. Kırk birinci gün cinsiyeti belli olur. Ana rahmi ise cem demek, birliğe ermek demektir. Kadın erkek ayrımı yapılmadan cemden içeri giren her kişi bir candır.

"Ata belinden bir zaman anasına düştü gönül
Haktan bize nasip oldu hazineye düştü gönül
Anda beni can eyledi eti süngük han eyledi
Dört on günü diyeceğiz değritmeye düştü gönül " (Tatçı, 2014: 97).

Alevilikte kadınların söz sahibi olduğunun, benimsendiklerinin bir başka göstergesi de şiirleriyle topluma hizmet eden Alevi-Bektaşi kadın şairlerin varlığıdır. Tekkelerde yetişen bu kadın şairler, nefesleriyle hem inançlarını hem de toplumsal meseleleri dile getirmişlerdir.

Günümüzde kanunlarla kadına verilmek istenen haklar, Hacı Bektaş Velî'nin uygulama ve öğütlerinde yüzyıllar önce yerini almıştır. Bektaşilik felsefesinde, kadınların erkeklere kıyasla eksik varlıklar olarak değerlendirilmesi de şöyle eleştirmektedir:

Erkek dişi sorulmaz muhabbetin dilinde
Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde
Bizim nazarımızda kadın-erkek farkı yok
Noksanlıkla eksiklik senin görüşlerinde. (Özmen, 1998:25).

Hacı Bektaş Veli döneminde kadınların sosyal hayatta erkekle birlikte hareket ettikleri görülmektedir (Özcan, 2007: 76). Alevi ve Bektaşilerin kendi aralarında ortaya çıkan herhangi bir anlaşmazlığın çözümünde de kadının önemli bir katkısı vardır. Söz gelimi, erkekler arasında bir kavga çıktığında kavga edenleri ayırmaya güç yetiremeyen kadın, başındaki örtüyü ya da elindeki bir mendili "ketenim önünüze" diyerek kavga edenlerin üzerine attığında kavga ne kadar şiddetli olursa olsun hemen sona erdirilmektedir. Burada "keten" başörtüsüdür ve kadının başının sembolüdür. Kadın "Ketenim önünüze" derken de "başım için bu kavgadan vazgeçin" anlamını kastetmektedir (Ünlüsoy, 2009:61). Alevi/Bektaşi geleneğinde kadınlar, evlilik ve boşanma konularında önemli haklara sahiptir. Diğer toplumlarda olduğu gibi Alevi ve Bektaşiler tarafından da kutsal bir kurum olarak görülen evlilik, yola ve erkâna girişin ilk deneyimi kabul edilir. Tek eşliliğin yaygın olduğu bu toplumlarda birden fazla kadınla evlenme, problemlere neden olan bir durum olarak değerlendirilir. Kadının hastalığı veya çocuğunun olmaması hallerinde iki eşli evliliklere rastlanılmaktadır. Ancak böyle bir durumda bile iki kadınla evlenenler düşkün kabul edilirler(Bahadır, 2005:130). Aleviler, kendi âdetlerini korumak amacıyla olmazsa olmaz kurallar koymuşlardır. Bu kuralların en önemli amacı hak ve adaleti korumaktır. Suç işleyenlere ceza verilmiş ve bu cezaya da "düşkünlük" denilmiştir. Düşkünlük iki türlüdür: Birincisi, Pir gözünde düşkünlük ikincisi, yol düşkünlüğüdür. Pir gözünde düşkünlük, yola boyun eğmeyip kendi kurallarını geçerli sayarak, pirin dediklerine uymayana kendi dedesi tarafından verilen cezadır. Pir, "düşkünsün" der ve bu kişi toplum içinde toplumla yaşantısını sürdürür fakat ceme gelemez. Toplu yapılacak faaliyetlerde katkıda bulunamaz. Kendi isteği olursa kısa sürede düşkünlükten kalkar. Yol düşkünlüğü, yüz kızartıcı suçu olmadan eşini boşayan, evli bir kadını yoldan çıkaran, başkası ile nişanlı kızı kaçıran, öfkesine yenik düşüp cana kıyan yani cinayet işleyen, daha açıkçası kendi nefsine ağır geleni başkasına uygulayan kimselerin düşkünlüğüdür. Yol düşkünlerinin bulunduğu ortamda selam verilmez, onların selamı alınmaz, düğünde bayramda dahi topluma konulmaz, malı mala katılmaz, cenazesi olsa darı (bir nevi duası, niyazı, affı) çekilmez. Dedesi gelene kadar toplumdan dışlanır. Dedesi gelince konuyu iyi bilen kişiler toplanır. O kişiyi dedenin yanına çağırarak mahkemesini yaparlar. Kendisi pirin

huzurunda asla yalan söyleyemez. Orada bulunan canlara da sorularak duruma göre cezası verilir. Bir yıldan on iki yıla kadar topluma katılmama cezası verilir. Yani bu ceza; bir yıl, üç yıl, yedi yıl veya on iki yıl süresince olabilir.

Alevi ve Bektaşiler arasında kadın-erkek eşitliği dengesi bulunmakta ise de kadınların yeri ve cem ritüelini yürütüp yürütememesiyle ilgili tartışmalar buna gölge düşürmektedir. Alevi toplumunda kadına verilen önemin gösterilememesi noktasındaki eksiklikler fark edilmektedir. Kadınlara yönelik tarihî gelenekleri günümüzde de yaşatabilmek amacıyla çeşitli faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Şah Kulu Vakfı, kadın dede yetiştirme amacıyla Ocak 2004'te "Alevilik Eğitim Kursu" açarak, bu kursta kadınların sayısının çok olmasına önem verilmiştir(Ünlüsoy, 2009: 79).

Evrensel insan tanımında cins ayrımı yoktur.Dolayısıyla insan merkezli olan Bektaşi ve Alevi kültüründe Tanrı, herkesin tanrısıdır, ibadet herkes içindir, bu nedenle kadın ve erkek beraber ibadet eder. Onlar ibadetleri sırasında cins faktörlerinden soyunmuş, sıyrılmış olarak bir üst bağlamda, insan olarak ibadet mekânı kabul edilen meydana girerler. Bektaşiler, "İbadet yeri olan Meydan'a girerken erkeğin kişiliği, kadının dişiliği Meydan'a giremez." cümlesiyle bir kural hâline getirmişlerdir. Yani, cinsiyetin gerekli görüldüğü cins ayrımının olması gerektiği yer elbette vardır ancak bu, asla ibadet mekânı değildir. İbadet ortamında birbirlerine kadın veya erkek olarak değil, sadece insan olarak bakmaktadırlar. Bu bakış açısında cinsler, eşdeğerdedir. Dolayısıyla kadın ne kadar insansa, erkek de o kadar insandır. Önemli olan er kişiliktir, er kişi ise eren kişiye denir. Agâh olmuş (uyanmış) kişi, Hak bilgisine ermiş kişi anlamındadır. Erkek de kadın da erdir. Bunu anlatmak için "Er kişi vardır, bacı donunda." derler.

Tarihte hemşirelik kurumunun oluşturucusu olarak anılan "Florans Nightingale"'den çok önce bu kültürde hemşirelik müesseseleşmiş ve Bektaşiliğin önemli işlevlerinden biri olarak "Atasagun Bacılık" müessesesi kurulmuştur. Bektaşi Dergâhlarında görev yapan Atasagun(hekim) bacılar, sağaltma (tedavi) yöntemlerini iyi bilen hastalara bakan kendilerini bu yola adayarak (Adamalarının bir işareti olarak saçlarını tümden kazıtmak, erkek-dişi ayırımından tamamen uzaklaşmış olma simgesiydi) görev yapan derviş bacılar gurubudur. Bu kurum da eski Türk geleneklerinde özellikle Şaman kültüründe kadının sağaltmacı rolünün bir devamı olarak gelenekselleşmiştir. Anadolu bozkırında 13. yüzyılda, görüşleriyle dünyaya ışık saçan büyük insan Hünkâr Pir Hacı Bektaş Veli Hazretleri kadına lâyık olduğu değeri vermiştir. Onun tarihe mal olmuş vecizelerinden birkaç tanesi şöyledir: - *Kadınları okutunuz. - Kızlarınızı okutunuz; çünkü onlar geleceğin anneleridir. - Nefsine ağır geleni; kimseye tatbik etme. - Hiç bir milleti ve insanı ayıplamayınız. - Erkek pirinden; kadın, erinden sorulur.*

ARAP ALEVİLİĞİNDE KADIN ANLAYIŞI

Irak ve Suriye'den Türkiye'ye uzanan bir sınır diliminde yaşayan Nusayriler (Hatay ili ve çevrelerinde yaşayan bir Türk topluluğuna eskiden verilen ad) Anadolu'daki Kürt ve Türk Alevilerinden ayrı olarak Arap Alevileri şeklinde tanımlanmaktadırlar. Bu coğrafyada yaşayan Alevi-Bektaşi toplulukların öğretideki bazı uygulamalarda Anadolu Alevi-Bektaşi topluluklarla paralellik görülürken farklı uygulamaların da olduğu gözlemlenmektedir. Nusayrilerde dinî bilgiler genç erkeklere "din amcaları" aracılığıyla aktarılır. Amcalık geleneği, ergenlik çağına gelen, anne ve babası Nusayri olan erkek çocuklara, önceden belirlenen "amca" yanında bir süre kalarak dinsel geleneklerin aktarılması anlamına gelmektedir. "Amcalar" aracılığıyla genç erkeklere Nusayri inancının temel kuralları, kutsal kişilerin isimleri, namaz ve duaları, toplumsal gelenek ve görenekleri "gizli olmak şartıyla" aktarılmaktadır. "Dinî öğrenen" genç erkek kendisine bu bilgileri aktaranı amca, amcanın çocuklarını da kardeş olarak görür ve onlarla evlenemez. Genç kızların böyle bir yükümlülüğü bulunmamaktadır. Din öğrenecek adayın ebeveynlerinin mutlaka Nusayri grubuna mensup kişiler olması, adayın erkek olması, akıl-ruh

sağlığının yerinde olması, adayın sırrı saklayabilecek yaş ve olgunlukta olması dine girecek erkek için olmazsa olmaz kriterlerdir. Nusayrilerde aile ve akrabaların "ötekilere" karşı korunması ve ailelerin sorunlarının çözülmesi erkeklerin görevidir. Toplumsal yaşamda kadınlar, erkeklerle aynı ortamları paylaşırlar. Kadın-erkek eşitliğinin savunulmasına karşın, ataerkil aile yapısından dolayı kadınlar ikinci plandadırlar ve kadınların hiçbir dinî sorumluluğu bulunmamaktadır. Dinî bilgiler kesinlikle kadına aktarılmaz. Buna sebep olarak da kadınların hemen çözülmesi ve sırrı çok rahat ifşa edebilecekleri gösterilmektedir. Bir diğer sebep ise kadınların yabancı diye nitelenen başka bir dinden/mezhepten erkekle evlenmesi durumunda sırrın ortaya çıkabilme durumudur (Türk, 2005:34; İşoğlu, 2006:67).

SONUÇ

Allah'ın insan varlığını bir erkek ve bir kadından yaratmış ve bunlar arasındaki üstünlüğün ancak takva (kulun, azametinden korkarak ve rahmetini ümit ederek Rabbine karşı olan kulluk görevlerini yerine getirmesi, emirlerini tutup yasakladıklarından kaçınması) sahibi olmakla olabileceği anlaşılmıştır. Gerek eski Türk töresi gerekse İslam'ı kabullerinden sonra Türkler kadına büyük önem vererek toplumsal yaşamda onu en üst seviyede tutmuştur. Anadolu Alevîliği ile Nusayrîlik arasındaki önemli farklardan biri de kadınların konumuyla alakalıdır. Nusayrîler, kadınlara sırrın verilemeyeceğini kabul ederler, onlar kadınların erkeklerden aşağı bir varlık olduğunu, bu çerçevede dinen sorumlu olmadıklarını ve cemaate asla alınmamaları gerektiğini ileri sürerler. Anadolu Alevîliği ise kadın erkek eşitliğini esas kabul eder ve kadını erkeğinden hiçbir zaman ayırmaz. Bu sebepledir ki, dini ayinler kadın-erkek bir arada yapılır.

KAYNAKÇA

Akın, H. (2008). Sahîh-i Buhârî Muhtasarı. C. X., İstanbul: Saadet Kitabevi.

Bahadır, İ. (2004). Alevi-Bektaşi İnancına Göre Kadın. Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Kış 2004, S.32, s.13-28.

Bahadır, İ. (2005). Alevi ve Sunni Tekkelrinde Kadın Dervişler. İstanbul: Su Yayınları.

Çubukçu, İ.A. (1987). Türk - İslam Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınevi.

Duran, H. (2004). "Burla Hatun'dan Terken Hatun'a", Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Kış 2004, S.79, s.32.

Ergin, M. (1989). Dede Korkut Kitabı I. Metin, Giriş, Faksimile. Ankara.

İşoğlu, M. İ. (2006). Nusayrilerde İnanç Bağlamında Etnisite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri. İstanbul: E Yayınları.

Komisyon, Diyanet İşleri Başkanlığı Kur'an Meali (2017). İstanbul: Fetih Yayınları.

Köprülü, F.M. (1981). Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu. İstanbul:Alfa Yay.

Köprülü, M.F. (1984). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.

Özcan, H. (2005). Asya Toplumlarını Etkileyen Alevi-Bektaşi Kültüründe İnsanın Değeri. I. Uluslararası Asya Felsefesi Derneği Sempozyumu, Ekim 2005, İstanbul.

Özcan, H. (2007). Anadolu Alevi Kültüründe Kadına Bakışın Temelleri. Uluslarası Asya ve Afrika Çalışmaları Kongresi. ICANAS, Eylül 2007, Ankara.

Tatçı, M. (2014). Yunus Emre Yorumları. İstanbul: H Yayınları.

Türk, H. (2005). Anadolu'nun Gizli İnancı Nusayrilik-İnanç Sistemeleri ve Kültürel Özellikleri. 1. Baskı, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Uyanık, Z. (2004). Alevilik, Aleviler ve Kadın. Hacı Bektaş Veli Ar. Dergisi, Kış 2004, S.32, s.29-35.

Ünlüsoy, K. (2009). Alevi-Bektaşi Geleneğinde Kadına Bakış Denemesi. E-Makalat-Mezhep Araştırmaları, 2(2): s. 55-90.

Yazıcı, M.(2011). Aleviliği Anlamanın İmkanı. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Fırat Ünv. Sosyal Bilimler Ens., Elazığ.

TANZİMAT DÖNEMİNDE TÜRK KAMU YÖNETİMİ: MERKEZİLEŞME Mİ, MODERNLEŞME Mİ?

Ar. Gör. Mehmet Talha Paşaoğlu
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

ÖZET

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin kamu yönetimi genellikle şu üç kavram etrafında incelenir: Merkezîleşme, Modernleşme ve Batılılaşma. Birbirlerinin yerine kullanılmakla birlikte nüanslarla birbirlerinden ayrılan bu üç kavram, Tanzimat Dönemi kamu yönetimi bağlamında, yöneticilerin kamu yönetimindeki sorunları merkezî bir otoriteye bağlayarak çözme ve ileride olduğu düşünülen Avrupa devletlerini örnek alma eğilimlerine denk düşer. Bu dönemde kamu yönetiminde yapılan ıslahatların hepsi, yönetimi modernleştirmenin birer örneği olup aynı zamanda bir kısmı yönetimde merkezileşmenin ifadesidir. Diğer yandan modernleşme politikalarının birçoğu, doğrudan Fransız kamu yönetiminin kurumları örnek alındığı için Batılılaşma anlamı taşır. Bu çalışma kamu yönetiminde modernleşme olarak ifade edilen bazı gelişmelerin merkezileşmeden ibaret olduğunu, öte yandan Batılılaşma yanlısı bazı reformların da ancak adem-i merkeziyetçilik ile açıklanabildiğini göstermeye çalışmaktadır. Devlet-i Âliye'nin merkezileşme ve adem-i merkezileşme anlamı ve amacı taşıyan politikalarını nasıl ve niçin birlikte yürütebildiği izaha muhtaçtır. Bu bağlamda bu çalışma "Türk kamu yönetiminin Tanzimat Dönemi'ndeki gelişiminin mahiyeti nedir" sorusuna odaklanmıştır. Birbirleriyle sıkça karıştırılan merkezileşme, modernleşme ve Batılılaşma olguları Tanzimat Dönemi gelişmeleri bağlamında doğru anlaşıldığı takdirde kamu yönetimindeki dönüşümlerin karakteri de açıklığa kavuşabilir.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Merkezileşme, Modernleşme, Batılılaşma

TURKISH PUBLIC ADMINISTRATION IN THE TANZIMAT PERIOD: CENTRALIZATION OR MODERNIZATION?

ABSTRACT

During the Tanzimat period, the public administration of the Ottoman State is generally examined around three concepts: Centralization, Modernization and Westernization. These three concepts, separated from each other by nuances despite their use in place of each other, correspond to the tendencies of administrators in solving the problems in public administration by linking them to a central authority in the Tanzimat period in the context of public administration and taking the example of European states thought to be ahead. All reforms made in public administration in this period are examples of modernization and at the same time the expression of centralization in administration. On the other hand, most of the modernization policies are directly related to westernization because the institutions of the French public administration are taken as an example. This study tries to show that some developments in public administration, which are expressed as modernization, are just centralization, while some pro-Western reforms can only be explained by decentralization. It is necessary to see how and why the Ottoman Empire can carry out its centralization and decentralization policies at the same time. In this context, this study focuses on the question "what is the nature of the development of the Turkish public administration in the Tanzimat period". If the events of centralization, modernization and westernization, which are frequently confused with each other, are understood well in the context of Tanzimat Period developments, the character of the transformations in public administration can also be clarified.

Keywords: Tanzimat Period, Centralization, Modernization, Westernization

GİRİŞ

Türk siyasi tarihine ve kamu yönetiminin gelişimine baktığımızda modernitenin merkezileşme ile çok yakından bir ilgisi olduğu görülür. Modernleşmenin merkezileşme ile birlikte anılması ve modernleşme politikalarının çoğu zaman merkezileşme anlamına gelmesi, Türk siyasal sisteminin dönüşümünde karşı karşıya kalınan en önemli sorunlardan biridir. Osmanlı Devleti'nin daha çok Tanzimat Dönemi ile birlikte izah edilen modernleşme ve merkezileşme politikaları, devletin kötü gidişatına engel olma amacı taşımaktaydı. Tanzimat reformları, Devlet-i Aliye'yi eski şaşalı günlerine yeniden kavuşturabilirdi; fakat bu emelin ancak ve ancak Batılılaşma hamleleriyle birlikte mümkün olabileceği düşüncesi hâkimdi. Çünkü söz konusu dönemde muasır ve "ileri" olarak kabul edilen Avrupa devletleri dışında "model" alınabilecek bir sistem yoktu. Batılılaşma, bu devletlerle ilişkilerde Osmanlılardan istenen ve kimi zaman ona dayatılan bir yöntem olmakla birlikte, Devlet-i Aliye'nin kendi yönelimini de içermektedir. Bu yüzden Tanzimat Dönemi'ndeki modernleşme, merkezileşme ve Batılılaşma olgularının incelenmesi, Türk kamu yönetiminin gelişiminin anlaşılmasında elzemdir.

Modernleşme, bugünkü anlamlarından daha dar bir çerçevede, 19. yüzyılda Osmanlı siyasetinin merkezî aktörleri tarafından 'devleti modernleştirme' olarak anlaşılmıştır ve bürokratik reformlar, bu eğilimin karşılığı olarak merkezi otoriteyi kuvvetlendirme olarak somutlaşabilmiştir. Sorunları aşma, yeni ve ileride olanı takip etme ve ilerleme eğilimiyle birlikte belki de Türk devlet geleneğinin değişmez teması olan "güçlü devlet" anlayışının bir yansıması olarak okunduğunda, merkezî otoriteyi güçlendirme Türk kamu yönetiminin esasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Özcoşar'ın (2009: 13) ifadesiyle "Osmanlı modernleşmesini, idari anlamda, merkezileşme ile eş anlamlı tutmak yanlış olmayacaktır". Bununla birlikte, yeniden yapılanmanın hukuki ve siyasi boyutlarına indiğimizde modernleşme ve Batılılaşma siyasetinin adem-i merkezileşme olarak somutlaştığı reformlar da bulunmaktadır. Çünkü, her ne kadar Osmanlı bürokrasisi, modernleşmeden devletin otoritesini güçlendirmeyi anlamış olsa da Batılı örneklikler, adem-i merkezileşmeyi de dayatabilmektedir. Bu çalışmada söz konusu kavramların, birlikte ve ayrı ayrı, Türk kamu yönetimindeki gelişimlerin mahiyetini anlamaya yönelik bir ışık tutabileceği ifade edilecektir.

Bilindiği gibi, Osmanlı yönetim sisteminde sadrazam, sultanın mutlak temsilcisi olarak bütün devlet mekanizmasını denetim ve gözetimden sorumludur (İnalcık, 2005: 103). Bununla birlikte, "Tanzimat döneminde yalnızca sadrazam değil, sadrazamla birlikte etrafındaki bürokrat kadro da yönetime egemen olmuştur" (Ortaylı, 1983: 77). Bürokratik kadrolar, II. Mahmut, Abdülmecit ve Abdülaziz'in hükümdarlıkları boyunca modernleşme politikalarına yön vermiş ve iktidarını korumuştur (Mardin, 1996: 126). Böylece Bâb-ı Âli yalnızca hükümetin değil hükmetmenin de başlıca merkezi haline gelirken, Batılılaşmanın Türk siyasetindeki serencamı bağlamında Sultan'ın gücünün görece zayıfladığı ve modern devletin, dolayısıyla bürokrasinin gücünün arttığı görülmüştür. İmparatorluktaki güç dengesi değiştikçe gücün merkezde toplanması ve merkez kavramının Saray'dan Bâb-ı Âli'ye doğru kaymaya başlaması, yönetimde yeni gelişmeleri ortaya çıkarmıştır (Erdem, 2014: 50). Batılı devletleri örnek alarak devleti modernleşme yoluna giden bürokratik kadrolar, kurumsallaşma açısından sürekliliği sağlamada başarılı olamasa da merkezi otoritenin güçlenmesini sağlayan yasal düzenlemeler ve adem-i merkezileşmenin örneği olarak okunabilecek küçük meclisler ile çok sayıda reformu hayata geçirmiştir.

II. MAHMUT DÖNEMİNDE MERKEZİLEŞME, MODERNLEŞME VE/VEYA BATILILAŞMA

Tanzimat Dönemi öncesinde özellikle III. Selim döneminde başlayan hızlı Batılılaşma hamleleri, II. Mahmut döneminde devam etmiş ve Tanzimat Fermanı'nın ilanını hazırlayan koşulları yaratmıştır. III. Selim, askerî alanda başlattığı ıslahatları idari alanda sürdürmeye çalışmış ancak

onun 'hızlı Batılılaşması' canına mal olmuştur. III. Selim suikastı sonrası II. Mahmut'un başa geçişi Osmanlı Devleti'ni idari ıslahatlardan alıkoymamış, hatta II. Mahmut bu alanda en büyük reformculardan biri olarak yazılmıştır.

III. Selim'in Meclis-i Meşveret'in oluşturulmasıyla başlayan idari alandaki ıslahatları, II. Mahmut döneminde nazırlıkların kurulması ve bu nazırlıklar dâhilinde uzmanlık sahibi müsteşarlık ve odaların tahsisi ile sürdürülmek istenmiştir. Bu düzenlemeler, Avrupa'dan örnek alınırken yalnızca Batılılaşmanın değil, yönetimde kurumsallaşmanın –dolayısıyla modernleşmenin de- ilk nüveleriydi.

II. Mahmut döneminin son yıllarında, yeni kurulan nazırlıklara danışmanlık ve altyapı hizmetleri vermek amacıyla çeşitli meclisler oluşturulmaya başladı. Bu meclisler aslında büyük ölçüde günümüzdeki meclis komisyonlarının işlevini görüyor ve lüzum görüldükçe kurulup kapatılabiliyor veya birleştirilip yeni bir yapıya kavuşuyordu. Modernleşmenin ilk kurumsal örnekleri olan bu meclisler, politikaların inşa edilmesi ve uygulanmasında birer deneme tahtası halini alıp sıklıkla şekil değiştirdiler. II. Mahmut'un son yıllarında kurulan Meclis-i Dar-ı Şura-yı Askeri (1836), Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye (1837), Meclis-i Umur-u Nafıa (1838) bunlardan bazılarıdır (Eryılmaz, 2010: 159).

Yeni bürokrasinin oluşumunda ve gelişiminde tercüme odalarının da mühim rolü olmuş, bu dairede hem Avrupa'da görev yapacak elçiler, hem de yeni bürokratlar yetişmiştir. Böylece yeni bir Müslüman kalemiye memur sınıfı oluşturuluyor, reformların ihtiyacı olan elemanları tedarik edecek kaynak sağlanmış oluyordu (Findley, 1994: 113).

Tanzimat Fermanı öncesinde bürokratik merkeziliğin sağlanması ıslahatların sağlıklı bir şekilde hayata geçirilmesi için önemliydi. Nitekim 1838 yılında bütün devlet memurları aylık maaş sistemine geçirilerek, memurluğa giriş koşulları rasyonel kurallara bağlanmıştır. Bundan sonra devlet dairelerinde görev almak için 1838'de açılan Rüştiye mekteplerinden mezun olmak şartı arandı (Eryılmaz, 2010: 167). Aynı yıl kurulan Dar-ı Şura-yı Bab-ı Âli reformların görüşülüp karara bağlanmasından sorumluydu; ne var ki, bir yıl sonra görevini Meclis-i Vala'ya devretti (Akyıldız, 2012: 68). Meclis-i Vala 1838'de kurulup 1854'e kadar bütün Tanzimat reformlarından sorumlu oldu ve aktif rol aldı (Demirel 2012: 479).

30 Mart 1838'de Sadrazamlık kaldırılıp Başvekalet ismiyle daha sembolik bir makama çevrildi; ardından daha önce kurulan Meclîs-i Meşveret ve Meclis-i Şurâ'nın yerine Meclîs-i Hass, diğer adıyla Meclis-i Vükelâ kuruldu (Gülpınar, 2010: 56). Başvekilin başkanlığında toplanan bu meclisin Avrupa'daki kabine sistemini örnek alması öngörülüyordu. Ancak bu uygulama da Sultan Abdulmecit döneminde sona erdirilip sadrazamlık makamı yeniden ihdas edildi.

1838-1839 yıllarında oluşumu tamamlanan merkezî hükümet, Gülpınar'ın (2010: 61) Seyitdanlıoğlu'dan (1999: 25) aktardığı şemaya göre şu şekilde işliyordu: Padişahın hemen altında Meclis-ı Vala-yı Ahkâm-ı Adliye bulunmaktaydı ve görevi icabı hem Şeyhulislam'ın hem de Başvekil'in üstündeydi. Bu meclisin sorumluluk alanı iki erki de kapsıyordu. Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye ayrıca sancak merkezi ve kazalarda Muhassıllık Meclisleri kurdurma görevini üstlenmişti (İnalcık, 1964: 626). Aşağı kademede ise Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali ve Dar-ı Şura-yı Askeri isimli iki kurum daha vardı ki bunlar Başvekil'e bağlıydılar. Bu meclisler yerel yöneticiler vergi gelirlerini kendi çıkarları için kullanmasın diye kurulmuş ve vergi sorunlarını çözüp vergi gelirlerini artırmayı amaçlamıştır fakat 1840-1841 yıllarında vergi gelirlerinde artış bir yana büyük bir azalma görülmüştür (Kartal, 2013: 6).

Tanzimat Fermanı (1839) öncesi yerel yönetimdeki ıslahatlara bakıldığında yine bu dönemin Batılılaşma politikalarının ve kamu yönetiminde modernleşme eğiliminin parçası oldukları görülür. Taşradaki belediye hizmetleri, vakıflar, loncalar ve kadılar tarafından yürütülürken İslamî kanunlar esas alınmaya çalışılıyor ve İslamî otorite kadı tarafından temsil ediliyordu;

kazalar kadıların yürütme ve yargı yetkisi içinde hayat bulurken, kadı hem hâkim, hem mülki amir, hem de belediye başkanıydı (Kaya, 2007: 102). Zira Tanzimat Dönemi'nde belediyeler kurumsallaşmadan önceki yerel yönetim mekanizması şehir yönetiminde adli, mülki ve beledi fonksiyonların birlikteliğiyle (Ünal, 2011: 242) özetlenebilir. Kadının naib ve imam dışında şehir güvenliğinden sorumlu (subaşı) ve yerel hizmetlerden sorumlu (muhtesip) gibi yardımcıları olduğu bilinmektedir.

1831 nüfus sayımının ardından Defter Nazırlığına bağlanan muhtarlıklar da Türk Kamu Yönetimi'nin modernleşmesinde kilit işlevi gören kurumlardan biriydi. Mahalle ve köy muhtarları, mütesellimlere bağlı olmakla birlikte 1833 yılından itibaren nüfus kayıt işlemi yanında veraset işlerini yürütmek, mahallenin gelir-gider hesabını tutmak, mahalle payına düşen vergilerin tahsilinde imam ile birlikte çalışmak ve belki de en ilginci, "eğer mahalle halkı bir haksızlığa uğramışsa mahalle halkı adına gerekli mercilere başvurmak" göreviyle donatılmıştı (Çadırcı, 2007: 20).

TANZİMAT FERMANI'NIN GETİRDİĞİ YENİLİKLER VE SONRASI

Yukardaki modernleşme çabalarının bir devamı olarak, uluslararası konjonktürün de baskı ve yönlendirmesiyle, II. Mahmut'un son yıllarında Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlığı tamamlanan Tanzimat Fermanı, Abdulmecit'in tahta çıkışından sonra, 3 Kasım 1839'da yayımlandı. Ferman, "herkesin bildiği gibi, devletimizde kuruluşundan beri Kuran'ın yüce hükümlerine ve şeriat yasalarına tam uyulduğundan, ülkemizin gücü ve bütün tebaasının refah ve mutluluğu en yüksek noktaya çıkmıştı" (Tunçay, 1989: 10) yargısıyla başlıyor ve 'o eski günlere' dönüşün hedeflendiği anlaşılıyordu. Bu doğrultuda, can güvenliği; ırk, namus ve malın korunması; vergi toplanması; halkın askere alınıp silahaltında tutulma süresi meseleleri öne çıkarılıyor ve böylece o dönemki anlamıyla insan hakları teminat altına alınıyordu. Öngörülen reformların amacı devletin bekası ile ilişkilendirilmiş, devlet ve millet arasındaki birliğin sağlanması her şeyin üstünde tutulup aidiyet duygusunun pekiştirilmesi hedeflenmiştir. Tanzimat Dönemi kamu yönetimindeki gelişmeler bu çerçevede bir süreklilik ve tutarlılık taşır. Batılılaşma, merkezileşme ve modernleşme politikaları sıklıkla değişikliğe uğramış olsa da özünde böyle bir saikin izleri vardır. Dolayısıyla Batı, çağdaş ve ileri olduğu için değil, Batılılaşma aynı zamanda memleketi kurtarma hamlesi olarak görüldüğü için sahiplenilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nda can, mal ve namus güvenliği, vergilerin toplanmasında ve asker alımlarında ıslahatlar dışında müsadere sisteminin kaldırılması ve böylece oluşacak ticaret burjuvazisinin emniyetinin sağlanması öngörülüyor, iltizam sisteminin de kaldırılacağı söyleniyordu (Ortaylı, 2008: 405). Kamu gelirlerinin özel kişilere toplattırılması anlamına gelen iltizamın, Tanzimat Fermanı öncesinde hak-hukuk tanımaz kişilere kalması, 1840 yılında aşar ve mukataa (devlete ait prinç, tuz, maden gibi miktarı belli kaynaklar) gelirlerinin iltizamla toplanmasının sona erdirilmesine neden oldu. Bu gelişmeler sonrası gücü zayıflayan Mustafa Reşit Paşa dışişleri bakanlığından alındı. Yeni yönetim daha önce valilerin yeniden maliye görevini devralmasını ve muhassılıkların kaldırılıp valilere bağlı defterdarların atanmasını sağladı. Vergi toplayıcılara ödenen ve aşar vergisinin yarısına denk gelen ücretler, tahsildarların yolsuzlukları gibi sorunlar yüzünden iltizam sistemi de 1842'de yeniden ihdas edildi. (Eryılmaz, 2010: 113-117)

Tanzimat Fermanı'ndan sonra yürürlüğe giren ilk yasa, 1840 Ceza Kanunu olmuştu. Ceza Kanunu, Ferman'daki can, mal ve namus güvenliği gibi hususların cezai müeyyidelere bağlanmasını sağlıyor ve "dağdaki çobanla vezirin" aynı yükümlülüklere sahip olduklarını belirtiyordu (Eryılmaz, 2010: 228). Böylece keyfi uygulamaların önüne geçilecekti; fakat bazı suçların cezasız kaldığı veya infazların gerçekleşmediği gerekçesiyle 1851 yılında yeni bir Ceza Kanunu yürürlüğe sokuldu ve 1858'e kadar geçerli kaldı (Eryılmaz, 2010: 229). Bu dönemde

hazırlanan, 1838-1840 ticaret antlaşmaları ile ortaya çıkan sorunları çözmek adına 1849'da yayımlanan Ticaret Kanunu ise, Fransız Ceza ve Ticaret kanunları örnek alınarak yapılmıştı ve ticari muamelattan şirketlerin kurulmasına, deniz ticaretinden iflas şartlarına kadar pek çok mevzuatta düzenlemeler içeriyordu (Eryılmaz, 2010: 230).

Ticaret, Eğitim ve İmar Alanında Reformlar

Ticaret ve maliyeye ilişkin ıslahatlar elbette adli düzenlemelerle sınırlı değildi. Maliye Nazırı Safvetî Paşa'nın altında, darphane-i âmireye bağlı çalışacak bir maden meclisi kuruldu (6 Eylül 1841) ve madenlerin gelir-giderlerini ve imal ve idare işlerini görüşmekle görevlendirildi. "Bu dönemde kurulan meclislerden bir diğeri de, erzak, odun, kömür gibi halkın zorunlu ihtiyaçlarını oluşturan maddelere uygulanacak olan narhı (satış fiyatını) saptamak, belirlenen fiyattan fazlaya veya eksik gramajla mal satanlar hakkında yapılacak muameleleri görüşmek ve önlemler almak üzere zaptiye müşirliği bünyesinde yer alan es'âr meclisiydi" (Akyıldız, 2012: 73). Aslında meclisten ziyade bir komisyon gibi çalışarak sorun çözme odaklı işleyen bu meclisler daha üst seviyedeki modernleşme çabalarının birer parçası olmuşlardır.

1850'de Fransız Ticaret Kanunu'ndan uyarlanan Kanunname-i Ticaret yayınlanmıştır. Buna göre faiz kabul edilmiş, ticarî kanunlarda din ve mezhep ayrımı gözetilmeyeceği hükme bağlanmıştır. Modern anlamdaki şirketlerin (tüzel kişilerin) kurulması da bu kanunnameyle yasalaşmıştır. Daha sonra, 1863'te ilan edilen Ticaret-i Bahriye Kanunnamesinde, ticarî davaların şer'î hâkimlerce değil, nizamî hâkimler ve tüccarların oluşturacağı komisyonlarca görüleceği hükme bağlanmıştır. Bu gelişmeleri aktaran Ortaylı'nın (2008: 415) yorumuyla söyleyecek olursak "yargı usulünde nizamî mahkemelerin kurulup yargı alanlarının günden güne şer'î mahkemeler aleyhine genişlemesi" söz konusuydu.

II. Mahmut döneminde kurulan, yukarda kısaca değindiğimiz meclisler, Abdulmecit ile Tanzimat Dönemi'nde daha merkezî bir etkinliğe kavuşturulmaya çalışılmıştır. Çeşitli meclislerin ihdasıyla modernleşme siyaseti tamama erdirilmek istenmiştir ve bu minvalde kurulan yapılardan biri, Meclis-i Maarif-i Umûmiyye, 1846'dan itibaren eğitimi laikleştirme görevini üstlenmiştir. Bu doğrultuda 1856'da Maarif Vekâleti, 20 Haziran 1857'de Meclis-i Muhtelit-i Maarifin kurulmuş; din ve mezhep farkı olmadan tebaanın eğitim hakkından eşit şekilde yararlanması amaçlanmıştı. 1864'te bu meclis yerini Maarif-i Umumiyye Heyeti'ne bıraktı. Batılılaşmış eğitim kurumları kurulurken medreseler hakkında herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Medreseden mezun olanların devlet dairelerine girme hakları bulunmadığı için medrese kamu yönetimi açısından işlevsiz hale gelmiştir (Akyıldız, 2012: 68-69).

Tanzimat Dönemi'nde, daha önce reformları yönetmek için kurulan Meclis-i Vala'nın daha geniş katılımlı bir versiyonu olan Meclis-i Umumi, özellikle savaş ve kriz gibi hallerde yüksek katılımla toplanıp gerektiğinde de hazırlanan kanun ve layihalara bakacak ve kanun yapıcı ile (önceleri Meclis-i Vâlâ, sonraki yıllarda Meclis-i Tanzimat) uyumlu çalışacaktı (Akyıldız, 2012: 64). Meclis-i Vâlâ, 8 Mart 1840'da saraydan Bâbıâli'deki binasına taşındı. Yeni yerinde padişahın meclis tartışmalarını izleyebilmesi için özel bir mahal yapılmıştı. Sultan Abdülmecid, her sene Hicrî yılbaşı olan Muharrem ayında meclisi ziyaret etti ve toplantılara katıldı. Bu özel toplantılarda geçen bir yılın muhasebesi yapılır; bir sonraki sene ele alınacak konular görüşülürdü. Kararların oy çokluğuyla alındığı mecliste görüşmelere önceleri Kur'an okunarak başlanırdı. (Akyıldız, 2010: 66)

Tanzimat Fermanı'nın ilanından 1845'e kadar yapılan reformlar istenilen sonucu vermeyince Sultan Abdulmecit Meclis-i Vâlâ'daki yıllık-geleneksel hitabında üzüntüsünü dile getirip başta sadrazam olmak üzere herkesin gerekli önlemleri düşünmesini istemiş, yapılacak daha geniş kapsamlı ıslahatlar için halkın temsilcileriyle görüşülmesini emretmiştir. Bu amaç ile her eyaletin ileri gelenlerinden biri Müslüman, diğeri Hıristiyan iki temsilci İstanbul'a çağrılmıştır. Temsilciler

iki aydan fazla İstanbul'da kalmışlar ve Meclis-i Vâlâ'ya tespitlerini aktarmışlardır. Meclis-i Vâlâ, temsilcilerle yaptığı görüşmeler sonrasında her eyalet için Mecâlis-i İmariye adındaki imar meclislerinin kurulmasını ve imparatorluğun on bölgeye ayrılıp bu meclislerde asker, sivil yönetici ve ulema sınıfından kişilerin her alanda inceleme ve denetleme yapmasını kararlaştırmıştır. Ayrıca, imar meclislerinin başkanına ve üyelerine maaş bağlanmıştır. Bu üyeler tüm önerilerini raporlar halinde Meclis-i Vâlâ'ya iletecekti. Nitekim bu öneriler çerçevesinde İzmit ve Gelibolu'da, Erzurum-Trabzon yolunda ve Bursa-Gemlik yolunda imar çalışmaları yapılmıştır. (Eryılmaz, 2010: 125). Tanzimat Dönemi'nin imar açısından önemli modernleşme hamlelerinden biri de yürütme organının altında yer alan kurumların her birine ayrı bir bina verilmesiydi. Bu dönemde Babıâli, sadaret ve üç nazırlık aynı binadayken, Maarif, Nafıa, Sıhhiye gibi nazırlıkların kendi binaları vardı; taşrada da vilayet, kaymakamlık ve mahkemeler için ayrı konaklar tahsis edilmişti (Ortaylı, 2008: 485).

Yerel Yönetimlerde Yapılan Reformlar

1842'de sancak yönetiminde de reforma gidilmiştir. Merkezileşme gereği sancakların yönetimi İstanbul hükümeti tarafından atanan kaymakamlara bırakıldı. Valiye karşı sorumlu olmakla birlikte atanma ve azl işlemleri merkezî hükümetce yönetilirdi. Sancak meclislerinde müslim ve gayrimüslim halkın temsilcileri birlikte bulunurdu. Akyıldız (2010: 77) haftanın belirli günlerinde toplanan bu meclisin sancağın güvenlik, maliye, yönetim, eğitim-öğretim ve beledî işleriyle ilgili çalışmalar yürüttüğünü ve kaymakama yardımcı olduğunu aktarmaktadır.

Yerel yönetimlerin çağdaş versiyonu olan bu meclislerde Şeriatın alanına girmeyen hukuki konular da görüşülürdü; fakat sancak meclisleri Ocak 1849'da eyalet nizamnamesi ile detaylı bir düzenlemeye kavuşturulmasına rağmen Kırım Savaşı ve iç karışıklıklar nedeniyle istenilen işlevi görememiştir; yine eyalet nizamnamesiyle ele alınan eyalet meclisleri ise, "hükümet tarafından atanan bir başkan, vali, defterdar, hâkim (kadı veya nâip), müftü, kâtip ve halk tarafından seçilecek dört Müslim ve gayri Müslim halkın her grubunu temsilen birer kişiden müteşekkildi" Akyıldız'ın (2010: 77-79) belirttiği gibi; ayrıca, "taşrada kurulan bu meclisler vasıtasıyla sınırlı da olsa halk ve mahallî ileri gelenler yönetime katılmaya başladı".

1854'te daha önce doğrudan Padişah'a bağlı çalıştığını söylediğimiz Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye hakkında yeni bir düzenlemeye gidildi. Söz konusu meclisin idarî karar ve yargılama yetkilerinin bir kısmı için Meclis-i Âli-i Tanzimat adında yeni bir meclis kuruldu. Bu meclis, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dar-ı Şura-yı Bab-ı Âli ile birlikte Meclis-i Âli-i Umumi denilen ortak bir çatıda toplanıyor, bu umumi kurul Çar Rusyası'ndaki senato gibi çalışıyordu (Ortaylı, 2008: 418). Böylece alanında yetkice ve görevce uzmanlaşmış meclis komisyonları gibi çalışan küçük meclislerin Büyük Millet Meclisi'ni hatırlatan büyük bir yapıda merkezî hüviyete kavuşması sayesinde, hükümdar adına istişare etme ve denetleme yetkisi tek elde toplanmış oldu.

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde kamu yönetiminde merkezîleşme ve Batılılaşma politikaları bununla da sınırlı değildi. Sultan Abdulmecit döneminde ayrıca "köy ve mahalle muhtarlarına, kaza müdürlerine, sancak ve eyalet meclislerine vergileri belirleyip toplama görevi verildi" (Çadırcı, 2007: 88) ki böylece merkezî hükümete sadık olan yerel yönetimlere geniş yetkiler verilmiş oldu.

Bu yetkiler "yerinden yönetim" ilkesiyle açıklanabileceği gibi, merkezîleşme saikinin bir yansıması olarak da görülebilir. 1845'te düzenlenen Karantina vergisiyle her köy ve mahalle halkının Tanzimat öncesinde ödediği örfî vergiler tek vergi haline getirilmiştir ve muhtelif zamanlarda üç defa zamma uğramıştır. Musa Çadırcı'nın (2007: 95) ifadesiyle, "merkez örgütü ile taşra teşkilatında yapılan düzenlemeler sonunda devletin yapısı, çağın gereklerine uygun hale getirilmiş, katılımcı yönetim anlayışı yer etmeye başlamıştır." Bunun anayasalı meşrutî yönetime geçişte etkisi büyüktür.

1856 tarihli Islahat Fermanı'na kadar pek çok nazırlık ve meclis kuruldu, ancak reform hareketlerinde en aktif rolü, Hariciye Nezareti ile Meclis-i Vâlâ oynadı. 1838'de Mustafa Reşit Paşa'nın kurdurduğu Meclis-i Vâlâ 1838-1854 yılları arasında Tanzimat reformlarının planlayıcısı ve denetleyicisi oldu. 1854 yılında Meclis-i Vâlâ ikiye ayrıldı ve yasama görevini Meclis-i Tanzimat üstlendi; ne var ki bu organ 1861 tarihli Hatt-ı Hümayun ile ilga edildi (Demirel, 2012: 479).

ISLAHAT FERMANI'NIN GETİRDİĞİ YENİLİKLER VE SONRASI

Islahat Fermanı Şubat 1856'da yayımlandığında Sultan Abdulmecit her sınıftan tebaanın saadeti hususunda gösterdiği himmetin semeresini aldığını, mülk ve milletin ma'mûriyet ve zenginliğinin her geçen gün arttığını söylüyordu. Islahat Fermanı Tanzimat Fermanı ile tanınan hak ve özgürlükleri, bir kere daha teyit ediyor ve vurguluyordu.

Tıpkı 1839'da Gülhâne'de okunan Hatt-ı Hümâyûn gibi bu ferman da, her din ve mezhebi can, mal ve namus mahfûziyeti açısından eşit görüyor, bu eşitliğin sağlanması, fiiliyata geçirilmesi için tedbirler öngörüyordu. Hıristiyan ve diğer gayri müslimlere, daha önce verilen her türlü ayrıcalığın aynen yürürlükte olduğu patrikhanelerde oluşturulacak meclislerce bu imtiyazların gözden geçirileceği belirtiliyordu. Bu meclisler gayrimüslim tebaanın ihtiyaçlarını Bâb-ı Âli'ye arz edeceklerdi. Patriklerin seçim usulleri toplumların Bab-ı Ali ile anlaşmaları halinde tespit edilecek esaslar, Patriklik Beratı onaylanmak koşulu ile bu kişiler ömür boyu görevde kalabileceklerdi. Patriklere ve toplum başlarına belirli gelir tahsis edilecek ve diğer ruhbanlara derecelerine ve gördükleri işin taşıdığı öneme göre hakkaniyete uygun maaş verilecekti. Hıristiyan rahiplerinin menkul ve gayrimenkul mallarına müdahalede bulunulmayacaktı. Gayrimüslimlerin kendi işlerini görebilmeleri için her cemaat birer meclis seçecekti.

Islahat Fermanı'nda din ve ibadet özgürlüğü güvence altına alınıyordu. 15. maddede mezhep, dil, cinsiyet gibi hususlarda bir sınıfın diğer sınıf hakkında küçültücü söz, yazı, davranışlar ve namusa dokunacak her türlü tanım ve nitelemesi yasaklanırken; 16. Madde ayinlerin serbestçe yapabilmesi için gerekli tedbirlerin alınacağını, kimsenin din değiştirmeye zorlanamayacağını söylüyordu. 17. maddede, hangi din mezhep ve ulustan olursa olsun, kendi kabiliyet ve ehliyetlerine göre, yürürlükteki mevzuat dâhilinde kamu hizmetlerine girmeleri serbesttir, deniyordu. 18. maddeye göre, gayrimüslimlerin devletin askerî ve mülkî okullarına kabul edilecekleri hükme bağlanıyordu. (Gümüş, 2008: 223-224)

Islahat Fermanı, Türk Kamu Yönetimi'nin gelişimi açısından hiç de önemsiz olmayan bir başka konuyu daha hükme bağlıyordu: Ticaret ve ceza davalarında eğer taraflardan biri Müslüman, biri gayrimüslim ise yargılama karma mahkemelerce ve alenî olarak yapılacaktı; iki gayrimüslim arasındaki davaya ise kendi patrikhaneleri bakabilecekti. Böylece her cemaat kendini yönetme, kendi meselesini kendi içinde çözme hakkına sahip oldu... Mahkemelerde şahitlik hususunda Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında eşitlik esası kabul ediliyordu. Askerlik hizmetine gayrimüslim tebaanın da kabulü, gitmek istemeyenlerin "bedel vermek veya nakden akçe itası" (Gümüş, 2008: 226) şartıyla affı karara bağlandı, böylece asker alımı, gayrimüslimlerin kendi bireysel irade ve kararlarından bağımsız olamayacaktı.

Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında vergiler açısından da eşitlik sağlanıyordu. Vergi alımında din ayrımı yapılmayacağı ilân ediliyor, iltizam usulünün yeniden kaldırılarak vergilerin doğrudan alınması öngörülüyordu. 27. maddede yabancılara Osmanlı toprakları üzerinde mülk edinme hakkı tanınmıştır. Daha da önemlisi 31. madde gayrimüslimlerin eyalet meclislerine girerek ve Meclis-i Vâlâ'da temsil edilerek kamu yönetimine doğrudan katılımını sağlamıştır. (Gümüş, 2008: 228-229)

Sultan Abdulaziz Dönemi Reformları

19. yüzyılla birlikte Osmanlı taşra idaresindeki düzensizliklerin giderilmesi için ciddi çabalar sarf edilmiş, ancak sorunlar tümüyle giderilememiştir. Bu nedenle Osmanlı taşra teşkilatında daha köklü bir yapılanma ihtiyacı doğmuş, 1864 ve 1871 vilayet nizamnameleri ile bu ihtiyaca cevap verilmeye çalışılmıştır. Kamu yönetiminde merkezîleşmenin en ciddi adımı olan bu nizamnameler ile taşra yönetiminin tekrar ele alınarak merkezle olan bağlarının güçlendirilmesi ve böylece genel idareyi etkin bir hale getirilmesi isteniyordu. Tanzimat ve Islahat reformlarının özellikle taşrada sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi de buna bağlıydı (Gençoğlu, 2011: 33).

7 Kasım 1864 Vilayet Nizamnamesi önce Tuna vilayeti ve Halep, Edirne, Trablusgarp ile Bosna'da uygulanmış, cesaret verici sonuçlar alınmıştı. Merkeziyetçi eğilim nizamnamede açıkça göze çarpıyordu. 22 Ocak 1871'de yeniden formüle edilerek, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi adıyla hazırlanıp ilan edilmiştir. Yeni düzenlemeye göre, eyaletlerin adı değişerek vilayet oluyor ve sınırları daraltılarak yeni bir vilayet örgütü ortaya çıkıyordu. Vilayetler livalara, livalar kazalara ve kazalar da nahiye ve köylere ayrılmaktaydı. Bütün bu idarî birimlerin en üst amiri valiydi. Bu yapıda her alt birim bir üste karşı sorumlu tutulmuştu. Böylece idarî birimler arasında dikey bir hiyerarşi kurulmuş oluyordu. Vali mülkiye, maliye, eğitim, bayındırlık ve güvenlik işleriyle cezaî ve hukukî işlerin icrasından sorumluydu. Valinin yokluğunda vali muavini, onun yokluğu halinde de merkez vilayet memurlarından valinin uygun gördüğü birisi valiye vekâlet edecekti. Bu bakımdan valilerin Tanzimat sonrası döneme göre, siyasî, malî ve güvenlik hususlarındaki yetkileri artırılmış oluyordu.

Valiler, vilayetin güvenlik işlerinden de sorumluydular. Yollar ve köprülerin emniyeti ve asayişin temini onların görevleri arasındaydı. Eşkıya hareketlerinin bastırılması ve devlet aleyhinde cereyan eden faaliyetlerin durdurulması da valilere aitti. Geniş çaplı hareketlerde ve derhal müdahale gerektiren durumlarda, kendisi harekete geçebilecek fakat durumu merkeze bildirecekti. Kendi kuvvetlerinin yetmemesi halinde, o bölgedeki en büyük askerî yetkiliye durumu resmî bir belgeyle bildirerek yardımını alabilecekti.

1861'de tahta geçen Sultan Abdulaziz, yalnızca 1864 ve 1871 vilayet nizamnameleri ile idarî ıslahatlara değil, adalet yönetiminde de önemli reformlara imza atmıştır. Kamu yönetiminde modernleşme ve Batılılaşma politikalarının parçası olan karma mahkemeler taşrada örgütlenip nizamiye mahkemelerine öncülük etmişlerdir; ayrıca yerel meclislerde meclis-i tahkik adında bölümler oluşturulmuş ve 1864 yılına kadar görev yapmıştır. 1847'den sonra taşraya yayılan, İzmir, Beyrut, Edirne, Selanik, Kahire ve İskenderiye kentlerinde valilerin başkanlığında toplanan ticaret meclisleri de 1860'da ticaret mahkemeleri adını almış ve merkezde oluşturulan bir istinaf mahkemesiyle birlikte Ticaret Nezaretine bağlanmıştır (Ergüzeloğlu Kilim, 2009: 91).

Daha çok yabancı unsurlu davalara yönelik bu mahkemeler adalet yönetimi ile kamu yönetimi ayrışmadan önce Avrupa'yla ticari, mali ve hukukî ilişkileri düzenleme yolunda önemli işlevler yüklenmiştir. Ergüzeloğlu Kilim, Türkiye'de Adalet Yönetimi (2009: 91) başlıklı doktora tezinde 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kurulan Nizamiye Mahkemelerinin taşrada ve 1868'de Yargıtay ve Danıştay merkezde adalet yönetimi ve kamu yönetiminin örgütsel açıdan ayrışmasını simgelediğini, 1875 Adalet Fermanı'nın, ardından gelen 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile bu ayrımı kesinleştirdiğini belirtmektedir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde kamu yönetimi genellikle Merkezîleşme, Modernleşme ve Batılılaşma kavram etrafında incelendiğini söylemiştik. Birbiriyle hem bağlantılı hem de ancak nüanslarla ayrılabilecek olan bu kavramlar bize Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi Kamu Yönetimini anlamamızda yardımcı oldular.

1839 Tanzimat Fermanı ve onun sonrası gelişmeler, akademik çalışmalarda genel olarak 1. Meşrutiyet'in ilanına (1876) kadar yaklaşık 40 yıllık reformaları kapsar ve Sultan Abdulmecit ve Sultan Abdulaziz'in iktidarlarını kapsayan bu dönem, onlardan önce Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmut dönemleri boyunca girişilen ıslahatların bir devamıdır. Osmanlı Devleti'nin kamu yönetiminde, gerek Tanzimat Fermanı'ndan önceki, gerek 1. Meşrutiyet'in ilanından sonraki gelişmeler, bu dönemle birlikte merkezileşmenin, modernleşmenin ve batılılaşmanın başat etkilerini gözler önüne seriyor. 2. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e dek ve sonrasında da süregelen yönetimde modernleşme ve Batılılaşma tecrübesinin anlaşılması, bu dönemin iyi anlaşılmasına bağlı olduğu için bu çalışmada, Tanzimat Dönemi Kamu Yönetimi bağlamında yöneticilerin kamu yönetimindeki sorunları merkezî bir otoriteye bağlayarak çözme ve ileride olduğu düşünülen Avrupa devletlerini örnek alma eğilimlerini inceledik.

Kamu yönetiminde yapılan ıslahatların hepsi yönetimi modernleştirmenin birer örneği olup aynı zamanda birçoğu yönetimde merkezileşmenin ifadesidir. Öte yandan modernleşme politikalarının birçoğu da doğrudan Fransız kamu yönetiminin kurumları örnek alındığı için "Batılılaşma" anlamı taşır. Bu çalışmada kamu yönetiminde modernleşme olarak ifade edilen, hem merkezileşme hem de Batılılaşma anlamı taşıyan gelişmeleri özellikle "Türk Kamu Yönetiminin Tanzimat Dönemi'ndeki gelişiminin mahiyeti nedir" sorusuna odaklanarak izah etmeye çalıştım.

Sonuç olarak, yasama görevinin istişarî kurullarla yürütülmesi, yargı erkinin ticaret mahkemeleri ve temyiz divanlarının gayrimüslimlere açılması yoluyla her vatandaşa eşit haklar tanınması, vilayet idarelerinde, yerel yönetimlerde herkesin temsilci bulundurabilmesi, Osmanlı Devleti'nin Tanzimat Dönemi'nde merkezileşme, modernleşme ve Batılılaşma politikalarının bir bütünlük ve süreklilik yaratma çabası içinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Akyıldız, A. (2012). *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme.* İstanbul: İletişim Yayınları.

Çadırcı, M. (2007). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi.* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Demirel, D. (2012). "Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Kamu Reformları". *The Journal of Academic Social Science Studies,* 5/8, ss. 475-478.

Erdem, Ç. (2014). "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform Çalışmaları ve "Kalemiye Sınıfı"nın Yükselişi". Karadeniz Araştırmaları, 40, ss. 37-53.

Eryılmaz, B. (2010). *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme.* İstanbul: İşaret Yayınları.

Findley, C. (1994). *Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform.* İstanbul: İz Yayıncılık.

Gençoğlu, M. (2011). "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma". *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 2/1, ss. 29-50.

Gülpınar, Ş. (2010). *Osmanlı'da Tanzimat Döneminde Merkeziyetçilik ve Bu Bağlamda Yapılan İdari Düzenlemeler.* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karaman.

Gümüş, M. (2008). "Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelenmesi". Bilig, 47, ss. 215-240.

İnacık, H. (2005). Osmanlı *İmparatorluğu, Klasik Çağ (1300-1600).* Çev. Ruşen Sezer, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnalcık, H. (1964) "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri". *Belleten Dergisi,* 28/112, ss. 623-690.

Kartal, N. (2013). "Tanzimat'tan Cumhuriyete Osmanlı'da Mülki İdare". *Akademik Yaklaşımlar Dergisi,* 4/1, ss. 1-24.

Kaya, K. (2007). "Tanzimat'tan Önce Belediye Hizmetleri Voyvodalar". *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi,* 26/41, ss. 101-112.
Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu.* İstanbul: İletişim Yayınları.
Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı.* İstanbul: Hil Yayınları.
Ortaylı, İ. (2010). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi.* Ankara: Cedit Neşriyat.
Özcoşar, İ. (2009). *Merkezileşme Sürecinde Bir Taşra Kenti: Mardin (1800-1900).* Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi.
Tunçay, M. (1989). "Tanzimat fermanı". *Tarih ve Toplum, 71*/12, ss. 10-11.
Ünal, F. (2011). "Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Yasal ve Yapısal Dönüşümü". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 30, ss. 241-248.
Yazıcı, A. (2014) "Arazi Kanunnamesi (1274/1858) ve İntikal Kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi". *Ekev Akademi Dergisi,* 60/18, ss. 449-470.

ORTAK DEĞERLERİMİZDEN OLAN MUKADDİMETÜ'L-EDEB'de DERİVASYON [SÖZCÜK YAPIMI] ÜZERİNE

Doç.Dr. Afag Memmedova
Bakü Devlet Üniversitesi / Filoloji / Türkoloji
Doç.Dr. Firengiz Kerimli
Bakü Devlet Üniversitesi / Filoloji / Türkoloji

ÖZET

Günümüze kadar ulaşabilen Orta Türkçe eserleri yalnız Türkçenin bir kolu açısından değil, ayrı ayrı Türk edebi dillerinin tarihinin araştırılması bakımından değerli kaynaklardır. Bu eserlerde o dönem Türk dillerinin ses bilgisi, kelime hazinesi, gramer özellikleri hakkında bilgi ediniyoruz. Çalışmanın amacı Türk dilinin Harezm Türkçesi döneminde Zemahşerî'nin XII. yüzyılda yazdığı *Mukaddimetü'l-Edeb* eserindeki türemiş kelimeleri incelemektir.

Araştırma yapılarken tarihi karşılaştırmalı-mukayeseli yöntem kullanılmıştır. Zemahşerî'nin Lügati'nden seçtiğimiz türemiş kelimelerin kök veya gövdesine Eski Türkçe, Karahanlıca, *Mukaddimetü'l-Edeb*'in kendisi veya günümüz Türkçesinde bile rast gelebilmekteyiz. Fakat araştırmamızın esas konusu olan *Mukaddimetü'l-Edeb*'deki türemiş sözcüklerin bir çoğuna ne Eski, ne Orta, ne de Yeni dönem Türkçe yapıtlarda rastlamaktayız. Bir kaç kelime yapı olarak diğer eserlerde küçük ses farklılıklarıyla kullanılsa da *Mukaddimetü'l-Edeb*'deki anlamında değildir. Eserdeki derivatlar üç yolla oluşmuştur: 1) ekler vasıtasıyla; 2) iki kelimenin birleşmesi sonucunda; 3) anlam farkı göstermekle.

Lugatta dikkatimizi çeken diğer bir mühüm husus, dini kelime ve kavramların karşılığının Türkçe verilmesidir. Sonradan yerini tamamen Farsça ve Arapça kökenli kelimelere bırakan, Türkçenin kendi yapısı içinde türemiş bu dini sözcükler Türk dilleri tarihinin, Türk dillerinin kelime hazinesinin araştırılıp incelenmesi bakımından çok önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Harezm Türkçesi, Mukaddimetü'l Edeb, derivasyon, kelime hazinesi, türemiş kelime.

ABOUT DERIVATION OF WORDS IN MUQADDİMAT AL-ADAB (dictionary)

ABSTRACT

This paper covers derivative words used in the work Muqaddimat al-Adab written by Zamakhshari in the 12th century in the period of speaking Khwarezm Turkic, referring to Turkic language. Many of the words from Zamakhshari's Dictionary do not derive from Karakhanli Turkic dialect (are not derivative words) and cannot be found in later works in Khwarezm. Another important feature of the book attracting our attention is that it gives Turkic equivalents of religious words and phrases. The religious words formed within the structure of Turcik language further completely replaced by the words of Persian and Arabic origin are very important for studying lexical resource and history of Turkic languages.

Keywords: Khwarezm Turkic, Muqaddimat al-Adab, derivation, vocabulary, derivative word.

GİRİŞ

Orta Türkçe, Türklerin dili, tarihi, dünya görüşü, düşünce tarzı, Türk boylarının yayılma alanı, coğrafyası vs. hakkında önemli bilgiler elde edebileceğimiz temel eserlerin yazıldığı dönemdir. XI. yüzyıldan günümüze kadar ulaşan ilk ortak Türk edebiyatı örnekleri Karahanlıca dönemine aittir. Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig*, Mahmud Kaşgarlı'nın *Dîvânü Lugâti't-Türk*, Edib Ahmed Yüknekî'nin *Atabetü'l-Hakayık* eserleri Karahanlı dönemi hakkında yeterli bilgi edinmemizi sağlamakla birlikte Türkolojide dilbilim açısından da önemli kaynaklardandır.

Bilindiği üzere, bu dönemden sonra Türk dili daha da hızlı bir gelişme göstermiş, Türk dilleri Moğol istilasından sonra daha geniş bölgeye yayılmıştır. Orta Türkçe dönemi ile ilgili değerlendirme yapan N.A.Baskakov, X-XV. asırları iki döneme ayırıyor: 1) Karahanlı (X-XII. yy.)

ve 2) Moğol (XII-XV. yy.) dönemi (Baskakov, 1962:131). Ordinaryus V.V.Bartold ise Moğol istilasından sonra Türk dilinin daha da yaygınlaşması hakkında şöyle yazmaktadır: "Moğol istilası Moğollardan daha fazla Türklerin kaderini etkiledi. Çünkü Moğolistan'dan doğuya devlet dili yavaş yavaş Türkçe oldu" (Bartold, 1968:193-229). İşte böyle bir tarihsel şartlar altında XII. yüzyıldan itibaren Karahanlı Türkçesinin unsurlarıyla Oğuz ve Kıpçak dil hususiyetlerini kendisinde ihtiva eden Harezm Türkçesi oluşmuştur.

Bilindiği gibi, "komşu bozkırlardaki Kıpçak, Kanglı, Oğuz, ve öteki Türk boylarının devamlı Harizm'e gelip yerleşik hayata geçmelerinin bir sonucu olarak Türk dilinin doğu kolunu teşkil eden Karahanlı (Hakaniye) Türkçesi, güney batı kolunu teşkil eden Oğuz Türkçesi, kuzey batı kolunu teşkil eden Kıpçak Türkçesi, Harizm bölgesinde birbirleriyle iyice karışıp kaynaşmış ve böylece halkın etnik yapısı gibi dili de karma bir şekil almıştır" (Yüce, 1993:15). Bu yüzden Harezm Türkçesi dilbilimciler tarafından farklı şekillerde adlandırılmıştır: "Karluk-Harezmcesi, Doğu Türkçesi, Oğuz-Kıpçakçası, Harezm-Kızıl Orda dili vb"(Fazılov, 1997:139).

Tüm ortaçağ Türk edebi dillerinin hepsi, istisnasız, çeşitli Türk tayfa dil hususiyetlerinin bulunması bakımından karışıktı. "Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn*, Harezmi'nin *Muhabbetname*, Rabgûzî'nin *Kısasu'l-Enbiyâ*, Edib Ahmed Yüknekî'nin *Atabetü'l-Hakayık*, Seyf-i Sarâyî'nin *Gülistân Tercümesi, Orta Asya Tefsiri* vb. bu gibi eserlerin dili fonetik seviyede olduğu gibi gramer ve leksikada (kelime hazinesinde) da karışıktır. Bu eserlerin bazısında Oğuz, diğerlerinde Kıpçak elementleri hakimdir" (Nacip, 1989:59).

Yukarıda söylenenlerden vardığımız sonuç şu ki günümüze kadar ulaşan Orta Türkçe eserleri yalnız Türkçenin bir kolu açısından değil, ayrı ayrı Türk edebi dillerinin tarihinin araştırılması bakımından değerli kaynaklardır. Bu eserlerde o dönem Türk dillerinin ses bilgisi, kelime hazinesi, gramer özellikleri hakkında bilgi edinmekteyiz. Bu yüzden çeşitli Türkçelerin dil hususiyetlerini kendi bünyesinde biraraya getiren bu tipli eserlerin incelenmesi Türkoloji için önemlidir. Şöyle yapıtlardan biri de Harezm Türkçesinin dil özelliklerini ortaya koyan Zemahşerî'nin XII. yüzyılda yazdığı *Mukaddimetü'l-Edeb* sözlüğüdür.

Eserin orijinal nüshası kayıptır. Fakat pek çok istinsah edilmiş nüshaları vardır. Bu nüshalarda "satır altı tercümeleri Ḫârizm Türkçesi, Farsça, Ḫârizmce, Moğolca, Çağatayca, Osmanlıca gibi çeşitli dil ve şivelerde mevcuttur. Arapça öğrenmek isteyenler, Arapça metni kalın uçlu bir kalemle istinsah etmişler, satır altına da ince uçlu bir kalemle ilgili Arapça kelimenin anlamını kendi dillerinde yazmışlardır. Bilinen nüshaların en eskileri Ḫârizm Türkçesi ve Farsça ile tercümeli olan nüshalardır" (Yüce, 1993:8).

Sözlüğün en önemli ve mühim tarafı onun kelime hazinesindedir. Şöyle ki eserde pek çok Türk kökenli sözcüğün ondan önceki yapıtlarda yer almadığını, daha sonraki dönemlerde ise yerini Arapça ve Farsça kelimelere bıraktığını görmekteyiz.

XI-XII. yüzyılın önemli yapıtları olan *Dîvânü Lugâti't-Türk*, *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakayık* gibi eserlerden Karahanlı Türkçesinin kelime hazinesi hakkında az veya çok bilgi edinmekteyiz. *Mukaddimetü'l-Edeb*'in önemli özelliği ise bu üç yapıtta karşılaşmadığımız kelimelerin kullanılmasıdır, buradaki derivasyon olayıdır. Derivasyon – dil modellerine dayanarak (yani dilin morfolojik sisteminin dışına çıkmadan) yapım ekleri aracılığıyla yeni sözcük türetmedir. Derivasyon kendinde sözcük yapımı, sözcük yapımında kaynak kelimenin anlam değişimini dikkate alma, sözcük yapımında tarihi rekonstrüksiyon (yeniden yapılandırma) vs. gibi işlemleri içermektedir.

Zemahşerî'nin Lügati'nden seçtiğimiz türemiş kelimelerin kök veya gövdesine Eski Türkçe, Karahanlıca, *Mukaddimetü'l-Edeb*'in kendisi veya günümüz Türkçesinde bile rast gelebilmekteyiz. Fakat araştırmamızın esas konusu olan *Mukaddimetü'l-Edeb*'deki türemiş sözcüklerin bir çoğuna ne Eski, ne Orta, ne de Yeni dönem Türkçe yapıtlarda rastladık. Bir kaç

kelime yapı olarak diğer eserlerde küçük ses farklılıklarıyla kullanılsa da *Mukaddimetü'l-Edeb*'deki anlamında değildir. Eserdeki derivatlar üç yolla oluşmuştur: 1) ekler vasıtasıyla; 2) iki kelimenin birleşmesi sonucunda; 3) kelimelerde anlam değişmeleri ile.

Mesela, incelediğimiz lügattaki derivatlar (türeme sözcükler) içerisinde birkaç önemli, kayda değer giysi isimlerine rastladık. Bunlardan "çorap" anlamında ***yip edük*** (*yip* "ip"; *edük* "ayakkabı") birleşimi kayda değerdir: *"yip edük* keyürdi a͡nga.." (s.79) *.

Yip/ip ve *edük/edik* kelimeleri eskiden günümüze kadar kullanan sözlerdendir.** Fakat yukarıdaki örnek verdiğimiz birleşimde ve şu anlamda yalnız *Mukaddimetü'l-Edeb*'de karşımıza çıkmaktadır.

Veya günümüzde kullandığımız Fransız kökenli *pantolon*, Fars kökenli *şalvar* kelimesinin Türkçesini Zemahşerî'nin *Lugati*'nde ***tiz ton*** (diz+ton) birleşik sözünde görmekteyiz: *tiz ton* keydi börük keydi (s.80). Bu kelimeye *Mukaddimetü'l-Edeb*'den önceki eserlerde rast gelmedik. Daha sonralar XVI. yüzyılda "iç donu" anlamında *diz donu / diz tonu* birleşik kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz (TS, 1963,II:1192).

Türk dilinde türeme sözcüklerin tarihsel olarak araştırılması bakımından ilginç sözcüklerden biri de *Mukaddimetü'l-Edeb*'de "gömlek" anlamında kullanılan ***terlik*** (ter+lik) sözüdür: ol ḳıyāmaṭġa bütmegen *ṭerlik* keḏdi (s.79).

Terlik kelimesi DLT'de "teri çekmek için eyerin altına konan keçe" (DLT, 2007:556), XIV-XV. yüzyıllarda "üstten giyilen ince elbise" (TS, 1963,II:1110), günümüzde ise "genellikle ev içinde giyilen, deri, naylon vb. şeylerden yapılan, arkası açık, hafif ve türlü biçimlerde ayak giysisi" (Türkçe Sözlük,2011:2331) anlamındadır.

Görüldüğü gibi, *Mukaddimetü'l-Edeb*'de birinci ve ikinci örnekde iki kelimenin birleşiminden, üçüncüde ise ekle türemiş ve anlam farkı sonucunda oluşan derivatları (türemiş yeni kelimeleri) izledik. Tabii, eserde ek yardımıyla türemiş kelimeler daha fazladır. Şimdi Zemahşerî'nin söz konusu eserindeki örneklere bakalım:

Antdaş (ant+daş) "ant ortağı" kelimesi:

ant içişdi anı͡ng birle ol anı͡ng *antdaşı* (s.55)

Eski Türkçede *ant**** *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te *and* (DLT, 2007:142) kelimesinin daha sonraki dönemlerde yazılan lügat ve metinlerde ek alarak türettiği yeni sözcükleri veya başka kelimelerle birleşik halinde kullandığını görmekteyiz. Şöyle ki *ant* kelimesi XIII. asırda *and iç-* "yemin etmek", *andlığ* "birbirine yemin ederek bağlanma" (İM, 2008:71), XIV. yüzyılda *and vir-* "yemin etmek" (VG,2007:307), *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye*'de *ant iç-* "yemin etmek", *antlı* "yeminli" (Tuhfe, 1978:267), XV. yüzyılda *andla-* "yemin ettirmek", *and sakla-* "yemine riayet etmek" (TS, 1963:145), XVI. asırda *andlaşmak* "karşılıklı yemin etmek" (TS, 1963:148) vb. bu gibi çeşitli ekler ve kelimelerle günümüze kadar işlemini sürdürmektedir. Fakat onun *Mukaddimetü'l-Edeb*'deki *antdaş* şekline başka hiç bir yerde rastlamadık.

-daş eki derivasiyonda çok kullanılan eklerdendir. Ekin etimolojisi hakkında türkologlardan K. Zaleman, G. Németh, V. Bang ve başkaları şöyle bir görüş ileri sürmüşlerdir: "*-daş* eki *da+eş* parçalarından oluşmuştur, yani bulunma (lokatif) halinin eki *-da* ve "arkadaş, ortak" anlamındaki *eş* hisselerinden ibarettir" (Mirzezade, 1990:58).

---

* Çalışmada *Mukaddimetü'l-Edeb*'den verilen örnekler Nuri Yüce, *Ebu'l-Ḳāsım Cārullāh Maḥmūd bin ʿOmar bin Muḥammed bin Aḥmed ez-Zamaḫşarī, el-Ḫvārizmī Mukaddimetü'l-Edeb. Ḫvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks.* (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1993) künyeli kitaptan alınmıştır.

** "Edik" kelimesinin Eski Türkçeden günümüze kadar metin ve sözlüklerdeki kullanımı hakkında bilgi edinmek için bakınız.: Sağol, 2003:19-33.

*** Ant kelimesinin kökeni üzerine bakınız.: Orçun, 2013: 225-233.

Yine Zemahşerî'nin Lügati'nde aynı ekin başka bir kelime - "muhatap" anlamında ***sözdeş*** kelimesini türettiğini de görmekteyiz: bu söz kelelci biri, sözleşik, *sözdeş* (s.48).
Ban- "batırmak, daldırmak" (ME,1993:97) fiilinden meydana gelen "lokma" anlamında ***bangu*** kelimesi: *bangu* nerse, tuzluk yaraştılar, yakıştılar (s.59)
Türkçenin tarihi gelişim sürecinde birçok kelimenin bazı ses değişimlerine uğradıkları görülmektedir. Bunlardan en sık görüneni *b~m* değişimidir (ben~men, bin~min vs.). Örnek verdiğimiz *ban-* sözcüğü de *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te aynı anlamda *man-* (DLT, 2007:340) şeklinde kullanılmıştır.
Daha sonra, *çayna-* "kemirmek, çiğnemek" (ME,1993:110; İM,2008:80) fiilinden ***çaynam*** "lokma, parça"; *eş-* "eşmek, kazmak" fiilinden *eşme* "kuyu"; *eş* "arkadaş" sözcüğünden *eşer-* "arkadaş edinmek" kelimelerinin türendiğini görmekteyiz:
tepretti bir *çaynam* etni aġzı içinde (s.79)
suvlu boldı *eşme* (s.51)
koldaş boldı a͡nga, *eşerdi* (s.142)
Hem çağdaş Türk dillerinde, hem de Eski Türkçede *kat-* "katmak, eklemek, karıştırmak" fiili vardır. Bu fiilden oluşan "baharat" anlamında ***katık*** kelimesine Zemahşerî'nin *Lugati*'nde rastlamaktayız: *ḳatıḳ* katdı küveçge (s.44). Aynı kelime *Atabetü'l-Hakayık*'ta "karışık" manasındadır: "bu ajun mezesi *ḳatıġlıġ* meze - bu dünyanın tadı karışıktır"(AH, 1992:75, 98). Bu sırada, verilen örnekte, aynı bir türevin (*katık* kelimesinin) eşzamanda (senkron) nasıl bir anlam çeşitliliği gösterdiğini de izleyemekteyiz.
Dîvânü Lugâti't-Türk, *Kutadgu Bilig* ve *Mukaddimetü'l-Edeb*'in kendisinde "çekinmek, korkmak" manasında *eymen-* fiili (DLT, 2007:274, KB, 1997:66, ME, 1993:122) vardır. Zemahşerî'nin *Lugati*'nde bu fiilden türemiş ***eymenci*** "korkunç, korkutucu" sözcüğü kullanılmıştır: *eymenci* uluġ köründi a͡nga iş (s.21)
Hemen hemen tüm dönemlerde kullanılan kelimelerden biri de *keleçi* sözcüğüdür. *Dîvânü Lugâti't-Türk*'de Oğuzların "sözcüklerle anlatma, konuşma" anlamında *keleçü* (DLT, 2007:301) sözünü kullandıkları hakkında bilgi var. *Orta Asya Tefsiri*'nde "sohbet, konuşma" anlamında *käläçi* (Tefsir,1963:170), *Tarama Sözlüğü*'nde ise "söz, lakırdı" anlamında *keleci/geleci* (TS,1969, IV:2398) kelimesi kullanılmıştır. *Türkçe Sözlük*'te "öz veya kusursuz, düzgün söz" anlamında eski sözlerden olan *keleci* kelimesi verilmiştir (Türkçe Sözlük, 2011:1380). *Mukaddimetü'l-Edeb*'de "hikaye" manasını ifade eden Moğolca *kelelci* sözcüğü gösterilmiştir (ME, 1993:138). Yine bu eserde söz konusu olan kelimeden türemiş ***keleşmiş*** sözcüğüne rastlamaktayız, anlamı ise "sözlü, nişanlı"dır: cüft-lendürdi a͡nga *keleşmişini* biz nikah içinde erdük (s.36).
Eserde karşımıza çıkan kelimelerden biri ***tiş sạġnaġu*** "diş fırçası" kelimesidir: diş arıtdı tiş sızġu birle, tişin sạġnadı *tiş sạġnaġu* birle (s.70). *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *saġna-* "temizlemek" fiili (ME, 1993:70), *Dîvânü Lugâti't-Türk*'de ise *sagnagu* kelimesi var, anlamı "kurutulmuş sukabağı"dır (DLT, 2007:464). Zemahşerî'nin *Lugati*'nde kullanılan *tiş sagnagu* birleşimine ise diğer eserlerde rast gelmedik. Sözlükte "ibret, ders" anlamında ***uruk*** sözcüğü kullanılmıştır: ʿibret aldı anın͡g birle, *uruḳ* aldı andın / iʿtibār alġu nėrse, *uruḳ* almaḳ (s.58).
Gerçi bu kelimenin kökünün Eski Türkçede kullanılan *ur-* "vurmak" fiilinin olabileceğini düşünsek de, tam eminlikle söylemek mümkün değil. Burada bir husus dikkatimizi çekti. Eski Türk-Slav ilişkilerinde birçok Türkçe kelimenin Slav dillerine geçtiği hakkında epey makale ve kitap yazılmıştır. Fikrimizce Rusçada "ders" anlmında kullanılan *urok* sözcüğü de Türkçeden Rusçaya geçmiş kelimelerdendir.
Yine bu dönemlerde *ün͡ger-* "kazmak" (ME, 1993:197); *ün͡gdi* "delik açdı" (DLT, 2007:637) anlamlarını içeren fiil karşımıza çıkmaktadır. Zemahşerî'nin *Lugati*'nde bu fiilden türenen ***üngme*** "mezar" sözcüğü vardır: ün͡gmesin ün͡geri berdi ölüge.. (s.33)

Mukaddimetü'l-Edeb'de dikkatimizi çeken diğer bir mühim husus, dini kelime ve kavramların karşılığının Türkçe verilmesidir. Burada sonradan yerini tamamen Farsça ve Arapça kelimelere bırakan Türkçe dini sözcüklerin bulunması Türk dilleri tarihinin, Türk dilllerinin kelime hazinesinin araştırılması bakımından önemlidir. Türklerin İslamiyeti VIII. yüzyıldan toplu halde kabulünden sonra X-XI asırlardan Kur'anın Türkçeye tercümeleri yapılmıştır (Ata, 2013:X-XI). İster bu Kur'an tercümelerinde Türkçenin kelime hazinesinin, dildeki derivasyon olayının araştırılması bakımından önemlidir. Çünkü eserlerdeki

Birle- (bir+le-) "(Tanrıyı) bir saymak": sin͡giredi an͡ga *birledi* Tan͡grını (s.49).

Birle- fiili Eski Türkçede "birleştirmek" (DTS,1969:102), "bir olmak" (Tuhfe, 1978:281) anlamlarında, XIII. yüzyıldan XIX. asra kadar "birliğini kabul etmek, şirk koşmamak, tevhid" manasında işlektir (TS 1963, I:602).

Dutunmak / tutunmak "sabır":

kön͡glinge kemişdi anın͡g Tan͡grı *dutunmaḳnı* (s.37);

berdi Tan͡grı an͡ga ṣabırnı kuydı / Tan͡grı anın͡g kön͡glinge *tutunmaknı* (s.35).

Son örneğin önemli özelliği iki eş anlamlı kelimenin bir satırda kullanılmasıdır. Bunlardan biri Arapça *sabır*, diğeri başka hiçbir eserde yukarıdaki manada karşılaşmadığımız Türkçe *tutunmak* kelimesidir. Sonraki dönemlerde, çağdaş Türkçeler de dahil, "sabır" anlamını içeren *tutunmak* kelimesi unutularak arkaikleşmiş ve yerini Arapça kökenli *sabır* kelimesine bırakmıştır.

Yine bu eserde aynı kelimeden türemiş ***tutnaklu*** "sabırlı" sözcüğüne rastlıyoruz: ṣabır ḳıldı, *tutnaklu* boldı (s.58).

Kulluk töresi "din": süzük ḳıldı Tan͡grıġa *ḳulluḳ töresin* (s.34) veya

ol dīn, Tan͡grıġa *ḳulluḳ töresi* dīnluluḳ (s.71).

Birleşimdeki *töre* kelimesi "kural; âdet, gelenek" anlamında Eski Türkçede *törü* (DTS, 1969:581); *Kutadgu Bilig*'de (KB, 1947:34), *Orta Asya Tefsiri*'nde (Tefsir, 1963:310), *Abuşka*, *Sakiname*'de (Borovkov, 1961:166) *törä*; *Tuhfe*'de *tör* / *törä* (Tuhfe, 1978:382) biçiminde kullanılmıştır.

Okuġ "dua": āmīn tėdi anın͡g oḳuġınġa (s.48).

Arapça *dua* kelimesinin sözlük anlamı "çağrı, yardıma çağırma, Tanrı'ya yakarma"dır. Eski Türkçeden karşımıza çıkan *oku*- kelimesinin anlamı da "çağırmak"tır. Eylemin kök veya gövdelerine *-ġ/-g/-ḳ/-k* ekinin gelmesi ile yapılan yeni anlamlı sözcüklerin türemesi ise daha Eski Türkçeden derivasyonda kullanılan eklerdendir. Mahmud Kaşgarlı bile bu ek hakkında bize bilgi veriyor: "Şunu bilin ki bir alet, araç gereç adı yapmak için eylem gövdelerine *kaf* (q) eklenir" (DLT, 2007:711).

Orlaġucı "müezzin": namazġa ündedi *orlaġucı*, ban͡gladı müʾeẕẕin (s.48).

Orıla- "bağırmak" (DLT, 2007:361), orla- "çağırmak" (İM, 2008:120). Rusçada "bağırmak" anlamında *orat'* kelimesi vardır. Bu sözcüğün de Türkçeden Rusçaya geçtiği kanaatındayız.

Yıġaḳlu "haram, yasak"; ***yıġaḳsız*** "helal,": ḥalāl ḳıldı ḥarāmnı, *yıġaḳsız* ḳıldı *yıġaḳlunı* (s.38).

Mukaddimetü'l-Edeb'de "alakoymak" (ME, 1993:208) ve *Atabetü'l-Hakayık*'ta "mâni olmak, men'etmek" (AH, 1992:135) anlamında *yıġ*- fiili vardır.

Yunuġ "abdest": yunuġ bozar iş ḳıldı er (s.32).

Burada "yıkamak" anlamındaki *yu*- fiilinden *yun*- "yıkanmak" fiili, ondan da "abdest" manasında *yunuġ* kelimesinin türendiğini görüyoruz. Azerbaycan Türkçesinde "yıkanmak" anlamında *yuyun*- fiili kullanılmaktadır. *Yun*- "yıkanmak" kelimesine Eski Türkçede (DTS, 1969:280), *Kutadgu Bilig*'de (KB, 1947:406), *Orta Asya Tefsiri*'nde (Tefsir, 1963:310), *İbni-Mühenna Lügati*'nde (İM, 2008:157), *Mukaddimetü'l-Edeb*'de (ME, 1993:212); *Tuhfe*'de (Tuhfe, 1978:316) vb. eski ve ortaçağ metinlerinden günümüzde halk ağızlarına kadar (Kuyunun başında mevtam *yunuyor* / Düşmanlarım kıs kıs olmuş gülüyor - Halk türküsü) rastlamaktayız. Karahanlı Türkçesinde yazılan ilk Kur'an tercümelerinde ise "boy abdesti almak" anlamında *yunmak* fiili

vardır (Ata, 2013:791). İlk *Mukaddimetü'l-Edeb*'de karşımıza çıkan *yunuġ* derivatının ondan sonraki dini eserlerde (mesela, "Nehcü'l-Feradis"te (Ata, 1998:491) kullandığını görmekteyiz. Eserden seçtiğimiz tüm bu kelimeler Türk dil tarihimizin araştırılması bakımından önemlidir. Çünkü Türkçemizin kendi imkânları sayesinde (ekler veya birleşik kelimeler yardımıyla) türemiş şu tipli kelimelerimiz sonralar yerini tamamen Arapça ve Farsça sözcüklere bırakmışdır.

Son olarak Zemahşerî'nin *Lugati*'nden seçtiğimiz derivatları (türemiş veya birleşik kelimeleri, anlamını değişmiş kelimeleri), onların hangi kök ve gövdeden türediklerini, bu kök ve gövdelerin daha önce hangi eserlerde kullandıklarını bir tablo halinde gösterelim:

Eski Türkçe	Dîvânü Lugâti't-Türk	Kutadgu Bilig	Atebetü'l-Hakayık	Mukaddimetü'l-Edeb	Mukaddimetü'l-Edeb (derivatlar)
ant "yemin"	***and*** "ant, yemin"			***ant*** "ant,yemin"	***antdaş*** (ant+daş) "ant ortağı"
	man- "banmak, batırmak"			***ban***- "batırmak, daldırmak"	***bangu*** *(ban+gu) "lokma"*
				çayna- "kemirmek, çiğnemek"	***çaynam*** (çayna+m) "lokma, parça"
	eş-"eşmek"				***eşme*** (eş+me) "kuyu"
eş "eş, arkadaş"	***eş*** "eş, arkadaş"	***eş*** "eş, ar-kadaş"	***eş /iş*** "eş, arkadaş"	***eş*** "eş, arkadaş"	***eşer***- (eş+er-) "arkadaş edinmek"
ḳat- "katmak, eklemek, karıştır-mak"	***qat***- "katmak, karıştırmak"	***ḳat***- "katmak, eklemek, karış-tırmak"	***ḳat***- "katmak" ***ḳatık*** "karışık"	***ḳat***- "katmak"	***ḳatık*** *(kat+ık) "baharat"*
ḳul "kul"; ***törü*** "kural; adet, gele-nek"	***ḳul*** "kul, köle"; ***törü*** "töre; gelenek"	***ḳulluk*** "kulluk"; ***törü*** "kural; gelenek"	***ḳul*** "kul"	***ḳulluk*** "kulluk"; ***töre*** "töre, usul, gelenek"	***kulluk töresi*** "din"
	keleçü "sözle anlatma, konuşma"			***kelelci*** "hikaye"	***keleşmiş*** (keleş(ç)+miş) *"*sözlü, nişanlı"
söz "söz"	***söz*** "söz"	***söz*** "söz"	***söz*** "söz"	***söz*** "söz"	***sözdeş*** (söz+deş) "muhatap"
	tutun- "tutun-mak, edinmek"	***tutun***- "tutun-mak, edinmek"		***tutun***- "tutunmak, edinmek"	***tutunmak*** "sabır"; ***tutnaklu*** "sabırlı"
oḳu-"çağırmak; okumak"	***oḳu***- "çağır-mak; okumak"	***oḳu***- "okumak"	***oḳu***- "okumak"	***oku- / okı-*** "okumak"	***okuġ*** (oku+ġ) "dua"
	orıla- "bağır-mak"				***orlaġucı*** (orla+ġucı) "müezzin"
üngür- "kazmak ***üngür*** "boşluk"	***üng***- "delik açmak"; ***üngür*** "in, mağara"	***üngür*** "mağara"		***ünger***- "kazmak"	***üngme*** (üng+me) "mezar"
			yıġ- "mâni olmak, men'et-mek"	***yıġ***- "alakoy-mak"	***yıġaḳlu*** (yıġ+ak+lu) "haram, yasak"; ***yıġaḳsız*** (yıġ+ak+sız) "helal"
yip "ip"; ***etük*** "ayakkabı, çizme"	***yıp*** "ip; do-kumada kul-lanılan iplik"; ***etük*** "çizme"	***etükçi*** "ayakka-bıcı"		***yip*** "ip"; **edük***"ayakkabı"*	***yip edük*** *"çorap"*

SONUÇ

Mukaddimetü'l-Edeb'den seçtiğimiz ve daha önceki eserlerde karşılaşmadığımız türemiş kelimeler, kelime birleşimleri veya anlam farkı gösteren sözcüklerin (derivatların) daha önceki eserlerde neden bulunmaması konusunda birkaç fikir söyleyebiliriz:

1) bu kelimeler daha önceki dönemlerde de kullanılmış fakat elimize geçen eserlerde gösterilmemiştir;

2) Zemahşerî halkın anlaması için daha çok halk arasında kullanılan kelimelere yer vermiştir;

3) bu kelimeler söz konusu olan dönemde türenmiş yeni sözcüklerdir, yani o dönemin mahsuludur.

Şu söylenenlerden hangisi olursa olsun, eserde Türkçenin kelime hazinesi için mühim olan sözcükleri gördük. Bu sözcükler hem dilimizin kelime yapısının mükemmelliğini göstermektedir, hem de Türkün kelime türetme işlevini nasıl yaptığının, Türklerin yeni sözcük türetimindeki düşünce gücünün küçücük bir örneğidir.

KISALTMALAR

AH Arat, R. R. (1992) Edib Ahmed b.Mahmud Yükneki. Atabetü'l-Hakayık. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

DLT Yurtsever, S. T. ve Erdi S. (2007) Mahmûd el-Kâşgarî. Dîvânü Lugâti't-Türk. (Robert Dankoff'un James Kelly'nin Katkılarıyla Yaptığı Çeviri ve Notları Temel Alarak). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

DTS Drevnetyurkskiy Slovar'. (1969) Hazırlayanlar: Nadelyayev V., Nasilov D., Tenişev E. ve Şerbak A. Leningrad: İzdatel'stvo "Nauka".

KB Arat, R. R. (1947) Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig. I (Metin). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

ME Yüce, N. (1993) Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin ʿOmar bin Muhmmed bin Ahmed ez-Zamaḫşari, el-Ḫvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb. Ḫvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks. Ankara: TDK yayınları.

İM Hacıyev, T. (2008) Seyid Ehmed Cemaleddin İbn Mühenna. Hilyetül-İnsan ve Helbetül-Lisan. Bakü: "Kitab Alemi".

TS XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü. I-VIII. (1963-1977) Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Tefsir Borovkov, A. (1963) Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv. Moskva: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı.

Tuhfe Fazılova, E. ve Ziyayeva, M. (1978) İzıskannıy Dar Tyurkskomu Yazıku (Grammatiçeskiy Traktat XIV v. na Arabskom Yazıke), Taşkent: İzdatel'stvo "Fan".

VG Köktekin, K. (2007) Yûsuf-ı Meddâh, Varka ve Gülşah. İnceleme-Metin-Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu.

KAYNAKÇA

Arat, R. R. (1992) Edib Ahmed b.Mahmud Yükneki. Atabetü'l-Hakayık. 2. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Arat, R. R. (1947) Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig. I (Metin). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ata, A. (1998) Nehcü'l Ferâdîs. Uştmahlarnıng̃ Açuk Yolı Cennetlerin Açık Yolu. III Dizin-Sözlük, Ankara:Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (2013) Karahanlı Türkçesinde İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası, Giriş-Metin-Notlar-Dizin), 2.Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Bartol'd, V. (1968) İstoriya Turetsko-Mongol'skix Narodov // Soçineniya, Tom 5, Moskva: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı.

Baskakov, N. (1962) Vvedeniye v İzuçeniye Tyurskix Yazıkov, Moskva: İzdatel'stvo "Vısşaya şkola".

Borovkov, A. (1961) Badā'i' Al-Luġat Slovar' Ṭāliʿ Īmānī Geratskogo k Soçineniyam Alişera Navoi. Moskva: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı.
Borovkov, A. (1963) Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv. Moskva: İzdatel'stvo Vostoçnoy Literaturı.
Drevnetyurkskiy Slovar'. (1969) Hazırlayanlar: Nadelyayev V., Nasilov D., Tenişev E. ve Şerbak A. Leningrad: İzdatel'stvo "Nauka".
Fazılov, E. (1997) "Horezmsko-Tyurkskiy Yazık", Yazıki Mira: Tyurkskiye Yazıki. Bişkek: İzdatel'skiy Dom: "Kırgızstan".
Fazılova, E. ve Ziyayeva, M. (1978) İzıskannıy Dar Tyurkskomu Yazıku (Grammatiçeskiy Traktat XIV v. na Arabskom Yazıke), Taşkent: İzdatel'stvo "Fan".
Hacıyev, T. (2008) Seyid Ehmed Cemaleddin İbn Mühenna. Hilyetül-İnsan ve Helbetül-Lisan. Bakü: "Kitab Alemi".
Köktekin, K. (2007) Yûsuf-ı Meddâh, Varka ve Gülşah. İnceleme-Metin-Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Mirzezade, H. (1990) Azerbaycan Dilinin Tarihi Grammatikası, Bakü: Azerbaycan Universiteti Neşriyyatı.
Nacip, E. (1989) İssledovaniya Po İstorii Tyurkskix Yazıkov XI-XIV vv., İzdatel'stvo Moskva: "Nauka".
XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklariyle Tarama Sözlüğü. I-VIII. (1963-1977) Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Orçun, Ü. (2013) Ant Kelimesinin Kökeni Üzerine. Yemin Kitabı. İstanbul: Kitabevi, ss.225-233.
Sağol, G. (2003) Ayakkabı Kelimelerinde Anlam Değişmeleri, Ayakkabı Kitabı, İstanbul:Kitabevi, ss.19-27.
Türkçe Sözlük. (2011) Hazırlayan: Şükrü Haluk Akalın (vd.). 11. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Yurtsever, S. T. ve Erdi S. (2007) Mahmûd el-Kâşgarî. Dîvânü Lugâti't-Türk. (Robert Dankoff'un James Kelly'nin Katkılarıyla Yaptığı Çeviri ve Notları Temel Alarak). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
Yüce, N. (1993) Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmud bin ʿOmar bin Muhmmed bin Ahmed ez-Zamaḫşari, el-Ḫvârizmi Mukaddimetü'l-Edeb. Ḫvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası. Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks. Ankara: TDK yayınları.

EVALUATION OF THE THERMAL TOURISM POTENTIAL IN BIGADIÇ DISTRICT BY SWOT ANALYSIS

Ümit YILMAZ
Balıkesir University / Bigadiç Vocational School / Management and Organization Department / Logistics Programme
Erol ÖZÇEKİÇ
Balıkesir University / Bigadiç Vocational School / Electricity and Energy Department / Electricity Programme

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the thermal tourism potential of Balıkesir province Bigadiç district. In order to determine this potential, the strengths and weaknesses of the district in the field of thermal tourism is determined, opportunities and threats that the district may encounter in the direction of aim is put forward. First of all, the current state of thermal tourism in Turkey is examined. Information about geographical location and thermal tourism potential, which forms the basis of the Bigadiç thermal tourism relationship, is given. Afterwards, current state of thermal tourism of the Bigadiç district is examined and a SWOT analysis is done to evaluate the district potential.

Keywords: Bigadiç, Thermal Tourism, SWOT Analysis

INTRODUCTION

The new way of life that modernity brings in the world has faced people with problems of our time, especially traffic and stress, especially environmental problems (İbret, 2008: 137). As a result of these problems, people who have lost their health are treated with modern medical treatment methods in order to regain their health, as well as natural treatment methods such as alpinism, climatism and most commonly, thermalism. In addition to various types of methods such as thermal tourism, thermomineral water bath, drinking, inhalation, mud bath, as well as cure treatments with the combination of supportive treatments such as climate cure, physical therapy, rehabilitation, exercise, psychotherapy and diet, is the type of tourism that comes to the fore with its use (Öztürk and Bayat, 2011: 145). The main benefits of thermal tourism to the tourism sector are; 12 months of tourism activities, working with high occupancy rates of the facilities, easy integration with other alternative tourism types, enabling the development of regional tourism, the activities to improve human health in thermal facilities as well as the creation of healthy people and recreation facilities (Bucak and Özkaya, 2013: 9). Some of the standards required by the International SPA Association to fulfill a thermal installation according to the thermal facility criteria are (Belger and Turan, 2015: 460):

- The physical and chemical properties of the hot spring water must be appropriate.
- There should be possibilities for testing, hydrotherapy, diet-therapy, thermo-therapy, inhalation-therapy and open-air therapy.
- Movement therapy and gymnastics and health-giving sports facilities should be available in a variety of ways.
- Paraffin and mud baths should be available, and tools and toolless massage facilities should be available.
- There should be diagnostic facilities such as x-ray and laboratory.
- Specialist physician, physiotherapist and nurse should be present.
- A park should be built around the hotel, with a cure park, afforestation and flowering.
- Outdoor sports (tennis, golf, etc.) should be available.

The benefits of a thermal tourism zone are as follows (Sandıkçı and Özgen, 2013: 54):

- Thermal tourism allows four seasons of tourism.
- Thermal tourism constitutes a high occupancy rate in tourist facilities.

- Thermal tourism increases employment.
- Thermal tourism can be easily used along with other alternative tourism types and provides diversification of tourist activities.
- Facilities with cure center facilities in thermal tourism are quick to meet costs and are profitable enterprises.

CURRENT STATUS OF GENERAL FEATURES AND TURKEY THERMAL TOURISM OF GEOTHERMAL RESOURCES IN TURKEY

Turkey has a potential worldwide in terms of geothermal resources, first in terms of resource potential in Europe, which ranks third in the spa applications. Thermal waters obtained from over 1500 sources in our country have superior qualities than thermal waters in Europe with their various physical and chemical properties, both flow rates and temperatures. Our country, which has temperatures ranging from 20 ° C to 110 ° C and the others ranging from 2-500 L / s, is evaluated among the first seven countries in terms of geothermal resource richness and potential (Oyuryüz Şenel and Gürel, 2012: 353). There are more than 200 spas operating with more than 1,500 thermal springs and accommodation businesses in Turkey. These coatings; 33.5% are in the Aegean, 28% in the Central Anatolia, 20% in the Marmara, 9.9% in the Eastern and Southeastern Anatolia, 4.6% in the Mediterranean and 3.5% in the Black Sea.

THERMAL TOURISM IN BALIKESİR

Balıkesir province, a part of which is located in the Marmara Region and the other part in the Aegean Region, is a region with a high potential for resource richness and thermal tourism, a widespread and well-established thermal culture and habit of the people.

The thermal facilities in Balıkesir are summarized in Table 1.

Table 1 List of Balıkesir Province Thermal Facilities

Row No	Facility Name	Class and Type	District	Number of Rooms	Bed capacity
1	Asya Pamukçu Thermal	5 Star Thermal Otel	Pamukçu Altıeylül	85	218
2	Adrına Health & Spa Hotel	5 Star Thermal Otel	Güre / Edremit	246	503
3	Adramis Thermal Otel	4 Star Thermal Otel	Edremit	66	132
4	Güre Saruhan Thermal Otel	4 Star Thermal Otel	Güre / Edremit	122	275
5	Entur Thermal Otel	3 Star Thermal Otel	Edremit	63	123
6	Gönen Spa Otel	4 Star Thermal Otel	Gönen	207	414
7	Sındırgı Obam Thermal Resort & Spa	4 Star Thermal Otel	Sındırgı	92	184
8	Emendere Resort Otel	Thermal Otel	Sındırgı	28	68
9	Sındırgı Obam Thermal Resort & Spa	Thermal Otel	Sındırgı	92	240
10	Şimal Thermal	3rd class	Balya	100	200
11	Afrodit Thermal Otel	1st class	Edremit	132	303
12	Hattuşa Astrya Thermal Resort & Spa	1st class	Edremit	215	632
13	Heramis Thermal Otel	1st class	Altınoluk Edremit	188	400
14	Hisarköy Thermal Facility	Thermal Facility	Bigadiç	24	60
15	Hera Thermal Facilities	Apartment	Bigadiç	232	1024
16	Belediye Thermal Facilities	Thermal Facility	Pamukçu Altıeylül	60	120

BİGADİÇ AND THERMAL TOURISM RELATIONSHIP

Bigadiç is connected to the province of Balıkesir in the Marmara Region of the South Marmara Division. Bigadiç is 38 kilometers from Balıkesir on the old Balıkesir - Izmir road. It was established in a distance. Bigadiç, located in the southeast of Balıkesir province; Kepsut to the north, Sındırgı to the south, Balıkesir province center to the west, and Dursunbey to the east. The height from the sea is 180 meters. and the district center of Bigadiç with an area of 1028 square kilometers is located between 39 ° 21' northern parallel and 28 ° 08' eastern meridian (Arslan and Elibüyük, 2012: 22). Due to its location in the Marmara and Aegean regions, the region is characterized by the transition of Mediterranean and Continental climate. It is generally warm and dry in summers and long and warm in autumn. Winter is occasionally snowy and sometimes dry and spring is short and rainy (Şen et al., 2014: 9). Bigadiç was built on the eastern edge of the Bigadiç Plain, where the Simav Stream passes, and on the western-looking skirts of the steeply sloping ridges. The district consists of the valley which has been opened by the Simav creek and spreads to the small ovacık, and the slopes facing to the west of the Alacam Mountains to the east of this valley. Bigadiç is one of the tourism potentials of Balıkesir province. In particular, rural tourism, gastronomic tourism, mountain tourism, museum and cultural tourism and thermal tourism are the alternative tourism types in the Bigadiç district (Deveci et al., 2013: 33). Although there are close to 30 thermal springs in Balıkesir and 8 districts are declared as thermal tourism centers, there is a need for qualified facilities in Balıkesir for thermal tourism, especially in Bigadiç with efficient geothermal water wells. In particular, municipality-owned thermal facilities have a 17.72% occupancy rate prior to the modernization process, revealing a serious lack of investment in the area (GMKA, 2012: 25). Bigadiç seems to concentrate on the vicinity of İlyaslar – Hisarköy – Adalı which is a thermal attraction due to the opened wells, along with various thermal potentials on the district level. These villagers, 2 kilometers away from each other, are 17 kilometers away from the Bigadiç district center and the road is covered by a 30 minutes' drive. The area, which is 18 kilometers away from the divided road, is also 35 kilometers far from Balıkesir – Kütahya divided road which is under construction. Balıkesir Railway Station is 56 kilometers away and Balıkesir Central Airport is 55 kilometers away. It is in an advantageous position in terms of transportation possibilities (GMKA, 2014: 23). It has a very advantageous position in terms of road transport and has direct road links with provincial districts and district centers. The distance of Bigadic to major cities is shown in Table 2.

Table 2 The Distance of Bigadic to Major Cities (kilometers)

City	Distance	City	Distance
İstanbul	329	Çanakkale	238
Bursa	188	Eskişehir	348
İzmir	166	Kütahya	241
Ankara	583	Uşak	186
Manisa	128	Aydın	266

The fact that the region, which was declared as a Thermal Tourism Center in a region of 6800 hectares in 2006, is located in the middle of large thermal hotel investments in Balıkesir in the north and Sındırgı in the south, indicating that the area in the middle valley can become a complementary thermal tourism center of the region. The thermal hotel offers a peaceful atmosphere to its customers with its idyllic surroundings, due to the fact that there is no industrialized center based on a 5 kilometers radius and the total population is surrounded by 7 villages less than 3,000. The Alaçam Mountains, which are only 30 kilometers away from the region, also increase the air quality significantly (GMKA, 2014: 23). There are a total of 171 L/s

hot water potentials in 8 licensed wells of Hisarköy geothermal area and hot water can be used with maximum 36 L/s in the temperatures between 93 °C and 98 °C (Çelem and Seyfi, 2013: 12). Bigadiç, the province of Balıkesir, has sufficient potential for the development of alternative tourism types. Therefore, studies on the development of special interest tourism instead of mass tourism are important for regional welfare and development and for the formation of cultural inventory (Deveci et al., 2013: 32). The 24-room Hisarköy Thermal Facility, which is operated by the municipality and renewed in 2017 and has a Turkish bath, sauna, outdoor and indoor swimming pools and social facilities, and 2 thermal pools and balneotherapy units operating on a timeshare system on the Balıkesir – Bigadiç road Hera thermal facilities with a capacity of 1024 beds are operating (Bigadiç Municipality, 2017).

SWOT ANALYSIS: STRENGTH AND WEAKNESSES, OPPORTUNITIES AND THREATS OF BİGADİÇ THERMAL TOURISM

The analysis of an existing situation or an existing situation of the business is called an interaction (SWOT) analysis of the opportunities and threats identified with their strengths and weaknesses and their harmonization with environmental conditions (Ersungur and Aslan, 2014: 216). This tool defines internal and external key factors that are crucial and important to achieve the organization's goals and objectives (Saylam et al., 2016: 82). In this sense, the general purpose of the SWOT analysis is; The analysis of the strengths and weaknesses of the tourism-dependent and tourism-independent supply potential that the region has has helped to select the appropriate strategy for the objectives of the country. Moreover, the SWOT analysis is always a means of assessing the alternative tourism opportunities of the region, allowing for the detection and correction of the mistakes that can be seen (Yeşiltaş et al., 2009: 252). In our study area, a SWOT analysis was conducted to determine whether such a project could be implemented and which area was appropriate.

Strengths

- As the water temperature, it is one of the highest level of regions.
- In terms of transportation, it is very close to big cities.
- It is among the areas where thermal hotels are located.
- It has a strong history and cultural heritage.

Weaknesses

- Promotions and advertisements to potential thermal tourism visitors are insufficient.
- The local people are less aware about thermal tourism.
- In the field of tourism there is a lack of qualified staff.
- Public and private institutions in the district are not adequately inclined to thermal tourism.
- Coordination and cooperation between institutions is inadequate in the district.
- Public transport in the district is quite insufficient.
- Thermal tourism is not emphasized sufficiently in festivals performed in the district.
- There is no known feasibility study in the field of tourism in the district.
- Social media is not used effectively in promotional activities of the district.
- The local people who are wealthy from mining and livestock do not need other sources of income. Because of this situation, the entrepreneurship of the local people is blunted.

Opportunities

- The province where the city is located is among the priority in development.
- It has 7 thousand decares of land open to tourism investment incentive.
- It has 12 months tourism potential.
- High occupancy rate is reached in the facilities.

- As it forms an easy integration with other alternative tourism types, it provides regional balanced tourism development.
- The Bursa-Balıkesir-Uşak highway, which is under construction, will make the district again attractive.
- There are many tourist attractions in the city where the district is located.
- Since the population density in the district is low and industrial activities are undeveloped, there are no significant risks on the natural richness of the district.
- In Turkey and in the world, it is increasing interest in thermal tourism.
- The district has the opportunity to get a share from congress tourism.
- The district has rich vegetation, forest products and natural beauty.

Threats

- There is economic stagnation.
- The sector is not supported economically enough.
- Due to greater emphasis on mining, environmental problems may arise in the future.
- The bureaucratic obstacle is excessive.
- Legislation is disorganized.
- The hot spring water has receding.
- The temperature of the hot spring water is decreasing.
- It is not on the route of intercity roadways.
- As the district is emigrated, the young population living in the district is decreased.

RESULTS

The purpose of this study is to determine the thermal tourism potential of Balıkesir province Bigadiç district. The study primarily examined the current status of thermal tourism in Turkey, Bigadiç - form the basis of thermal tourism relations are given information about the geography and thermal tourism potential. Subsequently, the present condition of the Bigadiç district thermal tourism was examined and a SWOT analysis was carried out to evaluate the district potential. Through the SWOT analysis, the strength and weaknesses of the province in the field of thermal tourism have been determined and the opportunities and threats that the province can face in this direction have been revealed. Hisarköy is well suited to thermal tourism and especially health tourism. In the region consisting of Hisarköy and nearby neighborhoods there is only a thermal hotel run by Bigadiç Municipality. The construction of thermal facilities that will accommodate all the needs related to thermal tourism in the region, including the center of physical therapy and rehabilitation branch, will form an important potential for Bigadiç district. Expenditures made by visitors and the residents indirectly contribute to the region's economy, both directly and through widespread spending on other sectors in the region. Giving world-class thermal facilities to Bigadiç will make it easier to meet the needs of domestic and foreign tourists. As the number of targeted visitors is reached, the investor and the Bigadiç region where the investment is made will be economically developed. During the stay of visitors in the thermal facilities to be provided to Bigadiç, various activities to be carried out from the regional products of the region and from the local products will contribute to the regional economy. That is to say, thermal facilities will open up new businesses such as other accommodation businesses in the region, food and beverage companies, travel agencies, tourist guides, entertainment establishments, passenger transportation businesses, souvenir shops, banks, car rental bureaus. This will provide employment opportunity for both male and female business people.

REFERENCES

Bigadiç Municipality (2017). Hisarköy Termal Hakkında. http://www.Bigadiç.bel.tr/hisarkoytermal/detay.asp?id=41 (Accessed: 10.12.2017)

Arslan, F., Elibüyük, M. (2012). The Livestock Economy in Bigadiç and Sindirgi. Balıkesir University the Journal of Social Sciences Institute, Volume 15, Issue 28 – 1, pp. 19 – 39.

Belger, B. G., Turan, A. (2015). Identification of Factors Affecting the Level of Consumer Satisfaction in Thermal Tourism Business: An Application on Kırşehir. Journal of Business Research –Türk, Volume 7, Issue 3, pp. 457 – 481.

Bucak, T., Özkaya, E. (2013). Thermal Tourism Potential of Canakkale. Journal of Aksaray University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Volume 5, Issue 2, pp. 7 – 23.

Çelem, Ö. Seyfi, M. (2013). Bigadiç'te Sıcak Suda Sorun Yaşanmıyor. Jeotermal Belediyeler Dergisi, Volume 4, Issue 7, pp. 12-13.

Deveci, B., Türkmen, S., Avcıkurt, C. (2013). Relation of Rural an Gastronomy Tourism an Example of Bigadiç. International Journal of Social and Economic Sciences, Volume 3, Issue 2, pp. 29 – 34.

Ersungur, Ş. M., Aslan, M. B. (2014). The Investigation of the Development Potential of the Province Of Muş Within SWOT Analysis. Ataturk University Journal of Economics and Administrative Sciences, Volume 28, Issue 4, pp. 213 – 235.

GMKA (2012). Balıkesir'de Turizmin Bugünü ve Geleceği: Balıkesir Turizm Çalıştayı Raporu. https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/GMKA_Balıkesirde_Turizmin_Bugunu_Ve_Gelecegi.pdf (Accessed: 10.12.2017)

GMKA (2014). Güney Marmara Jeotermal Yatırımcı Rehberi. http://www.investinBalıkesir.com/upload/Node/24439/xfiles/GMKA_Jeotermal_Yatirimci_Rehberi1+1.pdf (Accessed: 10.12.2017)

İbret, B. Ü. (2007). The Newly Improving Thermal Tourism Center: Çavundur Hot Spring. Eastern Geographical Review, Volume 12, Issue 18, pp. 135 – 164.

Oyuryüz Şenel, Z., Gürel, A. (2012). Use Of Humic Substances in the Health Sector and Entrepreneurship Activities. Sakarya University the Journal of Arts and Science, Volume 14, Issue 1, pp. 351 – 361.

Öztürk, M., Bayat, M. (2011). The Role and Quality Of Health Tourism Within International Tourism Movements - A Literature Survey. Kahramanmaraş Sütçü İmam University Faculty Of Economics And Administrative Sciences Journal, Volume 1, Issue 2, pp. 135 – 156.

Sandıkçı, M., Özgen, Ü. (2013). Evaluation of Afyonkarahisar Province By Means of SWOT Analysis from the Thermal Tourism Perspective. Uşak University Journal of Social Sciences, Volume 6, Issue 3, pp. 51 – 79.

Saylam, R., Keskinkılıç, M., Timuroğlu, M. K. (2016). Evaluation Of SAP Applications With SWOT Analysis. Journal of Management Information Systems, Volume 1, Issue 3, pp. 78 – 86.

Şen, İ., Allı, H., Işıloğlu, M. (2014). Macrofungi of Bigadiç (Balıkesir) District. The Journal of Fungus, Volume 5, Issue 2, pp. 9 – 16.

Yeşiltaş, M., Çeken, H., Öztürk, İ. (2009). Evaluation Of Tourism Opportunities in the Black Sea Region With SWOT Analysis. Adiyaman University Journal of Social Sciences, Volume 2, Issue 3, pp. 250 – 269.

ÖĞRENCİ SEÇME VE YERLEŞTİRME MERKEZİ (ÖSYM) BAŞKANLIĞININ MALİ TABLOLARININ ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Meryem Öztürk
Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi

ÖZET

Çalışmanın amacı bir kamu kurumu olan ÖSYM'nin 2013-2016 yılları arası mali tablolarını analiz etmektir. Yatay analiz, dikey analiz ve oran analizi (Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan Kamu İdareleri İçin Mali Analiz Rehberinde yer alan göstergelere göre) tekniklerinin kullanıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, ÖSYM'nin aktif ve pasif yapısının yıllar itibarıyla farklılık gösterdiği; kurumun 2014 yılında 2013 yılına göre aktifinde %10,4; 2015 yılında 2014 yılına göre %30,4 ve 2016 yılında 2015 yılına göre ise %85,7 büyüme olduğu tespit edilmiştir. 2013 ve 2014 yıllarında kurumun giderleri gelirlerinden; 2015 ve 2016 yıllarında gelirlerinin giderlerinden fazla olduğu gözlenmiştir. 2014 yılında 2013 yılına göre gelirlerinde %77,1 giderlerinde ise %72,9 artış; 2015 yılında 2014 yılına göre gelirlerinde %16,7 giderlerinde ise 23,2 azalış; 2016 yılında 2015 yılına göre gelirlerinde %111,8 giderlerinde ise %91,2 artış meydana gelmiştir. Kurumun en büyük gelir kalemi teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinden en büyük gider kalemleri ise sırasıyla personel giderleri ve mal ve hizmet alımına ait giderlerden oluşmaktadır. Ayrıca ÖSYM'nin Kamu İdareleri için Mali Analiz Rehberinde yer alan göstergeleri göre hesaplanan oranları genel olarak makul düzeydedir.

Anahtar Kelimeler: Yatay Analiz, Dikey Analiz, Oran Analizi, ÖSYM

ANALYSIS OF THE FINANCIAL STATEMENTS OF THE CENTER FOR EVALUATION, SELECTION AND PLACEMENT

ABSTRACT

The purpose of the study is to analyze the financial statements of ÖSYM for the period 2013-2016. According to the results of the study using the techniques of horizontal analysis, vertical analysis and ratio analysis (according to the indicators in the Financial Analysis Guide for Public Administrations published by the Ministry of Finance Directorate General of Public Accounts) it was determined that the assets and liabilities structure of OSYM differed by years and the OSYM has grown by 10.4% in 2014, 30.4% in 2015 and 85.7% in 2016. In 2015 and 2016, operating revenues of the institution are higher than operating expenses while in 2013 and 2014, the operating expenses is higher than the operating revenues. When compared to in 2013 increased in 2014 their revenues by 77.1% and their expenses by 72.9%; when compared to in 2014 decreased in 2015 their revenues by 16.7 % and their expenses by 23.2% and when compared to in 2015 increased in 2016 their revenues by 111.8% and their expenses by 91.2%. The largest income item of the institution is the enterprise and proprietary income, and the biggest expense items is the personnel expenses and the expenditures related to purchase of goods and services, respectively. In addition, according to the indicators in Financial Analysis Guide for Public Administrations the rates of OSYM are generally reasonable level.

Keywords: Horizontal Analysis, Vertical Analysis, Ratio Analysis, OSYM

GİRİŞ

İster kâr amacı ister sosyal amacı ön planda olsun tüm örgütlerin finansal analizlerinin yapılması, maliyetlerinin değerlendirilmesi ve finansal performanslarının ölçülmesi

kaynakların verimli ve etkili kullanımında ve geleceğe yönelik tahminlerde bulunulmasında önem arz etmektedir (Sonğur vd. 2016:2). Ülke kaynaklarını önemli düzeyde üreten ve kullanan kamu kurumlarının da mali performanslarını ölçmeleri, analiz etmeleri ve geliştirmeleri toplum tarafından beklenmektedir. Bu çerçevede kamu kurumlarının mali performanslarının değerlendirilmesi; hesap verilebilirlik ve mali saydamlık ilkelerinin yerine getirilmesinde, daha doğru karar alınmasında, planlama yapılmasında ve hizmet kalitesinin arttırılmasında öne çıkan bir konudur (Bozdoğan vd., 2016:477).

Mali performansın değerlendirilmesinde kuruluşların mali tablolarından yararlanılmaktadır. Kâr amacı güden ya da kâr amacı gütmeyen tüm kuruluşlar tarafından üretilen mali tablolar, ilgili kuruluşların ve yöneticilerinin başarılarının temel göstergelerinden birini oluştururken, kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığını da ortaya koymaktadır (Göçer, 2015:139). Mali tabloların analizi, örgütlerin bir veya birkaç döneme ait finansal tablolarda yer alan kalemlerin, ilgililerinin amaçlarına uygun olarak, gerek kendi aralarındaki gerekse bütünle olan ilişkilerinin çeşitli analiz tekniklerinden yararlanılarak incelenmesi, yorumlanması ve içinde bulunulan koşulların da göz önünde bulundurulması suretiyle değerlendirilmesi işlemleridir (Akdoğan ve Tenker, 2005). Mali tablolara ilişkin analiz, kurumların geçmiş performanslarını ortaya koymakla birlikte, gelecekte yapılması gereken faaliyetlerin planlanmasında önemli bir işlevi yerine getirir (Göçer, 2015:139). Bu kapsamda çalışmanın amacı, büyük bir kitleye hizmet sunan ve dünyada benzeri bulunmayan bir kamu kurumu olan ÖSYM'nin mali tablolarını analiz etmektir.

MATERYAL VE METOT

Çalışmanın önemi ve kapsamı

Devlet, yüklenmiş olduğu mali, sosyal ve ekonomik sorumluluklarını esas itibariyle kamu sektörü vasıtasıyla yerine getirmekte ve yönlendirmektedir (Karaarslan, 2006:61). Tüm örgütlerde olduğu gibi kamu sektöründeki kuruluşların da etkin ve verimli olarak yönetilmesi büyük oranda sağlıklı finansal verilerin elde edilmesi ve bu verilerin doğru olarak yorumlanması ile mümkündür (Atalay vd., 2017:181). Bu bağlamda çalışmanın kapsamını, kamu idareleri arasında yer alan özel bütçeli idarelerden biri olan ÖSYM'nin mali tabloları oluşturmaktadır. ÖSYM, 1974 yılında Üniversitelerarası Kurul tarafından "Üniversitelerarası Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi" adıyla kurulmuş, 1981 yılında Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi adı ile Yükseköğretim Kurulunun bir alt kuruluşu hâline dönüştürülmüştür. 3 Mart 2011 tarihinde Kurum idari ve mali özerkliğe sahip, özel bütçeli bir kamu kurumuna dönüştürülmüş, **"Ölçme Seçme ve Yerleştirme Merkezi Başkanlığı"** adını almıştır. Günümüzde yaklaşık 50 sınavın gerçekleştirildiği bir kurum olan ÖSYM, ulusal ölçekte yıllık ortalama 10 milyonun üzerinde adaya sınav hizmeti sunmaktadır (http://www.osym.gov.tr/).

Çalışmanın yöntemi

Bu çalışma, ÖSYM'nin son dört yıllık finansal tablolarının analizinin yapılmaya çalışıldığı tanımlayıcı türde bir araştırmadır. Çalışma, ÖSYM'nin 2013-2016 yıllarına ait bilanço ve faaliyet sonuçları tabloları kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bilanço ve faaliyet sonuçlarının yatay analiz, dikey analiz ve oran analizi ile ÖSYM'nin finansal durumu değerlendirilmiştir. ÖSYM'nin 2013-2016 arası yıllarına ait bilanço ve faaliyet sonuçları tablolarına Sayıştay Başkanlığının internet sitesinde yer alan Kamu İdareleri Denetim Raporlarından

ulaşılmıştır. Kurumun 2013 yılı öncesi denetim raporlarına ulaşılamadığından bilanço ve faaliyet sonuçları incelenememiştir. 2017 yılına ait kamu idareleri denetim raporları çalışmanın yapıldığı tarihte yayınlanmadığı için çalışmaya dâhil edilememiştir.

BULGULAR

Çalışmanın bulguları ÖSYM'nin mali tablolarının yatay analizi, dikey analizi ve oran analizi olmak üzere üç başlıkta incelenmiştir.

ÖSYM'nin Mali Tablolarının Yatay Analizi[1]

ÖSYM'nin aktifinde 2014 yılında 2013 yılına göre yaklaşık 7 milyon TL, 2015 yılında 2014 yılına göre yaklaşık 22,4 milyon TL ve 2016 yılında 2015 yılına göre yaklaşık 82,5 milyon TL artış meydana gelmiştir. 2014 yılında 2013 yılına göre ana hesap grubu itibarıyla dönen varlıklarında yaklaşık 22 milyonluk bir azalış duran varlıklarında ise yaklaşık 29 milyonluk artış meydana gelmiştir. ÖSYM'nin duran varlıklarındaki artışın büyük bir kısmı 2014 yılında arsa ve arazilere yaptığı (yaklaşık 27 milyon) yatırımdan kaynaklanmaktadır. Ana hesap grubu açısından pasiflerinde ise kısa vadeli yabancı kaynaklarında yaklaşık 24 milyonluk artış, özkaynaklarında ise yaklaşık 17 milyonluk azalış ortaya çıkmıştır. Kısa vadeli yabancı kaynaklar arasında yer alan bütçe emanetlerinde 22,9 milyonluk artış; özsermaye grubu hesapları arasında yer alan net değer hesabında 51,5 milyonluk azalışa karşılık geçmiş yıllar olumsuz faaliyet sonuçlarındaki 36,3 milyonluk olumlu fark pasifteki değişimin kaynaklarındandır. 2015 yılında 2014 yılına nispeten dönen varlıklarında yaklaşık 2,7 milyon azalış, duran varlıklarında ise yaklaşık 25,1 milyon TL'lik artış oluşmuştur. Duran varlıklardaki artışın büyük kısmı kurumun demirbaşlara yaptığı (yaklaşık 24 milyon) yatırımdan kaynaklanmaktadır. 2015 yılında 2014 yılına göre kısa vadeli yabancı kaynaklarında 9,7 milyonluk, özkaynaklarında ise 12,8 milyonluk artış gözlenmiştir. Kısa vadeli yabancı kaynaklarındaki artışa sebep olan en önemli kalem 2014 yılında olduğu gibi yine bütçe emanetlerindeki artıştır. Özkaynaklarda yer alan net değer hesabında yaklaşık 70,4 milyonluk azalış olmasına rağmen geçmiş yıllar olumsuz faaliyet sonuçlarında 53,4 milyonluk azalış ve dönem faaliyet sonuçlarındaki 29,8 milyonluk olumlu sonuç pasifteki artışa sebep olmuştur. Kurumun 2016 yılında dönen varlıklarında 69,5 milyonluk ve duran varlıklarında 12,9 milyon artış meydana gelmiştir. Dönen varlıklarındaki artışın 58,4 milyonluk kısmı bankalar hesabındaki artıştan; duran varlıklarındaki artışın büyük kısmı demirbaşlara yaptığı yatırımdan kaynaklanmaktadır. 2016 yılında 2015 yılına göre kısa vadeli yabancı kaynaklarında 10,3 milyon azalış, özkaynaklarında ise 92,7 milyon artış ortaya çıkmıştır. 2016 yılında ÖSYM'nin bütçe emanetleri 27,6 milyon azalmasına rağmen ödenecek vergi ve fonları 18,3 milyon artmıştır. Özkaynaklardaki artışın nedeni ise net değerin 65,4 milyon azalması buna karşılık geçmiş yıllar olumsuz faaliyet sonuçlarının da 65,4 milyon azalması ve dönem olumlu faaliyet sonuçlarının 79,9 milyon artmasıdır.

ÖSYM'nin faaliyet sonuçlarında 2014 yılında 2013 yılına göre 1,7 milyon TL'lik olumsuz, 2015 yılında 2014 yılına göre 29,8 milyon TL'lik olumlu ve 2016 yılında 2015 yılına göre 79,9 milyon TL'lik olumlu fark oluşmuştur. 2014 yılında kurumun gelirleri 2013 yılına göre yaklaşık 172,7 milyon artmıştır ancak giderleri (174,4 milyon) gelirlerinden daha fazla artmıştır. Kurumun 2015 yılında gelirleri 2014 yılına göre yaklaşık 66,2 milyon, giderleri yaklaşık 96 milyon azalmıştır. Giderleri gelirlerinden daha fazla azaldığı için faaliyet

[1] ÖSYM'nin 2013-2016 arası yıllarına ait yatay analiz tabloları Ek 1 ve Ek 2'de yer almaktadır.

sonucunda 2015 yılında olumlu fark oluşmuştur. Kurumun 2016 yılı gelirleri 2015 yılına göre 356,6 milyon TL, giderleri ise 289,7 milyon TL artmıştır.

ÖSYM'nin Mali Tablolarının Dikey Analizi[2]

ÖSYM'nin 2013 yılında aktif toplamı yaklaşık 66,8 milyon TL olup 41,1 milyon TL'si dönen varlık, 25,7 milyon TL'si ise duran varlıktır. Dönen varlıklar içerisinde en büyük kalem bankadaki mevduatları; duran varlıklar içerisindeki en büyük kalem ise demirbaşlardır. Pasifinin 5,1 milyon TL'lik kısmı kısa vadeli yabancı kaynak, 61,7 milyonluk kısmı ise özkaynaklardan oluşmaktadır. Kısa vadeli yabancı kaynaklardaki en büyük kalem bütçe emanetleri, özkaynaklarda ise net değerdir. Kurumun 2014 yılında aktif toplamı yaklaşık 73,8 milyon TL'dir. Bu tutarın yaklaşık 19,1 milyon TL'lik kısmı dönen varlık, 54,7 milyon TL'lik kısmı ise duran varlıktır. Duran varlıklarının yaklaşık 26,7 milyonluk kısmı arazi ve arsa, 10,2 milyonluk kısmı bina, 17,4 milyonluk kısmı ise demirbaşlardan oluşmaktadır. Kurumun 2014 yılındaki kısa vadeli yabancı kaynağı yaklaşık 29 milyon, özkaynağı ise 44,8 milyondur. 2014 yılındaki gibi kısa vadeli yabancı kaynakların en büyük kalemi bütçe emanetleri, özkaynaklarda ise net değerdir. 2015 yılında dönen varlıkları aktif toplamına göre düşük seviyededir. 96,2 milyon TL olan aktifin 16,4 milyonu dönen varlık; 79,8 milyonu ise duran varlıktır. Duran varlıklarda ise sırasıyla demirbaşlar, arazi ve arsalar ve binalardır. Kaynakların 38,6 milyonu kısa vadeli yabancı kaynak, 57,6 TL'si ise özkaynaktır. Kurumun 2016 yılında 178,6 milyon olan aktifinin 85,9 milyonu yani yaklaşık yarısı dönen varlık; 92,7 milyonu ise duran varlıktır. Dönen varlıkların 62,9 milyonu bankalardaki mevduattan; duran varlıkların 51,3 milyonluk kısmı demirbaş, 29,5 milyonluk kısmı arazi ve arsa ile 13,7 milyonluk kısmı ise binalardan oluşmaktadır. 178,6 milyon olan pasifinin çok küçük kısmı (28,3 milyon) kısa vadeli yabancı kaynak; 150,3 milyonluk kısmı (%84,2) ise özkaynaktır.

2013 yılında kurum 224 milyon olan gelirlerinin 219 milyon TL'lik kısmını teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinden elde etmiştir. 239,3 milyon olan giderlerinin ise 133 milyonluk kısmını personel giderleri, 102,6 milyonluk kısmını ise mal ve hizmet alım giderleri oluşturmaktadır. Kurum 2014 yılında 396,7 milyon TL olan gelirlerinin 387 milyonluk kısmını; 2015 yılında 330,5 milyon olan gelirlerinin 324,7 milyonluk kısmını; 2016 yılında 700,2 milyon olan gelirlerinin 681,2 milyonluk kısmını teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinden elde etmiştir. 2014 yılında 413,7 milyon olan giderlerinin 231,9 milyonluk kısmı personel ve 176 milyonluk kısmı mal ve hizmet alım giderleri; 2015 yılında 317,7 milyon olan giderlerinin 171,8 milyonluk kısmı personel gideri, 140,6 milyonluk kısmı ise mal ve hizmet alım giderleri; 2016 yılında ise 607,4 milyon olan giderlerinin 329 milyonluk kısmı personel gideri ve 255,3 milyonu ise mal ve hizmet alımına ait giderlerdir.

Oran Analizi

Oran analizi için Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan Kamu İdareleri İçin Mali Analiz Rehberinden yararlanılmıştır. Rehberde kamu mali istatistik tablolarının oran analizinde kullanılmak üzere 23 gösterge belirlenmiştir. Çalışmada ÖSYM'nin finansal tabloları için uygun olduğu düşünülen rasyolara yer verilmiştir. ÖSYM'nin 2016 yılı rasyolarının hesaplanması aşağıda gösterilmiştir.

Bütçe dengesi göstergesi

Bütçe Dengesi Göstergesi = Bütçe Dengesi / Bütçe Gelirleri

Bütçe Dengesi = Bütçe Gelirleri – Bütçe Giderleri

[2] ÖSYM'nin 2013-2016 arası yıllarına ait dikey analiz tabloları Ek 3 ve Ek 4'te yer almaktadır.

Bütçe Dengesi = 817.754.468 TL - 671.454.391 TL = 146.300.077 TL
Bütçe Dengesi Göstergesi = 146.300.077 TL / 817.754.468 TL
Bütçe Dengesi Göstergesi = %17,89

Faaliyet dengesi göstergesi

Faaliyet dengesi göstergesi = Faaliyet Dengesi / Faaliyet Gelirleri
Faaliyet Dengesi = Gelirler Hesabı-Giderler Hesabı
Faaliyet Dengesi =700.173.350 TL - 607.426.898 TL = 92.746.452 TL
Faaliyet Dengesi Göstergesi = 92.746.452 TL / 700.173.350 TL
Faaliyet Dengesi Göstergesi = %13,25

Yükümlülük göstergesi

Yükümlülük Göstergesi = Toplam Yükümlülükler / Faaliyet Gelirleri
Yükümlülük Göstergesi = 28.304.302 TL / 700.173.350 TL = %4,04

Tahakkuk esaslı personel harcaması göstergesi

Tahakkuk Esaslı Personel Harcaması Göstergesi = Personel Harcaması/Faaliyet Gelirleri
Personel Giderleri = 328.999.643 TL
Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri = 2.291.393 TL
Tahakkuk Esaslı Personel Har. Gösterg = (328.999.643 TL+2.291.393 TL)/700.173.350 TL
Tahakkuk Esaslı Personel Harcaması Göstergesi = %47,32

Personel harcamalarının giderler içerisindeki payı

Personel Harcamalarının Giderler İçerisindeki Payı Göstergesi = Personel Harcaması/Faaliyet Giderleri
Personel Harc. Gider. İçer. Payı Göst. = (328.999.643 TL + 2.291.393 TL) / 607.426.898 TL
Personel Harcamalarının Giderler İçerisindeki Payı Göstergesi = %54,54

Gelirlerin yükümlülük ve giderleri karşılama gücü göstergesi

Gelirlerin Yükümlülük ve Giderleri Karşılama Gücü Göstergesi = Toplam Gelirler / (Toplam Giderler + Yükümlülüklerin Anapara Geri Ödemeleri)
Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar = 28.304.302
Uzun Vadeli Yabancı Kaynaklar = 0
Gelir. Yük..ve Gid. Karş. Gücü Gös=700.173.350 TL/(607.426.898 TL+28.304.302 TL+0)
Gelirlerin Yükümlülük ve Giderleri Karşılama Gücü Göstergesi = %110,14

Tahsilat-tahakkuk göstergesi

Tahsilat-Tahakkuk Göstergesi = Bütçe Gelirleri / Faaliyet Gelirleri
Tahsilat-Tahakkuk Göstergesi = 817.754.468 TL / (700.173.350 TL - 2.867.151 TL)
Tahsilat-Tahakkuk Göstergesi = %117,27

Ödeme-tahakkuk göstergesi

Ödeme-Tahakkuk Göstergesi = Bütçe Giderleri/Faaliyet Giderleri
Ödeme-Tahakkuk Göster.= 671.454.391 / (607.426.898-18.586.207-609.791-189-991.600)
Ödeme-Tahakkuk Göstergesi = %114,34

Gelir tahmini göstergesi

Gelir Tahmini Göstergesi = Bütçe Gelirleri / Bütçe Gelir Tahmini
Gelir Tahmini Göstergesi = 817.754.468 TL/ 490.000.000 TL
Gelir Tahmini Göstergesi = %166,88

Gider tahmini göstergesi

Gider Tahmini Göstergesi = Bütçe Giderleri / Bütçe Gider Tahmini
Gider Tahmini Göstergesi = 671.454.391 TL / 713.905.800 TL
Gider Tahmini Göstergesi = %94,05

Kurumun 2013-2016 yıllarına ait göstergeleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. ÖSYM'nin 2013-2016 yılları arası göstergeleri

Rasyolar	2016	2015	2014	2013
	%	%	%	%
Bütçe dengesi göstergesi	17,89	4,22	-3,00	0,86
Faaliyet dengesi göstergesi	13,25	3,87	-4,28	-6,81
Yükümlülük göstergesi	4,04	11,68	7,31	2,28
Gelirlerin yükümlülük ve giderleri karşılama gücü göstergesi	110,14	92,76	89,62	91,67
Tahakkuk esaslı personel harcaması göstergesi	47,32	52,53	58,91	60,02
Personel harcamalarının giderler içerisindeki payı	54,54	54,65	56,49	56,20
Tahsilat-Tahakkuk göstergesi	117,27	117,64	116,25	117,56
Ödeme-Tahakkuk göstergesi	114,34	118,39	115,65	109,63
Gelir tahmini göstergesi	166,88	121,24	115,30	-*
Gider tahmini göstergesi	94,05	88,68	92,87	-*

* 2013 yılı Sayıştay Raporunda bütçe gider tahmini ve bütçe gelir tahmini yer almadığından gelir ve gider tahmini göstergesi hesaplanamamıştır.

ÖSYM 2013, 2015 ve 2016 yıllarında bütçe fazlası, 2014 yılında ise bütçe açığı oluşmuştur. Dolayısıyla kurumun 2014 yılı bütçe dengesi göstergesi negatif diğer yıllarda ise pozitiftir. 2013 ve 2014 yıllarında kurumun faaliyet dengesi göstergesi negatif iken 2015 ve 2016 yıllarında pozitiftir. Başka bir ifadeyle kurumun 2013 ve 2014 yılı giderleri gelirlerinden fazla iken 2015 ve 2016 yılı gelirleri giderlerinden yüksektir.

2013 yılında kurum yükümlülüklerini gelirlerinin %2,28'i ile; 2014 yılında %7,31'i ile; 2015 yılında %11,68'i ile 2016 yılında ise %4,04'ü ile karşılayabilmektedir. Gelirlerin yükümlülük ve giderleri karşılama göstergesinin 1 olması istenen durumdur. Kurumun 2014, 2015 ve 2016 yılı göstergeleri 1'in altında iken sadece 2016 yılında 1'in üstündedir.

Kurumun personel harcamaları (personel giderleri ile sosyal güvenlik kurumlarına devlet primi giderleri toplamı) gelirlerinin 2012 yılında %60,02'si, 2014 yılında %58,91'i, 2015 yılında %52,53'ü, 2016 yılında ise %47,32'sidir. Personel harcamalarının gelirler içindeki payı yıllar itibarıyla düşmektedir. Personel harcamalarının (personel giderleri ile sosyal güvenlik kurumlarına devlet primi giderleri toplamı) giderler içindeki payı ise yıllar 2013 ve 2014 yıllarında %56 civarında iken 2015 ve 2016 yılları arasında %54,5 civarındadır.

Kamu idarelerinin tahsil kabiliyetinin ölçüldüğü tahsilat-tahakkuk göstergesi ile tahakkuk ettirdikleri giderlerin ne kadarını ödeyebildiklerinin ölçüldüğü ödeme-tahakkuk göstergesi yıllar itibarıyla birbirine yakın oranlardadır.

Gelir ve gider tahmini göstergelerinin 1'e eşit ya da yakın olması ideal olan durumdur. Kurumun gelir tahmini göstergesi 2014 yılında %115,3; 2015 yılında %121,24 ve 2016 yılında ise %166,6'dır. Bu göstergeler kurumun hedeflediği gelirden daha fazlasının gerçekleştiği ancak kurumun tahmin ve bütçeleme sürecinde etkin olmadığı anlamına

gelmektedir. Kurumun gider tahmin göstergeleri 1'in altındadır. Bu durum kurumun hedeflediğinin altında gidere katlandığını göstermektedir.

SONUÇ

Mali saydamlık ve hesap verilebilirlik çerçevesinde kamu kurumu yöneticilerinin yerinde, zamanında ve doğru kararlar almaları ve kamu kurumlarının performanslarını geliştirmeleri tüm toplumca beklenmektedir (Bozdoğan vd., 2016:478). Kuruluşların performanslarının geliştirilebilmesi için öncelikle mevcut durumlarının tespit edilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda çalışmada ÖSYM'nin finansal tablolarının analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda kurumun 2013-2016 yılları arası finansal tabloları yatay, dikey ve oran analizi yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiş ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- ÖSYM'nin 2013 yılında aktiflerinin %61,5'si dönen varlık %38,5'i duran varlık; 2014 yılında %25,9'u dönen varlık, %74,1'i duran varlık; 2015 yılında %17'si dönen varlık %83,ü duran varlık; 2016 yılında %48,1'i dönen varlık %51,9'u duran varlıklardan oluşmaktadır. 2013 yılında kurumun pasifinin %7,6'sını kısa vadeli yabancı kaynaklar %92,4'ünü öz kaynaklar; 2014 yılında %39,3'ünü kısa vadeli yabancı kaynaklar, %60,7'sini öz kaynaklar; 2015 yılında %40,1'ini kısa vadeli yabancı kaynaklar, %59,9'unu öz kaynaklar ve 2016 yılında %15,8'ini kısa vadeli yabancı kaynaklar %84,2'sini öz kaynaklardan oluşmaktadır.
- ÖSYM yıllar itibarıyla büyüyen bir kurumdur. ÖSYM'nin aktifi 2014 yılında 2013 yılına göre %10,4; 2015 yılında 2014 yılında göre %30,4 ve 2016 yılında 2015 yılına göre %85,7 artmıştır. Duran varlıklarında yıllar itibarıyla artış olduğu ve özellikle 2014 yılında duran varlıklarında büyük bir artış (%112) gözlenmiştir. Bu artışın büyük bir kısmı ÖSYM'nin maddi duran varlıklarına yaptığı yatırımlarından kaynaklanmaktadır.
- 2013 yılında kurumun giderleri gelirlerinden 15.248.641 TL; 2014 yılında ise 16.981.035 TL daha fazla iken 2015 yılında gelirleri giderlerinden 12.801.580 TL ve 2016 yılında ise 92.746.452 TL daha fazladır. 2014 yılında 2013 yılına göre gelirlerinde %77,1'lik artış gerçekleşirken 2015 yılında 2014 yılına göre %16,7'lik bir azalma meydana gelmiştir. 2016 yılında kurumun gelirlerinde 2015 yılına göre büyük bir artış söz konusu olmuştur ve gelirleri %111,8 artmıştır. 2014 yılında 2013 yılına göre giderlerinde gelirlerine paralel olarak %72,9 artış, 2015 yılında 2014 yılında göre %23,2 azalış ve 2016 yılında 2015 yılına göre %91,2 artış meydana gelmiştir.
- ÖSYM'nin en büyük gelir kalemini doğal olarak teşebbüs ve mülkiyet gelirleri oluşturmaktadır. Yıllar itibarıyla da teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinin tüm gelirler içindeki payı birbirine yakın (%97,3-%98,2 arasında değişmektedir.) oranlardadır. Kurumun giderlerinin en büyük kısmını personel giderleri oluştururken (%54,1-%56,1) ikinci büyük gider kalemi mal ve hizmet alımlarına ait giderlerdir (%42-%44,3). Yıllar itibarıyla da hem personel giderleri ve hem de mal ve hizmet alım giderleri tüm giderler içinde birbirine yakın oranlardadır.
- Genel olarak değerlendirildiğinde kurumun 2013 ve 2014 yıllarında bütçe dengesi göstergesi ve faaliyet dengesi göstergesi dışında bütçe dengesi, faaliyet ve yükümlülük göstergeleri makul düzeyde ya da olumlu düzeyde yüksek olduğu; gelirlerin yükümlülük ve giderleri karşılama gücü göstergesinin ise 2013-2015 istenen/beklenen düzeyde iken 2016 yılında istenenden daha üst düzeydedir. Kurumun gelir tahmini göstergesi özellikle 2016 yılında çok yüksektir. Bu durum kamu idaresinin hedeflediği gelirden çok daha

fazlasını elde ettiğini ancak tahmin ve bütçeleme sürecinde etkin olmadığı anlamına gelmektedir.

Sonuç olarak ÖSYM hem aktif büyüklüğü hem de teşebbüs ve faaliyet gelirleri açısından büyüyen bir kurum olduğu söylenebilir. Özellikle 2016 yılında 2015 yılına göre teşebbüs ve mülkiyet gelirlerinde %109,8 artış olmasına rağmen giderleri aynı oranda artmadığı için faaliyet sonucunda %624,5 artış meydana gelmiştir.

Çalışmada ÖSYM ile benzer özelliklere sahip başka bir kurum olmadığı için karşılaştırma yapılamamış yıllar itibarıyla kurumun mali tabloları karşılaştırılmıştır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, N. ve Tenker, N. (2005). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Atalay, B., Güngörmüş, A. H., ve Boyar, E. (2017). *Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlarda (Sivil Toplum Kuruluşları) Finansal Performansın Ölçümünde Rasyo Analizi*, İşletme Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, ss.180-193.

Bozdoğan, T., Tayyar, N. ve Öner, Ş. (2016). *Yeni Kamu Mali Yönetim Anlayışı Perspektifinde Türkiye'de Kamu Kurumları Mali Performanslarının AHP ve TOPSIS Yöntemleriyle Değerlendirilmesi*, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Cilt 18, Sayı 2, ss.477-514.

Göçer, K. (2015). *Mali Tablolar Analizi: Pendik Belediyesi Örneği*, Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi, Cilt X, Sayı I, ss.139-161.

Karaarslan E. (2008). *Kamu Sektörüne Dahil Kamu İdarelerinin Tasnifi ve Bu Birimlerin Hukuki-Mali Yapıları*, www.erkankaraarslan.org/wp.../Kamu-Sektörüne-Dahil-Kamu-İdarelerinin-Tasnifi.pdf, 14.02.2018.

Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (2018). http://www.osym.gov.tr/TR,8789/hakkinda.html, 07.02.2018.

Sayıştay Başkanlığı (2018). "Kamu İdareleri Denetim Raporları", https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&CategoryId=103, 05.02.2018.

Songür, C., Kar, A., Top, M., Gazi, A. ve Babacan, A. (2016). *Türkiye Kamu Hastane Birlikleri Hastanelerinin Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi: Finansal Tablo Analizleri*, Sayıştay Dergisi, Sayı 100, ss.1-26.

Ek 1.ÖSYM'nin Yıllar İtibarıyla Bilançosunun Yatay Analizi

	2016	2015	2014	2013	2016-2015	2015-2014	2014-2013
AKTİF HESAPLAR	TL	TL	TL	TL	%	%	%
1 DÖNEN VARLIKLAR	**85.912.614**	**16.384.729**	**19.090.221**	**41.100.611**	**424,3**	**-14,2**	**-53,6**
10 Hazır Değerler	63.580.844	4.493.724	6.615.565	33.472.875	1.314,9	-32,1	-80,2
14 Diğer Alacaklar	152.366	144.163	152.402	130.286	5,7	-5,4	17,0
15 Stoklar	4.611.299	813.937	824.993	948.691	466,5	-1,3	-13,0
16 Ön Ödemeler	496.640	445.266	380.243	353.462	11,5	17,1	7,6
18 GAAG	-	39.822	-	-	-	-	-
19 Diğer Dönen Varlıklar	17.071.077	10.447.818	11.117.018	6.195.297	63,4	-6,0	79,4
2 DURAN VARLIKLAR	**92.703.068**	**79.774.742**	**54.667.344**	**25.738.889**	**16,2**	**45,9**	**112,4**
25 Maddi Duran Varlıklar	90.106.605	72.853.274	48.608.743	19.373.612	23,7	49,9	150,9
26 Maddi Olm. Duran Var.	0	6.921.468	6.058.601	6.011.612	-100,0	14,2	0,8
28 GYAG ve Gel.Tah.	324.910	-	-	241.222	-	-	-
29 Diğer Duran Varlıklar	2.271.553	-	-	112.442	-	-	-
AKTİF TOPLAMI	**178.615.682**	**96.159.471**	**73.757.565**	**66.839.500**	**85,7**	**30,4**	**10,4**
PASİF HESAPLAR							
3 Kısa Vad. Yab. Kay.	**28.304.302**	**38.594.544**	**28.994.218**	**5.109.495**	**-26,7**	**33,1**	**467,5**
32 Faaliyet Borçları	5.707.436	33.357.216	26.378.635	3.500.756	-82,9	26,5	653,5
33 Emanet Yaban. Kayn.	2.299.237	3.248.390	400.742	660.875	-29,2	710,6	-39,4
36 Ödenecek Diğ. Yüküm.	20.297.628	1.988.938	2.214.841	947.844	920,5	-10,2	133,7
4 Uzun Vadeli Yab. Kay.	**-**	**-**	**-**	**2.394**	-	-	-
43 Diğer Borçlar	-	-	-	2.394	-	-	-
5 Öz Kaynaklar	**150.311.380**	**57.564.928**	**44.763.348**	**61.727.611**	**161,1**	**28,6**	**-27,5**
50 Net Değer	148.831.670	214.224.089	284.588.027	336.124.503	-30,5	-24,7	-15,3
57 G. Y. O.lu Faal. Son.	12.801.580	-	-	-	-	-	-
58 G. Y. O.suz Faal. Son.	-104.068.323	-169.460.742	-222.843.645	-259.148.251	-38,6	-24,0	-14,0
59 Dönem Faaliyet Son.	92.746.452	12.801.580	-16.981.035	-15.248.641	624,5	-175,4	11,4
PASİF TOPLAMI	**178.615.682**	**96.159.471**	**73.757.565**	**66.839.500**	**85,7**	**30,4**	**10,4**

Ek 2.

ÖSYM'nin 2013-2016 arası Faaliyet Sonuçlarının Yatay Analizi

	2016	2015	2014	2013	2016-2015	2015-2014	2014-2013
GELİRİN TÜRÜ	TL	TL	TL	TL	%	%	%
Teşebbüs ve Mülkiyet Gel.	681.246.891	324.696.790	386.956.382	219.328.508	109,8	-16,1	76,4
Al. Bağ. ve Yar. İle Öz. Gel.	88.932	70.933	6.702	-	25,4	958,4	-
Diğer Gelirler	15.970.376	5.749.260	9.773.153	4.740.354	177,8	-41,2	106,2
Değer ve Miktar Değiş. Gel.	2.867.151	-	-		-	-	-
Gelirler Toplamı	**700.173.350**	**330.516.983**	**396.736.236**	**224.068.862**	**111,8**	**-16,7**	**77,1**
GİDERİN TÜRÜ							
Personel Giderleri	328.999.643	171.773.982	231.941.756	132.967.148	91,5	-25,9	74,4
Sos. Güv. Kur.Dev. Pr. Gid.	2.291.393	1.862.375	1.781.728	1.526.883	23,0	4,5	16,7
Mal ve Hizmet Alım Gid.	255.354.093	140.635.814	175.996.170	102.581.707	81,6	-20,1	71,6
Cari Transferler	593.982	305.516	1.053.697	1.146.508	94,4	-71,0	-8,1
Gel. Ret ve İad. Kayn. Gid.	-	-	42	4.034	-	-	-98,9
Amortisman Giderleri	18.586.207	1.917.555	373.527	281.763	869,3	413,4	32,6
İlk Madde ve Malzeme Gid.	609.791	1.130.970	2.319.447	723.751	-46,1	-51,2	220,5
Silinen Alac. Kaynak. Gid.	189	5.613	13.432	1.444	-96,6	-58,2	829,9
Proje Kap. Yap. Cari Gid.	-	70.100	3.168	36.383	-	2112,8	-91,3
Diğer Giderler	991.600	13.477	234.304	47.881	7257,5	-94,2	389,3
Giderler Toplamı	**607.426.898**	**317.715.402**	**413.717.271**	**239.317.503**	**91,2**	**-23,2**	**72,9**
FAALİYET SONUCU	**92.746.452**	**12.801.580**	**-16.981.035**	**-15.248.641**	**624,5**	**-175,4**	**11,4**

Ek 3.

ÖSYM'nin Bilançosuna Ait Dikey Analizi

	2016	2015	2014	2013	2016	2015	2014	2013
AKTİF HESAPLAR	TL	TL	TL	TL	%	%	%	%
1 DÖNEN VARLIKLAR	**85.912.614**	**16.384.729**	**19.090.221**	**41.100.611**	**48,1**	**17,0**	**25,9**	**61,5**
10 Hazır Değerler	63.580.844	4.493.724	6.615.565	33.472.875	35,6	4,7	9,0	50,1
14 Diğer Alacaklar	152.366	144.163	152.402	130.286	0,1	0,1	0,2	0,2
15 Stoklar	4.611.299	813.937	824.993	948.691	2,6	0,8	1,1	1,4
16 Ön Ödemeler	496.640	445.266	380.243	353.462	0,3	0,5	0,5	0,5
18 GAAG	-	39.822	-	-	-	0,0	-	-
19 Diğer Dönen Varlıklar	17.071.077	10.447.818	11.117.018	6.195.297	9,6	10,9	15,1	9,3
2 DURAN VARLIKLAR	**92.703.068**	**79.774.742**	**54.667.344**	**25.738.889**	**51,9**	**83,0**	**74,1**	**38,5**
25 Maddi Duran Varlıklar	90.106.605	72.853.274	48.608.743	19.373.612	50,4	75,8	65,9	29,0
26 Maddi Olm. Duran Var.	-	6.921.468	6.058.601	6.011.612	0,0	7,2	8,2	9,0
28 GYAG ve Gel.Tah.	324.910	-	-	241.222	0,2	-	-	0,4
29 Diğer Duran Varlıklar	2.271.553	-	-	112.442	1,3	-	-	0,2
AKTİF TOPLAMI	**178.615.682**	**96.159.471**	**73.757.565**	**66.839.500**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
PASİF HESAPLAR								
3 Kısa Vad. Yab. Kay.	**28.304.302**	**38.594.544**	**28.994.218**	**5.109.495**	**15,8**	**40,1**	**39,3**	**7,6**
32 Faaliyet Borçları	5.707.436	33.357.216	26.378.635	3.500.756	3,2	34,7	35,8	5,2
33 Emanet Yaban. Kayn.	2.299.237	3.248.390	400.742	660.875	1,3	3,4	0,5	1,0
36 Ödenecek Diğ. Yüküm.	20.297.628	1.988.938	2.214.841	947.844	11,4	2,1	3,0	1,4
4 Uzun Vadeli Yab. Kay.	**-**	**-**	**-**	**2.394**	**-**	**-**	**-**	**0,0**
43 Diğer Borçlar	-	-	-	2.394	-	-	-	0,0
5 Öz Kaynaklar	**150.311.380**	**57.564.928**	**44.763.348**	**61.727.611**	**84,2**	**59,9**	**60,7**	**92,4**
50 Net Değer	148.831.670	214.224.089	284.588.027	336.124.503	83,3	222,8	385,8	502,9
57 G. Y. O.lu Faal. Son.	12.801.580	-	-	-	7,2	-	-	-
58 G. Y. O.suz Faal. Son.	-104.068.323	-169.460.742	-222.843.645	-259.148.251	-58,3	-176,2	-302,1	-387,7
59 Dönem Faaliyet Son.	92.746.452	12.801.580	-16.981.035	-15.248.641	51,9	13,3	-23,0	-22,8
PASİF TOPLAMI	**178.615.682**	**96.159.471**	**73.757.565**	**66.839.500**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**

Ek 4.

ÖSYM'nin Faaliyet Sonuçlarına Ait Dikey Analizi

	2016	2015	2014	2013	2016	2015	2014	2013
GELİRİN TÜRÜ	**TL**	**TL**	**TL**	**TL**	**%**	**%**	**%**	**%**
Teşebbüs ve Mülkiyet Gel.	681.246.891	324.696.790	386.956.382	219.328.508	97,3	98,2	97,5	97,9
Al. Bağ. ve Yar. İle Öz. Gel.	88.932	70.933	6.702	-	0,0	0,0	0,0	-
Diğer Gelirler	15.970.376	5.749.260	9.773.153	4.740.354	2,3	1,7	2,5	2,1
Değer ve Miktar Değiş. Gel.	2.867.151	-	-		0,4	-	-	0,0
Gelirler Toplamı	**700.173.350**	**330.516.983**	**396.736.236**	**224.068.862**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
GİDERİN TÜRÜ								
Personel Giderleri	328.999.643	171.773.982	231.941.756	132.967.148	54,2	54,1	56,1	55,6
Sos. Güv. Kur.Dev. Pr. Gid.	2.291.393	1.862.375	1.781.728	1.526.883	0,4	0,6	0,4	0,6
Mal ve Hizmet Alım Gid.	255.354.093	140.635.814	175.996.170	102.581.707	42,0	44,3	42,5	42,9
Cari Transferler	593.982	305.516	1.053.697	1.146.508	0,1	0,1	0,3	0,5
Gel. Ret ve İad. Kayn. Gid.	-	-	42	4.034	-	-	0,0	0,0
Amortisman Giderleri	18.586.207	1.917.555	373.527	281.763	3,1	0,6	0,1	0,1
İlk Madde ve Malzeme Gid.	609.791	1.130.970	2.319.447	723.751	0,1	0,4	0,6	0,3
Silinen Alac. Kaynak. Gid.	189	5.613	13.432	1.444	0,0	0,0	0,0	0,0
Proje Kap. Yap. Cari Gid.	-	70.100	3.168	36.383	-	0,0	0,0	0,0
Diğer Giderler	991.600	13.477	234.304	47.881	0,2	0,0	0,1	0,0
Giderler Toplamı	**607.426.898**	**317.715.402**	**413.717.271**	**239.317.503**	**100,0**	**100,0**	**100,0**	**100,0**
FAALİYET SONUCU	**92.746.452**	**12.801.580**	**-16.981.035**	**-15.248.641**	**13,25**	**3,87**	**-4,28**	**-6,81**

İİT ÜLKELERİNDE ULUSLARARASI YARDIMLAR VE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN KALKINMAYA ETKİSİ: BALIK MI OLTA MI?

Kadir Karagöz
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Suzan Ergün
İnönü Üniversitesi

ÖZET

Uluslararası yardımlar ve doğrudan yabancı yatırımların ülkelerin kalkınma performansları üzerindeki etkisi son yıllarda birçok ampirik çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmada uluslararası yardımlar ve doğrudan yabancı yatırımların kalkınma ve refah üzerindeki etkisi birçoğu azgelişmiş olan İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi ülkeler örneğinde araştırılmaktadır. 1995-2015 dönemi ve 26 ülkeye ilişkin verinin kullanıldığı panel veri analizinden elde edilen bulgulara göre uluslararası yardımlar istatistiksel açıdan anlamlı bir refah artışına yol açmazken, doğrudan yabancı yatırımlar ülkelerin kalkınma düzeylerini anlamlı bir şekilde etkilemektedir. Buna göre, İİT ülkelerinin uluslararası yardıma bağımlı kalmak yerine yabancı yatırımları çekmeye çalışmaları refah artışı ve kalkınma için daha etkili bir araç olarak kendini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma yardımları, doğrudan yabancı yatırım, kalkınma, İİT, panel veri analizi.

IMPACT OF INTERNATIONAL AIDS AND FOREIGN DIRECT INVESTMENTS ON DEVELOPMENT IN THE OIC COUNTRIES: FISH OR FISHING ROD?

ABSTRACT

The impact of international aid and foreign direct investment on the development performance of countries has been the subject of many empirical work in recent years. In this study, the impact of international aid and foreign direct investment on development and welfare are being explored in the case of the Organization of Islamic Cooperation (OIC) member states that many of them are least developed. Employing a panel data analysis of 2001-2016 and 20 countries, preliminary findings show that foreign direct investments have significant influences on the countries' development levels while international aid does not lead to a statistically significant increase in welfare. Accordingly, the efforts of the OIC countries to attract foreign investment (i. e. learning fishing) instead of relying on international aids seems as a more effective tool for prosperity and development.

Keywords: Development aids, foreign direct investment, development, OIC, panel data analysis.

GİRİŞ

Kalkınma ve refah artışı bütün ekonomi yönetimlerinin ajandalarındaki öncelikli hedeflerdendir. Bu hedefe giden yol ise temelde üretim ve verimlilik artışından geçmektedir. Ancak dünyanın birçok ülkesinde çeşitli yapısal, sosyal veya siyasî nedenlerden dolayı gerekli üretim ve verimlilik artışı sağlanamamakta, insanlar yoksullukla boğuşmaktadır. Çoğunluğunu Afrika ve Asya'nın azgelişmiş ülkelerininn oluşturduğu bu ekonomiler çeşitli ülke ve kurumlar tarafından yapılan yardımlarla ayakta durmaya çalışmaktadırlar.

2000 yılında Birleşmiş Milletler tarafından belirlenen ve 2015'e kadar ulaşılması amaçlanan Milenyum Kalkınma Hedefleri (ve devamında Sürdürelebilir Kalkınma Hedefleri) programının en etkili araçlarından biri özellikle azgelişmiş ülkelere yönelik kalkınma yardımları ve ekonomik büyümenin sağlanmasına yönelik programlardır. Ancak, 2015 yılına gelindiğinde Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin çoğunun azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler tarafından sağlanamadığı görülmektedir.

Azgelişmiş ülkeler aynı zamanda sermaye birikimi ve üretimin de yetersiz olduğu ülkelerdir. Bu nedenle büyüme ve kalkınmanın sağlanması için gerekli yatırımlar ve gelir artışı için dış

finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu finansman kaynaklarının başlıcaları ise OECD, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar veya bizzat hükümetler tarafından yapılan kalkınma yardımları, yabancı yatırımlar (DYY) ve işçi dövizleridir. OECD üyesi ülkeler tarafından yapılan yardımlardan oluşan resmi kalkınma yardımları (RKY) diğer iki finans kaynağından farklı olarak içsel ekonomik dalgalanmalara karşı daha az duyarlıdır. Buna karşılık yabancı yatırımlar ve işçi dövizleri, özel sermaye akımları olduklarından ekonomik ve siyasi gelişmelere karşı daha duyarlıdırlar ve daha düzensiz bir davranış sergilemektedirler. Bu nedenle, daha fazla DYY ve işçi dövizi çekmek için hükümetlerin daha fazla çaba sarfetmesi gerekmektedir. Bu durum, çoğu azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeyi ağırlıklı olarak dış yardımlara bağımlı hale getirmektedir.

İslam ülkeleri arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasi işbirliğini geliştirmek üzere kurulan İslam İşbirliği Teşkilatı'na (İİT) üyelerinin çoğu orta ve düşük gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, resmi kalkınma yardımları ve yabancı yatırımlar bu ülkeler için de önemli bir kalkınma aracı konumundadır. Bu çalışmada, bahsedilen dış finansman kaynaklarının ekonomik büyüme yolunda etkili bir araç olarak kullanılıp kullanılamayacağı, bir grup İİT üyesi ülkenin geçmiş 21 yıllık performansı ekonometrik yöntemlerle analize tabi tutularak belirlenmeye çalışılmaktadır.

İSLAM İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI[1]

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), dört kıtadan 57 üyesi ile Birleşmiş Milletler'den sonraki en büyük hükümetler-arası kuruluştur. Teşkilatın öncelikli hedefi, müslüman ülkelerin güvenliğini gözetmek ve çıkarlarını korumak için gayret sarf etmektir. İİT, fanatik bir yahudi tarafından Mescid-i Aksa'nın kundaklanmasını izleyen günlerde, 25 Eylül 1969'da Fas'ın Rabat kentinde gerçekleştirilen bir zirve toplantısı ile kurulmuştur. 1970 yılında Cidde'de toplanan İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı'nda ise Cidde merkezli bir daimi sekreterlik kurulması kararlaştırılmıştır.

Teşkilatın ilk tüzüğü, dışişleri bakanlarının 1972 yılındaki üçüncü konferansında kabul edilmiştir. Tüzükte, teşkilatın temel hedefleri, ilkeleri ve üye ülkeler arasındaki dayanışma ve işbirliğini geliştirmeye dönük amaçlar ortaya koyulmaktadır. Aradan geçen 49 yıllık sürede teşkilat sürekli gelişim göstermiş ve 30 kurucu ülkeden bugün üye sayısı 57'ye ulaşmıştır.

Teşkilatın temel hedefi, dünya üzerindeki 1,5 milyar müslümanın barış ve refah içinde yaşaması için gereken siyasi, sosyal ve ekonomik çalışmaları gerçekleştirmektir. Ayrıca, üye ülkelerde ortaya çıkan anlaşmazlıkların çözülmesinde bir aracı rolü de üstlenmektedir. Teşkilat, 2005 yılından itibaren 10 Yıllık Hareket Planı uygulamaya başlamıştır. 2006 – 2015 dönemini kapsayan ilk plandan sonra 2016 – 2025 dönemine yönelik ikinci plan uygulamaya koyulmuştur. Plan'ın öncelikli hedefleri arasında üye ülkelerde yoksulluğu azaltmak, yatırım ve finans kanallarını geliştirmek de yer almaktadır.

Her ne kadar İİT üyeleri arasında gelir düzeyi yüksek bazı ülkeler bulunsa da bunlar S. Arabistan, Kuveyt, BAE gibi petrole dayalı ekonomilerdir ve çoğu nüfus ve toprak büyüklüğü açısından küçük ülkelerdir. Teşkilat üyelerinin çoğunluğunu yoksul ve büyük nüfuslu Asya ve Afrika ülkeleri oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler tarafından hazırlanan İnsanî Gelişmişlik Endeksi'ne göre de İİT ülkelerinin yarıdan fazlası orta ve düşük gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerden oluşmaktadır (bkz. Tablo 1). Ne yazık ki bu ülkelerin önemli bir kısmında ekonomik ve siyasi sorunlar ağır bir şekilde etkide bulunmaktadır. Suriye, Afganistan, Irak, Filistin ve Yemen sıcak çatışma bölgeleridir. Yine Libya, Tunus ve Mısır'da Arap Baharı olarak adlandırılan siyasi hareketliliğin etkileri hala devam etmektedir. Diğer taraftan Türkiye, Pakistan, Filistin ve İran gibi üye ülkeler

[1] Bu bölümdeki bilgiler İİT'nin resmî internet sayfasından derlenmiştir.

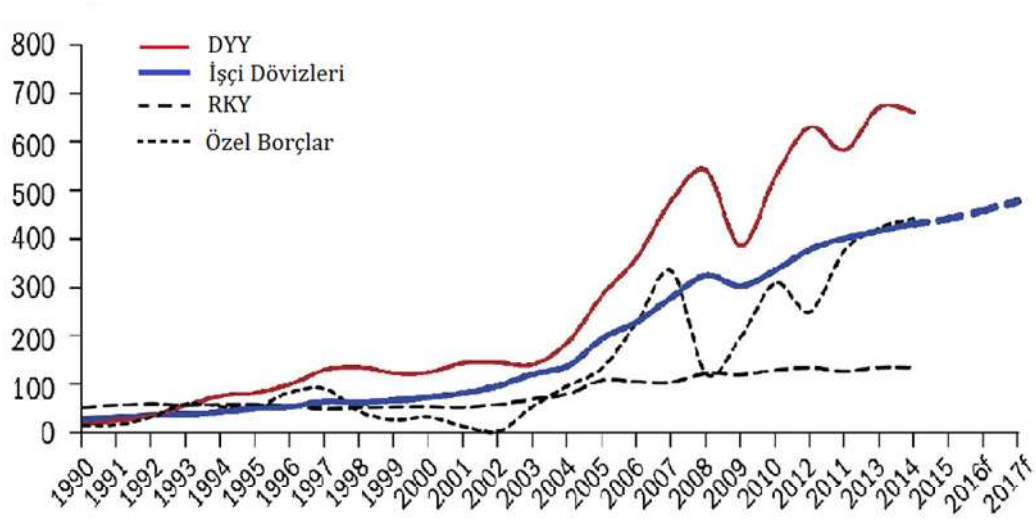
onlarca yıldan beri süregelen iç ve dış sorunlarla boğuşmaktadırlar. Tüm bu gerilimler İİT üyesi ülkelerin kalkınma ve refah artışı yolunda daha fazla zorlanmalarına neden olmaktadır.

Tablo 1. İİT ülkelerinin BM İnsanî Gelişmişlik Endeksi'ne göre sınıflandırılması.

Çok Yüksek					
B. A. Emirlikleri	S. Arabistan	Kuveyt	Katar	Bahreyn	Brunei
Yüksek					
Arnavutluk	İran	Tunus	Özbekistan	Umman	
Azerbaycan	Kazakistan	Türkiye	Surinam	Lübnan	
Cezayir	Malezya	Ürdün	Maldivler	Libya	
Orta					
Bangladeş	Gabon	Pakistan	Irak		
Endonezya	Kırgızistan	Tacikistan	Guyana		
Fas	Mısır	Türkmenistan	Filistin		
Düşük					
Burkina-Faso	Gambiya	Mozambik	Senegal	Benin	Suriye
Sierra-Leone	Kamerun	Nijerya	Togo	Cibuti	Somali
Fildişi Sahilleri	Mali	Afganistan	Uganda	Sudan	
Yemen	Nijer	Gine-Bisau	Komorlar	Çad	

ULUSLARARASI YARDIMLAR VE YABANCI YATIRIMLARIN BÜYÜMEYLE İLİŞKİSİ: TEORİ VE LİTERATÜR

Yabancı yardımların ekonomik büyümeye etkisi konusunda Friedman (1958), Easterly (2003, 2006) ve Collier (2007) gibi önde gelen iktisatçıların eleştirilerine rağmen gelişmiş ülkeler tarafından azgelişmiş ülkelere hâlâ ciddi miktarlarda kalkınma yardımları yapılmaya devam etmektedir. 2014 yılı itibariyle gelişmekte olan ülkelere yönelik resmi kalkınma yardımları 100 milyar $'ı aşmıştır (bkz. Şekil 1). Bütün bu yardımlara rağmen, yardım alan ülkelerin refahlarında hedeflenen düzeyde bir yükselme olmadığı gözlenmektedir.

Şekil 1. Gelişmekte olan ülkelere yönelik dış finansman kaynaklarının seyri.
Kaynak: Dünya Bankası

Uluslararası yardımların büyümeye ve kalkınmaya olumlu etkisi konusundaki görüşler iki gruba ayırılabilir (Dagne , 2014: 4). Birinci gruptaki görüşe göre (Dalgaard vd., 2004; Hansen ve Tarp, 2001; Lensink ve Morrissey, 2000; Lensink ve White, 2001), azgelişmiş ülkelerde temel sorun gelir düşüklüğü ve buna bağlı tasarruf yetersizliğidir. Dış yardımlar sayesinde bu tasarruf açığı kapatılarak büyüme sağlanabilir. Bu süreçte dış yardımların getirisi zamanla sabit kalabilir veya azalabilir. İkinci gruptaki görüşe göre ise (Burnside ve Dollar, 2000; Islam, 2005), dış yardımların kalkınma ve büyümeye katkıda bulunması siyasî ve ekonomik istikrar gibi bazı koşulların sağlanmasına bağlıdır.

Uluslararası kuruluşlar veya hükümetler tarafından yapılan yardımlar "yukarıdan aşağı" olarak nitelendirebilecek kaynak aktarımlarıdır, çünkü doğrudan yerel hükümete/otoriteye aktarılan bir kaynak türüdür. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımlar ister satın alma/birleşme (merger/acquisition) şeklinde veya ister yeni üretim tesisi kurma (greenfield investment) şeklinde olsun daha alt düzey bir kaynak aktarımı olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle bu iki kaynak transferinin büyüme üzerindeki etkilerinin farklılık göstermesi beklenebilir. Ancak genel olarak her iki durumda da dört farklı etkileşim biçiminden bahsedilebilir.

Birincisi, dış yardım ve yatırımlar ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etkide bulunabilir.

İkincisi, dış yardım ve yatırımlar ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumsuz etkide bulunabilir.

Üçüncüsü, dış yardım ve yatırımlar ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde etkide bulunmayabilir.

Dördüncüsü, dış yardım ve yatırımlar ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde ülkenin bireysel karakteristiklerine bağlı olarak etkide bulunabilir.

Konuyla ilgili ampirik literatür incelendiğinde hem dış yardımlar hem de yabancı yatırımların büyümeye etkisi konusunda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında bir yandan ülke veya ülke gruplarına özgü özelliklerin bir yandan da metodolojik faktörlerin etkili olduğu söylenebilir. Dış finansman kaynaklarını etkin kullanan ve bunun için gerekli koşulları sağlayan bazı ülkelerde gerçekten kalkınma yolunda önemli mesafeler kaydedilirken bazı ülkelerde aynı başarı elde edilememektedir. Diğer taraftan, örneklem dizaynı, yöntem seçimi, veri kalitesi ve modelleme yaklaşımındaki farklılıkların da ampirik sonuçlar üzerindeki etkisi yadsınamaz.

EKONOMETRİK ANALİZ

Model, Değişkenler, Veriler

Uluslararası kalkınma yardımları ve doğrudan yabancı yatırımların kalkınma üzerindeki etkisini araştırmak için kullanılacak olan model yapısı büyüme teorisi literatüründen ve konuyla ilişkili önceki ampirik çalışmalardan yararlanılarak oluşturulmuştur. Buna göre ilişkinin fonksiyonel yapısı genel olarak aşağıdaki gibidir:

$$Y_{it} = f(FS_{it}, BS_{it}, DS_{it}, X_{it})$$

Burada Y_{it} değişkeni *i* ülkesinin *t* dönemindeki kişi başına GSYH ile ile gösterilen gelir düzeyini, FS_{it} vektörü *i* ülkesinin *t* dönemindeki fiziksel sermaye kapasitesini, BS_{it} vektörü *i* ülkesinin *t* dönemindeki beşeri sermaye kapasitesini, DS_{it} vektörü *i* ülkesinin *t* dönemindeki doğal sermaye kapasitesini, X_{it} vektörü ise *i* ülkesinin *t* dönemindeki gelir üzerinde etkili olduğu düşünülen diğer faktörleri göstermektedir. Fonksiyonun açık biçimi aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta' FS_{it} + \theta' BS_{it} + \delta' DS_{it} + \pi' X_{it}$$

Ekonometrik analizde bağımlı değişken olarak, genel refah ve kalkınmışlık düzeyinin belli başlı göstergelerinden biri olan kişi başına GSYH kullanılmıştır (*KGSYH*). Böylelikle nüfus etkisi de dikkate alınmıştır. Bununla birlikte, özellikle gelir dağılımının aşırı bozuk olduğu ülkelerde bu

ölçütün genel refah düzeyini temsil gücünün sınırlı olacağını belirtmek gerekir. Açıklayıcı değişkenler olarak ise dört grup değişkene yer verilmiştir. Bunlardan ilki, çalışmanın da asıl odağını oluşturan uluslararası resmi kalkınma yardımları (*RKY*) ve doğrudan yabancı yatırımlarının (*DYY*) yanı sıra gayrısafi sabit sermaye oluşumundan (*GSSO*) meydana gelen *fiziksel sermaye* değişkenleridir. İkinci grup değişkenler ise doğal kaynak kapasitesinin göstergesi olarak cevher ve metal ihracatı (*MİH*) ve ekilebilir alan (*EA*) değişkenlerinden oluşan *doğal sermaye* değişkenleridir. Üçüncü tür değişken grubu beşerî sermaye değişkenidir ve modelde ortalama (beklenen) yaşam süresi (*BYS*) ile temsil edilmiştir[2]. Son değişken grubunu ise *politika değişkenleri* oluşturmaktadır. Bu amaçla kullanılan değişkenler ise dışa açıklık oranı (*DAO*), döviz kuru seviyesi (*DK*) ve enflasyon oranıdır (*ENF*). Buna göre, ekonometrik tahmine konu olan fonksiyon aşağıdaki gibidir:

$$KGSYH_{it} = \alpha + \beta_1 RKY_{it} + \beta_2 DYY_{it} + \beta_3 GSSO_{it} + \theta_1 BYS_{it} + \delta_1 MIH_{it} + \delta_2 EA_{it} + \pi_1 DAO_{it} + \pi_2 ENF_{it} + \pi_3 DK_{it} + \varepsilon_{it}$$

Burada ε_{it} hata terimidir. Analizde kullanılan tüm veriler Dünya Bankası online veri tabanından (World Development Indicators) elde edilmiştir. Suudi Arabistan, Kuveyt, BAE, Brunei gibi zengin ve dolayısıyla uluslararası yardım almayan ve Fiji, Cibuti, Guyana, Surinam gibi küçük nüfuslu ülkeler örnekleme dahil edilmemiştir. Yine Irak, Suriye, Yemen, Filistin, Afganistan, Libya gibi siyasî ve sosyal karmaşanın hakim olduğu ülkeler de büyük çaplı veri eksikliği nedeniyle örneklemden dışlanmışlardır. Sonuç olarak örneklemde 26 İİT üyesi ülkeye yer verilmiştir[3].

Değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 2'de verilmiştir. Görüldüğü gibi örneklemde yer alan ülkeler değişken değerleri açısından oldukça farklılaşmaktadırlar. Örneklemdeki İİT ülkelerinin çoğu yoksul ülkelerdir. Medyan kişi başına GSYH 1777 $ düzeyindedir. Fiziksel sermaye kapasitesi açısından ülkeler arası farklılık büyüktür ve dağılım sola çarpıktır. Bu durum, örneklemdeki ülkelerin çoğunda sermaye yetersizliğinin sözkonusu olduğunu ifade etmektedir. Beşeri sermaye göstergesi olarak modelde yer alan beklenen yaşam süresi 45 ile 78 arasında değişmektedir. Ortalama 63 yıl olan yaşam süresinin gelişmiş ülkelere kıyasla oldukça düşük olduğu açıktır. Ekilebilir alan ve dışa açıklık oranı açısından da benzer bir (sola) çarpıklık göze çarpmaktadır. Diğer taraftan örneklem ülkelerinin enflasyon ve döviz kuru açısından ise tam aksine sağa çarpık bir dağılım sergiledikleri görülmektedir.

[2] Aslında eğitim düzeyi de bu amaçla yaygın olarak kullanılan değişkenlerden biridir, ancak bazı ülkeler için veri eksikliği sözkonusu olduğundan eğitim değişkenine yer verilememiştir.

[3] Ülkelerin listesi çalışmanın sonundaki Ek'te verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler.

	KGSYH	*RKY*	*DYY*	*GSSO*	*BYS*	*MİH*	*EA*	*DAO*	*ENF*	*DK*
Ortalama	2937,42	4,67	3,89	24,06	63,52	6,41	17,38	73,18	8,49	874,68
Medyan	1776,72	2,08	2,25	23,35	65,95	3,07	12,61	67,00	4,52	81,78
Maksimum	13898,30	50,07	55,07	60,15	78,20	76,91	64,94	220,40	411,76	29011,49
Minimum	170,58	-0,50	-8,58	4,56	45,39	0,001	1,26	21,12	-8,97	0,04
St. Hata	2959,67	5,81	6,32	8,61	9,12	10,15	15,30	33,45	21,79	2789,56
Çarpıklık	1,46	2,37	4,34	0,70	-0,42	3,43	1,19	1,69	12,99	5,38
Basıklık	4,29	13,44	27,87	4,49	1,87	17,34	3,84	6,87	223,53	39,68
J-B ist.	233,11	2998,50	15796,83	95,99	44,96	5755,59	145,25	602,03	1121831	33260,70
p-değeri	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Gözlem S.	546	546	546	546	546	546	546	546	546	546

Ampirik Bulgular

Örneklem dönemi uzunca sayılabilecek bir dönemi (1995-2015, 21 yıl) kapsadığından analizde öncelikle değişkenlerin zaman serisel özellikleri araştırılmıştır. Düzey değerleri için iki farklı spesifikasyona göre yürütülen üç farklı birim-kök testi (IPS, ADF-Fisher ve PP-Fisher) serilerin % 10 hata payıyla düzeyde durağan olduğuna işaret etmektedir (bkz. Tablo 3). Dolayısıyla değişkenler arasında kurulacak bir ilişki için *sahte regresyon* riski bulunmamaktadır ve eşbütünleşme ilişkisini araştırmaya gerek yoktur.

Tablo 3. Düzey değerleri için birim-kök test sonuçları.

	IPS		ADF-Fisher		PP-Fisher	
	Sabit	*Sabit+trend*	*Sabit*	*Sabit+trend*	*Sabit*	*Sabit+trend*
KGSYH	5,218 (0,000)	-2,870 (0,002)	29,341 (0,000)	85,575 (0,002)	17,147 (0,000)	29,440 (0,995)
RKY	-7,884 (0,000)	-6,449 (0,000)	178,937 (0,000)	140,348 (0,000)	143,538 (0,000)	167,052 (0,000)
DYY	-3,265 (0,001)	-2,236 (0,013)	85,474 (0,002)	74,354 (0,023)	110,142 (0,000)	102,149 (0,000)
GSSO	-2,668 (0,004)	-1,823 (0,034)	79,212 (0,009)	65,802 (0,095)	75,838 (0,017)	69,020 (0,057)
BYS	-7,648 (0,000)	-60,011 (0,000)	268,421 (0,000)	372,267 (0,000)	226,687 (0,000)	108,768 (0,000)
MİH	-1,417 (0,078)	-1,864 (0,031)	87,915 (0,001)	79,840 (0,005)	91,627 (0,000)	86,133 (0,001)
EA	-1,684 (0,046)	-5,180 (0,000)	64,337 (0,084)	108,862 (0,000)	70,403 (0,030)	66,827 (0,056)
DAO	-0,795 (0,213)	54,916 (0,365)	54,275 (0,388)	-2,886 (0,002)	96,845 (0,000)	77,251 (0,013)
ENF	-10,947 (0,000)	-8,904 (0,000)	224,588 (0,000)	177,585 (0,000)	1006,840 (0,000)	1350,63 (0,000)
DK	-2,019 (0,022)	0,180 (0,572)	305,477 (0,000)	42,211 (0,832)	73,925 (0,025)	284,857 (0,000)

Değişkenler arasındaki ilişkinin doğasını belirlemek üzere rassal etkiler modeline başvurulmuştur. Literatürde belirli bir durumda, panel veri modelleri için sabit etkiler ve rassal etkiler modellerinden hangisinin kullanılması gerektiğine yönelik kesin bir kural olmamakla birlikte birim ve zaman etkilerinin rassal olduğu düşünüldüğünde veya birimler rassal olarak seçildiğinde rassal etkiler modeli tercih edilmektedir. Yine Hausman spesifikasyon testi gibi bazı formel araçlar da bu seçimde yarıdmcı olmaktadır. Örneklemde yer alan ülkeler İİT üyesi

ülkelerin önemli bir kısmını kapsadığından rassal etkilerdense sabit etkiler modelinin uygun olacağı söylenebilir. Ayrıca yürütülen Hausman testinden elde edilen test istatistiği değeri de (37,117) bu tercihi desteklemektedir.

Sabit etkiler modeli tahminlerine göre resmi kalkınma yardımları refah düzeyi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip görünmemektedir. Buna karşılık doğrudan yabancı yatırımlar oldukça anlamlı ve daha büyük bir etkide bulunmaktadır, ancak etkinin yönü beklenenin aksine negatiftir. Diğer taraftan bir diğer fiziksel sermaye bileşeni olan sabit sermaye oluşumu anlamlı ve pozitif etkiye sahiptir.

Tablo 4. Sabit etkiler modeli (SEM) tahmin sonuçları.

	Katsayı	St. hata	t-istatistiği	p-değeri
Sabit	**-7588,984**	959,826	-7,907	0,000
RKY	2,907	11,615	0,250	0,802
DYY	**-34,851**	7,980	-4,367	0,000
GSSO	**16,227**	7,123	2,278	0,023
BYS	**189,662**	15,864	11,956	0,000
MİH	-6,856	4,978	-1,377	0,169
EA	**-63,357**	15,273	-4,148	0,000
DAO	**-8,077**	2,759	-2,928	0,004
ENF	**-8,945**	1,561	-5,729	0,000
DK	0,026	0,020	1,284	0,200

Her ne kadar SEM'in uygun olduğu sonucuna varılmışsa da Havuzlanmış EKK (POLS) ile tahmin edilen klasik model ve EGEKK (EGLS) yoluyla tahmin edilen edilen REM'e ilişkin katsayı tahminleri de aşağıda verilmiştir. Katsayıların büyüklükleri değişmekle birlikte, anlamlılık ve işaretler açısından SEM ile klasik model ve REM arasında önemli bir fark yoktur. SEM ve REM'de kalkınma yardımlarının katsayısı anlamsız bulunurken klasik model yapısı içinde etki anlamlı bulunmuştur.

Tablo 5. Klasik model tahmin sonuçları.

	Katsayı	St. hata	t-istatistiği	p-değeri
Sabit	**-1552,899**	840,257	-1,848	0,065
RKY	**-208,272**	20,575	-10,122	0,000
DYY	**-61,336**	18,271	-3,357	0,001
GSSO	**46,032**	14,924	3,084	0,002
BYS	**65,914**	14,096	4,676	0,000
MİH	6,202	10,382	0,597	0,551
EA	**-41,176**	7,043	-5,846	0,000
DAO	**14,110**	3,424	4,121	0,000
ENF	**10,337**	4,389	2,355	0,019
DK	-0,041	0,037	-1,095	0,274

Tablo 6. Rassal etkiler modeli (REM) tahmin sonuçları.

	Katsayı	St. hata	t-istatistiği	p-değeri
Sabit	**-7261,436**	962,059	-7,548	0,000
RKY	-2,919	11,380	-0,256	0,798
DYY	**-35,336**	7,929	-4,456	0,000
GSSO	**15,793**	7,038	2,243	0,025
BYS	**182,492**	14,815	12,318	0,000
MİH	-7,357	4,929	-1,493	0,136
EA	**-57,160**	12,447	-4,592	0,000
DAO	**-7,225**	2,676	-2,700	0,007
ENF	**-8,859**	1,555	-5,696	0,000
DK	0,026	0,020	1,293	0,197

SONUÇ

Kalkınma ve refah artışı bütün ekonomi yönetimlerinin ajandalarındaki öncelikli hedeflerdendir. Ancak dünyanın birçok ülkesinde çeşitli yapısal, sosyal veya siyasî nedenlerden dolayı gerekli üretim ve verimlilik artışı sağlanamamakta, insanlar yoksullukla boğuşmaktadır. Azgelişmiş ülkeler aynı zamanda sermaye birikimi ve üretimin de yetersiz olduğu ülkelerdir. Bu nedenle büyüme ve kalkınmanın sağlanması için gerekli yatırımlar ve gelir artışı için dış finansman kaynaklarına ihtiyaç duymaktadırlar. Bu finansman kaynaklarının başlıcaları ise kalkınma yardımları ve yabancı yatırımlardır.

İslam ülkeleri arasındaki ekonomik, sosyal ve siyasi işbirliğini geliştirmek üzere kurulan İİT üyelerinin çoğu orta ve düşük gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerden oluşmaktadır. Dolayısıyla, resmi kalkınma yardımları ve yabancı yatırımlar bu ülkeler için de önemli bir kalkınma aracı konumundadır. Bu çalışmada, bahsedilen dış finansman kaynaklarının ekonomik büyüme yolunda etkili bir araç olarak kullanılıp kullanılamayacağı, bir grup İİT üyesi ülkenin geçmiş 21 yıllık performansı ekonometrik yöntemlerle analize tabi tutularak araştırılmıştır. Panel veri analizinden elde edilen bulgular örnekleme dahil edilen ülkelerde kalkınma yardımlarının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığını, yabancı yatırımların ise ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuç, sözkonusu İİT ülkelerinde yardımların çoğu durumda kamu açıklarının kapatılmasında veya verimsiz alanlarda kullanılması, yabancı yatırımların ise genellikle satın alma ve birleşme şeklinde gerçekleşmesi ve gelirin yatırımcı ülkeye transfer edilmesiyle açıklanabilir.

Başlıktaki soruya dönülecek olursa; gelir düzeyi düşük İİT ülkeleri için balık vermenin yoksulluğun azaltılması açısından kayda değer bir etkisinin bulunmadığı, verilen oltanın ise işe yarar bir araç olmadığı söylenebilir. Özelde İİT ülkelerinde genelde ise tüm yoksul ülkelerde gelir artışı ve sürdürülebilir kalkınmanın kolaylaştırılması için nakdî ve aynî yardımlarla birlikte ülke kaynaklarının daha etkin kullanımı, adil gelir dağılımı ve belki de hepsinden önemlisi siyasi istikrarın sağlanması gerekmektedir. Bu noktada, kalkınma yardımlarının beklenen büyüme etkisini yaratması için Burnside ve Dollar (2000) tarafından vurgulanan uygun politikalar geliştirmenin önemi ve Islam (2005)'ın işaret ettiği siyasî istikrarın gerekliliği daha anlaşılır hâle gelmektedir. Çoğu yolsuzluk, hantal bürokrasi, kaosa varan siyasî çalkantılar ve anti-demokratik uygulamalarla malûl olan İslam ülkelerinde, diğer azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi kalkınma yardımlarının hedefine varmaması şaşırtıcı bulunmamalıdır.

KAYNAKÇA

Alemu, A. M. ve Lee, J. S. (2015). Foreign aid on economic growth in Africa: A comparison of low and middle-income countries, South African Journal of Economic and Management Sciences, 18 (4), 449-462.

Armah, S. ve Nelson, C. (2008). Is foreign aid beneficial for Sub-Saharan Africa? A panel data analysis, American Agricultural Economics Association Annual Meeting, Orlando-Florida, July 27-29, 2008.

Burnside, C. ve Dollar, D. (2000). Aid policies and growth, American Economic Review, 59 (4), 847-868.

Collier, P. (2007), The Bottom Billion: Why the Poorest Countries are Failing and What Can Be Done About It, Oxford University Press, New York.

Dagne, S. D. (2014). Impact of Development and Humanitarian Aid on Economic Growth of Developing Countries, Yüksek Lisans Tezi, Wageningen University, Hollanda.

Dalgaard, C. J., Hansen, H. ve Tarp, F. (2004). On the empirics of foreign aid and growth, The Economic Journal, 114 (496), 191-216.

David, N. K. (2017). Contribution of official development assistance to poverty alleviation in the Ecowas, IOSR Journal of Economics and Finance, 8 (2), 37-49.

Easterly, W. (2003). Can foreign aid buy growth?, Journal of Economic Perspective, 7 (3), 23-48.

Easterly, W. (2006). The White Man's Burden, The Penguin Press, New York.

Friedman, M. (1958). Foreign economic aid, Yale Review, 47 (2-3), 500-516.

Hansen, H., ve Tarp, F. (2001). Aid and growth regressions, Journal of development Economics, 64 (2), 547-570.

Islam, N. (2005). Regime changes, economic policies and the effect of aid on growth, The Journal of Development Studies, 4 (8), 1467-1492.

Lacalle-Calderon, M., Chaso, C., Alfonso-Gil, J. ve Neira, I. (2015). Comparative analysis of the effect of aid and microfinance on growth, Canadian Journal of Development Studies, 36 (1), 72-88.

Lensink, R., ve Morrissey, O. (2000). Aid instability as a measure of uncertainty and the positive impact of aid on growth, The Journal of Development Studies, 36 (3), 31-49.

Lensink, R., ve White, H. (2001). Are there negative returns to aid?, Journal of development Studies, 37 (6), 42-65.

Tekin, R. B. (2012). Development aid, openness to trade and economic growth in Least Developed Countries: bootstrap panel Granger causality analysis, Procedia – Social and Behavioral Sciences, 62, 716-721.

EK

Analize dâhil edilen ülkeler:

Arnavutluk	Gabon	Mozambik
Azerbaycan	Gambiya	Nijerya
Bangladeş	İran	Pakistan
Benin	Kamerun	Senegal
Cezayir	Kazakistan	Togo
Çad	Kırgızistan	Tunus
Endonezya	Malezya	Türkiye
Fas	Mali	Ürdün
Fildişi Sahilleri	Mısır	

TÜRKİYE'DE YEREL YÖNETİM HARCAMALARINDA "SİNEK KAĞIDI ETKİSİ" VAR MI?

Kadir Karagöz
Manisa Celal Bayar Üniversitesi

ÖZET

Bir yerel yönetim birimi olan belediyelerin gelirleri çeşitli faaliyetlerden ve mülklerden elde ettikleri özgelirler ve mali transferlerden oluşmaktadır. Zaman içinde mali yardımların ciddi boyutlara varması, bir yandan belediyelerin yardımlara bağımlılığını artırmakta diğer yandan da mali özerkliklerini zedelemekte ve diğer gelir getirici faaliyetlerinde gerilemeye neden olabilmektedir. Literatürde "sinek kağıdı etkisi" olarak adlandırılan bu olgu, merkezi yönetimden aktarılan mali transferlerin belediyelerin diğer gelir getirici faaliyetlerinde gerilemeye neden olduğunu ifade etmektedir.

Türkiye'de sinek kağıdı etkisi hipotezinin geçerliliği az sayıda çalışmada ampirik olarak araştırılmış ve hipotezin geçerli olduğu yönünde kanıtlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise konu, daha büyük bir örneklem (81 il) ve farklı bir yaklaşımla (panel veri analizi) ele alınmaktadır. Elde edilen bulgular, önceki çalışmalara paralel şekilde, yerel yönetimlere yapılan transferlerin yerel yönetim harcamalarını artırdığını (sinek kağıdı etkisi hipotezinin geçerli olduğunu) ortaya koymaktadır. Ayrıca analizde, mali transferlerin vergi gelirlerini olumlu yönde etkilediği de belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel yönetim harcamaları, sinek kağıdı etkisi, panel veri analizi.

IS THERE A "FLYPAPER EFFECT" IN THE LOCAL GOVERNMENTS' EXPENDITURES IN TURKEY?

ABSTRACT

The incomes of the municipalities, which are a local government unit, are composed of the revenues obtained from the various activities and properties and the financial transfers. Over time, as financial transfers reach significant levels, it increases the dependence of municipalities on aid, while at the same time damaging their financial autonomy and causing them to fall in other income-generating activities. This phenomenon, which is called "fly paper effect" in the literature, indicates that financial transfers from the central government are causing the municipalities to decline in other income generating activities.

The validity of the fly paper effect hypothesis in Turkey has been empirically investigated in a few studies and the evidence that was reached hypothesis is valid. In this study, the issue is addressed via a larger sample (81 provinces) and a different approach (panel data analysis). The findings show that, parallel to previous studies, transfers to local governments have increase local government spending (the flypaper effect hypothesis is valid). In addition, in the analysis, it was also determined that fiscal transfers affected tax revenues positively.

Keywords: Local governments expenditures, flypaper effect, panel data analysis.

GİRİŞ

Bir yerel yönetim birimi olan belediyelerin gelirleri, çeşitli faaliyetlerden ve mülklerden elde ettikleri özgelirler ve merkezi yönetimden aktarılan mali transferlerden oluşmaktadır. Bu mali transferler, merkezi yönetim bütçesinden yerel yönetimlere aktarılan koşullu veya koşulsuz mali yardımlardır.

Zaman içinde mali yardımların ciddi boyutlara varması, bir yandan belediyelerin yardımlara bağımlılığını artırmakta diğer yandan da mali özerkliklerini zedelemekte ve diğer gelir getirici faaliyetlerinde gerilemeye neden olabilmektedir. Literatürde "sinek kağıdı etkisi" olarak adlandırılan bu olgu, merkezi yönetimden aktarılan mali transferlerin belediyelerin diğer gelir getirici faaliyetlerinde gerilemeye neden olduğunu ifade etmektedir.

1960'lardan itibaren "sinek kağıdı etkisi" önce teorik olarak tartışılmış, uygun yöntemlerin gelişmesi ve yaygınlaşması ile birlikte ekonometrik olarak da yoğun bir şekilde araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlar genellikle "sinek kağıdı etkisi"nin varlığını onaylar niteliktedir.

Türkiye'de yerel yönetim harcamalarında "sinek kağıdı etkisi" olgusunun geçerli olup olmadığı da az sayıda çalışmaya konu olmuştur. Sözkonusu çalışmalarda Türkiye'de de "sinek kağıdı etkisi"ni destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise konu, daha büyük bir örneklem (81 il) ve panel veri yaklaşımıyla ele alınmaktadır. Elde edilen bulgular, önceki çalışmalara paralel şekilde, yerel yönetimlere yapılan transferlerin yerel yönetim harcamalarını artırdığını (sinek kağıdı etkisi hipotezinin geçerli olduğunu) ortaya koymaktadır.

TEORİK ARKAPLÂN

"Sinek kağıdı etkisi" olgusuna ilişkin teorik açıklamalar ilk olarak 1960'lı yıllarda Henderson (1968) ve Gramlich (1969) tarafından dile getirilmişse de, "para değdiği yere yapışır" önermesinden hareketle ifadeyi ilk kullanan ABD'li iktisatçı Arthur Okun'dur.

Hines ve Thaler (1995), elde hazır paraya (mali transferlere) sahip olmanın, transferi alan yönetimlerin harcama davranışı üzerinde gelir toplamak zorunda olduğu bir alandan (örneğin yerel yönetimlerin vergileme yoluyla gelir sağlamasından) çok daha farklı bir etkisi olduğunu öne sürmektedir. Diğer bir deyişle yerel yönetimlere koşulsuz nitelikte verilen mali transferlerin harcamalar üzerindeki etkisi öz gelirlerdeki artışın etkisinden daha büyüktür.

Mali transferlerin yerel yönetim birimlerinin harcamaları üzerindeki etkisi sinek kağıdı etkisi dışında,

- Fiyat etkisi (price effect),
- Gelir etkisi (income effect),
- Uyarıcı etki (stimulative effect) ve
- İkame etkisi (substitution effect) önermeleriyle de incelenmiştir.

Koşulsuz transferlerin yerel yönetimlerin sunduğu hizmetin ortalama fiyatını azaltması *fiyat etkisi* olarak nitelendirilmekteyken, öz gelirlerin toplanması gayreti üzerindeki olumsuz etkisi de *gelir etkisi* olarak adlandırılmaktadır.

Bir birim mali transferin yerel harcamadaki bir birim artışa neden olması ise *uyarıcı etki* olarak ifade edilirken, *ikame etkisi* transferlerin öz gelirler yerine geçmesi olarak açıklanmaktadır.

Konuyla ilgili teorik literatürde sinek kağıdı etkisini açıklamak üzere farklı yaklaşımlar önerilmiştir. Bunlar;

- Mali yanılsama,
- Bürokrasi modeli,
- Çıkar grupları şeklinde özetlenebilir.

Kamu tercihi teorisine bağlı olarak iktisatçılar, anomali gösteren sinek kağıdı etkilerini siyasi sistemin arızalarına bağlama eğilimindedir. Yerel yönetimlerde sinek kağıdı etkisinin varlığı öteden beri bir çeşit mali yanılsama olarak yorumlanmıştır (Aytaç, 2015). Mali yanılsama, seçmenlerin mali parametreleri algılayışında sistematik sapmaları ifade etmektedir. Mali yanılsama modeli sinek kağıdı etkisi doğrultusunda ele alındığında ise etki, yerel seçmenlerin merkezi (koşulsuz) transferlerle finanse edilen yerel hizmetlerin vergi fiyatının düştüğünü düşünerek hizmet taleplerini arttırması ile ortaya çıkar (Batırel, 2014: 23-24).

Sinek kağıdı etkisini açıklamada kullanılan bir diğer model ise bürokrasi modelidir. Bu yaklaşıma göre sinek kağıdı etkisi, bürokratların sahip olduğu asimetrik enformasyona dayalı tekel gücü kapsamında, bütçe büyüklüğünü maksimize etme güdüsüne bağlı olarak, seçmenlerin hükümetler arası transferlerden haberdar olmalarını engellemekte, böylece devletin daha yüksek kademelerinden alınan marjinal fonları sarf etme lüksüne kavuşmaları ile ortaya çıkmaktadır (Filimon vd., 1982: 55-57).

Sinek kağıdı etkisini açıklamak üzere kullanılabilecek bir diğer model de çıkar grupları yaklaşımıdır. Marjinal bütçe tahsislerinde çıkar grupları belirleyici olarak merkezi transferlerin değişik baskı gruplarının göreli servet konumlarını değiştirebilir ve böylelikle bir sinek kağıdı etkisi doğurabilirler. Benzer şekilde, yasama organı ve farklı türlerde çıkar grupları arasındaki etkileşim de bir tür sinek kâğıdı etkisine sebep olabilir. Yerel yönetimler, hem yerel kamu hizmetleri alan çıkar gruplarına hem de yerel kaynak arz eden gruplara hitap etmeye çalıştıklarından, yerel siyasetçilerin vergileri artırmadan harcamaları artırma yolluna giderek bütçe açıklarına sebebiyet vermeleri mümkündür (Aytaç, 2015).

Diğer taraftan, sinek kağıdı etkisinin özellikle komşu veya birbiriyle ilişkili yerel yönetimler arasında bulaşma (yayılma) göstermesi de mümkündür. Acosta (2010), Buenos Aires (Arjantin) ilçelerinde sinek kağıdı etkisini araştırmış ve mekansal ilişki bulunması hâlinde taşma etkisi ve mimik davranışı nedeniyle sinek kağıdı etkisinin yayılma eğilimi gösterdiğini ortaya koymuştur.

LİTERATÜR

Yönetimler arası mali transferlerin veya bağışların yerel yönetim harcamaları üzerindeki etkisi ve bu bağlamda sinek kağıdı etkisi hipotezi kamu maliyesi literatürü içinde önemli bir yer tutmaktadır. Hines ve Thaler (1995) ve Bailey ve Connolly (1998), sözkonusu literatüre ilişkin kapsamlı bir araştırma yürütmüşlerdir. Sinek kağıdı etkisinin geçerliliği birçok ampirik çalışmaya da konu olmuştur. Konuyu inceleyen ampirik çalışmalarda farklı ekonometrik modeller kullanılıp farklı etki düzeylerine ulaşılmakla birlikte, az veya çok bir sinek kağıdı etkisinin varlığı üzerinde uzlaşılmış olduğu söylenebilir.

Türkiye'de sinek kağıdı etkisi hipotezinin geçerliliği az sayıda çalışmada ampirik olarak araştırılmış ve hipotezin geçerli olduğu yönünde kanıtlara ulaşılmıştır.

Sinek kağıdı etkisi hipotezini Türkiye örneğinde araştıran ilk ampirik çalışma Sağbaş ve Saruç (2007) a aittir. Çalışmada konu bürokratik model çerçevesinde ele alınmış ve Türkiye'de sinek kağıdı etkisinin geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Nüfus ve transfer artışlarının sinek kağıdı olgusunu beslediği sonucuna varılmıştır.

Saruç ve Sağbaş (2008) ise yerel yönetimlere yapılan transferlerin vergi gelirleri üzerindeki ikame ve uyarma etkilerini araştırdıkları çalışmada 66 ilin 1997 yılına ait verileriyle yatay-kesit regresyon analizi yürütmüşlerdir. Elde ettikleri bulgular sinek kağıdı olgusunun genel olarak geçerli olduğu, ancak etkinin daha varlıklı illerde daha fazla olduğu ve sinek kağıdı etkisi arttıkça vergi gelirlerinin de arttığı yönündedir.

Aytaç (2015), 2006-2014 arası döneme ilişkin verilerle panel veri analizine başvurarak 16 büyükşehir belediyesi için yürüttüğü analizde merkezi transferler ve yerel gelirdeki artışın büyükşehir belediye harcamalarını arttırdığı sonucuna varmıştır.

Yaş ve Akduğan (2015), 2007-2014 dönemine ait üçer aylık veriler kullanarak zaman serileri analizi yoluyla konuyu araştırmış ve yaptıkları regresyon analizinde Türkiye'deki belediyelerin harcama miktarları üzerinde mali transferlerin öz gelirlere kıyasla daha fazla etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Diğer bir ifadeyle Türkiye'deki belediyelerde sinek kağıdı etkisi geçerlidir.

AMPİRİK ANALİZ

Veri, Değişkenler ve Model

Analizde 81 ile ait, 2006-2016 dönemine ilişkin veriler kullanılarak panel veri analizi yürütülmüştür. İki ayrı model yapısı içinde transferlerin yerel yönetim harcamaları ve özgelirler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Kontrol değişkeni olarak illerin nüfusuna da yer verilmiştir. Daha küçük katsayılarla çalışmak ve olası bir değişen varyans sorunun önüne bir ölçüde geçmek amacıyla gözlemlerin logaritmik dönüşümleriyle çalışılmıştır.

Modelleme açısından, Bailey ve Connolly (1998)'nin ampirik çalışmalara ilişkin olarak dikkat çektikleri hususlar gözönünde bulundurularak farklı spesifikasyonlar denenmiştir. Uygun model yapısını belirlemek amacıyla sonuçlar rapor edilirken Akaike Bilgi Kriteri'ne (AIC) yer verilmiştir. Bununla birlikte, yerel yönetimlere yapılan transfer biçiminin yanlış seçilmesi riski kabul edilmekle birlikte mevcut veri yapısı bu konuda bir tercihte bulunmaya izin vermemektedir.

Her ne kadar "sinek kağıdı etkisi" olgusu temelde yerel yönetimlerin harcamalarında gözlenen bir anomaliye ilişkin ise de, benzer bir etki yerel yönetim gelirlerinde meydana gelecek azalmayla da ilişkilendirilebilir. Buradan hareketle, yerel yönetim gelirlerinde sinek kağıdı etkisinin varlığı da, harcamalar denklemiyle benzer yapıya sahip ikinci bir denklemle araştırılmıştır.

Tahmin edilecek regresyon denklemleri en geniş haliyle aşağıdaki gibidir:

$$YH_{it} = \alpha_0 + \alpha_1 MTS_{it} + \alpha_2 YG_{it} + \alpha_3 NFS_{it} + \alpha_4 BK_{it} + \alpha_5 MTS_{it} \times BK_{it} + \mu_i + u_{it}$$

$$YG_{it} = \beta_0 + \beta_1 MTS_{it} + \beta_2 YH_{it} + \beta_3 NFS_{it} + \beta_4 BK_{it} + \beta_5 MTS_{it} \times BK_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it}$$

Burada,

YH_{it} *i* ilinin *t* dönemindeki harcamalarını,
YG_{it} *i* ilinin *t* dönemindeki gelirini,
MTS_{it} *i* ilinin *t* döneminde aldığı mali transfer miktarını,
NFS_{it} *i* ilinin *t* dönemindeki nüfusunu,
BK_{it} büyükşehirler için 1, diğerleri için 0 değeri alan kukla değişkeni,
μ_i gözlenemeyen birim etkilerini,
u_{it} ve ε_{it} beyaz gürültü hata terimlerini göstermektedir.

Mali transferler (kişi ve kurumlardan ayrılan paylar), özgelirler (bütçe gelirleri hesabının kişi ve kurumlardan ayrılan paylardan farkı) ve harcamalar (bütçe giderleri hesabı) verileri Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğünün Genel Yönetim Mali İstatistikleri internet sayfasındaki Mahalli İdareler Bütçe İstatistikleri kısmından alınmıştır.

Bulgular

Panel veri analizi çerçevesinde yukarıdaki her iki model klasik model, sabit etkiler modeli ve rassal etkiler modeli yaklaşımıyla tahmin edilmiştir. Panel veri kümesinin zaman boyutu (11 yıl) çok uzun olmadığından serilerin zaman serisi özellikleri (durağanlık, eşbütünleşme) araştırılmamıştır. Örneklem yapısı ve Hausman test istatistiği sabit etkiler modelinin daha uygun olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1. Klasik model tahmin sonuçları.

Bağımlı Değişken: YH	Model I	Model II	Model III
$\hat{\alpha}_0$	2,2259* (0,1037)	2,0176* (0,1276)	2,3876* (0,1384)
MTS	0,6734* (0,0135)	0,6816* (0,0137)	0,6608* (0,0138)
YG	0,1585* (0,0115)	0,1611* (0,0115)	0,1512* (0,0114)
NFS	0,0584* (0,0152)	0,0657* (0,0154)	0,0635* (0,0150)
BK		-0,0603* (0,0217)	-1,3269* (0,2048)
MTS×BK			0,0996* (0,0160)
R^2	0,971	0,971	0,972
AIC	-0,498	-0,504	-0,545

Not: Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2. Sabit etkiler modeli tahmin sonuçları.

Bağımlı Değişken: YH	Model I	Model II	Model III
$\hat{\alpha}_0$	7,7536* (2,0073)	6,5749* (1,9878)	4,4308** (2,2515)
MTS	0,6112* (0,0166)	0,6285* (0,0167)	0,6278* (0,0167)
YG	0,2781* (0,0230)	0,2727* (0,0226)	0,2776* (0,0227)
NFS	-0,4062** (0,1594)	-0,3252** (0,1576)	-0,1657 (0,1761)
BK		-0,1352* (0,0258)	0,5301 (0,3312)
MTS×BK			-0,0516** (0,0256)
R^2	0,984	0,985	0,985
AIC	-0,950	-0,982	-0,985

Not: Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3. Rassal etkiler modeli tahmin sonuçları.

Bağımlı Değişken: YH	Model I	Model II	Model III
$\hat{\alpha}_0$	2,4575* (0,2111)	2,0012* (0,2297)	1,9602* (0,2259)
MTS	0,6285* (0,0134)	0,6430* (0,0136)	0,6466* (0,0135)
YG	0,2190* (0,0176)	0,2208* (0,0174)	0,2166* (0,0169)
NFS	0,0299 (0,0213)	0,0523** (0,0217)	0,0557* (0,0206)
BK		-0,1235* (0,0237)	-0,0266 (0,2556)
MTS×BK			-0,0073 (0,0197)
R^2	0,937	0,938	0,941
Hausman χ^2 (p-değeri)	24,175 (0,000)	25,233 (0,000)	47,249 (0,000)

Not: Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yerel yönetim harcamalarına ilişkin tahminler incelendiğinde, yerel yönetim harcamalarının merkezi yönetimden yapılan mali transferlerden pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilendiği görülmektedir. Bu bulgu, Türkiye'de yerel yönetim harcamalarında sinek kağıdı etkisinin geçerli olduğuna işaret etmektedir. İlginç olan ise mali transferlerin harcamalar üzerindeki etkisinin yerel yönetimlerin özgelirlerindeki artışın etkisinden daha büyük olmasıdır. Bu sonucun sinek kağıdı etkisini daha da güçlendirdiği söylenebilir.

Elde edilen katsayı tahminlerinin farklı tahmin yöntemleri karşısında dirençli olduğu görülmektedir. Buna göre, hangi yaklaşım tercih edilirse edilsin, mali transferler ve gelir değişkenlerinin etkisi için benzer tahminler elde edilmektedir. Diğer taraftan, öteki açıklayıcı değişkenlerin katsayıları açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir. İlin nüfusuna ilişkin

katsayı klasik ve rassal etki modellerinde pozitif işaretli ve genelde anlamlıdır. Doğal karşılanabilecek bu sonuca göre ilin nüfusu arttıkça yerel yönetim harcamaları da artmaktadır. Büyükşehirlere daha fazla mali transferde bulunulduğu önermesini yansıtan kukla değişkenin katsayısı her üç yaklaşımda da negatif ve anlamlı bulunmaktadır. Bu bulguya göre büyükşehirlere nisbî olarak merkezden daha az mali transferde bulunulduğu söylenebilir. Sinek kağıdı etkisinin ilin büyükşehir niteliğinde olmasına göre farklılık gösterip göstermediğini araştırmak için yer verilen çarpımsal değişkenin katsayısının işaret ve anlamlılığı kararlılık göstermemektedir. Bununla birlikte sabit ve rassal etki modellerinde katsayının işaretinin negatif olmasından hareketle büyükşehirlerde sinek kağıdı etkisinin geçerli olmadığı söylemek yanlış olmaz.

Tablo 4. Klasik model tahmin sonuçları.

Bağımlı Değişken: YG	Model I	Model II	Model III
$\hat{\beta}_0$	-5,1783* (0,2907)	-4,4948* (0,3508)	-4,2328* (0,4075)
MTS	-0,1707** (0,0695)	-0,2139* (0,0702)	-0,2093* (0,0703)
YH	1,1123* (0,0115)	1,1259* (0,0803)	1,1005* (0,0828)
NFS	0,3189* (0,0391)	0,2891* (0,0399)	0,2888* (0,0398)
BK		0,1965* (0,0572)	-0,5130 (0,5653)
MTS×BK			0,0556 (0,0441)
R^2	0,870	0,872	0,872
AIC	1,451	1,440	1,440

Not: Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5. Sabit etkiler modeli tahmin sonuçları.

Bağımlı Değişken: YG	Model I	Model II	Model III
$\hat{\beta}_0$	-12,4157* (2,8216)	-12,1894* (2,8349)	-6,6309** (3,2070)
MTS	0,1257* (0,0381)	0,1169* (0,0395)	0,1087* (0,0393)
YH	0,5525* (0,0456)	0,5597* (0,0465)	0,5636* (0,0461)
NFS	1,1425** (0,2219)	1,1257* (0,2228)	0,7067* (0,2498)
BK		0,0316 (0,0375)	-1,6576* (0,4690)
MTS×BK			0,1312* (0,0363)
R^2	0,980	0,980	0,981
AIC	-0,264	-0,263	-0,277

Not: Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6. Rassal etkiler modeli tahmin sonuçları.

Bağımlı Değişken: YG	Model I	Model II	Model III
$\hat{\beta}_0$	-5,0464* (0,6696)	-4,8797* (0,6866)	-4,0487* (0,6940)
MTS	0,1405* (0,0362)	0,1267* (0,0378)	0,0992* (0,0380)
YH	0,5686* (0,0451)	0,5791* (0,0459)	0,5853* (0,0456)
NFS	0,5550* (0,0544)	0,5437* (0,0555)	0,4981* (0,0551)
BK		0,0478 (0,0369)	-1,8044* (0,4112)
MTS×BK			0,1437* (0,0318)
R^2	0,790	0,790	0,795
Hausman χ^2 (p-değeri)	30,348 (0,000)	29,075 (0,000)	28,024 (0,000)

Not: Standart hatalar parantez içinde verilmiştir. * ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Yerel yönetim gelirleri için oluşturulan denklemlerin sabit etkiler ve rassal etkiler modellerine göre tahmininden elde edilen sonuçlara göre merkezî yönetimden yapılan mali transferlerin ve yerel yönetim harcamalarının özgelirler üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır. Ancak, harcama değişkeninin katsayısının mali transfer değişkeninin katsayısından daha büyük olması belediye gelirlerinin harcamalardan daha fazla etkilendiğini göstermektedir. Bu durum, belediyelerin tüketimden ziyade gelir artırıcı harcamalarda bulunduğunun bir işareti olarak yorumlanabilir. Bunu kanıyı destekleyen bir bulgu da her model yapısında ve tahmin yaklaşımında nüfusun gelir üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olmasıdır. Gelir getirici alanlara yapılan harcamalar daha fazla nüfus tarafından kullanılarak, ölçek etkisi ile daha fazla gelir sağlamaktadır. Tahminlerden elde edilen bir diğer bilgi ise büyükşehir belediyesi olmanın özgelirlerde azalmaya yol açtığı şeklindedir.

SONUÇ

Merkezi yönetimden yerel yönetimlere yapılan karşılıksız mali transferler zamanla yerel yönetimlerin bu yardımlara bağımlı hâle gelmesine ve harcamalarını özgelirlerindeki artıştan daha fazla yükseltmelerine neden olmaktadır. Literatürde "sinek kağıdı etkisi" olarak bilinen bu olgunun geçerliliği birçok ülke örneğinde araştırılmış ve doğrulanmış bulunmaktadır.

Türkiye'de yerel yönetim harcamalarında "sinek kağıdı etkisi" olgusunun geçerli olup olmadığını araştıran önceki çalışmalarda "sinek kağıdı etkisi"ni destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise konu, daha büyük bir örneklem (81 il) ve farklı yöntemlerle ele alınmıştır. Elde edilen bulgular, önceki çalışmalara paralel şekilde, yerel yönetimlere yapılan transferlerin yerel yönetim harcamalarını artırdığını (sinek kağıdı etkisi hipotezinin geçerli olduğunu) ortaya koymaktadır. Ayrıca analizde, mali transferlerin yerel yönetim gelirlerini de artırıcı yönde etkilediği belirlenmiştir.

Türkiye'deki belediyelerin mali özerkliğinin olmaması ve gelir elde imkânlarının illere göre farklılık arz etmesi belediyeleri mali transferlere bağımlı kılmaktadır. Diğer taraftan merkezi yönetimi elinde bulunduran siyasî iktidarların popülist ve seçmen odaklı yaklaşımının da yerel yönetimlere mali transferleri körüklediği söylenebilir. Bunun yerine, yerel yönetimlerin özgelirlerini nasıl artırabilecekleri konusunda çalışmalar yapılması ve bu konuda yönlendirilmeleri hem merkezî yönetimin yükünü hafifletecek hem de yerel yönetimlerin malî özerkliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

Acosta, P. (2010). The "flypaper effect" in presence of spatial interdependence: evidence from Argentinean municipalities, Annals of Regional Sciences, 44, 453-466.
Aytaç, D. (2015). Türkiye'de Yönetimler Arası Transferler Sinek Kağıdı Etkisi Yaratıyor mu? Ampirik Bir İnceleme, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 13 (2), 166-180.
Bailey, S. J. ve Connolly, S. (1998). The flypaper effect: Identifying areas for further research, Public Choice, 95, 335-361.
Batırel, Ö. F.(2014), Kamusal Tercih Teorisinde Son Gelişmeler', İçinde: Kamu Maliyesi Güncel Sorunları, ed: Turgay Berksoy, Mehmet Şahin, Seçkin Yayınları, Ankara.
Filimon, R., Romer, T. ve Rosenthal, H. (1982). Asymmetric Information and Agenda Control. The Bases of Monopoly Power In Public Spending, Journal of Public Economics, 17, 51–70.
Gramlich, E. M. (1969). State and Local Governments and Their Budget Constraints, International Economic Review, 10 (2), 163-182.
Henderson, J. M. (1968). Local Government Expenditures: A Social Welfare Analysis, The Review of Economics and Statistics, 50 (2), 156-163.
Hines, J. R. ve Thaler, R. H. (1995). Anomalies: The Flypaper Effect, The Journal of Economic Perspectives, 9 (4), 217-226.
Sağbaş, İ. ve Saruç, N.T. (2004). Intergovernmental Transfers and the Flypaper Effect in Turkey, Turkish Studies, 5 (2), 79-92.
Saruç, N.T. ve Sağbaş, İ. (2008). The Surge Impact of the Flypaper, Substitution and Stimulation Effect on Local Tax Effort in Turkey, International Research Journal of Finance and Economics, 13, 42-49.
Yaş, H. ve Akduğan, U. (2015). Türkiye'de Belediyelere Yapılan Mali Transferlerin Flypaper Effect Çerçevesinde İncelenmesi, Maliye Dergisi, 168, 49-68.

İNGİLİZ KOLONİLEŞMESİNDE OSMANLI TECRÜBESİNİN KATKISI

Erdem Aybay PhDc
Erciyes Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı
Fikret Güven, PhDc
Erciyes Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı

ÖZET

İngiliz ve Türkler arasındaki etkileşim uzun bir tarihe dayanmaktadır. Diğer taraftan, İngiliz literatüründe "Doğulu" ile buluşma, Chaucer'a kadar uzanmaktadır. Chaucer, Canterbury Tales' i yazarken, Doğu hikayelerinden oluşan Decameron adlı eserden esinlenmiştir. Bazı Doğu hikayelerini ise kendi kültür ve toplum yapısına göre yeniden düzenlemiştir. Daha sonra haçlı seferlerinin başlamasıyla, Türk ve İngilizler arasında ilk etkileşimler tam anlamıyla başlamıştır. Haçlı seferlerinin başlangıçtaki amacı, Kutsal Toprakları Müslümanlardan geri almak ve Hristiyan topluluğuna barış getirmek olarak belirlenmişti. Fakat, bu savaşlar hem Batı hem de Doğu kültürlerine ciddi anlamda değişimleri de beraberinde getirmiştir. Sanılanın aksine bu dönemde İngiltere, güçlü bir ülke değildi, fakat Osmanlı İmparatorluğu en ihtişamlı dönemlerini yaşıyordu. İngiltere'nin bu geri kalmışlığının en büyük sebebi İspanya yüzünden, doğrudan Avrupa pazarına ulaşamamış olmasıdır, bu nedenle İngiltere, Avrupa pazarına ulaşmak için Osmanlı İmparatorluğu'nu kullandı. 1583 yılında İngiltere ile Osmanlı arasında bir ticaret anlaşması imzalanmış ve daha sonra Levant Şirketi adıyla ticari bir şirket kurulmuştur. Levant firmasının İngiltere'nin genişlemesi ve gelişmesi üzerinde önemli bir etkisi vardır. Levant firmasının gerçekte amacı Hindistan'a ulaşmaktı. Levant Şirketi'nin kuruluşundan sonra ticaret, İngiliz genişleme merkezi haline gelmiştir. Levant firmasının tüccarları 17. yüzyılda Londra'nın en önemli yöneticileri ve valileri olmuştur. Osmanlı topraklarındaki edindikleri bu deneyimler, bu yöneticilere çok şey kazandırmıştır. Ticaret ve bu tip faliyetler, İngiliz sömürgeciliğinin temelini oluşturmuştur. Bu yüzden, eğer İngiltere'nin Osmanlılarla iyi ilişkileri olmasaydı, Avrupa pazarına ve Hindistan'a asla ulaşamazdı. Dolayısıyla, Osmanlılar İngiliz sömürgeciliğine istemeyerek de olsa katkıda bulunmuşlardır

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Oryantalism, İngiliz, Haçlılar, Kolonileşme, Katkı

CONTRIBUTION OF OTTOMAN-EXPERIENCE TO BRITISH COLONIALISM

ABSTRACT

The interaction between British and Turks goes back a long way. On the other hand, meeting with orient in English literature dates back to Chaucer. While writing Canterbury Tales Chaucer was heavily inspired from Decameron which was a collection of Eastern stories. Chaucer reedited some Eastern stories in accordance with his own culture and society. Later on with the beginning of the crusades, the first relationship between Turks and British literally started. The real purpose of the crusades was declared as take Holy Lands back from Muslims and bring peace to Christian community. These wars transformed both Western and Eastern cultures. For one thing, during those times England was not a powerful bot while the Ottoman Empire was having its most glorious years. Because of Spain, England had not been unable to reach European market directly, so England used the Ottoman Empire to reach European market. In 1583 a trade agreement was signed between England and Ottomans which later enabled establishment of Levant Company. This Levant Company had an important effect on expansion and development of England. Surprisingly, the aim of Levant Company was to reach India. After the establishment of Levant Company, trade became the centre of English expansion and merchants of Levant Company became the mayors and governors of London in the 17th century. Their experiences in Ottomans lands gained them many titles and benefits. Since trade and commerce formed the basis of English colonialism: it could be inferred that If England

hadn't had good relationships with Ottomans, they could have never reached European market and India. So, Ottomans inadvertently contributed to British colonialism.

Keywords: Ottoman, Orientalism, British, Crusades, Colonialism

OTTOMAN CONTRIBUTION TO BRITISH COLONIALISM

Edward Said, a preliminary critic of European Orientalism, excavates how writers from ancient Greece to the present age have created the image of the Orient as the "deepest and recurring image of the Other" (Said 1). Said in Orientalism (1978 circumscribes the Orientalist interest in the notion of a presumed continuity of actual Europe vs. fictional Orient. During those relationships, many British merchants, travellers, ambassadors, writers and adventurers have been in Ottoman lands. They had opportunity to observe the government process, military discipline and the social life of the Ottomans. When they went back to their countries, they wrote their memories by using nicknames. These writings have great influence on the development of Orientalism. They used their own experiences for the development of British Empire and its colonization process. The stories and writings about Ottomans attracted considerable attention. Many books were published about Turks and the Ottomans. The first book Ottomans was written by Richard Knolles, "The General History of the Turks". The book was written in English instead of Latin in order to make everyone read the book not only the sophisticated people. It drew so much attention that it was published many times. In the book it was written that the success of the Turks was not connected to their military power, but instead, was God's judgement on the wicked generation of Christians. Until the publication of the book knowledge about the Ottomans was based on secondary sources from Venetian and French merchants or travellers. Most of the English writers relied on earlier works by European writers both for their information and their views and thus the English opinion of the Ottomans was formed from the descriptions of foreign writers. Knolles illustrated the Ottomans as "infidels", "heretics", "princes of darkness" and an enemy not just to the country they attacked but a "common enemy of Christianity". Also Knolles defined "Mohammed" as a "false" Prophet and "Mohammedanism" as a "superstition." Knolles defined the King of Constantinople and Christians as "poor" but in contrast he defined Mehmet the Conqueror as "young tyrant" and "the Emperor of invading Turks". Knolles didn't try to honour Turks his real aim was to instruct and criticize Christians. Knolles implied that if Christians are not united, fight among themselves, have disagreements in the manner of their religion, they cannot be successful against the Turks. Richard Knolles' opinion was that if England wants to be powerful and successful and if they want to take Holy Lands back from Muslims, they should be united both in religion and in society as do Muslims and Turks. The reason of Turks' being powerful and successful is their unity and having no conflict in religious aspects.

Samuel Johnson is one of the writers who curse Ottoman-orient. He denigrates Turks and Ottomans. He says that under the rule of Ottomans all glory of Levant was destroyed. According to him, all good things about orient are related to Christian orient. Muslim orient is corrupted and Christian orient good.

Many of the writers of that period described Ottomans and Turks as evil. They preferred to accept Ottomans as their enemy. They preferred to fight against them rather than standing beside them. But there were exceptions of course. Sir Paul Rycaut brought a new perspective to Ottomans and Turks. Rycaut stayed in Ottoman soils for a long time. During this time he was the secretary of English ambassador in Istanbul. He also worked for the Levant Company in the meantime. He had chance to meet Ottoman politicians and officers. He wrote a book "The History of the Present State of Ottoman Empire." He wrote his own experiences and thoughts about Ottoman Empire. Unlike many other writers, he advised to get on well with Ottomans.

Rycaut is considered as an authority on Ottomans. What makes him authority on the Ottoman Empire is his book "The Present State of Ottoman Empire". It has formed the basis of European Orientalism. It was used as a source for many researches.
He claimed that he had relationships with some of the executives and what he wrote about Ottoman society and political structure was told him by those executives. So, his words were never questioned. His decisions were always very important in Ottoman-England relationships. Rycaut explains military and religious structure and the process of the state in his book. In his book Rycaut tried to understand and represent the system of Ottoman Empire the most powerful empire of the world with its unbeatable army. The first reason of this was to analyse the strong and weak sides of Ottomans and the second was to find an answer to this question: "Can Ottoman Empire be a model to Europe?" Rycaut promised that he would write nothing but the truth in his book "The Present State of Ottoman Empire" and he gave reference for his every word. He wrote details about the Palace in depth. He said that the information that he wrote about religion was taken from mufti and the information about Palace was taken from one of his friends who stayed in the Palace for 19 years. But he didn't reveal their names. In his book he shares his experiences about Turkish army. He mentions two things that impressed him so much. One of them is the magnificence Grand Vizier's Tent and the discipline in the army. Rycaut thought that the discipline in the army is related with the ban of wine. Any soldier or man who disobeyed this rule was sentenced to death. Rycaut also mentioned about the cleanness and tidiness of the camp during the travel.Another event that impressed Rycaut deeply was the headless bodies of Christian soldiers lying on the soil near Estergon Castle. Mahmut writes: "European thinks that Turks do not travel in Europe. But Turks conformed to the fashions and manner of people in Europe and became the masters of Christians" (T.S. 165). Rycaut mentioned about the absolute power and autarchy of the Sultan claimed that if Sultan had to take permission for his decisions and if his decisions had been questioned like in Europe, Turks couldn't have had such a powerful and great Empire. Rycaut always indicated that a trade relation with Ottomans would have been more effective than being in a war against them. By means of their power and richness England could have become more powerful and wealthy. Rycaut served as a consular to Charles II. His opinions about how to get on with Ottomans had great importance. Those years England was not very powerful and wasn't a threat for Ottomans. With the help of Rycaut's intelligence England gained some capitulations and Levant Company took important steps. It can be said that Rycaut's expense knowledge about Ottomans and his peaceful advises made England display peaceful attitudes towards Ottoman Empire. And these capitulations let England develop in commerce and trade and made a great contribution to their expanse.The influence of Ottoman-orient can be seen also in novels. Some writers used their own experiences in their novels. For example Forster wrote A Passage to India by using his own experiences. One of his main reasons to write this novel was to show the current situation of the colonizer and the colonized. A Passage to India is a look into the lives of both colonizer and the colonized society. Forster clearly demonstrates that colonialism is not only a tragedy for colonized but also effects a change on the colonizer as well. In the novel British people consider themselves superior to the natives. They separate themselves from the population, declaring their own superiority over the masses. They isolate themselves even from the voice of Indians. The superiority that the British colonists take upon themselves in the novel, sequestering themselves in the British club forbids Indians to be a part of it. They seek to make Britain in India, rather than accepting and glorifying the resident cultures. They remain strangers to it, practically living in a separate country they provided for themselves, yet ruling one that they remained aloof from. They feel that without British rule everything will fall to ruin

and chaos, anarchy being the ruling class in their stead. They accept their given role as ruler and god over the colonized people. Those who accept the role of the British administrator lose a part of themselves in the process, becoming an actor instead of a man, doing what is expected, not what is right. Forster picks up on this idea as well. Ronny Heaslop is the character that exemplifies the ruling class of the nineteenth century British colonizers. He fulfills the characteristics of the administrative class. He shows his callousness and robotic adherence to his role as magistrate in India in an argument with his mother. Adela Quested is troubled by this conventionalized role. She comes to India to see its wonders and to connect with its people. Adela does not wish to be a part of the society that Ronny is so fond of. She even goes so far as to ask an Indian about how she can avoid becoming as the other women, something that no other British woman would do. She rejects her role as actress in the British imperial play. Those who did not accept this role were viewed as the enemy in the imperial point of view. After Adela's refusal to pursue charges against Aziz, Those who were once her greatest supporters, fawning over her illness and pretending to be so caring and concerned, now become her most vehement enemies. Once again she rejected the role of imperialist colonizer. As Adela found out after her acquitting remarks on Aziz's behalf, her friends turned against her, her superiors denounced her, and even Ronny left her.

Another outstanding character in the novel is Mr. Fielding. Fielding takes on the role of the colonizer who refuses, but he takes a different path than Adela. Instead of leaving he turns to the colonized for support. Fielding always connects with the Indians. He has no qualms about speaking to them or visiting them in their homes, even visiting Aziz when he falls ill. He doesn't frequent "the club," because he doesn't share all of the same opinions that the ruling English colonizers do. Fielding also realizes the truth that the real India lays not in the British imperial scope, but in the Indians themselves. When Adela is expressing her desires to see the real India, Ronny asks Fielding how one sees the "real India." Fielding's answer is "Try seeing Indians." Fielding takes his rejection of the imperialist nature so far as to support and defend the natives against his own people. When Aziz is accused of assault on Adela, Fielding is the first to come to his aid, forsaking his own people. He declares, "I believe Dr. Aziz to be innocent. . . . If he is guilty I resign from my service, and leave India. I resign from the club now." Fielding cannot completely join them because above all he is still British and therefore holds the same ideas and prejudices that he grew up with. That is unavoidable because, after all, Fielding is still a British citizen, something that can't be erased. In the end Fielding does turn back to his own people, marrying an English girl. Fielding becomes more of a part of the imperial society with his marriage ties, but he remains free of the change that occurs in the colonies by making his match away from India. He stays free of the role of imperial actor and continues on with his notions of friendship and peace with the Indian people.

Forster presents a picture of this Imperial England. A Passage to India provides a perfect stage in which to watch the action play out among those who accept their role and those who rebel, whether knowingly or not. As Roosboeck states, the oriental observers present the junction of East and West “with the critical spirit of the eighteenth century [enlightenment]” (Roosboeck, 2009: 21) His portrayal of the characters Ronny, Adela, and Fielding show the three different types of colonizers. Each character portrays a different situation and mind set, demonstrating the different alternatives in the colonial/imperial life. Through these characters we truly see the effects that imperialism had on not only the colonized, but also the colonizer, showing that no one is immune. Rudyard Kipling’s Kim easily falls into the category of colonial texts, which tried to portray an Orientalised Orient during the colonial age. When Kim was published in 1901, the British Empire was still the most powerful empire in the world. For Rudyard Kipling,

Empire was a philosophy that assumed the superiority of British civilization and therefore its moral responsibility to bring law and enlightenment to “sullen peoples” of the world. In his “The pleasure of Imperialism”, Edward Said says that; Kim is “a master work of imperialism…a rich and absolutely fascinating, but nevertheless profoundly embarrassing novel.” He re-reads Kim from the post-colonial perspective and says that many of the observations of Indian life presented in Kim as fact are derogatory stereotypes, derived from orientalists' beliefs.

Kipling also develops between "native" and "Sahib" conflicts with the unavoidable fact that the British are the governing class, and the Indians are the governed. Kipling, however, presents the imperialist presence in India as unquestionably positive. This is done most effectively through the main plot of the novel — the endeavours of Indian and British spies to protect the northern border of British India from the encroachment of Russia, thus protecting the imperial interests of the British Empire. It is especially significant that Indian spies are shown protecting British interests. In this way, Kipling constructs an India in which the native population supports the British Empire and thus presents Britain's imperialist presence as a positive good.

Kipling’s portrayal of Babu Hurree Chander Mookerjee, a native employee in the British administration, is a literary device used by Kipling to depict imperial authority. Indeed for Kipling, who believed that it was India’s own destiny to be ruled by England, it was imperative to stress the superiority of the white man, whose colonial mission was to rule the dark and ‘inferior’ races. He does this by locating the educated Hurree Babu in a position that is subordinate to Kim.

In terms of the social hierarchy enforced by colonial order, therefore, Kim occupies the privileged position by belonging to the ‘rulers’ whilst the Babu is his insignificant ‘other’.

In other words, the Babu is Kim’s anti-self, to whom Rudyard Kipling assigns a negative value in relation to Kim. Kipling believed it was right and proper for Britain to ‘own’ India and rule its people, and so the possibility that this position might indeed be questionable never seems to have crossed Kipling’s mind. In terms of explaining colonization and imperialism, therefore, Kim is the ideal embodiment of the conflicting Indian and English worlds.

In terms of explaining colonization and imperialism, therefore, Kim is the ideal embodiment of the conflicting Indian and English worlds. Interestingly, it appears that all of the events of the Great Victorian Empire are inbred in Kim’s own character. As the British Empire sought to discover and entrench its imperial authority in India, so too does Kim seek to find a place in the country in which he was born. Thus, Kim faces an ongoing struggle to create a new identity for himself. “Who is Kim?” “What is Kim?” are two questions that Kim asks himself as the novel progresses. Thus, the Great Empire had a profound effect on Rudyard Kipling’s literary creativity, especially in the creation of his characters and the distinctive lives that they lead.

CONCLUSION

As it is understood, especially post-colonial writers used oriental plots and characters in their novels. As they talked about it, the concept of colonialism and imperialism started to be perceived as normal. In time, writing and talking too much about colonization legalized colonization and imperialism. And to normalize and legalize violence during that colonization period, colonizers used democracy. Many of these writers used their own east experiences in order to legalize colonization activities of British Empire. They convinced people that it was the right of British to rule those uncivilized people in the east. If Ottomans hadn’t helped British in the first place, they would have never reached European market and India. Jodi Dean argues “with the commodification of communication, more and more domains of life seem to have been reformatted in terms of market and spectacle” (Dean, 1997: 530).

They couldn't have risen in trade and commerce. So they couldn't have gained so much wealth and couldn't have had such a powerful economy. The powerful economy has let England to reach the Levant and take advantage of the blessings of there. Throughout the history –until the first world war- England didn't stand against Ottomans as an enemy. They acted wisely and tried to benefit from the great power of the Ottomans. And to some extent they succeeded. First, they spread European market through Ottomans and developed their economy. Trade was the centre of English expansion. Later they reached India and started colonization activities. To sum up, while England was a powerless and economically undeveloped country, Ottomans let them be on their side and gave them some capitulations and provided them to trade in Europe market. These capitulations helped England to improve their economy. And trade and commerce formed the basis of British colonization.

BIBLIOGRAPHY

Güven, F. and Aybay, E. (2017), "Can Social Networks Create Public Sphere? Gezi Park Protests and Intersections with the Media", BEÜ SBE Derg, 6(2), 477-490.

Roosbroeck, G.L.(1972) Persian Letters before Montesquieu. Burt Franklin Press, New York.

Said, E.(1984) Orientalism, Penguin, New York.

JOHN OSBORNE' NIN *GERİYE DÖNÜP BAKIŞ* ADLI ESERINDE SOSYAL ÖFKE

Fikret Güven, PhDc
Erciyes Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı
Erdem Aybay, PhDc.
Erciyes Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı

ÖZET

Bu çalışma, John Osborne'un "Back in the Anger" oyunundaki sosyal öfke temasını ele almaktadır. Makale, Jimmy Porter'ın öfkesinin ardında yatan nedenleri ve onu çevreleyen engelleri yok etmek için nasıl bir reaksiyon gösterdiğini araştırmaktadır. Oyun yazıldığında Büyük Britanya hem yurtiçinde hem de yurtdışında ciddi bir hayal kırıklıklarına uğratmıştı. Akdeniz'de, Mısır hükümeti, İngiliz hükümeti tarafından sahip olunan ve işletilen Süveyş Kanalı'nı devraldığını duyurmuştu. Amerikan müdahalesi, bu kanalın Mısır tarafından millileştirilmesine neden oldu. İngilizlerin dünyadaki etkisi azaldıkça ve Amerika süper güç olarak İngiltere'nin yerini aldığından, üzerinde güneşin batmadığı ülkenin günden arta kalan iki kuşak arasında bir uçurum ortaya çıkmıştır - savaşta savaşan ve kendilerini şanlı bir geçmişin mirasçıları olarak görenler ve savaştan sonra doğanlar. Savaş sonrası nesil toplumsal değerlerinin çoğunu işe yaramaz ve anlamsız buldular. Başrol oyuncusu Jimmy Porter, Britanya'nın şanlı geçmişinden sonra şaşkına uğramış savaş sonrası neslin bir temsilcisi olarak görülebilir. İnsanların sosyal ve politik beklentilerinin bir göstergesi, çatı katı dairesinin sıkıştırılmış bir nesil olarak kendini göstermektedir. Oyunun geçtiği çatı arası anlatırken Osborne şu betimlemelerde bulunmaktadır: "Büyük bir Midland kasabasında tek odalı bir daire ... oldukça geniş bir çatı katı odası ... mobilyaların çoğu basit ve oldukça eskidir. Yukarı bir yatak, bir kitap rafı. Yatağın aşağısında, kitaplarla, kravatlarla ve oranlarla kaplı, ağır bir çekmeceli sandık var ... küçük bir gardırop .... iki derin perişan deri koltuk. Daire içinde yaşayanların hayatı gibi çöküşte."Nasıl ki, bir şey işe yaramazsa, bir tavan arasında tutulmaktadır, aynen bu üç karakter unutulmuş bir şekilde ve tavan arasında da işe yaramaz öğeler olarak hayatlarını sürdürmektedirler.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Psikoloji, Kolonileşme -sonrası, Melankoli

SOCIAL ANGER IN JOHN OSBORNE'S *LOOK BACK IN ANGER*

ABSTRACT

The present paper analyses the theme of social anger in John Osborne's play *Look Back in Anger*. The paper investigates the reasons behind the protagonist Jimmy Porter rage and how he dashes out to destroy the barriers that surround him. When the play was written, the Great Britain suffered disillusion both at home and overseas. In the Mediterranean, the Egyptian government announced that it was taking over the Suez Canal, owned and ran by British government. American interference caused this canal to be nationalized by Egypt. As the British influence diminished in the world and America took its place of super power, what remained from day was a gap between two generations – those who fought in the war and regarded themselves as the inheritors of a glorious past, and those who were born after the war and found many of the values of their society useless and meaningless.

The protagonist Jimmy Porter can be considered as a kind of representative of post-war generation puzzled by Britain's glorious past. An indication of the social and political expectations of people manifests itself in the description of the attic apartment. It is a one-room flat, while most of the furniture is simple, and rather old. Down below the bed is a heavy chest of drawers, covered with books, neckties and odds and ends... a small wardrobe.... two deep shabby leather armchairs. The apartment is falling apart like the lives of those living in it. When something is useless, it is likely to be kept in an attic. Those three characters are forgotten and kept away in the attic as useless items as well.

Keywords: Social Anger, post-colonialism, melancholia.

INTRODUCTION

In the years, 1590–1610, English theater reached sublime heights with Marlowe, Shakespeare, and Johnson. Thereafter, drama fell under the iron rule of Puritanism and middle-class moralism. Apart from the work of a few comic dramatists, drama withered. The English drama was a vacuum in the 18th and 19th centuries, and it remained so for the first half of the 20th century. Part of the problem was censorship. In England, the Lord Chamberlain was charged with seeing that nothing offensive was performed on the stage. Plays could entertain, but they could not break boundaries. The new era in theater can be said to have begun precisely on the evening of May 11, 1956, in a small West End theater. Because this theater required club membership, it was beyond the reach of the Lord Chamberlain. On that night, *Look Back in Anger*, written by John Osborne (1929–1994), was first performed. The play was a foreshock signaling the big quake still to come. A number of artistic forces were at work in the emergence of this play, notably, anger and absurdity. One originated outside the United Kingdom, and the other, inside. The play opened a front in the theater revolution.

At the time of its performance, in 1956, the British Empire was writhing in its death throes. The nation was about to embark on a colonial war against Egypt to retain ownership of the Suez Canal that would result, in October 1956, in humiliation. The great empire would be blown away by what Prime Minister Harold Macmillan called "the winds of change"(Heilpern, 1952: 56). Osborne was a leading member of a movement called Angry Young Men, who were disgusted with the British class system. The hero of his play is Jimmy Porter, a university-educated man who nonetheless maintains a working-class lifestyle. Jimmy lives with Alison, the daughter of a colonel who was a colonial administrator in India before the subcontinent gained its independence in August 1947. Jimmy is anger personified, and he discharges his anger on Alison, whom he both loves and despises, hating her because she is an offspring of empire. The theater critic Kenneth Tynan *called Look Back in Anger* a "minor miracle" that "presents postwar youth as it really is" (Heilpern, 1952: 67). Osborne' s anger, created the biggest shock in the British theater since George Bernard Shaw and opened the way for new talent. Osborne unraveled sociopolitical certainties about class and empire. It makes possible what literature is always, at its best and in the hands of genius, doing: It is creating the possibility of yet another new start.

SOCIAL PSYCHOLOGY OF ANGER IN *LOOK BACK IN ANGER*

The imperial England colonized and exploited countries all over the world until the end of World War II. In *Culture and Imperialism* (1993), Edward Said states on the expansion of Western imperialism as: "by 1914, the annual rate had risen an astonishing 240,000 square miles, and Europe held a grand total of roughly 85 percent of the earth as colonies, protectorates, dependencies, dominions, and commonwealths" (Said, 1994, 18). Capitalism also paved the way for this expansion with the "overseas markets, raw materials, cheap labor and hugely profitable land" (Said, 1994, 22). With a rapidly thriving capitalism, the social structures of the dominating countries thrived accordingly. The growing population of the poor and uneducated class caused dramatic transformations in economic and social life, which were also reflected in cultural life. Said points out that "the processes of imperialism occurred beyond the level of economic laws and political decisions, and – by predisposition, by the authority of recognizable cultural formations, by continuing consolidation within education, literature, and the visual and musical arts" (Said, 1994, 35). However, the good old days came to an end when the Egyptian government announced that it was taking over the Suez Canal, owned and ran by British government. American interference caused this canal to be nationalized by Egypt. As the British influence diminished in the world and America took its place of super power, what remained

was a gap between two generations – those who fought in the war and regarded themselves as the inheritors of a glorious past, and those who were born after the war and found many of the values of their country useless and meaningless.

John Osborne in his breakthrough play *Look Back in Anger* analyzed the social implications of an Imperial past and waning power of England through the life and marital struggles of an intelligent and educated but dissatisfied young man, Jimmy Porter, and his equally competent but subservient wife Alison. Jimmy is a representative of this lost generation. He is upset with the society that failed to meet his expectations of opportunity, and power structure that left him crippled. When he was ten years old he witnessed his father dying over a period of time from wounds received fighting for democracy in the Spanish Civil War, his father talking for hours, "pouring out all that was left of his life to one bewildered little boy." He says, "You see, I learnt at an early age what it was to be angry—angry and helpless. And I can never forget it'' (Osborne, Look Back in Anger, p. 8).

What could lie behind this anger? What could be the possible implications behind such outrage? According to Sigmund Freud “all human behaviors are motivated by the sexual energy and instinctive drives and the repression of libidinal urges is displayed through aggression”(Buss,1961: p. 84) There are ‘ego instincts’ that are non-libidinal urges the general aim of which is self-preservation. Freud claims that aggressive urges could occur in the absence of sexual conflict: “The ego hates, abhors and pursues with intent to destroy all objects which are for it a source of painful feelings, without taking into account whether they mean to it frustration of sexual satisfaction or gratification of the needs of self-preservation. Indeed, it may be asserted that the true prototypes of hate relation are derived not from sexual life, but from the struggle of the ego for self- preservation and self-maintenance (Buss, 1961: 184). Those two instincts are in a constant conflict and in this conflict the energy provided by the death instincts are channeled towards others. Thus, Freud proposes that the displacement of the energy of the death instinct onto others is the basic cause of aggression. As such, characters of *Look Back in Anger* are angry and aggressive for several reasons and all these characters express their anger in one way or another. Jimmy constantly scolds and intimidates his wife Alison for her middle class manners. Jimmy, on the other hand, is educated, and far from achieving his expectations. Despite his university degree he worked as an advertising salesman, a journalist, and a vacuum-cleaner salesman. Then he starts to run a sweet stall for a living. Throughout the play Jimmy complains about politics, religion and other social institutions. He feels betrayed by the previous generation because his generation is experiencing the disappointment and illusion of good old days. However, Jimmy does not readily accept his situation and dashes out to find some meaning in his life. His father instilled in him a hope: “I suppose people of our generation aren’t able to die for good causes any longer. We had all that done for us, in the thirties and the forties, when we were still kids. There aren’t any good, brave causes left. If the big bang does come, and we all get killed off, it won’t be in aid of the old-fashioned, grand design. It’ll just be for the Brave New–nothing-very–much–thank-you. About as pointless and inglorious as stepping in front of a bus (Osborne, 1971: p. 84-85).Thus Jimmy’s anger arises from a sense of having missed out the opportunities for idealism, heroism, and desires for at least a crumb of action which was readily provided to the previous generations. Having missed out the chances to take an action is a hindrance for Jimmy to do something good for himself or for the welfare of the society, which is another reason for him to feel anger.

The old England is dead and the new England is far from satisfactory. The country seems like an endless succession of Sunday afternoons. From the very beginning Jimmy expresses the

'vacousness of his own life.' He comments: "God, how I hate Sundays! It's always so depressing, always the same. We never seem to get any further, do we? Always the same ritual. Reading the papers, drinking tea, ironing. A few more hours, and another week gone. Our youth is slipping away. Do you know that? Oh heavens, how I long for a little ordinary enthusiasm. Just enthusiasm that's all. I want to hear a warm, thrilling voice cry Hallelujah! I'm alive! I have an idea. Oh, brother, it's such a long time since I was with anyone who got enthusiastic about anything." (Osborne, 1971: p. 14-15) At the beginning of his speech about 'not having any brave causes' Jimmy seems to find a way to channel his anger: "Why, why, why, why do we let these woman bleed us to death? No, there's nothing left for it, me boy, but to let yourself be butchered by the women." (Osborne, 1971, p. 84-85) Jimmy is in constant quarrel with the British middle class, the class out of which married into. Jimmy speaks of Alison's passivity from the very early pages of the play: "She's a great one for getting used to things. If she were to die, and wake up in paradise – after the first five minutes, she'd have got used to it. Nothing I could do would provoke her. Not even if I were to drop dead. (Osborne, 1971: p. 19) The major cause of Jimmy's anger is Alison's timidity. Jimmy expects Alison to react against him when he taunts her with such words as "sycophantic, phlegmatic and pusillanimous." (Osborne, 1971: p. 21) However, the more Jimmy provokes, Alison withdraws accordingly. When Jimmy goes on calling her 'pusillanimous' and bullies her Alison 'leans against the board, and closes her eyes.' And says: "God help me, if he doesn't stop, I'll go out of my mind in a minute" and Jimmy responds, "Why don't you? That would be something, anyway" (Osborne, 1971: p. 22). Jimmy wants Alison to give some reaction to his condescending attitude. Even when Jimmy betrays Alison with her friend Helena she fails to react. In her farewell note Allison comments: "My dear I must get away. I don't suppose you will understand, but please try. I need peace so desperately, and, at the moment, I am willing to sacrifice everything just for that. I shall always have a deep loving need of you." Jimmy gets angry when he reads Alison's farewell note and he says: Oh, how could she be so bloody wet! Deep loving need! That makes me puke!. She couldn't say 'You rotten bastard! I hate your guts, I'm clearing out, and I hope you rot!' No, she has to make a polite, emotional mess out of it!" (Osborne,1971: p. 23). Jimmy complains about Alison's hypocrisy in refusing to express her anger at his betrayal. Even while deserting Jimmy, she is trying her best to be polite. However, Jimmy might have much preferred her to have said what she had to say instead of being silent. It might be her lack of response, which causes him to go ballistic. However, Jimmy expects from women more than they could provide and when he is disappointed he reacts with rage. For instance, Jimmy was deeply affected by his father's death. He talks about his dying father as: "I was the only one who cared! I had to fight back my tears... All he could feel was the despair and the bitterness, the sweet, sickly smell of a dying man... You see, I learnt at an early age what it was to be angry and helpless. I knew more about love... betrayal... and death, when I was ten years old than you will probably ever know all your life" (Osborne, 1971: p. 28). Jimmy expects Alison to share his pain but he cannot say it directly. He is too proud to demand it. Because this would show him as weak and vulnerable. He says: "I've sat in this chair in the dark for hours. And, although she knows I'm feeling as I feel now, she's turned over, and gone to sleep" (Osborne, 1971: p 59). After he learns that Hugh's mother died Jimmy asks Alison to come to the funeral with him. But Alison does not give an answer and prepares herself to leave the house. It makes Jimmy feel angry and disappointed because he thinks that Alison is supposed to be with him instead of leaving him alone when he needs her at a dire moment. Therefore, Jimmy is disappointed both by the death of Hugh's mother and the pain of Alison's not being there for him.

Alison's silence leads to a lack of communication between the couple, which drives Jimmy to

the edge. While he asks for a frank reaction Alison prefers to withdraw. Indeed, she chooses to escape from the problems emotionally. According to Güven people use emotions to escape from the harsh realities of life.(Güven, 2015, p. 3). When can not cope with the pain inflicted upon him for several reasons, Jimmy has inconsistencies and conflicts within himself. He both loves and despises Alison, attaches himself to her while rejecting her social origins. He does not like Alison's middle class manners and friends and he makes fun of them: "Oh dear, oh dear! My wife's friends! Pass Lady Bracknell the cucumber sandwiches, will you?" (Osborne,1971: p, 51). He hates Alison's mother but he has sympathy with her father though he is obviously in many ways the representative of everything Jimmy is against. It might be because people from previous generation such as Colonel Redfern and his own father had the enthusiasm and at least had noble reasons to fight for and uphold those values. Jimmy tells Cliff: "I hate to admit it, but I think I can understand how her Daddy must have felt when he came back from India, after all those years away. The old Edwardian brigade make their brief little world look pretty tempting. All home-made cakes and croquet, bright ideas, bright uniforms. Always the same picture: high summer, the long days in the sun, slim volumes of verse, crisp linen, the smell of starch... What a romantic picture. If you've no world of your own, it's rather pleasant to regret the passing of someone else's. I must be getting sentimental. But I must say it's pretty dreary living in the American Age unless you're an American of course (Osborne, 1971: p. 17).[SEP]Jimmy is quite nostalgic about the good old days of England because he is part of a generation who has to handle the disappointments and difficulties left from World War II. However, unlike his generation he is trying to revive. Jimmy is angry because he is frustrated and his frustration stems from running a candy stall despite his university degree; his middle class wife's passivity; people whom he loves and cares do not try to share his pain; and since the older generation had left him nothing but a mess, and he thinks that there was nothing his generation could do except talk nostalgically of the good old days.[SEP]Jimmy Porter anger is at almost every British institution such as the Church, the Monarchy, the government and he despises 'posh' Sunday papers although he buys them every weekend. But most of all, he is against any form of upper-class manners. His wife stands as a reminder of that upper class which he never was able to be a member of. As a result of his class hatred Jimmy attacks Alison both verbally and physically throughout the play since his wife reminds him of everything he despises. By channeling his class hatred towards Alison, Jimmy makes use of one of the ego defense mechanisms, that is 'displacement' (Güven, 2018, p. 140). Because he directs his anger and hatred for the middle-class towards Alison, the weaker object that is less able to react to any hostility. Jimmy bullies, taunts, and humiliates Alison and her middle-class parents, friends, and manners throughout the play.

From the very beginning Jimmy attacks Alison. He wants her to answer a question about an article in the newspaper, which Alison has not read. He goes on to ask the same question again and again until Cliff tells him to leave Alison alone. Jimmy immediately gets angry and demands to know: Well, she can talk, can't she? You can talk, can't you? You can express an opinion. Or does the White Woman's Burden make it impossible to think?... (shouting). You know? Talking? Remember?(Osborne, 1971: p. 11). He keeps on humiliating Alison and says; "she hasn't had a thought for years! Have you?" (Osborne, 1971: p.12). Then Jimmy yells at Cliff for reading too slowly since he himself has finished his paper and has been waiting for him to exchange the papers. And he scolds Cliff and Alison for being ignorant of what he said about the Bishop. And he says: "Damn you, damn both of you, damn them all... I know you're going to drive me mad" (Osborne, 1971, p. 15). He continues to attack Alison through her brother Nigel. He describes him as "the straight-backed, chinless wonder from Sandhurst knowledge of life is so hazy" that

"the only thing he can do is to seek sanctuary in his own stupidity...Nigel and Alison. They're what they sound like: sychophantic, phlegmatic and pusillanimous" (Osborne, 1971: p. 21-22). Alison is aware of the fact that Jimmy is trying to piss her off. Alison's submissive and obedience against Jimmy's remarks is also a way of expressing aggression because passivity is a reaction in its own terms. Passive aggressive behavior is much preferred by women because "this type of aggressive behavior does not invite retaliation since the opponent cannot decide whether there is an aggression or not" (Güven, 2015, p. 4). Therefore, the submissive behavior of Alison functions as a disguised form of aggressive behavior. She admits that sometimes she does it on purpose and she tells Cliff: I pretended not to be listening... And -of course- he got savage... But I knew just what he meant. I suppose it would have been so easy to say "Yes, darling, I know just what you mean"... It's those easy things that seem to be so impossible with us. (Osborne, 1971: p, 28). As for Alison's mother Jimmy has a lot of ammunition, because she is the one whom Jimmy hates most for the fact that she represents everything he is against. She is dedicated to her middle class norms and so concerned about her daughter's marrying a man beneath her social stature that she hires detectives to watch Jimmy. And this gives Jimmy the perfect reason to rage against middle-class values: "There is no limit what the middle-aged mummy will do in the holy crusade against ruffians like me... to protect her innocent young, she wouldn't hesitate to cheat, lie, bully and blackmail... She's rough as a night in a Bombay brothel, and as tough as a matelot's arm. She's probably in that bloody cistern, taking down every word we say.(Osborne, 1971: p, 52). He calls her mother 'old bitch' and he goes even further to utter that she should be dead. As usual, he will not get a reaction from Alison and remarks: "I said she is an old bitch, and should be dead! Why don't you leap to her defence!" (Osborne, 1971: p. 53). There is no doubt that Alison's silence really drives Jimmy mad. He gets so angry that he pushes Cliff back savagely and keeps on shouting at Alison. But the more Jimmy provokes, the more Alison withdraws.

Jimmy also attacks Helena since she is also another representative of the class he detests. When Helena and Alison are about to go out Jimmy accuses Alison of letting Helena influence her to go to church as he yells: "You Judas! You phlegm! She's taking you with her, and you're so bloody feeble, you'll let her do it!" (Osborne, 1971: p. 59). He describes Helena as a "saint in Dior's clothing" and claims that "her kind are everywhere, you can't move for them... They spend their time mostly looking forward to the past. The only place they can see the light is the Dark Ages" (Osborne, 1971: p. 56). And he calls Helena's friends "posh girls with lots of money, and no brains" (Osborne, 1971: p. 84).

Throughout the play there is only one scene where Jimmy expresses physical aggression towards Alison. He pushes Cliff on the ironing board and Cliff falls against Alison and she burns her arm on the iron. At first, Jimmy tells Alison that he did not mean to hurt her but then he apologizes for doing it deliberately: "I'm sorry... I mean it... I did it on purpose" (Osborne, 1971: p. 33).

Thus, Jimmy cannot cope with the reality that he is weak and vulnerable therefore he prefers to denial. He frequently accuses Alison of being weak and frail. That is to say, he projects the unacceptable aspects of his character onto Alison but at the same time Jimmy desperately needs an Allison in his life. Jimmy's dependency on Alison can be seen clearly when he tells Alison: "There's hardly a moment when I'm not – watching and wanting you. I've got to hit out somehow. Nearly four years of being in the same room with you, night and day, and I still can't stop my sweat breaking out when I see you doing -something as ordinary as leaning over an ironing board" (Osborne, 1971: p 33).

Jimmy is weak because as he says he was exposed to death, loneliness and pain at a very early age. He watched his father's death when he was ten. He claims that he knows what it is like to lose someone. However, he thinks that Alison does not know anything about loss or the feeling of

helplessness. Therefore, he tells her that she should have had a child and had lost it so that she could have experienced the feeling of loss. He curses Alison before she is about to leave him: "I want to stand up in your tears, and splash about in them, and sing. I want to be there when you grovel... I want to watch it, I want the front seat... I want to see your face rubbed in the mud that's all I can hope for..." (Osborne, 1971: p. 87). Another reason why Jimmy is so weak and vulnerable is because he feels insecure for having married to a woman above his social status. Because of his insecurity he suspects Alison's devotion, and constantly attacks her submissive behavior. He displays his doubts about Alison's loyalty when he tells Cliff how he goes through her things in her absence: "When she goes out, I go through everything trunks, cases, drawers, bookcase, everything. Why? To see if there is something of me somewhere, a reference to me. I want to know if I'm being betrayed." (Osborne, 1971: p. 36). Jimmy's class hatred turns into a kind of sexual hatred as the play develops. His insecurity is felt as he tells Cliff about his sexual life with Alison: "Do you know I have never known the great pleasure of lovemaking when I didn't desire it myself. She has the passion of python. She just devours me whole every time. She'll go on sleeping and devouring until there is nothing left of me." (Osborne, 1971: p. 37-38) At the end of the play, when Alison returns having lost her baby, Jimmy does not show a crumb of sympathy. Instead, he tells her that he is hurt since Alison did not send any flowers to Hugh's mother's funeral. Thus Jimmy expresses anger and aggressive behavior due to several reasons and he directs his anger towards Alison, whereas Alison either suppresses her anger or aggresses passively by giving no reaction against her husband's aggressive attacks.

CONCLUSION

The present paper analyzed the theme of social psychology of anger in John Osborne's play *Look Back in Anger*. It investigated the reasons behind Jimmy Porter rage and how he dashes out to destroy the barriers that surround him. When the play was written the Great Britain suffered disillusion both at home and overseas. As the British influence diminished in the world and America took its place of super power, what remained was a gap between two generations – those who fought in the war and regarded themselves as the inheritors of a glorious past, and those who were born after the war and found many of the values meaningless. The protagonist Jimmy Porter can be considered as a kind of representative of post-war generation puzzled by Britain's glorious past. An indication of the social and political expectations of people manifests itself in the description of the attic apartment. The apartment is falling apart like the lives of those living in it. When something is useless, it is likely to be kept in an attic. Those three characters are forgotten and kept away in the attic aHs useless items as well.

WORKS CITED

Heilpern, John. (1952). *John Osborne's Look Back in Anger*. New York: John Wiley&Sons.
Osborne, John. (1971). *Look Back in Anger*. London: Faber and Faber.
Buss, Arnold H. (1961). *The Psychology of Aggression*. New York: John Wiley & Sons.
Said, Edward. (1994). *Culture and Imperialism*. New York: Vintage.
Güven, F. (2015). *Destruction of Nature and Its Effects in 'Endgame'*: EIJEAS, Electronic International Journal of Education, Arts, and Science, 1(1), 1-9.
Güven, F. (2018). *The impact of the First World War on Wilfred Owen's Poetry*: SSSJ, Social Sciences Studies Journal, 4(13), 136-140.

OSMANLI DEVLETİ'NDE 1836 (M.) SUR-I HÜMAYUN'DA SÜNNET DÜĞÜNÜNE MİSAFİR OLARAK KATILANLARIN MALİYET KAYITLARININ İNCELENMESİ

Yrd.Doç.Dr. Ahmet UYANIKER
Ardahan Üniversitesi
Yrd.Doç.Dr. Ali APALI
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

ÖZET

Tarihi süreç içerisinde Türklerde sosyo-kültür, dini inançları ve askeri nedenlerden kaynaklanan kutlamalar ve törenler yapılagelmiştir. Türklerin büyük devletlerinden biri olan Osmanlı döneminde gerek saray içinde gerek saray dışında toplumsal hayatta ve saray hayatında değişik vesilelerle törenler ve şenlikler düzenlenmiştir. Özellikle kutlama şölenleri, sevinçlerin yaşandığı, eğlencelerin düzenlendiği özel günlerdir. Osmanlıdaki şenlikler, padişah çocuklarının doğumları, sultan hanımların ya da saraya mensup kişilerin evlilikleri, şehzadelerin ilk derse başlamaları, kazanılan askerî zaferler, ordunun sefere çıkması gibi vesilelerle ve en çok da şehzadelerin sünnet törenleri vesilesiyle yapılmıştır.

Osmanlı Devletinde yapılan önemli şenliklerinden birisi de 1836 (M.) yılında düzenlenen çifte düğün şenliği padişah II. Mahmud'un kızı Mihrimâh Sultanın düğünü ile padişahın şehzadeleri Abdülmecid ile Abdülaziz'in sünnet düğünleri dolayısıyla yapılan şölendir. Bu çalışmada düğün harcamalarından bir kalemi oluşturan düğüne katılan müderrisler, cami görevlileri bellibaşlı devlet adamlarına ile onlara yapılan harcama Başbakanlık Osmanlı arşivi D.BŞM.SRH.d kod ve 20609 numaralı defter doğrultusunda incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda çözümlenen belgede 16 devlet adamının toplam 160 kişi olan misafirlerinin maliyetinin 28375 kuruş olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II.Mahmud, Sûr-ı Hıtan,, Mali Tarih.

A REVIEW OF THE COST RECORDS OF THOSE WHO PARTICIPATED IN THE CIRCUMCISION FEAST AS GUESTS

ABSTRACT

Throughout the history, celebrations and ceremonies have been held among Turks due to socio-culture, religious beliefs, and military reasons. During the period of Ottomans, one of the great states of the Turks, ceremonies, and festivals were organized in social life and palace life with different occasions both inside and outside the palace. Especially celebration festivals were special occasions when joy was experienced, entertainments were laid on. Some festivals in the Ottoman Empire were organized on the occasion of the birth of the Sultan's children, the marriage of sultan ladies or members of the palace, the start of the first lesson of the sultan's sons, military victories, the campaigning of the army, and mostly the circumcision ceremonies of the Sultans' sons.

One of the important festivals held in the Ottoman Empire is the double celebration ceremony held in 1836 (M.). The festival held on the occasion of the wedding of Mihrimah, the daughter of Mahmud II, and the circumcision feasts of the Sultan's sons Abdülmecid and Abdülaziz. In this study, it has been aimed to examine to mudarrises, mosque officials, major statesmen and spending on them, which form an item in wedding expenses, in accordance with the notebook with the code D.BŞ.SRH.d and no 20609 in the Prime Ministry Ottoman archives. In the document that was solved at the end of the study, it was revealed that the cost resulting from a total of 160 guests of 16 statesmen was 28375 kurus.

Keywords: Ottoman State, Mahmud II, Sûr-ı Hıtan, Financial History.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren saray tarafından çeşitli gerekçelerle şenlikler düzenlenmiş bu şenlikler XIX. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı saray hayatının bir parçası olarak varlığını sürdürmüştür. Bu kutlamalar genellikle hanedan yaşamını ve sürekliliğini ilgilendiren olaylar (düğün, sünnet, askerî zafer vs.) dolayısıyla düzenlenmiştir (Korkmaz, 2004: 30).

Osmanlı döneminde düzenlenen kutlamalar için şenlik sözcüğünün yanı sıra bu anlamı ifade eden donanma, sur, şadman gibi sözcükler de kullanılmıştır. Donanma sözcüğü, ilk olarak süsleme, bezeme anlamına gelip; bayraklı, ışıklı ve özellikle fişek atılarak yapılan şenliklere verilen genel bir isimdir. Farsça neşeli, sevinçli anlamına gelen şadman ise Farsça aynı anlama gelen şad sözcüğünden türemiştir. Şadumanlık da bir tür şenlik adı olarak kullanılmaktadır (Ocak, 2006: 43). Sur kelimesi, "düğün, velime, cemiyet, nikâh, veladet gibi bir ayin münasebetiyle icra olunan şenlik"; Sür-ı hümayun ise, saltanat düğünü anlamına gelir; Osmanlı hanedanının erkek çocuklarının sünnet edilmelerinde ve kız çocuklarının evlenmelerinde kurulan düğünlere mahsus bir deyimdir. Sur-ı hümayunlar, bazen yalnızca sünnet düğünleri "sır-ı hıtan", bazen evlenme düğünleri "sır-ı arus", bazen de şehzade ve sultanların doğumları münasebetiyle yapılan ve "viladet-i hümayun" diye adlandırılan şenliklerde yapılırdı (Akkılıç, 2004: 194).

Osmanlı döneminde yapılan düğün ve şenliklerin, sünnet ve düğün törenlerinin büyük bir önemi bulunmaktaydı (Önal, 2016:439). Düğün ve şenlikler başlamadan aylarca önce hazırlıklara başlanır, düğün mekânı tespit edilir, düğün için gerekli olan yerlerin yapımı, davetlilerin ağırlanması, yemekler, oyunlar, gösteriler, hediyeler, nahıllar hazırlanırdı. Ateş işleri ve diğer masraflar için binlerce altın harcanırdı. Bu harcamalara Padişahların düğün sırasında saçtıkları altın ve gümüşleri, dinarlar, akçeler de eklenebilir. Ayrıca verilen hediyeleri de büyük masraflar arasında görmek gerekir. Osmanlı Devleti'nin mali disiplin anlayışına uygun olarak bu masraflar defterlere geçirilmiştir. Yapılan harcamaların kime ne için olduğu; kimlere hangi hizmet karşılığı neler verildiği; gelen armağanların sahipleri ve değerleri kuruşu kuruşuna ihracat defterlerine ve diğer mali nitelikteki belgelere geçirilmiştir (Arslan, 2008: 137).

Şenlikler tarih, edebiyat, folklor, sosyoloji, iktisat, devlet yönetimi birçok açıdan araştırma konusu olmaktadır. Bu konu çerçevesinde literatürde hazırlanan birçok çalışmaya rastlamak mümkündür. Bu çalışmada sadece bir sünnet düğününde ortaya çıkan maliyetlerin muhasebe kayıtlarının çözümlenmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle 1836 (M.) II. Mahmud'un kızı Mihrimâh Sultanın düğünü ile padişahın şehzadeleri Abdülmecid ile Abdülaziz'in sünnet düğünleri dolayısıyla yapılan sûr-ı hümayuna 25 Muharrem 1252'de (12 Mayıs 1836) Sadabatta Kasr-ı Cedid-i Hümayun civarında misafirlere yapılan harcamalar çalışmanın konusu olmuştur. Çalışmanın konusu olan sünnet düğününün bir parçası olarak kayıtlanan D.BŞM.SRH.d kod ve 20609 numaralı defterin çözümlenmesi ise çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir.

OSMANLI DEVLETİ'NDE SÛRNÂMELERE GENEL BAKIŞ

Yapılış şekillerinde farklılıklar bulunmakla birlikte her toplumda doğumlar, düğünler ve ölümlere dair bir takım dinî ya da geleneksel merasim, tören ve kutlamalar olsa da bu törenlerin sebepleri, sayısı ve çeşitliliği toplumdan topluma değişebilmektedir. Tarihi süreçte Osmanlı Devletinde de padişah çocuklarının doğumları, şehzadelerin sünnetleri, padişah kızlarının ve kız kardeşlerinin evlenmeleri, yabancı elçilerin karşılanması, padişahların cülûsu, kılıç kuşanmaları, sefere çıkışları, ölümleri, bayramlaşmalar gibi vesilelerle çeşitli törenler yapıldığı bilinmektedir (Kaytaz, 2015: 283).

Sözlükte "düğün, ziyafet, şenlik" anlamına gelen Farsça sûr kelimesiyle "mektup, yazılı belge" mânasındaki nâmenin birleşmesinden oluşmuştur (Ünal,2011:627). Osmanlı döneminde padişah çocuklarının doğum ve sünnet törenleriyle padişah kızlarının düğün törenlerini anlatan

manzum, mensur ya da manzum-mensur karışık yazılan eserler genel olarak bu adı taşır (Aynur, 2009: 58). Bu metinler Sûr-ı Hıtân denilen sünnet düğünlerinin, Sûr-ı Arûs, Sûr-ı Velîme, Sûr-ı Cihâz da denilen evlilik düğünlerinin ve Vilâdet-i Hümâyûn denilen şehzade ve sultanların doğumlarının anlatımını konu edinen eserlerdir. Bu metinlerden bazıları yalnız sünnet düğünlerinden, bazıları sadece evlilik törenlerinden bazıları da hem sünnet hem evlenme merasimlerinden bahsederler (Kaytaz, 2015: 284). Sûrnâmeler'in bilinen ilk örnekleri, III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in 990'da (1582) yapılan sünnet töreni için Âlî Mustafa Efendi'nin ve İntizâmî'nin yazdığı eserlerdir. Son sûrnâme ise Nâfi'in Sultan Abdülmecid'in kızları Cemile Sultan ile Münire Sultan'ın 1858'deki düğünlerini anlatan Sûrnâme-i Selâtîn'idir. Bu törenler vesilesiyle sûriyye adıyla kaside şeklinde yazılan şiirlerle tarih manzumeleri de bu tür içinde değerlendirilmektedir. Sûrnâmeler sadece sarayın düzenlediği törenleri konu edinirken sûriyyelerle bu merasimlerin yılını belirleyen tarih manzumelerinde hem sarayın hem bu çevrenin dışında kalan kişilerin düzenlediği törenler anlatılmaktadır (Aynur, 2009: 58).

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1899 yılına kadar 55 büyük şenlik yapıldığı tespit edilmiştir (Nutku 1987: 153-154; Arslan, 2008: 25-28). Divan edebiyatında sûriyye kasideleri ve tarih manzumeleri dışında bu türe giren on dokuz eser tespit edilmiştir. On bir ayrı töreni konu alan bu eserlerin dokuzu evlilik, altısı sünnet, ikisi hem sünnet hem evlilik törenlerini, ikisi de padişah kızlarının doğumunu anlatmaktadır (Aynur, 2009: 58).

Mehmet Arslan "Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri" isimli 8 ciltlik eserinin 7 cildinde on dokuz eseri kendi ifadesiyle " eserlerin orijinal metinleri verilerek ve bu metinlerden yola çıkılarak yapılmış olan ayrıntılı inceleme ve değerlendirmelerle sunmuştur" 8. Cilde ise Sûriyye Kasideleri ve Tarihlerini incelemiştir (Arslan, 2008: 5). Arslan eserinin birinci cildinde Sûrnâmesi bulunan Sûr-ı Hümâyun'lar ve Müelliflerini vermiştir. Arslan'ın bilgileri aşağıdaki gibi müstakil manzum sûrnâmeler ve müstakil mensur sûrnâmeler şeklinde tablolaştırılabilir (Arslan, 2008: 23-90);

Tablo 1. Osmanlı Devleti'nde Müstakil Manzum sûrnâmeler.

Sûrnâmenin Adı	Müellifin Adı	Surnâmede Bahsedilen Sur-ı Hümayun
Câmiu'l-Buhur Der-Mecâlis-i Sur (manzum)	Gelibolulu Mustafa Âlî	1582 yılında III. Murad'ın Şehzadesi III. Mehmed'in Sünnet düğününü anlatmaktadır.
Nâbî Sûrnâmesi Manzum	Nâbî Yûsuf	IV. Mehmed'in Şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in sünnet düğünlerini anlatmaktadır.
Rif'at Sûrnâmesi (Gülşen-i Hurremî) Manzum	Halil İbrahim Rif'at Bey	1834 Sultan II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan'la Halil Rif'at Paşa'nın düğünlerini anlatmaktadır.
Es'ad Sûrnâmesi Manzum	Es'ad	1834 Sultan II. Mahmud'un kızı Saliha Sultan'la Halil Rif'at Paşa'nın düğünlerini anlatmaktadır.
Hızır Sûrnâmesi Manzum	Hızır Efendi	1836 yılında II. Mahmud'un şehzadeleri Abdülmecid ve Abdulaziz için yapılan sünnet düğününü konu edinmektedir.
Tahsin Sûrnâmesi Manzum	Hasan Tahsin Bey	1847 yılında İstanbul'da padişah Abdulmecid tarafından şehzadeleri Mehmed, Murad ve Abdulhamid için tertip edilen sünnet düğününü konu edinmektedir.

Tablo 1'de Osmanlı Devleti'nde manzum sûrnâmeler özetlenmiştir. Buna göre 1582 yılından 1847 yılına kadar gerçekleştirilen altı adet surname bulunmaktadır.

Tablo 2. Osmanlı Devleti'nde Müstakil Mensur Sûrnâmeler.

Sûrnâmenin Adı	Müellifin Adı	Surnâmede Bahsedilen Sur-ı Hümayun
İntizâmi Sûrnâmesi	Müellifi Bilinmeyen Surname	Bu Sûrnâme'de 1582 yılında III. Murad Han in şehzadesi III. Mehmed Han için yapılan iki ay kadar süren sünnet düğünü anlatılmaktadır.
Abdî Sûrnâmesi	Abdî	1675 yılında Dördüncü Mehmed'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmed için Edirne'de yapılan sünnet düğünü ve yine aynı tarihte yapılan Dördüncü Mehmed'in kızı Hatice Sultan ile Musahip Mustafa Paşa'nın evlenme düğünü anlatılmaktadır.
Vehbi Sûrnâmesi	Seyyid Hüseyin Vehbî	III. Ahmet'in şehzadeleri Süleyman. Mustafa. Mehmed ve Bayezıd için 1720 yılında Mustafa'nın kızları Emetullah Sultan Musul valisi Osman Paganın ve Ayşe Sultan ile Ağrıboz muhafızı İbrahim Paşa'nın evlenme düğünlerini farklı bir üslupla ve daha ayrıntılı olarak anlatmaktadır.
Hazin Sûrnâmesi	Mehmed Hazîn	O yılında Üçüncü Ahmed'in şehzadeleri Süleyman, Mustafa, Mehmed ve Bayezid için yapılan sünnet düğününü konu edinmektedir. Eserde ayrıca Emetullah Sultanın Musul valisi Osman Paşa ile: Ayşe Sultanın da Ağrıboz muhafızı İbrahim Paşa ile evlenme törenleri hakkında çok kısa bilgi verilmektedir.
Haşmet Sûrnâmesi (Vilâdetnâme-i Hibetullah Sultan)	Haşmet	III. Mustafa'nın 1759yılında doğan kızı Hibetullah Sultanın doğumu üzerine yapılan şenlikleri anlatmakladır.
Melek İbrahim Sûrnâmesi (Vilâdetnâme-i Hadice Sultân)	Melek İbrahim	I.Abdulha'id'in 1776d2 doğan kızı Hatice Sultan'ın doğumu üzerine yapılan şenlikler anlatılmaktadır.
Lebîb Sûrnâmesi	Mehmed Lebîb Efendi.	Sûrnâme'nın birinci bölümünde II. Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan'ın 1836 yılında Ferik Mehmed Sa'îd paşa ile evlenmesi vesilesiyle yapılan düğün: ikinci bölümde ise II. Mahmud'un şehzadeleri Abdûlmecid ve Abdûlaziz'in sünnet düğünleri anlatılmaktadır.
Nâfî Sûrnâmesi (Sûrnâme-i Selâtîn) (Peyâm-ı Sûr)	Nâfi	Padişah Abdülmecid'ın kızlar Cemile Sultan ile Mahmud Celaleddın Paşanın ve Mûnıre Sultan ile İbrahim İlhami Paşa'nın 1858 yılında yapılan evlenme düğünlerini konu edinmektedir.
	Müellifi Belli Olmayan Sûrnâme I	Bu Sûrnâme'de Saliha Sultan ıie Halil Rifat Paşa'nın 1834 yılında yapılan evlenme düğünleri anlatılmaktadır.
	Müellifi Belli Olmayan Sûrnâme II	Padişah III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile Silahdar Ali Paşa'nın 1709 yılında yapılan evlenme düğünlerini konu edinmektedir. Ayrıca III. Ahmed'in diğer kızı Ümmü Gülsün Sultan ile kubbe vezirlerinden Abdurrahman Paşanın nişan merasiminden de kısaca bahsetmektedir.
	Müellifi Belli Olmayan Sûrnâme III	II. Mustafa'nın kızı Safiye Sultan ile Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın oğlu Ali Paşa'nın 1710 yılında evlenmeleri vesilesiyle yapılan düğünü anlatıyor.
	Müellifi Belli Olmayan Sûrnâme IV	II. Mustafa'nın kızlarından 12 yaşındaki Emine Sultan ile Çorlulu Ali Paşa'nın ve 15 yaşındaki Ayşe Sultan ile Köprûlü-zâde Numan Paşa'nın 1708 tarihinde yapılan düğünleri anlatılmaktadır.
	Müellifi Belli Olmayan Sûrnâme V	III. Ahmed "in kızı Ümmü Gülsüm ile Ali Paşa'nın; Hatice Sultan ile Ahmed Paşa'nın Atika Sultan ile Mehmed Paşa'nın 1724 yılında yapılan düğünleri anlatılmaktadır.

Tablo 2'de bahsi geçen surnameler müstakil mensur sûrnâmelerdir. Bu durumda ortaya çıkan sûrnâme sayısı müellifi belli olmayanlar ile birlikte 13 adettir.

Sûrnâmeler'i yazarlar, yapılan bir şenliğin ardından kendi istekleriyle kaleme alabildikleri gibi padişahın ya da "sûr emini" adı verilen şenlikten sorumlu kişinin emriyle de bir eser yazabilirler (Korkmaz, 2004: 21). Sûrnâmeler mensur, manzum ve manzum-mensur karışık şekilde yazılabilirler (Kaytaz, 2015:286). Sûrnâmeler Türk edebiyatına mahsus bir türdür. Tarihçilerin kuru bir ifadeyle anlattıkları bu şenlikler Sûrnâme müellifleri tarafından daha canlı, sanatlı ve gösterişli ifadelerle Türk edebiyatında yerini almıştır Sûrnâmeler'den mensur olanlarının bazıları daha az sanatlı bir ifadeyle tarih anlatımına yakın bir şekilde sergilenmişlerdir. Çünkü bu "Sûrnâmeler" bir nevi tarih özelliği de taşımaktadır. Hatta mensur "Sûrnâme" müelliflerinden Haşmet ve Lebîb'in sadece "Sûrnâme" yazmaları sebebiyle tarihçi olarak kabul edildikleri gözlenmektedir (Arslan, 2008: 24).

Eserler yazıldıkları devirdeki Osmanlı Devleti'nin ve cemiyetinin bir panoraması niteliğindedir. Bunlara bakılarak Osmanlı cemiyetinin nasıl bir gelişim ve değişim sürecinden geçtiği anlaşılabilmektedir (Arslan, 2008: 135-136). Osmanlı saray teşkilatı, adetleri, dönemin giyim kuşamı, nikâh merasimi, yemek kültürü, çeyiz alayı, verilen hediyeler ve uyulması gereken teşrifat kaideleri, kültürel faaliyetleri, saray ve halkın yaşamları, ekonomik harcamaları ve dışardan gelen misafirler hakkında önemli bilgiler vermektedir[1] (Işık, 2014: 6).

Bu eserler tarihi, edebi, folklorik, sosyolojik, iktisadi, devlet yönetimi vs. konuları içerisinde barındırdıkları için birinci elden kaynaklardır Tarihçi ve vaka-nüvîslerin bu eserler, tarihin gizli kalmış farklı yönlerini de gün ışığına çıkartma konusunda mühim kaynaklardır (Arslan 1999: 5).

OSMANLI DEVLETİ'NDE SÜNNET DÜĞÜNÜ (SUR-I HITAN)

Dilimizde "sünnet" olarak bilinen ameliye, Arapça dil bilim kitaplarında "hıtan" olarak yer almıştır (Kadıoğlu vd.,2006:1). Anlamı erkeklik organının ucundaki derinin kesilmesidir (Güzel, 2009:11). Sur kelimesi ise, "düğün, velime, cemiyet, nikâh, veladet gibi bir ayin münasebetiyle icra olunan şenlik"; Sür-ı hümayun ise, "Hanedan-ı saltanat-ı seniyyeye ait cemiyet-i resmiye" demektir. Padişahların erkek çocuklarının (şehzadelerin} sünnet düğünleri, kızlarının veya kız kardeşlerinin (sultanların} evlenme düğünleri vesilesi ile yapılan sur-ı hümayunlar, bazen yalnızca sünnet düğünleri "sır-ı hıtan", bazen evlenme düğünleri "sır-ı arus", bazen de şehzade ve sultanların doğumları münasebetiyle yapılan ve "viladet-i hümayun" diye adlandırılan şenliklerde yapılırdı. Sur-ı hümayun, Osmanlı saray teşrifatına mahsus bir deyim olup, saltanat düğünü anlamına gelir. Osmanlı hanedanının erkek çocuklarının sünnet edilmelerinde ve kız çocuklarının evlenmelerinde kurulan düğünlere mahsus bir deyimdir (Akkılıç, 2004: 194).

---

[1]Örneğin:1582'de şehzade III. Mehmedin sünnet törenine, dünyanın her yanından yabancı diplomatlar çağrılmış; birçok yazar gördüklerini kâğıda geçirmiş ve böylece çok sayıda belge elde edilmiştir (Nutku,1976:1).

II. Mahmud'un kızı Mihrimah Sultan ın 1836 yılında Ferik Mehmed Sa'îd paşa ile evlenmesi vesilesiyle yapılan düğünü Anlatan Lebîb Sûrnâmesi'nin ikinci bölümde ise II. Mahmud'un şehzadeleri Abdûlmecid ve Abdûlaziz'in sünnet düğünleri anlatılmaktadır. Mehmet Arslan'a göre bu eserin ehemmiyeti düğüne davet edilen kişiler hakkında verilen ayrıntılı bilgilerdir. Arslan'a göre eserde hiçbir kaynakta bulamayacağımız kişiler, kişilikler, bunların meslekleri, nerede görev yaptıkları: yabancı elçiler: o devirde ayakta bulunan cami, medrese, teleke, semt, mahalle, sokak, çeşme vs. isimleri bu eserde ayrıntılı olarak verilmektedir. Sadece indeksi onlarca sayfa tutan bu eser o günün Osmanlı toplumu hakkında bilinmeyen birçok yeni bilgiyi ilk defa ortaya koymaktadır. Yine Arslan'a göre Întizâmî Sûrmâmesi (Sûrnâme-i Hümâyûn)": Bu Sûrnâme'de 1582 III. Murad Hanın şehzadesi III. Mehmed Han için yapılan iki ay kadar süren Osmanlı tarihinin en muhterem şenliği olarak kabul edilen sünnet düğünü çok detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Bu eserde o devirde geçerli olan 300 kadar esnafın, bugün kullanılmayan ve bazıları da tamamen tarih sahnesinden kalkmış kelimeleri, deyimleri ve terimleri yer almaktadır bu esnaf birliklerinin gelenekleri, çalışma alanları, ürettikleri ürünlerin nitelikleri hakkında mükemmel bilgiler edilmektedir (Arslan, 2008: 8).

Osmanlı'da sünnet düğünleri büyük bir çoğunluğu sultan hanımların evlilik düğünleriyle beraber yapılmıştır (Nutku, 1976: 24).

Şehzadeler saltanatın devamı oldukları için şehzade doğduğu zaman bir hatt-ı hümâyûnla sadrazama bildirilirdi. Sadrazam ve diğer yüksek rical saraya giderek padişahı tebrik ederlerdi. Ayrıca şehzade doğumu toplar atılarak ilan edildiği gibi, ülkenin her yanına fermanlar gönderilerek keyfiyetten herkes haberdar edilir ve bu olay şenlikler yapılarak kutlanırdı. Çünkü şehzade doğumu devlet için resmi bir olay, bir bayram demekti (Ünal, 1997:13). Ayrıca şehzadelerin sünnet düğünlerinin Osmanlı şenlik ve merasimleri arasında ayrı bir yeri ve önemi vardır. Çünkü sünnet düğünleri, sarayın bütün haşmetinin katılımcılara yansıtıldığı, halka açık en büyük şenliklerdir (Korkmaz, 2004: 10).

Osmanlı Devletinin ilk yıllarından itibaren şehzadeler için sünnet düğünleri düzenleniştir[2] (Baykal 2008: 28). Osmanlı tarihinde ilk sünnet düğünü 1365'te Bursa'da yapılan I. Murat'ın şehzadeleri Bayezid, Yakup ve Savcı Bey'lerin düğünleridir. XIX. yüzyıl sonunda, 1899'da İkinci Abdülhamid'in, şehzadesinin sünnet düğünü dolayısıyla yaptırdığı şenlik ise Osmanlı hanedanı tarafından düzenlenen son büyük kutlamadır (Korkmaz, 2004: 11).

Osmanlı Devletinde saray geleneğinin yerleşmesi ve merkezî idarenin otorite, gösteriş ve eğlenceye ağırlık vermesinden sonra düğün eğlenceleri artmış adeta bin bir gece masallarını aratmaz hale gelmiştir (Kahraman, 2008: 9). Bu dönemde şenlikler ya Edirne'de ya da İstanbul'da düzenlenmiştir. İstanbul'daki şenlikler için Topkapı Sarayı merkez olmak üzere At Meydanı (Bugünkü Sultan Ahmed Meydanı) ve çevresi idi. Edirne'de ise Edirne Saray-ı hümayunu ve Sırık Meydanı idi (Akkılıç, 2004: 196). Fatih Sultan Mehmet'in oğulları Bayezid ve Mustafa için 1457 yılında Edirne'de düzenlediği şenlik bir ay sürmüştür (Uzunçarşılı, 1988: 111). II. Bayezid döneminde 1490 yılında At meydanında Şehzade Sultan Ahmet'in oğlu ile bir vezirin oğlu sünnet ettirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın da I. Viyana Kuşatması dönüşünde şehzadeleri Mustafa, Mehmet ve Selim için yaptırdığı sünnet düğünü gayet görkemli geçmiştir (Baykal, 2008: 69).

Osmanlı Şehzade sünnet düğünleri içeresinde muhteşem sünnet düğünlerinden birisi de "en mükemmel, en muhteşem, en gösterişli, en masraflı, en uzun süre devam eden" gibi sıfatlarla nitelendirilecek olan III. Murad'ın şehzadesi III. Mehmet için 1582 yılında yaptırdığı sünnet düğünüdür[3] (Arslan, 2002: 871). Bu düğün 52 gün 52 gece süren ünlü tarihli sûr-ı hümâyûnu gösterişin ve şaşaanın zirveye çıktığı bir düğündür. Esnaf ve sanat erbabı kendi sanatlarını

[2]Osmanlı döneminde şehzade sünnetleri nedeniyle düzenlendiği bilinen başlıca şenlikler Şunlardır: 1365 şenliği I Murat'ın oğlu şehzade Bayazid için Bursa'da 1388Yıldırım Beyazid'in şehzadeleri için Bursa'da,1439 II.Murad'ın şehzadeleri için Edirne Sarayı'nda,1457 Fatih Sultan Mehmed'in şehzadeleri için Edirne Sarayı'nda, 1472 ve 1480 Cem Sultan ve Sultan Beyazid'in şehzadeleri için İstanbul'da Saray-ı Atik denen Eski Saray'da, 1530 ve 1539 Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri için İstanbul'da düzenlendi. 1582 III. Murat'ın şehzadesi Mehmed için Sultanahmet At Meydanı'nda, 1604 Sünnetsiz olarak 14 yaşında tahta geçen I. Ahmet'in Topkapı Sarayı'ndaki sünneti, 1649 Sünnetsiz olarak 7 yaşında padişah olan IV. Mehmet Topkapı Sarayı'ndaki sünneti, 1675 IV. Mehmet'in şehzadelerinin sünneti Edirne'de yapılmıştır. 1720 III. Ahmet'in şehzadeleri için İstanbul'da Sultanahmet meydanında (Tarihteki en görkemli sünnet şenliğidir.) 1836 II. Mahmut'un şehzadeleri için İstanbul'da, 1853 Sultan Abdülmecid'in iki şehzadesi için İstanbul'da, 1899 II. Abdülhamid'in şehzadesi ve bazı devlet adamlarının oğullarının sünnetleri İstanbul'da gerçekleşmiştir (Büyükünal, 20155: 119).

[3] Düğüne 1582 Haziranının ilk günü başlangıç olarak seçilmiş ve bu tarihten- bir sene önce de yerli ve yabancı, düğüne davet edileceklere davet mektupları gönderilmişti. Düğün zamanı gelene kadar da düğünün yapılacağı mekân: gelecek olan davetli, oyuncu ve göstericiler için kurulacak çadırlar, yiyecek ve içecekler mükemmelen defalarca sadece düğün masrafı olarak hazineden 50 yük akçe verilmişti. O devirde 50 yük akçe 71428 altın tutmaktaydı düğünde sadece pilav dağıtmak için 1500 kadar sini döktürülmüştü bir sene öncesinden başlayan düğün hazırlıklarından olmak üzere gemilerle Mısır'dan şeker, Şam ve Halep'ten kumaş, Hindistan'dan çeşitli baharat getirtilmiştir (Arslan,1999:119-121).

göstermek için bütün hünerlerini sergilemişlerdir. Hamamcılar, tekerlek üstünde bütün donanımıyla ve içinde iki tellâk ile bir hamam yapmışlardır. Bir başka gün üzerinde ağaçların olduğu, koyunların otladığı, ceylanların gezdiği de bir dağ yapıp düğün alayına getirilmiştir. Padişah düğünü seyrettiği At Meydanı'ndaki İbrahim Paşa Sarayı'ndan her gün tepsilerle gümüş ve keselerle altın saçmıştır (Kahraman, 2008: 9). IV. Mehmed'in oğlu Mustafa ile Ahmed'in sünneti için 1675 yılında Edirne'de düzenlenen şenlik on beş gün ve 1720 yılında III. Ahmed'in dört şehzadesinin sünneti için düzenlettiği şenlik on beş gün sürmüştür (Korkmaz, 2004: 11). Bu düğün de çok parlak bir şekilde yapılmıştır (Kahraman, 2008: 9-10).

İhtişam içinde geçen ve büyük bir şenliğe dönüşen bu düğünlerin hazırlıklarından sorumlu olmak üzere saray teşkilatından güvenilen bir kimse, bazen bir vezir "sur emini" olarak tayin edilir; yapılan harcamaları tespit için de sur emini tarafından bir kâtip seçilirdi. Düğün hazırlıkları yapılırken, bir taraftan da davet edilecek kimselere davet mektupları gönderilirdi (Akkılıç, 2004: 194). Şehzade sünnetlerinin önemli bir yönü, şenliklerin yalnızca saray duvarlarının arkasında değil halka açık mekânlarda geçiyor olması idi (Büyükünal, 2015: 111). Konuklar ve düğünü izleyecekler için müsait yerler yapılır, çadırlar kurulur. Düğün için gerekli mutfak araçları ve malzemeleri temin edilir. Düğün zamanı gelince padişah ve çevresi kendilerine ayrılan yerlerde oturarak davetlileri ve elçileri kabul eder, karşılıklı hediye alışverişinde bulunurlardı. Doğal olarak bütün bunlar düğün için önceden hazırlanan geniş bir alanda, şenlik alanında cereyan etmektedir. Şenlikler için en vazgeçilmez yer Topkapı Sarayı merkez olmak üzere At Meydanı ve çevresiydi. Sonraları ise düğün ve Şenlikler Haliç, Kâğıthane, Ok Meydanı ve Boğaziçi'nde de düzenlenmiştir. "Nahıl Alaylarının ve "Şeker Alayı'nın geçişinden ve sünnet olacak şehzadelerin alana gelişinden sonra eğlenceler yapılır, esnaf alayları, geçişleri ve gösterilerini yaparak hediyelerini verirler ve hünerlerini gösterirler, ziyafetler verilirdi. Bu eğlenceler düğünün veya şenliğin sonuna kadar gece ve gündüz olmak üzere devam ederdi (Arslan,1999:7).

Sûr-ı hıtânlar, diğer Osmanlı şenliklerinde de karşılaşılan yarışlar, hüner gösterileri, esnaf alayları gibi eğlencelerin yanı sıra toplu sünnet törenleri olmalarıyla dikkat çekerler (Önal, 2016: 439). Şehzadelerin sünnetleri ve sünnet merasimi genellikle düğünün son günlerinde yapılırdı. Düğün süresince şehzadelerden başka çevreden gelen çocuklar, fakir fukara çocukları saraydaki iç oğlanlar ve bazı devlet erkânının çocukları sünnet ettirilmiştir. Saray çalışanlarının da çocuklarının sünnetleri ile ilgili evrakların bulunduğu görülmektedir. Sünnete kimin katılacağı kimlerin sünnet olacağı belirtilmektedir. Şehzadelerin sünnetlerini hekimbaşı yapar, diğerlerini ise diğer hekimler sünnet ederlerdi (Baykal, 2008: 80). 1582'de, İntizâmî'ye göre 10.000'den fazla; 1720'de Mehmed Hafız'a göre 3.285, Vehbî'ye göre 5.000; 1836'da Hızır'a göre 10.000, Lebîb'e göre 5.046; 1847'de Tahsin'e göre 8.000; 1856'da 500-600 çocuk, şehzadelerle birlikte sünnet edilmişti. İkinci Abdülhamid de gerek şehzadeler için yapılan sünnet cemiyetlerinde gerekse başka vesilelerle toplu sünnetler yaptırmıştır (Önal, 2016: 439). Bu hazırlıkların tümü ile ilgili harcamalar, yani şehzadelerin ve halk çocuklarının sünnet merasimleri için yapılacak sünnetlerin ücreti, binlerce çocuğa verilecek armağanlar, diktirilecek kıyafetler, tüm şenlikler boyunca görevlilere, halka ve devlet ricaline verilecek şölenlerin gideri, padişah tarafından karşılanırdı (Büyükünal, 2015: 112).

Sünnet merasiminde sarayın Bab-ı hümayun önünde bir otağ-ı hümayun kurulurdu. Otağın etrafında vezirler ve sadrazam dâhil olmak üzere herkes toplanır; Matbah-ı Amire'den yemekler dağıtıldıktan sonra padişah, haremden otağ-ı hümayuna gelip tahta otururdu. Nakibüleşraf, vezirler ve kapıcıbaşılar tertip üzere padişahın eteğini öperlerdi. Sonra, herkes yerli yerine oturur ve yeniçeri askerine yemek için izin verilirdi. Yemekten sonra, vüzera ve divan ehline kahve verilirdi. Sar-ı hümayun günü sarayda dikilen seren direklerinde kandil yakılıp bütün saray çevresi aydınlatılır, şenlikler bu minval üzere devam ettirilirdi (Akkılıç, 2004:197-201).

Osmanlı'da yapılan düğün ve şenliklerin çeşitli sebep ve fonksiyonları da vardı. Bu sebeplerden en önemlisi iç ve dış dünyaya karşı devletin ve onun sembolü olan padişahın üstünlüğünün ve ihtişamının gösterilmesiydi. Bu düğün ve şenliklere gelen yerli ve yabancı devlet adamlarına ve elçilere muhteşem gösterilerle devletin maddi ve manevi gücü sergileniyordu. Yine bu düğün ve şenliklerde bir sosyal dayanışma ve kaynaşma da söz konusuydu. Osmanlı şenliklerinde toplumun her kesiminden insanlar bu eğlencelere katılıyor, böylece sosyal kaynaşma artıyordu. Düğünler ve şenlikler bazen siyasi ve askeri başarısızlıkları unutturmak veya doğal afetlerin acılarını bir nebze olsun dindirmek için yapılıyordu. Düğün ve şenliklerin dini görünümü de önemliydi. Çünkü sünnet ve nikâh akdi dini özellikler taşıyan unsurlardı. Ayrıca bu düğün ve şenlikler sırasında din adamlarının Kur'an okumaları, dini toplantılar ve tartışmalar yaparak tefsir okumaları ve dinlemeleri de düğünlerin bir unsuruydu. Bu düğün ve şenliklere öncelikle tarikat şeyhleri ve tarikat erbabı da davet edilerek hayır duaları alınıyordu. (Arslan,2008: 135-136).

OSMANLI DEVLETİ'NDE 1836 (M.) TARİHLİ SUR-I HÜMAYUNU

1836 yılında düzenlenen çifte düğün şenliği padişah II. Mahmud'un kızı Mihrimâh Sultan'ın düğünü ile padişahın şehzadeleri Abdülmecid ile Abdülaziz'in sünnet düğünleri dolayısıyla yapılmıştır (Nutku, 1987: 1658). II. Mahmud 1835'te, 23 yaşındaki kızı Mihrimâh için Asakir-i Hassa feriki (korgeneral) eski Bahr-i Sefid Boğazı Muhafızı Bursalı Seyyid Said Mehmed Paşa'yı damat adayı seçti. Sadarete gönderdiği hatt-ı hümayununda, "Kerime-i muhteremem Mihrümâh Sultan'ı, bu defa müşir nasb eylediğim Said Paşa'ya tezvic etmeyi" uygun gördüğünü belirterek en kısa zamanda ve uğurlu bir günde nikâhlarının kıyılmasını, Muharrem ayı başında (Nisan 1836) Beşiktaş Sarayında düğün, o ayın sonunda ise şehzadeleri Abdülmecid ve Abdülaziz'in hıtan (sünnet) cemiyetlerinin yapılmasını bildirdi (Sakaoğlu, 2015:551).

Bu şenlikler "Lebîb Sûmâmesi'nde" düğüne bizzat davet edilen ve her iki düğünü de başından sonuna kadar bizzat izleyen, o günlerde Tersâne-i Âmire Müdürlüğü ve Harir Nazırlığı görevlerinde bulunan, aynı zamanda önemli bir şair, bilgin ve devlet adamı olan Mehmed Lebîb Efendi tarafından anlatılmıştır. Lebîb Efendi'nin yazdığı bu Sûrnâmeve göre Mihrimâh Sultan'ın Mehmed Sa'îd Paşa ile evlenmesi vesilesiyle yapılan düğün dokuz gün son kadar sürmüş; on üç yaşlarındaki Şehzâde Abdülmecid ile altı yaşlarındaki Şehzâde Abdülaziz'in sünnet düğünleri ise sekiz gün kadar sürmüştür. Mihrimâh Sultanın evlenme düğünü 28 Nisan 1836 tarihinde Çarşamba günü başlayarak 9 gün devam etmiş ve 6 Mayıs Perşembe günü sona ermiştir. Şehzadelerin sünnet düğünü ise 10 Mayıs 1836 Salı günü başlayarak 8 gün devam etmiş ve 18 Mayıs 1836 Salı günü sona ermiştir (Arslan, 2011:C.4-5:8-9).

Evlenme şenliği, Beşiktaş Sarayı, Dolmabahçe sırtları ve saray önündeki alanda yapılmıştır. Evlenme şenliğinde üç gün sonra sünnet şenliği başlamıştır (Nutku, 1987: 1660). Şenliğin öncesinde bu alanların eksikleri giderilmiştir. Davetlilerin ağırlanacağı obalar ve misafirlere verilecek ziyafet için mutfak ve kiler çadırları kurulmuştur. Asakir-i Mansure alaylarının kalacağı yerler, halkın gösterileri izleyecekleri yerler ve canbazların gösteri yapabilecekleri alanların tertip ve düzeni sağlanmıştır (Işık, 2014: 85). Ayrıca Şehzadelerin sünnetten sonra dinlenecekleri mekândaki yatakları, yorganları ve yastıkları altın ve gümüş işlemelerle inci ve mücevherlerle süslenmiştir. Yastıkların üzerine dört halifenin isimleri işlenmiş: örtüleri sırmalı atlastan paha biçilmez değerli kumaşlardan yapılmıştır (Arslan, 2011:C.4-5:39).

Şehzadelerin Abdülmecid ve Abdülaziz'in sünnet düğünleri 23 Muharrem 1252 (10 Mayıs 1836) salı günü yapılarak sünnet düğününe başlanmıştır. Müneccimlerin görüşü doğrultusunda tespit edilen uğurlu vakit ve saatte yani bu gün saat dördü kırk dokuz gece sünnet odasında sünnet edilmişlerdi. Abdülmecid sünnetini cerrâhân-ı hâssa emîni Ismâîl Efendi Abdülaziz'in sünnetini de Şakır Efendi uğurlu vakit girdiği anda yapmışlardı. Şehzadelerle birlikte 8000 ailenin çocuğu

sünnet edilmiş[4] bunlar için Hassa cerrehlarından 100 ve İstanbul cerrahlarından 30 kişi ve yüzlerce ustura bileyen berber sünnet sırasında çalışmıştır (Nutku,1987: 1663).
Sünnet işleminin sorunsuz bir şekilde sona ermesinden sonra Sadrazam olmak üzere, Şeyhülislam, Damat Halil Rıfat Paşa, Damad-ı Sânî Mehmed Said Paşa, Müşir-i Asakîr-i Hâssa Fevzi Ahmed Paşa, Umur-ı Mülkiye Nazırı, Umur-ı Hariciye Nazırı, Mansûre Defterdarı ve Darbhâne Defterdarı protokole uygun olarak Sultan II. Mahmud'un huzuruna çıkıp tebriklerini sunmuşlar ve şehzadeleri ziyaret etmişlerdir. Ziyaretin ardından herkes çadırına çekilmiştir. Bu esnada gelenek olduğu üzere, sünnet tepsileri önce padişaha sonra sadrazama, şeyhülislama, serasker paşaya, damat paşalara, müşir paşaya ve protokolde yeri olan defterdarlara sunulmuş ve her biri sünnet tepsisine kıymetli hediyeler bırakmıştır (Arslan,2011:C.4-5:41).
Şehzadelerin sünnetleriyle başlayan düğün bir hafta boyunca çeşitli etkinliklerle devam etmiştir. Kâğıthane'nin tamamı şenlik yerine çevrilmiş, gün içinde canbazlar tarafından gösteriler, düzenlenmiş, kurulan obalarda ziyaretçiler için ziyafetler verilmiştir. Akşamları meşaleler, kandiller ve mahyalarla süslenen düğün alanında ışıklı gösterilerle davetlilerin keyif alacakları etkinlikler tertiplenmiştir (Işık, 2014: 53). 1836 şenliği, en önemli ve zengin padişah şenliklerinin sonuncusudur. Bu şenlikten sonra 1854'te, 1866'da, 1876'da ve 1839'da dört büyük şenlik yapılmıştır. Fakat sonraki bu şenlikler 1836'da yapılanlar kadar parlak geçmemiştir (Nutku, 1987: 1674).
Ekonomik açıdan 1836 şenliklerine bakıldığı zaman düğün alanlarının tertip ve düzeni, şehrin sokaklarının kandillerle süslenmesi Çadırların kurulması, iskele ve köprülerin yapılması, kasırların eksiklerinin giderilmesi, cadde ve sokakların kandillerle donatılmasına kadar çok sayıda masraf yapılmıştır. Ayrıca nikâh ve nişan törenleriyle ihsan ve hediyeler için kesenin ağzı açılmış böylece Mihrimah Sultan'ın evliliği ve şehzadelerin sünnetlerinin yapılması amacıyla icra edilen sur-ı hümayun için önemli masraflar yapılmıştır (Işık, 2014: 86). Bu masraflar arasında düğünlerde dağıtılan atiyye bedelleri de bulunmaktadır. Bu çalışmada çözümlenen belgede müderris ve hafızlara ait atiyye bedelleri de kayıt altına alınmıştır.

1836 TARİH VE 20609 NUMARALI DEFTERİN ÇÖZÜMLENMESİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden elde edilen defter boş sayfalar dâhil olmak üzere toplam yedi sayfadan oluşmaktadır. 27,5*78,5 ebatlarında olan defterin üç sayfasında kayıtlar bulunmaktadır. D.BŞM.SRH.d kod ve 20609 numaralı defter ciltsiz ve ebrusuzdur. 1836 tarihli olduğu tespit edilen defterin arşiv kayıtlarına göre 1-4. sayfaları içeren varağın alt tarafı koparılmış olup koparılmış olan kısımlar defter içerisinde bulunamamıştır. Bu durum belgenin azınlıkta da olsa bazı yerlerinin okunmasını engellemiştir. Defterin açılış kaydı şu şekildedir;

Sur-ı Hıtan Meymenet-nişan-ı hümayunun ikinci ve Mah-ı Muharremü'l-Haramının yirmi beşinci Çarşamba günü Sadabatta kain Kasr-ı Cedid-i Hümayun civarında mansub-ı hayyama saat beşte iken vürud eden dersiam ve meşayih ve bazı müstehakkin efendiler.

Bu bilgiye göre bir sünnet düğününe iştirak eden misafirlerin masraflarının yer aldığı anlaşılmaktadır. Belgenin devam eden kısmı sırasıyla aşağıda tablolaştırılmıştır.

[4]Sünnet edilen çocukların sayısı kaynaklara göre farklılık göstermektedir. Mehmet Arslan Saray Düğünleri ve Şenlikleri kitabında bu sayıyı 5046 vermekte ve düştüğü dipnotta Lebib Sûrnâmesi'nde bu sayının 5042 olarak verilmesine rağmen rakamlar toplandığında 5046 çıktığını belirtmektedir (Arslan,2008: C.4-5:43).

Tablo 3. Yevm-i Mezkûrda Devletlü Serasker Paşa Hazretleri Haymelerine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye[5]
Müderrisinden Tophanede Ders-i âm[6] Boşnak Ahmed Efendi Dai[7]leri	100	025
Sultan Bayezid Medresesinde Arabgiri El-Hâc Ömer Efendi Daileri	250	025
Çarşamba Pazarında İsmail Efendi Medresesinde Sakin Selanikli Ders-i Âm Seyyid Hafız Efendi Daileri	250	025
Sultan Mehmed Han Cami-i Şerifinde Ders-i âm Abdülhamid Efendi Daileri	150	025
Sultan Mehmed Han Cami-i Şerifinde Ders-i âm Tikveşli Ebubekir Efendi Daileri	250	025
Sultan Mehmed Han Cami-i Şerifinde Ders-i âm Tatar Selim Efendi Daileri	250	025
Sultan Mehmed Han Cami-i Şerifinde Nefir-i Şerif Hocası İskenderiye Müftüsüzade Süleyman Efendi Daileri	250	025
Sultan Mehmed Han Camii-i Şerifinde Ders-i âm Rusçuklu Es-Seyyid Ali Efendi Daileri	250	025
Sultan Mehmed Han Cami-i Şerifi Civarında Vaiz El-Hac Hüseyin Muharrem Efendi Daileri	200	025
Hüsrev Paşa Mahallesinde Mestcizade Ders-i Âm İsmail Efendi Daileri	200	025
Toplam	**2150**	**250**

Tablo 3'te, Serasker Paşa'nın misafirlerinin sünnet düğünü için kayıtlanan maliyetleri bulunmaktadır. Bu tabloda, eğitim görevlilerinin masrafları yer almaktadır. Çeşitli cami ve medreselerde görevli, eğitim veren 10 kişinin yemek maliyetleri 100 kuruş ve 250 kuruş arasında değişmektedir. Tablo 3'te kayıtlanan kişilerin toplam maliyeti 2150 kuruştur. Belgede her bir misafirin maliyetinin yanında bir de ayrıca 25 kuruşluk atiyye kaydı yer almaktadır. Bu tutarların toplamı ise 250 kuruştur.

Tablo 4. Yevm-i Mezkurda Damad-ı Cenab-i Cihandari Devletlü Halil Rıfat Paşa Hazretleri Haymelerine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Kemal Paşa Cami-i Şerifi İmamı Ders-i âm Karamani Ali Efendi Daileri	150	025
Zeyrek'de Kilise Cami-i İttisalinde Akşemseddin Hazretleri Tekkesinde Misafir Trabzoni Hoca Hafız İbrahim Efendi Daileri	250	025
Hala Tezkire-i Sani Recayi Efendi Hanesinde Misafir Düzceli Süleyman Efendi Daileri	250	025
Meydancık'da Kasidecizade Vaiz El-Hac Ahmed Efendi Daileri	150	025
Kemal Paşa Camii Müezzini Vaiz İsmail Efendi Daileri	150	025
Hâkim Çelebi Medresesinde Ders-i âm Maçkalı Mehmed Efendi Daileri	150	025
Bab-ı Defteri Hocası El-Hac Pertev Efendi Daileri	250	025
Ayasofya Camiinde Ders-i âm Karamani Nazif Efendi Daileri	150	025
Sultan Mehmed Han Camii Hafız-ı Kütübü Seyyid El-Hac Osman Efendi Daileri	250	025
Sultan Mehmed Han Camii Hafız-ı Kütübü Brusavi (Bursavi) Mehmed Efendi Daileri	150	025
Toplam	**1900**	**250**

Tablo 4'de Halil Rıfat Paşa'nın misafirlerinin maliyetleri gösterilmektedir. Bu kısımda kayıtlanan 10 kişinin maliyetleri 150 kuruş ve 250 kuruş olmak üzere iki farklı tutarda gösterilmiştir. Toplam 1900 kuruş olan maliyetlerin yanında 250 kuruş atiyye kaydı bulunmaktadır.

[5] Belgede kayıtlanan bu tutarlar ile ilgili bilgi yer almamaktadır. Ancak belgenin geneli incelendiğinde bu tutarların atiyye (bahşiş) olarak kayıtlandığı düşünülmektedir.
[6] Cami hocası, ders vermeye yetkili kimse.
[7] Dua eden, duacı.

Tablo 5. Yevm-i Mezkurda Damad-ı Sani-i Cenab-ı Cihandari Devletlü Said Paşa Hazretleri Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Süleymaniye Camiinde Ders-i âm Bozoklu Kara Hafız Hüseyin Efendi Daileri	150	025
Çarşanba Pazarında Koğacı Dede Türbedarı İbrahim Efendi Daileri	100	025
Küçük Ayasofya Civarında Darü'l-Hadis Müderrisi Uşakî Ali Efendi Daileri	150	025
Sultan Mehmed Han Medresesinde Sakin Ahıshavi El-Hac Ahmed Efendi Daileri	100	025
Sultan Mehmed Han Medresesinde Sakin Ahıshavi Bevvab Hacı Yusuf Efendi Daileri	100	025
Sultan Mehmed Han Medresesinde Sakin Lefkeli Hacı Osman Efendi Daileri	100	025
Sultan Mehmed Han Medresesinde Sakin Hayrullah Efendi Me'zunlarından Ahıshavi Hüseyin Efendi Daileri	150	025
Sultan Mehmed Han Medresesinde Sakin Ahıshavi Feraizi Ali Efendi Daileri	150	025
Kılıç Ali Paşa Hatibi El-Hac Mustafa Efendi Daileri	250	025
Mazanne-i Kiramdan Tophanede Firuz Ağa'da Mekteb Hocası Cemalzade Efendi Daileri	250	025
Toplam	**1500**	**250**

Tablo 5'te Said Paşa'nın misafirlerinin kayıtları gösterilmektedir. Toplam 10 kişinin maliyeti 1500 kuruş olup, atiyye bedeli ise, 250 kuruş olarak kayıtlanmıştır. Belgenin bu kısmında yer alan misafirlerin maliyetleri 100 ila 250 kuruş arasında değişmektedir.

Tablo 6. Yevm-i Mezkûrda Kapudan-ı Derya Devletlü Tahir Paşa Hazretleri Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Zeyrek'de Çinili Odalarda Sakin Ders-i âmdan Mustafa Efendi Daileri	250	025
Tophanede Dersiam Yağlıkçızade İsmail Efendi Daileri	125	025
Nusret Cami-i Şerifinde Ders-i âm Kenani El-Hac İbrahim Efendi Daileri	150	025
Tophane'de Dersiam İbrail Müftüsü El-Hac İbrahim Efendi Daileri	100	025
Üsküdar'da Eski Validede Dersiam Topal El-Hac Halil Efendi Daileri	250	025
Tophane'de Ders-i âm Hacı Aziz Efendi Daileri	250	025
Üsküdar'da Valide-i Atik Civarında Dersiam Çürükçüzade El-Hac Ahmed Efendi Daileri	150	025
Ayazma Cami-i Şerifinde Dersiam Şemsi Paşa Medresesinde Sakin Mustafa Efendi Daileri	150	025
Tophane'de Ders–i âm Abdullah Besim Efendi Daileri	150	025
Tophane'de Dersiam Tumanlı /Dumanlı Cedidî İsmail Efendi Daileri	150	025
Toplam	**1725**	**250**

Tablo 6'da Tahir Paşa ismiyle kayıtlanan devlet adamının misafirlerinin maliyetleri verilmiştir. Toplam 1725 kuruş olan maliyetlere 10 kişi için katlanılmıştır. 125 ila 250 kuruş arasında değişen maliyetlerin yanı sıra misafirlere ait 250 kuruşluk atiyye bedeli de kayıt altına alınmıştır.

Tablo 7. Yevm-i Mezkûrda Müşir-i Hassa-yı Şahane devletlü Ahmed Fevzi Paşa Hazretleri Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Bab-ı Ali Hocası Ayni Efendi Daileri	250	025
Farisi Hocalarından Abdüssettar Efendi Daileri	250	025
Farisi Hocalarından Ahmed Cami Efendi Daileri	250	025
Hamidiye Baş Hafız-ı Kütübü Dersiamdan Süleyman Eendi Daileri	150	025
Atik Ali Paşa Medresesinde Sakin Dersiamdan Tokadi Abdullah Efendi Daileri	250	025
Farisi Hocalarından Hızır Efendi Daileri	150	025
Farisi Hocalarından Feda Efendi Daileri	250	025
Farisi Hocalarından Vehbizade Hayri Efendi Daileri	250	025
Ders-i âmdan Seyyid Hayri Efendi Daileri	250	025
Süleymaniye Medresesinde Dersiamdan Mehmed Efendi Daileri	250	025
Toplam	**2300**	**250**

Tablo 7'de Ahmed Fevzi Paşa ismi ile kayıtlanan ve maraşel olan devlet adamının 2300 kuruşluk maliyetleri kayıtlanmıştır. Genel anlamda (8 kişi) kişi başı 250 kuruş olarak kayıtlanan belgede toplam 10 kişilik bir maliyet sözkonusudur.

Tablo 8. Yevm-i Mezkûrda Kaimmakam-ı Sabık Devletlü Hulusi Ahmed Paşa Hazretleri Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Ders-i âmdan Niğdeli Hüseyin Efendi Daileri	150	025
Şah Huban Medresesinde Sakin Ders-i âmdan Mehmed Efendi Daileri	250	025
Ayasofya'da Ders-i âm A'mmi ? Hoca Efendi Daileri	150	025
Filibe Çeşmesinde Sakin Vaiz Hafız Mehmed Efendi Daileri	125	025
Hamidiye Üçüncü Hafız-ı Kütübü Abdullah Efendi Daileri	150	025
Mehmed Paşa Yokuşunda Ders-i âmdan Hafız Osman Efendi Daileri	150	025
Küçük Ayasofya'da Medresede Sakin Ders-i âmdan Abdulmecid Efendi	150	025
Daye Kadın Mahallesinde Ders-i âmdan Osman Efendi Daileri	150	025
Atik Ali Paşa Medresesinde Ders-i âmdan Mehmed Efendi Daileri	150	025
Tavşantaşında Yeni Medresede Sakin Hüseyin Efendi Daileri	150	025
Toplam	**1575**	**250**

Tablo 8'de eski kaymakamlardan Hulisi Ahmed Paşa'nın misafirlerine ait maliyetler kayıtlanmıştır. Toplam 1575 kuruş olan maliyetler din görevlilerinin maliyetlerini kapsamaktadır. 125 ila 250 kuruş arasında olan maliyetler 10 kişiye aittir.

Tablo 9. Yevm-i Mezkûrda Umur-ı Mülkiye Nazırı Müşir-i Mükerrem Devletlü Mehmed Said Pertev Efendi hazretleri Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Sultan Bayezid Hafız-ı Kütübü Ders-i âm Bekir Efendi Daileri	150	025
Beşir Ağa Medresesinde Sakin Ders-i âm Mehmed Efendi Daileri	250	025
Beşiktaşta Kılıç Ali Paşada Sakin Ders-i âm Mehmed Efendi Daileri	125	025
Yeni Cami Muvakkıt Vekili Ders-i âm Hafız Ali Efendi Daileri	125	025
Mehmed Paşa Medresesinde Sakin Ders-i âm Ömer Efendi Daileri	125	025
Diyarbekir Müftüsü Sabık Ders-i âm Hacı Hüseyin Efendi Daileri	125	025
Harbut Müftüsü Sabık Ders-i âm Hacı Osman Efendi Daileri	125	025
Mahmud Paşa Türbedarı Ali Efendi Daileri	125	025
Çorlulu Ali Paşa Medresesinde Ders-i âm Yusuf Efendi Daileri	125	025
Kemankeş Medresesinde Ders-iâam Hüseyin Efendi Daileri	100	025
Dersiamdan Pehlivan Hoca Efendi Daileri	125	025
Toplam	**1500**	**275**

Tablo 9'da dâhiliye bakanlığının, dönüşümü sonrasında başına ilk olarak atanan Mehmed Said Pertev Efendi'nin misafirlerinin maliyetleri gösterilmiştir. 1375 kuruş olan toplam maliyet, 11 kişiye aittir. En düşük 100 kuruş en yüksek ise 250 kuruş olarak kayıtlanan maliyetlerin yanında 175 kuruş atiyye bedeli de kayıtlanmıştır.

Tablo 10. Yevm-i Mezkûrda Umur-I Hariciye Nazırı Müşir-i Mükerrem Devletlü El-Hac Akif Efendi Hazretleri Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Papas Oğlu Medresesinde Sakin Harputi Seyyid Mustafa Efendi Daileri	125	025
Hamidiye Hafız-ı Kütüb Vekili Abdülkerim Efendi Daileri	125	025
Hamidiye Medresesinde Bevvab Dersiam Hasan Efendi Daileri	125	025
Sultan Hamid Han Aliyyü-Rahmetihi Ve Gufran Hazretleri Türbedarı Hüseyin Efendi Daileri	125	025
Hamidiye Medresesinde Sakin Şeyh Ali Efendi Daileri	125	025
Orta Kapısı Civarında Çukurbostanda Kasım Ağa Mahallesinde Sakin Dersiamdan Hamdullah Efendi Daileri	125	025
Düğmeci-İ Sani Medresesinde Ders-i âm Mustafa Efendi Daileri	125	025
Üsküblü Camiinde Dersiam Ahmed Efendi Daileri	125	025
Aksaray'da Murad Paşa Camii Civarında Ders-i âmdan Seferihisari Mehmed Selim Efendi Daileri	125	025
Ayasofya Medresesinde Kurra (Kopmuş Eksik) Şeyh Bekir Efendi Daileri	125	025
Toplam	**1250**	**250**

Tablo 10'da hariciye bakanı Akif Efendi'nin misafirlerinin maliyetleri gösterilmiştir. Buna göre toplam 1250 kuruş maliyet 10 kişi için kayıtlanmıştır. Tamamı 125 kuruş olan maliyetlerin 250 kuruş atiyye bedeli bulunmaktadır.

Tablo 11. Yevm-i Mezkûrda Mansure Defterdarı Müşir-i Mükerrem Devletlü Nafiz Efendi Hazretleri Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Kurradan Umur-ı Hariciye Nazırı Efendi Hazretleri İmamı Halil Efendi Daileri	125	025
Bab-ı Ali'de Divanhane İmamı Seyyid Reşid Efendi Daileri	125	025
Ayasofya-İ Kebir Hafız-I Kütübü Dersiamdan Ali Efendi Daileri	125	025
Kayseriyeli Hacı Mehmed Efendizade Emin Efendi Daileri	125	025
Sultan Ahmed (Kopmuş) Kara Osman[8]		
Abdullah El-Hadidi Hazretleri Türbedarı Abdülhamid Efendi Daileri	125	025
Abuzer Gaffari Hazretleri Türbedarı Hafız Ahmed Efendi Daileri	125	025
Kasımpaşa'da Vaiz Kırımi Hacı İbrahim Efendi Daileri (Kopmuş)		
Toplam	**750**	**150**

Tablo 11 Mansure defterdarı olan Nafiz Efendi ismiyle kayıtlanan müşirin misafirlerine ait olan giderleri gösterilmektedir. Buna göre tamamı 125 kuruş olan maliyetlerde ayrıca 25'er kuruş da atiyye kayıt altına alınmıştır.

Tablo 12. Yevm-İ Mezkûrda Darbhane-i Amire Defterdarı Müşir-İ Mükerrem Devletlü Rıza Efendi Hazretleri Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Sultan Mehmed'de Hafız İbrahim Şevki Efendi Daileri	125	025
Üsküdar'da Eski Valide Civarında Sakin Hafız Ahmed Hulusi Efendi Daileri	125	025
Üsküdarda İhsaniye'de Sakin Hafız Hoca Tahir Efendi Daileri	125	025
Osmaniye Camii Şerifinde Yazı Hocası Hafız Mehmed Emin Efendi Daileri	125	025
Hattat Seyyid Mehmed Necib Efendi Daileri	125	025
Hattatinden Hafız Mustafa Efendi Daileri	125	025
Rumeli Hisarında Hatib Hattat Seyyid Mehmed Efendi Daileri	125	025
Hattatinden Tophanede Bekmezci Damadı Efendi Daileri	125	025
Hattatinden Vasfi Efendi Daileri	125	025
Hattatinden Hamid Efendi Daileri	125	025
Beşir Ağa Medresesinde Hattat Mustafa Efendi Daileri	125	025
Hattatinden Ayasofya Kayyım Başı Halil Efendi Daileri	125	025
Toplam	**1500**	**300**

Tablo 12'de Darbhane-i Amire defterdarı olan Rıza Efendi'nin misafirlerinin maliyetleri gösterilmiştir. 12 kişinin masraflarının toplamı 1500 kuruştur. Belgenin bu kısmında ayrıca kişi başı 25 kuruştan toplam 300 kuruş kayıt altına alınmıştır.

[8] Belgenin bu kısmında eksiklik olduğu için tutarlar okunamamıştır.

Tablo 13. Yevm-i Mezkûrda Çavuş Başı El-Hac Necib Efendi Haymelerine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Kurra Zümresinden Ayasofya Medresesinde Sakin Kara Hafız Ömer Efendi Daileri	125	025
Süleymaniye Camii Devr-Han Başı Kara Hocazade Hafız Ahmed Efendi Daileri	125	025
Murad Molla Tekkesi İmamı Kurradan Hafız Seyyid Mehmed Tevfik Efendi Daileri	125	025
Yanbolu'da Tarik-İ Bedeviyeden? Ve Mazanne-İ Kiramdan Şeyh Fethizade Efendi Daileri	125	025
Karagümrük Civarında Ali Paşa Kurbunda Sakin Davud Paşa Kışlası Şeyhi Hoca Ahmed Efendi Daileri	125	025
Hamidiye Kurrası El-Hac Ali Efendi Daileri	125	025
Şehzadebaşında Dersiam Halil Efendi Daileri	125	025
Dersle Meşgul Trabzoni Halil Zühdü Efendi Daileri	125	025
Şehzade Türbesinde Şeyh Mehmed Efendi Daileri	125	025
Hattatinden Ali Rıza Efendi Daileri	125	025
Toplam	**1250**	**250**

Tablo 13'de Çavuş başı olan Necib Efendi misafirlerine ait masraflar kayıtlanmıştır. Kişi başı 125 kuruş olan 10 misafirin maliyetlerinin toplamı 1250 kuruştur. Ayrıca 25 kuruş olan kişi başı atiyye bedeli toplamı 250 kuruştur.

Tablo 14. Yevm-i Mezkûrda Evkaf-I Hümayun Nazırı Hasib Efendi Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Düğmeciler/ Dökmeciler'de Dersle Meşgul Boluvi Mehmed İslam Efendi Daileri	125	025
Selim Paşa Konağı Civarında Üsküblü Şeyh Ebubekir Efendi Daileri	125	025
Adanalı Osman Zeki Efendi Daileri	125	025
Osmaniye Mahallesinde Kaymaz'da Dersiam Seyyid Mustafa Efendi Daileri	125	025
Kalenderhanede Dersiam El-Hac Hüseyin Efendi Daileri	125	025
Kalenderhanede Dersiam Şeyh Hasan Efendi Daileri	125	025
Sabık Kadı Efendinin Vekilinin Mahdumu Dersiam Karahisarizade Esad Efendi Daileri	125	025
Düğmeciler /Dökmecilerde Dersle Meşgul Bafralı Hüseyin Efendi Daileri	125	025
Şehzade Medresesinde Abdülvahhab Efendi Daileri	150	025
Şehzade Medresesinde Sakin Kangırılı Seyyid Ahmed Efendi Daileri	125	025
Toplam	**1275**	**250**

Tablo 14'de Evkaf-ı Hümayun nazırı Hasib Efendi misafirlerine ait masraflar kayıtlanmıştır. 10 misafirin toplam maliyeti 1275 kuruştur. Ayrıca 25 kuruş olan kişi başı atiyye bedeli toplamı 250 kuruştur.

Tablo 15. Yevm-i Mezkûrda Masarifat Nazırı Salih Bey Efendi Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Sultan Mehmed'de Dersiam İbrahim El-Rüsûnî Efendi Daileri	125	025
İbrahim Paşa Medresesinde Dersiam Emin Efendi Daileri	125	025
Kadiriyeden Yanık Şeyh İsmail Efendi Halifesi Şeyh Ali Efendi Daileri	125	025
Kalenderhane Mahallesinde Sakin Hasan Ağa Medresesinde Darül-Hadis-i Nakşiyeden Zileli Mehmed Efendi Daileri	125	025
Sultan Ahmed'de Sakin Ayasofya'da Dersiam Kastamonulu Hüseyin Efendi Daileri	125	025
Hattatinden Teberdarlar (….) Hocası Ali Hamdi Efendi Daileri	125	025
Haremiİ Hümayun Hademelerinden Hattat Mustafa Reşid Efendi Daileri	125	025
Nakşiyeden Şeyh Hafız Mehmed Efendi Daileri	125	025
Tarik-İ Nakşiyeden Ve Fukara-Yı Sabırinden Kandi Mehmed Efendi Daileri	125	025
Toplam	**1125**	**225**

Tablo 15'de Masarifat nazırı Salih Bey Efendi misafirlerine ait masraflar kayıtlanmıştır. Kişi başı 125 kuruş olan 9 misafirin maliyetlerinin toplamı 1125 kuruştur. Ayrıca 25 kuruş olan kişi başı atiyye bedeli toplamı 225 kuruştur.

Tablo 16. Yevm-i mezkûrda tophane-i amire nazırı el-hac Sanib Efendi Haymesine misafir olan zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Bab-ı Feteva-Penahiden Mesun Erzurumi İbrahim Rüşdü Efendi Daileri	125	025
Talebe-i Ulumdan İslam Efendi Daileri	125	025
Aksaray'da Çakır Ağa Mahallesinde Sakin Sahaf Maber El-Hac Mehmed Hadi Efendi Daileri	125	025
Rifaiyeden Davud Paşa Camiinde Sakin Şeyh Mustafa Efendi Daileri	125	025
Aksarayda Katib Camii İmamı Kurradan Fındık Hafız Efendi Daileri	125	025
Sultan Mehmed'de Baş Tetimme Medresesinde Sakin Dersiamdan Balıkesirli Hüseyin Efendi Daileri	125	025
Ayasofya-i Kebir Medresesinde Dersiamdan Çıgari Mehmed Efendi Daileri	125	025
Dersiamdan Ahısha Müderrislerinden Ve Nakşiyeden Mustafa Efendi Daileri	150	025
Toplam	**1025**	**200**

Tablo 16'da Tophane-i Amire Nazırı El-hac Sanip Efendi misafirlerine ait masraflar kayıtlanmıştır. 8 misafirin maliyetleri toplamı 1025 kuruştur. Ayrıca kişi başı 25 kuruş olan atiyye bedeli toplamı 200 kuruştur.

Tablo 17. Yevm-i Mezkûrda Harbiye Nazırı Seyyid Mehmed Emin Efendi Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
Dersaadetten Cilli? Halil Efendi Daileri	150	025
Nakşiyeden Bursavi İdris Efendi Daileri	150	025
Süleymaniye Dergâhında Misafir Meşayih-İ Tarik-i Nakşiyeden Beypazari Şeyh El/Hac Mustafa Efendi Daileri	150	025
İbrahim Paşa Medresesinde Dersiamdan Emin Efendi Daileri	125	025
Tophane'de Ders-i âm ve Kurra Selim Emin Efendi Daileri	125	025
Tophane'de Çavuşbaşı Camii Hatibi Kurradan İbrahim Efendi Daileri	125	025
Ümm-i Kemal Şeyhi El-Hac Ahmed Efendi Ve Dedesi	150	025
Dersiamdan Abdullah Efendi Daileri	100	025
Paşa İmamı Karamani Ali Efendi Daileri	125	025
Düzceli Hoca Süleyman Efendi Daileri	125	025
Enderun-ı Hümayundan Muhrec Şeyh Abdülaziz Efendi Daileri	250	025
Toplam	**1575**	**275**

Tablo 17'de Harbiye Nazırı Seyyid Mehmed Emin Efendi misafirlerine ait masraflar kayıtlanmıştır. 11 misafirin maliyetleri toplamı 1575 kuruştur. Ayrıca kişi başı 25 kuruş olan atiyye maliyeti toplamı 275 kuruştur.

Tablo 18. Yevm-i Mezkûrda Zahire Nazırı Hadis Efendi Haymesine Misafir Olan Zevat.

Açıklama	Tutar (Kuruş)	Atiyye
İskidür'da Sultantepesinde Kâin Baki Efendi Camii İmamı Nakşiyeden Buharalı Receb Efendi Daileri	125	025
Süleymaniye Dergâhında Münzevi El-Hac Osman Efendi Daileri	125	025
Fındıklıda Lüleci Ömer Efendi Tekkesi Şeyhi Hafız Ali Efendi Daileri	125	025
Abdüsselam Tekkesi Şeyhi Hasan Efendi ve Refiki Efendi Daileri	300	050[9]
Karagümrük Civarında Tarik-i Suudiyeden Merhum Seyyid Acdar Efendi Hülefasından Şeyh El-Hac Mehmed Emin Efendi Daileri	150	025
Cami-İ Nusret Kayyımbaşısı Tarik-i Kadiriyeden Şeyh Ahmed Efendi Daileri	150	025
Tarakçılarda Daye Kadın Mahallesinde Sakin Tarik-İ Nakşiyeden El-Hac Hafız Süleyman Efendi Daileri	150	025
Ayasofya Medresesinde Sakin Dersiamdan Tosyavi Halil Efendi Daileri	125	025
Alaybeyi Hülefasından Seyyid El-Hac Mehmed Hilmi Efendi Daileri	125	025
Sancaktar Tekkesi Şeyhi Merhum Mehmed Efendi Hülefasından Ahmed Şakir Efendi Daileri	150	025
Paşmak-ı Şerif Türbedarı Nakşiyeden Şeyh Mehmed Sıdkı Efendi Daileri Sakin-i Haseki	150	025
Toplam	**1675**	**300**

Tablo 18'de Zahire Nazırı Hadis Efendi misafirlerine ait masraflar kayıtlanmıştır. 11 misafirin toplam maliyetleri 1675 kuruştur. Ayrıca atiyye bedeli olarak toplam 300 kuruş maliyet çıkmıştır.

Tablo 19. İcmal.[10]

Açıklama (Misafirler)	Zevat	Atiyye	Maliyet	Toplam	Yüzde (%)
Devletlü Serasker Paşa Hazretleri	10	250	1900	2150	8,9
Damad-ı Cenab-ı Cihandari Devletlü Halil Rıfat Paşa Hazretleri	10	250	1650	1900	7,9
Damad-ı Sani-i Cenab-ı Cihandari Devletlü Said Paşa Hazretleri	10	250	1250	1500	6,2
Kapudan-ı Derya Devletlü Tahir Paşa Hazretleri	10	250	1475	1725	7,2
Müşir-İ Hassa-yı Şahane Devletlü Ahmed Fevzi Paşa Hazretleri	10	250	2050	2300	9,6
Kaimmakam-ı Sabık Devletlü Hulusi Ahmed Paşa Hazretleri	10	250	1325	1575	6,5
Umur-ı Mülkiye Nazırı Müşir-i Mükerrem Devletlü Mehmed Said Pertev Efendi Hazretleri	11	275	1100	1500	6,2
Umur-ı Hariciye Nazırı Müşir-i Mükerrem Devletlü El-Hac Akif Efendi Hazretleri	10	250	1000	1250	5,2
Mansure Defterdarı Müşir-i Mükerrem Devletlü Nafiz Efendi Hazretleri	8	250	500	750	3,1
Darbhane-i Amire Defterdarı Müşir-i Mükerrem Devletlü Rıza Efendi Hazretleri	12	300	1200	1500	6,2
Çavuş Başı El-Hac Necib Efendi	10	250	1000	1250	5,2
Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hasib Efendi	10	250	1025	1275	5,3
Masarifat Nazırı Salih Bey Efendi	9	225	900	1125	4,7
Tophane-i Amire Nazırı El-Hac Sanib Efendi	8	200	825	1025	4,3
Harbiye Nazırı Seyyid Mehmed Emin Efendi	11	275	1300	1575	6,5
Zahire Nazırı Hadis Efendi	11	300	1375	1675	7,0
Toplam	**160**	**4075**	**19875**	**23950[11]**	**100,0**

[9] Belgenin bu kısmında beheri 150 kuruş olarak kayıt altına alınmıştır.
[10] Belgede İcmal bilgileri yer almamaktadır.
[11] Belge toplamı ile örtüşmemesi belgenin okunamayan kısmından kaynaklandığı tahmin edilmektedir.

Tablo 19'da 16 başlık altında belgede kayıtlanan, devlet görevlilerinin misafirlerinin sayısı, atiyye bedeli, maliyeti ve toplamları ile genel toplam içerisindeki payları yer almıştır. Tablo 19'dan da anlaşılacağı üzere, en yüksek maliyet genel toplam içerisindeki payı % 9,6 (kişi başı ortalama 230 kuruş) ile Müşir-i Hassa-yı Şahane Devletlü Ahmet Fevzi Paşa Hazretleri'ne aittir. Diğer yandan en düşük harcamayı ise % 3,1 (kişi başı ortalama 94 kuruş) ile Mansure Defterdarı Müşir-i Mükerrem Devletlü Nafız Efendi Hazretleri ismi ile kayıtlanan görevlinin misafirlerine aittir. Belge toplamı 160 kişi olup, bunların belgeden sağlam olan kısımlarının toplamı 23950 kuruş olmuştur. Ancak belgenin sonunda devamı okunamamakla birlikte belge ceman yekünü 28875 kuruş olarak kaydedilmiştir.

SONUÇ

Osmanlı Devletinde düzenlenen şenlikler bunların hazırlanma aşamasından bitişine kadar çeşitli masrafların yapılmasına neden olmuştur. Bu masraflar içinde bir kısmını davetlilere verilen ziyafet ve ihsanlar oluşturmuştur.1836 sûr-ı hûmâyununda çok sayıda atiyeler verilmiştir. Bu atiyelerden bir kısmını da Şehzadelerin sünnet düğününe davet edilen müderrislere verilenler oluşturmaktadır. Defterden ayrıca çadırlarda misafir kabul eden devlet adamlarının görevleri tespit edilebildiği gibi misafir edilenlerin isimleri ve görevleri tespit de edilebilmektedir. Buda bize dönem devlet ricali hakkında azda olsa bilgi vermektedir.

Bu çalışmada tablolar halinde gösterilen şekilde muhasebe kayıtlarının çözümlenmesi yapılmıştır. Bundan dolayı çalışmanın konusu olarak D.BŞM.SRH.d kod ve 20609 numaralı defterin çözümlenmesi ise çalışmanın amacı olarak belirlenmiştir. Çalışmada çözümlenen defter Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden elde edilmiştir. 1836 M. tarihli olduğu tespit edilen defter boş sayfalar ile birlikte toplam 7 sayfa olup, 27,5*78,5 ebatlarındadır. D.BŞM.SRH.d kod ve 20609 numaralı defter ciltsiz ve ebrusuzdur. Arşiv kaynağına göre defterin 1-4. sayfaları içeren varağın alt tarafı koparılmış olup koparılmış olan kısımlar defter içerisinde bulunamamıştır. Bu defterin genelini etkilemese de çok az bir kısmının okunmasını engellemiştir.

Defterin çözümlenmesi sonucunda Osmanlı Devleti, devlet adamlarının misafirlerinin toplamının 160 kişi olduğu ve bu kişilerin belgeye göre toplamı, 28.875 kuruştur. En yüksek maliyetli devlet adamının misafirlerinin maliyetleri "Müşir-i Hassa-yı Şahane Devletlü Ahmed Fevzi Paşa Hazretleri"ne ait olan 2300 kuruşluk maliyet kaydıdır. En az maliyetli olan "Mansure Defterdarı Müşir-i Mükerrem Devletlü Nafiz Efendi Hazretleri"ne ait olup bu devlet adamının misafirlerinin maliyeti 750 kuruş olarak kayıtlanmıştır.

Bundan sonraki çalışmalarda diğer tarihlerde ortaya çıkan maliyetlerin detaylı muhasebe kayıtlarının çözümlenmesi yapılması sağlanarak karşılaştırmalar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BAO), Bab-ı Defteri Sur-ı Hümayunu Defter No: D. BŞM. SRH. d. 20609.

Kitaplar ve Araştırma Eserler

Akkılıç Dündar (2004). Osmanlı'da Devlet Protokolü Ve Törenler İmparatorluk Seremonisi, Kelebek Matbaacılık, İstanbul.

Arslan, Mehmet (1999).Türk Edebiyatında Manzum Sûrnâmeler (Osmanlı Saray Düğünleri Ve Şenlikleri), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

_____, (2002). ''Osmanlı'da Bir Muhteşem Şenlik: Şehzade Sultan Mehmet'in (Iıı Mehmet) Sünnet Düğünü'', Türkler, C. Xı, Ankara.

_____, (2008),Osmanlı Saray Düğünleri Ve Şenlikleri: Manzum Sûrnâmeler C.I., Sarayburnu Yayınları, İstanbul.

_____, (2011). Osmanlı Saray Düğünleri Ve Şenlikleri: Lebib Hâfız Mehmed,Abdi Ve

Telhisül-Beyân Sûrnâmeleri, C.4-5,Sarayburnu Yayınları, İstanbul.
Güzel, Ragıp,(2009). Sağlık Açısından İslam'da Sünnet Ve Sünnet Şölenleri : "Hita"',Hiperlink Yayınları. İstanbul.
Kahraman, Seyit Ali (2008). Hafız Mehmed Efendi 1720 Şehzadelerin Sünnet Düğünü Sûr-I Hümâyûn, Kitap Yayınevi, İstanbul.
Nutku Özdemir (1987). Iv. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
Sakaoğlu, Necdet (2015). Bu Mülkün Kadın Sultanları Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler, Alfa Yayınları, İstanbul.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1998). Osmanlı Devletinde Saray Teşkilatı, Ttk Yay, Ankara.
Ünal, Mehmet Ali (1997). Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Kardelen Kitapevi, Isparta.
_____, (2011).Osmanlı Tarih Sözlüğü,Paradigma Yayınları,İstanbul.
Aynur Hatice (2009).Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.37,
Büyükünal, S.N. Cenk (2015). Toplumumuzda Sünnet Uygulamaları Ve Tarihi Gelişimine Bir Bakış, Çocuk Cerrahisi Dergisi 29 (3):104-120
Kadıoğlu, Hakan Hadi, Aydın İ. H., Bekiryazıcı E. (2006). Dini Ve Tıbbi Açıdan Sünnet, Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 25, Erzurum.
Kaytaz, Fatma (2015). Erken Dönem Osmanlı Tarihlerinde Yıldırım Bayezid'in Düğününün Anlatımına Dair Bölümlerin Sûrnâme Bağlamında Değerlendirilmesi, Türkiyat Mecmuası, C. 25/Güz, 2015, S. 281-305. İstanbul.
Nutku, Özdemir (1976). Ii. Mahmut Döneminde Düzenlenen Önemli Şenlikler Viii. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim, C.Iii. Ankara.
Önal, Ahmet (2016). Antik Çağ Dan Xxı Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi "Payitaht İstanbul'da Osmanlı Merasimleri", İbb Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.
Baykal, Ebru (2008).Osmanlıda Törenler, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Trakya.
Işık, Mehmet (2014).Siyaset Ve Şenlik 1836 Sûr-I Hümâyunu, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
Korkmaz, Gülsüm Ezgi (2004). Sûrnâmelerde 1582 Şenliği, Bilkent Üniversitesi Ekonomi Ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
Ocak, Derya (2006). Xvı. Yüzyıl Osmanlı Şenliklerinin Siyasal Boyutları Ve Gündelik Hayata Etkileri, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

DİJİTAL OYUNLARIN ÖTEKİ YÜZÜ: ÖRTÜK İDEOLOJİLER

Dr. Öğretim Üyesi Betül ÇAL
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Öğrenci Gülşah Tanyer
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

ÖZET

Amaç: Çalışmanın amacı, tüm dünyada hızla büyüyen ve eğlence anlayışında önemli değişikliklere neden olan dijital oyun sektörünün ideolojik yüzünün incelenmesidir. Çok farklı yaş dilimlerinden oyuncuları çeken sektör, boş zaman aktivitesi olmanın ötesine geçerek ideolojik mesajların verildiği bir platform haline de dönüşebilmektedir.

Yöntem: Çalışmada Medal of Honor, Battlefield 3, Call of Duty 3, Counter Strike, Command and Conquer: Generals oyunları içerdikleri ideolojik mesajlar açısından araştırmacılar tarafından değerlendirilmiştir. Ayrıca gerekli yazın incelemesi yapılarak desteklenmiştir.

Bulgular: Doğulu ve Batılı ülkeler arasındaki ideolojik farklılıklar, terörizm ve İslamofobi konuları, incelenen oyunlarda öne çıkan ideolojik mesajlar arasındadır.

Sonuç: Oyun oynama yaşının oldukça düşük olduğu ülkemizde, konunun özellikle ebeveynlerin çocuklarının sağlıklı gelişimi açısından göz önünde bulundurmaları önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital oyun, İdeoloji, Homo Ludens

OTHER FACE OF DIGITAL GAMES: IMPLICIT IDEOLOGIES

ABSTRACT

Aim: The aim of the study is to investigate the ideological face of the digital games industry which is growing very fast all over the world and leading to important changes in the understanding of entertainment. Attracting gamers from various age groups, the industry can go beyond being a leisure time activity and turn into a platform where the ideological messages are given.

Method: The games of Medal of Honor, Battlefield 3, Call of Duty 3, Counter Strike, Command and Conquer: Generals are investigated by the researchers in terms of the ideological messages that they contain. It is also supported by the studies from the current literature.

Findings: The ideological difference between the East and the West, terrorism, Islamophobia are among the outstanding ideological messages in the games under investigation.

Conclusion: It is highly recommended that in our country where the gaming age is quite low, especially parents should take the subject into account for the healthy development of their children.

Keywords: Digital games, Ideology, Homo Ludens

GİRİŞ

Dijital oyunlar sektörü, tüm dünyada giderek artan bir ivmeyle büyüme kaydetmektedir. Elektronik oyun (e-oyun) olarak da adlandırılan sektör, dünyada 106,6 milyar $ bütçesiyle 2,2 milyar oyuncuyu, ülkemizde ise 775 milyon $ bütçesiyle 30 milyonu aşkın oyuncuyu bünyesinde barındıran, yıllık ortama %15 büyüyen dev bir sektöre dönüşmüş durumdadır. Aynı zamanda 8. sanat olarak kabul edilen dijital oyunlar sektörünün hızlı gelişimiyle birlikte akademik çevrelerce konuya ilgi de artmıştır, ancak gerek dünyada gerekse ülkemizde tam anlamıyla dijital oyun sektörünün incelendiği çalışmalar nadirdir.

Oyunların eğlence amaçlı kullanımları dışındaki etkileri ve bu etkilerin ne yönde olduğunu inceleyen çalışmalar yakın zamanda ağırlık kazansa da propaganda amaçlarının açıkça sergilendiği oyunlar dışında örtük mesajlar içeren oyunlar üzerine yapılan çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Örneğin, multidisipliner aktiviteler olan oyunları inceleyen bilim dalı olarak tanımlanabilecek Ludoloji, ilk olarak 2000'li yılların başında literatüre konu olmuş (Aarseth,

2001), ancak ülkemizde sön dönemde konuyla ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Ludolojinin gelişiminin ardında yatan etmenlerin başında, dijital oyunlar her ne kadar boş zaman aktivitesi, eğlence veya gelir elde etmek gibi masum sebeplerle oynanıyor gibi görünse de, sahip oldukları etkileşimli sanal yapı ile oyuncularına ideolojik göndermelerde bulunmaları gelmektedir. Oyun içinde örtülü veya açık olarak verilen bu ideolojik söylemlerin genç tüketiciler üzerinde yaratacağı etkiler de düşünüldüğünde sektörün yakından incelenmesi gerektiği açıktır. Bu çalışmada amaçlanan, literatürde yer alan çalışmalar ışığında seçilen oyunların, sıklıkla vurgulanan Doğu ve Batı dünyaları arasındaki ideolojik farklılıklar, terörizm ve İslamofobi gibi konular açısından incelenmesidir. Ayrıca ideoloji yayma konusunda bilgisayar oyunlarının sahip olduğu güç ve bu gücün ne yönde kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu şekliyle bir ön araştırma özelliği gösteren bu çalışmanın, daha sonra oyunların reklam aracı olarak kullanılması, sektörün ekonomiye katkısı, homo ludensin sanal kariyeri ve psikolojik sebepleri de içerecek şekilde genişletilmesi planlanmaktadır. Oyun platformlarının, türlerin ve hedef kitlesinin incelenmesi oyunların içyapısını ve amacını anlamamızı sağlayacağı, toplumsal etkilerini saptama konusunda faydalı olacağı düşünülmektedir.

Takip eden kavramsal çerçeve bölümünde incelenen konu ve sektörle ilgili bilgiler sunulmuş, bu bilgiler yöntem bölümünde bazı oyunlar üzerinde incelenmiştir. Tespit edilen başlıklar bulgular kısmında sıralanmış, sonuç kısmında ise konu tartışılarak özetlenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Dijital Oyun Sektörü

Geçtiğimiz yıl 775 milyon $ hasılata ulaşan dijital oyun sektörü, önemli bir gelir kaynağı, yeni bir iş kolu ve eğitim alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de üretilen oyunların %95'inden fazlası ihraç edilmektedir. Mount&Blade oyunu 2016'da ülkemizde ihracat şampiyonu olup 1 milyar $ ihracatın 400 milyon $'ını tek başına yapmıştır. Sağladığı döviz kazancı ve makroekonomik göstergelere pozitif katkısı da göz ardı edilmemesi gereken bu sektör, Türkiye Dijital Oyunlar Federasyonu'na (TÜDOF) göre yaşanan ekonomik krizlerden en az etkilenen sektörler arasındadır (Yenituna, 2017: 171).

2015'te dünya müzik ve sinema sektörünün toplam hasılatını neredeyse 2'ye katlayan oyun sektörü izleyici kitlesi bakımından ise futbolu geride bırakmıştır. Oyun oynamak için gerekli olan malzemelerle de çapraz satış için talep yaratarak hem teknolojik gelişmeyi tetiklemekte hem de yeni iş kolları ile istihdama katkı yapmaktadır. Kalkınma Bakanlığı'nın öncelikli yatırım alanı olarak gördüğü sektörler arasında bulunan dijital oyun sektörüne devlet desteği de hissedilir biçimde artmıştır.

Homo Ludens

Oyun oynama yaşının 5'e düştüğü göz önünde bulundurulduğunda yeni nesil kuşağın sektörün temel tüketici kitlesi olduğu söylense de, televizyon kültürüne sahip olan önceki kuşakların da dijital oyunlara kolay adapte olduğu görülmektedir. Ülkemizde 30 milyonu aşkın homo ludens bulunurken tüketicisi ve üretici genç olan sektör oldukça yüksek büyüme potansiyeli barındırmaktadır. Dijital oyun kültürüne olan hızlı penetrasyonla potansiyelin kısa zamanda yakalanacağı düşünülmektedir.

Eğlence mi İletişim mi?

Oyunlar, eğlence amaçlarının yanında önemli bir iletişim aracı olarak dikkat çekmektedir. Bunun siyasi arenaya yansımasının en iyi örnekleri ise, ABD'nin 2014 başkanlık seçiminde Demokratların ve Cumhuriyetçilerin yaptırdığı oyunlarda görülebilir (Sisler, 2005). Daha geniş bir kitleyi etkileyecek ideoloji açısından ise - 'TheSims' oyunu iyi bir örnek oluşturmaktadır. Yapılan çalışmaların vardığı ortak görüş, oyunun modern kapitalist toplumları temsil ettiğidir (Sicart, 2003:11). Diğer bir örnek olan 'US Army' oyunu ise ordunun gençlere tanıtımı için

tasarlanmış ve bunun için yapılan tüm reklam faaliyetlerinden daha etkili olmuştur (Sisler, 2005).

YÖNTEM

Bu araştırmada, bazı e-oyunlarda sıklıkla vurgulanan Doğu ve Batı'nın ideolojik farklılıkları, Orta Doğu'nun terörizmle bağdaştırılması, İslamofobi gibi konular üzerinde açık ya da örtük verilmeye çalışılan mesajlar incelenmektedir. Oyunların seçiminde birbirine paralel konu alanları tercih edilerek oyunların birbiri ile kıyaslanabilmesine olanak tanınmıştır. Oyunların içerdiği örtük mesajların incelenmesinde ise araştırmacıların sübjektif yargıları etkili olmuştur. Bu amaçla *Medal of Honor*, *Battlefield 3*, *Call of Duty 3*, *Counter Strike*, *Command and Conquer: Generals* oyunlarından örnekler verilerek konu daha ayrıntılı ele alınmaya çalışılmıştır.

BULGULAR

Medal of Honor

Oyunlarda İslamofobi yani İslam korkusunun vurgulanması Endülüs'ün fethedilmesine kadar gitse de genel olarak 11 Eylül saldırıları milat olarak kabul edilmektedir. Örneğin, yaklaşık 5.5 milyon satmış olan Medal of Honor oyunu, önceki serilerinde 2. Dünya Savaşını konu alırken serinin bu oyununda modern savaşı konu alarak Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a düzenlenen saldırılar üzerine kuruludur. Ortadoğulu ve Müslümanlar düşman olarak resmedilirken, egemen ve medeni güç ise Batı'dır (Dönmez, 2012:113).

Battlefield 3

Diğer bir ideolojik mesajlar barındırın oyun olan Battlefield 3'te savaşlar Kuzey Irak ve İran'da geçer. Oyunda kötü adam Müslüman ve Orta Doğulu'dur. Ortadoğulu olarak nitelendirilen teröristlerin sadece ABD'yi değil tüm gelişmiş birinci ve ikinci dünya ülkelerini tehdit ettiği ve teröristlerle mücadelenin gelişmiş kapitalist dünyanın güvenliğini korumak için gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Oyunda Irak Süleymaniye bölgesi 'Kürdistan' olarak geçmektedir. Oyunun sosyal etkileri zamanla genişlemiş ve oyunda Amerikan Hava Kuvvetleri'nin İran topraklarına hava saldırısı düzenlemesinden rahatsız olan İranlı gençler imza toplayarak tepkilerini belli etmiş ve bölgede oyunun satışı yasaklanmıştır (Dönmez, 2012: 92). Ayrıca gerek Medal of Honor gerekse Battlefield oyunlarının üreticisi olan Electronic Arts şirketi oyunlarda ABD ordusunun silahlarını tanıtmaktadır. Savaş teknolojilerinin oyunlarla bağlantısı olması da oyunculara daha gerçekçi deneyimler sunmaktadır.

Call of Duty 3

Oyun eski Sovyetler Birliği'ni yeniden kurmak ve Rusya'yı eski gücüne kavuşturmak isteyen aşırı milliyetçi bir grubun, adı belirtilmeyen bir Ortadoğu ülkesinin Suriye Devlet Başkanı Bashar Al-Asad ile isim benzerliği dikkat çeken Khaled Al-Asad isimli Arap lideriyle işbirliği yaparak dünyada terörist eylemlerde bulunması üzerine kurulmuştur. Oyunda ABD ve müttefikleri iyi adamlar olarak, Rusya ve Ortadoğulu müttefikleri işgalci, düşman, terörist olarak yansıtılmıştır. Ayrıca oyunun ismi (göreve çağrı) ABD Ordusu'nun birliklerine asker kazandırmada kullanılan bir mesaj olarak dikkat çekmektedir (Dönmez, 2012:106). Serinin 2. oyununda klozetin üzerindeki hadisle çevrili çerçeve Müslümanların tepkisiyle kaldırılmış ve yerine siyah bir çerçeve konulmuştur.

Counter Strike

Steam üzerinden Türkiye, Amerika, Rusya, Fransa, Brezilya, Almanya, İngiltere gibi ülkelerde en çok oynan asker - terörist çatışmasına dayalı birinci şahıs nişancı oyunu olan Counter Strike oyununda teröristler yaralanırken ya da ölürken 'Allahu Ekber' ve 'La ilahe illallah' çığlıkları attığı görülmektedir. İslam dünyasının yoğun tepkisi üzerine oyun kurucular tarafından oyuna güncelleme getirilerek ses efektleri oyundan çıkarılmıştır (http://www.oyunlardaislamofobi.com/).

Command and Conquer: Generals

Oyunda ABD, Çin, Küresel Özgürlük Ordusu (KÖO) adında üç taraf bulunmaktadır. Oyunun amacı, bir terör örgütünün ezilmiş halkları özgürlüğe kavuşturmasıdır. Oyunun hava kuvvetlerine sahip olmayan tek gücü olan KÖO, insan gücüne dayalı, düşük teknoloji kullanan sivil araçların silahlanması yada eski parçalar ile güçlendirilen tanklar gibi araçlarla silahlandırılmıştır. Kimyasal ve biyolojik atıkları kitlelerin imhasında kullanan KÖO bir terör örgütü olarak amacını elde etmek için kendi birliklerini yok etmek ya da sivilleri katletmek gibi her şeyi yapmaya hazırdır (Emren, 2017).

SONUÇ

Çoğunlukla eğlence amaçlı, boş zaman aktivitesi gibi görülen dijital oyunların daha dikkatli bir bakış açısıyla incelendiğinde önemli açık ya da örtük mesajlar barındırdığı görülmektedir. Bu oyunlarda sıklıkla vurgulanan mesajlar arasında, Doğulu ve Batılı ülkeler arasındaki ideolojik farklılıklar, terörizm ve İslamofobi konular yer almaktadır. Bu mesajlar, küresel ölçekte oynanan oyunlarla oyunculara empoze edilmekte, var olan korku oyun içinde tekrar tekrar vererek pekiştirmektedir. Oyunlarda görünen amaç çoğunlukla, terörle savaşıp –milli duyguları kullanarak- dünya barışına katkıda bulunmak olsa da bunların altında yatan örtük ideolojiler genelde 3. Dünya ülkeleri üzerindeki çıkar çatışmalarını ve bunun için kullanılan kuvvetin haklı olduğu düşüncesini benimsetmektir. Özellikle FPS (First Person Shooter) oyunlarında genellikle mekan Ortadoğu olarak, zaten açık hedef olan Müslüman ve Araplar oyunların genel yapısı gereği taraf seçme hakkı da olmadan düşman olarak karşımıza çıkmaktadır. Oyuncuların ise ideal tipteki Batılı güçler tarafında olduğu görülmektedir. Böylece oyunu oynayan Ortadoğulu ve Müslüman bir çocuk kendi ülkesine karşı savaşıp şehrine bombalar yağdırabilmekte, ülkesini barbar, geri kalmış, Batının teknolojik üstünlüğüne karşı hiç şansı olmayan yenilgiye mahkûm bir ülke olarak görüp, aynı dine mensup olduğu insanları yahut insanları katledebilip “oyun içinde de olsa” bunu deneyimleyip Batının ideolojisinin “oyun içinde de olsa” bir parçası ve savunucusu olabilmektedir.

Son dönemde dikkat çeken diğer bir konu ise, oyunların sadece oynanmak için değil aynı zamanda izlenmek için de popülaritesinin artıyor olmasıdır. Kişiler oynadığı oyunları twich gibi sitelerde canlı olarak yayınlayıp izleyici başına para kazanabilmekte, oyunu video olarak kaydedip paylaşım sitelerinde yayınlayabilmektedir. Youtube’un sırf bu iş için yaptığı bir Youtube oyun sitesi bile vardır (gaming.youtube.com). Dijital oyunların bu denli geniş etkilerinin olabileceği gerçeği, gerek dünyada gerekse ülkemizde oyun oynama yaşının çok da yüksek olmadığı göz önünde bulundurulduğunda dikkatle incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Genç oyuncuların sadece eğlenmek için değil benlik ispatı, toplumda yer edinme, oyunu iyi oynayarak benliğine değer biçme gibi sebeplerle oynadıkları bu oyunların yıkıcı etkilerinin de olabileceği gözden kaçırılmaması gereken bir konudur.

KAYNAKÇA

Aarseth E. (2001). Computer Game Studies, Year One, Game Studies: International Journal of Computer Game Research, 1 (1), http://www.gamestudies.org/0101/editorial.html. Erişim tarihi: 20.03.2018.

Dönmez, Ahmet, (2012). “Savaş Temalı Dijital Oyunlarda Egemen İdeolojinin Temsili”, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi.

Emren, T. (2017). Dijital Oyunların Gücü, Pressreader.com. https://www.pressreader.com/turkey/popular-science-turkey/20170601/281492161286441. Erişim tarihi: 20.03.2018.

Yenituna, B. (2017). Türkiye'de Dijital Oyun Geliştiriciliği; Günümüzdeki Durumu ve Sorunları. 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı, 168-178. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)(Yayın No:3514054).
Sisler, V. (2005). Video games and politics. Presented in international centre for art and new technologies, Prague
Sicart, M. (2003). Family values: Ideology, computer games & the sims. DIGRA 2003 Conference, University of Utrecht, The Netherlands.
http://www.oyunlardaislamofobi.com/. Erişim tarihi: 20.03.2018.

AR-GE HARCAMALARI ve TİCARET: NEDENSELLİK İLİŞKİSİ

Dr. Filiz Yeşilyurt
Pamukkale Üniversitesi
Dr. M. Ensar Yeşilyurt
Pamukkale Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmanın amacı araştırma ve geliştirme harcamaları (AR-GE) ile ticaret arasındaki nedenselliği test etmektir. Literature göre AR-GE harcamaları payının artması ülkenin ihracat performansını etkileyebilecek önemli değişkenlerden biridir. Yenilik içeren ürünlerin gelir esnekliği diğer ilkel mallara kıyasla daha yüksektir. Böylece ürünün kaliteli ve yeni teknolojisi nedeniyle talep ediliyor olması hem o ürünün pazardaki payının hem de üründen yaratacağı katma değerin artmasını sağlar. Bu bağlamda teknolojik buluşların varlığı ve iş dünyasının çok yönlülüğü, bilime ve araştırmaya verilen önem ve yenilik yaratma kapasitesi önem kazanmaya başlamıştır. AR-GE harcaması yapan firmaların ürün kalitelerinde ve verimliliklerinde artış olduğu gözlenmektedir. Öte yandan uzun yıllar Türkiye'de AR-GE harcamalarının milli gelire oranı gelişmiş ülkelerin oldukça altında seyretmiştir. Son yıllarda bu alanda yapılan harcamalar artış göstermiştir. Bu da ihracatın artmasına katkı sağlamaktadır. Bu amaçla çalışmada AR-GE harcamaları ve ihracat arasındaki ilişki incelenmiş ve nedenselliğin varlığı doğrulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: AR-GE Harcamaları, İhracat, Nedensellik analizi

RESEARCH AND DEVELOPMENT EXPENDITURES AND TRADE: A CAUSALITY TEST

ABSTRACT

The basic aim of the research is to investigate the causality between research and development (R-D) expenditures and trade. Recent theoratical literature argues that R-D expenditure differences across countries are important determinants of trade patterns and main source of comparative advantage. The income elasticity of high tech products are bigger relative to the low techs. In this context, the existence of high quality products and the versatility of the business world, the importance given to knowledge and research, and the capacity to create innovation have begun to gain importance. It is observed that firms that spend on R-D expenditure have increased product qualities and productivity. Long years of R-D expenditure to GDP ratio in Turkey remained far below the developed countries. In recent years there is an increase on the R-D expenditure. This contributes to the increase of exports. In this context, this study investigate the causality between R-D expenditure and exports in Turkey. The results confirm the existence of causality.

Keywords: R-D Expenditures, Export, Causality Test

GİRİŞ

Ekonomik büyümeyi sağlamak amacıyla ihracat arttırıcı politikaları benimseyen ülkelerin başvurduğu stratejilerden birisi de AR-GE faaliyetlerini arttırmaktır. AR-GE'ye yatırım yapan ülkelerin amaçları çeşitlidir: Örneğin AR-GE ile maliyet azaltıcı üretim süreçlerine sahip olmak, gelir esnekliği yüksek, fiyat esnekliği düşük yeni ve farklılaştırılmış ürünler elde ederek rekabet gücünü arttırmak, AR-GE ile elde edilen bilginin bizzat kendisini ticarileştirmek vb. gibi amaçları bünyesinde taşımaktadır. Böylece daha fazla kendine yeten ve ihracat yapabilecekleri beklentisine sahiptirler. Dolayısıyla rekabetin öne çıkan araçları daha ucuz fiyat, daha kaliteli ürün, yeni ürün ve farklılaştırılmış ürünler olduğu için AR-GE ile ihracat arasında ilişki önemli gözükmektedir. Her ne kadar literatürde AR-GE harcamalarının içsel büyüme modelleriyle birlikte ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiş olsa da AR-GE'nin ihracatın belirleyicilerinden birisi olduğu üzerinde de durulmuştur. AR-GE ile dış ticaretteki büyüme arasındaki bağ bulunduğunu ifade eden literatürün bir kısmına göre AR-GE ve ihracat arasındaki

ilişkinin yönü AR-GE faaliyetleri ve harcamalarından ihracata doğrudur. Buna göre AR-GE harcamalarıyla verimlilikte bir artışın olması ve bunun da ihracatı olumlu etkilemesiyle ilişki tek yönlü ortaya çıkar (Bkz. Harris ve Moffat, 2011). Başka bir deyişle AR-GE harcamalarının verimliliği arttırması nedeniyle ülkeler daha fazla ihracatçı konumuna gelir. İkinci ise bu ilişkinin AR-GE harcamalarından ihracata yönelik olabileceği üzerinedir (Bkz. Avgerou, 1998, Hobday, 1995). Bunun altında yatan önemli sebep bilginin kümülatif olduğu ve ihracat ve artan talep ile birlikte yeniliklerin, AR-GE harcamalarını da arttıracağı yönündedir.

Bütün bu yapı ve literatür çerçevesince yenilenmiş verilerle ilişkiyi Türkiye açısından anlamak için AR-GE harcamaları ile ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi test edilmiştir. Bu amaçla Türkiye'nin en fazla ihracat ilişkisi içinde olduğu OECD ülkeleri ile 2000-2014 yılı verileri kullanılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde literatür gözden geçirilmiş ikinci bölümde veri ve model tanıtılmış, üçüncü bölümünde tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. En son kısımda sonuç ve değerlendirmeler yer almaktadır.

LİTERATÜR

İçsel büyüme modelleri ile büyüme teorisi AR-GE harcamalarının önemine değinmiştir. Bu konudaki temel çalışmalar arasında Romer (1990), Grossman ve Helpman (1991) yer almaktadır. Öte yandan AR-GE harcamalarının belirleyicileri, ekonomik değişkenlerle olan nedensellik ilişkisi birçok çalışmayla incelenmiştir (bkz. Barrios vd., 2003, Harris ve Li, 2009). Bunlardan bir kısmı Türkiye ile ilgi çalışmalardır: Yıldırım ve Kesikoğlu (2012) 1996-2008 yılları arasında AR-GE' den ihracata tek yönlü nedensellik ilişkisini bulmuştur. Uzay vd. (2012) 1995-2005 yıları arasında regresyon analizi yapmış ve AR-GE harcamalarının gecikmeli olarak ihracatı etkilediğini bulmuştur. Sungur vd. (2016) 1990-2013 yılları arasında AR-GE ve ihracat arasında tek yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını teyit etmiştir. Diğer ülkeler için de benzer çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Zhao and Li (1997) Çin'deki imalat sanayi firmaları için yaptığı çalışmada AR-GE harcamalarının Çin ihracatı üzerinde olumlu etkisi olduğunu bulmuştur. Özer ve Çiftçi (2009) 1993-2005 yılları arasında regresyon analizi ile OECD ülkeleri için AR-GE harcamalarının ihracat üzerinde etkili olduğunu bulmuştur. Gourlay vd. (2005) İngiltere için 1988-2001 yılları arasında AR-GE harcamalarının ihracat üzerinde olumlu etkisi olduğunu bulmuştur. Harris and Li (2009) 1998-2000 zaman kesiti verisi kullanarak İngiltere için yaptığı tahminlerde ihracatçı bir ülke olmak için AR-GE harcamalarının önemli olduğunu bulmuştur. Aw vd.(2005), AR-GE, ihracat ve verimlilik arasındaki ilişkiyi dinamik modelle incelemiştir. AR-GE ve ihracat kararlarının firmanın gelecekteki verimlilik artışı üzerinde etkili olduğunu bulmuştur.

VERİ VE MODEL

Bu çalışmada Türkiye'nin ihracat yaptığı OECD ülkelerine ait yıllık bazda 2000-2014 veri setinden yararlanılmıştır. Veri seti Birleşmiş milletler veri tabanından elde edilmiştir.

İhracat ve AR-GE harcamaları arasındaki nedensellik ilişkisinin incelenmesi için öncelikle birim kök testi yapılmış ardından Granger (1969) Nedensellik testi uygulanmıştır. Birim kök testi olarak Levin-Lin-Chu (2002) ve Harris-Tzavalis (1999) sınamalarından yararlanılmıştır.

Levin-Lin-Chu (2002) birim kök testinde boş hipotez olarak birim kökün varlığını kabul etmektedir. Bu testin ilk aşaması için Genelleştirilmiş Dickey Fuller tipi bir model oluşturulur ve uzun dönem varyansın kısa dönem varyansa oranından sonra test istatistiği elde edilir. Diğer kullanılan birim kök testi ise Harris-Tzavalis (1999) birim kök testindir. Bu testin özelliği Levin-Lin (1993) birim kök testinin geliştirilmiş formunun olması ve zaman boyutunun (T) gözlem sayısına (N) göre daha küçük veri setlerine uygulanmasıdır. Bu test boş hipotez olarak birim kökün varlığını kabul etmektedir. Bu test homojen varvans varsayımında bulunurken, normallik varsayımına gerek duymaz.

Bu çalışmada Granger (1969) nedensellik testi kullanılmıştır. Ele alınan değişkenler arasındaki ilişki gecikmeli değerlerle açıklanıyorsa istatiksel olarak değişkenler arası nedensellikten bahsedilmektedir.

$$Y_t = a_0 + a_1 Y_{t-1} + \cdots + a_k Y_{t-k} + b_1 X_{t-1} + \cdots + b_k X_{t-k} + u_t$$
$$X_t = c_0 + c_1 X_{t-1} + \cdots + c_k X_{t-k} + d_1 Y_{t-1} + \cdots + d_k Y_{t-k} + v_t$$

Burada boş hipotez ilk model için X Y'ye granger nedensel değildir, ikinci model için Y X'e granger nedensel değildir. Boş hipotezin reddedilmesi granger nedensellik olduğu anlamına gelmektedir.

TAHMİN SONUÇLARI

Model kısmında da belirtildiği gibi önce verilerin durağanlığının araştırılması gerekmektedir. Bu amaçla Harris –Tzavalis(1999) ve Levin-Lin-Chu (2002) birim kök testinden yararlanılmıştır. Sonuç olarak ihracat ve AR-GE harcamalarının birinci farkta durağan olduğu anlaşılmış olup sonuçlara Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1: Harris –Tzavalis Panel Birim Kök Testi

	AR-GE Harcamaları I(0)		AR-GE Harcamaları I(1)	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
Harris–Tzavalis	1.01	0.37	-0.40***	-0.87***
Levin-Lin-Chu	7.66	5.86	-5.75***	-10.37***

*** %1 düzeyinde istatiksel anlamlılığı göstermektedir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan AR-GE ve ihracat arasındaki Granger nedensellik analizi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir. Sonuçlar iki yönlü nedenselliğin olduğunu göstermektedir. Yani İhracattan AR-GE harcamalarına, AR-GE harcamalarından da ihracata doğru Granger nedensellik bulunmaktadır

Tablo 2: Granger Nedensellik Testi

	F istatistiği	
	1 gecikme	2 gecikme
Ihracat > AR-GE	4.92***	3.93
AR-GE > Ihracat	5.12***	6.82

*** %1 düzeyinde istatiksel anlamlılığı göstermektedir.

Bu sonuç yeni literatürün sonuçlarını desteklemektir (Bkz. Aw vd.,2005). Başka bir deyişle AR-GE harcamaları ihracatın armasını desteklerken, ihracatın artışı da AR-GE harcamalarını desteklemektedir. Bu sonuçlar beklentilere uygun ve anlamlıdır. Çünkü AR-GE harcamalarındaki artış farklı rekabet kriterlerine göre avantaj sağlayarak rakiplere karşı rekabet gücü sağlamaktadır. Öte yandan ihracatın artması ükelerin ve özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin dışa açıklık yoluyla öğrenme ve gelişmelerine katkı sağlamaktadır. **SONUÇ VE DEĞERLENDİRMELER**

AR-GE ve ihracat arasındaki etkileşimi inceleyen çalışmalar literatürde her geçen gün büyümektedir. Bu çalışmada da elde edilebilen en yeni verilerle 2000-2014 yılları arasında Türkiye'de bu ilişki ele alınmıştır. Elde edilen sonuçlar hem ülkelerin gelişmesine neden olan hem de gelişmişliğin bir göstergesi olan AR-GE ve ihracat arasındaki güçlü ilişkiye ilişkin yeni kanıtlar sunmaktadır. Veri seti birinci farkta durağan hale gelmiştir. Buna göre yapılan nedensellik testi ise iki değişken karşılıklı nedenselliğin varlığını doğrulamıştır.

Özellikle kalıcı büyüme için ihracat önemli bir araçtır. Bu amaçla yapılacak AR-GE harcamaları bunun için önemli bir altyapı oluşturmaktadır. Zaman içerisinde farklı ürün gruplarına farklı AR-GE destekleri (miktar ve yöntem) verilmesi be ilişkinin ivmesi arttırabilir. Ayrıca bu yapıyı güçlendirmek için AR-GE'nin diğer sektörlere yayılmasını sağlayacak politikalar da yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

Aw, B.Y., M.J. Roberts, T. Winston (2005) The Complementary Role of Exports and R&D Investments as Sources of Productivity Growth. NBER Working Paper No. W11774.

Avgerou, C. (1998) How can IT enable economic growth in developing countries? Information Technology for Development, 8 (1). 15-28. ISSN 0268-1102

Barrios, S., Goerg, H. & Strobl, E. (2003) Explaining Firms' Export Behaviour: R&D, Spillovers and the Destination Market. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 65(4), 475–496.

Harris, R. & Li, Q. C. (2009) Exporting, R&D, and Absorptive Capacity in UK Establishments. Oxford Economic Papers, 61(1), 74–103.

Harris, R. D. F. and H. E. Tzavalis (1999) Inference for Unit Roots in Dynamic Panels Where the Time Dimension is Fixed. Jounal of Econometrics 91, 201- 226.

Harris, R. & Moffat, J. (2011) Plant-level Determinants of Total Factor Productivity in Great Britain, 1997-2006, SERC Discussion Papers, 64, Spatial EconomicsResearch Centre, London.

Gourlay, A., Seaton, J. & Suppakitjarak, J. (2005) The Determinants of Export Behaviour in UK Service Firms. The Service Industries Journal, 25, 879-889.

Granger CWJ (1969) Investigating Causal Relations By Econometric Models and Crossspectral Methods. Econometrica, 37: 424–438.

Grossman, G. M. & Helpman, E. (1991) Innovation and Growth in the Global Economy. The MIT Press.

Hobday, M. (1995) East Asian Latecomer Firms: Learning the Technology of Electronics. World Development, 23, 1171-1193.

Levin, A. & C.F. Lin (1993), Unit Root Test in Panel Data: New Results. Discussion Paper, 93-56, Department of Economics, University of California at San
Diego.

Levin A, Lin C.F, Chu C.J (2002) Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finitesample Properties. Journal of Econometrics, 108 (revise version of 1992's work),1-24.

Özer, M. ve Çiftçi, N. (2009) AR-GE Harcamaları ve İhracat İlişkisi: OECD Ülkeleri Panel Veri Analizi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (23), 39-49.

Uzay, N.; M. Demir ve E. Yıldırım; (2012), İhracat Performansı Açısından Teknolojik Yeniliğin Önemi: Türkiye İmalat Sanayi Örneği, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 13 (1), 147-160.

Romer, P. M. (1990) Endogenous Technological Change, Journal of Political Economy, 98, 71-102.

Sungur, O., Aydın, H. İ., & Eren, M. V. (2016) Türkiye'de AR-GE, İnovasyon, İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Asimetrik Nedensellik Analizi. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 21(1).

Yıldırım, E. ve Kesikoğlu, F. (2012) AR-GE Harcamaları ile İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Örneğinde Panel Nedensellik Testi Kanıtları, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 32 (1),165–180.

Zhao, H. & Li, H. (1997) R&D and Export: An Empirical Analysis of Chinese Manufacturing Firms, The Journal of High Technology Management Research, 8, 89-105.

ÜCRETLER: TÜRKİYE ÜZERİNE UYGULAMA

Dr. Filiz Yeşilyurt
Pamukkale Üniversitesi
Enes Şimşek
Pamukkale Üniversitesi
Dr. M. Ensar Yeşilyurt
Pamukkale Üniversitesi

ÖZET

Son yıllardaki en önemli sorulardan birisi de cinsiyet eşitsizlikleri, bu eşitsizliklerinin nedenleri ve bunlara yönelik yapılması gerekenlerin analiz edilmesidir. Literatürde eşitsizliği çeşitli açılardan inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında en çok tartışılan başlıklar cinsiyete göre yönetim pozisyonlarındaki ve gelirdeki eşitsizlikler olarak gözükmektedir. Bilimsel araştırmalar dışında politika yapıcılarda toplumsal barışı arttırabilmek için bu konuya önem vermekte ve kanuni düzenlemelere öncülük etmektedir. Bu tür gelişmeler toplumların barış içerisinde yaşamasının gereklerinden ve üretime katkının karşılığının ödenmesinin gereklerinden birisidir. Bütün bu yapıya dayalı olarak bu çalışmada Türkiye'de iller bazında kadın, erkek ve toplamda ortalama ücretleri belirleyen faktörler tahmin edilmiştir. Bu konuyu analiz edebilmek için ihtiyaç duyulan veriler Sosyal Güvenlik Kurumu ve TÜİK Hane Halkı Bütçe Anketinden elde edilmiştir. Bu konuya odaklanan diğer pek çok çalışmadan farklı olarak erkek ve kadınların ortalama ücretleri arasındaki farkın belirleyicileri de tahmin edilmiştir. Açıklayıcı değişkenler olarak gelir ve demografik göstergeler yanında illerin coğrafik ve sosyoekonomik göstergeler de kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ücretler, Cinsiyet Eşitsizliği

ABSTRACT

One of the most important questions in recent years is the analysis of gender inequalities, the reasons for these inequalities and what needs to be done regarding on this topic. Although there are studies in the literature that examine inequalities from various perspectives, the most debated topics appear to be the gender inequalities in admistration positions and income. Apart from scientific research, policy makers attach importance to this issue and pioneer legal regimes in order to increase social peace. Such developments are one of the requirements of the peaceful survival of the societies and the payment of compensation for the contribution of production. In this study, based on this structure in some provinces in Turkey, men, women, and factors that determine the average total wage were analyzed. The data were obtained from the Social Security Institution and TURKSTAT household survey. Unlike many other studies that focus on this issue, the determinants of the difference between the average wages of men and women are also analyzed. Geographical and socioeconomic indicators were used as well as income and demographic indicators as explanatory variables.

Keywords: Wages, Gender in equality

GİRİŞ

Bir ülkenin geliri ülke vatandaşları arasında ne kadar dengeli dağıtılırsa ülkenin gelişmişlik düzeyi de o kadar yüksek olacaktır. Ülkeler insan kaynaklarına yaptıkları yatırımlar sayesinde belli bir teknolojik ve ekonomik ilerleme kaydetmişlerdir. Bu durumda gelir dağılımında dengenin kurulabilmesi için öncelikle fiziksel sermayenin yanında insan sermayesine de önem vermek gerekmektedir (Erdoğan 2012).

İnsanlar, hayatını devam ettirebilmek ve geçimiyle ilgili sorumlu olduğu kişilerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için belirli bir gelir elde etmek durumundadır. Bu gelirler içerisinde zihinsel, bedensel veya emek karşılığı çalışılması sonucu ücret elde edilmektedir (Çelik ve Selim, 2013).

Kazanılan bu ücretler birçok nedenden dolayı farklılık gösterebilmektedir. Aynı sektörde benzer işleri yapan kişilere farklı ücretler ödenebilirken farklı sektörde benzer zorlukta ki işlere de farklı ücretler ödenebilmektedir. Farklı ücretler ödenmesi de gelir dağılımı sorununu ortaya çıkarmaktadır. Gelir dağılımı; bir ülke içinde üretilmiş olan çıktının o ülke içindeki bireyler, gruplar ve sektörler arasındaki dağılımı olarak tanımlanabilir (Akça ve Ela 2012). Cinsiyet ayrımcılığının olduğu gelişmekte olan ekonomilerde, ücretin ödenmesinde birçok problem ortaya çıkmaktadır. Bu problemlerin, düzgün bir şekilde çözülmesi için temel belirleyicilerinin ne oldukları net olarak belirlenmelidir.

Ücretlerin belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalar temel olarak Mincer'in (1958 ve 1974) "Kazanç Denklemine" dayanmaktadır. Bu denkleme göre bireyin eğitimine yaptığı yatırım ve iş başında uygulamalı öğrenmeye dayanan tecrübe kişinin çalışma karşılığı kazandığı kişisel gelirlerde farklılaşmaya neden olmaktadır. Çalışmada üç soruya cevap verilmeye çalışılmıştır.

- Çalışanlar arasındaki ücret farklılıkları ile çalışanların bireysel özellikleri arasında bir ilişki var mıdır?
- Modelde test edilen eğitim, deneyim, cinsiyet, medeni durum, hane halkı büyüklüğü, yaş, idari görev gibi farklı değişkenlerin de ücret farklılıkları üzerinde etkisi var mıdır?
- Ücret farklılığı üzerinde etkisi olduğu düşünülen tüm bu değişkenlerin, kadın ve erkek çalışanlar üzerinde ayrı ayrı değerlendirilmesi neticesinde herhangi bir farklılık var mıdır?

Bu çalışmada 2015 hane halkı anketi verileriyle Türkiye genelinde emek piyasasında ücretin belirleyicileri ve cinsiyete göre ücretlerde bir farklılık olup olmadığı incelenmiştir. İşgücü piyasasındaki ücret farklılıkları üzerine literatürde yapılmış olan çalışmalar sayıca sınırlıdır.

LİTERATÜR TARAMASI

Mincer kazanç denklemi kullanılan çalışmaların genelinde ücret eşitsizliğini açıklamak için eğitim, yaş, deneyim ve cinsiyet üzerinde durulduğu görülmüştür. Yapılan çalışmada ise bu değişkenlere ek olarak medeni durum, hane halkı durumu, iş yerindeki pozisyon, çalışma şekli ve idari görev gibi değişkenler de kontrol değişkenleri olarak test edilmiştir.

Buna benzer şekilde kontrol değişkenleri kullanan başka çalışmalar da bulunmaktadır. Örneğin Oaxaca (1973), Mincer denklemine ek olarak endüstri, finans, göç, sağlık, medeni durum, çalışma durumu ve coğrafi bölge gibi değişkenleri ekleyerek kadın ve erkekler arasındaki ücret eşitsizliğini ortaya koyabilmek için regresyon modelini tahmin etmiştir. Modelleri beyaz ve siyahi erkek ve kadın olarak dört farklı modelde incelemiştir. Araştırma bulgularına göre cinsiyet eşitsizliği yönünden bakıldığında büyük farklılıklar ortaya çıkmıştır. Araştırmada kadınların daha çok düşük ücretlerde çalıştırılmasından dolayı ortaya çıkan ücret eşitsizliğine dikkat çekilmiştir. Çalışmaya göre kadın ve erkek eşitsizliğindeki büyük kısım, ayırımcılığın etkilerine bağlıdır. Bhattari (2000) ise 1997 verileriyle Birleşik Krallık için yaptığı çalışmasında, Mincer denklemi yardımıyla, ücret eşitsizliklerini incelemişlerdir. Çalışma bireylerin sadece ekonomik bakış açısıyla ilgili değişkenleri değil, aynı zamanda bireylerin fikirleri ve siyasi tercihleri ile ilgili nicel niteliksel nicel değişkenleri de içermesi bakımından dikkat çekmektedir. Yapılan araştırma sonucunda erkeklerin kadınlara göre %25 daha fazla kazandığı sonucuna ulaşmıştır ve kadın erkek arasında ücret ayrımcılığının olduğu sonucuna varmıştır. Akça ve Ela (2012) çalışmalarında Türkiye için eğitim ve gelir dağılımı konusunu ele almışlardır. Gelir dağılımında adaletin sağlanması için en dikkat edilmesi gereken noktanın eğitim olduğunu vurgulamışlardır. Türkiye'de eğitime yapılan yatırımların ve eğitim kalitesinin artırılması ile birlikte işsizlik rakamlarının azalacağına ve gelir dağılımına olumlu yönde etki edeceği savunulmuştur. Sonuç olarak, eğitim seviyesinin artmasıyla gelirin artacağı ve gelir adaletsizliğinin azalacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Selim ve İlkkaracan (2002) ise mesleklere göre ücret farklılıklarının incelemiştir. Mincer modelini kullandıkları çalışmalarında Türkiye'de işgücü piyasasında cinsiyet eşitsizlikleri, ücret farklılıkları ile endüstri ve meslek ayrımcılığı açısından incelemişlerdir. 1994 yılı TÜİK işgücüne katılım anketi verilerini kullanmışlardır. Araştırma sonucunda toplumsal cinsiyet ücret açığının büyük bir kısmının, erkeklerin iş, deneyim ve eğitim konusundaki ortalama düzeyinin kadınlara göre daha üst seviyede olmasından kaynaklandığını belirtmektedir. Ücret farklılıklarının sadece yarısının insan sermayesi donanımlarıyla açıklandığını geri kalan açıklanmayan kısmının ise emek piyasasındaki kadın/erkek arasındaki emek verimliliği düzeyindeki farklılıklarla açıklanamayabileceğini ortaya koymuşlardır.

Bezirgan (2015) ise TÜİK 2013 Hanehalkı işgücü anketi verilerini kullanarak Türkiye finans piyasası üzerine yaptığı çalışmada, Mincer modeline cinsiyet, medeni durum, çalışılan iş yerinin statüsü, çalışılan iş yerinin büyüklüğü, çalışanın idari görevi, yaşanılan coğrafi bölge gibi bağımsız değişkenleri ekleyerek test ettiği denklem sonucunda; yaştaki her bir birimlik artışın ücreti genel ve erkeklerde % 4, kadınlarda ise % 5 oranında, eğitim süresindeki her bir yıllık artış, ücreti genelde ve erkeklerde % 3, kadın çalışanlarda ise % 4 oranında artırmıştır, deneyimin kadınlarda % 7 oranında artırdığı, erkeklerde ise istatistiksel olarak anlam bulunmamıştır.

Bazı çalışmalarda ise kamu ve özel sektör arasındaki ücret farklılıkları üzerinde durulmuştur. Örneğin Casero ve Seshan (2006) Cibuti için yaptıkları çalışmada kamu ve özel sektörde çalışanların ücretlerindeki farklılığın nedenleri üzerinde durmuşlardır. Araştırma sonuçlarından yola çıkarak, eğitim ve deneyim üzerindeki farklılıklar kontrol edilse bile kamu ve özel sektör arasında ücret ayrımcılığı olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışmada elde edilen bir başka önemli sonuç ise özel sektörde çalışanların eğitim seviyesi ortaöğretim ve daha üstüyse kamuda çalışanlardan daha fazla ücret almaktadırlar. Yang vd. (2010) çalışmasında 2002-2007 yılları arasında Çin halkının kamu ve özel sektörde elde ettiği kazanç farklılıklarını analiz etmiştir. Mincer modeliyle yaptıkları çalışmada, araştırılan yıllar arasında özel sektör ve kamu arasında gelir farklılıklarının azaldığını yakınsama eğiliminin kamu sektörünün aksine özel ve yarı kamusal sektörler lehine olduğu sonucuna varmışlardır. Tansel (1999) ise Mincer İnsan Sermayesi modelini kullandığı makalesinde 1994 yılı Hane Halkı Bütçe Anketi verilerden yararlanmıştır. Türkiye için yaptığı çalışmasında kamu ve özel sektör arasında ücretlerdeki cinsiyet ayrımcılığını incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre; kamu sektöründe çalışan kadınların, özel sektördekilerle aynı düzeyde ya da daha fazla ücret almaktadır. Kamu sektöründe erkek ve kadınların ücretleri benzerlik gösterirken, özel sektörde yüksek derece ücret farklılıkları görülmektedir ve özel sektörde kadınlar ayrımcılığa maruz kalmaktadırlar. Yine Çelik ve Selim (2013) makalesinde Türkiye'de kentsel ve kırsal kesimde kamu ve özel sektörde çalışan kadın ve erkekler arasındaki ücret farklılıklarını incelemişlerdir. Yapılan çalışmada yaş, deneyim, eğitim vb. gibi değişkenlerin ücret üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre özel sektörde çalışan erkeklerde deneyimin ücreti daha fazla etkilediği, kamu sektöründe çalışan kadınlarda ise eğitimin daha fazla etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

VERİ VE METODOLOJİ

Araştırmamızda, iş gücü piyasasında çalışan kişilerin kazandıkları ücretlerinin, eğitim seviyesi, yaş, deneyim, cinsiyet farklılıkları, hane halkı reisi olma durumu, medeni durumu, iş yerinde çalışan sayısı, çalışma süresi, çalışma durumu gibi değişkenlerin ücret farklılıkları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Sosyal ve beşeri sermayenin bireylerin ekonomik getirilerine etkilerinin ortaya konulması amacıyla kurulan modelde; beşeri sermaye değişkenleri olarak eğitim durumu ve iş tecrübesi, hane halkı durumu, iş yeri büyüklüğü ve çalışma şartları gibi değişkenlerinin bulunduğu kazanç denklemi oluşturulmuştur. Bu amaçla 2015 yılı TÜİK Hane Halkı Bütçe Anketi verileri kullanılmıştır.

Bu çalışma için tahmin edilen denklem aşağıdaki gibidir.

$\ln y = \alpha + \beta_1 yas + \beta_2 egi + \beta_3 csur + \beta_4 hhbu + \beta_5 csay + \beta_6 evli + \beta_7 hhre + \beta_8 cal + \beta_9 idar + \varepsilon$

Burada

y = Bireysel ortalama günlük kazanç
yas = Yaşı
egi = Eğitimi
csur = Çalışma süresini
hhbu = Hane halkı büyüklüğünü
csay = Çalışan sayısını
evli = Bireyin medeni durumunu gösteren kukla değişken
hhre = Hane halkı reisi olma durumunu gösteren kukla değişken
cal = Tam zamanlı çalışma durumunu gösterene kukla değişken
idar = İdari göreve sahip olma durumunu gösteren kukla değişken

VERİ VE METODOLOJİ

Tanımlanan model kullanılarak En Küçük Kareler yöntemiyle elde edilen sonuçlar Tablo 2'de yer almaktadır. Öncesinde yapılan model istatistiği sonuçları ise Tablo 1'de yer almaktadır. Sonuçlara göre değişen varyans sorununu kontrol etmek için Breusch-Godfrey testi, çoklu bağlantı problemi için VIF testi, normallik varsayımı için Jarque-Bera normality testi, modelde spesifikasyon testi için Ramsey-Reset testi yapılmıştır. Sonuçlara göre; modelin sabit varyans hipotezi reddedilememiş, çoklu bağlantı problemi olmadığını, hata terimlerinin normal dağıldığı ve modelin doğru tanımlandığı kabul edilmektedir.

Tablo 1: Test Sonuçları

Testler>	Heteroscedasticity	Vif(Mean)	Normality	Om. Variable
Toplam	3.15	1.28	3.749	7.39
Kadın	1.15	1.37	2.948	5.39
Erkek	1.36	1.33	2.749	4.78

EKK sonuçlarına göre (Tablo 2) R^2 değeri genel model için 0.58, erkek ve kadın modelleri için sırasıyla 0.55 ve 0.54 düzeyindedir. Çalışmada gözlem sayısı 68890'dir.

Tablo 2: EKK Sonuçları

Değişken	Toplam	Erkek	Kadın
Sabit	1.90*** (0.07)	1.87 (0.08)	2.01 (0.05)***
Çalışma Süresi	0.08*** (.029)	0.09*** (0.03)	0.02 (0.05)
Hanehalkı büyüklüğü	-0.07*** (0.01)	-0.05*** (0.01)	-0.12*** (0.02)
Çalışan sayısı	0.16*** (0.01)	0.16*** (0.01)	0.16*** (0.01)
Yaş	0.22*** (0.02)	0.22*** (0.02)	0.22*** (0.04)
Eğitim yılı	0.24*** (0.01)	0.24*** (0.01)	0.21*** (0.02)
Evli	0.02* (0.01)	0.01*** (0.001)	-0.003 (0.01)
Hanehalkı Reisi	0.05*** (0.01)	0.05*** (0.006)	0.07*** (0.01)
Tam zamanlı Çalışma	0.35*** (0.02)	0.33*** (0.02)	0.42*** (0.05)
İdari görev	0.22*** (0.01)	0.22*** (0.01)	0.21*** (0.15)
***,* sırasıyla %1 ve %10'da istatiksel anlamlılığı göstermektedir.			

Elde edilen sonuçlara göre; erkeklerde ve kadınlarda çalışma süresinin artması, firmada çalışan sayısının artması, eğitim yılının artması, çalışanların medeni durumlarının elde ettikleri ücretler üzerindeki etkileri ise erkeklerde ücretleri artırmaktadır. Ancak evli olmak dikkat çekici bir şekilde kadınların ücreti üzerinde olumsuz etki doğurmaktadır. Erkek ve kadınlarda idari görev sahibi olmak ücretlerde neredeyse aynı oranda arttırmıştır. Tam zamanlı çalışma durumunda ise kadınların ücretlerinde erkeklere göre daha fazla katkı sağlamaktadır. Beklendiği gibi negatif etkiye sahip olan hane halkı büyüklüğünün artması ücretleri olumsuz yönde etkilemiştir. Genel olarak erkek ve kadın ücretlerinin birlikte tahmin edildiği modelde, çalışma süresi, çalışsan sayısı, yaş, eğitim yılı, kişinin evli olması, hane halkı reisi olma, tam zamanlı olarak çalışma, idari sorumluluğun olması toplam ücretleri arttırırken, hane halkı büyüklüğü azaltmaktadır.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde en önemli sorunlardan biri olan ücret ayrımcılığıdır ve bu konuda politika yapıcılar belirli düzenlemeler yapmalıdır.

Kadın ve erkeklerin eğitim seviyelerinin artması da ücretleri üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Erkekler yanında kadınlara yapılan eğitim harcamaları ve kadınların eğitim seviyesi arttıkça cinsiyet arasındaki kazanç farklılıkları da azalacağı söylenebilir. Eğitim ve deneyime yapılan yatırımlar bireysel ücretlerde artış sağlamaktadır.

Literatürdeki sonuçlarda çalışmamızda elde edilen sonuçlar destekler niteliktedir. Bhattari (2017) makalesinde 1997 verileriyle Birleşik Krallık için yaptığı çalışmasında erkeklerin kadınlara göre %25 daha fazla kazandığı sonucuna ulaşmıştır. Tansel (1999) çalışmasında ise özel sektör ve kamu sektöründe erkek ve kadın arasında ücret farklılıkları olduğu sonucuna ulaşmıştır. Erkeklerin kadınlardan daha fazla kazandığını ve kadınların cinsiyet ayrımcılığına maruz kaldığını belirtmiştir. Bezirgan (2015) çalışmasında ise bizimle tutarlı olarak yaştaki her bir birimlik artışın ücreti genel ve erkeklerde % 4, kadınlarda ise % 5 oranında, eğitim süresindeki her bir yıllık artış, ücreti genelde ve erkeklerde % 3, kadın çalışanlarda ise % 4 oranında artırmıştır, deneyimin kadınlarda % 7 oranında artırdığı, sonuçlarımızdan farklı olarak ise deneyimle erkek çalışanların ücretleri arasında istatistiksel olarak bir anlam bulamamıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRMELER

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin en büyük problemlerinden biri olan ücret farklılığı, farklı boyutlarda ve türlerde varlığını sürdürmektedir. Ülkeler, cinsiyete dayalı, sektörel farklılığa bağlı, bölgelere ve yerleşim yerine göre ücret farklılığı sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sorunun temel nedenlerinden biri olan bireysel farklılıklar araştırmanın ana konusu olmuştur. Özellikle cinsiyet farklılıkları üzerindeki ayrımcılık faktörü farklı boyutlarda karşımıza çıkabilmektedir. Bu çalışmada zaman kesiti verisine En Küçük Kareler yöntemi uygulanarak sonuçlar elde edilmiştir. Çalışma genel olarak değerlendirildiğinde çalışanların kendilerini daha güçlü pozisyonda hissetmelerine katkı sağlayacak eğitim gibi değişkenlerin ücretler üzerinde olumlu etki yaptığı sonucuna varmaktadır. Ayrıca yaş/tecrübe ile ücretler arasında aynı yönlü ilişki bulunmaktadır. Sonuç olarak işgücü piyasasının yapılandırılmasında geleceğe yönelik en önemli politikalardan birisinin her iki cinsiyette de kırılganlıkları ortadan kaldıran ve çalışanları güçlendiren yapısal konulara odaklanmak olmalıdır. Böylece çok fazla özel bir çabaya gerek kalmadan ücret farklılıkları azalabilir.

KAYNAKÇA

Akça H. ve Ela M. (2012) Eğitim ve Gelir Dağılımı İlişkisi: Türkiye Değerlendirmesi. ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21 (3), 241-260.

Balca J. (2012) Supply Side Wage Determinants: Overview of Empirical Literature. Review of Economic Perspectives, Vol. 12, Issue: 4; 207-222.

Bhattarai K & Wisniewski T. (2000) Determinants of Wages and Labour Supply in the UK. Universite de Nantes - Economie Internationale et de l'Entreprise, Papers. 16. 10.17265/1537-1506/2017.03.002.
Bezirgan, E. (2015) Finans Sektöründe Personelin Ücret Belirleyicileri ve Mincer Kazanç Modeli İle Test Edilmesi (Master Tezi). Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Çelik O. ve Selim S. (2013). Temel İnsan Sermayesi Modeli: Türkiye Örneği. In EY International Congress on Economics I (EYC2013), October 24-25, 2013, Ankara, Turkey (No. 276). Ekonomik Yaklasim Association
Eraslan V. (2012), Türkiye İşgücü Piyasasında Ücret Seviyesinde Cinsiyet Ayrımcılığı: Blınder-Oaxaca Ayrıştırma Yöntemi. Journal of the Faculty of Economics / Iktisat Fakültesi Mecmuasi. 62(1), 231-248.
Erdoğan S. (2012), Temel İnsan Sermayesi Modeli: Seçilmiş İllerde Ekonometrik Yaklaşım D.E.Ü. İ.İ.B.F.Dergisi, 14 (1): 75-95
Kayaoğlu A. (1986), Ücret Sistemleri ve hazır Giyim İşletmelerinde Uygulama. Gazi Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
Mincer J. (1958) Investment In Human Capital and the Personal Income Distribution. Journal of Political Economy, 66:281-302.
Mincer J. (1974) Schooling, Experience, and Earnings, (New York: Columbia University Press for the National Bureau of Economic Research).
Oaxaca R. (1973) Male-Female Wage Differentials in Urban Labor Markets, International Economic Review,14, (3), 693-709
Papapetrou, E. (2006) The Public-Private Sector Pay Differential in Greece. Public Finance Review, 34(4), 450-473.
San S. (2011) Türkiye'de Ücret Farklılıkları ve Ücret Ayrışması. Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı Doktora Programı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
Selim R. ve İlkkaracan İ. (2002) Gender Inequalities in the Labor Market in Turkey: Differentials in Wages, Industrial & Occupational Distribution of Men and Women.
Suh J. (2005) Decomposition of the Change in the Gender Wage Gap, 18.
Svedberg P. (2004) World Income Distribution: Which Way? Journal of Development Studies, 40(5), 1-32.
Tansel A. (1999) Public-Private Employment Choice, Wage Differentials and Gender in Turkey. Yale University Economic Growth Center Discussion Paper No. 797, P.O P.O. Box 208269 27 Hillhouse Avenue New Haven, Connecticut 06520-8269, 1-28.
Yang J. & Démurger S. & Li S. (2010) Earnings Differentials between the Public and the Private Sectors in China: Explaining Changing Trends for Urban Locals in the 2000s. Groupe d'Analyse et de Theorie Economique Lyon-St Etienne, 93, Chemin des Mouilles 69130 Ecully-France Working Paper, No. 1032, 1-33.

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARININ ÖRGÜTSEL BAĞLILIĞA ETKİSİNDE İŞ TATMİNİNİN ARACILIK ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI

İlknur ÇEVİK TEKİN
Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, İşletme Yönetimi
ilknurtekin@selcuk.edu.tr
Tahir AKGEMCİ
Selçuk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme
takgemci@selcuk.edu.tr

ÖZET

İnsan kaynakları, günümüzde rekabet üstünlüğü elde etmek isteyen işletmelerin en önemli yatırım araçlarındandır. Çünkü işletmeler artık biliyorlar ki nitelikli işgücüne sahip olmak ve bu gücü elinde tutmak önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır. Personelin işe alımından, ücretlendirmesine hatta işten ayrılmasına kadar bir dizi İKY uygulamaları gerçekleştiren işletmelerin bu uygulamaları neticesinde çalışanların bağlıkları ve iş tatminlerinin nasıl etkilendiği ayrıca çalışanların iş tatminlerinin örgütsel bağlılıklarına etkisi hem akademisyenler hem de uygulayıcılar açısından oldukça önemlidir. Nicel araştırma yönteminin uygulanacağı çalışmada öncelikle hangi İKY uygulamalarının çalışanların örgütsel bağlılıklarını nasıl etkilediği araştırılacak olup aracı değişken olarak iş tatmini ölçeği kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Stratejik İKY, Örgütsel Bağlılık, İş Tatmini

RESEARCH ON THE INTERMEDIARY EFFECT OF JOB SATISFACTION IN THE IMPACT OF STRATEGIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT APPLICATIONS ON ORGANIZATIONAL COMMITMENT

ABSTRACT

Human resources are today's most important investment tools for companies seeking competitive advantage. Because businesses now know that having a qualified workforce and retaining that power is an important competitive advantage. The impact of organizational commitment and job satisfaction on employees as well as the impact of employee job satisfaction on organizational commitment is crucial for both academics and practitioners, as a result of these practices of companies that implement a range of HRM practices, from recruitment, staff recruitment and even job separation. In studying the application of quantitative research methodology, firstly it will be investigated which HRM practices affect the organizational commitment of employees and job satisfaction scale will be used as an intermediary variable.

Keywords: Strategic HRM, Organizational Commitment, Job Satisfaction

GİRİŞ

İnsan kaynakları, kuruluşların başarıya ulaşıp rekabet avantajı elde etmeleri için değerlendirebilecekleri en değerli varlıklar arasındadır. İnsan kaynakları yönetimi, bir organizasyon içinde yüksek performanslı işgücünün kazanılması, geliştirilmesi, motivasyonunun sağlanması ve elde tutulması için yerine getirilen bütün etkinliklerin yönetimidir (Barutçugil, 2004: 32). Önceleri bir maliyet unsuru olarak görülen insan kaynakları, küreselleşme, gelişen bilişim ve iletişim teknolojileri, değişen üretim ve yönetim modelleri ile birlikte stratejik bir önem kazanmıştır. İKY'nin iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; bireyin ihtiyaçlarına cevap vermek, onun iş tatmini sağlamasına kişisel, mesleki gelişime katkıda bulunmaktır. İkincisi ise; organizasyonun ana hedefleri ve stratejileri doğrultusunda insan kaynaklarını en verimli biçimde değerlendirmektir (Rençber, 2014: 10). İnsan kaynaklarının organizasyonun beklentilerini karşılayacak şekilde etkin ve verimli olarak faaliyet göstermesi organizasyona bağlı çalışanlar ile mümkündür. Bu nedenle çalışmanın ilk amacı, İKY uygulamalarının, çalışanların örgütsel bağlılığına ve iş tatminine olan etkisini tespit etmektir

diğer amacı ise, İKY uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide iş tatmininin aracılık etkisinin olup olmadığını araştırmaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi

İnsan kaynakları yönetimi, örgütsel hedeflere ulaşabilmek için insan kaynağının etkili ve etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayan bir sistemdir. Günümüzde insanların rekabet üstünlüğü sağlamada ayırt edici tek güç olması, İK'nı stratejik yönetim aşamasına kadar getirmiştir. Rekabet ve örgüt avantajının özellikleri ve bakış açısı değişmektedir. Stratejik yönetimin kaynak tabanlı ve bilgi tabanlı bir bakış açısına sahip olmasıyla örgüt performansı ve dolayısıyla rekabet avantajı artan oranda örgütün öğrenme, yenilikçi olma ve değişme yeteneğine bağlı olmaktadır. Dolayısıyla insan faktörü, artan bir şekilde en önemli ekonomik değer yaratıcısı olmaktadır (Yavan, 2012: 5). Stratejik insan kaynakları yönetimini Wright ve McMahan (1992) "Bir işletmenin amaçlarına ulaşmasını sağlamak için planlanmış insan kaynakları düzenlemeleri ve iş modeli' olarak tanımlamışlardır (Barutçugil 2004: 56). Çalışmada, pek çok uygulama türü olan insan kaynakları uygulamalarından aynı zamanda ölçek boyutlarını oluşturan dört boyut ele alınacaktır. Bunlar; işe alım metotları, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, ücret ve ödüllendirme sistemidir (Lim ve Ling, 2012).

İşe Alım Yöntemleri

İşe alım süreci; işletme içerisinde ortaya çıkan açık pozisyonların tespiti ile başlayıp, açık olan pozisyonlara uygun bireylerin alınıp açık pozisyonun doldurulması ile son bulan süreçtir (Gürbüz, 2002: 67). İşletmelerin karmaşık bir yapıya sahip olmaları ve/veya büyüklükleri sebebiyle işe alım süreçleri değişebilmektedir. Bu hususta işe alım sürecinin etkinliği işletmeler için büyük bir önem arz etmektedir (Savaş, 2006: 3). İşe alım sürecini oluşturan üç temel adım vardır; başvuru kabul-ön görüşme, sınavlar (yazılı veya sözlü) ve mülakattır. Doğru seçim, iş-personel ile örgüt-personel uyumunu sağlamakta ve verimi arttırmaktadır. Sistematik şekilde tasarlanmış seçme süreçleri ile gerekli bilgi, beceri ve yeteneklere sahip olan doğru personelin seçilmesi sağlanabilir (Kaya ve Kesen, 2014: 99).

Eğitim ve Geliştirme

İKY'de eğitim ve geliştirme uygulaması, işgörenlerin mevcut işleri yapabilmesi ve gelecekteki muhtemel işlere/görevlere hazırlanması için kendilerine bilgi, beceri ve nitelik kazandırılması sürecidir. Eğitim fonksiyonunda işgörenlere yeni bir takım becerilerin kazandırılması, geliştirmede ise daha çok mevcut yeteneklerin ve potansiyelin geliştirilmesi hedeflenir (Gürbüz ve Bekmezci, 2012: 192). Eğitim ve geliştirme; rekabet, globalleşme, teknolojik ilerlemeler ve müşteri beklentilerindeki değişiminde etkisiyle mevcut işgücünü daha esnek ve yeniliklere daha uyumlu hale getirmektedir.

Performans Değerlendirme

Çalışanın performansının bir üst tarafından değerlendirilmesidir. Performans değerlendirmesinin üç ana nedeni vardır. (1) iki yönlü bir geri bildirim sistemi sağlar. Çalışanı ve yöneticiyi bağlar. (2) çalışanların performanslarını geliştirir. (3) Çalışanların gelecekteki referanslar ve yasal nedenlerle ilgili performansları kanıtlanmış olur (Dirani, 2012: 172). Genel olarak performans değerlendirme, işgörenin yeteneklerini, potansiyelini, iş alışkanlıklarını, davranışlarını ve benzer niteliklerini diğerleriyle karşılaştırılarak yapılan sistematik bir ölçümdür (Yücel, 1999: 110).

Ücret ve Ödüllendirme Sistemi

TDK'ya göre ödül, bir başarı karşılığında verilen armağan, mükâfattır. Bir ödül sistemi ödül ve faydaları içeren bir "paket sistem" olarak tanımlanır. Örneğin, tatil izinleri, sağlık yardımı, ulaşım ödeneği ve performans ikramiyeleri gibi çeşitleri vardır (Lim & Ling, 2012, s. 104). Performans

değerlendirme, ödüllendirme faaliyetine temel oluşturmaktadır. Şüphesiz ödüllendirmeler genellikle ölçülen performansa göre verilmektedir. Ödüllendirme sistemi, bir örgütün çalışanlarını yeteneklerine, şirkete yaptıkları katkılara, yetkinliklerine ve piyasadaki emsallerinin değerlerine göre ödüllendirmek amacıyla kullandığı politikalar, süreçler ve uygulamalardır (Kaya ve Kesen, 2014: 101).

Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, bir çalışanın psikolojik bağlılık düzeyini ifade eder (Allen & Meyer, 1990:3). Çalışan örgütüne, kurumun değerlerini ve hedeflerini kabul ederek, örgütün bir üyesi olarak kalma niyetini ve organizasyonun amaçlarına ulaşması için çaba göstermeye istekli olmasıdır (Mowday, Porter, & Steers, 1982). Meyer ve Allen (1991) bağlılık türlerini duygusal, devam ve normatif olarak üçe ayırır. Duygusal bağlılık, bir çalışanın duygusal bağlanması anlamına gelir, çalışanların örgüt tanımı ile örgüt örtüşmektedir. İstedikleri için orada kalmaya devam ederler (Meyer & Allen, 1991: 67). Devam bağlılığı, bir çalışanın kuruluşta yaptığı yatırımları ifade eder. Emeklilik planları ve devredilemez iş becerileri gibi devam eden sonuçlarla ilişkilidir(Allen & Meyer, 1990). Ahlaki bağlılık olarak da bilinen normatif bağlılık, bir organizasyona katılmadan önce ve sonra çalışanın inançları ve değerlerini kapsayan (Allen & Meyer, 1990). ya da içselleştirilmiş normatif baskıların bütünüdür. Bir tür örgütsel hedefleri ve ilgi alanlarını karşılayacak şekilde hareket etme baskısıdır (Wiener, 1982: 421).

İş Tatmini

Kişinin iş deneyimleri ya da işini değerlendirmesinden kaynaklanan memnuniyet ya da pozitif duygu durumudur (Locke, 1976: 1304). İş tatmini, en genel anlamda, bireyin belirli bir işe karşı olan olumlu duygusal tepkileri şeklinde ifade edilebilir (Baş ve Ardıç, 2002: 73). Organizasyonlarda sergiledikleri performans sonucu adil olarak ödüllendirildiğini düşünen çalışanlar, kendilerini örgütsel hedefler açısından başarılı görüp iş tatmini yaşarken, ödüllerinin adaletsiz ya da yetersiz olduğunu düşünen çalışanlar ise kendilerini başarısız hissederek iş doyumsuzluğu yaşayacaktır (Locke ve Latham, 1990: 244). İş tatmini ile ilgili tanımlar farklılık göstermekle birlikte, iş tatmininin işle ilgili duygusal bir tepki olduğu görüşü ağırlık kazanmaktadır. Bu nedenle çalışanların işlerinden duydukları olumlu duygular iş tatminine, olumsuz duygular ise iş doyumsuzluğuna neden olmaktadır (Kitapçı ve Kaygısız, 2014: 161). Tüm bu tanımlar göz önünde bulundurulduğunda, iş tatmininin işe karşı gerçekleşen olumlu tutumlar olduğu söylenebilir (Özyer vd., 2015: 262).

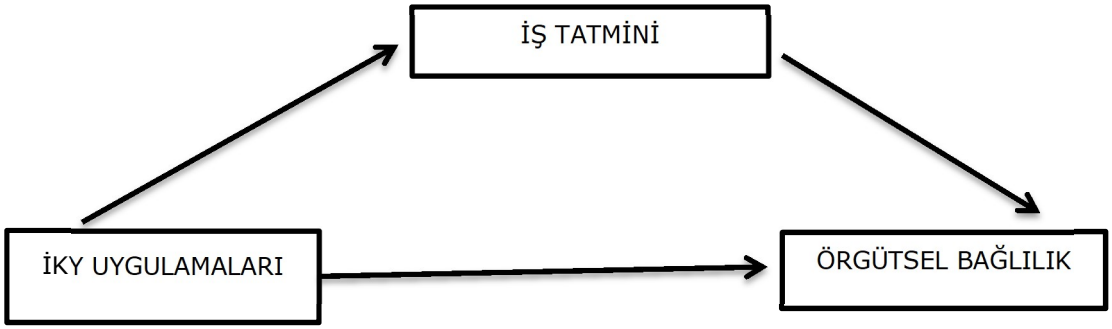
ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Çalışmanın bağımsız değişkeni olan insan kaynakları yönetimi uygulamalarının ölçülmesinde Lim ve Ling (2012)'in çalışmalarında kullandıkları 14 sorudan ve dört boyuttan oluşan ölçek, bağımlı değişken olan örgütsel bağlılığın ölçülmesinde Allen ve Meyer (1990)'in geliştirdiği ve örgütsel bağlılık ile ilgili pek çok çalışmada çeşitli formlarda kullanılan ölçeğin 24 maddelik biçimi, aracı değişken olan iş tatminini ölçmek için ise Hackman & Oldham (1975)'ın 14 maddelik ölçekleri kullanılmıştır. Anket sorularının puanlanmasında, kesinlikle katılmıyorum" ifadesinden "kesinlikle katılıyorum" ifadesine kadar uzanan 5 puanlık likert tipi sınıflandırma tercih edilmiştir. Ölçeklerin ve alt boyutlarının geçerlik ve güvenirlik çalışmaları yapılmıştır. Cronbach Alpha değerleri genel olarak 0.70'in üzerinde bulunmuştur.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1. Araştırma Modeli

Bu doğrultuda çalışma kapsamında sınanacak hipotezler aşağıda belirtilmiştir;
H_1 : Stratejik İKY uygulamaları örgütsel bağlılığı pozitif ve anlamlı olarak etkiler,
H_2: Stratejik İKY uygulamaları iş tatminini pozitif ve anlamlı olarak etkiler,
H_3: İş tatmini örgütsel bağlılığı pozitif ve anlamlı olarak etkiler,
H_4: Stratejik İKY uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide iş tatmininin pozitif ve anlamlı aracılık etkisi vardır.

Araştırma Bulguları ve Sonuç

Tablo 1. Frekans Analizi

Demografik Değişkenler	Sayı(n)	Oran (%)
Cinsiyet		
Kadın	60	48
Erkek	65	52
Yaş		
20-30	58	46,4
31-40	41	32,8
41-50	15	12
50 ve üstü	11	8,8
Deneyim		
0-5 yıl	41	32,8
6-10 yıl	37	29,6
11-15 yıl	26	20,8
16-20 yıl	13	10,4
20 yıl ve üstü	8	6,4
Eğitim		
Lisansüstü	5	4
Lisans	45	36
Önlisans	40	32
Lise	23	18,4
İlköğretim	12	9,6

Tablo 1'de verilen bulgular incelendiğinde anketi yanıtlayan katılımcıların; %48'inin kadınlardan, %52'sinin erkeklerden oluştuğu görülmektedir. Ayrıca, %46,4'ünün 20-30, %32,8'nin 31-40, %12'sinin 41-50 ve %8,8'nin ise 50 ve üzeri yaş aralıklarında olduğu söylenebilir. Çalışanların %32,8'nin 0-5 yıl arasında, %26,9'nun 6-10 yıl arasında, %20,8'nin 11-15 yıl arasında, %10,4'ünün 16-20 yıl ve %6,4'ünün 20 yıl ve üzerinde sektörel deneyiminin olduğu

görülmektedir. Çalışanların eğitim durumlarına baktığımızda, %4'ünün lisansüstü, %36'sının lisans, %32'sinin önlisans, %18,4'ünün lise, %9,6'sının ilköğretim düzeyinde bir eğitime sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Regresyon Analizi Özeti

Hipotezler	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	F	p	β	Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken
H_1	0,863	0,776	0,773	165,24	0,000	0,449	İKY UYG.	ÖRG. BAĞ.
H_2	0,721	0,525	0,505	54,827	0,000	0,392	İKY UYG.	İŞ TAT.
H_3	0,91	0,785	0,777	190,15	0,000	0,555	İŞ TAT.	ÖRG. BAĞ.

Tablo 1'de görüldüğü gibi ilk üç hipotez istatistiksel olarak anlamlı bulgulanmıştır. İş tatmininin, stratejik İKY uygulamaları ile örgütsel bağlılık ilişkisi üzerinde aracılık etkisinin olup olmadığının araştırılması için çoklu regresyon analizi tekniklerinden aşamalı regresyon analizi uygulanmıştır.

Tablo 3. Aşamalı Regresyon Analizi

Model	Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	R	R2	Düz. R^2	β	t	F	p
1	İKY UYG.	ÖRG. BAĞ.	0,86	0,78	0,77	0,687**	8,845	168,222	0,000
Aracı Değişkenin Dâhil Edildiği Model	İKY	ÖRG. BAĞ.	0,911	0,829	0,823	0,497**	6,435	174,217	0,000
	İŞ TAT.					0,389**	4,621		

Tablo 2 incelendiğinde iş tatminin modele dâhil edilmesi ile birlikte örgütsel bağlılığın regresyon katsayısının düşüş gösterdiği ve iş tatmini ile birlikte modeldeki etkisinin anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre iş tatmininin stratejik insan kaynakları uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasında kısmi aracılık etkisi olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, çalışma stratejik insan kaynakları yönetimi uygulamaları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide iş tatmininin aracılık etkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda Konya ilinde iletişim teknolojilerinde çalışan 150 çalışana anket yöntemiyle sorular yöneltilip, bazı nedenlerle 125 anket sonucu analiz edilmiştir. Basit ve aşamalı regresyon ile test edilen çalışmada, araştırma modelinin ve hipotezlerin desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Allen, N. J., & Meyer, J. P. (1990). The measurement and antecedents of affective, continuance, and normative commitment to the organization. Journal of Occupational Psychology, 63, 1–18.

Barutçugil, İ. (2004). Stratejik insan kaynakları yönetimi. İstanbul: Kariyer Yayınları

Dirani, K. M. (2012). Professional training as a strategy for staff development: A study in training transfer in the Lebanese context. European Journal of Training and Development, 36(2/3), 158-178

Erdil, Oya; Keskin, Halit; İmamoğlu, Zeki Ve Erat Serhat (2004); Yönetim Tarzı ve Çalışma Koşulları, Arkadaşlık Ortamı ve Takdir Edilme Duygusu ile İş Tatmini Arasındaki İlişkiler: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama, Doğuş Üniversitesi Dergisi, C. 5, Sa: 1, s. 17–26.

Gürbüz, G. Ö. (2002). Personel Araştırmaları ve İşgören Seçme Süreci, 1. Basım, İstanbul, Literatür Yayınları.

Gürbüz S., Bekmezci M., (2012) "İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının bilgi işçilerinin işten ayrılma niyetine etkisinde duygusal bağlılığın aracılık ve düzenleyicilik rolü. ", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi. E.A. İşletme Dergisi:İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi, cilt.41, ss.189-213.

Kaya, N. ve Kesen, M. (2014). İnsan kaynakları yönetimi uygulamaları ve örgüt kültürü tiplerinin çalışan performansı üzerindeki etkilerini incelemeye yönelik ampirik bir çalışma. Ekev Akademi Dergisi, 18(58), 97-123.

Kitapçı, H. ve Kaygısız, Ö. C. (2014). İKY Uygulamalarına Yönelik Algının Örgütsel Bağlılığa Etkisinde İş Tatmininin Ara Değişken Olarak İncelenmesi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (31), 157-192.

Lim, L. J. W., & Ling, F. Y. Y. (2012). Human resource practices of contractors that lead to job satisfaction of professional staff. Engineering, Construction and Architectural Management, 19(1), 101–118.

Locke, E. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M.D. Dunnette (ed.), Handbook of industrial and organizational psychology (pp.1297-1349). Chicago: Rand Mcnally

Locke, E. A., & Latham, G. P. (1990). A theory of goal setting and task performance. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. Human Resource Management Review, 1, 61–89.

Mowday, R. T., Porter, L. W., & Steers, R. M. (1982). Employee–organization linkages: The psychology of commitment, absenteeism, and turnover. New York, NY: Academic Press.

Özyer K., Irk E., Anaç S., (2015). İş Tatmini Ve Yaşam Tatmini İlişkisinde İş Arkadaşlığının Aracılık Rolü, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 16, Sayı 1.

Rençber, İ. (2014), İnsan Kaynakları Yönetim Uygulamaları, İş Tatmini Ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiler. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Savaş, A.T., 2006. Eleman seçiminde yetkinlik bazlı mülakat teknikleri. 7. Baskı, İstanbul: Çantay Yayınları

Wiener, Y. (1982). Commitment in organizations: A normative view. Academy of Management Review, 7, 418–428.

Yavan, Ö. (2012). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Ve Firma Performansı, Akademik Bakış Dergisi, 32, 1-20.

Yücel, R., İnsan Kaynakları Yönetiminde Başarı Değerlendirme, DEÜ SBE Dergisi, Cilt 1, Sayı 3, 1999, s. 110

International Congress on Turkish Geography Social
Sciences Research II- 20-22 April 2018/Alanya-TURKEY

MUHASEBE BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ TARAFINDAN ÜLKEMİZDEKİ MUHASEBE MESLEĞİNİN ALGILANMASI: DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ UYGULAMALI BİLİMLER YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Tansel ÇETİNOĞLU
Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Muhasebe Bölümü

ÖZET

Gelişmiş toplumlarda, bireyin en önemli gelişim görevlerinden birisi; mesleğini seçmesidir. Bu seçimi yaparken önemli olan, bir kişinin sahip olduğu özellikleri en çok gerektiren ve beklentilerini en iyi biçimde karşılayacak olanı seçebilmesidir. Toplum ve bireyler için farkındalık düzeyleri yüksek olan meslekler, üniversitelerde eğitim gören öğrencilerin meslek seçimlerini de etkilemektedir. Bu kapsamda değerlendirilen mesleklerden birisi de muhasebe mesleğidir. Muhasebe mesleği, defter tutma bilgisine sahip meslek mensuplarının dışında, belli alanlarda uzman olan, analitik düşünebilen, muhasebenin temel bir işletme fonksiyonu olduğunun farkında olan iyi yetişmiş işgücüne ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç doğrultusunda kurulan Uygulamalı Bilimler Yüksekokullarındaki Muhasebe Bölümlerinin amacı, muhasebe mesleğini meslek olarak seçmek isteyen öğrencilerin; mali müşavirlik, bağımsız denetim, iç denetim, maliyet ve yönetim muhasebesi alanlarında teorik ve uygulama açısından gerekli alt yapıyı almalarını sağlamaktır. Ayrıca, eğitim sonrası mesleğe uyum sorunlarını yaşamadan, iş hayatına başlamalarını ve sektörün talebinin karşılanmasını sağlamaktır. Bu çalışmada, Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda Lisans Düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Ülkemizdeki Muhasebe Mesleği ile ilgili farkındalıklarını ölçmek ve Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin demografik özelliklerine göre muhasebe mesleğini algılama farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Meslek Seçimi, Muhasebe Bölümü, Muhasebe Mesleği

PERCEPTION OF THE ACCOUNTING PROFESSION IN OUR COUNTRY BY ACCOUNTING DEPARTMENT STUDENTS: DUMLUPINAR UNIVERSITY SCHOOL OF APPLIED SCIENCES

ABSTRACT

In contemporary societies, one of the most important developmental tasks of the person is; to choose his profession. What is important in making this choice is that one can choose the one that most needs the features that he or she has and that will best meet the expectations? Professions with high levels of awareness for the society and the individual are also influencing the choice of professions for students studying at universities. One of the professions evaluated in this context is the accounting profession. The accounting profession needs a well-trained workforce that is aware of that it is a basic business function of accountancy, analytical thinking, specialist in certain areas, except for professionals possessing only bookkeeping knowledge. The purpose of the Accounting Departments of the School of Applied Sciences, established in line with this need, is to ensure that the students who want to choose the accounting profession as a profession; financial auditor, independent audit, internal auditing, cost and management accounting areas. It also ensures that post-training adjustment problems of the profession are initiated without living, starting to work, and being satisfied with the industry's demands. In this study, it is aimed to measure the awareness of the students of Accounting Education Department of Accounting School in Applied Science College of Dumlupınar University about accounting profession in our country and to reveal differences of perception of accounting profession according to demographic characteristics of accounting department students.

Keywords: Occupation selection, Accounting department, Accounting profession

GİRİŞ

Günümüzde dünyada her şey anlık değişmektedir. Küreselleşme sürecinde muhasebe de değişen ve gelişen durumlara ayak uydurmaya çalışmakta, teknolojinin de yardımıyla yeni ekonomik anlayışlara uyum sağlamak için çaba göstermektedir. Günümüzde muhasebe meslek mensubu, muhasebeyi bildiği kadar İktisat, Maliye, Matematik, İstatistik, Hukuk, İşletme, Finans, Teknoloji bilgisini de bünyesinde taşımalıdır. Muhasebeci, günümüzde bir bilgi üretme sistemi kullanıcısı olmakla beraber, üretilen bilgileri entelektüel bilgisi ile harmanlayan ve yönetime geleceğe dönük bilgiler sunan bir sanatkârdır.(Terzi,2010;2).

Muhasebe mesleği, ilettiği bilgiler çeşitli sektörler tarafından kullanıldığı ve bu bilgiler işletme ve çıkar grupları arasında köprü vazifesi gördüğü için sosyal sorumluluğu yüksek olan bir meslektir. Üretilen bilgilerin devlete ek olarak müşteriler, işveren ve çalışanlar, kredi kuruluşları, yatırımcı ve finans sektörü tarafından kullanılması, meslek mensuplarına öncelikle dürüstlük ve tarafsızlık olmak üzere ahlaki bir sorumlulukta getirmektedir(Arslanoğlu,2016;1).

Türkiye'de Avrupa Birliğine giriş süreci, siyasal değişimler, ekonomik bakış açısının değişmesi, sosyal ve kültürel değişiklikler, işletme yapılarında meydana gelen değişmeler, yasal düzenlemeler, üniversitelerde muhasebe eğitiminin verilmesi gibi etkenler muhasebe mesleğin gelişmesini hızlandırmıştır (Terzi,2010;2).

Son yıllarda Dünyada muhasebe ve denetim alanında yaşanan olumsuz gelişmeler, Dünya ile birlikte Türkiye'de de Muhasebe Mesleğinin kayıt tutan çalışanlardan çok, daha donanımlı, iyi eğitim almış, sektörü tanıyan ve sektöre kolaylıkla uyum sağlayabilen, analitik düşünebilen, muhasebenin temel bir işletme fonksiyonu olduğunun farkında olan işgücü ihtiyacını gün yüzüne çıkarmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda kurulan Uygulamalı Bilimler Yüksekokullarındaki Muhasebe Bölümlerinin amacı, muhasebe mesleğini meslek olarak seçmek isteyen öğrencilerin; mali müşavirlik, bağımsız denetim, iç denetim, maliyet ve yönetim muhasebesi alanlarında teorik ve uygulama açısından gerekli alt yapıyı almalarını sağlamaktır. Ayrıca, eğitim sonrası mesleğe uyum sorunlarını yaşamadan, iş hayatına başlamalarını ve sektörün talebinin karşılanmasını sağlamaktır (Karakoç, 2017; 294).

Bu çalışmada, Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda Lisans Düzeyinde, Muhasebe Eğitimi Alan Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Ülkemizdeki Muhasebe Mesleği ile ilgili farkındalıklarını ölçmek ve Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin demografik özelliklerine göre muhasebe mesleğini algılama farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Türkiye'de Muhasebe Mesleği

Türkiye'de muhasebe mesleği 13.06.1989 yılında yürürlüğe giren 3568 Sayılı meslek yasası ile Serbest Muhasebecilik (SM), Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik (SMMM) ve Yeminli Mali Müşavirlik (YMM) isimleri altında toplanmıştır. 26.07.2008 tarih ve 26948 sayılı Resmi Gazete 'de yayınlanan 5786 sayılı Kanun ile 1/6/1989 tarihli ve 3568 sayılı Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanununun adı "Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu" olarak değiştirilmiştir (Zengin,2016:1).

3568 Sayılı Muhasebe Meslek Yasası

3568 sayılı meslek yasası; muhasebe mesleğini tanımlamış, mesleğin kapsamını, giriş koşullarını, staj ve yeterlilik sınavını, yeminli mali müşavirlerin tasdik ile ilgili yetkileri, oda ve birliklerin örgütlenmesi ile bunların disiplin şartlarını belirlemiştir. Ayrıca yasa, yasanın yayınlandığı anda muhasebe mesleğini yürütenlerden belirlenen kıstaslara uyanların yasada da belirtildiği üzere mesleki staj ve mesleki yeterlilik sınavı aranmaksızın belge almalarını düzenlemiştir (Terzi,2010:8).

3568 sayılı muhasebe meslek yasanın amacı, işletmelerde faaliyetlerin ve işlemlerin sağlıklı ve güvenilir bir şekilde uygulanmasını sağlamak, faaliyet sonuçlarını ilgili yasa boyutunda denetlemeye, değerlendirmeye tabi tutarak gerçek durumu ilgililerin ve devlet makamlarını kullanımına tarafsız olarak sunmaktır. Ayrıca, Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Malî Müşavirlik ve Yeminli Malî Müşavirlik meslekleri ve hizmetleri ile Serbest Muhasebeci Malî Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları, Serbest Muhasebeci Malî Müşavirler ve Yeminli Malî Müşavirler Odaları Birliğinin kurulmasına, teşkilat, faaliyet ve denetimlerine ayrıca organlarının seçimleri ile ilgili esasları düzenlemektir. 5786 sayılı Kanun'un 19. maddesi ile Serbest Muhasebecilik ibaresi metinden çıkarılmış ve 1. madde ile birliğin adının TÜRMOB olduğu eklenmiştir (Zengin,2016:2).

3568 sayılı muhasebe meslek yasanın diğer amaçları ise, Günümüze gelene kadar sermaye şirketleri önemli hale gelmeye başlamıştır. Bu gelişmeye ek olarak küçük birikimlerin işletmeye yatırılması ile beraber finansal araçlar ile işletme sermayesinin kuvvetlendirilmesi hızlanmıştır. Bu durum ise, işletmelerin topluma güvenilir mali bilgi sağlamasını zorunlu kılmıştır. İşletmelerin büyüyerek karmaşık hale gelmesi mali denetimlerde uzmanlaşmayı gerekli hale getirmiştir. Muhasebe ve denetim konuları ile ilgili olarak ve bağımsız denetim mesleğinin yerine getirilmesinde ortak tanımlar oluşturulması konusu önem kazanmaktadır. Ülkemizdeki muhasebe uygulamalarında genel olarak tekdüzelik yoktur. Muhasebe sistemlerinden sağlanan bilgilerin, işletmelerin karar alma fonksiyonlarının yerine getirilmesinde yöneticiye sağladığı yararlar ise kısıtlıdır (Terzi,2010;8).

Muhasebe Mesleğinin Önemi

Geçmişte, yalnız defter tutmak olarak değerlendirilen muhasebe mesleği; günümüzde planlama, karar alma ve kontrol faaliyetlerinde etkin rol almakta, finansal nitelikli işlemleri yorumlayarak işletmenin geleceğine ilişkin bilgilendirme görevini yerine getiren profesyonel bir meslek halini almıştır (Gözütok,2014;5).

Çok sayıda farklı sektör bulunduğu ve buralardaki küçük büyük tüm kurumların muhasebe bölümünün olduğu düşünülürse, muhasebe mesleğinin ne kadar önemli olduğu da bu şekilde anlaşılabilir (Göktaş, 2009:7-8).

Muhasebede üretilen bilgiler, işletme yöneticisinin kararlarından, hissedarlara, yatırımcılardan devletin vereceği kararlara kadar tüm toplum için önemlidir(Gözütok,2014:6). Karar alıcıların temel kaynakları, kullanacakları doğru bilgilerle değer kazanmaktadır. Bu bilgileri başarılı bir şekilde işleyerek kullanabilir hale getirenler ise muhasebecilerdir (Karasioğlu ve Altan, 2004: 53).

Tam, tarafsız, anlaşılabilir, güvenilir, kıyaslanabilir, zamanlı ve kaliteli olarak oluşturulmuş, raporlanmış ve ilgililere sunulmuş bir muhasebe bilgisi, işletme ve tüm çıkar grupları açısından çok büyük öneme sahiptir (Gözütok,2014:6).

İşletmeyle ilgili bilgiye ihtiyaç duyan ilgililere, muhasebe sistemleri tarafından üretilen bilgilerin iletilmesi, ülkemizin kaynaklarının verimli ve etkili olarak kullanılması bakımından da oldukça önemlidir. Bu da muhasebe meslek mensuplarının mesleklerini yerine getirirken, ülkemizdeki ve ülkemiz dışındaki kanunlarla genel kabul görmüş ilkelere muhasebe sürecinin tüm aşamalarında uygun olma mecburiyeti meydana getirmiştir.

Böylece muhasebe meslek mensuplarından işletme ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyenlere; sosyal sorumluluğun farkında olarak, tarafsız, dürüst, objektif ve meslekle ilgili bilinçle hazırlanmış bilgiler iletmeleri gerekmektedir (Kısakürek ve Alpan, 2010: 214). Meslek mensuplarının sorumlu olduğu tarafların farklı ve beklentilerinin çok yönlü olmasına ek olarak mesleğin yapısı gereği hem teknik hem de sosyal boyutunun dikkate alınması gerekmektedir (Çukacı, 2006: 94). Muhasebe mesleğinin özellikleri ise şunlardır: (Kaya ve Yanık, 2011: 295);

Muhasebe mesleği önemlidir: İşletmelerin verimli çalışmaları ve gelişmeleri sağlıklı işleyen bir muhasebe ve denetim sistemi ile olur.

Muhasebe mesleği nitelikli bilgi gerektirir: Muhasebe mesleğinde, kendi içinde ihtiyaç duyulan bilgilerin yanı sıra, hukuk, ekonomi, iktisat, işletme ve teknoloji gibi alanlarda da bilgi sahibi olmak gerekir.

Muhasebe mesleği tecrübe gerektirir: Muhasebe mesleğinin tam olarak yürütülebilmesi, layıkıyla yapılabilmesi uzunca bir süre alan tecrübe ihtiyaç duyar. Diğer birçok bilim dalında olduğu gibi muhasebe de sadece teoriden ibaret olmayan, oldukça geniş bir uygulama alanı da olan bir meslektir.

Muhasebe mesleği sorumluluk gerektirir: Muhasebenin ürettiği bilgiler, hem işletme içi hem de işletme dışı tarafları, devleti, tüm toplumu ilgilendirir. Bu da sorumluluk gerektirir.

Muhasebe mesleği sır saklamayı gerektirir: Muhasebe meslek mensupları işletmelerin çok önemli ve gizli kalması gereken bilgilerine sahip olurlar. Muhasebe meslek mensubu, bu gizli kalması gereken bilgileri kanunen bir zorunluluk olmadığı sürece kimseye söyleyemez ve kendisi veya başkalarının menfaati için kullanamaz. Bu anlamda muhasebe mesleği sır saklamayı gerektirir.

Muhasebe mesleği yorucudur: Muhasebe mesleği hata kabul etmeyen, daha çok zihinsel enerji harcamayı gerektiren yorucu ve çalışanları çabuk yıpratan bir meslektir.

Muhasebe meslek mensubunun, devlete, topluma, meslek örgütüne, mükelleflerine, çalışanlarına ve kendine karşı çeşitli sorumlulukları vardır (Arslanoğlu,2016;9).

Muhasebe meslek mensubunun devlete karşı sorumluluğu; Kanunların ortaya koyduğu doğruları yapmak, gerçekleri ortaya koymak ve devletin çıkarlarını ön planda tutmaktır. Topluma karşı sorumluluğu; Toplumun güvenini zedeleyici, toplumu yanıltan finansal mesajlar vermemek, toplumun genel çıkarları ile ilgili duyarlılık göstermektir. Meslek kuruluşlarına karşı sorumluluğu; Meslek kuruluşlarının muhasebe mesleğinin saygınlığını sağlamak amacı ile belirledikleri standartlar ve kurallara uygun olarak faaliyetlerde bulunmaktır. Müşterilere karşı sorumluluğu; Müşterinin çıkarlarını önde tutmak, yol göstermek, müşteri ile ilgili elde edilen özel bilgileri saklı tutmaktır. Ayrıca kamu ve toplum için müşterileri hakkındaki gerekli finansal bilgileri olduğu gibi raporlamaktır.

Kendisine karşı sorumluluğu ise, Kişisel disiplininin olması, mesleki konularda devamlı olarak kendini geliştirmek, kanun ve yönetmeliklere uymak, kamu ve toplum yararına uygun davranış sergilemektir. Ahlak sahibi olmak ve bunu engelleyici bütün çıkar ilişkilerinden kendini arındırmak, ayrıca kendi çıkarını korumak yani yaşaması için gereken geliri sağlamaktır (Gözütok,2014:11).

Muhasebe Meslek Mensubunun Özellikleri

Muhasebe mesleği, muhasebe teorisinin uygulaması ve ek olarak farklı birçok alanda bilgi sahibi olan meslek mensuplarına ihtiyaç duymaktadır (Terzi, 2010:30). Bu da mesleki yeterlilik gerektirir. Mesleki yeterlilik, bir işi yapma gücünü sağlayan özel bilgi, ehliyet sahibi olma durumudur.

Mesleki yeterlilikte, işin layıkıyla yapılabilmesi için, işi yapacak meslek mensubunda olması gereken asgari niteliklerin tüm ayrıntıları ile belirlenmesi mesleki standartlarla sağlanır. Sunulan hizmetlerin meslek standartlarına uygunluğunun ölçülebildiği sınavlar sonucunda bir belgelendirme (ruhsatlandırma, lisanslama) ile mesleğin güvenilirliği sağlanacak ve meslek daha sağlam bir yapı kazanacaktır (Beyazıtlı ve Çelik, 2003: 2). Birçok ülkede, muhasebe meslek kuruluşları kendi ülkelerinde faaliyet göstermek isteyen bireylere yönelik bir takım eğitim ve sınav süreci bulunmaktadır (Güçlü, 2007: 6).

Dünya genelinde profesyonel olarak muhasebecilik mesleği ile bir meslek olarak ilgilenmek isteyenlerde olması gereken temel özellikler (Aydın, 2006: 13);
Üniversite eğitimini tamamlamak, Staj programını tamamlama, Mesleki yeterlilik sınavında başarılı olmaktır. Ayrıca bu temel özelliklere ek olarak, küreselleşmedeki önemli yükseliş ve bilgi ile ilgili teknolojilerdeki gelişmeler muhasebe mesleğini icra edenlerin başarılı olmaları için devamlı kendilerini yetiştirip şuan ki becerilerine yenilerini katmaları gerekir.
Muhasebe meslek mensuplarında olması gereken özellikler şunlardır (Özyürek, 2012: 142):
İletişim Becerileri: Muhasebe meslek mensubu görev ve sorumluluklarını yerine getirirken birçok kişi ve kuruluşla iletişim kurmak durumundadır. Dolayısıyla muhasebecinin diğer kişileri anlayabilmesi, onlarla beraber çalışabilmesi, işletme faaliyetleri ile ilgili olarak karar almaya yardımcı olacak farklı çözüm önerileri ortaya koyabilmesi muhasebecinin iletişim yeteneğini belirler (Yıldız, 2010: 158).
Muhasebe mesleğini icra eden birinin yeni düşüncelere, yeni teknolojilere ve yeni kültürlere açık olması ve bunlarla bağlantılı olarak değişiklik göstermesi ve uyum sağlaması gerekir (Özyürek, 2012: 143).
Entelektüel Beceriler: Entelektüel beceriler, muhasebe mesleğini icra edene birisinin üzerinde taşıması zorunlu olan genel yeteneklerden birisidir. Entelektüel yetenekler, doğru bilginin ve güvenilir bilginin sağlanabilmesi için meslek mensubunun gerekli soruları yöneltebilmesini, gerekli bilginin algılanma becerisini ve farklı olaylar, kişiler ve yöntemlerle ilgili benzerlikleri ortaya koymak için gerçekçi değerlendirme yapabilme yeteneğini kapsar (Başar, 2005: 63).
Kişisel Özellikler: Birbirlerinden ayrılan özellikler bulunduran insanlarla grupta etkin olarak faaliyet yapabilme, kişileri etkileme, çalıştığın insanları mesleğe yöneltme ve ilerlemelerini sağlama kişisel beceriler arasındadır. Ayrıca, ahlaki sorumluluk, kişisel sorumluluk, kendine saygı, içtenlik diğer kişisel beceriler arasında sayılabilir (Özyürek, 2012: 143). Doğru ve dürüst olmakta, muhasebe mesleğini icra edenlerin kişisel özellikleri ile bağdaşmaktadır.
Genel Bilgi: Muhasebe mesleğini icra edenlerin; istatistik, matematik, ekonomi ve psikoloji alanlarında bilgili olmaları gerekmektedir. Tarihteki düşünceleri ve olayların sürecini, bugün olan çeşitli kültürlerin farkında olması, bireysel ve toplumsal değerleri algılayabilmesi ve ekonomik, toplumsal, siyasi düşüncelerin ve güçlerin farkında olması ve sanat, edebiyat ve bilim ile ilgili görüşlerini belirtebilecek bilgi seviyesinde olması gerekmektedir (Başar, 2005: 63).
Örgüt ve İşletme Bilgisi: Muhasebe Meslek mensuplarının işletmelerin etkinlikleri ve etkinlikte bulunduğu ekonomik alanlar ile bağlantılı bilgilerini olması gerekir. İlgili alandaki yasaları bilmeleri, gerekirse yapılan seminer ve konferanslara iştirak etmeleri, süreli yayınlara ulaşmaları, siyasi, toplumsal ve kültürel alanda bilgilerinin olması gerekir (Başar, 2005: 63).
Finansal araçlar, ülkemizdeki ve diğer ülkelerdeki sermaye piyasalarını, işletmelerdeki bireyler arası ilişkileri ve grupların özelliklerini anlayacak bilgi düzeyine de sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca işletmelerdeki gelişime yön verebilme ve bunun için gereken yöntemler ile ilgili bilgilerinin olması, bilgi ile ilgili teknolojilerin işletmelerdeki muhasebe ile ilgili uygulamaların günümüzdeki ve gelecekteki rolünü bilmesi gerekmektedir. (Özyürek, 2012: 144).
Muhasebe Bilgisi Muhasebe bir bilim olarak geliştiği için bu mesleği icra edenlerin bu bilim dalında yetişmiş olmaları gerekir (Gözütok,2014:14). Bu nedenle muhasebe meslek mensubunun mesleği ile ilgili temel bilgileri, yöntemleri ve teknikleri öğrenmesi ve bunları işinde kullanabilmesi için muhasebe konularını ana konu olarak ele alan bir yükseköğretim kurumundan mezun olması gerekir. Daha sonra yüksek lisans ve doktora programları ile mesleki becerinin geliştirilmesi ve iş deneyimleri ile pekiştirilmesi meslekte teknik olarak ilerlemek için gerekli aşamalardır. Muhasebe mesleğine giriş sınavlarını başarıyla vermek ise teknik bilgi ve becerinin tam olarak ifadesidir (Yıldız, 2010: 158).

Muhasebe teorisi ve uygulaması yanında hukuk, ekonomi, maliye gibi alanlarda bilgi sahibi olmak da mesleğin ihtiyaç duyulan niteliklerindendir (Gözütok, 2014:As15).
Muhasebe mesleğini icra edenlerin, finansal konularla ilgili karar verecek olanların bilgiye olan ihtiyaçlarını ortaya koyacak ve muhasebe bilgisinin bu ihtiyaçları yerine getirmedeki durumunu da kapsayacak biçimde finansal raporlamanın içeriği, kavramları, yapısı ve manası ile ilgili bilgilere sahip olması gerekir (Başar, 2005: 63-64).
Sosyal Sorumluluk: Muhasebe meslek mensubu, işletme ile ilgili tüm tarafların ihtiyacına uygun bilgiyi üretirken sosyal sorumluluk duygusuyla hareket etmek zorundadır. Çünkü muhasebe meslek mensubu muhasebe aracılığıyla ürettiği ve mali raporlarla sunduğu bilgilerden dolayı sadece ilgili taraflara karşı değil aynı zamanda toplumun tüm kesimine karşı sorumludur. Sunulan bilgilerin bilinçli veya bilinçsiz olarak hatalı olması ekonomik kaynakların haksız dağılımına sebep olabilir (Terzi, 2010;31).
Bu nedenle muhasebe meslek mensupları toplumun değer yargılarına önem vererek, sorumluluklarını yerine getirirken; objektif olmak, belli kişi veya grupların değil, tüm toplumun çıkarlarını gözeterek, bilgi üretiminde gerçeğe uygun, tarafsız, güvenilir ve dürüst davranmak zorundadır (Yıldız, 2010: 158).
Bağımsızlık: Kural olarak meslek mensupları, çalışmalarını kendi sorumlulukları altında tam bir bağımsızlıkla yürütürler. Bağımsızlık mesleğin temelini oluşturur ve bu özellikten vazgeçmek veya taviz vermek mümkün değildir (Gözütok,2014:16). Meslek mensuplarının bağımsızlıklarına gölge düşürecek ilişkilerden ve davranışlardan kaçınmaları gerekmektedir (Özyürek,2012:145).
Muhasebe meslek mensuplarının, kendi bireysel gelirlerinin çok fazlası tutarlardan sorumlu olmaları ve bunu kamu hizmeti olarak yerine getirmeleri gerekir. Muhasebe mesleğini icra edenler, toplum için büyük sorumlulukların altına girdiklerinin farkındadırlar. Bu sosyal görevlerini tamamlamak için, dünyanın artan sorunlarını çözebilmek için, muhasebeciler çözümleme ve değerlendirme becerilerini ortaya koymak zorundadırlar.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı

Literatür incelediğinde, yapılan çalışmalar da genel olarak amaç, meslek yüksekokulu muhasebe bölümü öğrencilerinin muhasebe mesleğine bakış açılarını ortaya koymaktır. Muhasebe mesleğinde çalışmaya karşı tutumlarını belirlemek, muhasebe mesleğini seçmede etkili olan faktörleri belirleyerek bu faktörlerin mesleği seçmede ne derecede etkili olduğunu belirlemektir. Lisans düzeyinde ise, iktisadi idari bilimler fakülteleri, işletme fakültelerindeki öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açıları ele alınmıştır. Araştırmamızda, Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda muhasebe eğitimi alan muhasebe bölümü öğrencilerinin ülkemizdeki muhasebe mesleği ile ilgili bakış açılarını ölçmek ve muhasebe bölümü öğrencilerinin demografik özelliklerine göre muhasebe mesleğini algılama farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda Lisans düzeyinde, Muhasebe Eğitimi Alan Muhasebe Bölümü Öğrencileri (1., 2., 3., 4. sınıf) oluşturmaktadır. 445 öğrencisi bulunan muhasebe bölümünden % 95 güven aralığında 284 öğrenciye ulaşılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, anket tekniği kullanılmıştır. Anketlerin hazırlanmasında, İpek vd. (2017), Dinç ve Karakaya (2008), Akın ve Onat (2015), Tepeli ve Kayıhan (2015) çalışmalarından yararlanılmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ankete katılan öğrencilerin demografik özelliklerini, ikinci bölümde ise, öğrencilerin Türkiye'deki muhasebe mesleğine

bakış açılarının belirlemesine yönelik olarak hazırlanan ifadeleri 5'li Likert ölçeğine göre, kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, fikrim yok, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum şeklinde cevaplamaları istenmiştir. Yapılan anketler sonucu elde edilen veriler, SPSS 15.0 programı yardımıyla analiz edilmiştir. Bu verilerin, öncelikle, öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan soruların, çalışmanın amacını ölçmedeki güvenirliliğini tespit etmek amacıyla Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır. Daha sonra tanımlayıcı istatistikleri elde edilmiştir. Açıklayıcı Faktör analizi kullanılmadan önce verilerin uygunluğu test edilmiş ve verilerin faktör analizine uygun olduğu görülmüştür. Faktör analizi yapılmış ve daha sonra öğrencilerin cinsiyeti, yaşı, sınıfları, öğrenim türleri, staj durumları ve mezun olduktan sonra mesleği seçip seçmeyeceklerine göre farklılıkları yorumlanmıştır. Bu analizleri yaparken gruplar arası farklılıkları bulmak için iki değişkende Bağımsız Örneklem t testinden, ikiden fazla değişken için One-Way Anova testinden yararlanılmıştır.

Araştırmanın Bulguları

Çalışmamızda, öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının değerlendirilmesi amacıyla hazırlanan önermelerin, çalışmanın amacını ölçmedeki güvenirliliğini tespit etmek amacıyla Cronbach Alfa katsayısı 0.762 olarak hesaplanmıştır. Literatüre göre Cronbach's Alpha değerinin 0,7 ile 0,95 arasında olması katılımcılara yöneltilen önermelerin güvenilir olduğunu anlamına gelmektedir (İpek,vd.,2017;91).Buradan yola çıkarak uygulanan 22 önerme de güvenilirdir.

Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda Muhasebe Eğitimi Alan Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Ülkemizdeki Muhasebe Mesleği ile İlgili Bakış Açıları

Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda Lisans düzeyinde Muhasebe Eğitimi Alan Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin demografik özellikleri ile ilgili tanımlayıcı istatistik sonuçları Tablo 1 deki gibidir.

Tablo 1.Muhasebe Öğrencilerinin Demografik Özelliklerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER		FREKANS	YÜZDE %
CİNSİYET	KADIN	147	51.8
	ERKEK	137	48.2
YAŞ	18	12	4.2
	19	15	8.8
	20	53	18.7
	21	55	19.4
	22	53	18.7
	23	52	18.3
	24	24	8.5
	25	9	3.2
	26	1	0.4
SINIF	1	62	21.8
	2	81	28.5
	3	41	14.4
	4	100	35.2
ÖĞRENİM TÜRÜ	I.ÖĞRETİM	138	48.6
	II. ÖĞRETİM	146	51.4
STAJ DURUMU	YAPTIM	111	39.1
	YAPMADIM	173	60.9
MEZUN OLDUKTAN SONRA MESLEĞİ SEÇME DURUMU	EVET	244	85.9
	HAYIR	40	14.1

Tablo 1 incelendiğinde ankete katılan öğrencilerden 147 sinin %51.8 inin kadın, 137 sinin %48.2 sinin erkek olduğu, ankete katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%75.1 inin) 20-23 yaş aralığında olduğu, öğrencilerin %21.8 inin 1. sınıf, % 28.5 unun 2. Sınıf,%14.4 ünün 3. Sınıf %35.2 sinin de 4. sınıf muhasebe bölümü öğrencisi olduğu, %51.4 ünün II. Öğretim, %48.6 sının I.

Öğretim öğrencisi, %60.9 unun staj yapmadığı görülmektedir. Ayrıca, ankete katılan muhasebe bölümü öğrencilerinin %85.9 da mezun olduktan sonra muhasebe mesleğini seçmek istediğini belirtmiştir.

Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine bakış açılarını belirlemeye yönelik olarak frekans analizi yoluyla elde edilen tanımlayıcı istatistik sonuçları ise, Tablo 2 deki gibidir.

Tablo 2. Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarını Belirlemeye Yönelik Tanımlayıcı İstatistik Sonuçları

ÖNERMELER	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Fikrim Yok		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum		Ortalama
	Frekans	Yüzde %	Frekans	Yüzde %	Frekans	Yüzde %	Frekans	Yüzde %	Frekans	Yüzde %	
S7	8	2.8	27	9.5	51	18	142	50	56	19.7	3.74
S8	16	5.6	35	12.3	70	24.6	122	43	41	14.4	3.48
S9	25	8.8	49	17.3	71	25	106	37.3	33	11.6	3.26
S10	17	6	37	13	82	28.9	105	37	43	15.1	3.42
S11	2	0.7	18	6.3	44	15.5	70	24.6	150	52.8	4.23
S12	**1**	**0.4**	**11**	**3.9**	**39**	**13.7**	**44**	**15.5**	**189**	**66.5**	**4.44**
S13	7	2.5	20	7	55	19.4	78	27.5	124	43.7	4.03
S14	25	8.8	32	11.3	132	46.5	60	21.1	35	12.3	3.17
S15	16	5.6	33	11.6	75	26.4	105	37	55	19.4	3.53
S16	14	4.9	35	12.3	77	27.1	106	37.3	52	18.3	3.52
S17	17	6	27	9.5	69	24.3	109	38.4	62	21.8	3.61
S18	17	6	43	15.1	86	30.3	106	37.3	32	11.3	3.33
S19	13	4.6	31	10.9	63	22.2	104	36.6	73	25.7	3.68
S20	33	11.6	69	24.3	84	29.6	60	21.1	38	13.4	3
S21	12	4.2	16	5.6	49	17.3	80	28.2	127	44.7	4.04
S22	27	9.5	39	13.7	66	23.2	93	32.7	59	20.8	3.42
S23	7	2.5	17	6	41	14.4	106	37.3	113	39.8	4.06
S24	76	26.8	55	19.4	59	20.8	67	23.6	27	9.5	2.70
S25	55	19.4	74	26.1	71	25	59	20.8	25	8.8	2.74
S26	62	21.8	34	12	54	19	72	25.4	62	21.8	3.13
S27	10	3.5	29	10.2	85	29.9	115	40.5	45	15.8	3.55
S28	**186**	**65.5**	**46**	**16.2**	**28**	**9.9**	**13**	**4.6**	**11**	**3.9**	**1.65**

Lisans düzeyinde eğitim veren Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Muhasebe Bölümü öğrencilerinin muhasebe mesleğine bakış açıları ile ilgili sorulara katılım düzeylerini gösteren değerlere bakıldığında, ortalamaların 3 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu da öğrencilerin muhasebe mesleği ile ilgili sorulara katılıp katılmama konusunda kararsız kaldıklarını göstermektedir. Öğrencilerin tablo 2 de yer alan sorulardan en fazla 4.44 ortalama ile "S12.Muhasebe dikkat gerektiren bir meslektir" sorusuna, 1.65 ortalama ile "S28.Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler arasında fark yoktur. Hepsi aynı işi yapar, aynı yetki ve sorumluluğa sahiptir." Sorusuna ise en az katıldıkları belirlenmiştir. Ayrıca ankete katılan öğrencilerin, kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum sorularına verdikleri cevaplar olumlu, kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum şeklinde cevap verdikleri sorular olumsuz ve

fikrim yok şeklinde verdikleri cevaplar ise, kararsız başlığı altında değerlendirilirse; ankete katılan öğrencilerin % 50 den fazlasının olumlu görüş bildirdikleri sorular:
S7.Muhasebe Mesleği iş bulma potansiyeli fazla olan bir meslektir.
S8.Muhasebe mesleği iş güvencesi olan bir meslektir,
S9.Muhasebe mesleği toplumda saygınlığı olan bir meslektir,
S11.Muhasebe mesleği sabır gerektiren bir meslektir,
S12.Muhasebe mesleği dikkat gerektiren bir meslektir,
S13.Muhasebe mesleği tertipli, düzenli kişiler tarafından yapılan bir meslektir.
S15.Muhasebe mesleği ekonomik anlamda tatmin edici bir meslektir.
S16.Muhasebe mesleği dinamik bir meslektir.
S17. Muhasebe mesleği uzun yıllar yüksek gelir elde edilebilecek bir meslektir.
S19. Muhasebe mesleği bağımsız çalışmaya izin veren bir meslektir.
S21. Muhasebe mesleği sır saklamayı gerektiren bir meslektir.
S22. Muhasebe mesleğinin çalışma saatleri düzenli bir yaşam için uygundur.
S23. Muhasebe mesleği bir işletmenin başarı ya da başarısızlığında oldukça büyük bir öneme sahiptir.
S27. Muhasebe mesleği vergi mükellefini iş takibinden kurtaran bir meslektir.
Katılımcıların en fazla olumlu görüş bildirdikleri sorular ise, yüzdelik sırasına göre, S12, S11, S23, S21, S13 dür.
Katılımcıların %50 sinden fazlasının olumsuz cevap verdiği soru, %81,7 ile "S28.Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler arasında fark yoktur. Hepsi aynı işi yapar, aynı yetki ve sorumluluğa sahiptir." sorusudur.
Ankete katılan öğrencilerin en çok kararsız kaldığı sorular ise,
S14.Muhasebe Mesleği, Entelektüel bir meslektir.
S18.Muhasebe Mesleği, esnek yapıya sahiptir.
S20.Muhasebe Mesleği, yaratıcılığı ön plana çıkaran bir meslektir.
S24.Üniversitede almış olduğum teorik ve uygulamalı dersler meslek için yeterlidir.

Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Demografik Özelliklerine Göre Muhasebe Mesleğini Algılama Farklılıkları

Lisans düzeyinde eğitim gören muhasebe bölümü öğrencilerinin mesleğe bakış açılarının cinsiyetlerine göre farklılık gösterip göstermediğini tespit etmede kullanılan anlamlılık değerleri incelendiğinde, tüm değerlerin p>0,05 olarak gerçekleştiği ortaya çıkmaktadır. Anlamlılık değerlerinin 0,05'den büyük olması, öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının cinsiyetlerine göre farklılık göstermediğini ortaya koymaktadır.

Tablo 3 Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının Yaşa Göre Analiz Sonuçları

SORULAR	YAŞ								
	18	19	20	21	22	23	24	25	f Değ.
	ORT±SS	ORT±SS	ORT±SS	ORT±SS	ORT±SS	ORT±SS	ORT±SS	ORT±SS	
S11	3,75±0,97	3,76±1,16	4,11±0,93	4,55±0,90	4,30±0,99	4,31±0,94	4,17±0,87	4,11±1,05	0,038*
S12	3,83±0,94	3,96±1,02	4,25±1,02	4,71±0,74	4,57±0,84	4,62±0,75	4,42±0,88	4,56±0,73	0,001*
S25	3,08±1,08	3,28±1,14	2,74±1,20	2,42±1,05	2,43±1,18	2,85±1,38	3,13±1,26	2,78±1,79	0,049*
S27	3,75±0,87	3,72±0,84	3,68±0,89	3,02±0,97	3,74±0,86	3,54±1,16	3,92±0,88	3,33±1,22	0,002*

*p<0,05

Tablo 3'te öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının öğrencilerin yaşlarına göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla anlamlılık değerleri incelendiğinde, S11, S12,

S25 ve S27 sorularının anlamlılık değerlerinin 0.05 ten küçük gerçekleştiği belirlenmiştir. Yani, 18 ile 26 yaş arası öğrenciler ile bu sorulardaki konular arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir."S11. Muhasebe mesleği sabır gerektiren bir meslektir" ifadesine, 4,55 ortalama ile 21 yaşındaki öğrencilerin daha fazla katıldıkları, 3,75 ortalama ile 18 yaşındaki öğrencilerin daha az katıldıkları tespit edilmiştir."S12.Muhasebe Mesleği dikkat gerektiren bir meslektir." ifadesine,4,62 ortalama ile, 23 yaşındaki öğrencilerin daha fazla katıldıkları,3,83 ortalama ile en az katıldıkları,"S25.Muhasebeciler vergi mükellefinin sadece muhasebe defterini tutarlar" ifadesine, 3,28 ortalama ile 19 yaşındaki öğrencilerin en fazla katıldıkları, 2,42 ortalama ile 21 yaşındaki öğrencilerin en az katıldıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, "S27.Muhasebecilik vergi mükellefini iş takibinden kurtaran bir meslektir." ifadesine,3,92 ortalama ile ankete katılan öğrencilerden 24 yaşında olanların daha fazla katıldıkları, 3.02 ile 21 yaşındaki öğrencilerin daha az katıldıkları ortaya çıkmıştır. Sonuçlar incelendiğinde 21 yaş ve üzeri öğrencilerin mezun olmaya daha yakın olmaları nedeniyle bilgi düzeyleri ve gelecek kaygıları ile motivasyonları açısından ankette belirtilen ifadelere katılma ya da katılmama düzeylerinin daha uygun olduğu söylenebilir.

Tablo 4. Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının Sınıflarına Göre Analiz Sonuçları

SORULAR	SINIF				
	1	2	3	4	f Değ.(p)
	ORT±SS	ORT±SS	ORT±SS	ORT±SS	
S11	3,7742±1,03	4,3457±1,00	3,9024±1,02	4,5400±0,74	0,000*
S12	3,8710±1,02	4,6543±0,76	4,1463±0,99	4,7400±0,64	0,000*
S14	3,0484±0,91	3,1975±1,09	3,6585±1,15	3,0200±1,06	0,009*
S16	3,1290±0,93	3,5802±1,18	3,7317±0,90	3,6200±1,10	0,012*
S19	3,5968±1,02	3,9259±0,96	3,8780±1,00	3,4500±1,27	0,018*
S20	3,0000±0,98	3,0247±1,24	3,6098±1,26	2,7400±1,21	0,002*
S21	3,5161±1,07	4,0494±1,08	4,3171±0,79	4,2300±1,17	0,000*
S22	3,3871±1,06	3,5556±1,16	3,8049±0,92	3,1600±1,43	0,022*
S24	3,2903±1,15	2,5679±1,28	3,7073±1,05	2,0200±1,19	0,000*
S25	3,1613±1,10	2,4938±1,10	3,4878±1,12	2,3600±1,27	0,000*
S26	3,2097±1,34	3,1111±1,46	3,7561±1,16	2,8500±1,55	0,009*
S27	3,6935±0,88	3,3704±1,02	3,9268±0,75	3,4500±1,08	0,012*
S28	1,5161±0,92	1,7531±1,10	1,2927±0,78	1,8000±1,22	0,043*

*P<0,05

Tablo 4'te öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının öğrencilerin muhasebe bölümündeki sınıflarına göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla anlamlılık değerleri incelendiğinde, S11, S12, S14, S16, S19, S20, S21, S22, S24, S25, S26,S27 ve S28 sorularının anlamlılık değerlerinin 0.05 ten küçük gerçekleştiği belirlenmiştir. Yani, 1, 2, 3, 4. Sınıf öğrenciler ile bu sorulardaki konular arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. S11 ifadesine, 4.54 ortalama ile en fazla katılan 4. Sınıf öğrencileri en az katılan 3,77 ortalama ile 1. Sınıf öğrencileri olmuştur. S12 ifadesine, 4,74 ortalama ile en fazla katılan 4. Sınıf öğrencileridir. En az katılan 1. Sınıf öğrencileridir. S.14 ifadesine tablo 4 e bakıldığında en fazla katılan 3,65 ortalama ile üçüncü sınıf öğrencileri, en az katılan ise,3.02 ortalama ile 4. Sınıf öğrencileridir. Yukarda belirtilen aralarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olan diğer sorular ile ankete katılan öğrencilerin bulundukları sınıflar karşılaştırıldığında ise yine bu sorulara (ifadelere) ortalama olarak en fazla katılım 3. sınıfta ve 4.sınıfta bulunan öğrenciler tarafından olduğu, ortalama olarak en az katılımın ise 1. Sınıf öğrencileri tarafından olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5. Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının Öğretim Türüne Göre Analiz Sonuçları

SORULAR	ÖĞRETİM TÜRÜ		
	1.ÖĞRETİM	2. ÖĞRETİM	t Değeri (p)
	ORT±SS	ORT±SS	
S7	3,7681±1,05	3,7192±1,00	0,032*
S8	3,3478±1,19	3,6096±0,90	0,000*
S9	3,0797±1,21	3,4247±1,04	0,023*
S10	3,4130±1,18	3,4315±0,98	0,010*
S11	4,4275±0,88	4,0342±1,03	0,040*
S12	4,6159±0,77	4,2740±0,97	0,000*
S17	3,5290±1,20	3,6781±1,00	0,010*
S20	2,9565±1,31	3,0479±1,11	0,009*
S26	2,7754±1,56	3,4726±1,26	0,000*
S27	3,4348±1,08	3,6575±0,89	0,005*

*P<0,05

Tablo 5 de, öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının, bulundukları öğretim türüne yönelik olarak farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla anlamlılık değerleri incelendiğinde, S7, S8, S9, S10, S11, S12, S17, S20, S26 ve S27 sorularının anlamlılık değerlerinin 0.05 ten küçük gerçekleştiği belirlenmiştir. Yani bu ifadelerle ilgili olan konularda I. ve II. Öğretim öğrencileri arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Ayrıca söz konusu ifadelere I.ve II. Öğretimde öğrenim gören öğrencilerin birbirine çok yakın oranlarda katıldıkları tespit edilmiştir.

Tablo 6. Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının Staj Durumuna Göre Analiz Sonuçları

SORULAR	STAJ DURUMU		
	YAPTIM	YAPMADIM	t Değeri
	ORT±SS	ORT±SS	
S8	3,5315±1,19	3,4509±0,97	0,002*
S9	3,3153±1,25	3,2197±1,07	0,020*
S11	4,5586±0,71	4,0116±1,06	0,000*
S12	4,7477±0,62	4,2428±0,98	0,000*
S19	3,5405±1,22	3,7688±1,03	0,003*
S22	3,1351±1,34	3,5954±1,11	0,005*
S26	2,8649±1,34	3,3064±1,37	0,028*

*P<0,05

Tablo 6 da, öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının, muhasebe mesleği ile ilgili olarak staj yapma durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla anlamlılık değerleri incelendiğinde, S8, S9, S11, S12, S19, S22 ve S26 ifadelerinin anlamlılık değerlerinin 0,05 ten küçük gerçekleştiği belirlenmiştir. Yani bu ifadelerle ilgili olan konularda staj yapan ya da yapmayan öğrencileri arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Staj yapan öğrencilerin"S8.İş güvencesi olan bir meslektir","S9.Toplumda saygınlığı olan bir meslektir"."S11.Sabır gerektiren bir meslektir."S12.Dikkat gerektiren bir meslektir." ifadelerine staj yapmayan öğrencilere göre daha fazla oranda katıldıkları belirlenmiştir. Staj yapmayan öğrencilerin de, "S19.Bağımsız çalışmaya izin veren bir meslektir","S22.Çalışma saatleri düzenli bir yaşam için uygundur." ve "S26.En iyi muhasebeci en az vergi çıkaran muhasebecidir." ifadelerindeki konulara staj yapanlara oranla daha fazla katıldıkları tespit edilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının Mezun Olduktan Sonra Muhasebe Mesleğinde Çalışmayı Düşünüp Düşünmediğine Göre Analiz Sonuçları

SORULAR	MUHASEBE ALANINDA ÇALIŞACAĞIM		
	EVET	HAYIR	t Değeri
	ORT±SS	ORT±SS	
S7	3,8443±0,88	3,1250±1,28	0,000*
S8	3,5820±1,00	2,8750±1,24	0,020*
S10	3,5041±1,02	2,9250±1,29	0,018*
S12	4,4098±0,91	4,6250±0,74	0,006*
S17	3,7131±1,04	2,9500±1,30	0,035*
S19	3,7418±1,07	3,3000±1,29	0,028*
S20	3,0656±1,17	2,6250±1,39	0,021*
S21	4,1270±1,03	3,4750±1,40	0,001*

*P<0,05

Tablo 7 de, öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının, mezun olduktan sonra muhasebe mesleğinde çalışmayı düşünüp düşünmediklerine göre farklılık gösterip, göstermediğini ortaya koymak amacıyla anlamlılık değerleri incelendiğinde, S7, S8, S10, S12, S17, S19, S20, S21 ifadelerinin anlamlılık değerlerinin 0,05 ten küçük gerçekleştiği belirlenmiştir. Yani bu ifadelerle ilgili olan konularda mezun olduktan sonra muhasebe mesleğinde çalışmak isteyen öğrencilerle, muhasebe mesleğinde çalışmak istemeyen öğrenciler arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Muhasebe alanında çalışmak isteyen öğrencilerin aralarında anlamlı farklılıklar olan tüm ifadelerdeki konulara muhasebe mesleğinde çalışmak istemeyen öğrencilere oranla daha fazla oranda katıldıkları belirlenmiştir.

SONUÇ

Gelişmiş sosyal yapılarda, kişinin en önemli gelişim görevlerinden birisi; mesleğini seçmesidir. Bu seçimi yaparken önemli olan, bir kişinin sahip olduğu özellikleri en çok gerektiren ve beklentilerini en iyi biçimde karşılayacak olanı seçebilmesidir. Toplum ve kişiler için farkındalık düzeyleri yüksek olan meslekler, üniversitelerde eğitim gören öğrencilerin meslek seçimlerini de etkilemektedir. Bu kapsamda değerlendirilen mesleklerden birisi de muhasebe mesleğidir. Son yıllarda Dünyada muhasebe ve denetim alanında yaşanan olumsuz gelişmeler, Dünya ile birlikte Türkiye'de de Avrupa Birliğine giriş süreci, siyasal değişimler, ekonomik bakış açısının değişmesi, toplumsal ve kültürel değişiklikler, işletme yapılarında meydana gelen değişmeler, yasal düzenlemeler, üniversitelerde muhasebe eğitiminin verilmesi gibi etkenler muhasebe mesleğin gelişmesini hızlandırmıştır.

Dünya ile birlikte Türkiye'de de Muhasebe Mesleğinin kayıt tutan çalışanlardan çok, daha donanımlı, iyi eğitim almış, sektörü tanıyan ve sektöre kolaylıkla uyum sağlayabilen, analitik düşünebilen, muhasebenin temel bir işletme fonksiyonu olduğunun farkında olan işgücü ihtiyacını gün yüzüne çıkarmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda kurulan Uygulamalı Bilimler Yüksekokullarındaki Muhasebe Bölümlerinin amacı, muhasebe mesleğini meslek olarak seçmek isteyen öğrencilerin; mali müşavirlik, bağımsız denetim, iç denetim, maliyet ve yönetim muhasebesi alanlarında teorik ve uygulama açısından gerekli alt yapıyı almalarını sağlamaktır. Ayrıca, eğitim sonrası mesleğe uyum sorunlarını yaşamadan, iş hayatına başlamalarını ve sektörün talebinin karşılanmasını sağlamaktır (Karakoç, 2017; 294).

Bu çalışmada, Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda Lisans Düzeyinde, Muhasebe Eğitimi Alan Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Ülkemizdeki Muhasebe Mesleği ile ilgili farkındalıklarını ölçmek ve Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin demografik özelliklerine göre muhasebe mesleğini algılama farklılıklarını ortaya koymak amaçlanmaktadır.

Bu amaçla, Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda lisans düzeyinde, muhasebe eğitimi alan muhasebe bölümü öğrencilerinden (1.,2.,3.,4. sınıf) 445 öğrencisi bulunan muhasebe bölümünden % 95 güven aralığında 284 öğrenciye ulaşılmış ve anket tekniği uygulanmıştır. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ankete katılan öğrencilerin demografik özelliklerini, ikinci bölümde ise, öğrencilerin Türkiye'deki muhasebe mesleğine bakış açılarının belirlemesine yönelik olarak hazırlanan ifadeleri 5'li Likert ölçeğine göre, kesinlikle katılmıyorum, katılmıyorum, fikrim yok, katılıyorum, kesinlikle katılıyorum şeklinde cevaplamaları istenmiştir. Yapılan anketler sonucu elde edilen veriler, SPSS 15.0 programı yardımıyla analiz edilmiştir.

Analiz sonucunda; öncelikle, muhasebe bölümü öğrencilerinin demografik özelliklerine İlişkin olarak, ankete katılan öğrencilerden %51.8 inin kadın, %48.2 sinin erkek olduğu, ankete katılan öğrencilerin büyük çoğunluğunun (%75.1 inin) 20-23 yaş aralığında olduğu, öğrencilerin %21.8 inin 1. sınıf, % 28.5 unun 2. Sınıf,%14.4 ünün 3. Sınıf %35.2 sinin de 4. sınıf muhasebe bölümü öğrencisi olduğu, %51.4 ünün II. Öğretim, %48.6 sının I. Öğretim öğrencisi, %60.9 unun staj yapmadığı görülmektedir. Ayrıca, ankete katılan muhasebe bölümü öğrencilerinin %85.9 da mezun olduktan sonra muhasebe mesleğini seçmek istediği belirlenmiştir.

İkinci olarak, Dumlupınar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulunda muhasebe eğitimi alan muhasebe bölümü öğrencilerinin ülkemizdeki muhasebe mesleği ile ilgili bakış açılarını belirlemeye yönelik olarak sunulan ifadelere katılım düzeylerini gösteren değerlere bakıldığında, ortalamaların 3 düzeyinde olduğu görülmektedir. Bu da öğrencilerin muhasebe mesleği ile ilgili sorulara katılıp katılmama konusunda kararsız kaldıklarını göstermektedir. Öğrencilerin kendilerine iletilen ifadelerden en fazla 4.44 ortalama ile "S12.Muhasebe dikkat gerektiren bir meslektir" sorusuna, 1.65 ortalama ile "S28.Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler arasında fark yoktur. Hepsi aynı işi yapar, aynı yetki ve sorumluluğa sahiptir." Sorusuna ise en az katıldıkları belirlenmiştir. Ayrıca ankete katılan öğrencilerin, kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum sorularına verdikleri cevaplar olumlu, kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum şeklinde cevap verdikleri sorular olumsuz ve fikrim yok şeklinde verdikleri cevaplar ise, kararsız başlığı altında değerlendirilmektedir. Ankete katılan öğrencilerin en fazla olumlu görüş bildirdikleri ifadeler, yüzdelik sırasına göre,

S12.Muhasebe mesleği dikkat gerektiren bir meslektir,

S11.Muhasebe mesleği sabır gerektiren bir meslektir,

S23. Muhasebe mesleği bir işletmenin başarı ya da başarısızlığında oldukça büyük bir öneme sahiptir.

S21. Muhasebe mesleği sır saklamayı gerektiren bir meslektir.

S13.Muhasebe mesleği tertipli, düzenli kişiler tarafından yapılan bir meslektir. İfadeleridir. Katılımcıları %50 sinden fazlasının olumsuz cevap verdiği soru, %81,7 ile "S28.Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler arasında fark yoktur. Hepsi aynı işi yapar, aynı yetki ve sorumluluğa sahiptir." sorusudur.

Ankete katılan öğrencilerin en çok kararsız kaldığı sorular ise,

S14.Muhasebe Mesleği, Entelektüel bir meslektir.

S18.Muhasebe Mesleği, esnek yapıya sahiptir.

S20.Muhasebe Mesleği, yaratıcılığı ön plana çıkaran bir meslektir.

S24.Üniversitede almış olduğum teorik ve uygulamalı dersler meslek için yeterlidir.

Üçüncü olarak, Muhasebe bölümü öğrencilerinin demografik özelliklerine göre muhasebe mesleğini algılama farklılıklarına gelince; Yapılan analiz sonucunda Lisans düzeyinde eğitim gören muhasebe bölümü öğrencilerinin mesleğe bakış açılarının cinsiyetlerine göre farklılık göstermediği ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının öğrencilerin

yaşlarına göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan analizde, 18 ile 26 yaş arası öğrenciler ile S11, S12, S25 ve S27 sorularındaki konular arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Sorulara katılım ortalamaları incelendiğinde ise, 21 yaş ve üzeri öğrencilerin mezun olmaya daha yakın olmaları nedeniyle bilgi düzeyleri ve gelecek kaygıları ile motivasyonları açısından ankette belirtilen ifadelere katılma ya da katılmama düzeylerinin daha uygun olduğu söylenebilir. Öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının, muhasebe bölümündeki sınıflarına göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan analiz sonucunda; aralarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilen ifadelere ortalama olarak en fazla katılım 3. sınıfta ve 4.sınıfta bulunan öğrenciler tarafından olmaktadır. Ortalama olarak en az katılımın ise 1. sınıf öğrencileri tarafından olduğu belirlenmiştir. Bu durum, 3. ve 4. sınıftaki öğrencilerin muhasebe mesleği ile ilgili dersleri aldığını bu sınıflara gelene kadar stajlarını yaptıklarını mezun olmaya yakın oldukları için gelecek kaygılarının ve muhasebe mesleği ile ilgili motivasyonlarının daha fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca son sınıfın verdiği sorumluluk bilinci, onları kendi uzmanlık alanlarında daha fazla araştırmaya yöneltmiştir.

Öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının, muhasebe bölümündeki öğretim türlerine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan analiz sonucunda; anlamlı farklılık tespit edilen ifadelerle ilgili olan konularda I.ve II. Öğretimde öğretim gören öğrencilerin birbirine çok yakın oranlarda katıldıkları tespit edilmiştir. Öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının, muhasebe bölümündeki staj durumlarına göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan analiz sonucunda; anlamlı farklılık tespit edilen ifadelerle ilgili olan konularda staj yapan öğrencilerin daha fazla oranlarda katıldıkları tespit edilmiştir. Bu da staj yapan öğrencilerin staj yapmayan öğrencilere göre muhasebe mesleğinin uygulanması ile ilgili daha fazla bilgi düzeyine sahip olduklarını ve muhasebe mesleği ile ilgili isteklerinin daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin muhasebe mesleğine bakış açılarının, mezun olduktan sonra muhasebe mesleğinde çalışmayı düşünüp düşünmediklerine göre farklılık gösterip göstermediğini ortaya koymak amacıyla yapılan analiz sonucunda ise; anlamlı farklılık tespit edilen ifadelerle ilgili olan konularda Muhasebe alanında çalışmak isteyen öğrencilerin aralarında anlamlı farklılıklar olan tüm ifadelerdeki konulara daha fazla oranda katıldıkları belirlenmiştir.

Çalışma sonucunda ortaya çıkan en önemli durum, öğrencilerin muhasebe mesleğine yönelik olarak sunulan ifadelere katılımda kararsız kalmalarıdır. Öğrencilerin ifadelere katılımda kararsız kalmaları ise büyük ölçüde mesleğe ilişkin bilgilerinin yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle öğrencilerin muhasebe mesleği konusunda hem üniversitede verilen derslerde, hem de Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirler Odası tarafından bilgilendirilmeleri gerekmektedir. Ayrıca öğrencilere yönelik olarak düzenlenecek mezuniyet sonrası onları bekleyenler ile ilgili bilgilendirmelerin yapıldığı konferans ve seminerler gibi toplantılar yardımıyla öğrencilerin gelecekle ilgili kaygılarının azaltılması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Akın O.,Onat K. O., (2015) Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Meslek Seçimini Etkileyen Faktörler: Demografik Farklılaşmalar Üzerine Bir Araştırma Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Y.8,S.15

Arslanoğlu S. A., (2016), Muhasebe Mesleği Eğitim Sürecinde Etik Algısının Oluşum Düzeyi Üzerine Görgül Bir Çalışma" Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

Başar, A., B., (2005), Muhasebe Mesleğinde Başarı İçin İstenilen Bilgi ve Beceriler ile Muhasebe Eğitiminin Değişen Yüzü", DPU Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 13

Bayazıtlı, E., Çelik, O. (2003), Profesyonel Muhasebe Mesleğinde Mesleğin Yeterliliğinin Ölçülmesi ve Bu Konudaki IFAC Kuralları, VI. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Belek/Antalya, 16-20 Nisan

Çukacı, Y. C., (2006), Kamuyu Aydınlatmada Muhasebe Meslek Elemanının Etik Anlayışı ve İzmir İlinde Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 1

Dinç E., Karakaya A.,(2008) Muhasebe Mesleği Seçimi Etkileyen Faktörlere Yönelik Lisans Öğrencilerinin Algılarındaki Farklılıklar. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, S. 4

Gözütok E.,(2014)Muhasebe Mesleğinde Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti: Sivas İli Örneği, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas

Güçlü, A. D. (2007), Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Sorunları ve Çözüm Yolları, Yüksek Lisans Projesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kahramanmaraş

İpek S., Öksüz M., Yücesan M., (2017), Muhasebe Mesleğinin Öğrenciler Tarafından Algılanması: Ayvacık Meslek Yüksekokulu Örneği, Akademia Sosyal Bilimler Dergisi, C.1,S.3

Karakoç M.,(2017) Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu Muhasebe Bölümü Öğrencilerinin Muhasebe Mesleği İle İlgili Görüşleri: Ege Bölgesi Örneği, Muhasebe Öğretim Üyeleri Bilim ve Dayanışma Vakfı, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, Sayı.19

Karasioğlu, F., Altan, M. (2004), "Ülkemiz Muhasebe Meslek Mensuplarının Toplumun Çeşitli Katmanları Tarafından Algılanma Biçimi Üzerine Bir Araştırma, 6. Türkiye Muhasebe Denetimi Sempozyumu, Belek/Antalya, 16-20 Nisan 2003, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 21

Kısakürek, M.,Alpan, N. (2010), Muhasebe Meslek Etiği ve Sivas İlinde Bir Uygulama", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 47

Özyürek, H., (2012) Türkiye'de Muhasebe ve Muhasebe Mesleğinin Tarihi, Muhasebecilerin İs Tatmini, Beklentileri, Karşılaşılan Sorunlar, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

Tepeli Yusuf, Kayıhan Burak, (2015) Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerin Muhasebe Mesleğine Bakış Açılarının Değerlendirilmesi: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Örneği, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C.13,S.3

Terzi, A.(2010), Muhasebe Mesleği ve Rize'deki Meslek Mensuplarına Yönelik Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum

Yıldız, G.,(2010), Muhasebe Mesleğinde Meslek Etiği ve Kayseri İl Merkezinde Bir Uygulama, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 36

Zengin H,(2016)"Muhasebe Mesleğinde Meslek Mensubunun Problemleri ve Muhasebe Denetiminde Karşılaşılan Hileler, Meslek Mensubunun Tutumu" Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

DİJİTAL OYUN SEKTÖRÜNÜN YARATILAN EKONOMİK DEĞER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. Öğretim Üyesi Betül ÇAL
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Öğrenci Gülşah Tanyer
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi

ÖZET

Dijital oyun sektörü gerek ihraç potansiyeli gerekse çapraz satışlarla desteklediği yan sektörler dolayısıyla ülke ekonomilerinde önemli bir güç haline gelmiştir. Çalışmada hedeflenen, sektörü dünyada ve Türkiye'de yarattığı ekonomik değer açısından incelemektir. Bu amaçla öncelikle dünyada dijital oyun sektörünün yapısal değişimi üzerinde durulmuş, ardından Türkiye'den örnekler verilmiştir. Yaratılan ekonomik değer Destiny, Grand Theft Auto V, Call of Duty: Modern Warfare ve Call of Duty, Ghosts oyunları özelinde ortaya konulmuştur. Bulgular, milyon dolarlık bütçelerle geliştirilen dijital oyunların piyasaya sürüldükten oldukça kısa bir süre sonra önemli hasılatlar elde ettiğini, ayrıca oyun araç ve gereçleri, medya, reklamcılık gibi diğer sektörlerin gelişimini de tetiklediklerini göstermektedir. Sonuç olarak, Amerika'nın başı çektiği, Çin'in onu takip ettiği sektörde Japonya'nın oyuncuların harcadığı gelir bakımından listenin başında geldiği görülmektedir. 2000'ler itibariyle hızlı büyümesine rağmen dijital oyun pastasında istenilen payı henüz alamayan Türkiye'nin ise, özellikle sağlanan devlet teşvikleri ve genç nüfus potansiyeli dolayısıyla gelişimini devam ettireceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Oyun, Ekonomik Değer, Çapraz Satış

EXAMINATION OF DIGITAL GAMING INDUSTRY IN TERMS OF ECONOMIC VALUE CREATED

ABSTRACT

Digital gaming industry has become a significant power for national economies in regard to their exporting potential and sub-sector that it supports financially. What is aimed in the study is to investigate the industry in terms of the economic value that it creates globally and in Turkey. To that end, initially the structural development of the digital gaming industry has been elaborated, then some examples from Turkey have bene presented. The value created is clarified over the games of Destiny, Grand Theft Auto V, Call of Duty: Modern Warfare and Call of Duty, Ghosts. Findings indicate that the digital games developed with millions of dollars bring about important revenue just after being released and trigger the development of such sub-sectors as game equipment, media and advertising. To conclude, it is seen that the industry id pioneered by US that is followed by China; also Japan comes on top of the list in terms of the income spent by gamers. Despite its rapid growth as of 2000s, Turkey has not been able to get the desired portion from the global digital gaming pie; however, it is considered that especially thanks to the governmental incentives and young population potential, it will continue its development.

Keywords: Digital games, Economic value, Cross selling

GİRİŞ

Dijital oyun sektörü, milli ekonomiler açısından önemli bir gelir kaynağı haline dönüşmüştür. Bunun sebeplerine yönelik yapılan çalışmalarda farklı yaklaşımlar ortaya konmuştur. Örneğin, Evren (2017:270), oyunların büyük ilgi görmesinin ve beraberinde önemli bir sektör yaratmasını modern insana karmaşık ilişki ağlarından, kalabalık kent hayatından, parçalanmış ve yabancılaşmış bir toplum yapısından kaçış imkanı sunması olarak değerlendirmektedir. İnal ve Kiraz (2008:524) ise, dijital oyunların önemini medyanın gücünü koruyabilmesi ve geniş kitlelere ulaşabilmesi üzerinden açıklamış, oyunlardan beklenenin kullanıcısını eğlendirmesi ve aynı zamanda eğitmesi olarak ifade etmiştir. Diğer yandan oyunların popülaritesinin temek kaynağı sadece yetişkinler olarak değerlendirilmemelidir. Oyun yaşının ilkokul öncesi döneme kadar

düşmüş olması temel tüketici kitlesinin kim olduğu konusunda önemli soru işaretleri uyandırmaktadır.

Ekonomik olarak değerlendirildiğinde oyun üreten büyük firmaların büyük gelirler elde ettiği, oyun sektörünün iyi bir ihracat kaynağı olduğu ve çapraz satışlarla diğer sektörleri de desteklediği bilinmektedir. Gelişmekte olan birçok ülke gibi Türkiye'de yakın dönem desteklenmesi gereken sektörler arasına e-spor, dijital oyun gibi kategorileri de dahil etmiş bulunmaktadır. Oyun sektörünün gelişimiyle birlikte entelektüel sermaye tartışmaları da hız kazanmış, sektörün yarattığı bilgi birikimi dolayısıyla özellikle yazılım sektörünün gelişimi açısından olumlu eleştirilere maruz kalmıştır.

Tüm bu tartışmalardan yola çıkarak bu çalışma hedeflenen dijital oyunlar sektörünün ekonomik anlamda incelemesi ve çapraz satışlarla desteklediği diğer sektörlerin ortaya konmasıdır. Bu anlamda öncelikle sektörünü mevcut durumu küresel ölçekte ve Türkiye özelinde değerlendirilmiş, çapraz satış potansiyeline bakılmış ve daha sonra seçilen oyunların yarattığı ekonomik değer ortaya konulmuştur.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Global Dijital Oyun Sektörü

Newzoo'nun Global Oyun Pazarı Raporu'na göre (2017, 2018), 2017 itibariyle tüm dünyada 106.6 milyar dolara ulaşan oyun endüstrisinin 2018'de 137.9 milyar dolara, 2020'de ise 143.5 milyar dolara ulaşması beklenmektedir. ABD'de oyun satış rakamları 2017'de sinema bileti satış rakamlarını 3'e katlamıştır. Dijital oyunların içinde sınıflandığı e-spor sektörünün ise 2017'de ilk dönemlerini tamamlayıp artık büyüme dönemine girdiği, bu büyümenin 2020'de olgunluğa erişeceği ve 2.5 milyar dolar büyüklüğe ulaşacağı tahmin edilmektedir. Aynı dönemde küresel spor işletmeleri toplamda 130-150 milyar dolar arasında değerlenirken, yalnızca oyun sektörünün 106.6 milyar dolar doğrudan yaratmış olduğu ciro göz önünde bulundurulduğunda oyun gelirlerinin 3-4 yıl içinde spor gelirlerini geçeceği öngörülmektedir.

Türkiye'de Dijital Oyun Sektörü

1980'ler itibariyle Türkiye'de gelişmeye başlayan dijital oyun sektörü hızla yakaladığı yükselişe rağmen istenilen seviyeye ulaşmış değildir. 2000'li yıllardan sonra sektöre yönelik farkındalık artmış ve dijital oyun geliştiriciliği rağbet görmeye başlamıştır (Yenituna, 2017:168). Örneğin, dünyada ses getiren Türk yapımlarından biri Mount & Blade oyunu 2016'da 400 milyon dolarlık ihracat rakamıyla birçok sektörü geride bırakmış (Yıldırım, 2016), ancak bu başarı gölgede kalmıştır. 2000 yılında Mevlut Dinç tarafından kurulan Dinç İnteraktif (daha sonra Sobee adını almıştır) firmasının kurulması Türkiye'de sektörün gelişimini tetiklemiş, Dual Blades adındaki oyun Türkiye'den dünya pazarına açılmıştır. Türk yapımlar arasında Semih Saygıner ile Bilardo, Pusu: Uyanış, Kabus 22, İstanbul Kıyamet Vakti, Crysis gibi oyunlar bulunmaktadır.

2011 yılında Türkiye Dijital Oyunlar Federasyonu (TÜDOF) kurularak dünyada ilk olmuştur. Federasyon daha sonra Gelişmekte Olan Sporlar Federasyonu'na aktarılmıştır. Türkiye Bilişim Derneği'nin 2012 tarihli raporuna göre, Türkiye'de 200 milyon dolarlık bir pazar bulunmakta iken 2015 verileri yaklaşık 465 milyon dolarlık pazar hacmiyle Türkiye'yi dünyada 16. sırada konumlandırmıştır. Türkiye oyun pazarı Hollanda, İsviçre, Hindistan ve Norveç'i geride bırakmıştır. 2016 itibariyle ise Türkiye'deki pazarın 775 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. Türkiye'deki oyuncu sayısı ise 2016 yılında yaklaşık 30 milyon olarak kaydedilmiştir (Yenituna, 2017:169-171). Batı'da oyun pazarının yüksek bir kısmını p2p (pay to play) oyunları oluştururken Türkiye'de genelinde F2P (free to play) oyunları hâkim olması nedeniyle diğer ülkelere kıyasla oyun hasılatlarının sınırlı kaldığı görülmektedir. Aşağıda Newzoo'nun yaptığı araştırmaya göre segmentlere göre oyun gelirleri gösterilmektedir.

Şekil 1: 2012-2021 Küresel Oyun Pazarı

Kaynak: https://newzoo.com/insights/articles/global-games-market-reaches-137-9-billion-in-2018-mobile-games-take-half/

Dijital Oyunlarda Çapraz Satış

Oyuncuların bir oyunu daha iyi oynayabilmek için bilgisayarını ve bilgisayar ekipmanlarını (mouse, klavye, kulaklık) değiştirmesini de sektör hasılatına eklediğimizde oyun sektörünün global spor sektörünü de geçtiğini görebiliriz. Newzoo'nun araştırmalarına göre konsol oyunu donanımı gelirlerinin 2017 itibariyle yaklaşık 10 milyon dolar, bilgisayar oyunu donanım gelirlerinin 23 milyon dolara ulaştığı görülmektedir. Oyuncuların %52'si ise özel oyuncu mouse u kullanmaktadır.

Dijital oyunların yıllık gelişimi izlendiğinde, 2016'da %29 olan mobil oyunların 2020'de %41'e çıkacağı tahmin edilmektedir. 2017'de mobil oyunlar büyüklüğünün sektördeki payı 50.4 milyardır. Türkiye'de ise mobil oyunların %90'ı akıllı telefonlardan, %30'u tabletlerden oynandığı görülmektedir. Globalde de oyunlar ağırlıklı olarak telefondan oynanmaktadır. Oyun sektörünün gelişmediği yıllarda telekom operatörleri ayda 1 GB datayı satmakta zorlanırken şimdi 10-20 GB boyutlu data satışları yapmaktadırlar. Oyun sektörünün telekom sektörünün de itici bir gücü olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Akılı telefon pazarına baktığımızda ise artık telefonun temel amacının konuşmak olmadığını, bir telefonda en çok tüketilen içeriğin oyunlar olduğunu görüyoruz. Oyunları daha iyi oynamak için daha güçlü işlemci ve daha büyük ekrana sahip telefonlara gereksinim duyulmaktadır.

Türkiye'de 30 milyonu aşkın oyuncunun bilgisayar başında geçirdiklerin zamanın %70'ini oyunlara harcıyor olması dikkat çekicidir. Türkiye harcanan toplam oyun süresi bakımından Polonya ve Rusya'nın ardından 3. sırada yer almaktadır. Türkiyenin, yaklaşık 3 milyona ulaşan genç nüfusu, İnternet kullanım oranlarındaki, bilgisayar ve mobil telefon sahipliğindeki artış ve sosyal medya alışkanlıklarının değişmesiyle birlikte, şuanda ciro bakımından olmasa bile oyuncu sayısı bakımından önemli potansiyel barındırdığı söylenebilir.

BAZI OYUNLARIN YARATTIĞI EKONOMİK DEĞER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Bu çalışma Destiny, Grand Theft Auto V, Call of Duty: Modern Warfare ve Call of Duty, Ghosts oyunları ulaştıkları satış ve reklam gelirleriyle ekonomiye katkıları açısından incelenmiş ve ortaya çıkan rakamsal tablo sunulmuştur. Buna göre;

Destiny

Oyun, Bungie tarafından geliştirilmiş ve 2014 senesi içerisinde çıkışını yapmıştır. Geliştirilme ücreti 140 milyon dolardan fazla olarak açıklanan Destiny'nin reklam ücretleri ise 360 milyon dolar civarında açıklanmıştır. Activision'ın açıklamasına göre Destiny, ilk beş günde 325 milyon dolarlık satış yapmıştır.

Grand Theft Auto V

2013 senesi içerisinde Rockstar North tarafından geliştirilip, Rockstar Games tarafından piyasaya sürülen Grand Theft Auto V'ın ise toplam maliyeti 265 milyon dolar olarak açıklanmış, üç günde 1 milyar dolar hasılat elde etmişti.

Call of Duty: Modern Warfare

250 milyon dolarlık bir maliyetle geliştirilmiş, reklam faaliyetleri ise 100 milyon dolara mal olmuştur. Oyunun reklam maliyetleri de 100 milyon dolara ulaşmıştır. Call of Duty oyunu sadece ABD ile İngiltere'de 24 saatte 4.7 milyon satarak 310 milyon dolarlık bir hasılata imza atmıştır.

Call of Duty, Ghosts

Oyun 24 saatte kırdığı 1 milyar dolarlık hasılatla dikkatleri üzerine çekmiştir.

SONUÇ

Temelde eğlence ve boş vakit geçirme aracı olarak görülen dijital oyun sektörünün milli ekonomiler açısından olduğu kadar küresel ekonomiye de katkıları hızla artmaktadır. Newzoo'nun 2018 tarihli Global Oyun Pazarı Raporuna göre, bugün dünya çapında 2.3 milyar oyuncu oyunlara 137.9 milyar dolar harcamaktadır. Bir önceki yıla kıyasla yüzde 13.3'lük bir artışa işaret eden bu durum hızlanarak artması beklenmektedir. Kendi içinde farklı segmentlere bölünen sektör, en hızlı artışını mobil oyunlar segmentinden elde etmiştir. Her yıl ortalama yüzde 25.5 büyüyen mobil oyunlar, tüm dijital oyun gelirlerinin yarısından fazlasını sağlamaktadır. Mobil oyunlar gelirinin yüzde 80'i akıllı telefonlar, yüzde 20'si ise tabletler üzerinden gerçekleşmektedir. Konsol oyunları en büyük ikinci segment iken PC oyunları onu takip etmektedir. PC segmentin, özellikle e-spor yönünde gelişimini sürdürmesi beklenmektedir.

2018 itibariyle dijital oyun endüstrisinde listenin başında Amerika gelmekte, onu Çin takip etmektedir. Özellikle mobil segmentte önemli ilerleme kaydeden Japonya'nın üçüncü sırayı alacağı tahmin edilmektedir. Bugün ortalama biri Japon oyuncu Kuzey Amerika'daki oyuncudan 1.5, Batı Avrupa'daki oyuncudan 2.5 kat daha fazla para harcamaktadır.

Türkiye'de özellikle son 10 yılda gelişim gösteren sektör, devlet tarafından da desteklenecek öncelikli sektörler arasına alınmıştır. Sektörün gelişimi için devlet teşviklerinin ve kalifiye iş gücünün öneminin büyük olduğu görülmektedir. En büyük avantajlardan birinin gerek arz gerekse talep tarafında büyük öneme sahip olan genç nüfus olduğu düşünülmektedir. Sektörün kırılganlıkları arasında ise ithal ürünlerin baskınlığıdır. Bugün Türkiye'de üretilen oyunların yüzde 95'inden fazlası ihraç edilirken iç pazar ise yurtdışı menşei ürünlere dayanmaktadır (Yenituna, 2017:176).

Yaratılan ekonomik değerin, sadece oyun hasılatlarından kaynaklanmayıp reklam gelirleri, özel oyun araç ve gereçlerinin satışı gibi çapraz satışlar yoluyla da elde edildiği görülmektedir. Dolayısıyla sektörün yan sektörleri besleyen önemli gelir yaratma potansiyeli olduğu açıktır. Sonuç olarak Türkiye'de 2017 itibariyle desteklenecek sektörler kategorisine alınan oyun sektörünün gelişiminin hızla artması ve Türkiye'nin global oyun pazarında önemli oyuncular arasında yerini alması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Evren, F. B. (2017). Dijital Oyunlarda İdeolojinin Sunumu: GTA IV Örneği, The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, Volume 7 Issue 2, pp. 264-284. DOI NO: 10.7456/10702100/010.

İnal, Y. Ve Kiraz E. (2008). Bilgisayar Oyunları İdeoloji İçerir mi? Eğitsel ve Ticari Oyunlara Bakış, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(3), ss. 523-544.

Newzoo Global Oyun Pazarı Raporu, 2018, https://newzoo.com/insights/articles/global-games-market-reaches-137-9-billion-in-2018-mobile-games-take-half/. Erişim tarihi: 15/03/2018.

Türkiye Bilişim Derneği 2012 Değerlendirme Raporu (2012). http://www.tbd.org.tr/wpcontent/uploads/2016/07/TBD_2012-Degerlendirme-Raporu.pdf, Erişim Tarihi: 10.02.2018.
Türkiye Bilişim Derneği 2012 Değerlendirme Raporu (2015). http://www.tbd.org.tr/wpcontent/uploads/2016/07/2015_degerlendirme_raporu.pdf, Erişim Tarihi: 10.02.2018.
Yenituna, B. (2017). Türkiye'de Dijital Oyun Geliştiriciliği; Günümüzdeki Durumu ve Sorunları. 1. Uluslararası İletişimde Yeni Yönelimler Konferansı, 168-178. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)(Yayın No:3514054).
Yıldırım, G. (2016). Oyun Sektöründen Şampiyon Çıktı, (Anadolu Ajansı, Kasım 2016), http://aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/oyun-sektorunden-sampiyon-cikti/687346 Erişim Tarihi: 10.02.2018.

AFRİN OPERASYONUNA TÜRK MEDYASININ YAKLAŞIMI:(KÖŞE YAZARLARI ÜZERİNDEN BİR İNCELEME)

Mehmet Gökhan GENEL
Yalova Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi

ÖZET

Türkiye'nin uzun yıllardır güneyinde sürdürmüş olduğu bölücü terör örgütü PKK'ya yönelik mücadele "Afrin Operasyonu" ile yeni bir aşamaya ulaşmıştır. Türkiye için adeta bir beka meselesi haline dönüşen terörle mücadele süreci Afrin'e yönelik olarak düzenlenen ve adına "Zeytin Dalı Harekâtı" adı verilen bu yeni evre ile "sınır ötesi terörü önleyici" bir konsepte evirilmiştir. Suriye sınırları içerisinde bulunan ve PKK/YPG/DEAŞ gibi terör örgütlerinin işgali altında bulunan Afrin'e yapılan askeri çıkartma Türk ordusunun havadan ve Suriye muhalif güçlerinden bir olan ÖSO(Özgür Suriye Ordusu)'nun da karadan destek vermesiyle 20 Ocak 2018'de başlamıştır. Afrin harekâtı Türkiye'nin Kuzey Irak'taki bölücü terör örgütüne yönelik zaman zaman sınırlar aşılarak yapılan müdahaleler sayılmaz ise 2017'de Fırat Kalkanı ile başlayan ve Afrin harekâtıyla olgunlaşan şekliyle terörü bulunduğu bölgede etkisiz hale getirme/boğma anlayışına dönüşmüştür. Türkiye'nin Suriye ve Irak'taki savaşlardan en çok etkilenen sınır komşusu bir ülke olarak hem ülkenin bütünlüğüne kastetmiş terör tehlikesini bertaraf etmek hem de misafir ettiği yaklaşık üç milyon mülteciyi asli vatanlarına sağlıklı ve emniyetli bir şekilde yerleştirme gayesine matuf bu operasyonun iç ve dış kamuoyundaki yansımaları farklı olmuştur. Başta ABD olmak üzere özellikle Batılı ülkeler operasyona sözde "sivil kayıp "hassasiyeti üzerinden karşı çıkarken iç kamuoyunda ise %90 civarında destek gözlemlenmiştir. Hiç kuşkusuz ki milli meselelerin kamuoyunda makes bulmasının en önemli aracı medyadır. Medyanın bu gibi netameli dönemlerde birlik ve beraberlik görüntüsü sergilemesi kamuoyunu da şekillendiren önemli motivasyon araçlarının başında yer almaktadır. Bu bağlamda araştırmamızın amacı Türk yazılı medyasının Türkiye tarihinin önemli gelişmelerinden olan ve zımni anlamda savaş olarak değerlendirebileceğimiz Afrin Operasyonu'na bakış açısını köşe yazarları üzerinden anlama çabasına yöneliktir. Bu doğrultuda araştırma Türkiye kamuoyunu farklı şekillerde temsil eden Akit, Ortadoğu ve Cumhuriyet, gazeteleri üzerinden ele alınmıştır. 10 günlük gazete nüshalarının içerik analizi yöntemi ile incelenmesi neticesinde Türk yazılı medyasının arada farklı yaklaşımlar görülse de operasyona bir bütünlük içerisinde destek verdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Afrin Operasyonu, Zeytin Dalı Harekâtı, Türk Medyası, Köşe yazarlar, Ortadoğu, Terörle Mücadele, Fırat Kalkanı

TURKISH MEDIA'S APPROACH TO AFRIN OPERATION: (REVIEW THROUGH COLUMNISTS)

ABSTRACT

Turkey's fight against the separatist terrorist organization for many years as it pursued against the PKK has reached a new stage with Afrin operation. Turkey turns into a survival issue for the fight against terrorism, organized for and on behalf Afrin "Operation Olive Branch "new phase called "cross-border anti-terror" has turned into a structure. The military landing in Afrin, which is located within the Syrian borders and under the occupation of terrorist organizations such as PKK / YPG / DAESH, started on January 20, 2018 with the support of the Turkish army from the air and FSA, one of the Syrian opposition forces. Turkey, the most affected neighbor of the war in Syria and Iraq as a country, to avoid the means that terrorist dangers to both the territorial integrity, as well as guest that about three million refugees substantive homeland to a healthy and safe way to do that this operation is internal and the placement efforts it has been a different reflection on the external public opinion. Western countries, especially the United States, opposed the operation through the so-called "civilian casualty sensitivity" but 90% of

the domestic public opinion was supported. Undoubtedly the media is the most important means for national affairs to take place in public opinion. The display of the unity and solidarity of the media during such periods is at the beginning of the important motivational tools shaping public opinion. In this context, the purpose of our research; Turkey's history of Turkish print media is important for the development of the war and considers the perspectives of Operation Afrin can figure out the efforts of columnists. In this respect, this research handled through Akit, Ortadogu and Cumhuriyet, which representing Turkish public in different ways. As a result of analyzing the weekly newspaper copies by content analysis method; Although the Turkish written media seem to have different approaches in the meantime, it has been seen that they support the operation in a unified manner.

Keywords: Afrin Operation, Operation Olive Branch, Turkish Media, Columnists, Middle East, Fight Against Terrorism, Operation Euphrates Shield

" Coğrafya kaderdir"
İbn Haldun

GİRİŞ

Coğrafya, Türk Dil Kurumu tarafından "*Bir yeryüzü parçasını, bir bölgeyi, bir ülkeyi belirleyen,* niteleyen, fiziksel, ekonomik, beşerî, siyasal gerçekliklerin tümü" (www.tdk.gov.tr. E.T: 01/09/2018).Olarak tarif edilmektedir. Hiç kuşkusuz ki; coğrafyanın insan ve toplum hayatındaki etkisi yadsınamaz boyuttadır. Coğrafyanın insanlar ve toplumlar üzerindeki bu etkisini ünlü sosyolog İbn Haldun 'Kitab'ul İber' isimli başyapıtının mukaddimesinde lafız olarak yer almasa da mana olarak anlaşıldığı şekliye "Coğrafya kaderdir" mottosuyla bilim dünyasına kazandırmıştır. İbn Haldun, asırlar öncesinden yaptığı bu muhteşem tespitle insan ve toplum üzerinde hüküm sürdüğü yeryüzü özelliklerinin onların hayatının merkezinde nasıl yer teşkil ettiğini ortaya koymuştur. Peki bu durum sahiden de böyle midir? Bir başka ifade ile yaşanılan coğrafya birey ve toplumlar için bu kadar ehemmiyetli midir? Buna verilecek cevap, coğrafya tek başına yegâne başat faktör olmasa da çok önemli bir etkendir. Haldun'un bahsettiği coğrafya fiziksel coğrafyadır. Bunun yanı sıra siyasal, kültürel ve ekonomik coğrafya vb. şekilde adlandırılan gerçeklikler vardır ki, bu hususlar toplumların yaşamını etkileyen önemli dinamiklerdir. Dünya haritasına bakıldığında ülke sınırlarının varlığı bir yandan doğal yeryüzü şekillerinin çevrelediği veya ayırdığı "doğal sınırlar" olarak göze çarparken, diğer yandan tamamen yapay bir şekilde ve siyasal mühendislik çerçevesinde kurgulanan "sentetik sınırlar"ın olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Buna bir başka zaviyeden "organik-inorganik" sınır tanımlaması da yapılabilir. Bizim, Haldun'dan ödünç olarak aldığımız "coğrafya kaderdir" yaklaşımından muradımız sentetik şekilde oluşturulan güney sınırımızın Türkiye'nin bekasına ve kaderine olan etkisi itibariyledir. Bir Türk/Anadolu/Osmanlı hinterlandı olan Ortadoğu 1. Dünya Savaşı sonrasında adeta "cetvelle çizilmek" suretiyle ana gövdeden yani Osmanlı'dan kopartılarak makus talihine terk edilmiştir. Yavrunun anadan zoraki metotlarla kopartılması nasıl ki, acılar denizinde ıstırap dalgalarına yol açıyorsa öyle de parçanın bütünden, zecri olarak ayrıldığı Osmanlı bakiyesi olan Ortadoğu'nun durumu da örnek olarak verilen "anne-yavru" metaforuyla bağdaşan bir durumdur. Ortadoğu denildiği zaman arada etnik veya mezhep bağlamında birtakım nüanslar söz konusu olsa da aslında rahatlıkla homojen bir yapıdan bahsedilebilir. Zira bakıldığında coğrafya "İslam" paydası altında bir bütünlük arz etmektedir ki, bu durum aidiyet noktasında çok önemli bir parametredir. Osmanlı işte bu ortak şiar olan "İslam" üzerinden hem siyasal hem de dini bir otorite eksenindeki "halifelik" makamı dolayımında çok uzunca sayılacak bir zaman diliminde bu bölgede hayat sürmüş ve Ortadoğu'daki milletlerin hamisi olagelmiştir. Osmanlı'nın 1. Dünya Savaş'ında bertaraf edilmesi neticesinde ise bölge adeta bir hercümerce itilmiştir. Emperyalist Batı'nın bir "ortakakıl/ üstakıl"

plânı çerçevesinde Osmanlı toprakları üzerinde yaptığı operasyonla bölge hem asıl kütleden ayrılmış hem de ayırmış oldukları bu parçaları daha da küçük coğrafyalara yani devletçik/emirliklere dönüştürerek bir asır sürecek olan fitne tohumlarının yeşermesine sebebiyet vermiştir. Bölge'de, Osmanlı'dan sonra bir yandan istikrarsızlık /yönetilemezlik süreci hâkim olurken, diğer yandan ise yine Batı'nın bölgeyi maddi ve manevi yönden sömürmek adına bir takım kaos, plân ve uygulamaları devreye sokulmuştur. Daha çok petrol sömürüsü üzerinden dizayn edilen bu coğrafyada bahsi geçen düzensizlik ekseninde kardeşin kardeşi, dindaşın dindaşı katledebileceği şeytani plânlarla alabildiğince "mikro aidiyetler" ihdas edilerek ayrışmalar körüklenmiştir. Diğer yandan ise Batı'nın bizatihi görünür olmadığı fakat her haliyle varlığının hissedildiği ve amacına ulaşmak için adına "vekalet savaşçıları" denen bir dizi terörist oluşumu organize ve finanse ettiği bilinen bir durumdur. Bahsi geçen bu terörist grupların özelliklerine bakıldığında bir yönüyle Pkk/Ypg/Pyd gibi milliyetçi tonlar taşırken diğer yönüyle de El kaide/Deaş /El nusra gibi daha çok sözde 'dini tandanslı' terör örgütlerinin olduğu görülmektedir. Bir başka ifade ile Ortadoğu'nun en önemli iki "sinir ucu" olan milliyetçilik ve din olgusu batılı emperyalistlerin üzerinde plân yaptıkları ana arterler olmuştur. İşte batı destekli bu iki aidiyete sahip terör organizasyonu uzun süredir Türkiye'yi uğraştıran "şer piyonları" olmuşlardır. Buradaki nihai amaç Türkiye'nin tarihi, dini, kültürel ve ekonomik olarak bölge ülkeleriyle olan yakın ilgisinden rahatsız olan başta ABD ve Avrupa ülkeleri bir yandan Türkiye'nin bölge ile olabilecek bağlantısını kesmeye çalışırken diğer yandan son yıllarda büyük bir ivme kazanmak suretiyle bölgesel ve küresel aktör olma yolunda önemli adımlar atan Türkiye'nin ilerleyişi durdurularak "emir eri" mesabesinde konumlandırılmak istenmektedir. Bölgenin kaderi ABD'nin Irak'ı işgal etmesi ve Suriye'de cereyan eden iç savaş sonrasında iyice içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Bu kaos ortamında parçalanmış topraklar üzerinde hakimiyet kurmak isteyen bir dizi terör örgütleri peyda olmuştur. Bahsettiğimiz gibi bu terörist gruplar kendi inisiyatiflerinden daha çok Batılı zinde güçlerin bölgedeki taşeronları olarak işlev görmüş ve görmektedirler. Yine "coğrafya kaderdir" bahsinden ilerleyecek olursak, modern emperyalist güçlerin Türkiye'yi çerçevelemek ve nihayetinde ortadan kaldırmak üzere bina edilen plân dahilinde Türkiye'nin güney sınırında sözde Kürt grupların ihdas edileceği kantoncuklar veya devletçikler oluşturulmak istenmektedir. Türkiye ise bu oluşumları yıllardan beridir mücadele ettiği ve büyük oranda maddi ve manevi kayıplar verdiği Pkk terör örgütü ile eş tutmaktadır. Nihayetinde tüm dünyanın bildiği gibi Suriye'de varlık gösteren sözde bu Kürt grupların Pkk'nın Suriye versiyonlarıdır. Türkiye çok haklı olarak güney sınırında böylesi bir oldu bittiyi istememekte ve terör örgütlerinin "sınırlarımızdan ne kadar uzak olursa o kadar iyidir" politikası gütmektedir. Türkiye, terörden çok çekmiş bir ülke olarak bu konuyu diplomatik yollardan halletmek için çok çaba sarf etmiş ve bu müzakereler halen devam ederken diğer yandan Türkiye olası bir sınır saldırısını önlemek için Fırat Kalkanı ve Zeytindalı harekâtlarıyla teröristleri önleyici konsept bağlamında yerinde imha etmek için harekete geçmiştir. İşte bu operasyona içeriden ve dışarıdan tepkilerin gelmesi gecikmemiştir. Başta ABD olmak üzer batılı devletlerin büyük bir kısmı operasyona karşı çıkmış, içeride ise Pkk'nın siyasi kolu olan HDP ve bir kısım sol marjinal partiler operasyonları "işgal hareketi" olarak nitelendirmişlerdir. Diğer yandan AK Parti ve MHP'nin buna yönelik ortak iradesi söz konusu iken CHP'nin durumu ise ikircikli bir konumda olmuştur. Bu çalışma işte bu minvalde Suriye'ye yapılan bu operasyonların medyada nasıl ele alındığını öğrenebilmek için yapılmıştır. Köşe yazılarının kritik edilmesine dayanan bu araştırmada farklı siyasal yaklaşımları olan gazeteci erbabının Türkiye'nin bu hayati olayındaki düşünceleri veya tutumları medyanın gündem belirleme ve kamuoyunun doğru haber ve insaflı yorumlar çerçevesinde bilgilendirmesi yönüyle önem arz etmektedir. Çalışma tarihi arka plan ve araştırma safhası şekliyle İki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Suriye'ye yönelik

gerçekleştirilen operasyonların tarihi, seyri ve gerekçeleri ele alındıktan sonra ikinci bölümde ise, Ortadoğu, Akit ve Cumhuriyet gazetelerinde çalışan köşe yazarlarının yazıları 10 günlük periyot dâhilinde incelenecektir.

AFRİN'E YAPILAN "ZEYTİN DALI HAREKÂTI" (20 OCAK 2018)

Türkiye dünyadaki en önemli bir o kadar da zor bir coğrafyada yer almaktadır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, konumu itibariyle tarihin en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapmış kadim uygarlıkların mirası üzerinden şekillenmiştir. Bu coğrafi konumun ülkeye kattığı birçok kazanımın yanı sıra beraberinde barındırdığı sıkıntılar da mevcuttur. Bir yarımada olan Türkiye'nin denizleri vasıtası ile okyanuslara açılabilecek koridorlar bulması deniz ticareti ile birlikte deniz savunması alanında avantajlar sağlarken bir tenakuz olarak "ortak deniz sularının" çokluğu nedeniyle de düşmanların hedefi olabilecek potansiyeli barındırmaktadır. Türkiye'nin güney sınırları aynı avantaj ve tehditleri barındırmaktadır. Jeoekonomik olarak petrol kaynaklarına olan yakınlığı Türkiye'yi bir anlamda enerji koridoru ülke konumuna taşımış ve ihtiyacı olan enerjinin maliyeti batılı ülkelere göre nispeten daha düşük şekilde temin edilir olmuştur. Fakat diğer yandan ise 1.Dünya Savaşı sonrasında yapay bir şekilde çizilen güney sınırlarımız (Irak-Suriye) ülke güvenliği açısından sürekli bir teyakkuz durumunun yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin güney sınırlarına bakıldığında Suriye ile 911, Irak ile de 384 km olduğu görülmektedir. Bahsi geçen sınırların %100'e yakını yapay sınırlar olup, doğal sınırlardan yoksundur. Dolayısı ile böylesi yapay sınırlarda oluşabilecek herhangi bir otorite boşluğu sınır ülkelerinde güvenlik endişelerine sebebiyet veren bir durum oluşturması kaçınılmazdır. Türkiye işte tam da bu durumu yaşamaktadır. Bir başka ifade ile Suriye'de çıkan iç savaş nedeniyle Şam yönetiminin denetiminden çıkan/çıkartılan Kuzey Suriye bölgesi bilumum terör örgütlerinin barınağı haline gelmiştir. Dolayısı ile Türkiye'deki Pkk'nın uzantısı olan Ypg/Pyd ve bir diğer terör örgütü olan Deaş zaman zaman bölgeyi işgal etmeleri neticesinde Türkiye'nin sınır şehirlerine taciz ateşleri açarak birçok ölüm ve yaralanmalara neden olmuşlardır. Bununla birlikte teröristlerin kontrolsüz binlerce kilometrelik sınır hattından kaçak yollarla ülkeye sızıp çeşitli yerlerde ölümcül bombalı saldırılar düzenlemeleri Türk idarecilerini bir dizi karar almaya sevk etmek zorunda kalmıştır. Türkiye'nin bölgeye yönelik olarak düzenlediği Afrin operasyonu yani "Zeytin Dalı Harekâtı" 20 Ocak 2018'de başlamıştır. Harekât iki yönlü olarak düzenlenmiştir. Operasyonun ilk gününde Türk askerleri karadan değil havadan müdahale ederek terör örgütünün önemli stratejik noktaları ve mühimmat depoları hedef alınmıştır. Karadan yapılan operasyonlar ise Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) tarafından gerçekleştirilmiştir. Operasyon, taktiksel anlamda Suriye'nin en büyük şehirlerinden biri olan Halep'e bağlı Afrin ilçesi ile Azez ilçesine bağlı Tel Rıfat bölgesine yönelik kurgulanmıştır. Operasyonun ikinci gününden itibaren Türk askerleri de karadan müdahale ederek Kilis Gülbaba mevkiinden Suriye içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Bugün itibari ile 72 savaş uçağının katıldığı operasyonda 113 hedefin 108'i başarıyla imha edilmiş olup yine etkisiz hale getirilen terörist sayısı 4573 olmuştur (http://www.stratejikortak.com, E.T: 03/08/2018). Zeytin Dalı Harekâtı kapsamında ayrıca 54 Türk askeri şehit düşmüş ve 241 asker de yaralanmıştır (http://www.hurriyet.com.tr ,E.T: 04/09/2018). Türkiye'nin icra ettiği "Zeytin Dalı Harekâtı" neticesinde bölgenin haritası önemli derece değişmiştir. Başta Afrin, Buseyra Dağı olmak üzere Bülbül beldesi, Şengal, Zehran, Cinderes, Raco (http://www.haber7.com , E.T: 05/09/2018) ve benzeri yerler terör örgütlerinden temizlenerek aynen Kobani ve El Bab'da olduğu gibi huzur temin edilerek bu yerlere buraların asil sahipleri yerleştirilmiştir. "Zeytin Dalı Harekâtı" şimdilik durmuş gibi gözükse de bu operasyonların devam edeceği aşikârdır. Devlet yetkililerinin yaptığı açıklamaya göre bir sonraki adres ise teröristlerin yine güney sınırımıza konuşlanmış olan yerlerden biri olan Münbiç (membiç) olacağı yönündedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan 24 Haziran 2018 seçimleri

için gittiği Samsun'da aslında Münbiçe girildiğinin/girileceğinin işaretini vermiştir. Erdoğan 18 Haziran 2018'de Samsun'da yaptığı mitingde Türk askerlerinin ABD ile varılan mutabakat gereği devriye gezemeye başladıklarını açıklamıştır (https://www.takvim.com.tr ,E.T: 05/09/2018).

GAZETELERDEKİ KÖŞE YAZILARI ÜZERİNDEN YAPILAN ARAŞTIRMA

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Türkiye'nin bir beka meselesi olarak gördüğü ve güney sınırlarını korumaya yönelik 20 Ocak 2018'de Suriye'nin Afrin şehrine başlattığı "Zeytin Dalı Harekâtının" iç kamuoyunda nasıl yankılandığını araştırmaya yöneliktir. Kamuoyunun en önemli gündem belirleyen aktörlerinden biri de muhakkak ki gazeteciler ve dolayısı ile köşe yazarlarıdır. Köşe yazarları cereyan eden olaylar ile ilgili kanaatlerini köşelerinden okuyucuları ile paylaşmak suretiyle görev ifa ederler. İşte Türkiye tarihindeki en önemli sınır dışı olaylarından biri olan "Zeytin Dalı Harekâtı" da gazete yazarları tarafından üzerinde önemle duran konuların başında yer almıştır. Çalışmada milli bir mesele olan bu sınır dışı askeri operasyona yazarların hangi zaviyeden yaklaştıkları, operasyonu destekleyip desteklemedikleri, hangi yönlerden destek verip vermedikleri ve netice itibari ile de okur kitlelerini bu olay bağlamında hangi dinamikler üzerinden motive ettiklerini araştırmaktır.

Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi dahilinde içerik analizi tekniğine başvurulmuştur. Sosyal bilimlerde araştırma yöntemlerinden biri olan nitel araştırmalar, daha çok sözel alanlarda kullanılan ve başvurulan yöntemlerden birisidir. Nitel bulgular üç farklı veri toplama şeklinden meydana gelir: (1) derinlemesine açık uçlu mülakatlar; (2) doğrudan gözlem ve (3) yazılı dokümanlar (www.pegem.net , E.T: 07/09/2018). Bu çalışmada yazılı dokümanların analizi incelenmiştir ki, bunlar gazetelerde yer alan köşe yazılarıdır. İçerik analizi bir yönüyle mesajların veya içeriklerin bilimsel analizi (Barcus, 1959: 72) olarak tanımlarken diğer yandan Krippendorff (1980:25) ise verilerden veri içeriğine dönük tekrar eden ve geçerli olabilecek sonuçlar elde etmek için kullanılan bir araştırma tekniği olarak tarif etmektedir.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Türk medyası, örneklemini ise gazetelerde yer alan köşe yazıları oluşturmaktadır. Araştırma Cumhuriyet Akit ve Ortadoğu gazetelerinin 10 günlük periyot kapsamında "Zeytin Dalı Harekâtına" yönelik kaleme alınan tüm köşe yazıları araştırmaya dahil edilmiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma sadece gazetelerin ilgili konuya dair köşe yazıları ile sınırlı tutulup gazetelerin diğer bölümleri değerlendirme dışı bırakılmıştır. Zamansal olarak ise gazetelerin 20-30 Ocak 2018 tarihli gazeteleri dikkate alınmıştır. Yine araştırma sadece "Zeytin Dalı Harekâtı" bir başka ifade ile Afrin Operasyonu ile sınırlandırılmış, daha önceden yapılan sınır dışı operasyonlar çalışmaya sokulmamıştır.

Araştırmanın Soruları

Araştırmada başlıca 3 sorunun cevabı aranmıştır. 1. Araştırılan bu üç gazetede yazan köşe yazarlarının "Zeytin Dalı Harekâtını" destekleyip desteklemedikleridir. 2. Köşe yazarlarının hangi ideolojik argümanlarla konuyu tahlil ettikleri ve 3. olarak da yine yazarlarının bağlı bulundukları medya organının ekonomi-politiği çerçevesinde yaklaşıp yaklaşmadıklarıdır.

Araştırmanın Bilgi Referansları

Araştırma konusu henüz güncel olduğu için kitap veya makale kaynakları henüz oluşmadığından, aktüel bir konu olması ve medya araştırması olması hasebiyle referanslar ağırlıklı ev doğal olarak medya organları ve bunların internet sayfaları dolayımında olmuştur.

Araştırtmanın Hipotezi

Türk medyası geneli itibariyle ideolojik bir parçalanmışlık göstermektedir. Son el değiştirme (Doğan-Demirören) de dâhil olmak üzere gazetelerde yazan çoğu kişinin kendi ideolojik referansları ve buna bağlı olarak da tarafgir olduğu siyasal parti ekseninde fikir ürettikleri bir realitedir. Buradan yola çıkarak bu çalışmada farklı bir siyasal ideolojiye sahip olunsa da Türkiye'nin menfaatleri gereği icra edilen "Zeytin Dalı Operasyonuna" destek verilmesi gerektiği düşünülürken, özellikle sol tandanslı köşe yazarlarının eski alışkanlıklarını sürdürme eğiliminde olabilecekleri ve bir takım sembol isimler üzerinden ürettikleri 'ebedi karşı duruşu' bu olayda da sergileyebilecekleri düşüncesidir.

CUMHURİYET GAZTESİ YAZARLARI

Cumhuriyet gazetesinde konu ile ilgili olarak 17 kişinin toplamda 34 adet yazı kaleme aldığı görülmüştür. Gazetede en çok yazı kaleme alan yazar 7 köşe yazısı ile Orhan Bursalı olmuştur. Gazetede sırası ile Ali Sirmen'in 2, Aslı Aydıntaşbaş'ın 3, Aydın Engin'in 4, Bedri Baykam'ın 1, Çiğdem Toker'in 3, Deniz Kavukçuoğlu'nun 1, Emre Kongar'ın 2, Erdal Atabek'in 1, Erol Manisalı'nın 2 , Işın Kansu'nun 1, Işıl Özgentürk'ün 2, Meriç Velidedeoğlu'nun 1, Mine Söğüt'ün 1, Orhan Bursalı'nın 7, Özgen Acar'ın 1, Özlem Yüzak'ın 1 ve Zeynep Oral'ın da 1'er köşe yazısı yer almıştır.

Ali Sirmen: Sirmen, konu ile bağlantılı iki yazı kaleme almıştır. 23/01/2018 tarihli "**Ne yapmalı?"** başlıklı ilk yazısında Türkiye'nin Suriye'ye yönelik bu operasyonun uluslararası meşruiyet açısından sıkıntılı olduğunu ve bunun aşılması gerektiğini iddia etmektedir. Bunun da yolunun Esed ile yapılacak bir mutabakat neticesinde Türkiye'nin izinli olarak bölgeye girmesi şeklindedir. Bu operasyonu iktidar için bir seçim yatırımı olarak değerlendiren yazar, "sevinç çığlığı, zafer ve savaş naraları" atılmasını eleştirerek çağımızda zaferin savaş değil, barış olduğunu ifade ile operasyona karşı bir tavır sergilemiştir. Yazısının bir bölümünde ise Türkiye'nin bu operasyonu sanki Kürtlere yönelik olarak yaptığını ve dahası Türkiye'nin Kürtleri birer tehdit unsuru olarak gördüğünü belirten yazar, asıl düşmanın ise ABD tarafından himaye edilen terör grupları PYD/YPG olduğunu dolayısı ile bunların hedef alınması gerektiğini vurgulamıştır. Sirmen, tam da bu noktada özellikle Batılı devletlerin "siviller ölüyor" yani bu savaşta Kürtler vuruluyor algısına paralel bir konumlanma içinde yer aldığı görülmüştür. Diğer yandan Türkiye zaten operasyonun asıl hedefinin PKK'nin Suriye uzantıları olan PYD/YPG'ye yönelik olduğunu ısrarla dünya kamuoyuna deklare etmiştir. Bununla birlikte ülkeyi tehdit eden bir terör gurubuna yönelik operasyon için etkinlik ve otorite bakımından saygınlığı kalmamış bir liderden izin alınmasını tavsiye etmek düşündürücüdür. Sirmen'in 25/01/2018 tarihli "**Sanıldığından daha karmaşık**" isimli yazıda zamanın Başbakanı Binali Yıldırım'ın hem asker hem de kamuoyu nezdinde önemli bir hassasiyet gereği medyanın operasyonla ilgili kullanacağı dile yönelik beyanları eleştirilerek sansür vurgusu yapılmış ve diğer yönüyle de operasyonla ilgili gerçeklerin saklandığı ve konuya dair enformasyonun sadece hükümete yakın kaynaklar vasıtası ile kamuoyuna tek yönlü olarak sunulduğu vurgusu yapılmıştır.

Aslı Aydıntaşbaş: Yazar, "**Afrin aforizmaları**" başlıklı 21/01/2018 tarihli yazıda 3 gerekçe ileri sürerek operasyonu eleştirmiştir. Birincisi, Sirmen'in de eleştiri konusu yaptığı fakat gerçekte durumun farklı olduğu "Kürt düşmanlığı" tezidir. "Kürtleri dövmek" şeklinde öne çıkarılan yorumda Türkiye'nin operasyonlarda Kürt realitesini karşısına alarak hata yaptığını iddia etmiştir. Diğer yandan Rusya'nın önemli bir partner olarak görülmesi, ileride ne yapacağı kestirilemeyen bir ülke olduğu tarihi Osmanlı-Rus savaşları örnek verilerek mevcut durum "Rusya'ya teslim olmak" şeklinde özetlenmiştir. Yazıda ayrıca en dikkat çeken yer ise "ABD ile didişme" bölümüdür. İlgili bölümde Türkiye'nin ABD ile Suriye konusunda "işlevsel bir ortaklık" kuramadığı ve dolayısı ile yaşanan krizin tam da bu noktada düğümlendiğine işaret edilmiştir.

Yazarın 25/01/2018 tarihli " **Etnik meseleler, algılar, rakamlar**" isimli yazıda yine üç madde de eleştiriler sıralanmış ve bu eleştirilerin hepsi de kendine göre "Kürt hassasiyeti" çerçevesinde vuku bulmuştur. Yazara göre "Kürt kuşağına izin vermeyiz" şeklinde bir kısım üst bürokrat tarafından dillendirilen söylemlerin Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından tepkiyle karşılandığı ve sonrasında "Biz Kürtlere değil YPG'ye karşıyız" argümanının kullanılmasını doğru fakat pratikteki bazı eylem ve söylemlerin bu yaklaşımı ters yüz ettiği düşüncesindedir. Bunlardan birincisi Afrin'den sık sık kameralara yansıyan "bozkurt işaretidir". Yazar bunun MHP'ye ait milliyetçi bir işaret olduğunu dolayısı ile Kürtlerin nezdinde operasyona ilişkin algılarında olumsuz imajlara sebebiyet vereceği için eleştirilmiştir. İkincisi ise Afrin'in demografik yapısının kendisine göre temelsiz bir şekilde Kürtlerin aleyhine olacak şekilde kurgulanmasıdır. Yazar aslında Afrin'in baskın bir şekilde Kürt kenti olduğunu ima ederek Kürt nüfusunun sürekli düşük gösterilmesinin yine Operasyonlara Kürt bakış açısının olumsuz olacağını vurgulamaya çalışmıştır. Diğer bir eleştiri ise HDP'li belediyelere yönelik kayyum atanmasıdır. Aslında yazar burada operasyonların Kürtlerin aleyhine olduğunu özellikle vurgulamaya çalışmıştır. Kürtlerin kendi seçtikleri yerel yöneticilere tahammül edemeyen bir siyasal otoritenin Afrin veya başka bir yerde olayların Kürtlerin aleyhine işleyeceği, ihdas edilecek yönetimlerde Türkiye'deki kayyum tecrübesinden yola çıkılarak bir bakıma Kürtlerin yer almayacağı gibi maksadı aşan ve tamamen ideolojik tabanlı söylemlerden ibaret bir Türkiye portresi çizilmiştir. Aydıntaşbaş, "**ABD'yle nasıl bir yol?**" isimli yazıda ise Türkiye'nin ABD ve Batı ekseninden uzaklaşarak Doğu eksenine kaydığı satır aralarında eleştirilerek "eksen kayması" göndermesi yapılmıştır. Yazar, Türkiye'nin aslında ABD ile yakınlaşması ve aradaki mesafelerin kapatılması gerektiği, iki ülke arasında uzlaşma zemininin olduğu, bu iki ülkenin bu zemini "münbiç"te tecrübe edebileceklerini vurgulayarak netice itibari ile Türkiye'nin yönünü doğudan ziyade batıya özelde ise ABD'ye çevirmesi gerektiğini baskın mesaj olarak vermiştir.

Aydın Engin: Yazar**, "Savaş çığırtkanları kolları sıvadı.."** isimli yazıda Afrin Operasyonunu savaş olarak nitelendirmiş, operasyona verilen "zeytin dalı" ismi üzerinden göndermelerde bulunarak zeytinin barışı simgelediği fakat ülkeyi yönetenlerin bu tabirle halkın zekasıyla alay ettiklerini vurgulamıştır. Operasyona karşıtlığını bariz bir şekilde Erdoğan'ın şahsı üzerinden temellendiren yazar " AKP reisi, Başkomutan Recep Tayyip Erdoğan'ın Ordusu, Afrin Fatihi Recep Tayyip Erdoğan vb" kısmen alaycı söylemlerle olabildiğince şahsa indirgeyici bir muhalif söylemle operasyona karşı olduğunu aşikâr etmiştir. Bununla birlikte HDP dışındaki tüm muhalefet liderlerinin "Ama'lı, Fakat'lı" da olsa operasyona verdikleri destek yazar tarafından eleştirilmiştir. Engin, "**Kuyumcu terazisinde yazı tartmak**" başlıklı yazıda, Kıbrıs Barış Harekatı'ndan yola çıkılarak harekatın isminin barış değil savaş olduğu ve o dönemde çalıştığı gazetede kendi yazısına bir nazire ve gönderme olarak "Silahla barış götürmek" başlığıyla verdiğini anımsatarak gazeteciliğin böylesi dönemlerde çok daha hassas hale geldiğine işaret etmiştir. Yazarın aslında bu durumdan hoşnut olmadığı net şekilde ortadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın operasyonlar devam ederken tüm camilerde okunması için talimat gönderdiği 'Fetih Suresi'nin savaşı çağrıştırması cihetiyle yazar tarafından eleştirilmiş, diğer yandan ise savaş, milli çıkar, ülke bekası bile söz konusu olsa habercilere bu yönde talimat verilmesi kabul edilemez olarak değerlendirilmiştir. Aydın Engin, Anayasa Mahkemesi'nin bağlayıcı kararlarına rağmen bir alt mahkemede FETÖ'den yargılanan Mehmet Altan, Nazlı Ilıcak ve Şahin Alpay gibi isimlerin davalarının bozulmasını Afrin gündemine kurban edilmiş olarak gördüğü yazısında yine Erdoğan'a yönelik olarak kurgulandığı belli olan ve Erdoğan'ın sıkça kullandığı "EY" hitabı yazıda "**Eyyyy Anayasa Mahkemesi!..**" başlığıyla subliminal bir mesaj olarak verilmiştir. Yazıda Erdoğan'ın Anayasa Mahkemesi'ne etki ettiği gibi bir imaj uyandırılmak suretiyle yürütmenin özelde ise Erdoğan'ın her şeye hâkim olduğu düşüncesi öne çıkarılmak istenmiştir. Engin,

kaleme aldığı son yazısında "Hipokrat Yemini yerli ve milli olsun" başlığını tercih etmiştir. Yazıda 'Hipokrat'ın evrensel bir hekim yemini olduğu dolayısı ile Türk Tabipler Birliği'nin operasyona karşı "Savaşa hayır, barış hemen şimdi!" isimli bildirinin hükümet kanadı tarafından eleştirilmesi eleştirilmiştir. Yazı, Operasyon zamanlaması dikkate alınarak "milli çıkarlar" bağlamında eleştiriye tabi tutulan hükümetin bu yaklaşımı evrensel olan Hipokrat Yemininin de "oldu olacak nasılsa" tarzında bu vesile ile millîleştirilmesi gerektiği ironik bir temelde kritik edilmiştir.

Bedri Baykam: Cumhuriyet yazarı Baykam, "CHP'deki o değişiklik başkan adaylarının önünü nasıl tıkadı" başlıklı 25/01/2018 tarihli yazısının alt bölümlerinde savaşın haklı da olsa kötülüğünden yola çıkarak operasyonda şehit düşüren bir askerin bıraktığı vasiyetin kendinde bıraktığı üzüntüyü dile getirmiş. Yazıda emperyalizm, diktatörlük, Hitler, Buch gibi kavramlara yer verilerek savaşın müsebbibi olarak gösterilirken mevcut yönetimin başı Cumhurbaşkanı Erdoğan'a bu anlamda bir itham veya göndermede bulunduğu söylenebilir. Baykam, yazısının sonunda savaşın en kısa zamanda bitmesi arzusunu ifade ederek muhalefet ve iktidarın bu konuda yekvücut olmasının askerler açısından bir şans olarak gördüğünü belirtmiştir.

Çiğdem Toker: Yazar, gazete konuya dair 3 yazı kaleme almıştır. İlk yazısı 21/01 /2018 tarihli ve "The Post filminden Türkiye yolculuğu" başlığını taşımaktadır. Yazar "The Post" filminde iktidar/yargı/medya üçgeninde Vietnam Savaşı'nın konu edildiği filmde gazetecilerin nasıl zorlu ama bir o kadar da vazgeçilmez bir meslek icra ettiklerini anlatmıştır. Filmde özetle Vietnam Savaşı'na gönderilen Amerikan askerlerinin devletin resmî belgelerinde göz göre göre ölüme gönderildikleri konu edilmiştir. Buradan yola çıkan yazar, Afrin operasyonuna bir göndermede bulunarak "*Bugün ise, hizalanmış medyada, ABD'nin karşısına geçiyor görüntüsüyle Afrin'e askeri operasyon güzellemelerinden geçilmiyor*". Saptamasıyla operasyonu ve dolayısı ile operasyona izin verenleri eleştirmiştir. Toker, "Halkçılık altı okun kaçıncı sırasında?" 23/01/2018 tarihli yazıda genel anlamda gündemin Afrin operasyonuyla işgal edilmesinden ötürü toplumda yaşanan fakat operasyon nedeniyle gündeme gelmeyen hamile 115 Çocuk haberleri, yurtlarda istismar dilen 40 çocuk vb. olumsuzluklar kritik edilmiştir. CHP sözcülerinin operasyona destek vermesi yazar tarafından altı oktaki halkçılık ilkesi anımsatılarak halkın gündeminde yer tutan bahsi geçen örneklerin bir operasyon kadar CHP gündeminde yer etmemesi halkçılık ilkesinin aşındırılması olarak yorumlanmıştır. Fakat burada öne çıkan ve eleştirilen bariz durum, CHP'lilerin operasyonu destekleyen demeçleri olmuştur. Toker 24/01/2018'de kaleme aldığı "Akkuyu'da yine olağanüstü toplantı" isimli yazıda Türkiye-Rusya ilişkilerinin uçak düşürülme hadisesine rağmen iyi yolda olduğu vurgulanarak Afrin çıkarması nedeniyle Türkiye ile iyi ilişikleri olan Rusya'nın isminin daha sık duyulacağını ve bunun bir kısmının da ekonomik alanlardaki Rus yatırımları sayesinde olacağının altını çizmiştir. Yazar buna örnek olarak Akkuyu Termik Santrali'ni vermiştir.

Deniz Kavukçuoğlu: 24/01/2018'de kaleme alığı "Akıntıya karşı durmak" isimli yazısında Kavukçuoğlu, 1950'lerde Kore Savaşı'na asker gönderilmesini protesto ile başlayan ve günümüze kadar birçok olayda tekrarlanan "aydın tepkisi" nin yargı ve siyaset yoluyla bastırılması eleştirilerek operasyona tepki gösteren bir kısım insanların yine aynı şekilde tutuklanmaları "akıntıya karşı durmak" olarak nitelendirilerek bu tutuklamalar eleştirilmiştir.

Emre Kongar: Cumhuriyet'in deneyimli yazarı Kongar'ın ilk yazısı 23/01/2018 tarihinde kalem alınan "Afrin için medyaya yol haritası ve birkaç soru" başlıklı köşesidir. Yazarın burada Binali Yıldırım'ın medya mensuplarıyla Vahdettin Köşkü'nde yapmış olduğu ve gazetecilerin "milli menfaatler" çizgisinde uymaları gereken birtakım kıstasları belirttiği toplantı notlarını analiz ettiği görülmüştür. Bahsi geçen tüm başlıklara katıldığını belirten yazarın eleştiriş konusu ise savaş ortamına neden olan gelişmelerin müsebbibinin yine bu yetkili kişiler olduğu vurgulanmış ve yazı "*medyaya emirle çizilen yol haritasının dışına çıkmadan da Afrin konusundaki önemli*

gerçeklerin altı çizilebiliyor... Çünkü ne de olsa "Güneş balçıkla sıvanmıyor!" cümleleriyle bitirilmiştir. Kongar'ın ikinci yazısı 26/01/2018 tarihli ve "**Politikacıların hatalarını kim, nasıl öder?"** başlığı ile gazete yer almıştır. Bu yazıda ise tarihten örnekler verilerek yapılan savaşların ve neticesinde yaşanan ölümlerin alınan yanlış kararlar ekseninde şekillendiğini belirterek Zeytin Dalı Operasyonu'nun da uzun zamandır iktidarda olan AK Parti iktidarı ve dolayısı ile lideri konumunda olan Erdoğan üzerinden şekillendiği tezi işlenmiş ve durum eleştirilmiştir. Diğer yandan kendi nitelemeleri ile söyleyecek olursak ""milliyetçilik", "vatanperverlik", "hainlik", "terörizm"" gibi kavramların öne çıkarılarak operasyona karşı çıkanların sosyal medya boyutundakilerin de eklenmesi iktidarın iç politikaya dönük hesapları olarak telakki edilmiştir.

Erdal Atabek: Atabek, annesinin İkinci Dünya Savaşı sırasında Rusya'nın yenilmesini ABD ekseninin galip gelmesini istediğinden yola çıkarak savaşçı bir anne-barışçı oğul profili çizdiği şiirsel yazısı 29/0172018 tarihli "**Annem savaş isterdi...**" başlığıyla okuyucusuna duyurulmuş. Yazar tarafından burada ironik anlatımla savaşın kötü, barışın ise iyi olduğu anne ile kurulan hayali diyaloglarla anlatılarak mevcut operasyona karşı olduğu vurgulanmıştır.

Erol Manisalı: Manisalı, 23/01/2018'de kaleme aldığı "**Sonuç için, Ankara-Şam işbirliği kaçınılmazdır**" isimli yazıda özetle operasyonun haklı olduğu fakat Türkiye'nin güneyinde yaşanan olumsuz gelişmelerden kurtulması ve kendi tezlerini hayata geçirmesi için Suriye yönetimi ile ilk başlarda olduğu gibi iki ülkenin menfaatine olacak şekilde (ki ona göre öyle) işbirliği yapması gerektiğini tavsiye etmiştir. Yazar, ikinci yazısı olan ve 30/01/2018 tarihli "**Siyasal İslam, ABD, Suriye ve 'yeni dengeler**'" de Türkiye'nin ABD'ye güvenmemesi gerektiğini İkinci Dünya Savaş'ından itibaren ülkenin başına gelen her türlü olayın (Suriye meselesi da dahil) ABD eliyle geldiğini vurgulayarak son kertede bir önceki yazısında da ifade ettiği gibi Suriye meselesinde Ankara'nın Şam'la işbirliğine gitmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Işık Kansu: "**Uyan!"** isimli 20/01/2018 tarihli kısa yazısında Kansu, operasyonu eleştirmiş ve aslında bu operasyona giden yolun hatalarının iktidarın kendi uygulamalarında yattığını dile getirerek okuyucu kitlesini bu konuda uyarmıştır.

Işıl Özgentürk: Yazarın, "**Çocuklar cehennemi yaşarken"** 21/01/2018 tarihli yazısının başlığını teşkil etmiştir. Yazar burada savaşın aslında yıkım olduğundan ve bunlardan en çok da çocukların etkilendiğinden bahsederek Bosna ve Suriye savaşlarında hamile kalan ve büyük bir travma yaşayan küçük kız çocuklarının kısmi hikayelerini anlatarak hem savaşa karşı olduğunu hem de savaş nedeniyle ülkelerinden kaçıp Türkiye'ye gelen küçük Suriyeli kızların hamile kalması ile ilgili süreçte devleti ve bunların içinde de ona göre küçük yaşta evlilik fetvası verdiği için Diyanet İşleri Başkanlığı eleştiri konusu yapılmıştır. 28/0172018'de kaleme aldığı "**Ben bir barışseverim!"** Yazısında da yazar sürekli tekrarlarla barış sever olduğuna vurgu yaparak Afrin Operasyonu'na karşı olduğunu belirtmiştir.

Meriç Velidedeoğlu: Yazarın konu ile ilgili tek yazısı 26/01/2018 tarihli '**Ya erde, ya yerde!**' başlıklı yazıdır. Operasyon, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afrin'e yönelik " Bir gece ansızın gelebiliriz.." sözü üzerinden eleştiriye tabi tutulmuştur. Yazar diğer birçok Cumhuriyet yazarı gibi savaşa yol açan sürecin Erdoğan hükümetinin yanlış politikaları neticesinde meydana geldiğini Habur olayı, ikinci tezkere ve çözüm süreci vb örnekler sıralanarak açıklamıştır.

Mine Söğüt: Yazar, 24/01/2018'de kaleme aldığı "**Mutlu aşk ve haklı savaş**" isimli yazıda Operasyonun ismini vermeden "savaş-barış" denkleminde tahlil ettiği bir takım olayları sıralayarak asla haklı bir savaşın olamayacağının altını çizerek üstü kapalı olarak tüm savaşlara karşı olduğu gibi Zeytin Dalı Harekatı'na da karşı bir duruş sergilemiştir.

Orhan Bursalı: Cumhuriyet'te Afrin Operasyonu ile ilgili en çok yazı yazan kişi olarak öne çıkan Bursalı'nın 21/01/2018 tarihinde kaleme aldığı "**Rusya izin verirse... ABD hedefi için kullanışlı**

araçlar" isimli yazıda Türkiye'nin gerçekleştirdiği Afrin Operasyonu'nda çeşitli gerekçeler sıralanarak bölgedeki iki başat gücün ABD ve Rusya olduğu vurgulanmıştır. Yazıda dolayısı ile Suriye'deki Türkiye tezlerinin bir yandan Rusya'nın menfaatlerinin çatışacağı yere kadar uzanacağını bunun da ileri de mutlaka bir kırılmaya yol açabilecek nazik bir durum olduğu vurgulanmış. Diğer yandan bir başka başat aktör olan ABD'nin de başta Kürt oluşumların hamiliğine soyunduğunu, ABD olmadan Kürt kökenli terör örgütlerinin varlığını sürdüremeyeceği saptamasında bulunan yazar ABD'nin nihai hedefinin İran olduğunu iddia etmiştir. Konuya bıraktığı yerden devam eden Bursalı, ertesi günkü yazısına "**PKK koridoru'... ABD'nin öncelikli hedefi Türkiye mi?"** başlığıyla devam etmiştir. Yazar bir önceki yazısında dediği gibi özellikle ABD'nin başta PKK ve Kürt terör örgütlerini bölgede desteklemesinin esas gayesinin Türkiye'yi parçalamak değil bilakis İran'ı kuşatmak olduğunu iddia etmiştir. Yazar özetle Türkiye'nin ne ABD ne de diğer güçler tarafından bölünemeyeceğine inandığını söyleyerek bölünmenin ona göre mevcut iktidarın yanlış politikaları neticesinde mümkün olabileceğini savunmuştur. Suriye ve dolayısı ile Afrin Operasyonu'na bir sonraki gün de devam eden Bursalı "**Suriye topraklarında gözümüz yok', mu?**" isimli yazısında Türkiye'nin birçok yetkili ismi tarafından deklare edilmiş ve operasyonunun bir bakıma mottosu olarak dünyaya ilan edilmiş "Türkiye Suriye'nin bütünlüğünden yanadır" açıklamaları yazara göre gerçeği yansıtmamaktadır. Bursalı, Türkiye'nin izinsiz bir şekilde terör örgütü PKK ve türevlerinin saldırılarını bahane ederek Suriye'ye girdiğini ve durumun uluslararası hukuk açısından "işgal" olduğunu belirterek bunun Suriye'nin egemenlik ilkesine aykırı bir durum teşkil ettiğini savunmuştur. Diğer yandan Türkiye'nin ÖSO (Özgür Suriye Ordusu)'yu destekleyip kanat germesinin karşı tarafın egemenliğine saygısızlık olduğu vurgulanarak ilginç bir kıyaslama ile ABD'nin Türkiye'ye yönelik PKK ve türev örgütlerinin desteklenmesine de Türkiye'nin karşı çıkmaması gerektiğini *"Bu öncelikle kesin bir ülkenin içişlerine karışmaktır ve meşru yönü yoktur. ABD de benzerini yapıyor ve PKK'yi kullanıyor; kıyameti koparıyoruz. Başkası yaparsa kötü, biz yaparsak iyi, olabilir mi?"* yaklaşımıyla savunmuştur. Bursalı 25/01/2018'de kaleme aldığı "**Afrin: İç siyasete ve seçimlere etkisi**" başlıklı yazıda Erdoğan liderliğindeki AK Parti iktidarının El Bab'la başlayan ve Zeytin Dalı Harekatı ile devam eden Suriye'ye yönelik tüm operasyonların zamanlamasının aslında iç siyasete göre dizayn edildiğini iddia ederek iktidarın "milliyetçi ve vatanperver" duyguları kamçılayacak bu tarz olaylardan olabildiğince ve plânlı bir şekilde yararlandığını savunmuştur. Bursalı'nın, 28/01/2018'de yazdığı "**Türkiye'nin yalnızlığı... İran ve Rusya ile oyun... Bir Abdülhamit dış politikası mı sahnedeki?"** isimli yazıya göz atıldığında özetle Türkiye'nin Ortadoğu denkleminden yola çıkılarak ülkenin gerçek anlamda hiçbir dostunun olmadığı vurgulanmıştır. İlişkilerin ve dostlukların kısa vadeye dayandığını belirten yazar, bugün dost safında yer alan bir gücün rahatlıkla menfaatler gereği düşman safında yer alabileceğini savunmuştur. Diğer yandan yazının sonunda Türkiye'nin İran, Rusya ve ABD gibi bölgedeki zinde güçler arasında zaman zaman uyguladığı denge politikaları Osmanlı'nın son dönemlerinde Sultan Abdülhamid Han tarafından devreye sokulan denge politikaları ile ilişkilendirilerek yazara göre bu durumun Osmanlı'yı nasıl yıkılmaktan alı koymadıysa Türkiye'ye de bu bağlamada yarar sağlamayacağı kıyaslamalı olarak ele alınmıştır. Yazarın bir gün sonraki yazısı "**Büyük düşünemezsen, kendi projen yoksa, emperyalizmin parçası olursun"** başlığını taşımaktadır. Bursalı, batılı emperyalizmin bölgeyi suni bir şekilde çeşitli etnik ve dini kimlikler üzerinden parçalamak suretiyle yıllardır sömürdüğünü ifade ederek, buna karşı Türkiye ve İran'ın her türlü farklılıklarına rağmen bölge ülkelerine öncülük edecek şekilde ekonomik ve teknolojik ittifaklar kurmak suretiyle oynanan bu emperyalist oyunun tersine çevrilebileceğini düşünmektedir. Bursalı'nın 30/01/2018 tarihli ve "**ÖSO'ya TSK'nin ihtiyacı mı var? Yeni ittifaklar, savaş olasılıkları...**" başlıklı yazısında ise, Türkiye'nin ÖSO'yu bir partner olarak görmesi ve operasyonu

birlikte kotarmaları eleştirmiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın savaşın verildiği bölgeleri bir Osmanlı bakiyesi olarak görüp oraları Misakı Milli'ye dahil eden yaklaşımı yazar tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Yine bu yazıda da bölgedeki güç dengelerinin zamanla değişme potansiyeli taşıdığından bahseden Bursalı, yazısını tehlikeli duruma işaret ederek şu şekilde noktalamıştır. *"Suriye'de geleceğin görünmediği sisli-puslu bir durum var. Bölge ülkelerinin, Irak'tan sonra Suriye'nin de parçalanması, sırayı Türkiye'ye getirir.. emperyalizm daha ne ister?!*"

Özgen Acar: Bir diğer Cumhuriyet yazarı Özgen Acar ise 23/01/2018'de kaleme aldığı "Afrin' mi, 'Af-e-rin' mi?" başlıklı yazıda başlıktan da anlaşılabileceği gibi olaylara ironik göndermeler doğrultusunda yaklaştığı görülmüştür. Acar, birçok yazarın da iddia ettiği gibi bu durumun AK Parti'nin bölgedeki yanlış uygulamaları ve öngörüsüzlüğün neticesinde vuku bulduğunu iddia ederek, Türkiye'nin bu bağlamda bir politik savrulmuşluk yaşadığını ima etmiştir. Diğer yandan konuyu Erdoğan'ın şahsı üzerinden kritik eden yazar Erdoğan'a yönelik "Sulan ve Vezir-i Azam" gibi nitelemelerde bulunmak suretiyle olaylara yaklaşımda "tek adam" göndermesi yaptığı da dikkatlerden kaçmamıştır. Bununla birlikte yazara göre Türkiye'nin Rusya'ya çok güvenmemesi gerektiğinin altı çizilerek Rusya'nın Suriye konusunda Türkiye'ye yaktığı yeşil ışığın sonsuz bir destek anlamına gelmeyeceği vurgulanmıştır. Yazıda ayrıca başlıkta da belirtildiği gibi Afrin Operasyonu'nun Türkiye gıyabında Rusya ile Suriye yani Putin ile Eset arasında yapılan bir anlaşma gereğince danışıklı döğüş mantığı çerçevesinde hayata geçirildiği iddia edilerek, zımni olarak gerçekleşen Türkiye-Suriye diyaloğunun daha önceden yapılması gerektiği *"Afrin" ancak çok ama çok gecikmiş bir "af-erin" dir. Bunu "kardeşi" ile birlikte, yıllarca önce yapsa daha iyi olmaz mıydı?*" sözleriyle dile getirilmiştir.

Özlem Yüzak: 27/01/2018 tarihli "Gazetecilik..." başlıklı yazıda Yüzak, 'The Post' filminden yola çıkarak devlet menfaatleri de olsa, savaş şartları da olsa gazetecilerin gerçekler adına halkı doğru bilgilendirmeleri gibi bir yükümlülüğünün olduğunu ifade ederek adını zikretmese de Zeytin Dalı Operasyonu'na yönelik devletin almış olduğu ve medyadan uymasını istediği birtakım hassasiyetleri üstü kapalı bir şekilde eleştirdiği anlaşılmıştır. Diğer yandan savaşa karşı tutum takınan bir kısım insanların yazara göre "barışı" dillendirmesi nedeniyle takibata uğraması ve bu eylemlerin vatan hainliği olarak görülmesi de ayrıca eleştiri konusu yapılmıştır.

Zeynep Oral: Zeynep Oral da diğer iki Cumhuriyet yazarı gibi gündeme ilişkin değerlendirmelerini 'The Post' filmi üzerinden göndermeyi tercih etmiştir. Oral'ın 25/01/2018'de kaleme aldığı "The Post' filmini görmeyen kalmasın!" yazısında, aslında medyanın tüm iktidar baskılarına rağmen, milli menfaatleri dahi zedeleyecek boyutları da olsa gazetecilerin gerçekleri yazmaları gerektiği salık verilmiştir. Oral'ın düşüncelerini kendi satırlarıyla aktarmak gerekirse satır aralarında Türkiye'yi de ima ettiği subliminal bağlamada anlaşılabilir. "*10 yıllar süren Vietnam Savaşı'nın, Güney Vietnamlılara yardım, komünizme set çekmekten daha çok ABD'nin iç politikaya yatırımı olduğunu; savaşı şiddeti oy devşirme ve seçim stratejisine dönüştürme çabası olduğunu; on binlerce gencin kaybına bu nedenle göz yumulduğunu ortaya koyan bir içeriği var filmin*".

AKİT GAZETESİ YAZARLARI

Akit gazetesinde "Zeytin Dalı Operasyonu" ile ilgili 14 yazarın toplam 44 köşe yazısı bulunmaktadır. Gazetede en çok yazı Ali Karahasanoğlu'na aittir. Konuyla ile gazete yer alan yazılar sırasıyla, Abdullah Şanlıdağ'ın 2, Abdurrahman Dilipak'ın 7, Ahmet Varol'un 2, Ali Karahasanoğlu'nun 8, Ali Osman Aydın'ın 1, Hacı Yakışıklı'nın 2, Hüseyin Öztürk'ün 4, İbrahim Karataş'ın 1, Kenan Alpay'ın 2, Latif Erdoğan'ın 1, Mehtap Yılmaz'ın 5, Şevki Yılmaz'ın 1, Vehbi Kara'nın 4 ve Yavuz Bahadıroğlu'nun 4 şeklindedir.

Abdullah Şanlıdağ: Gazetede soy isim sıralamasına göre ele alacağımız ilk yazar Şanlıdağ'dır. Yazarın gazetedeki tek tazısı olan "Afrin ve Münbiç" başlıklı yazı 22/01/2018 tarihini taşımaktadır. Şanlıdağ yazısında Operasyonun iki gerekçe ile yapıldığını, birincisinin Suriye'nin toprak bütünlüğünü koruyarak orada ayrılıkçı ve terörize olan yapıların yuvalanmalarını önlemek, ikincisi ise Suriye topraklarında Türkiye'ye yönelik terörist eylemleri icra eden PKK ve türevleriyle birlikte DEAŞ gibi terör örgütlerinin saldırını bertaraf edip güney sınırının rahatlatılması ve içerideki terör odaklarına hem lojistik anlamın de hem de içeriye terörist sokma bağlamında önleyici amaçlar doğrultusunda yapıldığını vurgulamıştır. Yazar Afrin'e yönelik yapılan operasyonun anlamlı olabilmesi ve istenilen hedefe varılabilmesi için ise bugünlerde çok konuşulan Münbiç'e yönelik bir operasyonun yapılması gerektiği kanaatindedir. Abdurrahman Dilipak: Yazarın Operasyona dair kaleme aldığı 7 yazısından ilki 21/01/2018 tarihli ve "Yalancının mumu!" başlığı ile okuyucuya duyurulmuştur. Dilipak yazıda ağırlıklı olarak ABD ve Batı emperyalizmi üzerinden konumlanarak bunların dünyayı ve özellikle Ortadoğu'yu nasıl karıştırdığını ve buna alet olan sözde Marksist örgütlerin çelişkisini ve emperyalizme nasıl malzeme ve kullanışlı birer aparat olduklarına işaret etmiştir. Dilipak, bölgede ABD önderliğinde yer alan güçleri 'Haçlı Ordusu" olarak nitelendirmiş ve "*Batılıların "ilkeleri" ya da "dostları" yok, "çıkarları" var.*" Şeklindeki çıkarım doğrultusunda özellikle Ortadoğu'da paktların nasıl ilkelerden yoksun ve tamamen menfaatlere dönük bir anlayış dahilinde şekillendiğine vurgu yapmıştır. Burada en büyük eleştiriyi ise kendisini sözde Kürt halkının temsilcisi olarak gören Marksist ve sözde emperyalizm düşmanı olarak pazarlayan PKK'yadır. Yazarın, "Harekat başladı. Türkiye havadan ve karadan vurmaya devam ediyor." İsimli yazısı 22/01/2018 tarihlidir. Yazar Operasyona dair çeşitli istatiksel ve taktiksel bilgiler verdiği yazısında "Zeytin dalı" kavramı üzerinden tarihi göndermelerde bulunmuştur. Kavramın bir yandan bölgeye barış getireceği düşüncesiyle birlikte bunun terör örgütü için ölüm anlamına geleceğini vurgulamıştır. Dilipak, bununla birlikte kavramın Suriye halkına uzatılan bir "Zeytin dalı" anlamı taşımasının yanında Hz. Nuh'a, öte yandan Kudüs'e ve Hz. İsa'ya bir gönderme olduğunu ifade etmiştir. Yazıda son olarak kavramın Kıbrıs Barış Harekatı'nda bugün olduğu gibi Türkiye'nin karşısında duran ve türlü ambargo ve engellemelerde bulunan sözde müttefik ABD'ye anlamlı bir tarihi rövanş taşıdığı satır aralarından anlaşılabilmektedir. Yazar, 23/01/2018 tarihli "Operasyon sürüyor." İsimli yazısında ise Türkiye'nin ÖSO ile başarılı bir şekilde icra ettiği operasyonun amacına varmak üzere olduğu tespitinde bulunulmuştur. Yazar, Türkiye'ye karşı daha önce de ifade etiği gibi ABD öncülüğünde SDG şemsiyesi altında bölge dışı Hristiyan unsurlardan oluşan Ermeni, Süryani, Keldani, Asuri ve Arami Hristiyanların yanında ayrıca Ezidi ve benzeri gayrimüslim unsurlardan oluşan " Haçlı İttifakı" nın varlığına işaret etmiştir. PKK ve bileşenlerinin ABD öncülüğündeki amaçlarından birinin Afrin üzerinden Hatay'ın son bir hamle ile aşılacağı ve Akdeniz'e ulaşacakları, sonrasında Musul'dan Akdeniz'e bir Kürt koridorunun ihdası ile amaçlarına ulaşmayı düşündüklerini belirten yazar, operasyonla bunun ortadan kalktığını ve bölgede ABD ekseninde yer alan örgüt ve buna destek veren gruplarda büyük bir homurdanmanın başladığını ve bunların aslında ABD'ye güvenmekle ne denli bir hatanın içinde olduklarını anlamaya başladıklarını iddia etmiştir. Dilipak'ın "Menbiçe'e doğru…" başlıklı yazısı 25/01/2018'de kaleme alınmıştır. Afrin operasyonu bitmeden TSK'nın Azez'e doğru ilerlerken ÖSO'nun da El Bab üzerinden Menbiç'e doğru ilerlemeye başladığını ifade eden yazar TSK için Menbiç'in Afrin'den daha kolay bir alan olduğuna vurguyla operasyonun Menbiç'e doğru ilerletilmesi ve bir bakıma buranın da terör odaklarından temizlenmesi düşüncesindedir. Dilipak yazısında ABD'nin oportünist ve ikircikli tavrına vurguyla, " *ABD bu gelişmelerden rahatsız. Bir yandan; "Türkiye'nin güvenlik endişelerini anladıklarını" söylüyorlar. Öte yandan; "operasyonların bitirilmesini" istiyorlar.*" Sözleriyle aslında ABD'nin Türkiye için asla güvenilecek

bir ortak olmadığına işaret etmiştir. Dilipak'ın 26701/2018'de kaleme aldığı "**Size inanalım mı?**" isimli yazının muhatabı başta ABD olmak üzere batılı büyük ülkelerdir. Bahsi geçen güçlerin Türkiye'ye karşı dürüst olmadıkları tezinden yola çıkan yazar, ABD'li ve Hollandalı yetkililerin operasyon kapsamında YPK/PYD/PKK unsurlarını sözde desteklemedikleri yönündeki açıklamalarının gerçekleri yansıtmadığını ifade ederek sözü edilen ülkelerle birlikte bir çok batılı devletin terör örgütü yandaşlarına vatandaşlık hakkının yanında lojistik destek sağladıklarını ve hatta bu ülke vatandaşlarının Türkiye'ye karşı terör örgütlerinin yanında bölgede savaştıklarını dillendirmiştir. "**ABD bizi anlamıyor, peki biz ABD'yi anlıyor muyuz?**" isimli 28/01/2018 tarihli yazısında Dilipak, yine ABD'yı eleştirmiştir. Yazar'ın "*ABD'nin yarım asırlık bir hayali vardı. Türkiye, "Küçük Amerika" olacaktı"* saptamasıyla ele aldığı ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan Türkiye-ABD ilişkilerini tarihsel kronoloji üzerinden değerlendirdiği bu yazısında süreç içerisinde kullanışlı devlet adamları ve yapılar üzerinden ABD'nin Türkiye'yi sürekli yanında tuttuğunu ve belli bir mesafe kat ettiğini işaretle bunun Erdoğan ile noktalığını ve gerilimin de bu vesile başladığını ifade etmiştir. Diğer bir anlatımla Türkiye'nin Erdoğan'la ABD'ye karşı bağımsız politikalar üretme sürecine girmesi iplerin gerilmesine ve ABD'nin tavır almasına sebep olmuştur. Yazar son tahlilde ABD ile yaşanan gerilimi "*ABD bize çok kızgın, çok. En az bizim onlara kızdığımız kadar. Kim dedi onlara bizim dünyalık menfaat karşılığı dinimizi satacağımızı. O gün kendilerine bir şey söylemiyor idi isek, "kısık seslerdik" o zaman, sesimiz kısıktı, ya da kısılmıştı. Bizim adımıza konuşanlar kendi adamları idi. Söylememiz istenen şeyler, önümüze konulan dayatılan sözlerdi.*" Sözleriyle açıklamıştır. Dilipak'ın 29/01/2018 tarihli son yazısının başlığı "**Afrin'e doğru çıkılan seferde bir hafta geride kaldı.**" Taşımaktadır. Yazıda operasyonun geldiği son aşama tahlil edilmiş, ÖSO tarafından yerleşilen bölgelerin analizi yapılmış, terör örgütlerinin olabildiğince sıkışmışlığı ve ABD ve Rusya'ya karşı olan güven yitiminden söz edilmiştir. Son kertede yazar, Türkiye'nin ÖSO desteğiyle Menbiç'e girmesi durumunda Türkiye karşıtı bu koalisyonun dayanamayıp parçalanabileceği öngörüsünde bulunmuştur

Ahmet Varol: Akit yazarı Varol'un ilk yazısı "**ABD ve PKK terörü."** başlığıyla 20/01/2018'de kaleme alınmıştır. Yazar, bir tahlil olarak ABD'nin, son yıllardaki bütün insanlık dışı saldırılarında ve işgallerinde terörü kendine gerekçe olarak kullandığını belirterek, bilinen bu duruma rağmen PKK ve bileşenlerinin açıkça dünya kamuoyu tarafından terör örgütü olarak gösterilmesine rağmen ABD'nin Ortadoğu'da bu örgütleri Türkiye'ye karşı kullanması bir çelişki ve uluslararası ilişkiler bağlamında riyakârlık olarak değerlendirilmiştir. ABD'nin Türkiye'nin endişesini anladığı ve Türkiye'yle birlikte olduğu konusunda yaptığı açıklamaları güven verici bulmadığına değinen yazar, gerekçe olarak ise ABD'nin şimdiye kadar yaptığı bu türden açıklamalarında güven verici ve inandırıcı olmadığını, bu tür açıklamaları sadece taktik gereği yaptığını, diğer yandan ise kendi oyunlarını oynamaya devam etmesini göstermiştir. Yazarın ikinci yazısı ise 26/01/2018'de kaleme alınan "**Vurulan PKK ise "Savaşa Hayır!"** başlıklı yazıdır. Varol bu yazısında PKK başta olmak üzere bölge Arap ülkeleri ve İran'ın operasyona dair endişeleri ve iki yüzlülükleri ele alınmıştır. Varol yaptığı analizde meselenin Türkiye'ye karşı bir tehdit olarak varlığını sürdürmesini istedikleri PKK'nın köşeye sıkıştırılmasından başka bir şey olmadığını ve devamında ise PKK konusunda hepsinin hesaplarının ABD'nin hesaplarıyla örtüşmesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür.

Ali Karahasanoğlu: Akit yazarı Karahasanoğlu konuya ilişkin en çok yazı kaleme alan yazar olarak öne çıkmıştır. Gündeme ilişkin 8 yazı kaleme alan yazarın 20/01/201'de kaleme aldığı ilk yazısının başlığı "**Bizdeki solcular nankördür; ağlayıp sızlarlar, arkadan hançerlerler!**"şeklindedir. Yazar yazısında Türkiye'deki 'solcu' aydınların ve CHP'nin zihni savruluşunu kritik ettiği görülmüştür. Türkiye'nin önemli STK'ları arasında yer alan Tabipler Birliği ve Mühendisler Odası Birliği'nin Kobani olaylarından itibaren başlayan tavırlarını eleştiren yazar buradan hareketle

Afrin Operasyonu'nda CHP'nin bir öneri olarak ileri sürdüğü "*Afrin'e operasyon, hava harekatı yapılmadan gerçekleştirilmeye çalışılırsa, eksik kalır. Olmaz..*" çıkışını samimi bulmayıp bunun Esed ile danışıklı döğüş olduğunu iddia etmiştir. Yazar bunu temellendirmek için CHP'nin yaptığı bu açıklamanın ertesinde Esed'in "*Afrin'e operasyon yapacak Türk uçaklarını vururuz.*" Demecine dayandırmıştır. Buradan hareketle yazarın total anlamda Türk solunun güven vermediği düşüncesi yazının ana fikrini oluşturmuştur. "Savaşa hayır"cılar PKK katliamlarında neredeydi?" isimli ve 21/01/2018 tarihli yazı bir önceki yazının devamı niteliğini taşımaktadır. Türkiye'deki solcu kitlenin operasyona yönelik başlattıkları "savaşa hayır" sloganını bir tutarsızlık olarak değerlendiren yazar, eleştiri oklarını düşünceleri teorik olarak hiçbir şekilde bağdaşmayan Cumhuriyet gazetesine yönelterek gazetenin operasyona dönük yayınlarının ABD ve batılı devletler ekseninde yer almasını kınamıştır. Gazeteyi kapitalist düzenin bir organı olarak sembolize den yazar, yapılan yayınların hainlik ve casuslukla eş değer olduğunu iddia etmiştir. Karahasanoğlu, 22/01/2018 tarihli ve "Balyozcular da FETÖ'cüler de TSK'ya yükmüş!" başlıklı yazısında ise, icra edilen "Zeytin Dalı Harekâtı" ışığında daha önce ordudan ihraç edilen Balyoz ve FETÖ'cü havacıların iddia edildiği gibi TSK'da eksiklilerinin hissedilmediği bilakis bunların varlığının aslında orduya yük olduğu düşüncesi savunulmuştur. Yazar yazısında atılan Balyoz ve FETÖ'cü askerlerden sonra TSK'nın daha iyi bir konuma geldiğini, ordunun daha güçlü ve operasyonel anlamda daha etkin bir yapıya kavuştuğunu iddia etmiştir. "Fetih Suresi yerine Enternasyonal Marşı'nı mı okuyacaktık?" isimli yazısında yazar, Operasyona destek ve moral için 'Fetih Suresi'nin okunmasına dair tartışmaları gündeme taşımış ve HDP'yi 'din algısı' üzerinden eleştirmiştir. Diyarbakır eski müftüsü ve HDP'ye yakınlığı ile bilinen Nimetullah Erdoğmuş'un "*Diyanet İşleri Başkanlığı, Afrin işgal girişiminin başladığı saatlerde camilerde Fetih Suresi'nin okunması talimatını verdi*" şeklindeki sözünü eleştiren yazar, müftünün operasyonu "işgal" olarak telakki etmesini kabul edilemez bir düşünce olarak değerlendirmiştir. Eski müftünün ayrıca, 'Fetih süresinin' barış durumlarında okunması gerektiği ve savaş olarak gördüğü böylesi bir durumda okunmaması yönündeki düşüncesine de katılmayan yazar, "*Diyanet de, barış için, Fetih Suresi'ni okutuyor…Niye itiraz ediyorsun, hokkabaz adam?..Bölgeye barış gelsin diye, Fetih Suresi'ni okuyoruz..*" diyerek kendi kanaatini okurlarıyla paylaşmıştır. Karahasanoğlu'nun 24/01/2018'deki yazısı "Necip Fazıl yıllar önce özetlemiş: "Allah'ın on pulunu.." başlığıyla gazetede yer bulmuştur. Yazar, Necip Fazıl Kısakürek'in "*Allah'ın on pulunu bekleye dursun on kul; Bir kişiye tam dokuz, dokuz kişiye bir pul.*" Dizlerini referans göstererek dünyadaki adaletsiz gelir dağılımını ve bunun üzerinden de Türkiye'nin "Zeytin Dalı Operasyonu"nu hangi umdelerle yaptığını gündeme getirmiştir. Yazar yer verdiği dünyadaki gelir dağılımı ilgili paylaşımda dünya nüfusunun %1'lik kısmının dünya servetinin %82'ne hakimken, geride kalan %99'luk kısmı sadece %18'lik payla yetinmesini batılı devletlerin dünyayı acımasız bir sömürüsü olarak değerlendirmiştir. Operasyonun da bir bakıma bu adaletsiz nizama karşı bir nüve ve başlangıç olması açısından karşı durmak için yapıldığını şu cümlelerle ifade etmiştir "*Dünya genelindeki zulmün son bulması için Afrin'deyiz.. Dokuz pulun 1 kula, 1 pulun 9 kula dağıtıldığı zulme başkaldırmak için, Afrin'deyiz..*". Yazarın 25/01/2018 günü yazdığı köşenin konusu "Ben de "Barış" istiyorum!". Yazısında yine Türkiye'deki sol aydınların "sava—barış" denklemindeki tutarsızlıkları (ona göre iki yüzlülükleri) konu edinen Yazar, "*barış" isteğinin, "her zaman" tekrarlanması.. "Her olayda aynı şekilde talep edilmesi" halinde bir değeri var.*" Cümlesiyle özetlediği düşüncesinde sol tandanslı aydınların Afrin'de barış/ Fırat Kalkanı'nda savaş, Suriye'ye karşı mücadelede savaş./PYD'ye karşı mücadelede barış., Kobani'de DAEŞ'e karşı savaş./ Rakka'da DAEŞ'e karşı savaş..Kandil'de PKK'ya karşı barış tarzındaki yaklaşımlarının ikircikli ve samimiyetsiz bir bakış olarak değerlendirmiştir. O'na göre sol aydınları savaş diye terennüm edip destekledikleri durumda DEAŞ muhatap, barış dedikleri durumda ise terör

örgütleri PKK/PYD/YPG muhatap. Dolayısı ile sol aydınları "barış" gibi evrensel ve kutsal bir kavramı iğdiş ettiklerini savunan yazar, sol aydınların her barış dediği durumda terör örgütlerinin zora girdikleri ve imdat diledikleri anlar olduğu tespitinde bulunmuştur. Karahasanoğlu TTB'nin operasyona bir bildiri ile karşı çıkmasını sütunlarına "**Tıp fakültelerinde, bu tilkilikler mi öğretiliyor**?" başlığı ile taşımıştır. Bir öneki yazıda sol aydınları üzerinden şekillendirdiği eleştiriyi bu kez yine sol ideolojik kulvarda yer aldığı bilinen TBB'nin "her savaş öldürür, savaşa hayır" mottolu açıklamasını samimi bulmadığını ve Türk Tabipler Birliği'nin bu tavrının samimi olabilmesini de her olay karşısında aynı hassasiyetin tekrarlanmasına bağlı olduğunu savunarak eleştirmiştir. Bir sonraki yazısında aynı şekilde hedefteki kuruluş yine TBB olmuştur. "**Tabipler Birliği hendek olaylarında ne dedi, gerçek ne çıktı?"** isimli köşe yazısında yazar, TBB'nin 2015'te PKK'nın hendek kazma olaylarında "barış" vurgusunu ön plâna alıp güvenlik güçlerini suçlayıcı tavırlar sergileyen birlik üyelerinin yazara göre bugün ne kadar haksız oldukları ortaya çıkmıştır. Bölge güvenliğin sağlanması ve teröristlerin bölgeden temizlenmesi ile artık halkın rahatça nefes aldığı ve korkusuzca yaşam sürdüğü bir alana dönüşmüştür diyen yazar aynı yaklaşımın bugün itibari ile Afrin'deki gelişmeler için geçerli olduğunu ve TBB'nin bu bağlamda yine yanılacağını iddia etmiştir.

Ali Osman Aydın: Gazetede tek yazısı olan yazarın 26/01/2018'de kaleme aldığı köşenin konusu "**Afrin, Ünlüler ve Timsah Gözyaşları**" şeklindedir. Popüler kültür ürünleriyle haşır neşir insanları duyguları itibariyle "sahte" bulduğunu ifade eden yazar, Afrin Operasyonu'na sosyal medya aracılığı ile ünlülerin destek verip vermedikleri konusunun da önemsenmemesi gerektiği düşüncesindedir. Ünlüler dünyasını Türk toplumunun kanseri olarak nitelendiren yazara göre medya aracılığı ile öne çıkan isimlerin Türk toplum yapısıyla bağdaşmadığını dolayısı ile bu isimlerin toplum için önemli olan tarihi gelişmelerde referans olarak gösterilmesini yanlış bulduğunu ifade etmiştir.

Hacı yakışıklı: Akit yazarı Hacı Yakışıklı'nın ilk yazısı "**Afrin ve Manukyan'ın çocukları!**" başlığı ile 22/01/2018'de yayınlanmıştır. Yazar başlıktan da belli olabileceği gibi bir dönem genel evi patroniçesi olan Ermeni asıllı Türk vatandaşı Manukya'nın ismini gündemdeki Afrin Operasyonu'nu tahlil için bir çağrışım aracı olarak kullandığı görülmüştür. Aslında asıl gayeden uzaklaşarak, yani maksadı aşan bir tabir olarak değerlendirebileceğimiz bu benzetmenin arka plânında şunlar saklıdır. Bilindiği üzere Manukyan hem gayri Müslim hem de etnik olarak Ermeni ırkına mensup bir kişidir. Yaptığı işe bakıldığında ise Türkiye'de kurduğu genel evler vasıtası ile Türk kadınlarını sermaye olarak kullanıp uzun yıllar bu sektör üzerinden para kazanmıştır. Yazar, Türk askerinin Afrin'e girmesine tepki gösteren bazı STK'lar ve solcu aydınların "Afrin'deki savaşa hayır, barış istiyoruz" tarzındaki yaklaşımlarından yola çıkarak aslında bu yönde tepki veren kişilerin Türkiye'nin "öz" evlatları olamayacağını, olsa olsa en azından fikren başka kültürlerin bağlıları olabileceğine vurgu yaparak onları yerli ve milli olmamakla itham etmiş ve bu topraklara ihanet etmekle suçlamıştır. Yakışıklı'nın 29/01/2018'de yazdığı konunun başlığı "**Zalim galipken susan barışseverler(!)**" şeklindedir. Bir önceki konunun devamı niteliğini taşıyan bu yazıda daha önce de birçok yazarın konu edindiği "meslek-oda-baro"ların operasyona karşı açıklama yapmaları yazar tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Bu zümreyi "*zalimler galipken susarlar, mazlumlar galipken güya "savaş karşıtı" oluverirler!*" şeklinde resmeden yazar bu gibi meslek odalarının konumları gereği tüm toplum adına söz söyleme potansiyellerinden yola çıkarak bir an önce bu tip yapıların "milli-manevi" denklemde alternatiflerinin hayata geçirilmesi konusunda çalışmaların yapılması gerektiğini tavsiye etmiştir.

Hüseyin Öztürk: Akit yazarı Öztürk'ün 22/01/2018 tarihinde yazdığı köşenin adı "**Devlette Uyum**"dur. Yazar, "*millet olarak kendi ruhumuzla, varlık sebebimizle irtibatımızı yeniden sağladığımızın beyanıdır. "Zeytin Dalı" bu beyanın sembolüdür.*" Sözleriyle AK Parti iktidarlarıyla

birlikte 80 yıllık bir ezilmişliğin, batı tarafından kullanılmışlığın sonuna gelindiğini iddia etmiştir. Devletteki uyumu, "siyasi, askeri, ekonomi ve kültür" şeklinde dörtlü sac ayak üzerinden formüle eden yazarın, Erdoğan ve ekibinin bu umdelerle bu uyumu yakaladıklarını ve yapılan sınır dışı operasyonu da bahsettiği bu "devlet uyumu" ekseninde ele aldığını görmekteyiz. Yazarın 23/01/2018 tarihli yazısı " **Et ve kemik tulumları**" başlığını taşımaktadır. Yazıda, operasyona karşı çıkan kişi ve kurumlar eleştirilmiştir. Operasyona karşı çıkanları "*Siması insana benzeyen lakin bedenine köle olmuş et ve kemik tulumu kimseler*" olarak nitelendiren yazar, "Zeytin Dalı Operasyonunu" namuslu her Türk vatandaşı için bir İstiklal Mücadelesi olarak telakki ederek aklını bir şekilde kiraya vermiş ve insani melekelerini yitirmiş dediği bazı kişi ve kurumların ise bunu anlamaktan aciz olduklarını vurgulamıştır. Öztürk'ün ikinci yazısı "**Bu bir mümin kâfir mücadelesidir**" başlığı ile okuyucuya duyurulmuş ve dini argümanlar ekseninde Türkiye'nin sınır dışında verdiği mücadele yazar tarafından geniş plânda hakla batılın bir mücadelesi olarak telakki edilmiştir. "*Ortada açık ve seçik bir Haç ve Hilal Savaşı vardır. Aziz vatanımız "Hilal" toprakları üzerinde kurulmuştur. Dolayısıyla Haçlıların husumeti ezelidir*." Diyen yazar, olayı tarihe gönderme ile aslında İslam ile Hristiyanlık arasındaki mücadelenin bugün de var olduğunu iddia etmiştir. Öztürk'ün son yazısı 26/01/2018'de kaleme alınan "**Anadolu ruhudur zaferin adı**" başlıklı yazıdır. Yazar, operasyona karşı çıkan grupları nitelendirmek için şekillendirdiği yazısını şair Abdurrahim Karakoç'un "*Mıgırdıç'ı sever de Osman'ı sevmez zındık, İti-domuzu sever, insanı sevmez zındık, İster ki diz üstüne çökertilsin Türkiye, Ekmeğini yer amma vatanı sevmez zındık.*" Şirini referans olarak sunmuştur. Yazar burada özetle canı pahasına Anadolu toprağını 1071'den beri kendine yurt edinen ve bu yurdun bekası için şehadet şerbetini içmeye koşa koşa gitmek için can atan Mehmetçiğin başrolde oynadığı Afrin Operasyonu'na karşı çıkan zevatı köksüzlükle ve ihanet içinde olmakla itham etmiştir.

İbrahim Karataş: Akit yazarı Karataş tek yazısı olan "**Topunuz gelin" deyince topluca geldiler"** (22/01/2018) isimi yazıyı Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın tüm terör örgütlerinin Türkiye'yi hedef aldığı bir dönemde sarf ettiği demeç olan "topunuz gelin" serzenişinden esinlenerek kaleme aldığı anlaşılmaktadır. "Zeytin Dalı Operasyonu" na yönelik başta ABD olmak üzere batılı birçok ülkenin karşı çıkması ve "kara propaganda" yöntemiyle dünya kamuoyunu aldatmalarının konu edindiği yazıda yazar, bu negatif cepheye bazı Türk basın yayın organlarının da iştirak etmesini eleştirmiştir. Yapılan bu tarz manipülasyonların batının yalan yanlış propagandalarına alet olmak anlamına geldiğini ve terörün meşrulaştırılmasına katkı sağladığını ifade etmiştir.

Kenan Alpay: Yazarın konuya dair gazete iki yazısı bulunmaktadır. İlki "**İcazet Almadan, Taahhüt Vermeden"** (23/01/2018) başlığı ile kaleme alınmış ve ana tema olarak "Zeytin Dalı Operasyonu" nun hiçbir devletin iznine, icazetine gerek kalmaksızın Türkiye'nin menfaatleri doğrultusunda üstlenilen bir inisiyatif olduğu ve dolayısı ile dünyanın zinde güçleri karşısında egemen bir devletin onuruna yakışacak biçimde proaktif politikalar ekseninde icra edildiği savunulmuştur. Yazar diğer yandan operasyon sürecinde kullanılan bazı milliyetçi veya ulusalcı sembollerden (MHP'nin Bozkurt işareti kastediliyor) kaçınılması uyarısında bulunurken diğer yandan ise operasyonun gidebildiği yere kadar gitmesini, yani Afrin ve Menbiç'le yetinilmeyip Türkiye'nin güvenlik hinterlandının Suriye'nin içlerine doğru uzatılması gerektiğini salık vermiştir. Yazarın ikinci yazısı yine semboller üzerinden kurgulanan "**İstikamet kızılelma mı, gönül alma mı?"** (26/01/2018) başlığıyla gazete yer almıştır. Yazar bu yazısında bir önceki yazının sonunda eleştirdiği konuya devam etmiştir. Operasyonun milliyetçi-ulusalcı ve hamasi nutuklarla idare etmenin yanlışlığına değinen Alpay, " kızı elma, Kürt koridoruna karşı çıkma, Ya Afrin yıkılsın ya teröristle yakılsın!" gibi söylemlerin operasyonun barışçıl ve kucaklayıcı ruhuna zarar verdiğini savunarak bu konuda başta MHP'lileri ve ulusalcı bir takım kişileri kritik etmiştir.

Latif Erdoğan: Daha önce FETÖ içerisinde uzun yıllar üst kademelerde bulunup sonra bu yapıdan ayrılan latif Erdoğan'ın operasyona ilişkin değerlendirmesi gazetede "**Mehmetçik destan yazarken FETÖ neyi havlıyor**" (26/01/2018) başlığıyla yer bulmuştur. Erdoğan, BM'in en etkin 5 üyesi olan zinde güçlere rağmen ve onlardan icazet alınmadan yapılan bu operasyonun uzun süre kendi kabuğunda bırakılan Türkiye'nin büyük başarısı olarak değerlendirmiştir. Yazar, operasyona dair batılı bu 5 ülkenin karşı çıkmasının yanı sıra FETÖ'nün de operasyonu itibarsızlaştırmak adına yürüttüğü "kara propagandayı" eleştirmiş ve örgütün bu tutumunu "*FETÖ itlerinin havlayışları, kuduz köpekler gibi sağa sola salya atışları*" şeklinde nitelemiştir.
Mehtap Yılmaz : Akit gazetesinin konu kapsamında yazan tek kadın yazarı olan Mehtap Yılmaz 5 köşe yazısı ile tartışmaya dahil olmuştur. Yılmaz'ın ilk yazısı operasyona yönelik özellikle sosyal medyada yapılan dezenformasyona yönelik algı çalışmalarını konu edindiği "**PKK değil, ABD lejyonerleri deyin! Sosyal medyada "Soros-Bush harekâtı**" (22/01/2018) başlıklı yazısıdır. Yılmaz, bazı çevrelerin ABD eliyle güney sınırımıza yönelik " Kürt koridoru" olarak formüle edilen bir gücün ihdas edilmesi tezine kullanılan "Kürt" kavramı üzerinden karşı çıkarak bunun bilinçli yapılan bir propaganda olduğunu savunmuştur. Bu söylemin bir yandan Güneydoğu'da yaşayan Kürtler üzerinde çok olumsuz bir algıya sebep olabileceğini belirten yazar, diğer yandan operasyonun dünya genelinde sanki Kürtlere karşı yapılıyormuş gibi yanlış intibalara da sebebiyet vereceğini vurgulayarak Türkiye'nin operasyonu "Kürt koridoru" na değil "PKK koridoru"na yönelik olarak gerçekleştirdiğini ve medyanın bu konudaki yaklaşımının da bu yönde olması gerektiğini önermiştir. Kullanılan bu yanlış dilin, PKK/PYD/HDP/CHP jargonu olduğunu ifade eden yazar "Kürt" kimliği karşıtlığı üzerinden temellendirilen bu yaklaşımı servis edenleri ve yine sosyal medya aracılığı ile "savaşa hayır" gibi söylemleri terennüm edenleri "Bush ve Soroscu" güruh olarak nitelendirmiştir. Yılmaz, "Zeytin Dalı Operasyonu" na yönelik kamuoyunda oluşan büyük desteğe rağmen Erdoğan ve AK Parti muhalifi olarak gördüğü bazı sembol isimlerin sessiz kalmasını eleştirdiği yazı "**Erdoğan… Bay Gül, Cüppeli Arınç ve Davutoğlu'nun Afrin sessizliği…**" (23/01/2018) başlığını taşımaktadır. Erdoğan'ın "*Ve her şey bittiğinde, hatırlayacağımız şey; düşmanlarımızın sözleri değil, dostlarımızın sessizliği olacaktır*." Sözünü referans olarak gösterdiği yazısında Abdullah Gül, Ahmet Davutoğlu ve Bülent Arınç'ın operasyona dair sessiz kalmaları eleştirmiştir. Yılmaz'ın "**Yılmaz Özdil'e Ermeni Patrikliği'ne helal olsun! Sen ancak İsrail'e yavşarsın sümüklü Feto!**"(24/01/2018) isimli yazısı bir önceki yazsının devamı niteliğini taşımaktadır. Yazar epeyce "argo" tabir sayılabilecek bir niteleme ile bazı kimselerin suskunluğunu ve umulmadık bazı kesimlerden de destek açıklamalarını ele almıştır. Ermeni cemaatinin dua mahiyetinde açıkladığı destekle birlikte muhalif olarak görmesine rağmen Yılmaz Özdil'in "*vatan savunmasında muhalefet olmaz*" şeklindeki sözlerini taktir eden yazar, bazı muhafazakâr çevrelerin (Gül, Arınç, Davutoğlu) ve de içlerinde özellikle CHP'lilerin olduğu birtakım isimlerin sessiz kalmasını (bazılarının aleyhte açıklamaları mevcut) eleştirmiştir. Ana muhalefet partisi genel başkanı olan Kılıçdaroğlu'nu bir zamanlar sarf ettiği "PYD terör örgütü değildir" demeci üzerinden suçladığı "**Tıpış tıpış millete gidip özür dile Kılıçdaroğlu! "PYD terör örgütü değildir" demiştin!**" (25/01/2018) isimli yazısında Yılmaz, Kılıçdaroğlu'ndan tamda bu operasyon dilimi içerisinde milletten özür dilemesini istemiştir. Yazar, CHP'nin eski CHP olmadığını iddia ederek Kılıçdaroğlu'nun partiyi aşırı sol ve marjinal isimlerle adeta kimliğinden soyutladığını savunmuştur. Yazara göre partinin bu yeni isimlerinin çoğunun şu anda yürütülen operasyon da dahil olmak üzere ülke menfaatine yönelik ne kadar gelişme varsa bunlara karşı reaksiyoner bir tavırla yaklaşım göstermişlerdir. Yılmaz'ın son yazısı "**Reis'e gazi unvanı verilmeli mi?"** (26/01/2018). Yazar, son yıllarda peş peşe gelen ve Gezi'den bu yana Türkiye'yi ablukaya almaya çalışan yıkıcı olaylar karşısında tüm dünyaya rağmen cesaretli ve kararlı bir liderlik örneği sergileyen Cumhurbaşkanı Erdoğan'a "Gazilik" unvanı verilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu

konuda geç bile kalındığını belirten yazar Erdoğan'ın yanı sıra 15 Temmuz'da darbecilerin işkencelerine maruz kalan Genel Kurmay eski Başkanı (Mevcut Savunma Bakanı) Hulusi Akar ile mevcut Genel Kurmay Başkanı Yaşar Gürler'e de "Gazilik" unvanı verilmesi gerektiği düşüncesindedir.

Şevki Yılmaz: Gazetenin politika kökenli yazarı Şevki Yılmaz da bu konu ile ilgili yazanlar arasında yer almıştır. "Zeytine and olsun ki!" (28/01/2018) başlığı ile duyurulan yazı Kuran-ı Kerim'deki "Tin Suresi" ne atıfla ele alınmıştır. Türk ordusunun çok uzun bir zamandır milletin değerleriyle ters düşen bir anlayış doğrultusunda yönetildiğini, bugün ise bunun değiştiğini anlatan yazar "millîlik-yerlilik" vurgusu yapmış, diğer yandan ise operasyona karşı çıkanların ahlaki değerden yoksun olduklarını vurgulamıştır. Ordunun şer ekseninde yer alan yedi düvele karşı amansız bir mücadele verdiğinin altını çizen yazar, bunlara karşı verilen mücadeleye çok önem atfederek "*hudutlarımızın güvenliği adına Siyonist-Haçlı ittifakının av köpekleri PKK, PYD, YPG ve DAEŞ vs. terör örgütleriyle başlayan küçük savaşımızla, gelecekteki Büyük Cihan Savaşının askeri tatbikatını yapıyoruz!*" şeklinde yorumlamıştır. Yazar ayrıca yine operasyonun adından yola çıkarak yaptığı tahlilde Kudüs'ü kastederek "Zeytin dalının" Filistin'de yer alan "zeytindağı" bölgesine çok yakın zamanda dikileceği ima edilerek bugün İsrail zulmü altında ezilen Filistinlilere ve daha geniş anlamda Müslümanlara atıfla Kudüs'ün Müslümanların olacağını iddia etmiştir.

Vehbi Kara: Yazar Kara da tartışmaya yazdığı 4 yazı ile katılmıştır. Kara'nın ilk yazısı "İkinci Fırat Kalkanı Harekâtı: Zeytin Dalı"(22/01/2018) başlığını taşımaktadır. Daha önceki "Fırat Kalkanı Operasyonu " DEAŞ'ın bitirilmesi gibi "Zeytin Dalı Harekatı" ile de PKK ve türevlerinin bitirileceğini savunmuştur. Kara, PKK'nın daha önceden Hakkari'de denediği sözde "düzenli ordu" kurmak suretiyle savaşmasının başarısızlıkla sonuçlandığını belirterek, ABD ve bilumum güçlerin Suriye'de takviye ederek PKK'nın "düzenli ordu" statüsüne sokulma çabalarının Türkiye için avantaj olduğunu ve gerilla savaşına alışmış terör örgütünün Afrin'de büyük yıkıma uğrayacağını iddia etmiştir. Meşhur ata sözlerimizden biri olan "Yiğit düştüğü yerden kalkar" (24/01/2018) sözü bir sonraki günde yazara ilham kaynağı olmuştur. Suriye topraklarını "Misak-ı milli" sınırları içerisinde telakki eden Kara, bu toprakların Osmanlı idaresinde 500 yıl kaldığını ve buraları en iyi şekilde idare ettiğini açıklayarak, zoraki olarak 1. Dünya Savaşı sonrasında Türklerin elinden alınan bu yadigâr toprakların yapılan bu operasyonla yeniden kazanılacağına inandığını ifade etmek için "yiğit düştüğü yerden kalkar" tabirini kullanmıştır. Yazar ayrıca ilginç bir iddia ortaya atarak kamuoyunda pek bilinmeyen ve kendi tabiri ile "Batı'da Armaggedon Savaşı olarak bilinen bizde ise Nablus veya El-Megiddo Savaşı"nda Atatürk ve silah arkadaşlarının yer aldıklarını fakat bu savaşta 500 bine yakın şehit verdiğimizi dile getirmiştir. Bu yenilginin nedeni olarak da başta Atatürk ve arkadaşlarının etkili bir savunma göstermemelerini gösteren yazar, ayrıca Cumhuriyeti kuran kadroların içinde yer alan bu isimlerin daha o zamanlardan beri "ulus devlet" düşüncesiyle Osmanlı'nın Arap diyarlarında yer alan bu topraklarından kurtulmayı kafalarına koyduklarını iddia etmiştir. "İslam'ın gür sesi Türkiye" (29/01/2018) yazısında Kara, Türkiye'nin Afrin'de verdiği savaşı adeta tüm dünyaya karşı ve kimseden onay almaksızın yerine getirdiğinden hareketle, bunu etkin diplomatik yöntemlerin yanı sıra üretilen ve kullanılan yerli silahların verdiği özgüvenle başardığını iddia etmiştir. Türkiye'nin Son 15 yılda büyük bir atılım içerisinde olduğunu söyleyen yazara göre bunu taçlandırmak için millete pranga olan mevcut 12 Eylül Anayasası'nın da bir önce değiştirilmesi gerektiği savunulmuştur. Yazar gazetede son olarak Afrin operasyonu ekesinde Türkiye'nin haklılığı gereği izlemiş olduğu bağımsız politikalar neticesine binaen "İşte Şimdi Bağımsız Türkiye Olduk" (29/01/2018) başlığını kullanmıştır. Yazar özetle yazısında Türkiye'nin cumhuriyetin uzun yılları boyunca millet değerleri üzerinden kurgulanmayan ve suni şekilde

ihdas edilmiş bir anlayış tarafından yönetildiğini, dolayısı ile bu dönemlerde bağımsız politikalar üretilmediğini ifade ederek bunun son 15-20 yılda değiştiğini ve bu meyanda da Türkiye'nin bağımsızlaşarak milletin değerleri ekseninde politikalar ürettiğini iddia etmiştir.

Yavuz Bahadıroğlu: Tarihçi yazar Bahadıroğlu Türkiye'nin Afrin'e yönelik harekatını ele aldığı "**Zeytin dalı"** isimli yazısında "Büyük devlet" vurgusu yapmıştır. Türkiye'nin etkin bir diplomasi ve gücü sayesinde tüm itirazların önünü keserek bölgeye girdiğinin altını çizmiştir. Yazar eski dönemlerle kıyasladığı bu durumu Türkiye'nin gelmiş olduğu yeni bir aşama ve "Büyük Devlet" olma vasfı olarak nitelemiştir. "**Tarihi açıdan Suriye dramı**" (24/01/2018) yazısında ise Osmanlı'nın bölgeyi fethi ile başlayan Müslüman-Türk hakimiyetinin Batılı emperyalist düşünceyle nasıl imparatorluktan koparılıp parçalandığını, ardından acımasızca sömürüldüğünü işaret edilmiştir. Bu durumdan "Zeytin Dalı Harekatı" ile bölge ve halkının kurtulacağını inandığını ifade eden Bahadıroğlu, bölgeye nizamın tarihi tecrübelerin ışığında ancak Türkiye eliyle geleceğini vurgulamıştır. "**Soysuzlara, vatansızlara, hainlere ve alçaklara!..**" (26/01/2018) başlıklı yazısında ise Bahadıroğlu, operasyon nedeniyle özellikle sosyal medya üzerinden harekatın itibarsızlaştırılmasını eleştirmiştir. Mehmetçiğe küfür dahi edildiğini üzülerek belirten yazar, bu yönde söz söyleyen kesimlerin terör örgütlerinin katliamlarına ses çıkarılmamasını da büyük bir çelişki olarak değerlendirmiştir. Yazar son yazısında "**Kuruluş yıldönümünde Devlet-i Âliyye**" (27/01/2018) başlığını kullanmış ve Osmanlı Devleti'nin yüksek umdeler ışığında kurulup serpildiğini ve bu sayede fiziki ve gönül coğrafyasını genişlettiğini belirtmiştir. Gönül ikliminin ve yüksek ahlaki seciyelerin imbiğinden geçirilerek kurulan Osmanlı'nın kendi gelenek ve köklerine bağlı kaldığı sürece muzaffer ve payidar olduğunu, tersi durumda ise bundan uzaklaştığında sendelediğini ifade etmiştir. Şey Edebali'nin Osmanlı'nın kurucusu olan Osman Bey'e verdiği "*Oğul Osman, insanı yaşat ki, devlet yaşasın!*" öğüdünün Türk-İslam geleneğinin bir şiarı olduğunu hatırlatan yazar, Mehmetçiğin işte bu yüksek seciyeler ışığında ve atalarının izinde Afrin'de sivillere zarar vermemek için yavaşlamayı göze alarak, ecdadına liyakatini ispat eder şekilde hareket ettiğinin altını çizmiştir.

ORTADOĞU GAZETESİ YAZARLARI

Ortadoğu gazetesinde yazı yazan 7 yazarın toplam 32 köşe yazısı kaleme aldığı görülmüştür. Mutafa Ertekin gazetede 8 yazı ile en çok yazısı olan kişi olarak öne çıkmıştır. Gazetede yazı kaleme alan kişilere bakıldığında ise sırasıyla Fikri Atılbaz 4, İsmail Özdemir 3, Mustafa Ertekin 8, Mustafa Önder 3, Orhan Karataş 7, Şükrü Alnıaçık 3 ve Yıldıray Çiçek ise 4 yazı kaleme almışlardır.

Fikri Atılbaz: Ortadoğu yazarı Atılbaz, gazetede konuya dair 4 yazı kaleme almıştır. İlk yazı olan "**Amerikan Hükümeti Kapandı**"(21/01/2018)'da ABD'nin Türkiye karşı olan ikircikli tavrı eleştirilmiştir. ABD'nin bölgeye dönük tutumunun ve politikalarının sürekli değiştiğini ifade yazar, ABD'nin terör örgütü PYD'nin yanında yer almasını "*Her seferinde yaptığı açıklamalar her ne kadar birbirini tutmasa da bir gerçek var ki Amerika'nın oluşan tabloya göre hareket edip açıklama yapması Amerika'nın köksüz bir ağaç olduğunu tüm dünyaya gösteriyor*." Sözerleriyle yorumlamıştır. *""*"**Sinsi, Pis Sıçan" Olarak Tanımlayan Büyük Fareler**" (22/01/2018) başlıklı yazı yazarın bir önceki yazsının devamı niteliğini taşımaktadır. Başta ABD Başkanı Trump ve diğer yetkililerin ABD'nin Afrin plânlarının olmadığını dolayısı ile PYD ile bir ortaklıklarının da söz konusu olamayacağını, kendilerinin sadece DEAŞ'a yöneldikleri yönündeki beyanlarını kritik eden yazar, ABD'nin bu zikzaklı politikalarına güvenilmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Atılbaz, "**Türk'e Kurulan Tuzaklar Boşa Çıkarılacaktır**" (24/01/2018) isimli yazıda ise "Türklük" vurgusu ile yaptığı analizde, Afrin Operasyonu'na sözde destek verdiklerini açıklamalarına rağmen "amalı-fakatlı" beyanlarla başlayan CHP ve İP Genel Başkanları'nın açıklamalarını bir tutarsızlık ve milli meselelerde olmaması gereken bir tutum olarak eleştirmiştir. Kendilerini milli olarak addeden

İP'in ve başkanları Akşner'in beyanlarının kabul edilemez olduğunu belirten yazar diğer yandan aynı şekilde HDP sözcülerinin konuya dair demeç ve tutumlarının da Türkiye'nin menfaatlerine değil, Batı'nın menfaatlerine yarayacak şekilde olduğunu ifade etmiştir. HDP'nin kendi kitlesini protesto için sokağa çağırmasını da büyük bir aymazlık olarak telakki eden yazar, CHP, İP ve HDP'nin vatan hainliği" noktasında ortak paydada buluştuklarını iddia etmiştir. Yazarın son yazısı da partilerin ve özellikle de İP'in operasyona yönelik tutumuna yöneliktir. "CHP, HDP, İYİ'dir İYİ" (27/0172018) başlıklı yazısında yazar, CHP ve HDP'nin Afrin'le ilgili tavırlarının ve politik konumlanmalarından dolayı anlaşılabilir bir politika olabileceğini söyleyerek, asıl şaşılacak şeyin İYİ Parti'nin bu iki partiye yaklaşmış olması olduğunu ifade etmiştir. Yazar Afrin'le ilgili " *Kürtlersiz bir Türkiye asla düşünülmemelidir. Böyle bir durumda, Fırat'ın ötesinin Kürdistan, batısının da Türkiye olarak kalmayacağını asla akıldan çıkarılmamalıdır*." Şeklindeki açıklamayı Akşener'i koydurduğunu iddia ederek, böylesi bölücü bir açıklamayı milliyetçiyim diyen bir partinin yapabilmiş olmasını anlayamadığını belirtmiştir.

İsmail Özdemir: Gazete yazarlından biri olan Özdemir de iki köşe yazısı ile tartışmaya katılmıştır. Operasyonun başlama zamanını ve operasyona konulan isimden hareketle ele aldığı "NEDEN ŞİMDİ VE NEDEN "ZEYTİN DALI" ?"(22/01/2018) yazısında, operasyonun Türk Milleti'nin varlığını, istiklal ve istikbalini korumak amacıyla yapıldığını ifade ederek, operasyonun bir amacının bu olduğunu diğer amacının ise hiç kimsenin düşünmeyip sadece Türkiye'nin hassasiyet gösterdiği Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik düşünceden ileri geldiğini ifade etmiştir. Yazar ayrıca Operasyonun yapılmaması durumda Afrin ve Menbiç'te konumlanan PKK ve türevi olan terör örgütlerinin tüm Kuzey Suriye'ye hâkim olmak gibi bir tehlikenin varlığından söz etmiştir. Afrin sonrası gelişmeleri değerlendiği bir sonraki yazında ise "Afrin'den Sonra Ne Olacak?" (26/01/2018) sorusunu soran yazar, operasyonun Afrin'den sonra Menbiç'e doğru uzanacağını hatta bununla yetinilmeyip Fırat'ın doğusunda tek bir terörist kalmayıncaya dek genişletileceğini söylemiştir.

Mustafa Ertekin: Ortadoğu yazarı Mustafa Ertekin konuyla ilgili en çok yazı yazan kişi olarak dikkat çekmiştir. Tam 8 yazı kaleme alan yazarın ilk yazısı "TERÖR ORDUSU MU? TERÖR DEVLETİ Mİ?" (20/01/2018) olmuştur. Bölge ile hiçbir sınırı olmayan ABD ve Rusya'nın Suriye coğrafyasında yer almasını sözde Suriye'nin toprak bütünlüğü ekseninde lanse ettiklerini fakat bunun gerçekleri yansıtmadığını söyleyen yazar, İran'ın ise bölgede "İran hilali" peşinde koştuğunu dolayısı ile Suriye'nin parçalanmışlığı üzerinden politika güttüğünü savunmuştur. Bu durumda tek mağdur olan ülkenin Türkiye olduğunun altını çizen yazara göre, Türkiye bir yandan güney sınırını ABD eliyle işgale yeltenmiş PKK orijinli terör örgütlerinden temizlemeye çalışırken diğer yandan ise Suriye'nin toprak bütünlüğünü sağlamak ve dolayısı ile savaş nedeniyle misafir edilen yaklaşık 4 milyon Suriyeli mültecinin sağlıklı ve güvenlikli bir şekilde topraklarına dönmesini amaçladığını vurgulamıştır. Yazarın "TERÖR KORİDORU VE AFRİN…" (21/01/2018) isimli bir gün sonraki yazısında ise Afrin'in stratejik öneminden bahsedilerek bu bölgenin Türkiye için ne denli önemli olduğu vurgulanmıştır. Afrin'in, Türkiye sınırları içlerine doğru bir "koçbaşı" gibi uzanan coğrafi bir konumda olduğu belirtilen yazıda diğer yandan Afrin'in, aynı zamanda Kuzeyden güneye yani kobani, Menbiç, Azez, Afrin koridorundan Doğu Akdeniz'e doğru lazkiye'ye kadar uzanan bölgede hayati öneme sahip bir nokta da yer aldığını dolayısı ile müdahale edilmediği taktirde Afrin'den Akdeniz'e doğru uzanan koca bir coğrafyada büyük güçlerin vekaletinde bir terör devletinin oldu bittiye getirilerek kurulma tehlikesine dikkat çekilmiştir. Ertekin, "Zeytin Dalı…" (22/01/2018) isimli yazıda Yahya Kemal Beyatlı'nın " *Şu kopan fırtına Türk Ordusu'dur Ya Rabbi*" isimli şiirinden dizelere yer verilmek suretiyle tarihe göndermelerde bulunmuştur. Tarihte Türk ordusunun şanlı zaferlerini hatırlatıcı nitelikteki bu şiirden esinlenen yazar, Afrin Operasyonu'nun tarihteki örneklerine benzediğini ima etmiştir.

Operasyonun bilançosu ile ilgili bilgilerin yer verildiği yazıda, dünyadaki tüm ikircikli ve riyakâr tavırlara ve karşı çıkmalara rağmen Türkiye'nin kararlılıkla operasyona devam ettiğini ve bunu da bölgeye sözde değil özde bir "istikrar taşıma" düşüncesi doğrultusunda gerçekleştirdiğini söylenmiştir. Ertekin yazsının başlığını cevabı bilindiği halde " SURİYE'DE KİMİNLE SAVAŞIYORUZ?" (24/01/2018) başlığını ironik bir yaklaşımla ele almıştır. Türkiye'nin bölgede yer alan SDG yani Suriye Demokratik Güçleri ile bir başka ifade ile bu yapının büyük bir bölümünü PKK/YPG/PYD gibi örgütlerin oluşturduğu bir terör konsorsiyumu ile savaştığını belirten yazar, bahsi geçen bu yapıyı da eğit-donat olarak ABD'nin finanse ettiğini ifade etmiştir. Batılı büyük devletler ABD ve Fransa başta olmak üzere Rusya'nın bölgede icra edilen operasyonlardan açıkça rahatsız olduklarını belirterek Türkiye'nin Afrin'den sonra Menbiç ve İdlib'e yönelme ihtimalleri bu devletlerin uykusunu kaçırmaya neden olduğunu iddia etmiştir. Yazar aslında bölgede Kürt kökenli PKK/PYD/YPG gibi unsularla savaşan Türkiye'nin gerçekte ise vekalet savaşları mantığı çerçevesinde ABD ve diğer emperyalist ülkelerle mücadele ettiğini savunmuştur. Mustafa Ertekin ,"VATAN SAVUNMASINDA MUHALEFET OLMAZ…" (25/0172018) ismiyle ele aldığı yazıda Türk askerinin Afrin'de canı pahasına bu millet için verdiği mücadeleyi eleştirip buna karşı çıkanları eleştirdiği yazısında, teröristleri korumanın, teröre arka çıkmanın, cesaret vermenin, ülkeyi işgalcilikle suçlamanın teröristlerle birlik olmaktan farksız olduğunu belirterek sosyal medya başta olmak üzere parlamento içinde yer alan HDP'li milletvekillerinin bu operasyonu kınaması ve aleyhte propaganda yapmalarını eleştirmiştir. Ertekin Suriye'deki tarafları ele aldığı yazsının başlığını "ZOR DENKLEM…" (27/01/2018) olarak koymuştur. Yazar, Suriye'de Türkiye karşıtı olarak konumlanan terör organizasyonun arkasındaki asıl gücün aslında ABD ve Rusya olduğunu ima etmiştir. Tezini kuvvetlendirmek için Rusya'nın halâ PKK ve avanelerinin faaliyetlerine kendi topraklarında izin vermesini ve ofisleri açık tutuyor olmasını gösteren yazar, ABD'nin baş düşmanım dediği DEAŞ'ın bazı bölgeleri kurşun atmadan PKK'ya teslim etmesi ve Suriye rejiminin yine aynı şekilde Kuzey Suriye'yi Kürt terörist gruplara bırakmasının varılan büyük mutabakatın ve Türkiye karşıtlığının örnekleri olarak sıralamıştır. "VEDALAŞMA ZAMANI…" (28/0172018) ile Suriye iç savaşından günümüze kadar olan süreci anlatan yazar, iç savaş nedeniyle mülteci konumuna düşüp vatanlarından uzak kalan Türkiye'deki Suriyelilerin fotoğrafını çekmiştir. Ertekin, Türkiye'nin boğazından keserek beslediği ve kucak açtığı Suriyeli mültecilerin Fırat Kalkanı ile bir kısmının evlerine döndüklerini ve "Zeytin Dalı Operasyonu" ile de vatanlarından ayrı kalan milyonlarca mültecinin geri dönmelerine olanak sağlayacağını ifade etmiştir. Yazıda yapılan operasyonun bir nedeninin Türkiye'nin güvenlik gerekçesi oluştururken diğer nedenini de Suriye'nin toprak bütünlüğünün sağlanma düşüncesi altında yurtlarından uzak kalan insanların geldikleri yerlere döndürülmesi olduğu vurgulanmıştır. Yazarın son yazısı "Kalbimiz Afrin'de, Aklımız Türkiye'de…" (29/01/2018) başlığı ile verilmiştir. Yazıda Afrin'e düzenlenen "Zeytin Dalı Harekâtı" nın plânlandığı gibi iyi gittiğini belirten yazar, diğer yandan iç gelişmelerin de önemsenmesi gerektiğini belirtmiştir. Operasyon nedeniyle ekonomik gelişmeler, yaklaşan genel ve yerel seçimler sürecinde malî disiplin meselesi, artan kadın cinayetleri, finans derecelendirme kurumlarının bariz Türkiye karşıtlığı ve eğitim olmak üzere bazı önemli konuların hükümetçe operasyonla 'eş zamanlı' ve 'eş önemli' olarak hassasiyet gösterilmesi gereken başlıklar olarak değerlendirmiştir.

Mustafa Önder: Yazar PYD eski eş başkanı terörist Salih Müslim'i eleştirdiği yazısı "EEE TİVİTÇİ SALİH MÜSLİM?" (23/01/2018) başlığını taşımaktadır. Müslim'in operasyonu itibarsızlaştırmak için attığı twetlerden bahisle korkunun ecele faydasının olmayacağını ve Türk askerinin görevini layıkıyla yerine getirdiğini ve yakın bir gelecekte Müslim'in korktuğunun başına geleceğini söylemiştir. Önder'in "Zeytin Dalı Operasyonu" nu küçük düşürmek, Mehmetçiğe hakaret etmek, Türkiye'yi batılı devletlere ve organizasyonlara şikâyet etmek, operasyonu bir işgal

harekâtı olarak değerlendirmek vb. yaklaşımları sergileyen sözde aydınları eleştirdiği "BARIŞ GÜVERCİNİ KILIĞINDAKİ KARGALAR!" (26/0172018) isimli yazısında bu tip kişiliklerin İstiklal Harbi döneminden Kıbrıs Harekatı'na, 12 Eylül ve sonrasından 17/25 Aralık'a, Ergenekon ve Balyoz'dan 15 Temmuz'a, kadar olan her bunalımlı dönemde bunların gerçek yüzlerini gösterdiklerini, milleti zehirlediklerini ve gerçekleri altüst etmeye kalkıştıklarını söylemiştir. Önder'in son yazısı milli duruşuyla övdüğü Türkiye Futbol Federasyonu Başkanı Yıldırım Demirören'e yönelik kaleme aldığı "TFF'DEN MİLLİ DURUŞ!" (27/01/2018) başlıklı yazısıdır. Yazar, operasyon nedeniyle İçeride ve dışarıda bir takım hain güruhun Türkiye aleyhine ortaya koydukları yıkıcı tavır ve eylemleri eleştirerek karşı çıkmış ve bu konuda milli duruş sergileyen TFF Başkanı Demirören'in "*Afrin ve bölgesinde başlatılan Zeytin Dalı Harekâtı'nın sonuna kadar arkasındayız ve devletimizin yanındayız*" demecini ise önemsemiş ve taktir etmiştir.

Orhan Karataş: Karataş kaleme aldığı bir dizi yazıyla gündeme ışık tutmaya çalışmıştır. "Türkiye'nin ufku açıldı" (20/01/2018) başlıklı yazısında genel bir Türkiye fotoğrafı çeken yazar, MHP Genel Başkanı Bahçeli'nin hükümete verdiği destekten bahisle bu durumun içeride CHP'yi ve dışarıda da bazı güçleri rahatsız ettiğini ifade etmiştir. MHP'nin vermiş olduğu bu destekle başta ekonomi olmak üzere, terör ve istikrar, güvenlik ve huzur gibi alanlarda iyi bir ivmenin yakalandığını belirten Karataş, fakat rehavete kapılmamak gerektiğini, zira özellikle finans alanında ABD başkanının tutarsız tavırlarının neden olduğu bir dizi krizin yaşandığını, dolayısı ile hassas olan Türk ekonomisinin bu gibi finans oyunlarına karşı hazırlıklı olunması gerektiği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Diğer yandan Afrin Operasyonu'nda Türkiye'nin tezleri doğrultusunda hareket edeceğini dillendiren Karataş, Afrin'den sonra Menbiç'in temizlenmesinin daha kolay olacağına inandığını belirterek, sınırlarımızda tek bir terörist kalmayıncaya dek bu mücadelenin sürmesi gerektiğine işaret etmiştir. Karataş, "Afrin'de neler oluyor, kim ne yapıyor?" (22/01/2018) sorusunu sorduğu yazısında MHP, CHP ve ABD üzerinden tahlillerle konuya açıklık getirmiştir. Yazar, operasyona başta Bahçeli'nin hükümete ülkenin bekası, milli birlik/hassasiyetler çerçevesinde vermiş olduğu desteği ve buna ülkücülerin de gereken her şartta devletin yanında olmaya ant içmelerini milli hassasiyet olarak değerlendirirken CHP'nin kendisine göre millet düşmanı olan batılı güçlerle diplomasinin devreye sokulması yönündeki yönelimini aymazlık, zillet ve kara bir leke olarak değerlendirmiştir. Yazar, CHP'nin güttüğü politikaların terör örgütlerine yaradığını iddia ederek bunu sorumsuz gayri milli siyaset olarak telakki etmiştir. Yazısında pratikteki uygulamalarıyla terör örgütlerinin hamisi ve operasyonel ortağı olarak gördüğü dolayısı ile açık bir Türkiye düşmanlığı güttüğünü söylediği ABD'yi eleştirerek tüm bu olumsuz iç ve dış senaryolara rağmen Türkiye'nin haklı bir dava uğruna hareket ettiğini ve bunu sonuna kadar sürdürmeye kararlı olduğunun altını çizmiştir. Yazarın "Hesap görülüyor defter dürülüyor" (23/01/2018) isimli yazısı tarihe göndermelerle başlamış ve Türklerin tarih sahnesine çıkışından bu yana kurulan sayısızca hain tuzaklar irdelenmiştir. Afrin operasyonunun büyük bir başarı ile devam ettiğini, planlama, uygulama, sonuç alma bakımından dünyada ender görülecek bir operasyonun icra edildiğini hatırlatan yazar,Türk milletinin tek yürek, tek bilek, tek ses, tek nefes olarak kenetlenmiş bir şekilde Mehmetçiğin arkasında durduğuna işaret etmiştir. Operasyonun geleceğini etkileyebilecek senaryolara karşı birtakım ikazlarda da bulunan Karataş, Afrin operasyonu konusunda her kim olumsuz bir şey söyler, yanıltma ve kışkırtma değerlendirmelerinde bulunur, sahadaki kahramanların işini zorlaştıracak bir haber veya yorum yaparsa, PKK ve PYD'li teröristlerle aynı duruma düşer ve bunun hesabını veremez diyerek bu çevreleri uyarma gereği hissetmiştir. Afrin'de Türkiye'nin başta ABD olmak üzere emperyalist güçlerle ve onun maşası olan terör örgütleriyle mücadele ettiğini ifade eden Karataş, operasyonun Türkiye açısından gerekçesini "*asıl hedef olan dört parçalı İsrail uydusu Kürdistan hayallerine büyük bir darbe*

vurulacaktır. Türk ordusu orada bir fetih için bulunmuyor. Akan kanı durduruyor, kirli planları engelliyor, bölgenin istikrara kavuşmasını sağlıyor" sözleriyle özetlemiştir. Bir sonraki yazısında "Vasiyetteki asalet" (24/01/2018) başlığını kullanan Karataş, yazısını Afrin'de şehit olan Musa Özalka'nın vasiyeti üzerinden ve "milli duyguları " kamçılayan bir tarzda öne çıkarmıştır. Afrin'de Mehmetçiğin hassasiyetinin çok yüksek olduğundan bahisle Türk askerinin terörist unsurlarla sivil halkı ayırmada gösterdiği titizliğin bütün dünyaya örnek teşkil ettiğini ifade eden yazar, milli ve manevi değerler uğruna şehit olan askerlerin göstermiş olduğu bu hassasiyetin onların vasiyetlerine de yansıdığını ve bunu bir asalet timsali olarak değerlendirmiştir. Yazar, şehit Mustafa Özalkan'ın şu vasiyetini de okurlarıyla paylaşmıştır "*Vasiyetimdir. Şehit olursam Kurt-ar Derneği aracılığı ile Telafer'deki Türkmen Bala'lar (çocuklar) için anaokulu, kreş veya kültür merkezi, devletin bana vereceği paradan yaptırılması ve ismimin konması. Reis vasiyetimdir, aileme iletirsin. Telefonumdan gelen mesaj kayıtlı dursun şahit olsun*". Yazar "Kimin ne dediği bizi ilgilendirmez" (25/01/2018) isimli yazısında ABD ve batılı ülkelerin operasyonun kaygı verici olduğu ve en kısa sürede bitirilmesi yönündeki görüşlerini eleştirerek, Türkiye karşıtı tutum sergileyen ülkelerin gerekçelerini sorgulamıştır. Afrin harekatının büyük bir başarı ve kahramanlıkla devam ederken, bazı çevrelerin işi sulandırma, başka yerlere çekme gayretlerini ibretle izlediklerini vurgulayan yazar, FETÖ ve PKK gibi unsurları kastederek, bunların amaçlarına ulaşamayacaklarını ve Türkiye'nin sonuç alıncaya dek ve belli bir süreye bağımlı kalmaksızın netice odaklı olarak Afrin'den zaferle çıkacağını vurgulamıştır. ABD, Rusya, Euro bölgesi ülkeleri ve İran'a da güvenilmeyeceğini tekrarlayan Karataş, Türkiye'nin bu operasyonu haklı ve insani gerekçelerle adeta yedi düvele karşı icra ettiğini açıklamıştır. Karataş, "Bütün dengeler değişti" (26/01/2018) başlıklı yazısında ise Afrin operasyonuyla ilgili müspet gelişmeleri kaleme almış ve bölgede batılı emperyalist güçlerin desteği ile huzuru dinamitleyen ve bölge coğrafyasını kana bulayan terör unsularının yenilgiye uğramaya başladıklarını ve dolayısı ile dengenin Türkiye lehine değiştiğini ifade etmiştir. Karataş, Türk ordusunun yaptığının sadece kendi ülkesinin güvenliğini sağlamak, varlığına yönelik tehdidi ortadan kaldırmak ve bu katil sürüsünü tepelemekle sınırlı olmadığının altını çizerek bölgenin huzura kavuşması, Suriye'nin toprak bütünlüğün teminat altına alınmasının da hedefler arasında olduğunu belirmiştir. Operasyon sürecindeki inişli-çıkışlı ve güven vermeyen politik hamleleriyle ABD'nin küçük düştüğünü iddia eden yazar milli silahların devreye girmesiyle birlikte dünyanın zinde güçlerine karşı tek başına mücadele veren Mehmetçiğin Afrin'den sonra Menbiç ve hatta Aynelarab bölgesinin de terörist unsurlardan temizleyeceğine inanmaktadır. Karataş'ın son yazısında ABD Başkanı Trump'ı ve dolayısı ile ABD politikalarını eleştirdiği "Trump şekilden ibaret" (27/0172018) konulu yazıda ise, Trump'ın birbirini tutmayan açıklamalarının kendisinin dikkate alınmadığının ve "derin ABD'nin" gündemine esir olduğunun bir kanıtı olarak değerlendirmiştir. Bununla birlikte parçalı bir ABD fotoğrafı da çizen yazar göre ABD kurumlarından birbirini tutmayan açıklamaların gelmesini, ABD'nin bir NATO müttefiki olan Türkiye'ye karşı terör odaklarını himaye ederek gerçek niyetini aşikar etmesini de eleştirerek bir bakıma bu devlete güvenilmeyeceğini işaret etmiştir.

Şükrü Alnıaçık: Yazar Alnıaçık gazetede 3 yazı kaleme almıştır. "Anteb'in Zeytin Bağları" (22/01/2018) isimli ilk yazısında özellikle "Misak-i Milli" vurgusu yaparak operasyonun icra edildiği ve ardılındaki coğrafyanın milli sınırlara dahil odluğunu ve Türkiye'nin tarihten gelen bir hakla ve güvenlik amaçlı olarak bölgede yer aldığını ifade etmiştir. Atatürk'e referansla devam ettiği yazısında "*Bu hudut, İskenderun körfezinin güneyinden, Antakya'dan Halep ile Katma tren istasyonu arasında Cerablus köprüsünün güneyinde Fırat nehrine ulaşır. Oradan Deyrizor'a iner oradan doğuya doğu uzanarak Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içine alır*" şeklindeki Gazi'nin sözlerini sütunlarına taşıyan yazar, Müslüman coğrafyanın ABD eli ile emperyalizmin kollarına, Rusya elliyle ise yıllardır Marksizm'in kucağına itildiğini iddia ederek, netice itibariyle operasyon

için Türkiye'nin doğal sınırları olarak gördüğü coğrafyada kendi istikbal ve güvenliğinin yanında bölgenin de asli hüviyetine dönmesi için çaba gösteren Türkiye'nin haklılığına dair vurgu yapmıştır. "Turuncu Cephenin Elemanları" (24/01/2018) başlığı ile MHP'nin "milli hedefler" için Erdoğan hükümetine verdiği koşulsuz desteğin kimi sol çevrelerce eleştirilmesini konu edinen yazar, bu çevrelerin daha önce MHP'nin iktidara yönelik yapmış olduğu eleştirileri bir argüman olarak kullandıklarını ifade etmiştir. Bu tarz yaklaşım sergileyen insanların geçmişe takılıp katıldıklarını ve günü okuyamadıklarından hareketle milli bir mesele üzerinden yapılan bu tarz yorumların ülke menfaatleriyle bağdaşmadığını vurgulamıştır. Emperyalist Amerika'nın, Irak'ta Saddam'a yaptığını, Venezüela'da Chavez'e yaptığını, Sudan'da El Beşir'e yaptığını, Afganistan'da El Kaide'ye yaptığını bir süredir Erdoğan'a karşı da denediğine işaret eden yazar, Türkiye'nin batı karşısında tüm bileşenleriyle savaşta olduğunu dolayısı ile böyle bir hayati meselede partiler üstü yaklaşımıyla MHP'nin politikalarını doğru olduğunu savunmuştur. Bu tarz eleştiride bulunanları "*demokrasi ve barış kavramlarının ardına gizlenen her çeşit NED ve Soros destekli STK ile birlikte FETÖ, CHP ve HDP, karşımızdaki "turuncu cephe"de yer alıyorlar*" cümleleriyle itham etmiştir. Yazarın son olarak kaleme aldığı "Delikli Demir Devri!" (26/01/2018) isimli yazısında geçmişten günümüze uzanan ve savaşların yegâne dayanağı olan silah sanayinin gelişimi ele alındıktan sonra kamuoyunda bazı çevrelerce dillendirilen ve yazarın "firari edebiyatı" olarak isimlendirdiği kesimlerin ""*Dantel kefenliler, Rabiacılar nerede?.. Neden hep garibanlar ölüyor?.."Neden şahadete koşanlar hep Bozkurt işareti yapıyor?..*" tarzındaki eleştirilere cevap verilmiştir. Ülkücülüğün doğuş ve MHP'nin kuruluş gayelerinden birinin de vatan savunması üzerinden anlam kazandığını dile getiren yazara göre, milli hedef ve ülke bahsi konusu olunca MHP ve Ülkücülerin dar politik keyfiyetle ordu bozanlık yapmasının söz konusu olamayacağını ve bunun Ülkücülüğün kitabında bulunmadığını, dolayısı ile ülkücülerin " söz konusu vatansa gerisi teferruattır" şiarı gereğince şahadet şerbetine koştuklarını yukarıdaki soruyu soranlara karşı bir cevap olarak vermiştir.

Yıldıray Çiçek: Ortadoğu gazetesinde 4 köşe yazısı ile Afrin gündemini değerlendiren yazarın yazdığı ilk yazı kendisine göre sorumlu muhalefet bilincinden uzak olarak değerlendirdiği CHP ve İP'in politikalarına yönelik olmuştur. " Rol Yapamayan CHP ve İP" (21/01/2018) başlıklı bu yazıda Çiçek, MHP Genel Başkanı Bahçeli'nin "*Afrin harekâtına karşı çıkmak, millet evlatları arasına nifak sokmak FETÖ dili, PKK ağzıdır… Afrin harekatını yıpratıp altını oymaya çalışanlar düşmanın içimizdeki kolu, PYD-PKK-FETÖ kuklalarıdır…*" şeklindeki beyanatını yazısına temel alarak, hayır blokunda, Afrin konusunda sadece PKK'nın siyasi taşeronu HDP'nin dik duruş sergilediğini, diğerlerinin milletin Afrin operasyonuna sahip çıktığını görür görmez, hemen "U"dönüşü yapmış olmak itham etmiştir. Çiçek bahsi geçen partilerin Afrin konusunda Türk milletini ürkütmemek için rol yaptıklarımı fakat rollerini iyi yapamadıklarını iddia etmiştir. Bir sonraki yazısında da muhalefet partilerinin tutumunu eleştiren Çiçek, AK Parti'nin geçmişe dair bazı yanlışlıklar yapmış olabileceğini fakat ülke bekası ve milli çıkarlar için siyaset üstü bir duruşla hükümetin yanında yer almanın Türkiye'de var olan siyasi partilerin görevi olması gerektiğini ifade ederek, sırf muhalefet olsun diye ve hükümeti yıpratmak adına operasyona karşı çıkmanın doğru olmadığını beyan etmiştir. "DÜN YANLIŞ YAPILDI DİYE, BUGÜN DOĞRU YAPILMASIN MI?" (23/01/2018) sorusu ile yazısına içerik kazandıran yazara göre Türkiye'nin sözde muhalefeti CHP, HDP, İP ve Saadet'in adeta bu bakış açısıyla olaylara baktıklarını ifade etmiştir. Yazar, Türkiye'nin varlığı ve geleceği açısından hassasiyeti olan herkesin, Türk devletinin "Zeytin Dalı Operasyonunu " sonuna kadar desteklemeli ve AK Parti hükümetinin bu konudaki kararlılığının yanında durmalıdır diyerek muhalefetin mevcut tavrını eleştirmiştir. Çiçek'in "HEM HAİNLER, HEM AHMAKLAR!" (24/01/2018) isimli yazısında operasyon için milletin kahır ekseriyetinin teyakkuz halinde olduğunu ve herkesin kendi zaviyesinden elinden gelen tüm desteği verdiğini

hatırlatmış fakat buna karşılık içinde yazar, çizer, sendikacı, sanatçı vb. etiket taşıyan bir kısım sözde aydının "savaşa hayır" naraları atmasını hainlik ve ahmaklık olarak telakki etmiştir. Türk milletinin büyük çoğunluğunun milli ruhunun bu şekilde tecelli etmesine karşın, elbette bünyesinde hainlerin dünden bu yana eksik olmadığını, dolayısı ile o hainlerin bu operasyon karşısında faaliyete geçmesini de Türkiye'nin bir başka gerçeği olarak gören Çiçek, hain olarak lanse ettiği bu kesimin Afrin operasyonuna karşı çıkıyor olmalarını, Türkiye'nin gerçekten terörle mücadele hedefinde doğru yol aldığının bir göstergesi olarak değerlendirmiştir. Yazarın "İslam maskeli Türkiye'deki Lawrence'lar" (27/01/2018) başlıklı son yazısında ise hedefinde kendilerini "İslamcı" yazar olarak gören ve Afrin operasyonuna karşı çıkan Mehmet Göktaş ve İhsan Eliaçık gibi yazarlar olmuştur. Göktaş'ı terör örgütü Hizbullah'ın safında sürekli Kürdistan kurulmasından, Eliaçık'ı da PKK-HDP safından Kürdistan'ın kurulmasından bahsetmekle suçlayan Çiçek, etnik kimlik vurgusu yaparak Türklüğe saldıran bu iki yazarın da etnik kökenleri bakımından Türk olmadıklarını, dolayısı ile bu iki zihniyetin "İslam maskesi" takmış ajanlar ve Türkiye'nin Lawrence'leri olduklarını iddia etmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkeler için güvenlik ve beka sorunu uluslararası ilişkiler bağlamında öncelikli hassasiyetler arasında yer almaktadır. Bir başka deyişle egemen her devletin bağımsızlığını koruması ve var olma mücadelesi hayati bir öneme sahiptir. Tarihin eski devirlerinden bu yana devam eden bu düstur devletler için bir şiar ve aynı zamanda da güç üzerinden şekillenen prestij göstergesidir. Dünya tarihinde ne kadar güçlü olursa olsun sınırları değişmeyen bir imparatorluk veya ulus devlet yok gibidir. Çeşitli nedenlerden dolayı ulusların yaşam sürüdüğü coğrafyalar değişikliğe uğrayarak kimi zaman daralma, kimi zaman ise genişlemeyle sonuçlanmıştır. Buradan yola çıkarak Türklerin Orta Asya'dan itibaren kendilerine yurt edinme ve dünyada var olma çabaları bir dizi inişli çıkışlı aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmiş ve bağımsız bir devlet olarak da varlığını devam ettirmektedir. Şu söylenebilir ki; Dünya üzerinde belki hiçbir devlet Türkiye'nin yer aldığı coğrafya bağlamında sıkıntılara maruz kalmamıştır. Kıtalar arasında önemli bir köprü vazifesi gören Anadolu coğrafyasını yurt tuttuğundan bu yana Türkler bazen dini, bazen de ekonomik ve başka sebeplerden ötürü bir dizi uluslararası saldırılara hedef olmuştur. Bunun yanı sıra "fetih" veya "ila kelimetullah" davası gereğince de Türklerin olabildiğince geniş coğrafyalarda hüküm sürdüğü bir gerçektir. Fakat 1920'de Osmanlı mirası üzerinde Anadolu'da kurulduktan sonra hem coğrafi anlamda bir sıkışmışlığa maruz kalmış hem de kendisine reva görülen bu küçük coğrafyanın etrafı batılı emperyalist güçler tarafından adeta bir "ateş çemberine" büründürülerek sürekli teyakkuz halinde bırakılmıştır. Osmanlı'nın 1. Dünya Savaş sonrasında yenilgiye uğratılması ve toprakları üzerinde suni anlamda ve politik mühendislik çerçevesinde cetvelle çizilir gibi bakiyesinin taksim edilmiş olması uzun yıllar devam edecek olan bit fitneye, Türkiye açısından güvenlik sorununa ve bölge halkları nezdinde de kalıcı acı ve yıkımlara sebebiyet vermiştir. Bahsedilen Ortadoğu coğrafyası, üzerinde en çok kan akıtılan ve huzursuzluğun hüküm sürdüğü bölgelerin başında yer alarak dünya kamuoyunun gündeminden düşmemiştir. Özellikle batılı emperyalist küresel güçlerin ki, başında ABD'nin yer aldığı devletler, bölgenin yer altı kaynaklarını sömürmek ve jeopolitik anlamda muarızlarına karşı avantaj edebilmek adına enerjilerinin büyük bir kısmını bu bölgeye teksif etmişlerdir. Bu güçlerin bölgedeki konumlanmaları kimi zaman kendi güçleri doğrultusunda olduğu gibi çoğu zaman da "vekil örgütler" kullanmak suretiyle "vekalet savaşları" mantığı çerçevesinde olmuştur. Batılı güçlerin bu bağlamda en çok kullandıkları örgütlerin başında sözde Kürt kökenli terör örgütleri ve bunların içinde de öne çıkan PKK ve bileşenleri olmuştur. PKK'yı hem Türkiye'nin büyümesini engellemek adına içte bir fitne ve huzursuzluk kaynağı olarak hem de bölgede yine bir yandan Türkiye'nin bölgeyle olan Tarihi, dini, kültürel ve ekonomik bağlarını kesmenin yanı sıra diğer

yandan ise bölge halklarının sömürüsü dolayımında kullanmışlardır. Irak'ın işgali ve Arap Baharı'ndan sonra iyice kontrolden çıkan ve kuvvetli bir siyasi otoriteden yoksun kalan Ortadoğu coğrafyası, bahsi geçen PKK ve uzantıları gibi terör örgütlerinin yanı sıra yine Batı menşeli ve sözde 'İslam' adına hareket eden DEAŞ gibi örgütlerin varlık göstermesine ve bölgeyi terörize etmelerine neden olmuştur. Bu durum en çok da bölge ile en uzun sınırı olması nedeniyle Türkiye'yi etkilemiştir. Türkiye haklı gerekçelerle bir yandan sınır güvenliğini korumak ve beka meselesi çerçevesinde hareket etmek bir yandan da Suriye iç savaşı neticesinde mülteci konumuna gelen Suriyeli göçmenleri asli yurtlarına yerleştirmek ve dahi Suriye'nin toprak bütünlüğünü tesis etmek amacıyla terör örgütleriyle zinde güçlerin karşı çıkmasına rağmen etkin bir mücadeleye başlamıştır. Bu mücadelelerden en önemlisi kuşku yok ki Afrin bölgesine yapılan ve adına "Zeytin Dalı Harekâtı" denen askeri çıkarmadır. Suriye rejimine muhalif olarak sahada yer alan Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) ile ortaklaşa yapılan bu hareket neticesinde bölgenin büyük ölçüde terör unsurlarından temizlendiği ve önemli coğrafyanın da bu operasyon neticesinde el değiştirdiği görülmüştür. İşte tamamen insani nedenlere ve bir devletin bekası uğruna yapılan bu operasyonun içte ve dışta önemli yansımaları olmuştur. Bazı devletlerin kerhen göz yummuş gibi göründüğü bu operasyona dost ve müttefik olarak bilinen başta ABD olmak üzere batılı devletler karşı çıkmıştır. Türkiye bütün bu karşı çıkmalara rağmen Türkiye tarihindeki en önemli sınır dışı operasyona imza atarak bağımız devlet olma rüştünü ispat etmiştir. Dışarıda bu hava hakimken içeride de başta terör örgütünün siyasi kolu olan HDP, bir takım STK'lar, sözde bir kısım aydın, sanatçı ve düşünür de bu milli hassasiyetin karşısında "savaşa hayır" diyerek saflarını netleştirmişlerdir. Diğer yandan ana muhalefet partisi CHP "ama-fakat" parantezi çerçevesinde zımnen destek vermiş gibi gözükürken MHP'den ayrılan İP de milliyetçi bir parti kimliği taşımasına rağmen tutarlı olmayan bir politik duruş sergilemiştir. Operasyonun müspet anlamda siyasi bileşenleri AK Parti ve ona milli meselelerde sonsuz kredi açan MHP ve yine aynı şekilde milli ve manevi yörüngede yer alan BBP gibi partiler olmuştur. Bu çalışmanın ana omurgasını oluşturan basının da bu gibi siyaset üstü ve milli meselelerdeki tavrı her zaman merak edilen bir husus olmuştur. Basın, topluma yön verici güç olmasının yanı sıra, toplumun adeta "duyargaçları" ve "sensörleri" olması gibi özelliklerinden ötürü demokratik toplumlarda önemli işlevlere sahiptir. Şunu belirtmek gerekir ki, basının öncelikli görevi kamu menfaatleri doğrultusunda halkı doğru, tarafsız ve dengeli bir biçimde bilgilendirmektir. Bu yapılırken de basının "ulusal çıkar", "ülke bekası", "milli ve manevi hassasiyetler" gibi temel dinamiklere göre konumlanması ve yayın faaliyetlerini bu perspektif doğrultusunda icra etmesi beklenir. Bu gibi umdelerin aleyhine olacak şekilde yapılan yayın faaliyetlerinin hem millet nezdinde hem vicdanen hem de yasal olarak bir karşılığı yok olmakla birlikte "vatan hainliği" mesabesinde değerlendirilebilecek nazik bir durumdur da aynı zamanda. İşte buradan hareketle bu araştırma Türkiye'nin çeşitli hassasiyetler çerçevesinde ve siyaset üstü milli bir kararlılıkla sergilediği "Zeytin Dalı Harekâtı" na karşı gazetelerde fikir beyan eden köşe yazarlarının düşüncülerini öğrenmek için yapılmıştır. Araştırma kapsamında hepsi farklı siyasal ve ideolojik kulvarlarda yer alan Cumhuriyet, Akit ve Ortadoğu gazetelerinin 20/01/2018-30/01/2018 tarihleri arasındaki 10 günlük nüshaları mercek altına alınmıştır. Araştırma dahilinde Cumhuriyet'ten 17 yazarın yazdığı 34, Akit'ten 14 yazarın kaleme aldığı 44 ve Ortadoğu'da ise 7 yazarın gündemi değerlendirdiği 32 yazı olmak üzere toplamda 38 yazarın konu kapsamında 110 köşe yazdığı anlaşılmıştır. Araştırmaya konu edilen Cumhuriyet gazetesinin yazarlarının hemen hepsi operasyona karşı bir tavır sergiledikleri ve buna daha çok bir lider profili üzerinden yani Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan karşıtlığı üzerinden muhalefet ettikleri görülmüştür. Gazetede sadece Prof. .Dr. Eol Manisalı'nın operasyona destek verdiği de araştırmada çıkan sonuçlar arasında yer almıştır. Diğer yandan Akit gazetesinde yazı yazan tüm yazarların

operasyona destek verdikleri ve Türkiye'nin haklı gerekçelerle operasyon yaptığını vurgulamışlardır. Ortadoğu gazetesi yazarlarının yine aynı şekilde operasyona destek verdikleri, hatta geç kalınmış bir operasyon olarak telakki ettikleri görülmüştür. Genel anlamda bakıldığında ise kamuoyunun hissiyatına yakın bir şekilde Türk basının da Türkiye'nin yapmış olduğu "Zeytin Dalı Harekâtı" na destek verdiği söylenebilir. Son olarak, gazete yazarlarının kendi ideolojileri ve siyasi düşünceleri doğrultusunda operasyonu değerlendirdikleri ve bağlı bulunduğu gazetelerin ekonomi-politik anlayışları çerçevesinde hareket ettikleri söylenebilir. Bir başka ifade ile herhangi bir gazetede yazı yazan gazetecilerin bağlı bulunduğu kurumsal kimlik ve ideolojiye aykırı bir duruş sergilemediği bu kimliğe "militan vari" bir şekilde sahip çıktığı ve toptancı bir bakış açısı ile konuyu değerlendirdikleri müşahede edilmiştir. Bu da gösteriyor ki, kurumsal aidiyet bazen milli ve manevi aidiyetin de öne geçebilmektedir. Diğer yandan gazeteler bazında baktığımızda Cumhuriyet yazarlarının konuyu sol ideoloji perspektifinde ve AK Parti ve dolayısı ile Erdoğan muhalifliği çerçevesinde irdeledikleri anlaşılmıştır. Akit yazarlarının ise daha çok "İslami hassasiyet" yani din ve manevi eksenli olarak ve mevcut iktidara destek mahiyetinde olduğu saptanmıştır. Ortadoğu yazarlarının ise "Türklük, İslam, Maneviyat ve Ülkücülük" perspektifinden olaya yaklaştıkları ve destekledikleri görülmüştür.

KAYNAKÇA

Barcus, F. E. (1959). Communications Content: Analysis of the Research, 1900-1958, Unpublished doctor's dissertation, University of Illinois.

KRİPPENDORFF, K. (1980). Content Analysis: An Introduction to is Methodology, Sage, Beverly Hills.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=CO%C4%9ERAFYA,(E.T: 01/09/2018)

https://www.stratejikortak.com/2018/07/zeytin-dali-harekati-harita.html , (E.T: 03/08/2018)

http://www.hurriyet.com.tr/gundem/tskdan-zeytin-dali-harekati-aciklamasi-40949496

http://www.haber7.com/guncel/haber/2555792-afrin-operasyonunda-kahraman-askerlerimizin-ele-gecirdigi-tum-yerler/?detay=1 (E.T: 05/09/2018).

https://www.takvim.com.tr/guncel/2018/06/18/cumhurbaskani-erdogan-samsunda-konustu , (E.T: 09/09/2018).

https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/26112014104030Pages%20from%20Nitel%20Arastirma_BASKI.pdf , (E.T: 07/09/2018)

www.cumhuriyet.com.tr

www.yeniakit.com.tr

www.ortadogugazetesi.net

AYIN EVRELERİ, HAVA DURUMU ve RAMAZAN AYI ANOMALİLERİNİN DÖVİZ PİYASASINDA TEST EDİLMESİ

Ali ÖZER
Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi

ÖZET

Geleneksel finans teorileri, bireylerin yatırım kararlarında piyasa gelen bilgiyle rasyonel hareket ettiklerini iddia etmiştir. Piyasada bilginin maliyetsiz ve eşit dağılımıyla hareket eden yatırımcının anormal getiri elde edemeyeceği varsayımları 1970'lerde genel kabul görmüştür. Ancak 1980'li yıllarda, piyasalardaki fiyat hareketlerini açıklamada bu geleneksel teorilerin yetersiz kalması, piyasalarda oluşan balon ve anomalilerin tespit edilmesi, insan davranışlarını, toplumu, inançları ve çevreyi dikkate alan yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Finansal piyasaları doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediği düşünülen psikolojik, sosyolojik ve çevresel faktörler ile birlikte haftanın günleri, yılın ayları, ay dönümü, yıl dönümü, hava durumu, ramazan ayı, ayın evreleri gibi çeşitli anomaliler araştırılmıştır.

Bu çalışmada 2010 ve 2017 yılları arasında döviz piyasalarında ayın evreleri anomalisi, hava durumu anomalisi ve ramazan ayı anomalisinin varlığı araştırılmıştır. Çalışma sonucunda, Dolar getirisi üzerinde anlamlı anomali etkisi tespit edilememiş, Euro getirisi için ise sadece negatif son dördün etkisi tespit edilmiştir. Volatilite sonuçlarında, hava durumunun etkisinin olmadığı, Ramazan ayının sadece Dolar üzerinde negatif etkisi olduğu görülmüştür. İlkdördünün hem Dolar hem de Euro piyasasında volatiliteyi arttırdığı, Yeniay'ın ise sadece Dolar üzerinde volatilite azaltıcı etkisi tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Getiri, Volatilite, Anomali

TESTING OF THE LUNAR CYCLE, WEATHER AND RAMADAN ANOMALIES IN FOREIGN EXCHANGE MARKET

ABSTRACT

Traditional finance theories, with information from the market in the investment decisions of individuals have claimed they were acting rationally. The assumption that the market can not achieve abnormal returns of investors acting with cost-efficient, equitable distribution of the information has been generally accepted in the 1970s. However, in the 1980s, the inadequacy of these traditional theories in describing the price movements in the markets, the identification of balloons and anomalies in the markets caused new approaches to take into account human behavior, society, beliefs and the environment. Investors, however, have been exposed to irrational behavior under the influence of various psychological and emotional factors that are not completely and always rational, and it has been started to investigate which factors are influential on psychology. Various anomalies such as the day of the week, the month of the year, the month of the year, the year of the year, the weather, the month of Ramadan, the moon phases were investigated together with the psychological and sociological factors thought to directly or indirectly affect the financial markets.

In this study, the existence of anomalies of lunar cycle, weather anomaly and Ramadan anomalies will be investigated in foreign exchange markets between 2010 and 2017. As a result of the study, no significant anomaly effect was found on the dollar return and only the negative last quarter effects were found for the euro effect. In the volatility results, it was seen that the Ramadan month had only a negative effect on the Dollar, as the weather had no effect. The first quarter increased the volatility in both the dollar and the euro, while Neway's only volatility-reducing effect on the dollar was determined.

Keywords: Return, Volatility, Anomaly

GİRİŞ

Davranışçılık yaklaşımının 1900 'lü tarihlerde ortaya çıkmasına rağmen psikologların karar verme, akılcı davranma ile ilgili çalışmaları 1950'li yıllarda yoğunlaşmıştır. Ekonomik araştırmalara konu olması 1980'li yılları bulmuştur (Ateş, 2007: 47). Rasyonel davranışı inceleyen Etkin Piyasalar Hipotezi'nin rasyonellik başta olmak üzere varsayımlarının sorgulanmaya başlanması davranışsal finansın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kahneman ve Tversky' nin (1979) çalışması, ekonomi ve finans alanında insan davranışlarının incelenmesi için milat olmuştur (Shiller, 2003:91). Özellikle piyasalarda gözlemlenen anomalilerin tespit edilmesi ve bunu geleneksel teorilerin açıklamada yetersiz kalması, rasyonel varlık kabul edilen yatırımcının kararlarının sorgulanması, karar alırken nasıl bir süreç geçirdikleri, karar almaya hazırlanırken ki ruh halleri yani karar verirken stratejilerinde hangi psikolojik faktörlerin etkilediği gibi durumlar davranışsal finans modellerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır (Barak, 2006: 64).

Yatırımcıların kararlarında etkili olan iyi hal, kötü hal, cesaret, korku, baskı altında karar verme gibi psikolojik faktörlerin yanı sıra psikolojilerini de etkileyen çevresel, ailevi, iş yeri, sosyolojik durumları, dinsel inanışları, eğitimleri gibi çeşitli durumlar göz önüne alınmıştır. Bu çalışmalara göre birçok faktörden etkilenen yatırım stratejileri fiyat dalgalanmaları oluşturmakta ve anomali adı verilen belirsizlik yaşanmaktadır. Finans alanındaki çalışmalar genellikle haftanın günleri, yılın ayları gibi takvim anomalileri üzerine yoğunlaşmıştır. Daha sonraki çalışmalarda dini inanışlar, hava durumu, ayın hareketleri gibi psikoloji üzerinde etkili olabileceği düşünülen durumlar incelenmeye başlamıştır

Eski yunan medeniyetlerinden beri gündemde olan ayın farklı evrelerinde insan psikolojisinin değiştiği inanışı mevcuttur. Hatta akli bozukluğa sahip olan hastalara "lunatic" adı verilmiş ve aydan etkilendiği düşünülmüştür (Riva vd. 2011;65). Lieber ve Sherin (1972) "Biyolojik Gelgit", Mason (1997) "Transilvanya Etkisi" gibi literatüre giren çalışmalarla birlikte ay hareketlerinin fizyolojik yapıyı etkilediğini, Myers (1995), insan bedenindeki fizyolojik değişimlerin psikolojiyi etkilediği yönündedir. Dichev ve Janes (2003) ayın farklı evrelerinin insanların davranışlarını etkilediğini iddia etmiştir. Lieber (1978), Wilkinson vd. (1997) çalışmalarda ise dolunay evresinde kaygının, gerginliğin arttığı bu yüzden suç işleme oranın arttığı ve hatta depresyonun da tetiklendiği düşünülmüştür. Eski inanışlarda dolunayın bu olumsuz etkisinin son dördünde de devam ettiği yalnız yeni ay ve ilk dördünde ayın yeniden doğarak olumlu etki yarattığı düşünülmektedir. Bu etkilerin finans alanındaki çalışmalarda Herbst (2007), Chandy vd. (2007), Hammami ve Abaoub (2010) gibi çalışmalarda hisse senedi piyasaları ile ay ve evrelerinin arasında herhangi bir ilişki saptanamamıştır. Brahmana vd (2014) Malezya'da, Goa (2009) Çin'de dolunayın piyasaya olumsuz etkisinin olduğunu; Borowski (2015), Dichev ve Janes (2003), Hirshleifer (2001) ve Yuan (2006) gibi çalışmalarda ise yeni ayın olumlu etkisi ile piyasayı etkilediği yönündedir. Liu ve Tseng (2009) ve Wang vd. (2010) yaptığı çalışmalarda ise ayın evreleri anomalilerinin hem getiri hem de volatilite üzerinde etkili olduğu sonuçlarına varmışlardır. Türkiye'de yapılan çalışmalarda ise Küçüksille (2013) herhangi bir ilişki tespit edememiş, Bozkurt (2015) ise dolunay etkisinin varlığını ve dolunaydan sonraki gün negatif getiriler olduğunu tespit etmiştir.

Yine ay ile yakından ilgili olan diğer bir durum, Müslümanlar için önemli olan ve yeni ayın doğmasıyla beliren ramazan ayı etkisidir. Yeni ayla başlayan ramazan ayı İslamiyet'e inanan insanlar üzerinde maneviyat yüklemekte ve birtakım sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Bu sorumluluk ve maneviyat ortamının Müslüman yoğunlukta ülkelerin ya da Müslüman yatırımcıların belirli davranış kalıplarına yöneltmesi psikolojik yaklaşımlarını da beraberinde getirmektedir. Merhamet, daha iyi niyetli olma, daha sabırlı olma gibi davranış

baskısının yanı sıra oruç yükümlülüğünden kaynaklı, uzun süre açlık ve susuzluk hatta bireylerin bağımlılıkları mevcut ise bu bağımlılıkların yarattığı gerginlik ve sinirlilik hali de psikolojiyi etkileyebilmekte ve yatırımcı davranışlarını etkileyeceği düşünülmektedir. Yapılan çalışmalara bakıldığında, Husain (1998) Pakistan'da yaptığı çalışmasında, Ramazan ayının getiriler üzerinde anlamlı bir etkisini bulamazken, volatiliteyi düşürücü etkisi olduğunu bulmuştur. Ariss vd. (2011) Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi üyesi ülkeleri borsalarında yaptığı çalışmasında ramazan ayında volatilitenin belirgin bir şekilde düştüğünü tespit etmiştir. Gouider vd. (2015- Tunus) Ramazan ayının yüksek getirilere neden olduğunu bulmuşturlar. Yalnız ülkemiz için Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK) 'ndan elde edilen bilgilere göre ülkemizde yatırım yapan yatırımcıların %63 e yakın çoğunluğu yabancı yatırımcılardan oluşmaktadır (Eyüpoğlu ve Eyüpoğlu, 2017:144). Yabancı yatırımcıların ağırlığında ise daha çok Müslüman olmayan ülkelerden oluşmaktadır. Bu durumdan dolayı ramazan ayı etkisi araştırılırken yatırımcı profilinin hatırlanması gerekmektedir.

Bir diğer konu hava durumunun insan davranışlarını etkilediği yönündedir. Schwarz ve Clore (1983) ve Cao ve Wei (2005) gibi çalışmalara bakıldığında açık havanın birey üzerinde daha olumlu etki gösterdiği, kapalı havaların ise olumsuz etkisinin olduğu yönündedir. Açık havada insanlar daha rahat, sosyal, daha iletişim halinde, daha pozitif yönde davranış kalıpları benimserken kapalı kasvetli havaların ise daha olumsuz, stresli, iletişimsiz, depresyonu tetikleyen, içine kapanık bir tutum sergileme yönüne girmektedir. Finansal açıdan bu konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde ise Goetzmann ve Zhu (2005), Lu ve Chou (2012) bir etkinin olmadığını, Hirshleifer and Shumway (2003), Chang vd. (2008), Symeonidis vd. (2010), Akhtari (2011) ve Saunders (1993) kapalı havalarda getirilerin düştüğünü, açık havada ise iletişim ve sosyalleşmenin artmasıyla bilginin arttığını ve getiri ve volatiliteyi artırdığı; Kamstra vd. (2001) gibi çalışmalarda kapalı havanın piyasayı olumsuz etkilediği yönündedir. Türkiye'de yapılan çalışmalarda ise Karataş (2009) herhangi bir ilişkiyi tespit edememiş, Demir vd. (2011) ise açık havanın kapalı havaya göre daha etkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Bu çalışma ile Dolar ve Euro kuru fiyat verileri kullanılarak Türkiye döviz piyasası üzerinde ayın evreleri, hava durumu ve ramazan ayı anomalileri incelenmiştir. İlk olarak yurtdışında yapılmış çalışmalar ile Türkiye'de bu anomalileri ile ilgili çalışmalar incelenmiş ve daha sonra ise 2010-2017 yılları arası oluşturulan döviz veri seti ile ARCH-GARCH modelleri yardımıyla bu anomalilerin mevcudiyeti araştırılmıştır.

LİTERATÜR

Literatür incelendiğinde ay ve evreleri ile ilgili anomaliler birçok ülke borsasında uygulanmış çalışmalar mevcuttur. Genel olarak bu anomaliyi tespit eden çalışmalarda negatif dolunay, pozitif yeni ay evresine rastlamışlardır. Li (2009), Çin borsasında yaptığı çalışmasında yeni aya göre dolunayın negatif getiriler getirdiği sonucuna varmıştır.

Lucey (2010), 1998-2007 yılları arasında Londra altın, gümüş ve platinyum fiyatları ile ay ve evrelerinin etkisini varyans testleri ile analiz ettiği çalışmasında, hem yeni ay hem de dolunay etkisini tespit etmiş, dolunayın değerli metal getirileri üzerinde olumsuz etkilediği, yeni ayın ise getirilerini olumlu etkileyerek getirileri artırdığını tespit etmişleridir.

Kuo vd. (2010), genel olarak 1973-2006 yılları arası Çin, Japonya, Malezya, Güney Kore ve Tayvan borsalarında dolunay festivali (Lunar Moon Festivali) ile birlikte ay ve evrelerinin piyasa üzerindeki etkilerini panel veri analizi ile araştırdıkları çalışmalarında, LMF etkisinin tatil anomalileri ile benzerlik gösterdiğini ve Çin, Tayvan ve Güney Kore de etkili olduğunu tespit etmişler, yalnız dolunay etkisinin kişilerin batıl inancından kaynaklı risk ve zarardan kaçınma duygusuyla ilişkilendirerek hisse senedi fiyatlarında, getirilerinde ve volatilitelerinde azalışa

neden olduğunu, bunun sadece bu borsalarda değil güçlü Çin yatırımcıları bulunan diğer borsaları da etkilediği sonucuna varılmıştır.

Keef ve Khaled (2011), 1988-2008 yılları arasında 62 uluslararası ülke borsalarında panel veri analizi ile inceledikleri çalışmalarında; dolunay etkisine rastlamazken güçlü bir yeni ay etkisinin olduğu sonucuna varılmış, yeni ay anomalisinin az gelişmiş ülkelerde diğer günlerden daha fazla getiri elde ettiği sonucuna varılmıştır.

Apergis ve Gabrielsen (2012), 1994-2010 yılları arasında 6 Avrupa bankalarında ay evrelerinin etkisini panel veri analizi GMM modeli ile araştırdığı çalışmasında, ay evreleri anomalisinin küçük bankalara göre büyük bankalarda borç kanallarında canlılık yarattığı, insanların ay ve evrelerinden etkilendiği sonucuna varmışlardır.

Floros ve Tan (2013), gelişmiş ve gelişmekte olan 59 ülke borsasında TGARCH modeliyle dolunay ve yeni ay etkisini araştırdıkları çalışmalarında, İngiltere, İsviçre Bangladeş, Şili ve Kıbrıs hisse senedi piyasalarında yeni ayın olumlu etkilediğini, sadece Ürdün piyasasında dolunayın olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Brahmana vd. (2014), 1999-2009 yılları arasında Endonezya, Malezya, UK, ABD, Filipinler, Japonya ve Tayland hisse senedi piyasalarında ay ve evreleri anomalilerini panel veri analizi ile araştırdıkları çalışmalarında ayın ve evrelerinin bir etkisi olmadığı sonucuna varılmıştır. İlgili tarih aralığında genellikle pazartesileri çoğunlukla dolunay, Salı ve Cuma günleri de yeni ay evrelerinin yaşandığını bu yüzden ayın ve evrelerinin denk geldiği hafta sonu anomalisi gibi anomaliler üzerinde etkisinin araştırılması hususunu belirtmişlerdir.

Lee vd. (2014), 1980-2008 yılları arası ABD' de gayrimenkul yatırım ortaklıkları üzerine panel veri analizi ile yaptıkları çalışmalarında dolunay etkisine rastlanmazken, yeni ay etkisinin varlığı tespit edilmiş, özellikle 1993-2008 döneminde GYO getirilerinde yeni ay evresinde ortalama getirilerin %5,5 oranında arttığı gözlemlenmiştir.

Yousop vd. (2014), 2004-2010 yılları arasında ay anomalisi ve Arjantin, Brezilya, Çin, Kolombiya, Çek, Hindistan, Ürdün, Meksika, Umman, Romanya ve Malezya hisse senedi getirileri arasında ilişkiyi regresyon analizi ile analiz etmişler, 2008 kriz öncesi yeni ay evresinde dolunay evresinden daha fazla getiri olduğunu yalnız ülkeden ülkeye de farklılık gösterdiğini, yalnız bu etkinin yatırımcı davranışlarını etkilemede güçlü olmadığını, yeni ay etkisinin inançla alakalı olarak insan davranışlarını etkilediği sonucuna varmışlardır.

Tran (2015), 2009-2014 yılları arasında Vietnam borsasında GARCH modeliyle yaptığı analizde ay anomalisinin anlamlı bulunmadığı yalnız yeni ay evresine göre dolunay evresinde getirilerin düştüğü sonucuna varılmıştır.

Borowski (2016), 1994-2015 yılları arası Polonya Varşova borsasında ayın evrelerinin etkisini hipotez testleri ile analiz ettiği araştırdığı çalışmasında Cuma günlerine denk gelen dolunay evresinde yüksek getirilerin yaşandığını, Salı gününe denk gelen yeni ay evresinde ise negatif getirilerin yaşandığı, mart ayında dolunay, haziran ve temmuz ayında yeni ayın pozitif getirileri, haziran ayında dolunay ekim ve kasım aylarında ilk çeyrek evrelerinin negatif getiriler sağladığını Varşova yatırımcılarının üzerinde ay ve evrelerinin etkilerinin yaşandığı sonucuna varılmıştır.

Thach ve Van Diep (2017), 2002-2015 yılları arası Vietnam borsasında dolunay etkisini GARCH ve GARCH-M modelleri ile araştırmış, araştırma sonucunda dolunay etkisinin Vietnam borsasında yatırımcı davranışları üzerinde etkili olarak olumsuz bir etki yarattığı sonucuna varılmıştır.

Lizinska (2017), Polonya Varşova menkul kıymetler borsasında ayın etkisini analiz ettiği çalışmasında dolunayın negatif getiriye sebep olduğu sonucuna varılmıştır. Hava durumu değişkenleri ile borsalar arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda bu anomalinin tespit edildiği

çalışmalarda genel olarak açık havanın olumlu etkisi, kapalı havanın da olumsuz etkisinden bahsedilmiştir.

Han (2005), 1997-2001 yılları arasında Çin'de hava durumunun borsaya etkisini inceledikleri çalışmalarında günışığı ile getiriler arasında yakından ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Dowling ve Lucey (2005), 1988-2001 yılları arasında İrlanda hisse senedi piyasasında hava durumu etkisini ve inanç temelli faktörleri OLS regresyon modeli ile inceledikleri çalışmalarında İrlanda'nın hava şartlarından kaynaklı nemin (sıcaklığı artırmasının) hisse senedi fiyatları ile pozitif ilişkide olduğunu yalnız anlamlılık açısından hava durumunun hisse senedi getirisiyle herhangi bir ilişkide olmadığı sonucuna varmıştır.

Gerlach (2007), 1980-2003 yılları arasında S&P 500 ve CRSP endekslerinde panel veri analizi ile yaptığı çalışmasında ay ve evrelerinin, hava durumunun, sıcaklık ve yağışların iki endekste de S&P 500 endeksinde anlamlı bir etkisini saptayamamış, yalnız CRSP endeksinde hava durumu anomalisi ve ay evresi anomalileri saptamış, bu anomalilerin açıklamasını duyuru günleri, ticaret günleri gibi zamanlara bağlayarak fiyat anormalliklerini kurum ve piyasa psikolojisine bağlamıştır.

Dowling ve Lucey (2008), 1994-2004 yılları arasında Birleşik Krallık borsasında hava durumunun etkisini GARCH modeli ile analiz yaptığı çalışmasında, rüzgarın hisse senedi fiyatlarıyla negatif ilişkide olduğunu sıcaklık ise pozitif ilişkide olduğunu yalnız yatırımcının ruh halini etkilemediği Birleşik Krallık hisse senedi piyasasında hava durumu etkisinin güçlü olmadığı sonucuna varmışlardır.

Yoon ve Kang (2009), 1990-2006 tarihleri arasında Kore'de KOSPI 200 endeksi ile hava durumu anomalilerini GJR-GARCH modeli ile analiz etmiş; kriz döneminde aşırı hava koşullarının etkisiyle borsanın olumsuz etkilendiklerini yalnız 1997 mali kriz etkisinin geçmesinden sonra bu etkinin ortadan kalktığı sonucuna ulaşmışlardır.

Kang vd. (2010), 1996-2007 yılları arasında Çin hisse senedi piyasasında hava durumu ile ilişkisini GARCH modelleriyle analiz ettiği çalışmasında, hava durumunun hem volatilite de hem de getiri de kuvvetli etkisini saptamış, açık havanın yatırımcıları olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca Şanghay'da yerli yatırımcının yabancı yatırımcılara göre yerel hava durumuna duyarlı olduğunu, hava durumunun borsanın getiri ve oynaklığını etkilediği sonucuna varılmıştır.

Lee ve Wang (2011), 1986-2007 yılları arasında Tayvan'da hisse senetleri ile hava durumu arasındaki ilişkiyi GARCH modelleri ile analiz etmiş, kapalı havaların piyasayı olumsuz etkilediği, güneşli havaların olumlu etkilediğini yalnız kapalı havanın açık havaya göre daha fazla etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

Lu ve Chou (2012), 2003-2008 yılları arasında Çin Şanghay borsasında hisse senetleri ve hava durumu arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile inceledikleri çalışmalarında, hisse senedi getirileri hava durumu arasında bir ilişki tespit edilememiş yalnız volatiliteyi likidite ve ciro üzerinde etkili olduğunu, kapalı havalarda alım satım faaliyetlerinin azaldığını, açık havalarda ise yatırımcıların işlem yapmaya daha istekli oldukları sonucuna varılmıştır.

Brahmana vd. (2016), dolunay ve yüksek sıcaklıkların borsada etkisini zaman serisi ve deneysel çalışma kullanarak araştırdığı çalışmasında yatırımcıların bu iki etkiden etkilendiği ve bunların etkisinin genellikle pazartesi günleri yaşandığını ve yatırımcıların irrasyonel davrandıkları sonucuna varmışlardır.

Sheikh vd. (2017), 2000-2012 yılları arası Güney Asya borsalarında işlem gören 6 endeks üzerinde GARCH modeli ile hava durumunun etkisini analiz ettiği çalışmasında, hava durumunun 6 endekste de volatiliteyi etkilediğini, Hindistan'da işlem gören iki endekste (BSE ve NSE500) volatiliteyi artırırken diğer 4 endekste (Pakistan; KSE100 ve LSE30, Bangladeş; CASP, Sri Lanka; Colombo Stok Exchange) volatiliteyi düşürdüğü sonucuna varılmıştır.

Wang vd. (2018), 2012-2015 yılları arasında Tayvan, Japonya ve Hong Kong hisse senedi piyasaları ile hava durumu anomalileri arasındaki ilişkiyi GJR-GARCH modeli ile analiz etmiş, sonuçlara göre hava durumu hisse senedi getirileri üzerinde tüm borsa olarak ele alındığında herhangi bir etki yaratmazken volatiliteyi etkilediğini yalnız boğa ve ayı piyasa olarak ayırdığında ayı ve boğa piyasalarında hava durumu değişikliklerinin yatırımcıların kötümser yaklaştığını ve borsanın hava ile birlikte değiştiğini savunmuşlardır.

Kathiravan vd. (2018), 2007-2016 yılları arasında Hindistan'ın 5 şehrinde Dhaanya (Tarım emtia endeksi) endeksi ve hava durumu (sıcaklık, rüzgâr ve nem) arasındaki ilişkiyi granger nedensellik testi ile inceledikleri çalışmalarında iki şehirde endekste hava durumu anomalisi tespit edilmiş, yatırımcıların karalarını etkilediği ve hatta hava durumuna göre emtia piyasasında yatırımcıların yatırımlarını yapmaları konusunda tavsiyede bulunmuştur.

Desai ve Joshi (2018), 1992-2014 yılları arasında Hindistan piyasalarında muson yağmurlarının etkisini OLS ve Logit regresyon modelleri ile inceledikleri çalışmalarında muson yağmurları döneminde istatiksel olarak anlamlı ve Sensex endeksinde muson ayları boyunca pozitif getiri elde ettikleri sonucuna varılmıştır. Muson yağmurlarının yatırımcılar üzerinde pozitif etkisinin olduğunu, muson zamanlarının diğer döneme göre daha çok getiri sağlandığı sonucuna varılmıştır

Karcıoğlu ve Özer (2018), 2002-2016 tarihleri arasında ARCG-GARCH modelleriyle BIST' ait beş endeks üzerinde hava durumu ve ayın evreleri anomalilerini araştırmış, 2008 küresel kriz dönemi ve kriz olmayan dönemde de ayın evreleri anomalileri saptanırken hava durumu anomalileri saptanamamıştır. Kriz hariç dönemde BIST Mali endeksinde dolunay etkisi, kriz döneminde de negatif getiriye neden olan yeni ay etkisi gözlemlenmiştir. Volatilite üzerinde BIST 100 endeksinde açık havanın volatiliteyi artırdığı kapalı havanın ise volatiliteyi azalttığı görülmüştür. Kriz döneminde BIST100 hariç diğer endekslerde dolunayın volatiliteyi yükselttiği görülmüştür.

Ramazan ayı ile ilgili çalışmalardan Seyyed vd. (2005), 1985-2000 yılları arasında Suudi Arabistan hisse senedi borsasının ramazan ayı ile ilişkisini GARCH modeli ile analiz etmişler, getiriler üzerinde bir etki tespit edilememiş ama volatiliteyi düşürücü etki saptamışlar, bu sonucu da ramazan ayında ticaret hacminin düşmesiyle ilişkilendirmişlerdir.

AlHajieh vd. (2011), 1992-2007 döneminde Türkiye, Ürdün, Mısır, Kuveyt ve Suudi Arabistan borsalarında Wald-Wolfowitz testi ile hisse senedi ve ramazan ayı arasındaki ilişkiyi incelemişler, ramazan ayının ilk ve son günü getirilerin önemli ölçüde değiştiğini ama anomali yaratacak önemli bir etki göstermediğini tespit etmişlerdir.

Bialkowski vd. (2012) 1989-2007 yılları arasında Türkiye'de dahil olmak üzere 14 Müslüman ülke hisse senedi piyasasında panel veri analizi ile yaptıkları analizlerinde, ramazan ayında getirilerin yıl içerisindeki diğer aylara ait getirilere göre daha yüksek olduğunu bunu da yatırımcıların Ramazan ayıyla dayanışma ve iyimserlik ruh haliyle piyasaya daha olumlu yansıdığını tespit etmişlerdir.

Al khazili (2014), 1989-2012 yılları arasında Türkiye'de dahil olmak üzere 15 Müslüman ülke borsaları ile ramazan ayı arasındaki ilişkiyi SD analizi ile analiz etmişler, ramazan ayında getirilerin arttığı yalnız 2008 küresel kriz döneminde bu getirilerin artış büyüklüğünün azaldığını tespit etmişlerdir.

Alatiyat (2014), 2008-2013 yılları arasında Birleşik Arap Emirlikleri borsasında ramazan ayı etkisini regresyon yöntemi ile analiz ettikleri çalışmasında, ramazan ayında borsa getirilerinin düştüğü sonucuna varılmıştır.

Garkaz vd. (2014), 2006-2011 yılları arası İran Tahran borsasında ramazan ayının etkisini Varyans ve ANOVA testleri ile analiz etmişler, ramazan ayı ile hisse senedi endeksi arasında önemli bir ilişkinin olmadığı sadece ticaret hacmiyle anlamlı bir ilişkiyi bulmuşlardır.
Küçüksille ve Özmutaf (2015) 1988-2014 yılları arasında Türkiye hisse senedi piyasasında ramazan ayı ile ilişkisini ANOVA yöntemi ile analiz etmişler, Ramazan etkisinin BIST-100'de geçerli olmadığını ve en yüksek getirinin Recep ayında bulunduğunu iddia etmiştirler.
Sonjaya ve Wahyudi (2016), 1989-2013 yılları arasında 10 müslüman ülke hisse senedi piyasasıyla ramazan ayı arasındaki ilişkiyi panel veri analizi ile analiz etmişler, Kuveyt, Umman ve Tunus piyasalarında güçlü bir ramazan ayı anomalisi tespit edilmiş Endonezya, Malezya, Ürdün, Fas ve Katar'da ramazan ayının izi görülse de kalıcı olmadığını tespit etmişlerdir. Bahreyn ve Suudi Arabistan'da ise ramazan ayı anomalisine rastlamamışlardır. Yatırımcı davranışlarının etkilendiği ama piyasada fiyat hareketliliği yaratacak bir etkinin bulunmadığını tespit etmişlerdir.
Yılmaz ve Ergün (2017), 2000-2017 yılları arasında Türkiye hisse senedi piyasasında ramazan ayı etkisini GARCH modelleriyle analiz etmiş, getirilerde değişiklik yaşanmadığını, yalnız hizmet sektörü dışında teknoloji, mali ve sanayi endekslerinde volatiliteyi artıran etkisi görülse de anomali yaratacak bir etki görülmemiştir.
Eyüpoğlu ve Eyüpoğlu (2017) 2010-2015 yılları arasında Hicri aylar ile BIST arasındaki ilişkiyi regresyon analizi araştırmışlar, ,incelenen 24 endeksin 23 ünde ramazan ayı etkisi tespit edilememiş, Ramazan ayının sadece sigorta endeksine negatif etkisi olduğunu ortaya koymuşturlar.
Salman Irag Al-Najaf vd. (2018), 2012-2016 yılları arasında İran ve Irak hisse senedi piyasasıyla hicri ayların arasındaki ilişkiyi ARIMA modelleri ile analiz etmiş, iki ülke piyasasında da hicri aylar ve olmayan aylar arasında hisse senedi piyasalarında önemli bir değişiklik bulamamışlardır.
Alsu vd. (2018) 2011-2016 yılları arasında BIST tarafından hesaplanan KAT 30 endeksi ile ramazan ayı etkisi EGARCH modeli ile analiz edilmiş, getiriler üzerinde herhangi bir etki tespit edilememiş, ikinci 10 günlük diliminde volatilitenin azaldığı, üçüncü 10 günlük dilimde ise volatilitenin arttığı görülmüştür. Bu artışı bayram öncesi alışverişle ticaretin canlanmasına yorumlanmıştır.
Özkan ve Akbalık (2018),2003-2015 yılları arasında BIST'de hicri ayların etkilerini regresyon ve Kruskal-Wallis testi ile analiz etmişler, araştırma yapılan hiçbir endekste ramazan ayı anomalisine rastlamamışlardır.
Bu araştırma, Türkiye döviz piyasalarında anomalilerin mevcudiyeti araştırılarak belirlenen anomalilerin Türkiye döviz piyasalarında 01.01.2010 ve 31.12.2017 yılları arasında yaşanan getiri ve volatilite üzerindeki etkilerini saptamaya çalışmaktadır.

ARAŞTIRMANIN VERİ SETİ VE YÖNTEMİ

Çalışma, Dolar ve Euro kuruna ait günlük verilerden hareketle, 2010 ve 2017 yıllarını kapsayacak şekilde Eviews 8 ve Stata 12 programları yardımıyla ARCH VE GARCH modellemeleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir.
Çalışmada kullanılan Dolar ve Euro kur verileri TCMB internet sitesinden, ramazan ile ilgili bilgi hicri takvim internet sitesinden, ayın hareketiyle ilgili bilgiler kalender-365 internet sitesinden ve hava durumu ile ilgili bilgiler weatheronline ve wunderground gibi internet sitelerinden elde edilmiştir.
Çalışmada kullanılan 2010-2017 yılları arasındaki günlük kapanış fiyat verileri $(ln(p_t/p_{t-1}))$ formülü ile logaritmik seriye dönüştürülerek zaman serisi haline getirilmiştir. Hesaplanan zaman serisine normallik ve durağanlık testleri uygulanmış, uygun ARMA modeli belirlenerek ARCH-GARCH modelleri ile analiz edilmiştir.

Volatilite modellemelerinde sıkça kullanılan ARCH modeli, Engle (1982) tarafından geliştirilmiş, risk yükselmesinin göstergesi olan koşullu varyans ve koşullu ortalamanın ayrı ayrı modellenebilmesini sağlamaktadır. Yıldız (2016) a göre şoklar bu modelde geçmiş dönemden gelen koşullu varyansların karelerine bağlandığından volatilite de şokun yönüne göre aynı yönde hareketlenmektedir. Bollerslev (1986) çalışmasında ARCH modeline koşullu varyansın kendi geçmiş değerlerini ekleyerek GARCH modelini geliştirmiştir (Yöntem,2014:8). Bu modelde, koşullu varyansa sahip hata teriminin gecikmeli değerlerine ilave olarak, kendi gecikmeli değerlerine de bağlı olduğu volatilite modelidir (Mazıbaş,2005:8).

ARCH ve GARCH modelleriyle döviz piyasalarında anomalilerin varlığı kukla değişkenler kullanılarak modellenmiştir. Kukla değişkenler vasıtasıyla hem getiri hem de volatilite için modeller oluşturulmuş ve sonuçlar elde edilmiştir.

ANALİZ VE BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, kullanılan veri seti ile ilgili istatistiki bilgilere ve ARCH-GARCH modellerinin uygulanması için testlere ve elde edilen sonuçlara yer verilmiştir.

Zaman serisinin normal dağılıp dağılmadığının kontrolü için betimleyici istatistikleri hesaplanmış, Tablo 1'de sunulmuştur. Gujarati ve Porter (2012)'e göre zaman serisinin ortalama değeri ve standart sapma değerlerinin sıfır etrafında değer taşımalıdır. Başar ve Oktay (2015)'a göre çarpıklı katsayısı sıfır, basıklık katsayısı ise 3'e eşit olmalıdır. Kim (2016)'a göre Jarque-Bera testi %5 anlamlılık seviyesinde χ^2 tablo değeriyle karşılaştırılması ile normal dağılım hakkında bilgi veren diğer bir değerdir. En son normal dağılım sınaması ise olasılık değeri olmakta %5 anlamlılık seviyesinde 0,05 değeri ile karşılaştırarak, değerden büyükse normal dağılan, küçük ise normal dağılmayan bir seri olduğu hakkında bilgi vermektedir (Tarı, 2010:464). Yalnız oluşturulan seri finansal zaman serisi özelliği taşıdığından normal dağılım göstermesi beklenen bir durum değildir (Demireli vd, 2010:62).

Tablo 1: Dolar ve Euro Getiri Serilerine Ait Betimleyici İstatistikler

	Dolar	Euro
Ortalama	0,000636	0,000353
Maksimum	0,066202	0,037463
Minimum	-0,071125	-0,038078
Standart Sapma	0,009943	0,006476
Çarpıklık	0,366322	0,058817
Basıklık	7,582822	6,489242
Jarque-Bera	1864,921	1055,334
Probability	0,0000	0,0000

Tablo 1 incelendiğinde 2010-2017 yıllarına ait döviz kuruna ait seri incelendiğinde iki kur içinde ortalama ve standart sapma değerleriyle sıfır etrafında değerler taşımaktadır. Çarpıklık katsayısı ise sıfırdan farklı ve pozitif değerler taşımasından kaynaklı sağa çarpık bir asimetride bir dağılım gösterdiği, 7,58 ve 6,48 basıklık değeriyle de her iki kura ait serinin sivri dağılım gösterdiği görülmektedir. J-B ve olasılık değerleri ile ise olasılık değerleriyle ise normal dağılmadığı görülmüştür. Finansal zaman serisi olduğu için beklenen bir durumdur.

Serinin betimleyici istatistikleri incelendikten sonra durağanlığının kontrolü için birim kök testleri uygulanmıştır. Durağan bir seride ortalama değer, varyans değeri zamanla değişmez. Bu testlerde hata terimleri arasındaki korelasyon ölçülür ve test değerlerinin sıfır etrafında değerler olması istenir. Eğer test değerleri sıfıra yakın değerler ise seri durağan kabul edilir. Tablo 2'de yapılan birim kök testleri sonuçları verilmiştir.

Tablo 2: Getirilere Ait Birim Kök Test Sınamaları

	ADF Birim Kök Testi			PP Birim Kök Testi		
	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitsiz-Trendsiz	Sabitli	Sabitli-Trendli	Sabitsiz-Trendsiz
Dolar	-59,30758*	-59,35701*	-59,25497*	-59,33616*	-59,37936*	-59,30008*
Euro	-59,33561*	-59,32839*	-59,26385*	-59,46704*	-59,46017*	-59,44165*

Not: *%1 anlamlılık düzeyi

Tablo 2'de ADF ve PP birim kök testlerine ait sonuçlar görülmekte Dolar ve Euro getiri serilerinin seviye değerinde durağan olduğu görülmektedir.

Serinin durağanlığı kontrol edildikten sonra ARMA model seçimine geçilmiştir. Uygun modelin seçilmesi için Schwarz Bayesian Kriteri (SC) 'ne göre karar verilmiştir. Analiz sonucunda en küçük SC değeri taşıyan model uygun ARMA modeli olarak belirlenmiştir.

Dolar kuru için uygun model SC'ye göre en düşük değer olan -5,087 değeriyle ARMA (1,0) modelidir. Euro kuru için ise SC göre en küçük değer olan -5,3196 değeriyle ARMA (2,2) modeli uygun model olarak seçilmiştir.

Dolar ve Euro kur serilerine ait uygun olduğu belirlenen ARMA modelinde Dolar ve Euro Kuruna ait serilerde sahip olunan hata terimlerinin ARCH etkisini belirlemek için ARCH-LM testi yapılmıştır. ARCH-LM ile ilgili kurulan hipotezler;

H_0 : ARCH etkisi yoktur. $|\chi^2$ İstatistiği$|>|$ Gözlem*$R^2|$

H_1 : ARCH etkisi vardır. $|\chi^2$ İstatistiği$|<|$ Gözlem*$R^2|$

Tablo 3: Dolar ve Euro Kuru için ARCH-LM İstatistiği Test Sonuçları

Dolar Kuru					
	F İstatistiği	Olasılık	Gözlem*R^2	Ki-Kare	Olasılık
LM (k=1)	104,846	0,0000	100,4473	1,3642	0,0000
LM (k=5)	52,3644	0,0000	227,2104	5,4521	0,0000
LM (k=10)	30,2548	0,0000	304,2587	10,2125	0,0000
LM (k=20)	17,2356	0,0000	354,3891	21,4128	0,0000
LM (k=30)	11,2541	0,0002	368,9843	30,3679	0,0000
Euro Kuru					
	F İstatistiği	Olasılık	Gözlem*R^2	Ki-Kare	Olasılık
LM (k=1)	157,3254	0,0000	142,3568	1,3642	0,0000
LM (k=5)	46,3258	0,0001	264,3254	5,4521	0,0000
LM (k=10)	2,3654	0,0005	34,2548	10,2125	0,0002
LM (k=20)	25,3287	0,0003	431,6584	21,4128	0,0004
LM (k=30)	18,2247	0,0007	452,3258	30,3679	0,0010

ARCH-LM testine göre çalışmada kullanılan Dolar ve Euro kuru getiri serisinde, Ki-Kare değerleri, Gözlem*R^2 değerlerinden küçük olduğundan dolayı ARCH etkisinin olmadığını öne süren hipotez reddedilmiş ve ARCH etkisinin varlığına karar verilmiştir.

ARCH etkisinin varlığından sonra bu etkiyi giderebilmek için uygun ARCH ve GARCH model seçimine geçilmiştir. Bu modellemeleri yapabilmek için Engle (1982) e göre α ve Bollerslev (1992) e göre β parametreleri pozitif ve anlamlı olmalı; Bollerslev (1986) a göre α ve β toplamının 1'den küçük olması gerekmektedir. Bu koşulları sağlamayan modeller çalışmadan çıkarılmıştır. Her iki kur içinde bu koşulları sağlayan GARCH (1,1) ve GARCH (1,2) modelleri kalmıştır. İki model arasında da seçim yapabilmek için Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri, log-Olabilirlik değeri ve Theil ve Mape katsayıları değerlendirmesi yapılmalıdır. Sevüktekin ve Nargeleçekenler (2006)'e göre Akaike ve Shwartz bilgi kriterlerinin, Mape ve Theil katsayılarının

düşük olması, Log-olabilirlik oranının yüksek olması gerekmektedir. Bu kriterleri sağlayan veya çoğunluğu bünyesinde barındıran en uygun ARCH ve GARCH modeli seçilmelidir.
Dolar kuru için Akaike, Schwarz bilgi kriterleri, Theil katsayısı ve Mape kriterlerinin düşük olması ve Log- Olabilirlik kriterinin yüksek olduğu ve bu kriterlerinin hepsini taşıyan en uygun model GARCH (1,1) modeli uygun model olarak belirlenmiştir. Euro kuru için ise bu kriterlerin çoğunu bünyesinde barındıran GARCH (1,2) modeli en uygun model olarak belirlenmiştir. Uygun modeller belirlendikten sonra, modellerin uygulanabilirliği için Ljung-Box testi vasıtasıyla oto korelasyon açısından incelenmiştir

Tablo 4: Ljung-Box Otokorelasyon Test sonuçları

Ljung-Box Q Testi	Dolar	Euro
	Olasılık	Olasılık
Gecikme=1	0,03	0,027
Gecikme=5	0,143	0,347
Gecikme=10	0,24	0,341
Gecikme=20	0,383	0,669
Gecikme=30	0,316	0,432
Ljung-Box	Dolar	Euro
Q^2 Testi	Olasılık	Olasılık
Gecikme=1	0,938	0,576
Gecikme=5	0,787	0,435
Gecikme=10	0,364	0,464
Gecikme=20	0,457	0,689
Gecikme=30	0,689	0,612

Tablo 4'te otokrelasyon ve artıkların kareleri için yapılan otokorelasyon test sonuçlarına göre seçilen modellerin uygulanmasında problem gözükmemektedir. Yapılan testler sonucunda uygun modeller belirlendikten sonra anomali varlığının araştırılabilmesi için kurulan getiri modeli sonuçları Tablo 5'te ve volatilite model sonuçları ise Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 5: Euro ve Dolar için Anomali ve Getiri İlişkisi

	Dolar AR(1) GARCH(1,1)		Euro ARMA(2,2) GARCH(1,2)	
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Ramazan Etkisi				
Ramazan	7,23E-05	0,000394	0,000336	0,000349
Ayın Evreleri				
Yeniay	-5,75E-05	0,000238	-0,000310	0,000223
İlk Dördün	-0,000252	0,000213	-0,000182	0,000208
Dolunay	1,22E-05	0,000216	0,000194	0,000227
Son Dördün	-7,52E-05	0,000214	-0,000382	0,000213***
Hava Durumu				
Açık Hava	-6,11E-05	0,000203	-0,000249	0,000200
Kapalı Hava	6,11E-05	0,000209	0,000241	0,000145

Not: *** %10 anlamlılık düzeyi

Tablo 5'te Dolar ve Euro kuru için getiri modeli sonuçlarına bakıldığında dolar kuru üzerinde üç anomalinin de getiriyi artıran ramazan ayı etkisi, dolunay etkisi ve kapalı havaların etkisi görülmekte, yeni ay, ilk dördün, son dördün ve açık havaların ise getiriyi azaltan etkisi

görülmektedir. Fakat üç anomali türü içinde anlamlı çıkan herhangi bir etki görülmemektedir. Euro kuru için bakıldığında ise dolar kurunda olduğu gibi aynı dönemlerin pozitif ve negatif bir şekilde getiriyi etkilediği yalnız, sadece son dördün etkisinin %10 anlamlılık seviyesinde getiriyi azaltan bir etkiyle anomaliye sebep olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Euro ve Dolar için Anomali ve Volatilite İlişkisi

	Dolar AR(1) GARCH(1,1)		Euro ARMA(2,2) GARCH(1,2)	
	Katsayı	Standart Hata	Katsayı	Standart Hata
Ramazan Etkisi				
Ramazan	-9,66E-07	3,49E-07*	-3,14E-08	4,44E-07
Ayın Evreleri				
Yeniay	-1,17E-06	4,56E-07**	3,86E-07	5,53E-07
İlk Dördün	1,05E-06	4,96E-07**	9,90E-07	5,67E-07**
Dolunay	5,47E-07	5,31E-07	-6,53E-07	5,31E-07
Son Dördün	2,60E-07	5,00E-07	3,89E-07	5,21E-07
Hava Durumu				
Açık Hava	-4,61E-07	3,83E-07	-1,63E-07	4,79E-07
Kapalı Hava	4,62E-07	3,82E-07	1,59E-07	4,66E-07

Not: * %1 ve ** %5 anlamlılık düzeyleri

Tablo 6'da Dolar ve Euro kuru için volatilite modeli sonuçlarına bakıldığında dolar kuru üzerinde volatiliteyi düşüren ramazan ayı etkisi, yeni ay etkisi ve açık havaların etkisi görülmekte, ilk dördün, dolunay, son dördün ve kapalı havaların ise volatiliteyi yükselten etkisi görülmektedir. Dolar kuru için volatiliteyi düşüren %1 anlamlılık seviyesinde ramazan ayı ve %5 anlamlılık seviyesinde yeni ay evresi anomalisi ile volatiliteyi yükselten %5 anlamlılık seviyesinde ilk dördün evresi anomalilerinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Euro kuru için bakıldığında ise volatiliteyi düşüren ramazan ayı, dolunay ve açık hava etkilerinin görüldüğü, volatiliteyi yükselten yeni ay, ilk dördün, son dördün evreleri ve kapalı havanın etkisi görülmekte yalnız %5 anlamlılık seviyesinde sadece dolar kurunda olduğu gibi aynı dönemlerin pozitif ve negatif bir şekilde getiriyi etkilediği yalnız, sadece volatiliteyi yükselten ilk dördün anomalisinin ortaya çıktığı görülmektedir.

SONUÇ

Finans kültürünün gelişmesi, bilginin teknoloji sayesinde hızlı ve kolay ulaşılması, finans kurumlarının ya da finans hizmetinin artmasıyla bireysel olsun kurumsal olsun her yatırımcının kararı almalarına uygun ortam sağlanmaktadır. Ancak bilgiye ulaşmak kolaylaşsa da karar veren birey olduğu için rasyonellikten sapmalar görülmesi muhtemeldir. Bu sapmalarda beraberinde anomalilerin oluşmasına neden olmaktadır. Çalışmada hem Dolar hem de Euro için bazı anomaliler tespit edilmiştir. Çalışmada bulunan volatilitede elde edilen anomalilere göre yatırımcılar açısından normal üstü kazanç için uygun ortamlar oluşturmaktadır.

Volatilitenin azaldığı durumlarda yatırımcılar için daha sağlıklı kararlar verebileceği ortam oluşurken, volatilitenin yükseldiği durumlarda artan risk seviyesi getiri beklentisini de artırabileceği gibi kayıpları da beraberinde getirebilir. Elde edilen sonuçlara göre dönemsel trendlerin yaşandığı, geçmiş fiyat hareketlerinden yararlanarak gelecekle ilgili tahminler yapılabilir. Volatilite üzerinde belirlenen anomaliler ile yatırımcının hangi zamanlarda yatırım yapmasının doğru olacağı belirlenebilir. Bireysel ve kurumsal yatırımcılar Döviz piyasasında meydana gelen anomalilerin neden olduğu volatilite dalgalanmalarını iyi analiz ederek yatırım stratejilerini belirlemeleri ile normal üstü kazanç elde edebilmeleri mümkün olabilecektir. Bu

çalışma Gelişmiş ve Gelişmekte olan ülkelere uygulanarak genişletilebilir ve iki ülke grubu arasında yatırım stratejileri için farklılıklar ve benzerlikler ortaya konabilir.

KAYNAKLAR

Akhtari, M. (2011), Reassessment of The Weather Effect: Stock Prices and Wall Street Weather, Undergraduate Economic Review, 7(1), 19.

Alatiyat, M. (2014), Ramadan Effect on UAE Stock Market-Banks Sector, SSRN: https://ssrn.com/abstract=2449967

Al-Hajieh, H., Redhead, K., ve Rodgers, T. (2011), Investor Sentiment and Calendar Anomaly Effects: A Case Study of The Impact of Ramadan on Islamic Middle Eastern Markets, Research in International Business and Finance, 25(3), 345-356.

Al-Khazali, O. (2014), Revisiting Fast Profit Investor Sentiment and Stock Returns During Ramadan, International Review of Financial Analysis, 33, 158-170.

Alsu, E., Taşdemir, A., ve Özyurt, H. K. (2018), Türkiye İslami Piyasalarında Ramazan Ayı Etkisi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(5), 707-712.

Apergis, N. ve Gabrielsen, A. (2012), The Bank Lending Channel and Lunar Phases: Evidence From a Panel of European Banks, Journal of Finance and Investment Analysis, 1(3), 1-1.

Ariss, R. T. Rezvanian, R. ve Mehdian, S. (2011), Calender Anomalies in the Gulf Cooperation Council Stock Markets, Emerging Markets Review, 12(3), 293-307.

Ateş, A. (2007), Finansal Yatırımların Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma, Selçuk Üni. SBE, İşletme Anabilim Dalı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Barak, O. (2006), Hisse Senedi Piyasalarında Anomaliler ve Bunları Açıklamak Üzere Geliştirilen Davranışsal Finans Modelleri, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Başar, A. ve Oktay, E. (2015), Uygulamalı İstatistik 1 Kısa Teorik Bilgiler ve Çözülmüş Problemler, Kültür Eğitim Vakfı Yayınları, Erzurum.

Białkowski, J., Etebari, A., ve Wisniewski, T. P. (2012), Fast Profits: Investor Sentiment and Stock Returns During Ramadan, Journal of Banking ve Finance, 36(3), 835-845.

Bollerslev, T. (1986), Generalized Autoregressive Conditional Heteroskedasticity, Journal of Econometrics, 37, 307-327.

Bollerslev, T., Chou, R. Y. ve Kroner K. F. (1992). ARCH Modeling in Finance, Journal of Econometrics, 52, 5-59.

Borowski, K. (2015), Moon Phases and Rates of Return of WIG Index on The Warsaw Stock Exchange, International Journal of Economics and Finance, 8(8), 256-264.

Borowski, K. (2016), The Influence of Moon Phases on Rates of Return of The Warsaw Stock Exchange Indices, Studia Prawno-Ekonomiczne, 98, 151-166.

Bozkurt, İ. (2015), Investigation of the Effects of the Moon on Stock Returns: An Empirical Application on ISE, İktisat İşletme ve Finans, 30(352), 55-78.

Brahman, R. K., Hooy, C. W. ve Ahmad, Z. (2014), Moon Effect on Pacific Basin Stock Markets. Indonesian Capital Market Review, 3(2).

Brahmana, R., Hooy, C. W. ve Ahmad, Z. (2014), Moon Phase Effect on Investor Psychology and Stock Trading Performance, International Journal of Social Economics, 41(3), 182-200.

Brahmana, R., Hooy, C. W. ve Ahmad, Z. (2016), Debunking the Monday irrationality through the external affection of investors. Gadjah Mada International Journal of Business, 18(1), 83.

Cao, M., ve Wei, J. (2005), Stock Market Returns: a Note on Temperature Anomaly, Journal of Banking ve Finance, 29(6), 1559-1573.

Chandy, P.R., Haensly, P. ve Shetty, S. (2007), Does Full or New Moon Influence Stock Markets?: a Methodological Approach, Journal of Financial Management and Analysis, 20(1), 30-35.

Chang, S. C., Chen, S. S., Chou, R. K. ve Lin, Y. H. (2008), Weather and Intraday Patterns in Stock Returns and Trading Activity. Journal of Banking ve Finance, 32(9), 1754-1766.
Demir, Y., Akçakanat, T. ve Songur, A. (2011), Yatırımcıların Psikolojik Eğilimleri ve Yatırım Davranışları Arasındaki İlişki: İMKB Hisse Senedi Yatırımcıları Üzerine Bir Uygulama. Gazıantep Unıversıty Journal of Socıal Scıences, 10(1), 117-145.
Demireli, E., Akkaya, G. C. ve İbaş,E., (2010), Finansal piyasa etkinliği: S&P 500 üzerine bir uygulama. CÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 11(2), 53-67.
Desai, J., ve Joshi, N. A. (2018), Impact of Monsoon on Indıan Equıty Market. International Journal of Recent Scientific Research Research, Vol. 9, Issue, 1(F), pp. 23270-23276
Dichev, I. D. ve Janes, T. D. (2003), Lunar Cycle Effects in Stock Returns, The Journal of Private Equity, 6(4), 8-29.
Dowling, M. ve Lucey, B. M. (2005), Weather, Biorhythms, Beliefs and Stock Returns Some Preliminary Irish Evidence. International Review of Financial Analysis, 14(3), 337-355.
Dowling, M. ve Lucey, B. M. (2008), Mood and UK Equity Pricing. Applied Financial Economics Letters, 4(4), 233-240.
Engle, R. F. (1982). Autoregressive Conditional Heteroskedasticity with Estimates of the Variance of the United Kingdom Inflation, Econometrica, 50(4), 987-1007.
Eyüboğlu, K. ve Eyüboğlu, S. (2017), Hicri Takvim Etkisinin BIST Sektör Endekslerinde Test Edilmesi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 17 (1), 133-147.
Floros, C. ve Tan, Y. (2013), Moon Phases, Mood and Stock Market Returns: International Evidence. Journal of Emerging Market Finance, 12(1), 107-127.
Gao, Q. (2009), Lunar Phases Effect in Chinese Stock Returns, In Business Intelligence and Financial Engineering, BIFE'09, 682-685.
Garkaz, M., Hazini, N., ve Azimi, J. (2014), Effect of Ramadan Month on The Stock Price, Trade Volume and Index of Tehran Stock Exchange in The Minerals and Mining Industry. International Journal of Scientific Management and Development, 550-554.
Gerlach, J. R. (2007), Macroeconomic News and Stock Market Calendar and Weather Anomalies. Journal of Financial Research, 30(2), 283-300.
Goetzmann, W.N. ve Zhu, N. (2003), Rain or Shine: Where is the Weather Effect, NBER Working Paper, 9465.
Gouider, J. J., Kaddour, A. ve Hmaid, A. (2015), Stock Market Anomalies: Case of Calendar Effects on the Tunisian Stock Market, Global Journal of Management and Business Research: B Economics and Commerce, 15 (2), 1-12.
Gujarati, D. N., Porter, D. C., Şenesen, Ü., ve Günlük-Şenesen, G. (2012), Temel Ekonometri. Literatür Yayıncılık.
Hammami, F., ve Abaoub, E. (2010), Lunar phases, investor mood, and the stock market returns: evidence from the Tunisian Stock Exchange, Global Journal of Finance and Management, 2(1), 1-18.
Han, Z. X. (2005), Study on Weather Effect of China's Stock Index Returns. Journal of Beijing University of Aeronautics and Astronautics, 10-14.
Herbst, A. F. (2007), Lunacy in the stock market—What is the evidence?, Journal of Bioeconomics, 9(1), 1-18.
Hirschleifer, D. (2001), Investor Psychology and Asset Pricing, Journal of Finance, 56(4), 1533-98.
Hirschleifer, D. ve Shumway, T. (2003), Good Day Sunshine: Stock Returns and The Weather, Journal of Finance, 58, 1009-32.

Husain, F.l (1998), A Seasonality in the Pakistani Equity Market: The Ramadhan Effect, Pakistan Development Review 37 (1), 77-81.
Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979), "Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk", Econometrica, 47 (2), 263-291.
Kamstra, M. J., Kramer, L. A., ve Levi, M. D. (2003), Winter blues: A SAD stock market cycle, American Economic Review, 93(1), 324-343.
Kang, S. H., Jiang, Z., Lee, Y., ve Yoon, S. M. (2010), Weather Effects on The Returns and Volatility of The Shanghai Stock Market. Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 389(1), 91-99.
Karataş, S. (2009), Hava Durumu Anomalisi: İMKB Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Karcıoğlu, R., ve Özer, N. (2018), Hava Durumu ve Ayın Evreleri Anomalilerinin BIST'de Getiri ve Oynaklığa Etkisi. Ataturk University Journal of Economics ve Administrative Sciences, 32(2).
Kathiravan, C., Selvam, M., Kannaiah, D., Lingaraja, K., ve Thanikachalam, V. (2018), On the Relationship Between Weather and Agricultural Commodity Index in India: A Study With Reference to Dhaanya of NCDEX. Quality ve Quantity, 1-17.
Keef, S. P., ve Khaled, M. S. (2011), Are Investors Moonstruck? Further International Evidence On Lunar Phases and Stock Returns. Journal of Empirical Finance, 18(1), 56-63.
Kuo, J. M., Coakley, J., ve Wood, A. (2010), The Lunar Moon Festival and The Dark Side of The Moon. Applied Financial Economics, 20(20), 1565-1575.
Kutlar, A. ve Torun, P. (2013), İMKB 100 Endeksi Günlük Getirileri İçin Uygun Genelleştirilmiş Farklı Varyans Modelinin Seçimi, Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 42, 1-24.
Küçüksille, E. (2013), Ayın Evresi Etkisi ve IMKB'de Bir Uygulama, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 59,187-194.
Küçüksille, E., ve Özmutaf, N. M. (2015), Is There Ramadan Effect in Turkish Stock Market?. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 7(3).
Lee, M. T., Lee, M. L., Chiu, B. H., ve Lee, C. L. (2014), Do lunar phases affect US REIT returns?. Investment Analysts Journal, 43(79), 67-78.
Lee, Y. M., ve Wang, K. M. (2011), The Effectiveness of The Sunshine Effect in Taiwan's Stock Market Before and After The 1997 Financial Crisis. Economic Modelling, 28(1-2), 710-727.
Li, X. (2009), Investor Sentiment Cycle and Stock Returns: An Empirical Study of the Lunar Effect in China's Stock Market. China Accounting Review, 4, 006.
Lieber, A. (1978), Human Aggression and Lunar Synodic Cycle, Journal of Clinical Psychiatry, 39(5), 380-392.
Lieber, A. L., ve Sherin, C. R. (1972), Homicides and The Lunar Cycle: Toward a Theory of Lunar Influence on Human Emotional Disturbance. American Journal of Psychiatry, 129(1), 69-74.
Liu, S. I. ve Tseng, J. (2009), A Bayesian Analysis of Lunar Effects on Stock Returns, The IUP Journal of Behavioral Finance, 6(3-4), 67-83.
Lizińska, J. (2017). On the Rationality of Investors–Lunar Phases and Equity Returns in Poland. Fınanse, Rynkı Fınansowe, Ubezpıeczenıa, 2 (89), pp., 131.
Lu, J., ve Chou, R. K. (2012), Does The Weather Have İmpacts On Returns And Trading Activities İn Order-Driven Stock Markets? Evidence From China. Journal of Empirical Finance, 19(1), 79-93.
Lucey, B. M. (2010), Lunar Seasonality İn Precious Metal Returns?. Applied Economics Letters, 17(9), 835-838.

Mason, T. (1997), Seclusion and the lunar cycles, Journal of psychosocial nursing and mental health services, 35(6), 14-18.
Mazıbaş, M. (2005), İMKB Piyasalarındaki Volatilitenin Modellenmesi ve Öngörülmesi: Asimetrik GARCH Modelleri İle Bir Uygulama. VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu, 1-29.
Myers, D. E. (1995), Gravitational Effects of The Period of High Tides and The New Moon on Lunacy, The Journal of emergency medicine, 13(4), 529-532.
Özkan, N., Ubyo, B., Akbalık, M., ve Bsy, S. P. B. Hicri Takvim Etkisi: Borsa İstanbul Gıda-İçecek, Hizmetler ve Ulaştırma Endekslerinde Yer Alan Paylar Üzerine Bir Araştırma. Journal of Yaşar University, 13(49), 9-21.
Riva, M. A., Tremolizzo, L., Spicci, M., Ferrarese, C., De Vito, G., Cesana, G. C., ve Sironi, V. A. (2011), The disease of the moon: the linguistic and pathological evolution of the English term lunatic, Journal of the History of the Neurosciences, 20(1), 65-73.
Salman Irag Al-Najaf, F. A., Salehi, M., ve Nimr Al-Maliki, H. S. (2018), The Effect of Islamic Sacred Months on Stock Prices in Iran and Iraq Stock Exchanges. ISRA International Journal of Islamic Finance, 10(1), 111-119.
Saunders, E., M. (1993), Stock Prices and Wall Street Weather, American Economic Review, 83, 1337-1345.
Schwarz, N. ve Clore, G.L. (1983), Mood, Misattribution, and Judgements of Well-being: Informative and Directive Functions of Affective States, Journal of Personality and Social Psychology, 45, 513-23.
Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2006), İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Getiri Volatilitesinin Modellenmesi ve Önraporlanması, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 61 (4), 243-265.
Seyyed, F. J., Abraham, A., ve Al-Hajji, M. (2005), Seasonality İn Stock Returns And Volatility: The Ramadan Effect, Research in International Business and Finance, 19(3), 374-383.
Sheikh, M. F., Shah, S. Z. A., ve Mahmood, S. (2017), Weather Effects On Stock Returns And Volatility in South Asian Markets, Asia-Pacific Financial Markets, 24(2), 75-107.
Shiller, R. J. (2003). "From Efficient Markets Theory To Behavioral Finance". Journal of economic perspectives, 17(1), 83-104.
Sonjaya, A. R., ve Wahyudi, I. (2016), The Ramadan Effect: Illusion Or Reality?, Arab Economic and Business Journal, 11(1), 55-71.
Symeonidis, L. ve Daskalakis, G. ve Markellos, R.N. (2010), Does the Weather Affect Stock Market Volatility?, Finance Research Letters, 7, 214-23.
Tarı, R. (2010), Ekonometri, Genişletilmiş 6. Baskı, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.
Thach, N. N., ve Van Diep, N. (2018), The Impact of Supermoon on Stock Market Returns in Vietnam, In International Econometric Conference of Vietnam, 611-623
Tran, T. (2015), Lunar Effect And Other Calendar Effects: Evidence From Vietnamese Stock Market, Master's Thesis İn Accounting And Finance, Unıversıty Of Vaasa Faculty Of Busıness Studıes Department Of Accountıng and Fınance.
Wang, Y. H., Lin, C. T ve Chen W. L. (2010), Does Lunar Cycle Effect Exist? Lunar Phases and Stock Return Volatilities, African Journal of Business Management, 4(18), 3892-3897.
Wang, Y. H., Shih, K. H., ve Jang, J. W. (2018), Relationship Among Weather Effects, Investors' Moods And Stock Market Risk: An Analysis Of Bull And Bear Markets in Taiwan, Japan and Hong Kong, Panoeconomicus, 65(2), 239-253.
Wilkinson, G., Piccinelli, M., Roberts, S., Micciolo, R., ve Fry, J. (1997). Lunar Cycle and Consultations for Anxiety and Depression in General Practice, International Journal of Social Psychiatry, 43(1), 29-34.

Yıldız, B. (2016), Oynaklık Tahmininde Simetrik ve Asimetrik GARCH Modellerinin Kullanılması: Seçilmiş BIST Alt Sektör Endeksleri Üzerine Bir Uygulama, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 83-106.
Yılmaz, A., ve Ergün, Z. C. Mevsimsel Değişkenliklerin Borsa İstanbul Üzerindeki Oynaklık Etkisi: Ramazan Ayı Örneği. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4(4), 18-34.
Yoon, S. M., ve Kang, S. H. (2009), Weather Effects On Returns: Evidence From The Korean Stock Market, Physica A: Statistical Mechanics and its Applications, 388(5), 682-690.
Yousop, N. L. B. M., Sipon, Z., ve Yoke, C. S. K. (2014), Lunar Effect: Analysis on Emerging Countries Stock Returns, Prior and During Financial Crisis, Journal of Emerging Economies ve Islamic Research, 2(2).
Yöntem, G. (2014), Finansal Piyasalarda Stilize Gerçekler: BIST 30 Örneği", http://www.academia.edu/7212950 Erişim tarihi:20.03.2018
Yuan, K., Zheng, L., ve Zhu, Q. (2006), Are Investors Moonstruck? Lunar Phases and Stock Returns, Journal of Empirical Finance, 13(1), 1-23

DİJİTAL REKLAMLARDA SOSYAL AĞLARIN ROLÜ

Dr. Bahar GÜRDİN
Adnan Menderes University/ Kuyucak Vocational School

ÖZET

Firmalar kendi ürünlerini/markalarını geleneksel ve dijital medyada tanıtmak, hatırlatmak, hayatta kalmak gibi nedenlerle reklam yapmaktadır. Çalışmada, dijital reklam kanallarından biri olan sosyal ağların tüketiciler açısından ne kadar etkili olduğu incelenmiştir. Online anket yöntemiyle elde edilen veriler SPSS 23 programı kullanılarak yorumlanmış ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Reklam Mecraları, Tüketici Davranışları, Dijital Reklam, Sosyal Ağ.

ROLE OF SOCIAL NETWORKS IN DIGITAL ADVERTISING

ABSTRACT

Firms advertise their products/brands cause of such as promoting, reminding, surviving etc. in traditional and digital media It has been examined how effective social networks, one of the digital advertising channels, are from the perspective of consumers in the study. The obtained datas by online survey method were interpreted and analyzed using SPSS 23 program.

Keywords: Advertising Channels, Consumer Behaviors, Digital Advertisement, Social Network

GİRİŞ

Firmalar, tüketicilerin aktif bir şekilde kullandığı sosyal ağlarda da kendilerini göstermiş ve sosyal ağları kendilerine bir reklam mecrası haline getirmiştir. Gerçekten de sosyal ağlar kendilerini tanıtma, hatırlatma veya tüketicileri ikna etme konusunda firmalar için bulunmaz bir nimettir. Aynı zamanda rakiplerine karşı ciddi ölçüde maliyet avantajı sağlamaktadır. Sosyal ağlardan sağlanan fayda elbette ki sadece firmalarla sınırlı kalmamaktadır. Tüketiciler de zaman tasarrufu ile fiyat ve maliyet avantajı sağlamaktadır. İçerdiği reklamlar sayesinde dünyanın bir ucundan diğer ucuna firma ve bireyler arası iletişimi sağlayan sosyal ağlar bu işlemi gerçekleştirirken zaman, maliyet ve mekân tasarrufu da sağlamaktadır.

Gerçekleştirilen çalışmada da dijitalleşmeye ayak uyduran firmaların ve bireylerin sosyal ağ kullanım durumları ile tüketicilerin sosyal ağlarda sunulan dijital reklamları ne şekilde algıladıkları incelenmiştir.

DİJİTAL REKLAM

İnternet çağının getirdiği yeniliklerle birlikte firmaların, insanların en çok bulundukları dijital platformlar üzerinde markalarını ya da ürünlerini reklam etmesiyle dijital reklamcılık doğmuştur.

Dijital reklamcılık, belki de paradoksal olarak eş zamanlı olarak hem tüketici hem de reklam topluluğunun kontrol derecesini veren yeni bir reklam paradigmasını temsil etmektedir (McStay, 2010: 2).

Dijital reklamcılık, dijital teknoloji tabanlı aracı araçlar aracılığıyla bilgilerin sunumunu içerir; dijital teknolojilerin kullanımı yoluyla pazarlamacılar ve tüketiciler arasında karşılıklı ve nispeten acil etkileşim yapılabilir (Stewart, 2004).

Yukarıdaki tanımlardan yola çıkarak dijital reklamcılığın, tüketicilere ve firmalara internet teknolojilerinin nimetlerini pazarlama açısından sunan bir reklam mecrasıdır denilebilir.

Dijital reklamcılığın, marka ya da ürünü çok daha kısa zamanda çok daha geniş kitlelere ulaştırmak; reklam bütçelerinin geleneksel reklam bütçelerine göre daha etkin kullanımı; firmalar sürece tam anlamıyla hâkimdir ve hedef kitlesine daha rahat erişmek; önemli ölçüde zaman, mekân ve maddi tasarruf sağlamak gibi faydaları bulunmaktadır.

SOSYAL AĞ

Müşterilerle iletişim kurma araçları ve stratejileri, tüketicinin oluşturduğu medya olarak da adlandırılan sosyal medya olarak bilinen olgunun ortaya çıkışıyla önemli ölçüde değişmiştir. Bu medya biçimi ürün, marka, hizmet, kişilik ve olaylar hakkında tüketicilerin birbirlerini geliştirmeye yönelik geliştirilen, sunulan, dolaşan ve kullanılan çeşitli çevrimiçi bilgi kaynaklarını açıklar (Blackshaw ve Nazzaro, 2004: 2).

Sosyal Ağ, bloglar, şirket sponsorlu tartışma panoları ve sohbet odaları, tüketiciden tüketiciye e-posta, tüketici ürünü veya hizmet derecelendirme web siteleri ve forumları, İnternet tartışma panoları ve forumları, mobloglar (dijital ses, resim, film veya fotoğraf içeren siteler) ve sosyal ağ siteleri dâhil olmak üzere çok geniş bir çevrimiçi yelpazeyi kapsamaktadır (Mangold ve Faulds, 2009: 358).

Açıklamalara bakıldığında her türlü ürün ve firma bilgisine rahatlıkla ulaşılabilen ve tüketiciyle firmanın interaktif bir şekilde hareket ettiği bir mecra olan sosyal ağlarda çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Sosyal Ağ uygulamalarından Türkiye'de en yaygın kullanılanlar; Facebook, Instagram, Youtube, Twitter, Flicker, GooglePlus ve Tumbler'dir.

TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Tüketici davranışı, satın alma kararı doğrultusunda ve ürün ve hizmetlerin kullanımı ve değerlendirilmesinde bilgi edinme ve organize etme sürecini ifade eder. Bu süreç, mal ve hizmetlerin aranması, satın alınması, kullanılması, değerlendirilmesi ve bertaraf edilmesi aşamalarını kapsamaktadır (Moutinho, 1987: 5).

Bettman (1979)'a göre tüketici davranışları araştırmaları, bilişsel psikolojinin etkisini, tüketici karar verme süreçlerini ve sonuçlarını açıklamak veya tahmin etmek için geleneksel bilgi işlem paradigmasına odaklanarak ve güvenerek yansıtmaktadır (Sherman vd. 1997: 362).

Geleneksel bilgi işlem paradigmasına başvuran firmaların da tüketicilerin karar verme süreçlerinde göz önünde bulundurduğu firmaya/ürüne ait özelliklere odaklaması gerekmektedir.

Dikkate alınan ürün özellikleri, müşteriler tarafından aranan temel faydaları sağlayan veya ek faydalar sağlayan ve katma değer ve farklılaşma sağlamak için önemli olan yardımcı veya çevresel özellikler olabilir (Manaktola ve Jauhari, 2007: 365).

Satın alma öncesinde, satın alma sırasında ve satın alma sonrasında tüketicilerin firmaya veya ürüne karı tepkilerini inceleyen bir pazarlama bilimi olan tüketici davranışını etkileyen üç çeşit faktör vardır. Bu faktörler; Demografik Faktör, Psikolojik Faktör ve Sosyo-Kültürel Faktördür. Demografik faktörler cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, geliri durumu vs. gibi kişiye özgü faktörlerdir. Tüketicilerin bireysel zevkleri, cinsiyetleri, konumları vs. doğal olarak tüketim davranışlarına da yansımaktadır. Güdüleme, algılama, öğrenme, tutum ve inançlar ile kişilik psikolojik faktörleri oluşturmaktadır ve genellikle tüketicilerin bilinçaltında oluşan duygu, düşünce ve davranışlar kümesidir. Aile, referans grupları, sosyal sınıf ve kültürden meydana gelen sosyo-kültürel faktörlerse tüketicilerin satın alma davranışlarını gerek demografik gerekse psikolojik faktörlerden daha fazla etkilemektedir. Özellikle de Türkiye gibi "kim ne der" mantığı olan toplumlarda tüketicilerin bireysel tercihlerinin neredeyse hiç önemi yoktur.

Dijitalleşme ve sosyal ağlar da tüketici davranışları üzerinde hem demografik, hem sosyo-kültürel hem de psikolojik anlamda etkili bir faktördür. Gerçekleştirilen çalışmada da sosyal ağlarda sunulan dijital reklamları tüketicilerin nasıl algıladığı incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın özgün kısmını oluşturan bu bölümde araştırmanın amacı, evreni ve örneklem büyüklüğü, veri toplama ve analiz yöntemi ile araştırmaya ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Dijital reklamların etkin olmasında sosyal ağların ne derece katkı sağladığını analiz etmek amacıyla tüketicilerin sosyal ağ reklamlarına tutumları incelenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklem Büyüklüğü

Araştırmanın evrenini, araştırmacının Facebook sosyal ağında bulunan 1304 kişi oluşturmaktadır. 1304 kişi için kabul edilebilir örneklem büyüklüğü 297 olarak hesaplanmıştır. 14 Şubat 2018 – 14 Nisan 2018 tarihleri arasında uygulanan online anketi toplamda 399 katılımcı yanıtlamıştır.

Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Anket formu, araştırmanın amacına uygun olarak iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; katılımcılara ilişkin özellikler; ikinci bölümde ise katılımcıların e-ticarete yönelik algılarını belirlemeye yönelik ifadelerin yer aldığı Beşli Likert Ölçeği (1: Kesinlikle Katılıyorum… 5: Kesinlikle Katılmıyorum) bulunmaktadır.

Yararlanılan anket formu Lee tarafından 2013 yılında Turku Üniversitesinde gerçekleştirilmiş "Sosyal Medyanın Tüketici Davranışları Üzerine Etkisi" adlı lisans tezinden sağlanmıştır.

Online anket yöntemiyle elde edilen veriler, SPSS 23 programıyla tasnif ve analiz edilmiştir. Veri analizinde, genel dağılımlara ulaşmak amacıyla betimsel istatistik tekniklerinden frekans dağılımı ve merkezi dağılım ölçülerinden standart sapma ile ortalama değer kullanılmıştır. Değişkenler arası ilişkinin ölçümü için One Sample T-Test, Independent Sample T-Test ve One Way ANOVA Analizinden yararlanılmıştır. Birbirinden bağımsız iki gruptan oluşan verilerde, Independent Sample T-Test; birbirinden bağımsız ikiden fazla gruptan oluşan verilerde de One Way Anova Testi uygulanmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

- Araştırmaya konu olan, dijital reklamlarda sosyal ağların rolüne ait ***ana*** hipotezler;

> H_o: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_1: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında anlamlı bir ilişki vardır.

- Araştırmaya konu olan firmaların rekabetçi stratejilerinin geliştirilmesinde tüketicilerin helâl ürünleri tercih etmesine ait ***alt*** hipotezler;

> H_{01}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

> H_{11}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılık vardır.

> H_{02}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin yaşları açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

> H_{12}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin yaşları açısından anlamlı bir farklılık vardır.

> H_{03}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin eğitimleri açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

> H_{13}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin eğitimleri açısından anlamlı bir farklılık vardır.

> H_{04}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin gelirleri açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

> H_{14}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin gelirleri açısından anlamlı bir farklılık vardır.

> H_{05}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin sosyal ağları kullanıp kullanmamaları açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

> H_{15}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin sosyal ağları kullanıp kullanmamaları açısından anlamlı bir farklılık vardır.

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN BULGULAR

Bu bölümde ankete ilişkin verilerin analiz edilip yorumlanması gerçekleştirilmiştir.

Frekans Analizi

Frekans analizinde, katılımcıların temel özelliklerinin oransal dağılımları incelenmiştir.

Tablo 1. Online Ankete Katılan Katılımcıların Özellikleri

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER	KATEGORİ	FREKANS DEĞERİ	YÜZDE DEĞERİ
Cinsiyet	Kadın	176	44.1
	Erkek	223	55.9
Yaş	18-25	264	66.2
	26-35	135	33.8
Eğitim	Lise	43	10.8
	Üniversite	323	81.0
	Yüksek Lisans	18	4.5
	Doktora	15	3.8
Gelir	200TL ve altı	20	5.0
	201TL-400TL	46	11.5
	401TL-600TL	42	10.5
	601TL-800TL	42	10.5
	801TL-1000TL	106	26.6
	1001 TL ve üzeri	143	35.8
Sosyal Ağ Sitesi Kullanıyor musunuz?	Evet	395	99.0
	Hayır	4	1.0

Yaşları 18-25 ve 26-35 arasında değişen katılımcıların %44,1'i kadın iken %55,9'u erkektir. Bu katılımcıların %81'i üniversite eğitimine ve %35,8'i 1001 TL ve üzeri gelire sahipken %99'u sosyal ağ sitelerini kullanmaktadırlar.

Güvenirlik (Reliability) Analizi

Bu kısmında, test ölçeğine ilişkin güvenirlik analizi verileri yer almaktadır.

Tablo 2. Dijital Reklamlarda Sosyal Ağların Rolüne İlişkin Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha	N of Items
.865	11

Analiz sonucunda, güvenilirlik katsayısı olan Cronbach's Alpha katsayısı 0.865'dir. Bu sonuç, analizin gerçekleştirilebilmesi için kabul edilebilir bir değerdir.

Dijital Reklamlarda Sosyal Ağların Rolüne İlişkin Algılarına İlişkin Bulgular

Bu kısımda dijital reklamlarda sosyal ağların rolüne yönelik tüketici algılarının ortalama ve standart sapmasına yer verilmiştir.

Tablo 3. Dijital Reklamlarda Sosyal Ağların Rolü

İfadeler	N	Ort.	Standart Sapma
Sosyal ağ reklamları, satın alınmak istenilen ürünle ilgili yeterli bilgi sağlar.	399	2.94	.82
Sosyal ağ reklamları, ürünlerin satın alınması ya da alınmaması konusunda tüketicileri etkiler.	399	2.38	1.24
Sosyal ağ reklamları ve bu reklamlara ilişkin blog yazıları, facebook sayfaları ve kullanıcı yorumları yeni markaların ya da ürünlerin denenmesi konusunda tüketicileri olumlu yönde etkiler.	399	2.46	1.02
Sosyal ağ reklamları, tüketicilerin bir ürün satın alma konusunda tereddütlerini giderebilir.	399	2.64	.92
Sosyal ağ reklamları, bireysel satıcıların ve işletmelerin tüketicilerle iletişim kurabilmelerinde etkili, güçlü ve hızlı bir ortam sağlar.	399	2.16	1.10
Ürünlerle ilgili bilgiler açısından sosyal ağ reklamlarına, geleneksel medya reklamlarından daha çok güvenirim.	399	2.94	.99
Sosyal ağ reklamları, satın alma kararını daha da karmaşık hale getirir.	399	3.21	1.16
Sosyal ağ reklamları, geleneksel medya reklamlarına nazaran (TV vb.) daha etkilidir.	399	2.51	1.11
Medya paylaşım sitelerinde (film vs.) izlemek istediğim video başlamadan önce yayınlanan reklamların tamamını izlerim.	399	3.33	1.32
Medya paylaşım sitelerindeki tanıtıcı reklamlar satın alma davranışımı olumlu yönde etkiler.	399	2.57	1.05
Sosyal ağ reklamlarındaki sosyal sorumluluk vurguları satın alma davranışım üzerinde büyük ölçüde etkilidir.	399	2.63	.98
1: Kesinlikle Katılmıyorum 2: Katılmıyorum 3: Kararsızım 4: Katılıyorum 5: Kesinlikle Katılıyorum			

İfadelerin ortalamalarına genel olarak bakıldığında bir kararsızlığın hâkim olduğu görülmektedir. Katılımcılar en çok 3.33'lük bir ortalamayla "Medya paylaşım sitelerinde (film vs.) izlemek istediğim video başlamadan önce yayınlanan reklamların tamamını izlerim" ifadesine karşı *kararsız* kalmışlardır. "Sosyal ağ reklamları, bireysel satıcıların ve işletmelerin tüketicilerle iletişim kurabilmelerinde etkili, güçlü ve hızlı bir ortam sağlar" ve "Sosyal ağ reklamları ve bu reklamlara ilişkin blog yazıları, Facebook sayfaları ve kullanıcı yorumları yeni markaların ya da ürünlerin denenmesi konusunda tüketicileri olumlu yönde etkiler" ifadelerine de *katılmadıklarını* dile getirmişlerdir.

On bir soruluk önermeler grubunda en fazla sapmayı gösteren ifade ise 1.32'lik standart sapma ile "Medya paylaşım sitelerinde (film vs.) izlemek istediğim video başlamadan önce yayınlanan reklamların tamamını izlerim" ifadesidir. Bu önerme aynı zamanda en yüksek kararsızlık değerine sahip olan ortalamadır.

Katılımcı Sayısına İlişkin Çoklu Yanıt Çapraz Tablo Analizi

Katılımcıların hangi sosyal ağı kullandıklarına yönelik geçerli ve geçersiz cevap istatistikleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 4: Geçerli ve Geçersiz Yanıtlar

Case Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
$HangiSosyalAg[a]	395	99.0%	4	1.0%	399	100.0%

Çapraz cevaplar açısından katılımcı sayısına bakılınca 395 adet katılımcı tarafından verilen cevapların geçerli, 4 adet katılımcının cevaplarınınsa geçersiz olduğu görülmektedir.

Sosyal Ağ Tercihine İlişkin Çoklu Yanıt Frekans Analizi

Katılımcıların hangi sosyal ağı kullandıklarına yönelik frekans analizi bu kısımda gerçekleştirilmiştir.

Tablo 5: Sosyal Ağ Tercihleri

$Hangi Sosyal Ag Frequencies

		Responses		Percent of Cases
		N	Percent	
Çoklu_yanit_1[a]	Facebook	328	23.5%	83.0%
	Twitter	245	17.6%	62.0%
	Instagram	340	24.4%	86.1%
	GooglePlus	134	9.6%	33.9%
	Tumbler	6	0.4%	1.5%
	Youtube	332	23.8%	84.1%
	Flicker	1	0.1%	0.3%
	Diger	9	0.6%	2.3%
Total		1395	100.0%	353.2%

Çoklu yanıtlarda hangi sosyal ağın daha çok tercih yönelik sorulara frekanslar açısından bakıldığında en çok kullanılan sosyal ağın Instagram, en az kullanılan sosyal ağınsa Flicker olduğu görülmektedir.

Katılımcı sayısının 399 olmasına rağmen Toplam cevapların 1395 olma sebebi; bir katılımcının birden fazla cevap işaretleyebilmesidir.

Cinsiyete İlişkin Çoklu Yanıt Çapraz Tablo Analizi

Katılımcıların cinsiyetleri ve sosyal ağ tercihlerine yönelik istatistik bu kısımda gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6:Cinsiyet ve Sosyal Ağ Tercihleri

cinsiyet*$HangiSosyalAg Crosstabulation

			coklu_yanit_1[a]								Total
			Facebook	Twitter	Instagram	GooglePlus	Tumbler	Youtube	Flicker	Diğer	
Cinsiyet	Kadın	Count	119	104	143	46	3	125	0	3	172
	Erkek	Count	209	141	197	88	3	207	1	6	223
Total		Count	328	245	340	134	6	332	1	9	395

Çoklu yanıtlara cinsiyet açısından bakıldığında kadın katılımcılardan 143 tanesinin Instagram; erkek katılımcılardan 209 tanesinin Facebook kullandığı görülmektedir.

Yaşa İlişkin Çoklu Yanıt Çapraz Tablo Analizi

Katılımcıların yaşları ve sosyal ağ tercihlerine yönelik istatistik bu kısımda gerçekleştirilmiştir.

Tablo 7: Yaş ve Sosyal Ağ Tercihleri

yaş*$coklu_yanit_2 Crosstabulation

			coklu_yanit_2[a]								Total
			Facebook	Twitter	Instagram	GooglePlus	Tumbler	Youtube	Flicker	Diger	
Yaş	18-25	Count	193	115	248	93	6	203	1	8	260
	26-35	Count	135	130	92	41	0	129	0	1	135
Total		Count	328	245	340	134	6	332	1	9	395

Çoklu yanıtlara yaş aralıkları açısından bakıldığında 18-25 yaş aralığındaki katılımcılardan 248 tanesinin Instagram; 26-35 yaş aralığındaki katılımcılardan 135 tanesinin Facebook kullanıcısı olduğu görülmektedir.

Eğitime İlişkin Çoklu Yanıt Çapraz Tablo Analizi

Katılımcıların eğitimleri ve sosyal ağ tercihlerine yönelik istatistik bu kısımda gerçekleştirilmiştir.

Tablo 8: Eğitim ve Sosyal Ağ Tercihleri

Egitim*$HangiSosyalAg Crosstabulation

			coklu_yanit_1[a]								Total
			Facebook	Twitter	Instagram	GooglePlus	Tumbler	Youtube	Flicker	Diger	
Eğitim	lise	Count	43	39	42	39	2	42	0	0	43
	Üni.	Count	252	173	282	78	4	257	1	9	319
	Yüklis	Count	18	18	1	17	0	18	0	0	18
	Dok	Count	15	15	15	0	0	15	0	0	15
Total		Count	328	245	340	134	6	332	1	9	395

Çoklu yanıtlara eğitim düzeyleri bazında bakıldığında katılımcılardan lise düzeyinden eğitim gören 43 kişinin Facebook; üniversite düzeyinden eğitim görenlerden 282 kişinin Instagram; yüksek lisans düzeyinde eğitim görenlerden 18 kişinin Facebook, Twitter ve Youtube; doktora düzeyinde eğitim gören 15 kişininse Facebook, Twitter, Instagram ve Youtube kullanıcısı olduğu görülmektedir.

Gelire İlişkin Çoklu Yanıt Çapraz Tablo Analizi

Katılımcıların gelir düzeyleri ve sosyal ağ tercihlerine yönelik istatistik bu kısımda gerçekleştirilmiştir.

Tablo 9: Gelir ve Sosyal Ağ Tercihleri

gelir*$HangiSosyalAg Crosstabulation

		coklu_yanit_1[a]								Total
		Facebook	Twitter	Instagram	GooglePlus	Tumbler	Youtube	Flicker	Diger	
Gelir	200TLvealti	12 63.2%	7 36.8%	17 89.5%	5 26.3%	0 0.0%	13 68.4%	0 0.0%	1 5.3%	19
	201TL-400TL	32 72.7%	20 45.5%	36 81.8%	17 38.6%	2 4.5%	33 75.0%	0 0.0%	3 6.8%	44
	401TL-600TL	29 70.7%	22 53.7%	38 92.7%	16 39.0%	2 4.9%	34 82.9%	1 2.4%	3 7.3%	41
	601TL-800TL	11 26.2%	11 26.2%	42 100.0%	7 16.7%	0 0.0%	14 33.3%	0 0.0%	0 0.0%	42
	801TL-1000TL	102 96.2%	49 46.2%	106 100.0%	44 41.5%	2 1.9%	102 96.2%	0 0.0%	0 0.0%	106
	1001TLveuzeri	142 99.3%	136 95.1%	101 70.6%	45 31.5%	0 0.0%	136 95.1%	0 0.0%	2 1.4%	143
Total		328	245	340	134	6	332	1	9	395

Katılımcıların sosyal ağ kullanımlarına gelirleri açısından bakıldığında geliri 200 TL ve altında olanların, 201-400 TL olanların, 401-600 TL olanların, 601-800 TL olanların ve 801- 1000 TL olanların hepsinin en çok Instagram kullandığı; 1001 TL ve üzeri olanlarınsa en çok Facebook kullandıkları görülmektedir.

Sosyal Ağ Kullanımına İlişkin Çoklu Yanıt Çapraz Tablo Analizi

Katılımcıların sosyal ağ kullanımları ve sosyal ağ tercihlerine yönelik istatistik bu kısımda gerçekleştirilmiştir.

Tablo 10: Sosyal Ağ Kullanımı ve Sosyal Ağ Tercihleri

SosyalAğKullanımı*$HangiSosyalAg Crosstabulation

		coklu_yanit_1[a]								
		Facebook	Twitter	Instagram	GooglePlus	Tumblr	Youtube	Flickr	Diger	Total
Sosyal Ağ Kullan.	Evet	328	245	340	134	6	332	1	9	395
		83.0%	62.0%	86.1%	33.9%	1.5%	84.1%	0.3%	2.3%	
Total		328	245	340	134	6	332	1	9	395

Katılımcıların sosyal ağ kullanıp kullanmamalarına göre bakıldığında sosyal ağ kullanan katılımcılardan en çok (340 kişinin) Instagram kullanıcısı olduğu görülmektedir.

Independent-Samples T-Test

Demografik özelliklerden cinsiyet birbirinden bağımsız iki gruptan oluştuğu için ölçek ile cinsiyet arasındaki ilişkinin tespitinde "Independent-Samples T-Test" uygulanmıştır.

Cinsiyete İlişkin Independent-Samples T-Testi

> H_{01}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

> H_{11}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 11. Dijital Reklamlarda Sosyal Ağların Rolüne İlişkin T Testi

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
	F	Sig	t	df	Sig (2 tailed)
Equal Variances Assumed	.917	.399	2.620	397	.009
Equal Variances Not Assumed			2.606	367.049	.010

Tablo 4'den elde edilen veriler doğrultusunda Levene's Testi sonucu Sig. Değeri 0.399 çıkmıştır ve bu değer 0.05 olan alfa değerinden büyüktür. Dolayısıyla Sig (2 tailed) değerlerinden ilk satırdaki 0.009 değeri ihtiyaç duyulan değerdir. 0.009<0.05 olduğundan dolayı dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılık vardır. Yani katılımcıların, dijital reklamlar üzerinde sosyal ağların rolü olduğuna ilişkin görüş üzerinde cinsiyetleri (erkek veya kadın olmaları) etkili olmaktadır. Sonuç olarak H_{11} alt hipotezi kabul edilmiştir.

Yaşa İlişkin Independent-Samples T-Testi

> H_{02}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin yaşları açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

> H_{12}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin yaşları açısından anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 12. Dijital Reklamlarda Sosyal Ağların Rolüne İlişkin İlişkin T-Testi

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
	F	Sig	t	df	Sig (2 tailed)
Equal Variances Assumed	99865	.000	8.136	395	.000
Equal Variances Not Assumed			10.410	378.563	.000

Tablo 5'den elde edilen veriler doğrultusunda Levene's Testi sonucu Sig. Değeri 0.000 çıkmıştır ve bu değer 0.05 olan alfa değerinden küçüktür. Dolayısıyla Sig (2 tailed) değerlerinden ikinci satırdaki 0.00 değeri ihtiyaç duyulan değerdir. 0.00<0.05 olduğundan dolayı dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin yaşları bazında anlamlı bir farklılık vardır. Yani katılımcıların, dijital reklamlar üzerinde sosyal ağların rolü olduğuna ilişkin görüş üzerinde yaşları etkili olmaktadır. Sonuç olarak H_{02} hipotezi reddedilirken H_{12} alt hipotezi kabul edilmiştir.

One Way ANOVA Testi

Bu kısımda, değişkenlerden yaş, eğitim, meslek ve gelir birbirinden bağımsız ikiden fazla gruptan oluştukları için ölçek ile bu değişkenler arası ilişki One Way Anova Testi ile analiz edilmiştir.

Eğitime İlişkin One Way ANOVA Testi

> H_{03}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin eğitimleri açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

> H_{13}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin eğitimleri açısından anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 13. Test of Homogenity of Variences

Levene's Test	df 1	df 2	Sig. (p)
26.904	3	395	.000

Varyansların homojenliği testi sonucu ulaşılan 0.00 değeri; alfa değeri olan 0,05 değerinden küçük olduğu için 0,95 güvenirlikle varyanslar homojen değildir.

Tablo 14. Eğitime İlişkin ANOVA Analizi

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig. (p)
Between Groups	13.923	3	4.641	10.157	.000
Within Groups	180.481	395	.457		
Total	194.404	398			

Anova testi sonucu p değeri 0.00 çıkmıştır ve bu değer de alfa değeri olan 0.05'den küçüktür. Dolayısıyla dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasındaki ilişkide tüketicilerin eğitimleri açısından anlamlı bir farklılık vardır. Yani analiz katılımcıların eğitim durumlarına göre değişmektedir.

Sonuç olarak H_{03} alt hipotezi reddedilmiş, H_{13} alt hipotezi kabul edilmiştir. Varyansların homojen olarak dağılmadığı bu analizde farklılığın nereden kaynaklandığını görmek için post-hoc testlerinden bonferroni testine bakılmıştır.

Tablo 15. Post-Hoc Test (Bonferroni)

Eğitim (I)	Eğitim (J)	Sig. (p)
Üniversite	Lise	0.004
	Yüksek Lisans	0.000

Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında; katılımcılardan eğitimleri lise, üniversite ve yüksek lisans olanlar arası p değerleri 0.05'den küçük olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 16. Descriptives

Eğitim	N	Mean
Lise	43	2.4165
Üniversite	323	2.7923
Yüksek Lisans	18	2.1212

Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasındaki ilişkide, eğitimi üniversite düzeyinde olan katılımcıların etkisi daha yüksek iken eğitimleri yüksek lisans düzeyinde olan katılımcıların etkisi en düşüktür.

Gelire İlişkin One Way ANOVA Testi

> H_{04}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin gelirleri açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

> H_{14}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin gelirleri açısından anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 17. Test of Homogenity of Variences

Levene's Test	df 1	df 2	Sig. (p)
28.835	5	393	.000

Varyansların homojenliği testi sonucu ulaşılan 0.00 değeri; alfa değeri olan 0,05 değerinden küçük olduğu için 0,95 güvenirlikle varyanslar homojen değildir.

Tablo 18. Gelire İlişkin ANOVA Analizi

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig. (p)
Between Groups	64.958	5	12.992	39.443	.000
Within Groups	129.446	393	.329		
Total	194.404	398			

Anova testi sonucu p değeri 0.00 çıkmıştır ve bu değer de alfa değeri olan 0.05'den küçüktür. Dolayısıyla dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin gelirleri açısından anlamlı bir farklılık vardır. Yani analiz katılımcıların gelirlerine göre değişmektedir.

Sonuç olarak H_{05} alt hipotezi reddedilmiş, H_{15} alt hipotezi kabul edilmiştir. Varyansların homojen olarak dağılmadığı bu analizde farklılığın nereden kaynaklandığını görmek için post-hoc testlerinden bonferroni testine bakılmıştır.

Tablo 19. Post-Hoc Test (Bonferroni)

Gelir (I)	Gelir (J)	Sig. (p)
1001 TL ve üzeri	200 TL ve altı	0.000
	201 TL-400TL	0.000
	401TL-600TL	0.000
	601TL-800TL	0.004

Rekabetçi stratejilerin geliştirilmesi ile katılımcıların helâl ürünleri tercih etmelerinde gelirleri 200 TL ve altı, 201 TL-400TL, 401TL-600TL, 601TL-800TL ve 1001 TL ve üzeri olanlar arası p değerleri 0.05'den küçük olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 20. Descriptives

Gelir	N	Mean
200 TL ve altı	20	3.2091
201 TL-400TL	46	3.3696
401TL-600TL	42	3.3766
601TL-800TL	42	2.7597
1001 TL ve üzeri	143	2.3929

Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin gelirleri açısından bakıldığında; gelirleri 401TL-600TL aralığında olanların etkisi daha yüksek iken gelirleri 1001TL ve üzerinde olanların etkisi en düşüktür.

Sosyal Ağ Sitelerini Kullanıyor musunuz? One Way ANOVA Testi

> H_{05}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin sosyal ağları kullanıp kullanmamaları açısından anlamlı bir farklılık yoktur.

> H_{15}: Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin sosyal ağları kullanıp kullanmamaları açısından anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 21. Test of Homogenity of Variences

Levene's Test	df 1	df 2	Sig. (p)
6.987	4	394	.000

Varyansların homojenliği testi sonucu ulaşılan 0.00 değeri; alfa değeri olan 0,05 değerinden küçük olduğu için 0,95 güvenirlikle varyanslar homojen değildir.

Tablo 22. Sosyal Ağ SiteKullanımına İlişkin ANOVA Analizi

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig. (p)
Between Groups	22.735	4	5.684	13.045	.000
Within Groups	171.669	394	.436		
Total	194.404	398			

Anova testi sonucu p değeri 0.00 çıkmıştır ve bu değer de alfa değeri olan 0.05'den küçüktür. Dolayısıyla dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin sosyal ağları kullanıp kullanmamaları açısından anlamlı bir farklılık vardır. Yani analiz katılımcıların sosyal ağ sitelerini kullanmalarına göre değişmektedir.

Sonuç olarak H_{05} alt hipotezi reddedilmiş, H_{15} alt hipotezi kabul edilmiştir. Varyansların homojen olarak dağılmadığı bu analizde farklılığın nereden kaynaklandığını görmek için post-hoc testlerinden bonferroni testine bakılmıştır.

Tablo 23. Post-Hoc Test (Bonferroni)

Sosyal Ağ SiteKullanımı (I)	Sosyal Ağ SiteKullanımı (J)	Sig. (p)
Evet	Ara sıra	0.000
Hayır	Ara sıra	0.000
	İlgim olan ürünse evet	0.001

Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasında tüketicilerin sosyal ağları kullanıp kullanmamaları açısından bakıldığında; evet, ara sıra, ilgim olan ürünse evet ve hayır arası p değerleri 0.05'den küçük olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 24. Descriptives

Sosyal Ağ Site Kullanımı	N	Mean
Evet	34	3.0882
Ara sıra	225	2.5378
İlgim olan ürünse evet	84	2.7279
Hayır	45	3.2081

Dijital reklamlar ile sosyal ağlar arasındaki ilişkiye tüketiciler sosyal ağları kullanıp kullanmamalarına göre bu ifadeye "hayır" cevabı verenlerin etkisi en yüksekken "ara sıra" cevabı verenlerin etkisi en düşüktür.

SONUÇ

Sosyal ağları dijital reklamlar üzerindeki rolüne çapraz tablolar açısından bakıldığında; cinsiyet, yaş, eğitim, gelir ve sosyal ağ sitelerinin kullanımı bazında bakıldığında genel olarak katılımcılar sırasıyla (en çok kullanılandan en az kullanılana doğru) Instagram, Facebook, Youtube ve Twitter kullanmaktadır. Dolayısıyla da- bu sosyal ağ sitelerindeki dijital reklamlara maruz kalmaktadırlar. Dijital reklamlarda sosyal ağ kullanım durumuna (rolüne) önermelere verilen cevaplar bazında bakıldığında genel olarak "kararsızlık" hâkimdir. Gerek yeterli bilgi birikimi konusunda gerek güvenirlik konusunda gerekse katılımcıların tutumları açısından ne olumlu ne de olumsuz görüş sergilenmektedir.

Sosyal ağların, dijital reklamlardaki etkisine katılımcıların temel özellikleri bazında bakıldığında; cinsiyetlerine, yaşlarına, eğitimlerine, gelirlerine ve sosyal ağları kullanıp kullanmamalarına bağlı olarak farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre 18-25 ve 26-35 yaş aralığındaki üniversite eğitimine, 401TL-600TL aralığında gelir düzeyine sahip sosyal ağ sitelerini kullanmayan kadın ve erkek katılımcılara göre sosyal ağlar dijital reklamlar üzerinde oldukça etkilidir. Buradan şu sonuca varılabilir: sosyal ağları kullanan katılımcılar dijital reklamların başarısının sosyal ağlarda yer almasına bağlı olmadığını düşünürken sosyal ağlardan uzak, o ortama hâkim olmayan katılımcılar sosyal ağ reklamlarının dijital reklamlar üzerinde ciddi bir katkısı olduğunu düşünmektedirler.

Çalışma sonucunda sosyal ağlarda sunulan dijital reklamların tüketicileri satın alma kararları üzerinde oldukça etkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda tüketicilerin en faal oldukları sosyal ağların da Instagram, Facebook, Youtube ve Twitter olduğu düşünülürse firmaların dijital reklamlarını Instagram, Facebook, Youtube ve Twitter üzerinden sunması reklamların etkinliğini artıracaktır.

KAYNAKÇA

Blackshaw, P., ve Nazzaro, M. (2004). "Consumer-Generated Media (CGM) 101: Word-of-mouth in the age of the Webfortified consumer" Jstor Database

Lee, E. (2013). “Impacts of Social Media on Consumer Behavior”. Bachelor's Thesis, Turku University of Applied Sciences
Manaktola, K. ve Jauhari, V. (2007). “Exploring Consumer Attitude and Behaviour Towards Green Practices in The Lodging Industry in India” International Journal of Contemporary Hospitality Management, Vol. 19 No. 5, pp. 364-377
Mangold, W. G. ve Faulds, D.J. (2009). “Social Media: The New Hybrid Element of The Promotion Mix”. Business Horizons, (52), pp. 357-365
McStay, A. (2010). “Digital Advertising”. Palgrave Macmillan.
Moutinho, L. (1987). "Consumer Behaviour in Tourism", European Journal of Marketing, Vol. 21, Issue: 10, pp.5-44
Sherman, E., Mathur, A. ve Smith, R. B. (1997). “Store Environment and Consumer Purchase Behavior: Mediating Role of Consumer Emotions”. Psychology & Marketingi Vol.14, Issue:4, pp. 361–378
Stewart D. W. (2004). “The New Face of Interactive Advertising: It’s Time to Rethink Traditional Ad Research Strategy”. Marketing Research, Vol: 16, Issue: 1, pp. 10–15

SOSYAL SORUMLULUK PROJELERİNİN TÜKETİCİLERİN TUTUM VE BEKLENTİLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRMESİ

Bahar GÜRDİN
Adnan Menderes Üniversitesi / Kuyucak Meslek Yüksekokulu

ÖZET

Sosyal sorumluluk projeleri, rekabet avantajı sağlamak için üretim, kârlılık, imaj, güvenilirlik, marka değeri gibi konularda önemli çabalardır. Çalışmada, tüketicilerin şirketlerin yürüttükleri sosyal sorumluluk kampanyalarına yönelik tutumları ve bu kampanyalardan beklentileri incelenmiştir. Online anket yöntemiyle elde edilen veriler SPSS 23 programı kullanılarak yorumlanmış ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Beklenti, Sosyal Sorumluluk Projesi, Tutum, Tüketici Davranışı

EVALUATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY PROJECTS ON CONSUMERS' ATTITUDE AND EXPECTANCY

ABSTRACT

Social responsibility projects are important efforts on matters like production, profitability, image, reliability, brand value to provide the competitive advantage. Consumers' attitudes towards social responsibility campaigns conducted by companies and their expectations from these campaigns were examined in the study. The obtained datas by online survey method were interpreted and analyzed using SPSS 23 program.

Keywords: Expectation, Social Responsibility Project, Attitude, Consumer Behavior

GİRİŞ

Firmalar, gittikçe çetin bir hal alan rekabetçi stratejilerin geliştirilmesinde, pazarlama karması elemanlarından tutundurmanın klasik çizgilerinin (reklam, halkla ilişkiler, satış geliştirme, kişisel satış) dışına çıkarak tüketicilerin duygularına dokunuşlar yapacak ve bir tür satış geliştirme unsuru sayılabilecek "Kurumsal Sosyal Sorumluluk" üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Pazarlama karması elemanları açısından doyum noktasına ulaşmış ve yeni arayışlar içinde olan tüketiciler, firmaların geliştirmiş olduğu sosyal sorumluluk projeleriyle hem ihtiyaçlarını gidermiş hem de yaptıkları alışverişlerle toplumsal bir soruna, bir ihtiyaca vs.ye destekte bulunarak kendilerini topluma yararlı hissederek sadece maddi değil manevi bir tatmin de elde etmektedirler. Dolayısıyla tüketiciler artık ürünlere sadece kişisel ihtiyaç olarak değil toplumsal fayda bazında yaklaşmaktadır. Firmaların toplumsal fayda (çevre, sağlık, eğitim vs. gibi alanlarda) sağlama amacıyla gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk projeleri *"Kurumsal Sosyal Sorumluluk-(KSS)"* olarak adlandırılmakta ve itibar, tercih edilirlik, marka bilinirliği gibi konularda firmalara rekabet üstünlüğü sağlamaktadır.

FİRMALARDA SOSYAL SORUMLULUK

Günümüzde toplumun dolayısıyla da firmaların önemle üzerinde durduğu toplumsal duyarlılık konusuna firmalar sosyal sorumluluk kampanyalarıyla yaklaşmaktadır.

1979'da Archie Carroll tarafından ekonomi ve diğer beklentiler arasındaki uçurumu kapatmak için "kurumsal sosyal sorumluluk" adındaki önemli bir girişim teklif edilmiştir. (Schwartz & Carroll, 2003: 503).

Toplumun gerek ekonomik ve gerekse insan kaynaklarına yönelik üretimden tüketime kadar olan tüm aşamalarında icra edilen faaliyetleri nedeniyle topluma zararlı etkileri açısından firmayı sınırlayan, toplumun refahına katkıda bulunmaya zorlayan ve bunu öngören politikaları, prosedürleri ve eylemleri benimseyerek kamusal bir duruş sergileyen; kaynakların sadece bireylerin ve/veya firmaların dar alanda belirlediği menfaatleri için değil, geniş sosyal sonuçları için kullanıldığını görme arzusu *"Sosyal Sorumluluk"* olarak tanımlanmaktadır (Boone ve Kurtz, 1992: 73; Hatcher, 2002: 97).

Tai ve Chuang (2014: 118) ise KSS'yi "firmanın faaliyetleri için sorumluluğu üstlenmeyi ve çevre, tüketiciler, çalışanlar, topluluklar, paydaşlar ve kamusal alanın diğer tüm paydaşları olarak kabul edilebilecek diğer üyeleri aracılığıyla gerçekleştirdiği faaliyetlerle olumlu bir etki yaratmayı amaçlayan bir süreç" olarak ifade etmektedir.

Stratejik danışma grubu olarak bilinen Uluslararası Standardizasyon Örgütü (ISO) de KSS'yi; ekonomik, sosyal ve çevresel meseleleri insanlara, topluma ve topluluklara fayda sağlamayı amaçlayan bir şekilde ele alan, örgütler için dengeli bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. KSS, insan hakları, İş sağlığı ve güvenliği de dâhil olmak üzere işyeri ve çalışanlarla ilgili konular, haksız ticari uygulamalar, örgütsel yönetim ve çevresel konular gibi konuların ele alınmasını içerir (Leonard ve McAdam, 2003: 27).

Avrupa Birliği Komisyonuna (2011) göre "işletmelerin toplum üzerindeki etkileri için sorumluluğu" olarak tanımladığı Kurumsal Sosyal Sorumluluğun yerine getirilmesi için ön şart; ilgili mevzuata ve sosyal ortaklar arasındaki toplu sözleşmelere saygı duymaktır. Firmalar KSS'lerini tam olarak yerine getirmek için sosyal, çevresel, etik, insan hakları ve tüketici kaygılarını, kendi iş çevreleri ve çekirdek stratejileri ile paydaşlarıyla yakın işbirliği içinde bütünleştirecek bir sürece sahip olmalıdır.

Yukarıdaki tanımlar doğrultusunda kısa bir tanım yapmak gerekirse KSS, firmaların toplumsal, çevresel ve ekonomik meselelere önem vererek hatta bu meseleleri bir misyon haline getirerek üretim ve tüketimin her aşamasında aynı hassasiyetle yaklaşılmasıdır. Tanımlarda da anlaşılacağı üzere neredeyse ürünün bile önüne geçebilecek derecede öneme sahip olan firmaların sosyal sorumluluk anlayışları tüketicilerin satın alma kararları üzerinde ciddi bir etki bırakmaktadır. Öyle ki bir tüketici aynı tür iki ürün arasında kaldığında toplumsal duyarlılığı daha fazla olan ürüne hatta bazen sadık müşterisi olduğu markayı bile terk ederek diğer markaya yönelmektedir. Tüketicilerin sergilemiş olduğu bu davranışları kendilerine rehber olarak gören firmalar da isteseler de istemeseler de kendilerini sosyal sorumluluk projelerinin içinde bulmaktadırlar.

Tüketici Davranışları: Tutum Ve Beklentiler

Tüketici davranışı; tüketicileri veya satın alma kararı verenlerin mallar ve hizmetler hakkında pazardaki davranışlarıdır. Genellikle bu tür davranışları anlamaya ve tanımlamaya çalışan disiplinler arası bilimsel çalışma alanını tanımlamak için kullanılır (AMA, 2018).

Solomon vd. (2016: 27) tüketici davranışını, bireylerin veya grupların ihtiyaçlarını, isteklerini ve arzularını karşılamak için malları, hizmetleri, fikirleri veya deneyimleri seçtikleri, satın aldıkları, kullandıkları veya bertaraf ettikleri süreçlerin incelenmesi olarak tanımlamıştır.

Tüketici davranışı alanı, bireylerin, grupların ve kuruluşların ihtiyaçlarını, arzularını yerine getirmek için malları, hizmetleri, fikirleri veya deneyimleri nasıl seçtiğini, satın aldığını, kullandığını ve elden çıkardığını inceler. Tüketici davranışlarını anlamak asla basit değildir çünkü müşteriler bir şey söyleyebilir ancak başka bir şey yapabilir. Derin motivasyonları ile temas halinde olmayabilirler ve son dakikalarda etkilere cevap verebilir ve fikirlerini değiştirebilirler (Kotler, 2002: 87).

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere tüketici davranışı alanı, aslında bireylerin çözümlenemeyen, gizli bilgilerine ulaşabilmek için bireylerin satın alma öncesi kararlarından satın almalarına ürünleri kullanmalarına hatta elden çıkarmalarına kadar ki süreci gözlemlemeye yarayan ve bu davranışları yönetmeye çalışan bir pazarlama bilimidir.

Tüketici davranışları bilimi, tüketicilerin firmaya ve ürünlerine karşı olumlu ve olumsuz yargılarını yani tutumlarını ve bu firmadan/üründen istek ve ihtiyaçlarının tatminine yönelik beklentilerini de incelemektedir. Gerçekleştirilen çalışmada, firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk projelerinin tüketicilerin tutum ve beklentileri üzerindeki etkisi incelenmiştir.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın özgün kısmını oluşturan bu bölümde araştırmanın amacı, evreni ve örneklem büyüklüğü, veri toplama ve analiz yöntemi ile araştırmaya ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Firmalar tarafından gerçekleştirilen sosyal sorumluluk projelerinin tüketicilerin tutum ve beklentilerini ne derece karşıladıklarını belirlemektir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklem Büyüklüğü

Araştırmanın evrenini, araştırmacının Facebook sosyal ağında bulunan 1304 kişi oluşturmaktadır. 1304 kişi için kabul edilebilir örneklem büyüklüğünü Altunışık ve ark. (2007), 297 olarak belirtmiştir. 14 Mart 2018 – 14 Nisan 2018 tarihleri arasında uygulanan online anketi toplamda 345 katılımcı yanıtlamıştır.

Veri Toplama ve Analiz Yöntemi

Anket formu, araştırmanın amacına uygun olarak iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; katılımcılara ilişkin özellikler; ikinci bölümde ise katılımcıların e-ticarete yönelik algılarını belirlemeye yönelik ifadelerin yer aldığı Beşli Likert Ölçeği (1: Kesinlikle Katılıyorum… 5: Kesinlikle Katılmıyorum) bulunmaktadır.

Online anket yöntemiyle elde edilen veriler, SPSS 23 programıyla tasnif ve analiz edilmiştir. Veri analizinde, genel dağılımlara ulaşmak amacıyla betimsel istatistik tekniklerinden frekans dağılımı ve merkezi dağılım ölçülerinden standart sapma ile ortalama değer kullanılmıştır. Değişkenler arası ilişkinin ölçümü için One Sample T-Test, Independent Sample T-Test ve One Way ANOVA Analizinden yararlanılmıştır. Birbirinden bağımsız iki gruptan oluşan verilerde, Independent Sample T-Test; birbirinden bağımsız ikiden fazla gruptan oluşan verilerde de One Way ANOVA Analizi uygulanmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri

• Araştırmaya konu olan; Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentilerine ait ***ana*** hipotezler;

> H_o: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_1: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

• Araştırmaya konu olan; firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentilerine ait ***alt*** hipotezler;

> H_{01}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin cinsiyetleri açısından anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_{11}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin cinsiyetleri açısından anlamlı bir ilişki vardır.

> H_{02}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin yaşları açısından anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_{12}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin yaşları açısından anlamlı bir ilişki vardır.

> H_{03}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin eğitimleri açısından anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_{13}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin eğitimleri açısından anlamlı bir ilişki vardır.

> H_{04}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin meslekleri açısından anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_{14}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin meslekleri açısından anlamlı bir ilişki vardır.

> H_{05}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında markaların kampanyaları açısından anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_{15}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında markaların kampanyaları açısından anlamlı bir ilişki vardır.

Araştırmaya İlişkin Bulgular

Bu bölümde ankete ilişkin verilerin analiz edilip yorumlanması gerçekleştirilmiştir.

Frekans Analizi

Frekans analizinde, katılımcıların temel özelliklerinin oransal dağılımları incelenmiştir

Tablo 1. Online Ankete Katılan Katılımcıların Özellikleri

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER	KATEGORİ	FREKANS DEĞERİ	YÜZDE DEĞERİ
Cinsiyet	Kadın	157	45.5
	Erkek	188	54.5
Yaş	18 yaş altı	-	-
	18-25	190	55.1
	26-35	155	44.9
	36-55	-	-
	56 yaş ve üstü	-	-
Eğitim	İlkokul Terk	-	-
	İlkokul	-	-
	Ortaokul	-	-
	Lise	10	2.9
	Üniversite	297	86.1
	Yüksek Lisans	20	5.8
	Doktora	18	5.2
Meslek	Çalışmıyor (Ev hanımı, işsiz vs.)	-	-
	Öğrenci	193	55.9
	Emekli	-	-
	Kamu Sektörü Çalışanı	124	35.9
	Özel Sektör Çalışanı	16	4.6
	Serbest Meslek	-	-
	Esnaf	12	3.5
	Tarım (Çiftçilik, hayvancılık)	-	-
	Diğer	-	-
Marka / Kampanya	Lacoste/Nesli Tükenen Hayvanlar İçin Logo	83	24.1
	Turkcell/Kardelen	105	30.4
	Eti/Çocuk Tiyatrosu	8	2.3
	Opet/ Temiz Tuvalet	6	1.7
	Doğan Gazetecilik/Baba Beni Okula Gönder	18	5.2
	Licra/Ten Renginiz Sizin Geleceğinizi Etkilemez	18	5.2
	Hürriyet/Aile İçi Şiddete Son	20	5.8
	Diğer	87	25.2

Online ankete katılan katılımcıların %45,5'i kadın iken %54.5'i erkektir. Bu katılımcıların %55,1'i 18-25 yaş aralığında ve %86,1'i üniversite düzeyinde eğitime sahiptir. Katılımcıların %55,9'unu öğrencilerden oluşmaktadır. Katılımcıların %30,4'ü hatırladığınız sosyal sorumluluk kampanyası ve hangi markaya ait olduğuna ilişkin soruya cevap olarak; Turkcell markasına ait Kardelen sosyal sorumluluk projesi demiştir.

Güvenirlik (Reliability) Analizi

Bu kısmında, test ölçeğine ilişkin güvenirlik analizi verileri yer almaktadır.

Tablo 2. Güvenirlik Analizi

Cronbach's Alpha	N of Items
.823	16

Analiz sonucunda, güvenilirlik katsayısı olan Cronbach's Alpha katsayısı 0.823'dür. Bu sonuç, analizin gerçekleştirilebilmesi için kabul edilebilir bir değerdir.

Sosyal Sorumluluk Projelerinin Tüketicilerin Tutum Ve Beklentilerine İlişkin Bulgular

Bu kısımda tüketicilerin firmaların geliştirdiği sosyal sorumluluk projelerine yönelik tutum ve beklentileri incelenmiştir.

Tablo 3. Sosyal Sorumluluk Projelerinin Tüketicilerin Tutum ve Beklentilerine İlişkin Faktörler

İfadeler	N	Ort.	St. Sp.
Firmalar sosyal sorumluluk kampanyalarını reklam yapmak amacıyla gerçekleştirmektedir.	345	1.75	1.05
Firmalar sosyal sorumluluk kampanyalarında tüketicilerin duygusal zaaflarından yararlanmaktadır.	345	1.96	1.20
Firmalar oluşturamadıkları veya kaybettikleri firma imajlarını kazanmak adına kendilerinin dahi inanmadığı sosyal sorumluluk kampanyaları düzenlemektedir.	345	1.95	1.19
Firmalar toplumsal konulara ve/veya sorunlara karşı duyarlı olduğu imajını yaratmak için sosyal sorumluluk kampanyaları düzenler	345	1.56	.87
Sosyal sorumluluk kampanyaları bir şekilde işletme imajını geliştirecektir dolayısıyla firmalar bu yola başvurur.	345	1.61	.93
Firmalar yardım kampanyalarına destek vererek vergi yükünü azaltmaktadır.	345	2.19	1.24
Firmalar kamu ve sivil toplum kuruluşlarının gücünü arkasında hissetmek amacıyla sosyal sorumluluk kampanyalarına destek verir.	345	1.63	.93
Firmalar için toplumsal sorunlar gerçekten önemlidir ve sosyal sorumluluğu kampanyalarıyla bu duyarlılığı oluşturmak için çalışır.	345	2.70	1.26
Firmalar için toplumsal gelişme ve toplum refahı çok önemlidir, bu sebepten firmaların sosyal sorumluluk kampanyalarına destek verilmelidir.	345	3.08	1.61
Firmalar sosyal sorumluluk kampanyaları konusunda dürüst olmalıdır.	345	1.43	.73
Firmalar, tüketicilere karşı sosyal sorumluluk kampanyaları ve asıl amaçları konusunda şeffaf olmalıdır.	345	1.37	.74
Firmalar sosyal sorumluluk kampanyaları konusunda tüketicilere, ortaklara, sivil toplum kuruluşlarına, devlete vs. samimi olmalıdır.	345	1.47	.76
Firma ortakları, duygusal ve finansal olarak sosyal sorumluluğun olumlu/olumsuz yanlarını bir bütün olarak benimsemelidir.	345	1.53	.77
Firmalar ve tüketiciler birbirlerine sosyal sorumluluk kampanyalarından karşılıklı fayda ve saygı sağlamalıdır.	345	1.45	.80
Firmalar, sosyal sorumluluk kampanyası oluştururken sivil toplum kuruluşlarıyla ciddi bir iş birliği içinde olmalıdır.	345	1.44	.78
Firmalar sosyal sorumluluk kampanyalarında mutlaka etik kurallara uygun davranmalıdır.	345	1.40	.68
1: Kesinlikle Katılıyorum 2: Katılıyorum 3: Kararsızım 4: Katılmıyorum 5: Kesinlikle Katılmıyorum			

Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri açısından ortalamalara bakıldığında katılımcıların 16 ifadenin 8'ine "katıldıkları", 6'sına

"kesinlikle katıldıkları" sadece 2.70 ortalama ile "Firmalar için toplumsal sorunlar gerçekten önemlidir ve sosyal sorumluluğu kampanyalarıyla bu duyarlılığı oluşturmak için çalışır" ve 3.08 ortalama ile "Firmalar için toplumsal gelişme ve toplum refahı çok önemlidir, bu sebepten firmaların sosyal sorumluluk kampanyalarına destek verilmelidir" önermelerinde "kararsız" kaldıkları görülmüştür.

Katılımcıların, 1,61'lik bir standart sapmayla "Firmalar için toplumsal gelişme ve toplum refahı çok önemlidir, bu sebepten firmaların sosyal sorumluluk kampanyalarına destek verilmelidir" önermesine katılıp katılmama konusunda en tutarsız cevapları verdikleri görülmektedir. Yani katılımcıların bu önermeye verdikleri cevaplar arasında bir tutarlılık yoktur.

INDEPENDENT-SAMPLES T-TEST

Demografik özelliklerden cinsiyet birbirinden bağımsız iki gruptan oluştuğu için ölçek ile cinsiyet arasındaki ilişkinin tespitinde "Independent - Samples T – Test " uygulanmıştır.

Cinsiyete İlişkin Independent-Samples T-Testi

> H_{01}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin cinsiyetleri açısından anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_{11}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin cinsiyetleri açısından anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 4. Cinsiyete İlişkin T Testi

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
	F	Sig	t	df	Sig (2 tailed)
Equal Variances Assumed	16.262	.000	3.896	343	.000
Equal Variances Not Assumed			3.782	274.143	.000

Tablo 4'den elde edilen veriler doğrultusunda Levene's Testi sonucu Sig. Değeri 0.00 çıkmıştır ve bu değer 0.05 olan alfa değerinden küçüktür. Dolayısıyla Sig (2 tailed) değerlerinden ilk satırdaki 0.00 değeri ihtiyaç duyulan değerdir. 0.00 < 0.05 olduğundan dolayı firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında cinsiyetleri açısından anlamlı bir farklılık vardır. Yani H_{11} alt hipotezi kabul edilmiştir.

Yaşa İlişkin T-Testi

> H_{02}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin yaşları açısından anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_{12}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin yaşları açısından anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 5. Yaşa İlişkin T Testi

	Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means		
	F	Sig	t	df	Sig (2 tailed)
Equal Variances Assumed	134.091	.000	12.162	343	.000
Equal Variances Not Assumed			13.425	196.560	.000

Tablo 5'den elde edilen veriler doğrultusunda Levene's Testi sonucu Sig. Değeri 0.00 çıkmıştır ve bu değer 0.05 olan alfa değerinden küçüktür. Dolayısıyla Sig (2 tailed) değerlerinden ilk

satırdaki 0.00 değeri ihtiyaç duyulan değerdir. 0.00<0.05 olduğundan dolayı firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında yaşları açısından anlamlı bir farklılık vardır. Yani H_{12} alt hipotezi kabul edilmiştir.

One Way ANOVA Analizleri

Bu kısımda, değişkenlerden yaş, eğitim, meslek ve gelir birbirinden bağımsız ikiden fazla gruptan oluştukları için ölçek ile bu değişkenler arası ilişki One Way ANOVA Analizi ile analiz edilmiştir.

Eğitime İlişkin One Way ANOVA Analizi

> H_{03}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin eğitimleri açısından anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_{13}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin eğitimleri açısından anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 9. Test of Homogenity of Variences

Levene's Test	df 1	df 2	Sig. (p)
17.226	3	341	.000

Varyansların homojenliği testi sonucu ulaşılan 0.000 değeri; alfa değeri olan 0,05 değerinden küçük olduğu için 0,95 güvenirlikle varyanslar homojen değildir.

Tablo 10. Eğitime İlişkin ANOVA Analizi

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig. (p)
Between Groups	4.887	3	1.629	6.163	.000
Within Groups	90.129	341	.264		
Total	95.016	344			

ANOVA Analizi sonucu p değeri 0.00 çıkmıştır ve bu değer de alfa değeri olan 0.05'den küçüktür. Dolayısıyla firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri açısından anlamlı bir farklılık vardır. Yani analiz katılımcıların eğitim durumlarına göre değişmektedir. Sonuç olarak H_{03} alt hipotezi reddedilmiş, H_{13} alt hipotezi kabul edilmiştir. Varyansların homojen olarak dağılmadığı bu analizde farklılığın nereden kaynaklandığını görmek için post-hoc testlerinden bonferroni testine bakılmıştır.

Tablo 11. Post-Hoc Test (Bonferroni)

Eğitim (I)	Eğitim (J)	Sig. (p)
Üniversite	Yüksek Lisans	0.007
	Doktora	0.016

Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentilerinde; katılımcılardan eğitimleri üniversite, yüksek lisans ve doktora olanlar arası p değerleri 0.05'den küçük olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 12. Descriptives

Eğitim	N	Mean
Üniversite	297	1.8237
Yüksek Lisans	20	1.4375
Doktora	18	1.4514

Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentilerinde, eğitimi üniversite düzeyinde olan katılımcıların etkisi daha yüksek iken eğitimleri yüksek lisans düzeyinde olan katılımcıların etkisi en düşüktür.

Mesleğe İlişkin One Way ANOVA Analizi

> H_{04}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin meslekleri açısından anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_{14}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında tüketicilerin meslekleri açısından anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 13. Test of Homogenity of Variences

Levene's Test	df 1	df 2	Sig. (p)
55.195	3	341	.000

Varyansların homojenliği testi sonucu ulaşılan 0.00 değeri; alfa değeri olan 0,05 değerinden küçük olduğu için 0,95 güvenirlikle varyanslar homojen değildir.

Tablo 14. Mesleğe İlişkin ANOVA Analizi

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig. (p)
Between Groups	28.182	3	9.394	47.929	.000
Within Groups	66.835	341	.196		
Total	95.016	344			

ANOVA Analizi sonucu p değeri 0.00 çıkmıştır ve bu değer de alfa değeri olan 0.05'den küçüktür. Dolayısıyla firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri açısından anlamlı bir farklılık vardır. Yani analiz katılımcıların mesleklerine göre değişmektedir.

Sonuç olarak H_{04} alt hipotezi reddedilmiş, H_{14} alt hipotezi kabul edilmiştir. Varyansların homojen olarak dağılmadığı bu analizde farklılığın nereden kaynaklandığını görmek için post-hoc testlerinden bonferroni testine bakılmıştır.

Tablo 15. Post-Hoc Test (Bonferroni)

Meslek (I)	Meslek (J)	Sig. (p)
Öğrenci	Kamu Sektörü Çalışanı	.000
	Özel Sektör Çalışanı	.000
	Esnaf	.002

Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentilerinde; katılımcılardan öğrenci, kamu sektörü çalışanı, özel sektör çalışanı ve esnaf olanlar arası p değerleri 0.05'den küçük olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 16. Descriptives

Meslek	N	Mean
Öğrenci	193	2.0343
Kamu Sektörü Çalışanı	124	1.4395
Özel Sektör Çalışanı	16	1.5625
Esnaf	12	1.5625

Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentilerinde, öğrencilerin etkisi daha yüksek iken esnaf ve özel sektör çalışanlarının etkisi en düşüktür.

Sosyal Sorumluk Kampanyasına İlişkin One Way ANOVA Analizi

> H_{05}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında markaların kampanyaları açısından anlamlı bir ilişki yoktur.

> H_{15}: Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri arasında markaların kampanyaları açısından anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 17. Test of Homogenity of Variences

Levene's Test	df 1	df 2	Sig. (p)
7.195	7	337	.000

Varyansların homojenliği testi sonucu ulaşılan 0.00 değeri; alfa değeri olan 0,05 değerinden küçük olduğu için 0,95 güvenirlikle varyanslar homojen değildir.

Tablo 18. Kampanyaya İlişkin ANOVA Analizi

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig. (p)
Between Groups	16.631	7	2.376	10.215	.000
Within Groups	78.385	337	.233		
Total	95.016	344			

ANOVA Analizi sonucu p değeri 0.00 çıkmıştır ve bu değer de alfa değeri olan 0.05'den küçüktür. Dolayısıyla firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentileri açısından anlamlı bir farklılık vardır. Yani analiz katılımcıların belirttiği kampanyalara göre değişmektedir. Sonuç olarak H_{05} alt hipotezi reddedilmiş, H_{15} alt hipotezi kabul edilmiştir. Varyansların homojen olarak dağılmadığı bu analizde farklılığın nereden kaynaklandığını görmek için post-hoc testlerinden bonferroni testine bakılmıştır.

Tablo 19. Post-Hoc Test (Bonferroni)

Gelir (I)	Gelir (J)	Sig.(p)
Lacoste/Nesli Tükenen Hayvanlar İçin Logo	Doğan Gazetecilik/Baba Beni Okula Gönder	0.00
	Licra/Ten Renginiz Sizin Geleceğinizi Etkilemez	0.00
	Diğer	0.00

Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentilerinde; katılımcıların verdiği cevaplardan Lacoste/Nesli Tükenen Hayvanlar İçin Logo, Doğan Gazetecilik/Baba Beni Okula Gönder, Licra/Ten Renginiz Sizin Geleceğinizi Etkilemez ve Diğer arası p değerleri 0.05'den küçük olduğundan aralarında anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 20. Descriptives

Gelir	N	Mean
Lacoste/Nesli Tükenen Hayvanlar İçin Logo	83	1.5761
Doğan Gazetecilik/Baba Beni Okula Gönder	18	2.1597
Licra/Ten Renginiz Sizin Geleceğinizi Etkilemez	18	2.2500
Diğer	87	1.9591

Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentilerinin karşılanmasında Licra'nın gerçekleştirmiş olduğu "Ten Renginiz Sizin Geleceğinizi Etkilemez" kampanyasının etkisi daha yüksek iken Lacoste'nin ürünlerinin üzerine "Nesli Tükenen Hayvanlar için Logo" bastırmasının etkisi en düşüktür.

SONUÇ

Firmaların gerçekleştirdiği sosyal sorumluluk kampanyaları ile tüketicilerin tutum ve beklentilerine yönelik önermelere bakıldığında katılımcıların on altı önermenin sekizine "katıldığı" altısına "kesinlikle katıldığı " dolayısıyla tutum ve beklentilerin genel olarak olumlu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Sadece "Firmalar için toplumsal sorunlar gerçekten önemlidir ve sosyal sorumluluğu kampanyalarıyla bu duyarlılığı oluşturmak için çalışır" ve "Firmalar için toplumsal gelişme ve toplum refahı çok önemlidir, bu sebepten firmaların sosyal sorumluluk kampanyalarına destek verilmelidir" önermelerine firmaların gerçekten önem verip vermedikleri konusunda "kararsız" kaldıkları gözlenmiştir.

Tutum ve beklentilere temel özellikler bazında bakıldığında katılımcıların tutum ve beklentilerinin cinsiyetlerine, yaşlarına, eğitimlerine, gelirlerine ve etkilendikleri sosyal sorumluluk kampanyalarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Buna göre farklı beklenti ve tutum içinde olan 18-25 ve 26-35 yaş aralığında, üniversite düzeyinde eğitime sahip kadın ve erkek öğrencilerin tutum ve beklentilerinin genel olarak olumlu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Bu grubun tutumların olumlu yönde olmasında ve beklentilerinin karşılanmasında Licra'nın gerçekleştirmiş olduğu "Ten Renginiz Sizin Geleceğinizi Etkilemez" kampanyasının etkisinin en yüksek olduğu görülmüştür.

Sonucu özetlemek gerekirse ırkçılık vs. gibi ayrımcılıklara karşı duran sosyal sorumluluk kampanyalarını destekleyen firmaların genç ve orta yaş grubunda üniversite düzeyinde eğitime sahip öğrenciler tarafından daha çok desteklendiği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

American Marketing Association (AMA), https://www.ama.org/resources/Pages/Dictionary.aspx?dLetter=C (Erişim Tarihi: 02.04.2018)

Avrupa Birliği Komisyonu (2011) Communication from the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee And The Committee of the Regions / A Renewed EU Strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility. Brussels.

Boone, L.E. ve Kurtz, D.L. (1992) Management. New York: Mc Graw – Hill

Hatcher, T.G. (2002) Ethics and HRD. Cambridge, Mass: Perseus Pub

Kotler, P. (2002) Marketing Management - Millenium Edition - Univ of Phoenix

Leonard, D. ve McAdam, R. (2003) Corporate Social Responsibility. Quality Progress, Cilt: 36, Sayı: 10, Milwaukee, ss. 27-32.

Schwartz ve Carroll (2003) Corporate Social Responsibility: A Three Domain Approach. October, Business Ethics Quarterly, Cilt: 13, Sayı: 4, ss. 503-530.

Solomon, M., Bamossy, G., Askegaard, S. & Hogg, K. M. (2006). Consumer Behaviour A European Perspective. Prentice Hall, Financial Times, Third Edition.

Tai, F.M. ve Chuang, S.H. (2014) Corporate Social Responsibility. iBusiness, Sayı: 6, ss.117-130.

International Congress on Turkish Geography Social
Sciences Research II- 20-22 April 2018/Alanya-TURKEY

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜR MİRASI OLARAK KEÇECİLİK VE KEÇE HAMAMLARI

Ayşe Betül GÖKARSLAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
M. Elif ÇELEBİ KARAKÖK
Akdeniz Üniversitesi

ÖZET

Türk dünyasında geleneksel hamamlar diğer medeniyetlerin aksine temizlenme amacıyla kullanılmıştır. Ancak somut olmayan kültür mirası ile önemli ilişkileri olan geleneksel hamam kültürü hem halk mimarisi, hem ritüelleri hem de diğer işlevleri bakımından daha detaylı olarak ele alınmalıdır. Somut olmayan kültür mirasımızda yeri olan keçecilik imalat sürecinin bir bölümü de geleneksel hamamlardan geçmektedir. Anadolu' nun bazı bölgelerinde "Keçeci" adı verilen geleneksel hamamlar inşa edilmiştir. Bu hamamlarda keçenin yıkandığı bölümler vardır. Halen Konya, Afyonkarahisar, Isparta-Yalvaç, İzmir-Tire ve Şanlıurfa' da üretilmekte olan keçe; günlük yaşamın bir parçası olarak varlığını sürdürmektedir. Ancak keçe üretiminde geleneksel hamamlardan değil makinelerden yararlanıldığı görülmektedir. Bu nedenle keçe hamamları unutulmaya yüz tutmuş hatta bir kısmı yıkılmıştır. Bu bildiride keçe hamamlarına dikkat çekmek istenmiştir. Çalışmada örnekleme yapmak amacıyla günümüze ulaşamayan keçe hamamlarından da kısaca bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Hamamlar, Keçe Hamamları, Mimari Koruma, Somut Olmayan Kültür Mirası

FELTING AS INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE AND FELT (KEÇE) BATHS

ABSTRACT

Contrary to other civilizations, baths have been used for cleansing in Turkish world. However, general bath culture which has significant relations with intangible cultural heritage should be handled more detailed in terms of public architecture, rituals and other functions. One part of the production process of felting which has a place in intangible cultural heritage happens in traditional baths. In certain parts of Anatolia, traditional baths named as "Keçeci" (Felter) were built. In these baths there are parts where the felt is washed. Felt, which is still produced in Konya, Afyonkarahisar, Isparta-Yalvaç, İzmir-Tire and Şanlıurfa, maintains its existence as a part of daily life. However, in felt production, not traditional baths but machines are used. Therefore, felt baths are almost forgotten and a certain amount of them collapsed. This paper aims at drawing attention to felt baths. In the study of Keçeci (Felter) Baths, non-extant felt baths, will be briefly mentioned in order to exemplify.

Keywords: Intangible Cultural Heritage, Traditional Baths, Felt Baths (Keçe Hammams), Architectural Conservation

GİRİŞ

Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi (2003) "Somut Olmayan Kültürel Mirası"nı; toplumların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar olarak tanımlanmıştır. Gelecek kuşaklara aktarılan bu miras, toplumların çevreleriyle ve tarihleriyle etkileşimlerine bağlı, kimlik ve devamlılık duygusu verir; bu da kültürel çeşitliliğe katkı sağlar. Yöresel ya da vernaküler mimari olarak da bilinen "halk mimarisi" de halkın kendi koşulları içinde gereksinimlerini karşılamak için spontane olarak inşa ettiği, anonim bir tasarım sürecine sahip, kendi kültür birikimine katkıda bulunduğu her tür yapı sanatı olup, somut olmayan kültür mirasının bir bileşenidir. Halk mimarisini geleneksel yaşantı, sosyal hayat, örf ve adetler, mahremiyetim gibi pek çok konu etkiler. Toplumların

değişen, gelişen ve çeşitlenen ihtiyaçları ve sosyokültürel durumları, yaşadıkları mekanları etkilemektedir (Bektaş 2011, Kaya 2013).

Türkiye'de Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi çalışmaları Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından, İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel/ Mirasının "Temsili" ve "Acil Koruma Gerektiren" başlıkları kapsamındaki dosya hazırlıkları ile SOKÜM envanter çalışmaları yürütülmektedir.

"Yaşayan İnsan Hazineleri Ulusal Envanteri" ve "Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanteri" olmak üzere iki çeşit envanterleme çalışması yapılmaktadır.

SOKÜM ulusal envanteri unsur listesinde 110 adet kültürel gelenek listesi belirlenmiştir. «Hamam Kültürü» de 36. sırada, «Keçecilik» ise 41. sırada yer alarak bu listeye dahil edilmiştir. Ayrıca bu envanter listesinde farklı geleneksel mesleklerin olması da dikkat çekicidir (aregem.kulturturizm.gov.tr).

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜR MİRASI OLARAK TÜRK HAMAMLARI

Hamam Kültürü, toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler sahip olması nedeniyle, SOKÜM ulusal envanteri unsur listesine 01.0036 numara ile girmiştir. Hamamlar ve hamam kültürü SOKÜM Ulusal Envanterinde "insan yaratıcılığının bir kanıtı olarak değeri, kültürel ve toplumsal gelenekler içerisindeki köklülüğü, belirtilen topluluk ya da grubu temsil niteliği ve kaybolma riski" ölçütleri açısından listeye kabul edilmiştir. Ayrıca SOKÜM Korunması Sözleşmesi (2003), 2. Maddesine göre, somut olmayan kültürel miras kapsamında geleneksel meslekler de SOKÜM Ulusal envanter listesine dahil edilmiştir. Bu nedenle "hamamcılık, tellaklık yada külhancılık" meslekleri de bu listeye dahil potansiyeline sahiptir. Türk Hamam kültürünün önemli bir parçası olan ritüeller de hamamların SOKÜM Ulusal Envanter listesine dahil olmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda Türk Hamamları, hem halk mimarisinin bir parçası olması nedeniyle, hem geleneksel meslekleriyle (tellak, natır vb.), hem toplumsal şölen, ritüel ve gösterileriyle (gelin hamamı, damat hamamı, hamam sefası, hamamda oynama vb.), hem geleneksel hamam malzemeleriyle (hamam tası, takunya vb.) tam bir somut olmayan kültür mirası örneğidir. Ayrıca çeşitli sözlü anlatımlar da (efsane, masal, hamammiye vb.) hamamların SOKUM Ulusal Envanterine dâhil olmasına etkili olmuştur.

Hamamlar, temizliğin yanı sıra çeşitli geleneksel eğlenceler ve ritüeller ile toplumun sosyal eylemlerine de tanıklık yapan mekanlar olmuştur. Düğün, doğum, sünnet gibi önemli olayların kutlandığı ya da bir şölen haline getirildiği hamamlar, toplumsal ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Kadınların toplum içindeki mahremiyetinden dolayı, hamamlar önemli bir eğlence yeri olmuştur. Özellikle kadınların haftada bir ya da iki kez bir araya gelerek eğlendiği, yıkanıp saç ve vücut bakımlarını yaptıkları, güncel olaylardan haberdar oldukları mekanlardır. Kadınlar evlerinden hazırladıkları bir günlük yiyecek, içecek ve çerezlerini, nakış, yün veya o sırada yaptıkları başka el işlerini de alarak hep beraber hamama giderlerdi. Kadınların hamama giderken hazırladıkları bohçalar sosyal statüleri ve toplum içerisindeki yerlerini sergiledikleri için özel bir öneme sahipti. Hamamda yıkanıldıktan sonra yemek yenir, biraz dinlenir, soğuklukta el işi veya sohbet yapılır, bohçalar toplanmadan bir kere daha yıkanılırdı. Zaman zaman da şarkı ve türkülerle eğlenmişlerdir. Bu geleneğin adı "hamam sefası" olarak dilimize yerleşmiştir. Özel günlerde hamamda bütün gün geçirilirdi. Perşembe akşamları, bayramlardan önce veya arife gecesi hamama gitmek, geçmişten günümüze kadar devam eden hamam geleneklerindendir (Yılmazkaya, 2002).

Erkek genellikle tek ya da birkaç kişi olarak gittikleri için, erkek hamamları daha sakin bir havaya sahiptir. Bazen eğlence mekanı olarak kullanılan erkek hamamları nadiren de olsa sazlı sözlü eğlence ortamına dönüşmüştür. Bu eğlenceler, genellikle tulumbacı, yeniçeri ve külhanbeyi sınıfına mensup kimseler tarafından tercih edilmiştir (Kuruçay 2010). Hamamlar akraba, eş,

dostun haricinde aynı meslek sahiplerinin bir araya gelip yıkanırken sohbet edip eğlendikleri mekanlar olmuştur (Taşçıoğlu 1998).

Hamam kültürü içinde önemli yeri olan ve gelenek haline gelmiş hamam kutlama ve seremonileri de vardır. Gelin, damat, lohusa, onbeş, kırk, adak, asker, nişan, sünnet, bayram, tulumbacılar, yas alama, bayram, arkadaş ya da şifa hamamı gibi çeşitli nedenlerle hamama gidilir ve eğlenceler düzenlenirdi (Tarsuğ 1984; Yılmazkaya 2002)(Şekil.1).

Şekil.1. 16. Yüzyılda Kadınların Hamama gidişi (And, 1991)

Hamamlarda kullanılan Bursa işi ipek peştemaller, futalar, dantel işlemeli havlular, hamam yaygıları, yemeni ya da tülbentler, çevreler, taraklar, fırçalar, bohçalar, tombak ibrikler, buhurdanlar, maşrapalar, hamam tasları, şifa tasları, kına ve rastık tasları, kirdenler, lengerler, lifler, şerbetlikler, sürmedanlıklar, gülabdanlar, sedef kakmalı nalınlar, takunyalar, sabunlar, bakırdan yapılan delikli sabunluklar, kildenceler, aynalar, hamam cübbeleri, hamam rahtı, mücevher kutuları, nargileler hamamda kullanılan tüm enstrümanlar, estetik ve kusursuz sanatsal malzemelerdir (Kuruçay 2010) (Şekil.2).

Şekil.2. İbrik, hamam tası, tombak (http://www.topkapisarayi.gov.tr)

Ayrıca mimarinin bir parçası olan yapı elemanları da hamam sanatının birer parçasıdır. Hamamın soyunmalık bölümünde yer alan ahşap sekiler, sedirler, korkuluklar, fıskiyeli havuzlar, şadırvanlar, nişler, kahve ocakları, havlu kurutma ocakları, cümle kapısı, buhar yaşmağı, hamam kasası, ahşap işçiliğe sahip soyunma hücreleri ile kurnalar, aynataşları, musluk taşları, göbek taşı, kandillikler, mozaik işlenmiş döşemeler hamamların başlıca dekorasyon elemanlardır. Hamamlarda “aydınlatma feneri, kubbecik, tepe açıklığı (ışıklık), filgözü” gibi doğal aydınlatma elemanlarının yanı sıra suni aydınlatma yöntemi de kullanılmıştır. Suni aydınlatma, duvar nişlerine yerleştirilmiş olan "kandil, şamdan, fener" gibi elemanlar ile sağlanmıştır (Önge 1978). Geleneksel hamam meslekleri de hamam kültürünün bir parçasıdır. Hamamcı, ana (kadınana), usta, natır, tellak, tellak yamağı, kahya, hamamcı kethüdası, külhancı, külhanbeyi, peştemalcı, meydancı, odacı, yanaşma, çıkmacı ve kahveci gibi hamam uşakları, çamaşırcılar gibi çeşitli hamam meslekleri vardır (Ürer 2002, Kuruçay 2010).

Türk Hamamı; mekân düzenlemesi, yapı tekniği, strüktür ve malzeme özellikleri, cephe düzenlemesi, örtü sistemi, bezemeler, aydınlatma sistemi, su tesisatı ve ısıtma sistemi ile başlı başına ayrı bir mimariye sahiptir.

Türk hamamı mekân organizasyonu temelde "soyunmalık", "ılıklık" ve "sıcaklık" olarak üç ana birim ile "taşlık (rüzgârlık)", "aralık", “tıraşlık”, “hela”, "su deposu", "külhan" ve "cehennemlik" gibi servis birimlerinden oluşmaktadır. Geleneksel hamamlara ait bu plan şeması bölgesel bazı değişiklikler gösterse bile Türk hamamının mekânsal organizasyonunu oluşturmaktadır. Ancak keçe hamamlarında bu plan tipolojisi keçe yıkama mekanlarının eklenmesi ile farklılaşmaktadır (Gökarslan, 2014).

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜR MİRASI OLARAK KEÇECİLİK VE KEÇE HAMAMLARI

Keçecilik el sanatları geleneği olması nedeniyle, SOKÜM ulusal envanteri unsur listesine 01.0041 numara ile girmiştir. Keçe salmak ya da dövmek isimleriyle de bilinen keçecilik SOKÜM Ulusal Envanterinde "insan yaratıcılığının bir kanıtı olarak değeri, kültürel ve toplumsal gelenekler içerisindeki köklülüğü, belirtilen topluluk ya da grubu temsil niteliği ve kaybolma riski" ölçütleri açısından listeye kabul edilmiştir. SOKÜM Korunması Sözleşmesi (2003), 2. Maddesine göre, somut olmayan kültürel miras kapsamında geleneksel meslekler SOKÜM Ulusal envanter listesine dahil edilmiştir. Bu nedenle "Keçecilik" mesleği bu listeye dahil olmuştur. Keçecilik kültürünün sürdürülmesini sağlayan ve keçe üretiminde yeri olan "Keçe Hamamları" da halk mimarisinin bir parçası olmaları nedeniyle keçeciliğin SOKÜM Ulusal Envanter listesine dahil olmasına katkı sağlamaktadır (http://aregem.kulturturizm.gov.tr/).

Orta Asya'dan beri Türkler tarafından kullanılan keçenin Osmanlıdan günümüze üretim merkezleri Afyonkarahisar, Erzurum, Balıkesir, Isparta, Yalvaç, İzmir, Tire, Kahramanmaraş, Kars, Konya, Manisa, Niğde, Şanlıurfa, Bursa, Diyarbakır, Uşak gibi kentlerdir. Esnaf loncalarında keçecilik önemli bir yere sahipti. Kalfa ve ustalar 6 – 7 yıl gibi uzun bir hazırlık sürecinde, yün ditme, yün atma, ayakla yün tepme, kalıba yün hazırlama, hamamda keçe pişirme gibi çeşitli yöntemleri öğrenmekteydi. Keçecilik el sanatları geleneğinin bir parçası olmasının yanı sıra, keçe üretiminin geleneksel bir ritüel ve tören ile icra edilmesi keçeciliğin SOKÜM Ulusal Envanter listesine dahil olmasına katkı sağlamaktadır. 1940'lı yıllara kadar geleneksel tepme keçe tekniği uygulanmıştır. Bu yöntemde keçeci hamamlarında türküler eşliğinde ve genellikle el birliğiyle pişirme işlemi yapılmıştır (Yalçınkaya, 2011).

Yaşayan İnsan Hazineleri (YİH), Somut Olmayan Kültürel Mirasın belli unsurlarını yeniden yaratmak ve yorumlamak açısından gerekli bilgi ve beceriye yüksek düzeyde sahip kişileri kapsamaktadır (http://aregem.kulturturizm.gov.tr). Geleneksel bir meslek olarak keçeciliğin de yaşayan insan hazineleri vardır. Bunlar 02 0007 envanter numaralı Mehmet GİRGİÇ ve 020027 envanter numaralı Ahmet Yaşar KOCABAŞ'dır (Şekil.3).

Şekil.3 A. Yaşar KOCATAŞ (Afyon), Mehmet GİRGİN (Konya) (www.milliyet.com.tr; www.kecekece.com)

Ayrıca pek çok kentte envanter listesine girmemiş ancak Anadolu'da nam salmış keçe ustaları vardır. Afyon'da Şerafettin Arpaözü Usta, Arpacıoğlu Mehmet, Ahmet Düzağaç, Mehmet ve Mustafa Erkuş, Hacı Ahmet Tunçok, Mahmut Karcı günümüz keçecilerindenken; Ömer Özçalışan, Ahmet Tunçok, Mehmet Danaoğlu ve Mehmet Arpaözü ilk keçecilerdendir (https://kultursanat.halkbank.com.tr). Şanlıurfa'da Fakçı Mustafa, Deveci Abo, Deveci İsa,İsa Karcı adları bilinen ve bugün hayatta olmayan en eski keçeci ustalarıdır. Horasanlı Hacı, Hayati Usta ve Hacı Osman günümüzün yaşlı ustalarıdır (ekitap.kulturturizm.gov.tr). Isparta Yalvaçlı Gencer Kondal'a Somut Olmayan Kültürel Miras Taşıyıcısı ve Keçe Ustası ünvanı verilmiştir.

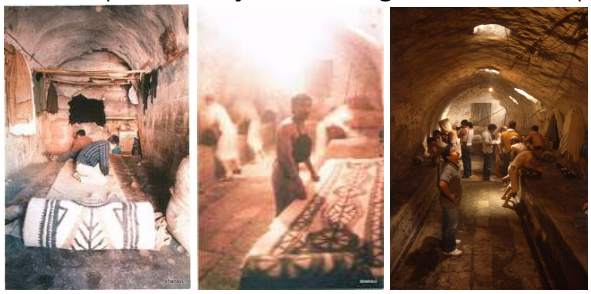
Geleneksel keçecilik malzemeleri de bu kültürün önemli bileşenlerinden olup keçeciliğin somut olmayan kültür mirası olmasına katkı sağlamaktadır. Hallaç yayı, meşe ağacından yapılan askı, aletin iki ucu arasında yay teli gibi gerilen "kiriş", kirişe güçlü darbeler indiren ve cevizden üretilen "tokmak", basta, boya, fitle, ham keçe, kiriş, life (Kâhke Bezi), sepki ve çelik makası geleneksel keçecilik malzemeleridir (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/). Ayrıca çubuk, hasır

(kalıp), rende, ocak, kazan, terazi, kantar, tarak makinesi, kalıp tepme makinesi ve keçe pişirme makinesi de keçe üretiminde kullanılan aletlerdendir (Yalçınkaya, 2011).

Önceleri çadır, halı, kilim, çuval, heybe, kepenek, yaygı amacıyla üretilen keçe günümüzde turistik eşya keçesi, fes, minyatür kepenek, yolluk, sandalye minderi, duvar halısı, seccade, heybe, külah, çizme, patik vb. ürünlerle karşımıza çıkmaktadır (https://kultursanat.halkbank.com.tr). Şanlıurfa ve çevresinde üretilen çeşitli keçe türleri vardır. Bunlar çoban keçesi, kış keçesi, ev keçesi, sedir keçesi, at keçesi, sünger yatak keçesidir (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr).

KEÇE HAMAMLARI

Türk Hamamlarının asli fonksiyonu temizlenmeyi sağlamaktır; ancak bunun yanı sıra bazı hamamlarda keçe imalâtı veya deri boyama için özel bölümler de mevcuttur (Önge,1989). Keçe hamamlarında, sıcak su ve buhar ile keçe yıkama işlemi yapılan "keçelik" mekanları, genelde soyunmalık bölümünden girilen ve sıcak su deposuna bitişik, dikdörtgen planlı ve beşik tonoz örtülü bir mekandır (Say, 2007). Bu bölümde ham keçe, sıcak su ile pişirilerek dövülerek son halini aldığı için direk sıcak su deposu ile ilişkili olması gerekmektedir (Önge,1995)(Şekil.4).

Şekil.4 Hamamda keçe dövülmesi (http://hartavi.com/kececilik/; peyamicelikcan.blogspot.com)

Geleneksel yöntemle keçe elde etmek için keçer hamamlarında yaklaşık 12 saat süre geçmekteydi. Keçenin büyüklüğüne göre iki veya beş kişi ile yapılan tepme işleminde karşılıklı olarak ritim sağlamak amacıyla hoyratlar ve türküler söylenmekteydi. Keçe hamamına götürülen keçe, bir insanın kucaklayıp göğüsle dövebileceği şekilde katlanır, hamamdaki seki üzerinde çevrilerek göğüsle dövülürdü. Yaklaşık beş saat süren bu işlem sonunda, hamamdan çıkarılan keçenin eğrilmiş kenarları düzlenir, direğe sarılarak "Direkbaşı Tepilme" denilen ve 15-20 dakika kadar süren son tepme işlemine geçilirdi. Son olarak keçe açılır ve kurumaya bırakılır. (http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/).

Ayrıca çeşitli renklere boyanan ve desenlerle süslenen keçeler Keçeci Pazarında ve Keçeciler Hanında satılmaktadır. Anadolu'nun birçok kentinde bulunan çarşı içlerinde mutlaka keçe dükkânları da vardı. Şanlıurfa'da halen Keçeci Pazarı denilen eski çarşıda ve çevresindeki hanlarda keçe satışı devam ettirilmektedir. Geçmişte Keçeciler Çarşısında 60 keçecinin bulunduğu söylenen Afyonkarahisar'da günümüzde 4-5 keçe dükkânı keçeciliği sürdürmektedir. Afyon ilk keçecilerinin kendilerine birer hamam yaptırdığı söylenmektedir. Şanlıurfa'da da bugün sadece 4 – 5 dükkânda keçe üretimi yapılmaktadır.

Muzaffer Erdoğan'ın "İstanbul'da Keçecilik" başlıklı yazısında Osmanlı'nın son döneminde İstanbul'da keçeci çarşıları ve keçe hamamlarının varlığına değinilmiştir. Ayrıca keçenin temin edildiği İstanbul dışındaki keçe üretim merkezlerinden de bahsedilmiştir (Begiç, 2014).

Çalışmaya katkı sağlaması amacıyla çeşitli kaynaklardan keçe hamamlarına ait ulaşılabilinen verilerden bir tablo çalışması yapılmıştır (Tablo.1).

Tablo.1 Çeşitli kaynaklardan ulaşılan Keçe Hamamlarının bulunduğu yerleşimler

Şehir	Çarşı / Pazar	Hamam Adı
Şanlıurfa	Keçeci Pazarı Keçeci Hanı	Keçeci Hamamı +
Afyonkarahisar	Keçeciler Çarşısı	Keçeci Hamamı (2 adet) -
Isparta	-	Keçeci Hamamı -
İstanbul	Keçeciler Çarşısı	Fatih Keçeciler Hamamı - Keçeciler Hamamı (M. Sinan Mah. Keçeciler Cad.) – Çukur Hamamı
Konya	Keçeciler Çarşısı	Postindûz-Kürkcüler Hamamı (Türbe Hamamı), Sahip Ata külliyesi içinde bulunan Hamam-ı Sultanî, Sahip Ata Hamamı, Sultan Hamamı, Lârende Kapısı Hamamı, Lârende Hamamı (Şifa Sultan Hamamı), Ahmet Efendi Hamamı, Keçeciler Hamamı
Ankara	-	Keçeciler Hamamı (Lebbâdîn Hamamı) (Ulus Çevresinde) -
Eskişehir	-	Keçeciler Hamamı +
Bursa	Keçeciler Çarşısı	Mudurnu Yıldırım Beyazıt Hamamı +
Amasya	?	Merzifon Kara Mustafa Paşa Hamamı (Çifte Hamam) +
Tokat	?	Sultan Hamamı +
Sivrihisar	?	Seydiler Hamamı (soğukluk kısmı keçecilik için kullanılmıştır) +
Şanlıurfa - Siverek	?	Yer Altı Hamamı (Antik dönem hamamı keçe imalatında kullanılmıştır)
Edirne	?	Mihalgazi Hamamı
İzmir - Tire	?	Tire Tahtakale Hamamı

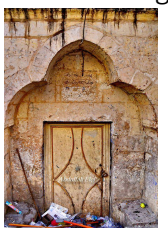
Anadolu'da Afyonkarahisar, Erzurum, Balıkesir, Isparta, Yalvaç, İzmir, Tire, Kahramanmaraş, Kars, Konya, Manisa, Niğde, Şanlıurfa, Bursa, Diyarbakır, Uşak gibi çok daha fazla kentte keçe üretiminin yaygın olarak yapıldığı bilinmesine karşın keçe hamamı sadece bazı kentlerde inşa edilmiştir. Özellikle Afyon, Konya, Şanlıurfa gibi illerde daha fazla keçe hamamının olduğu ve keçe satışının yapıldığı keçe hanları / çarşılarının bulunduğu gözlemlenmiştir.

Bu tabloda ismi verilen bazı hamamların plan ya da fotoğrafı gibi bilgilerine kısmen değinilmiştir. Örneğin Isparta Keçeci Hamamı, Isparta Keçeciler (Doğancı) Mahallesinde, Gökçay yolu üzerinde yer almaktaydı. 1924 Mübadelesi ile Yunanistan - Kesriye' den göç eden muhacirlere verilen ve uzun süre kullanılan hamam, 1977 yılında tescillenerek koruma altına alındığı halde yıkılmıştır. Keçeci Mahallesi sakinleri hamamın soyunmalık kısmının yan tarafında keçelik bölümünde keçe yıkanıp, dövüldüğünü belirtmiştir (Gökarslan, 2014)(Şekil.5).

Şekil.5 Yıkılan Isparta Keçeci Hamamına ait görüntüler (Isparta 1983 İl Yıllığı, s.150; Isparta 1880 - 1980, 2001, s.107)

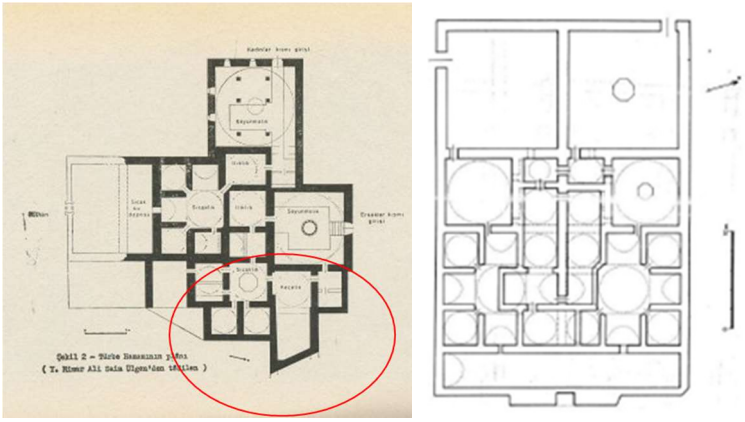
Şanlıurfa'da keçeciler hanında keçe imalatı ve satışının günümüzde halen devam ettiği bilinmektedir. Günümüze ulaşan Keçeci Hamamında ise soyunmalık bölümüne bitişik, dikdörtgen planlı keçe pişirilen keçelik bölümü mevcuttur (Kürkçüoğlu ve Güler, 2010). Ancak hamamın kullanılmadığı ve bu nedenle bakımsız kaldığı bilinmektedir (Şekil.6).

Şekil.6 Şanlıurfa Keçeci Hamamı (ajansurfa.com)

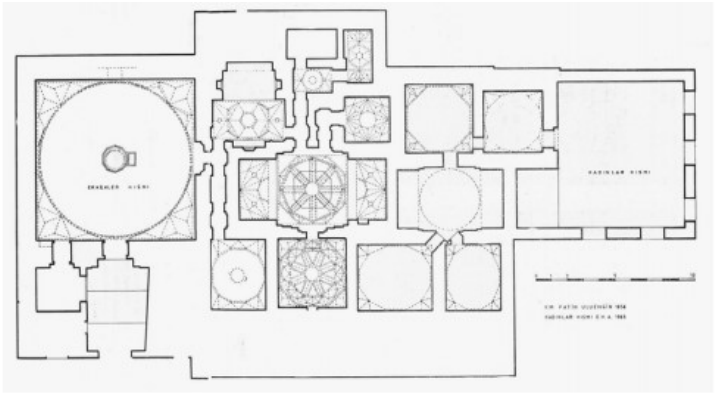
Ali Saim Ülgen, Konya Türbe Hamamı hakkında yazdığı raporda hamamın keçe pişirilen tezgâhlı kısmının olduğu ve bu keçelikli hamam tipinin sadece Konya'da görüldüğünü belirtmiştir. Ancak Anadolu'nun birçok yerinde bu hamam tipine rastlanmaktadır. Yılmaz Önge'ye göre; bazı hamamlarda keçelik Osmanlılar zamanında ve bazı sıcaklık mekânlarının tadilâtı ile meydana getirilmiştir (akademik.semazen.net).

Konya'da, Selçuklulara ait olan, Sahipata Sultan Hamamında da "keçelik" mekanı vardır (Emiroğlu, 2010). Konya'da keçe satışını sağlayan ayrı bir keçeciler çarşısı da vardır (Önder,1960). Konya Ahmet Efendi Hamamı'nda da keçe dövmeye ve pişirmeye ait bir bölümün olduğu bilinmektedir (Begiç, 2012)(Şekil.6).

Şekil.6 Konya Türbe Hamamı (Ali Saim Ülgen arşivi) ve Sahip Ata – Şifa Sultan Hamamı Planları

Birsen Erat (1997), Mudurnu Yıldırım Bayezit Hamamı keçelik kısmını şu şekilde tariflemiştir: "Koridorun yanları kare, ortası dikdörtgen planlı kubbeyle örtülüdür. Kubbe duvarlara kuzeyden ve güneyden uzatılan prizmatik Türk üçgenleriyle oturtulmuştur. Ortasındaki yuvarlak göbekte, aydınlatmayı sağlayan yedi ışık gözü açılmıştır." Koridorun sağ ucu keçeliğe, sol ucu ise ılıklığa ulaşmaktadır (Say, 2007) (Şekil.7).

Şekil.7 Mudurnu Yıldırım Bayezit Hamamı Planı (Ayverdi, 1966)

SONUÇ

Geçmişte geleneksel yöntemlerle, insan gücü ile dövülen ve hamamlarda pişirilerek yapılan keçe, bugün makinalarda pişirilerek üretilmektedir. Günümüzde fabrika türü keçelerin üretilmesiyle bu kültür mirası önemini kaybetmek üzeredir. Üretiminin zorluğu bakımından hamamlarda pişirme yöntemi kullanılmasa da, geleneksel yöntemlerin ve bu yöntemlerin işlendiği mekanların kaybedilmemesi adına keçe hamamlarına dikkat çekmek istenmiştir. Keçecilik sadece keçeden ibaret değildir. Keçe üretim sürecinde yer alan ritüeller, geleneksel malzemeler ve hatta hamamların müzeleştirilerek geleceğe aktarılması gerekmektedir. Bugün sadece yerli ve yabancı turistlerin ilgisini çekebilecek keçe çeşitlerinin üretilmesi aşamasında kalan bu sanata canlılık kazandırılmalıdır. Bunun için de çömlekçilik, halı dokuma, yorgancılık, ipek böcekçiliği vb. diğer somut olmayan kültür miraslarında olduğu gibi keçenin oluşum sürecinin gösterildiği mekanların ve kullanılan geleneksel alet-malzemelerin tanıtıldığı müzelerin oluşturulması hem turizme katkı sağlayacak, hem de somut olmayan kültür mirası olan keçenin toplumsal bellekte daha uzun süreli ve etkili yer edinmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

And, M. 1991, "Türk Hamamının Kültür ve Sanatta Yeri", Kültür ve Sanat Dergisi: Halk Kültürü Özel Sayısı Sayı: 11, 3 Eylül, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ayverdi, E.H. 1966. Osmanlı Mimarisinin İlk Devri : Ertuğrul, Osman, Orhan Gaaziler Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402): İstanbul Mimari Çağının Menşe'i Cilt 1, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

BEGİÇ, H. N. 2012, "KONYA KEÇECİLİĞİNDE ÇOBAN KEPENEĞİ", Millî Folklor, Yıl 24, Sayı 94

Bektaş, S. 2011, "Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı Restorasyon Önerisi ve Kütüphane Olarak İşlev Kazandırılması" Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Haliç Üniversitesi.

Erat, B. 1997, Anadolu'da XIV. Yüzyıl Türk Hamam Mimarisi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış) Doktora Tezi, Ankara.

Erdoğan, M. 1957, "İstanbul'da Keçecilik", Türk Folklor Araştırmaları Dergisi. Cilt:5, Sayı:101. Sayfa:1613-1614.

Emiroğlu, A.Y. 2009, "Atlı Okçular", http://www.tirendaz.com/tr/?page_id =194, (erişim tarihi: 02.03.2017)

Gökarslan, A. B. 2014, "Geleneksel Isparta Hamamları ve Tarihi Eğirdir Yeşil Ada Hamamı'nın Koruma ve Restorasyon Kapsamında İncelenmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi

Internet Kaynağı: http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=348 (erişim tarihi: 02.03.2018)

Internet Kaynağı: http://www.topkapisarayi.gov.tr (erişim tarihi: 02.03.2018)

Internet Kaynağı: http://aregem.kulturturizm.gov.tr (erişim tarihi: 02.03.2018)
Internet Kaynağı: https://kultursanat.halkbank.com.tr/anadolununelleri/index/kececilik/154 (erişim tarihi: 02.03.2018)
Internet Kaynağı: http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,80838/kececilik.html (erişim tarihi: 02.03.2018)
Internet Kaynağı: http://ajansurfa.com/tr-TR/haberler/11439/kececiler-hamami-neden-muze-olmasin (erişim tarihi: 02.03.2018)
Internet Kaynağı: http://peyamicelikcan.blogspot.com/2015/12/kecenin-teri-belgesel-sinemamizin.html (erişim tarihi: 02.03.2018)
Internet Kaynağı: http://www.kecekece.com/kece-sanatcisimehmet-girgic/ (erişim tarihi: 02.03.2018)
Internet Kaynağı: http://www.milliyet.com.tr/unesco-yasayan-insan-hazineleri--gundem-2338240/ (erişim tarihi: 02.03.2018)
Internet Kaynağı: http://hartavi.com/kececilik/ (erişim tarihi: 02.03.2018)
Isparta 1880 - 1980, 2001, s.107
Isparta 1983 İl Yıllığı, s.150
Kaya, N. K. 2013, “Mimarlık Disiplininin “Halk Mimarisi ve Somut Olmayan Kültürel Miras” Bağlamında Halkbilimi Disiplini ile İlişkisi”, Bilim ve Kültür - Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi 01: 126-140.
Kürkçüoğlu, A. C. Güler, S. (2010). Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa. Sayı:31. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, Trof Trafik Matbaa.
Önder, M. 1960, "Konya’da Keçecilik", Türk Folklor Araştırmaları Dergisi. 6(134), 2231.
Kuruçay, A. 2010, "İstanbul'un 100 Hamamı", İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
Önge, Y. 1989, "Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar." Vakıf Haftası Dergisi, 6: 255-271
Önge, Y. 1995, “Anadolu’da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları”, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara.
Önge, Y. 1978, "Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma", Ankara: Vakıflar Dergisi, 12: 121-135.
Say, S. K. 2007, Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
Tarsuğ, S. 1984, “Türk Hamamı”, Türkiyemiz Dergisi, 44: 5-13.
Taşçıoğlu, T. 1998, “Türk Hamamı” Ünilever-Duran ofset
Ürer, H. 2002, "İzmir Hamamları", Sanat Eserleri Dizisi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Yalçınkaya, G. 2011, Afyonkarahisar’da Keçecilik, Turkish Studies - 6/1, p. 1931-1939.
Yılmazkaya, O. 2002, “Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık-Türk Hamamı”, İstanbul: Çitlembik Yayınları

GELENEKSEL TÜRK HAMAMLARININ ISITMA SİSTEMLERİNDE YENİ TEKNOLOJİLERİN KULLANILMASI SORUNSALI: EĞİRDİR DÜNDAR BEY HAMAMI ÖRNEĞİ

M. Elif ÇELEBİ KARAKÖK
Akdeniz Üniversitesi
Ayşe Betül GÖKARSLAN
Süleyman Demirel Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde tarihi yapıların korunması konusunda önemli çelişkilerin yaşandığı bir sorunsal da, "Geleneksel Türk Hamamlarının ısıtma sistemlerinin özgün mü yoksa yeni bir ısıtma sistemi ile mi çalışması gerektiği" konusundadır. Bazı koruma uzmanları geleneksel Türk hamamlarının mimarisi ile ısıtma sistemlerinin bir bütün olduğunu, bu nedenle mutlaka özgün ısıtma sistemleriyle kullanılmaları gerektiğini savunmaktadırlar. Ancak geleneksel Türk hamamlarında özgün ısıtma sistemleri ağaç kütüklerinin yakılması ile çalışmaktadır. Bu da ormanlara ve doğal kaynaklara zarar vermektedir. Geleneksel Türk hamamlarının özgün sistemleri ile kullanılması ekonomik açıdan da dezavantajlıdır. Bu nedenle bu çalışmada geleneksel Türk hamamlarının ısıtma sisteminde kullanılabilinecek yeni teknolojiler ele alınacak ve bu teknolojilerin avantaj ve dezavantajları üzerinden uygunlukları incelenecektir. Ardından bu avantaj ve dezavantajlar Eğirdir Dündar Bey Hamamı'nın 2011 yılında başlayan restorasyon uygulamaları üzerinden değerlendirilecektir. Uygulamalardan aşama aşama bahsedilecek ve gözlemler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eğirdir Dündar Bey Hamamı, Koruma ve Restorasyon, Tarihi Hamamlarda Isıtma, Hamam Restorasyonu

THE PROBLEM OF NEW TECHNOLOGIES USAGE INTRADITIONAL TURKISH BATHS' HEATING SYSTEMS: EĞİRDİR DÜNDAR BEY BATH (HAMMAM) SAMPLE

ABSTRACT

Today on the protection of historic buildings a significant problem is "Traditional Turkish baths' heating systems have to work with the original system or a new heating system". Some conservation experts defend that traditional Turkish baths and original heating system comprise a whole, and for his reason they have to be used with their original heating system. However, the original heating systems of traditional Turkish baths work with trees stumps.

This damages forests and natural resources. Traditional Turkish baths usage with their original systems is economically disadvantageous. Therefore, in this study, new technologies that can be used in the heating system of traditional Turkish baths will be discussed and the suitability of these technologies over the advantages and disadvantages will be examined. After, these advantages and disadvantages will be evaluated on the restoration applications of Eğirdir Dündar Bey Bath (Hammam) which started in 2011. The applications will be mentioned in stages and observations will be made.

Keywords: Traditional Baths, Conservation and Restoration, Heating System in Traditional Turkish Baths, Conservation of Historic Baths (Hammams)

GİRİŞ

Günümüzde tarihi yapıların özellikle de tarihi hamamların restorasyon uygulamaları sırasında ısıtma sistemlerinin özgün haliyle kalıp kalmaması gerektiği uzmanları düşündürmektedir. Yeni bir sistemle çalışması önerilen yapıda özgünlüğe müdahalede bulunulurken, yapının geleceğe enerji tasarruflu ve çevreye duyarlı bir halde aktarılması sağlanmaktadır. Geleneksel hamam ısıtma sistemi çam ve meşe gibi uzun ömürlü ağaçların yok olmasına ve kömür tüketimine neden olmaktadır. Bu da hem tarih boyunca hem de günümüzde çok sayıda ve uzun vadede yetişen ağaçların, hatta koru ve ormanların yok olmasına neden olmuştur. Osmanlı döneminde

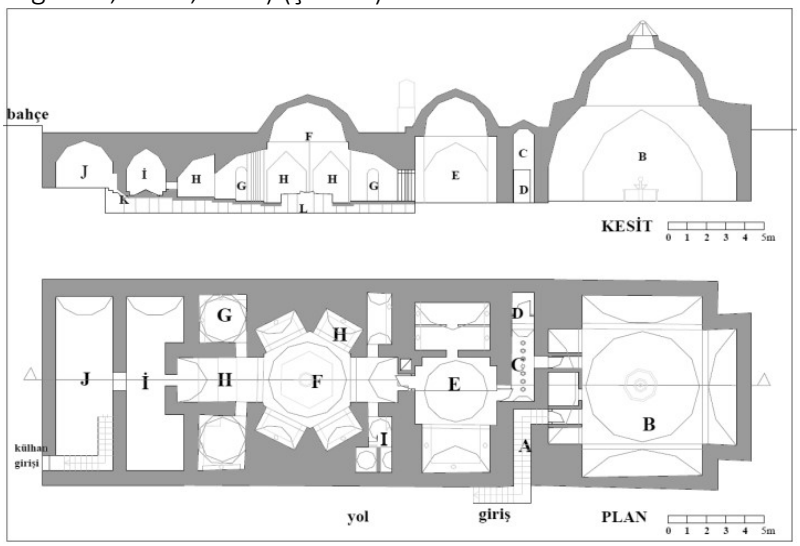
ormanların yok olmasının ürkütücü boyutlara ulaşması, yeni hamam inşasının ve mevcut hamamlarda odun kullanımının padişah fermanlarıyla yasaklanmasına neden olmuştur (Gökarslan, 2014).

Geleneksel Türk hamamlarının özgün sistemleri ile kullanılması, bir taraftan da işletmeciye ekonomik açıdan çok fazla yük yüklemektedir. Bu nedenle ya hamamların işletmesi talep görmemekte veya hamamlar terk edilerek kullanım dışı kalmaktadır. Bu şekilde birçok hamamın günümüze ancak temel ve duvar kalıntıları ulaşabilmiştir. Ya da işletmeciler odun yerine kömür malzemesini kullanarak tasarruf etmeye çalışmaktadırlar. Kömür kullanımı da hamamların basınç tahliye sistemi olan tüteklikleri tıkayarak, hamamların cehennemliklerinin patlamasına ve hem yapı hem de can kaybına neden olmaktadır.

Yukarıdaki hususlar göz önüne alındığında geleneksel Türk hamamlarının ısıtma sistemlerinin yeni teknolojik sistemlere açık olması faydalı olacaktır. Ancak tabiî ki her yeni teknolojinin kullanımı değil; bunların içinden hamamın özgün mimarisine zarar vermeyen, gereğinden fazla yapıya yük ve müdahale gerektirmeyen, maliyeti - işletmesi ekonomik ve kullanımı ergonomik olanlar seçilmelidir. Bu çalışmada geleneksel Türk hamamlarının ısıtma sisteminde kullanılacak yeni bir teknoloji ele alınmış ve bu gibi yeni teknolojilerin avantaj ve dezavantajları üzerinden uygunlukları incelenmiştir.

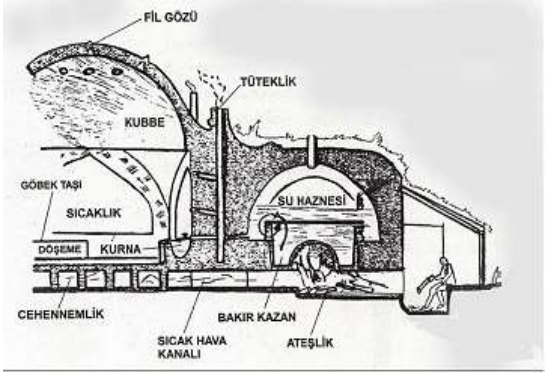
GELENEKSEL TÜRK HAMAMLARINDA ISITMA

Hamamların mekan organizasyonu "soyunmalık" (camekan), "ılıklık" ve "sıcaklık" olarak üç ana birim; "su deposu", "külhan" ve "cehennemlik" birimlerinin farklı birliktelikleri "geleneksel hamam plan tipolojisini" oluşturmaktadır. Taşlık, aralık ve tıraşlık mekanları ise bu planlamanın içinde zaman zaman görünen mekanlardır. Geleneksel hamamlara ait bu mekânlar, bölgesel bazı değişiklikler gösterse bile hamam mimarisinin mekânsal organizasyonunu oluşturmaktadır. Hamam mekanları genellikle tek bir aks üzerinde art arda sıralanırken, kimi zaman topoğrafik durumdan veya parsel boyutlarından dolayı soğukluk veya ılıklık bu akstan koparılarak konumlandırılmıştır. Soğukluk ve ılıklık mekanı akstan ayrılarak tasarlansa bile, sıcaklık, külhan ve su deposu bölümleri hamamlardaki ısıtma tekniğinden dolayı her zaman aynı aks üzerinde yer almaktadır (Dağtekin, 2007, s. 32) (Şekil.1).

Şekil.1. Hamamlarda mekan örgütlemesi [A. Taşlık, B. Soyunmalık, C. Aralık, D. Hela, E. Ilıklık, F. Sıcaklık merkezi mekan, G. Halvet, H. Eyvan, I. Tıraşlık, İ. Su deposu, J. Külhan, K. Ocak, L. Cehennemlik] (Dağtekin, 2007, s.33).

Geleneksel Türk Hamamlarında ısıtma işlemi külhan adı verilen yakıt girişinin sağlandığı bölümde başlar, ocak bölümünde devam eder. Ardından ısı cehennemlik bölümüne ve ocağın üzerinde yer alan su deposuna verilir (Şekil.2).

Şekil.2 Geleneksel Hamamlarda ısıtma sistemi (Aru, 1949).

Külhan: Hamamın hem iç mekanının, hem de suyunun ısıtılması için ateş yakılan ocak kısmının bulunduğu ve yakacak istifinin yapıldığı bölüme "külhan" adı verilir. Külhana hamamın içinden bağlantı yoktur. Külhan, genellikle sıcaklık mekanının bir duvarı boyunca uzanan sıcak su deposunun altında ve arkasındadır. Külhan kısmının girişi dışarıdandır (Aru, 1949).

Cehennemlik: Su deposu, sıcaklık ve ılıklık bölümlerinin altındaki, ısının dolaşmasını sağlayan kanalların yer aldığı bölümdür. Soyunmalık bölümü ile diğer bölümler arasında bu bölüm nedeniyle kot farkı oluşmaktadır. Roma hamamlarında, "Hypocaustum" adı verilen bölümdür (Aru, 1949) (Şekil.3).

Şekil.3 Isparta Yalvaç Hamamı cehennemliği (Gökarslan, 2014)

Geleneksel bir Türk Hamamını ısıtmak için odun, kömür (linyit) vb. yakacak malzemeleri kullanılır. Bu ısıtma şekli özgün ısıtma sistemidir. Yaklaşık 40 derece sıcaklık sağlanması hedeflenir, ancak yaklaşık 35 derecelik bir mekan sıcaklığı elde edilir.

EĞİRDİR DÜNDAR BEY HAMAMI RESTORASYON ÖNCESİ DURUMU

Dündar Bey Hamamı Isparta'nın Eğirdir İlçesinde, Çarşı ya da Kubbeli Mahallesi olarak bilinen mevkisinde yer almaktadır (Şekil.4). 178 nolu ada ve 1 parselde bulunmaktadır ve mülkiyeti Eğirdir Belediyesi'ne aittir. Yapının kitabesinde yapım tarihinin H.707 (M.1307-1308) olduğu belirtilmektedir. Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 2007 tarihinde tescil edilmiştir. Koruma projeleri 05.12.2011 Tarih ve 217 sayılı kararla Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından onaylanmıştır.

Şekil.4 Eğirdir Dündar Bey Hamamı (Restorasyon öncesi ve sonrası)

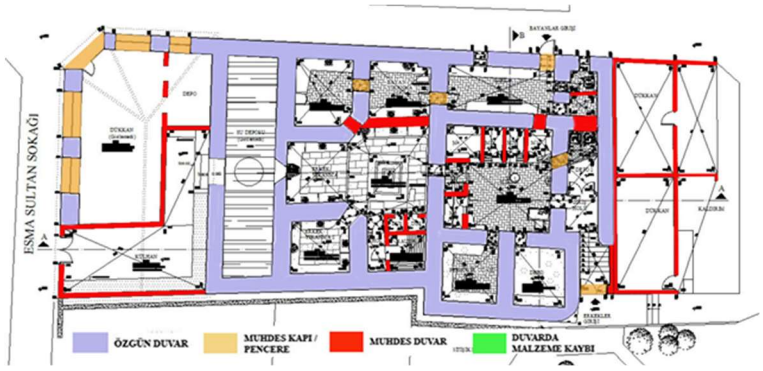
Restorasyon öncesi hamamın genel planlaması erkekler, kadınlar ve külhan bölümlerinden meydana gelmektedir. Erkekler bölümü, hamamın en büyük bölümüdür. Giriş holü, ılıklık ve sıcaklık olmak üzere üç bölümden meydana gelmektedir. Ilıklık mekânı bir orta mekân, bu mekânın güneyindeki personel odası ve depo ile doğusundaki tuvaletlerden meydana gelmektedir. Ilıklık bölümünde yıkanma işlevi yoktur. Muhdes tuvalet mekânları ise düzgün olmayan bir geometrik formlu, iki bölmeli ve alaturkadır. Sıcaklık bölümü göbek taşının olduğu bir orta mekân, bir eyvan, bir köşe hücresi ve saunadan meydana gelmektedir. Kadınlar bölümü, hamamın kuzeyinde yer almaktadır ve erkekler bölümünden daha küçük bir alanı kaplamaktadır. Ilıklık ve sıcaklık olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Ilıklık bölümü, hamamın giriş kapısının açıldığı bir ana mekân ve bu ana mekânın doğusunda yer alan tuvalet ve depo birimlerinden meydana gelmektedir. Bu bölüm yıkanma öncesi hazırlık yapmak üzere planlanmıştır yani yıkanma işlevi yoktur. Doğusundaki tek bölmeli, tuvalet ve depo hacminin düzgün geometrik bir planı yoktur. Sıcaklık bölümü ılıklığın batısında yer almaktadır, seki ve kurnaların bulunduğu yıkanma işlevli iki mekândan meydana gelmektedir. Külhan Bölümü, hamamın batısında yer almaktadır. Su deposu, yakacak deposu, su deposunun altındaki kazan ve sıcaklık bölümünün altındaki cehennemlikten meydana gelmektedir. Su deposu, dikdörtgen planlı olup hamamın batı cephesi boyunca uzanmaktadır. Yakacak deposu bir duvarla ikiye bölünmüş, bir kısmı depo, kalan kısmı hamamdan bağımsız bir kafe haline dönüştürülmüştür.
Hamamın doğu cephesinde iki dükkân olduğu görülmektedir. Bu dükkânlar hamamın cephesine sonradan bitişik nizam olarak inşa edilmiş olup, hamamın özgün binası ile ilgileri yoktur. Bu dükkânların yerinde önceden hamamın soyunmalık bölümü bulunmaktadır (Şekil.5).

Şekil.5 Dündar Bey Hamamı Planı – Rölöve (M. Elif ÇELEBİ restorasyon projesi)

Dündar Bey Hamamı'nın koruma sorunlarını Kentsel konum ve algı bütünlüğünün bozulması, yapısal müdahale hataları (plan – iç mekân ve cephe), malzeme - çatı sistemi - dekorasyon ve tesisat sistemlerinin bozulması başlıkları altında toplamak mümkündür. Kentsel konum ve algı bütünlüğünün bozulması hamamın cami, medrese ve Eğirdir Gölü ile bağlantısının yol ve yüksek yapılaşma nedeniyle kesilmesi şeklinde olmuştur. Ayrıca yol kotunun 2.15 cm yükseltilmesiyle hamam çukurda kalmış, böylece yapı hem zemin suyu problemlerine açık hem de yakın çevresinden bile zorlukla algılanabilir hale gelmiştir.

Yapısal müdahale hataları özgün plan şemasının bozulması, soyunmalık bölümünün yıkılması ve ek yapılar yapılması şeklinde olmuştur. Eğirdir Belediyesi tarafından 1950 ve 1960'lı tarihlerde tek hamam tipinde olan yapı, ikiye bölünerek kadın ve erkeklere ayrı mekânlar oluşturulmuş ve erkekler bölümündeki eyvanlardan birisi de sauna haline getirilmiştir. Ayrıca soyunmalık bölümü yıkılarak yerine memurlar kulübü binası inşa edilmiştir. 2000'li yılların başında da memurlar kulübü binası yıkılarak yerine iki adet dükkân yapılmıştır. Külhan da ikiye bölünerek bir bölümü kafeye dönüştürülmüştür (Şekil.6).

Şekil.6 Hamamın Planı Korunmuşluk Durumu Analizi (M. Elif ÇELEBİ restorasyon projesi)

Soyunmalık mekânının yerine yapılan iki dükkân, hamamın giriş cephesini tamamen kapatmıştır. Hamamın güney cephesi zaten komşu yapıya bitişik nizamdır. Kuzey ve batı cepheleri de dar bir sokak sonrasındaki yüksek katlı yapılar nedeniyle, çevresiyle bağlantısı kesilmiştir.

Yol kotunun yükselmesi nedeniyle, yapının yarısı toprak seviyesinin altında kalmıştır. Böylece hamamın bütün cepheleri, özgün görünüm ve algılarını kaybetmiştir. Bütün bu yapısal müdahaleler neticesinde yapının duvarlarında ayrılmalar, derz boşalmaları ve derin çatlaklar meydana gelmiştir. Döşeme kotunun toprak seviyesinin 215 cm altında kalması nedeniyle önemli derecede zemin suyuna maruz kalmıştır. Bütün bu etkenler neticesinde hamamın, önemli derecede strüktür ve malzeme sorunları vardır.

Malzeme bozulmaları olarak iç mekân duvarlarında yağlı boya kullanımı, boya dökülmesi, rutubet izi, küf, yosunlaşma, kararma ve mantar sorunları görülmektedir. Beyaz mermer döşeme ve duvar kaplamalarında da sararmalar vardır. Dış cephelerde ise taşlarda yosunlaşma, bitkilenme, kararma ve tuzlanma sorunları görülmektedir.

Yapının bütün üst örtüsünden iç mekânlara su sızmakta, bu su da çatıda yosunlaşma ve bitkilenme sorunlarına neden olmaktadır. Hamamın kubbelerine yaklaşık 40-50 cm kalınlığında beton dökülmüştür. Bütün fil gözleri kırılmış ve ekstra fil gözü boşlukları açılmıştır. Külhanın çatısı marsilya tipi kiremitle kaplanmıştır. Hamamın bütün kapıları ve pencereleri muhdestir. Özgün ana girişi, yol kotunun yükselmesi nedeniyle toprak altında kalmıştır, günümüzdeki girişler sonradan açılmıştır.

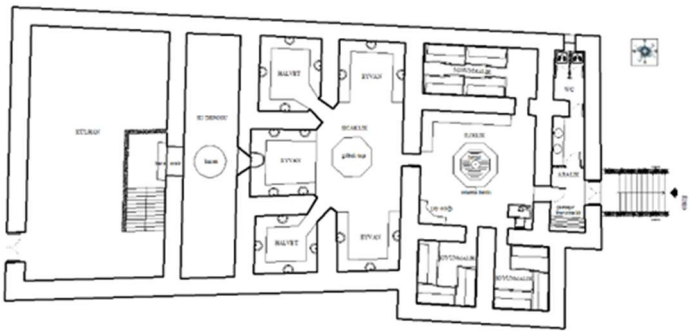
Ilıklığın döşemeleri ve duvarları, yapının özgün mimarisi ile uyumsuz seramiklerle kaplıdır. İç duvarlardaki özgün kandil nişleri sıvanarak kapatılmıştır. Sıcaklıktaki göbek taşı, dört tanesi haricindeki kurnaları ve bütün muslukları muhdestir. Ilıklıktaki havuz ve çay ocağı günümüze ulaşamamıştır. Soyunmalık kısmındaki havuzun izleri, kazı ve soyma işlemleri sonrasında ortaya çıkmıştır.

Hamamın ısıtma tesisatı özgündür ancak oldukça yıpranmış durumdadır. Kazanda korozyon, tütekliklerde tıkanıklık ve künklerde kırılmalar olduğu görülmektedir. Su tesisatı da büyük ölçüde özgündür ancak muhdes ve kötü görünümlü eklentiler yapılmıştır. Muslukların tamamı muhdes ve uyumsuzdur. Hamama aydınlatma amacıyla elektrik tesisatı çekilmiştir. Ancak elektrik

kabloları kubbelerdeki fil gözlerinden iç mekâna indirilmiş, böylece yapı hem yangın tehlikelerine açık hale gelmiş hem de ortada dolaşan kablolarla kötü bir görünüm almıştır.

EĞİRDİR DÜNDAR BEY HAMAMINA RESTORASYON UYGULAMASI VE YAPILAN MÜDAHALELER

Restorasyon kararlarının ilki yapının özgün plan şemasıyla özgün işlevini devam ettirmesidir. Bu nedenle restorasyon uygulamaları ağırlıkla hamamı muhdes yapı ve malzemelerden arındırma, zemin suyunu uzaklaştırma, özgün malzeme ve strüktürü sağlamlaştırma, su-elektrik-ısıtma tesisatlarını ıslah etme ve özgün dekorasyon öğelerini koruma – eksik olanları tamamlama üzerine kurgulanmıştır (Şekil.7).

Şekil.7 Önerilen Plan Düzeni (M. Elif ÇELEBİ restorasyon projesi)

Öncelikle hamamdaki muhdes yapı ve malzemeler temizlenmiştir. Bu bağlamda yapının doğu cephesine bitişik olarak inşa edilmiş dükkânlar yıkılmış, bu alan soyunmalık
bölümünün temel duvarlarına ulaşılıncaya dek kazılmıştır. Hamamın özgün plan şemasındaki soyunmalık yıkılmış, ancak mülkiyet, algı, aşırı kot farkı ve belge yetersizliği nedenleriyle soyunmalık bölümünün tekrar inşa edilmemesine karar verilmiştir. Bu durumda ana giriş kapısının hamamın mevcut ve özgün olan "aralık" bölümünden verilmesi öngörülmüştür. Bu nedenle aralık bölümünün doğu duvarı askıya alınarak, mevcut giriş kapısı genişletilmiş ve ana giriş kapısı olmak üzere uygun hale getirilmiştir.

Bütün özgün dış cephe duvarlarında aşırı bozulmaya ve kayba uğrayan taşlar çürütülmüştür. Kubbe ve çatı eteklerindeki beton, kubbe tuğlalarına ulaşılıncaya dek sökülmüştür. Özgün fil gözlerinin yerleri belirlenerek, özgün olmayanlar kapatılmıştır. Muhdes fenerler ve bacalar da sökülmüştür. Külhanın muhdes olan çatısı, iç ve dış duvarları yıkılmıştır. Ocak ve bacasının durumu kontrol edilmiştir. Bütün yapının dış çevresinde küçük kazılar yapılarak zemin suyu akıntısının olup olmadığı kontrol edilmiş ve drenaj sağlanmıştır. İç mekândaki bütün muhdes elemanlar ve muhdes duvarlar kaldırılmıştır. Tüm duvarlardaki mermer kaplamalar sökülecek ve sıva raspası yapılmıştır. Raspa sonrası duvarlardaki çatlaklar belirlenerek, çatlaklar hidrolik kireç esaslı enjeksiyon harcı ile doldurulmuştur (Şekil.8).

Şekil.8 Restorasyon öncesi ve raspa uygulamasında hamamın sıcaklık bölümü

Döşemelerdeki kaplamaların hepsi sökülerek, özgün döşeme ve kaplama malzemelerinden kullanılabilir durumda olanları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak büyük kısmı kullanılamaz durumda olduğu için cehennemlik boyunca çürüyen od taşları sökülmüş, aralarındaki kurumlar temizlenmiş, yerine özgün ölçülere yakın tuğla ayaklı taş döşeme yapılmış ve beyaz mermer kaplanmıştır. Tütekliklerin içleri kontrol edilmiş, tıkalı olanlar açılmıştır (Şekil.9 ve 10).

Şekil.9 Eski od taşlarının sökümü

Şekil.10 Yeni tuğla ayakların yapımı

Yapı içindeki bütün bu soyma – sökme - kazma işlemi bittikten sonra, duvar ve döşemelerde temizleme işlemi yapılmıştır. Temizleme işlemlerinden sonra da, üretim ve yapım aşamasına geçilmiştir. Duvarlar ve kubbeler horasan harcı ile sıvanacak ve kireçle badana edilecektir. Duvarlar 1.50 cm yüksekliğinde beyaz mermerle kaplanmıştır. Sıcaklık bölümünde kurnaların konulacağı bölümlere taştan oturma sekileri yapılmış ve bu sekilerde beyaz mermerle kaplanmıştır (Şekil.11). Mevcut bütün kapı, pencere, göbek taşı ve kurnaların çoğunluğu muhdes ve uyumsuz olduğu için, bunların yerine restorasyon projesinde öngörüldüğü gibi özgün ölçü ve malzemelerine uygun olarak yenileri imal edilerek yerleştirilmiştir.

Şekil.11 Restorasyon sonrası sıcaklık ve ılıklıktan görünüm

Külhanın dış duvarları moloz taş ile özgün ölçülerinde yeniden örülerek, giriş kotundan ocak kotuna inen merdiven yapılmış, ahşap strüktürlü alaturka kaplı bir çatı ile örtülmüştür. Dış duvarlarda çürütülen taşların yerine yenileri konularak tüm duvarların derzleri yenilenmiştir. Kubbelere özgün formları yonu taşı ve horasan harcı ile geri kazandırılmıştır. Üzerleri alaturka kiremit ile kaplanacak, yeni imal edilen fil gözleri ve fenerler özgün yerlerine takılmıştır. Bütün çatıya ısı ve su yalıtımı için membran serilmiştir.

Restorasyon projesinde hamamın soyunmalık bölümündeki boşluğu, kamusal alan olarak koruma ve değerlendirme kararı alınmıştır. Yol kotundan özgün döşeme kotuna inmek üzere merdiven ve rampa yapılmıştır. Yol kotundan düşme tehlikesine karşı, soyunmalığın etrafına ferforje demirden korkuluklar takılmıştır. Merdiven, rampa ve soyunmalığın döşemesi tarihi hamamla uyum sağlayabilmesi için traverten taş ile kaplanmıştır.

EĞİRDİR DÜNDAR BEY HAMAMI'NIN TESİSAT YENİLENMESİ KAPSAMINDA YAPILAN MÜDAHALELER VE YENİ ISITMA SİSTEMİNİN KULLANIMI

Hamamda yapılan korumaya yönelik müdahaleler altı başlık altında toplanmıştır. Bunlar genel yerleşimi kapsamında yapılması önerilen müdahaleler, plan düzeni kapsamında yapılması

önerilen müdahaleler, strüktür ve malzeme kapsamında yapılması önerilen müdahaleler, cephe düzenlemesi kapsamında yapılması önerilen müdahaleler, dekorasyon öğeleri kapsamında yapılması önerilen müdahaleler ve tesisat yenilemesi kapsamında yapılması önerilen müdahalelerdir.

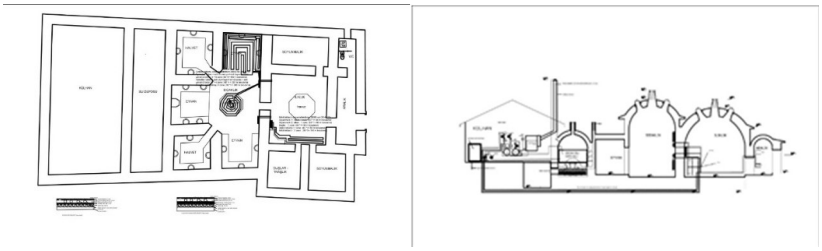
Tesisat yenilenmesi kapsamında hamamın su ve ısıtma tesisatının durumu kontrol edilerek, özgünlük ve hasar durumları belirlenmiştir. Mevcut ve özgün olmayan elektrik tesisatı, tehlike arz ettiği için tamamen sökülmüştür. Temiz su ve pis su tesisatı çok eski olması nedeniyle duvarlara da zarar vermemek adına kısmen bırakılmıştır (Şekil.12). Ancak yeni tesisat eklenmiştir.

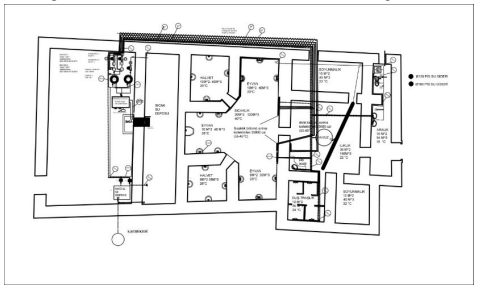
Şekil.12 Özgün su tesisatının sergilenmesi

Hamamın özgün ısıtma sistemine ek olarak alternatif bir ısıtma sistemi eklenmiştir. Hamamın geleneksel sistemde ısıtılmaya devam etmesi, hem doğal kaynakların tüketilmesine, hem çevre kirliliğine, hem de ekonomik yüke neden olacağı için elektrikli / manyetik ya da doğalgaz gibi alternatif ısıtma sistemleri düşünülmüştür. Elektrikli ısıtma hem manyetik olduğu için rahatsız edicidir. Bu nedenle hamamda doğalgaz vb. yakacaklarla ısıtma sistemi kullanılmıştır. Ayrıca elektrikli ısıtma hem masraflı, hem de don olayı olduğu için İskandinav ülkelerinde kullanılmaktadır. Yangın riski vardır.

Dündar Bey Hamamı'nda 50 tonluk su kapasitesinin ısıtılması gerekmektedir. Hamamın özgün ısıtma sistemine göre sıcaklık, halvetler ve 19 adet kurnaya verilecek suyun ısıtılması gerekmektedir. Hamamın restorasyon uygulamasında, ılıklık bölümünün zemini kazılmış cehennemlik bölümü ılıklığa kadar genişletilerek bu bölümün de ısıtma sisteminden faydalanılması sağlanmıştır. Isıtma tesisatı ve pis su gideri projeleri de restorasyon uygulamasında alınan kararlar ve müdahalelere göre hazırlanmıştır (Şekil.13 ve 14). Bu sistem hem kurnalara gelen suyu hem de mekanı yerden ısıtmaya yardımcı olmuştur.

Şekil.13 Isıtma Tesisatı Projesi

Şekil.14 Pis Su Gideri Projesi

Havalandırma için tüteklikler açılmış ve temizlenmiştir. Möbi sistem adı verilen kılıflı boru komple çekilmiştir (Radyatörlü sistem). 10 cm. lik horasan taşı üzerine 3 cm. lik taş tozu (kisir)

denilen pomza kumu yalıtım amacıyla dökülmüştür. Horasan harcı üzerine strafor, kılçık (plastik kelepçe), boru, boru tutucu ardından mermer yerleştirilmiştir. Hamamda sıcaklık ve ılıklık bölümünde ekstra 2 ya da 3 adet kolektör yerleştirilmiştir. Dışarıda durması ve ısıyı iletmesi gerektiği için doğramalarda sedir ağacından elde edilen kaplama malzemesi kullanılmıştır (Şekil.15).

Şekil.15 radyatörlü sistemin döşenmesi ve kurnalara doğru uzatılması

Sıhhi tesisat ya beden duvarları içerisinde gömülerek, yapıştırma harcı ile yapılacak ya da duvarlar delinerek dışarıdan sağlanmıştır. Kurnalara gidecek her boru 50 metre uzunluğundadır. Döşeme uygulaması yapılırken pis su giderleri dikkate alınmıştır. % 2-2.5 eğime sahip oluklar sekilerden ve kurnalardan akan pis suyu tasviye edilmiştir. Tuvalet ve atık su birleşerek ortak kanalizasyona gönderilmiştir. Tuvalet 2.15 m. kotundan dolayı kazılmıştır. Kazandan su serpentine ile kılçık sistemi vasıtasıyla alınmıştır (Şekil.16).

Şekil.16 Sıhhi tesisatın döşenmesi

Külhan bacası PTT nedeniyle yeterli verimde çalışamamaktadır. Bu nedenle baca davlumbaz ile mevcut bacaya bağlanmıştır. Baca yandan delinerek, tuğla ile kapatılmıştır. 7 m2 lik kazana ekstra boyler kazanı ekleniştir. Özgün ocakta kömür, yeni kazanda odun yakılacak. Külhana eklenen bu yeni kazan otomatik kontrol sistemine sahiptir (Şekil.17).

Şekil.17 Külhana eklenen yeni sistem

Uygulamada görülen avantaj ve dezavantajların neler olduğuna bakıldığında, yeni sistemlerin kullanımının daha avantajlı olduğu gözükmektedir (Tablo.1).

Tablo.1 Özgün ve yeni ısıtma sistemlerinin karşılaştırılması

Özgün ısıtma sistemiyle çalışan hamamlarda		Yeni teknolojik ısıtma sistemleriyle çalışan hamamlarda	
Odun (ağaç) tüketimi ormanların yok olmasına neden olmaktadır.	X	Doğal kaynaklara (kömür rezervi, ağaç stokları vb.) zarar vermemektedir.	√
Kömür vb. yakıtların kullanımında çevre kirliliğine neden olmaktadır.	X	Çevre kirliliğine neden olmaz.	√
İşletmeci ekonomik açıdan (yakıt temini) zarar etmektedir. (2012 yılı için aylık 7500 TL gider).	X	Yeni sistem maliyetli olup, uzun vadede kendini amorti etmektedir. İşletme maliyeti düşmektedir.	√
Özgün sistemin kullanımı yapıya zarar vermez.	√	Yapıya müdahale edildiği için özgünlüğe çok dikkat edilmesi gerekir.	X
		İstenildiğinde tekrar eski sisteme dönülebilinmektedir.	√
		Alternatif enerji kaynaklarının (doğalgaz vb.) kullanımına izin verilmektedir.	√

SONUÇ

Bu uygulamaların sonucunda bazı tespitlerde bulunulmuştur. Tarihi yapıların onarımında alternatif enerji kaynaklarına gitmek hem ekonomik olması, hem enerji kaynaklarının tüketiminde kontrolün sağlanması, hem de çevre kirliliğine neden olmamak için zorunlu hale gelmiştir. Bu sistemlerin tarihi yapılarda uygulanması oldukça uzmanlık gerektiren işlemlerdir. Yeni malzemelerin tarihi yapıya hem onarımda hem de kullanım sırasında zarar vermemesi için konusunda uzman kişiler tarafından uygulanmalıdır. Hamamın restorasyonunda ısıtma sistemi ile su tesisatını uygulayan firmalar / müteahhitler kesinlikle aynı kişi ya da kişiler olmalıdır. Pis - temiz su ve ısıtma tesisatı uygulamaları tek elden çıkmalıdır. Ardından elektrik tesisatının yapılması gerekmektedir. Enerji tasarrufu amacıyla bu yapıların enerji tüketimi hesaplanmalı ve enerji kimlik belgelemesi (EKB) analizi yapılmalıdır.

Son olarak özgün ısıtma sistemiyle çalışan tarihi hamamların işletmecileri zamanla ekonomik vb. nedenlerle hamamcılığı bırakma noktasına gelmektedir. Bu yüzden, hem geleneksel hamamcılığın yitirilmemesi, hem geleneksel hamam mimarisinin özgün işleviyle gelecek kuşaklara aktarılabilinmesi için alternatif ısıtma sistemleri kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

Çelebi, M. E. 2011, Dündar Bey Hamamı'nın Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Proje ve Raporları

Gökarslan, A. B. 2014, "Geleneksel Isparta Hamamları ve Tarihi Eğirdir Yeşil Ada Hamamı'nın Koruma ve Restorasyon Kapsamında İncelenmesi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi

Dağtekin, E. 2007. "Güneydoğu Anadolu Bölgesi Geleneksel Hamam Tipolojisi Ve Buna Bağlı Koruma Ölçütlerinin Oluşturulması", Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

Aru, K. A. 1949, "Türk Hamamları Etüdü", İstanbul Teknik Üniversitesi, Doçentlik Tezi, İstanbul.

EKONOMİK KALKINMADA TURİZMİN ÖNEMİ: AHLAT BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Hacı GÜRKAN
Bitlis Eren Üniversitesi
hgurkan@beu.edu.tr
Cengizhan BARUT
Bitlis Eren Üniversitesi
cbarut@beu.edu.tr

ÖZET

Ahlat bölgesi Van Gölü'nün kuzeyinde bulunmakta olup, nadide tarihi ve doğal güzelliklere ev sahipliği yapmaktadır. Bölgenin en önemli gelir kaynağı tarım sektörüne dayalıdır.

Bu çalışmanın amacı: Ahlat bölgesinin ekonomik kalkınmasında turizmin önemli bir fırsat olduğunun ortaya konulması ve farkındalık oluşturulmasıdır. Literatür taraması yapılarak, bölge ile ilgili proje ve programlar incelenecek, yerel yöneticilerle ikili görüşmeler yapılarak ekonomik kalkınma-turizm ilişkisine bakış açıları öğrenilmeye çalışılacaktır.

Sonuç olarak: toplanan bilgiler incelenip değerlendirilerek, Ahlat bölgesinin, kırsal kalkınmasında turizmin çok önemli bir çıkış noktası olduğu ortaya konulacaktır. Yerel halkın ve yöneticilerin turizmin gelişmesi ile birlikte yaşamlarındaki olumlu, ekonomik ve sosyal değişikliklerin neler olabileceği konusunda farkındalık oluşturulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ahlat, Ekonomik Kalkınma, Kırsal Kalkınma

THE IMPORTANCE OF TOURISM IN ECONOMIC DEVELOPMENT: THE CASE OF AHLAT REGION

ABSTRACT

The Ahlat region in the north of Van Lake, home to rare historical and natural beauty. The most important income source of the region is based on the agricultural sector.

The aim of this study is to show that tourism is an important opportunity in the economic development of the Ahlat region and to raise awareness. Literature survey has conducted and projects and programs related to the region have been examined. Bilateral meetings have been held held with the local administrators to try to learn the points of view on economic development-tourism relation.

As a result; the collected information has been examined and evaluated and it has been revealed that tourism in the rural development of Ahlat region is a very important starting point. Along with the development of tourism, the local people and managers have been trying to raise awareness of what might be the positive, economic and social changes in their lives.

Keywords: Ahlat, Economic Development, Rural Development

GİRİŞ

Tarihin ilk dönemlerinden bu yana kıtalar arası geçişlerin büyük bir kısmı coğrafi yapısından dolayı Anadolu toprakları üzerinden olmuştur. Anadolu, birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış ve savaşlar, göçler, ticaret yolları ve haberleşme için kullanılmıştır (Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü, 1997:3). Asya'dan Anadolu'ya en önemli geçiş noktası olan Ahlat; Doğu Anadolu Bölgesinde, Van Gölünün kuzeyinde bulunmakta olup, Nemrut ve Süphan dağları arasındaki plato üzerine kurulmuştur (http://www.ahlat.gov.tr).

Alpaslan 1063 yılında Tuğrul Bey'in yerine geçerek, Ahlat'ı Selçukluların hareket üssü ve garnizonu haline getirmiştir. 1071 yılına kadar bölgedeki garnizon kullanılarak Bizans'ı devamlı baskı altına alınmış ve Anadolu'daki gücü kırılmıştır. 1071 yılında, Diogenes ile Alparslan Malazgirt yakınlarında savaşmışlar ve Türkler bu savaşı kazanarak Bizans'ın Anadolu'daki hâkimiyetine büyük ölçüde son vermişlerdir. Ahlat bu savaşın kazanılmasında üs olarak kullanılmıştır (http://www.ahlat.bel.tr). Ahlat'ın önemi artmış ve 1095 yılında bağımsız bir beylik olmuştur. Ahlat beyliğinin sınırları, Van'dan Malatya'ya ve Erzurum'dan Halep'e kadar

genişlemiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde, 1541 Çaldıran Savaşı ile birlikte Osmanlı topraklarına kesin olarak katılmıştır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010: 7).

Tarihi süreç içinde, Doğu Anadolu bölgesinde bulunan Ahlat, verimli toprakları, su kaynakları, iklim koşulları ve yapı malzemesi olarak kullanılan taşı ile bölge devletlerinin ilgisini çekmiştir. Bazı dönemlerde yağma ve işgallere maruz kalmıştır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmelerine yüz yıllarca tanıklık eden Ahlat, bünyesinde o dönemin izlerini özenle korumuştur (http://www.ahlat.gov.tr).

Ahlat bir dönem Rus işgaline uğramış ve bu esnada ilçe zarar görmüştür. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte 1923 yılında Bitlis İli'ne bağlı bir ilçe olmuştur (K.S.P., 2010: 7).

KIRSAL TURİZM

Turizm, aktif olarak doğrudan yapılan bir eylemdir. Bu eylemi yapan kişiye turist denilmektedir. Bireyler birçok sebepten dolayı turizm faaliyetinde bulunmak isterler. Zaman içerisinde turizm türleri, tercihler ve nedenler değişmekte ve artmaktadır. Turist faaliyeti esnasında gezer, dinlenir, eğlenir ve en iyi hizmeti almak ister (Kozak, 2008: 19).

Kırsal turizm; maddi sıkıntılardan dolayı göçe uğrayan ve nüfusu azalan kırsal bölgelerde yapılan turizm faaliyetidir. Gelişmiş Avrupa ülkeleri yıllardır kırsal turizmin öneminin farkında olmuşlar ancak; gelişmekte olan ülkeler yeni bir yaklaşımla, toplumsal refahı arttırma aracı olarak kırsal turizm faaliyetlerini kullanmaya başlamışlardır. Ülkemizde de son zamanlarda kalkınma politikalarında kırsal turizm bir araç olarak kullanılmaya başlamıştır (Cengiz-Akkuş, 2012: 61).

Kırsal turizm için; nüfusu az olup, kırsal turizm için uygun alanların verimli kullanılması, yerel kültür kimliğinin korunması ve bölgeyi canlandırmaya yönelik olması önemlidir. Yöre dışından çalışanların gelmesi, yerel fiyatlarda ki artış, düşük ücretli part-time çalışma sistemi, kadınların çalışma hayatına girmesiyle ev yapısının bozulması, doğal alanların tahrip edilmesi, düzensiz yapılaşma ve çevre kirliliği gibi kırsal turizmin yöreye bazı olumsuz etkileri de olabilmektedir (Kızılaslan - Ünal,2013).

Kırsal turizm; doğal çevre, yöresel kültür ve tarımla, birçok turizm çeşidiyle uyumlu bir süreçtir. O nedenlidir ki kırsal alanlar; ulusal ve uluslararası girişimlerin ve insanların ilgisini çekebilmektedir (Soykan, 1999).

KIRSAL KALKINMA

Kalkınma kavramı, genel anlamda belirli ülkedeki siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmeler ve değişmelerle birlikte, milli gelir seviyesinde devamlı yükselişe bağlı olarak oluşan süreci ifade etmektedir (Clark, 1996:34).

Ekonomik büyüme gelişmiş ülkelerde görülür. Ekonomik kalkınma ise gelişmekte olan ülkelerde görülmektedir. Çünkü; Ekonomik kalkınma, üretim düzeyindeki artışa bağlı olarak toplumdaki kültürel ve sosyal etkilerini de kapsar (Çeken, 2008: 295). Ayrıca, ekonomik kalkınmada bireylerin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarında belirli bir düzeye ulaşması söz konusudur (Yağcı, 2003:161).

Son yıllarda kırsal kalkınma kavramı, gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin kalkınma politikalarının en öncelikli araçlarından biri haline gelmiştir. Kırsal kalkınmaya, ekonomik örgütlerin-kuruluşların, sivil toplum örgütlerinin ve hükümetlerin ilgisi ve önemi her geçen gün artmış ve programlarında daha fazla kaynak ayırmaya başlanmışlardır (Çeken H.-Karadağ L.-Dalgın T., 2007: 2).

Kırsal ekonomik kalkınma; o bölgedeki özel sektör, meslek örgütleri ve yerel yönetimlerin bir araya gelerek, var olan kaynakların kullanılması ile birlikte istihdam olanaklarının arttırılarak yörenin ekonomik canlılığa kavuşacağı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Nel - Binns, 2002: 184).

Türkiye, bölgeler arası gelişmişlik düzeyleri farklı, gelişmekte olan bir ülkedir. Bu dengesizliği oluşturan, bölgesel kalkınmanın yetersiz olmamasının en önemli sebepleri olarak; coğrafi nedenler, jeolojik yapı, iklim koşulları, yörenin ekonomik, sosyal ve kültürel koşullarından kaynaklanan nedenlerden dolayı mevcut potansiyellerini yeterince kullanamamaları sayılabilir (Gürer-Eke, 2012:125). Ayrıca, terör olayları, kaynaklara ve pazarlara uzaklıkta önemli nedenler arasındadır.

TURİZMİN KIRSAL KALKINMAYA ETKİSİ

Bölgesel geri kalmışlığının giderilmesinde, mevcut kaynakların kullanımında ve bölgesel kalkınmada turizm sektörünün büyük bir yeri ve önemi vardır. Sanayi ve tarım sektörlerinde yeterince gelişme imkânı olmayan, ancak zengin turizm arz potansiyeline sahip olan bölgelerin, dengeli ekonomik kalkınmalarında etkin ve planlı turizm politikaları uygulamaları gereklidir (Braden - Winer, 1980:37).

Kırsal turizm yöre halkının ekonomik, sosyal ve kültürel hayatını olumlu yönde etkileyen ve ilgi duyulan turizm türüdür. Ayrıca olumlu çevresel etkileri de olmaktadır (Roberts L - Hall D., 2003: 15).

Turizm, yörenin ekonomik kalkınmasını hedefleyen önemli bir sektördür. Aynı zamanda turizm arzını oluşturan destinasyonların korunması ve onarılmasını da hedefler. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bölgesel ekonomik kalkınma ve turizm ilişkisinde şu stratejiler den söz etmek mümkündür;

- Bölgeler arası gelişmişlik farkının kapanmasına ve eşitlenmesine yönelik olumlu katkı sağlar,
- Turizmin olumlu çevresel etkileri, ekonomik gelişmeleri aynı yönde etkiler,
- Yerel halkın çevreye ve kültürel yapıya sahip çıkma ve koruma bilincini arttırır,
- Yöre halkının refah seviyesini yükseltir,
- Gelen misafirlere sunulan hizmet kalitesini artırır,
- Yöre halkının ihtiyaçlarını önemser,
- Sürdürülebilir turizmi hedefler (Inskeep, 1991: 10-174).

Kırsal turizmin gelişmesi ile sektörel yatırımlar ve buna bağlı olarak toplanan vergiler artacaktır. Turizm yatırımlarının artması; hizmet, inşaat, sanayi ve tarım gibi sektörlerin gelişmesine de dolaylı olarak katkı sağlayacaktır. Ayrıca istihdam oranı olumlu etkilenerek bireylerin satın alma güçleri ve yaşam kaliteleri yükselecektir. Bu durumda da yöreden gerçekleşebilecek göç de engellenecektir (Çeken – Dalgın – Çakır, 2012: 11-16). Turizmin gelişmesi, döviz gelirlerini arttıracak, ekonomik kalkınma olumlu etkilenecektir (Çeken, 2008: 298).

Yerel ekonomik kalkınma ve turizm ilişkisinde; bir yörede sağlıklı gelişen turizmden söz etmek için turistlerin ilgisini çekebilecek destinasyonların ve bunlara bağlı ürünlerin bulunması önemlidir. Ayrıca turizm arz kaynakları ile sunulan hizmetler bir bütün olarak görülmektedir. Mevcut turizm arz potansiyeli turistlerin ilgisini çekerken, sunulan başarılı hizmetler ziyaretlerin sürdürülmesini sağlar. Yerel turizm arz kaynaklarının zengin ve çeşitli olması, diğer yörelerle rekabet edebilirliğini olumlu etkileyecektir (Rogerson, 2002: 95).

Ülkelerin turizm sektöründen elde ettikleri gelirlerin diğer ülkelerden alınan ekonomik yardımlara göre bazı üstünlükleri vardır. Bu üstünlüklerden bazıları şunlardır:

- Turizm gelirleri, siyasi ve ekonomik açıdan baskı unsuru olarak kullanılamaz.
- Turizm, tarım ve sanayi ürün/hammadde ihracatına göre üstünlüğe sahiptir. Çünkü; Turizm sektörü ile ilgili mal ve hizmet fiyatlarının belirlenmesi, kontrol edilmesi ulusal ekonomi içinde oluşur.
- Turizm gerçekleştiği ülkenin ihracat ürün çeşitliliğini arttırır (Çeken, 2008: 298).

Sanayileşmenin olmadığı az gelişmiş bölgelerde çeşitli alanlarda faaliyet gösteren işlemeler doğrudan ve dolaylı olarak turizm faaliyetinden elde ettikleri gelir ile ekonomik gelişmeyi desteklemektedirler (Çeken, 2003:148).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizin doğal ve tarihi güzelliklere sahip yerler; sanayileşmeden uzak, ovalarda, yaylalarda, arkeolojik kalıntıların bulunduğu yerlerde ve göl kenarlarında bulunmaktadır. Yörenin turizm arz kaynakları, ürün çeşitliliği ve iklimi üretilen mal ve hizmetlerin ana unsurunu oluşturmaktadır (Çeken, 2003:148). Ahlat, Van Gölü kıyısında bulunmakta olup, nadide doğal, tarihi ve kültürel güzelliklere sahip bir ilçedir. Yüzyıllardır birçok medeniyete ev sahipliği yapmaktadır. İlçede Urartular, Romalılar, Oğuz Türkleri, Selçuklular gibi medeniyetlere ait kümbetler, mezarlıklar, türbeler, camiler, köprüler bulunmakta olup birçoğu aslına uygun koruma altındadır.

Ahlat ilçesinde halkın en önemli geçim kaynakları, tarım ve hayvancılıktır. İlçenin zengin ve nadide turizm potansiyeli ve çeşitliliği var olmasına rağmen yıllardır bu potansiyel ekonomik kalkınmada kullanılamamaktadır. İlçede bulunan tarihi ve kültürel mirasa ait potansiyelin korunması, geliştirilmesine yönelik; Cumhurbaşkanlığımız himayelerinde 2010 yılında "Kuzey Van Gölü Selçuklu Bölgesi Kültürel Temalı Gelişme ve Eylem Planı" uygulanmaya başlamıştır. Selçuklu Kültür Parkı, Çarho Çevre Düzenlemesi, Liman Revize Çalışmaları ve kamping, plaj ve park alanları çalışmaları ile Ahlat ilçesi atağa kalkarak yüzyıllardır hak ettiği ekonomik ve sosyal değere kavuşacaktır. Projelerin faaliyete geçirilmesi ve etkin reklam çalışmaları ile ilçeye gelen turist sayısı da artacaktır. İlçede sahil kesiminde öğretmenevi, Ahlat Selçuklu Oteli ve merkezde oteller bulunmaktadır.

İlçede misafirlerin ilgisi çekebilecek baston, ceviz ve bal gibi hediyelik ürünleri satan işyerleri her geçen gün artmaktadır. Ayrıca kadınlar tarafından üretilen yöresel ürünler ve lezzetlerde talep görmektedir.

Turizm çeşitlerinin bir çoğunu Ahlat'ta bulmak ve yaşamak mümkündür. Yerel, kamu yöneticilerinin ve halkın turizme ilgisi her geçen gün artmaktadır. Turistlerin gelmesiyle ilçenin piyasası hareketlenecek, halkın gelir seviyesi artacak ve turizme yönelik yatırımlar ve istihdam artacaktır.

Turizm Ahlat ekonomisi için çok önemli bir fırsat ve çıkış noktasıdır.

KAYNAKÇA:

Braden, P.V., - Louse, W., (1980), Bringing Travel, Tourism and Culturel Resource Activities in Harmony With Regional Economic Development, Tourism Marketing and Management Issues, George Washington Üniversity, Washington.

Clark, J., (1996), Kalkınmanın Demokratikleşmesi, (Çev:Serpil URAL) TÇV, Yayınları, Ankara.

Çeken , H.,- Dalgın, T. - Çakır, N.,(2012), Bir Alternatif Turizm Türü Olarak Kırsal Turizmin Gelişimini Etkileyen Faktörler ve Kırsal Turizmin Etkileri, Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi, S.2.

Çeken, H., - Karadağlı, L.,- Dalgın, T., (2007), Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım: Kırsal Turizm ve Türkiye'ye Yönelik Teorik Bir Çalışma, Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, Sayı: 8.

Çeken, H., (2003), Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi, Değişim Yayıncılık, Sakarya.

Çeken, H., (2008), Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Teorik Bir İnceleme, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, C.X ,S II.

Gülizar Cengiz, G., - Akkuş, Ç., (2012), Kırsal Turizm Kapsamında Yöre Halkının Kalkındırılması: Erzurum Örneği, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 14 (22).

Gürer, N., - Eke, F., (2012), Dağlı Alanlarda Turizm Ve Ekonomik Kalkınma İlişkisinin Sürdürülebilirlik Göstergeleri İle İrdelenmesinde Bir Yöntem Önerisi ; Erzurum, Erzincan, Bayburt Bölgesi Örneği, Gazi Üniv. Müh. Mim. Fak. Der. Cilt 27.
Inskeep, E., (1991). Tourism Planning: An Integrated and Sustainable Approach. Van Nostrand Reinhold, New York.
Kızılaslan, N., - Ünal, T., (2013), Manisa Spil Dağı Milli Parkı Kırsal Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi, Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi, Sayı: 7.
Kozak, N. (2008), Genel Turizm Bilgisi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Yayını, Eskişehir.
Kültür ve Turizm Bakanlığı, (2010), Kuzey Van Gölü Selçuklu Bölgesi Kültür Temalı Gelişme ve Eylem Planı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Ankara.
Nel E., - Binns T., (2002), Place Marketing,Tourism Promotion, and Community Based Local Economic Development In Postapartheid South Africa, Urban Affairs Review, Vol. 38, No. 2.
Robert, L., - Hall. D., (2003), Rural Tourism and Recreation: Principles to Practise, CABI Publishing.
Rogerson C.,M., (2002), Tourısm-Led Local Economıc Development: The South Afrıcan Experıence, Urban Forum, 13.
Soykan, F., (1999), Doğal çevre ve kırsal kültürle bütünleşen bir turizm türü: Kırsal turizm, Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi (Türkçe), Mart-Haziran.
Turizm Bakanlığı Yatırımlar Genel Müdürlüğü, (1997), Türkiye'de Turizm Yatırım Olanakları ve Yatırım Süreci, Ankara.
Yağcı, Ö., (2003), Turizm Ekonomisi, Detay Yayıncılık, Ankara
http://www.ahlat.bel.tr/ahlat-tarihi E.T. 11.04.2018
http://www.ahlat.gov.tr/ahlat-tarihi E.T. 11.04.2018

REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET HADLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ANALİZİ

Sevcan GÜNEŞ
Pamukkale Üniversitesi
Canan YILDIRIM
Pamukkale Üniversitesi

ÖZET

İhracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine bölünmesi ile hesaplanan net dış ticaret hadleri ülkelerin uluslararası göreli dış ticaret fiyatını belirlemektedir. Net dış ticaret hadlerindeki iyileşme diğer koşullar sabitken, ihracat karşılığı daha fazla ithalat yapma olanağı sağlamaktadır. Dış ticaret hadlerine gelen dışsal bir şok, göreli olarak küçük ülkenin döviz kurlarını etkileyebilmektedir. Küçük ülkenin dünya fiyatlarını etkileme gücü olmadığından dış ticaret hadlerine gelen şoklar gelir-tasarrufları, iç piyasadaki arz-talep koşullarını, göreli fiyat düzeyini, cari dengeyi ve dolayısıyla döviz kurunu etkileyebilmektedir. Dış ticaret hadlerindeki iyileşme ihracat fiyatlarını artırmaktadır. Bu durum, yerli paraya olan talebin artmasına, yerel paranın değer kazanmasına neden olmaktadır. Döviz kurundaki değişmelerin fiyatlara geçiş etkisinin yüksek olduğu, dış ticarete konu olan malların esnek olduğu varsayımı altında ulusal paranın değer kaybetmesi ya da değer kazanmasının da göreli ihracat fiyatını belirleyerek dış ticaret hadlerini etkilemesi beklenir. Çalışmada 2010-2017 döneminde Türkiye reel efektif döviz kuru ile dış ticaret hadleri arasındaki eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü araştırılmıştır. Sonuçlar dış ticaret hadleri ile reel efektif döviz kuru arasında uzun dönemli eşbütünleşme ve çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığını göstermiştir. Diğer deyişle hem reel efektif döviz kurundaki değişmelerin dış ticaret hadlerini hem de dış ticaret hadlerinde meydana gelen değişmelerin reel efektif döviz kurunu etkilediği bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret Hadleri, Reel Efektif Döviz Kuru, Granger Nedensellik Analizi, Koentegrasyon Testi

THE RELATIONSHIP BETWEEN REAL EFFECTIVE EXCHANGE RATE AND TERMS OF TRADE: THE ANALYSIS OF TURKEY

ABSTRACT

Under the assumption that the pass-through effect of the exchange rate changes on prices is high and that goods subject to foreign trade are elastic, depreciation or appreciation of the national currency is expected to affect the terms of trade by setting the relative export price. This study investigate the existence of co-integration and causality relationship between the real effective exchange rate and terms of trade in Turkey for the period 2010-2017. The results demonstrated the existence of a long-term co-integration relationship between terms of trade and real effective exchange rate. The Granger causality test results showed that there was a two-way causality between these two variables. In other words, it was found that both the changes in the real effective foreign exchange rates affect the external terms of trade and the changes in the external terms of trade affect the real effective foreign exchange rate.

Keywords: Terms of Trade, Real Effective Exchange Rate, Cointegration Analysis, Granger Causality

GİRİŞ

Dış ticaret hadleri ülkelerin uluslararası alanda dış ticaretten elde ettiği katma değeri ölçen bir kavramdır. İhracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine bölünmesi ile hesaplanan net dış ticaret hadleri, ihracat ve ithalat miktarları analize dahil edilerek gelir dış ticaret hadleri, faktör fiyatlarına dayalı dış ticaret hadleri gibi farklı yöntemlerle de hesaplanabilmektedir. Dış ticaret hadleri ülkelerin uluslararası göreli dış ticaret fiyatını belirlemektedir. Net dış ticaret hadlerindeki iyileşme diğer koşullar sabitken, ihracat karşılığı

daha fazla ithalat yapma olanağı sağlamaktadır. İthalat yolu ile giren sermaye, girdi mallarının ve teknolojinin satın alınmasını sağlayarak, ülkenin katma değerini ve refahını artırmasının önünü açmaktadır. Diğer taraftan bir ülkedeki dış ticaret hadlerindeki kötüleşme bu ülke büyüme gerçekleştirse bile refah artışını göstermediği için literatürde Bhagwati (1958) tarafından açıklanan yoksullaştıran büyüme olarak adlandırılır. Şöyle ki ülke bir önceki yıla kıyasla milli gelirini artırmasına rağmen eğer dış ticaret hadlerinde kötüleşme yaşıyorsa bu ülke birim ihracat karşılığında daha az ithal mal alabilir ya da aynı miktarda ithalat yapabilmesi için daha fazla mal satması gerekir. Bu durum ihracatın ithal malı satın alma gücünün düştüğünü gösterir ve refah kaybına neden olduğu için yoksullaştıran büyüme olarak adlandırılır. Dış ticaret hadlerindeki değişimler gelir ve toplam tasarruflar kanalıyla dış ticaret hacmini ve dolayısıyla cari dengeyi etkilemektedir (Harberger, 1950; Laursen- Metzler, 1950). Dolayısıyla literatürde dış ticaret hadlerinin düzeyinin ve oynaklığının ülkedeki yatırım düzeyi, tasarruflar, tüketim, net ihracat ve döviz kurları gibi makro ekonomik değişkenlerle ilişkisi birçok ampirik çalışma ile araştırılmıştır.

Dış ticaret hadlerine gelen dışsal bir şok, göreli olarak küçük olan ülkenin döviz kurlarını da etkileyebilmektedir. Dış ticaret hadleri ile döviz kuru arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların arkasındaki temel varsayım dış ticaret hadlerine gelen dışsal şokların küçük ülkelerdeki göreli fiyat düzeltmesini döviz kuru değişimleri yolu ile yaptığıdır. Çünkü küçük ülkeler dış ticarete konu olan malların uluslararası fiyatlarını yerel paranın yabancı paralar karşısındaki değerini artırarak ya da azaltarak değiştirebilmektedir (Keskin, 2009).

Dış ticaret hadlerindeki iyileşme ihracat fiyatlarını artırmaktadır. Bu durum, talebin artmasına ve yerel paranın değer kazanmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, ithalat fiyatlarının düşmesi ile oluşan dış ticaret hadlerindeki iyileşme ise uluslararası döviz kurunun değer kaybetmesine neden olarak aynı etkiyi gösterebilmektedir (Dungey, 2004:218). Dolayısıyla, ülke içindeki göreli fiyatlardaki değişim satın alma gücü varsayımı altında döviz kurunda daha büyük değişime neden olabilmektedir. Döviz kurunu ve dış ticaret hadlerini belirleyen hem içsel hem de dışsal etkiler, bu iki değişken arasındaki ilişkinin ampirik olarak analiz edilmesini zorlaştırmıştır.

Döviz kurundaki değişmeler de ihracat ve ithalat fiyatlarının dolayısıyla da fiyata bağlı talebin belirlenmesinde en önemli makro ekonomik değişkendir. Döviz kurundaki değişmelerin fiyatlara geçiş etkisinin yüksek olduğu ve dış ticarete konu olan malların esnek olduğu varsayımı altında ulusal paranın değer kaybetmesi ya da değer kazanmasının da göreli ihracat fiyatını belirleyerek dış ticaret hadlerini etkilemesi beklenir.

Bu çalışmada, Türkiye'de 2010-2017 döneminde reel efektif döviz kuru ile dış ticaret hadleri arasındaki ilişki ve ilişkinin yönü araştırılmaktadır. Döviz kurları ile dış ticaret hadleri arasındaki ilişkiyi inceleyen literatürde pek çok çalışma bulunmaktadır. Birinci bölümde bu çalışmalar hem tablo halinde hem de sözel olarak özetlenmiştir. Ikinci bölümde kullanılan veriler ve uygulanan yöntemlerle ilgili bilgi verilmekte ve analizler yapılmaktadır. Üçüncü bölümde ise analizden elde edilen sonuçlar değerlendirilmektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Dışa açık ekonomilerde döviz kuru; hammadde ve aramalı gibi ticaret için gerekli olan malların fiyatlarını belirlediği için önemli bir makroekonomik değişkendir. Dış ticaret hadlerinin reel döviz kurundan etkilenmesi beklenir. Çünkü reel efektif döviz kuru yükselirse (TL değer kazanırsa) ihracat malları göreli pahalılaşırken, ithal mal fiyatı göreli ucuzlar. Bunun sonucunda ise ülkenin dış ticaret hadleri artar.

Literatüre bakıldığında yapılan ampirik çalışmalar çok çeşitlilik göstermektedir. Döviz kuru ile dış ticaret hadleri arasında ilişki bulmayan çalışmaların yanı sıra anlamlı eşbütünleşme ve

nedensellik ilişkisi bulan birçok çalışma mevcuttur. Tablo1, yapılan çalışmaların sonuçları ile ilgili özet bilgi vermektedir. Çalışmalara bakıldığında dış ticaret hadleri ve döviz kurları arasında bir ilişki olduğu konusunda hem fikir olup ilişkinin yönü konusunda bir görüş birliği bulunmadığı görülmektedir.

Tablo:1 Dış Ticaret Hadleri Ve Döviz Kuru Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalar

YAZAR	MAKALE	ÜLKE/ ZAMAN	YÖNTEM	SONUÇ
Mendoza (1995)	The Terms Of Trade, The Real Exchange Rate, And Economic Fluctuations	G-7 ülkeleri, ABD 1955-1990	Ols Regresyon Granger Nedensellik Etki Tepki Analizi	Zayıf İlişki
Devereux ve Connolly (1996)	Commercial Policy, The Terms Of Trade Abd The Real Exchange Rate Revisited	Arjantin,Kolombiya, Ekvator,Venezuella	Panel VAR	Eşbütünleşme ilişkisi yok
Broda (2002)	Terms Of Trade And Exchange Rate Regimes in Developing Countries	75 gelişmekte olan ülkeler 1973–1996	Panel VAR Etki Tepki Analizi	Anlamlı
Diler (2006)	The Relationship Of Real Exchange Rates And Terms Of Trade	Türkiye 1984–2004	Koentegrasyon testi Nedensellik	Tek Yön Nedensellik
Keskin (2009)	Exchange Rate Policy And Terms Of Trade Relations	Türkiye 1984- 2007	VAR Analizi	Anlamlı
Coudert vd. (2015)	On The İmpact Of Volatility On The Real Exchange Rate – Terms Of Trade Nexus: Revisiting Commodity Currencies	Avustralya, Kanada, Norveç 2015	Dinamik model	Anlamlı
Dungey (2004)	Identifying Terms Of Trade Effects İn Real Exchange Rate Movements: Evidence From Asia	Malezya, Tayland, Filipinler, Pakistan, SriLanka 1967-1998	Etki-Tepki Analizi GARCH Modeli Granger Nedensellik	Anlamlı
Edwards ve Wijnbergen (1987)	Tariffs, the Real Exchange Rate and the Terms of Trade: On Two Popular Propositions inInternational Economics	ABD	Regresyon	Anlamlı

Edwards (1988)	Temporary Terms-of-trade Disturbanceş, the Real Exchange Rate and the Current Account	Küçük açık ülke	Regresyon	Anlamlı
Zengin (2000)	Reel Döviz Kuru Hareketleri Ve Dış Ticaret Fiyatları (Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bulgular)	Türkiye 1994-2000	VAR Analizi Etki-Tepki Analizi Varyans Ayrıştırma	Anlamlı
Yapraklı (2006)	Türkiye'de Dış Ticaret Fiyatları İle Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Ekonometrik Bir Analiz	Türkiye 1982-2004	Granger Nedensellik Koentegrasyon Testi Hata Düzeltme Modeli	Tek Yönlü Nedensellik
Çavdar (2011)	Dış Ticaret Hadleri Ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye Örneği	Türkiye 1987-2009	Granger Nedensellik Koentegrasyon Testi	Tek Yönlü Nedensellik
Rahman ve Mustafa (2012)	Cointegration And Causality Between U.S. Terms Of Trade And External Value Of Dollar Under The Floating Exchange Rate System	ABD 1973-1996	Granger Nedensellik Koentegrasyon Testi	Tek Yönlü Nedensellik
Güneş vd. (2013)	Terms Of Trade, World Oil Prices And Exchange Rate Relation, Structural VAR Analysis: The Turkish Case	Türkiye 1995-2010	VAR Analizi	Çift Yönlü Nedensellik

Devereux ve Connolly (1996) Arjantin,Kolombiya,Ekvator,Venezuella ülkeleri için dış tcaret hadleri ile reel döviz kuru arasında eşbütünleşme ilişkisi bulmazken birçok başka çalışma bu iki değişken arasında güçlü eşbütünleşme ilişkisi ve nedensellik ilişkisi bulmuştur. Örneğin Edwards (1988) küçük açık ülke varsayımı altinda dış ticaret hadleri için geçici bir şokun denge reel döviz kurlarının vektörünü nasıl etkilediğini sorgulamış, daha sonra dönem cari hesabının bu şoktan nasıl etkilendiğini arastırmıstır. Reel döviz kurundaki değişikliklerin dış ticaret hadlerinde bir değişikliğe neden olarak cari hesabı etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Broda (2004) da çalışmasında Bretton Woods sonrası dönemi kapsayan 1973-1996 yıllarında 75 gelişmekte olan ülke üzerinde reel GSYİH, reel döviz kurları ve fiyatların dış ticaret hadlerine karşı verdikleri yanıtların döviz kuru rejimleri boyunca sistematik olarak farklı olup olmadığını araştırmıştır.

Çalışma sonucunda gelişmekte olan ülkelerdeki çıktı ve fiyatların toplam varyansını açıklarken dış ticaret hadleri şoklarının önemli olduğu görülmüştür.

Dungey (2004) çalışmasında, Malezya, Tayland, Filipinler, Pakistan, Srilanka ve Endonezya ülkelerine ait 1967-1998 yıllık veri setini kullarak reel döviz kuru hareketlerinde ticaret hadlerinin belirlenmeşini etki tepki analizi ve granger nedensellik yöntemleri ile araştırmıştır. Bulgular, dış ticaret hadlerine gelen şoklar reel döviz kuru oynaklığının % 24'üne kadar etkileyebileceği yönündedir. Coudert vd. (2015), Avustralya, Kanada ve Norveç için dinamik modelli, 68 emtia ihracatçısını içeren panel çalışmasında emtia üreten ülkelerdeki ticaret hadleri ile reel döviz kurları arasındaki ilişkiyi hem kısa hem de uzun vadede incelemiştir.Bulgular, verimlilik ve net dış varlıklar da dikkate alınarak reel döviz kurları ile ticaret hadleri arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu, özellikle gelişmiş petrol ihracatçısının para birimlerinin, özellikle emtia piyasalarında oynaklığın yüksek olduğu kısa vadede değişimlere duyarlı olduğunu göstermişlerdir.

Zengin (2000) çalışmasında Türkiyeye ait 1994-2000 dönemi verilerini VAR modelini kullanarak eşbütünleşme testi, etki-tepki analizi, varyans ayristirma metodlari ile analiz etmistir. Sonuçlar ihracat fiyat endeksi, ithalat fiyat endeksi ve reel döviz kurları arasinda uzun dönemli bir eşbütünleşmenin varlığına işaret eder. VAR modeline göre, ihracat ve ithalat fiyat endekslerinden reel döviz kurlarına doğru direkt bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir. Döviz kurlarından, ithalat fiyat endeksine doğru direkt bir etkisi olduğu fakat aynı etkinin ihracat fiyat endeksi için geçerli olmadığı bulunmuştur. Döviz kurunun ihracat fiyat endeksi üzerindeki etkisi ithalat fiyat endeksi ile arasındaki nedensellik ilişkisi kanalıyla sağlandığı belirtilmiştir.

Diler (2006) çalışmasında Türkiye ekonomisine ait 1984 – 2004 yıllarını kapsayan çeyreklik veri setini kullanarak Türkiye ekonomisinde önemli yeri olan dört dönem oluşturup reel döviz kurları ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen sonuçlar 1989:01-1994:03 döneminde genel dış ticaret hadlerinden reel döviz kurlarına ve imalat dış ticaret hadlerinden reel döviz kurlarına dogru, 1994:05-2000:10 döneminde reel döviz kurlarından genel dış ticaret hadlerine ve reel döviz kurlarından imalat dış ticaret hadlerine doğru bir nedenselliğin, 2001:03-2004:12 döneminde ise reel döviz kurlarından genel dış ticaret hadlerine doğru bir nedenselliğin olduğunu göstermiştir.

Yapraklı (2006) çalışmasında Türkiye için 1982-2004 dönemi verilerini kullanarak dış ticaret fiyat endeksleri ile reel döviz kuru arasındaki bağlantıyı granger nedensellik, eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli yardımıyla ekonometrik açıdan analiz etmistir. Analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde reel döviz kuru ithalattan negatif, ihracattan pözitif olarak etkilenmektedir. Ancak reel döviz kurundan ithalat ve ihracat fiyatlarına doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmazken, ithalat fiyatlarından ihracat fiyatlarına doğru tek yönlü nedenselliğin bulunduğu görülmüştür.

Keskin (2009) de 1984- 2007 yılları çeyreklik verileri kullanarak reel döviz kurları ve dış ticaret hadleri arasındaki ilişkiyi incelemek için Türkiye'de uygulanan döviz kuru politikalarını dört farklı döneme ayırmıştır. Çalışmada VAR analizi yöntemi kullanılarak granger nedensellik, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıstırma yöntemlerinden yararlanılarak yorumlanmıştır. Analiz sonuçları ilk, iki ve dördüncü dönemde döviz kuru ile dış ticaret hadleri arasında nedenselliğin olduğunu, üçüncü dönemde ise döviz kuru ile dış ticaret hadleri arasında zayıf bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Çavdar (2011) dış ticaret hadleri ve reel döviz kuru serilerinin oluşturduğu iki değişkenli modelde granger nedensellik ve eşbütünleşme testlerini kullanarak analiz yapmıştır. Granger nedensellik testi sonucunda ise dış ticaret hadlerinden reel döviz kuruna doğru bir nedensellik bulunmuştur. Yapılan Johansen-Juselius koentegrasyon testi sonucunda değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı belirlenmiştir.

Güneş vd. (2013) çalışmasında Türkiye'de 1995-2010 dönemi için, reel döviz kuru, dış ticaret hadleri ve dünya petrol fiyatları endeksleri yapısal VAR modeli ile test edilmistir. Dış ticaret hadlerinde yaşanan bir şokların reel döviz kurunu aynı yönlü fakat sürekli azalarak etkilemekte olduğu belirtilmiştir.

Literatürde Türkiye ile ilgili yapılan çalışmalarda eşbütünleşme ilişkisinin varlığı ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada elde edilen güncel verilerle bir kez daha test edilerek kısa ve uzun dönem ilişkilerin analiz edilmesi planlanmaktadır.

DATA VE METODOLOJI

Çalışmadaki aylık frekanslara sahip 2010 baz yılına dayanan dış ticaret hadleri zaman serisi Türkiye İstatistik Kurumunun veri tabanından; 2003 baz yılına dayanan reel efektif döviz kurları zaman serisi verisi Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasının veri tabanından elde edilmiştir. Birim kök içerip içermedikleri (durağanlıkları) genişletilmiş Augmented Dickey Fuller (1981) birim kök testi ile test edilmiştir. Daha sonra seriler arasında eşbütünleşme (cointegration) olup olmadığı Johansen Eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Değişkenler arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiş ve fark işlemi sırasında uzun dönem bilgisinde oluşan kayıpların dengesizliğe neden olmaması için hata düzeltme modeli kurulmuştur. Aralarındaki ilişkinin yönünü belirlemek amacıyla da Granger nedensellik sınaması yapılmıştır.

Tablo:2 Çalışmada Kullanılan Değişkenler

REDK	Reel Efektif Döviz Kuru
DTH	Dış Ticaret Hadleri
D(REDK)	Birinci Dereceden Farkı Alınmış Reel Efektif Döviz Kuru
D(DTH)	Birinci Dereceden Farkı Alınmış Dış Ticaret Hadleri

Birim Kök Testleri

Birim kök testi, serilerin durağan olup olmadıklarını tespit etmek amacıyla yapılan bir uygulamadır. Eğer seriler durağan ise, meydana gelebilecek bir şok geçici olacaktır. Zamanla şokun etkisi azalacak ve seri uzun dönemde sahip olduğu ortalama seviyesine dönecektir. Eğer seriler durağan değilseler; serinin şok sonrası dönebileceği uzun dönemli bir ortalaması yoktur. Serilerin durağan olmaması durumunda varyans, basit en küçük kareler yöntemiyle tahmin edilen parametrelerle tutarlı olmayacak ve regresyon denklemi gerçeğe uymayan sonuçlar verecektir (Barışık ve Demircioğlu, 2006).

Aşağıda dış ticaret hadleri ve reel efektif döviz kurunun birim kök sınamaları için yapılan ADF testi (Augmented Dickey Fuller) sonuçları verilmiştir.

Tablo:3 Augmented Dickey Fuller Birim Kök Testleri

DÜZEY DEĞERLERİ			1. SIRA FARK DEĞERLERİ		
	REDK	DTH		REDK	DTH
ADF test ist.	-1.144301	-1.041459	ADF test ist.	-7.367248	-8.750899
%1 kritik değer	-3.502238	-3.501445	%1 kritik değer	-3.502238	-3.502238
%5 kritik değer	-2.892879	-2.892536	%5 kritik değer	-2.892879	-2.892879
%10 kritikdeğer	-2.583553	-2.583371	%10 kritikdeğer	-2.583553	-2.583553

ADF testinde temel hipotez serinin durağan olmaması biçiminde kurulmaktadır. Aşağıda DTH ve REDK serileri için eviews çıktı sonuçlarında birinci farklarda hesaplanan değerler tablo kritik değerlerinden mutlak değer olarak büyük bulunmuştur. DTH ve REDK serileri için temel hipotez reddedilememiş olup, seriler birinci farkları alındıktan sonra durağan hale gelmiştir.

AIC ve SC, hata terimlerinin kareleri toplamı (RSS) içerdiğinden, bu kriterlerin değerlerini en küçük yapan gecikme sayısı en uygun gecikme sayısı olarak belirlenebilir. Tablo 4'te görüldüğü üzere durağan değişkenlerle VAR analizi yapmak için uygun gecikme uzunluğu FPE, AIC ve HQ kriterine göre "2" olarak bulunmuştur.

Tablo:4 Uygun Gecikme Uzunluğunun Bulunması

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-334.1040	NA	8.504704	7.816371	7.873449*	7.839343
1	-329.7142	8.473301	8.428420	7.807307	7.978540	7.876220
2	-321.1918	16.05389	7.588564*	7.702134*	7.987523	7.816990*
3	-318.6130	4.737631	7.847185	7.735187	8.134732	7.895985
4	-315.4144	5.727884	8.001319	7.753822	8.267523	7.960563
5	-314.9054	0.887739	8.689129	7.835009	8.462865	8.087692
6	-309.0135	10.00254*	8.330526	7.791011	8.533023	8.089637
7	-303.8471	8.530559	8.128191	7.763886	8.620053	8.108453
8	-298.3713	8.786710	7.880241	7.729565	8.699889	8.120075

* indicates lag order selected by the criterion
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
FPE: Final prediction error
AIC: Akaike information criterion
SC: Schwarz information criterion
HQ: Hannan-Quinn information criterion

VAR Modeli

VAR (Vektör Otoregresyon) modeli ilk kez 1980 yılında Sims tarafından geliştirilmiştir. Sims, içsel-dışsal değişken ayrımına karşı çıkarak, bir ekonometrik modelde yer alan her değişkenin diğer bir değişkeni etkileyebileceğini ve bu değişkenlerin de diğer değişkenlerden etkilenebileceğini ileri sürerek VAR modelini geliştirmiştir (Sims, 1980: 1-49). VAR modeli, sadece değişkenler arasındaki tek yönlü ilişkiyi ifade etmez, aynı zamanda değişkenler arasındaki ileri ve geri bağlantıları da araştırmaktadır (Kearney ve Monadjemi, 1990: 197–217). İktisadi hayatta, makro ekonomik değişkenlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilendikleri gözlenmektedir. Bu nedenle verileri içsel ya da dışsal değişken olarak ayırmak mümkün olmamaktadır. Eşanlı denklem sistemlerinde kullanılan Vektör Otoregreşif Model (VAR) ile içsel-

dışsal değişken ayrımı gibi güçlükler ortadan kalkmaktadır (Darnell,1990: 114-116). VAR modellerde yapısal model üzerinde herhangi bir kısıtlama getirmeksizin dinamik ilişkiler incelenebilmekte ve zaman serilerinde sıklıkla tercih edilmektedir (Keating,1990: 453-454). Aynı zamanda VAR modellerinde bağımlı değişkenlerin gecikmeli değerlerinin yer alması, geleceğe yönelik güçlü tahminlerin yapılmasını mümkün kılmaktadır (Kumar, Leona, Gasking, 1995: 365). VAR modellemede serilerin durağan olmaları tercih edilir. Çünkü; durağan zaman serilerinde şoklar geçicidir. Yani sisteme verilen rassal şokun etkisi zamanla kaybolur ve seriler uzun dönem denge seviyelerine geri dönerler, durağan olmayan zaman serileri içinse şoklar kalıcıdır.

Tablo:5 VAR Modeli

	DDTH	DREDK
DDTH(-1)	0.057740 (0.09922) [0.58196]	-0.109457 (0.20554) [-0.53254]
DDTH(-2)	-0.109109 (0.09743) [-1.11986]	-0.141549 (0.20184) [-0.70131]
DREDK(-1)	0.017332 (0.05207) [0.33290]	0.258240 (0.10786) [2.39427]
DREDK(-2)	0.197236 (0.05235) [3.76758]	-0.057863 (0.10845) [-0.53355]
C	0.116152 (0.12093) [0.96049]	-0.293538 (0.25052) [-1.17173]

Johansen Eşbütünleşme Analizi

Johansen (1988) testi özdeğer ve öz vektörlere dayanarak hesaplanan bir testtir. Koentegrasyon (eşbütünleşme) teorisine göre iktisadi seriler arasında uzun dönem ilişkisinden söz edilebilmesi için öncelikle bunların aynı mertebeden durağan olması gerekmektedir.

Tablo:6 Johansen Eşbütünleşme Analizi

Hipotezler	Özdeğer	İz İstatistiği	% 5 KritikDeğer	Olasılık
Yok*	0.451529	71.89918	15.49471	0.0000
Enfazla 1*	0.172611	17.24272	3.841466	0.0000

Analizdeki değerlere bakacak olursak, temel hipotez eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı yönünde kurulur. Özdeğer ve iz değerlerinin 0.05 kritik değerinden büyük olması durumunda temel hipotez reddedilir. Tablo 4'teki özdeğer ve iz değerleri kritik değerden yüksek olduğu için seriler arasında uzun dönemli ilişki olduğu görülmektedir.

Hata Düzeltme Modeli

Eş-bütünleşik değişkenlerin göze çarpan bir prensibi zaman içerisinde uzun dönem dengesinde sapmalar meydana gelmesidir. Model uzun dönem dengesine tekrar ulaşabilmesi için değişkenlerden bazılarının bunu sağlayacak durumda olması gerekmektedir. Hata düzeltme modelinde sistemdeki değişkenlerin kısa dönem dinamikleri dengedeki sapmadan etkilenmektedir (Şahbaz, 2009:89). Hata düzeltme modeli denklemi değişkenlerin birinci farklarının yanında eş bütünleşme regresyonunun bir dönem gecikmeli hatalarını da içermektedir. Hata düzeltme modelinin kullanılmasının avantajlarından birisi kısa ve uzun

dönemli nedensellikleri ortaya koyması ve değişkenler arasındaki dengesizliğin belirlenerek düzeltilmesini sağlamaktadır (Enders, 1995:122).

Tablo:7 Hata Düzeltme Modeli

CointegratingEq:	CointEq1	
DDTH(-1)	1.000000	
DREDK(-1)	-0.397896	
	(0.06493)	
	[-6.12824]	
C	-0.190185	
ErrorCorrection:	D(DDTH)	D(DREDK)
CointEq1	-1.010695	1.023099
	(0.14939)	(0.31841)
	[-6.76566]	[3.21320]
D(DDTH(-1))	0.054569	-0.865696
	(0.11307)	(0.24100)
	[0.48261]	[-3.59208]
D(DDTH(-2))	-0.014103	-0.709484
	(0.09018)	(0.19222)
	[-0.15638]	[-3.69102]
D(DREDK(-1))	-0.329664	-0.114911
	(0.06299)	(0.13427)
	[-5.23332]	[-0.85585]
D(DREDK(-2))	-0.104222	-0.044014
	(0.05580)	(0.11894)
	[-1.86776]	[-0.37006]
C	0.000784	-0.079989
	(0.12159)	(0.25915)
	[0.00645]	[-0.30865]

DREDK(-1) ve DDTH(-1) uzun dönemli ilişkiden elde edilen hata terimlerinin bir gecikmeli değerini içeren modelin değişkenlerini göstermektedir. DREDK(-1)'nın parametresinin eksi işaretli olması hata düzeltme modelinin doğru kurulduğunun işaretidir ve seriler arasında meydana gelen bozulmanın %39'unun sonraki dönemde giderileceğini gösterir.

Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik analizi, zaman serileri arasındaki nedenselliğin test edilmesi için kullanılmaktadır. Granger nedensellik analizi, bir değişkenin cari değeri ile diğer değişkenin geçmiş değerleri arasında ilişki olup olmadığını test etmektedir (Granger, 1969: 553-560)

Granger, değişkenler arasındaki nedenselliği tanımlayan nispeten basit bir test geliştirmiştir. Granger'e göre Y'nin öngörüsü, X'in geçmiş değerlerinin kullanıldığı durumda, X 'in geçmiş değerlerinin kullanılmadığı duruma göre daha başarılı ise (diğer terimler değişmezken) X, Y ' nin Granger nedeni olduğu belirtilmektedir (Granger: 1988, s.554).

Tablo:8 Granger Nedensellik Analizi

Bağımlı Değişken: D(DDTH)			
Bağımsız Değişken: D(DREDK)	Chi-sq	df	Prob.
	30.42937	2	0.0000
Bağımlı Değişken: D(DREDK)			
Bağımsız Değişken: D(DDTH)	Chi-sq	df	Prob.
	16.96500	2	0.0002

Tablo 6'daki analiz sonuçlarına göre dış ticaret hadlerinin bağımlı değişken olduğu kısımda reel efektif döviz kurunun olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğu için, temel hipotez olan bağımsız değişken bağımlı değişkenin nedeni değildir hipotezi reddedilir. Yani reel efektif döviz kuru, dış ticaret hadlerinin nedenidir. Aynı şekilde reel efektif döviz kurunun bağımlı değişken olduğu

durumda dış ticaret hadlerinin olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğu için temel hipotez reddedilir yani dış ticaret hadleri, reel efektif döviz kurunun nedenidir. Yani çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

SONUÇ

Türkiye 2010:01-2017:11 dönemi için reel efektif döviz kuru ile dış ticaret hadleri arasındaki ilişkinin analiz edildiği bu çalışma sonucunda dış ticaret hadleri ve reel efektif döviz kuru arasında uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanısıra Granger nedensellik test sonuçları aralarında çift yönlü ilişkisi olduğunu göstermiştir. Bir diğer deyişle hem reel efektif döviz kurundaki değişmelerin dış ticaret hadlerini hem de dış ticaret hadlerinde meydana gelen değişmelerin reel efektif döviz kurunu etkilediği bulunmuştur. Uzun dönem analizleri sırasında meydana gelen sapmalar hata düzeltme modeli kurularak sınanmış ve uzun dönemdeki bozulmanın sonraki dönemde ortadan kaldırılılacağı gösterilmiştir. Sonuç olarak döviz kurunun; ithalat ve ihracat aracılığıyla dış ticaret hadlerini etkileyen önemli bir değişken olduğu görülmektedir.

Türkiye ihracat birim değer endeksinin ithalat birim değer endeksine bölünmesi ile elde edilen dış ticaret hadleri verisi ülkenin ihracat kompozisyonu ile ithalat kompozisyonunun birbirinden farklı olması nedeniyle döviz kurunun etkilerini tam olarak gösterememektedir. Döviz kuru değişimlerinden zıt yönde etkilenen farklı sektörlerden elde edilen toplulaştırılmış veri kayıplara sebep olabilmektedir. Dolayısıyla döviz kurunun etkilerini tam olarak analiz edebilmek için bir sonraki çalışmada sektörler bazında hem net hem de gelir dış ticaret hadleri hesaplanarak eşbütünleşme ve nedensellik ilişkisinin araştırılması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Barışık, S., & Demircioğlu, E. (2006). Türkiye'de Döviz Kurumu Rejimi, Konvertibilite,İhracat-İthalat İlişkisi. ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi , 71-84.

Bhagwati, J. (1958). International Trade and Economic Expansion. The American Economic Review .

Broda, C. (2002). Terms of trade and exchange rate regimes in developing countries. New York: Federal Reserve Bank of New York.

Çavdar, Ş. (2011). Dış Ticaret Haddi ve Reel Döviz kuru İlişkisi: Türkiye Örneği. e-Journal of New World Sciences Academy , 455-463.

Coudert, V., Couharde, C., & Mignon, V. (2015). On the impact of volatility on the real exchange rate – terms of trade nexus: Revisiting commodity currencies. Journal of International Money and Finance , 110–127.

Darnell, A. C. (1990). Dictionary of Econometrics. England: Edward Elgar.

Devereux, J., & Connolly, M. (1996). Commercial Policy, The Terms of Trade abd The Real Exchange Rate Revisited. Journal of Development Economics (50), 81-99.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. Econometrica , 1057-1063.

Diler, H. (2006). Reel Döviz Kurları ve Dıs Ticaret Hadleri İliskisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Yayınlanmamıs Yüksek Lisans Tezi . Afyon Kocatepe Üniversitesi SBE.

Dungey, M. (2004). Identifying terms of trade effects in real exchange rate movements: evidence from Asia. Journal of Asian Economics , 217–235.

Edwards, S. (1988). Temporary Terms Of Trade Disturbances, The Real Exchange Rate. NBER Working Paper .

Edwards, S., & Wijnbergen, S. v. (1987). Tariffs, the Real Exchange Rate and the Terms of Trade:On Two PopularPropositions in International Economics. NBER Working Paper .
Enders, W. (1995). Applied Econometric Time Series. New York: Iowa State. New York.
Granger, C. (1988). Causality, Cointegration and Control. Journal of Economic Dynamics and Control , 551-559.
Granger, C. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. Econometrica , 553-560.
Güneş, S., Gürel, S. P., & Cambazoğlu, B. (2013). Dış Ticaret Hadleri, Dünya Petrol Fiyatları ve Döviz Kuru İlişkisi. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi .
Harberger, A. C. (1950). Currency Depreciation, Income, and the Balance Currency Depreciation, Income, and the Balance. Journal of Political Economy , 47-60.
Johansen, S. (1988). Statistical Analysis Of Cointegration Vectors. Journal of Economic Dynamics and Control , 231-254.
Kearney, C., & Monadjemi, M. (1990). Fiscal Policy And Current Account:International Evidence On The Twin Deficit. Journal Of Macroeconomics , 197-217.
Keating, J. W. (1990). Identifying Var Models Under Rational Expectations. Journal Of Monetary Economics .
Keskin, Ş. (2009). Döviz Kuru Politikaları-Dış Ticaret Hadleri İlişkisi Türkiye Uygulaması.
Kumar, V., Leone, R. P., & Gaskins, J. N. (1995). Aggregate And Disaggregate Sector Forecasting Using Consumer Confidence Measures. International Journal Of Forecasting , 361-377.
Laursen, S., & Metzler, L. A. (1950). Flexible Exchange Rates and the Theory of Employment. The Review of Economics and Statistics , 281-299.
Mendoza, E. G. (1995). The terms of trade, the real exchange rate and economic fluctuations. International Economic Review , 101-137.
Rahman, M., & Mustafa, M. (2012). Cointegration and causality between u.s. terms of trade and external value of dollar under the floating exchange rate system. Southwestern Economic Proceedings .
Şahbaz, A. (2009). Gelişmekte Olan Ülkelerde Kur Değişimlerinin Toplam Çıktı Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , 1-155.
Sims, C. A. (1980). Macro economics and Reality. Econometrica .
TCMB. (2017). 2018 tarihinde www.tcmb.gov.tr: https://evds2.tcmb.gov.tr/ adresinden alındı
TÜİK. (2017). 2018 tarihinde www.tuik.com.tr: http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1054 adresinden alındı
Yapraklı, S. (2006). Türkiye'de Dış Ticaret Fiyatları İle Reel Döviz Kuru Arasındaki İlişki: Ekonometrik Bir Analiz. H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 69-87.
Zengin, A. (2000). Reel Döviz Kuru Hareketleri ve Dıs Ticaret Fiyatları(Türkiye Ekonomisi Üzerine Amprik Bulgular). C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi .

KIZILDENİZ ÖLÜ DENİZ KANAL PROJESİ'NİN ÇEVRESEL, POLİTİK VE STRATEJİK ÖNEMİ

Dr. Öğr. Üyesi Hakan ARIDEMİR
Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
hakan.aridemir@dpu.edu.tr
Bilim Uzmanı Meliha ÇİNAR
meliha.cinar@ogr.dpu.edu.tr

ÖZET

Günümüzde uluslararası ticaretin yüzde sekseninden fazlası deniz yolları ile yapılmaktadır. Deniz ticaretinin önemli yolları, suyolları olarak adlandırdığımız kanallar ve boğazlardır. Kanalların amacı, ticaret yollarını kısaltmak, zaman ve maliyetten kar elde etmektir. Süveyş, Panama ve Kiel kanalları gibi ana örnekleri olan bu suyollarının sayısı zamanla arttırılmak istenmiştir. Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi inşası planlanan kanallar arasındadır. Kanal Projesi Ürdün, İsrail ve Filistin topraklarını kapsayan bir projedir. Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi, Ürdün sınırları içerisinde bulunan ve bölgedeki su sorununa bir çözüm olarak Ölü Deniz'in kurumasını önlemek için bir proje olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi'nin politik, çevresel ve stratejik öneminin ulusal ve uluslararası boyutları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Suyolu, Kanal Projesi, Ölü Deniz, Kızıldeniz

THE ENVIRONMENTAL, POLITICAL AND STRATEGIC IMPORTANCE OF THE DEAD SEA-RED SEA CANAL PROJECT

ABSTRACT

Today, more than 80 percent of international trade is done by sea routes. The most important routes of sea trade are the channels and straits that we call as artificial and natural canals and waterways. The purpose of channels is to short enthetrade routes and provide profit from time and cost. With time, it is desired to increase count of these waterways which are the main examples are the Suez, Panama, and Kiel canals. The Red Sea Dead Sea Canal Project is among the planned canals to construct. The Canal Project is a Project involving Jordan, Israel, and the Palestinian Territory. The canal is described as a Project to prevent the drying of the Dead Sea, which is located within the borders of Jordan and as a solution to the water problem in the region. In this study, the national and international dimensions of Red Sea Dead Sea Canal Project politic, environmental and strategic importance will be analyzed.

Keywords: International Waterway, Canal Project, Dead Sea, Red Sea

GİRİŞ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Suyolları, bir devletin kara ülkesi içinde mevcut olan suyolları olarak ifade edilmektedir (Acabey, 2006: 62). Kara ülkesi içinde yer alan akarsular, göller, kanallar, yer altı suları ve buzullar suyolları olarak kabul edilmektedir (Erdal, 2016: 189).

Suyolları, tek bir devletin ülkesinde yer alabileceği gibi iki ya da daha fazla devletin ülkesinden geçebilmektedir. Tamamıyla tek bir devletin ülkesinde bulunan suyolları devletin iç sularını oluşturmakta ve ülke devletinin münhasır yetkisi altında yer almaktadır (Erdal, 2016: 189). Bununla birlikte uluslararası suyolu (international waterway), bulunduğu devletin egemenliğinde olmakla birlikte, bazen örf ve adet veya çoğunlukla bağlı olduğu andlaşmalar uyarınca ulaşım açısından ve endüstriyel, tarımsal amaçlarla kullanım ile çevre korunması bakımından uluslararası rejime tabi olması söz konusudur(Sur, 2011: 361).

Bir suyolunun ulusal ya da uluslararası niteliğe sahip olmasında uluslararası hukuk bakımından iki ölçüt vardır: Birinci ölçüt, söz konusu suyolunun bir tek devlet ülkesinde mi yoksa birden çok devlet ülkesinde mi bulunduğunun araştırılmasıdır. Buna göre bir tek devletin ülkesinde yer alan akarsular, göller, kanallar ve diğer suyolları, ilke olarak ulusal suyollarıdır. Birden çok devletin

ülkesinde yer alan suyolları uluslararası suyollarıdır. Uluslararası hukukta uygulanan birinci ölçüt çerçevesinde uluslararası suyolları rejimi büyük ölçüde akarsular için söz konusu olmuştur (Pazarcı, 1999: 277).

Uluslararası hukukta bir suyolunun uluslararası suyolu olarak nitelendirilmesinde ikinci ölçüt; bir suyolunun uluslararası ulaşım açısından önemini ifade etmektedir. Suyolu tek devletin ülkesinde bulunsa bile uluslararası ulaşıma elverişli ise bu suyolunu uluslararası suyolu rejime tabi olabilme olanağı vardır. Fakat önemine bakılmaksızın ulusal suyolunun uluslararası suyolu rejimine bağlanması iki yolla muhtemeldir. İlk olarak, ülke devletinin tek-taraflı işlemleri aracılığıyla, ikinci olarak, ülke devletinin de katıldığı uluslararası bir andlaşma aracılığıyla uluslararası suyolu rejimine bağlanması söz konusudur[1](Pazarcı, 1999: 278).

Suyolları kavramı içerisinde kanal terimine rastlamakla birlikte özel olarak bakıldığında coğrafi terim olarak kanallar akarsuları veya denizleri birbirlerine bağlamak amacıyla insan yapısı yapay suyollarıdır.

Seha Meray'a göre, "Kanallar, insan çalışmaları ile bir devletin ülkesinde açılmış suyollarıdır." (Meray, 1960: 362). Hüseyin Pazarcı'ya göre, "Kanallar, iki denizi birleştiren insan yapısı dar suyollarıdır." (Pazarcı, 2004: 239-240). Edip Çelik'e göre, "Deniz kanalları; iki denizi birbirine bağlamak amacıyla ve insan emeğiyle açılan geçitlerdir." (Çelik, 1977: 207). Kanalların sunî ulaşım yolları olduğunu söyleyen Hamza Eroğlu, "Bir veya birden çok devletin kara ülkesinde insan eliyle açılmış, iki akarsuyu veya bir akarsu ile bir gölü birleştiren, bir akarsuyu denize bağlayan veya denizin iki parçasını birleştiren suyolları." olarak ifade etmektedir(Eroğlu, 1979: 231).

Ulusal kanallar; kanal iki nehir arasında veya bir nehirle göl arasında irtibatı sağlamakta ise ve böyle bir kanalla ilgili olarak uluslararası bir andlaşma yok ise genel kaide, kanalın kıyı ülkesinde bulunduğu devletin tam yetkileri altında olmasıdır (Meray, 1960: 362). Kıyı devleti kanalda geçiş serbestisi tanıyıp tanımamakta, geçiş resmi alıp almamakta tamamen serbest ve yetkilidir.

Uluslararası kanallar; uluslararası hukuk bakımından önemli olan uluslararası deniz kanallarıdır. Devletin ülkesinde açılmış olmakla beraber, iki açık deniz parçasını birleştirmektedir. Uluslararası deniz kanalı, bir devletin ülkesinde ya bu devlet tarafından ya da imtiyazlı bir şirket tarafından açılmış olabilir. Eğer böyle bir deniz kanalı ile ilgili olarak uluslararası andlaşmalar akdedilmemişse kanal ülkesinde bulunduğu devletin tam yetkilerine tabidir (Meray, 1960:362).

KIZILDENİZ ÖLÜ DENİZ KANAL PROJESİ'NİN TARİHİ GELİŞİMİ

Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi; Ürdün, İsrail ve Filistin bölgelerini kapsayan bir projedir. Ürdün sınırları içinde bulunan ve Ölü Deniz olarak nitelendirilen Lut Gölü'nün kurumasını engellemek ve bölgedeki su sorununa çözüm üretmek amacıyla ortaya atılmış bir proje olarak değerlendirilmektedir(Al- Khalidi, 2015).

Projenin amacı, Ölü Deniz'in kuraklığına çözüm bulmak, Ürdün, İsrail ve Batı Şeria için içme suyu temin etmektir. Kızıldeniz ve Ölü Deniz'i birbirine bağlayan kanal ile birlikte deniz suyunun içme suyuna dönüştürülmesi için tuz arıtma tesisi yapılması da planlanmaktadır (Martin, 2015).

Ölü Deniz, Ürdün, İsrail ve Filistin toprakları arasında, Ürdün Rift Vadisi'nin en derin bölümünde yer alan kapalı bir göldür. Havza olarak alanı yaklaşık 40.000 km^2'dir. Yeryüzünün deniz seviyesinden en düşük su yüzeyi olarak bilinmektedir. Ölü Deniz'in ana özelliği, çok tuzlu olmasıdır.

Ölü Deniz'i başka bir su grubuna bağlama fikri ilk defa 1664 yılında Alman Athonosius Kircher tarafından ortaya atılmıştır. 1855 yılında İngiliz deniz subayı William Allen, Akdeniz'den Süleymaniye'ye Celile Denizi'nden Kızıldeniz'e bir kanal önermiştir. Bu kanalın Süveyş Kanalı'na

[1] Ulusal bir suyoluna, uluslararası statü tanınması (akarsular için) 1921 Barselona Statüsü ile öngörülmektedir (mad. 1/2), ayrıntılı bilgi için bakınız, Pazarcı, a.g.e., s.278.

rakip ve daha ucuz olması nedeniyle alternatif olacağı iddia edilmiştir. Fakat Ölü Deniz'in, deniz seviyesinden düşük olmasından dolayı plan gerçekleştirilememiştir (Lidman, 2017). Aynı dönemde Osmanlı Devleti, II. Abdülhamit döneminde, İngiltere'nin Mısır siyaseti yüzünden, Süveyş Kanalı'na rakip olabilecek projeleri desteklemiştir. Örnek bir projede, Akabe Körfezi'nden itibaren kazılacak olan kanalın, Ölü Deniz'in tabanında Rift Vadisi denilen çöküntü bölgesine su vermesi ile oluşacak Abdülhamid Gölü'nün, 72 kilometre uzunluğunda ve 16 kilometre genişliğinde olması planlanmıştır. Ölü Deniz ile birleştirilen Abdülhamit Gölü'nün Akdeniz'e bağlanması Osmanlı açısından ticari, ekonomik ve siyasi açıdan olumlu görülmüş ve desteklenmiştir. Fakat bu planın uygulanması, Süveyş Kanalı'na alternatif bir güzergâh oluşmaması üzerine gerçekleştirilememiştir (Atasoy, 2012).

1960'ların başından beri Ölü Deniz'in su seviyesi yavaş yavaş azalmaktadır. Ölü Deniz'in kurumasının sebebi olarak iki değerlendirme söz konusudur. Bunlardan ilki, yapılan projelerle tüm su kaynaklarının yön değiştirmesi sonucu Ölü Deniz'e su girişinin önemli ölçüde azalmasıdır. İkincisi ise, Ürdün ve İsrail tarafından endüstriyel amaçlarla kullanılmasıdır (B. N. Asmar ile Peter Ergenzinger, 2002).

1973 yılında yaşanan enerji krizi, bölgede planlanacak kanalın hidroelektrik enerji üretimi için kullanılabilecek olması nedeniyle İsrail hükümeti tarafından ciddi olarak ele alınmasına neden olmuştur.

Ölü Deniz'in hızla kurumasından dolayı bir kanal kurulması gerektiği fikri 1980'lerde yeniden ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ilk olarak Akdeniz'den Ölü Deniz'e kanal kurulması planlanmıştır. Kanal birkaç yüz metre kazıldıktan sonra 1985'te çalışma sonlanmıştır. 1990'lı yıllarda Kızıldeniz Ölü Deniz Kanalı projesi Filistin, Ürdün ve İsrail arasında işbirliğini güçlendirmesi için tekrar planlanmıştır. Aynı dönemde elektrik üretmek, Ölü Deniz'i kurtarmak ve su kıtlığına çözüm bulmak fikri siyasi bir araç olarak bölge ülkelerince kullanılmıştır.

Ürdün ve İsrail, Ağustos 2002'de, Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Johannesburg Zirvesinde ortak bir duyuru ile "Barış Kanalı" olarak adlandırılan Ölü Deniz'i Kızıldeniz'e bağlayan boru hattı inşa etmek için karara varmışlardır. Projeye göre Kızıldeniz'den pompalanacak olan su Ölü Deniz'in güney ucuna ulaştığında tuz arıtma tesisinden geçirilecektir. Ölü Deniz, deniz seviyesinden düşük olmasına rağmen Kızıldeniz'den kuzeye doğru gidilen rotada ilk yüz metre yukarı doğru eğimlidir. Bu sebeple çok miktarda enerji gerekmektedir. Dünya Bankasınca yapılan incelemede, suyun Ölü Deniz'den Amman'a taşınmasını sağlayacak pompalama için ayrıca bir elektrik tesisinin inşasının gerekli olduğu tespit edilmiştir (Lidman, 2017).

Taraflar, Mart 2003'te Kyoto'da gerçekleştirilen Üçüncü Dünya Su Forumu'nda, Kızıldeniz Ölü Deniz Suyu Taşımacılığının "ortak vizyonu", "Barış Kanalı" olarak adlandırmışlardır. Projenin amacı: (a) Ölü Deniz'in kurumasını önlemek; (b) uygun fiyatlarla içme suyu temin etmek (c) barışın sembolü olmak ve Ortadoğu'daki işbirliğini sağlamaktır.

Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi bugün esas olarak Ürdün tarafından tanıtılmaktadır, İsrail ile Dünya Bankası'nca desteklenmektedir (McCaffrey, 2006: 262).

'Barış Vadisi' geliştirme adı altında Kızıldeniz ile Ölü Deniz'i bir boru hattı ile birleştirme projesi İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres tarafından 2007 yılında onaylanmıştır.

Kızıldeniz-Ölü Deniz birleştirme projesiyle ilgili nihai andlaşma, Ulusal Altyapı, Enerji ve Su Bakanı Silvan Şalom ve Ürdünlü mevkidaşı Su ve Sulama Bakanı Hazım el-Nasır tarafından Şubat 2015'te törensel bir biçimde imzalanmıştır. İki ülke, proje ile ilgili görevler konusunda ortak bir yönetim kurmak üzere anlaşmışlardır. Ortak yönetim, her iki ülkeden yetkililerin eşit temsiline dayalı olacaktır. Andlaşmaya göre deniz suyunu arıtma tesisi, Ürdün'ün Kızıldeniz'deki Akabe limanında inşa edilecek, İsrail ve Filistin tarafından paylaşılacak olan suyu arıtacaktır. Tuzlu su, Ölü Deniz'e 112 millik (180 km) boru hattıyla gönderilecektir. Proje 900 milyon dolara mal

olacak ve projenin yapımı üç yıl içinde bitirilecektir(Al- Khalidi, 2015). İsrailli Bakan da konuyla ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: "Bugün, 19. yüzyılın sonlarında Ölü Deniz'i canlandırma ihtiyacını fark eden devletin babası Theodor Herzl'in öngörüsünü gerçekleştiriyoruz, bu Ürdün'le gerçekleştirilen barış antlaşmasından sonra hayata geçen en önemli andlaşmadır. İsrail ve Ürdün arasında verimli ve çok iyi durumdaki işbirliğinin zirvesidir ve Ölü Deniz'in ıslahına ve Ürdün ile Arava'nın su sorunlarının çözülmesine katkı sağlayacaktır." (Sümer, 2015)

İsrail Bölgesel İşbirliği Bakanı Tzachi Hanegbi İsrail-Ürdün andlaşması imzalandığında bu andlaşmanın taraflar arasında uzlaşma, refah ve işbirliğine hizmet edeceğini belirtmiştir. İsrail Başbakanlığına göre; AB, ABD, Japonya, İtalya gibi bazı ülkeler boru hattının milyonlarca dolara mal olacak maliyetin bir kısmını karşılamayı taahhüt etmişlerdir(Al- Khalidi, 2015).

KIZILDENİZ ÖLÜ DENİZ KANAL PROJESİ'NİN ÇEVRESEL, POLİTİK VE STRATEJİK ETKİSİ

Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi'nin çeşitli faydaları olmasına rağmen projenin çevresel etkisi bakımından yapılan tartışmalar değerlendirildiğinde onaylanmayan bir projedir. Proje alanı, Wadi Arabah ve Doğu Afrika Rift Sistemi düşünüldüğünde tektonik olarak aktif bölgededir. Deprem olması halinde kanallar hasar görebilir ve bu durumda tuzlu suyun yer altı suyuna karışma ihtimali çok yüksektir. İsrail tarafından yapılan jeolojik bir deneyde iki denizden gelen suyun karışması, alglerin oluşmasına, alçıtaşının çökmesine ve suyun kırmızı renge dönüşebileceği sonucunu ortaya çıkmıştır. Başka bir olumsuzluk kükürt denizinden gelen ve tuzluluk bakımından daha düşük olan Ölü Deniz'den daha az yoğun olan suyun karışmamasıdır. Zamanla Ölü Deniz'in kendine özgü yapısı bozulacak ve cilt rahatsızlıklarına karşı tedavi için her yıl denizi ziyaret eden yaklaşık bir milyon turist sayısının düşmesine neden olacaktır (Shafy, 2007).

Sonuç olarak projenin çevresel etkisi konusunda uzmanlar, Kızıldeniz ile Lut Gölü'nün birleştirilmesi sonucunda doğal ekosistemin bozulacağını ve Lut Gölü'ne Kızıldeniz'deki pis suyun da taşınacağını savunmaktadırlar.

Politik olarak, Filistinli gruplardan özellikle Hamas, Kızıldeniz-Ölü Deniz bağlantı andlaşmasının İsrail'in işgali meşrulaştırmasına zemin sağladığını düşünmektedir. Projeye karşı en güçlü tepkiler Hamas'tan gelmiştir. Hamas, Kızıldeniz-Ölü Deniz bağlantısını tamamen reddetmiş ve Filistin'in sularının herhangi bir kısmı üzerinde egemenliğinin sona ermesini ya da fesih edilmesini kabul etmeyeceğini vurgulamıştır. Bir görüşe göre andlaşmanın İsrail'i "normalleştirdiğini" ve "meşrulaştırdığını", Filistin topraklarının işgaline zemin hazırladığını dile getirmiştir. Aynı zamanda Filistin halkına, topraklarına ve kutsallarına karşı İsrail tarafından yürütülen açık savaş karşısında, Filistin davasının geleceği için bu andlaşmanın ciddi sonuçlar doğurabileceği, dikkat edilmesi gerektiğini ilan etmiştir.

Hamas, Filistin otoritesinin, Filistin ya da suyunun herhangi bir parçasını terk etme, teslim etme ya da müzakere etme hakkına sahip olmadığını belirtmiştir. Hamas'a göre "tüm Filistinli gruplar bu andlaşmayı ve Filistin topraklarının, suyunun çalınmasını kolaylaştıran, içindeki Siyonist varlığı artıran diğer tüm andlaşmaları reddetmelidirler. "Barış" ya da "siyasi bir çözüm" olarak adlandırılan projeyi Filistinlilerin dışında alınan tek taraflı kararlar olarak görmelidirler."

Daoud Shihab, "Bu andlaşma İsrail'in işgaline avantaj sağlayacaktır, İsrail'in zenginliklerimizi yağmalama ve bizim üzerimizdeki kontrolünü güçlendirecektir" demiştir. Talal Abu Zarifa, projeyi kınayarak, projenin Batı Şeria'da, özellikle Ürdün Vadisi üzerindeki İsrail işgalini artırmayı hedeflediğini vurgulamıştır.

Filistin'de faaliyet gösteren STK'lar ve Filistin Kurtuluşu Örgütü, proje ile ilgili olarak İsrail ile her türlü işbirliğine son verilmesi çağrısında bulunmaktadırlar. Kanal projesi ile Kızıldeniz'den Ölü Deniz'e döşenecek olan Boru Hattı, Filistinlilerin suya erişmesini engelleyecektir. Resmi istatistiklere göre, işgal altındaki Filistin topraklarında kişi başına düşen su miktarı 73 litredir ve

bazı yerlerde bu rakam, günde 10 litreye kadar düşmektedir, Dünya Sağlık Örgütü'nün belirlediği sağlıklı bir birey için gerekli olan 100 litre su miktarı düşünüldüğünde bu rakam çok azdır. Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas'ın su konusunda danışmanı ve çevre işleri sorumlusu da, andlaşmada Filistin'in göz ardı edildiğini söylemektedir. Filistin halkının Ölü Deniz'de payının olduğunu fakat Ürdün ve İsrail'in Filistin halkının haklarını göz ardı ettiğini dile getirilmektedir (Ramahi, 2014).

Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi ile elde edilen suya erişim talebinde bulunmak üzere Filistin'in, mecburen İsrail ile bir andlaşma imzalaması gerekecektir. Ürdün'den Kızıldeniz'e pompalanacak 200 milyon metre küp suyun 80 milyon metreküplük kısmı içme suyuna dönüştürülecek, 30 milyon metreküp Ürdün tarafından, 30-50 milyon metreküp İsrail tarafından satın alınacaktır. Filistin ayrı bir andlaşma imzalayarak İsrail'den 30 milyon metreküp su satın alabilecektir. Filistinli yetkililer tarafından, "Filistin'in İsrail'e mecbur bırakılmasının zemini böylelikle hazırlanmış olacaktır", denilmektedir. (Martin, 2015). Filistin Su Eğitim Enstitüsü Başkanı Saleh Rabi bir röportajında, "Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi bölgedeki siyaseti kendi lehine normalleştirme projesidir, bu proje ile İsrail, Arap ülkeleriyle olan ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlamaktadır" belirtmiştir (Melhem, 2015).

Ürdün Su ve Sulama Bakanlığı bünyesindeki Ürdün Vadisi Yönetimi Genel Sekreteri Saad Abu Hammour projeyle ilgili olarak yaptığı açıklamada; "Bu proje, iki ülke arasında barış andlaşmasından sonraki ilk bölgesel barış girişimidir." İsrail ile sürdürülen müzakereler sırasında Ürdün'ün baş müzakerecisi olan Hammour'a göre andlaşma, Ölü Deniz'i korumanın ve iki ülkenin su sorunlarını çözmenin ötesinde iki ülke arasındaki barış sürecini de inşa edebilecektir.

Ürdün'de sendikalar ve İslami gruplar Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi'ne itiraz etmektedir. Milliyetçi ve sol partiler bir yandan 2015 andlaşmasını desteklediklerini belirten açıklamalar yaparken diğer yandan da projenin İsrail'in çıkarlarına hizmet ettiği düşüncesiyle önyargılı yaklaşmaktadırlar (Ramahi, 2014).

SONUÇ

Kızıldeniz'in Ölü Deniz'e bağlanması için planlanan proje kapsamında Ölü Deniz'in kurumasını önlemek, Kızıldeniz'den gelen tuzlu suyu tatlı suya çevirerek içme suyu elde etmek ve İsrail'in barış vadisi planına zeminini oluşturmak için İsrail ile Ürdün arasında bir mutabakata varılmıştır. "Barış Kanalı" olarak ifade edilen bu projeyi ABD, Dünya Bankası ve bazı Avrupa ülkeleri desteklemektedir.

Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi'nin, Akabe Körfezi'nden başlayarak Ürdün sınırlarından Ölü Deniz'e ulaşması planlanmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi su İsrail ve Ürdün arasında paylaşılacaktır. Filistin ayrı bir andlaşma imzalayarak İsrail'den su satın alabilecektir. Bu durumda iki sonuç ortaya çıkmaktadır. Filistin'in içme suyu alması bakımından İsrail'e bağlılığı artacaktır. Diğer bir sonucu ise iki tarafın bir andlaşma çerçevesinde masaya oturması karşılıklı tanıma zeminini oluşturacaktır.

Kanal, Ürdün tarafından olumlu karşılanmasına rağmen muhalif güçler ve bazı Arap devletleri olumlu karşılanmamaktadır. Bunun sebebi ise kanal güvenliği açısından İsrail'in kanal çevresinde yani Ürdün topraklarında askeri varlığını artırmasının kendilerine tehdit oluşturabileceği düşüncesidir. Arap devletleri bakımından projenin İsrail dışında başka devletle işbirliği içinde yapılmasının daha uygun olacağı düşüncesi hâkimdir.

Bir diğer eleştiride çevre açısından incelendiğinde olumsuz sonuçlar doğurması noktasındaki endişelerdir. Çünkü bölge tektonik olarak aktif bir bölgedir. Deprem olması sonucunda kanallar hasar görebilir ve tuzlu suyun yer altı suyuna karışma ihtimali çok yüksektir. Başka bir olumsuzluk kükürt denizinden gelen ve tuzluluk bakımından daha düşük olan Ölü Deniz'den

daha az yoğun olan suyun karışmamasıdır. Zamanla Ölü Deniz'in kendine özgü yapısının bozulacağı ve cilt rahatsızlıklarına karşı tedavi için her yıl denizi ziyaret eden yaklaşık bir milyon turist sayısının düşmesine yol açabileceği düşünülmektedir.

Kızıldeniz Ölü Deniz Kanal Projesi'nin çevresel etkisi minimum seviyede olması durumunda Orta Doğu bölgesi açısından önemli bir su projesi olduğu söylenebilir. Barış Kanalı olarak büyük rağbet gören proje, devletlerin çıkar çatışmasına girmeden işbirliği mekanizmasıyla tatlı suyun adil kullanımı sonucu su kıtlığını engellemek ve Ölü Deniz'in kurumasını önlemek açısından önemli bir proje olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

ACABEY, Menevver, Aktaş, (2006), Sınıraşan Sular, Beta Yayınları, İstanbul.

AL- KHALİDİ, Suleiman, (2015), Jordan, Isreal Agree $ 900 Million Red Sea – Dead Sea Project,https://www.reuters.com/article/us-mideast-economy-water/jordan-israel-agree-900-million-red-sea-dead-sea-project-idUSKBN0LU23Z20150226, (20.11.2015).

ASMAR, Asmar, N., (2003),The Science and Politics of theDead Sea: Red Sea Canal orPipeline, TheJournal of Environment & Development, http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1070496503255576, (04.10.2018).

ASMAR, B., N,. and, ERGENZİNGER, Peter, (2002), Prediction of the Dead Sea Dynamic Behaviour with the Dead Sea–Red Sea Canal, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0309170802000684

ATASOY, Zehra, Betül, (2012),Osmanlı'nın Çılgın Projeleri; II. Abdülhamit Gölü ve Ölüdeniz-Akdeniz Kanalı,http://www.arkitera.com/haber/10219/osmanlinin-cilgin-projeleri--ii-abdulhamid-golu-ve-olu-deniz-akdeniz-kanali--, (21.11.2017).

ÇELİK, Edip F., (1977), Milletlerarası Hukuk, II. Cilt, İstanbul üniversitesi Yayınları, İstanbul.

El-Anis, I. ve Smith, R., (2013), Freshwater Security, Conflictand Cooperation: the Case of theRed Sea-Dead Sea Conduit Project, http://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/24380/1/213614_PubSub1916_El-Anis.pdf

ERDAL, Selcen, (2016), "Uluslararası Suyollarının Ulaşım-Dışı Amaçlarla Kullanılması Hukukuna İlişkin Sözleşme Uygulamasında Danışma Yöntemi", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Ankara.

EROĞLU, Hamza, (1979), Devletler Umumi Hukuku, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1. Cilt, Ankara.

İsrail'den Ürdün'e Ölü Deniz-Kızıldeniz Projesi Şartı, (2015), http://denizhaber.tv/v/KK9XO1zzcsh, (04.10.2018).

LİDMAN, Melanie, (2017*),* Experts Say Read Sea – Dead Sea Pipe Dream isn't Worth Its Salt, The Times of Israel, https://www.timesofisrael.com/experts-want-pols-to-pipe-down-over-red-seadead-sea-link/, (21.11.2017).

MARTİN, Mona, (2015),Israeland Jordan Signed Agreement on Red-Dead Sea Canal Project, Palestine Monitor, http://palestinemonitor.org/details.php?id=onntxta9627yl80v34l9c, (21.11.2017).

MCCAFFREY, Stephen C., (2006),The Shrinking Dead Sea and the Red-Dead Canal: A Sisyphean Tale, https://scholarlycommons.pacific.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1032&context=facultyarticles, (04.10.2018).

MELHEM, Ahmad, (2015), Canal Project from Dead Seato Red Sea Makes Waves, Al-Motinor, https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2015/03/israel-jordan-palestine-absence-bahrain-canal-project.html#ixzz4y34DRvG7, (21.11.2017).

MERAY, Seha, L., (1960), Devletler Hukukuna Giriş I.Cilt, , Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
PAZARCI, Hüseyin, (1999), Uluslararası Hukuk Dersleri II. Kitap, Turhan Kitapevi, 6. Baskı, Ankara.
PAZARCI, Hüseyin, (2004), Uluslararası Hukuk, Turhan Kitapevi, Ankara.
RAMAHİ, Sawsan, (2014), Pipeline from the Red Sea to the Dead Sea, https://www.memopublishers.com/images/uploads/documents/20140301_PipelineFromTheRedSeaToTheDeadSea-web.pdf,(04.10.2018).
SHAFY,Samiha, (2007), Israel – Jordan Aims to Save Dead Sea Project, http://www.spiegel.de/intehttps://www.pancanal.com/eng/ctransition/milestones.htmlrnational/world/the-peace-canal-israel-jordan-project-aims-to-save-dead-sea-a-503953.html, (21.11.2017).
SUR, Melda, (2011), Uluslararası Hukukun Esasları, Beta Yayınları, İstanbul.
SÜMER, Vakur, (2015), Kızıldeniz-Ölü Deniz Kanal Projesi Üzerine Bir Analiz: Proje Ürdün Havzası'ndaki Tüm Su Dertlerine Deva mı?, ORSAM, http://orsam.org.tr/kizildeniz-olu-deniz-kanal-projesi-uzerine-bir-analiz-proje-urdun-havzasi-ndaki-tum-su-dertlerine-deva-mi/, (21.09.2018).

OSMANLI AYDINLARINA GÖRE II. MEŞRUTİYET

Prof. Dr. Kenan OLGUN
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü, Ankara,
kolgun@ybu.edu.tr

ÖZET

23 Temmuz 1908 Osmanlı tarihinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. II. Meşrutiyetin ilanı diye de adlandırılan bu tarih aslında 1908 yılında resmi kayıtlarda 24 Temmuz'dur. Ancak Meşrutiyetin ilanını sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti bunu bir gün önce yani 23 Temmuz günü Manastır ve Selanik'te kabul etmiştir. İttihat ve Terakkinin egemen olduğu dönemden itibaren aslında 24 Temmuz olan tarih 23 Temmuz'a dönüştürülmüştür.

Erzurum Kongresi'nin başlangıcında dahi kullanılan 23 Temmuz ögesi 1908 yıllarına gelen Osmanlı aydınları için bir "hürriyet" demekti. Bugün sayesinde Osmanlı "hür" olmuş, azınlık isyanları bitmiş, büyük devletlerin Osmanlı'yı parçalama düşünceleri sona ermiştir. Bunun böyle olmadığı kısa bir süre sonra anlaşılacak, vatanın bazı paraları Osmanlı'dan koparıldığı gibi, Balkan ve Dünya Savaşları Osmanlı Devleti'nin sonunu getirecektir.

Bu çalışmada, 23 Temmuz gününün Osmanlı aydını tarafından nasıl algılandığı, dönemin gazeteleri, hatıratlar ve arşiv belgeleri ışığında ele alınacaktır. Çalışmayla Osmanlı aydını için Meşrutiyet ne idi, ne getirdi ve ne götürdü gibi sorulara cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, 23 Temmuz, Anayasa.

ACCORDING TO OTTOMAN INTELLECTUALS II. CONSTITUTIONALISM

ABSTRACT

July 23, 1908 is the beginning of a new era in Ottoman history. II. This date, which is also called the Constitutional Constitution, is actually July 24th in official records in 1908. However, the Committee of Union and Progress, which proclaimed the Constitutional Monarchy, accepted it in the Monastery and Thessaloniki on the day before 23 July. From the period when the Union and Terror was dominant, the date which was actually July 24 was transformed into July 23.

The July 23 issue, which was used even at the beginning of the Erzurum Congress, was a "freedom" for the Ottoman intellectuals who came to 1908. Today thanks to the Ottoman "free", the minority rebellion is over, the great states of the Ottoman disintegration of the end of the thought. As soon as this is not the case, the Balkan and World Wars will bring the end of the Ottoman Empire, as some money of the country is cut off from the Ottoman Empire.

In this work, how the Ottoman intellectual perceives the day of 23 July will be discussed in the light of the periodicals, memorabilia and archive documents. For the Ottoman intellectuals, answers were given to questions such as what constitutional monarchy was, what it brought and what it took.

Keywords: II. Abdülhamit, II. Constitutional Monarchy, Union and Progress, July 23, Constitution.

GİRİŞ

23 Temmuz 1908 tarihi Osmanlı Devleti'nde yeni bir başlangıcı ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde 1876 Anayasasının yürürlüğe girmesi ile değişen Osmanlı yönetim şekli, 1878 yılında Sultan II. Abdülhamit'in meclisi kapatması ile eski haline dönmüş, anayasanın yeniden yürürlüğe konarak meclisin açılması fikri aydınların en büyük özlemi olmuştur. Meclisin kapalı olduğu dönemde 1889 yılında kurulan ve hızlı bir şekilde örgütlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti, faaliyetlerini gizli olarak sürdürmüştür.

İttihat ve Terakki, 1908 öncesinde Makedonya'da etkili bir örgüt kurmuş ve genç mektepli subaylar arasında pek çok yandaş kazanmıştı. Saray ile önce gizliden gizliye başlayan mücadele kısa sürede açığa çıktı ve İttihat ve Terakki kendini gizlemeden mücadeleyi bir isyan biçimine

soktu. Makedonya'daki isyan hareketi, İttihatçı denetimindeki ordu birlikleri arasında kısa sürede yayıldı[1].

Bu isyanın yayılmasında İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola arasında 9 Haziran 1908'de Estonya'nın Reval şehrinde yapılan görüşmenin büyük rolü olmuştu. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde İngiltere ve Rusya'nın Makedonya'ya müdahale ederek bu eyaleti kendi denetiminden koparacağı korkusu vardı[2]. Bu sebeple Reval görüşmesi, ülkede büyük bir heyecan uyandırmış, İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu görüşmeyi, "Reval'de Türkiye'nin paylaşılmasına karar verildi" şeklinde duyurmuştu[3]. Ardından İttihat ve Terakki meydana gelebilecek müdahaleleri önlemek ve devleti içinde bulunduğu güç durumdan kurtarmak amacıyla vakit geçirmeden meşrutiyetin ilanını sağlamak için harekete geçti[4]. Bunun için en küçük fırsatları bile değerlendirmekten çekinmedi. Reval görüşmesi Arnavutları çok ürkütmüş ve telaşa düşürmüştü. Bu nedenle altı bin kadar Müslüman asker Firzovik'te toplanmışlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu toplantıyı Meşrutiyet'in ilanı için iyi değerlendirdi. Üsküp, Selanik ve Manastır'dan kırk kadar İttihat ve Terakki üyesi hemen Firzovik'e gitmişler ve orada toplanmış bulunan Arnavutların ileri gelenlerine, II. Abdülhamit'e hitaben bir telgraf yazısı çektirmişlerdi. Bu telgraflar Padişahın Kanun-i Esasiyi ilan edip etmemek hususundaki son ve zayıf tereddüdünü de kırmıştı[5].

Cumhuriyet döneminde uzun süre Genel Kurmay Başkanlığı yapacak olan Fevzi Çakmak, Firzovik toplantısı esnasında Mitroviçe fırkası kumandan vekili Erkan-ı Harp Miralayı olarak görev yapmaktaydı. Fevzi Çakmak, askerin siyaset yapmasına karşı olmakla birlikte, zamanın şartları gereği bu toplantıya engel olamamış böylece dolaylı da olsa meşrutiyetin ilanına katkıda bulunmuştur. Fevzi Beye göre askerlerin siyaset yapması "tekrar bir Yeniçeri ordusu" vücuda getirmek demektir ki, bu da tarihte görüldüğü gibi "vatanın izmihlali"ne sebep olacak bir gelişmedir. Fevzi Bey, bu nedenle vaziyet kurtarılınca, ordunun "derakap inzibat altına" alınması ve siyasetin "millete" bırakılması gerektiği fikrindedir[6].

Arnavutluk'ta bunlar olurken İttihat ve Terakki Cemiyeti, Manastır'daki konsoloslara bir bildiri dağıtarak amacının Meşrutiyeti yeniden ilan etmek olduğunu açıklamıştır. Bu, mevcut yönetime karşı yapılan ilk açık girişimdi. 3 Temmuz 1908'de 3. Ordu subaylarından Niyazi Bey yanındaki asker ve sivillerle birlikte dağa çıkarak Anayasanın yeniden yürürlüğe konulmasını istedi. Bu hareket kısa sürede Makedonya'ya yayıldı. Niyazi Bey'i Enver Bey takip etti. Makedonya'daki halk İstanbul'a gönderdiği telgraflarla Padişahtan Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini istemeye başladı[7]. İttihatçılar bununla da yetinmeyerek 23 Temmuz 1908'de ilk önce

---

[1] Sina Akşin, "Jön Türkler" **TCTA**, C.3, İstanbul, 1985, s.15.

[2] Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme** (Çev. Fatmagül Berktay), 3. Baskı, İstanbul, Kaynak, 1996, s.7; Stefanos Yerasimos, Meşrutiyetin ilanını Reval görüşmesine bağlamayı "Epey dar görüşlülük" olarak görmekte ve Meşrutiyetin ilanını "Bir isyanın refleksi" olarak değerlendirmektedir. (Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Bizanstan 1971'e**, (Çev. B. Kuzucu) 3. Baskı, İstanbul 1980, s.574).

[3] Hüseyin Işık, "İkinci Meşrutiyet'in İlanında ve Korunmasında Silahlı Kuvvetlerimizin Rolü", **İkinci Askeri Tarih Semineri**, **Bildiriler,** Ankara, 1985, s.52.

[4] Zekeriya Türkmen, **Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu -Siyaset Çatışması,** İstanbul, İrfan, 1993, s.15.

[5] Mehmet Ali Ayni, **Milliyetçilik**, İstanbul, Marifet, 1943 s.274; Lütfi Simavi anılarında, Arnavutlar'ın Meşrutiyetin değil kendisini, kelimesinin "ilk harfini bile" bilmediklerini, Meşrutiyeti istediklerine dair telgrafların "el çabukluğu" ile yapıldığı ve II. Abdülhamit'in "aldatıldığı"nı yazmaktadır. (Lütfi Simavi, **Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri** (Neşr. Şemsettin Kutlu), İstanbul, Hürriyet Matbaası, t.y, s.197).

[6] Fevzi Çakmak'ın askerin siyaset yapmaması ile ilgili fikirleri için bkz., Süleyman Külçe, **Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet,** İzmir, yy, 1994, s.75.

[7] Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1914)**, 4.Baskı, İstanbul, Filiz, 1995, s.402.

Manastır'da[8] 101 pare top attırdı. Ardından da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezinin bulunduğu Selanik'te meşrutiyeti ilan etti[9].

İttihat ve Terakki, 23 Temmuz 1908'de (10 Temmuz 1324) Meşrutiyeti ilan etmişti, ancak, bunu sadece Rumeli'de yapabilmişti. Çünkü, İstanbul ve Anadolu'da o sırada böyle bir şeyi tek başına yapabilecek güce sahip değildi[10].

İstanbul'da ise durum endişe ile izlenmekteydi. Sadrazam Ferit Paşa Rumeli'deki olayları engelleyememişti. Padişah II. Abdülhamit 22 Temmuz 1908'de sadrazamlığa Ferit Paşanın yerine "sadakatine" binaen Sait Paşa'yı getirdi[11]. II. Abdülhamit fikirlerine uygun gördüğü Sait Paşa'yı işbaşına getirmekle hadiselerin önüne geçeceğini zannetmişti[12]. Sait Paşa'nın bu yedinci kabinesinde Ferit Paşa kabinesinde yer alan Harbiye Nazırı Rıza Paşanın yerine Müşir Rüşdi Paşa getirilmiş, Kamil Paşa da "kendi arzusu" ile Meclis-i Vükela'ya memur tayin edilmiştir. Diğer vükela-bakanlar ise yerlerinde kalmışlardır[13].

Müşir Osman Paşa'nın dağa kaldırılması ve Rumeli'den gelen telgraflar üzerine Padişah, Sait Paşa'yı Saraya çağırarak hükümetin bu konuyu görüşmesini istemiştir. Bunun üzerine 23 Temmuz 1908 Perşembe günü Hükümet, Saray'da toplanarak bu meseleyi görüşmüştür. Bu toplantıdan Şeyhülislam Cemaleddin Efendi haberdar edilmemiştir. II. Abdülhamit Bakanlar Kurulu kararının Şeyhülislama imza ettirileceğini bildirmiştir[14]. Kabine toplantısı sabaha kadar aralıksız 19 saat sürmüş, bir türlü fikir birliğine varılamamıştı. Heyet-i Vükela (Hükümet) Meşrutiyetin ilanı konusunda kararsızdı. Aslında bu kararsızlığın nedeni padişahın bu konudaki isteğinin ne olduğu hususunda Vükelanın herhangi bir bilgiye sahip olmamasıydı[15]. Nitekim Kamil Paşa toplantının uzama sebebini "Kanun-i Esasinin iade-i mer'iyetini teklif edecek içimizde bir yiğit tasavvur olunamadığından" şeklinde açıklıyordu[16].

Nihayet bir süre sonra padişah, Kanun-i Esasinin ilanına taraftar olduğunu bildirmiş,[17] bunun üzerine, Kanun-i Esasinin yeniden yürürlüğe konulduğuna dair bir mazbatayı yazmak için, Ticaret ve Nafia Nazırı Zihni Paşa görevlendirilmiştir. Fakat aradan bir saat geçmesine rağmen mazbata hazırlanamamış, durumun hassasiyeti nedeniyle Sadrazam Sait Paşa "meselenin beklemeğe tahammülü olmadığını" belirterek mazbatayı dikte ettirmek suretiyle yazdırmıştır[18]. Şura-yı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa mazbataya "siyasi mahkumların affı"nın ilavesini istemiştir. Sait Paşa'nın bunun daha sonra görüşüleceğini belirtmesi üzerine hazırlanan mazbata padişahın onayına sunulmuştur[19]. Her ne kadar Sadrazam Sait Paşa, Meşrutiyete taraftar

---

[8] Cemal Kutay, "Osmanlının Son On Yılı Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey'in Hatıraları", **Tercüman**, Sayı 8120 (6Ekim 1984), s.6.

[9] Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)**, Ankara, TTK, 1997, s.602; Meşrutiyet "Hürriyet Beşiği" diye anılan Selanik'ten önce Manastır'da ilan edilmiş ve bunda etkili olan Miralay Sadık Bey "Hürriyet Kahramanı" diye anılan birkaç kişinin arasında yer almıştır. Lütfi Simavi, **a.g.e.,** s.195.

[10] Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,** İstanbul, Remzi, 1987, s.83.

[11] İbnülemin Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C.2, 3. Baskı, İstanbul, Dergah, 1982, s.1061.

[12] Samih Nafiz Tansu, **İttihat ve Terakki İçinde Dönenler**, (Anlatan Galip Vardar), İstanbul, İnkılap, 1960, s.57.

[13] İnal, **a.g.e.,** s.1061.

[14] Sait Paşa, **Anılar** (Haz. Şemsettin Kutlu), İstanbul, 1977, s.313.

[15] Tevfik Çavdar, **Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü**, 2. Baskı, Ankara, Dost, 1984, s.104.

[16] İnal, **a.g.e.,** s.1063.

[17] **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamit,** 2. Baskı, İstanbul, Boğaziçi, 1990, s.375.

[18] Bu kararı Sadrazam Sait Paşa, Meclis-i Vükela'ya memur Kamil Paşa, Mehmet Rüştü Paşa, Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa, Maliye Nazırı Mehmet Ziya, Dahiliye Nazırı Memduh Paşa, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Maarif Nazırı Haşim Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Şakir Paşa imzalamışlardır.

[19] Sadrazam Sait Paşa, "10-24 Temmuz 1908'de Yıldız Sarayında Neler Olmuştu", **Yakın Tarihimiz**, C.2, Sayı 22 (26 Temmuz 1962), s.275-277.

olmayarak, halkın henüz "Meşrutiyeti anlayacak" hale gelmediği fikrinde[20] olsa da, padişahın isteği üzerine Meşrutiyet "Meclis-i Mebusan'ın içtima'a davet olunması"[21] ve "Meclis-i Mebusan'ın içtima'a davetinin Dersaadet evrak-ı havadisiyle resmen ilan edilmesi"[22] hakkındaki iki ayrı irade ile 23 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) tarihinde resmen ilan edilmiştir.

Meşrutiyetin ilanını Hafiyeliğin kaldırılması[23] ve genel affın ilanı[24] izledi. Hafiyelik İttihat ve Terakkinin en çok şikayet ettiği konuların başında geliyordu. Meşrutiyetin ilanı sonrası yapılan gösterilerde "kahrolsun hafiyelik, hafiye istemiyoruz" diye sloganlar da atılmış, bu tür sloganlarda İttihat ve Terakkinin büyük rolü olmuştur[25]. Hükümet 30 Temmuz 1908 (17 Temmuz 1324) günü Hafiyeliğin kaldırılmasına dair karar almış, öğleden sonra bu karar Padişah tarafından onaylanmıştır[26]. Hafiyeliğin kaldırıldığı gün Rumeli'de ki hapishanelerde bulunan her türlü suçlu ve mahkumlar zor kullanarak buralardan çıkıp kaçmışlardır. Bu durum Anadolu'ya da sıçramış[27], Dahiliye Nazırı şiddetli tedbirler almak zorunda kalmıştır[28].

Genel af meselesi Meşrutiyetin ilanının görüşüldüğü 23 Temmuz günü ilk defa Şura-yı Devlet Reisi Hasan Fehmi Paşa tarafından gündeme getirilmiştir. Sait Paşa, meselenin bu esnada Padişahın "zihnini bulandırabileceği"nden dolayı daha sonraya bırakılmasını istemişti[29]. 25 Temmuzda genel af padişaha arz edilmiş, 13 Ağustos 1908'de de iradesi çıkmıştır. Genel aftan sonra Meclis-i Mebusan'ın birinci senesinin kapanışı olan 21 Ağustos 1909 (8 Ağustos 1325)'da Meşrutiyetin ilanı olan 23 Temmuz tarihinden önce işlenen suçların affı hakkında kanun çıkmıştır[30].

OSMANLI AYDINLARINA GÖRE II. MEŞRUTİYET

Meşrutiyetin ilanı 24 Temmuz 1908 tarihli gazetelerde çok küçük sütunlarla yayınlanmıştır. Bu yazıyı görenler inanamamış "Acaba bu da Abdülhamit'in bir hilesi olmasın" diyerek bu haberleri "şüpheyle" karşılamışlardı.[31]. Herkes birbirine "Ne oluyor, ne olacak acaba?" diye sormakta[32] büyük bir şaşkınlık geçirmekteydi. Balkanlarda yaşayanlar için bu haber sürpriz olmadı, çünkü

---

[20] Şeyhülislam Cemaleddin Efendi anılarında; "Vakıa Sait Paşa'nın millette henüz Meşrutiyete kabiliyet olmadığı fikir ve düşüncesini sonradan meydana gelen olaylar doğrulamakta ise de" demek de ve o dönemde halkın ve ordunun "tutulamayacağını" yazmaktadır. Cemaleddin Efendi, **Siyasi Hatıralar (1908-1913)** (Sad. Ziyaeddin Engin), İstanbul, 1978, s. 36; İbnülemin Mahmut Kemal ise, Şeyhülislam Cemaleddin Efendinin bu fikrine katılmamaktadır. Karşılaştırma için bkz.:İnal, **a.g.e.,** s.1064-1065.

[21] **Düstur** 2, C.I, No:1, s.1.

[22] **Düstur** 2, C.I, No:2, s.2.

[23] 17 Temmuz 1324 tarihli "Hafiyeliğin ilgası hakkında irade-i seniyye", **Düstur** 2, C.I, No:7, s.9.

[24] 31 Temmuz 1324 tarihli "Adi ve siyasi suçluların affı hakkında irade-i seniyye", **Düstur** 2, C.I, No:11, s.40.

[25] Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909,** İstanbul, 1993, s.335-337.

[26] Sait Paşa, **a.g.e.,** s.322; Eyüp Sabri Bey, hafiyeliğin kaldırılmasını devletin istihbaratının "bomboş kalması" olarak değerlendirmekte ve "öyle hadiseler cereyan etti ki, devletin varlığı ile çok yakından alakadar mevzularda haberden mahrum kaldık" demektedir. (Cemal Kutay, "Osmanlının Son On Yılı, Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Beyin Hatıraları", **Tercüman**, Sayı 8122 (Ekim 1984), s.6). Ayrıca hafiyelik için bkz.: Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamit Döneminde Hafiye Teşkilatı ve Jurnaller", **İlmi Araştırmalar**, Sayı 8, İstanbul, 1999, s.65-83.

[27] Balıkesir'de Hacı Kamil başkanlığında bir kısım halk Hükümet konağına dayanarak hapishanelerin boşaltılmasını istemişlerdir. Ayni bu durumu, "yeniçerilik" olarak görmekte ve "Hürriyet namına ne fesatlar yapılıyordu!" demektedir. Ali Kemal Aksüt, **Profesör Mehmet Ali Ayni, Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1944, s.168.

[28] Sait Paşa, **a.g.e.**, s.320.

[29] Sait Paşa, **a.g.e.,** s. 317.

[30] **Düstur** 2, C.I, No:134, s.655; Mehmet Ali Ayni; tüm mahkumların serbest bırakılmasını "yolsuzlukların en mühimmi" olarak görmekte ve İttihat ve Terakki ile Sait Paşa'nın hatasının "fahiş bir hata" olarak tarihe geçeceğini belirtmektedir. Hatta serbest bırakılanların birer "kahraman" gibi salıverildiği, hiçbir incelemenin yapılmadığı ve bunların ileride Osmanlı Devleti için tehlikeli olduklarını da ifade etmektedir. Aksüt, **a.g.e.**, s.171.

[31] Mehmet Ali Ayni, **Milliyetçilik,** İstanbul, Marifet, 1943, s.3.

[32] Osman Nuri Lermioğlu, **Halkın İstemediği İnkılap Meşrutiyet**, İstanbul, Sabah Gazetesi Yay., 1976 s. 24.

onlar Meşrutiyeti çoktan ilan etmişlerdi[33]. Ahmet Rıza Beyin "zafer tacı" Hüseyin Cahit Yalçın'ın "gençlik hülyaları" olarak vasıflandırdığı Meşrutiyet ilan edilmiş "hürriyet" gelmişti[34].
Bu Jön Türklerin düşlerinde görseler inanamayacakları "kansız bir darbeydi"[35]. Aydınların bu düşüncelerine rağmen halkın büyük bir çoğunluğu, meşrutiyetin, hürriyetin ne demek olduğunu bilmiyordu. Bu nedenle halk işin önemini anlayamamıştı[36].
Jön Türklere göre Meşrutiyetin ilanı, Avrupa'nın Osmanlı'ya saygı duymasına yol açacak, onun müdahalesini önleyecek, devletin saygınlığını sağlayacak, yabancı sermayeyi ülkeye akıtacaktı[37]. Hürriyet için mücadele edenlerin büyük çoğunluğu yeniden uygulamak istedikleri 1876 Anayasasını okumamıştı bile[38]. Fakat "anayasa" ve "özgürlük" kelimeleri o günlerde "sihirli" sözlerdi. Sanki bu iki kelimenin yaşama geçirilmesi ile bütün sorunlar çözülüverecekti[39]. Oysaki bu hürriyet güneşi, bir "hayal" idi. Halk neyin geldiğini, ne ilan edildiğini anlayacak "vakit" bile bulamadı[40]. Meşrutiyet, Jön Türkler için "en ideal rejim"idi[41]. Halka göre Meşrutiyet; refah, demokrasi, huzur ve emniyet demekti[42]. İlan edilir edilmez herkes, hayal ettiği gayenin hasıl olduğu zannına düşmüştü. Bu sayede hür insanlar, faziletli, iffetli ve doğru vatandaşlar sırasına gireceklerini düşünüyorlardı[43]. Meşrutiyetin ilanı ile Türklerin Avrupa'da itibarı eskiye kıyas edilemeyecek kadar yükselmişti. Önceleri Avrupa'da "Türk" sözü tahkir için kullanılırken, şimdi "bir nam, bir övünç" kaynağı olmuştu[44].
Meşrutiyetin, devletin köklü dertlerine deva olacağı beklentisine ilaveten daha acil ve dış politikada etkin bir görevi de aynı zamanda başarması beklenmekteydi[45]. Nitekim Ali Kemal, İkdam Gazetesinde yazdığı bir makalesinde, Avrupa'nın Meşrutiyetten itibaren Osmanlı Devleti'ne bakışının değiştiğini ve bunun "mesud bir surette" olduğunu belirtmişti. Meşrutiyeti ilan etmekle Reval'de alınan kararların "önünü aldı"ğını belirterek, artık Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ni parçalamayı düşünmediklerini savunuyordu[46]. Ali Kemal Bey başka bir yazısında ise, Osmanlı Devleti için "Adle, hürriyete, müsavata liyakatini Avrupalılara gösterdi. Sade göstermek değil ekseriyetle dost, düşman bütün cihana teslim ettirdi." demiş ve Osmanlının Meşrutiyet sayesinde Avrupa'nın nezdinde önem kazandığını belirtmiştir[47]. Başka bir yazısında da K.E.'nin haricinde kimsenin, vükelanın, hükümdarın bile hükmünün olmayacağı, K.E.'nin "her şey" demek olduğunu yazmıştır[48].

---

[33] Şükrü Hanioğlu, " Osmanlı İmparatorluğu'nda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri", **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı**, C.IV, İstanbul, 1989, s.61.
[34] "Meşrutiyet ve hürriyet hakkında düşünceler ", **Yakın Tarihimiz,** C.2, Sayı.22 (26 Temmuz 1962), s.278-279.
[35] E.E. Ramseur,**Jön Türkler ve 1908 İhtilali** (Çev. Nuran Yavuz), 2. Baskı, İstanbul, Sander, 1982, s.156.
[36] Rahmi Apak, **Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları,** Ankara, TTK, 1988, s.30.
[37]Paul Dumont-François Georgeon, "Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923)" **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II İçinde**, İstanbul, 1995, s.218.
[38] Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası,** 4. Baskı, İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., 1982, s.69.
[39] Tevfik Çavdar, **Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş 1860-1918**, Ankara, Ayça, 1982, s. 109.
[40] Ahmet Hamdi Başar, **Demokrasi Buhranları**, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1956, s. 26.
[41] Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyetin İlanı**, **İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar,** 2. Baskı, İstanbul, Arba, 1996 s.23.
[42] Tunaya, **a.g.e.,** s.54.
[43] Sait Halim Paşa, **Buhranlarımız ve Son Eserleri** (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, İz Yay., 1993, s.12.
[44] Fatih Mehmet Sancaktar, "Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi", **Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s.54.
[45] Aynı düşünce, I. Meşrutiyet döneminde de vardır. Bu konuda bkz.: Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamit'in İlk Yıllarında Meclis ve Meşrutiyet Kavramları Üzerine Bazı Tesbitler" **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, Sayı 1, İst. 2000, s.17.
[46] Ali Kemal, "Yine Avrupa ve İdare-i Meşrutamız" **İkdam**, No:5159. (4 Ekim 1908), s.1
[47] Ali Kemal, "Devlet-i Osmaniye ve Uhud-ı Atika ve Mesele-i İttifak", **İkdam**, No:5208, (24 Kasım 1908), s.1.
[48] Ali Kemal, "Kanun Hükmünün Kanunu", **İkdam**, No:5176 (21 Ekim 1908), s.1.

O dönemin aydınlarına göre Meşrutiyet, her şeyden önce memleketi "mahv ve inkırazdan" kurtarmış, halka istikbal için "ümit" vermiştir [49]. H. Cahit Meşrutiyetin ilanının gazetelerde çıktığı gün yaşadığı duyguyu şöyle anlatmaktadır: "Her sene neşredilen resmi salnamenin başında K.E.'de bulunurdu. Şimdiye kadar müteessir ve hülyalı gözlerle, esrarlı bir dem içinde uzak bir tenezzüh yapar gibi okuduğunu K.E.'yi bugün elim titreyerek, yüreğim çarparak, mes'ud bir şeniyyet halinde karıştırıyor, okuyordum. Bugün onun ibareleri artık canlanmıştı, artık bana bir şeyler söylüyordu"[50].

Hüseyin Cahit, Meşrutiyetin ilanından yıllar sonra yazdığı anılarında, Meşrutiyet dönemi aydınlarının bu duygular içinde bulunurken Cumhuriyet dönemi geçlerinin Meşrutiyeti anlamadıklarından yakınmaktadır. H. Cahit, Meşrutiyetin bugün "sıradan bir söz" düzeyine düştüğünü, hatta küçümsenir bir söz olduğunu belirterek, "Ama 1908 Temmuzunda Türk yurdunda onun ne büyük, yüksek bir değeri vardı. Bu ülkede düşünebilen, yurdunu seven, genç, yaşlı bütün Türklerin göz diktikleri amacın, bekledikleri kurtuluşun, iyiliğin tek bir adı vardı: Meşrutiyet!" diyor, ayrıca "Çocukluğumuzu, geçliğimizi hep bu umut içinde avutmuştuk...Meşrutiyet olsa, şu yönetim yıkılsa, özgürlük gelse, her şeyin çaresi bulunur deniliyordu." diyerek kurtuluş için tek çare olarak meşrutiyetin görüldüğünü belirtmektedir[51].

Dönemin İstanbul gazetesi yazarı Said Molla ise, II. Meşrutiyet döneminde önemli görevler üstlenen Talat ve Cavit Beyleri göklere çıkarmakta ve "..Talat Paşa ve arkadaşlarının heykellerinin sema-i bülende ulaşmasını isterdim" diyerek duygularını dile getirmektedir[52].

1876 Anayasası, Sultan Abdülhamit idaresinin bütün mağdurları ve hasımları için bir "hayal ve gaye" idi. 1908 Temmuz İnkılabı, 1876 Anayasası adına yapıldı. İnkılapçıların istedikleri bu kanunun tamamen ve derhal tatbikinden başka bir şey değildi. "Kaderin bir cilvesi olarak milletvekilleri, istibdadın vekilleri tarafından düşünülmüş ve ortaya konmuş olan şeyi benimsediler"[53].

Osmanlı aydını tarafından Meşrutiyetin ilanı, hürriyetin ilanı ile eş anlamlı olarak kullanılmış, "hürriyet" bütün sorunları çözecek, bütün dertlere deva olacak büyük bir kelime olmuştu. Bu "hürriyet sarhoşluğu" taşkınlıklara, disiplinsizlik ve anarşi gösterilerine, sebep olduğu gibi vergi ödemeyi de reddetmeye yol açtı. Ayrıca memurlar, dairenin yolunu tutmak istemedikleri gibi öğrencilerde okula gitmek istemiyorlardı. Meşrutiyetin ilanından sonra basının tirajlarında büyük bir artış olmuştu. 24 Temmuz 1908'den itibaren İstanbul'da ki günlük gazetelerin tirajları artmıştır. Artık, İkdam 60.000, Sabah da 40.000 basıyordu. Gazete ve dergilerin sayısı

---

[49] H. Cahit bir yazısında Meşrutiyetin üzerinden on ay geçtiğini milletin yeni bir kelime ile karşılaştığını belirterek halkın bundan ne anladığını araştırmıştır. Memurin sınıfının "tensikat" sözleri olmasaydı "pek iyi bir mana" anlayacaklarını fakat işten çıkarılma nedeniyle bunun böyle olmadığı, tüccarların işlerine durgunluk geldiği için Meşrutiyeti eskisinden farklı olarak anladıkları fakat "istikbal ümidiyle" memnun olduklarını belirtmiştir. Köylünün ise bundan bir şey anlamadığı, verdiği verginin aynı olduğu, yaşadığı yerde bir şeyin değişmediğini belirterek "Halbuki onlara maneviyattan ziyade maddi delail ister" diyor. Adliyede bir iyileşme olmadığı gibi eskisinden kötü olarak "memurlarda korku kalktı" demektedir. Netice olarak da ülkenin yıkılmaktan kurtulduğu fakat halkın henüz Meşrutiyeti anlamadığı, faydalarını bilmediği, bunu hükümetin "laf" ile değil "asar" ile ispat etmesi gerektiğini belirterek yazıyı tamamlamıştır. H.Cahit, "Meşrutiyetten Ne Anlaşıldı?", **Tanin,** No:275 (26 Mayıs 1325–8Haziran 1909), s.1.

[50] H. Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıralarım 1908-1918", **Fikir Hareketleri,** Yıl 2, C.3, (14 Mart 1935), Sayı.73, s.326.

[51] H. Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 2000, s.25-26; Abdülhamit hatıralarında "İngiliz politikasının tesirlerini ortadan kaldırabilecek tek çare " olarak gördüğü Kanun-i Esasiyi ilan ederek İngilizlerin tavsiyelerine uymuş göründüğünü böylece İngiliz tertiplerini "muvaffakiyetsizliğe" uğrattığını belirtmektedir. Sultan Abdülhamit, **Siyasi Hatıratım**, (Basıma Haz. Ali Vehbi Bey Fransızcadan Tercüme H. Salih Can), İstanbul, 1987, s.124.

[52] Sancaktar, **a.g.t.**, s.55.

[53] Said Halim Paşa, **a.g.e.,** s.8-9.

Meşrutiyetin ilk yıllarında 350'yi geçmiştir. Gazete ve dergi sayısındaki bu artışın yarıdan fazlası Meşrutiyetin ilanından sonraki ilk birkaç ay içinde oldu. Fakat, basındaki bu gelişme daha sonraki yıllarda yavaşladı. Gazete ve dergilerin sayısı 1910'da 130'a, 1911'de 124'e düştü. Bu rakamlar bile o dönem Türkiye'sini sarmış olan fikri coşku ve taşkınlığı belirtmeye yeterlidir[54]. Meşrutiyetin ilanı ile sansürün kaldırılması gazete ve dergi sayılarında büyük bir artışa sebep olduğu gibi, yayınlanan yazıların içeriğini de etkilemiştir. Artık basında bir denetimin olmaması, o güne kadar cezalandırılmaktan korkan yazarların eski dönem nazırlarına ve paşalarına yönelik sert eleştiriler yayınlamasında etkili olmuş, hatta Abdülhamit de bunlardan payını almıştır[55].

MEŞRUTİYETİN İLANI SONRASI YAPILAN GÖSTERİLER VE AYDINLAR

Meşrutiyetin ilanı aydınlarda yukarıda belirttiğimiz beklentileri meydana getirirken, Rumeli'de yaşayan halkın aksine Osmanlı ülkesinin diğer yörelerindeki halk, Meşrutiyetin ilanından habersizdi. Başlangıçta durumdan bihaber olan halk, ittihatçıların yanı sıra aydınların da etkileri ile daha sonra Meşrutiyetten haberdar olmuş, bu kişilerin önderliğinde bu günü kutlamaya yönelik büyük gösteriler yapmışlardır. Yapılan gösterilerde o kadar ileri gidilmiştir ki, Osmanlı Devleti'ne karşı hasmane düşünceler besleyen İngiltere bir anda büyük bir "kurtarıcı" olmuştur. Aydınların Meşrutiyetten beklentileri ile yapılan gösterilerin boyutları ve atılan sloganlar, Meşrutiyetin ilk günlerinde insanların içinde bulundukları ruh halini yansıtması açısından önemlidir.

24 Temmuz tarihli gazetelerde Meşrutiyetin ilanı haberi yayınlandı. Bu haber İstanbul'da başlangıçta sessiz karşılandı. Herkes bunun ne demek olduğunu anlamaya çalışıyordu. Daha doğrusu kimse böyle bir haber beklemiyordu. Bugünün sabahının diğer günlerden farkı yoktu[56]. Ancak akşama doğru bu haberin önemi anlaşıldı. Babıali yokuşunda gazete ve bazı kütüphanelerde bayrak asmak ve müesseselerin önlerinde gruplar halinde toplantı yapmak suretiyle ufak bir gösteri hareketi belirmişti[57] .

En büyük sevinç Babıali yokuşunda hüküm sürüyordu. İkdam matbaası bu sevincin merkezi idi. İlk Türk bayrağını asan da Hüseyin Cahit'in yardımı ile İkdam matbaası olmuştu[58]. Dükkanlar bayraklarla donatıldı. Asıl gösteriler 2. gün yapıldı. Gazeteler tirajlarını o gün artırdılar. Daha önce 7.000 basan gazeteler o gün 30.000-40.000 adet basmaya başladılar. Gazeteler "Padişahım çok yaşa" diye başlık atmışlardı[59].

Hürriyet neşesi ile son derece coşmuş olan halk şenlikler yapmaya başladı[60]. Bu gösterilerde ortak amaç, "Padişahı görmek"ti. Öğrenciler ve halk Saray önüne giderek "Padişahı görmek

---

[54] Paul Dumont-François Georgian, **a.g.m.,** s.227.

[55] Alpay Kabacalı, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti, 1990, s.83.

[56] Halit Ziya olayın kendisinde "Dağ kendisini sıkmış sıkmış, nihayet bir fare doğurmuş dedirtecek bir his" verdiğini yazmaktadır. Halit Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl**, C.IV, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1936 s.139.

[57] Hasan Amca, **Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İç Yüzü 1908-1918**, İstanbul, Arba, 1989, s.19.

[58] Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası** (Anlatan Hüsamettin Ertürk) 3. Baskı, İstanbul, Ararat, 1969, s.33; Hüseyin Cahit Türk bayrağının ne anlam ifade ettiğini şöyle anlatmaktadır: "Her şeyden evvel, bir şenlik, bir bayram havası yaratmak icab ediyordu. Bunun için matbaaya bir bayrak asmayı uygun gördük. İkdam gazetesine Türk bayrağı çekildi. Ömrümde o dakikaya gelinceye kadar Türk bayrağının bu kadar sevimli, bu kadar sıcak, yüksek ve kudsi bir varlığı olduğunu hissetmemiştim...Bugün kendi elimizle hürriyeti karşılamak, yeni rejimi tes'id etmek için çektiğimiz bayrak bütün Türkün saadet ve hayatını temin için açılmış bir kucak, uzanmış bir kanat idi. Ne ferah ferah dalgalanıyordu." H. Cahit Yalçın,"Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918" **Fikir Hareketleri,** Yıl 2 C.3, Sayı 73 (14 Mart 1935) s.326.

[59] Yücel Özkaya, İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Doğurduğu Sonuçlar" **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler,** Ankara, 1989, s.82.

[60] Cemaleddin Efendi (Şeyhülislam), **Siyasi Hatıralar (1908-1913)**, (Sad. Ziyaeddin Engin), İstanbul, 1978, s.30.

isteriz" diye bağrışıyorlar, Padişahta pencereden kendisini gösteriyordu[61]. Gösterilerde başı öğrenciler çekiyordu[62]. Meşrutiyetin ilanından itibaren bir haftalık sürede İstanbul halkı, deyim yerindeyse bir gösteri ve sevinç "hipnozuna tutulmuştu" [63]. Çoğu kez halkla bütünleşen yükseköğretim gençliğinin amacı bir şükran belirtisi olarak Yıldız Sarayına gitmek, Padişahı görmek ve "Padişahım çok yaşa" diyebilmekti. Hatta Tıp ve Hukuk fakülteleri öğrencileri Padişaha şükran belirtisi olarak basına bildiriler vermişlerdi[64].

Bu gösteriler, basın önderliğinde yerini, Meşrutiyetin Abdülhamit'in eseri olduğu düşüncesinden, kısa sürede gerçekçi bir davranışa bırakacaktır. Nitekim, daha sonraki gösteriler hükümete karşı yapılmıştır[65]. Artık halk, "Padişahım çok yaşa" yerine cılız da olsa "Yaşasın hürriyet!" demeye başlamıştır[66].

Halkın zulme "galebe" çaldığı bu günler "kana kan" yaşanmıştır[67]. Basra'da halk Mithat Paşa'nın heykelini dikmek istemiş fakat hükümet "heykel yerine çeşme yapılsın" diyerek bunu kabul etmemiştir[68].

İstanbul'da Kadıköy, Bakırköy, Üsküdar, Beyoğlu'n da büyük gösteriler düzenlenmiştir. Tıbbiye hocalarından Rıza Nur, öğrencileri ikna ederek büyük bir gösteri yapılmasını sağlamıştır. Öğrencilere, "Yaşasın hürriyet, hürriyet, Yaşasın millet, Kahrolsun istibdat" gibi cümleler yazdıran Rıza Nur, evlerinde olan öğrencileri de çağırtarak gösterilere iştirak ettirmiştir. Tıbbiyeliler, ellerinde bayraklarla Üsküdar'dan gemi ile Galata'ya gelmişler buradan İngiliz Büyükelçiliğine gitmişlerdir. Rıza Nur, burada İngilizlerin yardımını talep etmiş ve "Dünyanın denizlerini İngiliz donanması doldursun sonrada İngiltere Türkün hürriyetine yardım etsin" demiştir[69]. Rıza Nurun bu sözleri, Meşrutiyet gösterilerinin hangi boyutlara kadar vardırıldığına ve yıllarca Osmanlı Devletinin en büyük düşmanlarından biri olarak görülen İngiltere'nin, nasıl bir anda dosttan da öte "kurtarıcı" olarak görüldüğüne dair düşüncemiz için en güzel kanıtlardan biridir.

Meşrutiyetin ilanı ile hocalar, papazlarla kucaklaşıyor, artık şahsi kinler kapanıyor, kan davaları olanlar bile hınçlarını unutuyorlardı. Senelerce diş bileyenler gülümsemeler içinde birbirinin boynuna sarılıyorlardı. Prens Sebahattin Bey, bu durumu, "Bu hal mantığın üzerine serilmiş kalın bir perde halinde bütün memleketi tatlı bir sarhoşluğun içine itmişti." diyerek eleştirmiştir[70].

Meşrutiyetin ilanı sadece İstanbul'da kutlanmamıştır. Selanik'teki gösteriler ile İstanbul'daki gösteriler arasında büyük bir fark vardı. İstanbul'da Padişah halk tarafından "Baba Hamid" olarak alkışlanıyor ve yapılanlar Onun ileri görüşlülüğü ve lütfu olarak telakki ediliyordu.

---

[61] Ayşe Osmanoğlu, bu durumun günde bir iki hatta, üç defa dahi olduğunu yazmaktadır. Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamit**, İstanbul, Selçuk, 1984, s.132.

[62] Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, 4. Baskı, Ankara, TTK, 1987, s.1.

[63] Yücel Aktar, **II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)**, İstanbul, İletişim, 1990, s.64-65.

[64] **İkdam,** No:5090, (27 Temmuz 1908) .

[65] Yücel Aktar, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)", **X. Türk Tarih Kongresi**, Ankara 22-26 Eylül 1986, Bildiriler, C.V, Ankara, 1994, s.2243.

[66] H. Cahid'e göre bu durum "bu manzarayı görmek ve sonra ölmek için pencereye sürünen yüksek hastaları bile şifa" vermektedir. H. Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918" **Fikir Hareketleri,** Yıl 2, C.3, Sayı 74, İstanbul, 1935, s.343.

[67] A. F. Hurşit Günday, **Hayat ve Hatıralarım,I**, İstanbul, Çelikcilt Matbaası, 1960, s.8.

[68] Ali Haydar Mithat, bu meseleyi İttihat ve Terakki Cemiyetinin İslamiyet meselesinde ne kadar lüzumsuz bir "teenni" ne kadar "cesaretsizlik" gösterdiğini delil saymaktadır. Ali Haydar Mithat, **Hatıralarım 1872-1946**, İstanbul, Mithat Akçit Yay., 1946, s.229.

[69] Rıza Nur daha sonra bu hareketini "Otuz yaşında, doktor profesördüm, ama ne saf çocukmuşum" diye anlatacaktır. Muammer Taylak, **Öğrenci Hareketleri: Saltanat, 2. Meşrutiyet ve 1. Cumhuriyet**, Ankara, Başnur Matbaası, 1969, s.54-55.

[70] Cemal Kutay, **Prens Sebahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit**, **İttihat ve Terakki,** İstanbul, Tarih, 1964, s.215.

Selanik'te ise İ.T. şefleri bir "kahraman" gibi karşılanıp ilgi görüyorlardı. Padişah sadece birkaç kişinin tezahüratına mazhar oluyordu[71]. Ortalıkta bir "yaşasın" gidiyordu. Anayasanın ne getirdiğini bilmeyenler bile bu genel sevince katılıyorlardı[72]. Manastır'da hürriyetin ilanı daha gösterişli oldu. Binbaşı Vehip Bey (Paşa), bir top arabası üzerine çıkarak konuşma yaptı. Fener alayları tertiplendi[73].

Selanik'te çeşitli din ve cemaatten insanların toplu gösterilerinde, afla hapisten yeni çıkan[74] mahkumlardan bir Bulgar, Yunanlı çete reisi, bir Türk avukat, adı "Hürriyet Meydanı"na çevrilen alanda binlerce kişi önünde uzun uzun kucaklaşmışlar, Rum cemaati kendi gösterisini düzenlemişti. Bulgar çeteci Sandanski ile Panitza başlarında Enver Bey olduğu halde Müslüman, Rum, Bulgar, Sırp, Romen el ele yürüyorlardı. Selanik bir "çılgınlık" içindeydi. Gösteriler, nutuklar günlerce devam etti. Çeteler dağlardan inerek Selanik'e geliyorlardı. O günlerde millet davası güdülmüyor, o ana kadar birbirlerinin kanına susamış olan çeteciler kucaklaşıp duruyorlardı[75].

Hemen tamamı şehirlerden inip artık faaliyetlerini durdurmaya karar verdiklerini bildirmişlerdi. Tabiidir ki buna yıllardan beri didişmenin verdiği "bezginlik" de tesir etmişti[76]. Çete reisleriyle Bulgar "Sandanski", "Apostol" ve diğer Yunan ve Sırp komite liderleri şerefine ziyafetler verilmiş, nutuklar çekilmişti[77].

İttihatçılarda Meşrutiyetin ilk hasıl ettiği netice, **"Türklüğü yutmak ve Osmanlılığı yaratmak"** olmuştur. "Osmanlı" sözü hiç bir zaman, Meşrutiyet devrindeki kadar "revaç" bulmamıştır. İttihatçılar, **Türk** sözünü ortaya attıkları takdirde diğer milletlerin hepsinin "milliyet" iddiasına kalkacaklarını biliyorlardı.[78].Bu nedenle, ittihatçılarda Türklük düşüncesi yerini, Osmanlılık düşüncesine bırakmıştır. İttihatçılar böyle düşünürken azınlıklar Meşrutiyetin ilanı kutlamalarını gayelerine daha kolay varmak için yapıyorlardı. "Sağanaklardan sonra hasıl olan bulanık seller gibi Osmanlı Devleti'nin sosyal, fikri, siyasi havası bulandıkça bulandı". Hürriyet, adalet, eşitlik kelimeleri dillerin "pelesengi" oldu. "Münci-i millet" denilince İ.T., "nigeban-ı hürriyet" denilince ordu, Kabe-i hürriyet" denilince de Selanik'ten bahsedildiğini bilmeyen kalmadı. Mithat Paşa "şehid-i hürriyet" unvanı ile anılmaya başlandı. Enver Bey, bu dönemde Manastır valisine çektiği bir telgrafta "hastayı tedavi ettik" diyordu[79]. Bunun böyle olmadığı çok kısa süre sonra anlaşılacaktı. Bütün ümitler, sevinçler bir süre sonra yerini ümitsizliğe bırakacaktı. İşçiler hakkını almak için greve gidecekler, böylece çeşitli şehirlerde bir grev dalgası hüküm sürecekti. Bu Meşrutiyete bir "ihanetti"[80].

Hürriyete herkes istediği gibi mana veriyor, düzen, kanun, hükümete ihanetten bahsedenler "istibdat artığı" sayılıyordu. Vilayetlerde vergi toplama işi durdu. Piyasada tütüncü ve "attar" dükkanlarına varıncaya kadar bol miktarda satılık tabanca vardı[81]. Hasılı düzen, düzenlilik,

---

[71] Joan Haslip, **İngiliz Merkezli Şark Politikası ve II. Abdülhamit,** (Terc. Zeki Doğan), İstanbul, Toker, 1998, s.282.

[72] Mithat Şükrü Bleda, Selanikte halkın coşkunluğunun görülmedik bir dereceye ulaştığını kaydetmektedir. Mithat Şükrü Bleda, **İmparatorluğun Çöküşü,** İstanbul, 1979, s.50

[73] Işık, **a.g.m.,** s.54.

[74] Bütün ülkede sayıları 15.000 civarındadır. Orhan Koloğlu, "Mayıs-Eylül 1908 Belgelerine Göre İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı, I", **Toplumsal Tarih,** Sayı 55 (Temmuz 1998), s.13. (12-19)

[75] Kazım Nami Duru, **İttihat ve Terakki Hatıralarım,** İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1957, s.33.

[76] Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi,** C.I, İstanbul, TTK, 1940, s.230.

[77] Tahsin Uzer, **Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi,** 2. Baskı, Ankara, TTK, 1987, s.93.

[78] H. Cahit Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", **Fikir Hareketleri,** Yıl 2, C.4, Sayı 83, (23 Mayıs 1935), s.71.

[79] Tarık Zafer Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa,** 2. Baskı, İstanbul, Arba, 1988, s.25.

[80] Kemal Sülker, **Türkiyede Sendikacılık Tarihi I,** İstanbul, 1987, s.19-21.

[81] O günleri Abdurrahman Şeref "Bugün uzaktan garip gördüğümüz bu durumu içinde bulunduğumuz sıralarda geniş bir hoşgörü ile karşılıyorduk. Çünkü ardında bir garez ve kötü niyet saklı değildi" diye anlatıyor. Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, (Sad. Enver Koray), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985, s.284-285.

emirlere itaat, gibi şeyler büyük bir sarsıntı geçiriyordu[82]. İstanbul'da bir anarşi durumu hüküm sürüyordu[83].

Meşrutiyetin ilanı sonrası başlayan gösterilerle İstanbul'da asayiş iyice bozuldu. Abdülhamit asayişin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınmasını hükümetten istemiş, kendisi de bununla yetinmeyerek Saray da bir dizi tedbir almıştır. Şehzadelerin İstanbul ve Beyoğlu taraflarına gitmeleri, Saray erkanının halktan Padişah nedeniyle bir duruma maruz kalınırsa "katiyyen" karşılık vermemeleri istenmiştir[84]. Meclis-i Vükela, aldığı bir kararla gösterilere son verilmesini istemiştir[85]. Bunun üzerine İ.T., gösterilere son verdiğini açıklamış, fakat buna rağmen gösteriler, bir süre daha devam etmiştir.

Meşrutiyetin ilanı öylesine büyük bir tesir uyandırmıştı ki, bugünü unutmamak için anısına "Kanun-i Esasi" ve "Abide-i meşrutiyet" madalyaları dahi yaptırılmıştı[86]. Ancak, Meşrutiyete edilen sadakat yeminleri ve ufukları çınlatan "hürriyet", "müsavat", "adalet", "uhuvvet" feryatlarına rağmen, pek kısa bir zamanda anlaşıldı ki, iktidarı ellerinde tutanların memleket idaresinde bir yenilik yaratmağa ne niyetleri vardı nede iktidarları. İnkılap sadece şekilde kalmıştı[87].

SONUÇ

İngiltere ve Rusya arasında Haziran 1908'de gizli olarak yapılan Reval görüşmesi Meşrutiyetin yeniden ilanını sağlamak için kurulan teşkilatlardan en büyüğü olan İttihat ve Terakki'nin

---

[82] Lütfi Simavi, **a.g.e.,** s.45.

[83] Mehmet Akif o günleri şöyle anlatmaktadır: "Bir de İstanbul'a geldim ki: Bütün çarşı, pazar
Naradan çalkalanıyor: Öyle ya... Hürriyet var!

Galeyan geldi mi mantık savuşurmuş... Doğru:
Vardı aklından o gün her kimi gördümse zoru.
Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının;
Kafalar tütsülü hülya ile, gözler kızgın,
Sanki zincirdekiler hep boşanıp zincirden,
Yıkıvermiş de tımarhaneyi çıkmış birden!
Zurnalar şehrin ahalisini takmış peşine;
Yedisinden tutarak ta dayanın yetmişine!
Eli bayraklı alaylar yürüyor dört keçeli;
En ağır başlısının bir zili eksik, belli!
Ötüyor her taşın üstünde birer dilli düdük.
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse hemen el vurulup alkışlanacak...
- Yaşasın!
- Kim yaşasın?
- Şak! Şak! Şak!
Ne demirde hükümet, ne ahalide bir iş!
Ne sanayi, ne maarif, ne alış var, ne veriş.
Çamlıbel sanki şehir: Zabıta yok, zabıta yok;
Aksa kan sel gibi, bir dindirecek vasıta yok..."

Mehmet Akif Ersoy, "İstanbul'a Dönüş", **Safahat**, İstanbul, 1990, s.233-242.

[84] **Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamit,** s.383.

[85] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dosya Usulü İradeler** (**DUİT**)-**Kavanin** 5 Receb (B) 1326 (20 Temmuz 1324).

[86] Kanun-i Esasi Madalyaları hakkında bkz.: **Düstur** 2, C.I, No:27,30,91. İlk önce madalya yapılması için 2 Eylül 1909 tarihinde irade çıkmış, 22 Eylülde de üzerine yazılacak tarihler hakkında irade çıkmıştır. 6 Temmuz 1909'da da bu madalya üzerinde bazı tadilat yapılması iradesi yayınlanmıştır. Kanun-i Esasi madalyasının ilk hali 29 Receb 1326 tarihinde takdim edilmiştir. **BOA, İrade-i Hususiye** 1326. Altın ve gümüşten yapılan Kanun-i Esasi madalyası gibi "Hatırat-ı Abide-i Meşrutiyet" madalyası da altın ve gümüşten imal edilmiş altını sınırlı miktarda yapılmıştır. Bkz.: İbrahim Artuk, "Kanun-ı Esasi ve Hatırat-ı Abide-i Meşrutiyet Madalyaları" **VIII. Türk Tarih Kongresi,** Ankara 11-15 Ekim 1976, Bildiriler, C.III, Ankara 1983, s.1797-1815.

[87] A. Bedevi Kuran, **Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele,** İstanbul, 1959, s.495.

hareketlerini bir an önce sonuca varmak amacıyla arttırmasına sebep olmuştur. İttihat ve Terakki mensuplarının başlattığı ayaklanma kısa sürede büyümüş ve sultan II. Abdülhamit anayasayı yeniden yürürlüğe koymak, seçimlere başlanmasını ilan etmek zorunda kalmıştır. Aslında 24 Temmuz ama daha sonraki yıllarda yapılan düzenleme ile 23 Temmuz, o dönemin aydınları için bir tarih olmaktan çok öte bir şeydir. Yıllar sonra Milli Mücadele döneminde toplanan Erzurum Kongresi'nin başlangıç tarihi olan 23 Temmuz o günün anısına seçilen bir tarihtir. Çünkü Osmanlı aydınına göre 23 Temmuz 1908 tarihi bir kurtuluşun başlangıcıdır. Erzurum Kongresi de yine bir kurtuluşun başlangıcı olarak görülmüştür. Osmanlıya göre 23 Temmuzla birlikte devlet yıkılmaktan kurtulmuş, iç ve dış karışıklıklar sona ermiştir. İnsanlar "hür" olmuş, eşitlik, adalet ve kardeşlik gelmiştir. Artık Rum, Ermeni, Bulgar isyanları olmayacak, Osmanlı milleti rahat ve huzur içinde barış ortamında, birlikte yaşamaya devam edeceklerdir. O günün tabiriyle artık "bembeyaz bir sayfa" açılmıştır.

Ne yazık ki bu bembeyaz sayfayı sadece Osmanlı Türk vatandaşları açmış ya da açtıklarını düşünmüştür. Bu durumun böyle olmadığı çok kısa sürede önce Ekim 1908 tarihinde görülmüş, "kardeş olduğumuz" milletlerden Bulgarlar bağımsız olmuş, Rumlar Girit'i almış, Bosna-Hersek ise Avusturya tarafından ilhak edilmiştir. 23 Temmuzla başlayan hürriyetin, adaletin, eşitliğin ve kardeşliğin aslında bir "sabun köpüğü" olduğu kısa sürede anlaşılacaktır. Ancak iş işten çoktan geçmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Dosya Usulü İradeler (DUİT)-Kavanin
Düstur 2, C.I.
İrade-i Hususiye
Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Musahabeleri, (Sad. Enver Koray), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1985.
Ahmad, Feroz, İttihatçılıktan Kemalizme (Çev. Fatmagül Berktay), 3. Baskı, İstanbul, Kaynak, 1996.
Aldıkaçtı, Orhan, Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası, 4. Baskı, İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., 1982.
Akşin, Sina, "Jön Türkler" Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, C.3, İstanbul, 1985, s.13-32.
Akşin, Sina, , Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İstanbul, Remzi, 1987.
Aksüt, Ali Kemal, Profesör Mehmet Ali Ayni, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, 1944.
Aktar, Yücel, II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918), İstanbul, İletişim, 1990.
Aktar, Yücel, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908-1918)", X. Türk Tarih Kongresi, Ankara 22-26 Eylül 1986, Bildiriler, C.V, Ankara, 1994, s.2240-2251.
Armaoğlu, Fahir, 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914), Ankara, TTK, 1997.
Artuk, İbrahim, "Kanun-ı Esasi ve Hatırat-ı Abide-i Meşrutiyet Madalyaları" VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Bildiriler, C.III, Ankara 1983, s.1797-1815.
Apak, Rahmi, Yetmişlik Bir Subayın Hatıraları, Ankara, TTK, 1988.
Ayni, Mehmet Ali, Milliyetçilik, İstanbul, Marifet, 1943.
Başar, Ahmet Hamdi, Demokrasi Buhranları, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1956.
Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C.I, İstanbul, TTK, 1940.
Beyhan, Mehmet Ali, "II. Abdülhamit Döneminde Hafiye Teşkilatı ve Jurnaller", İlmi Araştırmalar, Sayı 8, İstanbul, 1999, s.65-83.
Bleda, Mithat Şükrü, İmparatorluğun Çöküşü, İstanbul, 1979.

Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralar (1908-1913) (Sad. Ziyaeddin Engin), İstanbul, 1978.
Çavdar, Tevfik, Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü, 2. Baskı, Ankara, Dost, 1984.
Çavdar, Tevfik, Özgürlük Kavgasında Yaşayan Geçmiş 1860-1918, Ankara, Ayça, 1982.
Duru, Kazım Nami, İttihat ve Terakki Hatıralarım, İstanbul, Sucuoğlu Matbaası, 1957.
Dumont, Paul-Georgeon, François, "Bir İmparatorluğun Ölümü (1908-1923)" Osmanlı İmparatorluğu Tarihi II İçinde, İstanbul, 1995.
Eraslan, Cezmi, "II. Abdülhamit'in İlk Yıllarında Meclis ve Meşrutiyet Kavramları Üzerine Bazı Tespitler" Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, Sayı 1, İstanbul 2000.
Ersoy, Mehmet Akif, "İstanbul'a Dönüş", Safahat, İstanbul, 1990.
Günday, A. F. Hurşit, Hayat ve Hatıralarım, I, İstanbul, Çelikcilt Matbaası, 1960.
Hasan Amca, Doğmayan Hürriyet, Bir Devrin İç Yüzü 1908-1918, İstanbul, Arba, 1989.
Hanioğlu, Şükrü, " Osmanlı İmparatorluğu'nda Temsil ve İkinci Meşrutiyet Dönemi Meclisleri", Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yıllığı, C.IV, İstanbul, 1989, s.61-78.
Haslip, Joan, İngiliz Merkezli Şark Politikası ve II. Abdülhamit, (Terc. Zeki Doğan), İstanbul, Toker, 1998.
Işık, Hüseyin, "İkinci Meşrutiyet'in İlanında ve Korunmasında Silahlı Kuvvetlerimizin Rolü", İkinci Askeri Tarih Semineri, Bildiriler, Ankara, 1985, s.42-65
İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, Son Sadrazamlar, C.2, 3. Baskı, İstanbul, Dergah, 1982.
Kabacalı, Alpay, Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti, 1990.
Karabekir, Kazım, İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909, İstanbul, 1993.
Koloğlu, Orhan, "Mayıs-Eylül 1908 Belgelerine Göre İttihatçılarda Osmanlı Birliği Anlayışı, I", Toplumsal Tarih, Sayı 55 (Temmuz 1998), s.12-19.
Kutay, Cemal, Prens Sebahattin Bey, Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki, İstanbul, Tarih, 1964.
Kuran, A. Bedevi, Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1959.
Külçe, Süleyman, Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet, İzmir 1994,
Lermioğlu, Osman Nuri, Halkın İstemediği İnkılap Meşrutiyet, İstanbul, Sabah Gazetesi Yay., 1976.
Lütfi Simavi, Osmanlı Sarayı'nın Son Günleri (Neşr. Şemsettin Kutlu), İstanbul, Hürriyet Matbaası, t.y.
Mithat, Ali Haydar, Hatıralarım 1872-1946, İstanbul, Mithat Akçit Yay., 1946.
Osmanoğlu, Ayşe, Babam Sultan Abdülhamit, İstanbul, Selçuk, 1984.
Özkaya, Yücel, İkinci Meşrutiyetin İlanı ve Doğurduğu Sonuçlar" Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Ankara, 1989, s.72-94.
Ramseur, E.E. , Jön Türkler ve 1908 İhtilali (Çev. Nuran Yavuz), 2. Baskı, İstanbul, Sander, 1982.
Sait Paşa, Anılar (Haz. Şemsettin Kutlu), İstanbul, 1977.
Sait Halim Paşa, Buhranlarımız ve Son Eserleri (Haz. M. Ertuğrul Düzdağ), İstanbul, İz Yay., 1993.
Sancaktar, Fatih Mehmet, Said Molla ve Türkçe İstanbul Gazetesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.
Sultan Abdülhamit, Siyasi Hatıratım, (Basıma Haz. Ali Vehbi Bey Fransızcadan Tercüme H. Salih Can), İstanbul, 1987.
Sülker, Kemal, Türkiye'de Sendikacılık Tarihi I, İstanbul, 1987.
Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları, Sultan Abdülhamit, 2. Baskı, İstanbul, Boğaziçi, 1990.
Tansu, Samih Nafiz, İttihat ve Terakki İçinde Dönenler, (Anlatan Galip Vardar), İstanbul, İnkılap, 1960.

Tansu, Samih Nafiz, İki Devrin Perde Arkası (Anlatan Hüsamettin Ertürk) 3. Baskı, İstanbul, Ararat, 1969.
Taylak, Muammer, Öğrenci Hareketleri: Saltanat, 2. Meşrutiyet ve 1. Cumhuriyet, Ankara, Başnur Matbaası, 1969.
Tunaya, Tarık Zafer, Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar, 2. Baskı, İstanbul, Arba, 1996.
Tunaya, Tarık Zafer, İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, 2. Baskı, İstanbul, Arba, 1988.
Türkgeldi, Ali Fuat, Görüp İşittiklerim, 4. Baskı, Ankara, TTK, 1987.
Türkmen, Zekeriya, Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu -Siyaset Çatışması, İstanbul, İrfan, 1993.
Uçarol, Rıfat, Siyasi Tarih (1789-1914), 4.Baskı, İstanbul, Filiz, 1995.
Uşaklıgil, Halit Ziya, Kırk Yıl, C.IV, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1936.
Uzer, Tahsin, Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi, 2. Baskı, Ankara, TTK, 1987.
Yalçın, Hüseyin Cahit, Siyasal Anılar, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yay., 2000.
Yerasimos, Stefanos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Bizanstan 1971'e, (Çev. B. Kuzucu) 3. Baskı, İstanbul 1980.
Fikir Hareketleri, Yıl 2, C.3, Sayı 73-74, İstanbul, 1935
Fikir Hareketleri, Yıl 2, C.4, Sayı 83, (23 Mayıs 1935).
İkdam
Tanin
Tercüman
Yakın Tarihimiz, C.2, Sayı 22 (26 Temmuz 1962).

II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA KÜRTAJ: MADAM MARİ ZİBOLD OLAYI

Prof.Dr. Kenan OLGUN
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü
kolgun@ybu.edu.tr

ÖZET

Kürtaj, ya da Osmanlı Devletindeki deyimiyle ıskat-ı cenin hakkında tarihin çeşitli dönemlerinde birbirinden farklı uygulamalar yapılmıştır. Orta ve Yeniçağlarda her ne şekilde olursa olsun "öldürmeme" fikri, tıp ahlakının en önemli kaidesi iken, bugün özellikle Batı dünyasının tıp ahlakçıları belirli durumlarda kürtajı savunmaktadır[1].

Osmanlı Devleti ise çocuk düşürmeyi "**insan soyunun azalmasının sebebi-badii kıllet-i nesl-i beni Adem**" olarak görmüştür. Dini açıdan da "**Allah'ın rızasının olmadığı**" ifade edilen kürtaj, insan soyu için büyük bir tehlike sayılmış, ıskatı cenin yapanlar "**insan katilleri**" şeklinde vasıflandırılmıştır. Bu nedenle devlet, insan nüfusunu arttırma ve dinî açıdan da günaha engel olmak amacıyla kürtajı yasaklamıştır. Ancak, kürtaj bu konudaki bir çok uyarı ve yasaklara rağmen gizli de olsa devam etmiştir. Özellikle gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ve ülkede yaşayan yabancılar bu yasaklara aldırış etmeden gizliden gizliye ıskat-ı cenini sürdürmüşlerdir. **"Kanlı Ebe"** adıyla anılan Yahudi kadınları bu konuda devletin şikayetçi olduğu kesim içinde en başta gelen zümreyi oluşturmaktadır.

Biz bu çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıl ile 20. Yüzyılın başlarında kürtaja engel olmak için yaptığı mücadeleyi belgeler ışığında inceleyeceğiz. İncelememizde, devletin kürtaja bakışı, bunu engellemeye yönelik Ceza Kanunnamesine madde ilavesiyle ilgili kanun çalışmaları verilecektir. Ayrıca yabancı devlet vatandaşı kişilerin ıskat-ı cenin suçuyla yakalanmasına rağmen, devletin kapitülasyonlar nedeniyle bu şahısları cezalandıramamaktaki aczi gözler önüne serilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kürtaj, Mari Zibold, II. Abdülhamit, Tıp Tarihi, II. Meşrutiyet.

II. ABDÜLHAMİT PERIOD IN ISTANBUL ABORTİON: MADAM MARİ ZİBOLD

ABSTRACT

Abortion, or in the name of the Ottoman State (iskat-ı cenin) in different periods of history, different applications were made different. While the idea of "not to kill" in any way in the Middle and the New Ages is the most important principle of medical morality, today, especially in the Western world, medical moralists defend the abortion in certain situations. The Ottoman State, on the other hand, regards child abduction as "the reason for the decline of the human race-badini-i nesl-i me as Adam". In terms of religion, "abstinence of Allah" is expressed as abortion, human progeny is considered as a great danger, abortion is described as "human killers". For this reason, the Ottoman Empire prohibited abortion in order to increase the human population and to prevent the sun from being religious. However, abortion continued in spite of many warnings and bans on this subject, even if it was secret.

In particular, non-Muslim Ottoman citizens and foreigners living in the country continued to hide in secret abortions without paying any attention to these prohibitions. Mari Zibold is one of them. The Jewish women, who are called "Bloody Midwives", constitute the first group of people to whom the state complains in this regard.

In this work we will examine the struggle of the Ottoman State in the 19th and early 20th centuries to prevent abortion in the light of documents. In our review, the state will have a look at the cul de sac, and the law studies on the addition of substances to the Penal Code to prevent

[1] Nil Sarı, "Tıp Deontolojisi", **Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi,** (Ed. Ekrem Kadri Unat), İstanbul 1988, s.411.

this. In addition, despite the abortion of foreign citizens, the state will not be able to punish these individuals for their capitulations.

Keywords: Abortion, Mari Zibold, II. Abdülhamit, History of Medicine, II. Constitutional.

GİRİŞ

Kürtaj konusunda dinlerin ve devletlerin uygulamalarının verilmesi Osmanlı Devletinde kürtajın neden yasaklandığının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Din adamları ve eski feylesoflar, insan hayatının başlamasını embriyo ve fetusa "ruh"un girmesi diye tanımlamaktadırlar. Aristo embryoya ruhun hamileliğin kırkıncı günü girdiğini kabul ederken, Eflatun ise, hayatın doğumla başladığı görüşündedir[2]. Roma hukukunda ise, hamileliğin kırkıncı gününden önce çocuk düşürmek suç değildir[3].

Katolik Kilisesi her ne sebeple olarsa olsun kürtajı yasaklarken, Protestan kilisesi ana sağlığı yönünden gerekli ise çocuk düşürülebilir görüşündedir[4].

İslam dini toplumun temeli olarak aile kurumunu kabul etmiş, Müslüman nüfusun artmasına, neslin devamına ve çoğalmasına önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de evlilik teşvik edilirken[5], çocukların fakirlik ve bilgisizlikten dolayı öldürülmemeleri istenmiştir[6]. Bu tür bir davranışta bulunma "büyük bir cinayet" olarak görülmüştür[7].

Kürtaj konusundaki bu farklı yaklaşımlar, devletler tarafından da aynen uygulanmış, kürtajı serbest bırakma ya da sınırlama konusundaki politikaları zaman içinde değişmeler göstermiştir. Osmanlı Devleti yukarıda belirttiğimiz gibi kürtajı insan neslinin azalmasının sebebi görmüş, dini açıdan büyük bir cinayet olarak vasıflandırılan bu tür uygulamaları yasaklamıştır. İngiltere'de ise, 1860 yılına kadar çocuk düşürme konusunda bir sınırlama yoktur. Ancak kadın sağlığını koruma açısından 1864 yılında kürtaj yasaklanmıştır. ABD 1861, Japonya 1876 yılında aynı yönde kararlar almıştır. Katolik kilisesinin etkisinde olan İtalya ve Fransa'da ise, dinin etkisiyle kürtaj tamamen yasaktır.

OSMANLI DEVLETİ'NDE 19. YÜZYILDA KÜRTAJ SORUNU

a- Ebelerin Yetiştirilmesi: Kürtaj konusunda aktif olan ebelerdir. Ebelerin doğum bilgisi, kürtajın uygulanması yada doğum esnasında ölüm oranlarının sayısı ile alakalıdır. Bu nedenle ebelerin yetiştirilmesi hakkında kısaca bilgi vermeyi konunun daha iyi anlaşılması açısından uygun bulduk.

En eski çağlardan beri hamile muayenesi ve doğum ebeler tarafından yapılmıştır. Osmanlıda **kabile** adı verilen ebeler bu sanatı, usta-çırak geleneğiyle kuşaktan kuşağa aktarmışlardır. Ebeler doğuma çağrıldıkları zaman kızını, yoksa gelinini, o da yoksa yakın akrabalarından birini beraberinde götürür, usta-çırak geleneğine uyarak bildiklerini öğretir ve mesleğinin kendisinden sonra bir yabancıya geçmesini istemezlerdi[8].

Bu şekilde adeta bir aile mesleği gibi yürütülen ebelik, ancak 1841 yılında iki yabancı ebenin ülkeye getirilmesi ve ardından 1842 yılında ebelik kurslarının açılmasıyla eğitimli hale gelmeye başlamıştır. Avrupa'dan getirilen iki ebe hanım, 1842 yılında İstanbul'da haftada iki gün olmak üzere 3-4 ay sürecek bir kurs açmışlardır. Resmi belgelerden anlaşıldığına göre, kurslara sadece

---

[2] Sabahat Tezcan-Nusret H. Fişek, **Çocuk Düşürme:Önemli Tıbbî ve Sosyal Bir Sorun**, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsü Yayınları, Ankara 1980, s.19.

[3] Nusret H. Fişek, "Ekonomik Kalkınma, Nüfus ve Hukuk", **Ekonomi-Hukuk Kongresi**, 28-30 Kasım 1975, Tebliğler, Ankara 1975, s.8.

[4] Tezcan-Fişek, **a.g.e.**, s.20; Çocuk düşürmenin anne sağlığı üzerindeki etkileri için bkz., **aynı eser,** s.13-18.

[5] Kur'an-ı Kerim, Rum 21 ve Bakara 223.

[6] Kur'an-ı Kerim, En'am 140 ve 151.

[7] Kur'an-ı Kerim, İsra 31.

[8] Kazım Arısan, "Geçen Yüzyılda İstanbul'da Ebeler ve Doğum", **I. Türk Tıp Tarihi Kongresi,** İstanbul 17-19 Şubat 1988, Bildiriler, Ankara 1992, s.253.

kadınlar katılacak, kursa gelmeyen ebeler görev yapamayacaktır[9]. Devlet bu uygulama ile doğum esnasındaki ölümlerin önüne geçmeyi hedeflemiş, ayrıca kürtaja engel olmaya çalışmıştır. Bu uygulama sayesinde başta İstanbul olmak üzere eğitimli ebelerin önemi artmaya başlamış, usta-çırak ilişkisiyle devam eden ebelerin itibarı ise azalmıştır. Bu itibar dolayısıyladır ki, Avrupa'da eğitim gören doktor ve ebeler İstanbul'da kolayca muayenehane açabilmektedir. Zira bunlardan biri olan Madam Mari Zibold'da ileride değinileceği gibi Avrupa'da yaptığı eğitiminin meyvelerini çok kısa bir zaman içinde toplayacaktır.

Ebeliğin eğitimli hale getirilmesinin, Osmanlı coğrafyasının genişliği göz önünde tutulursa ne kadar zor olacağı aşikardır. Nitekim ebe eğitimi uzun bir süre İstanbul ile sınırlı kalmış, ülkede ebelik eski usule göre devam etmiştir. Eğitimli ebe sayısının yetersizliği doğumlarda kadın veya çocuk ölümlerinde etkili olmuş, devlet bu sorunu çözmek için il ve ilçelerde doğumevleri açılmasına çalışmıştır.

b- 19. Yüzyılda Kürtaj Sorunu: Osmanlı Devleti kürtajı her ne kadar yasaklamış ise de kürtaj, gizli bir şekilde uygulanmış, devlet buna engel olmaya çalışmıştır. Bu dönemle ilgili çocuk düşürmenin büyük bir suç olduğunu bildiren belgelerden biri Mayıs 1790 tarihlidir. Bu belgede ıskat-ı cenin, "mugayir-ı rıza-yı Cenab-ı Hallak-ı Alem ve badii kıllet-i nesl-i beni Adem" yani Allahın rızasının olmadığı ve insan soyunun azalmasının sebebi olarak gösterilmekte ve bu suçu işleyenler adeta "katil" olmakla eş değerde görülmektedir. Bu nedenle kürtajın yasaklanmasını isteyen Padişah emri, Meclis-i Umur-ı Nafıa, Daruşşuray-ı Bab-ı Ali ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de görüşülerek kabul edilmiş ve İstanbul ile tüm ülkeye gönderilmiştir.

Bu belge bize devletin kürtaja bakışının nasıl olduğu hakkında bilgiler vermektedir. Kürtajın dinen günah olması, anne sağlığına zarar vermesi, nüfusun azalmasında etkili olması gibi gerekçelerle yasaklanan kürtaj, başta fakirlik ve bilgisizlik olmak üzere farklı nedenlerden dolayı gizliden gizliye devam etmiş, Devlet bu duruma engel olmak için bir dizi tedbirler almaya çalışmıştır. Belgenin devamına bakıldığında bu tedbirler görülmektedir. İlk başta kürtajın dinen günah olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca, doktor ve eczacılara kürtaja dair ilaç verilmemesi, Müslüman, Yahudi, Rum ve Ermeni doktor ve ebelerinin hiç kimseye çocuk düşürmek için ilaç vermeyeceklerine dair dini liderlerinin önünde yemin ettirilmesi düşünülen ilk tedbirlerdir. Bu emir ülkenin her tarafına gönderilmiş, bu yerlerde verilen emre uyacaklarını merkeze bildirmişlerdir[10].

Ancak bu emre fazla uyulmadığı 10 Mart 1827 tarihli belgeden anlaşılmaktadır. Bu belge aynı zamanda devletin ıskat-ı cenin konusunda en fazla şikayetçi olduğu Yahudi ebelerden "Kanlı Ebe" adıyla tanınan Ahpa (Ala) ile ilgilidir. Belge kürtaj suçunu işleyenlere verilecek cezayla alakalı bir fetvadır. Belgeye göre, ebelik yapanlardan bazılarının sırf paraya olan düşkünlüklerinden dolayı hamile kadınların çocuklarını düşürmek için ilaç verdikleri bu şekilde bir kısım kadının ölümüne sebep oldukları belirtilmektedir. Belgenin devamında kürtajın yasak olmasına rağmen bu işi yapmakta devam edenlerin sürgün edilmelerinin uygun olup olmadığı sorulmaktadır. Fetva kısmında ise geleneksel usullerle çalışan Kanlı ebe Ahpa, kızı Makule ve kalfası Rahile Polise (Bolise) isimli kişilerin eskiden beri çocuk düşürme işiyle uğraştıkları yapılan bütün uyarılara rağmen bu işten vazgeçmedikleri belirtilerek bunların 1 yıl süreyle Selanik şehrine sürgün edilmelerinde bir sakınca olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca, böyle bir durumla bir daha karşılaşılmaması için de Yahudi vatandaşlarıyla devlet arasındaki ilişkilere vasıtalık eden Hahambaşıya, yazılar gönderilerek kürtaja dair ilaçların verilmemesi isteği yenilenmiştir[11].

---

[9] Belgeler ve ebelik eğitimi için bkz., Nimet Taşkıran, "Türkiye'de Ebelik Eğitimi", **Haseki Tıp Bülteni**, C.XI, Sayı 3'ten ayrı basım, s.229-240.

[10] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Cevdet Sıhhıye** 1026, Ramazan 1204.

[11] **BOA, Cevdet Sıhhıye** 437, 12 Şaban 1242.

Devlet, kürtaja engel olmak amacıyla taşraya çocuk düşürmenin dini yönünü bildiren yazılar göndermekten başka, dini cemaatlere gönderdiği yazılarla da ebe, doktor ve eczacılara kürtajla ilgili ilaç verilmemesi uyarılarını sıklıkla yenilemiştir. Ayrıca insanların fakirlik nedeniyle çocuklarını öldürmelerine engel olmak için nüfusu beş çocuğu geçtiğinde fakir olduklarını mahalle imamı vasıtasıyla resmi makamlara bildirenlerin ödüllendirilecekleri haber verilmiştir[12]. Benzer bir uyarı 13 Kasım 1838 tarihli İstanbul kadısına yazılan belgede de vardır. Bu belge daha önce verdiğimiz belgeler içinde en ayrıntılı olanı olup, kürtajı engelleme yönünde önemli bilgiler içermektedir. Belgenin başında kürtaj daha önceki belgelerde olduğu gibi, insan öldürmeye eş olarak kabul edilmiş, bunu yapanların dini cezaya çarptırılacakları bilgisi tekrarlanmıştır. Burada farklı olan bir yön, kişilerin çocuk düşürmelerinin sebebi, çocuk sahibi olmanın ne kadar büyük bir nimet olduğunu bilmemelerinden kaynaklanması olarak gösterilmektedir. Ülkedeki doktor ve eczacılara kürtajla ilgili ilaç vermemeleri, ebelerin ilaç vermeyeceklerine dair dini liderleri önünde yemin etmeleri isteği tekrarlanmıştır. Vesika aynı zamanda bir uyarı mahiyetin olup, bu uyarılar belgenin devamında açıklanmıştır. Nüfusu beş çocuğu geçen ve fakir olanların durumlarını mahalle imamlarına bildirmesi, İstanbul ve Boğaziçi'nde bulunan Yahudi ebelerin çocuk düşürme işine karışmamaları istenmiştir. Çocuk düşürme işinin sadece ebe veya doktorlar eliyle olmayacağı, bu işi bilen kadınlar vasıtasıyla da olabileceği belirtilerek, çocuk düşürmenin kasten veya kazaen ne şekilde olursa olsun görenler tarafından derhal zabıtaya bildirilmesi emredilmiştir. Aksi takdirde bunların şiddetle cezalandırılacağı ikazı yapılmıştır.

Bu emirlere uyulması Padişah tarafından kesin olarak ifade edilmiş, emre uymayanların cezalandırılacakları bildirilmiştir. İstanbul kadısından bu emrin tüm mahallelere tebliğ edilmesi emredilmiş, ayrıca Müslüman ebelerin imamları vasıtasıyla ıskat-ı cenin yapmamak ve buna dair ilaç vermemek üzere yemin ettirilmesi istenmiştir. Bu emir aynı zamanda Rum, Ermeni ve Katolik Patrikleriyle Hahambaşıya da ayrı ayrı gönderilmiş, kendi milletine ait ebe ve tabiplerden yemin alınması emri tekrarlanmıştır[13].

Benzer emirler İstanbul dışındaki bölgelere çeşitli zamanlarda gönderilmiştir. Edirne vilayetinden gelen 6 Aralık 1838 tarihli yazıda, nüfusun artması için çocuk düşürmenin yasaklandığına dair emrin alındığı, vilayetteki ebe ve doktorların yemin ettirileceği bildirilmiştir[14]. Serfice'den gelen 11 Ocak 1839 tarihli yazıda, nüfusun azalmasına sebep olan çocuk düşürmenin engellenmesine dair emre uyulacağı yazılmıştır[15].

Osmanlı Devleti kürtajı sadece dini yönden değil, aynı zamanda insan sağlığı açısından da zararlı görmektedir. Zira 11 Ocak tarihli belge bu düşüncemizi ispatlar mahiyette hükümler taşımaktadır. Bu belge, bir çok belgede de olduğu gibi, ıskat-ı cenin işinde, tehlikeli ilaçlar ve üreme organlarını zedeleyen araç ve gereçler kullanıldığı için bu kadınların bir kısmının sakatlandığı, bir kısmının da öldüklerini yazmaktadır. Ayrıca kadınların ölmesiyle aileleri yas içinde bırakılmakta, eğer çocukları varsa bunlar da öksüz kalmaktadır.

Kürtajı önlemek amacıyla alınan bir başka tedbir de ıskat-ı cenin yapan kadınların eşlerinin de cezalandırılmasıdır. Nitekim Üsküp'ten 1 Ocak 1839 tarihinde gönderilen bir belgede bu durum

---

[12] **Takvim-i Vekayi,** 28 Şaban 1254, Sayı 173'ten naklen Kemal Şahin, "XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Belgelerle Osmanlılarda Çocuk Düşürme Problemleri Üzerine Bazı Gözlemler, Vakıf Doğumevi, Eczane Açılması", **XII. Vakıf Haftası Kitabı,** Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1994, s.56, Dipnot 3.

[13] **BOA, Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi, Name-i Hümayun (A.DVN.NMH),** 2/15 25 Şaban 1254. **EK III.**

[14] **Cevdet Dahiliye** 12099, 19 Ramazan 1254; 20 Ocak 1839'da Urmiye, 28 Ocak 1839 tarihinde de Babadağı mahkemesinden gelen yazılarda benzer cevaplar verilmiştir. (**Cevdet Dahiliye** 1790, 5 Zilkade 1254 ve No.566, 13 Zilkade 1254). İskenderiye'den gönderilen 5 Mart 1839 tarihli yazıda ise, emre uyulacağı, uymayanlar hakkında cezai işlem yapılacağı ifade edilmiştir. **Cevdet Dahiliye** 6794, 19 Zilhicce 1254.

[15] **Cevdet Sıhhıye** 306, 25 Şevval 1254.

açıkça görülmektedir[16]. Devletin bu konu ile ilgili bir başka uygulaması da bir çok yerde ebe bulunmaması nedeniyle meydana gelen çocuk ölümlerini engellemeye yöneliktir. 27 Mayıs 1906 tarihli bir emirde Biga'da ebe olmaması nedeniyle 7 ceninin öldüğüne dair bilgi alındığı ifade edilmiştir. Bunun üzerine Padişah, ıskat-ı cenini yasaklamak için 1858 tarihli ceza kanunnamesinin ilgili maddelerindeki cezaların arttırılmasını ve illerdeki hastanelerin kazalarda da birer şube açmasına emretmiştir. Açılacak bu şubelerde doğumhaneler de bulunacaktır[17].

Çocuk düşürmeye engel olma yönünde yapılan mücadele içinde belki de en önemlisi, 9 Ağustos 1858 (28 Zilhicce 1274) tarihinde yasallaşan Ceza Kanunnamesinde bununla ilgili hükümlerin yer almasıdır. Bu kanunun 192 ve 193. maddeleri ıskat-ı ceninle ilgilidir[18].

Bu maddelerde, bir kişinin bile bile hamile bir kadının çocuğunun düşmesine sebep olması durumunda, hem diyet vereceği hem de geçici olarak kürek cezasına çarptırılacağı yazılıdır. Ayrıca, bir kimsenin ıskat-ı cenin için ilaç vermesi halinde 6 aydan 2 seneye kadar hapsedileceği, bu kişinin tabip, eczacı veya cerrah olması halinde bu cezanın geçici olarak kürek olduğu hükmü vardır.

1858 tarihinde çıkarılan ceza kanunnamesi dahi kürtajı engellemede yeterli olmamıştır. Nitekim 1886 tarihinde Girit'te Hamide isimli bir kadın kendi çocuğunu düşürürken yakalanmıştır. Hamide hanım yargılanarak 15 yıl kürek cezasına çarptırılmış ve Girit hapishanesine gönderilmiştir. Hamide hanımın hapishanede hastalanması Devletin insani boyutunu ortaya çıkarmıştır. Bu kadının böbrek rahatsızlığı ile rahim kanserine yakalanmış olması, hapishane şartlarının hastalığı için iyi olmaması nedeniyle 1892 tarihinde hükümete yaptığı müracaat kabul edilmiştir. Doktor raporlarıyla da sabit olan rahatsızlığından dolayı Hamide isimli kadın serbest bırakılmıştır[19].

Devlet, yasak olan kürtaj suçunu yaparken yakaladığı kişileri cezalandırmıştır. Bununla birlikte bu suçu işlemesine rağmen cezalandırılamayan kişiler de vardır. Bunların başında da Alman vatandaşı doktor madam Mari Zibold gelmektedir.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ İSTANBUL'UNDA KÜRTAJ: MADAM MARİ ZİBOLD OLAYI

a- Madam Mari Zibold olayı: Osmanlı Devleti'nde ebelik kurslarının açılmasından sonra buradan mezun olanlarla Avrupa'da eğitim görenlerin eski usulde devam eden ebelere oranla daha itibarlı hale geldiğini yazımızın başında ifade etmiştik. Avrupa'da eğitim görüp Osmanlı ülkesine gelen bir çok yabancı uyruklu kişi İstanbul'un Beyoğlu semti başta olmak üzere çeşitli yerlerinde serbestçe muayenehane açmışlar, hasta kabul ettiklerini gazete ilanlarıyla duyurmuşlardır. Avrupa'da tıp eğitimi gören doktor Madam Mari Zibold'da 1894 yılında, "Tabibe, cerrahe, ebe lavta mahsusen kadın hastalığı için" başlığıyla verdiği ilanda Beyoğlu Kançılarya Sokak No.8'deki evinde hasta kabul ettiğini duyurmuştur[20].

Mari Zibold'un en belirgin özelliği yasal olmayan kürtajı olayını gerçekleştirmesidir. Zibold'un bu suçundan dolayı sınır dışı edilmesi için zaptiye Nezaretine yazı yazılmış, ancak Nezaretin görevini

---

[16] **Cevdet Dahiliye** 2519, 15 Şevval 1254.

[17] **İrade-i Hususiye** 5, 2 Rebiülahir 1324.

[18] 28 Zilhicce 1274 (1858) tarihli Ceza Kanununun 192. ve 193. maddeleri şöyledir: 192. Madde: Bir kimse darp yahut sair guna bir fiil ile bir hamile hatunun ıskat-ı cenin eylemesine sebep olur ise diyet-i şer'iyesi istifa olunduktan sonra eğer teaddisi ankastın olmuş ise muvakkaten küreğe konulur.

193. Madde:Bir hamile hatunun gerek rızası olsun ve gerek rızası olmasın ıskat-ı cenin ettirmek için ilaç içirilip yahut esbap ve vesailini tarif edipte eseriyle çocuğu düşürülür ise buna sebep olan kimse 6 aydan 2 seneye kadar hapsolunur ve eğer buna sebep olan tabip ve cerrah ve eczacı ise muvakkaten küreğe konulur. **Dustur** 1, C.1, s.578.

[19] **Yıldız Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.Res),** 65/17, 1310.12.2.

[20] Nuran Yıldırım, "İstanbul Eczanelerinde Hasta Muayenesi ve Tıbbi Tahlil Laboratuvarları", **Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları**, Sayı 2-3, İstanbul 1996/97, s.73.

yapmadığı anlaşıldığından 24 Eylül 1904 tarihinde ikinci bir emir verilmiştir[21]. Bu emirde dikkati çeken husus madam Mari Zibold'un Rusya vatandaşı olarak gösterilmesidir. Ancak, bu kadın, sınır dışı edilmesi emri karşısında tabiiyet değiştirmiş, vesikada yazdığı gibi "Rusya tabiiyetinde iken her nasılsa Alman pasaportu sahibi" olmuştur[22].

Madam Zibold'un sınır dışı edilmesi emri 14 Ekim 1904 tarihinde bir kez daha tekrarlanmıştır[23]. Ancak bu defa Alman Sefareti devreye girerek Madam Zibold'un "mahkemece bi'l-muhakeme hükm-i lahik olmadıkça veya hareket-i cinayetkaranesi hakkında Sefarete suret-i resmiye ve tahririyede izahat-ı kifaye verilmedikçe bir şey yapılamayacağı"nı belirtmiştir. Fakat belgenin devamında Alman Büyükelçiliği, bu kadına bir yıllık çalışmasının karşılığı olarak 500 lira verilmesi halinde bir daha dönmemek üzere ülkeyi terk etmesi için ikna edilebileceğini bildirmiştir. Lakin II. Abdülhamit bu teklife sıcak bakmamıştır. Çünkü Zibold'un kürtaj yaptığı kesindir. Bu nedenle cinayet işleyen bir kişinin ödüllendirilmesinin doğru olmadığını beyan eden Padişah, insaniyet dışı suç işlemiş olan Madam Mari'nin derhal sınır dışı edilmesini istemiştir[24].

II. Abdülhamit'in bu kesin emrine rağmen Zibold'un sınır dışı edilemediği 19 Kasım 1904 tarihli Padişahın yeni bir emrinin yer aldığı belgeden anlaşılmaktadır. II. Abdülhamit Alman Büyükelçiliğinin mahkeme isteğiyle 500 lira tazminat önerisini öğrenmiş, bu isteğe şiddetle karşı çıkmıştır. Padişah, "merkumenin ıskat-ı cenin gibi muamelat-ı cinaiyesi mükerreren vaki ve sabit olup bu gibilerin haric-i memlekete çıkarılması her devletin hukuk-ı sarihası icabından" olduğunu belirterek, bu konuda Alman elçiliğiyle daha fazla yazışmadan ve taviz vermeden zaman geçirilmeksizin Mari Zibold'un sınır dışı edilmesi emrini bir kez daha tekrarlamıştır[25]. Bu kesin emir üzerine Başbakanlık 20 Kasım günü Hariciye Nezaretine bir yazı göndererek Alman Büyükelçiliği nezdinde harekete geçilmek suretiyle bu kadının sınır dışı edilmesi istemiştir. Hariciye Nezareti de 21 Kasımda Alman elçiliğine durumu iletmiş, Alman elçiliği ise eski isteklerini yenilemiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Zibold'un ülkeyi terk etmek için istediği paranın miktarı 300 liraya indirilmiştir.

25 Kasım günü durum Başbakan tarafından Padişaha bildirilmiştir. Başbakan yazısında para verilmeksizin Mari Zibold'un sınır dışı edilmesi halinde Avrupa basınında yazılar yazacağını, buna engel olmak için de 300 lira verilerek gönderilmesinin uygun olacağını belirtmiştir[26]. Bunun üzerine II. Abdülhamit, 300 lira ödenmesini kabul ettiğini 27 Kasım tarihinde bildirmiş ve Zibold'un bir daha gelmemek şartıyla hemen sınır dışı edilmesini istemiştir[27]. Fakat Mari Zibold, gerek Aman Büyükelçiliğine güvenmesi gerekse de makale tehdidiyle 300 lirayla yetinmemiş, 500 lirada diretmiştir. Nitekim Avrupa'da bir gazetede "işe politika rengi verilmek kastıyla" bir makale yayınlanmıştır. Bu durumdan haberdar olan Abdülhamit, 15 Aralık 1904 tarihinde bu kişinin derhal sınır dışı edilmesini bir kez daha emretmiştir[28]. Ancak, bu hanım 500 lirayı almadan gitme taraftarı değildir. Burada Abdülhamit'in geri adım attığını görmekteyiz. Zira Abdülhamit, Zibold'un istediği paranın verilmesini 17 Aralıkta istemiş, 20 Aralık tarihli yazısında da "her ne yapılırsa yapılıp" bu kişinin ülkeden sınır dışı edilmesi emretmiştir[29]. Bu kesin emre rağmen verilen 500 lirayı yeterli bulmayan madam Mari Zibold, 300 lira daha istemiş, ayrıca doktorluk yapmaya da devam etmiştir. Zibold'un bu şekilde davranmasında Alman pasaportu taşıması ve

[21] **İrade-i Hususiye** 52, 14 Recep 1322.
[22] **İrade-i Hususiye** 32, 7 Şevval 1322-15 Aralık 1904.
[23] **İrade-i Hususiye** 11, 4 Şaban 1322.
[24] **İrade-i Hususiye** 68, 25 Şaban 1322-4 Kasım 1904.
[25] **İrade-i Hususiye** 47, 11 Ramazan 1322.
[26] **Yıldız Tasnifi, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.Hus)**, Dosya No.481, Vesika No.76, 17.9.1322, Vesika 2.
[27] **İrade-i Hususiye** 53, 19 Ramazan 1322.
[28] **İrade-i Hususiye** 32, 7 Şevval 1322.
[29] **İrade-i Hususiye** 37, 12 Şevval 1322.

siyasi tehdidinin etkili olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Padişah Abdülhamit'in önce 300, ardından 500 lira verilmesini kabul etmesi bu kişiden çekinildiğinin bir göstergesidir. Daha önce Avrupa'daki gazetelerde yazılar yayınlamakla tehdit eden Zibold'dan politik yönünün olabileceği endişesinin taşındığı Padişahın 5 Ocak 1905 tarihli iradesinden anlaşılmaktadır. Abdülhamit bu iradesinde "belki bazı politika işlerinde de medhali olması derkar" olan Zibold'un neden hala sınır dışı edilemediğini sormaktadır[30].

Önce 300, ardından 500 lira olmak üzere toplam 800 lira alan Mari Zibold, bütün bu çabaların sonucunda nihayet 7 Ocak 1905 tarihinde İstanbul'dan ayrılmıştır[31].

Hükümetin, bütün uğraşlarına rağmen Madam Mari Zibold'u sınır dışı edememesi, Devletin yabancı ülke tabiiyetinde olanlara karşı kanunları uygulamaktaki aczini göstermektedir. Kürtaj kanunlarla yasaklanmış olmasına ve aynı zamanda Mari Zibold'un bu işi defalarca yaptığının bilinmesine rağmen bu kişiye ceza verilememiş, Alman elçiliğinin araya girmesiyle ancak para verilmek suretiyle bu sorun çözümlenebilmiştir. Verilen paranın miktarı da bugünkü değerlerle oldukça yüksek bir orandadır[32].

b- Ceza Kanunun kürtajla ilgili maddesinin yeniden düzenlenmesi: Madam Mari Zibold olayı ve daha önce kürtaj konusunda yaşanan olaylar bu konuda daha tesirli uygulamaların yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim II. Abdülhamit ceza kanununun kürtajı engellemede yeterli olmadığını daha 1906 yılında ifade etmiş bu maddenin ağırlaştırılmasını istemişti[33]. Çeşitli nedenlerden dolayı bu emir yerine getirilememiş ancak, 1910 yılı içinde bu yönde bir girişim yapılmıştır. Hükümet 1858 tarihli ceza kanunnamesinin bir çok maddesinin yetersizliği nedeniyle yeniden düzenlenmesi amacıyla Adliye Nezaretini görevlendirmiştir. 9 Mayıs 1910 tarihli Bakanlar Kurulu, Adliye Nezareti tarafından yeniden düzenlenen ve içinde kürtajla ilgili maddenin de yer aldığı ceza kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesine ilişkin taslağın Meclis-i Mebusanda ele alınmasına karar vermiştir[34]. Bu karar aynı gün Başbakan İbrahim hakkı Paşa tarafından milletin temsilcilerinin bulunduğu Meclise bildirilmiş, meclis taslağı incelenmek üzere Adliye Encümenine göndermiştir[35].

Encümen taslak hakkındaki çalışmalarını 21 Ocak 1911 tarihinde tamamlamış, tasarının mecliste görüşülmesine 2 Martta başlanmıştır[36]. Bu taslağa göre 1858 tarihli Ceza kanunnamesinin kürtajla ilgili 192. maddesi yeniden düzenlenmiştir. Adliye Encümeninin bu düzenlemeler hakkındaki gerekçesi aynen şöyledir[37]: "Denilebilir ki ceza kanunumuzda en az ehemmiyet verilen fiil ıskat-ı cenindir. Halbuki mezkur idame-i nesil ve zürriyete taalluku hasebiyle en mühim ve en ziyade nazar-ı dikkati calip ef'aldendir. Iskat-ı cenin eden şahıs bir taraftan devam-

---

[30] **İrade-i Hususiye** 102, 22 Şevval 1322.

[31] **İrade-i Hususiye** 102, 29 Şevval 1322, Vesika No.2.

[32] Yaklaşık 52.000 Dolar. Devletin başka ülke vatandaşları karşısında kanunlarını uygulayamaması sıklıkla karşımıza çıkan bir durumdur. Nitekim, 9 Mayıs 1909 tarihinde resmileşen Serseri ve Zanlılar kanununun 18. maddesine göre serserilik yaptığı tespit edilen bir Alman vatandaşı tutuklanmış, bunun üzerine Alman Büyükelçiliği harekete geçerek bu kanunun yabancılara uygulanamayacağını belirtmiştir. Hükümet, geri adım atmak zorunda kalmıştır. Daha sonra da bu madde kaldırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Kenan Olgun, **1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001, s.329-330.

[33] **İrade-i Hususiye** 5, 2 Rebiülahir 1324.

[34] **BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)**, 139/101, 28 Rebiülahir 1328.

[35] Başkanlığını Kastamonu Milletvekili Ahmet Mahir Efendinin yaptığı Adliye Encümeni üyeleri için bkz., Meclis-i Mebusan Levayih ve Tekalif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Sene 1326-1327, Devre 1, İçtima Senesi 3, Ankara, TBMM Basımevi, 1992, s.285.

[36] Tasarının geneli hakkındaki görüşmeler için bkz., **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)** 1. Devre, 3. Sene, C.III, Ankara, TBMM Basımevi, 1986, s.358 vd.

[37] **MMZC,** 3. Sene, C.III, s.382, ek sayfa 9-10.

ı nesl-i insaniye mümanaat etmiş ve diğer taraftan bir vücudu mahvetmekle beraber ona merbut ve onun hamili olan diğer bir vücut hakkında da tehlikeye meydan vermiş demek olur. Bilhassa tevlitten veya terbiye-i evlattan ihtiraz eden pek çok nisvan bu fiili kariha mevluf olarak ekseriyetle cenini ıskat suretiyle tevfiri zürriyetten iba ve imtina etmekte ve cenab-ı Hakkın kadınlığa bahşetmiş olduğu yegane vazife-i aliye-i içtimaiyeyi ihlal etmektedirler.

Halbuki kanun-ı ceza ıskat-ı cenin eden valide için ahkam tertip etmemiş olduğu gibi başkası tarafından vuku bulan ıskat-ı cenin hakkında dahi pek sathi ahkam tertibiyle iktifa etmiştir. Hele son fıkrasında "bu taaddisi ankast vaki olmuş ise" kaydıyla cezaya mukayyet tutması ruhu kanuna pek de vakıf olmayan bir çok hükkam-ı taaddini ıskat-ı cenin kasdına makruriyeti fikrine eshab etmek suretiyle tağlite dahi vesile bahşolmuştur. Bundan dolayı madde-i kaimede vesaiti mahsusa istimal ederek veya başkası tarafından istimaline rıza vererek ıskat-ı cenin eden kadın hakkında altı aydan üç seneye kadar hapis cezası tayin olunduğu gibi o hatun için vesait-i mahsusa tehiyye ederek ıskat-ı cenin ettiren şahıs hakkında dahi bir seneden üç seneye kadar hapis cezası tertip olunmuştur. Bundan başka sıktın neticesi olarak veya sıkt için istimal olunan vasıtadan telef-i nefs husule gelirse dört seneden yedi seneye kadar kürek cezası tayin olunmuş ve hatunun rızası olamayarak vesait istimali veya darb-ı cerh ile ıskat-ı cenine sebebiyet verenler hakkında ceza teşyid edilmiş ve eğer bu sebeple telef-i nefs dahi husule gelir ise ceza bir derece daha ağırlaştırılmıştır.

Ahvali mezkureden maada etibba ve memurin-i sıhhiye ve kabilelerin sıfatları bu cürmün icrasından esbab-ı müşeddededen addedilerek cürmü mezkur bunlardan biri tarafından ilga edildiği halde cezaların bir sülüs miktarı tezyidi münasip görülmüştür."

Buradan da anlaşılacağı üzere encümen kürtajla ilgili hükümlerin 1858 tarihli yasada yeterli olmaması nedeniyle böyle bir düzenlemeye ihtiyaç duymuştur. Encümene göre insan soyunun devam etmesi için bu madde çok önemlidir. Ceza kanununun 192. maddesi kürtajı kendi kendine yapan kadına bir ceza vermediği gibi, başkası tarafından yapılan kürtaj hakkında da genel hükümleri ihtiva etmektedir. Bu durumu düzeltmek için hazırlanan yeni düzenlemede, kendi kendine kürtaj yapan kadınlarla ona yardım edenler hakkında çeşitli cezalar uygun görülmüştür[38]. Bu düzenlemede Adliye encümeninin teklifi bir iki kelime ilavesi dışında hükümetin teklifi ile aynıdır. Bu teklife göre, çocuğunun düşmesini sağlayan kadın 6 aydan 3 yıla kadar, kürtajı yapan ise 1 yıldan 3 yıla kadar hapsolunacaktır. Eğer kürtaj esnasında ölüm olmuşsa ceza 4 yıldan 7 yıla kadar kürektir. Eğer bir kişi kadının rızası olmadan yada şiddet

[38] MMZC, 3. Sene, C.III, s.382, ek 9-10; 1858 tarihli Ceza kanununun 192. maddesi ile onun yerine hazırlanan hükümetin ve Adliye encümeninin teklifleri şöyledir: 192 Madde: "Bir kimse darp yahut sair guna bir fiil ile bir hamile hatunun ıskat-ı cenin eylemesine sebep olur ise diyet-i şer'iyesi istifa olunduktan sonra eğer bu taaddisi ankastın olmuş ise muvakkaten küreğe konulur". Encümen hükümetin teklifine bir iki kelime eklemek suretiyle aynen kabul etmiştir. Encümenin teklif ettiği düzenlemeler parantez içinde gösterilmek üzere hükümetin teklifi şöyledir: "Vesaiti mahsusa istimal ederek veya (başkasının) tarafından istimaline rıza vererek ıskat-ı cenin eden kadı altı aydan üç seneye kadar hapsolunur.

Bir hatunun rızasıyla vesait-i mahsusa te'hiye ederek ceninini ıskat ettiren şahıs bir seneden üç seneye kadar hapse mahkum olur.

Eğer bu sıkt-ı ceninin neticesi olarak veya sıkt için istimal olunan vasıtadan telef-i nefs husule gelir ise ceza dört seneden yedi seneye kadar kürektir.

Bir kimse bir hatunun rızası olmayarak vesait-i mahsusa istimal eder veya darp ve cerh ve ef'ali saire ile (ankastın) sıkt-ı cenin vukua getirir ise beş seneden on seneye kadar küreğe hükmedilir.

Eğer bu sıkt-ı ceninin neticesinde veya sıkt için istimal olunan vasıtadan hatun telef olur ise ceza on beş seneden aşağı olmamak üzere kürektir.

Bu ef'ali ika eden eşhas etibbadan veya sıhhiye memurlarından veya kabile gibi nezaret-i hükümet tahtında icrayı sanat eden kimselerden birisi ise muayyen olan ceza bir sülüs miktarı tezyit olunur". MMZC, 1. Devre, 3. Sene C.III, s.382'den sonra ek s.39-40.

yoluyla çocuğun düşürülmesine sebep olursa 5 yıldan 10 yıla kadar kürek cezasına çarptırılacaktır. Şayet bu şiddet esnasında kadın ölürse bu defa ceza daha da artarak 15 yıldan aşağı olmamak üzere kürektir. Bu fiili yapan kişi doktor, ebe gibi devlet memuru esi ceza 1/3 oranında arttırılacaktır.

Meclis-i Mebusan kendisine gönderilen kanun tekliflerini iki defa incelemekte oradan Ayan meclisine göndermektedir. Maddenin orada da kabulü halinde tasarı yasallaşmaktadır. Bu nedenle kürtajla ilgili yeni düzenlemenin mecliste ilk görüşmesi 13 Nisan 1911 günü yapılmış, madde hakkında Karahisar-ı Şarki milletvekili Hayri Efendinin maddedeki yaralama ile ilgili kısma "ihafe" yani korkutmanın dahil olup olmadığı sorusuna Encümen üyesi Mustafa Arif Beyin dahil olduğunu belirtmesi haricinde bir konuşma olmamıştır[39].

Tasarının ikinci görüşmesi 4 Mayıs günü yapılmıştır. Bu görüşmede Çorum milletvekili Mehmet Münir Bey ile Kırşehir milletvekili Mahmut Mahir Beyler birlikte bir teklif vermişlerdir. Mehmet Münir Bey tekliflerini "Ankasdin" tabirinden "sıkt-ı cenin" noktasının anlaşıldığını, halbuki bir kişinin hamileliği belli olan ya da bilinen bir kadını dövmesi sonucunun düşürmeye yönelik olmadığının anlaşılması durumunda bu olayın adli bir olaydan ileri gidemeyeceğini belirterek, bu duruma engel olmak için söz konusu tekliflerini hazırladıklarını söylemiştir. Verilen teklif, maddenin üçüncü fıkrasındaki "ceza, 4 seneden 7 seneye kadar kürektir" ibaresinin "4 seneden 7 seneye kadar küreğe konulur" şeklinde düzenlenmesi ve dördüncü fıkrasında "Bir kimse hamline muttali olduğu bir hatunun rızası olamayarak vesait-i mahsusa istimali veyahut darp ve cerh veya ef'ali saire ika ile sıkt-ı cenin vukua getirirse, 3 seneden 10 seneye kadar küreğe konulur" şeklinde düzenlenmesiyle ilgilidir.

Adliye Nazırı Necmettin Molla Bey de bu teklife destek vermiş, "ortada bir çocuk, bir hayat, bir cenin mahvolmuş bulunacaktır" diyerek bu tür bir suçun adi olmaktan öte bir suç olduğunu ifade etmiştir. Adliye Nazırının isteği üzerine teklif kabul edilmiş, madde bu doğrultuda düzenlenmiştir[40].

İkinci görüşme sonucunda bazı eklemeler yapılan kürtaj maddesi Ceza kanununun tamamıyla birlikte 6 Mayıs 1911 tarihinde Ayan meclisine gönderilmiştir. Ayan meclisi, tasarıyı "acil" kaydıyla hemen görüşmeye başlamış, 18 Mayısta da tasarı Meclis-i Mebusan'a iade edilmiştir[41]. Meclis-i Mebusan'da aynı gün görüşmeleri tamamlamıştır. Ceza kanununun 192. Maddesi ile ilgili yanlış yazılma dışında Ayan meclisinde aynen kabul edildiğinden görüşme olmamıştır. Ceza kanununun diğer düzenlemeleri de aynen kabul edilmiştir[42]. Meclis-i Mebusan ceza kanunundaki düzenlemeleri 20 Mayıs günü Ayan meclisine göndermiş, Ayan'da 29 Mayısta düzenlemelerin yasallaşması için Padişaha arz etmiştir. 4 Haziran 1911 tarihli irade ile de kürtajı düzenleyen yeni düzenleme yasallaşmıştır[43].

Bu düzenlemeyle kürtaja verilen ceza arttırılmıştır. Çorum Mebusu Mehmet Münir Beyle arkadaşının tekliflerinin de yer aldığı maddeye göre, kendine kürtaj yapan kadına verilen ceza encümenin teklifiyle aynıdır. Yalnız maddenin dördüncü fıkrası encümenin teklifine göre önemli değişikliğe uğramıştır. Bu kısma, bir kimsenin hamile olduğunu bilerek ve rızası olmadan kürtaj yapılırsa ve şiddet ile çocuk düşerse 3 seneden 10 seneye kadar kürek cezası verileceği hükmü getirilmiştir. Ayrıca maddenin son kısmında kürtajın devlet memurları tarafından işlenmesi

[39] **MMZC**, 1. Devre, 3. Sene, C.V, Ankara 1990, s.304.
[40] **MMZC,** 1. Devre, 3. Sene, C.VI, Ankara 1991, s.206-207.
[41] **MMZC,** C.VI, s.643.
[42] **MMZC**, C.VI, s.645.
[43] **BOA, Dosya Usulü İradeler Tasnifi,** 49/3 Belge No.39, 5 Cemaziyelahir 1329.

halinde verilecek ceza miktarı da 1/3'ten 1/6 oranına indirilmiştir. Maddedeki "sıkt-ı cenin" tabiri de "ıskat-ı cenin" olarak değiştirilmiştir[44].

SONUÇ

Her ülkede çeşitli zamanlarda farklı uygulamaların görüldüğü kürtaj, Osmanlı Devleti'nde nüfusu arttırma, dinen günah sayılma ve insan sağlığı açısından tehlikeli olması gibi gerekçelerden dolayı yasaklanmıştır. İncelediğimiz dönem içinde 19. Yüzyılın başlarından 1858 yılına kadar çeşitli zamanlarda verilen emirlerle yasaklanan kürtaj, 1858 yılında çıkarılan Ceza kanunnamesiyle resmen yasak hala getirilmiştir. Ancak bütün bu yasaklara rağmen başta Yahudi ebeler olmak üzere gizliden gizliye kürtaj uygulanmaya devam etmiş, devlet bu durumu önlemek için bir dizi tedbir alma yoluna gitmiştir. Evvela bu fiilin dinen günah olduğu dile getirilmiş, ebe, doktor ve eczacıların kürtajla ilgili ilaç vermeleri yasaklanmıştır. Ayrıca bu kişilerin kürtaj yapmayacakları ve ilaç vermeyeceklerine dair yemin etmeleri de istenmiştir. Kürtaj yapanlara caydırıcı cezalar uygulanmaya çalışılmış, bu konuda sürgün ya da hapis cezaları öngörülmüştür. Düşükleri engellemek için bir yandan ebe ve doktorların modern tarzda eğitilmelerine çalışılmış, diğer taraftan da şehir ve kazalarda hastaneler açılması ve bu hastanelerde doğumevlerinin de yer alması için çaba sarf edilmiştir.

Ancak, bütün bu uygulamalara rağmen kürtajın yapılmasına engel olunamamıştır. Yabancı devlet vatandaşı olan doktor ve ebeler kürtaj yapmaya devam etmiş, devlet bunlara engel olmada aciz kalmıştır. Bunun en belirgin örneği Alman vatandaşı olan Madam Mari Zibold olayıdır. Mari Zibold'un kürtaj yaptığı kesin olmasına ve bu konuda defalarca emirler verilmesine rağmen sınır dışı edilememiş, ancak, 800 lira gibi zamanın çok büyük oranda bir parası verilerek anlaşma ile ülkeyi terk etmesi sağlanmıştır. Bu durumun Zibold'un Alman Büyükelçiliğine güvenmesinin yanı sıra siyasi boyutundan çekinilmesinden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Kürtajın yasak olmasına ve alınan tedbirlere karşın önlenememesi bu konuda kuralların katı olmasından ve halkın bilgisizliğinden kaynaklanmaktadır. Halkın istenmeyen hamileliği önlemede gerekli tedbirleri alamaması sonucunda kürtaj geçim derdi nedeniyle kaçınılmaz görünmektedir. Oysa devlet, çocukların sayısının fazlalığı nedeniyle yapılacak kürtaja engel olmak için 5 çocuktan fazla çocuğa sahip olan ailelerin mahalle imamlarına bildirilmelerini emretmiştir.

1858 tarihli ceza kanunnamesinin Kürtajla ilgili 192. maddesi, 1911 yılında yeniden düzenlenmiştir. Bu yeni düzenlemeyle kürtaja verilen cezalar arttırılmış, kendi kendine kürtaj yapan kadının da cezalandırılması kabul edilmiştir. Eğer bu suç ebe, doktor gibi devlet memuru olan kişiler tarafından yapılırsa bu ceza daha da ağırdır. Fakat bu düzenleme de kürtaj

---

[44] Ceza kanununun 1911 tarihinde yasallaşan şekli şöyledir: "Vesaiti mahsusa istimal ederek veya başkasının tarafından istimaline rıza vererek ıskat-ı cenin eden kadı altı aydan üç seneye kadar hapsolunur.
Bir hatunun rızasıyla vesait-i mahsusa te'hiye ederek ceninini ıskat ettiren şahıs bir seneden üç seneye kadar hapse mahkum olur.
Eğer bu **ıskat-ı ceninin** neticesi olarak veya sıkt için istimal olunan vasıtadan telef-i nefs husule gelir ise ceza dört seneden yedi seneye kadar küreğe **konulur.**
Bir kimse **hamline muttali olduğu** bir hatunun rızası olmayarak vesait-i mahsusa istimali veyahut darp ve cerh veya ef'ali **saire ikası ile ıskat-ı** cenin vukua getirir ise üç seneden on seneye kadar küreğe hükmedilir.
Eğer bu **ıskat-ı ceninin** neticesinde veya sıkt için istimal olunan vasıtadan hatun telef olur ise ceza on beş seneden aşağı olmamak üzere kürektir.
Bu ef'ali ika eden eşhas etibbadan veya sıhhiye memurlarından veya kabile gibi nezaret-i hükümet tahtında icrayı sanat eden kimselerden birisi ise muayyen olan ceza bir südüs miktarı tezyit olunur". **Düstur** 2, C.III, No.153, s.452; **Takvim-i Vekayi,** No.851, 20 Cemaziyelahir 1329-17 Haziran 1911.

konusunda yeterli olmayacak, 1925 yılında yeni bir düzenlemeye gidilecektir. Burada da cezaların arttırılması söz konusudur[45].

KAYNAKÇA

A- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),
Cevdet Dahiliye 12099, 19 Ramazan 1254
Cevdet Dahiliye 1790, 5 Zilkade 1254 ve No.566, 13 Zilkade 1254.
Cevdet Dahiliye 6794, 19 Zilhicce 1254.
Cevdet Dahiliye 2519, 15 Şevval 1254.
Cevdet Sıhhıye 1026, Ramazan 1204.
Cevdet Sıhhıye 437, 12 Şaban 1242.
Cevdet Sıhhıye 306, 25 Şevval 1254.
Dosya Usulü İradeler Tasnifi, 49/3 Belge No.39, 5 Cemaziyelahir 1329.
İrade-i Hususiye 5, 2 Rebiülahir 1324.
İrade-i Hususiye 52, 14 Recep 1322.
İrade-i Hususiye 32, 7 Şevval 1322-15 Aralık 1904.
İrade-i Hususiye 11, 4 Şaban 1322.
İrade-i Hususiye 68, 25 Şaban 1322-4 Kasım 1904.
İrade-i Hususiye 47, 11 Ramazan 1322.
İrade-i Hususiye 53, 19 Ramazan 1322.
İrade-i Hususiye 32, 7 Şevval 1322.
İrade-i Hususiye 37, 12 Şevval 1322.
İrade-i Hususiye 102, 22 Şevval 1322.
İrade-i Hususiye 102, 29 Şevval 1322, Vesika No.2.
İrade-i Hususiye 5, 2 Rebiülahir 1324.
Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 139/101, 28 Rebiülahir 1328.
Sadaret Divan-ı Hümayun Kalemi, Name-i Hümayun (A.DVN.NMH)
Yıldız Tasnifi, Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.Hus), Dosya No.481, Vesika No.76, 17.9.1322, Vesika 2.
Yıldız Sadaret Resmi Maruzat (Y.A.Res), 65/17, 1310.12.2.
Düstur 1, C.1, Matbaa-i Amire 1289.
Düstur 2, C.III, Matbaai Osmaniye, 1330.
Meclis-i Mebusan Levayih ve Tekalif-i Kanuniyye ve Encümen Mazbataları, Sene 1326-1327, Devre 1, İçtima Senesi 3, Ankara, TBMM Basımevi, 1992, s.285.
Takvim-i Vekayi, No.851, 20 Cemaziyelahir 1329-17 Haziran 1911.
Arısan, Kazım, "Geçen Yüzyılda İstanbul'da Ebeler ve Doğum", I. Türk Tıp Tarihi Kongresi, İstanbul 17-19 Şubat 1988, Bildiriler, Ankara 1992, s.248-259.
Fişek, Nusret H., "Ekonomik Kalkınma, Nüfus ve Hukuk", Ekonomi-Hukuk Kongresi, 28-30 Kasım 1975, Tebliğler, Ankara 1975, s.5-12.
Kur'an-ı Kerim, Rum 21 ve Bakara 223.
Kur'an-ı Kerim, En'am 140 ve 151.
Kur'an-ı Kerim, İsra 31.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC) 1. Devre, 3. Sene, C.III, Ankara, TBMM Basımevi, 1986.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 3. Sene, C.V, Ankara, TBMM Basımevi, 1990.
Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1. Devre, 3. Sene, C.VI, Ankara, TBMM Basımevi, 1991.

[45] Cumhuriyet döneminde kürtajla ilgili düzenlemeler için bkz., Tezcan-Fişek, **a.g.e.,** s.26-27; Ragıp Üner-Nusret Fişek, **Türkiye'de Doğum Kontrolünün Uygulanması Üzerinde İncelemeler**, Ankara 1961.

Olgun, Kenan, 1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanının Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001.
Sarı, Nil, "Tıp Deontolojisi", Dünya'da ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tıp Dallarındaki İlerlemelerin Tarihi, (Ed. Ekrem Kadri Unat), İstanbul 1988.
Şahin, Kemal, "XIX. Yüzyılın Birinci Yarısında Belgelerle Osmanlılarda Çocuk Düşürme Problemleri Üzerine Bazı Gözlemler, Vakıf Doğumevi, Eczane Açılması", XII. Vakıf Haftası Kitabı, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1994, s.49-63.
Taşkıran, Nimet, "Türkiye'de Ebelik Eğitimi", Haseki Tıp Bülteni, C.XI, Sayı 3'ten ayrı basım, s.229-240.
Tezcan, Sabahat-Fişek, Nusret H., Çocuk Düşürme: Önemli Tıbbî ve Sosyal Bir Sorun, Hacettepe Üniversitesi Toplum Hekimliği Enstitüsü Yayınları, Ankara 1980.
Üner, Ragıp-Fişek, Nusret, Türkiye'de Doğum Kontrolünün Uygulanması Üzerinde İncelemeler, Ankara 1961.
Yıldırım, Nuran, "İstanbul Eczanelerinde Hasta Muayenesi ve Tıbbi Tahlil Laboratuvarları", Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, Sayı 2-3, İstanbul 1996/97, s.68-75.

International Congress on Turkish Geography Social
Sciences Research II- 20-22 April 2018/Alanya-TURKEY

CENGİZ AYTMATOV'UN *ELVEDA GÜLSARI* ROMANINDAN HAREKETLE ORTAK KÜLTÜREL DEĞERLERİMİZE DAİR TESPİTLER

Dr. Ayşe Yılmaz
Gem Eğitim Kurumları

ÖZET

Mehmet Emin Resulzade, "Azerbaycan Kültür Gelenekleri" adıyla kitaplaştırılan konferans metninde, kültürü meydana getiren âmilleri izah ederken bütün kültürlerin üç büyük âmilin karşılıklı tesirleri neticesinde doğduğunu ifade eder: Coğrafî âmil-vatan, etnografî âmil-millet ve manevî âmil-medeniyet! O halde bir milletin kültürel değerlerini tespit ederken bu üç âmili de göz önünde bulundurmak gerekir. Mehmet Kaplan, Kültür ve Dil adlı eserindeki "Türk Edebiyatı ve Türk Milletinin Kültürel Değerleri" (Kaplan 2001:10-14) başlıklı denemesinde, kapsamlı bir kültür tarifi yaparak aynı zamanda Resulzade'nin bahsettiği üç büyük âmilin kapsamı içerisine nelerin girdiğini de ifade etmiş olur. Mehmet Kaplan'ın sözlerinde ifadesini bulan "Kültür sahasında ne varsa, onların hepsinin akislerini edebiyatta bulmak mümkündür." sözünü referans kabul edersek edebî eserlere kültürel unsurları aksettiren bir ayna olarak bakabiliriz. Bu çalışmada Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* adlı romanındaki Kırgız kültürüne ait unsurlar incelenecektir. Aytmatov, bu romanında Kırgız kültürüne ait pek çok unsura yer vermiştir Romana ismini veren Gülsarı ismindeki "taypalma yorga" at vasıtasıyla at kültürüne dair çok önemli detaylar işlenir. Romanda geçen atasözleri, deyimler, halk türküleri, bozlaklar, kopuz adlı enstrümana ait detaylar, kökpar, çelik-çomak gibi geleneksel Türk oyunlarına dair verilen bilgiler, keçe çadır kültürüne dair canlı detaylar eserdeki kültürel unsurları temsil etmektedir. Tüm bu kültürel unsurlar dikkatle incelendiğinde Kırgız kültüründe yer alan pek çok unsurun bizim halk kültürümüzle ortak pek çok yönleri olduğu görülmüştür. Kültürel unsurlar arasındaki tüm bu ortaklıkların tespiti aynı kökten filiz veren bir ağacın farklı dalları olduğumuzu gösterir ki bu çalışmanın amacı da bu ortaklıkları tespit ederek, birlik, beraberlik ve kardeşlik duygularının pekiştirilmesine katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Aytmatov, At, Halk, Kültür, Roman.

CENGİZ AYTMATOV VOLUNTEER IN JOURNEY OF CULTURAL VALUES MOVED IN ELVEDA GULSARI

ABSTRACT

Mehmet Emin Rasulzade explains that in the text of the conference, which was published in the name of Azerbaijan Cultural Traditions all cultures were born under the mutual influence of the three great masters: Geographical imam-nation, ethnographical imam-nation and spiritual imam-civilization! It is then necessary to consider these three missions when determining the cultural values of a nation. Mehmet Kaplan, in his essay entitled "Turkish Literature and the Cultural Values of the Turkish Nation" (Kaplan 2001: 10-14) in his book "Culture and Language", also describes how he entered into the scope of the three great apostles mentioned by Rasulzade at the same time, . We can look at literary works as a mirror reflecting the cultural elements, if we take the reference of Mehmet Kaplan's expression, "What is in the cultural scene, the flow of all of them can be found in literature". In this study, the elements of Kyrgyz culture in the novel of Kyrgyz writer Cengiz Aytmatov's Farewell Gülsarı will be examined. In this novel Aytmatov has included many elements belonging to the Kyrgyz culture. The important thing about the horse culture is processed through the "taypalma yorga" in the name of Gülsari who gives the name of Romana. The information given about traditional Turkish plays such as roots, idioms, idioms, folk türkerleri, bozullar, kopuz instrument details, roots, steel-rooks, live details of felt tent culture represent the cultural elements at work. When all these cultural elements are carefully examined, many elements in Kyrgyz culture are found to have many aspects common to our folk culture. The identification of all these partnerships between

cultural elements indicates that we are a different branch of a tree that is rooted in the same root, whose purpose is to identify these partnerships and contribute to the consolidation of feelings of unity, togetherness and fraternity.

Keywords: Aytmatov, Horse, People, Culture, Novel.

GİRİŞ

Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil* adlı eserinde yer alan "Kültür, Millet ve Ordu" başlıklı makalesinde bazı vurucu sorular sorar. Ben de çalışmama bu sorularla başlamak istiyorum:

"*Acaba tarihte neden bazı milletler devlet kuruyorlar da bazıları kuramıyorlar? Neden bir zamanlar büyük devlet ve medeniyet kurmuş olan milletler yok oluyor? Devletleri var eden ve yaşatan temel varlığın millet olduğunu biliyoruz. Acaba milletleri millet yapan âmil nedir?*" (Kaplan, 2001:22)

Kaplan'a göre milletleri millet yapan âmil kültürdür. İnsan yığınlarını millet haline getiren kültürleridir. *"Sosyologlar* ***milletleri millet yapan maddî manevî ortak değer ve müesseselerin hepsine "kültür" adını vermektedir."*** (Kaplan, 2001:22) "*İnsanoğlunu diğer hayvanlardan ayıran taraf, tabiatın verdiği ile yetinmemesi, onu değiştirmesi, kendi emrinde kullanması ve aşmasıdır. Bu maksatla vücuda getirilen her şey 'kültür' sahasına girer.*" (Kaplan, 2001:30)

Mehmet Emin Resulzade, *Azerbaycan Kültür Gelenekleri* adıyla kitaplaştırılan konferans metninde, kültürü meydana getiren âmilleri izah ederken bütün kültürlerin üç büyük âmilin karşılıklı tesirleri neticesinde doğduğunu ifade eder: "*Coğrafî âmil-vatan, etnografî âmil-millet ve manevî âmil-medeniyet*!" (Resulzade, 1949) O halde bir milletin kültürel değerlerini tespit ederken bu üç âmili de göz önünde bulundurmak gerekir.

Mehmet Kaplan, "Türk Edebiyatı ve Türk Milletinin Kültürel Değerleri" başlıklı denemesinde, kapsamlı bir kültür tarifi yaparak aynı zamanda Resulzade'nin bahsettiği üç büyük âmilin kapsamı içerisine nelerin girdiğini de ifade etmiş olur. Kaplan'ın tarifi şöyledir:

"*Kültür' kelimesi edebiyat kelimesine nazaran daha geniş bir mana taşır. Edebiyat dışındaki bütün güzel sanatlar, resim, musikî, dans, heykel, mimarî, ilh. kültür sahasına girdiği gibi, güzel sanatların dışında insanoğlunun elinden çıkma eşya, yiyecek, içecek, elbise, silah, âlet vesaire de kültür sahasına girerler. Böyle olmakla beraber, ben şahsen edebiyatı hemen hemen kültüre denk buluyorum. Denklik ayniyet demek değildir. Aynadaki hayal, kendisine akseden eşyaya benzer. Edebiyat bu mânâda kültürün aynadaki aksine benzetilebilir. Bu demektir ki, kültür sahasında ne varsa, onların hepsinin akislerini edebiyatta bulmak mümkündür.*" (Kaplan, 2001:10)

Mehmet Kaplan'ın sözlerinde ifadesini bulan "*Kültür sahasında ne varsa, onların hepsinin akislerini edebiyatta bulmak mümkündür.*" sözünü referans kabul edersek edebî eserlere kültürel unsurları aksettiren bir ayna olarak bakabiliriz. Bu çalışmada, Cengiz Aytmatov'un kültürel unsurlar açısından bol miktarda malzeme içeren önemli romanı *Elveda Gülsarı*, Kırgız kültürüne ait unsurlar bakımından incelenecek ve tespit ve tasnif edilen unsurlar Türkiye Türkleri ile Kırgızlar arasındaki ortak kültürel değerler bağlamında değerlendirilecektir.

AT KÜLTÜRÜ

Elveda Gülsarı'nın kahramanı Gülsarı, "taypalma yorga" adı verilen cins bir attır. Romanda atların cinslerine ve özelliklerine göre çok detaylı bilgiler yer almaktadır: Yorga atlar yorgalama biçimlerine göre "yol yorga", "kiytin yorga", "şaldır yorga", "şapkın yorga", "koy yorga", "su yorga" ve "taypalma yorga"… gibi adlar alırlar. "Su yorga" ve "taypalma yorga" dünyanın en değerli binek ve yarış atlarıdır. "Taypalma yorga" ve "su yorga" dörtnala koşmasını bilmeyen ama dörtnala giden yarış atlarını geçen, güzel yürüyüşlü, hızlı, binicisini hiç sarsmayan, su gibi akıp giden, uzun mesafe koşusunda eşsiz bir at cinsidir." (Aytmatov, 1996:5)

Romana adını veren Gülsarı ismindeki "taypalma yorga" at; romanda özelde Kırgızları genel manada da esaret altında olan bütün Türkleri temsil eder. Gülsarı'nın ayaklarının zincire vurulması ve ardından da iğdiş edilmesi sembolik bir anlam taşır. Sovyetler Birliği'nde uygulanan asimilasyon politikaları sonucunda öz değerlerine yabancılaşan bir nesil yetişir. Aytmatov'un birçok eserinde bu durum farklı semboller yardımıyla eleştirilir. *Gün Olur Asra Bedel*'de mankurt efsanesi yardımıyla kendi değerlerine yabancılaşan insanları "mankurt" kavramıyla anlatan ve literatüre armağan eden Aytmatov, Sovyet yatılı okullarında yetişen Sabitcan vasıtasıyla da halihazırdaki mankurtlaştırmayı gözler önüne serer. Bu romanda da cins bir at olan ve kendine mahsus özellikleri bulunan Gülsarı'nın ehil olmayan ellerde cinsine mahsus özelliklerini birer birer yitirmesi sonucunda geldiği nokta çok çarpıcı bir şekilde anlatılır. Kitaptan alıntıladığım şu bölüm görünüşte Gülsarı'ya yapılanları anlatsa da, diğer yandan Sovyetlerin Türklere uyguladıkları baskı ve tek tipleştirme politikaları ile yapmak istediklerini de çok güzel özetler:
"*Eski tutku ve özelliklerinden kala kala bu taypalma yürüyüşü kalmıştı. Başka tutkularının hepsi yok olmuştu.* ***Sırtındaki biniciden ve yürüdüğü yoldan başka bir şey düşünmesin diye, insanlar onu başka her tutkudan mahrum bırakmışlardı****. Şimdi Gülsarı'nın tek tutkusu koşmaktı. Böyle hızlı koşarak insanların ondan aldıkları şeylere yetişecek, onları yakalayacaktı sanki. Ama hiçbir zaman ulaşamıyordu onlara*." (Aytmatov, 1996:21)
Romanda Gülsarı'nın eğitimiyle ilgili detaylara da yer verilir. Yılkıcı olanTurgay, Gülsarı'yı henüz tayken Tanabay'a verir ve ona atın eğitimiyle ilgili şu öğütleri verir:
"*Sarı taya şimdilik dokunma. Hiç kimseyi de bindirme. Sabırla yetiştir onu. Eyer vurulacak ve binilecek hale geldiği zaman pek zorlama, gemini fazla çekme. Terli terli su içmemesine dikkkat et, yoksa yorga gidişi bozulur. Onu iyice terbiye ettikten sonra, o zamana kadar sağ kalırsam getir bana*." (Aytmatov, 1996: 24)
Gülsarı'nın ismi de henüz bir "cabağı" iken yılkıcı ihtiyar Turgay'ın torunu olan küçük bir kız tarafından konulmuştur. (At yavrusuna altı aylık oluncaya kadar "kulun", altı aydan bir yaşına gelinceye kadar "cabağı", bir yaşına gelince "tay" denir.)
Romanda Gülsarı gemlenirken kullanılan yöntemin -ata önce tuz yalatılması ve bir gece susuz bırakıldıktan sonra su verilmesi- detaylı olarak anlatılması da atın eğitimiyle ilgili bir detay olarak dikkati çekmektedir. (Aytmatov, 1996:31-33)
Romanda yorga atlara verilen değeri gösteren pek çok bölüm vardır:
"*Eski devirde olsa, böyle bir yorganın değerine paha biçilemezdi. Kırgız atalar böyle bir yorga için birbirlerine düşer, kan dökmekten çekinmezlerdi*." (Aytmatov, 1996:22)
"*Güzel yorga güzel kız gibidir, elde etmek için peşine düşenler çok olur. Bilirsin bir kız iyi bir ere düştüğü zaman daha da güzelleşir, gözleri yaldır yaldır parlar, gül gibi olur. Ama kötü birine düşerse solar gider, çöp gibi kalır. Baktıkça yüreğin sızlar. Atın iyisi de öyle olur. Bakmasını bilmezsen onu mahvedersin, olduğu yere düşüp kalır*!" (Aytmatov, 1996:23)Romanda Gülsarı'nın Tanabay'ın elinden alınmasından sonra arabaya koşulması eleştirilir ve Taypalma yorga bir atı arabaya koşmak bu ata yapılacak en büyük hakaret olarak kabul edilir ki bu durum cins ata verilen kıymeti gösterir.

ATASÖZLERİ VE DEYİMLER

Atasözlerimiz ve deyimlerimiz, yüzyıllar öncesinden günümüze kadar gelmiş, atalarımızın tecrübelerini yansıtan söz varlıklarımızdır. Romanda çok sayıda atasözü ve deyim kullanıldığı görülmektedir. Romanda geçen atasözleri ve deyim örnekleri şunlardır:
"*At başına kün tavsa avızdıkpen su işer, er başına kün tuvsa etigimen su geçer."(At başına gün vursa ağzındaki gemiyle su içer, er başına gün vursa çizmesiyle su geçer*." (Aytmatov, 1996: 8)
"*Kırk yıl kırgında kalsan ecel gelmeyince ölmezsin*." (Aytmatov, 1996:17)
"*Göğün altı şimdi azan-kazan idi*."

"*Kırgızlar boşuna söylememişler: 'Bir yerden bir yere taşın da haline şükredersin.'diye*."
"*Turnaya beylik versen de tepende gagalayıp durur.' derler ya ben de öyleyim işte*. "(Aytmatov, 1996:110)
"*Caydar olmasa sen çoktan bir yerlerde 'boynun altında kalıp giderdin' diye takıldı Çora*." (Aytmatov, 1996:111)
"*Düşman yakana yapışınca kurt da bacağını ısırır' derler ya… Asıl büyük felaketle uğraşırken daha küçük aksilikler de olmuyor değildi*." (Aytmatov, 1996:146)
"*Deve istiyordu ki biye(dört yaşını geçmiş dişi at) alabilsin*." (Aytmatov, 1996:174)
"*Onların sözlerinin 'dışı cıltıravuk(dışı parlak) içi kaltıravuk(içi karanlık ve soğuk)' olduğunu 'hoş laf-boş laf' olduğunu bilmiyor muydu*?" (Aytmatov, 1996:182)
"*Tepse temir üzgendey güçlü kuvvetli görünüyordu."(Tepecek olsa demiri bükecek kadar güçlü kuvvetli görünüyordu.* (Aytmatov, 1996:213)
"*Sonumuza varan yol evimize varan yoldan daha kısa artık*." (Aytmatov, 1996:216)
"*İyi kadın kötü erkeği zor (güçlü) kılar, kötü kadın iyi erkeği hor kılar*." (Aytmatov, 1996:218)
"*Yamansız yahşı olmaz*." (Aytmatov, 1996:220)

TÜRKÜLER

Türküler, bir milletin sosyo-kültürel kimliğini yansıtan en güzel kaynaklar, milletin arşiv belgeleridir adeta. Nitekim Ahmet Hamdi Tanpınar, "Anadolu'nun romanını yazmak isteyenler, ona mutlaka türküler yoluyla gitmelidir." (Özbek, M., (1998) *Türk Halk Müziği El Kitabı I – Terimler Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi BaşkanlığıYayınları:171.) derken türkülerin bu özelliğine vurgu yapar. *Elveda Gülsarı* romanında ise türkülerin Tanabay'ın içinden taşan hislerini ifade etmek için bir vasıta olarak kullanıldığı görülmektedir. Aytmatov'un eserlerinde türkü ve aşk arasında yakın bir ilişki kurulduğu rahatlıkla söylenebilir ki Cemile hikayesinde Daniyar'ın söylediği türküler buna en çarpıcı örnektir. Romandan alıntıladığım şu cümleler türkü ve aşk arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

"Tanabay'ın onu yüreklendiren sesi, hatta keyfinden şarkı söylemesi pek hoşuna giderdi Gülsarı'nın. Böyle zamanlarda, koşu temposunu onun türküsüne uydururdu sanki. Zamanla bu türkülere iyice alıştı, onları belledi: Bazıları hüzünlü, duygulu, uzun, kısa, sözlü, sözsüz bütün türkülerini." (Aytmatov, 1996:30)

"*Tanabay hafif bir sesle türkü söyler, sözleri pek anlaşılmazdı, ama herhalde anılarda kalmış yiğitlerin yaşadığı dönemi ve onların aşklarını, acılarını anlatan sözlerdi bunlar. Gülsarı, çok iyi bildiği yoldan, çayı geçerek ta yaylaya götürürdü sahibini*." (Aytmatov, 1996:48)

Tanabay, "*Kaderimiz böyleymiş, der, gözlerini çayın karşı yakasındaki sisli havaya çevirir yanık bir türkü tuttururdu. O zaman her şeyi unuturdu: Kolhozu, çoluk-çocuğu, dostu, düşmanı, geçmişi, geleceği, her şeyi…Uzun yıllardan beri kendisine dargın olan ağabeyi Kulıbay'ı, zaman zaman düşlerine girip onu kan ter içinde yataktan fırlatan savaş günlerini, bütün gerçekleri, her şeyi, her şeyi…*"(Aytmatov, 1996: 50)

"*Gülsarı, sahibinin bir türkü tutturmasını istiyordu o anda. Ama Tanabay susuyordu*." (Aytmatov, 1996:74)

BOZLAK (AĞIT) SÖYLEME GELENEĞİ

Romanda türkülerin yanısıra bozlak[1] adı verilen ağıtlar da yer almaktadır. Romanda çevirmen bu kelimeyi "bozlak" olarak kullandığı için bu çalışmada da romandaki kullanımına göre "ağıt" ya da "bozlak" kelimesi tercih edilmiştir. Çora öldüğünde onun cenazesine gelenler "*Oy ciğerim oy / Vay ciğerim vay*!" şeklinde yüksek sesle ağıt söylerler. (Aytmatov, 1996:194)

Romanda dikkati çeken bir diğer ayrıntı da Tanabay'ın karısı Caydar'ın kopuz çalarak söylediği bozlaklardır. Romanda bu bağlamda iki bozlak vardır: Birinci bozlak, "Botasını Yitiren Akmayanın Bozlağı" ikinci bozlak ise "Karagül Botam Bozlağı" adını taşır. Her iki bozlağın romandaki söyleniş zamanı önemlidir. Yavrusunu yitiren ana devenin yavrusuna duyduğu hasreti anlatan birinci bozlağı Caydar, Gülsarı'nın Tanabay'ın elinden alınmasından hemen sonra kopuzuyla çalıp söyler. Romanda bu bölüm şöyle anlatılır:

"*Caydar şankopuzunu (demir kopuzunu) eline aldı. Kopuzunun nefesini ayarladıktan sonra, göçebe atalarının şanlı geçmişinden kalan o yanık bozlağı çalıp söylemeye başladı: Bu küçücük beyaz botasını(yavrusunu) yitiren ana devenin yakarışı ağıdı, bozlağı idi. Ana deve, bütün gün kırlarda dolaşarak, bozlaya bozlaya yavrusunu arıyordu. Artık akşamüzerleri botasını yar kıyısında gezdiremeyeceğini, şafak sökerken onunla otlamaya çıkamayacağını, beraber otlayamayacaklarını, kumlar üzerinde beraber yürüyemeyeceklerini, bir daha onun ak sütünü emziremeyeceğini söylüyordu gözyaşları içinde: 'Neredesin kara gözlü botacığım? Ses ver bana! Damla damla süt akıyordu memelerinden! Sıcacık süt süzülüp akıyor… Neredesin? Ses ver bana! Memelerinden ananın ak sütü akıp süzülüyor…*"(Aytmatov, 1996: 87)

Romandaki ikinci bozlak ise "Karagül Botam Bozlağı" adını taşır ve bu bozlağı Caydar, Çora'nın ölümünden hemen sonra kopuzuyla çalıp söyler. İlk bakışta bozlağın konusu ile Tanabay arasında bir bağ kurulamasa da Tanabay'ın bazı fevrî hareketleri sonucunda yaşadığı acılara vurgu yapıldığı görülmektedir. Tanabay, kollektifleşme başladığında -kendi çabasıyla zengin olan- ağabeyini kulak olduğu gerekçesiyle ihbar etmiş ve onun Sibirya'ya sürgüne gönderilmesine neden olmuştur, ağabeyi Kulıbay Tanabay'a beddualar etmiş, onu hiçbir zaman affetmemiştir. Tanabay, sonraları bu durumu hatırlayıp hata yaptığını anlasa da iş işten geçmiş olur ve tıpkı bozlaktaki genç avcı gibi geç kalmış olur. Romanda "Karagül Botam Bozlağı" şöyle anlatılır:

Çok çok eski zamanlarda yaşlı bir avcının yiğit bir oğlu varmış. Yaşlı avcı, genç oğluna avcılığın bütün hünerlerini, inceliklerini öğretmiş ve delikanlı avcılıkta babasını geçmiş. Öyle ki zamanla genç avcı, yakın dağlardaki bütün av hayvanlarını öldürmüş, gebe hayvanları, yeni doğmuş yavruları da acımadan vurur hale gelmiş. Avlanma sırasında Boz Geyik'in sürüsünü de kırmış geçirmiş. Geriye yalnızca Boz Geyik ve onun yaşlı erkeği kalmış. Boz Geyik, genç avcıya gözyaşları içinde yalvarmış ve ondan soyunun tükenmemesi için eşi Tav Teke'yi sağ bırakmasını rica etmiş.

---

[1] Romanda bozlak olarak geçen tür, bizdeki ağıtlara tekâbül etmektedir. Bizim halk kültürümüzdeki bozlak ise şöyle açıklanabilir: "Türk halk müziğinde bozlak, uzun hava formunda icra edilen çalma ve söyleme biçimidir. Bozlakların şiir yapısı genellikle 11 hecelidir. En az iki ve daha fazla dörtlükten oluşur. Beş mısralı şiirler de vardır. Bozlaklar, diğer halk türküleri gibi aşk, yiğitlik, mertlik, ayrılık, gurbet, sıla özlemi konularıyla birlikte aşiretler arasındaki ilişkileri ve kavgaları da konu edinir. Karacaoğlan, Dadaloğlu, Köroğlu, Âşık Said, Âşık Garip ve Deli Boran gibi saz şairlerinin şiirlerine sıkça rastlanılır. Ezgisel yapı olarak tiz ses perdelerinden pes ses perdelerine doğru inen geniş bir seyir karakteri bulunmasının yanı sıra süslemelerle bezenmiş çalma ve söyleme tekniği bozlağın belirgin özellikleridir. Başta bağlama olmak üzere keman, def, kaşık ve zil icrada kullanılan diğer çalgılardır. Bozlaklar, sözlerinde anlatılan hikâyeye, yazılan kişiye ve yöreye göre değişik isimlerle anılırlar. Örnek olarak Türkmen Bozlağı, Avşar Bozlağı, Kırat Bozlağı, Katırcıoğlu Bozlağı, Cerit Bozlağı, Öksüz Ali Bozlağı ve Kızılırmak Bozlağı verilebilir. Âşık Said ve oğlu Âşık Seyfullah, Muharrem Ertaş, Hacı Taşan, Ali Çekiç, Bayram Aracı, Neşet Ertaş gibi isimler bozlakların müzikal kimliğinin oluşmasına önemli katkılar sağlamışlardır."(http://aregem.kulturturizm.gov.tr/TR,51112/bozlak-havalari.html. Erişim tarihi: 20.04.2018)

Ancak genç avcının hırsı buna izin vermemiş ve Tav Teke'yi de vurup onu yardan aşağıya yuvarlamış. O zaman Boz Geyik acıdan inim inim inleyerek genç avcıya dönmüş ve "Hadi beni de vur, yüreğime nişan al, hiç kımıldamayacağım. Ama vuramayacaksın! Bu senin son atışın olacak, senin de sonun olacak." demiş. Genç avcı geyiğin sözlerine aldırış etmeden hiç kımıldamayan geyiğe nişan almış, ancak onu vuramamış, sadece ayağından yaralamış. Boz Geyik, topal ayağıyla kaçmaya genç avcı da onu kovalamaya başlamış, ancak bir türlü yakalayamıyormuş. Dağ-taş, dere-tepe, kar-buz zorlu bir kovalamaca sonunda geyik genç avcıyı dik kayalara sürüklemiş. Avcı öyle bir yere gelmiş ki oradan ne aşağı gidebilir, ne de yukarı çıkabilirmiş, hiçbir yere adım atamıyomuş. Boz Geyik onu orada bırakmış ve gitmeden önce de şöyle demiş: "Soyumu kırıp yok ederek beni nasıl dayanılmaz acılar içinde bırakmışsan, senin baban da yüreğini parçalaya parçalaya, dağlar taşlar arasında koşa koşa öyle acılar içinde ağlasın! Bunu diliyorum. Kargışlarım tutsun seni Karagül, kargışlarım tutsun! Lanet sana!" Genç avcı, dimdik bir kayanın üzerinde hareketsiz dururken, onu arayan babası sesini takip ederek oğlunu bulmuş. Babası oğlunun oraya nasıl çıktığını sorunca genç avcı, acımasızlığı sebebiyle geyiğin kargışına uğradığını, tek kurtuluşunun babasının onu vurması olduğunu söylemiş. Oğul, acılar içinde yalvarıyormuş: "Haydi baba, vur beni! Daha fazla acı çekmek istemiyorsan, bana acıyorsan, elini çabuk tut! Vur beni! Vur beni! Sonra da yıka ve göm!" Oğlunun yalvarışı ve o hali babasının yüreğini dağlamış, ancak oğlunu kendi eliyle öldürmeye gönlü razı olmuyormuş. Akşama kadar direnmiş, ancak sonunda güneş batmak üzereyken kalkmış, nişan almış ve oğlunu vurmuş, ardından da okunu taşlara vurarak parçalamış ve başlamış bozlamaya:

"*Seni ben öldürdüm, Karagül botam!*
Yalnızım, kendimi soldurdum botam!
Felek beni böyle kargadı botam,
Kader beni böyle arbadı(tuzağa düşürdü, oyun oynadı) botam!
Avcılığı sana öğrettim botam,
Sen de yüreğimi kül ettin botam!
Ciğerimi yoldun, kanattın botam!
Yaradılanları yok ettin botam,
Neslini kuruttun, tükettin botam!
Bu eleme beni sen attın botam!
Seni ellerimle öldürdüm botam,
Yalnızım, kendimi soldurdum botam!" (Aytmatov 1996:205-208)

İNANÇ VE DİNLE İLGİLİ RİTÜELLER

Türkler, İslamiyet'i kabul ettikten sonra farklı bir kültür dairesi içine girmişler, dinî inanışlar yaşayışlarına tesir ederken onlar da kendilerine has bir Müslümanlık anlayışı geliştirmişlerdir. Bu bağlamda dinin kültürü oluşturan temel kaynaklardan biri olduğu sonucu çıkarılabilir. Romanda İslamiyet'le ilgili inanışlara ağırlıklı olarak yer verilse de iki yerde Tanabay'ın İslamiyet öncesi inanışlara göre dua ettiği de görülmektedir.

"*Ey Arbak! (ervah, atalar ruhu) siz koruyun yılkıyı*!" (Aytmatov 1996: 71) (Tanabay'ın duası)

"*Ey koruyucu Çoban Ata, koyunların koruyucu ruhu! İşte sürünün ilk kuzusu! Onu kolla, bütün kuzuları kolla! Biz çobanları da kolla*!" (Aytmatov 1996:132)

Romandaki şu alıntılar ise İslam inancıyla ilgilidir:

"Yarış öncesinde biniciler ellerini açıp dua ediyorlar". (Aytmatov 1996:53)

"Yarışı kazanan Tanabay ellerini açıp şükür duası yapıyor ve duanın sonunda hep bir ağızdan 'amin' diyorlar."

Çora'nın cenazesi, ikindi namazında İslamî usullere göre defnedilir. Romanda Çora'nın cenaze töreni; insanların ölüm gerçeği karşısında tek yürek oldukları, kişisel hırslarından sıyrıldıkları,

küslerin barıştığı, dostluk ve kardeşlik duygularının pekiştiği bir ortam olarak tasvir edilir. Nitekim Çora'nın cenazesine çayın karşı yakasındaki Kazaklar da katılır. Tanabay, bu duruma çok sevinir ve Kazaklara "*Sağ olun Kazak soydaşlar, sağ olun, diyor içinden. Biz ta eski atalarımızdan beri her şeyde beraber olduk: Tasada ortak, kıvançta ortak; toylarda ortak, yarışlarda ortak*." (Aytmatov 1996: 194-195)

GELENEKSEL OYUNLAR

Romanda Gülsarı vasıtasıyla kökpar adı verilen at yarışı oyunu aşama aşama detaylı olarak tasvir edilir. Yarış olduğu günlerde meydanda çok büyük bir kalabalık toplanmaktadır. Dağlardan, komşu kolhozlardan ve Kazakistan'dan pek çok insan gelir ve kendi atlarıyla yarışlara katılırlar. Yarış günlerinde başka gösterilerin de yapıldığını görülür. Güreş ve cirit de böyle özel günlerde yapılan etkinliklerden birkaçı olarak zikredilir. (Aytmatov 1996:53)

Kökpar:

At üstünde oynanan bir takım oyunudur. Kökparın çeşitli ritüelleri vardır. Toybaşı adı verilen kişi, yarışı yönetenlerin başıdır. Yarışçılar uran salıp[2] dörtnala at sürerler. Taraflar, meydana bırakılan, içi saman doldurulmuş oğlak veya buzağı tulumunu (kökpar serke) kapmak, kendi takımına kazandırmak için mücadele ederler. Toybaşı, Kökpar serkeyi alanın ortasına bırakır ve "Alaman" diye bağırarak mücadeleyi başlatır. Mücadeleyi kazanan "alaman bâyge" denilen birincilik ödülünü almaya hak kazanır. (Aytmatov 1996:57)

Oyunda Kazak ve Kırgız gençleri kardeşçe mücadele ederler. Oyunun sonunda kimse kimseyi suçlamaz çünkü "*erlik göstermek de er meydanında başa gelene razı olmak da yiğitliğin gereğidir*." (s.61) Eğer oyun kurallarına göre oynanırsa kardeşlik hislerini pekiştirici bir fonksiyon icra eder. Romanda şu satırlarla oyunların bu yönüne vurgu yapıldığı görülmektedir:

"*Bir o yana bir bu yana koşturan atlılar, o engin bozkırlarda kanatlarını gererek kavis çizen kuşlara benziyorlardı. Nara atanlar vardı. Devrilen atlar, düşenler, atlarının peşinde sendeleyerek koşanlar vardı. Böyle bir yarışta, böyle bir oyunda bütün bunlar olurdu. Kimse kimseyi suçlayamazdı bu yüzden: Erlik göstermek ve er meydanında başa gelene razı olmak! Bunlar bir anadan doğmuş kardeşler gibidirler.*" (Aytmatov 1996:61)

Çelik-çomak oyunu:

Romanda bahsi geçen geleneksel oyunlardan biri de çocukların oynadığı çelik-çomak oyunudur. Anadolu'da da bilinen ve oynanan bir oyun olan "çelik-çomak" romanda şöyle anlatılır:

"*At korasının yanında çocuklar çelik-çomak oynuyorlardı. Çocuklardan biri çeliği havaya attı, sonra var gücüyle çomağıyla vurdu ve çelik çok uzaklara düştü. Çocuk elindeki uzunca, çomakla vurduğu yerden çeliğin düştüğü yere kadar olan mesafeyi ölçmeye başladı: Bir, iki, üç… yedi..on…on beş… Öbür çocuklar, hile yapmasın diye, doğru ölçsün diye yanına geliyor onu denetliyorlardı. Yirmi iki! Dedi çocuk. Yirmi iki çomak boyu uzağa düşürmüştü çeliği.*

-Daha önceki toplam yetmiş sekiz idi, yirmi iki daha eder yüz… diye sevinçle bağırmaya başladı. Yüz oldu, tam yüz!

Öteki çocuklar da bağırdılar:

-Yaşasın! Tam yüz sayı yaptı!

Ne eksik ne fazla. Tam yüz! Şimdi kaybeden çocuğun üzüntüsünü belirtmek için ağıt yakması gerekiyordu. Kazanan çocuk çeliğin düştüğü yere bir işaret koydu. Oradan çeliği bir kere daha

---

[2] **Uran**: Aynı dava uğrunda, aynı bayrak altında toplanmak ve savaşmak için millî parola. Genellikle boyların ya da eski, ünlü bir batırın adı söylenerek çağrılır. Boyların ayrı ayrı uranları da vardır. On iki Kazak boyunun ortak uranı 'Abak'tır. Uran salmak ya da uran çağırmak, günümüzde daha çok kökpar, buzakşı oyunlarında, at yarışlarında vb. spor gösterilerinde yaygın olarak devam etmektedir. (s.53-54)

havalandırıp olanca gücüyle vurdu. Hepsi çeliğin düştüğü yere koştular. Üç vuruş hakkı vardı. Üçüncü vuruşa sıra geldi. Kazanmıştı. Yenilen çocuk ise ağlayacaktı nerdeyse. Çünkü, o kadar yerden, hiç durmadan ağıt söyleyerek koşacaktı. Ne yaparsın? Oyunun kuralı böyleydi işte. Kazanan çocuk bağırdı: 'Ne duruyorsun? Hadi koş bakalım zırlayarak, bozlayarak!'
Kaybeden çocuk derin bir soluk aldı ve ağıdını söyleyerek koşmaya başladı:
Gökbay, Akbay
Buzavındı bakpay
Kayda cürsin oynap
Ay-Ay-Karabay zuvvv…
(*Gökbay, Akbay / Buzağını bakmıyor / Nerede yürüyorsun oynayıp / Ay ay ay karabay…Zuvvv*!)" (Aytmatov, 1996:96-97)
"*Kora avlusunun dışında çocuklar çelik çomak oynamaya devam ediyorlardı:*
Gökbay, Akbay
Buzavındı bakpay
Kayda cürsin oynap

EL SANATLARI

Çalışmamızın başında Mehmet Kaplan'dan yaptığımız alıntıda da ifade edildiği gibi "*güzel sanatların dışında insanoğlunun elinden çıkma eşya, yiyecek, içecek, elbise, silah, âlet vesaire de kültür sahasına girerler.*" Romanda bu bağlamda at kültürüyle de bağlantılı olarak eyer ustalarından ve onların yaptığı -her biri kendine mahsus özelliklere sahip- eyerlerden övgüyle söz edilirken bu vesileyle eski ve yeni devrin de mukayesesi yapılarak kaybolan değerlere vurgu yapılır:
"*O ünlü eyer ustaları yok artık. Ne eyerler yapılırdı eskiden! Her eyerin bir tarihçesi, bir künyesi vardı. Kim yapmış, kime yapmış, ne zaman yapmış, yapan kişi karşılık olarak ne almış? Hepsi bilinirdi.* ***Herhalde yakında herkes, Avrupa ülkelerinde olduğu gibi otomobille dolaşacakmış! Hepsi birbirinin aynı olan otomobillerle. Yalnız plaka numaraları farklı olacakmış.*** *Ama işte, ata-babalarımızın ustalıkları unutulup gidiyor! El işleri, el sanatları kaybolup gitti. Oysa insan ruhunun aynası, el hüneri, göz nuru değil midir*?.." (Aytmatov, 1996:93)
Türk milleti göçebe bir millettir. Keçe çadırlar, yüzyıllar boyunca göçüp konan bu halk için en güzel barınak olmuş, yüzyıllar boyunca ihtiyaçlara göre şekillendirilerek mevcut halini almıştır. Ancak romanda Tanabay, içinde bulunduğu siyasi şartların sonucu olarak eskiye ait olan her şeye savaş açtığı günlerde bir konsomol toplantısında keçe çadırlardan söz eder ve " Yok olsun çadır evler! Eski usuller yok olsun!" diyerek bunların yıkılması gerektiğini ifade eder. Süreç içinde keçe çadırlar gerçekten yıkılır ve onların yerine kış evleri yapılır. Ancak zamanla anlaşılır ki dağlarda sürü otlatanlar çadırsız yapamaz. Tanabay da o sözleri için büyük bir pişmanlık duyar ve bu pişmanlığını şu sözlerle ifade eder:
"*Keçe çadır, kendi milletinin, atalarının en güzel buluşlarından biriydi. İnsanoğlu bugüne kadar bu durum için, göçüp konanlar için, daha iyisini bulamamıştı. Yüzyıllar boyu geliştirilmiş, her şeyi değerlendirilip sınanmıştı. Bunu nasıl anlayamamış, çadırların yıkılmasını istemek gibi bir sözü ağzına nasıl almış, nasıl dili varıp söylemişti*!" (Aytmatov, 1996:93)
Keçe çadır yerine kumaştan yapılmış palatka adı verilen çadırlar verilir ancak kumaş çadırın keçe çadırın yerini tutması mümkün değildir.

GÖÇ KÜLTÜRÜ

Romanda göç kültürüne dair detaylar da dikkat çekicidir. Romandan alıntıladığımız şu satırlar, yüzyıllarca konar-göçer olarak yaşamış Türk milleti için oldukça tanıdıktır. Nitekim günümüzde sayıları çok çok az da olsa hala göçebe hayat yaşayan Yörükler de mevcuttur.

"Göç öncesi yapılacak işler pek çoktu. Sonunda dağ arkaçlarına göç başladı. Altı ay süren yaz ve güz çabuk geçerdi. Altı ay süren yaz ve güz çabuk geçerdi. Ama onlar kışı da orada geçirecekler ve ancak ilkbaharda döneceklerdi. Üyir üyir yılkı, sürü sürü koyun, böğüren sığırlar ve yük kervanı çay boyunca dağ yoluna düşmüşlerdi. İnsanlar bağırışıyor, kulunlar, taylar kişniyor, kuzu-koyun meliyor, dostlar vedalaşıyor, helalleşiyordu. Kalabalığın çın çın, zuv-şuv sesleri dolduruyordu havayı. Kızıldan yeşile renk renk entarilerini giymiş gencecik gelinler, ayrılık türküsü söyleyen, kavuşma dileğinde bulunan genç kızlarla kafile ilerliyordu." (Aytmatov, 1996:109)

SONUÇ

Bu çalışmada "Elveda Gülsarı" romanı Kırgız kültürüne ait unsurlar bağlamında incelenmiş ve romanın bu bakımdan zengin malzeme içerdiği tespit edilmiştir. Kültürel değerler olmadan millet olma bilincinin eksik kalacağına ve çözülmenin kaçınılmaz olacağına şüphe yoktur. Yapılan incelemeler sonucunda Kırgızlar ile Türkiye Türklerinin pek çok ortak kültürel değere sahip olduğu tespit edilmiştir. Ata verilen değer, göç kültürü, dinî unsurlar, el sanatları, geleneksel oyunlar, atasözleri, türküler, ağıt yakma geleneği gibi pek çok unsur iki kültürde de ortaktır. Bu çalışma için kurmaca bir eser kullanılmasına ve sınırlı bir malzemeden yola çıkılmasına rağmen bu kadar ortak değer tespit edilebildiğine göre detaylı bir sosyolojik araştırmanın çok daha fazla ortak kültürel unsuru tespit edeceği aşikârdır. Yaptığımız tüm bu çalışmaların ortak kültürel değerlerin tespiti ve kardeşlik duygularının pekişmesine katkıda bulunacağı inancıyla çalışmama son veriyorum.

KAYNAKÇA

Aytmatov, Cengiz, (1996) *Elveda Gülsarı,* İstanbul: Ötüken Yayınları.
Kaplan*, Mehmet, (*2001) *Kültür Ve Dil,* İstanbul: Dergâh Yayınları.
Resulzade, Mehmet Emin, (1949) *Azerbaycan Kültür Gelenekleri*, Ankara: Sipahi Matbaası.

ANLATI TÜRLERİNDE DİN ADAMI İMGESİNİN "YEŞİL GECE" ROMANI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Ülkü Ayşe OĞUZHAN BÖREKCİ
Hacı Bayramı Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi

ÖZET

Din ve din adamları, insanlık tarihinin hemen her döneminde toplum ve birey hayatının düzenlenmesinde çok önemli bir yer tutmuştur. Bu bağlamda dine ve din adamlarına kimi zaman olumlu anlamlar atfedilirken kimi zaman da olumsuz roller yüklenmiştir. Bu yaklaşımların elbette ki her toplumun kendi tarihsel ve toplumsal koşullarıyla ilgili olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan din olgusu, istismar edilmeye en açık alanlardan biridir. Nitekim daha önce de belirtildiği gibi, hem birey hem toplum için çok önemli olan din, çeşitli çevreler tarafından insanları bilinçli bir şekilde yanlış yönlendirmeye sevk edebilecek bir olgudur. Bu anlamda çeşitli anlatı türlerinde bu konu ele alınmış, toplumun hassasiyetlerinin nasıl kötüye kullanılabileceğine ilişkin çeşitli tespitler yapılarak, toplumun bu konuda daha dikkatli olmasına yönelik mesajlar verilmiştir.

Türkiye'nin toplumsal ve tarihsel geçmişine bakıldığında da din ve din adamı olgusunun kimi zaman "iyi"/"olumlu" kimi zaman da "kötü"/"olumsuz" imgelerle ele alındığı görülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, Reşat Nuri Güntekin'in "Yeşil Gece" romanı üzerinden din adamlarının hangi imgelerle sunulduğu, niteliksel bir yöntem olan metin analizi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler neticesinde söz konusu eserde, "din adamı" görünümdeki bazı kişilerin hem dini hem de toplumun manevi duygularını kötüye kullanabileceklerine ilişkin mesajların olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: "Din Adamı", "Türk Romanı", "Yeşil Gece"

THE EVALUATION OF THE CLERYGMAN IMAGE IN NARRATIVES IN THE FRAMEWORK OF THE NOVEL "YEŞİL GECE"

ABSTRACT

Religion and clergymen have had a very important place in social and individual life almost in every period of the human history. In this respect, sometimes positive meanings and sometimes negative roles have been attributed to the religion and clergymen. It can certainly be stated that these approaches have been related to every society's own historical and social conditions. On the other hand, religion is the domain which is the most open to exploitation. Hence, as mentioned above, religion, which is very important both for the individual and the society, is a concept which can be used by certain circles to mislead people intentionally. In this respect, this topic is studied in different narratives, some observations were made regarding that society's sensitivity to religion could be exploited, and some messages were given to the society to be careful about this issue.

When the social and historical past of Turkey is considered, it is again seen that sometimes religion and clergyman concept is represented with "good/positive" images and sometimes these concepts are represented with "bad/negative" images. From this point of view, in this study, it is analysed that with which images the clergymen are presented in the novel "Yeşil Gece" by Reşat Nuri Güntekin via text analysis which is a qualitative method. As a result of the analysis, it is determined that in this novel there are messages regarding that some people who look like "clergymen" can exploit religion and the sentimental values of the society.

Keywords: "Cleric", "Green Night", "Turkish Novel"

GİRİŞ

Edebiyat ve toplum arasındaki ilişki birçok çalışma tarafından ele alınmış ve irdelenmiştir. Nitekim edebiyat ve toplum arasında çok sıkı bir ilişkiler zinciri bulunduğundan; edebi ürünlerde

tarih boyunca var olan bu ilişkiler, bir yandan sanatsal bir açıdan değerlendirilirken, öte yandan geçmiş ile gelecek arasında bir köprü görevi bağlamında ele alınmaktadır (Güneş, 2007: 71). Dolayısıyla edebi ürünler, bir toplumun anlaşılmasında oldukça önemli kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda edebiyatın sosyoloji, tarih, iletişim[1] gibi bilim dallarıyla ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Bu bilimler bir topluma ait olguların/olayların anlaşılmasında, analiz edilmesinde ve yorumlanmasında birbirlerinin tarihsel, kuramsal ve metodolojik birikimlerinden yararlanmaktadır. Zira edebiyatın diğer bilim dallarıyla ilişkisi edebi ürünlerin aydınlatma kapsamını daha da genişletmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, edebi ürünler bir taraftan toplumların inanç, yaşayış tarzı ile duygu ve düşüncelerini açığa çıkarırken, bir taraftan da insanlar arasındaki sosyal ilişki, din, mitolojik değerler, davranış biçimleri gibi her türlü olayı yansımaktadır (Aydın, 2004: 151). Bu nedenle edebi ürünler aracılığıyla bir araştırmacı, bilim adamı, edebiyat eleştirmeni, edebiyat sosyoloğu edebi metinleri yorumlayarak, insan toplum gerçekliği sorularına ilişkin ipucu, iz, belirleme ve çıkarımlarda bulunabilmektedir (Alver, 2004: 18).

Tarih boyunca toplum ve birey hayatının düzenlenmesinde oldukça önemli olan din ve din adamlarının da edebi ürünlerde ayrı bir yer tuttuğu ifade edilebilir. Toplumların tarihsel ve toplumsal koşullarına göre din ve din adamlarına yönelik yaklaşımlar farklılık göstermiştir. Bu noktada en önemli hususlardan biri de "din"in çeşitli gruplar tarafından istismar edilme çabalarıdır. Bu anlamda çeşitli anlatı türlerinde bu konu ele alınmış, toplumun hassasiyetlerinin nasıl kötüye kullanılabileceğine ilişkin çeşitli tespitler yapılarak, toplumun bu konuda daha dikkatli olmasına yönelik mesajlar verilmiştir. Türkiye'nin toplumsal ve tarihsel geçmişine bakıldığında da din ve din adamı olgusunun kimi zaman "iyi"/"olumlu" kimi zaman da "kötü"/"olumsuz" imgelerle yansıtıldığı söylenebilir. Buradan hareketle bu çalışmada, Reşat Nuri Güntekin'in "Yeşil Gece" romanı üzerinden din adamlarının hangi imgelerle sunulduğu, niteliksel bir yöntem olan metin analizi aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kavramsal kısmında ise, Batı romanının ve Türk romanının ortaya çıktığı koşullar tartışılarak Türkiye'de romanın nasıl bir gelişim evresine sahip olduğuna ışık tutulmaya çalışılmıştır.

MODERNLEŞME ve TÜRK ROMANINDA YÖNELİMLER

Edebiyatın sosyal etkilerinin olduğu düşüncesi on sekizinci yüzyıldan itibaren önde gelen bir temsil sanatı olarak değerlendirilmiş ve Aydınlanma'nın toplum mühendisliği projesinde en etkili toplumsallaştırma-insanlara burjuva kültürünü benimsetme aracı olarak yerini almıştır (Jusdanis, 1998: 144). Bir anlatı türü olarak roman da edebiyatın bu özelliğine paralel olarak Batı'da yeni gelişmelerin meydana geldiği bir ortamda, toplumsal ve siyasal gelişmelerin etkisi altında ortaçağ düzeninin yıkılarak yeni bir sistemin kurulduğu bir dönemde, burjuvazinin içinden çıkmıştır (Adıbeş, 2000: 35). Zira 17. ve 18. yüzyılda güçlenen ve iktidar odakları üzerinde önemli bir güç haline gelmeye başlayan burjuva sınıfı kendi isteklerini, sorunlarını anlatmanın önemli bir vasıtası olarak değerlendirmiştir. Nitekim ünlü edebiyat sosyologu Lucien Goldmann, insan – mal ilişkisinden hareketle; modern romanın yapı ve gelişimi ile sanayileşmiş toplumlardaki burjuva sınıfının dünya görüşü ve tarihi arasında benzer ilişkiler olduğunu ortaya

[1] Bu çerçevede edebiyatın, iletişim bilimleriyle ilişkisi ortaya çıkmakta; edebiyatın sosyolojik imkanı "insan ve toplum gerçekliğinin bir iletişim ortamı üretmesi" bağlamında önem taşımaktadır (Alver, 2004: 13). Nitekim edebiyat, belirli bir iletişim sistemi içinde gerçekleşmekte, iletişim sürecinin "kaynak", "mesaj" ve "alıcı" gibi temel unsurları sanatta, dolayısıyla edebiyatta da bulunmaktadır. "Kaynak"ın karşılığı "yazar", "mesaj"ın karşılığı "edebi eseri", "alıcı"nın karşılığı ise "okuyucu"dur. Sonuç olarak edebiyat "yazar-eser-okuyucu" üçgeninde gerçekleşmektedir (Sağlık, 2004: 186). Berna Moran buna bir dördüncü unsuru, toplumu eklemektedir (Moran, 2007). Edebi ürünlerde toplumsal konuların ele alınması ileri sürülen görüşler ve toplumsal çabaları da iletişim sürecindeki "mesaj"ın toplumla bağlantısını ortaya koymaktadır (Sağlık, 2004: 186).

koymuştur. Ayrıca, klasik romandaki yapıyı fiyatların düzenlediği pazar ekonomisiyle açıklayarak; sanayileşmiş toplumlardaki, bireyselcilik, aşk, haysiyet, yardımseverlik, iyilikseverlik gibi niteliğe dayalı feodal değerlerin, yerini para, erotizm, iktidar ve iktidar hırsı gibi niceliğe dayalı değerlere bıraktığını ifade etmiştir (Aydın, 2002: 353).

Romanın ortaya çıktığı döneme daha ayrıntılı olarak bakıldığında, bu dönemin Batı için çalkantılı olduğu kadar kendi sorunlarına çözüm yolları bulma açısından oldukça verimli bir dönem olduğu görülmektedir. Nitekim bir taraftan insan bilimlerde yeni gelişmeler olurken bir taraftan da bu bilim dallarının uzanamadığı alanlara edebiyatın kapsayıcı perspektifi ile yaklaşılmış; gerçek izlenimi veren, düzenli ve akılla kavranabilir bir dünyanın varlığı savunularak, aynasında böyle bir sembol yansıtmaya çalışılmıştır (Şan, 2004: 120-122). Başka bir ifadeyle roman, Batı'da yeni bir ideoloji olarak kabul edilen liberalizmin ve yeni bir epistemoloji olarak ortaya çıkan pozitivizmin temel ilkelerini taşımış (Parla, 1993:9) ve temelinde Ortaçağ'dan itibaren Batı'nın geçirmiş olduğu toplumsal mücadeleleri, ilmi ve felsefeyi içermiştir (Tanpınar, 1977: 57). Bilim çağı, endüstri çağı ve Rönesans gibi gelişmelerin ışığında ortaya çıkan romanın Batı'da yaygın bir hale gelmesi ise 19. Yüzyıla denk düşmektedir.

Batı'da romanın yaygınlaşması toplumsal ve siyasal gelişmeler açısından bazı serbestlikleri de sağlamıştır. Nitekim roman yazarları, toplumsal analizcilerin değinemedikleri birçok konuyu, romanlarında incelemişler ve toplumsal hayatı adeta bir psikolog, sosyolog bakışı ile analiz etmişler ve sosyal ilişkilerin anlamlandırılmasına katkı sağlamışlardır. Öyle ki hem geçmişte hem günümüzde Batı kültürüne dair birçok mesele romanlar aracılığıyla aktarılmış ve dile getirilmiştir. Böylece 18. yüzyıldan itibaren roman ele aldığı dönemin karakteristik niteliklerini ifade etmiş, tenkit etmiş veya onun gelişimine olanak sağlamıştır. Bu dönemde romanlarda organik toplum kavramının çöküşü, bireyciliğin gelişimi, sınıf dinamizminde gittikçe gelişen olanakların ortaya çıkması, kentleşmenin yaygınlaşması gibi birçok sosyolojik olay ele alınmıştır (Şan, 2004: 122).

Osmanlı/Türk romanın ortaya çıkışı ve gelişimi incelendiğinde ise, Batı romanından farklı bir gelişim çizgisi sergilediği görülmektedir. Daha önce de aktarıldığı üzere roman, Batı toplumunda modernitenin bir ürünü olarak kendi toplumsal, bilimsel siyasal ve kültürel dinamiklerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nde ise roman, 19. yüzyılda hız kazanan ve toplumun her kesimini etkisi altına modernleşme projesinin etkisinde bir tür olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim Tanzimat'ın ardından devam eden süreçte yönetim, askerlik, maliye, adliye gibi alanlarda yapılan reform hareketleri resim, müzik, edebiyat gibi alanları da etkilemiştir.

Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllara bakıldığında da genelde edebiyatın özelde ise romanın çoğunlukla devlet politikalarıyla uyumlu bir yapı sergilediği, yöneticilerin edebiyatı topluma yeni değerleri benimsetmenin bir yolu şeklinde değerlendikleri ifade edilebilir. Bu çerçevede devlet siyaseti ve edebiyat arasında sıkı bir ilişki olduğunu söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Nitekim kökleri özellikle Tanzimat'a dayanan modernleşme politikaları, Cumhuriyet döneminde yeni bir görünüm kazanmış ve "eski" dönemin bazı özellikleri devam etmekle birlikte farklı bir sürece girilmiştir. Başka bir ifadeyle Batı toplumlarının gerçekleştirdiği modernite, Osmanlı'nın son dönemlerinde devletin ve toplumun dönüştürülmesi için model alınmakla birlikte, devlet siyasetine dönüşüp kurumsallaşması Cumhuriyet döneminin "milliyetçilik" fikri ile hayat bulmuştur. Nitekim Cumhuriyet öncesi fikri ortamında olgunlaşmış olan topyekün Batılılaşma yolu ile kuruluş önerisi, bu dönem yöneticileri tarafından milli-devlet anlayışı çerçevesinde hayata geçirilmiştir. Buna göre de devleti kurtarmak ve bekasını sağlamak için modernleşme gerekli görülürken, milliyetçilik modernleşmeyi gerçekleştirmek için kullanılan bir araç olarak değerlendirilmiştir. Böylece bu dönem Türk milliyetçiliğinde, ulus devlet- ulusal kimlik öncelikle uygarlaşma projesinin bir gereği olarak benimsenmiştir. (Akman, 2003: 86 – 87, 89).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında toplumun nasıl şekillendirilebileceği tartışılmış, "laik" bir toplum Cumhuriyet'in en önemli konularından biri haline gelmiştir. (Andaç, 2002: 108). Nihayetinde Osmanlı'da reformlarla gündeme gelen "ıslahat" düşüncesi, yeni dönemde toplumun geleneksel hayat biçimini, düşüncelerini ve kurumlarını neredeyse tamamen değiştirme gayesi taşıyan "inkılap" düşüncesine tahavvül etmiştir (Karpat, 1969: 80). Bu anlamda yeni bir devlet yapısının tesis edilmesi için, "yeni" bir kültüre de ihtiyaç duyularak Aydınlanma felsefesinin temel alınmış, kültür sahasında birçok hamle yapılmıştır. Bunların en önemli göstergelerinden biri de roman olmuştur (Andaç, 2002: 108).

Milliyetçilik bir ideoloji olarak değerlendirildiğinde, "halkçılık" ve "laiklik" edebiyatta özel bir yeni eğilim oluşmasına neden olmuştur. Edebi ürünlerde ortaya çıkan halkçılık bütün toplumsal gruplar arasında organik ve eşitlikçi ilişkilerin kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede edebiyat toplumun her kesiminden insana ulaşmak için önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir. İnsanların gündelik yaşamlarındaki meselelere değinilerek elitler ve kitleler arasında yeni bir milli kimlik ve aidiyet duygusu oluşturulmaya çalışılmış ve ortak noktalar yaratılmaya çalışılmıştır. Laiklik düşüncesiyle ise toplum ve birey yaşamında pozitivizmin yaygınlaşması amaç edinilmiştir (Karpat, 2009: 177).

"YEŞİL GECE'DE[2] DİN ADAMLARININ TEMSİLİ

"Yeşil Gece"de din adamlarının olumsuz bir yaklaşımla temsil edildiği görülmektedir. Romanda ele alınan temel konulardan biri batılı zihniyete sahip aydınla, medreseli aydının çatışmasıdır. Buna göre "yeni" eğitim sistemine karşıt davranışlarda bulunan medreseli aydınlar, toplumda meydana gelen birçok sorunun nedeni olarak işaretlenmiştir. Nitekim bunlar, batılı tarzdaki yenileşmeye karşı çıkan, daha doğrusu kendi çıkarlarına uygun bulmayan halkı koyu, karanlık bir din anlayışla korkutan ve onların dini duygularını istismar eden medreseli aydınlardır (Balcı, 2002: 70).

Bu tipi sembolize eden kişilerin başında Hafız Eyüp gelmektedir. Sarıova'da oldukça nüfuzlu bir kişi olan kasabanın bürokratlarıyla yakın ilişki içinde olan Hafız Eyüp, girdiği her ortamda büyük bir saygıyla karşılanmaktadır (Güntekin, Tarihsiz: 72). O'nun kasabanın idarecileri üzerinde büyük bir etkisi vardır. Örneğin maarif müdürü üzerindeki etkin konumu "onun oyuncağından kuklasından başka bir şey değildir" sözleriyle ifade edilmektedir (Güntekin, Tarihsiz: 55). Kasabanın "gizli ruhu" olarak tanımlanan Hafız Eyüp'ün, kasabadaki rolü şu şekilde açıklanmıştır:

> "… eski ve yeni hocalar arasındaki danışıklı dövüşü o idare eder; eskilerdeki gizli hoşnutsuzluğun – hiçbir vakit şiddetli bir harekete meydan verecek bir dereceye çıkmamakla beraber – zaman zaman korkutucu bir uğultu haline gelmesi, coşkun katib-i mesule anlaşılmaz bir kabus ağırlığı çökmesi, hükümet ve belediyenin – boşta dönen vapur çarkı gibi – çalışıp çabaladığı halde bir türlü iş görmemesi hep onun eliyledir" (Güntekin, Tarihsiz: 72).

Görüldüğü gibi, kasabada oldukça önemli bir güç unsuru olarak temsil edilen Hafız Eyüp, her olayın kendi çıkarı ve istediği biçimde şekillenmesi için çaba gösteren "zararlı" bir tip olarak işaretlenmektedir. Bu bağlamda onun en belirgin özelliklerinden biri, "yeni" eğitim sistemine karşıt söylemlerde bulunmasıdır. Nitekim eğitim ve okulun amacını öğrenciler "din ve dinayet

[2] "Yeşil Gece" toplumsal eleştirileriyle öne çıkan bir romandır. Romanın kahramanı Ali Şahin, Ege Bölgesi'nde bir kasabada "gerici" ve "çıkarca" bir takım güçlerle mücadele eden bir Cumhuriyet aydını olarak konumlandırılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kaleme alınan eserde, değinilen konulardan biri de "din adamlarının" görünümüdür. Bu noktada eserde, "gerçek" din adamlarının dışında, bu görünüm altındaki bazı kişilerin ve kurumların nasıl kişisel çıkarlarının peşinden koştuğu ve bu noktada toplumu yönlendirmede olumsuz bir güç unsuru olarak ortaya çıktığının eleştirildiği düşünülmektedir.

öğretmek" olarak açıklayan Hafız Eyüp'e göre, "yeni" eğitim sisteminin öğretmenlerine, çocuklar emanet edilmemelidir (Güntekin, Tarihsiz: 120). O'nun "yeni"ye olan aleyhte tutumunun temel nedeni ise kişisel iktidarının sarsılmasından korktuğu içindir. Nitekim O, kendi "iktidarı"nı ve "gücü"nü sarsmaya çalışan, "yeni" düşünceye sahip ve bunları topluma yerleştirmeye çaba gösteren kişileri, hedefine alarak onlara çeşitli kumpaslar düzenleyen bir karakterdir (Güntekin, Tarihsiz: 164 – 165). Eserde, her olayı kendi faydası ve çıkarları için kullanan bir karakter olarak işaretlenen Hafız Eyüp, Kurtuluş Savaşı sırasında işgal kuvvetleriyle mücadele etmemesine rağmen, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra da oldukça nüfuzlu bir kişidir. O ve onun gibilerin "hükümranlığı"nı sürdürmesinin gerekçesi inkılapların yerleşmesinin zaman alacağıyla açıklanmıştır (Güntekin, Tarihsiz: 250).

Eserde, aynı özelliklere sahip bir diğer medreseli aydın Müderris Zühtü Efendi'dir. Söz konusu karakter, idadi müdürü tarafından şu şekilde tanıtılır: "Ulûm-i Şeriyede yed-i tûla sahabi olduğu gibi ulûm-i ceddiye de bizlerden ziyade vakıftır. Garplıların fünun-ı cedideyi tamamıyla Araplardan ahz ve iktibas ettiklerini ispat eden mühim bir telifi vardır" (Güntekin; Tarihsiz: 58). Tıpkı Hafız Eyüp gibi, müderris Zühtü Efendi de kasabanın memurları üzerinde oldukça etkili bir şahsiyettir. Nitekim bu etkinlik, "O'nun emeline körü körüne alet olan oyuncuklardır. Kasabayı idare eden odur, softalıktır" sözleriyle açıklanmaktadır (Güntekin, Tarihsiz: 67). Bununla birlikte "Hafız Eyüp'ün kuklası" olarak tanımlanan Zühtü Efendi'nin, esasında "alık bir gösteriş" , "ikbal hırsı" ve "boş bir grurdan" başka bir özelliği olmadığı belirtilmiştir (Güntekin, Tarihsiz: 116).

Eserde, din adamlarına ilişkin bu olumsuz yaklaşımın temelinde yazıldıkları ortamın önemli bir etkisinin olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Nitekim söz konusu aydınlar, Osmanlı dönemini temsil etmekle birlikte, romanın Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazıldığı göz ardı edilmemelidir. Buna göre "din", yeni Cumhuriyetin amaçlarının gerçekleşmesinde ve oluşturmaya çalıştığı seküler vurgunun toplumsallaşmasında problem üretmeye her zaman için elverişli görülmüştür (Gülendam, 2002: 305).

SONUÇ

Osmanlı-Türk toplumunun en hassas olduğu ve suiistimal edilmeye en açık alanlarından biri de kuşkusuz "din" ve bu minvalde "din adamlarının" işlevleri olmuştur. Günümüzde bu konuların hâlâ gündeme geldiği ve tartışılmaların sürdüğü görülmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yeni devlet siyasetine paralele olarak, "eski" kurumların ve kimliklerin topluma benimsetilmeye çalışıldığı bilinmektedir. Bu noktada üzerinde en çok durulan konulardan biri de kuşkusuz "din adamları" olmuştur. Çalışmada incelenen eserde, bu kişilerin halkın dini duygularını istismar etmeye yönelik faaliyetlerde bulunan, kişisel güç ve iktidar peşinde koşarak, devleti, toplumu yıkmaya çalışan niteliksiz kişiler olduğu yönünde vurguların olduğu tespit edilmiştir. Hiç kuşkusuz burada dikkat edilmesi gereken unsur, bu tipte sembolize edilen kimliklerin samimi duygularla halkın dini duygularına ve ihtiyaçlarına hizmet eden "gerçek" din adamlarından ayırt edilmesidir.

KAYNAKÇA

Adıbeş, Mahir (200). Romanın Ruhu Ya Da Sadece Roman. Türk Yurdu Dergisi Roman Özel Sayısı, Cilt 20, Sayı 153-154, ss. 33-35.

Akman, A (2003). Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, IV Cilt, Ed. Tanıl Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 81-90.

Alver, K (2004). Edebiyatın Sosyolojik İmkanı. Edebiyat Sosyolojisi, Ed. Köksal Alver, Ankara: Hece Yayınları. ss. 13-22

Andaç, F (2002). Romanın Yüzyılı. Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı, Sayı 65-66-67, ss. 107-110.

Aydın, E (2002). Roman ve İnsan. Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı, Sayı 65- 66- 67, ss. 352-358.
Aydın, E (2004). Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimlerinin Görev ve Öncelikleri. Edebiyat Sosyolojisi, Ed. Köksal Alver, Ankara, Hece Yayınları. ss. 151 – 163.
Balcı, Y (2002). Türk Romanında Aydın Problemi (1908 – 1950). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Gülendam, R (2002). "Türk Romanında Dine ve Din Adamına Bakış", Hece Dergisi Türk Romanı Özel Sayısı, Sayı 65 – 66 – 67, ss. 303 – 312.
Güneş, A (2007). Edebiyat ve Toplum. Muhafazakâr Düşünce, Sayı, 13- 14, ss. 69 – 94.
Güntekin, R N (Tarihsiz). Yeşil Gece. İstanbul:İnkılap Yayınları.
Karpat, K (1969). Türk Demokrasi Tarihi. İstanbul: İstanbul Matbaası.
Karpat, K (2009). Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum. İstanbul: Timaş Yayınları.
Jusdanis, G (1998). Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür. çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları.
Moran, B (2007). Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış-3. İstanbul: İletişim Yayınları.
Parla, J (1993). Babalar ve Oğullar: Tanzimat Romanının Epistemolojik Kökenleri. İstanbul, İletişim Yayınları.
Sağlık, Ş (2004). Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi. Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri, Ankara: Hece Yayınları. ss. 181 – 217.
Şan, M K (2004). Türk Modernleşmesine Romandan Bakmanın Önemi Üzerine. Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri, Ankara: Hece Yayınları, ss.117-135.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KADIN – ERKEK İLİŞKİLERİNİN VE FEMİNİZM TARTIŞMALARININ "JÖN TÜRK" ROMANINDAKİ GÖRÜNÜMLERİ

Doç. Dr. Ülkü Ayşe OĞUZHAN BÖREKCİ
Hacı Bayramı Veli Üniversitesi İletişim Fakültesi

ÖZET

Osmanlı-Türk toplumunda kadın-erkek ilişkilerinin nasıl bir yapıda olması gerektiği ve bununla bağlantılı olarak feminizm hem geçmişte hem de günümüzde oldukça tartışmalı mevzular olmuştur. Bu noktada merkezi konumda yer alan olgu modernleşme olmuştur. Zira modernleşme süreciyle, kadın ve erkek arasındaki ilişkilerin hangi kaideler tarafından düzenleneceğine dair kimi zaman geleneksel kimi zaman modern kimi zaman da sentezci bir bakışın hâkim olduğu bilinmektedir. Bu konuya dair tartışmalarla yakından ilişkili olarak "feminizm" kavramı Osmanlı-Türk toplumunda yerini almış, bunlara ilişkin yeni oluşumları da toplumsal ve siyasal arenaya taşımıştır.

Çalışmada, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde söz konusu tartışmaların hangi yönleriyle ele alındığı geleneksel ve modern değerler karşıtlığında incelenmiştir. Bu inceleme yapılırken kadın-erkek ilişkilerine dair sunulan sembolik yapılar ve feminizm kavramının Osmanlı –Türk toplumu tarafından nasıl anlamlandırılması gerektiğine yönelik imgeler, Ahmet Mithat'ın "Jön Türk" romanı üzerinden ortaya konulmuştur. Söz konusu romanın bu çalışmada analiz edilmesinin önemi ve nedeni şu şekilde açıklanabilir: Kadın-erkek ilişkilerinin çerçevesi Osmanlı döneminde, birçok roman tarafından kaleme alınmakla birlikte, feminizm konusunun net bir şekilde tartışıldığı en önemli eserlerden biri "Jön Türk"tür. Yapılan çözümlemeler neticesinde feminizm olgusunun ve kadın – erkek ilişkilerinin sentezci bir yaklaşımla ele alındığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: "Jön Türk" Romanı, "Kadın-Erkek İlişkileri", "Feminizm"

THE OUTLOOK OF MEN-WOMEN RELATİONSHİPS AND FEMİNİSM DİSCUSSİONS İN THE OTTOMAN EMPİRE İN THE NOVEL "JÖN TÜRK"

ABSTRACT

What kind of a structure men-women relationships should be in and feminism related to this matter have been controversial topics both in the past and today in the Ottoman-Turkish society. At this point, modernisation concept has been in the centre. This is because, with the modernisation process, it is known that there have been sometimes a traditional, sometimes a modern and sometimes a synthesist point of views regarding the bases on which the relationships between men and women are to be regulated. "Feminism" concept, closely related to the discussions on this topic, has taken its place in the Ottoman-Turkish society and brought the new formations related to these into the social and political arena.

In the study, in the last period of the Ottoman Empire, which aspects of the discussions in question were discussed are examined in the antagonism of traditional and modern values. While conducting the study, symbolic structures presented regarding men-women relationships and the images regarding how the concept of feminism should be interpreted by the Ottoman-Turkish society are revealed through Ahmet Mithat's novel "Jön Türk". The explanation of the importance of this novel and the reason why this novel is analysed in this study is as follows: While the framework of men-women relationships were written in many novels in the Ottoman Empire period, one of the most important works in which feminism was transparently discussed is "Jön Türk." As a result of the analysis conducted, it is determined that the concept of feminism and men-women relationships are studied with a synthesist approach.

Keywords: "The Novel "Jön Türk", "Men-Women Relationships", "Feminism",

GİRİŞ

Edebiyat ve toplum etkileşimini çok yönlü faktörlerle ele alan düşünürler ve sosyologlar bulunmaktadır. Bunlardan birine göre edebiyat ve sanat, tek yönlü determinizm ile toplum tarafından belirlenmemekte, aynı zamanda toplumsal yapıya da etkileri olmaktadır. Örneğin Arnold Hauser, sanatla toplum arasında tek yönlü bir suje-obje ilişkisi olmadığını; bunlardan her birinin hem suje, hem de obje rolü oynayabileceğini dile getirmektedir (Şan, 2004: 118). Bu bağlamda edebiyatın, toplumun somut, siyasal ve ekonomik yapılarındaki gibi, görünür biçimlerinin toplumun ifadesi olduğu söylenebilir. Böyle olunca bir dönemin yazınsal eserleri içinde sadece çağdaş ortak duyarlılığın durumu değil, sadece toplumsal bir sınıfın ya da bir grubun duygusal eğilimleri değil, ortak bilincin gerçek kompleksleri, şu veya bu insanın veya insan gruplarının ruhsal zeminini oluşturacak olan arketip imajlar ve bir düşünce ağının az veya çok bozulmuş ifadeleri ortaya çıkabilecektir. Toplumdaki ortak büyük dönemeçlerin tanıkları olarak değişik söylencelerin doğumu, evrimi ya da yeniden canlanması veya insan ruhunun esas yapıları daha derin bir şekilde edebiyat aracılığıyla takip edebilmek mümkündür (Michaud, 2004: 57). Romanın bu bağlamda özel bir yer tuttuğunu ifade edebilmek mümkündür. Nitekim edebi türler içinde toplumu ve insanı bütünüyle ele alan belki de en önemli tür romandır. Şöyle ki, diğer sanat türleri de insanı ele almakla birlikte, roman insanı hem birey, hem de toplumsallık bağlamında değerlendiren bir anlatı türüdür. Romanda bir yandan insan, birey olarak iç dünyası, bilinçaltı, duyguları, düşünceleri ve hayalleriyle yer alırken; öte yandan toplumsal olarak insan, kendini kuşatan kültürel, sosyolojik ve tarihsel olguların içinde gösterilmektedir (Sağlık, 2004: 190).

Bu noktada birçok romancı, eserlerinde bazı değerleri sorgulamışlardır ve romanın varoluşunu kedine özgü mantıkla keşfetmişlerdir. Osmanlı/ Türk toplumuna bakıldığında ise roman yazarlarının, başlangıcından itibaren özellikle sosyal konuları eserlerinde ele aldıkları görülmektedir. Nitekim Türk toplumunun yaşadığı krizler, siyasi olaylar, savaşlar, sosyal inkılaplar ve batıdan gelen çeşitli etkiler sonucunda, toplumda bir sosyal değişme yaşanmıştır. Bu nedenle edebi bir anlatı tür olan roman, sosyal olayların kürsüsü niteliği taşımıştır (Şahin, 2000: 65). Bu süreçte merkezi konumda olan kavram ise “modernleşme” olmuştur. Zira roman, bu sürecin kimi zaman nesnesi kimi zaman da öznesi olarak işlev görmüştür.

Tüm bunlardan hareketle bu çalışmada, modernleşme sürecinin birebir etkilediği edebi ürünlerdeki sosyolojik tahliller ve eleştiriler kavramsal olarak tartışılmış, ardından yine aynı süreçle birebir etkileşim halinde olan kadın –erkek ilişkilerine dair sunulan sembolik yapılar ve feminizm kavramının Osmanlı-Türk toplumu tarafından nasıl anlamlandırılması gerektiğine yönelik imgeler, Ahmet Mithat’ın “Jön Türk” romanı çerçevesinde analiz edilmiştir. Kadın –erkek ilişkilerinin nasıl bir yapıda olması gerektiğine yönelik imgeler Osmanlı döneminde kaleme alınan birçok romanda yer almasına rağmen, özellikle feminizm konusunu net bir şekilde ele alan en önemli eserlerden biri “Jön Türk”tür. Söz konusu romanın çözümleme aşamasında niteliksel bir yöntem olan metin analizinden yararlanılmıştır. Çalışmanın amacı, kapsamı ve sınırlıkları açısından ifade edilmesi gereken bir diğer husus ise, “feminizm” olgusuna dair yapılan kavramsal ve kuramsal tartışmaların bu çalışmanın dışında tutulmuş olmasıdır. Nitekim romanın kaleme alındığı yıllar esas alındığında, esas olan temel unsur Batılılaşma politikalarının toplumdaki etkileri ve Batı’nın hangi yönleriyle model alınması gerektiği ile Osmanlı toplumunun değerleri ile ayrışan ve uyum sağlayan yönlerinin neler olduğudur. Dolayısıyla “feminizm”e dair yürütülen teorik tartışmalar ve “Osmanlı Dönemi’ndeki feminizmin nasıl olduğu” gibi konular bu çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur.

OSMANLI ROMANCILARININ KALEMİNDEN SOSYOLOJİK TAHLİLLERİN ve ELEŞTİRELERİNİN GENEL NİTELİĞİ

Tanzimat'la birlikte Osmanlı edebiyatında siyasal eleştirilerin yapılmaya başlandığı görülmektedir. Türk edebiyatında hiciv toplumsal ve siyasi sorunları ele almakla birlikte, çoğunlukla eleştiriler bireylere yöneliktir. Nitekim Klasik Türk edebiyatında sosyal hiciv oldukça fazla olmasına rağmen, siyasal hiciv Tanzimat'tan sonra gelişmiştir (Gündüz, 2007: 29). Burada önemli olan nokta ise, söz konusu dönem edebiyatçılarının birer bürokrat olmalarından kaynaklanan bir etkiyle siyasetin de edebiyatçılar tarafından yürütülmüş ve yazılmış olmasıdır (Coşkun, 2007: 107). Nitekim edebiyatçıların olaylara yaklaşım ve eleştirileri, siyasal süreçle uyum ve uyumsuzluk derecesini belirleyen temel faktörlerden biri olmuştur. Böylece toplumsal sorunları yansıtan ve onlara çözüm önerileri sunan edebiyatçı siyasal sürecin içine girmiştir (Emiroğulu, 2007: 150-151). Ancak burada önemli olan husus, siyasal sürecin içinde çoğu zaman aktif olarak rol olan edebiyatçıların, çoğu zaman devlet siyasetinin yanında bir tutum geliştirmiş olmalarıdır.

Tanzimat döneminde edebiyatçılar zaman zaman devletin yanında bir politika izlemelerine rağmen, edebiyatçılar ve siyasetçi arasındaki ilişki kimi zaman gerginleşmiştir. Şöyle ki siyasal sürecin gelişimine edebiyatçıların "alkış tutması" veya karşı çıkması edebiyatçı ve siyasetçi arasında iplerin gerilmesine veya gevşemesine uygun bir ortamın oluşmasına neden olmuştur. Diğer taraftan siyasal süreci işletenlerin uygulamalarına karşı çıkan edebiyatçı; devletle toplum arasındaki bağı germe, sarsma hatta koparma boyutlarında rol oynayacak kişi olarak hedef haline gelmiştir. Böylesi bir hedef haline gelmek ise edebiyatçının devlet yöneticileriyle, toplumsal süreçle, aile, iş ve meslek çevresiyle hatta kendisiyle bile uyum sorunu yaşamasına ve tedirginliğin artmasına neden olmuştur (Emiroğlu, 2007: 149). Böyle bir ortamda edebiyatçılar, yeni tanıştıkları ve etkilendikleri Aydınlanmacı fikirleri, liberalizm ve milliyetçilik, hürriyet ve bireyin hakları gibi konuları da eserlerine yansıtmaya başlamışlar, bunun bir sonucu olarak da kendilerine "yeni" ya da "modern" nitelendirmesinin yapılmasını sağlayacak eleştirel bir söylem de geliştirmişlerdir. Bu söylem de özellikle gazete ve roman aracılığıyla yayılmaya başlamıştır. (Uysal-Elkatip, 1999: 131).

Böylece sentezci yazarların üzerinde durdukları ve eleştirdikleri en önemli konulardan biri Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecinin, özellikle eğlence, giyim, yaşam biçimi gibi tüketime yönelik boyutu olmuştur. Nitekim şekilde kalan sığ batılılaşmanın alafrangalık olarak görünümünü, Türk romancısına birçok malzeme sağlamıştır (Çetin, 2002: 34). Tanzimat yazarları bu noktada aşırı Batılılaşmayı frenlemeye çalışmış ve eserlerinde genellikle iki farklı tipi bir arada bulundurarak kendi yaklaşımlarını/tezlerini ortaya koymuşlardır. Bunlardan birincisi, alafranga iken; diğeri modern, zeki, teknolojiyi takip eden, eğlenceye ve zevke düşkün olmayan, iyi yetişmiş yerli tiplerdir (Şahin, 2000: 50). Buna göre de Türk romanın, "toplumsal sorunlara eğilen romanlar" ile "bireye ve bireysel sorunlara eğilen romanlar" şeklinde iki çizgi üzerinde geliştiği gözlenmektedir. Birinci çizgideki yazarlar, toplumsal sorunların temelinde Batılılaşma yattığı için, ya Batı uygarlığına ters düşen gelenekleri, kurumları, örfleri eleştirmişler ya Batı ve Doğu değerlerini karşılaştırmışlar ya bunların arasındaki bir kesişimi aramışlar ya da yanlış Batıllılaşmayla alay etmişlerdir. Bununla birlikte, yazarların bu sanat türünde henüz acemi olmaları, zihinlerindeki düşüncenin romanın kurgusunu ve kişilerini belirlemede fazla etkili olmasına neden olmuştur. Yazarlar, Batılılaşmayla ilgili bir şeyler ifade etmek istediğinden karakterlerini toplumda örnekleri olan ve o sorunu anlatmaya uygun kişilerden seçmişlerdir. Başka bir ifadeyle sosyal tiplere yönelmişlerdir. Ancak yazarın karaktere bu şekilde yaklaşması, karakterin bir birey olarak kendine özgü yönlerini değil, romanı anlamlandırmayı sağlayacak temsil edici rolünü vurgulamaya yöneltmiştir. Nitekim bu tipler aşk, para ve vatanseverlik gibi

çeşitli konulardaki davranışlarında kendilerine yüklenmiş işlevlere göre hareket etmişlerdir. Çünkü bu özellikler okur tarafından da bilinen sosyal tipin özellikleridir (Moran, 1985: 417).

"JÖNTÜRK" ROMANI BAĞLAMINDA KADIN – ERKEK İLİŞKİLERİNİN DÜZENLENİŞİ, SERBEST EVLİLİK ve FEMİNİZM TARTIŞMALARI

Ahmet Mithat tarafından kaleme alınan ve temel olarak II. Abdülhamid dönemini çeşitli yönleriyle ele alan"Jöntürk" romanında üzerinde durulan ve toplumsal eleştirilerin yöneltildiği konular arasında kadın – erkek ilişkilerinin nasıl düzenleneceği, serbest evlilik ve feminizm gibi konuların, birbiriyle ilişkili olarak ele alındığı ve bu konulara ilişkin "geleneksel değerler" kapsamında bir yapı belirlendiği tespit edilmiştir. Örneğin romanının başkişisi Nurullah'ın[1] hem "kadın – erkek ilişkileri"nin hem de "evlilik usulünün" tesisinin, örf ve adetlere "aykırı" olmaması gerektiğini vurgulayarak, "her milletin kendine özgü dini ve dünyevi kanunlarının olduğunu" (Mithat, 2009: 65) ifade ettiği görülmektedir. Nitekim söz konusu karakter, evlilik öncesinde kadın ve erkeğin birbirini yakından tanımak maksadıyla, "geleneksel değerlere" aykırı davranışlarda bulunulmasını onaylamamakta ve bunun aksini düşünenlere karşıt bir tutum geliştirmektedir. Buna göre Nurullah, "serbest evlilik" anlayışına tepki göstererek, bir kızın evleneceği erkeğin ailesi tarafından belirlemesi gerektiğini savunmakta, Avrupa'da bile bir kızın ailesinin izni olmadıkça ve yanlarında aile üyelerinden biri bulunmadıkça nişanlılarıyla yalnız görüşmediklerine dikkati çekmektedir. Ona göre ancak "medenilik mertebeleri" düşük ailelerinin kızlarına baskı uygulamamaktadır. Böylece "serbest evlilik" anlayışının ancak bu tip aileler tarafından benimsendiğini ve doğru görüldüğünü; bu tip evliliklerin Osmanlı yapısına ise hiç uygun olmadığını ifade etmektedir (Mithat, 2009: 73). Bu bağlamda "serbest evlilik" savunusunun erkeklerden çok, kadınlara zarar vereceğini de savunan karaktere göre, bu anlayış kadınların iğfal edilmesine, evlenmeden gebe bırakılmasına, aldatılmasına, terk edilmesine sebebiyet verecektir (Mithat, 2009: 74).

Kadın – erkek ilişkilerini sınırlarını da belirleyen Nurullah'ın, "kızın kızlığını erkeğin de erkekliğini bilmesi gerektiğini" (Mithat, 2009: 63) vurgulayarak; örneğin bir genç kızın bir erkeğe "cüretkar" bir şekilde ilanı aşk etmesini de uygun bulmadığı görülmektedir. Nitekim O'na göre "Vakıa bizim hissiyât-ı kavmiyemize (kavmimizin hislerine) göre bir kız sevdim" dememeli, "yalnız söylediğini kabul istidadına bulunduğu (kabul ettiğini) göstemeli"dir. Buna göre Doğu geleneğinde kadının, erkeğin nazarındaki yerini ve kadın erkek ilişkileri karşısındaki tutumu şu şekilde ifade etmektedir:

> "Bizim hiss-i şâirânemize (şairane hissimize) göre bir kız bir peri-i dilistândır (gönülleri fetheden bir peridir) ki erkek onun perestişkârıdır (onu çok sevendir). O bir sanem-i hüsn ü melâhattir (o güzellik putudur) ki kürsüsü üzerinde kemâl-i vakarıyla (bütün vakarıyla) oturacak ve erkek tarafından onun zîr-i pâ-yı kürsüsüne (kürsüsünün ayağının altına) arz u takdim olunan tuhfe-i garrayı (gösterişli hediyeleri) reddetmesiyle kabul eylemiş olacak. Maaahaza (bununla birlikte) gerek kadında gerek erkekte görülen terakkiyat-ı fikriye (fikri gelişmeler) şimdi bu hisleri safderunluk derekesine (mertebesine) indirmeye yüz tutmuştur. Onun için ben de bunları lâ-yetegayyer (değişmez) addetmeye lüzum görmüyorum" (Mithat, 2009: 63 – 64).

[1] Nurullah karakteri de "medeniyet" meselesini "sentezci" bir yaklaşımla ele almakta; O'nun sentezci yaklaşımının alt yapısında ise almış olduğu eğitim bulunmaktadır. Nitekim bir taraftan Galatasaray mezunu olduğu için Batı dillerini ve fikirlerini iyi bilen Nurullah, diğer taraftan Arapça ve Farsça öğrenmiş, Ayasofya müderrislerinden Hafız Mehmed Efendi'den nahiy, mantık, meani, bedi dersleri almış ve bu dersleri Avrupa kitaplarından edindiği bilgilerle pekiştirmiştir. O'nun öne çıkan diğer özellikleri ise "ahlaklı", "inançlı", "dürüst" ve "namuslu" bir genç olmasıdır.

Kadın erkek ilişkilerinin çerçevesini ve "serbest evlilik" konusundaki görüşlerini bu şekilde belirleyen Nurullah, kendisine âşık olan ve bunu açıkça ifade eden, "feminist düşüncelerini" savunan Ceylan'ın kendisiyle buluşma isteklerini ise "… bizim memleketimiz için İslami ve Osmanlı usulleriyle yaşamak böyle taban tabana zıt olan batılı bir yaşam tarzına nizam ve intizam konulamayacağını ve bu tehlikeli yolda devam ile göz göre göre kendilerini tehlikeye atmanın uygun olmadığını.." (Mithat, 2009: 141) sözleriyle reddetmiştir. Görüldüğü gibi söz konusu karakter, kadın- erkek ilişkilerinin "Batı formlarına" göre gerçekleştirilmesini, Osmanlı toplumunun ve İslami değerlerine "aykırı" bir davranış biçimi olarak değerlendirmekte ve bu konudaki tepkisini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim tüm bu düşünceleriyle Nurullah, tıpkı kendisi gibi, "geleneksel" ve "İslami" değerleri özümseyerek, Batı'nın bilimsel ve edebi fikriyatından "sentez" oluşturan Fatma Ahdiye ile evlenmiştir.

Feminizmin Temsili ve Eleştirisi

Ahmet Mithat'ın, "JönTürk" romanının kadın kahramanlarından Ceylan'ın, geleneksel değerlere "karşıt", "alafranga" bir genç kız olarak temsil edildiği görülmektedir. Nitekim O, ".. modern (yani bugünkü modaya mütenasip) şık, hafif, çalmadan oynar, söylemeden anlar, fino, süper fino" sözleriyle tanımlanmaktadır (Mithat, 2009: 171). Bu bağlamda eserde, "yeni" usül eğitim almış, çok iyi Fransızca bilen, ailesi tarafından oldukça "özgür" yetiştirilen bir genç kız olan Ceylan'ın, bu özellikleriyle romanda olumsuz bir şekilde ele alındığı belirlenmiştir.

Geleneksel değerlere "karşıt" bir genç kız olarak Ceylan'ın; "kadın hakları", "kadın-erkek ilişkileri" ve "serbest evlilik" gibi konularda, "feminist" düşünceleri benimsediği görülmektedir (Mithat, 2009: 63 – 75). Bu bağlamda toplumdaki birçok genel kabule karşıt tavır alan Ceylan, kendisini "serbest bir kız" olarak tanımlayarak, örneğin kadınların bir erkeğe "ilan-ı aşk etmesini" savunmakta ve bu durumda hiçbir sakınca görmemektedir (Mithat, 2009: 63). Yine aynı şekilde Ceylan "bir erkeğe sevdiğini açıkça ifade etmesini" doğru bulmayan, "geleneksel anlayışa" karşıt bir tutum geliştirerek, bu anlayışın "kızların verem olmasına" neden olduğunu, "şimdiki zaman kızlarının sevdasının zevkini sürmek" istediğini vurgulayarak, "hicran ve hasretten yanıp yakılmak miskinliği"nin, "modern" zamanlara uygun olmadığını ifade etmektedir (Mithat, 2009: 63 – 64).

Diğer taraftan Ceylan'ın karşıt olduğu konulardan biri "görücü usulü" evliliktir. Nitekim O, evlenecek erkeklerin; görücüler aracılığıyla, "cariye alacakmış gibi bir kızı uzun uzadıya muayene etmelerini", "onur kırıcı bir davranış" olarak nitelendirerek, kadınların kocasının ağzından çıkan "Boş ol" kelimesine "bağlı" olmasını eleştirmektedir. Diğer taraftan Avrupa ve Amerika gibi yeni medeniyetlerde ise "kadın hakları" çerçevesinde, kadınlara "özgür" bir biçimde eşlerini tanıma ve seçme hakkının olduğunu ifade ederek, Osmanlı toplumunda da aynı düşüncenin hâkim olması gerektiğini ima etmektedir (Mithat, 2009: 66 – 67). Yine aynı şekilde, "bir delikanlıya her şeyi caiz, ve mübah olmasına" rağmen "bir kıza hiçbir şeyin mübah olmaması"nı, "bir delikanlı"nın her gördüğü kıza, göz kırpıp, bıyık bükebilmesi"ni buna karşılık "bir kadının bir erkeğe hafifçe tebessüm edememesi"ni sorgulayarak; "bir erkeğin sahip olduğu serbestliğin yüz binde birisinin bir kadında, görülecek olursa, mahvolduğunu" (Mithat, 20009: 72) ifade etmektedir.

Ancak romanda, Ceylan karakterinin bu "aykırı" tutumu ve düşünceleri hem Osmanlı/Türk aile hayatına ve toplum yapısına "uygun olmaması" hem de hayat felsefesini Avrupa'dan almasına rağmen, bunun bazı taraflarının "eksik" ve "yanlış" olduğu gerekçeleriyle eleştirilmektedir (Mithat, 2009: 67 – 68). Nitekim eserin bütününe bakıldığında, Ceylan'ın savunduğu ve sorguladığı davranış biçimleri ve değerlerin hemen hepsine karşı olumsuz bir tutum geliştirilmiştir. Örneğin Nurullah ve Ceylan arasındaki arkadaşlık ilişkisinden hareketle, bu arkadaşlığın "uygunsuzluğu", "on üçünü bitirip on dördüne girmiş bir kız ile hukuk mektebine

müdavim (devam eden) yetişkin bir delikanlı arasında vukua gelen bu sohbetler hiçbir validenin hiçbir abla ve teyzenin havsalasına sığmayacak surette…" sözleriyle ifade edilmektedir (Mithat, 2009: 95). Yine aynı şekilde Ceylan'ın "serbest evlilik" konusundaki düşünceleri, evlilik dışı çocukların doğmasına ve hazin bir şekilde sonuçlanarak, suç oranının artmasına neden olduğu gerekçeleriyle eleştirilirken; Osmanlı toplumunun kadın hakları, evlilik kurumundaki kadının yeri ve rolü gibi konularda, Batı'dan daha "ileri" olduğu vurgulanmaktadır (Mithat, 2009: 97 – 99).
Eserde, Ceylan karakteri üzerinden yöneltilen bu eleştirilerin neticesinde, Batılılaşmayı "yanlış" algılamanın, başka bir ifadeyle "alafranga" hayatın "kötü" sonuçlarına dikkat çekildiğini ifade edebilmek mümkündür. Nitekim Ceylan, savunduğu değerler nispetinde, Batılılaşmayı "yanlış" yorumlamış, evlilik dışı bir ilişkiye girmiş, hamile kalmış ve intihar etmiştir. Bu olay nedeniyle de ailesine "utanç kaynağı" olmuştur. Böylece eserde, "alafranga" yaşam biçiminin aile hayatı ve geleneksel değerler üzerindeki olumsuz sonuçlarının altı çizilmiştir (Mithat, 2009: 223). Ceylan'ın karakterindeki olumsuz özelliklerin kaynağı olarak ailesi işaretlenmiş ve çocuk eğitiminde ve yetiştirilmesinde ailenin önemine dikkat çekilmiştir (Mithat, 2009: 241).
Tüm bunlara ek olarak Ceylan'ın olumsuzlandığı bir diğer nokta, kişisel hırsları doğrultusunda Nurullah'ın odasına Jöntürk olduğuna dair evraklar bırakması ve "başhafiye"ye ihbar etmesidir. Bu olay sonucunda Nurullah, hiçbir siyasi ilişiği olmamasına rağmen, "Jöntürklük" suçlamasıyla tutuklanmış ve sürgüne gönderilmiştir. Eserde bu olay aracılığıyla hem Batılı eğitim almış ve geleneksel değerlere karşı çıkan bir genç kızın kişisel ihtirasları yönünde hareket etmesi eleştirilmekte; hem de 2. Abdülhamid döneminin doğruluğu araştırılmayan ihbarlar neticesinde, insanların suçlanması ve sürgün edilmesine dikkat çekilmektedir. Nitekim eserde Ceylan karakteri, "masum" bir insanın hapse girmesi ve sürgün edilmesinin sorumlularından biri olmakla birlikte, "yaptığı işten" hiçbir şekilde pişmanlık duymayan, batılı yaşam tarzının "kötü" özelliklerini bünyesinde barındıran bir karakter olarak işaretlenmektedir (Mithat, 2009: 153). Dolayısıyla "genel ahlak" değerlerini ve toplum tarafından kabul görmüş bazı değer yargılarını eleştiren, bunların sorgulayan, hatta meydan okuyan tavrıyla Ceylan karakterinin, tamamıyla eserde olumsuz bir yaklaşımla ele alındığı belirlenmiştir.
Romanın başkişisi Nurullah eleştirilerinin merkezine feminizmi de alarak, bu konuda da sentezci bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Buna göre söz konusu karakter, "özgür düşünceli" bir "aydın" olarak, "feminizmin" birçok "özgür" düşüncesini kabul etmiştir. Nitekim O, "kadın ile erkeğin nev-i vâhidden (bir türden) ibaret olması ve aralarında hiçbir fark bulunmaması derecesindeki ifrata henüz varamamış ise de bunların birbirinden bütün bütün başka birer mahluk oldukları fikrini dahi çoktan reddetmiştir". Bununla birlikte, bir taraftan Ayasofya medreselerinden ders aldığı hocasıyla yaptığı fikir alışverişleri ve kendi yaptığı araştırmalar, bir taraftan da Batılı eserleri soruşturarak ulaştığı sonuçlar neticesinde, "medeniyetin büyük meselesi feminizmin" "Avrupalıcası"nın, "bizim" için "tehlikeli" olacağına kanaat getirerek, "Müslümanca" bir feminizm düşüncesine ulaşmıştır (Mithat, 2009: 160-161). Bu nedenle, "Avrupa Feminizminin" özellikle "serbest evlilik" noktasında savunduğu özgürlüklere "taban tabana zıt ve muhalif" olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda "Avrupa Feminizminin" toplumda "ahlaki çöküntülere" neden olacağını savunan Nurullah, bunun "zevc ile zevce arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracağını" ve feminist düşünceyi tesahup eden kadınlar arasında "erkek için istediği gibi gönül eğlendirmek mutad olduğu halde kadın için neden mutad olamayacağı"nı sorgulayanların ortaya çıkabileceğini ve bunun da toplum hayatında olumsuz sonuçlara neden olacağını belirtmektedir (Mithat, 2009: 163). Böylece söz konusu karakterin, Türk aydınının "Batılılaşma" sorunsalı karşısında merkeze aldıkları konulardaki değişimi ve farklılaşmayı temsil ettiğini söyleyebilmek mümkündür. Nitekim Osmanlı döneminde kaleme alınan diğer romanlarda temsil edilen Tanzimat aydınları, karşıt oldukları sorunları daha çok "tüketim",

"mirasyedilik", "devlet düzenindeki aksaklıkları" gibi konular çerçevesinde ele alırken; söz konusu aydın tipi Batının "düşünsel" etkilerinin Osmanlı'daki izdüşümlerini değerlendirmektedir.

SONUÇ

Osmanlı romanının temel meselesi olan Batılılaşma sorunsalı çerçevesinde geleneksel değerlerin karşısına konumlandırılan karakterler aracılığıyla medeni bir toplum olmanın yolları çeşitli şekillerde sorgulanmış ve bu anlamda topluma mesajlar verilmiştir. Başka bir ifadeyle söylemlerine olumsuz anlamlar yüklenen karakterler dolayımıyla, Batılılaşmanın yolu ve ölçüsü belirlenmiştir. Böylece geleneksel ve ahlaki değerlerin muhafaza edilerek ve Batı'nın düşünsel gelişmelerinin Osmanlı'ya uyarlanması gerektiğine dikkat çekildiğini söylenebilir.

Çalışmada gerçekleştirilen analizlerden hareketle, romanın genel anlatı yapısının bu anlamdaki tartışmalarda sentezci –bakış açısına sahip olduğu görülmüştür. Buna göre medeniyet ve zihniyet değiştirme sürecinde topluma yabancı olan yeni inanç ve değerleri tanıtma görevini üstelenen söz konusu aydınların; batı kültürünün milli ve manevi değerlere ters düşmeyen ve faydalanılması gereken yönlerini vurguladıkları ve toplumun önüne geçerek bir öğretmen gibi eğiticilik görevini üstlendiklerini söyleyebilmek mümkündür. Nitekim özellikle kadın – erkek ilişkilerinin nasıl tesis edilmesi gerektiğine ilişkin sembolik yapıların bu çerçeveden hareketle inşa edildiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

Coşkun, S (2007). Edebiyatın Siyasetle İmtihanı: Tanzimat Sonrasında Siyaset Edebiyat İlişkisi Üzerine Bir Çözümleme. Muhafazakâr Düşünce, Sayı 13 -14, ss. 95- 108.

Emiroğlu, Ö (2007). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Siyasal Süreçle Uyum Derecelerine Göre Şair ve Yazarlar. Muhafazakâr Düşünce, Sayı 13- 14, ss. 147 - 156

Gündüz, M (2007). Siyasal Muhalefet Aracı Olarak Edebiyat. Muhafazakâr Düşünce, Sayı 13 – 14, ss. 25 – 46.

Moran, B (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Roman. Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 409 – 418.

Michaud, G (2004).Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması, Edebiyat Sosyolojisi, Ed. Köksal Alver, Ankara: Hece Yayınları. 2004, Ss. 57 – 67.

Mithat, A (2009). Jöntürk, İstanbul: Lacivert Yayıncılık.

Sağlık, Ş (2004). Popüler Romanlar Ve Edebiyat Sosyolojisi. Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri, Ankara: Hece Yayınları. Ss. 181 – 217.

Şan, M K (2004). Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar. Edebiyat Sosyolojisi, Ed. Köksal Alver, Ankara: Hece Yayınları. Ss. 91-132.

Şahin, İ (2000). Türk Romanın Tarihi Gelişimi, Türk Yurdu Dergisi, Sayı 153, Ss. 45 – 66.

Uysal – Elkatip, Z (1999). "Modernleşen" Türk Edebiyatına Bir Bakış. Toplum ve Bilim, Sayı 81, ss. 127 – 137.

SAVAŞIN GÖLGESİNDE ARAP ALEVİLERİ

Hacı YILMAZ
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Türkiye'de Arap Aleviliği ve Ortadoğu'daki Alevi-Bektaşi topluluklar hakkında çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Türkiye'deki bu tür çalışmalar daha çok Anadolu ve Balkanlarla sınırlı tutulmuştur. Özellikle Ortadoğu'da son yılarda yaşanan büyük sıkıntılar orada yaşayan tüm halkları zor durumda bırakmıştır. Bu çalışmada Arap Alevilerin ve Ortadoğu coğrafyasında yaşayan Alevi-Bektaşi topluluklarının Ortadoğu bataklığındaki hazin durumları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Ayrıca Türkiye'de yaşayan Alevi Bektaşi topluluklar ile Ortadoğu'daki Alevi Bektaşi topluluklar arasındaki kopukluğun nedenlerine üzerinde durulacak ve kendi geleneklerinden uzaklaşmalarının veya uzaklaştırılmalarının nedenleri ele alınacaktır. Hemen yanı başımızda bulunan Ortadoğu coğrafyası, özellikle geçen iki yüz yılda stratejik önemi ve doğal kaynakları nedeniyle üzerinde büyük oyunlar oynanan bir bölge konumundadır. Buradaki çatışmaların asıl sebebinin mezhep çatışmaları olduğu göz önüne alındığında Arap Alevilerin sıkıntılarının bir kat daha arttığı görülecektir. Çalışmadaki veriler nitel araştırma yöntemi kullanılarak toplanmış ve analize tabi tutularak elde edilmiştir. Araştırma sonunda Arap Aleviliğinin sanıldığından daha fazla acılar yaşadığı ve bu durumun ne yazık ki dünya ve İslam kamuoyunda yeterince fark edilmediği, Ortadoğu'daki tüm İslami kesimlerin bir an önce birlik sağlamaları, yakın ilişkiler kurmaları ve özlerine dönmelerinin gerekliliği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: **Alevilik, Arap Aleviliği, Ortadoğu, Alevi, Bektaşi.**

ARAP ALEVILLE IN THE WARS SHADOW

ABSTRACT

There are many studies about Arab Alevi-Bektashi and Alevi community in Turkey in the Middle East. such studies is limited in Turkey with more Anatolia and the Balkans. Especially in the Middle East, the great distress experienced in the last years has left all the people living there in a difficult situation. In this study, Arabic Alevis and the Alevi-Bektashi communities living in the geographical region of the Middle East will be tried to reveal the treasure situation in the Middle East battle. Also in the Middle East with the Alevi Bektashi Alevi community living in Turkey will focus on the causes of the gap between the Bektashi community and will be dealt with or the removal of the causes of departing from their own traditions. Middle East geography, which is located right by us, is a region that plays great games over the past two centuries due to its strategic importance and natural resources. Considering that the main cause of the conflicts is sectarian conflicts, it will be seen that the troubles of the Arab Alevis have increased one more time. The data in the study were collected using qualitative research method and analyzed. At the end of the research it was concluded that the Arab Alevism had more sorrows than thought and that this situation was unfortunately not realized enough in the world and Islamic public and that all Islamic sects in the Middle East had to establish unity and close relations and return to their essences.

Keywords: Alevism, Arab Alevism, Middle East, Alevis

GİRİŞ

Ortadoğu'daki Alevi-Bektaşi topluluklar hakkında Türkiye'de çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Türkiye'deki bu tür çalışmalar daha çok Anadolu ve Balkanlarla sınırlı tutulmuştur. Özellikle Ortadoğu'da son yılarda yaşanan büyük sıkıntılar orada yaşayan tüm halkları zor durumda bırakmıştır. Buradaki çatışmaların asıl sebebinin mezhep çatışmaları olduğu göz önüne alındığında Alevi-Bektaşi toplulukların sıkıntılarının bir kat daha arttığı görülecektir.

Modernleşme döneminde iktidarların kendilerini yeniden inşasında baskıya maruz kalan bu topluluklar inanç, ibadet ve sosyal ilişki ile çevreleriyle yeniden biçimlenirken daha çok Alevi ismi altında toplanmışlardır. Bu topluluklar bir yandan Ortadoğu bataklığından çıkmaya çalışırken bir yandan da varlıklarını ve inançlarını muhafazaya uğraşmaktadır.

Bu çalışmada Alevi Bektaşi halklarının Ortadoğu bataklığındaki hazin durumları ortaya konulacaktır. Ayrıca Türkiye'de yaşayan Alevi Bektaşi topluluklar ile Ortadoğu'daki Alevi Bektaşi topluluklar arasındaki kopukluğun nedenlerine değinilecek ve bu konudaki önerilere yer verilecek ve bu bölgede yaşayan Alevi Bektaşi topluluklarının kendi geleneklerinden uzaklaşmalarının nedenleri üzerinde de durulacaktır.

Hemen yanı başımızda bulunan Ortadoğu coğrafyası, özellikle geçen iki yüz yılda stratejik önemi ve doğal kaynakları nedeniyle üzerinde büyük oyunlar oynanan bir bölge konumundadır. Bu bölgede uzun bir süre devam eden Osmanlı hâkimiyeti, gerek iç ve gerekse dış faktörler sonucunda 20. Yüzyılın başında sona ermiştir. Osmanlı devletinin yıkılması ile bu coğrafyada dengeler bozulmuş, güçler savaşı hızlanmış, sonunda İngiltere ve Fransa'nın mandalığında yeni ve küçük devletler ortaya çıkmıştır. 1945 den sonra bu egemen devletler de güçlerini kaybetmişler ve bunların yerini bu sefer başka bir sömürgeci devlet olan ABD almıştır. 1948 yılında Filistin bölgesinde bir İsrail devleti kurulmuş bu sorunlar yetmiyormuş gibi bir de İsrail belası eklenmiştir. Kurulduğu günden beri Amerika'nın açık desteğini arkasına alan İsrail tam bir devlet terörü uygulamış ve uygulamaktadır. 1970'lerin sonun kadar Amerika ve Batı ile iyi geçinen İran'da ise Şah'ın lüks yaşam tarzı ve önü alınmaz israfı ülkenin kaynaklarını ABD ve Batı'ya peşkeş çekmesi ve batılı yaşam tarzını militarist bir biçimde topluma benimsetmeye çalışması İran'daki muhalifleri tek bir amaç etrafında birleştirmiştir. Nihayet 1979 da başlayan ayaklanma Şah'ın ülkeyi terk etmesi ile sonuçlanmıştır(Yaman, 2007: 142).

Ortadoğu'da Şiiler kadar sesleri çıkmayan ve toplum dışında tutulan Orta Doğulu Alevilerin kaderi, 20. yüzyılda Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle değişmeye başlamıştır. Savaşta yenik düşen Osmanlı orduları, Lübnan ve Suriye'den çekilince, bölge sömürgeci bir gücün, Fransızların egemenliği altına geçti. Fransız güçleri 1920'de Suriye ve Lübnan'da manda yönetimi kurdu. Fransız idaresinde, bölge etnik ve dini temellere göre beş farklı devlete bölündü.

Yeni doğan, Halep Devleti, Şam Devleti, Dürzi merkezli Cebel-i Dürzi Emirliği ve Lübnan devletinin yanı sıra, Aleviler de kendi bayraklarıyla Alevi Devleti'ni kurdu. Fransız Alevi Devleti'nin ömrü uzun sürmedi(Yaman, 2007: 133).

Suriye'nin 1946'da Fransa'dan bağımsızlığını elde etmesiyle, Alevi Devleti de Suriye'ye bağlandı. Bağımsız devlet statülerini kaybetmeleri Aleviler için bir hüsran gibi görünse de, aslında yeni düzende Suriye'de iktidara ve güce giden kapılar, Alevilere bir bir açılmaya başladı. Şehir merkezlerinden uzak, köylerde ve dağlık bölgelerde yaşayan Aleviler, yoksulluktan ve dışlanmışlık duygusundan sıyrılmak için, ülkenin en güçlü kurumlarından olan Suriye ordusunda kimlik bulma yolunu seçti. Düzenli maaş ve toplumda belli bir düzeyde saygı görmek, Alevileri orduya çeken nedenlerden oldu. Aleviler, günlük hayatta elde edemedikleri birçok fırsata orduda ulaştı (http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/esadin-alevileri-saltanatin-muhafizlari). Orduda giderek güçleri artan Alevilerin kısa sürede devlet katlarına ulaştığını söylenebilir.

Orduda yüksek mertebelere ulaşan Hafız Esad'ın, Baas Partisi'ni kurması ve 1970'de kansız bir darbeyle iktidarı ele geçirmesi Alevilerin ordudan siyasete geçişinin önünü açtı. Darbelerle gücünü pekiştiren Hafız Esad, başarılı bir taktik izliyordu. Hıristiyanlar ve Dürzilere, "Benimle bir olun, sizi Sünni egemenliğinden koruyacağım" vaadiyle yaklaştı. Esad, en zengin Sünni tüccarlara ve işadamlarına 'riayet etmeleri ve işbirliği yapmaları' karşılığında para kazanmalarının yolunu

açtı ve Sünnileri böldü. Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad'ın Sünni aileden gelen Esma Esad'la evlendirilmesi de adımlarının bir parçası olarak görüldü.
Esad ailesi, hükümet içinde, istihbarat ve güvenlik gibi üst düzey kritik görevlerin dağılımında Alevilere öncelik veriyor, Sünniler ve Aleviler arasında fark olmadığı vurgusunu yapsa da, kendilerini iktidarda tutabilecek mevkilere güvenlikleri kişileri atamaya özen gösteriyorlardı. Bu strateji, Esad ailesini 50 yıla yakın iktidarda tutmaya yetti. Sünnilere göre azınlıkta kalan ve ülke nüfusunun yüzde 12'sini oluşturan Alevilerin, iktidarı elinde tutması ülkenin tarihi ve siyasi dinamikleri üzerine inşa edilen bir geleneğin sonucu olarak görülebilir.
Suriye'de Devlet Başkanı Beşar Esad yönetimine karşı ''demokrasi'' talebiyle başlayan ayaklanmalar, mezhep söyleminin de dâhil edildiği şiddetli çatışmalara dönüştü.
Suriye'yi diğer ülkelerden farklı kılan temel faktörler arasında şüphesiz ki hem Suriye'nin mezhep temelli dini yapısı hem de başta İran olmak üzere İran'ın müttefiki olan bazı ülkelerin Esat rejimi yanında yer almasıdır. Yakın zamana kadar uluslararası politikada birlikte hareket etmeye çalışan iki ülkeden biri olan İran'ın Esat rejimini desteklemesi, Türkiye'nin de çok açık bir biçimde Esat rejimi karşısında, muhalif grupların yanında yer alması, asırlardır İslam dünyasında süre gelen mezhep çatışmalarını yeniden gündeme getirdi. Yani bu süreçte her ne kadar sık sık siyasi faktörlere atıf yapılsa da, siyasi faktörlerin arka planında din/mezhep temelli yaklaşımlar dikkat çekici nitelikte gündeme geldi (Taşdemir, 2016: 38).
Bilindiği gibi Suriye'de nüfusunun %12'sini oluşturan ve Arap Alevisi olarak da adlandırılan Nusayriler iktidardadır ve diğer ülkelerdeki halk hareketlerine doğrudan müdahil olmayan İran'ın Beşşar Esat rejimini açıkça desteklemesi, Şiiler ile Nusayriler arasındaki gönül bağını; Türkiye'nin muhalif grupları desteklemesi de, çeşitli siyasi sebeplerle birlikte Sünni bir yapılanmadan yana olduğunu ortaya koymaktadır.
Ortadoğu'da ve özellikle Irak ve Suriye'de gerçekten dışlanan ve yok edilmek istenen ve sadece inançlarından dolayı yaşam hakları ellerinden alınan sunniler değildir. Bu saldırıdan Aleviler de nasbini almışlardır. İlk bakışta örneğin Suriye gibi Alevi bir lider ve ailesi tarafından yıllardır yönetilen bir ülkede bunun nasıl olabileceği sorusu aklımıza gelebilir. Ancak Suriye'deki ve Ortadoğu'daki bu adı konulmamış 3. Dünya savaşı veya Haç ile Hilalin savaşı bir tek din, mezhep ve petrol savaşı değil aynı zamanda Türklerin bölgeden kazınıp çıkarılmaya çalışılması savaşıdır da. Böyle olmasaydı Alevi Türkmenler Irakta ve Suriyede yerlerinden yurtlarından edilir miydi?

Türkiye'ye geçebilmek için muhaliflere 5 bin Suriye lirası ödediklerini söyleyen Melik H. Halep'teyken ticaretle uğraştığını belirtiyor. Ülkenin kuzeyindeki, El Kaide gibi terör örgütlerinin Alevilere yönelik katliam başlattığını öne süren Melik H. "Alevi olduğumuzu gizliyoruz çünkü kimliğini söyleyenleri boğazlıyorlar" diyor. Burada kötü bir muamele görmediklerini de belirten Melik. H. Türkiye'nin "açık kapı politikası" sayesinde sınırı geçtik" (https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_09_18/Suriyenin-sahipsizleri-Alevi-Turkmenler/)

Balkanlar ve Mısır gibi Alevi-Bektaşiliğin yaygın olduğu yerler kadar Ortadoğu'daki Alevi-Bektaşi toplulukları hakkında ne yazık ki Türkiye'de fazla bir çalışma bulunmamaktadır. Oysa yanı başımızdaki bu topluluklar esasen bir yönü ile Anadolu'ya Hacı bektaş'a bağlıdırlar. Ve bunlar yüzyıllarca Osmanlı egemenliğinde devletin yanında olmuş gruplardır. Şimdi bunlarla ilişki kurulmasında neden güçlük çekilmektedir? Bunun elbette birçok sebebi vardır. Öncelikle Osmanlı devletinin çökmesi ve parçalanması ve bu parçalardan birer devlet çıkarılması en önemli sebep olarak karşımızda durmaktadır. Doğal olarak yeni kurulan devletlerde dağınık halde bulunan Alevi-Bektaşi topluluklar arasında ilişki sınırlar beraber kopmuş oldu. Öte yandan Alevi Bektaşilik tarih ve sosyal yapısına ilişkin çözümlemelerinde toplulukların geleneklerine uygun yapılmaması sınırlarla ayrılan grupların arasındaki bağları da iyice zayıflattı. Örneğin Irak'ın Musul şehrinin doğusunda yaşayan alevi Bektaşi topluluğu şebekler, silsile olarak Hacı Bektaş'a bağlanan pirler vasıtasıyla kendilerini Bektaşi sayarlar. 12 imam soyundan gelen din adamlarına pir denilmekte cem başta olmak üzere bütün ibadetleri pir tarafından yürütülmektedir. Cemlerde okudukları nefesler Türkçe idi. Şebeklerin bulunduğu bölgece birçok Bektaşi tekkesi bulunmaktadır. Şebekler uzun süreden beri Şiilik kıskacı altında kalarak şiileştirilmektedirler. Böylece de Bektaşi olan şebeklerin sayıları azalmaktadır(Taşğın, 2012: 28).

Bu durumu ortaya çıkaran etkenlerden biri ve en önemlisi de Türkiye dışındaki bu toplulukların bağlarının kopması veya koparılmasıdır. Zira Hacı Bektaş Dergah'ı kapatılınca otomatik olarak bu insanların bağı da koparılmış oldu. Böylece din veya tarikat bağıyla bağlı topluluklar ya zaman içinde eridi bitti ya da başka ideoloji ve inançlara kolay birer yem oldu(Taşğın, 2012: 28 35).

SONUÇ

Sonuç olarak, Ortadoğu'da Osmanlı'dan sonra kaynayan cadı kazanı buradaki toplulukların hepsini çok olumsuz bir şekilde etkilemiş, sınırları, inançları ve yapıları değiştirmiş, bir yok oluş ve bitişin zeminlerini hazırlamıştır. Alevi Bektaşi guruplar da bunlardan yalnızca biridir. Burada dikkat çeken mesele sapkın fikirleri ve ipe sapa gelmez düşüncelerin yer aldığı ve İslam'dan oldukça uzak ve fakat isim olarak Alevi olan Arap Alevilerine bir şey olmazken sadece İslami

kimliklerinden dolayı sunnilereve islamın bir yorumundan başka bir şey olmayan ve İslam esasları ile Türk geleneklerini karıştıran Alevi Bektaşilere de aynı zulüm reva görülmektedir.
Bu yüzden, Ortadoğu'daki tüm İslami kesimlerin bir an önce birlik sağlamaları ve yakın ilişkiler kurmaları ve özlerine dönmeleri gerekmektedir.

KAYNAKÇA

https://tr.sputniknews.com/turkish.ruvr.ru/2013_09_18/Suriyenin-sahipsizleri-Alevi-Turkmenler/. E.T: 10.05.2018

http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/esadin-alevileri-saltanatin-muhafizlari.12.06.2018

Taşdemir, F. (2016). Suriye: Çatışma ve Uluslararası Hukuk. İstanbul: Nobel Yayıncılık.

Taşğın, A. (2012). Irak'ta Mezhep Çatışmaları Arasında Alevi ve Bektaşiler. İstanbul: Önsöz Yayıncılık.

Yaman, A. (2007). Alevilik Bektaşilik Tarihi. İstanbul: Nokta Kitap.

TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDE TÜREV ÜRÜN KULLANIMININ FARKLI BANKA TÜRLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Nevin ÖZER
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Ali Cavit Çelebioğlu Sivil Havacılık Y.O.

ÖZET

Türev ürünlerin eksikliği bilhassa bankacılık sektöründe olumsuz etkiler yaratmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin en büyük işletmelerinin genelde bankalar olması ve bankacılık sektörünün yaşayacağı krizlerin tüm ülke ekonomisini etkilemesi bu sektörü önemli kılmaktadır. Türev piyasaların tüm ülkelerde en önemli kullanıcılarının bankalar olduğu görülmektedir. Ancak bazı bankalarda bu kullanım yoğun olurken, bazılarında daha az olmaktadır. Bu çalışma da, Türk bankacılık sektörün de, kamu, özel, yabancı, katılım ve mevduat banka türleri açısından türev ürün kullanımının etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucun da, finansal istikrarın tüm bankacılık türlerinde türev ürün kullanımını arttırdığı; büyüklük, karlılık, likitide, finansal sıkıntı ve varlık yapısının da çeşitli banka türlerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Risk, Türev Ürünler, Bankacılık Sektörü

INVESTIGATION OF FINANCIAL DERIVATIVES USAGE IN TURKISH BANKING SECTOR IN TERMS OF DIFFERENT BANK TYPES

The shortage of derivative products has had negative effects especially on the banking sector. This sector is particularly important as the largest enterprises in developing countries are generally banks and the crises experienced by the banking sector affect the whole country's economy. It is seen that the most important users of derivative markets in all countries are banks. However, in some banks this usage is intense while in others it is less. In this study, the effects of using derivative products in the Turkish banking sector in terms of public, private, foreign, participation and deposit bank types have been tried to be revealed. The result of the study is that financial stability has increased the use of derivative products in all banking types; size, profitability, liquidity, financial distress and asset structure were also found to be influential in various bank types.

Keywords: Financial Risks, Derivatives, Banking Sector.

GİRİŞ

Finansal piyasalar açısından son yüzyıldaki en önemli olaylardan birisi Breton Woods sisteminin yıkılmasıdır. Sisteminin yıkılması başta kur riski olmak üzere çeşitli risklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Artan riskler ve piyasalarda yaşanan dalgalanmalar yatırımcıların yeni finansal teknikler araştırmasını beraberinde getirmiştir. Finansal risklerin tamamen ortadan kaldırılması mümkün olamayacağından bu riskleri kontrol etmek ve azaltmak için finansal türev ürünler olarak bilinen yeni finansal teknikler geliştirilmiştir. Hisse senedi, tahvil, endekslere bağlı, döviz kuru, faiz oranı, emtia sözleşmeleri gibi temel finansal varlıkların vade tarihindeki fiyatlarına bağlı olarak değerinin belirlendiği finansal varlıklar türev ürün olarak tanımlanmaktadır (Hull, 2000:1)

Ülkelerin finansal liberalizasyon süreçleri, piyasalarda yaşanan balon ve spekülasyonlar, krizlerin yapısının değişmesi ve bulaşma etkisiyle yayılması dünyada hızlı bir değişimin yaşanmasına neden olmuştur. Bu değişim hem türev ürünlerin kullanımını arttırmış hem de dayanak varlıkların çeşitlenmesine neden olmuştur. Türev piyasalar tarihsel süreç içerisinde spot piyasalarla başlamış, daha sonra tezgah-üstü piyasalarda forward sözleşmeler oluşmuş ve son olarak ise organize borsalarda işlem görmüştür. Borsalarla birlikte standart sözleşmelere kavuşan türev ürünler bütün yatırımcılar için cazip hale gelmiştir. İlk kez dövize dayalı futures

anlaşmaları 1972 yılında başlamış, takip eden yıl içinde de hisse senetlerine dayalı opsiyon sözleşmelerine başlanmıştır (Kayahan, 2009:25).

1980'li yıllarda yaşanan finansal liberizasyon ve teknolojik gelişmeler bankaları yoğun rekabet ortamına itmiştir. Bu yoğun rekabet ortamı ve piyasaların etkileşimi, bankaları kar odaklı çalışmaya yönlendirmiştir. Ancak son yıllarda yaşanan krizler, bankacılıkta yeni düzenlemelerin yapılmasını ve beraberinde risk yönetimi ve finansal istikrarın önemini gündeme getirmiştir. 2008'de Amerika'da ortaya çıkan kriz ilk başlarda gelişmiş Avrupa ülkelerini, daha sonrada gelişmekte olan ülkeleri etkileyerek küresel kriz halini almıştır. Kriz, yapısından dolayı başta bankacılık sektörü olmak üzere birçok sektör üzerinde etkili olmuştur. Özellikle bankacılık sektöründeki büyük bankaların iflas etmesi, yoğun rekabetin olduğu bu piyasalarda finansal istikrarın önemini, sürdürülebilirliğini ve risk yönetimini gündeme getirmiştir. Risk yönetimi ise türev ürünler gibi yeni finansal tekniklerin gelişmesine neden olmuştur.

Türev ürünleri kullanan kuruluşların en başında bankalar gelmektedir. Bankacılık sektöründeki yöneticiler, riskten korunma, belirsizliği en aza indirme ve zayıf performans ihtimalini azaltma ihtimalleri ile yaşadıkları riskli durumdan korunma veya en aza indirme amaçlı türev ürün kullanmaktadırlar (Whidbee ve Wohar, 1999: 253). Türev ürünlerin eksikliği bilhassa bankacılık sektöründe olumsuz etkiler yaratmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin en büyük işletmelerinin genelde bankalar olması ve bankacılık sektörünün yaşayacağı krizlerin tüm ülke ekonomisini etkilemesi bu sektörü önemli kılmaktadır. Türev piyasaların tüm ülkelerde en önemli kullanıcılarının bankalar olduğu görülmektedir. Ancak bazı bankalarda bu kullanım yoğun olurken, bazılarında daha az olmaktadır.

Bu çalışmada, finansal piyasaların önemli aktörlerinden olan bankacılık sektörünün türev ürün kullanımı ve sektörü oluşturan farklı bankacılık türleri (Kamu, özel, yerli, yabancı, katılım ve mevduat bankaları) açısından bir farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Katılım bankalarının faiz, kredi verme ve finansal ürünler bakımından diğer bankalardan farklılaşması ve 2008 küresel krizinde Lehman Brothers gibi çeşitli konvansiyonel bankaların iflasını açıklaması ve hiçbir katılım bankasının iflasının rapor edilmemesi katılım bankalarının karşılaştırılmasını önemli kılmaktadır. Kamu ve özel bankaların yönetim anlayışındaki farklılıklar, yabancı sermayeli bankaların farklı coğrafyalardaki bankacılık anlayışını temsil etmeleri ve yerli bankaların ülkemizdeki finansal istikrarı temsil etmesinden dolayı elde edilecek sonuçların hem yatırımcılar hem de kamu otoriteleri açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Çalışmada Türkiye'de 2010-2017 yılları arasında farklı banka türlerinin türev ürün kullanımı belirlenerek, nelerden etkilendiği belirlenmeye çalışılmıştır.

LİTERATÜR

Diamond (1984), borçlularla borç verenler arasındaki teşvik sorunlarının çözümünde faydalı olan izleme bilgisinin maliyetini en aza indirmeye dayalı bir finansal aracılık kuramı geliştirmiş ve türev ürünleri kullanan bankaların genel risk seviyelerini azaltmak için çeşitlendirmeyi daha iyi kullanabileceğini iddia etmiştir. Smith ve Stulz (1985), eğer vergiler kazançların dışbükey bir işleviyse, şirketlerin riskten korunma amaçlı türevleri kullanmalarının optimal olacağı görüşündedir. Riskten korunma, kar ve zararları yumuşatarak, bir dönemde vergi kalkanının faydalarından vazgeçmek (veya geciktirmek) durumunda, bir dönemde yüksek vergiler ödemesi olasılığını azaltarak, beklenen vergi borcunun bugünkü değerini düşürebilir. Smith ve Stulz (1985) ve Mayer ve Smith (1982), riskten korunma amaçlı türev araç kullanım için finansal sıkıntı argümanları geliştirmişler ve finansal riskten korunma olasılığını azaltarak ve dolayısıyla beklenen değerin yükselmesini sağlayarak, hedging'in firmanın değerinin volatilitesini azalttığını iddia etmiştirler. Merton (1995), finansal türevlerin işlem maliyetlerini düşürerek veya likiditeyi artırarak ve temsil maliyetlerini düşürerek ekonomik performansın arttırabileceğini öne

sürmektedir. Türevlerin kullanımı, bankaların, riski emen sermaye arabelleklerini geliştirmelerine ve bu da daha düşük maliyetler ve daha yüksek bir değere neden olacağını iddia etmiştir. Instefjord (2005), kredi piyasası ve kredi türevleri piyasasını kapsayan teorik bir model geliştirmiş ve kredi türevleri piyasasında finansal inovasyonun, özellikle de son derece esnek kredi piyasası segmentlerinde çalışan bankaları kredi riskine daha fazla maruz bıraktığı sonucuna varmıştır.

Gunther ve Siems (1995) bankaların spekülasyon yapmaktan ziyade finansal türevleri hedge etmek için kullandığını ortaya koymuştur. Shanker (1996), swap, futures ve opsiyon kullanımının faiz oranı riskini azalttığını tespit etmiştir. Choi ve Elyasiani (1997), bir bankanın faiz oranı ile döviz kuru türev sözleşmelerinin hacmi ile bankanın faiz oranı ve döviz kuru riski arasında bir bağlantı olduğunu göstermiştir. Hirtle (1997), faiz oranı türevlerinin kullanılmasının banka holding şirketlerinin (BHC) faiz oranı riskini artırdığını tespit etmiştir. Guay (1999), finansal türev kullanımının kurumsal riski azalttığını göstermiştir. Gunther ve Siems (1996), Carter ve Sinkey (1998), ve Sinkey ve Carter (2000), bankanın faiz oranı türevleri kullanımındaki artışın daha yüksek faiz riskine maruz kalmasına karşılık geldiğini bulmuştur. Whidbee ve Wohar (1999) bankaların kurumsal yönetim ve mülkiyet yapısının bankanın türev kullanımını etkilediğini tespit etmiştir. Brewer vd. (2000), türevleri kullanan bankaların kredilendirmede daha fazla büyüme yaşadığını tespit etmiştir. Chaudhry ve Reichert (1999) ve Chaudhry vd. (2000), opsiyon kullanımının her türlü riski artırmaya eğilimli olduğunu bulurken, faiz oranı ve para swapları banka riskini önemli ölçüde azaltmaktadır. Shyu ve Reichert (2002), uluslararası bayi bankalarının türev faaliyetlerinin banka büyüklüğü ile doğrudan ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Reichert ve Shyu (2003) seçeneklerin kullanımının uluslararası bir bankanın faiz oranı riskine maruz kaldığını artırdığını bulmuştur.

Whidbee ve Wohar (1999), 1991 yılında holding banka şirketlerine (BHC) regresyon ve logit modeli ile yaptıkları çalışmada, iç varlıkları %10 u aşan BHC'lerin türev ürün kullanma olasılığının daha düşük olduğunu, içsel varlıkları %10 unun altında olan BHC'lerde ise türev ürün kullanma olasılığı oldukça yüksek olduğunu, risk yönetimini daha sağlam ve güvenilir tutarak karlılık değişimini ve finansal sıkıntı maliyetlerini en aza indirgemeye çalıştıklarını savunmuşlardır. Bankacılık sektöründeki yöneticilerin özkaynaktaki payları arttıkça bankaların yüksek kaldıraçları ve mevduat sigortası kaynaklı risk azaltıcı etki fırsatı nedeniyle riskten korunma olasılıklarının daha düşük olduğu sonucuna varılmıştır.

Sinkey ve Carter (1999), 1993-1994 tarihleri arasında ABD'de işlem gören 59 banka holding şirketleri üzerine ilişkisiz regresyon (SUR) modeli ile yaptıkları analizde, türev ürünlerin ikame maliyetlerinin bireysel bankaların anormal getirilerinin açıklanmasında önemli olduğunu, bankaların ürünlerin sorumluluğu ile ilgili belirsizlikle karşı karşıya kaldıkları sonucuna varmışlardır.

Yong vd. (2007), 2002-2003 yılları arasında Asya-Pasifik bankalarına tobit regresyon analizi ile yaptıkları çalışmalarında bankaların genellikler finansal sıkıntı olasılığını azaltmak için türev ürün kullandıklarını yalnız devlet bankalarında bu eğilimin daha az olduğu sonucuna varılmıştır.

Li ve Marinc (2013), 1997-2011 yılları arasında ABD'de holding banka şirketlerine (BHC) panel veri analizi ile yaptıkları çalışmalarında, finansal türevlerin kullanımının BHC'lerin sistematik risk üzerinde önemli etkileri olduğunu, faiz oranı türevlerinin ve kredi türevlerinin daha fazla kullanılmasının daha yüksek sistematik faiz oranı riskine ve sistematik kredi riskine karşılık geldiğini, yalnız döviz kuru türevlerinin kullanımının daha düşük sistematik döviz kuru riskiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca, finansal türevlerin riskten korunma amaçlı kullanımının, BHC'lerin sistematik riskleri ile negatif ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Shen ve Hartarska (2013), 2006-2010 yılları arasında Chicago'da tarımsal bankalara endojen anahtarlama regresyonu ile yaptıkları çalışmalarında, tarımsal bankalardaki finansal türevler aracılığıyla risk yönetiminin etkili olduğunu ve türevlerin karlılıklarının, kredi riski ve faiz riskinden daha az etkilendiğini, türev ürün kullanımı sonucu tarım bankalarının karlılığını artırdığını tespit etmişlerdir.

Hundman (1999), 1995-Q4 ve 1997-Q3 dönemleri için ABD'de 500 milyon dolar üzerinde varlığı olan bankalar üzerinde regresyon analizi ile yaptıkları çalışmalarında, finansal türev ürünlerin faiz riskinden korunmak için kullanıldığını, büyük bankaların küçük bankalara göre daha büyük oranda türev ürün kullandığını, kredi riski daha yüksek olan bankaların türev ürün kullanma olasılığının daha yüksek olduğunu ve hatta türev ürün kullanan bankaların daha karlı olduklarını tespit etmiştir.

Sinkey ve Carter (2000),1996 yılında tobit regresyon analizi ile ABD'de yaptıkları çalışmalarında, türev ürün kullanan bankaların kullanmayan bankalara göre daha riskli sermaye yapılarının olduğunu, daha fazla faiz oranı riskiyle karşı karşıya kaldıklarını tespit etmişler. Küçük bankaların türev ürünlerden faydalanmak için banka holding şirketlerinin üyesi konumunda olduklarını, ayrıca türev ürün kullanmak için güçlü sermaye yapılarının olması gerektiğini savunmuşlardır.

Rivas vd. (2006), 2001-2002 yılları arasında Brezilya, Şili ve Meksika bankalarında regresyon yöntemi ile analiz ettikleri çalışmalarında, türev ürün kullanımının Latin Amerika bankalarında verimliliği artırdığı, bunun sonucu olarak da finansal sıkıntı maliyetini ve iflas olasılığını azalttığını tespit etmiştir. Aynı zamanda türev ürün kullanımının portföy kredi büyüklüğü, özkaynak oranı ve toplam aktifler üzerinde olumlu etkisi de tespit edilmiştir.

Moh ve Lin (2006), 1998-2005 yılları arasında Tayvan'da 47 bankaya regresyon modeli ile yaptıkları analizde, daha yüksek likit varlık oranlarına sahip bankaların türevlerini daha az yoğun olarak kullandıkları, daha az verimliliğe ve ticaret hacmine sahip bankalar türev ürünleri daha yoğun kullanmakta olduklarını tespit etmişlerdir.

Charamathi (2009) 2007-2008 yılları arasında Hindistan bankalarında regresyon modeli ile yaptıkları analizlerinde, büyüklük ve karlılık ile türev ürün kullanımı arasında negatif, sermaye oranı, faiz riski ve kredi/aktifler ile pozitif ilişki tespit etmiştir.

Anbar ve Alper (2011), 1999-2010 yılları arasında Türkiye'de BIST'e işlem gören 7 bankaya tobit regresyon modeli ile yaptıkları analizde, BIST'deki bankaların türev ürün kullanım yoğunluğunu ROE ve net faiz marjının pozitif; büyüklük, karşılıklar ve faiz oranlarıyla negatif ilişkide olduklarını tespit etmişlerdir.

Bartram vd (2011), 2000-2001 yılları arasında panel veri analizi ile 47 ülkede yaptıkları çalışmalarında, finansal sektör dışındaki firmalarda türev ürün kullanımının hem toplam riski hem de sistematik riski azalttığını tespit etmişlerdir.

Mayordomo vd. (2014), 2002-2011 yılları arasında ABD'de 95 banka holding şirketine VAR modeli ve Granger nedensellik testleri ile yaptıkları analizlerinde, bankacılık sektöründe, türev araç kullanımının sistematik riske önemli bir etkisinin olmadığını aksine döviz ve kredi türevleri gibi ürünleri bünyesinde bulundurmasıyla sistematik riski artırdığını, faiz türevleri ile sistematik riski azalttığını iddia etmiştir.

Tanrıöven ve Yenice (2014), 2002-2014 yılları arasında Türk bankacılık sektöründe eşbütünleşme testi ile analiz ettikleri çalışmalarında, türev ürün kullanımının risk seviyesini, özkaynak karlılığı ve aktif karlılığını artırdığını yalnız risk seviyesinde yaşanan artışının bu iki karlılık artışından daha yüksek olduğunu, türev ürün kullanımının daha çok spekülatif amaçla kullanılmasından kaynaklı olduğunu tespit etmişlerdir.

Kuloğlu (2014), 2007-2012 yılları arasında Türkiye'de 45 bankaya uyguladığı panel regresyon modeli ile analiz yaptığı çalışmasında, bankalar özellikle kur riski, faiz riski ve operasyonel risk için türev ürün kullandıklarını ortaya koymuştur.

ARAŞTIRMANIN VERİ SETİ VE YÖNTEMİ

Bu çalışmada 2010-2017 yılları arasında Mevduat, Kamu, Katılım, Özel ve Yabancı bankalara ait veriler kullanılmıştır. Veri seti aylık verilerden oluşmaktadır. Veri seti BDDK internet sitesinden elde edilmiştir. Veri setiyle ilgili bilgiler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Veri ve Değişkenler

Bağımlı Değişken	
Türev Ürün Kullanımı	Toplam Türev Ürün Kullanımının Logaritması
Bağımsız Değişkenler	
Büyüklük	Aktiflerin Doğal Logaritması
Karlılık	ROE
Likitide	(Nakit + TCMB'den Alacaklar+ Bankalardan Alacaklar + Para Piyasasından Alacaklar) / Top. Aktif
Finansal Sıkıntı	Takipteki Krediler/Toplam Krediler
Varlık Yapısı	Krediler / Top. Aktif
Finansal İstikrar	Finansal İstikrar Endeksi

Çalışmada elde edilen bulgulara geçmeden önce Tablo 2'de kullanılan değişkenlere ait kısaltmalar sunulmuştur.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenler ve Kısaltmaları

DEĞİŞKENLER	KISALTMALARI
Türev Ürün Kullanımı	TUK
Büyüklük	BUY
Karlılık	ROE
Likitide	LİK
Finansal Sıkıntı	FS
Fonlama Riski	FR
Karşılık Politikası	KPOL
Rezerv Zorunluluğu	REZ
Sermaye Yeterliliği	SY
Varlık Yapısı	VARY
Finansal İstikrar Endeksi	FİE

Çalışmada kullanılan değişkenlerle ilgili bilgi ve hesaplama yöntemleri Tablo 1'de görülmektedir. Ancak Finansal İstikrar endeksinin hesaplanmasında IMF tarafından geliştirilen, TCMB ve BDDK tarafından Türk Bankacılık sistemine entegre edilen hesaplama yöntemi kullanılmıştır. FİE endeksi hesaplanırken 4 alt değişken kullanılmış, her değişken kendi ortalama değerlerinden çıkarılıp kendi standart sapmalarına bölünmüştür. Hesaplanan değerlerin aritmetik ortalaması alınarak FİE oluşturulmuştur. Aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır:

$$\text{FİE}=\frac{\frac{(FA-\mu_{FA})}{\sigma_{FA}}+\frac{(AK-\mu_{AK})}{\sigma_{AK}}+\frac{(KAR\quad KAR)}{\sigma_{KAR}}+\frac{(SY-\mu_{SY})}{\sigma_{SY}}}{4}$$

FİE= Finansal İstikrar Endeksi
FA= Finansal Aracılık
AK=Aktif Kalitesi
KAR= Karlılık
SY= Sermaye Yeterliliği
μ= Ortalama
σ = Standart Sapma

Bu endeksi oluşturan 4 alt değişkene ait kullanılan hesap kalemlerinin ağırlıkları ve yönü Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Finansal İstikrar Endeksi Bileşenleri

Göstergeler		Yönü	Ağırlığı
Finansal Aracılık	Top. Kredi / Top. Mevduat	Pozitif	0,25
	Top. Mevduat / Top. Aktif	Pozitif	0,25
	Top.Kredi / Top. Aktif	Pozitif	0,25
	Kredi Büyümesi	Pozitif	0,25
Aktif Kalitesi	Özkaynak / Top. Kredi	Pozitif	0,25
	Takipteki Alacak / Top. Kredi	Negatif	0,25
	Net Takipteki Alacak/Özkaynak	Negatif	0,25
	Duran Aktif / Top. Aktif	Negatif	0,25
Karlılık	Net Kar/Top.Aktif	Pozitif	0,25
	Net Kar / Özkaynak	Pozitif	0,25
	Faiz Gelirleri / Faiz Giderleri	Pozitif	0,25
	Faiz Dışı Gelir / Faiz Dışı Gider	Pozitif	0,25
Sermaye Yeterliliği	Serbest Sermaye / Top.Aktif	Pozitif	0,50
	Özkaynak / Top. Aktif	Pozitif	0,50
Serbest Sermaye=Özkaynak-Duran Aktif			

BULGULAR

2010-2017 yılları arası kamu, katılım, özel, yabancı ve mevduat bankalarına ait aylık veri setine ait temel istatistik değerleri Tablo 4'de yer almaktadır.

Tablo 4. Bağımlı ve Bağımsız Değişkenlere Ait Temel İstatistikler

	Mevduat		Katılım		Özel		Kamu		Yabancı	
	Ort.	S.Sap	Ort.	S.Sap	Ort.	S.Sap	Ort.	S.Sp	Ort.	S.Sap
BUY	14,63	0,04	11,72	0,03	13,74	0,03	13,62	0,06	13,52	0,03
FİE	3,19	0,49	1,61	0,42	2,89	0,43	3,59	0,43	3,87	0,57
FS	0,03	0,001	0,05	0,01	0,03	0,001	0,02	0,0004	0,04	0,001
LİK	0,06	0,007	0,11	0,008	0,06	0,007	0,06	0,005	0,09	0,008
ROE	0,07	0,04	0,002	0,001	0,002	0,001	0,001	0,09	0,09	0,007
TUK	6,34	0,033	4,56	0,032	6,06	0,037	5,35	0,043	5,97	0,028
VARY	0,63	0,003	0,60	0,01	0,63	0,003	0,64	0,007	0,61	0,007

Farklı banka türleri açısından temel istatistik değerleri incelendiğinde işletme büyüklüğü açısından ilk sırada mevduat bankaları yer alırken özel, kamu, yabancı bankalar olarak sıralanmakta en son sırada ise katılım bankaları yer almaktadır. Hesaplanan FİE' ne göre farklı banka türleri açısından incelendiğinde en yüksek istikrarı yabancı bankaların daha sonra kamu, mevduat ve özel bankaların sırayla takip ettiği görülmekte en son sırada ise katılım bankalarının yer aldığı görülmektedir. Serilerin istatistiki değerleri incelendikten sonra, zaman serisi özelliği taşıdığından durağanlığının kontrolü için ADF birim kök testi yapılmış Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5. ADF Birim Kök Test Sonuçları (*%1, **%5, ***%10)

	Mevduat		Katılım		Özel		Kamu		Yabancı	
	Seviye	Fark	Seviye	Fark	Seviye	Fark	Seviye	Fark	Seviye	Fark
BUY	-0,69	3,03**	-1,39	-3,45**	0,41	-3,20**	0,81	-3,67**	1,77	-3,28**
FİE	-1,87	-4,81*	-2,67	-5,71*	-2,29	-4,64*	-1,61	-3,56**	-2,15	-3,15**
FS	-1,72	-4,63*	-0,94	-3,43**	-1,63	-3,11***	-1,58	-3,97**	-1,83	-3,79**
LİK	-1,13	-4,26**	-0,83	-4,97*	-0,58	-5,94*	-0,54	-3,90**	-2,25	-4,90*
ROE	-1,06	-3,57**	3,18	-5,13*	-0,44	-4,36*	-1,72	-3,47**	-1,12	-3,28**
TUK	-3,03	-3,22**	-1,34	-3,10*	-3,02	-3,63**	-4,36**	-4,79*	-2,39	-2,25**
VARY	-1,59	-4,55*	-0,96	-5,49**	-0,98	-5,50*	-1,46	-5,26*	-1,14	-7,21*

Tablo 5'de farklı banka türleri açısından oluşturulan serilerin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde durağanlığı kontrol edilmiştir. ADF birim kök test sonuçlarına göre seriler fark değerinde durağan hale getirilmiştir.

Çalışmada kullanılan model aşağıdaki gibidir:

$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1\,(X1,it)} + \beta_{2\,(X2,it)} + \beta_{3\,(X3,it)} + \ldots\ldots\ldots\ldots + \beta_{6\,(X6,it)} + \varepsilon_{it}$

Y_{it} = i bankacılık sektörünün t dönemindeki türev ürün kullanımını,

$X_{1,it}$ = i bankacılık sektörünün t dönemindeki büyüklüğünü,

$X_{2,it}$ = i bankacılık sektörünün t dönemindeki finansal sıkıntısını,

$X_{3,it}$ = i bankacılık sektörünün t dönemindeki likiditesini,

$X_{4,it}$ = i bankacılık sektörünün t dönemindeki ROE'si,

$X_{5,it}$ = i bankacılık sektörünün t dönemindeki varlık yapısını

$X_{6,it}$ = i piyasanın t dönemindeki finansal istikrar endeksini simgelemektedir.

Serilerin durağanlığı kontrol edildikten sonra serilerin otokorelasyon ve değişen varyans sorunu özelliği taşıyıp taşımadıkları kontrol edilmiştir. Breusch-Pagan LM otokorelasyon testi sonuçlarına göre seri açısından herhangi bir problem görülmemektedir. Otokorelasyon testinden sonra White değişen varyans testi uygulanmış White değişen varyans testi sonuçlarına göre seri açısından herhangi bir problem görülmemektedir.

Oluşturulan zaman serisinin istatistiki değerleri, durağanlığı, otokorelasyon ve değişen varyans sorunları açısından incelendikten sonra model uygulanmış ve sonuçları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6: EKK Tahmin Sonuçları (*%1, **%5, ***%10)

Değişkenler	Mevduat	Katılım	Özel	Kamu	Yabancı
BUY	0,6877 (6,4252)*	-1,7692 (-1,2712)	-0,9667 (-2,8231)	-1,7285 (-2,4816)	-0,2647 (-2,3187)
FİE	0,3642 (2,5648)*	0,2548 (2,8573)*	0,3452 (6,8292)**	0,2120 (3,3773)***	0,0843 (5,7926)**
FS	26,545 (4,7086)*	1,0493 (-2,3100)**	577,43 (6,0595)	184,5717 (1,7259)	48,158 (8,1326)**
LİK	4,2015 (6,4283)*	-1,69003 (-1,6409)	42,624 (7,6204)***	1,74003 (0,67488)	-0,8273 (-1,9057)
ROE	0,7459 (7,5482)*	3,9676 (0,7016)	559,961 (6,3022)*	433,0044 (3,0425)***	1,8108 (5,0530)
VARY	6,6824 (2,5349)*	0,7601 (1,0133)	20,660 (5,2883)***	5,5623 (2,1496)	2,4681 (1,5699)

Tablo 6'da uygulanan model sonuçlarına göre türev ürün kullanımını etkileyen faktörlere bakıldığında, finansal istikrar dışında bütün bankacılık türlerinde etkili olan anlamlı değişken bulunmamaktadır. Finansal istikrar arttıkça türev ürün kullanımı da artmaktadır. Buradan hareketle türev ürünlerin sadece riskten korunma amaçlı kullanılmadığı da düşünülebilir. Büyüklük değişkeni sadece mevduat bankaları geneli için anlamlı çıkmıştır. Aslında tüm konvansiyonel bankalar için büyümenin türev ürün kullanımını arttırdığı söylenebilir. Finansal sıkıntı mevduat, katılım ve yabancı bankalarda pozitif ve anlamlı etkisi görülmüştür. Likitide mevduat ve özel bankalarda pozitif ve anlamlı etkisi görülmüştür. Karlılık mevduat, özel ve kamu bankalarında pozitif ve anlamlı etkisi görülürken varlık yapısı ise mevduat ve özel bankalarda pozitif ve anlamlı etkisi görülmüştür.

Mevduat bankalarının türev ürün kullanımının tüm değişkenlerden pozitif ve anlamlı olarak etkilendiği görülmektedir. Katılım ve yabancı bankaların türev ürün kullanımının finansal istikrar ve finansal sıkıntı değişkenlerinden anlamlı etkilendiği, kamu bankalarının türev ürün kullanımın ise finansal istikrar ve karlılık değişkenlerinden anlamlı etkilendiği görülmektedir. Özel bankaların türev ürün kullanımı finansal istikrar, likitide, karlılık ve varlık yapısı değişkenlerinden anlamlı etkilendiği görülmektedir.

SONUÇ

Finansal istikrarın sağlanması ve sürdürülebilir olması tüm ülkeler için olduğu gibi, ülkemiz açısından da önemlidir. Finansal istikrar mali piyasaların tümü için geçerli olmasına rağmen, mali piyasaların en önemli aktörlerinden biri olan bankalar açısından değerlendirildiğinde, bu sektördeki risklerin yönetimi açısından vazgeçilmez ürünleridir. Gerek maruz kaldıkları faiz, kur ve fiyat risklerini yönetmek için gerekse yatırım amacıyla türev ürünleri kullanan bankaların türev ürün işlem hacimleri giderek artmaktadır. Bu noktada türev ürün kullanımını etkileyen faktörler ön plana çıkmaktadır.

Büyüklük ile türev ürün kullanımına bakıldığında sadece mevduat bankalarının genelinde pozitif ve anlamlı çıkmıştır. Mevduat bankaları için daha büyük bankalar daha fazla türev ürün kullanmaktadırlar. Finansal istikrar endeksi açısından, istikrar sıralaması yabancı, kamu, özel ve katılım bankaları şeklindedir. Küresel kriz de katılım bankaları istikrarını arttıran bankacılık türü olsa da, hem diğer bankaları yakalayamamış hem de kriz döneminde artan istikrarını koruyamamıştır. Finansal istikrarın artışı da türev ürün kullanımını artırmaktadır. Bankacılık sektöründe en çok kullanılan türev ürünün swap işlemleri olduğu bilinmekte ve bu piyasa da taraf bulamama riskinin finansal istikrar ile birlikte azaldığı düşünülmektedir. Karlılık, likitide, krediler ve finansal sıkıntının artışı türev ürün kullanımını artırmaktadır. Krediler ve finansal sıkıntının pozitif etkisi riskten korunma amaçlı iken, istikrar, karlılık ve likiditenin pozitif etkisi riskten korunma dışında farklı amaçlar içinde türev ürünlerin kullanıldığını göstermektedir.

Türkiye'de 1990'lı yıllarda finansal istikrar, bankacılık sektör düzenlemeleri ve risk yönetimi konuları gündeme gelse de, ülkenin ekonomik sıkıntılarından dolayı çok fazla ilerleme kaydedilememiştir. Ancak 2000'lı yıllardaki iç krizlerden sonra bu konuyla ilgili ciddi adımlar atılmış, bu konuda düzenlemeler yapılmış ve kurumlar oluşturulmuştur. Krizler, dalgalanmalar ve istikrar çalışmaları türev ürün kullanımını arttırdığı söylenebilir. Bu çalışma, diğer gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkelerde dahil edilerek genişletilebilir. Sonuçlarında sektör yöneticileri, politikacılar ve yatırımcılar açısından önemli olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Anbar, A. ve Alper, D. (2011). Bankaların Türev Ürün Kullanım Yoğunluğunu Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (50), 77-94.

Bartram, S. M., Brown, G. W. ve Conrad, J. (2011). The Effects of Derivatives on Firm Risk and Value. Journal of Financial and Quantitative Analysis, 46(4), 967-999.

Brewer, E. III, W.E. Jackson, ve J.T. Moser, (1997). Alligators in The Swamp: The Impact of Derivatives on the Financial Performance of Depositary Institutions. Journal of Money, Credit, and Banking, 28, 482-497.

Carter, D. A. ve Sinkey, J.F. Jr. (1998). The Use of Interest-Rate Derivatives by End Users: The Case of Large Community Banks. Journal of Financial Services Research, 14, 17-34.

Charumathi, B. (2009). On The Determinants of Interest Rate Swap Usage by Indian Banks, in Proceedings of the World Congress on Engineering, 2, 1-3.

Chaudhry, M. ve Reichert A. (1999). The Impact of Off-Balance Sheet Derivatives and Interest Rate Swaps On Bank Risk. Research in Finance, 17, 275-300.

Chaudhry, M.K., R. Christie-David, R., Koch, T.W. ve Reichert, A.K. (2000). The Risk of Foreign Currency Contingent Claims at Us Commercial Banks. Journal of Banking and Finance, 24, 1399-1417.

Choi, J. ve Elyasiani, E. (1997). Derivative Exposure and the Interest Rate and Exchange Rate Risks of U.S. Banks. Journal of Financial Services Research, 12, 267-286.

Diamond, D. W. (1984). Financial Intermediation and Delegated Monitoring. Review of Economic Studies, 51(3), 393-414.

Guay, W. (1999). The Impact of Derivatives on Firm Risk. Journal of Accounting and Economics, 26, 319-351.
Gunther, J.W. ve Siems, T.F. (1996). The Likelihood and Extent of Bank Participation in Derivatives Activities. Financial Industries Studies, Federal Reserve Bank of Dallas Working Paper.
Hirtle, B. (1997). Derivatives, Portfolio Composition and Bank Holding Company Interest Rate Risk Exposure. Journal of Financial Services Research, 12, 243-266.
HULL J. C. (2000). Options, Futures, & Other Deriatives. Fourth Edition, Prentice Hall International Inc., U.S.A.
Hundman, K. (1999). An Analysis of The Determinants of Financial Derivative Use By Commercial Banks. The Part Place Economists, 7, 83-92.
Instefjord, N. (2005). Risk and Hedging: Do Credit Derivatives Increase Bank Risk?. Journal of Banking & Finance, 29(2), 333–345.
Kayahan, C. (2009). Finansal Türevler: Efsaneleri ve Algılanma Hataları. Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(1), 23-37.
Kuloğlu, E. (2014). Türev Ürün Kullanımının Bankaların Faiz Oranı, Döviz Kuru Ve Operasyonel Riskine Etkisi: Türk Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Li, S., ve Marinč, M. (2013). Why Do Banks Use Financial Derivatives. Working Paper.
Mayers, D. ve Smith, C.W. (1982). On the Corporate Demand For İnsurance. Journal of Business, 55, 281-296.
Mayordomo, S., Rodriguez-Moreno, M., ve Peña, J. I. (2014). Derivatives holdings and systemic risk in the US banking sector. Journal of Banking & Finance, 45, 84-104.
Merton, R., (1995). Financial innovation and the management and regulation of financial institutions. Journal of Banking and Finance 19, 461-481.
Moh, F. Y. ve Lin, B. H. (2006). An Empirical Study of the Relationship between Derivatives Use and the Financial Characteristics of Domestic Banks in Taiwan. http://ir.lib.ntust.edu.tw Erişim Tarihi: 30.03.2018
Reichert, A. ve Shyu, Y. (2003). Derivative Activities and The Risk of İnternational Banks: a Market İndex and VaR Approach. International Review of Financial Analysis, 12, 489-511.
Rivas, A., Ozuna, T. ve Policastro, F. (2006). Does The Use of Derivatives Increase Bank Efficiency? Evidence from Latin American Banks. International Business and Economics Research Journal, 5(11), 47.
Shanker, L. (1996). Derivative Usage and İnterest Rate Risk of Large Banking Firms. The Journal of Future Markets 16, 459-474.
Shen, X. ve Hartarska, V. (2013). Derivatives as Risk Management and Performance of Agricultural Banks. Agricultural Finance Review, 73(2), 290-309.
Shyu Y. ve Reichert, A. (2002). The Determinants of Derivative and Use by US and Foreign Banks. Research in Finance 19, 143-172.
Sinkey Jr, J. F. ve Carter, D. A. (1999). The Reaction of Bank Stock Prices to News of Derivatives Losses by Corporate Clients. Journal of Banking & Finance, 23(12), 1725-1743.
Sinkey Jr, J. F. ve Carter, D. A. (2000). Evidence on The Financial Characteristics of Banks that Do and Do Not Use Derivatives. The Quarterly Review of Economics and Finance, 40(4), 431-449.
Smith, C. ve Stulz, R. (1985). The Determinants of Firms' Hedging Policies. The Journal of Financial and Quantitative Analysis 20, 391-405.

Tanrıöven, C. ve Yenice, S. (2015). Bankaların Türev Araç Kullanımlarının Risklilik ve Karlılık Üzerine Etkisi-Türkiye Örneği, Gazi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16(3), 25-46.
Whidbee, D. A. ve Wohar, M. (1999). Derivative Activities and Managerial İncentives in The Banking İndustry. Journal of Corporate Finance, 5(3), 251-276.
Yong, H. H. A., Faff, R. ve Chalmers, K. (2007). Determinants of The Extent of Asia-Pacific Banks' Derivative Activities. In European Financial Management Association, 2007 Annual Meetings June (pp. 27-30).

SEÇİLİ MENA ÜLKELERİNDE YOKSULLUK VE EĞİTİM İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Nurgül EVCİM
Pamukkale Üniversitesi
Sevcan GÜNEŞ
Pamukkale Üniversitesi
Hacer Simay KARAALP ORHAN
Pamukkale Üniversitesi

ÖZET

Bu çalışmada eğitimin yoksulluk üzerindeki etkisi seçilmiş MENA ülkeleri (Cezayir, Fas, Irak, İran, Mısır, Tunus, Türkiye ve Yemen) için 1990-2013 dönemi için yıllık veriler kullanılarak panel nedensellik testi ile incelenmiştir. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi serileri I(0) ve I(1) düzeylerinde durağan olduğu kabul eden Emirmahmutoğlu-Köse (2011) nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Test sonuçlarına göre panelde olarak eğitim ve yoksulluk arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca yatay kesitlerin heterojen bir yapıya sahip olmasından dolayı ülkeler tek tek de incelenmiştir. Analize dâhil edilen Cezayir, İran ve Türkiye'de çift yönlü nedensellik olduğu tespit edilirken, Mısır ve Fas'ta eğitimden yoksulluğa, Tunus ve Yemen'de ise yoksulluktan eğitime doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Ekonometri, Nedensellik, Yoksulluk

THE RELATIONSHIP BETWEEN POVERTY AND EDUCATION FOR SELECTED MENA COUNTRIES

ABSTRACT

In this study, the impact of education on poverty is analyzed for the selected MENA countries (Algeria, Morocco, Iraq, Iran, Egypt, Tunisia, Turkey and Yemen) through panel causality test by employing annual data for the 1990-2013 period. Emirmahmutoğlu-Köse (2011) argues that the existence of causality relationship can be analyzed when variables are stationary at different levels like I (0) and I (1). The causality test results show that there is a bi-directional causality relationship between education and poverty. In addition to that, since the cross section data is so heterogeneous that countries have been examined individually. While there is a bi-directional causality relationship for Algeria, Iran and Turkey; unidirectional relationship has been found for Egypt and Morocco from poverty to education and from education to poverty for Tunisia and Yemen respectively.

Keywords: Education, Econometrics, Causality, Poverty

GİRİŞ

Yoksulluk insanoğlunun yaşamı boyunca karşı karşıya kaldığı en önemli sorunlardan biri olmuştur. Başlarda sadece ekonomik bir sorun olarak tanımlanmasına rağmen 1980'li yıllarda dünya ülkelerinin birbirine entegre olmaya başlaması yoksulluğun kimlik değiştirmesine sebep olmuştur. Yoksulluk hem ekonomik hem siyasal hem de sosyal bir problem haline gelirken coğrafi olarak da genişlemeye başlamıştır. Eskiden gelişmemiş toplumlar için büyük bir tehdit unsuru iken küreselleşme ile birlikte gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde de önem teşkil etmeye başlamıştır. Yoksulluk, yıllarca farklı boyutlarda ve farklı ölçümlerle incelenmesi ile kavramsal ve tanımsal açıdan da farklılıkları da beraberinde getirmiştir. İlk olarak yoksulluk 1901 yılında Seebohm Rowntree tarafından literatüre şu şekilde eklenmiştir: "Bireyin toplam gelirinin, biyolojik varlığının devamı için gerekli olan yiyecek, giyim vb. asgari düzeydeki ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemesidir." (Mingione, 1996:7). Genel olarak bu şekilde tanımlanan yoksulluk dar anlamda açlıktan ölmek ve barınacak bir yerinin olmamasıdır.

Yoksulluk kavramı, literatürde yer alan tanımlara göre farklılıklar göstermekte ve çeşitlenmektedir. Gelir –tüketim ve eğitim, sağlık, beslenme, barınma vb. yaşam koşullarına

bağlı olarak iki temel çerçevede incelenmektedir. İlki gelir-tüketim üzerinden gerçekleştirilen "mutlak" ve "göreli yoksulluk" kavramlarıdır. Mutlak yoksulluk, hane halkı veya bireyin yaşamını fiziksel olarak sürdürebilmesi amacıyla ihtiyaç duyduğu asgari tüketim düzeyidir (Dumanlı, 1995: 212). Asgari geçimi gösteren yoksulluk kavramıdır. Göreli yoksulluk, insanın toplumsal bir varlık olmasından dolayı toplum içindeki diğer insanlarla karşılaştırıldığında ortalama yaşam standardının altında, açlık sınırının üstünde kalan yoksulluğu ifade etmektedir. Göreli yoksulluk yaşamın devamı için zorunlu ihtiyaçlardan ziyade toplum içinde insana yaraşır bir şekilde yaşayabilmek, dışlanmamak, küçük düşmemek için gerekli olan yaşam standardından mahrum kalmaktır. İkincisi ise yaşam koşullarına bağlı olarak farklılaşan yoksulluk tanımlamalarıdır. İnsani yoksulluk ise, bireyin veya hane halkının tahammül edilebilir, insana yakışır bir yaşam sürebilmesini sağlayacak imkânlardan mahrum kalmasıdır. Genel çerçevede üç faktöre göre belirlenir: yaşam süresi, eğitim ve sosyo-ekonomik imkânlardır. Yaşam süresinin kısa olması, okur-yazarlık oranının düşük olması, kişi başına düşen gelirin düşük olması gibi durumları ifade etmektedir. Öznel yoksulluk, bireyin temel gereksinimlerini karşılayabilme veya karşılayamama durumunu kendine göre belirlediği yoksulluktur. Yani bireyin kendini yoksul olarak tanımlamasıdır. Genel olarak anket çalışmalarına dayalı sonuçlar bu tür yoksulluğu ifade etmektedir. Bir diğer yoksulluk türü ise zamana ve mekâna bağlı olarak farklılık gösteren kır-kent yoksulluğudur. Benzer bölgelerde benzer faktörlere bağlı benzer yoksulluklar çıkabilmektedir. Kırsal bölgelerdeki yoksulluklar genel olarak o bölgelerde yaşayan insanların temiz su, sağlık, eğitim, ulaşım vb. hizmetlere erişememe durumunda ortaya çıkmaktadır. Kentsel yoksulluk ise yetersiz gelir ve harcamadan doğan yoksulluktur. İşsizlik, yetersiz gelir ve tüketim, sosyal güvenlik hizmetleri, barınma vb. hizmetlerden mahrum kalma durumudur.

Literatürde yer alan yoksulluk çalışmaları incelendiğinde genel olarak yoksulluğu en fazla etkileyen faktör eğitim olarak belirlenmiştir. Aslında eğitim sadece yoksulluk değil ekonomik büyüme ve kalkınmanın temelinde yatan en önemli faktörlerden bir tanesi olarak görülmektedir. Bireylerin eğitim düzeyi artması sadece ekonomik açıdan değil aynı zamanda sosyo-kültürel açıdan da toplumları olumlu etkilemektedir. Oxaal (1997) çalışmasına göre eğitim düzeyindeki artışlar hem doğurganlığı azaltmakta hem de bireye nitelik kazandırması açısından yoksulluğu azaltıcı bir etki ortaya koymaktadır. Sen (2001)'e göre verimlilik kapasitesindeki eksikliklerin giderilmesi noktasında eğitim kapasitesindeki artışlar önem kazanmaktadır. Bazı çalışmalar mutlak yoksulluğun azaltılmasında eğitimin önemini açıkça vurgulamıştır. Özellikle bazı çalışmalar eğitimin göreli gelir eşitsizliğini azaltmadaki rolüne odaklanmıştır. Eğitim ve mutlak yoksulluk arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ve toplam nüfus içindeki eğitimli nüfusun artmasıyla birlikte yoksul nüfusun da azaldığı sonucuna ulaşmışlardır (World Bank (1980); Fields (1980c); and Tilak (1986)).

Çalışmanın amacı MENA ülkelerinde yoksulluk ile yoksulluğun temel belirleyicilerinden "eğitim" arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda öncelikli olarak eğitim temelli büyüme teorileri incelenecektir. Daha sonra yoksulluğun belirleyicisi konumundaki eğitim ile yoksulluk arasındaki ilişki 1990-2013 dönemleri için seçilmiş 7 MENA (Middle East and North Africa) Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkesi (Cezayir, Mısır, İran, Irak, Fas, Tunus, Yemen) ve Türkiye için incelenmiştir. Türkiye bazen MENA bölgesinin bir parçası olarak ifade edildiği için analize Türkiye de eklenmiştir. Çalışmada öncelikle MENA ülkeleri hakkında bilgi verilmiş ve ikinci bölümde yoksulluk ile ilgili teorik yaklaşımlar ele alınmıştır. Eğitim, büyüme teorileri ve yoksulluk literatürünün incelendiği üçüncü bölümden sonra ampirik çalışmaya yönelik veri ve nedensellik analizi ele alınmıştır, analiz sonuçlarının ele alınmasından sonra son bölümde çalışma değerlendirildiği sonuç bölümü yer almaktadır.

MENA (MIDDLE EAST AND NORTH AFRICA) ÜLKELERİ

MENA ülkeleri Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve siyasal açıdan karma olarak adlandırılabilecek bir bölgede yer almaktadır. Karma olarak adlandırılmasının sebebi bölgede yer alan ülkelerin bazıları lüks içinde yaşamını devam ettirirken, bazıları yoksullukla iç içedir. Bazı ülkelerde Cumhuriyetçi bir yönetim hâkim iken bazı ülkelerde monarşi hâkimdir. Diğer taraftan, bölge sosyo ekonomik açıdan çok zengin petrol rezervlerine sahiptir. Ülke ekonomilerinin büyük bir kısmı önemli ölçüde petrol ile kalkınma sağlamaktadır. Metin ve İspiroğlu (2017) çalışmasında MENA bölgesinin dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %58-60'ını, doğal gaz rezervinin ise yaklaşık %43'üne sahip olması nedeniyle dünya enerji merkezi konumunda olduğunu ifade etmiştir. Ülkelerin bulunduğu coğrafyanın iklim ve toprak koşulları nedeniyle tarıma elverişli alanlar oldukça az olmakla birlikte ormanlık alanları da azdır. Bölge özellikle gelişmiş ülkeler tarafından ekonomik açıdan yoksul olarak nitelendirilmektedir. Bölgenin kişi başına düşen gelir açısından 2017 yılının en zengin ülkeleri Katar, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri (67 bin dolar ve üzeri) iken en fakir ülkeleri Suriye ve Yemen'dir (2.9 bin dolar ve altı). Zengin ülkeler sadece bu bölge için değil dünya içinde de en zengin ülkelerdir. Katar dünyada en yüksek kişi başına gelire sahip ülke iken Kuveyt dinarı diğer dövizler karşısında en yüksek değere sahip para birimidir. Genel olarak Dünya Bankası verilerine göre MENA bölgesinde 2016 yılı itibariyle kişi başına gelir ortalama 7 bin dolar civarındadır. Bölge insani gelişmişlik düzeyi düşük, özgürlükleri kısıtlı, güvenlik ve rekabet açısından kısıtlı, makroekonomik göstergeleri düşük, yolsuzluk ve yoksulluğun yaygın olduğu bir özellik göstermektedir. Ülkelerde eğitim düzeyinin düşük olması ve dolayısıyla işgücünün niteliksiz olması ülkelerin küresel piyasada yer alması engellenmektedir. Bununla birlikte bölgede terör ve güvenlik sorunlarının da olması sosyo-ekonomik açıdan bu ülkelerin geri kalmasına sebep olmuştur. OECD verilerine göre 2015 yılı FDI (doğrudan yabancı yatırımlar)'ın GSYİH içindeki payı en düşük olan bölge %0.7 ile MENA bölgesi olmuştur. Dünya bankası verilerine göre 2016 yılında ise gelirin %1.6'lık kısmını doğrudan yabancı yatırımlar oluşturmaktadır. Güvensiz makroekonomik ortam yabancı yatırımların da ülkeye gelişini engellemektedir.

YOKSULLUK İLE İLGİLİ TEORİK YAKLAŞIMLAR

Literatür incelendiğinde birçok faktöre bağlı olarak hem çeşitlenen hem de derinliği artan yoksulluk genel itibariyle sosyo-ekonomik faktörlerden gelirin adaletsiz ve eşit olmayacak şekilde dağılımından kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede birleşen yoksulluk türleri literatürde farklı yaklaşımlarla kendini göstermektedir. Bazı çalışmalar (Goldsmith and Blakely (1992), Jennings and Kushnick (1999), Rodgers (2000) gibi çalışmalar) yoksulluğun kökünü, sebeplerini bireysel eksikliklere dayandırmaktadır. Yani yoksulluğun bireyin suçu olduğunu ifade etmektedirler. Jennings (1999) çalışmasında yoksulluğun ırksal ve politik dinamiklerini vurgulamaktadır. Rank (2004) çalışmasında yoksulluğun bireyin suçu olmadığını, burada kurbanı suçlamanın yanlış olduğunu ifade etmiş ve yoksulluğun ekonomik, politik ve sosyal yapıdaki başarısızlıklar ve istikrarsızlıklar olduğunu ileri sürmüştür. Literatürdeki araştırmalara bağlı olarak çeşitlenen bu yaklaşımlar bazen beş bazen dört kategoride incelenmektedir. Chang Tsai (2006) çalışmasında yoksullukla ilgili teorik tartışmaları dört temel başlık altında toplamıştır:

1. Büyüme, Ekonomik Açıklık ve Yoksulluk
2. Coğrafi ve Demografik Faktörler
3. Demokrasi, Askeri Harcamalar ve Savaş
4. Sosyal Koruma Politikaları ve Beşeri Sermaye

İlk olarak ekonomik büyümenin yoksulluğu azalttığı yönündeki görüştür. Ekonomik büyüme adil bir dağılım olmaksızın sadece teoride yoksulluğu azaltacaktır (Chang Tsai, 2006:269). Özellikle

gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin dış ticaret ve yabancı yatırımlarla da desteklenmesi de önemli tartışmalar arasındadır. Çünkü Chang Tsai (2006)'ya göre ihracat ile birlikte emek küreselleşecek, oluşan rekabet mal fiyatlarının azalmasına sebep olacak ve artan rekabet ile dış ticarette ücret artışları gerçekleşecektir. Yabancı yatırımların artması ile iş imkânlarını ve dolayısıyla istihdamı arttıracağı düşünülmektedir. Dünya bankasının 2002 raporuna göre Çin'de kırsal bölgelere yapılan yabancı yatırımlar ile kırsal ve kentsel alanlar arası eşitsizlik azalmıştır. Ayrıca dışa açıklık ve yabancı yatırımlar ile yeni teknolojik yeniliklere de ülke kapıları açılmaktadır. Yeni teknoloji ile artan verimlilik yine büyümeyi gerçekleştirilecek ve yoksulluğu azaltıcı bir etki ortaya çıkacaktır. 2. olarak, coğrafi ve demografik faktörlerden iklim koşulları, denize kıyısı olup olmama, nüfus artış hızı yoksulluğu tetikleyici faktörler olarak ifade edilmektedir. Ülkelerin sıcak (tropikal) iklime sahip olması hastalıkları beraberinde getirirken, denize kıyısı olmayan ülkeler küreselleşme sürecine daha yavaş dâhil olacaktır. Nüfus artışı ile istihdam yaratılmazsa yoksulluk artacaktır ya da artan işgücü ile ücretler azalacak ve yine yoksullukla sonuçlanacaktır. Demokrasi, savunma harcaması ve savaşlar yoksulluk üzerinde önemli etkiye sahip diğer faktörlerdir. Chang Tsai (2006)'ya göre demokrasinin hâkim olduğu ülkelerde yoksulluk azalacaktır. Askeri harcamaların arttırılması ile temel ihtiyaçlara ayrılan pay azalacaktır. Savaşlarda ölen insanlarla beşeri sermaye azalacak, bebek ölüm hızı ve insan ölümleri artacak, politik istikrarsızlığın hâkim olması ile ekonomide üretim düşecektir. Tüm bunlar yoksulluğu beraberinde getirecektir. Son olarak da sosyal koruma politikaları ve beşeri sermaye faktörleri yoksulluğu etkileyen faktörler olarak incelenmektedir. Devlet tarafından halkın temel ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için sağlanan yardımlar ile yoksulluğu azaltmaktadır. Beşeri sermaye faktöründeki artışlar beraberinde bilimsel ve teknolojik bilgiyi beraberinde getirerek daha verimli ve etkin bir üretim sağlayacaktır. Artan üretimin yeniden dağılımı ile ücretler artacak ve yoksulluğun azalmasına katkı sağlayacaktır.

EĞİTİM, BÜYÜME TEORİLERİ VE YOKSULLUK LİTERATÜRÜ

Geçmişten günümüze ekonomik büyüme ve kalkınma literatürü incelendiğinde üretimde verimlilik artışının temel kaynağı bilgi birikimi olarak görülmektedir. Bilgi birikiminin temeli ise beşeri sermaye faktörüdür. Büyüme ve kalkınma sürecinde eğitim sadece ekonomik değil aynı zamanda toplumsal yaşam kalitesi açısından oldukça önemlidir. Toplumda eğitim düzeyinin artması piyasada nitelikli işlerin artmasına sağlayacaktır. Nitelikli işler yüksek ücretleri, yüksek ücretler yaşam kalitesinde artışları beraberinde getirecektir. Eğitimli birey sağlık hizmetlerinden daha etkin ve bilinçli yararlanacaktır. Birey yaşam kalitesi artarken yoksulluktan sorunundan da kurtulacaktır. Sen(2001)'de yoksulluğu toplumda verimlilik fonksiyonundaki kapasite eksikliği olarak tanımlarken bu eksikliğin tamamlanmasında eğitim kapasitesindeki artışların önemini vurgulamaktadır.

Literatürde eğitimin ekonomik büyümede temel faktörlerden biri olduğunu ifade eden birçok teorik ve ampirik çalışma yer almaktadır. İlk olarak eğitim düzeyini ücret ile ilişkilendiren Mincer (1970,1974) çalışmalarında farklı eğitim düzeylerinin ücretlerde de farklılıklara yol açtığını ifade etmiştir. Eğitim düzeyindeki artışlar bireyin elde ettiği kazançlarda da artışa sebep olmaktadır. Harmon, Oosterbeek ve Walker (2003) çalışmasına göre eğitim Mincer çalışmasında olduğu gibi bireysel kazançlar üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Ülkelerin ekonomik açıdan gelişmesi noktasında eğitimi temel faktör alan büyüme modellerinden bazıları Lucas (1988, 1990), Romer (1986, 1990), Grossman ve Helpman (1991), MRW (1992), Acemoğlu, Aghion ve Zilibotti (2006)'dır. Romer (1986), Lucas (1988) ve Grossman ve Helpman (1991) çalışmalarına göre içsel büyüme modellerinde beşeri sermaye birikimi ekonomide pozitif dışsallıklar yaratmaktadır. Ekonomik büyümenin asıl itici gücü beşeri sermaye yatırımları ve teknolojik gelişmelerdir. MRW (1992)'ye göre yine ekonomik büyümenin temelinde beşeri sermaye faktörü yer almaktadır.

Beşeri sermayeye yapılacak yatırımlar ile ülkeler ekonomik büyüme sağlayabileceklerdir. Ekonomik büyüme beraberinde gelir artışını getirecek ve dolaylı yoldan yoksulluğu azaltıcı bir etki ortaya çıkacaktır. Acemoğlu, Aghion ve Zilibotti (2006)'ya göre gelişmekte olan ülkelerde nitelikli ve iyi eğitimli bireyler yeni fikirlerin ortaya çıkıp gelişmesinde odak noktası konumundadır. Nitelikli bireyler yenilikleri getirirken niteliksiz bireyler var olan yeniliklerin taklitlerinin ortaya çıkmasında rol almaktadır.

Ülkelerde ekonomik büyüme beraberinde gelir artışı yaratacağı için yoksulluk sorununun olumsuz etkilerini de hafifletecektir. Van der Berg (2009)'a göre eğitim, toplumdaki verimlilik kapasitesinde bir artışa sebep olabilmektedir. Verimlilik kapasitesindeki artış ile de yoksulluk azaltılabilmektedir. Çünkü eğitim kapasitesindeki artışlar hem toplum içerisinde eğitimli bireylerin artmasına ve hem de piyasada eğitimli bireylerin istihdam edilebileceği nitelikli işlerin artmasına katkı sağlayacaktır. Nitelikli işgücünün daha verimli ve etkin çalışması üretimde artışı beraberinde getirecektir. Firmalar ve ülkeler açısından ekonomik büyüme gerçekleşecektir. Dolaylı yollarla bile olsa eğitim ekonomik büyümeyi ekonomik büyüme ise yoksulluğu azaltıcı bir etki ortaya koyacaktır.

Londono (1996) çalışmasında Latin Amerika ülkelerinde eğitim yetersizliğinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu, ekonomik büyümenin yavaşlamasındaki temel faktör olduğunu ortaya koymuştur.

Datt ve Jolliffe (1999) çalışmasında 1997 yılı Mısır'da yoksulluğu belirleyen faktörler incelenmiş ve temel faktör olarak eğitim olduğu ortaya koyulmuştur. Ebeveynlerde ortalama okullaşma yılının artması yaşam standardını arttırırken yoksulluğu da azaltmaktadır. Eğitimin dışında da önemli bir faktör gelişmiş sulamanın, ulusal yoksulluk oranını yüzde 6 azaltacağı, işsizlik oranlarının ise yoksulluk oranını yüzde 2 ila 3 oranında azaltacağı tahmin edilmektedir. Bunların dışında hanehalkı reisinin yaşı cinsiyeti yoksulluk üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Hane reisi kadın olan hanelerde yoksulluk azalma eğilimindendir. Çalışmaya göre Mısır'da yoksulluğu azaltmak için uygulanacak en iyi politika eğitime yapılacak yatırımların geliştirilmesi yönünde uygulanacak politikalardır.

Rupasingha (2007) çalışmasında ABD'de yoksulluğun sosyo-politik belirleyicileri mekânsal ekonometrik analizle test edilmeye çalışılmıştır. 1999 yılı verilerinin analiz edildiği çalışmada sosyal sermaye, federal harcamalar, politik rekabet endeksi, toplam yerel tüketim harcamaları, etnik köken ve gelir eşitsizliği gibi faktörler açıklayıcı değişken olarak kullanılmıştır. Sosyal sermaye faktörünün aile yoksulluk oranı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu ortaya konulmuştur. Diğer değişkenlerin ise tam tersi aile yoksulluk oranı ile doğrusal bir ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Federal hükümet projelerinin veya belirli bir bölgeye iş ya da diğer faydalar sağlayan ödeneklerin yoksulluk düzeyini etkileyip etkilemediğine ve bu hibeleri alan yerlerin daha yüksek yoksulluk düzeylerine sahip olduğunu bulmuştur.

Kızılgöl (2008) çalışmasında 2002 ve 2005 Hanehalkı Bütçe Anketlerinden elde edilen veriler ile Türkiye'de yoksulluk ve yoksulluğun belirleyicileri incelenmiştir. OLS ve logit modelleri ile yapılan analiz sonuçlarına göre Türkiye'de yoksulluğun en temel belirleyicileri hanehalkı bireylerinin eğitim düzeyi, hanehalkı büyüklüğü ve hanehalkının yaşadığı yer olarak gösterilmiştir.

Akal ve Bakırtaş (2009) çalışmasında 1988-2005 döneminde Türkiye'de eğitimin farklı düzeylerine göre üretimdeki değişmeleri incelemiştir. Orta öğretim ve üniversite mezunu bireylerin üretimde artışa yol açtığını, eğitimsiz bireylerin ise verimlilik azalışına sebep olduğunu ortaya koymuşlardır.

Adeyemi ve Ijaiya (2009) çalışmasında Sahra altı ülkeleri için yoksulluğu belirleyen faktörler araştırılmıştır. Modelde hanehalkı kişi başı tüketimini etkileyen önemli faktörler nüfus,

enflasyon, dış borç, temiz su eksikliği, düşük ekonomik faaliyetler, cinsiyet farklılıkları, etnik ve bölgesel çatışmalar ve AIDS/HIV gibi hastalıklar olarak belirlenmiştir. İktisadi olarak beklentiye uygun yönlü ilişkiler elde edilmiş olsa da istatistiki olarak sadece nüfus ve düşük ekonomik faaliyetler anlamlı sonuçlanmıştır. Buna göre nüfus artışı yoksulluğu da beraberinde arttırmaktadır. Sağlık hizmetlerine ulaşım arttıkça yoksulluk azalmaktadır. Son olarak da düşük ekonomik faaliyetler (kişi başı gelirin daha da azalması) yoksulluğun artmasına sebep olmaktadır.

Kabaş (2009) çalışmasında, gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun nedenleri ve yoksullukla mücadele yollarını araştırmıştır. Bu amaçla, TÜİK tarafından gerçekleştirilen yoksulluk çalışmalarını incelemiştir. Çalışmasının sonucunda, yoksulluğun hanehalkı büyüklüğüyle doğru orantılı, eğitim düzeyiyle ters orantılı olarak değiştiğini ve Türkiye'de en riskli ve kırılgan gruplar arasında özürlülerin, çocukların ve emeklilerin yer aldığını saptamıştır.

Cafri (2009) çalışmasında, Adana ilindeki yoksulluğun belirleyicileri Tobit ve Probit analizler aracılığıyla araştırmıştır. Yaptığı analizler sonucu, hanehalkı reisinin yaşının, hanedeki kadın nüfusun eğitim seviyesinin, toplam harcamanın yoksul olma olasılığının ve yoksulluğun derinliğinin belirleyicileri arasında olduklarını saptamıştı.

Kandemir (2010)'a göre yeşil kartlı sayısı ile okuma-yazma bilmeyen bireyler arasında aynı yönlü anlamlı bir ilişki söz konusudur. Çalışmada yeşil kart kullanan bireylerin daha çok eğitimsiz bireyler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Achia vd. (2010) çalışmasında Kenya'nın yoksulluğunun temelinde yatan faktörler araştırılmıştır. 2003 Nüfus ve Sağlık Anketlerinden yararlanılmış ve lojistik regresyon sonuçlarına göre eğitim, yaş, bölge, etnik köken, din, yaşanılan kent/kır değişkenlerinden en önemli etkiye sahip faktör eğitim olarak belirlenmiştir. Eğitim süresi kalitesi arttıkça yoksulluk azalma eğilimdedir. Yaşanılan yer eğer kırsal alan ise yoksulluk daha şiddetli yaşanmaktadır. Bunların dışında anlamlı etkiler hane reisinin yaşı, din, etnik köken ve bölge değişkenlerinde gözlenmiştir. Bu değişkenlerin yoksulluğu arttırıcı bir etkiye sahip olduğu ortaya konmuştur.

Kızılgöl ve Demir (2010) çalışmasında 2002-2006 yılları arası TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketleri üzerinden Türkiye'de yoksulluğun belirleyicileri araştırılmıştır. Logit modelleme kullanılan analiz sonucuna göre hanehalkı yoksulluğu üzerinde hane reisinin yaşı, eğitim ve hanehalkı büyüklüğü önemli belirleyiciler olarak ortaya konulmuştur. Yaş ilerledikçe ve eğitim düzeyi arttıkça yoksulluk azalmaktadır. Hanehalkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk da artış göstermektedir. Kırsal alanda yaşamak da yoksulluğun artmasına sebep olmaktadır.

Sekhampu (2012) çalışmasında Afrika için yoksulluğun sosyo-ekonomik belirleyicileri araştırılmıştır. 2012 yılı için 585 hanehalkı ile yüzyüze görüşülerek gerçekleştirilen çalışmada 289 tane hane reisi kadındır. Daha çok hane reisi kadın olanlarda yoksulluğun incelendiği bir çalışma olmuştur. Lojistik regresyon analizinin uygulandığı çalışma sonucuna göre hanehalkı büyüklüğü ile yoksulluk aynı yönlü ilişkiye sahip iken hane reisinin yaşı, eğitimi, işi ve şuan ki medeni durumu yoksulluğu negatif etkilemektedir.

Dal (2013) çalışmasında 2010 TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi verilerinden yararlanarak Türkiye'de yoksulluğun belirleyicileri üzerine bir analiz gerçekleştirmiştir. Analiz sonuçlarına göre reisi kadın olan hanelerin yoksul olma olasılığının yüksek olduğu bulunmuştur. Aynı şekilde 64 yaş ve üzeri fertlerin, bu yaş grubunda olmayanlara göre yoksul olma olasılığının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Mevsimlik çalışan fertlerin düzenli çalışanlara göre daha fazla yoksul olma olasılığı, kamu sektöründe çalışanların ise kamu sektöründe çalışmayanlara göre daha az yoksul olma olasılığı olduğu tespit edilmiştir. Modelde internet adedi, cep telefon adedi, LCD-televizyon adedi, çamaşır makinesi adedi, tuvalet sahipliği adedi gibi konut kolaylıklarının yoksul olma olasılığını azalttığı bulunmuştur. Benzer şekilde, konuttan toplu ulaşım araçlarına erişim

zorluğu arttıkça yoksul olma olasılığı da artmaktadır. Çocuk sayısının da yoksulluğun önemli belirleyicilerinden olduğu bulunmuştur.

VERİ VE YÖNTEM

Bu çalışmada Cezayir, Mısır, İran, Irak, Fas, Tunus, Yemen ve Türkiye olmak üzere seçilmiş 8 MENA ülkesinin 1990-2013 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Bu ülkelerin seçilme sebebi bu ülkelerin MENA bölgesinde yoksulluk ile karşı karşıya kalan ülkeler olmasıdır. Çalışmanın amacı yoksulluk ile eğitim arasındaki nedensellik ilişkisini incelemektir.

Çalışmada ilk olarak panel veriyi oluşturan ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı olup olmadığı CD test ile test edilmiştir. Eğer yatay kesitler arası bağımlılık var ise uygulanacak testler de farklılık gösterecektir. Daha sonra ülkelerin homojen yapıda mı yoksa heterojen bir yapıda mı olduğu Delta test ile test edilmiştir. Delta test sonucu heterojen yapıda ise ülkelerimiz yapacağımız panel nedensellik testinde ülkelerin bireysel etkilerini de rapor etme şansımız olacaktır. Söz konusu değişkenler arası nedensellik ilişkisi zaman serilerinde kullanılan Toda Yamamoto (1995) nedensellik testinin Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından panel veri setine uyarlanmış olan nedensellik testi ile test edilmiştir.

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) Nedensellik Testi

Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) çalışmasında kullanılan panel nedensellik testini serilerin aynı düzeyde durağan veya serilerin farklı düzeylerde (I(0) ve I(1)) durağan olduğunda ve değişkenler arasında eşbütünleşme tespit edilmediğinde de kullanılabilen bir test olarak ifade edilmiştir.

VAR modeli aşağıdaki gibidir:

$$x_{i,t} = \mu_i^x + \sum_{j=1}^{k_i+d\max_i} A_{11,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d\max_i} A_{12,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^x \qquad (1)$$

$$y_{i,t} = \mu_i^y + \sum_{j=1}^{k_i+d\max_i} A_{21,ij} x_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d\max_i} A_{22,ij} y_{i,t-j} + u_{i,t}^y \qquad (2)$$

k_i gecikme uzunluğu, $dmax_i$ ise sistemdeki her bir yatay kesit i için maksimum bütünleşme düzeyini gösteren bir ifadedir. $dmax_i$ Toda Yamamato (1995) birim kökü dikkate alan I(0) ve I(1) düzeyi fark etmeksizin panel birim kökü geliştiriyor ve serilerin birinci farkında durağan olduğunu kabul etmektedir. Bu yöntemde ilk olarak VAR analizi yapılarak uygun olan gecikme uzunluğu belirlenmektedir. k_i gecikme uzunluğunun belirlenmesinden sonra bu gecikmeye en büyük bütünleşme düzeyine sahip olan değişkenin bütünleşme seviyesi $dmax_i$ ilave edilmektedir. Son olarak da (k_i+dmax_i) gecikmesi için seriler düzey değerlerinde iken yukarıdaki VAR modeli tahmin edilmektedir. Boostrap yöntemi ile örneklem oluşturularak Wald test ile test edilmektedir. Denklem (1) y'den x'e nedensellik testine odaklanırken denklem (2) ise x'den y'ye nedensellik testine odaklanmaktadır. Analize ilişkin hipotez testi aşağıdaki gibidir:

H_0:y'den x'e doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

H_1:y'den x'e doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

BULGULAR

Çalışmada ilk olarak yoksulluk ile eğitim değişkeninde ve modelde yatay kesit bağımlılığının varlığı test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre değişkenlerde ve modelde "yatay kesit bağımlılığı yoktur" sıfır hipotezi reddedilmiştir(Tablo 1). Daha sonra eğim katsayılarının homojen olup olmadığı test edilmiş ve Delta test istatistik sonuçlarına göre "eğim katsayıları homojendir" sıfır hipotezi reddedilmiştir (Tablo 1). Buna göre yoksulluk ile eğitim değişkenlerine ait eğim katsayısı heterojendir.

Tablo 1. Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi

Test	İstatistik	P-değeri
LM	282.32*	0.00
CD_{LM}	33.99*	0.00
CD	7.40*	0.00
LM_{adj}	44.69*	0.00
$\tilde{\Delta}$	4.44*	0.00
$\tilde{\Delta}_{adj}$	4.75*	0.00

* %1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Değişkenler logaritmik formda kullanılmıştır. Serilerin ikinci gecikmede durağan olduğu kabul edilmektedir (*dmax$_i$ =2).* Yoksulluk değişkenini kafa sayım oranı ve eğitim değişkeni ortaokullaşma oranıdır. Yoksulluk ve eğitim değişkeni arasındaki nedensellik ilişkisi Fisher panel istatistiği sonuçlarına göre "Eğitim yoksulluğun nedeni değildir" sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bireysel olarak ülkeler dikkate alındığında Cezayir, Mısır, İran, Fas ve Türkiye için sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu ülkeler için eğitimden yoksulluğa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Fisher panel istatistiği sonuçlarına göre "Yoksulluk eğitimin nedeni değildir" sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bireysel olarak ülkeler dikkate alındığında Cezayir, İran, Tunus, Türkiye ve Yemen için sıfır hipotezi reddedilmiştir. Bu ülkeler için yoksulluktan eğitime doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Cezayir, İran ve Türkiye'de yoksulluk ve eğitim değişkenleri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Tablo 2. Yoksulluk ve Eğitim Arası Panel Nedensellik

Ülkeler	k_i (gecikme)	Eğitim Yoksulluğun Nedeni değildir		Yoksulluk Eğitimin Nedeni değildir	
		W_i	P_i	W_i	P_i
Cezayir	1	5.45**	0.02	31.70*	0.00
Mısır	1	3.27***	0.07	1.16	0.28
İran	1	9.67*	0.00	9.41*	0.00
Irak	1	0.30	0.58	0.44	0.51
Fas	1	15.14*	0.00	0.30	0.59
Tunus	1	2.05	0.15	21.21*	0.00
Türkiye	1	16.03*	0.00	7.33*	0.01
Yemen	1	1.65	0.20	59.77*	0.00
Fisher Panel istatistiği (λ)		71.59*	0.00	152.05*	0.00

*,** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. W_i Wald istatistiği, P_i olasılık değeridir.

SONUÇ

Çalışmada seçilmiş MENA ülkeleri (Cezayir, Fas, Irak, İran, Mısır, Tunus, Türkiye ve Yemen) 1990-2013 döneminde yoksulluk ve eğitim değişkenleri arasındaki ilişki ve ilişkinin yönü açısından incelenmiştir. Panel nedensellik testi için Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) nedensellik testi kullanılmıştır. Bu test ile hem panel hem de bireysel sonuçlar ayrı ayrı rapor edilmiştir. Çalışmaya göre Cezayir, Mısır, İran, Fas ve Türkiye'de "eğitimden yoksulluğa doğru" bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan Cezayir, İran, Tunus, Türkiye ve Yemen'de "yoksulluktan eğitime doğru" bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ülke bazlı değerlendirildiğinde Cezayir, İran ve Türkiye'de çift yönlü bir nedensellik söz konusu

iken Mısır ve Fas'ta "eğitimden yoksulluğa doğru", Tunus ve Yemen'de ise "yoksulluktan eğitime doğru" tek yönlü bir nedensellik ilişkisine ulaşılmıştır. Panel nedensellik sonuçlarına göre ise MENA ülkeleri açısından eğitim ve yoksulluk arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar ve literatürde yer alan ilgili çalışmalara göre ülkelerde temel eğitim başta olmak üzere ortaokullaşma oranını arttırıcı politikalar izlenmesi yoksulluk ve toplumun karşı karşıya kaldığı sorunların çözümü açısından yardımcı olacaktır. Eğitim beraberinde beşeri sermayeyi, bilgi birikimini, verimliliği, yeni fikirleri, teknolojik yenilikleri getirecektir. Dolayısıyla ülkelerin büyüme ve gelişmesinin önündeki engeller ortadan kalkacaktır. Artan refah yoksulluk problemine çözüm olacaktır. Ülkelerde "eğitim" iyileşme için üzerinde durulması gereken önemli bir konudur.

KAYNAKÇA

Achia T., Wangombe, A. ve Khadioli, N. (2010) A logistic regression model to identify key determinants of poverty using demographic and health survey data, European Journal of Social Sciences, vol 13, no 1, pp.38-45.

Adeyemi, S. L., Ijaiya, G.T. ve Raheem, U. A. (2009) Determinants of Poverty in Sub-Saharan Africa, African Research Review, vol 3, no 2.

Asen, R. (2002) Visions of Poverty: Welfare Policy and Political Imagination, East Lansing: Michigan State University Press, USA.

Bradshaw, T. K. (2007) Theories of Poverty and Anti-Poverty Programs in Community Development, Community Development, cilt 38, sayı 1, ss.7-25.

Cafri, R. (2009) Adana İlinde Yoksulluğun Analizi: Sınırlı Bağımlı Değişkenli Modellerle Bir İnceleme, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Adana. Kızılgöl, Ö. A. ve Demir, Ç. (2010) Türkiye'de Yoksulluğun Boyutuna İlişkin Ekonometrik Analizler, İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, cilt 1, sayı 1, ss.21-32.

Chang Tsai, M. (2006) Economic and Non-economic Determinants of Poverty in Developing Countries: Competing Theories and Empirical Evidence, Canadian Journal of Development Studies, vol 27, no 3, pp.267-285.

Dal, Süreyya (2013) Türkiye'de Hanehalkı Yoksulluğunu Belirleyen Etmenler, (Basılmamış yüksek lisans tezi), Gazi Üniversitesi /Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Datt, G. ve Jolliffe, D. (1999) Determinants of Poverty in Egypt 1997, FCND Discussion Paper No. 75.

Dumanlı, Recep (1995) Yoksulluk Kavramı, Ölçülmesi ve Gelir Dağılımı İlişkileri, Yeni Türkiye Dergisi, sayı 1, sayı 6.

Fosu, A. K. (2010) Inequality, income, and poverty: comparative global evidence, Social Science Quarterly, vol 91, no 5, pp.1432-46.

Goldsmith, W. W. and Blakely, E. J. (1992) Separate Societies: Poverty and Inequality in U.S. Cities, Temple University Press, USA.

Jennings, J. (1999). Persistent Poverty in the United States: Review of Theories and Explanations. in L. Kushnick, & J. Jennings (eds), A New Introduction to Poverty: The Role of Race, Power, and Politics . New York: New York University Press, USA.

Kabaş, T. (2009) Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstütüsü. Adana.

Kushnick, L. and Jennings, J. (1999) A New Introduction to Poverty: The Role of Race, Power and Wealth, New York University Press. USA.

Lanjouw, P. and Ravallion, M. (1995) Poverty and Household Size. Economic Journal, vol 105, pp.1415-1434.

Lewis, Oscar (1966) La Vida: a Puerto Rican Family in the Culture of Poverty. New York: Random House, USA.
Lipton, M. and Ravallion, M. (1995) Poverty and Policy, in Jere Behrman and T.N. Srinivasan (eds) Handbook of Development Economics Volume 3 Amsterdam: North, Holland.
Metin, M. ve İspiroğlu, F. (2017) Türkiye' Nin Mena Ülkeleri İle Dış Ticareti: Bir Makroekonomik Değerlendirme. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt 7, sayı 1, ss.23-38.
Mingione, E. (1996) Urban Poverty in the Advanced Industrial World: Concepts, Analysis and Debates, Urban Poverty and Underclass: A Reader, Ed: E. Mingione, Blackwell, Oxford.
Mulok, D., Kogid, M., Asid, R. and Lily, J. (2012) Is economic growth sufficient for poverty alleviation? Empirical evidence from Malaysia. Cuadernos de economía, vol 35, pp.26-32.
Rank, M. R. (2004) One Nation, Underprivileged, Oxford: Oxford University Press, UK.
Rodgers, H. R. Jr. (2000) American Poverty in a New Era of Reform. Armonk, New York: M. E. Sharp.
Rupasingha, A. ve Goetz, S. J. (2007) Social and Political Forces as Determinants of Poverty: A Spatial Analysis. The Journal of Socio-Economics, vol 36, pp.650-671.
Sekhampu, T. J. (2012) Poverty in a South African township: The case of Kwakwatsi. African Journal of Business Management, vol 6, no 33, pp.9504-9509.
Thorbecke, E. (2013) The interrelationship linking growth, inequality and poverty in sub-Saharan Africa. Journal of African Economies, vol 22, no 1, pp.15–i48.
Üzümcü, A. ve Korkat, M. (2014) Türkiye'de Gelir Dağılımı Adaletsizliği ve Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımların Gelişimi (2003-2012). Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt 5, sayı 8, ss.135-166.
Londoño, J. L. (1996). Poverty, inequality, and human capital development in Latin America, 1950-2025. World Bank Latin American and Caribbean Studies: Viewpoints. Washington, D.C.: World Bank.
Sen, A. (2001). Development as freedom. Oxford: Oxford University Press.
OXAAL, Z. (1997) Education and Poverty: A Gender Analysis. Report Prepared for the Gender Equality Unit. Swedish International Development Cooperation Agency (Sida), Report No: 53.
World Bank (1980) Poverty and Human Development. Washington D.C. [Reprint from World Development Report 1980.
Tilak, Jandhyala B.G. (1986) Education in an Unequal World, in Educational Planning: A Long Term Perspective. New Delhi: Concept Publishers for National Institute of Educational Planning and Administration, pp.27-50.
Fields, G.S. (1980c) Assessing Progress toward Greater Equality of Income Distribution, in William P. McGreevey, ed., Third World Poverty: New Strategies for Measuring Development Progress. Lexington, Mass.: Lexington Books, pp.47-81.
Mincer, J. (1970) The distribution of labor incomes: a survey with special reference to the human capital approach. Journal of Economic Literature, Vol 8, no 1, pp.1-26.
Mincer, J. (1974) Schooling Experience and Earnings. New York: NBER.
Harmon, C.,Oosterbeek, H., and Walker, I. (2003) The Returns to Education:Microeconomics. Journal of Economic Surveys vol 17 no 2, pp.115–155.
LUCAS R. E. (1988) On the Mechanics of Economic Development. Journal of Monetary Economics, vol 22, pp.3-42.
Lucas, R. E. (1990) Why doesn't Capital Flow from Rich to Poor Countries?. American Economic Review, Papers and Proceedings, vol 80, no 2, pp.92-96.

Mankiw N. G., Romer, D. and Weil, D. N. (1992) A Contribution to the Empirics of Economic Growth. Quarterly Journal of Economics, vol 107, pp.407–37.
Romer, P. M. (1986) Increasing Returns and Long-run Growth. Journal of Political Economy, vol 94, no 5, pp.1002–37.
Romer, P. M. (1990) Endogenous Technical Change. Journal of Political Economy, 98, S71-S102.
Van Der Berg, S. (2009) Poverty and Education. UNESCO, International Academy of Education and International Institute for Educational Planning.
Grossman, G. and Helpman, E. (1991) Innovation and Growth in the Global Economy. MIT Press, Cambridge, MA.
Acemoğlu, D., Aghion, P. and Zilibotti, F. (2006) Distance to Frontier, Selection, and Economic Growth. Journal of the European Economic Association, vol 4, no 1, pp.37-74.
Emirmahmutoğlu, F. ve Köse, N. (2011) Testing for Granger Causality in Heterogeneous Mixed Panels. Economic Modelling, vol 28, pp.870-876.
Kandemir, O. (2010) İktisadi Gelişme Sürecinde Göç Olgusu: Türkiye Örneği. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mayıs 2010.
Akal, M. ve Bakırtaş, T. (2009) Türkiye'de Üretim Üzerine Heterojen İstihdam ve Patent Etkisi Tahmini. Öneri Dergisi, cilt 31, ss.221-227.

К ИСТОРИИ ФОРМИРОВАНИЯ ОТНОШЕНИЙ ГОСУДАРСТВ ЦА

У.Хасанов, PhD
Руководитель Лаборатории исследования
современных конфликтов и региональной безопасности,
Университет Мировой Экономики и Дипломатии,
Узбекистан

При всех сложностях, противоречиях и неудачах начального этапа существования всего пост-советсткого пространства, происходил постоянный поиск путей сохранения и дальнейшего развития тесных форм взаимодействия как противовес затянувшемуся «развалу» прежней унитарной системы.

Такой поиск во многом определялся и поныне сохраняет свою актуальность осознанием того, что в крайне сложных и неоднозначных условиях глобализации, а также столкновения интересов ведущих внешних игроков, институциональные механизмы регионального сотрудничества, представляются важной составляющей стабильности и безопасности и приобретали особое звучание.

Базовой составляющей общности народов Центрально-азиатского региона, ее скрепом всегда была их близкая культура, история и традиции. Президентом Узбекистана И.Каримова осенью 1995 года было инициировано создание общественно-политического фонда и движения «Туркестан — наш общий дом». Уникальный и в то же время мощный консолидирующий фактор исторического единения закладывался в основу вновь создаваемой в те годы "Ассамблеи культур народов Туркестана", куда входили ведущие представители научной и творческой интеллигенции народов региона - историки, писатели, филологи и общественные деятели. Ее президентом был всемирно известный писатель Чингиз Айтматов, драматург Адыл Якубов и многие другие.

Схожие акценты об общем культурном наследии и традициях легли в основу выступления Главы республики Ш.Мирзиёева на международной конференции «Центральная Азия: одно прошлое и общее будущее, сотрудничество ради устойчивого развития и взаимного процветания» состоявшейся 10 ноября 2017 г. в г.Самарканде.[1]

Формирование любой новой региональной системы, как правило, не обходится без разногласий. Они неизбежны и отражают процессы регулирования отношений так, как они происходят в реальности, а не на бумаге. Ведь у большинства из них не было опыта создания собственной государственности, вооруженных сил, финансовой и фискальной системы, самостоятельного проведения внешней и внутренней политики, управления общественно-политическими процессами. Соответственно, не только сближение близких по уровню стран, но и постепенное сглаживание возникающих "острых углов" может на разных этапах проходить гораздо легче в узком формате, чем в рамках системы в целом. Наметившийся переход к сближению целого комплекса отношений между странами региона свидетельствует о том, что поставлен некий предел опасной фрагментации постсоветского пространства, и что наметились пусть небольшие, но реальные предпосылки для развития возможностей его интеграционного потенциала. На этом пути многое зависит от позиций каждой из сторон во всем спектре их отношений с учетом новых геополитических реалий.

Центрально-азиатский регион – это пять входивших в состав СССР среднеазиатских республик: Казахстан, Узбекистан, Киргизия, Туркменистан и Таджикистан общей

[1] Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на международной конференции «Центральная Азия: одно прошлое и общее будущее, сотрудничество ради устойчивого развития и взаимного процветания» в Самарканде 10.11.2017 (Доступно: http://president.uz/ru/lists/view/1227)

площадью 4 млн. кв. км, с населением (в начале 90-х) свыше 50 млн. человек.[2] Новые государства Центральной Азии имеют общие исторические корни в плане принадлежности к восточной цивилизации. Населяющие их народы, кроме таджиков и родственных этнических групп, в основном относятся к тюрко-язычной группе.

Историческом и культурном контексте довольно трудно провести четкие границы между этими народами, и этно-национальная ситуация в регионе во многом была осложнена произвольным установлением административных границ в советскую эпоху. Достаточно отметить, что в конце 80-х - начале 90-х прошлого века в Таджикистане второе место по численности населения традиционно занимали узбеки (23%), а в Узбекистане проживало более 6 млн. таджиков[3] и на его территории после советского размежевания оказались исторические центры тысячелетней культуры региона – Бухара и Самарканд. Непростая этно-политическая ситуация складывалась в те годы и в других республиках. Народы центрально-азиатских стран в большинстве своем исповедуют исламскую религию. Вместе с тем следует отметить, что несмотря на важную роль ислама в формировании культурной общности этого региона, степень исламизации республик региона довольно различной.

Проблемы обретения государственной идентичности, сохранения суверенитета и территориальной целостности, как предпосылки к интеграции, являются общими для всех государств Центрально-азиатского региона. В нынешней постсоветской конфигурации эти республики в качестве независимых государств никогда не существовали. Поскольку в СССР границы между ними устанавливались по административному принципу, а столетиями формировавшиеся территориальные образования носили характер долинно-оазисных объединений (таковыми были Бухара, Хива, Самарканд и пр.), возникала реальная опасность того, что процесс суверенизации мог развиться в сепаратизм, усиленный этническими и клановыми противоречиями.

Фактически и в период советской власти правящие элиты в среднеазиатских республиках были весьма чувствительны к вопросу о том, представители каких исторических областей получают доступ к рычагам реальной власти в прежней партийно-административной иерархии. В принципе, здесь происходило своего рода парадоксальное сращивание системы вполне феодальных и клановых взглядов на власть, сложившейся еще в советский период, с националистическими умонастроениями. В наибольшей степени этот вопрос обострился в Таджикистане, где «местничество» вкупе с клановой борьбой и противоборством различных этнических групп привели к гражданской войне 1992-1995 гг., практически разрушившей экономику республики и затронувшей положение в соседних государствах.

В принципе перед республиками региона стояла общая задача: не допустить никаких нарушений территориальной целостности, в том числе и на территории сопредельных государств, что было бы весьма опасно в плане создания прецедента. В те годы особое значение в этой связи приобрел фактор разрушения одной из важных «советских» опор политико-экономической стабильности государств Центральной Азии – системы защиты стратегической безопасности от внешних и внутренних угроз.

---

[2] Эсенов М. Центральная Азия на пороге XXI века. "ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ НА ПОРОГЕ XXI ВЕКА" - ТЕМА СЕМИНАРА В СТОКГОЛЬМСКОМ ИНСТИТУТЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ. Журнал Центральная Азия и Кавказ, 1997/ 08 (Доступно в электронном формате здесь: https://www.ca-c.org/journal/08-1997/st_02_esenov.shtml)

[3] Ibid.

Как отмечают аналитики из Центральной Азии, «в первые годы независимости картина обозримого будущего государств Центральной Азии была, для их правительств и, в определенной мере, для общественного мнения, более или менее ясна. Для государств региона был привлекательным турецкий вариант развития, где общество с мусульманским населением избрало светский путь развития, демократическую политическую систему и рыночную экономику»[4]. Однако выявившаяся за истекший период слабость самой Турции, прежде всего в экономической и цивилизационной областях, привела к постепенному ослаблению привлекательности образа Турции и турецкой модели развития в регионе. Во многом под влиянием указанной суммы факторов и, повторим, последствий социально-политического развития в советский период в центрально-азиатских государствах, за исключением Таджикистана, в настоящее время сложилась достаточно однотипная политическая система.»[5]

Кризисные явления, охватившие экономику и социальную сферу центрально-азиатских государств в условиях нарушения сложившихся в рамках бывшего СССР хозяйственных связей и поиска оптимальных моделей реформирования национальных экономик, оказались, как и в целом в СНГ, глубокими и затяжными. Во всей Центральной Азии в 90-с годы произошли серьезное общее расстройство экономики и падение производства, при этом в наихудшем положении по макроэкономическим показателям оказались Киргизстан и Таджикистан. В Кыргызстане ВВП республики составлял в 1995 г. 50% от уровня 1990 г. Произошло снижение как промышленного производства (в 1995 г. - 35% от уровня 1990 г.), так и сельскохозяйственного (на 43%). В Таджикистане падение материального производства в 1991 г. составило 12,5%, в 1992 г. - 33,7%, а в 1993 и 1994 гг. произошел обвально-катастрофический спад: ущерб от гражданской войны оценивался в 7 млрд. долл., а падение промышленного производства по различным отраслям составляло 50-80%[6]. Снижалось валовое накопление во всех странах, особенно в Казахстане - за 1991-1996 гг. валовое накопление основного капитала сократилось в 2,8 раза[7].

К тому же развал советской административной системы лишил новые государства привычных «запасных» путей при решении возникающих проблем. Так, в Туркменистане была провалена выдвинутая руководством республики программа "Зерно", выполнение которой предполагало достижение хлебной независимости и обеспечение в 1997 году населения бесплатным хлебом. Но если в былые годы проблемы созданного дефицита решались директивно поставками из государственных резервов, то в независимом Туркменистане из-за отсутствия хлеба прокатилась волна хлебных бунтов. Напряжение в обществе было снято большими поставками муки из Ирана[8].

Во второй половине 90-х годов в экономической жизни большинства стран региона обозначилось определенное оживление. Начиная с 1996 г. происходит рост ВВП в Казахстане и Кыргызстане. На эти же годы приходится увеличение капитальных вложений, а также грузоперевозок и товарооборота в Казахстане. В Казахстане основная часть прироста ВВП обеспечивается за счет промышленности (22,2%), а также торговли

[4] Ibid.
[5] Ibid.
[6] Аннакулыева Г. Тенденции развития центральноазиатского общества. Центральная Азия и Кавказ. (Доступно: www.ca-c.org/datarus/аннакулыева/1998-shtml)
[7] Ibid.
[8] ДЖАБИЕВ А. ЭКОНОМИКА ТУРКМЕНИСТАНА: ПУТИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ. Журнал Центральная Азия и Кавказ. , 1997/09 (Доступно: http://ca-c.org/journal/09-1997/st_07_dgabiev.shtml)

(18,1%). В Кыргызстане сельское хозяйство дает 49,4% ВВП, промышленность и торговля занимают одинаковое место в структуре ВВП (соответственно 11,8-11,1%). По данным Международного валютного фонда , прирост ВВП в 1998 г. составил в Киргизстане - 4%, а в Таджикистане - 3%[9], но компенсировать потери первой половины десятилетия, безусловно, не удалось.

Большинство населения республик оказалось за чертой бедности и не смогло выбраться из нищеты. Соответственно, до полной экономической стабилизации, а значит, и ощутимых сдвигов в решении болезненных социальных проблем предстоял еще большой и нелегкий путь. Положение усугублялось еще и тем, что проявления финансового кризиса, охватившего целый ряд регионов и государств, в том числе Россию, не обошли и Центральную Азию. Так, с 1995 г. рост казахстанского тенге все время замедлялся. Это происходило на фоне снижающихся с 1996г. темпов выпуска денег в обращение. В 1997г. впервые из обращения было изъято 14,7 млрд. тенге. Однако, под воздействием Азиатского кризиса, только за 3 месяца 1998 г. пришлось пустить в оборот дополнительно 12,4 млрд. тенге[10].

Что касается реализации внешнеторгового потенциала для решения задач экономического развития, то в этой сфере центрально-азиатские государства столкнулись с теми же трудностями, что и остальные постсоветские страны. В бывшем СССР экономика республик находилась в сильной зависимости не только от межреспубликанских связей, но и союзных государственных субсидий. На долю товарооборота центрально-азиатских республик с другими бывшими союзными республиками приходилось в среднем свыше 87% объема их совокупного обмена с внешним миром[11]. Естественно, что трудности, возникшие в связи с разрывом межреспубликанских связей, страны региона пытаются преодолеть прежде всего за счет расширения взаимной торговли, поиска новых рынков и торговых партнеров, а также привлечения иностранного капитала для реализации крупных проектов строительства новых и реконструкции действующих предприятий. Следует, однако, отметить, что далеко не в полной мере были реализованы их первоначальные надежды на серьезную финансовую поддержку западных стран и международных экономических организаций, которые на трудном этапе становления молодых государств предпочли занять выжидательную позицию[12].

При этом необходимо учитывать, что тяжелое экономическое положение партнеров центрально-азиатских стран по СНГ также отрицательно сказывалось на возможностях использования их экспортного потенциала. Например, к 1996 г. основные импортеры туркменского газа - Украина, Грузия, Армения задолжали Туркменистану за поставки около 3 млрд. долларов США[13]. Наконец, постепенное ужесточение российской экономической политики в отношении бывших союзных республик также заставило их искать новые формы укрепления собственного положения, что выразилось в попытках создания «общего рынка» в регионе и развития всестороннего регионального сотрудничества для преодоления стоящих перед ними трудностей. По общему мнению, официальных лиц и экспертов, интеграция республик - это не только условие их выхода из кризиса в настоящее время, но и одна из важных предпосылок расцвета в перспективе.

---

[9] Подробнее см.: Аннакулыева Г. Тенденции развития современного центрально-азиатского общества

[10] Op. cit.

[11] Adelphi Paper. 2014. March. N 288, p. 83

[12] Заргарян Н. Независимая газета –1996, 13.06.

[13] ДЖАБИЕВ А. ЭКОНОМИКА ТУРКМЕНИСТАНА: ПУТИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ. Журнал Центральная Азия и Кавказ. 1997/09 (Доступно: http://ca-c.org/journal/09-1997/st_07_dgabiev.shtml)

Первые шаги в направлении региональной консолидации были сделаны уже в начале 90-х годов: в 1992 г. в Ташкенте состоялся первый саммит руководителей пяти государств Центральной Азии. Следующий саммит в январе 1993 г. зафиксировал решение создать Центрально-Азиатский региональный Союз (ЦАРС). С февраля 1994 г. между Казахстаном, Кыргызстаном и Узбекистаном начал действовать Таможенный союз, преобразованный позднее в Центрально-Азиатский Союз (ЦАС), в январе 1997 г. между этими странами был подписан договор «О вечной дружбе».

Нельзя отрицать существование объективных предпосылок, определявших необходимость и реальность сближения народно-хозяйственных комплексов республик Центральной Азии. К тому моменту сложился целый ряд объективных предпосылок, диктующих необходимость расширения сотрудничества между центрально-азиатскими республиками. С точки зрения географического положения, все республики расположены в центральной части Азиатского континента, вдали от морей и океанов, вследствие чего их геополитическое положение одинаково невыгодно, так как они полностью зависят от соседних государств в отношении доступа к торговым путям. При любой перспективе благополучие этих стран будет связано со стабильностью в определенных государствах и характером отношений с ними.

Помимо вышеназванных предпосылок интеграции центрально-азиатских республик, едва ли не главную роль играют предпосылки экономические. Несмотря на то, что экономика республик в рамках общесоюзного разделения труда имела во многом одностороннюю аграрно-сырьевую специализацию (с учетом их природно-климатических условий) и обслуживала в первую очередь потребности Союза и других республик, многие эксперты полагают, что в ходе экономической интеграции страны могут в значительной мере дополнить друг друга: Туркменистан в основном ориентирован на газодобычу, Узбекистан - на хлопководство, Киргизия - на овцеводство, Таджикистан - на гидроэнергетику. Экономика Казахстана наиболее многопрофильна. В результате у республик в случае экономического объединения появляется возможность не только удовлетворить свои совокупные внутренние потребности во многих видах продукции, но и выйти на внешний рынок.

С другой стороны, следует отметить ряд факторов, также неоднозначно влияющих на развитие внешнеэкономических связей региональных государств, их экономики в целом. Так, например, регион обладает богатыми запасами таких полезных ископаемых, как нефть, газ, золото, уран, цинк и др., но распределены они по региону неравномерно: наибольшими запасами обладают Казахстан и Туркменистан. Данное обстоятельство, а также большие затраты, связанные с процессом добычи и переработки ресурсов, должны были бы подтолкнуть страны региона к усилению сотрудничества в этой сфере, однако пока в этой сфере скорее просматривается некоторая осторожность, как, например, показывает развитие ситуации по проблеме правового статуса Каспия.

Создание ЦАС и особенно Договор «О вечной дружбе» в принципе заложили необходимую правовую основу для потенциала более тесной экономической кооперации и партнерства в регионе. По мнению региональных аналитиков, «рассматривать регион как геополитически единый объект не представляется возможным в силу слабой связанности субъектов региона между собой, практического отсутствия элементарной инфраструктуры. Отсюда и определенная рыхлость региона в геополитическом смысле»[14]. Кроме того, «сама природа существующих в некоторых республиках

[14] Эсенов М. Центральная Азия на пороге XXI века. "ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ НА ПОРОГЕ XXI ВЕКА" - ТЕМА СЕМИНАРА В СТОКГОЛЬМСКОМ ИНСТИТУТЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ. Журнал Центральная

авторитарных режимов затрудняет саму возможность какого-либо компромисса в принципиальных вопросах, и, более того, генерирует определенные противоречия и разногласия между государствами региона. К тому же, эти тенденции подпитываются внешними силами»[15]. Представляется, тем не менее, что именно на пути тесной кооперации государства Центральной Азии могли бы найти скорейшее разрешение стоящих перед ними проблем, в том числе в сфере укрепления безопасности.

Попытки развития тесной кооперации и экономического партнерства в регионе не исключали также активного освоения новых внешнеполитических направлений. Все пять государств региона стали членами ОБСЕ, Организации Исламская конференция, Организации экономического сотрудничества (в нее входят также Иран, Пакистан, Турция, Азербайджан и Афганистан). Наладили связи с Всемирным банком, МВФ, ЕБРР, Азиатским банком, Исламским банком развития, другими международными финансовыми институтами.

Вторая половина 90-х годов была отмечена форсированной диверсификацией внешних политических и экономических связей государств Центральной Азии, что приобретает особое значение на фоне сложностей в развитии отношений в рамках СНГ. Они стремятся быстрее интегрироваться в международное сообщество, мирохозяйственные отношения, обеспечить приток остро необходимых иностранных инвестиций, финансово-экономической помощи. В результате, например, диверсификации внешнеэкономических связей Казахстана к 2000 году объем торговли со станами СНГ стал значительно уступать объему торговли с другими странами. Так, внешнеторговый оборот Казахстана составил в 2000 г. 14191,6 млн. долларов (рост по сравнению с 1999 годом на 53%), в том числе со странами СНГ – 5147,7 млн. долларов, с дальним зарубежьем – 9043,9 млн. долларов[16].

Вплоть до настоящего момента среди актуальных векторов внешней политики центрально-азиатских государств все более весомую роль играют отношения с высокоразвитыми странами Запада, прежде всего США, с исламским миром, Китаем. Если интеграция с Россией - это объективная реальность для ряда стран Центральной Азии, существующая в силу неразрывности экономических связей, оставшихся после распада Советского Союза, то поиск максимума возможной выгоды и от развитых западных стран, и от мусульманского мира заставляет руководства Центрально-азиатских стран балансировать в политике, учитывать различные факторы, вести сложную дипломатическую игру.

Что касается отношений государств Центральной Азии с Европой, то в этой сфере ее присутствие именно в объединенном качестве пока, по мнению экспертов, просматривается слабо. Тем не менее, это не исключает активности ряда европейских игроков в проектах, связанных с углеводородными ресурсами прикаспийских стран и с развитием транспорта и коммуникаций, что представляет для Европы жизненный интерес для связи с Азией. Присутствие Соединенных Штатов в Центральной Азии в регионе вполне ощутимо, оно укрепляется и практически во всех крупных проектах участвует американский капитал. С одной стороны, до 2001 г. интересы США были в основном

Азия и Кавказ, 1997/ 08 (Доступно в электронном формате: https://www.ca-c.org/journal/08-1997/st_02_esenov.shtml)

[15] Ibid.

[16] Могилевский Р, Акрамов К. Внешняя торговля сельскохозяйственными и продовольственными товарами в Центральной Азии. Институт государственного управления и политики ДОКЛАД №27, 2014 г. (Доступно в электронном виде: http://www.ucentralasia.org/Content/downloads/UCA-IPPA-Wp27-AgroTrade-Rus.pdf)

связаны со строительством альтернативных нефте- и газопроводов и освоением сырьевых месторождений. Главной проблемой для американцев с момента распада Советского Союза тут является поиск путей экспорта в обход территории России и Ирана. Такая задача была крайне сложной, особенно если учесть, что такие возможности в регионе, даже географически и гипотетически, очень ограничены. В силу известных причин после событий 11 сентября 2001 г. интерес США к региону возрос и в направлении военно-политического сотрудничества. В частности, усилилось развитие отношений между США и Узбекистаном, которые последовательно использовались как фактор для укрепления позиций сторон, причем каждая исходила из собственных интересов в регионе.

Нынешнее руководство практически всех Центрально-азиатских государств проявляет большую активность в проведении внешней политики в «восточном» направлении. С 1992 г. страны региона входят в Организацию экономического сотрудничества (ОЭС) - межправительственную региональную структуру, объединяющую Иран, Турцию, Пакистан, Афганистан, Азербайджан, Казахстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан, Кыргызстан. Организация ставит целью развитие сотрудничества между странами-участницами в экономической, технической и культурной областях. ОЭС была разработана стратегия регионального сотрудничества до 2000 г, которая нашла отражение в двух документах: «Кветский план действий» и «Стамбульская декларация». Для устранения торговых барьеров между странами-членами ОЭС был принят «Протокол о введении льготных тарифов», предусматривающий снижение на 10% некоторых таможенных пошлин. Следует, правда, отметить, что расчеты республик Центральной Азии на получение обещанной экономической помощи со стороны Турции в размере 2 млрд. долларов, а также со стороны ОЭС оправдались далеко не полностью.[17]

Необходимо подчеркнуть роль вопросов региональной безопасности во внешнеполитической деятельности государств. Центральной Азии. Уже в 1992 г. президент Казахстана Н. Назарбаев выдвинул на 47-й сессии Генеральной Ассамблеи ООН инициативу созыва Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии (СВМДА) в целях создания эффективной и универсальной структуры по обеспечению безопасности на азиатском континенте. Идея созыва СВМДА практически сразу нашла поддержку ряда азиатских государств, а также международных организаций (ООН, ОБСЕ, ЛАГ). За период до сентября 1999 года было проведено несколько встреч экспертов МИДов азиатских стран, создана Специальная Рабочая Группа, которая провела десять заседаний в период до 2000 г. по подготовке базовых документов СВМДА. 14 сентября 1999 г. в Алма-Аты состоялась Встреча министров иностранных дел государств-участников Совещания по взаимодействию и мерам доверия в Азии. В ходе Встречи была подписана Декларация принципов, регулирующих отношения между государствами-членами СВМДА. Таким образом, была заложена юридическая основа системы азиатской безопасности. В настоящее время государствами-членами СВМДА являются: Афганистан, Азербайджан, Китай, Египет, Индия, Иран, Израиль, Казахстан, Кыргызстан, Пакистан, Палестина, Россия, Таджикистан, Турция, Узбекистан; государствами-наблюдателями: Австралия, Индонезия, Япония, Корея, Монголия, Украина, США, Ливан, Вьетнам, Таиланд, Малайзия. Также в СВМДА участвуют ООН, ОБСЕ, ЛАГ, ЦАЭС[18].

Важнейшим моментом для геополитических интересов независимых государств Центральной Азии традиционными стали отношения с Китаем. Помимо естественного взаимного интереса к развитию экономических связей с этой ведущей азиатской

[17] *Ibid.*

[18] См. Официальный сайт МИД Казахстана www.mfa.kz/russian/svmda.htm

державой, с одной стороны, и геополитических "видов" самого Китая, в указанной сфере немалую роль играет наличие определенных неоднозначных факторов. Как известно, три республики Центральной Азии - Казахстан, Кыргызстан и Таджикистан - граничат с Синьцзян-Уйгурским автономным районом Китая, около 60% населения которого составляют тюркские народы, близкие соплеменники среднеазиатских народов. Соответственно, наиболее проблемным во взаимоотношениях между Китаем и Центрально-азиатскими государствами с самого начала их появления на политической карте мира являлся вопрос о границе. Китай заботили возможные внутренние проблемы, в первую очередь связанными с сепаратистскими движениями в Восточном Туркестане. Нежелательные перемены в некоторых приграничных республиках Средней Азии всегда вызывали опасения в Поднебесной в возможном усиления сепаратизма в мусульманских районах Китая.

Следует отметить, что именно в области развития отношений с Китаем государствам Центральной Азии удалось достичь серьезных сдвигов. Около двух десятилетий назад в Шанхае возник форум пяти государств в составе КНР, России, Казахстана, Кыргызстана и Таджикистана. Немаловажно, что два государства из числа инициаторов Шанхайского форума являются постоянными членами Совета Безопасности ООН. Последующий диалог определил Шанхайское Соглашение об укреплении доверия в военной области в районе границы (1996 г.) и подписание на второй Московской встрече Соглашения о взаимном сокращении вооруженных сил в районе границы (1997 г.). Эти два документа заложили механизм взаимного доверия в военной области и приграничных районах, способствовали установлению партнерских отношений государств-участников. В августе 1999 г. в Бишкеке состоялась четвертая встреча глав государств "Шанхайской пятерки", в ходе которого было подписано "Соглашение между Республикой Казахстан, Китайской Народной Республикой и Кыргызской Республикой о точке стыка государственных границ трех государств". За развитием Шанхайского форума внимательно наблюдало руководство Узбекистана и к январю 2001 года официально выразило готовность принимать участие в сотрудничестве "Шанхайской пятерки" на основе полноправного членства.

В результате на очередной встрече участников Форума в Шанхае в июне 2001 г. была создана Шанхайская организация сотрудничества – ШОС, в состав которой вошел и Узбекистан, что, по мнению региональных аналитиков, способствует решению проблемы доверия в регионе[19]. Следует отметить, что в рамках ШОС решаются не только вопросы сотрудничества между теперь уже всеми участниками, но и между отдельными государствами. Так, например, на этой встрече было подписано Соглашение о стыке границ между Республикой Казахстан, Республикой Узбекистан и Кыргызской Республикой. Заслуживает также внимания тот факт, что еще до событий 11 сентября 2001 г. в рамках ШОС была подписана Конвенция по борьбе с терроризмом, сепаратизмом и экстремизмом и создан Антитеррористический центр. Кроме того, если до официального создания ШОС на первом месте стояла военно-политическая составляющая, то на встрече в Шанхае в июне 2001 г. участники ШОС официально утвердили в принятых документах в качестве приоритетных помимо безопасности такие направления, как торгово-экономическое, научно-техническое, культурное и экологическое. Не случайно вслед за

[19] Документы ШОС. Центр внешней политики и анализа (Казахстан) – (Доступно: www.cvi.kz/text/SHOS/Shanhay.htm#kommentary)

этим событием в международной аналитической прессе последовали комментарии о том, что ШОС становится организацией, способной решать глобальные проблемы[20].

В этой связи нельзя не отметить, что все более серьезное значение для развития межгосударственных отношений в регионе приобретает Афганистан. Исключительную значимость данного фактора для региона особо отметил Президент республики Ш.Мирзиеев на международной конференции по Афганистану: «Мирный процесс, сотрудничество в сфере безопасности и региональное взаимодействие», "...мы твёрдо убеждены, что безопасность неделима и её можно обеспечить лишь совместными усилиями. Мы не должны, а точнее, не имеем права воспринимать одни угрозы «своими», а другие – «чужими». Безопасность Афганистана – это безопасность Узбекистана, залог стабильности и процветания всего обширного региона Центральной и Южной Азии."[21]

Данный постулат всегда опирался на ряд существенных факторов, и в первую очередь, такие, которые указывают на общие этнические и культурные корни многих народов Центральной Азии с населением Афганистана. Наличие в Афганистане сепаратистских движений, нестабильность, значительное количество неконтролируемых, да и контролируемых вооруженных формирований тоже превратили эту страну в очаг напряженности по всему периметру южных границ этого региона. Попытки некоторых лидеров национальных групп Афганистана в своей борьбе за центральную власть в Кабуле использовать среднеазиатскую карту длительное время оказывали самое негативное влияние на положение в Центральной Азии. Следует отметить, что перемены, произошедшие в Афганистане после 11 сентября 2001 г., несколько изменили положение в регионе к лучшему. Представляется, однако, что до окончательных позитивных выводов относительно дальнейшего развития геостратегической ситуации в этой стране еще достаточно далеко.

В настоящее время все чаще выражается опасение по поводу того, что набирающая силу тенденция к регионализации государственного взаимодействия влечет за собой усиление «исламского фактора». Как известно, ислам в новых независимых государствах Центральной Азии все более превращается в силу, с которой не могут не считаться правительства. Именно поэтому главы всех государств Центральной Азии вне зависимости от их политической ориентации апеллируют к исламским ценностям, с тем, чтобы мобилизовать общественное мнение и придать определенную популярность и поддержку проводимым реформам. Тем не менее, радикальный ислам занимает пока только незначительное место в спектре всего исламского движения в Центральной Азии, а умеренные мусульманские течения выступают за сохранение исторически сложившихся связей с уммой региона. Необходимо также учитывать то, что нынешнее руководство республик, выражая намерение любой ценой обеспечивать стабильность в регионе, препятствует превращению ислама в доминирующую политическую силу.

Нельзя сбрасывать со счетов и тот факт, что всевозрастающему влиянию ислама не только на верующих, но и на внутреннюю обстановку в республиках в немалой степени

---

[20] BOBOKULOV I. BORDER LEGALIZATION UNDER INTERNATIONAL LAW AS A REGIONAL SECURITY FACTOR IN CENTRAL ASIA / CENTRAL ASIA AND THE CAUCASUS Volume 12 Issue 2 2011 (См.здесь: file:///C:/Users/User/Downloads/border-legalization-under-international-law-as-a-regional-security-factor-in-central-asia%20(1).pdf)

[21] *Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на международной конференции по Афганистану: «Мирный процесс, сотрудничество в сфере безопасности и региональное взаимодействие» 27.03.2018 (См.: http://president.uz/ru/lists/view/1601)*

способствует, наряду с историческими исламскими традициями, политика государств – южных соседей азиатских республик, особенно Турции, Ирана, Саудовской Аравии и Пакистана, направленная в первую очередь, на усиление своего влияния в Центрально-азиатском регионе.

P.S.: Для Центрально-азиатского региона и его геополитических интересов чрезвычайно актуальным остается укрепление экономических, военных, политических взаимосвязей. Однако в подходах к развитию таких отношений в целом просматриваются очевидные различия. Терять хотя бы часть суверенитета в пользу более тесной кооперации не готова и не хочет ни одна из этих стран, тем более что отношения с крупными вне-региональными акторами у каждой из этих республик складываются достаточно прочные. Интерес к такого рода отношениям, прежде всего, связан с их неспособностью собственными силами обеспечить и внутреннюю, и внешнюю безопасность перед лицом угроз исходящих главным образом от националистических оппозиционных движений и некоторых исламских группировок, финансируемых извне.

Таким образом, подводя некоторые итоги, можно подчеркнуть, что ныне Центральная Азия – регион, заново открывающийся и открываемый внешним миром. Его освоение, по существу, только начинается. Многообещающие богатства и коммуникационные возможности региона превращают его в объект геополитических интересов многих стран мира, соответственно, регион становится местом столкновения интересов мировых и региональных центров силы. Со своей стороны, государства региона, судя по всему, не собираются быть просто пассивными свидетелями происходящих в мире изменений. Уже сейчас можно наблюдать активизацию их политики, и этот процесс, надо думать, будет пропорционально усиливаться по мере укрепления их экономического и политического положения.

БИБЛИОГРАФИЯ

(См.здесь: file:///C:/Users/User/Downloads/border-legalization-under-international-law-as-a-regional-security-factor-in-central-asia%20(1).pdf)

Adelphi Paper. 2014. March. N 288, p. 83

BOBOKULOV I. BORDER LEGALIZATION UNDER INTERNATIONAL LAW AS A REGIONAL SECURITY FACTOR IN CENTRAL ASIA / CENTRAL ASIA AND THE CAUCASUS Volume 12 Issue 2 2011

Аннакулыева Г. Тенденции развития центральноазиатского общества. Центральная Азия и Кавказ. (Доступно: www.ca-c.org/datarus/аннакулыева/1998-shtml)

Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на международной конференции «Центральная Азия: одно прошлое и общее будущее, сотрудничество ради устойчивого развития и взаимного процветания» в Самарканде 10.11.2017 (Доступно: http://president.uz/ru/lists/view/1227)

Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на международной конференции по Афганистану: «Мирный процесс, сотрудничество в сфере безопасности и региональное взаимодействие» 27.03.2018 (См.: http://president.uz/ru/lists/view/1601)

ДЖАБИЕВ А. ЭКОНОМИКА ТУРКМЕНИСТАНА: ПУТИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ. Журнал Центральная Азия и Кавказ. , 1997/09 (Доступно: http://ca-c.org/journal/09-1997/st_07_dgabiev.shtml)

ДЖАБИЕВ А. ЭКОНОМИКА ТУРКМЕНИСТАНА: ПУТИ И НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ. Журнал Центральная Азия и Кавказ. 1997/09 (Доступно: http://ca-c.org/journal/09-1997/st_07_dgabiev.shtml)

Документы ШОС. Центр внешней политики и анализа (Казахстан) – (Доступно: www.cvi.kz/text/SHOS/Shanhay.htm#kommentary)
Заргарян Н. Независимая газета –1996, 13.06.
Могилевский Р, Акрамов К. Внешняя торговля сельскохозяйственными и продовольственными товарами в Центральной Азии. Институт государственного управления и политики ДОКЛАД №27, 2014 г. (Доступно в электронном виде: http://www.ucentralasia.org/Content/downloads/UCA-IPPA-Wp27-AgroTrade-Rus.pdf)
Подробнее см.: Аннакулыева Г. Тенденции развития современного центрально-азиатского общества
См. Официальный сайт МИД Казахстана www.mfa.kz/russian/svmda.htm
Эсенов М. Центральная Азия на пороге XXI века. "ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ НА ПОРОГЕ XXI ВЕКА" - ТЕМА СЕМИНАРА В СТОКГОЛЬМСКОМ ИНСТИТУТЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ. Журнал Центральная Азия и Кавказ, 1997/ 08 (Доступно в электронном формате здесь: https://www.ca-c.org/journal/08-1997/st_02_esenov.shtml)
Эсенов М. Центральная Азия на пороге XXI века. "ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ НА ПОРОГЕ XXI ВЕКА" - ТЕМА СЕМИНАРА В СТОКГОЛЬМСКОМ ИНСТИТУТЕ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ. Журнал Центральная Азия и Кавказ, 1997/ 08 (Доступно в электронном формате: https://www.ca-c.org/journal/08-1997/st_02_esenov.shtml)

HANGİ MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER BİST METAL EŞYA, MAKİNE ve GEREÇ YAPIM ENDEKSİ (XMESY) GETİRİSİNİ ETKİLEMEKTEDİR?

Doç. Dr. Fatih Temizel
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
Prof. Dr. Kemal Yıldırım
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
Gökben Adana Karaağaç
Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

ÖZET

Çalışmanın temel amacı; BIST İmalat Sanayi sektörü endeksi içerisinde yer alan Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım alt sektör endeks (XMESY) getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesidir. Bu kapsamda analize dâhil edilen veriler 2007Q1- 2017Q3 dönemine aittir. Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım alt sektör endeks getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler olan büyüme, para arzı, faiz oranı, enflasyon, işsizlik, sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranı, ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi, döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomik belirsizlik endeksi arasındaki ilişkiler VAR modeli ile analiz edilmiştir. Çalışma sonuçları Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım alt sektör endeks getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin farklı yön ve boyutta olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: BIST Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım alt sektör endeksi, makroekonomik değişkenler, VAR Analizi

WHICH OF THE MACROECONOMIC VARIABLES AFFECT BIST XMESY SUB-SECTOR RETURNS?

ABSTRACT

The main purpose of this study is to analysis the relationship between BIST Metal Products, Machinery and Equipment Index return and selected macroeconomic variables. In this context, data for the period 2007Q1-2017Q3 were included in the analysis. The relationship between BIST Metal Products, Machinery and Equipment Index return and selected macroeconomic variables such as growth rate, money supply, interest rate, inflation, unemployment, industrial production index, capacity utilization ratio, import, export, balance of trade, exchange rate, consumer confidence index and economic uncertainty index was analyzed with VAR model. The result of this study show that the relationship between BIST Metal Products, Machinery and Equipment Index return and macroeconomic variables is in different directions and sizes.

Keywords: BIST Metal Products, Machinery and Equipment Index, macroeconomic variables, VAR analysis

GİRİŞ

Türkiye'de metal eşya, makine ve gereç yapımı sektöründeki işletmeler BİST METAL ESYA MAKINA-XMESY endeksi içerisinde izlenmektedir. İmalat sanayi sektörünü ve dolayısıyla metal eşya, makine ve gereç yapım sektörünü etkileyen genel kabul görmüş makroekonomik değişkenler vardır. Bu değişkenler; büyüme, para arzı, faiz oranı, enflasyon, işsizlik, sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranı, ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi, döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomik belirsizlik endeksidir. Bu değişkenlerde gözlemlenen değişikliklerin işletmelerin pay senedi getirilerinde meydana getirdikleri etkileri anlamak sektör temsilcileri, üst kurullar, işlemciler ve kurumsal yatırımcılar gibi karar vericiler açısından oldukça önemlidir. Yatırımcılar, makroekonomik değişkenlerin pay senedi getirilerini hangi derecede etkilediğini tespit edip risk yönetimi yaparak bir risk planı geliştirebilirler. Yasa yapıcılar sektörü daha sağlıklı ve güçlü bir hale getirebilmek için makroekonomik değişkenleri yakından takip ederek hamle yaparlar. Sektör içerisinde faaliyet gösteren işletmelerin pay senedi getirilerini etkileyen

makroekonomik değişkenleri anlamak ve ona göre stratejiler geliştirmek hem ülke ekonomisine katkı sağlayacak, hem de yatırımcıya riskini minimum kılarak getirisini maksimum yapmada yardımcı olacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde farklı ekonometrik modeller ve veri setleri ile BİST sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkileri analiz eden birçok çalışma bulunmaktadır. Bu bölümde makroekonomik değişkenlerin endeks getirileri üzerindeki etkisini ve endeksler arasındaki farklı boyutlu ilişkileri inceleyen yerli ve yabancı çalışmalara yer verilmiştir.

Gönüllü vd. (2015) çalışmalarında, petrol fiyatlarındaki değişim ve pay senedi piyasası getirilerinin, petrokimya endüstrisi endeks getirileri üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. 2003 ve 2012 tarihleri arasında altı aylık alt dönemlerin günlük verileri ve aylık veriler kullanılmıştır. BİST Petrol, Kimya ve Plastik Endeksi risk primi, ham petrol (brent) fiyat değişimi ve BİST-100 risk primi değişkenlerine regresyon analizi uygulanmıştır. Aylık verilerle yapılan analizde petrokimya endeks getirileri anlamlı bir şekilde açıklanmıştır. Altı aylık alt dönemler için yapılan analizde de ham petrol fiyatındaki değişimlerin BİST-100 endeksi ile üç dönemde anlamlı sonuçlar verdiği tespit edilmiştir (Gönüllü, Otluoğlu, ve Şengöz, 2015).

Çetin ve Bıtırak (2015) çalışmalarında, Ocak 2000-Aralık 2009 periyodunda BİST100 endeksi üzerinde hangi makroekonomik değişkenlerin etkili olduğunu tespit etmeyi amaçlamışlardır. BİST100 endeksinin bağımlı değişken ve tüketici fiyat endeksi, ihracatın ithalatı karşılama oranı, sanayi üretim endeksi, imalat sanayi üretim endeksi, imalat sanayi kapasite kullanım oranı, altın fiyatları, dolar döviz kuru, tasarruf mevduatı faiz oranı, cari işlemler dengesi, iç borç stoku ve dar ve geniş tanımlı para arzı bağımsız değişkenler olarak alınarak serilere en küçük kareler yöntemi uygulanmıştır. Çalışma, uzun ve kısa dönem dikkate alınarak yapılmıştır. Analiz sonuçları pay senedi getirilerinin altın fiyatları ve tasarruf mevduatı faiz oranından negatif; geniş tanımlı para arzı ve imalat sanayi kapasite kullanım oranından pozitif yönde etkilendiği belirlenmiştir. Ayrıca, pay senedi getirilerinin, cari işlemler dengesi, dar tanımlı para arzı ve imalat sanayi üretim endeksi ile istatistiksel anlamda bir ilişki sergilemedikleri ortaya konmuştur. (Çetin ve Bıtırak, 2015).

Sevil vd. (2015) çalışmalarında, öncelikle BİST sınai alt sektör getiri oynaklığında önemli değişimlere neden olan olayları belirlemek üzere Inclan ve Tiao'nun (1994) ICSS (Iterative Cumulative Sum of Squares) algoritmasını kullanmış, ardından varyansta kırılmaları dikkate alarak BİST sınai alt sektör oynaklıklarını TARCH modeli ile analiz etmiştir. Çalışmada politik risklerin XMESY, XTAST, XMANA ve XKAGT alt sektörlerinin getiri oynaklığında asimetri ve kaldıraç etkisine neden olduğu sonucuna varılmıştır (Sevil, Kamışlı ve Kamışlı, 2015).

Kamışlı vd. (2016) çalışmalarında, finansal krizler bağlamında BİST sınai (XUSIN), hizmet (XUHIZ) ve mali (XUMAL) sektör getirileri arasındaki oynaklık yayılımlarını araştırmışlardır. Çalışmada 02.20.2001-06.18.2015 tarihleri arasında 2008 Küresel Krizi ve Yunanistan Krizi baz alınarak 3 ayrı dönem belirlenmiş ve oynaklık yayılımları Hafner ve Herwartz (2006) varyansta nedensellik testleri ile analiz edilmiştir. Çalışma ile farklı türde gerçekleşen krizlere bağlı olarak BİST alt sektör getirileri arasındaki oynaklık yayılımlarının yönünün değiştiği sonucuna ulaşılmıştır (Kamışlı, Kamışlı ve Sevil, 2016).

Kamışlı vd. (2017) çalışmalarında, Avrupa Borç Krizi bağlamında kalıplaşmış ekonomik ilişkilerin farklılaşan yapısını belirleyebilmek üzere petrol fiyatları ve Avrupa ülkeleri sınai sektör endeks getirileri arasındaki ilişkileri Kapetanios çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ve Maki çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda petrol fiyatı ile İsviçre, Almanya, İspanya, Yunanistan, İtalya, Norveç, Portekiz, İsveç ve Türkiye sınai sektör getirileri arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu ancak petrol fiyatı ile Avusturya, Belçika

ve Hollanda sınai sektör getirileri arasında uzun dönemli ilişkinin bulunmadığı belirlenmiştir (Kamışlı, Kamışlı, Temizel ve Esen, 2017).

Kotha ve Sahu (2016) çalışmalarında, seçilen makroekonomik değişkenler ile BSE Sensex endeksi getirileri arasında uzun ve kısa dönemli bir ilişkinin varlığını araştırmışlardır. Aylık verilerin kullanıldığı çalışmada, Temmuz 2001 ve Temmuz 2015 dönemi incelenmiştir. Koentegrasyon ve hata düzeltme modeli yardımı ile yapılan analiz sonucunda, BSE Sensex endeksi ile döviz kuru, toptan eşya fiyat endeksi, hazine bonosu oranları ve M3 para arzı arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu ortaya konmuştur (Kotha ve Sahu, 2016).

Eren ve Başar (2016) çalışmalarında, bazı makroekonomik değişkenler ve kredi temerrüt takaslarının BİST-100 endeksi üzerinde bir etkisi olup olmadığını araştırmışlardır. Aralık 2005 ve Mart 2014 tarihleri arasında aylık veriler kullanılarak değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki ARDL yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. Çalışma sonucunda, kredi temerrüt takasları ve dış ticaret dengesinin BİST-100 endeks getirisini uzun dönemde pozitif, kısa dönemde ise negatif etkilediği tespit edilmiştir. Sanayi üretim endeksinin ise BİST-100 endeks getirisini uzun dönemde negatif, kısa dönemde pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır (Eren ve Başar, 2016).

Kumar ve Sahu (2017) çalışmalarında, Dow Jones Islamic Market India Total Return Index ile enflasyon oranı, faiz oranı, M3 para arzı ve döviz kuru arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada, Ocak 2006 ve Temmuz 2015 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Johansen eşbütünleşme ve vektör hata düzeltme modeli ile değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Analiz sonuçları, Dow Jones Islamic Market India Total Return endeksi ve makroekonomik değişkenler arasında uzun dönemli ve dengeli bir ilişki olduğunu göstermiştir (Kumar ve Sahu, 2017).

Radhika ve Azhagaiah (2017) çalışmalarında, Hindistan'da CNX 500 endeksi ile sanayi üretimi endeksi, para arzı, toptan eşya fiyat endeksi, altın ve gümüş fiyatı, hizmet üretim endeksi, ham petrol fiyatı, döviz kuru ve döviz rezervleri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Haziran 2005 ve Aralık 2015 dönemine ait aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmada zaman serileri analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre, CNX 500 endeksinin kısa ve uzun dönemde ham petrol fiyatı, altın fiyatı ve döviz rezervleri ile ilişkisi olduğu; gümüş fiyatı, toptan eşya fiyat endeksi, sanayi üretim endeksi, hizmet üretimi ve para arzı ile kısa ve uzun dönemli bir ilişki sergilemedikleri ortaya konmuştur (Radhika ve Azhagaiah, 2017).

VERİ SETİ

Yapılan çalışmanın temel amacı, BİST Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım (XMESY) alt sektör getirisi ile seçilen bazı makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkinin analiz edilmesidir. Çalışmaya konu olan ve XMESY alt sektör getirisi ile ilişkisi incelenen makroekonomik değişkenler; ihracat, sanayi üretimi, kapasite kullanımı ve büyüme oranıdır. Çalışma 2007Q1 – 2017Q4 dönemini kapsamında çeyreklik veriler kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan veriler Thomson&Reuters Datastream veri tabanından temin edilmiştir.

Tablo 1: VAR Analizinde Kullanılan Değişkenler ve Kodları

XMEST Alt Sektör Endeks Getirisi	XMESY
İhracat	EXP
Sanayi Üretimi	INDPRO
Kapasite Kullanımı	CAPUT
Büyüme	GDP

Araştırmanın temel hipotezi ise şu şekildedir;
H_0: BİST metal eşya, makine ve gereç yapım alt sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasında ilişki bulunmamaktadır.
H_1: BİST metal eşya, makine ve gereç yapım alt sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasında ilişki bulunmaktadır.
Çalışmanın amacı doğrultusunda, değişkenler arasındaki ilişkiler, durağan değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde anlamlı sonuçlar veren VAR modeli ile analiz edilmiştir. VAR analizindeki amaç, parametre tahmininden çok değişkenler arasındaki ilişkilerin saptanmasıdır (Sims, 1980). Değişkenler arasındaki ilişkilerin tespit edildiği VAR modelinde, aşağıdaki işlem sırası takip edilmektedir;

- Modelde kullanılacak bütün serilerin durağanlığı birim kök testleri ile araştırılır,
- Bilgi kriterleri kullanılarak optimal gecikme uzunluğu belirlenir,
- Değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiler koentegrasyon ve Granger nedensellik testleri ile belirlenir,
- VAR modeli ile yapısal testler gerçekleştirilir,
- Değişkenleri arasındaki ilişkiler, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırmaları aracılığıyla yorumlanır (Mucuk ve Alptekin, 2008).

BULGULAR

Çalışmada, imalat sanayi sektörü alt sektörlerinden olan Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım sektörünün ihracat, sanayi üretimi, kapasite kullanımı ve büyüme ile ilişkisi VAR modeli ile analiz edilmiştir. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, etki-tepki fonksiyonları, varyans ayrıştırması ve Granger nedensellik testi sonuçları aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 2: XMESY, İhracat, Sanayi Üretimi, Kapasite Kullanımı ve Büyüme Değişkenlerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Med.	Max.	Min.	S.D.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	ADF
XMESY	0.03	0.05	0.51	-0.80	0.18	-1.82	12.55	187.36*	-4.53*
EXP	10.42	10.48	10.65	10.05	0.17	-0.83	2.45	5.63***	-1.77
INDPRO	4.71	4.73	4.99	4.34	0.14	-0.36	2.87	1.00	-0.45
CAPUT	76.27	77.07	82.93	61.87	4.13	-1.36	5.66	26.48*	-4.18*
GDP	5.07	5.50	11.70	-14.40	5.10	-1.68	6.84	46.71*	-2.21

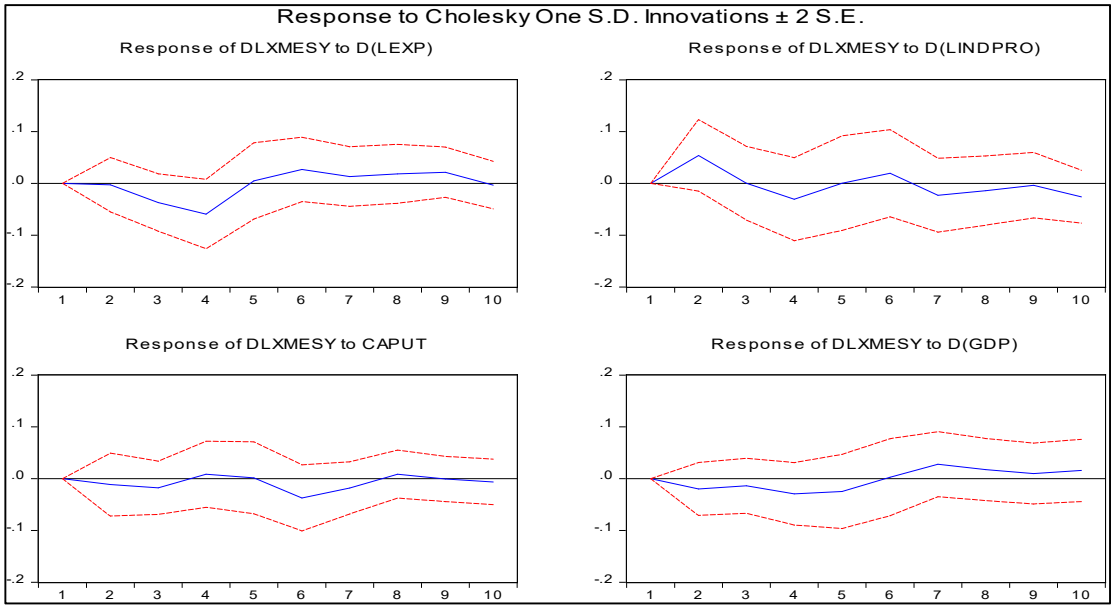
BİST Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım alt sektör getirisi ile ihracat, sanayi üretimi, kapasite kullanım ve büyüme göstergelerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablo 10'da verilmiştir. Tablo 10 incelendiğinde yüksek volatilite ile birlikte yüksek çarpıklık ve basıklık değerleri, büyük şokların olası olduğunu ve buna bağlı olarak serilerin normal dağılımından uzaklaştığını göstermektedir.
Diğer yandan zaman serilerinin analizinde öncelikle serilerin durağanlığı test edilmelidir. Durağan olmayan seriler kullanılarak yapılan analizler, seriler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde yanıltıcı sonuçlara neden olmaktadır Bu bağlamda serilerin durağanlığı öncelikle ADF birim kök testi ile sınanmış ve ihracat, kapasite kullanım ve büyüme serilerinin durağan olmadığı, BİST metal eşya, makine ve gereç yapım alt sektör getirisi ile kapasite kullanımın ise durağan olduğu belirlenmiştir. İlerleyen aşamada ise BİST metal eşya, makine ve gereç yapım alt sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler VAR Modeli ile analiz edilmiştir.

Tablo 3: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

EXP ≠ > XMESY	0.2811
INDPRO ≠ > XMESY	0.3043
CAPUT ≠ > XMESY	0.1063
GDP ≠ > XMESY	0.2146

Granger Nedensellik Testi sonuçlarına göre; BİST Metal Eşya, Makine ve Gereç Yapım alt sektör getirisi ile ihracat, sanayi üretimi, kapasite kullanımı ve büyüme gibi analize konu olan makroekonomik değişkenler arasında bir nedensellik ilişkisinin olmadığı belirlenmiştir.

Şekil 1: XMESY Etki-Tepki Grafiği

Rassal hata terimlerinden herhangi birindeki bir standart hatalık şokun içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekteki değerlerine olan etkisini ölçen (Barışık ve Kesikoğlu, 2003) etki-tepki analiz sonucuna göre ise anlamlı etki tepki fonksiyonu elde edilememiştir.

Tablo 4: Değişkenlerin Varyans Ayrıştırması

Variance Decomposition of XMESY				
XMESY	EXP	INDPRO	CAPUT	GDP
78.19967	7.922269	7.826452	2.367073	3.684537

Ortalama 10 çeyreklik periyot için; BİST metal eşya, makine ve gereç yapım alt sektör getirisinde meydana gelen değişimlerin yaklaşık %78'i kendisinden, %8'i sanayi üretiminden, %2'si ithalattan, %4'ü kapasite kullanımından, %4'ü ise büyümeden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada BİST metal eşya, makine ve gereç yapım alt sektör getirisi ile ihracat, sanayi üretimi, kapasite kullanımı ve büyüme gibi makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler VAR modeli ile analiz edilmiştir. Çalışma, 2007Q1 –2017Q4 dönemi kapsamında çeyreklik veriler kullanılmıştır.

Çalışma sonucunda elde edilen bulgular ise şu şekildedir: Granger nedensellik sonuçlarına göre; herhangi bir makroekonomik değişken ile BİST XMESY alt sektör getirisi arasında nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir; varyans ayrıştırması sonuçlarına göre ise, BİST XMESY alt sektör getirisinde meydana gelen değişimler büyük oranda sektör dinamiklerinden kaynaklandığı ve BİST XMESY alt sektör getirisinde meydana gelen değişimlerin yaklaşık %78'i kendisinden, %8'i

sanayi üretiminden, %2'si ithalattan, %4'ü kapasite kullanımından, %4'ü ise büyümeden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, XMESY alt sektör getirisi ile konusu değişkenler arasında farklı boyutlarda ilişkiler tespit edilememiştir.

İlerleyen çalışmalarda; XMESY ile farklı makro ekonomik değişkenler baz alınarak, aralarındaki ilişkiler zaman boyutunda incelenebilir.

KAYNAKÇA

Barışık, S., & Kesikoğlu, F. (2003). Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 VAR, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *61*(4).

Çetin, A. C., & Bıtırak, İ. A. (2015). Türkiye Ekonomisinde Makroekonomik Değişkenlerin Hisse Senedi Getirilerine Etkisi: Arbitraj Fiyatlama Modeli Ekseninde Bir Analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, *6*(12), 1–19.

Eren, M., & Başar, S. (2016). Makroekonomik Faktörler ve Kredi Temerrüt Takaslarının BİST-100 Endeksi Üzerindeki Etkisi: ARDL Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *30*(3), 567–589.

Gönüllü, Ç. O., Otluoğlu, E., & Şengöz, M. H. (2015). Ham Petrol Fiyatı Değişimlerinin Petrokimya Sektörü Getirileri Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, *7*(14), 223–231.

Hafner C., M., Herwartz, H. (2006), A Lagrange Multiplier Test for Casuallity in Variance, Economic Letters, 93 (2006) pp. 137-141

Kamışlı, M., Kamışlı, S., & Sevil, G. (2016). The Effects of Crises on Volatility Spillovers between Borsa Istanbul Sector Indexes. *Advances in Economics and Business*, 4(7), 339-344. https://doi.org/10.13189/aeb.2016.040703

Kamışlı, M., Kamışlı, S., Temizel, F., & Esen, E. (2017). What Affects the Relationships between Oil and Industrial Sector? Case of Eurozone. *International Journal of Economics and Finance*, 9(9), 52-59. https://doi.org/doi:10.5539/ijef.v9n9p52

Kotha, K. K., & Sahu, B. (2016). Macroeconomic Factors and the Indian Stock Market: Exploring Long and Short Run Relationships. *International Journal of Economics and Financial Issues*, *6*(3), 1081–1091.

Kumar, K. K., & Sahu, B. (2017). Dynamic Linkages Between Macroeconomic Factors and Islamic Stock Indices in a Non-Islamic Country India. *The Journal of Developing Areas*, *51*(1), 193–205.

Mucuk, M., & Alptekin, V. (2008). Türkiye ' de Vergi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi : VAR Analizi (1975 - 2006). *Maliye Dergisi*, (155), 159–174.

Radhika, G., & Azhagaiah, R. (2017). Select Macro-Economic Variables and CNX 500:Lobg-run and Short-run Relationship in Indian Market. *SCMS Journal of Indian Management*, *14*(1), 49–59.

Sevil, G., Kamışlı, M., Kamışlı, S. (2015). Asymmetry and Leverage Effect of Political Risk on Volatility: The Case of BIST Sub-sector. *Journal of Applied Finance & Banking*, 5(6), 37-50.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, *48*(1), 1–48.

www.tcmb.gov.tr (Erişim Tarihi: 02.02.2018)

www.gtb.gov.tr(Erişim Tarihi: 02.02.2018)

BIST XTEKS GETİRİSİ İLE MAKROEKONOMİK DEĞİŞKENLER ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ

Doç. Dr. Fatih Temizel
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü
Sergen Yetkin
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dr. Öğretim Üyesi S. Fatih Kostakoğlu
Anadolu Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

ÖZET

Çalışmanın temel amacı; BIST Sınai sektör endeksi içerisinde yer alan XTEKS (Tekstil, Deri) alt sektör endeks getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin analiz edilmesidir. Bu kapsamda analize dâhil edilen veriler 2007Q1- 2017Q3 dönemine aittir. Anılan dönemde XTEKS (tekstil, deri) alt sektör endeks getirisi ile seçilmiş makroekonomik değişkenler olan büyüme, para arzı, faiz oranı, enflasyon, işsizlik, sanayi üretim endeksi, kapasite kullanım oranı, ithalat, ihracat, dış ticaret dengesi, döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomik belirsizlik endeksi arasındaki ilişkiler VAR modeli ile analiz edilmiştir. Çalışma sonuçları XTEKS (Tekstil, Deri) alt sektör endeks getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin farklı yön ve boyutta olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: BIST XTEKS endeksi, Tekstil, Deri Endeksi, makroekonomik değişkenler, VAR Analizi

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN BIST TEXTILES LEATHER INDEX RETURN AND MACRO ECONOMIC VARIABLES

ABSTRACT

The main purpose of the study is; the analysis of the relationship between macroeconomic variables and XTEKS (Tekstile, Leather) index which is sub-sector index included in industrial sector index. In this context, the relationship between the XTEKS (Tekstile, Leather) sub sector index return and growth rate, money supply, interest rate, inflation, unemployment, industrial production index, capacity utilization rate, import, export, foreign trade balance, exchange rate, consumer confidence index and economic uncertainty index were analyzed with the VAR model for 2007Q1 - 2017Q3. The study results show that the relationship between macroeconomic variables and XTEKS (Tekstile, Leather) subsector indices is in different directions and dimension.

Keywords: XTEKS Index, Tekstile, Leather Macroecenomic Variable, VARs

GİRİŞ

Borsa İstanbul'da THD sektörü, Tekstil, Deri (XTEKS) alt sektör endeksi adı altında yer almaktadır. XTEKS alt sektör endeksinde faaliyet gösteren toplam 14 işletme bulunmaktadır. Bu çalışmada temel makroekonomik değişkenlerin XTEKS alt sektör endeksi getirileri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bağımsız değişken olarak dış ticaret dengesi, ihracat, dolar kuru ve büyüme oranı ele alınmıştır. Veriler VAR modeli ile analiz edilmiştir. Pay senedinde oluşabilecek fiyat hareketlerinin nedenleri, alınan değişkenlerle olan ilişkisinin yönü ve değişkenlerin sektör getirilerini etkileme gücü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgular karar vericiler, yatırımcılar ve kural koyucular açısından oldukça önem taşımaktadır.

LİTERATÜR

Literatürde makroekonomik değişkenlerin pay senedi getirilerine olan etkisini, inceleyen çok sayıda yerli ve yabancı çalışma bulunmaktadır. Genel olarak bu çalışmalarda büyüme, para arzı, faiz oranı, enflasyon, işsizlik, ihracat, dış ticaret dengesi, kapasite kullanım oranı, ithalat, petrol fiyatı, sanayi üretim endeksi, döviz kuru, tüketici güven endeksi ve ekonomik belirsizlik endeksi gibi makroekonomik değişkenler kullanılmıştır. Bu bağlamda, literatürde büyüme, ihracat, dış

ticaret dengesi ve döviz kuru değişkenleri ile pay senedi getirileri arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı çalışmalar bu bölümde sunulmuştur.

Büyüme göstergelerinden en önemlisi gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) değişkenidir. Diğer bütün ekonomik değişkenler direkt olarak GSYİH değişkenini etkilemektedir. Belli bir dönemde, bir ülke sınırları içerisinde, üreticiler tarafından üretilen toplam mal ve hizmet değerini göstermektedir. Yatırım tercihlerini etkileyen bir değişkendir. Üçer aylık olarak açıklanmaktadır. Dış ticaret dengesi temel olarak ithalat ile ihracat arasındaki fark olarak tanımlanabilir. Dış ticaret açığının finansmanı için ya dış borç alınır, ya dışarıdan yatırım çekilir ya da merkez bankası rezervleri kullanılır. Tüm bu finansman yöntemleri ülke ekonomisinin kırılganlığını arttırır. Kırılganlığın artması faizlerin artmasına neden olur. Bu da borsaya negatif yansır.

Yılmaz vd. (1997) çalışmalarında, bazı makroekonomik değişkenler ile pay senedi fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. 1990-2003 dönemi kapsayan analizlerinde, bağımsız değişken olarak döviz kuru, para arzı, faiz oranı, tüketici fiyat endeksi, dış ticaret dengesi ve sanayi üretim endeksi değişkenlerine yer vermişlerdir. En küçük kareler tahmin yöntemi, Johansen-Juselius eşbütünleşme testi, Granger Nedensellik testi ve VEC modelinin kullanıldığı analiz sonuçlarına göre dış ticaret dengesi ile pay senedi fiyatları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır(Yılmaz vd., 1997).

Maghayereh (2003) çalışmasında, makroekonomik değişkenlerde meydana gelen değişimlerin Ürdün pay senedi getirilerine olan etkisini incelemiştir. Değişkenlere ilişkin Ocak 1987 ile Aralık 2000 dönemine ait aylık verileri kullanmıştır. Verileri Johansen koentegrasyon metodolojisini kullanarak analiz etmiştir. Çalışma sonucunda ihracat bağımsız değişkeninin Ürdün pay senedi fiyatlarını etkilediği sonucuna ulaşmıştır. (Maghayereh, 2003).

Dolar kuru merkez bankası politikalarını ve yatırımcı tercihlerini etkileyen önemli bir değişkendir. İthal edilen malların maliyetini de etkilediğinden özellikle ithal girdisi olan işletmeler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Smyth ve Nandha, (2003) çalışmalarında makroekonomik değişken olarak döviz kurunun, Güney Asya Ülkelerinden Hindistan ve Sri Lanka pay senedi fiyatlarına olan etkisini analiz etmişlerdir. Granger nedensellik testi kullanılan çalışmada döviz kuru ile pay senedi fiyatları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır (Smyth ve Nandha, 2003).

Aydemir (2008) çalışmasında reel sektör ile pay senedi getirileri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. İMKB 100 endeksi, GSYİH, özel kesim yatırım harcamaları ve özel kesim tüketim harcamaları değişkenlerine ilişkin 1998 birinci çeyrek ve 2008 ikinci çeyrek dönemleri arasındaki verileri kullanmıştır. Verileri standart Granger nedensellik testi ve hata düzeltme modeli (ECM) ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda GSYİH ile pay senedi getirileri arasında uzun dönemli ve iki yönlü bir ilişki olduğunu saptamıştır (Aydemir, 2008).

Pilinkus (2010) çalışmasında, makroekonomik değişkenlerin Litvanya, Letonya ve Estonya ülkelerin pay senedi getirileri üzerindeki etkisini incelemiştir. 2000-2008 dönemi verilerinin kullanıldığı analizde yöntem olarak Granger nedensellik testi ve Johansen-Juselius eşbütünleşme testi yöntemleri kullanmıştır. Çalışma sonucunda dış ticaret dengesi ile söz konusu ülkelerin pay senedi fiyatları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır (Pilinkus, 2010).

Özer vd. (2011) çalışmalarında, bazı makroekonomik değişkenler ile İMKB 100 endeksi arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Ocak 1996-Aralık 2009 dönemine ait aylık verileri kullandıkları çalışmalarında Johansen-Juselius eşbütünleşme testi, en küçük kareler tahmin yöntemi, Grager nedensellik testi ve VEC modellerini kullanmışlardır. Yapılan analiz sonucunda dış ticaret dengesi ile pay senedi fiyatları arasında uzun dönemli anlamlı bir ilişki bulmuşlardır (Özer vd. 2011).

Ayaydın ve Dağlı (2012) çalışmalarında, makroekonomik değişkenlerinin pay senedi getirileri üzerindeki etkilerini biraz daha özele indirgeyerek, gelişen piyasalarda pay senedi getirileri üzerinde etkili olabilecek makroekonomik değişkenleri saptamış ve bu değişkenlerin pay senedi getirilerine olan etkisi ve aralarındaki ilişkiyi panel veri analizi yöntemi ile analiz etmişlerdir. Araştırma 1994-2009 yılları arasındaki 16 yıllık süreyi ve farklı coğrafyalardan, içerisinde Türkiye'nin de bulunduğu 22 gelişen piyasayı kapsamaktadır. Çalışmada pay senedinin getirisini etkileyen makro değişkenleri saptamanın yanında hangi değişkenin pay senedi getirisi üzerinde daha çok etkiye sahip olduğu da belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre gelişen piyasalarda pay senedi getirilerinin döviz kurundan negatif etkilendiği saptanmıştır. (Ayaydın ve Dağlı, 2012).

Aktaş ve Akdağ (2013) çalışmalarında, Türkiye'deki temel makroekonomik değişkenlerin pay senedi fiyatlarına olan etkisini ve aralarındaki ilişkinin karşılıklı olup olmadığını analiz etmişlerdir. 2008-2012 dönemini kapsayan aylık verilerin kullanıldığı çalışmada Granger nedensellik testi ve çoklu doğrusal regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda ihracat tutarının pay senedi fiyatlarını etkilemediği sonucuna ulaşmışlardır (Aktaş ve Akdağ, 2013).

Balı vd. (2014) çalışmalarında, BIST 100 Endeksi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Değişkenlere ilişkin Ocak 2003 – Mayıs 2013 dönemlerini içeren aylık verileri çoklu doğrusal regresyon modeli yardımı ile incelenmiştir. Çalışma sonucunda GSYİH değişkeninin BIST 100 endeksini pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır.(Balı vd., 2014).

Eren ve Başar (2016) çalışmalarında, Aralık 2005-Mart 2014 aylık verileri kullanarak bazı makroekonomik değişkenler ile kredi temerrüt takaslarının BIST 100 endeksi üzerine etkisini incelemişlerdir. Analiz yöntemi olarak ARDL yaklaşımını kullanmışlardır. Çalışmada dış ticaret dengesinin pay senedi fiyatlarını kısa dönemde negatif, uzun dönemde pozitif etkilediği sonucuna ulaşmıştır. (Eren ve Başar, 2016).

Belen ve Karamelikli (2016) döviz kurunun pay senedi getirilerine olan etkisini araştırdıkları çalışmalarında 2003-2015 dönemi verilerini ARDL eş bütünleşme yöntemi ile analiz etmişlerdir. Çalışma sonucunda ABD dolar kuru ile BIST 100 endeksi arasında bir eşbütünleşme olduğu sonucuna ulaşılmış ve pay senedi ile döviz kuru getirileri arasında negatif bir ilişki olduğunu belirlenmiştir (Belen ve Karamelikli, 2016).

Linck ve Decourt (2016) çalışmasında bazı makroekonomik değişkenlerin Brezilya için pay senedi fiyatları üzerindeki etkisini incelemiştir. Faiz oranı, enflasyon ve GSYİH makroekonomik değişkenlerini ele alan araştırmacı 2000-2010 dönemi verilerini çoklu regresyon yöntemi ile analiz etmiş, çalışma sonucunda elde ettiği bulguların, GSYİH ile bağımlı değişken olan pay senedi getirileri arasında bir ilişki olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir (Linckve Decourt, 2016).

İhracatın ekonomik büyüme ve sektör bazlı karlılık üzerinde pozitif bir etkisi bulunmaktadır. İhracat ile ülkeye giren döviz miktarı artmakta ve dış ödemeler bilançosundaki döviz açığı azalmaktadır. Bunun yanında artan döviz miktarı ile birlikte ülke parası değer kazanmakta ve ithal edilen malların fiyatı ucuzlamaktadır. Bu da üretilen ürün miktarı ve işletme karlılıklarında olumlu rol oynamaktadır.

Kamışlı vd. (2017) çalışmalarında, petrol fiyatları ile Avrupa ülkeleri sınai sektör endeks getirileri arasındaki ilişkileri çoklu yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünleşme testleri ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda petrol fiyatı ile Türkiye, İsviçre, Almanya, İspanya, Yunanistan, İtalya, Norveç, Portekiz ve İsveç sınai sektör getirileri arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. (Kamışlı, Kamışlı, Temizel ve Esen, 2017).

VERİ SETİ

Araştırmanın temel amacı BIST Tekstil, deri sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkilerin detaylı olarak analiz edilmesidir. Araştırmanın temel hipotezi ise şu şekilde ifade edilebilir;

H_0: BIST Tekstil, deri sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasında ilişki bulunmamaktadır.

H_1: BIST Tekstil, deri sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasında ilişki bulunmaktadır.

Bu kapsamda çalışmada; BIST Tekstil, deri sektör getirisi, dış ticaret dengesi, ihracat, enflasyon, büyüme değişkenlerine ilişkin 2007Q1-2017Q4 dönemlerini kapsayan üçer aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmada belirlenen temel amaç doğrultusunda değişkenler arasındaki ilişkiler, durağan değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde anlamlı sonuçlar vermesi nedeni ile VAR modeli ile analiz edilmiştir.

BULGULAR

BIST Tekstil, deri sektör getirisi ile dış ticaret dengesi, ihracat, dolar kuru ve büyüme göstergelerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler tablo 4'de verilmiştir.

Tablo.1 Tanımlayıcı İstatistikler

	Ort.	Med.	Max.	Min.	S.D.	Çarpıklık	Basıklık	Jarque-Bera	ADF
XTEKS	0.04	0.04	0.31	-0.41	0.14	-0.64	3.94	4.53	-4.7321*
LFTB	9.77	9.81	10.29	8.39	0.35	-1.42	6.73	40.36*	-2.892***
LEXP	10.42	10.48	10.65	10.05	0.17	-0.83	2.45	5.63	-1.7792
LDOLAR	0.67	0.59	1.33	0.15	0.34	0.43	2.06	2.95	0.4334
GDP	5.07	5.50	11.70	-14.40	5.10	-1.68	6.84	46.71*	-2.2191

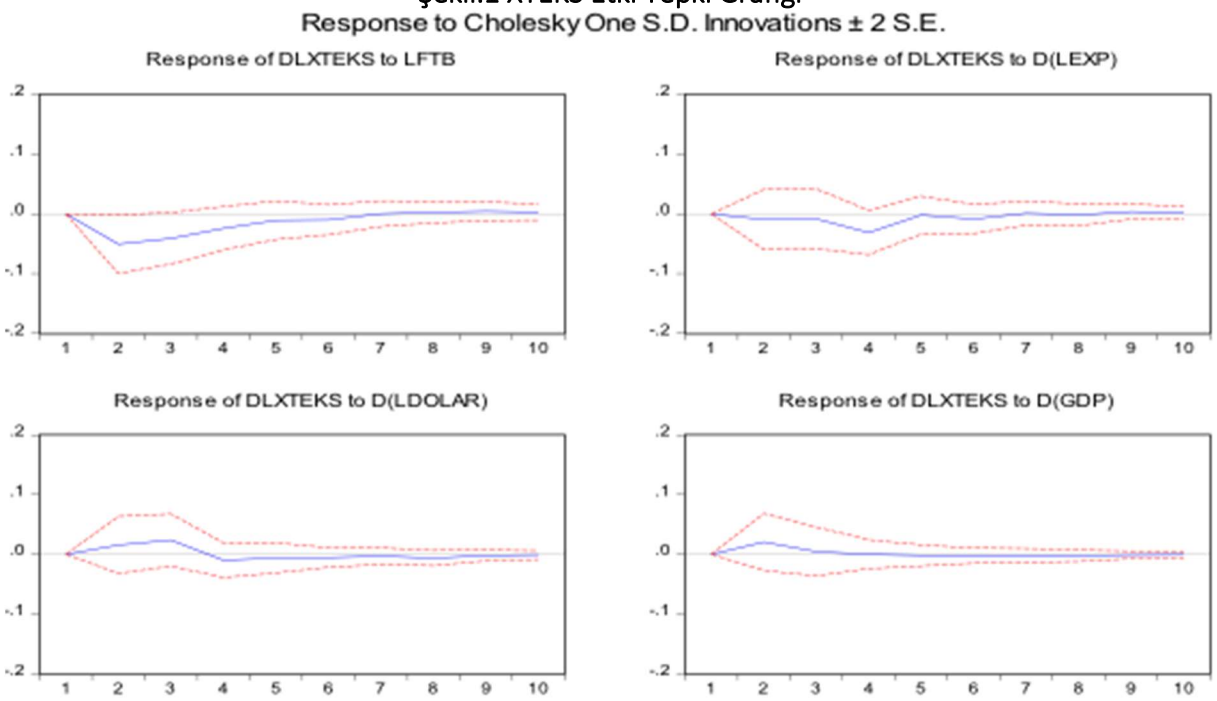
Tablo 1 incelendiğinde yüksek volatilite ile birlikte yüksek çarpıklık ve basıklık değerleri, büyük şokların olası olduğunu ve buna bağlı olarak serilerin normal dağılımından uzaklaştığını göstermektedir. Durağan olmayan seriler kullanılarak yapılan analizler, seriler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde yanıltıcı sonuçlara neden olmaktadır Bu bağlamda ele alınan serilerin durağanlığı öncelikle ADF birim kök testi ile sınanmış ve ihracat, dolar kuru ve büyüme serilerinin durağan olmadığı, BIST Tekstil, deri sektör getirisi ile dış ticaret dengesinin ise durağan olduğu belirlenmiştir. İlerleyen aşamada ise BIST Tekstil, deri sektör ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler VAR Modeli ile analiz edilmiştir.

Tablo.2 Granger Test Sonuçları

LFTB ≠ > XTEKS	**0.0606*** **
D(LEXP) ≠ > XTEKS	0.6754
D(LDOLAR) ≠ > XTEKS	0.6313
D(GDP) ≠ > XTEKS	0.6905

İlgili değişkenler arasındaki nedenselliğin araştırıldığı Granger test sonuçlarına göre dış ticaret dengesi, tekstil ve deri sektör getirisinin nedenidir.

Şekil.1 XTEKS Etki Tepki Grafiği

Etki tepki fonksiyonları, rassal hata terimlerinden birinde meydana gelebilecek bir standart hatalık şokun, içsel değişkenlerin şimdiki ve gelecekte oluşacak değerlerine etkisini ortaya koymaktadır (Barışık ve Kesikoğlu, 2003). Analiz sonucunda anlamlı etki tepki fonksiyonu elde edilememiştir.

Tablo.3 Varyans Ayrıştırması

Variance Decomposition of XTEKS

DLXTEKS	LFTB	D(LEXP)	D(LDOLAR)	D(GDP)
77.05539	15.42509	3.10834	2.913014	1.498164

Varyans Ayrıştırması, igili değişkenlerde meydana gelen değişimlerin yüzde kaçının kendi iç dinamiklerinden, yüzde kaçının diğer değişkenlerden meydana geldiğini göstermektedir. Ortalama 10 çeyreklik periyot için BIST Tekstil, deri sektör getirisinde meydana gelen değişimlerin yaklaşık %77'si kendisinden, %15'i dış ticaret dengesinden, %3'ü ihracattan, %3'ü dolar kurundan, %1'i ise büyümeden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Çalışmada BIST Tekstil, deri sektör getirisi ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiler VAR Modeli ile analiz edilmiş ve söz konusu değişkenler arasında farklı boyutlarda ilişkiler tespit edilmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre; dış ticaret dengesi Tekstil, deri sektör getirisinin nedenidir. Varyans Ayrıştırması sonuçlarına göre ise; BIST Tekstil, deri sektör getirisinde meydana gelen değişimler öncelikle büyük oranda sektör dinamiklerinden ardından dış ticaret dengesinden kaynaklanmaktadır.

Literatürde yer alan, dış ticaret dengesi değişkeninin pay senedi getirilerine olan etkisini inceleyen birçok çalışmada dış ticaret dengesi ile pay senedi getirileri arasında bir ilişkinin

olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda çalışmada dış ticaret dengesi değişkeni ile XTEKS endeks getirileri arasındaki ilişki ile ilgili ulaşılan sonuçların, literatürü destekler nitelikte olduğunu söylemek mümkündür.

İhracat, döviz kuru ve büyüme değişkenleri ile XTEKS endeks getirileri arasında bir nedensellik bulunamamıştır. Bunun yanında XTEKS değişkeninde meydana gelen değişimlerin nedeninde bu söz konusu değişkenlerin payının çok az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Literatürde ihracatın pay senedi getirileri üzerinde etkili olduğunu sonucuna ulaşan çalışmalar kadar etkili olmadığı sonucuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur.

Döviz kuru ile pay senedi getirileri arasındaki ilişkinin incelendiği birçok çalışma sonucunda ise döviz kuru ile pay senedi getirileri arasında bir ilişkinin olduğu ve döviz kurunun pay senedi getirilerini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Yine literatüre bakıldığında çoğu çalışmada büyüme ile pay senedi getirileri arasında bir ilişki olduğu, GSYİH değişkeninin pay senedi getirilerini etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ihracat değişkeni ile XTEKS endeks getirileri arasındaki ilişki ile ilgili ulaşılan sonuçların literatürü desteklediği, döviz kuru ve büyüme değişkenleri ile XTEKS değişkeni arasındaki ilişki ile ilgili ulaşılan sonuçların literatürü desteklemediği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Aktaş, M., & Akdağ, S. (2013). Türkiye'de Ekonomik Faktörlerin Hisse Senedi Fiyatları ile İlişkilerinin Araştırılması. *International Journal Social Science Research, 2*(2), 50–67.

Ayaydın, H., & Dağlı, H. (2012). Gelişen Piyasalarda Hisse Senedi Getirisini Etkileyen Makroekonomik Değişkenler Üzerine Bir İnceleme: Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *26*(3–4), 45–63.

Aydemir, O. (2008). Hİsse Senedİ Getİrİlerİ ve Reel Sektör Arasindakİ İlİşkİ: Ampİrİk Bİr Çalişma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, *10*(2), 37–55.

Balı, S., Cinel, M. O., & Günday, A. H. (2014). Hisse Senedi Fiyatlarını Etkileyen Temel Makroekonomik Faktörlerin Bist 100 Endeksi'ne Etkisinin Ölçümlenmesi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, 46–50.

Barışık, S., & Kesikoğlu, F. (2003). Türkiye'de Bütçe Açıklarının Temel Makroekonomik Değişkenler Üzerine Etkisi (1987-2003 Var, Etki-Tepki Analizi, Varyans Ayrıştırması). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, *61*(4), 60–80.

Belen, M., & Karamelikli, H. (2016). Türkiye'de Hisse Senedi Getirileri ile Döviz Kuru Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: ARDL Yaklaşımı. *Istanbul University Journal of the School of Business*, *45*(1), 34–42.

Eren, M., & Başar, S. (2016). Makroekonomik Faktörler ve Kredi Temerrüt Takaslarının Bıst-100 Endeksi Üzerindeki Etkisi: Ardl Yaklaşımı. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *30*(3), 625–645.

Kamışlı, M., Kamışlı, S., Temizel, F., & Esen, E. (2017). What Affects the Relationships between Oil and Industrial Sector? Case of Eurozone. *International Journal of Economics and Finance*, *9*(9), 52-59. https://doi.org/doi:10.5539/ijef.v9n9p52

Linck, L., Decourt, R.F., (2016). Stock Returns , Macroeconomic Variables And Expectations : Evidence From Brazil, *pensamiento & gestión, 40. Universidad del Norte,* 91–112.

Maghayereh, A. (2003). Causal Relations among Stock Prices and Macroeconomic Variables in the Small , Open Economy of Jordan. *JKAU: Econ. & Adm.*, *17*(2), 3–12. http://doi.org/10.4197/Eco.17-2.1

Özer, A., Kaya, A., & Özer, N. (2011). Hisse Senedi Fiyatları İle Makroekonomik Değişkenlerin Etkileşimi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *26*(1), 163–182.

Pilinkus, D. (2010). Macroeconomic İndicators And Their İmpact On Stock Market Performance İn The Short And Long Run: The Case of The Baltic States. *Technological and Economic Development of Economy*, *16*(2), 291–304. http://doi.org/10.3846/tede.2010.19
Smyth R, Nandha M. (2003) Bivariate causality between exchange rates and stock prices in South Asia. *Applied Economics Letters,*10(11): 699–704.
Sanayi Genel Müdürlüğü. (2017). *Tekstİl, Hazirgİyİm ve Derİ Ürünlerİ Sektörlerİ Raporu (2017)*.
Yılmaz, Ö., Güngör, B., & Kaya, V. (1997). Hisse Senedi Fiyatları Ve Makro Ekonomik Değişkenler Arasındaki Eşbütünleşme Ve Nedensellik. *İMKB Dergisi*, *9*(34), 1301–1650.
Ticaret Merkezi (ITC) Trademap https://www.trademap.org/Index.aspx Erişim Tarihi:02.03.2018
Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) www.tuik.gov.tr Erişim Tarihi:02.03.2018
Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) www.sgk.gov.tr Erişim Tarihi:02.03.2018

VERGİ DAİRESİ PERSONELİ AÇISINDAN VERGİ YAPILANDIRMALARININ ETKİNLİĞİ: KÜTAHYA İLİNDE BİR ARAŞTIRMA

Mehmet KAYA
Doç. Dr. Niyazi KURNAZ
Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Metin BAŞ
Dumlupınar Üniversitesi

ÖZET

Vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarının etkinliği belirlemek amacıyla Kütahya Defterdarlığında çalışan personel üzerinde araştırma yapılmış. Söz konusu amaca ulaşmak için personelle yüz yüze görüşme suretiyle yapılan araştırma sonuçlarına göre elde edilen verilerden oluşan 5 ana konudan oluşan ve 27 maddeden oluşan bir anket elde edilmiş. Bu anket sonucu oluşan veriler SPSS 22 analizi yapılıp yorumlanmıştır. Personelin bildirdiği görüşlerin analizi sonucunda; vergi yapılandırmalarından hedeflenen sonuca varılamadığı, vergi dairesi çalışanlarının bakış açısıyla mükelleflerin vergi yapılandırmalarına genel anlamıyla olumsuz yaklaştıkları, vergi dairesinde çalışan personelin af dönemlerinde çalışma sürelerinde ve iş yükünde fazlalaşma meydana geldiği bu sebepten dolayı da ‘‘yıpranma payı’’ olarak ek ödemenin yapılması gerektiğini, vergi yapılandırması vb. af kanunlarının daha güzel ve akıcı şekilde yürütülebilmesi için “mevzuat takip birimi” adında vergi dairesi birimi kurulması gerektiği ayrıca vergisel ödevlerini zamanında yerine getiren ve düzenli bir şekilde vergisini ödeyen mükelleflere bazı kolaylıklar getirilmesi gerektiği yönünde verilere ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi Yapılandırması, Vergi Uyumu, Vergi Dairesi Çalışanı

EFFECTIVENESS OF TAXES AFTER TAX PERSONNEL: A RESEARCH ON KUTAHYA

ABSTRACT

In order to determine the effectiveness of the tax structure of the personnel working in the tax office, research has been done on the personnel working in Kütahya Defterdarlığı. In order to achieve this goal, a questionnaire consisting of 5 main subjects consisting of the data obtained according to the results of the research made by face to face interview with the personnel was obtained. The results of this questionnaire were analyzed and interpreted by SPSS 22 analysis. As a result of the analysis of the opinions expressed by the personnel, it can be concluded that as a result of the tax structure, the target is not reached, the taxpayers' taxpayers generally approach negatively to the tax structure of the taxpayers and the personnel working in the tax office are in the working period during the periods of amnesty, that additional payment has to be made, tax restructuring etc. the tax department called "the legislative follow-up unit" must be established in order to carry out the amnesty laws more beautifully and fluently, and that the taxpayers who fulfill their tax duties on time and pay the tax on a regular basis should be provided with certain facilities.

Keywords: Tax Structure, Tax Compliance Tax Officer

GİRİŞ

Vergi yapılandırmaları, devletlerin, hükümetlerin ekonomik, sosyal ve siyasi Sebeplerle sıklıkla uygulamaya koyduğu yöntemlerden bir tanesidir. Vergi yapılandırmaları vatandaşlar tarafından algılanması ihtiyaçlara göre farklılık göstermesiyle beraber yapılandırmaların, birtakım guruplar tarafından halkın ve devletin uzlaşması olarak görüldüğü bazı guruplarca ise bireyleri sorumluluklarını yerine getirmekten uzaklaştıran etken olarak algılandığı bilinmektedir. Vergi yapılandırmalarının olumlu ve olumsuz taraflarıyla bugüne kadar çok sayıda çalışma yapılmıştır. Vergi yapılandırmalarının olumlu yanı mükellefin kendisini toparlamasına, geçmişte yerine getirmedikleri ödevleri yerine getirmesine ve vergi konularıyla ilgili devletle barış sağlamalarına

neden olasıdır. Vergi yapılandırmalarını olumsuz yönü ise, mükelleflerin üzerinde tekrardan af çıkma beklentisine girmesine ve bu düşünceyle de vergi ödevlerini zamanında yerine getirmeme alışkanlığı oluşmasına neden olmaktadır.

Vergile sürecinin iki taraf yer almaktadır bunlardan birici taraf vergi daireleri, ikinci tarafta mükellefler bulunmaktadır. Vergi uygulamalarında başarı, vergi ile ilgili idarenin mükelleflerle iş birliği yaparak mükellefin vergiye gönüllü uyumunu sağlayarak gerçekleştirilebilir. Bu kapsamda vergi dairesi çalışanlarının davranış ve tutumları güven ortamı oluşturulup mükelleflerle iş birliğine varılması bakımından önemli bir yere sahiptir.

Vergi yapılandırmalarının uygulamasında önemli bir göreve sahip olan vergi dairesinde çalışan personelin, vergi yapılandırmasına yönelik tutum ve düşünceleri de önemlidir. Bu sebeple bu çalışma, Kütahya Defterdarlığında çalışan personelin vergi yapılandırmalarının etkinliğini ölçmek amacıyla yapılmış bir çalışmadır. Vergi dairelerinde çalışan personelin görüş ve düşüncesini tespit etmek için yüz yüze görüşme yöntemi kullanılmış olup görüşme sonucu ortak konuya varılan 5 ana konudan ve 27 sorudan oluşan anketin yapılmasına karar kılınmıştır. Bu görüşme sonucunda oluşan veriler SPSS paket programında analiz edilip yorumlanmıştır.

VERGİ YAPILANDIRMALARININ ETKİLERİ

Belirli dönemlerde çıkarılan vergi yapılandırmaları mükellefin vergiye uyumlu birer birey olması üzerinde büyük etkisi olduğu görülmektedir. Bu uyumlar olumlu veya olumsuz olabileceği için vergi yapılandırmalarına dair bazı sebeplerin incelenmesi gereklidir. Vergi yapılandırmalarının vergi uyumu üzerindeki etkilerinin ölçülmesi bakımından vergi aflarının çıkarılma sıklıklarına, çıkarılış zamanlarına, halkın büyük kesiminin vergi yapılandırmalarıyla ilgili düşüncelerine ve vergi aflarından sonra alınan tedbirlere bakılıp incelemelerde bulunulmalıdır. Bu faktörlerle birlikte vergi yapılandırmalarının mükelleflerin vergiye uyumlu olup olmadıklar konusunda görüş bildirmek için bu görüş ve düşüncelerin altında yatan sebeplere değinilmesi gerekmektedir (Aygün, 2012:89).

Vergi Yapılandırmalarının Olumlu Yönleri

Vergilemeyle ilişkili yazılarda vergi yapılandırmalarının çıkarılmasıyla ilgili olumlu görüş beyan eden fazla sayıda yazar bulunmaktadır. Bu doğrultuda beyan edilen görüşlerden birincisi ülkelerin içinde bulundukları sosyal ve ekonomik krizlerin veya ekonomik bunalımlarından kurtulmak için vergi aflarının bir araç olarak kullanıldığı görüşüdür. Vergi afları reform süreci içerisinde bulunan ülkelerde; devrimlerin, iç karışıklıkların ve yönetim değişikliklerinin yaşandığı dönemlerde ortaya çıkan sıkıntıları, bunalımları bertaraf edebilmek ve içinde bulunulan bu durumdan kurtulmak için iyileştirme misyonu almaktadır. Siyasi bunalımları atlatabilmek için vergi afları gerekli olduğu gibi ekonomik ve mali bunalımlar içinde vergi afları gerekli görülebilmektedir. Kabul edilmelidir ki mali ve ekonomik bunalım yaşanan dönemlerde, normal dönemler de hazırlanıp uygulanan yasalarla değil, mevcut durumda bulunulan bunalım döneminden çıkılabilecek yasalarla bu dönemden çıkılabilir. Hükümetlerin kriz dönemlerinde vergi yapılandırmalarına başvurması, kaçınılmaz olarak yapılan adaletsiz davranış ve hataları belirli oranda telafi etmek için toplumsal barış ve huzura katkısı olacaktır.(Çetin, 2007:174).

Vergi yapılandırmalarının olumlu yönlerini ortaya koyup savunan kişilerin belirttiği diğer bir düşünce ise, daha önceki dönemlerde vergi kaçırmış ve bu durumun fark edilmesinden korkan mükelleflere yeni bir şans daha verilmesi ve ileriki dönemlerde vergi uygulamasıyla uyumlu bir birey olmasına olanak tanımasıdır. Bu düşünceyi sahip olanlar vergi yapılandırmaları ile kayıt altına alınan vatandaşların, ileriki dönemlerde vergi sonucu oluşan gelire yaptıkları katkılar sayesinde vergi oranlarında azalma meydana geleceği, bu sayede vergi bilincine sahip vatandaşlarında de vergi yapılandırmalarından faydalanabileceğini iddia etmektedirler. (Kargı, 2010:31).

Bu görüşlerle birlikte vergi yapılandırmalarının olumlu yönleri aşağıdaki gibi belirlenebilir: (Ayrangöl ve Tekdere, 2013:261):

- Çıkarılan vergi aflarıyla birlikte devletin topladığı vergi gelirinde büyük oranda artmasına sebep olur.
- Vergi yapılandırmaları mahkemelerin iş yükünü ve yönetimden kaynaklanan maliyetleri düşürür.
- Kayıt dışı mükelleflerin vergi aflarıyla birlikte sisteme kayıt edilmesi ve düzenli bir şekilde kayıtlarının tutulmasıyla mükelleflerin vergiye uyumlu birer birey olmalarının sağlamasını kolaylaştırır..
- Verginin geniş bir tabana yayılmasını mümkün hale getirir.
- Vergi ödevlerini kasti olarak yerine getirmeyen mükelleflerin vergi borcunu ödemelerini teşvik eder.
- Önceki dönemlerde vergisel ödevlerini veya vergisel borcunu bilerek ödemeyen ya da maddi zorluklar nedeniyle yerine getiremeyen mükelleflerin vergi kayıtlarının yapılmasına yardımcı olur.
- Vergi aflarıyla birlikte hükümetler kısa vadede nakit girişi sağlamakla birlikte vergi uyumunu kolay hale getirir ve kayıt altına alınan mükellef sayısında artış meydana gelmesini sağlar.
- Vergi sisteminde yeni uygulamalara geçişin yapılmasına kolaylık sağlar.

Bu bağlamda vergi yapılandırmaları yalnızca devletin gelirlerinde artış meydana getirme amacı olmayıp bununla birlikte vergi, vergi cezası, faizi ve gecikme zammı gibi asli ve feri vergi uygulamaları sebebiyle meydana gelen sorunların çözülerek vergi borcu ödevini yerine getiremeyen mükelleflere vergisel yükümlülüklerini yerine getirebilme olanağı sağlayan bir uygulama olarak görebiliriz. (Sayar, 1987:71).

Vergi Yapılandırmalarının Olumsuz Yönleri

Vergi yapılandırmalarının olumlu taraflarının olduğu yönünde görüş bildiren yazarlar olumlu yönlerin daha baskın olduğunu belirtmiş olsa bile karşıt görüşte olan yazarlar vergi aflarının büyük ölçüde zararlara sebep olduğunu belirtmektedirler. Vergi aflarının sebep olduğu zararlara bakıldığında; vergi aflarının vergi adaletini önemli ölçüde azalttığını, kaçakçılığa olanak veren bir tasarruf olduğunu, vergi bilinci oturmuş dürüst mükellefleri cezalandırdığını, ileriye yönelik olarak düşünüldüğünde çıkarılan vergi yapılandırması kanunlarının vergi ödevlerini düzenli bir şekilde yerine getiren mükellefleri olumsuz açıdan etkileyip ileriki dönemlerde tahsilâtın azalmasına neden olacağı yönünde görüşler belirtilmektedir.(Edizdoğan ve Gümüş, 2013:108).

Vergi yapılandırmalarının zararlarının daha fazla olduğunu savunanların savunduğu diğer bir olumsuzluk, çıkarılan vergi yapılandırmalarının mükellefin vergisel ödevlerini yerine getirmedeki arzularını olumsuz bir şekilde etkileyerek devletin elde edeceği vergi gelirlerinde önemli derecede azalmaya yol açtığı yönündedir. Bu açıdan bakıldığında afların haksız rekabete neden olarak vergi ödemede dürüstlüğün pahalı hale gelmesine sebebiyet vermekte ve vergi borcunu zamanında ödeyen dürüst mükellefleri ileriki dönemlerde vergiden kaçınmaya teşvik etmektedir. Bununla birlikte vergi mükellefi çıkarılan vergi yapılandırmasının ileriki dönemlerde tekrarlanacağı düşüncesiyle vergi ödevlerini zamanında yerine getirmemesine neden olmaktadır.Bu durum ise vergi gelirlerinde azalma meydana gelmesine sebebiyet vermektedir (Taşkın, 2010:127).

Vergi yapılandırmasının sebebiyet verdiği diğer olumsuz gelişmelerde aşağıda sıralandığı gibi söylenebilir. (Kargı, 2010:33):

- Vergi aflarının sürekli olarak tekrarlanması, mükelleflerde beklentilere yol açarak zamanında ödeme yapmaktan kaçınmasına sebep olarak vergi suçlarının tekrarlanmasına sebep olur.
- Hükümetlerin af çıkarma yetkisini kendi politik amaçlarına hizmet edecek şekilde kötüye kullanılması ya da devamlı bir şekilde kullanılması, toplumda olumsuzluklara neden olarak ahlaki çöküntü yaşanmasına yol açar.
- Vergi afları, kanunlarda yer alan işlenen her suçun cezalandırılacağı ilkesini hafifleterek, adaletin mükellefler arasında keyfi olarak uygulanmasına yol açar. Böylece mükelleflerde ceza görmemek ümidi yükselir. Bu da kanunlara olan güvenin zedelenmesine ve azalmasına sebep olarak vergi kaçakçılığının yaygınlaşmasına yol açar.
- Devamlı çıkarılan vergi afları, denetim eksikliği ve hesap verilebilirliği zor olan kamu harcamaları ile birleştiğinde, vergisel ödevlerini yerine getirmeyen bir mükellef portföyü oluşmasına neden olur.
- Vergi kanunlarında bulunmayan ve olağandışı tedbirler olarak algılanan vergi aflarının, vergi mevzuatının birer parçası haline gelerek olağan bir hal almaları vergi kaybının artmasına yol açar
- Vergi yapılandırmaları;vergisel ödevlerini eksik yerine getiren veya süresi içinde gerçekleştirmeyen kişiler lehine rekabet avantajı yaratmakta, toplumsal vergi ahlakı üzerinde yıkıcı bir etki yaratmakta, devlete ve devletin kurumu olan vergi dairesine duyulan güveni zedelemekte, kanunlarda suç olarak yer alan vergi kaçakçılığını önemsiz bir davranışmış duygusu vererek, cezaların caydırıcı özelliğini yok etmekte böylelikle bütün bunlar sonuç olarak vergi ödevlerine olan sadakati azaltmaktadır.

Özet olarak belirli dönemlerde çıkarılan vergi afları mükellefin hükümete duyduğu güvenini azaltarak vergi bilincine sahip mükelleflerin vergiye olan gönüllü uyumunda azalış meydana getirip ve ileriki dönemlere ilişkin yapılandırma beklentisi devletin vergi tahsilâtında önemli azalışlara sebebiyet vermektedir.

VERGİ DAİRESİ PERSONELİ AÇISINDAN VERGİ YAPILANDIRMALARININ ETKİNLİĞİNİN TESBİTİ ARAŞTIRMANIN AŞAMALARI

Araştırmanın Amacı

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasından güç alan vergisel ödevleri yerine getirmek zorunlu bir ödevdir. Vergi kamu hizmetlerinin gerçekleştirilebilmesi çok önemli bir gelir kaynağı olduğu gibi bunun yanında devletin politik, ekonomik ve sosyal amaçlarına ulaşmasında da önemli bir yere sahiptir. Fakat devamlı çıkarılan vergi yapılandırmalarıyla belirlenen hedeflere ulaşmadığını, vatandaşlar üzerinde de tekrardan vergi yapılandırması çıkar beklentisi yaratarak vergi sorumluluğu konusunda mükellefleri olumsuz etkilediğini ve vergisel yükümlülüklerini düzenli bir şekilde yerine getiren mükellefler aleyhine bir uygulamalar olduğu yönünde eleştirilerde getirilmektedir.

Bu sebeplerle bu araştırmada vergi dairesinde çalışan personelin bakışıyla vergi yapılandırmalarının etkinlik düzeyi ve bu yapılandırmaların hedeflenen amaca ulaşıp ulaşmadığı tespit edilmek istenmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu araştırmanın evreni Kütahya Defterdarlığı 30 Ağustos Vergi Dairesi ve Çinili Vergi Dairelerinde çalışan V.H.K.İ,memur, gelir uzman yardımcısı, gelir uzmanı ve vergi dairesi müdür yardımcılarından oluşmaktadır. 2018 yılı Mayıs ayı itibariyle iki vergi dairesinde toplam çalışan sayısı 86'dır.araştırmanın örneklemini 73 kişi oluşturmuştur. Bu rakam evrenin %85'ini oluşturup evrenin temsil kabiliyetinin yüksek olduğunu gösterir.

Araştırmanın Yöntemi

Yapılan bu araştırmada belirlenen hedefe ulaşabilmek amacıyla örneklem gurubuyla yüz yüze görüşmeler yapılarak elde edilen verilerden 5 ana konu ve 27 maddelik sorudan oluşan anket formu oluşturulmuş ve bu form oluşturulurken aşağıda belirtilen işlemler yapılmıştır.

1.Vergi dairesi personeli ile yüz yüze görüşmeler yapılarak vergi yapılandırmalarının daha fazla olabilmesi için görüşlerine başvurup öneri ve tavsiyeler alınmıştır.

2.Vergi yapılandırmalarıyla ilgili çıkarılan Kanunlar, Yönetmelikler, Tebliğler incelenmiştir.

3.Görüşme sonucu elde edilen verilerden yararlanılarak form oluşturmaya çalışılmıştır.

4. Personelle yapılan görüşmeler sonucunda verilen cevaplardan yola çıkılarak 5 ana konuda 27 soruya karar kılınmıştır.

5.Çalışmanın sonunda ise oluşturulan bu anket SPSS programında uygunluk testinden geçirilmiş ve elde edilen sonuçların yorumları yapılmıştır.

Bulguların Analizinde Kullanılan İstatiksel Yöntemler

Bu araştırmada sonucunda ulaşılan veriler, SPSS istatistik programına oluşturulan veriler dosyası yüklenmiştir.

Örneklem grubuyla yapılan görüşmeler sonucu oluşturulan anket formunda oluşturulan 5 ana konu şu konulardan oluşturulmuştur; ‘’vergi yapılandırmasına yönelik düşünceler’’, ‘’vergi yapılandırmalarının mükellefe etkisi’’, ‘’ vergi yapılandırmalarının ekonomi üzerindeki etkisi’’, ‘Vergisel Yükümlülüğünü Düzeni Bir Şekilde Yerine Getiren Mükellef İçin Teşvik Önerileri’’ ve ‘’ vergi dairesinde çalışan personelle ilgili iyileştirici düzenlemeler’’ adı altında ana konuların oluşturulmasına karar kılınmış ve vergi dairesinde çalışan personelin sorulara vermiş olduğu cevaplarda yer verilen ifadeler **Kesinlikle Yanlış (1)**, **Yanlış (2)**, **Kararsızım (3)**, **Doğru (4)** ve **Kesinlikle Doğru (5)** şeklinde belirtildiği tespit edilmiştir.

Elde edilen veriler sonucu oluşturulan puanların çözümlenmesinde SPSS paket programı kullanılmış olup yine bu programın kullanılarak;

1. Örneklem grubu tanımlanmak için frekans (f) ve yüzde (%) verilerinden yararlanılmıştır;
2. Vergi yapılandırmalarının etkiliğini ölçmek için oluşturulan 5 ana konuyu değerlendirme yapmak amacıyla frekans (f), yüzde (%) ve aritmetik ortalama verilerinden faydalanılmış;
3. Vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarına yönelik tutum puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğini belirtmek için Kolmogorov-Smirnov testinden faydalanılmış;
4. Çeşitli demografik değişkene göre vergi dairesinde çalışanların düşüncesinde anlamlı farklılık olup olmadığını tespit etmek amacıyla nonparametrik istatistik yöntemlerinden Mann-Whitney U testinden ve Kruskal Wallis testinden faydalanılmıştır.

Çalışma sonucu 5 Ana konu ve 27 maddeden oluşturulan anket çalışması sonucu elde edilen verilerin güvenilirlik testinin yapılması için Cronbach's Alpha bu test sonucu Tablo 2’de yer gösterilmiştir.

Tablo 2: Cronbach's Alpha Güvenilirlik Testi Sonuçları

Cronbach's Alpha	N of Items
,665	27

Tablo 2’de yer alan hesaplama sonucunda güvenilirlik katsayısının 0,665 olarak çıktığı görülmektedir. Bu değer bize bulguların güvenilirliği ve iç tutarlılığının yüksek olduğunu gösterir.

BULGULAR

Yapılan araştırmanın bu bölümünde vergi dairesinde çalışan personelle yapılan yüz yüze görüşme suretiyle oluşturulan bulgular ve bu bulguların yorumlarına yer verilmiştir.

Denekleri Tanımlayıcı İstatistikler

73 kişiden oluşturulan örneklem gurubunda yer verilen vergi dairesi çalışanlarına ait tanımlayıcı istatistik yüzde (%) ve frekans (kişi sayısı) değerleri bakımından tablolar aşağıdaki gibi belirtilmiştir:

Tablo 3:Yaş Değişkenine Göre Personel Sayı Ve Yüzdesi

YAŞ	SAYI	YÜZDE
25-35	16	21,90
36-45	23	31,50
46-55	25	34,20
56-65	9	12,30
TOPLAM	73	100

Ankete katılan vergi dairesi personellerinin %21,90'u (16) 25-35 yaş aralığında,%31,50'si (23) 36-45 yaş aralığında, %34,20'si (25) 46-55 yaş aralığında ve %12,30'u (9) 56-65 yaş aralığındadır.

Tablo 4: Cinsiyet Değişkenine Göre Personel Sayı Ve Yüzdesi

CİNSİYET	SAYI	YÜZDE
ERKEK	50	68,50
KADIN	23	31,50
TOPLAM	73	100

Ankete katılan vergi dairesi personellerinin %31,50'si (23) bayan, %68,50'si (50) ise erkektir.

Tablo 5: Görev Değişkenine Göre Personel Sayı Ve Yüzdesi

GÖREVİ	SAYI	YÜZDE
V.H.K.İ	16	21,90
MEMUR	22	30,10
GELİR UZM. YRD.	7	9,60
GELİR UZMANI	24	32,90
MÜDÜR YRD.	4	5,50
TOPLAM	73	100

Ankete katılan vergi dairesi personellerinin %21,90'nı (16) veri hazırlama kontrol işletmeni, %30,10'nu(22) memur, %9,60'ı(7) gelir uzman yardımcısı,%32,90'nı (24) gelir uzmanı ve %5,50'si (4) müdür yardımcısı olarak görev yapmaktadır.

Tablo 6: Görev Yılı Değişkenine Göre Personel Sayı Ve Yüzdesi

GÖREV YILI	SAYI	YÜZDE
1-10 YIL	21	28,80
11-20 YIL	19	26
21-30 YIL	19	26
30 VE ÜZERİ	14	19,20
TOPLAM	73	100

Ankete katılan vergi dairesi personellerinin %28,80'ninin (21) 1-10 yıl arası ,%26'sının (19) 11-20 yıl arası, ,%26'sının (19) 21-30 yıl arası, %19,20'sininde (14) 30 yıl ve üzeri çalışma süreleri vardır.

Bulguların Genel Olarak Analizi

Vergi dairesinde çalışanlarının vergi yapılandırmalarının etkinliği ile ilgili 5 ana konudan 27 maddeden oluşturulan verilere ait düşüncelerin düzeyi ve istatistiksel sonucu Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Deneklerin Vergi Yapılandırmasının Etkinliğiyle İlgili İfadelerine Ait Düşüncelerinin İstatistikî

İfadeler	Kesinlikle Yanlış(%)	Yanlış(%)	Kararsızım(%)	Doğru(%)	Kesinlikle Doğru(%)	Nitelik Düzeyi
Vergi Yapılandırmalarına Yönelik Genel Düşünceler						
Soru 1	6,8	24,7	16,4	35,6	16,4	Doğru
Soru 2	6,8	23,3	15,1	42,50	12,3	Doğru
Soru 3	21,90	21,90	17,80	32,90	5,5	Doğru
Soru 4	11,0	13,7	53,4	21,9	-	Kararsız
Soru 5	5,5	35,6	23,3	20,5	15,1	Yanlış
Soru 6	13,7	30,1	24,7	28,8	2,7	Yanlış
Soru 7	27,4	43,8	9,60	13,70	5,50	Yanlış
Vergi Yapılandırmalarının Mükellefe Etkisi						**Doğru**
Soru 8	12,3	24,7	15,1	41,1	6,8	Doğru
Soru 9	1,4	4,1	4,1	45,2	45,2	Doğru
Soru 10	-	-	6,8	52,1	41,1	Doğru
Soru 11	-	1,4	5,5	47,9	45,2	Doğru
Soru 12	15,1	52,1	19,2	9,6	4,1	Yanlış
Soru 13	26	52,1	12,3	6,8	2,7	Yanlış
Vergi Yapılandırmalarının Ekonomiye Etkisi						**Doğru**
Soru 14	6,8	15,1	28,8	43,8	5,5	Doğru
Soru 15	8,2	9,6	19,2	58,9	4,1	Doğru
Soru 16	6,8	12,3	34,2	38,4	8,2	Doğru
Soru 17	4,1	37,0	38,4	15,1	5,5	Kararsız
Soru 18	9,6	27,4	31,5	28,8	2,7	Kararsız
Soru 19	9,6	32,9	26,0	27,4	4,1	Yanlış
Vergisel Yükümlülüğünü Düzeni Bir Şekilde Yerine Getiren Mükellef İçin Teşvik Önerileri						**Doğru**
Soru 20	4,1	6,8	2,7	50,7	35,6	Doğru
Soru 21	5,5	13,7	4,1	52,1	24,7	Doğru
Soru 22	5,5	8,2	8,2	53,4	24,7	Doğru
Soru 23	2,7	15,1	19,2	45,2	17,8	Doğru
Soru 24	4,1	23,3	16,4	32,9	23,3	Doğru
Personele Yönelik İyileştirici Düzenlemeler						**Doğru**
Soru 25	4,1	12,3	8,2	43,8	31,5	Doğru
Soru 26	5,5	8,2	8,2	47,9	30,1	Doğru
Soru 27	4,1	21,9	15,1	38,4	20,5	Doğru

Tablo 7'deki veriler göz önüne alındığında, çalışma sonucu elde edilen bulgulardan oluşturulan verilerin genel olarak doğru düzeyinde gerçekleştiği görülmektedir.

Yüz yüze görüşme sonucu yapılan çalışmada elde edilen sorular sonucunda oluşturulan 5 ana konu hakkında Tablo 7'deki verilerde şu ifadelere yer verilebilir:

Vergi Yapılandırmalarına Yönelik Genel Düşünceler konusuna bakıldığında görüşlerin düzeyi doğru çıkmış ve bu ana konu başlığı altında yer alan sorulardan 1-3 arasındaki ifadelere doğru, 4-7 arasındaki ifadelere yanlış düzeyinde görüşler bildirilmiştir.4-6 arasındaki soruların yanlış yüzdelerine bakıldığında personelin birçoğunun vergi yapılandırmalarının vergi adaletine olumsuz yönde etki ettiği, vergi yapılandırmalarına karşı çıktıkları, vergi yapılandırmalarının sıklıkla çıkartılmasının doğru olmadığı görüşü bildirildiği görülmektedir.

Vergi Yapılandırmalarının Mükellefe Etkisi konusuna bakıldığında görüşlerin düzeyi doğru çıkmıştır. Bu ana konu başlığı altında yer alan sorulardan 8-11 arasındaki ifadelere doğru 12 ve 13. İfadelere yanlış düzeyinde görüşler verilmiştir. Bu ana konu başlığı altındaki sorulara verilen cevapların yüzdelerine bakıldığında yüksek oranda doğru düzeyinde ifadelere yer verilmiştir. Bu durumdan da anlaşılacağı gibi mükellefin vergi yapılandırmasına sıcak bakmadıkları söylenebilir.

Vergi Yapılandırmalarının Ekonomiye Etkisi konusuna bakıldığında görüşlerin düzeyi doğru çıkmıştır. Bu ana konu başlığı altında yer alan sorulardan 14-16 arasındaki ifadelere doğru 17 ve 18. İfadelere kararsız ve 19. İfade için yanlış düzeyinde görüşler verilmiştir. Bu konudaki sorulara verilen görüşlere bakıldığında vergi yapılandırmalarıyla yapılandırmanın çıkarılması nedenlerinden ekonomik gerekçelerin istenildiği düzeyde gerçekleşmediğini söyleyebiliriz.

Vergisel Yükümlülüğünü Düzeni Bir Şekilde Yerine Getiren Mükellef İçin Teşvik Önerileri konusunda yer alan soruların tamamına personelin doğru düzeyinde cevaplar verdiği görülmektedir. Bu sonuçlardan da vergi ile ilgili ödevlerini tam olarak zamanında yerine getiren mükelleflere haksızlık yapıldığı ayrıca vergisel ödevlerini düzenli bir şekilde yerine getiren mükelleflere de teşvik edici düzenlemeler yapılması gerektiği görüşüne ulaşılabilir.

Personele Yönelik İyileştirici Düzenlemeler konusunda yer alan soruların tamamına personelin doğru düzeyinde cevaplar vermiştir. Bu sonuçlar vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarına sıcak bakmadığı, bu görüşlerinde yapılandırma dönemlerinde iş yüklerinin artmasına rağmen herhangi bir iyileştirme yapılmasının etkisi olduğu görüşü hakimdir.

Vergi Yapılandırmalarının Etkinliğine Yönelik Düşüncelerin Çeşitli Demografik Değişkenlere Göre Anlamlılık Analizleri

Vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmasına yönelik ortalama tutum puanının farklı demografik değişkene göre farklılık gösterip göstermediği bazı testlere tabi tutulmuş ve incelemeler yapılmıştır. İki grup içeren değişken için Mann-Whitney U Testinden, ikiden fazla grup içeren değişken için ise Kruskal Wallis Testinden yararlanılmıştır.

Demografik değişken olan cinsiyet, yaş, eğitim düzeyleri ve hizmet yılı gibi değişkene yönelik yapılan farklılık analiz testlerinin sonucu aşağıda tablolarla belirtilmiştir.

Cinsiyete Göre Vergi Yapılandırmalarının Etkinliğine Yönelik Düşüncelerin Karşılaştırılması

Vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarının etkinliğiyle alakalı düşüncelerin cinsiyete göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirtilmesi amacıyla istatistik yöntemlerden olan Mann-Whitney U Testi yapılmıştır. Testin sonucu Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8: Cinsiyete Göre Mann-Whitney U Testi Sonuçları

	Asymp. Sig. (p)
Soru 1	,707
Soru 2	,746
Soru 3	,718
Soru 4	,511
Soru 5	,975
Soru 6	,499
Soru 7	,729
Soru 8	,641
Soru 9	,617
Soru 10	,367
Soru 11	,489
Soru 12	,831
Soru 13	,385
Soru 14	,082
Soru 15	,152
Soru 16	,056
Soru 17	,056
Soru 18	,858
Soru 19	,907
Soru 20	,464
Soru 21	,530
Soru 22	,671
Soru 23	,915
Soru 24	,672
Soru 25	,242
Soru 26	,764
Soru 27	,961

Tablo 8'deki Mann-Whitney U testi sonuçlarına göre vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarına etkinliğiyle alakalı düşüncesi, cinsiyete göre anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Ancak soru 16 ve soru 17 anlamlıdır. ($p<0,10$).

Yaşa Göre Vergi Yapılandırmalarının Etkinliğine Yönelik Düşüncelerin Karşılaştırılması

Vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarının etkinliğiyle alakalı düşüncesi yaşa göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğinin belirtilmesi amacıyla da Kruskal Wallis Testi yapılmıştır. Testin sonucu Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9: Yaş Değişkenine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Asymp. Sig. (p)
Soru 1	,480
Soru 2	,933
Soru 3	,128
Soru 4	,246
Soru 5	,804
Soru 6	,383
Soru 7	,101
Soru 8	,298
Soru 9	,285
Soru 10	,088
Soru 11	,773
Soru 12	,102
Soru 13	,016
Soru 14	,664
Soru 15	,131
Soru 16	,806
Soru 17	,091
Soru 18	,114
Soru 19	,009
Soru 20	,122
Soru 21	,106
Soru 22	,064
Soru 23	,102
Soru 24	,020
Soru 25	,513
Soru 26	,770
Soru 27	,311

Tablo 9'deki Kruskal Wallis testi sonucuna göre vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarının etkinliğiyle alakalı düşüncesi, yaş değişkenine göre soru10,soru13,soru17,soru19,soru22 ve soru24 anlamlı bir farklılık göstermektedir (p<0,10).

Görev Düzeyine Göre Vergi Yapılandırmalarının Etkinliğine Yönelik Düşüncelerin Karşılaştırılması

Vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarının etkinliğiyle alakalı düşüncesinin görev düzeyi açısından anlamlılık gösterip göstermediği Kruskal Wallis Testinden yararlanılarak incelenmiştir. Testin sonucu Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10: Görev Düzeyine Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Asymp. Sig. (p)
Soru 1	,125
Soru 2	,717
Soru 3	,813
Soru 4	,992
Soru 5	,712
Soru 6	,487
Soru 7	,321
Soru 8	,380
Soru 9	,406
Soru 10	,954
Soru 11	,211
Soru 12	,003
Soru 13	,239
Soru 14	,606
Soru 15	,170
Soru 16	,042
Soru 17	,202
Soru 18	,092
Soru 19	,028
Soru 20	,160
Soru 21	,291
Soru 22	,241
Soru 23	,760
Soru 24	,329
Soru 25	,782
Soru 26	,0,82
Soru 27	,0,72

Tablo 10'da yer alan Kruskal Wallis testi bulgularına göre Vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarının etkinliğiyle alakalı düşünceleri, personelin görev değişkeni açısından soru12,soru16,soru18,soru19 ve soru26 anlamlı bir farklılık göstermektedir (p<0,10).

Hizmet Yılına Göre Vergi Yapılandırmalarının Etkinliğine Yönelik Düşüncelerin Karşılaştırılması

Vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarının etkinliğiyle alakalı düşüncesinin meslekteki hizmet yılına göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği Kruskal Wallis Testi kullanılarak incele yapılmış.Testin sonucu Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Hizmet Yılına Göre Kruskal Wallis Testi Sonuçları

	Asymp. Sig. (p)

Soru 1	,611
Soru 2	,890
Soru 3	,171
Soru 4	,207
Soru 5	,072
Soru 6	,018
Soru 7	,223
Soru 8	,054
Soru 9	,203
Soru 10	,392
Soru 11	,486
Soru 12	,047
Soru 13	,104
Soru 14	,078
Soru 15	,287
Soru 16	,487
Soru 17	,016
Soru 18	,063
Soru 19	,527
Soru 20	,370
Soru 21	,936
Soru 22	,961
Soru 23	,865
Soru 24	,196
Soru 25	,897
Soru 26	,632
Soru 27	,736

Tablo 11'deki Kruskal Wallis testi sonuçlarına göre vergi dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarının etkinliğiyle alakalı düşüncesi, personelin hizmet yılı değişkeni bakımından soru5,soru6,soru8,soru12,soru14,soru17 ve soru18 anlamlı bir farklılık göstermektedir. ($p<0,10$)

SONUÇ

Yapılan bu araştırma Kütahya Defterdarlığı 30 Ağustos Vergi Dairesi Ve Çinili Vergi Dairesinde çalışan personelin vergi yapılandırmalarının etkinliğine yönelik düşüncelerini belirlemek için yapılmıştır. Bu doğrultuda amaca ulaşmak için yüz yüze görüşme yapılmak suretiyle verilen cevaplar neticesinde elde edilen 5 ana konudan ve 27 maddelik ifadelerden oluşturulan anket formu elde edilmiştir ve elde edilen veriler sonucunda bazı istatistikî testler yapılıp test sonuçları yorumlanmıştır

Araştırma sonucunda aşağıda belirtilen şu ifadelere ulaşılmıştır

- Çalışanların vergi yapılandırmalarına bakışının genel anlamıyla olumsuz olduğu,
- Yapılandırmalar sonucu hedeflenen ekonomik, mali ve sosyal amaca istenildiği düzeyde ulaşılmadığı,
- Çalışanlarca, vergi yapılandırmalarının mükellef tarafından olumsuz şekilde algılandığı,
- Vergisel yükümlülüklerini zamanında ve düzenli bir şekilde yerine getiren mükelleflere bazı teşvik edici uygulamaların yapılabileceği görüşüne,
- Vergi yapılandırması kanununu uygulayan taraf olan vergi dairesi personelinin yapılandırma dönemlerinde iş yükünün artmasına rağmen herhangi bir iyileştirici düzenleme ve ek ödeme gibi bazı düzenlemelerin yapılmadığı, bunun sonucu olarak ta çalışan personelin vergi yapılandırmalarına olumsuz olarak baktığı bu olumsuzluğun

giderilmesi ve motivasyonun artması için yapılandırma dönemlerine mahsus ek ödemeler yapılması gerektiği görüşüne,

- Vergi yapılandırmalarının daha sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için mükelleflerin bilgilendirilmesi ve bu amaçla da ''mevzuat takip birimi'' adında vergi dairelerinde birim kurulmasının gerekliliği görüşüne,
- Farklı demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, eğitim ve tecrübe) bakımından vergi yapılandırmalarına olan bakışın anlamlı bir farklılık göstermediği ve her değişken bakımından personelin düşüncelerinin birbiriyle benzer olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akın, Emrah Ve Kahraman, Abdulkadir. (2014). "Vergi Affı İyi Mi, Kötü Mü?" Kpmg Vergi, Http://Www.Kpmgvergi.Com. 09.04.2015, Ss:61-63.

Aktan, Coşkun Can Ve Çoban, Hilmi, (2007), Kamu Maliyesine Güven Ve Ekonomik Anayasa, Çimento İşveren, Ss.4-11.

Aygün, Recep, (2012), "Vergi Afları Ve Vergi Uyumuna Etkisi", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 369. Ss: 88-92.

Ayrangöl, Zülküf Ve Tekdere, Mustafa, (2013), Potansiyel Etkileri Ve Gönüllü Uyum Açısından Vergi Afları: 6111 Sayılı Kanunun İrdelenmesi, Eüsbed, Cilt: Vı, Sayı:2, Ss.249-270.

Çetin, Güneş, (2007), "Vergi Aflarının Vergi Mükelleflerinin Tutum Ve Davranışları Üzerine Etkisi", Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim Ve Ekonomi Dergisi, Cilt:14, Sayı:2, S.171-187.

Çil, Yaşar G. (2012). Vergi Aflarının Vergi Uyumuna Etkisi: Edirne İline Yönelik Bir Çalışma, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sbe, Https://Tez.Yok.Gov.Tr/Ulusaltezmerkezi, 22.09.2015.

Edizdoğan, Nihat Ve Gümüş, Erhan, (2013), "Vergi Afları Ve Türkiye'de Vergi Aflarının Değerlendirilmesi", Maliye Dergisi, Sayı:164, Ss.99-119.

Er, Selami, (2010), "Varlık Barışı Kanunu Ve Kod Listesi Uygulamasının Vergi Adaleti Ve Uyumuna Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:11, Sayı:2, Ss.261-278.

İpek, Selçuk, Aktaş, Erkan, Ve Kaynar, İlknur (2012), "Demografik Faktörlerin Vergi Affına Bakış Üzerindeki Etkileri: Trakya Bölgesinde Ticari Kazanç Elde Eden Yükümlülere Yönelik Bir Uygulama", İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt:62, Sayı:2, Ss.79-98.

Karatay, Özcan Ve Karatay, Aliye, (2011), "Türkiye'de Vergi Afları Ve 6111 Sayılı Kanunun Değerlendirilmesi: Bayburt İli Örneği", Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt:3, No:2, Ss.181-190.

Kargı, Veli Ve Yüksel, Cihan, (2010), "Türkiye'de Vergi Aflarının Vergi Adaleti Ve Mükellefler Üzerine Etkileri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları", 54. Seri, Ss.23-44.

Kargı, Veli, (2011), "Türkiye'de Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi", Zkü Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:13, Ss.101-115.

Kaya, Ayşe, (2014), "Vergi Aflarının Vergi Gelirlerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz", Maliye Dergisi, Sayı:167, Ss.184-199.

Saban, Nihal, (2001), "Vergi Suçlarında Affı Anayasa İle Sorunsallaştırmak", Anayasa Yargısı Dergisi Ss.451-475.

Savaşan, Fatih, (2006-A), "Vergi Aflarına Mükellef Tepkisi: Türkiye'de Vergi Aflarından Kimler Faydalanıyor?", Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:12, Sayı:2, Ss.149-171.

Savaşan, Fatih, (2006-B), "Vergi Afları: Teori Ve Türkiye Uygulamaları "Vergi Barışı" Uygulama Sonuçları", Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:VIII, Sayı:1, Ss.41-65.

Sayar, Fikret, (1987), "1960 Yılından Sonra Çıkarılan Af Yasaları Ve Sonuçları", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:73, Ss.65-78.

Şeren, G. Yıldız Ve Dedebek, Emin, (2013), "Yeni Varlık Barışı (6486 Sayılı, Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun)", Iaaoj International Anatolia Academic Online Jurnal, Www.İaaoj.Com, 12.10.2015, Ss: 3-23.
Taşkın, Yasemin, (2010), "Vergi Aflarının Hukuki Niteliği Ve Gerekçeleri", Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:2, Ss.122-128.
Tekin, Halil, 1987, Eğitimde Ölçme Ve Değerlendirme, Mesa Yayınları, Ankara.
Yaraşır, Sevinç, (2013), "Vergi Afları Ve Türkiye'deki Vergi Aflarının Değerlendirilmesi", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı 379, Http://Www.Vmhk.Org.Tr, 12.05.2015, Ss: 175-187.
Yelman, Ercan, (2013), "Türkiye'de Vergi Affı Uygulamaları Ve 6111 Sayılı Kanunun Mali Yönden Değerlendirilmesi", Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Üniversitesi Sbe, Https://Tez.Yok.Gov.Tr, 14.04.2015
Yıldırım, Murat Ve Özdemir, Murat, (2014), "Muhasebe Meslek Mensuplarının Vergi Kayıp Ve Kaçağı İle Mücadeledeki Rolü Üzerine Bir Araştırma: Giresun Örneği", Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:2, Sayı:5, Ss.487-515.

KÜRESEL DEĞİŞİMLER BAĞLAMINDA AVRUPA BİRLİĞİ ENERJİ POLİTİKALARI VE TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali AYATA
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde, uluslararası ilişkilerin gündeminin ne yalnızca askeri güç ve güvenlik ne de yalnızca ekonomik ilişkiler üzerine inşa edilebileceğini söylemek doğru olur. Çünkü uluslararası sistem çok gelişmiş ve karmaşıklaşmıştır. Sistemde çok farklı aktörlerin rol oynamaya başlamasının yanında farklı yapısal değişimler de ortaya çıkmış, jeopolitiğin temel vasıtası olan gücün ekonomik/teknolojik unsurlarının önemi, askeri/politik unsurlarının yanında önemli bir yer edinmiştir. Bunun yanında devletlerin dış politikaları ve güç mücadeleleri doğal kaynaklara dayalı mücadeleleri içerir hale gelmiştir. Doğal kaynaklara ve piyasa etkinliğine dayalı bu mücadelelerin enerji boyutu ise uluslararası ilişkiler sisteminde, ekonomik ve politik gelişmeye yön veren stratejik bir unsur haline gelerek enerji jeopolitiğini ön plana çıkarmıştır. Enerji, 21. yüzyılın en önemli konularından birini oluşturmakta ve yıllık üretim-tüketim miktarları ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren temel ölçülerden biri olarak kabul edilmektedir. Nüfus artışı, teknolojik gelişme, sanayileşme ve kentleşme olguları küreselleşmeyle birlikte enerjiyi daha fazla stratejik hale getirmektedir. Stratejik öneme sahip enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın ise dünyada adil olmayan dağılımı, enerjiyi, devletlerin dış politikasında öncelikli hedefler arasına yerleştirmiştir. Bu nedenle, sınırlı olan ve dünya üzerinde dengesiz dağılım gösteren enerji kaynaklarına sahip olmak için aktörler arasında güç mücadeleleri yaşanmaktadır. Bu çalışmanın konusu Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğini sağlama ve enerji arzını çeşitlendirme yolunda Türkiye'ye ne kadar ihtiyaç duyacağı ile ilgilidir. Bununla birlikte Türkiye'nin AB üyeliğinin, Birliğin enerji arz güvenliğine ne derecede etkili olacağı sorusu da bu kapsamda ele alınmaktadır. Dünyanın en büyük enerji tüketicilerinden olan AB ile dünyanın en önemli enerji rezervlerinin olduğu Ortadoğu ve Hazar Bölgesi arasında kalan Türkiye'nin, enerji koridoru olarak Avrupa Birliği'nin enerji arz güvenliğine etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: AB, Enerji Politikaları, Enerji Arz Güvenliği, Küreselleşme

EUROPEAN UNION'S ENERGY POLICIES AND TURKEY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHANGES

ABSTRACT

Today, it is not accurate to say that the agenda of international relations can be constructed solely on military power and security or on economic relations. This is because international system has extensively developed and become more complicated. Besides the fact that various actors have a role in the system, several structural changes have also emerged in it. Besides the military and politic factors of power, the importance of economic and technologic factors of ithave also gained ground. The foreign policies of states and the power struggles among them started to include the natural resources based oppositions. The energy dimension of that struggle has become a strategic factor that directs economic and political development and brought energy geopolitics into the forefront. Energy constitutes one of the most important subjects of 21st century and annual energy production-consumption quantities are regarded as one of the fundamental measuresfor the countries' level of development. Together with globalization; increase in population, technological development, industrialization and urbanization make energy more strategic. The unfair distribution of strategically important energy resources of petroleum and natural gas has placed the energy among the primary objectives of foreign policies of states. For this reason, in order to hold the energy resources that are limited and unevenly distributed, power struggles among the actors are occurred. The subject of this study is related to how much the European Union will need Turkey in order to provide the energy security and diversify its energy supplies. Besides, in that regard the

question of how the membership of Turkey to the European Union will be effective on the Union's energy supply security is discussed. Having been located between one of the world's biggest energy consumer, the EU, and the world's most important energy reserves, the Middle East and Caspian region, as an energy corridor the influence of Turkey to EU's energy supplysecurity will be examined.

Keywords: EU, Globalization, Energy Policies, Energy Supply Security

GİRİŞ

Son yüzyılda üzerinde en çok tartışılan konuların başında şüphesiz küreselleşme olgusu gelmektedir. Ulus devletlerin sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarını derinden etkileyen küreselleşme kısaca; mal, hizmet, sermaye ve insan kaynaklarının dünya çapında serbestçe dolaşımı ve etkileşimi sonucu, dünya siyasetinin türevleriyle birlikte eskiye nazaran yeni bir hal ve biçim kazanmasına verilen yeni bir isim olarak tanımlanabilir. 90'lı yıllardan beri dünya, geleneksel iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalktığı, siyasette liberal demokrasiye yönelik politikaların öneminin arttığı, teknolojik gelişmelerin her alanda yeniliklere neden olduğu bir süreçten geçmektedir. Bu süreçte, teknolojideki hızlı değişimler sonucunda bilgi, iletişim ve ulaşım alanlarında sağlanan yenilikler, maliyetleri düşürmüş ve uluslararası bilgiye ulaşımı inanılmaz derecede kolaylaştırmıştır (Özden, 2006: 60). Geniş boyutlara ulaşan bu küresel ağın sürekliliğini sağlayan sacayaklarından biri de enerjidir. Dolayısıyla enerji, 21. yüzyılın en önemli konularından birini oluşturmakta ve yıllık üretim-tüketim miktarları ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren temel ölçülerden biri olarak kabul edilmektedir. Nüfus artışı, teknolojik gelişme, sanayileşme ve kentleşme olguları küreselleşmeyle birlikte enerjiyi daha fazla stratejik hale getirmektedir. Bu bağlamda stratejik öneme sahip enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın dünyada adil olmayan dağılımı, enerjiyi, devletlerin dış politikasında öncelikli hedefler arasına yerleştirmiştir. Bu nedenle, sınırlı olan ve dünya üzerinde dengesiz dağılım gösteren enerji kaynaklarına sahip olmak ve boru hatlarını kontrol etmek için, aktörler arasında güç mücadeleleri yaşanmaktadır (Bogensberger, 2007: 34). Tarih boyunca insanlar değişik şekilde enerjiden istifade etmenin yöntemlerini araştırmışlardır. Sanayi devriminin bir devrim olarak nitelendirilmesinin nedeni, insan ve toplum yaşamında yaptığı değişikliklerdir. Endüstriyel gelişmelerin hızlandığı bu dönemin başlamasında en önemli etken ise tüketilen enerji kaynaklarının farklılaşmasıdır. Özellikle 1800'lü yıllarda petrol arama, üretim ve nakil teknolojilerindeki gelişmeler, bu ürünün kullanılmasını yaygınlaştırmış, bu da sanayinin gelişmesine hız vermiştir.

Soğuk Savaş ortamının statik kıldığı jeopolitik koşullar, yeni dönemle birlikte son derece dinamik bir politik ortama dönüşmüştür. Bugün, uluslararası ilişkilerin gündeminin ne yalnızca askeri güç ve güvenlik üzerine ne de yalnızca ekonomik ilişkiler üzerine inşa edilebileceğini söylemek doğrudur. Çünkü uluslararası sistem çok gelişmiş ve karmaşıklaşmıştır. Sistemde çok farklı aktörlerin rol oynamaya başlamasının yanında farklı yapısal değişimler de ortaya çıkmış, jeopolitiğin temel vasıtası olan gücün ekonomik/teknolojik unsurlarının önemi, askeri/politik unsurlarının yanında önemli bir yer edinmiştir. Günümüz uluslararası sisteminde devletlerin dış politikaları ve güç mücadeleleri doğal kaynaklara dayalı mücadeleleri içerir hale gelmiştir. Doğal kaynaklara ve piyasa etkinliğine dayalı bu mücadelelerin enerji boyutu ise uluslararası ilişkiler sisteminde, ekonomik ve politik gelişmeye yön veren stratejik bir unsur haline gelerek enerji jeopolitiğini ön plana çıkarmıştır (Sevim, 2013: 126-128).

Dünya genelinde olduğu gibi enerji kaynakları, Türkiye açısından da önemlidir. Enerji kaynakları bakımından çeşitliliğe sahip olmasına rağmen, bugün tespit edilen rezervleriyle petrol, taşkömürü ve doğal gaz kaynakları açısından zengin ülkeler arasında yer almayan ve uranyum, toryum ve bor gibi stratejik kaynaklarını henüz rezerv olarak elde tutan Türkiye, artan nüfusun

ihtiyacı ve sürdürülebilir kalkınmanın devamlılığı için enerjiye gereksinim duymaktadır. Türkiye, dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunduğu ve üretildiği ülkeler ile bu kaynakların tüketildiği ülkeler arasında, jeopolitik önemi son derece yüksek bir coğrafyada yer almaktadır. Bu konumu itibariyle özellikle enerji noktasında da büyük bir avantaja sahiptir. Türkiye'nin bu avantajı en iyi şekilde değerlendirmesi ve Avrupa Birliği'nin (AB) "Boru Hattı Bekçisi" şeklinde biçtiği rolü kabul etmeyerek "Enerji Merkezi" olacak politikalar yürütmesi gerekmektedir (Sevim, 2013: 132). Bu kapsamda çalışma; enerji koridoru oluşturabilecek Türkiye'nin konumu, dünya enerji kaynaklarının dağılımı ve küresel enerji politikaları çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

AVRUPA BİRLİĞİ ENERJİ POLİTİKASININ ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİ BOYUTU

AB'nin temeli 1951'deki Kömür ve Çelik Topluluğu ve 1957'deki Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu antlaşmaları ile atılmıştır. Bu antlaşmalar aynı zamanda AB enerji politikasının da başlangıcı olmuştur. Enerji politikasının bir parçası olarak enerji arz güvenliği ise, 1970'lı yıllardaki petrol krizleri ile gündeme gelmiştir. Nitekim AB dünya enerji tüketiminde önemli bir yer tutmakta ve günümüz itibariyle de dünya enerji ithalatında birinci sırada yer almaktadır. Birliğin dış enerji kaynaklarına bağımlılığının artarak devam edecek olması ve bu kaynakların kesintisiz bir şekilde Avrupa enerji pazarına ulaşması AB'nin Rusya, Basra Körfezi ve Kuzey Afrika gibi ana üretici ülkelerle/bölgelerle ve transit ülkeler konumundaki Hazar bölgesi ülkeleri ile güçlü işbirlikleri geliştirmesini gerekli kılmıştır (Bakır, 2006: 60). Genişlemenin de etkisiyle AB'nin petrol ve doğalgaza olan dışa bağımlılığındaki artış ve küresel enerji pazarında bu kaynaklar üzerindeki artan güçlü rekabet, AB'de enerji güvenliği ile ilgili kaygılara sebep olmuştur. Enerji arz güvenliği enerji kaynaklarının fiziksel açıdan kesintisiz bir şekilde ana üreticiden son tüketiciye uygun ve makul fiyatlarla ulaşması demektir ki bu tanımdan anlaşılacağı gibi enerji arz güvenliğinin garanti altına alınması sivil yöntemler gerektiren bir durumdur (Milaqi, 2013: 78–79). Mecbur kalınmadıkça askeri yöntemlere başvurulmaması yönünde bir anlayış mevcuttur.

Bu noktada küreselleşme olgusu, müspet ya da menfi yönleriyle enerji arz güvenliğinin temin ve tedarikini de etkilemektedir. Geçmişte arz güvenliği, enerji piyasasını kontrol eden devletlerin diplomatik veya askeri yöntemlerle enerji arzını sağlamaları şeklindeyken, günümüzde ise bu enerji arz güvenliği sadece devletlerin sorunu olmaktan çıkmış, piyasa mekanizması dâhilinde karar verici tüm unsurların ortak sorunu olmaya başlamıştır. Politika bağlamında bakıldığında, enerji arz güvenliğinin garanti altına alınması ancak üretici ve tüketici arasında kurulabilecek güçlü bir enerji işbirliğiyle mümkündür. Bu konuda Avrupa Komisyonu tedarikçilerle geliştirilecek enerji diyalogları sayesinde arz kaynaklarında istikrarın sağlanması, dış kaynakların güvenlik standartlarının yükseltilmesi, fiyat mekanizmasının düzgün işlemesi ve uzun dönemli kontratlar için müzakere çerçevelerinin oluşturulması gibi konuların garanti altına alınabileceğini açıklamıştır (Bogensberger, 2007: 90). Ayrıca Ocak 2004 yılında "Enerji Arz Güvenliği ve Jeopolitik Üzerine Çalışma" adıyla yayınlanan "Yeşil Kitap" enerji arz güvenliğinin arttırılmasında üretici ülkelerle kurulacak olan enerji diyaloglarının önemine vurgu yapmaktadır. Bunun için AB, üretici ve transit ülkelerle/bölgelerle enerji işbirlikleri kurmaya ve geliştirmeye çalışmaktadır. Bunu da hukuki ve teknik anlaşmalar imzalayarak, bu bölgelerde serbest ticaret alanları kurarak, ortak çıkarlara hizmet eden öncelikli projeleri belirleyerek, mevcut altyapıları iyileştirerek, yeni petrol ve doğalgaz boru hatları kurarak yapmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede AB'nin ana tedarikçileri konumundaki Rusya, Basra Körfezi ve Kuzey Afrika ülkeleri ve transit bölge konumunda olan Hazar bölgesi ülkeleriyle enerji işbirlikleri kurmaya ve geliştirmeye çalışmakta ve bu işbirliklerin gelişmesine katkıda bulunacak uluslararası projeler başlatmıştır (Aras, 2005: 6). Yeşil Kitap'ta, AB'nin enerji tüketiminde bugün % 50 düzeyinde olan yabancı

kaynaklara olan bağımlılığının, 30 yıl içinde %70 seviyelerine ulaşacağı ve özellikle de gaz talebinin büyük çoğunluğunun üç ülkeden (Rusya, Cezayir, Norveç) karşılandığı belirtilmiştir. Yeşil Kitap'ta kaynak çeşitlendirilmesi için ortak bir dış politika oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır (Milaqi, 2013: 67)

Geçmişte yaşanan petrol krizleri, ekonomik, siyasal, sosyal ve askeri açıdan enerji arzı güvenliğinin sağlanması hususunu birincil derecede güvenlik meselesi haline getirmiştir. AB Komisyonu tarafından hazırlanan ve Yeşil Kitap olarak adlandırılan belgede, AB'nin genel enerji görünümü ve ortak bir politika oluşturmak amacıyla yapılması gerekenler belirtilmiştir. AB, ortak bir enerji politikasının temeline, sürdürülebilirlik, rekabet ve güvenliği koymuştur. Bu üç ana sütun üzerine oluşturulacak ortak bir enerji politikasının esasında enerji güvenliğini hedef aldığı söylenebilir. AB'nin ortak bir enerji politikası oluşturulmak amacıyla yürüttüğü çalışmalar, iç pazara dönük ve uluslararası ilişkiler düzeyinde olmak üzere iki kategoride incelenebilir. İç pazara yönelik çalışmaların merkezinde, tam rekabetin sağlandığı Birlik üyesi bütün ülkeleri kapsayan tek bir enerji piyasasının oluşturulması yer almaktadır. Sürdürülebilirlik bağlamında ön görülen enerji verimliliği ve çevresel sorunların çözümüne yönelik yürütülen çalışmalar da iç pazara ait politikalar kapsamında değerlendirilebilir (Gürtenhofer, 2010: 12). AB, enerji pazarına giriş ve çıkışların düzenleyici kurullar gözetiminde serbestleştiği; tüketicilerin ucuz, kaliteli ve sürekli enerjiye ulaşmalarını sağlayacak bir enerji pazarı oluşturmaya çalışmaktadır. Ortak bir elektrik ve gaz pazarı oluşturmak amacıyla, Maastricht Antlaşması ile Trans-Avrupa Enerji Ağları'nı (TEN-E) oluşturmuştur. Tek pazara yönelik olarak elektrik piyasasında önemli bir mesafe alınmış olsa da aynı şeyi doğalgaz piyasası için söylemek mümkün değildir. Doğalgaz arzı, sınırlı sayıdaki yabancı ülke kaynağına bağlı olduğundan aynı düzeyde başarı sağlanamamıştır (Gürtenhofer, 2010: 29).

AB'nin enerji konusunda ortak bir dış politika oluşturmasındaki güçlük, üye ülkelerin kendi arz güvenliklerini sağlamaya yönelik davranışları ve anlaşmalarında ayrı ayrı hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum ise üye ülkelerin kendi enerji çıkarlarını koruma çabası içerisinde olduklarını göstermektedir. Nitekim enerji arzının sınırlı olduğu bir ortamda kaynakların paylaşımı da sorun yaratabilmekte ve sistemi bir çeşit anarşik yapıya dönüştürmektedir. (Akbulut, 2008: 122). Birlik üyesi ülkelerin her birinin yabancı kaynaklara olan bağımlılıkları farklıdır. Günümüze kadar üye devletlerin birçoğu kendi enerji güvenliklerini sağlamak maksadıyla üçüncü ülkelerle enerji anlaşmaları yapmışlardır. Bu anlaşmalarda gazı alan ve satan devletler dışında, boru hatlarının geçtiği ülkeler de anlaşmalarda taraf olarak yerlerini almışlardır. Bu durum özellikle doğalgaz naklinin teknik olarak zor olması, büyük ölçüde boru hatlarına gereksinim duyulmasındandır. Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan anlaşmazlık sonucu, Rusya Avrupa'ya yolladığı gazı kesmiş, neticesinde de Almanya ile Rusya arasında "Baltık Denizi Doğalgaz Boru Hattı" anlaşması imzalanmıştır (Alkan, 2015: 220). Birlik üyesi Polonya güzergâhı yerine, daha masraflı bir geçiş olan Baltık geçişi tercih edilmiştir. Türkiye-Yunanistan doğalgaz hattı ile Yunanistan ve İtalya kendi arz güvenliklerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bir başka örnek olarak ise Nabucco projesi verilebilir. Bu proje AB ile değil, sadece projeye dâhil olan devletlerle yürütülmektedir (Schneider, 2010: 44).

Enerji kaynaklarının dağılımdaki heterojenlik, üretimi ile tüketimi arasında da tam bir zıtlık arz etmektedir. Örneğin; Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika dünya petrol rezervlerinin % 7'sine, kömür rezervlerinin % 43'üne, ormanların % 21'ine, nüfusun % 15'ine sahip olmalarına karşılık: gelişmekte olan ülkeler ve eski doğu bloğu ülkeleri dünya petrol rezervinin % 93'üne, kömür rezervlerinin % 57'sine, ormanların % 79'una, dünya nüfusunun % 85'ine sahiptir (Onay, 2002: 41–42). Avrupa Birliği şu an tükettiği gazın %25'ini Rusya'dan almaktadır ve bu oran devam eden projeler bittiğinde yaklaşık olarak % 35 seviyesine

yükselecektir. Bu durum Rusya-AB ilişkilerinde, güç dengesi açısından Rusya lehine bir gelişim olarak değerlendirilebilir. AB Komisyonu hazırladığı Yeşil Kitap adlı belgede bu olumsuz durumu ve arz kaynaklarının çeşitlendirilmesinin gerekliliğini açıkça belirtmiştir. AB enerji güvenliğinin sağlanması için, Hazar enerji kaynaklarına erişim, Rusya'ya bir alternatif oluşturmak açısından da oldukça önemlidir. Bu duruma Ortadoğu'daki siyasi belirsizlikleri ve Kuzey Denizi enerji kaynaklarının yakın gelecekte tükenme tehlikesi de eklenirse, Hazar kaynaklarının önemi daha da artmaktadır (Müler, 2014: 71–73).

Son yıllarda dünya genelinde devam eden ekonomik gelişmeler, enerji talebinin öngörülenden daha çabuk artmasını sağlamıştır. Özellikle Çin, Hindistan ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkelerin artan büyüme hızları, beraberinde bu ülkelerin enerji talebini de önemli ölçüde arttırmıştır. Teknolojik gelişmişlik düzeyi, kalkınma için gerekli enerji talebini doğrudan etkilemektedir (Karabulut, 2003: 101). Bu sebepten dolayı gelişmiş ülkelerde marjinal enerji talebi, az gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek olan bu durum başta Türkmen, Azeri ve İran olmak üzere, Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarına olan ilginin artmasına sebep olmuştur. Enerji kaynaklarına erişebilmenin ve kontrol edebilmenin öneminin farkında olan AB, uygulamaya soktuğu uluslararası programları ve çok uluslu şirketleri ile Hazar enerji kaynakları üzerindeki etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır (Onay, 2002: 33). Hazar Havzası ve Rusya, yüksek petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen artan talebi karşılamak amacıyla bu enerji sahalarını geliştirmek, modernize etmek zorundadır. Gerek sondaj çalışmaları gerekse nakil zorlukları, finansal ve yüksek teknolojik gereksinimleri de beraberinde getirmektedir. Bu maksatla AB menşeli enerji firmaları, sahip oldukları finansal ve teknolojik üstünlükleri kullanarak, Avrasya bölgesinde etkili olmaya çalışmaktadır (Demirbilek, 2006: 102).

AB 2020 yılında ihtiyaç duyacağı gazın %75'ini boru hatlarıyla tedarik edecekken, bu oranın 2040 yılında %65'e düşmesi beklenmektedir. Böylelikle, fiziki zorluklar gereği, boru hatları ile yapılan gaz nakli oransal olarak azalacağından, AB'nin (transfer yolu üzerinde olan) üçüncü ülkelere olan bağımlılığı da azalacaktır. AB sürdürülebilir bir kalkınma için, enerji verimliğine, yenilenebilir teknolojilerin gelişmesine ve yaygınlaşmasına önem vermektedir. Kyoto protokolünü imzalamış ve taraf olmuş olan AB, protokolün gereklerini yerine getirmekle yükümlüdür. 2020 yılı yenilenebilir enerji kullanım hedefi toplam enerji kullanımının %20'si olarak öngörülmüştür. Aynı şekilde 2050 yılına kadar sera gazı salınımının ise %60–80 azaltılması öngörülmüştür. Yenilenebilir enerji tüketiminin artması aynı oranda fosil yakıt tüketiminin azalmasına sebep olacağından, AB'nin ithal kaynaklara olan bağımlılık düzeyinde gerileme görülebilecektir (Jaeger, 2014: 92).

TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKALARI VE AB ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA ÖNEMİ

Türkiye, AB ile üyelik müzakerelerine başlamış, tam üyelik için gerekli uyum çalışmalarını sürdüren bir ülkedir. Bu sürecin varlığı dahi Türkiye Ekonomisi'ne olan güveni güçlendirmektedir. Gümrük Birliği'nin de etkisiyle AB ile yapılan ticaret artmış, paralelinde gelişen mevzuat uyumlarıyla Türk Ekonomisi küresel ölçekte rekabet edebilen bir konuma gelmiştir. Türkiye'nin enerji talebi ekonomik gelişmeyle doğru orantılı olarak artmaktadır. Türkiye tükettiği enerjinin yaklaşık %70'ini ithal kaynaklardan sağlamaktadır. İthal kaynakların başında petrol ve doğalgaz gelmektedir. Özellikle doğalgaz tüketimi her geçen gün artmaktadır. Türkiye elektrik ihtiyacının %50'sini doğalgazdan sağlamaktadır dolayısıyla dışa bağımlılığı sürekli olarak artmakta ve bu da enerji arz güvenliği sorununu Türkiye'nin gündemine sokmaktadır. Petrol ve doğalgazdaki yerli üretimin, tüketimi karşılama oranı %10'un altındadır. Kentleşme oranının her geçen gün artması, ısınma amaçlı doğalgaz tüketiminin artmasına sebep olmaktadır. Elektrik üretiminde de doğalgaz kullanımının artması doğalgaz ithalatının artmasıyla sonuçlanmaktadır. Türkiye doğalgazı sınırlı sayıda ülkeden ithal etmekte ve bu ülkelerin başında

Rusya gelmektedir. Türkiye'nin bir ülkeye bu kadar bağımlı olması enerji güvenliği açısından uzun vadede çok önemli sorunlar oluşturabilir (Demirbilek, 2006: 103).

Türkiye bulunduğu coğrafya itibariyle dünyanın en büyük petrol ve doğal rezervlerine sahip ülkelerine komşudur ve bu konum Türkiye'nin enerji kaynaklarına erişimini kolaylaştırmaktadır. Bulunduğu coğrafya sayesinde Ortadoğu ve Avrasya kaynaklarının batıya naklinde önemli bir koridor görevi yapan Türkiye, AB üyesi ülkeler ile Rusya, Hazar Bölgesi, İran ve Ortadoğu ülkeleri arasında konumunu avantaja çevirmek adına ortak projeler yürütülmektedir. Türkiye, doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak, Hazar enerji kaynaklarından daha fazla istifade edebilmek amacıyla ilgili ülkelerle enerji alım anlaşmaları yapmaktadır. Hazar kaynaklı enerji projeleri, yalnız Türkiye enerji güvenliği için değil, AB enerji güvenliği açısından da ehemmiyet arz etmektedir (Colakoglu, 2009: 88).

Artan enerji talebi karşısında, enerji yatırımlarının finansman kaynağı önemli hale gelmiştir. Türkiye enerji piyasasında yaptığı düzenlemelerle, sektörü serbestleşirmiş, özel sektöründe enerji piyasasında olmasını sağlayacak yapısal düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerdeki amaçları; Yeni yatırımlar için ihtiyaç duyulan kaynağın sadece devlet kaynaklarından sağlanmasının getirdiği güçlüğü önlemek, Rekabet koşullarında firmaların verimli çalışması sonucu tüketicilerin ucuz ve kaliteli enerjiye ulaşmalarını sağlamak ve AB enerji piyasalarıyla bütünleşebilmenin alt yapısını sağlamak olarak sıralaya biliriz.

AB enerji piyasalarıyla bütünleşecek olan Türkiye enerji piyasası, ölçek ekonomisinin kendisine sunacağı avantajla yatırımlarını güvence altına alabilir (İşcan, 2002: 93–94). Türkiye, enerji kaynakları bakımından zengin doğu ile ekonomik gelişmişliği yüksek fakat enerji fakiri batı arasında bir enerji koridoru olmak arzusundadır. Mevcut projeler tamamıyla bitirilip işler hale geldiğinde, Türkiye gerçekten bir enerji koridoru olabilir. Böylesi bir durum, Türkiye ve AB enerji güvenliğine katkı sağlayabilecektir. Türkiye'nin üyeliği her ne kadar AB için enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve kaynak merkezlerine yakınlaşmak açısından önem taşısa da diğer taraftan Türkiye büyüklüğünde, enerji bağımlılığı yüksek olan bir ülke AB'nin dışa bağımlılığını daha da arttıracaktır (Colakoglu, 2009: 92). AB'yi devletler üstü egemen bir yapı olarak ele alıp, uluslararası ilişkileri egemen yapılar arası çıkar mücadelesi olarak gören realizm açısından değerlendirdiğimizde, Türkiye'nin Birliğe üyeliği enerji bilançosunda negatif etki yaratacağından olumlu karşılanmayabilir. Buna mukabil, Türkiye'nin üyeliğiyle birlikte, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek mümkün olabileceği için olumlu da değerlendirilebilir.

AB üyesi ülkelerin tamamı Kyoto Protokolü'ne imza atarak taraf olmuşlardır. AB Komisyonu tarafından yayımlanan Yeşil Kitap'ta da değinildiği gibi sürdürülebilir kalkınma AB açısından temel politikalardan biridir (Şahin, 2006: 92). Türkiye'nin üyelik müzakerelerini tamamlayabilmesi için, AB'nin tanımladığı çevresel şartları yerine getirmesi gerekmektedir. Enerji de dışa bağımlı olan Türkiye'nin enerji güvenliği için yüksek miktarda bulunan linyit kaynaklarını kullanması çok önemliyken, dâhil olma arzusunda olduğu topluluk tarafından çevresel şartları sağlamadığı için reddedilebilir. Türkiye'nin üyeliği durumunda, Avrupa Birliği enerji güvenliğine etkilerini, sadece ithal kaynaklara bağımlılık oranıyla değerlendirmek eksik olacaktır. Avrupa Komisyonu'nun Yeşil Kitap'ta belirttiği gibi, enerji güvenliğinin sağlanması için en önemli konulardan biri kaynak çeşitliliğinin sağlanmasıdır. Türkiye bulunduğu coğrafya nedeniyle dünyanın enerji merkezlerine komşu durumdadır. Türkiye'nin bu coğrafi konumu, Avrupa Birliği'ne enerji güvenliğinin sağlanması için gerekli olan farklı kaynaklara ulaşım olanağı sunabilir. Burada önemli olan husus ise bu coğrafi üstünlüğün, hâlihazırda yapılan anlaşmalar ve yürütülen projeler ile Avrupa Birliği enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak kullanılmasıdır. Türkiye'nin komşularıyla yürüttüğü, tamamlanmış ve halen gerçekleştirilmekte olan önemli boru hattı projeleri, Avrasya enerji ekseninde önemli bir transit ülke ve bölgedeki

enerji merkezi konumundaki Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin enerji arzı güvenliğine olan katkısını arttırabilir (İşcan, 2002: 109).

Enerji güvenliği bağlamında, Türkiye- Avrupa Birliği ilişkileri mutlak kazanan ve kaybedenin olmadığı, her iki taraf açısından da önem arz eden bir konudur. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri karşılıklı bağımlılığa dayanan ve pek çok sorunu içeren bir ilişkidir. Her iki taraf açısından da ortak bir politika oluşturmak kazanç sağlayabilir. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında oluşturulabilecek ortak bir enerji pazarı, var olan pazarların daha da geliştirilmesiyle birlikte enerji piyasasında rekabet ve verimliğin artmasına sebep olabilir. Sürekli artan enerji talebinin karşılanması için gerekli olan yatırımların finansmanı, büyüyen pazar koşullarında ölçek ekonomilerinin getireceği faydalar düşünülerek sağlanabilir (Gökçe, 2014: 68). Avrupa Birliği'ne üyeliği kesinleşmemiş bir Türkiye'nin mevcut koşullarda yaptığı çok taraflı enerji anlaşmaları, müzakereler olumsuz dahi sonuçlansa uluslararası hukuk gereği devamlılığını sürdürecektir (Acaroğlu, 2003: 35–38). Yapılan bu projeler, Türkiye ve Avrupa Birliği enerji güvenliği açısından önemli olmakla beraber, Türkiye'nin ve Avrupa Birliği'nin ana gaz tedarikçisi olan Rusya'nın Hazar Havzası'ndaki üstünlüğünü azaltmaya yönelik olarak değerlendirilmektedir. Doğalgaz arzının sürekliliği Türkiye için hayati derecede önemli olup, Rusya ile mücadele içine girmek ilerleyen yıllarda arz güvenliğini tehlikeye sokabilir. Enerji koridoru olmak iddiasıyla, ülke ihtiyaçlarından fazla uluslararası anlaşma yapılması ve ülke coğrafyasının uluslararası boru hatlarıyla döşenmesi, uzun yıllardır terörle mücadele eden Türkiye'de güvenlik sorunlarını da beraberinde getirebilir.

SONUÇ

Toplumların enerji kullanım biçimleri ve yoğunlukları onların gelişmişlik düzeylerinin de göstergesi olmaktadır. Enerji kullanımı ile gelişme arasındaki ilişkinin doğru orantılı olduğu varsayımı, modern toplumun son aşaması ile birlikte çelişik bir anlam kazanmıştır. Çünkü modern toplumdaki enerji kullanımı, diğer toplumlar ile karşılaştırıldığında en yüksek düzeye ulaşmış, bununla birlikte enerji üretim ve tüketiminin yarattığı çevresel ve toplumsal olumsuz etkiler de en üst düzeye çıkmıştır. Küresel boyutta enerji kaynaklarının durumu değerlendirildiğinde, petrol, kömür ve doğal gaz önemli enerji kaynakları olmayı sürdüreceklerdir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji üretimi içindeki payında artış söz konusu olsa da bu durum küresel ekonomiye yön verecek yeterlilikte değildir. Dünya toplam enerji üretimindeki payının azalacağı yönünde projeksiyonlar oluşturulursa da nükleer santrallerin hâlâ yapımına devam edilmesi ve artan enerji ihtiyacına yönelik güçlü alternatiflerin oluşturulmaması bu kaynaktan vazgeçilemeyeceğini de göstermektedir. Dünya'da artan nüfus ve gelişen teknolojiye bağlı olarak, enerji ihtiyacı giderek büyüyecektir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enerjinin tüketimi konusunda farklı yaklaşımlar söz konusu olacaktır. Enerji doyumuna ulaşmış gelişmiş ülkelerde, enerjinin önemi; verimliliği, güvenilir, temiz olması ve sosyal gelişmişlik düzeyinin korunması açısından ön plana çıkacaktır. Enerji açısından doyuma ulaşamayan gelişmekte olan ülkelerde ise, hızlı nüfus artışı, sosyal ve ekonomik düzeyde gelişmenin sağlanması büyük ölçüde enerjiye bağlı olacağından gelecekte enerjiye daha fazla ihtiyaç duyulacaktır. Üstelik teknolojik yetersizliklere sahip gelişmekte olan toplumlarda enerjinin verimli ve temiz kullanımında sorunlar yaşanacaktır (Akbulut, 2008: 123).

Avrupa Birliği yetkili organlarının da tespit ettiği gibi Avrupa Birliği bir enerji sorunuyla karşı karşıyadır. Yerli kaynaklardan üretilen enerji, tüketimi karşılamaktan uzaktır. Avrupa Birliği enerji tüketiminin % 37,4'ü petrol, % 26,1'i doğal gaz, % 15,1'i kömür, % 14,7'si nükleer enerji ve % 6,5'i ise yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılanmaktadır. Bir başka ifadeyle, AB'nin enerji tüketiminin yaklaşık 2/3'ünü petrol ve doğalgaz oluşturmaktadır. AB'nin petrol tüketiminin AB içi üretimle karşılama oranı 2000 yılında % 9.9 iken; 2030 yılında bu oranın % 4.4 olacağı tahmin

edilmektedir. AB'nin doğal gaz üretiminin 2000–2030 döneminde % 40.4 oranında azalacağı tahmin edilmektedir. Doğal gaz tüketiminin AB içi üretimle karşılama oranı 2000 yılında %11.9 iken; 2030 yılında bu oranın % 5.9 olacağı öngörülmektedir. Bu durum doğal gaz açısından Birliğin ithalât bağımlılığını artırmaktadır (Müler, 2014: 134). Üretim ve tüketim arasındaki açığı kapatmak amacıyla yapılan ithalat sürekli artış göstermektedir. Avrupa Birliği içerisinde ithalatın artmasına mukabil, ithalat yapılan ülkelerin sınırlı olması, enerji güvenliği bağlamında bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Enerji arz güvenliğinin garanti altına alınması ancak üretici ve tüketici arasında kurulabilecek güçlü bir enerji işbirliğiyle mümkündür. Bu konuda Avrupa Komisyonu tedarikçilerle geliştirilecek enerji diyalogları sayesinde arz kaynaklarında istikrarın sağlanması, dış kaynakların güvenlik standartlarının yükseltilmesi, fiyat mekanizmasının düzgün işlemesi ve uzun dönemli kontratlar (özellikle gaz kontratları) için müzakere çerçevelerinin oluşturulması gibi konuların garanti altına alınabileceğini açıklamıştır (Jaeger, 2014: 80).

Türkiye, genç ve dinamik nüfusu ile Avrupa Birliği'ne aday bir ülkedir. Türkiye'nin kalkınmışlık düzeyi, aday olduğu Topluluğun kalkınmışlık seviyesinin altındadır. Türk ekonomisi gerek küresel dinamikler gerekse de Birlik adaylığının verdiği güçle son yıllarda düzenli olarak büyümektedir. Büyümekte olan bir ekonomi için ise temel girdi enerjidir. Türkiye yüksek oranda enerji ithalatına bağımlı durumdadır. Kaynaklarının yetersiz olması sonucu dış bağımlılık şu an % 70 düzeyinde olup bu oranın 2030 yılında % 80'e çıkması beklenmektedir. Türkiye'nin sürekli artan enerji talebine karşılık, linyit gibi ülkenin değişik bölgelerine bol miktarda dağılmış olan bir enerji kaynağının kullanım oranlarında düşme gözlenmektedir. Türkiye'de yerli kömürlerin elektrik enerjisi üretimindeki payı 1998 yılındaki % 40'lardan, 2003 yılında % 20'lerin altına düşmüştür. Tamamen yurtdışına bağımlı olduğumuz doğal gazın 1985 yılında % 1 bile olmayan payı ise hızla yükselmektedir (Aras, 2005: 6). Bu durum, enerjide dışa bağımlılığı arttırmakta olup, son yıllarda sürekli artan petrol ve doğalgaz fiyatları Türkiye ekonomisini etkileyecek güce sahip olmakla birlikte, ortaya çıkabilecek muhtemel bir enerji krizi durumunda, Türkiye'nin çok büyük yaralar almasına neden olabilir. Müzakere sürecinde önemli bir başlık konusu olan Avrupa Birliği çevre şartları düşünüldüğünde, gerekli uyum düzenlemeleri Türkiye'nin kendi yerli kaynaklarını kullanmasını engelleyebilir.

Küresel hâkimiyet ekonomik büyümeye, ekonomik büyümede enerji kaynaklarına bağlı olduğundan enerjinin kullanımına yönelik sorunlar yaşanmaya devam edecektir. Çünkü dünyada enerji kaynaklarının eşit olmayan dağılımı ve paylaşımı söz konusudur. AB ülkeleri, Rusya ve Çin gibi ülkelerin küresel ve bölgesel hâkimiyetlerinin giderek güçlenmesiyle birlikte tekrar çok kutuplu dünya anlayışına yönelik yaklaşımlar ön plana çıkabilir. Dünya enerji kaynaklarının %70'ine yakın bir konumda yer alan Türkiye, bu noktada çok önemli roller üstlenebilir. Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'da petrol ve doğal gaz üreten ülkelerle Batı'da tüketen ülkeler arasında bir enerji koridoru oluşturan Türkiye, üretici ve tüketici devletlerin hedefini belirleyerek uzun dönemli enerji politikaları oluşturmalı, bölgelerin statik ve dinamik unsurlarını iyi değerlendirmelidir. Çünkü Türkiye dünyanın en hızlı büyüyen enerji pazarlarından biridir. Sonuç olarak günümüzde tüm enerji kaynaklarının bütün ülkeler için ekonomik, sosyal ve politik boyutu vardır. Bu nedenle enerji kaynaklarının kullanımında karşılaşılabilecek sorunların tahmin edilmesi ve çevreye duyarlı bir şekilde yer alabilecek teknolojik gereksinimlere dair ileriye yönelik planlar yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, Mustafa. (2003), Alternatif Enerji Kaynakları, Nobel Basımevi, Ankara.

Akbulut, Gülpınar. (2008), "Küresel Değişimler Bağlamında Dünya Enerji Kaynakları, Sorunlar ve Türkiye", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 32 No:1 s. 117–137.

Alkan, M. Nail. (2015), "Avrupa Birliği Enerji Güvenliği Ve Ukrayna Meselesi" Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 44,s. 215–227.
Aras, Bülent. (2005). Avrupa Birliği ve Enerji Güvenliği: Siyaset, Ekonomi ve Çevre, Ankara Tasam Yayınları.
Bogensberger, A. Johann. (2007), Die energiepolitische Beziehung zwischen der Europäischen Union und Russland: Eine Analyse der Inhalte, Ziele, Probleme, Perspektiven und Alternativen, VDM Verlag
Çolakoğlu, Kasım. (2009), Geostrategische Energiepolitik der Türkei: Die Türkei als Energiedrehscheibe der Zukunft, Bachelor + Master Publishing Verlag.
Demirbilek, Sami. (2006), "Türkiye'nin Enerji Politikası" Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, 26 Nisan 2006, (iç.), Ed.: Atilla Sandıklı ve Hasret D. Bilgin, Tasam Yayıncılık, İstanbul, s. 99-105.
Gökçe, Cem. (2014), "Avrupa birliği ve Türkiye için enerji Kırılganlık endeksleri" Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Yıl 6, Sayı 10, s. 56–71.
Gürtenhofer, Margarita. (2010), Die Instrumentalisierung russischer Energiepolitik seit Putin: Auswirkungen der neuen russischen Energie(außen)politik auf die Versorgungssicherheit der EU bei Erdgas- und Erdölimporten, VDM Verlag
İşcan, İ. Hakkı. (2002), "Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye", Avrasya Etütleri, Sayı: 22, s. 87–117.
Jaeger, Stefanie. (2014), Die Wirkung der Östlichen Partnerschaft: Eine Analyse des EU-Einflusses auf die ehemaligen Sowjet-Republiken Ukraine, Moldawien und Aserbaidschan, Akademiker Verlag.
Karabulut, Yalçın. (2003), Enerji Kaynakları, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.
Milaqi, Bleder. (2013), Der Einfluss von Gazprom auf die deutsche und europäische Energie(versorgungs)politik: "Wie das transnationale und staatliche Unternehmen die zwischen Deutschland, EU und Russland prägt", Grin Verlag.
Müler, Kathrin. (2014), Regionale Energiewende: Akteure und Prozesse in Erneuerbaren-Energie-Regionen, Peter Lang Verlang Frankfurt.
Onay, Yaşar. (2002), "Hazar Enerji Kaynakları'nın Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri" Avrasya Etütleri, Sayı: 23, s. 29-67.
Özden, Y. Süreyya. (2006), "Küreselleşme Ekseninde Dünyada Enerji Politikaları ve Geleceğe Yönelik Perspektifler" (iç.), Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu 26 Nisan 2006, Ed.: Atilla Sandıklı ve Hasret D. Bilgin, Tasam Yayınları, İstanbul, s. 59-68.
Schneider, A. Madlen. (2010), EU-Kompetenzen einer Europäischen Energiepolitik, Nomos Verlag.
Sevim, Cenk. (2013), Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
Şahin, Adem. (2006), "Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri İçerisinde Enerjinin Yeri ve Önemi" Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu 26 Nisan 2006, (iç.), Ed.: Atilla Sandıklı ve Hasret D. Bilgin, Tasam Yayıncılık, İstanbul, s. 88-99.
Yüce, Ç. Kürşat. (2006), Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele, Ötüken Yayıncılık, İstanbul.

ADLİ MUHASEBE PERSPEKTİFİNDE HİLE OLGUSU: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Arş. Gör., Ali KESTANE
Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
alikestane@kilis.edu.tr
Dilan DURMUŞ
Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziantep Üniversitesi, SBE, Ekonomi Hukuku A.B.D
durmusdilan64@gmail.com

ÖZET

Son yıllarda meydana gelen küresel ekonomik krizler ve beraberinde ortaya çıkan muhasebe skandalları işletmelerin faaliyetleri üzerinde önemli izler bırakmış olup büyük zararlara yol açmıştır. Muhasebe skandallarının yaşanmasında kilit rol taşıyan hile olayları; işletme faaliyetlerinde hukuki ve operasyonel önlemlerin alınmasını gerekli kılmış ve sonucunda; hukuk ile muhasebenin bir arada çalışmasının yolu olarak ***"Adli Muhasebe"*** kavramı doğmuştur. Yaşanan skandallar ve hile olayları dünya genelinde finans piyasalarında büyük dalgalanmalar yaratmış olup beraberinde bankacılık sektöründe önemli değişmelere yol açmıştır. Meydana gelene değişmeler ve gelişmeler dünya genelinde olduğu gibi Türk bankacılık sektöründe de hile olaylarının hangi boyuta ulaştığı konusunu gündeme getirmiştir. Bu çalışmada; Türkiye'de bankacılık sektöründe yaşanan hile olayları üzerine literatürde yapılmış olan çalışmaların adli muhasebe perspektifinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Özellikle 2008 krizi sonrasında meydana gelen hile olaylarının gündeme taşınması ve Türk bankacılık sektöründe gelinen 10 yıllık süreçteki değişimi ve gelişimi görmek açısından araştırma örneklemine 2008 – 2018 yılları arasında gerçekleştirilen çalışmalar alınmıştır. Araştırmada ulaşılan bulgular, kolay ve anlaşılır olması ile ilgililere doğru ve tutarlı bir biçimde aktarılması amacıyla; ***"Çalışmanın Konusu, Uygulamanın Yapıldığı Yer, Analiz Yöntemi ve Ulaşılan Sonuç"*** şeklinde sınıflandırma yapılarak sunulmuştur. Araştırmanın sonucunda Türk bankacılık sektöründe yaşanan hile olaylarına ilişkin literatürde yapılan çalışmalar doğrultusunda çıkarımlarda bulunarak adli muhasebe perspektifinden incelenmiş ve eksikliklerin ortaya konularak alınması gereken önlem üzerinde de önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adli Muhasebe, Hile, Bankacılık Sektörü
Jel Sınıflandırması: M41, M42, G20

THE FRAUD CASE IN THE FORENSIC ACCOUNTING PERSPECTIVE: A RESEARCH ON TURKISH BANKING SECTOR

ABSTRACT

The global economic crises and accounting scandals that have taken place in recent years, have left important traces in the operations of enterprises and have caused great losses. Fraud events that play a key role in accounting scandals; legal and operational measures have to be taken in business activities and as a result; the concept of ***"Forensic Accounting"*** was born as a way of working together between law and accountancy. Living scandals and trick events have created huge fluctuations in financial markets around the world and have led to significant changes in the banking sector. As the changes and developments coming to the market are in the world as well as in the Turkish banking sector, the issue of the extent to which the fraud events have reached the agenda. In this study; the studies in the literature on tricks events occurring in the banking sector in Turkey is aimed to examination the forensic accounting perspective. The research samples were taken between 2008 and 2018 that especially the events of the fraud events that took place after the 2008 crisis and in terms of the change and development in the Turkish banking sector over the past 10 years research samples. In order

to ensure that the findings obtained in the research are accurate and consistent with their relevance to being easy and understandable; ***"The subject of the work, the place where the application was made, the method of analysis and the conclusion reached"*** were presented. As a result of the research, the studies about the fraud events in the Turkish banking sector have been investigated from the perspective of forensic accounting in terms of the studies carried out in the literature and suggestions have been made on the measures to be taken by determining the deficiencies.

Keywords: Forensic Accounting, Fraud, Banking Sector
Jel Classiffication: M41, M42, G20.

GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan skandallar ve hile olayları dünya genelinde finans piyasalarında büyük dalgalanmalar yaratmış olup beraberinde bankacılık sektöründe önemli değişmelere yol açmıştır. Meydana gelene değişmeler ve gelişmeler dünya genelinde olduğu gibi Türk bankacılık sektöründe de hile olaylarının hangi boyuta ulaştığı konusunu gündeme getirmiştir. Bu çalışmada; Türkiye'de bankacılık sektöründe yaşanan hile olayları üzerine literatürde yapılmış olan çalışmaların adli muhasebe perspektifinden incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın kapsamını Türkiye'de bankacılık sektöründe yaşanan hile olayları oluşturmaktadır. Ancak bilgi kullanıcılarına daha güvenilir ve doğru bilgilerin sunularak sağlıklı yorumlamalarda bulunulabilmesi amacıyla; 2008 finansal krizi sonrası bankacılık sektöründe yaşanan hile olayları arasında doğruluğu ispatlanmış ve literatüre konu olan akademik çalışmalar araştırmanın sınırını oluşturmaktadır. Türkiye'de bankacılık sektöründe yaşanan hile olayları üzerine literatürde yapılmış olan çalışmaların adli muhasebe perspektifinden incelenmesi ve 2008 krizi sonrasında hile olaylarının gündeme taşınması konusunda Türk bankacılık sektöründe meydana gelen 10 yıllık süreçteki değişimi ve gelişimi görmek açısından 2008 – 2018 yılları arasında gerçekleştirilen akademik çalışmalar; ***"Çalışmanın Konusu, Uygulamanın Yapıldığı Yer, Analiz Yöntemi ve Ulaşılan Sonuç"*** şeklinde sınıflandırılarak ampirik analiz yapılmıştır. Çalışmanın sonuncunda gelecekte bankacılık sektöründe hile konusunda alınması gereken önlem ve kararlara yönelik önerilerde bulunulmuştur. Çalışma iki ana bölümden oluşmakta olup birinci bölümde; adli muhasebe kavramı, işleyişi, adli muhasebeyi gerektiren nedenler ile kapsamı ve hile kavramına ilişkin açıklamalar yapılmış, ikinci bölümde ise; literatürde yapılan çalışmaların ampirik analizi ve değerlendirme sonuçları bilgi kullanıcılarına aktarılmıştır.

Adli Muhasebe Kavramı ve İşleyişi

Adli muhasebe kavramı ilk kez 1824 yılında İskoçyalı James Mc. Clelland adlı muhasebeci tarafından tanıtım reklamında kullanmış olup reklamda kendisini mahkemelerde ve tahkim işlerinde uzman tanık olarak tanıtmıştır (Ramaswamy 2007: 32). Fakat, adli muhasebe kavramı; 1946 yılında Maurice E. Peloubet tarafından bugünkü ifade ettiği anlamıyla muhasebe literatürüne kazandırılmıştır. İlk başlarda sadece yasal davalarla ilgili işlemlerde kullanılabilirken, zamanla diğer işlemlerde de – *finansal tabloların hazırlanması ve denetimi gibi* – kullanımı yaygınlaşmıştır (Kaya 2005: 51).

Adli kavramı, mahkeme ya da kamuda tartışmalara konu olan, söz konusu tartışmalar ile ilişkili olan ya da ilgili durumlarda kullanılan şeklinde ifade edilebilmektedir (Kurt ve Elagöz, 2015: 219). Diğer taraftan muhasebe ise işletmenin gerçekleştirdiği faaliyet süreci içerisinde çeşitli fonksiyonların yerine getirilmesine yönelik alınan kararların uygulanması ve varlıklar ile varlıkların finansmanında oluşan parasal değişmeleri belirleyen ve bunları yeni kararlar alınabilmesinde tekrar kullanılabilir bilgiler haline dönüştürülmesini sağlayan bir bilim olarak tanımlanabilmektedir (Cemalcılar ve Erdoğan, 1997: 8). Buradan hareketle adli ve muhasebe kavramlarının bir birleşimi olarak ele alınan adli muhasebede; adli kavramı ilgili konunun hukuki

yönüne, muhasebe kavramı ise ticari faaliyetler sonucu meydana gelen hesap işlerine dikkat çekmekte olup hukuk ile muhasebenin beraber çalışmasını ve karar alma noktasında ise ortak bir paydada buluşabilmelerini ifade etmektedir (Karacan, 2012: 107). Dolayısıyla söz konusu kavram; bir araştırma dahilinde muhasebe, denetim, hukuki kavram, ilke ve yöntemlerin yasal, finansal ve sosyal sorunların çözümü konusunda kullanılabilmektedir (Kasap, 2013: 121; Erol, 2008: 233; Kaya 2005: 51). Literatürde adli muhasebe kavramına ilişkin farklı araştırmacılar tarafından çok sayıda tanımlama yer almaktadır. Bunlardan bazıları ise aşağıda ifade edilmektedir.

Adli Muhasebe: Mevcut kanıtlar dahilinde finansal eylemlerdeki kabiliyetlerin ve araştırmacılık mantığının çözümlenememiş problemlere uygulanması (Crumbley ve Apostolou 2002: 15); muhasebe bilgisi ve araştırmacılık kabiliyetlerin yargısal problemlerin çözülmesinde kullanılabilen bir bilim dalı (Houck vd, 2006: 68); finansal veriler aracılığıyla işletmelerin yaşamış olduğu hukuki problemlere çözüm getirmeye çalışan bir uzmanlık türü (Elitaş vd, 2011: 225) olarak ifade edilebilmektedir. Adli muhasebedeki her görev kendine has bir sürece sahiptir. Dolayısıyla adli muhasebe işlem sürecindeki yöntem ve izlenecek metotların da kendine has bir sürece sahip olması olağan karşılanmaktadır. Ancak özü itibariyle, bir adli muhasebe işlemi aşağıdaki adımlardan oluşabilmektedir (Pazarçeviren, 2005: 12-13):

Müşteri ile Buluşma: Mevcut durumun, olayın içinde yer alan aktörlerin ve sorunların anlaşılması konusunda yardımcı olabilecek, adli muhasebeciye yol gösterecek, üzerinde çalışılacak olayın belirlenmesi aşamasıdır.

Çatışmanın Tespiti: Tarafların belirlenmesi durumunda, sorunun ne olduğu araştırılarak, bir uyuşmazlık kontrolünün yapılmasını içermektedir.

Öncül (Başlangıç) Araştırma: Ayrıntılı bir eylem planı (yapılacak işler, dava taslağı) yapılmadan önce, sorunun daha iyi ortaya konulması açısından, yapılacak söz konusu başlangıç araştırması sonraki planlar için de iyi bir örnek niteliği taşımaktadır.

Bir Eylem Planı Hazırlanması: Söz konusu plan müşteri ile irtibat kurularak ve bir önceki aşamada yapılan öncül araştırmada ulaşılan verilerin, amaçların ve amaçlara ulaşmada yararlanılacak metodolojinin en verimli biçimde kullanımını sağlamaktadır.

Doğru Kanıtların Elde Edilmesi: Olayın niteliğini baz alınarak, dokümanların belirlenmesi, ekonomik veriler, aktifler, kişi ya da kurum ve olayın gerçekleştiğine dair kanıt ya da bilirkişi raporlarının incelenmesi söz konusu aşamada yer almaktadır.

Analiz: Davanın niteliğine bağlı olmakla birlikte; finansal kaybın hesaplanması, işlemlere ilişkin özetler, aktiflerin değerlendirilmesi, iskonto oranlarından yararlanılarak mevcut (cari) değerlerin teşhisi, gerçekleştirilen analizin grafik ve tablolarla açıklanması gibi hususları kapsamaktadır.

Raporun Hazırlanması: Rapor; görevin niteliğine, araştırmanın kapsamına, uygulanacak yönteme, kapsamın, bulguların veya fikirlerin sınırlarına göre türlü bölümlere ayrılarak hazırlanması süreci olup bulguların uygun bir biçimde desteklenmesi ve açıklanması konusunda çizelgeler ve grafiklerden de yararlanılabilmesi durumunu kapsamaktadır.

Adli Muhasebeciliği Gerektiren Nedenler

Bilgi işlem teknolojilerinin gelişmesiyle beraber, yüksek işlem hacmine sahip işletmelerin kontrolünün güç hale gelmesi, işletmelerin üst yönetim kadrolarında yer alanların artan hileli faaliyetleri ve uluslararası büyük işletmelerde meydana gelen skandallar adli muhasebeye olan ihtiyacı ortaya koymaktadır (Pamukçu, 2017: 230). İşletmeler arası rekabetin şiddetinin artması, işletmeleri maddi problemlerle karşı karşıya getirmiş, medana gelen ekonomik baskılar sebebiyle birçok işletme iflas noktasına gelmiş olup çalışanların iş güvencelerinin kaybetmeleri nedeniyle hile ve yolsuzluk riski de artarak devam etmiştir (Owojori ve Asaolu, 2009: 183).

İşletmelerde artan hileler karşısında çözüm bulunamaması, muhasebecilerden beklenen hizmetlerin niteliğinin değişmesine ortam hazırlamıştır. Yaşanan hile olaylarının tespiti muhasebenin görevi olarak görülmeye başlanmış ve denetçilerden bu yönde hizmet beklentileri ortaya çıkmıştır. Fakat denetçilerin, işletmelerin muhasebe kayıtlarının genel kabul görmüş muhasebe standartlarına uygunluğu üzerinde çalışmalarından dolayı işletmelerde meydana gelen hilelerin tespit edilmesi ve ortaya çıkarılması hususunda denetçilerden yeterli düzeyde karşılık alınamamış olmasından dolayı adli muhasebe mesleğine ihtiyaç duyulmuştur (Kaya, 2005: 50). Yaşanan mali suçlar ile beraber, avukatların ve yetkili kolluk kuvvetlerinin ilgili alanlarda yeterli eğitim almamaları durumunda, mahkemeye intikal eden bir dava veya soruşturma esnasında; muhasebe, iç denetim, kredi yönetimi, organizasyon, planlama, bütçeleme, kayıt tutma, sermaye ve vergi kayıtları ile ilgili konularda yardım alınması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Çoban, 2013: 11). Bu anlamda adli muhasebecilik alanının oluşumunda genel olarak aşağıda açıklanan nedenler etkili olmuştur (Bozkurt, 2000: 56-57):

- Ticari işlemlerin karmaşık hale gelmesi sonucu, bireyler ve kurumların mahkemelere başvuruları artmaya başlamıştır.
- Toplumda, birey ve kurumlar ile devlet arasındaki ilişkilerde sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır.
- İşletme çalışanlarının yaptıkları yolsuzlukların artmasından dolayı yolsuzlukların tespit edilmesi ve önlenmesi zorlaşmaktadır.
- Artan sayıda ve önemli tutarlarda işletme başarısızlıkları meydana gelmektedir.
- Avukatların ve mahkemelerin karşılaştıkları olaylar karşısında uzman desteğinin gerekliliği ortaya çıkmıştır.

Adli Muhasebenin Kapsamı

Günümüzde, ticari işlemlerin giderek karmaşık bir hal alması, birey ve kurumlar arasındaki ilişkilerde problemler oluşması, çalışan hilelerindeki meydana gelen artış ve bu hilelerin engellenmesi ve tespit edilmesinde yaşanan zorluklar, adli bir olay konusunda uzman desteğine olan ihtiyacın ortaya çıkması gibi unsurlar; avukatların ve mahkemelerin sorun çözme noktasında uzman bilirkişi desteğine ihtiyacın artmasına yol açmış olup adli muhasebecilik mesleğinin doğmasına ortam hazırlamıştır. Bu noktada, adli muhasebecilik uzman bilirkişiliğin yanında hileli işlemlerin araştırılması ve dava destek konularını da kapsamına almaktadır (Atmaca ve Terzi, 2012: 32). Bu anlamda adli muhasebeciler aşağıda belirtilen üç farklı faaliyet alanında hizmet vermektedirler (Elitaş, 2012: 158; Akyel 2009: 139):

Dava Destek Danışmanlığı (Hukuki Destek): Adli muhasebecinin bir adli dava öncesinde veya dava sırasında ilgili yargı makamlarına veya avukata farklı açılardan hizmet sunmasıdır (Kurt, 2013: 49). Söz konusu alanda çalışan adli muhasebeci hakkında sadece anlaşmaların feshedilmesiyle sonuçlanan ekonomik kayıp ve zararları hesapladığı yönünde bir algı oluşmuş olsa da gelir iyileştirmeleri, değerleme, kalkınma ve finansal analiz gibi konularla da ilgilenmektedir. Ayrıca telif hakkı, hisse senedi anlaşmazlıkları, borç davaları, mal talebi, sigorta talepleri ve nafaka talebi gibi hukuki olaylarda avukatlarla birlikte hareket etmektedir (Chew 2002: 22).

Uzman Şahitlik (Bilirkişi Tanıklığı): Bir uzman tanık tarafından iddiaların desteklenerek, yorumlanması gereken olay ve olguları güvenilir bir şekilde açıklığa kavuşturma amacı güden uzman tanıklık üzerine pek çok tanımlama bulunmaktadır (Aktaş ve Kuloğlu 2008: 112). AICPA'ya göre, *"bir konu hakkında bilimsel, teknik veya özel bir fikir verme ya da bir konunun aydınlatılmasına katkıda bulunabilecek gerekli bilgi, yetenek, deneyim ve eğitime sahip kişi"* (Toraman vd, 2009: 43) olarak ifade edilmekte olup Clark ve Dilibertoya'ya göre; bir uzmanın kendi uzmanlık alanına dayanarak söz konusu dava ile ilgili önceden yapmış olduğu bilimsel

araştırmalar sonucunda ulaştığı bulguları belge ve görsel araçlar yardımıyla mahkeme esnasında sunarak tanıklık yapması durumudur (Kurt, 2013: 51).

Hile Denetçiliği / Araştırmacı Muhasebecilik (İdari Destek): Hileli işlemlerin son yıllarda önemli derecede artış göstermesi ile beraber ciddi zararlar meydana getirmiştir. Hilelerin tespit edilmesi ve önlenmesi uzmanlık gerektiren bir iş niteliği kazanmış olup zorunlu olarak yeni bir meslek türü doğmuş ve söz konusu mesleği icra edenlere "Hile Denetçisi" veya "Araştırmacı Muhasebeci" adı verilmektedir (Bozkurt, 2000: 59). Araştırmacı muhasebeciler temelde, varlıkların; zimmete geçirme, rüşvet, yolsuzluk ve hileli işlemler ile kötüye kullanımını engellemek, stok hileleri, bilgisayar hileleri ve çalışan hilelerine konusunda özel sektör ve kamuda faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlara hizmet sunmaktadırlar. Ayrıca işletmelerin muhasebe süreçlerine, politikalarına ve personel hareketlerine yönelik öneriler getirerek iç kontrol yapısının etkinliğine de destek sağlamaktadırlar (Toraman vd, 2009: 40-41). Dolayısıyla hile olasılıklarının nerelerde olabileceği konusunda tahmin yürütme ve işletmenin iç kontrol sisteminin zayıf yönlerini ortaya çıkarabilme ve olası hileli davranış biçimlerini tespit ederek üretim, muhasebe, satın alma veya pazarlama gibi işletme bölümleriyle ilişkilendirebilme kabiliyeti taşımaları gerekmektedir (Gülten 2010: 319).

Hile Kavramı, Türleri ve Hile Üçgeni

Hile, insanlık tarihi ile ortaya çıkan bir kavram olup çeşitli alanlarda farklı tanımlamaları mevcuttur. İç denetçiler Enstitüsü (IIA), Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Enstitüsü (AICPA) ve ABD Hile Araştırmacıları Birliği (ACFE)'ne göre hile: "*başkalarını aldatmak için bir kazanç elde etmek veya bir kaybı telafi etmekle sonuçlanan kasti fiillerdir*" olarak ifade edilmiştir (Varıcı, 2012: 124-125). Hile işletmelere ait kayıt, belge ve hesapların bir menfaat sağlamak ve başkalarını yanıltmak üzere gerçek durumu yansıtmayacak biçimde düzenlenmesi, tahrif edilmesi ve gizlenmesi biçiminde de oluşabilmektedir (Selek ve Arıkan, 2004: 21). Dolayısıyla insanın var olduğu her alanda hata ve hileden söz etmek olağandır (Dumanoğlu 2005: 348). Hileler, farkında olunarak ve önceden planlanarak yapılmasından dolayı kasıt unsuru taşımaktadır (Yıldız ve Başkan, 2014: 2) ve hata ile hile arasındaki en önemli fark kasıt unsuru olarak karşılanmaktadır (Çatıkkaş ve Çalış, 2010: 147). Bu noktada hile yapmanın çeşitli amaçları olabilmekte ve söz konusu amaçlara; zimmetlerin saklanması, ortakların birbirlerini yanıltma yöneliminde olması, karı daha az dağıtma niyeti, yolsuzlukların saklanması, hak edilmeyen teşviklerden yararlanma düşüncesi, vergi kaçırma düşüncesi gibi unsurlar örnek olarak gösterilebilmektedir (Kurt ve Elagöz, 2015: 218).

Günümüzde işletme çalışanları ya da işletme sahipleri ile kurumlar tarafından çeşitli konularda ve biçimlerde hileler yapıldığı bilinmekte olup; çalışanları tarafından işletmeye yönelik yapılan hileler, üst yöneticiler tarafından işletme ilgililerini yanıltmaya yönelik olarak mali tablolar üzerinde yapılan hileler, yatırımlarla ilgili yapılan hileler, ticari rüşvetler ve komisyonlar, banka işlemlerine yönelik hileler, elektronik fon transferleri (eft) üzerinden yapılan hileler, kredi kartı, bilgisayar ve internet aracılığıyla yapılan hileleri gibi örnekler verilebilmektedir (Söyler 2002: 75). Yukarı bahsedilen örnekler literatürde çeşitli şekillerde sınıflandırılarak da sunulabilmektedir. Bozkurt (2009: 65)'a göre hile türleri Tablo 1'deki haliyle ifade edilmektedir.

Tablo 1: İşletmelerde Yapılan Hile Türleri

Hile Türü	Kurban	Hileyi Yapan Açıklama	Açıklama
Çalışan Hileleri	İşverenler	Çalışanlar	Hırsızlığı çalışan yapar.
Yönetim Hileleri	Mali Tablo İlgilileri	Tepe Yöneticileri	Mali tablolar olduğundan farklı gösterilir.
Yatırım Hileleri	Yatırımcılar	Bireyler	Yatırıma para yatırılır.
Satıcı Hileleri	Alım Yapan Şirketler	Satıcılar	Fiyatlar şişirilir, sevk yapılmadan para alınır.
Müşteri Hileleri	Satış Yapan Şirketler	Müşteriler	Satıcı aldatılmak suretiyle hile yapılır.

Kaynak: Bozkurt, 2009: 65

Kişileri ve kurumları hile yapmaya yönelten Donald R.Cressey, tarafından belirlenmiş olan üç unsur bulunmakta olup söz konusu unsurlar "**Hile Üçgeni"** olarak ifade edilmektedir. Bu unsurlar; hilenin ***baskı unsuru, fırsat unsuru ve haklı gösterme unsuru*** olarak temsil edilmektedir (Kranacher vd, 2011: 12). Hile üçgeni içerisinde bulunan unsurların açıklanması bir benzetme ile başlamış olup; ateş, benzin ve oksijen üçlüsünün bir araya gelmediği müddetçe yangın ve patlama olmayacağı gibi hile üçgeninde yer alan söz konusu üç unsur bir araya gelmedikçe de hile eylemi gerçekleşmemektedir (Bozkurt 2009: 111).

Baskı Unsuru: Belirli ruhsal etkinlik ya da süreçlerin, kişinin isteği dışında bilinçaltına iletilmesinin önlenmesi şeklinde ifade edilebilen baskı kavramı; ödül ya da gelişimin, kişisel, bireysel ya da şirket performansından önemli derecede etkilendiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Psikolojik ve maddi problemlerden kaynaklanabilen ve kişiler üzerine baskı yaratan unsurlar; işletmelerce gerçekçi bir biçimde belirlenmeyen hedefler, finansal problemler, yaşam tarzı baskıları, karşılaşılan borç sorunları şeklinde kendini gösterebilmektedir (Kurt, 2013: 22).

Fırsat Unsuru: Hile yapan kişinin hile yapabilmek için uygun bir ortamın olduğu kanısına varması olarak ifade edilebilmektedir (Wells 2008: 17). İşverenleri ve işletmelerin üst yönetimlerini ilgilendiren çok önemli bir unsur olup; hile yapma fikri, çalışanın beynine yerleştiği anda düşünce düzeyindedir ve tepe yöneticisin bu durumun farkına vararak hileyi önleme gayretinde olmalıdır. Aksi durumda işletmede uygun ortam yakalanırsa fırsat unsuru ve dolayısıyla hile gerçekleşmiş olabilecektir (Akyel, 2009: 36).

Haklı Gösterme: Çeşitli bahaneler üretilmesi yoluyla yapılan hileleri haklı gösterecek çabaların varlığı biçiminde açıklanabilmektedir (Gülaçtı 2004: 28). Hile yapan kişi yaptığı eylemi psikolojik olarak kendisine kabul ettirmeye ve vicdani rahatsızlığını da suçu başkaları üzerine atarak olayı normalize etmeye çalışmaktadır (Çelik 2007: 62).

Hile Olgusu ve Adli Muhasebe İlişkisi

Günümüzde meydana gelen şirket skandalları, hile ve yolsuzluklar ile beraberin söz konusu eylemlerin tespit edilmesi ve önlenmesi hayati önem taşımaya başlamıştır. Denetçi görüşleri ile beraberinde; finansal tabloların görünen yüzünün altında yatan gerçekleri araştırmak ve ortaya koymak bir gereklilik arz etmiştir. Teknolojik gelişmeler ve globalleşme ile hile ve yolsuzluklar; işletme, işletmenin tarafları hatta ülke ekonomilerini de ciddi zararlara ve güvenin kaybolmasına yol açmaktadır. Yapılan düzenlemelere karşılık hilelerin ve yolsuzlukların artarak devam etmesi sonucu adli muhasebeye olan ihtiyaç kendini göstermiştir. Artan rekabet ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ticari işlemlere derinlik kazandırırken diğer taraftan da mali işlemlerin ve kayıtların karmaşık hale gelmesine ve kontrolünün zayıflamasına yol açmıştır. Bu durumu fırsata çevirmeye çalışan kişilerin finansal suçlara olan eğilimleri artmış ve yeni yöntemler ile hileli davranışa başvurmaya yönelmişlerdir. İşletmeler ise söz konusu durum ile mücadele konusunda başarı sağlayamamış; Enron ve Worldcom gibi uluslararası skandallar yaşanmıştır. Yaşanılan skandallarda denetim şirketlerinin ihmalleri sonucunda hileleri tespit etmek ve engellemek amacıyla ***adli muhasebe uygulamaları*** ortaya çıkmıştır. Hile ve yolsuzlukların sonucu meydana gelen zararların ortaya çıkarılmasına dayanan adli muhasebe pek çok faaliyet alanını kapsamına almaktadır. Bu anlamda adli muhasebeci; yazı bilimi, muhasebe, hukuk, psikoloji, suç bilimi, denetim ve finans gibi alanlarda bilgi sahibi olup muhasebe işlemlerini çok yönlü bir biçimde bir araştırmakta ve ayrıca zimmet, kara para aklama ve sigorta hilesi gibi durumlarda mahkemeye sirayet eden problemlere çözüm yolu aramaktadır (Pamukçu, 237-238).

Bilgi sistemleri ve teknolojideki gelişmeler ile e-ticarette meydana gelen artış, yasal olmayan ticari faaliyetler ve terörün finansmanı, sermaye piyasalarında güven ihtiyacı gibi unsurlar hile ile mücadele konusuna ayrı bir önem yaratmıştır (Çankaya ve Gerekan, 2009: 97). Dolayısıyla

hileler ile beraber işletmeler dolaylı biçimde kayıplar da yaşayabilmektedir. İşletmelerin, ilişkili olduğu diğer işletmelerde ve mevcut ekonomi üzerinde hilenin etkileri ortaya çıkmakta olup zincirleme etki yaratabilmektedir. Örneğin, üretimde azalma, verimlilik kaybı, yasal süreç maliyetleri, itibar zedelenmesi ve yasal incelemeler dolayısıyla işlerin aksaması gibi unsurlar diğer işletmeler ile beraber tüketici kesimini de ek maliyet olarak yansıyabilmektedir (İSMMMO, 2013: 63-64). Bu noktada adli muhasebe uygulamaları, iddia edilen ya da var olan hile olayını ve gerçekleştiren kişileri ortaya çıkarmak, hilenin neden olduğu zararın boyutu tespit ederek elde edilen kanıtları işletmelere ve mahkemeye sunmayı amaçlamakta olup işletmelerde hilenin tespit edilmesi ve engellenmesi faaliyetlerini cesaret veren bir ortam yaratmaya çalışmaktadır (Singleton ve Singleton, 2006: 15).

Türkiye'de Bankacılık Sektöründe Hileye İlişkin Alınan Hukuki ve Operasyonel Önlemler

Hukuki Önlemler

Roma hukukunda hile olgusu, Labeo'nun tanımına ve Ulpianus'un yorumuna göre, bir kişiyi kandırmak, dolandırmak amacı ile yapılan her türlü kurnazlık ve yanıltıcı hareket olarak tanımlanmıştır(Korkmaz, 2017:427). Bu tanıma göre hile, yanıltıcı harekette bir kasıt, bir çıkar sağlama amacı olan bir olgudur. Bankacılık sektöründe hile ise aynı şekilde bir çıkarı ve kastı barındırmaktadır. Ancak bu hileli davranışlar sektörün kurumsal gelişmişliği ve kapsamı açısından işlenecek suçlar daha nitelikli bir hal almakta ve kanun koyucu kamuoyuna güven vermesi gereken bankalara bu tür suçlara karşı önlemlerin alınması konusunda sorumluluk yüklemektedir. Bankacılık sektöründeki hileli davranışlardan doğan suçlar ve yaptırımları 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK), 5411 sayılı Bankacılık Kanunu (BK) ve 5464 sayılı Banka Kartı ve Kredi Kartları Kanunu'nda düzenlenmiştir.

5237 sayılı TCK'da bankacılık sektörüne ilişkin suçlar, **güveni kötüye kullanma (TCK, md 155/2), nitelikli dolandırıcılık (TCK, md 158/1.f,h,j), kişisel verilerin hukuka aykırı olarak verilmesi (TCK, md.139), bilişim yoluyla işlenen nitelikli hırsızlık (TCK, md 142/2.e), banka ve kredi kartlarının kötüye kullanımı(TCK. md 245) , hileli iflas(TCK,md. 161/1), otomatlardan karşılıksız yararlanma(TCK, md.163/1), bilişim sisteminin engellenmesi ve bozulması (TCK,md. 244/1), verileri bozma yok etme transfer etme veya sisteme veri yerleştirme suçu (TCK, md. 244/2), bilişim sistemi aracılığıyla hukuka aykırı yarar sağlama suçu (TCK md. 244/4), suçtan kaynaklanan malvarlığı değerlerinin aklanması suçu (TCK md. 282)** şeklinde tanımlanmıştır. 5411 sayılı Bankacılık Kanunu'nun İkinci Bölümü olan "**Suçlar"** kısmında hile gerektiren veya hileye yol açan **izinsiz faaliyette bulunmak(BK md. 150), banka yönetimi ve iştirakleri ya da üçüncü kişilere yarar sağlamak amacıyla kısıtlayıcı ve düzenleyici önlemleri almama suçu (BK md. 152/2), belgelerin saklanması yükümlülüğüne aykırı davranma suçu(BK. md 154), gerçeğe aykırı beyanda bulunma suçu (BK md. 155), işlemlerin kayıt dışı bırakılması ve gerçeğe aykırı muhasebeleştirme suçu (BK md 156), sistemi engelleme, bozma, verileri yok etme veya değiştirme suçu(BK md 157), başkalarına yarar sağlamak amacıyla sırların ifşa edilmesi suçu (BK. md 159), zimmetin açığa çıkmasını önleyecek hileli davranışlarda bulunma suçu (BK md 160/2)** tanımlanmıştır. 5464 sayılı Banka Kartı ve Kredi Kartları Kanunu'nda **sahte harcama ve ödeme belgesi düzenleme tahrif etme suçu(BKKKK md 36), kredi ya da banka kartlarının çalınması/kaybedilmesi hakkında gerçeğe aykırı beyan verme ve sözleşme ve ek belgelerde sahtecilik suçu(BKKKK md. 37), kanunda belirtilen izinleri almaksızın kart çıkarma ve kamuoyunu kandıracak şekilde beyanlarda bulunma(BKKKK md.38)** suçları tanımlanmıştır. Sayılan suçların yaptırımları hapis ,adli ve idari para cezası olarak hükmedilmiş olup, bu suçların bazılarının failleri banka yönetimindekiler ve çalışanlar olabilirken, bazılarının ise failleri banka müşterileri veya kötü niyetli üçüncü kişiler olabilmektedir. Özellikle bankacılık sektörünün mali suçların işlenmesinde ciddi oranda kullanılmaya elverişli olması da göze çarpmaktadır. Hileli iflas, gizli bilgilerin açıklanması ve

evraklarda sahtecilik gibi banka aracılığıyla yapılan suçlar bunlara örnek gösterilebilir ve bunların yanında akreditif yoluyla kara para aklama ya da kıyı bankacılığı (off-shore) işlemleri yapmak da birer kara para aklama yöntemi olarak kabul edilmektedir(Aydınşakir 2008:22-23). Bu yönde Türkiye ve birçok ülke, özellikle kara para aklama ile mücadelede bankaların bu tür faaliyetlerden uzak durmaları için çeşitli düzenlemeler getirmişlerdir. Türk hukukunda 2006 tarihli 5549 sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Hakkında Kanun ile bankalara ciddi yükümlülükler getirilmiştir. Bu kanunla bankalara Maliye Bakanlığı'na bağlı Mali Suçları Araştırma Başkanlığı'na kanunda belirtilen yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda idari para cezası uygulanmaktadır.

Bankacılık suçlarının soruşturma ve kovuşturma usulleri ise Ceza Muhakemeleri Kanunu'ndan ayrılmaktadır. Bankacılık Kanunu'nda soruşturma ve kovuşturma şartı olarak yazılı başvuru şartı öngörülmekte (BK md. 162) ve bu yazılı başvuru şartının ise Sermaye Piyasası Kurumu ve TMSF'ye tanındığı görülmektedir. Bunun nedeninin tamamıyla kamu yararı dolayısıyla gerçeğin ortaya çıkarılması düşünülmektedir (Yetkin,2015:415). Bu yolla yapılacak kamu davalarında Bankacılık Kanunu'nun 164. maddesindeki zimmet, gerçeğe aykırı muhasebeleştirme, düzeltici, iyileştirici ve kısıtlayıcı önlemleri almama ve sistemi bozma verileri yok etme veya değiştirme, müşteri sırlarının açıklanması, bankacılık faaliyeti içerisinde nitelikli dolandırıcılık ve bu suçların işlenmesine yönelik örgüt kurma, yönetme veya üye olma ile ilgili suçlardan dolayı yapılacak davalarda 1 numaralı Ağır Ceza Mahkemeleri görevli olmasına hükmedilmiş ancak uygulamada HSYK'nın 2005 tarihli 861 sayılı kararıyla İstanbul ilinde 8. Ağır Ceza Mahkemesi diğer illerde 2. Ağır Ceza Mahkemesi tarafından bakılmasına karar verilmiş ve bu suçlar dışında kalan suçların ise Asliye Ceza Mahkemeleri tarafından bakılması mevcut hukuk normu tarafından öngörülmüştür. Bankacılık suçlarında TCK hükümleri uyarınca etkin pişmanlık hükümleri uygulandığı gibi Bankacılık Kanunu'nun 160. Maddesindeki suçlardan dolayı mahkum edilenler mal varlıklarından tazminatların ve borçlar tahsil olunamadığı sürece koşullu salıverilme yapılamayacağı kanun koyucu tarafından hükmedilmiştir.

Bankacılık suçlarının araştırılması ise Bankacılık Kanunu'nun 165. Maddesi uyarınca diğer kanunlardaki suçlar gibi bilirkişi incelemesiyle yapılabildiği gibi aklama suçu ile ilgili olarak 5549 sayılı Suç Gelirlerinin Aklanmasının Önlenmesi Kanunu'nun 19. maddesinin 4. fıkrası uyarınca Maliye Bakanlığı'na bağlı Mali Suçlar Araştırma Başkanlığı ve BDDK tarafından görevlendirilen denetim elemanları (banka yeminli murakıpları) tarafından üstlenilmekte ve bu yeminli murakıplar mali bünye incelemelerinin yanı sıra bankacılıkta aykırı fiilleri ve faillerini ortaya çıkarmakta ve gereğini yapmaları için icra birimlerine rapor sunarlar . Bunun yanı sıra 6103 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 438. Maddesi uyarınca pay sahipleri her ticaret şirketi gibi bankaların da pay sahipleri genel kurul gündeminde olan ya da olmayan bir konu ile ilgili genel kurulun onayı üzerine Asliye Ticaret Mahkemeleri'nden özel denetçi talep edebilme yolu bulunmaktadır. Görüldüğü üzere bankacılık hukukunda adli muhasebecilikte hile denetçiliği kamu kesimi nezdinde banka yeminli murakıpları tarafından gerçekleştirilmekte, bilirkişilik ve danışmanlık şeklinde adli muhasebecilikte ise özel sektörden yararlanılmakta ve Bankacılık Kanunu'nda bilirkişi incelemesi 165. madde uyarınca düzenlenerek bilirkişinin dosyanın kendisine verilmesinden sonra üç ay içerisinde hakime sunması hakimin kararıyla da bu sürenin 2 ay uzatılabileceğine hükmolunmuştur.

Operasyonel Önlemler

Bankacılık sektörünün gelişmesi, yeni teknolojik çözümler ve finansal ürünlerin çeşitliliği ile doğru orantılı olarak bankaların piyasa riski ve kredi riski dışında operasyonel riskleri daha da belirginleşmektedir(Boyacıoğlu,2002:51). Bu sebeple riskler yenilendikçe bankacılık sektöründeki suçların işlenme şekilleri farklı boyutlar kazanmaktadır. Bankacılıkta operasyonel

riskler piyasa riski ve kredi riski dışındaki tüm risklerdir. Bu riskler insan faktöründen, yani banka çalışanlarının yetersizliği, ihmalkarlığı ve görevlerini kötüye kullanmalarından meydana gelmektedir(Teker ve Ülengin, 2005: 14). Operasyonel risklerin kaynakları hırsızlık, dolandırıcılık, para aklama, banka çalışan ve müşterileri arasındaki gizli hileli anlaşmalar, hatalı işlemler, zayıf dökümantasyon, verilerin yanlış kaydedilmesi, iç denetimin engellenmesi, yöneticilere eksik rapor sunulması, çalışanların psikolojik kusurlarının tespit edilmesine yönelik testlerin başarısız olması, ihtiyaca uygun teknolojik donanıma sahip olunamaması veya sistemin eskimesi, satış uygulamalarında yanıltıcı raporlar, banka çalışanlarının yetkileri dışındaki işler yapması, ekonomik krizlerin banka çalışanlarında yarattığı stres, sel, terör eylemleri gibi durumlar özetlenebilir (Candoğan ve Altan, 2014:268).

Bankacılık operasyonel risklerin önlenmesi karşısında ülkelerin yasal düzenlemeler yetersiz kalmış ve dünya çapında bankacılık sisteminde yeknesaklık çalışmalarına önce Basel I ile başlanmış ancak Basel I yeterli görülmemiş ve Basel II ile yeterliliğe yaklaşılmıştır. Basel II bankacılık sektöründe üç yapısal blok hazırlanmış birinci yapısal blok sermaye yükümlülüklerinin hesaplanması , ikinci blok ise denetim komitesinin incelenmesi ve diğer risklerle birlikte operasyonel risklerin de göz önünde bulundurulması ile hedef rasyolara ulaşmak için gerekli testlerin uygulanması ile ilişkilidir. Operasyonel riskler hakkında yapılacak denetim çalışmaları ve gerekli operasyonel risk finansmanına ilişkin ölçüt brüt gelir ve sermaye gereksinimlerinin hesaplanması yoluyla bulunabilmektedir. Bu risklerin önüne geçilmesinde kar odaklı hareket eden bankalar için piyasa disiplini de önem kazanmaktadır. Basel II uzlaşısı üçüncü yapısal blok olarak piyasa disiplinini öngörmüştür(Basel Komitesi,2004:143). Piyasa disiplini, bir bankanın menfaat sahiplerine olan güvenini ortaya koyar ve banka iyi bir iletişim kanalı oluşturması ve menfaat sahiplerini periyodik olarak bilgilendirmesi yoluyla piyasadaki varlığını kalıcı hale getirir. Diğer taraftan faiz oranlarının yükselmesi ve ekonomik krizlerin şiddetli hale gelmesi durumunda bankanın açık pozisyonu, kur riskleri ve yanlış kişilere verilen krediler nedeniyle temerrüt riski halinde kayıplar karşısında zayıf hale gelmekte ve bankanın yeterli sermayeye sahip olmaması riskleri ile karşı karşıya kalınabilmektedir(Arslan,2007:55). Bu sebeple banka içerisindeki dengeli finans politikasının oluşturulması ve hesap verilebilirlik ve şeffaflık ilkelerinin uygulanması aşamasında operasyonel risklerin azaltılması özellikle kayıt dışılığın azaltılması, hile ve hatalar konusunda önem kazanmaktadır. Ardından Basel III uzlaşısı ile 2008 krizinden sonraki ekonomik sorunlar nedeniyle değişiklikler birtakım değişiklikler yapılmış, Basel II'nin uzantısı olmasının yanında ekonominin inişli çıkışlı dönemlerindeki likidite ayarlamaları, alım-satım hesaplarına ilişki sermaye yeterliliğinde, karşı taraf kredi riskinin hesaplanmasında ve nitelik ve niceliği arttırılmış asgari sermaye gerekliliğinde değişiklik yapılması yönünde öneriler yapmasıyla ön plana çıkmıştır (Cangürel vd, 2010: 1)

Türkiye'de BDDK, söz konusu Basel II yaklaşımlarını izleyerek bilişim alanında ve operasyonel riskler konularında önemli adımlar atmıştır. 2007 tarihli Bankalarda Bilgi Sistemleri Yönetiminde Esas Alınacak İlkelere İlişkin Tebliğ, Bankaların İç Sistemleri Hakkında Yönetmelik, Bankaların Destek Hizmeti Almalarına İlişkin Yönetmelik ile birlikte farkındalık yönündeki sosyal çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bilişim alanındaki başlıca çalışmalar, ATM güvenliği, kimlik doğrulama, yetkilendirme, işlemlerin kayıtların bütünlüğü, denetim izlerinin oluşturulması, veri gizliliği, sorumluluk atama şeklinde ilkeler üzerinedir(Varlı, 2012).

Araştırmanın Yöntemi

Türkiye'de bankacılık sektöründe yaşanan hile olayları üzerine literatürde yapılmış olan çalışmaların adli muhasebe perspektifinden incelenmesi ve 2008 krizi sonrasında hile olaylarının gündeme taşınması konusunda Türk bankacılık sektöründe meydana gelen 10 yıllık süreçteki değişimi ve gelişimi görmek açısından 2008 – 2018 yılları arasında gerçekleştirilen akademik

çalışmalar; ***"Çalışmanın Konusu, Uygulamanın Yapıldığı Yer, Analiz Yöntemi ve Ulaşılan Sonuç"*** şeklinde sınıflandırılarak ampirik analiz yapılmıştır. Ayrıca ***araştırmanın amacı ve önemi, kapsamı ve sınırlılıkları ile araştırma kapsamında ele alınan çalışmalara yönelik değerlendirme yönelik bilgiler çalışmanın izleyen başlıklarında sunulmaktadır.***

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada; Türkiye'de bankacılık sektöründe yaşanan hile olayları üzerine literatürde yapılmış olan çalışmaların adli muhasebe perspektifinden incelenmesi amaçlanmaktadır. Özellikle 2008 krizi sonrasında meydana gelen hile olaylarının gündeme taşınması ve Türk bankacılık sektöründe hile olaylarına ilişkin son 10 yıllık süreçteki değişimi ve gelişimi görmek ve yapılan çalışmalar doğrultusunda çıkarımlarda bulunarak adli muhasebe perspektifinden hileye ilişkin alınan önlemlerdeki eksikliklerin ortaya konulması araştırmanın önemini göstermektedir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırmanın kapsamını Türkiye'de bankacılık sektöründe yaşanan hile olayları oluşturmaktadır. Ancak bilgi kullanıcılarına daha güvenilir ve doğru bilgilerin sunularak sağlıklı yorumlamalarda bulunulabilmesi amacıyla; 2008 finansal krizi sonrası bankacılık sektöründe yaşanan hile olayları arasında doğruluğu ispatlanmış ve literatüre konu olan akademik çalışmalar araştırmanın sınırını oluşturmaktadır.

Türk Bankacılık Sektöründe 2008-2018 Yılları Arasında Meydana Gelen Hile Olaylarının Adli Muhasebe Perspektifinden Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde 2008 krizi sonrası Türk bankacılık sektöründe yaşanan hile olaylarının adli muhasebe perspektifinden değerlendirilmesine yönelik Tablo 2'de çalışmalar; "***"Çalışmanın Konusu, Uygulamanın Yapıldığı Yer, Analiz Yöntemi ve Ulaşılan Sonuç"*** kavramlarına göre sınıflandırılarak ortaya çıkan bulgular detaylı olarak aşağıda sunulmaktadır.

Tablo 2: Bankacılık Sektörü hakkında yapılan hile olaylarına ilişkin 2008-2018 yıllarına ait çalışmalar

Yazar / Yıl	Amaç	Kapsam	Analiz Yöntemi	Sonuç
Çelenk ve Ökdemir (2010)	Operasyonel risk denetimlerinin tartışmalı noktalarının aydınlatılması, konuya ilişkin eğilimlerin tespiti ve operasyonel risk denetiminin bankalara fayda sağlayıp sağlamadığı	Türkiye'deki 34 banka ve bu bankalar bünyesinde çalışan denetim kökenli personeller kapsamındadır.	"E-mail yolu ile anket yöntemi" ile 38 likert tipi ölçek ve 4 demografik soru sorulmuş ve analizi SPSS'de yapılmıştır.	Operasyonel Risk Denetimi bankaların sürdürülebilir rekabet gücünü artırdığı, bankaların çalışma kalitesini yükselttiği, bankaların risk maliyetini azaltmakta olduğu, kesintisiz hizmet sunarak müşteri varlıklarını ve kamuoyunu koruduğu, veri tabanı ve acil eylem planları hazırlamasının önemli olduğu, bankaları kara para işlemlerinden uzaklaştırdığı sonucuna varılmıştır.
Özdemir (2013)	Bankalarda banka çalışanı ve müşterileri tarafından meydana gelen hile risklerinin en yüksek alanlarını belirlemek, hile riski yönetiminin köşe taşı olan önleme sürecini ortaya koymak ve hile riski yönetim sürecini ele almaktır.	Mevcut hile türlerinin belirlenmesi ve önlem yöntemlerinin aktarılmasıyla birlikte Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli bir yatırım bankasının hile risk yönetimi matrislerinin incelenmesi.	Türkiye'de faaliyet gösteren yabancı sermayeli yatırım bankasının hile riski matrislerinin incelenmesi ile birlikte CFO ile mülakat yapılması şeklinde analiz yapılmıştır.	Bankanın proaktif hile riski yönetim yaklaşımını benimseyen, bilgisayar destekli anahtar kontrolleri ağırlıklı olarak kullanan, iç kontrol sistemi ile hile riski yönetim sürecini bütünleşik bir yapıya kavuşturabilmiş ve hile risklerinden tamamen arınmış bir banka olduğu gözlemlenmiştir.

Demir ve Aslan, (2015)	Banka ticari kredi yetkililerinin finansal tablo manipülasyon uygulamaları hakkındaki görüşlerinin belirlenmesi	Sivas İli Bankacılık Sektöründe faaliyet gösteren ticari kredi yetkilileri araştırma kapsamında ele alınmıştır.	Anket (Likert 5 seçenekli yöntem) yöntemi kullanılarak SPSS programında betimsel istatistiksel yöntem tercih edilmiştir.	İşlemlerin ara dönem finansal tablolarında manipülasyon uygulamalarının daha yaygın olabileceği ve finansal tabloların gerçeği yansıtmayabileceği yönünde bulguların olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kandemir (2016)	Muhasebenin Türkiye'deki banka iflâslarından ne derecede sorumlu tutulabileceğini ortaya koymak, bu durumun altında yatan temel nedenleri değerlendirmek, söz konusu hile vakaları arasında düzenlilikler, ortak paydalar ya da benzerlikler aramak amaçlanmaktadır.	25 banka özelinde saptanan muhasebe hilelerinin tespit edilmesi kapsamında ele alınmıştır.	TMSF'nin banka yeminli murakıplarının iflas eden bankalar hakkında düzenlediği olay raporlar kullanılarak vaka çalışması şeklinde nitel araştırma yöntemi seçilmiştir.	1980 ve 2000'li yılları sonrasındaki dönemde bankaların iflas sonucunda el değiştirmesi veya özelleştirilmesi sonrası risklerin artarak devam ettiği, yapılan çoğu hilelerin yağmalama, risk öteleme, ekonomik amacı olmayan kredi ve yatırım kararları, açık pozisyon taşıyarak çok riskli finansal oyunlar oynanarak reel ekonominin finansal ekonomiye kaydığı gözlemlenmiştir.
Kaban ve Arslan (2016)	Bankalar tarafından gelişmiş bir denetim yazılımı olan ACL (Audit Command Language) kullanılarak muhasebe hare-ketleri üzerinden olası bir zimmet eyleminin nasıl açığa çıkarı-labileceğinin anla-tılması amaçlan-mıştır.	Konu literatürü ele alındık-tan sonra ACL yazılımında zimmet eylemi-nin tespit edili-şinin bir senaryo dahilinde gerçekleştiril-mesi şeklinde ele alınmıştır.	Senaryo analizi çalışması yapılmıştır.	Müşterilerin bu tip durumlarla karşılaşmamaları için bankaların risk odaklı denetim uygulamaları kullanmaları önemlidir ve bilgi teknolojileri destekli denetim uygulamaları ile yoğun işlem hacimli bankalarda zimmet gibi suçların tespit edilmesinde etkili olacaktır.
Dönmez ve Bağışlar(2017)	Bankacılık sektöründe yaşanmış hileli işlemlerin tespit edilerek farklı açılardan değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	Bankaların teftiş kurulu ve iç kontrol personellerinin görüşleri kapsamında ele alınmıştır.	25 bankadan 50 kişiye anket yöntemi ile sorular yöneltilmiş ve SPSS paket programında analiz yapılmıştır.	Anket katılımcılarının tamamının hileli işlemlerle karşılaştıkları, hileli olayların çoğunluğunun gişede ve şube satış bölümlerinde yaşandığı, hile yapanların büyük çoğunluğunun sırasıyla alt kademe çalışanlar ve orta kademe yöneticilerden oluştuğu ve en çok karşılaşılan hile türünün ise müşterilerin hesaplarında bilgileri dışında hareket yapılması yoluyla müşterinin zarara uğratılması olduğu gözlemlenmiştir.
Selçuk (2017)	TMSF'ye devredilen bankaların yaptıkları usulsüz ve hileli işlemlerin yarattığı yıkımı ve alınan önlemlerin	TMSF'ye devredilen bankaların iflas belgeleri kapsamında bir araştırma yapılmıştır.	Literatür çalışması ve belge incelemesi şeklinde çalışma yapılmıştır.	Araştırma sonucunda Türkiye'de iflas eden bankaların çoğunun muhasebe hileleri nedeniyle ve yapısal neden olarak da bankaların tam olarak denetlenmemesi, bankaların

	belirlenmesi amaçlanmıştır.			denetim olgusundan faydalanamaması, iç kontrol yapılarının zayıf olması nedenleriyle iflas ettiklerini ve buna karşılık alınan önlemler karşısında 2008 krizi ve sonrasında bankalarda küçülme dışında iflas ya da TMSF'ye devrine rastlanmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
C. Kandemir ve Ş. Kandemir (2017)	Bankacılık hilelerinin sınıflandırılması, saptanması ve önlenmesi amaçlanmıştır.	Bankacılık sektöründeki hilelerin türleri kapsamında bir araştırma yapılmıştır.	Literatür araştırması yapılmıştır.	Çalışma sonucunda bankacılık hile türleri kredi hileleri, hesap hileleri, kartlı-kartsız hileler, çek hileleri, akreditif hileleri, bilgisayar hileleri, kara para aklama, ponzi oyunu, kanallar arası (çapraz)hileler, yağmalama ve risk öteleme, elektronik bankacılık hileleri, nakit hileleri, döviz manipülasyonları olduğu belirtilmiştir. Bu hilelerin saptanması ise genel olarak iç kontroller tarafından yapılan denetimlerle, kamunun bildirimi ve müşteri bildirimi yoluyla hilelerin tespiti yapılabilmektedir. Özel olarak yapılan hile saptanma yöntemleri arasında ise çek mutabakatlarının incelenmesi, akreditif işlemlerinde ayrıntılı belge incelemesi ve müşteri hesabının dondurulması yöntemleri, bilgisayar hilelerinde ise bilgi erişiminin yetkilendirme yoluyla sağlanması, kara para aklamanın en zor saptanan hileler olduğunu ve yüksek maliyetli yazılımlarla çözülebileceği belirtilirken, ponzi hilelerinin ise istatistiksel ölçümler sonucu anomalilerin saptanabildiği, yağmalama ve risk ötelemede ise genel çözüm yolu ceza kanunları olduğu, elektronik bankacılığa girişte biyometrik teknolojiler hilenin saptanmasını sağlayabileceği açıklanmıştır.

Yazıcı ,2017	Bankacılık suç-larının ve etik dışı davranışların yapılmasındaki nedenler araştı-rılmıştır.	Türkiye ve dünyadaki bankaların yasal olmayan şekilde yaptıkları işlemler kapsamında bir araştırma yapıl-mıştır.	Literatür, resmi kurum raporları, kanun maddeleri ve internet haberlerinin incelenmesi şeklinde çalışma yapılmıştır.	Çalışma sonucunda bankaların suç işlemelerinin nedenleri arasında kar odaklı yaklaşımla hizmet vermeleri, denetim olanaklarının yetersiz olması, banka bağımsız denetim ücretlerinin bankalar nezdinden verilmesinin tarafsızlığı bozması, kanunların caydırıcı olmaması bulunmaktadır. Ayrıca 2008 sonrası mortgage davaları ve bankaların usulsüz şekilde faiz ve masraf uygulamalarının yapılmalarının müşterilerin gözünde kötü imaj çizdiği belirtilmiştir. Yapılacak kanun ve düzenlemelerin üstünde etik davranışların geliştirilmesinin önem taşıdığı belirtilmiştir.

Çelenk ve Ökdemir(2010)'nin banka denetçileri hedef kitle olarak ele aldığı çalışmada operasyonel risk denetimlerinin tartışmalı noktalarının aydınlatılması, konuya ilişkin eğilimlerin tespiti ve operasyonel risk denetiminin bankalara fayda sağlayıp sağlamadığını ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve sonucunda bankaların sürdürülebilir rekabet gücünü artırdığı, bankaların çalışma kalitesini yükselttiği, bankaların risk maliyetini azaltmakta olduğu, kesintisiz hizmet sunarak müşteri varlıklarını ve kamuoyunu koruduğu, veri tabanı ve acil eylem planları hazırlamasının önemli olduğu, bankaları kara para işlemlerinden uzaklaştırdığı sonucuna varılmıştır..Ancak çalışma içerisinde banka denetçilerinin anket soruları üzerindeki eğilimleri oldukça çarpıcıdır. Örneğin banka denetçilerinin yolsuzluk incelemesi yapma sorumluluğunun düşük olması, banka denetçilerinin **İç Denetçilerin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin** 7. Maddesinin 1. Fıkrasındaki **"Muhasebe kayıtları ile mali tabloların, doğruluğu ve güvenilirliğinin incelenmesi"** ibaresine aykırı davrandıkları anlamına gelmektedir. Operasyonel risklerin önlenmesi konusunda ise banka denetçilerinin acil eylem planlarını yapmak zorunda olduklarını düşünmemeleri ise yönetmeliğin 5. Maddesinin 1. Fıkrasındaki **"iç kontrol sisteminin etkinliği ve risklerin asgarîye indirilmesi için kamu idaresinin faaliyetlerini olumsuz etkileyebilecek risklerin tanımlanması, gerekli önlemlerin alınması, sürekli gözden geçirilmesi ve mümkünse sayısallaştırılması konularında yönetime önerilerde bulunulur"** ifadesi ile **"kurumun risk yönetimi, iç kontrol sistemi ve işlem süreçlerinin etkin bir şekilde işlediğine; üretilen bilgilerin doğruluğuna ve tamlığına; varlıklarının korunduğuna; faaliyetlerin etkili, ekonomik, verimli ve mevzuata uygun bir şekilde gerçekleştirildiğine dair, kurum içine ve kurum dışına yeterli güvencenin verilmesi"** amaçları ile çeliştiği anlamına gelmektedir. Diğer yandan banka denetçilerinin danışmanlık fonksiyonunun kullanılmaması ise yine aynı yönetmeliğin 5. Maddesinin 2. Fıkrasındaki risk yönetimi, iç kontrol sistemi ve süreçlerine ilişkin danışmanlık amaçlarının yerine getirilmediği ön plana çıkmaktadır. Kamu otoritesinin ise yasal olarak kanun koymadıkça operasyonel risklere ilişkin önlemlerin alınamayacağı görüşü de bankacılık iç kontrol sisteminin ruhunun ve meslek bilincinin oluşmadığı anlaşılmaktadır. Bu sebeple adli muhasebenin hile denetiminde iç kontrol sisteminin zayıf kaldığı ve yeni istihdam alanlarına kaymasına sıcak bakıldığı görülmektedir. Yani banka denetçileri anket sorularında yolsuzluk

incelemeleri ile ilgili yaklaşımlarının zayıf kalması ve hile denetçilerinin ayrıca istihdamına sıcak bakmaları hile denetimini iç kontrolörlerin yapamayacağını göstermektedir. Ancak operasyonel risk denetimleri ile bu çalışma kapsamında söz konusu bankacılık suçlarını teşebbüs anında yakalanmasını ve önlenmesini öngörmektedir. Hukuki önlemler başlığı altında belirtildiği gibi hile denetçiliği kamu sektörü üzerinden suç işlendikten sonra ortaya çıkmakta ve bunun dışındaki yöntemlerin ise bilirkişilik ve danışmanlıktan öteye gitmediği belirtilmiştir. Hile denetçiliği suçun daha teşebbüs aşamasında yakalanması yönüyle ön plana çıkması adına hile denetçiliğinin muhasebenin ayrı bir meslek dalı olarak TÜRMOB'un veya SPK'nın sertifika programları kapsamında yapılması gerekmektedir.

Özdemir(2013)'in banka çalışanı ve müşterileri tarafından meydana gelen hile risklerinin en yüksek alanlarını belirlemek, hile riski yönetiminin köşe taşı olan önleme sürecini ortaya koymak ve hile riski yönetim sürecini ele almak amacıyla yaptığı çalışmada, çalışma konusu olan bankanın hile riski yönetimi süreci üzerinde bankanın aldığı bilgisayar ve yazılımlar üzerindeki güvenlik önlemleri ve ihbar sisteminin oluşturulması, finansal raporlamada, muhasebede ve ödeme araçları konularında görev ayrılıkları ile hile risklerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak çalışmada söz konusu bankanın yolsuzluk ve kara para aklama, kredi hileleri sahte belge sunma, zimmet gibi suçlara yönelik herhangi bir önlem planı yapıp yapmadığı belirtilmemiştir. Bu durumlara ilişkin bankalar yasal caydırıcılıkların yanı sıra kurumsal anlamda da caydırıcı yollar denemelidir. Örneğin kredi hilesi yaptığı ortaya çıkan bir müşterinin kara listeye sokulması, bankacılık kanununda zimmet suçunu saklayan çalışanların veya yöneticilerin ise meslekten men cezası almaları yasal çerçevede de bankacılık kanununda kara listeye ilişkin bilgilerin Bankacılık Kanunu'nun Ek 1. Maddesine ilişkin müşteri bilgilerinin bu yönde paylaşılması ve zimmet suçuna ilişkin olarak da Bankacılık Kanunu'nun 160. maddesi ele alınabilir.

Demir ve Aslan(2015)'ın yaptığı çalışmada Sivas ilindeki bankalarda ticari kredilere ilişkin finansal tablo manipülasyonlarının gerçekleştirilip gerçekleştirilmediğinin belirlenmesi amaçlanmış ve sonuç olarak yapılan araştırmada ticari müşterilerin finansal tablo manipülasyonlarını ara dönem bilançolarında gerçekleştirildiğinin gözlendiği bildirilmiştir. Ancak denetçilerin finansal tablolara ilişkin manipülasyonların var olup olmadığı konusunda kararsız oldukları belirtilmiştir. Buna göre bir ticari müşterinin kredi ödeme gücünün yokluğunda böyle yollara başvurabileceği akılda tutulmalıdır. Bunun ortaya çıkarılabilmesi ise fiziki defter incelemesi ve soruşturması gerekmektedir. Suç daha oluşmadan bu tür hileler için soruşturma yapılması mümkün olmadığından yapılabilecek en iyi önlem ticari kredilere yönelik sunulacak tabloların bağımsız denetimden geçmesinin zorunlu tutulmasıdır. Ancak mevcut borsaya kote edilmiş şirketler dışında bağımsız denetim hizmeti alma zorunluluğu olan şirket bulunmamaktadır. Yine de bağımsız denetim zorunluluğu olmayan işletmelerin kredi başvurularında bağımsız denetime tabi olması bankaların hileye ilişkin risklerini en aza indirebilecektir.

Kandemir (2016)'in yaptığı örnek olay çalışmasında ise muhasebe hilelerinin bankaların iflasları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi muhasebenin Türkiye'deki banka iflâslarından ne derecede sorumlu tutulabileceğini ortaya koymak, bu durumun altında yatan temel nedenleri değerlendirmek, söz konusu hile vakaları arasında düzenlilikler, ortak paydalar ya da benzerlikler aramak amaçlanmış ve araştırmanın sonucunda bankaların hile yapma nedenlerinin yağmalama, risk öteleme, yanlış kredi/yatırım kararları ile açık pozisyon bırakılarak çok riskli finansal oyunlar oynanması olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan bu nedenlere bağlı olarak bazı banka içi sistemsel sorunlarla birlikte hukuk kurallarının caydırıcı olmaması bankacılıkta muhasebe hilelerine davetiye çıkarmaktadır. Bu çalışmadaki önemli eksiklik bu hilelerin banka yöneticileri hakkındaki hukuki sonuçlarının ve kanun koyucu ve BDDK tarafından

yapılan 2000 yılı sonrası düzenlemelerde yolsuzluklarla mücadele hakkındaki düzenlemelerin niteliklerini ve bankaların bu yönde yapmaları gereken kanun kapsamındaki muhasebe ve iç kontrol sistemine ilişkin sorumluluklara yer verilmemesidir.

Kaban ve Arslan(2016)'nın yaptığı senaryo analizi çalışmasında bankalarda kullanılan ACL denetim yazılımının zimmet suçlarının tespit edilmesinde yardımcı olup olmadığının belirlenmesi amacıyla yapılan çalışmada ACL yazılımının zimmet suçunun ortaya çıkarılmasında başarılı olduğu ve bilgisayar destekli denetim yazılımlarının yoğun işlem hacimli olan bankaların denetiminde kullanımı oldukça zaman kazandırıcı olacaktır. ACL'nin diğer bir özelliği ise soruşturma amaçlı kullanımıdır. Adli muhasebede hile denetimi yapılacağı durumlarda hile denetçileri bu programı kullanarak zimmet ve yolsuzluk tespit işlemlerini rahatlıkla zaman kaybetmeden tamamlayabilecektir. Bu tür programların uzaktan denetim için geliştirilmesi durumu ise sürekli olarak hile denetimi sağlayacak ve hile riski en aza indirilebileceği gibi adli soruşturma işlemleri de hız kazanacaktır.

Dönmez ve Bağışlar (2017)'ın yaptığı çalışmada bankacılık sektöründe yaşanan hileli işlemleri farklı açılardan değerlendirmek istenmiş ve hileli işlemleri en çok alt kademe çalışanlar(%56) ile orta kademe yöneticiler(%40) tarafından gerçekleştirildiği, hilelerin şubelerin satış(%52) ve gişe (%28) bölümlerinde gerçekleştirildiği ve en çok karşılaşılan hile türünün ise müşteri hesaplarında müşterinin bilgisi dışında hareket gerçekleştirilmesi yoluyla müşteri ve işletmenin zarara uğratılmasıyla meydana geldiğini, hileyi yapan kişilerin genel olarak aynı işi yapan ve çevresi ile uyumlu insanlar tarafından gerçekleştirildiğinin gözlendiği bildirilmiştir. Çalışma konusu ile ilintili olarak da karşılaşılan hile olaylarının yüzde 60'ı adli mercilere ulaştığı, iç kontrol mekanizmasının etkili olması sayesinde hile olaylarının önlenebileceği de belirtilmiştir. Adli mercilere ulaşan hile vaka türlerine yer verilmemesi de çalışmadaki önemli eksiklik olarak saptanmıştır. Bu bilgiye ulaşılabildiği takdirde bankacılık sektöründe adli muhasebenin taşıdığı önem ve kapsamı ortaya çıkarılabilecek ve bankacılık sektöründeki hile olaylarının adli boyutu hakkında bilgi sahibi olunabilecektir. Anket katılımcılarının bankacılık sektöründeki hile olaylarının çalıştıkları bankaya olan zararının toplam boyutu da göz önüne alındığında ise cevapların yüzde 30'u 5 milyon TL ve üzeri zarara neden olduğu belirtilmiştir. Bu zararların da en sık olarak hangi hile faaliyeti sonucu gerçekleştiğinin bilgisinin dışında söz konusu hile faaliyetinin hangi tiplerinin adli mercilere ulaştığının da bilgisi önemlidir.

Selçuk(2017)'un yaptığı çalışmada TMSF'ye devrolan bankaların iflas nedenlerinin altında yatan sebeplerin muhasebe hilelerinden meydana geldiğini açıklamak ve bunun için yapılan önlemlerin belirlenmesi amaçlanmış ve sonuç olarak TMSF'ye devrolan çoğu bankanın iflas sebeplerinin yolsuzluk, tahsil edilemeyen kredilerden dolayı oluşan mali zararlar, özkaynak yetersizliği, likidite problemi nedeniyle muhasebe hilesi yaptığı ön plana çıktığı belirtilmiştir. Bu çalışmada da belirtildiği gibi Basel I, Basel II ve Basel III bankaların bu yöndeki eğilimlerinin kırılması ve bankaların likiditesinin korunması, ekonomik darboğazlara karşı bankaların piyasa disiplininin korunması ve doğru kredi verme kararları uygulamaları için çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir. Ancak bu kriterlerin benimsenmemesi ve muhasebe hilelerine devam edilmesi nedeniyle riskler her zaman devam edecektir ve bu nedenle bankalarda adli muhasebe yerini ve önemini her zaman koruyacaktır.

Kandemir ve Kandemir(2017)'in bankacılık hilelerinin belirlenmesi, tespit edilmesi ve önlenmesi amacı ile yaptığı çalışmada diğer araştırmalardan farklı olarak bankacılık suçları tüm yönleriyle incelenmiştir ancak bu suçların çeşitliliği ve boyutları kamu zararına ulaşacak niteliktedir. Bu yönde yapılan ceza kanunumuz ve bankacılık kanunumuz bu suçların çeşitliliğine karşı öngördüğü cezalar oldukça yetersiz kalmaktadır. Özellikle yeni ceza kanunumuzdaki ekonomik suça parasal yaptırım yaklaşımı ve kanun kapsamında etkin pişmanlık hükümlerinin

uygulanabilirliği ile birlikte ekonomiye verilen zararların bu şekilde tazmini kamuoyunda yeterli gelmemektedir. Hatta bu şekilde verilen cezalar caydırıcı görünmemektedir. Suçu işleyen failler daha az hapis cezası almak adına TCK (168.md,1-2-3) ve Bankacılık Kanunu kapsamında etkin pişmanlık hükümlerinden yararlanmaktadır. Bankaların ekonomideki rollerinin her ne kadar özel sektör üzerinden faaliyet gösterseler de yüksek kamu yararı sağladığı göz önüne alınması suretiyle bankacılık suçlarının yeniden güncellenmesi gerekmektedir.

Yazıcı (2017)'nın yaptığı araştırmada ise bankacılık hilelerinin yapılmasındaki muhasebe hileleri gibi etik ihlallere dikkat çekilmiş ve sonuç olarak banka çalışanlarının, müşterilerin ve yöneticilerin etik değerlere sahip olmaması ve kanunların da caydırıcılığının düşük olması, bağımsız denetimin tarafsızlığının olmaması, yöneticilerin yüksek faiz dönemlerinde risk iştahının artması, kurum içi rekabet ve yönetim kurulunun kar odaklı kararlar vermesi gibi nedenler bankacılık hilelerinin güdülenmesine neden olduğu anlaşılmıştır. Operasyonel risk olarak ele alınan hile olgusunun ortaya çıkışı yukarıdaki sebepler dışında sosyal sebepler olarak, siyasi ve ideolojik çıkarlar, ekonomik darboğaz, jeopolitik konumun söz konusu suçların gelirlerinin aklanmasına elverişli olması ve söz konusu ülkenin vergi kanunlarının suç gelirlerini aklayacak şekilde avantajlı olması şeklinde sebepler de belirtilebilir. Bu noktada adli muhasebenin bankacılık sektöründe önemli bir etkisi olacaktır. Özellikle bağımsız denetim kuruluşlarının banka denetimi konusunda oldukça yetersiz olduğu da son yaşanan 2008 krizi sonrası incelenen finansal kuruluşların mali yapılarının raporlarda olduğundan daha iyi gösterildiği ortaya çıktıktan sonra anlaşılmıştır(Demir ve Küçükkaplan, 2017:216). Türkiye bankacılık sistemindeki bu denetim zafiyeti bankaları krize sürüklemiştir ve operasyonel risklere karşı savunmasız hale getirmiştir. Bu da bankacılık hilelerinin adli muhasebe boyutunda işlenmesini gerektirmiştir. Bu sebeple etik ihlaller ve diğer sosyal sebepler adli muhasebeciliğin varlığının temel sebebidir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada adli muhasebede hile olgusu işlenmiş, adli muhasebeciliğin doğuşu, varolma sebepleri ve bunun Türkiye'nin bankacılık sektöründeki yansımalarına dikkat çekilmiştir. Ayrıca Türkiye bankacılık sektöründe hukuki boyutta önlem olarak alınan bankacılık suçlarının Türk Ceza Kanunu'nda, Bankacılık Kanunu'nda bulunan çeşitleri ve ceza yöntemleri anlatılmıştır ve bu ceza yöntemlerinin idari para,adli para ve hapis cezası olduğu, bu cezaların ve buna yönelik soruşturma ve kovuşturma aşamalarında adli muhasebeci olarak görülen bilirkişinin görevleri ve ayrıca BDDK'nın görevlendirdiği banka murakıplarının adli muhasebeci olarak bankacılık sektöründe yer aldığı belirtilmiştir. Ancak bu denetim yapısı oldukça yetersizdir. Çünkü Barth ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan araştırmada bankaların denetim sistemlerinin ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile ilişkilendirerek karşılaştırmalı bir analiz yapmış ve bu analiz sonucunda yüksek gelirli ülkelerden olan Amerika ve Almanya'da çoklu denetim sistemi uygulanırken orta ve düşük gelirli ülkelerde tek denetim otoritesi bulunduğu belirtilmiştir. Türkiye de bu araştırma içerisindeki yerini tek denetim otoriteli olan ülkeler arasında yer almıştır. Türkiye'nin milli gelir olarak her geçen yıl artan düzeyde ilerlemesi ve banka denetimin de yüksek gelirli ülkelerle birlikte aynı niteliklere sahip olması gerekirken tek bir denetim otoritesine sahip olması ve adli muhasebe açısından da bakılırsa yolsuzluk ve hilelerin önlenmesi de oldukça zor görünmektedir. Bu nedenle ya bağımsız denetim ve iç denetimin hile denetiminde uzmanlaşmış olması gerekmekte ya da özel olarak yeni bir meslek dalı olarak adli muhasebecilik veya hile denetçiliğinin Türkiye'ye etkin bir şekilde düzenlemesinin yapılmasının hem bankacılık sektörü hem de diğer sektörler açısından hile denetimi adına önemli bir adım olacaktır. Bunun yanında çalışmada Türk bankacılık sektöründe yapılan operasyonel önlemler ele alınmış ve bunun sonucunda ise alınan önlemlerin Basel kriterleri ölçüsünde yapıldığı görülmüştür. Basel

kriterlerinin hile olgusu ve adli muhasebe ile olan ilişkisi ise bankacılıkta operasyonel riskler arasında hile riskinin de bulunmasıdır. Hile riskinin önlenmesi ise alınan teknolojik yeniliklerin takip edilmesi ve iç kontrol ve bağımsız denetim sisteminin hile risklerine karşı etkin şekilde işlemesine bağlıdır. Bu iki sistemin birlikte işlememesi durumunda hile riski büyür ve riskler birer bankacılık krizine ya da yolsuzluğa neden olur.Bu aşamada ise adli muhasebe devreye girmektedir.

Çalışmada bankacılık sektöründeki hile olaylarına ilişkin yapılan 9 çalışmaya yer verilmiştir. Bu 9 çalışma adli muhasebeyi bankacılık sektörü üzerinden değerlendirmek, bankacılık sektöründeki hile olaylarına ilişkin sorunlar ve alınan önlemlerin yeterliliği üzerine değerlendirmeler yapmak amacıyla kullanılmıştır. Bankacılık sektörüne ilişkin hile olaylarına ait çalışmalara ulaşılan önemli sonuçlar mevcuttur. Bu sonuçlar ise özetle şöyle belirtilebilir;

- Hile denetimi ile yolsuzluk ve hile olaylarından bankalar uzaklaşmaktadır ancak iç denetçilerin yolsuzlukları saptayabilecek yetkinlikte olmaması nedeniyle iç kontrol sisteminden ayrı bir birim tarafından gerçekleştirilmeli ve bu istihdam alanının "Hile Denetçiliği" olarak bankacılık sisteminde bulunmalı ve denetçiler bir lisans sertifikası programı dahilinde eğitime tabi tutulmalıdır. (Çelenk ve Ökdemir,2010)
- Hile riskine karşı operasyonel risk planlamalarında risk matrisleri kullanılan ve bu matrislerle iç kontrol sistemi koordineli çalışan, ihbar sistemi oluşturulan, bilgisayar destekli anahtar kontrolleri ağırlıklı olarak kullanan, iç kontrol sistemi ile hile riski yönetim sürecini bütünleşik bir yapıya kavuşturabilmiş bankalar hile riskinden tamamen arınmışlardır ancak sahte belge kullanma yolsuzluk ve kara para aklama, kredi hileleri, zimmet gibi suçlara yönelik eylem planları da yapılmalı, çalışan hilelerine yönelik meslekten men cezaları, kredi hilelerine yönelik olarak da kara liste yöntemi uygulanmalıdır(Özdemir, 2013)
- Bankaların operasyonel risklerinde en çok karşılaşılan hile riski türü kredi hileleridir. Ticari kredi hilelerinin gerçekleşmesi için finansal raporlama hilelerinin yapılması ise en çok karşılaşılan hile yöntemidir. Bu hile yöntemine başvurulan dönemler ise ara dönem bilançolarında gerçekleştiği ancak finansal raporların hileli olup olmadığı tespit edilemediği ortaya çıkmıştır. Bu sonuca göre KOBİ ve kurumsal şirketlerin başvuracakları ticari kredilerde bağımsız denetim raporu alma zorunluğu getirilmelidir. (Demir ve Aslan,2015)
- Banka iflaslarının altında muhasebe hileleri önemli rol oynamaktadır ancak bu hilelerin yapılmasındaki sebepler kanunların caydırıcılığının olmaması, yağmalama, risk öteleme, yanlış kredi/yatırım kararları ile açık pozisyon bırakılarak çok riskli finansal oyunlar oynanmasıdır. Bu tür eğilimlerin ortadan kaldırılması için banka yöneticileri, çalışanlarının şirket kültürüyle uyumlaşması ve yasalara uyumun sağlanması için kanun koyucular ve düzenleyici denetleyici kurumlar bu süreçte yol gösterici olmalıdır (Kandemir, 2016)
- Bankaların denetim süreçlerinde bilgisayar destekli denetimin etkin rol oynaması gerektiği gibi adli muhasebenin soruşturma sürecinde suçun ve failin ortaya çıkarılması için de aynı ölçüde önemli rol oynamaktadır. Bilgisayarlı denetim sistemlerinin merkezden de adli soruşturması için çalışmalar yapılmalıdır. (Kaban ve Arslan, 2016)
- Bankalarda en çok hile yapanlar çalışanlar ve orta düzey yöneticilerdir. En çok hile yapılan bölümler ise satış ve gişe bölümleri iken en çok yapılan hile ise müşterilerin bilgisi dışında hesaplarında hareket gerçekleşmesidir. Buna karşılık iç kontrolün başarısız olması hile olaylarının adli mercilere ulaşması ile sonuçlanmaktadır. Bu nedenle iç kontrol birimleri bilinçlendirilmeli, adli mercilere ulaşan vaka türleri belirlenmeli ve bu

vakaların önüne geçmek için kurumsal ve yasal politikalar düzenlenmeli bu düzenlemelerin koordinasyonu sağlanmalıdır.(Dönmez ve Bağışlar, 2017)

- TMSF'ye devrolan çoğu banka muhasebe hileleri ve özkaynak yetersizliği, likidite problemi, yolsuzluk, tahsil edilemeyen krediler nedeniyle iflas etmişlerdir. Bu sorunlarla başa çıkabilecek banka bağımsız denetçileri ve iç denetçilerdir ancak (Selçuk,2017)
- Bankacılık sektöründe meydana gelen suçlar muhasebe ve bilişim yoluyla yapılmaktadır ve genel olarak yolsuzluk ve kara para aklama gibi suçlarda ise birden fazla suç da işlenmektedir ve TCK ve Bankacılık Kanunu'nda işlenen bankacılık suçlarının çeşitliliği oldukça yetersiz ve cezaların caydırıcılığı etkin pişmanlık hükümleri dolayısıyla zayıf kalmaktadır. Bu nedenle bankacılık suçlarına ceza hükümleri diğer nitelikli suçlardan ayrı ceza hükümleri geliştirilmelidir. (Kandemir ve Kandemir, 2017)
- Bankacılıkta muhasebe hileleri kanunların caydırıcı olmamasıyla birlikte etik olmayan sebepler(kurum içi rekabet, sektör karlılığı vb.) dolayısıyla işlenmektedir. Bankacılıkta muhasebe hileleri bunların yanı sıra ideolojik ve siyasi çıkarlar nedeniyle de yapılabilmektedir. Bu çıkarların bankacılık suçları arasındaki görünüşü ise yolsuzluk ve kara para aklama şeklindedir. (Yazıcı,2017)

KAYNAKÇA

Akyel N., (2009), Adli Muhasebecilik ve Türkiye'de Uygulanabilmesi İçin Altyapı Bileşenlerinin Mevcut Durumu, Değerlendirilmesi ve Öneriler, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Aktaş Hüseyin ve Kuloğlu, Gökhan, (2008), "Adli Muhasebe ve Adli Muhasebecilik Mesleği", *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, Yıl 8, Sayı: 25, ss: 101-120.

Arslan İ. (2007), Basel Kriterleri ve Türk Bankacılık Sektörüne Etkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:18, ss. 49-66.

Atmaca, M. ve Terzi S. (2012), Adli Muhasebe, Adli Muhasebe Uygulamalarının Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma, Yaylım Yayıncılık, İstanbul.

Aydınşakir E.(2008), Kara Para Aklamayla Mücadele,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi, (Tez no:219878)

Barth, J. R., Gan, J., ve Nolle, D. E. (2009). Global Banking Regulation and Supervision: What Are The Issues and What Are The Practices?". Nova Science Publishers, New York. (https://www.researchgate.net/publication/291357242_Global_Banking_Regulation_and_Supervision_What_Are_the_Issues_and_What_Are_the_Practice) (Erişim tarihi: 31.03.2018)

Bankacılık Kanunu (2005),TC Resmi Gazete,25983(Mükerrer), 01.11.2005.

Banka Kartı ve Kredi Kartları Kanunu (2006), TC Resmi Gazete,26095, 01.03.2006

Basel Commitee on Banking Supervision (2004),International Convergence of Capital Measurement and Capital Standards A Revised Framework

Boyacıoğlu,Acar, M. (2002), Operasyonel Risk ve Yönetimi, Bankacılar Dergisi, Sayı:43, ss. 51-66.

Bozkurt Nejat (2009), İşletmelerin Kara Deliği: Hile Çalışan Hileleri, Alfa Yayınları, İstanbul.

Bozkurt, N. (2000). Muhasebe ve Denetim Mesleğinde Yeni Bir Alan Adli Muhasebecilik, *Yaklaşım Dergisi,* 8 (94), ss: 55-61.

Candoğan M.A ve Altan M. (2014), Basel Kriterleri Çerçevesinde Operasyonel Risk Ölçüm Yöntemlerinin Karşılaştırılması: Örnek Bir Uygulama, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı:31, ss. 265-276.

Cangürel O.,Güngör S., Sevinç V.U, Kayci İ., Atalay S.(2010), Sorularla Basel III, BDDK Risk Yönetimi Dairesi(www.bddk.org.tr) Erişim tarihi: (04.03.2018)

Cemalcılar, Özgül ve Nurten Erdoğan (1997), *Genel Muhasebe*, 4. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
Chew, Winston (2002), An Owerview of Forensic Accounting and the Role of Forensic Accountants in Investigations, Accounting World, KPMG Pres.
Crumbley, D. Larry; Nicholas Apostolou (2002), "Forensic Accounting: A New Growth Are Accounting", *Ohio CPA Journal,* Vol:16, Issue: 3, July-September.
Çankaya, F. ve Gerekan B. (2009), Hile Denetçiliği Mesleği ve Sertifikalı Hile Denetçiliği Mesleki Standartları ve Ahlak Kuralları. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi.* Nisan, 93-108.
Çatıkkaş, Özgür; Yıldırım Ercan Çalış (2010), "Hile Denetiminde Proaktif Yaklaşımlar", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Sayı: 45, ss: 146-156.
Çelenk H. Ve Ökdemir Y. (2010)," Bankalarda Operasyonel Risk Denetimi ve Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bankalar Üzerine Bir Araştırma", Maliye ve Finans Yazıları Dergisi, Yıl:24 Sayı:87, s. 77-110.
Çelik, Alper, (2007), Stok Hileleri ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul.
Çoban, Y. (2013). "Adli Muhasebede Uzman Tanıklık Mesleği, Muhasebe Meslek Mensupları Üzerine Bir Araştırma", *Yüksek Lisans Tezi.* Karadeniz Teknik Üniversitesi SBE, Trabzon.
Çolak,Ö.F (2012)," Türk Bankacılık Sektörünün Şubat 2001 Krizi Sonrası Durumu ve Yeniden Yapılandırma Programı",(www.tek.org.tr) (10.03.2018)
Demir, Y., Küçükkaplan
Demir M. Ve Arslan Ö (2015), "Banka Ticari Kredi Yetkililerinin Bakış Açılarıyla Finansal Tablo Manipülasyonları: Sivas İlinde Bir Araştırma" , BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar, Cilt:9, S:1 (https://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/BDDK_Dergi/144582.pdf) Erişim tarihi: 04.02.2018
Dönmez, A. ve Bağışlar, H. (2017). "Bankacılık Sektöründe Yaşanan Hile Olaylarına Yönelik Bir Araştırma", Vol:3, Issue:16; pp:170-180 (ISSN:2149-8598)
Dumanoğlu, Sezai (2005), "Hata ve Hile Ayrımı: Hile Denetimi", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi,* Cilt: 20, Sayı:1, ss: 347-358.
Elitaş, B. (2012). Seçilmiş Örneklerle Adli Muhasebe Eğitimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 55, 153–171.
Elitaş, Cemal, Karakoç, Mehtap ve M. Emre Görgülü (2011), "Stance of Accounting Instructors to Forensic Accountancy Profession: Example of Turkey*", International Journal of Business and Social Science,* United States of America, Volume: 2, Number: 10, 224-241.
Erol, Mikail (2008), "İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:13, Sayı:1, ss: 229- 237.
Gülaçtı Mete, (2004), Adli Muhasebe Mesleği ve Uygulama Önerisi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Gülten, Selçuk (2010), "Adli Muhasebe ve Adli Müşavirlik Kavramı", *Ankara Barosu Dergisi,* Yıl: 68, Sayı: 3, ss: 311-320.
Houck, Max M., Mary-Jo Kranacher, Bonnie Morris, Richard A. Riley, Jr. James Robeitson, Joseph T. Wells, (2006), "Forensic Accounting as an Investigative Tool: Developing a Model Curriculum for Fraud and Forensic Accounting", *The CPA Journal,* Volume: 76, Number: 8, pp: 68-70.
İSMMMO. (2013), "Mesleki Hile ve Bir Çözüm Önerisi Olarak Adli Denetim, Türkiye'de SPK'dan Yetki Almış Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma", *İSMMMO Çözüm Dergisi, ss:* 62-83.
KABAN İ. ve ARSLAN COŞKUN M. (2016), "Bilgi Teknolojileri Destekli Denetim Uygulamaları Kapsamında Zimmet Hilelerinin Ortaya Çıkarılması; Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama", Ege Akademik Bakış Dergisi, Cilt:16, Sayı: 3, s.415-424.

Kandemir C. (2016), " Muhasebenin Yolsuzluk Amaçlı Kötüye Kullanımı: 2000 Sonrası Banka İflaslarında Türkiye Deneyimi", Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt:12, Sayı:45, s. 235-286 (DO1: 10.14783/od.v12i45.1000020012)
Kandemir C. Ve Kandemir Ş. (2017), "Bankacılık Hileleri: Sınıflandırılması, Saptanması Ve Önlenmesi" Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt:54 Sayı:629, s. 19-50.
Karacan, Sami (2012), "Hukuk İle Muhasebenin Kesişme Noktası: Adli Muhasebe", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* Yıl: 4, Sayı: 8 (8), ss: 105-128.
Kasap, M. (2013). Adli Muhasebecilik Mesleği ve Aklama Suçuyla Mücadele, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt:* 3, Sayı: 1, ss: 120-123.
Kaya, Uğur (2005), "Muhasebe Mesleğinde Adli Muhasebe Uzmanlığı ve Türkiye Açısından Gerekliliği" *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi,* Cilt: 7, Sayı: 1, 49-64.
Kranacher, Mary-Jo, Richard A. Riley and Joseph T. Wells. (2011), *Forensic Accounting and Fraud Examination,* John Wiley&Sons Inc.
Kurt A. ve Elagöz İ., (2015), "6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Perspektifinde Adli Muhasebecilik Mesleğine Bakış", JED / GKD 10(1), ss: 213 – 238.
Owojori A. & Asaolu T. O. (2009). The role of forensic accounting in solving the vexed problem of corporate world. European Journal of Scientific Research, Volume: 29, 183–187.
Özdemir Ü.F (2013), "Bankalarda Hile Riski Yönetimi Ve Bir Uygulama",(Yayımlanmamış doktora tezi), YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi. (Tez no: 351687)
Pamukçu, Ayşe (2017), Adli Muhasebe ve Bağımsız Denetim Sürecine Etkisi, Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi, Cilt 12, Sayı 48, ss: 227-244.
Pazarçeviren, Selim Yüksel (2005), "Adli Muhasebecilik Mesleği", *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, ss: 1-19.
Ramaswamy, Vinita (2007), "New Frontiers: Training Forensic Accountants Within The Accounting Program", *Journal Of College Teaching & Learning*, Volume: 4, Number: 9, Eylül, ss: 31-38.
Sayın Korkmaz, B . (2017). Roma Hukukunda Hile (Dolus) Kavramı. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (2), 425-438.(http://dergipark.gov.tr/kusbd/issue/30549/315901) (01.03.2018)
Selçuk G.(2017), "Bankacılık Sektöründe Muhasebe Ve Bağımsız Denetim Uygulamaları Sektörde Karşılaşılan Riskler ve Alınan Önlemler ve 2001-2016 Yılları Arasında TMSF'ye Devrolan Bankaların İncelenmesi"(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanından elde edildi(Tez no:471092)
Selek, S. ve Arıkan, Z. (2004), "Muhasebe düzensizlikleri (accounting ırregulaties) ve vergilendirme (taxation)", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı: 275, ss: 20- 30.
Singleton, T. ve Singleton, A. (2006). Fraud Auditing and Forensic Accounting, *Third Edition*.14-17.
Söyler, Halil (2002), "İşletmelerde Yapılan Hileler ve Bunların Önlenmesi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul.
Teker, Leblebici D.ve Ülengin B. (2005), Bankacılıkta operasyonel risk ölçüm modellerinin Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren bir bankaya uygulanması,İTÜ Dergisi Sosyal Bilimler Cilt:2 Sayı:1, ss.13-24.
Toraman, Cengiz, Abdioğlu, Hasan ve Burcu İşgüden (2009), "Aklama Suçunun Önlenmesine Yönelik Çabalar: Adli Muhasebecilik Mesleği ve Uygulamaları*", Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi,* Cilt: 11, Sayı:1, ss: 17-55.
Varlı A.T (2012), Bankacılık Sektöründe Bilişim ve Teknoloji Alanındaki Çalışmalarımız, Bilişim ve İnternet Araştırma Komisyonu (TBMM) Sunumu, Erişim tarihi (03.03.2018)

(https://www.tbmm.gov.tr/arastirma_komisyonlari/bilisim_internet/docs/sunumlar/30_05%20-%20BDDK.pdf)
Varıcı İ., (2012), Hileli Finansal Raporlama Açısından Denetçinin Sorumluluğu: İMKB' de Faaliyet Gösteren İşletmelerin Denetim Raporlarının İncelenmesi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi, Sayı 5, ss: 122-144.
Wells Joseph T. (2008), Principles of Fraud Examination, Second Edition, John Wiley Inc.
Yazıcı M. (2017), "Bankacılık Sektöründe Artan Etik İhlaller", Maliye Finans Yazıları, Sayı:107, S. 109- 128.
Yetkin E.(2015), Bankacılık ve Sermaye Piyasası Suçlarına İlişkin Muhakeme Kuralları. Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C. XIX, Sayı:3, ss. 403-434.
Yıldız E. ve Başkan T.D., (2014), Muhasebe Hilelerinin Önlenmesinde Kullanılan Araçlar: BİST Şirketleri Üzerine Bir Araştırma, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı: 62, ss: 1-18.

KAZAK COĞRAFYASINDA TABİAT UNSURLARININ DESTANLARIN OLUŞMASINA TESİRLERİ

Doç. Dr. Elmira Adilbekova
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan, KAZAKİSTAN

ÖZET

Coğrafyanın insan toplulukları üzerinde tesiri büyüktür. Bir başka ifadeyle; bitki örtüsü, denizler, madenler v.b. unsurlar insanların yerleşme ve göç hareketleri, hukuki ve dini davranışları, üretim şekilleri, hayat tarzları kültürler üzerinde etkili olmaktadır. O sebeple kültürlerin ortaya çıkmasına sebep olan bu tabii şartların söz konusu hayat tarzına ayak uydurmaya çalışan insan tiplerini yaratması normaldir. Zira sosyal çevre, kendi özelliklerine uygun insan tipini zorunlu kılar.

Geniş bir coğrafyada bilinmekte olan Kazak destanları hem tarih, hem de sanat bakımından büyük önem taşırlar. Bu çalışmada Kazak destanlarının çıkış tarihi, gelişme yolları ile yayılış şekilleri ve başka kültürlerle benzerlikleri hakkında bilgi verilmektedir. Kazak destanları, hareketli bir hayatın ürünü olup, bu hayat tarzını anlatmaktan çok olayın halk üzerindeki etkilerini dile getirirler. Bu sebeple aralarında kültür ve tarih birliği olan milletlerin edebiyatlarında bazı ortak değerlerin ortaya çıkmasına yol açarak, daha sonra bu olayların sözlü ürünlerinde bu değerleri yaşatmaya devam ettirdikleri görülmüştür.

Kazak halkının kahramanlık destanlarının en güzel örneklerinden biri Koblandı Batır destanıdır. Kahramanlık destanlarının halkın okuma-yazma bilmeyen kesiminin tarih sahnesindeki yıllarını, bilgeliğini, inanç ve sanatını aksettirdiği düşünülecek olursa, Koblandı Batır Destanı'nın Kazak halkının günümüzdeki mirası olarak kabul edilmesinin sebebi ortaya çıkmış olur. Kazak halkının tarihi kadar eski olan edebiyatı geçmişten günümüze gelen bir miras özelliği taşımaktadır. Yazının olmadığı çağlarda kopuz eşliğinde söylenilen mısralarda meydana gelen bu edebiyat Kazak tarihinden pek çok unsuru bünyesinde barındırmıştır.

Destanlar geçmişten günümüze gelerek yaşamaktadır. Çünkü dışa dönük, hareketli bir hayat tarzının ürünü olan ve nazımla ifade edilen destan türü, yerini yerleşik hayata geçen ve sosyal sınıflaşmanın görüldüğü bu toplumun ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Bu ihtiyacı ancak halk hikayeleri karşılayabilirdi. Kısacası yeni bir yaşayışı, yeni ihtiyaçları halk hikayeleri verirdi.

Anahtar Kelimeler: Kazak Destanları, Tabiyat Unsurları, Kazak Coğrafyası, Kültür, Kopuz, Ürün.

THE INFLUENCE OF NATURAL ELEMENTS ON THE KAZAKH GEOGRAPHY

ABSTRACT

The human communities of geography are big in power. In other words; vegetation, seas, mines etc. turkey settlement and migration, legal and religious behavior, production patterns, lifestyles. This is the reason for the emergence of cultures with that species. Because the social environment enforces the human type suitable for their own people.

Kazakh epics, which are widely known on a geographical scale are great importance both in terms of history and art. The history of the Kazakh epics, the ways of development, the way of spreading and similarities with other cultures are given in this study. Kazakh epics are products of a moving life and they express the influence of the event on the people rather than telling this lifestyle. For this reason, it has been seen that some common values in the literature of the nations, which are culture and history associations, have emerged, and then they continue to live these values in oral products of these events.

One of the most beautiful examples of the heroic epics of the Kazakh people is the Koblandi Batir. If the heroic epics reflect the years, wisdom, beliefs and art of the history of the illiterate people of the people, the reason why the Koblandi Blood Epic is regarded as the present heritage of the Kazakh people has arisen. It has a hereditary inheritance characteristic of the history of Kazakh people, as old as its history. This literature which has been said to have been

spoken in the age of the Coptic times in the days when there is no writing has hosted many elements from the history of Kazakh.
Epics live from the past day by day. This is because the epic, the product of an outward-looking, moving lifestyle and expressed in the form of poetry, is far from meeting the need of this society, where the place is settled and the social classifications are seen. This could only meet the people's stories. In short, a new life, new needs gave the public stories.
Keywords: Kazakh Epics, Natural Elements, Kazakh Geography, Culture, Lute, Product.

GİRİŞ

Koblandı Batır Destan'nın Coğrafyası. Destanlardaki tarihi tabaklardan sonra en önemli unsur anlatıdaki olayların geçtiği coğrafyadır. Çünkü bu husus, destandaki tarihi olayların tespitinde de büyük bir rol oynamaktadır. Aslında hiçbir destanda vakanın geçtiği yerleri tam olarak belirtmek mümkün değildir. Bir başka ifadeyle kahramanın faaliyetlerinin geçtigi yerleri, yürüdüğü yolları tam olarak harita üzerine yerleştirmenin imkanı yoktur. Çünkü halkın içindeki büyük olaylara destan nasıl kusak açtıysa göçebe halkın ezelden beri göçüp konduğu, yaşadığı yerleri de öyle içine almaktadır. Eğer biz de kahramanın aynı gün içinde varıp döndüğü yolda bulunan birkaç ismi derlemekte sınırlı kalsaydık, ortada o büyük olaylardan ve bu büyük mirastan hiçbir eser kalmazdı. Bu nedenle destandaki yer adlarını olaylara göre genişletmek, daha doğru olacaktır[1].

Elbette destanın esası, tarihi gerçeğidir. Çünkü destanı oluşturan durumlarla halkın çevresindeki unsurlarına ad vermesinin doğrudan ilişkisi vardır. Kahramanlık destanlarında yer-su, dağ -taş, yurt -mekan adları realiteye uyumazsa, bunların gerçekliği de şüpheye düşer. Bu sebeple tarihi olay ile destan arasındaki zaman birbirinden uzaklaştırmadan coğrafi adlarn gerçeğe yakın adlandırılması, mantıklı bir gelişme olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Kazak efsanelerinde Koblandı'nın mekan edindiği yerler, Cem ile Sağız'ın birleştiği (Peçenek); Sır(oğuz); Karatav(Kıpçak) ; Korğanşa (Tahta- Köpür) diye belirtilmektedir. Çünkü, Azulu Golü (şimdiki ismi Azov) 104l-1066 yllarında Azov, Peçenek -Polovetsların yerleşim merkezi olmuştur. Kazaklara göre Koblandi'nın bulunduğu yer Ulutav' da, mezarı da Sağız çevresindedir. Karakalpaklara göre Koblandı'nın karısı Kurtka Karğanşa'da atı Tayburul'u yetiştirmiştir. Eskiden peçeneklerden ayrılan Karakalpaklar'ın Sır'ın güneyndeki Sırlı tam ve Kırlıtam destanındaki olayların geçtiği yer olarak belirtmesi bundandır.

Ayrıca Kazakların IX-XI. yy'larda Oğuz-Kıpçak boylarının mekanı olduğunubelirtmelerinin yanında Kazan'ın yaşadığı, X.asırında Jankent diye anıldığı da verilen bilgiler arasındadır. Aslında destanın tarihi olayları da, coğrafya adları da birbiriyle karışmış bir vaziyettedir. Destanın genişliği, bir kahramanın başından geçen olayları yaşadığı daha fazladır. Zaten kahramanlık destanlarnda bu tür kavramlar sadece bir kahramana göre belirtilmeyip, göçebe halkın tarihi mekanı, geleneksel ortamı ve kahramanın hareketi de buna dahil edilir[2].

Mürün jirav nushasında kahramanların yerleştiği yerler İdil, Jayık, Oyıl, Kobda, Karataus, Alataus olarak belirtilir. Ancak bu adlar destan olaylarının akışına göre yerleştirme kahramanın sefere çıkış düzenlemek oldukça zordur. Aslında bunlann destandaki yerleşim sisteminde belli bir kural vardır. Tarihi olay ile destandaki zaman kavramının birbirinden uzaklaşmaması, coğrafi adların gerçeğe yakın olması ihtimal dahilinde iken destandaki zaman, pek çok destanda ortak geleneğe dönüçtüğü için “genel destan mantığına uygun adlar dizisini saklayarak bunları olayların gelisimine göre kullanması” gelenek haline gelmiştir[3].

Mesela kırk günlük yolu bir günde yürüyüp geçen Koblandı' nın yolculuğuna göz atalım:

Kamisti'nın nazlı gölünden,
Koğalı'nın Kuğulu gölünden,
Jegendi'nin yelli gölünden,
Çağlayan derin gölden,
Kızgıştının kızlı gölünden,
Bir de Kurma ile kotan'dan,
Beş gölün etrafından.
Hepsinden geçip gitti,
Küderi belinden,
Geçti beş tepeden,
Büyük, büyük,büyük dağ,
Nan'ın yayladuğı Aratağ,
Beyin yayladığı Aladağ,
Deve otlağı Eğri dağ,
Kız memelisivri dağ,
Atasu ile Manaş'ın,
Mal otlamaya otu acı,
……
……
……
……
……
Tobılğılı Nura'dan,
……
……
Yalnız başına geçti

Sıralanan bu isimlerden bazılarının günümüzde de bilinmesine, bazılarının belirsiz olmasına rağmen hep bir zamanlar göçebe halkın konup göçtüğü yerlerin adları olduğu şüphesizdir. Ancak, bu söylenenlerin hepsinin aynı yönde, aynı yolda bulunması zordur. Nitekim Kazakistan'ın Güneyindeki Karateus(Çin'de de var) Alatav'dan başlayıp Batı Kazakistan'daki Jem, Termir ırmaklarına kadar Atasu Nura. vasıtasıyla görülen yol pek net olmamakla birlikte Koblandı Karatav' dan Alatav'a (veya Alatav'dan Karatav' a) oradan da Avra güzergahıyla yoluna devem etmiştir. Ancak bu, Batıdan Doğuya yürüyeceği zaman takip edilecek bir yöndür[4].

Koblandı Batır Destanında zıt uyuma göre göllerin ve dağların aynı yerde bulunması dikkat çeker. Destanda:

.....Yüksek yüksek tepelerden,
Duru, derin göllerden.....

Satırlarında da görüldüğü gibi bu durum oldukça belirgindir Söz konusu elinden tepe ile vadi, dağ ile ırmak gibi zıt kavramlar vasıtasıyla destanın geçtiği coğrafya özellikleri hakkında gerekli bilgi elde edilmektedir[5]. Aslında uzun bir yolda mutlaka bunlarla karşılaşılmasını gerekir. Çünkü yol sadece bir gölle son bulursa onun uzunluğundan şüphe duyulur, kırk günlük yolu bir günde giden kahramanın geçtiği yollar ayrıntılı bir şekilde ele alınmaz. Bu sadece anlatıcılar gülleri bir yerde, dağları bir yerde toplayarak uzun bir yolu, anlatı geleneğine bağlı kalarak anlatmışlardır[6]. Destan geleneği hiçbir zaman tarihi olayları, yer su adlarını kişi ve boy isimlerin, tam ve hatasız olarak belirtmemiş, esas olarak sadece tarihi bütünüyle göstermiştir[7]. Bu sebeple devrin kendi

içindeki alış verişlerinde birbirinin yerine geçen kişi, yer, yurt adlarına daha az rastlanır. Mesela Destanda Koblandı'nın arkadaşı, dostu olan ve:

Empey, Kümpey yanından
Jem Temirin başından
Uzun zorlu çöllerden
Yüksek – yüksek bellerden

satırlarıyla tarif edilen olağan üstü özellikleri atı Tay Burulu'un gezip dolaştığı yerler Alatav, Süyürtav, Atasu, Manaşı (bunlar Tarbağatay'dan) Jem Temir (Aktöbe); Nura, Kızdıköl, Küderi Beli Barlı Tav, Karlı Tav, Koğalı Tav, Şegendik adını taşıyan ırmak ve dağ isimleriyle verilmektedir[8]. Bu mekanların Kıpçak boylarının eski yurtları olmasa bile onların savaştıkları bölgeler olması, Koblandı Destanı'nın teşekkül ettiği geniş coğrafyayı bize vermesi açısından dikkate değer bir özellik taşımaktadır[9].

Bu durumun asil sebebi ise göçebe yaşantısının esas unsurunu bozkır yaylakların teşkil etmesidir[10]. O sebeple dağlar, destandaki bozkır ile bir zıtluk gösterir. Zira dağlar, göçebelerin hayatında tehlikeli bir yer olarak kabul edilir. Bir başka ifadeyle destanda dağ, kahramanın gitmesi şart olan tipik bir yer olarak karşımıza çıkar[11].

Sonuç ta diyebiliriz ki Koblandı Destanı'nın coğrafyası destandaki tarihi olaylar, o olayların içinde yer alan kahramanlarla karışmış durumdadır. Destanda sözü edilen boy veya grupların yaşadıkları hayat tarzının izleri yanısıra farklı anlatmaların yaygın boy veya grupların yaşadıkları hayat tarzının izleri yanısıra farklı anlatmaların yaygın olduğu coğrafi bölgeye ait yerlerin olabileceği de gözönüne alınasak olursa Koblandı Batır Destanı'ndaki olayların geçtiği coğrafyanın ne kadar çeşitli ve geniş mekanlar olacağı da ortaya çıkacaktır.

Türk Destanları konar geçer, beklentilerini aksettirirler. Tarih bir olaya dayanması sebebiyle uzun zaman bu konuda bir belge olarak değerlendirilmişse de tarihi olayı anlatmaktan çok olayın halk üzerindeki etkilerini dile getirmişler. İşte bu sebeble aralarında kültür ve tarih birliği olan milletlerin edebiyatlarında bazı ortak değerlerinin ortaya çıkmasına yol açmış: daha sonra aynı kökten gelen ancak zamanla aynı coğrafıyanın farklı bölgelerinde yaşayan bu boyların sözlü üzerinde bu paralelliklerin yaşamaya devam ettiği görülmüştür.

KAYNAKÇA

1. Türk Dünyası El Kitabı I.Cilt, S 409
2. Elçin Şükrü 'Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhumu' Türk Kültürü S 63, Ocxak 1968 Halk Edebiyatına Giriş, S,145
3. Şakir İbrayev 'Destanın Yapısı' (Kazak Destanlarında İnsan,Zaman ve Mekan) ankara Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları,1998, s.1(Aktaran Yar.Doç.Dr Ali Abbas Çınar).
4. Şemsettin Sami; Kamus-i Türki. İkdam matbaası, İstanbul 1317, Ahmet Vefik Paşa, Lehçe-i Osmani İstanbul1806.
5. Köksal Hasan ' Milli Destanlarımız ve Türk Halk Edebiyatı' Tasvir Matb İstanbul 1985, s-15
6. Muhanov Sabit. Tandamalı Şıgarmalar. XV.cilt. almatı 1979
7. Kencebaev Bisenbay; Kazaktın Halk Eposı Turalı. Adebiyet Jane İskusstvo, 1939,No;2, Koblandı Batır Turalı;- aynı dergi 1940No; 12
8. Sıdıkov K. ' Akın Jıravlar' Almatı 1974 s 230
9. Ayezov Muhtar. 'Koblandı Batır' Tan Dergisi, 1925. Semey No:1s. 120
10. Köse Nerin; Araştırmalar IV, S.47-48

Bayganin Nurpeyis ' Kobılandı Batır' Kazakistan Milli Kütüphanesi. Envanter No: 1s.15

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ӨЛІМГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТАБУ МЕН ЭВФЕМИЗМДЕРДІҢ СИНОНИМ ТУДЫРУДАҒЫ РОЛІ

Ф.ғ.к., доцент Н.Қ.Айтбаева
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қаза-түрік университеті
Филология факультеті
Ағылшын филологиясы кафедрасы

Тілге бай, сөзге жатық кісілер ана тілінің мүмкіншіліктерін кеңінен пайдаланады. Сол мүмкіншіліктердің бірі - синонимдер. Мәндес сөздер, мәндес грамматикалық тұлғалар мен синтаксистік тәсілдер өз орнында дұрыс қолданылса, тілге ерекше өң береді. Синоним сөздер ішінен әркім өз көкейіндегі сыр мен шындықты дәл жеткізер ең қажеттісін ғана таңдап алады. Өмірдегі заттар мен құбылыстарды, әр түрлі қасиеттердегі белгілерді тікелей айту қолайсыз көрінсе, бұл сөздерді әрі сынайы, әрі мағыналары ұқсас сөздермен алмастырып айту қажеттігі туады. Осындай жағдайда тілде *эвфемизмдер* (грекше euphemismos - сыпайылап сөйлеу) қолданылады.

Адамның тұрмыс-тіршілігінде, өмірінде шаттық қуаныш, ойын-күлкі қандай елеулі болса, қайғы, мұң-шер де сондай елеулі орын алған. Адамзат үшін осы табиғи құбылыстардың ішіндегі ең қорқыныштысы да, суығы да - өлім. Сондықтан тілде қазаға қатысты «өлім» деген сөздердің орнына сол ұғымдарды білдіретін, бірақ құлаққа жылырақ естілетін эвфемистік синонимдер қолданылады.

Мысалы, Американдықтар «died» («өлді») деген ауыр сөздің орнына ағылшын тіліндегі сол ұғымды білдіретін жүз елуге тарта метафоралық әрі эвфемистік баламалардың бірін қолданады. Сөзіміз дәлелді болу үшін бірнеше мысал келтірейік: Released from the burden of the weary world (жалықтыратын жалғанның ауыртпашылығынан босады) , the cord is broken (жібі үзілді), the lamp of life flickered out (өмір шамы өшіп қалды), breathed his last (соңғы демін алды), joined to his fathers (бабаларына қосылды), he has left a vacant chair (орындығын бос қалдырды), his clock has run down (сағаты тоқтады), climbed the golden stair (алтын баспалдаққа көтерілді), has paid the last debt (соңғы борышын өтеді), his light is put out (жарығы сөнді), launched into eternity (мәңгілікке аттанды), gone to enduring sleep (мәңгі ұйқыға кетті), gone to his last sleep (соңғы ұйқыға кетті), gone through the Black Door (қара есіктен өтіп кетті), gone to the land of Heart`s Desire (жүрегі қалаған жерге кетті), reached his journey`s end (сапарының соңына жетті), entered the marbie orchard (мәрмәр баққа енді) т.с.с. Американдықтар сонымен қатар «the dead» (өлік), «the coffin» (табыт), «the cemetry» (бейіт), «the grave» (қабір) сияқты өліммен байланысты сөздерді де эвфемизмдермен ауыстырып отырады. Мысалы, «марқұм» деген ұғымды *ұйқыдағы, аттанып кеткен* т.б. эвфемистік сөз тіркестері арқылы білдірсе, «табытты» - *ағаш киім, жәшік; «бейітті» - мәрмәр бақ, мәрмәр қала, ақырғы мекен; «қабірді» тар үй, салқын батпақ, шаң (топырақ) қойма* секілді эвфемизмдермен алмастырып отырады.

Кісінің қайтыс болуына байланысты эвфемизмдер қазақ тілінде жеткілікті. Қазақ халқы ешқашан далада қайтыс болған адамды өз шаңырағына бірден алып келмеген, еш уақытта ет жақын адамы қайтыс болған кісіге «пәленше өліп қалыпты» деп туралап айтпаған. Түркі халықтарының, оның ішінде қазақтың ертедегі салты бойынша, адамның, кейде бүкіл елдің басына түскен ауыр қайғыны, үлкен қазаны өлең-жыр, әңгіме, күй арқылы естіртетін болған. Біреудің жанашыр туысы, не баласы немесе елдің ардақтайтын адамы мезгілсіз қазаға ұшырап, оған ескі салтқа сәйкес естірту айтылған. Ауыр қайғыны, көңілдегі күйзелісті жеңілдететін де, солардың кірін кетіретін де өлең-жыр, музыка деп түсінген халық естірту және көңіл айту жайында әртүрлі шығармалар тудырған. Қайғылы қазаны естірту кез-келген адамға үлкен сын. Әдетте мұндай жауапкершілік көпті көрген

көсемге, сөйлей білер шешенге жүктелген. Қабақтары түсіңкі бір топ адамның аяқ асты шақырусыз келуінің өзі жаманат хабардың белгісіндей болған. Төрге озған соң да естіртуші кісі суық хабарды мүмкіндігінше жұмбақтап, ишаратпен, тұспалмен бастаған, кейде әр түрлі салыстырулар жасаған. Ауыр қайғыны естірту эвфемистік мағыналы сөздерден басталып көңіл айту, жұбату сөздермен аяқталып отырған. Қазақ ауыз әдебиетінде сақталған өлімді естірту және көңіл айту үшін қолданылатын эвфемизмдерге негізделген небір нұсқаулар сақталған. Меселен, әйгілі Шоқан қайтыс болғанда Тезек төре оны Шыңғыс сұлтанға елдің басты адамдары арқылы былайша естіртеді: Тезектің суыт хабарлауы бойынша, Атығай Келдібек би мен Әлібек батыр көп нөкер ертіп Шыңғыс сұлтанның үйіне келіп түседі. Келсе сұлтан іштей сескеніп отыр екен. Келдібек би ойлы пішінмен жадырай сөйлеп:

- Төре, дүниеде не қымбат? - дейді.
- Адам қымбат, - депті Шыңғыс
- Адамға не қымбат?
- Бала қымбат,егер сүйеніш болар перзент туса.
- Жансызда не қымбат екен?
- Жансызда қымбат гауһар деуші еді...
- Теңіздің ең тұңғиық түбінде жатқан сол гауһардың да иесі бола ма?
- Е, иесіз дүние бар дейсің бе, әр нәрсенің екі иесі таласса, қайсысы алар еді? -дегенде Шыңғыс төре: «Ең күштісі, күштісі алады» деп өз санын өзі бір соғыпты да,
- Менің гауһарым Мұхамбет Қанапияға тағдырдың оғы тиген екен ғой, - деп өкіре жылап, жер бауырлап жатып қапты.

Халық арасында Жандосұлы Келдібектің Шоқан өлімін Шыңғысқа естіртуінің мынадай екінші түрі де жиі айтылады:

Ұлы өлмеген руда жоқ,
Қызы өлмеген Қырымда жоқ,
Қатыны өлмеген халықта жоқ,
Ағасы өлмеген аймақта жоқ,
Інісі өлмеген елде жоқ,
Әкесі өлмеген әлемде жоқ,
Шешесі өлмеген пенде жоқ,
Аққу ұшып көлге кетті,
Құдай сізге гауһар тас беріп еді,
Оны иесі өзі екетті.
Шоқан деген баламыз,
Бәріміз баратын жерге кетті...
Сол сияқты Орынбай ақын Шоқанның анасына:
«Уа, Шыңғыс, Зейнеп ханым, көтер басты,
Қай қазақ ой ойлаған сенен асты.
Баласы жеті момын келіп тұрмыз,
Күңіреніп босағаға төгіп жасты.
Тұлпар бар ма тұяғы майырылмаған,
Сұңқар бар ма қияға қайырылмаған.
Қашан да тағдыр-ажал жеткен күні,
Кімдерден кімдер жылап айырылмаған».
«Өлімнен үлкен жау бар ма,
Бауыры бүтін сау бар ма?

Бұлсыз берді, құнсыз алды,
Бұған қарсы дау бар ма?
Әуелі құдірет күшті,
Онан соң өлім күшті,
Ақ сұңқар ұядан ұшты,
Апеке, сабырлық қыл,
Қайғысы саған түсті» - депті

Жиренше шешеннің жан сүйер серігі Қарашаш қайтыс боғанда Жәнібектің естіртуі ел арасында кеңінен тараған «Тазша баланың Жиреншеге көңіл айтуының» екінші үлгісі де эвфемизмдерге толы:

Жәнібек: Жиреншем, атасы өлген қандай екен?
Жиренше: Асқар тауы құлады, бәйтерегі сұлады
десейші; жайлауын жау алды, қыстауын өрт алды десейші...
Жәнібек: Жиреншем, шешесі өлген қандай екен?
Жиренше: Ағар бұлағы су алды десеңші...
Жәнібек: Ағасы өлген қандай екен?
Жиренше: Оң қанатым қайырылды, тас қорғаным
бұзылды десейші.
Жәнібек: Інісі өлген қандай екен?
Жиренше: Сол қанатым қайырылды, болат қылышым майырылды
десейші
Жәнібек: Баласы өлген қандай екен?
Жиренше: Аузыма шоқ түсті, өзегіме өрт түсті десейші.
Жәнібек: Е,Жиреншем, қатыны өлген қандай екен?
Жиренше: Уа, дариға,Қарашаш сұлу өлген екен ғой,
- деп қамшысына таянып отыра кетіпті.

Сондай-ақ ел арасында «Тазша баланың Жиреншеге көңіл айтуының екінші түрі де жиі айтылады:

«Жиренше шешен жолаушылап жүргенде әйелі Қарашаш қайтыс болады.
- Бауырың өлсе не дейміз? - депті Тазша бала
- Бауырың күйіп түсті десейші!
- Балаң өлсе не дейміз?
- Қос бүйрегіңді тірідей суырып алды десейші!
- «Қатын өлсе, қамшының сабы сынды» дейміз ғой онда, аға? -депті Тазша бала.
- Жоқ, қарағым. Жарың өлсе ошағыңның күлі шашылып, отыз екі қабырғаңды сөгіп алдым десейші!
- Ал, аға бүкіл қабырғаңызға қалқан боламыз деп қалың ел-жұртың келіп тұр, - дегенде Жиренше секем ала:
- Әй, көбеймегір, балаларымның анасы, үйімнің жарық панасы, қос көзімнің қарасы, Қарашашым арманда кеткен екен-ау дүниеден, - деп ботадай боздағанда сақалынан алты тарам жас ағыпты деседі.

Сырым Датұлы Хиуада жүріп қайтыс болғанда, Оршыты би Сырым баласы Қазыға әкесінің қазасын былайша астарлап естірткен екен:

- Шырағым, Қазыжан,
Арғы атаң сенің Дат еді-ау,
Есіміне жесімі лайық емес.
Тек бір қоя салған ат еді-ау!

Өз есімің Қазы еді-ау.
Қысың да сенің жаз еді-ау!
Әкең де сенің Сырымды
Кебеже қарын, кең құрсақ,
Іші толған білімді
Бір ғана қазақ жұрты емес,
Билегендей ер еді-ау,
Қытай менен Қырымды
Сол секілді Сырекемнің
Арғымақ аты сүрінді.

Қаздауысты Қазыбекті қызы Қамқа жоқтағанда:
Алатаудай әкеме,
Ажалдың сыны келгені,
Ағар бұлақ суалды,
Сіз осылай болды деп,
Естіген қалмақ қуанды, - десе,

Кеңгірбай би дүниеден өткенде:
Жаздыгүні болғанда,
Күннің көзі байланған.
Ақ сұңқар ұшып ұядан.

Ормамбет би дүниеден өткенде
Әйелі: Асылым түсті қолымнан,
Қанатым сынды оңымнан.
Дүниенің білдім жалғанын,
Ормамбет өтті дүниеден.
Шешіліп ұшып ақ сұңқар,
Ғайып болды ұядан.
Қаза тапты...

Шайыт болып ғазизім, - деген жоқтаулар эвфемизмге толы. Жоғарыда мысалдарда келтірілген *аққу ұшып көлге кетуі, ғаyһар тасты иесінің әкетуі, бәріміз баратын жерге жетуі, тағдырдың оғының тиюі, арғымақ аттың сүрінуі, асқар таудың құлауы, бәйтеректің сұлауы*, *жайлауды жау алуы, қыстауды өрт алуы, ағар бұлақтың су алуы, оң қанаттың үзілуі, тас қорғанның бұзылуы, өзегіне өрт түсуі, ошақтың күлінің шашылуы, шейіт, дүниеден өтуі, ғайып болуы* сұм ажал немесе өлімді бейнелеп тұрған символдық образдар ғана емес, сонымен қатар олар ашық естіртсе, кез келген адамның көңіліне мұз қатыратын суық хабарды бүркемелеп, тұспалдап сездіріп тұрған метофораға негізделген (Метофора - зат пен құбылысты құлпырта көрсету үшін оны басқа затқа балайды) эвфемистік тіл иірімдері.

Қазақ тілінде "өлді" деген ұғымның басқа да звфемистік баламалары жеткілікті. Мысалы, *дүниеден қайтты, қайтыс болды, қаза тапты, мерт болды, дүние салды, апат болды, жамбасы (қара) жерге тиді, жан берді, жан тәсілім қылды, жан тапсырды, жұлдызы сөнді, жарығы өшті, қазаға ұшырады, қайтпас жолға сапар шекті, айы-кцні батты, қызығы бітті, ақырет сапарға жөнеді, бақиға кетті, наны таусылды, дәм-тұзы бітті, о дүниеге сапар шекті, өлшеулі күні жетті, сағаты бітті, тұғырдан ұшты, үзіліп*

кетті, ажал қармағына ілінді, ажал оғы атылды, өлім-қаза кезегі келді, оралмасқа кетті, мәңгі ұйқыеа кетті, көз жұмды, демі тоқтады, шетін болды, шейіт болды, ғайып болды деген астарлы мағыналы эвфермистік синонимдер жеткілікті.

Тіліміздеөліммен байланысты немесе сонымен ұштасып жатқан *өлік, мола, көр, көму* сияқты сөздер бар.

Бұл сөздердің мағыналары, адамға тигізер әсері өте суық. Сондықтан да *«өлік»* деген сөздің орнын *дене, сүйек, мәйіт* деген эвфемистік синонимдер басып отырады.

Ал кейде *«көр, мола»* деген сөздердің орнына тігісі біршама жатықтау *бейіт, зират, мазарат, жай, орын «көму»* деген сөздің орнына *жерлеу, қою* сияқты эвфемистік синонимдер қолданылады.

Сөздерді ишараттап, жұмбақтап айту кез-келген адамның қолынан келе бермейді, сөздік қоры бай адам мұндай эвфемизмдерді жасауға мүмкіндік тигізеді. Осының анық дүлділі болып танылған М.Әуезовтің «Абай жолы» атты атақты кітабының соңғы сөздері былай аяқталады:

«Осылайша айналасы айықпаған сұр тұман, суық заман ішінде *ұлы жан дүниеден көшті.* Мағаштың қырқын беріп болған күннің ертеңіне Абай және *қаза тапты.* Ұлы кеуденің *ыстық демі тоқталды.* Шөл даланы жарып аққан дариядай, жалтыр биік басына жалғыз шыққан *алып шынар құлады. Өмірден Абай кетті".*

Ұлы жазушы ұлы ақынды өлді деуге қимай, соның орнына неше түрлі сөз маржанын тере білді. Эвфемизмдердің шығармаға қаншалықты ажар беріп, өңін кіргізетіндігін және ана тіліміздің қаншалықты синонимге байлығын да осы үзіндіден танып білуге болады.

Осылайша әр түрлі себептермен астарланып, мағынасы жағымсыз жайттарды жұмсартып, сыпайылап айтуға жетелейтін тілдегі эвфемистік тіл иірімдері негізінен тұрпайы анайы сөйлеуден сақтандырып, сыпайы болуға баулитыны байқалады. Бұл халықтың тілді жоғары этикалық талғаммен пайдалануын көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Pound L. American Euphemisms for Dying, Death and Burial // American Speech/ vol.XI, Number 3, 1936. P.195-202.
2. Алтынсарин Ы. Таза бұлақ. Алматы, 1988. 90-б.
3. Ғабдуллин М. Қазақ халқының ауыз әдебиеті. Алматы, 1996. 73-б.
4. Байтұрсынов А. Ақ жол. Алматы, 1991. 23 жоқтау.(Мәскеу, 1926) 145-208 бб.
5. Қазақ әдебиеті (оқулық) 20-б.
6. Әуезов М. Абай жолы. Алматы, 1979. 4-том. 441-б.
7. Төреқұлов Н. Қазақтың би-шешендері. Алматы, 1993. «Жалын»

Қазаға байланысты эвфемизмдер:

1. Дүниеден қайтты
2. Қайтыс болды
3 .Қаза тапты
4. Мерт болды
5. Дүние салды
6. Апат болды
7. Жамбасы жерге тиді
8. Жан берді
9. Жан тәсілім қылды
10. Жан тапсырды
11. Жұлдызы сөнді

12. Жарығы өшті
13. Қазаға ұшырады
14. Қайтпас жолға сапар шекті
15. Айы-күні батты
16. Қызығы бітті
17. Ақырет сапарға жөнелді
18. Бакиға кетті
19. Наны таусылды
20. Дәм-тұзы бітті
21. О дүниеге сапар шекті
22. Өлшеулі күні жетті
23. Сағаты бітті
24. Тұғырдан ұшты
25. Үзіліп кетті
26. Ажал қармағына ілінді
27. Ажал оғы атылды
28. Өлім-қаза кезеғі келді
29. Оралмасқа кетті
30. Мәңгі ұйқыға кетті
31. Көз жұмды
32. Демі тоқтады
33. Шетін болды
34. Шейіт болды
35. Ғайып болды
36. Ұлы жан дүниеден көшті
37. Ыстық демі тоқтады
38. Алып шынар құлады
39. Өмірден кетті
40. Тағдырдын оғы тиді
41. Гауһар тастың иесі жетті
42. Бәріміз баратын жерге жетті
43. Арғымақ ат сүрінді
44. Аққу ұшып көлге жетті
45. Асқар тау құлады
46. Бәйтерек сұлады
47. Жайлауды жау алды
48. Қыстауды өрт алды
49. Ағар бұлақ су алды
50. Оң қанаты үзілді
51. Тас қорған бұзылды
52. Өзегіне өрт түсті
53. Ошақтың күлі шашылды
54. Ажалы жетті
55. Тұяғы майырылды
56. Бұлсыз берді, құнсыз алды
57. Ақ сұңқар ұядан ұшты
58. Болат қылышы майырылды

59. Қос бүйрегін тірідей суырып алды
60. Қамшының сабы санды
61. Отыз екі қабырғасы сөгілді
62. Асылым қолымнан түсті

TARİHİ YAPILARDA YANGIN SORUNSALI: ESKİŞEHİR, KUYUCAK KÖYÜ CAMİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Hicran Hanım Halaç
Eskişehir Teknik Üniversitesi
Zakire Pektaş
Eskişehir Teknik Üniversitesi

ÖZET

Eski dönemlerden beri kontrol altında tutulmaya çalışılan yangın, tarihi değerlerimizi tahrip etmenin yanı sıra geçmişle olan bağımızı da koparıyor. Özellikle ahşap malzemenin yoğun kullanıldığı yapılar için büyük risk oluşturuyor. Bu bağlamda çalışmamızın kapsamını, Eskişehir ili, Odunpazarı ilçesi, Kuyucak Köyü, Köyiçi Mevkiinde konumlanan, 2011 yılında geçirdiği yangın sonucunda ahşap bindirme tavanı ve ahşap bölümlerinin tamamı yanan, Osmanlı padişahı 2. Abdülhamid döneminde yapılan Kuyucak Köyü Camisi oluşturmaktadır.

Çalışmamızda; ahşap bindirme tavanların yapım teknikleri ve çeşitleri açıklanmaktadır. Kuyucak Köyü'nün coğrafi konumu, tarihsel süreçte gelişimi, Kuyucak Köyü Camisi'nin tarihi, günümüze kadar geçirmiş olduğu değişimler, günümüzdeki durumu ve mimari özellikleri araştırılıp incelenmiştir. Ayrıca yangın öncesi durumu, geçirdiği yangın sonucundaki hasarları ve yangın sonrası uygulanan restorasyon ile meydana gelen değişiklikler incelenip değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonuçlarında ortaya çıkan en önemli sorun, caminin özgün ahşap bindirme tavan yapım tekniğine uyulmadan, restorasyon projesi ve uygulamasında bu tavanın çelik konstrüksiyon ile taşıtılan bir tavana dönüştürülmesidir. Bu çalışma sayesinde, tarihi yapılarımızın belgelenmesinin önemine, rekonstrüksiyon uygulamalarında yapının özgün haliyle örtüşmesi gerekliliğine ve önemli tarihi yapılarımızın özgün değerlerini kaybetmeden geleceğe aktarılması için onları tehdit eden yangın tehlikesinin önlenmesine dönük tedbirler alınmasına dikkat çekmek hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yangın, Bindirme Tavan, Tarihi Yapı, Restorasyon, Eskişehir Kuyucak Köyü Cami

FIRE ISSUES OF HISTORIC BUILDINGS: ESKİŞEHİR, KUYUCAK VILLAGE MOSQUE EXAMPLE

ABSTRACT

Since the ancient times fire has been threatening our historical heritage as well as breaking down our past dependency. It is a great risk especially for wooden material based buildings. Kuyucak Village Mosque, which constitutes the scope of our study, the wooden trap roof and the wooden sections are all burnt out as a result of the fire in 2011. This mosque, which is located in the village of Kuyucak Village, Köyiçi, in the province of Eskişehir, Odunpazarı, was built during the reign of the Ottoman Sultan 2. Abdülhamid.

In our study; construction techniques and types of wooden thrust, the geographical location and historical development of Kuyucak Village and the architectural features of Kuyucak Village Mosque the changes that have been experienced up to date, the present situation have been examined.

In addition, the pre-fire situation, the damage and restoration after the fire been examined and evaluated. The most important problem that arises in the evaluation results is that transformation of the wooden overlay ceiling into a ceiling carried by steel construction durıng the restoration process. Emphasizing the importance of documenting historical structures, the necessity of the reconstruction works to prevent the danger of fire threatening them to be transferred to the future without losing the original values.

Keywords: Fire, Overlap Ceiling, Historical Building, Restoration, Eskişehir Kuyucak Mosque.

GİRİŞ

Makalenin konusunu, bugüne dek herhangi bir bilimsel araştırmanın konusu olmayan, Odunpazarı İlçesi'ne bağlı Kuyucak Köyü Camisi'nin, geçirdiği yangın ve bu yangından sonra yapıya uygulanan restorasyon çalışması oluşturmaktadır. Caminin, yangında yok olan ahşap döner eksenli bindirme tavanına, restorasyon çalışması esnasında seçilen müdahale yönteminin değerlendirilmesi, çalışmanın öncelikli amacıdır. Ayrıca, tarihi yapılarımızın zarar görmesine hatta yok olmasına neden olan yangın faktörüne dikkat edilmesi ve gereken önlemlerin alınması gerekliliğinin üzerinde durulmuştur. Kültür varlıklarının yok olma tehlikesine karşı, belgelendirme çalışmalarına hız verilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Bu çalışma, Kuyucak Köyü Cami'nin döner eksenli bindirme tavanının tanıtılması, geçirdiği yangın sonucunda uygulanan restorasyon sırasında, bu tür tavanın inşa geleneğinin sürdürülmemesi ve çelik strüktür üzerine süsleme olarak uygulanmasının, yapının özgünlüğünü bozduğunu göstermek açısından oldukça önemlidir.

Konuyla ilgili yayınların tarandığı arşiv çalışmalarının ardından, çalışmanın konusunu teşkil eden tavanların, Eskişehir'in diğer ilçelerinde bulunan, yayınlara yansımış olan döner eksenli bindirme tavanlı camilerle benzer özellikler taşıdığı saptanmıştır. Tarihi yapılarda çıkan yangınların sebepleri ve alınan önlemler incelenmiştir.

Yasal Yönetsel Dayanaklar

Geleneksel yapılarda restorasyon yapılırken; yapının mevcut tarihi verilerinin sınırları içinde kalarak, özgünlüğü ve tarihi bütünlüğü bozulmadan müdahale edilmelidir. Bu durum; Icomos Geleneksel Mimari Miras Tüzüğünün, Uygulama İlkeleri alt başlığının 6. maddesinde, Icomos Ahşap Mimari Mirasın Korunması İçin İlkelerinin 8. ve 9. maddelerinde ele alınmıştır.

Belgeleme çalışmaları, zamanında ve aslına uygun olarak yapılmalıdır. Herhangi bir müdahaleden önce, yapının ve elemanlarının durumu ve müdahale aşamasında kullanılan malzemeler, özenle belgelenmeli ve arşivlenmelidir. Bu durum Icomos Ahşap Mimari Mirasın Korunması İçin İlkelerinin 1. maddesinde, Icomos Geleneksel Mimari Miras Tüzüğünün, Uygulama İlkeleri alt başlığının 1. maddesinde ele alınmıştır.

BİNDİRME VE DÖNER EKSENLİ BİNDİRME TAVAN TANIMLARI, DÖNER EKSENLİ BİNDİRME TAVAN TİPLERİ

Bindirme tavan; daha çok kare ya da kareye yakın mekânların açıklıkları, elde bulunan kiriş boyundan fazla olduğu zamanlarda kullanılan, kirişlerin tek bir merkeze doğru kademeli biçimde küçülerek, kare ya da çokgen yüzeyler oluşturarak birbirlerinin üzerine binmeleri sonucu oluşan bir örtü sistemidir. Ayrıca, kendi kendini taşıyan bir konstrüksiyon olduğu için, oldukça büyük mekân açıklıklarını, taşıyıcılara gereksinim duymadan örtme imkanı verir. (ŞEKİL 1.A) (Altınsapan ve Parla, 2004:383)(Aktürk, 2006:4)

Döner eksenli bindirme tavanlar; tüteklikli kubbe, tüteklikli tavan ya da kırlangıç kubbe (ŞEKİL 1.B) olarak da bilinen tavanlarla aynı teknik ve biçimlere sahiptirler. Karşılıklı duvarlar arasındaki mesafeyi geçmekte yetersiz kalan kirişler, ilk olarak köşelere çapraz şekilde yerleştirilerek açıklık daraltılır. Daha sonra, köşe kirişlerinin üzerine bu sefer duvarlara paralel kirişler oturtulur ve konstrüksiyon, çapraz ve paralel kirişlerin almaşık şekilde birbirini takip ederek, en yukarıda bir kenarı yaklaşık 50 cm olan bir kareye ulaşıncaya kadar devam eder. En üstte kalan küçük açıklık ise konutlarda duman deliği olarak kullanıldığı için, "Tüteklikli Örtü" terimi ortaya çıkmıştır. (Altınsapan ve Parla, 2004:383)(Akın,1991:324)

Döner eksenli bindirme tavanların, mekânların duvarlarına ya da mekânların içlerinde bulunan destekleri birbirlerine bağlayan kirişlerin üzerine, belirli açılarla yerleştirilen ilk sıradaki kirişlerin oluşturduğu ortadaki alanın; kare, altıgen, sekizgen ve daha fazla kenarları bulunan çokgen biçimi almasıyla oluşturulan çeşitleri vardır.

	
A) Kuyucak Köyü Cami ahşap bindirme tavan[1]	B) Kırlangıç tavan örneği[2]
Şekil 1. Bindirme ve Kırlangıç Tavan Örnekleri	

TARİHİ YAPILARDA YANGIN

Yangın; büyük boyutlu ve kontrolsüz yanma olayıdır. (Şekil 2.A) Milli servetimiz olan tarihi yapıların, zarar görüp yok olmasındaki en büyük etkendir. Maalesef yangın, sadece tarihi yapılarımıza zarar vermekle kalmayıp yok ettiği için, geçmişle olan bağımızı da koparmaktadır. Ahşap malzemeyle inşa edilmiş tarihi yapılardan günümüze ulaşanlar, gelişen teknoloji ve enerji tüketimindeki artış nedeniyle, yangına karşı oldukça korunaksızdırlar. Bazen kaza nedeniyle bazen de kasten yangın tehdidine yenik düşmektedirler. (Şekil 2.B) Elektrik sistemindeki eksiklikler ve hatalı döşenmiş alt yapı nedeniyle oluşan yangınlar da, büyük değere sahip yapıları yok etmektedir. Bu yüzden, mimari kültürümüzde önemli yeri olan bu tür binaların, özgün halleri ile korunabilmeleri için gerekli tedbirler alınmalıdır. (Özgünler, 2017:14)

	
A) Yapılarda yangın [3]	B) Tarihi yapıda yangın[4]
Şekil 2. Tarihi Yapılarda Yangın Faktörü	

Tarihi yapılarda ilk olarak, yangına sebep olabilecek riskleri ortadan kaldırmak gerekmektedir. Fakat tarihi binaların yapı malzemelerinin, büyük bir kısmının ahşap olması yangın riskini arttıran önemli bir etkendir. Yangından kaynaklanan olası can ve tarihi eser kayıplarının, yerine getirilmesi asla mümkün olmamaktadır. Bu sebeple tarihi yapılarda kurulacak olan yangın

[1]Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği

[2]Kaynak:https://igx.4sqi.net/img/general/600x600/31574788_DaOYuBXU4nVapNSnxKkDvLT5HW50fOVbK7zobOrTsQ.jpg erişim tarihi: 08.11.2018

[3]Kaynak:https://www.google.com.tr/url?sa=i&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjNr6u0lsfeAhVJbVAKHRH2B9MQjRx6BAgBEAU&url=https%3A%2F%2Fwww.kibrissondakika.com%2Falmanyada-turklerin-yasadigi-binada-yangin%2F&psig=AOvVaw1nRQiO8pafaV059tc1lqjz&ust=1541848094427123 erişim tarihi: 08.11.2018

[4]Kaynak:https://www.google.com.tr/url?sa=i&source=images&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwjnqKGCmMfeAhUREVAKHRFqBa4QjRx6BAgBEAU&url=http%3A%2F%2Fwww.yapi.com.tr%2Fhaberler%2Fhaydarpasada-yanginin-sebebi izolasyonmalzemesi_110766.html&psig=AOvVaw0lZwjLL0eyHHY6FO3ONY5u&ust=1541848652124916 erişim tarihi:08.11.2018

korunum sistemleri, hem insan sağlığına hem de tarihi yapıya zarar vermeyecek şekilde tasarlanmalıdır.

KUYUCAK KÖYÜ

A) Eskişehir-Kuyucak-Seyitgazi ilişkisi

B) Kuyucak köyü kuşbakışı

Şekil 3: Kuyucak Köyü Konumu

Kuyucak Köyü; Eskişehir'e 32 km, Seyitgazi'ye 20 km uzaklıktadır. (Şekil 3.A) Tekke Tepesi'nin kuzey yamaçlarına kurulan, Ardıç Tekke, Mut Tepesi ile çevrili olan 50 hanelik, yaklaşık 200 kişinin oturduğu bir yerleşim yeridir. Köy gelişme evresinde tepelerin arasındaki vadiye doğru yayılmıştır. (Bayar, 2004:160) (Şekil 3.B) Kuyucak'a XIX. yüzyılın başlarında, Karakeçili Yörükleri yerleşmeye başlamışlardır. Köyün etkin sülalesi "beyler" lakabı ile anılan Karakeçili Yörük Aşireti'nin "Özbekli Cemaati'ne mensuptur. Eskişehir bölgesindeki Karakeçili Aşireti'ne mensuplar dağınık bir yerleşim oluşturmakla birlikte, cemaat ölçeğinde Kuyucak Köyü ve civarında yoğunlaşmaktadırlar. Cemaat, Eskişehir ve civarına XIX. yüzyılın başlarında, aşiret beyi Hacı Kerim Bey döneminde gelir. Bir süre konar-göçer yaşarlar. Karaca Hacı Mehmet Bey zamanında, Konnamış Mevkii'ni yurt edinirler. Oğlu Hacı Bekir, Bursa valisi Ahmet Vefik Paşa ile iyi ilişkiler kurar. Paşa tarafından taltif edilir. Yörük aşiretlerinin yönetimi ve denetlenmesi işiyle görevlendirilir. Aşireti Konnamış'tan, Kuyucak'a getirir ve buraya yerleşir. Burada, devletin kurduğu Balıkesir'deki yünlü dokuma işletmesine, yün ve yapağı üretiminde görevlendirilirler. Böylece, Hacı Bekir Bey, devlet ile aşiret arasındaki yakınlığı sağlar. (Bayar, 2004:162)

Hacı Bekir Sıddık Bey, Kuyucak'a ahşap mimarinin şaheseri sayılacak iki bina yaptırmıştır. Birisi kendi evidir. Diğeri ise misafirhanedir; Kuyucak önemli yollar üzerinde olduğu için gelenlerin, geçenlerin kalmaları için yapılmıştır. İki katlı olan misafirhanede, aşiret beyleri ile önemli toplantılar, bayramlarda kabul törenleri, düğünler hep bu binada yapılmıştır. Halen de bu gelenek devam etmektedir. Ayrıca Karakeçili Aşireti'nin ünlü komutanı Hacı Bekir Sıddık Bey buraya 1900 yılında bir okul, bir de cami yaptırmıştır. Bunları takiben yollar, ahşap saraylar ve misafirhaneler yaparak köyü imar etmiştir. (Bayar, 2004:167)

DÖNER EKSENLİ BİNDİRME TAVANLI KUYUCAK CAMİ

Yapının Konumu ve Tarihi

Kuyucak Köyü Camisi, Kuyucak Köyü, Köyiçi Mevkii'nde, köyün içinden geçen anayol üzerinde bulunmaktadır.

Yapının, bâni ve usta kitabeleri günümüze ulaşmamış olup, yapının inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber köy halkına göre 200 yıllıktır.

Yapının Mimari Özellikleri

Cami, geniş bir bahçe içinde ve tek katlı olarak inşa edilmiştir. Beden duvarları kaya zemin üzerine yapılmış olup, temel mevcut değildir. Yapı tekniği olarak, almaşık moloz taş ve horasan harçlıdır. Özgün ahşap bindirme tavana sahiptir. İç kısımda altta ve üstte beş kemerli son cemaat mahali, müezzin ve kadınlar mahfili bulunmaktadır.

Beş kemerli son cemaat mahalinin kemerleri kesme taştan, kemer ayakları ahşap sütundan üstü bağdadi sıva olarak yapılmıştır. Cephesindeki revak üç kemerlidir. Kuzeybatı köşesinde minaresi, avlu duvarının kuzeyinde dıştan tek kemerli çeşmesi vardır. Minare kısmı kesme taştan, gövde kısmı tuğla üzeri sıva olarak yapılmış olan cami tek şerefelidir. Girişi kuzeyden olan caminin, revak kısmı sonradan kapatılmıştır. Sonradan, orta kemerden portal kapı açılmıştır. Bahçe içine kapalı şadırvan ve tuvalet de sonradan yapılmıştır. Ayrıca, doğu duvarına bitişik müştemilat ilave edilmiş ve revak kısmına buradan da giriş verilmiştir.

Yapının Geçirdiği Yangın ve Yapıya Verdiği Hasarlar

Caminin, 2011 yılında, bacadan sıçrayan alev sonucunda, çatı dahil ahşap bütün bölümleri yanmıştır. (Şekil 5) Sadece kalınlığı 80-85 cm arasında değişen duvarları ve minaresi kalmıştır. Beden duvarları içinde kullanılan ahşap lentoların, görünen kısımları da yangında yanmıştır ve duvar sıvaları zarar görmüştür. Zarar gören kısımlar, restorasyon çalışması hemen yapılmadığı için 4 yıl kadar açıkta kalmıştır ve hava şartlarından dolayı da bozulma hızlanmıştır.

Şekil 5: Eskişehir Kuyucak Köyü Camisi yangın sonrası fotoğrafları[5]

Yapıya Önerilmiş ve Uygulanmış Restorasyon Çalışması

Giriş Cephesi

Kuyucak Köyü Camisi'nin restorasyon çalışmasında, giriş cephesindeki sonradan boyanmış kısımların boya raspası yapıldığı ve aslında kemerli olup sonradan müdahale ile kemer kısımlarının altına lento atılarak kemersiz hale getirilen pencerelerin ilk haline getirildiği görülmektedir. Aynı şekilde giriş kapısının da sonradan kapatılmış üst kemerli kısmı açılmıştır.

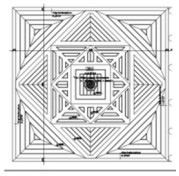
A) Yangın öncesi[6]	*B) Yangın sonrası*[7]	*C) Yapım aşaması*[8]	*D) Restorasyon Çizim*[9]	*E) Restorasyon sonrası*[10]

Ahşap Bindirme Tavan

Caminin ahşap döner eksenli bindirme tavanı, orijinalinde 4 basamaklıdır. Yangından sonra tamamen yok olmuştur. Yapılan restorasyon çalışmasında, özgün tavan yerine, yapım teknikleri bindirme tavan yapımına uymayan yeni bir tavan yapılmıştır.

[5] Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği
[6] Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği
[7] Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği
[8] Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği
[9] Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob
[10] Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

Oysaki döner eksenli bindirme tavanın, kendisi zaten bir strüktürdür yani kendi kendisini taşıyabilen bir sistemdir. Özgün durumuyla yapılması önem arz etmektedir.

				
A) Yangın öncesi[11]	*B) Yangın sonrası*[12]	*C) Yapım aşaması*[13]	*D) Restorasyon Çizim*[14]	*E) Restorasyon sonrası*[15]

SONUÇ

Kültür; toplumlar arasında farklılaşan, toplumları birbirinden ayıran bir unsurdur. Soyut bir kavram olan kültürün maddi yansımaları içerisinde de o kültürün mimarisi gelir. Her geçen gün çeşitli sebeplerle sayıları azalan kültürel varlıklarımızı, bilimsel ve çağdaş yöntemlerle korumaya almak gerekmektedir. Anıtsal ve tarihsel değeri olan kültürel varlıklarımızın, geleceğe en doğru şekilde aktarılması sağlanmalıdır.

Çalışmamızın içeriğinde, tarihi yapılarda yangın sorunsalı kapsamında, Eskişehir Kuyucak Köyü Cami incelenmiş ve şu sonuçlara varılmıştır.

Tarihi yapılarda, özellikle ahşap malzemenin yoğun kullanıldığı çatılarda ve tavanlarda yangın riski daha fazladır. Tarihi yapılarda çıkan yangınların, hızla yayılmasının sebeplerinden biri de, yapılara sonradan ihtiyaç dahilinde eklenmiş olan elektrik ve ısıtma sistemleridir. Tarihi yapılarımızın yok olma tehlikesine karşı, özgün değerlerini kaybetmemek için, yapıların belgelenmesine hız katılmalıdır ki, böyle bir sonla karşılaşılırsa, bu belgeler rekonstrüksiyon çalışmalarına kaynaklık edebilsin. Tarihi yapılarda, restorasyon ve rekonstrüksiyon yapılırken de yapının özgünlüğüne sadık kalmaya özen gösterilmelidir. Restitüsyon aşaması atlanmamalıdır ki sonraki aşamalarda hatalar yapılmasın. Örneğimiz olan Kuyucak Köyü Camisi'nin bindirme tavanında gördüğümüz üzere, bindirme tavan yapım tekniğini tamamen göz ardı etmek yapıyı özünden uzaklaştırmıştır.

KAYNAKÇA

Akın, G. (1991) Tütekli Örtü Geleneği: Anadolu Cami ve Tarikat Yapılarında Tütekli Örtü

Aktürk, G. (2006) Eskişehir'in Mahmudiye İlçesinde ki Döner Eksenli Bindirme Tavanlı Camiler. Yüksek Lisans tezi

Bayar, M. (2004) Karakeçili Yörük Aşiretinin Eskişehir'e İskanı. İstanbul:Lider Ajans Matbacılık

Boz, E./ Günay Aktaş, S. (2013) Eskişehir İli Dil Atlası Çalışmaları (Yerli Ve Göçmen Ağızları). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Kasım 2013, 14 (Özel Sayı), 59-72.

Parla, C./Altınsapan, E. (2004). Eskişehir, Selçuklu ve Osmanlı Yapıları I. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Parla, C. (2005) Sivrihisar Bindirme Tavanlı Camiler. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Özgünler, M. (2018) Tarihi Binalarda Yangına Karşı Korunma ve Mevzuatın İrdelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi S:14-21

[11] Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği
[12] Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği
[13] Kaynak: Eskişehir Kuyucak Köyü Derneği
[14] Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob
[15] Kaynak: Eskişehir Valiliği Yikob

OYUNLARLA KÜLTÜREL MİRASA ERİŞİLEBİLİRLİK

Hicran Hanım Halaç
Eskişehir Teknik Üniversitesi/Mimarlık ve Tasarım Fakültesi/Mimarlık Bölümü
İpek Demir
Eskişehir Teknik Üniversitesi/Fen Bilimleri Enstitüsü/Mimari Koruma BD

ÖZET

Günümüzde engelli bireylerin sosyal hayata kazandırılması için, çeşitli çalışmalar, çeşitli disiplinler tarafından yapılmaktadır. Bu çalışmalardan biri olan erişilebilir turizm anlayışlı ile engelli bireyler, tüm insanların sahip olduğu seyahat etme hakkını büyük ölçüde elde etmiş olmaktadırlar. Erişilebilir turizm anlayışının gündeme gelmesiyle kültür turizmine de erişilebilirliğin önemi ortaya çıkmaktadır.

Geçmişten günümüze zengin bir kültürel birikime sahip olan ülkemizdeki kültürel mirasa erişebilmek ve tüm yurttaşların bu zenginlikler hakkında bilgi sahibi olabilmesi son derece önemlidir. Ülkemiz turizm faaliyetlerine bakıldığında, engelli kullanımına kısmen uyulabildiği görülmektedir. Tarihi alanların erişilebilirliğindeki zorluk göz önüne alındığında, bu alanları yerinde ziyaret etmenin yanında kültürel mirası çeşitli oyunlarla bireylere tanıtmanın son derecece önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu nedenle, çalışma kapsamında geliştirmiş olduğumuz kültürel miras oyun kartları sayesinde, engelli bireylere kültürel değerler tanıtılmış ve yaşıtlarıyla veya ebeveynleriyle oynayabilecekleri bir oyun geliştirilmiştir. Çalışma kapsamında geliştirilen oyun ve engelli bireylerle yapılan etkinlik sonuçları ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Miras, Kültürel Bellek, Engelli, Hafıza, Hafıza Kartları

ACCESS TO CULTURAL HERITAGE WITH GAMES

ABSTRACT

Today, various studies are carried out by various disciplines in order to gain social life for disabled people. Accessible tourism-savvy and disabled individuals, one of these studies, have gained a great deal of the right to travel that all people have. With the accessibility of accessible tourism, the importance of access to cultural tourism emerges.

It is extremely important that the cultural heritage of our country, which has a rich cultural accumulation day by day, can be accessed and that all citizens can have information about these riches. When we look at the tourism activities of our country, it is seen that disabled people can be partially used. Given the difficulty of accessibility of historical sites, it is thought that it is various plays with extremely important to promote these areas to individuals, as well as on-site visits to cultural heritage.

For this reason, cultural heritage game cards that we have developed in the scope of the study have introduced cultural values to disabled people and developed a game in which they can play with their peers or their parents. In the scope of the study, the results of the activities made by the play and the disabled individuals are revealed.

Keywords: Cultural Heritage, Cultural Memory, Disabled, Memory, Memory Cards

GİRİŞ

Günümüzde tüm insanlığın ortak malı olarak kabul edilen kültürel miras ögelerinin, saptanması, belgelenmesi, tanıtılması, korunması ve gelecek nesillere özgün bir şekilde aktarılması tarihsel bir sorumluluktur. Dünya çapında bu yapıları tespit edip dünya mirası kabul ederek koruma altına alan Unesco sayesinde, ülkelerin birbirlerinin kültürel varlıkları hakkında bilgi edinebilmesi son derece önemlidir.

Bu kapsamda Türkiye'de ilk kez 1985 yılında 'İstanbul', 'Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası' ve 'Göreme Milli Parkı ve Kapadokya' Unesco Dünya Miras Listesi'ne girmiştir. 2018 yılı itibariyle

toplam 18 adet varlığımız bu listede yer almaktadır. Ayrıca ilk kez 1994 yılında UNESCO Dünya Miras Merkezi'ne iletilen Geçici Listemiz 2018 yılında güncellenmiş olup bu listede 2 karma (kültürel/doğal), 2 doğal ve 73 kültürel olmak üzere toplam 77 adet kültürel varlığımız bulunmaktadır (url-1).

Tüm yurttaşların öncelikle kendi ülkemizdeki bu varlıkları öğrenmesi her bireyin sorumluluğu olmalıdır. Bu kapsamda öncelikle dünyaya tanıtılan bu varlıkların bilinmesi sonrasında ise sahip olduğumuz kültürel miraslarımızı öğrenmek, geçmişimizle bağlantı kurabilmek ve geleceğimize yön verebilmek adına son derece önemlidir.

Bu çalışma kapsamında, hafıza kartlarında örneklem olarak Türkiye'den Unesco Dünya Miras Listesi'nde yer alan kültürel varlıklar kullanılarak, tüm bireylerin kültürel miraslara erişebilirlikleri üzerinde durulurken; geliştirilen oyun, tasarlanan oyun kartları, oyunun aşamaları ve engelli bireylerle yapılan etkinlik sunulmuştur.

Tarihi dokularda karşılaşılan erişilebilirlik problemlerine, dokuya zarar vermeden çözüm üretilebilmesi çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Kültürel miraslara erişebilmek ise her bireyin en tabii haklarındandır. Bu nedenle, fiziksel veya ekonomik olarak ulaşmaları mümkün olmayan bireyler için entelektüel olarak erişmeleri sağlanmalıdır. Bu noktada ise, oyunla öğrenim birincil tercih olarak kullanılabilmektedir. Bu nedenlerden dolayı oyunla öğrenim çalışma konusu olarak seçilmiştir.

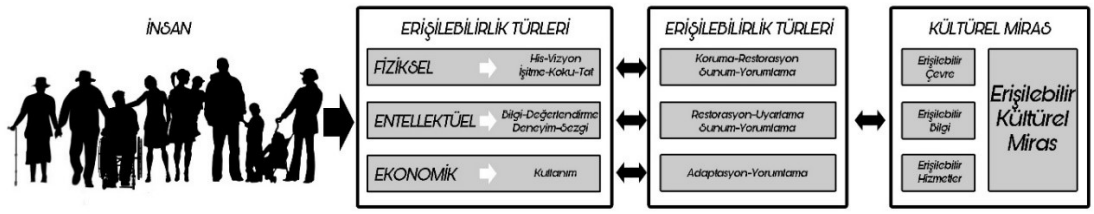
Çalışma kapsamında; kültürel miras ve engelli birey, hafıza kartları, hafıza kartlarıyla kültürel mirasa erişebilirlik konularına değinilmiştir. Kültürel miras, hafıza kartları ve engelli birey arasındaki ilişki sorgulanmıştır.

Kültürel Miras ve Engelli Birey

Kendi topraklarında üretilen kültüre erişemeyen, geçmişini bilmeyen toplumlar, hafızasını kaybetmiş ve dış öğretilere mahkumdur. Kültürel miraslara, tüm bireylerin erişiminin sağlanması, kültürel birikimi görünür kılarak bilincin oluşmasını sağlar (Öztemiz,2016:2).

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 3. Milli Kültür Şurası (03-05 Mart 2017) Şehir ve Kültür Komisyon raporunda (Url-2) yer alan tespitler arasında *"Şehir ve kültür açısından günümüzde tartışılması gereken ana gündem maddeleri arasında yaşanabilir ve güvenli şehirler, şehir kültürü ve tarihî miras, farklı kültürlere saygı, sosyal dayanışmayı kuvvetlendirmek, toplumsal cinsiyet eşitliği, yoksulluğun yok edilmesi, göç ve mülteci meselelerinin çözümlenmesi ve engelli bireylerin sosyal hayatla bütünleşmesinin sağlanması"* da yer almaktadır. Eşitlik ilkesi kapsamında, toplumda yaşayan her bireyin, temel hak, hizmet ve olanaklara eşit oranda ulaşması gerekmektedir. Kültürel miras alanlarının ulaşımında ise, her birey aynı olanaklara ne yazık ki sahip değildir. Bu bağlamda kültürel miras yönetim planları hazırlanırken, yedi ana başlık altında plan hedefleri geliştirilmektedir. Bu başlıklardan birisi de erişilebilirliktir. Kültürel mirasa erişilebilirlik kavramına gelindiği zaman ise, söz konusu sadece kültürel miras içerisindeki erişilebilirlik değil, ona ulaşıncaya kadar ki tüm süreç söz konusu olmaktadır.

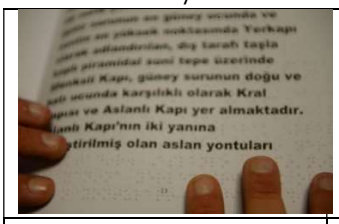
Georgieva'ya göre kültürel mirasa; fiziksel, entelektüel ve ekonomik olarak üç tip ulaşım şekli vardır. Fiziksel erişilebilirlik tüm duyularla ilişkilidir. Sadece kültürel mirasa olan fiziksel temas düşünülmemelidir. Ayrıca dokunma, görme, sesleri duyma, koklama veya tatma yeteneklerini de içinde barındırır. Kişinin zihinsel yetenekleriyle ilgili olan erişilebilirlik türü olan entelektüel erişilebilirlik, kültürel mirasımızın takdir edilmesini kolaylaştıran, kişisel deneyimlerimizi mümkün kılan, kendi yorumuna ve kavrayışına fırsat veren farklı türde bilgileri barındırır. Ekonomik erişilebilirlik ise, kültürel mirasın kullanımı için çağdaş anlayışı ifade eder. Birçok kültürel mirasımız kullanılmaya devam ederken bir kısmı ise kullanılamamaktadır. Bu miraslar için sürekli veya döngüsel işlevlerin yeterli entegrasyonunun sağlanması bu kapsamdadır (bkz. *Şekil 1*).

Şekil 1. Kültürel mirasa erişilebilirlik türleri

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de tarihi alanlara erişilebilirlik konusunda çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün "Dünya Mirasında Türkiye" adlı görme engelliler için hazırlamış olduğu kitapçık bulunmaktadır (url-3). "Batman Müzesi Engelsiz Müze" projesi kapsamında, eserlerin kalıpları çıkartılarak görme engellilerin dokunarak incelemeleri için olanak sağlanmaktadır. Bunun yanında ek olarak kulaklık sayesinde sesli bilgi edinme ve Braille alfabesi ile eser hakkında bilgiler sunulmaktadır (url-4). Alanya'da ise Engelsiz Park ve Yaşam Merkezi'nde kentin simgeleri sayılabilen Kızılkule, Tophane ve Mancınık'ın maketleri sergilenmekte, görme engelli bireylerin dokunarak bu alanları hissetme yoluyla incelemeleri sağlanmaktadır (url-5). Benzer bir çalışma, "Erişilebilir Turizm Engelsiz İstanbul Replikalar Projesi" başlığı altında, İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından, kentin tarihi ve kültürel mekanlarını dokunarak algılama yoluyla, görme engelli bireylere tanıtılmasına yönelik olarak yapılmaktadır (url-6). Çanakkale Savaşları ve Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'nca ise "Tarihe Engelsiz Erişilebilirlik" adıyla bir proje hayata geçirilmektedir. Proje kapsamında, tanıtım videolarında işaret dili kullanılmasını, belirli yerlerde Braille alfabesinin kullanılmasını, sesli kitaplar hazırlanmasını ve alanın engelli erişimine olanak sağlayacak şekilde düzenlenmesini sağlamak amaçlanmıştır (url-7). İzmir Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Unesco Dünya Miras Listesi'nde yer alan Efes ve Bergama için, engellilerin ziyaretine yönelik çalışmalar yapmaktadır (url-8) (bkz. Tablo-1).

Tablo-1: Türkiye'den örnekler

			
Dünya Mirasında Türkiye Kitapçığı	Batman Müzesi	Alanya Engelsiz Park ve Yaşam Merkezi	Erişilebilir Turizm Engelsiz İstanbul Replikalar Projesi

Çeşitli çalışmalar yapılsa da erişimde sorunlar tam anlamıyla giderilememektedir. Tarihi alanların konumları nedeniyle veya ekonomik nedenlerle, uygulanacak yöntemler sınırlılık göstermektedir. Bu noktada ise, gitmeden o alanları yaşatabilecek, hafızada kalmasını sağlayacak yöntemler tercih edilmelidir.

Kültürel Miraslarımızla Buluşma Noktası: Hafıza Kartları

Hafıza Kartlarının Yararları-*"Bir Resim Bin Söze Bedeldir."*

İnsanoğlunun duyu organlarıyla öğrendiği ve aklında tuttuğu her şeye "hafıza" denmektedir (Dülger, 2010: 1). Türkkan (2007) ise hafızayı basitçe *"yaşananları, öğrenilenleri zihne kaydetme, zihinde saklama ve hatırlama gücü"* olarak tanımlamaktadır. İnsanoğlu, anne karnından başlayarak sürekli öğrenme halindedir. Aileden, çevreden, okuldan veya kendi kendine birçok şey öğrenir. Bu öğrendikleri, hafızasında gerekli değeri görmez ve hatırlanamazsa hiçbir değeri kalmamaktadır. Olağanüstü bir kapasiteye sahip olan insan hafızası, çeşitli egzersizler yardımıyla farklı noktalara da gelebilmektedir.

Sayar (2016:1) farkındalığın, bilincin arka planında yer alan bir radar gibi devamlı iç ve dış çevreyi denetlediğini, hatırlamayı içerdiğini belirterek anılarla vakit harcamak olarak değil ama gayretli ve anlayışlı bir tutumla dikkati ve bilinci o anki tecrübeye yöneltmek için kullanmayı ve hatırlamayı içerdiğine vurgu yapmaktadır. Bireyin kendi tutum ve davranışlarının ne ölçüde farkında olduğunu belirtmek için de kullanılan bir kavram olan farkındalık, bireyin davranışına doğrudan etki etmektedir (Tutar, 2016:1). Böylece kişilerde ilgi uyandırarak farkındalık yaratılabilmektedir.

Tarih derslerinin işlenme şeklinde, yerel tarihe ve kaynaklara dayalı etkinlik yapılmasının, geleneksel yöntemlere göre daha etkili olduğu görülmektedir (Akçalı ve Aslan, 2013: 141, Yeşilbursa, 2008:216-218). Eğitim alanında giderek yayılmakta olan 'oyunla öğrenme' kavramı, öğrencinin zevk alarak öğrenmesini sağlamaktadır. Geçmişin öğreticisi, geleceğin kurucusu olan eğitimin oyunla desteklenmesiyle, geçmişini bilen geleceğini geçmişiyle kurgulayabilen nesiller oluşabilmektedir (Güneş, 2015:776). Öğrenmelerin anlamlı ve kalıcı olması adına, kişi aktif olarak öğrenme sürecine katılmalı ve öğrendiklerini farklı alanlarda uygulayabilmelidir (Dilbaz vd. 2013:90).

Zihni geliştiren bu tarz etkinlikler, her yaş ve her kesimden bireyin kolayca erişebileceği ve oynayabileceği şekildedir. Hafızayı güçlendirecek etkinlikle de genel amaç, zihinsel ve duygusal olarak kişiyi desteklemektir. Bu tarz etkinlikler kurgulanırken dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan biri de çalışma grubunun kültürel ve eğitim düzeyidir.

Hafıza Kartlarıyla Kültürel Miras

Kültürel miras; geçmişten miras alınan, çeşitli değerlere sahip, geleceğe miras olarak bırakılması gereken, topluma ait değerler bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Ülkemiz bu konuda oldukça zengin bir yerdir. Her bireyin bu değerleri bilmesi ve görmesi, kişinin farkındalık ve duyarlılık düzeyini etkileyecektir.

Farkındalık oluşturma faaliyetlerinde, öncelikle bilgilendirmelerle bireyin konuya duyarlı hâle gelmesi, sorumluluklarını anlaması ve müteakiben istenen davranış şekillerini kazanması hedeflenmektedir. Bu faaliyetler sırasında, birey başlangıçta konu hakkında bilinçsiz ve yetersizken, zamanla bilinçli ancak yetersiz sonrasında da bilinçli ve yeterli hale gelmektedir (Beyer vd. 2015:8 , Önaçan ve Yıldırım 2016: 956). Bu şekilde, bireylerde kültürel miras konusunda farkındalık oluşturulmuş, duyarlılıkları artırılmış ve kültürel mirasa bakışları değiştirilmiş olacaktır.

Eşitlik ilkesi kapsamında toplumda yaşayan her bireyin, temel hak, hizmet ve olanaklara eşit oranda ulaşması gerekmekteyken; yaş, sağlık ve ekonomi gibi çeşitli nedenlerle kimi bireyler tüm olanaklara ulaşamamaktadır. Bu nedenle, bireylerin gerçek ortamda olamıyorsa bile, kültürel mirasa çeşitli yollarla sanal olarak ulaşması sağlanmalıdır. Bu noktada, her yaşa hitap edebilecek oyunlar bir yöntem olarak tercih edilebilmektedir. Kent hafızasını ayakta tutan somut deliller olan tarihi yapılardan oluşan bir oyunun, bireysel hafızayı ayakta tutmayı sağlayan hafıza kartlarına dönüştürülmesi son derece olağandır. Hem yapıların görsel tanımı sağlanmış olacak hem de fiziksel olarak gidilemese bile yapılarla ilgili bilgilere kalıcı olarak ulaşılmış olacaktır.

Ayrıca kültürel mirasın tanıtılması, hafızada yer etmesi adına üretilen kültürel miras hafıza kartlarının; teknolojiyle bireyselleşmeye başlayan toplumu, beraber paylaşmaya yönlendirmesi son derece önemlidir (Halaç ve Demir, 2017: 1434). Ayrışmaya gidilmeden hemen hemen tüm bireylerin oynayabileceği bu oyunlar, bireyler arasında kaynaşmayı da sağlayacaktır.

Hafıza Kartları ve Engelli Birey

Çocuğun keşif aracı olan oyunlar, bireyin gelişiminde en önemli etmenlerdendir. Oyun sayesinde sosyalleşen çocuk, birlikte olmayı öğrenirken aynı zamanda oyun sayesinde kendisini

tanır ve denetler (Yavuzer, 2000: 127). Huizinga'ya göre kültürün temeli olan oyunun, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı'nın "Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi (MEGEP)" kapsamında "Çocuk Gelişimi ve Eğitimi, Oyun Etkinlikleri-2" metninde, gerçek bir eğitim aracı olduğu ifade edilmektedir. Groos'a göre, oyun dönemi yetişkin yaşamına bir ön hazırlıktır. Öğrenmeye açık, meraklı ve ilgili olan çocukların, her birinin farklı öğrenme yetenekleri olsa bile, her çocuk en iyi oyunla öğrenebilmektedir. Çocuklar için son derece önemli olan oyun ve oyuncak, engelli çocuk için de vazgeçilmez bir öğreticidir.

Engelli eğitiminde, okuldan ziyade ailelere de son derece büyük görevler düşmektedir. Bu noktada aile bireyleriyle oynayabileceği oyunlar, engelli bireyin kişisel gelişiminde son derece önemli olmaktadır. Engellilik durumlarına uygun iletişimlerle desteklenecek oyunlar sayesinde bireyler toplumlara kazandırmış olunacaktır.

Tarihi dokuların dönemlerinden kaynaklı olarak erişilebilirlik koşullarına %100 uygun olmaması, günümüzde yapılan düzenlemelerin her noktaya ulaşımı sağlamasının mümkün olmadığı göz önüne alındığında, engelli bireyin bu noktalardaki hakimiyetinin yeterli olamayacağı görülmektedir. Bu noktada çeşitli videolu görseller veya fotoğraflar devreye girebilmektedir. Engelli bireylerin de mirası olan tarihi alanların, bilinmesi ve öğrenilmesi son derece önemlidir. Bu noktada ise çocuk bireyler için en önemli kaynak oyun olmaktadır. Bu düşünceden hareketle kültürel mirası tanıtan çeşitli oyunlar geliştirilmelidir. Bu bağlamda UNESCO Dünya Miras Listesinde yer alan Türkiye'deki kültürel varlıklarımızı tanıtmaya, öğretmeye yönelik "Hafızan Mirasın Hafızalardaki Mirasın" hafıza kartı oyunu asarlanmıştır.

Tasarlanan Kültürel Miras Hafıza Kartı "Hafızan Mirasın Hafızalardaki Mirasın"

Bu oyun sayesinde, ilk olarak kısa süreli belleğin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Aşamalı bir oyun olmasından kaynaklı olarak da, tekrarlarla uzun süreli belleğin oluşup gelişmesiyle, dikkat süresinin uzaması amaçlanmaktadır. Tüm bunları yaparken, kartların içeriğinde UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan Türkiye'deki yapılar seçilmiştir. Bu yapıların kişilere tanıtılması, duyurulması da oyunun bir diğer amacını oluşturmaktadır.

Çeşitli engelleri olan bireylerin de çok rahat oynayabileceği bu oyunun, öğrencilerin sosyal bilgiler derslerine de katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Kişi, bu oyun sayesinde dikkat, hafıza, eşleştirme, karşılaştırma, gruplandırma, ilişki kurma, görsel algı, görsel dikkat becerileri, muhakeme ve idrak yeteneklerinin gelişmesinin yanında kendisine emanet edilmiş olan kültürel miraslarının da farkına varacaktır.

2017 yılında gerçekleşen UNESCO 41. Dünya Miras Komitesi Toplantısı'nda, Aydın'ın Karacasu ilçesindeki Afrodisias Arkeolojik Alanı ve 2018 yılında UNESCO 42. Dünya Miras Komitesi Toplantısı'nda da Şanlıurfa'nın Örencik Mahallesi yakınlarındaki Göbeklitepe Arkeolojik Alanı'nın, UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kaydedilmesine karar verilmiştir. Oyun, bu toplantılardan önce kurgulanıp oynandığı için, UNESCO Dünya Mirası Listesi'ndeki ülkemizde yer alan 16 eseri kapsamaktadır.

Oyunda, 16 esere ait 3 farklı kategoriden kartlar yer almaktadır. Aşamalı olarak kurgulanan oyun, toplam 5 aşamadan oluşmaktadır. İlk 3 aşamada eserleri, isimlerini, bulundukları yerleri ve bilgilerini öğrenen katılımcı, 4. ve 5. aşamalarla öğrendiklerini yineleyerek kalıcı hale gelmesini sağlar.

Değerlendirme ve Sonuç

Oyun, çocuğun kendini bulduğu, kendini özgür kıldığı en önemli yerdir. Burada çocuk, zihnen ve bedenen gelişmektedir. Aynı zamanda, kendi keşif noktası olan oyunlar sayesinde, çocuk, iç dünyasını ve dış dünyayı bir araya getirir. Ayrım yapmaksızın her çocuk için oyun önem arz etmektedir.

Hazırlanan kartlar ise farklı gruplarla değerlendirildiğinde;

- Farklı etaplardan oluşması nedeniyle sıkıcılığı ortadan kaldırmaktadır.
- Az materyalle farklı alternatifler sunmaktadır.
- Farklı alternatifler sunmasıyla süreklilik sağlanmaktadır. Bu şekilde öğretilen konunun kalıcılığını sağlamaktadır.
- Bireysellikten ziyade ayrıştırılmadan, tüm bireylerin oynayabileceği bir oyundur.
- Kişisel becerileri geliştirebilecekleri onca oyunun veya etkinliğin yanında, sosyal hayata da katılımları için farklı bakış açısından bir oyun geliştirilmiştir.
- Oyunun esnek bir yapıda olduğu ve katılımcıların farklı etaplar da ekleyebildiği gözlenmektedir.
- Farklı yaş gruplarının oynayabildiği görülmektedir.

Yapılan etkinlikteki katılımcılar, görme engeli dışında fiziksel engeli olan bireyler ve onların aile bireylerinden oluşmaktadır. Sağlıklı aile bireylerinin etkinlik dahilinde olması, bu tarz etkinliklerde sağlıklı bireylerle beraber engelli bireylerin de çok rahat bir şekilde dahil olabileceklerini bize göstermektedir.

Etkinlik başında 'UNESCO' ve 'Kültürel Miras' kavramlarını bilemeyen katılımcılar, etkinliği, bu kavramların farkında olarak tamamlamışlardır. İlk gün isimsiz kartların isimlerini bilmeyen katılımcıların, 2. gün bu yapıları rahatlıkla tahmin ettikleri gözlenmiştir. Oyunun 2. ve 3. aşamasında yapının bilgilerini öğrenen katılımcıların, 4. ve 5. aşamada bu bilgiler vasıtasıyla, yapıları daha detaylı olarak kavradıkları tespit edilmiştir. Ayrıca etkinlikler tamamlandıktan sonra, katılımcıların etkinlik materyalini istemeleri materyalin ilgi çekici ve öğretici olduğunu bize göstermiştir.

Tarihi yapılara erişilebilirlik ihtiyaç değil, tüm bireylerin hakkıdır. Bu sebeple, bu tarz oyunların geliştirilerek tüm bireylere sunulması, bu mekanlara çeşitli nedenlerle gidilemese dahi, kişinin ülkesinde var olan kültürel mirasın farkında olması adına son derece önemlidir.

KAYNAKÇA

Akçalı, A., A. Ve Aslan, E., (2013). Tarih Derslerinin Yerel Tarihe Ve Kaynaklarına Dayalı Etkinlikler Aracılığıyla İşlenmesinin Öğrencilerin Derse Yönelik Tutumlarına Etkisi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(14), ss.141-174

Beyer M. Ahmed, S. Doerlemann, K. Arnell, S. Parkin, S. Sasse, A. Passingham, N. (2015). Awareness is only the first step. HP. http://www.riscs.org.uk/wp-content/uploads/2015/12/Awareness-is-Only-the-First-Step.pdf (Erişim Tarihi:10.12.2016)

Dilbaz, A. Yelken, T. Özgelen, S. (2013.) Araştırma temelli öğrenmenin ilköğretim öğrencileri üzerindeki etkileri. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 23(1), ss.89-103.

Dülger, A. (2010). Bellek Gücünü Artırma Geliştirme. İstanbul: Platform Yayınları.

Georgieva, D. (2013). The Accessibility to Cultural Heritage As A Key Factor For Sustainable Development of Territories. https://uacg.bg/UserFiles/File/ITA/Presentation_Khakassia%20Forum%202013_DGeorgieva_Bulgaria_22_06_2013.pdf (Erişim Tarihi: 30.03.2018)

Güneş, F. (2015). Oyunla Öğrenme Yaklaşımı, Turkish Studies, 10(11), 773-786.

Halaç ve Demir, (2017). Toplumsal Hafızamız Kültürel Mirasımız. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 10, Sayı:52, ss.1441-1445

Önaçan, M.B.K. ve Yıldırım, C.C. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Siber Güvenlik Farkındalığını Artırmaya Yönelik Bir Yol Haritası, International Conference on Quality in Higher Education (ICQH-2016), Sakarya Üniversitesi.

Öztemiz, S. (2016) Türkiye'de Dijitalleştirilen Kültürel Miras Ürünlerine Açık Erişim: Bir Model Önerisi. Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Sayar, K. (2016) Farkındalık ve Psikoterapi. http://www.kemalsayar.com/ KatagoriDetay-Farkindalik-ve-Psikoterapi-234.html (Erişim tarihi:11.12.2016)
Tutar, H. (2016) Kurumsal Farkındalık, Kurumsal Davranış ve Kişilik İlişkisi. http://www.canaktan.org/ yonetim/kurumsal-davranis/farkindalik.htm (Erişim Tarihi:16.11.2016)
Türkkan, R. O. ve Türkkan T. (2007) Uygulamalı Etkin Hafıza Teknikleri. İstanbul: Pegasus Yayınları
Url-1; http://www.kulturvarliklari.gov.tr (Erişim Tarihi: 19.11.2018)
Url-2; http://kultursurasi.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/50571,raporsurasonucpdf.pdf?0 (Erişim Tarihi: 01.04.2018)
Url-3; http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,130432/gorme-engellilere-kultur-hizmeti.html (Erişim Tarihi: 01.04.2018)
Url-4; http://www.kulturvarliklari.gov.tr/TR,149154/batman-muzesi-mudurlugunde-gerceklestirilen-engelsiz-mu-.html
Url-5; http://herkesicinalanya.org/Haberler-Duyurular/GORMEYENLER_DERNEGI_ENGELSIZ_TURIZM_UYGULAMALARINI_INCELEDI/411 (Erişim Tarihi: 01.04.2018)
Url-6; http://www.girisimhaber.com/post/2016/07/15/IBB-Erisilebilir-Turizm-Engelsiz-Istanbul-Replikalar-Projesi.aspx (Erişim Tarihi: 01.04.2018)
Url-7; http://www.canakkaletravel.com/haber/tarihe-engelsiz-erisebilirlik-projesi-start-aliyor.html (Erişim Tarihi: 01.04.2018)
Url-8; http://www.yasadikca.com/izmirin-tarihi-alanlarinda-engelsiz-turizm-basliyor-5056# (Erişim Tarihi: 01.04.2018)
Yavuzer, H. (2000), Çocuk Psikolojisi (19. Basım), İstanbul: Remzi Kitapevi.
Yeşilbursa, C., C., (2008). Sosyal Bilgiler Öğretiminde Tarihî Yerlerin Kullanimi. TÜBAR-XXIII, ss.209-222

KÜRESEL DEĞİŞİMLER BAĞLAMINDA AVRUPA BİRLİĞİ ENERJİ POLİTİKALARI VE TÜRKİYE

Prof. Dr. Ali AYATA
Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

ÖZET

Günümüzde, uluslararası ilişkilerin gündeminin ne yalnızca askeri güç ve güvenlik ne de yalnızca ekonomik ilişkiler üzerine inşa edilebileceğini söylemek doğru olur. Çünkü uluslararası sistem çok gelişmiş ve karmaşıklaşmıştır. Sistemde çok farklı aktörlerin rol oynamaya başlamasının yanında farklı yapısal değişimler de ortaya çıkmış, jeopolitiğin temel vasıtası olan gücün ekonomik/teknolojik unsurlarının önemi, askeri/politik unsurlarının yanında önemli bir yer edinmiştir. Bunun yanında devletlerin dış politikaları ve güç mücadeleleri doğal kaynaklara dayalı mücadeleleri içerir hale gelmiştir. Doğal kaynaklara ve piyasa etkinliğine dayalı bu mücadelelerin enerji boyutu ise uluslararası ilişkiler sisteminde, ekonomik ve politik gelişmeye yön veren stratejik bir unsur haline gelerek enerji jeopolitiğini ön plana çıkarmıştır. Enerji, 21. yüzyılın en önemli konularından birini oluşturmakta ve yıllık üretim-tüketim miktarları ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren temel ölçülerden biri olarak kabul edilmektedir. Nüfus artışı, teknolojik gelişme, sanayileşme ve kentleşme olguları küreselleşmeyle birlikte enerjiyi daha fazla stratejik hale getirmektedir. Stratejik öneme sahip enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın ise dünyada adil olmayan dağılımı, enerjiyi, devletlerin dış politikasında öncelikli hedefler arasına yerleştirmiştir. Bu nedenle, sınırlı olan ve dünya üzerinde dengesiz dağılım gösteren enerji kaynaklarına sahip olmak için aktörler arasında güç mücadeleleri yaşanmaktadır. Bu çalışmanın konusu Avrupa Birliği'nin enerji güvenliğini sağlama ve enerji arzını çeşitlendirme yolunda Türkiye'ye ne kadar ihtiyaç duyacağı ile ilgilidir. Bununla birlikte Türkiye'nin AB üyeliğinin, Birliğin enerji arz güvenliğine ne derecede etkili olacağı sorusu da bu kapsamda ele alınmaktadır. Dünyanın en büyük enerji tüketicilerinden olan AB ile dünyanın en önemli enerji rezervlerinin olduğu Ortadoğu ve Hazar Bölgesi arasında kalan Türkiye'nin, enerji koridoru olarak Avrupa Birliği'nin enerji arz güvenliğine etkileri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: AB, Enerji Politikaları, Enerji Arz Güvenliği, Küreselleşme

EUROPEAN UNION'S ENERGY POLICIES AND TURKEY IN THE CONTEXT OF GLOBAL CHANGES

ABSTRACT

Today, it is not accurate to say that the agenda of international relations can be constructed solely on military power and security or on economic relations. This is because international system has extensively developed and become more complicated. Besides the fact that various actors have a role in the system, several structural changes have also emerged in it. Besides the military and politic factors of power, the importance of economic and technologic factors of ithave also gained ground. The foreign policies of states and the power struggles among them started to include the natural resources based oppositions. The energy dimension of that struggle has become a strategic factor that directs economic and political development and brought energy geopolitics into the forefront. Energy constitutes one of the most important subjects of 21st century and annual energy production-consumption quantities are regarded as one of the fundamental measuresfor the countries' level of development. Together with globalization; increase in population, technological development, industrialization and urbanization make energy more strategic. The unfair distribution of strategically important energy resources of petroleum and natural gas has placed the energy among the primary objectives of foreign policies of states. For this reason, in order to hold the energy resources that are limited and unevenly distributed, power struggles among the actors are occurred. The subject of this study is related to how much the European Union will need Turkey in order to provide the energy security and diversify its

energy supplies. Besides, in that regard the question of how the membership of Turkey to the European Union will be effective on the Union's energy supply security is discussed. Having been located between one of the world's biggest energy consumer, the EU, and the world's most important energy reserves, the Middle East and Caspian region, as an energy corridor the influence of Turkey to EU's energy supplysecurity will be examined.

Keywords: EU, Globalization, Energy Policies, Energy Supply Security

GİRİŞ

Son yüzyılda üzerinde en çok tartışılan konuların başında şüphesiz küreselleşme olgusu gelmektedir. Ulus devletlerin sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarını derinden etkileyen küreselleşme kısaca; mal, hizmet, sermaye ve insan kaynaklarının dünya çapında serbestçe dolaşımı ve etkileşimi sonucu, dünya siyasetinin türevleriyle birlikte eskiye nazaran yeni bir hal ve biçim kazanmasına verilen yeni bir isim olarak tanımlanabilir. 90'lı yıllardan beri dünya, geleneksel iki kutuplu dünya düzeninin ortadan kalktığı, siyasette liberal demokrasiye yönelik politikaların öneminin arttığı, teknolojik gelişmelerin her alanda yeniliklere neden olduğu bir süreçten geçmektedir. Bu süreçte, teknolojideki hızlı değişimler sonucunda bilgi, iletişim ve ulaşım alanlarında sağlanan yenilikler, maliyetleri düşürmüş ve uluslararası bilgiye ulaşımı inanılmaz derecede kolaylaştırmıştır (Özden, 2006: 60). Geniş boyutlara ulaşan bu küresel ağın sürekliliğini sağlayan sacayaklarından biri de enerjidir. Dolayısıyla enerji, 21. yüzyılın en önemli konularından birini oluşturmakta ve yıllık üretim-tüketim miktarları ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren temel ölçülerden biri olarak kabul edilmektedir. Nüfus artışı, teknolojik gelişme, sanayileşme ve kentleşme olguları küreselleşmeyle birlikte enerjiyi daha fazla stratejik hale getirmektedir. Bu bağlamda stratejik öneme sahip enerji kaynakları olan petrol ve doğal gazın dünyada adil olmayan dağılımı, enerjiyi, devletlerin dış politikasında öncelikli hedefler arasına yerleştirmiştir. Bu nedenle, sınırlı olan ve dünya üzerinde dengesiz dağılım gösteren enerji kaynaklarına sahip olmak ve boru hatlarını kontrol etmek için, aktörler arasında güç mücadeleleri yaşanmaktadır (Bogensberger, 2007: 34). Tarih boyunca insanlar değişik şekilde enerjiden istifade etmenin yöntemlerini araştırmışlardır. Sanayi devriminin bir devrim olarak nitelendirilmesinin nedeni, insan ve toplum yaşamında yaptığı değişikliklerdir. Endüstriyel gelişmelerin hızlandığı bu dönemin başlamasında en önemli etken ise tüketilen enerji kaynaklarının farklılaşmasıdır. Özellikle 1800'lü yıllarda petrol arama, üretim ve nakil teknolojilerindeki gelişmeler, bu ürünün kullanılmasını yaygınlaştırmış, bu da sanayinin gelişmesine hız vermiştir.

Soğuk Savaş ortamının statik kıldığı jeopolitik koşullar, yeni dönemle birlikte son derece dinamik bir politik ortama dönüşmüştür. Bugün, uluslararası ilişkilerin gündeminin ne yalnızca askeri güç ve güvenlik üzerine ne de yalnızca ekonomik ilişkiler üzerine inşa edilebileceğini söylemek doğrudur. Çünkü uluslararası sistem çok gelişmiş ve karmaşıklaşmıştır. Sistemde çok farklı aktörlerin rol oynamaya başlamasının yanında farklı yapısal değişimler de ortaya çıkmış, jeopolitiğin temel vasıtası olan gücün ekonomik/teknolojik unsurlarının önemi, askeri/politik unsurlarının yanında önemli bir yer edinmiştir. Günümüz uluslararası sisteminde devletlerin dış politikaları ve güç mücadeleleri doğal kaynaklara dayalı mücadeleleri içerir hale gelmiştir. Doğal kaynaklara ve piyasa etkinliğine dayalı bu mücadelelerin enerji boyutu ise uluslararası ilişkiler sisteminde, ekonomik ve politik gelişmeye yön veren stratejik bir unsur haline gelerek enerji jeopolitiğini ön plana çıkarmıştır (Sevim, 2013: 126-128).

Dünya genelinde olduğu gibi enerji kaynakları, Türkiye açısından da önemlidir. Enerji kaynakları bakımından çeşitliliğe sahip olmasına rağmen, bugün tespit edilen rezervleriyle petrol, taşkömürü ve doğal gaz kaynakları açısından zengin ülkeler arasında yer almayan ve uranyum, toryum ve bor gibi stratejik kaynaklarını henüz rezerv olarak elde tutan Türkiye,

artan nüfusun ihtiyacı ve sürdürülebilir kalkınmanın devamlılığı için enerjiye gereksinim duymaktadır. Türkiye, dünyanın en zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarının bulunduğu ve üretildiği ülkeler ile bu kaynakların tüketildiği ülkeler arasında, jeopolitik önemi son derece yüksek bir coğrafyada yer almaktadır. Bu konumu itibariyle özellikle enerji noktasında da büyük bir avantaja sahiptir. Türkiye'nin bu avantajı en iyi şekilde değerlendirmesi ve Avrupa Birliği'nin (AB) "Boru Hattı Bekçisi" şeklinde biçtiği rolü kabul etmeyerek "Enerji Merkezi" olacak politikalar yürütmesi gerekmektedir (Sevim, 2013: 132). Bu kapsamda çalışma; enerji koridoru oluşturabilecek Türkiye'nin konumu, dünya enerji kaynaklarının dağılımı ve küresel enerji politikaları çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır.

AVRUPA BİRLİĞİ ENERJİ POLİTİKASININ ENERJİ ARZ GÜVENLİĞİ BOYUTU

AB'nin temeli 1951'deki Kömür ve Çelik Topluluğu ve 1957'deki Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu antlaşmaları ile atılmıştır. Bu antlaşmalar aynı zamanda AB enerji politikasının da başlangıcı olmuştur. Enerji politikasının bir parçası olarak enerji arz güvenliği ise, 1970'lı yıllardaki petrol krizleri ile gündeme gelmiştir. Nitekim AB dünya enerji tüketiminde önemli bir yer tutmakta ve günümüz itibariyle de dünya enerji ithalatında birinci sırada yer almaktadır. Birliğin dış enerji kaynaklarına bağımlılığının artarak devam edecek olması ve bu kaynakların kesintisiz bir şekilde Avrupa enerji pazarına ulaşması AB'nin Rusya, Basra Körfezi ve Kuzey Afrika gibi ana üretici ülkelerle/bölgelerle ve transit ülkeler konumundaki Hazar bölgesi ülkeleri ile güçlü işbirlikleri geliştirmesini gerekli kılmıştır (Bakır, 2006: 60). Genişlemenin de etkisiyle AB'nin petrol ve doğalgaza olan dışa bağımlılığındaki artış ve küresel enerji pazarında bu kaynaklar üzerindeki artan güçlü rekabet, AB'de enerji güvenliği ile ilgili kaygılara sebep olmuştur. Enerji arz güvenliği enerji kaynaklarının fiziksel açıdan kesintisiz bir şekilde ana üreticiden son tüketiciye uygun ve makul fiyatlarla ulaşması demektir ki bu tanımdan anlaşılacağı gibi enerji arz güvenliğinin garanti altına alınması sivil yöntemler gerektiren bir durumdur (Milaqi, 2013: 78–79). Mecbur kalınmadıkça askeri yöntemlere başvurulmaması yönünde bir anlayış mevcuttur.

Bu noktada küreselleşme olgusu, müspet ya da menfi yönleriyle enerji arz güvenliğinin temin ve tedarikini de etkilemektedir. Geçmişte arz güvenliği, enerji piyasasını kontrol eden devletlerin diplomatik veya askeri yöntemlerle enerji arzını sağlamaları şeklindeyken, günümüzde ise bu enerji arz güvenliği sadece devletlerin sorunu olmaktan çıkmış, piyasa mekanizması dâhilinde karar verici tüm unsurların ortak sorunu olmaya başlamıştır. Politika bağlamında bakıldığında, enerji arz güvenliğinin garanti altına alınması ancak üretici ve tüketici arasında kurulabilecek güçlü bir enerji işbirliğiyle mümkündür. Bu konuda Avrupa Komisyonu tedarikçilerle geliştirilecek enerji diyalogları sayesinde arz kaynaklarında istikrarın sağlanması, dış kaynakların güvenlik standartlarının yükseltilmesi, fiyat mekanizmasının düzgün işlemesi ve uzun dönemli kontratlar için müzakere çerçevelerinin oluşturulması gibi konuların garanti altına alınabileceğini açıklamıştır (Bogensberger, 2007: 90). Ayrıca Ocak 2004 yılında "Enerji Arz Güvenliği ve Jeopolitik Üzerine Çalışma" adıyla yayınlanan "Yeşil Kitap" enerji arz güvenliğinin arttırılmasında üretici ülkelerle kurulacak olan enerji diyaloglarının önemine vurgu yapmaktadır. Bunun için AB, üretici ve transit ülkelerle/bölgelerle enerji işbirlikleri kurmaya ve geliştirmeye çalışmaktadır. Bunu da hukuki ve teknik anlaşmalar imzalayarak, bu bölgelerde serbest ticaret alanları kurarak, ortak çıkarlara hizmet eden öncelikli projeleri belirleyerek, mevcut altyapıları iyileştirerek, yeni petrol ve doğalgaz boru hatları kurarak yapmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede AB'nin ana tedarikçileri konumundaki Rusya, Basra Körfezi ve Kuzey Afrika ülkeleri ve transit bölge konumunda olan Hazar bölgesi ülkeleriyle enerji işbirlikleri kurmaya ve geliştirmeye çalışmakta ve bu işbirliklerin gelişmesine katkıda bulunacak uluslararası projeler başlatmıştır (Aras, 2005: 6). Yeşil Kitap'ta, AB'nin enerji

tüketiminde bugün % 50 düzeyinde olan yabancı kaynaklara olan bağımlılığının, 30 yıl içinde %70 seviyelerine ulaşacağı ve özellikle de gaz talebinin büyük çoğunluğunun üç ülkeden (Rusya, Cezayir, Norveç) karşılandığı belirtilmiştir. Yeşil Kitap'ta kaynak çeşitlendirilmesi için ortak bir dış politika oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır (Milaqi, 2013: 67)

Geçmişte yaşanan petrol krizleri, ekonomik, siyasal, sosyal ve askeri açıdan enerji arzı güvenliğinin sağlanması hususunu birincil derecede güvenlik meselesi haline getirmiştir. AB Komisyonu tarafından hazırlanan ve Yeşil Kitap olarak adlandırılan belgede, AB'nin genel enerji görünümü ve ortak bir politika oluşturmak amacıyla yapılması gerekenler belirtilmiştir. AB, ortak bir enerji politikasının temeline, sürdürülebilirlik, rekabet ve güvenliği koymuştur. Bu üç ana sütun üzerine oluşturulacak ortak bir enerji politikasının esasında enerji güvenliğini hedef aldığı söylenebilir. AB'nin ortak bir enerji politikası oluşturulmak amacıyla yürüttüğü çalışmalar, iç pazara dönük ve uluslararası ilişkiler düzeyinde olmak üzere iki kategoride incelenebilir. İç pazara yönelik çalışmaların merkezinde, tam rekabetin sağlandığı Birlik üyesi bütün ülkeleri kapsayan tek bir enerji piyasasının oluşturulması yer almaktadır. Sürdürülebilirlik bağlamında ön görülen enerji verimliliği ve çevresel sorunların çözümüne yönelik yürütülen çalışmalar da iç pazara ait politikalar kapsamında değerlendirilebilir (Gürtenhofer, 2010: 12). AB, enerji pazarına giriş ve çıkışların düzenleyici kurullar gözetiminde serbestleştiği; tüketicilerin ucuz, kaliteli ve sürekli enerjiye ulaşmalarını sağlayacak bir enerji pazarı oluşturmaya çalışmaktadır. Ortak bir elektrik ve gaz pazarı oluşturmak amacıyla, Maastricht Antlaşması ile Trans-Avrupa Enerji Ağları'nı (TEN-E) oluşturmuştur. Tek pazara yönelik olarak elektrik piyasasında önemli bir mesafe alınmış olsa da aynı şeyi doğalgaz piyasası için söylemek mümkün değildir. Doğalgaz arzı, sınırlı sayıdaki yabancı ülke kaynağına bağlı olduğundan aynı düzeyde başarı sağlanamamıştır (Gürtenhofer, 2010: 29).

AB'nin enerji konusunda ortak bir dış politika oluşturmasındaki güçlük, üye ülkelerin kendi arz güvenliklerini sağlamaya yönelik davranışları ve anlaşmalarında ayrı ayrı hareket etmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum ise üye ülkelerin kendi enerji çıkarlarını koruma çabası içerisinde olduklarını göstermektedir. Nitekim enerji arzının sınırlı olduğu bir ortamda kaynakların paylaşımı da sorun yaratabilmekte ve sistemi bir çeşit anarşik yapıya dönüştürmektedir. (Akbulut, 2008: 122). Birlik üyesi ülkelerin her birinin yabancı kaynaklara olan bağımlılıkları farklıdır. Günümüze kadar üye devletlerin birçoğu kendi enerji güvenliklerini sağlamak maksadıyla üçüncü ülkelerle enerji anlaşmaları yapmışlardır. Bu anlaşmalarda gazı alan ve satan devletler dışında, boru hatlarının geçtiği ülkeler de anlaşmalarda taraf olarak yerlerini almışlardır. Bu durum özellikle doğalgaz naklinin teknik olarak zor olması, büyük ölçüde boru hatlarına gereksinim duyulmasındandır. Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan anlaşmazlık sonucu, Rusya Avrupa'ya yolladığı gazı kesmiş, neticesinde de Almanya ile Rusya arasında "Baltık Denizi Doğalgaz Boru Hattı" anlaşması imzalanmıştır (Alkan, 2015: 220). Birlik üyesi Polonya güzergâhı yerine, daha masraflı bir geçiş olan Baltık geçişi tercih edilmiştir. Türkiye-Yunanistan doğalgaz hattı ile Yunanistan ve İtalya kendi arz güvenliklerini sağlamaya çalışmaktadırlar. Bir başka örnek olarak ise Nabucco projesi verilebilir. Bu proje AB ile değil, sadece projeye dâhil olan devletlerle yürütülmektedir (Schneider, 2010: 44).

Enerji kaynaklarının dağılımdaki heterojenlik, üretimi ile tüketimi arasında da tam bir zıtlık arz etmektedir. Örneğin; Batı Avrupa, Kuzey Amerika, Japonya, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika dünya petrol rezervlerinin % 7'sine, kömür rezervlerinin % 43'üne, ormanların % 21'ine, nüfusun % 15'ine sahip olmalarına karşılık: gelişmekte olan ülkeler ve eski doğu bloğu ülkeleri dünya petrol rezervinin % 93'üne, kömür rezervlerinin % 57'sine, ormanların % 79'una, dünya nüfusunun % 85'ine sahiptir (Onay, 2002: 41–42). Avrupa Birliği şu an tükettiği gazın %25'ini Rusya'dan almaktadır ve bu oran devam eden projeler bittiğinde yaklaşık olarak % 35

seviyesine yükselecektir. Bu durum Rusya-AB ilişkilerinde, güç dengesi açısından Rusya lehine bir gelişim olarak değerlendirilebilir. AB Komisyonu hazırladığı Yeşil Kitap adlı belgede bu olumsuz durumu ve arz kaynaklarının çeşitlendirilmesinin gerekliliğini açıkça belirtmiştir. AB enerji güvenliğinin sağlanması için, Hazar enerji kaynaklarına erişim, Rusya'ya bir alternatif oluşturmak açısından da oldukça önemlidir. Bu duruma Ortadoğu'daki siyasi belirsizlikleri ve Kuzey Denizi enerji kaynaklarının yakın gelecekte tükenme tehlikesi de eklenirse, Hazar kaynaklarının önemi daha da artmaktadır (Müler, 2014: 71–73).

Son yıllarda dünya genelinde devam eden ekonomik gelişmeler, enerji talebinin öngörülenden daha çabuk artmasını sağlamıştır. Özellikle Çin, Hindistan ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkelerin artan büyüme hızları, beraberinde bu ülkelerin enerji talebini de önemli ölçüde arttırmıştır. Teknolojik gelişmişlik düzeyi, kalkınma için gerekli enerji talebini doğrudan etkilemektedir (Karabulut, 2003: 101). Bu sebepten dolayı gelişmiş ülkelerde marjinal enerji talebi, az gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek olan bu durum başta Türkmen, Azeri ve İran olmak üzere, Hazar ve Orta Asya enerji kaynaklarına olan ilginin artmasına sebep olmuştur. Enerji kaynaklarına erişebilmenin ve kontrol edebilmenin öneminin farkında olan AB, uygulamaya soktuğu uluslararası programları ve çok uluslu şirketleri ile Hazar enerji kaynakları üzerindeki etkinliğini arttırmaya çalışmaktadır (Onay, 2002: 33). Hazar Havzası ve Rusya, yüksek petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip olmasına rağmen artan talebi karşılamak amacıyla bu enerji sahalarını geliştirmek, modernize etmek zorundadır. Gerek sondaj çalışmaları gerekse nakil zorlukları, finansal ve yüksek teknolojik gereksinimleri de beraberinde getirmektedir. Bu maksatla AB menşeli enerji firmaları, sahip oldukları finansal ve teknolojik üstünlükleri kullanarak, Avrasya bölgesinde etkili olmaya çalışmaktadır (Demirbilek, 2006: 102).

AB 2020 yılında ihtiyaç duyacağı gazın %75'ini boru hatlarıyla tedarik edecekken, bu oranın 2040 yılında %65'e düşmesi beklenmektedir. Böylelikle, fiziki zorluklar gereği, boru hatları ile yapılan gaz nakli oransal olarak azalacağından, AB'nin (transfer yolu üzerinde olan) üçüncü ülkelere olan bağımlılığı da azalacaktır. AB sürdürülebilir bir kalkınma için, enerji verimliğine, yenilenebilir teknolojilerin gelişmesine ve yaygınlaşmasına önem vermektedir. Kyoto protokolünü imzalamış ve taraf olmuş olan AB, protokolün gereklerini yerine getirmekle yükümlüdür. 2020 yılı yenilenebilir enerji kullanım hedefi toplam enerji kullanımının %20'si olarak öngörülmüştür. Aynı şekilde 2050 yılına kadar sera gazı salınımının ise %60–80 azaltılması öngörülmüştür. Yenilenebilir enerji tüketiminin artması aynı oranda fosil yakıt tüketiminin azalmasına sebep olacağından, AB'nin ithal kaynaklara olan bağımlılık düzeyinde gerileme görülebilecektir (Jaeger, 2014: 92).

TÜRKİYE'NİN ENERJİ POLİTİKALARI VE AB ENERJİ GÜVENLİĞİ BAĞLAMINDA ÖNEMİ

Türkiye, AB ile üyelik müzakerelerine başlamış, tam üyelik için gerekli uyum çalışmalarını sürdüren bir ülkedir. Bu sürecin varlığı dahi Türkiye Ekonomisi'ne olan güveni güçlendirmektedir. Gümrük Birliği'nin de etkisiyle AB ile yapılan ticaret artmış, paralelinde gelişen mevzuat uyumlarıyla Türk Ekonomisi küresel ölçekte rekabet edebilen bir konuma gelmiştir. Türkiye'nin enerji talebi ekonomik gelişmeyle doğru orantılı olarak artmaktadır. Türkiye tükettiği enerjinin yaklaşık %70'ini ithal kaynaklardan sağlamaktadır. İthal kaynakların başında petrol ve doğalgaz gelmektedir. Özellikle doğalgaz tüketimi her geçen gün artmaktadır. Türkiye elektrik ihtiyacının %50'sini doğalgazdan sağlamaktadır dolayısıyla dışa bağımlılığı sürekli olarak artmakta ve bu da enerji arz güvenliği sorununu Türkiye'nin gündemine sokmaktadır. Petrol ve doğalgazdaki yerli üretimin, tüketimi karşılama oranı %10'un altındadır. Kentleşme oranının her geçen gün artması, ısınma amaçlı doğalgaz tüketiminin artmasına sebep olmaktadır. Elektrik üretiminde de doğalgaz kullanımının artması

doğalgaz ithalatının artmasıyla sonuçlanmaktadır. Türkiye doğalgazı sınırlı sayıda ülkeden ithal etmekte ve bu ülkelerin başında Rusya gelmektedir. Türkiye'nin bir ülkeye bu kadar bağımlı olması enerji güvenliği açısından uzun vadede çok önemli sorunlar oluşturabilir (Demirbilek, 2006: 103).

Türkiye bulunduğu coğrafya itibariyle dünyanın en büyük petrol ve doğal rezervlerine sahip ülkelerine komşudur ve bu konum Türkiye'nin enerji kaynaklarına erişimini kolaylaştırmaktadır. Bulunduğu coğrafya sayesinde Ortadoğu ve Avrasya kaynaklarının batıya naklinde önemli bir koridor görevi yapan Türkiye, AB üyesi ülkeler ile Rusya, Hazar Bölgesi, İran ve Ortadoğu ülkeleri arasında konumunu avantaja çevirmek adına ortak projeler yürütülmektedir. Türkiye, doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak, Hazar enerji kaynaklarından daha fazla istifade edebilmek amacıyla ilgili ülkelerle enerji alım anlaşmaları yapmaktadır. Hazar kaynaklı enerji projeleri, yalnız Türkiye enerji güvenliği için değil, AB enerji güvenliği açısından da ehemmiyet arz etmektedir (Colakoglu, 2009: 88).

Artan enerji talebi karşısında, enerji yatırımlarının finansman kaynağı önemli hale gelmiştir. Türkiye enerji piyasasında yaptığı düzenlemelerle, sektörü serbestleşirmiş, özel sektöründe enerji piyasasında olmasını sağlayacak yapısal düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerdeki amaçları; Yeni yatırımlar için ihtiyaç duyulan kaynağın sadece devlet kaynaklarından sağlanmasının getirdiği güçlüğü önlemek, Rekabet koşullarında firmaların verimli çalışması sonucu tüketicilerin ucuz ve kaliteli enerjiye ulaşmalarını sağlamak ve AB enerji piyasalarıyla bütünleşebilmenin alt yapısını sağlamak olarak sıralaya biliriz.

AB enerji piyasalarıyla bütünleşecek olan Türkiye enerji piyasası, ölçek ekonomisinin kendisine sunacağı avantajla yatırımlarını güvence altına alabilir (İşcan, 2002: 93–94). Türkiye, enerji kaynakları bakımından zengin doğu ile ekonomik gelişmişliği yüksek fakat enerji fakiri batı arasında bir enerji koridoru olmak arzusundadır. Mevcut projeler tamamıyla bitirilip işler hale geldiğinde, Türkiye gerçekten bir enerji koridoru olabilir. Böylesi bir durum, Türkiye ve AB enerji güvenliğine katkı sağlayabilecektir. Türkiye'nin üyeliği her ne kadar AB için enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve kaynak merkezlerine yakınlaşmak açısından önem taşısa da diğer taraftan Türkiye büyüklüğünde, enerji bağımlılığı yüksek olan bir ülke AB'nin dışa bağımlılığını daha da arttıracaktır (Colakoglu, 2009: 92). AB'yi devletler üstü egemen bir yapı olarak ele alıp, uluslararası ilişkileri egemen yapılar arası çıkar mücadelesi olarak gören realizm açısından değerlendirdiğimizde, Türkiye'nin Birliğe üyeliği enerji bilançosunda negatif etki yaratacağından olumlu karşılanmayabilir. Buna mukabil, Türkiye'nin üyeliğiyle birlikte, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek mümkün olabileceği için olumlu da değerlendirilebilir.

AB üyesi ülkelerin tamamı Kyoto Protokolü'ne imza atarak taraf olmuşlardır. AB Komisyonu tarafından yayımlanan Yeşil Kitap'ta da değinildiği gibi sürdürülebilir kalkınma AB açısından temel politikalardan biridir (Şahin, 2006: 92). Türkiye'nin üyelik müzakerelerini tamamlayabilmesi için, AB'nin tanımladığı çevresel şartları yerine getirmesi gerekmektedir. Enerji de dışa bağımlı olan Türkiye'nin enerji güvenliği için yüksek miktarda bulunan linyit kaynaklarını kullanması çok önemliyken, dâhil olma arzusunda olduğu topluluk tarafından çevresel şartları sağlamadığı için reddedilebilir. Türkiye'nin üyeliği durumunda, Avrupa Birliği enerji güvenliğine etkilerini, sadece ithal kaynaklara bağımlılık oranıyla değerlendirmek eksik olacaktır. Avrupa Komisyonu'nun Yeşil Kitap'ta belirttiği gibi, enerji güvenliğinin sağlanması için en önemli konulardan biri kaynak çeşitliliğinin sağlanmasıdır. Türkiye bulunduğu coğrafya nedeniyle dünyanın enerji merkezlerine komşu durumdadır. Türkiye'nin bu coğrafi konumu, Avrupa Birliği'ne enerji güvenliğinin sağlanması için gerekli olan farklı kaynaklara ulaşım olanağı sunabilir. Burada önemli olan husus ise bu coğrafi üstünlüğün, hâlihazırda yapılan anlaşmalar ve yürütülen projeler ile Avrupa Birliği enerji güvenliğinin sağlanmasına yönelik

olarak kullanılmasıdır. Türkiye'nin komşularıyla yürüttüğü, tamamlanmış ve halen gerçekleştirilmekte olan önemli boru hattı projeleri, Avrasya enerji ekseninde önemli bir transit ülke ve bölgedeki enerji merkezi konumundaki Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin enerji arzı güvenliğine olan katkısını arttırabilir (İşcan, 2002: 109).

Enerji güvenliği bağlamında, Türkiye- Avrupa Birliği ilişkileri mutlak kazanan ve kaybedenin olmadığı, her iki taraf açısından da önem arz eden bir konudur. Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri karşılıklı bağımlılığa dayanan ve pek çok sorunu içeren bir ilişkidir. Her iki taraf açısından da ortak bir politika oluşturmak kazanç sağlayabilir. Türkiye ile Avrupa Birliği arasında oluşturulabilecek ortak bir enerji pazarı, var olan pazarların daha da geliştirilmesiyle birlikte enerji piyasasında rekabet ve verimliğin artmasına sebep olabilir. Sürekli artan enerji talebinin karşılanması için gerekli olan yatırımların finansmanı, büyüyen pazar koşullarında ölçek ekonomilerinin getireceği faydalar düşünülerek sağlanabilir (Gökçe, 2014: 68). Avrupa Birliği'ne üyeliği kesinleşmemiş bir Türkiye'nin mevcut koşullarda yaptığı çok taraflı enerji anlaşmaları, müzakereler olumsuz dahi sonuçlansa uluslararası hukuk gereği devamlılığını sürdürecektir (Acaroğlu, 2003: 35–38). Yapılan bu projeler, Türkiye ve Avrupa Birliği enerji güvenliği açısından önemli olmakla beraber, Türkiye'nin ve Avrupa Birliği'nin ana gaz tedarikçisi olan Rusya'nın Hazar Havzası'ndaki üstünlüğünü azaltmaya yönelik olarak değerlendirilmektedir. Doğalgaz arzının sürekliliği Türkiye için hayati derecede önemli olup, Rusya ile mücadele içine girmek ilerleyen yıllarda arz güvenliğini tehlikeye sokabilir. Enerji koridoru olmak iddiasıyla, ülke ihtiyaçlarından fazla uluslararası anlaşma yapılması ve ülke coğrafyasının uluslararası boru hatlarıyla döşenmesi, uzun yıllardır terörle mücadele eden Türkiye'de güvenlik sorunlarını da beraberinde getirebilir.

SONUÇ

Toplumların enerji kullanım biçimleri ve yoğunlukları onların gelişmişlik düzeylerinin de göstergesi olmaktadır. Enerji kullanımı ile gelişme arasındaki ilişkinin doğru orantılı olduğu varsayımı, modern toplumun son aşaması ile birlikte çelişik bir anlam kazanmıştır. Çünkü modern toplumdaki enerji kullanımı, diğer toplumlar ile karşılaştırıldığında en yüksek düzeye ulaşmış, bununla birlikte enerji üretim ve tüketiminin yarattığı çevresel ve toplumsal olumsuz etkiler de en üst düzeye çıkmıştır. Küresel boyutta enerji kaynaklarının durumu değerlendirildiğinde, petrol, kömür ve doğal gaz önemli enerji kaynakları olmayı sürdüreceklerdir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının toplam enerji üretimi içindeki payında artış söz konusu olsa da bu durum küresel ekonomiye yön verecek yeterlilikte değildir. Dünya toplam enerji üretimindeki payının azalacağı yönünde projeksiyonlar oluşturulursa da nükleer santrallerin hâlâ yapımına devam edilmesi ve artan enerji ihtiyacına yönelik güçlü alternatiflerin oluşturulmaması bu kaynaktan vazgeçilemeyeceğini de göstermektedir. Dünya'da artan nüfus ve gelişen teknolojiye bağlı olarak, enerji ihtiyacı giderek büyüyecektir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde enerjinin tüketimi konusunda farklı yaklaşımlar söz konusu olacaktır. Enerji doyumuna ulaşmış gelişmiş ülkelerde, enerjinin önemi; verimliliği, güvenilir, temiz olması ve sosyal gelişmişlik düzeyinin korunması açısından ön plana çıkacaktır. Enerji açısından doyuma ulaşamayan gelişmekte olan ülkelerde ise, hızlı nüfus artışı, sosyal ve ekonomik düzeyde gelişmenin sağlanması büyük ölçüde enerjiye bağlı olacağından gelecekte enerjiye daha fazla ihtiyaç duyulacaktır. Üstelik teknolojik yetersizliklere sahip gelişmekte olan toplumlarda enerjinin verimli ve temiz kullanımında sorunlar yaşanacaktır (Akbulut, 2008: 123).

Avrupa Birliği yetkili organlarının da tespit ettiği gibi Avrupa Birliği bir enerji sorunuyla karşı karşıyadır. Yerli kaynaklardan üretilen enerji, tüketimi karşılamaktan uzaktır. Avrupa Birliği enerji tüketiminin % 37,4'ü petrol, % 26,1'i doğal gaz, % 15,1'i kömür, % 14,7'si nükleer enerji

ve % 6,5'i ise yenilenebilir enerji kaynakları ile karşılanmaktadır. Bir başka ifadeyle, AB'nin enerji tüketiminin yaklaşık 2/3'ünü petrol ve doğalgaz oluşturmaktadır. AB'nin petrol tüketiminin AB içi üretimle karşılama oranı 2000 yılında % 9.9 iken; 2030 yılında bu oranın % 4.4 olacağı tahmin edilmektedir. AB'nin doğal gaz üretiminin 2000–2030 döneminde % 40.4 oranında azalacağı tahmin edilmektedir. Doğal gaz tüketiminin AB içi üretimle karşılama oranı 2000 yılında %11.9 iken; 2030 yılında bu oranın % 5.9 olacağı öngörülmektedir. Bu durum doğal gaz açısından Birliğin ithalât bağımlılığını artırmaktadır (Müler, 2014: 134). Üretim ve tüketim arasındaki açığı kapatmak amacıyla yapılan ithalat sürekli artış göstermektedir. Avrupa Birliği içerisinde ithalatın artmasına mukabil, ithalat yapılan ülkelerin sınırlı olması, enerji güvenliği bağlamında bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Enerji arz güvenliğinin garanti altına alınması ancak üretici ve tüketici arasında kurulabilecek güçlü bir enerji işbirliğiyle mümkündür. Bu konuda Avrupa Komisyonu tedarikçilerle geliştirilecek enerji diyalogları sayesinde arz kaynaklarında istikrarın sağlanması, dış kaynakların güvenlik standartlarının yükseltilmesi, fiyat mekanizmasının düzgün işlemesi ve uzun dönemli kontratlar (özellikle gaz kontratları) için müzakere çerçevelerinin oluşturulması gibi konuların garanti altına alınabileceğini açıklamıştır (Jaeger, 2014: 80).

Türkiye, genç ve dinamik nüfusu ile Avrupa Birliği'ne aday bir ülkedir. Türkiye'nin kalkınmışlık düzeyi, aday olduğu Topluluğun kalkınmışlık seviyesinin altındadır. Türk ekonomisi gerek küresel dinamikler gerekse de Birlik adaylığının verdiği güçle son yıllarda düzenli olarak büyümektedir. Büyümekte olan bir ekonomi için ise temel girdi enerjidir. Türkiye yüksek oranda enerji ithalatına bağımlı durumdadır. Kaynaklarının yetersiz olması sonucu dış bağımlılık şu an % 70 düzeyinde olup bu oranın 2030 yılında % 80'e çıkması beklenmektedir. Türkiye'nin sürekli artan enerji talebine karşılık, linyit gibi ülkenin değişik bölgelerine bol miktarda dağılmış olan bir enerji kaynağının kullanım oranlarında düşme gözlenmektedir. Türkiye'de yerli kömürlerin elektrik enerjisi üretimindeki payı 1998 yılındaki % 40'lardan, 2003 yılında % 20'lerin altına düşmüştür. Tamamen yurtdışına bağımlı olduğumuz doğal gazın 1985 yılında % 1 bile olmayan payı ise hızla yükselmektedir (Aras, 2005: 6). Bu durum, enerjide dışa bağımlılığı arttırmakta olup, son yıllarda sürekli artan petrol ve doğalgaz fiyatları Türkiye ekonomisini etkileyecek güce sahip olmakla birlikte, ortaya çıkabilecek muhtemel bir enerji krizi durumunda, Türkiye'nin çok büyük yaralar almasına neden olabilir. Müzakere sürecinde önemli bir başlık konusu olan Avrupa Birliği çevre şartları düşünüldüğünde, gerekli uyum düzenlemeleri Türkiye'nin kendi yerli kaynaklarını kullanmasını engelleyebilir.

Küresel hâkimiyet ekonomik büyümeye, ekonomik büyümede enerji kaynaklarına bağlı olduğundan enerjinin kullanımına yönelik sorunlar yaşanmaya devam edecektir. Çünkü dünyada enerji kaynaklarının eşit olmayan dağılımı ve paylaşımı söz konusudur. AB ülkeleri, Rusya ve Çin gibi ülkelerin küresel ve bölgesel hâkimiyetlerinin giderek güçlenmesiyle birlikte tekrar çok kutuplu dünya anlayışına yönelik yaklaşımlar ön plana çıkabilir. Dünya enerji kaynaklarının %70'ine yakın bir konumda yer alan Türkiye, bu noktada çok önemli roller üstlenebilir. Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya'da petrol ve doğal gaz üreten ülkelerle Batı'da tüketen ülkeler arasında bir enerji koridoru oluşturan Türkiye, üretici ve tüketici devletlerin hedefini belirleyerek uzun dönemli enerji politikaları oluşturmalı, bölgelerin statik ve dinamik unsurlarını iyi değerlendirmelidir. Çünkü Türkiye dünyanın en hızlı büyüyen enerji pazarlarlarından biridir. Sonuç olarak günümüzde tüm enerji kaynaklarının bütün ülkeler için ekonomik, sosyal ve politik boyutu vardır. Bu nedenle enerji kaynaklarının kullanımında karşılaşılabilecek sorunların tahmin edilmesi ve çevreye duyarlı bir şekilde yer alabilecek teknolojik gereksinimlere dair ileriye yönelik planlar yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Acaroğlu, Mustafa. (2003), Alternatif Enerji Kaynakları, Nobel Basımevi, Ankara.
Akbulut, Gülpınar. (2008), "Küresel Değişimler Bağlamında Dünya Enerji Kaynakları, Sorunlar ve Türkiye", C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 32 No:1 s. 117–137.
Alkan, M. Nail. (2015), "Avrupa Birliği Enerji Güvenliği Ve Ukrayna Meselesi" Karadeniz Araştırmaları Dergisi, Sayı 44,s. 215–227.
Aras, Bülent. (2005). Avrupa Birliği ve Enerji Güvenliği: Siyaset, Ekonomi ve Çevre, Ankara Tasam Yayınları.
Bogensberger, A. Johann. (2007), Die energiepolitische Beziehung zwischen der Europäischen Union und Russland: Eine Analyse der Inhalte, Ziele, Probleme, Perspektiven und Alternativen, VDM Verlag
Çolakoğlu, Kasım. (2009), Geostrategische Energiepolitik der Türkei: Die Türkei als Energiedrehscheibe der Zukunft, Bachelor + Master Publishing Verlag.
Demirbilek, Sami. (2006), "Türkiye'nin Enerji Politikası" Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu, 26 Nisan 2006, (iç.), Ed.: Atilla Sandıklı ve Hasret D. Bilgin, Tasam Yayıncılık, İstanbul, s. 99-105.
Gökçe, Cem. (2014), "Avrupa birliği ve Türkiye için enerji Kırılganlık endeksleri" Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Yıl 6, Sayı 10, s. 56–71.
Gürtenhofer, Margarita. (2010), Die Instrumentalisierung russischer Energiepolitik seit Putin: Auswirkungen der neuen russischen Energie(außen)politik auf die Versorgungssicherheit der EU bei Erdgas- und Erdölimporten, VDM Verlag
İşcan, İ. Hakkı. (2002), "Küresel Değişimin Getirdiği Yeni Stratejilerle Enerji Güvenliği Sorunu ve Türkiye", Avrasya Etütleri, Sayı: 22, s. 87–117.
Jaeger, Stefanie. (2014), Die Wirkung der Östlichen Partnerschaft: Eine Analyse des EU-Einflusses auf die ehemaligen Sowjet-Republiken Ukraine, Moldawien und Aserbaidschan, Akademiker Verlag.
Karabulut, Yalçın. (2003), Enerji Kaynakları, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.
Milaqi, Bleder. (2013), Der Einfluss von Gazprom auf die deutsche und europäische Energie(versorgungs)politik: "Wie das transnationale und staatliche Unternehmen die zwischen Deutschland, EU und Russland prägt", Grin Verlag.
Müler, Kathrin. (2014), Regionale Energiewende: Akteure und Prozesse in Erneuerbaren-Energie-Regionen, Peter Lang Verlang Frankfurt.
Onay, Yaşar. (2002), "Hazar Enerji Kaynakları'nın Jeopolitik ve Jeoekonomik Dinamikleri" Avrasya Etütleri, Sayı: 23, s. 29-67.
Özden, Y. Süreyya. (2006), "Küreselleşme Ekseninde Dünyada Enerji Politikaları ve Geleceğe Yönelik Perspektifler" (iç.), Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu 26 Nisan 2006, Ed.: Atilla Sandıklı ve Hasret D. Bilgin, Tasam Yayınları, İstanbul, s. 59-68.
Schneider, A. Madlen. (2010), EU-Kompetenzen einer Europäischen Energiepolitik, Nomos Verlag.
Sevim, Cenk. (2013), Küresel Enerji Stratejileri ve Jeopolitik, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
Şahin, Adem. (2006), "Türkiye'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri İçerisinde Enerjinin Yeri ve Önemi" Türkiye'de Enerji ve Kalkınma Sempozyumu 26 Nisan 2006, (iç.), Ed.: Atilla Sandıklı ve Hasret D. Bilgin, Tasam Yayıncılık, İstanbul, s. 88-99.
Yüce, Ç. Kürşat. (2006), Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele, Ötüken Yayıncılık, İstanbul.

KIRGIZLARDA GEÇİŞ DÖNEMİ İNANÇ VE UYGULAMALARINDAN "BEŞİK TOYU"

Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Şadmanay SUPATAYEVA
Nevşehir Hacı Bektaşi Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Kriz dönemi olarak adlandırılabilecek olan "geçiş törenleri" toplumların ritüellerinin sürekliliğini sağlayan zengin inançsal kurumlardır. Bu törenlerde bireyin bir statüden başka bir statüye, sağlıklı olarak geçişi amaçlanır. Bu amaç için toplumlar birtakım inanç ve uygulamalar gerçekleştirerek "krizi" yönetmeye çalışırlar. Böylece bireye dışarıdan gelebilecek zararlar engellendiği gibi, bireyin kazanması gereken yeni statüye geçişi de kolaylaştırılmış ve kutsanmış olur.

Türk toplum hayatında doğum, ölüm, evlenme, sünnet gibi gelenekler etrafında şekillenen geçiş inanç ve uygulamaları, insan hayatına doğrudan etki etmesi nedeniyle giderek zenginleşmiş, uygulamada işlevini devam ettirdiği için sürekliliğini de korumuştur. Geçiş törenleri içinde özellikle doğum törenleri, topluma katılan yeni bireyin kötülerden korunması ve yeni statüsü içinde varlığını devam ettirmesine olanak sağlama düşüncesine hizmet etmektedir. Bu bağlamda doğum anından başlamak üzere bebeği/çocuğu ve anneyi merkeze alan birtakım pratiklere ihtiyaç duyulmuştur. Anne karnında başlayan bu süreç doğumdan sonra da hatta ölümüne kadar devam eden geçişleri sağlamaya yöneliktir. Bunlar içerisinde Kırgızlar arasında en çok dikkati çeken ritüellerden biri de "beşik toyu" olarak bilinen pratiklerdir. Bu çalışmada Kırgızlar arasında doğum törenlerinin bir parçası olan "beşik toyu" ele alınacak, toyun zamanı, icracılar-izleyiciler, yapılan iş ve işlemler, sözler, inançlar gibi unsurlar çalışmada tespit ve tahlil edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızlar, Geçiş Dönemleri, Doğum, Beşik, Beşik Toyu

CRIB WEDDING FROM THE BELIEVES AND APPLICATIONS TRANSLATION PERIOD IN KYRGYZSTAN

ABSTRACT

The transition ceremonies, which can be called crisis periods, are the rich religious institutions that ensure the continuity of the rituals of societies. In these ceremonies, it is aimed to pass the individual from one status to another and healthy. For this purpose, societies try to manage alar crisis "by carrying out certain beliefs and practices. Thus, the harm to the individual from the outside is prevented, and the transition to the new status that the individual must gain is also facilitated and blessed.

Transitional beliefs and practices shaped around the traditions such as birth, death, marriage, circumcision in Turkish society have been enriched by having a direct impact on human life, and have maintained their continuity as they continue to function in practice. Ceremonies, especially in ceremonies, serve the idea of protecting the new individual from the wicked and enabling him/her to continue to exist within the new status. In this context, a number of practices that require the baby/child and the mother to start from the moment of birth were needed. This process, which begins in the womb, is intended to provide the passage after birth and even to the death. Among these, one of the most noticeable rituals among Kyrgyz people is the practices known as ü cradle toyu çok. In this study,, cradle toyu iş which is a part of the birth ceremonies will be discussed.

Keywords: Kyrgyzs, Translation Periods, Birth, Crib, Crib Wedding.

GİRİŞ

KIRGIZLARDA BEŞİK

Kırgızlar, Orta Asya kültür dokusu içinde geleneksel yapıyı en iyi koruyan ve yaşatan boylardan biridir. Kırgızlarda "beşik" terimi Türkiye Türkçesinde de beşik olarak adlandırılmaktadır. Beşiğin işlenmesinde kolay ve dayanıklı ağaçları tercih edilmekle birlikte, beşik ustaları tarafından "baka terek"(kavak ağaç) ya da "örük" (kayısı), "cangak" (ceviz), "arça" (ardıç) ağaçlarından yapılmaktadır. Adı geçen ağaçlardan yapılmasının nedeni ise «Beşiğin uzun müddet kullanılma ihtiyacı ve ağacın dayanıklı olmasıdır.»

Kırgızlar arasında beşik yapımı için diğer ağaçlara nazaran ardıç ağacı daha çok tercih edilmektedir. Tercihin böyle olmasının nedeni ardıç ağacının uzun ömürlü olması ve çocuğun da uzun ömürlü olacağı inancıdır. Kırgızlar da diğer Türk boyları gibi bebeğin ilk temas ettiği nesne ve varlıklara benzeyeceği inancına sahiptir.

Kırgızlarda beşik ıyık (kutsal) kabul edilir. Çünkü Kırgızlar doğadaki her nesnenin bir özelliği ve ruhu (arbak) olduğuna inanırlar. Beşiğin kutsal olmasının sebebi de kutsal ağaç inancına dayanmasıdır. Çünkü Türk boylarının mitolojilerinde ağaç kutsal kabul edilir, beşik de bu sebepten dolayı Kırgız toplumunda kutsal ve değerlidir. Böylece Kırgızlarda beşik, çocuklar büyüdükten sonra "Ata babamdan kalgan taberik" (büyüklerimden kalmış hatıra/yadigar) diyerek anneleri tarafından saklamaktadırlar. Bununla beraber Kırgızlarda beşikle ilgili birçok ritüeller de yaşamaktadır. Herhangi bir ailede beşiğin olması "O ocağın devamı var/ocak sönmemiş" anlamını taşımaktadır. Kırgız Türkleri bütün Türk topluluklarında ve boylarında olduğu gibi çok eskiden beri çocuğu ailenin devamı ve aileyi ise "küçük vatan" diyerek çok önemsemişlerdir.

Beşik için çoğunlukla ardıç ağacının Arça Beşik adlı bölgeden seçildiği görülmektedir. Hatta Kırgızlar arasında beşiğin ardıç ağacından yapılmasına dair anlatılar bulunmaktadır. Kırgızlar beşiğin geçmişte hangi ağaçlardan yapıldığına büyük önem vermişlerdir. Kırgız anlatılarından Yılkıcı Tilekmat isimli söz ustası büyük oğlu doğduğunda Birnazar bey oğlu için ardıç ağacı kestirerek getirtir ve evine beşik ustasını çağırır, beşik yaptırır ve usta beşiği hazırlarken onların yanına yoldan geçen bir dilenci gelir, ağacı eline tutarak şöyle der: "Birnazar bey, bu ağaç kesilmeden önce bülbül yuva kurmuş benim bildiğime göre oğlunuz ileride ünlü söz ustası olacak." Biynazar bey o anda çok sevinmiş dilenciyi bu sözlerinden dolayı mükafatlandırmış. Sonradan çocuğu büyümüş dilencinin dediği gibi oğlan ünlü söz ustası olmuş ve iki dağın etrafında yaşayan halkı kazasız, belasız, düşmansız tek başına kendi aklıyla yönetmiş. Anlatıdan anlaşıldığına göre beşiğin hangi ağaçtan yapıldığı ve bebeğin beşiğinden hayatının nasıl başlatacağını anlatmaktadır (Murzakmetov, 2014: 22).

Gulbanu Koşenova'nın "Kazakistan ve Türkiye'deki Ahşap Beşiklerin Tarihi Sanatsal Özellikleri" adlı çalışmasında beşik kavramıyla ilgili açıklamaları şu şekildedir*: "Beşik, Türkçe bir kelime olup: "Süt çocuklarını yatırmaya ve sallayarak uyutmaya yarayan, tahta ve demirden yapılmış sallanır bir çeşit küçük karyola" anlamına gelmektedir. Kelime, Eski Türkçeden beri kullanılmaktadır. Mecazi olarak da: "Bir şeyin doğup geliştiği yer"* manasında kullanılmaktadır (Koşenova, 2014:1).

Günümüzde Türk dünyasında yapılan folklor araştırmalarında beşiğin yapısı ve çeşitleriyle ilgili zengin terminolojinin oluştuğu, dolayısıyla Türk boylarında beşiğin önem arz ettiği görülmektedir.

Tirööç (dayanak/direk): Beşiğin baş tarafına konulur. Çünkü anne bebeği emzirirken kolay olması içindir.

Kültük: Pisliklerin akması için çocuk beşiğinin altına konulan teneke kutu, çömlek yahut bir parça keçe gibi şey/höllük/lazımlık.

Caa: Beşiğin iki ayaklarını birbirine bağlayan yay şeklinde yapılmış tahta.
Kırgız Türkçesinde beşik eşyalarının isimlendirilmesi:
Cazdıkça: Bebekler için yapılmış küçük yastık.
Olpoktor: Arasına ardıç ağacı kurusu konarak dikilen küçük beşik yatağıdır. Ardıç ağacı konmasının sebebi, bu ağacın kokusuna böceklerin yaklaşamamasıdır. Bu yatak çift sayıda yapılmaktadır.
Boortko: Bebeğin göğsüne ve dizlerinin üzerine yumuşak bağlanması için yapılan yarı ip, yarısı kalın kumaş olan bağcık türüdür.
Şimök: Bebeklerin çişini yapması için ağaçtan yapılan nesne. Bebek yatırılmadan önce şimeğe yağ sürülmektedir. Şimek oğlan çocuğa ayrı, kız çocuğuna ayrı yapılmaktadır.
Kol-but oroguçtar: Bebeğin eli ayağı boş olmaması için kullanılan çarşaftan yapılmış kare şeklinde kesilmiş kumaşlardır.)
Cabuular: Beşiğin üzerinden örtmek için dikilen kalın güzel kumaş. Cabuular yaz kış mevsimlerine göre ayrı ayrı kumaşlardan dikilmektedir). https://www.super.kg.Erişim tarihi: 03.04.2018).
Beşik: Ardaktap enem törögön, Ak beşikke bölögön (severek annem doğurmuş, temiz beşiğe belemiş.

KIRGIZLARDA BEŞİK TOYU

Kırgızlarda göçebe hayatın tabii bir neticesi olarak fert ön plana çıkmış, onu yaşatmak, yetiştirmek, büyütmek ve topluma yararlı hale getirmek için birtakım ritüellere ve folklorik inanç ve uygulamalara yer verilmiştir. Bu bağlamda Kırgızlar arasında çocuk, hem edebiyatın hem de sosyal yaşamın bir parçası olarak varlığını devam ettirmektedir. Sürekli baskılara ve talanlara maruz kalan Kırgız Türkleri için çocuk, sadece neslin devamı olarak görülmemiş, o aynı zamanda milletin geleceği olarak kabul edilmiştir. Kırgız Türkçesinde kullanılan "Beşiktegi balanın bek boloorun kim bilet" (beşikteki bebeğin bey olacağını kim bilir), "Bala bolgondo şok bolsun, şok bolboso cok bolsun (Çocuk olduğunda yaramaz olsun, yaramaz değilse yok olsun)" atasözü Kırgızların çocuk ve çocuk yaştaki davranışlara bağlı olarak kahramanlık algısını özetlemektedir.
Gülcahon Mardonova'nın "Nur Tola Uy" kitabının muhtevasında yer alan beşik toyu konusunda şu bilgileri söylemiştir: XI. asrın büyük âlimi Mahmud Kaşgari'nin "Divanu Lügati't-Türk" kitabında "beşik ve summak" (beşik ve sumağı) hakkında notlar kaydetmiştir. Çağatay edebiyatının en büyük şairlerinden Alişir Nevai'nin "Leyli ve Mecnun" eserinde de "beşik" adama (verme), beşik getirme geleneğini "mohd" olarak ifade edildiğini görülmektedir (Mardonova, 2011:132).
Amantur Akmataliyev'in "Kaada-Salttar Ak Batalar" adlı çalışmasında, beşik toyu töreni hakkında şu açıklamalar yapmıştır: Beşik toyu- bebeğin doğumundan birkaç gün sonra bebeğin babası büyük baş hayvan keserek etrafındaki komşularını davet eder ve toy yapar. Kırgızlarda mahallenin "aksakalına" (mahallenin çok yaşlı adamı), ve köyün mollasını iyi ağırlarlar, eğer çok yetişkin aile ise aksakallı yaşlısına giysi giydirir ve eskiden ona at hediye edilmiştir. Daha sonra yaşlı adamdan çocuğuna isim vermesini ister ve onun duasını alırlar. Davet edilen molla bebeğin kulağına ezan okur ve ismini söyler (Akmataliyev, 2003:17).
Berdikoco Biynazarova göre Kırgızlarda beşik toyu şu şekildedir: "Bebek doğduktan sonra bebeğin ananesi tarafından beşik süslenerek getirilir. Bebek o beşiğe yatırılır ve davet edilen misafirler tarafından iyi dileklerle dualar söylenir. Beşik toyu her ailenin kendi durumuna göre yapılmaktadır. Örneğin: Aile varlıklı ise büyük baş hayvan kesilir yoksa küçükbaş koyun kesilir. Kırgızlar küçükbaş hayvan kesilen beşik toylarına "toyçuk" adı vermektedir. Ailenin hayvan kesmeye gücü yetmiyorsa güzel bir yemek yapılır ve sadece komşular davet ederek ağırlanır.

Böylece “Bala beşikke catkırıldı batasın aldı” (Bebek beşiğine yatırıldı duasını aldı) anlamına gelmektedir.”(Biynazarov, 2014: 7).

KIRGIZLARDA BEŞİK TOYU ESNASINDA YAPILAN UYGULAMALAR

“Balanı beşike bölöö Saltı” (Bebeği beşiğe yatırma geleneği):

Kırgızlar da eskiden günümüze kadar ailede her yeni doğan bebek sevinç, iyilik, kut, bereket ve bolluk getirir düşüncesindedirler. Hatta halk arasında bebekle ilgili söylenile gelen atasözleri de oldukça yaygındır. Kırgız atasözlerinden, “Balaluu üy bazar, balasız üy mazar” (Çocuklu ev pazar, çocuksuz ev mezar) atasözü, çocuklu ailenin mutlu, evlerinin ise bereketli olacağı anlamına gelmektedir.

Kırgızlarda yeni doğan bebek için yapılan ilk geçiş törenlerinden biri beşik toyudur. Beşik toyu Kırgızların geleneksel törenleri içinde en önemlilerinden biridir. Bu törenlerin ilk basamağını “balanı beşikke bölöö saltı” (bebeği beşiğe yatırma geleneği) oluşturur. Bu geleneğin yapmasının en önemli sebeplerinden biri, yeni doğan kişinin geçiş döneminde kötü ruhlardan korunması içindir. Beşikke bölöö geleneği başka bir amaca da hizmet etmektedir. Kırgızlar yeni doğan bebeğin hemen beşiğe yatırılarak annenin hoş sesinden ninni dinlemesini çok önemserler. Bu ninnilerde çocuğun annesiyle gönül bağı kurması ve anne şefkatinden etkilenerek iyi bir insan olması beklenir.

Aldey, böbök, ıylaba,
Ata-enengdi kıynaba.
Capkan nandın ortosu,
Cürögümdün oltosu,
Elin coodon korgogon,
Batır bolor bekensing!?
El taalayın ırdagan,
Akın boloor bekensing!?
Aldey, aldey, akböpöm,
Ak beşikke cat böpöm

Ninnide yavrum, ağlama
Anne babanı zorlama.
Pişmiş ekmeğin ortası,
Yüreğimin merhemi.
Yurdunu düşmandan koruyan,
Cesur mu olacaksın!?
Halkının iyiliğini şiir gibi okuyan,
Şair mi olacaksın!?
Ninni, yavrum ninni,
Temiz beşiğe yat yavrum
(Kadırov, 2014: 90)

Türkiye Türkçesindeki “ninni” terimi, Kırgız Türkçesinde “aldey” ve beşik türküsü “beşik ırı” olarak geçmektedir. Kırgız halkının özellikle yeni doğan bebekler için yaptığı bu “beşik toyu” töreninde, o toplumun geleneksel inanç ve uygulamalarını en yalın haliyle görmek mümkündür.

Kırgızlarda bebeği “beşikke bölöö” geleneği, beşik toyunda büyük anneler tarafından uygulanmaktadır. Kırgızlarda yeni doğan bebeği kırk günden sonra beşiğe yatırma geleneği bugüne kadar devam etmektedir. Bebeği beşiğe her isteyen kadın yatıramaz, yaşı belli bir yaşa gelmiş yaşlı nineler tarafından bebek beşiğe konur ve şu sözler söylenir:

Beşiğe yatırırken ardıç ağacı kurusu korun içine atılır ve dumanıyla beraber beşiğin etrafında orta yaşlı anneler tarafından gezdirilerek şu ifadeleri kullanırlar:

“Alas alas ar baleden kalas” (alas alas her beladan koru)/ “Bismilla, ata-enengdin cörölgösü” (Ya Bismillah, anne babasının yatağı)/ “Meni kolum emes, Umay-Ene, Batma-Zuuranın kolu”(Benim elim değil, Umay- Anne, Fatma- Zehra annelerimizin elidir) sözlerini söyler ve bebek beşiğe yatırırlar. Duman şeklindeki ateşe yaklaşarak;

“Canı bekem bolsun,	Canı sağ olsun,
Ömürü uzak bolsun.	Ömrü uzun olsun.
Boosubekem bolsun,	Bahtı açık olsun,
Irıskeşiktüü bolsun”	Rızkı bol bereketle dolu olsun

sözlerini kullandıktan sonra: “toobo, toobo” (tövbe, tövbe) kelimelerini tekrarlarlar.
Kırgızların eski inançlarına göre bebeği beşiğe yatırma geleneğinde ateşe sığınma uygulaması yapılmaktadır. Bebeği beşiğe yatırma geleneği uygulandıktan sonra beşiği orta yaşlı annelerden biri kaldırır ve üç kere sağ ve sol tarafa üç kerede ateşin etrafında dolandırır o esnada ateşe yağ atarlar. Yağ saçılırken,

“Bay bol,	Zengin ol,
Astıngdı bala bassın,	Kucağında çocuk çoğalsın,
Artıngdı mal bassın.	Ardından mal çoğalsın.
Kuday tilegingdi bersin,	Allah ne muradın varsa erdirsin.
Köp caşa!”	Çok yaşa!

Denilerek beşik annenin önüne konur. Daha sonra şu dualar söylenir:

“Umay-Enesiuktat,	Umay-anası uyut,
Beşik-Enesi bek karma,	Beşik anası sıkı tut,
Umay-Ene, Batma-Zuura, Balamdı sakta”	Umay- ana, Fatma- Zehra, bebeğimi koru.

Böylece bebeği beşiğe yatırma uygulaması bittikten sonra anne bebeğin beşiğini sallamaya başlar ve bu esnada şu duaları okur:

“Menin kolum emes,	“Benim elim değil,
Umay Enenin kolu,	Umay- Ananın eli
Menin colum emes,	Benim yolum değil,
Umay-Enenin colu”	Umay-Ananın yolu”.
“Baygambar sabadan kalgan,	“Peygamber, zamanından kalan,
Ata-eneden kalgan cörölgön”.	Fatma-Zehra annelerimizden kalan,

Anne söz konusu duayı yaptıktan sonra “Anne-babadan kalan yatağındır” İfadeleriyle bebeği beşikte uyutmak için emzirir ve emzirme esansında ninni söyler (İbraimov, 2014: 35-36).
Kırgızlarda bebeği beşiğe yatırma töreni çok önemli meselelerden biri sayılır. Bebekleri beşiğe yatırma geleneğini ailenin büyük düğünlerinden biri olarak görürler. Kırgızistan’ın Güney bölgesinde yaşayan yaşlı nenelerimizin anlattığı inanç uygulamaları şöyledir: Bebek doğduğu günden itibaren aradan kırk gün geçer ve “balanı beşikke bölöö” töreni yapılır. Bazı bebeklerin göbeği kırk günde iyileşir, bazılarının ise yedi gün geçtikten sonraiyileşmektedir. İyileşmesinin ardından yaşlı neneler tarafından yeni bebek kıyafetleri giydirilerek bu işlemler devam etmektedir. Bebeği beşiğe yatırma görevi her kadına yaptırılmaz. Bebeği beşiğe yatırmak için o köyün büyük yaşlı ve çok çocukları olan nenelere yaptırılması uygun görülmektedir. Çünkü bebek ilk beşiğe yatıran yaşlı anne gibi mutlu, sağlam, uzun ömürlü ve çok çocuk sahibi olan biri olarak yetişir düşüncesinde görülmektedir.
Bebeği beşiğe yatırmadan önce yapılan uygulamalar şunlardır: Bu esnada beşiği getiren bebeğin ananesi, teyzeleri, ablaları tarafından şeker ve para saçılır. Boş beşiğin içine “on-sol çükölör” (sağ ve sol koyun kemiği) konularak beşiğin baş tarafından tutulur ve “bar bol” (var ol), “oñ bol” (sağ ol/düzgün ol), “oñ-oñ” (sağ-sağ) diyerek beşik aşağıya doğru kaydırılır içindeki konulan âşık ve şekerler bozuk paralar şıkır-şıkır seslerle yere düşer. Bu uygulamaları izlemeye gelen çocuklar o şeker, para, aşıkları (koyun kemiği) toplarlar. Beşiğin yatakları serilir ve bebek yatırılır. Bebeği bağlayan kadınlar ağızlarına “boorsok” (ekmek türü) ısırarak bağlarlar. Boorsok

ağzından düşürmeden yapılır. Boorsok ısırmasının sebebi; bebek çok ağlayan biri olmasın anlamında yapılmaktadır. Beşiğe ardıç ağacı kurusu yakarlar ve dumanını beşiğin etrafında gezdirirler. Bebek oğlan ise yastığının altına "balta" ya da birkaç tane "çükö" (aşık) konur, eğer bebek kız çocuğu ise, yastığının altına altından yapılmış takılar konur. Bu eşyaların koyma sebebi de; oğlanın balta gibi keskin ve demir gibi güçlü olarak yetişeceğine inanırlar. Kız çocuğunun ise altın gibi kıymetli ve sonraki hayatında zengin ailenin gelini olacağına inanmaktadırlar. Bu eşyalar konduktan sonra beşiğe bebek yatırılır ve hafif sallayarak "oñbu?!" (sağmı) diye seslenir. Bebeği beşiğe yatırdıktan sonra onu bağlama görevi bebeğin anne ve babası tarafından yaşlı kadınlar görevlendirilir. Bebeği bağlarken biri sağ tarafında bir sol tarafında oturarak bu işlemi ağızlarına "boorsok" (ekmek türü) ısırarak yaparlar.Bebek beşiğe yatırıldıktan sonra uyuyuncaya kadar annesi tarafından "aldey" ninni söylenmektedir (http://www.turmush.kg/news erişim tarihi:03.04.2018.)

Genel olarak şunu söyleye biliriz,bebeğin beşiğe yatırılması ve büyükler tarafından bebeğe isim verilmesi ve dua edilmesi Kırgız toplumunda çok önemli bir geleneklerden biridir. Aslında Kırgız toplumunda isim verme geleneği ayrı bir önem arz etmektedir. Kırgızlar İslamiyet'ten önce bebeğin kulağına ezan okutma, isim verme görevini yaşlı dedelere okutulduğu söylenmektedir. İslamiyet'ten sonra ise kendileri isim verir ya da yaşlı dedelerinden isim vermesini isteyerek mollalara ezan okutarak bebeğin kulağına isim söyletmektedirler.

Alloakbar, alloakbar!	Allahu ekber, allahu ekber!
Alpeyim dayım saktar.	Bebeğimi her zaman koru.
Teñirim adam berdi,	Teñrim insan verdi,
Aalamga adam keldi.	Dünyaya insan geldi.
Ayıl, kalaasüyünçü!	Köy kasaba işitsin!
Arıştaarkadam keldi,	Uğurlu adım geldi.
Keñpeyilgeperzent bedri,	Gönlü temiz insana evlat nasip etti.
Kasiyeti bassın cerdi,	Uğuru halkımıza yarasın,
Bereketi baksın eldi.	Bereket ve bolluğu halkımızı beslesin.
Kölökösü tapsın şerdi,	Gölgesi bulsun iyiliği,
Asan aytıp atın koyom.	İsmini Hasan koyarım
Teñirbergen zatın koyom.	Teñri veren ismi veririm.
Uulbolsocoodonsaktaar,	Oğlan olsa düşmandan korur,
Ene emizgen sütün aktar.	Anasını mutlu eder.
Ataañdaşpay malın bağaar,	Tartışmadan hayvanlarına bakar,
Cerinaydap, danıntabaar,	Tarlasını biçer, ekmeğini bulur,
Atasının meeneti kaytar.	Babasını mutlu eder,
Aldınaduldul tartar,	Yanında bıçak taşır.
A kız bolso kırk cılkı,	Eğer kız olsa kırk tane yılkı gelir,
Kiyizcasap, üyüncabaar,	Halı yapar, evin döşer,
Enesinin işin alaar,	Anasının yolun yollar,
güldöygüldöp sayma sayar.	Gül gibi dikiş diker,
Uulbeken, kız beken?	Oğlan mıdır, kız mıdır?
Kim boldu eken?...	Hangisi doğdu acaba?
Uul eken! Uul eken!	Oğlanmış Oğlan!
Aalamğa adam keldi,	Dünyaya er geldi,
Ayıl kalaasüyünçü!	Köy kasaba işitsinler!
Arıştaarkadam keldi,	Uğurlu insan geldi,

Kim deybiz atın?
Körünçübaçıç!...
Apakey otun keldi!
Emese atın koyom:
Otun alıp baksın eldi!
Cariyaaytam, otunçu,
Atı bolsun Otunçu.
Ayıl kalaasüyünçü!
Oo, Otunçu! Otunçu!
Atı boldu Otunçu!
Kalk sabınakoşulçu!

İsmini kim diyeceğiz?
Çabuk gözük!
Anacım odun geldi!
O zaman isim veriyim:
Odun toplayıp doyursun halkımızı!
İlan ediyorum Oduncu,
İsmi olsun Oduncu.
Köy kasaba işitsin!
Oo, Oduncu! Oduncu!
İsmi oldu Oduncu!
İnsanlar sırasına katıl!
(Akmataliyev, 2010:22).

Eskiden Kırgızlarda aksakal adam ezan okurken, mahalleye duyuru yapmıştır ve bebeğin iyi insan olup yetişmesine dair "ak bata" iyi dilekli dualar söylemiştir.

Kırgızlarda beşikle ilgili yapılan inanış uygulamalarından söz etmek gerektiğinde kısaca şunları söylemek mümkündür.

Kırgızlarda bazı inançlara göre, bebeği ilk beşiğe yatırırken gelen misafirlerin hiç biri bebek uyumadan önce dışarıya çıkmazlar. Çünkü gidenler bebeğin uykusunu beraber götüreceklerine inanmaktadırlar.

Beşik anneler tarafından temiz yerde saklanmaktadır çünkü beşik saklanan ailede çok çocuk doğulacağına inanırlar.

Beşik tekmelenmez, beşik kutsal sayılır ve evlatsız kalacağına inanıyorlar.

Beşiğin üstünden atlanılmaz çünkü o beşikte o ailenin sülalesi büyümüştür saygısızlık olur.

Beşikte bebek uyurken bahçeye çıkartmak isterse ilk önce baş tarafı kapıdan çıkartılması lazımdır, sadece ölen insan mezara götürülürken ayak tarafından çıkarılır (Murzakmetov, 2014: 21-22).

Bebek uyuduktan sonra, beşiğin üzerine uykucu çocukların kıyafetlerinden asarlar, bu da çok uyuyan sakin çocuk olacağına inanmaktadırlar. Kırgızistan'ın bazı bölgelerinde ise beşiğin üzerine ağır kumaştan yapılmış sebze buğday torbaları asılır, bu da bebeğin derin uyuyacağına inandıklarını anlatmaktadır.

Bebeği nazarlardan korumak için "köz monçok" (nazar boncuğu) ve "kurma danegi" (hurma çekirdeği) ipe dizilir beşiğin baş tarafına takar.

Beşiği boş sallamak iyi karşılanmaz çünkü beşiği boş sallayan insanın ileride evladı olmayacağına inanıyorlar.

Beşiği aynı anda iki kişi kaldırmaz, taşımaz, bu da o ailede biri ölür ve tabut taşınacağına inanıyorlar.http://www.turmush.kg/newserişim tarihi: 04.04.2018.)

Beşiği ve beşiğin eşyalarını güneşe görsün diye dışarıya koyar ama akşam olmadan toplarlar eğer karanlıkta kalırsa beşiğe şeytan yattı, bebeği yatırırsa gece uyuyamayacağına, kötü rüya göreceğine çok ağlayacağına inanıyorlar.

Beşik toyu törenine çocuk doğurmayan kadının gelmesi hoş karşılanmaz ve beşiği ona tutturmazlar bunun anlamı da yeni doğan bebek onun yolunu yollar düşüncesinde yaptırmazlar.

Çok çocuk doğuran ailenin beşiği niyet edilerek bebeği durmayan anneye verilmektedir, beşiği aldıktan sonra bebeği ona yatırırsa çok çocukları olacağına inanırlar.

Beşik satın alırken parası eksik verilmez. Çünkü beşik iyi niyetle satın alınır.

Gündüz uyuyup gece uyuyamayan bebeklerin beşiğine, bebeğin üst kıyafeti yıkanır ve yakasını aşağıya sarkıtarak ters asılır, bu da bebeğin uykusu düzeleceğine inanıyorlar (Karimov, 2011: 378).

SONUÇ

Sonuç olarak biz bu çalışmamızda Kırgız toplumundaki geçiş dönemleri inanç ve uygulamalarında çocuklara ait olan önemli törenlerden biri beşik toyundan bahsettik. Kırgız toplumunda beşiğin çok kutsal olduğunu ve beşik toyu esnasında ele alınan işlemlerin ne amaçla yapıldığını, bir takım inanç ve uygulamalarında gerçekleştiğini açıklamaya çalıştık. Yukarıda bahsettiğimiz gibi geçiş ritüelleri beşik toyu esnasında icra edilen türlerden, doğum ile ilgili ritüellerde okunan dualardan yola çıkarak şöyle sıralamaya çalıştık: kindik enenin batası (göbek annenin duası), ad verme ritüellerinde okunan dualar ve beşik toyunda okunan beşik türkülerinden birkaç örnekler getirdik. Geçiş Ritüellerinde icra edilen beşik türküleri, okunan dualar, yapılan işlemler bireyin hayatında açılan yen bir dönemi vurgulayan ve bir sosyal statüden diğer bir sosyal statüye geçişin onaylandığını gösteren geleneksel uygulamalardır. Bu ritüeller tekrarı olmayan türdendir çünkü Kırgızlar bu uygulamaları hayatında bir kere tecrübe etmektedir. Kırgızlarda geçiş dönemine ait olan doğum esnasında okunan dualaların biyolojik bir olay olan doğumuyla dünyaya gelen insanoğlu doğduğunda sadece fiziki bir varoluşa sahip olup henüz ailesi tarafından tanınmaya başlaması v toplum tarafından da kabul edilmeye başlaması Kırgızlarda kut geldi yani aileye bereket getirdi inancını hala devam ettirerek yeni doğan bebeği aileye ilk adımını attığında büyük annesi tarafından bebeğin ağzına tereyağı konmaktadır. Kırgızlar bu uygulamaya “oozdoo”(ağızlamak) ve bebeğe evdeki rızıktan tattırmak ve yalancı olmasın dürüst akıllı çocuk olarak yetişsin amacında yapılan inançtır. Kırgızlar oldukça zengin uygulamalara sahiptir. Böylece bebeğin doğumu ile bağlayan adetler sözlü geleneğe ait bir takım türler eşliğinde büyükler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bunlardan en başta geleni bebeğin doğumunu kutlamak ve ona iyi dileklerde bulunmak için söylenen dualar ve türkülerdir. Hatta Kırgızlarda bebeğe ilk meme verilirken bile türkü okunmaktadır. Bunlar genellikle Kırgız sözlü edebiyatında dua (bata) şeklinde yazılmıştır. Kırgızlarda çocuk doğduktan sonra onu ilk önce eline alıp göbeğini kesen kadına kindik ene (Göbek Anası) adı verilmektedir. Kindik ene çocuğu kucağına anı alıp şunları söyler:

Bismilla! Kaygı kuldu,	Bismillah kaygı kovuldu
Böbök bakıt tuuldu.	Bebek baht doğdu.
Baylık nuru balbıldayt,	Zenginlik otağı parladı,
Kızbeken ce uulbu?	Kız mı yoksa oğlan mı?
Kırk cılkısın kız bolsoñ	Kırk gelinlik kızın olsun,
Urmatıbız uul bolsoñ.	Hürmetli oğul olsun.
Kindik eneñ mına men!	Kindik anan işte ben!
	(Akmataliyev, v.d., 2003: 8–9)

Genel olarak geçiş döneminden sözlü kültüre zengin olan Kırgızlarda ritüellerin toplumsal bellek işlevi üstünde görülmektedir. Kırgızlarda gelenek ve inançların nesilden nesiyle aktarmanın sözlü olarak gerçekleştirildiği ve aktarım sürecinde de ritüellerin büyük bir işlevinin olduğu günümüzde de devam ettiği görülmektedir

KAYNAKÇA

Akmataliyev, A., M. Ömürbayuulu, K. Kırbaşev, Ö. Şarşenaliyev (2003) "Kaada-Salttar Ak Batalar" Meerim Fondu.

Gulbanu, Koşenova "Kazakistan ve Türkiye'deki Ahşap Beşiklerin Tarihi Sanatsal Özellikleri" Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Tarih-Pedagoji Fakültesi. 2014 KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 16 (Özel Sayı II): 155-159, 2014 ISSN: 2147 - 7833, www.kmu.edu.tr s. 1-17.

Balanı beşikke bölöödögü ırım-cırımdar. (http://www.turmush.kg/news

Ismayıl, Kadırov (2014) "Kırgız MadaniyatınanTamganTamçılar" Biyiktik Plyus yayını Bişkek. S.90

Kubat, İbraimov (2014) "Eldik Oozeki Çıgarmaçılık" Uluu Toolor Yayını. Bişkek.

Berdikoco, Biynazarov (2014) "Kırgızdın Köröngölüü Murastarı" Bişkek.

Balanı beşik kebölöö. Paydası cana zıyanı. https://www.super.kg. erişim tarihi: 03.04.2018.

Gülcahon, Mardonova (2011) "Nur Tola Uy" Oila İlmiy-Amaliy Yayını. Taaşkent.

Amantur, Akmataliyev (2010) "Kırgız Adabiyatı: Tarıh Cana Mezgil" Avrasya Yayıncılık. Bişkek.

Abdimitalip, Murzakmetov (2014) "Kırgızdardın Köönö İşenimderi Cana Tıyuuları". Oş.

Mırzohalim, Karimov (2011) "Ata Babalar Taberigi" Bişkek.

ALEVİLİK-BEKTAŞİLİKTE GEYİK VE CEYLAN SEMBOLLERİNİN MİTOLOJİK KÖKLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Fen Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Suna Tuba ÖCALAN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Haberim duyarsın geyikler ile
Yaramı sararsın şehitler ile
Kırk yıl dağda gezdim geyikler ile
Dost senin derdinden ben yana yana

ÖZET

Alevilik ve Bektaşilik zengin bir kültür birikimine sahip olan önemli inanç sistemlerinden birisidir. Heterodoks bir yapıya sahip olan Alevilik ve Bektaşilik, kaynağını İslam öncesi Türk inançlarından ve İslamiyet'ten alarak kültürel yönden zenginliğini ve canlılığını edebiyatımızdan günlük yaşama kadar birçok alanda sürdürmektedir. Bu çalışmada, Türk Mitolojisinde alt kültüründe de Alevi-Bektaşi geleneğinde önemli yer tutmuş geyik/ceylan sembolleri araştırılıp, Türk Mitolojisinin tarih ve coğrafyasındaki benzerlikler karşılaştırılarak incelenecektir. Alevi-Bektaşi geleneğinde ceylan dostluğu temsil etmektedir. Geyik, inançla saadete ulaşmanın sembolü olmasının yanında geyik boynuzunun nazardan koruduğu inancı da yaygındır. Ebedi hayatın, ölümsüzlüğün sembolü olarak Göktürkler zamanında kullanılmıştır. Eski uygarlıklardan biri olan Hititlerde geyik, evrensel kusursuzluğu ve kozmik dengeyi simgelemektedir. Kızılbaşlığın temel ayinlerinden biri olan 'musahiplik ayininde' musahip adaylarının üstü bir geyik postuyla örtülürken Türk mitolojisinde de tanrısal nitelik taşıyan dişi ruhu temsil etmektedir. Geyik ve ceylan bazı Türk boylarının sözlü kültür ürünlerinde yaratılış mitolojisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tahtacı ve Yörük aşiretlerinin geyik/ceylan vuran avcıların başlarına mutlaka bir felaket geleceği inancının olması dikkat çekmektedir. Geyik/ceylan, bugün Alevi ve Bektaşi toplumunda daha çok sözlü ürünlerinin içerisinde dona girme biçiminde görülmekte olup kökeninde "buda-geyik/ceylan" inancı yatmaktadır.

Anahtar Kelime: Alevilik/Bektaşilik, Türk Mitolojisi, Ceylan, Geyik

MYTHOLOGICAL ROOTS OF GLYC AND CYLAN SYMBOLS IN ALEXILITY-BEKLASI

ABSTRACT

Alevism and Bektashism are one of the important belief systems that have a rich cultural accumulation. Having a heterodox structure, Alevism and Bektashism, from its pre-Islamic Turkish beliefs and Islam, maintains its cultural richness and vitality in many areas from daily life to literary life. In this study, the deer / celestial symbols which have an important place in the Aleutian-Bektashi tradition in the Turkish mythology will be investigated and examined by comparing the similarities in the history and geography of the Turkish mythology. In the Alevis-Bektashi tradition, gazelle represents friendship. In addition to being a symbol of reaching happiness with deer, belief, the belief that the deer horn has guarded is also common. It was used in the time of Göktürks as the symbol of eternal life, immortality. In the Hittites, one of the ancient civilizations, deer symbolizes universal flawlessness and cosmic balance.

One of the main rituals of Kizilbaşlı, 'musahiplik rite', is covered with a deer post above the musah candidates and represents the female spirit which is also divine in Turkish mythology. Deer and gazelle are confronted as the mythology of creation in the oral cultural products of some Turkish boys. It is noteworthy that the Tahtacı and Yörük tribes have a belief that a deer

will definitely come to the heads of the deer / gazelle-hit hunters. Deer / gazelle is seen in the Alevis and Bektashi community today mostly in the form of freezing in its oral products and lies at the root of "bele-deer / celeb" belief.

Keywords: Alevism/Bektashism, Turkish mythology, Gazelle, Deer

GİRİŞ

Türk halk kültüründe geyik/ceylan kültü, Türklerin Orta Asya' dan Anadolu' ya getirdikleri değerlerdendir. Günümüzde geyiği ve ceylanı kutsallaştıran pek çok efsaneler, hikâyeler ve menkıbeler bulunmaktadır. Geyiğin Türk kültüründe önemli olmasının nedenleri arasında Türk kozmolojisinde Ağaç Ana ile birlikte yaratıcı tanrıça ve soyun ata-anası olması olarak görülmesi olmuştur. Orta Asya Türk toplumlarının zamanla sosya-kültürel ve siyasal değişimler geçirmesiyle geyik önemini yitirmiştir. Kurt, yırtıcı kuşlar gibi kültler, devletin erki ile özdeşleştirilerek lidere yol göstericilik yaparken ve yardım ederken geyiğin kutsallığı giderek arka planda kalmıştır. Ancak geyik ve ceylan, Türk toplumunun daha alt katmanlarında önemini korumaya devam etmiştir. Geyik ve ceylanın tanrılara, kahramanlara, İslam'ın kabul edilmesinden sonra evliyalara, yardıma muhtaç kimselere hizmet ve yardım ettiği onları koruyup beslediğine inanılmıştır. Özellikle Geyik ve ceylanın menkıbelerde evliya kültü içerisinde yer almış olması, halkın nazarında kutsiyetini pekiştirmiştir. İslamiyet' in kabulünden sonra da Türklerde Şamanizm'in en belirgin izleri, ilk dervişlerin bir hayvan yahut kuş şekline girebilmeleridir. Mesela "Geyikli Baba":[1] Bu dervişlerin geyik sırtına bindikleri ve geyik boynuzu taktıkları tespit edilmiştir. Bu dervişler yalnızca din adamlığı yahut sihirbaz mahiyetinde insanlar değil; peşlerine taktıkları on binlerce Türkü iskân ettirip, yerleşik hayata geçişi sağlayan liderlerdir.

Günümüze kadar Şamanların kullandığı elbise şekilleri dejenere olmuş olsa da bu konu üzerine çalışmış araştırmacılara göre en eski ve orijinal Şaman elbiseleri umumiyetle kuş veya coğrafi konuma göre güçlü hayvan şekillerini taklit etme sureti ile yapılan elbiseler olmuştur. Bu tarz elbiseleri giyen Şaman, hem kendine bahşedilen sihrin kutsallığını göstermek hem de istediği zaman bu hayvanın şekline girebileceğini göstermek istemesidir. Bu şekil değiştirmeye mitoloji araştırmalarında Metamorphose denilmektedir. Türk araştırmacılar ise karşılığı olarak "dona girmek" sözünü kullanmışlardır. Bektaşiler ise bu eski Şamanist inancı tasavvufa uyarlayarak "Ma'na âleminden velayetle" diyerek bir sebep de bulunmuşlarsa da tıpkı Türk mitolojisinde olduğu gibi Şamanist unsurun bir parçası olduğu görülmektedir. Şuana kadar yapılan araştırmalarda Orta Asya ve Sibirya' da en eski "Hayvan-Ataları" temsil eden üç tip elbise bulunmuştur. Bunlar kuş, ayı ve geyik elbiseleridir. Geyik elbisesine örnek olarak bulunan başlığın kenarları demirden yapılmıştır. Önündeki hotozda demirdendir ve bir nevi Orta Asya miğferini anımsatmaktadır. Yandan sarkan püsküllerinin bazılarının uçlarında çıngıraklar da görülmektedir. Bu geyik tipi başlık, Yenisey Nehri kenarlarında yaşayan Ostiyyak Şamanlarından elde edilmiştir (Ögel, 2014: 43)[2].

---

[1] Osmanlı kuruluş efsanelerinde yer tutan şeyhin Bektaşi olma olasılığı hayli fazladır. Keşiş, yâni Uludağ eteklerinde geyiklerle haşir neşir olup, istediği yere geyiğe binerek gittiği için, Geyikli Baba diye meşhur olmuştur. Geyikli Baba, Orhan Gazi zamanında Uludağ'ın doğu eteklerinde, İnegöl yakınlarında vefat edip, oraya defnedilmiştir. Orhan Gazi tarafından kabri üzerine türbe yaptırılmıştır. Sonradan yine Orhan Gazi tarafından türbe yanına bir câmi ve dergâh ilâve edilmiştir. Sevenleri, çevresinde bir köy meydana getirmişleridir. Kurdukları bu köye Baba Sultan köyü adını vermişler ve Geyikli Baba külliyesi 1950 senesinden sonra yeniden tamir edilmiştir.

[2] Bu başlık, Anuçin' in Yenisey-Ostyaklarına ait meşhur eserinden neşredilmiştir. Bu bilgiyi sonradan birçok yazarlar Anuçin' den istifade yolu ile yayınlamıştır. Bahaeddin Ögel' de V. I. Anuçin, Ocer Şamanstva Yeniseyskih Ostyakov, SMAE, II. den temin etmiştir.

Araştırmalara göre hayvan totemi veya sembolleri daha çok ileri toplumlarda görülmektedir. Türklerde 24 Oğuz boyunun sembol kuşları ve günümüzde bunun izini taşıyan Kazakistan bayrağındaki kartal simgesi bunun en güzel örneğidir. Türklerde hayvan toteminin kültürel yansımasını terk etmeyen ilk Türk Müslüman dervişleri de yukarıda daha önce bahsettiğimiz gibi zaman zaman çoğunlukla kuş, hayvan donuna girmişlerdir. Mesela Ahmet Yesevî, turna donuna; Hacı Bektaşi Veli, güvercin donuna; Abdal Musa, geyik donuna bürünürlerdi. (Gölpınarlı, 1962: 106). Abdal Musa' nın bir beytinde Hacı Bektaşi Veli' nin güvercin donuna girdiğini şöyle dile getirmiştir:

"Ali oldum, âdem oldum bahane,
Güvercin donunda geldim cihâne

Öyle anlaşılıyor ki Hacı Bektaşi Veli başlangıçta güvercin donuna girerek gökten yeryüzüne gelmiştir. Tasavvuftaki devrini tamamlayarak gökten güvercin donunda geldikten sonra da tekkesinde insan donuna girmiştir.

Bektaşilik ve Hurufilikle ilgili önemli bir kaynak olan Beşâret-name' de ise şöyle söylenmektedir:

"… Tekye önüne kondu, silkinip âdem tonuna girdi." Burada Hacı Bektaşi Veli' nin tasavvuftaki "südûr ve tecelli" kuramına göre gökten güvercin şeklinde indiğini söylemişlerdir. Fakat Hacı Bektaş' ın Velayetname' sinde de görüldüğü gibi bir defalığına mahsus güvercin donunda gelmemiş, günlük hayatında da güvercin olup uçmuştur. Bu da südûr ve tecelli kuramları ile ayrı düşmektedir. Yani burada hayvan şekline girmenin tasavvuftaki meşhur manevi devirle bir alakasının olmayıp doğrudan Budizm' in Tenasuh (ruh göçü) prensibini görmekteyiz.

Bektaşi tarikatına mensup Kaygusuz Abdal' ın, şeyhi Abdal Musa' ya nasıl mürit olduğu anlatılan ve Bektaşiler arasında çok yaygın olan menkıbede, Alâiye Beyi'nin oğlu Gaybî Bey bir gün ava çıkar ve bir âhu görür. Bu âhuyu kovalar ve bacağından ok ile yaralar fakat yakalayamaz. Âhuyu kovalarken, Abdal Musa'nın tekkesinden içeri girdiğini görür ve durumu Abdal Musa' ya anlatır. Abdal Musa'da cübbesini kaldırır ve koltuğunun altındaki oku gösterir. Bunu gören Gaybî Bey bağışlanmasını ister ve Abdal Musa' ya mürit olur.[3] Burada dikkat edilirse geyik donuna giren velinin yol göstericiliği anlatılmak istenmiştir. Geyik donuna giren Abdal Musa kendini avlamak isteyen Gaybî Bey' i mistik yola götüren bir kılavuz mahiyetindedir. Bu tarz menkıbeler ve efsaneler Türklerin Anadolu' ya gelişiyle birlikte başlamış olsa da Roux bu inançların Şamanizm ile alakalı olduğunu söylemiştir. Roux'a göre Şamanizm' in hakim olduğu eski Orta Asya topluluklarında hayvanların ekonomik ve sosyal yaşamdaki büyük rolleri Şamanizm' e de yansımıştır. Şamanların yaptığı ayinlerde hayvanlar da böylece ön plana çıkmıştır. Düşmanlara karşı hayvan kılığında savaşırlar, gökyüzüne yaptıkları seyahatleri hayvanlar aracılığıyla yapmışlardır. Bundan hareketle Abdal Musa örneğinde verdiğimiz gibi geyik kılığına giren dervişlerin menkıbeleri bariz bir şekilde Şamanizm ile alakası olduğu görülmektedir. Fakat bunun yanında daha önce de bahsettiğimiz gibi Budizm' le alakası olduğu da düşünülmektedir. Ahmet Yaşar Ocak her ne kadar bu durumun Budizm' le alakasını düşünmek çok uzaklara gitmek olur dese de Saadet Çağatay ise aksi görüşü ileri sürmektedir. Ayrıca meselenin Budizm' le de alakalı olduğunu örneklerle ortaya koymaktadır. Çağatay, Müslüman ve Hristiyan menkıbelerindeki geyik şekline girme motifinin temelinde Buda'nın menkıbelerini kanıt olarak sunmaktadır (Çağatay, 1956:157-164).

Gerek Çağatay'ın Karaçay halk edebiyatında tespit etmiş olduğu "Avcı Bineger ve geyik" hikâyesinde gerekse Ögel' in geyiğin, Kaygusuz Abdal menkıbesinde olduğu gibi yol gösterici

[3] Menâkıb-KB. S.1-4.

rolünü vurgulayan Budist menşeli bazı Orta Asya Türk masalları üzerine yapmış olduğu çalışmalar neticesinde ve Budizm' i benimsemiş Uygur Türklerin Uygurcaya çevirmiş menkıbelerinde, Müslüman ve Hristiyan menkıbelerinin ilk örneklerini teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Tüm bunların yanında zamanla geyik ve ceylan av hayvanı olarak görülmesine rağmen, genel olarak kutsallıklarına, soyun ata anası olması ve yol göstericiliği gibi pek çok arkaik özelliklerine inanılmaya devam edilmiş ve avcıların büyük korkusu olmuştur. Çünkü avlanılan geyik, ceylan avcısını lanetlemiştir. Araştırmacılar bu güne kadar Türk kültüründe geyik kültü ile ilgili birçok çalışma yapmış olsa da ceylan ona keza biraz daha eksik kalmıştır. Bu çalışmaların çoğunda geyik/ceylan simgesinin ne kadar önemli olduğuna değinilirken neden önemli olduğu konusunun üzerine pek değinilmemiştir. Kanaatimizce bu durumun sebebi ceylan ve geyik simgelerinin tarihsel süreç içerisinde, toplumsal ve kültürel değişimler açısından ele pek fazla alınmamasından kaynaklanmaktadır. Bu çalışmamızda daha çok tarihsel süreci göz önünde bulundurularak neden önemli olduğu üzerinde özellikle durulacaktır.

TÜRK MİTOLOJİSİNDE GEYİK VE CEYLAN KÜLTÜ

Türk kültüründe önemli en eski sembollerden biri olan geyik ve ceylan, şaman törenlerinde biçimine girilen hayvan ata ya da ruh olarak bilinmektedir. Şaman elbiselerinde ve davullarında simgesel olarak da kullanılmıştır. Hatta Budizm dönemedin de dahi birçok Buda menkıbelerinde geyik ve ceylan sembollerine rastlamamız mümkündür. Geyik ve ceylan simgelerinin önemi İslamiyet' in kabulünden sonrada devam etmiştir. Bolluk, bereket ve refahın sembolü olan bu hayvanlar kötü ruhlardan korunmak için kullanıldığı gibi birçok efsane, menkıbe, masal ve hikâyelerde karşımıza yol gösterici olarak kimi zamanda mübarek bir binek hayvanı olarak çıkmaktadır. Türk mitolojisinde ve efsanelerinde geyik ve ceylan motifleri sık sık görülmektedir. Hatta günümüzde devamlılığını koruyan bu semboller türkülerde, şiirlerde, halı-kilim desenlerinde, minyatür mimarisinde ve edebiyatımızda da varlığını sürdürmektedir. Eski Türklerde geyik terimi başlangıçta bütün av hayvanları için kullanılan bir terim olduğu ve daha sonra zaman içerisinde daraldığı önce dört ayaklı av hayvanlarına sonra da boynuzlu av hayvanları için kullanıldığı bilinmektedir. Türkler geyikler için keyik, bolan, buğu-bulan, maral, süğun, buğa… gibi kelimeleri kullanmıştır (Ercilasun, vd. cx 1991).

M.Ö. III. yüzyıl ile M.S. II. yüzyıllar arasında Çin Seddinin Batı Türkistan' a kadar uzanan yerlerde hüküm sürmüş olan ve kendilerine has sanatları olduğu bilinen Türk kavmi Hiong-nulara ait, üzerinde geyik ve kaplan biçimindeki hayvan figürleri olan levhalar bulunmaktadır (Sümer, 1961-1963, s.213). Elde edilen bilgilere göre geyik ile ilgili bilgilerden biri şudur: Türk kavminde zamanı belirleyen iki çark bulunmaktadır. Bunlardan birini ejderha[4] diğerini ise geyik döndürmektedir. Ayrıca geyik Altay ve Maya Türklerinde ruh göçünü (reenkarnasyon) simgelemektedir. Şamanların başlıklarında üçlü geyik boynuzu bulunmaktadır. Budist kültüründe ise "bodhisattva"[5] halini simgeleyen "altın geyik" bulunur. Geyik kabartmalı "güneş diskli biçimli, resimli çizimler bulunan kayrak mezar taşı geleneğinin, Hunların kültürel gelişiminde önemli olduğu bilinmektedir. Ayrıca, Hunların kökeninin geyiğe dayandığına dair efsanelerin varlığına, ilgili arkeolojik kazılarda elde edilen geyik figürlü buluntuların açıklık getirdiği görülmektedir (Aytaş, 1999: 4). Tahminlere göre Ortalama beş bin yıl öncesinde, Altaylar ve Kafkasya' da görülen geyik ve yaban keçisi resimlerinin benzerlerine Burdur, Kars ve Erzurum yöresinde de rastlanılmaktadır. Bu durumun, Orta Asya ile Anadolu' nun çağlar

[4] Eski Türklerden bu güne kadar tarih de ejderha korkunç ve hayali bir yaratık olarak bilinmektedir. Yerin altında ve yerin üstünde farklı cinsiyetlerde karşımıza çıkmaktadır.

[5] Budist düşüncede kendini tüm duyarlı canlıların Budalığa ulaşmasına yardımcı olmaya adamış kişidir.

boyunca sıkı bir kültür ilişkisi içinde bulunduğuna dair bir kanıt niteliğindedir (Bahar, 2013: 273,275, 276-278,290-291).

Geyik günümüzde de varlığını koruyarak İslamiyet' ten sonraki ilk dervişlerin menkıbelerinde yol gösterici unsur olarak karşımıza çıktığı gibi bazı Hun efsanelerinde de yine yol gösterici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Hz. Hamza, Hz. Nuh kıssalarında da benzer menkıbelerde geyiğin doğaüstü yeteneklerine dair anlatımlar bulunmaktadır. İşte geyik motifi tarihin sosyo-kültürel eleğinden geçerek benzer şekilde çağlar sonra teşekkül eden Geyikli Baba efsanesinde evliyaların geyik kılığına girdiği anlatılmaktadır. Pir Sultan Abdal' da geyikler ile evliyalar arasındaki doğaüstü ilişkiyi dile getirdiği deyişler nakletmiştir (Karadavut, vd., 2007: 104, 105, 107, 110). Türklere ait "Gök Geyik Pura" efsanesi geyik mitolojisinin Türk kültüründeki yerini gösteren önemli bir anlatıdır. Bu hikâyeye göre Türklerin Ergenekon' a girişinde, Hunlara batıya göçlerinde dişi bir geyik yol göstermiştir. Zamanla da Türk kültüründe geyik kültünün yerini kurdun aldığı ve göksel ve eril bir varlık olarak soyun atası olma kutsallığı yüklenerek geyikten daha üstün bir konuma geldiği görülmektedir. Göktürk Türklerine ait efsanelerde, Göktürklerin anasının dişi bir geyik olduğuna inanılmıştır. Göktürkler döneminde ve daha öncesinde, yeryüzünde nadir bulunan "ak geyik"; Türk mitolojisinde önemli bir yer tutmuştur. İnanışa göre, akarsu ya da göl kıyılarındaki mağaralarda yaşayan ak geyik güzel bir kız kılığına bürünerek Türk hakanıyla sevişiyordu. (Ögel, 2006:550; Ögel, 1991: 391). Fakat Göktürk kitabelerine baktığımızda Göktürklerin en çok avladığı hayvanlar başında da geyik gelmektedir. Bu çelişkiyi, tabu hayvanı olarak kabul gören hayvanın yenilebilir olması ile ilgili inanmalarla izah edebiliriz. N. Demir, Göktürk kitabelerinden Kültigin anıtının doğu yüzünde "elik keçi" kelimesinin geçtiğini saptamıştır. Bunun dışında, Türk dünyasında Türklerin elik keçi motiflerini kullandıkları bilinen başlıca yerler şunlardır: Moğolistan, Sibirya, Kazakistan, Altaylar ve Geyik kültüne Dede Korkut hikâyelerinde rastlandığı tespit edilmiştir. Dede Korkut hikâyelerinde geçen "geyiklerin avlanması", ekonomik gereksinimlerden ziyade spor amaçlıdır. Yabani hayvanların tanrılar topluluğuna, evcil hayvanlarınsa insanlar topluluğuna ait olduğu varsayılmaktaydı (Karadavut, vd., 2007:104). Kırgızların atalarının "Boynuzlu Maral Ana" olduğuna dair bir inanışın yaşadığı bilinmektedir. Cengiz Aytmatov, "Beyaz Gemi" adlı eserinde "Boynuzlu Maral Ana" hikâyesine yer vermiştir (Aytmatov, 1995,çeş. syf.). Geyik ve Ağaç Kültü arkaik dönemlerde birbirleriyle özdeşleştirilerek birlikte yaratıcı ve soyun ana-atası olarak kabul görmüştür. "Meral Ana", "Ana Geyik" hatta "Geyikli Baba" hikâyelerine baktığımızda geyik ve ağaç kültünün kutsallığı iç içe görülmektedir. Bugün Anadolu' nun Bursa, Sivas, Nevşehir, Kırşehir gibi pek çok yöresinde geyikli baba bulunmakta ve birçok evliya kendisine yardım eden geyik ile anılmaktadır. M. Üçer'in Sivas yöresi geyik inançları ile ilgili naklettiği bilgiler sadece Sivas şehrinde bile geyikli baba veya kutsal geyik ve ağaç inanışlarının olduğu on iki tane evliyadan ve/veya kutsal mekândan bahsetmektedir (Üçer 2013: 5-9). Sadece M. Üçer' in derlemiş olduğu bu hikâyeler bile geyik, ağaç ve evliya üçlüsünün Anadolu kültüründeki önemini göstermektedir. Avcılık döneminden itibaren av hayvanı olarak görülmesine rağmen geyik/ceylan avlamak, avlayana uğursuzluk getirdiği inancı hep var olmuştur. Filmlere, türkülere, şiirlere konu olan Ala Geyik hikâyesine baktığımızda, geyik avlamanın Anadolu halk kültüründe uğursuzluk getirdiği inancını tam anlamıyla ortaya koymaktadır. Geyik ve ceylanın bir av kaynağı olmasına rağmen uğursuzluk getirdiği inancı Türk halkının hafızasında hala geyiğin kutsal olduğu inancının kaybolmadığının bir göstergesidir. Bir Antep türküsünden alınan şu dizeler "Bir geyicik boynuzunu salladı, Gökte melek yerde insan ağladı" (Demir 2013: 148), geyiğin arkaik kültürdeki yer gök ilişkisinin hala Anadolu halkının kültüründe derinlerde bir yerlerde var olduğunun göstergesidir. Birçok araştırmacının yapmış olduğu derleme çalışmalarında geyik boynuzunun hem nazardan

koruduğu hem de hastaları hastalıklardan kurtaracağı inancı görülmüştür. Bu da büyük bir ihtimalle Şamanist dönemin izlerinin göstergesidir. Eski toplumlarda şamanların sihirbaz ve doktor görevi üstlenmesi ve geyik boynuzunun şaman şapkalarını süslemesinin neticesinden kaynaklandığı görülmektedir.

Bugün tahtacı Alevilerinin yoğun olduğu yerler dâhil olmak üzere Caferi, Suni kesimlerde kurban kesildiği zaman, kesilen hayvanın başı evin giriş kapısına asılmaktadır. Muhtemelen bu inanışın sebeplerinden biri, geyik boynuzunun nazardan, kötü ruhlardan koruduğu düşüncesinin hala Anadolu insanının içerisinde kendisini sezdirmeden yaşamasıdır. Geyik ile ilgili inanışların anlatıldığı hikâyeler yöresel olarak halk arasında değişiklik gösterse de dini-tasavvufi çevrelerde daha çok bu hikâyeler "evliyalara yardım etme" motifi üzerine kurulmuştur. Örneğin Hacım Sultan'a gözükmesi; Abdal Musa'nın okuyla vurduğu geyiğin Abdal Musa olduğunu anlayarak onun müridi olması (Ocak 2012: 208). Geyik-Evliya ilişkisini Saadet Çağatay Budist ve Hindu kültürlerinin etkisine bağlamaktadır (Çağatay 1956: 153). Bizim kanaatimize göre de Saadet Çağatay'ın tespitinde yakın benzerliklerin olduğudur. Budanın menkıbelerine baktığımız zaman Türklerin çok zengin bir kültür birikimine sahip olduğu sözlü ürünlerin birçoğu ile benzerlik göstermektedir. Fakat İslamin kabulünden sonra İslamiyet öncesi pek çok inanış ve geleneği İslam kültürü içerisinde yaşatan Türklerin, dini hikâyelerini geyik kültürünün hayli etkili olduğu İslam kültürünü bir kenara atarak sadece Budist geleneklere dayandırmak elbette de doğru değildir. Budist kültüründeki ceylan inancının daha çok Türk kültüründeki ceylan inancıyla benzerlik gösterdiğini söylersek daha doğru olmuş olur. Abdal Musa'nın şekil değiştirerek geyik donuna girmesi S. Çağatay'ın tespitinde olduğu gibi Budanın geyik donuna girmesi ile benzetebildiği gibi şamanın geyik donuna girmesi de benzetilebilir. Alimcan İnayet, geyiğin bu ilahi özelliği, sonraki kültürel süreçte, geyiğin Budist kültüründe kazanmış olduğu anlam ve değerleriyle kaynaşmış gibi gözükmektedir (İnayet 2013: 47), diyerek benzer kültürlerin birbirinden etkilendiği görüşünü söylemektedir. Geyik ve ceylan kültünün tarihsel kökenine baktığımız zaman en eski Türk toplumlarından günümüz Türk boylarına kadar hangi dini benimsemiş olsa da inanışlarında, kültürlerinde ve edebiyatında geniş yer alarak önem teşkil etmiştir. Türk kültüründe geyik ve ceylan motifinin neden bu kadar yer etmesinin sebebini ise bu duruma bağlamak doğru olabilir. Günümüzde de geyik ve ceylan inancının hala canlı bir şekilde yaşıyor olmasını, kutsal bir varlık olarak sadece kırsal kesimlerde değil şehirli halk arasında da yaygınlaşmasını, tüm toplum için ortak bir değer haline gelmesinin en büyük nedeni ise "Destan- ı Geyik" gibi dini-tasavvufi hikâyelerde geniş yer almasına bağlayabiliriz.

AV-AVCI İLİŞKİSİNDE GEYİK VE CEYLAN TABUSU

İnsanoğlunun ilk var oluşundan beri avcılık toplumların genel ekonomik yapısını belirleyecek kadar etkili olmuştur. Ancak tarımsal ve yerleşik hayat onun devamında avcılık, Dede Korkut hikâyelerimde de gördüğümüz üzere askeri amaçlı eğitim ve bu günkü anlamıyla boş zamanların değerlendirilmesi olarak bir seyir izlemiştir. Orta Asya Türk devletleri ve Osmanlı dâhil Anadolu' da kurulan Türk devletleri de olmak üzere devlet teşkilatında özelliklede ordu savaş taktiği düzeninde insanların ilgisini oldukça çekmiştir. Türk boylarının sosyo-ekonomik düzeyinde belirli bir rol oynayan avcılık kültü ise manevi ve iktisadi hayatın kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Kayalar, parşömenler vb. şeyler üzerine yapılan av tasvirleri, avcılığın Türk kültür tarihinin en eski basamağını ortaya koymaktadır. Av tasvirlerinde yahut sözlü ürünlerde yer alan av sahnelerinde meydana gelen mistik olayların cereyan etmesinde de Türk kültüründe avcılık kültüne başka bir bakış açısı kazandırmaktadır. Fuzuli Bayat' a göre, av kültünün, mitolojik olgusunun başında çeşitli dini ibadetler gelmektedir. Avın verimliliği ve başarısı için gereken bütün ritüellerin uygulanmasının bir şart olduğu gerçektir (Bayat, 2016:

202). Diğer toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da avcılık-toplayıcılık döneminde av-avcı mistikleştirilmiş ve kültürlerin bir parçası haline gelmiştir. Fakat biz burada uzun bir şekilde bunu ele anlatamayacağız çünkü başlı başına ayrı bir konu olarak ele alınması gerekilen önemli bir husustur. Türk kültüründe geyik/ceylan av hayvanı olmasına rağmen bazı boylarda tabulaştırılarak avlanması doğru görülmemiş hatta avcısının başına felaket getirdiğine inanılmıştır. Anadolu' da yaygın olan "Alageyik" efsanesinin referans gösterdiği geyik avının uğursuzluğu (Büyükokutan, 2008: 11-12) inanışıyla ilgili halk arasında sık rastlanan bir söz vardır: "Geyik avına bir kere giden bir daha tövbe eder". Toroslar' da ve buradaki Tahtacılarda ise getireceği düşünüldüğü uğursuzlukla birlikte, geyik avının günah olduğuna inanılmaktadır. Toroslar' da geyiğin kutsallığı türkülere de yansımıştır: "Ben de gittim bir geyiğin avına aman aman/Geyik aldı gitti beni kendi dağına aman aman…" (Uçar, 2014: 133). Geyik avının uğursuzluk getireceğine dair, geyik kılığına girmiş bir velinin sözlerine Şah İsmail nefeslerinde rastlanmaktadır (Karadavut, vd., 2007:105). Geyik ve ceylanın mühim bir av hayvanı olmasına rağmen tabu sayılmasında kuşkusuz en başta anaerkil zamanın izleri yer almaktadır. Birçok Türk boylarının efsanelerinde, destanlarında, masallarında vb. sözlü ürünlerinde geyik-ağaç-ana üçlüsünün bir arada işlendiği inanışlar bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Meral Ana, Ana Geyik hikâyelerini gösterebiliriz. Bunun yanına Budist dönemde Buda' nın ceylan şekline büründüğünü anlatan menkıbelerde avcıların cezalandırılması, İslamiyet' in kabulünden sonra geyik ve ceylan donuna giren evliyaların avcılarına yol gösterme kültü ile birleşerek yine avcısını cezalandırması neticesinde ulaşmışlığın, ermişliğin simgesi haline gelen bu hayvanlar avcıların korkulu rüyası haline gelmiştir.

YARATILIŞ MİTOLOJİSİ: GEYİK-ANA

İnsanoğlunun varoluşundan bu yana evrenin ve insanlığın varlığına dair pek çok inanışlar ortaya atılmıştır. Orta Asya ve Sibirya Türkleri arasında yaygın olarak anlatılan efsaneler arasında yaratılış mitleri bulunmaktadır. Çoğunlukta Altay ve Yakut Türkleri arasında derlenen efsaneler yaratılış mitoloji, Türk kültürü ve Türk mitolojisi hakkında bizlere önemli bilgiler vermektedir. Orta Asya ve Sibirya' da söylenen yaratılış efsaneleri içinde, en büyük ve en doğru olanı, W. Radlof tarafından derlenmiş olan Altay Türklerine ait efsanelerdir (Ögel, 924-1989: 451). Türk topluluklarında yaratılış efsanelerinde ise pek çok ortak noktalar bulunmaktadır. Türklerin yaratılış efsanelerinde, boylarda isim farklılıkları azda olsa mevcut ikili düşünce olan "düalizm" prensibi en başta gelen özelliktir, yaratıcılık tanrısı Bay Ülgen, kötülük tanrısı ve şeytanı Erlik' dir. Bugün birçok araştırmacılarında ortak görüşü yaratılış efsaneleri dünyanın yaratılışına dayalı efsaneler ve insanlığın yaratılışına dayalı efsaneler olarak sınıflandırılarak ele alınmıştır. Türk Mitolojisi, sözlü ürünün zenginliğinin neticesi olarak iki bakımdan da oldukça fazla örneklere sahiptir. Diğer milletlerde olduğu gibi Türk kültürü ve Türk mitolojisinde atalar kültüne baktığımızda hayvanlar atalar kültünün bir parçası olarak görülmektedir. Bunlardan biri de geyik/ceylandır. Geyik tıpkı bozkurt gibi bazı Türk boylarının sembolü olmuştur. Bu bakımdan Türk mitolojisinde ve efsanelerinde geyik kültüne sıkça rastlanmıştır. Örneğin karaca/erlik, Çaptı Türklerin kutsal hayvanıdır ve inanışa göre karaca diğer bazı hayvanlar ile birlikte dünyanın oluşumuna katılmıştır. Çaptı isminin terminolojisine baktığımızda yavru karaca demektir. Trabzon yöresinden A. Çelik'in derlediği geyik efsanesine göre, bir göç sırasında on bir- on iki yaşlarında çocuğu olan bir anne yükü ağır olduğundan dolayı ve hastalandığı için çocukluklarını bir ağacın kovuğuna koyarak onları Allah'a emanet eder, oradan ayrılır. O dönemde bir salgın hastalık olur, çocuklarının öldüğü haberini alır. Ağlayarak sızlanarak çocuklarını bıraktığı ağacın yanına gelen anne "ey gidi dünya çocuklarımı buraya bırakmıştım, dünya bana bir şamar attın" der ve çocuklarını ağacın kovuğunda aramaya koyulur. O esnada bir geyik keçisi çocukların olduğu yerden kalkıp kaçar ve anne, bebeklerinin

ağzının sütlü olduğunu görür. Çocuklar beslenip balık gibi olmuştur. O günden sonra geyik keçisi onların anası olmuş. O tarihten sonra da o sülalede geyik eti yemek yasak olmuştur (Çelik 1999: 144). Yine bu topluluk da Maral ana tarafından düşmanların elinden kurtarılan çocuklardan geldiklerine inanılır. Giresun yöresine ait "Ana Geyik" efsanesinde, annesi tarafından bir ağacın kovuğunda terk edilen çocuğun dişi bir geyik tarafından beslendiğini ve "Yaylaoğulları" sülalesinin bu çocuğun neslinden geldiği anlatılmaktadır (Şimşek 1995: 17-18). Yine derlenen Bayraktaroğlu efsanesine bakıldığında atasının geyik tarafından emzirilen bir çocuk olduğu inancı görülmektedir. Cengiz Han'ın ilk atasının Gök-Kurt ile Kızıl (ak) geyik olduğu rivayeti vardır. İlk Türkçe yazılı belge olan Orhun kitabelerinde Bilge Kağan, abidenin batı cephesinde "baga sıgun ötser (ança) sakınur men..." (dağda yabani geyik gürlese öylece mateme gark oluyorum) diyerek geyiğin hassasiyetine ve önemine işaret eder. Oğuz Kağan milletin başına bela olan canavarı öldürmek için ağaca geyik bağlamıştır.[6] Öğel ise her şeyin geyik ile bittiği bölgelerde, Ren geyiği ile ilgili bazı türeyiş efsanelerinin olduğunu, ancak Göktürler ve sonrası dönemlerde yaratılış efsanelerinin olmadığını ileri sürer. Göktürk devri efsanelerinde yer alan geyiğin dişi geyik olduğunu ve Göktürklerin reisinin ilişki yaşadığı Deniz-Tanrısının aslında bir ak-geyik olması örneğinde olduğu gibi bunların daha ziyade Tanrı ile ilgisi olan, birer ilahe, dişi Tanrı ve daha doğrusu birer dişi ruh durumunda olduklarını ileri sürmektedir (Ögel 2003: 569-570). Artık kurdu atası olarak gören Göktürk Türkleri geyiğe farklı kutsallıklar yükleyerek inanmaya devam etmeleri bakımından "Ak-geyik" hikâyesi oldukça önem teşkil etmektedir. Bu değerlendirmelere göre Göktürk dönemi içerisinde Türk topluluklarının anaerkil dönemin izlerini taşıyan, ata-analarının geyik olduğuna inandıklarının ve bunu unutmadıklarının göstergesidir. Fakat Göktürk İmparatorluğunu kuran Aşina soyunun, bir erkek çocuk ile bir dişi kurttan meydana gelmesi ve türeyiş efsanelerinde geyik bahsinin geçmemiş olması yaşanılan ideolojik ve toplumsal değişimin derinliğini yansıtmaktadır. Bu derinliğin sonuçları arasında geyik, sadece yaratıcı tanrıca vasfını kurda bırakmamıştır. Aynı zamanda bir topluluğa ya da kahramana en zor anında yardım etme yol gösterme görevini de devretmiştir. Örneğin, Avrupa Hunlarının (M.S. 4-5. Yüzyıllar) bataklığı geçmelerini sağlayıp İskit topraklarını ele geçirmelerini dişi bir geyiğin sağladığı rivayet edilmektedir (Ögel 2003: 578-579). Esin'e göre burada sıgun, keyik cinsi, yol gösteren bir koruyucu ruh olarak belirmektedir (Esin 2003: 205). Ancak Uygurca Oğuz Kağan destanında ise Oğuz Kağan bir ülkeyi almak için yola çıktığında kutsal gök-yeleli kurt onlara rehberlik etti: "Bir büyük erkek bir kurt, askere öncü gibi! Gök tüyü gök yelesi, yol veren izci gibi!" (Ögel 2003: 578-79). Ancak geyik mitolojide olmasa da, pek çok menkıbe, efsane ve destanlarda tanrılara, kahramanlara ve evliyalara yol göstericilik yapmaya devam etmiştir. Dişi ruhunun tecessüm ettiği hayvanlardan biri olan geyik motifi bugün Kırgız Türklerin destanlarında sıkça görülmektedir. Yakın tarihte C. Aytmatov' un "Beyaz Gemi" romanında, Kırgızlarında geyiğin, çocukları düşmandan koruyup besleyen ve soyun atası-anası "Maral Ana" olarak kabul ettiklerini görürüz. Yine Kırgız Türklerinin destanlarından olan Munduk ve Zarlık destanında Kocakarı Mastan Çarçarkan'ın yeni doğmuş çocuklarını nehre atar. Bunun üzerine, "Kayıptan sunup kol kelip,/ Baldardı alıp ketiptir./ Şükürlük tooga cetiptir,/ Kan balası degizip,/ Kiyikter geemizip,/ Kayberen kırk çilten,/ Cardamdıgın körsötüp", (Kayıp'tan el uzanarak,/ Çocukları götürür./ Şükürlük dağına ulaştırır./ Han çocuğu dedirtip,/ Geyiklere emzirtip,/ Kayberen, kırklar/ Yardım eder.) (Akmataliyev vd., 2007: 207). Geyik çocukları emzirerek annelik işlevini yerine getirmiştir. Destanın bir yerinde de şöyle geçmektedir: "Şükürlüktö gayberen/ Ene kıldı, kiyikti./ Ayabayt kiyik küçünü,/ Baldarga berdi sütünü.", (Şükürlük dağında Kayberen/ Anne

[6] Aytaş, Gıyasettin. "Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destanı Geyik, Gazi Eğitim Fak. Dergisi., Ankara, 1999.

yaptı geyiği/ Esirgemez geyik gücünü,/ Çocuklara verdi sütünü.) (Akmataliyev vd., 2007: 213).[7] Bu hususlar göz önünde tutulduğunda geyik-ana kültünde de birçok araştırmacıların sorduğu soruyu sormadan edemeyeceğiz hayvan ata kültü mü? Atalar kültü mü?[8] Eski Türklerde ölüler kültürü ve atalar kültürünün mevcut olduğu bilinmektedir. Roux' a göre, kimi durumlarda, atalar kültü bir hayvan kültü ile karışabilirdi; eğer yüceltilen bir hayvan ise bu totem olarak kabul edilmektedir. Arıkan ise, üzerine çalıştığı sözlü ürünler neticesinde "annenin aş erdiği nesnenin Gök ve Yer/su unsurlarıyla; dolayısıyla "Kutsal" la ilişkisinin göz önüne alınıp değerlendirilmesi gerektiğini düşünüyor ve bununla birlikte Türk kültüründe "Hayvan Ata" diye bir kültün bulunmadığını; arkaik kültür insanlarının kökenlerini çeşitli hayvanlara bağlamasının bizim tarafımızdan "hayvan ata kültü" olarak adlandırılmasını meşru kılamayacağını ifade ettikten sonra sadece ve sadece "Kutsal"a bağlı olarak "Atalar Kültü" nün bulunduğunu söylüyoruz", ifadelerini kullanmıştır. Fakat bizim incelemiş olduğumuz ve yukarıda bahsi geçen geyik kültünün geçtiği inanışlarda hayvan ata kültünün izlerine rastlamaktayız. Geyik motifinin anne rolü üstlenmesi, çocuk bakıp besleyip büyütmesi, Kırgızlarda bir boyun geyik donuna girmiş bir peri kızından türemesi yahut geyik simgesinin yerini erlik dönemde kurda bırakarak Göktürk İmparatorluğun Aşina boyu bir erkek insandan ve dişi kurttan meydana gelmesi hayvan ata kültünün var olduğuna işarettir. Elbet de bu husus tam anlamıyla hayvan, ata kültüdür dememize yeterli değildir. Çünkü hem Roux' un dediği gibi atalar kültü ile hayvanlar kültünün bir birine karışması hem de Arıkan'ın dediği gibi bu hayvanlara kutsallık atfedilmesi tek başına hayvan ata kültü diye bir kültün var olacağını kesin hükümlerle şu aşamada dile getirmek çok doğru olmaz. Ancak Arıkan'ın kesin bir şekilde dile getirdiği gibi Türklerde "hayvan ata" diye bir kültün bulunmadığı görüşüne sıcak bakmıyoruz. Kanaatimizce hayvan ata kültünün "Atalar Kültü" içerisinde alt kültürü olarak yer alabileceği görüşündeyiz.

ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK GELENEĞİNDE GEYİK/CEYLAN MOTİFİ

Alevilik ve Bektaşilik zengin bir kültür birikimine sahip olan önemli inanç sistemlerinden birisidir. Heterodoks bir yapıya sahip olan Alevilik ve Bektaşilik, kaynağını İslam öncesi Türk inançlarından ve İslamiyet'ten alarak kültürel yönden zenginliğini ve canlılığını edebiyatımızdan günlük yaşama kadar birçok alanda sürdürmektedir. Türk mitolojisinde önemli bir yer teşkil eden geyik/ceylan simgeleri, Alevilik-Bektaşilik kültüründe de önemli bir

---

[7] Geyik (Kayberen, Maral), kayıp kahramanın, manevi gücü, ruh âleminden gelen koruyucusudur. Örneğin; "Semetey" destanında, koruyucu geyik motifi şöyle izah ediliyor:
Babasının oğlunun
Koruyucu piriymiş,
O zaman iki ayrı beyaz geyik,
Koşturup ulaştıkları vakit,
Beşikteti erenini,
Semetey 'i görünce.
Memelerini emzirip o geyik,
Başını da çevirmiş,
Bu çocuğun üzerine.
Gelerek memelerini emzirmiş.
Bu mısraları okurken Kazak Türklerinin "Muñduk, Zarlık" destanı ve Cengiz Aytmatov'un "Ak-Keme" hikayesi akla gelir. K. Salibayev'in varyantında da, "Memesini salıp ağzına,/ Emziriverdi çocukları " şeklinde geçmektedir. Her iki eserde de çocukların hayatlarım Bugu-Ene (Geyik Ana) kurtarmaktadır: "Acı, büyük ana, bırakıver. Kendi çocuklarım gibi esirgeyeyim. Yetimlere anne olayım... Memelerim süt dolu, ağrıtıyor. Çocuk diye sızlıyor ak sütüm. Çocuk için akıyor ak sütüm..." Hikâyede, Bugu Ene tipi günümüzdeki gerçek hayatla yoğrularak, okuyucunun düşüncesine tamamen sindirilmiştir. Milli efsane ve mitlerin, eserlerde kahramanların maneviyatını izah ederken çok kullanıldığına çok kere değinilmiştir (Akmataliyev, 2001: 128-129).

[8] Arıkan, Türk Sözlü Kültür Geleneğinde Ayrıntılar-2 "Havan Ata Kültü mü? Atalar Kültü mü?, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt :4, sayı:1, s.13-12, İzmir, 2006.

yere sahiptir. Daha önce de söylediğimiz gibi İslamiyet' den önceki geyik ve ceylan hayvanlarının kutsallığına inanan Türkler İslamiyet' in kabulü ile birlikte sosyo-kültürel değişimin süzgecinden geçerek İslami hüviyet kazanmıştır. Anadolu' da basılan Mevlid kitaplarının sonlarında bulunan "Hikâye-i Geyik" destanları bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Bu hikâyelerde, "okla yaralanan geyik kaybolunca, aynı yerden yaralı bir dervişin ortaya çıktığını" (Öğel, 2016: 135) buna örnek olarak da Abdal Musa menkıbesini örnek verdiğimizi söylemiştik. Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Geyikli Baba vb. menkıbelerde dervişler " geyik donuna girmektedir". Altay dağlarındaki Teleüt Türklerine göre, "her şamanın bir ervahı vardır". Buna "Tın-bura" deniliyordu. "Bura" ruh demektir. "Bur pur, ise Kuzey Türk ağızlarında, geyik veya ren geyiği anlamında da söylenir (Öğel, 2016: 136)[9]. Yani bu görüşler doğrultusunda her şamanın bir yardımcı ruhunun olduğunu, bu ruhların geyik şeklinde oldukları söylenmektedir. Yapılan destan, efsane araştırmalarına göre şaman bu geyik sayesinde göğe seyahat etmekte, düşmanlar ile savaşmaktadır. Geyik ölünce, şamanda ölmektedir. Orta Asya'da Yenisey Nehri kıyısında yapılan arkeolojik çalışmalarda şaman eşyası olarak bulunan geyik boynuzlu şapkalar bulunmaktadır. Bunlardan yola çıkarak belki de Anadolu' da yer alan Geyikli Baba anlayışının kökleri, buralardan gelmektedir. Ali Rıza Yalgın' ın derlediği bilgilere bakınca da "Boz Geyik Dede" Elbeyli Türkmenleri arasında Ayrı bir önem taşımaktadır. "Boz Geyik Dede Elbeyli Türklerin pîri idi".[10] Tarihi kaynaklara bakıldığında Halep Türkleri olarak bilinen, Kuzey Suriye' de yerleşmiş olan Türk gruplarının bağlı olduğu bir ocak bulunmaktadır. Bu ocak adını 15-16. Yüzyıllar arasında yaşamış olduğu rivayet edilen ve anlatılarla Hacı Bektaş Veli' ye bağlanan Bozgeyikli Dede' den almaktadır. Asıl adının Yusuf Nûrânî olduğu rivayet edilen Bozgeyikli Dede ve onun soyundan gelen ocakzâdeler (dedeler ailesi), şecereler vasıtasıyla bölge Türkmenleri tarafından seyyid olarak anılmaktadır.[11] Bilindiği gibi dede ailelerine dayanan ocak örgütlenmesi Aleviliğin temel kurumları arasında kabul edilmektedir. Yapılan araştırmalara göre Bozgeyikli Dede Ocağı, Anadolu ve Balkanlardaki Alevilerin aksine kendilerini Alevi olarak görmeyip Sunni ve Rufai olarak tanımlasalar da burada asıl bahsetmek istediğimiz, eski Türklerin inanışlarında var olmuş ve efsanelere konu olan geyik/ceylan motiflerinin İslami boyutu ile tekrar karşımıza çıkmasıdır. Türk Kültür incelemesinden sonra Türk kültürünün ayrılmaz parçası Alevilik/Bektaşilik inanışını ele alma sebebimiz burada başlıyor. Aleviliğin bugün öncelikle Türk edebiyatına olmakla birlikte kültürüne sağlamış olduğu katkıları göz ardı edilememektedir. Geyik/ceylan motifleri üzerine yapmış olduğumuz çalışmada bu husus daha da belirgin bir şekilde görülmektedir. Alevi menşei kaynaklara baktığımızda 14. Asır halk şairi Kirdeci Ali' ye ait olduğu düşünülen "Destanı Geyik/Geyik Destanı"nda [12] merkezi kişi geyiktir. Destanda geyik annedir ve İslam davetçisi, av ve sınama vesilesi gibi birkaç işlevlerle de almaktadır. Hz. Muhammed' in amcası Hz. Hamza, Müslüman olmadan önce bir geyiği avlamak üzere onun peşine düşmüştür O sırada geyik dile gelerek Hamza' ya şunları söyler: "Hamza bunu niçin takip ediyorsun? Sana evinde ağır iş var" Bunun üzerine Hamza geyiği avlamaktan vazgeçer ve evine döner ve müşriklerin Hz. Muhammed' i yaraladıklarını görür ve bunu Hz Muhammed' in mucizesi olarak kabul ederek

[9] Harva, Religiose Varstellung der Altaischen Volker, s. 478, n60. Anohin' den. (Uno Harvan' ın görüşü B. Ögel' in Türk Mitolojisi II. Cilt kitabından temin edilmiştir).

[10] Yalgın, Ali Rıza, Cenupta Türkmen Oymakları-II, s. 399. Olay, bir "don değiştirme" mi; yoksa "ervah" mı bilinmiyor.

[11] Erol, Mehmet, "Halep Türkmenlerin Bozgeyikli Dede Ocağı", Türk Kültür ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 2002, Ankara.

[12] İncelemeye esas alacağımız bu destanın tenkitli metni Namık Aslan'ın ["Manzum Dinî Hikâyeler ve Kirdeci Ali'ye Ait Olduğu Söylenen İki Hikâye Metni (Güvercin ve Geyik Destanları)" Erciyes Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Dergisi S.20, Kayseri, 2006.] künyeli makalesinden alınmıştır.

Müslüman olur. Aleviler Hz. Muhammed' in sevdiği bir hayvan olduğu için geyiği avlayarak öldürmezler (Yörükan,1998:2016). Daha önce de bahsettiğimiz av yasağı konusunun İslami temellerinde bu ve buna benzer kıssaların yattığını düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu kıssada geçen ana geyik yoluyla bütün geyik soyuna bir kutsiyet kazandırılmıştır. Daha sonra mübarek sayılan bir hayvanın avlanması da avcılar tarafından tehlikeli olacağı inanışı görülmüştür. Ayrıca Bu tarz birçok Türk efsane, masal ve tabi ki menkıbelere baktığımızda karşımıza geyik/ceylan motifleri çıkmaktadır ve bunların büyük bir kısmı Alevi/Bektaşi geleneği doğrultusunda ortaya koyulmuş eserlerdir. Menâkıb-ı Tâcu'l- Arifin Seyyid Ebu'l- Vefâ'da anlatıldığına göre şeyhin önde gelen halilelerinden Ramazan Mecnun da, dağlardaki bütün geyiklere söz geçirebilmekte, onlara dediğini yaptırabilmektedir.[13] Bunlara benzer bir misal de Menâkıbu'l' I Kudsiye' de mevcuttur. Baba İlyas ile Anadolu' ya gelen Dede Garkın halifelerinden Aynu'd-Devle'nin, yolda dağlardan geçerken etrafına geyiklerin toplandığından söz edilir.[14] Bunların arasında en ilgi çekici ve bilinmiş olan ise Geyikli Baba' ya aittir. Osmanlı Devleti' nin kuruluşunda da adı geçen Geyikli Baba, dağlarda geyikler ile dolaşmakta, sütlerinden faydalanmakta, binek hayvanı olarak kullanmaktadır. Bu anlatılardan dolayı da geyiklere merkeb- i evliya (evliyanın bineği) derler[15]" sözü geyik/evliya ilişkisini net bir şekilde göstermektedir. Hacı Bektaşi Veli'nin tasf edildiği resimlere baktığımızda kucağında bir ceylanın olduğunu görürüz. Tarikat mensubu biri tarafından yapılan bu resim aslı Hacı Bektaş' da ki müzede bulunmaktadır. Anadolu'nun birçok yerinde ceylanlı Hacı Bektaş resmi Kızılbaş evliyası vardır. Bunlardan biri de Karaca Ahmet Sultan' dır. Araştırmacılar Karaca Ahmet Sultanın çift sürerken yanında iki geyiğin koştuğunu belirten menkıbeler derlemiştir. Av hayvanı olmasına rağmen geyik, Alevilerde ulu bir hayvan olarak kabul görür ve avı günah sayılır. Avlamanın uğursuzluk getireceğine inanılır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş zamanında yaşadığı rivayet edilen Geyikli Baba tam bir geyik dostudur. Bir menkıbede Geyikli Baba, Abdal Musa' ya geyik sütü içirerek onu geyik hayvanı ile akraba yapar. Ünlü Alevi atası Dede Kargın geyik derisinden taç giyerdi (Bozkurt,1990:146). Bu husus literatür taramaları esnasında Kızılbaşlığın temel ayinlerinden olan musahiplik ayinlerinde de karşımıza çıkmıştır. Musahip adaylarının üzerine geyik postu örtülmektedir. Bu geleneği Orta Asya Şamanlarının ayinlerinde geyik boynuzunu kullanmış olmalarına ve Orta Asya' dan Anadolu' ya kadar geyik kültünün yolculuk serüvenine bağlayabiliriz. Alevi- Bektaşi Geleneğinin Piri olarak görülen Hacı Bektaş Veli'nin "Menkıbe-ı Hünkâr Hacı Bektaş Veli" de Resûl Baba Geyik şekline girerek keramet gösterir ve Kâfir beyi ve arkadaşını imana getirir. " Bektaşilik tarikatının üyelerinden olan Ahmet Yesevi'nin halifelerinden Hâkim Ata'nın mezarını Hoca Celalettin, Hâkim Ata Menkıbe' sinde geyiklerin yol göstericiliği sayesinde bulur. … "Celal hoca, o gece doğru oraya vardı. Geyikleri gördü, zikir seslerini işitti ve uykuya daldı. Hakim Ata, tekrar rüyasına girdi: "Yattığın yerden yedi ayak ileri gel, o yeri kaz, orada bûriyâ (hasır) çıkar, onun altından da bir deste gül çıkar, türbem orasıdı. Giden malıma gam yeme; çünkü hepsi menzil hanındadır. Onları al gel; üstümüze imarat yap ve biz mücâvir ol!" dedi (Köprülü 200:111). Alevi-Bektaşi halk ozanlarından ozanlarından Aleaddin Gaybi (Kaygusuz Abdal), piri Abdal Musa için yazdığı güzellemede de geyik motifini kullanmaktadır.

SONUÇ

Bu çalışmanın ışığında geyik ve ceylan sembollerinin zaman içerisinde avlanan yabani hayvanlardan biri olması statüsüne düşmesine rağmen, kutsallık özelliğini koruyabilmiş olması sebebi ile Türk kültüründe özel bir öneme sahip olduğunu söyleyebiliriz. Aslan, at gibi

[13] Kalafat, Yaşar,

[14]

[15] Boratav, Pertev, Türk Folkloru, Bilgusu Yay. 2001. s.73.

hayvanlar büyük oranda onları değerli kılan, totem haline getiren şartlar değişince günümüz de onlar ile ilgili inanışlara rastlamak pekte mümkün olmamıştır ve "kült" olma özelliklerini yitirmişlerdir. Ancak geyik kültü, hem kırsal kesimlerde hem de şehirli kesimlerde yaşayan insanlar tarafından kutsallığına yahut ulu bir hayvan olduğuna inanılan bir hayvan olmaya devam etmiştir. Geyik ve ceylan hayvanlarını önemli kılan asıl husus ise birçok medeniyetin ortak noktası olmasıdır. Geyik ve Ceyla'nın, Buda menkıbelerinde, Buda'nın geyik şekline girmesi, Şaman inancında, Şamanların ervahı olması, Anadolu'nın Kibelesi'nden dönüşen Tanrıca Artemis' in simgesi ve ardından Anadolu' ya birlik ve dirlik kazandıran Hacı Bektaş Veli'nin sol yanında belirmesi tesadüfen gözükmemektedir. Kaygusuz Abdal'ın piri Abdal Musa için yazdığı güzellemede, pirini tıpkı geyik bedenine dönüşen Buda gibi düşünmesi ise geyik ve ceylan simgelerinin tarihi süreçlerden geçerek günümüze kadar geldiğini göstermektedir. Geyik ve ceylan simgelerinin işte bu ayrıcalıklı konumu belki de toplumsal hafızanın derinliklerine işlemiş olmasıdır.

KAYNAKÇA

Arıkan, Türk Sözlü Kültür Geleneğinde Ayrıntılar-2 "Havan Ata Kültü mü? Atalar Kültü mü?, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt :4, sayı:1, s.13-12, İzmir, 2006.

Atnur, Gülhan. "Kozı Körpeş ile Bayan Sulu Destanında Geyik Motifi". TEAD 28 (2005): 213-222.

Atnur, Gülhan. "Kozı Körpeş ile Bayan Sulu Destanında Geyik Motifi". *TEAD* 28 (2005): 213-222.

Aytaş, Gıyasettin. "Türk Kültür ve Edebiyatında Geyik Motifi ve Haza Destan-ı Geyik". Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 11(Kış 1999):161-170.

Bayat, Fuzuli. Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı. İstanbul: Ötüken Yay, 2006. Çağatay, Saadet. "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler". Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Ankara: (Yy) 1956: 153-177.

Bayat, Fuzuli. *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı.* İstanbul: Ötüken Yay, 2006.

Cunbur, Müjgân (1982), "Folklorumuzda 'Geyik' Motifi Üzerine", II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, II, Halk Edebiyatı, 71-95

Çağatay, Saadet. "Türk Halk Edebiyatında Geyiğe Dair Bazı Motifler". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı.* Ankara: (Yy) 1956: 153-177. Çelik, Ali. *Trabzon-Şalpazarı Çepni Kültürü.* Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay. 1999.

Çelik, Ali. Trabzon-Şalpazarı Çepni Kültürü. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay. 1999.

Çeribaş, Mehmet. (2013). "Kırgız Türklerinin Mitlerinde ve Efsanelerinde Olağanüstü Varlıklar, Bu Varlıklara Dair Anlatmalar ve İnanmalar". *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı,* Ankara: Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Yayın Dizisi, s. 173-200.

Çobanoğlu, Özkul. Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi I. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Baş- kanlığı, 2001. Çolak, Faruk. "Gök Keçinin Püsküllü Oğlağı olmak" Deyiminin Mitolojik Değerlendirmesi". Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi 19 (Güz 2008):193-204.

Çoruk, Şükrü. "II. Meşrutiyet'in Geyik Muhabbeti". Geyik Kitabı. Der: E. G. Naskali, E. Demir. 57-64. İstanbul: Kitabevi Yay. 2013.

Demir, Erkan. "Türkülerde Geyik". Geyik Kitabı. Der: E. G. Naskali, E. Demir. 141-175. İstanbul: Kitabevi Yay. 2013.

Eliade, Mircea (1999), Şamanizm, Ankara

Gül, Mehmet. " Doğu Karadeniz'de ve Kırgızistan'da Anlatılan "Geyik Ana" Efsanesi Üzerine bir Deneme". Milli Folklor 40 (Kış 1998): 41-42.

Güzel, Abdurrahman (1999), Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi, Ankara.

İnan, Abdülkadir (2000), Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara.
İnan, Abdülkadir. Makaleler ve İncelemeler I. Ankara: TTK, 1998.
İnayet Alimcan. "Uygur Kültüründe Geyik". Geyik Kitabı. Der: E. G. Naskali, E. Demir. 45- 54.
Karadavut, Zekeriya ve Ünsal Yılmaz Yeşildal. "Anadolu-Türk Folklorunda Geyik". Millî Folklor 76 (Sonbahar 2007): 102-112.İstanbul: Kitabevi Yay. 2013.
Karadavut, Zekeriya, Kırgız Masallarındaki Mitolojik Unsurlar, Köprülü, M. Fuat (2004), Edebiyat Araştırmaları II, Ankara
Köprülü, M. Fuat , Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara (2003).
Köprülü, M. Fuat, Edebiyat Araştırmaları II, Ankara (2004)
Ocak, Ahmet Yaşar, Babâiler İsyanı (Alevîliğin Tarihsel Alt Yapısı), İstanbul.(2000)
Ocak, Ahmet Yaşar. Alevi Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri. İstanbul: İletişim Yay. 2012.
Ögel, Bahaeddin, Türk Mitolojisi I, Ankara (2003).
Ögel, Bahaeddin, Türk Mitolojisi II, Ankara(2003).
Ögel, Bahaeddin. Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar)I. Ankara: TTK, 2003.
Özcan, Tarık. "Tarihî Roman Vadisinde Aytmatov'un Beyaz Gemi Adlı Romanının Çözümlenmesi". II. Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni 10-12 Nisan. 444-550. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay. 2006.
Roux, Jean-Paul. Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar. (Çev. Lale Arslan) İstanbul: Kabalcı, 2005.
Selçuk, Ali (2004), Tahtacılar, İstanbul.
Şimşek, Esma. "Giresun ve Çevresinde Anlatılmakta Olan "Ana Geyik" Efsanesinde Mitolojik Unsurlar". Milli Folklor Dergisi 26 (Yaz, 1995).
Uçar, Zofie. "Türk Kültüründe Geyik ve Geyikli Baba Üzerine Gözlemler". Kültür Evreni 21(Yaz 2014): 129-145.
Üçer, Müjgân. "Sivas Yöresinde Geyikle ilgili Halk İnançları". Geyik Kitabı. Der: E. G. Naskali, E. Demir. 5-26. İstanbul: Kitabevi Yay. 2013.
Yılmaz, Ünal, Anadolu Folklorunda Geyik, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, 2009, Konya.

ESKİ ANADOLU'DA İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN
Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültsi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Kayseri.

ÖZET
Anadolu'nun tarihi devirlere girdiği zaman olan Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda (M.Ö. 1975-1725) rubaum (kral) ve rubatum (kraliçe) tarafından yönetilen bağımsız krallıklar ve bu krallıklara bağlı irili ufaklı şehir devletleri bulunuyordu. Merkezi otoritenin olmadığı bu topraklarda krallıklar arasında istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin olmaması düşünülemezdi. Bağımsız krallıklar tarafından yönetilen birçok krallığın kendi çıkarları için bilgi ve istihbarat toplaması zaruriydi. Günümüz Kayseri ilinin kuzey doğusunda bulunan Kültepe tabletleri bu dönem hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan ana kaynaktır. Eski Hitit krallığı ve İmparatorluk Döneminde (M.Ö. 1700-1200) benzer casusluk ve bilgi edinme faaliyetlerinin, özellikle askeri istihbaratın önemli bir konu olduğunu düşünüyoruz. Bu çalışmada Eski Anadolu'da istihbarat ve casusluk konusunu inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Rubaum/Rubatum, Asurlu Tüccarlar, Casusluk, İstihbarat, Gözcüler

INTELLIGENCE ACTIVITIES IN ANCIENT ANATOLIA

ABSTRACT
The time when Anatolia entered the historical era, and the small city states attached to these kingdoms, There were independent kingdoms ruled by rubaum (king) and rubatum (queen) in the Age of Assyrian Trade Colonies (1975-1725 BC). It was unthinkable that there was no intelligence or espionage activity among the kingdoms in these lands where the central authority was not there. For many of the kingdoms ruled by independent kingdoms, the sum of information and intelligence was inevitable for their own interests. Kültepe tablets located in the north east of today's Kayseri province are the main source of our knowledge of this period. We think that similar espionage and information activities in the Old Hittite Kingdom and Imperial Period (1700-1200 BC), especially military intelligence, is an important issue. In this study, we will examine the issue of espionage and espionage in Old Anatolia.

Keywords: Rubaum / Rubatum, Assyrian Merchants, Espionage, İntelligence, Eyeballs

GİRİŞ

Eski Mezopotamya astronomisinin gelişmesinde dini inancın ve takvim ihtiyacının yanında gelecekten haber almanın, yani kehanetin de etkisi olmuştur. Eski Mezopotamya kavimlerinin çeşitli yöntemlerle kâhinlik yaptıklarını biliyoruz. Örneğin kurban edilen bir hayvanın ciğerine bakarak kehanetlerde bulunmak gibi… Bu kehanet yöntemlerinden birisi de gökyüzündeki yıldızların hareketlerine bakarak gelecekte meydana gelecek olayları önceden kestirmeye dayalı çalışmalardır. İşte astrolojinin doğuşu da buradan gelir. Astroloji, kısmen de olsa Eski Mezopotamya astronomisinin gelişimine katkılar yapmıştır. Eski Mezopotamya astronomisi hakkında elde bulunan başlıca vesikalar Milâttan önce yedinci yüzyıl Asur İmparatorlarından Asurbanipal'in Ninive şehrinde kazılarla meydana çıkarılmış olan kitaplığında bulunmuştur. Fakat bu astrolojinin, bilinen en eski şekliyle Akad krallığı devrine (M.Ö. 2350-2150) kadar geri gittiği tahmin olunmaktadır.

Akad astrolojisi diye adlandırılan bu astrolojide hava durumu yani meteorolojik olaylar ve yıldızların hareketlerinden gelecek hakkında bilgiler elde ediliyordu. Yıldız gözlemlerine dayalı kehanetlerle önceleri sadece kral hakkında bilgiler elde ediliyordu. Kralı ilgilendiren kehanetler (örneğin zafer, yenilgi, saltanat değişikliği, kıtlık, isyan gibi konular) doğrudan bütün halkı etkileyeceği için astroloji kehanetleri kral nezdinde bütün halkı ilgilendirmekteydi. Çünkü kral tanrı adına halkı yönetiyor ve halkın tamamını temsil ediyordu. Sonraki devirlerde gökyüzündeki durum ve olaylar gözlemlenerek sadece kral hakkında değil sıradan kişiler

hakkında da kehanetlerde bulunulmuştur. Yani astrolojik kehanetler önceleri kral ve dolayısıyla kamu ile sınırlı iken sonraki devirlerde tek tek kişilere tatbik edilmeye başlanmıştır.

ASUR TİCARET KOLONİLERİ ÇAĞI'NDA İSTİHBARAT

Anadolu'da tarihin başladığı, Asur Ticaret Kolonileri Çağı (M.Ö. 1975-1725) olarak adlandırılan dönemde Anadolu'da rubaum (kral) ve rubatum (kraliçe) tarafından yönetilen bağımsız krallıklar ve bu krallıklara bağlı irili ufaklı şehir devletleri bulunuyordu. Merkezi otoritenin olmadığı bu topraklarda krallıklar arasında istihbarat ve casusluk faaliyetlerinin olmaması düşünülemezdi. Bağımsız krallıklar tarafından yönetilen birçok krallığın kendi çıkarları için bilgi ve istihbarat toplaması zaruriydi. Günümüz Kayseri ilinin kuzey doğusunda bulunan Kültepe tabletleri bu dönem hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan ana kaynaktır. Kültepe'de ortaya çıkarılan tabletler sayesinde, bu dönemde Anadolu'da pek çok krallığın varlığından haberdar olmaktayız. Pek çok şehrin kralından dolaylı da olsa bahsedilmektedir. Şu ana kadar yapılan kazılarda, Kaniš krallığı ile Hattuš krallığının merkezi dışında diğer krallık merkezlerinin yerleri henüz bulunamamıştır. Ancak, Kültepe metinleri sayesinde bu krallıkların siyasi, iktisadi ve sosyal durumları hakkında az da olsa bilgi sahibi olabiliyoruz. Bu dönemde, krallıkların yapısını, kralın yanında kraliçe ve veliahdın durumunu, ayrıca saraydaki diğer görevlilerin fonksiyonlarını anlayabiliyoruz. Ayrıca, Asurlu tüccarların arşivlerinden bu şehir devletlerinin iktisadi yapılarını, sarayın ihtiyaçlarının neler olduğunu biliyoruz.

Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda istihbarat ve casusluk faaliyetlerini göstermesi bakımından Kt. n/k 504 numaralı tabletin önemi büyüktür. Tablette anlatıldığına göre ismi belirtilmemiş olan bir krallığın kral ve kraliçesi, Aššur-taklāku adında Asurlu bir tüccarı tutuklamıştır. Bu olaydan iki ay sonra, Kārum'dan bir heyet adı belli olmayan krallığa gelerek kraliçenin huzuruna çıkmış ve Aššur-taklāku'nun masum olduğunu söyleyerek serbest bırakılmasını rica etmiştir.

Kral ve Kraliçede tutuklunun salıverilmesi için, düşmanları Tawiniya kralı ile ilişkisi olan ve kendileri aleyhine casusluk yapan diğer bir şahsın teslim edilmesini; bu yapılmaz ise, kendilerine 1 mina KU.AN (dağ kristali, kuvars, amatesi) veya 10 mina altın verilmesini istemişlerdir. Nihayet bu şartların yerine getirilmemesi ve Tawiniya'ya hizmet etmekle itham edilen kişinin adının açıklanmaması durumunda, Aššur-taklāku'nun öldürüleceğini bildirmişlerdir.

Cahit Günbattı tarafından yayınlanmış olan tabletin tercümesi şu şekildedir[1].

1-6) Saray Aššur-taklāku'yu yakaladıktan sonra 2 ay geçti ve bir kārum (heyeti) saraya çıktı ve kral ve kraliçeye şöyle söyledi: 7-9) "(O) adam (Aššur-taklāku) suç işlemedi ve uygunsuz bir davranışta bulunmadı. Adamı serbest bırakın! 9-12) Bizimle birlikte (bu) adam burada bir firmaya sâhiptir ve bizimle beraber (her zaman) emrinize âmade olacaktır." 12-13 Kral ve kraliçe şöyle cevap verdiler: 13-18) "Tawiniya'dan gönderilmiş mektubu getiren ve düşmanım(ız)a istediği (bilgiyi) taşıyacak olan ve başımızı (met. Başım) araştıracak olan (kimseyi) buraya getirin ve kardeşiniz (Aššur-taklāku) serbest kalsın." 19) Kārum şöyle dedi: 19-22) " O (Aššur-taklāku) hazır olsun (ve) tanrı Aššur'un hançeri üzerine yemin etsin veya sizin şehrinizin (met. Senin şehrinin) bir yerlisi gibi (aklamak için) nehre gitsin! 23-30 Hiçbir şekilde alış-veriş yapmadığına ve Tawiniya'ya (herhangi bir şey) götürmediğine; Tawiniyalı kralın istediğini yerine getirmeyeceğine dair, onun yerine Aššur'un hançeri üzerine biz yemin edelim. 30-32) Kardeşimiz (Aššur-taklāku), Tawiniyalı (kralın) istediğini yerine getirmeyecek!" 32-33) Kral ve Kraliçe şöyle cevap verdiler: 34-36) "Elimizde tuttuğumuz bir tableti yemin için size göndereceğiz (met. Göndereceğim), adamı buraya getirin ! 37-40) Eğer adamı getirmezseniz,

[1]Cahit Günbattı, "Eski Anadolu'da Su Ordali", *Archivum Anatolium*, Sayı 4, Ankara 2000, s. 73-77.

1 mina amutum veya 10 mina altın verin ve kardeşiniz (Aššur-taklāku) serbest kalsın. 41-44) Eğer (bu istediklerimizi) bize vermezseniz; fikrinizi değiştirmez ve onun adını söylemezseniz, kardeşiniz ölmüştür (onu ölü bilin) .

Bu konu ile alakalı olabilecek diğer bir belge ise Kt n/k 1318[2] envanter numaralı mektuptur;

(1-5) Ennam- Suen, Usur- ša-İštar ve İdin-Kubum'a söyle, Usupiškum ve Ikūn- piia şöyle şöyle diyorlar: burada, (6-) Kārum'dan çekindiğimizden dolayı araştırmaya izin vermedik ve onlar araştırma yapamadılar ve o bize çok zorbaca muamele etti. (10-12) Bizim malımızı saraya çıkarttı ve kilerde mühürledi. (13-17) onun iki rehberini Ušinalam'a, bizim içimizden ikisini kārum'a göndermiş bulunuyoruz. (18-20) O şöyle dedi: Eğer Ušinalam söylüyor ve şöyle diyorsa: (21-23) Depolamış olmadan önce araştırmanın sağlıklı yürütülmesi (için) sizi serbest bırakacağım (24-27) Ennam-Sū'en ve Usurša-Ištar'a şöyle söyle: Aḫu-waqar'a âit 20 mina gümüşü size taşıyacaktır.

Burada adı belirtilmeyen bir krallığın Asurlu tüccarların malları hakkında araştırma yapmak istemesi ve tüccarların Kārum'dan korktukları için buna izin verilmemesi söz konusudur. Bu durum karşılığında kral tüccarların malını sarayda depolamıştır. Tüccarlar durumu haber vermek için Kārum'a haber göndermişlerdir. Diğer taraftan da Kral Ušinalam'a durumu bildirmek niyetiyle haberci göndermiştir.

Ušinalam isimli bir görevlinin Purušhattum sarayında en yüksek düzeyde bir bürokrat olduğu ve muhtemelen *musium* denilen görevli olduğunu yeni belgeleden öğrenmekteyiz. Bu memurun Asurlu tüccarlarla yakın ticari ilişkilerinin olduğunu yün ticaretinden demire kadar tüccarlarla alış verişinin bulunduğunu görmekteyiz. Ušinalam'ın yününden sağlanan gelir adı altında bir hatırat kaydı tutulmuştur. 16 Asurlu tüccara 18-5 mina arasında gümüş ödeneceği kayıtlıdır[3].

Šallim-Aššur'un memurlarından olan Abu-šallim isimli kölenin faaliyetleri dolaysıyla Ušinalam isimli Purušhattum sarayındaki şahsın düşmanlığını kazandığı ve bu yüzden 15 Asurlu tüccarın kārumda toplanarak bundan sonra hiç kimsenin Ušinalam'a bir tek kumaş satmayacaklarına dair karar aldıkları görülür[4]. Böylece Purušhattum'daki Asurlu tüccarlarla Ušinalam arasında büyük bir güvensizlik yaşandığı anlaşılır.

***RABİ-DAİALİM* (İSTİHBARAT ŞEFİ)**

Bu unvanla hizmet veren görevlinin, Koloni Devri'nde varlığından haberdar olduğumuz krallıklar adına bilgi toplama ve değerlendirme, casusluk gibi konularda görevlendirilmiş olan kimselerin şefi olduğu anlaşılmaktadır. Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda krallıkların teşkilatlanmış birimleri bulunmaktaydı. Bu dönemde her zaman lazım olan istihbarat faaliyetlerinin bir kurum altında faaliyet gösterdiğini ve başlarında bu faaliyetlerden sorumlu kişinin bulunduğunu görmekteyiz. Kt n/k 1429[5] kazı envanter numaralı tablette "rabi daiialim" "istihbarat şefi" bir meslek adı olarak geçmektedir; " 5 mina bakır istihbarat şefi Hada[...] iledir." Böyle bir meslek adının ilk defa bu tablette geçmesi önemlidir. Sever ve Çeçen bu tabletin okunması ile birlikte Anadolu'da böyle bir kurum olmasının, şehir devletlerinin arasındaki çekişmelerin ne derece fazla olduğunu ortaya koymaya yetecek bir delil olarak görmekte ve bu dönemdeki devletlerin kendi hesaplarına casusluk ve bilgi toplama ve

[2] Salih Çeçen, "Yeni Kültepe Metinlerine Göre Yerli - Asurlu Münasebetleri", Uluslararası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri, 1990, s. 147-148.
[3] M.T. Larsen 2010, s. 52.
[4] Larsen 2010, s. 192, Kt. 94/k 1267.
[5] Hüseyin Sever ve Salih Çeçen, "Kültepede'ki II. Tabaka Vesikalarına Göre Anadolu'nun Siyâsî Tarihi İle ilgili Yenin Gelişmeler", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirisi*,1990, s. 207

değerlendirme hizmeti veren bir teşkilata sahip olduklarını belirtmektedir.[6] Benzer kurumların Eski Mezopotamya'da varlığı bilinmektedir. *Bit-tertum* adı verilen bu kurumun, yabancı ülkelerde kendi ülkesi adına faaliyet gösterdiği anlaşılır. Buna en güzel örnek, Mari Kralı *Zimrilimin* Babil'deki elçisi *İbal-pi-el'in* kralına gönderdiği rapordur. Bu raporda şöyle yazıyor: *Hammurabi teşebbüs ettiği her işi daima bana söyler ve ben onun bulunduğu yere yanına girebilmekteyim. O tasarladığı her şeyi bana bildirir ve kendisinin bana söylediği önemli şeyleri ben derhal beyime haber vermekteyim.*

Rabi daiialim unvanına sahip olan görevlinin, Koloni Devri'nde Anadolu'da bulunan krallıklar adına, bilgi toplama ve değerlendirme, casusluk gibi konularda görevlendirilmiş olan kimselerin şefi olduğu anlaşılmaktadır. Bu devirde kurulan krallıkların merkezinde diğer krallıkların elçilerinin kalıcı olarak bulunmadığını düşünürsek, bir krallıktan diğer krallığa karşı yapılan düşmanca bir hareketin öğrenilebilmesi için casusluk faaliyetlerinin mevcut olması gerekirdi[7].

HİTİTLER DÖNEMİNDE İSTİHBARAT FAALİYETLERİ

Hititçe metinlerde özellikle askeri unvanlara baktığımızda bu konuda birkaç terim göze çarpmaktadır. Hititlerde en yüksek askeri unvan olan, "BEL-MADGALTU" kale komutanı terimi, MADGALTU, gözetleme kulesi kelimesinden türemiştir., kalelerde, gözetleme yeri olarak kullanılıp günümüze "mazgal" şeklinde gelmiştir[8].

LU. EN.NU.UN, LU. parauwatalla, LU wehešgatalla, LU šapašalli, gözcü anlamına gelmektedir. LU auriallai, LU parauwandatar gözcülük anlamında kullanılır[9].

Düşman akıncıların Hitit bölgesine girdikleri haber alındığında işçiler ve hayvanlar şehrin içinde tutulur ve şehir güvenli hale getirilirdi. Bu zamanlarda LÚ NÍ.ZU'lar gündüz ve gece dağlarda gözcülük yapmak için gönderilmiştir. Bunlar düşman gittiğinde tehlikenin geçtiğine dair bilgi vermişlerdir. Böylece şehir hayatı da normale dönebilmektedir. Bu bilgiler bize LÚNÍ.ZU kelimesinin gözcü olarak kullanıldığını göstermektedir[10].

ERÍN.MEŠ halugaeš; halugaeš- terimi hititçede "haber, mesaj, bilgi, rapor, istihbarat" anlamına gelmektedir[11] . ERÍN.MEŠ halugaeš halinde ise I.Šuppiluliuma'nın (M.Ö.1370-1340) İcraat Metninde görülmüştür. Bu metnin çevisini Güterbock, H. yapmıştır ve kelimenin tercümesi için "öncü, keşif birlikler"i önermiştir. Metnin ilgili satırlarının tercümesi şu şekildedir: "…Petassa ve Mahurrissa kasabalarının öncü birlikleri onun geri getirdiklerini [tekrar] kendi ülkesine yerleştirdi[12]. Tischler, J. ise, buna "istihbarat birlikleri" anlamını da eklemiştir[13].

LÚ šapašalli ile ilgili olarak Maduwatta metninden bu terimle ilgili bilgiler edinmekteyiz. Bu terim A. Ünal tarafından gözcü, nöbetçi, bekçi, izci olarak tercüme eddilmiştir[14]. Maşat Höyükte bulunan ve askeri memurlara gönderildiği anlaşılan mektuplardan bir kaçında da bu terimle ilgili bilgiler vardır. Bu mektubun ilgili satırlarının tercümesi şöyledir: "Sen bana yazdın.

---

[6] Sever ve Çeçen, agm., s. 203.
[7] Şahin, s. 46
[8] Kale duvarlarında iç yanı geniş, dış yanı dar delik, *Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük,*
[9] Ünal, Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük, s. 713.
[10] Beal 1992, a.g.e., 272.
[11] Ahmet Ünal, Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük, s. 144.
[12] Beal 1992, s. 238.
[13] Tıschler 2001, a.g.e., 37.
[14] Ünal, Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük, s. 458.

Şimdi ben (šapašalli) ajanları yolladım. Onlar Taggašta ve Ukuduipuna şehirlerinde ajanlığa başladı. Senin emrettiğin meseleler: Dışarı yolladığın ajanlar ve onları bırak onlar iyi ajan."[15].
ERÍN.MEŠ IGI.GAL(LA); IGI.GAL sumerogramı Hititçede "bilge, bilgelik" anlamına gelmektedir. IGI.GAL.LA ise "gözetleme" anlamındadır[16]. Bu terim askeri bir kehanet sorusu metninde görülmektedir. Beal, R. terimin "gözcü, ajan" olabileceğini söylemektedir[17]. Buna göre, ERÍN.MEŠ IGI.GAL(LA) için "gözcü veya ajan birliğini" kullanabiliriz.
Hitit kralı IV. Tuthaliya'nın oldukça yüksek bir makam sahibi olan başkanlara (LÚ.MESSAG) gönderdiği fermanında, (KUB 26.1) bir sadakat yemini vasıtasıyla krala bağlanmaları, kralın kendisini, hanedanı ve ilerde hanedan mensuplarını korumak hedeflenir. Kralı ilgilendiren konularda sır saklama, kralın ilettiği haberlerin saptırılması, işlenen suçların anında krala bildirilmesi, kral öldüğünde bunun saklanması, krala karşı planlanan komploların anında haber verilmesi, kralla ilgili sırların yabancı devlet adamlarına veya kralın akrabalarına iletilmemesi, sadakatin kaybedilmemesi, kralın yönettiği soruların anında yanıtlanması, Kralın buyruklarını çiğnememe, yeminlerin çiğnenmemesi tüm ayrıntılarıyla madde madde işlenir. Kral bir de kendi öz veya üvey kardeşlerinden korkmakta, onların bir gün kendisini tahttan atarak onun yerine geçeceklerinden endişe etmektedir[18].
Sınırlardaki kale komutanları ile ilgili belgeler, özellikle kuzeyde, Ortaköy-Şapinuwa-Maşat hudunun hemen kuzeyindeki askeri ve idari yapılanmayla ilgili çok önemli bilgiler içerir. Bu fermanlar sadece bu hudut bölgeleri ile ilgili olarak yazılmışlardır. Burada Kaşka tehlikesi, onların heran için Hitit kentlerine sızmaları ve burada sabotaj yapma korkusu hakimdir. Kaşka hududu sıkı bir denetim altında tutulmuş, gözetleme kuleleri dikilmiş, içlerine nöbetçiler ve gözcüler yerleştirilmistir. Düşmanın Hitit topraklarına sızmasını önlemek için ertesi sabah izler iyice gözüksün diye akşamları tampon bölgedeki yollar süpürgelerle tasviye edilmiş ve düzlenmiştir. Bu yöntemi bugün Amerikalılar Meksika sınırında kullanmaktadırlar[19].

KALE KOMUTANI (BEL-MADGALTU) DİREKTİFLERİ'NDEN ÖRNEKLER;

"Sonra gözcüler (LÚ.MEŠNÍ.ZU) yolları açık tutsunlar ve düşmanın izini gözetlesinler, sonra "askeri vali", nöbetçi birlikler ve gözcüler (LÚ.MEŠNÍ.ZU) her iki günde bir … yollar temiz tutulmuş olduğundan gözcüler, düşmanın izini görür görmez, derhal haber getirsinler."
Şehirlerin güvenliği için, gözcüler yolları tutsun. Askeri vali, rütbe sahipleri konusunda majesteye sorumluluklarını yerine getirsin. "Nöbetçi birlikler onları saysın ve kaydedilmiş olsun ve iki bölgenin, üç bölgenin ve dört bölgenin rütbe sahiplerini (LÚDUGUD), o yerinde tanısın. Eğer düşman herhangi bir yeri (şiddetle) vurursa, yaya birlikler üç gün boyunca düşmanın izini sürsünler (takip etsin). Onlar yolları iki gün tutsunlar, ama düşmanı öldürmesinler. Askeri vali, iki bölgenin, üç bölgenin ya da dört bölgenin rütbe sahibini (LÚDUGUD) tutsun ve majestenin huzuruna göndersin." Askeri vali, suçlu beyleri majestenin huzuruna çıkarsın. "Eğer majeste yakında ise askeri vali majestenin huzuruna çıksın ve suçlu beyleri getirsin." Askeri valinin yönetim bölgesindeki şehirlerin korunması konusunda nöbetçiler dikkatli olsun[20].
Fermanlar arasında eskiden beri en çok tanınanlardan biri de rahipler veya tapınak mensuplarına dönük olanıdır. Fermanın ağırlıkla ilgilendiği konular arasında temizlik başta gelir. Özellikle fırıncıların temiz olmaları, yıkanmaları, saçlarının ve tırnaklarının kesilmiş olması

[15] Serkan, Başol, Hitit Askeri Sefer ve Organizasyonu, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora tezi), s. 49,
[16] Rüster, Neu 1989, a.g.e., 327.
[17] Beal 1992, a.g.e., 245.
[18] Aygül,Süel 1990, s. 267.
[19] Ünal 2005, s. 119.
[20] Esma Reyhan, Bel Madgaltı: Hitit İdari Yapısında Bir Askeri Vali, *Memleket, siyaset, Yönetim,* 2016, sayı, 25, s. 87.

istenir. Domuz ve köpeklerin tapınaklara girmesinin yasaklanması da keza temizlikle ilgilidir. Tanrılara verilen hizmetle, bir kölenin efendisine verdigi hizmet arasında benzetme yapılır; nasıl iyi hizmet gören bey kölesine iyi davranırsa, iyi hizmet edilen tanrıların da insanlardan lütuflarını esirgemeyecekleri anlatılır. Buyruklara uymayanlara verilecek cezalar sadece suçluyu değil, onun tüm aile mensuplarını kapsar, yani burada topluca cezalandırma yöntemi söz konusudur. Bayramların zamanında ve ön görülen sıraya göre kutlanması da işlenen konular arasındadır[21].

Tanrılara sunulan kurban ve adak malzemelerini kimsenin çalmaması istenir. Tapınaklar geceleri iyi korunmalı, yangın tehlikesine karşı yakılan ateşler iyice söndürülmeldir. Hitit kentlerinde belediye başkan veya muhtarlara benzeyen, ama daha çok polisiye işlevler üstlenen, ama kral tarafından atanan yöneticiler vardı. Bu yüksek memurlara dönük fermanlar da elimize geçmiştir. “Sen belediye başkanı, nöbet konusunda çok dikkatli olmalısın! Hattuşa’da nöbet çok iyi tutulmalıdır!”diye başlar. Hattuşa’da yukarı ve asağı mahallelerde kent komutanları olduğu ve bunların görevi kent surları içersinde gözetleme birlikleri yerleştirmektir. Belediye başkanının bununla ilgilenmesi şart değildir. Belediye başkanı kendi oğlunu veya aklı başında birisini göndermeli ve kent surlarındaki gözetleme birliklerini kontrol ettirmelidir. Başkan kent içindeki ve kent çevresindeki gözetleme merkezleriyle de ilgilenmelidir. Kent kapılarına da nöbetçiler dikilmelidir. Özellikle Hattuşa’da yer aldıkları sanılan tahıl tanrısı Halki ile Zippalanda kenti Fırtına tanrısının tapınakları itina ile korunmalı, buralara ikişer adet nöbetçi dikilmelidir. Kent kapılarının sürgülerle akşamları nasıl itinalı bir şekilde kapatılmaları ve ya bizzat oğlunun, ya da başka birisinin nezaretinde mühürlenmeleri en ayrıntılı bir şekilde anlatılır[22].

KADEŞ SAVAŞINDA CASUSLARIN FAALİYETLERİ

Mısır ordusu mayıs ayında Kadeş'in 16 kilometre yakınına kadar ilerlemişti ancak Hitit ordusundan hala haber yoktu. II. Ramses, Şaptuna'da Orontes Nehri'ni geçmek üzereyken Mısırlı askerler tarafından yerli iki bedevi yakalandı. Yapılan sorguda bedeviler, Hitit ordusunun Halep'in 160 kilometre kuzeyinde konuşlandığını ve II. Ramses'ten korkarak başkentleri Hattuşa'ya doğru kaçtıklarını söyledi. Gerçekte ise Hititler, Mısır ordusuna yakınlaşmaya devam ediyordu. Hitit ordusunun kendisinden kaçmakta olduğunu zanneden firavunun güveni yerine geldi ve ertesi gün Orontes Nehri'ni geçerek ordusunu bir kez daha böldü. II. Ramses, Amon birliği ile Kadeş'in kuzeybatısında kamp kurmuşken Ra bölüğü ise güneybatıda kalmıştı. Ptah ve Seth bölükleri ise hala çok geriden onları takip ediyordu. II. Ramses Amon bölüğü ile Kadeş yakınlarında kamp kurmuşken iki Hitit casusu yakalandı. İşkenceyle konuşturulan casuslar Hitit ordusunun donanımlı ve hazır bir biçimde eski Kadeş'in arkasında beklediğini söyledi. Gerçekte ise Hitit ordusu, Orontes Nehri'nin güneyine geçmiş ve Ra birliğine saldırmaya hazırlanıyordu. Bedevilerin ardından casuslar tarafından da kandırılan firavun durumun farkına vardığında iki subayını onları geriden takip eden Ra birliğini uyarmak için gönderdi fakat çok geçti.

SONUÇ

Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda istihbarat faaliyetlerinin hangi aşamalardan geçerek yürütüldüğü şuan için açık bir şekilde bilinmemektedir. Ancak Kt. n/k 1429envanter numaralı metinde istihbarat şefi adının geçmesi bu işleri yerine getiren bir birimin olduğunu ve bu birimin başında istihbarat şefinin bulunduğunu göstermektedir.

Adını bilmediğimiz bir krallıkta Aššur-taklāku’nun tutsak edilmesi ve sonrasında gerçekleşen olaylardan Asur tüccarlarından birisinin Tawiniya Krallığı adına casusluk yaptığını

[21] Süel 1990, s. 269.
[22] Ünal 2005, s. 120.

öğrenmekteyiz. Kral ve Kraliçe bu casusun Aššur-taklāku olmadığını bilmektedir. Buna rağmen Kārum heyetinin gerçek casusu tanıdığını düşünmekte ve bu casusun ismini söylemezlerse Aššur-taklāku'yu öldürmekle tehdit etmektedirler. Buradan anladığımız kadarıyla Kral ve Kraliçe düşmanları Tawiniya Krallığı'nın kendilerini araştıracak bir casus gönderdiği bilgisine ulaşmıştır. Her ne kadar casusun kimliğini öğrenemeseler de bu bilginin Kral ve Kraliçeye yine istihbarat yoluyla geldiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Hititçe metinlerde özellikle askeri unvanlara baktığımızda istihbaratla ilgili terimler göze çarpmaktadır. Hititlerde en yüksek askeri unvan olan, "BEL-MADGALTU" kale komutanı terimi, MADGALTU, gözetleme kulesi kelimesinden türemiştir. Hititçe metinlerde geçen gözcü, gözetleme anlamına gelen terimlerin bolluğu onların sınır güvenliğine çok önem verdiklerini, bu konuda sürekli raporlar gönderildiğini ve kral tarafından da fermanların sınır beylerine yazıldığını öğreniyoruz.

KAYNAKÇA

ALP, Sedat, Hitit Çağında Anadolu, Tübitak yayını Ankara 2001.

Başol, Serkan, Hitit Askeri Sefer ve Organizasyonu, *Pamukklae Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* (Yayınlanmamış Doktora tezi), Denizli 2006.

Beal R. 1992. *The Military Organization of the Hittite*, Text Der Hethiter No:20, Carl Winter Universitatsverlag, Heildelberg .

Çeçen, Salih, "Yeni Kültepe Metinlerine Göre Yerli - Asurlu Münasebetleri", *Uluslararası I. Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 1990, s. 140-153.

Günbattı, Cahit, "Eski Anadolu'da Su Ordali", *ArchivumAnatolium*, Sayı 4, Ankara 2000, s. 73-88.

Larsen, M.T, 2010 , *Kültepe Tabletleri VI-a,* TTK yayını Ankara 2010.

Reyhan, Esma, 2016, Bel Madgaltı: Hitit İdari Yapısında Bir Askeri Vali, *Memleket, Siyaset, Yönetim,* 2016, sayı, 25, s. 8-3-97.

Rüster C., Neu, E. 1989, *Hethitisches Zeichenlexikon*, Studien zu den Bogazköy-Texten Beiheft 2, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.

Sever, Hüseyin ve Salih Çeçen, "Kültepede'ki II. Tabaka Vesikalarına Göre Anadolu'nun Siyasi Tarihi İle ilgili Yenin Gelişmeler", *XI. Türk Tarih Kongresi Bildirisi*, 1990, s. 201-209.

Süel, Aygül, Hitit Kaynaklarında Direktif (Enstrüksiyon) Metinleri, *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt 6, sayı: 16, Ankara 1990.

Şahin,Hasan Ali, *Eskiçağ 'da Kayseri ve Çevresi*, Tiydem Yayıncılık, Ankara 2013.

Tischler J. (2001). *Hethitisches Handwörterbuch*, Innsbruck: Die Deutsche Bibliothek.

Ünal 2005, *Hitiler Devrinde Anadolu-3*, Arkeoloji ve Sanat yayınları, İstanbul 2005.

Ünal, Hititçe-Türkçe, Türkçe-Hititçe Büyük Sözlük, Bilgin Yayınevi Ankara.

ALEVİLİK-BEKTAŞİLİK GELENEĞİNDE HAYVANLARLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dr. Öğr. Üyesi Tuğrul BALABAN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/Fen Edebiyat Fakültesi/Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Suna Tuba ÖCALAN
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET
Bu çalışmada, Alevilik ve Bektaşilik geleneğinin sözlü ve yazılı kaynaklarında hayvanlarla ilgili yaşayan inanış ve uygulamaların Türk halk inanışları içerisindeki yeri, benzerlikleriyle farklılıkları karşılaştırılarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Alevilik ve Bektaşilik geleneğinde hayvanlarla ilgili inanışlar; nazar, yol gösterme, uğur-uğursuzluk, ölüm-ölümsüzlük ile ilgili inanış ve uygulamalar başlığı altında incelenerek değerlendirilecektir. Alevilik-Bektaşilik geleneğinde hayvanlarla ilgili inanış ve uygulamalar eski Türk topluluklarından Anadolu' ya gelen Yörük boylarının geleneksel Türk inanç ve uygulamalarında benzerlik gösterdiğini görmekteyiz. Ayrıca Alevilik-Bektaşilik geleneği, Türklerde mevcut olan Hayvan Kültü' nün gelişmesini ve bugünde Anadolu' da varlığını sürdürmesi bakımından yarar sağladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Alevilik-Bektaşilik, Hayvan, Halk İnançları, Hayvan Kültü

AN EVALUATION ON THE BELIEF AND PRACTICES OF ANIMALS IN THE TRADITION OF ALEVISM-BEKTASHISM

ABSTRACT
The aim of this study is to compare the differences between the beliefs and practices related to animals in the oral and written sources of the tradition of Alevism and Bektashism and their similarities in Turkish folk beliefs. Beliefs about animals in the tradition of Alevism and Bektashism will be examined under the title of nazar, guidance, gender, ugur-Jinn, abundance-fertility, death-immortality. In Alevism-Bektashism tradition, beliefs and practices regarding animals are similar in traditional Turkish beliefs and practices of nomadic tribes from ancient Turkic communities to Anatolia. In addition, the tradition of Alevism-Bektashism, the development of animal cult present in the Turks and today in Anatolia in terms of continued existence of the benefit is seen.

Keywords: Alevism-Bektashism, Animal, Folk Beliefs, Animal Cult

GİRİŞ

İnsan hayatının doğumdan ölüme ve ölüm ötesine kadar her safhası inanışlar ve ritüellerle doludur. Resmi din öğretilerinin dışında kalan, geleneksel ve kültürel bağlamda halk arasında yaşamaya devam eden inançların bütününe halk inançları denir (Boratav 1994: 7). Anadolu coğrafyası dahil bütün Türk dünyasında halk inanışları oldukça yaygındır. Bu inançların bir kısmı geleneksel Türk inançlarından, bir kısmı da Türklerin etkilendiği kültürlerden gelmiştir (Eroğlu 2006: 88, Mollaibrahimoğlu 2008: 156). Anadolu Türkleri' nin inanışlarının kökenleri farklı dini kökenlere ait olsa da Boratav' ın da bahsettiği gibi halk inanışları İslam dini bünyesinde kabul edilmekte ve uygulamalarında İslami terminoloji kullanılmaktadır (Boratav,1994:7-10). Halk inanışları bu yönüyle içinde doğduğu geleneğin özelliklerini yansıtması bakımından toplumların geleneksel ögelerini bilerek yahut bilmeyerek yaşattıklarının somut birer göstergesidir.

Türkler, tarihin ilk dönemlerinden itibaren konargöçer kültürün bir zorunluluğu olarak hayvanlarla sıkı bağlar kurmuşlar, onlarla ilgili inanışları gündelik yaşamlarına, folklor ürünlerine dâhil etmişlerdir (Yeşildal 2007: 2). Zira Türklerin tarihi süreçlerde yaşayış

biçimlerine baktığımızda, bozkır kültüründe en önemli iki geçim kaynağı çobanlık ve hayvan besiciliği olmuştur. Birçok araştırmacıların ortak görüşü de bu bağlamda hayvan ve hayvancılığa verilen değer, Türklerde hayvan kültünün gelişmesine de katkı sağlamıştır. (Kafesoğlu 1988:304-305). Sosyal hayatında Türklerin hayvanlarla içli dışlı olması başta sözlü anlatılar (destan, efsane, masal, deyim, atasözü vb.) olmak üzere halk hekimliği, halk meteorolojisi ve halk mimarisinde yoğun bir şekilde rastlamak mümkündür. Ekonomik kaygılar dışında tarihi dönemler içerisinde dini inançlardan kaynaklanan sebeplerden dolayı da sıkı bağ kurmuşlardır. Özellikle hayvan ata inancının etkili olduğu inanç sistemlerine mensup oldukları dönemlerden kalma inançlarını, bugün mensup oldukları dinlere, dinî inançların etkili olduğu sosyal hayatlarına dâhil etmişlerdir (Yeşildal 2007: 2, Yaltırık 2013: 190). Türk inanç sistemlerinde ve İslamiyet etkisiyle oluşan Türk kültür çerçevesinde hayvanlara yüklenen olumlu ve olumsuz anlamlar, sözlü kültür ürünleri aracılığıyla yüzyıllar boyunca aktarılmaktadır (Sarpkaya 2014: 150). Bugün Türk kültürünün bir alt kolu olan Alevi-Bektaşi toplulukları da Türk mitolojisinin içerisinde var olan olumlu-olumsuz hayvan inanışları barındırmaktadır. Alevilik inancında ise kişinin kendisi dahil çevresiyle, doğayla ve kainatın cümle varlıklarıyla barışıklığını, kardeşliğini esas alan bir inanışı vardır (Musahiplik Geleneği).[1] Bu bilinç ve inanış da diğer varlıkları da kollama ve koruma sorumluluğu yüklenmektedir. Alevilik inancının doğaya ve insana bakış açısı da bu şekilde olmuştur.

Çalışmamızda Alevilik ve Bektaşilik geleneğinde hayvanlarla ilgili inanışlar; nazar, yol gösterme, cinsiyet, uğur-uğursuzluk, bereket-bereketsizlik, ölüm-ölümsüzlük ile ilgili inanış ve uygulamalar başlığı altında sözlü ve yazılı kaynaklardan yararlanarak anlayıcı yöntem ile değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

NAZAR VE KÖTÜ RUHLARDAN KORUNMAYLA İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

Nazar, Arapça bir kelime olup; "N-Z-R" kökünden gelen bir mastardır. Yine Türkçede beğenilen bir şeye kıskançlıkla bakmak ve zarar verecek şekilde onu etkilemek manasında "nazar etmek (göz değmesi)", Arapçada "nazra (isabetü'layn)", Fransızlarda 'Mauvais oeil', Amerikalılarda ve İngilizlerde 'Evil eye', Yunanlılarda 'Matisma', İranlılarda 'bed nezer', Almanlarda 'Böser blick' ve Hintlilerde de 'Sihi' şeklinde kullanılmaktadır (Hançerlioğlu, 1984:410). "Bakmak, görmek, gözün algılaması, göz ile mülahaza etmek, bakış atmak, bakışlarını çevirmek, yan bakış, iltifat, itibar, niyet, beklemek, düşünmek, tasarlamak, aklından geçirmek, dikkatini vermek…" gibi anlamlara gelmektedir (Kuzey, 2007:4). Türkçeye geçerken mana değişikliğine uğramış ve "ayn=göz" kelimesi karşılığında kullanılmaya başlanmıştır. Nazar kelimesi, kem göz manasına gelmekle beraber daha ziyade gelme, uğrama, değme ve etme fiilleriyle birlikte; nazara gelme, nazara uğrama, nazar değmesi ve nazar etme şeklinde kullanılmaktadır. Bu deyimler bakmak, isteyerek ve imrenerek bakmak, göz atmak, yan bakış, negatif bakış anlamlarında kullanılmaktadır (Kuşat, 2003: 16). Türk Dil Kurumunun yayınlamış olduğu Türkçe sözlükte ise "Belli kimselerde bulunduğuna inanılan; insanlara, özellikle çocuklara, evcil hayvanlara, eve, malamülke, hatta cansız nesnelere de zarar veren çarpıcı ve öldürücü güç." olarak tarif edilmektedir.[2] Kısaca nazar, insan bünyesinden yayılan zararlı ışınların beyin gücüyle beraber belli bir yere odaklanması sonucu, canlı veya cansız nesnelere (insan, hayvan, bitki ve eşya) maddi ve manevi olumsuz yönde etkilemesidir.[3] Nazardan korumak içinde Anadolu insanı

[1] Musahiplik (Alevi halkın deyimiyle müsahiplik), Alevilerde yol kardeşliği anlamında kullanılır. Bu kardeşlik "kan kardeşliği", "kan bağıyla akrabalık" dışında kurulan toplumsal bir akrabalıktır.

[2] Kayabaşı, Nuran; Yanar, Ayşem, Türk El Sanatlarında Kullanılan Nazar Motifleri ve Alevilerde Nazar İnancı, Türk Kültürü ve Hacı Bektaşı Veli Araştırma Dergisi, s.65, 2013, Ankara.

[3] Kayabaşı, Nuran; Yanar, Ayşem, Türk El Sanatlarında Kullanılan Nazar Motifleri ve Alevilerde Nazar İnancı, Türk Kültürü ve Hacı Bektaşı Veli Araştır ma Dergisi, s.65, 2013, Ankara.

geçmişten günümüze kadar batıl olmasına rağmen birçok uygulamalara başvurmuştur. Sarımsak bitkisinin başını cepte taşımak, boncuk takmak, tütsü yakmak, hayvan kanı akıtmak… vb. inanışlar görülmektedir. Nazar çeşitli dinlerde farklı algılanmaktadır. İslamiyet'e göre Nazardan korunmanın en sağlıklı yolu dua etmektir. Fatiha Suresi, Ayetü'l-Kürsî, Felâk Suresi, Nas Suresi ve Kalem Suresi (51.ve 52. Ayet) gibi surelerin okunması nazar değen insanın rahatlamasını ve nazarın kötü etkilerinden korunmasını sağlamaktadır. İslam kaynaklarında Hz. Muhammed zamanında Esed Oğulları sülalesinden nazarı değen bir kimsenin varlığından bahsedilmektedir. Bu kimse üç gün çadırından dışarı çıkmaz, bir şey yemez, sonra çadırın bir tarafını kaldırıp oradan geçen bir deveye bakıp 'Bunun gibi bir deve hiç görmedim.' dediği an devenin yere düşüp hastalandığı anlatılmaktadır. Hz. Muhammed'i peygamber olarak kabul etmeyenler, nazarı etkili olan bu adamı bulup Hz. Muhammed'i nazarıyla öldürmesi isterler. Nihayet bu adam Hz. Muhammed'e büyük bir öfke ve kıskançlık duygusuyla bakar. O'na nazar etmeye çalışır. Bu olayın üzerine Kalem suresinin 51. Ayetinin indirildiği söylenmektedir. Bu ayette yer alan 'Nerede ise, kâfirler seni gözleri ile yıkacaklardı.' şeklindeki ifadenin Hz. Muhammed'i bu nazardan korumak ve böyle bir şeyin varlığından haberdar etmek için indirildiği belirtilmektedir (Kuşat 2003:18). Yani bu bilgiye göre İslam dini nazara karşı korunmanın tek yolunun Tanrı' ya sığınarak dua etmek gerektiğini vurgulamaktadır. Fakat bunun yanında nazara karşı yapılan uygulamaların içerisinde İslam öncesi dini etkinliklerin varlığının devam ettiği ve günümüze kadar geldiği görülmektedir. Bunun sebebini de Türklerin İslamiyet' ten önceki dönemlere ait dini uygulamaların ve bilgilerin günümüzde ritüelleştirilmesinden yahut İslami metaforlara büründürülerek halk arasında devam ettirilmesinden kaynaklanmaktadır. Alevilikte de nazar değmesine karşı çeşitli inanışlar bulunmaktadır. Bunların arasında kurşun dökmek, muska taşımak, sarımsak başı taşımak gibi inanışlar olduğu gibi köpek dışkısının bağlanarak taşınması inanışı da bulunmaktadır. Kaplumbağa kabuğunun üçken şeklindeki kısmına dua yazarak bez parçasına sarılıp göğüs yahut omuzda taşınmaktadır. At, koyun, inek gibi hayvan kafalarının evin görünen bir yerine yahut kapı girişine asılarak hem nazardan hem de kötü ruhlardan korunma inanışı bulunmaktadır. Günümüzde en çok Tahtacı Alevilerinde görünen bu inanışın kökü Şamanizm dönemlerine kadar uzanıldığı düşünülmektedir. Bununla birlikte Eski Türk inancında Türk Totemizmin izlerini veya Hayvan-Ana inancını belirgin bir şekil de görmekteyiz. İnan, Şamanizm adlı eserinde bu inancı "ervah" olarak adlandırmıştır. Her şamanın bir ervahı bulunmaktadır. Bu ervahlar boğa, aygır, geyik, kartal gibi hayvanlar olmuştur. Ongon veya Türklerin Töz dedikleri hayvan ruhu, bir kabilenin ve toplumun atası idi. Bu ruhlar şamana hayatı boyunca yardım ederdi (Ögel, 2014:41). A. İnan, F. Bayat, B. Öğel gibi araştırmacılar şamanların ayinleri sırasında geyik, kartal ve ayı gibi hayvanların bedeninden yapılan elbiseleri kullandığını belirtmişlerdir. Öğel' in Türk Mitolojisi adlı eserinde şamanların tören esnasında elbisesinin kutsallığına bizzat değinmiştir. Kuzey Sibirya' da yapılan arkeolojik kazılarda geyik boynuzundan yapılmış şaman başlığının bulunduğunu belirtmiştir. Günümüzde bazı kaynaklarda geyik boynuzunun nazardan ve kötü ruhların musallat olmasından koruduğu inancı yörelere göre değişiklik gösterse de hala mevcuttur. Fakat Anadolu topraklarında geyik hayvanının az olması nedeni ile sözü edilen inanç ve uygulamaların topraklarda yaygın olarak karşımıza çıkan inek ile gerçekleştirdikleri kanısına varabilmekteyiz. Çünkü coğrafi şartlar değiştikçe bazı unsurlarda değişikliğe uğrayabilmekte ve aynı uygulamalar kılık değiştirerek varlığını devam ettirmektedir. Bu bağlamda Türkmen, Çepni, Aşiret, Tahtacı Alevilerinin ve hatta Anadolu' da bulunan bazı Suni kesimin kurban edilen hayvanın başının kapı girişine hala asmalarını örnek gösterebiliriz. Nazarla ilgili olarak bk. (Aça, 2017: 382).

YOL GÖSTERME İNANIŞI

Türk mitolojisi ve kültüründe hayvanlar, bazen mücadele edilen, bazen kutsal sayılan, bazen binek olarak kullanılan, bazen yol gösterici olan, bazen de yerin ve göğün sembolleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu duruma gösterilebilecek en bilindik örnek olarak Ergenekon Destanı' nı verebiliriz. Bozkurt' un bir çobana gözükmesi, çobanın kurdu takip ederek bir çıkış noktası bulması ve bu çıkış yerinde demircinin ocak yakarak dağı eritmesiyle Börteçene' nin peşini bırakmayan insan kudreti bu geçitten geçecek, bağlı kuvvet serbest kuvvete, durgun cemaat yayılan ve genişleyen cemaate dönecektir. Esir kavim kurtulacak, çıplak kavim giyinecek, yoksul kavim zenginleşecektir (Süreyya,1933:6). Yol gösterici kurtlu kurt, Tüm Türk ve Moğol boylarının ortak simgesi olmuştur. Bunun dışında geyik hayvanı günümüzde de varlığını koruyarak İslamiyet' ten sonraki ilk dervişlerin menkıbelerinde yol gösterici unsur olarak karşımıza çıktığı gibi bazı Hun efsanelerinde de yine yol gösterici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Hz. Hamza, Hz. Nuh kıssalarında da benzer menkıbelerde geyiğin doğaüstü yeteneklerine dair anlatımlar bulunmaktadır. Buda inancında Buda' nın ceylan donuna girerek yol göstericilik yaptığını Saadet Çağatay Mani dinini benimsemiş Türk toplulukların, Uygurca'dan günümüz Türkçesine çevrilmiş metinlerinde saptadığını belirtmiştir. Dedem Korkut Kitabı' ında geyik, Bamsı' yı Banu Çiçek' e götürür. Bamsı Beyrek bir gün ava çıkar ve önüne çıkan geyiklerden birinin peşine düşer. Geyik onu beşik kertmesi Banu Çiçek' in yanına götürür ve iki sevgilinin kavuşmasını sağlar. Aslında burada avcılık fonksiyonu ile iç içe girmiş olup asıl amaç av olsa da ancak bu av Bamsı' yı Banu Çiçek' e götürmüştür. Alevilik inanışında ise Alevi menşeiyle dervişlerin ceylan ve geyik donuna girerek yol göstericilik yaptıklarını görürüz. Bunların arasında en ünlüsü Geyikli Baba' dır. Anadolu' da basılmış olan mevlit kitaplarında ise Hikâye-i Geyik başlığında bir bölüme rastlamaktayız. Bu bölümlerde Kaygusuz Abdal' ın piri Abdal Musa' ya nasıl mürit olduğunu anlatan hikâyelere benzer kıssalar yer almaktadır. Alevilik inanışında geyik bir bakıma ulaşılmışlığın ve ermişliğin simgesidir. Bu yüzden erenler, pirler, veliler genelde geyik kılığına girmişleridir. Alevi- Bektaşi Geleneğinin Piri olarak görülen Hacı Bektaşı Veli' nin "Menkıbe-ı Hünkar Hacı Bektaşı Veli" de Resûl Baba Geyik şekline girerek keramet gösterir ve Kafir beyi ve arkadaşını imana getirir. " Bektaşilik tarikatının üyelerinden olan Ahmet Yesevi' nin halifelerinden Hakim Ata' nın mezarını Hoca Celalettin, Hakim Ata Menkıbe' sinde geyiklerin yol göstericiliği sayesinde bulur. …"Celal hoca, o gece doğru oraya vardı. Geyikleri gördü, zikr seslerini işitti ve uykuya daldı. Hakim Ata, tekrar rüyasına girdi: "Yattığın yerden yedi ayak ileri gel, o yeri kaz, orada bûriyâ (hasır) çıkar, onun altından da bir deste gül çıkar, türbem orasıdı. Giden malıma gam yeme; çünkü hepsi menzil hanındadır. Onları al gel; üstümüze imarat yap ve biz mücâvir ol!" dedi (Köprülü 200:111). Kısacası hem Türk mitolojisi ve kültüründe hem Alevilik inanışında geyik motifi ortak izlenimler içermektedir. Ancak Türk mitolojisinde ve kültüründe bazen maddi bazen manevi bir anlamda yol göstericilik yaparken, Alevilik inanışında manevi anlamda yol göstericilik yapmıştır.

UĞUR/UĞURSUZLUK İLE İLGİLİ HAYVAN İNANIŞLARI VE UYGULAMALAR

Mehmet Eröz, Türklerde kutsal sayılan veya uğursuz olduğuna inanılan bazı hayvanlar ile ilgili anlayışların totemizm döneminin kalıntıları olduğu görüşünü ileri sürmektedir. Alan araştırmaları dâhilin de özellikle kurt, koyun (koç), at, tavşan gibi hayvanların Türklerde var olan totemizm simgelerinin oldukça fazla olduğunu söylemektedir. Tavşanın uğursuz sayılması, ayıdan çekinip adının anılmaması, kurttan korkup "peygamber iti" diye anma gibi örnekleri totemizm devirlerden kalma hafızalarda kazanmış izler olarak değerlendirir.[4] Bahaeddin Öğel ise Şamanizm'in bir kalıntısı olarak İslamiyet' in kabul edilişinden sonra

[4]Eröz, Mehmet, Türk içtimai Hayatında Totemizm İzleri, İktisat Fakültesi Mecmuası' ndan Ayrı Basım, İst.

Türklerdeki ilk dervişlerin dona girme (şekil değiştirme) inancını totemizm izleri olarak değerlendirmektedir. B. Ögel' e göre kuş totemi veya sembolleri daha ziyade ileri toplumlarda görülür. Yirmi dört Oğuz boyunun damgalarındaki sembol kuşlar, bunun en güzel örneğidir. İlk Türk Müslüman dervişleri de zaman zaman bir kuş donuna girerlerdi. Ahmet Yesevi turna donuna; Hacı Bektaş Veli güvercin donuna, Abdal Musa ise geyik donuna bürünürlerdi.7 Salurların paralarında Salur damgası, Osmanlı Devleti'nde II. Murat Zamanına kadar kayı damgası, Akkoyunlu paralarında Bayındır damgası vardı. Akkoyunların sadece paralarında değil, yaptırdıkları eserlerde, resmi vesikalarda ve bayraklarda da vardı.[5] Yani bu bağlamda Türklerde hayvan kılığını bürünme tenasüh inancını totemizme bağlamaktadırlar ve Ahmet Yaşar Ocak' ın da dediği gibi derin izler bırakarak Şamanizm en kuvvetli unsurlarından biri haline gelmektedir. Zamanla Bektaşilik ve daha başka tarikatların içinde iyice işlenen tenasüh inancı bilhassa Kızılbaşlığın zümrelerinde de temel inanışlardan birini oluşturmuş, dolayısıyla Türk heterodoksisinin de ana unsurlarından birini teşkil etmiştir.[6] Tenasüh inancını aksettiren menkıbelerden en fazla bulunduğu eser ise Vilayetnâme-i Otman Baba'dır. Bu inanç XV. İlk yarısından itibaren Kaygusuz Abdal şiirleri ile başlayarak Bektaşi Kızılbaş şiirlerinde oldukça sık rastlanılmıştır. Meseli Kaygusuz Abdal'ın

Geh olur âlemulesrar olursun/ Gehi Ahmed gehi Haydar olursun/
Gehi Adem gehi Şit u geh Eyyub/ Gehi Musa olursun geh Şuayyub

Hacı Bektaş' a ait olduğu rivayet edilen menkıbede ise Hacı Bektaş' ın, Hz. Ali olarak yeniden dünyaya geldiği düşünülmektedir. Bu inanca göre Hz. Ali' nin ruhu Bektaşi tarikatı menşeili anılan bütün velilerin bedeninde zuhur etmiştir. Bunların başında Hacı Bektaş bizzat gelmektedir. Aleviliğin ve Bektaşiliğin şairlerinden Kul Hasan şu kıtası da bunun başka bir örneğidir.

Aslan olup yol üstünde oturan/ Selman idi ana nergis getiren
Kendi cenazesin kendi götüren/ Hünkâr Hacı Bektaş, Ali kendidur

Bundan dolayı Hz. Ali' nin "Allah' ın aslanı" olarak ifade edilmesi, Alevilik ve Bektaşilik geleneğinde önemli hayvan sayılmasına neden olmuştur**.**

Alevilik inancında uğursuz ve uğurlu sayılan diğer belli başlı hayvanları şöyle sıralayabiliriz; Keklik, kızıl ayaklıdır. Kekliğin ayaklarının bası hikâyelerde Hz. Hüseyin' in bazı hikâyelerde Hz. Ali' nin kanına bulandığı ifadeleri yer almaktadır. Katır, sevilmeyen hayvanlardandır. Allah' ın lanetine uğradığından dolayı döl vermediğine inanılır. Bu olay Dede Korkut Hikâyelerinde "Dirse Han Oğlı Boğaç Han Boyu"unda da işlenmektedir. Çocuksuzluk motifi üzerine kurulan hikâyede çocuğu olmayan Dirse Han, diğer beyler tarafından dışlanmaktadır. "Oğlu olan ak otağa, kızı olan kızıl otağa kondursun; oğlu kızı olmayan Allah Teâlâ hor görmüştür, bizde hor görürüz, belli bilsin, demiş"(Gökyay, 2013: 32).

Karacaoğlan şiirlerinde olduğu gibi gönderme adlar ile anılmaktadır. Domuz, hindi ve baykuşunda uğursuz olduğuna inanılır. Aleviler tavşan etini yemez ve tavşanı tabu olarak kabul görmektedirler. Tavşanın başı kediye, kulakları eşeğe, burnu fareye ve ayakları köpeğe benzemekte olduğundan genellikle toplumumuzca bu hayvanın eti yenilmez. (Noyan, 1972; Zelyut, 2002; Aslanoğlu 1999b). Kimi yerler de de tavşan, Hz. Ali'nin kedisine benzediği için yenmediği söylenmektedir(Çubukçu, 1978; Yörükan 1998; Roux 1997: 67). Bunların yanında Alevi ve Bektaşi inancında ayı sevilmez ve anılmaz. Bu durum muhtemeldir ki en eski inanç sistemi olan totemizm döneminin bir yansımasıdır. Çünkü o dönemdeki ilkel insanın, doğadaki güçlü varlıklardan korkmaları ve ayıyı da güçlü bir hayvan olarak görmeleri neticesinde

[5] ÖGEL, B.Türk Mitolojisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s. 29-36..289.

kendilerine zarar vereceği korkusuyla o hayvandan uzaklaşmalarına yol açmıştır. Böylece ilkel insan tarafından ayı sevilmemiş, aynı zamanda adını bile anmaktan korkmuşlardır.

Alevilik inancında turna en hayırlı kuştur, sesi Hz Ali' nin sesi gibi kabul edilir. Kırlangıç, güvercin gibi kuşlarda hayırlı sayılan kuş türlerindendir. Avlanmazlar ve yenmezler. Hacı Bektaş' ı Veli' nin menkıbesinde güvercin donuna girdiği söylenir. Nevşehir' de bulunan Hacı Bektaş Veli Müzesi' nin duvarlarında kırlangıç kanadı motifi bulunmaktadır. At, kardeş ve murad olarak düşünülür. Hz Ali' de Alevilerin kafasında düldül denen atıyla birlikte yer almaktadır. Bülbül oldukça değerlidir. Sesinin devamlı Allah' ı zikir ettiği düşünülmektedir.[7]

ÖLÜMLE İLGİLİ İNANIŞ VE UYGULAMALAR

Türk kültüründe ölümün habercisi olduğuna inanılan bazı hayvanlar, yasaklı hayvanlar olarak anılmaktadır. Baykuşun öttüğü damdaki evden bir ölünün çıkacağına inanılır. Aynı zamanda bir hayvan da diş gıcırdatıyorsa o hayvanın öleceği düşünülmektedir. Kuşlardan angut ve turnayı öldürmek günahtır. Bu kuş türleri çiftleri öldükten sonra yedi sene çiftleşmeyeceği için kuşları öldürmenin günah olacağı inancı Türk kültüründe olduğu gibi Alevilik-Bektaşilik geleneğinde de bulunmaktadır.

Tavşan eti yemenin yasak olduğuna dair bir çok rivayetler bulunmaktadır. Bunların başında tavşanın insanlar gibi regli(kanama) dönemlerinin olduğu gelmektedir. Kılıç ise Bektaşilerin Budizm'deki tenasüh inancından etkilenerek insanların bir tavşan olarak dünyaya gelecekleri inanışının etkili olduğunu belirtmektedir(Kılıç, 2001: 416) . Selçuk (2008: 321-322) ve Üçer (2005: 387), Alevi Türkmenleri arasında tavşan eti yemenin yasak olduğunu, tavşanın üzerinden geçtiği tarlaları, dokunduğu nesneleri uğursuz kıldığını; Ergun (2011: 285) tavşanın Yakutlarda kuraklığın, Tatarlarda ise kıtlığın habercisi olduğuna inanıldığını bildirmektedir.

Tilki; Kırgız, Kazak, Yakut ve Moğollarca, eş/ruhlar inancı nedeniyle kutsal sayılmaktadır (Araz 1991: 76, Duvarcı 2005: 136). Aşağı Fırat Havzası folklorunda insanın ve arabanın önünden tilki ve tavşan geçmesi uğursuz sayılmaktadır (Yüksel 2012: 139). Bektaşi geleneğinde yolda giderken tilkiye rastlamanın uğur getireceğine inanılmasının temelinde tilkinin Hızır olma inancının izleri görülmektedir. Tahtacı Türkmenleri, Balıkesir Yörükleri, Kırgız, Kazak, Türkmenler arasında baykuşun uğursuz, ölümle bağlantısı kurulan bir kuş olarak kabul edildiğini; Yüksel (2012: 112) Aşağı Fırat Havzası folklorunda baykuşun hem uğursuz, hem de uğurlu sayıldığını belirtmektedir. Anadolu, Altay, Kazak Türklerinde olduğu gibi Tahtacı ve Çepni (Balıkesir bölgesi) Alevilerinde köpek ulamasının, akşam horoz ötmesinin uğursuzluk getireceğine ve ölümün habercisi olduğu düşünülmektedir (Dilek 1996: 100, Kalafat 1999: 70, Olgunsoy 2007: 156, Selçuk 2008: 320, Yüksel 2012: 114).

SONUÇ

Türk mitolojisinde "kurt, geyik, at, aslan, kartal, balık" vb. Hayvanlar kutsal sayılmıştır. Bu hayvanlar yaşam ve inançlarına teşekkül ettiği hatta bazılarının "Hayvan-Ata" inanışı kapsamında ulu varlıklar olarak düşünüldüğü ve bazı Türk boylarının soyun kaynağı olan hayvanlar olarak kabul görmüştür. (Göktürklerde, Bozkurt destanında soyun atası dişi kurt aşina olduğu, Giresun yöresinde derlenen Ana Geyik efsanesine göre Yaylaoğuları sülalesinin bir geyikten türediği düşünülmektedir.)

Çalışmamızda, horozun akşam ötüşü uğursuzluk ve havanın değişmesinin bir habercisi, baykuşun ölümü simgelediği; ezan okunurken köpeğin ulumasının uğursuzluk yahut bir depremin habercisi; tilkinin yoldan geçmesinin uğur, tavşanın geçmesinin ise uğursuzluk getireceği ve tavşan etinin Alevi köylerinde yenilmemesinin, ceylan avlamanın avcıya felaket getirceği tespitiyle Türk topluluklarında uğur ve uğursuzluk olarak kabul edilen hayvanların

[7] www.samandagtv.com.tr

Anadolu sahasında hemen hemen benzer özellikleriyle var olduğu, günümüzde aynı şekilde kabul gördüğü söylenebilir.

KAYNAKÇA

Acıpayamlı, Orhan (1962). "Anadolu'da Nazarla ilgili Bazı Adet ve İnanmalar". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 20 (1-2): 1-40.

Açа, Mehmet (1999)."Tufan'ın Kuşları ve Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanındaki Bazı Kuşlar". *Milli Folklor*, 6 (42): 53-57.

Açа, Mehmet; Mehmet Ali Yolcu (2017), "Nazarla İlgili Halk İnanışları" Halk Bilimi El Kitabı, Motif Yay: İstanbul.

Akalın, Şükrü Halûk (1993). "Üzerlik". *II. Uluslararası Karacaoğlan ve Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu (20-22 Kasım 1991).* Adana: Çukurova Üniversitesi Basımevi.

Aktaş, İlkan (2006). *Şamanın Yolu,* Butik Yay., İstanbul.

Alkan, Erdoğan (2005). *Sayılar ve Hayvanlar Simgeleriyle Alevi Mitolojisi,* Kaynak Yay. İstanbul.

Araz, Rıfat (1991). *Harput'ta Eski Türk İnançları ve Halk Hekimliği*. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.

Arslan, Erden Sedat (1998). Ege Bölgesi Folklorunda Veteriner Hekimliği ve Hayvancılık Üzerine Araştırmalar. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Bayat, Fuzuli (2008)."Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Ekonomik Bağlamda Yengi Kün (Nevruz): Mitolojik Olgudan Mitolojik Kurguya". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 7(1): 139-148.

Boratav, Pertev Nail (1994).*Türk Halkbilimi II 100 Soruda Türk Folkloru*. İstanbul: Gerçek Yay.

____,(2001). Halk Edebiyatı Dersleri. İstanbul: Tarih Vakfı Yay.

Büyükokutan, Aslı (2007). "Muğla Yöresi Alevi Türkmenlerinde Ölümle İlgili İnanç ve Pratikler". *Türklük Bilimi Araştırmaları*, XXI: 63-86.

Çeribaş, Mehmet. (2013). "Kırgız Türklerinin Mitlerinde ve Efsanelerinde Olağanüstü Varlıklar, Bu Varlıklara Dair Anlatmalar ve İnanmalar". *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı,* Ankara: Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Yayın Dizisi, s. 173-200.

Dilek, İbrahim (1996)."Altay Türklerinde Halk İnanışları". Bilig (3): 96-102.

Dinçer, Ferruh (1967). *Türk Folklorunda Veteriner Hekimliği Üzerine Araştırmalar*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Duvarcı, Ayşe (2005)."Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar, Uygulamalar". Bilig (32): 125-44.

Elçin, Şükrü (1997)."Türk Halk Edebiyatında Turna Motifi". *Türk Halk Edebiyatı Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yay.

Ergun, Metin (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Ergun, Pervin (2004).*Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay.

____,(2011). "Alevilik-Bektaşilikteki Tavşan İnancının Mitolojik Kökenleri Üzerine". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşi Veli Araştırma Dergisi,* (60): 281-312.

Eröz, Mehmet, *Türk içtimai Hayatında Totemizm İzleri*, İktisat Fakültesi Mecmuası' ndan Ayrı Basım, İst.

Eyuboğlu, İsmet Zeki (2007). *Anadolu İnançları*. İstanbul: Derin Yay.

İnan, Abdülkadir (1963). "Nazarlıklar". *Türk Folklor Araştırmaları,* 8(169): 3138.

____,(1998). "Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler". *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

____,(2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.

Kalafat, Yaşar (1990). *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay.
__,(1998). "Anadolu ve Yakın Çevresi Türk Halk İnançlarında Ölüm veya Halk İnançlarına Göre Yatır Ziyareti". *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İstanbul.
____,(1999). "Kazakistan'daki Türk Halk inançları". *Milli Folklor*, 11 (42): 66-71.
Kayabaşı, Nuran; Yanar, Ayşem (2013). "Türk El Sanatlarında Kullanılan Nazar Motifleri ve Alevilerde Nazar İnancı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaşı Veli Araştırma Dergisi*, s.65, , Ankara.
Oğuz, M. Öcal (2004).*Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yay. ____,(2013). Somut Olmayan Kültürel Miras Nedir? Ankara: Geleneksel Yay.
Olgunsoy, Berna (2007). *Balıkesir Yöresinden Derlenmiş Bitki ve Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
Özen, Rahşan ve Erhan Yüksel (2014). "Kayseri Folklorunda Hayvanlar İle İlgili İnanışlar Üzerine Bir Değerlendirme". *Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 11(1): 23-28.7
Selçuk, Ali (2008). *Ağaçeri Türkmenleri-Tahtacılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yay.
Temizkan, Mehmet (2014). "Türk Kültüründe ve Alevi Bektaşi İnancında Turna". *Milli Folklor,* (101): 162-170.
Uruz, Murat (1992). *Türk Mitoloj*, İstanbul: Mitologya Yay.
Üçer, Cenksu (2005). *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevilik*. Ankara: Ankara Okulu Yay.
Yaltırık, Mehmet Berk (2013)."Türk Kültüründe Hortlak-Cadı İnanışları". *Tarih Okulu Dergisi,* (16): 187-232.
Yeşildal, Ünsal Yılmaz (2007). *Anadolu Folklorunda Geyik*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.
www.samandagtv.com.tr (E.T: 16.05.2018).

CENGİZ AYTMATOV'UN *"YILDIRIM SESLİ MANASÇI"* VE *"YÜZ YÜZE"* ADLI ÖYKÜLERİNDE KADININ MİLLÎ KİMLİK İNŞASINDAKİ ROLÜ

Dr. İpek YILDIZ
Cumhuriyet Üniversitesi/Eğitim Fakültesi/Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü

ÖZET

Dünyaya geldiği andan itibaren varoluşunu sorgulayan insan, geçmişten gelen kodlarla şimdiyi yaşarken geleceği de şekillendirir. Kültürel değerleri barındıran bu normlar toplumsal bilinci oluşturan yapı taşlarıdır. Bu bilinç etrafında birleşen halk kolektif bir hafızayla millî kimliğini inşa eder. Sosyo-kültürel çevrede zemini oluşturulan bu birlikteliğin inşasında ve kültürel öğelerin nesillere aktarılmasında toplumsal cinsiyet rollerine göre bireylerin çeşitli katkıları bulunur. Bunlar içerisinde kadınların çabası ve etkisi de dikkat çekicidir.

Kırgız Edebiyatı'nın önemli bir ismi olan Cengiz Aytmatov'un anlatılarında kimlik aidiyeti kazanan bireyler sayesinde millî bilincin oluşacağına dair bir inanç görülür. Yazar, öykülerinde de kurguladığı kahramanların bu yönünü öne çıkarır. Cengiz Aytmatov'un *"Yıldırım Sesli Manasçı"* ve *"Yüz Yüze"* adlı öyküleri kimlik inşası bağlamında değerlendirildiğinde kadınların ayrı bir konuma sahip olduğu anlaşılır. Türk kültür coğrafyasında kadınlara dair ortak algıyı Aytmatov'un öykülerinde de okumak mümkündür. Bu öykülerde çeşitli açılımlarla beliren kadınlar, eş olarak aile kurumunu oluştururken annelik yönüyle de yer alır. Fedakâr eş profiliyle ortak noktada birleşen kadınların millî kimlik inşasında taşıdıkları bilinç farklılık gösterir. Ayrıca kadın, bir anne olarak çocuğuna millî değerlerin, gelenek göreneklerin aktarımındaki rolüyle de işlenir. Böylece kadının annelik vasfı üzerinden millî kimliğin oluşturulmasındaki katkısı hissettirilir. Çalışmada, Cengiz Aytmatov'un iki öyküsünde kadın kahramanların millî kimlik inşasında ve millî bilincin oluşmasında üstlendikleri rol irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Cengiz Aytmatov, Öykü, Kadın, Millî Kimlik, Millî Bilinç.

ROLE OF WOMEN IN CREATING NATIONAL IDENTITY IN CENGIZ AYTMATOV'S STORIES *YILDIRIM SESLİ MANASÇI* AND *YÜZ YÜZE*

ABSTRACT

Questioning its existence from the beginning of the journey in this world, man shapes his future while experiencing the present with the codes that he has inherited. These norms which include cultural values are the pieces which create social awareness. Societies which accept this awareness develop the national identity by utilizing collective mind. In accordance with gender roles, people have various contributions to developing collectivity foundation of which is created in socio-cultural environment, and passing cultural components to following generations. In this process, efforts and effects of women are pretty significant.

In Cengiz Aytmatov's works, who is one of the important authors of Kirghiz literature, it is depicted that the national awareness could be developed by those who gained national identity concern. The author highlights this characteristic of the persona in his stories. When "*Yıldırım Sesli Manasçı*" and "*Yüz Yüze*" are evaluated in the sense of identity development, it can obviously be seen that the women have a significant role. The common perception on women in Turkic culture can be seen in Aytmatov's stories. Appearing in various traits, women are depicted as wives and mothers. The women persona of altruistic wife with consciousness of national identity development is of extra significance. On the other hand, women are pictured with the function of passing national values and tradition to their children. Thus, women's role in developing national identity is evoked. In this study, the role of women in national identity development and creating national awareness in Aytmatov's two stories will be evaluated.

Keywords: Cengiz Aytmatov, Story, Woman, National Identity, National Awareness

GİRİŞ

Dünyaya geldiği andan itibaren varoluşunu sorgulayan insan, geçmişten gelen kodlarla şimdiyi yaşarken geleceği de şekillendirir. Kendilik algısından uzaklaşmadan toplumsal yapıyla örtüşen deneyimlerini bir sonraki nesle aktarır. Kültürel değerleri barındıran bu yaşanmışlıklar toplumsal bilinci oluşturan yapı taşlarıdır. İçinde bulunduğu toplumun inanç ve değerler dünyasındaki ortaklıkta birleşen bireyler kolektif bir bellekle millî kimliği inşa ederler. Sosyo-kültürel çevrede zemini oluşturulan bu birlikteliğin inşasında ve kültürel öğelerin nesillere aktarılmasında bireylerin toplumsal cinsiyet rollerine göre çeşitli katkıları bulunur. Bunlar içerisinde kadınların çabası ve etkisi de dikkat çekicidir.

UYANIŞA ÇAĞRININ SESİ: CENGİZ AYTMATOV

Ait olduğu milletin değerlerini içselleştirerek sağduyulu bir sesle okuruna kimlik farkındalığı kazandırmaya gayret eden ve Kırgız Edebiyatı'nın önemli bir ismi olan Cengiz Aytmatov' un anlatılarında kadınların sesi de duyulur. Onun eserleri ortak bir geçmişin canlı tutulduğu öze dönüş çağrısı niteliğinde olan metinlerdir. Bireyden topluma yayılan bir çözülmeyi engellemek Aytmatov estetiğinin temel amacıdır. Bu nedenle *"bireysel olanın toplumsalda tutunmasını sağlayan kolektif ruh; parça ile bütün yani birey ile toplum bağı"* (Deveci, 2011:133) Aytmatov eserlerinde özellikle öne çıkar. Kimlik aidiyeti kazanan bireyler sayesinde millî bilincin oluşacağına inanan yazar bu nedenle öykülerinde de kahramanların bu yönüne vurgu yapar.

Türk kültür coğrafyasında kadınlara dair oluşan ortak algıyı Cengiz Aytmatov'un öykülerinde okumak mümkündür. Aytmatov'un dünyasında bu algıyı şekillendiren temel etkenlerin başında çocukluk çağlarında ona rehberlik eden, hayatı öğreten kadınların (anne, babaanne, teyze) varlığı gelir. Hatıralarında belirttiği gibi Kırgız geleneğine ve kültürüne ait bilgileri öğrendiği kadınlar Aytmatov'un millî duygularını besleyen en önemli kaynaklardır. Onun dünyasındaki kadın, anne profili Kırgız kültürüne ait millî hafızayı oluşturmada ve güçlü tutmada öncü durumdadır. *"…yazarın büyükannesi Ayımkansatan Kızı, onun kızı Karakız annesinin anlattığı masallar, destanlar, eski ırlarla ayrı bir dünya kurm[asına yardımcı olurken]"* (Akmataliyev, 1998:11) *"Aytıs ananesinin ve Avezov'un sunduğu malzeme ve anlatma geleneği şüphesiz başka kaynaklarla zenginleşerek Aytmatov'un edebî metinlerine vücut vermiştir."* (Aktaş, 1999:40) Böylece Aytmatov'un eserlerinde millî bilinci oluşturmadaki kadın duyarlılığının iz düşümleri de kaçınılmaz olur.

Cengiz Aytmatov'un *"Yıldırım Sesli Manasçı"* ve *"Yüz Yüze"* adlı öyküleri kimlik inşası bağlamında değerlendirildiğinde kadınların ayrı bir konuma sahip olduğu görülür. *"Yıldırım Sesli Manasçı"* ve *"Yüz Yüze"*de farklı açılımlarla beliren kadınlar, eş olarak aile kurumunu oluştururken annelik yönüyle de yer alır. Fedakâr eş profiliyle ortak noktada birleşen kadınların millî kimlik inşasında üstlendikleri rol farklılık gösterir. Ayrıca öykülerde bir anne olarak kadın, çocuğuna millî değerlerin, gelenek göreneklerin aktarımındaki rolüyle de işlenir. Böylece kadının annelik vasfı üzerinden millî kimliğin oluşturulmasındaki katkısı hissettirilir.

EŞ GÖRÜNTÜSÜYLE KADIN

Bir toplumun kültürel birlikteliğinin oluşmasında temel yapı taşı sayılan ve Türk kültürü içerisinde taşıdığı kutsiyet ve yüklendiği fonksiyonla kültürün kurucu unsurlarından olan aile kavramı için kadın da şüphesiz çok mühim bir yerdedir. Hem eş hem de anne olarak aile içerisinde önemli sorumluluklar taşır. Bu bilinçle hareket eden bir kadının bağlı bulunduğu toplumun varlığını sürdürebilmesi ve birliğinin korunması için benimsemesi gereken tavır Cengiz Aytmatov'un *Yıldırım Sesli Manasçı ve Yüz Yüze* öykülerindeki kadın karakterlerde belirir. Genel bir izlenimle özverili eş kategorisinde değerlendirilebilen kadınlar aile birliğini kurmada, ailenin devamını sağlamada bir kadın olarak üzerine düşen sorumlulukları yerine getiren tiplerdir.

Yıldırım Sesli Manasçı öyküsünde Kertolgo-Zayıp Küçük Bozoy aşiretinden Senirbay'ın karısıdır. Öyküde Bozoy aşiretinin büyük anası olarak tanıtılan Kertolgo-Zayıp geleneklerine bağlı bir kadındır. Kalp rahatsızlığı geçiren eşi Senirbay'ın sağlığının daha da kötüleşeceğinden endişelendiği için gelinlerinin kızkardeşi Ülken'in cenaze törenine katılmasını istemez. Bu görevi bir kadın olarak üstlenebileceği konusunda eşini ikna etmeye çalışır. *"Beğ, akrabalarının cenazesine gidemeyecek kadar hasta olduğun için Tanrı seni bağışlayacaktır. Bırak senin yerine ben gideyim. Senden sonra ailenin aksakalı benim. Bozoy aşiretinin büyük anası ben olacağım."* (YSM, s.14) sözleriyle eşine destek olduğunu hissettirirken kadının aile içerisindeki aktif konumunu da yansıtır. Kötü günlerde kocasının yanında olan Kertolgo-Zayıp aynı zamanda ortak değerler dizgesinde birleşen topluluğun birlik ruhunu zedelememek için çaba gösteren bir kadındır. Onun özverili bir eş/anne oluşu öyküde sıklıkla yüzünde beliren kırışıklıkların ve ağaran saçlarının betimlemesiyle okura duyurulur.

Yıldırım Sesli Manasçı'da Kertolgo-Zayıp'ın geçmişten gelen değerlere bağlılığı, bu konudaki belirgin duruşu ve bu tutumun geleceği şekillendirmesindeki etkisi kadın duyarlılığıyla aktarılır. Kocasının konumunu sarsmadan aileye ve toplumuna yakışan davranışı yerine getirme isteği bir kadın/eş olarak Kertolgo-Zayıp'ın bilincini yansıtır ve bunu *"Sen Bozoy aşireti için çok değerlisin. Benim için daha da değerlisin. Çocuklarımın atası olan sen, bu dünyada her şeyden daha değerlisin benim için."* (YSM, s.14) cümleleriyle dile getirir. Ayrıca toplumsal cinsiyet rolü bağlamında bakıldığında ve Türk kültür geleneği dairesi içerisinde düşünüldüğünde Kertolgo-Zayıp ailenin direği olarak görülen eşin/babanın/atanın otoritesini ve gücünü kabul eden bir tutumdadır. Buna karşılık ailesinin huzurunu ve güvenliğini sağlayan eşinin görevini zor zamanlarda üstlenecek güçte ve cesarettedir. Bu davranışın altındaki bireysel itki aile birliğinin korunmasını sağlamayı hedeflerken toplumsal açıdan yorumlandığında da millî kimliği oluşturan değerlerin/ kurumların inşasında/korunmasında kadının katkısını belirginleştirir. Böylece millî ruhun ve bilincin korunmasında kadının yapıcı etkisi ortaya çıkar.

Cengiz Aytmatov'un *Yüz Yüze* adlı öyküsünde ise Seyde, İsmail'in eşidir. Yazar, Seyde'nin millî kimlik inşasındaki rolünü *Yıldırım Sesli Manasçı*'nın kadın kahramanı Kertolgo-Zayıp'a göre farklı kurgular. Seyde öykünün girişinde askere gönderdiği eşi İsmail'in asker kaçağı olarak geri dönmesini kabullenen bir tavırla belirir. Çünkü o, savaş alanını terkeden eşinin bir avılda kaçak bir hayat sürmesine yardımcı olurken *"Bir erkek ne yaptığını ne yapacağını bilir."* (YY, s.43) düşüncesiyle bu durumu kendi zihninde meşrulaştırır. Atalarının rüyalarında bile görmediği uzak yerlerde savaşıp ölmenin gereksiz olduğuna (s. 43) inanan İsmail'in bu fikri eşi Seyde'nin de sorgulamadan onayladığı bir durumdur. Seyde'nin bu inanca teslimiyeti öyküde şu sözlerle netleştirilir*: "Doğru söylüyor… O tek başına her şeyi değiştiremez ya. Askerden kaçmış… Ne olmuş kaçmışsa? Kimseye bir kötülük etmedi ya. Elbette hayatını koruyacak. Ölmesi mi gerekir yani?"* (YY, s.43)

Seyde'nin kararlılık içeren bu söylemleri öykünün başlarında bireysel çıkarları önceleyen bir görüntüyle yer aldığını gösterir. *Yıldırım Sesli Manasçı*'daki kadın karaktere göre daha pasif duran ve millî bilinçten uzaklaşan Seyde birey olarak kendilik algısına da sahip değildir. O, kocasının her söylediğini kabul eden; İsmail tarafından dişilik yönüyle değer gören bir kadındır. İsmail'in davranışlarını onaylayarak hayatına yön veren Seyde'de bir eş olarak kimlik farkındalığı oluşmadığı görülür. Seyde toplumsal birlikteliğe karşılık bireyselliği önemser. Seyde'nin *"İsmail'imi asla, asla ele vermem! Ötekiler kocalarını geri yollasın diye ağlayarak Allah'a yalvarıyorlar. Ben ise kendi elimle mi uzaklaştıracağım kocamı?"* (YY, s.59) şeklindeki feveranı bir kadın olarak yalnızca kendi oğlunu ve ailesini düşündüğünü gösterir.

Cengiz Aytmatov savaştan firar ederek milletini, vatanını düşmana teslim etmeyi göze alan İsmail'le vicdandan ve gerçekten kaçılmadığını öykünün sonunda işler. Savaşın kötü

ortamından kaçan İsmail hayatını kurtarmak yerine daha hazin şartlarda yaşam mücadelesi vermeye başlar. Zorlu doğa koşullarıyla beraber vahşi hayvanların saldırma tehlikesi altında sürdürdüğü sefil hayatı zamanla İsmail'in dengesini kaybetmesine neden olur ve bu durum onu insanî davranışlardan tamamen uzaklaştırır. Aç, susuz, firarî bir hayatın içerisinde değerlerini yitirmeye başlayan İsmail'in tepkileri ve bencil tavrı eşi Seyde'yi uyanışa geçirir. Yokluğa, açlığa daha fazla dayanamayan İsmail bir gece gizlice köye inerek komşuları Totoy'un ineğini çalar. Eşini savaşta kaybeden ve yetim kalan üç çocuğuyla yaşama tutunmaya çalışan bir kadının umudu olan ineğin çalınması bütün köyü üzdüğü gibi Seyde'yi de derinden yaralar. Bu hırsızlığı İsmail'in yaptığını öğrenen Seyde komşusunun ve çocuklarının bu olay karşısındaki acıklı hâlinden de etkilenerek içsel sorgulamalar yapar ve *"gelişen felaket süreci, Seyde ile onu mutlak bir yol ayırımında yüzyüze getirir. Seyde, toplumsal görev bilincini öne çıkararak, adi bir hırsıza dönüşen bu kaçkının inini basar ve onu yakalatır."* (Korkmaz, 2008:89) Bu hesaplaşma Seyde'nin beklenen ideal bilince ulaşmasına yardımcı olur. Böylece *"halkını felaket içinde bırakıp giden bir insan"* (YY, s.86) -çok sevdiği kocası İsmail de olsa- artık onun da düşmanıdır. Seyde kocasının saklandığı yeri askerlere gösterecek kadar düşünsel uyanışını eyleme de döker. Böylece Seyde toplumsal açıdan yaşanan sıkıntılardan kendini sorumlu tutar. Seyde öykünün sonunda halkını ve ailesini düşünmeyen bir insanın affedilmeyeceği mesajını verirken *"halkın sağduyusunu temsil etmektedir."* (Korkmaz, 2008:89) Ayrıca Cengiz Aytmatov, *Yüz Yüze*'de İsmail gibi sadece kendi varlığını önemseyenlerin zaman içerisinde yok olmaya mahkum olacaklarının da altını çizer.

ANNE GÖRÜNTÜSÜYLE KADIN

Kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasında en önemli taşıyıcılardan olan anne, yaşadığı toplumun değerlerini kavrayarak bunları çocuklarına tanıtır, öğretir. *"Geçmişin kültür birikimlerini ve geleceğin beklentilerini önceden gören ve bilen anneler, çocuklarını bedenen, ruhen, fikren ve vicdanen yetiştiren, geliştiren şahsiyetlerin, modelleridirler."* (Nirun, 1994:318) Cengiz Aytmatov da millî kimliğin oluşmasında ve nesillere aktarılmasında annenin yapıcı ve etkin rolünü *Yıldırım Sesli Manasçı* öyküsünde belirgin bir şekilde işler.

Öyküde Kertolgo-Zayıp annelik bilincine sahip bir konumda belirir. Hasta eşi ile oğlunu geride bırakarak aşiretlerinin âdetini yerine getirmek üzere yola koyulan Kertolgo-Zayıp gitmeden önce oğlu Eleman'a yapması gerekenlere dair öğüt verir. Anne Kertolgo-Zayıp'ın oğlu üzerindeki etkisi ve yönlendirici tavrı çocuğun öz benliğinin gelişmesini sağlayarak ayrıca sorumluluk duygusunun kazanılmasına da destek olur. Bu durum öyküde şu satırlarda ifadesini bulur: Eleman *"annesine, onun ihtiyarlamış, kırışmaya başlamış yorgun yüzüne baktı. Hiç öyle görmemişti annesini. Tenbihlerini dinlerken düşünüyor ve içinden konuşuyordu: Git, madem ki kader böyle istiyor, git! Bizi merak etme. Ben büyüdüm artık. Her şeyi yaparım, gözümü de babamdan ayırmam. Yeter ki ağabeyim Koyçuman, üzengilerine dimdik basarak dönsün, atının üzerine yatırılmış olarak dönmesin. Öbür cigitler de sağ dönsünler. Babamı ve beni merak etme sen. Emirlerin başım üzre, her şeyi yaparım."* (YSM, s.15-16) der.

Annenin bu şekilde çocuğuna bireysel farkındalık ve toplumsal aidiyet hissi kazandırması millî kimlik inşasında annelik rolünün önemini daha da ortaya çıkarır. Eşinin hastalığından dolayı aile içerisindeki sorunu oğluna yansıtmayan Kertolgo-Zayıp cesur ve özgüvenli duruşuyla örnek bir anneyi temsil eder. Kertolgo-Zayıp bu davranışıyla oğlu Eleman'a aile olmanın gereklerini öğretirken yazar Cengiz Aytmatov da toplumun geleceğini kurmada anneye düşen görevi vurgular. Böylece millî kimliğin inşasında ve devamında topyekûn bir mücadele anlayışının öneminin de altı çizilmiş olur.

Bir topluma ait törenler, ritüeller, *"müştereken paylaşılan anılar"* (Smith, 2016:34) millî kimlik bilincinin kazanılmasında ve bireyler arasındaki bağları kuvvetlendirmede önemli pay sahibidir.

Kolektif belleği oluşturan bu değerlerin tekrarı bir halkın hafızasını canlı tutmasını sağlarken aynı zamanda kimliğe dair kodları da nesillere taşır. Aytmatov anlatılarının merkezinde yer alan ortak değerler çeşitli millî ve kültürel çağrışımlarla okurun zihnine işlenir. *Yıldırım Sesli Manasçı*'da da bu değerleri aktarıcı konumda anne Kertolgo-Zayıp öne çıkar. Kertolgo-Zayıp'ın annelik içgüdüleri ile gerçeklik karşısındaki çatışması onun millî duygularının ağır basmasıyla sonuçlanır. Eşinden sonra ailesi ve halkı için gücü temsil eden konumunu unutmayarak mantığıyla hareket eder. Yazar, Kertolgo-Zayıp'ın bu tutumuyla kültürel değerleri barındıran kadınların anne olduklarında millî kimlik inşasındaki rolünü başarıyla yerine getirdiğini gösterir. *"… en küçük oğlunun yolun ortasında kara köpeği ile yapayalnız kaldığını görünce yüreği parçalan[an]"* (YSM, s.16) Kertolgo-Zayıp annelik duygusunu bastırarak geleneklerinin bir gereği olan ritüeli gerçekleştirmeye yönelir. Eleman da annesinin bu davranışıyla kültürel değerleri oluşturan geleneklerin her koşulda yaşatılması gerektiğini idrak eder.

KÜLTÜREL DEĞERLERİN AKTARIMINDA ANNE

Çocukluk döneminde anne aracılığıyla bireyin kimlik farkındalığı kazanarak toplumsallaştırılması oldukça önemlidir. Çocuğun fiziksel ve temel ihtiyaçlarının karşılanmasının yanında anneliğin taşıdığı bir diğer kutsiyet çocuğunun manevi gelişimini ve ruhsal doyumunu sağlamasıdır. Tek boyutlu ilerleyen anne-çocuk ilişkisinde bireyin ait olduğu toplumu algılama ve ortama uyum sağlama problemi doğar. Cengiz Aytmatov *Yıldırım Sesli Manasçı* öyküsünde çocuğa kültürel değerlerin aktarımını Kertolgo-Zayıp aracılığı ile işler. Bu aktarım yapılırken Kırgız kültürünün ve geleneğinin en önemli mirası olan Manasçılık üzerinde durulur. Cengiz Aytmatov, Manas'ı milletin ölmezlik ruhunu simgeleyen atalar mirası olarak tanımlar. (YSM, s.21) Millî bilinç ruhunu canlı tutan ve bunun devamını sağlayacak olan Manas geleneği öyküde Kırgız kültürüne ait değerlerin en önemli sembolü olarak sunulur.

Nesilden nesile taşınan kültürel kodlar ne kadar özünü korur ve yansıtır bir durumda olursa bir toplumun nitelikli bir ortak duyuşa sahip olması kaçınılmazdır. Kimlik inşasında bireysel katkının örneklerinden birini oluşturan babadan oğla geçen meslek anlayışı *Yıldırım Sesli Manasçı*'da da Elaman'ın babası gibi iyi bir Manasçı olmasıyla işlenir. Öyküde millî değerlerin aktarımının görüldüğü yerlerden bir diğeri de Kertolgo-Zayıp'ın oğlunun Manas ozanı olmasını istediği kısımlardır. Anne Kertolgo-Zayıp oğlunun babasına benzer bir yeteneğe sahip olması ve onun mesleğiyle ilgilenmesi için Gök Tanrı'ya dua eder. Öyküde baba mesleğinin devam ettirilmesi arzusu ile sembolleştirilen aslında bir kültürün, kimliğin aile fertleri aracılığıyla yaşatılması ve bir sonraki kuşağa aktarılarak kültürel devamın sağlanmasıdır. *Yıldırım Sesli Manasçı* öyküsünde de bu destek anne Kertolgo-Zayıp'tan gelir.

Kırgız geleneğinin önemli bir parçası olan Manasçılık, Eleman'ın bu konudaki yeteneği ile kültürel bellekte canlı tutulur ve Kırgız halkı bu değerler etrafında birleşerek millî bilincini pekiştirir. Kertolgo-Zayıp'ın bu yeteneğin oğlunda köklü bir ağaç gibi gelişmesini istemesi ve bu geleneği çocuklarına, torunlarına aktarmak (YSM, s.20) için yalvarması bireysel uyanışın/farkındalığın toplumsal birliği kurmasına gönderme yapar. Öyküde bu bilince sahip olan anne, atalardan gelen değerlerin yeni nesle aktarılmasındaki rolünü başarıyla yerine getirir. Olay akışının sonlarında Kertolgo-Zayıp'ın duaları kabul olur. Eleman, Manas anlatma yeteneğini en güzel şekilde icra eder ve "Yıldırım Sesli Manasçı" olarak anılır.

İNANÇ DEĞERLERİNİN AKTARICISI OLARAK ANNE

Yıldırım Sesli Manasçı öyküsünde Kertolgo-Zayıp manevi dünyasını besleyen Tanrı inancını oğlu Eleman'a da yaptığı ritüellerle aktarmaya çalışır. Eleman'ın inanç dünyasının şekillenmesinde öncü rolü olan anne millî kimliği oluşturan değerler etrafında bir birliktelik kurar. Tanırının yeryüzündeki en güzel temsili olan bir âlemde yaşayan ana-oğul Isık-Göl'e giderek Tanrı'ya yakarır. Düşmanları Oyratlarla mücadeleye girdikleri için Gök Tanrı'dan ata yurtlarının dirliği,

Kırgız halkının birliği için yardımcı olmasını diler. Talçuy vadisinde geçen savaştan Tanrının yardımıyla zafere ulaşılacağına inanan Kertolgo-Zayıp bu dua ritüelleriyle oğlu Eleman'a manevi gücün yolunu gösterir. Kırgız halkının düşman kuvvetlerine galip gelerek millî kimliklerini kaybetmemelerinde inanç değerlerinin birleştirici gücü ve birliktelik algısını pekiştiren rolü *Yıldırım Sesli Manasçı*'da annenin aracılığıyla genç kuşaklara aktarılır. Halkının istikbali ve evlatlarının sağlığı için ebedî Varlık'a avuç açan Kertolgo-Zayıp ile yazar, kadının din/inanç algısıyla millî kimlik inşasındaki rolünü ortaya çıkarır.

SONUÇ

Cengiz Aytmatov âdeta bir nakış ustası gibi işlediği metinleriyle millî değerleri zihinlerde hep canlı tutmayı başaran bir sanatçıdır. Bu esnada kendi ismini de ölümsüzleştiren Aytmatov ayrıca insanî değerlerin ışığında kurguladığı eserleriyle de bütün insanlığa seslenir. Millî kimlik farkındalığı sağlamada ve kültürel değerlerin yaşatılmasında bir aydın olarak üzerine düşeni yapmaktan geri durmayan Cengiz Aytmatov bu izleği eserlerinde işlerken kadının rolünü yansıtmayı da ihmal etmez. Bir toplumun ortak değerler çizgisinden sapmadan varlığını güçlü bir şekilde sürdürmesine ve bilinçli nesillerin yetişmesi için kadının katkısına da değinir.

Yıldırım Sesli Manasçı ve *Yüz Yüze* adlı öykülerde anne/eş olarak kurgulanan kadın karakterler millî kimliğin inşasında farklı görevler üstlenir. Kadının kimi zaman bir eş kimi zaman da bir anne olarak kültürel değerler bütününü korumadaki önemi ve aktarıcı konumdaki tutumu öykülerde işlenerek kimlik inşasında kadının değeri Aytmatov bakışıyla sunulur. Öykülerde anne görüntüsüyle yer alan karakterlerin çocuklarına Kırgız kültürünü Manasçılık geleneği üzerinden benimsettiği görülür. Müşterek bir geçmişin maddi ve manevi zenginliklerle temellendiği ortamda gelenek, göreneklerin tekrarlanarak millî hafızanın dinamik tutulmasında da annenin inanç değerlerini çocuğuna yaşatırken aktarması öne çıkar.

KAYNAKÇA

Akmataliyev, A. (1998). Cengiz Aytmatov'un Dünyası. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

Aktaş, Ş. (1999). *Millî Romantik Duyuş Tarzı ve Cengiz Aytmatov'un Gün Olur Asra Bedel Romanı (Yapı-Kültür-Anlatma Tarzı). Doğumunun 70. Yıl Dönümünde Cengiz Aytmatov Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (8-10 Aralık 1998).* Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları. s.39-43.

Aytmatov, C. (2003). Yıldırım Sesli Manasçı- Yüz Yüze-Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek, Ankara: Elips Yayınları.

Deveci, M. (2011). *Bahtiyar Vahapzade'nin Şiirlerinde Kendilik Bilinci*. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi. S.31.* s.131-146.

Korkmaz, R. (2008). Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri. Ankara: Grafiker Yayınları.

Smith, A.D. (2016). Millî Kimlik. İstanbul: İletişim Yayınları.

KIRGIZ SÖZLÜ KÜLTÜRÜNDE ANNE SÜTÜ

Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Emine TAŞ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Toplumlarda anne rahmine düştükten belli bir yaşa gelene kadar çocukla ilgili sorumlulukların büyük bir kısmı anneye aittir. Anne, doğumdan sonra çocuğun sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik gelişiminden birinci derecede sorumlu kişi olduğu gibi çocuğun yaşı ilerledikçe onun davranışlarını ilk şekillendiren, ona değerler eğitimini ilk veren, dil ve kültürü ilk aktaran öğretici imajdır.

Türk toplumlarında anne sütü, biyolojik ihtiyacın yanında inançsal açıdan da bir değer ifade etmektedir. Anne sütü, helal veya haram edilecek kadar kutsal bir anlam taşımaktadır. Anne sütü, çocuğun karakterini de kültürel olarak belirleyen temel öğelerden biridir. Dede Korkut'ta geçen "Ağ südin toya emzürse ana görklü" sözü bu açıdan önemlidir. Dolayısıyla annenin çocuk üzerinde süt hakkı bulunmaktadır. Süt temizliği, saflığı ve arınmayı da niteler. Sözlü anlatılarda kahraman yaralandığı zaman çeşitli bitkiler ve anne sütüyle yara iyileştirilir. Diğer taraftan anne sütü, yeniden doğuşunda sembolüdür. Sözlü anlatılarda kahraman ölüp dirildikten sonra annesinin karşısına geldiğinde annenin memesinden süt akması ve kahramanın o sütü içmesi de yeniden hayat bulmayı ve yeniden doğumu simgeleyen önemli bir kültürel unsurdur. Ayrıca destanlarında kahramanların aynı anneden süt içip "sütkardeşi" olmaları sütün sanal akrabalık ilişkisinin kurulmasında da önemli bir inanç unsuru olduğu da dikkati çekmektedir.

Geçmişten günümüze önemini ve gerekliliğini asla yitirmemiş, hayatımızın her alanında yer almış olan süt, sadece halk mutfağıyla sınırlı kalmayıp halk anlatılarında, halk hekimliğinde, halk inanışlarında, mitolojide, tıpta, bayram ve törenlerde de Türk kültürünün bir parçası olarak yerini korumuştur. Hazırlanan bu çalışmada öncelikli olarak Türk kültüründe anne sütünün öneminden bahsedilecek, daha sonra Kırgız sözlü kültüründe (destan, masal, halk hekimliği, deyim, atasözleri, halk dilinde süt ile ilgili unsular) anne sütünün önemi ve faydaları yönünde tespit ve tahliller yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Anne, Süt, Kırgızlar, Kırgız Sözlü Kültür Unsurları.

BREASTFED IN KIRGHIZ ORAL CULTURE

ABSTRACT

The most parts of responsibility of a child in society belongs to mother from conception to a certain age. Mother is not also the linear responsible for socio cultural and socio-phsychologic progress of a child but also she is the one who shapes the child's behaviours, gives her/him first values education and transfers the language and culture.

In Turkish society breastfed is valuable in belief, in addition to the biological need. Breastfed has a very important meaning which can be told as halal or nonkosher. Breastfed is also a key element for a child which designates her/his character in culture. "A woman is beautiful if she has a white milk" sentence in Dede Qorqut is important in this point of wiev. This means the mother has a right about milk on a child. Milk also characterises the cleanliness, purity and purgation. In oral narrations if a hero is injured the wound gets beter with the help of herbs and breastfed. On the other hand Breastfed also symbolizes the rebirth. When a hero dies, in oral narrations after rebirth of a hero he comes in front of her mum and drinks the breastfed, it also means having a new life and rebirth. It is also remarkable in belief in epics that the heroes have the same breastfed and become milk sibling.

Milk didn't only have a place in society cuisine it also had an important meaning in Turkish culture from the very past to nowadays in medicine, mythology, festivals. In this study first of all the importance of breastfed will be held, then there will be detections and analysis about the importance and benefits of breastfed in Kirghiz oral culture(epic, tale, folk medicine, idiom, proverb factors about breastfed in folk speech)

Keywords: Mother, Milk, Kırgız, Kırgız Oral Culture Elements.

GİRİŞ

Toplumlarda anne rahmine düştükten belli bir yaşa gelene kadar çocukla ilgili sorumlulukların büyük bir kısmı anneye aittir. Toplumlarda anne çocuğu büyütmekle yükümlüdür. Bu açıdan bakıldığında Türk boylarında anne sütü, biyolojik ihtiyacın yanında inançsal açıdan da bir değer ifade etmekte; anne sütü, helal veya haram edilecek kadar kutsal bir anlam taşımaktadır. Anne sütü, çocuğun karakterini de kültürel olarak belirleyen temel öğelerden biridir. Dede Korkut'ta geçen "Ağ südin toya emzürse ana görklü" (Ergin, 1997: 75) sözü bu açıdan önemlidir.

Türk dünyasında anne sütü genellikle "ak" renkle anılmaktadır. Ak renk, genel olarak saflığı, temizliği, kutsallığı sembolize etmektedir. Berü gelgil ak südin emdügüm kadunum ana/ Ağ pürçeklü 'izzetlü canum ana" (Ergin, 1997: 89). Dede Korkut'un başka bir hikâyesinde ise, Han Kazan'ın oğlu Uruz şu şekilde soylamıştır: "Ağ südini anam maña halal eylesün/ Şavaşmagıl kayıda döngil baba girü" (Ergin, 1997: 170). Ak süt burada anneden çocuğa geçen bir hak olarak da görülmüştür. Süt'ün niteliğini belirten ak, kadındaki erdemin bir simgesi sayılmaktadır (Gültepe, 2008: 269). Aynı zaman da süt hakkı evlenmelerde kız tarafına verilen "kalıñ" geleneğinde de karşımıza çıkmaktadır. "Şamani ve Müslüman Türklerde evlenmede ana ve babanın rızası şarttı. Kızın babasına verilen çeyize "kalıng" denir. Baba terbiye hakkı olarak "başlık", ana süt hakkı olarak "sütlük" ve kardeşler de "ağırlık" almakta idiler" (Gültepe, 2008: 254). Kalın, bir süt hakkı ve bir hibedir. Göktürk yazıtlarında, "kız" sözünün başka bir karşılığı da "pahalı" demekti. "Süt hakkı", "kemik hakkı", "ana bezi", "bacı yolu" gibi anlamlara gelen kalın, kızlarının oğlan evinde basılıp, köle haline gelmemeleri içindir (Türkdoğan, 1992: 36).

Süt, aynı zamanda Türk toplumlarında mitolojik derinliği sahip bir semboldür. Altay destanlarından Er Samır Destanında da duadan sonra "ak süt" saçtıkları görülmektedir: "Yedi kütüğe vardığında,/ Er Samır gördü ki,/ Katan Mergen kütüklere/ Ak bez bağlamış,/ Ak süt saçıp, dua etmiş." (Dilek, 2002: 95). Dağlık Altay Teleütlerinde çocuk 6 aylık olduğu zaman çocuğun babası eve bir "kam" davet ederek çocuğun korunması için Umay-ana için bir buzağının kesildiği tören düzenler bu töreni kam yönetir. Çocuğun beşiğine koruyucu muska asılır zaman zaman da "Umay"ı simgelediği için süt ve su saçılırdı (Yeşil, 2014: 122). Bununla birlikte yıldırımın ateşini söndürecek ve zararsız bir hale sokacak tek şey de sütten başka bir şey olamayacağına inanılırdı. Bu sebeple "Altay Türkleri, yıldırıma karşı bir süt kâsesi ile giderlermiş'"". Bazı Türkler de, "yıldırımın süt gibi yiyecekleri çok sevdiğini ve bunun için de içine girmesin diye sıkı sıkıya kapıların üzerlerini örterlermiş" (Ögel, 1995: 283). Bununla birlikte göğün dördüncü katında bulunan "Süt Gölü" anne sütünün kutsallığını vurgulaması açısından da önemlidir. "Doğumda kadın varlıklarla Şaman folklorunda erkek olarak tasarlanan varlıklar yer almaktadır. Altaylılara göre göğün dördüncü katında olan Süt Ak Göl'ün sahibi de Umay' dır. İnanca göre bu Süt Gölünde Şamanların ruhunun yıkandığı gibi insanların ruhları da burada temizlenir. Aynı zamanda Ülgen, çocuğun doğması için, oğlu Yayık'a emir verir. Ancak doğumu ve kut verme görevini yine de kadın ruh yerine getirir. Nitekim göğün beşinci katında bulunan Yayuçı, Süt Ak Göl' den kutu (canı) alarak çocuğu doğurtur ve yaşamı boyunca ona yardım eder. Çocuk ruhunun kuş şeklinde olduğu inancı Yakut mitolojik metinlerinden anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Ayzıt da can verdiği Yakut mitolojik görüşlerinde ağırlık kazanmaktadır. Bir bilgiye göre bir kadın doğum yaptığında Ayzıt tarla, çiçek ve yemiş ruhlarını

yanına alarak kadının yanına gider. Bu ruhlar üç gün, üç gece loğusanın yanında kalarak ona hizmet ederler. Ayzıt, cennet olarak bilinen Süt Ak Göl' den getirdiği damlayı yeni doğmuş çocuğun ağzına damlatır ve bu damla çocuğa ruh verir. Çocuk, süt damlası ile kutlandıktan sonra Ayzıt, ruhları alıp gider (Bayat, 2007: 61, 68).

Şaman folklorunda süt bir geçiş sembolüdür. Bir statüden başka bir statüye geçişi sağlar. Sırra erme ritlerinde esas rol oynayan süt içme veya döş emme motifi Şamanın ruhlar âlemi ile ilişkisini gerektiren olgulardan biridir. Şamana süt veren, onu emziren albıs veya albastı bazı alametlere göre Mitolojik Ana'nın ters çevrilmiş işaretidir. Albısların Şamana süt içirmeleri ona hem fizikî hem de psikolojik cihetten yeni durumlara hazırlama anlamı taşır. Bazı Şaman efsanelerinde şaman adayını dağ ruhu emzirir (Bayat, 2006: 141). Şamanın bu hali ile destan kahramanlarının doğar doğmaz annelerinden bir defa süt emip daha sonra çiğ et yemek istemeleri, onlarında yeni bir misyon kazanmaları ile eş değer görülmektedir. Oğuz Kağan destanın da Oğuz Kağan annesini bir defa emip bir daha emmeyerek çiğ et istemiştir. *"Destanda onun bir defa süt emip sonra çiğ et, içki istemesi gökten atılmış Tanrıoğlu motifinin destan varyantıdır… Hem Şaman hem de destan kahramanı süt emmekle inisiyasyon merasiminden geçerler. Bu döş emmek (süt içmek) motifinin ilk varyantı, Tanrıoğlu motifi ile ilgili olmalıdır. Gökten atılan bebeklerin ağaç yapraklarını veya öküzün tüyünü emmekle büyümesi hakkında olan mitler de bunu tasdik eder."* (Bayat, 2006: 140-142). Yakutlarda da kısır kadınlar, kutsal bir ağacının dibinde, ak-boz bir at derisi üzerinde "Yer Ruhu"na dua ederlerdi. Yakut kahramanlık destanlarında da bu motifin izi korunup kalmıştır. Yer Ruhu, farklı destanlarda farkı adlarla karşımıza çıkar. Geleceğin kahramanını göğsünün sütüyle besleyen de Yer Ana'sıdır. Sağ göğsünden iki, sol göğsünde bir kez emmeye izin verir ve bu üç emmenin sayesinde kahraman inanılmaz bir güce kavuşur (Beydili, 2004: 612).

Söz konusu inançlar ve uygulamalar dışında bitki ve anne sütü karışımıyla yaraların iyileştirilmesi inanç ve uygulamasına da tesadüf etmekteyiz. Dede Korkut Destanında Boğaç Han babası tarafından yaralanır ve annesi Boğaç'ı dağda bulduğunda, Boğaç Han annesine: "Ana ağlama, bana bu yaradan ölüm yoktur korkma, Boz atlı Hızır bana geldi, üç kere yaramı sıvazladı, 'Bu yaradan sana ölüm yoktur, dağ çiçeği ve ananın sütü sana merhemdir." dedi. Bunun üzerine annesi merhemi hazırladığı merhemi oğlunun yarasına sürer ve yarası iyileştir (Ergin, 2004: 88). Yaralı ya da güçten düşmüş bahadırların ana ya da eş sütünden yapılan nesneleri yiyerek iyileşmeleri, güçlenmeleri hususu, Altay Türklerinin kahramanlık destanlarından "Alıp-Manaş"ta da yer almaktadır. Süte bir gençleşme motifi olarak Tıva Türklerinin kahramanlık destanlarında da rastlanılmaktadır. "Alday-Buuçu"da eğri büğrü ağaç kabuklarından yapılmış çadırda oturan yaşlı kadın, Han-Buuday'a atıyla birlikte yemesi için iki yuvarlak şey verir. Bahadır ve at, yer yemez gençleşiverirler. Kadının verdiği, iki yuvarlak şey kendi sütünden yapılmıştır. Bu şeyleri yiyen Han-Buuday, kadının öldürdüğü üç oğluyla kardeş olur (Ergun; Aça, 2004: 129). Metinlerden tespit edilen bilgilere göre hayvan ve hayvan ürünleri de mitolojik devirden itibaren Türkler tarafından kutsal sayılmış ve bunların hastalıkları tedavi edici özelliği olduğuna inanılmıştır. İslamiyet'ten önce kurt ve kurt sütüyle yapılan sağaltma, İslam'ın etkisiyle, kısrak, aslan, geyik, keçi gibi hayvanların sütüne dönüşmüştür (Dağı, 2013: 195). Bu hayvanlar sözlü anlatılarda özellikle destanlarda ata, anne görevini de yerine getirerek, kahramanların bu hayvanların sütünü emerek büyüdükleri ve bazı durumlarda (Bozkurt Destanı'nda kahramanın kurt sütünü emmesi ve Türklerin kurttan türemesi gibi) bu hayvanlardan türedikleri görülmektedir. Bunun yanı sıra ölüm ve mezarda doğum motifinin olduğu destanlarda kahramanlar mezarda doğduktan sonra ya ölmüş annesinin sütünü emdiği (Köroğlu'nun bir varyantında) ya da çocuğu bir hayvanın emzirdiği görülmektedir. Yani bu hayvanlar kahramanlara sütanası olmuştur. Köroğlu'nun çeşitli

varyantlarında mezarda doğması ve keçi (özellikle Özbek, Kazak ve Türkmen varyantlarında), deve (Özbek varyantında) veya at (özellikle Uygur ve Özbek varyantlarında) veya aslan (Özbek varyantlarının birinde mezarda doğan kahramanı aslan emzirir) sütü içerek büyümesi bu açıdan önemlidir (Bayat, 2009: 53-56).

Görüldüğü üzere anne sütü geçmişten günümüze önemini ve gerekliliğini asla yitirmemiştir. Hayatımızın her alanında yer almış olan süt, sadece halk mutfağıyla sınırlı kalmayıp halk anlatılarında, halk hekimliğinde, halk inanışlarında, mitolojide, tıpta, bayram ve törenlerde de Türk kültürünün bir parçası olarak yerini korumuştur. Bütün bunlar ışığında çalışmada Kırgız sözlü kültüründe (destan, masal, halk hekimliği, deyim, atasözleri, halk inançlarında süt ile ilgili unsular) anne sütünün önemi ve faydaları yönünde tespit ve tahliller yapılacaktır.

KIRGIZ SÖZLÜ ANLATILARINDA ANNE SÜTÜ

Kırgız Destanlarında Anne Sütü

Anne çocuğun doğumundan belli bir yaşa gelene kadar emzirmektedir. Annelik vazifesinin asıl unsuru ise, çocuğa anne sütü içirmektir. Bu bağlamda Kız Darıyka Destanında şu bilgilere rastlarız:

Balaga ene sütü darı deşip,
Kız balban kelgen sayın emçek emet.

Çocuğa ana sütü ilaçtır, deyip,
Kız pehlivan gittiğinde emzirirdi.
(Türker, 2005: 259-260).

Anneliğin ilk görevinin çocuğunu kendi sütüyle besleyip büyütmesidir. Bu şekilde yapan analar yücedir. Sütü ise ilaçtır. Buradaki bu ifade Dede Korkut da "ağ südin toya emzürse ana görklü" ifadelerini anımsatmaktadır (Ergin, 1997: 75). Bununla birlikte anne çocuğundan sütünü hiçbir zaman esirgemez. Bu durum Kocacaş Destanında şu şekilde geçer:

Düyüm cemiş cegizgen,
Kimdin uulu degizgen,
Ayabay sütüm emizgen.

Türlü meyve yedirdiğim,
Kimin oğlu dedirdiğim,
Esirgemeden sütümü emzirdiğim.
(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 261).

Genel olarak annenin çocuk üzerinde süt/ annelik hakkı bulunmaktadır. Destanlarda da kahramanlar süt/ annelik hakkına saygılıdır. Manas Destanında Almambet kendisinin Müslüman olmasının ardından ailesinin de Müslüman olması için önce babasına, sonra annesine gider. Onların ve halkının Müslüman olmaları için ricada bulunur. Babası Müslüman olmak istemeyince annesine varır ve şu şekilde ricada bulunur:

On eki aylar kötörgön
Omurtkañdı sıstattım,
Tar kursağıñ keñittim,
Taş emçegiñ boşottum!-
Sen balañnı taştaba!'

On iki ay beni taşıdın,
Omurganı sızlattım,
Dar karnını genişlettim,
Taş memeni boşattım!
Sen oğlunu gel kovma.-!
(Radloff, 1995: 27).

Annesi de kocasıyla ayrılmak istemediğini söyler, fakat oğluna kimselerin karışmasını da istemez (Radloff, 1995: 27). Amambet annesinin kendisinde süt hakkı bulunduğunu açıkça belirtmiştir. Buradaki kahramanın babasını ve annesini Müslüman yapmak istemesi ve anne sütü Oğuz Kağan Destanında da geçmektedir.[1] Fakat destanda annesine ileri sürdüğü şartları yerine getirirse sütünü emeceğini dile getirir.

[1]Kara-Han veliahd olduğundan babasının yerine geçip padişah oldu Onun çok talihli ve padişahlığa layık bir oğlu dünyaya geldi. Üç gün ve üç gece anasının sütünü emmedi. Anası artık onun hayatından ümidini kesmiş, kederli ve endişeli idi. Bir gece rüyasında oğlunun kendisine bir şeyler söylediğini gördü: "Eğer sütünü emmemi istiyorsan biricik Tanrı'yı ikrar ve itiraf et; üzerine olan hakkım olduğu gibi farz bil." Kadın üç gece bu hali rüyasında gördü.

Anne sütü çocuğa geçen bir haktır. Ana hakkıdır. Çocuk bu hakkı ödeyebilmek için anneye layık bir çocuk olması gerekmektedir. Kırgızların "Kız Darıyka" adlı destanında Darıyka'nın oğlu Şaysılda babasını bulmak için çıktığı yolda tehlikelerle karşılaştığında ana sütünün hakkını vermek konusunda kahramanın düşünleri şu şekilde geçmektedir:

Bul elge körsötöyün ata küçün, *Bu halka göstereyim babamdan kalan gücümü,*
Çuruldap kele bersin baarı bütün. *Art arda gelsin hepsi birden.*
Emizgen er bolso dep künü-tünü, *Yiğit olsun diye gece gündüz emzirdiği,*
Apamdın aktar kezim emgen sütün. *Anamın sütünün hakkını verme zamanım geldi.*
(Türker, 2005: 286).

Ayrıca anne sütünü helal ettirmek çok önemlidir. Anne çocuğundan memnun kaldığı zaman sütünü helal eder. Destanda şu şekilde geçmektedir:

Men saga ıraazımın keçtim süttü, *Ben sana sütümü helal ettim,*
Akırı ayta turgan sözüm büttü. *Sana diyeceğim başka sözüm yok.*
Boy ösüp et çıñalıp küçüñ tolsun, *Büyüyüp güç kazanıncaya kadar,*
Toktolup bir azırak uulum kütçü. *Oğlum, biraz daha bekle.*
(Türker, 2005: 269).

Türk Dünyasında "sütkardeş" olma durumu oldukça yaygındır. Kırgız destanlarında kahramanların aynı anneden süt içip "sütkardeşi" olmaları sütün sanal akrabalık ilişkisinin kurulmasında önemli bir inanç unsuru olduğu dikkati çekmektedir. Manas Almembet'i alıp evine gelince annesi Çıyrıçı sevincinde ak memesinden süt gelir.

Manas-ta tüşö kaldı deyt, *Manas da attan inmişti.*
Çakanımnın katıp kalğan ak emçek *Çakanımın katılıp kalan ak memesinden*
Aa süttör bayda boldu deyi, *Annesinden süt gelmişti,*
Tirkirep alıp turdu deyi, *Şıpır şıpır akıyordu.*
Andan Alman Bet batır ayıı deyt: *Almambet hemen dedi ki:*
"Enekeñnin ak emçek *Annenin ak memesinden*
Agıp turat, Manas Kan, *Süt akıyor Manas Han!*
Bir emçegin sen emgin! *Bir memesinden sen gir em,*
Bir emçegin men emeyn! *Bir memesinden ben emeyim!*
Belimdi kınday buuayn! *Belimi sıkı bağlayayım!*
Cakıp Baydan tuuayn ! *Cakıp-bay'dan doğayım!*
Seni-minen bir tuuğan adam bolayn!" *Senin kardeşin olayım!*
Bir emçegin Almanbet emdi deyt, *Almambet bir memeden emdi,*
Bir emçegin Manas emdi deyt, *Manas öbüründen emdi!*
Emi üyünö bardı deyt, *Derken evine girdiler.*
Cırgap kulap cattı deyt, *İçtiler, türkü söylediler,*
Manas-minen Alman Bet *Manas ile Almambet*
Ököö bir tuuğan adam boldu deyt! *İkisi kardeş oldular.*
(Radloff, 1995: 56-57).

Türk kültürünün birçok şubesinde rastlanılan "sütkardeşliği" müessesesi destanlarda da görülmektedir. Almambet'in "Belimi sıkı bağlayayım/ Cakıp-bay'dan doğayım!" sözü halk bilgisi ürünlerinde sıklıkla geçen "ölüp-yeniden dirilme" motifine güzel bir örnektir. Başka bir deyişle destanda süt, "yeniden doğuşu" simgelemektedir. Almambet'in aynı anneden süt emip "sütkardeşi" olması başka ailede simgesel olarak yeniden doğması anlamına gelmektedir.

Bu kavim kâfir dininde olduğu için kadın meseleyi onlara anlatamadı. Kocasından gizli olarak Tanrı'ya iman etti (Togan, 1982: 17).

Almambet yeniden doğuşla birlikte burada bir geçiş aşaması yaşamaktadır. Aynı zamanda Almambet'in üzerine, Çıyırdı'nın sütünü içerek annelik hakkı oluşmaktadır. Diğer yandan Manas'a başka bir kardeş veremediği için yakınan Çıyırdı, böylelikle Almambet'e sütünü emdirmek yoluyla annelik vazifesini yerine getirerek, ona bir erkek kardeş kazandırmış olmaktadır.

Diğer yandan Manas'ın oğlu Semetey, Acıbay ve Almambet'in yeni doğan çocukları, Kanıkey'in memesinden süt emerek sütkardeşi olmuşlardır. "Kanıkey'i getirtti,/ memelerini emdirdi:/ yeni doğan bu iki çocuk/ sütkardeşim olsun diye,/ halka büyük bir aş verdi." (Radloff, 1995: 229).

Kırgız toplumunda gerçek hayatta da bir gelenek olarak "sütkardeş" olma ritüelinin uygulandığı görülmektedir: "Emçekteşlik (sütkardeşliği/memekardeşliği), belli ritüeller ile uygulanır ve kutlanır. Eğer aile toplumun üst tabakasına mensup ise büyük bir ziyafet verilir ve iki çocuk, aynı anda annenin kucağına verilip süt emer gibi yaptırırlar ve süt anneye, ziyafete gelenler tarafından hediyeler verilir" (Akdeniz, 2010: 272).

Destanlarda anne sütüyle ilgili bir başka unsur ise, kahramanın annesiyle karşılaşmasının ardından annesinin memesinden süt akmasıdır. Manas Destanı'nın da Manas'ın gelmesiyle annesinin memesinden süt gelmiştir. Ölüp tekrar dirilmesinin ardından kimseyi hatırlamaz. Daha sonra annesini hatırladığı zaman annesi Manas'ın karşına gelir. Bunun üzerine annesinin kaskatı olan memesi yumuşayarak süt dolar ve Manas bu sütü emer (Radloff, 1995: 108). Burada anne sütü, anne ile oğul arasında duygusal bir bağ oluştuğunu göstermektedir.

Er Töştük Destanında da Er Töştük yerin altından çıkıp, yurduna döndüğünde annesi oğlunun öldüğünü düşünür. Er Töştük annesinin yanına gittiğinde, annesi oğlunu tanıyamaz. Er Töştük, ben oğlunum dediyse de annesi oğlunun öldüğünü söyler. Bunun üzerine Er Töştük şunları dile getirir:

Cok enekeñ men edim
Enekeñ emgegiñ saa
Balañ bolsam eneke
Emceğin ip ketir
Emçegin karadı kempir
İp ketti saap berdi
Töştük oozın caba berdi
Enesi Töştüktü basa kaldı.

Yok anacığım ben idim,
Memeni sağ anacığım,
Senin oğlun isem anacığım,
Memelerinden süt akar."
Kocakarı memelerine baktı,
Süt aktı, sağdı,
Töştük ağızını dayadı,
Anası onu bağrına bastı.
(İliç, 2012: 94-95).

Er Töştük'ün annesi onu görünce memelerinden süt akması ve kahramanın memeden çıkan sütü emmesi ile Manas Destanında, Manas annesinin karşısına geldiğinde annesinin memesinden süt gelmesi ve memesinden çıkan sütü emmesi olayına benzemektedir. Er Töştük Destanında da anne ile oğul arasında yaşanan duygusal bağın bir göstergesi olmasının yanında, anne sütünün kutsal değerini da yansıtmaktadır. Çünkü her iki destanda da kahramanlar ölüp tekrar dirildiğinde kahramana tekrar hayat veren kutsal anne sütüdür. Ölüp-dirilme motifinin en iyi örneğini, Manas Destanının Törö Cuma varyantı vermektedir. Motif bu varyantta şu şekilde geçmektedir: *"Beş altı ay sonra Manas kendi beşiğini tekmeleyerek kırar, halk arasına karışır. Şıgay'ın yurdunun Kalmuklar tarafından işgal edildiğini duyan Manas, Kalmuklarla savaşmak üzere yola çıkar. Savaşta çeşitli yerlerinden yaralanan ve bunu kimseye söyleyemeyen Manas, Akmazar'a geldiğinde ölür. Manasın öldüğünü duyan annesi Bagdasulu mezarlığa gelir, mezarın başına ağlamaya başladığı sırada memesi mezara doğru onu çekmeye başlar. Bagdasulu bu durumu görünce şaşırır ve memesini Manas'ın ağzına verir. Manas annesini emdikten sonra tekrar dirilir, Kalmuklarla tekrar savaşa tutuşur. Kalmuk yurdunu*

talan eden Manas, Karlıgaç adlı güzel kızı da ganimet olarak kendine alır." Manas'ın burada annesi Bagdasulu'nun sütü ile diriltilmesi gibi motiflere Dedem Korkut'taki Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu'nda da rastlanmaktadır (Çeribaş, 2012: 204).

Bütün bunların yanında Türk destanlarında yer alan bazı hayvanların kahramanlara süt emzirdiği ve onlara sütannelik yaptığı görülmektedir. Bu hayvanlar Türk mitolojisinde önemli yere sahiptir. Özellikle hayvan / ata olarak nitelendirebilen, dişi kurt, keçi, geyik, at ve bazı durumlarda deve, aslan, kaplan gibi hayvanlar karşımıza çıkmaktadır. Bu hayvanlardan dişi kurt, geyik, keçi gibi hayvanlar aynı zamanda bir başlangıç ve sonla da ilişkilendirilebilir.[2] Destan kahramanlarının bazıları geyik sütüyle beslendiği görülmektedir. Ayrıca geyik Türk mitolojisinde kutsal bir hayvandır ve bereketin de sembolüdür. Geyik en eski ana totemlerden biri olarak kabul edilir. Bunun yanında şaman geyiğe binerek göğe yükselmektedir. Dişi ruhların teccesüm ettiği hayvanlardan birinin geyik olduğu belirtilir. Kırgız Türk destanlarında ise "geyik" anneye simgelemekte ve sütannelik görevini yerine getirmektedir. Munduk ve Zarlık Destanında Kocakarı Mastan Çarçarkan'ın yeni doğmuş çocuklarını nehre atar. Bunun üzerine, "Kayıptan sunup kol kelip,/ Baldardı alıp ketiptir./ Şükürlük tooga cetiptir,/ Kan balası degizip,/ Kiyikter geemizip,/ Kayberen kırk çilten,/ Cardamdıgın körsötüp", (Kayıp'tan el uzanarak,/ Çocukları götürür./ Şükürlük dağına ulaştırır./ Han çocuğu dedirtip,/ Geyiklere emzirtip,/ Kayberen, kırklar/ Yardım eder.) (Akmataliyev vd., 2007: 207). Destanda geyik çocukları emzirerek annelik işlevini yerine getirmiştir. Destanın bir yerinde de şöyle geçmektedir: "Şükürlüktö gayberen/ Ene kıldı, kiyikti./ Ayabayt kiyik küçünü,/ Baldarga berdi sütünü.", (Şükürlük dağında Kayberen/ Anne yaptı geyiği/ Esirgemez geyik gücünü,/ Çocuklara verdi sütünü.) (Akmataliyev vd., 2007: 213). Geyik (Kayberen, Maral), kayıp kahramanın, manevi gücü, ruh âleminden gelen koruyucusudur. Örneğin; "Semetey" destanında, koruyucu geyik motifi şöyle izah edilmektedir:

Babasının oğlunun
Koruyucu piriymiş,
O zaman iki ayrı beyaz geyik,
Koşturup ulaştıkları vakit,
Beşikteti erenini,
Semetey 'i görünce.
Memelerini emzirip o geyik,
Başını da çevirmiş,
Bu çocuğun üzerine.
Gelerek memelerini emzirmiş.

Geyik Ana motifi K. Salibayev'in varyantında da, "Memesini salıp ağzına,/ Emziriverdi çocukları " şeklinde geçmektedir. Her iki eserde de çocukların hayatlarını Bugu-Ene (Geyik Ana) kurtarmaktadır: "Acı, büyük ana, bırakıver. Kendi çocuklarım gibi esirgeyeyim. Yetimlere anne olayım... Memelerim süt dolu, ağrıtıyor. Çocuk diye sızlıyor ak sütüm. Çocuk için akıyor ak sütüm... " C. Aytmatov'un Ak Keme hikâyesinden alınmış bu kısımda, Bugu Ene motifi günümüzdeki gerçek hayatla yoğrularak aktarılmaya çalışılmıştır (Akmataliyev, 2001: 128-129).

[2] Dede Korkut Boylarında Basat'ı arslan emzirip büyütür. Oysa Köroğlu'nun Doğu versiyonunda kahramanı arslan (yalnız bir varyantta aslan emzirir) , kurt, kaplan değil keçi, deve veya kısrak emzirir. Keçi, Türk mitolojisinde tufanın başlamasını haber veren mitolojik varlık olarak Altay yaratılış mitlerinde karşımıza çıkar. Keçinin sonla -ki, tufan en azından bir uygarlığın, hatta tahrip olunmuş dünyanın sonudur- ilişkisi mezar kodunun da öteki âlem bağlamında bir son olduğu semantiğini doğurur. O halde, keçi öteki âlemden gelen kahramanın sütanası olması bakımından mitolojik düşüncenin içinde değerlendirilmelidir. Bk. (Bayat, 2009: 57).

Er Töştük Destanı'nda anne sütü "ak devenin sütü" olarak da yer almaktadır. Destanda Çoyun Kulak, Ak Çenem'i zorla kaçırıp sahip olur ve hamile bırakır. Bunun üzerine Er Töştük Çoyun Kulak'ı öldürerek, eşi Ak Çenem'i onun elinden kurtarır. Kurtardıktan sonra Ak Çenem'i "ak devenin sütü" ile yıkar:

Köstü açıp cumguça
Altın kümüş alıp keldi
Canım ber dep suradı
Anı körüp Er Töştük
Me dep başın üşüp aldı
Çoyn Kulak ölüp kaldı
Ak Çenemdi Er Töştük
Ak töönün sütü minen kirintip aldı
Kaytadan neke kıydı

Göz açıp kapayıncaya kadar,
Altınla gümüş getirdi,
"Canım ver!" diye yalvardı,
Er Töştük bunu görünce,
"Al işte!" diyerek (kuşun) başını kopardı,
Çoyun Kulak ölüverdi,
Er Töştük Ak Çenem'i
Ak devenin sütüne daldırdı,
Tekrar nikâh kıydı.
(İliç, 2012: 78).

Destanda, Er Töştük'ün Ak Çenem'i kurtardıktan sonra "ak devenin sütü" ile yıkaması, ak rengin verdiği ruhsal ve bedensel temizliği, arınmayı sağlamıştır. Çünkü yıkanmadan önce Ak Çenem namus açısından kirli sayılıyordu. Süt ile yıkanmasının ardından ana sütü sayesinde yeniden doğum ve arınma gerçekleşmiş oldu. Destanlarda anne sütü "ak" renkte olması ile de önemli bir yere sahiptir. Destanlarda anne sütünün "ak" olarak ifade edilmesi helal olduğu anlamına gelmektedir. Kocacaş Destanında şu şekilde geçer:

Anık sırın uktum- dep,
Ak sütün bergen enemin.
Meyli karı, meyli caş,
Beşe neden körömün.

Asıl sırrını duydum deyip,
Ak sütünü veren annemin.
İster yaşlı, ister genç,
Kaderimdekini görürüm.
(Akmataliyev; Kırbaşev, 2007: 257).

Kırgız Masallarında Anne Sütü

Anne sütünün iyileştirici özelliği vardır. Zira Dede Korkut Destanında Boğaç Han babası tarafından vurulduğunda dağ çiçeği ve ana sütüyle yarasını iyileştirmektedir.[3] Kırgızların "Akçükö İle Kuuçükö" (Akçükö Menen Kuuçükö) masalında anne sütünün hastalığı iyileştirdiği görülmektedir. Fakat burada olağanüstü hayvan ile insan arası bir varlık olan Şeymeren adlı ejdarhanın hastalığını kadın sütüyle iyileştirilmiştir. "Men acıdaarlardın padışası Şaymeren degen bolom. Özüm köptön beri orumun. Menin oorumdu adam balası ğana ayıqtıra alat eken. Sen meni ayıqtırsañ, senden men cardamımdı ayabaymın. Eki colu cañı törögön ayaldın emçek sütünön eki qaşıq içsem, qulandan soo bolup ayıqqan turam. Al süttü özüñ taap kelbeseñ, başqa eç kim tabalbayt… Ataa, aylanayın balam ay, degele, ıras bolot, cür, - dep kempir balanı eerçitip alıp üygö kiret. Kirse, kelin çıday albay catqan kezi eken. Al qolun kelindin betine tiygizdi ele kelin bir az es alıp, tınçıp catıp qaldı. Quuçükö kelindin süt ağıp catqan emçeginen özünün alıp kelgen idişine qoyup aldı da, qayra qoynuna salıp qoydu." (-Ben ejderhaların padişahı Şaymeren'im. Ben uzun süredir hastayım. Benim hastalığımı sadece insanoğlu iyileştirebilirmiş. Sen beni iyileştirirsen, ben de sana yardım ederim. Yeni doğum yapan kadının sütünden iki kere ikişer kaşık içersem iyileşirim. O sütü sen gidip bulmazsan, kimse bulamaz… -Tabii, iyi olur, haydi gidelim, diye kadın çocuğu eve getirir. Girdiğinde gelin kıpırdamadan

[3] Oğlan yine aydur: Ana ağlamagıl, mana hu yaradan ölüm yokdur korhmamağıl, boz atlu Hızır mana geldi, üç kerre yaramı şığadı, bu yaradan sana ölüm yolucdur tağ çiçegi anan südi sana merhemdür didi. Böyle digeç kırk ince kız yayıldılar, tağ çioegi divşürdiler. Oğlanuñ anası emçegin bir şıkdı südi gelmedi, iki sıkdı südi gelmedi, üçincide kendüye zarb eyledi, katı toldı, sıkdı süd-ile kan karışık geldi. Dağ çiçegi-y-ile südi oğlanun yarasına urdılar. bk. (Ergin, 2004: 90).

yatıyormuş. Çocuk elini gelinin yüzüne değdirdiğinde gelin biraz nefes alıp rahatlar. Kuuçükö göğsünden akan sütü getirdiği kaba doldurarak koynuna saklar.) (Doğan, 2009: 32, 155-156).
Ölüp- dirilme motifinde diriltici sihirli nesnelerden biri de süttür. Daha öncede belirttiğimiz gibi süt hayat veren unsurdur ve yeniden doğumun simgesidir. Manas Destanı'nın bir varyantında ölmüş olan Manas'ı annesinin sütü diriltmişti. Diğer yandan şamanlar Mitolojik Ana'nın sütünü emerek yeni bir misyon kazanır. Yani bir statüden bir diğer bir statüye geçişi sağlar. Bu da şamanın manevi olarak ölüp tekrar dirildiğini gösterir. Süt Yakut mitolojisinde ise, çocuğa ruh verir. Kırgızların "İki Kardeş masalında da çocuk ölür ve çocuğa can verip dirilten süttür. Masalda ejderha her gün bir koyun ile kız getirmeleri suretiyle zarar vermeyeceğini belirtir. Yaşlı karı koca, kızları ejderhaya gidecek diye ağlarken çocuk onları bu durumdan kurtarmak ister ve ejderhanın yanına gider. Ejderhayı öldürür, fakat kendisi de yaralanır. Bunun üzerine hanın iki yiğidi ejderhaya verilecek koyunu getirseler ki, ejderha ölmüştür ve yanında da bir çocuk yatmaktadır. Yemek getiren iki yiğit, çocuğu öldürmeye kastedip yarı canlı iken gölün kenarına gömüp, "ejderhayı biz öldürdük" diyerek hana varırlar. Daha sonra yaşlı karı koca çocuğu görür, gömüldüğü yerden çıkarıp, ateşin yanına getirip ağzına süt damlatıp diriltirler (Özen, 2008: 397).
Süt gölü veya sütten oluşan bir göl motifi masallarda karşımıza çıkan bir hususdur. Kırgızların "Yetim Çocuk Masalı"nda periler diyarına giden bir yetim çocuk periler şahının kızıyla evlenmek mecburiyetinde kalır. Bunun üzerine kızın babası çocuğa yağdan ve sütten göl yapmasını ister (Özen, 2008: 375).
Munduk ve Zarlık Destanındaki gibi "Cılamış Han" adlı masal da Cılamış adlı Han'ın kırk kadından da çocuğu olmaz. Bunun üzerine Bolot Bey adlı ihtiyar bir adamın kızı rüyasında kendisinin yarısına kadar altın diğer yarısı gümüş ikiz çocuğu olacağını görür. Kız babasına kendisinin ikiz çocuk doğuracağını Han'a söylemesini ister. Han bunu duyunca başlık parasını verip kızla evlenir, kız gerçekten de ikiz çocuğa hamile kalır. Bunu duyan diğer eşler çocukları Mastan Kempire kaçırtıp denize attırır. Denizden çocukları Kayberen alıp, geyik sütüyle büyütür. (Yılmaz, 1994: 213). Yine burada anneyi simgeleyen geyiğin sütüyle çocuklar beslenmiştir.

Kırgız Deyimlerinde Anne Sütü

Deyimler de genellikle anne sütü "ak süt" ve süt hakkı/anne hakkı olarak yer almaktadır. Hayatta en önemli görevlerden biri de anne sütünün hakkının verilmesidir:

Ak sütün aktoo
Anne sütünün hakkını vermek
Enesi ıraazı bolgondoy kızmat ötöö.
Annesi razı olacak şekilde hizmet etmek, saygıda kusur etmemek.
"Apake, ak sütündü bir kezderde aktar mezgil da keler."
Canım anneciğim, ak sütünün hakkını ödeyecek günde gelir inşallah.
Ak sütün keçüü
Ak sütünden geçmek/hakkını helal etmek
Balasına enelik ıraazılıgın bildirüü.
Yavrusuna annelik memnuniyetini bildirmek.
"Altın apa, kor kızından ak sütündü keçe kör (Aalı)."
Altın anneciğim, hor görülmüş kızına sütünü helal et (Aalı).
V.: Sütün keçüü.
Sütümdön keçtim, balam, - dep ene uulunun mandayınan sıladı ("Ala-Too").
V.: Hakkını helal etmek
Hakkımı helal ettim evladım, -diye ana oğlunun alnından okşadı ("Ala-Too").

Ak sütünö koyuu. Balalıktan keçem, balam dep eseptebeym degen maanide balasına naarazıçılıgın bildirüü.
"Carkın baybiçe uuluna kaarın salıp, ak
sütünö koyup turup ayttı (Sıdıkbekov)."
Ak sütüne koymak/Allah'a havale etmek. Evlatlıktan reddederim, oğlum olarak kabul etmeyeceğim anlamında oğlundan memnun olmadığını bildirmek.
Carkın hanım oğluna sinirlenerek, Allah'a
havala ederek konustu (Sıdıkbekov). (Nurmatov, 2008: 69).

"Ene Sütün Aktoo." (ana sütünün hakkını vermek) deyimi "milleti, vatanı, anası razı olacak şekilde iş yapmak, ona lâyık iş yapmak, canla başla hizmet etmek." manasında kullanılır (Nurmatov, 2008: 703). Kırgızlarda sütü az olanlarla ilgili söylenen deyimler vardır:

Kara canın sabaloo
Kara canın üröö/kara candan keçüü
Kara celin.
Kara celin kartan koy, Karuusuz kozu bagalbayt (Osmonkul).

Kara meme/kuru meme
Sütü az, daha memesinde sütü olmayan, sütü az çıkan
Sütü az
Kuru memeli yaslı koyun, güçsüz kuzuyu besleyemez (Osmonkul).
(Nurmatov, 2008: 375).

Ayrıca daha genç, delikanlı manasında "Muruntugu Boş." (Burunluğu Boş/Daha Ağzı Süt Kokmak), "Ene Sütü Oozunan Kete Elek." (Ana Sütü Ağzından Gitmemiş/Ağzı Süt Kokmak) deyimleri kullanılmaktadır (Nurmatov, 2008: 529, 703). Bu deyimlerin genel ifade ettiği anlamları ise, "İyi-kötü şeyleri daha yaşamamak, tecrübe kazanmamak, daha olgunlaşmamak, çok genç olmak, daha hiçbir şey görmemiş olmak." (Nurmatov, 2008: 703). Bu deyimlerin tam tersi anlamında "büyümeyi, delikanlı çağına gelmeyi, yetişkin olmayı." ifade eden deyim ise, "Ene Sütü Oozunan Kurgagan." (Ana Sütü Ağzında Kuruyan/Delikanlı çağına gelen) deyimidir (Nurmatov, 2008: 703).
Gelinin anasına dünürler tarafından verilen mal-mülk veya parayı ifade eden "Süt Akı." (Süt Hakkı) deyimi kullanıldığı görülmektedir. Mesela, "Enesinin süt akısı dep, kudalar bir uy berisiptir ("Çalkan")." (Annesinin süt hakkı diye, dünürler bir inek vermişler ("Çalkan"), şeklinde cümle içerisinde de ifade edilmektedir (Nurmatov, 2008: 598). Ayrıca Kırgızlarda süt hakkı verilmeden dua edilmez. Süt hakkı kalıñdan farklı olarak istenmeden verilmektedir. Karşı taraf gönlünden ne koparsa verir. Bu süt hakkı kızın annesine bir teşekkür maiyetindedir (KK1).
Temiz ve suçsuzluğu ifade eden "Süttön Ak." (Sütten Beyaz/Sütten Çıkmış Ak Kaşık) veya "Süttöy ak." (süt gibi ak) deyimi kullanılmaktadır (Nurmatov, 2008: 598). "Ak süt (helal süt) emmiş" soy yönünden temiz, ahlâklı anlamındadır. "Özüñ ele süttön ak kisi bolup kala bermeksiñbi?" ("Ala-Too", FRA) "Sen kendin, tek başına tertemiz birisi olarak kalmak mı istiyorsun?" (Meskhidze, 2006: 54, 64).
Anne bedduası olarak "Sütün Ak Kıluu." *Enelikten keçüü* (Sütünü Ak Kılmak/Sütünü Helal Etmemek) deyimi kullanılmaktadır. Yani "annelikten vazgeçmek, evlatlıktan çıkarmak" demektir (Nurmatov, 2008: 599).
Çok zorlanmak, çok canı yanmak, başından birçok sıkıntı geçip görmediği kalmamak, eziyet çekmek gibi anlamları kapsayan bir deyim ise, "Ene Sütü Oozuna Tatuu." (Anasından Emdiği Süt Burnundan Gelmek) ya da "Ene sütü oozuna kelüü." (Ana sütü ağzına gelmek) anlamındadır (Nurmatov, 2008: 703).
Genel anlamda anne sütü, renginin ak olmasından dolayı temizliği, iyiliği, helal olmasını ifade ederken sık sık süt hakkına vurgu yapan deyimlerin bulunduğu görülmektedir. Diğer yandan

tecrübe kazanmamış, olgunlaşmamış, çok genç olan çocukları veya tam tersi yetişkin olan kişileri ifade ederken de süt ile ilgili deyimler kullanılmaktadır. Bunlarla birlikte beddua amaçlı da süt ile ilgili deyimlerin bulunduğu görülmektedir.

Kırgız Atasözlerinde Anne Sütü

Kırgız atasözlerinde süt genellikle hayvan sütü ve besin olarak geçmesinin yanında anne sütünü değerli olduğuna ve yine çocukları üzerinde süt hakkı bulunduğuna vurgu yapmaktadır:

Kırgızlarda insana yararlı olanı vurgulayan "*Eneden süt iç, akılmandan akıl iç.*" ,"Anneden süt iç, bilgin adamdan akıl iç" atasözü söylenmektedir (İşçanoğlu, 2018: 362).

Çocuğa anne ve baba hakkında onların bakımı, üzerindeki hakkı ve onlara olan davranışlar yönünden öğütlerde bulunulmuştur: "Atañdın akısın, eneñdin sütün unutpa.", (Babanın hakkını, annenin sütünü unutma!). Yine anne sütünün hakkını ödemenin büyük bir borç olduğu yönünde diğer bir atasözü de "Ene sütün aktoo – unutulgus karız.", (Anne sütünü ödemek unutulmaz borçtur.) (Kahraman, 2017: 181-182).

"Ene tilim ene sütüm" (Ana dilim anne sütümdür) (KK3). İlk öğrenilen dil yeni doğduğunda anneden öğrenmeye başladığın dildir, şeklinde açıklanabilir.

"Bir kazan süttü iritiş üçün,/ Bir tamçı ayran cetiştüü. (U)" (Çelik Şavk, 2002: 68). (Bir kazan sütü bozmak için,/ Bir damla yoğurt yeterli.) Bir kötü kişi yüzünden hepsinin kötü olması manasında kullanılmaktadır.

Bereketin sembolü olarak "Dıykan ögüzdöy küçün herse,/ Cer inektey sütün beret. (U)", (Çiftçi öküz gibi gücünü verirse ,/ Yer inek gibi sütünü verir.) atasözü kullanılmaktadır (Çelik Şavk, 2002: 113).

"Eşektin küçü adal, sütü aram. (Y)", (Eşeğin gücü helal, sütü haram.) (Çelik Şavk, 2002: 123) atasözünde süt tabu unsuru olarak yer almaktadır.

"Buka müyüzdüü uydun sütü bolboyt,/ Uy müyüzdüü bukanın küçü bolboyt. (U)", (Boğa boynuzlu ineğin sütü olmaz, İnek boynuzlu boğanın gücü olmaz.) (Çelik Şavk, 2002: 78) burada yer alan süt kavramı cinsiyetçiliğe vurgu yapmaktadır.

Kırgız Halk Hekimliğinde ve İnançlarında Anne Sütü

Sözlü anlatılarda yer alan anne sütü yaraları iyileştirmek veya ölen kahramanı tekrar diriltmek amacıyla sağaltma işlevi taşıdığı görülmektedir. Kırgız halk hekimliğinde anne sütüyle ilgili şu şekilde tedavi yöntemleri uygulanmaktadır:

1.) Kırgızlarda kulağı hastalanan çocuklar ve büyükler için yeni doğum yapmış annenin sütü haftada üç kez ağrıyan kulağa üç kere sağılır. Yeni doğum yapan annenin bebeğinin cinsiyeti erkek olması gerekmektedir. Çünkü hastalığın çabuk geçeceğine inanılmaktadır. Aynı zamanda bebeklerinin kulağı ağrıdığında da ağrısı geçmesi için kulağa anne sütü sağılmaktadır (KK1, KK2, KK3).

2.) Kırgızlarda yeni doğan bebeğin vücudunda kötü yaralar, pişikler olursa oralara anne kendi sütünden sürer ve oradaki yaralar, pişikler iyileşmektedir (KK1).

3.) Yeni doğum yapan anne, sütü bozulmaması için kırk gün karanlığa çıkmaz. Çünkü kötü ruhların geleceğine inanılır. Bunun dışında gezmez, kendilerine çok dikkat ederler. O kırk gün içerisinde anne bir şeyden korkarsa annenin göğsü ağrır, şişer, sütü bozulur. Bu durumda halk hekimliği olarak şu uygulamalar yapılmaktadır: Söğüt ağacının çubuklarını çapraz şekilde örgü yaparlar ve neneler sabah gökte yıldızlar batmadan önce hastalanan annenin göğsüne o örgüleri koyarlar ve üç kere soğuk su serperler. Bu şekilde annenin memesindeki kötülükler korkutulmuş olur. Anneye gelen cinler, kötü ruhlar temiz su sayesinde götürüleceğine inanmaktadırlar (KK1, KK2, KK3).

4.) Bebeğin burnu tıkandığında da anne sütü sağılmaktadır. Böylece tıkalı olan burun süt sayesinde açılmaktadır (KK1).

5.) Bebeklerin karnından gaz çıkmadığı zamanlarda az miktarda unun içine anne sütünden karıştırarak hamur haline getirip gaz ve ağrının geçmesine yardımcı olması için bebeklerin göbeklerine bağlanır (KK2, KK3).

6.) Yeni doğum yapmış annenin yüzünde lekeler oluştuysa bu lekelerin gitmesi için sağdığı sütten yüzüne sürtmektedirler (KK2, KK3).

7.) Bebekler uyumadıkları zaman anne sütünden masaj yaparak uyutmaktadırlar (KK2, KK3).

8.) Kız çocuklarının çok tüylü olmaması için anne sütünü her gün koltuğuna, bacaklarına ve poposuna sürtmektedirler (KK2, KK3).

9.) Anne sütü çok aktığı zaman o sütü sağmaktadırlar ve meyveli ağacın dibine dökmektedirler. Anne sütünü meyveli ağacın dibine dökmelerinin sebebi yine çocuklarının olması ve çocukların çoğalması içindir (KK3).

10.) Doğumun ardında kırk günlük süre içindeki anne sütü kutsal görülmektedir. Bu sebepten dolayı bu günler içerisinde annenin göğsü ağrıdığında tarağı ters koyup göğsün üstüne doğru taranmaktadır. Tarak Kırgız toplumunda kötü anlam taşımaktadır. Mesela, rüyada tarak görmek ayrılıktır. Yani tarak genel anlamıyla ayrılığı temsil etmektedir (KK3).

SONUÇ

Kırgız sözlü anlatılarında anne sütü sadece besin unsuru olarak yer almamaktadır. Halk hekimliğinde anne sütüyle ilgili inançsal açıdan birçok uygulamaların yapıldığı ve kökeni Şamanizm inancına dayanan ritüellerin mevcut olduğu göze çarpmaktadır. Kırgız anlatılarında süt hakkı, anneyi yücelten ve kutsal olarak nitelendirilmesine sebep olan önemli inançsal unsurdur. Aynı zamanda sözlü anlatılarda süt temizliği, saflığı ve arınmayı da niteler. Diğer taraftan anne sütü, yeniden doğuşunda sembolüdür. Sözlü anlatılarda kahraman ölüp dirildikten sonra annesinin karşısına geldiğinde annenin memesinden süt akması ve kahramanın o sütü içmesi de yeniden hayat bulmayı ve yeniden doğumu simgeleyen önemli bir kültürel unsur olduğu görülmektedir. Burada hayat veren unsur olması ve ak renkle ifade edilmesi hususu, mitolojik değere sahip olan, göğün dördüncü katında bulunan “süt gölü”ne kadar götürmektedir. Ayrıca anlatılarda kahramanların veya gerçek hayatta kişilerin aynı anneden süt içip “sütkardeşi” olmaları sütün sanal akrabalık ilişkisinin kurulmasında önemli bir inanç unsuru olduğu da dikkati çekmektedir.

KAYNAKÇA

Akmataliyev, A., v.d. (2007). *Kırgız destanları 2.* (Türkiye Türkçesine Aktaran: Caştegin Turgunbayer),
Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akmataliyev A. ve Keneş K. (2007). *Kırgız destanları 3-Kocacaş Destanı.* (Türkiye Türkçesine Aktaranlar: Fikret Türkmen, Gülsine Uzun, Baki Bora Hança), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akmataliyev, A. (2001). *Kırgız Folkloru Ve Tarihi Kahramanlar (Evlilik geleneği ve Türküleri, Çocuk folkloru, Edebi Eser ve Tarihi Kahramanlar.* Ankara: Atatürk Kültürü Başkanlığı Yayınları.

Akdeniz, Z. (2010). *Kırgız Destanlarında Kut İnancı.* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Bayat, F. (2006). *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi* (*Kutsal Dişi-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji) 2.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayat, F. (2009). *Türk Destancılık Tarihi Bağlamında Köroğlu Destanı (Türk Dünyasının Köroğlu Fenomenolojisi).* İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Beydili, C. (2003). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük.* Ankara: Yurt Kitap-Yayın.
Çeribaş, M. (2012). *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
Dağı, F. (2013). *Türk Halk Anlatılarında Halk Hekimliği Üzerine Bir Araştırma.* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmış Doktora Tezi, Balıkesir.
Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları 1.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Doğan, S. (2009). *Kırgız Masalları (Metin-İnceleme).* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Ergin, M. (2004). *Dede Korkut Kitabı I.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Ergun, M. ve Aça, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I.* Ankara: Akçağ Yayınları.
Gültepe, N. (2008). *Türk Kadın Tarihine Giriş (Amazonlardan Bacıyan-ı Rum'a).* İstanbul: Ötüken Neşriyat.
İliç, Y. (2002). *Kırgız Halk Destanı Er Töştük (Gramer-Metin-Çeviri- Dizin).* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
İşcanoğlu, İ. B. (2018). "Kırgız Aile ve Sosyal - Kültürel Hayatında Kadın", *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi(Türklad),* 2 (1), ss. 358-366.
Kahraman, R. (2017). *Kırgız Türkçesinde Kadın Konulu Atasözleri.* Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak.
Meskhidze, M. (2006). *Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde Renk İsimleri İçeren Deyimler.* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Nurmatov, M. (2008). *Kırgız Türkçesindeki Deyimler (Aktarma- İnceleme).* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Ögel, B. (1995). *Türk Mitolojisi II.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Özen, S. (2008). *Konu ve Yapı Bakımından Kırgız Peri Masalları.* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
Radloff, W. (1995). *Manas Destanı Kırgız Türkçesi Metin-Türkiye Türkçesi* (Çev.: E Gürsoy Naskali), Ankara: Türksoy Yayınları.
Şavk Çelik, Ü. (2002). *Kırgız Atasözleri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Türkdoğan, O. (1992). Türk Ailesinin Genel Yapısı, *Sosyo-kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi,* 1, (ss. 28-66). Ankara: T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
Türker, F. (2005) *Kırgız Destanı 'Kız Darıyka' Üzerine Bir Araştırma.* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
Yeşil, Y. (2014). *Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri (Doğum-Evlenme-Ölüm Gelenekleri).* Ankara: Grafiker Yayınları.
Yılmaz, M. (1994). *Kırgız Halk Masalları.* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
Muyassar Nazarova, 26.20.1972 doğumlu, kadın doğum doktoru, üniversite mezunu, Kırgızistan.
Maksatkan Supatayeva, 08.01.1987 doğumlu, Uluslararası İlişkiler mezunu, Kırgızistan.
Şadmanay Supatayeva, 23.09.1983 doğumlu, Ahmet Yesevi Üniversitesi Türkoloji bölümü mezunu, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Yüksek Lisans, yaşadığı yer; Nevşehir, memleketi; Kırgızistan.

BAĞIMSIZ DENETİMİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI (KKP) UYGULAMALARI TEMELLİ İÇ KONTROL SİSTEMLERİNİN EVRİMİ

Doç. Dr. Niyazi KURNAZ
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü
Arş. Gör. Ali KESTANE
Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü

ÖZET

Günümüzde artan teknolojik gelişmeler ile beraber işletmelerin uluslararası alanda rekabet yarışına girmeleri; işletmelerde kurumsal yönetim anlayışına yeni bir boyut kazandırmış ve işletme faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde bilgi teknolojilerinin kullanımı kaçınılmaz bir zorunluluk haline gelmiştir. Meydana gelen değişmeler ve gelişmeler, faaliyetlerin etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması noktasında bağımsız denetime ayrı bir misyon kazandırmış olup denetimin önemini artırmıştır. Üretilen finansal bilgiler ışığında önemli kararlar alınması ve alınan kararların isabetliliğinin sağlanması bakımından, bilginin doğruluğu ve güvenilirliği bağımsız denetimin güçlendirilmesini doğrudan etkilemektedir. Gelinen süreç, bilgi kullanıcılarının bilgiye anlık ulaşımını ve ulaşılan bilginin doğrulanmasını gerektirmiş olup bu noktada mevcut iç kontrol sistemleri yetersiz kalmış ve Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP) uygulamalarının oluşturulmasına zemin hazırlanmıştır. Dolayısıyla iç kontrol prosedürlerinin KKP uygulamalarına entegre edilmesi, iç kontrol sistemlerinin etkinliğinin artırılmasında kritik bir önem taşımakta olup denetim tekniklerinin de bu yönde şekillendirilmesine yol açmıştır. Bu çalışmada iç kontrol sistemlerinin KKP uygulamaları ile entegre edilerek bağımsız denetimin güçlendirilmesi konusundaki evrimi tartışılmaktadır. Uygulamada yaşanılan zorluklardan dolayı söz konusu kavramlar teorik olarak ele alınmış olup gelecekte yapılacak çalışmalara ilişkin ise önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetim, İç Kontrol, Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP)

STRENGTHENING INDEPENDENT AUDITING THE EVOLUTION OF INTERNAL CONTROL SYSTEMS BASED ON ENTERPRİSE RESOURCE PLANNING (ERP) APPLICATIONS

ABSTRACT

Today, with the increasing technological developments, busineses enter the competition in the international arena; has brought a new dimension to corporate governance approach in businesses and the use of information technologies in the realization of business activities has become an inevitable necessity. The changes and developments have provided a separate mission to the independent audit in order to increase the efficiency and efficiency of the activities and increase the importance of the audit. The accuracy and reliability of the information directly affect the strengthening of the independent audit in order to make important decisions and to ensure the accuracy of the decisions taken in the light of the financial information produced. The process required information users to have instant access to information and the validation of the information reached. At this point, the existing internal control systems were insufficient and the basis for the establishment of Enterprise Resource Planning (ERP) applications was prepared. Therefore, the integration of internal control procedures into ERP applications is critical importance in increasing the effectiveness of internal control systems and this direction has led to the shaping of audit techniques. In this study, the evolution of the internal control systems on the strengthening of independent audit by integrating with ERP applications is discussed. Due to the difficulties experienced in the practice, these concepts were discussed theoretically and suggestions were made for future studies.

Keywords: Independent Audit, İnternal Control, Enterprise Resource Planning (ERP)

GİRİŞ

Artan teknolojik faaliyetler, işletmelerin rekabet yarışında giderek daha fazla önem kazanmakta olup gerçekleştirilen iş süreçlerinin arasına sızmayı başarmış ve kurumsal yönetim anlayışında yeni oluşumlara zemin hazırlamıştır. Özellikle bilgi teknolojilerine yapılan yatırımların boyutu değişmiş ve günümüz işletmecilik faaliyetlerinde kullanımı kaçınılmaz zorunluluk haline gelmiştir. Artan ihtiyaçlar karşısında işletme faaliyetleri daha karmaşık bir hale gelmiş ve iş süreçleri de kendisine düşen payı almıştır. Geliştirilen bilgi teknolojileri ürünleri işletmelerin söz konusu karmaşık iş süreçlerini sistematize ederek, faaliyetlerin doğru bir biçimde sınıflandırılmasını sağlamış ve ortaya çıkan faaliyet sonuçlarının da tutarlı ve karşılaştırılabilir bir şekilde analiz edilmesine imkân tanımıştır. Artan iş süreçlerinin karmaşıklaşması işletmelerin iç kontrol faaliyetlerini de derinden etkilemiş olup iç kontrol sistemlerinin yeniden şekillendirmelerine yol açmıştır. Bilgi teknolojileri temelinde üretilen finansal bilginin; karar mercileri tarafından doğruluğu ve güvenilirliği alınan kararlarının isabetliliği bakımından hayati önem taşımaktadır. Ayrıca, bilgi kullanıcılarının bilgiye anlık ulaşımı ve ulaşılan bilginin doğrulanmasını gerekliliği mevcut iç kontrol sistemlerini görevlerini eksiksiz yerine getirme konusunda yetersiz bırakmış ve Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP) uygulamalarının oluşturulmasına zemin hazırlanmıştır. Dolayısıyla iç kontrol faaliyetlerinin KKP uygulamalarına entegre edilmesi, iç kontrol sistemlerinin etkinliğinin artırılmasında büyük önem taşımakta olup denetim tekniklerinin de bu yönde şekillendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada iç kontrol sistemlerinin KKP uygulamaları ile entegre edilerek bağımsız denetimin güçlendirilmesi konusundaki evrimi tartışılmaktadır. Uygulamada yaşanılan zorluklardan dolayı söz konusu kavramlar teorik olarak ele alınmış olup gelecekte yapılacak çalışmalara ilişkin ise önerilerde bulunulmuştur. Çalışma iki ana bölümden oluşmakta olup, birinci bölümde; bağımsız denetim, kurumsal kaynak planlaması ve iç kontrol kavramları açıklanmış, ikinci bölümde ise söz konusu kavramların birbirleri ile olan ilişkileri ele alınarak literatürdeki çalışmalar doğrultusunda; Bağımsız denetimin güçlendirilmesi bakımından kurumsal kaynak planlaması (kkp) uygulamaları temelli iç kontrol sistemlerinin evriminin tartışılmasına ilişkin bilgiler sunulmuştur.

BAĞIMSIZ DENETİM KAVRAMI

Denetim kavramı, iktisadi faaliyet ve olaylara ilişkin iddiaların önceden belirlenmiş muhasebe ölçütlerine uygunluğunu araştıran ve sonuçlarını ilgililere aktarmak üzere yeterli ve uygun kanıt toplayarak ilgili kanıtlarını değerleyen sistematik bir süreç olarak tanımlanabilmektedir (Kaval, 2005: 3; Güredin, 1998: 5). Bağımsız denetimin farklı tanımlamaları bulunmakta olup özü itibariyle aynı olduğu anlaşılmaktadır. Bağımsız denetim, bir işletmenin finansal tablolarının genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı hususunda yapılan denetim olarak ifade edilebilmektedir (Uyar, 2010: www.muhasebetr.com). Bu doğrultuda; "Bağımsız denetim kavramı, bir işletmenin ekonomik faaliyetleri sonucunda hazırlanan finansal tablo ve diğer finansal bilgilerin önceden belirlenmiş ölçütlere uygunluğu ve doğruluğunun makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtları ile bağımsız denetim standartlarında öngörülen gerekli tüm bağımsız denetim tekniklerinin uygulanarak, defter, kayıt ve belgeler üzerinden değerlendirilmesi ve sonuçlarının bir rapora bağlanmasıdır" şeklinde tanımlanabilmektedir (Selimoğlu vd, 2011: 5; Kavut vd, 2009: 36).

KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI (KKP) KAVRAMI

Kurumsal kaynak planlaması uygulamaları hakkında literatürde görüş birliğine ulaşılmış genel bir tanım bulunmamakla beraber farklı tanımlamalar mevcuttur (Canpolat, 2014: 8). Söz konusu tanımlamalardan bazıları; entegre olan bir üretim bölümünün birden fazla işletme ile

bağlantılı bilgisayar temelli üretim ve işlem sistemi (Nickels vd,1996: 282); işletmelerin rekabet avantajı elde etmesinde yönelik, iş süreçlerine hareketlilik kazandırarak, iş birimlerini birbirine entegre edilmesi ve eş anlı organizasyon üyelerinin sisteme erişimlerini sağlayan stratejik bir araç *(*Jones *ve* Price, 2004: 21); bilgi teknolojileri ile işletmenin tüm fonksiyonlarının entegrasyonunu sağlayan bir planlama ve iletişim aracı (Aydoğan, 2008: 108) olarak tanımlanabilmektedir. Buradan hareketle; KKP uygulamalarının temel özellikleri (Klaus vd., 2000: 141-162): esnek yapısı ile farklı sektörlere hitap edebilen bir yazılım olması, işletme ile ilgili olan bütün süreçlere çözümler sağlaması, faaliyetler sonuçlarında oluşan verileri tek bir veri tabanında bütünleştirerek veriler arasında ilişkisel bağlantılar kuran bir yapı olması ve fonksiyonel bir kullanım aracı olması şeklinde sıralanabilmektedir.

İÇ KONTROL KAVRAMI

Kontrol kavramı genel olarak, "bir örgütün, olayın, faaliyetin veya işlemin amacına ulaşabilme gücü" (Yılancı vd, 2013: 71); bir işlemin gerçekleştirilmesi sırasında işlemin doğru ve düzgün bir biçimde kayıt altına alınmasının gözlemi ve varsa hata ve hileleri düzeltme işlemi (Kurnaz ve Çetinoğlu, 2010: 385) olarak ifade edilebilmektedir. Ayrıca, kontrol; bireyin ya da kurumun veya bir konu üzerinde hakimiyet sağlamayı ve onu istenilen amaca doğru yönlendirmeyi sağlayan metot ve davranışlar olarak ta tanımlanabilmekte (Yılancı, 2006: 4) ve bir kıyaslama faaliyeti olarak ta ifade edilebilmektedir (Tuncay, 2011: 3). İç kontrol, işletmelerde değer yaratma odaklı olarak geliştirilen uygulamalar olup etkin iç kontrol sistemi ile güvenilir finansal raporlama, operasyonların etkin ve verimli bir şekilde gerçekleştirilmesi, yasa ve mevzuata uygunluğun sağlanması amaçlanmaktadır (Göçen, 2010: 110). Ekonomik ilişkilerin değişmesi ve daha karmaşık hale gelmesi ile karşı karşıya kalan işletmeler iç kontrol sistemi kurarak; varlıklarını korumak, muhasebe kayıtlarını ve faaliyetlerini güvence altına almaya çalışmaktadırlar (Taş ve Durmuş, 2008: 57). Bu anlamda işletmelerin büyümesi ve varlıklarını sürdürülebilir kılmaları etkin bir iç kontrol sisteminin gerekliliğini ortaya koymaktadır (Aksoy, 2006: 139).

İÇ KONTROL SİSTEMİ VE BAĞIMSIZ DENETİM İLİŞKİSİ

İç kontrol sisteminin etkin olması, finansal raporlamanın güvenilirliğinin sağlanması ile birlikte, belirlenen yöntem ve yasal düzenlemelere uygunluğun sağlanması bakımından da önem taşımakta olup bağımsız denetim uygulamalarının niteliğini olumlu etkileyebilmektedir. Dolayısıyla, iç kontrol sisteminin bağımsız denetçiler tarafından incelemeye alınması, olası risklerin önceden ve doğru bir biçimde tespit edilmesine imkân sağlamaktadır (Tuncay, 2011: 96). Bu noktada iç kontrol sisteminin varlığı bağımsız denetim bakımından bir güvence oluşturmaktadır (Tuan, 2009: 6).

Bağımsız denetçinin, iç kontrol sisteminin işleyişine yönelik bilgi edinmesi durumunda finansal raporlamayla doğrudan ilişkili yanlarını dikkate alması yeterli görülebilmektedir (Akışık, 2005: 98). Bu anlamda iç kontrol sistemi etkin işleyen bir işletmede bağımsız denetçi işletme faaliyetleri hakkında daha sağlıklı ve hızlı görüş oluşturabilecektir (Uzay, 1999: önsöz). Buradan hareketle denetçilerin iç kontrol sistemini incelemelerinin nedenleri araştırıldığında; denetimin planlanması aşamasından denetçilerin iç kontrol sisteminin işleyişi konusunda görüş belirtmesine kadar olan süreçte işletme yönetimine sistemin iyileştirilmesi konusunda uyarılarda bulunulması gibi hususlar dikkat çekmektedir (Uzay, 1999: 57-58). İç kontrol sisteminin güvenilirliği hakkında bağımsız denetçinin düşüncesi; yapılacak olan denetim çalışmasında kullanılacak denetim yöntem ve teknikleri ile denetimin kapsamını ve kullanılacak olan süreyi öngörebilmektedir. Bu anlamda hazırlanacak olan denetim programı önemli ölçüde iç kontrol sisteminin etkinliği ile doğrudan ilişkilendirilebilmektedir (Sezal, 2006: 18). İç kontrol sisteminin etkin olması; denetim riskinin azaltılabilmesine, denetçinin bir görüş

oluşturması bakımından toplaması gereken kanıtların sayısını da en aza indirilmesine olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla, denetimin gerçekleştirileceği işletmenin iç kontrol sisteminin etkinliği konusunda, denetçinin, yeterli bilgi sahibi olması önemli bir gerekliliktir (Güredin, 1998: 30).

KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI UYGULAMALARI VE İÇ KONTROLE ETKİSİ

İşletmelerde yönetim bakımından herhangi bir problem yaşanmaması için, iç kontrolün etkin bir biçimde çalışması kritik önem taşımaktadır. İşletmelerde bilgi teknolojilerinin yoğun bir biçimde kullanılması, amaçlara ulaşılması bakımından izlenen yol ve yöntemlerde kendine özgü durumlar yaratabilmektedir (Sevim ve Bülbül, 2017: 5). Bu anlamda işletmelerde kullanılan ERP sistemleri; iç kontrol faaliyetlerinin sağlıklı bir biçimde yerine getirilmesi konusunda kontrollerin büyüklük, zaman ve niteliklerinin belirlenmesine kolaylık sağlamaktadır. Dolayısıyla işletmelerde bilgi teknolojilerinin yoğun olarak kullanılması; iç kontrol yapısını güçlendirmekte olup insan faktörünü de minimize etmektedir. Buradan hareketle iç kontrol faaliyetlerinin etkinliği sağlanabilmekte; eksik ve hatalı işlemler sistem üzerinden revize edilebilmektedir. Genel kontroller düzeyindeki eksikliklerin giderilmesi hile işlemlerine karlı daha sıkı önlemler alınabilecek olup sistemin iyileştirilmesi çalışmalarıyla manipülasyonların önlenmesi ve erişimlerin yetkili kişiler tarafından gerçekleştirilmesine yönelik kontrol prosedürleri de uygulamaya konulmuş olabilecektir (Cankar, 2006: 70). İç kontrole yönelik genel kontrollerin yeterli bir şekilde oluşturulamaması, yetersiz ve yasal olmayan bir biçimde sisteme bilgi işleme gibi durumların söz konusu olması program değişiminden ileri gelen risklerin önlenememesine ve gerçekleştirilen uygulama kontrollerinin zayıf kalmasına yol açabilecektir. Dolayısıyla, iç kontrole ilişkin uygulama kontrolleri ve ilişkili prosedürlerin doğru bir biçimde oluşturulması, genel kontrollerin sağlamlığı ile direkt ilgili olduğu açıktır (Arens, 2000: 4). Bilgi sistemlerinin sağlıklı çalışması ve veri girişlerinin doğruluğunun ve güvenilirliğinin sağlanması; ERP sistemlerinde yer alan uygulama kontrollerinin temel amacı niteliğindedir. Faaliyette bulunulan coğrafyanın ve faaliyet kolunun çeşitli ve çok olduğu işletmelerde; bilgilerin tek bir veri tabanında toplanması ve burada süreçlerin iş süreçlerinin birbirine entegre bir yaklaşımla test edilmesi uygulama kontrollerine kolaylık sağlamaktadır. Dolayısıyla sistemin sürekliliğinin sağlanması adına söz konusu faaliyetlerin sisteme doğru bir biçimde işlenmesi konusunda iç kontrol yapısı kilit rol taşımakta olup işletme yönetiminin sorumluluğu da açıktır (Coderre, 2009: 9). İşletmelerin, personele verilen ücretler, satın alma, satış bilgisi, tahsilat, ödeme ve stoklama gibi faaliyetlerine ilişkin döngülerin kontrolleri, ERP sistemlerindeki uygulama yazılımları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Muhasebe bilgi sistemlerinde yer alan bilgi akışı kapsamında; girdi – süreç – çıktı kontrolleri ile sürecin kontrol altına alınması konusunda etkinlik sağlanmasına çaba gösterilmektedir. Bu noktada son aşamadaki çıktı kontrolleri; üretilen finansal bilgilerin güvenilirliği ile doğrudan ilişkili olmasından dolayı hata ve hileli işlemlerin tespit edilmesinde hayati önem taşımaktadır (Appelbaum, 2016: 18). İşletmelerdeki kritik noktaların tespit edilmesi, kontrol kurallarının belirlenerek uygulamaya koyulması, yaşanabilecek zafiyetlerin yok edilmesini ve olası olumsuzlukların önlenmesi konusunda sürekli kontrol değerlendirmesinde kullanılan dijital analiz yöntemleri büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, ERP sistemleri içerisinde iş süreçlerinin doğru tanımlanması, kontrol testlerinin etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi; söz konusu konularda iç kontrolün ulaşılabilirlik, güvenilirlik, bütünlük ve gizlilik prensiplerinin sağlanabilmesi ile geçerlilik kazanmaktadır (Du ve Roohani, 2007: 135).

BAĞIMSIZ DENETİMİN GÜÇLENDİRİLMESİNDE KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI (KKP) UYGULAMALARI TEMELİNDE İÇ KONTROL DEĞERLENDİRMESİ

İşletmelerin, bilgi sistemlerine olan gereksinimlerinin karışlanmasına ve yönetimin önemli kararları daha hızlı ve isabetli bir şekilde almasına olanak sağlayan ERP sistemleri, merkezi veri entegre tabanı ve modüler yapısıyla ile işletme faaliyetlerinde kaçınılmaz bir gereklilik olarak karşılanmaktadır (Laudon ve Laudon, 2010: 57). Entegre sistem olması özelliğiyle; ihtiyaç duyulan teknik alt yapı ile üretilen bilgi kalitesinin geliştirilmesi açısından değer yaratan ve esnek bir yapıya sahip olan ERP sistemleri verimli çalışma ortamı sağlayabilmektedir (Bendoly ve Jacobs, 2003: 235). Veri girişlerinde meydana gelen yanlışlıklar ve aksamalar sistemde detaylı testlerin yapılmasına neden olmakta ancak ERP sistemlerinde yer alan güçlü kontroller bilgilerin sisteme eksiksiz ve doğru bir şekilde işlenmesine olanak tanımaktadır (Pinto ve Millet, 1999: 74). Bu noktada yeni teknoloji ve uygulamaların faaliyetlerin takip edilmesindeki sağlamış olduğu kolaylıklar; faaliyetlerin şeffaflığı artırmakta olup hesap verebilirliklerine de olumlu katkı yaratmaktadır. Ayrıca ERP sistemleri aracılığıyla üretilen finansal bilgiler hızlı bir biçimde denetlenebilmektedir (Janvrin ve Mascha, 2010: 12). Üretilecek olan finansal tabloların doğruluğunun ve güvenilirliğinin sağlanmasında; her bir modülün denetimine ilişkin dayanak kanıtlara sürekli erişimin gerçekleştirilebilir olması ERP sistemlerine güven oluşturmaktadır. Sistemdeki her bir modül bileşenlerinin ayrı ayrı ve doğru bir biçimde tespit edilmesi; gerçekleştirilecek olan testlerle sistemin incelenmesi ile girdi ve çıktıların kontrolünün sağlanması makul bir denetim görülü oluşturulmasında temel işlev kabul edilmektedir (Ye, vd., 2011: 192).

Günümüzde işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirmelerinde; hammadde alımından başlayarak, sipariş, tedarik ve üretim sürecinden nihai mamule dönüştürülerek satışına kadar olan süreçlerde oluşan çeşitli bilgi ve belgeleri ilişkili olan taraflarla paylaşmaları gereklilik arz etmektedir. Ancak her işletmenin kendine özgü bilgi ihtiyacı farklılığı, söz konusu bilgilerin paylaşımında kullanılan bilişim sistemini diğerlerinden ayıracak ve ilgili sistemden beklenen fayda düzeyi ise sistemin kullanımına bağlı olarak değişiklik gösterebilecektir. Kritik hususlardan birisi olarak kabul edilen; bilginin doğru ve güvenilir bir şekilde karşılıklı olarak paylaşılabilmesi ile olağan üstü değişen ve gelişen ekonomik ortamda etkinlik, şeffaflık, kalite, yeniliklere uyum, hesap verebilirlik ve sorumluluk faktörleri bağlamında işletmeye olumlu yansımalar sağlayabilecektir (Sledgianowski, 2017: 4). İşletmenin içerisindeki faaliyet birimlerinin kurum içerisindeki bilgileri eksiksiz ve doğru bir şekilde paylaşmasında izin veren ERP sistemlerinin modüler yapısı; işlemlerin tamamlanması, kayıtların eksiksiz yapılması, sisteme erişim yetkilerinin doğru bir şekilde tanımlanması ve sistemde yer alan bilgilerin analiz edilmesi gibi süreçlerin tamamında denetim faaliyetleri bakımından kolaylıklar sağlamaktadır. Ayrıca, işlem hızı, bilgi akışı, yedekleme, doğrulama ve veri değişimi gibi konularda kontrollerin artması denetime olumlu katkı sağlamaktadır. Söz konusu uygulamalar, denetim açısından; zaman ve maliyet tasarrufu sağlayarak işletme içerisinde daha etkin bir iletişim ortamı yaratmakta ve işletme faaliyetlerinin verimliliğine olumlu yansımalar oluşturmaktadır (William ve Johnson, 2000: 64).

Bağımsız denetimin güçlendirilmesi bakımından kurumsal kaynak planlaması (kkp) temelinde iç kontrol sistemlerinin evrimine ilişkin yapılan teorik değerlendirmelere ilaveten; bu çalışmadaki gibi konuları bütünleşik olarak ele alan literatürde bir çalışma bulunmamaktadır. Ancak konu ile ilgili yapılmış olan çalışmalar ve güncel durum hakkında da aşağıda bilgiler verilmiş olup uygulamaya dönük tartışma yapılmaktadır.

Eakin (2002) ve Dos vd.. (1993) finansal etkinlik teorisine dayalı ERP uygulamaları ve hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi araştırmış; her iki çalışmada da, ERP uygulamaları ve hisse

senedi getirileri arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Hayes vd., (2001), kontrol değişkenlerini etkinlik teorisi modeline dahil etmiş ve yukarıda bahsedilen çalışmalarla benzer sonuçlar elde edilmiştir. Hunton vd., (2002), ERP uygulamalarının öncesi ve uygulama sonrası etkisini araştırmak üzere bağımsız değişkenler olarak analistlerin kazanç tahminlerini dikkate almış; ERP uygulaması ve faydaları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Poston ve Grabski (2001), ERP'nin uygulanmasından önce ve sonra bir işletmenin (50 şirket örnekleme alınmış) büyümesini araştırmak için değişkenler olarak dört kategoride finansal oran kullanmıştır. Her bir çalışanın yarattığı gelirlerin artmasına ve satılan malların maliyetlerinin her yıl azalmasına rağmen, ERP uygulamasının dağıtım maliyetlerini düşürmediği tespit edilmiştir.

Brazel (2005), ERP sistemleri ortamında deneyimli olan denetçiler ile ERP sistemleri ortamında olmayan ancak deneyim süresi fazla olan denetçilerin; denetim faaliyetleri üzerindeki algılarını, denetim kalitesini, denetçi performansı değerlendirmiş; ERP sistemleri denetim ortamına daha az deneyimli bir denetçinin, ERP sistem denetim ortamına, bu uzmanlık alanından yoksun, daha deneyimli bir üst düzey denetçiye göre atanmasının tercih edilebileceği sonucuna ulaşmıştır. Bu durum, ERP sistemlerinin uzmanlığı ile ilgili denetçi algılarının genel deneyim süresi ve niteliği ile önemli ölçüde ilişkili olmadığını ortaya koymaktadır.

Brazel ve Agoglia (2007), karmaşık Muhasebe Bilgi Sistemleri (MBS) ortamlarında (ERP temelli), yüksek düzeyde MBS uzmanlığına sahip denetçiler ile daha az MBS deneyimi olan denetçileri karşılaştırmış; daha yüksek MBS uzmanlığına sahip denetçilerin kontrol riskini daha yüksek oranda değerlendirme eğilimi gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu durumun, finansal denetçilerin karmaşık MBS ortamlarındaki kontrol riski önemini tanımakta yetersiz kaldıklarını işaret ettiğini belirtmiştir. ERP ve Sarbanes-Oxley Yasası ile ilgili bir çalışmada, Chang vd., (2008), bir ERP ortamındaki denetçiler için, sistem tarafından elde edilen bilgilerin nasıl artırıldığını denetleme deneyiminden çok sistemi daha fazla kullanmanın daha önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Vendrzyk ve Bagranoff (2003), bilgi sistemleri denetçileri ve finansal denetçilerin ABD'deki en büyük beş muhasebe / mesleki hizmet organizasyonunda mevcut ve gelecekteki bilgi sistemleri denetiminin rolüne ilişkin algılarını tanımlamış ve karşılaştırmıştır; bilgi sistemleri denetçileri ile finansal denetçilerin bilgi sistemleri denetimine yönelik mevcut ve gelecekteki ilişki hakkında farklı algılara sahip oldukları, finansal denetçilerin gelecek dönemlerde de bilgi sistemleri denetimine hakim olmaya devam edebileceği olasılığının daha yüksek olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. (Hunton vd., 2004), finansal denetçilerin, geleneksel bilgisayar sistemlerine kıyasla ERP sistemleri ile ilgili benzersiz iş ve denetim risklerinin doğası ve kapsamındaki farklılıkları ne ölçüde fark ettiklerini incelemiş; finansal denetçiler, bir ERP sistemleri ortamında bilgisayar sistemi risklerini değerlendirmeye yardımcı olmak için, BT risk yönetimi uygulaması hizmetlerini kendi bünyelerinde kullanma olasılığının bulunmadığını ve potansiyel finansal tablo ve denetim risklerinin tanımlanamayacağını tespit etmiştir. Messier vd., (2004) Norveç'teki altı büyük kamu muhasebe firmasında kullanılan bilgi teknolojisinin, denetçilerin denetimlerde kullandığı denetim prosedürlerini, yanlışları tespit etmede etkileyip etkilemediğini ve denetimlerde tespit edilen yanlışlıkların nedenlerinin bilgisayarlı veya bilgisayarsız iş süreçleri için farklı olup olmadığını incelemiş; (bilgi teknolojisinin etkisi göz önünde bulundurulduğunda), denetim prosedürlerinin, hem bilgisayarlı hem de bilgisayarsız iş süreçlerindeki yanlışlıkların tespit edilmesini etkilediği tespit etmiştir. Ayrıca, denetçilerin bilgi teknolojisi kontrollerine güvenmedikleri birincil nedenin, esaslı testlerin daha etkili veya etkili olduğuna dair inançları olduğunu belirtilmiştir.

Kanellou ve Spathis (2009), denetim ve ERP sistemleri alanlarında mevcut literatür çalışmalarını ortaya çıkarmak, sınıflandırmak ve yorumlayarak uygulamadaki araştırma boşluklarını belirlemek ve gelecekteki araştırmalara yönelik önerilerde bulunmak üzere yaptığı çalışmada; Muhasebe Bilgi Sistemleri (MBS) uzmanlığının başarılı bir denetime sahip olma konusunda karmaşık MBS ortamlarında önemli etkiye sahip olabileceği, ERP sistemleri tarafından sağlanan bilgilerin, ERP alanı dışında deneyimli bir denetçinin varlığından daha önemli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Shaiti (2014), ERP başarısının, örgütsel ve ERP faktörlerinin iç kontrol prosedürlerinin etkinliğini nasıl etkilediğini araştırmış; ERP sistemlerinin başarısı ile örgüt kültürü ve yönetim desteği, iç kontrol prosedürlerinin etkinliği arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Rikhardsson ve Best (2008), İç kontrol ve ERP sistemleri entegrasyonunu Sarbanes-Oxley Yasası (SOX)'na uyumu araştırmış; SOX gibi geniş kapsamlı mevzuatların ortaya çıkması ile beraber kurumsal yönetim olarak uyum yönetimine olan ilginin arttığını belirtmiştir. Uyumun, rakipten daha etkin ve verimli bir şekilde sağlanırsa, rekabet avantajı yaratabilecek bir şey olarak görülebileceği vurgulanmıştır.

Yen (2013), kurumsal kaynak planlaması (ERP) sistemi içerisinde uygulanabilecek bir iç kontrol çerçevesi geliştirmek üzere yapmış oluğu bir vaka çalışmasında; denetçilerin ERP sistemlerinde temel iç kontrol noktalarını denetleyerek etkili denetimler gerçekleştirmelerine yardımcı olmak amacıyla 37 kontrol öğesi içeren 12 boyutlu bir çerçeve sunmuş, söz konusu çerçeve ile şirketlerin BT denetim verimliliğini artırmasına ve kontrol riskini azaltabileceği belirtilmiştir. Hsiung ve Wang (2014), ERP sistemleri ortamında bir kurumun iç kontrol faydalarını (COSO'ya dayanan) etkileyen faktörleri araştırmış; bir işletmenin iç kontrol faydalarını etkileyen kritik faktörlerin, sistem ve bilgi kalitesi, hizmet kalitesi ve iyi bir iletişim kalitesi olduğu belirtilmiştir. ERP sistemleri temelinde iç kontrollerin uygulanmasının, işletmenin iç kontrol faaliyetlerinden sağladığı faydanın artabileceği vurgulanmıştır.

ERP çalışmalarının çoğu, ilk uygulama dönemlerinde, ERP'nin nasıl başarılı bir şekilde uygulanabileceğine odaklanmıştır. Uygulama (Markus vd., 2000; Al-Mashari vd., 2003) ve ERP'nin faydaları (Chand vd., 2005); buradaki odaklar, ERP başarısında etkili olan göstergelerin seçimini ve kullanılmasını ifade etmektedir. Başarılı uygulama için önemli faktörler arasında doğru iş işletim modelleri, üst düzey yönetim desteği, uygun tanıtım stratejisi, dış kaynaklı bilgi teknolojisi şirketlerinin dikkatli seçimi, yüksek çalışan bilgi okuryazarlığı ve dış kaynak kullanımı yer almaktadır. ERP etkinliğinin göstergeleri, çeşitli finansal göstergeler, verimlilik göstergeleri ve katılımcıların memnuniyet düzeyini içermektedir. Teorik olarak, ERP'nin temel hedefleri, işletme faaliyetlerinin verimliliğini ve bilgi teknolojisini kullanarak rekabet gücünü artırmak için bir kurum veya kuruluşun iç kaynaklarını ve iş süreçlerini etkin bir şekilde entegre etmektir (Hsiung ve Wang, 2014: 32).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Ülke ekonomilerinin kalkınmasında lokomotif görevi üstlenen değişen ve gelişen teknoloji, işletme faaliyetlerini de yeniden şekillendirmeye başlamış olup bilgi teknolojilerinin kullanımını zorunlu hale getirmiş ve kurumsal yönetim anlayışına farklı bir bakış açısı oluşturulmasına zemin hazırlamıştır. Gerçekleştirilen faaliyetlerin etkinliğinin, verimliliğinin artırılması ve kontrol altına alınması ile bilgi kullanıcılarına doğru ve tutarlı bilgilerin sunulması noktasında bilgi teknolojileri bağımsız denetime ayrı bir misyon kazandırmıştır. Faaliyetler sonucunda ortaya koyulan finansal bilgiler doğrultusunda önemli kararların alınması bakımından bilginin doğruluğu ve güvenilirliğinin sorgulanması bağımsız denetimin güçlendirilmesine doğrudan değer yaratmaktadır. Ancak günümüz ekonomik ortamında bilgi kullanıcılarının bilgiye anlık ulaşımını ve ulaşılan bilginin doğrulanması zorunlu hale gelmiş olup bu noktada mevcut iç kontrol sistemleri yetersiz kalmış ve Kurumsal Kaynak Planlaması (KKP)

uygulamalarının oluşturulmasına zemin hazırlanmıştır. Bu anlamda iç kontrol faaliyetlerinin kurallar ile KKP uygulamalarına entegrasyonu, iç kontrol sistemlerinin etkinliğinin artırılmasında önem arz etmiş ve denetim faaliyetlerinin de bu yönde şekillendirilmesini gerektirmiştir. Bu çalışmada iç kontrol sistemlerinin KKP uygulamaları ile entegre edilerek bağımsız denetimin güçlendirilmesi konusundaki evrimi tartışılmış olup uygulamada yaşanılan zorluklardan dolayı söz konusu kavramlar teorik olarak ele alınmış ve literatürdeki çalışmalar ile karşılaştırma yapılarak değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda aşağıdaki kilit sonuçlara ulaşılmıştır:

- ERP uygulamalarının işletme faaliyetlerine entegrasyonu ile ekonomik katma değer yarattığı,
- ERP uygulamalarının işletmelerin büyümesinde olumlu katkı sağladığı,
- ERP uygulamaları temelinde denetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde denetçilerin uzmanlık alanlarının genişletilmesi gerektiği,
- ERP temelli Muhasebe Bilgi Sistemleri (MBS) ortamlarında, MBS uzmanlığına sahip denetçilerin kontrol riskini daha yüksek oranda değerlendirmelerine olanak sağladığı,
- Denetçilerin ERP sistemleri uzmanlığı düzeyine ulaşması gerekliliği,
- Denetçilerin gelecek dönemlerde de bilgi sistemleri denetimine hâkim olmalarına yönelik yeteneklerinin geliştirilmesi gerekliliği,
- Denetçilerin ERP sistemi ortamında, BT risk yönetimi uygulamalarına hâkim olmaları ve uygulamada kullanımının artırılması gerekliliği,
- Kullanılan ERP sistemlerinin, denetçilerin denetimlerde kullandığı denetim prosedürlerinin, yanlışları tespit etmede etkili olduğu,
- ERP sistemlerinin denetim faaliyetlerinin başarısında olumlu değer yaratabileceği,
- ERP sistemleri kullanımı ile kurumsal yönetim ve iç kontrol faaliyetlerinin etkinliğinin artırılabileceği
- ERP sistemlerinin iç kontrole entegrasyonu ile rekabet avantajı sağlanabileceği,
- ERP sistemlerinin, kontrol riskini azaltılabileceği ve denetim faaliyetlerini daha verimli hale getirebileceği,
- ERP sistemleri temelli iç kontrol faaliyetlerinin faydalarını etkileyen kritik faktörlerin, sistem ve bilgi kalitesi, hizmet kalitesi ve iyi bir iletişim kalitesi olabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Bağımsız denetimin güçlendirilmesinde kurumsal kaynak planlaması (kkp) uygulamaları temelli iç kontrol sistemlerinin evriminin araştırıldığı bu çalışmada literatürdeki çalışmalardan yola çıkılarak yukarıdaki sonuçlar elde edilmiştir. Söz konusu sonuçlar incelendiğinde; ERP sistemlerinin uygulanması öncesi ve sonrası karşılaştırıldığında olumlu değer yaratabildiği kanısına ulaşılmış ancak işletmelerin iç kontrol sistemlerinin ERP temelinde doğru bir biçimde oluşturulması ve bilişim teknolojileri ile risk yönetimi uygulamalarının aktif üzerinde durulması gerektiği açıktır. Günümüzde iç kontrol prosedürlerinin ERP sistemleri temelinde otomasyona dönüştürülmesi gerekliliği ile BT alt yapısının iç kontrolün etkinliğinin sağlanmasında gelecekte hayati bir önem taşıyacağı literatürdeki çalışmalardan anlaşılmaktadır. Bu noktada bağımsız denetimim güçlendirilmesi ve bilgi kullanıcılarına doğru ve güvenilir bilgilerin sunulmasında, öncelikle; denetçilerin ERP sistemleri üzerinde uzmanlık alanlarını geliştirmeleri ve kullanılan manuel denetim araçlarını, bilgi teknolojileri araçlarına dönüştürmeleri gerekmektedir. Bu anlamda Türkiye'de hem iç kontrol faaliyetlerinin hem de denetim faaliyetlerinin etkinliklerinin artırılmasında, denetçilerin yetkinliklerinin geliştirilmesi bakımından; Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından eğitim, seminer ve kurslar düzenleyerek denetçilerin uzmanlık alanlarının ERP odağında geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapması faydalı olacaktır. Ayrıca uygulamada etkinliğin sağlanması adına başka

araştırmacılar tarafından aşağıdaki soruların cevaplarının araştırılması Türkiye'deki iç kontrol ve denetim faaliyetlerine yeni bakış açısı kazandırabilecektir.

- Denetimde etkinliğin sağlanması adına ERP sistemlerinde kullanılacak olan bilişim teknolojisi araçları neler olabilir?
- İç kontrol faaliyetlerinin ERP temelli şekillendirilmesinde kilit insan faktörü ve kurumsal yönetimdeki yeri nasıl olmalıdır?
- ERP sistemleri temelinde iç kontrol sistemleri kurulurken hem iç kontrole yönelik hem de denetim faaliyetlerine yönelik etik sözleşmeler nasıl şekillendirilmelidir?

KAYNAKÇA

Aksoy, Tamer, (2006), Bağımsız Denetim Şirketleri İçin Ulusal ve Uluslararası Düzenlemelerle Uyumlu Çok Yönlü Bir İç Kontrol Anket Formu Önerisi, Mali Çözüm Dergisi, İSMMMO Yayını, Sayı 73.

Akışık, Orhan Akışık, (2005), İç Kontrol Sistemi ve Bağımsız Denetim İçindeki Yeri, Muhasebe Denetime Bakış, Ocak 2005, TÜRMOB Yayını.

Al-Mashari, M., Al-Mudimigh, A., & Zairi, M. (2003). Enterprise Resource Planning: A Taxonomy of Critical Factors. *European Journal of Operations Research, 146*(2), 352–364. http://dx.doi.org/10.1016/S0377-2217(02)00554-4

Appelbaum, D, (2016), Securing Big Data Provenance for Auditors: The Big Data Provenance Black Box as Reliable Evidence, Journal of Emerging Technologies in Accounting, American Accounting Association, volüme: 13, number: 1, pp: 17–36.

Arens, A. A., Elder, R. and Beasley, M, (2002), Auditing. New Jersey: PrenticeHallInc.

Aydoğan, Enver (2008), "Kurumsal Kaynak Planlaması", Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt: 12, sayı 2, ss: 107-118.

Bendoly, E. &Jacobs F.R. (2002). Alignment in Operationaland IT Solution Strategies: Performance Implications of Within and Between-Context Mismatch, Working Paper, Emory University Press.

Brazel, J.F. (2005), "A measure of perceived auditor ERP systems expertise. Development, assessment and uses", Managerial Auditing Journal, Vol. 20 No 6, p.p. 619-631.

Brazel, J.F. and Agoglia, C.P. (2007), "An examination of auditor planning judgements in a complex accounting information system environment", Contemporary Accounting Research, Vol. 24 No 4, p.p. 1059-83.

Cankar, İsa, (2006), Denetimin Yeni Paradigması: Sürekli Denetim, Sayıştay Dergisi, sayı: 61, ss: 69-81.

Chand, D., Hachey, G., Hunton, J., Owhoso, V., & Vasudevan, S. (2005). A balanced scorecard based framework for assessing the strategic impacts of ERP systems. *Computers in Industry, 56*(6), 558–572.http://dx.doi.org/10.1016/j.compind.2005.02.011

Chang, S.-I., Wu, C.-C. and Chang, I.-C. (2008), "The development of a computer auditing system sufficient for Sarbanes-Oxley Section 404 – A study on the purchasing and expenditure cycle of the ERP system", Information Systems Management, Vol. 25, p.p. 211-229.

Coderre, D, (2009), Computer-Aided Fraud Prevention and Detection: A Step-by-Step Guide. ABD: John Wiley & Sons, Inc.
https://www.wiley.com/enus/Computer+Aided+Fraud+Prevention+and+Detection%3A+A+Step+by+Step+Guide-p-9780470392430

Çaldağ, Yurdakul (2007), Denetim ve Raporlama Finansal Tablolar ve Analiz Teknikleri, TÜRMOB Yayınları 215, Ankara.

Dos, S. B., Peffers, L. K., & Mauer, D. C. (1993). The Impact of Information Technology Investment Announcements on the Market Value of the Firm. *Information Systems Research, 4*(1), 1–23. http://dx.doi.org/10.1287/isre.4.1.1

Du, H. and Roohan, S. (2007), Meeting Challenges and Expectations of Continuous Auditing in The Context of Independent Audits of Financial Statements. *International Journal of Auditing, 11*, 133-146.

Eakins, S. G. (2002). In D. Clinton (Ed.), *Finance, Investment, Institutions, and Management* (2nd ed.). New York: Addison Wesley.

Güredin, Ersin, (1998), Denetim, Muhasebe Enstitüsü yayınları No. 50, İstanbul.

Göçen, Ceren Ayça (2010), "Kurumsal Yönetim, İç Kontrol ve Bağımsız Denetim: Parmalat Vakası", Mali Çözüm Dergisi, İSMMMO Yayını, s.97.

Hayes, D. C., Hunton, J. E., & Reck, J. L. (2001). Market Reaction to ERP Implementation Announcements. *Journal of Information Systems, 15*(1), 3–18. http://dx.doi.org/10.2308/jis.2001.15.1.3

Hunton, J.E., Wright, A.M. and Wright, S. (2004), "Are financial auditors overconfident in their ability to assess risks associated with enterprise resource planning systems?", Journal of Information Systems, Vol. 18 No. 2, p.p. 7-28.

Hunton, J. E., McEwen, R. A., & Wier, B. (2002). The Reaction of Financial Analysts to Enterprise Resource Planning (ERP) Implementation Plans. *Journal of Information Systems, 16*(1), 31–40.http://dx.doi.org/10.2308/jis.2002.16.1.31

Janvrin, D. &Mascha, M.F. (2010).The Proces of Creating XBRL Instance Documents: A Research Framework. Review of Business Information Systems, 14, 2, 11-34

Jones, Mary C. and R Leon Price. (2004), "Organizational Knowledge Sharing in ERP Implementation: Lessons from Industry", Journal of Organizational and End User Computing, volume: 16, Issue: 1.

Kardeş Selimoğlu, Seval, Özbirecikli Mehmet, Uzay Şaban, Kurt Ganite, Alagöz Ali ve Serap Yanık, (2011), Muhasebe Denetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.

Kaval, Hasan, (2005), Uluslararası Finansal Raporlama Standartları (IFRS/IAS) Uygulama Örnekleri ile Muhasebe Denetimi, 2. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.

Kavut, Lerzan, Taş, Oktay ve Tuba Şavlı, (2009), Uluslararası Denetim Standartları Kapsamında Bağımsız Denetim, İSMMMO Yayını, İstanbul.

Kanellou, Alexandra and Charalambos Spathis, (2009), ERP Systems and Auditing: a Review, 6th International Conference on Enterprise Systems, Accounting and Logistics (6th ICESAL '09) 18-19 May 2009, Thessaloniki, Greece – PROCEEDINGS - ISBN: 978-960-287-121-8.

Klaus, K., Rosemann, M. and Gable, G. G. (2000). "What is ERP?", Information Systems Frontiers, 2(2), 141-162.

Kurnaz, Niyazi ve Tansel Çetinoğlu, (2010), İç Denetim Güncel Yaklaşımlar, Umuttepe Yayınları, Kocaeli.

Laudon, C. K. and Laudon, P. J. (2010). *Information Systems in the Enterprise, Managing the Digital Firm,* 8/E. Prentice Hall.

Markus, A., Petrie, M. S., & Tanis, D. S. (2000). Learning from Adopter's Experience with ERP: Problems Encountered and Success Achieved. *Journal of Information Technology, 15*(4), 245–265.http://dx.doi.org/10.1080/02683960010008944

Messier, W.F., Eilifsen, A. and Austen, L.A. (2004), "Auditor detected misstatements and the effect of information technology", International Journal of Auditing, Vol. 8, p.p. 223-235.

Nicks, William G., McHuh, James M. and Susan M. McHugh, (1996), Understand Business, 4 th, IRWIN, Chicago.

Pinto, J. and Millet, I. (1999). Sucessful Systems Implementation, The Human Side (2nd ed.).Upper Darby, Project Management Institute.
Poston, R., & Grabski, S. (2001). Financial Impacts of Enterprise Resource Planning Implementations.*International Journal of Accounting Information Systems, 2*(4), 271–294. http://dx.doi.org/10.1016/S1467-0895(01)00024-0
Rikhardsson, Pall and Peter Best, (2008), Sarbanes-Oxley compliance, internal control and ERP systems: Automation and the case of mySAP ERP, publication at: https://www.researchgate.net/publication/237544613
Sledgianowski, D.,Gomaa, M. and Tan, C. (2017), Toward İntegration of Big Data, Technology and İnformation Systems Competencies into the Accounting Curriculum, *Journal of Accounting Education, 38*, 81-93.
Sevim, Adnan ve Samet Bülbül, (2017), Kurumsal Kaynak Planlaması (Enterprise Research Planning ERP) Sistemlerinin Sürekli Denetiminde Yapay Zeka Kullanımı, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (1), ss: 1-12.
Sezal, Levent, (2006), Banka İşletmelerinde Etkin Bir İç Denetim ve Risk Yönetim Sisteminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Doktora Tezi, 2006, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
Shaiti, Hani Khalid (2014), The relationship between ERP systems success and internal control procedures: a Saudi Arabian study, Doctoral Thesis, University of Bedfordshire.
Taş, Oktay ve Cem Niyazi Durmuş, (2008), SPK Düzenlemeleri ve 3568 Sayılı Mevzuat Kapsamında Denetim, Alfa yayınları, İstanbul.
Tuan, Koray, (2009), Bağımsız Dış Denetim Sürecinde İç Kontrol Sisteminin İncelenmesi ve Değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt:13, Sayı:2.
Tuncay, Duygu (2011), İç Kontrol ile İç Denetimin Bağımsız Denetim Açısından Önemi ve Bir Anket Çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Uyar, Süleyman, (2010) "Bağımsız Denetim Mesleğinin Geleceği", http://www.muhasebetr.com/yazarlarimiz/suleyman/021/, (06.12.2018).
Uzay, Şaban, (1999), İşletmelerde İç Kontrol Sistemini incelemenin Bağımsız Dış Denetim Karar Sürecindeki Yeri ve Türkiye'deki Denetim Firmalarına Yönelik Bir Araştırma, SPK Yayınları, Ankara, No.132.
Vendrzyk, V.P. and Bagranoff, N.A. (2003), "The evolving role of IS audit: a field study comparing the perceptions of IS and financial auditors", Advances in Accounting, Vol. 20, p.p. 141-163.
William, M. L. & Johnson, J.E. (2000), EDI Via the Internet, Information Management and Computer Security, 8, 1, 27.
Ye, H., Ruan, Y., Huang, G. &Wang, Y. (2011). The Application of Data Fusion Technology In Continuous Auditing. Advances In Information Sciences And Service Sciences, volume: 3, number: 10, pp: 192-198.
Yen, Jing Fan Pengzhu Zhang David C., (2013), Internal Control Framework of a Compliant ERP System, http://dx.doi.org/doi:10.1016/j.im.2013.11.002
Yılancı, Münevver, Yıldız, Birol ve Murat Kiracı, (2013), Muhasebe Denetimi, Detay Yayıncılık, Ankara.
Yılancı, Münevver, (2006), İç Denetim, Nobel Yayın, Ankara.

KIRGIZLARIN MUNDUK VE ZARLIK DESTANINDA TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN

Doç. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Emine TAŞ
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Destanlar, her toplumun yaşadığı ya da yaşaması muhtemel olaylardan ilham alan, çoğu zaman kahramanlık öyküsü yer alsa da toplumların yaşadıkları felaketli günleri, ihanetleri ve buhranlarını bünyesinde barındıran, bunları içten bir anlatım teknikleriyle kurgulayan bir türdür. Bununla birlikte destanlar, gelenekleri, görenekleri, toplum ve aile yapısını, askeri ve siyasi organizasyonları da muhtevasına alarak ait olduğu toplumun kültür külliyatı değerinde eserler olarak da tavsif edilebilir. Destanlara toplumun geçirdiği maceralar, yaşam tarzları, hayat ve dünya görüşleri de en saf ve berrak haliyle de yansımaktadır. Destanlarda bu türden bütün özellikler destan kahraman ve kahramanları üzerinden anlatılarak işlenir.

Başlangıçtan günümüze Türk kültürünün aktarımında önemli bir yere sahip olan destanlarda kadın kahramanlar erkek kahramanlar kadar aktif bir rol oynamışlardır. İslamiyet öncesinde Türk destanlarında göçebe hayatının vermiş olduğu etkiyle de kadınlar toplumsal statü bağlamında güçlü, iktidarın bir parçası iken, İslamiyet sonrasında ise hem yeni dinin etkisiyle hem de yerleşik hayata geçilmesi ile kadın bu statüsünü ve toplum içindeki gücünü kaybederek pasif bir konuma gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında bir toplumun kültür ve medeniyet sahnesindeki konumunu değerlendirirken öncelikle o toplumdaki kadınların statüsü hakkında bilgi sahibi olmak büyük bir önem taşımaktadır. Bu noktada Kırgız destanları kadın kahraman konusunda değerli veriler sunmaktadır.

Kırgız destanların da kadın kahramanlarının belirgin bir şekilde aktif oldukları ve hatta bazı destanlarda yani epik destan geleneğinde genellikle erkek tipine yüklenen başkahramanlık vasıfları kadın tipinde de vücut bulduğu görülmektedir. Kırgız destanları kahramanlık konusunu işlemesinin yanında halk hikâyesi unsurlarını da yansıtması bakımından aşk, intikam alma, bir kadın için mücadele etme gibi konuları da görebilmekteyiz. Bu açılardan bakıldığı zaman “Munduk ve Zarlık Destanı” önemli bir yere sahiptir.

Bu bildiride, öncelikle genel olarak destanlarda kadının konumu hakkında bilgi verilmesinin ardından, “Munduk ve Zarlık Destanı”ndan hareketle, Kırgız Türk kültüründe, kadının aile ve karşı cins içerisindeki yeri, statüsü, üstlendiği sorumlulukları, sahip olduğu işlevleri ve toplumsal cinsiyet rollerini tespit edip halk bilimsel bir bakış açısı ile incelenmesi esas alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kadın Tipleri Ve Rolleri, Stereotipler, İmge.

PUBLIC SEXUALITY AND WOMAN IN THE THE MUNDUK AND ZARLIK EPIC OF THE KYRGYZ

ABSTRACT

Epics get inspired from the events that are lived or have a possibility of living of the societies, mostly telling the heroism but sometimes including the disasters, crisis and disloyalties in the public, epics tell these events by building a sincere techique. Besides, epics can be seen as a category which tell the traditions, public and family life,military and political organizations, inluding the cultural richness of civilizations. The adventures of societies, way of living and wiev of life is also reflected in a pure and clear status.In epics all of these things are told through the hero or heroes.

From the beginning to present, while transferring the Turkish culture, female heroes didn’t act as active as the male heroes. Although women were a strong and a part of the political

power with the help of the nomad life in social life before İslam, women have been pacifisied, lost their power and statute because of the settled life and with the effect of the religion. From this point of wiev we should have a knowledge of the statute of women in a society while thinking of a society's place in civilization. At this point Kyrgyz epics give valuable information about the female heroes.

In the epics of Kyrgyz it can clearly be seen that the female heroes are significantly active, even in some epic tradition generally they are the real hero although it is the role of the male character. We can see in Kyrgyz epics that they reflect the folk stories by telling love, revenge and a struggle for a women in addition to the subject of heroism stories. In this point of wiev "Munduk and Zarlık" epics have an important place.

In this announcement, with the help of Munduk and Zarlık epic, woman's place in family and opposite sex, her responsibilities, satute, her functions and her role in society will be established and studied in a folkloristic way after giving information about woman and man dominance in history.

Keywords: Women Vatieties And Roles, Stereotips, İmage.

GİRİŞ

DESTANLARDA KADIN

Destanlar, her toplumun yaşadığı ya da yaşaması muhtemel olaylardan ilham alan, çoğu zaman kahramanlık öyküsü yer alsa da toplumların yaşadıkları felaketli günleri, ihanetleri ve buhranlarını bünyesinde barındıran, bunları içten bir anlatım teknikleriyle kurgulayan bir türdür. Bununla birlikte destanlar, gelenekleri, görenekleri, toplum ve aile yapısını, askeri ve siyasi organizasyonları da muhtevasına alarak ait olduğu toplumun kültür külliyatı değerinde eserler olarak da tavsif edilebilir. Destanlara toplumun geçirdiği maceralar, yaşam tarzları, hayat ve dünya görüşleri de en saf ve berrak haliyle de yansımaktadır. Destanlarda bu türden bütün özellikler destan kahraman ve kahramanları üzerinden anlatılarak işlenir.

Başlangıçtan günümüze Türk kültürünün aktarımında önemli bir yere sahip olan destanlarda kadın kahramanlar erkek kahramanlar kadar aktif bir rol oynamışlardır. İslamiyet öncesinde Türk destanlarında göçebe hayatının vermiş olduğu etkiyle de kadınlar toplumsal statü bağlamında güçlü, iktidarın bir parçası iken, İslamiyet sonrasında ise hem yeni dinin etkisiyle hem de yerleşik hayata geçilmesi ile kadın bu statüsünü ve toplum içindeki gücünü kaybederek pasif bir konuma gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında bir toplumun kültür ve medeniyet sahnesindeki konumunu değerlendirirken öncelikle o toplumdaki kadınların statüsü hakkında bilgi sahibi olmak büyük bir önem taşımaktadır.

Yaşadığımız medeniyet devrelerine göre Türk edebiyatında kadın, umumiyetle üç şekilde değerlendirilmiştir:

1 -İslamiyet'ten önce ve göçebelik devrinde o, bu devrin ideal erkek tipi olan Alp tipine yaklaşır. Erkek gibi o da ata biner, ok atar, kılıç kullanır ve icabında düşmanla kahramanca çarpışır.

2- Yerleşik medeniyete ve İslâmî kültür çevresine dâhil olduktan sonra kadın, erkek gibi ve erkekten daha fazla pasif bir karakter arz eder. Toprak ve din, insanları kendilerinden üstün tabiat veya tabiatüstü kuvvetlere bağlar. Bu devirde kadının kahramanca vasıflarını kaybederek bir haz ve aşk mevzu'u olduğu görülür.

3 - Garp medeniyeti tesiri altına girdikten sonra kadının ilkin edebiyatta, sonra hayatta beşerî haklan müdafaa edilir ve tamamıyla erkekle müsavi bir seviyeye getirilir (Kaplan, 1951: 99).

İlk Türkler (Proto-Türkler)'den geldiği sanılan ve 'Kurt Ana' olgusunu temellendiren iki destan da vardır. Bunlardan biri Bozkurt Destanı, diğeri ise Ergenekon destanıdır. Her ikisinde de Türklerin kurttan türemiş olduğunu göstermesi bakımından, Türk kadın tarihinin de özünü şekillendirmiştir. Nitekim Türklerin de içinde bulunduğu Turan milletlerinin ortak sembolü

kurttur. Kurt-Ana'yı temsil eden bu semboller daha ziyade Gök menşeli olarak kabul edilmiştir (Gültepe, 2008: 119). Yine Oğuz Kağan'ın ilk karısı ışıktan, ikinci karısı ağaçtan doğmuş kutsal kadınlardır. Bu kadınların güzelliği bir peri masalı gibi anlatılır. Kutup yıldızı gibi güzel, ırmak dalgası saçlı, inci gibi dişli, gülünce gök de gülmekte, ağlayınca gök de ağlamaktadır. Bu kadınlar Oğuz Kağan'a altı oğlan doğurmuş; Oğuz soyundan ve Tanrı Işık kadından türeyen bir neslin çoğalmasını sağlamışlardır (Gültepe, 2008: 125). Kadın sözü edilen bu destanlarda kutsanmış ve yüksek bir konuma yükselmiştir. Daha sonraki destanlarda ise, kadının bu kutsal konumu yavaş yavaş kaybolmuştur. Fakat kutsallığını kaybetmesinin yanında kadın eş ve anne olarak destanlarda önemini sürdürmüştür. Şöyle ki, Türk edebiyatı içerisinde yer alan destanlarda kadınlar, kahramanları, hakanları doğuran analar olarak ve yine bunların eşleri olarak gözükürler. Kadın için iki temel değer ön plandadır; Sadakat ve fedakârlık. İffetli olmayı da içeren sadakat ve fedakârlık özelliklerine sahip olan kadınlar, iyi kadınlardır. Sadakatin karşısında yer alan ihanet, giderek ikiyüzlülük, yalancılık ve korkaklıkla beraber, kadınlara en çok atfedilen bir vasıf olmuştur. Kahramanın fedakârlığı, toplumun ve başkalarının menfaati için kendini feda etme, hiçbir şeyden korkmadan öne atılma (ki, bu da "cesaret" demektir) şeklinde öne çıkarken; kadının fedakârlığı, kocası içindir. Sevdiği kahraman için kurban olan kadın örnekleri verilir (Türköne, 1995: 169). Bununla birlikte Dede Korkut Destanında kadın Türk topluluklarının yanında erkeğe yakın ve hatta onunla ortak bir yaşantı süren; ata binen, kılıç kuşanan, erkeğe yakın savaşma gücü olan bir konumda yer aldığı görülmektedir. Selcen Hatun ve Banu Çiçek bunun en güzel örnekleridir.

Kırgız Türklerinin Manas Destanı'nda anne fedakârdır, ataktır. Çocuğu zor duruma düştüğünde silahlanarak ona yardım etmeye gider. Manas'ın annesi Çıyırdı'nın zırhını kuşanıp, silahlanarak tehlikede gördüğü oğlu Manas'a yardıma gitmesi buna bir örnektir. Dedem Korkut kitabında da Kazan Han'ın eşi Burla Hatun ile Dirse Han' ın eşi benzer durumda aynı şekilde davranmaktadırlar (Gültepe, 2008: 129).

Zamanla değişen sosyal şartlar, kültürel özellikler, başta kahraman olmak üzere destanda yer alan bütün insan tiplerine yansır. Kadın tipler de bu değişimden büyük ölçüde etkilenmektedir. Öncelikle merkez kahramanlık rolünü erkeklere bırakmış, yaşam şekli, idealleri, değerleri, statüsü birtakım değişikliklere uğramıştır (Güneş, 2009: 1). Destanlardaki kadın tiplerin belirlenmesinde genellikle onların erkeklerle olan münasebetleri ölçüt alınmıştır. Nitekim merkez kahraman erkektir ve onun annesi, eşi, kız kardeşi ancak onun hayatındaki rolü ölçüsünde destanda yer bulmuştur. Destanlarda bu şekilde erkeğin ön plana çıktığı fakat kadın ana olarak ve bazen eş olarak Türk destanlarında üstün görüldüğü ve saygı duyulduğu göze çarpmaktadır.

Ataerkil motiflerin ve ataerkil zihniyetin bariz biçimde öne çıktığı destanlarda, güçlü, kahraman ve hakan olan erkeklerin yanında ışık gözlü, İlâhî eşlerin; bu erkekleri doğuran kutsal kadınların; onları emzirip büyüten dişi kurtların sıkça yer alması, kadının devam eden manevî rolüne işaret etmektedir. Böylece, bir yanda iktidar sahibi, savaşçı, güçlü erkek kahramanların, diğer yanda göklerden gelen, ağaçtan çıkan, rüyada görülen ışık gözlü ruhsal yaratıkların yer aldığı bir manzara ortaya çakmaktadır. "Destan kahramanları, tanrılarla, onların kızlarıyla, peri kızlarıyla evlenirler. Çin yıllıkları, Türklerin büyük atasının yaz ve kış tanrılarının kızlarıyla evlendiğini hikaye eder… Altaylıların Köğütey destanının kahramanı, biri ayın, diğeri güneşin kızı olan iki eşe sahiptir." (İnan, 1998: 233). Bununla birlikte destanlarda Umay Ana, Ak Ene (Ak Ana), Yakut destanlarında Ayıısıt Tanrıçasının görülmesi kadının kutsallığının sürdüğünü sonraki dönemlerde de yansıdığını gösterir. Kısacası, Destanlar bu Ataerkil yapının olmasına rağmen kadın manevi olarak kutsal ve üstün olarak görülmektedir. Aynı zamanda destan

kahramanlarının ışık huzmesi halinde inmesi veya bir Tanrı, peri kızlarıyla evlenmesi, kadınlara Tanrısallık özelliği yüklendiğini de açıkça göstermektedir.

Diğer taraftan erkek egemenliğinin çok baskın olmadığı toplumlara ait destanlarda kadınların sadece erkek dünyasındaki yerine göre sınıflandırılmadığı, kimi zaman merkez kahraman özellikleri taşıdığı ve daha bağımsız olduğu görülür. C. K. Lebedeva, Uzak kuzeydeki epik destanları karşılaştırarak onların konularını tip yönünden şöyle gruplandırır:

1. Erkeklerden ayrı yaşayan kadınlar,
2. Kadın şamanlar,
3. Kadın destan kahramanının olgunluğa erişmesi,
4. Kadın kahramanların kendilerine eş araması,
5. Kadın kahramanın öç alması,
6. Genç kahramanın yetişmesi,
7. Kahramanın öç alması,
8. Kahramanın evlenmesi,
9. Boy ve kabile arasındaki anlaşmazlıklar ve savaş (Güneş, 2009: 1-2).

Kırgız destanlarında bu tipi en iyi yansıtan destanlar Cañıl Mırza ve Kız Darıyka'dır. Türk destancılık geleneğinde alp tipi özellikleri görülen, ata binen, kılıç kuşanan; bayrağı, vatanı ve namusu için savaşan, gaza ve cihan hâkimiyeti anlayışa sahip, yiğit görünümlü alp tipleri genellikle erkeklerdir. Fakat sözünü ettiğimiz bu destanlarda kadın karakterler alp tipinin bütün özelliklerini gösterir, onlar gibi savaşır, halkını, vatanı, namusu ve bayrağı koruma görevini üstlenir, ata biner, kılıç kuşanır, bir kahraman gibi hızlı büyür, güçlü ve destanın başkahramanıdır. Kısacası, bu ve buna benzer diğer Türk destanlarında başkahraman ve alp tipi özelliklerini gösteren cins erkektir. Destanlarda erkek merkezde kadın ise ikincil konumdadır. Kırgız destanlarında ise, kadın kahramanlarının belirgin bir şekilde aktif oldukları ve hatta bazı destanlarda yani epik destan geleneğinde genellikle erkek tipine yüklenen başkahramanlık vasıfları kadın tipinde de vücut bulduğu görülmektedir. Kırgız destanları kahramanlık konusunu işlemesinin yanında halk hikâyesi unsurlarını da yansıtması bakımından aşk, intikam alma, bir kadın için mücadele etme gibi konuları da görebilmekteyiz. Bu açılardan bakıldığı zaman "Munduk ve Zarlık Destanı" önemli bir yere sahiptir.

MUNDUK-ZARLIK DESTANDA YER ALAN KADIN TİPLERİ

OLUMSUZ KADIN TİPLERİ

Kıskanç Kadın

Gerçek hayatta olduğu gibi destanlarda da kadınlar eşini veya sevgilisini, başka kadından kıskanırlar. Erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi veya eşinden başka kadınlara ilgi göstermesi durumunda hanımın veya hanımlarının kıskanması olağan bir durumdur. Fakat bazı durumlarda bu kıskançlık dozunu artırır, bu durumda ilk eş veya eşleri hileli yollara başvurarak kocasının ilgi gösterdiği öteki eşe zarar verme durumuyla karşı karşıya kalınabilir. Bu durum, Munduk ve Zarlık adlı destanda Çançarkan'ın aldığı eşlerden hiçbirinden çocuğu olmaması üzerine çocuk sahibi olabilmek için en son evlendiği Kançayım'a karşı diğer eşlerinin yaptıkları kıskanç hareketlerde göze çarpmaktadır. Kançılayım hamiledir, doğum zamanı gelmiştir. Bunun üzerine, "Han Çançar'ın altmış karısı çaresizce aşağı yukarı koştururlar. 'Altmış günde bir kere sıramız gelir. Kançayım doğursa bize hiç sıra gelmez' diye aralarında konuşurlar. Kocakarı Mastan, 'Altmış kişisiniz, her biriniz bana altmış tabak dolusu altın verirseniz. Kançayım'ın doğurduğu çocuğunu yok ederim' der. Altınları verecek olup söz verirler. Kocakarı Mastan ebesi olarak Kançayım'ı doğurtacaktır… Bunun üzerine kocakarı Mastan, Kançayım'a ' Söz vererek evlendiğin hana iki köpek yavrusunu doğurdun' diyerek hile uydurur. Çocukları atmak için gizlice nehre götürür." (Akmataliyev vd., 2007: 203-205). Görüldüğü üzere altmış

eşin kıskançlığı, hileli yollarla, doğacak olan çocuklara zarar vermeyi göze alabilecek derecede kendini göstermiştir.

Açgözlü Kadın

Açgözlü olmak her insanda olan olumsuz bir özelliktir. İnsanın ne kadar malı, mülkü olursa daha fazlasını istemektedir. Fakat destanlarda genellikle kadın karakterlerin açgözlülüğü ön plana çıkmaktadır. Kırgız Türk destanlarında yer alan bazı kadın karakterler kendisinde olan maddi imkânlarla yetinmeyip daha fazlasını istemektedirler. Er Eşim destanında çok zengin olan Tügölbay'ın eşi Kızdarbek o kadar hayvana mala, mülke gözlerinin doymadığını belirtmektedir (Akmataliyev vd., 2007: 45).

Munduk ve Zarlık destanında ise, Kocakarı Mastan'ın açgözlülük uğruna han Çançar'a ihanet ettiği göze çarpmaktadır.

Mastan kampir ölbödüm,
Adalat Çançar kanımdan,
Eç camandık körbödüm.
Kan balasın öttürüp,
Altımış tabak tilla üçün
Kadam koyup künö üçün,
Dariyaga cönödüm.
Közümdü caşka bölödüm,
Dariyaga taştap salamın,
Şu günanim oynuma,
Kanday kılıpalamın.
Caman dıgımaga cok,
Çançar kanday balamın.
Kündöştügü kurusun
Altımış tabak tilla üçün,
Atkaramın cumuşun
Bu günamdı kan bilse,
Tirikcok menin turuşum.

Kocakarı Mastan ölmedim,
Adaletli Çançar hanımdan,
Hiç kötülük görmedim.
Han çocuğunu öldürüp,
Altmış tabak dolusu altın için
Adım atarak günah için,
Nehre hareket ettim
Gözlerim gözyaşları içindedir.
Nehre atacağım,
Bu günahı üzerime,
Nasıl alırım.
Bana kötülüğü dokunmadı,
Çançarkan çocuğumun.
Kadınların kıskançlığına lanet olsun
Altmış dolusu altın için,
İşlerini bitireceğim
Bu günahımı han öğrenirse,
Beni canlı bırakmaz.
(Akmataliyev vd., 2007: 205).

Hilekâr ve İkiyüzlü Kadın

Kadın figürleri içerisinde amacını gerçekleştirmek için çeşitli hilelere başvuran kadın tiplemesi de bulunmaktadır. Bu tip kadına örnek olarak Munduk ve Zarlık destanındaki Kocakarı Mastan'ı verebiliriz. "Altmış karısı çaresizce aşağı yukarı koştururlar. 'Altmış günde bir kere sıramız gelir. Kançayım doğursa bize hiç sıra gelmez' diye aralarında konuşurlar. Kocakarı Mastan, 'Altmış kişisiniz, her biriniz bana altmış tabak dolusu altın verirseniz, Kançayım'ın doğurduğu çocuğunu yok ederim' der. Altınları verecek olup söz verirler. Kocakarı Mastan ebesi olarak Kançayım'ı doğurtacaktır… Bunun üzerine kocakarı Mastan, 'Söz vererek evlendiğin hana iki köpek yavrusunu doğurdun' diyerek hile uydurur. Çocukları atmak için gizlice nehre götürür." (Akmataliyev vd., 2007: 203-205). Mastan aynı zamanda çocukları suya atacak kadar da acımasızdır. Kocakarı Mastan ve üvey anneler destanın ilerleyen kısımlarında yine bir hilekârlığa başvururlar. Destanda Mastan ve Üvey annelerinin hileleri ve ikiyüzlülükleri şu şekilde geçmektedir: "altımış ayal keñeşip mastan kempirdi çıkınıp, kanday kılabız ene.Kökürögü kümüş, köçügü altın aydar balanı kan körüptür. Mastan kempiraytat. Kandın özünün balası. Atı Zarlık. Otuz eki şaardın önörü bar. Kırk cigittey küçü bar. Kanndaşnın atı Munluk… Zarlıkkan artıkça Mergen bolgon. Bir künü atası menen taanışat. Baardıgıbızdı künökör kılıp kan öltüröt. Altımış tabak tillaber señer, Kandın ışkısın kaytarıp, kandaşı

Munluktan akasına aytkızıp, Külmaskandın şaarına cönötöm. Barıp kelgençe on eki ay ötöt. Külmas kandın şaarına bargan adam kelişi guman. Ayaldarga kattık ubada kılıp mastan kampir kanga barıp ariptik körsötüp, coypuluk menen aytkan sözü." (Altmış karısı aralarında konuşup kocakarı Mastan'ı çağırıp: "Ne yapacağız ana? Han, göğsü gümüş, poposu altın, perçemli çocuğu görmüş" diye sorarlar. Kocakarı Mastan: "Hanın kendi çocuğudur. Adı Zarlık. Otuz iki şehrin hünerleri var. Kırk yiğidinki kadar gücü var. Kız kardeşinin adı Munluk… Ayrıca Zarlıkkan avcı oldu. Bir gün babasıyla tanışacak. Han hepimizi suçlu olarak öldürecek. Altmış tabak dolusu altın verirseniz, hanın aşkını yeniden kazandırırım. Kız kardeşi Munduk'a ağabeyine söylettirip, Külmöskan şehrine gönderiririm. Gidip gelene kadar on iki ay geçer. Külmöskan şehrine giden insanın geri gelmesi şüphelidir. " der. Eşlere söz verip, kocakarı Mastan'ın hanın yanına gidip hilekârlığını kullanıp, ikiyüzlülükle sözleri söyler) Ardından Mastan, Han Çançar'a giderek "Dağdaki cinlerin çocuğudur, Altın olarak gözüken…" şeklinde yalanları sıralar. (Akmataliyev vd., 2007: 211).

Cadı Tipi Olarak Kadın

Cadı, çirkin, dağınık saçlı, burnu büyük ihtiyar kötü niyetli bir kadın olarak tasvir edilir. Yani şeytanın insan şekline bürünmüş şeklidir. Alimcan İnayet, cadı tipini, Uygurlarda Yalmavuz, Kırgızlar da ise, "celmaguz" olan mitolojik karaktere benzetmektedir.[1] Yalmavuz tipi, bunun anaerkil dönemde yaşamış önemli bir tanrıça veya savaşçı kadının ruhu olması ve sonraki tarihi süreçte kötülenerek canavar, cin, şeytan veya deve dönüştürülmesi muhtemeldir (İnayet, 2010: 26).[2] Munduk ve Zarlık destanında yer alan Mastan kempir, cadı tipini temsil etmektedir. Mastan kempir, bu destanda tıpkı halk hikayelerinde olduğu gibi fitneyle, hilekarlıkla, yalan sözlerle Kançayım'ı ve doğan çocuklarını, Çançarkan'dan ayırmıştır.

Destanlarda geçen olağanüstü kadın motifi, çeşitli kerametler gösteren bir özelliğe sahiptir. Munduk ve Zarlık destanında bu özelliği gösteren kişi, Mastan kempir adlı bir ihtiyar kadındır. Mastan kempir isminin anlamı, "Kocakarı kılığında olan güya insanın topuğunun kanını emen ecinniler soyundan bir varlık" olarak ifade edilir (Akmataliyev vd., 2007: 203). İhtiyar Çobdar, Çançarkan'da alacağı kalıñ'ı koymak için torba götürür. Çarçarkan ne kadar altın koyduysa dolmaz. Bunun üzerine Kocakarı Mastan'ı gelir. ""Şulkaltanı men tolturamın " dep Çançarkanga söz ayttı. Çançarkan şulkal tanıt ol turup berseñ ene, altımış tabak tilla beremin dedi. Mastan kempir cügürüp coldun üstünö bardı, bir uçtur paktıcan galdap aldı. Turpaktı kaltaga saldı. Kaltadanaş kanı cerget ögülüp kaldı...Bu sırdı kazan eli bari kördü. Basarin ubazir kandın kazınasın karasa ceti tam tolgan akçası murungudan cakşı bolup toldu."("Bu torbayı ben doldururum " der Çançarkan'a. Çançarkan " Butorbayı doldurursan altmış tabak altın veririm " der. Kocakarı Mastan koşarak yolun üzerine gelir, bir avuç toprağı eliyle alır. Toprağı

[1] "Yalmavuz" kelimesi Moğollarda "mafigus/mafigas", Buryatlarda"mafigidhay/mahra Txan", Dağurlarda "mafigay/mafikei", Elunçunlarda"mafisi", Evenki ve Hecilerde "mafimav/mafigay", Salarlarda "mafisihar'', Sarı Uygurlarda "mafiges/mafikes", Uygurlarda "yalmavuz", Özbeklerde "yalmagız/yalmovız'', Kazaklarda "calmavız", Kırgızlarda "celmaguz'', Tatarlarda "yalmavız", Başkurtlarda "yelmavız", Nogaylarda "yelmavız" şeklinde söylenmektedir. bk. (İnayet, 2010: 22).

[2] İnayet destanlar da yer alan cadı tipi hakkında, "Yalmavuzun cadı ile olan ilişkisi, dış görünüş ve karakter özelliklerinde görülmektedir. Cadı, yalmavuzun biraz daha insanlaştırılmış bir biçimi gibidir. O, yalmavuz gibi üç, yedi, dokuz başlı değildir. Özellikle destan ve halk hikâyelerinde sık sık rastlayan bu tip daha çok ihtiyar nine kılığında ortaya çıkar. Türkiye Türkleri bu tipe "cadı", "büyücü"; Uygurlar" caduger", "kempir", "momay", "hazazul"; Tatarlar "ubırlıkarçık", "karıhatın", "mamay"; Özbekler "mastan kampir"; Kazaklar "mıstan kempir"; Kırgızlar "mastan kempir" derler" şeklinde açıklama yapmaktadır. Aslında "hortlak" anlamına gelen "cadı" sözcüğünün "çirkin ihtiyar kadın", "saçı başı dağınık, tırnakları uzun ve pis kadınlar için kullanılması" onun dış görünüşünün yalmavuza benzediğini gösterir. Cadı, daha çok yalmavuzun büyücülük karakterini muhafaza etmiştir. Halk hikâyelerinde sık sık fitneyle, sevgilileri birbirlerinden ayırır, çeşitli entrikalarda rol oynar. (İnayet, 2010: 60).

torbaya koyar. Artanı torbadan dökülür… Bu sırrı Kazan halkının hepsi görür. Vezir Basarin hanın hazinesine baktığında ise paranın saklandığı yedi ev, öncekinden daha fazla parayla dolmuştur.) (Akmataliyev vd., 2007: 203).

Kocakarı Mastan kempir karakteri, Kırgız sözlü edebiyatında "Celmoguz", "Cez Kempir, Mastan Kempir" olarak da bilinmektedir. Cemoguz, sadece Kırgızlar arasında değil Türkistan, Kafkasya, Anadolu ve Sibirya'da yaşayan bütün Türk boyları arasında bilinen; efsanelere konu olmuş, masallarda ve destanlarda sıkça karşılaşılan varlıklardan biridir. Üç şekilde anılmaktadır: Celmoguz Kempir Elesi (Yaşlı Kadın Kılığındaki Celmoguzlar), Cez Tırnak Kelin Elesi (Gelin Kılığında Cez Tırnak) ve Ceti Baştuu, Calgız Közdüü Celmoguz Elesi (Yedi Başlı Tek Gözlü Celmoguz) (Çeribaş, 2013: 186- 188). Sözü edilen Munduk ve Zarlık destanın da ise, ilk belirttiğimiz "Yaşlı kadın kılığında Celmoguz" şeklinde görülmektedir. Bu cadı tipi şu şekilde tarif edilmektedir:

"Karanlıkta ortaya çıkan, emekleyerek yürüyen; boynuzlu, gö…ü keçeden, sıcak yiyip, buz gibi sı..an, cıvık içip koyu sı..an, koko diken (âdem elması, kirli diken) ile kıçını temizleyen, murdar duman çıkarıp duran, havana binerek sokbileğini (havanesini) kamçılayan cadı. Bu cadı heybeti yiğitlerin canını, kanını almaya çalışır, insanları korkutmak istermiş" (Çeribaş, 2013: 187).

Mastan kempir ve Albastı aynı özelliklere sahiptir. Çünkü Albastı özellikleri "genel olarak yol şaşırtıcı, yalancı ve hilekârdır. O, çocuklara, özellikle yeni doğan çocuklara musallat olur ve onlara hastalık getirir. Hamile kadınlara zorluk çıkarır. İnsanların ciğer gibi iç organlarını çalar ve suya atar. Tüfek sesinden, ocaklı adamlardan, kırmızı renkten korkar, at yelesini örmekten hoşlanır, kan emer, insanları korkutup bayılttıktan sonra ruhlarını çalıp hastalanmasına, hatta ölümüne sebep olur, hilecidir" (İnayet, 2010: 45). Bu destanda da Mastan kempir Han Çançar'ın en son aldığı eşi Kançayım'ın yeni doğmuş çocukları alıp öldürmek maksadıyla göle atması, albastının yeni doğan çocuklara musallat olmasıyla aynı rolü oynadıklarını gösterir. Ayrıca Mastan kempir Çançarkan'a hile yapar, yalan söyler. Görüldüğü üzere bu ve diğer özellikler, Mastan kempir'in de Albastı olduğunu gösteren delillerdir.

Doğayla içi içe olan ilkel insan, doğada karşılaştıkları olumsuz olayların nedenini doğaüstü güçlerde aramışlardır. Bu tiplerden biri de "cadı" tipidir. Kırgızlarda ise, çocukların ölümüne sebep olan, insan kanı emen, çirkin, saçı başı dağınık, genellikle yedi başlı, yaşlı kadın kılığında olan "Celmoguz, mastan kempir" gibi tiplerdir. Bu tipin bu şekil de anlatılması, ataerkil toplum yapısının bir göstergesidir. Çünkü ataerkil yapı da kadını kötülemek ve yermek için kutsal Tanrıça figüründen "cadı" tipine dönüştürmüştür.

Kötü Kalpli ve Korkunç Üvey Anne[3]

Üvey anneler, genellikle çocukları sevmeyen, onlara her türlü kötülüğü yapabilen acımasız kadın tipleridir. Üvey anne eşinin diğer kadından olan çocuklarını sevmezler ve onların gitmesini isterler. Munduk ve Zarlık destanındaki altmış üvey anne sırf kıskançlıkları yüzünden çocukların ölmesini istemişler ve bunun için Mastan Kempir'le işbirliğine girişmiştir. Kocakarı

[3] Üvey anne tipine genellikle halk hikâyelerinde rastlanmaktadır. Örneğin, Bal Böğrek hikâyesinde üvey annenin Bal Böğrek'i ortadan yok etmeye yönelik hain planları vardır. Padişaha mektup yazan üvey anne Bal Böğrek'in kendisinin de evladı sayıldığını belirterek onun bir süre yanında kalmasını ister. Daha sonra yanına gelen Bal Böğrek'in önce yemeğine zehir katar sonra ona zehirli elbise diktirir. Padişahın, ikinci hanımından çocuk sahibi olduktan sonra kendisine karşı ilgi ve alâkasının eksildiğini düşünen üvey anne, Bal Böğrek'i ortadan kaldırırsa padişahın ikinci hanımına duyduğu sevgi ile kendisine duyacağı sevginin eşitleneceğini düşünür. Bu düşünce ile hareket ederek Bal Böğrek'in memleketinden kaçmasına ve serüveninin başlamasına sebep olur. Bu hikâyede de üvey annenin entrikaları kurguyu hareketlendirir. Üvey anne kıskançlık, haset gibi duygulara sahip olup, eşine evlat verememesinin eksikliğiyle hareket etmektedir. Bir takım hilekârlıklarla çocuğu ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (Ayyıldız, 2011: 39).

Mastan çocukları öldürmek amacıyla nehre götürür ve nehre bırakarak ölmelerini ister. Çocuklar dillenerek şunları söylemektedir:

Mastan kempirene biz,
Tubulbay catıp ne kıldık,
Altımış ögöy ene biz,
Acalga ketip bara bız.
Altıp kalsan ölümdön
Sizdi bagıp alabız.

Kocakarı Mastan anamız,
Henüz yeni doğduk, ne yaptık,
Altmış üvey annemize.
Ecele gidiyoruz,
Ölümden alıp koyarsan
Size sahip çıkarız.
(Akmataliyev vd., 2007: 205)

Üvey anne çocuklarına sevmeyen ve onlara her kötülüğü yapabilen fakat sonunda yaptıklarının cezasını çeken kadınlar olarak belirtilir. Munduk ve Zarlık destanının son kısmında çocukların bulunup, öz anne ve babasına kavuştuktan sonra üvey annelerin yaptıkları oyunlar ortaya çıkıp ölümle cezalandırılırlar (Akmataliyev vd., 2007: 239).

OLUMLU KADIN TİPİ

Kayberen[4]/ Kadın

Türk destanların görmeye alışık olmadığımız, olağanüstü anne tipine Kırgız Destanlarından olan Munduk ve Zarlık destanında rastlamaktayız. Munduk mağaranın içinde saçını yıkarken, "ben Kayberen, kırk Çiltenim", diye gelir. Hanın çocuklarını büyüten Kayberen (Kayıp eren; dağlarda geviş getiren hayvanların hâmisi)[5] adlı evliya annelik yapmıştır. Esas itibariyle bu anne öz olmayıp ruhani özelliklere sahip olan annelik vasıflarıyla çocukları büyüten bir varlıktır. Destanda şu şekilde geçmektedir: Munduk ve Zarlık destanında Kocakarı Mastan Çarçarkan'ın yeni doğmuş çocuklarını nehre atar. Bunun üzerine, "Kayıptan sunup kol kelip,/ Baldardı alıp ketiptir./ Şükürlük tooga cetiptir,/ Kan balası degizip,/ Kiyikter geemizip,/ Kayberen kırk çilten,/ Cardamdıgın körsötüp", (Kayıp'tan el uzanarak,/ Çocukları götürür./ Şükürlük dağına ulaştırır./ Han çocuğu dedirtip,/ Geyiklere emzirtip,/ Kayberen, kırklar/ Yardım eder.) (Akmataliyev vd., 2007: 207). İlerleyen kısımlarda ise:

Men eneñ ovluyamın colgosalgan.
Eneñden bekinbegin Munluk balam,
Iylip maga turup kılgın salam.
Toolarda tarbiyalap kıldım katta,
Eneñden bekinesiñ ne deptaşka.
Muñluktun bergen coobu:
Calañaç talaalarda eki balañ,

Ben annen evliyayım doğru yola koyan.
Annenizden saklanmayın Munduk çocuğum,
Eğilip bana selam verin.
Dağlar arasında terbiye edip büyüttüm,
Annenden niye saklanıyorsun mağarada.
Munduk'un verdiği cevap:
Çıplak dolaşıyor dışarıda iki çocuğun,

[4] Kayberen, bazen "kayıp eren", bazen de "kayberen kırk çilten" şeklinde de geçmektedir. Kelime Arapça "Gayb" (göze görünmeyen), "eren" kelimesi ise "bahadır, er, canlı veya varlık anlamlarına gelmektedir. Kayberen kelimesi 1) Kırgız Türkçesinde "geviş getiren hayvanlar" (geyik, dağ keçisi, dağ tekesi gibi) hayvanların ortak adı. 2) Kayberen kelimesi; Kırgız Türkçesinde adı geçen hayvanların sahibi, ruhu, ervahı (ruhları) anlamlarına da gelmektedir. Kelime bu mana da "koruyucu ruh" anlamını da ihtiva etmektedir. Bu mana da Kırgız Türkçesinde kelimenin "göze görünmeyen, insanları koruyan, onlara yardım eden kerametli güç" anlamı da vardır. Kırgız destanlarında "Aruuke, Ayçürök, Kökmonçok, Kuyalı" gibi kadınlar bu güçlerle yüklenmiştir. Mesela, Manas destanında Aruuke'nin babası Kayberenlerin hanı olarak anlatılır. Bu kişi "Bayıñ" adında olup Yakutların avcılık piriyle benzer özellikler gösterir. Destanda Bayıñ, geyik, dağ tekesi, dağ keçesi gibi hayvanları idare etmektedir. Destanda Aruuke, Almambet ile evlenmektedir. Destanda Aruuke, Almambet ile evlenirken on iki ayrı dağ tekesine biner. Düğün bittikten sonra da kaybolur. Destanda Aruuke, Tanrı'ya benzer şekilde tasvir edilir. Bu kişi Kococaş destanında "Kayberenlerin koruyucusu, Sureçki'nin kızı Aşayran'a benzer." Bu tipteki Kayberenlerin tasvir edilişi anaerkillik döneminde kalıp, bu dönemden avcılık dönemine geçişi gösterir. Destanda Ayçürök de aynı şekilde tasvir edilir. Ayçürök destanda bazen perinin kızı, bazen de Kayberenin kızı olarak adlandırılır (Musayev vd., I. Tom, 1995: 476-477).

[5] Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü.* (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 421.

Körünsök küna kattık canım enem.
Kiyimsiz cıp cılañaç menin çaçim.

Görünürsek günah büyüktür canım annem.
Giyimsiz, çırılçıplak benim saçlarım.
(Akmataliyev vd., 2007: 215).

Çocuk devamında "Gayınberen, kırk çiltan pirim balsañ/Piriñmin dep calgan aytıp meni ceysiñ… Pir bolson aytkan sözün ugal baymın,/ Men açıp ene sizge çıgalbaymın." ,(Kayınberen, kırk Çiltan pirim isen, Pirinim diye yalan söyleyip beni yersin… Pir isen söylediğin sözleri duyamam, Ben açıp anne size çıkamam) diye cevap verir (Akmataliyev vd., 2007: 217).

EVLİLİK HAYATINDA KADIN

Çok Eşlilik ve Kumalık[6]

Kırgız destanlarının hemen hemen hepsinde polijini tipi evlilikler karşımıza çıkmaktadır. Kırgız Türklerinin destanlarında polijini tipi evlilik sıklıkla görülen bir durumdur. Bir erkeğin iki veya daha fazla kadınla evlenmesinin en önemli sebeplerinden biri de önceki eş veya eşlerinden çocuk sahibi olamamasıdır. Munduk ve Zarlık destanında da bu evlilik tipine tesadüf edilmektedir.

"Altımış ayal algan. Altımış ayaldan kız ce uul körgön emes. Çançarkan bir künü kapa bolup, içige kan tolup, altmış ayal alsam bir parzant körbösöm. Şuntip kılgan padışalık kursun dep kapa bolot." (Altmış eş almıştı. Altmış eşinden kız veya erkek çocuğu olmamıştı. Bir gün, içi kan ağlayarak, altmış eş aldım, bir tane evlat görmedim, bu yaptığım sultanlığa lanet olsun diye üzülürdü." (Akmataliyev vd., 2007: 193).

Kefalet İle Kız Vermek

Kefalet, bir durum karşısında güvenceye dayanarak kefil olma işidir. Munduk ve Zarlık destanında kefaletle kız verme sistemine rastlamaktayız. Çançarkan kendisine kefaletle kız verilmesini buyurur. Fakat kimse bunun akla uygun bir durum olmadığını söyler.

Kazandın eli kelsin dep
Bir uul, bir kız tapmakka
Kapilga kızın bersindep
Car çakırtıp kıçırıñ…
Uluktar kirdi çatırga
Kim kız beret kapilga.
Kapılmenen kız bermek,
Tuş berebi akılga.

Kazan'ın halkı gelsin,
Bir oğul bir kız çocuğu dünyaya getirmek için
Kefaletle kız versin,
İlan edin…
İleri gelen büyükler toplandılar çadırda.
Kim kız verir kefaletle?
Kefaletle kız vermek,
Akla uygun mu? (Akmataliyev vd., 2007: 195)

Daha sonra kefaletle kızını verecek ihtiyar Çobdar çıkar. "Menin kaşımda Kançayım değen calgız kızım bar. Bir uul, bir kız tabışka kapil menen kanga beremin. ("Benim yanımda Kançayım adlı biricik kızım var. Bir oğul, bir kız çocuğu dünyaya getirmek için kefaletle hana veririm " der.) (Akmataliyev vd., 2007: 199).

---

[6] Evlilik tipleri, biri dişi, diğeri erkek olmak üzere iki farklı cinsin bulunmasıyla sınırlıdır. Dolayısıyla teorik olarak dört tip evlilik söz konusudur: 1. Bir erkek ve bir kadının evliliği, yani *monogami* ya da *tek eşli evlilik*, 2. Bir erkeğin birden fazla kadınla evliliği, yani *"polijini"* ya da *"çok karılılık",* 3. Bir kadının birden fazla erkekle evliliği, yani *"poliandri"* ya da *"çok kocalılık",* 4. Her iki cinsten birden fazla kişilerin evliliği, yani *"grup evliliği".* bk. (Erdentuğ, 1985: 172). Polijini, "servetin ve yüksek nüfuzun, grupta egemenliğin ve kadınların iş elemanı olarak önemli saydıkları yerlerde mülkiyet temeli olarak değerlendirilmektedir. Çok defa polijini siyasi nüfuz elde etmek ve miras hakları kurulması amacıyla mümkün olduğu kadar, geniş akrabalık ilişkileri meydana getirmek üzere de uygulanmaktadır." Poliandrik aile tipi, kültürel ve ekonomik koşullardan dolayı nüfus dengesinin kadın aleyhine bozulduğu yerlerde görülmektedir. Kadın birden fazla erkekle birliktelik kurmaktadır; ancak bu aileler, polijinik aile tipi olarak kalabalık bir nüfuza sahip olamaz. Poliandrik aile tipi, kısıtlı sayılı toplumlarda görülmektedir bk. (Yolcu, 2014: 155).

Bir Bedel Ödeme Aracı Olarak Kadın

Türk destanlarında han veya bey kendi kızını, bir bedel karşılığında erkek kahramana verdiği görülmektedir. Bu bedeller, yarışmayı kim yenerse, savaşı kim kazanırsa, hanın verdiği zorlu görevleri kim başarırsa, güçlü olan bir varlığı kim yenerse kızın verileceği şeklinde destanlarda kendini göstermektedir.

Munduk ve Zarlık destanında Zarlık Külmöskan'nın askerlerini alt etmesi üzerine han kızını verecek olur fakat Kara dev kızını kaçırır, bunun üzerine kızını devden kurtarırsa kızını vereceğini belirtir. Olay şu şekilde gerçekleşir: Zarlık Külmöskan'ın şehrine gelerek, önce Külmöskan'ın halkının çoğunu ve kırk bin askerini alt etmesi üzerine, Külmöskan'ın tahtına atla gelir. Külmöskan tahtından inip teslim olur. Külsaman atını, hanlık sarayını, Kuralay kızını verecek olur. Daha sonra güzel Kuralay'a Kara dev âşıktır. Başka bir çare bulamayıp o gün alıp götürür. Külmöskan: " Kara devden kurtarırsan, büyük bir servetle onu yanında götürürsün", der. Külsaman adlı ata binip, silah kuşanıp Kara devin yanına gider. Kara devle sıkı bir güreşe tutuşur. Bunun üzerine Zarlıkkan'ı Kara dev yere yıkacak olunca, bunu anlayan Munduk, pirlere dua edip acı acı ağlar. Pirler Zarlık' a güç verip dua ederler. Kara devin evinde darı dolusu büyük bir çuvalı, Kuralay Kara devin ayakları altına döker. Kara devin ayakları kayıp yere düşer. Daha sonra Zarlık devi hançerleyip öldürür. Külmöskan'ın şehrine " Kara devi öldürdüm " diye gelir. Külmöskan hanlığını Zarlık'a verir. Külsaman atını, Kuralay kızını verir (Akmataliyev vd., 2007: 225-227).

Kalın-Başlık Vermek[7]

Kız bir başkasına verileceği zaman alınan kalın, günümüz de ismi başlık parasıdır. Kalın alınması geleneği Munduk ve Zarlık destanında da görülmektedir.

İhtiyar Çobdur adında fakir bir adamın kızı Kançayım, Çarçarkan ile evlenmeyi kabul eder. Bunun üzerine ihtiyar Çobdar, "Bir az toktop turup aytat kızıga. Kalıñga emne alayın kızım. Ozuñuz dunbatışm çaaytıp kalıñdı ayabay ala berin dep kız coop beret." (Bir az duraklayarak sorar kızına: "Mihir olarak ne alayım kızım?" "Ağzınız yorulana kadar söyleyip mihir çok alın" diye kız cevabını verir (Akmataliyev vd., 2007: 197).

[7] **Kalıñ:** Gelin olacak kıza erkek tarafından verilen para veya armağan, ağırlık: *"Babam senden çok mu istedi kalını?"* -Halk türküsü. 2) Çeyiz. Bk. (http://www.tdk.gov.tr). Eski Türklerde yaygın bir gelenek olan başlık parası günümüzde Kırgızlarda devam eden bir gelenektir. Başlık parasının Kırgızcada "kalıñ" denilmektedir (Jumabaev, 2006: 43). Kalıñ, maddi duruma göre değişmektedir. Kalını toplamada oğlanın anne-babası akrabalardan koşumça (yardım) alır. Kalın esasında mal dokuz yüz baş (hayvan) olarak verilirdi. Aynı zamanda, ekin (hububat) ya da külçe gümüş vererek kalından kurtulurlardı. Kalın verme şeklini çözmek için akrabalar bir kaç kez toplanırlardı. Kalıñ meselesi Kırgız kızlarının kaderini belirliyordu. Bir yandan, kalıñ ödemeye yiğitlerin anne babalarının gücü yetmiyordu (maddi durumu iyi değildi); diğer yandan da kalın ödemek için hayvanlarının yokluğundan fakirler mecbur olarak kızlarını zenginlere veriyorlardı. Kalıñ ödemesi ne kadar zor olursa, kalıñ ödeyenlerin otoritesi artıyordu. Bu yüzden, kalıñ ödeme olayı Orta Asya'daki halklarının hayatındaki esas öğe olarak çok önemliydi. (Akmataliyev, 2001: 27-28). Söz kesildikten sonra damadın babası, inek, koyun, keçi, at gibi hayvanlardan kız tarafına götürür. Şimdi isteme sırası kız tarafına gelir. Kızın anne ve babası, başlık olarak, hayvan, para veya çeşitli ihtiyaç maddeleri isteyebilir. Kırgızlarda 3, 5, 7, 9, gibi sayılar önemli olduğu için kalında da bunlar ön plana çıkar. Kalın genellikle Manas Destanı 'nda geçtiği gibi hayvanlarla bağlantı kurularak yapılır (Erdem, 2005: 252).

KADINA YÖNELİK İMGELER

Çukur/Mağara İmgesi [8]

Psikoanalitik açıdan destanlarda, halk hikâyelerinde veya başka edebi türler de bazı nesneler, cansız varlıklar kadın ve erkek organlarının bir sembolü olarak yorumlanmaktadır.[9] Bu semboller üretim ve çoğalma ile ilgili organları temsil etmektedir. "Doğuran vücudun doğal

[8] Mağara: Mitolojik inançlarla bağlıdır. Gizli-kutsal âlemle bu yer dünyası arasında uzanan geçidi temsil eder. Mağara kaotik ve karanlık ortamıyla yapısız ve şekilsiz haliyle şiirsel mitolojik düşüncede öbür dünya ve yeraltı ölüler saltanatının parçası gibi görünmüştür. Çin kaynaklarına göre, eski Türklerde gökyüzüne ve Tanrı'ya verilen kurbanlar mağaralarda kesilirdi. Ataların ruhunun şerefine yapılan bu merasimlere Kağan'ın kendisi baş kâhin gibi katılırdı. Kağan her yıl devlet büyükleriyle bir araya gelerek kurdun da girdiği atalar mağarasını ziyaret ederdi. İnanışa göre, İlahi kökene bağlı olan kurt, Tanrı Dağları'nın altındaki derin bir mağaranın içine girip, orada on erkek yavru dünyaya getirmiştir. Bu yavrulardan biri "Aşina"dır. Aşina daha sonra Göktürk devletinin kurucusu olur. O, aynı zamanda, ilk şaman olarak da bilinir… Bununla birlikte Eski Azerbaycan'da tapınakların çoğu mağaralarda bulunur. Azerbaycan'da kısır kadınlar Azıh mağarasına gelip, tavandan damlayan suyu içerler. Bundan sonra çocuk olursa, mağara ve oradaki suyun verdiğine inanırlar bk. (Beydili, 2004: 367-368). Aynı zaman da mağara ölülerin ikamet ettiği yerlerdir. Bunun yanında dağ, mitolojik işlevine göre eski düşüncede, doğum yeri, mağara ve beşik gibi sözcüklerle birlikte bir anlam grubu oluşturmaktadır Bk. (Beydili, 2004: 145). Dağ ve mağaranın birlikte anılması sık rastlanılan bir durumdur. Kırgızistan da bulunan Süleyman Ata dağı kutsal kabul edilmektedir. Süleyman Ata dağı birkaç mağaradan meydana gelmektedir. Bu mağaralardan en büyüğü günümüzde müze olarak kullanılmaktadır. Süleyman Ata dağı ile ilgili anlatılan diğer rivayet ise şöyledir: Bu dağda otuz iki peygamberin ayak izi vardır. Süleyman Ata tahtına yapılan ziyaret genelde cuma günleri, düğünlerde, dini bayramlarda yoğunluk kazanır. Felaketlerden korunmak; hastalıklardan kurtulmak; işlerinin iyi gitmesi için veya hacca gitmeden önce insanlar burayı ziyaret ederler. Süleyman Ata Dağı'na gelenler fakirlere sadaka verir, dağda Kur'an - ı Kerim okur, çocuk sahibi olmak isteyenler mağaralara girer, hasta olanlar hastalıklarının burada kalması için ağaca çaput bağlarlar bk. (Dıykanbayeva, 2016: 206-207).

Türklerin en eski destanı olan "Ulu Han Ata Bitiği"nde, Türklerin menşei hakkındaki anlatıldığı efsaneye göre, Türklerin ilk atası olan Ay Ata da yine mağarada meydana gelmiştir. Söylentilere göre Kara Dağ'da bir mağara vardı. Dağın dibinde onun bulunduğu yere varana kadar yedi gün sürerdi. Mağara yolu çok tehlikeliydi ve yol bulunmaktaydı, fakat düzgün değildi. Kahraman ve güçlü hariç hiç kimse o mağaraya varamazdı. Zamanın başlangıcında bir gün aşırı şekilde sel oldu. Sel suları çamuru sürükleyip Kara Dağ'daki mağaraya getirdi. Çamuru insan kalıbına benzeyen yarıklara doldurdu. Güneş saratan (yengeç) burcunda / yıldızlarında ve en yüksek noktasında idi. Bu Kara Dağ'ın tepesindeki bir mağarada, anne/insan vücudu gibi bir yerde çamur; güneş, rüzgâr, kök suları ve toprak (dört unsur ile) insan şekline dönüştü. Türklerin atası *Ulu Ay Ata,* zamanın başlangıcından dokuz ay sonra bu şekilde hayat buldu. Mağara ilk insana, "ana rahmi" görevini görmüştür. Ulu Ay Ata, yaratıldıktan kırk yıl sonra, Kara Dağ'ın zirvesinden seller sular yine aktı. Bu defa güneş, Sünbüle (başak) burcunda / yıldızında idi. Sonbaharda, o bilinen çöküntü, ikinci kez balçık/çamur ile doldu. Bu defa güneş en yüksek noktaya ulaşamadığı için Ulu Ay Ana çok güçlü olamadı. Ayrıca Ulu Ay Ana, Ulu Ay Ata kadar mükemmel olmayan bir biçimde yaratıldı bk. (Demir, 2017: 85, 88). Mağaranın doğumla, bununla birlikte türeyişle ilgili olarak Bahaeddin Ögel şunları dile getirmiştir: "Kırgız'lar kendilerini kurttan Türeyen Türklerden ayırmak istemişler ki, başka bir menşe efsanesine bağlamışlardır. Onlara göre, kendilerinin ilk ataları bir *Ata-Mağarası*'nda bir inekle yaşıyorlardı. Kırgızlar, işte bu ilk ata ile inekten türemişlerdi bk. (Ögel, 1993: 21-22). Ağaç, mağara, çukur, hepsinin içleri oyuktur ve hepsi "ana rahmini" simgeler. Aynı zaman da yeniden doğuş yerleridir. Ağaç, Reşideddin Oğuznamesi'nde Kıpçakların doğuşu yani türemesi şu şekilde geçmektedir: "…Oğuz'un da bir hatunundan dört oğlu olmuştu, onlar da büyüdüler. Bu arada Oğuz'un askerlerinden birisinin karısı hamile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğum yapması yaklaşmıştı. Yakınlarda içi oyulmuş bir ağaç vardı. Kadın o ağaca gidip çocuğunu doğurdu. Çocuğu Oğuz'un yanına getirdiklerinde durumu ona anlattılar. Oğuz adını Qıpcaq koydu [ki, Qıpcaq, qabuq kelimesinden çıkmıştır. Türk dilinde içi çürümüş ve oyulmuş ağaca derler.] Diğer Türklerin fikrince bütün Kıpçak kavimleri bunun neslinden olmuşlardır (Togan, 1982: 26).

[9] Eski Türk düşüncesinde, bazı çocukların vücutlarında bulunan anadan doğma lekeler de uğurlu ve kutsal sayılıp, Umay Ana'nın el izi olarak bilinirdi. Onun için benli doğan çocuklar mutlu sayılırlardı. Çünkü ben, Umay'ın izi olarak görünürdü. Benin, ikizin, ana rahminin ve hatta Tatar dilinde kadın cinsel organının "Umay" olarak adlandırılması da Umay'ın çocuğun dünyaya gelmesiyle bağlılığını gösteriyor. Umay'ın kadın-ana başlangıcıyla bağlılığı, Moğolca' da "mağara" anlamına gelen "ehin Umay" ifadesinde de korunmuştur. Çünkü mağara ve kayalar Yer Ana'nın rahmi olarak düşünülmüştür bk. (Beydili, 2004: 581-582).

varyantları mağara, dere, çatlak ve çukurdur. Boşluğun "alt"ı, doğuma bağlı Alt Dünya'nın en geniş metaforudur." (Lvova vd. 2013: 117-118).

Munduk ve Zarlık destanı çocuksuzluk motifi üzerine kurulmuştur. Çançarkan adlı destan kahramanının bir türlü çocuğu olmaz. Bunun üzerine, "Közü uykuda-ünürönüp çukur gardın içinde catat ele. Bir aksakaldu bana kelip haşarat berip 'Seni ıylap gardın içinde catkanın menen eç payda tappaysın, zil bolup ölösün. Ondan körö kaytı püyünö barıp, elinden bir suluu kız taap alıp, parzant körsön acap emes' dep dubana aytat." (Gözü uykuda açıkken bir çukurun içinde yatar. Bir yaşlı derviş gelip işaret verir. "Ağlayarak çukurun içinde yatmanın sana hiçbir faydası olmaz, üzüntüden ölürsün, bunu yapacağına evine gidip halkından güzel bir kız bul, ondan çocuğun olursa, şaşırma ", der derviş.) (Akmataliyev vd., 2007: 193). Burada geçen "çukur" kelimesi kadının doğurgan rahminin yansımasıdır. Yani insani bir özellik doğada kendine yer edinmiştir. Ana rahmini simgeleyen "çukur"a yatarak çocuğunun olacağını düşünen Çançarkan'ı derviş tarafından bir faydası olmayacağı belirterek vazgeçtirir. Ayrıca destanın ilerleyen kısımlarında üvey anneler eşinin diğer karısından doğan çocukları kıskanmaları sonucu, Mastan kempir adlı cadı tipi ile iş birliğine girmektedirler. Mastan kempir, Çançarkan'ın diğer eşi Kançayım'ın doğurduğu çocukları kaçırıp öldürmek maksadıyla göle atar, bunun üzerine "Kayberen Kırk Çilten" denilen varlıklar çocukları alıp dağ başında bir mağaraya götürürler. Kadın kılığına bürünen bu varlıklar çocuklara annelik yaparlar ve geyik sütü ile çocukları besleyerek onlara yardım ederler. Çocukların mağarada büyütülmesi de mağaranın anneyi simgelemesi ve anne rahmine tekrar dönüşü nitelemesi açısından önemli bir yere sahiptir.

Kadın/Geyik[10]

Türk kültüründe geyik önemli bir yere sahip olmakla birlikte kutsal kabul edilmektedir. Türk halk edebiyatında geyik ve kız teşbihinden söz edilmekte ve "geyiğin daima dişi oluşu... Türk halk edebiyatının her safhasında görülmektedir." şeklinde açıklanmıştır. İslam'dan sonra geyik, velileri taşıyan kutsal bir hayvandır. Geyikli Baba, geyiğe binerek gezdiği için bu adı almıştır (Türköne, 1995: 113). Ayrıca geyik en eski ana totemlerden biri olarak kabul edilir. Bunun yanında şaman geyiğe binerek göğe yükselmektedir. Dişi ruhların tecessüm ettiği hayvanlardan birinin geyik olduğu belirtilir. Geyik motifi, Kırgız Türklerinin destanlarında da görülmektedir.

Munduk ve Zarlık destanında Kocakarı Mastan Çarçarkan'ın yeni doğmuş çocuklarını nehre atar. Bunun üzerine, "Kayıptan sunup kol kelip,/ Baldardı alıp ketiptir./ Şükürlük tooga cetiptir,/ Kan balası degizip,/ Kiyikter geemizip,/ Kayberen kırk çilten,/ Cardamdıgın körsötüp", (Kayıp'tan el uzanarak,/ Çocukları götürür./ Şükürlük dağına ulaştırır./ Han çocuğu dedirtip,/ Geyiklere emzirtip,/ Kayberen, kırklar/ Yardım eder.) (Akmataliyev vd., 2007: 207). Geyik çocukları emzirerek annelik işlevini yerine getirmiştir. Destanın bir yerinde de şöyle

[10] Geyik, Türklerce kutsal bir hayvandır. Türk mitolojisinde ve masallarda yeri çok büyüktür. Bununla beraber Türklere ait eski bir efsanede, Türklerin geyikten türediğine dair bir kayda rastlanmaktadır. Türk efsanelerinde yer tutan daha ziyade dişi geyiktir. Bunlar da Tanrı ile ilgisi olan, birer İlahe, dişi Tanrı ve daha doğrusu birer dişi ruh durumunda idiler (Ögel, I., 1993: 569). Geyik aynı zaman da kahramanlara yol göstericidir. Dede Korkut kitabındaki, "Bamsı Beyrek'in bir geyiği kovalayarak, nişanlısı Banı Çiçek'in otağına düşmesi" geyiğin yol gösterici olduğunu gösterir. Göktürkler ile ilgili, Çin kaynağında; "Göktürklerin atalarından birinin, bu dişi deniz meleği ile ilişkisi vardır. Günün birinde avcılarından biri, bir ak geyik öldürür." Deniz ruhu kızı, bir ak geyik donuna girmiş olacak ki, bundan sonra insan kurbanları (ceza olarak), hep bu avcının kabilesinden verilmeye başlanmış. Çünkü deniz ruhunun sevgilisi olan Türk Hakanı, böyle buyurmuş." Geyik dağların, vadilerin ve sarp kayaların görünüp kaybolan, sihirli ve en güzel bir hayvandır. Büyüleyen, insanı hayale kaptıran ve ulaşılmayan bir hayvandır. Cengiz Han destanında da, "Kurt gökten, ala-geyik Ho'oi Maral ise, yerden gelmiştir. Kurt göklerin; Ala-geyik ise, yerlerin sembolü ve ruhu gibidirler (Ögel, II., 1995: 102-103).

geçmektedir: “Şükürlüktö gayberen/ Ene kıldı, kiyikti./ Ayabayt kiyik küçünü,/ Baldarga berdi sütünü.”, (Şükürlük dağında Kayberen/ Anne yaptı geyiği/ Esirgemez geyik gücünü,/ Çocuklara verdi sütünü.) (Akmataliyev vd., 2007: 213). [11]

SONUÇ

Dört ana başlık altında incelediğimiz Munduk ve Zarlık Destanı genel insanlık sorunlarını mitsel olarak sunan, çocuk bekleme ve çocuksuzluk konusu üzerine kurulan bir sözlü anlatıdır. Destan ilk olarak çocuksuzluk sorunu ile başlamış, daha sonra kadınların kendi aralarındaki iç çatışmalarla devam etmiştir. Erkek kahramanlar ise bu çatışmaların dışında kalmıştır. Destan da yer alan kadın kahramanlar, atlı-göçebe kültürünün, savaşçı, dış sorunlarla ilgilenen, kendi kaderini elinde bunduran tipinden ziyade, yerleşik kültürün pasif karakterini yansıtan, kendi kişisel problemleri ile ilgilenen, bencil, eşinin arkasından işler çeviren tipler olarak karşımıza çıkmaktadır. Destanda genellikle olumsuz kadın figürleri görülmektedir. Bu kadınlar dışında en masumu ve ihanet göreni ise, Çançarkan’ın en son evlendiği eşi Kançayım’dır. Bu kadın hiçbir şeyden habersiz olarak Çançarkan’ın diğer eşlerinin kıskançlıkları sonucu onun doğurduğu ikiz çocukları Mastan Kempir ile iş birliğine girerek göle attırmıştır ve kadına da çocuk yerine iki köpek yavrusu doğurduğunu söyleyerek kandırmışlardır. Bu sayede kadını evden kovdurmalarına sebep olmuşlardır. Burada kadının erkek tarafından ezilmesinden çok kadınlar tarafından kötülüğe uğraması göze çarpmaktadır. Fakat bu kıskançların ve kötülük yapan kadınların sonu ölümle cezalandırılmak olmuştur.

KAYNAKÇA

Akmataliyev, Abdıldacan vd. (2007). *Kırgız destanları 2.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Akmataliyev, Abdıldacan.(2001). *Kırgız Folkloru Ve Tarihi Kahramanlar (Evlilik geleneği ve Türküleri, Çocuk folkloru, Edebi Eser Ve Tarihi Kahramanlar.* Ankara: Atatürk Kültürü Başkanlığı Yayınları.

Ayyıldız, Kadriye. (2011). *Aşk ve Kahramanlık Konulu Türk Halk Hikâyelerinin Kurgusunda Kadının Rolü.* Yüksek Lisans Tezi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Beydili, Celal. (2003). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük.* Ankara: Yurt Kitap-Yayın.

Çeribaş, Mehmet. (2013). “Kırgız Türklerinin Mitlerinde ve Efsanelerinde Olağanüstü Varlıklar, Bu Varlıklara Dair Anlatmalar ve İnanmalar”. *Bengü Bitig Dursun Yıldırım Armağanı,* Ankara: Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Yayın Dizisi, s. 173-200.

[11] Geyik (Kayberen, Maral), kayıp kahramanın, manevi gücü, ruh âleminden gelen koruyucusudur. Örneğin; "Semetey" destanında, koruyucu geyik motifi şöyle izah ediliyor:

Babasının oğlunun
Koruyucu piriymiş,
O zaman iki ayrı beyaz geyik,
Koşturup ulaştıkları vakit,
Beşikteki erenini,
Semetey 'i görünce.
Memelerini emzirip o geyik,
Başını da çevirmiş,
Bu çocuğun üzerine.
Gelerek memelerini emzirmiş.

Bu mısraları okurken Kazak Türklerinin "Muñduk, Zarlık" destanı ve Cengiz Aytmatov'un "Ak-Keme" hikayesi akla gelir. K. Salibayev'in varyantında da, "Memesini salıp ağzına,/ Emziriverdi çocukları " şeklinde geçmektedir. Her iki eserde de çocukların hayatlarım Bugu-Ene (Geyik Ana) kurtarmaktadır: “Acı, büyük ana, bırakıver. Kendi çocuklarım gibi esirgeyeyim. Yetimlere anne olayım... Memelerim süt dolu, ağrıtıyor. Çocuk diye sızlıyor ak sütüm. Çocuk için akıyor ak sütüm...” Hikâyede, Bugu Ene tipi günümüzdeki gerçek hayatla yoğrularak, okuyucunun düşüncesine tamamen sindirilmiştir. Milli efsane ve mitlerin, eserlerde kahramanların maneviyatını izah ederken çok kullanıldığına çok kere değinilmiştir (Akmataliyev, 2001: 128-129).

Demir, Necati. (2017). *Türklerin En Eski Destanı Ulu Han Bitiği.* Ankara: Ötüken Yayınları.
Dıykanbayeva, Mayramgül. (2016). *Kırgızlarda Atalar Kültü.* Konya: Kömen Yayınları.
Erbil, Pervin. (2015). *Kibele'den Pandora'ya Kadının Tarihsel Yenilgisi.* Ankara: Arkadaş Yayınevi.
Erdem, Mustafa. (2005). *Kırgız Türkleri Dini Ve Sosyal Hayat.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Erdentuğ, Aygen. (1985). "Çeşitli İnsan Topluluklarında Aile Tipleri". *AÜ DTCF Antropoloji Dergisi,* s. 165-212.
Gültepe, Necati. (2008). *Türk Kadın Tarihine Giriş (Amazonlardan Bacıyan-ı Rum'a).* İstanbul: Ötüken Neşriyat.
Güneş, Asuman. (2009). Oğuz Grubu Türk Kahramanlık Destanlarında Kadın. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
İnayet, Alimcan. (2010). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yalmavuz-Celmoğuz*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
İnan, Abdulkadir. (1998). Makaleler ve İncelemeler I. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Kafesoğlu, İbrahim. (1980). *Eski Türk Dini.* Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Kaplan, Mehmet. (1951). "Dede Korkut Kitabında Kadın". *Türkiyat Mecmuası,* C. 9, s. 99-112.
Lvova, E.L. vd. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşü 1 (Kainat ve Zaman Nesneler Dünyası).* Konya: Kömen Yayınları.
Musayev, Samar vd. (1995). *Kırgız Elinin Baatırdık Eposu Manas.* I.Tom. Bişkek, s. 476-477.
Ögel, Bahaeddin. (1993). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Ögel, Bahaeddin. (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Türköne, Mualla. (1995). *Eski Türk Toplumunda Cinsiyet Kültürü.* Ankara: Ark Yayınevi.
Togan, Zeki Velidi. (1982). *Oğuz Destanı (Reşideddin Oğuznamesi, Tecrüme ve Tahlili).* İstanbul: Enderun Yayınları.
Yudahin, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü.* (çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Yolcu, Mehmet Ali. (2014). *Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar.* Konya: Kömen Yayınları.

DÖNÜŞEN MEDYA ALANINDA YENİ YAYINCILIK ANLAYIŞI: YOUTUBE ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Hamit ERSOY
RTÜK, Üst Kurul Üyesi
Ferhat BAKIR
RTÜK, Üst Kurul Uzman Yardımcısı

ÖZET
Günümüzde yeni medya teknolojilerinin gelişmesi yoluyla iş dünyasının en değerli şirketleri arasına dünyanın önde gelen internet sitelerine sahip olan teknoloji şirketlerinin girdiğini görmekteyiz. Bu durum değişen üretim ve tüketim ilişkilerinin bir göstergesi, sonucudur. Çok düşük maliyetlerle kurulan bu şirketler, kısa bir zaman aralığında küresel ölçekte büyüyerek yüksek piyasa değerlerine ulaşmışlardır. Bu şirketlerden birisi olan Youtube, birçok iş kolunda hem piyasa koşullarını etkilemiş hem de medya anlayışlarına ilişkin tutumları ve ilişki ağlarını dönüştürmüştür. Sanal alanda kurulan bu şirket, getirdiği yenilikler ile birçok alana yön vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Youtube, Yenilik, Medya, Yeni Medya

NEW PUBLISHING UNDERSTANDING IN THE TRANSFORMING MEDIA AREA: YOUTUBE EXAMPLE

ABSTRACT
Nowadays, thanks to developing new media technologies, it is a fact that technology companies which own prominent websites are among the most valuable companies of the world. This situation is both a result and an indicator of changing consumption and production behaviors. In a short time many global companies, established with very low budgets, gained high market value by increasing their revenues in global scale. Youtube, one of these companies, influences market conditions in many business areas and transforms interaction networks and attitudes with regard to business understandings. This company, which established in virtual field, dominates many fields with its innovations.

Keywords: Youtube, Innovation, Media, New Media

GİRİŞ

Son yıllarda, yeni bilgi teknolojileri aracılığıyla birçok alan değişmekte, dönüşmektedir. Birçok yeni ortamın içerisinde yer aldığı internetin doğması ve yaygınlaşması sonucunda çalışma anlayışları, işletme biçimleri, iş kavramları bu süreçle birlikte değişim göstermektedir. Castells'in (2008:145) belirttiği üzere "teknoloji değişimin temel bir boyutudur." Günümüzde dünyayı etkisi altına alan internetin, getirdiği yeniliklerden; ekonomi, medya, siyaset, hukuk, eğitim, bilim, sanat gibi alanların etkilendiğini söylenebilir. Bu alanların içerisinde yer alan birçok kurumda bu değişimlerin devam ettiği görülmektedir. Dünyada artık neredeyse tüm siyasi partilerin resmi sosyal medya hesapları bulunmaktadır. Yeni sosyal ortamların kitlelerce kullanılması, benimsenmesi sonucu o ortamlarda da bulunmak isteyen birçok siyasi lider kendilerine kullanıcı hesapları açarak, insanlara kendilerini anlatmaya çalışmaktadırlar. Neredeyse tüm medya kuruluşları internet üzerinden yayın yapmaya başlamışlardır. Mahkemeler kararları gerekçeleri ile birlikte internet siteleri üzerinden duyurmaktadırlar. Bankacılık işlemleri için müşteriler, internet sitelerine ve ATM'lere yönlendirilmektedirler. Tiyatro, sinema, konser biletleri internet üzerinden satışa sunulmaktadır. Teknolojik gelişmelerin etkilediği ve dönüştürdüğü örnekler bu bağlamda çoğaltılabilir. Özellikle küresel ölçekte yeni büyük medya şirketlerinin ortaya çıktığı ve bu şirketler eliyle dünyada ekonomi, siyaset ve uluslararası ilişkiler alanlarında köklü değişimler yaşandığı görülmektedir. Sanal alanın oluşturduğu bu sürecin etkilediği, değiştirdiği, dönüştürdüğü bir alan da medya dünyasıdır.

Teknolojinin günümüzde, eskiden hayal sayılabilecek gelişmelere imza atması bazı çevrelerce büyük bir değişimin müjdecisi gibi karşılanmıştır. Onların düşlediği; sınırların kalktığı, özünde paylaşım olan, düşüncelerin ve duyguların sınırsız bir özgürlük ortamında ifade edilebileceği bir toplum düzeni olarak özetlenebilir. Onlara göre dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan, günlük yaşam koşullarında iletişim kurmalarının neredeyse imkânsız olduğu kişilerin birbirleriyle iletişim halinde olabileceği, bilgilerinin ve deneyimlerinin paylaşılabildiği bir iletişim ağını gerçek kılabilecek bir araç icat edilmişti (Barlow, 1996). İnternet bu anlamda büyük bir beklentiyi beraberinde getirmiştir. Bununla beraber alandaki ekonomik ilişkilerin nasıl düzenleneceği, özetle siber alanın ne şekilde iskân edileceği sorusu bir karşılık bulmak durumundaydı denilebilir. Liberal ekonomi içinde yeni bir mecra olarak iş dünyasının karşısına çıkan bu bakir alan, ekonomik küreselleşmenin sağlanması bakımından da oldukça önemli görülmüştür (Castells,2001). O güne kadar üzerinden tartışmalar yürütülen ekonomi ile ilgili çoğu kavramın sorgulanmasına, değişmesine ve dönüşmesine(üretim, tüketim, meta vb.) yol açacak olan siber alan, çalışma dünyasında yeni düzenlemelerin getirilmesini zorunlu kılmıştır. Siber alanın, liberal ekonominin şartlarına uygun biçimde iskân edilmesi ve bu alanın küreselleşmenin bir parçası olarak kullanılması için çalışmalar yapılmış, gerekli düzenlemeler hayata geçirilmiştir (a.g.e.). Özel şirketlerin bu alanı kullanma istekleri ve var olan ekonomik sistemin şartlarına uyarlama talepleri baskın gelmiş ve bu yönde bir gelişim sağlanmıştır. Bu alanın hukuku da her ne kadar siber alan engellemeleri ve sınırları aşacak yapıda olsa dahi liberal şartlara uygun biçimde biçimlenmiştir. Tüm bu süreç işlerken, ortamın fırsatlarını ve imkânlarını değerlendiren birçok girişimcinin küresel şirketler kurduğuna ve bu şirketlerin hızla büyümesine şahit olundu. Facebook, Twitter, Instagram, Youtube, Google, Alibaba bu şirketlerden sadece birkaçı olarak göze çarpmaktadır. Özellikle çağın dinamiklerini yakalaması ve yapısını anlatması bakımından bu örnekler açıklanmalı ve üzerinde durulmalıdır.

Bahsedilen ortamlardan, yeni medya şirketlerinden birisi olarak Youtube önemli bir teknolojik gelişmenin de önderi sayılmaktadır. Bir milyarın üzerinde kullanıcı sayısına sahip olan Youtube çağımızın en çok kullanılan medya ortamlarından birisi olarak karşımıza çıkmaktadır (forbes.com). Temelde bir içerik topluluğu olarak adlandırabileceğimiz bu site, profesyonel ya da amatör bütün kullanıcılarına ürettiği içeriği veya başkası tarafından üretilen video içeriğini paylaşma ve izleme/dinleme olanağı sağlamaktadır. Bununla birlikte canlı yayın özelliği ile anında görüntülü paylaşım yapabilmeyi mümkün kılmaktadır. Tüm bu işlevleri ile yeni iletişim teknolojileri arasında kayda değer bir yere sahiptir. Sosyal ağların neredeyse tamamının desteklediği, kullandığı bir ortam olan Youtube, gerek kullanıcılarının sayıca çokluğu gerek ise iletişim alanına sağladığı yenilikler ve sunduğu imkânlar ile önemli bir ortam ve işletme olarak karşımıza çıkmaktadır.

Youtube; ekonomi, felsefe, toplumbilim, psikoloji ve daha birçok alanın içerisinde araştırılıp değerlendirilebilir. Bu çalışmada ortamın, alana getirdiği yenilikler ve işlevleri üzerinde durulacaktır. En nihayetinde bu araştırmada amaçlanan yeni bir mecra olan internetin içinde yer alan bu medya şirketinin dinamiklerini anlamak ve getirdiği yenilikleri görebilmektir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın genel amacı, görsel-işitsel medya alanında son yıllarda yaşanan teknolojik değişimleri açıklayarak Youtube özelinde yeni küresel medya güçlerinin alana getirdiği yenilikleri ortaya koymaktır. Bunun için aşağıdaki sorulara yanıt aranacaktır:

- Youtube görsel-işitsel medya alanına ne tür yenilikler getirmiştir?
- Youtube'un gelişen yeni teknolojilerle beraber medya alanındaki yeri nedir?

Araştırmanın Önemi

Araştırmanın gelişen teknolojilerin medyaya yönelik olan bölümünün bir boyutuna açıklık getirmesi açısından iletişim alanına, görsel-işitsel medya alanına getirdiği yenilikleri ortaya koyması bakımından medya alanına, yeni teknolojilerin kullanım alanıyla ilgili açıklayıcı bilgiler sunması yoluyla bilgi teknolojileri alanına katkı sunacağı düşünülmektedir.

Varsayım

Bildiride yararlanılan ikincil araştırmaların bilimsel yöntemlere uygun gerçekleştirildiği varsayılmaktadır.

Verilerin Toplanması

Bu araştırmada kuramsal çerçeveyi oluşturmak ve araştırma konusuyla ilgili bilgi toplamak amacıyla doküman incelemesi veri toplama aracı olarak belirlenmiştir. Doküman incelemesi, "araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini" kapsamaktadır (2013; s.217). Nitel araştırmada doküman incelemesi "tek başına bir veri toplama yöntemi" olabilir ve bu veri toplama yöntemi "araştırmacıya, zaman ve para tasarrufu anlamında katkı" sunmaktadır (2013; s.217).

BULGULAR VE YORUM

Geçmişten Günümüze Youtube

400 milyonun üstünde videonun her gün milyonlarca kişi tarafından izlendiği bu ortam 2005 yılında, Jawed Karim, Chad Hurley ve Steve Chen tarafından yeniden izlemek istedikleri televizyon kayıtlarını internetten bulmayı kolaylaştırması amacıyla kurulmuştur (youtube.com). Kısa bir süre içerisinde milyonların ilgisini çeken site, ilk yıllarında bir çevrimiçi halk kütüphanesi özelliği taşımaktaydı. Sitenin ilk senelerinde "*Dijital Video Deponuz*" başlığı, Youtube yöneticilerinin tercih ettikleri slogan olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sloganın ortamın işlevini anlatma açısından önemi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, "Kendini Yayınla" kelimeleriyle bugünkü sloganını kullanmaya başladığından bu yana kütüphane işlevi görmenin ötesinde işler yaptığı görülmektedir. Youtube'un tarihindeki diğer kayda değer ve belki de en önemli gelişme hiç kuşkusuz 2006 yılında 1.65 milyar dolar karşılığında Google'a satılmasıdır (cnn.com). Bu rakam siber alanın ekonomik anlamdaki büyülüğünün de bir işareti olarak görülebilir. İnternette, maddi anlamda neredeyse sermayesiz kurulan bir şirketin 1 yıl gibi görece kısa bir sürede bu kadar büyük bir meblağa satılması ekonomi ve medya dünyası için de yeni bir gelişmedir. Tüm bu değişimler ışığında Youtube, Google'ın sahipliğinde ticari faaliyetlerine devam etmektedir.

Ortamın teknolojik altyapısının geliştirilmesi ve ortama yeni özelliklerin eklenmesi sonucu "Youtube" interaktif bir yapıya, bugünkü haline dönüşmüştür (Çomu,2012). Günümüzde saatte 10 binin üzerinde video yükleme, günlük bir milyar saatin üzerinde izlenme sayısı ile yoğun trafiğin yaşandığı bir ortam halini almıştır ve yeni özelliklerin, fonksiyonların eklenmekte olduğu, ortamın zenginleştirildiği görülmektedir (youtube.com). Sitenin 2014 yılında açıklanan geliri 4 milyar dolar civarındadır (wsj.com). Youtube'un video yükleme ve izleme dışında yorum yapma, beğenme/kötüleme, puanlama, bloglama, diğer ağlarda paylaşma, arşivleme, indirme gibi özelliklerinin eklenmesiyle içerik açısından da bir değişim yaşadığı belirtilmelidir. Onuncu yılını henüz geride bırakan Youtube, bu kısa geçmişine rağmen iş dünyası için yeni bir alanın kapılarını açan şirketlerden birisi olarak görülebilir.

KULLANIM AMAÇLARI VE İŞLEVİ

Bir İçerik Topluluğu Olarak Youtube

İçerik topluluğu, var olunan ortamdaki kullanıcıların sahip oldukları içerikleri birbirleriyle paylaşmasını sağlayan siteler olarak karşımıza çıkmaktadır (Özata,2013). Hansen, Shneiderman ve Smith (2010) içerik topluluklarını; video ve TV, fotoğraf ve sanat, müzik, sosyal

imleme gibi türlere ayırmaktadır. Video ve TV türünde en çok tıklanan site listesinde ise Youtube en başta yer almaktadır. Belirli kategoriler altında etiketlenen içerikler, bu sitelerde kullanıcılar tarafından kolaylıkla bulunabilmektedirler. Youtube video içeriklerinin yer aldığı dünyadaki en büyük veri sistemidir. Bu site ve uygulama ile beraber internet kullanıcıları birçok farklı kategoride video içeriklerine ulaşabilmektedirler.

Youtube aracılığıyla içerik üreticileri de belirli ücretler alabilmektedir. Video üreten kullanıcıların belirli abone sayısına ulaşanlarına ödeme yapan Youtube, kablolu platformlar benzeri bir yapıya bürünmektedir. Bu platformlarda bilindiği üzere birçok kanal bulunmakta ve izleyici dilediğini izleyebilme imkânına erişebilmektedir. Youtube ortamında ise benzer biçimde farklı tür ve içerikte kanallar bulunmakta ancak bu kanallar platformdakilerden farklı olarak ücret almaktadırlar. Youtube bu yolla platformun kullanıcılar için bir cazibe merkezi haline gelmesini sağlarken içerik üretiminin devamlılığını sağlayabilmektedir.

Alana Getirdiği Yenilikler Çerçevesinde Youtube

Daha önce bahsedildiği üzere Youtube ortamının çıkış noktasında, basit bir mantığı vardı. İzlemek istediğiniz sesli görüntüyü bulmak, daha rahat bir şekilde ona ulaşmak için çevrimiçi bir kütüphane oluşturuldu. Bu sayede ortama giren kişiler hem kütüphaneden istedikleri videoya kolayca ulaşabilecek hem de kütüphaneye kendi istedikleri videoları yükleyebileceklerdi. Youtube, aynı zamanda, kullanıcıların videolarını ücretsiz bir şekilde yüklemelerine ve paylaşımda bulunmalarına olanak vermekteydi. Günümüzde de sitenin bu işlevi gördüğünü söyleyebiliriz. Müzik dinlemek için bile Youtube ortamına girildiğini görüntüsüz sesli videoların tıklanma sayısından kolayca müşahede edilebilmektedir. Bugün Youtube sitesinde filmden müzik parçasına, haberden belgesele, animasyondan spor müsabakasına çok geniş bir yelpazede videolara ulaşılabilmektedir. Haliyle bu durum geleneksel müzik, film pazar şartlarının değişmesine de yol açmaktadır. Günümüzde popülerliği belirleyen çok temel bir gösterge bu siteden izlenme oranlarının yüksekliğidir. Bunun sonucunda sanat dünyası, medya alanı; birçok eski kurumun(plak, kaset şirketleri vb.) ortadan kalktığı, izleme ve dinleme alışkanlıklarının değişmesi paralelinde çalışma şartlarının değiştiği bir yapıya evirilmektedir. Aynı zamanda videolar yüklenme kalitelerine bağlı olarak, yüksek çözünürlüklü ve yüksek ses kalitesi seçenekleri ile dinlenebilmekteler / izlenebilmektedirler. Özetle, ilk olarak, ortamın insanlara paylaşma ve içeriğe ulaşma konusunda hizmet verdiği söyleyenebilir. Getirdiği yenilikler itibarıyla bazı sektörlerde geleneksel çalışma anlayışının değişmesine yol açtığı gözlemlenmektedir.

İkinci olarak, Youtube ortamı kişisel olarak kendini ifade etme, anlatabilme, düşüncelerini açıklayabilme, yeteneklerini sunabilme açısından önemli bir platformdur. "Google" tabanlı bir e-posta hesabı olması durumunda tüm kullanıcılar, Youtube'da üye olabilmektedir. Üye olduktan sonra hem yayın yapabilmenin hem de yorum ve beğeni gibi fonksiyonları kullanmanın önünde bir engel yoktur. İstenilen video da ses de Youtube ortamı üzerinden yüklenerek dünyadaki her kullanıcının hizmetine sunulabilmektedir. Fakat bu noktada şu ifade edilmelidir ki, hukuki bir suç teşkil eden iletiler siteden kaldırabilmekte ve kullanıcı adli bir müeyyide ile karşı karşıya kalabilmektedir (mevzuat.gov.tr). Geleneksel medyada sunulan içeriği tüketen pasif bir izleyici konumunda olan medya kullanıcıları, artık medya içeriklerine tepki verebilme olanağına, içerik üzerinde yorum yapabilme imkânına sahiptirler. İnsanlar, Youtube'un onlara getirdiği olanaklar ile isterse 24 saat yayın yapabilme imkânına bile sahip oldular. Bir anlamda sadece medyada üretilen içeriği tüketmek değil, bizatihi internet kullanıcıları basit ve pahalı olmayan birkaç materyal ile içerik üretebilecek pozisyona gelmişlerdir. Hızlı ve etkileşimli yapısı sayesinde Youtube'da videoların altına anında yorumlarını yazabilmektedirler. Yazılan yorumlara cevap verebilmekte, o yorumu yazan

kişilerle dünyanın neresinde olursa olsun iletişime anında geçebilmektedirler. Hızlı ve etkileşimli yapısı sayesinde Youtube'un diyalog kurmaya uygun bir yapısı olduğu görülmektedir. Beğeni ve zevkleri doğrultusunda kullanıcılar belirli kanal ve gruplarda buluşup paylaşımda bulunarak ortak noktalarından hareketle çok hızlı ve mesafeyi aradan kaldırarak iletişime geçebilmektedirler. Bununla beraber izleme sayacı, beğeni ve beğenmeme butonları sayesinde kullanıcı, yüklediği videonun ne kadar izlendiğini, izlenen kişiler tarafından sevilip sevilmediğini görebilmektedir. Bu anlamıyla içeriğin ölçüm aracı, kullanıcılara ücretsiz ve anında hizmet vermektedir. Tüm bunlarla beraber, birçok kişinin yeteneklerini sergilemek için Youtube'u kullandıkları, orada kanal açarak yayın yaptıkları görülmektedir. Etiketlenen içerik yoluyla da o konuda video arayan kişilere hazırlanan içerik sunulabilmektedir. Youtube'dan yayın yaparak meşhur olan, haberlere çıkan, talk şovlara katılan, profesyonel olarak müzisyenlik yapmaya başlayan birçok insan bu noktada örnek olarak gösterilebilir (monetizepros.com). Youtube adeta bir sahne görevi görerek insanlara ücretsiz olarak kendi yeteneklerini diğer insanlara göstermenin yolunu açmıştır. Eski çalışma yapısına kıyasla başka bir fotoğrafın karşımıza çıktığı yaşanan gelişmelerden anlaşılabilmektedir.

Diğer bir başlık olarak toplumsal hareketler için Youtube'un sağlamış olduğu olanaklar ve hizmetten bahsedilebilir. Castells'in (2013:189) belirttiği gibi "tarih boyunca toplumsal hareketler toplumsal değişimlerin manivelaları olmuştur, olmaya da devam etmektedir." Yakın bir zamanda Tunus'ta, Cezayir'de, Bahreyn'de, Libya'da, Yemen'de, Mısır'da gerçekleşen halk ayaklanmalarına şahit olundu. Bu ayaklanmaların neredeyse hepsinde kilit bir rol oynayan sosyal ağların eylemcilere büyük kolaylıklar sağlandığı görüldü. Facebook, Twitter, Youtube gibi ortamları koordinasyon için kullanan aktivistlerin büyük bir iletişim ağı kurarak gösterileri organize ettikleri ortaya çıkmıştır (Castells,2013). Özellikle Youtube'un, devlet ve özel medya kuruluşlarının yayınlarının baskı ve sansür sonucu eylemcilere uygulanan devlet şiddetini göstermedikleri noktasında alternatif bir medya aracı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Aktivistlerin elde ettikleri görüntüleri Youtube ve Facebook üzerinden dünyaya servis ederek şahit oldukları görüntüleri insanların da görmesini sağlamışlardır. Bir anlamda karşı hegemonya alanı olarak görülen Youtube; diktatörlere, krallara ve baskıcı hükümetlere karşı aktif bir medya kanalı olarak kullanılmıştır. Youtube aracılığıyla yayın yapılarak haberler birinci elden ve tüm gerçekliğiyle dünya ile paylaşılabilmiştir. Bu yolla toplumsal hareketlerin yurtdışı ve yurtiçinden destek bularak yaygınlaşabildiği, güçlendiği söylenebilir. Bir anlamda Youtube, bilgi alma/verme dışında sivil inisiyatiflerin, siyasi grupların propaganda yapmasını olanaklı kılmıştır. Özellikle toplumsal hareketlerin dış dünya ve kendi aralarında baskı ortamı içerisinde iletişim ağı kurmalarına büyük destek sağladığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda Youtube toplumsal hareketler için milyonlarca insana çok kısa bir süre içerisinde ulaşabilecekleri alternatif bir görsel-işitsel medya ortamı sunmaktadır.

Tüm bunlarla beraber, Youtube özellikle özel şirketlerin, pazarlamacıların, reklam şirketlerinin, film/dizi endüstrisinin yoğun olarak kullandığı bir alandır. Bu ortam, kişilerin tüketim eğilimlerini göstermesi açısından pazarlama ve reklam alanı için çok değerlidir. Aynı zamanda sadece internette gösterilmek üzere reklam filmleri, video uygulamaları, sanal gerçeklik çalışmaları yapılmaktadır. Bu uygulamaların da her zaman bir ayağını Youtube oluşturmaktadır. Videolar, Youtube'daki şirket profillerinden paylaşılmaktadır. İşin başarısı kaç beğeni aldığı, kaç kişi tarafından paylaşıldığı, kaç kez izlendiği gibi etkenlerle ölçülmektedir. Bununla beraber geleneksel medya olarak adlandırılan televizyon, gazete, radyo gibi araçlarla beraber bütünleşik reklam uygulamalarında da Youtube tercih edilmektedir. Bu uygulamalarda şirketler, hemen her ortamda hedef kitlelerine olabildiğince yüksek oranda ulaşabilmeyi hedefler. Youtube bu amaçla, var olan TV reklamlarının yayımlanması için

kullanılmaktadır. İstenirse belli bir ücret karşılığı Youtube şirketlerin reklamlarını ana sayfasında ve video aralarında da yayımlayabilmektedir. Daha da özel olarak hedef kitlesini doğru belirleyen şirketler, onların seyrettikleri videoların başına, aralarına kendi reklamlarını koymaktadırlar. Kişiye özel pazarlama adı altında da değerlendirebileceğimiz bu yöntem ile şirketlerin hedef kitlesinde yer alan ve ürün ya da hizmet satmak istedikleri kişilere ulaşmaları mümkün olabilmektedir. Örneğin, araba ile ilgili inceleme videolarını izleyen kullanıcılara, araba markalarının yeni ürünlerini tanıtan videoları reklam olarak sunulabilmektedir. Burada direk olarak ilgi alanına yönelik bir pazarlama iletişim yöntemi uygulanmaktadır. Kaç kişinin bu videoya tıkladığı ile kampanyanın başarısı da kolaylıkla ölçülebilecektir. Geleneksel medya araçlarından çok daha ucuz ve ölçülebilir bir ortam olan Youtube şirketlerin alternatif veya özel olarak sıkça kullandıkları bir ortamdır. Bununla birlikte film endüstrisi, filmlerin ön gösterimlerini önce Youtube'dan yayımlamakta, diziler yayımlandıktan hemen sonra Youtube'a yüklenmektedirler. Özellikle dizilerin yayında kalmaları için reklam verenlerin o dizinin bulunduğu saati tercih etmeleri önemlidir. Bu bağlamda firmalar hangi dizilerin çok sevildiğini de artık sosyal medyada konuşulması, Youtube üzerinden dizinin izlenme sayısı gibi kıstaslarla belirlemektedirler.

Mahremiyet Konusu ve Youtube

Son olarak mahremiyet ve gizlilik konusu ayrıca altı çizilerek belirtilmelidir ki, Youtube'un sağladığı olanakların yanında, bir gözetim ve denetim ortamı olarak da insanları tehdit ettiği düşünülebilir. İnternette girilen her site, yüklenen videolar, yapılan yorumlar insanları etiketlemek ve sınıflandırmak için pazarlama şirketlerine ve devletlere bir kolaylık sağlamaktadır. Assange (2013) insanlığın tehdit altında olduğunu ve internet yüzünden insanların büyük bir özgürlük problemiyle karşı karşıya olduğunu ifade etmektedir. Bauman ve Lyon (2013) da akışkan gözetim kavramsallaştırmasıyla bu tehditle beraber yeni medyanın tüketime yönlendirme işlevi ve tüketim kültürüne katkıları ekseninde bir duruma dikkat çekiyor. Sonuç itibarıyla Youtube sitesinde gerçekleştirilen her hareket silinmeyecek bir izdir aynı zamanda. Bu izleri hükümetler, güvenlik güçleri, özel şirketler takip edebilmekte ve kendi faydaları adına bu bilgileri kullanabilme gücünü ellerinde bulundurmaktadırlar. Bir anlamda teknolojinin getirdiği yeniliklerin göz ardı edilemeyecek bir boyutu da gözetim ve denetim yönüdür.

SONUÇ

21. yüzyılın ilk yıllarında kurulan Youtube, çok yeni bir medya ortamı olmasına karşın, milyonların etkileşimde bulunduğu; ekonomik, sosyal, hukuki, sanatsal, siyasi birçok kuruma temas ve etki eden bir mecra olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle görsel-işitsel medya hizmetleri alanında kitlelerin uğrak yeri ve popüler bir internet platformudur. Şirketlerin ticari iletişimini zenginleştirmesine katkıda bulunduğu kadar, sivil toplum kuruluşlarına ve bireysel olarak kullanıcılara hem çalışma koşulları anlamında kolaylıklar sağlamakta hem de çok az maliyetle yayın yapabilme konusunda olanaklar sunmaktadır. Bununla beraber kişisel kullanıcılara ürettikleri içerik ve kanallarının takip edilmesi karşılığında çeşitli ücretler ödeyebilmekte, ticari bir faaliyet imkânı sunmaktadır. Bu yönüyle bireysel kullanıcıların bir kanal hüviyeti kazanabildiği görülmektedir.

Bütünüyle medya dünyasındaki yapıyı etkileyen internetin bir parçası olan Youtube, özelikle medyadaki ticari faaliyetleri de derinden etkilemiştir. Bu alanlarda piyasa koşullarını şekillendiren ana unsurlardan birisi Youtube ortamındaki videoların tıklanma sayıları ve paylaşılma durumlarıdır. Bu bağlamda medya alanının şartlarını sadece Youtube belirlemese bile etkisinin olduğu söylenebilir. İletişim ve medya alanına getirdiği tüm yenilikler

çerçevesinde, Youtube ortamının etkilerinin görülmesi için daha kapsamlı araştırmalar yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Assange, J. (2013). *Şifrepunk Özgürlük ve İnternetin Geleceği Üzerine Bir Tartışma* (Çev: Ayşe Deniz Temiz) İstanbul: Metis Yayınları.

Barlow, J. P. (1996). *A Declaration of the Independence of Cyberspace .* eff.org: https://projects.eff.org/~barlow/Declaration-Final.html adresinden 28.12.2015 tarihinde saat 17:17'de alındı.

Bauman, Z. ; Lyon,D. (2013) *Akışkan Gözetim.* (Çev: Elçin Yılmaz) İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Castells, M. (2008) *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 1, Ağ Toplumlarının Yükselişi* (Çev: E.Kılıç) İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları

Castells, M. (2013) *İsyan ve Umut Ağları, İnternet Çağında Toplumsal Hareketler* (Çev: Ebru Kılıç) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları

Castells, M. (2001). *The Internet Galaxy.* New York: Oxford University Press.

Çomu, T. (2012) *Video Paylaşım Ağlarında Nefret Söylemi: Youtube Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara

Hansen, D. Shneiderman, B. Smith, M.A. (2010) Analyzing Social Media Networks with NodeXL: Insight from Connected World. Morgan Kaufmann

http://monetizepros.com/features/25-celebrities-who-got-rich-famous-on-youtube/, (Erişim tarihi:08.11.2017)

http://money.cnn.com/2006/10/09/technology/googleyoutube_deal/index.htm?cnn=yes, (Erişim tarihi:25.12.2017)

http://www.forbes.com/sites/rahimkanani/2012/06/04/why-youtube-is-the-ultimate-platform-for-global-social-change/, (Erişim tarihi:08.11.2017)

http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5651.pdf, (Erişim tarihi:08.11.2017)

http://www.wsj.com/articles/viewers-dont-add-up-to-profit-for-youtube-1424897967, (Erişim tarihi:25.12.2017)

https://www.youtube.com/intl/en-GB/yt/about/press/, (Erişim tarihi:19.03.2018)

Maigret, E. (2014) *Medya ve İletişim Sosyolojisi* (Çev: Halime Yüksel) İstanbul: İletişim Yayınları

Özata, F.Z. (2013) Dijital İletişim ve Yeni Medya. (Edt: Mesude Canan Öztürk) Ankara: Anadolu Üniversitesi Yayınları